Національна академія наук України
Національна академія педагогічних наук України
Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України
Інститут історії України НАН України
Інститут всесвітньої історії НАН України
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України
Інститут міжкультурних студій Факультету міжнародних і політичних студій
Ягеллонського університету в Кракові (Польща)
Сучавський університет «Штефан чел Маре» (Румунія)
Інститут педагогіки Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні (Польща)
Громадська спілка «Українська асоціація освіти дорослих»
Національний центр «Мала академія наук України»
Інститут обдарованої дитини НАПН України

МАТЕРІАЛИ

VII Міжнародної міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції

«Культура, наука, освіта: смисложиттєві цінності в сучасних умовах»

25–31 березня 2026 року

в межах XVII Міжнародної виставки «Сучасні заклади освіти – 2026»

Київ
2026

DOI https://doi.org/10.63437/978-617-7734-51-1-2026-1736
УДК 17.022.1:316.7:316.48:37.013
К90

К90 **Культура**, наука, освіта: смисложиттєві цінності в сучасних умовах : матеріали VII Міжнародної міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції (Київ, 25–31 березня 2026 року). / Упоряд. Л. І. Ткаченко, В. М. Шульга. – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2026. – 1 736 с.

ISBN 978-617-7734-51-1

До збірника увійшли статті й тези учасників VII Міжнародної міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції «Культура, наука, освіта: смисложиттєві цінності в сучасних умовах», що відбулася в межах XVII Міжнародної виставки «Сучасні заклади освіти – 2026», у яких автори висвітлюють питання: цінності миру vs цінностей війни; аспекти розвитку українського соціуму як суб'єкта міжнародної спільноти; чинники розвитку суспільства та завдання його розвитку; актуалізацію філософських, соціальних і освітніх проблем у час невизначеності; національні й міжнародні освітні тренди розвитку особистості.

Видання рекомендовано для науковців, керівників і представників закладів освіти, інститутів післядипломної освіти, педагогічних працівників усіх ланок системи освіти.

Статті подано в авторській редакції (збережено авторські мову й граматику). Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, посилань на джерела тощо.

УДК 930.2+316.3/323.1+37.01/.02/.06

ISBN 978-617-7734-51-1 © Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2026

ЗМІСТ

МОТИВАЦІЙНІ ПРОМОВИ 18

Кремень Василь Григорович 18

Рафальський Олег Олексійович 20

Довгий Станіслав Олексійович 22

Частина І. ДОПОВІДІ ПЛЕНАРНОГО ЗАСІДАННЯ 24

Артьомова Т. І. Наукові засади ціннісного відновлення підвалин суспільного життя 24

Бевз Т. А. Смисложиттєві координати українського суспільства у війні: трансформація культурного простору та цінностей 33

Безена І. М., Ващенко М. І. Сутнісні трансформації освітнього середовища закладу середньої освіти: процеси та перспективи 42

Бойченко М. І. Цінності миру як подолання цінностей війни: місія освіти 51

Головата Н. А. Етнокультурологія як основа формування смисложиттєвих цінностей молоді в умовах глобалізації 56

Данюк А. О. Комеморативні практики в сучасній поезії: від особистого болю до колективної пам'яті (на прикладі збірки Д. Семенченко «У тебе в голові лише війна») 62

Жук М. В. До формування інноваційної освіти в сучасній Україні: потенціал адаптації SHAPE-вимірів світових освітніх трендів 73

Заярна В. С. Комунікативні практики у формуванні національної ідентичності студентської молоді 77

Ігнатченко І. Г., Рябченко Я. С. Гуманітарна політика в умовах війни: адміністративно-правовий захист культурних та етнонаціональних прав людини ..86

Качмар О. В. Освіта та культура як чинники формування цінностей миру в українському соціумі 96

Коннов О. Ф. Проблематика категорії цінності в умовах соціокультурної турбулентності 100

Корсак К. В., Корсак Ю. К. Про внесок українців у «колиску слов'янства» на основі досягнень нооісторії XXI століття 104

Кушнір А. О. Національний і зарубіжний досвід застосування краєзнавства у вихованні патріотизму майбутніх учителів початкових класів 115

Ліннік Ю. В. Актуалізація цінностей миру в освітньому просторі воєнного часу 121

Лук'янчук Н. В. Спілкування в сучасних умовах: соціально-психологічні трансформації в контексті цифровізації та війни 125

Лучанінова О. П. Підготовка військового психолога в умовах війни: ціннісний аспект.....131

Любивий Я. В. Трансформація життєвих цінностей людини в умовах сучасної глобальної військово-політичної кризи.....135

Мандражи О. А. Проблема строгості та коректності формулювань у математиці: освітньо-педагогічний аспект 142

Міхно О. П. Надія Світлична (1936–2006): педагогічна місія в еміграції як ціннісний вибір (до 90-річчя від дня народження).....146

Моложон К. О. Developing environmental competency for young people (using the example of the Bohdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University).....155

Наджі Белхейрі, Кузнєцов В. І. From the triplet to the triad model of scientific concepts: a new methodological framework for understanding conceptual evolution in science education.....165

Огірко О. В. Цінності миру та антицінності війни в духовно-моральному вихованні молоді.....175

Піддячий М. І. Освіта як простір формування смисложиттєвих цінностей соціально зрілої та професійно відповідальної особистості.....187

Поліхун Н. І. STEAM-освіта в контексті сучасних освітніх трендів розвитку креативності особистості.....196

Присяжнюк Ю. П., Присяжнюк В. П. Пантеони українських і російських героїв сучасної війни: ментальні ознаки феноменів.....200

Романюк І. М. Реформування освітнього соціуму Вінниччини на межі століть.....207

Руденко Ю. Ю. Проблема реінтеграції тимчасово окупованих територій України: інформаційно-ціннісний аспект 210

Цьомик Х. Б. Ціннісне ставлення особистості до власного здоров'я як чинник розвитку саногенного мислення в юнацькому віці 213

Шамрай О. Г. Виховання ідентичності особистості в системі позашкільної освіти в умовах сучасних викликів.....223

Щербина А. О. Методологічні аспекти використання відеозаписів у навчанні майбутніх психологів.....229

Удод О. А. Україна у світовому історичному контексті: методологічні та історіографічні проблеми…….....……232

Частина ІІ. ДОПОВІДІ СЕКЦІЙНИХ ЗАСІДАНЬ 237

Leszek Korporowicz Return to “cover values” in intercultural relations as a foundation of jagiellonian cultural studies.....237

Sylwia Jaskuła-Korporowicz Intercultural sensitivity as the competence of educational partnership in modern international relations 239

Айтов С. Ш. Історично-антропологічний горизонт сучасної філософії історії та осмислення соціокультурної динаміки в часи невизначеності 241

Алєксєєва С. В. Якість освіти в умовах війни: виклики та шляхи адаптації 247

Андрєєв С. С., Андрєєва В. Г. Трансформація освітнього капіталу в стратегію національної безпеки та суспільного поступу 252

Аніщенко В. О. Самоактуалізація особистості в сучасному освітньому середовищі 260

Антонова Е. В. Соціалізація дітей з особливими освітніми потребами в системі позашкільної освіти засобами дитячо-юнацького туризму.....265

Аржанухіна С. В., Перцова О. В., Богославська Ю. В. Музично-естетичне виховання як фактор формування моральної культури особистості школяра 273

Артюх С. О. Плекаємо «Зерна» стійкості: практичний досвід інтеграції соціально-емоційного навчання в ранкові зустрічі.....276

Багненко В. Ю., Шиловська О. М. Як сформувати програму психологічної допомоги членам сімей військовослужбовців.....280

Баклаженко-Каліцінська І. А. Інноваційні підходи до розвитку творчого потенціалу майбутніх фахівців у контексті сучасних освітніх трендів 288

Балла Л. В. Розвиток емоційного інтелекту як чинник формування духовних і смисложиттєвих цінностей у дітей старшого дошкільного віку в умовах воєнного стану 295

Барабаш Л. М., Фещенко Д. П. Трансформація смисложиттєвих цінностей і психоемоційного стану старшокласників в умовах воєнного стану.....301

Березінська О. В. Вектори розвитку сучасної освіти: світовий досвід та українські реалії 314

Бєлєнок О. А., Бова А. А. Міграційний статус українців в умовах війни: громадянська ідентичність, ціннісні пріоритети та очікування від держави.....318

Білоус І. І., Дем’янюк А. В. Цінність безпеки в професійній підготовці майбутніх педагогів дошкільної та початкової освіти: цифрові та ігрові практики в умовах невизначеності.....329

Білошицький С. В., Мітягіна С. С. Формування науково-дослідницького портфоліо як елемент забезпечення індивідуальної траєкторії успіху здобувачів освіти та форма партнерських стосунків між учасниками освітнього процесу 336

Бобир О. А. Формування історичної свідомості учнів засобами осмислення цінностей миру та війни.....341

Богашко О. Л., Богашко І. О. Соціум України як суб'єкт міжнародної спільноти: ідентичність і формування національних інтересів 350

Богданович Г. О. Недовіра як адаптивний ресурс особистості в умовах соціальної невизначеності 355

Бойко В. П., Бойко Н. В. Роль емоційної компетентності батьків у психічному розвитку дитини 362

Бойко С. Т. Психотравмівний вплив війни на дітей і підлітків: сучасні наукові підходи до осмислення медіатравматизації та її психологічних наслідків 366

Большешапова Ю. І. Розвиток асертивності як міжнародний освітній тренд у профілактиці деструктивних конфліктів у міжособистісних стосунках 376

Бондаренко М. В., Федоренко І. О. Інноваційний потенціал медіатехнологій у реалізації стратегічних завдань сучасної освіти.....384

Бондаренко Н. Л. Формування національно свідомої особистості в контексті творчої спадщини Тараса Шевченка та Івана Франка.....388

Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Логоматика як перспективний напрям української освіти: суб'єктність і когнітивна еволюція 391

Бондаренко С. Ю., Вітомський Ю. Л. Еволюція суб'єктності особистості у транснаціональному соціокультурному просторі сучасного світу.....402

Борінштейн Є. Р. Мегатренди творчої особистості 413

Бриндікова О. М., Ратушняк Н. М. Реалізація громадянської компетентності крізь призму мовно-літературної галузі 418

Булавінцева О. М., Коваленко Т. О. Освіта незламності: трансформація цінностей миру в інклюзивному середовищі прифронтового міста 422

Вєдєнєєв Д. В., Сегеда С. П., Левченко С. М. Організована злочинність в органах влади як загроза суспільній безпеці: результати новітніх соціологічних досліджень.....432

Вільчинська С. В. Соціокультурна роль антропологічного міфу Миколи Хвильового 439

Воєвідко Л. М. Сучасні практики розвитку особистості здобувача вищої освіти 447

Войтенко О. О. Розвиток творчості дітей з особливими освітніми потребами 455

Володіна Л. В. Освіта як інструмент осмислення філософських і соціальних викликів сучасності 460

Волокітіна В. М., Сірик С. В. Долі українських митців як символ незламності України для міжнародної спільноти.....472

Вороний Д. Р. Огляд сучасних підходів до управління кадровим розвитком у закладах охорони здоров'я 475

Гадинко О. О. Історична географія як спосіб вивчення минулого Буковини у XIV–XVIII столітті. 478

Гаптельманова М. М. Цифрова трансформація освіти: упровадження STEM-технологій як відповідь на виклики сучасності 491

Гарань Н. С. Формування професійної ідентичності майбутнього фахівця в контексті глобальних трендів персоналізованої освіти.....497

Гарюк О. Д., Юхименко О. В., Шинкаренко О. М. Освітній хаб як культурно-ціннісний центр підтримки дітей в умовах воєнного стану.....503

Гатеж Т. В. Подолання освітніх втрат учнів засобами креативних психолого-педагогічних технологій.....510

Голенок Л. П. Цифрова грамотність як фундамент особистісної стійкості в умовах невизначеності: результати ICILS–2023 та практичний вимір.....515

Головчук Ю. О. Соціальна політика в умовах невизначеності як простір філософських і освітніх викликів 520

Голуб І. М. Абстрактний живопис як форма самовираження творчої молоді з розладами аутистичного спектру (РАС).....523

Гомілко О. Є. Інтелектуальне як форма задоволення: турбота vs домінування ...529

Городинська Г. В. Освітні тренди: від українських ініціатив до світового досвіду 535

Городницька О. В. Інклюзивні екологічні гуртки як модель розвитку соціальної та емоційної компетентності особистості.....541

Грановська О. С. Англійська мова як чинник розвитку сучасного суспільства: смисложиттєвий і ціннісний виміри 546

Гриньків А. П. Соціальне інспектування в цифровій державі: нові контури публічного управління у сфері соціального захисту 550

Гринько І. М. Освітні екосистеми майбутнього: синергія технологій та людяності в розвитку особистості 554

Грицай Ж. М. Формування критичного мислення на уроках історії.....562

Грицку В. С. Впровадження національних традицій в освітній процес засобами інноваційних педагогічних технологій.....568

Грищенко О. Б. Штучний інтелект як чинник трансформації освітнього процесу: можливості та виклики використання Grok.....576

Грошовенко О. П. Філософія інтегративного підходу в початковій освіті: від фрагментарних знань до життєвих компетентностей 580

Гудзенко Н. Г. Комунікація як основа соціалізації дітей із порушеннями слуху в умовах сучасних освітніх викликів 587

Гут О. А. Позашкільна освіта як простір формування цінностей миру в умовах воєнних викликів 592

Гуцол К. В. Ментальні ресурси молоді в умовах невизначеності: проблеми життєздійснення 602

Даниленко В. М. Російсько-українська війна в історіографічному та історіософському вимірах 610

Дейкун І. О. Актуальність економічної та фінансової освіти учнів у сучасному навчальному просторі 614

Демент М. О., Полов'ян А. В. Цінності миру та цінності війни в сучасному українському соціумі: конфлікт, співіснування чи трансформація? 617

Демент М. О., Чеголя А. В. Інклюзивна освіта: розвиток особистості в умовах освітньої рівності 620

Демченко О. П. Педагогічні умови ефективної реалізації освітньої моделі «філософський діалог» у закладах загальної середньої та позашкільної освіти 625

Дем'яненко В. Б., Кузьменко О. С., Савченко І. М. Онтологічне моделювання індивідуальних освітніх траєкторій у середовищах адаптивного навчання 630

Дідківська О. Г. Соціальний захист людей похилого віку в умовах війни в Україні як аспект розвитку українського соціуму як суб'єкта міжнародної спільноти 636

Дроб'язга Н. В. Вектори стійкості команди освітян Харківської школи № 171 640

Єва Г. А. Education in conditions of uncertainty 646

Єсімов С. С. Особливості процесів формування та реалізації державної політики у сфері шкільної освіти 649

Железник О. Ф. Формування в учнів смисложиттєвих цінностей в умовах війни (з досвіду діяльності Мобільного театру пісні «Левеня») 654

Забелова Т. В. Професійні виклики та внутрішні трансформації вчителя-словесника в час невизначеності 662

Зайцева Н. В. Психологічні аспекти особистісного зростання в контексті сучасних освітніх трендів 666

Замрозевич-Шадріна С. Р. Цінність миру в освітньому просторі 676

Зварич І. М. Освітні тенденції у викладанні навчальних дисциплін 679

Іншакова І. Є., Іншаков А. Є. Ціннісні орієнтири інклюзивної дошкільної освіти в сучасних соціокультурних умовах 690

Кабанець В. І. Інтерактивний практикум «Бути патріотом: мода чи покликання» 696

Кадецька І. М. Виховний потенціал шкільної освіти та спорту в розвитку особистості учня в контексті національних трендів 702

Калмикова Л. О. Штучний інтелект в редакційній політиці наукових видань: наявні проблеми і тренди 2026 706

Калюжна В. В. Цінності миру vs цінності війни в контексті освітнього простору 710

Калюжна О. В. Освіта майбутнього: тенденції розвитку особистості в сучасному ліцеї 717

Капітон А. М., Титаренко К. О., Гусєва І. М. Інформаційні технології в системі соціальної реабілітації: філософсько-освітній аспект 720

Карпенко Ю. Є. Використання штучного інтелекту в освіті як сучасний тренд розвитку особистості 727

Каськів М. В., Стернік В. М. Медична освіта як простір утвердження цінностей миру в умовах воєнної реальності України 736

Каткова Л. Є., Юдковська В. В. Вплив ціннісних орієнтацій на резильєнтність підлітків у воєнний час 740

Кевешлігеті О. В., Берексасі Х. В. Художнє осмислення цінностей миру та війни в романі Стівена Кінга «Казка» 749

Кириченко А. В. Військовослужбовець як носій цінностей миру в умовах російсько-української війни 760

Кіріллова А. О. Індивідуалізація освітнього процесу як чинник розвитку інклюзивної вищої освіти 764

Кіяновська Н. М., Зінонос Н. О. Детермінанти суспільної динаміки та стратегічні пріоритети розвитку 767

Ковалевська І. В. Історична грамотність як засіб утвердження національної ідентичності в умовах воєнних викликів 773

Коваленко Н. І. Іншомовна комунікація як інноваційний засіб соціалізації учнів 779

Ковальова Н. А. Стійкість спільнот у психологічній підтримці учасників освітнього процесу в умовах невизначеності 782

Ковальова О. А. Світові та вітчизняні підходи до діагностики індивідуальних освітніх потреб здобувачів освіти 787

Кордонська А. В. Образ війни та ідея миру в українській літературі як засіб виховання громадянських цінностей здобувачів освіти 796

Коржик С. А. Генеалогічна рефлексія як механізм збереження ціннісних орієнтирів особистості в умовах соціокультурної турбулентності 801

Королькова Т. М. Формування культури збереження життя в умовах сучасних викликів: освітній потенціал предмета «Захист України» 811

Корсун В. В. Психологічні особливості розвитку стресостійкості працівників соціального захисту в умовах сучасних кризових викликів.....817

Корума Ю. В. Як освіта формує особистість: національні та світові тренди.....823

Корякін О. О. Мікшування як перформанс у контексті сучасних трендів у мистецькій освіті.....830

Костюк О. М. Українські народні казки як засіб формування національно-патріотичних цінностей учнів початкової школи.....840

Красота І. В. Базова загально-військова підготовка громадян в умовах російсько-української війни за незалежність України.....844

Крат А. М. STEAM-освіта як міжнародний тренд розвитку особистості: досвід бізнес-тренінгу та менторства.....847

Крищук Л. В. «Дитинство без кордонів – dzieciństwo bez granic»: досвід реалізації міжнародного культурно-освітнього проєкту.....849

Кріль Ю. В., Московченко Н. О. Освітній потенціал волонтерської діяльності у формуванні громадянської компетентності здобувачів освіти.....856

Кропочева Н. М. Освітянські бібліотеки як інституції формування ціннісних орієнтирів в сучасних умовах.....862

Кукота К. Г. Літні освітні програми як засіб подолання навчальних прогалин та розвитку особистості учнів.....867

Кулініч О. Б. Мотиваційний рефреймінг: інструменти перетворення «недоліків» на унікальні ресурси.....870

Лебедик Л. В. Освітні тренди розвитку особистості майбутнього психолога.....878

Ленда І. Г. Формування інклюзивної культури в ЗЗСО (на прикладі Дніпровської гімназії № 87).....887

Лисенко Г. І. Роль та місце історико-освітніх досліджень у системі національної безпеки України.....891

Листопад О. А., Листопад Н. Л. Ціннісні орієнтири освітніх трендів Європейського Союзу та можливості їхнього впровадження в Україні.....898

Литвиненко А. М. Ефективний цифровий навчальний контент для розвитку особистості на уроках англійської мови.....909

Ліскевич А. М. Екологічне волонтерство як чинник розвитку громадянського суспільства.....912

Лозова О. В. Психологічні детермінанти формування резильєнтності особистості в освітньому STEM-середовищі.....918

Луганцова Є. А. Формування ключових компетентностей здобувачів освіти засобами перевернутого класу в сучасному освітньому просторі.....923

Лук'яненко Ю. В. Освітній простір ліцею як середовище формування цінностей миру, гідності та громадянської відповідальності в умовах сучасних викликів 930

Лук'янчук В. М. Еволюція копінг-стратегій ветеранів (2014–2025) 935

Максимчук А. П., Васільєва-Гаврилюк О. В. Український соціум у сучасних глобальних трансформаціях 943

Мамчур І. В. Психологічна підтримка учасників освітнього процесу в умовах воєнної невизначеності 947

Мардарова І. К., Гуданич Н. М. Освіта як інструмент формування міжнародного іміджу України в умовах цифрової трансформації 952

Мар'яненко Л. В. Психологічний аналіз феномену невизначеності особистості 963

Матвійчук В. С., Рибакова О. А. Формування цінностей миру у дітей старшого дошкільного віку як пріоритетний напрям сучасної дошкільної освіти 971

Мацука В. М., Горбашевська М. О. Risk management in the organization of scientific and educational processes under conditions of uncertainty and global changes 978

Мельник О. А. Актуалізація внутрішнього потенціалу особистості в складних життєвих ситуаціях 988

Микитенко В. В., Шелудько Н. М. Від цінностей війни – до цінностей миру: людський потенціал як основа відновлення України 994

Михайліченко М. В. Науково-теоретичне обґрунтування та аналіз управлінської практики організації соціально-психологічної допомоги педагогічним працівникам у створенні безпечного освітнього середовища 1003

Мірошниченко І. С. Людський капітал як ключовий чинник сталого розвитку суспільства 1014

Міхно О. Ю. Стратегії збереження якості STEM-освіти в сучасних умовах 1024

Мозгова Я. П. A comprehensive response to the challenges of educational losses during wartime 1028

Мозуль І. В. Освіта як фактор розвитку суспільства в умовах сучасних викликів 1037

Моначин І. Л. Особливості переживання війни як чинника трансформації смисложиттєвих цінностей українського соціуму в умовах невизначеності 1042

Морозова Ю. М., Петренко Л. В., Першина О. І. Тайм-менеджмент як інструмент управління часом в освітньому процесі 1048

Москаленко В. В. Особливості трансформації ідентичності особистості військовослужбовців в умовах війни (теоретико-методологічний аспект) 1057

Нестер А. А. Цінності миру в Україні, війна, історія 1068

Нікітін В. В., Андреєв С. О. Правова невизначеність статусу гаранта освітньої програми як чинник впливу на інституційну стійкість українських університетів 1079

Ніконенко Н. А., Ніконенко А. М. Співвідношення цінностей миру та війни в сучасній Україні 1084

Новіцька Ж. В. Формування цінностей миру в освітньому процесі в умовах російсько-української війни 1088

Ноздрачова О. Г. Актуалізація філософських та освітніх проблем у педагогічній практиці вчителя англійської мови в умовах невизначеності 1093

Озарчук А. В. Епістемологічна перешкода в сприйнятті особистості та алгоритмічна упередженість у системах штучного інтелекту: виклики та стратегії мітигації в інклюзивній освіті 1096

Омельчук О. А., Пушняк О. А. Формування громадянської стійкості учнів засобами соціальних ініціатив 1101

Онопченко Г. В., Онопченко О. В. Розвиток креативності учнів у контексті національних і міжнародних освітніх трендів 1107

Осип М. А. Екологічна свідомість як чинник розвитку смисложиттєвих цінностей сучасної людини 1117

Отупор Н. В. Популяризація екзопланетних досліджень як інструмент формування наукового світогляду в сучасних умовах 1123

Павенко Н. В. Методичний супровід упровадження міжнародних освітніх ініціатив як чинник розвитку підприємницьких компетентностей здобувачів професійної освіти 1128

Павлик Н. П. Спільночитання як діалогічна практика розвитку особистості: український досвід у міжнародному контексті 1132

Пагурець-Іноземцева Н. А. Національні та міжнародні освітні тренди розвитку особистості в Україні 1138

Панченко О. Д. Українське суспільство в XXI столітті: цінності, розвиток і роль освіти у формуванні особистості (з досвіду роботи ВП НУБіП України «Ніжинський агротехнічний інститут») ... 1141

Пасько З. О. Роль міфологічного чинника в русі соціальних ідей 1144

Пахомов І. В. Соціальна відповідальність педагогічних працівників закладів професійної освіти як цінність в сучасному світі 1154

Пенцова І. В. Критичне мислення та метапізнання як ключові компетентності підлітків в умовах тотального використання штучного інтелекту 1165

Петренко С. М., Мехед Д. Б., Мехед О. Б. Формування дослідницьких компетентностей учнів ліцею та студентів у контексті сучасної освітньої парадигми 1171

Пилипенко О. Є. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки: актуальні завдання та перспективи .. 1178

Підгородецький М. М., Підгородецька І. М. Чинники прогресу та завдання сталого розвитку сучасного суспільства 1188

Піскун М. Ю., Піскун І. Г. Педагогічні умови розвитку самоефективності майбутніх вчителів початкової школи 1192

Побережець Г. С., Ворожбит І. І. Вплив історичних уроків на сучасні поведінкові стратегії 1197

Повч В. О. Використання віртуальних ресурсів психологічної допомоги як чинника подолання стресу в дорослих 1202

Погребняк О. О., Синявін О. М. Програмні ресурси графічного дизайну як елемент формування медіакомпетентності особистості в сучасному освітньому просторі 1211

Поклад І. М. Внесок вітчизняних психологів у навчально-виховний процес у світлі нових історичних викликів 1219

Поліщук В. І. Ціннісно-нормативні засади освіти для сталого розвитку в умовах воєнних викликів 1223

Попова В. В., Попов В. Ю. The life-meaning values and economic development ... 1229

Попова К. В. Репрезентація взаємовідносин «інакших» у підручниках із всесвітньої історії для 7 класу: між мирним співіснуванням і нетерпимістю 1236

Прокопчук В. І. Українська повстанська музична творчість як чинник формування національно-патріотичного виховання молоді 1242

Проскура О. І. Смисложиттєві орієнтири управлінця освітньої сфери: концепт ікігаю в сучасних умовах 1247

Прядко Л. Ф., Прядко К. О. Навчальні предмети природничого циклу як освітній простір формування смисложиттєвих цінностей (на прикладі проблемно-орієнтованих завдань) 1258

Редькіна Г. М., Догадайло М. В. Ціннісні орієнтири, чинники та механізми формування української національної ідентичності в умовах експоненційних змін 1266

Рожнятовська К. Л. Міжнародні освітні практики у викладанні англійської мови: можливості для розвитку особистості 1277

Романюк О. Н., Лесько О. Й., Ціхановська О. М. Вплив цифровізації на соціально-економічний розвиток держави 1282

Рудик В. В., Трубчаніна О. М. Освітні тренди розвитку особистості у воєнній Україні: роль математичної грамотності в сучасній природничій освіті 1288

Рудишина О. С. Збереження фольклорного спадку засобом театрального мистецтва (на прикладі шкіл Ірландії) 1296

Рудницька С. Ю. Ментальні ресурси особистості в умовах війни та невизначеності: наративний вимір 1300

Савастін Г. О. Особливості мотивації волонтерів у період воєнних дій і соціальних криз 1307

Савіцька В. В. Персоналізоване навчання в цифрову епоху: роль технологій в адаптації освіти до індивідуальних потреб особистості 1312

Савчук Г. В. Інноваційні технології як простір формування мовної культури та смисложиттєвих цінностей учнів у сучасній школі 1319

Садова О. О. Роль історичної свідомості та культурно-історичного досвіду в процесах сучасного українського державотворення 1326

Санкович М. В. Проєктна технологія у вихованні лідера на уроках громадянської освіти 1331

Саракун Л. П. Космополітизм як етичний фундамент глобального благополуччя 1339

Сахневич Б. В. Смисложиттєві цінності миру і війни в умовах соціальної невизначеності: український досвід 1345

Северина Л. М. DigComp 3.0 як орієнтир розвитку цифрової компетентності в освітньому просторі України 1348

Сеньків М. І. Формування смисложиттєвих цінностей молоді України в умовах війни: від травми виживання до цінностей миру та повоєнного розвитку особистості 1360

Сербін О. В., Ревуцький Ю. Цінності буття у мовній творчості як інтуїтивне проникнення в сенс існування людської цивілізації 1365

Сива О. М., Марчук О. М., Герасимчук В. С. Сучасні освітні тренди формування фахівця у сфері електронних комунікацій: національний та міжнародний досвід 1376

Сидоренко Я. І. Інклюзивне вивчення іноземної мови як освітня відповідь на виклики часу невизначеності: досвід створення українсько-англійського словника шрифтом Брайля 1382

Сідаш Н. С. Digital technologies and AI in shaping the value orientations of gifted youth 1389

Сіра І. Т. Від мандрівної академії до віртуальної реальності: Сковорода в лабіринтах сучасної освіти 1393

Скомороха Н. П. Філологічна освіта у формуванні національної ідентичності як основи духовної безпеки молоді 1397

Скринник З. Е. Чого не знає ніхто, окрім філософів 1404

Скрипник М. І. Громадянська ідентичність молоді деокупованих територій: інтерактивні стратегії відновлення суб'єктності в час невизначеності 1406

Слабинська С. А. Від освітніх трендів до щоденної практики: як сучасний заклад освіти формує особистість 1416

Слобоженюк Б. М., Теслюк І. І., Яценко Р. В. Педагогіка партнерства як чинник формування смисложиттєвих цінностей учнів у сучасному освітньому просторі 1421

Собко Н. В. Формування культури критичного мислення учнів на уроках математики як чинник протидії дезінформації 1424

Соколовська І. А., Нечипоренко В. В., Гордієнко Н. М., Позднякова О. Л. The essence of forming motivation in psychological and pedagogical science 1429

Сороківська Н. П. Інтеграція AI-анімації в навчанні фізики як чинник розвитку української освіти в міжнародному науково-освітньому просторі 1433

Спіркіна М. В., Краснікова Н. В. Іноземна мова як інструмент формування міжкультурних цінностей у сучасній освіті 1439

Столяренко Ок. В., Столяренко Ол. В. Виховання національно-державної ідентичності в системі підготовки українського суспільства до міжкультурного діалогу 1446

Стрельніков В. Ю. Освітні тренди розвитку особистості педагогічних працівників у закладах неперервної освіти 1450

Ступак К. Є. Формування особистості в умовах сучасних освітніх трансформацій: національний і міжнародний досвід 1461

Тарнавська О. В. Когнітивна домінанта в структурі адаптаційних ресурсів учнів загальноосвітньої школи як чинник формування цінностей миру та війни 1470

Теряєв Д. О. Український соціум у міжнародному академічному просторі: освітньо-культурні аспекти інтеграції та співпраці 1480

Теслик А. О. Стратегія розвитку як інструмент забезпечення ефективності управління закладом загальної середньої освіти 1490

Тимченко В. О. Аналіз художнього тексту як інструмент розвитку медіаграмотності та критичного мислення учнів 1496

Тур О. М. Академічна відповідальність як внутрішній регулятор дослідницької діяльності здобувачів вищої освіти 1503

Усов Д. В., Харченко П. П. Використання сучасних цифрових технологій у шкільній освіті 1509

Ухань А. С. Освіта як простір формування цінностей миру в умовах війни 1517

Фадєєва О. В. Емоційний інтелект як ключова компетентність на уроках іноземної мови 1522

Фаєвська Т. В. Трансформація освітнього процесу в умовах викликів війни (досвід Радивилівського ліцею № 1 щодо подолання освітніх втрат) 1528

Фарварщук В. П. Шкільна бібліотека як чинник розвитку інформаційної культури особистості в умовах розбудови сучасного суспільства 1531

Харитонова Т. І. Формування інтелектуальної та культурної еліти в академічному ліцеї: виклики та можливості в умовах реформування старшої освіти 1536

Хижевська В. В. The dichotomy of peace and war in contemporary culture 1541

Хома І. М. Відповідність соціально-психологічного супроводу людей із травматичним досвідом життєвим цінностям клієнта 1544

Хорошайло О. С. Developing English academic and professional communication competence in social project management students: theoretical foundations and pedagogical implementation 1551

Цигульська Я. А. Польський досвід підтримки самостійності осіб з інтелектуальною інвалідністю та можливості його адаптації в українському освітньому просторі 1555

Чаус І. В. Цінності миру та цінності війни: вибір цивілізації між творенням і руйнуванням 1558

Чекулаєва М. В. Цифровий проєкт «методична шафа» як відповідь на виклики часу: доступність, оперативність та ефективність методичної підтримки педагога 1565

Чижевський Б. Г. Богатство – головна чеснота творчої обдарованої особистості 1571

Чиновата З. А. Розвиток пізнавальних здібностей здобувачів освіти через активне навчання 1581

Чолак Т. Д. Психологічна підтримка та розвиток особистості здобувачів освіти в часи невизначеності 1585

Чуркіна В. Г. Public health system as a tool for mental health formation 1593

Шабаєва Л. М., Яшина О. М. Позашкільна освіта як простір формування особистості XXI століття: інтеграція національних традицій і глобальних освітніх трендів 1602

Шарата Н. Г. Якісна освіта як стратегічний чинник реалізації цілей сталого розвитку в Україні 1607

Шатова О. В. Розвиток особистості в умовах цифрової трансформації освіти: потенціал інтелектуальних систем аналізу освітніх даних у технологічній галузі 1614

Шахрай Т. О. Формування національної ідентичності та лідерських якостей студентів у межах міжпредметного проєкту «Гривня очима молоді»..... 1621

Шевченко С. Л. Молодь в умовах війни: амбівалентність демократичних установок як виклик повоєнному відновленню 1624

Шевчук Т. С. Філологічна освіта в новій екосистемі 1633

Шевчун Н. Г. Розвиток творчих здібностей дітей як феномену особистості та засіб реалізації власного творчого потенціалу в майбутньому 1639

Шерганов В. О. Цифрова платформа спортивного арбітражу як інструмент розвитку правового суспільства 1648

Шморгун О. О. Патріотичне виховання як чинник становлення особистості: філософсько-психоаналітичний вимір..... 1651

Шоробура І. М. Волонтерство як процес формування соціальної зрілості особистості..... 1664

Шумакова С. М. Academic integrity as a challenge of the times 1673

Щеголеватих О. Д. Проєктна методика як засіб формування цифрової культури та смисложиттєвих орієнтирів учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану 1676

Щербина О. О. Сучасні напрями розвитку особистості в початковій школі ... 1681

Яготинська А. М. Компетентнісний підхід у викладанні української мови як чинник формування ціннісних орієнтацій особистості в умовах сучасних викликів 1687

Яковенко Г. Р. Формування управлінської ідентичності майбутнього магістра освіти як освітній тренд європейського простору вищої освіти 1693

Яненко Я. В. Формування цінностей через комеморативні практики в сучасній освіті 1704

Янчиківська О. Г. Подвійна вразливість: особливості психологічної реабілітації осіб з інвалідністю в умовах постійного воєнного стресу..... 1708

Ярош А. В., Манішевська Н. М., Шумигай І. В. Живий простір як носій цінностей: освітній потенціал садово-паркового мистецтва в умовах війни 1713

Ястребова О. С. Цифрові технології та штучний інтелект у студентській науковій діяльності 1717

Лоссовський О. І. Narrating the divine: myth as a philosophical framework……1724

МОТИВАЦІЙНІ ПРОМОВИ

Кремень Василь Григорович,
доктор філософських наук,
професор, академік НАН України,
академік НАПН України,
президент Національної академії педагогічних наук України

Шановні друзі, колеги!

Від Національної академії педагогічних наук України сердечно вітаю усіх учасників з початком роботи конференції! Нам дуже приємно, що вона набирає обертів з кожним роком і відбувається у межах щорічної Міжнародної виставки «Сучасні заклади освіти».

Важливо, що міжгалузева конференція проводиться спільно з інститутами Національної академії наук України, радий вітати віцепрезидента Національної академії наук України, академіка НАН України, академіка НАПН України Олега Рафальського й академіка НАН України, академіка НАПН України, президента Національного центру «Мала академія наук України» Станіслава Довгого, які виступатимуть із мотиваційними словами.

Тема конференції надзвичайно актуальна, ми це розуміємо, немає потреби це доводити. Упевнений, що під час дискусій конференції багато аспектів окресленої у темі конференції проблеми буде обговорено.

Хотів би зазначити, що смисложиттєві цінності у сучасних умовах тісно пов’язані з тенденціями розвитку людської цивілізації. Назву лише кілька основних тенденцій розвитку сучасної цивілізації, що, на мій погляд, значною мірою формують смисложиттєві цінності й впливають на них.

Передусім скажу, що в нинішніх умовах людство набуло здатності до самознищення – або через застосування ядерної зброї, або через створювані екологічні проблеми. З огляду на це особливою цінністю виступає саме життя. Особливо актуальною є цінність життя в умовах того, що наразі відбувається у світі – низка війн, починаючи з найбільшої війни з часів Другої світової – російської загарбницької війни проти України. Якось занадто легким стало розпочинати війни з боку багатьох держав, що мають силу. Тому життя є однією з головних смисловажливих цінностей.

Друга тенденція – світ перейшов до інноваційного типу розвитку, що помітно в умовах дуже швидких змін. Перед людиною постає багато завдань і викликів. Тому надзвичайною цінністю для людини стає інноваційне мислення, здатність до креативності й творчості. В нинішніх умовах тільки людина, що здатна до інноваційності, може бути конкурентоспроможною й успішною

В умовах швидкого розвитку цифрового середовища, щільного інформаційного поля, різноголосого контенту, зокрема створеного за допомогою штучного інтелекту, надзвичайно цінною стає свобода вибору людини – як здатність діяти незалежно від нав'язуваних ідей і обставин, як підтвердження самості, цілісності. Тут важливі критичне ставлення до інформації, а також чітке, логічне мислення, що нівелює загрози й забезпечує переваги, зокрема збереження суб'єктності людини.

Ще одна тенденція – глобалізація, яка багато що означає у сучасному світі. У глобальному вимірі надзвичайно важливою є самоідентифікація людини. Самозбереження в національній ідентичності є надзвичайно важливим, оскільки є природним для людини. Саме у глобальних вимірах надзвичайною цінністю є належність до певної нації, культури, що є однією з умов самореалізації людини.

Ще раз щиро вітаю! Бажаю плідної дискусії у розв'язанні проблем, окреслених нашою конференцією!

Рафальський Олег Олексійович,
віцепрезидент НАН України,
академік НАН України, академік НАПН України,
доктор історичних наук,
директор Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Високоповажний Василю Григоровичу!
Високодостойні учасники VII Міжнародної міжгалузевої
науково-практичної конференції «Культура, наука, освіта:
смисложиттєві цінності в сучасних умовах»!

Радий вітати Вас усіх від імені Президії НАН України.

Запропонована для обговорення сьогодні проблема, без сумніву, є актуальною.

Дефініція «Сучасні умови», як це сказано у назві конференції, звучить досить мило. На перший погляд. Але для нас з Вами – це не просто слова – це роки війни. Так. Сучасної російсько-української війни, яка є наймасштабнішим збройним протистоянням з часів Другої світової війни.

Перебіг та характер бойових дій дозволяє окреслити локальний (2014–2021 рр.) та повномасштабний період (2022–дотепер).

Під впливом збройного конфлікту відбуваються зміни суспільного характеру, зміни у галузі освіти, науки, культури, інших сферах. Цей складний і багато векторний процес прийнято називати соціокультурними трансформаціями.

Масове застосування зброї в умовах війни порушує життєві ритми громадян, може сприяти руйнуванню певних соціальних інституцій та норм, водночас стимулюючи формування нових цінностей, ідентичностей та соціальних практик, необхідних для виживання у складних воєнних умовах та для організації ефективного опору ворожому вторгненню. Соціокультурні трансформації в умовах війни зазвичай включають деструкції, втрати, травми і, водночас, згуртування громадян, розвиток стійкості, оновлення ідентичності. Такі трансформації у багатьох випадках мають довгострокові наслідки для післявоєнної відбудови та відновлення.

Адже, війна зумовлює переоцінку життєвих пріоритетів зі зміщенням акценту на виживання, безпеку, патріотизм та солідарність нації. Зовнішня загроза часто приводить до гуртування громадян навколо спільних цілей та

цінностей, підвищуючи національну єдність та ідентичність і сприяючи формуванню горизонтальних зв'язків, які зберігаються упродовж тривалого часу. Усвідомлення спільності цілей, як правило, сприяє налагодженню та зміцненню зв'язків між різними прошарками громадян, між громадянами, які проживають у різних регіонах країни, та із діаспорою. Таке усвідомлення також визначає формування певних практик поведінки громадян, визначених необхідністю швидко ухвалювати та втілювати в життя рішення, необхідні для організації відсічі агресору. Громадяни опановують нові для себе практичні навички, змінюють звичну поведінку, що пов'язано як із об'єктивними (міграції, загрози), так і суб'єктивними умовами (патріотичне піднесення). В умовах війни держава набуває значно більшого впливу в регулюванні економічних та соціальних відносин за зростання рівня концентрації влади в руках вищого військово-політичного керівництва країни. Війна слугує вагомим мірилом ефективності кадрової політики та дипломатії.

Війна також стає джерелом нових тем, образів та символів у літературі, музиці, кінематографі: відбувається переосмислення культурної спадщини, можуть бути активовані процеси деколонізації, збереження та зміцнення національного культурного простору.

На жаль, розгортання бойових дій породжує масові психологічні травми, стрес і тривожність. Зміни індивідуального сприйняття світу та себе у цьому світі стають значним фактором соціокультурного ландшафту. Різний досвід війни суттєво впливає на поведінку громадян, їхнє ставлення до участі в організації опору ворогові та до участі у післявоєнній відбудові та відновленні.

Вимушене переміщення великих груп населення під впливом розгортання бойових дій змінює демографічний та соціокультурний склад як громад-реципієнтів, так і громад виходу мігрантів. Війна може також сприяти появі нових соціальних статусів, сформованих в умовах масових міграційних процесів.

Україна є жертвою ворожої агресії, що відповідним чином і визначає соціокультурні трансформації під впливом війни. Захищаючи свою країну від нападу ворога, українці продемонстрували здатність гуртуватися. Війна помітно вплинула на їх ціннісні пріоритети, призвела до масштабного переміщення населення та формування нових практик поведінки людей.

Все це і є ті сучасні умови, в яких опинилася наша освіта, наука і культура.

Конкретно про це поговоримо на полях нашої конференції.

То ж до роботи! Бажаю успіхів!

Довгий Станіслав Олексійович,
доктор фізико-математичних наук, професор,
академік НАН України, академік НАПН України,
президент Національного центру «Мала академія наук України»

Шановні учасники конференції!
Дорогі науковці, освітяни, молоді дослідники!

Щиро вітаю вас із виходом збірника тез VII Міжнародної міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції «Культура, наука, освіта: смисложиттєві цінності в сучасних умовах». Ця наукова подія об'єднала представників різних галузей знань, різних країн і поколінь, засвідчивши силу інтелектуального діалогу навіть у складний для України та світу час.

Сьогодні, коли українське суспільство переживає глибокі трансформації, особливого значення набуває осмислення фундаментальних цінностей – тих духовних орієнтирів, які визначають не лише індивідуальний життєвий шлях, а й майбутнє держави. Досвід показує, що саме у наукових пошуках, передачі знань іншим, спогляданні чи творенні мистецтва люди знаходять точку опори у складні трансформаційні часи, у які живемо ми з вами. Саме тому тематика конференції є надзвичайно актуальною та своєчасною.

У центрі уваги учасників конференції – проблематика співвідношення цінностей миру і цінностей війни. У дослідженнях, що містяться в цій збірці, порушуються питання трансформації світогляду, переосмислення гуманістичних ідеалів, формування нових життєвих орієнтирів особистості та суспільства, а також вплив цих процесів на освіту. Теми, що торкаються інклюзивності, виховання відповідальних громадян, впливу цифровізації, формування культури безпеки життя, стануть в нагоді кожному педагогу й освітянину.

Не менш важливим напрямом досліджень стали аспекти розвитку українського соціуму як суб'єкта міжнародної спільноти. Автори тез аналізують роль України у глобальних процесах, її культурну та наукову суб'єктність, а також механізми інтеграції до європейського і світового простору. У цьому контексті особливого значення набувають дослідження, присвячені формуванню національної ідентичності, колективної історичної пам'яті, громадянської відповідальності та соціальної згуртованості.

Окремий пласт доповідей присвячений актуалізації філософських, соціальних та освітніх проблем сьогодення. У них порушуються питання кризи сенсів, психологічної стійкості особистості, етики відповідальності, а також пошуку нових освітніх моделей, здатних відповідати викликам сучасності. У цьому контексті наука постає не лише як система знань, а як простір формування смислів і цінностей, будь то фізика, біологія чи історія.

Надзвичайно актуальними є також дослідження, присвячені національним і міжнародним освітнім трендам розвитку особистості. Учасники конференції аналізують інноваційні педагогічні практики, цифровізацію освіти, використання ШІ, розвиток компетентностей XXI століття, а також роль освіти у формуванні відповідального громадянина і лідера змін.

Особливо приємно відзначити, що тематика доповідей має виразний міжгалузевий характер. Вона поєднує філософію, історію, психологію, педагогіку, соціологію та інші науки, створюючи цілісне бачення сучасних викликів. Учасники конференції пропонують міждисциплінарні підходи до аналізу соціальних процесів, звертають увагу на роль науки й освіти як ключових драйверів сталого розвитку, інновацій та відновлення країни. Такий підхід є надзвичайно важливим, адже складні проблеми сучасності не можуть бути розв’язані в межах однієї дисципліни.

Переконаний, що матеріали, представлені у цьому збірнику, стануть вагомим внеском у розвиток сучасної гуманітарної та міждисциплінарної науки. Вони сприятимуть глибшому розумінню процесів, які відбуваються в українському суспільстві, а також допоможуть сформувати нові підходи до вирішення актуальних проблем. Важливо, що порушені теми мають глибоко практичний підхід, адже дослідження, що представлені у збірнику, даватимуть можливість педагогам використовувати напрацювання та підходи для виховання свідомого покоління, запозичувати міжнародний досвід, із розумінням тих соціокультурних явищ, які оточують талановиту молодь сьогодні.

Нехай цей збірник стане не лише підсумком проведеної роботи, а й поштовхом до нових ідей, відкриттів і міждисциплінарних проєктів.

З найкращими побажаннями!

Частина І.
ДОПОВІДІ ПЛЕНАРНОГО ЗАСІДАННЯ

Артьомова Т. І.,
доктор економічних наук, доцент
головний науковий співробітник
відділу економічної теорії ДУ «Інститут
економіки та прогнозування НАН України»,
blagososto janie1986@gmail.com

НАУКОВІ ЗАСАДИ ЦІННІСНОГО ВІДНОВЛЕННЯ ПІДВАЛИН СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Анотація. На тлі бурхливих процесів становлення нової інформаційно-цифрової реальності криза глобальної системи управління та порушення рівноважних засад світового суспільного порядку зумовлюють загрози існуванню цивілізаційних підвалин людства. Це актуалізує позначену свого часу В. Вернадським проблему глобального суспільного вибору у контексті ноосферної трансформації. Зміст і організаційні засади реалізації зазначеної трансформації покликана обґрунтувати сучасна фундаментальна наука за допомогою суб'єкта-лідера, здатного сформувати нову ціннісну парадигму наукового світогляду. Джерелом моральних етичних цінностей людства є класична філософія. У її надрах було сформовано Категоричний Імператив моральності, передчуто необхідність прийдешньої глобальної ноосферної трансформації. Втім новітні виклики буття вимагають кардинального переосмислення ціннісної класичної спадщини. За умов посилення соціально-економічної турбулентності на місце лідера фундаментального наукового знання історія зводить економічну теорію. Економічна теорія (політична економія) здатна виконати глобальну місію гармонізації інституційних засад суспільну життя, адже спирається на власний предмет – економічну цінність як економічне благо, у троїстій єдності граничної корисності, вартості і ціни, і ціннісну перетворювальну методологію – логіку Серединного шляху.

Ключові слова: соціально-економічна турбулентність, проблема суспільного вибору, ноосферна трансформація, ціннісні принципи наукового знання, гармонізація інституційних засад суспільного господарювання.

Annotation. Against the backdrop of the rapid processes of the formation of new information and digital reality, the crisis of the global governance system and the violation of the equilibrium principles of the world social order pose threats to the existence of the civilizational foundations of humanity. This actualizes the problem of global social choice, once identified by V. Vernadsky, in the context of noospheric transformation. The content and organizational principles of implementing this transformation are intended to be substantiated by modern fundamental science with the help of a leading subject capable of forming a new value paradigm of the scientific worldview. The source of humanity's moral ethical values is classical philosophy. Here the Categorical Imperative of morality was formed and the need for a future global

noospheric transformation was foreseen. However, the newest challenges of existence require a radical rethinking of the valuable classical heritage. In the context of growing socio-economic instability, history identifies economic theory as the leading source of fundamental scientific knowledge. Economic theory (political economy) can fulfill the global mission of harmonizing the institutional foundations of social life. Because it is based on its own subject matter – economic value as an economic good, in the triple unity of marginal utility, cost and price, as well as on the methodology of the Middle Way.

Keywords: socio-economic turbulence, the problem of social choice, noospheric transformation, value principles of scientific knowledge, harmonization of institutional foundations of economic life.

Проблема моральних цінностей є "довічною" у контексті з'ясування підстав рівноважного функціонування і сталого розвитку господарюючого соціуму як органічної цілісної системи. Упорядкування почуттів є найважливішою функцією культури та всіх громадських інститутів, включаючи державу, однак і сьогодні вона є такою ж далекою від розв'язання, як у період свого усвідомлення та проголошення ідеологами Просвітництва; до того ж глобально-локальна тенденція занепаду суспільних звичаїв явно позначилася саме у період становлення інформаційної економіки як суспільства знань.

Ціннісна деградація капіталістичної системи господарства давно обговорюється у наукових колах, про неї, зокрема, пишуть Дж. Сорос, М. Кастельс, Т. Сакайя, Дж. Стігліц, О. Тоффлер, С. Гантінгтон, інші відомі економісти та соціологи. Останніми роками в інтелектуальному співтоваристві відродження моральності пов'язується з реформуванням систем освіти та громадських інститутів, зокрема, шляхом збагачення навчальних курсів програмами викладання основ релігійної культури та світської етики. Явище "релігійного ренесансу" як альтернатива духовної спустошеності, консюмеризму, тотальному економізму техносфери спостерігається сьогодні у багатьох країнах. Проте можливості морального відродження суспільства в контексті його релігійної інституціоналізації є обмеженими.

Сучасні моделі ліберально-демократичного державного устрою (наступницею яких стає Україна) ґрунтуються на принципі відокремлення релігії від держави, обґрунтованому ідеологами Реформації та практично реалізованому під час промислово-капіталістичних революцій. Така держава націлена на захист універсальних прав громадян і може втручатися у внутрішні справи релігійних груп та громад переважно з метою підтримки принципів рівноправності релігій або корекції релігійних обрядів, які суперечать правам людини [3, p. 64].

Одним з провідних завдань демократичної держави є культивування громадянського суспільства – публічної сфери, в якій усі громадяни, незалежно

від відмінностей у релігійних та інших фундаментальних переконаннях, користувалися б єдиною світською мовою, яка дозволяє обговорювати і вирішувати "питання фундаментальної політичної справедливості на основі розумних аргументів" [2]. Втім, вважається, що віряни говорять "різними мовами", а, отже, у публічній сфері сучасного демократичного суспільства приречені на взаємне нерозуміння щодо захисту фундаментальних прав і свобод. Ситуація ускладняється тим, що, *з одного боку*, зміст віри у сучасних людей часто сповнений невизначеності, адже релігійні ідеали переплітаються з містикою, магічними ритуалами; *з іншого боку*, змінюються політична роль і статус релігії в соціальній системі, що знаходить прояв у посиленні клерикалізму, актуалізації різних форм релігійної нетерпимості та ін. Втім "уявне присвоєння" релігійних доктрин у потаємних "очікуваннях" Г. Гегеля та І. Канта здатне відкрити шляхи критичного перегляду підвалин сучасності. Зокрема передбачається, що концепція людської гідності, укорінена в релігії, здатна надати життєвої сили сучасному редукціоністському натуралістичному способу життя, і тим самим організувати "зустріч між етичним співтовариством і державами".

Але хто і як може сьогодні теоретичне асимілювати релігійні доктрини та діяльно сформувати етичне ядро багатоликого світ-системного універсуму? Вважаємо, що таку місію здатна виконати наука як із форм суспільної свідомості, як діяльний суб’єкт, який ідеально відтворює дійсність у мисленні. Проблема самопізнання (ідентифікації) науки як діяльного суб’єкта у визначеній формі була поставлена у працях В. Вернадського. Автор при цьому займав позицію неупередженого вченого-натураліста, нетрального до релігійних поглядів і абстрактного міркування1, який, щоб уникнути непорозумінь, обмежив сферу дослідження життя поняттями живого природного тіла, живого організму.

Як виявили дослідження Вернадського, людина поряд з іншими живими природними тілами нерозривно пов’язана з окремою геологічною оболонкою планети – біосферою, будова якої вирізняється особливою організованістю серед інших оболонок землі. Біосфера утворюється живою та неорганічною речовинами; при цьому жива речовина становить малу частину (0,01-0,02 %) загальної маси біосфери, але має величезну перетворювальну силу, що визначає процеси еволюції та трансформації всієї біосфери. На думку вченого, таку здатність жива речовина набуває завдяки феномену наукової думки [6].

Наукова думка як нова геологічна сила біосфери оформилася за останні 10–20 тис. років в ході розвитку людського суспільства. На початку ХХ ст. вона набула ознак планетного явища, і це актуалізувало процеси еволюціонування біосфери до нового стану – ноосфери. У ХХ ст., вперше в історії землі, людина означила і охопила всю біосферу, завершила формування географічної карти

планети Земля, розселилася по всій її поверхні. Людство своїм життям стало єдиним цілим, перетворилося на величезну геологічну силу. А, отже, перед ним постає актуальне завдання перебудови біосфери на користь вільно мислячої людини як єдиного цілого. Новий стан біосфери, якого ми, не помічаючи цього, наближаємося, і є ноосферою, пише у цьому зв'язку Вернадський [6].

Отже, з позицій вченого-натураліста, наукова думка стає планетарним суб'єктом, який за посередництвом організованої людської праці уподібнюється специфічній космогонічній геологічній силі, що створює саме життя на землі, а сьогодні трансформує увесь простір активного органічного життя в буття ноосфери, або "царство розуму". Задаючись питанням про структуру наукового знання, Вернадський виокремлює класичний осередок науки: математичні, логічні науки, науковий апарат фактів і узагальнень. Проте, коли йдеться про науковий світогляд – про моральну сторону науки, відшукання фундаментальних наукових істин, які визначають засади загального блага людства і одночасно відображають умови свободи наукового пошуку, первісно задані натуралістичні рамки дослідження не дозволяють автору знайти адекватну відповідь. Науковий світогляд могутньо впливає на життя, думки та почуття людини, містить безперечні прояви істини для всіх часів та народів. Але визначити, які риси наукового світогляду є істинними, нерідко вкрай важко, майже безнадійно, констатує він [6].

Втім, *проблема визначення принципів наукового світогляду, ціннісних засад наукового знання є ключовою у процесі еволюціонування біосфери у ноосферу; без її вирішення зазначена трансформація виявляється неможливою*. А оскільки відповідно до логіки природно-історичного розвитку ***глобальний перехід життя з органічно природного стану до сфери розумного, з царства необхідності до царства свободи*** (як сказав би К. Маркс) ***є основним законом сучасності***, то реальність модерну, нездатна позитивно розрішитися від тягаря назрілого суспільного вибору, обумовлює тенденцію соціально-економічної турбулентності, нестабільності, активізує процеси суспільної конфліктності, що у сукупності створює небувалі загрози для людського буття загалом. Тобто утвердження моральних підстав наукового пошуку сьогодні тотожне вирішенню проблеми глобального суспільного вибору на користь розумного життя як єдино можливої форми людського буття.

Справді, з позицій класичної філософської думки, життя є спроможністю істоти слідувати законам здатності бажання, які насамперед є законами доброзвичайності, моралі. *Етичні норми у формі категоричних імперативів утворюють*, за І. Кантом, *саму мову розуму*, якою він говорить з людством і з кожною окремою людиною. *Категоричні імперативи* як практичні закони життєдіяльності є при цьому, *з одного боку*, не суб'єктивними, а об'єктивними

встановленнями, *з іншого,* – апріорними і, отже, загальними необхідними розумними приписами. Для задоволення вимог об'єктивності, формальності, апріорності, загальності та необхідності, які Кант пред'являє до категоричних імперативів, він *акумулює моральний кодекс у єдиному моральному (доброзвичайному) законі – **Категоричному Імперативі***. У "Критиці практичного розуму" такий імператив виглядає наступним чином: "чини так, щоб максима твоєї волі могла одночасно мати силу принципу загального законодавства" [8]. Категоричний Імператив можна уявити ще й так: *роби так, якби максима твого вчинку за допомогою твоєї волі могла стати* загальним законом природи.

Моральний закон, за Кантом, спирається виключно на розум, він наданий усім розумним істотам як факт, і присутність у собі зазначеного закону вони відчувають як веління обов'язку. Але реалізувати моральний закон у вигляді виконання боргу може лише вільний суб'єкт; причому свобідна (Добра) воля, за Кантом, з практичної точки зору властива всім розумним істотам.

Але *яка з наук здатна донести до людства і кожної людини голос розуму у вигляді Категоричного Імперативу*? Як вказує Кант, кожному зрозуміло, що є обов'язком, але те, що приносить справжню і міцну вигоду, якщо ця вигода повинна простягатися на все людське існування, завжди покрито таємницею, і потрібно багато розуму, щоб спрямовані на це практичні правила пристосувати до цілей життя. незатребуваним людством внаслідок відсутності у світі здатності бажання організувати суспільне життя за законами розуму, а не відповідно до суб'єктивних егоїстичним уявленням про задоволення і право сильного. З часу обґрунтування Категоричного імперативу в надрах класичної філософії минуло понад двісті років, проте досі він залишається практично незатребуваним людством внаслідок відсутності у світі здатності бажання організувати суспільне життя за законами розуму, а не відповідно до суб'єктивних егоїстичних уявлень про задоволення (насолоду) і право сильного.

Сьогодні, на тлі адекватно теоретично неосмисленого процесу становлення нової інформаційно-цифрової реальності, утилітаристське ставлення до науки як осередку планетного розуму досягає апогею, що обумовлює наростання явищ ціннісної деградації і процесуальності у всіх сферах господарювання. За умов кризи глобальної системи управління та порушення засад світового суспільного порядку оголюється загроза існуванню цивілізаційних підвалин людства, і проблема трансформації біосфери в ноосферу заявляє про себе з новою силою. Разом з тим активізуються спроби позиціонування усім науковим співтовариством та кожною з наук своєї етичної (ціннісної) складової [1, 7, 9].

При цьому *професійні наукові співтовариства* як суб'єкти господарського простору, організованого за законами ринку (економіки знань), у своїй поведінці *підпорядковуються дії економічних законів капіталізму*, вступаючи у жорстку

конкуренцію за отримання вигідних умов фінансування та інших ринкових переваг. Такі переваги, крім іншого, забезпечують для окремих галузей наукового знання можливості загальнометодологічного лідерства, що, своєю чергою, дозволяє їм зміцнювати конкурентні позиції. Тобто *світовому науковому розуму властиво сьогодні ціннісно-функціональне роздвоєння*, внаслідок чого позиціонування етичних принципів наукового знання як передумови прояснення змісту та умов відновлення суспільного життя в його широкому ціннісному сенсі з необхідністю поєднується з переслідуванням практичних цілей, орієнтованих на економічний результат.

Таке явище відбиває інтерпретація терміну "етос науки", запропонованого свого часу американським соціологом Р. Мертоном. На думку фахівців, термін "етос" означає набір правил і норм, які діють у науковому середовищі та аналогічні етичним, але по суті такими не є. Імперативи наукового етосу – це свого роду мінімальні норми, які гарантують чесну конкуренцію в науці, регулюють професійну поведінку вченого, відбивають ставлення громадськості до цієї поведінки та результатів наукової роботи. Дотримуючись таких норм, вчений розраховує на адекватну реакцію з боку співтовариства у прагненні здобути наукове визнання [10, с. 58].

Зазначене повною мірою відноситься і до окремих галузей наукового знання. Адже сьогодні ідеї гуманізації власного предметного поля виношують багато професійних наукових спільнот, особливо ті з них, які активно претендують на роль методологічних лідерів – теорії систем, синергетики, філософії постмодерну, математичної логіки, цивілізаційного підходу в історії, соціології постіндустріальної хвилі, термодинамічної теорії структури, стійкості та флуктуацій, екологічної економіки, эконофизики, теорії струн, біоетики, антропогенетики, генетичної інженерії та багатьох інших.

Зокрема, представники менеджменту та сучасних систем управління претендують на розробку міждисциплінарної парадигми філософії управління, націленої на створення загальної картини світу та місця в ній людини. Професійні співтовариства психологів і генетиків пропонують сформувати групи висококваліфікованих фахівців для формування системи етичних принципів, що дозволять ушляхетнити процес виховання людей, починаючи з сім’ї та дошкільних закладів. Адепти фізичних наук проголошують синергетику новою системою світогляду та покладають надії на можливості теорії суперструнної космології у справі фундаментального пояснення всесвіту. Подібні приклади можна продовжити. Проте світоглядні домагання наукових співтовариств, як правило, не припускають глибинного осмислення моральної складової феномена гуманізації і насправді виявляються своєрідною конкурентною грою, яка базується на вільній інтерпретації популярних термінів.

Тим часом вільне тлумачення найважливіших наукових понять, які свого часу були розгорнуті у відповідні філософські, економічні, соціологічні теоретичні системи, має не просто умоглядно-абстрактний характер. Упереджена академічна думка активно впливає на уми учнівської молоді та фахівців-управлінців, а через них – на практику реального господарювання, тобто проникає у всі сфери суспільної життєдіяльності. Досягаючи критичної маси, теоретичне "збентеження умів" активізує механізми соціально-економічної турбулентності та суспільної конфліктності.

Але й у відносно благополучні часи панування у суспільстві упередженої думки, породжуючи феномени соціальної несправедливості, приниження людської гідності, несе зовні невидимі, але тому не менш болючі страждання людських душ. Люди оплакують падіння звичаїв протягом усієї історії, але в умовах тотального поширення ринкових цінностей, коли економічний успіх стає єдиним критерієм, за яким судять про практичні дії, немає нічого, що зупинило б рефлексивне переміщення соціально-економічної системи на далеку від рівноваги територію, зауважує, зокрема, Дж. Сорос [11].

Виходить, що наука, проголошена у XX ст. головною суспільною продуктивною силою, сьогодні стає провідним суб’єктом, що розмиває ціннісні рівноважні підвалини господарського буття. Так звана пост-класична наука новітнього часу ніби "встає" між діяльним господарюючим суб’єктом, природою і суспільством, затемнюючи справжній зміст складових системи суспільного господарства, а разом з тим спотворює сенс позначеної глобальної суспільної ноосферної трансформації. Проте саме наука покликана морально впливати на розум і людську свідомість, спонукаючи спільноту перетворювати цивілізаційні підвалини буття, актуалізуючи та відновлюючи їх духовні (ціннісні) зв’язки.

Відомо, що джерелом моральних етичних цінностей людства є класична філософія. У її надрах було сформовано Категоричний Імператив моральності. Самими назвами своїх трактатів ("Критика практичного розуму", "Критика чистого розуму", "Феноменологія духу", "Наука логіки", "Енциклопедія філософських наук" та ін.) німецька класична філософія ніби передчула необхідність прийдешньої глобальної ноосферної трансформації. Однак сьогодні завдання реалізації такої трансформації з необхідністю потребують кардинального переосмислення ціннісних підстав суспільного буття, означених класичною спадщиною; і у цьому сенсі пост-класична наука, актуалізуючи суспільний запит, виявляється правою.

Незважаючи на те, що спроби внутрішнього структурування з метою найбільш рельєфного прояву свого етосу (стійкого морального характеру) галузями наукового знання активізувалися протягом останніх десятиліть, зазначена тенденція чітко позначається в історичному контексті. Ще

давньогрецька філософія, як зазначає Кант, *поділялася на три гілки*: *фізику* – науку про закони природи, *етику* – науку про закони моральності, *логіку* – науку, яка не має емпіричної частини, але є каноном для розуму при всякому мисленні.

Всі промисли, ремесла та мистецтва виграли від поділу праці, розмірковує Кант, так чи не вимагає природа науки, щоб емпірична частина завжди ретельно відокремлювалася від раціональної і щоб емпіричній фізиці передувала *метафізика природи*, а практичній антропології – *метафізика моральності*, очищена від усього емпіричного. Вирішення цього питання є вкрай необхідним для прояснення витоків та змісту Вищого блага (Доброї волі) у порівнянні з максимами, які спираються на людські потреби та схильності, зумовлені прагненням до щасливого земного життя. Бо не потреба в абстрактному філософствуванні, а цілком практичні міркування спонукають звичайну людину звернутися до джерел чистого розуму, щоб не позбутися справжніх моральних принципів через двозначність буття. Ті ж причини змушують і звичайний теоретичний розум шукати вітальної допомоги біля джерел чистого розуму.

У цьому полягає *справжня місія усієї фундаментальної науки*: дати людському розуму у двох його іпостасях чіткі моральні орієнтири, які позбавили б його від згубних коливань внаслідок схильності до діалектики – упереджених міркувань. І якщо наука – ця істина останньої інстанції, до якої може апелювати розумна істота, – сама вдається до безплідних упереджених роздумів, приховані страждання і душевні хвороби суспільства стають надмірними, збурюють соціальний простір і здатні захопити весь глобальний соціум у вир небуття.

За задумом Канта, на роль цариці фундаментальних наук, чистої моральної науки, здатної пояснити теоретичний сенс і можливість реалізації Категоричного Імперативу, претендує чиста практична філософія. Однак між розумом у його чистій практичній, звичайній теоретичній і повсякденній формах зяяють прірви, замостити які філософія нездатна, бо не має в своєму розпорядженні для цього адекватних скріп – власного ціннісного ядра [5, с. 7-8].

У разі, коли глобальні виклики буття поширюються і стають дедалі руйнівними, загрожуючи самому існуванню системи суспільного господарства, на місце лідера фундаментального наукового знання історія з необхідністю зводить економічну теорію. Саме економічна теорія (політична економія) в єдності трьох основних гілок – класичної, неокласичної, інституційної – здатна забезпечити наступність з класичною філософією і не просто сприйняти пізнаний нею та дбайливо збережений Категоричний Імператив моральності, але пояснити його можливість – механізми практичного втілення.

Вже сьогодні економічна наука має у своєму розпорядженні необхідний методологічний та аналітичний інструментарій для попередньої реалізації таких завдань. Але головним аргументом на користь творчої суспільної місії

економічної теорії є те, що вона "показує свою чистоту" як законодавиця, яка сама в собі втілює всезагальні закони. Адже на відміну від усієї сукупності наук, які у своїй теоретичній (раціональній) частині опосередковано – неявно, хоч і непорушно, ідентифікуються вартісними (ціннісними) відносинами, економічна теорія (політична економія) з часів Адама Сміта зазначені відносини у троїстій єдності граничної корисності, вартості і ціни має безпосереднім предметом: центральним поняттям та ключовою проблемою.

Синергія ціннісної предметно-методологічної взаємодії генерує потенціал формування позитивно-релятивістської економічної теорії як логіки Серединного шляху, здатної відобразити генезис та історичні долі свого об'єкта – системи суспільного господарства – як складного подієвого утворення в єдиній просторово-часовій системі координат і з'ясувати передумови спрямування усього різноманіття варіантів можливого соціально-економічного вибору у русло керованої процесуальності. Глобально-локальний суспільний вибір отримує адекватне ціннісне відображення логікою Серединного шляху, яка не зводиться до імовірнісних уявлень і розкриває шляхи конструювання гармонійних порядків з хаосу – інституційної архітектоніки, в межах якої знімається сама проблема ноосферного вибору і супутній стан невизначеності господарських перспектив [4, с. 44-46].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Agazzi Evandro Das Gute, das Böse und die Wissenschaft: Die ethische Dimension der wissenschaftlich-technologischen Unternehmung Hardcover. 14 Dec. 1995.
2. Nagl-Dochekal G. Many Forms og Nonpublic Reason? Religiös Diversity in Liberal Democracies / In Sprachspiele verstrickt - oder: Wie man der Fliege den Ausweg zeigt. July 2010. Pp.363-378.
3. UN Human Development Report 2004: Cultural liberty in today's diverse world. Published for the United Nations Development Programme (UNDP). 299 p. URL: https://www.unic.un.org.pl/hdr/hdr2004/hdr04_complete.pdf
4. Артьомова Т. І. Теорія вартості як надбання економічної науки: відновлення засад суспільної гармонії. Економічна теорія. 2022. № 4. С. 30–52.
5. Артьомова Т. І. Чиста моральна наука: про самовиправдання «фундаментального» наукового знання в епоху глобальної модернізації. Економічна теорія. 2014. № 3. С. 5-23.
6. Вернадський В. І. Наукова думка як планетне явище. URL: https://studfile.net/preview/10194619/page:2/
7. Етичний кодекс ученого України. Вісник Національної Академії України. 2009. №7. С.61-68.;
8. Кант І. Критика практичного розуму / Пер з нім. і примітки І Бурковського. К.: ТОВ «ВП Юніверс», 2004. 238 с. URL: https://file.lib.in.ua/pdf/kant-immanuel-krytyka-praktychnoho-rozumu.pdf
9. Малахов В. Етичний кодекс ученого: аксіологія і прагматика. Вісник Національної Академії наук України. 2009. №5. С.12-19.

10. Онопрієнко В. Етос науки в епоху змін. Вісник Національної Академії Наук України. 2009. №6. С. 58-62.
11. Сорос Дж. Криза глобального капіталізму. Відкрите суспільство під загрозою / Пер. з англ: Руслан Ткачук, Андрій Фролкін. Київ: Основи. 1999. 260 с.

Тетяна БЕВЗ,
доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України,
tetanabevz@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-0129-1925

СМИСЛОЖИТТЄВІ КООРДИНАТИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ВІЙНІ: ТРАНСФОРМАЦІЯ КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ ТА ЦІННОСТЕЙ

Анотація. У статті досліджується глибинна трансформація смисложиттєвих координат українського суспільства в умовах повномасштабної війни. Проблема розглядається крізь призму філософської дихотомії війни та миру з акцентом на деромантизації збройних конфліктів та подоланні радикально-пацифістських ілюзій. На основі актуальних соціологічних даних (зокрема опитувань Центру Разумкова та КМІС початку 2026 року) доведено відмову українського суспільства від пострадянського патерналізму та формування прагматичного консенсусу щодо умов справедливого миру. Особливу увагу приділено Збройним Силам України як ціннісному авангарду нації, де через ревіталізацію історичної пам'яті формуються новітні культурні коди та мілітарні традиції. Запропоновано тривимірну концептуалізацію смисложиттєвих координат (політологічний, соціологічний та культурологічний виміри). Виокремлено п'ять ключових концептів смисложиттєвих координат українського суспільства: свобода та державна незалежність, національна ідентичність, людська гідність, солідарність і життєстійкість (resilience). Обґрунтовано, що війна виступає каталізатором консолідації української нації та її інтеграції у глобальний цивілізаційний контекст.

Ключові слова: смисложиттєві координати, дихотомія війни та миру, національна ідентичність, культурний простір, соціокультурні трансформації, Збройні Сили України, деколонізація пам'яті, життєстійкість (resilience).

Abstract. Sense-of-life Coordinates of Ukrainian Society in the War: Transformation of Cultural Space and Values

The article explores the profound transformation of the sense-of-life coordinates of Ukrainian society under the conditions of a full-scale war. The problem is examined through the lens of the philosophical dichotomy of war and peace, emphasizing the de-romanticization of armed conflicts and the overcoming of radical pacifist illusions.

Based on recent sociological data (including surveys by the Razumkov Centre and KIIS in early 2026), the study proves Ukrainian society's rejection of post-Soviet paternalism and the formation of a pragmatic consensus regarding the conditions for a just peace. Special attention is given to the Armed Forces of Ukraine as the value vanguard of the nation, where modern cultural codes and military traditions are formed through the revitalization of historical memory. A three-dimensional conceptualization of sense-of-life coordinates is proposed, encompassing political, sociological, and cultural dimensions. Five key concepts of the sense-of-life coordinates of Ukrainian society are highlighted: freedom and state independence, national identity, human dignity, solidarity, and resilience. It is substantiated that the war acts as a catalyst for the consolidation of the Ukrainian nation and its integration into the global civilizational context.

Keywords: sense-of-life coordinates, dichotomy of war and peace, national identity, cultural space, socio-cultural transformations, Armed Forces of Ukraine, decolonization of memory, resilience.

Дослідження життєвих смислів сучасного українського суспільства неможливе без глибинного осмислення категорій війни та миру. Ця дихотомія є фундаментальною віссю світосприйняття, крізь яку століттями інтерпретується екзистенційний досвід. Такий дуалізм пронизує культурний вимір – від релігії та мистецтва до історичних наративів. Саме тому філософська традиція розглядає війну та мир не просто як геополітичні явища, а як ключову морально-етичну проблему, від якої залежить розуміння справедливості й саме збереження людського життя.

Саме через призму цієї класичної дихотомії найвиразніше оприявнюється масштаб сучасних українських реалій. Сьогодні повномасштабна війна в Україні стала не лише безпековим викликом, а потужним чинником тотальної трансформації смисложиттєвих координат суспільства, безпосередньо впливаючи на систему цінностей, культурний простір і національну ідентичність. У цьому екстремальному стані екзистенційної загрози відбувається глибоке переосмислення традиційних цінностей – свободи, безпеки, солідарності та патріотизму. На тлі активізації локальних і національних символів медіа та цифровий простір формують нові наративи, що сприяють безпрецедентній консолідації громадянського суспільства.

Отже, у контексті одвічної боротьби між війною та миром, сучасна війна виступає жорстким, але дієвим каталізатором соціокультурних змін. Трансформації культурного простору не просто зміцнюють спільні цінності українського суспільства, але й закріплюють нові смисли, створюючи міцну основу для повноцінної суб'єктної інтеграції України в глобальний цивілізаційний контекст.

Осмислення концептів війни та миру варто розпочати з глобального історико-філософського виміру. Розвиток людської цивілізації демонструє

невтішну хронологію: понад 90% нашої історії формувалося під впливом збройних конфліктів. Історична ретроспектива свідчить про разючу диспропорцію – приблизно 4500 років воєн проти заледве 50 років глобального миру [1]. У цій парадигмі неможливо ігнорувати існування невизначеного, транзитного стану між війною та миром, у якому суспільства змушені функціонувати та розвиватися.

Як зазначав Крейг Біддл, з погляду фундаментальних принципів і війна, і мир є наслідками панівних ідей та цілей. Набувши достатнього поширення та визнання як істинні чи благі в певному суспільстві, ці ідеї формують відповідні норми та політичний курс, що, зрештою, призводить або до війни, або до миру. Фундаментальними першопричинами війни виступають етатизм, колективізм, альтруїзм, містицизм та ухилення від реальності. Натомість запорукою миру є капіталізм, індивідуалізм, раціональний егоїзм, раціональність та чесність [2].

Розглядаючи трансформацію культурного простору, варто звернутися до концепції американського дослідника, доктора медичних наук Френка Дж. Нініваггі. У своєму аналізі цінностей миру та справедливого світового порядку він наголошував, що сувора реальність війни стає найвагомішим аргументом на користь повернення до фундаментальних чеснот та пошуку екзистенційного сенсу в культурі XXI століття. Економічний прагматизм та орієнтація на матеріальні блага, що домінували у довоєнному суспільстві, неминуче відступають перед обличчям драматичних життєвих наративів українських родин, які опинилися в епіцентрі бойових дій.

За спостереженнями Ф. Нініваггі, колективна травма війни деформує звичні раціональні патерни, генеруючи інтенсивні емоційні стани, а брутальні акти агресії руйнують будь-які цивілізовані межі безпеки [2]. Наслідком цієї боротьби за контроль стають масові руйнування та трагічні людські втрати. І хоча з військового чи агресивного погляду такі колатеральні жертви іноді холоднокровно класифікують як «стохастичні» (тобто ймовірнісно-випадкові побічні ефекти), для українського суспільства вони стають тим екзистенційним шоком, який остаточно руйнує ілюзії споживацтва і змушує вибудовувати нові, глибоко ціннісні координати опору та виживання.

У контексті осмислення руйнівного впливу збройних конфліктів варто звернутися до міркувань Далай-лами щодо справжньої природи війни. У своєму маніфесті «Реальність війни» він гостро критикував традиційне суспільне сприйняття мілітаризму, зазначаючи, що людство століттями ставало жертвою наративів, які романтизують військові дії, подаючи їх як захопливу можливість для демонстрації мужності. Духовний лідер наголошував на хибності такого підходу, стверджуючи, що сама сутність війни – це винятково трагедія та страждання, позбавлені будь-якої привабливості [3]. Для українського суспільства ця

філософська теза набула глибокого практичного виміру: зіткнувшись із жорстокістю агресора, нація повною мірою усвідомила жахливу реальність війни без жодних ілюзій. Проте, на відміну від абсолютного пацифізму Далай-лами, який розглядає будь-які (навіть оборонні) військові інституції суто як джерело насильства, українські смисложиттєві координати вибудовуються інакше. Визнаючи війну абсолютною трагедією, українці розглядають Збройні Сили України не як інструмент агресії, а як єдиний легітимний та безальтернативний механізм захисту самого права на життя та збереження культурного простору.

В історії політичної та моральної філософії мир часто абсолютизувався як найвища, безкомпромісна цінність людства. Ця гуманістична парадигма породила цілу низку світоглядних максим, які ставили відсутність війни вище за будь-які інші категорії. Як зазначав у своєму дослідженні Р. Дж. Раммель [4], концепт «мир за будь-яку ціну» століттями легітимізувався через такі історичні постулати: «Найневигідніший мир кращий за найсправедливішу війну», «Мир важливіший за будь-яку справедливість» або ж радикальне твердження: «Я віддаю перевагу найнесправедливішому миру, ніж найсправедливішій війні, яка будь-коли велася». Зрештою, ця логіка зводиться до відомої тези про те, що «ніколи не було ні доброї війни, ні поганого миру» [4].

Однак екзистенційний досвід сучасної України фундаментально спростовує радикально-пацифістську парадигму, доводячи, що несправедливий мир може нести загрозу повного знищення нації. Як свідчать результати всеукраїнського опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) 9–14 січня 2026 року, українське суспільство сформувало абсолютно прагматичний консенсус щодо дилеми війни та миру, категорично відкинувши концепцію «миру за будь-яку ціну».

Така позиція є глибоко усвідомленою: переважна більшість українців (69%) продовжують сприймати війну як екзистенційну загрозу [5]. Вони переконані, що Росія прагне здійснити фізичний геноцид або повністю знищити українську націю та державність (для порівняння, у лютому 2025 року цей показник становив 66%) [5].

На тлі цього розуміння зафіксований соціологами суспільний консенсус характеризується балансом між готовністю до політико-дипломатичного врегулювання та чітким окресленням безпекових «червоних ліній». З одного боку, українське суспільство демонструє високий рівень раціональності: понад 70% респондентів готові підтримати європейську модель врегулювання [5]. Вона передбачає де-факто замороження лінії фронту в обмін на надійні гарантії безпеки без де-юре визнання анексії окупованих територій.

З іншого боку, симетричний показник – понад 70% громадян – категорично відкидає ультимативні вимоги російської сторони, що включають офіційну

легітимізацію територіальних втрат, одностороннє відведення українських військ, демілітаризацію та відмову від міжнародних безпекових гарантій [5]. Ця принциповість підкріплюється високим рівнем стійкості: 63% українців декларують готовність толерувати тягар бойових дій стільки, скільки буде необхідно для досягнення стратегічно прийнятних умов [5]. Отже, емпіричні дані спростовують наратив про безкомпромісність українців, натомість демонструючи зрілу громадянську позицію, де гнучкість у питаннях тимчасового територіального статусу-кво жорстко обумовлюється імперативом збереження суверенітету та довгострокового виживання держави.

Така глибока еволюція суспільних настроїв свідчить про те, що війна стала не лише військово-політичним, а й масштабним екзистенційним випробуванням, яке докорінно переформатувало базові орієнтири нації. Для комплексного розуміння природи цих трансформацій необхідно концептуалізувати саме поняття «смисложиттєвих координат» українського суспільства, розкривши його через три ключові академічні виміри:

У політологічному дискурсі смисложиттєві координати українського суспільства розглядаються як система фундаментальних політичних цінностей і орієнтирів, що визначають ставлення громадян до державності, свободи, демократії та національного суверенітету. У контексті повномасштабної війни вони формують ідеологічну основу громадянської мобілізації, легітимізують підтримку державних інституцій та виступають головним драйвером консолідації сучасної української нації.

З соціологічного погляду смисложиттєві координати трактуються як сукупність колективних уявлень, цінностей та соціальних норм, які безпосередньо детермінують поведінку індивідів і груп. У період воєнної кризи ці координати зазнають стрімкої трансформації, виводячи на перший план практики горизонтальної взаємодії: вони стимулюють безпрецедентний рівень солідарності, взаємодопомоги, інституціоналізацію волонтерського руху та тотальну громадянську активність.

У культурологічному зрізі смисложиттєві координати відображають складну матрицю культурних символів, наративів та історичної пам’яті, що конструюють духовний простір суспільства. В умовах екзистенційної загрози відбувається глибоке переосмислення цієї матриці: актуалізуються національні наративи, відроджуються героїчні образи (зокрема, мілітарні традиції) та кристалізуються нові символи незламності, що в синергії сприяє потужному зміцненню культурної ідентичності українців.

Отже, смисложиттєві координати українського суспільства в умовах війни формуються на перетині політичних цінностей, соціальних практик і культурних наративів. Вони виступають фундаментом для консолідації нації та зміцнення її

ідентичності. Ця новітня система координат структурується навколо п’яти ключових концептів:

1. Свобода та державна незалежність виступають базовими орієнтирами і в умовах збройної агресії набувають абсолютного екзистенційного значення, оскільки безпосередньо пов’язані із захистом права на фізичне існування держави та політичної нації.

2. *Національна ідентичність* та культурна самобутність. Війна безпрецедентно актуалізує усвідомлення спільної історії, мови, культури та символів. Пришвидшується процес кристалізації української нації, а культурний простір проходить глибоке переосмислення через деколонізацію історичної пам’яті.

3. Гідність і громадянська відповідальність. Цінність людської гідності стає визначальним смисловим вектором, що на практиці трансформується у високу громадянську активність, прийняття відповідальності за долю держави та безпосередню готовність долучатися до її захисту.

4. *Солідарність* та взаємодопомога. Екзистенційна загроза активізує потужні механізми соціальної консолідації: масштабний волонтерський рух, тотальну підтримку армії, мережеву взаємодопомогу між громадянами та громадами. Це генерує нові, стійкі практики соціальної взаємодії та горизонтальної суспільної довіри.

5. *Стійкість (resilience)* та орієнтація на майбутнє. Українське суспільство демонструє феноменальний рівень соціальної життєстійкості, який нерозривно поєднується з непохитною вірою у справедливий мир, повоєнне відновлення країни та її повноцінну інтеграцію у європейський і глобальний цивілізаційний простір.

Саме ці п’ять стовпів – свобода, ідентичність, гідність, солідарність та стійкість – формують новітній соціокультурний каркас українського суспільства, визначаючи його орієнтири для подолання воєнних викликів.

Оцінюючи зміни, які відбулися в українському суспільстві за час повномасштабної війни, більшість респондентів за *результатами соціологічного опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова 11 по 18 листопада 2025 року в рамках проекту «Україна: суспільно-політичні виклики переходу від війни до миру та повоєнного відновлення»* називають зростання використання української мови, популярності україномовного культурного продукту (71%), зростання розуміння невідворотності перманентної загрози з боку Росії (64%), зростання негативного ставлення до олігархів (62%), нетерпимості до соціальної несправедливості (57%), підтримки процесів дерусифікації (57%), зростання національної самосвідомості громадян України (57%), рівня патріотизму (56%), але також і зростання “дистанції“ між владою і

суспільством (54%) і пов’язане з цим зростання прагнення до зміни політичної еліти (55%) [6].

Повномасштабна війна стала не лише екзистенційним викликом, а й потужним каталізатором глибинних ціннісних трансформацій українського суспільства. Це підтверджує дослідження «Україна: суспільно-політичні виклики переходу від війни до миру та повоєнного відновлення», в якому намагалися дати оцінку цим змінам та спрогнозувати подальший розвиток держави та українського суспільства [7]. Найбільш фундаментальним зсувом у смисложиттєвих координатах нації є остаточна руйнація пострадянського патерналізму: громадяни відмовилися від пасивного очікування соціальних благ, перебравши на себе безпосередню відповідальність за державу. У політичному вимірі сформувався унікальний феномен «демократії, що воює»: попри екстремальні умови, 87% опитаних вважають демократичну політичну систему хорошою для України [8]. При цьому суспільство демонструє високий запит на владу військових, вбачаючи у ній не авторитарну загрозу, а дієвий інструмент фізичного збереження демократичного устрою. Паралельно культурний простір країни зазнав безпрецедентної гомогенізації, де старі регіональні розколи остаточно стерлися. Європейська ідентичність стала глибоким внутрішнім самовідчуттям: 51% громадян ідентифікують себе як європейців незалежно від формального членства в ЄС [8]. Водночас зростає прагматизм в оцінці зовнішньополітичних перспектив: 45% респондентів бачать Україну впливовою європейською державою, тоді як 33% вважають, що країна йде власним особливим шляхом, реагуючи на зовнішню турбулентність [8]. Дослідники також фіксують ризикований ефект «стиснутої пружини»: нинішня пауза у політичному житті, помножена на гострий запит на справедливість та втрату довіри до старих партійних інститутів, формує передумови для повоєнного вибуху громадянської активності. Новітня українська ідентичність кристалізується навколо нероздільної тріади безпеки, свободи та відповідальності, де головним політичним капіталом та критерієм довіри стає безпосередній досвід збройного опору.

Сучасна війна стала каталізатором не лише технологічних, а й глибоких світоглядних трансформацій у Збройних Силах України. Відбулося переосмислення військової ідентичності: нові та відроджені звичаї, традиції і ритуали перетворилися на своєрідні «коди». Вони формують філософію, модель поведінки та ціннісний орієнтир кожного українського воїна, поєднуючи героїчне минуле із завданнями сьогодення. Ці нові смисли будуються на міцному фундаменті історичної спадкоємності. Українське військо свідомо інтегрує у свою ідентичність звитягу різних епох. Так, Сили спеціальних операцій (ССО) використовують безкомпромісне гасло князя Святослава Хороброго «Іду на ви!»,

що стало символом неминучого та безжального знищення ворога. Гасло «Слава Україні!», яке зародилося ще у 1917 році, а у 2018 році стало офіційним військовим вітанням і найвищим виявом незламності. Яскравим уособленням цього смислу є подвиг солдата Олександра Маціївського, якого росіяни стратили за слова «Слава Україні!». Присвоюючи йому звання Героя України, глава держави підкреслив, що ця непохитна хоробрість та впевненість воїна назавжди закарбовані в національній пам'яті, перетворивши традиційне гасло на найвищий вияв екзистенційної стійкості [9]. Написана кров'ю у травні 1936 р. у тюремній камері № 100 львівської тюрми «Бригідки», чільним діячем ОУН Осипом Мащаком «Молитва українського націоналіста» [9] та пісня «Зродились ми великої години», яка з 1932 року була гімном борців за Незалежність України, у 2018 році стала маршем для сучасного українського війська стали духовними дороговказами для сучасних захисників, утверджуючи ідею, що служіння Україні є вищою метою життя.

Водночас сучасна війна за незалежність кристалізує унікальні філософські кредо для окремих родів військ. Для Десантно-штурмових військ основою світогляду є гасло «Завжди перші!», яке визначає їхню стратегічну місію. Морська піхота керується принципом «Вірний завжди», що символізує абсолютну самовідданість, братерство та готовність діяти у будь-яких стихіях [9]. Навіть наймолодший рід військ – Сили територіальної оборони – вже сформував власне кредо, написане потом і кров'ю здобутого бойового досвіду [9]. Сьогодні військові гасла та клятви – це не просто слова чи данина формалізму. Це глибокі смисли, які фіксують ідеали честі, гідності та відваги. Вони бережуть надбання пращурів, відображають сутність теперішньої боротьби та стають ціннісним орієнтиром для майбутніх поколінь захисників держави.

Підсумовуючи, зазначимо, війна стала каталізатором глибинного переосмислення дихотомії «війна / мир». Українське суспільство пройшло складний етап деромантизації війни, визнавши її абсолютною трагедією. Водночас відбулася категорична відмова від радикально-пацифістської концепції «миру за будь-яку ціну», оскільки емпіричний досвід довів, що несправедливий мир загрожує повним знищенням української нації та її культурного простору.

Соціологічні дослідження фіксують остаточний відхід суспільства від пострадянських патерналістських очікувань. Формується прагматичний суспільний консенсус: українці демонструють гнучкість у питаннях політико-дипломатичного врегулювання (за умови надання дієвих міжнародних безпекових гарантій), проте виявляють абсолютну безкомпромісність щодо спроб легітимізації окупації чи демілітаризації держави. Це свідчить про високий рівень раціональності та готовність нести відповідальність за майбутнє країни.

Мілітарний простір сьогодні виступає не лише гарантом фізичного виживання держави, а й потужним генератором новітніх культурних кодів. Через ревіталізацію історичної пам'яті у лавах ЗСУ кристалізуються нові військові традиції, кредо та символи, які інтегруються в загальнонаціональний культурний простір як еталон незламності.

Концептуалізація смисложиттєвих координат відбувається одночасно у трьох вимірах: політологічному (захист демократії та суверенітету), соціологічному (тотальна солідарність, волонтерство та горизонтальна довіра) та культурологічному (деколонізація історичної пам'яті та творення нових національних наративів).

Новітня система смисложиттєвих координат українського суспільства остаточно структурувалася навколо п'яти базових цінностей: свободи та державної незалежності, національної ідентичності, людської гідності, соціальної солідарності та феноменальної життєстійкості (resilience). Трансформація культурного простору та цінностей не лише забезпечує духовний та соціальний ресурс для збройного опору, але й закладає непорушний ціннісний фундамент для повоєнного відновлення України та її повноправної інтеграції в європейський і глобальний цивілізаційний контекст.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Levett J. Between war and wisdom. How philosophy, public health, and civic responsibility can help humanity confront its greatest existential threats. 16.03.2026. URL: https://www.meer.com/en/105319-between-war-and-wisdom
2. Biddle C. The Causes of War and Those of Peace. 02.10.2014. URL: https://www.theobjectivestandard.com/p/causes-war-peace
3. The Reality of War. URL: https://www.dalailama.com/messages/world-peace/the-reality-of-war
4. Rummel R. J., The Just Peace, 1981. URL: https://www.hawaii.edu/powerkills/TJP.CHAP2.HTM
5. Війна і мир: думки і погляди українців (результати опитування, проведеного 9–14 січня 2026 року). Пресреліз підготовлений виконавчим директором КМІС Антоном Грушецьким. 16.01.2026. URL: https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1579&page=3
6. Оцінка змін, що відбулися в українському суспільстві за час повномасштабної війни (листопад 2025 р.). 10.03.2026. URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-zmin-shcho-vidbulysia-v-ukrainskomu-suspilstvi-za-chas-povnomasshtabnoi-viiny-lystopad-2025r
7. Україна: суспільно-політичні виклики переходу від війни до миру та повоєнного відновлення. 15.03.2026. URL: https://razumkov.org.ua/images/2026/03/15/2026_ISAR_monthly_February_UA.pdf
8. Підтримка громадянами України демократичних цінностей, оцінка рівня демократії в країні. Бачення майбутнього України, зовнішньополітичні

орієнтації громадян (листопад 2025 р.). 10.02.2026. URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/pidtrymka-gromadianamy-ukrainy-demokratychnykh-tsinnostei-otsinka-rivnia-demokratii-v-kraini-bachennia-maibutnogo-ukrainy-zovnishnopolitychni-oriientatsii-gromadian-lystopad-2025r
9. Гасла, клятви та промови українського війська: минуле, сьогодення, майбутнє. 23.03.2023. URL: https://www.armyfm.com.ua/ua/gasla-klyatvi-ta-promovi-ukrainskogo-vijska-minule-sogodennya-majbutnye/

Безена І. М.,
кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри соціально-гуманітарної освіти,
КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради»,
ivarbezen3@gmail.com,
https://orcid.org/0000-0002-7169-2038

Ващенко М. І.,
старший викладач кафедри соціально-гуманітарної освіти,
КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради»

СУТНІСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКЛАДУ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: ПРОЦЕСИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Українська освіта і наука перебувають в процесах трансформацій, які стали наслідком суспільних змін, запитом на нові умови й перспективи розвитку нашої країни, державним розумінням нового значення особистості в окреслених процесах та враховуючи регіональні й глобальні виклики. Україна перебуваючи у відкритому світі, який є гранично взаємозалежний від багатьох чинників як внутрішніх так і зовнішніх, почала впровадження ряду трансформаційних реформ (децентралізація влади, реформа системи освіти, економічні та податкові трансформації тощо) направлених на формування динамічного українського суспільного простору через гнучкість й ефективність освітнього й наукового середовища для індивідуального розвитку і успішної реалізації потенціалів людини.

Необхідно вказати, що відправною датою окреслених суспільних процесів у трансформації освітнього простору країни став грудень 2016 року, коли фактично центральний орган виконавчої влади ухвалив Концепцію «Нова українська школа», започаткував державні процеси прийняття нормативно-правової бази для нового періоду розвитку української освіти, держави і її соціально-культурного суспільного простору. Адже, процес трансформації

«старої школи» в сутнісне інноваційне освітнє середовище відповідно до Концепції «Нова українська школа», вже давно був на часі.

Тому саме в цей час постало питання про зміни змісту і стратегії розвитку середньої освіти, в якій буде приємно, змістовно і ефективно навчатись, школа, яка даватиме перспективні можливості здобувачам освіти не тільки знання, а й уміння, навички й компетентності, які можна застосовувати у сучасному повсякденному житті, набути стійкі життєві навички до самоосвіти для успішного життя. Не заперечно, що започаткована шкільна реформа була теоретично і концептуально розрахована на повний цикл її трансформації – тобто 12 років, яка має чітко, послідовно крок за кроком нормативно оновлюючись, реалізовуватись, за кожним етапом трансформації досягати окреслених цілей та за потреби коригуватись. Чи все вдається, з якими викликами приходиться виборювати окреслені перспективи й стратегічні цілі шкільної реформи – такі питання постають перед управлінцями, освітянами та громадами.

Наше дослідження проведено в рамках науково-дослідницької роботи кафедри соціально-гуманітарної освіти комунального закладу вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради»: «Особистість в освітньому середовищі сучасного суспільства»/ «Personality in the Educational environment of modern society», зареєстровану 07.11.2023 р. в ДНУ УкрІНТЕІ за номером 0123U104510.

Здійснюючи окремі дослідницькі розвідки з питання реалізації реформи за Концепцією «Нова українська школа», ми відмічали наступні питання, що сутнісна трансформація освітнього середовища закладів загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО) Планом-заходів передбачалась через практики переходу від традиційної шкільної моделі «передачі знань» до створення нової цілісної екосистеми розвитку особистості, яка в свою чергу має базуватися на принципах безпеки, розвиваючого і сприятливого освітнього середовища, навчальної цифровізації змісту процесу освіти та чутливої риси до інклюзійного простору закладу освіти тощо [1]. Дослідниця проблеми Гораш К. відмічає, що «освітнє середовище українських шкіл змінюються під впливом багатьох зовнішніх і внутрішніх чинників, глобалізаційних, інтеграційних процесів та світових тенденцій розвитку освітніх систем у сучасних реаліях постійних змін» [2, с. 44].

Ми в загальному контексті спробували виокремити основні процеси трансформації в освітньому просторі закладів освіти серед них: 1)забезпечення фізичної та психологічної безпеки (укриття, відсутність дискримінації та насильства); впровадження універсального дизайну та розумного пристосування освітнього середовища для дітей з особливими освітніми потребами (далі – ООП); формування «території дитини» – мотивувального й розвиваючого простору, що спонукає дитину з ООП до досліджень та творчості. 2)створення

єдиного цифрового освітнього середовища, яке об'єднує педагогів, здобувачів освіти та батьків для ефективної й безперервної комунікації та обміну даними (впровадження хмарних технологій, STEM-проєктів, систем управління навчанням (англ.. LMS) та елементів гейміфікації для підвищення мотивації); розвиток цифрової компетентності педагогів як фундаменту для якісної й змістової дистанційної та змішаної середньої освіти; 3) переосмислення парадигмальних задач щодо переходу на новий рівень сприйняття освітнього простору та його направлення до особистісно-орієнтованого навчання, де стратегічним пріоритетом постає не лише компонент: знання, а й індивідуальне вміння застосовувати їх у житті та долучення до цих процесів інших людей; становлення розуміння щодо розвитку сучасної педагогіки партнерства, яка зорієнтована наспів участь із усіма учасниками освітнього процесу (батьками, педагогами-колегами, громадою, громадянськими інституціями тощо); 4)трансформації у менеджменті шкільної освіти, які направлено на впорядкування змісту освіти, організації освітнього процесу та забезпечення функціонування закладу освіти відповідно до запитів територіальної громади.

Дослідники проблем трансформацій в освіті відзначають, що «Соціокультурні зміни освітнього середовища викликані інтеграційними процесами, що відбуваються в соціальному світі, соціумі країни (міста або іншого населеного пункту); в соціальних інститутах (яким є й освіта), засобах масової інформації, сім'ї, близькому оточенні (друзі, вчителі, сусіди, клас, студентська група, трудовий колектив), та впливають на соціалізацію індивіда та формування в нього системи цінностей, переконань і уявлень про навколишній світ» [2, с. 43]. Необхідно вказати, що дані питання трансформацій в суспільстві та освіті перебувають у дослідницькому полі різних галузей науки. Тож підбиваючи окремі попередні підсумки нормативної, педагогічної, освітньої та управлінської діяльності, ми відзначили ряд суттєвих викликів цього часу: а)залишається відкритим питання кадрового забезпечення педагогічної спільноти, яка реалізує програми базових навчальних дисциплін; б)відпрацювання практичних механізмів з подолання освітніх втрат та прогалин щодо змісту освітніх галузей; в)залишається значним навантаженням на педагога бюрократичні процедури у професійній діяльності; г)не задіяними і не ефективними є практичні процедури/процеси реалізації заходів щодо ментального й емоційного здоров'я педагога у таких надскладних умовах професійної діяльності; тощо.

Відповідно до вимог чинного законодавства у сфері освіти, здійснюються нормативні трансформації – зміни у закони України, затвердження нових Державних стандартів освіти (початкової, базової, профільної тощо) (2017, 2020, 2024 роки), регулятор у сфері освіти – Міністерство освіти і науки України

запровадило в освітній зміст нові типові та модельні навчальні програми, здійснює процедури із гримування підручників з базових навчальних дисциплін та впорядковує нормативні регуляторні акти із питань змісту освітньої діяльності, відбуваються процеси із реформування науково-аналітичного освітнього простору в центрі та на місцях тощо [3; 4; 5; 6; 7]. Чи можна однозначно сказати, що все гаразд у нормативно-правовому просторі й процесах трансформації в освіті та реалізації Концепції «Нова українська школа», мабуть більшість освітян та батьківської громади скажуть – «ні».

Адже на науково-практичних конференціях освітян та науковців окреслюються багато глибинних проблем, фактично стримуючих реформи і якісні зміни в середній освіті України. Ми взяли одну із проблем, яка зачіпляє всю освітню систему – державну, галузеву, громадянську та індивідуальну. Так, є глибинні неузгодженості і прорахунки управлінського характеру щодо стратегії, комунікації, чіткості дій та результативних підходів до формування нової мережі закладів освіти (відповідно до чинних нормативних вимог), які здійснюються органами місцевого самоврядування (засновників закладів освіти) та відірваність і слабкість аналітичної й ефективної комунікації з центральними органами виконавчої влади у сфері освіти призводять до певних тенденцій і викривлень в реформі шкільної освіти. Один із чинників став процес цифровізації освітнього середовища: позитивними тенденціями є створення великого числа цифрових майданчиків призначених для підтримки педагогічної праці, супроводу здобувачів освіти, які бажають поглибити свій рівень предметної освіченості. Але в той же час є окремі висновки, які відмічають дослідники цієї теми: «незважаючи на наявність відповідних рішень та вкладені кошти, реалізація попереднього етапу – створення та введення в дію Національної освітньої електронної платформи, зазнала невдачі» [8].

Дослідники Трубачова С., Мушка О., Замазкіна П. відмічають, що «дослідження показало, що доцільно виокремити в освітньому середовищі такі складники, як: змістовий, навчально-методичного забезпечення, соціально-педагогічний, організаційно-управлінський, цифровий та технологічний» [9]. Наша група дослідників взяли для аналізу підсумки роботи в Дніпропетровській області, в результаті відмічено, що пройшли управлінські процедури впорядкування і приведення у відповідність до чинних норм мережі закладів освіти. Але відмічаємо, що є деякі розбіжності у розумінні стратегій і перспективи діяльності мережі, кадрового та ресурсного забезпечення для задоволення суспільної потреби у доступності до закладів середньої освіти й різні бачення органів влади та громадськості територій. Відповідно до офіційних відомостей ІСУО в Дніпропетровській області у цьому 2025-2026 навчальному році діють 836 закладів середньої освіти, всіх типів і форм власності, в яких працюють більше 50 тис. педагогів [10].

Нажаль не всі фактори і можливості управлінською вертикаллю враховуються. Так, до закладів освіти розміщених у сільських територіях планується здійснення підвозу здобувачів освіти та педагогів. Відповідні органи освіти 86 територіальних громад Дніпропетровщини шукають оптимальні мережеві форми трансформованих закладів освіти (так зване районування освітніх округів закладів освіти) та окреслюють їх шляхи доступності, ресурсне забезпечення, створення умов безпеки, інклюзивності і розвиваючого освітнього простору [10]. В окресленому контексті у дослідників виникли сумніви щодо реальності стратегій і планів в окресленому контексті. Ми відмічаємо й окремі виклики в процесах трансформацій шкільної освіти: системні проблеми готовності управлінських кадрів до змін (особливо гостро це питання постає щодо місцевих органів влади); знання, розуміння стратегічних перспектив, відповідальності й слабка правова культура посадових осіб; ефективність комунікації між місцевою владою, педагогічною спільнотою і громадою; інколи у нас виникали сумніви щодо наявності або відсутності державницьких підходів до трансформаційного процесу в освітній галузі територіальної громади тощо.

Необхідно відзначити, що особливої уваги потребує питання шкільних трансформацій – це практична управлінська робота направлена на створення нової структури, мережі і типів закладів освіти за рівнями середньої освіти: початкова школа, гімназія та ліцей. Необхідно відзначити, що цю управлінську роботу проводять органи місцевого самоврядування і співпраці із регіональною та центральною владою. Весь її зміст пов’язаний із новими механізмами фінансування закладів освіти та метою підвищити загальний рівень змісту і якості шкільної освіти, завершення реалізації стандарту базової середньої освіти, системної підготовки до переходу на рівень профільного ліцею і змісту його розвиваючого простору через обов’язкові базові навчальні дисципліни та вибіркові інтегровані курси, їх набір пов’язаний із відповідними профілем ліцею, організоване завершення реформи та проведення глибокого аналізу планів та їх досягнення. Чи все в окресленому контексті добре, висновки не мають одностайності. Адже є окремі територіальні громади, які мають свої місцеві бачення стратегічної перспективи і структури закладів освіти не знаходять розуміння з боку громади та центральної й регіональної влади. Тому саме відкритість і прозорість процесів трансформації мережі закладів освіти має бути в публічному просторі, демократичні й послідовні у процедурі досягнення суспільного розуміння і підтримки.

Необхідно відзначити, що заклади загальної середньої освіти Дніпропетровської області досить активно долучені до загальнодержавних освітніх процесів із процедур апробації змістових складників шкільної освіти: долученість до проєкту «Сто», передапробація і апробація змістових

трансформацій у профільній школі; участь у освітніх процесах практичних експертиз всього блоку трансформаційних освітніх матеріалів для процесів змістових трансформацій; аналітична робота направлена на підсумки змін у початковій школі, долученість педагогів до процесів грифування і апробації підручників з базових навчальних дисциплін, відкрита професійна комунікація із педагогічною спільнотою з питань реформування та нових процедур, які мають проходити у нових умовах життя і діяльності – сертифікація вчителів, зміни в процедурах атестації та підвищення кваліфікації вчительства, обговорення нагальних питань територій та окремих громад, долучення до просвітництва науковців і освітян серед батьківської громади Дніпропетровщини тощо. Але є й питання змістових трансформацій, які залишаються поза увагою управлінців та педагогічної спільноти регіону.

Наші окремі висновки щодо питання основи закладу середньої освіти це педагог. Найвагомішим чинником шкільних трансформацій є вчитель, який є представником суспільства і виконує функцію освіти, розвитку і адаптації до самостійного життя молоді. Педагог, вчитель, освітянин, «агент змін», як тільки ми не називаємо сучасного вчителя середньої школи. Все українське суспільство тримає в центрі уваги нашу педагогічну діяльність і можуть робити експертні висновки щодо будь якого освітнього процесу. Але від їх думки й оцінки щодо змісту і процесів освітньої діяльності не буде практичних змін в освітній галузі, тому що рушійною силою трансформації шкільного змісту і якості освіти є учитель. Як писав Василь Сухомлинський «вчитель – це перший, а потім і головний світоч в інтелектуальному житті школяра…» [11]. Важливість його змісту професійної діяльності завжди мала свою величину для особистості й суспільства.

Провівши окремі розвідки з цього питання, ми дійшли до таких окремих підсумків. На сучасному етапі вразливим є питання кадрового компоненту шкільної освіти, адже ми відмічаємо поглиблюючий граничний віковий чинник педагогів середньої школи, низький суспільний та державний рейтинг педагога (відсутність поваги до праці педагога, фінансові чинники уваги, віковий розрив між педагогом і здобувачем освіти очевидно теж робить свій негативний вплив у підсумках роботи, тощо), прослідковуються певні риси розчарування педагогів у впроваджуваних новаціях, які йдуть від центру прийняття стратегічних рішень. Відмічається відсутність логічного і системного державного регулювання й стратегії із підготовки педагогічних кадрів та їх соціального пакету забезпечення (житло, соціальні гарантії тощо), що призводить до кадрової кризи закладів освіти (відсутність професійних кадрів з різних галузей базових навчальних дисциплін (іноземних та української, мов національних меншин, історії, правознавства, природничих і математичних тощо)), що далі продовжує негативно впливати на ефективні трансформації, якість освіти і сталий розвиток особистості.

Педагогічну спільноту турбує питання про відсутність зваженої стратегії державної політики на місцевому та регіональному рівнях, що в подальшому призводить до поглиблення кризи кадрового забезпечення закладів освіти. Відмічаємо проблему про значне розширення професійних обов'язків педагога в контекстах нових змістових базових предметних ліній, інноваційного розвитку освітнього середовища, подолання освітніх втрат, підготовки тестових випробувань для дітей, що перебувають на дистанційному навчанні або інклюзії, розмитих і не чітких чинників організації й змісту предметного навчання та забезпечення безпеки тощо. Сучасного педагога турбує й питання індивідуальної психологічної безпеки та емоційного інтелекту: в умовах постійного стресу й емоційних травм (війна, переживання, відповідальність, інформаційні вкиди в соціальні мережі тощо) мотивація неможлива без відчуття безпеки – власної та дитячої.

Відкритим залишається питання про практичні механізми психологічного здоров'я педагога і його професійного простору. У педагогічному середовищі є розуміння, що трансформація освітнього середовища передбачає створення атмосфери взаємної довіри, де розвиток «м'яких навичок» (англ. soft skills) допомагає здобувачу освіти справлятися із індивідуальною тривогою та знаходити внутрішній баланс й ресурс для мотивації до змістового навчання для наступного життя і професійної діяльності. Окремо постає системне питання про сучасне цифрове середовище в ЗЗСО, адже «цифровізація системи освіти передбачає технологічну та цифрову модернізацію інфраструктури закладу освіти, створення безпечного цифрового освітнього середовища, розвиток цифрової компетентності педагогічних, науково-педагогічних та адміністративних кадрів, які здатні ефективно використовувати цифрові технології в освітньому процесі» [9, с. 109].

В окреслених питаннях в науковому та освітньому середовищі проходять відкриті й закриті дискусії щодо подолання цих негативних явищ професійної діяльності. Адже сьогодні, особливо гостро постає питання про соціальний захист педагогів щодо права займатися професійною діяльністю у сучасних трансформаційних процесах структурних змін закладів освіти – початкова школа, гімназія та ліцей. Адже предметне тарифікаційне недовантаження в одному закладі освіти, штовхає педагога до пошуку додаткових підробітків у інших закладах освіти або інших сферах діяльності. Якщо це може бути не досить болючим питанням в міській частині закладів освіти через простіші логістичні можливості, то досить ускладнює цю проблему в сільській мережі, де значні перешкоди й проблеми доїзду, через складні шляхові сполучення, особливості режиму роботи тощо. Найвагомішим чинником кадрового-ресурсного забезпечення закладів освіти виникає через питання зміни поколінь у педагогічній спільноті території, адже

відмічаються системні проблеми із підготовкою і вмотивованістю студентів педагогічних спеціальностей закладів вищої освіти та їх планами щодо своїх перспектив майбутньої роботи в системі середньої освіти. Але ця проблемна тема потребує іншого дослідницького проєкту та вимагає нової стратегії у регулюванні державної й регіональної політики із підготовки майбутніх педагогів і перспективах їх закріплення в освітній системі.

Українське суспільство та освітяни, розуміють, що сучасні виклики, які постали перед освітою і педагогічною наукою, неможливо подолати, не виходячи за межі старих освітніх моделей та інноваційних форм освіти для розвитку сучасної людини. Одним із таких викликів є зростаюче розмаїття особистісних запитів людини та динаміка вимог ринку праці, обумовлену прискоренням суспільно-економічних змін. Із старими підходами неможливо задовольнити суспільство, особистість і ринок праці. Тому відбувається загострення проблеми невідповідності системи загальної середньої освіти новим потребам суспільства, людини та ринку праці.

Тому й гостро постає питання змістових трансформацій в базовому предметному компоненті. Щодо окремих питань змістових предметних і професійних трансформацій ми прийшли до таких окремих висновків. Адже тут окремо постає питання про методичне забезпечення й підтримку професійної діяльності вчителів, яке можна окреслити в проблеми вибору МНП та навчальних підручників з базових дисциплін для виконання Державного стандарту і типової навчальної програми [12; 3; 4; 5]. В окресленому контексті ми відмічаємо, що вчитель закладу освіти постає заручником у професійних ризиках щодо змістової послідовності й наступності викладання базової навчальної дисципліни, які виникають через відсутність ресурсного забезпечення викладання базових навчальних дисциплін (поставки підручників, їх підготовку й апробацію). Відповідальні служби центральних органів влади не можуть гарантувати виконання окремих питань, наприклад, у блоці для допрофільних 7-9 класів виникають проблеми із навчальними підручниками відповідно до грифованих МНП. Це стосується окремих інтегрованих або предметних курсів «Історія. Громадянська освіта» тощо. Відмічаємо, що є приклади коли видавництва й авторські колективи створюють МНП і не виконують зобов’язання із підготовки навчальних підручників та додаткових ресурсів до нього. Очевидним за змістом є питання до регулятора у сфері освіти, який має врегулювати цю проблему. Адже кінцевим заручником ситуації стає педагог і зміст його професійної діяльності відповідно до професійного стандарту та Державного стандарту базової загальної середньої освіти [13].

Таким чином, узагальнюючи проведені розвідки з питання про сутнісні трансформації освітнього середовища закладу середньої освіти: процеси та

перспективи, відмічаємо наступні загальні підсумки: *по-перше*, системною проблемою є питання ефективних комунікацій між суб'єктами трансформаційних процесів в освітній системі – Міністерством освіти і науки України, органами влади регіонального й місцевого рівнів та громадянами; *по-друге,* залишаються управлінські проблеми у ефективності і прозорості прийнятих рішень органів місцевої влади із питань стратегії розбудови нової мережі ЗЗСО та створення інноваційного освітнього простору на території громади; *по-третє*, окреслено окремі виклики, які пов'язані із змістом педагогічної професійної діяльності та комунікацією органів управління освіти й педагогічної спільноти закладів освіти; *по-четверте*, залишається загальною проблемою – вразливість окремих питань трансформацій пов'язаних із змістовим і методичним наповненням педагогічного процесу, ресурсним оновленням закладів освіти і їх освітнього простору; *по-п'яте*, відкритими залишаються питання про змістові процеси у подоланні освітніх втрат, психологічного супроводу освітнього процесу та створення комфортного освітнього простору для всіх суб'єктів освіти; *по-шосте*, менеджмент і педагогічний колектив закладу освіти мають спільно з органами місцевого самоврядування вибудувати стратегію реалізації принципів Концепції «Нова українська школа» та місцевих стратегій освіти із прозорим обговоренням у територіальній громаді; *по-сьоме*, відкритим залишається питання про підготовку молоді до педагогічної діяльності і кадрового забезпечення закладів освіти. Підсумовуючи, необхідно сказати, що реформа потребує державницьких і системних підходів до реалізації намічених цілей Концепції «Нова українська школа» та відповідальності всіх суспільних інституцій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. План заходів на 2017-2029 роки із запровадження Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти "Нова українська школа" (розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. № 903-р). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/903-2017-%D1%80#Text
2. Гораш К. Сучасні тенденції змін освітнього середовища закладів загальної середньої освіти. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». 2021. випуск 2 (49). С. 42-46. DOI: https://doi.org/10.24144/2524-0609.2021.49.42-46
3. Про освіту. Закон України (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text
4. Про повну загальну середню освіту. Закон України (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text
5. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти "Нова українська школа" на період до 2029 року

(розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text
6. Державний стандарт початкової освіти (постанова Кабінету Міністрів України 21 лютого 2018 р. № 87 (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text
7. Державний стандарт базової середньої освіти (Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text
8. Національна платформа цифрової освіти як пріоритетний інструмент оновлення вітчизняної освітньої системи. НІСД. 2020. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-05/cyfrova-osvita.pdf
9. Трубачова С., Мушка О., Замазкіна П. Трансформаційні процеси в освітньому середовищі закладів загальної середньої освіти в умовах цифровізації суспільства. Український педагогічний журнал. № 4, 2024. https://doi.org/10.32405/2411-1317-2024-4-103-111
10. Єдиний освітній центр. Дніпропетровська область. Мережа закладів повної загальної середньої освіти. URL: https://dp.isuo.org/authorities/schools-list/id/60
11. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям. Вибрані твори: у 5 т. – К.: Радянська школа, 1972.
12. Історія України. Всесвітня історія. Навчальна програма для ЗЗСО. 6-11 класи. Наказ МОНУ від 03.08.2022 року № 698. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/87299/
13. Професійний стандарт «вчитель закладу загальної середньої освіти» Наказ МОНУ від 19.08.2024 №1225. URL: https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/646-ilovepdf_merged.pdf

Бойченко М. І.,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри теоретичної і практичної філософії
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
головний редактор наукового журналу «Філософія освіти»,
boichenko.m@knu.ua,
https://orcid.org/0000-0003-1404-180X

ЦІННОСТІ МИРУ ЯК ПОДОЛАННЯ ЦІННОСТЕЙ ВІЙНИ: МІСІЯ ОСВІТИ

Мир виборюють воїни-захисники на фронті, а збереженим він може бути завдяки цілеспрямованим зусиллям у сфері освіти – передусім, зусиллям щодо прищеплення цінностей миру і викорінення цінностей війни. Суб'єктність дитини слід виховувати на засадах гуманізму як основи цінностей миру, адже суб'єктність людини без гуманізму перетворює її на егоцентричну особу зі схильністю до насильства, що характерно для цінностей війни.

Ключові слова: цінності миру, освіта миру, гуманізм, соціальна інклюзивність, цивілізаційна суб'єктність, цінності війни, освіта війни.

Peace is won by the warriors-defenders on the front, and it can be preserved thanks to purposeful efforts in the field of education – first of all, efforts to instill the values of peace and eradicate the values of war. The subjectivity of the child should be educated on the principles of humanism as the basis of the values of peace, because the subjectivity of a person without humanism turns him into an egocentric person with a tendency to violence, which is characteristic of the values of war.

Keywords: values of peace, peace education, humanism, social inclusion, civilizational subjectivity, values of war, education of war.

Війна є не лише зіткненням ворогуючих армій – у війні передусім відбувається зіткнення ціннісних систем: світу агресора і світу захисника своєї Батьківщини. Моїм припущенням є те, що масштаб і глибина воєнного конфлікту багато у чому визначається тими цінностями, якими керуються його учасники. Такі цінності виникають переважно не у самій війні – вони формуються десятиліттями і століттями, виникають на основі сформованого менталітету народів. Своєю чергою, таке формування менталітету значною мірою зумовлене не лише історичними обставинами, але й тим, як народи реагують на ці обставини, як вони сприймають ці обставини. І основним шляхом виховання певного ставлення до власних історичних обставин, виховання певних цінностей є сфера освіти. Особливо посилився суспільний вплив освіти з початком доби Просвітництва. Якими будуть цінності освіти, таким значною мірою буде формуватися і менталітет народу.

Метою тут є з'ясувати, якою мірою цінності миру мають бути закладеними в основі сучасної освіти.

Ситуація війни максимально загострює аргументацію сторін у розгляді проблематики цінностей, адже наслідки здійсненого людиною ціннісного вибору в умовах війни є не лише швидкими і очевидними, але й радикальними.

Цінності війни і цінності миру

Як загальну тезу можна висунути таке припущення: цінності війни, які проявляють себе явно під час війни, формуються набагато раніше початку війни – саме тому нестримне поширення цінностей війни і робить війну у якийсь момент неминучою у здавалося би мирному суспільстві. Здатність іти до кінця у здобутті перемоги, не йти на компроміси і жорстко, усіма можливими методами здійснювати конкурентну боротьбу і лежить в основі цінностей війни. Ця здатність потрібна як агресору, так і жертві агресії – з тією відмінністю, що жертва агресії виробляє в собі цю здатність вимушено і відмовляється від неї за першої ліпшої нагоди, а агресор всіляко розпалює в собі прагнення до жорсткого протистояння. Цінності війни ближчі до стратегії «win – win», тобто коли

перемагають обидві сторони змагання, тоді як агресор діє згідно стратегії «переможець забирає собі усе».

Втім, піднесення і популяризація цінностей війни стає можливим саме тому, що цінності миру, переконливі і сильні в момент своєї появи під час війни, з часом поступово, але неухильно слабшають у мирний час.

Коли люди забувають про жахіття війни, а ще більше коли про них взагалі не знають ті, хто народився після війни і лише чув про ці жахіття від інших – цінності миру починають сприйматися як дещо необов'язкове: здається (хоч і хибно), що мирне життя є чимось самозрозумілим і відтворюваним саме собою і що воно може існувати ніби без спеціальних зусиль щодо його захисту від війни. Це неявна, можливо навіть мимовільна, але все ж протидія миру. Натомість, в умовах тотальності жахіть війни цінності миру здобувають нову і надзвичайно гостру актуалізацію. С*а*ме значне зростання цих цінностей миру і є тим чи не найголовнішим, що уможливлює завершення війни і її радикальне відкидання як цінності. Власне у жорсткому протистоянні самому феномену війни, у принциповому запереченні нормалізації війни [2], якраз і проявляють свою сутність і важливе призначення цінності миру і вступають у битву з цінностями війни.

Цінностями миру очевидно є цінності вільної творчості і конструктивної соціальної взаємодії, які мають бути зміцненими цінностями соціальної солідарності. Не такими очевидними, але надзвичайно важливими цінностями миру є готовність його захищати за будь-яких обставин і перебування насторожі проти розпалювачів війни.

Завдання освіти в утвердженні переваг цінностей миру і викритті згубності цінностей війни

Очевидно, що завданням освіти у демократичному суспільстві має бути утвердження цінностей миру [4], тоді як у тоталітарних і авторитарних суспільствах, таких як нацистська Німеччина [6], або мілітаристська Японія [11], освіта відкрито займається пропагандою війни і виховує нові покоління у відверто мілітаристському дусі. Вочевидь, нині цінності війни відкрито і агресивно насаджує у своїй системі освіти сучасна росія. Освіті миру протистоїть освіта війни.

Усі тоталітарні держави виявляються схильними до розв'язування війни. Це діє і зворотно: мілітаристська держава для досягнення своїх цілей неминуче переходить у режим функціонування тоталітарної держави. Цей перехід проголошується тимчасовим, але вкрай необхідним – а згодом цей тимчасовий стан перетворюється на звичайну норму.

У цьому процесі пріоритетність утвердження суб'єктності особистості підміняється суб'єктністю соціальної групи – нації, раси, релігійної чи гендерної

групи тощо. До певної міри перехідний етап на цьому шляху позначає так звана політика ідентичності, яка має амбівалентну суспільну значущість. Якщо для нових держав, які виборюють свою незалежність, вириваючись зі свого колоніального статусу, політика ідентичності є суспільно конструктивною і сприяє творенню національних соціальних інститутів, то для держав, які мають вже стабільний статус і розвинену демократичну культуру, перебільшена увага до культури ідентичності може спровокувати старт війни ідентичностей – а від війни ідентичностей як холодної війни недовго перейти і до війни гарячої, війни збройної. Утвердження над-суб'єктів і приниження особистої суб'єктності рано чи пізно, але неминуче призводить до таких ризиків – до переходу до того чи іншого типу *тотальної війни*.

Цивілізаційну суб'єктність також можна витлумачувати по-різному – адже вона є ціннісно амбівалентною. Досить нагадати, що утвердження «русского мира» в сучасній росії починалося саме з пошуків особливих підстав для визнання вищості росії над сусідніми з нею країнами – і цей пошук доволі швидко перейшов від дискурсу євразійства до вивершення російської цивілізаційної винятковості і глобального месіанства росії [3]. росія послідовно століттями обґрунтовувала власну культурну *ексклюзивність*, вищість, які обґрунтовували не лише винятковість історичної ролі росії, але й нібито надавали росії виняткові права як культуртрегера, тобто носія вищої культури, яку росія не просто може, але нібито навіть зобов'язана поширювати по усьому світу! Яскравим також є сучасний приклад гібридної війни Ірану проти Ізраїлю як війни тотальної, яка є проекцією крайньої нетерпимості, з позицій якої Іран створив стратегічний план знищення держави Ізраїль до 2041 року [8].

Натомість, освіта миру наголошує на необхідності розвитку культури *соціальної інклюзивності* [7] – раніше і більше, аніж на культурі суб'єктності. Культура суб'єктності приносить користь, лише коли вона надбудовується над загальною гуманістичною людською культурою, яка полягає передусім у культурі порозуміння і культурі комунікації. Гуманістичність людської суб'єктності виховують у освіті на принципах людиноцентризму, які в Україні філософськи обґрунтував Василь Кремень [5]. Суб'єктність виростає з людяності, але сама суб'єктність не завжди спрямовує до гуманізму. На цих гуманістичних засадах не одне тисячоліття розвивається європейська цивілізаційна суб'єктність, до якої завжди належала українська культура.

Людину слід виховувати не лише у культурі суб'єктності, вольових зусиль, спрямованих на подолання несприятливих обставин – інакше можна виховати особистість успішну, прагматичну, але недостатньо дружню щодо оточуючих. Як це відбувається у сфері освіти, аналізував Теодор Адорно [1], а в художній формі це блискуче зобразила Мюріел Спарк [10]. Така особистість може бути

егоїстичною не лише щодо власної долі – вона може намагатися робити інших людей щасливими проти їхньої волі. Така особистість може бути схильною до некритичної оцінки себе і гіперкритичної оцінки оточуючих. Можна у такій освіті, надмірно акцентованій на суб'єктності, виховати не лідера, а вождя, не організатора, а фюрера, або ж його доповнюючу половину суспільному житті – не активного учасника, а пасивного виконавця і беззахисну жертву.

Таким чином, не варто все ж відкидати (як це закликають робити праві радикали) напрацювання демократичної освіти, зокрема кращі практики втілення концепції *DEI – diversity, equality, inclusion* [9]. Звісно, слід уникати крайнощі політики квот у освіті, безпідставне поширення практик культури скасування у освіті та інші крайнощі впровадження концепції DEI у освіті. Для цього не варто забувати, що основою освіти має бути культура комунікації, передусім культура толерантності, яка дозволяє уникати як крайнощів лівої, так і правої політики, та й загалом уникати політизації освіти. Сучасною міжнародною мовою: варто впроваджувати у сучасній освіті *soft skills* (м'які навички, англ.), серед яких ключовими є комунікативні. Адже м'який і системний вплив демократичної культури у освіті не має альтернативи, якщо ми прагнемо утвердження освіти миру.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адорно Т. Табу на покликання вчителя / пер. з нім. М. Бойченка і В. Брижніка. Філософія освіти. 2020. Том 26. № 2. С. 168-187. https://doi.org/10.31874/2309-1606-2020-26-2-12.
2. Бойченко М. Нормалізація культурної травми: межі вибіркової інклюзивності для освіти і суспільства у ситуації війни. Культурологічний альманах. 2025. № 3. С. 122–129. https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.3.15
3. Волковський В. (2023). «Русскій мір» як сучасна російська громадянська релігія: політично-філософський вимір дослідження. Мультиверсум. Філософський альманах. Том 1. № 2(178). С. 3-33. https://doi.org/10.35423/2078-8142.2023.2.1.1
4. Дьюї Дж. Демократія і освіта / пер. з англ. М. Олійник, І. Босак, Г. Пехник. Львів: Літопис, 2003. 294 с.
5. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. 2-е вид. Київ: Т-во «Знання» України, 2011. 520 с.
6. Култаєва, М. Д. (2018). Філософія освіти і виховання Третього рейху: витоки, політико-ідеологічні контексти та концептуальні конструкти. Філософія освіти. 2018. Том 23. № 2. С. 25-58.
7. Оржель О. (ред.). Соціальна інклюзія у сфері вищої освіти: теоретико-концептуальні засади, цільові групи, виміри та індикатори: монографія / О. Оржель, М. Бойченко, О. Петроє, С. Цимбалюк, Н. Шофолова. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2024. 123 с.
8. Пишкін С. Іран має стратегічний план знищення Ізраїля, - МЗС. 18.06.2025. https://www.rbc.ua/rus/news/iran-mae-strategichniy-plan-znishchennya-1750239054.html

9. Rosa J. The Critical Importance of Diversity, Equity, and Inclusion (DEI) and the Detrimental Impact of Anti-DEI Policies. 2025. URL: https://www.researchgate.net/publication/388819858_The_Critical_Importance_of_Diversity_Equity_and_Inclusion_DEI_and_the_Detrimental_Impact_of_Anti-DEI_Policies
10. Spark M. The Prime of Miss Jean Brodie. London: Macmillan and Co., 1961. 150 p.
11. Toland J. The Rising Sun: The Decline and Fall of the Japanese Empire, 1936-1945. New York: Random House, 1970. 537 p.

Наталія Головата,
к.іст.н., викладач кафедри культурології
Національного університету біоресурсів і природокористування України,
golovata.nataliia@nubip.edu.ua

ЕТНОКУЛЬТУРОЛОГІЯ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті представлено актуальність викладання курсу «Етнокультурологія» у Національному університеті біоресурсів і природокористування України у контексті викликів сучасності. Визначено значення дисципліни в системі життєвих цінностей студентської молоді. Приділено особливу увагу зв'язку етнокультурної ідентичності і професійної етики студентів як майбутніх фахівців. Автор доводить, що пізнання традиційної культури виховує громадянську відповідальність особистості та забезпечує сталий розвиток в умовах сучасних соціокультурних трансформацій.

Ключові слова: етнокультурологія, смисложиттєві цінності, НУБіП України, глобалізація, культурна ідентичність, сталий розвиток.

The article presents the relevance of teaching the "Ethnocultural Studies course at the National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine in the context of modern challenges. The importance of discipline in the system of life values of student youth is determined. Special attention is paid to the connection between ethnocultural identity and professional ethics of students as future specialists. The author proves that the knowledge of traditional culture fosters civic responsibility of individuals and sustainable development in the conditions of modern socio-cultural transformations.

Keywords: ethnocultural studies, meaningful life values, NUBiP of Ukraine, globalization, cultural identity, sustainable development.

В умовах сучасної глобалізації, що супроводжується уніфікацією культур та кризою ідентичності особистостей та спільнот, питання формування смисложиттєвих орієнтирів молоді набуває стратегічного значення. Для студентства Національного університету біоресурсів і природокористування

України (НУБіП), як майбутньої еліти агросектору країни, що працюватиме з державними ресурсами та розвитком територій, розуміння власного культурного коріння є запорукою їхньої професійної відповідальності та громадянської стійкості.

Курс «Етнокультурологія», що викладається в НУБіП, виступає не просто як ретранслятор знань про традиції, а також як дієвий інструмент формування світогляду. Про практичну цінність курсу свідчать позитивні оцінки студентів, що його прослухали. Зауважу, що мої висновки базуються на досвіді викладання навчальної дисципліні «Етнокультурологія» в межах освітніх програм «Транспортні технології», «Транспортна логістика», «Нутріціологія здорового харчування» та «Харчові технології», тобто майбутнім вузькопрофільним фахівцям господарського комплексу держави, і метою даного курсу є покращення гуманітарної підготовки студентів. По завершенні курсу серед його слухачів проводилось анонімне опитування, яке дозволяло виявити його ефективність, дізнатися теми, що викликали найбільший резонанс, покращити зміст програми і доступність подачі матеріалу та ін. аж до доцільності викладання предмету «вузькопрофільним спеціалістам». Крім того студенти мали відповісти, чи вважають вони цю навчальну дисципліну корисною і чи зможуть використовувати отримані знання у свої майбутній професійній діяльності.

Результати численних опитувань приємно вразили. Майже всі респонденти вважали за потрібне наголосити не лише на необхідності і доцільності включення дисципліни «Етнокультурологія» в освітню програму, а й на її практичній цінності. Значна частина хотіли б продовження цього курсу. У відповідності до отриманих відповідей можна зробити висновок, що актуальність дисципліни зумовлена кількома важливими аспектами. Розкриваю ці аспекти детально.

1. Збереження ідентичності в глобальному світі. Вивчення власної національної культури дозволяє студентам усвідомити себе частиною неперервного історичного процесу. Це створює психологічну опору («культурний імунітет») проти маніпулятивних впливів та втрати сенсу в сповненому хаосу інформаційному просторі і водночас дає відчуття свободи. Цитую слова одного із студентів: «Вивчаючи традиції і спосіб життя свого народу я краще усвідомлюю свою ідентичність і те, що формує мій світогляд. Це знання створює внутрішній фундамент і дає відчуття незалежності». Дехто сформулював це як «відчуття моральної урівноваженості», або як «ключ до здорової ідентичності, емоційної стійкості та зрілої соціальної поведінки», «можливість глибше зрозуміти себе», «цей курс навчив мене бачити красу в дрібницях, цінувати традиції та розуміти, чому важливо зберігати самобутність».

Власне, ці висловлювання студентів на диво збігаються з тим, як описав значення «конструкції» ідентичності Ентоні Сміт: «чуття національної ідентичності стає могутнім засобом самовизначення й самоорієнтації індивіда у світі крізь призму колективної особистості та своєї самобутньої культури. Саме завдяки спільній неповторній культурі ми спроможні дізнатися, «хто ми такі» в сучасному світі. Наново відкривши ту культуру, ми «наново відкриваємо» себе, своє «автентичне Я» – або ж принаймні саме так видається багатьом зневіреним і дезорієнтованим індивідам, яким судилось змагатися з надміру мінливим і непевним сучасним світом» [Е. Сміт; 27]

Досить переконливо значення національної ідентичності пояснює сучасний український філософ Д. Шевчук, зауважуючи, що культурна ідентичність загалом «представляється як складний феномен, оскільки поєднує внутрішній та зовнішній виміри». «Культурна ідентичність є основою, на якій будуються всі інші ідентичності (політична, громадянська, професійна тощо). Вона виступає тим первинним пластом самоусвідомлення людини, який визначає її місце у світі та систему ціннісних орієнтирів». [Шевчук; 6]

2. Формування екологічної свідомості через етнодосвід. В контексті викладання етнокультурології етноекологічний аспект є ключовим складником, що адаптує цю гуманітарну дисципліну до специфіки аграрного та природоохоронного профілю університету. Тому курс «Етнокультурології» викладається в НУБіП також майбутнім екологам. Але екологічний імператив має лежати в основі свідомості сучасної людини не залежно від профілю і рівня її освіти. Оскільки саме екологічна свідомість є фундаментом моделі сталого розвитку, де потреби нинішнього покоління задовольняються без шкоди для майбутніх поколінь.

Знайомство з традиційними формами взаємодії етносу з природним середовищем та їхнього впливу на формування духовної та матеріальної культури, дослідження впливу особливостей українського ландшафту (степ, лісостеп, Полісся) на визначення специфіки господарювання, народної архітектури, одягу та харчування – все це дає змогу зрозуміти глибинні витоки національної ідентичності та логіку розвитку народного господарства в різних регіонах України.

Вивчення традиційних вірувань, звичаїв та обрядів, що засвідчують шанобливе ставлення до землі, води та лісу як життєво необхідних ресурсів формує уявлення про екологічну етику народу.

Аналіз того, як етнічна спільнота виробляла механізми виживання та збереження самобутності в умовах зміни природних умов, що є актуальним для майбутніх фахівців з екології, агрономії та лісового господарства дозволяє простежити еволюцію пристосування українців до довкілля та зберегти унікальні знання про екологічні традиції нашого етносу.

І нарешті збереження агрокультурної спадщини з акцентом на традиційних знаннях про рослини, тварин та цикли природи (народний календар) також є однією із основою сучасної екологічної свідомості. Це трансформується у сучасну професійну етику дбайливого природокористування. Цитую з анкет: «Курс етнокультурології допоміг мені по-іншому подивитися на професію: я усвідомив, що збереження культурної спадщини повинно йти поруч із технічним прогресом і, впроваджуючи сучасні аграрні технології, важливо не руйнувати традиційні форми господарювання, які мають глибоке коріння…» Такий підхід дозволяє студентам НУБіП розглядати культуру не лише як сукупність мистецьких надбань, а як складну систему «людина – суспільство – природа», де культурна ідентичність нерозривно пов'язана з екологічним середовищем проживання народу.

3. Духовно-ціннісний орієнтир. Значна кількість студентів написали про аксіологічну складову прослуханого ними курсу, і те що саме ця інформація підштовхує їх «замислитись над своїм життям, обдумати та поставити собі цілі, визначити «що є дрібницями, а що дуже важливими речами». «Вивчення етнокультурології стало для мене не просто черговою навчальною дисципліною, а досвідом, який став важливим вкладом в мій світогляд». Етнокультурологія розкриває глибинні смисли традиційної моралі: шану до роду, працелюбність, соборність, і як результат «людина краще усвідомлює, хто вона є, які цінності успадковує і на що може спиратись в життєвих труднощах» У контексті теми конференції, ці категорії стають основою для формування індивідуальної системи цінностей, де успіх вимірюється не лише матеріальними благами, а й служінням своїй громаді та державі.

4. Розвиток критичного мислення. Протягом останніх 10 років критичне мислення є однією з лідируючих ключових навичок, визначених у доповідях Всесвітнього економічного форуму у Давосі. Воно незмінно входить до переліку найважливіших компетенцій для майбутнього ринку праці, часто посідаючи позиції у першій п'ятірці [Future of Jobs Report 2020]. В сучасному інформаційному суспільстві з його масштабуванням потоку даних, фрагментацією знань, потоком дезінформації і викликами, які кидає нам ШІ, здатність аналізувати інформацію та розпізнавати маніпуляції стає надважливою. Про це досить переконливо свідчить популярність теми у наукових працях зарубіжних та вітчизняних науковців [Соціальні та гуманітарні технології;12,56].

Критичне мислення є стандартним курсом навчальної програми західних університетів, але, на жаль, майже не вивчається в Україні.

Культурологія є потужним інструментом для розвитку інтелектуальної незалежності, оскільки вона вчить не просто споживати інформацію, а аналізувати її контекст, підтекст та походження. Вивчення цієї дисципліни розширює горизонти,

дозволяючи дивитися на світ неупереджено та раціонально. Вона вчить цінувати думки інших та розуміти різні культурні коди. Цей важливий момент також неодноразово був відмічений студентами. Наприклад: «Ця дисципліна навчила мене мислити більш критично. Вона показала, що нічого не виникає «просто так» - кожна традиція має своє походження, кожен символ - свій зміст, а кожна зміна у суспільстві - свої глибинні причини». Інші респонденти зауважили, що дисципліна дає змогу «зрозуміти і пояснити певні соціальні явища через культуру», «вчить уникати стереотипів» та побачити «як етнокультурні явища впливають на сучасність: від мови і мистецтва до світогляду людей»

5. Практична цінність у подальшій професійній діяльності.

Для студентів НУБіП (Національного університету біоресурсів і природокористування України) курс «Етнокультурологія» має не лише світоглядне, а й конкретне прикладне значення, оскільки більшість спеціальностей університету пов'язані з роботою на землі, управлінням громадами та міжнародною співпрацею. В подальшому майбутні випускники НУБіП часто працюють у сільській місцевості, де традиції та менталітет відіграють ключову роль. Розуміння регіональних особливостей, звичаїв, традицій та етнопсихології може бути корисним для встановлення контактів із місцевими громадами та фермерами, допомогти ефективно впроваджувати інновації, враховуючи специфіку регіонального побуту.

Для студентів факультетів готельно-ресторанного бізнесу, дизайну або лісового господарства знання із даного предмету – це готовий дієвий інструмент у подальшій фаховій діяльності. Вони можуть мати практичне застосування для створення автентичних туристичних маршрутів та локацій або організації еко-поселень, використання народних символів та орнаментів у сучасному ландшафтному дизайні чи інтер'єрах, організація подій (етнофестивалів, майстер-класів), що базуються на локальних традиціях.

Фахівцям, які в подальшому працюватимуть на світових ринках, знання етнокультурології дозволить краще розуміти правила ділового етикету різних народів, адаптувати українську продукцію під культурні запити іноземних споживачів (наприклад, розуміння концепції «халяль», «кошер» або специфіки споживання біопродуктів у різних культурах) та формувати бренд «Made in Ukraine» через культурну ідентичність.

Принаймні так бачать перспективи використання отриманих знань і самі студенти:

– «Чи потрібна етнокультурологія механікам? Звісно, бо вчить не забувати про своє, рідне…Навіть розробляючи новий трактор, можна дати йому таку назву, щоб було зрозуміло: він український!»
– «Сучасний агросектор – це не лише поле, ферма, техніка, а й постійна освіта,

агротуризм, культурні ініціативи, фестивалі на базі господарств… Тут без етнокультурології не обійтися!»

Отже, в короткому підсумку: курс перетворює студента з «вузького технаря» на культурно грамотного фахівця, який розуміє людей, відчуває контекст регіону і вміє вигідно презентувати українське на світовому рівні.

6. Виховний потенціал у часи війни. На завершення хочу додати від себе як викладачки, що з огляду на виклики сьогодення, навчальна дисципліна слугує ідейній консолідації студентської молоді навколо концепції національного відродження, сприяючи трансформації теоретичного світогляду у життєву позицію. А як кажуть студенти: «Це все необхідно знати та пам'ятати у такі важкі часи, як зараз».

Професійна культурологічна діяльність в НУБіП України свідчить, що активна участь студентів у вивченні локальних культурних практик, традиційних господарських циклів, мистецької спадщини сприяє необхідній гуманітаризації аграрної і технологічної освіти. Це дозволяє підготувати не просто вузькопрофільного спеціаліста, а інтелігента, який може формувати сенси в умовах «ускладнення сучасності», а саме, як визначив це один з провідних українських філософів С. Кримський, у контексті необхідності переходу від «цивілізації знань» до «цивілізації смислів» [Кримський С.; 45-52]. Це особливо важливо в умовах сучасного світу, який стає дедалі складнішим (технологічно, інформаційно, екологічно), де виживання людини залежить від її особистої стійкості та здатності до внутрішнього самовдосконалення.

На мою думку, етнокультурознавство у вищій школі – основа для формування такої особистості, яка буде спроможна гармонійно поєднувати світоглядні глобальні тренди з національними інтересами, що є фундаментом сталого розвитку України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Екологія. Людина. Суспільство» (м. Київ, Україна, 7 грудня 2023 р.). URL: https://www.researchgate.net/publication/380337089_formuvanna_ekologicnoi_svidomosti_ta_kulturi_ak_zasobi_ekologicnogo_vihovanna_studentskoi_molod (дата звернення: 13.03.2026).
2. Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 718 с.
3. Павленко І. Екологічна свідомість – сутність, шляхи та умови її формування у студентської молоді. Grail of Science. 2024. № 40 (June). С. 478–484.
4. Сміт Е. Д. Національна ідентичність. Київ : Основи, 1994. 224 с. URL: http://litopys.org.ua/smith/smi.htm (дата звернення: 13.03.2026).
5. Соціальні та гуманітарні технології: філософсько-освітній аспект : матеріали XI Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (м. Черкаси, 20–21 берез. 2025 р.) / упоряд. О. І. Астапова-Вязьміна ; відп. ред. А. І. Бойко. Черкаси : ЧДТУ, 2025. 239 с.

6. Шевчук Д. Культурна ідентичність та глобалізація. Наукові записки НаУОА. Серія «Культурологія». Острог, 2010. Вип. 5. С. 4–15.
7. The Future of Jobs Report 2025. World Economic Forum. 2025. URL: https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2025/in-full/3-skills-outlook (дата звернення: 13.03.2026).
8. Future of Jobs Report 2020. Macat Bulletin: Groundbreaking contract in Morocco. October 2020. URL: https://www.macat.com/macat-wef-futureofjobs2020 (дата звернення: 13.03.2026).

Анна Данюк,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філології та мовної комунікації
НТУ «Дніпровська політехніка»,
a.o.daniuk@gmail.com

КОМЕМОРАТИВНІ ПРАКТИКИ В СУЧАСНІЙ ПОЕЗІЇ: ВІД ОСОБИСТОГО БОЛЮ ДО КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ (НА ПРИКЛАДІ ЗБІРКИ Д. СЕМЕНЧЕНКО «У ТЕБЕ В ГОЛОВІ ЛИШЕ ВІЙНА»)

Анотація. У статті проаналізовано сучасну українську поезію як інструмент комеморації та психологічного спротиву під час повномасштабної війни. Наголошено на тому, що сучасна літературу як «емоційний архів» фіксує колективну травму, героїзм та повсякденні трагедії, перетворюючи особистий біль на національну пам'ять. Особливу увагу приділено збірці Дар'ї Семенченко «У тебе в голові лише війна», яка є зразком воєнного документалізму та вербалізації втрат. У дослідженні підкреслено, що поетичне слово допомагає долати зневіру, увічнює імена загиблих та формує духовну опору для суспільства.

Ключові слова: поезія війни, комеморація, Дар'я Семенченко, мілітарна лірика, травматичний досвід, колективна травма, національна пам'ять.

Abstract. The article analyzes contemporary Ukrainian poetry as a tool of commemoration and psychological resistance during a full-scale war. It emphasizes that contemporary literature, as an "emotional archive," records collective trauma, heroism, and everyday tragedies, transforming personal pain into national memory. Special attention is paid to Darya Semenchenko's collection "All in Your Mind Is War", which is an example of war documentary and verbalization of losses. The study emphasizes that the poetic word helps overcome despair, immortalizes the names of the dead, and forms spiritual support for society.

Key words: war poetry, commemoration, Darya Semenchenko, military lyrics, traumatic experience, collective trauma, national memory.

В умовах повномасштабного вторгнення сучасна українська поезія зазнала докорінної онтологічної трансформації. Вона перетворилася з об'єкта естетичної рефлексії на потужну «документалістику духу» та психологічну зброю, що діє в

полі мілітарної антропології. Коли щоденна статистика втрат загрожує перетворитися на рутину, саме поетичне слово бере на себе місію фіксації лімінального досвіду, який не здатні передати цифри. Як слушно зазначає дослідниця Тетяна Урись, «література про війну є важливою складовою сучасної культури, оскільки фіксує досвід, біль, героїзм і втрати, які переживає суспільство в умовах збройного конфлікту, зберігає в художній формі події в анналах історії, формує колективну пам'ять, гідність» [5, с. 8].

Сьогодні поезія не тільки маніфестує протест проти агресора, а й конструює нові смисли, слугує духовною опорою для нації та є фундаментом віри в перемогу й свободу. Одним із найважливіших завдань сучасної лірики є спротив забуттю, увічнення, збереження пам'яті про загиблих воїнів, адже війна має страшну властивість – вона намагається стерти не лише фізичне існування людини, а і її слід в історії. Війна породила нове явище в літературі – поезію війни, де слово є невіддільним від боротьби. *«Під час війни ми переживаємо велику кількість «швидких емоцій» – це як «швидкі калорії», вони вриваються в нас через вражаючі, травмуючі події й руйнують, якщо швидко не знайти для них вихід»* [3], – пояснює поет Остап Сливинський. Концепція «швидких емоцій», запропонована Остапом Сливинським, пояснює механіку процесу, де поезія стає першочерговим простором, де «швидкі калорії» травматичних подій миттєво трансформуються в колективне знання, не дозволяючи болю зруйнувати психіку зсередини. Це фундамент віри в перемогу, де поетичний текст є медіатором між індивідуальною трагедією та загальнонаціональною стійкістю.

Сучасна авторка збірки поезій «Графоманські вірші» Юлія Ілюха вважає, що війна – це час коротких форм. За її словами, «короткі форми – вірші, короткі новели, есе – не розтягнені в часі, не потребують синопсисів, довготермінового планування. Це форми, які можна написати за вечір, вони передають емоцію тут і зараз» [3]. А велика проза, на думку авторки, потребує усамітнення, рефлексії, систематичної щоденної роботи, фізичних та моральних сил, що є надзусиллям під час війни. Цю ж думку висловлює поет Остап Сливинський, підкреслюючи, що «велика частина його поезії, написана в перший рік великої війни, була способом вивільнення емоцій. Ця поезія сильно пов'язана з контекстом, і без нього її можуть сприймати надто пафосною чи емоційною ті, хто контексту не знає, і це можемо бути ми самі через кілька десятиліть» [3]. *«Поезія війни – це дитя свого часу. Мені здається, самі поети добре це відчувають, коли ставлять дати під віршами, написаними під час російського вторгнення – вони це роблять частіше, ніж зазвичай»* [3], – підкреслює поет.

Отже, сучасна воєнна поезія є пошуком психологічної опори, вербалізацією травми, що часто набуває форми або сакральної молитви за захисників, або ж лютої інвективи в бік ворога. Сьогодні творцями поезії війни є військові поети

(Артем Антонюк, Павло Вишебаба, Артур Дронь, Артем Полежака, Ярина Чорногуз), так звані поети цивільні (Сергій Жадан, Катерина Калитко, Галина Крук, Мар'яна Савка) та поети «нового розстріляного відродження», митці, яких забрала війна, як-от Вікторія Амеліна, Володимир Вакуленко, Максим «Далі» Кривцов, Олександр Осадко, Ілля Чернілевський та інші.

Помітним явищем у літературі є вихід антологій, присвячених подіям війни в України, які часто є різножанровими і містять прозу, поезію та есеї. Книга «Весна озброєна: антологія воєнної лірики» (2022, упорядник Михайло Сидоржевський) вміщує твори українських і зарубіжних авторів про російсько-українську війну, що написані після повномасштабного вторгнення, а також твори, створені після 2014 року. До книги «Поезія без укриття» (2022, упорядник Надія Гармазій) увійшли вірші сімдесяти поетів із усієї України. Книга «Війна 2022: щоденники, есеї, поезія» (2022, упорядник Володимир Рафєєнко) містить фрагменти щоденників, есеї та вірші сучасних українських письменників, створені протягом першого року повномасштабного вторгнення. У розділі «Тут немає більше часу» уміщено поезії вісімнадцяти письменників – Ліни Костенко, Катерини Калитко, Галини Крук, Павла Коробчука, Мар'яни Савки, Ірини Шувалової, Василя Махна, Олександра Ірванця та ін.

Збірка «Поміж сирен» (2023, упорядник Остап Сливинський) містить вірші, написані в період від лютого 2022 року і до першої третини 2023 року. «Поміж сирен» – це емоційний архів часу, що відтворює 59 поетичних голосів сучасних авторів, фіксуючи широкий спектр емоцій, рефлексій і переживань, які супроводжують життя у країні, охопленій війною. Метою українсько-французької поетичної антології «In principio erat Verbum. Україна: Поезія часу війни» (2024, упорядник Володимир Тимчук, Вероніка Галичина, Тетяна Качановська, Марі-Франс Клер, Олена О'Лір) було прагнення зафіксувати кожен день перших ста днів повномасштабної війни. Відтак, поетичні антології, присвячені українському досвіду війни, стають потужним інструментом збереження спогадів про роки російського вторгнення.

Поетичне осмислення війни виходить далеко за межі друкованих збірок: сторінки соціальних мереж, блоги, онлайн-платформи, літературні майстерні й спільноти наповнені мілітарною поезією, що стає не лише способом фіксації реальності, а й засобом терапії, протесту та самоідентифікації. Така фіксація вимагає особливих методологій збереження пам'яті, що корелюють із механізмами комеморації.

На початку XXI століття поняття «комеморація» у вітчизняному науковому просторі було маловідомим і рідковживаним, однак зараз набуває не тільки популярності, а й певної вузькості. Термін «комеморація» впроваджений в обіг французькими істориками, які обґрунтовували його в контексті важливості

вивчення матеріального компонента колективної пам'яті. Концепція комеморації поширилася в 80-ті роки XX століття зарубіжними соціологами як категорії раціоналізації способів установлення зв'язку з минулим, інструментарієм суспільно значимих видів діяльності. Значення терміна «комеморація» докторка історичних наук, Алла Киридон пояснює так: «Комеморація означає комплекс заходів із увічнення пам'яті значимих для суспільства людей чи подій. У вузькому сенсі слова, це увічнення пам'яті про події: спорудження пам'ятників, організація музеїв, визначення знаменних дат, свят, масові заходи, перейменування вулиць, творення нових традицій тощо. Це можуть бути і різні артефакти, і ідеї, і тексти – те, що позиціонується як меморіальна діяльність. У широкому сенсі слова комеморації – це все, що пов'язує людину з її минулим» [1, с. 225].

За визначенням Кембриджського словника, комеморація є «чимось, що зроблено, щоб офіційно пам'ятати та вшановувати людину чи подію» [6]. У цьому розумінні явище комеморації активно досліджується як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. У центрі уваги науковців постають питання впливу комеморації на процеси консолідації суспільства, його національної ідентичності, єдності та стійкості в умовах війни та повоєнної відбудови. Серед сучасних українських науковців питання комеморації досліджують Р. Додонов, М. Каблука, А. Киридон, Н. Кривда, І. Орлевич, М. Скринник, О. Таран, Л. Теліженко, С. Хутка, Т. Полтавчук та інші.

Наукова актуальність терміна комеморація у сучасному українському культурному просторі зумовлена необхідністю раціоналізації зв'язку з минулим, яке створюється «тут і зараз». Спираючись на дефініції Алли Киридон, ми розглядаємо комеморацію як комплекс заходів із увічнення пам'яті про значимі події, що охоплює не лише матеріальні об'єкти, а й ідеї та тексти, інтегровані в меморіальну культуру.

У культурі увічнюються події, зберігаються смисли, пам'ять і досвід поколінь. Завдяки літературі, музиці, живопису, архітектурі, кіно фіксуються не стільки факти, скільки емоційне й духовне осмислення подій. Через образи, метафори, мелодію митець звертається не лише до розуму, а й до серця, впливаючи на внутрішній світ людини, формуючи її ставлення до суспільства. У цьому й полягає глибина сили культури: вона не лише відображає реальність, а й творить її, змінюючи людей, а разом із ними і цілий світ [5, с. 7].

Як стверджує Алла Киридон, «комеморації реалізуються у відповідно маркованому й структурованому культурному просторі. Показовим є вироблення в суспільстві меморіальної культури (культури увічнення, комеморативної культури), яка відповідає за процес формування образів в культурі сьогодення для подальшої трансляції в майбутнє. На думку Н. Кривда,

«відбуваються процеси, що характеризуються «творенням «коротких» наративів, увічненням недавніх подій», які, в свою чергу, потребують «винайдення традиції» [2, с. 15]. Саме тому поезія як зразок «короткого наративу» стає актом увічнення, спробою збереження образу себе, своїх ближніх, своєї культури в сьогоденні і в майбутньому.

Сучасна мілітарна лірика – це вже не дистанційоване спостереження, а «репортаж із епіцентру подій», де межа між автором і свідком остаточно стирається. Сьогодні мапа української поезії нагадує карту бойових дій: у кожному регіоні – від закарпатських тилів до розбитих міст Донеччини – формуються власні локальні «осередки пам'яті». Війна, що стала спільним знаменником національного буття, породила унікальне явище: децентралізацію мілітарного дискурсу. Поетичні школи виникають усюди, адже травма війни не знає географічних кордонів, а поетичне слово стає універсальною мовою опрацювання колективного болю. Важливе значення в цьому дискурсі має творчість молодих авторів, чиє становлення відбувається в умовах постійної тривоги та фронтового пограниччя. Поезія прифронтової Дніпропетровщини посідає в цьому процесі особливе, межове місце. Дніпро та область стали своєрідним ментальним мостом між мирним життям та лінією вогню. Це регіон, який щодня вбирає в себе гуркіт фронту, потік поранених і переселенців, що неминуче відбивається на структурі художнього тексту.

Поетична школа Дніпропетровщини демонструє особливий тип «прифронтового тексту». Творчість молодих поетів вирізняється гострою документальністю та відмовою від надмірної метафоричності на користь прямої дії слова. Мілітарна поезія Придніпров'я народжується із безпосереднього контакту з війною. Для молодих поетів регіону війна стала головним чинником дорослішання. Їхня творчість зосереджена на мікроісторіях, де деталі побуту (звук сирени, світло маскувальної сітки, розмова в евакуаційному потязі тощо) набувають сакрального змісту. Вірші сучасних авторів Сніжани Білої, Андрія Карпенка, Сергія Рубана, Анни Щербак та інших перетворюються на діалог із загиблими побратимами й посестрами, формуючи пантеон новітніх героїв української культури. Увічненням пам'яті про події російсько-української війни є збірка поезій Дар'ї Семенченко «У тебе в голові лише війна» (2024).

Дар'я Семенченко – сучасна поетеса Дніпропетровщини, волонтерка, співзасновниця Благодійного фонду «Тримаймося разом», авторка збірки «У тебе в голові лише війна». Народилася 2001 року у м. Дніпрі, закінчила Університет митної справи та фінансів за спеціальністю «Психологія». Вірші почала писати з 2017 року, деякі з них публікувала на сторінках у соціальних мережах. Зараз Дар'я є волонтеркою організації «На щиті».

Збірка Дар'ї Семенченко «У тебе в голові лише війна» є дебютною і постає як акт вербалізації травми через призму автофікшну. Структура книги, що розділена на цикли «2022», «2023» та «2024», відображає еволюцію сприйняття війни: від першого шоку до глибокої екзистенційної кризи. Особливо важливою є хронологічна відмітка 2024 року, де зафіксовано втому та вагання щодо стійкості самого буття («Чи витримає стільки ця земля?»).

Центральною темою збірки є війна. У текстах виокремлюються ключові антропологічні мотиви: це мотиви втрати, зневіри, любові та надії, а також увічнення пам'яті про загиблих. У передмові до збірки авторка зауважує: *«Війна – це складно. Це темрява, через яку інколи можна помітити світло. Вона повністю заповнює твоє життя, формує оточення, погляди й ідеї. А ще руйнує плани, ламає надії та забирає від тебе людей»* [4, с. 3]. Усі поезії збірки – це своєрідні задокументовані переживання та почуття ліричної героїні, викликані реальними ситуаціями із контексту воєнного сьогодення; це болісно-правдиві діалоги із українськими воїнами, це материнські голосіння над загиблими синами, тому мотив втрати у збірці є домінантним і розкривається не лише в описах фізичної смерті, але й через мотив втрати дому, Батьківщини, здоров'я, майбутнього та самої основи людського буття. Авторка змальовує воєнні втрати не як серію окремих смертей, а як масову трагедію. Використовуючи гіперболу *«гори тіл»*, змушує читача зіткнутися з жахливою реальністю війни.

Тема втрати як особистої трагедії родини звучить у поезії «10 травня» із циклу «2022», де відображено страждання матері через загибель сина. Авторка використовує форму лаконічного, майже сповідального наративу, де кожен рядок працює на створення ефекту «присутності у болю». Материнська втрата тут описується як метафізична смерть самої матері *(«Я також поруч полягла»)*, що є типовим для літератури травми. Комеморація тут відбувається через голос, слухову галюцинацію (*«Я чую голос в голові»*), що стає єдиним способом комунікації з тим, кого вже немає.

Авторка переміщує фокус від колективної трагедії до особистого горя жінки у вірші «27 серпня» із циклу «2023». У словах *«Ця дитина ще навіть не жила»* кристалізується найгостріший біль: війна не просто обриває життя, вона стирає майбутнє, заперечує сам потенціал існування народу, нації, вбиваючи молоде покоління. Отже, Д. Семенченко досліджує не лише фізичну смерть, а й метафізичну – смерть мрій, надій, планів на майбутнє.

Контраст між колективною надією *(«Це обов'язково закінчиться»)* та індивідуальною остаточністю (*«Але ти вже будеш в домовині»*) звучить у поезії «25 травня» із циклу «2023», створює глибоко трагічну перспективу: обіцянка майбутнього миру втрачає сенс для того, хто ніколи його не побачить. Мотив втрати породжує емоційний стан боротьби з відчаєм, що підкреслено в рядках:

Відчуття, що пронизують сотні ножів.
У мені вже не храм – попелище.
Врятувати не можна чужої душі,
Коли власна душа – кладовище [4, с. 55].

Образ кладовища втілює втрату ілюзій, мрій, показуючи наскільки глибокою є криза віри, що викликана жахами війни та відсутністю сенсу існування. Саме тому сакральні образи авторка використовує переважно для вираження «богозалишеності» та особистої боротьби за життя. У вірші «9 травня» лірична героїня прямо констатує, що *«Бог залишив нас тут самих»* і робить припущення, що Бог *«лишився десь ближче до тилу»* і *«в скрутну мить позбавив підтримки нас всіх».* Через численні втрати та загибель побратимів виникає пряме звернення-запитання до вищої сили: *«Тож скажи, на чиєму ти боці, Боже?».* Це підкреслює моральну прірву, у якій опиняється людина, не здатна поєднати Божу милість із реальністю масових вбивств*:*

Бо бувають тут миті, коли окрім віри
За плечима у тебе – ніщо.
Оглядаючи вбитих своїх побратимів,
Я ночами питаю – «за що?».

Тож скажи, на чиєму ти боці, Боже?
Тобі чутно і нашу молитву, і їх.
Якщо ближче тобі усе ж слово вороже,
Я забуду про те, що зневіра – це гріх [4, с. 65].

Мотив відчуження та зневіри стосовно Бога виникає як пряма реакція на земне пекло, про яке авторка іронічно пише у вірші «21 листопада» із циклу «2023»: *«Якщо хтось нагорі скаже, що Після смерті я буду у пеклі палати – Досить складно буде приховати усмішку, Бо його із земним не порівняти»* [4, с. 38]. У поезіях Д. Семенченко мотив земного пекла – наскрізний: це натяк на те, що жахи на землі настільки великі, що порушують світовий (небесний) порядок: *«Напевно стався збій у потойбіччя, Бо надто часто пекло на землі»* [4, с. 40]. Через екзистенційний біль лірична героїня готова відмовитися від релігійних догм та заявляє, що, якщо Бог не чує молитв захисників, вона забуде про те, що *«зневіра – це гріх»* [4, с. 65]. Втрата внутрішньої *«віри в добро, В справедливість, у чесність, У вияв людського»* [4, с. 41] спричиняє руйнування сакрального світогляду, адже навіть молитва виявляється безсилою проти фізичного знищення:

Коли в житті немає світла,
А втрата і скорбота – завжди тут
Не всіх змогла уберегти молитва
В містах померлих, таких як Бахмут [4, с. 56].

Однак у моменти, коли лірична героїня опиняється за крок до смерті, то подумки прощається з усіма, але при цьому продовжує: *«тихо у Бога просити, Аби рідних могли ще в живих залишити»* [4, с. 60], а отже, перетворює молитву на засіб захисту родини. Таким чином, молитва у збірці «У тебе в голові лише війна» є не стільки релігійною практикою, скільки інстинктивним бажанням порятунку та спробою вплинути на власну долю, долю своїх рідних та побратимів:

Я писала вірші про зневіру.
Я не знаю ні одну з молитв.
Та щоразу до неба просила,
Аби вийшли живими із битв [4, с. 70].

У поезії «27 червня» із циклу «2024» авторка фіксує момент власної екзистенційної кризи, коли особиста втрата віри переростає у сумнів щодо стійкості буття: *«Я відчуваю, що втрачаю сподівання, І віра в краще… Її більше вже нема. У себе в голові знайшла вагання: Чи витримає стільки ця земля?»* [4, с. 69], що є прикладом вербалізації травми, де слово стає способом зафіксувати межу ментального виснаження. Рядок *«У себе в голові знайшла вагання»* підкреслює автофікшн, тобто саморефлексивність лірики: усі жахи війни, хоч і зовнішні, перетворюються на внутрішній тягар емоцій.

Поезія «8 серпня» із циклу «2023» є емоційним монологом, у якому лірична героя звертається до смерті, благаючи її про милосердя для своїх побратимів:

Пліч-о-пліч зі смертю крокую щоденно
Ледь чутно до неї шепочу: «Прошу!
Даруй їм можливість пожити смиренно,
Я в тебе за це свою душу лишу [4, с. 33].

Авторка змальовує жахливі реалії війни, де щоденний побут складається з вибухів, страху та болісної втрати друзів на полі бою. Головним мотивом поезії є самопожертва, адже лірична героїня готова віддати власну душу в обмін на короткий спокій та мирне життя для інших. Текст глибоко передає трагізм людського існування в умовах *«земного пекла»*, а фраза *«часу замало»* вказує на усвідомлення близькості кінця. Це створює відчуття напруги, де кожна хвилина спокою сприймається як найвища нагорода.

Авторка використовує прийом протиставлення нормального людського спілкування та жахливої рутини фронту. Повторюване звернення *«Прошу!»* та *«Даруй!»* надає поезії характеру реквієму або живої молитви за тих, на чию долю випало *«багато жахів»*. Трагізм досягає піку в образі зустрічі з товаришем: замість простої дружньої розмови лірична героїня змушена *«витягати і класти в мішок»* тіло загиблого. Це «опредмечення» смерті є потужним

комеморативним інструментом, що фіксує страшну трансформацію людських стосунків під час війни.

На тлі руйнувань та смерті формами спротиву війні стають мотиви любові, надія, віри у перемогу. Щемлива простота людських бажань звучить у поезії «12 березня» із циклу «2022»:

Ми поговоримо після війни –
Я буду тримати тебе в обіймах,
А зараз просто дай знати, що ти
У відносній безпеці – я стану спокійна [4, с. 10].

Авторка наголошує, що люди, попри воєнні лихоліття, продовжують мріяти про такі звичні «мирні» речі, як обійми, прогулянки в парку, зустрічі з друзями, підкреслює цінність людських взаємин.

Мотив любові, що сильніша за смерть звучить у поезії «31 березня»:

Ми вінчаємось у камуфляжі.
Ти міцно стискаєш долоню мою.
Бо в нашому світі не можна чекати,
Коли є ймовірність не стріти зорю» [4, с. 10].

Весілля у камуфляжі – це не просто символ, а акт екзистенційного спротиву, зухвала маніфестація життя і любові перед обличчям війни та смерті, твердження, що людські почуття сильніші за обставини, які прагнуть їх знищити.

Незважаючи на домінантні песимістичні мотиви, пов'язані з документуванням воєнних злочинів, нестерпною скорботою та глибокою психологічною руйнацією, збірка «У тебе в голові лише війна» містить також щирий оптимізм, мотиви незламної стійкості та абсолютної пріоритетності свободи. Оптимізм у збірці Д. Семенченко не є легковажним, а є вистражданим, заснованим на усвідомленні власної сили і високої мети: *«У нас у всіх в крові свобода. Ми боремось, поки живі. А ворог втратив шанс пожити В той день, коли напав ще до зорі»* [4, с. 9]. Тема війни поступово переходить у філософію буття, а мотив надії набуває виразної форми. Зокрема, ворога авторка ототожнює з добривом, що свідчить не лише про віру в перемогу, а й є вимогою справедливості та своєрідним циклічним оновленням, де сам інструмент руйнування стає основою для нового життя:

Це колись закінчиться – розквітне вся країна.
Ворог стане добривом за нашу Батьківщину.
Це колись – закінчиться – над нами зійде сонце.
Болем нашим стануть всі загиблі оборонці [4, с. 13].

У збірці можна виокремити прийоми комеморації, які спрямовані на збереження пам'яті про загиблих воїнів та цивільних жертв як вічного символу опору. Ці прийоми простежуються на рівні образів та символіки збірки.

Прикладом сакралізації жертви та перенесення її у вічність є образ «небесного строю» у поезії «21 березня» із циклу «2024»:

Вже не пригадую імен.
Одразу забуду прізвища.
І часом розмиються й їхні обличчя,
Але не забудеться вік [4, с. 61].

Авторка стверджує, що героїв, які загинули в бою, «не повернути, тепер ці герої Навіки в небеснім строю» » [4, с. 61]. Д. Семенченко перетворює смерть із кінцевої трагедії на початок вічного існування у вищому, священному порядку, що дозволяє втішити живих (рідних, знайомих, коханих), надавши смерті іншого сенсу. «Небесне військо» продовжує «світить нам згори», а душа кожного загиблого «ще жива» і «спостерігає», підтверджуючи, що зв'язок не розірваний, а лише перенесений в іншу площину.

Образ «порожніх стільців» у поезії «10 липня» циклу «2024» матеріалізує фізичну відсутність загиблих, вводячи їх у майбутній ритуал перемоги: «І якщо все ж буде перемога – Будуть сльози болючі й гіркі. За столом із живими бійцями Стануть поруч порожні стільці» [4, с. 70] Лірична героїня закликає не забувати, якою ціною її здобуто. Авторка певна, що святкування перемоги не відбудеться без усвідомлення ціни, яку довелося заплатити українцям. Порожній стілець символізує місце, яке мало б належати загиблому, але тепер є вічним нагадуванням про його жертву. Це підкреслює, що радість буде «болючою й гіркою», оскільки пам'ять про втрату не зникне, тому коли війна мине, лірична героїня буде жити «людьми, яких немає».

Комеморація як акт увічнення пам'яті включає опис безпосередніх ритуалів. У поезії Д. Семенченко знаходимо описи поховальних ритуалів, зокрема у поезії «13 грудня» із циклу «2022» авторка пише про воїна, який загинув у 23 роки: його ховають, використовуючи формулу «Ховати будуть як Героя І підпис: „назавжди живий"» [4, с. 14]. Цей прийом створює публічну ідентичність загиблого, надаючи йому статус «вічно живого», попри фізичну смерть. Підкреслюється парадокс, що «герої вмирають», але їхня пам'ять і статус залишаються. Навіть тіла, які важко впізнати (без кінцівки, обличчя розбите), увічнюються завдяки ідентифікації через серце матері: «Але рідне серце впізнає свого» [4, с. 35].

Таким чином, Д. Семенченко використовує комеморацію для перетворення індивідуальної втрати на національну пам'ять, надаючи жертвам сакральний статус («небесний стрій», «дитина країни») та створюючи символи, які будуть нагадувати про ціну свободи під час майбутнього миру («порожні стільці»).

Поезія стає формою пам’яті, що чинить опір забуттю, перетворюючи особистий біль на колективне застереження для майбутнього.

Збірка поезій «У тебе в голові лише війна» – яскравий зразок мілітарної лірики, поетичного документалізму та автофікшну. Поезії Д. Семенченко слугують потужним інструментом вербалізації травми та комеморації особистого болю, трансформуючи індивідуальні втрати та екзистенційну зневіру на колективну пам’ять та стійкість. Домінантні мотиви втрати, скорботи та боротьби зі зневірою врівноважуються мотивами любові, незламності та віри у перемогу. Якщо сучасна воєнна лірика прагне до масштабних узагальнень, то поезія Дніпропетровщини, зокрема збірка Дар’ї Семенченко, фокусується на моменті «тут і зараз». У цьому контексті збірка «У тебе в голові лише війна» є камертоном, що дозволяє відчути, як глобальна катастрофа резонує в індивідуальній свідомості молодої людини, яка опинилася в епіцентрі історичного розлому.

Подальше наукове вивчення «прифронтового тексту» є необхідним як форма інтелектуального опору забуттю. Ці «короткі форми» молодої генерації є головним історичним доказом, що переживе будь-яку політичну риторику. Вони фіксують абсолютну пріоритетність свободи та незламність українського духу, що закарбовану у слові.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Киридон А. Пам’яттєва парадигма ідентичності: експлікація системотворчих сегментів комеморативних практик. URL: https://doi.org/10.31499/2519-2035.8.2021.249991
2. Кривда Н. Ю. Конструювання української ідентичності: виклики комеморації. URL: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/ viewByFileId/585951.pdf
3. «Любов, виживання, смерть»: про що поезія воєнної доби та в чому її переваги. URL: https://hromadske.radio/publications/liubov-vyzhyvannia-smert-pro-shcho-poeziia-voiennoi-doby-ta-v-chomu-ii-perevahy
4. Семенченко Д. У тебе в голові лише війна: збірка віршів. Харків: ФОП Панов А. М., 2024. 96 с.
5. Українська культурна ідентичність у часи війни: літературно-публіцистичні, соціально-психологічні, освітні та інформаційні виміри спротиву: аналітична записка / Т. Урись, О. Пухонська, С. Хороб, Д. Бибик, Т. Некіз, С. Процька, Є. Міненко; за заг. ред. Т. Урись. Київ: Видавництво Людмила, 2025. 44 с.
6. Cambridge Dictionary. URL: https://dictionary.cambridge.org/uk/

Жук М. В.,
кандидат філософських наук, доцент,
експерт ГО ШАУСПС
sumy_zhuk@ukr.net

ДО ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ОСВІТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ПОТЕНЦІАЛ АДАПТАЦІЇ SHAPE-ВИМІРІВ СВІТОВИХ ОСВІТНІХ ТРЕНДІВ

Анотація та ключові слова. Освіта 4.0 в умовах 4 промислової революції аналізується ВЕФ з 2020 року. За 2025–2026 роки акцент в її дослідженні активно використовується формувальний вимір (shape). Він фокусується на розумінні структури та пріоритетів освіти в умовах постійних змін, невизначеностей, викликів, ризиків та можливостей. Враховується і вплив ШІ на освіту. Один із рішень формувальний вимір бачить активне запровадження дорожніх карт на короткотривалі терміни. Освіта 4.0. Формувальний вимір освіти. Напрями прогнозованих змін з можливістю їх корекції.

Abstract and keywords. Education 4.0 in the context of the 4th industrial revolution has been analyzed by WEF since 2020. For 2025-2026, the emphasis in its research is actively using the shape dimension (shape). It focuses on understanding the structure and priorities of education in conditions of constant change, uncertainty, challenges, risks and opportunities. The impact of AI on education is also taken into account. One of the solutions of the shape dimension sees the active introduction of roadmaps for the short term. Education 4.0. The shape dimension of education. Directions of predicted changes with the possibility of their correction.

1. Ми живемо в світі, що дуже швидко змінюється. Це світ, в якому традиційні виклики, загрози та можливості доповнюються принципово новими, аналогів яким ще не було. На думку Всесвітнього економічного форуму (WEF) з 2016 року світ увійшов в цивілізаційний вимір IY-тої промислової революції. І центрі цього виміру стоїть штучний інтелект. При цьому іде активне формування цифрового суспільства (цифрових економіки, політики, громадянського суспільства, освіти, культури, комунікації). І все це відбувається на фоні карколомного зростання діапазону сучасних технологій, знань та їхнього швидкого старіння. Важливою складовою цих процесів є освіта. Вона поєднує формування стратегій життєвого успіху з адаптацією до сучасних реалій з пріоритетами готовності до змін і вміння їх створювати. Саме тому сьогодні мова йде про освіту 4.0, моделі якої вже активно реалізується. Це випереджальна, практично-спрямована, колабораційна, адаптивна освіта, освіта, що інтегрує штучний інтелект у традиційні та відкритий освітній та науковий простір. Важливим є те, що багато практик напрацьовуються з нуля, без певних традицій. Наприклад, використання штучного інтелекту в освіті.

2. У відповідності до глобальних, регіональних та локальних змін зростає потреба в чітких пріоритетах розуміння сценаріїв розвитку освіти. В останніх дослідженнях освітніх трендів 2025-2026 рр. прослідковується чітка тенденція

запровадження формувального підходу (shape) в реалізації освітніх змін. При цьому відбувається переорієнтація на короткострокові терміни аналізу. Дослідженні компетенцій через формувальний підхід було запропоновано вже з 1991 року [1]. В звіті Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) від 23 січня 2025 року «Тенденції, що формують освіту 2025 року» (Trends Shaping Education 2025) [10]. В січні 2026 р. було проведено перший міжнародний міністерський симпозіум «Формування глобальних дискусій щодо цифрової освіти» (Shaping global conversations on digital education at the inaugural Bett Ministerial Symposium 2026) [9] .

На думку автора [2-6], переваги дослідження формувального виміру освіти полягають в тому, що даний підхід дозволяє розглянути динаміку змін, викликів, загроз та можливостей з їхньою корекцією та розширенням в процесі реалізації. Shape вимір освітньої діяльності передбачає широкий спектр фокус-аналізу, що охоплює компетенції, навички, зміст та технологій освіти в умовах зростання ролі ШІ, розвитку цифрової освіти та освіти протягом життя. Для України використання цього підходу буде сприяти формуванню інноваційних освітніх просторів для підготовки та перепідготовки людського капіталу, пріоритетом успішності якого буде формування високотехнологічної держави у відповідності до повоєнної відбудови на базі плану Маршала для України. Дуже важливим є структурування цілей на короткотермінові строки. ВЕФ (WEF), ОЕСР (OECD) вже другий рік поспіль аналізують освітні тренди не тільки в середньо-довготривалій перспективі (наприклад виділення в 2025 році 10 навичок, без яких не знайдете роботу в 2030 році), а і в аналізі річних прогнозів та фокус-напрямів реалізації, дорожніх карт. Подивіться на розвиток європейської шкільної мережі (шкода, що Україна не є її учасником). В грудні 2024 в ній виділялись 5 фокус пріоритетів розвитку, а в 2025 року було виділено 5 принципово нових пріоритетів (у відповідності до звіту за 2024 рік попередні було реалізовано).

3. При цьому дуже важливим є формування аналітичних навичок. В пріоритетах НУШ активується позиція критичного мислення в формуванні особистості. При цьому не актуалізується потреба формування інноваційного, креативного мислення, дизайн мислення, вміння працювати з великими даними. В звіті про майбутнє робочих місць 2025 року в матеріалах ВЕФ (WEF) критичне мислення не відображено як окрема навичка. Але виділено такі навички: крєативне, аналітичне мислення, менеджмент талантів. Як і вміння використовувати ШІ для роботи з великими обсягами даних. Всього традиційно виділяється 10 навичок в даному вимірі без яких не знайдете роботу в 2030 році [8].

4. Висновки. Формувальний аналіз освіти (shape) в 2025-2026 рр. починає домінувати в визначені шляхів освітніх змін і фокусується на випереджальній готовності до змін, що відбуваються на ринку праці, політиці, соціумі на глобальному на локальному рівнях. Важливою складовою цього підходу є доповнення довготривалих змін дорожніми картами на конкретний термін часу.

Запровадження даного підходу в реформуванні української освіти прискорить формування людського капіталу адекватного до реакції на виклики війни та перспектив розвитку України як високотехнологічної держави.

Нагадаємо, як формувальний вимір працює в формуванні рамок компетенцій ЄС. 2006 рік. Прийнято рамку компетенцій освіти протягом життя. А в 2018 році затверджено її нову версію. Давайте подивимось на пріоритет інклюзії, а точніше як він інтегрується в рішення конкретних задач. В усьому світі STEM (STEAM, STREAM) напрям це формування інтегративних навичок в мисленні та практичної діяльності.

Ахіллес Камеас, проєкт SpicE: «Ми вважаємо, що освітяни є рушійною силою змін, а STEAM – засобом для них». («Побудова інклюзивної STEAM-освіти: від підтримки освітян до формування політики» 29.04.2025). Ефективна інклюзивна STEAM-освіта починається з надання вчителям необхідних навичок. Проект SpicE розробив Рамку компетенцій викладачів інклюзивної STEAM-освіти, яка окреслює основні навички з п’яти точок зору викладачів. SpicE також проводив навчання через масові відкритий онлайн-курси (МООС), змішане навчання та обмін мобільністю, а також запустив Інклюзивний STEAM-альянс – цифрову платформу, яка пропонує безкоштовні плани уроків, інструменти для навчання (такі як ресурси МООС) та можливості для взаємного навчання [5].

Україна знаходиться не тільки в полі викликів реальної війни. Вона знаходиться і в полі викликів цивілізаційних трансформацій та перспектив можливості повоєнної відбудови як високо технологічної держави. І це створює унікальну можливість узагальнення власних практик, які не мають аналогів розбудови та реформування освіти в умовах реальної війни, в поєднанні з наявним досвідом реальних рішень в високо розвинутих країнах. А це дозволяє запроваджувати адаптивні практики сучасних рішень. Таких як приклад поєднання STEAM освіти з інклюзивним навчанням. Дуже цікавими є практики реалізації в ЄС рамки цифрових компетенцій (2017 р.) та зелених компетенцій (2022 р.). На нашу думку великий потенціал має адаптація досвіду розбудови цифрових інноваційних освітніх хабів та центрів. Наукові розвідки автора показують важливість створення в закладах освіти майданчиків для дослідних навичок. На рівні вищої освіти – це формування дослідницьких кампусів як центрів формування мікро кваліфікацій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Катя Гончаренко, редакторка напрямку. 30.12.2020 Хто такі T-shape, L-shape, M-shape спеціалісти та як їх розвивати й утримувати? URL: https://budni.robota.ua/hr/hto-taki-t-shape-l-shape-m-shape-spetsialisti-ta-yak-yih-rozvivati-y-utrimuvati (дата звернення 18.03.2026 р.).
2. Михайло Жук. Українська освіта у вимірі реалізації освіти 4.0 (огляд ресурсів та напрями транзитів сучасних рішень). Академічні студії. Педагогіка. № 4 2024.С.9-16 Категорія «Б».

URL: http://academstudies.volyn.ua/index.php/pedagogy/article/view/644 (дата звернення 10.03.2026 р.).
3. Жук Михайло. Жук/ЄльниковаГалина, Кретович Світлана. Виток адаптивних процесів освітньої діяльності в Україні в умовах воєнного стану. //Адаптивне управління: теорія і практика. Серія Педагогіка (фахове електронне видання, категорія «Б»). Том 20 Випуск 39(2025). DOI: https://doi.org/10.33296/2707-0255-20(39)-02 (дата звернення 12.03.2026 р.).
4. Жук Михайло. Освіта 2026+: формувальні вектори/Адаптивні процеси в освіті : збірник матеріалів (тез доповідей) 5-го Міжнародного А 28 наукового форуму / за заг. ред. Г.В. Єльникової; ред. кол.: О.Л. Ануфрієва, В.М. Гладкова, Г. Ю. Кравченко, З. В. Рябова, О. Сайтз, упоряд. І.С Лапшина. Київ: Юстон, 2026 – С.105-106. URL: https://drive.google.com/file/d/1u_8iWlVzXc-16DnhuWcGPT8-egpM7YOB/view (дата звернення 11.03.2026 р.).
5. Жук М.В. Виклики, тренди, можливості розбудови освіти 4.0 в Україні (проблемно-ресурсний вимір 2022–2024 рр.) /Національна наука і освіта в умовах війни РФ проти України та сучасних цивілізаційних викликів : матеріали V Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн конференції (Київ, 27 березня– 2 квітня 2024 року). / Упоряд.: Л. І. Ткаченко, В. М. Шульга. – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2024. – С.69-71. URL: https://iod.gov.ua/content/events/58/v-vseukrayinska-mizhgaluzeva--naukovopraktichna-onlayn-konferenciya-nacionalna-nauka-i-osvita-v-umovah-viyni-rf-protiukrayini-ta-suchasnih-civilizaciynih-viklikiv_publications.pdf?1718186421.3282 (дата звернення 13.03.2026 р.).
6. Жук Михайло. Освіта 4.0 у форматі революції перенавичок /Forum-SOIS, 2024: Розбудова єдиного відкритого інформаційного простору освіти впродовж життя: збірник матеріалів (наукових праць, тез доповідей) 6-го Міжнародного науково-практичного WEBфоруму / за наук. ред.: М. Л. Ростоки, Т. С. Бондаренко, Г. С. Черевичного; упоряд. М. Л. Ростока; літ. ред. Ю. А. Кравченко, Н. М. Василенко, бібліогр. ред. О. В. Углова] ; НАПН України, ДНПБ України, УІПА, КНУ ім. Тараса Шевченка. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2024. Вип. 5. С.41-44. DOI: https://doi.org/10.33407/lib.NAES.740977 (дата звернення 03.03.2026).
7. Achilles Kameas, SpicE project. Building Inclusive STEAM Education: From Supporting Educators to Shaping Policy "We believe educators are the drivers of change, and STEAM is the vehicle for it" URL: https://www.scientix.eu/news-events/news/article?id=1972019 (дата звернення 11.03.2026 р.)
8. Future of Jobs Report. 2025 INSIGHT REPORT JANUARY 2025. URL: https://reports.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_Report_2025.pdf (дата звернення 14.03.2026 р.)
9. Shaping global conversations on digital education at the inaugural Bett Ministerial Symposium 2026. URL: http://www.eun.org/news/detail?articleId=13801919 (дата звернення 15.03.2026 р.)
10. Trends Shaping Education 2025. Report/ 23 January 025 URL: https://www.oecd.org/en/publications/trends-shaping-education-2025_ee6587fd-en/full-report/executive-summary_57a24345.html#execsumm-d1e77-10bbb7256b (дата звернення 08.03.2026 р.)

Заярна В. С.,
кандидат педагогічних наук,
завідувач відділу з організації виховної роботи зі студентами,
старший викладач кафедри державно-правових дисциплін
та українознавства, Сумський національний аграрний університет,
zayarnavik@gmail.com

КОМУНІКАТИВНІ ПРАКТИКИ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Анотація. У статті досліджено роль комунікативних практик у формуванні національної ідентичності студентської молоді в умовах сучасних соціокультурних трансформацій. Проаналізовано теоретичні підходи до розуміння національної ідентичності та розкрито сутність комунікативних практик як механізмів її конструювання. Визначено основні типи комунікативних практик в університетському середовищі (академічні, неформальні, цифрові, громадянські) та обґрунтовано їх взаємозв'язок у процесі формування ідентичності. Доведено, що інтеграція комунікативних практик в освітній процес сприяє формуванню ціннісних орієнтацій і громадянської свідомості студентів.

Ключові слова: національна ідентичність, студентська молодь, комунікативні практики, освітнє середовище.

Abstract The article examines the role of communicative practices in the formation of national identity among student youth in the context of contemporary socio-cultural transformations. Theoretical approaches to understanding national identity are analyzed, and the essence of communicative and linguistic practices as mechanisms of its construction is revealed. The main types of communicative practices in the university environment (academic, informal, digital, and civic) are identified, and their interconnection in the process of identity formation is substantiated. It is proved that the integration of communicative practices into the educational process contributes to the development of students' value orientations and civic consciousness.

Keywords: national identity, student youth, communicative practices, educational environment.

У сучасному глобалізованому світі, що перебуває під тиском інтенсивних цифрових трансформацій та екзистенційних викликів війни, питання національного самовизначення молоді набуває стратегічного значення. Студентство як найбільш динамічна соціальна група є реципієнтом і водночас транслятором нових соціокультурних смислів. Формування національної ідентичності сьогодні неможливе без урахування комунікативного середовища, у якому перебуває молода людина. Комунікативні практики – від академічних дискусій до неформального спілкування в месенджерах – стають тими «цеглинками», з яких вибудовується цілісний образ «Я-громадянина».

У законодавстві України у сфері освіти формування національної ідентичності розглядається як складова розвитку особистості та громадянина. Зокрема, Закон України «Про освіту» визначає освіту як процес формування компетентностей, що передбачають виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу та відповідальності перед суспільством. У Законі України «Про вищу освіту» акцентується на формуванні свідомого громадянина України, розвитку національної самосвідомості та соціальної активності. Водночас концептуальні документи у сфері національно-патріотичного виховання безпосередньо визначають формування національної ідентичності як одну з ключових цілей освітнього процесу.

Відповідно до Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», українська національна ідентичність визначається як стійке усвідомлення особою належності до української нації, що ґрунтується на спільності цінностей, культури, історичної пам'яті та мови . Метою державної політики у цій сфері є досягнення єдності суспільства, консолідація громадян та утвердження національних цінностей через систему освіти, культури та громадянської взаємодії. У розвиток зазначених положень Стратегія утвердження української національної та громадянської ідентичності до 2030 року передбачає комплексну міжвідомчу політику, спрямовану на зміцнення національної єдності, розвиток інфраструктури у сфері ідентичності, підготовку фахівців та активізацію взаємодії держави і громадянського суспільства. Таким чином, на рівні державної політики формування національної ідентичності розглядається як системний процес, що реалізується через освітні, комунікативні та громадянські практики [4, 5].

Комунікативний простір сучасного студента суттєво розширюється за рахунок цифрових технологій, соціальних мереж та нових форм взаємодії. Саме через комунікативні практики відбувається передача цінностей, норм і смислів, що визначають процес національної ідентифікації.

Попри значну кількість досліджень у сфері національної ідентичності, недостатньо розкритою залишається роль комунікативних практик як чинника її формування у студентської молоді.

Тому метою статті є визначення ролі комунікативних практик у формуванні національної ідентичності студентської молоді в університетському середовищі.

Відповідно зазначеній вище меті основними завданням нашого дослідження є:

1. Аналіз теоретичні підходи до розуміння національної ідентичності.
2. Розкриття сутності комунікативних практик як соціокультурного явища.
3. Визначення видів комунікативних практик в освітньому середовищі університету і з'ясувати їх роль у формуванні національної ідентичності студентської молоді.

Національна ідентичність у сучасному науковому дискурсі розглядається як складне, багатовимірне та динамічне соціокультурне явище, що відображає усвідомлення індивідом своєї належності до національної спільноти. Вона формується під впливом історичних, культурних, політичних та комунікативних чинників і виступає важливим елементом соціальної інтеграції особистості.

Слід підкреслити, що формування національної ідентичності – складний процес, який є результатом як особистісної, так і колективної самоідентифікації людини. Цей процес відбувається протягом усього життя людини та проходить певні етапи становлення особистості, а саме усвідомлення цілісного «Я-образу». Національно свідома особистість – це та, яка нормалізує світ, приводить його у відповідність із загальнолюдськими вартостями й особистими цінностями. Тому важливим педагогічним завданням освітніх закладів будь-якого рівня є пошук шляхів цілеспрямованого формування позитивної національної ідентичності молоді. З цією метою в систему виховання мають бути закладені механізми формування у підростаючого покоління позитивних настанов щодо цінностей власної культури, адже саме це є основною психологічною умовою збереження національної спільноти як цілісного та неповторного організму в етнокультурному розмаїтті світу.

Проблему формування національної ідентичності досліджувало широке коло психологів, педагогів, соціологів, культурологів. Філософський аспект національно ідентичності розкрито у фундаментальних працях В. Андрущенка, В. Кременя, І. Огієнка. До проблеми патріотичного виховання, особистісної і національної ідентифікації звертаються у своїх працях І. Бех, М. Боришевський, О. Васильченко, В. Роменець та інші.

Один із визнаних західних авторитетів у дослідженні національної ідентичності Ентоні Сміт розглядає це поняття як абстрактну, багатовимірну конструкцію, пов’язану з різними сферами суспільного життя та здатну до трансформацій і поєднань. До ключових ознак національної ідентичності дослідник відносить історичну територію, спільні міфи та історичну пам’ять, культуру, єдині юридичні права та обов’язки, а також спільну економіку; при цьому її сутнісною характеристикою є самобутність і усвідомлення історичної індивідуальності. Водночас Бенедикт Андерсон підкреслює комунікативну природу цього феномену, визначаючи націю як «уявлену спільноту», що формується через спільні символи, мову та медіа, які забезпечують відчуття належності навіть за відсутності безпосередньої взаємодії між її членами. Таким чином, національна ідентичність постає не лише як система спільних ознак і цінностей, а й як результат постійної комунікативної взаємодії, у процесі якої відтворюються та закріплюються уявлення про націю [3; 7].

Відповідно до матеріалів Енциклопедії сучасної України, національна ідентичність визначається як ототожнення особистості з національною

спільнотою на основі емоційного зв’язку, сформованого через уявлення про культуру, мову, традиції та прийняття спільних цінностей і норм [7]. Таке трактування підкреслює інтегративний характер цього феномену, що поєднує як соціальні, так і індивідуально-психологічні виміри.

У контексті українського суспільства формування національної ідентичності має виразно історично зумовлений характер. Дослідники О. Федорчук та О. Ковальов наголошують, що однією з ключових проблем її становлення стали драматичні події ХХ століття, під час яких український народ зазнав масштабних соціальних і культурних трансформацій. Унаслідок цього відбулося часткове руйнування базових цінностей, таких як віра, гідність, почуття історичної спадкоємності та зв’язку з національними традиціями. Водночас, попри ці виклики, сучасний етап розвитку України демонструє не лише збереження, а й активне відновлення національної ідентичності, що підтверджує її стійкість та фундаментальне значення для суспільства. У цьому процесі особливу роль відіграють освіта і виховання, які забезпечують трансляцію цінностей і сприяють формуванню національної свідомості особистості [8].

Суттєвий вплив на трансформацію національної ідентичності в сучасних умовах має російсько-українська війна. У наукових і публіцистичних дослідженнях підкреслюється, що травматичний досвід війни сприяє переосмисленню українцями власної історії, культури та місця у світі. Зокрема, поширюється ідея формування нового типу української ідентичності, що поєднує європейську орієнтацію з національною самобутністю. Водночас процеси деколонізації, дерусифікації та переорієнтації мовних практик виступають важливими маркерами цих змін. Однак дослідники наголошують на складності та суперечливості цих процесів, що свідчить про багатовимірність формування ідентичності в умовах суспільної кризи [6].

Сучасні емпіричні дослідження також засвідчують суттєві зміни у структурі національної ідентичності молоді. Зокрема, спостерігається посилення громадянської ідентичності як провідної форми самовизначення, що особливо яскраво проявляється серед студентської молоді. Зростає рівень патріотичних настроїв, а українська мова дедалі більше виступає ключовим маркером національної належності. Війна, у цьому контексті, виконує функцію каталізатора, сприяючи переосмисленню історичної пам’яті та формуванню нових ціннісних орієнтацій. Важливою особливістю є те, що саме молоде покоління виступає активним суб’єктом цих трансформацій [10].

Поряд із соціально-політичними чинниками, у сучасній науці значна увага приділяється ролі комунікативних механізмів у формуванні національної ідентичності. Дослідники підкреслюють, що ідентичність не є статичною

даністю, а конструюється у процесі соціальної взаємодії. Важливу роль у цьому відіграють наративи – системи смислів, через які індивіди інтерпретують належність до нації. Саме через комунікацію відбувається передача цих наративів, їх закріплення та трансформація, що дозволяє розглядати комунікативні практики як ключовий механізм формування ідентичності [1].

Отже, систематизуючи вище зазначене, національна ідентичність у сучасному науковому дискурсі постає як багатовимірний феномен, що інтегрує такі взаємопов'язані характеристики:

– соціально-політичну (усвідомлення належності до національної спільноти як громадянина, активна участь у суспільному житті);
– історико-культурну (опора на спільну історичну пам'ять, культурні традиції та символічний простір нації);
– ціннісно-смислову (інтеріоризація національних цінностей, ідеалів і світоглядних орієнтацій);
– психологічну (формування цілісного «Я-образу» через самоідентифікацію з нацією);
– мовно-культурну (використання мови як засобу збереження та трансляції культурних смислів);
– комунікативну (відтворення ідентичності у процесі взаємодії, обміну наративами та соціальної інтерпретації досвіду);
– цифрову (репрезентація та конструювання ідентичності в умовах медіа- та онлайн-комунікації).

У сукупності ці характеристики відображають динамічний характер національної ідентичності, яка формується й трансформується передусім у процесі мовно-комунікативної взаємодії. У сучасних умовах особливого значення набувають саме комунікативні та мовні практики, які забезпечують відтворення національних смислів, формування ціннісних орієнтацій і зміцнення почуття належності до національної спільноти, особливо серед студентської молоді.

Отже, *національна ідентичність* у контексті нашого дослідження розглядається як динамічна, багатовимірна соціокультурна конструкція, що відображає усвідомлене ототожнення особистості з національною спільнотою на основі спільних історичних наративів, культурних цінностей, мовних практик і соціального досвіду, та формується у процесі комунікативної взаємодії через засвоєння, інтерпретацію і відтворення суспільно значущих смислів.

На думку науковців, комунікативні практики виступають фундаментальним механізмом реалізації національної ідентичності. Теоретичне осмислення комунікативних практик, представлені у праці І. Жадана та інших, розглядаються як різновид соціальної дії, спрямованої на встановлення взаєморозуміння та конструювання соціокультурних смислів. У процесі

взаємодії суб’єкти не просто відтворюють наявні смисли, а й створюють нові, визначаючи власну приналежність до певної соціокультурної спільноти.

Застосування такого підходу, на думку І. Жадана, дозволяє інтерпретувати комунікативні практики студентської молоді як цілераціональну діяльність, у межах якої відбувається інтеграція цінностей, норм і символів національної культури у повсякденний досвід [3].

За визначенням О. Скнар, це типові, усталені способи спілкування, через які індивід інтерпретує та репрезентує свій досвід, цінності та норми. У контексті національної самопрезентації молоді виділяють кілька типів практик: вербально-дієві, які включають активне висловлення позиції та участь у дискусіях; емоційно-включені, що передбачають глибинне переживання належності до нації; та невербально-демонстративні, що реалізуються через використання національної атрибутики і символіки [3, с. 105].

Особливу роль у формуванні національної ідентичності відіграють мовні практики. Українська мова розглядається як головний чинник консолідації суспільства, формування національної самосвідомості та захисту культурної спадщини. На думку С. Крючева, мовні практики виконують соціалізаційну функцію, формуючи відчуття приналежності до нації; ціннісно-символічну функцію, передаючи культурні та історичні смисли; та інтерактивну функцію, створюючи можливості для активної участі студентів у навчальних дискусіях, проєктах і громадських ініціативах [2].

Сучасний комунікативний простір студентів неможливо уявити без цифровізації. Соціальні мережі створюють консолідований простір для конструювання національної ідентичності проте, медіапростір може стати майданчиком для поширення дезінформації та маніпуляцій. Ефективне використання цифрових каналів в освітньому процесі вимагає поєднання відкритості з критичним підходом до контенту та активного використання української мови як маркера ідентичності [9].

Таким чином, національна ідентичність студентської молоді формується на перетині традиційних (мовних, культурних) та новітніх (цифрових) комунікативних практик. Мовні практики виступають центральним елементом цього процесу, оскільки саме через активну мовну взаємодію у навчальному, культурному та цифровому середовищі відбувається формування ціннісних орієнтацій, патріотичних почуттів та стійкої національної самосвідомості. Це підкреслює важливість створення освітнього середовища, де поєднуються культурна глибина та цифрова комунікація, забезпечуючи ефективну трансляцію національних смислів та протидію інформаційним загрозам.

У цьому контексті особливої ваги набуває роль освітнього середовища як простору інтенсивної комунікації, у якому відбувається не лише передача знань,

а й формування і трансляція національно значущих смислів. Саме через взаємодію в академічному, соціальному та громадському вимірах студентська молодь долучається до відтворення національної ідентичності, що підкреслює визначальну роль комунікативних практик як одного з ключових механізмів цього процесу.

У сучасному університетському середовищі (на прикладі діяльності Сумського національного аграрного університету) такі практики можна класифікувати на чотири основні типи:

1. Академічні комунікативні практики – навчальні дискусії, лекції, проєктна робота, семінари та написання наукових робіт, що формують мовні навички, критичне мислення та здатність аргументовано висловлювати позицію, одночасно інтегруючи знання про національну культуру, історію та традиції.

2. Неформальні комунікативні практики – охоплюють повсякденне спілкування студентів у колах однолітків, участь у клубах за інтересами, обговорення культурних або соціальних тем. Такі практики формують емоційне відчуття приналежності до спільноти та сприяють інтеграції цінностей національної ідентичності у повсякденне життя.

3. Цифрові комунікативні практики – реалізуються через соціальні мережі, освітні платформи та онлайн-спільноти. Це створює простір для активного обміну інформацією, популяризації національної мови та культури, але водночас потребують критичного підходу через ризики дезінформації та маніпуляцій.

4. Громадянські комунікативні практики –участь у волонтерських проєктах, студентських громадських ініціативах та соціальних акціях, що формують практичні навички взаємодії в суспільстві та сприяють розвитку патріотичних почуттів через активну участь у житті громади.

Кожен із зазначених типів комунікативних практик тісно пов’язаний з мовними практиками, оскільки саме через активну мовну взаємодію передаються цінності, норми та історико-культурні смисли. В академічному середовищі мова забезпечує дискусії та обмін знаннями, у неформальному – соціалізацію та емоційне включення, у цифровому – трансляцію національної культури та мобілізацію громадянської позиції, а в громадянському вимірі – практичну реалізацію патріотичних ідей.

Важливим аспектом дослідження є не лише виокремлення типів комунікативних практик, а й аналіз їх взаємодії у процесі формування національної ідентичності студентської молоді, а саме:

– академічні комунікативні практики забезпечують формування когнітивної основи ідентичності (знання про історію, культуру, мову), яка надалі трансформується та закріплюється у неформальних практиках через повсякденне спілкування та емоційне переживання спільного досвіду;

– цифрові комунікативні практики виконують функцію поширення та актуалізації цих смислів у ширшому інформаційному просторі, забезпечуючи їх репрезентацію, інтерпретацію та обговорення у мережевих спільнотах. Водночас вони виступають середовищем взаємодії між академічними та неформальними практиками, поєднуючи формальне знання з повсякденною комунікацією;
– громадянські комунікативні практики, у свою чергу, забезпечують практичну реалізацію сформованих цінностей і установок, переводячи їх у площину соціальної дії (волонтерство, участь у громадських ініціативах, соціальна активність).

Таким чином, взаємодія зазначених рівнів має циклічний характер: від засвоєння знань (академічний рівень) – через їх емоційне прийняття (неформальний рівень) та цифрову репрезентацію (цифровий рівень) – до практичного втілення у діяльності (громадянський рівень). Отриманий досвід, у свою чергу, знову осмислюється в академічному середовищі, що забезпечує безперервність процесу формування національної ідентичності.

Отже, комунікативні практики виступають ключовим інструментом формування національної ідентичності студентської молоді, поєднуючи традиційні та сучасні форми взаємодії, офлайн і онлайн, і забезпечуючи комплексне усвідомлення власної національної приналежності.

Проведене дослідження засвідчило, що національна ідентичність студентської молоді є динамічним і багатовимірним соціокультурним утворенням, яке формується під впливом історичних, культурних, політичних і, передусім, комунікативних чинників. У сучасних умовах війни та цифровізації суспільства особливого значення набуває освітнє середовище як простір інтенсивної взаємодії, у якому відбувається не лише передача знань, а й конструювання національно значущих смислів. Доведено, що комунікативні практики виступають ключовим механізмом формування ідентичності, оскільки саме через них здійснюється засвоєння, інтерпретація та відтворення цінностей і норм. У структурі університетського середовища виокремлено академічні, неформальні, цифрові та громадянські практики, взаємодія яких має системний і циклічний характер – від когнітивного засвоєння знань до їх емоційного прийняття, цифрової репрезентації та практичної реалізації у соціальній діяльності. Подальших наукових розвідок потребує дослідження емпіричні вимири означеного питання та вивчення досвіду організації освітнього процесу сучасних закладів вищої освіти, зокрема Сумського національного аграрного університету.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що ефективне формування національної ідентичності студентської молоді можливе за умови

цілеспрямованої інтеграції комунікативних практик у всі сфери освітнього процесу. Освітнє середовище університету має виступати не лише простором передачі знань, а й середовищем активного смислотворення, де національна ідентичність формується як внутрішня цінність, що визначає світоглядні орієнтири та громадянську позицію майбутнього фахівця.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Yablunovskyi A. Українська національна ідентичність: особливості дослідження у вітчизняній науці. Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках. 2023. Т. 6, № 2. С. 100–109. DOI: https://doi.org/10.15421/342330. (дата звернення 06.03.2025)
2. Кюрчев С. В. Українська мова як маркер національної ідентичності: національно-патріотичний рух ТДАТУ / С. В. Кюрчев // Українські студії в європейському контексті. 2024. № 9. С. 161.
3. Механізми громадянської і національної самоідентифікації: трансформації комунікативних практик : монографія / І. В. Жадан та ін. ; за наук. ред. І. В. Жадан ; НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2019. 192 с.
4. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13 груд. 2022 р. № 2834-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 51. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text. (дата звернення 10.03.2025)
5. Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 груд. 2023 р. № 1322. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-utverdzhennia-ukrainskoi-na-a1322. (дата звернення 05.03.2025)
6. Пронкевич О. Національна ідентичність, війна й гуманітарні науки. Український тиждень. 2023. 6 груд. URL: https://tyzhden.ua/natsionalna-identychnist-vijna-j-humanitarni-nauky/. (дата звернення 03.03.2025)
7. Стегній О. І. Національна ідентичність. Енциклопедія Сучасної України / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. URL: https://esu.com.ua/article-71062. (дата звернення 03.03.2025)
8. Федорчук О., Ковальов О. Національна ідентичність як генетична матриця українського народу. Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. 2022. Вип. 2. С. 42–48.
9. Шабанова Ю. Соцмережі в освітній практиці формування національної ідентичності. Утвердження української національної ідентичності в умовах воєнного стану: стратегічні орієнтири та інноваційні практики : зб. наук. пр. / за ред. К. О. Журби, Л. В. Канішевської. Івано-Франківськ : НАЇР, 2025. С. 307–313.
10. Янюк А. Формування національної ідентичності української молоді під впливом російсько-української війни. Агора. Журнал соціальних наук. 2025. Вип. 3, № 1. С. 48–60. DOI: https://doi.org/10.25264/2786-9202/3.1-48-60. (дата звернення 06.03.2025)

Ігнатченко І. Г.,
кандидатка юридичних наук з адміністративного права,
кандидатка мистецтвознавства, доцентка,
доцентка кафедри адміністративного права,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
(Україна, м. Харків), i.g.ignatchenko@nlu.edu.ua

Рябченко Я. С.,
кандидатка юридичних наук з адміністративного права, доцентка,
доцентка кафедри адміністративного права,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
(Україна, м. Харків), slavohka@ukr.net

ГУМАНІТАРНА ПОЛІТИКА В УМОВАХ ВІЙНИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ КУЛЬТУРНИХ ТА ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. У роботі досліджується гуманітарна політика держави в умовах війни як сфера адміністративно-правового забезпечення та захисту культурних і етнонаціональних прав людини. Обґрунтовується, що культура, мова, освіта, релігійна свобода та цифрові права дітей набувають значення стратегічних факторів національної безпеки та суспільної стійкості. Проаналізовано міжнародні стандарти захисту культурних прав, діяльність ЮНЕСКО, Ради Європи, ЄС, а також повноваження Державної служби України з етнополітики та свободи совісті. Особливу увагу приділено адміністративній процедурі як гарантії реалізації суб'єктивних прав людини. На основі сучасних кейсів показано трансформацію гуманітарної політики в умовах війни. Здійснено порівняльний аналіз із правом Європейського Союзу та міжнародними стандартами захисту прав людини.

Ключові слова: гуманітарна політика; війна; етнонаціональні права; етнополітика; культурні права; адміністративне право; адміністративна процедура; суб'єктивні права людини; етнополітика; мовна політика; культурна спадщина; ЮНЕСКО; ДЕСС; цифрові права дітей; національна безпека.

Abstract. This article explores the humanitarian policy of the state under wartime conditions as a field of administrative and legal regulation aimed at protecting cultural and ethno-national human rights. The study argues that culture, language, education, freedom of religion, and children's digital rights have increasingly become strategic components of national security and societal resilience. Particular attention is devoted to international mechanisms for safeguarding cultural rights, including the role of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), the Council of Europe, and the European Union, as well as to the institutional competences of the State Service of Ukraine for Ethnic Policy and Freedom of Conscience. The research highlights the significance of administrative procedure as a key legal guarantee for the effective realization of subjective human rights in relations with public authorities. Drawing on contemporary wartime cases, the article demonstrates

how humanitarian policy is being transformed under the pressure of security challenges. In addition, a comparative analysis is conducted with the legal framework of the European Union and international human rights protection standards.

Keywords: humanitarian policy; war; ethno-national rights; ethnic policy; cultural rights; administrative law; administrative procedure; subjective human rights; language policy; cultural heritage; UNESCO; DESS; children's digital rights; national security.

Війна суттєво змінює роль і зміст гуманітарної політики держави. Якщо в мирний час вона здебільшого розглядається як інструмент соціокультурного розвитку, то в умовах воєнного протистояння поступово перетворюється на важливий чинник забезпечення національної безпеки. Досвід сучасних конфліктів свідчить, що об'єктом агресії стає не лише територія держави. Під ударом опиняються і базові елементи суспільної ідентичності – мова, історична пам'ять, культурна спадщина, релігійна самобутність та освітній простір. У таких умовах гуманітарна сфера фактично стає простором ціннісного протистояння. Це, своєю чергою, зумовлює потребу переходу від декларативного проголошення прав людини до формування реальних адміністративно-правових механізмів їх забезпечення.

У цих умовах доцільно говорити про формування метапарадигми, яку ми визначаємо як «Стійкість через ідентичність», підкреслюючи досягнення балансу між національною стійкістю та гарантіями основоположних прав людини. Вона забезпечує адміністративно-правові механізми, які включають джерела фінансування і контролю, причому обмежувальні заходи під час воєнного стану мають відповідати принципам законності, необхідності та пропорційності.

Концептуальні засади сучасної гуманітарної політики формуються сьогодні на перетині двох різних, але взаємопов'язаних реальностей: з одного боку – універсальних правових стандартів Європейського Союзу, а з іншого – безпрецедентних безпекових викликів, з якими зіткнулася Україна. У правовій системі ЄС гуманітарна сфера традиційно розглядається як важлива складова демократичного врядування, соціальної згуртованості та культурного різноманіття. Відповідні принципи закріплені у фундаментальних актах Європейського Союзу, насамперед у Хартії основних прав ЄС (ст. 21–22 – недискримінація і культурна різноманітність) [1] та Договорі про функціонування ЄС (ст. 167) [2], де підкреслюється необхідність недискримінації та поваги до культурної самобутності народів. Символічно ці підходи узагальнює відоме європейське гасло «Єдність у різноманітті» (United in diversity), що відображає прагнення поєднати спільні цінності з повагою до культурної багатоманітності. При цьому одним із ключових залишається

принцип субсидіарності, відповідно до якого значна частина гуманітарних питань вирішується на рівні держав-членів.

Разом з тим повномасштабна війна в Україні суттєво змінила спосіб осмислення гуманітарної політики. У нинішніх умовах культура, мова, освіта, релігія та етнічна ідентичність уже не сприймаються виключно як сфери реалізації прав людини. В умовах гібридної агресії вони набувають значення об'єктів, а інколи і мішенями, цілеспрямованого негативного інформаційного та культурного впливу. У цьому контексті гуманітарна політика постає як динамічна система адміністративно-правових механізмів, спрямованих на поєднання захисту національної ідентичності з гарантуванням фундаментальних прав людини.

Важливим елементом цієї системи є суб'єктивні права, що підлягають безпосередньому захисту: (1) культурні права (участь у культурному житті, свобода творчості, доступ до культурної спадщини та цінностей); (2) етнонаціональні права (мовна самобутність, право на освіту рідною мовою, свобода совісті та збереження етнічної ідентичності).

Отже, ці права визначено як фундаментальні свободи, що забезпечують духовний розвиток особистості та її повноцінну участь у житті суспільства. Вони є невід'ємною частиною прав людини. Згідно з цим авторським підходом, реалізація цих прав є ключовим індикатором демократичності держави, а сама культура виступає об'єктом специфічного публічного адміністрування. У межах цього підходу культурні права розглядаються через призму кількох аспектів: (а) сутнісного, що розкриває комплекс можливостей особи у доступі до культурних благ; (б) аксіологічного, що підкреслює роль ідентичності у зміцненні культурної безпеки; та інституційного, що покладає на державу обов'язок створювати дієві механізми захисту інтелектуальної власності й спадщини [Див. 3].

Міжнародно-правовий фундамент гуманітарної політики базується на розгалуженій системі актів, що визначають культурні та етнонаціональні права як невід'ємну складову людської гідності та безпеки. Засадничим актом у цій сфері є Загальна декларація прав людини (ЗДПЛ, 1948), де ст. 27 проголошує право кожного вільно брати участь у культурному житті громади [4] , що пізніше було деталізовано у ст. 15 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (МПЕСКП, 1966) [5]. Особливого значення в умовах воєнного стану набуває Конвенція про права дитини (КПД, 1989), яка у статтях 29 та 31 гарантує право дитини на користування власною мовою та участь у культурному житті, що є критично важливим для збереження ідентичності в умовах онлайн-навчання та депортаційних загроз [6].

Європейський вектор захисту прав людини забезпечується Європейською конвенцією з прав людини (ЄКПЛ, 1950), зокрема через гарантії свободи думки,

совісті та релігії (ст. 9) та свободи вираження поглядів (ст. 10) [7]. Спеціальний режим захисту етнонаціональної самобутності закріплено у Рамковій конвенції Ради Європи про захист національних меншин (1995) [8] та Європейській хартії регіональних або міноритарних мов (1992) [9], які розглядають мовне та культурне різноманіття як спільне європейське багатство.

Безпосередній захист культурних цінностей від руйнування під час збройних конфліктів регламентується Гаазькою конвенцією 1954 року, зокрема у ст.4 (Повага до культурних цінностей), ст. 5 (збереження культурних цінностей під час окупації) [10] та тріадою Конвенцій ЮНЕСКО (1972, 2003, 2005 рр.), що формують стандарти охорони матеріальної і нематеріальної спадщини.

Національна система законодавства України в гуманітарній сфері вибудована як ієрархічна структура, що не лише імплементує міжнародні стандарти, а й адаптує їх до завдань державного будівництва та захисту національної ідентичності. Фундаментом цієї системи виступає Конституція України, яка формує унікальну модель балансу: з одного боку, стаття 10 закріплює державотворчий статус української мови як інструменту суспільної інтеграції, а з іншого – статті 11, 24, 35 створюють непохитну правову основу для захисту культурної та релігійної самобутності корінних народів і національних меншин [11].

Особливого значення у сучасних умовах набуває Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», який виступає гарантом мовної стійкості нації, та оновлений Закон України «Про національні меншини (спільноти) України» [12], що безпосередньо втілює європейський принцип «United in diversity». Спеціальне законодавство, зокрема закони «Про свободу совісті та релігійні організації» [13] та «Про охорону культурної спадщини»]14], в умовах воєнного стану трансформуються у механізми захисту духовного та матеріального надбання від зовнішньої агресії.

Ключовим нововведенням у контексті адміністративно-правового забезпечення цих прав є Закон України «Про адміністративну процедуру» [15]. Він створює універсальний алгоритм взаємодії особи з органами влади, гарантуючи, що реалізація гуманітарних прав – від отримання освітніх послуг до реєстрації релігійних організацій – відбуватиметься на засадах прозорості, обґрунтованості та права на оскарження. Таким чином, українське законодавство формує цілісний правовий простір, де державна мова як чинник безпеки гармонійно співіснує з розвитком культурного різноманіття через чітко регламентовані адміністративні процедури.

Сучасна етнополітика України формується на перетині вимог національної безпеки та євроінтеграції. У цій парадигмі мовне питання трансформується з символу в систему правових норм, де держава виступає гарантом прав людини.

Фундаментальний принцип, який ми визначаємо в межах парадигми «єдності у різноманітті», закладений у стандартах ООН та Ради Європи, втілюється в українську модель «правової гармонії»: державна мова як чинник єдності є центром публічного простору, навколо якого вільно розвиваються мови меншин без примусової асиміляції.

Захист прав національних спільнот максимально наближений до стандартів ЄС, в Україні має специфіку: посилений акцент на державній мові та адміністративні обмеження, зумовлені воєнним станом. Держава балансує між мовною стійкістю та правами спільнот через конкретні механізми: освітні стандарти, регулювання медіасфери та бюджетні програми. Таким чином, адміністративне право забезпечує перехід від декларацій до практичного та безпечного захисту ідентичності.

Державна мовна політика України сьогодні базується на засадах Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (МПГПП, 1966 р.), де статті 19 та 27 формують фундамент свободи вираження поглядів та права меншин на рідну мову [16]. Ці принципи підсилюються нормами Європейської конвенції з прав людини (ст. 9, 10, 11, 14) [7], які в українській правовій системі діють як через пряму імплементацію, так і через практику ЄСПЛ, гарантуючи рівний доступ до публічних благ без жодної дискримінації.

Окреме місце посідає Європейська хартія міноритарних мов [9]. 3 грудня 2025 року Верховна Рада (проєкт №14120) здійснила історичне оновлення цього механізму: термін «меншин» замінено на «міноритарних» [17]. Причому це не просто лінгвістична правка. Це перехід від концепції «захисту груп людей» до концепції «захисту мов, що зникають», що відповідає справжній філософії Ради Європи, враховуючи також більш позитивну конотацію терміну «міноритарних», замість «мов національних меншин». Також з переліку мов, що підлягають захисту, офіційно вилучено російську мову як інструмент держави-агресора. Наразі Україна опікується 18 мовами національних спільнот, поєднуючи гуманітарні стандарти з вимогами національної безпеки.

Практичним інструментом цієї політики став План заходів щодо захисту прав осіб, які належать до національних меншин (спільнот), затверджений Розпорядженням КМУ від 14 травня 2025 р. № 475-р. Цей стратегічний документ є частиною переговорного процесу про вступ до ЄС. Він не лише декларує недискримінацію, а й встановлює чіткі адміністративні завдання: від підтримки освіти мовами меншин до вільного використання національної символіки [18].

Адміністративно-правова парадигма України доводить, що утвердження української мови як державної цілком сумісне з ефективним захистом мов корінних народів та національних спільнот. На відміну від гнучкої, але не уніфікованої моделі ЄС, українська модель має специфічний безпековий

запобіжник проти русифікації, що визнається міжнародною спільнотою як пропорційний захід у відповідь на збройну агресію.

Кейс: «Освітня релокація та цифрова стійкість мовної ідентичності» Повномасштабна війна суттєво вплинула на мовне середовище багатьох громад. Через окупацію та обстріли понад 15% шкіл, що забезпечували навчання мовами національних спільнот, змінили формат роботи. Рішення щодо релокації таких закладів та впровадження «персоналізованої субвенції» дозволило зберегти фінансування класів навіть у дистанційному режимі. Фактично це відобразило застосування принципу пропорційності: безпекові обмеження очного навчання були компенсовані державою через створення цифрових освітніх платформ із двомовним контентом. Зокрема, було збережено фінансування класів мовами національних спільнот навіть у дистанційному форматі навчання, завдяки чому захист ідентичності перемістився з площини «території» у площину «цифрової інклюзії», забезпечуючи безперервність культурних прав особи незалежно від її місцезнаходження.

У системі сучасної етнополітики забезпечення свободи совісті релігійна сфера є інструментом міжетнічної стабільності. Вона охоплює forum internum – внутрішній світ свободи людини, який не обмежений правом, та forum externum – реалізацію права на свободу в контролюваній державою зовнішній сфері. З викликами війни посилився безпековий вимір, що зумовило формування авторської парадигми «Партнерство і безпека» , вторинної до метапарадигми гуманітарної політики «Стійкість через ідентичність». Події війни сприяли формуванню концепції «сакральної громадянськості», де релігійна ідентичність стає складовою національного спротиву: справжнє відчуття віри переноситься «зі храму до окопу чи підвалу» [див.19].

Водночас, відповідно до Звіту Європейської Комісії від 4 листопада 2025 року, успішність євроінтеграційного процесу України безпосередньо залежить від відповідності таких заходів стандартам ЄСПЛ та керівним принципам ОБСЄ/БДІПЛ [20]. Це зумовлює необхідність переосмислення традиційних моделей державно-церковних відносин через застосування «триступеневого тесту», який передбачає (а) оцінку будь-яких обмежень за критеріями законності, (б) легітимності мети (зокрема захисту громадської безпеки та прав інших осіб) і (в) їх необхідності в демократичному суспільстві. Це забезпечує необхідний баланс між державною стійкістю та дотриманням міжнародних зобов'язань, що є обов'язковою умовою формування правового простору європейського зразка.

Кейс: «Процедурні бар'єри та правова визначеність реєстрації релігійних організацій»

Попри конституційні гарантії, релігійні громади в Україні стикаються з проблемою подвійної реєстрації. Згідно зі ст. 14 Закону про свободу совісті та

релігійні організації [13], статут громади реєструє обласна військова адміністрація, проте набуття статусу юридичної особи регулюється вже іншим Законом – про державну реєстрацію юридичних осіб.

Статистика ДЕСС демонструє суттєвий розрив між цими етапами. Наприклад, у Києві з 316 організацій, що звітують про діяльність, лише 121 пройшла повний цикл передачі реєстраційних справ. Це створює ситуацію правової невизначеності: організація фактично діє, але юридично обмежена у правах.

Ситуація ускладнюється в зонах бойових дій та на тимчасово окупованих територіях. Згідно з діючим законодавством, будь-які реєстраційні зміни (окрім релокації) для таких суб'єктів заблоковані. Це превентивний крок держави, який, проте, часто консервує управлінські проблеми всередині громад. Цей кейс доводить необхідність реформування ДЕСС у орган «єдиного сервісного циклу». Тільки перехід до принципу «єдиного вікна» дозволить мінімізувати адміністративну дискрецію та привести національну практику у відповідність до стандартів «належного врядування» та практики ЄСПЛ.

Кейс: «Баланс між громадською безпекою та правом на користування культовим майном у світлі рішення ЄСПЛ у справі "села Птича" (2025)»

Правова природа користування культовим майном в Україні зазнала суттєвих трансформацій із прийняттям Закону України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» (№ 3894-IX) та Постанови Кабінету Міністрів України від 07.07.2025 № 854, що впроваджує державний моніторинг релігійних структур. Практичну складність реалізації цих норм ілюструє рішення ЄСПЛ від 09.10.2025 у справі «Релігійна громада Свято-Успенської парафії села Птича проти України» (заява № 8906/19) [21].

У цій справі органи влади, намагаючись зупинити міжконфесійний конфлікт, повністю заблокували громаді доступ до храму, мотивуючи це «забезпеченням громадського порядку». Однак Суд констатував порушення ст. 9 Конвенції [7], наголосивши, що боротьба за безпеку не може здійснюватися шляхом тотальної заборони релігійної діяльності. Для адміністративної практики цей кейс означає, що рішення щодо оренди або безоплатної позички повинні базуватися на принципі пропорційності Тільки такий підхід дозволяє зберегти баланс між захистом конституційного ладу та недоторканністю свободи віросповідання.

Освітня система в Україні зберігає національну ідентичність, охоплюючи навчання, психологічну підтримку, інтеграцію внутрішньо переміщених осіб і безперервність освіти. Перехід на дистанційне навчання виявив проблему захисту цифрових прав дітей. Для регулювання використано стандарти ЄС: GDPR, DSA, Європейська стратегія прав дитини в цифровому середовищі, що формує адміністративно-правові механізми людиноцентричного цифрового

захисту та майбутнього регулювання ШІ (Біла книга з розвитку ШІ, рекомендації Мінцифри) у напрямку, запропонованому в AI act ЄС [Див. 22].

Кейс: «Адаптація вищої освіти та цифрова безпека в умовах релокації». Війна змусила університети до фізичного та цифрового переміщення, трансформувавши право на освіту та додавши безпековий компонент. Ключові адміністративні кроки включають спрощену адаптацію через оперативну акредитацію та пільгове ліцензування переміщених закладів і цифрову стійкість завдяки хмарним рішенням для збереження документації та захисту персональних даних. Європейський стандарт безпечного онлайн-середовища є орієнтиром для всіх заходів. Отже, релокація – це не лише зміна адреси, а перехід до моделі «цифрового університету», де безпека даних є такою ж важливою, як і якість навчання.

Сьогоднішня система захисту культурної спадщини в Україні проходить через вимушену трансформацію. Нищення пам'яток ми вже не сприймаємо просто як майнову шкоду – це прямий удар по національній ідентичності та світовому надбанню. Адміністративно-правовий фокус змістився від пасивної охорони до активного захисту та збору доказів руйнувань. Європейський вектор визначає дії України: участь у Creative Europe, Horizon Europe та мережі Європейських культурних маршрутів передбачає цифрові стандарти моніторингу ЄС. ЮНЕСКО координує допомогу та верифікує стан об'єктів. Культурна спадщина стала об'єктом міжнародно-правової відповідальності. Кожна адміністративна дія спрямована на перетворення руйнувань на доказ для судових процесів.

Кейс: «Цифрова фіксація культурних втрат як інструмент міжнародного правосуддя». За статистичними даними на початок 2026 року в Україні пошкоджено понад 1200 об'єктів культурної спадщини. Традиційні паперові методи неефективні, тому використовують цифрові системи: Реєстр пошкодженого майна, «Save Ukrainian Culture», з багаторівневою верифікацією для міжнародних судів. Цифровізація перетворила охорону культурної спадщини на інструмент правового реагування та основу для репарацій.

Ефективна реалізація етнонаціональних, мовних та культурних прав людини неможлива без чітко регламентованого механізму взаємодії особи з державою. Саме адміністративна процедура виступає інституційною гарантією, фундаментом захисту суб'єктивних гуманітарних прав, перетворюючи декларативні норми на реальні юридичні можливості. В Україні ключовим органом, що забезпечує цей процес у гуманітарній сфері, є Державна служба України з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС).

Орієнтиром для трансформації української системи є європейська концепція «належного врядування» (good administration), закріплена у статті 41

Хартії основних прав ЄС [1]. Вона базується на принципах правової визначеності, пропорційності та прозорості. Прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» [15] стало історичним кроком на шляху до уніфікації цих стандартів у національному правовому полі.

Кейс: «Адміністративна процедура – гарантія належного урядування»

Проблемою тут є те, що до прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» [15] розгляд заяв релігійних громад чи звернень національних спільнот часто затягувався через відсутність чітких строків та права особи бути вислуханою перед прийняттям несприятливого рішення.

Нова парадигма вимагає від ДЕСС обов'язкового залучення зацікавлених сторін до процедури. Наприклад, при відмові в реєстрації статуту орган влади зобов'язаний надати заявнику можливість усунути недоліки та аргументувати свою позицію. Отже, Впровадження принципів «належного врядування» мінімізує судові конфлікти та підвищує рівень суспільної довіри до державних інституцій.

Таким чином, гуманітарна політика України під час війни вже не обмежується соціокультурним розвитком. Питання державної мови, міноритарних мов, свободи совісті, освіти та цифрових прав неповнолітніх стали стратегічними чинниками національної безпеки. У межах метапарадигми «Стійкість через ідентичність» суспільство зберігає самобутність як основу загальнодержавного спротиву.

Модель гуманітарної політики поєднує дві парадигми: (1) «Партнерство та безпека» – баланс свободи віросповідання та захисту від гібридних загроз; (2) «Єдність у різноманітті» – етнокультурне багатоманіття як ресурс суспільної єдності та цілісності держави. Чіткі адміністративні процедури, засновані на принципах належного адміністрування та верховенства права, забезпечують законність і запобігають свавіллю влади навіть у кризових умовах. Гуманітарна політика постає як стратегічний механізм, своєрідний «компас» підтримки стійкості держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Хартія основних прав Європейського Союзу від 7 груд. 2000 р. Official Journal of the European Union. 2012. C 326. C. 391–407. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012P/TXT
2. Договір про функціонування Європейського Союзу : від 25 берез. 1957 р. (у редакції Лісабонського договору 2007 р.) (консолідована версія). Official Journal of the European Union. 2012. C 326. P. 47–390. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:12012E/TXT.
3. Ігнатченко І. Г. Сутність та значення культурних прав людини у державі: міжнародно-правові стандарти реалізації та захисту. Наукові перспективи. 2021. № 10 (16). С. 06–224.
   URL https://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/download/592/596/595

4. Загальна декларація прав людини: прийнята резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 груд. 1948 р. Законодавство України / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 15.03.2026).
5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : прийнятий резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 16 груд. 1966 р. Законодавство України / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 15.03.2026).
6. Конвенція про права дитини : прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листоп. 1989 р. Законодавство України / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 15.03.2026).
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 4 листоп. 1950 р. (зі змінами і доповненнями, внесеними Протоколами № 11 та № 14). Законодавство України / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 15.03.2026).
8. Рамкова конвенція про захист національних меншин : від 1 лют. 1995 р. Законодавство України / Верховної Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055 (дата звернення: 15.03.2026).
9. Європейська хартія регіональних або міноритарних мов від 5 листоп. 1992 р. URL: https://rm.coe.int/1680695175
10. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту : від 14 трав. 1954 р. Законодавство України / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157 (дата звернення: 15.03.2026).
11. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Законодавство України / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 15.03.2026).
12. Про національні меншини (спільноти) України: Закон України від 13 груд. 2022 р. № 2827-IX. Законодавство України / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20 (дата звернення: 15.03.2026).
13. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квіт. 1991 р. № 987-XII. Законодавство України / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12 (дата звернення: 15.03.2026).
14. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 8 черв. 2000 р. № 1805-III. Законодавство України / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14 (дата звернення: 15.03.2026).
15. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лют. 2022 р. № 2073-IX. Законодавство України / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20 (дата звернення: 15.03.2026).
16. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: від 16 груд. 1966 р. Законодавство України / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 15.03.2026).
17. Про внесення змін до деяких законів України у зв’язку з оновленням офіційного перекладу Європейської хартії регіональних або міноритарних мов : Закон України від 03 груд. 2025 р. № 4694-IX. Законодавство України / Верховна Рада України. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57680 (дата звернення: 15.03.2026).

18. Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС»: [щодо затвердження Плану заходів щодо захисту прав осіб, які належать до національних меншин (спільнот) України] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 трав. 2025 р. № 475-р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2025-р (дата звернення: 15.03.2026).
19. Ігнатченко І. Г. Адміністративно-правова парадигма «Партнерство та безпека»: трансформація державно-церковних відносин в Україні. Наукові інновації та передові технології. 2026. № 1 (53). С. 2295–2311.
URL: https://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/35741/35732. (дата звернення: 15.03.2026).
20. Свобода релігії чи переконань та безпека: посібник із питань політики / Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ (БДІПЛ). Варшава, 2023. 79 с. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/9/a/538080.pdf
21. Релігійна громада Свято-Успенської парафії села Птича проти України: рішення Європейського суду з прав людини від 9 жовт. 2025 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":["001-245120"]} (дата звернення: 15.03.2026).
22. Ігнатченко І. Г., Рябченко Я. С. Публічне адміністрування у сфері цифрових прав неповнолітніх: виклики, проблеми, перспективи. Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2026. № 1 (51). URL: https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/index (дата звернення: 15.03.2026).

Качмар О. В.,
доктор філософських наук, професор,
Навчально-науковий інститут мистецтв,
Карпатський університет імені Василя Стефаника,
ooleksandra75@ukr.net

ОСВІТА ТА КУЛЬТУРА ЯК ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ МИРУ В УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІУМІ

Анотація. У статті здійснено соціокультурний та філософський аналіз ролі освіти і культури у формуванні цінностей миру в українському соціумі в умовах війни та суспільної невизначеності. Мир розглядається не лише як політична мета або відсутність збройного конфлікту, а як ціннісна, етична й культурна практика, що формується через освітні та мистецькі процеси. Обґрунтовано, що освіта і культура в сучасній Україні виконують стратегічну функцію: вони забезпечують збереження гуманістичних орієнтирів, трансформацію травматичного досвіду та інтеграцію українського суспільства у міжнародний гуманітарний простір. Особливу увагу приділено формуванню особистості в умовах невизначеності, розвитку культури діалогу, відповідальності та міжкультурного порозуміння.

Ключові слова: цінності миру, освіта, культура, соціокультурний розвиток, український соціум.

Abstract. The article provides a sociocultural and philosophical analysis of the role of education and culture in shaping the values of peace in Ukrainian society under conditions of war and social uncertainty. Peace is interpreted not merely as the absence of armed conflict, but as an ethical and cultural practice formed through educational and artistic processes. The study argues that education and culture in contemporary Ukraine perform a strategic function by preserving humanistic values, transforming traumatic experience, and integrating Ukrainian society into the international humanitarian space. Special attention is paid to personality development in times of uncertainty, the cultivation of dialogue, responsibility, and intercultural understanding.

Keywords: values of peace, education, culture, sociocultural development, Ukrainian society.

Вступ. Сучасне українське суспільство переживає період радикальної невизначеності, що спричинено військовою агресією, соціально-політичними трансформаціями та глобалізаційними процесами. В таких умовах особлива роль відводиться формуванню цінностей миру як фундаменту соціокультурного розвитку [1; 2]. Освіта і культура стають ключовими інституційними механізмами, які забезпечують трансляцію гуманістичних цінностей та соціальну стабільність [3; 4]. В українському контексті сучасний досвід демонструє, що саме в умовах війни суспільство вимушено усвідомлено формувати культуру миру, інтегруючи її у освітні програми, культурні проєкти та соціальні ініціативи [3; 4]. Зокрема, значну роль відіграють мистецькі практики, які дозволяють трансформувати травматичний досвід у соціально-культурні ресурси.

У філософській традиції війна і мир постають не лише як політичні або історичні феномени, а як фундаментальні модуси людського буття [7; 8]. Війна радикалізує існування, оголює межові ситуації, у яких людина змушена переосмислювати сенс свободи, відповідальності та смерті [1; 2]. У соціальному вимірі війна формує специфічну систему цінностей, орієнтовану на виживання, мобілізацію та протистояння. Домінуючими стають категорії сили, жертовності, героїзму, а також чітка дихотомія «свій - чужий» [1; 2].

Ці цінності є історично і екзистенційно зумовленими, однак вони не можуть становити довготривалу основу розвитку суспільства. Мир у цьому контексті є не запереченням конфлікту, а формою його ненасильницького подолання, що ґрунтується на визнанні гідності іншого, культурному діалозі та етичній відповідальності [2; 5]. Український досвід демонструє особливий парадокс сучасності: саме в умовах війни суспільство змушене усвідомлено формувати культуру миру як ціннісну перспективу майбутнього [3; 4].

Освіта у XXI столітті дедалі більше розглядається не лише як соціальний інститут, а як стратегічний ресурс розвитку держави та суспільства [4; 6]. В

умовах війни її значення набуває освітньо-політичного виміру, адже саме через освітні політики закладаються ціннісні орієнтири майбутніх поколінь [4; 6]. Освіта стає простором формування громадянської відповідальності, культури демократії та поваги до прав людини [1; 4].

З філософської точки зору освіта виконує функцію посередника між індивідом і соціумом, забезпечуючи інтеграцію особистого досвіду у спільний культурний простір [5; 6]. У контексті формування цінностей миру це означає переорієнтацію освітніх програм з виключно знаннєвої парадигми на ціннісно-смислову [2; 3].

Унікальну роль у процесі формування цінностей миру виконує культура - як чинник трансформації цінностей, оскільки працює з емоційним і символічним вимірами людського досвіду [3; 5]. Мистецькі практики, література, театральні та музичні проєкти стають інструментами комунікації, які здатні транслювати гуманістичні цінності та сприяти діалогу між різними групами суспільства [3; 5; 6].

Сучасні освітні та культурні практики дедалі більше орієнтуються на розвиток автономності мислення, здатності до рефлексії та етичного судження [4; 5]. Українські освітні установи інтегрують міжнародні стандарти освіти для сталого розвитку та освіти миру, що сприяє формуванню громадянської компетентності та культурної відкритості [5; 6].

У центрі процесу формування цінностей миру перебуває особистість як носій морального вибору та культурної відповідальності [2; 3]. Філософія освіти розглядає особистість не як пасивного реципієнта соціальних норм, а як активного суб'єкта смислотворення [5; 6]. В умовах невизначеності ця суб'єктність набуває особливого значення.

Освітньо-політичний контекст формування особистості виявляється у впровадженні програм громадянської освіти, освіти для миру, прав людини та міжкультурного діалогу [1; 4; 6]. Такі підходи сприяють формуванню внутрішньої культури миру, яка передує будь-яким інституційним або політичним домовленостям.

Мистецтво володіє унікальною силою впливу на соціальні трансформації, оскільки працює з емоційною та символічною сферами життя [3; 5]. Театральні постановки, музика, література та інтерактивні мистецькі проєкти формують у глядачів емпатію, здатність до діалогу та цінності толерантності.

Особливо показовим у цьому сенсі є Академічний театр ляльок імені Марії Підгірянки в Івано-Франківську. Його інклюзивний проєкт, який отримав премію імені Лесі Українки, став прикладом сталого культурного менеджменту. Методологічною основою проєкту став міждисциплінарний підхід, що поєднує театрознавчі, педагогічні та інклюзивні стратегії, зокрема адаптацію сценічної мови для незрячих і слабозорих глядачів [6].

У результаті було реалізовано інклюзивну виставу в Івано-Франківську «Хто росте в саду», де інклюзія постає як стратегічна культурна практика, що трансформує взаємодію театру з аудиторією та утверджує його як активного суб'єкта культурної політики [6].

Таким чином, театр демонструє, що мистецтво не лише розважає, а й консолідує суспільство, виховує відповідальність та культурну ідентичність, утверджуючи гуманістичні цінності на місцевому та національному рівнях.

Не менш важливим є інтеграційний аспект: сучасні освітні програми орієнтуються на розвиток автономності, критичного мислення, рефлексивної та етичної компетентності [4; 5]. Українські навчальні заклади активно впроваджують міжнародні стандарти освіти для сталого розвитку та освіти миру, що сприяє розвитку громадянської компетентності та культурної відкритості [5; 6].

Зокрема, інтеграція мистецтва в освітні програми посилює ефект ціннісного виховання, оскільки символічні та емоційні канали сприйняття дозволяють закріплювати гуманістичні принципи у свідомості дітей та дорослих [3; 5].

Додатково слід наголосити, що формування цінностей миру через освіту і культуру є довготривалим процесом, який потребує узгодження філософських засад, освітньої політики та культурних стратегій розвитку. Саме синергія цих сфер дозволяє трансформувати травматичний досвід війни у ресурс соціальної зрілості та відповідального громадянства, що є принципово важливим для післявоєнного відновлення українського суспільства [3; 6].

Висновки. Отже, освіта і культура виступають ключовими чинниками формування цінностей миру. Особливо значущим є культуротворчий потенціал мистецтва, який реалізується через театральні та інклюзивні практики. Приклад Театру ляльок імені Марії Підгірянки демонструє, що інтеграція мистецтва в освітній та соціокультурний процес здатна консолідувати суспільство, формувати відповідальність, емпатію та цінності миру.

Таким чином, стратегічна взаємодія освіти та культури є не лише інструментом соціальної стабілізації, а й моделлю сталого розвитку українського суспільства, здатного інтегруватися у міжнародний гуманітарний простір.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Akilina O., Panchenko A., Horozhankina A. Implementation of Peacebuilding Education in Educational Institutions of Ukraine. *Continuing Professional Education: Theory and Practice*, 2023. DOI: https://doi.org/10.28925/1609-8595.2023.4.1.
2. Andrushchenko V. The Main Strategies of Education Development in the Context of the Ukraine's Peace Formula. *Міждисциплінарні дослідження складних систем*, 2023. DOI: https://doi.org/10.31392/iscs.2023.23.015.
3. Kalinicheva N., Bulvinska O. The Role of Higher Education in the Development of United European Values During the Post-War Reconstruction of Ukraine. *Problems of Education*, 2023. DOI: https://doi.org/10.52256/2710-3986.2-99-2023.02.

4. Iliichuk L., Tsiuniak O., Vorobets O. Ensuring the Quality and Accessibility of Education in Times of War: Guidelines and Initiatives of the International Community. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*, 2024. DOI: https://doi.org/10.15330/jpnu.11.1.39-49.
5. Avsheniuk N. The International Dimension of Peace Education in the Perspective of Knowledge Diplomacy Development. *UNESCO Chair Journal Lifelong Professional Education in the XXI Century*, 2022. DOI: [https://doi.org/10.35387/ucj.1(5).2022.103-112](https://doi.org/10.35387/ucj.1%285%29.2022.103-112).
6. Kurs.if.ua Вистава із заплющеними очима :франківський театр ляльок готує інклюзивну постановку https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://kurs.if.ua/vystava-iz-zaplyushhenymy-ochyma-frankivskyj-teatr-lyalok-gotuye-inklyuzyvnu-postanovku/&ved=2ahUKEwiQufHDr7mSAxXCJBAIHfVNAEAQFnoECBgQAQ&usg=AOvVaw01bGDSQBthVLZDWHC4K9nT

Коннов О. Ф.,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри етики, естетики та філософії культури,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
o.f.konnov@udu.edu.ua

ПРОБЛЕМАТИКА КАТЕГОРІЇ ЦІННОСТІ В УМОВАХ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ТУРБУЛЕНТНОСТІ

Анотація. У тезах пропонується методологічний підхід, згідно якому доцільно співвідносити різні напрямки аксіологічного аналізу з відповідними рівнями існування. Кожен від цінностей корелює с тим, чи іншим рівнем сущого. Тоді конкуруючі підходи до проблематики цінностей постають не як альтернативні, а як взаємодоповнюючі. Підкреслюється необхідність утвердження об'єктивних, абсолютних цінностей, які можуть бути надійним орієнтиром в умовах соціокультурної турбулентності.

Ключові слова: цінність, стартап, соціокультурна турбулентність, рівні сущого.

Abstract. The theses propose a methodological approach, according to which it is advisable to correlate different directions of axiological analysis with the corresponding levels of existence. Each of the values correlates with one or another level of being. Then competing approaches to the problem of values appear not as alternative, but as complementary. The need to establish objective, absolute values, which can be a reliable guide in conditions of socio-cultural turbulence, is emphasized.

Keywords: value, startup, socio-cultural turbulence, levels of being.

Соціокультурна турбулентність є однією з сутнісних ознак сучасного етапу розвитку планетарної цивілізації. Дослідник О. Кубальський виділяє ключові характеристики епохи турбулентності: нестійкість, нестабільність,

невизначеність, непередбачуваність та регулярні або хаотичні переходи від безладу до порядку і назад. Виклики глобалізованого світу зумовлюють суттєві зміни соціокультурних орієнтацій. Фіксуються втрата аксіологічних орієнтирів, нівеляція довіри до наукового знання, насичення ментального простору містичними уявленнями, забобонами нової інформаційної доби. Щонайменше у віртуальному вимірі глобалізація створила майже безмежний соціальний простір за допомогою інноваційних технологій. Але диджиталізація, комп'ютеризація не завжди відповідають очікуванням. З'являються проблеми маніпулювання масами, кліковість мислення, відбувається переоцінка цінностей в бік віртуального існування взагалі тощо [3].

У аналітичній доповіді «Соціокультурні трансформації в Україні під впливом війни» (2025) зазначається, що масове застосування зброї, зовнішня загроза можуть призводити до руйнації певних соціальних інституцій та норм, водночас стимулюючи формування нових цінностей, гуртування громадян навколо спільних цілей та цінностей, підвищуючи національну єдність та ідентичність. Дослідники вказують на наявність загрози національним цінностям України, визначають специфіку засвоєння громадянами України «європейських» цінностей [4].

Перед нашими очима пандемія, війни в усьому світи, багато смертей, протистояння планетарних центрів сили, економічні струси, політичні аномалії, антагонізм ідеологій/«адженд». Мимоволі пригадується: «Бо повстане народ на народ, і царство на царство, будуть землетруси місцями, буде голод. Це початок терпінь породільних» (Від Марка, 13:8) [2].

Ми живимо у час, подібний добі Відродження, яке було переходом від теоцентричної культури Середньовіччя до антропоцентричної культури Нового часу. За нашою участю відбувається перехід до культури нового типу, центром якої не є людина. Причому внаслідок глобалізації є підстави констатувати наявність зазначеної тенденції вже не лише на регіональному, а на планетарному рівні. Що буде головною, засадничою цінністю, центром нової культури? Утвердженню якого типу цінностей належить сприяти?

Однією з метафор подій, які спостерігаємо, може бути феномен стартапу. У наш час соціокультурні явища, процеси, ініціативи нагадують стартап, тобто те, що швидко стартує та функціонує в умовах невизначеності, стресу, великої ймовірності провалу, що (провал) і трапляється у переважній більшості випадків. Щоб встояти, стартап має спиратися на адекватні, релевантні, вірні, істинні цінності.

Результатом досліджень аксіологічної проблематики на сьогодні стало багатоманіття визначень категорії цінності і тлумачень природи та функцій цінностей. Відсутність єдиного, сталого розуміння обумовлює необхідність постійної експлікація категорії «цінність».

Різні підходи до проблеми цінностей (об'єктивізм, суб'єктивізм, інтерсуб'єктивні теорії, натуралізм, соціологізм, трансценденталізм – перелік можна продовжувати) дискутують такі питання. Що є джерелом цінностей – природа, людина, соціум, Абсолют; чи присутні цінності в об'єктах, існуючи самостійно від людини; чи можуть цінності бути матеріальними; за якими критеріями належить розрізнювати істинні і хибні цінності; чи можна говорити про ієрархію цінностей; якими є шляхи подолання конфліктів цінностей у сучасному світі тощо. Напрямки аксіологічного аналізу постають як конкуруючі, є підстави розглядати їхні переваги та недоліки, відкривається широкий простір для суперечок.

Хотілося б запропонувати такий методологічний підхід щодо вживання терміна «цінність» та тлумачення різних теорій цінностей. Інтенсивність дискусій зменшується (а можливо, що і певні проблеми вирішуються), якщо розглядати різні аксіологічні інтерпретації не як несумісні, а як релевантні різним вимірам сущого. Тоді зазначені парадигми скоріше доповнюють одна одну.

Термін «буття» часто використовується для позначення того, що існує у той чи інший спосіб. Розрізнюють буття і становлення, належне і дійсне, констатується наявність різних модусів існування, що дозволяє говорити про шари сущого. У спеціальній літературі фігурують такі рівні реальності: матеріальний, біологічний, психічний, буття людини, соціальний, віртуальний, ідеальний, духовний, трансцендентний. Так, Н. Гартман у своїх працях описує онтологічні страти: річ (чуттєве), життя, душа, духовний світ. Зазначену ідею філософ розгортає зокрема і у своїй «Естетиці» [5]. Проєкт метафізики Х. Вольфа дозволяє виокремити такі шари існування: душа, світ, Бог [1].

Тепер, твердження, наприклад, аксіологічного суб'єктивізму можуть бути цілком справедливими для відповідного виміру сущого. Суб'єктивізм вказує на той безперечний факт, що кожна людина існує в одному єдиному екземплярі, абсолютно однакових людей немає, звідси походять варіативність у сприйнятті одного і того ж об'єкта, індивідуальні особливості суджень про істину, моральних оцінок, естетичних смаків. Ми сприймаємо і тлумачимо світ суб'єктивно. Проблема має місце у тому випадку, коли усі цінності як такі проголошуються суто суб'єктивними за природою.

Дійсно, існують суб'єктивні цінності. Спільноти і культури у різні часи демонструють відмінності у розумінні того, чим є цінність, що дає підстави говорити про мінливість цінностей. Проблема виникає тоді, коли категорично стверджується, що, скажімо, «цінності мінливі, як хмари» у сенсі «всі цінності». Цінності, які належать певному рівню сущого є мінливими, але не справедливо поширювати таку властивість на усі цінності, як такі.

Також існують цінності, джерелом яких виступає людина-суб'єкт, що примислює їх об'єктові. Проблему продукує твердження, що поза суб'єктом-

людиною жодних цінностей немає і бути не може, що від людини походять усі цінності взагалі. Безперечно існують суб'єктивно забарвлені цінності. І в суб'єктивному вимірі реальності так і є. Але існують і інші шари існуючого, на рівні яких джерелом цінності вже не є людина.

Можливо, доречна така аналогія з фізикою. Механіка Ньютона, яка коректно описує макросвіт, вже не може бути застосованою для мікросвіту. Тоді, наприклад, релятивізм є природнім для суб'єктивного прошарку реальності. Але він не працює, коли ми виходимо за межі суто суб'єктивного виміру. Висловлюючись більш піднесено, не варто замикати себе у печері суб'єктивного існування. Якщо хтось (популярна блогерка; видатний філософ; група видатних філософів; більшість суспільства, якому належимо; 99% усього людства тощо) вважає, що об'єктивних цінностей не існує, то зазначена обставина не є достатньою підставою вважати, що об'єктивних цінностей дійсно не існує.

Отже, кожен з аксіологічних підходів висловлює доречні судження щодо того виміру реальності, з яким він корелює, але не можна екстраполювати локально справедливі судження на усі рівні існуючого. Людина потребує на об'єктивні, безперечні, абсолютні цінності, що особливо унаочнюється у ситуації турбулентності. Вони дають можливість не втратити себе в умовах соціокультурних колапсів. Метою подальших дослідницьких розвідок стане посилення аргументації на користь прийняття таких цінностей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баумейстер А. Онтологія як філософська дисципліна: український контекст. Філософська думка. 2013. № 5. С. 26–40. URL: https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/download/239/241/469\ (дата звернення: 16.03.2026).
2. Біблія. Переклад Івана Огієнка. URL: https://www.bible.com/uk/bible/186/MRK.13.8.UBIO (дата звернення: 16.03.2025).
3. Кубальський Олег. Сутність та основні виклики соціально-турбулентного простору сучасної цивілізації. Humanities studies: Collection of Scientific Papers / Ed.V. Voronkova. Zaporozhzhia: Publishing house "Helvetica", 2022. 12 (89). P. 47–52. doi: https://doi.org/10.26661/hst-2022-12-89-05 URL: https://humstudies.com.ua/article/view/266463 (дата звернення: 16.03.2026).
4. Соціокультурні трансформації в Україні під впливом російсько-української війни: аналітична доповідь. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2025. 60 с. URL: https://ipiend.gov.ua/publication/sotsiokulturni-transformatsii-v-ukraini-pid-vplyvom-vijny-analitychna-dopovid/ (дата звернення: 16.03.2026).
5. Hartmann N. Aesthetics. De Gruyter, 2014. 557 p.

Корсак Костянтин Віталійович,
доктор філософських наук, професор

Корсак Юрій Костянтинович,
кандидат філософських наук,
Інститут вищої освіти НАПН України

ПРО ВНЕСОК УКРАЇНЦІВ В «КОЛИСКУ СЛОВ'ЯНСТВА» НА ОСНОВІ ДОСЯГНЕНЬ НООІСТОРІЇ XXI СТОЛІТТЯ

Анотація. Автори постійно стежили за світовим потоком наукових відкриттів і технологічних інновацій для пошуку відповідей на два радикальних запитання – де є шлях для порятунку людства і якою була справжня історія українців з моменту їх появи? Реальний шлях ще чверть століття тому ми вказали після відкриття екоідеальних ноотехнологій (пошук краще здійснити по слову «Nooglossary»), а відповідь на друге запитання сформулювали щойно на основі успіхів групи наук з префіксом «палео-» у назві. Разом вони надають факти про Prehistory через точні датування артефактів і дешифрування біоскладової. Археологія вже стає точною наукою і всі подібні ноознання ми пропонуємо назвати «нооісторією-XXI». На цій основі ми створили «Правдиву історію українців» без прогалин і білих плям, частину інформації включили у цю статтю для пояснення того, звідки з'явився «слов'янський світ» і який внесок зробили пращури. Переконані у тому, що в системі гуманітарної освіти України настав час для заміни вимушено накопичених міфів і припущень використати факти і вимірювання, які швидко накопичують ноонауки.

Ключові слова: криза людства, порятунок через ноотехнології, три меганоореволюції, поява нооісторії-XXI, база для «Правдивої історії українців», Слов'янський світ, ноопояснення його формування, Київська культура

Abstract. The authors constantly monitored the global flow of scientific discoveries and technological innovations to find answers to two radical questions – where is the way to save humanity and what has been the real history of Ukrainians since their appearance? We indicated the real way a quarter of a century ago after the discovery of eco-ideal nootechnologies (it is better to search for the word "Nooglossary"), and the answer to the second question was formulated recently based on the successes of the group of sciences with the prefix "paleo-" in the name. Together, they provide facts about Prehistory through accurate dating of artifacts and deciphering the biocomponent. Archaeology is already becoming a complex exact noosciences and we propose to call all "noohistory-XXI". On this basis, we created the "True History of Ukrainians" without gaps and blank spots, some of the information was included in this article to explain where the "Slavic world" came from and what contribution our ancestors made. We are convinced that the time has come in the humanities education system of Ukraine to replace the forcibly accumulated myths and assumptions with the facts and measurements that noo-sciences are rapidly accumulating.

Key words: crisis of humanity, salvation through nootechnology, three meganoorevolutions, emergence of noohistory-XXI, basis for the "True History of Ukrainians", Slavic world, nooexplanation of its formation, Kyiv culture

1. ВСТУП. Проблемність, унікальність, актуальність, мінімум самоплагіату, невикористання Штучного Інтелекту (ШІ)

Через поєднання фахового і громадянського обов'язку у бажанні вирішити головні проблеми людства і співвітчизників ми на кількох мовах і в усіх доступних інформаційних джерелах стежимо за потоком відкриттів та інновацій. З пари дюжин наших досягнень найголовніше припало на 2000 р., коли серед нових наноявищ ми помітили два екоідеальних процеси, які надавали людям потрібне і одночасно «лікували» довкілля. Пізніше їх стало більше (сьогодні нам відомо понад 40) і вони отримали назву «ноотехнології» на знак приналежності до майбутньої ноосфери як простору симбіозу мільярдів подвійно розумних Homo (надалі – HSS) з біосферою. Ми писали про цей шлях порятунку людства не в десятках, а в сотнях наукових праць, але нам банально не вірили аж до 2024 р., коли Національна академія наук визнала існування вже наявних десяти ноопроцесів і рекомендувала їх використання [1].

Світ в цілому не звернув уваги на ноошлях порятунку людства, на можливість своєчасно ліквідувати загрозу тотального Колапсу-XXI. Прикро, але на Заході вже давно заборонено використання префіксу «ноо-» у публікаціях Science&Arts (пояснення вказано в [2]), а останнім часом ця ж тенденція розвивається і в Україні. Тому в редакційних перевірках наших нооматеріалів на рівень плагіату не раз нам вказували на їх «унікальність», але радість невелика, адже відкриття не діють. Що гірше – HSS з кризи заглиблюються в розпач, адже всі наднаціональні форуми (як у Давосі), конференції, зібрання G7, G20 та ін. завжди проголошують списки «загроз», зрідка (як Давос-2025) складають рейтинги небезпек, але жодного разу не згадали про ноотехнології і завжди закликали «позеленіти» – боротися з міфічною «загрозою» від зростання CO_2 у повітрі (насправді це підвищило продуктивність біосфери аж на третину!) і для «захисту довкілля» перетворити у національні парки половину суходолу.

Ми не можемо вказати ноопублікації українських і зарубіжних науковців через їх неувагу до екологічно ідеальних ноопроцесів, що вже надають HSS потрібне і повертають довкілля у природний стан. Загалом переконані у високій актуальності наших ноопропозицій і вимушені порушувати українські вказівки щодо «самоплагіату» (писати два рази «про одне й теж – не можна») і кожного разу хоча б нагадувати про те, що проблема порятунку HSS має ноорозв'язок.

Штучний Інтелект як новий інформаційний тренд сучасності вже розпочав згадувати про ноонауки і ноотехнології, але загалом ще не досяг спроможності використовувати «всі знання людства» і здійснювати критичний аналіз усіх доступних е-матеріалів. Ми у праці керуємося порадою історика-француза Ф. Броделя (1902-1985) аналізувати дуже великі системи (як HSS чи держави) тільки через використання «всіх знань людства». Тут ми досконалості ще не досягли, але докладаємо свідомі зусилля для розвитку.

Мета статті полягає насамперед у правдивому поясненні реального стану людства і розвитку всепланетних процесів з наголосом на рятівні для людства ноотехнології та три глобальні нооревoлюції, що вже розпочали змінювати на краще «геть усе» на всій планеті. Тимчасово – малопомітно, але обнадійливо.

Завдання звужені до різкого акцентування перетворення археології в комплексну точну науку та стислого викладу головних положень можливого навчального курсу «Правдива нооісторія-XXI українців та їх мови». Ми вперше зможемо пояснити появу «Слов'янського світу» і визначальну роль пращурів.

В методології ми поєднуємо досягнення попередників у класичних науках з нашими власними нооздобутками та з пошануванням вже згаданого досконалого світ-системного аналізу француза Ф. Броделя і принципів глобального еволюціонізму.

Джерельна база. Ми використали багато тисяч джерел, але вкажемо тільки кілька нових і найпотрібніших.

Результати. Ми маємо чималі відкриття у багатьох частинах Sciences&Arts (дива тут немає, адже десятки років ведемо моніторинг і критичний аналіз головних світових інновацій), але в цій статті зробимо наголос не на Sciences-досягненнях, а на перших результатах нооревoлюції в гуманітарних знаннях та формуванні глибокого поділу на «старі міфи і припущення» й тимчасово не надто велику кількість фактів і вимірів, які швидко накопичують «палеонауки».

2. Правильне уявлення про сьогодення і шляхи порятунку HSS

У спілкуванні з молоддю і в частині публікацій ми згадуємо і використовуємо понад 120 глобальних явищ і тенденцій (непогано описані в [3]), але тут заради стислості викладу обмежимося наведенням рис. 1 з нашими уявленнями та новітніми фактами щодо всієї еволюції HSS.

Спілкування зі студентами засвідчило їх позитивне ставлення до цієї нашої пропозиції в її загальному вигляді. Спершу вони сприймали структуру і співвідношення висот «цивілізаційних сходинок (хвиль)», а пізніше звертали увагу на перелік трьох головних нооревoлюцій: № 1 – у виробництві і життєзабезпеченні, №2 – у заповненні всієї гуманітарної сфери науковими фактами і результатами дослідів; №3 – у прогресі Штучного Інтелекту.

З додаткових запитів на якісь пояснення молодь зазвичай цікавилася тим, яка з усіх наявних рятівних ноотехнологій має найвищий потенціал позитивного впливу? Одна з двох помічених найпершими ще в 2000 році, чи інша? Відповісти на це запитання досить легко, адже таким мега-лідером є бактеріальний ноопроцес з назвою «протеїн Fy», який у найближчі роки спроможний назавжди ліквідувати і білковий голод, і все індустріальне тваринництво, яке дає змогу Homo щосекунди з'їдати приблизно 3400 теплокровних живих істот, багато з яких впізнають себе у дзеркалі (отже, можуть мати свідомість). Одночасно

зникне також більша частина всього аграрного сектора економіки, яке обслуговує тваринництво. Ця технологія була винайдена у США для зменшення кількості води та їжі, які треба буде надати екіпажам міжпланетних ракет з дуже великим часом перельоту. Прикро, що ця і подібні бактеріальні й інші ноотехнології не набули всепланетного поширення.

Частина студентів акцентує той факт, що цікавість до екологічних наук виникла не в момент їх «винайдення» Е. Геккелем (1834-1919), а у середині XX ст. після серії грандіозних катастроф танкерів і надмірного забруднення водних джерел у розвинених державах. Ми скеровуємо цю увагу на пропозицію взяти участь у дослідженні ноонаук і ноотехнологій, адже вони потрібні вже сьогодні.

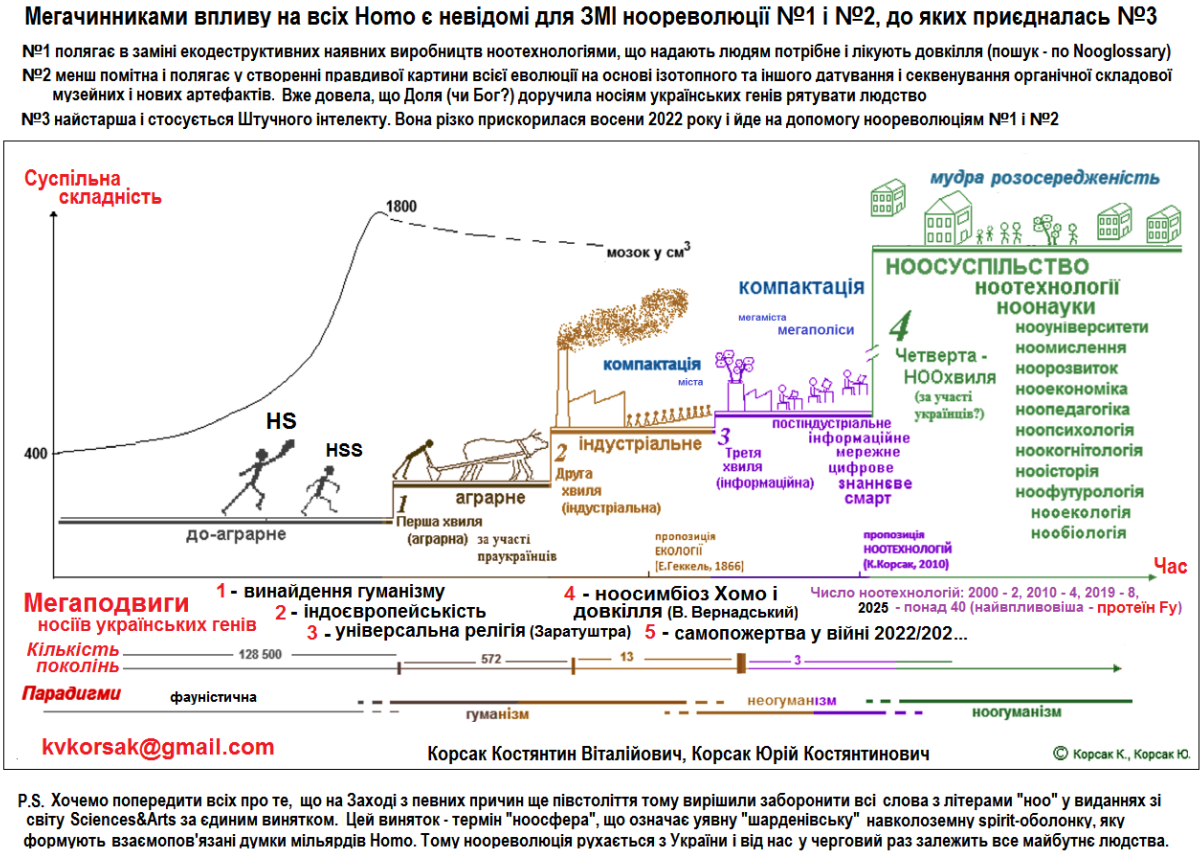

Рис. 1. Схема справжньої еволюції HSS як засіб зміцнення психологічної стійкості українців в умовах воєнного стану

3. Використання «нооісторії-XXI» як основи «Правдивої історії українців»

Використаємо слово «***історія***» для позначення всієї великої сукупності інформації про події минулого, яку за тисячі років накопичило людство на всіх носіях та у власній пам'яті. Та з самого початку XXI ст. поряд з цими класичними історико-археологічних знаннями діє ***група дуже молодих точних ноонаук*** (археометрія, палеогенетика, палеопротеоміка, палеоантропологія та кількох

інших подібних). Вони розпочала швидко накопичувати факти на основі інструментальних вимірів й запланованих експериментів. Лідером серед них можна вважати ***палеогенетику***, що використовує ізотопні й інші методи датування артефактів та секвенує (розшифровує) ДНК й інші біосполуки їх органічної складової. Для позначення цих усе більших точних знань про долітописне минуле (про Prehistory) ми використовуємо робочий термін «***нооісторія-XXI***». Надамо на цій основі головні положення «Правдивої нооісторії-XXI українців та української мови». Для лаконічності використаємо авторський рис. 2, що узагальнює дуже багато джерел.

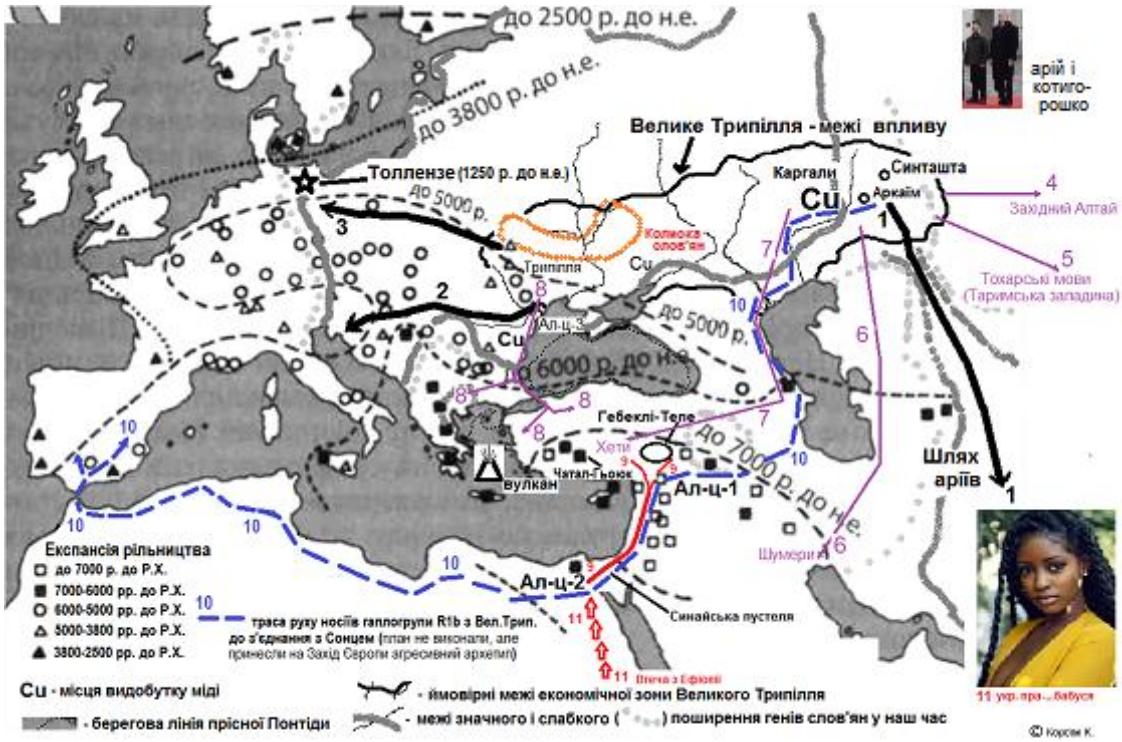

Рис. 2. Авторська схема появи, життя і подвигів носіїв українських генів

Будемо для лаконічності використовувати замість точного наукового терміну «носії українських генів» слово «українці». Сучасні українці за багато тисяч років свого існування набули велику групу різноманітних генів, але «витоків (найстародавніших)» усього лише три: 1) мисливі-кроманьйонці, що на Мізинській стоянці полишили після себе знаменитий браслет зі слонової кістки віком приблизно 20 тис. років; 2) африканські гени віком близько 70 тис. років: 3) гени мисливців-аріїв з Алтаю віком 27 000 років. Наведемо не просто головні факти з минулого, а тільки ті надійно доведені, які не анулюють подальші знахідки. Всі відомі нам нові розкопки лише уточнюють це «головне».

1) Щойно «світова наука» надала докази того, що 7 млн. років тому стартом до появи майбутніх HSS стало формування в одного з різновидів мавп скелетно-

м’язового апарату пересування на двох подовжених нижніх кінцівках і скерування двох інших на такі складні дії, що це стало однією з причин значного збільшення головного мозку. Сьогодні постійно зростає кількість викопаних артефактів і накопичуються докази існування багатьох різновидів попередників HSS, конкуренції між ними, зникнення одних і появи інших. Гілка кроманьйонців прийшла з Африки в Європу приблизно 50 тис. років тому і певний час жила поруч з неандертальцями. Їх було мало, полювали на великих копитних і навіть мамонтів, якими кишіли прильодовикові степи. Дехто з науковців вважає їх життя «райським» через доступність якісної білкової їжі.

2) Але набагато комфортнішими були умови перебування пращурів-напівпігмеїв на гірському плато у Північній Ефіопії (фото прабабусі наведено на рис. 2). Прикрість була в тому що чоловіки були «котигорошками» і не змогли захистити своїх красунь від надто потужних ворогів. Наслідком стала втеча по трасі «11» аж у дельту Нілу з її високими очеретами. Сховок не був безпечним, тому «випадкове» зволоження Синайської пустелі було негайно використане для продовження втечі по трасі «9» у сприятливі умови Східного Середземномор’я [4]. Цей не надто численний потічок низеньких утікачів пізніше зумовив появу євреїв, палестинців, українців, європейських землеробів, курдів, вірмен та ін.

3) Тогочасне населення було незначним і аж до закінчення Льодовикового періоду поширеність сформованих за мільйони років фауністичних звичок не загрожувала його існуванню. Але з його припиненням природні негаразди так погіршили умови життя, що різко загострилася небезпека канібалізму. Порятунок знайшли не майбутні євреї в Палестині, а наші пращури на пенепленах (плавно-горбкувата зона дуже еродованих гірських хребтів) Східної Туреччини навколо еліпсу з написом «Гебеклі-Тепе» Там для «жнив» на полях диких злаків та інших однорічних рослин з великим насінням наприкінці весни збиралися старші люди й у перервах між дозріванням різних рослин мали змогу міркувати над можливими шляхами порятунку.

Знищення канібалізму як перший рятівний мегаподвиг задумав і здійснив наш пращур-геній, якого назвемо «Y». Аж 13 500 років тому він переконав оточуючих спорудити на гребені горбів на півночі Месопотамської рівнини першу кільцеву мегалітичну арену, схема якої відтворена на рис. 3. Це був не тільки санктуарій, а й досконала пригоризонтна обсерваторія.

Як свідчить вся історія HSS і Біблія – ***Спочатку було Слово***… Це означає, що Y міг мати персональну ненависть до канібалізму через втрату когось з найближчих, а тому доклав титанічних зусиль для переконання «жниварів» в необхідності знищення канібалізму через «нове виховання», перехід до ***світоглядної доктрини пратрипільського гуманізму***, толерантності до інших людей, застосування доместикованих рослин і тварин для ліквідації потреби

нападати і з'їдати сусідів. Треба було перейти від «племінних цінностей» до пошанування могутніх й універсальних законів Природи, а для їх демонстрації він придумав КМА не тільки як санктуарій і місце поваги до дідів-прадідів, а й як пригоризонтну обсерваторію для точних вимірів сторін світу, положення світил, датування та ін. Його заклики виявилися успішними і 13 5000 років тому в Гебеклі-Тепе півтисячі пращурів звели ту першу КМА, що вказана на рис. 3.

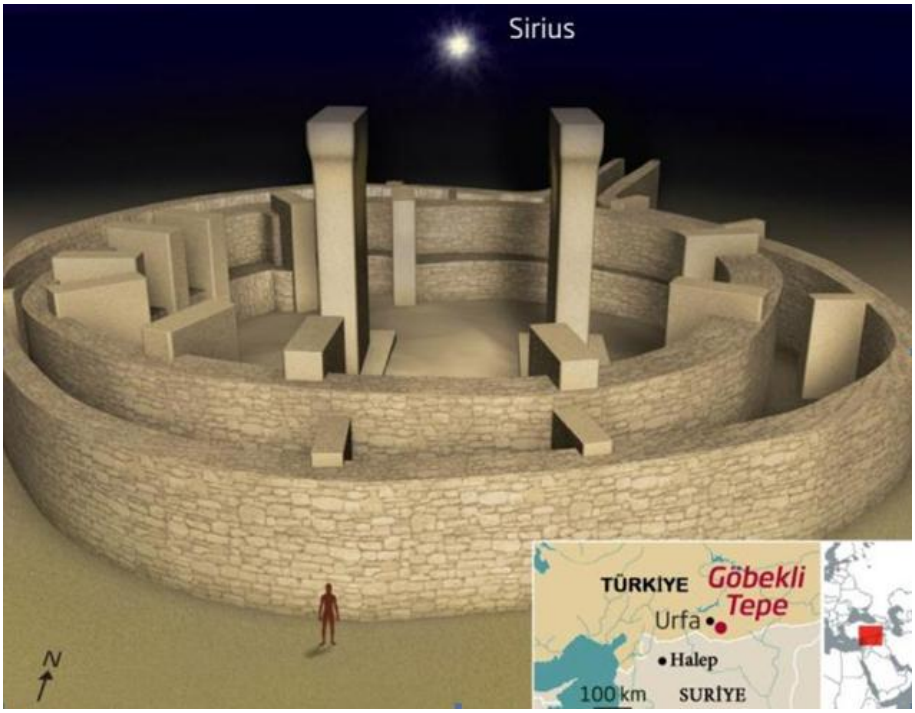

Рис. 3. Винайдена пращурами українців кільцева мегалітична арена (КМА)

В Анатолії пращури набудували багато десятків КМА, а в Палестині ніхто нічого не спорудив. Не дивно, що гуманізм сприйняли і поширили наші пращури, єврофермери, курди, вірмени, але не євреї і палестинці. Від них пізніше пішла у світ «атлантична (чи західноєвропейська) парадигма» з її агресією, прагненням накопичення грошей, вславленням убивств і геноцидів.

4) Вже виник глибокий поділ між «***старою історією***» і ***нооісторією-XXI***, а першим кроком до нього ми вважаємо розкопки і вивчення багатьох КМА в Гебеклі-Тепе і «в околицях». Ніхто не зміг заперечити вік КМА, що на тисячі років переважав все відоме у рамках «історії», що передував початку і розвитку сільського господарства. Уточнимо, що через прецесію осі добового обертання Землі роль Полярної (спершу це був Сиріус, що вказано на рис. 3) переходила до інших зірок, точність КМА як орієнтаційних приладів зменшувалася аж до непридатності. Тому наші пращури засипали старі споруди для надійного захисту від варварів і злив, а для себе щоразу будували нові.

Змушені вказати й на те, що відомі нам найновіші праці зарубіжних науковців наче не помічають ролі Гебеклі-Тепе і КМА в ліквідації канібалізму,

намагаються (і доволі успішно!) забути про дату «13 500», вказуючи «приблизно 11 000 років», ніколи не пояснюють, чому на горбі набудували багато КМА. Наголосимо також на тому, що світова археологія не використовує поняття «пенепленні цивілізації», обмежуючись терміном «алювіальні (річкові, заплавні) цивілізації», які сформувалися тільки після переходу винахідників рільництва і скотарства з височин у заплави рік.

Вимушені зауважити, що археологія сучасної України взагалі ігнорує Prehistory, не цікавиться генетичними аналізами, не досліджує Гебеклі-Тепе й подальші події у Трипіллі та у Великому Трипіллі. В новітніх рекомендаціях наші співвітчизники вимагають вважати «українцями» тільки тих, хто з'явився на чорноземах у «старокиївські часи» ([5] та ін.). Утримаємося від можливих пояснень цієї помилки, вважаючи її цілковито тимчасовою.

5) Після винаходу гуманізму і його матеріального втілення через створення с/г наші пращури кілька тисяч років жили в Анатолії у мирних і комфортних селищах (Чатал-Гьоюк та ін.) згідно правил «аграрного комунізму». Але тиск з боку «негуманістичних сусідів» зумовив демографічний дрейф землеробів аж до Атлантики, а курди і вірмени просто піднялися в гори з постійно зеленою травою для малих копитних. Наші пращури-землероби після підняття рівня Світового океану і появи двох турецьких проток, що забезпечили перетворення 7 200 років тому прісного озера Понтіда в Чорне і Азовське моря, для порятунку «емігрували» з дельт Дунаю, Дністра і Дніпра аж до перших степових височин, де на узліссях мали щасливу зустріч з генетичними носіями «алтайського кореня» – високими ***мисливцями-аріями***, які були взірцями «чоловічих досконалостей» (з Африки прибула «жіноча досконалість»).

Закони екології й етології свідчать, що злиття племен з різними екологічними нішами (засадами отримання їжі) завжди відбувалося мирно і через поєднання технологій прискорювало прогрес. А от тотожність «ніш» гарантувала геноциди, що й відбувається в Африці (в Руанді, Бурунді та ін.).

Взаємодоповнення еконіш «африканців» й «аріїв» було настільки повним, що практично «миттєво» сформувалася рекордна в історії людства за своїми цивілізаційними якостями Трипільська культура з десятками мега-винаходів. Обмежимо виклад переліком частини унікальних досягнень наших пращурів:

+ єдина в історії HSS вдала спроба з межі приблизно 5000 років тому одомашнення диких коней і виведення в інтервалі 4200-4000 потужної та слухняної «домашньої породи» з аномально міцною спиною як основи руху вершників і використання в якості «двигуна» в сімейному господарстві. Цей «винахід» виявився настільки ефективним, що за короткий час зникла мало не вся природна різноманітність коней і запанувала «домашня порода». Шкода, що номади отримали грізну зброю для нападів на наших пращурів-рільників;

+ вдосконалення попередніх (з Анатолії й Болгарії) засад гірництва і металургії міді до рівня «побутового» плавлення руд на березовому вугіллі з одночасним виготовленням каш і хліба у різних зонах однієї й тієї ж довгої горизонтальної печі, для якої не було потрібним штучне дуття. Винайдення найкращих у світі горнів для отримання безлічі якісних керамічних виробів;

+ винайдення аріями коліс на основі спостереження кочення безлічі куль порекотиполя і вдосконалення цього нового й ефективного для степів і лісостепів виду транспорту аж до створення на Південному Уралі перших в історії людства швидкісних одновісних бойових колісниць;

+ організація і тривала підтримка «**Великого Трипілля – ВТ**» як грандіозної для тих часів мирної зони поділу праці, що була вигідною для всіх народів-учасників між Карпатами й Північним Казахстаном. Від усіх народів між Атлантикою та Китаєм прибували купці-розвідники, вивчали нові слова (технологічні теги) і переносили до себе. Так без війн і геноцидів за сотні років сформувалася індоєвропейська мовна і культурна єдність. Ми у своїх статтях назвали це явище «хмарнотеговим механізмом» формування індоєвропейства;

+ вплив Великого Трипілля на оточення був тривалим і феноменально значним. Ми в межах наших знань відтворили його на рис. 2 через наведення приблизних контурів усього ВТ і багатьох фіолетових стріл 1, 2, 3, ... 8 ;

+ реалії життя населення ВТ неминуче (хоч і рідко) мали наслідком значні суспільні конфлікти. Їх вирішували проведенням віче, після чого меншість отримувала допомогу від більшості для переселення. Так з ВТ вийшли шумери, хети, гараманти й інші народи. А після мегавибуху вулкану Санторині ВТ розпалося остаточно, стався «похід аріїв» на південь з відомими наслідками;

+ якщо вулкан був тимчасовим явищем, то кліматичний оптимум для степів перетворив номад з їх табунами коней у велику та практично постійну небезпеку для трипільців. Напади азійських степових номадів змусили пращурів поступово покинути всю степову Таврію, змиритися з командуванням кіннотників (у Скіфії) й обрати для постійного перебування північніші заліснені пенепленні терени «Колиски Слов’ян», риси якої переконливо вказані у [6].

4. Відкриття «Колиски слов’янства» на теренах України

Наведені вище міркування авторів щодо Великого Трипілля і вказаних на рис. 2 «стрілками» його впливів на народи Євразії давно надали нам можливість пояснити ймовірне розташування «Колиски слов’янського світу». Але це було б тільки припущенням, а не надійними доказами. Необхідне нам підтвердження у вересні 2025 р. опублікував великий інтернаціональний колектив [6].

Рис. 4 спирається на колективну статтю [6], де запропонований термін «Київська культура» для позначення всього фундаменту «Колиски». Наш внесок у цю схему – нанесення «київської» частини Змієвих валів як ефективної та

високотехнологічної сукупності природних перешкод і рукотворних крутих валів, якими пращури достатньо успішно й довго захищалися від атак кінних номадів (вважають, що сукупна довжина всіх валів сягала 2 000 км. для обох берегів Дніпра). За багато століть нападники жодного разу не прорвали їх наскрізь і не окупували всю «Колиску». У приблизному відтворенні валів ми використали книгу [7].

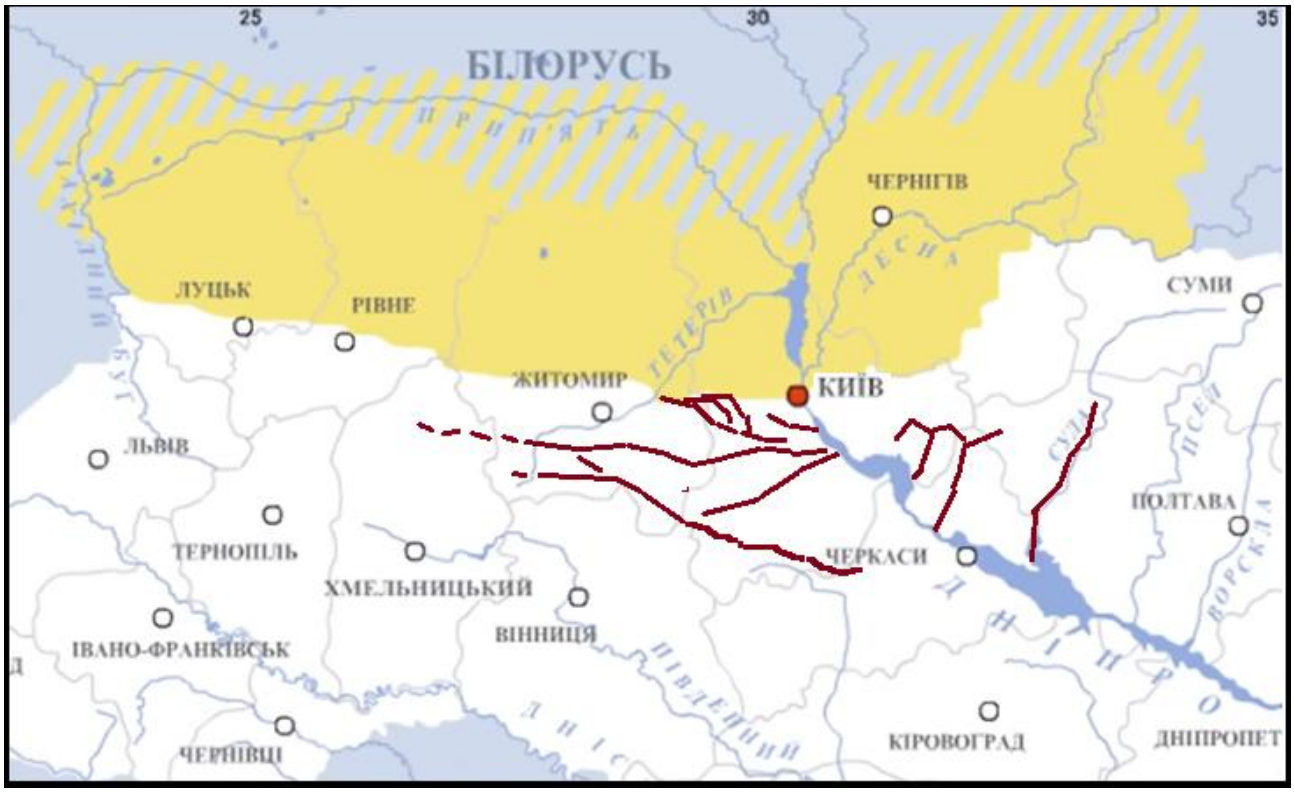

Рис. 4. Локалізація «Колиски слов'янства» за даними сучасних міжнародних досліджень з наголосом на київській частині Змієвих валів

Існування та поширення цієї зони легко помітити навіть у наш час через аналіз поширених назв поселень: десятки й сьогодні включають літери «Гута», значно рідше – «Рудня» (а трохи південніше часто бачимо «Пологи»). Перші через присутність фахівців тисячі років були універсальними майстернями, другі спеціалізувалися на отриманні з природних руд металів та виготовленні всіх необхідних у побуті знарядь, а також (у разі потреби) зброї.

Наведені нами та інші докази подій на теренах Європи свідчать про формування «Слов'янського світу» на основі мовних, культурних і технологічних обмінів та взаємодії, а не нафантазованих українофобами геноцидних атак «степових ямників». На рис. 2 сірими цятками вказані терени поширення чоловічої «слов'янської» гаплогрупи R1a, яку не змогли знищити ербіни – володарі Західної Європи з гаплогрупою R1b та рухом по трасі «10»..

5. Висновки і пропозиції. Ми пропонуємо всім співгромадянам і науковцям в аспекті стратегії діяльності і планування послідовно враховувати згадані вище на рис. 1 мегаоореволюції №1, №2 і №3, а в навчально-виховній сфері

використовувати особливо актуальні нооісторичні докази того, що носії українських генів уже здійснили чотири рятівні для всіх HSS мегаподвиги: 1) винайшли гуманізм і с/г та знищили канібалізм ще у час перебування в Анатолії; 2) стали витоком всього того, що охоплюється поняттям «індоєвропейство» й стимулювали «перше одуховлення людства»; 3) винайшли у ВТ зороастризм – першу світову монотеїстичну релігію (Заратуштра, 3 700 р.т.), що стала витоком інших світових релігій; 4) В.І. Вернадський запропонував реальний шлях порятунку HSS і досягнення симбіозу з довкіллям через розвиток хімії.

Ми переконано вважаємо себе «послідовниками Вернадського», тому продовжимо поширення інформації про рятівні для людства ноонауки і ноотехнології разом з поповненням правдивої «Нооісторії-XXI України».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Korsak K., Korsak Y. (2024). A real path to the complete elimination of the threat of Collapse-XXI due to the development of noosciences / Svitoglyad. 2004, No. 2, p. 49-51 (URL: https://www.mao.kiev.ua/biblio/jscans/svitogliad/svit-2024-19-2/svit-2-2024-korsak-012.pdf) (in Ukrainian) Appeal 30-01-2026)
2. Korsak, K.V. & Korsak, Yu.K. (2021). Semantic and Cognitive Barriers to the Noosymbiosis of Humanity and Biosphere / Ideas. Philosophical journal: international multilingual theoretical scientific application, No. 1(17)-2(18), June-November, pp. 65-77 (DOI: https://doi.Org/10.34017/1313-9703-2021-1(17)-2(18)-65-77) (URL: https://ideas.academyjournal.org/index.php/IDEI/article/view/260/192) (in Ukrainian) Appeal 30-01-2026)
3. Korsak K.V., Kiryk T.V., Flegontova N.M., Lyalina O.O., Vykhor V.G. et al. (2025). The truth about 120 global trends as a basis for planning the future / XIV International Scientific and Practical Conference «Theoretical and practical perspectives of modern science», January 21-22, 2025, Stockholm. Sweden. Pp. 47-64. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.14749265. (URL: https://www.sconferences.com/wp-content/uploads/2025/01/Stockholm.Sweden-14.pdf) (in Ukrainian) Appeal 30-01-2026
4. Langgut D., Almogi-Labin A., Bar-Matthews M., Pickarski N. & Weinstein-Evron M. (2018). Evidence for a humid interval at ~56-44 ka in the Levant and its potential link to modern humans dispersal out of Africa // Journal of Human Evolution, 2018, V.124, pp.75-90.
5. Figurnyi Yu., Shakurova O. (2024). Verified concept of the origin of Ukrainians (Review of the work of L. Zaliznyak "Ethnogenesis of the Ukrainian people": monograph. Kyiv: LIRA-K Publishing House, 2024, 368 p.) / Ukrainian Studies. 2024, No. 4 (93), pp. 290-293
6. Gretzinger, J., Biermann, R, Mager, H. et al. Ancient DNA connects large-scale migration with the spread of Slavs. Nature 646, 384-393 (2025). (URL: https://doi.org/10.1038/s41586-025-09437-6). Appeal 17-11-2025
7. Bugai A. S. (2011). Snake shafts: a collection of materials of scientific-research heritage / Kyiv: Publishing house "Personnal", 2011. 276 p.: ill.

УДК 172.15:351.88:908:37.011.3:373.3

Кушнір А. О.,
канд. пед. наук,
старший викладач кафедри початкової освіти
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського, Україна,
kushnir.antonina@vspu.edu.ua,
ORCID: 0000-0001-9041-7691

НАЦІОНАЛЬНИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ КРАЄЗНАВСТВА У ВИХОВАННІ ПАТРІОТИЗМУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті розглянуто проблему застосування краєзнавства у вихованні патріотизму майбутніх вчителів початкових класів, виявлено передумови розвитку освітнього українського та світового краєзнавства.

Проведено аналіз національних та світових ідей у вихованні патріотизму майбутніх вчителів початкових класів. Розглянуто авторську рефлексію співвіднесення понять історичне краєзнавство, освітнє краєзнавство та виховання патріотизму майбутніх вчителів початкових класів.

Аргументовано, що для підвищення ефективності краєзнавчої роботи у вихованні патріотизму майбутніх вчителів початкових класів варто звернутися до досвіду освітнього українського та світового краєзнавства.

Визначено, що виховання патріотизму майбутніх вчителів початкових класів – це складний, багатогранний процес, що включає історичний, генетичний, сучасний аспекти, які впливають на розуміння впливу родини, життєвого шляху видатних особистостей, культурних та політичних подій, освітніх установ, медіа на розвиток національної самосвідомості серед вчителів початкових класів.

Аргументовано нагальну потребу розширювати використання краєзнавчої діяльності в освітньому процесі закладів освіти, які сприятимуть формуванню патріотичних якостей майбутніх вчителів початкових класів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми. Подальших досліджень потребує розгляд сутності та структури поняття «майбутні вчителі початкових класів, як особлива соціально-професійна група».

Ключові слова: краєзнавство, історичне краєзнавство, освітнє краєзнавство та виховання патріотизму майбутніх вчителів початкових класів.

The article examines the issue of using local history to foster patriotism among future primary school teachers, identifying the prerequisites for developing educational Ukrainian and international local history.

It also provides an analysis of national and global ideas in fostering patriotism among future primary school teachers. The author reflects on the correlation between historical and educational local history and fostering patriotism among future primary school teachers.

The author suggests that to increase the effectiveness of local history in fostering patriotism among future primary school teachers, it is worth referring to the experience of Ukrainian and global educational local history.

It is determined that fostering patriotism among future primary school teachers is a complex, multifaceted process that includes historical, genetic, and contemporary aspects that influence the understanding of the impact of family, the life paths of prominent figures, cultural and political events, educational institutions, and the media on the development national self-awareness among primary school teachers.

There is an urgent need to increase the incorporation of local history activities in the educational process of educational institutions, with the aim of fostering patriotic qualities in future primary school teachers.

However, the study does not exhaust all aspects of the problem. Further research is needed to consider the essence and structure of the concept of 'future primary school teachers as a special socio-professional group'.

Keywords: local history, historical local history, educational local history, cultivation of patriotism in future primary school teachers.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Сучасні процеси глобалізації та інтеграції зумовлюють важливість ідентифікації особистості як окремої етнічної спільноти та осмислення культури, історії рідного краю, що збагачують особистість, виховують відданість до рідного краю, народу та повагу до інших країн.

Визначальною є цінність краєзнавчої освіти для майбутніх вчителів початкових класів, що допомагає здобувачам освіти сформувати інтелектуальний, етичний та професійний потенціал та створює умови для майбутньої реалізації потенційних можливостей використання краєзнавчого матеріалу в своїй професійній діяльності. Тому доцільним є звернення до передового досвіду, кращих вітчизняних та зарубіжних освітніх практик у вихованні патріотизму.

Проблемі застосування краєзнавства у вихованні патріотизму присвячено чимало наукових розвідок українських педагогів, таких, як: К. Ушинський [9] С. Русова [5], В. Сухомлинський [8]. Г. Ващенко особливої увага приділив проблемі виховного ідеалу особистості у своїй праці «Виховний ідеал», де зміг представити класифікацію типів виховних ідеалів: християнський, більшовицький, європейський та український національний. Зазначена проблема висвітлена у працях сучасних педагогів-дослідників І. Беха [1], Г. Філіпчука [10], Л. Канішевська [2]. Проблему формуванні патріотичних якостей проаналізовано дослідниками: О. Сухомлинська, Г. Пустовіт, Л. Березівська, Н. Дічек, Н. Побірченко, О. Міхно, О. Кравченко, В. Федяєва.

Нами проаналізовано досвід роботи Міжнародної Асоціацію Університетів (МАУ), заснованої під егідою ЮНЕСКО в 1950 році. Дана організація базується

на членстві та служить світовій спільноті вищої освіти. Вона об'єднує членів з понад 120 країн навколо спільних цінностей та підтримує їх через адвокацію, експертну діяльність та обмін досвідом. Аналіз інформація на веб-сайті організації дає можливість стверджувати, що місія МАУ зміцнення вищої освіти для змінення життя, розвитку свободи дій, об'єднання різних людей, генерування та поширення нових знань, створення розуміння та пошуку сталих рішень для місцевих та глобальних проблем, ми прагнемо зробити свій внесок у мир та розвиток людства. Формулюючи фундаментальні цінності та принципи, що лежать в основі освіти, а також здобуття, поширення та застосування знань, Асоціація очолює та виступає за розробку політики та практики вищої освіти, які поважають різноманітні точки зору, сприяють соціальній відповідальності та сприяють розвитку сталого майбутнього. МАУ слугує аналітичним центром та форумом для розробки нових підходів, обміну передовим досвідом та здійснення спільних дій, заохочуючи та сприяючи інноваціям, взаємного навчання та співпраці між вищими навчальними закладами по всьому світу.

Згідно з Стратегією Сама МАУ місія університетів полягає в тому, щоб допомогти краще зрозуміти світ, у якому ми живемо; освіта, дослідження та залучення громади повинні бути спрямовані на створення кращого майбутнього для всіх. Існує потреба в глобальному русі, щоб відродити та переосмислити суспільне призначення університетів як спільного блага. Однак світ потребує університетів, які виховують проникливих та креативних громадян, оснащених сильними аналітичними та критичними навичками, у поєднанні з мудрістю, характером та відповідальним мисленням.

Важливими для нашого дослідження є визначенні членами Асоціація чотирьох стратегічних пріоритетів МАУ, а саме: глобально залучене та ціннісно-орієнтоване лідерство; інтернаціоналізація заради суспільства та глобального спільного блага; вища освіта для сталого розвитку; цифрова трансформація вищої освіти.

За результатами практики здобувачів вищої освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, нами проаналізовано досвід роботи Гімназії імені Ольги Кобилянської» с. Унгурь Окницького району, Молдова, зокрема активна участь учнів ліцею в Українознавчому конкурсі для учнів навчальних закладів Республіки Молдови «Юний дослідник», присвячений Дню української мови та писемності, який відбувається в Науковій бібліотеці Бельцького державного університету імені Алеку Руссо у м. Бельці. Тематикою конкурсу виступає «Культура українців Молдови: рідне довкілля», метою якої є: визначити коло зацікавлень юних дослідників, виявити можливості учнів у самостійному вивченні рідної культури, спрямувати на системні дослідження та збереження багатих

культурних традицій українців Республіки Молдова. Виступи конкурсантів ліцею відзначаються щирою зацікавленістю у вивченні рідної культури, різноманітністю тематики й способів дослідження, яскравістю оформлення. Юні дослідники мають можливість презентували доповіді, в яких висвітлювалося походження назв населених пунктів, імен, прізвищ та прізвиськ, історії роду, місцевих виразів, приказок та прислів'їв, а також особливості їхнього вживання, походження, використання старовинних побутових предметів – посуду, знарядь праці, ткацтва тощо. Були представлені записи пісень у виконанні земляків конкурсантів.

Організатори та наукові керівники (Лідія Гінда, Ірина Русс, Людмила Касько) відзначають, що учасники мають можливість представлять історію роду, історію походження та розвитку рідного села, пісенне багатство рідного краю, особливості побуту в минулому, давні свята й обряди, зв'язок традицій із сучасністю.

Особливу уваги приділяє вихованню патріотизму приділяє Польща, урядом якої ініційовано створення загальнонаціональної грантової програми «Патріотизм завтрашнього дня» («Patriotyzm Jutra»), яка сприяє розповсюдженню знань з історії країни та підтримує різні проєкти з розвитку та популяризації національної культурної спадщини польського народу. Ми проаналізували проєкти, що передбачають майстер-класів, вистави, міські ігри, виставки, хепенінги та ін (Patriotyzm Jutra –Muzeum Historii Polski). Одним із переможців є проєкт Центру ім. Владислава Грабського «Академія патріотизму», місія якого полягає в розвитку підприємництва, економічної, фінансової, політичної та історичної освіти; сприянні активності та широкому розуміння громадянської освіти серед молоді. Засідання Академії відбуваються у формі жвавих лекцій-дискусій і семінарів, які проводять експерти зазначених вище галузей.

Сучасна ситуація в Україні характеризується потребою виховання патріотизму, як на рівні сім'ї, школи, так і держави, що чітко відзначено в нормативних документах: законі України «Про освіту», «Національній програмі патріотичного виховання громадян, розвитку духовності», «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (Закон України від 13 грудня 2022 року № 2834-IX), «Про затвердження Порядку підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (Постанова КМУ від), «Національній доктрині розвитку освіти України», «Програмі українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді», «Концепції національно-патріотичного виховання молоді», «Концепції «Нова Українська Школа» тощо. Стратегічними

залишаються завдання виховання в підростаючого покоління любові до Батьківщини, на основі загальнонаціональних і духовних цінностей та усвідомлення свого громадянського обов'язку, утвердження якостей громадянина – патріота України [6].

Проаналізований досвід роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського дає можливість визначити актуальність регіональної наукової проблематики, що підсилюється багатовимірністю та міждисциплінарністю педагогічного краєзнавства одночасно як педагогічного, історичного, соціального явища, що спонукало нас до розробки вибіркової навчальної дисципліни «Педагогіка краєзнавства» для здобувачів ступеня вищої освіти «бакалавр», яка становить чотири к*редити* ЄКТС (120 год).

Майбутні вчителі початкової школи вивчають теоретико-прикладні засади педагогічного краєзнавства, особливості розвитку освіти в конкретному регіоні (Вінницької області), теоретичні засади літературного та педагогічного краєзнавства Вінницької області та педагогічні аспекти організації краєзнавчої роботи в початковій школі.

На практичних заняттях з дисципліни «Педагогіка краєзнавства» майбутні вчителі початкових класів мають можливість відвідати Вінницький літературно-меморіальний музей М. М. Коцюбинського, Вінницьку ОУНБ ім. Отамановського, сучасний дитячий центр «Wekraine study», здійснити експедицію «Бобрячі лапки» та взяли участь у виїзному лекційно-практичному занятті на базі Вінницького планетарію. Здобувачі вищої освіти ознайомитися з історію рідного краю, з електронними ресурсами краєзнавчої тематики, цікавими проєктами, сучасними можливостями для навчання.

На нашу думку, створення та популяризація краєзнавчих ресурсів, продуктів і послуг є одним із важливих завдань діяльності бібліотек ЗВО у напрямку підвищення якості інформаційно-бібліографічного сервісу та задоволення краєзнавчих потреб користувачів. Упровадження в практику краєзнавчої роботи використання Інтернету сприяє інтеграції краєзнавчих ресурсів, організації швидкого доступу до них, популяризації електронних продуктів. Таким чином, електронне середовище дає змогу досягти одночасної презентації краєзнавчих знань (документів, інформації про край) і результатів краєзнавчої діяльності бібліотеки, тобто розкрити їх системно. Усі краєзнавчі електронні ресурси бібліотек створюють систему та пов'язані взаємними посиланнями [7].

У Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського під час вивчення навчальної дисципліни «Педагогіка краєзнавства» на базі дитячого центру «Wekraine study» здобувачі вищої освіти

мають можливість застосовувати імерсивних технологій, які є ефективним способом підвищення якості навчання учнів, бажання отримувати знання на практиці та необхідність формування громадянських компетентностей, що не тільки покращує якість освіти, але й відкриває нові можливості для розробки більш інтерактивних та зацікавлених методів навчання, здатних відповідати сучасним освітнім вимогам. Здобувачі освіти мають можливість працювати з сайтом «Помічник педагогам», що забезпечує доступ до навчальних ресурсів з будь-якого пристрою (розробка здобувачів освіти Псарук І.В. та Коваль К.О), які можуть самостійно здобувати знання за допомогою сайту, опрацьовувати навчальні матеріал в дистанційних умовах.

Рис. 1. Використання імерсивних технологій на практичному занятті з вибіркової дисципліни «Педагогіка краєзнавства»

Виходячи з вищесказаного, ми визначаємо, що сучасні підходи застосування педагогічного краєзнавства в закладі вищої освіти є дають можливість займатися екскурсійною діяльністю, вивченням історії свого міста, села, області, знайомитися з народними традиціями та звичаями. До перспектив подальших досліджень відносимо розгляд поняття та структури «майбутні вчителі початкових класів, як особлива соціально-професійна група».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бех І. Д. Виховання особистості: підручник. Київ: Либідь, 2008. 818 с.
2. Бех І.Д., Канішевська Л.В., Малиношевський Р.В. Стратегія військово-патріотичного виховання дітей та молоді в системі освіти України: реалії та орієнтовні позиції https://doi.Org/10.37472/v.naes.2023.5202
3. Волкова Н. П. Педагогіка : посібник / Н. П. Волкова. – Київ : Академія, 2001.
4. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. – Київ : Пед. думка, 2001. – 514 с.

5. Русова С. Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – 304 с.
6. Програма виховання студента: «Фахівець, громадянин, патріот» / Ніколаєнко С. М. та ін. Київ, 2016. 76 с.
7. Сопівник Р.В. Кушнір А.О. Виховання краси вчинку студентів аграрних закладів вищої освіти : монографія, 2022. 318 с.
8. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5-ти т. Т.1. К. : Рад. школа, 1976. С. 53-206.
9. Ушинський К.Д. Загальний погляд на виникнення наших народних шкіл // Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: В 2-х т. – К.: Рад.школа, 1983. – Т.2. – 200 с.
10. Філіпчук Г. Г. Громадянське суспільство : освіта, етнокультура, етнополітика. – Чернівці: Зелена Буковина, 2002. – 488 с.

Лінник Ю. В.,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри суспільно -гуманітарних дисциплін
КЗВО "Рівненська медична академія",
future.of.ukraine87@gmail.com

АКТУАЛІЗАЦІЯ ЦІННОСТЕЙ МИРУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ ВОЄННОГО ЧАСУ

Анотація. У сучасних умовах воєнного конфлікту освіта набуває особливої ролі у формуванні смисложиттєвих орієнтацій та гуманістичних цінностей особистості. Цінності миру виступають фундаментальними орієнтирами, що допомагають учням та студентам усвідомлювати власну відповідальність за життя і соціальні відносини, розвивати емпатію, критичне мислення та здатність до конструктивного діалогу. У тезах подано міждисциплінарний аналіз взаємодії філософських, педагогічних та соціологічних аспектів актуалізації цінностей миру в освітньому, обґрунтовано педагогічні стратегії інтеграції гуманістичних принципів у навчальний процес та розглянуто роль освіти як стабілізуючого чинника у кризових соціальних умовах.

Ключові слова: цінності миру, освіта, смисложиттєві орієнтації, гуманістичні цінності, воєнний час.

Abstract. In the modern context of military conflict, education takes on a specialized role in shaping the life-meaning orientations and humanistic values of the individual. Peace values serve as fundamental benchmarks that help pupils and students realize their own responsibility for life and social relations, while developing empathy, critical thinking, and the capacity for constructive dialogue. These theses provide an interdisciplinary analysis of the interaction between philosophical, pedagogical, and sociological aspects of actualizing peace values within the educational space. Furthermore, the work substantiates pedagogical strategies for integrating humanistic principles into the learning process and examines the role of education as a stabilizing factor in crisis-ridden social conditions.

Keywords: peace values, education, life-meaning orientations, humanistic values, wartime.

Сучасна українська освіта функціонує в умовах складних соціальних викликів, зумовлених воєнним конфліктом та глобальною невизначеністю. У цих обставинах цінності миру набувають особливої важливості, адже вони формують моральні, етичні та соціальні орієнтири особистості, допомагають усвідомлювати власну відповідальність за життя, розвиток громад та стабільність суспільства [4]. Освітній простір стає не лише місцем передачі знань, а й середовищем, у якому розвиваються смисложиттєві орієнтації, критичне мислення та здатність до конструктивного діалогу.

В умовах воєнного часу посилюється вплив цінностей війни, що проявляється через соціальну тривожність, конфліктність і медійну дезінформацію. Саме тому освіта виступає стабілізуючим чинником, здатним формувати цілісну особистість, що інтегрує гуманістичні цінності, емпатію та соціальну солідарність [3]. Актуалізація цінностей миру в навчальному процесі дозволяє підтримувати психологічну стійкість учнів та студентів, формувати свідомі життєві пріоритети і соціально відповідальну поведінку, що є критично важливим для розвитку українського суспільства у кризових умовах [5].

Метою даного дослідження є осмислення педагогічних та філософських механізмів актуалізації цінностей миру в освітньому просторі воєнного часу та визначення їх впливу на формування смисложиттєвих орієнтацій особистості. Дослідження передбачає аналіз того, як освітній процес, поєднуючи теоретичні знання, морально-етичні цінності та соціальну взаємодію, здатен зміцнювати гуманістичні орієнтири, емпатію та конструктивну взаємодію в умовах невизначеності. В рамках роботи обґрунтовано завдання дослідження: вивчити філософські та педагогічні підходи до цінностей миру і війни, визначити принципи інтеграції гуманістичних цінностей у навчальні програми, проаналізувати роль освіти як стабілізуючого чинника в умовах кризових соціальних змін та сформулювати рекомендації щодо педагогічних практик, які сприяють розвитку морального судження, критичного мислення, емпатії та соціальної солідарності. Виконання цих завдань дозволяє створити цілісний міждисциплінарний підхід до проблеми, що поєднує філософську рефлексію, педагогічну практику та соціологічні аспекти, і підкреслює роль освіти як простору для формування особистості, здатної інтегрувати цінності миру у своє життя та життя спільноти [1].

Цінності миру в науковій літературі розглядаються як ключові орієнтири розвитку особистості, здатної до усвідомленого морального вибору, конструктивної взаємодії та соціальної відповідальності. Філософські

дослідження підкреслюють, що смисложиттєві орієнтації особистості інтегрують моральні, когнітивні та соціальні аспекти, створюючи основу для усвідомлених рішень та гуманістичної поведінки [6]. Педагогічний аспект акцентує увагу на тому, що освітнє середовище визначає формування ціннісних установок учнів та студентів, сприяє розвитку емпатії, критичного мислення та здатності до ненасильницької комунікації [2].

Воєнний час посилює вплив цінностей війни через стресові фактори, інформаційні конфлікти та суспільну тривожність. Однак цілісна педагогічна стратегія, що включає інтеграцію гуманістичних цінностей у навчальний процес, здатна протидіяти деструктивним тенденціям та підтримувати стабільність у соціальному середовищі [4]. Аналіз сучасних підходів показує, що міждисциплінарна інтеграція філософії, педагогіки та соціології дозволяє створити ефективну модель освіти, яка спрямована на актуалізацію цінностей миру, розвиток моральної та соціальної відповідальності, емпатії та критичного мислення, що є основою стійкої та гуманістично орієнтованої особистості .

У цих тезах застосовано міждисциплінарний аналітичний підхід, який поєднує філософське, педагогічне та соціологічне осмислення проблеми актуалізації цінностей миру. Основний акцент зроблено на концептуальному аналізі, філософських та педагогічних обґрунтуваннях, а також на описі практичних стратегій, що сприяють формуванню смисложиттєвих орієнтацій особистості. Текст має цілісний логічний виклад: від постановки проблеми, через огляд літератури та концептуальний аналіз, до практичних рекомендацій щодо інтеграції гуманістичних принципів у навчальний процес.

Такий підхід дозволяє підкреслити теоретичну значущість цінностей миру, одночасно демонструючи їхнє практичне застосування в освітньому середовищі. Використання міждисциплінарного підходу забезпечує комплексне розуміння ролі освіти як механізму розвитку морального судження, емпатії, критичного мислення та соціальної відповідальності, без необхідності спиратися на кількісні дані або статистику. Це дає можливість представити наукову аргументацію у форматі конференційних тез, придатних як для академічної, так і для практичної педагогічної дискусії.

Цінності миру є фундаментальними орієнтирами, які дозволяють формувати особистість, здатну до морального вибору, усвідомленої взаємодії з соціумом та конструктивного вирішення конфліктів. В умовах воєнного часу ці цінності набувають особливої ваги, адже вони протидіють деструктивним впливам і формують гуманістичну позицію, що включає емпатію, соціальну відповідальність і здатність до співпраці [2].

Педагогічна діяльність у цьому контексті спрямована на інтеграцію цінностей миру у навчальний процес через організацію дискусій, рольові ігри,

обговорення етичних та моральних дилем, інтерактивні проекти та медіа-активності. Такі практики сприяють розвитку критичного мислення, здатності до самостійного осмислення конфліктних ситуацій і прийняття рішень на основі гуманістичних принципів.

Концептуальний аналіз показує, що освіта у воєнний час повинна виконувати роль не лише інструменту передачі знань, а й механізму підтримки стійкості особистості та суспільства, забезпечуючи реалізацію цінностей миру та гуманістичних орієнтирів у повсякденному житті [5].

Актуалізація цінностей миру в освітньому просторі передбачає цілісну організацію навчального процесу, яка поєднує філософську рефлексію та практичну діяльність. Важливим елементом є інтеграція гуманістичних принципів у навчальні програми, що дозволяє розкривати моральні, етичні та соціальні аспекти освіти, обговорювати дилеми та проблеми прав людини, культури миру та відповідальності. Педагогічні практики, що включають дискусії, рольові ігри, групові проекти та медіа-активності, сприяють розвитку критичного мислення, емпатії, здатності до конструктивного діалогу та усвідомленої взаємодії з оточенням. Освіта, яка застосовує ці стратегії, виступає стабілізуючим і трансформаційним чинником, формуючи особистість, здатну протидіяти деструктивним впливам, інтегрувати цінності миру у повсякденне життя та підтримувати соціальну солідарність.

Освіта у воєнний час виступає не лише як механізм передачі знань, а як середовище формування смисложиттєвих орієнтацій, що визначають внутрішню цілісність особистості, її моральну зрілість і здатність до соціальної взаємодії. Через навчальний процес учні та студенти отримують можливість інтегрувати гуманістичні цінності у власну поведінку, усвідомлювати наслідки своїх рішень, розвивати емпатію та здатність до конструктивної комунікації. Педагогічна діяльність, яка поєднує обговорення етичних дилем, рольові ігри, соціальні проекти та медіа-активності, дозволяє виховувати критичне мислення і соціальну відповідальність, формуючи особистість, здатну приймати свідомі рішення у складних життєвих та соціальних обставинах. Таким чином, освіта стає простором, де цінності миру не лише пропонуються як теоретична концепція, а реалізуються у практичній діяльності, забезпечуючи стійкість особистості та суспільства навіть в умовах невизначеності та кризових ситуацях.

Висновки та рекомендації. Аналіз філософських, педагогічних та соціологічних аспектів актуалізації цінностей миру в освітньому просторі свідчить про їхню ключову роль у формуванні смисложиттєвих орієнтацій особистості та підтримці соціальної стабільності. Освіта виступає середовищем, у якому учні та студенти набувають не лише знання, а й гуманістичні цінності, здатність до емпатії, критичного мислення та конструктивного діалогу.

Системна інтеграція цих цінностей у навчальні програми, педагогічні практики та соціальні проекти сприяє розвитку відповідальної, морально зрілої особистості, здатної протидіяти деструктивним впливам війни і підтримувати соціальну солідарність.

Рекомендації полягають у необхідності посилення міждисциплінарного підходу в освіті, інтеграції гуманістичних цінностей у всі рівні навчальних програм, використанні інтерактивних та рефлексивних методів, а також залученні учнів і студентів до практичних дій, що сприяють розвитку емпатії та соціальної відповідальності. Такі підходи забезпечують формування особистості, здатної до свідомого вибору на користь миру, гуманізації соціальних відносин та стабільності суспільства навіть в умовах воєнного часу [Андрущенко, 2020; Лук'янова, 2021; Гальченко, 2019; Хамітов, 2019].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрущенко, В. П. (2020). Філософія освіти: гуманістичний вимір. Київ: Вид-во УДПУ.
2. Гальченко, М. С. (2019). Освіта і соціальна солідарність: підходи та стратегії. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України.
3. Головаха, Є. І. (2017). Соціологія цінностей та освіта в умовах невизначеності. Київ: Інститут соціології НАН України.
4. Кремень, В. Г. (2018). Смисложиттєві орієнтації особистості та цінності миру. Київ: Наукова думка.
5. Лук'янова, Л. Б. (2021). Педагогіка цінностей: формування моральної свідомості учнів. Київ: НАПН України.
6. Хамітов, Н. В. (2019). Філософські засади цінностей миру в освіті. Київ: Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України.

Лук'янчук Н. В.,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та психології
Українського гуманітарного інституту,
natali.lukyanchuk@gmail.com

СПІЛКУВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА ВІЙНИ

Анотація. У статті здійснено теоретико-аналітичне дослідження спілкування як соціально-психологічного феномена, що зазнає трансформації під впливом цифровізації та воєнного контексту. Обґрунтовано положення про зміну функціонального статусу спілкування, який змінюється від інструменту передачі інформації до механізму психологічної регуляції та адаптації. Проаналізовано суперечності цифрової взаємодії, роль соціальної підтримки у

зниженні стресу та особливості комунікації в умовах травматичного досвіду. Визначено, що сучасне спілкування функціонує як гібридна система, в якій поєднуються інформаційні, емоційні та регулятивні компоненти.

Ключові слова: спілкування, комунікація, цифровізація, війна, соціальна взаємодія.

Abstract. The article presents a theoretical and analytical study of communication as a socio-psychological phenomenon undergoing transformation under the influence of digitalization and the wartime context. It substantiates the shift in the functional status of communication from a tool of information exchange to a mechanism of psychological regulation and adaptation. The contradictions inherent in digital interaction, the role of social support in stress reduction, and the specific features of communication under conditions of traumatic experience are analyzed. It is argued that contemporary communication functions as a hybrid system integrating informational, emotional, and regulatory components.

Keywords: communication, interaction, digitalization, war, social interaction.

Вступ. Сучасне суспільство характеризується глибокими соціальними трансформаціями, зумовленими розвитком цифрових технологій, глобалізаційними процесами та кризовими явищами, серед яких особливе місце займають військові конфлікти. У цих умовах трансформації зумовлюють необхідність переосмислення спілкування як базового механізму людської взаємодії. Цифровізація та воєнний контекст не лише змінюють форми комунікації, але й суттєво трансформують її функціональне навантаження. У науковій літературі комунікація традиційно розглядається як процес передачі інформації або взаємодії суб'єктів [5], однак такий підхід є недостатнім для пояснення її ролі в умовах хронічного стресу та соціальної нестабільності.

Постає *наукова проблема*: яким чином змінюється функціональна природа спілкування в умовах поєднання цифровізації та воєнного досвіду, і чи можна розглядати його як механізм психологічної регуляції.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю осмислення змін у спілкуванні в умовах війни, цифрового середовища та міжпоколіннєвих відмінностей, що формують нові моделі соціальної взаємодії.

Метою статті є теоретичне обґрунтування трансформації спілкування як соціально-психологічного процесу та визначення його ролі у підтримці психологічної стійкості особистості.

У соціальній психології спілкування розглядається як багатовимірний процес, що включає обмін інформацією, взаємне сприйняття та регуляцію поведінки. У класичних концепціях спілкування розглядається як системний процес міжособистісної взаємодії, що містить когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти або обмін інформацією, організацію взаємодії та взаємне сприйняття партнерів по комунікації [5].

При цьому важливо розмежовувати поняття «комунікація» та «спілкування». Як зазначає Ю. Товстокора [4], комунікація є складовою спілкування і пов’язана передусім із передачею змістів, тоді як спілкування включає ширший спектр психологічних процесів.

У рамках сучасної теорії комунікації підкреслюється її міждисциплінарний характер і різноманітність підходів до розуміння [5]. Це дозволяє розглядати спілкування не як лінійний процес, а як динамічну систему, у якій формуються соціальні смисли. Саме у процесі спілкування людина засвоює соціальні норми та формує систему соціальних відносин.

Важливим є також емоційний аспект взаємодії. Міжособистісна комунікація передбачає не лише обмін інформацією, а й надання підтримки, що впливає на якість стосунків і психологічний стан учасників [6].

Особливого значення проблема спілкування набуває в умовах соціальних криз і воєнних подій. Для українського суспільства ці процеси пов’язані з досвідом повномасштабної війни, яка істотно вплинула на соціальні взаємодії, посилила потребу в психологічній підтримці та сприяла формуванню нових форм комунікативної солідарності. У таких умовах спілкування виконує не лише інформаційну, а й важливу соціально-психологічну функцію, сприяючи підтримці емоційної рівноваги, розвитку соціальної взаємодії та формуванню почуття спільності. Спілкування перестає бути нейтральним каналом передачі інформації та починає виконувати регулятивну та адаптаційну функції.

Згідно з дослідженнями, соціальна підтримка є одним із ключових факторів зниження стресу та підвищення психологічної стійкості [7]. Водночас емоційні переживання мають тенденцію до соціального поширення: індивіди прагнуть ділитися досвідом, що сприяє його когнітивній та емоційній обробці [8]. У цьому контексті спілкування можна розглядати як механізм спільного опрацювання травматичного досвіду, який забезпечує:

– зниження емоційної напруги;
– нормалізацію переживань;
– відновлення відчуття контролю.

Українські дослідження підтверджують цю тенденцію. Зокрема, встановлено, що кризова комунікація сприяє адаптації студентів до умов навчання під час війни [2], а ефективне спілкування з дітьми передбачає поєднання інформування з емоційною підтримкою [1].

Цифровізація створює принципово новий контекст комунікації, який має амбівалентний характер.

З одного боку, цифрові технології розширюють можливості взаємодії, дозволяючи підтримувати соціальні зв’язки незалежно від фізичної дистанції [9].

Це особливо важливо в умовах війни, коли традиційні форми спілкування можуть бути обмежені.

З іншого боку, дослідження вказують на зниження глибини міжособистісних контактів у цифровому середовищі, що пов'язано з обмеженістю невербальних сигналів та фрагментарністю взаємодії. Уже проводяться дослідження [10], які розглядають ризики та можливості онлайн-самопрезентації та саморозкриття для трьох компонентів психосоціального розвитку підлітків. Що містить у собі ідентичність (єдність себе, самооцінка), близькість (формування стосунків, якість дружби, кібербулінг) та сексуальність (сексуальне самопізнання, небажані сексуальні домагання). Існуючі дослідження пропонують кілька можливостей онлайн-спілкування, таких як підвищена самооцінка, формування стосунків, якість дружби та сексуальне самопізнання. Вони також надають докази кількох ризиків, включаючи кібербулінг та небажані сексуальні домагання [10].

Таким чином виникає аналітична суперечність, що зростання доступності комунікації не гарантує її психологічної ефективності. Це дозволяє розглядати сучасне *спілкування як гібридну систему*, в якій поєднуються різні формати взаємодії, кожен з яких має свої можливості та обмеження.

У цьому контексті доцільно уточнити, що трансформація спілкування не зводиться лише до розширення його функцій, а має системний характер, змінюючи саму логіку соціально-психологічної взаємодії. Поєднання цифрового середовища та воєнного досвіду формує ситуацію, в якій спілкування одночасно виконує інформаційну, емоційну та регулятивну функції, що раніше могли бути більш диференційованими. Це дозволяє розглядати його не як окремий процес, а як інтегративний механізм, що забезпечує узгодження внутрішніх станів особистості із зовнішніми умовами нестабільності.

Запропоноване розуміння спілкування як гібридної системи передбачає його функціонування на перетині різних форматів взаємодії, кожен з яких має власний психологічний потенціал. Офлайн-комунікація забезпечує глибину емоційного контакту та відновлення міжособистісної довіри, тоді як онлайн-взаємодія підтримує безперервність соціальних зв'язків і доступність підтримки, хоча інколи не виключає яскравий емоційний контакт та збереження довіри між співрозмовниками. Отже, поєднання двох форм взаємодії створює умови для формування нових моделей адаптації, у яких ефективність спілкування визначається не окремими характеристиками, а їхньою динамічною взаємодією.

З огляду на це, амбівалентність цифрової комунікації доцільно розглядати не лише як джерело ризиків, а і як фактор, що вимагає розвитку нових форм комунікативної компетентності. Уміння інтегрувати різні формати взаємодії,

зберігаючи емоційну насиченість і смислову цілісність спілкування, стає важливим ресурсом психологічної стійкості в умовах війни. Таким чином, спілкування постає не лише як середовище передачі досвіду, а як активний чинник його опрацювання, що визначає якість адаптаційних процесів особистості.

У ширшому соціальному контексті такі зміни відповідають логіці розвитку мережевого суспільства, де соціальні зв'язки дедалі більше опосередковуються технологіями [11].

Трансформації комунікації по-різному проявляються у різних поколінь. Молодь, яка соціалізувалася в цифровому середовищі, демонструє високу адаптивність до онлайн-взаємодії, тоді як старші покоління частіше надають перевагу традиційним формам взаємодії, таким як особисте спілкування або телефонні розмови. Вони схильні до більш розгорнутого вербального висловлення думок та менш інтенсивного використання цифрових комунікативних засобів. Такі відмінності можуть спричиняти певні труднощі у взаєморозумінні між поколіннями, однак водночас у контексті війни вони можуть визначати різні стратегії психологічної адаптації та супроводу. Це створює умови для розвитку міжпоколінного діалогу та взаємного збагачення комунікативного досвіду. За спостереженнями М. Соклакова [3] соціальні медіа виступають не лише каналом комунікації, а й дискурсивним середовищем, що формує нові способи вираження соціальних ідентичностей, культурного опору та інформаційної участі суспільства.

Висновки. У результаті теоретико-аналітичного дослідження встановлено, що спілкування в сучасних умовах поєднання цифровізації та воєнного контексту зазнає не лише кількісних, а й якісних змін, що проявляються у трансформації його функціонального статусу. Обґрунтовано, що спілкування виходить за межі інструменту передачі інформації та набуває системної ролі механізму психологічної регуляції й адаптації особистості в умовах хронічного стресу та соціальної нестабільності.

Доведено, що сучасне спілкування доцільно розглядати як гібридну соціально-психологічну систему, яка функціонує на перетині онлайн- та офлайн-взаємодії та інтегрує інформаційні, емоційні й регулятивні компоненти. Ефективність такої системи визначається не окремими характеристиками комунікації, а їх динамічною взаємодією, що забезпечує узгодження внутрішніх станів особистості із зовнішніми умовами невизначеності.

Виявлено амбівалентний характер цифрової комунікації, який полягає у поєднанні розширення доступності соціальної взаємодії зі зниженням її психологічної глибини. У цьому контексті спілкування постає як ресурс

психологічної стійкості, що забезпечує опрацювання травматичного досвіду, нормалізацію емоційних станів та підтримку соціальної включеності.

Отже, трансформації спілкування в сучасних умовах мають системний характер і визначають нову якість соціально-психологічної взаємодії, у якій інтеграція різних форматів комунікації виступає ключовим чинником адаптаційних процесів особистості.

Перспективою подальших досліджень є емпіричне вивчення ефективності різних форм гібридного спілкування у підтримці психічного здоров'я в умовах кризових і травматичних ситуацій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Калениченко Р., Пєтухова І., Сілаєв Ю. Особливості комунікації педагогів із дітьми на теми, пов'язані з війною. Вісник Національного університету оборони України. 2025. № 2 (84). С. 70–77. https://doi.org/10.33099/2617-6858-2025-84-2-70-77
2. Кушнерик М. Кризова комунікація у контексті адаптації студентів до умов навчання під час війни. Психологічний журнал. 2024. № 12. С. 55–61
3. Soklakov, M. (2025). Соціальні медіа-платформи як дискурсивне середовище в контексті російсько-української війни. UKRAINIAN CULTURAL STUDIES, 1 (16), 30–36. https://doi.org/10.17721/ucs.2025.1(16).04
4. Товстокора Ю. В. «Спілкування» та «комунікація»: інтерпретаційні особливості в просторі соціальної психології. Науковий вісник ХДУ. 2017. Вип. 4(1). С. 187–191
5. Craig R. T. Communication theory as a field. Communication Theory. 1999. Vol. 9(2). P. 119–161. https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.1999.tb00355.x
6. Burleson B. R. The Nature of Interpersonal Communication. A Message-Centered Approach/ PART 3: Fundamental Processes. 2010. P. 153.
7. Taylor, Shelley E., ' Social Support: A Review', in Howard S. Friedman (ed.), The Oxford Handbook of Health Psychology, Oxford Library of Psychology (2011; online edn, Oxford Academic, 18 Sept. 2012), https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195342819.013.0009
8. Rimé B. Emotion elicits the social sharing of emotion. Emotion Review. 2009. Vol. 1(1). P. 60–85. https://doi.org/10.1177/1754073908097189
9. Baym N. K. Personal Connections in the Digital Age. Cambridge: Polity Press, 2nd Edition. 2015. 240 p.
10. Valkenburg P. M., Peter J. Online communication among adolescents. Journal of Adolescent Health. 2011. Vol. 48(2). P. 121–127. J Adolesc Health. 2011 F doi: 10.1016/j.jadohealth.2010.08.020. https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/21257109/
11. Castells M. The Rise of the Network Society. 2nd ed. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010.

Лучанінова Ольга,
доктор педагогічних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу
наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти,
Державна науково-педагогічна бібліотека України
імені В. О. Сухомлинського, Київ, Україна,
2017olgapetrovna@gmail.com

ПІДГОТОВКА ВІЙСЬКОВОГО ПСИХОЛОГА В УМОВАХ ВІЙНИ: ЦІННІСНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Наголошено, що довготривала війна запустила ціннісне перезавантаження усіх освітніх й суспільних процесів. У підготовці військових психологів актуальними є питання теорії: філософія війни і мира для переосмислення життєвих цінностей. Зауважено, що розвиток цінностей має стати інструментом для розвитку особистості військового психолога. Професія військового психолога буде актуальною й після завершення воєнних дій, бо саме вони будуть боротися за людину, наслідки війни в її душі й за можливі шляхи миру в зраненій душі учасників війни та їхніх сімей.

Ключові слова: підготовка, військовий психолог, ціннісне перезавантаження

Abstract. It is emphasized that the long-term war has launched a value reset of all educational and social processes. In the training of military psychologists, the issues of theory are relevant: the philosophy of war and peace for rethinking life values. It is noted that the development of values should become a tool for the development of the personality of a military psychologist. The profession of a military psychologist will be relevant even after the end of hostilities, because they will fight for a person, the consequences of war in his soul and for possible ways of peace in the wounded souls of war participants and their families.

Keywords: training, military psychologist, value reboot.

Підготовка військового психолога у воєнний період – комплексний, системний, діяльнісний освітній процес, суб'єкти якого спираються на пізнавальні, особистісно-вольові та соціально-етичні цінності закладу й суспільства. Довготривала війна запустила ціннісне перезавантаження усіх освітніх і суспільних процесів.

Розуміючи актуальність підготовки військових психологів в умовах війни, співробітники відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського з 1 січня 2026 року розпочали прикладне наукове дослідження «Інформаційно-аналітичний супровід підготовки військових психологів у відкритому освітньому просторі».

Дослідники розглядають війну як соціальний феномен, який треба ціннісно переосмислити й бути готовим нести відповідальність за вирішення духовно-моральних питань.

Науковці акцентують на впливі війни на формування національної свідомості та колективної пам'яті, що особливо важливо для України в умовах російської агресії.

У підготовці військових психологів актуальними є питання теорії: філософія війни і мира для переосмислення життєвих цінностей (Т. Букіна, П. Ямполець); дослідження військового менеджменту (В. Нікітенко); проведення національної релігійної політики (Ковтунович та ін,); питання виховання, психологічної допомоги, інформаційної діяльності та морально-психологічного стану особового складу (Н. Агаєв, В. Дикун, В. Чорний та ін.) та ін.

У процесі професійної підготовки військові психологи розглядають вплив новітніх технологій на природу війни, бо п'ятий рік ведення війни наочно показує їх через гібридну війну, кібератаки, атаки дронів тощо [7]. Під нові технології ведення бою адаптується поведінка військовослужбовців. І важливу роль у цьому виконують військові психологи-професіонали своєї справи.

Робота військового психолога може проходити у військових частинах, госпіталях, реабілітаційних центрах або на базах тимчасового розташування. Нерідко передбачає виїзди в зону бойових дій або у відрядження. Фахівець часто знаходиться на передовій і бачить психологічний стан воїнів, які зіштовхуються з нелегальними формуваннями, терористичними організаціями та кібервійною. Це означає, що у стінах закладу вищої освіти викладачі вже мають готувати до переосмислення концепцій війни XXI століття щодо її справедливості.

На плечі досвідченого /молодого військового психолога лягають прояви у військовослужбовців негативного впливу від перебування на війні: підвищена реактивність, напруженість, ознаки депресії, підвищена стомлюваність, апатичність, тривожність, страх, фобічні реакції, почуття провини, синдром втрати тощо [3, с. 76]. На порядку денному – ціннісне переосмислення психологічної підготовки самого військового психолога, його особистісних якостей.

Ще під час навчання в університеті відбувається ціннісне перезавантаження майбутнього військового психолога: гідність людини, права людини, справедливість та рівність через війну мають набагато глибші моральні, етичні та соціальні виміри. Без сумніву, професія військового психолога буде актуальною й після завершення воєнних дій, бо саме вони будуть боротися за людину, наслідки війни в її душі й за можливі шляхи миру в зраненій душі учасників війни та їхніх сімей.

Майбутній військовий психолог має оволодіти військовим менеджментом, адже, на думку В. Нікітенко, такі його аспекти, як лідерство, планування, організація та прийняття рішень, спрямовані на ефективне та результативне досягнення військових цілей [7]. Не будучи командиром, психолог трансформує

воїнам цінності на засадах компетентнісного підходу – мотивує воїнів жити, боротися зі страхом й перемагати його, здійснювати гідні вчинки; впливає на поведінку воїнів, вислуховує й знаходить необхідні й слова підтримки.

Увагу привертає національна релігійна політика, ціннісним перезавантаженням для суспільства стало військове капеланство, зміст якого полягає в духовній службі, що забезпечує релігійне обслуговування, моральну підтримку та духовне керівництво військовослужбовцям і цивільним особам, які працюють у військовому середовищі [5]. Нині знаємо приклади такого служіння військовослужбовцям і військових психологів, які плекають стійкість, зберігають духовний вимір воїнів.

Дійсно, війна – випробування фізичних і психічних сил військовослужбовця, його здатності активно протистояти дії екстремальних, украй несприятливих для життя, чинників, зберігати волю і рішучість задля виконання поставленого йому бойового завдання. Постійне перебування на передовій викликає запекле протистояння цілей, мотивів, переконань, настроїв, волі та думок. Тому лише психологічно готовий та психологічно стійкий до бойових дій особовий склад здатен витримувати специфічні психологічні впливи в умовах стресу та високоефективно виконувати поставлені службово-бойові завдання [8]. Військовий психолог – помічник бойового командира з цих питань.

Живоглядов Ю. та ін., досліджуючи психологічні особливості професійної самосвідомості військових психологів, основними психологічними факторами ефективності діяльності військових психологів в ситуації бойових дій називають: комунікабельність, активність, здатність створення заспокійливої атмосфери, емоційна врівноваженість, які сприяють емоційному розрядженню та підняттю бойового духу військовослужбовців [4]. Цей факт свідчить про необхідність психологічного здоров’я та рівноваги самого психолога.

У довідковому виданні «Підготовка військових психологів у системі української освіти через призму історіографії (1991–2024 рр.) : бібліогр. огляд», підготовлене до 25-річчя ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, щодо науково-методичного забезпечення психологічного супроводу воєнного і повоєнного періодів України висвітлено інформацію про нормативно-правову базу, програми, методичні рекомендації, посібники та підручники для підготовки військових психологів. Окремим розділом подано дослідження проблем підготовки військових психологів та розвитку військової психології [9]. Уважаємо, що 118 джерел, які рекомендують автори для опрацювання, є хорошим професійним додатком для викладачів у процесі підготовки військових психологів. Аналіз цих джерел дозволить виокремити як особливості підготовки військових психологів, так і її ціннісні орієнтири.

Безперечно, роль військових психологів – від відповідальності за психічний та емоційний стан військовослужбовців до алгоритму роботи військового психолога – під час військових операцій значно зросла [6]. За роки протистояння з ворогом відбулося не тільки ціннісне перезавантаження фахівців, а й якість підготовки військових психологів.

Отже, в умовах, коли Україна перебуває на гребні викликів, пов'язаних з війною, й долає їх, важливо, щоб підготовка військового психолога стала ще більш практично спрямованою та адаптованою до реальних викликів і вимагала від фахівців як глибоких знань, так і виняткової психологічної стійкості, гнучкості та готовності працювати в екстремальних умовах; щоб для військових психологів навчання було не лише теоретичною основою, а й ціннісним перезавантаженням, інструментом для розвитку особистості військового психолога–патріота.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Агаєв Н. А., Дикун В. Г., Чорний В. С. та ін. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України : підручник : у 2 ч. Ч. 1. Вид. 2-ге, перероб., зі змін. та допов. / за заг. ред. В. В. Стасюка. Бровари : ТОВ 7БЦ, 2020. 754 с.
2. Букіна Т., Ямполець П. Філософія війни і миру у XXI столітті. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 55, с. 19–25. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/55_2024/4.pdf (дата звернення: 4.03.2026).
3. Венгер Г. С. Психологічний супровід особистості військовослужбовців. особливості надання психологічної допомоги військовослужбовцям. Освітній процес в умовах війни та у повоєнний період: виклики, правила, перспективи : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 4 берез. – 14 квіт. 2024 року. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. 368 с. С. 74-80. URL: https://cuesc.org.ua/images/informlist/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82%20advanced_training_UDU.pdf (дата звернення: 4.03.2026).
4. Живоглядов, Ю., & Денисова, А. Психологічні особливості професійної самосвідомості військових психологів. Вчені записки Університету «КРОК»2022. (4(68). С 115–122. https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-68-115-122https://snku.krok.edu.ua/index.php/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/550 (дата звернення: 4.03.2026).
5. Ковтунович Т., Привалко Т. Капелани. На службі Богу і Україні. Київ: Укр. ін-т. нац. пам'яті, 2019. 424 с. Науково-дослідним центром гуманітарних проблем Збройних Сил України, Національною академією сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного URL: https://lib.in.ua/150259-kapelany-na-sluzhbi-bogu-i-ukraini/ (дата звернення: 4.03.2026).
6. Лучанінова О. П. (2025). Актуалізація проблеми професійної підготовки військових психологів в умовах воєнного періоду в Україні: аналітичний огляд. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: Педагогіка та психологія , (9). https://doi.org/10.54929/2786-9199-2025-9-03-01
7. Нікітенко В. Філософія військового управління в умовах цифровізації як новий науковий напрямок. Humanities Studies. 2023. № 17(94). С. 50-59. URL: https://humstudies.com.ua/article/view/298024 (дата звернення: 2.03.2026).

8. Організація психологічної підготовки у Збройних Силах України: навч.-метод. посіб./ За редакцією генерал-майора В. Клочкова.– К.: НДЦ ГП ЗС України, 2023. 325 с. URL: https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2023/08/Посібник-ПП-у-ЗСУ-13.04.2023.pdf (дата звернення: 4.03.2026).
9. Підготовка військових психологів у системі української освіти через призму історіографії (1991–2024 рр.) : бібліогр. огляд (до 25-річчя ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського) / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд.: Пилипчук Я. В., Углова О. В.; за заг. ред. Ростока М. Л.; кер. наук. дослідж. Лучанінова О. П.; бібліогр. ред. Углова О. В., літ. ред. Василенко Н. М.]. – Київ, 2024. 42 с. URL: https://dnpb.gov.ua/my/MilitaryPsy_Bibl_R_vnsaso_2024.pd (дата звернення: 4.03.2026).

Любивий Я. В.,
доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України,
yaroslav.lyubiviy@gmail.com,
https://orcid.org/0000-0001-9929-7323

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ ЛЮДИНИ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ГЛОБАЛЬНОЇ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ

Зміни світового порядку, що відбуваються у сучасному світі призводять до суттєвої трансформації життєвих цінностей людини й спільноти, особливо у суспільствах, що зазнають кінетичної або гібридної військової агресії. Кожна людина поставлена перед вибором: або підвищити рівень консолідованої змагальної творчої взаємодії із співгромадянами й ініціативної соціальної відповідальності або поступово скочуватися до авторитаризму та тоталітаризму у спільнотному та глобальному масштабі. Коли суспільство керується цінностями розвитку й виробляє культуру солідарної взаємовигідної взаємодії, воно стає суспільством з високою синергією, що було виявлено у польових дослідженнях аборигенних племен Рут Бенедикт та узагальнено Абрахамом Маслоу для сучасних суспільств. Проте соціокультурний ціннісний підхід в сучасних умовах має бути доповнений інституціональним, коли високий рівень консолідованої продуктивної соціально відповідальної взаємодії підкріплюється інститутами громадянського суспільства та держави. В умовах зміни світового порядку та військової агресії ззовні у суспільстві мають культивуватися цінності розвитку і у виробничо-технологічній, і в соціокультурній і в інституціональній сферах.

Ключові слова: базові та духовні цінності, цінності розвитку, життєві цінності, самоорганізація, суспільство з високою синергією, інституціоналізація, консолідована продуктивна взаємодія громадян.

Changes in the world order occurring in the modern world lead to a significant transformation of the life values of a person and a community, especially in societies experiencing kinetic or hybrid military aggression. Every person is faced with a choice: either to increase the level of consolidated competitive creative interaction with fellow citizens and proactive social responsibility or to gradually slide towards authoritarianism and totalitarianism on a community and global scale. When a society is guided by development values and develops a culture of solidary and mutually beneficial interaction, it becomes a society with high synergy, as was discovered in Ruth Benedict's field studies of Aboriginal tribes and generalized by Abraham Maslow for modern societies. However, the socio-cultural value approach in modern conditions must be supplemented by an institutional one, when a high level of consolidated productive socially responsible interaction is supported by the institutions of civil society and the state. In the context of changing world order and external military aggression, society must cultivate the values of development in the production and technological, socio-cultural, and institutional spheres.

Keywords: basic and spiritual values, development values, life values, self-organization, society with high synergy, institutionalization, consolidated productive interaction of citizens.

Наразі у світі відбуваються суттєві зміни світового порядку, що мають властивості кардинальної глобальної цивілізаційної трансформації. До цього часу головним завданням світової громадськості було досягнення рівня життя мешканців планети, достатнього для реалізації їхнього природного й культурного потенціалу, при умові економного використання невідновлювальних природних ресурсів і збереження екологічного балансу на Землі [1], запобігаючи у першу чергу кліматичній катастрофі. Головним економіко-технологічним завданням людства у цьому контексті стало запровадження відновлювальної енергетики у багатьох регіонах світу, що мало б значно зменшити парниковий ефект та його кліматичні наслідки. Здавалося, що такий підхід збереже гуманістичні демократичні цінності у взаємовідносинах різних суспільств. Проте, тоталітарні й авторитарні режими деяких країн досягнули певної технологічної достатності і стали на заваді демократичному розв'язанню глобальних проблем, утворивши так звану вісь зла, метою якої є встановлення контролю над рештою світу.

Китай, наприклад, розгортає стратегію підкорення світу починаючи з посилення економічного впливу на низку країн. З одного боку, він швидко масштабує виробництво багатьох дешевих і відносно якісних товарів і обладнання, що потрібно багатьом країнам, з іншого боку, він позбавляє їх економіку робочих місць, особливо у високотехнологічних наукомістких областях, що призводить до їх економічної та політичної залежності від Китаю. (Тут можна навести показовий побутовий елементарний приклад з перших років

української незалежності початку 90-х років, коли китайські агенти на Андріївському узвозі у Києві перед тим як придбати українські вишиванки ручної роботи, ретельно розпитували у продавців технологію їх виготовлення. Через декілька місяців в Україну було завезено великі партії українських вишиванок китайського виробництва виготовлених на швейних машинах із програмованою вишивкою, придбаних у той час у західних країнах). Особливо вразливою є залежність економіки країн Заходу від монополії Китаю на рідкоземельні метали, необхідні для розвитку електроніки та обладнання для штучного інтелекту, що дозволяє останньому нав'язувати політичні умови, у тому числі й відносно агресивної війни РФ проти України. Хоча централізована система управління призводить до перевиробництва у деяких галузях, Китай дотримується незмінності курсу досягнення економіко-технологічної переваги над іншими країнами. І якщо деякі країни запроваджують вироблені соціальним досвідом всього суспільного розвитку стратегічні інновації, наприклад, стратегічно важливу відновлювальну енергетику в країнах ЄС, Китай випереджаючими темпами виробляє необхідне для цього обладнання, що може призводити й призводить до зниження економічної конкурентоспроможності цих країн і втрати ними соціально-економічної перспективи. Це вимагає реструктуризації базових соціальних цінностей, що включає зміну конфігурації найважливіших життєвих ціннісних пріоритетів кожної людини, що охоплює не лише цінності творчого продуктивного розвитку, а й безпекові цінності.

Відтворення та розвиток ліберальних цінностей в умовах прискорення соціальних процесів вимагає як самоорганізаційного підходу, так і чіткої організаційної дисципліни, поєднання стабільності та гнучкості соціокультурних, соціально-економічних та соціально-політичних зв'язків у суспільстві в цілому та різних його сегментах та кластерах, переходячи від гіперглобалізації до регіоналізованої взаємозалежності суспільств. Це вимагає більших витрат ресурсів, проте робить суспільства менш залежними від високоамплітудних коливань зовнішніх політико-економічних кон'юнктур і створює передумови більш безпечного входження у виробничу й торговельну взаємодію з сусідами по регіону та взаємовідносини з більш віддаленими глобальними гравцями.

Сучасна військово-політична криза викликана протистоянням демократичних та тоталітарних суспільств, визначальна відмінність яких закладена була ще у добу їх доісторичної еволюції як суспільств з високою синергією та суспільств з низькою синергією (А. Маслоу) [9]. Ця ідея була вироблена А. Маслоу на підставі емпіричних польових досліджень багатьох десятків аборигенних соціумів у 20-х – 30-х роках XX ст., проведених Р. Бенедикт [8]. Якщо у суспільстві з високою синергією якийсь його член

винайде проривну інновацію, що може покращити життя, то все суспільство починає жити більш заможно. У такому суспільстві боги доброзичливі й милосердні, відповідно й взаємовідносини між його членами сприяють консолідованій продуктивній взаємодії, при якій співпраця важливіша за конкуренцію, котра тут має не руйнівний, а творчий характер. Продуктивна самореалізація корисна для суспільства в цілому, позаяк інтереси особистості узгоджуються з інтересами суспільства в цілому. Високосинергійна горизонтальна взаємодія між особами створює ненульовий результат і тому задоволення потреб однієї особи не перешкоджає задоволенню потреб інших осіб [5]. Розвиток особистостей у такому соціумі відбувається у взаємному визнанні самоцінності кожної особистості, що у свою чергу створює суспільні відносини, що примножують добробут. Члени такого суспільства розуміють його переваги і тому конче зацікавлені у його захисті та розвитку.

Якщо у суспільстві з низькою синергією хтось із його членів стане жити краще, то це відбувається за рахунок того, що інші члени починають жити гірше. Боги тут жорстокі й невблаганні, і відповідно до цього, відносини між його членами мають низький рівень довіри, підозрілі й агресивні, їхня взаємодія є грою з нульовим результатом, а конкуренція має руйнівний, а не творчий характер. Потреби членів такого соціуму здебільшого суперечать нормам спільноти, а соціальна структура придушує особистісний розвиток. Утримується єдність суспільства з низькою синергією шляхом насилля з боку його верхівки, котра отримує відповідні владні привілеї. Незадоволення та фрустрацію членів такого суспільства владна верхівка або жорстоко придушує, або проєктує назовні у вигляді агресії щодо інших суспільств. Суспільства з низькою синергією є здебільшого авторитарними або тоталітарними, що блокує самоорганізацію соціальної системи знизу і позбавляє її ресурсу, котрий породжується творчою ініціативою громадян.

Моделі суспільств з високою та низькою синергією у чистому вигляді зустрічаються не дуже часто, в реальності кожне окреме суспільство має певну пропорцію тієї чи іншої моделі. Крім того, феномен суспільства з високою синергією» як він сформувався у культурній антропології Р. Бенедикт та гуманістичній психології А. Маслоу, є напрацьованою багатьма поколіннями спільноти внутрішньою культурою міжособистісної взаємодії індивідів, коли критична більшість індивідів поділяє її. Це може бути притаманним і первісному суспільству і більш розвиненому сучасному суспільству. В сучасному суспільстві, коли синергія знизу доповнюється соціальними інститутами, що підтримують цю низову синергію, формується суспільство з високим рівнем консолідованої продуктивної взаємодії між особистостями, що власне є зрілим громадянським суспільством, котре і спирається на державу, і опонує їй,

впливаючи на вдосконалення інститутів останньої. Поєднання інтересів критичної маси індивідів і суспільства, що підтримується державою, робить такий суспільний устрій більш привабливим й цінним ніж інший. Навпаки, у суспільстві, в якому низька синергія взаємодії осіб знизу і значний насильницький тиск владної верхівки, можна спостерігати низький рівень продуктивності взаємодії між особами, що супроводжується їх недовірою один до одного та агресією.

Р. Бенедикт та А. Маслоу емпіричними методами культурної антропології та методами гуманістичної психології вдалося виявити, що суспільства мають різну конфігурацію базових цінностей, котрі визначають суттєві особливості структури їх суспільних відносин. В сучасних умовах держава та еліта на основі існуючих у суспільстві базових цінностей шляхом соціалізації та культурної політики впливають на інституціоналізацію відповідних суспільних відносин та формування певного типу особистості.

Проте в умовах воєнної агресії безпека виходить на перший план тут і зараз. Людині необхідно у першу чергу підтримувати життя і здоров'я себе і своєї родини. Особистісна кар'єра і експериментування із різними способами життя відходять на другий план, на перший план виходять самоорганізація через горизонтальні зв'язки, солідарність, стійка ідентичність [6], взаємодопомога, волонтерство, громадянська відповідальність. Спільноті важливо усвідомлювати справедливість своєї боротьби за свободу й збереження власної самобутності, що надає мотивації для боротьби з агресором за власне майбутнє. Цінності розвитку, як технологічного, так і соціально-інституціонального важливі під час воєнного стану тому, що дозволяють досягти сприятливого завершення війни й мотивують до спротиву, а також тут і зараз надають сенс боротьбі громадян за кращу майбутню перспективу їхнього життя. Якщо суспільство за допомогою власних збройних сил зупинило агресора, нанесло йому відчутних втрат, власним досвідом здобуло високу бойову майстерність, виробило найсучасніші засоби захисту, проявило стійкість й моральну силу, ділиться бойовим досвідом зі своїми партнерами, то це і має бути справедливо зафіксовано як досягнення його самоорганізації в критичних умовах і як результат його захисних бойових дій.

В умовах воєнно-політичної кризи та воєнного стану зростає роль духовних цінностей. Базові цінності людини й спільноти спрямовані на забезпечення життя і здоров'я людини, єдності суспільства, взаємодопомогу й солідарність громадян, свободу людини, її гідність, незалежність держави. Духовні цінності закладені у культурному коді народу і нації й забезпечують здатність виходити із зони комфорту і вольову моральну стійкість [3] у реалізації базових цінностей, віру у власні збройні сили та реальність досягнення справедливого миру, ініціюють прагнення докласти максимальних зусиль, щоб зробити свій внесок у

гідне завершення війни, надають надію на гідну майбутню перспективу життя людей у власній державі, актуалізують пам'ять про попередні та нинішнє покоління людей, що віддали та віддають свої сили за майбутній розвиток спільноти й суспільства.

В умовах глобальної військово-політичної кризи необхідно актуалізувати не лише базові цінності виживання та духовні цінності ідентичності, а й цінності розвитку, – як технологічного, так і соціального й особистісного, щоб при успішному завершенню війни зберегти суверенітет держави і суспільства та створити високотехнологічні засоби оборони з метою попередження агресій у майбутньому й розвиватися надалі у мирному житті.

Цінності розвитку є важливим засобом реалізації базових цінностей і щільно пов'язані з духовними цінностями, оскільки духовні цінності, з одного боку, укорінені у культурному коді народу, а з іншого, – вимагають наполегливої праці кожної особистості над власним фізичним, розумовим й соціокультурним розвитком. Крім того, цінності розвитку передбачають вироблення стратегії сучасного і майбутнього виживання соціальної системи, що у свою чергу є ключовим визначенням цінностей як таких взагалі в якості стратегії виживання та розвитку соціальної системи [4]. У цьому контексті стратегічна природа цінностей, котра визначає об'єктивний розвиток соціальних систем, хоча і сприймається людиною у суб'єктивній формі [10], може моделюватися процесом емпіричного вироблення стратегій штучним інтелектом на тих чи інших базах даних [2]. У суспільствах з високою синергією, що мають у своїй основі самоорганізацію знизу, стратегії корегуються у процесі практичної діяльності завдяки зворотному зв'язку [7]. У випадку використання штучного інтелекту, людина обирає один із варіантів, котрі пропонує штучний інтелект, орієнтуючись на життєво важливі цінності. У суспільства з низькою синергією використання штучного інтелекту правлячою владною верхівкою спрямовано на контрольований насильницький тиск та маніпулювання свідомістю людей, котрі не мають змоги реалізувати свій творчий життєвий потенціал, а суспільство в цілому позбавляється органічного технологічного й соціального розвитку. Тому суспільство з низькою синергією запозичує або копіює у більш розвинених суспільств і технології, і деякі форми соціальної організації, але вже у дегуманізованому вигляді.

В сучасному конкурентному, перенасиченому інформаційним шумом світі, цінності розвитку можна реалізувати за допомогою освіти, що ґрунтується на наукових дослідженнях та їх практичних застосуваннях. Спираючись на світоглядну культуру, людина має здобувати не лише ті знання, що мають суто професійний характер, а й ті знання, що дозволяють за їх допомогою стратегувати своє майбутнє, майбутнє власної сім'ї, спільноти, держави.

Таким чином, в умовах зміни світового порядку відбувається трансформація цінностей людини й суспільства, що сприяють або зростанню рівня консолідованої продуктивної соціально відповідальної взаємодії між громадянами, або деградації міжособистісних відносин в напрямку недовіри, підозрілості, руйнівної конкуренції, де кожна особа відчуває фрустрацію, яку правляча владна верхівка використовує для конструювання тоталітарного соціуму і часто-густо перенаправляє на агресію назовні. У високосинергійному суспільстві, що перебуває у воєнному стані, людина прагне разом зі своїми співгромадянами реалізувати цінності свободи, стійкої ідентичності та розвитку як у технологічній, так і у соціально-самоорганізаційній сферах, що відкриває можливість зайняти у майбутньому гідне місце серед інших суспільств.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вайцзекер Е. фон, Віймкман А. (2019). Come On! Капіталізм, недалекоглядність, населення і руйнування планети. Доповідь Римського клубу. Київ: Саміт-Книга.
2. Кіссінджер Г., Шмідт Е., Гаттенлогер Д. (2024). Епоха штучного інтелекту і майбутнє людства / Штучний інтелект і нейромережі. 112 книжок в одній, що допоможуть вам втілити інновації в життя / Упор. ТОВ «Моноліт Бізз».– Харків, Моноліт Бізз. – С. 61-80. ISBN 978-617-8119-95-9
3. Про запровадження національної системи стійкості Указ Президента України № 479/2021 від 27 вересня 2021 року (Україна).
4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України. Указ Президента України від 14 вересня 2020 року №392/2020 Про Стратегію національної безпеки України. від 14 вересня 2020 року.
5. Фергюсон Н. (2018) Площі та вежі. Соціальні зв’язки від масонів до фейсбуку. К.: Наш формат. 552 с. ISBN 978-617-7552-77-1
6. Фукуяма Ф. (2020). Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості.– К.: Наш Формат. – 192 с. ISBN 978-617-7863-82-2
7. Харарі Ю. Н. (2025). Nexus. Коротка історія інформаційних мереж від кам’яного віку до ШІ. Київ, Видавництво Букшеф. 640 с. ISBN 978-617-548-394-7
8. Benedict, Ruth. Patterns of Culture. Preface by Margaret Mead; foreword by Mary Catherine Bateson. Houghton Mifflin. 1989. 290 p.
9. Maslow A. The Farther Reaches of Human Nature. Penguin. New York, 1971. 432 p.
10. Sommer A. U. (2024). Values. Why We Need Them Although They Don’t Exist. Translated from the German by Paul Richards. Palgrave Macmillan. Springer Nature. Switzerland. AG. ISBN 978-3-031-42158-7 ISBN 978-3-031-42159-4 (eBook) https://doi.org/10.1007/978-3-031-42159-4

Мандражи О. А.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри фізики та математики,
Державний біотехнологічний університет,
OksanaMandrazhy23@gmail.com

ПРОБЛЕМА СТРОГОСТІ ТА КОРЕКТНОСТІ ФОРМУЛЮВАНЬ У МАТЕМАТИЦІ: ОСВІТНЬО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті підкреслюється важливість коректного формулювання експертами УЦОЯО не тільки самих тестів НМТ з математики, а й супроводжуючих ці тести пояснювальних текстів і вимог.

Ключові слова: національний мультипредметний тест, строгість та коректність вимог.

Abstract. The article emphasizes the importance of correctly formulating the tasks of the National Multi-Subject Test in Mathematics, prepared by experts of the Ukrainian Center for Education Quality Assessment (UCEQA), as well as the explanatory texts and requirements accompanying this test.

Keywords: The National Multi-subject Test (NMT), strictness and correctness of requirements.

Навіть у повсякденному житті ми часто можемо чути про строгість математики. І якщо замислитись, то можна задатись питанням: про яку строгість ідеться мова, що мається на увазі. Для відчуття суті наведемо яскравий приклад. Майже усі з дитинства чудово уявляють собі геометричну фігуру квадрат. А як цю фігуру можна визначити? Якщо, наприклад, описати наступним чином: квадрат – це геометрична фігура, яка має чотири сторони однакової довжини і чотири прямих кута. Для більшості дане формулювання звучить як означення фігури, що розглядається, за яким вони чітко уявляють собі квадрат. Стає цікаво, а чи можна за наведеним вище описом накреслити іншу фігуру, яка не буде квадратом? Так, можна (рис. 1).

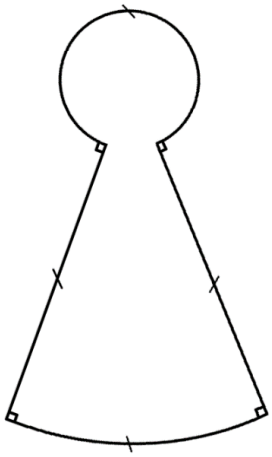

Рис. 1. Фігура з чотирма сторонами однакової довжини і чотирма прямими кутами

Можливо, наведене зображення багатьох здивує, але на ньому дійсно подана фігура з чотирма сторонами однакової довжини та чотирма прямими кутами, при цьому вона точно не є квадратом. Маємо неоднозначність, а значить наведений опис не є означенням квадрата, оскільки він не є строгим. Отже, у математиці важливо у всьому мати чіткість, щоб не було різночитань. Якщо поглянути у підручники з геометрії, то ми побачимо, що квадрат визначається передусім через прямокутник, який має рівні сторони, при цьому прямокутник у свою чергу визначається як паралелограм, отже, ми маємо визначити і його, тобто означення складається з цілого ланцюжка визначень, який унеможливлює різні тлумачення, розбіжності, суперечливість або багатозначність. Квадрат можна визначити і через ромб, але знову ж надалі нам знадобиться чітке означення того, яку геометричну фігуру називають ромбом і знову ми будемо мати певний ланцюжок.

Наданим прикладом хотілося наочно продемонструвати, розкрити та підкреслити важливість описаних речей, оскільки при розгляді демонстраційного варіанту НМТ-2026 (НМТ – національний мультипредметний тест) з предмету Математика, який було представлено Українським центром оцінювання якості освіти (УЦОЯО), можна натрапити на фразу, яка містить некоректну вимогу. Найприкріше, що згадана фраза не є новою і повторюється вже кілька років поспіль у завданнях НМТ з математики: «Розв’яжіть завдання 19–22. Одержані числові відповіді запишіть у спеціально відведеному місці. Відповідь записуйте лише десятковим дробом, урахувавши положення коми. Знак «мінус» записуйте перед першою цифрою числа» [1, с.6]. Відповідно відповідь до завдань пропонується вписувати у наступні спеціальні комірки (так звані поля введення) (рис. 2).

Рис. 2. Форма для запису відповідей

За умови отримання в результаті розв’язання завдань десяткового дробу, учень без проблем зможе правильно оформити свою відповідь. Наприклад, при результаті $0,345$ він має цілу частину 0 записати у ліву комірку – перед комою, а дробову частину – у праву комірку після коми. Так само не виникає питань і щодо запису десяткових дробів менших за нуль, оскільки це прописано у вище зазначеній фразі. А як бути, якщо у результаті розв’язання завдання буде отримано ціле число, адже за наведеною цитатою відповідь має бути записана «лише десятковим дробом». Постає питання, як записати ціле число десятковим дробом.

Для початку з'ясуємо, що таке десятковий дріб. Якщо поглянути у підручники з математики для 5 класу, де і вводиться поняття про десяткові дроби, то можна узагальнити, що в більшості з них зазначається: «будь-який звичайний дріб, знаменник якого є розрядною одиницею 10, 100, 1000, …, можна записати у вигляді десяткового дробу» [2, с. 215; 3, с. 226; 4, с. 203; 5, с. 247; 6, с. 225; 7, с. 366]. Ціле число не є звичайним дробом, воно взагалі у своєму записі не має знаменника, але будь-яке ціле число можна представити у вигляді звичайного дробу. Для прикладу можемо взяти ціле число 8, тоді $8 = \frac{8}{1}$, хоча за такого представлення у знаменнику дробу міститься 1, а не 10, 100 і т.ін. Отже, заглибимось далі в обрану тему. Автори підручників Олександр Істер і Світлана Скворцова детально розписують по пунктам, як записувати звичайні дроби (або мішані числа) у вигляді десяткових та першим виокремлюють наступне: «1. записати цілу частину числа, далі – кому; … » після чого надається запис дробової частини [2, с. 215; 4, с. 204, 207]. Автор Джон Ендрю Біос теж зазначає, що «Кожен десятковий дріб містить кому» [8, с. 110], тобто ця кома має щось розділяти. На присутність у запису десяткового дробу цілої і дробової частин звертають увагу Василь Кравчук і Галина Янченко, у підручнику яких читаємо: «Отже, запис кожного десяткового дробу складається з двох частин: ліворуч від коми стоять цифри цілої частини, праворуч – цифри дробової частини» [6, с. 226]. Колектив авторів Ніна Тарасенкова та інші підкреслює, що «У записі десяткового дробу завжди є ціла та дробова частини. Їх розділяє кома» [3, с. 227]. У авторів Аркадій Мерзляк та інші теж наголошується «У записі десяткового дробу кома відокремлює цілу частину від дробової» [5, с. 248]. Таким чином, за всіма наведеними правилами з підручників маємо, що при записі десяткового дробу обов'язково має бути кома, що розділяє цілу та дробову частини. То як все ж таки бути із записом цілого числа, яке за вказівкою до завдань НМТ теж необхідно записати «лише десятковим дробом» так, щоб воно мало цілу та дробову частини.

Можна поміркувати, наприклад, наступним чином. Оскільки будь-яке ціле число завжди можна записати звичайним дробом, знаменник якого буде 1, а як ми знаємо, за основною властивістю дробу його чисельник і знаменник можна помножити або поділити на одне й те саме число (або вираз), відмінне від нуля, від цього значення дробу не зміниться, то ціле число 8 запишемо

$$8 = \frac{8}{1} = \frac{80}{10} = 8{,}0.$$

З огляду на вище написане, можна дійти висновку, що для запису цілого числа десятковим дробом, який обов'язково має містити цілу та дробову частини, необхідно поставити кому після цього числа та за нею приписати нуль

(не будемо наразі поглиблюватись у можливу кількість цих нулів, але заради строгості викладу зазначимо, що $8{,}0 = 8{,}00 = 8{,}000$ ...).

Отже, якщо учень отримав у ході розв'язання завдання НМТ з математики ціле число, то він має вписати його у запропоновані комірки для відповідей наступним чином: ціле значення у ліву комірку, а нуль – у праву.

Здавалося би, з усією чіткістю, логічністю, строгістю розібрались із тим, як записати відповідь при отриманні цілого числа за вимогою укладачів НМТ з математики, але пропоную подивитись на відповіді до завдань Демонстраційного варіанту НМТ 2023 року Математика, що надаються на сайті Українського центру оцінювання якості освіти [9]. Для завдань під номерами $20, 21, 22$ після фрази: «Розв'яжіть завдання. Одержану числову відповідь упишіть у текстове поле під умовою завдання лише десятковим дробом, урахувавши положення коми. Знак «мінус» за потреби впишіть перед першою цифрою числа» записано «Правильні відповіді» у виді 12, 8 та 5 – цілими числами, то як при цьому бути з вимогою записувати відповідь лише десятковим дробом.

Зрештою, як все ж таки має записуватись відповідь за умови отримання в ході розв'язання завдань $19 - 22$ цілих чисел? Може укладачі мали на увазі рівнозначність двох записів: 8 та $8{,}0$. А якщо при перевірці комп'ютерна програма буде реєструвати один із запропонованих записів як помилковий. І взагалі, чому учні, які проходять тестування, мають ще хвилюватись та нервуватись з цього приводу? Не було би доречно експертам з математики УЦОЯО написати вимогу до заповнення комірки для відповідей коректно, щоб унеможливити її неоднозначне трактування і не створювати зайвих приводів для непотрібних занепокоєнь та збентежень. Наші учні і так вимушені складати НМТ за вельми несприятливих зовнішніх обставин, а умови їхнього життя, навчання і взагалі самого буття вкрай переповнені різноманітними викликами і є доволі непрості, особливо на прифронтових територіях.

Дуже важливо, щоб при підготовці текстів НМТ, експерти з математики відповідально ставились до написання як завдань самих тестів, так, і це є не менш значущим, супроводжуючих їх пояснювальних текстів і вимог, а саме: чітко, коректно і зрозуміло формулювали матеріал, не припускаючи фрази, які можуть мати неоднозначне тлумачення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сайт «Український центр оцінювання якості освіти» [Електронний ресурс]. – https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2026/01/NMT-2026_matematyka_demo.pdf
2. Істер О.С. Математика : підруч. для 5-го кл. закл. заг. серед. освіти / Олександр Істер. – Київ : Генеза, 2022. – 304 с. : іл.

3. Тарасенкова Н.А. Математика: підруч. для 5 кл. закладів загальної середньої освіти / Н.А.Тарасенкова, І.М.Богатирьова, О.М.Коломієць, З.О.Сердюк, Ю.В.Рудніцька. – Київ : УОВЦ «Оріон», 2022. – 304 с. : іл.
4. Скворцова С.О. Математика : підруч. для 5 кл. закладів загальної середньої освіти / Світлана Скворцова. – Харків : Видавництво «Ранок», 2022. – 326 с. : іл.
5. Мерзляк А.Г. Математика : підруч. для 5 кл. закладів заг. серед. освіти / А.Г.Мерзляк, В.Б.Полонський, М.С.Якір. – Х : Гімназія, 2022. – 352 с. : іл.
6. Кравчук В. Математика : підр. для 5-го класу закл. загал. серед. освіти / В.Кравчук, Г.Янченко. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2022. – 304 с.
7. Беденко М.В. Математика : підручник для 5 кл. закладів загальн. середн. освіти / М.В.Беденко, І.Я.Клочко, Т.Г.Кордиш, В.О.Тадеєв. – Тернопіль : Навчальна книга, 2022. – 476 с. : іл.
8. Біос Д.Е. Математика : підручник для 5 кл. закладів загальн. середн. освіти / Джон Ендрю Біос. – Київ : Видавництво «Лінгвіст», 2022. – 288 с. : іл.
9. Сайт «Український центр оцінювання якості освіти» [Електронний ресурс]. – https://lv.testportal.gov.ua/demotest.math/result

Міхно О. П.,
доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник,
директор Педагогічного музею України,
головний науковий співробітник
відділу педагогічного джерелознавства та біографістики
Державної науково-педагогічної бібліотеки України
імені В.О. Сухомлинського, Київ, Україна,
amihno@ukr.net

НАДІЯ СВІТЛИЧНА (1936–2006): ПЕДАГОГІЧНА МІСІЯ В ЕМІГРАЦІЇ ЯК ЦІННІСНИЙ ВИБІР (ДО 90-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Анотація. У статті досліджено еміграційний період діяльності Надії Світличної крізь призму її педагогічної місії. На основі біографічного методу реконструйовано основні напрями її культурно-освітньої, правозахисної та видавничої діяльності у США: участь у виховній роботі української молоді в Пласті, діяльність у закордонному представництві Української Гельсінської групи, роботу в українській редакції радіо «Свобода», упорядкування та публікацію творів українських дисидентів. Особливу увагу приділено аналізу текстів Н. Світличної 1980-х років, які розглянуто як форму педагогічного письма та позаінституційної освітньої практики української діаспори. Показано, що ці тексти поєднують аналітику радянської культурно-освітньої політики, осмислення досвіду українського дисидентського руху та формування історичної пам'яті й національної ідентичності. Обґрунтовано, що діяльність Н. Світличної в еміграції стала важливим чинником збереження інтелектуальної та культурної спадкоємності української спільноти поза межами України.

Ключові слова: Надія Світлична, педагогічна місія, педагогічна біографіка, українська педагогічна діаспоріана, світовий освітньо-науковий простір.

Abstract. The article examines the émigré period of Nadiia Svitlychna's activity through the lens of her pedagogical mission. Using the biographical method, the main directions of her cultural-educational, human rights, and publishing activities in the United States are reconstructed, including her participation in the educational work with Ukrainian youth in Plast, her involvement in the foreign representation of the Ukrainian Helsinki Group, her work in the Ukrainian Service of Radio Liberty, and her editing and publication of works by Ukrainian dissidents. Particular attention is paid to the analysis of Svitlychna's texts of the 1980s, which are interpreted as a form of pedagogical writing and as an extra-institutional educational practice of the Ukrainian diaspora. It is shown that these texts combine an analysis of Soviet cultural and educational policy, reflections on the experience of the Ukrainian dissident movement, and the formation of historical memory and national identity. The study substantiates that Svitlychna's activity in emigration became an important factor in preserving the intellectual and cultural continuity of the Ukrainian community outside Ukraine.

Keywords: Nadiia Svitlychna; pedagogical mission; pedagogical biography; Ukrainian pedagogical diasporiana; global educational and scientific space.

Вступ. Сьогодні, коли мільйони українців через повномасштабну війну змушені шукати прихистку за кордоном, питання збереження національної ідентичності, мови та культури в умовах еміграції набуло екзистенційного значення. Як виховати дитину українцем поза межами Батьківщини? Як передати їй ті смисли й цінності, які неможливо виміряти навчальною програмою? Відповіді на ці виклики можна знайти у спадщині тих, хто вже пережив подібний досвід.

Педагогічна місія Надії Світличної в еміграції є показовим прикладом таких практик. Опинившись у США наприкінці 1970-х років, вона не просто адаптувалася до нового соціокультурного середовища, а сконструювала і реалізувала вид неформальної освіти, що поєднував культурно-освітню, правозахисну та видавничу діяльність. Через пластове виховання, радіопередачі, публіцистичні тексти та упорядкування правозахисних та літературних видань Н. Світлична формувала критичну свідомість: здатність усвідомлювати й аналізувати механізми культурної асиміляції, оцінювати політичні та соціальні процеси, що впливають на національну ідентичність, і робити свідомий моральний вибір щодо збереження української культури.

Її досвід демонструє, що освіта в умовах еміграції неможлива без ціннісного вибору, який формує здатність особистості залишатися носієм національної культури, пам'ятати своє коріння та відповідати за майбутнє спільноти. Звернення до цього досвіду дає змогу реконструювати освітні практики

української еміграції ХХ століття та виявити чинники розвитку особистості в глобальному контексті, де освіта функціонує одночасно як засіб передачі знань і як інструмент формування цінностей та національної ідентичності.

Мета статті – реконструювати біографічну хронологію педагогічної місії Надії Світличної в еміграції як свідомого ціннісного вибору, що поєднував культурно-освітню, правозахисну та видавничу діяльність, а також проаналізувати її публікації 1980-х років як форму інтелектуального й публіцистичного осмислення проблем української освіти, культури та національної ідентичності в еміграційному середовищі.

Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких завдань:

1. простежити основні етапи діяльності Н. Світличної в еміграції як практичні форми реалізації її педагогічної позиції;

2. проаналізувати корпус її публіцистичних текстів 1980-х років, у яких ця позиція набуває концептуального осмислення і постає як своєрідна форма педагогічного письма, спрямованого на збереження й передачу українських культурно-освітніх цінностей.

Виклад основного матеріалу. Відразу після приїзду до США, у перше американське Різдво (25 грудня 1978 р.), Н. Світличну запросили до Пластового дому в Нью-Йорку, зокрема до пластового куреня «Верховинки» [2, с. 166]. Саме з цієї зустрічі розпочалася її активна взаємодія з Пластом: у червні 1979 р. вона вступила до куреня, члени якого займалися патріотичним і спортивним вихованням української молоді. У межах цієї діяльності Н. Світлична організовувала й брала участь у культурно-освітніх зустрічах і вечорах, присвячених Івану Світличному, Ліні Костенко, Василю Стусу, Аллі Горській, Володимиру Івасюку, Гелію Снєгірьову та іншим українським діячам [2, с. 167]. Через ці заходи відбувалася передача досвіду покоління шістдесятників новим генераціям українців у діаспорі, спрямована на збереження мовно-культурної ідентичності в іншомовному середовищі та формування відповідального ставлення до національних традицій.

Від 1979 р. Н. Світлична стала співзасновницею, виконавчим директором і видавцем організації «Людські права в ХХ ст.» (закордонного представництва Української Гельсінської групи). Вона упорядковувала місячник «Вісник репресій в Україні» (1980–1985) та низку інших видань, зокрема «Документи Українського патріотичного руху», «Інформаційний бюлетень», «Юрій Литвин», тези праці Юрія Бадзя «Право жити» [9]. «Вісник репресій в Україні» виходив також англійською мовою у перекладі Марти Скорупської [9], що сприяло поширенню інформації про становище українських політв'язнів на міжнародному рівні. Документування імен, біографій і обставин переслідувань поряд з інформаційним мало й виразний виховний вимір. Йшлося про

формування історичної пам’яті – своєрідної «педагогіки пам’яті», заснованої на персоналізованому підході до історії. Через конкретні людські долі конструювався моральний наратив епохи, що протистояв офіційній радянській версії минулого.

У 1981–1994 рр. Н. Світлична працювала редактором української редакції радіо «Свобода», де вела передачу «Погром з продовженням» і знайомила слухачів із поезією Василя Стуса. Вона упорядкувала збірку його поезій «Палімпсести», а також твори Миколи Горбаля, Гелія Снєгірьова, Миколи Руденка, Ірини Сеник та Ярослава Лесева [9]. Ця діяльність поєднувала просвітницькі й виховні завдання, спрямовані на збереження національної пам’яті та культурної спадщини. Працюючи на радіо «Свобода», Н. Світлична фактично перетворила інформаційний простір на транснаціональну освітню платформу. Її радіопередачі виконували функцію неформальної освіти: інформували про стан української культури й науки в умовах радянської цензури, аналізували механізми русифікації, знайомили слухачів із фактами переслідування української інтелігенції. Освітній потенціал цієї діяльності полягав у формуванні критичного мислення, розвитку історичної свідомості та підтримці моральної солідарності українців у різних країнах.

Таким чином, різні напрями діяльності Н. Світличної в еміграції засвідчують її педагогічну місію як свідомий ціннісний вибір. Через культурно-освітні ініціативи, правозахисну діяльність і публічну комунікацію вона сприяла формуванню української ідентичності, громадянської відповідальності та історичної пам’яті як у середовищі діаспори, так і в ширшому міжнародному контексті. Кожен її професійний і громадський крок був спрямований на передачу цінностей, що поєднують освіту, мораль і національну пам’ять, і саме цей ціннісний вимір визначав характер її діяльності.

Важливим джерелом для розуміння цієї педагогічної місії є публіцистичні та есеїстичні тексти Н. Світличної, створені в еміграції. Саме в них її громадянський досвід, правозахисна позиція та просвітницькі наміри набувають концептуального осмислення й постають як форма педагогічної рефлексії. Завважимо, що тексти українських педагогів-емігрантів ми розглядаємо як історичні джерела чи ілюстративні матеріали до біографій і водночас – як самостійні форми педагогічної дії, спрямовані на конструювання освітнього простору в умовах відсутності національної держави та інституційної підтримки. Такий підхід дозволяє розширити традиційне розуміння педагогічного тексту, вивівши його за межі академічної дидактики та нормативно-методичних жанрів. У цьому сенсі публіцистику української еміграції можна розглядати як особливий тип педагогічного письма, спрямованого на збереження, осмислення й трансляцію національно-культурних цінностей у чужому соціокультурному середовищі.

Педагогічне письмо в еміграції формується в умовах інституційного дефіциту, що зумовлює жанрову гібридність і функціональну багатовимірність текстів. Програмні виступи, публіцистика, мемуарні та епістолярні джерела виконують комунікативну чи рефлексивну функцію і стають інструментами неформальної освіти, громадянського виховання та збереження культурної пам'яті. У цьому сенсі педагогічний текст в умовах еміграції набуває характеру позаінституційної освітньої практики, зорієнтованої на діаспорну спільноту.

Жанрова різнорідність цих матеріалів дає змогу виявити специфіку педагогічної комунікації в діаспорі, де межі між науковим, публіцистичним і особистісним письмом часто є умовними. Така гібридність відображає трансформацію ролі педагога-емігранта, який поєднує функції науковця, громадського інтелектуала, просвітника й морального авторитета. Відтак педагогічний текст виступає і провідником ідей, і формою соціальної дії, спрямованої на підтримку освітньої та культурної тяглості українців в еміграції.

Показовим у цьому контексті є корпус публіцистичних та есеїстичних текстів Надії Світличної, вперше опублікованих у діаспорних виданнях 1980-х років, зокрема: стаття «Політика русифікації на Україні» (1980), «Переднє слово» до книжки Миколи Горбаля «Коломийка для Андрійка» (1981), стаття «Єретик Олекса Тихий» (1982), публікація «Харківський університет очима колишніх студентів (1953–1958)» (1983). Попри те, що ці матеріали традиційно розглядають в межах правозахисної, мемуарної або політичної публіцистики, їхній зміст і функціональне призначення дають підстави інтерпретувати їх як форму педагогічного письма, зорієнтованого на формування історичної свідомості, критичного мислення та моральної відповідальності читача.

У статті «Політика русифікації на Україні» Н. Світлична виступає не лише як публіцист, а як аналітик радянської освітньої політики [1]. Текст фактично є опублікованим свідченням, виголошеним 29 квітня 1980 р. перед Гельсінкською комісією при Конгресі Сполучених Штатів Америки, яку очолювали сенатор Клейборн Пелл і конгресмен Данте Фасел. Освітня система УРСР в інтерпретації Н. Світличної розкривається не як нейтральний механізм передачі знань, а як інструмент цілеспрямованої трансформації національної ідентичності. Авторка демонструє, яким чином через мережу освітніх інституцій – від дошкільних закладів до університетів – здійснювалося витіснення української мови та формування уявлення про її «другорядність». Зокрема, наводячи дані щодо Харківського університету, де українською мовою викладали лише близько 13 % викладачів, Н. Світлична показує системний характер мовної маргіналізації. Для еміграційного дискурсу така аналітика мала особливе значення: Н. Світлична фактично перекладала український історичний досвід мовою фактів і структурного аналізу, доводячи, що витіснення мови з освітнього простору є не

природним культурним процесом, а результатом цілеспрямованої державної політики. В такий спосіб її тексти виконували просвітницьку функцію, сприяючи формуванню критичного розуміння української проблематики як серед діаспори, так і в ширшому міжнародному інтелектуальному середовищі [4].

Текст «Харківський університет очима колишніх студентів (1953–1958)» демонструє іншу важливу рису педагогічного письма Н. Світличної: використання автобіографічного досвіду як інструменту рефлексії над механізмами ідеологічного виховання. Авторка відверто описує власний досвід радянського дитинства, зокрема емоційну реакцію на смерть Сталіна, що засвідчує силу сугестивного впливу радянської школи та офіційної пропаганди. Водночас цей автобіографічний наратив розкриває поступову еволюцію світогляду: від ідеологічної наївності до критичного осмислення дійсності. Важливу роль у цьому процесі відіграють університетське інтелектуальне середовище, участь у студентському науковому товаристві, польові фольклорно-етнографічні експедиції, а також спілкування з представниками українського шістдесятництва Василем Стусом та Василем Симоненком. У такій інтерпретації життєвий досвід Н. Світличної постає як своєрідна модель інтелектуального визволення особистості, що набуває дидактичного значення для української еміграції [7].

У нарисі «Єретик Олекса Тихий» Н. Світлична формує образ педагога як морального авторитета, для якого професійна діяльність нерозривно пов’язана з громадянською позицією. Постать Олекси Тихого вона осмислює як приклад єдності слова і чину. Аналізуючи його працю «Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області», Н. Світлична акцентує на базовій педагогічній ідеї: освіта, позбавлена національного змісту, перетворюється на інструмент духовного поневолення. Її письмо тут набуває рис агіографії (життєпису святого) нового часу, де вчитель стає мучеником за право навчати правді. Така інтерпретація важлива для еміграційного середовища, оскільки окреслює педагогічний ідеал, у якому вчитель є не лише носієм знань, а й охоронцем етичних засад національної культури. Через постать Тихого Н. Світлична підкреслює фундаментальну цінність людської гідності та свободи переконань [6].

Інший аспект педагогічного письма Н. Світличної виявляється у «Передньому слові» до книжки Миколи Горбаля «Коломийка для Андрійка». Цей текст адресований передусім молодшому поколінню української діаспори і демонструє прагнення авторки сформувати у дітей відчуття належності до українського народу. Використовуючи образну метафорику, зокрема символіку гілки родового дерева, Н. Світлична інтегрує індивідуальну дитячу історію у ширший контекст національної пам’яті. Водночас вона обережно вводить у дитячий світ складні поняття неволі, переслідувань і ув’язнення, пояснюючи, що

культура і поезія можуть бути формою духовної свободи. У такий спосіб текст виконує одночасно ідентифікаційну та терапевтичну функції: він допомагає дітям еміграції усвідомити власну приналежність до української нації, історія якої позначена драматичними випробуваннями, але водночас сповнена прикладів моральної стійкості [5].

Крізь усі проаналізовані тексти простежується ще одна важлива функція публіцистики Н. Світличної: роль культурного медіатора між Україною та Заходом. Вона не просто фіксувала факти репресій чи русифікації, а свідомо перекладала український історичний досвід мовою фактів – мовою структурного аналізу, статистики, юридичних свідчень, зрозумілою міжнародній спільноті. Цей переклад мав подвійне спрямування: для діаспори він легітимізував українську проблематику в західному інтелектуальному дискурсі, надаючи їй статусу не «етнографічної екзотики», а повноцінного об'єкта правозахисного та політологічного аналізу; для західного читача – відкривав Україну не як абстрактну частину СРСР, а як окремий культурний і політичний суб'єкт з власною історією та традицією спротиву. Таким чином, педагогічна місія Н. Світличної набувала глобального масштабу: освіта ставала інструментом міжкультурної комунікації, а її публіцистика – мостом, що поєднував український досвід зі світовим правозахисним рухом.

Окремо зупинимося на передмові Н. Світличної до збірки «Палімпсести. Вірші 1971–1979 років». Підкреслимо, що це видання вона вважала головною справою свого життя [3, с. 175]. В тексті передмови Н. Світлична репрезентує складну історію української поезії в умовах радянської цензури та переслідувань, детально описує обставини появи збірки, зокрема передачу рукопису через поштову бандероль до Києва у 1978 р., загрозу конфіскації та її власну діяльність із створення копії для безпеки; вказує на численні варіанти рядків і слів, які зумовлені обставинами ув'язнення поета, повторним відтворенням віршів з пам'яті або самвидавними джерелами, що дозволяє читачеві оцінити не лише поетичну, а й документальну цінність тексту. Важливим аспектом аналітики Н. Світличної є її здатність перетворити процес упорядкування на самостійний наратив, де історія створення збірки стає свідченням культурної резистентності. Тобто завдяки передмові читач отримує доступ до внутрішньої логіки автора, його творчих пошуків і складного шляху передачі тексту через самвидав та еміграційні канали. У цьому сенсі збірка «Палімпсести» виходять за межі суто літературного явища, набуваючи статусу документального свідчення про український культурний спротив, а текст Н. Світличної виконує просвітницьку та педагогічну функцію, формуючи у міжнародного інтелектуального загалу та

діаспори чітке розуміння контексту, в якому розвивалося українське письменство [8].

Тексти Н. Світличної 1980-х років об'єднані прагненням не просто зафіксувати факти чи спогади, а сформувати у читача цілісне розуміння механізмів радянської культурно-освітньої, політики, ролі інтелігенції та університетського середовища, моральних засад педагогічного служіння, педагогіки читання й пам'яті. У сукупності ці тексти поєднують аналітику, моральні настанови та роботу з історичною пам'яттю, засвідчуючи трансформацію освітньої місії Н. Світличної від інституційної педагогіки до громадянсько-просвітницької діяльності та даючи змогу розглядати її публіцистику як повноцінну форму педагогічної практики в транснаціональному просторі української діаспори та як складник освітньо-педагогічного дискурсу еміграції.

У цьому контексті її письмо функціонує як альтернативне освітнє середовище поза межами національної держави. Н. Світлична не просто інформує про політичні репресії, а дає читачеві інструментарій для осмислення історичних процесів, що визначали долю України у XX столітті. Освіта в її інтерпретації набуває характеру свідомого морального вибору, а саме письмо стає способом трансляції інтелектуальної спадщини наступним поколінням.

Еміграційний період діяльності Н. Світличної також увиразнює її роль як культурного медіатора між Україною та Заходом. Вона послідовно демонструвала, що радянська мовна політика та трансформація гуманітарної сфери були інструментами денаціоналізації. Перекладаючи смисли української культури мовою західного гуманітарного дискурсу, Світлична інтегрувала національну проблематику в ширший правозахисний контекст. Таким чином, її місія набувала глобального масштабу, де освіта ставала інструментом міжкультурної комунікації та боротьби за ідентичність.

Висновки. Реконструкція біографічної хронології та аналіз публіцистичного доробку Надії Світличної дають підстави стверджувати, що еміграційний період її життя став етапом цілісної реалізації педагогічної місії як свідомого ціннісного вибору. Простежені етапи діяльності – від безпосереднього виховного досвіду в пластовому середовищі до масштабної інформаційної роботи в закордонному представництві Української Гельсінської групи та на радіо «Свобода» – засвідчують її еволюцію як педагогині та просвітниці в еміграційному середовищі. У межах цієї практики Світлична перетворила правозахисну та видавничу діяльність на вид неформальної освіти, спрямованої на збереження української ідентичності та передачу досвіду шістдесятництва новим генераціям українців у діаспорі. Аналіз корпусу текстів 1980-х років підтверджує, що її публіцистика функціонувала як особливий тип педагогічного

письма, де аналіз суспільних процесів і викриття механізмів радянської культурної політики поєднувалися з аксіологічним обґрунтуванням освіти як сфери моральної відповідальності. Через інтерпретацію постатей Олекси Тихого, Василя Стуса та власний автобіографічний досвід авторка сформувала інтелектуальний простір, у якому навчання й виховання виходять за межі дидактики й набувають значення акту культурного опору. Таким чином, педагогічна місія Н. Світличної в еміграції постає як успішна модель конструювання альтернативного освітнього середовища поза межами національної держави, де письмо стає інструментом збереження духовної спадщини, а освіта – простором боротьби за національну гідність у глобальному просторі. В цьому вимірі педагогічна місія Н. Світличної в еміграції набуває концептуального значення для осмислення спадщини української педагогічної діаспоріани ХХ століття та її інтеграції в сучасний історико-педагогічний дискурс.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Міхно О. Світлична Надія Олексіївна // Педагоги України (друга половина XIX – початок XXI ст.) : енциклопедичний біографічний словник / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; наук. ред. Л. Д. Березівська. Електрон. вид. Вінниця : ТВОРИ, 2025. С. 334–336.
2. Надія – голос свободи / упоряд. О. Лодзинська, Н. Єсипенко, Г. Почверук ; вступ. ст. Б. Гориня. Харків : Видавництво «Права людини», 2024. 268 с.
3. Огнєва Л. Та, що світила всім. Київ : Маслаков Р. О., 2021. 425 с.
4. Світлична Н. Політика русифікації на Україні // Сучасність (Мюнхен). 1980. № 7–8 (235–236). С. 233–238.
5. Світлична Н. Переднє слово // Горбаль М. Коломийка для Андрійка : вірші для малят / малюнки автора. Торонто ; Нью-Йорк : Об’єднання працівників дитячої літератури «Нашим дітям», 1981. С. 4.
6. Світлична Н. Єретик Олекса Тихий // Олексій І. Тихий. Роздуми : збірник статей, документів, спогадів / упоряд. О. Зінкевич. Балтимор ; Торонто : Українське видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1982. С. 71–74.
7. Світлична Н. Харківський університет очима колишніх студентів (1953–1958) // Сучасність (Мюнхен). 1983. № 1–2. С. 287–292.
8. Світлична Н. Від упорядника // Стус В. Палімпсести : вірші 1971–1979 років / упоряд. Н. Світлична. Нью-Йорк : Сучасність, 1986. С. 5–14.
9. Скрипка Т. Надія Світлична // Історична правда : онлайн-видання. 2022. 8 листоп. URL: https://www.istpravda.com.ua/columns/2022/11/8/162014/ (дата звернення: 10.03.2026).

K. O. Molozhon,
PhD in Biology, Senior Lecturer at the Department of Botany,
Ecology and Landscape Architecture,
Bohdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University,
balerina24km@gmail.com

DEVELOPING ENVIRONMENTAL COMPETENCY FOR YOUNG PEOPLE (USING THE EXAMPLE OF THE BOHDAN KHMELNYTSKYI MELITOPOL STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY)

Abstract. This article presents a comprehensive study of the development of environmental competence among young people, using Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University after as a case study, against the backdrop of contemporary social transformations, particularly in the context of environmental challenges caused by the state of war in Ukraine. It is argued that environmental competence acts as an integrative characteristic of the individual, combining cognitive, axiological and activity-based components and determining the capacity for responsible interaction with the environment.

This study analyses the characteristics of the development of environmental competence among higher education students in the context of critical socio-environmental changes, in particular the transformation of value orientations, the growing importance of environmental awareness, and the need to establish sustainable models of environmentally sound behaviour. It has been established that, within the university educational environment, alongside formal education, the importance of non-formal environmental education is growing; this is realised through students' participation in community, voluntary and international initiatives and ensures a practical focus and adaptability to contemporary challenges.

The potential of the concept of sustainable development as a methodological basis for modernising the content educational programmes and shaping an environmentally oriented worldview among students has been explored. The necessity of implementing a systematic educational approach is demonstrated, one that involves the integration of interdisciplinary knowledge, value orientations and the practical activities of students aimed at addressing both local and global environmental problems. It is emphasised that the effectiveness of developing young people's environmental competence within a university setting depends on the continuity of the educational process, its adaptability to social changes, and its orientation towards the principles of lifelong learning. The results obtained can be used to improve the educational programmes at Bohdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University, to develop innovative approaches to environmental education, and to raise the level of environmental awareness among young people in the face of contemporary challenges.

Keywords: environmental competence, social transformations, environmental education, non-formal education, digital technologies in education, sustainable development, environmental awareness

Introduction. The current stage of development of Ukrainian society is characterised by profound social transformations taking place under the influence of globalisation processes, digitalisation, environmental crises and, in particular, the

consequences of full-scale war. Martial law in Ukraine has significantly exacerbated environmental problems, leading to large-scale disruption of natural ecosystems and the pollution of soil, water resources and the atmosphere, which highlights the importance of fostering environmentally responsible behaviour among citizens as a component of national security and sustainable development. In this context, environmental education emerges not merely as an educational field, but as a strategic tool for the country's recovery, the preservation of natural resources, and the development of an environmental culture within society [2; 12].

In these circumstances, the environmental competence of young people takes on particular significance as an integrative characteristic of the individual, determining the ability to understand complex interrelationships within the 'human–nature–society' system, critically assess environmental risks and make responsible decisions in conditions of uncertainty. It is young people who are the key agents of social change; the future direction of society's development depends on the level of development of their value orientations, environmental awareness and practical skills. In academic discourse, environmental competence is viewed as a multidimensional construct that combines cognitive, axiological and behavioural components and ensures readiness for environmentally sound behaviour [10; 19].

At the same time, traditional approaches to environmental education, focused primarily on the transfer of knowledge, prove insufficient in the face of contemporary challenges. There is a need to introduce new educational strategies that ensure the integration of knowledge, values and practical experience, whilst also taking into account the dynamic nature of social change. Of particular relevance is the combination of formal, non-formal and informal education, which corresponds to contemporary approaches to lifelong learning [15; 23]. Non-formal environmental education holds significant potential in this process; it is implemented through the activities of civil society organisations and international initiatives and ensures the practical focus and flexibility of educational influences [5; 15; 24].

Furthermore, the modern educational landscape is being transformed by digitalisation and enforced distancing, which opens up new opportunities for developing environmental competence, but at the same time requires a rethinking of pedagogical tools and approaches to organising learning. The use of digital technologies, in particular interactive platforms, virtual environments, VR/AR and gamification, helps to increase young people's motivation and develop decision-making skills in complex situations [3; 4; 3]. This is in line with current trends in the 'digital shift' in education, which is regarded as a key factor in the sustainable development of society [4].

The scientific rationale for the relevance of this study is based on the principles of the concept of sustainable development, according to which education is a key

mechanism for fostering a responsible attitude towards the environment and ensuring the balanced development of humanity [23]. In this context, environmental ethics takes on particular significance as a component of the educational process that defines the value orientations of human interaction with nature [8; 9]. Researchers emphasise the need to make education more environmentally conscious, to integrate environmental knowledge into various fields of training, and to foster an environmental culture as the foundation for the professional activities of future specialists [18; 14; 13].

An analysis of recent studies and publications shows that the issue of developing environmental competence is being actively explored in contemporary educational science. Considerable attention is paid to the introduction of innovative educational technologies, the development of practice-oriented learning, and the use of case-based methods and research-based approaches [16; 17; 20]. At the same time, contemporary research emphasises the need to foster environmental awareness as a component of an individual's life-meaning orientations and the development of environmental culture within the context of European educational practices [6; 1; 7].

However, despite significant scientific achievements, the issues of systematically justifying educational strategies for developing young people's environmental competence–taking into account contemporary social transformations, wartime challenges, and the integration of digital technologies and non-formal education as complementary components of the educational process–remain insufficiently researched.

The aim of this article is to provide a theoretical justification and analysis of the characteristics of the development of environmental competence among young people, using the example of the Bohdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University, in the context of contemporary social transformations.

To achieve the stated objective, the following research tasks have been identified:

- to analyse the nature of environmental competence as an integrative characteristic of the individual;
- to determine the impact of social transformations, in particular military and digital challenges, on the formation of environmental awareness among young people;
- to characterise the role of formal, non-formal and informal education in the developmentof environmental competence;
- to substantiate and systematise pedagogical strategies for the development of environmental competence among youngpeople;
- to identify promising directions for improving educational approaches in the context of sustainable development.

Thus, the relevance of the study is determined by the need to identify and implement innovative educational strategies for developing young people's

environmental competence in the context of social transformations, ensuring their readiness for responsible interaction with the environment and active participation in addressing contemporary environmental challenges.

Research materials and methods. The methodological basis of the study comprises systemic, competence-based, axiological and interdisciplinary approaches, which ensure a comprehensive analysis of the process of developing environmental competence among young people in the context of social transformations. The application of these approaches is dictated by the need to consider environmental competence as a multidimensional phenomenon that integrates the cognitive, value-based and activity-based components of the educational process [10; 18; 13].

The study utilised a set of complementary theoretical methods, including the analysis, synthesis, generalisation and systematisation of scientific sources, which enabled the identification of current trends in the development of environmental education, outline the main approaches to the development of environmental competence, and identify key pedagogical strategies relevant to conditions of social instability [8; 15; 3; 4]. A comparative analysis of scientific works made it possible to identify common and distinctive characteristics of formal, non-formal and informal environmental education, as well as to determine their potential in fostering environmentally responsible behaviour among young people [15; 5; 23].

A special place in the study is occupied by the method of conceptual modelling, which was used to develop a universal model of an educational strategy for the development of environmental competence among young people. The modelling was carried out by integrating the theoretical principles of the competence-based approach, the principles of sustainable development and contemporary educational practices, which enabled the creation of a structural-logical model reflecting the interrelationship between objectives, content, pedagogical strategies, educational technologies and expected outcomes [23; 3; 6].

To justify the structure of the proposed model, elements of pedagogical design were used, involving the definition of target benchmarks, the selection of effective educational tools, and the forecasting of educational outcomes. In this context, the potential of digital technologies, interactive teaching methods, and practice-oriented approaches based on the principles of experiential learning has been taken into account [22; 3].

The method of structural-functional analysis made it possible to identify the components of a universal model of educational strategy, namely: the value-and-goal, content, technological and outcome components, as well as to establish their interrelationships within the context of the modern educational environment. This enabled the educational strategy to be considered as a holistic system capable of adapting to the dynamic changes and challenges of the modern world.

Furthermore, the study utilised elements of the prognostic method, which enabled the identification of promising directions for the development of environmental education for young people, particularly in the context of digitalisation, the spread of distance learning, and the growing role of non-formal education [4; 3].

Thus, the chosen set of methods ensured the scientific validity of the study and laid the groundwork for the development of a universal model of an educational strategy for the development of environmental competence among young people, which takes into account contemporary social transformations and meets the requirements of sustainable development.

Results. As a result of a theoretical and analytical study combining the systematisation of contemporary scientific approaches, a comparative analysis of educational practices and elements of conceptual modelling, approaches to the development of environmental competence among young people have been summarised, using Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University as a case study. The study was conducted in several interrelated stages: analytical (examination of the current state of the problem), conceptual (clarification of the structural components of environmental competence) and generalising (identification of effective educational practices).

During the analytical stage, it was established that contemporary approaches to environmental education are often fragmented and do not ensure the holistic development of environmental competence in the context of dynamic social change. In particular, an imbalance was identified between the cognitive component (knowledge) and the activity-based component (practical implementation), as well as insufficient integration of digital technologies and non-formal education into a unified educational environment, which highlights the need for their systematic combination.

At the conceptual stage of the study, environmental competence was defined as a dynamic integrative system comprising three interrelated levels:

1. cognitive (environmental knowledge and understanding of processes);
2. axiological (values, motivation, environmental awareness);
3. behavioural (practical readiness for environmentally sound actions).

It has been established that the effective development of this competence is possible only if these levels are formed simultaneously within a single educational environment. Based on a synthesis of the findings, a structural-functional model for the development of environmental competence among young people has been proposed; this model has been tested in the educational environment of the Bohdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University. The model has a multi-level structure and comprises four interrelated components: value-and-goal-oriented, content-based, technological and outcome-oriented.

The value-and-goal component defines the strategic guidelines of the educational process and is based on the principles of sustainable development, environmental

ethics and social responsibility, ensuring the formation of intrinsic motivation for environmentally responsible behaviour.

The content component involves the integration of environmental issues into educational programmes and the development of a systematic understanding of environmental processes, taking into account the challenges currently facing Ukraine, in particular the consequences of military action, which enhances the contextual relevance and social significance of learning.

The technological component encompasses a set of pedagogical approaches and practices implemented in the university's educational process. The feasibility of integrating competence-oriented, interdisciplinary, practice-oriented, digitally innovative, axiological, non-formal and adaptive-resilient approaches has been established, ensuring the transition from a knowledge-based model of education to an activity-based one, oriented towards real-world environmental practices.

The outcome component reflects the level of development of environmental competence through a system of indicators, including: the level of environmental knowledge, the development of value orientations, decision-making ability, and readiness for practical action. A fundamentally new feature of the proposed model is the combination of formal, non- formal and informal education with digital learning environments**,** which enables the creation of a flexible and adaptive educational system. The study found that it is precisely this integration that ensures the most effective development of environmental competence, as it allows theoretical knowledge to be combined with practical experience and social engagement. The conceptual model of the educational strategy for the development of youth environmental competence is illustrated in Fig. 1.

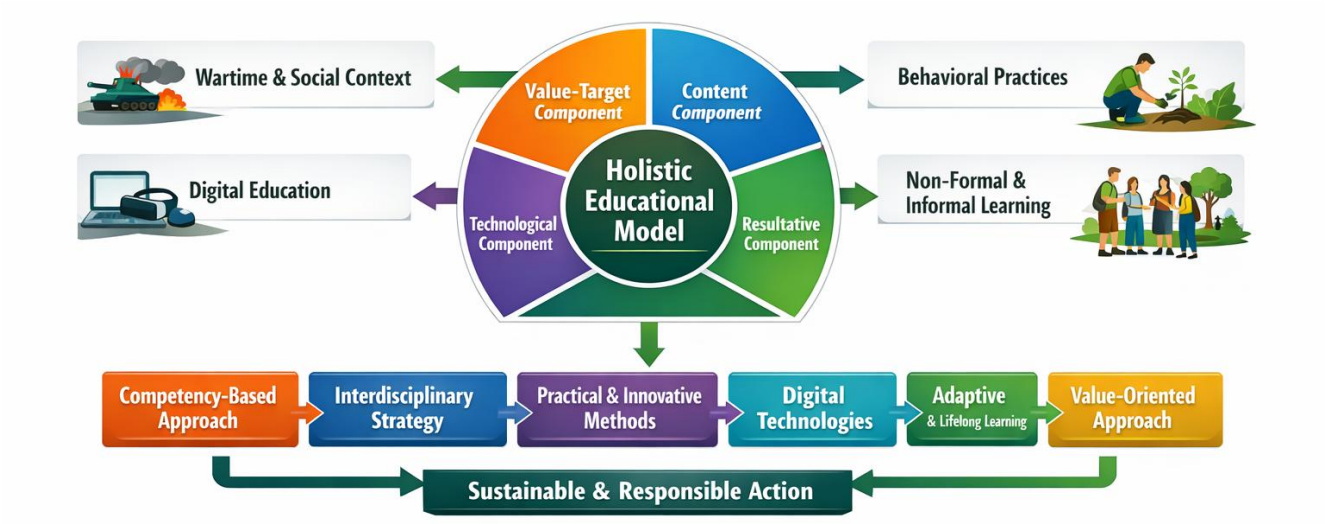

Fig. 1. Structural-functional model of the educational strategy for youth environmental competence development

A functional analysis of the model has shown that its effectiveness is ensured by the dynamic interaction of its components and its ability to adapt to a changing socio-environmental context. The use of digital technologies in the educational process plays a significant role, as they enable the simulation of complex environmental scenarios and the development of decision-making skills in conditions of uncertainty.

To summarise the research findings, the pedagogical strategies forming the basis of the model have been systematised (Table 1).

Table 1

Integrated system of educational strategies for developing environmental competence in young people

Strategy	Functional purpose	Implementation tools	Educational outcome
Competence-based	Development of the ability to act	Case studies, problem-based tasks	Practical readiness
Interdisciplinary	Systematisation of knowledge	Integrated courses, STEM	Systems thinking
Practice-oriented	Gaining experience	Projects, research	Activity-based competence
Digital	Development of digital skills	VR/AR, simulations	Digital eco- competence
Axiological	Values formation	Discussions, reflection	Environmental awareness
Informal	Socialisation	Eco-initiatives	Civic engagement
Resilient	Adaptation to crises	Scenarios, modelling	Sustainability

The conceptual novelty of the proposed approach lies in the fact that it:

– ensures the comprehensive integration of educational practices for developing environmental competence within the university setting;

– takes into account the impact of the military context and social instability as factors transforming the educational process at MSPU;

– combines the opportunities of digital education with the development of students' environmental competence;

– is focused on developing practices of environmentally responsible behaviour among students;

– is based on the principles of adaptability and continuity of learning.

A synthesis of the research findings has made it possible to establish that the effectiveness of developing young people's environmental competence is largely determined by the university's educational environment's ability to integrate formal and non-formal education, utilise innovative technologies and ensure a practical focus

in learning. The proposed approach forms the theoretical and methodological basis for improving environmental education at Bohdan Khmelnytskyi National University of Education and can be used in the development of educational programmes.

Conclusion. The study provides a theoretical basis for the specific features of the development of young people's environmental competence, using the example of the Bohdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University in the context of contemporary social transformations. It has been established that, in the context of global environmental challenges, digitalisation and the military context, environmental competence is becoming a key personal characteristic that determines an individual's ability to interact responsibly with the environment and make decisions in situations of uncertainty.

It has been demonstrated that traditional approaches to environmental education, focused primarily on the acquisition of knowledge, do not meet contemporary requirements and require transformation towards the integration of cognitive, axiological and activity-based components. The feasibility of transitioning to an activity-oriented approach has been substantiated, within which the development of environmental competence occurs through practical experience, reflection and the active participation of students in solving environmental problems.

The key result of the study is the justification of a structural-functional model for the development of students' environmental competence, which is implemented within the educational environment of the MSPU and integrates value-oriented, content-based, technological and outcome-oriented components. Its significance lies in ensuring the integrity of the educational process through the combination of formal, non-formal and informal education, as well as the integration of digital technologies and practice-oriented approaches.

It has been established that the effectiveness of developing students' environmental competence is ensured by the implementation of a set of interrelated pedagogical approaches, in particular competence-based, interdisciplinary, practice-oriented, digital-innovative, axiological, non-formal, adaptive and continuous learning. Their integration creates the conditions for the development of systems thinking, environmental awareness and readiness to act in complex socio-environmental conditions. It has been demonstrated that an important factor in the development of environmental competence within the educational environment of Bohdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University is the use of digital technologies, which expand the possibilities for modelling environmental situations, increase the motivation of students and contribute to the development of decision-making skills in conditions of uncertainty. At the same time, it has been established that the integration of non-formal education and the participation of students in civic

initiatives ensure a practical focus in learning and increase the level of social engagement.

The practical significance of the results lies in the possibility of using them to improve the educational process at Bohdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University, as well as adapting them for use in other higher and general secondary education institutions and in the activities of civil society organisations. Implementation of the proposed approach will contribute to raising the level of environmental competence among young people, fostering environmentally responsible behaviour, and encouraging participation in addressing environmental issues at various levels.

Prospects for further research relate to the empirical testing of the effectiveness of the proposed approach within the university's educational environment, the development of methods for its implementation, and the study of the impact of digital educational technologies on the development of environmental competence in conditions of social instability.

REFERENCES:

1. Bayurko N. V., Kazmirchuk N. S. Environmental education – the driving force of sustainable development: European experience. Preschool Education. 2024. No. 3 (31). pp. 2–12.
2. Bordiug N. S., Verbytskyi V. V. Environmental protection in times of war: a cross-curricular programme for out-of-school education. Kyiv: NENTSUM, Ministry of Education and Science of Ukraine, 2023. 45 pp.
3. Godetska T. I. Innovation in environmental education in the digital dimension: an analytical review. Information and analytical support for the digital transformation of education and pedagogy. 2024. Issue 19. pp. 25–53.
4. Hrebeniuk, A., & Okseniuk, I. The 'digital turn' in education in the context of sustainable social development. Information Technologies and Learning Tools. 2024. Vol. 100, No. 2. pp. 14–21. DOI: 10.33407/itlt.v100i2.5514.
5. Dukh O. I., Galagan O. K., Mykhalyuk I. M. Implementation of informal environmental education for young people in the activities of civil society organisations. Kremenets: Taras Shevchenko State College of Public Administration, 2018.
6. Kazmirchuk N. Innovative technologies for shaping environmental culture: a European thesaurus. Science and Technology Today. 2023. No. 14 (28). pp. 469–479.
7. Kalyuzhna, Yu. S., & Koversun, S. O. Fostering environmental awareness among future specialists through the 'Introduction to the Profession' module: challenges and opportunities. Environmentally Oriented Higher Education – 2024. Kharkiv, 2024. pp. 46–49.
8. Karpash, O. M., Bloshchynska, V. A., & Karpash, M. O. Philosophy, environmental ethics and sustainable development. Environmental Safety and Balanced Resource Use. 2021. No. 2 (24). pp. 123–130. DOI: 10.31471/2415-3184-2021-2(24)-123-130.
9. Kleeevska V. L., Kruchyna V. V., Darmofal E. A. Teaching 'Environmental Ethics' as a means of raising the level of environmental culture among higher education students. Environmentally Oriented Higher Education – 2024. Kharkiv, 2024. pp. 50–52.

10. Kovalchuk V. Digital technologies in shaping students' environmental culture in line with sustainable development goals. Ukrainian Vocational Education. 2025. No. 18. pp. 128–136. DOI: 10.33989/2519-8254.2025.18.347735.
11. Kravchenko L. V. Modern innovative approaches to the formation of an ecological culture among the younger generation in a bio-adequate environment. Myrhorod: MAN, 2025.
12. Lebid, O. M. Environmental education and current issues regarding the environmental situation in Ukraine. Bila Tserkva: BINPO, 2024.
13. Lukianova L. B. Methodological analysis of the content of environmental education. Kyiv: Institute of Pedagogical Education and Adult Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 2024. pp. 115–118.
14. Safranov T. A. Conceptual foundations of the greening of higher education in Ukraine. Environmentally-oriented higher education. Methodology and practice – 2024: conference proceedings. Kharkiv: KNUCA, 2024. pp. 102–105.
15. Sbrueva A., Chernyakova Zh. Informal environmental education as a priority for the World Organization of the Scout Movement. Pedagogical Sciences: Theory, History, Innovative Technologies. 2024. No. 4 (138). pp. 424–446. DOI: 10.24139/2312-5993/2024.04/424-446.
16. Skiba V. P., Ganchuk M. M., Ayubova E. M. The importance of the practical implementation of environmental competence. Environmentally-oriented higher education. Methodology and practice – 2024: conference proceedings. Kharkiv: KNUCA, 2024. pp. 110–114.
17. Soroka M. L. The effectiveness of case-based methods in enhancing the technogenic-environmental component of the qualifications of employees of hazardous goods transport operators. Environmentally-oriented higher education – 2024. Kharkiv, 2024. pp. 114–116.
18. Tolochko, S. V. (ed.). Environmental education and environmental competence: methodological foundations and innovative educational practices: monograph. Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University, 2024. 210 pp.
19. Tolochko S. V., Bordyug N. S., Myronets L. P. I Know. I Can. I Act: a teaching guide on developing pupils' environmental competence. Kropyvnytskyi: Imex- LTD, 2022.
20. Fatiyanova, T. O. Environmental education for primary school pupils using innovative technologies. Prospects and Innovations in Science. 2024. No. 12(46). pp. 852–860.
21. European Scout Committee. Regional Scout Plan 2022–2025 with KPIs and Action Plans. Geneva: WOSM, 2022.
22. Kolb D. A. Experiential learning: Experience as the source of learning and development. 2nd ed. New Jersey: Pearson Education Inc., 2014. 384 p.
23. United Nations. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. UN General Assembly Resolution A/RES/70/1, 2015.
24. World Scout Bureau. World Scout Environment Programme: Activities & factsheets. Switzerland: World Scout Bureau, 2009

Belkheiri N.,
PhD, Director of Laboratory for Inorganic, Organic and Bio-Inspired Chemistry Research, Faculty of Exact Sciences and Computer Science, University of Djelfa, Algeria, belkheirinadji@yahoo.fr

Kuznetsov V.,
Doctor of Philosophical Sciences, Principal Research Fellow of the Department of Logic and Methodology of Science, H. S. Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine, Professor of The National University "Kyiv-Mohyla Academy", Chair of Physico-Mathematical Disciplines, vladkuz8@gmail.com /kuznetsovvi@ukma.edu.ua

FROM THE TRIPLET TO THE TRIAD MODEL OF SCIENTIFIC CONCEPTS: A NEW METHODOLOGICAL FRAMEWORK FOR UNDERSTANDING CONCEPTUAL EVOLUTION IN SCIENCE EDUCATION

Abstract. This paper presents a new methodological framework for analyzing the structure and evolution of scientific concepts, a matter of critical importance for science education, where the term "concept" remains widely used despite fundamental differences in its understanding [Weitz, 1988; Feest & Steinle, 2012]. We start with the Triplet Model [Kuznetsov, 1997a, 1998], which decomposes a concept into three components [Base, Representation, and Linkage]. Then we transform it into a more practically operable, historically and socially relevant/susceptible Triad Model by dividing Linkage into three types: Empirical-Technical, Explanatory-Theoretical, and Institutional-Social. This expanded model aims to address a methodological gap in educational studies that treat concepts as static entities, ignoring their dynamic nature and intrinsic connection to laboratory practices, symbolic systems, and cultural contexts [Taber, 2020]. By applying the model to the evolution of a fundamental educational concept (intelligence), we illustrate how its components evolve asynchronously during major conceptual shifts [Rocke, 2010; Vosniadou, 2013]. The paper concludes with a discussion of the pedagogical implications of this analytical framework, suggesting it can provide a powerful tool for curriculum design, teaching method development, and understanding learners' conceptual difficulties [Treagust & Duit, 2008], while emphasizing the importance of social and institutional context in constructing and stabilizing scientific meaning [Driver et al., 1994].

Анотація. У статті представлено нову методологічну основу для аналізу структури та еволюції наукових понять, що має критичне значення для наукової освіти, де термін «поняття» є широко використовуваним, незважаючи на фундаментальні відмінності в його розумінні [Weitz, 1988; Feest & Steinle, 2012]. Ми починаємо з триплетної моделі [Kuznetsov, 1997a, 1998], яка розкладає поняття на три компоненти (база, репрезентація та зв'язок). Потім ми трансформуємо її в більш практично придатну, історично та соціально

релевантну/сприйнятливу тріадну модель, розділяючи зв'язок на три типи: емпірично-технічний, пояснювально-теоретичний та інституційно-соціальний. Ця розширена модель має на меті усунути методологічну прогалину в освітніх дослідженнях, які розглядають поняття як статичні сутності, ігноруючи їхню динамічну природу та внутрішній зв'язок з лабораторною практикою, символічними системами та культурним контекстом [Taber, 2020]. Застосовуючи модель до еволюції фундаментальної освітньої концепції (інтелекту), ми ілюструємо, як її компоненти розвиваються асинхронно під час основних концептуальних зрушень [Rocke, 2010; Vosniadou, 2013]. Стаття завершується обговоренням педагогічних наслідків цієї аналітичної структури, припускаючи, що вона може стати потужним інструментом для розробки навчальних програм, розробки методів навчання та розуміння концептуальних труднощів учнів [Treagust & Duit, 2008], водночас підкреслюючи важливість соціального та інституційного контексту в побудові та стабілізації наукового значення [Driver et al., 1994].

1. Introduction: the problematics of "Concept" in science education

The term "concept" constitutes a central pillar of educational and epistemological discourse, widely used in curriculum design, lesson planning, and learning assessment. However, a significant paradox lies in the fact that this foundational term itself is often left without a precise analysis of its internal structure or mechanisms of transformation [Gabbay, Pelletier & Woods, 2004]. Many educational theories treat scientific concepts as static entities or verbal definitions to be transmitted to the learner, forgetting that living scientific concepts are, in essence, **complex, historical, and multifaceted entities** formed and developed through the interaction of experience, symbolism, theory, and society [Bensaude-Vincent & Simon, 2008; Scerri, 2020].

This article aims to bridge this methodological gap by presenting and developing a robust analytical framework: **The Triad Model of scientific concepts**, an evolution of the original Triplet Model [Kuznetsov, 1997a, 1998, 2003]. The initial Triplet Model and its application to analyzing the historical evolution of fundamental chemical concepts provided a proof of concept for this structural approach [Belkheiri & Kuznetsov, 2026a]. We argue that this model not only provides a precise philosophical lens for analyzing the history of science but also offers a practical and valuable tool for educators to understand the complexities of the teaching and learning process itself. It helps explain why some primitive representations persist despite theoretical changes (continuity of Representation R), how new laboratory practices (change in Technical Linkage L_1) can drive theoretical rethinking (change in Theoretical Linkage L_2), and the role of the classroom environment and educational traditions (Institutional Linkage L_3) in stabilizing or undermining conceptual understanding [Arabatzis & Schickore, 2012; Kelly, 2014].

2. The inadequacy of traditional models: from singlet to duplet

To appreciate the value of the Triad Model, one must first highlight the limitations of prevailing models of concept analysis, which can be classified into two main categories [Kuznetsov, 1997a]:

Table 1. *Comparison of traditional concept analysis models with the triad model*

Model	Formula	Description	Main limitation	Educational example
Singlet models	C(X) = ⟨N(X)⟩	The concept is reduced either to its **name** (word) or to an undifferentiated **idea/principle**.	Treats the concept as a given, assumes a stable word-world correspondence. Unable to explain change	Considering the concept of "force" in physics as merely its verbal definition in the textbook.
Duplet Models	C(X) = ⟨Z(X), Y(X)⟩	Divides the concept into duality, such as **extension and intension** (set and attributes) or **reference and sense** [Frege, 1892]; Can be described by fuzzy set models [Zadeh, 1965; Ganter, Stumme & Wille, 2005].	More advanced but still treats the concept as a relatively static pairing. Focuses on abstract logical dimension and ignores practice and context [Smith & Medin, 1981].	Analyzing the concept of "living organism" through a list of its properties (extension) and its name (intension), ignoring the ecological context and techniques used to study it.
Triad model (developed)	C(t) = ⟨ B(t), R(t), L(t) ⟩ where L(t) = f(L_1, L_2, L_3)	The concept is a dynamic three-dimensional system: **Base (B)**, **Representation (R)**, and **Tri-leveled/typed Linkage (L)**.	**Advantage**: Analyzes the concept as a complex, historical, multi-level entity, grounded in actual scientific practice. Capable of explaining both continuity and change [Kuznetsov & Kuznetsova, 1998].	Explains how a student's understanding of "heat" is shaped through: experiments (L_1), theories (L_2), and the teacher's explanation and assessment methods (L_3) [based on Vygotsky, 1978; Mercer, 1995].

The limitations of traditional models are evident in the educational context. When the concept of the "atom" is presented to students merely as "the smallest part of an element", or as a list of properties (mass, atomic number in the Periodic Table), it is stripped of its long history (from philosophical idea to quantum model), the experimental practices that revealed it (Rutherford's experiment), and the social context that made this representation accepted (textbooks, exams). This abstraction is a source of **conceptual difficulty** for learners [Taber, 2019; diSessa, 2006].

3. The Triad Model: structure and mechanisms

The Triad Model proceeds from the vision that a mature scientific concept is not an abstract idea, but a **complex system** composed of three interacting components [Kuznetsov, 1997a, 2004]. This model has been successfully adapted to analyze the polysystemic nature of chemical theories, demonstrating its flexibility and analytical power [Belkheiri & Kuznetsov, 2026b]).

1. **The Base (B): the referential domain.** This is the set of phenomena or entities to which the concept refers. It is not merely a "list of things", but a domain of possibility that also includes the initial theoretical framework that defines the *type* of entities under investigation (e.g., is an "element" a philosophical principle or an indecomposable substance?) [Burgin & Kuznetsov, 1993].
2. **The Representation (R): the symbolic system.** This comprises the linguistic, mathematical, and visual means used to denote the base and manipulate it intellectually. It includes: **terminology** (e.g., "oxidation"), **formulae** (e.g., H_2O), **diagrams**, **physical models** (ball-and-stick), and **metaphors** ("electron cloud") [Frigg & Nguyen, 2020].
3. **The Linkage (L): connection mechanisms.** This is the **crucial development from Triplet to Triad**. Instead of viewing linkage as a single component, we analyze it into three interconnected types [development inspired by Kuznetsov, 1997a, and integrated with Hendry et al., 2011; Vickers, 2022]. This tripartite division allows for a much finer-grained analysis of how concepts are anchored in practice, similar to how material response drives theory evolution in computational chemistry [Belkheiri, 2026]:

- **L_1: Empirical-technical linkage:** *How do we interact with the phenomenon?* It includes laboratory procedures, measuring instruments, technical protocols, and sensory skills (Chang, 2004; Rothbart, 1998).
- **L_2: Explanatory-theoretical linkage:** *How do we interpret what we observe?* It includes theories, explanatory models, rules of inference, and causal frameworks.
- **L_3: Institutional-social linkage:** *How do we agree on meaning and transmit it?* It includes the conventions of the scientific community, educational traditions, textbooks, assessment systems, and classroom discourse [Latour, 1987; Kelly, 2014].

The Pivotal Principle: Asynchronous Evolution. The three components (B, R, L) do not change simultaneously or at the same rate. During major shifts, one may change rapidly while another remains stable, creating continuity within discontinuity. This principle explains, for instance, how students may continue to use old terminology (R) (like "gain of oxygen") for a period even after understanding the new theory (L_2) (electron transfer theory), a phenomenon documented in conceptual change research [Vosniadou & Brewer, 1992].

4. Applying the model: analyzing the evolution of a foundational educational concept (intelligence)

To make the analysis more relevant to the conference's general educational audience, we apply the Triad Model to the evolution of the concept of "intelligence", which has undergone profound shifts in its Base, Representation, and Linkage, clearly illustrating the interaction between the three linkage levels in an educational context.

Table 2. Analysis of the Evolution of "Intelligence" through the Triad Model

Component	**Psychometric/hereditarian Model (Early 20th C.)**	**Theory of multiple intelligences [Gardner, 1983]**	**Contextual/dynamic model (contemporary)**	**Educational/pedagogical implication**
Base (B)	An internal, stable, general, heritable trait (g-factor).	A set of relatively independent abilities (linguistic, logical-mathematical, musical, etc.).	A dynamic process arising from the interaction between the individual and cultural, social, and material contexts.	**Radical change**: From a fixed internal trait to an interactive, dynamic process. Has profound implications for assessment and intervention.
Representation (R)	**A single number (IQ)**, normal distribution curves.	**A list of intelligences**, diverse learner profiles, activities expressing each intelligence.	**Narratives and performance in context**, portfolios, performance-based assessments.	**Complete change**: From reducing complexity to a number to pluralistic, descriptive representations.
Technical linkage (L_1)	Standardized **paper-and-pencil tests** [e.g., Stanford-Binet].	Diverse **performance tasks**, observation in natural contexts.	**Authentic assessments**, analysis of interactions in real contexts, digital tools.	**Change in tools**: From lab-like tests to observation in natural environments and digital technologies.
Theoretical linkage (L_2)	**General factor theory**, focus on heritability and stability.	**Pluralistic theory**, focus on developing intelligences through experience.	**Cultural-historical theories**, focus on social mediation and distributed cognition.	**Theoretical change**: From genetic-physiological to cultural-interactionist explanation.
Institutional linkage (L_3)	**Schools and institutions** using IQ for streaming and tracking.	**Educational movements** advocating for individual differences and differentiated learning.	**Inclusive learning environments**, formative assessment policies, and flexible curriculum standards.	**Change in practice**: From sorting institutions to adapting institutions focused on growth.

From this analysis, we discern that the **Institutional Linkage (L_3)** (e.g., schools and admission tests) played a major role in stabilizing the singular representation (R) (the IQ number) for a long time, despite subsequent theoretical (L_2) challenges. In education, this illustrates that changing a deeply entrenched concept like "intelligence" requires not only a new theory (L_2) but also new assessment techniques (L_1) and comprehensive institutional change in school culture and policies (L_3) [Scott et al., 2006].

5. Pedagogical Implications and Discussion

The Triad Model offers deep insights into science education practice:

1. Diagnosing Conceptual Difficulties: Conceptual difficulty can be analyzed not as a simple "error", but as a failure to link the model's components. For example:
* Failure in **L_1**: Not linking the symbol (R) (e.g., the formula H_2O) to a sensory experience with water (B).

* Failure in **L_2**: Using an alternative theory (e.g., "fire as a substance") to explain the phenomenon [a misconception as described by Vosniadou, 2013].

* Failure in **L_3**: Adopting definitions and template solutions from the textbook without building personal meaning within the learning community [Mercer, 1995].

2. Designing Curriculum and Teaching: The model suggests designing integrated learning that considers all three linkage levels:

* **L_1**: Focus on genuine investigative and experimental activities [aligning with inquiry-based learning, Bybee et al., 2006].

* **L_2**: Present models and explanations progressively and connected to experience [as in model-based teaching, Gilbert & Justi, 2016].

* **L_3**: Create a dialogic classroom environment, use precise language, and encourage social meaning-making [scientific discourse as in Mortimer & Scott, 200].

3. Understanding the Historical and Cultural Nature of Knowledge: The model highlights that scientific concepts are not absolute truths but historical and cultural products [Bensaude-Vincent & Simon, 2008]. This can foster **critical thinking** in learners and open the door to presenting **non-Western contributions** (like Arabic alchemy) not as "primitive", but as complete conceptual systems with their own rules, representations, and linkages [Al-Khalili, 2011; Sivin et al., 2001].

4. Comparison with Educational Theories of Conceptual Change: The Triad Model complements prevailing educational theories:

Table 3. Comparing the Triad Model with selected educational frameworks

Educational framework	Focus	Contribution of the Triad Model
Conceptual change theory [Posner et al., 1982; Vosniadou, 2013)	Focus on **the theoretical linkage (L_2) and the conflict between** mental models.	Adds the **Technical (L_1)** and **Institutional (L_3)** dimensions as primary drivers of change and sources of difficulty.
Social Constructivism [Vygotsky, 1978; Driver et al., 1994]	Focus on **institutional-social linkage (L_3)** and cultural mediation tools (part of R).	Provides a systematic analysis of mediation tools (R) and links them organically to practice (L_1) and theory (L_2).

Educational framework	Focus	Contribution of the Triad Model
Inquiry-based learning [Bybee et al., 2006]	Focus on **empirical-technical linkage (L_1)**.	Explicitly links inquiry to the necessity of developing representations (R) and explanations (L_2) within a social context (L_3).
Modeling in science education [Gilbert & Justi, 2016]	Focus on **representation (R)** and model-building.	Clarifies that models (R) derive their meaning only by being linked to the base (B) through the tri-level/type linkage mechanisms.

6. Conclusion and recommendations

The transition from the Triplet to the Triad Model represents more than a technical improvement; it is a shift towards a more holistic and complex understanding of scientific and educational concepts. This understanding is not confined to philosophers and historians of science but is an **essential tool for the reflective educator** [Duschl & Grandy, 2012].

Recommendations for educational practice:

1. **Explicit teaching of concept structure:** A simplified Triad Model can be introduced to students themselves to help them analyze their own concepts and understand how scientific knowledge is formed [towards conceptual metacognition, Treagust & Duit, 2008].

2. **Integration of the three components:** Design instructional units that integrate experimental activities (L_1) with model and explanation building (L_2, R) within a critical collaborative environment (L_3) [a synergistic approach as in Scott et al., 2006].

3. **Attention to history and philosophy:** Use the historical analysis of concepts (as in Table 2) as a teaching strategy to demonstrate the dynamic nature of science [the History and Philosophy of Science in Science Education approach, Matthews, 2014].

4. **Developing new assessment tools:** Assess student understanding not only of a concept's definition (an aspect of R) or its application (an aspect of L_2), but of their ability to link representations, experiments, and theories within a concrete context [multidimensional assessment, Liu, Lee & Linn, 2010].

5. **Explaining/understanding students' difficulties and failures in attaining new concepts:** The Triad Model provides a diagnostic framework for moving beyond labeling student ideas as simply "wrong". It allows educators to pinpoint the specific component or linkage where understanding breaks down. For instance, a failure may stem from a lack of experiential grounding (L_1), an alternative theoretical framework (L_2), or a classroom culture that rewards rote memorization over sense-making (L_3). This targeted diagnosis enables more effective, personalized instructional interventions that address the root cause of the difficulty rather than its superficial symptom [based on the analytical approach demonstrated by Taber, 2019; diSessa, 2006].

We conclude that the Triad Model, with its focus on the **multi-leveled/typed and asynchronously evolving nature of concepts**, offers a rich framework that can enrich

educational discourse and bridge the gap between abstract educational theory and complex classroom practice. It is a call to move from teaching "concepts" as ready-made facts, to fostering **conceptual competence** as the ability to participate in the very processes that create and evolve scientific meaning. This framework thus not only explains how past concepts changed but also equips educators with a tool for understanding and fostering genuine conceptual change in the minds of today's and tomorrow's learners.

Acknowledgments.

Belkheiri would like to express his sincere gratitude to Ms. Naima Seddiki for her valuable personal support during the preparation of this work.

Kuznetsov is grateful to the Ukrainian Armed Forces and Ukraine's Western allies, who made the preparation of this article possible. He also confirms that this work is a partial fulfilment of the project 'Knowledge in action: logical, epistemological and institutional-normative dimension' at Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine.

REFERENCES:

1. Al-Khalili, J. (2011). The house of wisdom: How Arabic science saved ancient knowledge and gave us the Renaissance. Penguin Press.
2. Arabatzis, T. & Schickore, J. (2012). Ways of integrating history and philosophy of science. Perspectives on Science, 20(4), 395–408.
3. Belkheiri, N. (2026). Unexpectedness in organic chemistry: towards a new material epistemology. Foundations of Chemistry. https://doi.org/10.1007/s10698-025-09561-1
4. Belkheiri, N., & Kuznetsov, V. (2026a). The Triplet Transformation: Modeling the Evolution of Fundamental Chemical Concepts through the Base-Representation-Linkage Framework. [Manuscript submitted for publication].
5. Belkheiri, N., & Kuznetsov, V. (2026b). The Polysystemic Nature of Chemical Theory: Toward an Epistemology for Engaging with Material Complexity. [Manuscript submitted for publication].
6. Bensaude-Vincent, B., & Simon, J. (2008). Chemistry: The impure science. Imperial College Press.
7. Burgin, M. & Kuznetsov, V. (1993). Properties in science and their modelling. Quality and Quantity, 27(4), 371-382.
8. Bybee, R. W., et al. (2006). The BSCS 5E instructional model: Origins and effectiveness. BSCS.
9. Chang, H. (2004). Inventing temperature: Measurement and scientific progress. Oxford University Press.
10. diSessa, A. A. (2006). A history of conceptual change research: Threads and fault lines. In R. K. Sawyer (Ed.), The Cambridge handbook of the learning sciences (pp. 265–281). Cambridge University Press.
11. Driver, R., Asoko, H., Leach, J., Scott, P., & Mortimer, E. (1994). Constructing scientific knowledge in the classroom. Educational Researcher, 23(7), 5-12.

12. Duschl, R. A., & Grandy, R. E. (Eds.). (2012). Teaching scientific inquiry: Recommendations for research and implementation. Sense Publishers.
13. Feest, U. & Steinle, F. (Eds.). (2012). Scientific concepts and investigative practice. De Gruyter.
14. Frege, G. (1892). Über Sinn und Bedeutung. Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik, 100, 25–50.
15. Frigg, R., & Nguyen, J. (2020). Modelling nature: An opinionated introduction to scientific representation. Springer.
16. Gabbay, D. M., Pelletier, F. J. & Woods, J. (Eds.). (2004). Handbook of the history of logic: Logic A history of its central concepts (Vols. 1-11). Elsevier North-Holland.
17. Ganter, B., Stumme, G. & Wille, R. (Eds.). (2005). Formal concept analysis: Foundations and applications. Springer.
18. Gardner, H. (1983). Frames of mind: The theory of multiple intelligences. Basic Books.
19. Gilbert, J. K., & Justi, R. (2016). Modelling-based teaching in science education. Springer.
20. Hendry, R. F., Weisberg, M. & Needham, P. (2011). Philosophy of chemistry. In E. N. Zalta (Ed.), The Stanford encyclopedia of philosophy (Winter 2016 ed.). Stanford University.
21. Kelly, G. J. (2014). Discourse practices in science learning and teaching. In N. G. Lederman & S. K. Abell (Eds.), Handbook of research on science education (Vol. II, pp. 321–336). Routledge.
22. Kuznetsov, V. (1997a). Ponyatie i ego struktury: Metodologicheskii analiz (Concept and its structures: Methodological analysis). Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of Ukraine (In Russian).
23. Kuznetsov, V. (1998). Ponyattya ta yogo modeli [Concept and its models]. Philosophical Thought, 1: 61–80.
24. Kuznetsov, V. (2003). The triplet modelling of concept connections. In A. Rojszczak, J. Cachro, & G. Kurczewski (Eds.), Philosophical dimensions of logic and science (pp. 317-330). Kluwer.
25. Kuznetsov, V. (2004). On representing relations between physical concepts. Communication and Cognition, 37(2), 105-135.
26. Kuznetsov, V. & Kuznetsova, E. (1998). Types of concept fuzziness. Fuzzy Sets and Systems, 96(2), 129-138.
27. Latour, B. (1987). Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society. Harvard University Press.
28. Liu, O. L., Lee, H. S., & Linn, M. C. (2010). An investigation of teacher impact on student inquiry science performance using a hierarchical linear model. Journal of Research in Science Teaching, 48(7), 807-819. https://doi.org/10.1002/tea.20372
29. Matthews, M. R. (2014). Science teaching: The contribution of history and philosophy of science (20th anniversary revised and expanded edition). Routledge.
30. Mercer, N. (1995). The guided construction of knowledge: Talk amongst teachers and learners. Multilingual Matters. https://doi.org/10.21832/9781800418288

31. Mortimer, E. F., & Scott, P. H. (2003). Meaning making in secondary science classrooms. Open University Press.
32. Popovich, M. V. & Shashkova, L. A. (2017). Philosophy and education: life and vocation. Almanac. Philosophical Problems of the Humanities, 26: 4-9
33. Posner, G. J., Strike, K. A., Hewson, P. W., & Gertzog, W. A. (1982). Accommodation of a scientific conception: Toward a theory of conceptual change. Science Education, 66(2), 211-227. https://doi.org/10.1002/sce.3730660207
34. Rocke, A. J. (2010). Image and reality: Kekulé, Kopp, and the scientific imagination. University of Chicago Press.
35. Rothbart, D. (1998). Extending Popper's Epistemology to the Lab. Dialectica, 52(3), 247–254. https://doi.org/10.1111/j.1746-8361.1998.tb00052.x
36. Scerri, E. R. (2020). The periodic table: Its story and its significance (2nd ed.). Oxford University Press.
37. Scott, P. H., Mortimer, E. F., & Aguiar, O. G. (2006). The tension between authoritative and dialogic discourse: A fundamental characteristic of meaning making interactions in high school science lessons. Science Education, 90(4), 605-631. https://doi.org/10.1002/sce.20131
38. Sivin, N., Habib, S. I. & Raina, D. (2001). Situating the history of science: Dialogues with Joseph Needham. The American Historical Review, 106(1), 131-134. https://doi.org/10.2307/2652231
39. Smith, E. E. & Medin, D. L. (1981). Categories and concepts. Harvard University Press. https://doi.org/10.4159/harvard.9780674866270
40. Taber, K. S. (2019). Conceptual confusion in the chemistry curriculum: Exemplifying the problematic nature of representing chemical concepts as target knowledge. Foundations of Chemistry, 22(2), 309-334. https://doi.org/10.1007/s10698-019-09346-3
41. Taber, K. S. (2020). Foundations for teaching chemistry: Chemical knowledge for teaching. Routledge.
42. Treagust, D. F., & Duit, R. (2008). Conceptual change: a discussion of theoretical, methodological and practical challenges for science education. Cultural Studies of Science Education, 3(2), 297-328. https://doi.org/10.1007/s11422-008-9090-4
43. Vickers, P. (2022). Identifying future-proof science. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oso/9780192862730.001.0001
44. Vosniadou, S. (Ed.). (2013). International handbook of research on conceptual change (2nd ed.). Routledge.
45. Vosniadou, S., & Brewer, W. F. (1992). Mental models of the earth: A study of conceptual change in childhood. Cognitive Psychology, 24(4), 535-585.
46. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Harvard University Press.
47. Weitz, M. (1988). Theories of concepts: A history of the major philosophical traditions. Routledge.
48. Zadeh, L. A. (1965). Fuzzy sets. Information and Control, 8(3), 338-353.

Огірко О. В.,
доктор філософії, доцент,
доцент кафедри філософії та педагогіки,
Львівський національний університет ветеринарної
медицини та біотехнологій імені Степана Ґжицького,
OhirkoOleh@gmail.com

ЦІННОСТІ МИРУ ТА АНТИЦІННОСТІ ВІЙНИ В ДУХОВНО-МОРАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ МОЛОДІ

Анотація. Досліджуються концепції миру не просто як відсутності збройних конфліктів, війни, а як фундаментальні духовно-моральні категорії. Аналізуються внутрішні та зовнішні чинники, що сприяють формуванню культури мирного співіснування в сучасному суспільстві. Славетними духовними лідерами, що поширювали мир серед людей були Магатма Ґанді, Мартін Лютер Кінг та Нельсон Мандела. До поширення ідей миру долучилися відомі Вселенські Архиєреї: Іван XXIII, Іван Павло II, Венедикт XVI та Франциск. Святе Письмо наголошує на життя людей в мирі, а також закликає усіх людей доброї волі бути миротворцями.

Проаналізовано деструктивну природу війни як злого явища, що системно нівелює гуманістичні здобутки людства. Розглядаються також антицінності війни, які є своєрідними концепціями та моделями поведінки, що виникають в умовах збройного конфлікту та стають противагою моральним нормам цивілізованого світу.

Ключові слова: мир, цінності, війна, людина, духовність, моральність, Бог, диявол, Святе Письмо.

Abstract. The concepts of peace are explored not simply as the absence of armed conflicts or war, but as fundamental spiritual and moral categories. The internal and external factors that contribute to the formation of a culture of peaceful coexistence in modern society are analyzed. Famous spiritual leaders who spread peace among people were Mahatma Gandhi, Martin Luther King, and Nelson Mandela. Famous Roman Bishops joined in spreading the ideas of peace: John XXIII, John Paul II, Benedict XVI, and Francis. Holy Scripture emphasizes the life of people in peace, and also calls on all people of good will to be peacemakers.

The destructive nature of war as an evil phenomenon that systematically nullifies the humanistic achievements of mankind is analyzed. The anti-values of war are also considered, which are peculiar concepts and models of behavior that arise in conditions of armed conflict and become a counterweight to the moral norms of the civilized world.

Keywords: peace, values, war, man, spirituality, morality, God, devil, Holy Scripture.

Ключовими аспектами дослідження є розгляд таких цінностей, як милосердя, справедливість, толерантність та повага до людської гідності, як основи глобальної безпеки. З точки зору духовного виміру аналізується роль особистого внутрішнього

спокою (душевного миру) у запобіганні соціальній агресії та деструктивним настроям. Виховна роль у цьому надається значенню освіти та сімейного виховання у трансляції моральних ідеалів молодим поколінням.

Основні вектори аналізу антицінностей війни проявляються в дегуманізації, тобто в процесі втрати цінностей людського життя, перетворення особистості на «ресурс» або «ціль», що стає базовою антицінністю воєнного часу. Аналізується культ насильства та руйнації, що поширюється: агресія, жорстокість та домінування сили, які підміняють собою принципи права та справедливості. До інформаційної деградації включається роль обману, пропаганди та ненависті як інструментів легітимізації зла, що руйнують критичне мислення та довіру.

В українському освітньому просторі формування миротворчих компетентностей серед студентської молоді залишається недостатньо розробленим. В суспільній свідомості домінує уявлення про миротворчість як про військову діяльність, що затьмарює значний потенціал запровадження миротворчої освіти, яка, безумовно, є одним із ключових факторів становлення сучасного студентства. Актуальність цього питання підсилюється такими подіями як сучасна російсько-українська екзистенційна війна, що триває вже 13 років з часу анексії Криму та окупації Донбасу. Важливо також усвідомити духовні аспекти миротворчої освіти, які допоможуть використовувати їх в навчально-виховній діяльності у вищій школі.

Метою статті є дослідження та розкриття глибоких духовних вимірів миротворчості, висвітлення їхньої ролі у формуванні цілісної особистості, здатної до емпатії, співчуття та ненасильницької взаємодії, а також обґрунтування необхідності інтеграції духовних практик та цінностей у сучасні освітні програми з метою сприяння стійкому миру та гармонійному співіснуванню на індивідуальному, соціальному та глобальному рівнях.

Миротворча освіта визначається ЮНІСЕФ як: «…Процес просування знань, навичок, поглядів і цінностей, необхідних для зміни поведінки, яке дозволить дітям, молоді та дорослим запобігати конфліктам і насильству, як явним, так і структурним; розв’язати конфлікт мирним шляхом; і створити умови, що сприяють миру, будь то на внутрішньоособистісному, міжособистісному, міжгруповому, національному або міжнародному рівнях…» [1].

Миротворча освіта є проблемно-орієнтованим підходом, що має на меті сформувати в кожної особистості загальнолюдські цінності та моделі поведінки, які є фундаментом культури миру. Це включає в себе розвиток вмінь ненасильницького врегулювання конфліктів та заохочення до спільної діяльності заради досягнення спільного і бажаного майбутнього.

Про виховання миру можна прочитати в працях чеського педагога Яна Амоса Коменського (1592-1670), але термін і рух виховання миру набули своєї

популярності та процвітання на початку XX століття з іменем відомої італійської педагогині Марії Монтессорі (1870-1952), яка писала, що: «Встановлення тривалого миру – це справа освіти; все, що може зробити політика, – це утримати нас від війни».

Протягом історії людства поколіннями передавався неофіційний досвід мирного розв'язання конфліктів без застосування смертельної сили. Тисячолітні традиції корінних народів у сфері врегулювання спорів відігравали важливу роль у підтримці миру в їхніх громадах. Крім того, вагомий внесок у виховання миру протягом тисячоліть робили та роблять релігійні вчення, що проповідують мирні принципи. Пророка Старого Завіту Мойсея, а в Новому Завіті Господа нашого Ісуса Христа вважають просвітителями миру. До відомих духовних та державних діячів XX ст., які поширювали мир у світі, зараховують: Магатму Ґанді, Мартіна Лютера Кінга, Нельсона Манделу, святу Матір Терезу з Калькутти та ін. Магатма Ґанді (1869-1948) як філософ *та індійський державний і політичний діяч стверджував:* «Мир починається з кожного з нас»; «Ненасильство є найбільшою силою, яку має людство. Вона потужніша за наймогутнішу зброю масового знищення». А Матір Тереза (1910-1997), зокрема, наголошувала, що: «Мир починається з посмішки»; «Якщо ти будеш допомагати людям, вони відкинуть тебе, відкинуть це. Це не має значення – допомагай їм».

Цінності миру є проблемно-орієнтованим підходом до навчання, що має на меті формування в кожної особистості загальнолюдських цінностей та моделей поведінки, які є основою культури миру. Це передбачає розвиток навичок ненасильницького врегулювання конфліктів та активне заохочення до спільної діяльності задля досягнення спільного та бажаного майбутнього. Виховання миру охоплює формування миротворчих навичок, таких як діалог, медіація та творчі ініціативи. Педагоги миру, таким чином, навчають цінностям поваги, взаєморозуміння та ненасильства, надають інструменти для аналізу міжнародних конфліктів, сприяють розвитку альтернативних систем безпеки та застосовують демократичні й партисипативні методи навчання. Отже, освіта миру як практика та філософія передбачає узгодження ключових елементів між освітою та суспільством, де соціальні цілі (навіщо навчати), зміст (що вивчати) та педагогіка (як навчати) навчального процесу спрямовані на зміцнення миру [3].

Папа Іван XXIII (1881-1963) вважав, що не може бути миру між людьми, якщо немає миру всередині кожного з нас. Тому ЮНЕСКО дотримується припущення: «Оскільки війни починаються в головах людей, саме в головах людей повинні будуватися оборонні сили миру» [4].

За висловом блаженної пам'яті папи Франциска (1936-2025): «Мир – це не лише мовчання зброї та відсутність війни; це атмосфера доброзичливості, довіри та любові, яка може визріти в суспільстві, заснованому на турботливих

стосунках, в якому індивідуалізм, відстороненість та байдужість поступаються місцем здатності приділяти увагу іншому, вислуховувати його основні потреби, лікувати його рани, бути для нього інструментом милосердя та зцілення». Адже із «взаємного піклування одні про одних» народжується «інклюзивне суспільство, засноване на мирі та діалогові». Він неодноразово звертався до керівників держав світу: «Зупиніть війну. Ви повинні знайти спосіб вести переговори про мир. Докладайте зусилля для досягнення миру. Мир, досягнутий шляхом переговорів, завжди кращий, ніж нескінченна війна». Ще блаженний Августин (354-430) навчав: «Якщо ви хочете миру, готуйтеся до війни» – «Si vis pacem para bellum».

Фундаментальним ціннісним орієнтиром, що впливає на формування розуміння миротворчості, виступають сім'я та родина – особливо шановані в українській культурі інститути. Українські традиції відзначають важливість ролі батька, водночас підкреслюючи значущість жіночої ролі. Важливо також акцентувати на тому, що в українській родині народження доньки сприймалося з такою ж радістю, як і народження сина, адже для українців ніколи не було характерним звеличування чоловіка над жінкою чи приписування їй негативних, споконвічно «жіночих» рис. Отже, можна стверджувати, що українське суспільство толерантно налаштоване до жінки історично, яка традиційно є берегинею миру, бо завдяки жінці народжуються нові ідеї та зміцнюється віра в добро. Вона стоїть на захисті дитинства від війни, її присутність дарує відчуття дому та спокою, а її підтримка розвіює страхи [2].

Одна з фундаментальних європейських миротворчих цінностей, толерантність, є підґрунтям демократичного устрою та гарантій прав людини. Соціологічні дослідження серед українських громадян виявляють наявність гомофобних настроїв, зокрема щодо сексуальних меншин. Попри це, не слід робити однозначний висновок про нетолерантність українського суспільства, базуючись виключно на цьому аспекті, оскільки на законодавчому рівні гомосексуальні особи мають такі ж права, як і решта громадян. Крім того, необхідно брати до уваги вплив радянської епохи, протягом якої гомосексуалізм був криміналізований та сприймався суспільством як відхилення від норми. Присутність вказаної проблеми не слід вважати ознакою відсталості України від Європи, бо це закладено моральним імперативом Святого Письма: «Не обманюйте себе! Ані розпусники, ані ідолопоклонники, ані перелюбники, ані розгнуздані, ані мужоложники, ані злодії, ані зажерливі, ані п'яниці, ані злоріки, ані грабіжники – царства Божого не успадкують» (1 Кор. 6, 9-10). Сьогодні значна кількість громадян України повторно відкрила для себе церкву, вчення якої пропагує неприязнь до гомосексуалізму, як гріховного способу співжиття. Варто зазначити, що християнські цінності також мали велике значення для

багатьох поколінь європейців. Розглядаючи релігійний аспект, важливо підкреслити, що на території сучасної України історично християнство співіснувало з іншими віруваннями. Ця обставина сприяла унікальному розвитку мирних форм взаємодії між різними релігіями та формуванню релігійної толерантності як характерної риси українського народу [2].

У соціальному вимірі в поширенні миру значущими та актуальними є такі цінності, як свобода та солідарність. Ці моральні засади укорінилися в українському суспільстві завдяки безперервній боротьбі нашого народу за суверенітет. Тривала історія здобуття Україною незалежності, на наш погляд, стала ключовим імпульсом для формування національної любові до волі. Численні збройні конфлікти на території сучасної України сприяли виникненню солідарності через об'єднання місцевого населення з метою забезпечення безпеки та збереження національної свідомості. Сучасним відображенням цього є волонтерський рух, який став невід'ємною складовою глибоких трансформацій соціальної структури українського суспільства, набувши особливої гостроти з початком військових дій на сході країни [2].

Мир є важливою цінністю, яка необхідна для нормального розвитку не лише окремої людини, але також цілих народів і держав. Як цінність, мир повинен ґрунтуватися на принципі пошани людського життя. Мир – це не тільки відсутність війни; його неможливо досягнути без захисту добра людей, вільного спілкування між ними, пошани до гідності людини і народів, постійної підтримки братерства. Мир є справою справедливості і результатом любові.

Збереження миру – це завдання всіх людей доброї волі. Кожен покликаний до того, щоб зробити свій внесок у зміцнення та реалізацію миру. Для цього людина повинна великодушно ставитися до взаєморозуміння, поєднання, прощення і практичної допомоги потребуючим. При цьому треба починати від конкретних жестів миру в сім'ях, на місці роботи, у спільнотах, у громадському житті, в народних і міжнародних організаціях. Але насамперед мир повинен запанувати в людському серці. Безрезультатними будуть зусилля керівників держав, спрямовані на зміцнення миру, якщо громадяни тієї чи іншої держави будуть поширювати ворожі ідеології, расову ненависть, не довірятимуть один одному [6].

Шляхом до зміцнення миру згідно духовних принципів є безустанна праця та молитва задля настання справжнього і стійкого миру. Відомий вислів щодо збереження миру у цілому світі голосить: «Ora et labora» – «Молись і працюй». Забезпеченню миру в світі може і повинна служити справа об'єднання людей доброї волі. Для цього громадяни повинні співпрацювати не лише між собою, але з усіма, хто щиро прагне зберегти мир. Мир є не тільки християнською, а й загальнолюдською цінністю.

Миротворці – це ті, хто з допомогою Божою творять мир, сприймають навколишню дійсність реалістично і з надією очікують його та борються, шоб він настав. Мир є динамічним, кличе людину до щастя, відображає цілісність духа та тіла особи, гармонійні стосунки між Богом та людиною. Єдиним джерелом миру є Бог, а люди покликані бути своєрідними каналами, через яких мир поширюється у світі. Святий папа Іван Павло II (1920-2005) висловився так: «Немає миру без справедливості, немає справедливості без прощення».

Святе Письмо в особливий спосіб наголошує на життя людей в мирі. Мир є наслідком праведного життя як окремої людини, так і цілих народів: «І ділом справедливости мир буде, а плодом справедливості – спокій та безпека довічна. Народ мій житиме в оселі миру, в житлах безпечних і в осідках спокійних» (Іс. 32, 17-18). Людина втрачає дорогоцінний мир, коли чинить зло: «Немає для злих миру» (Іс. 48, 22). Люди покликані чинити мир не десь і колись, а вже тут і зараз. Апостол народів Павло закликав усіх: «Між собою будьте одної думки, про високе не мудруйте, радше до покірного схиляйтеся; не будьте зарозумілі на себе. Нікому злом за зло не віддавайте; дбайте перед усіма людьми про добро. Коли можливо, оскільки це від вас залежить, будьте з усіма людьми в мирі» (Рим. 12, 16-18). Апостол Яків теж закликав людей доброї волі до миру: «Плід праведности сіється в мирі тим, хто мир чинить» (Як. 3, 18).

Євангельські блаженства наголошують: «Блаженні миротворці, бо вони синами Божими назвуться» (Мт. 5, 9). Миротворцями можна назвати тих, чиє серце сповнене спокоєм, і хто вміє цей спокій передавати іншим людям. Їхні характерні риси – це уникнення сварок, прагнення до примирення між конфліктуючими сторонами та готовність до спільної діяльності. Мир – це найважливіший подарунок від воскреслого Спасителя. Коли людина досягає гармонії із собою, починає любити власну сутність і бачити свої позитивні сторони, вона здобуває мир і може ділитися цим станом з іншими. Мир необхідний у кожній родині, оскільки сімейні конфлікти завжди призводять до втрат [5].

Ісус Христос говорив до апостолів: «Мир залишаю вам, мій мир даю вам; не так, як світ дає, даю вам його» (Ів. 14, 27). Блаженної пам’яті папа Венедикт XVI (1927-2022) у своєму творі «Людська особа – серце миру» наголошував, що: «Мир є одночасно даром і завданням. Мир характеризує Боже діяння, яке виявляється у створенні впорядкованого і гармонійного світу». Мир – це Божий дар. Папа Франциск у творі «Радість Євангелія» наголошував, що: «Мир не слід ототожнювати з відсутністю війни. Мир день у день вдосконалюється постійними зусиллями,... щоб панувала досконала справедливість між людьми. Мир, який не є плодом цілісного розвитку всіх людй, не матиме майбутнього й завжди буде насінням нових конфліктів і різних форм насильства» [8].

Миру неможливо досягнути без захисту добра людей, вільного спілкування між ними, пошани гідності і прав, турботи про братерство людей і народів. Будувати мир – це значить боротися за життя. Це обов'язок кожної людини. Насамперед мир повинен запанувати в людському серці. «Миротворець – це той, хто дає мир іншому, але ніхто не може дати іншому того, що сам не має» (св. Григорій Ніський).

Праведний митрополит Андрей Шептицький (1865-1944) в праці «Божа мудрість» підкреслював, що: «Мир є одною з головних Божих прикмет, тому Святе Письмо наголошує: «Нехай Бог миру буде з усіма вами» (Рим. 15, 33); «Сам же Бог миру нехай освятить вас цілковито» (1 Сол. 5, 23); «Нехай Бог мира... зробить вас здібними виконувати його волю добрими ділами» (Євр. 13, 20-21)». Він підкреслював: «Найбільшою небезпекою є внутрішні роздори, поборювання себе взаємно і випливаюча з роздорів атаманщина, котра вже так дуже много причинилася до руїни й упадку всіх наших надій при першій нашій пробі побудувати Українську державу. Треба нам молитися про мир для нашого народу. А коли молимося про мир для людства, то оскільки більше треба нам молитися про мир серед нашого народу, про мир внутрішній, про заперестання ненависти, роздорів, ворожнечі й кровопролиття» [9].

Миротворець – це той, хто не чекає, поки інші збудують мир, а сам робить перші кроки до творення миру. Умиротворення розуму людини – це стан, в якому розум, скерований до серця, звільняється від хибних помислів. Неможливо творити мир без його джерела – Господа Бога. Миротворці є особами відкритими на Божий мир, які живуть ним і передають його. Це люди, що живуть в мирі і злагоді між іншими людьми, самим собою і своїм Творцем.

Отже, духовно-моральні цінності не є другорядними у миротворчій освіті, а становлять її сутнісну основу, що забезпечує глибину, стійкість та гуманістичну спрямованість процесу формування миротворців. Подальші дослідження у цій сфері матимуть важливе значення для збагачення теорії та практики миротворчої освіти, сприяючи вихованню молодого покоління, здатного будувати справедливий, гуманний та мирний світ.

Війна – це фізичне зло, яке є наслідком морального зла. Абсолютне зло – «дия-вол» (із грецької мови – той, що роз'єднує). Диявол як геній потворної інтелігенції. Моральне зло – це зло, яке людина обирає тією чи іншою мірою, в силу тих або інших причин. У ньому виділяють: ворожість як панування суб'єкта над людьми і навколишнім світом, що приводить до їхнього руйнування і загибелі. Воно виступає як егоцентричне самоствердження суб'єкта всупереч інтересам інших суб'єктів. Злом є все те, що переслідує, применшує, ображає, інструменталізує чи елімінує особу. Зло як свідома дія, як свідомий і свобідний виступ людини проти цінностей та об'єктивного стану речей в світі, проти Бога.

Зло як ідентифікація суб'єкта із світом антицінностей. Сатана (із грецької мови – обвинувачувач) як бажання стати понад існуючу шкалу онтологічних цінностей, понад існуючий порядок світу [6].

Антицінності війни – це руйнування моральних норм, девальвація людського життя та деградація гуманізму. Вони проявляються через жорстокість, брехню, ненависть, знищення культури та екології, а також руйнування особистих опор, сімейних зв'язків та зростання соціальної напруги.

Основні антицінності, породжені війною:

- **Знецінення людського життя:** вбивства, насильство та розгляд людини як витратного матеріалу.
- **Руйнування моралі та культури:** поширення ненависті, брехні, пропаганди та руйнування культурної спадщини.
- **Екологічна катастрофа:** знищення природи, заповідників та екосистем.
- **Соціальна дезорієнтація:** втрата довіри, розрив соціальних зв'язків (дружби, родинних стосунків), вимушена міграція.
- **Психологічна руйнація:** зневіра, страх, втрата внутрішніх опор та сенсів.

Війна часто перетворюється на боротьбу між цивілізаційними цінностями та антицінностями, де останні спрямовані на повне знищення протилежної сторони.

Блаженної пам'яті моральний авторитет України Патріарх Любомир Кардинал Гузар (1933-2017) характеризував війну як величезне лихо, яке руйнує життя, натомість справжній мир вбачав не лише у відсутності бойових дій, а в добрих стосунках, повазі до закону та правді. Приділяючи багато уваги проблемам війни та миру, він наголошував, що оборона своєї землі – це святий обов'язок, який потребує єдності та духовної сили.

Про війну як поразку Л. Гузар писав: «Війна – це поразка миру. Агресивна війна тільки матеріально і морально руйнує, а ніколи нічого позитивно не вирішує». Він теж висл**овлювався про сутність миру:** «Багато хто думає, що мир – то відсутність війни. Але мир є дещо більше. Мир – це ще й добрі стосунки між людьми, коли ми не брешемо один одному, не шукаємо вигоди». «Ми не агресори, ми обороняємося. І це наша сила». **Про ставлення до ворога кардинал Гузар писав так:** «Треба збудувати кордон, який чітко і ясно позначить: тут є ми, а ви – з другого боку, там робіть, що хочете». **Про майбутнє та відповідальність він говорив:** «Якою буде наша рідна Україна – залежить від нас, від кожного з нас».

Блаженніший Гузар підкреслював, що мир настає тоді, коли держави розуміють, що війна руйнує співжиття, а громадяни готуються до нього через внутрішнє очищення та сумлінну працю.

Війна – це жахлива подія, яка несе за собою не лише руйнування та смерть, але й глибокі духовно-моральні наслідки. Війна – це найгірше, на що здатна людина; це найагресивніший спосіб вирішення конфлікту, бо за ним йдуть тільки вбивства, людське горе, руйнування, скалічені життя. Її вплив на людей, суспільство та світ загалом є руйнівним.

До антицінностей війни належить: втрата життя, бо війна неминуче веде до загибелі людей, як військових, так і мирних жителів та руйнує моральні устої суспільства; жорстокість, бо саме війна породжує немилосердність, безсердечність, безжальність і знецінення людського життя; воїни та мирні жителі стають свідками та учасниками жахливих актів насильства, які залишають глибокі психологічні травми; невідповідність моральним принципам, бо війна суперечить багатьом фундаментальним моральним принципам, таким як цінність людського життя, співчуття, милосердя та справедливість; розкол і ворожнеча, бо війна роз'єднує людей, сіє ворожнечу та недовіру. Все це може призвести до етнічних чисток, геноциду та інших злочинів проти людяності, а також до того, що саме війна може стати причиною духовної кризи, адже люди втрачають віру в добро, справедливість і сенс життя.

Війна також має глибокий вплив на релігійні вірування, а саме: випробування віри, бо війна ставить під сумнів віру людей у всемогутність і милосердя Бога; релігійний фанатизм, бо війна може використовуватися для виправдання релігійного фанатизму та екстремізму; знищення релігійних пам'яток, бо війна часто веде до руйнування храмів, мечетей, синагог та інших релігійних споруд.

Війна – це завжди трагедія, яка не має виправдання. Її духовно-моральні наслідки є руйнівними, але їх можна подолати спільними зусиллями.

Війна – це злочин супроти життя, бо приносить зі собою страждання і смерть, горе та несправедливість. Війна завжди є поразкою для людства і, безперечно, вона не може вважатися єдиним способом вирішення конфліктних питань. .

Божа Заповідь наголошує: «Не убивай» (Вих. 20,13). Свідоме вбивство невинного глибоко протирічить людській гідності та святості Творця. В енцикліці II Ватиканського Собору «Gaudium et spes» (Радість і надія) Папа Павло VI (1897-1978) засудив будь-яку форму війни. Законна самооборона може бути не тільки правом, але й поважним обов'язком для того, хто несе відповідальність за життя інших, за спільне добро сім'ї та держави. Для оборони суспільного блага необхідно знешкодити агресора. Якщо є спосіб захистити людське життя від агресора і зберегти суспільний порядок та безпеку людей, не вдаючись до кровопролиття, влада повинна обмежитися цими засобами, тому що

вони більше відповідають конкретним умовам спільного добра і в більшій ступені відповідають гідності людини.

Праведний митрополит Андрей Шептицький (1865-1944), якого справедливо називають українським Мойсеєм, так висловлювався про війну: «Під час війни особливо важливо довіряти Богові. Воєнні часи приносять нам неодне терпіння і неодну спокусу. Йде лиш про це, щоб з Божою благодаттю тривати при Божому законі і сильно надіятися на Всевишнього, що його пресвята ласка оберне на наше добро всі терпіння, які нам зіслав... Заховуйте супокій. В Божих руках наша доля; без Божої волі і волос з голови не спаде. В Бозі наша надія і сила. В огні сеї страшної війни виковується красша для нас доля. Ви, що у бою щодня наражені на смерть, пам'ятайте заховувати серце, чисте від гріха, будьте все готові ставати перед Божим Престолом і здавати справу з цілого життя. Хоробро сповніть обов'язки! Побіда певна, а справа свята!» [12].

Він закликав українців в часи воєнних лихоліть зберігати єдність народу:

«Не треба Україні інших ворогів, коли самі українці українцям ворогами, що себе взаємно ненавидять і навіть не стидаються вже тої ненависті! […]Як довго не буде між нами християнської єдності, так довго й найслабший противник буде від нас сильніший! Як довго у національних справах більше пам'ятати будуть українці про власне індивідуальне добро, так довго загальна справа не буде могти успішно розвиватися. Бо тої загальної справи просто не буде, бо не буде її в свідомості і в совісті людей».

Сучасний Глава Церкви Блаженніший Святослав Шевчук говорить про геноцидність сучасної війни в Україні, про причини, чому росія прагне знищити Україну й українців. Блаженніший називає її колоніальною, і ось чому: «Якщо подивитися вглиб, то це – справжня колоніальна війна. По-перше, росія не визнає самого факту існування українського народу. Вони кажуть, що бути українцем означає бути послідовником якоїсь ідеології, що це не питання етнічної чи національної належності; що саме ідеологія нацизму зробила нас українцями, і тому вони починають війну, щоб нас денацифікувати, тобто знову перетворити на росіян. Очевидно, що ми маємо справу з абсолютно геноцидним планом, тому що денацифікація дорівнює винищенню. Як можна перетворити когось на росіянина, якщо він ніколи ним не був? Ми – українці з діда-прадіда. Ми маємо свою мову, культуру, історію, Церкви і, зрештою, маємо свою державу.

По-друге: це справді колоніальна війна, тому що росія вважає, що Української держави ніколи не існувало, що ми не маємо права на існування. Вважає, що Українська держава, яка постала після розпаду радянського союзу, була тимчасовою історичною помилкою. І ось великий «виправитель», який коригує історію, приходить, щоб нам нарешті показати, ким і чим ми маємо бути.

Постійно повторювалося, що Українська держава – «failed state», і не має жодного сенсу, пальцем ткнеш – і розвалиться. З такими надіями російський «виправитель і рятівник» вторгся в Україну, сподіваючись, що все саме собою розвалиться, і його зустрічатимуть квітами (а зустрічали насправді коктейлями Молотова, «Джавелінами», «Байрактарами» і незламним українським духом); що для громадян України їхня держава була кривдою, і він усіх ощасливить.

По-третє: росія для своєї величі завжди потребувала України. Чому? Бо вкрала наше коріння самоусвідомлення. Вони вкрали у нас Хрещення, прийняте Володимиром Великим. Вони привласнили собі історію Київської Русі. Вони вкрали центральну і державотворчу роль Києва. Щоразу, коли в Києві щось відроджувалося, коли він ставав центром – церковним, релігійним, культурним чи державним, завжди з півночі вторгалася «каральна експедиція», яка все нищила. Вони вважали, що без Києва росія не буде великою. Тобто наша земля для них – не окрема держава, а лише територія, на яку вони претендують. Ба більше, говориться, що це геополітично зона росії чи, якщо використати церковну термінологію, – їхня канонічна територія. Тому будь-яка відмінність українців для них образа. Вони хочуть перетворити українців на росіян, і в цьому весь трагізм цієї війни» [13].

Під час війни доводиться чути: «Якби був Бог, хіба б він допустив таку несправедливість, яка нині коїться в Україні?». Господь дуже любить людину до тої міри, що він не хоче забирати у неї її свободу навіть тоді, коли вона чинить злочини. Тобто злочини чинить людина, а в таких обставинах Господь Бог є особисто присутнім в тому, хто є жертвою тих злочинів. “То така дивна таємниця таїнства Божої любові. Ми, християни, віримо в Бога, який став людиною саме для того, аби мати людську волю, щоби не примушувати людину бути щасливою, а відкрити їй дорогу до вічного щастя» [14].

Для християн віра в Бога є джерелом сили та стійкості. «Бо ми можемо справді перемогти у цій війні лише тоді, коли будемо дуже любити свою Батьківщину, тих жінок і дітей, які терплять, коли ми будемо дуже любити той народ, який зараз так героїчно бореться» [14].

Як відомо, Бог ніколи не бажає і тим паче не створює страждань для людей. У нинішній війні український народ протистоїть не лише загарбникам, не просто російському війську. Як і в біблійні часи, так і зараз на нашій землі також відбувається боротьба добра зі злом, істини з неправдою, боротьба проти гріховної темряви, проти влади диявола у світі цьому. І наш народ воює на боці світла, разом з Богом. Кожне випробування – це можливість бачити Божу допомогу в подоланні зла.

Біблія не заперечує того, що коли нас вбивають, то треба захищатися. Захист Батьківщини – природне право і святий обов’язок громадянина. Церква тут не

може абсолютно бути на перешкоді. Навпаки, супроводжує своїх вірних в їхньому обов'язку захищати свою Батьківщину.

Антиціності війни будуть відчуватися протягом багатьох років після її закінчення. Їх подолання потребує значних зусиль з боку суспільства, релігійних лідерів та всіх людей доброї волі.

Ось деякі з можливих шляхів подолання антиціннностей війни: пам'ять про жертви, тобто важливо пам'ятати про жертв війни та вшановувати їхню пам'ять; прощення, яке не є легким, але воно необхідне для зцілення та примирення; відновлення, бо важливо відновлювати зруйновані війною міста, села, інфраструктуру та духовне життя; освіта, бо вона має сприяти миру, толерантності та взаєморозумінню; діалог, який слід вести між різними народами та культурами для запобігання війнам у майбутньому.

Отже, духовно-політичні виклики сучасної гібридної війни з росією дають можливість осмислити глибину трагедії українського народу, який став її жертвою, несе зараз неймовірні втрати.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Fountain S. Peace Education in UNICEF (Working Paper). New York: UNICEF, 1999. URL: https://www.unicef.org/lifeskills/files/PeaceEducationUNICEF.pdf.
2. Стадник М.М., Панченко А.Г. Актуалітети миротворчої освіти. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 2. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1569
3. https://www.peace-ed-campaign.org/uk/what-is-peace-education-exactly-and-why-do-we-need-it-opinion/
4. Папа Іван XXIII. Енцикліка «Мир на Землі». Рим, 1964, с. 54.
5. Ohirko Oleh. Christian-ethical measurement of Happiness. In Happiness And Contemporary Society : Conference Proceedings Volume. Lviv: SPOLOM, 2020. P. 181-184.
6. Огірко О. В. Християнська етика для всіх: словник християнсько-етичних термінів. ЛНУВМБ ім. Степана Ґжицького. Черкаси – Львів. 2016. 273 с.
7. Святе Письмо Старого і Нового Завіту. Рим. Вид-во: ОО Василіян. 1963.
8. Franciscus. Evangelii Gaudium. Rome. 2013. URL: https://www.vatican.va/content/francesco/en/apost_exhortations/documents/papa-francesco_esortazione-ap_20131124_evangelii-gaudium.html
9. https://catholicnews.org.ua/19-malovidomih-dumok-mitropolita-andreya-sheptickogo-pro-mir-oboronu-krayu-patriotizm-i-silu-kulturi/
10. 1Огірко О. В. Духовні аспекти миротворчої освіти. Збірник матеріалів «Миротворча освіта заради консолідованої та людиноцетричної Європи». Київський столичний університет імені Бориса Грінченка. Київ. 2025. С. 29-38.
11. Огірко О. В. Духовно-політичні виклики війни в Україні. Українське суспільство у перспективах розвитку: історичний, соціально-політичний, освітньо-педагогічний аспекти : матеріали VI Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції / Упоряд. Л.І. Ткаченко, В.М. Шульга. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2025. С. 994-1003.

12. Огірко О.В. Політичні погляди Андрея Шептицького. Національні інтереси України: науково-практичний журнал. Категорія Б. (Серія «Політологія»). Випуск № 2(7). К., 2025. С. 1192-1204.
13. https://ugcc.ua/data/viyna-rosiy-v-ukrayni-kolonialna-viyna-my-maemo-spravu-z-absolyutno-genotsydnym-planom-blazhennishyy-svyatoslav-2353/
14. https://glavcom.ua/country/society/chomu-boh-dopuskaje-taku-bidu-v-ukrajini-hlava-uhkts-pojasniv-chomu-pid-chas-vijni-ne-treba-vtrachati-viru-939576.html

Піддячий М. І.,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач відділу інноваційних технологій в освіті обдарованих
Інститут обдарованої дитини НАПН України, м. Київ, Україна,
pmiapn@gmail.com

ОСВІТА ЯК ПРОСТІР ФОРМУВАННЯ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ СОЦІАЛЬНО ЗРІЛОЇ ТА ПРОФЕСІЙНО ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті розглянуто освіту як системний простір формування смисложиттєвих цінностей соціально зрілої та професійно відповідальної особистості. Обґрунтовано роль освітнього середовища у формуванні світоглядних орієнтирів, розвитку наукового мислення та соціально-професійної зрілості учнівської молоді. Показано, що сучасна освіта виконує не лише функцію передачі знань, а й виступає соціокультурним механізмом формування інтелектуальної культури, відповідального ставлення до професійного вибору та активної громадянської позиції. Особливу увагу приділено взаємозв'язку між розвитком наукового мислення обдарованих учнів, організацією їхньої дослідницької діяльності та функціонуванням освітньо-наукового середовища, зокрема в системі Малої академії наук України. Розкрито значення спеціалізованої профільної середньої освіти наукового спрямування як інституційного механізму формування інтелектуальної автономії, рефлексивного мислення та професійної відповідальності особистості. Доведено, що освітнє середовище, яке інтегрує навчальну, дослідницьку та рефлексивну діяльність, створює умови для формування особистості, здатної до наукового пошуку, соціальної відповідальності та творчого перетворення суспільства.

Ключові слова: освіта; наукове мислення; обдаровані учні; смисложиттєві цінності; соціальна зрілість; професійна відповідальність; освітнє середовище; Мала академія наук України.

Abstract. The article considers education as a systemic space for the formation of life-meaning values of a socially mature and professionally responsible personality. The role of the educational environment in shaping worldview orientations, developing scientific thinking and socio-professional maturity of youth is substantiated. It is emphasized that modern education functions not only as a mechanism for knowledge

transmission but also as a socio-cultural environment that shapes intellectual culture, responsible professional choice and civic engagement. Particular attention is paid to the relationship between the development of scientific thinking of gifted students, the organization of research activities and the functioning of the educational and scientific environment, especially within the system of the Junior Academy of Sciences of Ukraine. The importance of specialized scientific-profile secondary education as an institutional mechanism for developing intellectual autonomy, reflective thinking and professional responsibility is revealed. It is proved that an educational environment integrating learning, research and reflective activities contributes to the formation of a personality capable of scientific inquiry, social responsibility and creative transformation of society.

Keywords: education; scientific thinking; gifted students; life-meaning values; social maturity; professional responsibility; educational environment; Junior Academy of Sciences of Ukraine.

Сучасні соціально-економічні, культурні та технологічні трансформації зумовлюють необхідність переосмислення функцій освіти в житті особистості та суспільства. За умов динамічної зміни соціальних ролей, професійних вимог і світоглядних орієнтирів освіта дедалі більше постає не лише як система передачі знань, а як простір смислотворення, у якому формуються життєві цінності, соціальна зрілість, відповідальність і здатність до свідомого професійного вибору [1].

У сучасній педагогічній думці проблема формування ціннісно-смислової сфери особистості набуває особливої ваги. І. Д. Бех підкреслює, що духовний розвиток особистості пов’язаний із засвоєнням моральних смислів, внутрішнім прийняттям цінностей і перетворенням їх на регулятори поведінки [1]. Відповідно, освітній процес має бути спрямований не лише на засвоєння інформації, а й на формування внутрішньої цілісності особистості, здатної до осмисленої діяльності та відповідального прийняття рішень.

У цьому контексті особливого значення набуває проблема розвитку обдарованих учнів як потенційного інтелектуального ресурсу суспільства. Саме ця категорія учнівської молоді найбільш чутлива до змісту, форм і якості освітнього середовища, яке або стимулює, або, навпаки, стримує становлення їхнього інтелектуального та ціннісного потенціалу [6; 7]. Для таких учнів важливим є не лише високий рівень навчальних досягнень, а й розвиток наукового мислення, дослідницької культури, моральної рефлексії та соціальної відповідальності.

Наукове мислення в сучасних педагогічних дослідженнях трактується як інтегративна якість особистості, що поєднує логічність, доказовість, системність, критичність, рефлексивність та здатність до творчого пошуку [4; 5]. Воно формується не стихійно, а в спеціально організованому освітньому

середовищі, яке стимулює до виконання дослідницьких дій і передбачають: постановку проблем, висування гіпотез, інтерпретацію фактів, побудову аргументації та оцінювання результатів пізнання.

Важливим інституційним осередком такого середовища є Мала академія наук України, яка на офіційному рівні організовує дослідницьку діяльність учнів, конкурс-захист науково-дослідницьких робіт і низку освітньо-наукових програм для молоді. Офіційні матеріали МАН України наголошують на проблемно-пошуковому характері учнівських досліджень, їхній відповідності віковим можливостям учасників та значенні дослідницької діяльності для професійної орієнтації школярів.

Отже, осмислення освіти як простору формування смисложиттєвих цінностей соціально зрілої та професійно відповідальної особистості потребує теоретичного аналізу ціннісних засад освітнього процесу, структури наукового мислення обдарованих учнів, педагогічних умов його розвитку та функціонування освітньо-наукового середовища, зокрема в системі Малої академії наук України.

Метою статті є теоретичне обґрунтування освіти як простору формування смисложиттєвих цінностей соціально зрілої та професійно відповідальної особистості, визначення ролі наукового мислення та педагогічних умов його розвитку.

Теоретичні засади формування смисложиттєвих цінностей особистості в освіті

Формування смисложиттєвих цінностей є складним, багаторівневим процесом, що охоплює когнітивну, емоційно-ціннісну, мотиваційну та поведінкову сфери особистості. У педагогічному розумінні смисложиттєві цінності виступають не лише як система уявлень про добро, справедливість, відповідальність, працю, самореалізацію та суспільну користь, а і як внутрішній механізм життєвого самовизначення особистості.

З позицій філософії педагогічної дії освіта повинна бути спрямована на становлення суб’єкта, здатного до осмисленого вчинку, морального вибору та творчої участі в культурі [2]. Це означає, що освітній процес не може зводитися до суто інструктивного засвоєння знань; він має включати аксіологічний вимір, у межах якого знання співвідносяться з життєвим досвідом, суспільними потребами та особистісними смислами.

Смисложиттєві цінності формуються насамперед через взаємодію особистості з культурою, наукою та соціальними інститутами. Освіта є тією сферою, де ця взаємодія набуває системного характеру. Через зміст навчання, форми комунікації, стиль педагогічного супроводу, способи оцінювання та

моделі соціальної участі учнів створюється простір для осмислення людиною себе, свого місця у суспільстві, відповідальності за власні дії й результати праці.

У цьому аспекті особливо важливою є соціальна зрілість як інтегральна характеристика особистості, що виявляється у здатності діяти відповідально, співвідносити особисті інтереси із суспільним благом, дотримуватися моральних норм і брати участь у конструктивному перетворенні соціального середовища. Соціальна зрілість не виникає автоматично з віком, вона формується в освітньому процесі через включення учнів у діяльність, що потребує відповідальності, самоорганізації, рефлексії та комунікації.

Професійна відповідальність розглядається як вияв сформованості ціннісного ставлення до праці, результатів власної діяльності, професійного вибору та його наслідків. Умовою її становлення є раннє залучення учнів до інтелектуально насичених видів діяльності, у яких вони можуть усвідомити значущість знань, логіку професійної самореалізації та суспільну цінність майбутньої праці.

Таким чином, теоретичні засади формування смисложиттєвих цінностей в освіті пов'язані з розумінням особистості як суб'єкта культури, пізнання і відповідальної дії. Саме в освітньому просторі відбувається інтеграція інтелектуального розвитку, ціннісного самовизначення та підготовки до професійного життя [1; 2].

Освіта як соціокультурний простір становлення соціально зрілої особистості

У педагогічній науці освіта розглядається як соціокультурний феномен, що поєднує процеси навчання, виховання, розвитку й соціалізації. Її гуманістичний потенціал полягає в тому, що вона створює умови для формування не лише компетентної, а й внутрішньо зрілої особистості, здатної до відповідальної взаємодії з іншими людьми, культурою та суспільством [2].

Освітній простір набуває особливої значущості в період ранньої юності, коли відбувається інтенсивний розвиток самосвідомості, рефлексії, ціннісних орієнтацій, життєвих планів і професійних намірів. Саме в цей віковий період учні потребують не лише якісного навчального матеріалу, а й середовища, яке підтримує їхні інтелектуальні запити, стимулює самостійний пошук і сприяє усвідомленню життєвих смислів.

Становлення соціально зрілої особистості в освіті відбувається через залучення учня до різних видів діяльності: пізнавальної, комунікативної, творчої, дослідницької, громадянської. Кожен із цих видів діяльності виконує специфічну функцію. Пізнавальна діяльність розвиває інтелектуальні здібності; комунікативна – формує соціальні навички та здатність до діалогу; творча – сприяє самовираженню; дослідницька – формує досвід пошуку істини, роботи з

доказами та відповідальності за результати; громадянська – забезпечує усвідомлення своєї ролі в суспільстві.

Таким чином, освіта як соціокультурний простір має потенціал не лише передавати знання, а й вибудовувати внутрішню архітектоніку особистості. Саме ця архітектоніка визначає, чи буде людина в майбутньому діяти відповідально, критично мислити, шукати істину, поважати працю і власним професійним вибором сприяти суспільному розвитку.

Розвиток наукового мислення як чинник формування смисложиттєвих цінностей

Одним із ключових механізмів становлення соціально зрілої та професійно відповідальної особистості є розвиток наукового мислення. Наукове мислення важливе не лише для підготовки майбутнього дослідника. Воно має ширше освітнє значення, оскільки формує культуру роботи з інформацією, здатність до аргументованого судження, критичного аналізу, рефлексії та відповідального ставлення до істини [5].

З огляду на це, розвиток наукового мислення слід розглядати як ціннісно значущий процес. Коли учень вчиться встановлювати причинно-наслідкові зв’язки, перевіряти достовірність фактів, аргументувати власну позицію, визнавати межі знання і відповідально ставитися до висновків, він не лише набуває інтелектуальних умінь, а й засвоює норми наукової етики, чесності, відкритості до перевірки й самокорекції.

Наукове мислення обдарованих учнів має складну внутрішню будову і включає низку взаємопов’язаних характеристик та структурних компонентів [4; 5]. У розгорнутому педагогічному трактуванні його можна подати як систему таких взаємопов’язаних рівнів:

1. *Інформаційно-знаннєвий рівень,* який охоплює наукові поняття, факти, теорії, закономірності та розуміння методів наукового пізнання;

2. *Когнітивно-операційний рівень,* що включає вміння аналізувати, порівнювати, класифікувати, узагальнювати, формулювати проблему, гіпотезу і висновки;

3. *Рефлексивно-оцінний рівень,* пов’язаний із самоаналізом, перевіркою логіки власних міркувань, оцінкою достовірності результатів, здатністю до інтелектуальної самокорекції;

4. *Інтенціонально-аксіологічний рівень,* що відображає мотивацію до пізнання, ціннісне ставлення до науки, інтерес до пошуку істини, відповідальність за результати інтелектуальної праці;

5. *Інноваційно-креативний рівень,* який виявляється у здатності продукувати нові ідеї, пропонувати нестандартні рішення, бачити перспективи розвитку проблеми [4; 5].

Така модель дає змогу стверджувати, що наукове мислення є не лише когнітивним, а й ціннісно-смисловим феноменом. Воно формує не просто знання про світ, а певний тип ставлення до світу – відповідальний, доказовий, відкритий до пошуку і самовдосконалення.

Модель структури наукового мислення обдарованих учнів

Ядро моделі – пізнавальна активність і потреба в істині; структурні компоненти: змістово-знаннєвий, логіко-операційний, критико-рефлексивний, мотиваційно-ціннісний, творчо-прогностичний; функціональні прояви: виявлення проблеми, побудова припущення, добір способів дослідження, аналіз і перевірка результатів, формулювання висновків, презентація й захист власної позиції; ціннісні результати: інтелектуальна чесність, відповідальність за судження, повага до доказів, готовність до самокорекції, внутрішня мотивація до пізнання, усвідомлення соціальної значущості знання.

Подана модель засвідчує, що розвиток наукового мислення безпосередньо пов'язаний із формуванням смисложиттєвих цінностей. Через дослідницьку діяльність учень починає усвідомлювати, що знання є не лише засобом досягнення успіху, а й формою служіння істині, суспільству, культурі та власному розвитку.

Педагогічні умови розвитку наукового мислення обдарованих учнів

Ефективний розвиток наукового мислення потребує створення спеціальних педагогічних умов. Насамперед ідеться про таку організацію освітнього процесу, за якої учень виступає не пасивним споживачем готової інформації, а суб'єктом пізнання, здатним до самостійної постановки питань, пошуку, аналізу необхідної інформації та формулювання висновків.

До основних педагогічних умов розвитку наукового мислення обдарованих учнів належать:

1) проблемно-дослідницький характер навчання, коли засвоєння знань відбувається через розв'язання пізнавальних завдань, аналіз суперечностей, побудову припущень і перевірку результатів;
2) інтеграція навчальної та дослідницької діяльності, за якої теоретичний матеріал не відокремлюється від практики наукового пошуку, а набуває особистісного смислу через досвід дослідження;
3) розвиток рефлексії, що передбачає навчання учнів аналізувати не лише результат, але й хід власного мислення, допущені помилки, ефективність стратегій і критерії оцінювання;
4) педагогічна підтримка інтелектуальної ініціативи, коли вчитель або науковий керівник не лише контролює, а й стимулює самостійність, пошукову активність, авторську позицію учня;

5) створення комунікативного наукового середовища, де учні мають можливість обговорювати ідеї, брати участь у дискусіях, представляти результати й захищати їх у фаховому діалозі;
6) ціннісне наповнення дослідницької діяльності, коли учень усвідомлює не лише техніку дослідження, але й його гуманітарний, суспільний та особистісний сенс [4; 7].

У сукупності ці умови забезпечують перехід від формального навчання до науково зорієнтованої освіти, яка розвиває в учня інтелектуальну автономію, мотивацію до пізнання та готовність до відповідальної професійної самореалізації.

Спеціалізована профільна середня освіта наукового спрямування як інституційний механізм формування відповідальної особистості

Особливого значення у розвитку наукового мислення й ціннісного самовизначення набуває спеціалізована профільна середня освіта наукового спрямування. Її теоретичні засади пов'язані з необхідністю створення такого освітнього змісту, який забезпечує не лише високий рівень предметної підготовки, але й входження учня в культуру наукового пізнання [4]. Це означає, що профільність має реалізовуватись не як вузька предметна спеціалізація, а як розвиток здатності до дослідницької діяльності, осмислення проблем, інтелектуальної самоорганізації та професійного самовизначення.

У такій моделі освіти учень поступово набуває досвіду роботи з науковими текстами, джерелами, поняттями, методами дослідження, а також презентувати результати, брати участь у фаховому обговоренні й будувати індивідуальну освітню траєкторію. Водночас профільна наукова освіта сприяє формуванню поваги до наукової праці, до об'єктивності та доказовості, а отже – і розвитку професійної відповідальності.

Структурна модель освітньо-наукового середовища Малої академії наук України

Одним із найбільш продуктивних середовищ для розвитку наукового мислення обдарованої молоді в Україні є Мала академія наук України. На офіційному сайті МАН України зазначено, що її діяльність спрямована на залучення молоді до науково-дослідницької діяльності.

Структурна модель освітньо-наукового середовища МАН України:

1. Цільовий блок: розвиток обдарованості, наукового мислення, дослідницьких компетентностей, професійної орієнтації та соціальної відповідальності учнів.

2. Змістовий блок: наукові знання; основи методології дослідження; міждисциплінарні зв'язки; академічна доброчесність; культура наукової комунікації.

3. Процесуальний блок: гурткова робота; наукові секції; консультації з науковими керівниками; індивідуальні та колективні дослідницькі проєкти; тренінги; конкурси-захисти; конференції; публічний захист результатів.

4. Комунікативний блок: взаємодія учня з педагогами, науковцями, ровесниками, експертним середовищем; включення в академічний діалог; формування навичок аргументації та презентації.

5. Рефлексивно-оцінний блок: самооцінювання; експертне оцінювання; рецензування; аналіз результатів; корекція пізнавальних стратегій.

6. Результативний блок: сформованість наукового мислення; стійка мотивація до пізнання; ціннісне ставлення до науки; соціальна зрілість; професійне самовизначення.

Зазначена модель демонструє, що освітньо-наукове середовище МАН є не просто організаційною формою позашкільної роботи, а цілісною системою, яка поєднує навчання, дослідження, комунікацію, рефлексію та професійну орієнтацію. Вона дає змогу розглядати МАН як важливий простір формування смисложиттєвих цінностей учнівської молоді.

Освіта, дослідницька діяльність і професійне самовизначення

Залучення учнів до науково-дослідницької діяльності має істотний вплив на їхнє професійне самовизначення. У процесі виконання дослідницьких завдань учні виявляють власні інтелектуальні інтереси, схильності, стиль мислення, рівень самостійності, наполегливість і готовність до тривалої інтелектуальної праці. Це створює підґрунтя для більш усвідомленого вибору подальшої освітньої та професійної траєкторії.

Особливо цінним є те, що дослідницька діяльність формує не лише фахові зацікавлення, а й загальнолюдські якості: відповідальність, самодисципліну, культуру аргументації, толерантність до альтернативних позицій, повагу до праці інших людей, наполегливість у досягненні мети. Усе це є важливими показниками соціальної зрілості особистості.

Отже, освіта, побудована на інтеграції цінностей, знань і дослідницької практики, створює умови для формування особистості, яка здатна не лише успішно навчатися, але й осмислено будувати власне життя, професійну траєкторію та соціальну участь.

Висновки. Отже, освіта виступає важливим соціокультурним простором формування смисложиттєвих цінностей соціально зрілої та професійно відповідальної особистості. Її сутність полягає не лише у трансляції знань, а в організації такого середовища, у якому інтелектуальний розвиток поєднується з духовно-ціннісним становленням, соціалізацією та професійним самовизначенням особистості.

Теоретичний аналіз засвідчив, що формування смисложиттєвих цінностей відбувається через включення учня в освітній простір, насичений культурними смислами, моральними орієнтирами та досвідом відповідальної діяльності. Одним із провідних механізмів цього процесу є розвиток наукового мислення,

яке має багаторівневу структуру та поєднує змістово-знаннєві, операційно-логічні, рефлексивні, мотиваційно-ціннісні й творчо-прогностичні компоненти.

Обґрунтовано, що розвиток наукового мислення обдарованих учнів потребує спеціальних педагогічних умов: проблемно-дослідницького характеру навчання, інтеграції навчальної та дослідницької діяльності, розвитку рефлексії, педагогічної підтримки інтелектуальної ініціативи, створення науково-комунікативного середовища та ціннісного наповнення пізнавальної діяльності.

Показано, що спеціалізована профільна середня освіта наукового спрямування та освітньо-наукове середовище Малої академії наук України створюють сприятливі умови для формування інтелектуальної культури, соціальної зрілості, відповідального ставлення до професійного вибору й активної участі учнівської молоді в науковому та суспільному житті.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні прикладних педагогічних моделей розвитку наукового мислення, ціннісного самовизначення та професійної відповідальності учнів у різних типах освітнього середовища.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех І. Д. Особистість у сяйві духовності : монографія / І. Д. Бех. Київ ; Чернівці : Букрек, 2021. 244 с.
2. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії : монографія / І. А. Зязюн. Черкаси : Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2008. 608 с.
3. Моляко В. О. Функціонування творчого мислення в інформаційно-віртуальному просторі суб’єкта : монографія / В. О. Моляко, Ю. А. Гулько, Н. А. Ваганова [та ін.] ; за ред. В. О. Моляка. Київ ; Львів : Видавець Вікторія Кундельська, 2021. 194 с.
4. Піддячий Микола. Теоретичні засади змісту спеціалізованої профільної середньої освіти наукового спрямування. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2024. № 4 (95). С. 38–46. DOI: 10.32405/2309-3935-2024-4(95)-38-46.
5. Піддячий Микола. Сутність поняття наукового мислення обдарованих учнів і його характеристики, особливості та структурні компоненти. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2025. № 3 (98). С. 5–12. DOI: 10.63437/3083-6425-2025-3(98)-01.
6. Дидактико-методичні засади організації навчального процесу в закладах освіти для інтелектуально обдарованих учнів : метод. рекомендації / І. С. Волощук, В. О. Киричук, В. М. Мадзігон, В. В. Мелешко, Я. М. Рудик, О. С. Шуленок, Л. А. Яременко. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2021. 70 с. URL: https://iod.gov.ua/content/docs/documentspdf/201/didaktiko-metodichni-zasadi-organizaciyi-navchalnogo-procesu-v-zakladah-osviti-dlya-intelektualno-obdarovanih-uchniv_.pdf
7. Рибалка В. В. Наукові визначення особистості та персонологічне мислення психолога і педагога / В. В. Рибалка // Психологія і особистість. 2013. № 1. С. 131–162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psios_2013_1_12

Поліхун Н. І.,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
завідувачка відділу підтримки обдарованості
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
np.iod@ukr.net

STEAM-ОСВІТА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ТРЕНДІВ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Анотація: Проаналізовано сучасні освітні тренди розвитку креативності, окреслено сутність креативності в умовах викликів сучасного світу та визначено можливості STEAM-освіти у цьому процесі на основі аналітичних документів OECD PISA 2022. Особливу увагу приділено педагогічним умовам ефективного розвитку креативності, зокрема інтеграції міждисциплінарного змісту, застосуванню проєктних і дослідницьких методів навчання, поєднання технічної і художньої творчості.

Обґрунтовано, що STEAM-освіта має значний потенціал як відповідь на сучасні освітні виклики, забезпечуючи розвиток креативності особистості не лише як компетентності, а як ключового ресурсу інновацій та адаптації здобувачів освіти до умов швидкоплинного світу.

Ключові слова: STEAM-освіта, креативність, міждисциплінарний зміст, проєктні та дослідницькі методи навчання

Abstract: Modern educational trends in the development of creativity are analyzed. The essence of creativity in the context of the challenges of the modern world is outlined and the possibilities of STEAM education in this process are determined based on OECD analytical documents. PISA 2022. Particular attention is paid to the pedagogical conditions for the effective development of creativity, in particular the integration of interdisciplinary content, the use of project and research teaching methods, the combination of technical and artistic creativity.

It is substantiated that STEAM education has significant potential as a response to modern educational challenges, ensuring the development of individual creativity not only as a competence, but also as a key resource for innovation and adaptation of education seekers to the challenges of the modern world.

Keywords: STEAM education, creativity, interdisciplinary content, project and research methods of learning

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується зростанням рівня невизначеності, що проявляється у швидких технологічних, соціокультурних і економічних трансформаціях. У цих умовах освіта постає як ключовий механізм забезпечення адаптивності та життєздатності особистості. Особливого значення набуває розвиток креативності як здатності до продукування нових ідей, гнучкого мислення та смислотворення, «навчання творчого мислення може допомогти молодим людям адаптуватися, розвинути здібності виконувати роботу, яку нелегко

відтворити за допомогою машин, та вирішувати дедалі складніші локальні та глобальні проблеми за допомогою нестандартних рішень» [1, С 7].

Міжнародні освітні дослідження підтверджують, що креативність стає однією з ключових компетентностей XXI століття. Зокрема, у межах дослідження PISA 2022 креативне мислення визначається як здатність генерувати, оцінювати та вдосконалювати ідеї, що призводять до оригінальних і ефективних рішень [2]. Водночас наголошується, що ця здатність є необхідною для адаптації до швидкозмінного світу та розв'язання складних соціальних викликів «Підтримка креативного мислення учнів може допомогти їм адаптуватися до світу, що постійно та швидко змінюється та зробити свій внесок у розвиток суспільства, в якому вони живуть, сьогодні та як майбутні працівники» [3].

Аналіз освітньої політики різних країн та міжнародних освітніх практик дозволяє виокремити ключові тренди розвитку креативності у навчальному процесі, показати можливості STEAM-освіти щодо розвитку креативності здобувачів та представити їх у нашому дослідженні.

Одним з важливих трендів сучасної освіти є інституціоналізація (унормування) креативності як освітнього результату. Відповідно до даних OECD, креативність інтегрується у національні освітні стандарти більшості країн і розглядається як обов'язковий результат навчання [2]. Це означає перехід від декларативного визнання креативності до її системного розвитку та оцінювання.

Наступним трендом визначимо переорієнтацію на відкриті міждисциплінарні завдання в оцінюванні освітніх досягнень учнів. У 2022 році дослідження PISA, яке чутливе до освітніх проблем сучасності, змінило основну парадигму оцінювання вперше включивши завдання без єдиної правильної відповіді, що передбачають генерацію множинних ідей щодо вирішення проблем у різних контекстах (наукових, соціальних, мистецьких). Учням пропонувалося надати кілька різних відповідей, або сформулювати відповідь, яка не є традиційною при виконанні відкритих завдань, при цьому відповіді могли мати форму рішення проблеми, творчого тексту або візуального артефакту. При цьому були запропоновані новітні методи оцінювання, засновані на рубриках та зразках відповідей, що дозволяє уніфікувати саме оцінювання креативності на основі збору та аналізу відповідей багатьох учнів з усього світу [3]. Загалом, це свідчить про зміну парадигми оцінювання – від репродуктивного до продуктивного мислення, що також сприяє визнанню універсальності креативності, розширює її розуміння, як універсальної мета-компетентності, що проявляється у будь якій галузі знань та діяльності. Важливим аргументом на користь універсальності креативності є також її зв'язок із різними типами діяльності та середовищами.

Дослідження на основі даних PISA 2022 показують, що розвиток креативного мислення залежить не від окремих факторів, а від комплексної взаємодії освітнього середовища, цифрових ресурсів і особистісних характеристик учня . Це ще раз підтверджує, що креативність функціонує як інтегративна якість, яка проявляється у різних контекстах і формах діяльності. [4]

Як уже зазначалось, сучасні дослідження OECD фіксують перехід від економічно орієнтованого розуміння креативності до більш гуманістичного, у якому вона розглядається як базова компетентність для життя, самореалізації та соціальної взаємодії [2]. Такий підхід відповідає трансформації соціально-економічних систем, де зростає роль інновацій, складних проблем і невизначених ситуацій, що потребують нестандартних рішень.

Отже, на сучасному етапі соціально-економічного розвитку креативність постає як: універсальна метакомпетентність, релевантна для всіх сфер діяльності, інтегративна характеристика особистості, що формується на перетині різних знань і досвіду, ключовий ресурс адаптації до невизначеності та генерації інновацій. Як і будь-яку іншу здатність, творче мислення можна розвивати шляхом практичного та цілеспрямованого застосування, а для цього необхідно розвивати нові форми навчання, які залучають творчу енергію та визнають творчий потенціал усіх учнів. У цьому контексті актуалізується потреба в освітніх підходах, які забезпечують розвиток креативності не лише як інструментальної навички, а як ціннісно-смислової характеристики особистості. Одним із таких підходів виступає STEAM-освіта.

Ключовою особливістю STEAM є інтеграція природничих наук, технологій, інженерії, мистецтва та математики, що створює умови для міждисциплінарної взаємодії, яка у свою чергу забезпечує розвиток різних типів креативності – наукової, художньої, технічної – та їх взаємозв’язок. Додавання мистецтва до предметів STEM принципово змінює логіку навчання, оскільки саме мистецький компонент активізує дивергентне мислення, сприяє розвитку уяви, емоційного інтелекту та емпатії, забезпечує перехід від “правильних відповідей” до відкритих інтерпретацій і смислотворення. Наразі, про це свідчить багато досліджень стосовно впливів STEAM на розвиток творчого мислення у процесі навчання на різних рівнях, практично у кожній предметній галузі, зокрема у дослідженні «За межами STEM: Загальний огляд впливу STEAM-освіти на креативність та інновації (2020–2025)» було проаналізовано численні дослідження та надано переконливі докази того, що проектні, дослідницькі, міждисциплінарні та технологічно-орієнтовані підходи до навчання STEAM суттєво покращують творче мислення, здатність до вирішення проблем, мотивацію та навички співпраці учнів різного віку та рівня навчання [5]. У цьому огляді також було зроблено висновок, що STEAM-освіта має значний потенціал як каталізатор для підготовки учнів до взаємодії з

більш складним інноваційним світом та запропоновано розуміння потенційних напрямків для розробки політики STEAM-освіти на рівні держав, її практичного впровадження у систему освіти.

Перехід від STEM до STEAM стає дедалі популярнішим у всьому світі в результаті зростаючого усвідомлення того, що економічна конкурентоспроможність та соціальне благополуччя значною мірою залежать від креативності та інновацій. На перевагу STEM, STEAM є більш цілісним підходом до навчання, зосереджується на розвитку творчого мислення, уяви та вирішення проблем цілісно, на додаток до технічних навичок. Поєднання технічної та художньої творчості у дослідницькій та проєктній діяльності дозволяє учням ефективно вирішувати реальні, міждисциплінарні завдання, набувати компетенції XXI ст., зокрема гнучкість, співпраця, готовність до прийняття творчих рішень та ін. Варто також зазначити, що STEAM не обмежується у своїй застосовності статтю чи віком, що передбачає широке застосування цього підходу до різних освітніх напрямів і середовищ. Також, формування креативності через активну діяльність і взаємодію у проєктах STEAM формує здатність до колективної творчості та співпраці. Важливою перевагою STEAM-освіти є її вплив не лише на когнітивні, а й на мотиваційні аспекти креативності. Дослідження демонструють, що участь у STEAM-діяльності: підвищує внутрішню мотивацію до творчої діяльності; формує відкритість до нового досвіду; розвиває самоефективність і впевненість у власних ідеях [6]. Це особливо важливо в умовах сучасного світу, де здатність діяти творчо пов’язана з готовністю до ризику і прийняття нестандартних рішень.

Як висновок, відмітимо, що ефективність STEAM-освіти як інструменту розвитку креативності зумовлена її здатністю інтегрувати різні типи знань і різні види діяльності у міждисциплінарному контексті, створювати середовище відкритих проблем і дослідницького пошуку, забезпечувати розвиток як технічних так і творчих навичок. У цьому контексті STEAM-освіта постає не лише як методичний підхід, а як освітня модель, що відповідає викликам сучасного соціально-економічного розвитку, де креативність є ключовим ресурсом інновацій і адаптації.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. OECD. PISA 2021 Creative Thinking Framework (third draft), OECD, Aprile, 2019. – 61 p.
2. OECD. PISA 2022 results. Volume III: Creative minds, creative schools. Paris: OECD Publishing, 2024. 312 p. URL: https://www.oecd.org/en/publications/pisa-2022-results-volume-iii_765ee8c2-en.html
3. OECD. Creative thinking in PISA 2022: Assessment and analytical framework. Paris:OECD Publishing, 2023. 180 p. URL: https://www.oecd.org/pisa/innovation/creative-thinking/
4. Chu X, More ICT, more creativity? A fsQCA study on configurational pathways to students’ creative thinking in PISA 2022, International Journal of Educational

Research, Volume 134, 2025, 102802, ISSN 0883-0355. https://doi.org/10.1016/j.ijer.2025.102802.]
5. Rafiq-uz-Zaman, M. (2025). Beyond STEM: A Narrative Review of STEAM Education's Impact on Creativity and Innovation (2020–2025). Inverge Journal of Social Sciences, 4(4), 1–16. https://doi.org/10.63544/ijss.v4i4.175
6. C. Lage-Gómez, G. Ros. On the interrelationships between diverse creativities in primary education STEAM projects, Thinking Skills and Creativity, Volume 51, 2024,101456, ISSN 1871-1871, https://doi.org/10.1016/j.tsc.2023.101456. (https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1871187123002237

Присяжнюк Ю. П.,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії України
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького,
yu-prysyazhnyuk@ukr.net

Присяжнюк В. П.,
учитель української мови та літератури Черкаської гімназії № 31
Черкаської міської ради Черкаської області,
pris_v_p@ukr.net

ПАНТЕОНИ УКРАЇНСЬКИХ І РОСІЙСЬКИХ ГЕРОЇВ СУЧАСНОЇ ВІЙНИ: МЕНТАЛЬНІ ОЗНАКИ ФЕНОМЕНІВ[1]

Автори торкаються методологічно складної процедури дослідження та осмислення теми пантеонів героїв, як вони історично сформувалися в українців і росіян на ментальному рівні. Результати аналізу двох феноменів, проведеного на «матеріалі» сучасної російсько-української війни, переконливо засвідчують і репрезентують їхню соціокультурну інакшість. Утім, є обставина, що зближує ці антиподи – нехай і самобутня, по-різному мотивована, але безкомпромісна рефлексія на характер, мету та очікуване завершення збройного конфлікту.

Ключові слова: соціум, ментальність, архетип, російсько-українська війна, агресія, пантеон героїв.

The article addresses the methodologically complex issue of researching and conceptualizing the pantheons of heroes that have historically formed among Ukrainians and Russians at the level of collective mentality. The results of the analysis of these two phenomena, carried out using the material of the contemporary Russian-Ukrainian war, convincingly demonstrate their sociocultural distinctiveness. At the same time, there exists a factor that in some way brings these opposites closer together

[1] Публікацію підготовлено згідно з держбюджетною темою «Національний та імперський пантеони героїв як фрейми цивілізаційного розлому в умовах російсько-української війни» (номер державної реєстрації 0126U000199).

– a distinctive, differently motivated, yet uncompromising reflection on the nature, purpose, and expected outcome of the armed conflict.

Keywords: society, mentality, archetype, Russian-Ukrainian war, aggression, pantheon of heroes.

Початок повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. шокував українців, їхніх сусідів-східноєвропейців. Проте вже через тиждень-два стало зрозуміло, що не все відбувається за логікою та планами кремлівського диктатора. Для аналітиків, науковців, тобто фахівців, спроможних неупереджено обробляти й інтерпретувати перебіг подій, ставало зрозуміло, що конфлікт може бути затяжним і, найголовніше, сторони не знають одне одного [1, 4]. І це попри те, що незадовго до інтервенції розвідки обох країн працювали досить активно й продуктивно. Річ тут дещо в іншому – мова йде про внутрішній (паралельний, ментальний) світ соціумів, правду про який і пропаганді, і тим же спецслужбам не завжди вигідно визнавати й популяризувати. Парадокс чи ні, але й надалі принцип «загадкового сусіда» продовжуватиме позначатися на розгортанні подій.

Аби теоретично краще прояснити цю проблему, надалі спробуємо розмірковувати у форматі так званої «масової історії». Сама ця неофіційна назва була досить широко вживаною в совєтську добу (не скажемо, що в історіографії) й означала дещо спрощену та доступну для сприйняття інтерпретацію історичних подій за участю широкого загалу. Причому попервах термін передбачав потребу глибокого наукового аналізу (наприклад, із використанням статистичних даних), а пізніше – переважно лише стереотипно-емоційну фіксацію явищ, процесів, тенденцій. Тепер ми маємо нагоду надати «масовій історії» легітимності, скориставшись більш досконалим методологічним підґрунтям.

У нашому випадку мова йде про той пласт людського буття, коли ми визнаємо, що соціуму (етнічній чи іншій спільноті), як і людині (індивіду), важко вдавати з себе когось іншого. Тобто бути самим собою, при цьому, порівняно з індивідом, соціум, визнається таким же активним суб’єктом історії.

Під соціумом ми розуміємо досить численну та стійку соціокультурну спільноту, що об’єднана спільними умовами життя, діяльністю, соціальними взаєминами в конкретних історичних умовах, власне культурою. Одна з його ознак – він нічого не забуває (десь навіть ліпше пам’ятає за індивіда, хоча робить це по-особливому). Свою минувшину соціум зберігає здебільшого в закодованому вигляді. Історичні уявлення та образи, не кажучи вже безпосередньо про знання минулого, що покликані сприяти самоідентифікації людей, тут виступають лише як частка, певний поверхневий пласт цієї універсальної (ментальної) пам’яті.

Закодоване в психокультурі науковці досліджують і тлумачать по-різному. На наш погляд, його зручно аналізувати через категорію «архетип», що її в 1919 р. увів до наукового обігу Карл Густав Юнг (1875–1961). Кажучи лаконічно, йдеться про неусвідомлені патерни (шаблони, зразки) психології, що самобутньо структурують колективний людський досвід. Серед них і затребуване нами в цій розвідці поняття Герой (як Мати, Учитель, Мудрець тощо). Водночас, архетипи є тими глибинними психосоціальними конструктами, що містять величезну інформацію та потужну енергію.

Мета розвідки – використовуючи інформацію та закономірні (типові) поведінкові практики українців і росіян як представників окремих соціумів, спробувати сконструювати архетипні (ментальні) образи їхніх сучасних «героїв». З огляду на актуальність та практичну доцільність такого дослідження, порівняно більше уваги будемо приділяти феноменології країни-агресорки.

Для початку, аби не відволікатися на відповіді провокаторам маніпулятивних заяв, скористаємося науково обґрунтованими та загальновизнаними відомостями. Наприклад, щодо формування етнічних спільнот, то мова йде про часи їхньої появи на історичній арені – приблизно в епоху Пізнього Середньовіччя – XIV–XVI ст. Тобто йдеться про стан еволюції (ґенези) спільнот, коли внутрішній світ (пра)українців та (пра)росіян уже набував відомих нам ментальних характеристик. Які ж вони – ці системні ознаки?

Назагал їхня природа така, що спробувати давати їм бездоганно точне визначення не так просто, і легше це зробити в порівняльному аспекті. Перше, що привертає увагу, так це те, що орієнтовно від часів Великих географічних відкриттів (початків ранньомодерної доби історії) московська людність й українське козацтво відрізнялися одне від одного, а заодно від німецького бюргерства, польського шляхетства тощо. І багато чим. Щодо московитів, то на свій лад імпульсивні, вони вже тоді (й надалі) були здатними на певні поведінкові крайнощі – умовно від бездумного руйнування своїх (національних) багатств до миттєвого відродження. Ця, на чому важливо наголосити, своєрідна ментальна дихотомія мала системно-гармонійну природу, де всі її частини, риси, прояви були належно збалансовані, злагоджені, підпорядковані «єдиним правилам». З огляду на це, дихотомічний ряд характеристики росіян можна продовжувати: 1) рабське плазування (відома лояльність, але не завжди показна) перед сильним можновладцем (царем), що легко змінюється на аскетичну святість; 2) безжальна ненависть до всіх, зокрема й невинних, що невимушено переходить у сентиментальне співчуття тощо.

Весь цивілізований світ став свідком того, як в умовах сучасного російського повномасштабного вторгнення в Україну варварство окупантів

«розквітло», проте, залежно від кон'юнктури, воно спроможне швидко змінюватися на напади показної ніжності та імітованого милосердя й навпаки; відповідно, розгул – на аскезу (добровільне самообмеження), гріх – на благочестя тощо. З цього приводу нещодавно, у середині лютого 2026 р., канцлер ФРН Фрідріх Мерц наголосив: «Сьогодні ми спостерігаємо, як ця країна (рф. – Авт.) перебуває в стані глибокого варварства. У найближчому майбутньому це не зміниться, і ми повинні з цим змиритися» [2]. При всій повазі до німецького державного діяча додамо, що хвилі безумства «накривають» (пра)російську спільноту протягом усіх століть її існування, водночас, за умов збереження імперських основ існування цього соціуму в нинішній ситуації, «найближчим майбутнім» справа тут явно не обмежиться.

Зважмо бодай на таке. Росіяни – це ті, хто, з одного боку, прагнуть крові (легко вдаються до крайньої жорстокості), з іншого, завжди намагаються стояти в першому ряду біля вівтаря Божого. У такий, попервах дещо дивний спосіб, раз по раз демонструють своє нібито монопольне право на володіння «вищою істиною». Зрештою, вони постають і дикунами-злочинцями, і «дітьми Господніми». Тож, героєм у них є той, хто апелює й спирається на офіційні «духовні скрепи» (хоча б за допомогою інших людей, народів, культур), переважно фальшиві (надумані, запозичені, вкрадені) цінності, ерзац-релігію; і все це нерідко для банального виправдання жорстокої, зазвичай за межами здорового глузду військової експансії.

У цьому відношенні українська героїка помітно інакша. Взяти для прикладу хоча б таке явище цієї війни як «гарматне м'ясо». По-перше, власне сумновідомим воно постає в українській кодовій системі ментальності. Її особливістю в цьому разі є орієнтованість на почуття міри (інтенціональність). Обмежувальна «планка» тут перманентно коливається на грані життя людини як суспільної цінності. Щоправда, ця своєрідна «гранична межа об'єктивності» таїть масковані пастки [3, с. 191]. Обміркуймо таку: чи не ключовим виміром поведінки українців стали умовні торги між людським життям і територіальною цілісністю, суверенітетом держави. Деякі «добрі» українські політики вже почали заявляти, що, мовляв, навіщо нам ті південно-східні землі (на сьогодні розгромлені й окуповані), головне ж – це люди. Така позиція отримала підтримку частини населення. Зокрема тих громадян, чиї рідні загинули, воюють, перебувають у полоні чи потенційно підлягають мобілізації [4]. Однак станом на сьогодні державне керівництво зайняло виважену, набагато гнучкішу, хоча й контрверсійну (десь непопулярну) позицію – ні війни, яка українцям не потрібна як така, ні миру, що означало б односторонню капітуляцію. Вона стратегічно далекоглядніша і з погляду вузько політичного (тактичного), і історичного (стратегічного). У другому випадку тому, що українська сторона не підкорилася

«сліпій долі», а проявила витримку, самовладання, стійкість, на свій лад креативність. Показово, що таку позицію підтримує інша частина українців, які логічно запитують: якщо йти на поступки агресору, то за що тоді наші батьки, чоловіки, брати, діти загинули? Сам же чинний Президент України, очевидно, увійде в історію героєм (чи антигероєм) не тим, утік він із України 24 лютого 2022 р. чи ні, а якраз спроможністю до «розрахункового мислення», холоднокровністю, силою волі, відданістю національним пріоритетам, власне тим, як зможе витримати ці випробування вже як геополітичний гравець сучасності.

А ще росіяни – люди фантастичних проєктів. Прикладів тут можна наводити багато – між тим, сама держава «росія» (як ментальний і заразом геополітичний конструкт) є такою. Принагідно згадаймо відносно недавній проєкт «будівництва комунізму». Неупереджений, але прискіпливий та комплексний аналіз показує, що не лише комунізм виявився в цій «солодкій парочці» оманою, а й саме будівництво – химерною феєрією. Знімаючи свого часу документальні й художні стрічки («Мертвий сезон», реж. С. Куліш, 1968 та ін.) про програми зомбування населення нацистськими правителями, московські (комуністичні) верховники самі напрацювали унікальні маніпулятивні практики соціальної інженерії. Тож, герої такої історії спроможні поставати в позитивному контексті лише на момент (період) успішного нав'язування маніпулятивного (пропагандистського) марення.

З огляду на вищесказане, конкретно зупинимося на чинниках формування російсько-імперського пантеону героїв в умовах нинішньої агресії, синхронно показуючи альтернативну йому «українську версію».

Хто вони – ці герої, якими рисами володіють, як, зрештою, поводяться?

По-перше, росіянин – такий собі емоційний гравець між життям і смертю, причому зазвичай до нестями, до самозабуття, до амнезії. Звідси питання: як можна жити (у тому числі українцеві) з таким сусідом, якщо той справді щиро бажає (хоча через свою мінливість так не зможе вічно й навіть довго) вбивати ні в чому невинних людей [3, 269]? Міфи про «братні народи», «єдиний народ» тощо постають тут як намір вирішити потреби життєстійкості представників одного етносу за рахунок іншого, і аж ніяк не менше. Приймім до уваги ще й таке: на відміну від українця, етичні канони старовини в росіянина відсутні геть-чисто.

По-друге, росіянин – психокультурний тип, якому не бракує потреби, уміння, вправності пропагандистської підтримки того, що називається переписуванням історії. Героєм тут є той, хто тримає ініціативу переробки версії минулого, завбачливо позбавляючи такої участі своїх опонентів, причому як очевидних, так і ймовірних. І не має принципового значення ким при цьому він

– росіянин – сам має ставати; цілком можливо, що сьогодні європейцем, а завтра азіатом. Ба більше, в умовах сучасної хвилі глобалізації перспективи використання тактики «змінювання минулого» різко зростають. Показово, що залучення та безпосередня участь північнокорейських солдат в загарбницькій війні проти «братів-слов'ян» не викликає в росіян жодного аргументованого заперечення.

Росіянин схильний (зокрема й на інтелектуальному рівні) виявляти уніфікований світогляд, що продукує тоталітарні тенденції. Тому нові панівні (кремлівські) ідеологеми щоразу й майже миттєво перетворюються на своєрідну релігійну доктрину, що володіє, панує над людьми, спонукає їх відповідно мислити й діяти. Українець, натомість, виявляє апатію, як можна довше замикається «у своїй суб'єктивності» [3, 208]. Лише російське вторгнення (як те, що «допекло ззовні») пробуджує в нього войовничі потенції. Однак і цього разу без тоталітарних спрямувань.

В унісон із тоталітарним світоглядом у росіянина співіснує сумновідомий нігілізм. Він – росіянин – не відокремлює ідеальну схему (ідеологію, так звану «офіційну історію» тощо) від реальності – для нього вони майже тотожні. Простіше кажучи, погляди та вольові рішення кремлівського лідера (царя) для нього і є реальністю. Тому, скажімо, коли йдеться про релігійні почуття, він готовий виявляти їх навіть через гріхопадіння.

Вторгаючись в Україну, реалізуючи експансіоністські наміри, росіяни наочно продемонстрували свій матеріалістичний світогляд. Насамперед вірність общинному над індивідуальним, загалу над особистістю. Гіпотетично їхнє колективне «ми» без загарбницької політики виглядало б неповноцінним. Тому для росіян героєм є той, хто демонструє послідовність і витривалість, причому як у вірності міфологізованому «ми», так і самій ідеї поневолення всіх, кого можна поневолити. Цьому ж, легко переконатися, підпорядкований народний епос, що оспівує «діяльних» героїв, зокрема й тих, які творять злочини. Їх, можливо, лише й творять, адже в цьому випадку активність і є ознакою злочину, а ніяк не добра, справедливості, свободи.

Українці ж в ідеалі розуміють ситуацію так, що на сьогодні окупанти мали б зупинитися, задуматися, покаятися. Але цього не трапляється. Чому? Ось одне з вдалих пояснень: ментально росіянин не прив'язаний до сім'ї, а навпаки – шукає себе в широкому загалі, ба більше, у натовпі, навіть серед маргінальних груп. І коли відчуває (мав би відчувати) провину, то не починає картати себе, а передбачувано «тікає в колектив» [3, 282].

Росіянин – прагматик «без права на сумнів», а матеріалізм для нього давно перетворився на своєрідну догматику й теологію. Це як наївне, але самовіддане вірування. Творячи злочини в Україні, він ніби спокутує провину за те, що як

представник «народу-богоносця» дотепер не зміг нав'язати українцеві ідею ідеального вселенського царства. Героєм стає той, хто мислить по-імперськи далеко в ширших масштабах, бо Україна для нього це як би фантом «учорашнього дня». Власне тому російський герой виявляє себе особою нерозсудливою, безшабашною, зухвалою. Він орієнтований на стихію, низький рівень оформлення (ствердження) всього, до чого виявляється причетним. Зруйновані міста (які українець сприймає як біду і особисту, і загальну) для росіянина – лише ситуативний казус, про який він може дозволити собі мати особисту думку. Захоплюючи нові території, він зовсім не переймається руїнами, що лишаються за його спиною. Комплексу моральної неповноцінності, як і глибоких душевних переживань за все скоєне, не відчуває.

Ці характерологічні особливості не можна недооцінювати. До всього сказаного додамо, що росіянин репрезентує так званий «екстравертивний» етнос, тоді як українець – «інтровертивний». Тобто імперськість, схильність до завоювань глибоко вкорінена в нього на архетипному рівні. В автостереотипній візії цей експансіонізм постає як суть месіанізм рятівника. Тому росіянин свідомо мститься українцеві за все; культурну інакшість, історію іншого ґатунку, критичне мовлення (жарти), анекдоти, збройний опір, втрати на полі бою, також справді щиро хоче «допомогти» йому позбутися «націоналістичної скверни», що апріорі не дотична до будь-якого з можливих кремлівських наративів.

Почуття відповідальності за злочини відсутнє ще й тому, що принцип реальності в росіянина тотожний з принципом влади. Оскільки мова йде про владу царську, відтак сакральну, то героєм для росіянина зазвичай є «вірнопідданий руйнівник», а не «милосердний рятувальник».

І ще. Російський герой – це «мандрівник», тобто той, для кого будь-який куток (все)світу є «рідною оселею». Він тягнеться до «вогнища мудрості», але й здатний швидко втрачати «полум'яну пристрасть», переходити в режим нудної буденності. Тож, сьогодні, щоб у цього «героя» не вичерпувався «потенціал війни», не пробуджувалися сентиментальні почуття, розчарування в скоєному, путінська верхівка робить усе можливе й неможливе, аби не втрачати стратегічну ініціативу.

Ментально складні явища особливі тим, що в повсякденні можуть зринати десь вповні банальними, а вряди-годи зовсім уже несподіваними рішеннями й діями. Скажімо, у цій війні кремлівське керівництво активно використовує чинник «зайвих людей». У вузько соціальному контексті це прошарок осіб, котрі в сучасній росії нікому не потрібні, позаяк вони не інтелектуали, не кваліфікована робоча сила, не національні еліти. Назагал мова йде про сотні тисяч людей, доля яких не цікавить ні державу, ні їхні власні родини. Залежно від політичної кон'юнктури ці «потенційні мандрівники» можуть ставати або героями, або злочинцями, проте найвірогідніше їх очікує забуття.

Насамкінець процитуємо російського письменника Максима Горького, який писав: «Недавній раб став найрозбещенішим деспотом, як тільки отримав можливість бути владикою ближнього свого» [3, 316]. У цих словах важливий кожний словесний вузол. Звертаємо увагу на останній із них – «ближнього свого». У сучасних реаліях ідеться про українство. Тож, зовсім недарма кремлівська пропаганда раз по раз повторює відому пропагандистську абракадабру про «братні народи» («єдиний народ»). На наш погляд, вона і є найбільшою небезпекою для українців, бо все ще замаскована, не до кінця зрозуміла навіть тим із них, які особисто постраждали від окупантів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Присяжнюк Ю. Щоб перемогти ворога, його потрібно знати. Черкаський край. 2023. 4 січня. С. 4.
2. Шовковенко І. «У стані глибокого варварства». Мерц не вірить у відновлення нормальних відносин із РФ. URL : surl.li/dlzwep
3. Донченко О. А., Романенко Ю. В. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення). Київ : Либідь, 2001. 334 с.
4. Rybinska, Y., Loshenko, O., Kurapov, A., Lytvyn, S., Kondratieva, V., Ivasiv, O. (2022). Psycho-Emotional State of Ukrainian Soldiers Before Going to the Frontline. BRAIN. Broad Research In Artificial Intelligence And Neuroscience, 13(4), 182–195. URL : surl.lu/dfqppn

Романюк І. М.,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОГО СОЦІУМУ ВІННИЧЧИНИ НА МЕЖІ СТОЛІТЬ

У статті досліджуються особливості становлення освітнього процесу на теренах Вінницької області від перших років незалежності до початку XXI століття. Звертається увага на еволюцію освітнього соціуму, труднощі, які постали перед педагогічною спільнотою, учнями, батьками, громадськістю в досліджуваний період. Акцентується особлива увага на соціальних проблемах школи та можливостях їх вирішення.

Ключові слова: освіта, школа, соціум, реформа, Вінниччина, еволюція, діяльність, процес, інновації, молодь, система.

Визначальною рисою розвитку сучасної цивілізації, принципово важливою її парадигмою є невпинне зростання місця і ролі фундаментальних, прикладних,

технологічних, інформаційних та особливо соціогуманітарних знань у різних сферах діяльності людини.

Саме освіта є підвалиною людського розвитку та прогресу суспільства, яка творить інтелектуальний, духовний та виробничий потенціал суспільства. Вона є необхідною умовою підготовки молоді до життя, її соціалізації. Освіта – це запорука майбутнього країни, важлива складова її національної безпеки.

Кінець XX – початок XXI ст. ознаменувався тим, що дедалі більше усвідомлюється нова роль освіти, освітнього соціуму в сучасному суспільстві, тому й збільшується інтерес до вивчення її стану та розвитку, як в цілому в країні так і в регіонах.

Інноваційний характер сучасної цивілізації та сучасної економіки потребує людей такого типу, який може сформувати лише інноваційна за своєю сутністю освіта.

Але розшарування суспільства робить усе менш доступною якісну освіту для все більшої кількості дітей. Бідність переходить у спадщину, і освіта – з її нерівним доступом і поділом на елітні та звичайні школи – стає відтворенням соціальної нерівності.

Основною, найбільш важливою і необхідною ланкою реформування і оновлення освіти в перші роки незалежної України залишалась загальна середня освіта, яка повинна забезпечувати максимальний розвиток дитини як особистості, її нахилів, здібностей, талантів, професійне самовизначення, формування загальнолюдської моралі.

Загальноосвітня школа виступає важливим фактором відродження нації, виховання у молоді національної свідомості, гідності, патріотизму.

Але матеріально-технічна база освітніх закладів потребувала значних асигнувань для нормального функціонування.

У середині 1990-х років незважаючи на складні економічні умови, вдалося дещо зміцнити матеріальну базу. В стадії будівництва на Вінниччині знаходилося 103 школи та 40 дошкільних установ. Проведено капітальний ремонт у 15 школах. У 1997 році було введено в дію Ладижинську ЗОШ №4 на 1300 учнівських місць та в с. Ставки Піщанського району на 138 учнівських місць [2, с. 1].

В 2000 році у Вінницькій області нараховувалося 40 вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації, 1069 загальноосвітніх шкіл, 756 дитячих садків, 34 профтехучилища, 27 закладів інтернатного типу, 45 позашкільних виховних закладів, 26 спортивних шкіл. Ними охоплено було понад 350 тисяч дітей, підлітків, учнів і студентів, яких навчали майже 29 тисяч учителів, викладачів, інженерно-педагогічних працівників [3, с. 1-5].

Українське суспільство XXI століття ставить перед освітою важливі завдання щодо навчання та виховання нового покоління свідомих громадян,

патріотів своєї Батьківщини, інтелектуально розвинених, налаштованих на навчання та самоосвіту впродовж усього життя.

Освітяни Вінниччини активно працюють над реалізацією зазначених завдань. За інформацією територіальних громад на кінець 2024 року в області функціонує 664 заклади дошкільної освіти. У них перебувало біля 43,8 тис. дітей віком від 2 до 6 років. У порівнянні з 2023 роком мережа зменшилась на 11 одиниць (Липовецька, Гайсинська, Краснопільська, Ямпільська, Хмільницька, Чечельницька територіальні громади). Зниження кількості показників зумовлено складною демографічною ситуацією, а з початком відкритої агресії росії, значну частину дітей вивезено за кордон.

Загальну середню освіту здобували учні у 606 закладах, де навчалося 158,8 тис. учнів (на 3,6 тис. менше ніж у 2023 р.).

Для порівняння у 2000/2001 н.р. в області було 1069 шкіл, у них 245,4 тис. учнів, а в 2011 р. – працювало 962 школи з 158 тис. учнями в них [1, с. 224].

У 2024 р. 19 закладів загальної середньої освіти було ліквідовано. Окремі закрились, а окремі було реорганізовано.

На Вінниччині освітній процес забезпечують 18,1 тис. педагогічних працівників. Навчальні заклади області продовжують свою невпинну ходу навчання, виховання дітей і молоді у цей непростий час.

На межі XXI століття – це час переходу до високотехнологічного інформаційного суспільства. Інтеграція і глобалізація соціальних, економічних і культурних процесів, вимагають глибокого оновлення системи освіти, зумовлюють її випереджувальний характер.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Чорна О. Стан та перспективи розвитку сучасної освіти / Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення» (До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського). Вінниця, 2011. С. 223–227.
2. Шестопалюк О. Проблеми освіти – це проблеми кожного з нас / Панорама. 1997. 3 вересня. С. 1.
3. Свіржевський М. Про підсумки роботи закладів освіти Вінницької області у 2000 році та невідкладні завдання щодо продовження реформування освітянської галузі у 2001 році / Слово педагога. 2001, березень (№3). С. 1–5.
4. Івасюк І. Тези доповіді начальника управління освіти і науки Г.Д. Івасюка «Про підсумки роботи закладів освіти області у 2007 р. та невідкладні завдання на 2008 р.»/ Освіта Вінниччини. 2008. 11 березня (№9). С. 2–3.
5. Іванов Ю. Інтелектуальний потенціал Вінниччини: проблеми та перспективи / Рідна школа. 2002, №3. С. 5–6.

Руденко Ю. Ю.,
доктор політичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник,
Національна академія СБ України,
uliarudenko507@gmail.com

ПРОБЛЕМА РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ: ІНФОРМАЦІЙНО-ЦІННІСНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Аргументується позиція щодо первинності реінтеграції мешканців тимчасово окупованих територій у контексті повернення тимчасово окупованих територій України. Доводиться, що «тактичні» політтехнологічні практики не є достатніми для реалізації інформаційної політики реінтеграції тимчасово окупованих територій. Останнє має відбуватися на формуванні глибинних цінностей широкого проекту громадянської ідентичності.

Ключові слова: реінтеграція, цінності, громадянська ідентичність, інформаційна політика.

Abstract. The position on the primacy of the reintegration of residents of temporarily occupied territories in the context of the return of temporarily occupied territories of Ukraine is argued. It is proved that «tactical» political-technological practices are not sufficient for the implementation of the information policy of the reintegration of temporarily occupied territories. The latter should take place on the formation of deep values of a broad project of civic identity.

Keywords: reintegration, values, civic identity, information policy.

Проблеми консолідації та солідарізації українського суспільства завжди були у центрі уваги українських дослідників. Але особливого звучання зазначена проблема набуває сьогодні у контексті реінтеграції тимчасово окупованих територій і, зокрема, ретельної уваги заслуговує її інформаційний-ціннісний аспект. Очевидним є той факт, що перебування під інформаційно-ціннісним впливом Російської Федерації кристалізує у мешканців тимчасово окупованих територій інші цінності та, зокрема, іншу громадянську ідентичність. Тому задачею як української держави, так і громадянського суспільства є формування виваженої та відповідальної інформаційної політики та політики «ідентичності». Відповідної уваги приділяючи мешканцям тимчасово окупованих територій, їх реінтеграції в інформаційно-ціннісний простір України.

Особливістю підходу представників західної наукової школи (Дж. Раггі, О. Річмонд) у дослідженні реінтеграції є те, що цей процес розглядається вченими переважно через «індивідуальний контекст», відносно конкретної особистості, що намагається адаптуватися в суспільстві через комплекс різнобічних соціальних інструментів після військових дій або отриманої психологічної або іншого характеру травми. Індивідуальний аспект реінтеграції «підтверджується»

на рівні міжнародних організацій. Так, «Міжнародна організація з міграції розглядає реінтеграцію як повторне включення людини в соціальну групу чи процес. Реінтеграція – це процес повернення громадян до соціального, культурного, економічного та політичного життя країн їхнього походження» [6]. Зважаючи на досліджену специфіку підходу до розуміння цього явища міжнародними інституціями, реінтеграція Україною тимчасово окупованих та анексованих територій також має стосуватися кожної людини, яка була вимушена через зовнішній негативний вплив покинути «рідні» території. Таким чином, «реінтеграція Україною тимчасово окупованих та анексованих територій – це дії з повернення не тільки територій, а й людей на ці території, їх адаптація до соціального, культурного, економічного та політичного життя, і цей факт слід враховувати при науковому дослідженні даної теми й у законотворчості» [2, с.73] .

А. Фонсека розглядає явище реінтеграції «як невід'ємний елемент зворотної міграції, оскільки реалізація політики реінтеграції дає змогу захистити тих, хто повертається назад на батьківщину шляхом надання допомоги, створення політико-правових інструментів повернення колишніх мігрантів в суспільство країни їх походження. Саме реінтеграція заохочує мігрантів до зворотної міграції і надає стійкості цьому етнополітичному процесу …Адже мігранти на довгі роки випали з суспільства, політичного, соціально-економічного середовища батьківщини, тому потребують особливих механізмів підтримки та реінтеграції», - наголошує дослідниця [7, с.3].

Тож ми пристаємо до розуміння «реінтеграції» та, зокрема, її інформаційного аспекту, саме як процесу повернення, передусім, мешканців певної держави у загальнонаціональний інформаційний простір. Чи може це відбутися тільки на основі «конрпропагандистської» інформаційної політики? Думаємо, що цього замало.

Очевидно, що зазначене може відбутися на основі переосмислення проекту «національної ідентичності» на ґрунті широкої громадянської ідентичності та механізмів консолідації та реінтеграції суспільства до нових умов функціонування української державності. Тобто, важливо, не тільки те, хто буде «повертатися та реінтегруватися», а на основі якого змістовного проекту національної (громадянської ідентичності) це буде відбуватися. Більше того, та частина політичної нації, яка не перебувала на тимчасово окупованих територіях, теж суттєво змінилася. Щонайменше, тільки за складом. Втім, і «змістовно».

«Реалізація політики реінтеграції в інформаційній сфері базуватиметься на формування системи механізмів інформаційного відновлення і розвитку (ціннісного, світоглядного, культурного, освітнього, комунікативного та іншого спрямування), що відповідатимуть загальносвітовим та європейським

тенденціям розвитку людини, а також враховуватимуть особливості не тільки української нації в цілому, а й окремих утворених війною категорій громадян (ветеранів, полонених, біженців, репатріантів, жителів тимчасово-окупованих і прилеглих територій), які фактичного стають основними об'єктами процесів інформаційної реінтеграції», - зазначає О. Тихомиров [5, с.134].

Тож, розробка стратегії інформаційної політики, по-перше, потребує реалістичної оцінки сучасного стану свідомості мешканців тимчасово окупованих територій. Вочевидь, вже зараз можна констатувати сформовану, щонайменше. регіональну ідентичність, яка базується на моделі регіональної соціальної пам'яті. Тож стратегія інформаційної реінтеграції має спрямовуватись на нейтралізацію усіх чинників формування і підтримання «окремішності» регіональної ідентичності, що може стати викликом для України за умов поверненні тимчасово окупованих територій.

Адже «відцентрові прагнення в українському суспільстві мають емоційне забарвлення в умовах стрімких змін політичної кон'юнктури, залежать від зовнішньополітичних чинників та є своєрідною реакцією самозахисту в умовах невдоволеності від невирішеності питань своєї культурно-цивілізаційної ідентифікації» [1].

І, по-друге, варто підкреслити, що знані українські вчені наголошують на тому, що для формування інформаційної політики недостатнього політтехнологічних та маніпулятивних практик, які є обмеженими у часі і просторі. «Вони виявляють ефективність лише «на короткій історичній дистанції», тому їхнє використання може бути обумовлене обслуговуванням хіба що тактичних потреб - і не більше.» [4, с. 83].

Тому її мету загалом можна визначити наступним чином: «Формувати модерну державу та її імідж як цивілізованої європейської країни; виховувати громадянина та громадянську ідентичність, формувати на підґрунті базових демократичних цінностей політичну націю; забезпечувати майданчик для загальнонаціонального діалогу щодо вирішення гострих проблем суспільства; об'єднувати суспільство проектом спільного майбутнього» [6].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Буркут І. Сучасна Буковина: 1991-2005. Чернівці. 2006. 216 с.
2. Медяник І.С. Теоретико-правові питання реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій у вітчизняній та світовій науці. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право. 2023. Вип. 79.ч.1. С. 70-75
3. Самчук З. Російсько-українська війна у дзеркалі проблемних лакун: ідеологічний аспект. Російсько-українська війна як конфлікт ідентичностей, цінностей та ідеологій: аналітична доповідь. Київ : ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, С. 79-84

4. Тихомиров О. Засади інформаційної реінтеграції в Україні: тенденції і принципи. Юридичний вісник. 2025. №3. С. 129-138
5. Топалова С., Українець О. Реінтеграція окупованих територій: інформаційна складова. Опубліковано на інформаційно-аналітичному порталі «Хвиля». URL: https://od.org.ua (дата звернення: 6.03.2026)
6. European University Institute. Return Migration and Development Platform. 2011. URL:www.eui.eu/Research/Library/ResearchGuides/Economics/Statistics/DataPortal/DReMM#Howtoaccessdata (дата звернення: 12.03.26)
7. Fonseca A. Reintegration. Effective approaches. International Organization for Migration. 2015

Цьомик Христина Богданівна,
доктор філософії в галузі психології (PhD),
старший викладач кафедри теоретичної та консультативної психології
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова,
k.b.tsomyk@udu.edu.ua

ЦІННІСНЕ СТАВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ДО ВЛАСНОГО ЗДОРОВ'Я ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ САНОГЕННОГО МИСЛЕННЯ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Антоція. У статті здійснено теоретико-методологічний аналіз ціннісного ставлення особистості до власного здоров'я як психологічного чинника, що детермінує розвиток саногенного мислення в юнацькому віці в умовах воєнного стану в Україні. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю виявлення внутрішніх психологічних ресурсів, здатних забезпечити стійкість, адаптацію та збереження психічного здоров'я особистості в умовах тривалого багатовимірного стресу, спричиненого воєнними подіями. На основі системного аналізу зарубіжних і вітчизняних наукових підходів уточнено зміст і структуру саногенного мислення як інтегративного когнітивно-смислового утворення, що забезпечує конструктивну інтерпретацію життєвого досвіду, емоційну саморегуляцію та психологічну рівновагу. Доведено, що ціннісне ставлення до здоров'я виступає системотвірним чинником формування саногенного мислення, реалізуючи ціннісно-смислову, регуляторну, когнітивно-рефлексивну та захисно-буферну функції. Визначено, що юнацький вік є сенситивним періодом для формування зазначених психологічних утворень, оскільки саме на цьому етапі відбувається активне становлення системи цінностей, життєвих смислів та механізмів саморегуляції. Обґрунтовано, що інтеграція здоров'я в ієрархію особистісних цінностей активізує внутрішні ресурси особистості, зокрема рефлексивність, усвідомленість і здатність до когнітивної реконструкції досвіду, що сприяє вибору адаптивних копінгових стратегій у стресогенних умовах. Розкрито психологічні механізми впливу ціннісного ставлення до здоров'я на розвиток саногенного мислення через процеси смислотворення, саморегуляції та оцінювання життєвих подій. Узагальнено,

що сформоване ціннісне ставлення до здоров'я виступає ключовим ресурсом підтримання психічного благополуччя молоді в умовах воєнного часу. Визначено напрями подальших емпіричних досліджень, спрямованих на вивчення взаємозв'язку між рівнем сформованості ціннісного ставлення до здоров'я та показниками саногенного мислення, а також на розробку психопрофілактичних і психокорекційних програм, орієнтованих на розвиток саногенних когнітивних стратегій.

Ключові слова: саногенне мислення, ціннісне ставлення до здоров'я, юнацький вік, психологічна стійкість, копінгові стратегії; воєнний стрес; саморегуляція особистості, психологічне благополуччя.

Повномасштабна війна, що триває в Україні з 24 лютого 2022 року, кардинально трансформувала умови соціалізації та психологічного розвитку особистості, особливо у юнацькому віці. Молоді люди - учні, студенти, молоді фахівці опинилися в ситуації тривалого багатовимірного стресу, зумовленого загрозою життю і безпеці, вимушеними переміщеннями, порушенням сталих соціальних зв'язків, дестабілізацією освітнього процесу та невизначеністю життєвих перспектив. У таких умовах проблема збереження психологічного здоров'я набуває особливої ваги та потребує пошуку внутрішніх ресурсів особистості, здатних забезпечити її адаптацію та стійкість. Одним із важливих психологічних механізмів підтримання психічного благополуччя є саногенне мислення, яке орієнтоване на конструктивне переосмислення досвіду, регуляцію емоційних станів і збереження внутрішньої рівноваги. Водночас формування такого типу мислення не є ізольованим процесом, а детермінується системою цінностей і мотиваційних установок особистості. У цьому контексті особливої актуальності набуває дослідження ціннісного ставлення до власного здоров'я як одного з провідних чинників розвитку саногенного мислення у юнацькому віці. Усвідомлення здоров'я як значущої особистісної цінності, інтегрованої в систему життєвих смислів, може виступати важливим ресурсом внутрішньої саморегуляції, сприяти підвищенню психологічної стійкості та формуванню конструктивних стратегій подолання стресу в умовах війни. Саме тому вивчення взаємозв'язку між ціннісним ставленням до здоров'я та розвитком саногенного мислення є своєчасним і науково значущим напрямом сучасних психологічних досліджень.

Метою статті є теоретичний аналіз ціннісного ставлення особистості до власного здоров'я як психологічного чинника розвитку саногенного мислення в юнацькому віці в умовах воєнного стану в Україні.

Для реалізації мети застосовано такі методи: теоретичний аналіз і синтез наукових джерел, систематизація та узагальнення психологічних концепцій, метод порівняльного аналізу зарубіжних і вітчизняних наукових позицій.

У контексті окреслених викликів, пов’язаних із збереженням психологічного здоров’я особистості в умовах війни, особливої наукової уваги потребує аналіз внутрішніх механізмів, що забезпечують ефективну саморегуляцію та адаптацію у юнацькому віці. Одним із них виступає саногенне мислення, яке розглядається як здатність особистості до конструктивного осмислення складних життєвих ситуацій, регуляції емоційних станів і підтримання психічної рівноваги. У зв’язку з цим доцільним є звернення до теоретичного аналізу сутності зазначеного вище поняття як ключового ресурсу особистості збереження її психологічного благополуччя в умовах тривалого стресу.

Поняття «саногенне мислення» концептуально пов’язане із ширшим полем досліджень позитивної психології та психологічних ресурсів особистості. У зарубіжній науці цей конструкт не завжди позначається тим самим терміном, однак його зміст відповідає поняттям «adaptive thinking», «constructive thinking», «resilient cognition», що ґрунтовно досліджені у роботах М. Селігмана, А. Бека, Р. Лазаруса та інших.

М. Селігман [17] у рамках позитивної психології розробив концепцію «навченого оптимізму» (learned optimism), яка є функціонально близькою до саногенного мислення. Згідно з його дослідженнями, особистості з оптимістичним пояснювальним стилем ті, хто інтерпретує негативні події як тимчасові, специфічні та зовнішні, демонструють значно вищий рівень психологічного здоров’я та стійкості до стресу. Особливо важливим є те, що вчений показав: пояснювальний стиль формується в підлітковому і юнацькому віці та піддається цілеспрямованій корекції.

А. Бек [6] засновник когнітивної терапії описав механізми «когнітивних спотворень», що лежать в основі патогенного мислення (катастрофізація, надузагальнення, «чорно-біле» мислення). Його теорія, хоч і спрямована передусім на клінічну практику, містить концептуальне підґрунтя для розуміння саногенного мислення як системи когнітивних патернів, що є протилежністю дисфункційним переконанням.

Р. Лазарус [15] у транзакційній моделі стресу та копінгу обґрунтував центральну роль когнітивної оцінки (cognitive appraisal) у визначенні психологічних наслідків стресових подій. Первинна оцінка («чи є ця ситуація загрозою?») та вторинна оцінка («чи є у мене ресурси впоратися?») формують суб’єктивний сенс події і визначають вибір копінгових стратегій. Саногенне мислення, за цією логікою, є результатом позитивної вторинної оцінки переконаності у власній здатності особистості впоратися із стресовими, кризовими життєвими подіями.

А. Елліс [10] у своїй раціонально-емотивній поведінковій терапії (REBT) ввів поняття «ірраціональних переконань», що призводять до психічного

страждання, та «раціональних альтернатив», що становлять основу психологічного здоров'я. Концепція REBT, таким чином, описує механізм трансформації патогенного мислення в саногенне через зміну базових когнітивних установок.

Б. Фредріксон [12] у теорії «розширення і побудови» (Broaden-and-Build Theory) довела, що позитивні емоції, породжені конструктивним саногенним мисленням, не лише є суб'єктивно приємними, але й розширюють когнітивний і поведінковий репертуар особистості та сприяють накопиченню психологічних ресурсів. Це теоретично підтверджує, що саногенне мислення є не лише адаптивною реакцією на труднощі, але й проактивним механізмом особистісного розвитку.

Отже, узагальнення підходів зарубіжної психологічної науки дає підстави розглядати саногенне мислення як інтегративний когнітивний ресурс особистості, що забезпечує адаптивне осмислення життєвих подій, ефективну емоційну саморегуляцію та стійкість до стресу. Воно проявляється у здатності інтерпретувати складні ситуації не як глобальну загрозу, а як тимчасові й керовані обставини, зберігати віру у власні ресурси та трансформувати деструктивні переконання у більш конструктивні. Важливо, що таке мислення не є вродженим і фіксованим утворенням, а формується в процесі розвитку особистості, особливо в юнацькому віці, і може цілеспрямовано розвиватися. Воно пов'язане з позитивною когнітивною оцінкою життєвих подій, здатністю до рефлексії та орієнтацією на збереження власного психологічного благополуччя. Водночас саногенне мислення виступає не лише механізмом подолання труднощів, але й чинником розширення внутрішніх ресурсів особистості, сприяючи її подальшому розвитку та зміцненню психічного здоров'я.

В українській психологічній науці поняття саногенного мислення розроблялось у контексті психогігієни та психопрофілактики. Сучасні вітчизняні дослідники розглядають саногенне мислення як інтегративне психологічне утворення, що включає когнітивний (конструктивна інтерпретація подій), афективний (емоційна стійкість і рівновага) та поведінковий (проактивне копінг-орієнтоване реагування) компоненти.

Українська вчена О. Осадько [4] у своїх наукових дослідженнях відзначала, що особливої значущості набуває ціннісне ставлення до власного здоров'я як внутрішня основа актуалізації саногенного потенціалу. Саме усвідомлення здоров'я як особистісної цінності зумовлює прагнення до збереження психологічної рівноваги, стимулює рефлексію та вибір конструктивних способів осмислення життєвих труднощів. Відтак діалогічна інтенція та саногенне мислення загалом можуть розглядатися як похідні від ціннісних орієнтацій особистості, серед яких провідне місце посідає ставлення до власного здоров'я, що визначає спрямованість мислення на самопідтримку, розвиток і подолання стресу.

У вітчизняній психологічній науці І. Аршава [1] розглядала саногенне мислення як тип мислення, спрямований на підтримку та зміцнення психічного здоров'я особистості, що забезпечує її здатність ефективно долати стрес і запобігати психосоматичним порушенням. Вчена наголошувала, що саногенне мислення є усвідомленим процесом регуляції особистістю її внутрішніх переживань. При цьому підкреслювала, що така здатність не є ізольованою, а формується на основі ціннісних орієнтацій, передусім ставлення до власного здоров'я. Саме визнання здоров'я як особистісно-значущої цінності, за її позицією, зумовлює прагнення до саморегуляції, вибору конструктивних способів осмислення досвіду та підтримання психологічної рівноваги. Таким чином, ціннісне ставлення до власного здоров'я постає як фундаментальна основа формування саногенного мислення.

На основі проведеного аналізу можна стверджувати, що саме ціннісне ставлення до власного здоров'я виступає одним із ключових чинників формування саногенного мислення. Усвідомлення здоров'я як значущої життєвої цінності активізує внутрішні механізми саморегуляції, сприяє переорієнтації мислення на конструктивне осмислення досвіду та забезпечує вибір адаптивних способів подолання стресу. Відтак ціннісні орієнтації особистості не лише супроводжують, а й детермінують розвиток саногенного мислення як ресурсу збереження психічного благополуччя. У зв'язку з цим логічним і доцільним є звернення до аналізу ціннісного ставлення особистості до власного здоров'я як самостійного психологічного феномену.

Поняття «ціннісне ставлення» є ключовим у психологічній аксіології і належить до широкого проблемного поля, що охоплює ціннісні орієнтації, особистісні сенси та систему ставлень особистості. Здоров'я як цінність має особливе місце в ієрархії особистісних цінностей, оскільки є не лише умовою біологічного виживання, але й передумовою реалізації всіх інших цінностей людини.

М. Рокіч [16] у своїй класичній роботі, присвяченій природі людських цінностей, описав здоров'я як термінальну цінність - самоцінність, що є бажаною як кінцевий стан буття. Цей підхід підкреслює, що ставлення до здоров'я є не просто інструментальним (здоров'я як засіб), але може мати самостійну мотиваційну силу.

У контексті аналізу ціннісного ставлення до власного здоров'я вагомим є підхід, у межах якого воно розглядається як внутрішня регулятивна система, що визначає ставлення особистості до власного фізичного і психічного благополуччя, а також спрямовує її поведінку на його збереження і зміцнення. Зокрема, за позицією Г. Бекера [7], ціннісне ставлення до здоров'я виступає не лише як усвідомлення його значущості, а як інтегрована установка, що поєднує

знання, емоційне ставлення і готовність до відповідальних дій щодо власного здоров'я. Підкреслюється, що сформоване ціннісне ставлення до здоров'я є важливим чинником підтримання психологічного стану особистості, оскільки воно сприяє розвитку саморегуляції, відповідальності за власний стан і здатності своєчасно реагувати на стресові впливи. У цьому сенсі здоров'я набуває статусу особистісного пріоритету, що визначає вибір поведінкових стратегій і способів подолання труднощів. Особливої значущості це набуває в умовах підвищеного стресу, коли саме орієнтація на збереження здоров'я як цінності дозволяє особистості підтримувати внутрішню рівновагу, уникати деструктивних реакцій і обирати конструктивні способи адаптації. Таким чином, ціннісне ставлення до власного здоров'я постає як важливий ресурс психологічної стійкості та основа для розвитку саногенного мислення.

Концепція «відчуття зв'язності» (Sense of Coherence, SOC), запропонована А. Антоновські [5], дозволяє глибше осмислити сутність ціннісного ставлення особистості до власного здоров'я як інтегративного психологічного утворення. У межах цієї концепції здоров'я постає не лише як фізичний стан, а як складова цілісної смислової картини життя, яка визначається тим, наскільки людина сприймає світ як зрозумілий (зрозумілість), керований (керованість) і наповнений особистісним смислом (осмисленість). Саме через ці компоненти розкривається зміст ціннісного ставлення до здоров'я: воно передбачає не просто декларативне визнання його важливості, а глибоке внутрішнє прийняття здоров'я як значущого життєвого ресурсу, що підлягає усвідомленню, контролю та підтримці. Зрозумілість забезпечує когнітивне осмислення стану власного здоров'я та факторів, що на нього впливають; керованість формує переконання у власній здатності впливати на його збереження; осмисленість надає здоров'ю статусу особистісної цінності, інтегрованої у життєві цілі та смисли. В умовах воєнного часу, коли порушується базове відчуття стабільності, саме сформоване ціннісне ставлення до власного здоров'я, опосередковане відчуттям зв'язності, виступає важливим ресурсом психологічної стійкості. Воно дозволяє особистості зберігати внутрішню цілісність, знаходити смисл у складних обставинах та підтримувати активну позицію щодо збереження як фізичного, так і психічного благополуччя.

Отже, у зарубіжній психології ціннісне ставлення до власного здоров'я розглядається як інтегративне утворення, що поєднує усвідомлення його значущості, емоційне ставлення та готовність до відповідальної поведінки щодо його збереження. Воно виконує регулятивну функцію, визначаючи способи реагування на стрес і рівень саморегуляції.

В українській науці ціннісне ставлення до здоров'я розглядається як складне психологічне утворення, що інтегрує когнітивний (знання і переконання про

здоров’я), афективний (емоційне забарвлення власного стану здоров’я) та поведінковий (реальна активність у сфері здоров’язбереження) компоненти.

Ціннісне ставлення до власного здоров’я, за М. Мушкевич [3], полягає в усвідомленні його як особистісної цінності та прийнятті відповідальності за підтримання фізичного й психічного благополуччя, що проявляється у здатності оцінювати вплив власних думок, емоцій і поведінки та свідомо обирати здоров’язбережувальні стратегії. Особливої значущості таке розуміння набуває в юнацькому віці, який є сенситивним періодом формування ціннісних орієнтацій, самосвідомості та механізмів саморегуляції. У цьому віці закладаються основи ставлення до себе, власного здоров’я і способів реагування на життєві труднощі, тому сформоване ціннісне ставлення до здоров’я виступає важливим чинником розвитку саногенного мислення. Воно сприяє переходу від імпульсивного, реактивного реагування до усвідомленого управління психоемоційними станами, підвищує стресостійкість і забезпечує формування адаптивних стратегій поведінки в умовах підвищених викликів, зокрема війни.

За науковою позицією А. Мельника [2], ціннісне ставлення до власного здоров’я реалізується через відповідальність особистості за його збереження. Саме прийняття відповідальності переводить усвідомлену значущість здоров’я з рівня переконань у площину реальних рішень і поведінки. Відповідальність розглядається як усвідомлення значущості певної сфери життя, визнання власної ролі в її підтриманні та готовність діяти відповідно до власних цінностей. Особливої ваги це набуває в юнацькому віці, коли активно формується система цінностей і життєвих пріоритетів. Якщо здоров’я займає в ній важливе місце, це стає підґрунтям для розвитку відповідальної поведінки, саморегуляції та вибору конструктивних способів реагування на труднощі, що є важливим для становлення саногенного мислення.

Аналіз позицій українських дослідників дозволяє стверджувати, що ціннісне ставлення до власного здоров’я в юнацькому віці перебуває на етапі активного становлення та поступово набуває більш усвідомленого, рефлексивного характеру. Саме в цей період відбувається інтенсивне формування системи особистісних цінностей, життєвих смислів і установок, що визначають ставлення молодої людини до себе, свого благополуччя та способів реагування на життєві виклики. Відтак здоров’я починає усвідомлюватися не лише як об’єктивна умова існування, а як значуща особистісна цінність, що потребує збереження та підтримки. У цьому контексті особливої актуальності набуває звернення до аналізу юнацького віку як сенситивного періоду формування ціннісно-смислової сфери особистості. Саме на цьому етапі закладаються основи світогляду, саморегуляції та когнітивних стратегій, зокрема саногенного мислення. Вивчення взаємозв’язку між ціннісними

орієнтаціями та розвитком саногенного мислення дозволяє глибше зрозуміти механізми підтримання психологічного здоров'я та окреслити ресурси, що забезпечують стійкість особистості в умовах сучасних викликів, зокрема війни.

Юнацький вік є сенситивним щодо формування ціннісно-смислової сфери особистості, розвитку рефлексії та становлення психологічних ресурсів. У цей період особистість переживає активну ідентифікацію власних цінностей, що за Е. Еріксоном [11] є центральним завданням розвитку. Водночас це вік підвищеної вразливості до дії зовнішніх стресорів саме тому вплив воєнного стану на психологічне здоров'я молоді є особливо значущим.

Дослідження психологічних наслідків воєнних конфліктів для молоді, проведені у різних країнах, демонструють широкий спектр порушень від помірних адаптаційних труднощів до клінічно значущих проявів ПТСР, тривожних та депресивних розладів. Зокрема, метааналітичне дослідження Д. Дуї [9] та колег показало, що молодь, яка пережила воєнні події, демонструє підвищений рівень тривоги, руминативного мислення та зниження показників психологічного благополуччя. Принципово важливим є те, що ці ефекти спостерігаються навіть за відсутності безпосередньої фізичної загрози достатньо хронічної невизначеності, страху та відчуття втрати контролю.

У контексті когнітивно-поведінкового підходу воєнний стрес активує патогенні когнітивні патерни: катастрофізацію (переконаність у найгіршому сценарії), безпорадність (відчуття неможливості вплинути на ситуацію), гіперпильність (постійна готовність до загрози). Ці патерни є прямою протилежністю саногенному мисленню. Відтак розвиток саногенного мислення в юнацькому віці в умовах війни набуває значення не лише психогігієнічного заходу, але й стратегічного завдання у сфері психологічної безпеки особистості та суспільства.

Ресурсний підхід, представлений у роботах С. Хобфолла [14], додатково обґрунтовує особливу вразливість молоді в умовах воєнного стану. Відповідно до теорії збереження ресурсів (Conservation of Resources Theory), стрес виникає тоді, коли особистість стикається з загрозою втрати ресурсів (матеріальних, соціальних, психологічних) або реальною їх втратою. Юнацький вік, будучи часом первинного накопичення ресурсів ідентичності, смислів і стосунків, є надзвичайно вразливим щодо ресурсних втрат воєнного часу.

Аналіз наукових позицій дозволив обґрунтувати системний взаємозв'язок між ціннісним ставленням особистості до власного здоров'я та розвитком саногенного мислення в юнацькому віці в умовах воєнного стану.

Ціннісне ставлення до здоров'я забезпечує смислову «рамку», крізь яку особистість оцінює власний стан і власні ресурси. Якщо здоров'я є для молодої людини значущою цінністю, вона більш схильна до проактивних когнітивних

стратегій: не «чому зі мною це відбувається», а «що я можу зробити для свого стану». Цей смисловий зсув є сутнісним виміром переходу від патогенного до саногенного мислення.

У рамках концепції «відчуття зв'язності» А. Антоновскі [5] ціннісне ставлення до здоров'я відповідає компоненту «осмисленості»: людина, яка вважає здоров'я значущою цінністю, схильна вкладати ресурси у його збереження, що само по собі є когнітивним патерном саногенного типу.

Варто зазначити, що ціннісне ставлення до здоров'я виконує регуляторну функцію щодо поведінки і мислення особистості. За теорією самодетермінації Р. Раяна та Е. Дісі [8], інтерналізована цінність здоров'я підвищує рівень автономної мотивації здоров'язбережувальної поведінки і, відповідно, знижує тривогу, пов'язану з відчуттям безпорадності. Людина, яка активно турбується про власне здоров'я, відчуває себе більш суб'єктом власного життя, що є важливою передумовою саногенного мислення.

Емпіричні дані свідчать про те, що суб'єктивно відчуваний контроль над власним здоров'ям (health locus of control) позитивно корелює з показниками психологічної стійкості (resilience) та конструктивного копінгу [9]. В умовах воєнного стану, коли зовнішній контроль різко знижується, підвищення відчуття суб'єктності у сфері здоров'я стає особливо значущим психологічним ресурсом.

За нашою науковою позицією, ціннісне ставлення до здоров'я формує рефлексивний вимір саногенного мислення: молода людина навчається помічати власні психологічні стани, розрізняти «нормальну» реакцію на стрес і патологічний дистрес, та своєчасно звертатися по допомогу або застосовувати самодопомогові стратегії. Цей метакогнітивний компонент є важливою складовою саногенного мислення і пов'язаний з розвитком емоційного інтелекту.

Згідно з теорією позитивних емоцій Б. Фредріксон [12], особи з позитивним ставленням до власного здоров'я і до себе загалом демонструють більш широкий діапазон когнітивних рішень у складних ситуаціях (ефект «broadelning»), що є важливою характеристикою саногенного мислення.

В умовах воєнного стану ціннісне ставлення до здоров'я виконує буферну функцію щодо стресу. Дослідження М. Гарніефскі та В. Краайя [13] показали, що особи з розвиненими стратегіями когнітивної регуляції емоцій, пов'язаними з ціннісним ставленням до власного стану, демонструють менше симптомів депресії та тривоги в умовах хронічного стресу. Важливо, що в умовах воєнного стану, навіть за неможливості змінити зовнішню ситуацію ціннісне ставлення до здоров'я дозволяє молоді зберігати психологічну рівновагу через фокус на тому, що в їхній владі.

Отже, ціннісне ставлення до власного здоров'я є ключовим чинником формування саногенного мислення, оскільки задає смислову рамку оцінки

власного стану та сприяє переходу до проактивних когнітивних стратегій. Воно виконує регуляторну, рефлексивну та буферну функції, забезпечуючи саморегуляцію, усвідомлення психоемоційних станів і зниження впливу стресу. Це робить його важливим ресурсом психологічної стійкості, особливо в юнацькому віці та в умовах війни.

Проведений теоретичний аналіз засвідчив, що саногенне мислення є складною системою когнітивно-смислових і регуляторних процесів, спрямованих на збереження психічного здоров'я та забезпечення адаптації особистості до стресових умов. У ситуації воєнного стану його розвиток набуває особливої значущості як ключового ресурсу психологічної стійкості молоді та узгоджується з провідними положеннями зарубіжних психологічних концепцій, що акцентують роль адаптивного мислення, копінгу, смислотворення та позитивних емоцій. Встановлено, що ціннісне ставлення особистості до власного здоров'я виступає системотвірним чинником розвитку саногенного мислення в юнацькому віці, оскільки визначає спрямованість когнітивних процесів, рівень саморегуляції та вибір поведінкових стратегій. Його вплив реалізується через взаємопов'язані механізми – ціннісно-смисловий, регуляторний, когнітивно-рефлексивний і захисно-буферний, що забезпечують переорієнтацію мислення на конструктивне осмислення досвіду, зниження деструктивного впливу стресу та підтримання психологічної рівноваги. Теоретично доведено, що юнацький вік є сенситивним періодом формування ціннісно-смислової сфери та саногенного мислення, що зумовлює особливу важливість цілеспрямованого психологічного впливу саме на цьому етапі розвитку. В умовах воєнного стану ця сенситивність посилюється підвищеною вразливістю до стресових факторів, що актуалізує необхідність розвитку внутрішніх ресурсів особистості, зокрема через формування ціннісного ставлення до власного здоров'я.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з емпіричним вивченням взаємозв'язку між рівнем сформованості ціннісного ставлення до здоров'я та показниками саногенного мислення у молоді, а також із розробкою та впровадженням психологічних програм, спрямованих на їх розвиток у контексті сучасних соціально-психологічних викликів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аршава І. Ф., Носенко Е. Л. Емоційна стійкість людини та її діагностика: монографія. Дніпропетровськ: Видавництво ДНУ, 2006. 336 с.
2. Мельник А. П. Ціннісне ставлення до здоров'я у структурі відповідальності особистості // Проблеми загальної та педагогічної психології. 2019. Т. 11, Вип. 4. С. 112–121.
3. Мушкевич М. І. Психологічне здоров'я особистості: теоретичний аналіз та практика // Психологічні перспективи. 2018. Вип. 31. С. 197–209.
4. Осадько О. Ю. Психологія суб'єктної активності особистості. Київ: Педагогічна думка, 2013. 278 с.

5. Antonovsky A. Unraveling the mystery of health: how people manage stress and stay well. San Francisco: Jossey-Bass, 1987. 218 p.
6. Beck A. T. Cognitive therapy and the emotional disorders. New York: International Universities Press, 1976. 356 p.
7. Becker M. H. The health belief model and personal health behavior // Health Education Monographs. 1974. Vol. 2, No. 4. P. 324–508.
8. Deci E. L., Ryan R. M. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being // American Psychologist. 2000. Vol. 55, No. 1. P. 68–78. DOI: https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68
9. Duey D., Smith P., Catani C. Youth mental health and war: a systematic review of PTSD and related outcomes in adolescents // Clinical Psychology Review. 2020. Vol. 75. Article 101816. DOI: https://doi.org/10.1016/j.cpr.2019.101816
10. Ellis A. Reason and emotion in psychotherapy. New York: Citadel Press, 1962. 442 p.
11. Erikson E. H. Identity and the life cycle. New York: Norton, 1980. 191 p.
12. Fredrickson B. L. The role of positive emotions in positive psychology: the broaden-and-build theory of positive emotions // American Psychologist. 2001. Vol. 56, No. 3. P. 218–226. DOI: https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.3.218
13. Garnefski N., Kraaij V. Cognitive emotion regulation questionnaire: development of a short 18-item version // Personality and Individual Differences. 2006. Vol. 41, No. 6. P. 1045–1053. DOI: https://doi.org/10.1016/j.paid.2006.04.010
14. Hobfoll S. E. Conservation of resources: a new attempt at conceptualizing stress // American Psychologist. 1989. Vol. 44, No. 3. P. 513–524. DOI: https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.3.513
15. Lazarus R. S., Folkman S. Stress, appraisal, and coping. New York: Springer, 1984. 445 p.
16. Rokeach M. The nature of human values. New York: Free Press, 1973. 438 p.
17. Seligman M. E. P. Learned optimism: how to change your mind and your life. New York: Pocket Books, 1990. 319 p.

Олександр Шамрай,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії та права,
Черкаський державний технологічний університет, Черкаси, Україна,
shamraiog@gmail.com,
ORCID: 0000-0003-2515-0673

ВИХОВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В СИСТЕМІ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми формування ідентичності особистості в системі позашкільної освіти в умовах сучасних соціокультурних трансформацій та воєнних викликів в Україні. Розкрито потенціал позашкільної освіти як простору соціалізації, громадянського та патріотичного виховання дітей і молоді.

Особливу увагу приділено ролі територіальних громад у створенні

виховного середовища, що сприяє становленню національної та громадянської ідентичності. Обґрунтовано значення міжінституційної взаємодії закладів позашкільної освіти, органів місцевого самоврядування та громадянського суспільства в умовах децентралізації.

Ключові слова: ідентичність, позашкільна освіта, виховання, територіальна громада, патріотичне виховання, громадянська активність.

Abstract. The article provides a theoretical analysis of the problem of forming personal identity in the system of extracurricular education in the conditions of modern socio-cultural transformations and military challenges in Ukraine. The potential of extracurricular education as a space for socialization, civic and patriotic education of children and youth is revealed.

Particular attention is paid to the role of territorial communities in creating an educational environment that contributes to the formation of national and civic identity. The importance of inter-institutional interaction between out-of-school education institutions, local governments, and civil society in the context of decentralization is substantiated.

Keywords: identity, extracurricular education, upbringing, territorial community, patriotic upbringing, civic activity.

Вступ. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується глибокими соціальними трансформаціями, спричиненими процесами глобалізації, децентралізації та повномасштабною війною. У цих умовах особливої актуальності набуває проблема формування стійкої національної та громадянської ідентичності особистості, здатної до відповідального вибору, соціальної активності та усвідомленої громадянської позиції.

Важливу роль у цьому процесі відіграє система позашкільної освіти, яка, доповнюючи формальну освіту, створює сприятливі умови для виховання, соціалізації та самореалізації дітей і молоді. Гнучкість, добровільність участі та тісний зв’язок із соціальним середовищем громади визначають особливий виховний потенціал позашкілля в контексті формування ідентичності.

Теоретичні засади формування ідентичності в позашкільній освіті.

Ідентичність особистості розглядається як багатовимірне, динамічне утворення, що формується в процесі взаємодії індивіда із соціальним, культурним і ціннісним середовищем [4; 6; 11]. Вона включає усвідомлення власної належності до спільноти, прийняття соціальних ролей і норм, а також здатність до самовизначення та смислотворення.

Сучасні дослідження підкреслюють, що в умовах соціальної нестабільності та воєнних викликів ідентичність формується як процес постійного переосмислення індивідом власного досвіду та соціальної реальності [12; 15]. У цьому контексті особливого значення набуває освітнє середовище, здатне забезпечити відчуття безпеки, належності та суб’єктності.

Позашкільна освіта створює умови для практичного засвоєння соціального досвіду через участь у творчій, дослідницькій, громадянській та соціально значущій діяльності. Добровільність участі та варіативність програм сприяють розвитку відповідальності, ініціативності та рефлексії, що є ключовими чинниками формування цілісної ідентичності [8; 9; 13].

Позашкілля забезпечує умови для:

– усвідомлення власної належності до національної та локальної спільноти;
– формування громадянських і патріотичних цінностей;
– розвитку соціальної активності та відповідальності;
– набуття досвіду колективної взаємодії й самоврядування [2; 3].

Сучасні дослідження українських науковців підкреслюють, що позашкільна освіта виконує компенсаторну та стабілізаційну функцію, забезпечуючи дітям і молоді безпечний простір для соціальної взаємодії та формування позитивної ідентичності в кризових умовах [9; 13].

Формування громадянської та національної ідентичності є найбільш ефективним, коли освітній процес має діяльнісний та проєктний характер, орієнтований на реальні соціальні проблеми громади [12; 14]. Позашкільна освіта створює умови для такого досвіду через волонтерські ініціативи, соціальні проєкти, молодіжне самоврядування та міжпоколінну взаємодію [11; 15].

Таким чином, позашкільна освіта доповнює формальну систему освіти, забезпечуючи ціннісно-виховний вимір розвитку особистості та сприяючи формуванню стійкої національної й громадянської ідентичності.

Роль територіальних громад у створенні виховного середовища.

Територіальні громади виступають не лише адміністративними одиницями, а й носіями соціокультурних традицій, історичної пам’яті та громадянських практик. Саме на локальному рівні відбувається безпосередня взаємодія дітей і молоді з цінностями, символами та зразками соціально відповідальної поведінки [1; 10; 16].

Територіальні громади відіграють ключову роль у:

– підтримці та розвитку мережі закладів позашкільної освіти;
– інтеграції освітніх програм із культурними, історичними та волонтерськими ініціативами;
– залученні дітей і молоді до національно-патріотичних і громадянських проєктів;
– формуванні безпечного та мотиваційного середовища в умовах воєнного стану [3; 9].

Ефективна взаємодія органів місцевого самоврядування, закладів позашкільної освіти та громадських організацій забезпечує формування

практичного досвіду громадянської участі, що є визначальним чинником становлення національної та громадянської ідентичності [1; 16].

Сучасні дослідження у сфері децентралізації та освіти доводять, що територіальна громада виступає не лише інституційним, а й ціннісно-смисловим середовищем формування ідентичності дітей і молоді [1; 16]. Саме на локальному рівні ідентичність набуває конкретного змісту через щоденну участь у житті громади, взаємодію з локальними символами, історією та соціальними практиками.

У новітніх наукових публікаціях наголошується, що ефективні громади створюють екосистему виховання, у якій заклади позашкільної освіти взаємодіють з культурними установами, громадськими організаціями, волонтерськими та ветеранськими спільнотами [10; 14]. Така модель сприяє формуванню активної громадянської ідентичності та знижує ризики соціальної ізоляції дітей у кризових умовах.

Особливу увагу сучасні дослідження приділяють ролі громади у формуванні патріотизму дії, який проявляється через участь у суспільно корисній діяльності, солідарність, відповідальність та готовність до спільних рішень [13; 15]. У цьому контексті позашкільна освіта стає ключовим майданчиком практичного засвоєння громадянських і патріотичних цінностей.

Крім того на мою думку, у воєнний період позашкільна освіта має розглядатися як стратегічний простір формування громадянської зрілості та соціального лідерства обдарованої молоді. У поєднанні з ресурсами територіальної громади вона створює середовище, у якому інтелектуальний розвиток органічно поєднується з практиками служіння суспільству.

Вважаю, що обдарована молодь є потенційним носієм інноваційних форм громадянської активності, а завдання позашкільної освіти та громади полягає в спрямуванні цього потенціалу на розв’язання актуальних суспільних проблем. Саме така модель сприяє формуванню активного патріотизму як інтегрованої якості особистості.

Позашкільна освіта як простір патріотичного виховання.

Позашкільна освіта поєднує знаннєвий, емоційно-ціннісний та діяльнісний компоненти патріотичного виховання [3; 10]. Через практичну діяльність патріотизм формується як усвідомлена життєва позиція, а не декларативна цінність.

Ефективність діяльнісного підходу підтверджується участю вихованців у:

– волонтерських та громадських проєктах;
– молодіжному самоврядуванні;
– міжпоколінній взаємодії [12; 14].

Позашкільна освіта формує резильєнтність та громадянську стійкість, що є важливим чинником позитивної ідентичності у кризових умовах [11; 15].

Виховний потенціал реалізується через військово-патріотичні гуртки, краєзнавчі та туристичні об'єднання, мистецькі студії, органи учнівського самоврядування [3; 7].

Особливої актуальності набуває співпраця з територіальними громадами та громадськими організаціями, що наповнює патріотичне виховання реальним життєвим змістом та формує практичний досвід громадянської участі [5; 8].

Через залучення до суспільно корисної діяльності вихованці позашкільних закладів отримують можливість пережити патріотизм як активну життєву позицію, а не лише як декларативну цінність.

У контексті децентралізації та розвитку місцевого самоврядування позашкільна освіта дедалі більше інтегрується в стратегії розвитку територіальних громад, виступаючи чинником соціальної згуртованості та стабільності. Саме на локальному рівні створюються умови для формування активного громадянина, здатного до критичного мислення, ініціативності та відповідального ставлення до суспільних і національних викликів [4; 9].

Отже, позашкільна освіта є важливим простором патріотичного виховання, у межах якого відбувається формування громадянської самосвідомості, національної ідентичності та ціннісних орієнтацій особистості. Її виховний потенціал полягає в поєднанні освітнього впливу з реальним соціальним досвідом, що забезпечує глибину й стійкість засвоєння патріотичних цінностей. Посилення ролі позашкільної освіти та її інтеграція в діяльність територіальних громад є важливою умовою виховання відповідального, соціально активного громадянина України.

Висновки. Позашкільна освіта є важливим чинником формування ідентичності особистості в умовах сучасних соціокультурних та воєнних викликів. Її потенціал полягає у поєднанні ціннісного впливу з реальним соціальним досвідом, що забезпечує глибину та стійкість громадянської та національної ідентичності.

Активна участь територіальних громад, міжінституційна взаємодія та підтримка позашкільної освіти сприяють вихованню соціально активного, відповідального та патріотично налаштованого покоління, здатного до відповідей на виклики сучасності.

У результаті дослідження встановлено, що в умовах воєнного стану позашкільна освіта та територіальні громади відіграють ключову роль у формуванні національної та громадянської ідентичності молоді. Для обдарованої молоді ці інституції створюють простір реалізації лідерського потенціалу, соціальної відповідальності та життєстійкості.

Вважаю, що синергія позашкільної освіти й громади є необхідною умовою формування активної громадянської позиції, що базується на цінностях, відповідальності та готовності до дії. Перспективи подальших досліджень убачаємо у розробленні моделей сталого партнерства «громада – позашкілля – обдарована молодь» в умовах тривалих суспільних викликів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про освіту» : від 05.09.2017 № 2145-VIII. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (дата звернення: 01.02.2026).
2. Закон України «Про позашкільну освіту» : від 22.06.2000 № 1841-III. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14 (дата звернення: 01.02.2026).
3. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді : затв. наказом МОН України від 16.06.2015 № 641. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15 (дата звернення: 01.02.2026).
4. Бех І. Д. Виховання особистості: теорія і практика. – Київ : Либідь, 2003. – 280 с.
5. Кремень В. Г. Філософія освіти XXI століття. – Київ : Грамота, 2003. – 416 с.
6. Сухомлинська О. В. Виховання як соціокультурний феномен // Шлях освіти. – 2016. – № 3. – С. 2–7.
7. Биковська О. В. Теоретико-методичні засади розвитку позашкільної освіти в Україні. – Київ : ІПВ НАПН України, 2018. – 312 с.
8. Позашкільна освіта в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку / за ред. О. В. Биковської. – Київ : ІПВ НАПН України, 2019. – 192 с.
9. OECD. Global Citizenship Education in Fragile Contexts. – Paris : OECD Publishing, 2020.
10. UNESCO. Education for Resilience and Social Cohesion. – Paris, 2022.
11. Erikson E. H. Identity: Youth and Crisis. – New York : Norton, 1994.
12. OECD. Global Citizenship Education in Fragile Contexts. – Paris : OECD Publishing, 2020.
13. Локшина О. І. Освіта в умовах війни: виклики та стратегії стійкості // Порівняльна педагогіка. – 2023. – № 1.
14. Гриньова М. В. Громадянська активність молоді в умовах децентралізації // Освітологія. – 2021. – № 10.
15. UNESCO. Education for Resilience and Social Cohesion. – Paris, 2022.
16. Калініна Л. М. Освітнє середовище територіальної громади як чинник соціалізації особистості // Педагогічні науки. – 2020. – № 4.

Щербина А. О.,
аспірантка відділу психології мас і спільнот
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України,
ms.anastasiia.shch@gmail.com

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ВІДЕОЗАПИСІВ У НАВЧАННІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Анотація. У тезах здійснено огляд теоретичних підходів до розроблення проблематики використання відеозаписів у дистанційному навчанні психологів. Проаналізовано існуючі класифікації взаємодії суб'єктів освітнього процесу в цифровому середовищі та роль парасоціальних стосунків у такій взаємодії. Висвітлено погляди різних наукових шкіл на феномен соціальної присутності та особливості трансформації міжособистісної комунікації в умовах цифрового опосередкування навчального процесу.

Ключові слова: відеозаписи, парасоціальні стосунки, соціальна присутність, дистанційне навчання, цифрова взаємодія.

Abstract. The abstract provides a theoretical and methodological analysis of approaches to using video recordings in the distance learning of psychologists. It analyzes existing classifications of interaction between educational process subjects in the digital environment and the role of parasocial relationships in such interaction. The views of various scientific schools on the phenomenon of social presence and the specifics of interpersonal communication transformation under the conditions of digital mediation of the educational process are highlighted.

Keywords: video recordings, parasocial relationships, social presence, distance learning, digital interaction.

Проблема методологічного забезпечення дистанційної освіти майбутніх психологів сьогодні перебуває на перетині дидактики, медіапсихології та психології особистості. Активне впровадження асинхронних форматів навчання, зокрема використання відеолекцій та спеціалізованих AI-додатків, докорінно змінює класичну парадигму взаємодії в системі «викладач-студент». Аналіз сучасної наукової літератури дозволяє відокремити кілька підходів до розуміння того, як саме відеоконтент впливає на процес засвоєння професійних знань та складні процеси формування ідентичності майбутнього фахівця. У межах медіадидактики фундаментальною вважається класифікація М. Мура, який виокремлює три ключові типи взаємодії: «студент-зміст», «студент-викладач» та «студент-студент». Проте при використанні відеозаписів спостерігається суттєва трансформація цих зв'язків: пряма, безпосередня взаємодія з викладачем значною мірою заміщується інтенсивною взаємодією з самим змістом, який, у свою чергу, стає глибоко персоніфікованим у медіа-образі лектора.

Водночас, прихильники теорії саморегуляції, зокрема Б. Циммерман, наголошують на тому, що загальна ефективність такого навчання визначається

не стільки форматом чи якістю контенту, скільки індивідуальною здатністю студента до автономного управління власними пізнавальними процесами за умов повної відсутності зовнішнього контролю. Таким чином, у цьому контексті актуалізується питання балансу між технологічними характеристиками контенту та суб'єктивною здатністю студента до саморегуляції. Це дозволяє розглянути парасоціальний підхід як механізм між технологічною детермінацією освітнього контенту та суб'єктивною здатністю особистості до саморегуляції навчальної діяльності. Особливого значення в цьому контексті набуває парасоціальний підхід, що розглядає перехід від медіасприйняття до створення повноцінного освітнього ресурсу. Феномен парасоціальних стосунків (ПСС), що був вперше описаний Д. Хортоном та Р. Волем, протягом тривалого часу вивчався переважно в межах розважальних медіа. Проте сучасні дослідники, такі як Д. Джайлз та Р. Рубін, пропонують докорінно переосмислити ПСС як складну форму когнітивної та емоційної залученості, яка може бути ефективно інтегрована в сучасний освітній процес.

У науковому дискурсі сьогодні можна чітко виділити два полярні погляди на роль парасоціальних стосунків у навчанні. Компенсаторний підхід розглядає ПСС як необхідний та важливий сурогат реального спілкування, що дає змогу суттєво мінімізувати стрес від соціальної ізоляції та дефіциту соціальної присутності (Gunawardena, 1995), спираючись на класичну теорію медіа-присутності. На противагу цьому, деструктивний підхід застерігає, що інтенсивні парасоціальні зв'язки з віртуальними образами можуть провокувати емоційне перевантаження, виникнення специфічних медіа травм (Медіатворчість в сучасних реаліях, 2020) та посилення академічної прокрастинації через небезпечну підміну реальної активної навчальної діяльності ілюзорною причетністю до медіа-персонажа. Зіставлення цих теоретичних поглядів свідчить про виражену амбівалентну природу впливу медіа-образів, що на сучасному етапі потребує ретельної та глибокої емпіричної перевірки в реальному контексті дистанційної освіти.

Важливою складовою дослідження постає методологічне обґрунтування поняття «освітній симулякр», під яким розуміється віртуальний образ викладача. Якщо у традиційній дидактиці викладач виступає живим суб'єктом, що забезпечує миттєвий зворотний зв'язок, то у форматі відеозапису ми маємо справу з образом, який активно наділяється студентом певними людськими рисами через складні механізми психологічної атрибуції. Різні наукові школи пропонують власне трактування цього феномену: так, представники соціально орієнтованого підходу, зокрема Ю. Чаплінська та Н. Найдьонова, вбачають у симулякрах потужний інструмент кіберсоціалізації. Натомість прихильники когнітивного підходу акцентують увагу на критичному інформаційному

навантаженні та високих ризиках ігнорування суто навчального матеріалу через надмірне фокусування на зовнішній емоційній привабливості віртуального лектора (Mayer et al., 2003).

Окремою методологічною проблемою залишається питання діагностики та вимірювання цих процесів. Складність вивчення парасоціальних стосунків як чинника навчання полягає у відсутності на сьогодні уніфікованого психометричного інструментарію. Хоча в міжнародній практиці домінують шкали інтенсивності, такі як PSI Scale Ребекки Рубін, вони зазвичай не враховують специфіку саме освітньої діяльності та навчальних завдань. Це зумовлює гостру необхідність пошуку та розроблення комплексних методів, які б дозволяли глибоко зіставляти «Я-образ» студента з образом «освітнього симулякра», використовуючи процедуру Q-сортування або детальний аналіз динаміки академічної саморегуляції.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що теоретичний аналіз літератури демонструє багатофакторний характер використання відеозаписів у підготовці майбутніх психологів, який неможливо звести лише до механічної передачі інформації. Існуючі підходи дозволяють обґрунтовано припустити, що парасоціальні стосунки виступають ключовим медіатором між технічним форматом онлайн-навчання та загальним психологічним станом студента. Подальші наукові дослідження мають бути спрямовані на чітке виявлення психологічних умов, за яких «освітній симулякр» трансформується у дієвий ресурс розвитку професійної мотивації, а за яких він стає чинником дезадаптації особистості у сучасному цифровому освітньому просторі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Moore, M. G. (1989) Editorial: Three types of interaction. American Journal of Distance Education, 3(2), 1-7.
2. Zimmerman, B. J. (2000). Attaining Self-Regulation: A Social Cognitive Perspective. In M. Boekaerts, P. R. Pintrich, & M. Zeidner (Eds.), Handbook of Self-Regulation (pp. 13-39). San Diego, CA: Academic Press.
3. Horton, D., & Wohl, R. R. (1956). Mass Communication and Para-Social Interaction: Observations on Intimacy at a Distance. Psychiatry, 19(3), 215–229.
4. Giles, D. C. (2002). Parasocial Interaction: A Review of the Literature and a Model for Future Research. Media Psychology, 4(3), 279-305.
5. Perse, E. M., & Rubin, R. B. (1989). Attribution in social and parasocial relationships. Communication Research, 16(1), 59-77.
6. Rubin, R. B., Perse, E. M., & Powell, R. A. (1985). Loneliness, parasocial interaction, and local television news viewing. Human Communication Research, 12, 155-180.
7. Кухаренко В. М. Роль тьютора в дистанційному навчанні. Вища освіта. 2019.
8. Медіатравма і посттравматичні стреси: система гіпотез і результати дослідження. Наукові студії із соціальної та політичної психології. 2022.

9. Чаплінська Ю. С. Медіа ефекти парасоціальності // Психологічний часопис. – 2020. – Т. 6. – № 4 (36). – С. 64–74.
10. Чаплінська Ю. С. Психологічні механізми парасоціальних стосунків молоді. Психологічні науки: проблеми і здобутки. 2015. Вип. 7. С. 328–342.
11. Найдьонова Л. А., Вознесенська О. Л., Обухова О. С. та ін. Інноваційні психологічні засоби розвитку медіаосвіти в умовах екстремальної дистанційності війни : методичний посібник / за наук. ред. Л. А. Найдьонової. Київ : ІСПП НАПН України, 2023. 144 с.
12. Gunawardena, C. N. (1995). Social presence theory and implications for interaction and collaborative learning in computer conferences
13. Hartmann, T. (2017). Parasocial interaction, parasocial relationships, and well-being. In L. Reinecke & M. B. Oliver (Eds.), The Routledge handbook of media use and well-being: International perspectives on theory and research on positive media effects (pp. 131–144). Routledge/Taylor & Francis Group
14. Медіатворчість в сучасних реаліях: протистояння медіатравмі. Збірник наукових праць. Київ, 2020
15. Mayer, R. E., Sobko, K., & Mautone, P. D. (2003). Social cues in multimedia learning: Role of speaker's voice. Journal of Educational Psychology, 95(2), 411–425

Удод О. А.,
доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, член-кореспондент НАПН України, завідувач відділу української історіографії Інституту історії України НАН України
ORCID: 0000-0002-7988-0391
Researder ID: LVS-5749-2024

УКРАЇНА У СВІТОВОМУ ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ

Анотація. Аналізується один із фундаментальних принципів методології історичної науки, а саме вивчення історії у контексті світової історії, у тісному зв'язку з епохою, що запобігає анахронізмам та забезпечує об'єктивність інтерпретації, розуміння смислів, актуальних для того часу. З'ясовується взаємозв'язок глобальної історії та української минувшини у світовому контексті, наголошується на інтелектуальних викликах для української історіографії, що постали у зв'язку з необхідністю «вписування» історії України у світовий контекст.

Ключові слова. Історія України, світовий контекст, методологія історії, українська історіографія, гранд-наратив, глобальна історія.

Abstract. This paper analyses one of the fundamental principles of historical methodology, namely the study of history within the context of world history, in close connection with the era in question; this approach prevents anachronisms and ensures the objectivity of interpretation and an understanding of the meanings relevant to that

time. The interconnection between global history and Ukraine's past within a global context is examined, with emphasis placed on the intellectual challenges facing Ukrainian historiography arising from the need to 'situate' the history of Ukraine within a global context.

Keywords: History of Ukraine, global context, historical methodology, Ukrainian historiography, grand narrative, global history.

Обговорення і осмислення наукових проблем, пов'язаних із масштабною темою «Культура, наука, освіта: смисложиттєві цінності в сучасних умовах», передбачає не тільки уже добре апробований міждисциплінарний підхід, а й міжгалузевий науковий погляд на найважливіші для людини і суспільства орієнтири. За словами В. Франкла, прагнення знайти сенс життя – це головна мотивація як людини, та і суспільства. Культура, наука, освіта стають смисложиттєвими цінностями українського суспільства за умови історичної суб'єктності України. Історичний розвиток України дає підстави стверджувати, що українська історія має право на ім'я. Провідна ідея такої сентенції полягає в тезі: Україна була, є і буде у світовій (не тільки європейській) історії. Широкомасштабна агресія Росії проти України в 2022 році стала каталізатором переосмислення всього українського спадку. Війна показала, що привласнення історії – це теж зброя. Без відновлення історичної справедливості неможливо побудувати стратегію майбутнього. Втрата інституційної пам'яті призводить до нездатності критично мислити. Повернення імен – це не про минуле, а про фундамент для нових поколінь українців. Протягом століть український інтелектуальний внесок у світову науку розчинявся у великих імперських наративах – спершу Російської імперії, згодом – Радянського Союзу. Українські імена ставали «російськими», українські інституції – «філіями», а унікальні технології – «надбанням центру» (Москви, звісно). На прикладі історії української фізики відомий український часопис «Дзеркало тижня» необхідність повернення Україні її історії висловив у метафоричній фразі: «Квант незалежності: як Україна повертає свою історію фізики у світовий простір». Повернення українського виміру, на думку українських вчених-фізиків, це не переписування історії (хоч у цьому немає нічого поганого), а відновлення наукової тяглості. Сучасний історіографічний простір України переповнений публікаціями щодо масштабного явища – повернення своєї історії, усіх її сегментів: історії, культури, науки, фізики, космосу і т.д. Під тиском суспільного інтересу вчені-історики покликані, без перебільшення, здійснити справжню реконкісту. Як колись європейській народи протягом VII-XV ст. ст. відвойовували від мусульманського завоювання Піренейський півострів, так тепер українська історіографія покликана «завоювати знову» (reconcista) власну історію, привласнену свого часу Російською імперією з метою «поліпшення»

свого власного родоводу за рахунок набагато давнішої української історії. Ми маємо повернути нашу колишню впізнаваність у Європі і світі, забезпечити співмірність із світовими трендами в економіці, політиці, культурі, історії. Впізнаваність означає близькість методологій та інтернаціоналізованість понятійно-категоріального апарату. Маємо говорити однією мовою, вільною від нав'язаних Російською імперією стереотипів і комплексом меншовартості.

Для методології історичної науки вписування національної історії у світову є значним явищем, давно апробованим і звичним. Але віковічне прагнення Росії всіляко нівелювати українську історії, зробити її провінційною призвели до цілої низки методологічних проблем щодо співвідношення національної і світової (або зарубіжної) історії. В радянські часи українським історикам було відмовлено у праві займатися методологією історії. Публікувалися поодинокі теоретичні праці європейських істориків у перекладі російською мовою з великою частиною спотворень на користь імперським інтересам. Так, наприклад, трапилось із перекладом бестселера французького історика школи «Анналів» Марка Ферро «Як розповідають історію дітям в різних країнах світу», з тексту якого російським видавцем були вилучені незручні для Росії сторінки. Дійсно, переклад на російську – це вже політична справа!

Сучасний етап розвитку української історіографії диктує необхідність активного використання зарубіжних праць з методології і теорії історії, їх переклад і введення у науковий обіг без російського посередника. Українські методологічні студії мають вийти із штучно створених меж маргінальності. Пригадати, що навіть у радянські часи Київ теж творив методологію історії (А.В. Санцевич, Ф.П. Шевченко та ін.). Розвести наукові і публіцистичні терміни та поняття. Не протиставляти, наприклад, один одному поняття «вимір» і «контекст». Вимір – це, переважно, публіцистичний термін, що теж означає контекстуальність, відповідність основним засадам історії («цивілізаційний вимір»). Натомість контекст – це академічний, класичний принцип методології історії. Мають рацію ті дослідники, які стверджують дещо метафорично, але сенсово: «Не можна зрозуміти історію України, якщо вчити тільки історію України». Потрібен «образ іншого». Контекст – це завжди порівняння, компаративістика. Історія в контексті – це фундаментальний принцип, що вимагає вивчення минулого не ізольовано, а в тісному зв'язку з епохою, що запобігає анахронізмам та забезпечує об'єктивність інтерпретації, розуміння смислів, актуальних для того часу, що вивчається, а не з висоти сьогодення, коли вже відомі всі результати історичних подій. Важливо уникати спокуси бути ментором по відношенню до героїв подій минулих часів.

Так склалось в українському інформаційному просторі, що словом «контекст» частіше козиряють політики, коли відхрещуються від власних невдалих фраз («не

виривайте з контексту!»). В результаті втрачено глибокий методологічний зміст цього поняття в історичній науці. До честі українських істориків, в останні роки вони активно привертають увагу до розуміння минувшини України в контексті глобальної історії. Відома праця Сергія Плохія «Брама Європи» - це є взірець сучасного бачення української історії на тлі світової історії. Бо сам автор давно і добре інтегрований у світову історіографію а його перебування нині в США забезпечує йому оптимальний фокус просторово-часового масштабування нашої історії. Варто також згадати монографію Ірини Колесник «Українська історіографія: концептуальна історія» (2013 р.) та кілька статей в «Українському історичному журналі» Вадима Ададурова про теоретичні засади та методологію «вписування» української історії у європейський контекст з точки зору історика-всесвітника.

Контекст у методології історії – це сукупність умов, обставин, соціокультурних та політичних чинників, що оточують історичну подію, джерело або діяча. Ключовими аспектами (вимогами) контексту в історії є: принцип історизму; джерелознавчий контекст; інтерпретація; еволюція знання, зміна парадигми (право на перегляд і так зване «переписування історії»). Контекст грає важливу роль і в історичних наукових дослідженнях, і в історичній дидактиці та методиці викладання історії. Його ключова функція – це пояснення причинно-наслідкових зв'язків, взаємодії всіх факторів (для історіографії – всього масиву літератури з визначеної теми); верифікація фактів (порівняння, перевірка з допомогою усієї сукупності наявних джерел); подолання суб'єктивізму. Нові світові підходи у підготовці істориків під впливом процесів, пов'язаних з оновленням методології історичної науки, нині стать надбанням українських університетів. Дніпровський університет митної справи і фінансів нещодавно акредитував навчальні програми, які передбачають трансдисциплінарність, розвиток критичного мислення, виявлення фейків, помилок ШІ, співпрацю з науковими установами. На досягнення цієї мети (інтеграція української історії у світову) спрямований також започаткований в листопаді 2025 року кількома українськими університетами проєкт «Європейський вимір української історії» з участю Обсерваторії з вивчення історії в Європі при Раді Європи (Страсбург).

Історія у світовому контексті – це не тільки мати власну версію історії, а й домогтися того, щоб її визнали сусіди. Україна як суверенна і незалежна держава постала, з історичної перспективи, зовсім нещодавно. На нашій внутрішній ментальній мапі Україна існувала завжди, але на глобальній – ні, і вибороти місце на цій мапі в уяві інших – тривалий процес. Ідея домогтися визнання українського історичного наративу постала ще наприкінці XIX століття. Відомо, що Михайло Грушевський писав перші томи «Історія України-Руси» українською мовою і одночасно перекладав їх німецькою та російською мовами, щоб бути почутим в обох тогочасних імперіях.

Добре відома стаття Марка фон Гагена, великого друга України, опублікована в 1995 р. у Slavic Review мала назву дещо провокативну – «Чи має Україна власну історію ?» - не тому, що були сумніви щодо її наявності. Мова про те, чи має Україна історію, визнану сусідами й світом ?

Нинішнє покоління українських істориків покликане не тільки здійснити спробу вписати Україну у світову історію, а й одночасно привести світову історію в Україну. Сучасна російсько-українська війна (з 2014 р.) докорінно змінила геополітику, що неможливо ігнорувати. А отже, неможливо ігнорувати ані Україну, ані її історію. Україна як країна, що постала на руїнах одразу кількох імперій може запропонувати нові сюжети світової історії – історію фронтирів, співжиття різних культурних спільнот, прикордонних імперських просторів. Ще один феномен української історіографії – наявність історично тривалої і добре розповсюдженої діаспорної української історії. Українська діаспора створила інституції й ціле покоління сильних істориків. Вони стали для України і її історіографії провідниками у ширший світ. Діаспорна історіографія була виходом у зовсім інший спосіб мислення про історію. Відсунення російської радянщини поєдналося з відкриттям власного коріння і водночас із приходом до того стилю історичного письма, яким світ уже жив у 1980-1990-х рр. Для «материкових» українських істориків це був радикально інший спосіб роботи з минулим.

Українська історія у світовому контексті передбачає методологічне переосмислення ролі і місця вітчизняного історичного гранднаративу і співвідношення його із синтезом з історії України. Бо мова йде про так званий історичний детермінізм, який знову стає актуальним, коли ми повсякчас спостерігаємо світові процеси і традиції в українській історії. Це дає основу до визначення певних орієнтирів і прогнозів.

Отже, Україна у світовому історичному контексті – це міст між Сходом і Заходом, зона взаємодії культур і цивілізацій, важливий геополітичний простір у світі і, особливо, у Європі. Україна має величезний історичний потенціал, але його треба правильно комунікувати світові. Це довгий процес, але він критично важливий для збереження національної ідентичності та протидії імперським наративам.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Квант незалежності: як Україна повертає свою історію фізики у світовий вимір // Дзеркало тижня, 17 лютого 2026 р.
2. Сергій Плохій В Росії до історії ставлення як до зброї. URL: https://chytomo.com/serhij-plokhij-v-rosii-do-istorii-stavliatsia-iak-do-zbroi/
3. Ададуров В.В. Теоретичні засади та методологія вписування української історії в європейський контекст (погляд історика-всесвітника). – Український історичний журнал. – 2013. – №2 – с. 4-23
4. Колесник І. Глобальна історія. Історія понять. – К., 2019. – 348 с.

Частина ІІ.
ДОПОВІДІ СЕКЦІЙНИХ ЗАСІДАНЬ

Leszek Korporowicz,
Dr. hab. of Humanities, Professor
Institute of Sociological Sciences
Faculty of Social and Economic Studies
Cardinal Stefan Wyszynski University in Warsaw
Warsaw, Poland
l.korporowicz@uksw.edu.pl
https://orcid.org/0000-0002-5890-5991

RETURN TO "COVER VALUES" IN INTERCULTURAL RELATIONS AS A FOUNDATION OF JAGIELLONIAN CULTURAL STUDIES

The author presents a conceptual presentation of intercultural interaction at the current stage of civilization development - globalization, the spread of digital technologies and media resources. The author notes the need for a new type of interactive competence, in particular, a rethinking of communication as its key component. The author considers an important aspect of building intercultural interaction to be the definition of "key values" common to all, namely: man, dialogue and development.

Key words: culture, intercultural interaction, values, key values.

Culture is one of the most important features of human consciousness and civilizational activity, which has numerous manifestations and is characterized as values. That is why there are many approaches to studying and understanding human culture and its manifestations. And reflection and research of culture is based on understanding the subject of cultural activity itself. Knowledge obtained through cultural research helps to understand the cognitive and social activity of people, making it possible to increase the potential and dynamism of cultural processes.

The modern world is marked by globalization, the emergence of transnational corporations, and the spread of mass media. They become not only mediators of intercultural exchange, but also a way to preserve certain cultures.

The decline in intercultural interaction is caused by the aggression of technological instrumentalism, the cult of optimal choice, the rationality of commercial behavior, ideological intervention in social life, the elimination of the metaphysical dimension.

All this leads to the need for a different type of interactive competence, the need to rethink communication as a key ability. An important moment in building intercultural interaction is the definition of "key values", which help to recognize the

motives of activity in intercultural relations. And intercultural communication itself is impossible without cultural heritage.

So, paying attention to “core values” formed the basis of Jagiellonian Cultural Studies. We distinguish three main values, which are common to all, given their historical and modern relevance: man, dialogue and development.

Man. Cultural studies are based on intellectual sensitivity to the main ways of understanding culture in Poland, which has always been open to the values of other cultures, manifested in various spheres of life. This approach is based on understanding man from the perspective of the diversity of his achievements and the polymorphism of his personality, traditions and creative abilities.

Dialogue. An important aspect of the interaction between man and culture is communication, which is based on the search for the subjective qualities of its participants. These qualities should include reciprocity, empathy, the ability to go beyond one’s own point of view and the ability to learn. It is this kind of communication that contributes to intercultural dialogue, built on mutual respect and mutual recognition of other cultures.

Development. The developmental aspect of culture is based on openness to holistic and dynamic processes that connect the different potentials of the human condition in the multiplicity of real forms of existence and in the various types of the modern cultural sphere. In the Jagiellonian tradition, development meant mutual complementarity in diversity; this meant accepting the unknown and undefined challenges of real differences, which was achieved not by restricting but by stimulating the subjectivity of the participants in the process, both collective and individual.

That is why intercultural studies should be based on the dynamics of interaction and change, transitions between levels and forms of existence, with special attention to the virtual space. It is between this space and modern reality that more and more channels of transition, synergy and completely new, amazing forms of culture, dialogue and man are being formed.

A separate category is human rights as human values, arising from the ius gentium on the horizon of intercultural relations. These include: the right to life and its protection, the right to freedom, the right to association, the right to a place of residence, the right to respect for human dignity, the right to property, the right to a fair trial, the right to protection from the use of force, including the conversion of people to Catholicism, and cruelty.

Restrictions on the rights of peoples directly affect intercultural rights. When certain activities lead to the violation of the rights and dignity of others, to the transformation of human values into separate needs and the isolation of human groups from each other, there is a cessation of intercultural communication.

The rediscovery of subjectivity and "core values" reveals processes of axiological reductionism in social reality and cultural sciences. Therefore, these core values are important for the construction of both cultural heritage and intercultural relations and build the experience of interaction. Through this experience, which is based on empathy and cultural imagination, openness to other people, their world of values and relations is formed.

Sylwia Jaskuła-Korporowicz,
Dr. hab. in Pedagogy, Professor
Institute of Intercultural Studies
Faculty of International and Political Studies
Jagiellonian University
Krakow, Poland
sylwia.jaskula-korporowicz@uj.edu.pl
https://orcid.org/0000-0003-2033-5097

INTERCULTURAL SENSITIVITY AS THE COMPETENCE OF EDUCATIONAL PARTNERSHIP IN MODERN INTERNATIONAL RELATIONS

In the theses, the author analyzes the meaning of the concept of evaluation, citing numerous meanings and comparing them. The author proves that the most important and undeniable thing in understanding evaluation is one thing - the core of the very concept of assessment is the category of value.

It is quite obvious that evaluation exists in a specific social context, and therefore in the context of social activity. This is what usually acts as a stimulus for its development.

It is in this context, in the conditions of growing multiculturalism, that it is necessary to consider transnational as well as local educational programs, covering both school and university education, as well as lifelong education

Key words: values, evaluation, educational programs, value aspect of evaluation.

The growing need for cross-cultural evaluation is stimulating its application worldwide by professional experts from universities, research institutes, government agencies, schools and the economic sector. In particular, it is used to evaluate activities, programs and services of areas that combine cultures in various fields, such as international cooperation, foreign trade, international educational and scientific exchange, international security, banking and finance, as well as tourism, services, health care and insurance. Each of these areas has developed its own standards of evaluation research, while maintaining a common conceptualization and identity of research practices, supplemented by a dialogical reflection of the intercultural nature.

Among the countless definitions of evaluation and the long-standing controversy surrounding its understanding, one thing is undeniable: the core of the very concept of evaluation is the category of value. Therefore, evaluation should be understood as a socialized process aimed at determining the value of a given object or action according to criteria adopted through dialogue, with the aim of its better understanding and development. It should not be confused with assessment, control, audit, accreditation or measurement. It is quite clear that evaluation exists in a specific social context, deeply connected with the directions of its transformation, and therefore, of social activity, often acting as a stimulus for its development, and not limited only to the methods of measurement, analysis and assessment of the reality being studied. As a systematic analysis of the value of social programs and strategies, it becomes a discourse, a dialogue and a negotiation. This happens already at the very beginning of the evaluation process, initiated by a discussion between interested parties in order to define its main elements, which are not only the main object, goals, recipients, but also key evaluation questions, criteria, indicators and ways of its use. Thus, evaluation becomes a reflexive recognition and even support of the value of a particular action, as the result of a socialized process, as a specific added value that determines its important functions.

One of the areas with a growing level of multiculturalism and intercultural phenomena is transnational as well as local educational programs, covering both school and university education, as well as broad systems of training and courses for the needs of specific institutions in almost all areas of life. Activities carried out within the framework of intercultural education create an opportunity to confront conflicts, develop intercultural contacts and communication, and form an attitude of sensitivity towards other cultures. Increasingly, in the world and Polish realities, we are dealing with multi- and intercultural education, which requires programs to support its development. The former rejects all forms of discrimination and at the same time supports the pluralism represented by the school community, while intercultural education goes beyond simple coexistence and enters into the processes of modeling one's own culture, acquiring an attitude of tolerance and respect for other cultures.

Every type of evaluation is constituted by culture and is realized in its specific environment. Therefore, evaluation does not exist outside of culture. Its planning, course and understanding are an element of reality, represented by a symbolic system, a common cultural community. The individual expression of culture is manifested in the creation of meanings given to information, taking into account specific situations and context. Thus, intercultural evaluation requires the creation of common meanings in appropriate cultural contexts through the meeting of actors on the evaluation stage who come from different cultures.

Intercultural evaluation involves the intervention of meanings given by individuals in a cultural context. This forces evaluators to constantly try to match what a given culture considers valuable with the ways in which people adapt to requirements. This will increase

the importance of the role of evaluation and the use of its results, but, above all, it will allow its idea to be understood regardless of the cultural diversity of the individuals and organizations involved in it. This, of course, is associated with the risk of giving into conflict due to ambiguity and multiple interpretations of values and meanings. However, evaluation that avoids such a risk threatens to alienate. Thus, intercultural evaluation becomes a systematic study of the values of a specific action based on criteria adopted as a result of dialogue between representatives of different cultures.

Intercultural sensitivity and competence of evaluators is becoming an increasingly necessary skill in these conditions. After all, it does not exist without elementary competences in the sphere of communication, therefore, the interest in intercultural communication in the sphere of evaluation is one of the most important challenges in its modern applications. Intercultural evaluation in the era of internationalization of transnational and interregional projects becomes a valuable strategy for the development of intercultural dialogue in the realities of modern organizational culture and dynamic social changes, taking into account both specific and public values of the participants in the evaluation.

Айтов Спартак Шалвович,
кандидат історичних наук
доцент кафедри філософії та українознавства
Українського державного університету науки і технологій,
м. Дніпро, aytovspartak@gmail.com

ІСТОРИЧНО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ГОРИЗОНТ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ ТА ОСМИСЛЕННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДИНАМІКИ В ЧАСИ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Дана стаття аналізує вплив теоретичних підходів історично-антропологічної версії сучасної філософії історії на вивчення особливостей соціокультурного розвитку суспільств минулого і сьогодення у часи невизначеності. Досліджується евристично-когнітивний потенціал історично-антропологічної площини філософсько-історичної думки для вивчення флуктуативних станів суспільного розвитку.

Ключові слова: філософія історії, соціально-культурні процеси, теоретичний підхід, варіативність, флуктуативність, історична антропологія, ментальність.

This article analyzes the influence of theoretical approaches of the historical-anthropological version of the modern philosophy of history on the study of the features of the socio-cultural development of societies of the past and present in times of uncertainty. The heuristic-cognitive potential of the historical-anthropological plane of philosophical-historical thought for the study of fluctuating states of social development is investigated.

Keywords: philosophy of history, socio-cultural processes, theoretical approach, variability, fluctuativity, historical anthropology, mentality.

Часи невизначеності у розвитку суспільства характеризуються високим рівнем варіативності соціально-психологічних станів, норм індивідуальної і соціальної поведінки, вельми різкою зміною колективних настроїв, виникненням і широким розповсюдженням масових фобій і надій, проявами підвищеної тривожності та істотною мінливістю у емоційно-почуттєвій сфері колективної психології.

Розуміння складних процесів, котрі відбуваються у часи невизначеності, у просторі суспільної психіки, вивчення формування й функціонування ментально-культурних чинників і мотивацій соціокультурної динаміки у такі епохи є важливою науковою проблемою, вирішення якої може дати змогу з'ясувати особливості, спрямованість і перспективи розвитку суспільства у період його флуктуативності і нестабільності.

Філософія історії виступає одним із напрямів філософського пізнання, який фокусується на осмисленні каузальності і сутності історичних процесів та впливу останніх на соціокультурні процеси сьогодення, включаючи осягнення значущості періодів невизначеності у суспільному розвитку. Істотне значення у вирішенні зазначеної проблематики мають теоретичні підходи, утворені у рефлексивному полі історично-антропологічного горизонту філософсько-історичних розвідок.

Історична антропологія як версія сучасної філософії історії містить істотний евристично-когнітивний компонент аналізу каузальності і змісту історичної динаміки у часи соціокультурної й світоглядної невизначеності. До зазначеного проблемного поля належать досліди «культури карнавалів» як важливої складової психологічно-культурного універсууму Пізнього Середньовіччя та Ренесансу; студії стереотипів і стилів мислення суспільств Середньовіччя і Раннього Нового Часу як істотних елементів їх соціо-культурної динаміки, реалізовані у дослідженнях «школи Анналів»; вивчення гендерної площини минулого, яке втілилося у дослідах з «історії жінок»; аналіз формування середньовічними суспільствами Європи бачення часу і простору.

Вельми важливими для розуміння ментально-культурних аспектів суспільств у часи невизначеності є традиційні для історично-антропологічних розвідок студії народної культури, її ірраціональних компонентів, зокрема магії та її бачення суспільною психікою. На думку В. Пулея, магічні уявлення слід розуміти як систему невизначеності [4, с. 134-135] у психологічно-культурній сфері соціуму.

Значущим елементом евристичної діяльності історично-антропологічного горизонту сучасної філософії історії, у аспекті аналізу флуктуативних соціокультурних процесів, виступає активне залучення міждисциплінарного діалогу з концептуальними підходами широкого спектру наук. Вельми розповсюдженими є взаємодії історично-антропологічних досліджень з концепціями природничих наук (фізична географія, кліматологія, «антропогеографія»); соціальних наук (етнологія, соціологія, соціальна антропологія, соціальна психологія); гуманітарних наук (психологія особистості, мистецтвознавство,); історичних наук (теоретична історія, історія культури, всесвітня історія, «глобальна історія»); наук про культуру (культурологія, філологія); філософських наук (філософія культури, соціальна філософія, філософія науки).

Історично-антропологічні теоретичні надбання і студії виступають онтологічною (дослідження психологічно-культурних аспектів історичних процесів), гносеологічною (реалізація міждисциплінарного підходу у аналізі каузальності історичної динаміки, її змісту і перспектив) та аксіологічною (утвердження ідеалу цінності людського існування та принцип рівноцінності культур різних народів і часів) підвалинами соціально-гуманітарних дисциплін.

Важливим евристичним елементом історично-антропологічного горизонту сучасної філософії історії є осмислення мотивацій та сутнісних рис ментально-культурної сфери минулого, фокусування на розумінні сутності суспільних процесів і на прогнозуванні проекції соціокультурної динаміки у майбутнє. Дослідження у рефлексивному полі історично-антропологічних студій дозволяють краще розуміти зміст і спрямованість сучасних соціокультурних і політичних процесів, котрі характеризуються флуктуативністю й слабко передбачуваним характером, на рівнях країн і світ-системи. Вони виступають інтелектуальними передумовами для створення наукових сценаріїв розвитку суспільств та макрорегіонів («локальних цивілізацій») у майбутньому.

Теоретичний розвиток історичної антропології як сучасної філософії історії сприяє поступу методологічних розвідок ментально-культурної площини історичної динаміки. Серед його компонентів можна виокремити: застосування у історично-антропологічних концепціях наукових підходів сінергетики. Вельми значущим є залучення теоретичного підходу, відповідно до якого історичні процеси є нелінійними і містять багато альтернатив, одна із яких знаходить прояв у точці біфуркації системної динаміки. Варто зазначити, що застосування цього підходу є перспективним у аналізі соціокультурної динаміки суспільств у часи невизначеності з огляду на наявність великої кількості її можливих сценаріїв.

З реалізацією даного теоретичного підходу корелює залучення у історично-антропологічних концепціях інтелектуальних надбань багатозначної логіки, що

визначається великою складністю об`єктів вивчення історичної антропології як сучасної філософії історії, ментально-культурної площини минулого. Гуманітарні феномени мають власні ступені свободи по відношенню до економічних і політичних процесів.

Оригінальність історичної антропології як версії сучасної філософії історії, котра аналізує передумови варіативних процесів сучасності, розкривається у її порівнянні з іншими філософсько-історичними концепціями, котрі мають також і соціально-філософський характер. Серед них варто виокремити марксизм та неомарксизм, цивілізаційну теорію, теорії постіндустріального суспільства і глобалізації. Кожна із зазначених концепцій має фокусується на осмисленні певних аспектів історичної динаміки.

Так, марксизм та неомарксизм (теорія Е. Валерстайна) спрямовані головним чином на вивчення соціально-економічного горизонту минулого. Аналізуються економічні процеси утворення суб'єкту глобального історичного розвитку, світ-системи [5, с. 18-19]. Цивілізаційна теорія аналізує геокультурну (концепція А. Дж. Тойнбі) та релігійно-культурну площину (концепція С. Гантінгтона) історичної динаміки. Американський дослідник вивчає вельми широкий спектр вірувань та їх вплив на соціокультурні процеси, у тому числі і їх світські, ідеологічно орієнтовані різновиди [3, с.85].

Теорії постіндустріалізму та глобалізації осмислюють відповідно науково-технологічний у соціально-культурній проекції (теорія постіндустріального суспільства, О. Тоффлер, Д. Белл) та економічний (теорія глобалізації, Ж. Атталі) горизонти розвитку людства. Так, у студіях О. Тоффлера аналізуються питання соціокультурних, демографічних, побутово-повсякденних аспектів постіндустріального соціуму та історичних передумов його утворення [2, с. 26–27].

На відміну від зазначених концепцій історична антропологія як сучасна філософія історії зосереджує дослідження на осмисленні широкого спектру явищ ментально-культурного виміру історичної динаміки. Психологічно-культурна площина суспільства є досить самодостатньою і незалежною у своєму функціонуванні. Вона істотно впливає на практично всі сфери суспільного буття та економічних і політичних процесів. Тому вельми логічним є генерування історичною антропологією як сучасною філософією історії концептуальних підходів, оригінальних по відношенню до інших парадигм філософсько-історичної думки, і їх високий пізнавальний потенціал у аналізі флуктуативного характеру соціокультурної динаміки часів невизначеності.

Слід зазначити, шо історична антропологія поєднує у власному інтелектуальному універсуумі теоретичні підходи для релевантного аналізу комплексу чинників історичного розвитку, які є об`єктом впливу його ментально-культурного горизонту та пов'язаних з нею соціокультурних процесів

сучасності. Так, аналіз економічних факторів історичних процесів, поєднаний з осмисленням тенденцій розвитку психологічно-культурної площини суспільства, міститься у теоретичних розвідках М. Блока і Л. Февра, концепції «тотальної історії» Ф. Броделя.

Вплив географічних чинників на формування соціокультурних засад цивілізаційної динаміки проаналізований у наукових розвідках Ф. Броделя історичного розвитку Середземноморського регіону та особливостей історичної динаміки французької держави, у дослідженні Ж. Ле Гоффа цивілізаційної парадигми Середньовічного Заходу. «Глобалістські елементи» у теоретичних розвідках історично-антропологічного горизонту філософії історії репрезентовані теоретичним підходом Ф. Броделя до аналізу комплексу історичних основ сучасного глобального капіталізму. Він певною мірою корелює з концепцією утворення світ-системи І. Валерстайна.

Відповідно до власної структури історична антропологія як сучасна філософія історії осмислює гуманітарну площину історичного розвитку суспільств, суспільних спільнот й окремих людей. Складність і масштабність площин минулого, ментально-культурний вимір якого знаходиться у фокусі студій історичної антропології, може бути пояснена тим, що останній фактично є основою, або принаймні суттєво впливає на всі сфери історичного буття будь-якої країни або світ-системи у цілому. Даний вплив має мотивуючий і орієнтаційний характер (наявний або латентний) для всіх аспектів історичної реальності.

Він спрямовує вектори розвитку суспільств і суспільних спільнот минулого так само, як і індивідуумів, оскільки всі рівні історичного буття функціонують у відповідності до уявлень про світ, систему морально-етичних цінностей, стереотипів мислення, знаково-символічного простору, світоглядних установок і переконань їх учасників, що виявляється основним об`єктом наукових розвідок у рефлексивному полі історично-антропологічного горизонту сучасної філософії історії

Релевантний аналіз історично-антропологічними теоріями сутності і спрямованості динаміки суспільств минулого та її проекцій у сучасність значною мірою сприяє розумінню каузальності і змісту сучасних економічних, соціально-політичних та культурних процесів і варіантів їх розвитку у майбутньому. Дана обставина є підставою для того, щоб вважати історично-антропологічний горизонт сучасної філософії історії значущим компонентом соціального прогнозування і футурологічних дослідів.

Відповідні студії реалізуються через з’ясування історично-антропологічними розвідками точок біфуркації соціокультурної динаміки суспільств минулого і сучасності, реконструкції та осмисленню її альтернатив і

екстраполяції набутого знання для аналізу останніх у потенціальному майбутньому. Історично-антропологічні концепції значною мірою засновують дослідження власного проблемного поля, ментально-культурного виміру минулого, на розумінні його нелінійного характеру [1, с.26]. Останній є властивим для флуктуативних періодів суспільного розвитку.

Осмислення у студіях історичної антропології як сучасної філософії історії соціокультурної динаміки у часи невизначеності реалізується на евристичному, методологічному, концептуально-компаративістському рівнях. Евристичний рівень проявляється у міждисциплінарному аналізі ментально-культурних аспектів варіативності соціокультурного розвитку. Методологічний рівень розкривається у застосуванні історичною антропологією теоретичних підходів сінергетики і багатозначної логіки у осягненні альтернативних моделей історичних процесів, для розуміння каузальності і сутності флуктуацій у соціокультурних процесах. Концептуально-компаративістський рівень втілюється у залученні розвідками у рефлексивному полі історично-антропологічної площини сучасної філософії історії оригінальних по відношенню до інших версій філософсько-історичної думки теоретичних підходів. Вони мають суттєве значення для релевантного розуміння сутності і особливостей варіативних станів суспільства у періоди невизначеності суспільно-культурного розвитку.

Зазначені теоретичні рівні історично-антропологічного горизонту сучасної філософії історії утворюють складну пізнавальну систему, котра виступає інтелектуальним підґрунтям для релевантного осмислення каузальності, змісту і альтернатив соціокультурної динаміки у часи невизначеності як у минулі епохи, так і у сучасності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Айтов С.Ш. Теоретичні особливості історично-антропологічної версії сучасної філософії історії. Дослідження з історії і філософії науки і техніки. 2025. Випуск 34 (2). С. 18-28.
2. Тоффлер Е. Третя Хвиля. Київ: Вид. дім «Всесвіт», 2000. 480 с.
3. Huntington S. P. Who Are We? The Challenges to America’s National Identity. New York: ICM, 2004. 448 p.
4. Pooley W. G. Doubt and the dislocation of magic: France, 1790–1940. Past & Present. 2024. Volume 262. Issue 1. P. 133–167
5. Wallerstein I. The modern world-system I. Capitalist Agriculture and the Origins of the Europian World-Economy in the Sixteenth Century. Los Angeles: University of California Press, 2011. 440 p.

Алєксєєва С. В.,
доктор педагогічних наук,
відділ моніторингу та оцінювання якості загальної
середньої освіти Інституту педагогіки НАПН України,
sv-05@ukr.net,
ORCID ID: 0000-0002-8132-0465

ЯКІСТЬ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ АДАПТАЦІЇ

Анотація. Розглянуто проблему забезпечення якості освіти в умовах війни та окреслено основні шляхи адаптації освітньої системи до кризових викликів. Проаналізовано вплив воєнних обставин на організацію освітнього процесу, доступ до освіти, психоемоційний стан учасників освітнього середовища та результати навчання. Обґрунтовано необхідність трансформації освітніх підходів, упровадження гнучких моделей навчання, розвитку цифрового освітнього середовища та забезпечення психосоціальної підтримки учнів і педагогів. Визначено, що важливими чинниками збереження якості освіти є адаптація освітніх програм, персоналізація навчання, використання цифрових технологій, формувальне оцінювання та системний моніторинг освітніх результатів. Наголошено на значенні комплексного підходу до управління освітніми процесами, спрямованого на подолання освітніх втрат і забезпечення стійкості освітньої системи в умовах воєнних викликів.

Ключові слова: якість освіти, воєнний стан, адаптація освіти, освітні втрати, цифрове навчання, психологічна підтримка, моніторинг якості освіти.

Abstract. The article examines the issue of ensuring the quality of education under wartime conditions and outlines the main ways of adapting the education system to crisis challenges. The impact of military circumstances on the organization of the educational process, access to education, the psycho-emotional state of participants in the educational environment, and learning outcomes is analyzed. The necessity of transforming educational approaches, introducing flexible learning models, developing a digital educational environment, and providing psychosocial support for students and teachers is substantiated. It is determined that important factors for maintaining the quality of education include the adaptation of educational programs, personalization of learning, the use of digital technologies, formative assessment, and systematic monitoring of educational outcomes. The importance of a comprehensive approach to managing educational processes aimed at overcoming learning losses and ensuring the resilience of the education system in the context of wartime challenges is emphasized.

Keywords: quality of education, martial law, adaptation of education, learning losses, digital learning, psychological support, monitoring of education quality.

Забезпечення якості освіти в умовах воєнних дій стикається з низкою комплексних викликів, що охоплюють організаційні, ресурсні та психосоціальні аспекти освітнього процесу [1].

Неперервність навчання. Масове переміщення учнів і педагогічних працівників значно ускладнює забезпечення безперервності освітнього процесу. Часті зміни місця проживання та обмежений доступ до навчальних закладів створюють ситуації, коли регулярне відвідування занять стає неможливим, а традиційні форми навчання потребують адаптації або повної заміни цифровими форматами.

Обмежений доступ до освітніх ресурсів. У багатьох закладах спостерігається нестача підручників, навчального та лабораторного обладнання, а також обмежений доступ до цифрового контенту. Це негативно впливає на формування предметних компетентностей та ускладнює виконання практичних завдань, що критично для забезпечення якісної освіти.

Психологічні та соціальні фактори. Учні та педагоги, які перебувають у зоні воєнного конфлікту, зазнають травматичного досвіду, що супроводжується підвищеним рівнем стресу, тривожності та демотивації. Такі фактори можуть порушувати концентрацію уваги, когнітивну активність та здатність до ефективного навчання, що безпосередньо впливає на результати освітньої діяльності.

Різнорівневий розвиток учнів. В умовах непередбачуваних змін середовища значно збільшується розрив у рівні підготовки учнів та темпах їхнього навчального прогресу. Це створює необхідність індивідуалізації освітніх траєкторій, диференційованого підходу до оцінювання та використання адаптивних навчальних стратегій.

Таким чином, виклики війни впливають на всі складові освітнього процесу, від організаційних структур і ресурсного забезпечення до психосоціальної підтримки здобувачів освіти, що потребує комплексного підходу до адаптації системи освіти у кризових умовах [2].

У сучасних умовах військового конфлікту цифрові технології та дистанційні форми навчання набувають ключового значення для забезпечення неперервності освітнього процесу. Використання онлайн-платформ і цифрових ресурсів дають змогу зберегти доступ учнів до навчального контенту незалежно від їхнього місця перебування, що особливо критично у ситуаціях масового переміщення населення та обмеженого доступу до шкільної інфраструктури.

Застосування адаптивних та інтерактивних форматів тестування дає змогу оцінювати знання та компетентності здобувачів освіти у реалістичних навчальних контекстах, враховуючи індивідуальні особливості навчання. Це сприяє підвищенню точності вимірювань та валідності оцінювання у складних умовах.

Цифрові платформи також забезпечують збір процесних даних, що фіксують дії учнів під час виконання навчальних завдань, включно з траєкторіями виконання, часом реакції та рівнем взаємодії з навчальним контентом. Аналіз таких даних дозволяє педагогам та адміністрації шкіл здійснювати оперативний моніторинг

прогресу, виявляти навчальні труднощі та приймати обґрунтовані рішення щодо індивідуальної підтримки учнів. Крім того, цифрові технології сприяють формуванню персоналізованих освітніх траєкторій, що дозволяє адаптувати навчальний процес до індивідуальних потреб і можливостей кожного здобувача освіти. Такий підхід забезпечує ефективну реалізацію компетентнісної моделі освіти, навіть у умовах кризових обставин, і підтримує доказово обґрунтоване управління освітнім процесом на всіх рівнях.

В умовах сучасних викликів війни особливого значення набуває застосування освітньої аналітики та алгоритмів штучного інтелекту для підтримки прийняття рішень на всіх рівнях освітньої системи [3]. Використання цих технологій дозволяє здійснювати оперативний моніторинг навчальної діяльності здобувачів освіти та виявляти академічні труднощі на ранніх етапах, що сприяє своєчасному втручанню та корекції освітніх траєкторій.

Інструменти аналітики та штучного інтелекту також дають змогу прогнозувати освітні ризики, пов’язані з різнорівневим розвитком учнів або порушенням неперервності навчання, що забезпечує більш точне планування навчального процесу та ресурсного забезпечення [4].

Застосування цих технологій підтримує педагогів у розробці індивідуальних навчальних планів, адаптованих до особливостей кожного здобувача освіти, і дозволяє оптимізувати диференційоване навчання навіть у кризових умовах [5]. Крім того, освітня аналітика забезпечує оперативне надання інформації для управлінців на регіональному та державному рівнях, що сприяє прийняттю доказово обґрунтованих рішень щодо організації навчального процесу, розподілу ресурсів та коригування освітньої політики в умовах надзвичайних обставин.

Таким чином, інтеграція цифрових аналітичних інструментів у систему управління освітою створює передумови для адаптивного, персоналізованого та ефективного забезпечення якості освіти в умовах війни.

Адаптація освітніх систем до умов воєнного конфлікту потребує комплексного підходу, що враховує нестабільність середовища, локальні обмеження та психологічний стан учнів і педагогів. Одним із ключових напрямів є впровадження адаптивних освітніх моделей, які дозволяють змінювати структуру навчального процесу відповідно до конкретних умов, забезпечуючи неперервність навчання та збереження рівня освітніх компетентностей.

Не менш важливою є інтеграція цифрових платформ та ресурсів у щоденну практику навчання. Це включає використання онлайн-курсів, електронних підручників, віртуальних лабораторій та інтерактивних завдань, що забезпечує доступ до навчального контенту незалежно від фізичної присутності у навчальному закладі.

Дистанційне та змішане навчання виступає базовим механізмом підтримки неперервності освітнього процесу. Застосування таких форматів дозволяє гнучко організовувати навчання, враховуючи різнорівневу підготовку учнів, та забезпечує адаптацію навчальних траєкторій до індивідуальних потреб здобувачів освіти.

В умовах війни важливим компонентом якості освіти є психологічна підтримка учнів і педагогів, яка сприяє подоланню травматичного досвіду, зниженню стресу та підтримці мотивації до навчання. Вона інтегрується у навчальний процес і забезпечує більш ефективну реалізацію освітніх програм.

Ключовим інструментом адаптації є використання даних та освітньої аналітики для прийняття доказово обґрунтованих рішень щодо організації навчального процесу, оцінювання результатів та формування індивідуальних освітніх траєкторій. Це дає змогу забезпечити персоналізацію навчання та оперативно реагувати на зміни у навчальному середовищі. Таким чином, комплексне впровадження адаптивних моделей, цифрових ресурсів, дистанційного навчання, психологічної підтримки та data-driven управління створює умови для ефективного забезпечення якості освіти навіть у кризових умовах.

Якість освіти в умовах війни потребує системної адаптації освітньої системи до нових соціальних, психологічних та організаційних викликів. *Основні шляхи адаптації* можна розглядати на кількох рівнях: *організаційному, педагогічному, технологічному та психологічному*.

Організаційна адаптація освітнього процесу – це гнучкі форми навчання: поєднання очного, дистанційного та змішаного навчання залежно від безпекової ситуації; адаптація освітніх програм (скорочення або перегрупування навчального матеріалу, фокус на ключових компетентностях); безпекова організація освітнього середовища (облаштування укриттів, безпечних освітніх просторів, чіткі алгоритми дій під час повітряних тривог); мобільність освітніх траєкторій (можливість переходу між закладами освіти, визнання результатів навчання з різних платформ)

Педагогічна адаптація – це компетентнісний підхід до навчання, орієнтація на практичні знання та життєві навички; персоналізація навчання з урахуванням індивідуальних освітніх втрат і різного доступу до ресурсів.; формувальне оцінювання замість жорстких контрольних процедур, підтримка навчального прогресу учнів; інтеграція громадянської, медіа- та цифрової грамотності у зміст освіти.

Цифрова трансформація освіти – це активне використання цифрових платформ і ресурсів дистанційного навчання; розвиток цифрової компетентності учнів і педагогів; використання відкритих освітніх ресурсів, онлайн-курсів, освітніх відео; створення цифрових систем моніторингу якості освіти.

Психологічна підтримка учасників освітнього процесу впровадження програм психосоціальної підтримки учнів і педагогів; формування травма-інформованого освітнього середовища; розвиток навичок емоційної стійкості, комунікації та взаємопідтримки.

Моніторинг та забезпечення якості освіти регулярна діагностика освітніх втрат учнів; використання національних і міжнародних моніторингових досліджень; розроблення інструментів внутрішнього забезпечення якості освіти у закладах освіти; аналітичне використання освітніх даних для корекції освітньої політики.

Таким чином, адаптація системи освіти в умовах війни передбачає поєднання гнучкого управління, цифрових технологій, педагогічних інновацій та психологічної підтримки, що дає змогу зберегти доступність і якість освіти навіть у кризових обставинах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Топузов О. М. Алєксєєва С. В. Ладоня К. Ю. (2025) Технології штучного інтелекту та цифрові інструменти в системі забезпечення якості закладів загальної середньої освіти. Artificial intelligence technologies and digital tools in the quality assurance system of general secondary education institutions. Digital Transformation of Education: Challenges and Prospects: Monograph / Institute of Pedagogy of NAES of Ukraine; [Electronic edition]. Lomza – Kyiv, 2025. – С. 261-279. https://doi.org/10.32405/mono-lomza-kyiv-2025-4-1
2. Топузов, О., & Алєксєєва, С. (2024). Забезпечення якості загальної середньої освіти: сучасні виклики та можливості. Проблеми сучасного підручника, (33), 266–272. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/745824 https://doi.org/10.32405/2411-1309-2024-33-266-272
3. Кремень, В. Г. (2025). Про діяльність національної академії педагогічних наук україни у 2024 році та завдання на 2025 рік: Наукова доповідь загальним зборам НАПН України 4 квітня 2025 р. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 7(1), 1–19. https://doi.org/10.37472/v.naes.2025.7115
4. Алєксєєва С. В. (2025) Система забезпечення якості загальної середньої освіти на засадах сталого розвитку: стратегічні пріоритети та шляхи їх реалізації. Theoretical and applied aspects of sustainable development of Ukrainian regions : scientific monograph. Volume 1. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2025 С. 359- 372 DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-539-6-15 https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/745063
5. Алєксєєва С. Еволюція освітніх парадигм у контексті розвитку технологій штучного інтелекту. Інноваційні трансформації в сучасній освіті: виклики, реалії, стратегії : зб. Матеріалів VII Всеукр. відкр. наук.-практ. онлайн-форуму, Київ, 25–28 лист. 2025 / за заг. ред. І. М. Савченко, В. В. Ємець. Київ, 2025. С. 21-24. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/747484
6. Алєксєєва С. Новації та перспективи в освітніх практиках: неформальна освіта. Проблеми сучасного підручника. 1, 2024 С. 6-12 https://doi.org/10.32405/2411-1309-2024-32-6-12 URI:https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/745997
7. Алєксєєва, С. Організація освітнього процесу в старшій профільній школі в умовах непередбачуваних глобальних впливів In: Scientific Collection

«InterConf»: with the Proceedings of the 10th International Scientific and Practical Conference «International Forum: Problems and Scientific Solutions» CSIRO Publishing House, c. Melbourne, Australia, 102-108 URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731128

Андрєєв С. С.,
вчитель географії
КЗ «Кам'яноярузький ліцей»
Чугуївської міської ради Харківської області,
andreevgarage@gmail.com

Андрєєва В. Г.,
вчитель історії
КЗ «Кам'яноярузький ліцей»
Чугуївської міської ради Харківської області,
vandreeva813@gmail.com

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСВІТНЬОГО КАПІТАЛУ В СТРАТЕГІЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА СУСПІЛЬНОГО ПОСТУПУ

Анотація: здійснено теоретичне обґрунтування необхідності зміни парадигми сприйняття освітнього капіталу в сучасних умовах, де він трансформується із площини «соціального блага» у площину «критичного ресурсу національної безпеки». Досліджено механізми конвертації накопичених знань, навичок та інтелектуального потенціалу в дієві інструменти забезпечення національної стабільності, обороноздатності та сталого суспільного поступу.

Авторами застосовано комплексний методологічний підхід, що поєднує системний, аксіологічний та безпековий аналізи. Визначено ключові функції освіти в умовах війни та післявоєнного відновлення, зокрема інтелектуальну, адаптивну та смислотворчу. Особливу увагу приділено концепції «інтелектуальної оборони» як механізму протидії гібридним загрозам. Запропоновано стратегічні завдання трансформації, серед яких: ревізія змісту освіти з урахуванням безпекових компетенцій, подолання відомчої розрізненості, розвиток людської суб'єктності та формування екосистеми інновацій. Доведено, що інвестиції в освітній капітал є фундаментом архітектури безпеки майбутнього України.

Ключові слова: освітній капітал, національна безпека, інтелектуальна оборона, суспільний поступ, людський потенціал, стратегічна трансформація, цінності миру, сталий розвиток, післявоєнне відновлення.

Abstract: The article provides a theoretical justification for the necessity of a paradigm shift in the perception of educational capital in contemporary conditions, where it is transforming from a «social good» into a «critical national security resource». The mechanisms for converting accumulated knowledge, skills, and intellectual potential into effective tools for ensuring national stability, defense capability, and sustainable societal progress are examined.

The authors apply a comprehensive methodological approach, combining systemic, axiological, and security analyses. Key functions of education in the context of war and post-war recovery-specifically intellectual, adaptive, and meaning-making-are identified. Particular attention is paid to the concept of «intellectual defense» as a mechanism for countering hybrid threats. Strategic tasks for transformation are proposed, including: revision of educational content to incorporate security competencies, overcoming departmental fragmentation, development of human agency, and the formation of an innovation ecosystem. It is proven that investment in educational capital is the foundation of Ukraine's future security architecture.

Keywords: educational capital, national security, intellectual defense, societal progress, human potential, strategic transformation, values of peace, sustainable development, post-war recovery.

В умовах викликів, пов'язаних із тривалим періодом соціальної невизначеності, категоріальний апарат педагогічної та соціологічної наук зазнає суттєвої трансформації. Традиційне трактування освітнього капіталу як виключно «соціального блага», спрямованого на розвиток особистості та підвищення рівня культури, вичерпує свій потенціал у контексті екзистенційних загроз державності. Виникає нагальна потреба в обґрунтуванні зміни парадигми, за якої освітній капітал переходить у площину «критичного ресурсу національної безпеки».

Фундаментальність такої зміни [1] зумовлена тим, що в сучасному світі інтелектуальна перевага стає вирішальним фактором протистояння військовій агресії. Освітній капітал, акумульований у людському потенціалі, перестає бути пасивним активом держави. Він перетворюється на динамічну систему знань, компетентностей та ціннісних орієнтацій, що безпосередньо впливають на обороноздатність країни та її здатність до відновлення. Зміна парадигми передбачає перехід від кількісних показників охоплення освітою до якісних параметрів формування «інтелектуальної стійкості» суспільства, що є життєво необхідним для суб'єктності українського соціуму в міжнародній спільноті.

Умова війни викриває вразливість систем, що не мають внутрішнього інтелектуального захисту. Освітній капітал у новій парадигмі виступає як база для формування критичного мислення, медіаграмотності та психологічної резильєнтності. Це дозволяє суспільству не лише адаптуватися до умов перманентної кризи, а й випереджати сценарії ворожого впливу, спрямовані на деструкцію ціннісних орієнтирів. Відтак, інвестиції в освіту стають інвестиціями в стратегічну безпеку, а не просто видатками на соціальну підтримку.

Перспектива післявоєнного відновлення додатково актуалізує потребу в переосмисленні ролі інтелектуального ресурсу. Відбудова держави вимагатиме не лише матеріальних ресурсів, а насамперед критичної маси фахівців, здатних

до інноваційного мислення, управління складними соціально-технічними системами та формування нових смисложиттєвих цінностей. Освітній капітал у післявоєнний період стає «стратегічним резервом», що гарантує конкурентоспроможність України на глобальних ринках праці та безпеки.

Таким чином, аксіологічний зсув від споглядання освіти як самоцінності до її бачення як інструменту виживання та розвитку є не просто теоретичною вправою, а вимогою часу. Наукове обґрунтування цієї трансформації дозволяє сформувати нову стратегію державного управління, де освіта інтегрується в систему національної безпеки на рівні з оборонними, енергетичними та економічними чинниками, що забезпечує системну відповідь на виклики сучасності, де знання та інтелектуальна спроможність нації стають головним гарантом її суверенітету та сталого поступу.

Метою дослідження є розроблення концептуальних механізмів конвертації накопиченого в системі освіти капіталу, а саме сукупності академічних знань, практичних навичок та інтелектуального потенціалу особистості, у дієві інструменти забезпечення національної стабільності, зміцнення обороноздатності та стимулювання сталого розвитку держави. В умовах викликів, що стоять перед українським соціумом, освіта трансформується з інституції відтворення знань у стратегічний сектор, що формує безпековий ландшафт. Відтак, ми прагнемо виявити точки дотику між освітніми трендами розвитку особистості та завданнями з розвитку суспільства, які є ключовими для конференції.

Для досягнення поставленої мети було обрано комплексний методологічний підхід, який дозволяє висвітлити проблему багатоаспектно.

Конвертація освітнього капіталу в безпекові інструменти здійснюється через механізми адаптації освітніх програм до реальних запитів оборонної та економічної сфер, підтримку інноваційного потенціалу та розвиток критичного мислення як засобу захисту від інформаційних загроз. Такий інтегрований підхід дозволяє не лише реагувати на виклики війни, але й закласти фундамент для повоєнного відновлення, де якісна людська спроможність стане основним драйвером національного поступу. У такий спосіб, освіта перестає бути просто послугою, стаючи архітектурою безпеки майбутнього.

У сучасній соціально-філософській парадигмі освітній капітал визначається не лише як сума знань, сертифікатів чи професійних навичок, але як інтегрований потенціал особистості [2], що безпосередньо корелює з економічним зростанням та соціальною стійкістю держави. Фундаментальне значення освітнього капіталу полягає у його здатності генерувати інноваційні рішення, які стають критично необхідними в умовах невизначеності. Трансформація цього ресурсу в дієвий механізм суспільного поступу вимагає

відмови від лінійних моделей освіти та переходу до концепції безперервного розвитку, що охоплює як формальну, так і неформальну освіту.

Класична теорія людського капіталу, розроблена в межах економічної соціології, розглядає інвестиції в освіту як інструмент підвищення продуктивності праці. Проте для українського соціуму, що перебуває в стані екзистенційного вибору, ця теорія потребує розширення аксіологічним виміром. Освітній капітал сьогодні функціонує як засіб формування ціннісної ідентичності, що протистоїть агресивним зовнішнім впливам.

Освіта як чинник поступу виконує кілька ключових функцій: інтелектуальну (формування критичного мислення, яке дозволяє громадянам ідентифікувати та нейтралізувати маніпулятивні інформаційні впливи); адаптивну (здатність системи освіти швидко перепрофільовувати кадри відповідно до нових викликів оборонно-промислового комплексу та економіки відновлення); смислотворчу (кристалізація ціннісних орієнтирів суспільства, де «цінності миру» стають інтелектуальним запобіжником проти культури руйнації та насильства)

Період невизначеності, спричинений війною, ставить перед суспільством завдання щодо розвитку адаптивності. Освітній капітал у цій системі координат стає базовим рівнем безпеки. На відміну від матеріальних активів, які можуть бути знищені фізично, інтелектуальний капітал є мобільним та резистентним [3].

Освітні установи виступають майданчиками для діалогу між поколіннями та міжкультурної інтеграції, що зміцнює цілісність українського соціуму як суб’єкта міжнародної спільноти. Висока концентрація якісного освітнього капіталу є передумовою для післявоєнного технологічного стрибка, який неможливий без залучення науково-освітнього сектору до вирішення прикладних задач національної безпеки.

Суспільний поступ неможливий без чіткого визначення смисложиттєвих цінностей. Освіта відіграє роль «інтелектуального фільтра», який допомагає індивідам та спільнотам відрізняти деструктивні ідеології від конструктивних програм розвитку. Взаємодія інститутів освіти та наукових установ має бути спрямована на впровадження освітніх програм, які актуалізують філософські та соціальні аспекти розвитку в час невизначеності.

Для того, щоб освітній капітал став драйвером поступу, необхідно змінити вектор державної політики. А саме здійснити перехід від відомчої розрізненості до міжгалузевої співпраці між науковими установами та закладами освіти всіх рівнів, постійно оновлювати зміст освіти з урахуванням глобальних освітніх трендів розвитку особистості, формувати системи заохочень для тих, хто через наукову та освітню діяльність безпосередньо сприяє вирішенню завдань розвитку держави.

Таким чином, освітній капітал є фундаментом, на якому будується архітектура стабільного та успішного українського майбутнього. Його розвиток є не лише педагогічним завданням, а першочерговий чинник національної безпеки, що вимагає системної уваги з боку наукової спільноти.

У сучасній системі геополітичних координат поняття національної безпеки зазнало фундаментальної трансформації. В умовах гібридних загроз, інформаційно-психологічних операцій та технологічного суперництва, класичні військові інструменти стримування стають недостатніми без опори на інтелектуальний ресурс нації. Освіта перестає бути відокремленою соціальною сферою і інтегрується в архітектуру національної безпеки як ключовий чинник суверенітету та стійкості держави шляхом формування інтелектуальної оборони як механізму протидії гібридним загрозам.

Інтелектуальна оборона – це здатність суспільства ідентифікувати, критично осмислювати та нейтралізувати деструктивні ідеологічні та інформаційні впливи. В основі цього процесу лежить освітній капітал, який формує навички медіаграмотності, критичного аналізу та системного мислення.

Національна безпека нерозривно пов’язана з економічною спроможністю, яка, своєю чергою, залежить від якості людського капіталу [4]. Освітній капітал є фундаментом для розвитку високих технологій, що забезпечують обороноздатність країни. Таким чином, розвиток обдарованих дітей та підтримка наукових досліджень прямо корелюють зі здатністю держави розробляти власні оборонні технології, освіта в галузі STEM, кібербезпеки та стратегічного управління забезпечує автономію держави у критичних інфраструктурних секторах, розвиток людського потенціалу створює базу для ефективного післявоєнного відновлення економіки, роблячи її привабливою для міжнародної спільноти.

Критичною складовою національної безпеки є збереження та розвиток людського потенціалу. В умовах невизначеності система освіти має виконувати функцію соціального ліфта та інструменту збереження інтелектуальної еліти.

Зв’язок між освітою та національною безпекою має розглядатися як триєдиний процес:

1. Випередження – освітня система має прогнозувати майбутні загрози, адаптуючи навчальні програми до потреб майбутнього;
2. Адаптація – гнучкість освітніх інститутів дозволяє швидко перепрофільовувати кадри відповідно до нагальних потреб оборони та відновлення;
3. Стратегування - інтеграція науково-педагогічної спільноти до розробки стратегій національної безпеки є необхідною умовою ефективного державного управління.

Таким чином, можна стверджувати, що будь-яка інвестиція в освітній капітал є інвестицією в національну безпеку. Трансформація освіти з об'єкта соціальної підтримки на суб'єкт забезпечення національної стійкості є стратегічним імперативом для України. Усвідомлення цієї залежності науковою спільнотою та державними інституціями є гарантією перемоги не лише на полі бою, а й у площині довготривалого суспільного поступу.

Реалізація концепції трансформації освітнього капіталу в стратегію національної безпеки вимагає переходу від декларативних намірів до розробки чіткої інструментальної бази. В умовах поствоєнного відновлення та перманентних гібридних загроз державна політика має бути переорієнтована на формування «інтелектуального суверенітету». Тому необхідно окреслити стратегічні завдання, виконання яких забезпечить конвертацію освітнього потенціалу в дієвий механізм суспільного поступу.

Першочерговим є глибока ревізія змісту освіти. Освітні програми всіх рівнів, від середньої школи до вищої освіти та післядипломної перепідготовки, мають бути наповнені компетенціями, що відповідають реаліям безпекової архітектури сучасності, а саме:

Впровадження в навчальні плани курсів з кібергігієни, медіаграмотності, критичного аналізу інформації та психологічної стійкості. Ці навички повинні формувати «інтелектуальний захисний бар'єр» громадянина;

Пріоритезація технічних та природничих дисциплін має бути підкріплена інтеграцією цих знань у практичні завдання оборонної сфери та енергетичної безпеки;

Освіта має стати середовищем для формування громадянської ідентичності, заснованої на «цінностях миру», що виключає пасивну конформізацію та культивує суб'єктність у прийнятті рішень.

Ефективна трансформація неможлива без подолання відомчої розрізненості [5]. Наразі освітній сектор, сфера національної безпеки та економічний блок часто функціонують у паралельних площинах. З цією метою необхідне створення експертних майданчиків за участі представників НАПН України, установ НАН України та безпекових відомств для розробки спільних стратегій розвитку людського капіталу. Система освіти має орієнтуватися на прогнозовані потреби ринку праці післявоєнного періоду, що передбачає перехід від «навчання заради диплома» до «навчання заради виконання конкретних безпекових та економічних функцій». Необхідна розробка інструментів стимулювання для повернення інтелектуальної еліти з-за кордону шляхом формування механізмів державного замовлення, які б прямо пов'язували освітні послуги із забезпеченням стратегічних потреб держави.

Одним із найважливіших стратегічних завдань є запобігання деструктивним тенденціям, таким як відтік мізків та формування «соціального песимізму».

В умовах війни та післявоєнної відбудови професійні траєкторії громадян стають динамічними. Розвиток системи освіти дорослих дозволяє оперативно перекваліфіковувати кадри, знижуючи рівень соціальної напруги та підвищуючи економічну активність населення. В той же час інституції, що займаються роботою з талановитими дітьми, мають стати стратегічним резервом інтелектуальних еліт. Необхідно створити систему наставництва, яка пов'язує юних інтелектуалів із реальними науковими та інженерними проєктами національного масштабу.

Стратегічним завданням трансформації є перетворення закладів вищої освіти на хаби інновацій, де фундаментальні дослідження трансформуються в прикладні продукти.

В умовах війни довіра до знань є критичною. Лише дотримання принципів академічної доброчесності може забезпечити якість підготовки фахівців, здатних брати на себе відповідальність за безпекові рішення.

Інтеграція до європейського освітнього простору повинна відбуватися не через копіювання західних моделей, а через обмін досвідом у сфері забезпечення національної стійкості в умовах кризових явищ. Ми маємо експортувати свій унікальний досвід «освіти в умовах війни».

Таким чином, стратегічні завдання трансформації освітнього капіталу є інвестицією у виживання нації. Ця стратегія вимагає відмови від вузького розуміння освіти як соціального блага на користь бачення її як критичного інструменту державної політики. Тільки через поєднання наукового потенціалу, гнучкості освітніх систем та чіткого бачення безпекових пріоритетів Україна зможе не лише подолати виклики сьогодення, а й забезпечити сталий поступ у майбутньому. Цей процес є спільною відповідальністю академічної спільноти, державних управлінців та кожного громадянина, який інвестує у власні знання як у фундамент своєї та державної свободи.

Отже, варто наголосити, що трансформація освітнього капіталу в стратегію національної безпеки та суспільного поступу є не лише актуальним науковим завданням, а імперативом державного виживання в умовах екзистенційних викликів. Проведений аналіз дозволяє зробити кілька фундаментальних висновків:

1. Освіта остаточно втратила статус суто гуманітарного або соціального сектора. В умовах гібридних загроз, технологічного домінування та інформаційної війни інтелектуальний ресурс нації є найбільш стабільним і конвертованим активом. Перехід від концепції «освіта як благо» до парадигми «освіта як критичний ресурс безпеки» є неминучим етапом розвитку української державності, що забезпечує перетворення інтелектуального потенціалу громадян на «інтелектуальний щит» країни.

2. Суспільний поступ неможливий без ціннісного фундаменту. Ми обґрунтували, що освіта виступає головним інструментом формування смисложиттєвих цінностей. У протистоянні «цінностей миру» та «цінностей війни» саме якісна, критична та свідома освіта стає бар'єром для деструктивних ідеологій. Вона формує не лише фахівця, а насамперед громадянина-суб'єкта, здатного брати на себе відповідальність за безпеку держави.

3. Стратегічна трансформація потребує інтегрального підходу. Наші рекомендації щодо створення міжгалузевих рад, інтеграції безпекових модулів у зміст освіти та розвитку системи безперервного навчання мають стати основою для нового державного курсу. Повоєнна відбудова України – це насамперед відбудова інтелектуальна та інституційна, де кожна інвестиція в науку та освіту повинна мати чітке безпекове та економічне обґрунтування.

Ми переконані, що успішна реалізація запропонованої стратегії дозволить Україні не лише ефективно подолати наслідки війни, а й увійти до кола найбільш конкурентоспроможних держав світу. Наш інтелектуальний капітал – це наш головний стратегічний резерв. Наукова спільнота має стати рушійною силою цього трансформаційного процесу, пропонуючи не лише теоретичні моделі, а й практичні рішення для розвитку нашої держави.

Освіта сьогодні – це архітектура безпеки майбутнього. І від того, як ми збудуємо цю архітектуру зараз, залежить доля українського суверенітету та добробут прийдешніх поколінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вища освіта України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: виклики і відповіді : науково-аналітична доповідь / В. Г. Кремень, В. І. Луговий, П. Ю. Саух та ін. ; за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ : Педагогічна думка, 2023. 172 с. DOI: https://doi.org/10.37472/NAES-IHED-2023.
2. Вища освіта в Україні: зміни через війну: аналітичний звіт / Є. Ніколаєв, Г. Рій, І. Шемелинець. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023. 94 с.
3. Топузов О. М. Наукова та науково-організаційна діяльність Інституту педагогіки НАПН України у 2023 році. Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки за 2023 рік. Київ : Педагогічна думка, 2023. С. 13–17.
4. Данченко Ю. М. Воєнний стан в Україні: пріоритетні питання у сфері вищої освіти. Освітній процес в умовах воєнного стану в Україні : матеріали всеукр. наук.-пед. підвищення кваліфікації, 3 трав. – 13 черв. 2022 р. Одеса : Гельветика, 2022. С. 129–132.
5. Метеленко Н. Г., Сіліна І. В., Ващенко А. А. Безпека реального сектору економіки та відновлення України в умовах повномасштабної війни. Інженерні інновації та розбудова національної економіки : матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф. Інженерного навч.-наук. інституту ім. Ю. М. Потебні (09–10 трав. 2024 р., м. Запоріжжя) / наук. ред. Н. Г. Метеленко ; Інженерний навч.-наук. інститут ім. Ю. М. Потебні Запорізького нац. ун-ту. Одеса : Гельветика, 2024. С. 164–169.

Аніщенко В. О.,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри формування та розвитку
професійної компетентності персоналу
Державної кримінально-виконавчої служби України
Інституту професійного розвитку, Пенітенціарна академія України,
oceansoulvik111@gmail.com

САМОАКТУАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті розглядаються теоретико-методологічні засади розвитку самоактуалізації особистості в сучасному освітньому просторі. Показано, що освітнє середовище є важливим чинником формування ціннісних орієнтацій, соціальної адаптації та психологічного благополуччя людини. Особистість визначається як суб'єкт, який здатний до саморозвитку та творчої діяльності, рефлексії, відповідальності та самореалізації. Особливу увагу приділено поняттю самоактуалізації як єдності прагнень до самореалізації й самовдосконалення, що реалізуються через свободу творчості та конструктивну діяльність. Формування здорової особистості, яка безперервно розвивається, визначається основним завданням інноваційного освітнього простору.

Ключові слова: освітній простір; особистість; самоактуалізація; самореалізація; ціннісні орієнтації; соціальна адаптація; розвиток освіти впродовж життя; психолого-педагогічні умови; коучингові технології.

This article considers the theoretical and methodological foundations of the development of personal self-actualisation in contemporary educational contexts. It is argued that the educational environment is a key factor in the formation of value orientations, social adaptation and psychological well-being. The individual is defined as a subject capable of self-development and creative activity, reflection, responsibility and self-realisation. Particular attention is paid to the concept of self-actualisation as the unity of aspirations for self-realisation and self-improvement, which are realised through creative freedom and constructive activity. The formation of a healthy, continuously developing personality is defined as the main task of the innovative educational space.

Keywords: educational space; personality; self-actualisation; self-realisation; value orientations; social adaptation; lifelong learning; psychological and pedagogical conditions; coaching techniques.

Сучасний розвиток освітнього середовища визначається світовими трендами, одним з яких є освіта впродовж життя з побудовою персоналізованої програми, що враховує здібності, інтереси та потреби здобувача освіти будь-якого рівня. Це вимагає від закладів освіти враховувати множину необхідних та випадкових умов і факторів, що обумовлюють створення відповідних педагогічних, психологічних умов супроводу здобувача освіти в процесі

навчання, а також для сприяння розвитку та підвищення рівня мотивації, допомоги здобувачу у розкритті творчого потенціалу. Система освіти чітко проєціюється на розвиток суспільства, тому має бути гнучкою, своєчасно реагувати на його потреби, враховувати специфіку часу та ризик-факторів, що викликають необхідність внесення змін у підготовку здобувачів освіти.

Зосередимо свою увагу на здобувачах освіти, які вже мають певний ступінь вищої освіти – бакалавра або магістра, але продовжують навчатися, оскільки до цього спонукає низка факторів, а саме: зростання професійних вимог щодо новітніх навичок, особливо soft skills (м'яких навичок – критичного мислення, адаптивності, комунікативної компетентності, емпатійності, толерантності, емоційного інтелекту та ін.), які є фундаментом для професійного розвитку в сучасному світі майже у всіх сферах службово-професійної діяльності та життя в цілому; потреба у безперервному професійному розвитку щодо вдосконалення соціально-комунікативних, інформаційних та цифрових, психологічних та інших навичок; прагнення до конкурентоспроможності на ринку праці та особистісної самореалізації тощо. Окрім цього, безумовно на процес освіти впродовж життя впливає рівень самоактуалізації особистості, її установок та цінностей, потреби в конкретних нових знаннях та компетенціях.

Тенденції реформування вітчизняної системи освіти відображають вектор розвитку та вдосконалення компетенцій впродовж життя та вказують на необхідність своєчасного об'єктивного прогнозу стану напрямів зміни освітнього середовища, здійснення обліку та аналізу усього різноманіття взаємодій у соціальній системі, що включає як людину, так і велику кількість факторів найрізноманітнішого характеру. Трансформація вищої освіти має базуватися на обґрунтованих цільових субвенціях, об'ємах фінансування, державних стандартів в сфері підготовки фахівців різних галузей знань, кваліфікованої об'єктивної оцінки особистісних характеристик фахівця, який має бути особистістю «нового формату».

«Особистість нового формату» на нашу суб'єктивну думку є суб'єктом з високим рівнем самоорганізації, який наділений певними системними якостями, до яких треба віднести: активну позицію особистості у всіх її проявах, в тому числі психологічної адаптації (резильєнтності), застосування критичного мислення і прояву творчості; спрямованість, що виступає як динамічна складова формування ієрархії сенсоутворюючих цінностей та мотивів, що по факту впливає на формування мотиваційно-ціннісної сфери особистості; здатність до глибокої рефлексії та розвитку й прояву емоційного інтелекту, нарощування емоційної освіченості та формування емоційної інтелігентності, як складової асертивної поведінки дорослої людини; здатність до самореалізації та самовизначення у побудові власної траєкторії прояву в усіх сферах

життєдіяльності та в цілому в світі; відповідальність як якість та розуміння щодо організації, регуляції та регламентації особистісної поведінки в різних ситуаціях, в тому числі в екстремальних.

Особливу увагу маємо приділити створенню нової моделі навчання, що має будуватися на цілісній динамічній структурі – чіткості та послідовності етапів освітнього процесу та набуття нових компетенцій; здатності процесу формування та вдосконалення компетенцій розвиватися поступово й відповідно до власних закономірностей; можливостей реалізації цілісних властивостей й функцій особистості – розвивальних, культурно-виховних, самовираження, самоідентифікації та самоактуалізації особистості здобувача вищої освіти.

Особистість – це людина, яка має потребу й здатність до творчої праці, яка цінує себе та інших людей, зберігає свою ідентичність, неповторність індивідуальних якостей, яка протягом життєвого шляху формується як суб'єкт діяльності, оскільки саме через діяльність відбувається розвиток людини. Сучасна діяльність фахівця-особистості може бути відображена у таких блоках, як: спілкування (комунікативна діяльність в певних форматах, стилях, на різних рівнях та з різними категоріями осіб); розвиток власної моделі «Я-особистість»; професійна діяльність (вид у розрізі певної професії); освіченість (наявність сформованих твердих та м'яких навичок, розуміння необхідності формування нових компетенцій не тільки в розрізі професії, а й як людини, яка виявляє себе асертивно обізнаною особистістю та вміє брати відповідальність за свої дії, приймати рішення та робити вибір щодо прогнозування й планування саморозвитку) та культура та виховання (прояв високого рівня загальної культури, розуміння основ професійної етики, вміння будувати комунікативне середовище відповідно до принципів інклюзивності та безбарєрності тощо).

Поняття «особистість» тісно пов'язано з розумінням якості освіти, оскільки в процесі набуття нових знань, вмінь та навичок особистість виступає, передусім, як соціально взаємодіючий суб'єкт, шо формується завдяки своїм комунікативним здібностям та побудові соціально-здорових відносин з іншими людьми. Ми розуміємо, що поняття «якість освіти майбутнього фахівця» інтерпретується, як певний рівень знань і умінь, розумового, фізичного та морального розвитку, якого досягли випускники відповідного рівня вищої освіти, що відповідає запланованим цілям навчання та виховання. Це ж поняття відповідно до людини, яка підвищує свою професійну компетентність впродовж життя у закладах вищої освіти, відповідно опановуючи програми підвищення кваліфікації, інтерпретується нами як підвищення рівня готовність виконувати надскладні професійні завдання завдяки вдосконаленим та/або набутим новим компетенціям, особливо критичного мислення, емоційного інтелекту та асертивності.

Розвиток особистості будь-якої людини в освітньому просторі нерозривно пов'язаний з рівнем її соціалізації, розумінням асертивних прав та можливостей для самореалізації не тільки своїх, але й інших людей, які є суб'єктами освітнього процесу та безпосередньо мають взаємовплив на формування певних м'яких компетенцій. З врахуванням сучасних умов функціонування закладів вищої освіти, що пов'язані з війною, постійними змінами, що відбуваються в суспільстві, ми можемо констатувати той факт, що змінився як тип суспільства, так і тип людини. Особистість перебуває у перехідному стані, оскільки жодна людина на сьогодні не може передбачити конкретно шлях свого пізнання в умовах невизначеності майбутнього, руйнування звичного способу життя й набуття нових навичок планомірно. Важливо в цих умовах зберегти цілісність та безпечність освітнього простору, дозволити людині самостійно зробити вибір щодо самоактуалізації на своїх якостях «Я-особистості» та незраджуючи своїм життєвим цінностям обрати шлях для самоосвіти, саморозвитку та вибудови особистісної траєкторії оновлення або набуття новітніх компетенцій впродовж життя.

Стійкість й несуперечливість структури ціннісних орієнтацій людини зумовлює такі якості особистості, як цілісність, надійність, оптимізм, віра, вірність певним принципам, ідеалам, життєвим установкам, активність життєвої позиції, самовмотивованість та наполегливість у досягнення поставлених цілей через призму самоактуалізації саме в процесі навчання, підвищення кваліфікації.

Важливо, щоб педагогічні та психологічні умови супроводу в освітньому просторі, де людина може не тільки навчатися, але й проявлятися як особистість, впливали на зниження протирічь різного характеру до мінімального рівня. Протиріччя породжує непослідовність у поведінці, нерозвиненість ціннісних орієнтацій, панування зовнішніх стимулів над внутрішніми, невідповідність або руйнування особистісних ціннісних орієнтацій та їх розбіжності зі структурою цінностей суб'єктів освітнього процесу і також суспільства, викривляє самосвідомість відносно оцінки якості своїх компетенцій.

Нові компетентності важливі для людини з позицій визнання її професійно важливих якостей, цінності для себе та професійного середовища, де через прояв своєї «Я-особистості» людина вибудовує траєкторію спільної роботи (досягнення високого рівня спільного результату праці через володіння навичками командоутворення, дотичності до прийняття певних рішень, відчуття особистісної цінності в якості як фахівця, професіонала, експерта в професійній діяльності), соціальної адаптації (готовності до професійної діяльності, прояву емпатії й толерантності, високо рівня культурної інтеграції, громадянської активності) та особистісного зростання відповідно до сформованих цінностей через самоактуалізацію, розвиток здібностей, формування світогляду та моральних орієнтацій.

Цінності, на нашу думку, є складовими сенсоутворюючими елементами для створення структури особистості людини. Сенс життя кожної людини полягає в найбільш повній життєвій самореалізації, що, в свою чергу, означає максимально можливу користь, яку може принести людина сама собі, своєму близькому оточенню, суспільству, в якому живе. Причому отримання цієї користі чітко пов'язано з потребами людини та можливостями їх забезпечення з одного боку, а з іншого – з особистісних індивідуальних здібностей, знань, умінь, навичок, моральних та світоглядних пріоритетів, реального особистісного внеску у збагачення своїх цінностей та цінностей оточення людини.

Тому ми розглядаємо самоактуалізацію особистості як процес розкриття внутрішнього потенціалу людини, прагнення стати тим, ким вона може бути, та реалізувати свої здібності й таланти саме в освітньому середовищі в будь-якому періоді свого життя. Самоактуалізація особистості є найвищим рівнем у піраміді потреб Маслоу і вважається ключовим чинником психологічної зрілості та гармонійного розвитку. Сучасне освітнє середовище має бути побудовано з урахуванням таких умов, які повністю можуть задовольнити особистісні цілі щодо саморозвитку кожної людини, особливо у дорослому віці, коли вже є особистісне розуміння щодо сенсів та цінностей власного життя та формування необхідних навичок для досягнення своїх цілей та мрій. Коли людина досягає того, чого прагне, вона відчуває себе щасливою та вмотивованою щодо подальшого зростання. Повноцінна життєва самореалізація (актуалізація особистісних можливостей і здібностей, досягнення високого рівня зрілості «Я-особистості») можлива за таких умов, як: усвідомлена віра та оптимізм щодо досягнення власної цілі та призначення; чітке усвідомлення рівня своїх здібностей, якостей, інтересів та життєвих вподобань; розуміння рівня своєї єдності як дружньої частини освітнього простору, професійного середовища, суспільства в цілому; наявність твердих та м'яких компетенцій, критичного мислення, емоційного інтелекту та творчих здібностей; здатність до усвідомлення, цілеспрямованості та здійснення ефективних вольових зусиль на кожному етапі особистісної траєкторії свого розвитку.

Усі ці умови можуть бути створені в освітньому просторі, де чітко й гармонійно побудований психолого-педагогічний супровід формування новітніх навичок людини. Особливо треба наголосити на застосуванні коучингових технологій в алгоритмах психолого-педагогічного супроводу людини в сфері освіти, оскільки вони: 1) м'яко дозволяють людині розгледіти всі сторони своєї особисті, виявити внутрішні конфлікти, суперечності щодо віри в свої сили, істинність сенсу свого життя, обраної професії, розвитку своїх здібностей, зокрема до самопізнання, адекватної самооцінки власних можливостей та життєвих уподобань; 2) побудувати особистісно-орієнтовану траєкторію, що узгоджується з вимогами до формату та якості набуття нових знань та

компетенцій, творчих якостей особистості, необхідних для повноцінної самореалізації у професійній діяльності та в інших сферах життєдіяльності; 3) сформувати нові світоглядні, морально-етичні якості особистості, що визначають критеріальну основу моделі вчинків та поведінки людини. Коучингові технології мають дійсно психологічний характер та дозволяють особистості: підвищити рівень самосприйняття (коли людина починає глибше розуміти себе, свою сутність, приймає себе такою, якою вона є, з усіма сильними та слабкими сторонами); відчувати себе автономною, тобто бути здатною діяти незалежно від певних зовнішніх факторів тиску; мати можливість проявляти креативність в напряму розвитку своїх творчих здібностей та прийняття нових рішень щодо формування своїх нових компетенцій; зрілості в аспекті внутрішньої інтеграції, гармонії між цінностями та діями, а також саморегуляції – застосування емоційного інтелекту, прояву асертивної моделі поведінки.

Отже, самоактуалізація це своєрідна самобутність та самоідентичність людини, самосвідомість якої знаходиться в постійному русі щодо зростання, і в цьому процесі освітнє середовище має зіграти провідну роль. А основним завданнями сучасного освітнього простору має стати формування здорової, цілеспрямованої особистості, яка розуміє сенс та необхідність свого саморозвитку впродовж життя. Це завдання безпосередньо вирішується шляхом створення психолого-педагогічних умов, в тому числі застосовування коучингових технік, для розвитку самоактуалізації особистості як здобувача освіти (особи, яка підвищує професійну кваліфікацію), так і викладача, мотивованих на ціннісну й конструктивну діяльність та свободу самовираження.

Антонова Е. В.,
асистент кафедри туризму та економіки,
аспірант Криворізького державного педагогічного університету,
Кривий Ріг, Україна, antonova.elina@kdpu.edu.ua,
https://orcid.org/0009-0004-0466-4338

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ В СИСТЕМІ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ ДИТЯЧО-ЮНАЦЬКОГО ТУРИЗМУ

У статті досліджено роль дитячо-юнацького туризму в процесі соціалізації дітей з особливими освітніми потребами в умовах позашкільної освіти. Метою роботи є обґрунтування педагогічного потенціалу туристської діяльності як ефективного засобу соціальної інтеграції та адаптації таких дітей. На основі практичного досвіду роботи інклюзивного гуртка «Велосипедний туризм» показано конкретні механізми соціальної адаптації вихованців. З'ясовано, що спільне проходження перешкод, командна взаємодія

під час змагань та туристичні походи сприяють формуванню стійких навичок невербальної комунікації, взаємної довіри та співпраці. Визначено основні педагогічні функції адаптованої туристської діяльності: соціалізаційну, комунікативну, адаптивну, реабілітаційну та стабілізаційну. Доведено, що навіть за умов суттєвих обмежень (перенесення занять у спортзали чи укриття через безпекові ризики) гнучкі формати туристичної роботи дозволяють ефективно об'єднувати дітей, знижувати рівень тривожності та забезпечувати повноцінну соціальну інтеграцію.

***Ключові слова**: дитячо-юнацький туризм, позашкільна освіта, соціалізація, діти з особливими освітніми потребами, воєнний стан.*

The article examines the role of children's and youth tourism in the socialization process of children with special educational needs (SEN) within the framework of extracurricular (non-formal) education. The primary aim of the study is to substantiate the pedagogical potential of tourism-based activities as an effective means of promoting social integration and adaptation for these children. Drawing on practical experience from an inclusive extracurricular group titled "Bicycle Tourism," the research identifies specific mechanisms facilitating the social adaptation of participants. It demonstrates that joint navigation of obstacles, team collaboration during competitions, and participation in tourist expeditions contribute to the development of robust skills in non-verbal communication, mutual trust, and cooperative interaction. The study delineates the core pedagogical functions of adapted tourism activities: socialization, communicative, adaptive, rehabilitative, and stabilizing. It is evidenced that, even under significant spatial and safety-related constraints (such as the relocation of sessions to gymnasiums or shelters due to security risks), flexible formats of tourism-related work enable effective group cohesion, reduction of anxiety levels, and comprehensive social integration of the children involved.

***Keywords:** children's and youth tourism, out-of-school education, socialization, children with special educational needs, martial law.*

Вступ. Головна мета позашкільної освіти України – гармонійний розвиток, творча самореалізація, професійне самовизначення та соціалізація дітей у вільний час. Законодавчо закріплене право кожної дитини на здобуття позашкільної освіти в умовах повномасштабної війни зазнало суттєвих ускладнень. Воєнні дії, безпекові загрози, обмежене фінансування, кадровий дефіцит і психологічні наслідки війни негативно вплинули на стабільність функціонування закладів позашкільної освіти та якість освітніх послуг.

За офіційними даними, станом на січень 2026 року, 206 закладів позашкільної освіти було пошкоджено, а 17 – зруйновано повністю [6]. Це призвело до скорочення мережі та обмеження доступу дітей до очної форми занять. Особливо гостро ці проблеми позначилися на дітях з особливими освітніми потребами, у яких позашкільна освіта виконує важливі соціалізаційні, корекційні та реабілітаційні функції. Зменшення кількості соціальних контактів

і переважання дистанційних форм навчання посилює ризики соціальної ізоляції цієї категорії дітей.

Водночас система позашкільної освіти демонструє здатність до адаптації в кризових умовах. Це актуалізує пошук педагогічних практик, що поєднують освітній, оздоровчий та соціалізаційний потенціал і можуть ефективно функціонувати в умовах воєнного стану. У цьому контексті особливої наукової та практичної значущості набуває дитячо-юнацький туризм, що інтегрує фізичну активність, командну взаємодію, пізнавальну діяльність і психологічну підтримку.

Аналіз попередніх досліджень. Нормативно-правові засади розвитку дитячо-юнацького туризму та його виховний потенціал визначені у Стратегії національно-патріотичного виховання, де туристсько-краєзнавча діяльність визначається як один із важливих механізмів формування громадянської ідентичності та соціальної активності молоді [5].

Значний внесок у теоретичне обґрунтування поняття, структури та функцій дитячо-юнацького туризму зробив О. Колотуха. У його працях дитячо-юнацький туризм розглядається як специфічна форма освітньо-виховної діяльності, що поєднує рекреаційні, краєзнавчі, пізнавальні та соціалізаційні компоненти, а також є важливим чинником формування активної життєвої позиції дітей і молоді [3]. Особливої уваги заслуговує аналіз сучасних викликів розвитку дитячо-юнацького туризму, здійснений ученим. Автор наголошує на необхідності адаптації туристських практик до трансформаційних процесів у суспільстві.

Освітній та виховний потенціал туризму і краєзнавства ґрунтовно розкрито в навчальному посібнику О. Браславської та І. Рожі. Туризм розглядається як засіб формування ціннісних орієнтацій, громадянської свідомості та культури здорового способу життя [1]. Автори підкреслюють значення туристсько-краєзнавчої діяльності для розвитку особистості дитини, однак питання інклюзивності та роботи з дітьми з ООП розкривається опосередковано.

Дослідження В. Полтавець присвячені перспективам розвитку молодіжного та дитячо-юнацького туризму в умовах післявоєнної відбудови України [4]. М.Колленаєв розглядає дитячо-юнацький туризм як чинник залучення молоді до здорового способу життя в контексті реалізації національних програм [2]. Ці праці акцентують увагу на соціально-оздоровчому та стратегічному значенні туризму, але не зосереджуються на його можливостях як інструменту інклюзивної соціалізації дітей з особливими освітніми потребами в кризових умовах.

Отже, аналіз наукових джерел засвідчує, що дитячо-юнацький туризм ґрунтовно досліджений як освітньо-виховне та соціокультурне явище, водночас питання його адаптації до потреб дітей з ООП та функціонування в умовах воєнної невизначеності залишаються недостатньо розробленими, що зумовлює актуальність і наукову доцільність представленого дослідження.

Метою дослідження є обґрунтування педагогічного потенціалу дитячо-юнацького туризму для соціалізації дітей з ООП в системі інклюзивної позашкільної освіти.

Матеріали та методи дослідження. Дослідження проводилося на базі гуртка «Велосипедний туризм» комунального закладу позашкільної освіти «Центр туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді «Фортуна» Криворізької міської ради, що знаходиться в Дніпропетровській області. Базовою для організації освітнього процесу є навчальна програма гуртка «Велосипедний туризм» (основного рівня). Гурток функціонує на базі спеціального закладу освіти. У дослідженні взяли участь 20 вихованців віком 13-16 років із порушеннями мовлення та слуху.

Результати дослідження та їх обговорення.

Аналіз та адаптація навчальної програми до умов інклюзивного середовища. Діяльність туристських гуртків в закладах позашкільної освіти здійснюється відповідно до затверджених навчальних програм. Зміст програм орієнтований на формування життєво необхідних компетентностей: здобуття навичок орієнтування на місцевості, подолання природних чи штучних перешкод, надання домедичної допомоги та організацію польового побуту.

Критичний аналіз пояснювальної записки до програми «Велосипедний туризм» виявляє низку суперечностей між її стандартними вимогами та реальними можливостями інклюзивного освітнього процесу в умовах воєнного стану. По-перше, програма передбачає обов’язкову участь вихованців у багатоденних залікових спортивних походах та відпрацювання навичок у природному середовищі. Для прифронтових областей та територій з високим ступенем небезпеки організація таких заходів є неможливою або вкрай ризикованою. По-друге, індикатором успішності засвоєння програми визначається досягнення високих спортивних результатів (виконання розрядів) та інтенсивна фізична підготовка. Водночас для вихованців із порушеннями мовлення та слуху головним завданням позашкільної освіти є не стільки спортивні рекорди, скільки соціалізація, психологічна стабілізація та набуття навичок комунікації у групі. По-третє, програма наголошує на безпеці та дотриманні правил дорожнього руху, проте не пропонує інструментів для роботи з вихованцями, які не сприймають звукові сигнали. Це створює необхідність додаткової методичної адаптації даних вимог. Виникає необхідність запровадження спеціальних візуальних сигналів, дзеркал заднього виду та особливого контролю за дистанцією під час руху дорогами загального користування.

Зазначені суперечності зумовлюють необхідність авторської адаптації типових навчальних програм як до потреб дітей з особливими освітніми потребами, так і до реалій воєнного часу.

Трансформація змісту та простору діяльності.

Сучасний освітній процес для дітей з ООП проходить в умовах постійних обмежень. Їх можна поділити на три групи: організаційні, просторові та психолого-педагогічні. До організаційних відносяться повітряні тривоги, вимушені переходи в укриття та змішаний формат навчання. Все це порушує сталий ритм занять. Навчальні плани і календар занять часто змінюються. Заплановані виїзні заходи чи повноцінні походи доводиться скасовувати або переносити. Просторові обмеження зумовлені відсутністю безпечного доступу до природного середовища. Така ситуація змушує проводити заняття в обмеженому, не пристосованому, до занять просторі. Це вимагає спрощення вправ та використання ігрового моделювання замість реальних туристських умов. Психолого-педагогічні обмеження пов'язані з емоційним станом вихованців. Для дітей з ООП будь-яка зміна звичних умов чи приміщення викликає стрес і тривогу. Вони швидше втомлюються, втрачають увагу та важче йдуть на контакт. Тому керівник гуртка має постійно підтримувати дітей. Усі завдання повинні бути максимально чіткими та посильними, а темп роботи – індивідуальним.

З огляду на це, перед педагогом постає завдання організувати ефективний освітній процес з урахуванням усіх цих викликів та суворих вимог безпеки. Зокрема, спираючись на безпекові вимоги щодо роботи з велосипедистами, які потребують особливих умов, усі практичні заняття були перенесені на контрольовані локації: територію шкільного подвір'я, спортивну залу, а під час повітряних тривог – безпосередньо в укриття.

Обсяг годин, виділений програмою на багатоденні походи, було перерозподілено на користь поглибленого вивчення теоретичних засад велосипедного туризму, локальних тренувань з фігурного водіння велосипеда в обмеженому просторі, стендових занять зі скелелазіння, практичних занять зі спортивного орієнтування, відпрацювання домедичної допомоги та в'язання туристських вузлів. Зміст програми було трансформовано таким чином, щоб зберегти її головну мету – виховання життєстійкості та підготовку до дій у надзвичайних ситуаціях, але реалізувати це через доступні та безпечні для дітей з ООП форми роботи. Критерієм оцінювання результатів стала не спортивна кваліфікація, а рівень соціальної адаптованості дитини, її здатність взаємодіяти з однолітками та самостійно розв'язувати практичні завдання.

Туристська діяльність як інструмент взаємодії та соціалізації. Оскільки головним фокусом адаптованої програми стала соціалізація, специфіка проведення занять також змінилася. У роботі з вихованцями, які мають порушення слуху та мовлення, пріоритет надається посиленню невербальних каналів комунікації. Керівник гуртка активно використовує візуальні інструкції, графічні схеми виконання вправ, поетапний показ рухів та метод особистого прикладу. Командні вправи на відпрацювання туристичних навичок та вмінь

створюють підґрунтя для соціальної взаємодії. Робота з мотузками, карабінами, в'язання вузлів розвивають дрібну моторику, що має прямий зв'язок із розвитком мовленнєвих центрів. На етапах організації командної страховки під час занять зі скелелазіння, вихованці вчяться підстраховувати одне одного, перевіряти правильність вузла у партнера, що стимулює їх до комунікації навіть без використання слів.

Виконання вправ у штучно обмеженому просторі спортивної зали вимагає від дітей високої концентрації уваги, вміння чекати своєї черги та чітко дотримуватися правил. Це формує самодисципліну та просторову орієнтацію. Окремим ефективним інструментом соціалізації дітей з ООП є змагання зі спортивного орієнтування в приміщеннях, indoor-орієнтування. Під час таких забігів діти об'єднуються в команди, продумують тактику, спільно читають карту будівлі та шукають контрольні пункти. Це змушує їх діяти як єдиний механізм.

Час, проведений в укритті під час повітряних тривог, використовується для вивчення топографічних знаків, розробки туристських маршрутів на картах або проведення вікторин. Це дозволяє зняти психоемоційну напругу, перемикає увагу дітей з небезпеки на пізнавальну діяльність та гуртує колектив.

Для закріплення результатів організовуються одноденні походи та екскурсії. Маршрути екскурсій плануються з суворим урахуванням доступу до укриттів. Саме під час таких заходів вихованці відпрацьовують здобуті в залі навички у реальних умовах, розширюють світогляд та отримують безцінний досвід повноцінного спілкування в неформальному середовищі.

Результати педагогічного спостереження засвідчили, що дитячо-юнацький туризм у системі інклюзивної позашкільної освіти виконує комплекс взаємопов'язаних педагогічних функцій (рис. 1).

Рис. 1. Педагогічні функції туризму в інклюзивній позашкільній освіті

Подана діаграма відображає систему педагогічних функцій дитячо-юнацького туризму в інклюзивній позашкільній освіті. У центрі моделі розміщено педагогічний ідеал, до якого спрямована освітня діяльність, а саме соціально адаптовану та психологічно стійку особистість дитини з особливими освітніми потребами. Навколо центрального елемента подано основні педагогічні функції, які реалізуються у процесі туристсько-спортивної діяльності та перебувають у тісному взаємозв'язку між собою.

Соціалізаційна функція реалізується через залучення дітей до спільних туристських завдань і командних форм роботи. Під час квестів, орієнтування або групових вправ діти навчаються співпрацювати, дотримуватися правил і брати на себе прості соціальні ролі. Це сприяє поступовому включенню дітей з ООП у колективну діяльність і зменшенню соціальної ізоляції.

Комунікативна функція забезпечується використанням невербальних засобів спілкування та візуальної підтримки під час занять. Інструкції подаються у вигляді схем, жестів і показу дій, що є доступним для дітей з порушеннями мовлення та слуху. У процесі виконання туристських вправ діти поступово набувають досвіду взаємодії та стають більш упевненими у комунікативних ситуаціях.

Адаптивна функція дитячо-юнацького туризму проявляється у формуванні здатності діяти в змінних умовах. Заняття проводяться в різних форматах і локаціях, зокрема у приміщеннях закладу освіти, на подвір'ї або в укритті. Виконання завдань в умовах обмеженого простору або зміни звичного середовища вчить дітей гнучко реагувати на нові ситуації та приймати прості рішення.

Реабілітаційна функція реалізується через рухову активність у поєднанні з ігровими та пізнавальними елементами. Туристські вправи сприяють зниженню психоемоційного напруження, покращенню загального самопочуття та формуванню позитивних емоцій. Створення ситуацій успіху позитивно впливає на самооцінку дітей і підвищує мотивацію до участі в заняттях.

Стабілізаційна функція забезпечується чіткою організацією занять, регулярністю їх проведення та передбачуваністю структури діяльності. Постійні елементи занять, знайомі правила і послідовність дій створюють для дітей з ООП відчуття безпеки та психологічного комфорту, що є особливо важливим в умовах воєнної невизначеності.

Отже, поєднання зазначених педагогічних функцій забезпечує цілісний вплив дитячо-юнацького туризму на розвиток дітей з особливими освітніми потребами та сприяє формуванню соціально адаптованої, психологічно стійкої особистості в умовах інклюзивної позашкільної освіти.

Висновки. Проведене дослідження підтвердило ефективність дитячо-юнацького туризму як засобу інклюзивної позашкільної освіти. Адаптовані туристські заняття сприяють соціалізації дітей з ООП, розвитку комунікативних умінь і стабілізації психоемоційного стану.

Встановлено, що ключовою передумовою ефективності освітнього процесу є адаптація типових навчальних програм, яка полягає у зміщенні фокуса з формальних спортивних досягнень на забезпечення соціальної адаптованості та психологічного комфорту вихованців. Практичний досвід доводить, що перенесення туристських занять у безпечні приміщення (спортзали, укриття) зберігає їхню освітню цінність. У поєднанні з невербальною комунікацією такий формат успішно реалізує всі педагогічні функції туризму. Командне подолання штучних перешкод ефективно знижує тривожність дітей з ООП, вчить їх взаємодовірі та сприяє успішній соціалізації.

Перспективи подальших досліджень пов’язані з розробкою методичних рекомендацій та порівняльним аналізом ефективності різних форм дитячо-юнацького туризму у процесі соціалізації дітей з ООП в умовах нестабільного соціального середовища.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Браславська О. В., Рожі І. Г. Краєзнавство і туризм : навч. посіб. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2023. – 307 с.
2. Коллегаєв М. Ю. Дитячо-юнацький туризм як чинник залучення до здорового способу життя в контексті реалізації національних програм України. – 2023. – 582 с.
3. Колотуха О. В. Дитячо-юнацький туризм // Спортивний туризм та активна рекреація: географія, систематизація, практика : словник-довідник. Режим доступу: https://geohub.org.ua/node/1084 (дата звернення: 21.01.2026).
4. Полтавець В. С. Перспективи післявоєнного розвитку молодіжного туризму в Україні. – 2023.
5. Про Стратегію національно-патріотичного виховання : Указ Президента України від 18 трав. 2019 р. № 286/2019 Режим доступу: https://surl.li/lcfxhd (дата звернення: 21.01.2026).
6. Save Schools in Ukraine : інформаційний ресурс щодо наслідків війни для закладів освіти. Режим доступу: https://saveschools.in.ua/ (дата звернення: 21.01.2026).

Аржанухіна С. В.,
викладач-методист кафедри фортепіано
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради, м. Харків (Україна),
elenapercova93@gmail.com

Перцова О. В.,
практичний психолог КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради, м. Харків (Україна),
elenapercova93@gmail.com

Богославська Ю. В.,
здобувачка освіти І курсу
факультету фізичного виховання та мистецтв
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради, м. Харків (Україна),
elenapercova93@gmail.com

МУЗИЧНО-ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ ШКОЛЯРА

Анотація. Метою дослідження стало вивчення мотивації використання комплексного впливу музично-естетичного виховання на формування духовних цінностей особистості школяра в умовах переорієнтації освіти на ідеали духовності.

Ключові слова: музичне мистецтво, музично-естетичне виховання, особистість школяра.

Annotation. The purpose of the was to study the motivation for using the complex influence of musical and aesthetic education on the formation of spiritual values of a student's personality in the context of the reorientation of education towards the ideals of spirituality.

Keywords: musical art, musical and aesthetic education, student's personality.

Система музично-естетичного виховання в Україні є важливою частиною освіти і виховання, в якій молоддю засвоюється вітчизняна і світова музична культура, формується всебічна гуманістична культура особистості. Незаперечним фактом сучасної педагогічної науки є те, що у становленні моральності, духовності, внутрішньої культури і гармонії зростаючого покоління важлива роль належить мистецтву.

Саме музичне мистецтво найбільш природно і тонко торкається найрізноманітніших струн чутливої дитячої душі перетворюючи урок музики на справжню феєрію педагогічної творчості. Урок музичного мистецтва є однією з провідних форм музично-естетичного виховання в сучасній школі, має невичерпні ресурси для естетичного, емоційного, інтелектуального, морального розвитку дитини, формування її творчого потенціалу, становлення творчої

активності. Багатство форм і методів, розмаїття видів музично-естетичної діяльності створюють реальні передумови для розвитку творчих здібностей, сприяють формуванню творчої мотивації вчинків дітей.

Проблеми музично-естетичного виховання дітей і молоді в Україні знайшли своє відображення в наукових працях таких дослідників, як В. Дряпіка, Л. Коваль, Я. Кушка, Л. Масол, О. Михайличенко, О. Олексюк, Г. Падалка, О. Ростовський, О. Рудницька, Г. Шевченко, О. Щолокова та інших.

Сучасний підхід до музично-естетичного виховання (Н. Миропольська, В. Мазепа, О. Рудницька) відрізняється спрямованістю на виховання специфічної якості неповторної унікальної індивідуальності, яка реалізує себе у вчинку; у відшукуванні дітьми свого слова в мистецтві, а згодом і в навколишньому житті [2; 3]

Аналізуючи те, наскільки рівень музично-естетичного виховання в сучасній школі відповідає загальним потребам суспільства і потенційним можливостям самого процесу навчання, ми дійшли висновку про необхідність удосконалення уроків музики, піднесення всієї системи музичного виховання на якісно новий рівень.

Безумовно, це питання вимагає комплексного, багатопланового вирішення: підготовки кваліфікованих учителів з високим творчим потенціалом, перегляд навчальних планів і програм з музики, силабусів, створення нових перспективних технологій, що відповідають часу.

Одним з реальних шляхів вирішення окресленої проблеми на сучасному етапі ми вважаємо створення і впровадження оптимальної технології навчально-пізнавальної діяльності під час проведення уроків музики – прийнятної для широкого застосування, загальнодоступної, яка не вимагає значних фінансових витрат, докорінних організаційних змін і нищення сформованої протягом десятиліть освітньої системи. Технології, яка полегшує працю вчителя і водночас дає високу результативність освітньому процесу. Нарешті, технології, яка відповідає інтересам, потребам, можливостям, тобто природі дитини.

На наш погляд, розв’язання цієї проблеми має зумовлюватись на сам перед відповідністю обраної системи таким найважливішим вимогам:

– гуманістична спрямованість, яка передбачає наближення дитини у процесі набування знань до національних і загальнолюдських цінностей, що досягається застосуванням гуманістичних методів, засобів і форм педагогічної діяльності;
– оптимальність, тобто досягнення найвищих для заданих обставин навчальних результатів за умови раціонального використання часу, коштів і сил суб’єктів освітнього процесу;
– розвивальний характер, який забезпечує позитивні якісні зміни особистості,

систематичний розвиток різноманітних здібностей дитини і, зокрема, творчої активності;

– впровадження принципів поліхудожнього підходу у процесі практичної діяльності у закладах дошкільної та загальної середньої освіти.

Зазначені вимоги й були своєрідними орієнтирами під час створення системи музично-естетичного виховання молодших школярів на уроках з музичного мистецтва.

Метою дослідження стало вивчення мотивації використання комплексного впливу музичного мистецтва на формування вічних духовних цінностей школяра в умовах переорієнтації освіти на ідеали духовності. Педагогічні дослідження щодо ролі і впливу музичного мистецтва на творчий та духовний розвиток були здійснені в навчально-виховній науково-дослідній діяльності, різних видах педагогічної практики в закладах дошкільної освіти та закладах загальної середньої освіти, в самостійній роботі та у музично-виконавській діяльності. Зміст музично-педагогічного навчання використовується для формування та розвитку духовної культури особистості, без якої неможливо осягти високої якості освітнього процесу.

Сучасні методи підходу до музично-естетичного виховання учнів повинні передбачати впровадження нових технологій, методів, форм організації освіти.

Основна мета навчання – створення умов для формування принципово нової особистості: творчої, самостійної, здатної цінувати себе і поважати інших; особистості, адаптованої до життя в нових умовах.

Завдання сучасної початкової школи – розвивати дитину як неповторну індивідуальність, формувати в неї творчий потенціал, прагнення до самостійної пізнавальної діяльності.

Мистецтво виховує школяра, впливає на формування характеру, світогляду, духовності, різнобічних творчих здібностей. Мистецтво здатне чинити опір жорстокому світу, протистояти жахливій розірваності духовних потреб. І саме музика є найбільш ефективним та динамічним видом мистецтва, яке має найбільший вплив на людину.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кутузова Г. І. Взаємодія мистецтв у теорії і практиці естетичного виховання. Науковий вісник ВДУ. № 7 (97). Луцьк, 1997.
2. Миропольська Н. Естетична логосфера школи / Н. Миропольська // Мистецтво та освіта. – 1996. – № 2. – С. 7-11.
3. Рудницька О. П. Педагогіка загальна та мистецька. Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2005. 360 с.

Артюх С. О.,
учитель початкових класів Пирятинського ліцею
Пирятинської міської ради Полтавської області,
svitlan_art@ukr.net

ПЛЕКАЄМО «ЗЕРНА» СТІЙКОСТІ: ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД ІНТЕГРАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕМОЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В РАНКОВІ ЗУСТРІЧІ

Анотація. У статті розглядається досвід впровадження програми соціально-емоційного навчання (СЕН) «Зерна» у практику роботи вчителя початкових класів. Акцент зроблено на використанні ігрових методик під час ранкових зустрічей як фундаменту для створення безпечного освітнього середовища.

Ключові слова: НУШ, програма «Зерна», соціально-емоційне навчання, ранкові зустрічі, м'які навички.

Abstract. The article examines the experience of implementing the social-emotional learning (SEL) program "Zerna" into the practice of primary school teachers. The emphasis is on the use of game techniques during morning meetings as a foundation for creating a safe educational environment.

Keywords: NUSh, "Zerna" program, social-emotional learning, morning meetings, soft skills

Сучасна українська школа функціонує в умовах хронічного стресу. Для учнів початкових класів емоційна стабільність є передумовою успішного навчання. Саме тому впровадження програми «Зерна», розробленої лабораторією EASEL Lab Гарвардського університету, стало для мене дієвим інструментом підтримки ментального здоров'я дітей.

Чому «Зерна» на ранкових зустрічах?

Ранкова зустріч – це "золотий час", коли закладається настрій на весь день. Традиційна структура ранкової зустрічі НУШ включає вітання, обмін інформацією, групову діяльність та щоденні новини. Проте часто ігрова частина залишається лише розвагою. Програма «Зерна», дозволяє перетворити ці 15 хвилин на цілеспрямований тренінг життєстійкості. Програма «Зерна» ідеально вписується в цей формат, адже її вправи:

– не потребують складної підготовки;
– займають від 5 до 15 хвилин;
– мають ігровий характер, що відповідає віковим особливостям молодших школярів;
– допомагають мозку дитини підготуватися до навчання,
– знижують рівень стресу та створюють безпечне середовище в класі.

Практичні кейси застосування вправ

У своїй практиці я виокремила п’ять стратегічних блоків, які чергую залежно від запиту класу:

1. Блок «Когнітивний контроль» (для гіперактивних або розсіяних класів)

Вправа «Диригент»: Учні мають плескати в долоні лише тоді, коли вчитель піднімає руку на певну висоту.

Вправа «Дихання за квадратом»: Уявіть перед собою квадрат. На рахунок 1-4 вдихаємо (ведемо по одній стороні), 1-4 затримуємо дихання, 1-4 видихаємо, 1-4 затримуємо. Це допомагає дітям заспокоїтися та зосередитися.

Вправа «Черепаха»: Коли діти занадто збуджені, запропонуйте їм «сховатися в панцир» – сильно напружити всі м’язи, втягнути голову, а потім повільно розслабитися.

Вправа «Лимон»: Уявіть, що в руках лимони. Потрібно міцно їх стиснути, щоб вичавити сік (напруження), а потім кинути їх на підлогу і розслабити руки.

Мета вправ: розвиток уваги та вміння гальмувати імпульсивні реакції. Це критично важливо перед уроками математики чи письма.

2. Блок «Емоційна регуляція та емоційні навички» (розуміння себе та інших)

Вправа «Подих океану»: Використання глибокого дихання з візуалізацією хвиль.

«Емоційний термометр»: Діти показують рукою рівень своєї енергії або настрою (низько – сумно/втома, посередині – спокій, високо – радість/збудження). Це вчить диференціювати внутрішні стани.

«Я відчуваю... тому що...»: Кожна дитина по черзі називає емоцію та причину її виникнення. Це розвиває причинно-наслідковий зв’язок у почуттях.

«Детективи емоцій»: Вчитель показує фото або малюнок персонажа, а діти мають вгадати за мімікою та позою, що він відчуває.

Результат: Зниження рівня кортизолу, діти швидше виходять зі стану «ступору» під час тривожних новин.

3. Блок «Соціальна навігація» (для згуртованості колективу)

Вправа «Командна фігура»: Діти мають мовчки утворити коло, квадрат або трикутник. Соціальні навички (Співпраця та емпатія)

Вправа «Коло компліментів»: Передаючи м’яку іграшку або клубок ниток, діти говорять сусідові щось приємне (наприклад: «Мені подобається, як ти вчора допоміг...»).

Вправа «Спільний малюнок у повітрі»: Пара дітей має «намалювати» у повітрі уявну фігуру (будинок, сонце), тримаючись пальцями за уявний олівець, діючи злагоджено.

Вправа «Погода всередині»: Замість того, щоб просто назвати емоцію, дитина порівнює свій стан із погодою: «Сьогодні в мені сонечко» (радість), «У мене всередині легкий туман» (непевність) або «Грозова хмара» (гнів).

Вправа «Миша та Слон»: Вправа на голос та емоційну експресію. Попросіть дітей привітатися як «маленька боязка мишка» (тихо, стиснувшись), а потім як «великий впевнений слон» (голосно, розправивши плечі). Це допомагає відчути різницю впевненості та страху.

Мета*:* Навчитися відчувати простір іншого та діяти як єдиний організм.

4. Блок « Когнітивні навички» (Увага та пам'ять)

Вправа «Фокус-покус»: Вчитель дає сигнал (наприклад, плеск), після якого всі мають миттєво завмерти і подивитися на вчителя. Це тренує гальмівний контроль.

Вправа «Дзеркало»: Діти розбиваються на пари. Один показує повільні рухи, інший – максимально точно копіює. Потім міняються ролями.

Вправа «Вуха – Ніс»: За командою вчителя діти мають правою рукою взятися за ніс, а лівою – за праве вухо. Потім хлопнути в долоні й поміняти руки. Це чудова вправа на перемикання уваги та роботу півкуль мозку.

Вправа«Заборонений рух»: Вчитель показує різні рухи, а діти мають їх повторювати, крім одного «забороненого» (наприклад, не можна піднімати руки вгору). Якщо вчитель робить заборонений рух, діти мають стояти нерухомо.

Вправа«Світлофор»: Вчитель показує картки:

Червона – повна тиша і нерухомість.

Жовта – можна шепотіти або повільно рухатися на місці.

Зелена – можна активно рухатися, стрибати, говорити.

Вправа «Повільні перегони»: Завдання – дійти від одного краю килима до іншого якомога повільніше. Перемагає той, хто рухається плавно і закінчує останнім. Це тренує гальмівний контроль.

Мета: Навчити дітей швидко перемикатися з активного стану в спокійний.

5. Блок «Завершення кола» (Рефлексія)

Вправа «Сьогодні я обіцяю...»: Кожна дитина дає собі маленьку установку на день (наприклад: «обіцяю допомогти другу», «обіцяю підняти руку, коли захочу щось сказати»).

Вправа «Спільний імпульс»: Усі стоять у колі, тримаючись за руки. Вчитель стискає руку сусіда, той передає «імпульс» (стискання) далі, поки воно не повернеться до вчителя.

Поради до проведення:

1. Регулярність: Вибирайте 1-2 вправи на тиждень, щоб діти довели їх до автоматизму.
2. Поступовість: Починайте з найпростіших вправ на дихання.
3. Власний приклад: Вчитель обов'язково бере участь і демонструє свої емоції та реакції.

Аналіз змін:

Зміна лексикону: Замість фрази «Він мене бісить», учні частіше кажуть: «Я зараз відчуваю роздратування, тому що мої кордони порушено».

Самостійність у конфліктах: У 40% випадків діти почали використовувати техніку «Я-повідомлення» без мого втручання.

Інклюзивний ефект**:** Для дітей з особливими освітніми потребами (ООП) чіткі правила ігор «Зерна» створюють зрозумілу структуру, що знижує їхню тривожність.

Зниження конфліктності: учні частіше використовують слова замість агресивних дій.

Підвищення концентрації: діти, які практикують вправи на увагу, демонструють кращі результати при виконанні самостійних робіт.

Атмосфера довіри: учні не бояться висловлювати свої почуття, що значно полегшує роботу вчителя в кризові моменти (наприклад, під час повітряних тривог).

Динаміка розвитку соціально-емоційних навичок учнів (за результатами спостережень)

Порівняння проводилося за критеріями, що відповідають основним модулям програми.

Параметр спостереження	**До впровадження програми «Зерна»**	**Після 6 місяців інтеграції вправ у ранкові зустрічі**
Реакція на конфлікт	Переважання фізичних або вербальних агресивних реакцій («він забрав», «він перший почав»), сльози, замикання в собі.	Здатність вербалізувати проблему: «Я злюся, бо ти взяв мій олівець без дозволу». Спроби знайти компроміс самостійно.
Рівень самоконтролю	Складність у перемиканні з гри на навчання. Високий рівень шуму після активних перерв.	Швидке налаштування на роботу за допомогою вправ-стабілізаторів (наприклад, «Завмри-відімри»). Вміння заспокоїтися за 1-2 хвилини.
Емпатія та підтримка	Байдужість до емоційного стану однокласників (якщо це не стосується дитини особисто).	Учні помічають настрій інших: «Олена сьогодні сумна, давайте запросимо її в гру». Розвиток культури підтримки.

Параметр спостереження	До впровадження програми «Зерна»	Після 6 місяців інтеграції вправ у ранкові зустрічі
Командна робота	Труднощі в розподілі ролей у групах. Часто одна дитина домінує, інші залишаються пасивними.	Покращення навичок слухання. Учні вчаться домовлятися про черговість дій, використовуючи ігрові алгоритми програми.
Психологічна стійкість	Висока тривожність під час повітряних тривог, дезорієнтація, потреба в постійній опіці вчителя.	Наявність власного «інструментарію» самодопомоги (дихальні вправи «Зерна»). Діти знають, як опанувати страх.

Висновок. Програма «Зерна» – це не просто набір ігор, це стратегія виховання психологічно стійкого покоління. Інтеграція цих вправ у ранкові зустрічі дозволяє мені не просто «викладати предмети», а формувати людину, здатну розуміти себе та інших. Програма соціально-емоційного навчання «Зерна» – це інвестиція в академічну успішність через психологічний комфорт. Щаслива дитина, яка розуміє свої емоції, навчається вдвічі швидше та ефективніше.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Матеріали МОН України щодо впровадження СЕН «Зерна».
2. Методичні рекомендації EASEL Lab Harvard Graduate School of Education.
3. Освітній календар https://nus.org.ua/2024/04/01/v-ukrayini-startuvav-pilot-sotsialno-emotsijnoyi-programy-zerna/3.

Багненко Володимир Юрійович,
аспірант інституту психології ім. Г. С. Костюка

Шиловська Олена Миколаївна,
кандидат психологічних наук, доцент,
Інститут психології ім. Г. С. Костюка

ЯК СФОРМУВАТИ ПРОГРАМУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ЧЛЕНАМ СІМЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Ключові слова: сім'ї військовослужбовців; психологічна допомога; моральна травма; невизначена втрата; наративний підхід; сімейна резилієнтність; психотравматологія; емоційна регуляція.

Анотація. У статті обґрунтовується необхідність розробки системної програми психологічної допомоги членам сімей військовослужбовців в умовах тривалого воєнного протистояння. Актуальність проблеми зумовлена

зростанням рівня хронічного стресу, невизначеної втрати, моральної напруги, тривожних і депресивних проявів у партнерів, дітей та батьків військових. Підкреслюється, що психологічне навантаження на родину має пролонгований характер і часто перевищує ресурси індивідуальної саморегуляції.

Метою статті є визначення теоретико-методологічних засад та структурних компонентів програми психологічної допомоги сім'ям військовослужбовців. У якості концептуальної основи розглядаються положення психотравматології, теорії моральної травми, системного сімейного підходу та наративної психології. Акцент зроблено на необхідності поєднання стабілізаційних технік, психоосвіти, роботи з емоційною регуляцією, наративної реконструкції травматичного досвіду та підтримки сімейної комунікації.

Запропоновано багаторівневу структуру програми, що включає: діагностичний етап, стабілізаційний модуль, модуль осмислення досвіду, модуль відновлення ролей і сімейної взаємодії, а також блок підтримки довготривалої адаптації. Окрему увагу приділено роботі з феноменами невизначеної втрати, очікування, провини, гніву та порушеної довіри. Підкреслюється значення групових форматів роботи як ресурсу нормалізації переживань і зниження ізоляції.

Висновується, що ефективна програма психологічної допомоги членам сімей військовослужбовців повинна бути структурованою, поетапною, культурно чутливою та орієнтованою на відновлення суб'єктності, смислу та сімейної цілісності. Її впровадження сприяє зменшенню ризику хронізації травматичних реакцій і підвищенню психологічної стійкості родин в умовах війни.

Abstract. The article substantiates the need to develop a systemic psychological support program for family members of military personnel in the context of prolonged armed conflict. The relevance of the issue is determined by the increasing levels of chronic stress, ambiguous loss, moral distress, anxiety, and depressive manifestations among partners, children, and parents of service members. It is emphasized that the psychological burden on families is prolonged and often exceeds the resources of individual self-regulation.

The aim of the article is to define the theoretical and methodological foundations as well as the structural components of a psychological support program for military families. The conceptual framework integrates principles of psychotraumatology, moral injury theory, systemic family approach, and narrative psychology. Particular attention is given to the integration of stabilization techniques, psychoeducation, emotional regulation skills, narrative reconstruction of traumatic experience, and strengthening of family communication.

A multilevel structure of the program is proposed, including a diagnostic stage, a stabilization module, a meaning-making module, a role restoration and family interaction module, and a long-term adaptation support block. Special focus is placed on addressing ambiguous loss, prolonged anticipation, guilt, anger, and disrupted trust. The importance of group-based formats as a resource for normalization of experiences and reduction of isolation is highlighted.

It is concluded that an effective psychological support program for families of military personnel should be structured, stage-based, culturally sensitive, and oriented toward restoring agency, meaning, and family integrity. Its implementation contributes to reducing the risk of chronic traumatic reactions and strengthening family resilience in wartime conditions.

Keywords: families of military personnel; psychological support; moral injury; ambiguous loss; narrative approach; family resilience; psychotraumatology; emotion regulation.

Програма психологічної допомоги членам сімей військовослужбовців у наративному підході має будуватися навколо осмислення досвіду війни, відновлення суб'єктності, сімейних смислів і цінностей, а не лише зниження симптомів.

Актуальність проблеми.

Повномасштабна війна створила для членів сімей військовослужбовців хронічний стан невизначеності, втрати контролю, тривалої загрози та екзистенційного напруження. Досвід очікування, розлуки, страху за життя близької людини, а також можливі втрати чи повернення з травматичним досвідом формують складні психологічні наслідки, які не зводяться лише до симптомів тривоги чи депресії. У цих умовах традиційні підходи, орієнтовані виключно на редукцію симптоматики, виявляються недостатніми, оскільки вони не охоплюють глибинні зміни ідентичності, сімейних ролей, цінностей та життєвих смислів.

Наративний підхід набуває особливої актуальності, оскільки дозволяє працювати з осмисленням досвіду війни як події, що трансформує життєву історію родини. Через реконструкцію особистих і сімейних наративів стає можливим відновлення суб'єктності, повернення відчуття агентності та формування узгодженого бачення майбутнього. Такий формат психологічної допомоги спрямований не лише на стабілізацію емоційного стану, а й на інтеграцію травматичного досвіду у ширший життєвий контекст, що є ключовим чинником довготривалої психологічної стійкості.

Сім'ї військовослужбовців у контексті війни стикаються з тривалим стресом, невизначеністю, втратами, зміною ролей і порушенням сімейної ідентичності. Психологічна допомога цим сім'ям потребує підходу, який дозволяє не лише стабілізувати емоційний стан, а й осмислити пережитий досвід, інтегрувати його у сімейну історію та зберегти відчуття цілісності. Наративний підхід є особливо релевантним для такого завдання.

Теоретичні засади наративного підходу у роботі з сім'ями

Наративний підхід, розроблений Майклом Уайтом та Девідом Епстоном, розглядає людину і сім'ю як носіїв історій, через які вони надають сенс своєму

досвіду. Проблеми не ототожнюються з особистістю або сім'єю, а розуміються як домінантні наративи, сформовані під впливом травматичних обставин війни, соціального тиску та колективних очікувань.

Наративна терапія ґрунтується на соціальному конструктивізмі та постструктуралістському розумінні ідентичності. Особистість і сім'я розглядаються не як фіксовані структури, а як процеси, що формуються через історії, мову та соціальні контексти.

Ключовим положенням є теза про те, що люди живуть у історіях, які вони розповідають про себе, а проблеми виникають тоді, коли домінантні наративи стають звуженими, травмоцентричними та позбавляють суб'єктності. В умовах війни такими домінантними наративами часто стають історії про постійну загрозу, жертвенність, безсилля або «обов'язок терпіти».

Осмислення як центральна мета програми психологічної допомоги. Осмислення складних життєвих подій у членів сімей військовослужбовців включає кілька взаємопов'язаних процесів:

– надання значення подіям війни у власній життєвій історії;

– інтеграцію втрат, розлуки та змін у сімейну біографію;

– збереження почуття ідентичності та гідності;

– відновлення відчуття впливу на власне життя.

Наративний підхід дозволяє працювати з цими процесами без редукції досвіду до патології, визнаючи травматичність подій і водночас підтримуючи агентність сім'ї.

Принципи формування програми психологічної допомоги. Програма допомоги в наративному контексті має ґрунтуватися на таких принципах:

– відокремлення сім'ї від проблеми (екстерналізація);

– повага до унікального досвіду кожного члена сім'ї;

– визнання страждання без редукції сім'ї до ролі «жертви війни»;

– орієнтація на смисли, цінності та стійкість, а не лише на симптоми;

– недирективність і співтворчість у побудові допомоги.

Принципи формування програми психологічної допомоги.

Формування програми психологічної допомоги членам сімей військовослужбовців у наративному контексті має ґрунтуватися на таких принципах:

– Екстерналізація проблеми – відокремлення сім'ї та окремих її членів від проблем, спричинених війною.

– Недирективність і співтворчість – психолог не є експертом із «правильного життя», а виступає фасилітатором осмислення.

– Поліфонія голосів – кожен член сім'ї має право на власну історію переживання війни.

– Контекстуальність – врахування соціальних, культурних і воєнних умов життя сім’ї.
– Орієнтація на цінності та сенс, а не лише на редукцію симптомів.

Структура програми психологічної допомоги.

Формування програми психологічної допомоги членам сімей військовослужбовців має починатися з чіткого визначення її концептуальної основи та цільової групи. В умовах війни сім’я функціонує в стані хронічної невизначеності, тривалої загрози та емоційного виснаження, що потребує комплексного підходу. Програма повинна враховувати різні етапи переживання – очікування, розлуку, повернення військовослужбовця або втрату – а також різні ролі в сім’ї: подружжя, батьків, дітей. Важливо одразу закласти принципи безпеки, добровільності участі та конфіденційності як базові умови ефективності.

Другим кроком є структуризація програми за фазами. Перша фаза передбачає стабілізацію та психоосвіту: нормалізацію стресових реакцій, навчання навичкам емоційної регуляції, зниження гіперактивації нервової системи. На цьому етапі важливо формувати розуміння того, що реакції тривоги, дратівливості чи емоційної відстороненості є адаптивними відповідями на ненормальні умови. Стабілізація створює підґрунтя для подальшої глибшої роботи з досвідом війни.

Третя фаза програми має бути спрямована на наративну інтеграцію пережитого. Через індивідуальні та групові формати учасники поступово осмислюють власний досвід, реконструюють події у часовій послідовності та відновлюють зв’язність життєвої історії. Особлива увага приділяється відновленню суб’єктності – усвідомленню власних рішень, витримки, цінностей, що проявилися в кризовий період. Така робота сприяє переходу від позиції жертви обставин до позиції активного учасника власного життя.

Четвертий компонент програми стосується відновлення сімейної системи. Війна змінює ролі, структуру відповідальності, комунікаційні патерни. Тому необхідно включати модулі, спрямовані на покращення подружньої взаємодії, підтримку батьківської функції та формування спільного сімейного наративу. Робота з цінностями, очікуваннями та кордонами дозволяє зменшити конфліктність і зміцнити емоційну близькість у родині.

Завершальний етап програми має бути орієнтований на довготривалу стійкість і майбутню перспективу. Це передбачає формування ресурсних стратегій подолання стресу, розвиток соціальної підтримки та інтеграцію пережитого досвіду в особистісний і сімейний сенс. Ефективна програма не обмежується редукцією симптомів, а сприяє відновленню ідентичності, життєвих цілей та відчуття контролю над власним майбутнім. Саме така

цілісність підходу забезпечує глибоку і тривалу психологічну реабілітацію сімей військовослужбовців.

Етап стабілізації та створення безпечного простору. На початковому етапі програма спрямована на формування психологічної безпеки, нормалізацію емоційних реакцій та створення простору, у якому сім'я може говорити про свій досвід без осуду й тиску. Важливо підкреслити, що реакції тривоги, злості, втоми або амбівалентних почуттів є закономірними в умовах війни.

Дослідження домінантних сімейних наративів. Програма передбачає ідентифікацію історій, які сім'я розповідає про себе: «ми постійно живемо в очікуванні», «наші потреби неважливі», «ми маємо бути сильними завжди». Ці наративи розглядаються як продукти війни, а не як сутність сім'ї.

Пошук унікальних епізодів і ресурсних історій. Особливу увагу приділено виявленню моментів, коли сім'я демонструвала турботу, солідарність, відповідальність і здатність до вибору, навіть у надзвичайно складних умовах. Такі епізоди стають підґрунтям для альтернативних наративів.

Реконструкція сімейної ідентичності. У процесі наративної роботи сім'я поступово формує відповідь на питання: «Хто ми є зараз?» та «Ким ми хочемо бути далі?». Військова служба одного з членів сім'ї визнається важливою частиною досвіду, але не єдиною основою сімейної ідентичності.

Робота з ролями та міжпоколінною динамікою. Війна часто призводить до гіпертрофії окремих ролей (гіпервідповідальний партнер, «доросла» дитина, емоційно відсутній батько). Наративна програма дозволяє осмислити ці трансформації як адаптивні стратегії, а не як дисфункції, і поступово відкривати можливості для більш гнучкого розподілу ролей.

Групові та спільнотні формати програми. Важливим елементом програми є групова робота з сім'ями військовослужбовців. Групові наративні формати сприяють зниженню ізоляції, формуванню почуття універсальності переживань та створенню колективних історій стійкості.

– Очікувані результати реалізації програми. Запровадження програми психологічної допомоги в наративному підході дозволяє:
– зменшити інтенсивність дистресу та почуття безпорадності;
– відновити відчуття сімейної суб'єктності;
– інтегрувати травматичний досвід у життєву історію;
– сформувати образ майбутнього, не зведений лише до війни.

Структурні компоненти програми. Це компоненти завдяки яким програма є ефективною.

Першим структурним компонентом програми є діагностико-аналітичний блок. Його завданням є оцінка психоемоційного стану членів сім'ї, рівня тривоги, депресивної симптоматики, проявів посттравматичного стресу, а також

виявлення сімейної динаміки та наявних ресурсів. На цьому етапі формується індивідуалізований профіль потреб, що дозволяє адаптувати подальші інтервенції до конкретної родини.

Другим компонентом виступає блок психоосвіти. Його зміст передбачає пояснення механізмів стресу, реакцій нервової системи, особливостей бойового досвіду та його впливу на сімейні стосунки. Психоосвіта знижує рівень тривоги через нормалізацію симптомів і формує спільне розуміння того, що переживання є закономірною реакцією на екстремальні обставини.

Третім компонентом є стабілізаційно-регуляційний модуль. Він спрямований на відновлення базового рівня емоційної та фізіологічної безпеки через навчання навичкам саморегуляції, дихальних технік, тілесних вправ, розвитку усвідомленості. Цей блок є необхідною передумовою для подальшої глибшої роботи з травматичним досвідом.

Четвертий компонент передбачає роботу з індивідуальним досвідом війни в наративному форматі. Через структуроване проговорення, письмові практики або терапевтичні діалоги відбувається відновлення часової послідовності подій та зменшення фрагментації пам'яті. Наративна реконструкція сприяє інтеграції пережитого у життєву історію особистості.

П'ятий структурний блок стосується відновлення суб'єктності та агентності. У межах цього компонента учасники програми усвідомлюють власні рішення, витримку, внутрішні ресурси, які допомогли їм пережити кризовий період. Це дозволяє змістити акцент із безпорадності на досвід активної позиції.

Шостий компонент орієнтований на сімейно-системну роботу. Він включає аналіз змін у ролях, відповідальності та комунікаційних патернах, що виникли внаслідок війни. Через діалог та спільне осмислення формується оновлений сімейний наратив, який інтегрує травматичний досвід у спільну історію родини.

Сьомим компонентом є робота з цінностями та смислами. У процесі програми учасники досліджують, які життєві орієнтири стали для них ключовими, що змінилося в системі пріоритетів, які екзистенційні питання актуалізувалися. Смислотворення сприяє довготривалій психологічній стійкості.

Восьмий блок програми пов'язаний із розвитком навичок конструктивної комунікації. Він передбачає навчання відкритому вираженню почуттів, встановленню меж, управлінню конфліктами та підтримці емоційної близькості. Це особливо важливо в умовах постстресових змін поведінки.

Дев'ятий компонент охоплює ресурсно-орієнтовану роботу та зміцнення соціальної підтримки. Програма має сприяти відновленню контактів, формуванню груп взаємодопомоги, інтеграції сім'ї в ширший соціальний контекст. Соціальна включеність знижує ізоляцію та підсилює відчуття приналежності.

Десятий структурний елемент – етап підсумкової інтеграції та планування майбутнього. Він передбачає узагальнення отриманого досвіду, формування довгострокових стратегій подолання стресу та визначення перспектив розвитку сім'ї. Таким чином, програма завершується не лише стабілізацією, а й конструюванням нового бачення майбутнього, що забезпечує сталість досягнутих змін.

Висновки. Формування програми психологічної допомоги членам сімей військовослужбовців у наративному підході дозволяє перейти від моделі «лікування наслідків» до моделі осмислення, відновлення і розвитку, що є особливо важливим у контексті тривалих соціальних і воєнних криз.

Отже, психологічна допомога членам сімей військовослужбовців потребує переходу від вузько симптомоорієнтованої моделі до цілісного підходу, спрямованого на реконструкцію особистісного та сімейного наративу. Війна трансформує не лише емоційний стан, а й структуру ідентичності, систему цінностей, уявлення про безпеку та майбутнє. Саме тому ефективна програма підтримки має включати роботу з осмисленням пережитого, відновленням відчуття агентності та зміцненням внутрішніх і сімейних ресурсів.

Наративний підхід створює умови для інтеграції травматичного досвіду в ширший життєвий контекст, що сприяє формуванню психологічної стійкості та довготривалого відновлення. Через спільне проговорення, переосмислення і впорядкування досвіду сім'я отримує можливість не лише витримати кризу, а й вибудувати нову, більш усвідомлену систему взаємодії та ціннісних орієнтирів. Таким чином, ключовим результатом такої програми є не лише зменшення дистресу, а відновлення цілісності життєвої історії та суб'єктної позиції кожного члена родини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вдовіченко О., Соколова І., Педченко О., Степанова С., Фролова О. Психологічна реабілітація і супровід ветеранів війни: досвід Ізраїлю. Zeszyty naukowe wyższej szkoły technicznej w Katowicach. 2023. С. 107–118. https://doi.org/10.54264/0066
2. Войтович М.В. Психологічні особливості горювання. Актуальні проблеми психології. Серія «Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія». 2019. № 19 (5). С. 10–23. URL: https://lib.iitta.gov.ua/721340/1/Voitovich_M_V_2019__Psychological_features_of_the_grief_proc-1-14.pdf (дата звернення: 21.11.2023).
3. Медведєва О.В. Психологічні особливості переживання горя під час воєнних дій. Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану. 2022. С. 205–207. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/76e1c60c1411-49b3-a2b4-1cc2fb1e6549/content (дата звернення: 18.11.2023).
4. Абрам'ян Н. Д., Муранова Н. П., Ягодзінський С. М. Індивідуальні психологічні чинники сприйняття травматичних подій – стаття у Віснику післядипломної освіти. Серія «Соціальні та поведінкові науки» (2022).

5. Титаренко Т. М. Посттравматичне життєтворення: способи досягнення психологічного благополуччя (монографія, 2020).
6. Овчаренко О. Ю. (уклад.) Психологія стресу та стресових розладів (навчальний посібник, 2023).
7. Збірник «Психологія переживання подій» (напрямок загальної психології переживань).
8. Довгань Е. Р. Особливості переживання травматичного стресу (наукова робота, 2025).
9. Zasiekina L., Kokun O., Kozihora M., Fedotova T., Zhuravlova O., Bojko M. A concept analysis of moral injury in ukrainian national guard service members' narratives: A clinical case study. East European Journal of Psycholinguistics. 2022. № 9, (1). P. 296–314. https://doi.org/10.29038/eejpl.2022.9.1.zas.
10. Watkins L., Sprang K., Rothbaum B. Treating PTSD: A review of evidence-based psychotherapy interventions. Frontiers in Behavioral Neuroscience. 2018. № 12. https://doi.org/10.3389/fnbeh.2018.00258.

Баклаженко-Каліцінська Ірина,
здобувачка другого (науково-освітнього) рівня вищої освіти спеціальності 053 «Психологія» (ОПП «Практична психологія») групи 22-ЗМГБППР
Український державний університет імені Михайла Драгоманова, 24pf.i.baklazhenko-kalytsinska@std.udu.edu.u

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ТРЕНДІВ

Анотація. У статті проаналізовано фундаментальну трансформацію освітньої парадигми: перехід від репродуктивної моделі «конвеєра знань» до інтегративної екосистеми «генерації досвіду». Обґрунтовано роль творчого потенціалу як ключової професійної компетенції та «когнітивного імунітету» особистості в умовах тотальної автоматизації та стрімкого застарівання інформації.

Розкрито зміст концепції «капіталізації особистісних ресурсів», де основною метрикою успіху стає професійна суб'єктність та здатність до створення суспільно значущого інноваційного продукту. Особливу увагу приділено технологічному партнерству (ШІ, VR/AR) як засобу інтенсифікації професійного досвіду та рефлексивного мислення.

Доведено, що сучасна підготовка фахівця має базуватися на принципах міждисциплінарної взаємодії, ігрового моделювання складних систем та психологічної безпеки освітнього простору. У висновках підкреслено, що стратегічною метою вищої школи є виховання адаптивного «архітектора смислів», здатного до безперервного саморозвитку та ефективної діяльності в умовах радикальної невизначеності.

Ключові слова: творчий потенціал, когнітивна винахідливість, капіталізація ресурсів, професійна суб'єктність, екосистема досвіду, штучний інтелект в освіті, неперервна адаптація.

Abstract. The article analyzes a fundamental transformation of the educational paradigm: the shift from the reproductive "knowledge conveyor" model to an integrative "experience generation" ecosystem. It substantiates the role of creative potential as a key professional competency and the individual's "cognitive immunity" in the face of total automation and the rapid obsolescence of information.

The study explores the concept of "capitalization of personal resources," where professional agency and the ability to create socially significant innovative products become the primary metrics of success. Special attention is paid to technological partnerships (AI, VR/AR) as a means of intensifying professional experience and reflective thinking.

It is proven that modern specialist training must be based on the principles of interdisciplinary interaction, game-based modeling of complex systems, and the psychological safety of the educational environment. The conclusions emphasize that the strategic goal of higher education is to cultivate an adaptive "architect of meanings" capable of continuous self-development and effective performance in conditions of radical uncertainty.

Keywords: creative potential, cognitive ingenuity, capitalization of resources, professional agency, experience ecosystem, artificial intelligence in education, lifelong adaptation.

Зміст та складові творчого потенціалу

У 2026 році бути фахівцем – це не просто «знати свою справу», а й бути креативним в пошуку нових рішень. Саме цю функцію виконує творчий потенціал, який присутній в кожній особистості.

Тож, перш за все, вважаю, за доцільне розпочати цю статтю з поняття творчий потенціал. Творчий потенціал особистості за своєю сутністю є складною інтегративною якістю, яка визначає міру можливостей людини ставити нові цілі, знаходити оригінальні шляхи їх реалізації та успішно вирішувати нові, нестандартні завдання в різних видах діяльності, що мають суспільну значущість [1, с.6]. Іншими словами, творчий потенціал є не просто здатністю до створення нового продукту, а більш глибокою характеристикою особистості, яка проявляється у її готовності до самопізнання, самореалізації, а також у прагненні змінювати навколишній світ і себе самого через діяльність.

У сучасній науковій літературі поняття «потенціал» (від лат. potentia – сила, можливість, енергія) визначається як сукупність наявних ресурсів, внутрішніх можливостей і резервів, які можуть бути використані для досягнення певної мети або здійснення діяльності [30]. Звідси випливає, що творчий потенціал – це інтегральна властивість особистості, що відображає її здатність до створення нового, оригінального, суспільно значущого продукту діяльності. У

психологічному контексті це поняття трактується як сукупність інтелектуальних, емоційних і мотиваційних якостей, які забезпечують продуктивну творчу активність [3, с. 8].

Здатність до творчості знаходить свій вияв у діяльності людини, результатом якої стають конкретні продукти – ідеї, об'єкти, теорії, твори мистецтва тощо. При цьому творчий потенціал не є сталою характеристикою, а постійно розвивається, збагачується та реалізується через духовну, інтелектуальну та трудову активність індивіда. На думку В. Моляко, творчий потенціал – це «ресурс творчих можливостей людини, її здатність здійснювати творчі дії та творчу діяльність у цілому» [2, с. 14].

У психології творчий потенціал визначається як сукупність психічних ресурсів особистості, що забезпечують її здатність до креативної діяльності, інноваційного мислення, генерації нових ідей і рішень [4, с. 22]. До його структури входять інтелектуальні (знання, гнучкість мислення, інтуїція), мотиваційні (потреба у самореалізації, прагнення до новизни), емоційно-вольові (ініціативність, наполегливість) та соціальні компоненти (уміння співпрацювати, комунікабельність).

Психолого-педагогічний підхід акцентує увагу на умовах, які сприяють розкриттю творчого потенціалу – це, зокрема, гуманістична атмосфера навчання, особистісно орієнтоване навчання, педагогічна підтримка, залучення студентів до дослідницької, проєктної та художньої діяльності.

Варто зазначити, що серед науковців існують різні підходи до тлумачення універсальності творчого потенціалу. Частина вітчизняних дослідників схиляється до думки, що творчість завжди має конкретну галузеву спрямованість (наукова, технічна, художня, педагогічна), а отже, і потенціал формується у межах певної сфери діяльності. Інші вчені, переважно зарубіжні, наголошують, що природа творчості універсальна, а набуті креативні навички можуть переноситися з однієї сфери в іншу. Тобто, людина, що навчилася творити в музиці чи мистецтві, здатна виявляти креативність і в інших видах діяльності. Саме тому творчий потенціал можна розглядати як відносно автономну, узагальнену здібність до створення нового [3, с. 5].

Відповідно, творчий потенціал – це не лише наявність здібностей до креативності, а й внутрішня готовність до їх реалізації, прагнення до саморозвитку, самостійності та інноваційного мислення. Його формування є результатом взаємодії природних задатків, інтелектуального розвитку, мотиваційної сфери та соціально-педагогічних умов, які стимулюють активну творчу діяльність.

Ось як це виглядає, якщо ми поєднаємо міжнародні тренди та психологію:

Традиційна модель освіти працювала як конвеєр: стандартизовані знання → оцінювання → диплом. У 2026 році ця модель стала неефективною, бо знання

тепер є загальнодоступним товаром. Відповідно, університет отримав таку нову роль, це простір для когнітивного моделювання. Студент приходить не за інформацією, а за досвідом її творчої переробки. Сьогодні творчість - це «когнітивна винахідливість». Це здатність людини креативно мислити, знаходити вихід із будь-якої ситуації [4, с. 15].

Сьогодні ми спостерігаємо парадоксальну ситуацію: знання застарівають швидше, ніж студент встигає отримати диплом. У світі, де панують алгоритми та штучний інтелект, єдиною незамінною валютою залишається творчий потенціал. Розвиток креативності майбутнього фахівця - це вже не «факультативне заняття з малювання, а стратегічна вимога ринку праці 2026 року.

У сучасній освітній парадигмі 2026 року знання втрачають актуальність швидше, ніж завершується цикл навчання. Це перетворює творчий потенціал із абстрактного таланту на фундаментальну професійну компетенцію. Розвиток креативності сьогодні – це не додаткове заняття, а стратегічна вимога ринку праці.

1. Концепція «капіталізація освітніх ресурсів»

У 2026 році ми остаточно перейшли від моделі накопичення інформації до моделі капіталізації особистісних ресурсів.

Ось детальне розширення цієї концепції за ключовими векторами:

– **Зміна освітньої метрики: від «Знаю що» до «Знаю як і навіщо»**

У моделі «конвеєра» успіх вимірювався обсягом відтвореної інформації. У цій концепції головним показником є професійна суб’єктність.

Інформація як сировина: знання більше не є кінцевою метою. Вони стали інструментом, який студент має навчитися застосовувати для створення нового продукту (ідеї, проєкту, рішення).

Сенсоцентричність: освіта зміщується у бік «архітектури смислів». Студент не просто вивчає алгоритм, він аналізує його етичний, соціальний та економічний вплив на суспільство [7, с. 5].

Таким чином, нова система оцінювання якості освіти базується на здатності майбутнього фахівця трансформувати внутрішній потенціал у реальний інноваційний капітал, що є критично важливим для професійної стійкості в умовах динамічного ринку праці.

– **Формування творчого потенціалу як «імунітету» до автоматизації**

Творчий потенціал у 2026 році розглядається не як художній талант, а як когнітивна винахідливість.

Гнучкість мислення: здатність швидко перемикатися між різними типами завдань та знаходити аналогії між далекими галузями.

Стійкість до невизначеності: навчання в умовах «відкритого фіналу», де умови задачі можуть змінюватися прямо в процесі її розв’язання. Це готує фахівця до реального ринку, де стабільність є ілюзією.

Тобто, формування творчого потенціалу сьогодні є інвестицією в інтелектуальну унікальність особистості, що гарантує фахівцю затребуваність завдяки здатності розв'язувати складні, нелінійні завдання, які не піддаються алгоритмізації [6, с. 15].

– **Навчання як безперервна адаптація**

Диплом у цій системі - це лише «проміжний знімок» компетенцій, а не фінальна точка.

Динамічні профілі навичок: замість статичного додатка до диплома використовуються цифрові портфоліо, що оновлюються в реальному часі на основі виконаних проєктів.

Мікронавчання: можливість оперативно «добирати» необхідні навички через короткі, інтенсивні курси, щойно виникає запит на ринку або в особистому проєкті.

Резюмуючи вищевикладене, можна констатувати, що концепція «навчання як безперервної адаптації» остаточно позбавляє диплом статусу фінального результату освіти, перетворюючи його на «динамічний паспорт» компетенцій. У реаліях 2026 року професійна придатність визначається не фактом завершення навчання, а здатністю до постійного оновлення власного інтелектуального капіталу

2. Технології як розширювачі досвіду, а не замінники вчителя

У «генераторі досвіду» технології (ШІ, VR, лабораторії) виконують роль підсилювачів інтелекту.

Симуляція реальності: студент отримує «стиснутий досвід» – за один навчальний рік він може пройти через десятки змодельованих кризових ситуацій, на реальне проживання яких знадобилося б десятиліття професійної діяльності.

Штучний інтелект як дзеркало: ШІ використовується для рефлексії – він аналізує шлях розв'язання задачі студентом і підсвічує «сліпі зони» в його мисленні [7, с. 14, 11, с. 7].

Відповідно, трансформація освітньої парадигми у 2026 році позначена переходом від накопичувальної моделі до стратегічного управління інтелектуальним капіталом. Концепція «капіталізації особистісних ресурсів» визначає нову мету професійної підготовки: формування фахівця, здатного не лише володіти інформацією, а й конвертувати її у високоефективні рішення в умовах стратегічної невизначеності.

3. Концепція ігрового моделювання та когнітивної гнучкості

Сучасний тренд – перехід від розважального навчання до глибокого ігрового проектування мислення. Основна мета - створення надійного фундаменту для безпечних інтелектуальних експериментів.

Ключові інструменти:

– *Занурювальне навчання:* використання технологій віртуальної та доповненої реальності для перебування у змодельованих професійних середовищах. Це дозволяє тренувати здатність до прийняття нестандартних рішень у стресових ситуаціях (наприклад, управління технічною аварією чи складна хірургія).
– *Навчання через виклики*: заміна вправ із підручника розв'язанням реальних практичних завдань. Відсутність «правильної відповіді» стимулює справжній пошуковий інтерес та здатність адаптуватися до змін [7, с. 17, 11, с. 11].

Відповідно, ігрові механіки перетворюють помилку на необхідний етап здобуття досвіду. Навчальний процес стає безпечним простором для інтелектуального ризику, де головним активом є вміння долати кризові сценарії

4. Міждисциплінарна взаємодія та радикальна співпраця

Справжні інновації народжуються на перетині різних галузей знань. Новітній підхід полягає у руйнуванні бар'єрів між вузькопрофільними напрямами підготовки.

Ключові інструменти:

– Багатофункціональний синтез: створення проєктних команд, де майбутні інженери працюють разом із дизайнерами, соціологами та психологами.
– Інтелектуальний резонанс: стимулювання конфлікту професійних поглядів (наприклад, етичні норми проти технічної ефективності), що стає каталізатором для народження проривних ідей [8, с. 5, 11, ст. 15].

Тобто, співпраця фахівців різних профілів перетворює вузького спеціаліста на «архітектора смислів». Це дозволяє опанувати методи роботи суміжних галузей, що є критичним для комплексного розв'язання глобальних проблем.

5. Технологічне партнерство: доповнена творчість

Ми перейшли від конкуренції зі штучним інтелектом до формату доповненої творчості. Сьогодні цифрові системи - це потужний підсилювач для людського мозку, що розширює межі можливого.

Ключові інструменти:

– Інженерія запитів: мистецтво ведення висококласного діалогу зі штучним інтелектом. Це вимагає від студента глибокої ерудиції для формулювання точних концептуальних завдань.
– Критичний аналіз результатів: розвиток здатності фільтрувати стандартні рішення алгоритмів, додаючи до них унікальні людські риси: етичну експертизу, емоційну глибину та розуміння контексту [8, с. 17, 11, с. 17].

Таким чином, використання інтелектуальних систем звільняє фахівця від рутинної праці. Це переміщує фокус освіти з процесу «виконання» на процеси «проектування ідей» та стратегічне планування.

6. Суб'єктність та персоналізовані шляхи навчання

Творчий розвиток неможливий у системі примусу. Сучасна освіта базується на використанні платформ управління навчальним досвідом.

Ключові інструменти:

– Самокероване навчання: надання студенту права самостійно обирати навчальні модулі та темп професійного зростання.
– Внутрішня відповідальність: формування навички самостійно ставити собі творчі завдання, що виховує проактивність замість простої старанності [10, с. 5].

Тобто, автономія перетворює студента з об'єкта впливу на автора власної кваліфікації. Це закладає фундамент для «безперервного навчання протягом життя», необхідного в епоху постійної нестабільності. Розвиток креативності майбутнього фахівця -це не очікування натхнення, а вибудувана технологічна екосистема, що тримається на трьох принципах:

– Психологічна безпека: сприйняття помилки як частини успішної професійної стратегії.
– Технологічний арсенал: використання штучного інтелекту, віртуальної реальності та цифрових лабораторій як засобів посилення інтелекту.
– Міждисциплінарність: вихід за межі шаблонів вузької спеціалізації заради пошуку нових зв'язків [9, с. 19].

На основі вищевикладеного можна зробити висновок, що фахівець майбутнього – це не «наповнена знаннями посудина», а «вогонь, що горить» завдяки інструментам цифрової епохи та свободі вибору. Творчість стає головною конкурентною перевагою людини у світі повної автоматизації.

У контексті освітніх трендів 2026 року творчий потенціал перестав бути факультативною рисою і перетворився на фундаментальну професійну компетенцію. Інноваційні підходи до його розвитку базуються на відмові від репродуктивної моделі навчання («конвеєра знань») на користь екосистеми «генерації досвіду».

Ключові аспекти інноваційного розвитку: використання ШІ та VR не як замінників інтелекту, а як «когнітивних розширювачів», що дозволяють студентам отримувати стиснутий досвід у змодельованих професійних середовищах. Перехід від оцінювання обсягу знань до вимірювання професійної суб'єктності -здатності фахівця перетворювати інформацію на унікальний інноваційний продукт.

Формування креативності через вихід за межі вузької спеціалізації та розвиток «когнітивної винахідливості» на перетині різних галузей знань. Створення безпечного освітнього простору, де помилка є необхідним етапом інтелектуального експерименту, а диплом – лише «динамічним знімком» компетенцій у процесі безперервного саморозвитку.

Таким чином, інноваційна підготовка майбутнього фахівця сьогодні полягає у формуванні «творчого імунітету» до автоматизації. Це досягається через розвиток здатності діяти в умовах невизначеності, де головною цінністю є не володіння готовим алгоритмом, а вміння створювати нові сенси та нестандартні рішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ільїна Т. О. Психологічні механізми творчої активності студентів. К. : КНТ, 2017. 198 с.
2. Рибалка В. В. Психологія розвитку творчої особистості. К. : ІПППО, 2016. 298 с.
3. Дуткевич Т. В. Загальна психологія. К. : Центр учбової літератури, 2020. 384 с.
4. Максименко С. Д. Психологія творчості. К. : Логос, 2018. 360 с.
5. Міністерство цифрової трансформації України (2026). Звіт про впровадження платформи «Мрія» та цифровізацію освітнього процесу. Київ. (Про тренди персоналізації та мотиваційні системи в освіті).
6. Попко, В. (2026). Освіта 2026: Штучний інтелект як можливість для української системи освіти зробити якісний прорив. (Стаття про адаптацію вищої освіти до умов воєнного часу та демографічних викликів через технології).
7. Освіторія (2026). Bett 2026: Зміна парадигми ШІ в освіті – від гаджетів до інфраструктури стійкості.
8. Dweck, C. S. (2023 update). Mindset: The New Psychology of Success. (Актуалізовані дані про роль установки на зростання у подоланні страху перед креативним ризиком).
9. Luckin, R. (2025). AI-Augmented Ideation: Reimagining Human Creativity. (Фундаментальна праця про те, як ШІ розширює межі людської ідеації).
10. World Economic Forum (2025). The Future of Jobs Report 2025. Geneva: WEF. (Аналіз попиту на креативне мислення, стійкість та технологічну грамотність до 2030 року).
11. UNESCO IESALC (2026). Higher Education Trends Report 2026: Transforming higher education for a sustainable future. (Ключовий документ про впровадження людиноцентричного ШІ та розвиток критичного мислення).

Балла Людмила Володимирівна,
викладач, КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради,
м. Харків, Україна,
ballamila1@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-7225-9001

РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ДУХОВНИХ І СМИСЛОЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація: У статті висвітлюється проблема формування духовних і смисложиттєвих цінностей особистості старшого дошкільника в якій ключовим чинником виступає емоційний інтелект. Емоційний інтелект розглядається як базовий ресурс формування духовних, моральних та смисложиттєвих цінностей дошкільника, що формуються в умовах військового стану і проявляються в життєво критичних ситуаціях. Акцентовано основні

моменти і взаємозв'язок між здатністю дошкільника до емпатії, саморегуляції та внутрішньої концентрації на смисложиттєвих цінностях в умовах військового стану. А також внутрішньої спрямованості до емоційної стабільності і концентрації та опорі деструктивним впливам війни. Зосереджено увагу на використанні психогімнастики як дієвого засобу підтримки та відновлення психологічного здоров'я дошкільника та ментальній зосередженості на базових смисложиттєвих цінностях людства таких як от, доброго, справедливість, взаємоповага, турбота.

Ключові слова: емоційний інтелект, духовні цінності, смисложиттєві цінності, життєстійкість (резильєнтність), діти старшого дошкільного віку, психогімнастика.

Abstract: The article highlights the problem of the formation of spiritual and meaningful life values of the personality of a senior preschooler, in which emotional intelligence is a key factor. Emotional intelligence is considered as a basic resource for the formation of spiritual, moral and meaningful life values of a preschooler, which are formed in conditions of military rule and manifest themselves in critical moments of a person's life. The main points and the relationship between a preschooler's ability to empathy, self-regulation and internal concentration on meaningful life values in conditions of war are emphasized. As well as the internal orientation towards emotional stability and concentration on resistance to the destructive effects of war. The focus is on the use of psychogymnastics as an effective means of supporting and restoring the psychological health of a preschooler and mental focus on the basic meaningful life values of humanity, such as kindness, justice, mutual respect, and care.

Keywords: emotional intelligence, spiritual values, meaningful life values, resilience, older preschool children, psychogymnastics.

Постановка проблеми. Соціокультурний простір України сьогодні насичений духом боротьби добра зі злом, де цінності миру і життя протистоять законам війни і смерті. В критичних умовах військового стану особливої уваги набуває питання збереження духовної цілісності особистості дитини. Головне питання полягає у пошуку внутрішніх ресурсів дошкільника, які б дозволили йому спробувати адаптуватися до кризових умов під час військового стану, та сформувати стійку смисложиттєву позицію яка орієнтована на прояв позитивних емоцій та збереження людських цінностей.

Актуальність проблеми. Одним з пріоритетних завдань освіти сьогодні є формування громадянської компетентності яке декларує Базовий компонент дошкільної освіти [1]. У контексті визначення стратегії «здорова дитина», духовне здоров'я дошкільника розглядається, як здатність особистості зберігати гуманістичні орієнтири які виражаються в духовних цінностях. Пошук альтернативних дієвих ресурсів щодо формування духовних та смисложиттєвих цінностей підростаючої особистості в кризових ситуаціях війни схиляється до вже апробованих і напрацьованих практичних доробок які мають ресурс, ефективні та вагомість. Тож,

розвиток емоційного інтелекту особистості дошкільника, в контексті формування духовних і життєвих смислоутворюючих компетенцій і цінностей є якомога доцільним надбанням, що відкриває безліч можливостей для старту психіки дитині та пошуку прихованої ресурсності в критичних моментах буття.

Основний виклад теоретичного матеріалу. Розвиток емоційного інтелекту у дошкільників не обмежується лише розпізнаванням емоційного когнітивного функціоналу, а з огляду дослідників він є одним із факторів духовного виховання дошкільників та інструментом на шляху формування їх духовних і моральних цінностей. Саме розвинена здатність дитини дошкільника до емпатії дозволяє їй відчувати цінність людського життя як вищого блага. Слід зауважити, що такі відчуття йдуть з підсвідомості, виникають незалежно від бажання дитини, спонтанно, і вже є «вродженою функцією», підґрунтям яких є інстинкти. Тож слід відмітити, що відчуття страху перед чимось, страху смерті є в дитини від народження і виникає опціонально інстинктивно. За відомостями науковців, дитина починає відчуває страх ще внутріутробно. Досліджуючи феномен початку формування емоційного інтелекту, науковці, а саме Девід Чемберлен (David Chamberlain) [7, 12] вказував на: діти пам'ятають стресові події, які відбувалися з матір'ю під час вагітності. І вивів так звану «пренатальну свідомість», де страх матері сприймається дитиною як власна загроза. В подальшому це впливає на формування емоційного інтелекту ще до народження. Герхард Роттманн (Gerhard Rottmann) [10] спостерігаючи вагітних наголошував: «…стан постійного страху матері веде до «внутріутробного закарбування» тривоги у дитини. Після народження такі діти мають проблеми з емоційною регуляцією і сном. Станіслав Гроф (Stanislav Grof) [5] – концепція *пренатальних матриць* – «біологічне побоювання» страх перших стадій пологів – «внутріутробний жах» стає підсвідомим фундаментом для тривожності в дорослому віці. Сучасні дослідження у галузі пренатальної психології (Т. Верні, Д. Чемберлен) доводять, що дитина здатна до елементарних емоційних реакцій, зокрема страху, ще у внутрішньоутробному періоді завдяки гормональному та сенсорному зв'язку з матір'ю [6, 10].

Тож слід відмітити, що з одного боку, наявність страху у людини це є природно і в межах норми як прояв інстинкту самозбереження. З іншого боку, страх який виникає під час бомбардувань, вибухів під час військових подій, є тим аргументом який негативно впливає на фізичне і ментальне здоров'я дитини. Саме під час таких подій формуються негативні психічні утворення у дитини – страхи, безсоння, нервозність і як наслідок ПТСР. Тож, аналізуючи дослідження науковців пренатальної психології слід зазначити, що у дитини вже від народження закладений витоки емоційного інтелекту і існує, так би мовити, первинна життєстійкість.

Спираючись на попередні наші дослідження, нам відомо, що кожна людина від народження має певний потенціал емоційної сенситивності, емоційної пам'яті,

емоційної обробки та емоційного научання. Тож, емоційний інтелект – це не просто розуміння емоцій, а певна база для формування духовних цінностей [2, 3].

Аналіз психолого-педагогічних джерел показав, що питанням розвитку емоційного інтелекту займалась досить вагома кількість науковців але фундаментальні засади досліджень емоційного інтелекту закладені у працях Дж. Меєра [7], П. Селовея [8] та популяризовані Д. Гоулманом [6]. На сьогодні ці наукові надбання набувають вкрай особливого значення. Наявність та рівень емоційного інтелекту на сьогодні у дорослі досліджують в контексті, як здатність керувати своїми емоціями. Відомо, що високий емоційний інтелект допомагає людині збалансувати емоції й розум, відчути внутрішню свободу та відповідальність за себе, чітко усвідомити власні потреби й мотиви поведінки, рівновагу, а також скоригувати стратегію власного життя, як шлях до духовності. З огляду дослідження наявності емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку питання підіймалось з метою допомогти дитині впоратись з емоціями і навчити її справлятись з життєвими труднощами. У стані війні це питання набуває ще більшої актуальності. Емоційний інтелект розглядається як один із інструментів психологічної адаптації до тривожних викликів сьогодення та як засіб впоратись з негативними емоціями через розуміння і прийняття смисложиттєвих цінностей. Завдання дорослого, навчити дитину зрозуміти певну закономірність, що між думками, почуттями і поведінкою завжди існує певний взаємозв’язок. Дати їй зрозуміти, що усі емоційні проблеми викликані у людини не тільки ситуаціями, а найбільша проблема криється у неправильному їх сприйманні.

Момент розуміння прояву своїх емоцій, відношення до них, сприймання їх і є процес глибокого мислення, аналізу і синтезу мозку людини. На цьому етапі слід розуміти перехід від мисленнєвої діяльності розуміння, наявності і прояву певних емоцій до усвідомлення процесу протікання і самого перебігу виникнення тих чи інших емоцій. Саме розуміння і усвідомлення цих емоційних проявів є результат поступового переходу від звичайного фізіологічного процесу прояву емоцій до початку зародження духовних витоків (усвідомлення і прозріння) появи і протікання тих чи інших емоційних проявів і їх поступовий контроль. Тим самим процес мислення поступово перетворюється на творчий процес мислетворення і осяяння ситуацією яку трактують вже по-іншому, а звісно і дії людини відбуваються по-іншому і мають іншу траєкторію прояву. Зміна перебігу мислення і осмислення ситуації веде людину до усвідомлення власного відношення до ситуації і іншого виду поведінки. Саме тому, процес усвідомлення є поштовхом до духовного проявлення, мисленнєвого осяяння людини [2,3].

Тож слідуючи ідеї І.Беха про «сходження до духовного», людина здійснює свій шлях через розуміння і усвідомлене відношення до подій і, згодом, власне творення своїх дій. І. Бех вважає, «виховання має бути спрямоване на те, щоб

дитина усвідомила власне «Я» як частину вищого смислу, це і є «сходження до духовності»».

Духовність – це не статична риса, а динамічний процес внутрішнього зростання особистості [4]. На його думку, людина не народжується духовною, вона нею стає через «самобудівництво» і самовдосконалення.

Саме процес емоційного переживання ситуації і є шлях до формування духовних цінностей особистості. В теорії Івана Беха закладена пропорція в якій моральна норма є цінністю лише тоді, коли вона викликає у дитини відповідне почуття (радість від доброго вчинку, співчуття, совість тощо) [4].

Таким чином, можна вважати, що концепція духовних цінностей І. Беха базується на гуманістичній складовій, що вміщує такі загальнолюдські категорії як «милосердя», «любов до ближнього», «повага», «співчуття». Його ідея «людиноцентризму» побудована на вищих моральних благах які надані людству в спадщину, служіння яким і формує людські духовні цінності – здатність людини бачити в іншій людині таку ж самоцінність, як і в собі. Це і є духовне прозріння – володіння духовними цінностями. В дошкільному віці, на думку І. Беха, духовні цінності, що починають формуватися безперечно пов’язані з емоційною сферою дитини. Відтак, поступово під час формування духовних цінностей закладається і фундамент смисложиттеві цінності. Звісно, вони поступово набирають обертів і входять в життя дитини в більш усвідомленому віці останніх. Розуміння дитиною смислу і сенсу свободи, творчості, любові, миру, самовдосконалення тощо приходить з більш усвідомленим розумінням побудови світу. Натомість, розуміння сенсу слова «мир» дошкільники досить гарно тлумачать навіть і в середньому віці.

Для підвищення рівня емоційного інтелекту у старших дошкільників доречно застосовувати психогімнастику, як одного з дієвих засобів розвитку і корекції психіки дитини. В ході такої роботи використовуються ігри, вправи, етюди скомпоновані у міні заняття. Заняття побудовані для навчання дітей розуміння і пізнання своїх емоцій, емоцій товариша, уявлення емоцій, програвання і переживання уявних емоцій, керування ними з їх наступним аналізом і спробою зрозуміти. А також, розвивають вміння дарувати емоції добра, радості, турботи тощо.

Питання психогімнастики як одного з дієвого засобу розвитку емоційно-вольової сфери дитини дошкільного віку досить ґрунтовно досліджувала фахівчиня М. Чистякова. В ракурсі військових подій сьогодення, заняття з психогімнастики спрямовані на духовне виховання дошкільника, де метою є пробудження і плекання позитивних емоцій через девіз «чуйність до життя». Такі заняття виступають антитезою смерті і війні. За допомогою психогімнастичних занять дитина розвивається емоційно і починає обирати стратегію діалогу, що є базовою цінністю сталого розвитку.

Психологиня Т. Титаренко з позиції психології життєстійкості висуває свою концепцію *«Психологічне здоров'я в умовах війни»* наголошує, що особистість від народження готова до *життєтворення, самоздійснення* у непередбачуваних умовах. Як зазначає Т. Титаренко, «психологічне здоров'я особистості в кризових умовах залежить від здатності знаходити нові життєві смисли та підтримувати емоційну рівновагу [6]. Емоційний інтелект (EI) у цьому контексті стає базовим ресурсом для вибудовування смисложиттєвих цінностей миру.

Таким чином, на даному етапі в роботі зі старшими дошкільниками з формування духовних і смисложиттєвих цінностей, ключову роль передбачаємо у розвитку емоційного інтелекта як інтегральної якості у побудові платформи для забезпечення психологічної стійкості (резильєнтності) у кризових ситуаціях через інструменти психогімнастики, яка в свою чергу буде потужним ресурсним знаряддям.

Висновки: Слід зауважити, що на сьогодні наявний розвинений емоційний інтелект у дошкільника, забезпечує його і в майбутньому «емоційним імунітетом». Наявність емоційного інтелекту, безумовно, забезпечуватиме особистість як чинник формування і духовних, і моральних, і життєтворчих цінностей, як базових показників високорозвиненої особистості.

Тож єдиним варіантом впровадження в роботу з дітьми старшого дошкільного віку вбачаємо програми психогімнастичного спрямування з розвитку емоційного інтелекту, які мають чітку поставлену мету, цілеспрямовані завдання і покрокове прозоре їх виконання.

Головна мета фахівців психолого-педагогічної спрямованості навчити сучасну дитину, яка опинилась під час війни у кризових ситуаціях, відчувати і коригувати свої емоції, відчувати свій емоційних фон. А в подальшому вміло і коректно приймати різні виклики життя. Бо дитина, у якої сформовані духовні цінності і цінності життєтворення, вже сьогодні в змозі опанувати ряд ситуацій, що постають перед нею. Тож і в майбутньому, духовно і життетворено вихована дитина з сильними сформованими цінностями зможе вистояти перед будь-якими перешкодами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) : наказ М-ва освіти і науки України від 12.01.2021 р. № 33.
2. Андрусенко М. П., Балла Л. В. Розвиток емоційного інтелекту як фактор духовного виховання дошкільників. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2016. Вип. 4 (73). С. 6–11.
3. Андрусенко М. П., Балла Л. В. Застосування психогімнастики в аспекті розвитку емоційного інтелекту дошкільника. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. 2016. Вип. 2. Т. 2. С. 7–11.
4. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності : наук. видання. Київ : Либідь, 2006. 272 с.

5. Гроф С. За межами мозку: народження, смерть і трансценденція в психотерапії. Київ : Вакула, 2002. 464 с. (Або англійською: Grof S. Beyond the Brain. 1985).
6. Титаренко Т. М. Психологічне здоров'я особистості: засоби самодопомоги в умовах війни. Психологічні науки. 2023. Вип. 28. С. 15–21.
7. Chamberlain D. The Mind of Your Newborn Baby. Berkeley : North Atlantic Books, 1998. 210 p.
8. Goleman D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. New York : Bantam Books, 1995. 352 p. URL: https://www.dbu.edu/wp-content/uploads/2023/08/Goleman-Emotional-Intelligence.pdf (Summary/Archive)
9. Mayer J. D., Salovey P., Caruso D. R. Emotional Intelligence: Theory, Findings, and Implications. Psychological Inquiry. 2004. Vol. 15, No. 3. P. 197–215. URL: https://sys.unh.edu/sites/default/files/mayer_salovey_caruso_2004.pdf
10. Rottmann G. Prenatal Psychology: An Introduction. Journal of Prenatal & Perinatal Psychology & Health. 1987. Vol. 1, Iss. 3. P. 189–198.
11. Salovey P., Mayer J. D. Emotional Intelligence. Imagination, Cognition and Personality. 1990. Vol. 9, Iss. 3. P. 185–211. URL: https://personality-project.org/revelle/syllabi/classics/mayer.salovey.90.pdf (дата звернення: 02.02.2026)
12. Verny T., Kelly J. The Secret Life of the Unborn Child. New York : Dell Publishing Co, 1981. 256 p.

Барабаш Л. М.,
вчитель біології ліцею № 191 імені П. Г. Тичини Дніпровського району міста Києва,
ln.barabash.mail@gmail.com

Фещенко Д. П.,
здобувачка освіти 10-Б класу ліцею № 191 імені П. Г. Тичини Дніпровського району міста Києва,
feshchenkodaya@gmail.com

ТРАНСФОРМАЦІЯ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ І ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ СТАРШОКЛАСНИКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті здійснено короткий огляд впливу війни на сучасну молодь, яка є надзвичайно актуальною темою для України, оскільки молоде покоління формує майбутнє країни і зазнає значних фізичних, психологічних, соціальних та економічних наслідків військових дій.

Опрацьовано літературні джерела та встановлено, що суттєво зросла стурбованість молодих людей здоров'ям (власним або близьких), соціальним становищем, впевненістю у щасливому майбутньому.

Розкрито позитивну тенденцію про те, що проблеми психічного здоров'я внаслідок війни не призводять до конфліктів – радше навпаки, знизилась стурбованість проблемами в родині, труднощами в спілкуванні, невмінням вирішувати конфлікти.

Проведено емпіричне дослідження серед учнів старших класів щодо оцінки психоемоційного стану молоді в умовах воєнного стану в Україні, з метою виявлення рівнів тривожності й депресії серед юнаків і дівчат.

Надано рекомендації, за результатами емпіричного дослідження, щодо підтримки молоді у процесі адаптації після пережитих травматичних подій.

Ключові слова: сучасна українська молодь, повномасштабна війна, міжособистісні відносини, якісна освіта, тривожність, травматичний досвід, стрес, психічне здоров'я, стресостійкість, ментальне благополуччя.

Annotation. The article provides a brief overview of the impact of war on modern youth, which is an extremely relevant issue for Ukraine, as the younger generation shapes the future of the country and experiences significant physical, psychological, social, and economic consequences of military actions.

A review of literature sources was conducted, revealing a significant increase in young people's concerns about health (their own or that of their relatives), social status, and confidence in a happy future.

A positive trend is highlighted: mental health problems caused by the war do not lead to increased conflicts; on the contrary, concerns about family problems, communication difficulties, and the inability to resolve conflicts have decreased.

An empirical study was conducted among senior school students to assess the psycho-emotional state of youth under martial law in Ukraine, with the aim of identifying levels of anxiety and depression among boys and girls.

Based on the results of the empirical study, recommendations are provided to support young people in the process of adaptation after experiencing traumatic events.

Keywords: modern Ukrainian youth, full-scale war, interpersonal relations, quality education, anxiety, traumatic experience, stress, mental health, stress resilience, mental well-being.

Актуальність дослідження. Воєнний стан є специфічним режимом, який декларується у країні у випадку загрози національній безпеці чи територіальній цілісності. Цей стан надає органам влади розширені повноваження для забезпечення безпеки та порядку в країні. Війна завжди несе руйнацію не лише військових і цивільних об'єктів, а й звичайного життя людини, її життєвих планів через стрес.

Мета дослідження – проаналізувати вплив повномасштабного російського вторгнення на становище української молоді, надати рекомендації та пропозиції щодо їх підтримки та залучення до процесу відновлення, зокрема у повоєнний час.

Інноваційність та практична значимість дослідження зумовлена такими ключовими аспектами:

Війна є джерелом постійного стресу, тривоги, травматичного досвіду, що має довгострокові наслідки для психічного здоров'я молоді. Забезпечення доступу до якісних медичних та психологічних послуг стало однією з найважливіших проблем. В умовах війни відбулася суттєва переоцінка пріоритетів. Для молодих людей стали значно важливішими такі цінності, як свобода, незалежність, здоров'я, сімейне щастя

та бажання бути корисними своїй країні. Війна стимулювала значне зростання громадянської позиції та залучення молоді до волонтерської діяльності, що свідчить про формування нового, більш свідомого та патріотичного покоління.

Бойові дії, переміщення, руйнування інфраструктури створюють серйозні перешкоди для здобуття якісної освіти та розвитку кар'єри, що може мати негативні наслідки для людського капіталу країни в повоєнний період.

Сучасна українська молодь може стати важливим каталізатором позитивних змін, якщо йому буде надана відповідна підтримка та стимул для розвитку та самовираження. Молодь відіграватиме вирішальну роль у повоєнному відновленні України. Вивчення її потреб, викликів та потенціалу є критично важливим для розробки ефективних програм підтримки та розвитку.

Численні дослідження, що проводяться українськими та міжнародними організаціями (такими як ПРООН, Міністерство освіти і науки України, Міністерство молоді та спорту України, Cedos), підтверджують гостру необхідність постійного моніторингу цієї теми для формування адекватної молодіжної політики та програм підтримки.

Виклад основного матеріалу

У 2022 році було проведено дослідження громадською ораганізацією «Аналітичним центром Cedos» і дослідницькою агенцією Info Sapiens за технічної й організаційної підтримки Представництва Фонду ООН у галузі народонаселення в Україні, Програми розвитку ООН в Україні та Міністерства молоді та спорту України.

Загалом 82 % молодих людей зазначили втрати через війну. Можна припустити, що 18 % респондентів, які не зазначили втрат від війни, їх не усвідомлюють або вважають свої втрати незначними порівняно з втратами інших людей, адже стресові та економічні фактори, ймовірно, торкнулися всіх.

Війна, як трагічний епізод в історії, несе серйозний вплив на молоде покоління, визначаючи їхній світогляд, емоційний стан та можливості для розвитку. Українська молодь, що зіткнулася з реаліями війни, перебуває у групі підвищеного ризику, оскільки підлітковий і юнацький вік є періодом інтенсивного психологічного та емоційного розвитку, що підкреслює важливість дослідження факторів, що впливають на психічне здоров'я молоді, яка пережила травматичний досвід війни та розробки ефективних стратегій підтримки стабільного психоемоційного стану молодих людей. Фокусування уваги в умовах переживання війни потребує молодь, яка завершує навчання в закладах загальної середньої освіти чи тільки-но здобуває освіту, шукає своє місце на ринку праці, створює власну сім'ю. Повномасштабна війна в Україні спричиняє глибокі психологічні наслідки для молоді, включаючи страх, тривогу, депресію та ПТСР через втрати та невизначеність.

Дослідження психологічних наслідків війни стало об'єктом вивчення багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців. Зокрема, Л. Карамушка та

Ю. Снігур, підкреслюють, що війна має тривалий негативний вплив на психічний стан молоді, спричиняючи хронічний стрес, емоційні розлади та проблеми в соціальній адаптації. І. Кучманич і Л. Опанасенко зазначають, що травма війни – це глибоке психологічне потрясіння, що впливає на самооцінку, міжособистісні відносини та здатність досягати поставлених цілей. У наукових дослідженнях останніх років усе частіше акцентується увага на зростанні рівнів тривожності, депресії, емоційного вигорання й інших психоемоційних порушень серед молоді в умовах кризових подій, зокрема в умовах війни. Згідно з даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, близько 20% молодих людей у світі переживають психічні розлади, а війна лише поглиблює цю проблему, підвищуючи ризики для ментального благополуччя.

Деяким юнакам та юнкам довелося обмежити свою звичну діяльність, іншим – відмовитися від неї повністю. Молодь стикається з викликом отримання освіти в умовах конфлікту, що може обмежити їхні можливості для професійного розвитку. Спостерігається емоційне вигорання, розгубленість, порушення навчання та економічних перспектив, а також зростання залежностей та соціальної ізоляції, при цьому молодь менш охоче звертається за професійною допомогою, вважаючи це соромним, хоча існує й зростання резилієнтності через спільні випробування та активну участь у волонтерстві.

Завдяки аналізу психологічного впливу війни на молодь в Україні стає очевидним, що вирішення цієї проблеми вимагає комплексного підходу. Необхідно забезпечити психологічну підтримку та створення умов для соціальної адаптації юнацтва.

Опрацювавши літературні джерела, було встановлено, що суттєво зросла стурбованість здоров'ям (власним або близьких), соціальним становищем, впевненістю у щасливому майбутньому. Водночас позитивною тенденцію є те, що проблеми психічного здоров'я внаслідок війни не призводять до конфліктів – радше навпаки, знизилась стурбованість проблемами в родині, труднощами в спілкуванні, невмінням вирішувати конфлікти.

Проведення емпіричного дослідження

З огляду на вищезазначене, нами було проведено дослідження та здійснена спроба емпірично оцінити психоемоційний стан молоді в умовах воєнного стану в Україні, зокрема виявити рівні тривожності й депресії серед юнаків і дівчат. Такий підхід дав змогу не лише зафіксувати фактичні показники психічної дезадаптації, а й визначити особливості емоційної вразливості молоді в умовах затяжної воєнної кризи.

За даними опитування, які зазначені у Додатку 1. *«Які особисті проблеми турбують вас найбільше в умовах сьогодення?»* було зроблено висновки, що психоемоційна картина юнацтва в умовах воєнного стану характеризується переважанням депресивних тенденцій різного ступеня вираженості. З огляду на складну політичну й соціальну ситуацію, ці стани можуть мати кумулятивний

характер, поглиблюючись із кожною новою хвилею стресових подій: утратою близьких, переселенням, перериванням навчання, невизначеністю майбутнього.

Обговорюючи вплив повномасштабного вторгнення на психологічне здоров'я, деякі молоді люди вважали, що війна не вплинула на їхнє психологічне здоров'я, пояснюючи це, зокрема проживанням у відносно безпечних населених пунктах, віддалених від зони бойових дій. І водночас вони зазначали, що постійно або часто відчувають стрес, тривожність, страх або, навпаки, перестали відчувати емоції. Загалом поширеність проблем психічного здоров'я може бути недооціненою через те, що респонденти соромляться їх визнавати або недостатньо їх усвідомлюють. З цього можна зробити висновок, що молоді люди або звикли до впливу стресу і почали вважати його нормою життя, або їм соромно визнавати погіршення психологічного здоров'я, і вони, відповідно, не вважають за потрібне звертатися за підтримкою, або й не усвідомлюють цієї потреби.

Один із респондентів, який після початку повномасштабного вторгнення набрав вагу, пізніше почав ходити до спортивної зали – і ще й залучив до занять спортом своїх однокласників, аби допомогти їм впоратися зі стресом. На тлі турботи про здоров'я знизилась стурбованість матеріальними проблемами, відсутність грошей перестала бути найпопулярнішою проблемою, яка гостро стояла до 24 лютого 2022 року. На жаль, це свідчить не про зменшення проблеми, а про зниження її пріоритетності для молоді, оскільки українська молодь суттєво збідніла внаслідок війни.

Переживання про здоров'я однаково притаманні українській молоді, яка зараз проживає за кордоном та яка залишається в Україні. Водночас молодь, яка виїхала за кордон, значно частіше зазначає проблеми психічного здоров'я, відсутності можливості самореалізації, друзів, грошей, а також неможливості працевлаштуватися або втрати актуальності їхньої професії, які, ймовірно, виникли унаслідок виїзду за кордон. Отже, при меншій вираженості матеріальних проблем (з електроенергією, безпекою, грошима) порівняно з молоддю в Україні для молоді за кордоном на перший план виходять нематеріальні потреби психічного здоров'я, самореалізації та спілкування.

Вивчення впливу війни на психічне здоров'я молоді є надзвичайно важливим, оскільки дозволяє не лише визначити ключові чинники, що обумовлюють психоемоційний стан молодих людей, але й розробити ефективні рекомендації та програми, спрямовані на розвиток стресостійкості, навичок саморегуляції та емоційної стабільності, що, в свою чергу, сприятиме покращенню адаптації молоді до нових реалій і підвищенню їх рівня психічного благополуччя.

У процесі виконання цієї науково-дослідницької роботи було проведене опитування (Додаток 2. *Анкета „Влив війни на сучасну молодь"*) серед учнів 9-11 класів. У дослідженні взяли участь підлітки віком 14-17 років. Метою

анкетування було з'ясувати психологічний стан молоді, особливості емоційного реагування на події, стрес та змін у поведінці. Отримані результати дозволили проаналізувати вплив воєнних подій на психоемоційний стан респондентів даної вікової категорії. На основі цього анкетування можна підсумувати вплив війни на молодь та зробити відповідні висновки. В даному опитуванні взяло участь 57 респондентів. З них 30 дівчат та 27 хлопців.

Спершу розглянемо респонденток. За результатами опитування встановлено, що більша кількість дівчат перебувають у стані стресу. Під час останнього місяця вони переважно „іноді" відчували страх та тривогу, що свідчить про ситуативну тривогу, що є нормою в умовах нестабільності. Під час обстрілів та повітряних тривог респондентки відчувають напругу, що є абсолютно нормальною реакцією на небезпеку, а рідше – байдужість або ж безвихідь, що може свідчити про втому. Останнім часом у більшості переважали позитивні емоції, водночас інша половина обрала негативні та байдужість, - це може свідчити про емоційне виснаження та можливо емоційне оніміння, як захисної реакції психіки на стрес, травму або ж перевантаження. На питання чи відчувають респондентки останнім часом самотність, 63% відповіли негативно, 20% відповіли позитивно та 17% не змогли надати відповідь на це запитання. Можна зробити висновок, що більшість опитаних не відчувають самотності, але частина вказує на періодичне, а може навіть часте почуття самотності, що може вказувати на соціальні ізоляцію або ж втрату контакту. Більша частина респонденток, що становить 60%, не уникають новин про війну, що свідчить про готовність прийняття будь-якої інформації, навіть складної. Значна частина зазначили про зміну життєвих цінностей від початку війни. Трьома пріоритетними зараз для них є: родина, безпека та свобода, та трохи менший відсоток займає освіта та друзі. Вплив війни на навчання є неоднозначним, оскільки одні респондентки позначили погіршення у навчання, що може бути наслідком стресу та порушенням концентрації. Стосовно потреби у психологічній допомозі юнки не дали однозначної відповіді щодо потреби в ній, а звернення безпосередньо до фахівців є поодиноким. Переважно більшість намагається самостійно долати стрес через родину, друзів, прогулянок та соцмережі. Рідше за допомогою хобі, спорту, читання книг. Відповідь на питання про майбутнє переважно є невизначеність, що є нормальною реакцією в наших умовах на нестабільність. Частина з них обирає навчання, життя та роботу за кордоном, що може свідчити про пошуки безпеки та найкращих можливостей для розвитку себе. Водночас є група дівчат, що бачать своє майбутнє лише в Україні, може свідчити про збереження надії на найкраще в країні та громадянську відповідальність.

За результатами опитування, більшість опитаних хлопців усвідомлюють та можуть визнати наявність стресу, хоч частина заперечують його наявність. Страх та тривога виникають ситуативно, що з'являється під час конкретних подій. Рідше – часто, що є ознакою підвищеної напруги, яка може проявлятися ззовні фізично (головний біль, тремтіння, пітливість, прискорене серцебиття), емоційно (страх,

тривога, замкненість, дратівливість) та когнітивно (погіршенням пам'яті та уваги). Останнім часом у респондентів переважали позитивні емоції, можуть бути активним способом розрядки. Наприклад спорт, ігри, гумор, час з друзями, родиною, не піднімати болючі теми. Водночас значна частина зазначає про байдужість, менша про негативні емоції. Може бути ознакою емоційного притуплення, як реакцією на тривалий стрес, травму (ПТСР), емоційне вигорання Також може бути ознакою депресії. Негативні емоції означають, що їх організм сигналізує про втому, стрес, тривогу, незадоволення собою та іншими, що може зашкодити здоров'ю. Під час повітряних тривог та обстрілів найчастіше виникає невизначеність та напруга. Рідше зазначили тривогу та страх. Частина також зазначили радість, що є неусвідомленою захисною реакцією, коли мозок використовує позитивні емоції для подолання страху, стресу та зниження напруги. Також для того, щоб мати відчуття контролю в неконтрольованій ситуації. Більшість не відчувають самотності, хоча частина зазначає її наявність. Респонденти вказали, що вони не уникають новин про війну, що свідчить у готовності сприймати інформацію такою яка вона є. Відповіді стосовно життєвих цінностей розподілилися нерівномірно. Більша частина стверджує про зміну, а інша частина відмітила відсутність змін. Серед найважливіших цінностей хлопці обрали родину, безпеку, друзів. Менш пріоритетним є спорт, свобода, освіта. Зміни у стосунках з однокласниками та друзями у більшості відсутні, мають позитивний характер.

Переважно більшість юнаків зазначили у відсутності потреби психологічної допомоги, а підтримки з боку вчителів переважно не відчувається. Для більшості подолати стрес допомагають батьки, друзі, соцмережі, комп'ютерні ігри, спорт. Рідше – читання, хобі, прогулянки. Відповіддю про плани на майбутнє коливаються від невизначеності до успішних образів (мільярдер, впливова людина, директор заводу).

Для цього дослідження було взято інтерв'ю у вчителів ліцею. Було поставлено три запитання, для того щоб оцінити цю ситуацію з їхнього боку.

Чи вплинула війна безпосередньо на молодь?

„Так, війна вплинула на молодь. Це влив психологічний, освітній, соціальний. Має місце економічний тиск, що впливає на дорослішання молоді."

„Війна – надзвичайно складний час для усіх, а діти потерпають від неї найбільше. Сьогодні школа – це, в першу чергу, місце психологічної підтримки та фізичної безпеки дитини. Так, війна безпосередньо вплинула на молодь України, але цей вплив проявляється по-різному. Хтось пережив зміну місця проживання, хтось – розлуку з родичами, втрату дому чи знайомого середовища. Дехто має близьких на фронті або постійно відчуває тривогу через новини та повітряні тривоги. Навіть якщо зовні здається, що підлітки швидко адаптуються, не означає, що війна проходить повз молодих людей, які проживають в Україні. Внутрішнє напруження, стрес, невпевненість у завтрашньому дні, невизначеність щодо майбутнього та виснаження від довготривалої кризи – це те, що молодь відчуває практично щодня."

Чи проявляється це у навчанні? Яким чином?

„У навчанні це проявляється зниженням концентрації, пропусками під час обстрілів і тривог, зниження мотивації. Можуть виникати психосоціальні труднощі (конфлікти, непорозуміння).“

„Дана тема не просто цікава, а є наразі актуальною для нас, адже з 2020 року й до сьогодні, освітня система України постраждала значно серйозніше, ніж освітні системи більшості інших країн. Це пов’язано з тим, що значна частина українського учнівства не може повернутися до нормального режиму навчання вже більш ніж упродовж чотирьох років: спочатку на заваді цьому була пандемія COVID-19, а із лютого 2022 року – повномасштабна агресія російської федерації проти України, яка стала причиною освітніх втрат. Освітні втрати можуть виникати з різних причин – як індивідуальних, так і системних. Так, проживання у стані війни понад 4 роки, має дуже помітний відбиток. Підлітки потерпають від посттравматичного синдрому, відчувають зниження мотивації та пізнавальних процесів. Вчителі по всій країні фіксують типові зміни у стані та поведінці молоді:

1. Зниження концентрації уваги. Діти швидше втомлюються, важче зосереджуються на завданнях, інколи забувають звичні речі.

2. Падіння або різкі зміни мотивації. Частина учнів втратила інтерес до навчання через стрес і невизначеність, інші навпаки навчаються надмірно старанно, компенсуючи почуття тривоги.

3. Через постійні переїзди у пошуках безпечних місць перебування, перехід на дистанційне навчання, відсутність стабільності в країні, у багатьох підлітків з’явилися «прогалини» у темах навчальних предметів.

4. Під час навчального процесу спостерігаються різноманітні емоційні реакції такі, як швидша дратівливість, необґрунтована втома, інколи замкнутість або апатія.

Це не “лінощі”, а природна відповідь психіки на довготривалий стрес“

Чи помітили зміни у спілкуванні з підлітками? Які зміни переважають?

„Потреба у підтримці та поінформованості. Раптові перепади настрою, втрата інтересу до колишніх захоплень. Чутливість до «тригерів» – деякі фрази, звуки можуть викликати миттєву реакцію.“

„Дуже помітні та відчутні зміни у спілкуванні дорослих, зокрема вчителів, з підлітками. Але, не можна стверджувати, що вони однозначно негативні. Більшість молоді навпаки подорослішали швидше через те, що переживають війну не за чутками. Ті підлітки, батьки яких з перших днів війни стали на захист Батьківщини, відчувають велику гордість за причетність родини до наближення перемоги в Україні. А також розуміють, що і вони несуть відповідальність за матусю, яка щоденно своїми молитвами просить захисту її родині та всій Україні від тероризму російської федерації.

Разом із цим слід зазначити, що такі зміни, які відчуває молодь – це нормально. Це не слабкість, а природна реакція на ненормальні обставини. Тому, педагогічна спільнота повинна спрямовувати максимум зусиль на виявлення та подолання освітніх втрат і розривів, підказати та допомогти впоратися зі складнощами, підтримати ментальне здоров'я учасників освітнього процесу та навчати учнів керувати власними емоціями, стимулювати їх мотивації до навчання, подолання стресу та тривожності, які виникають в умовах воєнного стану, з урахуванням гнучкості та мобільності освітнього процесу. Дати зрозуміти підліткам, що «ви не самі: ми, вчителі, поруч, щоб підтримати, поговорити про те, що хвилює, і не тримати все в собі».“

За результатами емпіричного дослідження нами були надані рекомендації для підтримки психічного здоров'я молоді, яка зазнала травматичного впливу війни, що мають кілька ключових напрямків:

1. Впровадження програм психологічної підтримки в освітніх закладах: школи та університети мають бути оснащені кваліфікованими психологами, які не лише консультуватимуть учнів, але й проводитимуть тренінги та психотерапевтичні заняття для груп. Враховуючи, що молодь часто соромиться звертатися по допомогу індивідуально, групові заняття можуть допомогти знизити соціальну ізоляцію і створити підтримуюче середовище.

2. Однією з важливих рекомендацій є навчання молоді навичкам, що сприяють розвитку стресостійкості. Молоді люди, які пережили травматичні події, мають навчитися справлятися зі стресом і емоційними труднощами, що дозволить покращити своє психічне здоров'я в майбутньому.

3. Розвиток соціальної підтримки та створення груп самодопомоги. Молодь, яка пережила травму, часто відчуває ізоляцію та страх перед соціальними контактами, тому важливо створювати групи підтримки, де молоді люди можуть спільно працювати над подоланням травматичних переживань.

4. У наш час технології стали важливим інструментом для покращення психічного здоров'я. Мобільні додатки, віртуальна реальність, біофідбек та нейрофідбек допомагають людям контролювати свої емоції, знижувати тривожність та стрес. Ці технології доступні в будь-яких часових та будь-яких територіальних умовах та дозволяють користувачам працювати над своїм психічним здоров'ям анонімно і персоналізовано.

5. Сім'я та близькі люди відіграють важливу роль у процесі адаптації після пережитих травматичних подій. Наявність підтримки від оточуючих може значно прискорити процес відновлення молоді.

Висновки. Отримані результати анкетування свідчать про те що війна безумовно вплинула на емоційний стан, самопочуття, навчання, цінності та плани на майбутнє. У більшості було зафіксовано регулярне переживання стресу та тривоги, що може свідчити про виснаження нервової системи. Емоційні стани є різними, в залежності від того як їх мозок адаптується до постійного стресу.

За свідченнями педагогів, війна має безпосередній вплив на молодь. Це охоплює освітню, психологічну, економічну сфери життя. Підлітки зараз перебувають у стані тривалого напруження, стресу, що зумовлює швидке дорослішання, підвищену тривожність, емоційну нестабільність та потребу в підтримці.

Вплив війни чітко відображається у навчанні, зокрема педагоги зазначили зниження концентрації, пропусками під час обстрілів і тривог, зниження мотивації, різними конфліктами, падіння або різки зміни мотивації також спостерігаються різноманітні емоційні реакції такі, як швидша дратівливість, необґрунтована втома, інколи замкнутість або апатія.

У спілкуванні дорослих та підлітків педагоги відзначають раптові перепади настрою, втрату інтересу до колишніх захоплень. Також серед підлітків особливо помітна підвищена тривожність або недовіра, замкнутість, потреба підтримці та зростання відповідальності та емпатії.

Окрім щоденних труднощів з якими стикаються наші люди щодня: відключення світла, проблеми зі зв'язком, що є тимчасовими проблемами, молодь стала більше часу приділяти своєму здоров'ю (як фізичному, так і психічному). Також одним з не менш важливих труднощів для молодих людей є брак доходів, можливостей працевлаштування і самореалізації.

Тому рекомендується модернізувати системи охорони здоров'я та освітньо-економічні ініціативи. З іншого боку, повномасштабне вторгнення призвело до активного зростання громадської активності молоді, тож рекомендується залучити молодь до процесу відновлення, громадської та політичної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вплив війни на молодь в Україні. Аналітичний звіт. Електронний ресурс/ режим доступу https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-04/Вплив_війни_на_молодь_в_Україні_дослідження.pdf
2. Вплив війни на молодь в Україні. Електронний ресурс/ режим доступу https://www.auyc.org.ua/youth-policy/vplyv-viyny-na-molod-v-ukrayini/
3. Метод психологічної корекції. Електронний ресурс/ режим доступу https://psyhology.space/psypedia-post/psyhologichnoyi-korekcziyi/
4. Психодіагностика. Електронний ресурс/ режим доступу https://psyhology.space/psypedia/psyhologichna-diagnostyka-uk/
5. Психологічна консультація. Електронний ресурс/ режим доступу https://lcptodcz.lviv.ua/psihologichna-konsultaciya-10-25-24-28-02-2019/
6. Що таке психологічна допомога? Види психологічної допомоги. Електронний ресурс/ режим доступу https://marta.mva.gov.ua/articles/shcho-take-psikhologichna-dopomoga-vidi-psikhologichnoyi-dopomogi
7. Що таке психотерапія? І для кого вона? Електронний ресурс/ режим доступу https://surl.li/cmuowz

Додаток 1.

«Які особисті проблеми турбують вас найбільше в умовах сьогодення?»

Додаток 2.

АНКЕТА **„Влив війни на сучасну молодь“**

Анкета для учнів

«Вплив війни на сучасну молодь»

1. Вкажіть свій вік _____

2. Вкажіть свою стать * ☐ чоловіча ☐ жіноча

3. Чи перебували Ви будь-коли у стані стресу?

☐ так ☐ ні

4. Як часто впродовж місяця Ви відчували тривогу чи страх?

☐ часто ☐ зрідка ☐ іноді ☐ час від часу

5. Які емоції переважали у Вас останнім часом?

☐ позитивні ☐ негативні ☐ байдужість

6. Які відчуття (почуття) виникають у Вас під час повітряних тривог чи обстрілів

☐ радість ☐ страх ☐ тривога ☐ напруга ☐ невизначеність

7. Чи відчуваєте Ви самотність частіше, ніж раніше?

☐ так ☐ ні ☐ не знаю

8. Чи уникаєте Ви новини про війну через прояв сильних емоцій?

☐ так ☐ ні ☐ не знаю

9. Чи змінилися Ваші життєві цінності під час війни?

☐ так ☐ ні ☐ не знаю

10. Які цінності стали для Вас найважливішими від початку повномасштабної війни в Україні?

(*може бути декілька варіантів відповідей*)

☐ свобода ☐ безпека ☐ родина ☐ освіта ☐ друзі

☐ *інша відповідь* _____

11. Як змінилися Ваші стосунки з друзями та однокласниками під час війни?

☐ не змінилися ☐ покращилися ☐ погіршилися

☐ *інша відповідь* _____

12. Чи вплинула війна на Вашу успішність у навчанні?

☐ не змінилася ☐ покращилася ☐ погіршилася

☐ *інша відповідь* _____

13. Чим складно Вам зосередитися на процесі навчання під час тривалих, особливо нічних, повітряних тривог?

☐ так ☐ ні ☐ не знаю

14. Чи відчуваєте Ви потребу у професійній психологічній допомозі?

☐ так ☐ ні ☐ не знаю

15. Чи отримуєте Ви психологічну та педагогічну підтримку під час освітнього процесу від вчителів ліцею?

☐ так ☐ ні ☐ не знаю

16. Хто чи що допомагає Вам в умовах сьогодення долати стрес? (*може бути декілька варіантів відповідей*)

☐ батьки ☐ вчителі ☐ друзі ☐ психологи-фахівці

☐ читання книг ☐ заняття у гуртках ☐ прогулянки природою

☐ *інша відповідь* _____

17. Як Ви оцінюєте свій емоційний стан останнім часом? (*оцініть від 1 до 5, де «1» - повне незадоволення, «5» - повне задоволення*)

повне незадоволення	1	2	3	4	5	повне задоволення

18. Чи вплинула повномасштабна війна на Ваші плани щодо майбутнього (зокрема щодо подальшого навчання та вибору професії)?

☐ так ☐ ні ☐ не знаю

19. Яким Ви бачите своє майбутнє після завершення війни?

_____

_____

_____

_____

_____

Березінська О. В.,
старший викладач кафедри
іноземних мов професійного спілкування,
Міжнародний університет, м. Одеса,
vlady22helen@gmail.com

ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Анотація. Сучасні освітні тренди в Україні та світі зосереджені на адаптивності, технологічності та пріоритеті «людського» капіталу в умовах глобальної нестабільності. У статті проаналізовано ключові тенденції розвитку освіти, що спрямовані на формування гармонійної особистості в умовах глобалізації та цифрової трансформації. Досліджено світові вектори, як-от неперервне навчання (lifelong learning), фокус на м'які навички (soft skills) та персоналізацію освітніх траєкторій. Особливу увагу приділено українському контексту, зокрема реалізації концепції «Нової української школи», цифровізації навчання через платформу «Дія.Освіта» та адаптації системи до викликів воєнного стану. Автор підкреслює, що сучасна освіта трансформується від простої передачі знань до створення екосистеми для розвитку критичного мислення, емоційного інтелекту та адаптивності особистості.

Ключові слова: освітні тренди, цифрова трансформація, неперервне навчання, м'які навички, персоналізація освіти.

Annotation. Modern educational trends in Ukraine and around the world focus on adaptability, technology, and the priority of "human capital" amidst global instability. The article analyzes key development trends aimed at shaping a harmonious personality in the context of globalization and digital transformation. Global vectors are explored, such as lifelong learning, a focus on soft skills, and the personalization of education trajectories. Particular attention is paid to the Ukrainian context, specifically the implementation of the "New Ukrainian School" concept, the digitalization of learning via "Diia.Education" platform, and the system's adaptation to the challenges of martial law. The author emphasizes that modern education is transforming from a simple transfer of knowledge into an ecosystem for developing critical thinking, emotional intelligence, and individual adaptability.

Key words: educational trends, digital transformation, lifelong learning, soft skills, personalization of education.

Сучасна освіта трансформується: ми переходимо від концепції «людини знань» до моделі «людини дії та адаптивності». Ключовим стимулом став той факт, що сьогодні знання застарівають швидше, ніж триває навчання в університеті. Ця стратегія не лише влучна, а й надзвичайно актуальна. Вона відображає перехід від статичної моделі навчання до динамічної.

Дана ідея лежить в основі парадигми Lifelong Learning. Попри те, що вона фігурує у працях багатьох футурологів, авторство найбільш трапних

формулювань зазвичай приписують обмеженому колу мислителів. Американський соціолог та футуролог Елвін Тоффлер, автор бестселера «Шок майбутнього» був одним із перших, хто концептуалізував поняття «інформаційного перевантаження» та передбачив перехід суспільства від індустріальної епохі до інформаційної [1, с. 124]. Його прогнози щодо децентралізації роботи (дистанційна робота) та надлишку інформації збулися майже на сто відсотків. Пітер Друкер розробив концепцію «суспільства знань» та «працівника інтелектуальної праці» (knowledge worker), сформульована ще в середині XX ст., сьогодні стала нашою щоденною реальністю. Друкер стверджував, що в постіндустріальному світі освіта не має «фінішної прямої» [2, с. 45]. В епоху економіки знань відповідальність за розвиток перекладається на саму особистість, а ключовою навичкою стає її вмінні вчитися, розвчитися (unlearn) та вчитися знову [2]. Відомий ізраїльський учений Юваль Ной Харарі, часто повторює, що в епоху ШІ та стрімких змін найголовнішим стає здатність постійно перенавчатися. Його теза про те, що «навичка вчитися» (learnability) та психологічна стійкість є важливими за будь-які конкретні знання, стає фундаментом виживання у XXI столітті [3, с. 210].

Коли знання (Hard Skill) швидко застарівають, на перший план виходять навички, які дозволяють цим знанням оперувати. Українські науковці О. Савченко, Р. Шиян, Н. Софій, О. Онопрієнко, О. Пометун та Н. Гупан та концепція Нової української школи (НУШ) констатують відхід від авторитарної моделі викладача як єдиного «джерела знань» на користь ролі партнера та провідника та визначають зміну парадигми: вчитель стає фасилітатором, ментором та тьютором. О. Савченко заклала загальний гуманістичний фундамент («дитина – особистість») [4, с. 88], О. Пометун запропонувала вчителю конкретні інструменти, як навчити цю особистість мислити [5, с. 12], а Н. Софій – як зробити так, щоб жодна дитина не залишилася за межами цього процесу [6, с. 30].

Трансформація ролі вчителя в межах концепції НУШ супроводжується низкою системних викликів, які стали особливо актуальними. Дослідженням цих трансформацій в Україні займаються таки фахівці як Н. Тітаренко, О. Денисюк, В. Ткаченко, Т. Дрон (аналіз ролі вчителя в реалізації реформи). Дослідження фахівців ДНУ «Інституту освітньої аналітики», що ґрунтуються на масових опитуваннях понад 48 тисяч педагогів, свідчать про глибоку трансформацію професійних ролей учителя. Педагог перестає бути єдиним джерелом знань, поступово переходячи до функцій коуча, ментора, фасилітатора та тьютора. Його ключовим завданням стає не просто ретрансляція інформації, а фаховий супровід індивідуальної освітньої траєкторії дитини. Результати роботи дослідників

публікуються у науково-практичному журналі «Освітня аналітика України» та використовуються МОН для стратегічного коригування освітньої реформи.

Сьогодні бути «освіченим» означає не стільки багато знати, скільки мати високу швидкість переходу від стану «я не знаю» до стану «я розібрався і зробив» [7, с. 105]. Ця концепція українського підприємця Дмитра Дубілета перегукується з цитатою відомого футуролога Е. Тоффлера. Теза дуже влучно описує зміну парадигми в епоху інформаційного перенасичення. Якщо раніше освіченість асоціювалася з образом «людини-енциклопедії», то сьогодні це скоріше характеристика динамічного інтелекту.

Україна активно впроваджує світові освітні тренди через реформу НУШ, де фундаментом є наступні цінності:

– *Дитиноцентризм*: орієнтація на потреби учня. Навчальний процес підлаштовується під індивідуальні здібності, таланти та темп засвоєння матеріалу.
– *Педагогіка партнерства***:** перехід від авторитарної моделі до співпраці. Вчитель більше не є єдиним «ретранслятором істини», а виступає фасилітатором та ментором, який допомагає учневі орієнтуватися в інформаційному просторі.
– *Компетентнісний підхід***:** пріоритет практичної користі**.** Замість механічного накопичення знань – розвиток уміння застосовувати їх для розв'язування життєвих завдань (наприклад, вивчення відсотків через розрахунок кредитів або сімейного бюджету).
– *Соціально-емоційне навчання (SHEL)*: фокус на розвиток «м'яких навичок» (*soft skills*). Це розвиток емоційного інтелекту, емпатії, вміння працювати в команді та психологічної стійкості (резильєнтсності), що особливо актуально в сучасних умовах.
– *Академічна свобода та автономія*: децентралізація освітнього процесу. Викладачі мають право самостійно обирати навчальні програми, методи та підручники, адаптуючи під потреби свого класу.
– *Ціннісне виховання***:** не окремий предмет, а наскрізний процес. Формування критичного мислення, громадської відповідальності, доброчесності та патріотизму через усі аспекти навчання.

Цифровізація освіти в Україні під час війни – це не просто «перехід у зум», а створення гнучкої екосистеми, де «*Дія.Освіта*» відіграє роль ключового інструменту для виживання та розвитку людського капіталу. Платформа EdTech забезпечує безперервність навчання навіть для тих, хто перебуває в зоні бойових дій, в окупації чи за кордоном. В умовах війни тисячі людей втратили роботу. «*Дія.Освіта*» пропонує формат *освітніх серіалів* для швидкого перенавчання (*reskilling*).

Крім того, цифровізація освіти нівелює негативний вплив війни на якість знань. Створення єдиного безпечного середовища забезпечує тяглість навчання навіть під час блекаутів через офлайн-доступ до контенту. Мобільності робити освіту доступною з будь-якого смартфона, що критично важливо при частих переміщеннях та відсутності доступу до фізичних навчальних закладів. Навчання критичному мисленню та кібергігієні через платформу стає частиною національної оборони, допомагаючи населенню протидіяти дезінформації.

У світі, де інформацію можна отримати за секунду через ChatGPT, школа та університет змінюють свою функцію. Вони стають хабами для соціальної взаємодії, де формуються мережі знайомств (*networking)*, культурний код та відчуття приналежності до спільноти. Сучасна освіта прагне сформувати не «архів знань», а цілісну особистість, яка є стійкою до змін, здатною до самореалізації та свідомого внеску в розвиток суспільства. В Україні цей процес проходить через надзвичайні виклики, що робить акцент на адаптивності та безпеці ще більш критичним.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Toffler A. Future shock. New York : Ballantine Books, 2022. 624 p.
2. Друкер П. Ф. Постбуржуазне суспільство / пер. з англ. Київ : Спадщина, 1999. 232 с.
3. Харарі Ю. Н. 21 урок для 21 століття / пер. з англ. О. Дем’янчук. Київ : Book Chef, 2022. 416 с.
4. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : підручник для студ. пед. ф-тів. Київ : Абрис, 1997. 416 с.
5. Пометун О. І., Сущенко І. М. Як навчати учнів мислити критично у навчанні різних предметів : посібник для вчителів. Дніпро : Ліра, 2016. 144 с.
6. Софій Н. З., Найда Ю. М. Інклюзивне навчання : інформ. посіб. для вчителів закл. заг. серед. освіти. Київ, 2019. 61 с.
7. Ворона Т. Бізнес на здоровому глузді. 50 ідей, як домогтися свого / пер. з рос. І. Демчук. Київ : Book Chef, 2020. 256 с.

Бєлєнок О. А.,
науковий співробітник відділу соціальних структур Інституту соціології НАН України, abelenok@i.ua

Бова А. А.,
кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник сектору соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України, anagram@ukr.net

МІГРАЦІЙНИЙ СТАТУС УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ВІЙНИ: ГРОМАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ, ЦІННІСНІ ПРІОРИТЕТИ ТА ОЧІКУВАННЯ ВІД ДЕРЖАВИ

Анотація. У статті аналізуються спільні та відмінні риси національно-громадянської ідентичності та ціннісних орієнтацій українців залежно від їхнього міграційного статусу в умовах війни. На основі даних всеукраїнського опитування 2024 року (n=4101) порівняно три групи: іммобільне населення, реверсних мігрантів та внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Встановлено, що для всіх груп населення ключовими консолідуючими факторами залишаються цінності національної єдності та віра в перемогу. Водночас досвід вимушеного переміщення та пов'язані з ним адаптаційні виклики закономірно виводять на перший план базові потреби в безпеці та соціальній підтримці від держави.

Ключові слова: внутрішня міграція, внутрішньо переміщені особи (ВПО), реверсні мігранти, іммобільне населення, війна в Україні, соціальна згуртованість, національна ідентичність.

Abstract. The article analyzes the similarities and differences in the national-civic identity and value orientations of Ukrainians depending on their migration status in the context of war. Based on data from a 2024 nationwide survey (n=4101), three groups are compared: the immobile population, return migrants, and internally displaced persons (IDPs). The findings indicate that for all population groups, the values of national unity and faith in victory remain the key consolidating factors. At the same time, the experience of forced displacement and the associated adaptation challenges naturally bring basic needs for safety and state-provided social support to the forefront.

Keywords: internal migration, internally displaced persons (IDPs), reverse migrants, immobile population, war in Ukraine, social cohesion, national identity.

Вступ. Кризові умови воєнного часу актуалізують питання соціальної згуртованості та механізмів міжгрупової взаємодії в українському суспільстві. Масштабні внутрішні міграційні процеси, спричинені війною, створюють нові конфігурації соціальних відносин, де традиційні форми солідарності та інтеграції зазнають випробування на міцність. Формування нових спільнот у приймаючих регіонах супроводжується складними процесами узгоджень щодо розподілу ресурсів, визначення групових кордонів та вироблення спільних ідентичностей.

Соціальна інтеграція як процес включення індивідів та груп у загальносуспільні структури набуває особливого значення в контексті вимушених переміщень населення України після 24 лютого 2022 року. Успішність цього процесу – один із ключових чинників, що визначає стабільність соціальної системи та її здатність до консолідованої відповіді на зовнішні виклики. Водночас міжгрупові відносини між різними категоріями населення, виокремленими за міграційним статусом (внутрішньо переміщеними особами (ВПО), реверсними мігрантами та іммобільними громадянами) можуть стати джерелом нових соціальних напружень або, навпаки, каталізатором формування нових форм суспільної солідарності.

Аналіз суспільно-політичних орієнтацій груп з різним міграційним статусом дає змогу виявити спільні та відмінні уявлення про національну єдність, громадянські цінності та перспективи суспільного розвитку. Дослідження цих питань надає можливість оцінити потенціал консолідації українського суспільства та ідентифікувати ризики можливої фрагментації соціальної структури під впливом міграційних процесів.

Ідентичність у контексті цього дослідження розуміється як усвідомлення індивідом належності до певної спільноти, що формується через спільний досвід, цінності та символічні практики. Національна ідентичність визначається як почуття приналежності до нації, що може ґрунтуватися на етнокультурних (спільна мова, історія, культура) або громадянських (спільна держава, правовий статус, політична участь) засадах. Своєю чергою громадянська ідентичність передбачає самоусвідомлення індивіда як повноправного члена політичної спільноти незалежно від етнічного походження.

Аналіз наукового дискурсу засвідчує багатоаспектність дослідження соціальних наслідків вимушеного переміщення. Проблематика соціальної інтеграції та адаптації ВПО, що є наріжною для розуміння структурних змін у суспільстві, висвітлена в численних працях вітчизняних та зарубіжних дослідників.

Науковці Інституту економіки промисловості НАН України одними з перших у вітчизняній науці запропонували розглядати внутрішнє переміщення не крізь призму гуманітарної кризи, а як складне соціально-економічне явище з далекосяжними наслідками для суспільної структури. О. Новікова, О. Амоша, В. Антонюк та їхні колеги обґрунтували необхідність зміни державної політики від патерналістської допомоги до стратегічного використання потенціалу ВПО [1].

Значний внесок у розуміння суб’єктивного виміру становища ВПО зробили Н. Коваліско та С. Бубняк, які розробили комплексну методологію дослідження соціального самопочуття ВПО та виділили три основні моделі поведінки переселенців [2].

Ю. Середа аналізувала об'єднуючий та зв'язуючий соціальний капітал жінок ВПО Луганської і Донецької областей [3]. Ставлення населення приймаючих громад до ВПО з Автономної Республіки Крим та Донбасу було предметом розвідок С. Задорожної та І. Карпової [4]. В. Кіпень досліджував стан, потреби ВПО та політики місцевої влади і громадського сектору щодо переселенців на прикладі Вінницької області [5]. І. Шапошникова та І. Пристай узагальнили результати соціологічних опитувань та глибинних інтерв'ю з ВПО, встановили, що недостатність житлових ресурсів, обмежений доступ до роботи та професійної підготовки стають головними бар'єрами для соціальної інтеграції переселенців [6]. Стан та особливості солідарних відносин в Україні доби війни висвітлені В. Степаненком [7].

Попри значний доробок у дослідженні міграційних процесів, недостатньо вивченою залишається специфіка соціально-структурної диференціації українського суспільства за критерієм міграційного досвіду в умовах повномасштабної війни. Зокрема, потребує емпіричного аналізу те, як саме фактор переміщення (або його відсутність) детермінує трансформацію суспільно-політичної свідомості та впливає на структуру суспільних відносин.

Мета дослідження – виявити, як міграційний статус громадян впливає на їх національну ідентичність, рівень соціального оптимізму та патерналістські очікування в умовах повномасштабної війни.

Методи. Емпіричною базою дослідження слугували результати соціологічного опитування «Сегментація української аудиторії» (n=4101), проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» протягом червня – липня 2024 року. Це опитування охопило всю підконтрольну територію України, за винятком тимчасово окупованих територій та районів без українського мобільного зв'язку, і було здійснене в межах щорічного моніторингу «Українське суспільство» Інституту соціології НАН України за допомогою комбінованої методології CATI-CAWI за фінансування Проєкту USAID «Трансформація комунікацій».

Основним методом аналізу даних була побудова та інтерпретація двовимірних таблиць сполучення, що дозволило виявити зв'язки між міграційним статусом респондентів та їхніми соціально-політичними орієнтаціями, ціннісними пріоритетами й уявленнями про національну єдність.

Результати дослідження. У соціологічному опитуванні респондентам ставили запитання: *«Чи переїжджали в інший населений пункт у зв'язку з війною (після 24 лютого 2022 року)?».* На основі отриманих відповідей виокремлено три групи, що відображають різні типи міграційного статусу:

іммобільні громадяни – особи, які обрали варіант «ні» і, відповідно, не змінювали місце постійного проживання після 24 лютого 2022 року.

реверсні мігранти – особи, які відповіли «переїжджали, але повернулися», що фіксує досвід тимчасового переміщення з подальшим поверненням.

ВПО – особи, які обрали варіант «переїхали в інше місце», що ідентифікує їх як вимушених переселенців, котрі на момент опитування проживали не за місцем своєї постійної реєстрації.

Ціннісні орієнтації та національно-громадянська ідентичність. Характеристика груп з різним міграційним статусом буде неповною без урахування їхніх соціальних орієнтацій та особливостей ідентичності. Наведемо деякі ключові закономірності, отримані в процесі опитування.

Загалом українці демонструють високий рівень віри в національну єдність. Майже 3/4 (72,9%) респондентів тією чи іншою мірою погоджуються з твердженням: *«Я думаю, що в Україні ми завжди будемо єдиним народом, незважаючи на всі конфлікти та історичні відмінності».* Зафіксована чітка тенденція: існує зворотна залежність між травматичністю досвіду переміщення та рівнем оптимізму щодо єдності. Респонденти, які не переїжджали, є найбільш впевненими в єдності нації: серед них 41,9% повністю погоджуються з цим твердженням. Серед осіб, які переїхали в інше місце і не повернулися, частка тих, хто повністю погоджується з відчуттям єдиного народу, найнижча (35,1%), а частка тих, хто зовсім не погоджується з цим, – найвища (9%), що майже вдвічі перевищує відповідний показник серед непереміщених.

Більш стримане ставлення серед ВПО, можливо, пояснюється тим, що їхня абстрактна віра в єдність зіткнулася з конкретними життєвими викликами: упередженнями щодо них у нових громадах, конкуренцією за ресурси з місцевими мешканцями, труднощами інтеграції. Подібні ситуації руйнують образ єдиного монолітного народу і замінюють його більш реалістичним розумінням, що враховує регіональні відмінності, стереотипи та соціальні тертя.

Найвищий рівень почуття єдності українського народу серед осілих громадян свідчить про те, що їхнє уявлення про єдність менше піддавалося випробуванням. Для них, чиє життя було менш порушене війною, ідея національної єдності може залишатися потужним символом опору та консолідації. Вони бачать прояви єдності у своєму звичному оточенні: волонтерському русі, спільній підтримці ЗСУ, а деякі з них вдаються до відповідних практик.

Упродовж більш ніж трьох десятиліть у суспільстві відбулися значні зміни в різних аспектах національно-громадянської ідентичності українців, значно зміцнилися розуміння української нації як громадянської та зв’язок громадян зі своєю державою. Аналіз відповідей на запитання *«Ким Ви себе перш за все вважаєте?»* демонструє першість громадянської ідентичності – «громадянин України» – як серед усього населення (73,8%), так і у виокремлених групах (73–

75%). Якщо на межі тисячоліть соціологічні дослідження засвідчували перевагу локальної ідентичності («мешканець села, району чи міста») та регіональної («мешканець регіону, області») над загальнонаціональною, то нині вони набрали 9,8% і 3,2% прихильників по вибірці відповідно.

Дані моніторингу 2024 року фіксують лише незначні відмінності в структурі субнаціональних ідентичностей між групами з різним міграційним статусом. Локальна ідентичність є дещо вищою серед осілих громадян (10,4%) порівняно з ВПО (7,1%), що логічно пояснюється фізичним розривом переселенців з місцем постійного проживання. Регіональна ідентичність, навпаки, є найменш вираженою в іммобільних громадян (3%) і найбільш – у внутрішніх мігрантів (5,3%), що може відображати посилення значущості регіону походження як маркера ідентичності в нових умовах проживання. Проте ці відмінності є мінімальними на тлі абсолютного домінування громадянської ідентичності в усіх виокремлених групах.

Ціннісна палітра сучасного українського суспільства підтверджує тезу про те, що в часи соціальних біфуркацій (а війна, безумовно, належить до них) запускається процес переходу до нових цінностей та ідентичностей.

Аналіз відповідей респондентів на запитання *«На Вашу думку, що сьогодні об'єднує людей в українському суспільстві?»* виявив такі відмінності у поглядах громадян з різним міграційним досвідом. Відчуття втрати нормального життя як об'єднувальний чинник характерне для 37,4% іммобільних громадян, 44% реверсних мігрантів і 45,4% внутрішніх переселенців; національна ідея побудови української держави – 35,3%, 38,1% і 30,6% відповідно; невдоволеність владою – 30,7%, 35,5% і 33,5% відповідно; національна належність –28,8%, 28,2% і 21,2% відповідно; родинні та товариські почуття – 26,8%, 31,5% і 25% відповідно; спільна історія, територія – 24,2%, 27,3% і 18,4%; страх перед майбутнім – 22,6%, 27,7% і 24,6% і мова спілкування – 16,2%, 13,6%, 9,2% відповідно.

Ключова закономірність, яка випливає з порівняння ієрархії особистих цінностей громадян з різним міграційним статусом (таблиця 1), полягає у перерозподілі пріоритетів між безпекою та державною незалежністю. Ті, хто переїжджав (реверсні мігранти та ВПО), значно частіше ставлять на перше місце особисту безпеку та безпеку близьких (29,7% і 27,6% відповідно) порівняно з іммобільними громадянами (22,0%). Водночас іммобільні громадяни помітно частіше, ніж переселенці, вказують на державну незалежність як пріоритет (21,1% проти 16,1% і 16,2%), хоча в їхній власній ієрархії цінностей безпека все одно займає перше місце. Благополуччя дітей (21,3%), здоров'я, сім'я, залишаються відносно стабільними у своїй значущості для всіх груп або мають незначні варіації.

Таблиця 1

Розподіл відповідей на запитання «Що особисто для Вас є найбільш важливим з переліченого нижче?» залежно від міграційного статусу респондентів, %

Важливість	*Чи переїжджали в інший населений пункт у зв'язку з війною (після 24 лютого 2022 р.)?*			*Загалом*
	іммобільні громадяни	**реверсні мігранти**	**ВПО**	
Благополуччя дітей	21,5	19,4	22,5	21,3
Матеріальний добробут	2,8	3,7	4,5	3,1
Міцне здоров'я	11,5	9,5	9,2	10,9
Міцна сім'я	6,2	7,0	7,0	6,5
Національно-культурне відродження	0,9	1,7	0,9	1,0
Державна незалежність України	21,1	16,1	16,2	19,7
Створення в суспільстві рівних можливостей для всіх	7,9	5,7	5,2	7,2
Цікава робота	0,8	1,1	1,3	0,9
Власна безпека та безпека близьких людей	22,0	29,7	27,6	24,0
Важко відповісти	5,3	6,1	5,6	5,5

Для людей, які безпосередньо зіткнулися із загрозою життю, втратою дому, невизначеністю під час переїзду, базові потреби безпеки за пірамідою Маслоу виходять на перший план. Безпека перестає бути чимось абстрактним або гарантованим і стає найнагальнішою цінністю. Найвищий відповідний показник у реверсних мігрантів може пояснюватися тим, що вони, можливо, повернулися в зони, які все ще сприймаються як небезпечні, або сам досвід втрати й повернення загострив відчуття крихкості безпеки.

Взаємна дифузія, переплетіння традиціоналістських та модерних, довоєнних та воєнних компонентів у свідомості та поведінці українців створюють чималі складнощі для аналізу. Українське суспільство перебуває у процесі активного пошуку нових смислів та ціннісних орієнтирів, які після закінчення війни мають шанси втілитися у бажану модель справедливо організованого суспільства.

Впевненість у перемозі як маркер психологічної стійкості. Досвід міграції, спричиненої війною, має певні зв'язки з рівнем впевненості у перемозі України. Найвищий рівень повної впевненості демонструє іммобільне населення (таблиця 2) – 37,4%, тоді як ВПО висловлюють її рідше – 30,5%. Вищий рівень повної впевненості серед осілих громадян, вочевидь, пов'язаний зі збереженням

звичного середовища, меншим безпосереднім досвідом втрат та руйнацій, а також, можливо, більшим впливом загальнонаціональних наративів стійкості та неминучої перемоги.

Таблиця 2

Розподіл відповідей на запитання «Наскільки Ви впевнені у перемозі України у війні з Росією?» залежно від міграційного статусу респондентів, %

Рівень впевненості	***Чи переїжджали в інший населений пункт у зв'язку з війною (після 24.02.2022)?***			***Загалом***
	іммобільні громадяни	**реверсні мігранти**	**ВПО**	
Повністю впевнений	37,4	33,2	30,5	*35,8*
Скоріше впевнений	31,4	30,6	30,5	*31,2*
Скоріше не впевнений	8,5	13,8	10,8	*9,7*
Зовсім не впевнений	4,5	6,6	5,6	*5*
Важко відповісти	18,2	15,8	22,6	*18,4*

Зниження повної впевненості (30,5%) та вищий рівень невизначеності (22,6%) серед ВПО логічно пояснюються їхнім травматичним досвідом, «туманністю» майбутнього та зіткненням із труднощами адаптації, що може дещо підривати абсолютну віру в перемогу та змушувати частіше вагатися з оцінкою.

Реверсні мігранти дещо частіше за іммобільне населення висловлюють сумніви («зовсім невпевнені» та «скоріше не впевнені»), тоді як серед ВПО сума сумнівів становить 16,4%, що є нижчим за показник реверсних мігрантів (20,4%), але вищим за іммобільних (13,0%). Позиція реверсних мігрантів відображає їхній складний досвід. З одного боку, сам факт повернення відкриває горизонти надії. З іншого, практики переміщення та побачені негативні зміни в рідній громаді після повернення можуть породжувати більше конкретних сумнівів порівняно з тими, хто нікуди не виїжджав. Однак їхня багатовекторна життєва траєкторія може сприяти формуванню більш чіткої позиції (менше відповідей «важко відповісти»).

Стабільність частки «скоріше впевнених» у всіх виокремлених групах вказує на те, що базовий рівень надії та віри в ЗСУ і країну є досить універсальним, навіть якщо абсолютна впевненість може коливатись під впливом особистого досвіду.

Соціальні очікування щодо державної підтримки. Соціальна інтеграція, характер міжгрупових відносин та спільні національно-громадянські орієнтації є важливими аспектами стабільності соціальної структури, особливо в умовах

війни та масових переміщень населення. Дослідження виявило особливості цих процесів для груп українців з різним міграційним статусом.

Одним із вимірів, що висвітлює відносини між громадянами та державою як фундаментальним соціальним інститутом, є розподіл відповідальності за забезпечення добробуту. Для вивчення відповідних уявлень у дослідженні було поставлено запитання: *«Як би Ви оцінили, хто повинен брати відповідальність за допомогу людям, використовуючи шкалу від 1 до 10, де 1 – самі люди повинні брати більше відповідальності за допомогу одне одному, 10 – держава повинна брати більше відповідальності за допомогу людям?».*

Загальні результати свідчать про виражену орієнтацію на роль держави як головного гаранта добробуту в українському суспільстві на сучасному етапі. Середнє значення за всією вибіркою становить 7,42 (SD = 2,42), що значно вище за центральну точку шкали і вказує на домінуюче переконання, що саме держава має нести основний тягар відповідальності за допомогу громадянам.

Високий рівень очікувань від держави є, ймовірно, наслідком викликів повномасштабної війни, яка актуалізувала потребу в належному соціальному захисті. Водночас аналіз у розрізі груп із різним міграційним статусом демонструє відмінності, що дають змогу глибше зрозуміти, як безпосередній досвід подолання кризи та взаємодії з державними інституціями коригує патерналістські очікування громадян.

Найвищий рівень запиту на державну підтримку зафіксовано серед ВПО, де середнє значення сягає 7,57 (SD = 2,26). Як найбільш уражена категорія, що зазнала втрати житла, майна, роботи, соціальних зв’язків ці громадяни мають об’єктивні підстави розраховувати на пряму підтримку від держави, оскільки масштаб нанесених війною збитків перевищує можливості індивідуального відновлення. Їхні високі очікування є прямим віддзеркаленням життєвої ситуації, де державна підтримка виступає критично важливим ресурсом для виживання та подальшої успішної адаптації.

Найнижчий показник очікувань від держави демонструють реверсні мігранти – ті, хто мав досвід переміщення, але повернувся додому. Їхнє середнє значення становить 7,25 (SD = 2,52). Хоча цей показник все ще свідчить про перевагу моделі високої державної відповідальності, він є найнижчим серед трьох виокремлених груп. Цей феномен пояснюється тим, що сам факт успішного повернення може бути пов’язаний із наявністю у цих людей вищого особистого, соціального чи фінансового капіталу, що посилює їхню віру у власні сили та спроможність самостійно вирішувати проблеми.

Іммобільні громадяни займають проміжну позицію (M = 7,43; SD = 2,42), яка є близькою до загальнодержавного показника. Вони виступають своєрідною контрольною групою, чиї уявлення про роль держави меншою мірою

скориговані безпосереднім травматичним досвідом втрати та вимушеної мобільності. Їхні високі порівняно патерналістські очікування відображають загальнонаціональний консенсус щодо ролі держави у кризовий період, однак без тієї гостроти та безальтернативності, яка характерна для ВПО.

Таким чином, міграційний статус діє як диференціюючий чинник, що формує різні моделі соціального контракту «громадянин–держава». Якщо для ВПО високі очікування від держави є умовою виживання, то для реверсних мігрантів досвід успішного подолання кризи, ймовірно, посилює уявлення про важливість індивідуальної та громадської ініціативи, хоча й не заперечує ключової ролі держави.

Висновки. Наш аналіз показав, більшість українців, незалежно від міграційного статусу, поділяють прагнення до національної єдності та цінують демократичні свободи, що є важливим ресурсом для консолідації суспільства в умовах війни.

Віра в єдність українського народу під час війни залишається високою, що є надійним фундаментом для суспільного опору. Однак ця віра не свідчить про монолітність соціуму. Досвід внутрішнього переміщення діє як своєрідний коректор реальності, який змушує людей враховувати не лише ідеали, а й виклики, пов’язані з війною. Таким чином, громадянський оптимізм ВПО є більш стриманим та, можливо, більш реалістичним.

Оскільки ВПО стикаються з найбільшими викликами у сфері соціальної інтеграції, відчувають найменшу підтримку та найвищий рівень напруженості у відносинах з приймаючими громадами, їм частіше порівняно з іншими групами населення притаманні патерналістські очікування. Це створює ризики для соціальної згуртованості та може поглиблювати структурні розломи в суспільстві.

Респонденти, які мали у своїй біографії ситуацію з переміщенням (як ВПО, так і реверсні мігранти), значно частіше визначають власну безпеку та безпеку близьких як найбільш важливу особисту цінність порівняно з іммобільним населенням. Натомість іммобільне населення частіше пріоритизує державну незалежність України. Це відображає прямий вплив пережитої небезпеки та невизначеності на актуалізацію базових потреб у безпеці для тих, хто був змушений покинути свої домівки.

Результати чітко демонструють два різні принципи конструювання національної єдності. Для іммобільного населення більшу вагу мають традиційні етнокультурні та державницькі маркери ідентичності: національна ідея, національна належність, спільна історія та територія, мова спілкування. Їхнє уявлення про єдність спирається на більш сталі, укорінені в часі та просторі конструкти.

Натомість для вимушених переселенців на перший план виходять чинники, що ґрунтуються на спільному травматичному досвіді війни. Найпотужнішим

об’єднувачем для них є відчуття втрати нормального життя. Для цієї групи єдність нації – це більшою мірою солідарність людей, об’єднаних спільною бідою та викликами сьогодення, ніж спільним минулим.

Досвід переміщення актуалізує громадянську модель нації, де єдність ґрунтується на спільних переживаннях та солідарності перед обличчям загрози, тоді як для осілого населення більшу роль продовжують відігравати її етнокультурні компоненти. Втім, усі виокремлені категорії громадян зближує відчуття втрати нормального життя внаслідок повномасштабної війни та прагнення спільно долати труднощі, що з’являються.

Війна та пов’язані з нею масові переміщення не розмили, а навпаки, зміцнили загальнонаціональну громадянську ідентичність українців. Вона виступає головним об’єднуючим фактором для всіх груп населення. Українці все частіше усвідомлюють себе єдиною нацією, конституйованою не етнічною гомогенністю, а спільною громадянською належністю та солідарністю в умовах повномасштабної війни й колективним досвідом опору агресії. Ця трансформація національної самосвідомості відображає перехід до ідентичності, що формується через спільні практики, цінності та політичний вибір, а не через успадковані культурні атрибути. Інтенсивне визрівання під час активної фази війни єдиної політичної української нації може загальмуватися у повоєнний період, коли окремі соціальні та регіональні групи почнуть артикулювати свої партикулярні інтереси, тягнучи суспільну ковдру на себе. Розв’язання спільних проблем, які стоять перед країною сьогодні, автоматично не означає спільного бачення майбутнього напряму її розвитку. Тож національно-громадянська ідентичність є важливим ресурсом згуртованості політичного простору, яким є український соціум.

Результати нашого дослідження підтверджують слушність міркувань О. Злобіної, що «національний наратив про війну, в якому ніби розмивається різноманітність досвіду та реакції різних груп, не є наразі монолітним. З одного боку, війна сприяла послабленню міжгрупових упереджень через рекатегоризацію «Ми» та «Вони» всередині населення країни на більш інклюзивне «Ми». Таким чином, у початково дихотомічному міжгруповому контексті, який був характерним для українського суспільства до війни, утворилися сприятливі умови для формування спільної внутрішньогрупової ідентичності. Частково цей процес відбувається через зміни національно-громадянської самоідентифікації завдяки поширенню серед загалу не лише усвідомлення, а й практичного підкріплення власної ідентичності через перехід на нові мовні та культурні практики, звернення до вивчення національної історії тощо. З іншого боку, у сформованому війною спільному національно-громадянському «Ми» залишаються джерела протистоянь, і поки що не ясно, наскільки потужна сила єднання в протидії наявним розколам» [8, с. 18]. Тож

загальнонаціональна консолідація є реальною, але контекстуальною і потребує інституційного підкріплення.

Узагальнюючи можна констатувати, що війна та відповідні міграційні процеси призвели до формування виразних соціальних груп з різними життєвими шансами, моделями соціального контракту з державою, неоднаковими ціннісними пріоритетами. ВПО є вразливою категорією, що потребує цілеспрямованої та комплексної державної політики, спрямованої на їхню соціально-економічну підтримку, психологічну допомогу та сприяння інтеграції у приймаючих громадах. Розуміння цих диференціацій та нерівностей є критично важливим для розробки ефективних стратегій соціального відновлення та зміцнення стійкості українського суспільства в надзвичайних умовах.

Саме ідея соціальної справедливості, на наш погляд, здатна об'єднати поліетнічне українське суспільство, надірване надмірною соціальною нерівністю, диференційованим досвідом переміщення (іммобільні громадяни, внутрішні мігранти, зовнішні мігранти) та різним ступенем залучення до воєнних реалій, у дієздатну політичну націю, спроможну формулювати та відстоювати свої національні інтереси.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху: монографія / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки промисловості. Київ, 2016. 448 с.
2. Коваліско Н. В., Бубняк С. М. Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб в Україні: соціологічний дискурс : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 294 с.
3. Середа Ю. В. Соціальний капітал внутрішньо переміщених осіб як чинник локальної інтеграції в Україні. Український соціум. 2015. № 3 (54). С. 29–41.
4. Задорожна С. М., Карпова І. Г. Відношення населення приймаючих громад до внутрішньо переміщених осіб. Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. 2017. № 2 (10). С. 43–55.
5. Кіпень В. Політика підтримки внутрішньо переміщених осіб: регіональний вимір. Національна безпека і оборона. 2023. № 1–2. С. 164–172.
6. Шапошникова І. В., Пристай І. Р. Стратегії та виклики інтеграції внутрішньо переміщених осіб у територіальних громадах в умовах воєнного стану. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування. 2024. № 11. С. 1–7.
7. Степаненко В. Стан та особливості солідарних відносин та третьому році повномасштабної війни. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член-кор. НАН України, д. соц. н. С. Дембіцького. Київ: Інститут соціології НАН України, 2024. 450 с.
8. Злобіна О. Тенденції змін національно-громадянської ідентичності під час війни. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2024. № 3. С. 5–24.

Білоус Ірина,
к.е.н., доцент,
доцент кафедри освітології і педагогіки
Західноукраїнський національний університет,
1982bilous@gmail.com

Дем'янюк Антоніна,
к.е.н., доцент,
доцент кафедри освітології і педагогіки
Західноукраїнський національний університет,
antonina_demyanyuk@ukr.net

ЦІННІСТЬ БЕЗПЕКИ В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ: ЦИФРОВІ ТА ІГРОВІ ПРАКТИКИ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Анотація. Обґрунтовано значення безпеки як смисложиттєвої та професійної цінності у підготовці майбутніх педагогів дошкільної та початкової освіти. Доведено, що в умовах суспільної невизначеності, воєнних загроз, інформаційних ризиків і трансформації освітнього середовища безпека виходить за межі вузько інструктивного розуміння та постає як інтегральна характеристика педагогічної культури, професійної відповідальності, етичної позиції та готовності до дій у складних ситуаціях. Розкрито зміст поняття цінності безпеки у взаємозв'язку з фізичним, психологічним, соціальним та інформаційним вимірами освітнього середовища. Акцентовано увагу на потенціалі цифрових та ігрових практик у формуванні культури безпечної поведінки майбутніх педагогів. Визначено, що використання цифрових симуляцій, інтерактивних кейсів, навчальних квестів, рольових сценаріїв, платформ для гейміфікації та ситуаційного моделювання сприяє кращому засвоєнню алгоритмів дій, розвитку критичного мислення, навичок командної взаємодії, емоційної саморегуляції й рефлексії. Обґрунтовано педагогічні умови ефективного впровадження таких практик у закладах вищої освіти. Зроблено висновок, що цінність безпеки має бути наскрізним компонентом професійної підготовки майбутнього педагога та реалізовуватися через сучасні цифрові й ігрові освітні рішення.

Ключові слова: безпека, цінність безпеки, майбутні педагоги, дошкільна освіта, початкова освіта, цифрові технології, ігрові практики, освітнє середовище, професійна підготовка.

Abstract. The theses substantiate the importance of safety as a life-meaning and professional value in the training of future preschool and primary education teachers. It is argued that under conditions of social uncertainty, wartime threats, information risks, and the transformation of the educational environment, safety goes beyond a narrow instructional understanding and becomes an integral characteristic of pedagogical culture, professional responsibility, ethical position, and readiness to act in difficult situations. The content of the value of safety is interpreted through physical, psychological, social, and informational dimensions of the educational environment.

Particular attention is paid to the potential of digital and game-based practices in shaping the culture of safe behaviour of future teachers. It is shown that digital simulations, interactive cases, educational quests, role-play scenarios, gamification platforms, and situational modelling improve the acquisition of action algorithms, critical thinking, teamwork, emotional self-regulation, and reflection. The pedagogical conditions for the effective implementation of such practices in higher education institutions are identified. It is concluded that the value of safety should become a cross-cutting component of professional teacher training and be implemented through contemporary digital and game-based educational solutions.

Keywords: safety, value of safety, future teachers, preschool education, primary education, digital technologies, game-based practices, educational environment, professional training.

У сучасних умовах проблема безпеки набуває не лише організаційного чи нормативного, а й виразного ціннісного змісту. Освіта сьогодні покликана не просто передавати знання, а формувати особистість, здатну відповідально діяти в реальному світі, розпізнавати ризики, берегти себе та інших, підтримувати людську гідність і стійкість у кризових обставинах. Саме тому безпека в освітньому процесі має розглядатися як одна з базових смисложиттєвих цінностей, що поєднує право людини на захищене середовище, відповідальність спільноти та готовність до свідомої поведінки. Закон України «Про освіту» визначає освіту як сферу формування цінностей і компетентностей, Концепція Нової української школи акцентує на дитиноцентризмі, компетентнісному підході та розвитку відповідального громадянина, а Базовий компонент дошкільної освіти закріплює значення безпечного, здоров'язбережувального та розвивального освітнього середовища як основи повноцінного становлення дитини [1; 8; 9].

Актуальність порушеної проблеми істотно зросла в умовах воєнного стану, коли безпека перестала бути абстрактною категорією й стала щоденною освітньою практикою. Чинний правовий режим воєнного стану, постійна загроза ракетних обстрілів, потреба в евакуаційній готовності, психологічна вразливість дітей та дорослих, розширення дистанційного і змішаного форматів навчання змінили саму логіку функціонування закладів освіти. Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища в новій українській школі прямо пов'язує право дитини на освіту з правом на безпечне для життя і здоров'я середовище, а урядовий план заходів на 2024 рік засвідчує, що безпекова складова розглядається як системний напрям державної освітньої політики [5–7]. У такому контексті особливого значення набуває професійна підготовка майбутніх педагогів дошкільної та початкової освіти, оскільки саме вони працюватимуть із віковими групами, що потребують найбільшої турботи, передбачуваності та емоційної підтримки. Майбутні вихователі закладу дошкільної освіти та вчителі початкових класів закладу загальної середньої освіти мають бути не лише носіями предметних і методичних

знань, а й провідниками культури безпечної поведінки, прикладом саморегуляції, уважності до ризиків, комунікативної чутливості та етичної відповідальності. Стандарти вищої освіти за спеціальностями А2 «Дошкільна освіта», А3 «Початкова освіта» орієнтують підготовку здобувачів на розв'язання складних дослідницьких та інноваційних завдань у сфері освіти, а сучасні професійні стандарти вихователя закладу дошкільної освіти та вчителя закладу загальної середньої освіти актуалізують вимоги до професійної компетентності в сучасному безпечному й технологічно насиченому освітньому середовищі [2; 9–12].

Цінність безпеки в професійній підготовці майбутнього педагога доцільно трактувати як інтегральну характеристику особистості, що поєднує усвідомлення значущості життя і здоров'я, готовність до превентивних дій, відповідальне ставлення до інших, здатність діяти за алгоритмом у ризикованій ситуації та внутрішню налаштованість на створення підтримувального освітнього середовища. Така цінність не зводиться до знання інструкцій з охорони праці чи цивільного захисту. Вона охоплює мотиваційний, когнітивний, поведінковий, емоційно-вольовий і рефлексивний компоненти. Законодавчо-нормативна база України у сфері освіти, охорони праці та цивільного захисту визначає безпеку як одну з фундаментальних умов функціонування закладу освіти, а сучасні науково-методичні підходи розкривають безпечне освітнє середовище як єдність фізичної, психологічної, соціальної та інформаційної безпеки [1; 3; 4; 6; 17].

Для дошкільної та початкової освіти ця проблема має особливу глибину. У ранньому й молодшому шкільному віці дитина засвоює моделі ставлення до небезпеки не стільки через абстрактні пояснення, скільки через спостереження, повторювані дії, емоційний досвід, наслідування та проживання ситуацій у взаємодії з дорослим. Саме тому педагог має бути готовим не лише повідомити правила, а й організувати безпечне середовище, передбачити ризики, формувати звички обачної поведінки, підтримати дитину під час тривоги чи стресу, не допустити вторинної травматизації. У Базовому компоненті дошкільної освіти та Державному стандарті початкової освіти безпекова проблематика інтегрована в логіку розвитку дитини, а МОН у рекомендаціях щодо організації освітнього процесу в закладах дошкільної освіти на 2024–2025 навчальний рік прямо визначає безпечність освітнього середовища одним із пріоритетів [9; 10; 14]. За таких умов професійна підготовка майбутніх педагогів потребує переосмислення: від формального засвоєння правил до формування стійкої культури безпеки. Йдеться про таку модель підготовки, у якій здобувач вищої освіти вчиться бачити ризики як педагогічну реальність, аналізувати ситуацію, приймати рішення, взаємодіяти з дітьми, батьками та колегами, поєднувати вимоги нормативних документів із засадами дитиноцентрованого підходу та

педагогічної підтримки дитини. Важливо, щоб безпека входила не лише до змісту окремих дисциплін, а ставала наскрізним принципом професійної підготовки, який виявляється в організації занять, педагогічній практиці, кейс-аналізі, виховній роботі, цифровій комунікації та системі оцінювання навчальних результатів. Такий підхід узгоджується з логікою сучасної вищої освіти, орієнтованої на компетентність, міждисциплінарність та інноваційність [2; 6; 7].

Суттєвий потенціал у формуванні цінності безпеки мають цифрові практики. Цифрове освітнє середовище не лише розширює доступ до контенту, а й створює умови для моделювання ситуацій, які складно або небезпечно відтворювати в реальному просторі. Завдяки цифровим інструментам майбутні педагоги можуть відпрацьовувати алгоритми реагування на надзвичайні ситуації, аналізувати поведінкові сценарії, проходити інтерактивні тренажери, розв'язувати кейси, вчитися інформаційній та кібербезпеці, тренувати навички командної взаємодії й рефлексії. Концептуально-референтна рамка цифрової компетентності педагогічних і науково-педагогічних працівників, опублікована у 2021 році, пропонує системне бачення цифрової компетентності педагога. В експертному описі рамки акцентовано її структурованість за вимірами, сферами, компетентностями та рівнями володіння, що робить її зручною опорою для проєктування змісту підготовки майбутніх педагогів [13].

Водночас самі по собі цифрові інструменти не гарантують ціннісного результату. Вони стають педагогічно продуктивними тоді, коли вводяться в освітній процес як засіб осмислення, проживання й відпрацювання безпечної поведінки. Саме тут особливо результативними є ігрові практики. Гейміфікація дає змогу перевести серйозний, подекуди тривожний матеріал у форму навчальної дії, де здобувач не лише слухає про ризики, а й приймає рішення, обирає стратегію, бачить наслідки, вчиться помилятися без реальної загрози. У вітчизняних дослідженнях визначено, що гейміфікація виступає дієвим інструментом навчання майбутніх педагогів, підвищує внутрішню і зовнішню мотивацію та активізує інтерес до дисципліни. Окремі дослідження засвідчили також ефективність ігрових симуляторів для формування цифрової компетентності майбутніх педагогів [15; 16].

Перевага ігрових практик у безпековій підготовці полягає в тому, що вони поєднують когнітивний, емоційний і поведінковий рівні засвоєння. Коли майбутній педагог бере участь у цифровому квесті з теми евакуації, рольовій симуляції «повітряна тривога під час заняття», інтерактивному кейсі щодо виявлення небезпечного предмета, сценарній грі про першу психологічну підтримку дитини або цифровому тренажері з кібербезпеки, він одночасно засвоює знання, формує алгоритм дій і переживає власну відповідальність. Такий досвід важливий ще й

тому, що в реальній професійній діяльності педагог працює не в умовах ідеальної передбачуваності, а в обставинах нестачі часу, емоційного навантаження та необхідності діяти разом з іншими. Ігрове моделювання дозволяє наблизити навчання до цієї реальності, але зробити це безпечно та керовано.

Особливо продуктивними у підготовці майбутніх педагогів є такі цифрові та ігрові рішення, як інтерактивні карти ризиків освітнього простору, сценарні мінісимуляції, вправи на вибір безпечної поведінки, командні цифрові вікторини, педагогічні квести, віртуальні кімнати рішень, цифрові щоденники рефлексії, а також аналіз відеофрагментів із подальшим обговоренням правильних і помилкових дій. Доцільно, щоб зміст таких завдань охоплював не лише фізичну безпеку, а й психологічну, інформаційну, комунікативну й соціальну. Наприклад, майбутній педагог має вміти не лише вивести дітей у безпечне місце, а й зберегти спокій, пояснити дії доступною мовою, попередити паніку, розпізнати прояви сильного стресу, запобігти булінгу, дотримуватися цифрової гігієни, критично оцінювати інформацію та не поширювати небезпечний контент.

Формування цінності безпеки через цифрові та ігрові практики буде ефективним лише за дотримання певних педагогічних умов. По-перше, потрібна інтеграція безпекової проблематики в зміст фахових дисциплін, педагогічної практики, курсів з освітніх технологій, методик навчання, психології та менеджменту освітнього середовища. По-друге, необхідна суб’єктна позиція самого здобувача вищої освіти, коли він не відтворює готові інструкції, а бере участь у проєктуванні рішень, аналізі ситуацій, самооцінюванні й груповій рефлексії. По-третє, важливо, щоб викладачі закладу вищої освіти володіли сучасною цифровою компетентністю та вміли проєктувати безпечні навчальні сценарії. По-четверте, безпекова підготовка має відбуватися в психологічно підтримувальному середовищі, де здобувач освіти може проговорити власні страхи, сумніви й досвід, пов’язаний з умовами воєнного стану, надзвичайними ситуаціями та іншими сучасними безпековими викликами [13; 17].

Важливо також уникати спрощеного розуміння цифровізації як автоматичного оновлення підготовки. Надмірна кількість цифрових інструментів без цілісної методики може, навпаки, розпорошувати увагу й знижувати глибину осмислення безпекових питань. Тому доцільно добирати не максимальну кількість платформ, а ті інструменти, що відповідають конкретній педагогічній меті: відпрацювання алгоритму, командна взаємодія, емоційна саморегуляція, аналіз ризику, комунікація з дітьми, рефлексія після ситуації. У цьому сенсі цифрові та ігрові практики мають виконувати не декоративну, а смислотворчу функцію: переводити тему безпеки з рівня формального знання на рівень особистісно прийнятої професійної цінності.

На нашу думку, не менш значущим є аксіологічний аспект. Якщо майбутній педагог сприймає безпеку лише як зовнішню вимогу адміністрації чи пункт інструктажу, то його професійна поведінка залишатиметься ситуативною та реактивною. Якщо ж безпека осмислюється як цінність життя, гідності, довіри, відповідальності та турботи, тоді вона починає визначати стиль педагогічної взаємодії в цілому. У такому випадку майбутній педагог інакше організовує простір, добирає слова, планує діяльність, реагує на дитячі емоції, працює з батьками, використовує цифрові ресурси та моделює правила спільної взаємодії в групі. Саме цей рівень внутрішньої прийнятості безпеки є стратегічно важливим для сучасної педагогічної освіти.

У професійній підготовці майбутніх педагогів дошкільної та початкової освіти доцільно виокремити чотири взаємопов'язані складники формування цінності безпеки. Перший – мотиваційно-ціннісний, що передбачає усвідомлення безпеки як професійного пріоритету й особистої відповідальності. Другий – когнітивний, який охоплює знання нормативних основ, типів ризиків, алгоритмів реагування, вікових особливостей дитячої поведінки в стресі та можливостей цифрових ресурсів. Третій – діяльнісно-практичний, передбачає практичне відпрацювання дій у симуляціях, кейсах, командних сценаріях та під час педагогічної практики. Четвертий – рефлексивно-корекційний, що забезпечує осмислення власних дій, помилок, емоційних реакцій та професійного зростання. Саме цифрові й ігрові практики дозволяють природно поєднати всі чотири складники в межах одного освітнього курсу або модуля.

Отже, в умовах суспільної невизначеності та тривалих безпекових викликів цінність безпеки має стати одним із центральних смислових орієнтирів професійної підготовки майбутніх педагогів дошкільної та початкової освіти. Її формування потребує не фрагментарного інструктування, а цілісної педагогічної системи, де нормативна обізнаність поєднується з етичною відповідальністю, психологічною стійкістю, цифровою компетентністю та практичною готовністю до дій. Цифрові та ігрові практики в такій системі є не додатком, а дієвим засобом формування культури безпечної поведінки, професійної рефлексії та здатності працювати з дітьми в сучасних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text
2. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text
3. Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text
4. Кодекс цивільного захисту України : Кодекс України від 02.10.2012 № 5403-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text

5. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397
6. Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі : Указ Президента України від 25.05.2020 № 195/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2020#Text
7. Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі на 2024 рік : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.07.2024 № 632-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/632-2024-%D1%80#Text
8. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 № 988-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text
9. Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) : Наказ Міністерства освіти і науки України від 12.01.2021 № 33. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0033729-21#Text
10. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2025 р. № 1810. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1810-2025-%D0%BF#Text
11. Про затвердження професійного стандарту «Вихователь закладу дошкільної освіти» : Наказ Міністерства економіки України від 19.10.2021 № 755-21. URL: https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/357-nakaz_755.pdf
12. Про затвердження професійного стандарту «Вчитель закладу загальної середньої освіти» : Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.08.2024 № 1225. URL: https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/646-ilovepdf_merged.pdf
13. Концептуально-референтна Рамка цифрової компетентності педагогічних й науково-педагогічних працівників : проєкт. Київ : Міністерство цифрової трансформації України, 2021. URL: https://osvita.diia.gov.ua/uploads/0/2900-2629_frame_pedagogical.pdf
14. Щодо організації освітнього процесу в 2024/2025 навчальному році у закладах дошкільної освіти : лист МОН України від 27.08.2024 № 1/15368-24. URL: https://mon.gov.ua/npa/shchodo-orhanizatsii-osvitnoho-protsesu-v-20242025-navchalnomu-rotsi-u-zakladakh-doshkilnoi-osvity
15. Височан Л. М., Бохонько Є. О., Гончарова І. П. Гейміфікація як ефективний інструмент навчання для майбутніх педагогів. Інноваційна педагогіка. 2023. Вип. 58. Т. 1. С. 52–55. I https://doi.org/10.32782/2663- 6085/2023/58.1.9
16. Vakaliuk T. A., Osova O. O., Chernysh O. A., Bashkir O. I. Checking digital competence formation of foreign language future teachers using game simulators. Information Technologies and Learning Tools. 2022. Vol. 90, No. 4. P. 57–75. https://doi.org/10.33407/itlt.v90i4.4816
17. Формування безпечного освітнього простору закладу освіти в діяльності працівників психологічної служби / авт. кол: В. В. Байдик, Ю. П. Гопкало, І. О. Корнієнко, Н. В. Лунченко, Ю. А. Луценко, Р. А. Мороз, М. В. Саврасов, І. І. Ткачук; за наук. ред. Н. В. Лунченко, І. І. Ткачук. Київ : УНМЦ практичної психології і соціально роботи, 2023. 111 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738709/1/Посібник_Безпечний%20простір_2023.pdf

Білошицький С. В.,
доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри менеджменту та освітніх технологій,
Хмельницький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
імені Анатолія Назаренка,
prostir25@hoippo.km.ua

Мітягіна С. С.,
методист науково-методичного центру виховної роботи,
позашкільної освіти та моніторингових досліджень,
Хмельницький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
імені Анатолія Назаренка,
lyhez@ukr.net

ФОРМУВАННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОГО ПОРТФОЛІО ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ТРАЄКТОРІЇ УСПІХУ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ТА ФОРМА ПАРТНЕРСЬКИХ СТОСУНКІВ МІЖ УЧАСНИКАМИ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. У статті обґрунтовується актуальність застосування в закладах загальної середньої та позашкільної освіти педагогічної технології «науково-дослідницьке портфоліо здобувача освіти». У ній висвітлюються головні переваги цієї технології та позитивні ефекти для здобувачів освіти й закладів освіти. Також у статті презентуються методичні посібники й розробки ХОІППО ім. А. Назаренка, присвячені питанням залучення здобувачів освіти до науково-дослідницької діяльності.

Ключові слова: науково-дослідницьке портфоліо, індивідуальна траєкторія успіху, педагогічна технологія, партнерська взаємодія.

Annotation. The article substantiates the relevance of the use of the pedagogical technology «student's research portfolio» in general secondary and extracurricular education institutions. It highlights the main advantages of this technology and the positive effects of its using both for students and educational institutions. The article also presents methodological manuals devoted to the issues of involving students in research activities.

Keywords: research portfolio, individual trajectory of success, pedagogical technology, partnership interaction.

Сучасна школа та заклади позашкільної освіти перебувають в активному пошуку методів задоволення запитів здобувачів освіти та їхніх батьків щодо сприяння визначенню індивідуальної траєкторії успіху школярів, допомоги їм у реалізації відповідної стратегії на всіх етапах навчання. Одним із таких методів є формування науково-дослідницького портфоліо здобувача освіти. Попри те, що застосування цієї педагогічної технології не вимагається чинною нормативно-правовою базою та не має обов'язкового характеру, воно здатне ефективно сприяти розв'язанню цілого спектра різноманітних завдань, що стоять

перед закладами загальної середньої та позашкільної освіти, здобувачами освіти та їхніми батьками.

Метою статті є обґрунтування актуальності впровадження педагогічної технології «формування науково-дослідницького портфоліо здобувача освіти» в закладах загальної середньої та позашкільної освіти, а також популяризація напрацювань Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені Анатолія Назаренка в означеному аспекті. З огляду на це в ній висвітлюються окремі положення, що містяться в методичній розробці «Формування науково-дослідницького портфоліо здобувача освіти: педагогічні ефекти та методика роботи» [6].

Поняття «портфоліо учня» давно увійшло в активний ужиток в освітньому середовищі: воно розглядається і як засіб оцінювання досягнень здобувачів освіти, і як педагогічна технологія. У рамках цієї статті термін «науково-дослідницьке портфоліо» використовується для позначення сукупності матеріалів, які засвідчують та демонструють досвід і досягнення здобувача освіти у сфері науково-дослідницької діяльності. Відповідно, формування такого портфоліо – це організований, системний та систематичний збір і накопичення інформації та матеріалів (документів, текстових, фото-, відео- тощо матеріалів), пов’язаних із науково-дослідницькою діяльністю здобувача освіти.

Важливо, щоб у портфоліо вносилася інформація не лише про перемоги в конкурсах чи інші вагомі з точки зору престижності досягнення. Доцільно забезпечити накопичування максимально широкого спектра відомостей, які можуть знадобитися в тій чи іншій ситуації. Відповідно, до переліку рубрик портфоліо варто включити такі: реєстр участі в конкурсах, реєстр участі в науково-практичних заходах, реєстр проведених досліджень, реєстр нагород та відзнак, реєстр розроблених інструментів для проведення досліджень, реєстр наукових публікацій, відомості про участь у наукових проєктах тощо.

Здобувачі освіти можуть регулярно поповнювати власні науково-дослідницькі портфоліо, зосередившись на видах діяльності, які відповідають їхнім інтересам і нахилам. Крім участі в конкурсах наукових робіт та науково-практичних конференціях може йтися про:

– участь у проєктах з науковою складовою (наприклад, пов’язаних із STEM-освітою);

– участь в інтелектуальних турнірах;

– підготовку наукових статей і тез (публікації);

– участь у проведенні внутрішніх соціологічних досліджень у закладі освіти;

– діяльність у складі моніторингової групи, що функціонує в закладі освіти; соціологічної служби, яка створена в закладі освіти; робочої групи з проведення процедури самооцінювання освітніх і управлінських процесів у закладі освіти;

– участь у проведенні усноісторичних досліджень у закладі освіти чи в територіальній громаді;

– пошук матеріалів для шкільного музею, віртуальних експозицій на вебсайтах закладів освіти;

– інше.

Попри те, що формування науково-дослідницького портфоліо здобувача освіти не є обов'язковим елементом загальної середньої й позашкільної освіти, ця технологія набуває дедалі більшої актуальності саме з огляду на розвиток чинної нормативно-правової бази, яка вимагає залучення здобувачів освіти до тих чи інших форм наукової, науково-дослідницької діяльності.

Останніми роками спектр цих форм значно розширився завдяки впровадженню в практику функціонування закладів освіти процедури самооцінювання управлінських і освітніх процесів, а також проведення внутрішніх моніторингів у рамках формування внутрішньої системи забезпечення якості освіти. Сьогодні здобувачі освіти є регулярними учасниками різноманітних досліджень, а головне – можуть брати участь в окремих із них як дослідники (наприклад, входити до складу позаштатної соціологічної служби в закладі освіти [8, с.22]).

Існують і інші чинники, що обумовлюють високу актуальність та доцільність застосування педагогічної технології формування науково-дослідницького портфоліо здобувача освіти. Сьогодні заклади загальної середньої та позашкільної освіти поставлені в умови жорсткої конкуренції за контингент здобувачів освіти (насамперед через демографічну ситуацію в країні в цілому та окремих регіонах зокрема). Одним із ключових очікувань здобувачів освіти та їхніх батьків щодо діяльності закладу освіти є підготовка до вступу в заклади вищої освіти. Коли йдеться про заклади освіти в західних країнах, здобутки (та навіть сам досвід) здобувачів освіти в дослідницькій діяльності можуть мати високу цінність та підвищувати шанси на вступ.

Слід зауважити, що сьогодні формування науково-дослідницького портфоліо здобувача освіти є не лише цілком реалістичним завданням, а й таким, що може реалізовуватися в достатньо зручний спосіб та в комфортних умовах. Ця педагогічна технологія має низку суттєвих переваг, зокрема такі:

1) вона може застосовуватися в будь-якому закладі загальної середньої чи позашкільної освіти (незалежно від наповнюваності учнівським контингентом, матеріальних ресурсів тощо);

2) формування науково-дослідницького портфоліо може відбуватися впродовж майже всього періоду навчання (на усіх ланках освіти);

3) сучасні підходи до організації наукових заходів (конференцій, круглих столів тощо) дозволяють поповнювати науково-дослідницьке портфоліо без фінансових витрат;

4) участь у наукових заходах, публікація матеріалів для поповнення портфоліо можуть відбуватися в дистанційному форматі.

Утім головною перевагою пропонованої педагогічної технології є те, що науково-дослідницьке портфоліо формується на все життя. Воно може забезпечити конкурентні переваги:

– під час вступу до закладу вищої освіти;

– при намаганнях отримати грант (навчальний або для реалізації професійного проєкту);

– при влаштуванні на роботу;

– у створенні власного професійного (й не лише) бренду (капіталізація власного імені).

Найголовніше, що формування науково-дослідницького портфоліо є одним із потужних чинників визначення й реалізації індивідуальної траєкторії успіху особи, яка ґрунтується на її проактивній позиції.

Украй важливо, що формування науково-дослідницького портфоліо є педагогічною технологією, яка має потужний потенціал позитивного впливу на розвиток здобувача освіти в різних аспектах [6, с. 9-10). Ідеться про: мотивацію до навчання, ментальну сферу, емоційно-психологічну сферу, соціально-комунікативну сферу здобувачів освіти та інше.

Застосування цієї педагогічної технології може принести чималу й різноаспектну користь не лише споживачам освітніх послуг, а й закладам освіти. Насамперед ідеться про те, що заклади загальної середньої та позашкільної освіти значно підвищать рівень своєї конкурентоспроможності, адже приваблюватимуть здобувачів освіти (та їхніх батьків) тим, що:

– упродовж навчання в них гарантовано накопичуються досягнення, які за бажання й за потреби можна буде використати в майбутньому;

– у них не формально, а з урахуванням реальних потреб, інтересів, нахилів здобувачів освіти реалізується забезпечення навчання й розвитку за індивідуальною траєкторією;

– навчання в цих закладах вважається престижним.

З-поміж інших вагомих позитивних наслідків застосування технології [6, с. 11-12] варто зазначити те, що заклади освіти отримують можливість тісніше співпрацювати з батьками здобувачів освіти, причому останні (за певним виключенням) матимуть позитивну мотивацію до цього та зацікавленість в активній взаємодії.

Закладам освіти, в яких застосовується технологія формування науково-дослідницького портфоліо здобувачів освіти, доцільно розглянути можливість організації та проведення власних наукових заходів (круглих столів, конференцій). Цей напрямок функціонування закладу має широкий спектр

позитивних ефектів і для здобувачів освіти, і для педагогічних працівників, і для закладу освіти в цілому.

ХОІППО ім. А. Назаренка впродовж понад десяти років забезпечує різноаспектну діяльність, спрямовану на допомогу закладам загальної середньої та позашкільної освіти, які приділяють увагу питанням залучення здобувачів освіти до науково-дослідницької діяльності. У рамках цієї роботи на запит освітян було створено низку посібників, методичних розробок, збірників вправ. Серед них, зокрема, такі:

– «Проведення наукових заходів у закладі загальної середньої освіти (міні-конспекти на допомогу організаторам)» [7];

– «Розвиток науково-дослідницької компетентності вчителя: Навчально-методичне видання для педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти» [4];

– «Розвиток науково-дослідницької компетентності педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти: Робочий зошит» [5];

– «Керівництво науково-дослідницькою роботою учнів: Методичні рекомендації в конспектах для вчителів закладів загальної середньої освіти» [1];

– «Підготовка учнівських команд до турніру юних філософів і релігієзнавців: методичні рекомендації та тренувальні вправи» [2];

– «Практикум з підготовки учнів до участі в наукових заходах та інтелектуальних змаганнях» [3];

– «Усноісторичні дослідження в закладах ЗСО та позашкілля: соціально-педагогічна значущість та методика проведення» [9].

Ці та інші методичні видання перебувають у вільному доступі на вебсайті «Методична вітальня з питань дослідницької діяльності в закладах освіти (ресурс для керівних і педагогічних працівників закладів дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти)» (https://sites.google.com/view/methodvit?=sharing).

У 2027 році ХОІППО ім. А. Назаренка планує здійснювати підвищення кваліфікації керівних і педагогічних працівників за авторською програмою «Організація наукової діяльності в закладах загальної середньої та позашкільної освіти. Розвиток науково-дослідницької компетентності педагогічних працівників. Керівництво науковою роботою здобувачів освіти». Курс матиме виражену прикладну спрямованість та забезпечуватиме формування й розвиток практичних компетентностей освітян, котрі:

– залучаються до проведення досліджень (моніторингових, соціологічних та інших) у закладах освіти;

– здійснюють власну науково-дослідницьку діяльність;

– прагнуть презентувати результати своєї професійної та науково-дослідницької діяльності у формі публікацій (наукових статей, тез);

– здійснюють керівництво науково-дослідницькою роботою здобувачів освіти;

– долучаються до організації та проведення наукових заходів (конференцій, круглих столів тощо) в закладах освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білошицький С. В., Мітягіна С. С. Керівництво науково-дослідницькою роботою учнів: Методичні рекомендації в конспектах для вчителів закладів загальної середньої освіти. Хмельницький. 2019. 56 с.
2. Білошицький С., Мітягіна С. Підготовка учнівських команд до турніру юних філософів і релігієзнавців: методичні рекомендації та тренувальні вправи. Хмельницький. 2019. 32 с.
3. Білошицький С., Мітягіна С. Практикум з підготовки учнів до участі в наукових заходах та інтелектуальних змаганнях. Хмельницький. 2021. 44 с.
4. Білошицький С., Мітягіна С. Розвиток науково-дослідницької компетентності вчителя: Навчально-методичне видання для педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти. Хмельницький. 2019. 168 с.
5. Білошицький С. В., Мітягіна С. С. Розвиток науково-дослідницької компетентності педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти: Робочий зошит. Хмельницький. 2019. 93 с.
6. Білошицький С., Мітягіна С. Формування науково-дослідницького портфоліо здобувача освіти: педагогічні ефекти та методика роботи. Хмельницький: ХОІППО ім. А. Назаренка. 2025. 30 с.
7. Мітягіна С. Проведення наукових заходів у закладі загальної середньої освіти (міні-конспекти на допомогу організаторам). Хмельницький. 2018. 35 с.
8. Соціологічна служба в закладі ЗСО як елемент ВСЗЯО: педагогіко-управлінський потенціал, технології діяльності, порядок організації // Авт.-уклад. Білошицький С.В., Мітягіна С.С. Хмельницький: ХОІППО ім. Анатолія Назаренка. 2023. 71 с.
9. Усноісторичні дослідження в закладах ЗСО та позашкілля: соціально-педагогічна значущість та методика проведення // Авт.-уклад. Білошицький С.В., Мітягіна С.С. Хмельницький: ХОІППО ім. Анатолія Назаренка. 2023. 82 с.

Бобир Ольга Анатоліївна,
учителька історії
Дніпровської гімназії №87 Дніпровської міської ради

ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ ЗАСОБАМИ ОСМИСЛЕННЯ ЦІННОСТЕЙ МИРУ ТА ВІЙНИ

Анотація. У статті розглядається проблема формування історичної свідомості учнів через призму протиставлення цінностей миру та війни на уроках історії. Автор наголошує, що сучасна освіта має на меті не лише вивчення фактів, а й виховання громадянської позиції та моральних орієнтирів. У роботі проаналізовано руйнівні наслідки воєн для цивілізацій, а також висвітлено роль воєнного часу у виявленні мужності, патріотизму та героїзму.

Особлива увага приділяється миру як основі стабільного розвитку суспільства та важливості формування у молоді толерантності й відповідальності за майбутнє. Запропоновано методичні підходи (інтерактивні методи, проєктна діяльність, моделювання ситуацій) для глибшого засвоєння теми учнями.

Abstract. The article examines the problem of forming students' historical consciousness through the prism of contrasting the values of peace and war in history lessons. The author emphasizes that modern education aims not only at studying facts but also at fostering civic stance and moral guidelines. The work analyzes the destructive consequences of wars for civilizations and highlights the role of wartime in manifesting courage, patriotism, and heroism. Special attention is paid to peace as the foundation for the stable development of society and the importance of fostering tolerance and responsibility for the future among young people. Methodological approaches (interactive methods, project activities, situational modeling) are proposed for a deeper understanding of the topic by students.

Сучасна система освіти спрямована не лише на засвоєння учнями фактів і подій минулого, але й на формування громадянської позиції, моральних орієнтирів та ціннісних установок. Особливої актуальності набуває осмислення учнями значення миру як однієї з найважливіших цінностей людства. Саме тому вивчення історії повинно сприяти розумінню учнями складного протиставлення двох систем цінностей – цінностей миру та цінностей війни.

Історія людства свідчить про те, що війни супроводжували розвиток цивілізацій упродовж багатьох століть. Військові конфлікти виникали з різних причин: боротьби за території, ресурси, політичне панування, релігійні або ідеологічні протистояння. Багато історичних подій, які сьогодні вивчаються в школі, пов'язані саме з воєнними конфліктами. Війни змінювали політичну карту світу, впливали на розвиток держав і долі народів.

Разом з тим історичний досвід переконує, що війна майже завжди супроводжується значними людськими та матеріальними втратами. Руйнуються міста і культурні пам'ятки, гинуть люди, знижується рівень економічного розвитку держав, виникають гуманітарні кризи. Особливо тяжкими наслідки воєн є для цивільного населення, яке змушене переживати втрати, переселення та складні соціальні умови.

Водночас у воєнний час проявляються й такі важливі людські якості, як мужність, патріотизм, відповідальність за долю своєї держави, готовність захищати свободу та незалежність Батьківщини. Саме ці риси формують образи героїв, які залишаються в історичній пам'яті народу. Історія зберігає багато прикладів самопожертви та відданості, що викликають повагу й формують у молодого покоління почуття національної гідності.

На противагу цінностям війни існують цінності миру. Мир є основою стабільного розвитку суспільства, умовою для розвитку культури, науки, освіти,

економіки та міжнародної співпраці. У періоди миру держави мають можливість спрямовувати ресурси на розвиток інфраструктури, підвищення рівня життя населення, створення нових технологій та культурних досягнень.

Сучасний світ дедалі більше усвідомлює важливість мирного співіснування народів. Міжнародні організації, дипломатичні інституції та міждержавна співпраця спрямовані на запобігання конфліктам і підтримання стабільності у світі. Саме тому важливим завданням історичної освіти є формування в учнів розуміння цінності миру, толерантності, взаємоповаги та відповідальності за майбутнє людства.

Педагогічне значення вивчення теми

Розгляд теми «Цінності миру vs цінності війни» на уроках історії сприяє формуванню в учнів історичної свідомості, розвитку критичного мислення та усвідомлення причин і наслідків історичних подій. Учні вчаться аналізувати інформацію, порівнювати історичні процеси та робити обґрунтовані висновки.

Крім того, ця тема має важливе виховне значення. Вона допомагає формувати гуманістичні цінності, повагу до людського життя, розуміння значення миру та необхідності відповідального ставлення до суспільних процесів.

Методичні підходи до вивчення теми на уроках історії

Для ефективного засвоєння учнями цієї теми доцільно використовувати різноманітні педагогічні методи та форми роботи.

1. Дискусійні методи навчання

Учитель може запропонувати учням обговорити питання: – Чому війни виникали в різні історичні епохи? – Чи можна було уникнути деяких історичних конфліктів? – Чому мир вважається найвищою цінністю для людства?

Такі дискусії сприяють розвитку комунікативних навичок, уміння аргументувати власну позицію та поважати думку інших.

2. Метод порівняльного аналізу

Учні можуть порівнювати різні історичні періоди: життя суспільства в умовах миру та під час війни. Наприклад, аналізувати економічний, культурний та соціальний розвиток держав у різні історичні епохи.

Такі завдання допомагають учням глибше усвідомити вплив історичних подій на розвиток суспільства.

3. Робота з історичними джерелами

Важливим елементом навчання є аналіз історичних документів, спогадів очевидців, листів воєнного часу або уривків із мемуарів.

Робота з джерелами допомагає учням відчути емоційний вимір історичних подій та сформувати власне ставлення до них.

4. Проєктна діяльність

Учні можуть виконувати мініпроєкти на теми: – «Мир у світовій історії» – «Історичні уроки воєнних конфліктів» – «Роль дипломатії у збереженні миру»

Проєктна діяльність сприяє розвитку дослідницьких навичок, самостійності та творчого мислення.

5. Творчі завдання

Учитель може запропонувати учням написати есе, створити презентацію або плакат на тему «Мир як найвища цінність людства». Такі завдання формують особистісне ставлення до історичних подій та сприяють розвитку креативності.

6. Метод ситуаційного моделювання

Під час уроку можна змоделювати історичну або сучасну ситуацію міжнародного конфлікту та запропонувати учням знайти можливі мирні способи його вирішення. Це можуть бути дипломатичні переговори, міжнародне посередництво або укладання договорів.

Такі вправи допомагають учням зрозуміти важливість дипломатії та міжнародного співробітництва.

Висновки. Отже, вивчення теми «Цінності миру vs цінності війни» має важливе освітнє та виховне значення. Аналіз історичних подій допомагає учням усвідомити складність суспільних процесів, зрозуміти причини воєнних конфліктів та значення мирного співіснування народів.

Використання інтерактивних методів навчання сприяє формуванню в учнів критичного мислення, громадянської відповідальності та гуманістичних цінностей. Саме через осмислення історичного досвіду молоде покоління може зробити висновок про те, що мир, взаємоповага та співпраця між народами є основою стабільного розвитку сучасного світу.

Додаток 1

Історична пам’ятка

Історична пам’ять – це сукупність уявлень суспільства про своє минуле, яка формується через родинні розповіді, освіту, медіа, музеї та державну політику.

Вона не є об’єктивною історією, а символічною репрезентацією, що допомагає спільноті самоідентифікуватися. Культура пам’яті – це система шанування героїв, збереження пам’яток та осмислення історичних подій.

Формування історичної пам’яті (інструменти):

Державна політика: встановлення свят, пам’ятних днів, спорудження пам’ятників, робота архівів та бібліотек.

Освіта та культура: підручники, фільми, література, музеї.

Усна історія: свідчення очевидців, спогади, що передаються з покоління в покоління.

Культура пам’яті (суть):

Це свідоме ставлення до минулого, що включає вшанування загиблих, повагу до історичних постатей та критичне осмислення історичних травм.

Вона базується на нормах і цінностях, які визначають, що і як народ памятає.

Ключові особливості:

Суб’єктивність: різні спільноти можуть мати різне бачення «історичної правди», орієнтуючись на друзів та ворогів (свої/чужі).

Функція: об’єднує народ, формує національну свідомість, але іноді створює міфи.

Історична пам’ять є фундаментом для формування культури пам’яті, що забезпечує тяглість поколінь та національну ідентичність.

Біологічна теорія походження держави розглядає суспільство та державу як специфічну подобу біологічного організму.

Основні ідеї цієї теорії:

Держава – це організм: Як і жива істота, держава народжується, росте, старіє та вмирає.

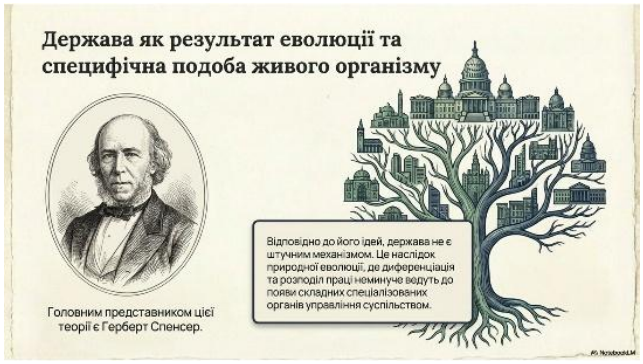
Структурна подібність: Уряд виконує функцію «мозку», нижчі класи та селяни – це «ноги» або «травна система», а дороги й зв’язок – це «нервова система».

Природний відбір: Держави конкурують між собою, і в ході війни чи експансії виживають сильніші («соціальний дарвінізм»).

Головним представником теорії є Герберт Спенсер. Він вважав, що держава є результатом еволюції, де диференціація (розподіл праці) веде до появи складних органів управління

Додаток 2

Співавтор Савчук Ганна Володимирівна

Мовний код історії: еволюція писемності в цифрову епоху

Сьогодні ми хочемо вас познайомити з еволюцією письма.

В стародавні часи починалося все з піктографічного письма. Це картинне або рисункове письмо у вигляді наскальних зображень де кожен символ має величезний зміст.

Так могли називатись дії, назви предметів ознак. Вони намагалися це писати

наскальними зображеннями. Один малюнок = одна історія.

Наступним етапом в еволюції письма було ідеографічне письмо – це письмо за допомогою ідеограм. Система графічних форм де одним знаком позначали ціле слово (ніж і вовк – піти на полювання)

Наступним етапом розвитку з'явилося складове письмо – письмо в якому знаками позначалися склади, єгипетські ієрогліфи. Поруч з'явилося письмо кіпу – його ще називають Перуанським письмом, в якому інформація передавалася кольором і кількості вузликів на мотузці.

Наступним етапом було буквенно-звукове письмо. Письмо, в якому знаки означають звуки за допомогою графічних знаків цього письма можно передавати людську мову.

А от перший алфавіт з'явився в 11 столітті до нашої ери. Створення функціями першого алфавіту. Це був прообраз багатьох алфавітів світу.

Почали писати на таких пергаментах.

Також діти, існував давньогрецький алфавіт. Він дуже простий але виразний. Побудований за допомогою ліній, що утворюють геометричні форми (квадрат, прямокутник, круг).

Латиниця і самим найважливішим етапом у створенні мови з'явилась латиниця. Найдавніший почерк латинського письма носить назву – капітальне письмо. Написи виконувались на папірусі і пергаментах. На папірусі писали простим пером, а на пергаменті – гусячим. А на кам'яних плитах букви висікалися. І наразі до сьогодення лікарі та професори вивчають та працюють виключно з латиницею.

Наступним етапом писемності стала кирилиця. Це абеткова система письма в країнах східної Європи, північної Європи та центральної Азії. Одна з двох

абеток староцерковнослов'янської мови, що лягла в основу алфавітів на десятки різних мов світу. Творцями кирилиць стали слов'янські просветителі браття Кирило та Мефодій. Абетка отримала назву на честь Кирила, що підкреслює внесок братів у започаткування слов'янської писемності. Кирилиця стала основою для писемності в Україні.

Гра "Впізнай предка": Покажіть учням літеру "А" та її вигляд у давньоруському письмі (Устав). Запитайте: "Чи впізнали б ви її в тексті 1000 років тому?"

Трошки пізніше з’явився термін «курсив» в перекладі з латини – похилий. Його літери значно спростилися, а одже значно легше стало читати курсивом. Тобто діти ви бачите як починалась ця еволюція, а тепер ми бачимо що завдяки літерам люди можуть читати та навчатися грамоті.

Еволюція швидкості:

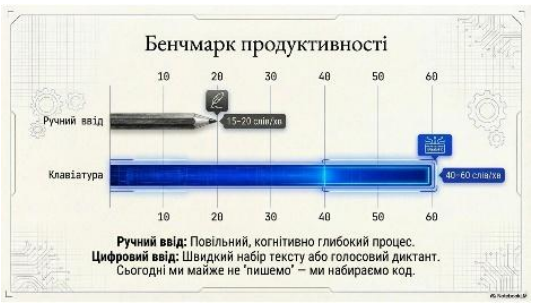
Писати було важко, одна помилка – і треба переписувати все. Аби не переписувати багато тексту, люди почали шукати альтернативу. Так з’явилась перша Друкарська машинка: Перший крок до автоматизації. Перша успішна друкарська машинка з’явилась 23 червня 1868 року. Запатентував Крістофер Латем. Перші моделі друкували лише великими літерами, мали алфавітне розташування клавіш. Потрібна була неабияка сила пальців! Завдяки цьому почали друкувати перші підручники та книги.

Після чого з’явились перші комп’ютери. Сьогодні ми майже не "пишемо" в класичному розумінні, ми набираємо текст або навіть диктуємо його голосом.

Середній учень пише ручкою 15–20 слів за хвилину, а на клавіатурі може набрати 40–60.

Комп’ютери і інтернет дозволили працювати з великими обсягами інформації та забезпечили мультимедійність і інтерактивність письма.

Смартфони, планшети та електронні книги зробили писемність мобільною та інтерактивною, змінюючи спосіб спілкування.

Емодзі, меми, голосовий і рукописний ввод розширюють традиційні способи комунікації в цифровому середовищі.

Сучасні технології спонукають до постійної адаптації традиційних систем письма для цифрової епохи.

А зараз для вас завдання. Перед вами є порожні плакати з відповідними написами і поруч з вами заплутані картки. Вам треба знайти свій малюнок відповідно до напису і прикріпити його до плакату.

"Літописці": Мають написати речення "Українська мова – це код нашої нації" на папері якомога красивіше.

"Блогери": Мають набрати це ж речення на планшеті чи комп'ютері, змінивши шрифт, колір та додавши емодзі UA.

Висновок: Порівняйте час та результат. Блогери впораються швидше, але робота Літописців – це мистецтво.

Домашнє завдання (на вибір)

Для "істориків": Спробувати написати коротке повідомлення малюнками (як у печерні часи), а друзі мають його розшифрувати.

Для "айтішників": Порахувати, скільки разів за день ви писали ручкою, а скільки – торкалися клавіатури чи екрана.

Богашко О. Л.,
канд. екон. наук, доцент,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
bohashko.o@udpu.edu.ua

Богашко І. О.,
здобувачка вищої освіти,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
23fif.i.bohashko@std.udu.edu.ua

СОЦІУМ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ МІЖНАРОДНОЇ СПІЛЬНОТИ: ІДЕНТИЧНІСТЬ І ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ

Анотація. У науковому дослідженні здійснено спробу осмислити український соціум не лише як об'єкт впливу міжнародної політики, а як самостійного її учасника. Основну увагу зосереджено на взаємозв'язку між національною ідентичністю та формуванням національних інтересів. Показано, що ідентичність відіграє визначальну роль у згуртуванні суспільства та окресленні стратегічних орієнтирів держави. Обґрунтовано, що саме вона задає рамки сприйняття національних інтересів і водночас впливає на те, як Україну бачать у світі. Окремо розглянуто вплив громадянського суспільства та публічного дискурсу на вироблення зовнішньополітичного курсу. Наголошено, що сучасні виклики безпеці, передусім війна, істотно змінили характер ідентичності, посиливши відчуття єдності та суб'єктності українського суспільства. У підсумку зроблено висновок про поступове утвердження України як повноцінного учасника міжнародних відносин.

Ключові слова: український соціум; національна ідентичність; національні інтереси; міжнародна спільнота; зовнішня політика; громадянське суспільство; міжнародний імідж; дискурс.

Abstract. The article attempts to reconsider Ukrainian society not merely as an object of international politics, but as an active participant in it. It focuses on the relationship between national identity and the formation of national interests. The study shows that identity plays a crucial role in social cohesion and in defining the state's strategic priorities. It is argued that identity shapes how national interests are understood and, at the same time, influences how Ukraine is perceived internationally. Particular attention is paid to the role of civil society and public discourse in shaping foreign policy. The paper emphasizes that current security challenges, especially the war, have significantly transformed identity, strengthening both unity and the agency of Ukrainian society. It concludes that Ukraine is gradually establishing itself as a full-fledged actor in international relations.

Keywords: Ukrainian society; national identity; national interests; international community; foreign policy; civil society; international image; discourse.

Сучасні міжнародні відносини дедалі менше зводяться лише до взаємодії держав як формальних інститутів. Усе помітнішою стає роль суспільств, їхніх цінностей і уявлень про себе. У цьому контексті Україна є показовим прикладом

того, як соціум може поступово перетворюватися з об’єкта впливу на активного учасника міжнародних процесів. Українське суспільство формується в умовах тривалих трансформацій – політичних, соціальних і безпекових. Саме ці обставини змушують по-новому осмислювати як власну ідентичність, так і місце держави у світі. Тому питання про те, як український соціум вибудовує свою суб’єктність на міжнародній арені, набуває не лише теоретичного, а й практичного значення. Саме поняття «міжнародної спільноти» є доволі умовним. Його складно звести до чіткої структури або інституції. Швидше йдеться про сукупність акторів, яких об’єднують спільні уявлення про норми, цінності та допустиму поведінку. У такому розумінні соціум держави стає не пасивним елементом, а повноцінним учасником формування цих уявлень.

Мета наукового дослідження – проаналізувати, як український соціум формує власну ідентичність і національні інтереси та яку роль це відіграє в його становленні як суб’єкта міжнародної спільноти. Під час підготовки рукопису для мовного редагування та перекладу було використано ChatGPT [8]. Автори перевірили та затвердили остаточну версію статті.

Традиційно міжнародні відносини розглядалися крізь призму державоцентричного підходу, де головними акторами виступали саме держави [1]. Проте сучасні дослідження дедалі частіше звертають увагу на нематеріальні чинники – ідентичність, цінності, ідеї. Саме на цьому акцентує конструктивістський підхід. Згідно з ним, поведінка учасників визначається не лише матеріальними інтересами, а й тим, як вони себе сприймають і як їх сприймають інші. У цьому сенсі міжнародна спільнота формується через взаємне визнання та поділювані норми, а не лише через формальні інституції.

Окремо варто звернути увагу на те, що ідентичність не є сталою. Вона формується і змінюється в процесі взаємодії різних учасників – політичних еліт, медіа, громадянського суспільства. Це означає, що вона чутливо реагує на історичні події та соціальні зміни.

Для України питання ідентичності має особливе значення. Воно пов’язане не лише з культурою чи історією, а й із політичним вибором і зовнішньополітичними орієнтаціями. Національна ідентичність фактично визначає, що саме суспільство вважає важливим, а отже – які інтереси воно підтримує. Через це вона стає основою формування національних інтересів і водночас впливає на зовнішню політику держави. В українському випадку цей процес тривалий час ускладнювався регіональними відмінностями та різними історичними досвідами. Проте поступово відбувається зближення цих позицій і формування більш цілісного бачення.

Останні події, пов’язані з війною, суттєво прискорили цей процес. Спільний досвід загрози та необхідність протидії їй стали важливим фактором консолідації

суспільства. У результаті ідентичність почала формуватися не лише через культурні маркери, а й через спільну відповідальність і солідарність. В таблиці 1 можемо побачити, як змінювалося українське суспільство від моменту здобуття незалежності й до сьогодні. Особливий акцент зроблено на зв'язку між історичними подіями та внутрішніми відчуттями суспільства. Адже саме через пережитий досвід – від періодів невизначеності до моментів єдності – формувалися ідентичність, активність і розуміння національних інтересів.

Таблиця 1

Еволюція українського соціуму як суб'єкта міжнародних відносин

Період	Історичний контекст	Стан соціуму	Як формувалися інтереси	Роль України у світі
1991–2003	Після здобуття незалежності країна шукає свій шлях	Суспільство ще не дуже згуртоване, багато різних поглядів	Переважно під впливом політичних еліт і радянської спадщини	Україну частіше сприймають як об'єкт зовнішнього впливу
2004–2009	Помаранчева революція пробуджує активність	Люди починають відчувати свою силу	Через масові протести і публічні дискусії	Україна починає заявляти про себе більш самостійно
2010–2013	Період політичних коливань і розчарувань	Активність частково спадає	Значною мірою через державні інституції	Роль України залишається обмеженою
2014–2019	Революція Гідності та початок війни	Суспільство різко згуртовується	Через волонтерство, самоорганізацію, нові смисли	Україна стає помітнішою і активнішою у світі
2020–2021	Пандемія і постійні виклики	Суспільство вчиться жити в умовах нестабільності	Поєднання державної політики і громадської участі	Україна поступово зміцнює свої позиції
2022–2023	Повномасштабна війна	Максимальна єдність і мобілізація	Через спільний досвід боротьби і взаємодопомогу	Україна стає символом опору і важливим глобальним голосом
2024–дотепер	Тривала війна і міжнародна підтримка	Суспільство вже більш організоване і стійке	Через стратегічне мислення і спільний запит	Україна дедалі більше впливає на міжнародний порядок денний

Джерело: сформовано авторами

Формування національних інтересів не є одномоментним або лінійним процесом. Це радше результат складної взаємодії різних учасників – державних інституцій, політичних еліт і громадянського суспільства. В українських реаліях цей процес набуває особливого змісту, адже на нього впливають як історичний досвід, так і постколоніальна спадщина, а також актуальні безпекові виклики.

Важливе місце у цьому процесі посідає політичний дискурс. Саме через нього окреслюються межі того, що вважається національним інтересом. Як зауважує А. Яблуновський, дискурсивні практики фактично формують уявлення про ідентичність, а разом із нею – і про пріоритети держави [6]. Політичні заяви, медіа та освітній простір не просто відображають ці пріоритети, а й активно їх формують, задаючи рамку суспільного сприйняття.

Водночас не менш важливим є інституційний вимір. Національні інтереси закріплюються у стратегічних документах – від безпекових доктрин до зовнішньополітичних стратегій. Саме в них відображається певний компроміс між різними групами впливу, що існують у суспільстві.

Окремо варто підкреслити роль громадянського суспільства. Воно не обмежується пасивним сприйняттям державної політики, а активно впливає на її формування – через публічні дискусії, громадські ініціативи та участь у політичному процесі. Особливо це стало помітно в умовах криз, коли рівень суспільної мобілізації суттєво зріс. Останні роки показали, що громадянське суспільство в Україні стало не просто важливим елементом внутрішнього життя, а й помітним актором на міжнародній арені. Його роль суттєво зросла після подій Революції Гідності і ще більше – в умовах повномасштабної війни.

Волонтерські ініціативи, діяльність правозахисних організацій і незалежних медіа не лише підтримують державу, а й формують її образ у світі. Як зазначають О. Щурко та М. Голик, сприйняття країни значною мірою залежить від того, наскільки її суспільство демонструє згуртованість і відданість демократичним цінностям [5]. Водночас громадянське суспільство виконує ще одну важливу функцію – комунікаційну. Через участь у міжнародних заходах, співпрацю з іноземними організаціями та інформаційні кампанії українці безпосередньо доносять свою позицію до світової спільноти.

Таким чином, соціум у сучасній Україні виступає не лише як підтримка державної політики, а як її співтворець, який здатен впливати на міжнародний порядок денний.

Повномасштабна війна стала переломним моментом для українського суспільства. Вона не лише загострила питання безпеки, а й змусила переосмислити багато базових речей – від цінностей до стратегічних орієнтирів.

Як відзначає Ю. Руденко, процеси реінтеграції суспільства значною мірою пов’язані з усвідомленням спільних загроз і формуванням колективної ідентичності [2]. Саме війна стала тим фактором, який значною мірою зменшив внутрішні розбіжності та посилив відчуття єдності.

Разом з тим, не можна ігнорувати й інший аспект. Як підкреслює Л. Сафонік, ідентичність у кризових умовах може бути як джерелом згуртованості, так і потенційною основою конфліктів [3]. Однак у випадку

України переважає саме консолідаційний ефект, що свідчить про здатність суспільства адаптуватися до складних умов.

На міжнародному рівні ці процеси також мають значення. Україна стала більш помітною, а її суспільство – своєрідним символом опору та відданості демократичним цінностям. Тривалий час Україну сприймали радше як об'єкт міжнародної політики, особливо в контексті впливу великих держав. Однак поступово ця ситуація змінюється.

Сьогодні дедалі більше підстав говорити про Україну як про суб'єкта міжнародних відносин. Як зазначає Т. Ліндберг, суб'єктність визначається не лише формальним суверенітетом, а й здатністю впливати на міжнародні процеси [7]. У цьому сенсі Україна поступово посилює свої позиції – через дипломатію, участь у міжнародних інституціях і формування партнерських коаліцій.

Важливу роль у цьому відіграє саме соціум. Він не лише легітимізує політичні рішення, а й формує запит на певний зовнішньополітичний курс. Високий рівень мобілізації суспільства, його активність і готовність до самопожертви суттєво підсилюють позиції держави на міжнародній арені.

Отже, український соціум сьогодні дедалі чіткіше проявляє себе як самостійний учасник міжнародних процесів. Він не лише формує власну ідентичність, а й активно впливає на визначення національних інтересів. Ідентичність у цьому контексті виступає ключовим чинником – саме вона забезпечує внутрішню єдність і водночас визначає, як Україна позиціонує себе у світі. Формування національних інтересів відбувається через взаємодію різних механізмів – від політичного дискурсу до діяльності громадянського суспільства.

Війна стала потужним поштовхом до цих змін, посиливши згуртованість суспільства та його роль у політичних процесах. У результаті Україна поступово переходить від статусу об'єкта до повноцінного суб'єкта міжнародних відносин. У цьому процесі саме соціум відіграє визначальну роль – як носій ідентичності, як джерело національних інтересів і як активний учасник формування міжнародного порядку денного.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богашко О. Л., Богашко І. О. Міжнародний маркетинг українських компаній у новій геоекономічній реальності. Сучасні технології маркетингу : матеріали II Всеукраїнської наук.-практ. конф.; 13 травня 2025 р., м. Луцьк / упоряд., відп. ред. проф. В. С. Рейкін. Луцьк : Вежа-Друк, 2025. С. 108–112. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/18468 (дата звернення: 17.03.2026).
2. Руденко Ю. Ю. Національна ідентичність як підґрунтя формування національних інтересів у контексті реінтеграції українського соціуму. Політикус. 2025. № 1. С. 88-93. URL: http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/22404/1/Rudenko%20Yuliia%20Yuryivna.pdf (дата звернення: 17.03.2026).

3. Сафонік Л. М. Ідентичність та її роль у культурно-соціальних конфліктах в умовах сучасного цивілізаційного процесу. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки. 2025. № 97. С. 122–132. URL: https://eprints.zu.edu.ua/44108/1/15.pdf (дата звернення: 17.03.2026).
4. Цирфа Ю. А. Зовнішньополітична ідентичність України в контексті подолання відцентрових тенденцій розвитку соціуму. Регіональні студії : науковий збірник / за ред. М. М. Палінчака, Ю. О. Остапця, В. М. Бокоча та ін. 2019. Вип. 19. С. 79–83. URL: http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/19/16.pdf (дата звернення: 17.03.2026).
5. Щурко О. М., Голик М. М. Національна ідентичність як чинник формування міжнародного образу держави. Політикус. 2020. № 6. С. 68–72. URL: http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/10654/1/Shchurko%2c%20Holyk.pdf (дата звернення: 17.03.2026).
6. Яблуновський А. Національна ідентичність як дискурсивне утворення: основні суб'єкти конструювання. Грані : науково-теоретичний альманах. 2025. Т. 28, № 5. С. 18–37. DOI: https://doi.org/10.15421/172594.
7. Lindberg T. Making Sense of the "International Community". New York : Council on Foreign Relations, 2014. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/177688/IIGG_WorkingPaper14_Lindberg.pdf (accessed: 17.03.2026).
8. OpenAI. ChatGPT (GPT-4) [велика мовна модель]. 2026. URL: https://chat.openai.com/ (дата звернення: 17.03.2026).

Богданович Г. О.,
аспірантка Інституту соціальної та політичної психології
Національної академії педагогічних наук України,
м .Київ, Україна,
bogdanovychanna@gmail.com,
https://orcid.org/0009–0007–4416–687X

НЕДОВІРА ЯК АДАПТИВНИЙ РЕСУРС ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Анотація. У статті розглянуто недовіру як самостійний соціально-психологічний феномен, що набуває особливого значення в умовах соціальної невизначеності. Проаналізовано її основні функції на суспільному та індивідуально-психологічному рівнях, а також визначено умови, за яких вона трансформується з деструктивного явища в ресурс самозбереження та регуляції поведінки особистості. Запропоновано поняття адаптивного потенціалу недовіри (АПН), який визначається як сукупність особистісних ресурсів, спрямованих на збереження психологічного благополуччя в умовах невизначеного або нового соціального середовища. Обґрунтовано, що за оптимального рівня вираженості недовіра виступає необхідним інструментом психологічної саморегуляції, тоді як її надмірна генералізація набуває дезадаптивного характеру.

Ключові слова: недовіра; довіра; соціальна невизначеність; адаптивний потенціал.

Abstract. The article conceptualizes distrust as an independent socio-psychological phenomenon that gains particular significance under conditions of social uncertainty. Its main functions at both the societal and individual-psychological levels are analyzed, and the conditions under which distrust transforms from a destructive phenomenon into a resource for self-preservation and behavioral regulation are identified. The concept of the adaptive potential of distrust (APD) is introduced and defined as a set of personal resources aimed at maintaining psychological well-being in uncertain or novel social environments. It is argued that, at an optimal level of expression, distrust functions as an essential mechanism of psychological self-regulation, whereas its excessive generalization leads to maladaptive outcomes.

Keywords: distrust; trust; social uncertainty; adaptive potential.

В умовах наростаючої соціальної невизначеності феномен недовіри набуває нового теоретичного і практичного значення. Будучи складним і багатогранним конструктом, недовіра охоплює суспільно–політичну, економічну, комерційну та інформаційну сфери й є невіддільною складовою міжособистісних стосунків.

Вивченню недовіри присвячено чимало наукових праць (T. Govier [6]; R.J. Lewicki [7, 11]; Marsh S [15]; D.H. McKnight [17]; В. Кравченко [9]), проте зазвичай цей феномен аналізують крізь призму категорій довіри. Довіру трактують як психологічний стан, що виникає в умовах невизначеності та ризику й ґрунтується на оптимістичних очікуваннях щодо намірів іншої сторони взаємодії. Недовіра також формується в умовах невизначеності щодо мотивації партнера, проте характеризується негативними очікуваннями та впевненістю в тому, що його наміри і дії можуть становити загрозу власним інтересам суб'єкта, а також прагненням захистити себе від можливих негативних наслідків [11; 19].

Традиційно довіра вважається основою соціальної взаємодії, сприяє кооперації та виступає ключовою передумовою формування й відтворення соціального капіталу, а також ефективного функціонування як міжособистісних відносин, так і суспільних інститутів. Недовіра, в свою чергу, розглядалася як її дефіцит або діаметральна протилежність. Однак у сучасних дослідженнях дедалі частіше проблематизується концепт «безумовної довіри», а недовіра осмислюється в її амбівалентності – як явище, що може мати як деструктивні, так і адаптивні наслідки. Протягом останніх двох десятиліть недовіра починає розглядатися як самостійний конструкт із власною психологічною логікою, функціями та механізмами [9, 12, 17]. Новітні підходи розглядають недовіру як дієвий механізм мінімізації ризиків в умовах невизначеності [7, 11].

Особливої актуальності таке переосмислення набуває в умовах кризових соціальних трансформацій. Для сучасного українського соціуму, що перебуває в

епіцентрі воєнного конфлікту та інтенсивних інформаційних маніпуляцій, соціальна й екзистенційна невизначеність постає не просто фоном, а безпосередньою реальністю існування. За таких обставин недовіра постає як раціональна відповідь на виклики реальності: вона активує захисні механізми особистості, забезпечуючи необхідну дистанцію для аналізу ризиків та запобігаючи деструктивному впливу ворожого контенту.

Сучасні дослідження переконливо демонструють, що довіра та недовіра є не протилежними полюсами єдиної шкали, а самостійними, відносно незалежними феноменами з різними когнітивними, емоційними та соціальними детермінантами [8, 11, 12, 16, 20]. Двовимірна модель Lewicki et al. [11] показує, що вони можуть співіснувати одночасно, породжуючи амбівалентні стани відносин, за яких суб'єкт водночас покладається на партнера в одних аспектах і остерігається його в інших. Недовіра має власну психологічну природу: вона пов'язана з сильнішими негативними емоціями (настороженість, цинізм, страх), активізує аналітичний стиль мислення і є переважно продуктом соціалізації, тоді як схильність до довіри значною мірою визначається спадковістю [18, 19, 21].

Аналіз досліджень, спрямованих на вивчення недовіри як самостійного феномену, дозволяє виділити її основні функції на двох рівнях – суспільному та індивідуально–психологічному.

На загальносуспільному рівні недовіра виконує такі взаємопов'язані функції:

1. Регулятивно-мобілізаційна – відображає рівень суспільного незадоволення інститутами, стимулює пошук ефективніших механізмів їх функціонування та мобілізує громадянську активність, виступаючи індикатором готовності до змін [1, 2].
2. Оновлення соціального капіталу – сприяє відмові від ненадійних зв'язків і формуванню нових, більш надійних соціальних контактів [10].
3. Історична (темпоральна) – закріплює вплив негативного досвіду минулого на поведінкові стратегії в теперішньому [13].
4. Інтегративна – в умовах спільної загрози сприяє згуртуванню соціальних груп і посиленню солідарності [14].
5. Функція розвитку правової культури – критичне ставлення до інститутів влади стимулює підвищення громадянської компетентності та правової свідомості населення [10].
6. На індивідуально-психологічному рівні недовіра виконує такі функції:
7. Захисна – знижує ризики в умовах невизначеності та забезпечує дистанціювання від потенційно загрозливих або небажаних впливів [1, 11].

8. Самозахисна (егозахисна) – сприяє уникненню розчарування та збереженню цілісності «Я» і групової ідентичності, підтримуючи відчуття відокремленості від інших [4].
9. Критично–аналітична – формує здатність до виваженого аналізу соціальної реальності та співвідношення очікуваного і фактичного [3].
10. Збереження психічної цілісності – захищає внутрішній простір особистості від інформаційного тиску та маніпуляцій [5].

Разом із тим надмірна недовіра може виконувати дезадаптивну функцію, ускладнюючи міжособистісну взаємодію. Дослідники фіксують такі ризики: закритість і вдавана поведінка, емоційна напруженість, зниження продуктивності у груповій та професійній діяльності, труднощі у розвитку близьких стосунків, самоізоляція та неможливість отримати соціальну підтримку [6].

Попри окреслену функціональну багатовимірність недовіри, недостатньо дослідженим залишається питання механізмів, через які вона трансформується з потенційно деструктивного феномену в адаптивний ресурс особистості в умовах соціальної невизначеності.

Недовіра виникає в умовах невизначеності, вразливості та ризику – там, де неможливо передбачити поведінку партнера по взаємодії або здійснювати контроль над її наслідками. В кожній окремій ситуації суб'єкт оцінює надійність партнера на підставі низки факторів: власного досвіду, досвіду інших осіб, репутації, інформації у медіа, приналежності до соціальної спільноти, зовнішнього вигляду та манер поведінки. У ситуаціях підвищеної нестабільності, інформаційної перенасиченості та зниження інституційної довіри недовіра перестає бути лише індивідуальною установкою і постає як необхідний елемент орієнтації в складному соціальному середовищі.

Адаптивний потенціал недовіри значною мірою визначається контекстом соціальної невизначеності, яка задає специфіку її проявів. У цьому зв'язку принципово важливо розрізняти два типи недовіри – ситуативну та диспозиційну, – які відрізняються за механізмами формування, стійкістю та функціональними наслідками.

Ситуативна недовіра є тимчасовою і виникає у конкретних обставинах: при входженні в нові відносини, у стресових умовах або в ситуаціях високої невизначеності. В іноземних дослідженнях вона позначається терміном untrust – як проміжний стан між довірою та недовірою [15]. Така недовіра дозволяє гнучко регулювати поведінку залежно від контексту, адаптивно знижувати ризики взаємодії і не має глибоких негативних наслідків для життєдіяльності суб'єкта.

Стійка (диспозиційна) недовіра є сталою особистісною диспозицією, що проявляється у більшості ситуацій соціальної взаємодії та закріплюється як

узагальнена установка недовіри до світу. Вона формує загальну схильність критично оцінювати інших, передбачати потенційні загрози або маніпуляції і слугує внутрішнім механізмом самозахисту. За помірної вираженості диспозиційна недовіра є складовою адаптаційного потенціалу особистості; однак у надмірній формі вона ризикує перетворитися на генералізовану установку, що ускладнює будь-яку соціальну взаємодію.

Адаптаційний потенціал недовіри (АПН) – це сукупність адаптивних особистісних ресурсів, спрямованих на збереження психологічного та фізичного благополуччя індивіда в ситуаціях міжособистісної взаємодії. АПН забезпечує захист меж соціально-психологічного простору особистості, знижує вразливість до небажаного соціального впливу та сприяє протидії маніпуляціям і обману. Актуалізація АПН відбувається переважно в умовах невизначеності, новизни або взаємодії з незнайомим соціальним середовищем і може розглядатися як механізм психологічного захисту, що виконує регулятивну функцію, спрямовану на оптимізацію активності індивіда та підтримання суб'єктивного відчуття психологічної безпеки.

Виділяємо основні складові адаптаційного потенціалу недовіри:

1. Захисна складова – є механізмом психологічного захисту від небажаного соціального впливу, прямих загроз зловживання довірою (шахрайство, маніпуляції) та загроз інформаційно-психологічній безпеці.
2. Самозберігальна складова – сприяє збереженню суб'єктивного відчуття безпеки та цілісності «Я».
3. Регулятивно-контролююча складова – дозволяє контролювати ступінь близькості взаємодії, зміст і обсяг переданої інформації, а також вимагати підтвердження намірів інших осіб.
4. Автономна складова – підтримує саморегуляцію, здатність відстоювати власні права, самостійно приймати рішення, проявляти незалежність та асертивність.
5. Когнітивна складова – активізує критичне мислення щодо інформації від інших людей, медіа, інтернет-ресурсів, сприяє оцінці її достовірності та запобіганню маніпуляціям. В умовах військової агресії та інтенсивних інформаційних маніпуляцій ця складова набуває особливого значення: недовіра виконує роль специфічного фільтру, крізь який оцінюється зовнішня інформація, захищаючи індивіда від деструктивного інформаційного впливу на свідомість.
6. Прогностична складова – забезпечує передбачення потенційної небезпеки, зважування ризиків та можливих наслідків взаємодії під час прийняття рішень.
7. Фільтраційна складова – виконує роль соціально–психологічного фільтра, що дозволяє диференціювати коло близького оточення за критеріями надійності та безпеки («свій – чужий»).

Недовіра є важливим психологічним ресурсом підтримання благополуччя індивіда в ситуаціях соціальної взаємодії. В умовах невизначеного або нового соціального середовища вона сприяє збереженню меж соціально-психологічного простору особистості, критичному сприйняттю реклами, медіа та політичних меседжів, формуванню власної громадянської позиції та захисту від фінансових і психологічних маніпуляцій. У професійній діяльності оптимальний рівень недовіри створює умови для здорової конкуренції та стимулює відповідальність.

Таким чином, недовіра є складним соціально-психологічним феноменом, адаптивний потенціал якого реалізується на індивідуальному, міжособистісному та суспільному рівнях. Аналіз її функцій свідчить про те, що за оптимального рівня вираженості недовіра виступає не перешкодою, а необхідним інструментом психологічної саморегуляції – особливо в умовах соціальної невизначеності, інформаційних маніпуляцій та кризових трансформацій. Розрізнення ситуативної та диспозиційної недовіри дозволяє точніше окреслити межу між її проадаптивними і дезадаптивними проявами: перша забезпечує гнучке реагування на конкретні ризики, тоді як друга за помірної вираженості формує стійкий внутрішній механізм самозахисту. Водночас надмірна генералізована недовіра здатна блокувати соціальну взаємодію і перетворюватися на джерело дезадаптації. Перспективи подальших досліджень пов’язані з вивченням індивідуальних і соціокультурних чинників, що визначають оптимальний баланс між довірою та недовірою в умовах тривалої соціальної нестабільності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Стеценко Т. Функції довіри та недовіри у складі соціального капіталу. Соціальні виміри суспільства. 2013. Вип. 5. С. 567–578.
2. Супрунець Т. А. Особливості формування і функціонування довіри та недовіри: мисленнєвий аспект. Український соціум. 2015. № 3. С. 48–55. https://doi.org/10.15407/socium2015.03.048
3. Суспільство без довіри / за ред. Є. Головахи, Н. Костенко, С. Макеєвої. Київ : Інститут соціології НАН України, 2014. 338 с.
4. Циганенко Г. В. Довіра в просторі особистості та групової взаємодії: розуміння, тенденції дослідження. Наукові студії із соціальної та політичної психології. 2012. Вип. 30. С. 139–148.
5. Чуйко Г. В., Чаплак Я. В. Міжособистісна довіра як передумова партнерських стосунків між людьми. Психологічний часопис. 2020. Т. 6, № 1. С. 29–39. https://doi.org/10.31108/1.2020.6.1.3
6. Govier T. Distrust as a Practical Problem. Journal of Social Philosophy. 1992. Vol. 23, Issue 1. P. 52–63. https://doi.org/10.1111/j.1467-9833.1992.tb00492.x
7. Guo S.-L., Lumineau F., Lewicki R. J. Revisiting the Foundations of Organizational Distrust. Foundations and Trends in Management. 2017. Vol. 13, No. 1. P. 1–156. https://doi.org/10.1561/1400000030

8. Kang M., Park Y. E. Exploring trust and distrust as conceptually and empirically distinct constructs: Association with symmetrical communication and public engagement across four pairings of trust and distrust. Journal of Public Relations Research. 2017. Vol. 29, № 2-3. P. 114–135. https://doi.org/10.1080/1062726X.2017.1337579
9. Kravchenko V. Distrust as a psychological phenomenon. Психологічні перспективи. 2021. Вип. 38. С. 124–137. https://doi.org/10.29038/2227-1376-2021-38-124-137
10. Lahusen C. Trust and Distrust in Political Institutions: Conceptual and theoretical reassessments. Journal of Political Sociology. 2023. Vol. 1, Issue 1. URL: https://journalofpoliticalsociology.org/article/view/19659
11. Lewicki R. J., McAllister D. J., Bies R. J. Trust and distrust: New relationships and realities. The Academy of Management Review. 1998. Vol. 23, No. 3. P. 438–459. https://doi.org/10.2307/259288
12. Lewicki R., Elgoibar P., Euwema M. The tree of trust: building and repairing trust in organizations. Building Trust and Constructive Conflict Management in Organizations / ed. by P. Elgoibar et al. 2016. P. 93–117. https://doi.org/10.1007/978-3-319-31475-4_6
13. Luhmann N. Trust and Power. Chichester: Wiley, 1979. 210 p.
14. MacDuffie J. P. Inter-organizational trust and the dynamics of distrust. Journal of International Business Studies. 2011. Vol. 42, No. 1. P. 35–47. DOI: https://doi.org/10.1057/jibs.2010.54.
15. Marsh S., Dibben M. Trust, Untrust, Distrust and Mistrust – An Exploration of the Dark(er) Side. Trust in Cyber-societies / ed. by P. Herrmann. 2005. Vol. 3477. P. 17–33. (Lecture Notes in Computer Science). https://doi.org/10.1007/11429760_2
16. Marzec M., Świrska A. Trust and distrust as distinct concepts. A framework for the public sector. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Seria: Administracja i Zarządzanie. 2018. No. 118 (45). P. 45–53. URL: https://www.czasopisma.uws.edu.pl/znadministracja/article/view/361
17. McKnight D. H., Chervany N. L. Trust and distrust definitions: One bite at a time. Trust in Cyber-societies. 2001. No. 2246. P. 27–54. https://doi.org/10.1007/3-540-45547-7_3
18. Min H., Zickar M. J. The Development and Validation of an Interpersonal Distrust Scale. Journal of Business and Psychology. 2022. Vol. 37. P. 115–132. https://doi.org/10.1007/s10869-021-09741-z.
19. Reimann M., Schilke O., Cook K. S. Trust is heritable, whereas distrust is not. Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS). 2017. Vol. 114, No. 27. P. 7007–7012. https://doi.org/10.1073/pnas.1617132114
20. Saunders M. N. K., Dietz G., Thornhill A. Trust and distrust: Polar opposites, or independent but co-existing? Human Relations. 2014. Vol. 67, No. 6. P. 639–665. https://doi.org/10.1177/0018726713500831
21. Schul Y., Mayo R., Burnstein E. The value of distrust. Journal of Experimental Social Psychology. 2008. Vol. 44, Issue 5. P. 1293–1302. https://doi.org/10.1016/j.jesp.2008.05.003

Бойко В. П.,
практичний психолог
Одеської гімназії № 61 Одеської міської ради,
varvaraboyko18@gmail.com

Бойко Н. В.,
вчитель початкових класів
Одеської гімназії № 61 Одеської міської ради,
bojkon500@gmail.com

РОЛЬ ЕМОЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ БАТЬКІВ У ПСИХІЧНОМУ РОЗВИТКУ ДИТИНИ

Анотація. У статті розкрито значення ролі емоційної компетентності батьків як детермінанти психічного розвитку дитини; проаналізовано основні компоненти емоційної компетентності дорослих, обґрунтовано, що рівень розвитку цих якостей у батьків безпосередньо впливає на характер емоційної взаємодії у сім'ї, формування психологічної безпеки дитини та розвиток її особистості; зроблено висновок про те, що розвиток емоційної компетентності батьків є умовою гармонійного психічного розвитку дитини та становлення її як соціально зрілої особистості.

Ключові слова: емоційна компетентність батьків, психічний розвиток дитини, емоційна регуляція, емпатія, сімейне виховання, емоційний клімат сім'ї, самооцінка дитини.

Abstract. The article reveals the importance of parents' emotional competence as a determinant in a child's mental development; analyzes the main components of adults' emotional competence; substantiates that the level of development of these qualities in parents directly affects the nature of emotional interaction in the family, the formation of a child's psychological security, and the development of his or her personality; concludes that the development of parents' emotional competence is a condition for the harmonious mental development of a child and his or her emergence as a socially mature individual.

Keywords: emotional competence of parents, mental development of the child, emotional regulation, empathy, family upbringing, emotional climate of the family, self-esteem of the child.

Емоційна компетентність батьків розглядається як один із ключових факторів, що визначають особливості психічного розвитку дитини. Вона є складним інтегративним утворенням, яке включає систему знань про емоції, уміння розпізнавати та інтерпретувати емоційні стани, здатність регулювати власні переживання та ефективно взаємодіяти з іншими людьми на емоційному рівні. У контексті сімейних взаємин емоційна компетентність батьків набуває особливої значущості, оскільки саме родина є першим соціальним середовищем, у якому відбувається формування емоційної сфери дитини [1].

Психічний розвиток дитини відбувається у процесі взаємодії з дорослими, які виконують функцію посередників між нею та соціальним світом. Батьки не лише забезпечують фізичні умови існування дитини, а й формують емоційний контекст її життєдіяльності. Саме тому якість емоційної взаємодії між батьками та дитиною значною мірою визначає особливості розвитку її особистості. Емоційно чутливі та психологічно зрілі батьки створюють сприятливе середовище для розвитку впевненості, самостійності та емоційної стабільності дитини.

За Л. Деркач, одним із компонентів емоційної компетентності батьків є емоційна усвідомленість. Вона передбачає здатність людини розпізнавати власні емоційні стани, усвідомлювати їх причини та розуміти їхній вплив на поведінку. У ситуації батьківства ця здатність має особливе значення, оскільки дорослі щоденно стикаються з різноманітними емоційними проявами дитини. Реакція батьків на такі прояви може або підтримувати розвиток емоційної саморегуляції дитини, або, навпаки, ускладнювати його [2].

Наголосимо, батьки, які здатні усвідомлювати власні емоції, зазвичай краще контролюють свою поведінку у складних ситуаціях. Наприклад, у випадку дитячих капризів або проявів непослуху вони частіше обирають конструктивні способи реагування, намагаючись зрозуміти причини поведінки дитини. Натомість батьки з низьким рівнем емоційної усвідомленості можуть реагувати імпульсивно, що нерідко призводить до конфліктів та погіршення емоційного клімату в сім'ї.

О. Мельник зазначає, що важливим компонентом емоційної компетентності є емпатія, яка полягає у здатності людини розуміти та співпереживати емоційним станам інших людей. У взаєминах із дитиною емпатія проявляється у чутливості до її переживань, здатності помічати навіть незначні зміни у настрої та своєчасно реагувати на емоційні потреби. Емпатійна взаємодія між батьками та дитиною сприяє формуванню довірливих стосунків і створює основу для розвитку емоційної безпеки, яка є важливою передумовою гармонійного розвитку особистості. Коли дитина відчуває, що її почуття визнаються та приймаються, у неї формується впевненість у тому, що вона може відкрито виражати свої переживання. Це сприяє розвитку здатності до рефлексії, самопізнання та усвідомлення власних емоцій [4].

На нашу думку, складовою емоційної компетентності є також здатність до емоційної регуляції – уміння керувати інтенсивністю та тривалістю емоційних реакцій, а також здатність обирати адекватні способи їх вираження. Для батьків ця здатність має принципове значення, оскільки вони виступають основним прикладом для наслідування у процесі формування емоційної поведінки дитини.

Т. Цуркан зазначає, що діти активно засвоюють моделі поведінки дорослих. Спостерігаючи за тим, як батьки реагують на стресові ситуації, конфлікти або

невдачі, дитина формує власні уявлення про допустимі способи емоційного реагування. Якщо батьки демонструють здатність спокійно обговорювати проблеми, визнавати свої помилки та шукати компроміси, дитина поступово переймає ці моделі поведінки. У цьому контексті важливу роль відіграє емоційне моделювання, яке полягає у передачі певних зразків емоційної поведінки через щоденну взаємодію. Емоційне моделювання відбувається не лише у ситуаціях безпосереднього спілкування з дитиною, але й у взаєминах між самими батьками. Атмосфера взаємної поваги, підтримки та співпраці у сім'ї створює позитивний приклад міжособистісної взаємодії, який дитина засвоює як норму [6].

Ми звертаємо увагу, що особливе значення для психічного розвитку дитини має емоційний клімат сім'ї. Це поняття охоплює загальну атмосферу взаємин між членами родини, рівень емоційної підтримки, довіри та взаєморозуміння. Позитивний емоційний клімат сприяє формуванню у дитини почуття психологічної захищеності, що є важливою умовою її емоційного благополуччя. У сім'ях із позитивним емоційним кліматом дитина має можливість відкрито висловлювати свої почуття, обговорювати труднощі та отримувати підтримку від батьків, що сприяє формуванню емоційної стійкості та здатності ефективно справлятися зі стресовими ситуаціями. Водночас негативний емоційний клімат, який характеризується частими конфліктами, критикою або емоційною дистанцією, може мати несприятливі наслідки для психічного розвитку дитини. У таких умовах дитина може відчувати тривогу, невпевненість або страх висловлювати власні почуття.

Р. Чіп, О. Кормило, Г. Гончаровська наголошують, що суттєвий вплив емоційна компетентність батьків має на формування самооцінки дитини. Самооцінка є важливим компонентом особистісного розвитку, оскільки вона визначає ставлення людини до себе, рівень її впевненості та здатність до самореалізації. У ранньому віці самооцінка значною мірою формується під впливом ставлення батьків. Коли батьки демонструють підтримку, визнають досягнення дитини та заохочують її зусилля, формується позитивний образ «Я». Дитина починає сприймати себе як цінну та здатну особистість. Натомість постійна критика або емоційна холодність можуть сприяти формуванню негативної самооцінки та почуття меншовартості [7].

Хочемо вказати, що аспектом впливу емоційної компетентності батьків є розвиток соціальної компетентності дитини, що включає здатність ефективно взаємодіяти з іншими людьми, встановлювати та підтримувати міжособистісні стосунки, а також вирішувати конфлікти конструктивним шляхом. У процесі взаємодії з батьками дитина засвоює основні соціальні норми та правила поведінки. Вона вчиться враховувати почуття інших людей, проявляти співчуття та співпрацювати у спільній діяльності. Емоційно компетентні батьки сприяють

формуванню цих навичок, підтримуючи відкритий діалог і заохочуючи дитину до вираження власних думок і почуттів.

Крім того, емоційна компетентність батьків сприяє розвитку емоційної саморегуляції дитини. Ця здатність полягає у вмінні контролювати імпульси, керувати емоційними реакціями та адаптувати поведінку до вимог соціального середовища. Формування цієї навички відбувається поступово у процесі взаємодії з дорослими [3].

С. Михальська вказує, що батьки, які допомагають дитині називати та розуміти власні емоції, сприяють розвитку її емоційного словника та здатності усвідомлювати власні переживання. Наприклад, коли дорослі пояснюють дитині причини її роздратування або суму, вони допомагають їй краще розуміти себе та знаходити способи подолання негативних емоцій. У протилежному випадку, коли емоційні прояви дитини ігноруються або засуджуються, вона може навчитися пригнічувати свої почуття. Це може призводити до труднощів у подальшому емоційному розвитку та формування внутрішніх психологічних конфліктів [5].

Зазначимо, що низький рівень емоційної компетентності батьків може також негативно впливати на процес соціалізації дитини. У сім'ях, де переважають авторитарні або емоційно відчужені стилі виховання, діти можуть відчувати труднощі у встановленні довірливих взаємин з однолітками. Вони можуть проявляти агресивність, замкненість або невпевненість у спілкуванні.

Таким чином, емоційна компетентність батьків виконує важливу регулятивну функцію у процесі психічного розвитку дитини. Вона впливає на формування емоційної стабільності, самооцінки, соціальних навичок та здатності до адаптації у різних життєвих ситуаціях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гичко Ю. Емоційна компетентність особистості у психологічному дискурсі. Вісник Національного університету оборони України, 2019. № 2 (52). С. 33-39.
2. Деркач Л. Розвиток емоційного інтелекту в дітей молодшого шкільного віку. Педагогічний пошук, 2023. № 1 (117). С. 53-57.
3. Кочарян О., Півень М. Емоційна зрілість особистості: дослідження феномену. Збірник наукових праць. Психологічні науки, 2012. Вип. 9. С. 140-144
4. Мельник О. Розвиток емоційного інтелекту молодших школярів. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах, 2020. № 73. Т. 1. С. 128-133.
5. Михальська С. Психологічна компетентність батьків вихованців та персоналу освітнього закладу як фактор смислової регуляції мовленнєвої поведінки дитини дошкільного віку «Молодий вчений». № 1 (77), 2020. С.39-42
6. Цуркан Т. Педагогічна освіта батьків. Педагогічний процес: теорія і практика. ЕКМО, 2014. С. 33-37.
7. Чіп Р., Кормило О., Гончаровська Г. Психологічні особливості розвитку особистості підлітків. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія, 2022. № 1. С. 126-130

Бойко С. Т.,
науковий співробітник лабораторії психодіагностики
та науково-психологічної інформації
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України,
lana.svit.boiko@gmail.com

ПСИХОТРАВМІВНИЙ ВПЛИВ ВІЙНИ НА ДІТЕЙ І ПІДЛІТКІВ: СУЧАСНІ НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ОСМИСЛЕННЯ МЕДІАТРАВМАТИЗАЦІЇ ТА ЇЇ ПСИХОЛОГІЧНИХ НАСЛІДКІВ

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми психотравмівного впливу війни на дітей і підлітків у контексті цифровізації інформаційного простору. Особливу увагу приділено феномену медіатравматизації як специфічної форми опосередкованого психотравмівного впливу, що виникає внаслідок систематичного споживання воєнного медіаконтенту. Розглянуто сучасні наукові підходи до осмислення психологічних наслідків взаємодії дітей і підлітків із медійними репрезентаціями війни, окреслено вікові чинники їхньої вразливості до травматичного контенту, а також роль сімейного та освітнього середовища у пом'якшенні негативних наслідків такого впливу. Обґрунтовано необхідність подальших емпіричних досліджень медіатравматизації, розроблення психодіагностичного інструментарію для її виявлення та створення профілактично-корекційних програм, спрямованих на розвиток психологічної резильєнтності учнів в умовах тривалої війни.

Ключові слова: психотравма війни, медіатравматизація, воєнний медіаконтент, діти та підлітки, медіапсихологія, психологічна резильєнтність.

Abstract. The article provides a theoretical analysis of the war-related traumatic impact on children and adolescents in the context of the digitalization of the information environment. Particular attention is paid to the phenomenon of media traumatization as a specific form of indirect psychological trauma caused by systematic exposure to war-related media content. The paper reviews contemporary scientific approaches to understanding the psychological consequences of children's and adolescents' interaction with media representations of war, outlines age-related factors of vulnerability to traumatic content, and highlights the role of family and educational environments in mitigating its negative effects. The necessity of further empirical research on media traumatization is substantiated, including the development of psychodiagnostic tools for its assessment and preventive and corrective programs aimed at fostering students' strengthening psychological resilience under conditions of prolonged war.

Keywords: war-related trauma, media traumatization, war media content, children and adolescents, media psychology, psychological resilience.

Актуальність проблеми в умовах тривалої війни та цифровізації інформаційного простору. Тривала війна створює для дітей і підлітків в Україні ситуацію хронічної психоемоційної напруги, що зумовлюється не лише

безпосереднім досвідом небезпеки, втрат і вимушених змін життєвого середовища, а й постійною інформаційною присутністю війни у цифровому просторі. Сучасні здобувачі загальної середньої освіти перебувають у ситуації подвійного впливу – реального та медіаопосередкованого, що суттєво ускладнює структуру психотравмівного досвіду.

Цифровізація інформаційного простору докорінно змінила характер сприймання воєнних подій. Соціальні мережі, месенджери, відеохостинги забезпечують миттєве поширення візуально насиченого, емоційно загостреного контенту, часто без вікових обмежень та психологічних фільтрів, а повторюваність травматичних сюжетів формує ефект постійної присутності війни у повсякденному житті дитини. У таких умовах межа між подією та її медійною репрезентацією розмивається, а психологічна дистанція між суб'єктом і травматичним матеріалом скорочується.

На відміну від попередніх історичних періодів, сучасні діти й підлітки не лише отримують інформацію про війну, а й активно взаємодіють із нею: коментують, поширюють, обговорюють, створюють власний контент. Така інтерактивність посилює залученість у травматичний дискурс і може сприяти формуванню феномену медіатравматизації – опосередкованого психотравмівного впливу, зумовленого систематичним переглядом воєнного контенту.

Особливої значущості проблема набуває з огляду на вікові особливості дітей і підлітків. Нерозвинені механізми емоційної саморегуляції, схильність до ідентифікації з героями подій, підвищена чутливість до соціальної оцінки та невизначеності майбутнього зумовлюють вразливість до медіатравматичних впливів. Унаслідок цього можуть формуватися підвищена тривожність, катастрофічні очікування, порушення сну, зниження навчальної мотивації та концентрації уваги, що безпосередньо впливає на освітню адаптацію та особистісний розвиток.

Водночас у сучасних дослідженнях психотравми переважає акцент на безпосередньому переживанні воєнних подій, тоді як медіаопосередкований вплив залишається недостатньо концептуалізованим. Потребує уточнення категоріальний апарат, диференціація понять «вторинна травматизація», «інформаційний стрес», «медіатравматизація», а також визначення психологічних механізмів і наслідків систематичного перегляду воєнного контенту саме в дитячо-підлітковій вибірці.

Отже, актуальність дослідження зумовлена: тривалістю воєнної ситуації в Україні та її хронічним психоемоційним впливом; тотальною цифровізацією інформаційного простору; високою інтенсивністю та доступністю воєнного медіаконтенту; віковою вразливістю дітей і підлітків; недостатньою теоретичною та емпіричною розробленістю феномену медіатравматизації.

У цьому контексті теоретичне осмислення медіатравматичного впливу як специфічної форми психотравмівного досвіду є необхідною передумовою для розроблення системи психодіагностики та створення ефективних профілактично-корекційних програм у закладах загальної середньої освіти.

Аналіз стану розробленості проблеми у вітчизняній та зарубіжній науці. Проблематика психотравмівного впливу війни на дітей і підлітків є предметом активного наукового інтересу як у вітчизняній, так і в зарубіжній психологічній літературі. Однак у контексті сучасної війни, що супроводжується високою медійною насиченістю, виникає потреба в диференціації прямого травматичного досвіду та опосередкованого, пов'язаного з інтенсивним переглядом воєнного контенту.

В українській психології питання травматизації в умовах війни розглядаються в контексті безпосереднього досвіду бойових дій, втрат, вимушеної міграції та пов'язаних з цим психічних наслідків. Психологічні наслідки війни описуються крізь призму травматичного стресу, посттравматичних розладів, порушень адаптації дітей і підлітків у соціумі.

Зокрема, дослідження В. Зливкова, С. Лукомської, І. Клименка, Г. Міськова, Я. Омельченко, О. Гнатюк, О. Чекстере, Н. Пророк фокусуються на впливі бойових дій на психіку дитини; механізмах травматичних реакцій; особливостях травмування у різних вікових групах; психотерапевтичних та корекційних підходах у роботі з постраждалими [3; 4; 5; 6; 7 та ін.]. Ці праці є важливими для розуміння впливу війни на психологічний стан дітей, проте вони менше уваги приділяють інформаційному середовищу як окремому джерелу психотравматичного впливу.

В обставинах воєнної інформаційної реальності окремі вітчизняні дослідження звертають увагу на вплив медіа на психіку населення у контексті загальних концепцій інформаційного стресу, інформаційної перевантаженості, медіаосвіти та медіаграмотності (Л. Найдьонова, Г. Абаніна, О. Галілейська, О. Слободиська, О. Вознесенська, Л. Умеренкова, Т. Гурлєва та ін.). Проте більшість таких робіт охоплюють дорослу аудиторію (дорослих, військовослужбовців), а не дітей [1; 2; 8; 10; 11 та ін.].

Аналіз наукових публікацій свідчить про недостатню кількість системних досліджень медіатравматичного впливу саме на здобувачів загальної середньої освіти, що зумовлює існування наукової прогалини у вивченні феномену медіатравматизації як окремої форми травматичного впливу.

У закордонній літературі питання психотравмівного впливу війни на дітей є добре опрацьованими, особливо в рамках досліджень наслідків збройних конфліктів, переміщення населення, біженства та пов'язаних із цим психологічних розладів (ПТСР, тривожні та депресивні стани) (J. Herman,

M. Slone, S. Mann, A. A. Habet, A. Abu Tawahina, E. El Sarraj, P. Vostanis та ін.). Ключові напрями закордонних досліджень включають: клінічні моделі травматичного стресу; розвиток симптомокомплексів психічних розладів; довготривалі наслідки травмівних подій на розвиток дітей; ролі сімейного та соціального контекстів у процесі адаптації [17; 21 та ін.]. Ці підходи формують концептуальні основи розуміння травматичних наслідків війни, але мають обмеження для пояснення впливу саме медійного контенту.

У закордонній науці значну увагу приділено поняттю ***вторинної травматизації*** (*secondary traumatic stress*), що походить із досліджень психотерапевтів, які працюють із травмованими клієнтами. Це поняття описує ситуації, коли професіонали переживають симптоми травми через опосередковане зіткнення з травматичними розповідями клієнтів [12; 14; 16; 18 та ін.].

Застосування цього концепту до медійного досвіду є перспективним, але потребує уточнення механізмів, оскільки вторинна травматизація у класичному розумінні пов'язана з міжособистісною взаємодією, а не з опосередкованою цифровою взаємодією.

Дослідження науковців показують, що контакт із новинами про війну пов'язаний із підвищеною тривожністю, страхом і симптомами стресу, зокрема, молодші діти особливо чутливі до візуальних образів насильства; інтенсивність перегляду новин про насильство та терористичні події прямо пов'язана з підвищенням тривоги, страхів і поведінкових змін у дітей; навіть опосередковане спостереження за трагічними подіями через телебачення може викликати симптоми ПТСР у дітей, які не були безпосередніми свідками події; перегляд у медіа зображень руйнувань, жертв і катастроф після стихійних лих пов'язаний із підвищенням психологічних проблем у дітей. Дослідження демонструють зв'язок між досвідом війни, симптомами ПТСР і тривожністю у дітей та їхніх батьків [13; 15; 19; 20 та ін.].

Однак дослідження, що чітко визначають медіатравматизацію як специфічний психотравмівний вплив воєнного контенту, обмежені, а взаємозв'язок між характером споживання медіа та психологічними наслідками не завжди диференціюється за віком.

Попри активне вивчення наслідків війни для психіки дітей і підлітків (посттравматичного стресового розладу, вторинної (опосередкованої) травматизації, впливу масмедіа на емоційний стан) феномен медіатравматизації досі не має достатньо чіткої теоретичної концептуалізації як самостійного різновиду психотравмівного впливу**,** особливо в контексті дитячої та підліткової аудиторії.

Недостатня розробленість феномену медіатравматизації проявляється у відсутності усталеного визначення поняття; нечіткості меж між поняттями

«медіатравматизація», «інформаційна травматизація», «вторинна травматизація», «вікарна травма»; відсутності типології медіатравматичних впливів; недостатній операціоналізації для психодіагностики; обмеженій кількості валідованих інструментів оцінювання саме медіаопосередкованого травматичного досвіду дітей.

Проблема ускладнюється також віковими особливостями здобувачів загальної середньої освіти: незрілі механізми емоційної регуляції; підвищена вразливість до візуально насичених стимулів; домінування цифрових джерел інформації; недостатня сформованість інформаційно-психологічної культури; труднощі критичної оцінки вірогідності та контексту контенту. Це зумовлює необхідність розглядати медіатравматизацію не лише як інформаційний феномен, а як психолого-віковий процес взаємодії суб'єкта з травмівним медіасередовищем.

На підставі викладеного ***наукову проблему*** можна сформулювати так: попри накопичення емпіричних даних щодо впливу воєнного контенту на психічний стан дітей і підлітків, у сучасній психологічній науці відсутня цілісна концептуалізація медіатравматизації як окремого різновиду психотравмівного впливу, що ускладнює розроблення валідного діагностичного інструментарію та обґрунтованих програм профілактики й корекції її наслідків.

Концептуалізація медіатравматизації як самостійного феномену дасть змогу уточнити її місце в системі психотравмівних впливів; визначити специфічні механізми (емоційне зараження, інтрузія образів, інформаційна гіперекспозиція); розробити модель психологічних наслідків систематичного перегляду воєнного контенту; обґрунтувати роль інформаційно-психологічної культури як ресурсу профілактики; створити валідний інструментарій психодіагностики медіатравматичних реакцій.

У сучасній психології ***психотравма*** розглядається як наслідок переживання події або ситуації, що виходить за межі звичного життєвого досвіду людини, супроводжується інтенсивними негативними емоціями (страх, жах, безпорадність) та перевищує наявні адаптаційні ресурси особистості. В інформаційному суспільстві відбувається переосмислення поняття психотравми. Травматичний вплив може бути безпосереднім (участь у події); свідченням події; опосередкованим через медіа. Особливої актуальності набувають вторинна травматизація; вікарна травма; медіатравматизація. Тож поняття психотравми виходить за межі фізичної загрози та охоплює також ***інформаційно опосередкований травматичний досвід***.

Історично джерела концепції вторинної травматизації пов'язані з дослідженнями наслідків війни у ветеранів, посттравматичного стресового розладу (ПТСР), психоемоційного стану психотерапевтів і соціальних

працівників. Тож у науковому полі співіснували два близькі, але не тотожні поняття: вікарна травматизація (акцент на когнітивних змінах), вторинний травматичний стрес (акцент на симптоматиці). Поступово наукова думка відійшла від вузького професійного контексту до ширшого розуміння: вторинна травматизація може виникати у будь-якої особи, яка систематично стикається з чужим травматичним досвідом.

З поширенням цифрових медіа вторинна травматизація почала розглядатися у новому контексті: перегляд відео воєнних дій; новини про терористичні атаки; соціальні мережі з візуально насиченим травматичним контентом. У цей період виникають питання: чи є медіаопосередкований вплив різновидом вторинної травматизації та чи варто виокремлювати медіатравматизацію як окремий феномен? Це стало підґрунтям для сучасних дискусій щодо розширення понятєвого апарату.

У сучасній психології вторинна травматизація трактується як психічний стан, що виникає внаслідок емпатійного залучення до травматичного досвіду іншої особи або систематичного контакту з травматичною інформацією та характеризується симптомами, подібними до ПТСР. Особливої актуальності набуває питання: чи можна розглядати систематичний перегляд воєнного контенту дітьми як форму вторинної травматизації та чи доцільно виокремлювати медіатравматизацію як специфічний різновид психотравмівного впливу?

Медіатравматизація – це різновид психотравмівного впливу, що виникає внаслідок систематичного або інтенсивного контакту з травматичним контентом через медіа (новинні ресурси, соціальні мережі, відеохостинги, месенджери). На відміну від безпосереднього переживання події, у цьому разі травматичний досвід є ***опосередкованим,*** однак може викликати емоційні, когнітивні та поведінкові реакції, подібні до посттравматичних. У сучасних умовах війни медіатравматизація набуває масового характеру, оскільки інформаційний потік є безперервним; візуальний контент максимально реалістичний; користувачі перебувають у стані постійної онлайн-присутності; алгоритми платформ підсилюють емоційно насичені повідомлення.

Медіатравматичний вплив реалізується через кілька взаємопов'язаних механізмів: ***емоційне зараження*** – перенесення страху, тривоги, паніки через масові інформаційні повідомлення; ***емпатійне занурення*** – ототожнення з жертвами подій; ***когнітивна інтрузія*** – нав'язливі образи, що відтворюються у пам'яті; ***порушення базових переконань*** – втрата відчуття безпеки та контролю; ***інформаційна гіперпильність*** – постійний моніторинг новин як форма псевдоконтролю.

У дітей і підлітків медіатравматизація може проявлятися у вигляді підвищеної тривожності; порушень сну; нав'язливого перегляду новин;

уникання теми війни; соматичних скарг; зниження концентрації уваги; емоційної дратівливості або апатії. Важливо підкреслити, що симптоми можуть не відповідати повністю діагностичним критеріям ПТСР (див. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*), однак мають субклінічний характер і впливають на навчальну діяльність та соціальну адаптацію.

У здобувачів загальної середньої освіти ризики медіатравматизації підвищуються через незавершеність формування механізмів емоційної регуляції; недостатній рівень інформаційно-психологічної культури; труднощі критичного аналізу медіаконтенту; високу залученість у цифрове середовище. У контексті тривалої війни медіатравматизація може стати ***хронічним фоном психоемоційного напруження,*** що впливає на навчальну мотивацію, міжособистісні стосунки та загальне відчуття життєвої безпеки.

Медіатравматизація в умовах цифрового інформаційного середовища є новітнім різновидом психотравмівного впливу, що характеризується опосередкованістю, повторюваністю, емоційною насиченістю та алгоритмічною підсиленістю. На відміну від традиційних травматичних подій, воєнний контент функціонує у цифровому середовищі, що забезпечує його постійну доступність та повторюваність. Тож воєнний контент виступає не лише інформаційним повідомленням, а й психоемоційним середовищем, у якому формується досвід повсякденного життя дітей та підлітків.

Воєнний контент у цифровому інформаційному середовищі постає як специфічний психотравмівний чинник, що поєднує візуальну гіперреалістичність, емоційну інтенсивність, повторюваність та соціальну значущість. Його систематичний вплив може спричиняти медіатравматичні реакції, особливо у дітей та підлітків, і потребує теоретичного осмислення та розроблення психопрофілактичних стратегій.

Вікові відмінності реагування на медіатравматичний вплив визначають необхідність диференційованого підходу до профілактики та корекції його наслідків. Для молодших школярів ключовими є захист від надмірної експозиції та емоційна підтримка; для підлітків – розвиток критичного мислення, медіаграмотності та навичок саморегуляції; для старших підлітків – формування рефлексивного, ціннісно виваженого ставлення до інформації.

Отже, у межах дослідження інформаційно-психологічної культури учнів віковий чинник має розглядатися як системоутворювальний параметр побудови діагностичного та корекційного інструментарію.

Висновки. Узагальнення сучасних наукових підходів до проблеми психотравмівного впливу війни на дітей і підлітків засвідчує, що психологічні наслідки воєнних подій формуються не лише внаслідок безпосереднього переживання травматичних ситуацій, а й через опосередковане інформаційне

середовище. У сучасних умовах цифровізації медіапростору діти та підлітки постійно стикаються з інтенсивними потоками воєнного контенту, що створює нову форму психологічної вразливості. Дослідження свідчать, що навіть опосередковане зіткнення з воєнними подіями через медіа може викликати тривожність, інтрузивні образи, порушення сну та інші симптоми, подібні до посттравматичних реакцій.

Аналіз наукової літератури дає змогу констатувати, що в сучасній психології сформовано кілька напрямів вивчення психотравми, зокрема дослідження безпосередньої воєнної травми, феномену вторинної травматизації та міжпоколінної передачі травматичного досвіду. Зокрема, доведено, що травматичні переживання можуть передаватися опосередковано через соціальні та сімейні механізми, впливаючи на психічний стан дітей навіть за відсутності прямого контакту з травматичною подією. Також численні емпіричні дослідження підтверджують високий рівень посттравматичних симптомів у дітей, які переживають воєнні події або стикаються з їх наслідками у своєму інформаційному середовищі.

Водночас результати аналізу наукових джерел засвідчують недостатню концептуалізацію феномену ***медіатравматизації*** як окремого різновиду психотравмівного впливу війни. Хоча в науковій літературі широко досліджуються явища вторинної та опосередкованої травматизації, вплив цифрових медіа як специфічного каналу трансляції травматичного досвіду часто розглядається фрагментарно. Це дає підстави визначати медіатравматизацію як особливу форму психотравмівного впливу, що виникає внаслідок систематичного сприймання травматичних медіаповідомлень, насамперед візуального воєнного контенту, і супроводжується емоційними, когнітивними та поведінковими змінами.

У цьому контексті особливої актуальності набуває дослідження психологічних механізмів медіатравматичного впливу, серед яких провідну роль відіграють емоційне зараження, ідентифікація з жертвами або героями подій, катастрофізація мислення та фіксація на травматичних образах. У поєднанні з віковими особливостями розвитку та високою інтенсивністю цифрового медіаспоживання ці механізми можуть формувати стійкий фон тривоги, викликати порушення емоційної регуляції, знижувати навчальну мотивацію та впливати на формування світоглядних установок дітей і підлітків.

Отримані теоретичні узагальнення визначають низку перспективних напрямів подальших досліджень. Передусім потребують емпіричного вивчення: психологічні особливості сприймання воєнного медіаконтенту здобувачами загальної середньої освіти; вікові відмінності реагування на медіатравматичний вплив; чинники індивідуальної вразливості та психологічної резильєнтності; роль сімейного та освітнього середовища у пом’якшенні медіатравматичних наслідків.

Важливим завданням подальших наукових розробок є створення ***психодіагностичного інструментарію***, спрямованого на виявлення рівня медіатравматизації, інтенсивності емоційних і когнітивних реакцій на воєнний контент, а також індивідуальних ресурсів подолання стресу. Розроблення таких інструментів має базуватися на принципах комплексності, вікової адекватності та інтеграції показників медіаспоживання з параметрами психологічного благополуччя.

Перспективним напрямом практичної реалізації результатів дослідження є створення ***профілактично-корекційних програм***, спрямованих на формування інформаційно-психологічної культури учнів. Такі програми мають поєднувати розвиток медіаграмотності, формування навичок критичного аналізу інформації, розвиток емоційної саморегуляції та підтримку психологічної резильєнтності. Їх упровадження в освітньому середовищі може стати важливим засобом профілактики негативних наслідків медіатравматичного впливу воєнного контенту та сприяти збереженню психічного благополуччя дітей і підлітків в умовах тривалої війни.

Отже, концептуалізація медіатравматизації як специфічної форми психотравмівного впливу війни відкриває новий дослідницький напрям у сучасній психології, що поєднує проблематику психотравми, медіапсихології та психології розвитку. Його подальший розвиток має важливе теоретичне та прикладне значення для створення ефективних систем психологічної профілактики й допомоги здобувачам загальної середньої освіти в умовах сучасних інформаційних викликів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абаніна Г. В. Наративні практики як ресурс подолання наслідків медіатравмуючих впливів. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Медіатравма в умовах інформаційної війни: психологічний та педагогічний аспекти» 20–21 червня 2017. URL: http://mediaosvita.org.ua/book/abanina-g-v-naratyvni-praktyky-yak-resurs-podolannya-naslidkiv-mediatravmuyuchyh-vplyviv/
2. Галілейська О. О. Медіапроєкти психологічної підтримки дітей під час війни. Обрії друкарства. 2023. № 1 (13). DOI: https://doi.org/10.20535/2522-1078.2023.1(13).287525
3. Діагностика адаптаційних ресурсів здобувачів загальної середньої освіти та їхніх батьків для подолання наслідків війни : практ. посібн. / Н. В. Пророк, О. В. Гнатюк, С. Т. Бойко та ін. ; за ред. Н. В. Пророк. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2025. 327 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/746954
4. Зливков В., Лукомська С., Євдокимова Н., Ліпінська С. Діти і війна : монографія. Київ-Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2023. 221 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/734177/1/War_Kids_2022_VL_Zlyvkov_ok.pdf
5. Клименко І. Психологічні наслідки війни для дітей з нейропсихічними порушеннями: діагностика та реабілітація. Науковий часопис Українського

державного університету ім. М. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. 2024. Вип. 25 (70). С. 15-24. URL: https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3d6fdb9d-33b0-4a5e-9fa7-4c2242d9cdd5/content

6. Матяш-Заяц Л., Носова О. Вплив травматичного досвіду на соціалізацію особистості юнацького віку. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія, 2(20), 2024. С. 68–74. URL: https://psychology.bulletin.knu.ua/uk/article/view/3718
7. Міськов Г. Діти і війна: досвід екстреної психологічної допомоги. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови., 2(25). С. 155–169. 2024. https://doi.org/10.33189/epsn.v2i25.262 URL: https://spp.org.ua/index.php/journal/article/view/262
8. Найдьонова Л. А. Медіатравма у складі травматизації війною: доказові поради щодо здорового медіаспоживання. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 6 (1), 1–6. 2024. URL: https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6138
9. Омельченко Я. М. Збереження ментального здоров'я дітей в освітньому середовищі у сучасних кризових умовах : наукова доповідь загальним зборам НАПН України «Захист і підтримка ментального здоров'я українців в умовах воєнного стану: виклики і відповіді», 22 листопада 2024 р. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 6(2), 1–6. 2024.
URL: https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6223
10. Слободиська О. А. Медіатравма, через призму психотравматизації війною. Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія
«Медицина»). No 8(42). 024. URL: https://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/14209/14279
11. Чаплінська Ю. Медіапсихологічна експертиза аудіовізуальної продукції. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія, 1(15), 65–72. 2022. URL: https://doi.org/10.17721/BSP.2022.1(15).11 https://bpsy.knu.ua/index.php/psychology/article/view/305
12. Barre K., De Boer S. & Guarnaccia C. Vicarious trauma and posttraumatic growth among victim support professionals. Curr Psychol 43, 3056–3069. 2024. URL: https://doi.org/10.1007/s12144-023-04523-2
URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s12144-023-04523-2
13. Becker-Blease K., Finkelhor D., Turner H. Media Exposure Predicts Children's Reactions to Crime and Terrorism. Journal of Trauma & Dissociation. 2008. DOI: https://doi.org/10.1080/15299730802048652
URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/19042776/
14. Bride B. E., Radey M., Figley C. R. Measuring compassion fatigue. Clinical Social Work Journal. URL: https://www.researchgate.net/publication/226997803_Measuring_Compassion_Fatigue
15. Comer J. S., Furr J. M., Beidas R. S. та ін. Posttraumatic Stress Disorder Symptoms Following Media Exposure to Tragic Events: Impact of 9/11 on Children at Risk for Anxiety Disorders. Journal of Anxiety Disorders. 2007. DOI: https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2006.10.008
URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/17276653/

16. Figley C. R. Compassion fatigue: Coping with secondary traumatic stress disorder in those who treat the traumatized. New York: Brunner/Mazel, 1995. URL: https://surl.li/ommiqm
17. Herman J. L. Trauma and Recovery: The Aftermath of Violence–From Domestic Abuse to Political Terror. New York : Basic Books, 1992. URL: https://ia803207.us.archive.org/14/items/radfem-books/Trauma%20and%20Recovery_%20The%20Afterm%20-%20Judith%20L.%20Herman.pdf
18. McCann I. L., Pearlman L. A. Vicarious traumatization: A framework for understanding the psychological effects of working with victims. Journal of Traumatic Stress. 1990. URL: https://doi.org/10.1002/jts.2490030110
19. Pe'er A., Slone M. Media Exposure to Armed Conflict: Dispositional Optimism and Self-Mastery Moderate Distress and Post-Traumatic Symptoms among Adolescents. International Journal of Environmental Research and Public Health. 2022. DOI: https://doi.org/10.3390/ijerph191811216 URL: https://www.mdpi.com/1660-4601/19/18/11216
20. Pfefferbaum B., Tucker P., Varma V., Varma Y., Nitiéma P., Newman E. Children's Reactions to Media Coverage of War. Current Psychiatry Reports. 2020. DOI: https://doi.org/10.1007/s11920-020-01165-0 URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32535808/
21. Thabet A., Abu Tawahina A., El Sarraj E., Vostanis P. Exposure to War Trauma and PTSD Among Parents and Children in the Gaza Strip. European Child & Adolescent Psychiatry. 2008. DOI: https://doi.org/10.1007/s00787-007-0653-9 URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/18365135/

Большешапова Юлія Іванівна,
здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 053 «Практична психологія»,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
24pf.yu.bolsheshapova@std.udu.edu.ua

РОЗВИТОК АСЕРТИВНОСТІ ЯК МІЖНАРОДНИЙ ОСВІТНІЙ ТРЕНД У ПРОФІЛАКТИЦІ ДЕСТРУКТИВНИХ КОНФЛІКТІВ У МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКАХ

Анотація. У статті розкрито проблему розвитку асертивності особистості в контексті сучасних міжнародних освітніх трендів, зокрема концепції соціально-емоційного навчання (SEL). Автором обґрунтовано роль асертивної поведінки як ефективного інструменту профілактики деструктивних конфліктів у міжособистісних стосунках. Представлено результати апробації авторської тренінгової програми, спрямованої на трансформацію конфліктних установок особистості в конструктивні стратегії взаємодії. Аналіз емпіричних даних підтвердив позитивну динаміку у формуванні навичок співпраці, компромісу та зниження рівня особистісної конфліктності. Доведено, що системне впровадження психолого-педагогічних заходів з розвитку асертивності сприяє створенню безпечного освітнього та професійного середовища.

Ключові слова: асертивність, міжнародні освітні тренди, міжособистісні стосунки, особистісна конфліктність, соціально-емоційне навчання, тренінг, профілактика деструкції.

Abstract. Assertiveness as an International Educational Trend in the Prevention of Destructive Conflicts in Interpersonal Relationships The article examines the problem of developing an individual's assertiveness within the context of modern international educational trends, specifically the concept of Social-Emotional Learning (SEL). The author substantiates the role of assertive behavior as an effective tool for preventing destructive conflicts in interpersonal relationships. The results of the approbation of the author's training program aimed at transforming an individual's conflict attitudes into constructive interaction strategies are presented. Analysis of empirical data confirmed positive dynamics in the formation of cooperation and compromise skills, as well as a decrease in the level of personal conflict. It is proved that the systematic implementation of psychological and pedagogical measures for the development of assertiveness contributes to the creation of a safe educational and professional environment.

Keywords: assertiveness, international educational trends, interpersonal relationships, personal conflict, Social-Emotional Learning, training, prevention of destruction.

Глобальний контекст розвитку особистості

Динамічні трансформації сучасного світу, зумовлені глобалізацією та переходом до постіндустріального суспільства, висувають нові вимоги до системи освіти. Сьогодні освіта перестає бути лише механізмом трансляції академічних знань, перетворюючись на простір цілісного розвитку особистості, здатної до адаптації, саморегуляції та ефективної взаємодії. У контексті динамічних змін сучасного світу особливого значення набуває формування м'яких навичок (Soft Skills), серед яких провідне місце займає асертивність.

Міжнародні освітні тренди останнього десятиліття, зокрема концепція Соціально-емоційного навчання (Social-Emotional Learning - SEL), підкреслюють, що успішність особистості в сучасному соціумі залежить не лише від рівня інтелекту (IQ), а й від здатності конструктивно керувати своїми емоціями та міжособистісними стосунками. Згідно зі звітами Світового економічного форуму, навички критичного мислення, емоційного інтелекту та управління конфліктами входять до переліку найбільш затребуваних компетенцій майбутнього.

Актуальність дослідження асертивності зумовлена зростанням рівня соціальної напруженості та особистісної конфліктності в умовах сучасних криз. Деструктивні конфлікти в міжособистісних стосунках виступають потужним фактором дезінтеграції будь-якої спільноти - від студентської групи до трудового колективу. Вони спричиняють психологічний дискомфорт, знижують

ефективність спільної діяльності та руйнують смислежиттєві цінності суб'єктів взаємодії. У цьому контексті асертивність розглядається не просто як комунікативна техніка, а як глибинна характеристика особистості, що базується на самоповазі та визнанні автономії іншої людини.

Міжнародний досвід (зокрема напрацювання Д. Гоулмана, М. Дойча та Р. Фішера) свідчить, що профілактика деструкції можлива лише через превентивний розвиток особистісного потенціалу. Впровадження тренінгових програм із розвитку асертивності відповідає сучасним векторам «Culture of Peace» (Культури миру), проголошених ЮНЕСКО, що передбачають перехід від культури насильства та домінування до культури діалогу й співпраці.

Таким чином, розробка та апробація психологічних інструментів формування асертивної поведінки є відповіддю на глобальний освітній запит щодо підготовки особистості, яка здатна зберігати власну цілісність, не порушуючи кордонів інших, та конструктивно долати суперечності в складних умовах сьогодення.

Теоретичні основи дослідження асертивності та конфліктності особистості.

Психологічна природа особистісної конфліктності як чинника деструкції міжособистісних стосунків.

У сучасній психологічній науці проблема конфліктності традиційно розглядається через призму внутрішніх рис особистості, що детермінують схильність до деструктивних форм взаємодії. Особистісна конфліктність є складним утворенням, що відображає стабільну схильність індивіда до ініціювання, втягування та ескалації суперечностей. Вона включає емоційну нестабільність, високий рівень агресивності, занижену або неадекватно завищену самооцінку, а також обмежений репертуар комунікативних стратегій. Згідно з концепцією М. Дойча, конфлікт сам по собі є нейтральним явищем, проте деструктивним його робить саме нездатність сторін до конструктивного діалогу [8]. Деструкція міжособистісних стосунків проявляється у формі відкритої агресії, маніпуляцій, уникнення вирішення проблем або надмірної покірності, що в кінцевому результаті призводить до стагнації розвитку особистості в колективі [5].

Фундаментальні дослідження Г. Олпорта вказують на те, що риси особистості, які зумовлюють конфліктну поведінку, часто мають глибоке коріння в системі індивідуальних цінностей та способах адаптації до середовища [6]. У контексті міжособистісної деструкції конфліктність проявляється через надмірну критичність, підозрілість або авторитарність. Сучасний науковий дискурс додає до цього аналізу нейропсихологічний аспект. Особистісна конфліктність корелює з особливостями функціонування лімбічної системи

мозку, зокрема мигдалеподібного тіла (амигдали). У стані стресу амигдала запускає реакції «бий або біжи», що призводить до «емоційного захоплення», коли префронтальна кора – центр раціонального мислення та самоконтролю – втрачає здатність регулювати поведінку. Саме в цей момент конфліктність трансформується у деструктивні дії. Таким чином, профілактика деструкції потребує навчання особистості методам «когнітивного перемикання» з емоційних центрів на раціональні, що є фундаментом асертивності.

Асертивність як міжнародний стандарт та механізм конструктивної взаємодії.

У відповідь на виклики деструктивної конфліктності міжнародна освітня спільнота пропонує впровадження моделі асертивної поведінки. Термін «асертивність» походить від англійського *to assert* - твердо заявляти про себе, відстоювати свої права. У системі координат міжособистісних стосунків асертивність розглядається як антипод конфліктності. Це здатність людини конструктивно захищати власні межі та інтереси, не вдаючись до агресії та не впадаючи в роль жертви. У міжнародній практиці асертивна поведінка визначається як «золота середина» між пасивністю (уникненням) та агресією (суперництвом). Якщо пасивна поведінка призводить до ігнорування власних потреб, а агресивна – до порушення кордонів іншого, то асертивність забезпечує паритетну взаємодію за принципом «Win-Win» (виграш-виграш) [9].

Концепція асертивності тісно пов’язана з ідеями емоційного інтелекту (EQ), популяризованими Д. Гоулманом [10]. Вона базується на трьох складових розвитку особистості: самоусвідомленні (розумінні своїх емоцій та тригерів), самоврядуванні (здатності зберігати спокій під тиском) та соціальній компетентності (вмінні вибудовувати діалог). Міжнародний досвід профілактики конфліктів, зокрема за методикою Р. Фішера та В. Юрі, акцентує увагу на принципових переговорах, де асертивність дозволяє «відділити людей від проблеми». Такий підхід мінімізує деструкцію, оскільки конфлікт переводиться з площини особистих образ у площину пошуку взаємовигідних рішень.

Аналіз міжнародних підходів дозволяє виділити кілька моделей навчання асертивності. Британська школа часто акцентує увагу на когнітивних аспектах - зміні внутрішніх установок та переконань, що заважають впевненій поведінці. Американська модель (зокрема підхід К. Томаса та Р. Кілманна) більше фокусується на поведінкових патернах та виборі оптимальної стратегії в залежності від ситуації [12]. Об’єднання цих підходів у межах вітчизняного освітнього простору дозволяє створити цілісну систему профілактики конфліктів. Як підкреслює О.М.Шаповал, асертивність стає вирішальним фактором професійної придатності в умовах сучасної командної роботи [4]. У глобальному контексті це відповідає тренду розвитку «soft skills», де вміння бути

асертивним розглядається як інструмент збереження ментального здоров'я особистості. Отже, перехід від конфліктності до асертивності є не лише зміною поведінкового паттерна, а фундаментальною трансформацією смислежиттєвих цінностей особистості в бік партнерства та взаємоповаги.

Методологічні засади та програма розвитку конструктивного спілкування.

Концепція соціально-емоційного навчання (SEL) та принципи «Culture of Peace» як підґрунтя дослідження.

Реалізація міжнародного тренду на розвиток особистості в межах нашого дослідження базується на впровадженні концепції соціально-емоційного навчання (Social-Emotional Learning – SEL). Цей підхід, що наразі є домінуючим в освітніх системах Європейського Союзу та США, розглядає асертивність не як ізольовану комунікативну навичку, а як частину цілісного емоційного інтелекту. Методологія SEL передбачає розвиток здатності особистості розпізнавати свої емоції, керувати ними та вибудовувати здорові стосунки з оточенням. У контексті профілактики деструктивних конфліктів, SEL надає інструментарій для трансформації імпульсивних реакцій у свідому, асертивну взаємодію.

Розвиток асертивної поведінки також тісно корелює з глобальною ініціативою ЮНЕСКО «Culture of Peace» (Культура миру), яка проголошує перехід від культури домінування до культури діалогу. Профілактика деструкції в міжособистісних стосунках через асертивність є практичним втіленням цієї ідеї, оскільки вона виховує в особистості готовність до ненасильницького відстоювання своїх прав. Як зазначає М. Дойч, перехід від конкурентної до кооперативної орієнтації в конфлікті можливий лише за умови високого рівня комунікативної компетентності суб'єктів [8].

Структура та змістове наповнення авторської тренінгової програми розвитку асертивності.

На основі зазначених міжнародних стандартів нами було розроблено та впроваджено авторську тренінгову програму «Розвиток конструктивного спілкування як засіб профілактики деструктивної поведінки». Програма базується на принципах активного соціально-психологічного навчання, що відповідає сучасному тренду на інтерактивність та практикоорієнтованість освіти.

Апробація програми здійснювалася за участю двох груп: експериментальної групи, яка проходила навчання за розробленою методикою, та контрольної групи, що продовжувала свою діяльність у звичайних умовах. Програма складається з десяти послідовних занять, кожне з яких спрямоване на розвиток конкретного компонента асертивної особистості:

– Блок самоусвідомлення та емоційної грамотності (Заняття 1–2). Учасники працюють над ідентифікацією власних емоційних станів та стилів спілкування. Важливим аспектом є розуміння нейропсихологічних механізмів

конфлікту – перемикання уваги з емоційних реакцій амигдали на раціональний аналіз префронтальної кори.

– Блок операційної асертивності (Заняття 3–5). На цьому етапі відбувається відпрацювання вербальних технік конструктивного спілкування: використання «Я-повідомлень», навичок активного слухання та цивілізованої відмови. Це дозволяє учасникам експериментальної групи вибудовувати межі без проявів агресії.
– Блок командної взаємодії та емпатії (Заняття 6–8). Робота спрямована на спільне прийняття рішень та управління стресом у колективі. Використання рольових ігор дозволяє змоделювати складні міжособистісні ситуації та знайти шляхи до компромісу чи співпраці за методикою К. Томаса [12].
– Блок інтеграції та особистісної стійкості (Заняття 9–10). Завершальні заняття присвячені формуванню навичок конструктивної критики та складанню індивідуальних планів розвитку.

Методологічною особливістю програми є поєднання національного досвіду психологічного супроводу з міжнародними практиками тренінгової роботи. Використання інтерактивних методів (кейс-стаді, психологічне моделювання, групова рефлексія) забезпечує глибоку трансформацію особистісних установок. Такий підхід гарантує, що отримані навички стають частиною повсякденної поведінки учасників експериментальної групи, що є критично важливим для профілактики довготривалої деструкції у стосунках [4].

Аналіз результатів емпіричного дослідження.

Організація та методики діагностики конфліктності в експериментальній та контрольній групах.

Емпірична перевірка ефективності розробленої програми передбачала порівняльний аналіз показників міжособистісної взаємодії у двох репрезентативних групах. Учасники дослідження були розподілені на експериментальну групу, де впроваджувався тренінговий комплекс розвитку асертивності, та контрольну групу, учасники якої перебували у звичних умовах діяльності без додаткового психологічного впливу. Така архітектура дослідження дозволила об’єктивно оцінити вплив тренінгових технологій на трансформацію особистісних установок.

Для проведення комплексної діагностики було обрано інструментарій, що відповідає міжнародним критеріям валідності: методику визначення рівня особистісної конфліктності, тест К. Томаса на визначення стратегій поведінки в конфлікті [12] та методику діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі. Вибір цих методик зумовлений потребою оцінити зміни на трьох рівнях: внутрішньоособистісному (схильність до конфліктів), поведінковому (конкретні дії в суперечці) та соціальному (загальний стиль побудови стосунків).

Динаміка змін показників конструктивної поведінки та профілактики деструкції після впровадження програми.

Аналіз результатів контрольного етапу дослідження виявив суттєві відмінності в динаміці показників між двома групами. В експериментальній групі спостерігалася виражена тенденція до зниження конфліктного потенціалу особистості. Зокрема, частка респондентів із високим рівнем особистісної конфліктності зменшилася з 28% до 16%, тоді як кількість осіб із низьким рівнем зросла з 24% до 32%. У контрольній групі статистично значущих змін зафіксовано не було. Такі дані свідчать про те, що навчання асертивним практикам безпосередньо впливає на емоційну саморегуляцію учасників, підвищуючи їхню здатність до самоконтролю та стриманості в провокативних ситуаціях.

Особливий інтерес становлять результати за методикою К. Томаса, які демонструють зміну стратегічних орієнтирів особистості. В експериментальній групі зафіксовано зростання популярності конструктивних стратегій: «співпраця» зросла з 20% до 36%, а «компроміс» – з 32% до 44%. Це підтверджує, що впровадження освітнього тренду на партнерство дозволяє особистості відмовитися від деструктивних моделей, таких як «суперництво» чи «уникнення», на користь відкритого діалогу та спільного пошуку рішень. Зменшення показників деструктивних стилів поведінки свідчить про формування психологічної готовності до взаємних поступок, що є ключовим фактором профілактики міжособистісної деструкції.

Результати діагностики за Т. Лірі доповнюють загальну картину позитивних змін. В експериментальній групі відбулося зміщення акцентів у бік конструктивних октантів взаємодії. Високий рівень «співпрацюючого» стилю зріс з 32% до 44%, а «альтруїстичного» – з 28% до 36%. Учасники стали частіше демонструвати готовність до взаємодопомоги та врахування інтересів оточуючих. Водночас спостерігалося помітне зниження високих показників за деструктивними шкалами: агресивністю, авторитарністю та недовірою. У контрольній групі міжособистісна напруженість залишилася на попередньому рівні, що ще раз підкреслює роль цілеспрямованого психолого-педагогічного впливу.

Підсумовуючи дані емпіричного аналізу, можна стверджувати, що реалізація тренінгової програми забезпечила комплексний ефект. По-перше, відбулося зниження рівня емоційної напруги та внутрішніх конфліктів у членів експериментальної групи. По-друге, розвиток асертивності сприяв підвищенню впевненості у соціальній взаємодії – учасники навчилися аргументувати свою позицію, не порушуючи кордонів колег. По-третє, формування навичок конструктивної критики та активного слухання дозволило покращити загальний психологічний клімат.

Отримані результати підтверджують гіпотезу про те, що асертивність є не лише інструментом комунікації, а потужним фактором розвитку особистості.

Комплексна позитивна динаміка за всіма методиками вказує на те, що програма вплинула на глибинні установки учасників, змінивши їхнє ставлення до конфлікту як до загрози на сприйняття його як можливості для розвитку через конструктивне розв'язання суперечностей. Це повністю відповідає міжнародним стандартам емоційного навчання та свідчить про високу ефективність впровадження таких програм у систему професійної та освітньої підготовки.

Висновки та перспективи дослідження.

Проведене дослідження дозволяє констатувати, що в умовах сучасних глобалізаційних викликів розвиток асертивності особистості стає одним із провідних міжнародних освітніх трендів. Це зумовлено зміною парадигми навчання від суто когнітивної моделі до концепції соціально-емоційного розвитку, де здатність до конструктивної взаємодії та профілактики конфліктів визначається як базова смисложиттєва цінність.

Теоретичний аналіз проблеми підтвердив, що особистісна конфліктність є деструктивним фактором, який не лише руйнує міжособистісні стосунки, а й гальмує розвиток професійного та освітнього середовища. Натомість асертивність, базуючись на нейропсихологічних механізмах саморегуляції та префронтального контролю, виступає ефективним інструментом нівелювання конфліктного потенціалу. Вона забезпечує паритетність стосунків, де повага до власних кордонів гармонійно поєднується з визнанням прав іншої людини.

Результати впровадження авторської тренінгової програми в експериментальній групі переконливо доводять її практичну цінність. Позитивна динаміка, зафіксована за методиками К. Томаса та Т. Лірі, свідчить про реальну трансформацію поведінкових патернів учасників: від агресії та уникнення до стратегій співпраці й компромісу. Зменшення високого рівня конфліктності з 28% до 16% у представників експериментальної групи є показником формування нової культури спілкування, що базується на принципах «Win-Win».

Таким чином, профілактика деструкції в міжособистісних стосунках через розвиток асертивності відповідає міжнародним стандартам «Culture of Peace» та є необхідною умовою створення безпечного соціокультурного простору. Освітні програми, спрямовані на розвиток «soft skills», повинні стати інтегральною частиною підготовки фахівців будь-якого профілю, оскільки вони сприяють не лише професійній ефективності, а й гармонізації внутрішнього світу особистості.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у вивченні особливостей формування асертивності в умовах цифрової комунікації, а також у розробці довготривалих програм психологічної стійкості особистості в кризових ситуаціях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Литвиненко Т. І. Міжособистісні конфлікти: методи діагностики. Психологія праці та управління. 2017. № 5. С. 33–42.

2. Федоренко Н. М. Соціально-психологічні механізми конфлікту. Психологічний журнал України. 2014. № 2. С. 22–30.
3. Федорова Т. М. Вплив особистісної конфліктності на колективну ефективність. Менеджмент і психологія. 2016. № 12. С. 46–55.
4. Шаповал О. М. Конфліктна компетентність у професійній діяльності. Менеджмент і психологія. 2015. № 4. С. 19–27.
5. Шевченко О. П. Психологічні чинники деструктивних конфліктів. Психологічна наука і освіта. 2017. № 22(3). С. 38–45.
6. Allport G. W. Personality: A psychological interpretation. New York: Holt, 1937. 588 p.
7. De Dreu C. K. W., Weingart L. R. Task versus relationship conflict, team performance, and team member satisfaction: A meta-analysis. Journal of Applied Psychology. 2003. Vol. 88(4). P. 741–749.
8. Deutsch M. The Resolution of Conflict: Constructive and Destructive Processes. Yale University Press, 1973. 448 p.
9. Fisher R., Ury W., Patton B. Getting to Yes: Negotiating Agreement Without Giving In. 3rd ed. Penguin, 2011. 240 p.
10. Goleman D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. Bantam Books, 1995. 352 p.
11. Jehn K. A. A multimethod examination of the benefits and detriments of intragroup conflict. Administrative Science Quarterly. 1995. Vol. 40(2). P. 256–282.
12. Thomas K. W., Kilmann R. H. Thomas-Kilmann Conflict Mode Instrument (TKI). New York: Xicom, 1974.

Бондаренко М. В.,
здобувач освіти ВСП «Козелецький фаховий коледж ветеринарної медицини Білоцерківського національного аграрного університету»

Федоренко І. О.,
викладач циклової комісії спеціальної (професійної та практичної) підготовки ВСП «Козелецький фаховий коледж ветеринарної медицини Білоцерківського національного аграрного університету», irafedorenko7716@gmail.com

ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МЕДІАТЕХНОЛОГІЙ У РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЧНИХ ЗАВДАНЬ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Проаналізовано інноваційний потенціал медіатехнологій як ключового інструменту модернізації сучасної освітньої системи з особливим акцентом на підготовку фахівців ветеринарної медицини. Розглянуто роль медіа як стратегічного чинника суспільного розвитку та середовища для формування професійних компетентностей. Особливу увагу приділено використанню імерсивних технологій (VR/AR), хмарних сервісів та адаптивних систем у контексті реалізації завдань дистанційного та змішаного навчання. Обґрунтовано необхідність формування медіаграмотності та цифрової гігієни як обов'язкових складників підготовки фахівця в умовах інформаційного

суспільства. Виокремлено роль медіатехнологій у забезпеченні стійкості освітнього процесу та практичної підготовки в кризових умовах.

Ключові слова: медіатехнології, інновації в освіті, ветеринарна медицина, цифрова трансформація, медіаграмотність, стратегічні завдання освіти, критичне мислення.

Abstract. This article analyzes the innovative potential of media technologies as a key tool for modernizing the contemporary educational system, with a specific focus on the training of veterinary medicine specialists. The role of media is examined as a strategic factor in social development and as an environment for the formation of professional competencies. Particular attention is paid to the use of immersive technologies (VR/AR), cloud services, and adaptive systems in the context of implementing distance and blended learning tasks. The necessity of developing media literacy and digital hygiene as mandatory components of professional training in an information society is substantiated. The role of media technologies in ensuring the resilience of the educational process and practical training under crisis conditions is highlighted.

Keywords: media technologies, innovations in education, veterinary medicine, digital transformation, media literacy, strategic educational tasks, critical thinking.

Стрімка трансформація глобального інформаційного простору та перехід до «суспільства знань» докорінно змінили роль медіатехнологій, перетворивши їх із допоміжних засобів навчання на стратегічний інструмент реалізації державної освітньої політики [1]. У сучасних умовах, коли обсяг наукових даних у галузі біомедицини оновлюється швидше, ніж завершується цикл підготовки фахівця, традиційні педагогічні методики часто виявляються недостатніми для формування конкурентоспроможної особистості.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю розв’язання суперечності між високим темпом цифровізації всіх сфер життя та реальними темпами адаптації освітнього середовища, зокрема у вищій та фаховій передвищій ветеринарній освіті [2]. Медіатехнології сьогодні виступають не лише джерелом знань, а й потужним чинником розвитку критичного мислення, медіагігієни та здатності до самоосвіти впродовж життя.

Особливої гостроти проблема набуває в контексті подолання кризових явищ – пандемій та воєнних викликів, де медіаінструменти стають єдиним фундаментом для забезпечення безперервності та доступності освіти [3]. Для ветеринарної медицини це означає пошук нових методів візуалізації патологічних процесів та дистанційного опанування клінічних навичок, що є критично важливим для виконання стратегічних завдань: від модернізації матеріально-технічної бази до виховання інформаційної культури майбутніх фахівців ветеринарної медицини.

Сучасна парадигма освіти базується на переході до конструктивістської моделі, де здобувач освіти самостійно моделює власну базу компетентностей. У

цьому процесі медіатехнології виступають складним соціокультурним та технологічним середовищем [3].

Інноваційний потенціал медіа реалізується через інтерактивність, що дозволяє викладачеві та студенту взаємодіяти з контентом у реальному часі. У ветеринарній освіті це проявляється у використанні цифрових лабораторій та симуляційних тренажерів. Складні теоретичні процеси (наприклад, механізми реплікації вірусів або патогенез внутрішніх хвороб тварин) візуалізуються, стаючи доступними для глибинного розуміння. Це перетворює навчання з рутинного процесу на дослідницьку діяльність.

Використання мультимедійних платформ, таких як Moodle або спеціалізовані ветеринарні бази даних, забезпечує інтенсифікацію навчання [5]. Студенти отримують доступ до високоякісних відеоматеріалів клінічних випадків, що дозволяє детально вивчити симптоматику хвороб, які рідко зустрічаються в повсякденній практиці коледжу чи клініки.

Реалізація стратегічних завдань освіти неможлива без інтеграції таких технологічних рішень:

- імерсивні технології (VR/AR) - створення ефекту «занурення» дозволяє відпрацьовувати практичні навички в безпечному віртуальному середовищі [6]. Це критично важливо для ветеринарії, де помилка в реальності може коштувати життя тварині або бути небезпечною для персоналу. Віртуальні маніпуляції, як-от проведення хірургічних операцій або діагностичних процедур на 3D-моделях, сприяють формуванню м’язової та когнітивної пам’яті ще до виходу студента на виробничу практику.

- хмарні сервіси та колаборація - використання платформ для спільної роботи (Google Workspace, Microsoft Teams) формує навички командної взаємодії в цифровому просторі. Для майбутніх ветеринарів це можливість спільного ведення електронних карток пацієнтів, обговорення результатів лабораторних досліджень у групах та реалізації проєктного підходу.

- адаптивні навчальні системи - використання алгоритмів штучного інтелекту в медіаплатформах дозволяє вибудовувати індивідуальні освітні траєкторії. Система підлаштовує складність тестів з епізоотології чи фармакології під темп засвоєння матеріалу конкретним студентом.

Таблиця 1. Порівняльна характеристика інноваційних медіаінструментів у ветеринарній освіті

Одним із головних завдань сучасної освіти є підготовка фахівця, здатного до критичного аналізу інформаційних потоків [4]. У ветеринарній практиці це має особливе значення через велику кількість неперевіреної інформації щодо методів лікування в мережі інтернет.

Медіаосвіта в цьому контексті спрямована на:

- розвиток критичного мислення: навичка розрізняти доказову медицину від псевдонаукових суджень, виявляти фейки в професійному середовищі;

- цифрову етику та безпеку: формування культури поведінки в мережі, захист персональних даних власників тварин та дотримання авторського права [4];

- креативність: стимулювання студентів до створення професійного медіаконтенту. Наприклад, створення відеоінструкцій з фіксації тварин підвищує професійну вартість випускника та сприяє популяризації ветеринарних знань.

В умовах глобальних викликів медіатехнології забезпечують життєздатність освіти через дистанційні та змішані форми навчання [2]. Вони дозволяють нівелювати територіальні бар'єри, забезпечуючи рівний доступ до якісних знань. Для ветеринарних коледжів це можливість проводити онлайн-трансляції з операційних, забезпечуючи візуальний доступ до практичних маніпуляцій для всіх здобувачів.

Це відповідає стратегічній меті побудови інклюзивного суспільства, де професійна освіта є доступною незалежно від зовнішніх обставин чи фізичних обмежень здобувача [1].

Висновки. Медіатехнології стали невід'ємною частиною сучасної освіти та стратегічним інструментом підготовки фахівців, зокрема у ветеринарній медицині. Їх інноваційний потенціал полягає у здатності радикально підвищити інтерактивність та практичну спрямованість навчання. Розвиток медіаграмотності та критичного мислення є необхідною умовою підготовки сучасного ветеринарного фахівця, здатного ефективно діяти в інформаційному суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України Про освіту. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text
2. Концепція цифровізації освіти і науки: розпорядження Кабінету Міністрів України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text
3. Биков В. Ю. Цифрова трансформація суспільства і розвиток комп'ютерно-технологічної бази освіти. Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України, 2021. Вип. 25.
4. Іванов В. Ф., Волошенюк О. В. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник. Київ: Центр вільної преси, 2020. 352 с.
5. Житар П. Г. Використання інноваційних медіатехнологій у процесі фахової підготовки студентів. Професійна освіта: проблеми і перспективи, 2022. Вип. 18.
6. Потапчук Є. М. Психолого-педагогічні аспекти впровадження медіатехнологій у вищу школу. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна», 2019. № 17.

Бондаренко Н. Л.,
учитель української мови та літератури
Канівської гімназії імені Івана Франка
Канівської міської ради Черкаської області,
natalka.2014@ukr.net

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО СВІДОМОЇ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА ІВАНА ФРАНКА

Анотація. У статті йдеться про Шевченкове та Франкове бачення визначальної ролі української еліти у справі відродження нації. У посланнях письменників чітко простежується програма націотворення, в основі якої лежать морально-етичні, політичні, естетичні принципи, що є прогнозом майбутнього, заповітом і попередженням для нащадків.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Іван Франко, послання, українська нація, патріотизм, Батьківщина, боротьба.

Summary. The article discusses Shevchenko's and Franko's vision of the crucial role of the Ukrainian elite in the nation's revival. The writers' messages clearly outline a nation-building program rooted in moral-ethical, political, and aesthetic principles, serving as a forecast of the future, a testament, and a warning for descendants.

Keywords. Taras Shevchenko, Ivan Franko, messages, Ukrainian nation, patriotism, Fatherland, struggle.

Послання Тараса Шевченка «І мертвим, і живим…» та Івана Франка поема «Мойсей» звучать як прогноз майбутнього, заповіт і попередження для нащадків, як «діалектика відродження нації» [2, с.121]. Маємо унікальний духовний внесок поетів в обґрунтування ролі національної еліти в процесах націотворення. «Шевченко – речник національної ідеї» [6, с.11]. «Франко – будівничий української державності» [4, с.14].

Тарас Шевченко та Іван Франко прагнули розв'язати проблему української самостійності на засадах гуманізму, в дусі християнської національної ідеї. «Якщо хто каже, що люблю, мовляв, Бога, а брата свого ненавидить, то це брехня» (Соборне посланіє апостола Іоана, гл.4, с.20).

Прочитайте знову
Тую главу, та читайте
Од слова до слова…[8/I,с.349]

Так, Великий Кобзар усвідомлює важливість проблем взаємин інтелігенції з народом, її обов'язок перед народом. Поет хоче збудити сумління представників дворянства й доводить, що тільки національне єднання, громадянський мир, просвітлення народу забезпечить Батьківщині щасливе майбутнє. Т. Шевченко повертає українців до національних питань саме через проблему мовного самовираження, закликає не втрачати історичну пам'ять.

Колись будем
І по своєму глаголить…
А історія!.. поема
Вольного народу…[8/І,с.350]

Та прийде час – і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі…[6/5, с. 212]

Правда – визначальний критерій любові до свого брата, тому Тарас Шевченко засуджує фальшивий патріотизм лжепровідників нації, учить не любити брехливого, байдужого, самозакоханого ближнього, який переповнений відчаєм і жорстокістю.

Іван Франко закликає народ гартувати свій дух. «Нація, що прагне волі, мусить не зневірюватися. Бути певною в тім, що її провадить Бог до її мети» [1, с. 15]. Великий Каменяр спрямовує народ до активної дії через революційну боротьбу. Що бачив письменник під такою боротьбою? Насамперед, зміна у свідомості кожної людини.

Вірю в силу духа
І в день воскресний твойого повстання…[6/5, с. 212]
Милосердними треба вам буть
Задля всього живого!
Бо житє – се клейнод, хіба ж є
Що дорожче над нього?[6/5, с. 225]

Іван Франко розумів не фізичне знищення людей, а цілу програму культурних, наукових і політичних змін. «Не зброєю, не силою вогню, заліза і війни. А правдою і працею. Й наукою»[6, с. 25].

Митці слова й думки гармонійно поєднують загальнолюдське й національне. Тарас Шевченко й Іван Франко створюють економічну програму націотворення через образ власної хати, яка будується на схрещенню понять Бога, України, Свободи, власного поля та господарської домовитості (за Тарасом Шевченком) та є оберігальним притулком і вільним проживанням будь-якої національної присутності (за Іваном Франком) [5, с.23]. Митці вважають, що кінцевою метою української нації повинні бути «скарби духу»:

Хто здобуде всі скарби землі
І над все їх полюбить,
Той і сам стане їхнім рабом,
Скарби духу загубить.
Хто вас хлібом накормить, той враз
З хлібом піде до гною;
Та хто духа накормить у вас,
Той зіллється зо мною [6/5, с. 228].

Отже, послання обох поетів переповнені докором і закликом, проханням ніколи не зневірюватись у Бозі, зборювати ворогів, не слухати слабодухих, із

зрадниками розправлятись нещадно, пам'ятати, що долю нації вирішує дух і віра: «Схаменіться! Будьте люди…»[8/І,с.351]. «Умийтеся! Образ Божий Багном не скверніте!» [8/І,с.352]. «Якби ви вчились так, як треба, То й мудрість би була своя…»[8/І,с.349]. «Прочитайте знову Тую главу, та читайте Од слова до слова…»[8/І,с.353]. «Учітеся, брати мої! Думайте, читайте, І чужому научайтесь, Й свого не цурайтесь». [8/І,с.354]. «Обніміться ж, брати мої, Молю вас, благаю!» [8/І,с.355]. «І ненависть лиш має для всіх, І незмінне проклятє…»[6/5, с. 227]. «Та ненависть, найтяжча з усіх.., Вона плодить ненависть…»[6/5, с. 228]. «Бережись і не крив Сам душею своєю…»[6/5, с. 229].

Таким чином, в основі програми націотворення за посланнями Тараса Шевченка та Івана Франка лежать морально-етичні, політичні, естетичні принципи, які є прогнозом майбутнього, заповітом і попередженням для нащадків.

Морально-етичні принципи базуються на науці Христової любові та мудрості:

– любов як найбільша заповідь;
– молитва;
– приклади християнської доброчесності;
– покаяння, смирення, уміння прощати кривду, відповідати на зло добром, безкорисливістю;
– національна честь.

Політичні принципи:

– служіння Україні та народу;
– «Якби ви вчились так, як треба» ;
– єднання усіх патріотичних сил України.

Естетичні принципи:

– всезагальним предметом захоплення є прекрасне;
– естетичне ставлення людини до світу;
– проголошення «хвали життю»;
– формування досконалого образу реальності згідно із законами краси, а саме: збереження набутого людством досвіду духовних зв'язків зі світом, утвердження цілісності і світосприймання, розкриття неповторного світу творчої особистості.

Отже, Тарас Шевченко та Іван Франко відіграли важливу роль у пробудженні українського руху через реалізацію ідеалів християнської свободи, справедливості й рівності у поєднанні з почуттям українського патріотизму, національного самоствердження через етнічну та національну ідентичність. Чинниками етнічної ідентичності, вважають письменники, є мова, культура, батьківщина як територія. Гарантом самозбереження українців митці вважали

збереження національної мови й освіти, пам'ять про історичну минувшину, створення культурних та освітніх установ.

Постаті Тараса Шевченка та Івана Франка були й залишаються важливою складовою інтересів для України та українців загалом. Послання двох геніїв стали рятівними уроками для України на віки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Донцов Д. Заповіт Шевченка / Д. Донцов. – Лондон: Спілка української молоді, 1951. – 16с.
2. Жулинський М. Шевченко і сучасна духовна ситуація // Із книги «Привітай же, моя ненько, моя Україно…» / М. Жулинський. – Черкаси: Видавець Ю. Чабаненко, 2011. – 192с.
3. Забужко О. Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу. – Х.: Факт, 2001. – 160с.
4. Павличко Д. Сучасні акценти у поемі Івана Франка «Мойсей» / Із книги Іван Франко «Мойсей» / Д. Павличко. – Дрогобич: Коло, 2005. – 125с.
5. Пахаренко В. Незбагнений апостол. - Черкаси: Брама, 1999. – 296с.
6. Франко І. Мойсей // Повне зібрання творів: У 50 т. / І. Франко. – К.: Наукова думка, 1976 -1986. – Т.5. – 212с.
7. Шевельов Ю. Другий «Заповіт» української літератури // Українське слово. Книга 3. - К.: Рось, 2001. – С.679-692.
8. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. / Т. Шевченко. – К.: Наукова думка, 2001.Т.1: Поезія 1837-1847. – 784с.

Бондаренко Н. В.,
кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
відділу навчання української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України,
nelly.bondarenko@ukr.net

Косянчук С. В.,
кандидат педагогічних наук,
методист Київської гімназії східних мов № 1,
358sv@ukr.net

ЛОГОМАТИКА ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ: СУБ'ЄКТНІСТЬ І КОГНІТИВНА ЕВОЛЮЦІЯ

В умовах повоєнного розвитку та цифрової трансформації освіти України особливої ваги набуватимуть моделі навчання, здатні поєднати технологічну інноваційність з утвердженням мисленнєвої глибини та психоемоційної стійкості здобувачів освіти. Логоматика – запропонований авторами неологізм – окреслює напрям педагогічного пошуку, що відповідає на виклик

алгоритмізованої доби: як навчатися разом зі штучним інтелектом, не втрачаючи автономії та суб'єктності.

Попри новизну терміна, його ідейне підґрунтя вкорінене в традиціях смислотворчого й діалогічного мислення. Логоматика розглядається авторами не як завершена категорія, а як відкритий концепт, що може функціонувати на рівні методу, технології або потенційної освітньої моделі взаємодії людини й алгоритму. Вона спрямована на формування особистості, здатної критично й структурно мислити, конструювати моделі знання, перетворювати інформацію на смислово значущі форми та рефлексувати власну пізнавальну діяльність.

У перспективі логоматика може стати інтелектуальним інструментом оновлення української освіти – простором співтворення дослідників, учителів і розробників освітніх технологій у процесі розвитку й модернізації національної освітньої системи.

Ключові слова: освіта; цифрова трансформація освіти; педагогічна теорія; логоматика; повоєнний розвиток освіти; штучний інтелект в освіті; суб'єктність у навчанні; критичність мислення.

In the context of post-war recovery and the digital transformation of education in Ukraine, learning models capable of integrating technological innovation with the restoration of cognitive depth and learners' psycho-emotional resilience will become increasingly significant. Logomatics – a neologism proposed by the authors – delineates a direction of pedagogical inquiry that responds to the challenges of the algorithmic age: how to learn alongside artificial intelligence without losing autonomy and subjectivity.

Despite the novelty of the term, its conceptual foundations are rooted in traditions of meaning-making and dialogical thinking. The authors conceptualize logomatics not as a finalized category, but as an open construct capable of functioning at the level of a method, a technology, or a prospective educational model of human-algorithm interaction. It aims at fostering an individual capable of critical and structured thinking, constructing knowledge models, transforming information into meaningful and practically significant forms, and reflecting on their own cognitive activity.

In the long term, logomatics may become an intellectual instrument for the renewal of Ukrainian education – a space for the co-creation of researchers, teachers, and educational technology developers in the process of restoring and modernizing the national educational system.

Key worlds: education; digital transformation of education; pedagogical theory; logomatics; post-war educational recovery; artificial intelligence in education; learner subjectivity; critical thinking.

Повномасштабна війна стала безпрецедентним викликом для української освіти. Порушення неперервності освітнього процесу, вимушена міграція учнів і педагогів, зміна форматів навчання, психологічне навантаження та накопичення освітніх втрат зумовили потребу в переосмисленні не лише змісту, а й інструментів навчання [2; 7; 10]. Сучасна освітня ситуація потребує нових

методик, прийомів навчання, виховання і розвитку [8], здатних одночасно забезпечувати адаптивність і когнітивну ефективність, мисленнєво-мовленнєву активність і психоемоційну стабілізацію здобувачів освіти. У цьому контексті запропонований нами термін «логоматика» може бути визнаний як метод навчання, виховання і розвитку, як інтегративний підхід, як технологія, що поєднує розвиток логічного мислення і ключової компетентності вільного володіння державною мовою з урахуванням особливостей її функціонування в інтернеті. Потенціал логоматики полягає у відновленні структурності мислення, формуванні причинно-наслідкових зв'язків, здатності до аргументації та послідовного розгортання висловлюваної думки – умінь, які зазнають особливої вразливості в умовах стресу й фрагментованого освітнього досвіду.

Актуалізація логоматики в сучасних умовах може мати медіаційний характер і виконувати функцію інтелектуального посередництва між учнем і складною реальністю, сприяючи впорядкуванню досвіду через слово та логічну структуру. Систематизоване мислення створює відчуття внутрішньої опори, що є надзвичайно важливим у ситуації нестабільності й непередбачуваності.

Повоєнне відновлення освіти передбачатиме ще й посилення уваги до розвитку критичного мислення, мовної суб'єктності, здатності до рефлексії та аргументованої доказової комунікації. Логоматика має потенціал стати одним із дидактичних інструментів такої трансформації, адже спроможна забезпечувати синтез логічного аналізу й мовленнєвої практики.

Дослідження логоматики набуває особливої актуальності не лише у річищі теоретичного пошуку, а як відповідь на потребу часу – у відновленні цілісності й структурованості мислення, у піднесенні якості освітнього процесу й формуванні інтелектуальної стійкості здобувачів освіти в умовах війни та повоєнної реконструкції суспільних інституцій і суспільства загалом.

Термін *«логоматика»* виведено від грец. λόγος – «слово», «думка», «смисл», «розум», «закон» і компонента «-матика», що співвідноситься з поняттями автоматизації, алгоритмічності, машинної обробки. Цей новотвір відображає бінарну модель «логос + автоматика».

До його *переваг* відносимо: а) концептуальну глибину, оскільки поняття «логос» охоплює не лише логічність мовлення, а й смислотворення, раціональність, нормативність і впорядкованість мислення; б) універсальність – термін позначає ширше поле взаємодії, ніж звичайний діалог, охоплюючи процеси мислення, структурування змісту й логічного аналізу; в) наукову маркованість, термінологічну спорідненість і поєднаність із назвами сучасних дисциплін (зокрема, інформатики), що підсилює його інтегративний потенціал.

Водночас широта семантики може ускладнювати первинне розуміння терміна: не є очевидним його безпосередній зв'язок із діалоговою взаємодією

між учнем і системами штучного інтелекту, що потребує окремого концептуального уточнення.

Хоча *логоматика* як термін – сучасний неологізм, її ідеї коріняться у кількох важливих інтелектуальних традиціях: антична діалогічна філософія (перші логоматичні зерна проростають у сократичному методі, де пізнання здійснюється через діалог і мисленнєву напругу між позиціями. Сократ не дає готових знань – він ставить запитання, що спонукають думати). Це метод, який поєднує логіку змісту, алгоритмічне мислення й діалогову взаємодію для глибшого засвоєння знань і формування мислячого учня. Логоматика – не про передачу знань як таку, а про смислотворення через мовлення, коли знання не просто передається, а конструюється.

Із часів Арістотеля, а пізніше Гегеля, Лейбніца логіка розглядається як структура мислення. Логоматика бере від них уявлення про структурування знання і виведення істин із принципів.

У педагогіці XX ст. (Жан Піаже – *фр.* Jean Piaget; Джером Сеймур Брунер – *англ.* Jerome Seymour Bruner) утверджується ідея, що знання конструюється учнем, а не передається йому педагогом. GPT у логоматиці постає як «партнер розвитку», логічний експерт у предметі дискусії, фасилітатор.

У другій половині XX ст. з'являється уявлення про алгоритмізацію розумових дій. Ідеї семіотики, кібернетики, штучного інтелекту (Алан Матісон Тюрінг – *англ.* Alan Mathison Turing, Сеймур Пейперт – *англ.* Seymour Papert) доводять, що мислення можна *моделювати, симулювати, програмувати*. Це формує основу логоматики: *логіка + мова + машина*.

У 2022–2026 рр. моделі типу GPT радикально змінюють розуміння штучного інтелекту як співрозмовника. Це не просто пошуковик, а співпартнер у створенні смислів, здатний вести контекстний діалог, виявляти логічні прогалини, пропонувати структуровану підтримку мислення. У педагогіці виникає нова потреба: навчити здобувачів освіти не просто користуватись ШІ, а й міркувати разом із ШІ – осмислено, критично, алгоритмічно. Тут і народжується ідея *логоматики* – як педагогічного підходу, що поєднує: діалогічну взаємодію з ШІ, структурування мислення через логіку і схеми, моделювання знання у вигляді продуктів (бот, код, карта). *«Логоматика» – це відповідь на запитання: як мислити й навчатися разом із ШІ, не втрачаючи притаманної людському мисленню глибини.*

З огляду на новизну запропонованого терміна «логоматика» та брак традиції використання в освітньому дискурсі доцільно розглядати його не як однозначну викінчену категорію, а як концепт, що може функціонувати на різних рівнях педагогічного осмислення. Такий підхід дає змогу уникнути передчасної парадигмалізації та водночас окреслити потенціал явища.

На інструментальному рівні логоматика може бути визначена як метод організації навчання, що ґрунтується на алгоритмізованій мовно-логічній взаємодії учасників освітнього процесу (зокрема за участі систем штучного інтелекту).

У цьому розумінні вона передбачає: вербалізацію логічних операцій; діалог як спосіб упорядкування знання; послідовне структурування думки; постановку запитань, спрямованих на виявлення причинно-наслідкових зв'язків. Логоматика як метод активізує мислення через слово, забезпечуючи інтеграцію мовленнєвої та раціональної діяльності.

На процесуальному рівні логоматика може розглядатися як педагогічна технологія формування логіко-комунікаційної компетентності. У цьому вимірі вона передбачає: алгоритмізацію організації діалогу; критерії оцінювання результатів; можливість відтворення в різних освітніх умовах; систему завдань; структуровані етапи реалізації; чітко визначену мету. Тут логоматика набуває ознак технологічності – відтворюваності, керованості та прогнозованості освітнього результату.

У ширшому контексті цифрової трансформації освіти логоматика може бути осмислена як модель взаємодії людини й алгоритмічних систем. За такого підходу штучний інтелект розглядається не як джерело готових відповідей або замінник мислення, а як інструмент структурного супроводу когнітивної діяльності. Діалог із алгоритмом стає способом уточнення, розгортання й тестування думки. Така модель передбачає: активну суб'єктну позицію учня; критичну взаємодію з алгоритмічними підказками; поєднання смислотворення («логос») із алгоритмічною підтримкою («автоматика»); формування вмінь аргументації та рефлексії. У цьому сенсі логоматика окреслює новий тип освітньої співдії – співмислення людини й цифрової системи.

На метатеоретичному рівні логоматика може розглядатися як зародкова міждисциплінарна галузь, що виникає на перетині педагогіки, логіки, лінгвістики, когнітивістики та цифрової освіти. Найімовірнішим предметом логоматики може бути логіко-мовленнєва взаємодія в алгоритмічно насиченому освітньому середовищі. За умови подальшої розробки понятєвого апарату, принципів, методів і емпіричних підтверджень логоматика здатна вийти за межі окремої технології та набути статусу самостійного напряму дидактичних досліджень.

Логоматика в зазначених вимірах має на меті не закріплення остаточного статусу поняття, а відкриття простору для професійного обговорення. Її подальша теоретична й практична доля залежатиме від наукової апробації, педагогічного досвіду та суспільного запиту. Це уможливлює розгляд

логоматики як відкритої концепції, що поступово конкретизуватиметься в процесі освітньої практики й наукової рефлексії.

Якщо на початковому етапі логоматика може бути осмислена як метод організації алгоритмізованої мовно-логічної взаємодії, то в перспективі вона здатна набути ознак чіткої педагогічної системи. Йдеться про імовірність формування структурованого комплексу, що включатиме:

а) принципи: алгоритмізацію мислення (послідовність і структурність когнітивних операцій); діалогізм (знання як результат взаємодії); сенсоцентризм (пріоритет смислотворення над репродукцією інформації);

б) форми реалізації: логоматичний урок; логоматичний проєкт; навчальні симуляції та сценарні моделі взаємодії з алгоритмічними системами;

в) інструментарій: великі мовні моделі та інші системи штучного інтелекту; інтелект-карти (*англ.* mind maps) як засоби структурування; модулі програмного коду як засоби формалізації мислення; сценарні скрипти діалогу. За такого розгортання логоматика переходить із площини окремого прийому до рівня технологічно оформленої педагогічної практики.

Подальший розвиток концепції передбачає проведення емпіричних досліджень, зокрема щодо: впливу логоматичних практик на рівень метакогнітивної рефлексії; здатності до аргументованої позиції порівняно з традиційними форматами навчання; зростання усвідомленості знань; формування критичного мислення. Саме емпірична верифікація може визначити реальний дидактичний потенціал логоматики та її місце в системі сучасної освіти.

На етапі апробації логоматика може бути представлена як методична інновація у таких форматах як: рамки освітніх конференцій; контекст оновлення освітніх стандартів (зокрема для інформатики, філософії, STEAM-освіти); навчально-методичні посібники; наукові публікації та фахові дискусії; програми підготовки й підвищення кваліфікації педагогічних працівників. Такий підхід до розуміння інституціалізації логоматики як методичної інновації запобігає передчасному нормативному закріпленню і водночас створює тло для професійної апробації.

У перспективі цілком імовірне створення логоматичних освітніх платформ, де взаємодія учня і штучного інтелекту здійснюватиметься за визначеним сценарієм: проблематизація → діалог → структуризація → моделювання → демонстрація → рефлексія. Саме така послідовність поєднує смислову ініціацію, когнітивне розгортання й метакогнітивне осмислення результату, формуючи завершений цикл освітньої діяльності.

У межах інструментального й технологічного виміру логоматики її метою є формування в учнів мислення вищого порядку, що поєднує діалогічність, логіко-

алгоритмічну структурність і смислове моделювання знань. Логоматика передбачає використання систем штучного інтелекту (зокрема великих мовних моделей) не як резервуару готових відповідей, а інтелектуальних співрозмовників і логічних фасилітаторів. У такій взаємодії алгоритм виконує функцію структурного каталізатора мислення, тоді як учень зберігає позицію суб'єкта пізнання.

Метод логоматики орієнтований на перехід від репродуктивного засвоєння – до глибинного осмислення; від споживання відповідей – до конструювання смислу; від фрагментарної інформації – до системної моделі знання.

З огляду на багаторівневу природу логоматичної концепції доцільно згрупувати цілі логоматики у такі взаємопов'язані блоки.

1. *Когнітивно-структурний.* Логоматика спрямовується на розвиток умінь: а) виявляти причинно-наслідкові зв'язки; б) переходити від конкретного до абстрактного і навпаки (когнітивна пластичність); в) логічного, алгоритмічного і системного мислення; г) здатності бачити структуру в складному матеріалі; працювати над помилками як інструментом розвитку. Знання при цьому набуває форми схеми, моделі, сценарію, програмного продукту, тобто, – стає структурованим і функціональним.

2. *Метакогнітивний.* Важливою ціллю є формування метапізнавальних умінь: а) самонавчання через запит і уточнення; б) критичного аналізу й перевірки достовірності інформації; в) рефлексії («Як я міркував? Чому саме так?»); г) усвідомлення логіки власного мислення. У цьому вимірі логоматика формує культуру інтелектуальної відповідальності – здатність діяти на основі осмисленого знання.

3. *Діалогічно-гуманітарний*. Логоматика утверджує діалог як основну форму навчального пізнання, передбачаючи: а) інтеграцію цифрової грамотності в контекст гуманітарного мислення; б) повагу до альтернативної позиції; в) розвиток культури аргументації; г) формування смислової відповідальності. Штучний інтелект у цій системі стає співпартнером у мисленні, але не підмінює суб'єктність учня.

4. *Моделювально-творчий*. Окремим завданням є залучення здобувачів освіти до створення знання через практику моделювання: а) кодувального мислення в позаінформатичні предмети; б) міжпредметного узагальнення закономірностей; в) концепт-карт, схем, сценаріїв; г) ботів (і розробку), презентацій, алгоритмів. У цьому контексті знання постає не як статичний масив фактів, а як динамічний, змінний, взаємопов'язаний конструкт.

Отже, логоматика як метод і технологія може бути спрямована на формування суб'єкта, здатного: взаємодіяти з алгоритмічними системами без втрати автономії; конструювати моделі знання; мислити структурно й критично;

перетворювати інформацію на смислово й практично значущі форми; рефлексувати власну пізнавальну діяльність. У ширшій перспективі означені цілі корелюють із потенційним переходом логоматики від рівня методу до рівня педагогічної системи та освітньої моделі взаємодії людини й алгоритму.

Завдання логоматики як методу (працює на рівні навчальної дії) диференціюємо на такі підвиди:

а) діалогічні – розвивати вміння аргументованого діалогу; формувати культуру постановки різних типів запитань («чому?», «як?», «для чого?»);

б) когнітивні – навчати виявляти причинно-наслідкові зв'язки; розвивати алгоритмічну послідовність міркування; формувати вміння переходити від запитання до моделі відповіді; формувати вміння структурованого мислення через вербалізацію логічних операцій;

в) метакогнітивні – навчати рефлексувати процес мислення; розвивати культуру роботи з помилками; формувати здатність уточнювати, переформульовувати, поглиблювати запити (промпти).

Завдання логоматики як педагогічної технології (на рівні системної організації освітнього процесу):

а) методичні – адаптувати логоматику для різних вікових груп; інтегрувати її в різні предмети; готувати навчально-методичні матеріали й ситуації (кейси);

б) організаційні – визначати етапи логоматичного сценарію (проблематизація → діалог → структура → модель → рефлексія); розробляти алгоритм логоматичного уроку; створювати систему оцінювання логіко-комунікаційних результатів;

в) підготовка педагогів – розробляти модулі підвищення кваліфікації; формувати компетентності вчителя як фасилітатора діалогу з алгоритмічними системами.

Завдання логоматики як освітньої моделі взаємодії людини й алгоритму (на рівні взаємодії суб'єкта й алгоритму):

а) концептуальні – визначати принципи співмислення людини та ШІ; окреслювати межі відповідальності алгоритму і суб'єктності учня; формувати етичні фрейми (рамки) використання ШІ в навчанні;

б) практичні – навчати здобувачів освіти працювати із запитом (промптом) як інструментом мислення; створювати сценарії діалогічної взаємодії учня і мовної моделі; формувати критичне ставлення до алгоритмічних відповідей;

в) цифрово-гуманітарні інтеграційні – інтегрувати цифрову грамотність у гуманітарні предмети; розвивати культуру інтелектуального партнерства з технологіями.

Завдання логоматики як потенційної дидактичної галузі (на рівні наукового осмислення):

а) емпіричні – визначати вікові й предметні особливості ефективності; досліджувати вплив логоматики на метакогніцію і критичне мислення; порівнювати результати з традиційними підходами;

б) інституційні – ініціювати експериментальні освітні майданчики; інтегрувати логоматику в стандарти й освітні програми (після апробації); представляти концепцію у наукових публікаціях;

в) теоретичні – визначати предмет, об'єкт і методи дослідження логоматики; окреслити принципи та закономірності логоматичного навчання; розробляти понятєвий апарат логоматики.

Ефективність логоматики як методу виявляється у зростанні структурованості учнівського мислення, що реалізується в умінні вибудовувати послідовні міркування, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та репрезентувати знання у формі схем, алгоритмів або моделей (адаптивність, креативність і критичне мислення учнів [1]; інтерактивні технології як спосіб розвитку мислення [22]; класифікація запитань для реалізації в навчанні [9]; когнітивні процеси, структуроване мислення, пам'ять, підґрунтя для урокових стратегій [15]; міжпредметне навчання, ресурсний потенціал [4]; обґрунтування розвитку критичного та структурованого мислення в освітньому процесі [16]; проблематизація як атрактор удосконалення освіти [11]; ухвалення рішень: теоретичний і практичний аспекти формування одного з найважливіших наскрізних умінь [3]). Ефективність також фіксується через поглиблення розуміння навчального матеріалу – здатність пояснювати явища через категорії «чому» і «як це працює», переносити знання в нові ситуації та аргументовано обґрунтовувати власну позицію. Окремим критерієм є зростання рефлексійності, яке проявляється у здатності учня описувати хід власного мислення, усвідомлювати помилки та коригувати спосіб розв'язання задачі.

На рівні технології ефективність визначається стабільністю й відтворюваністю результатів у різних освітніх середовищах, що засвідчує керованість і структурованість логоматичного процесу (метавсесвіт освіти, інноваційні технології навчання [13]; міжпредметність у контексті технологій [4]; «нова парасолька грамотності», цифрові компетентності [5]; проблематизація та сценарії логоматичного уроку [11]; концептуальне обґрунтування використання алгоритмізації та моделювання у навчанні [21]; розвиток ключових компетентностей цифрової доби [1]; сучасні принципи навчання, відтворюваність технології, емпірична база [20]). Така ефективність проявляється у системному прирості показників критичного мислення, метакогнітивної усвідомленості та міжпредметного бачення в учнів, зафіксованому в динаміці навчальних результатів. Критерієм також є чіткість

логоматичного сценарію, відповідність етапів навчання поставленим цілям та узгодженість між методичним задумом і реальним освітнім ефектом.

Ефективність логоматики як моделі взаємодії людини й алгоритму визначається збереженням суб'єктності здобувача освіти у процесі роботи з системами штучного інтелекту, що проявляється в умінні критично оцінювати отримані відповіді, переформульовувати запити й модифікувати результати (агентність педагога й учня у взаємодії з ШІ, роль алгоритмічного партнера [19]; вплив цифрового середовища на увагу та глибинне мислення; підґрунтя для побудови взаємодії людини й алгоритму [17]; потенціал освіти і науки у контексті державної політики ШІ [12]; український метавсесвіт освіти, цінності, уміння, знання; інтеграція цифрових технологій у навчання [13]).

Ефективність виявляється також у якості діалогічної взаємодії – послідовності уточнень, глибині аргументації та поступовій еволюції думки в процесі співпраці з алгоритмом. Окремим критерієм є сформованість цифрово-етичної компетентності, тобто усвідомлення меж і відповідальності використання ШІ в навчанні.

На рівні галузі ефективність визначається ступенем теоретичної оформленості концепції: наявністю чітко окресленого предмета дослідження, понятєвого апарату, методологічних принципів тощо (аксіологічний концепт національно-патріотичного виховання [7]; дидактико-методичний потенціал підручника, футуристичні абриси галузі [14]; історико-педагогічна перспектива як підґрунтя для формування понятєвого апарату [21]; методичні рекомендації з національно-патріотичного виховання [10]; методологічна база для наукового обґрунтування галузі та емпіричної верифікації [20]; український метавсесвіт освіти як концептуальна база [13]; філософська й діалогічна основа освіти, яка підкріплює концептуальний статус галузі [18]; центрована на людині освіта, опірність екзистенційним викликам [6]). Ефективність також залежить від емпіричної верифікації – наявності досліджень, що підтверджують вплив логоматичних практик на розвиток мислення й навчальні результати. Важливим критерієм є науково-професійне визнання, засвідчене в публікаціях, у дискусіях, в апробаціях і поступовій інституціалізації підходу в освітньому середовищі.

Логоматику розробляємо не поза традицією, а в її річищі: інтелектуальні витоки можна простежити в: античному розумінні «логосу» як єдності слова й розуму; у кібернетиці та інформатиці, де розроблено принципи алгоритмізації; у педагогіці конструктивізму з її акцентом на активному конструюванні знання; у розвиткові формальної та діалектичної логіки; в сучасному етапі цифрової трансформації освіти, пов'язаному з появою великих мовних моделей. Тож логоматика може бути інтерпретована як відповідь освітнього мислення на появу штучного інтелекту у статусі діалогічного партнера навчання.

Отже, логоматика – це не лише метод чи технологія, а відкрита концепція, здатна розвиватися й масштабуватися від інструментального рівня до дидактичної галузі. Її подальша еволюція залежатиме від наукового осмислення, емпіричної перевірки й педагогічної практики. Історія логоматики лише розпочинається – і її становлення може стати спільним проєктом дослідників, учителів і розробників освітніх технологій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондаренко Н. В. Адаптивність, креативність і критичне мислення – основа компетентностей цифрової доби. Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. 2025. Том 1. № 34. С. 95–105. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/746088/1/BNV_2025_IOD_PI_1%2834%29.pdf
2. Бондаренко Н. В. Медіатекст як ресурс осучаснення й збагачення змісту підручника української мови. Проблеми сучасного підручника. 2021. Вип. 27. С. 15–21. URI: http://lib.iitta.gov.ua/729474
3. Бондаренко Н. В. Опанування вмінь ухвалювати рішення: теоретичний аспект проблеми. Молодь і ринок. 2024. № 7-8 (227–228). С. 65–69. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742419/1/BNV_MiR_2024_7-8.pdf
4. Бондаренко Н. В. Ресурсний потенціал уміжпредметнення у компетентнісному навчанні мови. International scientific innovations in human life. Cognum Publishing House. Manchester, United Kingdom. 2021. Pp. 107–116. URI: http://lib.iitta.gov.ua/726150
5. Бондаренко Н. В. Україна під «новою парасолькою грамотності». Нова педагогічна думка. 2020. № 2(102). С. 55–59. URI: http://lib.iitta.gov.ua/721413
6. Бондаренко Н. В. Центрування нової освіти на людині прийдешнього як опірність екзистенційним викликам українству. Наукові записки кафедри педагогіки. 2024. № 54. С. 15–30. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742369/1/BNV_2024_08_Karazin.pdf
7. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Аксіологічний концепт національно-патріотичного виховання. Київ: Фенікс. 2023. 52 с. URL: http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/734569
8. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Глосарій педагогічних прийомів навчання, виховання і розвитку: енциклопедичний довідник двомовний електронний. Київ, 2026. 232 с. URI: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/748562
9. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Класифікаційна модель запитань для реалізації в освітньому процесі. Нова педагогічна думка. 2021. № 1(105). С. 12–17. URI:http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/724888
10. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів: методичні рекомендації. Київ: Фенікс. 2022. 64 с. URI: http://lib.iitta.gov.ua/732103/.
11. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Проблематизація як атрактор удосконалення мовної освіти. Digitalization and information society. Selected issues. Monograph 53. Publishing House of University of Technology, Poland, Katowice. 2022. Pp. 161–184. URI: http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731132
12. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Реалізація потенціалу освіти і науки у контексті державної політики розвитку штучного інтелекту в Україні до 2030 року. Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том 13: Інновації в

освіті та науці: трансформація підходів і технологій [колективна монографія]. Конін – Ужгород – Перемишль – Миколаїв: Посвіт, 2025. 32–45 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/745347/1/BNV_KSV_2025_mono_13_Poland.pdf
13. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Український метавсесвіт освіти XXI століття: цінності – уміння – знання. Edukacja i społeczeństwo VII. Opole: wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji w Opolu, Polska. 2022. Pp. 412–431. URI: http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732315
14. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Футуристичні абриси й дидактико-методичний потенціал українського підручника. Обдарованість: методи діагностики та шляхи розвитку. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2025. С. 104–119. URI: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/745901
15. Anderson J. R. Cognitive psychology and its implications (9th ed.). Worth Publishers. 2020. 624 p.
16. Bowell T., Kemp G. Critical thinking: A concise guide (4th ed.). Routledge. 2015. 296 p.
17. Carr N. The shallows: What the internet is doing to our brains. W. W. Norton & Company. 2010. 276 p.
18. Freire P. Pedagogy of the oppressed (30th anniversary ed.). Continuum. 2000. 213 p.
19. Holmes W., Bialik M., Fadel C. AI and education: The importance of teacher and student agency. Center for Curriculum Redesign. 2019. 169 p.
20. National Research Council. How people learn: Brain, mind, experience, and school. National Academy Press. 2020. 374 p.
21. Papert S. Mindstorms: Children, computers, and powerful ideas. Basic Books. 1980. 368 p.
22. Schank R. C. The cognitive benefits of interactive technology. Lawrence Erlbaum Associates. 1997. 336 p.

Бондаренко Степан Юрійович,
фахівець кафедри технологій захисту кіберпростору центру кібербезпеки
Навчально-наукового інституту інформаційної безпеки
та стратегічних комунікацій Національної академії СБ України,
bondarenko.stephan@ukr.net

Вітомський Юрій Леонідович,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології
Навчально-наукового Київського інституту водного транспорту
імені Гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного,
Національного транспортного університету

ЕВОЛЮЦІЯ СУБ'ЄКТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ СУЧАСНОГО СВІТУ

Анотація. У роботі досліджується еволюція суб'єктності особистості у транснаціональному соціокультурному просторі сучасного світу. Особлива увага приділяється психологічним механізмам трансформації ідентичності, когнітивних процесів та моделей соціальної взаємодії в умовах глобалізації.

Проаналізовано вплив міжнародної мобільності, мультикультурного середовища та цифрової комунікації на формування багатовимірної структури особистісної ідентичності. Обґрунтовано, що сучасна особистість функціонує в умовах поліідентичності, де різні культурні та соціальні ролі можуть співіснувати та актуалізуватися залежно від контексту соціальної взаємодії. Значну увагу приділено психологічним аспектам розвитку когнітивної гнучкості та метакогнітивної регуляції як ключових складових адаптивної суб'єктності. Розглянуто вплив глобального інформаційного середовища на процеси селекції, інтерпретації та критичної оцінки інформації.

Проаналізовано роль технологій штучного інтелекту у трансформації когнітивної діяльності людини. Показано, що взаємодія з алгоритмічними системами сприяє формуванню гібридної когнітивності та нових моделей інтелектуальної співпраці між людиною і технологіями. Доведено, що ключовою умовою збереження суб'єктності в цифровому середовищі є розвиток когнітивної автономії та критичного мислення. Визначено психологічні механізми подолання інформаційних маніпуляцій та алгоритмічних обмежень у сучасному медіапросторі. Підкреслено значення емоційної регуляції, рефлексивності та міжкультурної компетентності у формуванні сучасної моделі суб'єктності. Зроблено висновок, що еволюція суб'єктності особистості в умовах глобалізованого світу характеризується підвищенням адаптивності, інтеграцією різнорідного соціокультурного досвіду та активним конструюванням власної життєвої траєкторії.

Ключові слова: суб'єктність особистості, транснаціональний соціокультурний простір, ідентичність, когнітивна автономія, штучний інтелект, цифрова комунікація

Abstract. The article examines the evolution of individual subjectivity within the transnational sociocultural space of the modern world. Particular attention is paid to the psychological mechanisms underlying the transformation of identity, cognitive processes, and patterns of social interaction under conditions of globalization. The influence of international mobility, multicultural environments, and digital communication on the formation of a multidimensional structure of personal identity is analyzed. It is substantiated that the modern individual functions within a framework of polyidentity, where different cultural and social roles coexist and become activated depending on the context of social interaction. Special emphasis is placed on the psychological aspects of cognitive flexibility and metacognitive regulation as key components of adaptive subjectivity. The impact of the global information environment on processes of information selection, interpretation, and critical evaluation is examined.

The role of artificial intelligence technologies in transforming human cognitive activity is analyzed. It is shown that interaction with algorithmic systems contributes to the emergence of hybrid cognition and new models of intellectual cooperation between humans and technologies. It is argued that the development of cognitive autonomy and critical thinking is a crucial condition for maintaining subjectivity in the digital environment. Psychological mechanisms for overcoming informational manipulation and algorithmic constraints in the contemporary media space are

identified. The importance of emotional regulation, reflexivity, and intercultural competence in shaping modern subjectivity is emphasized. It is concluded that the evolution of subjectivity in a globalized world is characterized by increased adaptability, integration of diverse sociocultural experiences, and active construction of individual life trajectories.

Keywords: individual subjectivity, transnational sociocultural space, identity, cognitive autonomy, artificial intelligence, digital communication.

Еволюція суб'єктності особистості у транснаціональному соціокультурному просторі сучасного світу є одним із ключових напрямів сучасної психологічної науки, оскільки глобалізаційні процеси, цифровізація комунікації, інтенсивна мобільність населення та формування мультикультурних соціальних середовищ радикально трансформують способи самосприйняття людини, її механізми прийняття рішень, структуру ідентичності та психологічні моделі взаємодії з соціальною реальністю. У класичній психологічній традиції суб'єктність розглядається як інтегральна властивість особистості, що виражає її здатність до самодетермінації, автономної регуляції поведінки, усвідомленого вибору життєвих стратегій та активного перетворення соціального середовища. У сучасному транснаціональному світі ця характеристика набуває нових форм, оскільки особистість змушена функціонувати одночасно в декількох культурних, інформаційних і символічних просторах, що формує складні моделі багаторівневої суб'єктності.

Умови глобалізованого світу створюють ситуацію, коли людина постійно взаємодіє з різноманітними соціокультурними системами, нормами та цінностями, що можуть суттєво відрізнятися одна від одної. Це призводить до того, що формування суб'єктності перестає бути лінійним процесом, який розгортається лише в межах однієї культури чи соціальної спільноти. Натомість воно набуває поліцентричного характеру, коли індивід одночасно інтегрує різні системи смислів, поведінкових моделей і соціальних ролей. Наприклад, сучасна людина може бути включеною у локальну культурну спільноту своєї країни, працювати у міжнародному професійному середовищі, брати участь у глобальних цифрових комунікаційних мережах і водночас підтримувати ідентичність, пов'язану з власною етнічною або мовною традицією. У таких умовах суб'єктність формується як здатність координувати різні соціальні контексти, інтегрувати суперечливі цінності та зберігати внутрішню цілісність у ситуації постійних культурних і інформаційних впливів.

Особливу роль у трансформації суб'єктності відіграє цифрове середовище, яке створює новий тип соціальної реальності, тобто мережевий простір взаємодії. Соціальні мережі, глобальні комунікаційні платформи, онлайн-спільноти та цифрові інформаційні потоки формують специфічні умови для самопрезентації, комунікації

та соціальної взаємодії. У такому середовищі людина може одночасно реалізовувати декілька варіантів ідентичності, адаптуючи свою поведінку до різних комунікативних контекстів. Це сприяє розвитку гнучких форм суб'єктності, але водночас може створювати внутрішні психологічні напруження, пов'язані з необхідністю постійної адаптації до швидкозмінних інформаційних потоків і соціальних очікувань. Наприклад, особистість може по-різному позиціонувати себе у професійному цифровому середовищі, у неформальних онлайн-спільнотах та у реальних соціальних взаємодіях, що вимагає високого рівня саморефлексії і здатності до психологічної саморегуляції.

Важливим аспектом еволюції суб'єктності є також зростання ролі міжкультурної компетентності та психологічної гнучкості. У транснаціональному просторі людина стикається з різноманітними системами норм, цінностей і соціальних практик, що потребує здатності до розуміння культурних відмінностей, емпатійного сприйняття інших соціальних груп та адаптації власної поведінки до нових умов [5]. Це означає, що сучасна суб'єктність формується не лише як автономна самодетермінація, але й як здатність до конструктивної взаємодії з різними культурними середовищами. У цьому контексті особистість повинна навчитися поєднувати збереження власної ідентичності з відкритістю до нових соціальних і культурних впливів, що вимагає розвинених навичок рефлексії, критичного мислення і емоційної саморегуляції.

Крім того, транснаціональний соціокультурний простір суттєво впливає на структуру життєвих стратегій особистості. Традиційні моделі життєвого шляху, які передбачали відносну стабільність соціальних ролей, професійної діяльності та культурної ідентичності, поступово змінюються більш динамічними та варіативними формами життєвого планування. Людина все частіше стикається з необхідністю переосмислювати свої професійні, соціальні та культурні орієнтири, адаптуватися до нових умов праці, міграційних процесів або змін у соціальному середовищі. У таких умовах суб'єктність проявляється як здатність до активного конструювання власного життєвого шляху, прийняття стратегічних рішень і відповідальності за власний розвиток.

Важливим виміром еволюції суб'єктності є також зростання ролі рефлексивності як психологічного механізму саморозвитку. У складному транснаціональному середовищі людина змушена постійно аналізувати власний досвід, переосмислювати соціальні ролі та адаптуватися до нових культурних і інформаційних контекстів. Рефлексія дозволяє інтегрувати різноманітні життєві досвіди, зберігати внутрішню послідовність і формувати цілісне уявлення про власну ідентичність [3]. Наприклад, людина, яка має досвід життя або роботи у різних країнах, може поступово формувати складну багатошарову ідентичність, що поєднує елементи різних культурних традицій і соціальних практик.

Одним із ключових психологічних механізмів еволюції суб'єктності в транснаціональному соціокультурному середовищі є процес реконфігурації ідентичності, який передбачає глибоку трансформацію способів самовизначення особистості в умовах постійної взаємодії з різнорідними культурними, соціальними та символічними системами. У традиційних соціальних структурах формування ідентичності відбувалося в межах відносно стабільних і передбачуваних соціальних контекстів [8]. Людина здебільшого сприймала себе як представника певної нації, етнічної групи, релігійної спільноти або професійного стану, а соціальні ролі, що випливали з цих належностей, були чітко структурованими та нормативно закріпленими. У межах таких систем індивідуальна ідентичність формувалася через інтеріоризацію соціальних норм, цінностей і символічних кодів, що передавалися через механізми соціалізації. Психологічна структура «Я» в цьому випадку характеризувалася відносною цілісністю та стабільністю, оскільки основні маркери самоідентифікації змінювалися повільно і були тісно пов'язані з культурною традицією.

Проте в умовах глобалізації, інтенсивної міжнародної мобільності та розвитку цифрових комунікаційних технологій відбувається фундаментальна трансформація механізмів формування ідентичності [4]. Транснаціональний соціокультурний простір характеризується високим рівнем культурної різноманітності, постійною взаємодією різних соціальних систем та швидкою циркуляцією інформації, що створює принципово нові умови для розвитку особистості. У таких умовах традиційні маркери ідентичності поступово втрачають свою монополію на визначення соціальної належності індивіда. Особистість змушена інтегрувати різноманітні культурні впливи, що призводить до формування багатовимірної структури самосвідомості. Ця структура включає декілька рівнів ідентичності, які можуть функціонувати паралельно, взаємодіяти між собою та активуватися залежно від конкретного соціального контексту.

З психологічної точки зору такий процес можна описати як формування поліідентичності, коли індивід одночасно ідентифікує себе з різними культурними, соціальними та професійними спільнотами [1]. Це означає, що суб'єктність особистості набуває динамічного характеру, оскільки людина постійно здійснює процес рефлексивного узгодження різних аспектів власного «Я». У результаті формується гнучка система саморегуляції, яка дозволяє індивіду ефективно адаптуватися до різних соціокультурних середовищ.

Психологічні дослідження мігрантів, транснаціональних студентів та представників глобальних професійних мереж переконливо демонструють, що сучасна людина здатна підтримувати декілька культурних ідентичностей одночасно, формуючи так звану гібридну суб'єктність. Гібридна суб'єктність передбачає інтеграцію різних культурних кодів у єдину систему особистісного досвіду. Це означає, що людина не просто адаптується до нової культури, а

активно поєднує елементи різних культурних систем, створюючи власну унікальну модель соціальної поведінки.

Наприклад, у дослідженнях психологічної адаптації студентів, які беруть участь у міжнародних освітніх програмах академічної мобільності, було виявлено, що студенти, які навчаються одночасно в мультикультурному середовищі та підтримують соціальні зв'язки з представниками різних культур, поступово формують більш складну структуру ідентичності [9]. У таких осіб спостерігається підвищений рівень когнітивної складності, що проявляється у здатності враховувати різні соціальні перспективи під час прийняття рішень. Вони демонструють більшу толерантність до культурних відмінностей і здатність до конструктивної міжкультурної комунікації.

Емпіричні дослідження також свідчать, що особи, які активно інтегрують елементи різних культур у власну систему цінностей, демонструють вищий рівень психологічної автономії [10]. Це пояснюється тим, що інтеграція різнорідного культурного досвіду стимулює розвиток рефлексивного мислення та метакогнітивних процесів. Людина починає усвідомлювати умовність багатьох соціальних норм і вчиться самостійно визначати власні життєві орієнтири. У психологічному сенсі це означає підвищення рівня внутрішньої локалізації контролю та зростання здатності до самостійного конструювання життєвих стратегій.

Важливим аспектом цього процесу є розвиток когнітивної гнучкості. Особи, які функціонують у транснаціональному соціокультурному середовищі, змушені постійно адаптувати свої комунікативні стратегії до різних культурних норм і соціальних очікувань. Наприклад, поведінкові моделі, що є прийнятними в одній культурі, можуть бути неприйнятними в іншій. Тому ефективна соціальна взаємодія потребує здатності швидко змінювати комунікативні стилі та інтерпретаційні схеми.

У таких індивідів формується здатність до швидкого переключення між різними культурними кодами комунікації. Це означає, що людина може адаптувати власну поведінку залежно від того, з представниками якої культури вона взаємодіє. Наприклад, у професійному міжнародному середовищі особистість може використовувати раціональний і формалізований стиль комунікації, тоді як у неформальному міжкультурному спілкуванні її поведінка може бути більш емоційною та експресивною. Така гнучкість поведінки значно розширює соціальну суб'єктність індивіда, оскільки дозволяє ефективно функціонувати в різних соціальних контекстах.

У психологічному сенсі цей процес проявляється у розвитку складних метакогнітивних стратегій саморегуляції. Метакогнітивна регуляція передбачає здатність людини усвідомлювати власні когнітивні процеси та цілеспрямовано їх модифікувати залежно від ситуації. Особистість починає рефлексивно

аналізувати власні поведінкові патерни, оцінювати їх ефективність у різних соціальних контекстах та коригувати відповідно до нових умов взаємодії.

Наприклад, дослідження психологічної поведінки фахівців міжнародних організацій показують, що особи з високим рівнем міжкультурної компетентності демонструють розвинені механізми соціальної рефлексії. Вони здатні не лише оцінювати власні дії, але й прогнозувати реакції представників інших культурних груп. Це дозволяє їм уникати міжкультурних конфліктів і будувати ефективні моделі співпраці.

Крім того, реконфігурація ідентичності часто супроводжується розвитком так званої рефлексивної суб'єктності. Рефлексивна суб'єктність передбачає здатність особистості критично осмислювати власну культурну належність і переосмислювати традиційні соціальні ролі. Людина починає сприймати свою ідентичність не як фіксовану даність, а як динамічний конструкт, який може змінюватися протягом життя залежно від соціального досвіду.

Іншим важливим фактором трансформації суб'єктності є цифровізація соціальної взаємодії. Сучасна людина значну частину своєї соціальної активності реалізує у віртуальному середовищі, де формується новий тип психологічної реальності. Онлайн-комунікація створює умови для формування множинних соціальних ролей і цифрових ідентичностей. У результаті особистість починає функціонувати одночасно у фізичному та віртуальному соціальному просторі, що змінює механізми самосприйняття і соціальної взаємодії. Психологічні дослідження користувачів глобальних соціальних мереж показують, що людина часто конструює різні версії власного «Я» для різних аудиторій, що призводить до формування багаторівневої суб'єктності.

Наприклад, молоді професіонали, які працюють у міжнародних компаніях, можуть одночасно підтримувати декілька цифрових образів своєї особистості. У професійних мережах вони демонструють раціональну, компетентну і стратегічно орієнтовану ідентичність, тоді як у неформальних соціальних мережах їхня поведінка може бути емоційнішою та експресивнішою. З психологічної точки зору це вимагає високого рівня розвитку механізмів самоконтролю, соціальної перцепції та емоційної регуляції, оскільки особистість повинна постійно координувати різні аспекти власної ідентичності.

Суттєвий вплив на еволюцію суб'єктності також здійснюють процеси глобальної мобільності населення [3]. Масові міграційні потоки, міжнародна трудова мобільність та розвиток транснаціональних професійних мереж формують новий тип соціального досвіду, коли людина протягом життя може неодноразово змінювати культурне середовище. У таких умовах традиційні моделі соціалізації стають недостатніми, і особистість змушена розвивати складні психологічні стратегії адаптації.

Дослідження психологічної адаптації мігрантів демонструють, що ключовим фактором успішної інтеграції у нове соціокультурне середовище є рівень розвитку суб'єктності. Особи з високим рівнем суб'єктності демонструють більшу здатність до активного конструювання власної життєвої траєкторії, навіть у ситуаціях культурної невизначеності. Вони сприймають нове соціальне середовище не як загрозу, а як простір для особистісного розвитку. Наприклад, у дослідженнях психологічної адаптації українських студентів, які навчаються у європейських університетах, було виявлено, що найбільш успішно інтегруються ті особи, які активно формують нові соціальні зв'язки та беруть участь у міжкультурних проєктах. У таких випадках суб'єктність проявляється через здатність до проактивної соціальної поведінки.

Не менш важливим аспектом еволюції суб'єктності особистості у транснаціональному соціокультурному просторі є глибока трансформація когнітивних процесів, зумовлена радикальним розширенням інформаційного середовища, в якому функціонує сучасна людина. Глобальний інформаційний простір характеризується безпрецедентною швидкістю циркуляції даних, високою щільністю інформаційних потоків та постійною конкуренцією різних інтерпретацій реальності [2]. У таких умовах особистість опиняється в ситуації хронічного інформаційного перевантаження, коли кількість доступної інформації значно перевищує можливості її повноцінної когнітивної обробки. Це створює принципово нові психологічні виклики, пов'язані з необхідністю формування ефективних механізмів когнітивної селекції, інтерпретації та інтеграції інформації.

З позицій сучасної когнітивної психології така ситуація призводить до формування нової моделі функціонування інтелектуальних процесів, яку можна визначити як адаптивну когнітивну суб'єктність. У межах цієї моделі людина перестає бути пасивним реципієнтом інформації та перетворюється на активного конструктора власної когнітивної реальності. Особистість змушена постійно формувати індивідуальні когнітивні фільтри, які дозволяють відокремлювати релевантну інформацію від інформаційного шуму, оцінювати її достовірність та інтегрувати у власну систему знань. Така діяльність передбачає активне використання метакогнітивних стратегій, тобто стратегій усвідомленого контролю над власними процесами мислення.

Особливого значення в цьому контексті набуває вплив технологій штучного інтелекту на структуру когнітивної діяльності людини. Інтеграція алгоритмічних систем у повсякденну інформаційну взаємодію призводить до виникнення нової форми когнітивної взаємодії між людиною та технологічними системами. Штучний інтелект поступово стає не лише інструментом обробки інформації, але й своєрідним когнітивним партнером, який бере участь у процесах пошуку, аналізу та інтерпретації знань. Це створює передумови для формування так

званої гібридної когнітивності, коли інтелектуальні процеси людини частково розподіляються між біологічними та технологічними компонентами.

З психологічної точки зору така взаємодія суттєво змінює структуру когнітивної автономії особистості. З одного боку, системи штучного інтелекту значно розширюють можливості людини щодо доступу до інформації та її обробки. Алгоритмічні рекомендаційні системи, інтелектуальні пошукові платформи та аналітичні інструменти дозволяють швидко знаходити релевантні дані та здійснювати складні інформаційні операції. З іншого боку, така залежність від алгоритмічних систем створює ризик формування когнітивної пасивності, коли людина поступово делегує частину власних інтелектуальних функцій технологічним системам.

Саме тому ключовим психологічним завданням сучасної особистості стає збереження когнітивної автономії в умовах активної взаємодії з алгоритмічними системами. Когнітивна автономія передбачає здатність людини критично оцінювати інформацію, незалежно від того, чи була вона отримана безпосередньо з соціального середовища, чи сформована за допомогою алгоритмічних рекомендацій. У цьому контексті важливу роль відіграє розвиток критичного мислення, яке дозволяє особистості аналізувати структуру інформаційних повідомлень, виявляти маніпулятивні стратегії та оцінювати достовірність джерел.

Сучасні психологічні дослідження поведінки користувачів глобальних інформаційних платформ демонструють, що люди з високим рівнем розвитку критичного мислення та метакогнітивної рефлексії демонструють значно вищу стійкість до інформаційних маніпуляцій, включаючи алгоритмічні впливи. Наприклад, у дослідженнях цифрової поведінки користувачів соціальних мереж було встановлено, що особи, які мають сформовані навички аналітичного мислення, частіше перевіряють джерела інформації та схильні аналізувати альтернативні точки зору. Натомість користувачі з нижчим рівнем когнітивної рефлексії частіше покладаються на алгоритмічні рекомендації та демонструють вищу схильність до формування інформаційних «бульбашок».

Інформаційна «бульбашка» є одним із найбільш показових психологічних феноменів сучасного цифрового середовища. Алгоритми персоналізованого контенту часто підбирають інформацію відповідно до попередніх уподобань користувача, що поступово обмежує його доступ до альтернативних інтерпретацій реальності. У результаті когнітивна картина світу людини може звужуватися, формуючи замкнуту систему переконань. Саме тому здатність до свідомого подолання таких алгоритмічних обмежень стає важливим елементом сучасної когнітивної суб’єктності.

У контексті взаємодії з технологіями штучного інтелекту особливого значення набуває розвиток метакогнітивної компетентності. Метакогнітивна

компетентність передбачає здатність людини усвідомлювати власні когнітивні процеси, оцінювати їхню ефективність та свідомо регулювати використання інтелектуальних ресурсів. Наприклад, у процесі взаємодії з інтелектуальними системами людина повинна розуміти, які аспекти інформаційного аналізу вона може делегувати алгоритму, а які потребують самостійної критичної оцінки.

Психологічні дослідження використання систем штучного інтелекту у професійній діяльності демонструють, що найбільш ефективними є ті фахівці, які розглядають алгоритмічні системи не як заміну власного мислення, а як інструмент розширення когнітивних можливостей [5]. Наприклад, аналітики міжнародних організацій, які використовують системи автоматизованого аналізу даних, поєднують результати алгоритмічної обробки інформації з власним експертним досвідом. Така інтеграція людського і машинного інтелекту дозволяє створювати більш складні моделі інтерпретації соціальних процесів.

Крім того, взаємодія з системами штучного інтелекту стимулює розвиток нових форм когнітивної рефлексії. Людина починає усвідомлювати відмінності між людськими та алгоритмічними моделями мислення, що сприяє глибшому розумінню власних інтелектуальних процесів. Наприклад, аналізуючи відповіді алгоритмічних систем, користувач може порівнювати їх із власними інтерпретаціями інформації, що стимулює розвиток аналітичного мислення.

Важливу роль у трансформації суб'єктності відіграють також емоційні механізми регуляції поведінки. У транснаціональному соціокультурному просторі людина часто стикається з культурною невизначеністю, соціальними конфліктами та необхідністю швидкої адаптації до нових норм поведінки. У таких умовах ключовим психологічним ресурсом стає емоційна резильєнтність. Особи з високим рівнем емоційної резильєнтності демонструють здатність ефективно регулювати власні емоційні стани навіть у ситуаціях міжкультурного стресу. Наприклад, у дослідженнях психологічної адаптації міжнародних волонтерів, які працюють у кризових регіонах, було встановлено, що найбільш ефективними є ті особи, які поєднують високий рівень емпатії з розвиненими механізмами емоційної саморегуляції. Такі індивіди здатні підтримувати продуктивну взаємодію з представниками різних культур, не втрачаючи при цьому психологічної стабільності.

Еволюція суб'єктності також пов'язана з розвитком нових форм соціальної відповідальності. У глобалізованому світі дії окремої людини можуть мати значні соціальні наслідки, що формує нові етичні стандарти поведінки. Наприклад, участь у глобальних соціальних рухах, екологічних ініціативах або правозахисних кампаніях демонструє, що сучасна суб'єктність часто виходить за межі локальної соціальної ідентичності. Особистість починає сприймати себе як частину глобальної спільноти, що впливає на її систему цінностей та поведінкові стратегії.

Таким чином, еволюція суб'єктності особистості у транснаціональному соціокультурному просторі сучасного світу є складним багатовимірним процесом, який включає трансформацію ідентичності, розвиток нових когнітивних стратегій, формування гібридних культурних моделей поведінки та підвищення ролі емоційної саморегуляції. Сучасна особистість функціонує у багаторівневому соціальному середовищі, де взаємодіють різні культурні, інформаційні та символічні системи. У таких умовах суб'єктність набуває динамічного характеру і проявляється через здатність людини активно конструювати власну життєву траєкторію, інтегруючи досвід різних соціокультурних середовищ. Саме ця здатність до інтеграції різнорідних соціальних впливів і формує новий тип психологічної суб'єктності, який стає ключовою характеристикою особистості у глобалізованому світі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. APA (American Psychological Association). Psychology Topics: Globalization and Identity [Електронний ресурс]. 2024. URL: https://www.apa.org/topics/globalization (дата звернення: 15.03.2026).
2. UNESCO. Ethics of Artificial Intelligence: Global Standards and Human Agency [Електронний ресурс]. 2023. URL: https://www.unesco.org/en/artificial-intelligence/recommendation-ethics (дата звернення: 15.03.2026).
3. World Economic Forum. The Future of Cognition: How AI is Changing Human Subjectivity [Електронний ресурс]. 2025. URL: https://www.weforum.org/reports/future-of-cognitive-autonomy (дата звернення: 15.03.2026).
4. IOM (International Organization for Migration). World Migration Report 2024: Transnational Identities and Mobility [Електронний ресурс]. 2024. URL: https://worldmigrationreport.iom.int/ (дата звернення: 15.03.2026).
5. OECD. PISA 2025: Agency and Subjectivity in a Digital World [Електронний ресурс]. 2025. URL: https://www.oecd.org/pisa/innovation/agency/ (дата звернення: 15.03.2026).
6. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Identity and Subjectivity in the Digital Age [Електронний ресурс]. 2024. URL: https://plato.stanford.edu/entries/identity-ethics/ (дата звернення: 15.03.2026).
7. The Royal Society. AI and Human Cognition: A Research Briefing on Hybrid Intelligence [Електронний ресурс]. 2023. URL: https://royalsociety.org/topics-policy/projects/ai-and-society/ (дата звернення: 15.03.2026).
8. United Nations. Digital Transformation and Human Subjectivity: The Global Digital Compact [Електронний ресурс]. 2024. URL: https://www.un.org/techenvoy/global-digital-compact (дата звернення: 15.03.2026).
9. European University Institute (EUI). Global Governance Programme: Transnational Subjectivity and Law [Електронний ресурс]. 2023. URL: https://globalgovernanceprogramme.eui.eu/ (дата звернення: 15.03.2026).
10. MIT Center for Collective Intelligence. Human-AI Cooperation and Subjective Agency [Електронний ресурс]. 2024. URL: https://cci.mit.edu/research/ (дата звернення: 15.03.2026).

Борінштейн Євген Руславович,
доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософських і соціологічних студій
та соціокультурних практик ДЗ «Південноукраїнський
національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»,
eborin197013@gmail.com

МЕГАТРЕНДИ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. Розглядається значення розуміння мегатрендів творчої особистості. Визначення мегатрендів та творчої особистості надають можливість зрозуміти бачення авторів стосовно напрямів розвитку творчої особистості, специфіці її буття у суспільстві, ролі соціалізації та самореалізації у інноваційної складової творчої особистості. Визначається значення соціокультурного у сучасному метавсесвіті. Виділяються слідуючи мегатренди творчої особистості: цифрова трансформація; переоцінка цінностей; альтернативна реальність; ефект спільноти; штучний інтелект; квантові технології; персоналізація.

Abstract. The importance of understanding the megatrends of a creative person is considered. Definitions of megatrends and creative personality provide an opportunity to understand the authors ‘ vision of the directions of development of the creative personality, the specifics of its existence in society, the role of socialization and self-realization in the innovative component of the creative personality. The significance of the sociocultural in the modern meta-universe is determined. The following megatrends of a creative person stand out: digital transformation; reassessment of values; alternative reality; community effect; artificial intelligence; quantum technologies; personalization.

Ключові слова: мегатренди, творчість, творча особистість, інновації, мегатренди творчої особистості, цінності, соціокультурне, соціогуманітарне знання.

Keywords: megatrends, creativity, creative personality, innovations, megatrends of creative personality, values, sociocultural, sociohumanitarian knowledge.

Проблема творчості є актуальною для всього соціогуманітарного знання саме тому, що сучасне суспільство націлене на інновації, а, отже, зацікавлене в оволодінні тими засобами і механізмами цілеспрямованої діяльності людини, які забезпечують перетворення існуючої усталеної системи (на всіх рівнях її організації – від матеріально-технічного до соціокультурного) і створення елементів нової. Саме тому філософія вивчає сутність творчості, соціологія вивчає творчу особистість як суб’єкт, що перетворює соціальну реальність, що генерує нові ідеї і нестандартні рішення, психологію цікавлять у творчості психологічні параметри і стадії творчого процесу, педагогіку – механізми формування творчих здібностей людини, культурологію – творчість в якості цінності, ступінь затребуваності якої різна в різних типах і видах культури,

мистецтвознавство – особливості творчості видатних особистостей. Однак загальноприйнятий погляд на те, що здатність до творчості, до творення нового – це завжди затребувана суспільством здатність, на жаль, не завжди відповідає реаліям сучасного суспільства, яке орієнтоване на споживача готових матеріальних і духовних продуктів. Як поєднуються масова та інноваційна культури – одна з головних проблем сучасності.

Актуальність обраної теми пов'язана і з тим, що сама проблема творчості і творчої особистості є загальним глобальним контуром, на базисі якого можливо подолати наростаючий в соціогуманітарному знанні локалізм і створити деякі єдині підстави бачення цінності соціогуманітарного знання, що об'єднують фундаментальні взаємодії в соціумі і культурі, які здійснюються на міжособистісному і внутрішньоособистісному рівнях, а також між особистістю, соціумом і культурою в цілому. Сьогодні усвідомлена потреба в цілісному осмисленні творчої особистості. При цьому необхідно враховувати деяку картину парадоксів, що впливають на розвиток локальних тенденцій розвитку творчої особистості на шкоду глобальним: творчі здібності притаманні людині за природою (згідно Е. Фромму, вони є у всіх людей [1], АЛЕ проявляються далеко не у всіх (це вже моє розуміння – Є.Р.); творчі здібності можна розвинути і, в той же час, творчості не можна навчити; творчість проявляється насамперед в окремих видах діяльності (художніх або наукових) і, в той же час, людина в цілому – істота творча; процес творчості непідвладний свідомому управлінню, але держава не залишає спроб управляти тим же науковим або художньою творчістю і так далі.

Таким чином, актуальність обраної теми дослідження визначається як об'єктивною логікою соціокультурних трансформацій, які у сьогоденні постійно супроводжують людство, так і потребами розвитку самого філософсько-культурного і соціогуманітарного знання.

Істотний вплив на розвиток творчої особистості надають **мегатренди**, під якими ми розуміємо глобальні масштабні і тісно пов'язані між собою соціальні, культурні, економічні, політичні, технологічні та природні тенденції, які відображають об'єктивний розвиток людської цивілізації, формують загальний напрямок розвитку особистості, її екзистенційні атитюди.

При цьому сучасний стан техногенного інноваційного суспільства і його цивілізаційно-культурної складової характеризується утилітарно-споживчим ставленням до творчості, зведенням її до поняття «креативність», що, на наш погляд, в корені невірно і супроводжується зниженням значущості творчої особистості. Прагнення до креативності будь-якого спрямування обертається псевдоінноваціями – соціокультурними новоутвореннями, які не несуть в собі

культурно-гуманістичного сенсу, обмежують подальший розвиток творчого потенціалу особистості, соціуму, культури і цивілізації.

Антична філософія протиставляла творчу діяльність людини вічного буття. Разом з тим, у філософії Платона творча особистість (філософ) шукає ідеал в розумінні сутності світу, ідеє Блага [2]. У Середні віки, як правило, феномен творчості пов'язан з тенетами теології, що сприяє тотальному диктату релігійного погляду на світ. Верховним суб'єктом творчості постає Б-г, людині ж відводиться роль каналу, за допомогою якого виявляється його воля.

Відродження завдяки антропоцентризму і гуманізму вже приходить до поняття «геніальність», стверджуючи людину в якості автономного творця, що не залежить від природних чи б-жественних сил. Творчість людини епохи Ренесансу обґрунтовується як піднесена діяльність вільного суб'єкта по привнесенню нового в реальність, а також як процес самовдосконалення, ідеалом якого, тим не менш, виступає божественне начало. Новий час наполягає на переважанні гносеологічної складової у творчості, розуміючи її як загальне, що становить елементи сущого на основі пізнання закономірностей світобудови, і саме це обумовлює відкриття і винаходи. Зокрема, в поглядах Ф. Бекона і Дж. Локка виявляється єдине розуміння людських здібностей творчості і пізнання, підсумком актуалізації яких постає орієнтація людини в його практичної перетворювальної діяльності.

І. Кант в якості суб'єкта творчої діяльності бачить особистість. Творчість виявляється можливим завдяки здатності судження, продуктивної і рефлективної діяльності уяви [3]. Г. Гегель розглядав творчість як процес саморозвитку, імпульс якому дає лежить в його підставі протиріччя [4].

XX століття робить акцент на правах, свободі, незалежності і цінностях кожної конкретної особистості та пропонує розглядати соціалізацію як універсальний інструмент формування особистості. Процес соціалізації передбачає як залучення до норм суспільної життєдіяльності, так і формування автономності, що робить особистість повноцінним суб'єктом соціальної дійсності, суб'єктом діяльності, в тому числі, зрозуміло, творчої, що в тому чи іншому сенсі підкреслюють П. Бергер і Т. Лукман, Е. Гідденс, Е Дюркгейм, Н. Смелзер та інші вчені.

А в сучасному світі мова вже йде про творчу особистість, що допомагає розкрити сутнісні характеристики кожної конкретної особистості. Найважливішою складовою творчої особистості є її соціокультурна інноваційна сутність, яка проявляється у всьому різноманітті відносин, що зв'язують людину з іншими людьми, спільнотами, суспільством в цілому. Соціокультурне середовище створює інноваційне поле бою виходячи зі змісту якого особистість за допомогою виборчої активності вибудовує власну стратегію поведінки.

Сучасне розуміння творчої особистості ґрунтується на необхідності самореалізації. Самореалізація, з нашої точки зору, є процесом і потребою досягнення своїх цінностей, цілей, інтересів, бажань, який ґрунтується на самопізнанні і саморозвитку. Це важливий аспект особистісного зростання, який допомагає людям розкрити свій потенціал і досягти особистої гармонії та задоволення від буття. Самореалізація включає в себе пошук своїх унікальних здібностей, розвиток навичок і умінь, а також постійне навчання і самовдосконалення. Вона допомагає людям знайти своє місце в житті і стати більш щасливими і задоволеними. Для досягнення самореалізації необхідно мати системно-визначені цілі і прагнути до їх досягнення, а також бути відкритим для нових можливостей і досвіду.

Підкреслимо значущість у сучасної творчої особистості потреби в самореалізації як вродженого бажання людини розвивати свої таланти, здібності і досягати особистісного зростання. Така екзистенція пов'язана з пошуком сенсу життя, задоволенням своїх потреб і прагненням до самопізнання. Але без здатності до інновацій ми не можемо назвати особистість творчою. Саме тому під творчою особистістю нами розуміється Творча особистість – це особистість, яка створює принципово нові продукти в результаті своєї діяльності [5, с. 7].

Дослідження творчої особистості та специфіці її формування повинно мати не тільки якийсь конкретне розуміння, повинно бути сформованою стратегія розвитку творчої особистості і саме це залежить від розуміння мегатрендів творчої особистості. З нашої точки зору можемо виділити слідуючи:

- Цифрова трансформація. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій змінює традиційні ринки і бізнес-моделі. Впровадження нових технологічних рішень скорочує витрати, покращує користувальницький досвід і дозволяє створювати нові продукти, одночасно з цим піднімає нові проблеми, пов'язані з їх використанням, породжує нові запити аудиторії до формату та якості продукту або послуги. Бізнес отримує в свій арсенал різноманітні інструменти: від штучного інтелекту і чат-ботів до різних платформ і аутсорс-сервісів, які можуть стати і окремим бізнес-юнітом, і просто конкурентною перевагою, яка відкриває доступ до нових ринків і аудиторії.

- Переоцінка цінностей. Р. Інглхарт показав, що цінності людей не є незмінними і трансформуються під впливом різних обставин і часу [6]. Різні потрясіння останніх років не могли не вплинути на цінності як бізнес-спільноти, так і споживачів. В умовах нестабільності все більше людей прагне до раціональної поведінки та розподілу різних ресурсів, вибирає більш сприятливі для себе умови праці і життя, фокусуючись на нових переосмислених цінностях, пошуку стійких екзистенціальних моделей.

- Альтернативна реальність. Онлайн-реальність сьогодні є значною частиною повсякденності. Технології дозволяють інтегрувати альтернативну реальність в сучасність практично безболісно. Так, офлайн-магазини замінюють маркетплейси, а метавсесвіт підкреслює нову соціокультурну реальність, покращуючи її за бажанням користувача.

- Ефект спільноти. Креативні індустрії являють собою велику спільноту як творців, так і споживачів – грань між цими категоріями поступово стирається. Споживачі стають все більш компетентними, впливаючи на кінцевий продукт. Конкуренти в бізнесі знаходять способи співпраці і кооперації, підвищуючи кінцеву цінність. І бізнес, і його аудиторія, в свою чергу, стають агентами змін міського середовища, роблячи її більш придатною для життя і комерційної діяльності.

- Штучний інтелект (ШІ). Штучний інтелект продовжує активно розвиватися і впроваджуватися в ключові сектори економіки. Особливо значущими напрямками залишаються генеративний ШІ, здатний створювати нові тексти, зображення та інші види контенту, а також використання ШІ в промисловості і бізнесі.

- Квантові технології. Квантові комп'ютери, сенсори і комунікації вже починають змінювати світ високих технологій. У 2026 році очікується значний прогрес у цій галузі, особливо в розробці квантових суперкомп'ютерів, здатних обробляти величезні обсяги даних за частки секунди. Це призведе до зовсім іншої швидкості життя та прийняття рішень.

- Персоналізація. Індивідуальність має першорядне значення для будь-якого споживача. Немає нічого більш унікального, ніж персоналізований предмет. Таким чином реклама стає більш адресною, товари і послуги змушені враховувати інтерес конкретної людини і тим самим створювати для нього унікальну пропозицію. Ті ж тенденції в освіті, в моді, в кар'єрі, в медицині. Індивідуальні плани лікування, технології редагування генів, такі як CRISPR, і швидка діагностика революціонізують охорону здоров'я, обіцяють найкращі результати для пацієнтів. CRISPR – це не просто інструмент редагування генів, це квиток на революцію в охороні здоров'я.

Описані тенденції та інші, яким автор не приділив стільки уваги, охоплюють широкий спектр областей – від технологічних інновацій до змін у соціальній структурі, розумінні гуманізму та моралі. Взаємозв'язок між цими мегатрендами підкреслює необхідність комплексного підходу до розвитку та адаптації до нових умов.

Важливо відзначити, що кожен з даних мегатрендів несе в собі як можливості, так і виклики. Технологічні досягнення можуть значно покращити якість життя, але також вимагають відповідального використання та

регулювання. Соціокультурні зміни відкривають нові горизонти для інклюзивності та рівності, проте також можуть призвести до соціальних напружень і нерівності.

На цьому етапі важливо усвідомити, що успіх у майбутньому буде залежати від нашої здатності адаптуватися до цих змін і використовувати їх на благо людства. Співпраця, інновації та сталий розвиток стануть ключовими факторами успіху в світі, який стрімко змінюється щодня. І значення творчої особистості в інноваційному світі як ніколи велике.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Е. Фромм. Мати чи бути? Київ; Український письменник, 2010. 222 с.
2. Платон. Бенкет. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. 178 с.
3. Кант І. Критика сили судження. Київ: Темпора, 2022. 904 с.
4. Гегель Г. Феноменологія духу. Київ: «Основи», 2004. 548 с.
5. Борінштейн Є.Р. Творча особистість у вимірі філософії. Конспект лекцій для здобувачів третього (освітньо-наукового рівня) вищої освіти ОНП Філософія. Одеса, 2023. 35 с.
6. Inglehart Ronald. Modernization and postmodernization : cultural, economic, and political change in 43 societies. Princeton, N.J. : Princeton University Press, 1997. 453 p.

Бриндікова О. М.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методик суспільно-гуманітарних дисциплін
ХОІППО імені Анатолія Назаренка,
olesiamis@ukr.net

Ратушняк Н. М.,
старший викладач кафедри теорії та методик
суспільно-гуманітарних дисциплін,
ХОІППО імені Анатолія Назаренка
osadchuk_nat@ukr.net

РЕАЛІЗАЦІЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ГАЛУЗІ

Анотація: Наукова розвідка присвячена процесу формування та реалізації громадянської компетентності через призму мовно-літературної галузі. Адже, нині, ринок праці потребує професіоналів, які вміють вчитися протягом життя, критично мислити та досягати цілей. Обґрунтовано одне з завдань вчителів, що полягає у ефективному формуванні громадянської компетентності, яка має неабияке значення для успішної самореалізації, освіти та праці. Залучення здобувачів освітнього процесу до активної комунікативної і суспільно корисної діяльності характеризується пошуком інформації,

критичним ставленням до неї тощо. Формування громадянської компетентності у системі мовно-літературної галузі є складною системою теоретичних і практичних форм. Текст як один із основних інструментів реалізації громадянської компетентності сприяє формуванню суспільних цінностей та індивідуальної мовно-когнітивної картини світу.

Ключові слова: компетентність, громадянська компетентність, формування компетентності, мовно-літературна галузь, освіта, громадянські цінності, мовна система, дидактичний текст.

Abstract: This scientific study is devoted to the process of forming and implementing civic competence through the prism of the linguistic and literary field. After all, today's labor market needs professionals who are able to learn throughout their lives, think critically, and achieve goals. One of the tasks of teachers is to effectively develop civic competence, which is of great importance for successful self-realization, education, and work. Involving students in the educational process in active communicative and socially useful activities is characterized by the search for information, a critical attitude towards it, etc. The formation of civic competence in the language and literature system is a complex system of theoretical and practical forms. Text, as one of the main tools for the implementation of civic competence, contributes to the formation of social values and an individual linguistic and cognitive picture of the world.

Keywords: competence, civic competence, competence formation, language and literature, education, civic values, language system, didactic text.

Перебудова освіти в Україні, а саме шкільної, запровадження Нової української школи (далі НУШ) є ключовою реформою галузі. Філософія освіти НУШ відмовляється від пострадянського режиму навчання та наголошує, що здобувачам освіти потрібно давати не лише знання на теоретичному рівні, але й навчитися ними користуватися на практиці у школі та за її межами, тобто у повсякденному житті [1].

У XXI столітті поняття «компетентність» є важливим у галузі освіти, тому Міністерство освіти і науки України подає означення компетентності як динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистісних якостей, що визначає здатність учня успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність. Отже, формується ядро знань, на яке будуть накладатись уміння користуватися цими знаннями, а також цінності та навички, що знадобляться випускникам української школи у професійному та особистому житті. Щоб набувати компетентностей, учні навчаються за діяльнісним підходом, тобто частіше щось роблять замість того, щоб просто сидіти за партами і слухати вчителя [4].

Закон України «Про освіту» до основних компетентностей Нової української школи відносить такі, як: вільне володіння державною мовою, здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними

мовами, громадянська та соціальні компетентності, пов’язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, правами людини, добробутом та здоровим способом життя, усвідомленням рівних прав і можливостей, культурна компетентність та інші компетентності, передбачені стандартом освіти [5]. Перелік цих компетентностей узгоджується з європейськими підходами, зокрема Рамкою ключових компетентностей для навчання впродовж життя, що засвідчує їх відповідність загальноєвропейським освітнім орієнтирам.

У науковій літературі існують різні підходи щодо розуміння громадянської компетентності. Зокрема, І. Жадан визначає громадянську компетентність «як інтегративну характеристику особистості, що свідчить про ступінь її готовності до ефективного виконання ролі громадянина, і зумовлюється рівнем сформованості компетентностей (якостей, здатностей та готовностей)» [2, с. 11]. «Громадянська компетентність є інтегративною характеристикою особистості, що уналежнює певний рівень її готовності до активного здійснення її життя [6, с. 39].

У мовно-літературній галузі реалізація означеної компетентності передбачає формування в учнів здатності ефективно використовувати мову в суспільному житті, розуміти тексти, критично аналізувати та інтерпретувати їх, виражати власні погляди тощо. Відповідно важливим є розвиток мовленнєвих навичок, знань про мову як про систему та її роль у формуванні громадянської позиції.

Мова як цілісна структура, яка була зруйнована за часи перебудови України як у фізичній, так і в ментальній залежності потребує відродження її природної будови. Тому у формуванні громадянської компетентності через призму мовно-літературної галузі варто зважати не тільки на минуле, а й на майбутнє, беручи до уваги тенденції й розуміння лінії розвитку мови, суспільних процесів тощо.

Відповідно до ідей становлення й розвитку НУШ, чинної програми з української мови, на часі формування не просто громадянина-патріота, а формування національно свідомої, духовно й інтелектуально розвиненої мовної особистості, стимулювання в здобувачів освітнього процесу громадянської дієздатності, небайдужості до суспільних подій та текстової інформації.

Щоб оволодіти громадянськими цінностями (права і свободи, обов`язки, соціальна гармонія і под.), здобувач/здобувачка освітнього процесу має розуміти значення концептів, що виражають ці цінності. Мова – найефективніший засіб для набуття відповідних знань. У цьому аспекті ключовими є громадянські знання, на основі яких формуються уявлення про форми і способи функціонування особистості в соціальному, культурному, політичному, економічному, правовому полі демократичної держави [3].

В реалізації мовної освіти є принципи, дотримання яких уможливлює формування громадянської компетентності в умовах навчання української мови.

Наприклад, принцип формування української мовної свідомості, принцип дотримання рідномовних прав і обов`язків свого народу, принцип соціальної доцільності, принцип текстоцентризму, лінгвокультурологічний принцип та інші.

Робота з різними видами текстів є однією з найпродуктивніших форм у аспекті формування та реалізації громадянської компетентності в системі мовно-літературної освіти. Тексти з громадянськими ціннісними сенсами, виконання ціннісно зорієнтованих вправ та завдань мають відповідний навчально-виховний та розвивальний вплив, зокрема формують таке важливе вміння сучасного громадянина/громадянки як інфомедійна грамотність, яка передбачає усунення текстів, інформації, яка спрямовна на підрив національних та державних інтересів, суспільної моралі, критичне сприйняття текстів, які можуть призвести до нехтування основними правами і свободами людини.

Відповідно, вчитель має ретельно підбирати тексти різних стилів та жанрів, робота з якими формуватиме уявлення про суспільні цінності, індивідуальну мовно-концептуальну картину світу, які й лежать в основі громадянської компетентності. Це можуть бути тексти, авторами яких є громадські діячі, відомі мовознавці, історики, соціологи, письменники: М. Драгоманов, Р. Шухевич, В. Чорновіл. Т. Шевченко, Л. Костенко, О. Потебня, О. Антоненко-Давидович, І. Фаріон, П. Гриценко та інші.

Дібрані тексти та робота з ними покликані формувати українську мовну свідомість учнів, розвивати в них здатність усвідомлено сприймати рідну мову як цінність, реалізовувати громадянські права та обов`язки, виховувати почуття особистої гідності та відповідальності.

Використання комплексних компетентнісно зорієнтованих завдань до текстів є основою реалізації мовленнєвої, мовної, діяльнісної та соціокультурної змістової лінії. Через роботу з текстом відбувається вивчення мови, відповідної позамовної дійсності, формуються світоглядні орієнтації, реалізуються навчальні, виховні і розвивальні завдання.

Текст – це ефективний засіб реалізації наскрізної змістової лінії «Громадянська відповідальність», що сприяє формуванню громадянської компетентності здобувачів освітнього процесу, розкриває суть понять «відповідальний громадянин», «доброчесність», «патріот» та інші.

Отже, реалізація громадянської компетентності через призму мовно-літературної галузі відбувається через здатність особи відповідально реалізовувати громадянські права та обов`язки з метою розвитку демократичного суспільства та держави в ім`я свободи і справедливості, що

ґрунтується на основі загальноприйнятих у суспільстві цінностей, виконання мовних обов`язків громадянина/громадянки України, готовності активно виявляти себе за допомогою засобів державної мови в різних соціальних ролях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Земан І. Формування компетентностей учнів базової середньої школи. Методика навчання і виховання. Освітні обрії. 2020. № 1(50). С. 56-60.
2. Жадан І. В. Громадянська компетентність: соціальні очікування і реалії: монографія / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної соціальної та політичної психології. Кропивницький, 2022. 110 с.
3. Кучерук О. А., Магдич Т. П. Громадянська компетентність у методиці навчання української мови учнів старших класів: начально-методичний посібник. Житомир: Вид-во ПП «Рута», 2022. 148 с.
4. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. 2016. URL: https://cutt.ly/TzHSyLV (дата звернення: 20.02.2026).
5. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення: 19.02.2026).
6. Ремех Т. О. Сутність і структура громадянської компетентності учня нової української школи. Український педагогічний журнал. 2018. № 2. С. 34-41.

Булавінцева О. М.,
директор КЗ «Харківська гімназія №19 Харківської міської ради», director@kharkiv19.ukr.education

Коваленко Т. О.,
заступник директора КЗ «Харківська гімназія №19 Харківської міської ради», zavuchpr@kharkiv19.ukr.education

ОСВІТА НЕЗЛАМНОСТІ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННОСТЕЙ МИРУ В ІНКЛЮЗИВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ПРИФРОНТОВОГО МІСТА

Анотація. Сучасна архітектоніка української освіти зазнає докорінних трансформацій під впливом екзистенційних викликів війни. Питання вибору між «цінностями миру» та «цінностями війни» перейшло у площину щоденного виживання та збереження людської гідності. Особливо гостро це протистояння відчувається у сфері інклюзивної освіти міста Харкова. У статті висвітлено практичний досвід гімназії, де 88% класів є інклюзивними, щодо формування ціннісних орієнтирів миру через волонтерську діяльність, інклюзивну взаємодію та цифрову соціалізацію. Доведено, що інклюзія в умовах прифронтового міста виступає не просто формою навчання, а потужним інструментом протидії деструктивному впливу війни на психіку дитини.

Ключові слова: інклюзивна освіта, прифронтове місто, Харків, цінності миру, волонтерство, дистанційне навчання, діти з особливими освітніми потребами.

Abstract. The modern architectonics of Ukrainian education is undergoing radical transformations under the influence of the existential challenges of war. The choice between the "values of peace" and the "values of war" has shifted into the realm of daily survival and the preservation of human dignity. This confrontation is particularly acute in the field of inclusive education in the city of Kharkiv. The article highlights the practical experience of a gymnasium, where 88% of classes are inclusive, in shaping the value orientations of peace through volunteer activities, inclusive interaction, and digital socialization. It is proven that inclusion in the conditions of a frontline city serves not merely as a form of education, but as a powerful tool for counteracting the destructive impact of war on a child's psyche.

Keywords: inclusive education, frontline city, Kharkiv, values of peace, volunteering, distance learning, children with special educational needs.

Актуальність теми. Сучасна архітектоніка української освіти зазнає докорінних трансформацій під впливом викликів війни. Питання вибору між «цінностями миру» та «цінностями війни» перестало бути суто філософською дискусією, перейшовши у площину щоденного виживання та збереження людської гідності. Особливо гостро це протистояння відчувається у сфері інклюзивної освіти, яка за своєю фундаментальною природою є продуктом культури миру, гуманізму та безумовного прийняття кожної особистості.

В умовах повномасштабного вторгнення місто Харків опинилося на передньому краї не лише фізичного, а й ціннісного фронту. Статус прифронтового міста диктує особливі умови існування для закладів освіти, де дистанційне навчання стало єдиним способом збереження освітнього процесу, а безпекові питання – пріоритетом номер один. У цьому контексті діяльність гімназії, де вісім із дев'яти класів є інклюзивними, стає унікальним кейсом адаптивності та незламності. Інклюзія в таких умовах виступає не просто як форма організації навчання, а як потужний інструмент протидії деструктивному впливу війни на психіку дитини.

Мета статті полягає у висвітленні практичного досвіду харківської гімназії щодо формування ціннісних орієнтирів миру через волонтерську діяльність, інклюзивну взаємодію та цифрову соціалізацію в умовах воєнного стану.

Робота в інклюзивному закладі освіти Харкова з 2022 року вимагає від педагогічного колективу постійного балансування. З одного боку, ми бачимо «цінності війни»: агресію, руйнацію, тривогу, поділ світу на чорне та біле. З іншого – ми плекаємо «цінності миру»: емпатію, взаємодопомогу, терпимість до відмінностей та креативне творення. Для дитини з особливими освітніми потребами, яка часто має підвищений рівень тривожності та вразливості, цей розрив є найбільш болючим.

Специфіка нашої гімназії, де переважна більшість класів є інклюзивними, зумовила створення особливої екосистеми підтримки. Дистанційне навчання, яке

триває з 2022 року, не стало перепоною для соціалізації, а навпаки – змусило нас шукати нові форми єднання. Ми виходимо з позиції, що інклюзія – це не про присутність дитини в класі, а про її включеність у життя громади. Саме тому акцент у нашій роботі зміщено з суто академічних досягнень на формування життєстійкості та активної громадянської позиції через волонтерство та спільні ініціативи.

У наступних розділах ми детально розглянемо, як через виготовлення окопних свічок, допомогу тваринам та медійну активність у соціальних мережах, наші учні – як з типовим розвитком, так і з особливими освітніми потребами – стають амбасадорами миру, доводячи, що стійкість Харкова тримається на людяності та інклюзивності.

Розділ 1. Мир як творення vs війна як руйнація в контексті інклюзії

У сучасному педагогічному світі протистояння цінностей миру та війни розглядається не лише як політичний чи воєнний конфлікт, а як глобальний зсув у системі координат людського буття. Для інклюзивного закладу освіти, яким є наша гімназія, це протистояння набуває особливого значення, адже інклюзія сама по собі є антонімом до будь-якої агресії.

Цінності війни за своєю суттю є деструктивними. Вони диктують логіку «виживання найсильнішого», де пріоритетом стає фізична сила, радикалізація поглядів та поділ соціуму на «ефективних» (здатних до оборони) та «баласт» (тих, хто потребує допомоги). У такій парадигмі дитина з особливими освітніми потребами ризикує опинитися на периферії суспільної уваги. Війна намагається стерти індивідуальність, замінюючи її колективним болем та страхом.

На противагу цьому, цінності миру в освітньому середовищі базуються на трьох фундаментальних «П»: прийняття, підтримка, партнерство.

1. Прийняття – визнання того, що кожна дитина, незалежно від її фізичних чи ментальних особливостей, є самоцінною.
2. Підтримка – створення мережі взаємодопомоги, де слабкість одного компенсується силою іншого.
3. Партнерство – рівноправна взаємодія між вчителем, асистентом, учнем та батьками.

Для системного розуміння природи цього конфлікту доцільно порівняти ключові вектори впливу обох парадигм на освітній процес (див. Таблиця 1).

Таблиця 1.

Дихотомія ціннісних орієнтирів в освітньому просторі прифронтового регіону

Параметри порівняння	**Цінності війни (деструктивний вплив)**	**Цінності миру (інклюзивна модель)**
Ставлення до особистості	Уніфікація, оцінка за критерієм «корисності»	Визнання унікальності кожної дитини (ООП)

Параметри порівняння	Цінності війни (деструктивний вплив)	Цінності миру (інклюзивна модель)
Соціальна взаємодія	Поділ на «свій-чужий», радикалізація	Емпатія, солідарність, безбар'єрність
Освітнє середовище	Директивність, акцент на виживанні	Гнучкість, безпека, психологічний комфорт
Мета виховання	Формування «людини спротиву»	Формування «людини-творця»

Аналіз наведених у Таблиці 1 даних дозволяє констатувати, що в умовах прифронтового міста школа перестає бути просто транслятором знань. Вона перетворюється на ціннісний фільтр. Ми бачимо, що інклюзивна модель освіти за своєю суттю є прямою протидією деструктивному впливу війни. У той час як війна орієнтована на результат за будь-яку ціну, інклюзія вчить нас цінувати процес, докладені зусилля та індивідуальний прогрес кожного учня. Це дозволяє зберегти психологічне здоров'я дитини з особливими освітніми потребами, захищаючи її від радикалізації та відчуття неповноцінності.

В умовах прифронтового міста наш виховний ідеал змістився від «успішної особистості» до «людяної особистості». Ми вчимо дітей, що справжня сила – це не здатність домінувати, а здатність допомогти тому, хто поруч. У цьому контексті інклюзія виступає живим втіленням миру. Кожен адаптований урок, кожна дитина з особливими освітніми потребами, яка продовжує навчатися дистанційно попри обстріли, – це перемога цінностей творення над цінностями руйнації.

Ми стверджуємо, що інклюзивне середовище є найбільш сприятливим для виховання критичного мислення та емпатії. Війна вимагає швидких, часто жорстоких рішень. Мир потребує терпіння та розуміння. Саме ці якості ми плекаємо в наших інклюзивних класах, де темп навчання та взаємодії адаптується під потреби кожного, демонструючи, що суспільство може і повинно бути гнучким заради людини.

Таким чином, аксіологічний розрив між миром і війною в нашій гімназії долається через щоденну практику інклюзії. Ми не просто «надаємо освітні послуги» – ми будуємо модель майбутнього мирного суспільства, де різноманітність є багатством, а не проблемою.

Розділ 2. Харківський контекст: дистанційна інклюзія як виклик та можливість

Функціонування закладу освіти у прифронтовому Харкові з 2022 року – це щоденний іспит на адаптивність. Дистанційне навчання в інклюзивних класах,

які становлять понад 89% від загальної кількості класів нашої гімназії, вимагало повної ревізії педагогічних підходів. Ми зіткнулися з ситуацією, де фізична відсутність учня в класі мала бути компенсована цифровою присутністю та емоційним зв'язком. Для дитини з особливими освітніми потребами екран монітора може стати як вікном у світ, так і непереборним бар'єром, тому ми шукали шляхи подолання наявних проблем. Наш досвід довів, що успішна дистанційна інклюзія базується на трирівневій технічній адаптації:

– Синхронний режим із підтримкою асистента: під час онлайн-уроків асистент вчителя використовує функцію «сесійних залів» (breakout rooms). Це дозволяє дитині з особливими освітніми потребами отримати індивідуальне пояснення матеріалу або психологічне розвантаження, не залишаючи загального контексту уроку.
– Адаптація контенту: ми використовуємо інтерактивні платформи (наприклад, Canva, LearningApps), створюючи завдання з урахуванням нозологій учнів, застосовуючи контрастні схеми, аудіосупровід та спрощені інструкції.
– Асинхронна гнучкість: розуміючи специфіку Харкова (можливі перебої зі зв'язком після обстрілів), ми розробили «цифрові кейси» – набори матеріалів, які дитина може опрацювати самостійно, з асистентом вчителя або з батьками у зручний час у безпечному місці.

Для подолання соціальної ізоляції в умовах дистанційного навчання ми впровадили ранкові кола «Як ти?» з асистентом вчителя, щоб кожен навчальний день починався з діалогу про почуття. Це критично важливо для дітей з особливими освітніми потребами, яким важко диференціювати власну тривогу від загального напруження в місті.

Крім того, робота логопеда, дефектолога та практичного психолога була повністю переформатована під відеозв'язок. Це вимагало від фахівців вищого рівня креативності – використання віртуальних фонів, ігрових аватарів та дихальних вправ, які можна виконувати разом через екран.

У дистанційній інклюзії взаємодія з батьками є безумовно важливою. У нашій гімназії ми вибудували горизонтальну модель взаємодії. Батьки є повноправними членами команди супроводу. Ми організовуємо для них онлайн-зустрічі, де вони можуть поділитися досвідом організації навчального місця вдома або в укритті. Це дозволяє нівелювати страх батьків перед «неможливістю навчити дитину в таких умовах» і перетворити їх на активних союзників.

З метою забезпечення комплексного підходу у навчанні, вихованні та розвитку дітей з особливими освітніми потребами з 2023 року розпочала свою роботу Університетська кафедра зі спеціальної та інклюзивної освіти на базі комунального закладу «Харківська гімназія № 19 Харківської обласної ради», актуальність роботи якої обумовлена наявністю в закладі дітей з особливостями

психофізичного розвитку та інклюзивних класів, кількість яких постійно збільшується.

Таким чином, дистанційна інклюзія стала для нас новою формою гуманістичної педагогіки. Ми навчилися бачити за пікселями на екрані живу дитину з її болями та надіями, доводячи, що цінності миру та розвитку є сильнішими за будь-які технічні чи воєнні перепони.

Розділ 3. Виховна робота у «безпечних локаціях» та волонтерство як шлях до формування цінностей миру

Трансформація цінностей війни у цінності миру найефективніше відбувається через діяльнісний підхід. У нашій гімназії ми розробили систему соціалізації, яка поєднує дистанційну єдність із точковими, але змістовними зустрічами у безпечних локаціях Харкова. Коли вісім із дев'яти класів є інклюзивними, будь-який виховний захід планується через призму універсального дизайну, щоб кожна дитина, незалежно від її фізичних можливостей чи місця перебування, була залучена.

Харківська реальність навчила нас використовувати підземні школи, метрошколи та сертифіковані укриття як майданчики для творчості та проведення виховних заходів. Ми організовуємо спільні майстер-класи з арт-терапії (малювання, ліплення, створення колажів). Для дітей з особливими освітніми потребами це не лише розвиток дрібної моторики, а й потужний засіб зниження тривожності. У безпечній локації діти бачать очі один одного, відчувають підтримку вчителя, що нівелює страх, посіяний війною.

Наша гімназія активно долучається до всеукраїнських ініціатив (наприклад, «Уроки доброти», акції до Дня толерантності, освітні акції «Соборність у серці, єдність у діях», «Ювілейна симфонія слова» тощо). Це дозволяє нашим учням відчувати себе частиною великої європейської спільноти, де панують мирні цінності.

Найвищим проявом цінностей миру є волонтерська діяльність. Ми змінили парадигму: дитина з особливими потребами в нашій гімназії – це не «об'єкт опіки», а активний волонтер. Це кардинально змінює самосприйняття учня, підвищує його резильєнтність, а кожен волонтерський захід має не лише благодійний, а й корекційно-розвитковий результат.

Наприклад, виготовлення окопних свічок у дистанційному форматі вимагає від учня концентрації уваги та дрібної моторики, що для багатьох дітей з ООП є частиною їхньої ІПР.

Організація зборів кормів та смаколиків для притулків тварин виховує відповідальність та гуманність, що є фундаментом миру.

Збір «енергетичних смаколиків» (горіхів, сухофруктів) для захисників дає дитині можливість зрозуміти: її праця зігріває воїна, який захищає її право на навчання.

Створення вітальних листівок та ляльок-мотанок для дитини з порушеннями мовлення або інтелектуального розвитку є можливістю висловити свою вдячність без слів.

Таким чином, волонтерство стає формою соціальної терапії, де допомога іншому стає способом подолання власних внутрішніх страхів.

Ми висвітлюємо заходи зі збору допомоги військовим, підтримки тварин та благодійних акцій на нашій цифровій вітрині незламності: TikTok, Instagram, Facebook. Висвітлення волонтерства у соціальних мережах виконує дві функції:

– Документування досвіду: Ми створюємо цифрову історію нашої гімназії, де кожен пост у Facebook, TikTok чи Instagram – це розповідь про цінності нашої освітянської спільноти.
– Мотивація та натхнення: Ролики в TikTok про те, як інклюзивний клас готує посилку для фронту, збирають тисячі вподобань. Це дає дітям відчуття успіху. Вони бачать, що їхні зусилля цінують, що їхня «інакшість» не є перешкодою для великих справ.

Наш досвід свідчать про те, що цифрові платформи виконують важливу місію – дестигматизацію інвалідності. Коли підлітки бачать однолітка з ООП, який бере активну участь у житті країни, це руйнує стереотипи та створює новий образ – образ активного громадянина. Використання соціальних мереж як «дзеркала» нашого життя дозволяє масштабувати цінності миру далеко за межі фізичної будівлі закладу освіти.

Волонтерство та заходи у безпечних локаціях стали для нашої гімназії «ліками від війни». Через допомогу іншим ми виховуємо покоління, яке, попри пережите, обирає цінності творення, підтримки та миру. Це і є справжня перемога інклюзивної освіти – зробити кожного учня важливою частиною суспільного життя.

Розділ 4. Трансформація ролі асистента вчителя та методичний інструментарій дистанційної інклюзії

В умовах дистанційного навчання у прифронтовому місті роль асистента вчителя в інклюзивному класі зазнала кардинальної трансформації. Він перестав бути просто «помічником поруч із дитиною» і перетворився на цифрового тьютора, модератора емоційного стану та ланку, що зв’язує родину з освітнім простором. Оскільки 8 з 9 класів нашої гімназії є інклюзивними, ми випрацювали алгоритм взаємодії, який дозволяє зберігати якість освіти попри екранний бар’єр.

Практика нашого закладу дозволяє виділити основні вектори роботи асистента в режимі онлайн:

– Пре-урок (Підготовчий етап): Асистент заздалегідь адаптує навчальні матеріали, які вчитель планує використовувати. Наприклад, спрощує презентації, додає візуальні підказки (піктограми) або готує інтерактивні

вправи на платформі LearningApps, адаптовані під індивідуальну програму розвитку учня.

– Підтримка під час онлайн-трансляції: якщо дитина з особливими освітніми потребами відчуває втому або не встигає за темпом класу, асистент переходить із нею в окрему «віртуальну кімнату» для індивідуальної підтримки, зберігаючи при цьому емоційний контакт.
– Пост-урок (Рефлексія): асистент проводить короткі відеозустрічі з дитиною після занять для закріплення матеріалу та обговорення емоційного стану («рефлексія настрою»).

Для реалізації цінностей миру та підтримки ми інтегрували в дистанційний процес такі інструменти:

1. Віртуальні дошки (Padlet, Jamboard): Використовуються для спільної творчості. Наприклад, створення «Стіни Миру», де діти з ООП разом із однокласниками розміщують фото своїх добрих справ, волонтерських звітів або малюнків. Це створює відчуття єдиного класу, попри фізичну відстань.

2. Цифрові портфоліо успіху: Кожен учень з ООП має свою онлайн-папку, де фіксуються не лише оцінки, а й соціальні досягнення (участь у зборі корму для тварин, виготовлення свічки). Це допомагає дитині бачити власний прогрес і відчувати свою значущість.

3. Технології зниження тривожності: Під час повітряних тривог, які в Харкові є частими, асистент використовує заздалегідь підготовлені аудіо-релаксації або короткі відео-інструкції «Як заспокоїтися», що надсилаються в месенджери.

Дистанційна інклюзія неможлива без синергії фахівців. У нашій гімназії систематично проводяться онлайн-засідання команди психолого-педагогічного супроводу. Кожна дитина розглядається індивідуально. Ми аналізуємо, як воєнний стан у місті впливає на динаміку розвитку учня.

Для більш глибокого розуміння специфіки роботи в умовах прифронтового міста розглянемо практичні кейси, які стали щоденною реальністю нашої гімназії.

Кейс № 1. Технологія «Подвійного екрана» та психологічне контейнування. *Ситуація:* Учень 4-го класу з розладами аутичного спектра (РАС) під час дистанційного уроку математики почув звуки вибухів. Дитина почала виявляти ознаки деструктивної поведінки.

Дії асистента: Асистент вчителя миттєво перевів учня у заздалегідь створену «сесійну залу» (breakout room). Замість продовження розв’язання задач, асистент застосував методику «заземлення» через камеру. Використовуючи спільний доступ до екрана, він відкрив інтерактивну дошку з антистрес-

вправами (віртуальне малювання піском). Після 5 хвилин стабілізації емоційного стану дитина змогла повернутися до загальної групи.

Ціннісний висновок: Пріоритет психологічної безпеки над академічним результатом є проявом цінності миру в дії. Асистент стає «безпечним дорослим», який тримає емоційний фронт.

Кейс № 2. Використання соціальних історій для подолання страху сирен. *Ситуація:* Учень з помірними інтелектуальними порушеннями впадав у стан ступору при звуках сирени, відмовляючись виходити на зв'язок під час уроків. *Дії асистента:* Спільно з психологом було розроблено персоналізовану «Соціальну історію у малюнках». Асистент через екран (демонстрація слайдів) щодня програвав з дитиною сценарій: «Чути звук – я беру ведмедика – ми з мамою йдемо у безпечне місце – там я дивлюся мультик – я молодець». Використання простих піктограм дозволило дитині структурувати хаос навколишнього світу.

Ціннісний висновок: Цінність миру для дитини з ІП – це насамперед зрозумілість та передбачуваність середовища.

Кейс № 3. Трудотерапія та волонтерство як засіб розвитку праксису.

Ситуація: Група учнів з ІП мала труднощі з концентрацією уваги під час стандартних онлайн-завдань.

Дії асистента: Було прийнято рішення інтегрувати волонтерство безпосередньо в уроки праці. Асистент розробив серію відео-інструкцій (метод «крок за кроком») з виготовлення простих оберегів-вузликів для ЗСУ. Кожна дія (відрізати стрічку – зав'язати вузол) супроводжувалася чіткою візуальною командою.

Результат: Діти не лише розвивали моторику, а й багаторазово повторювали слово «мир», «допомога», що сприяло збагаченню словникового запасу та формуванню позитивних емоційних зв'язків.

Кейс № 4. TikTok-терапія: самопрезентація через прості дії.

Ситуація: Учні з ІП часто мають занижену самооцінку через усвідомлення своєї несхожості на інших.

Дії асистента: Асистент допомагав дітям створювати короткі відео для TikTok гімназії, де вони виконували прості, але корисні дії: «Я годую песика» (збір корму), «Я кладу печиво в коробку» (пакунки для ЗСУ). Використання масок та фільтрів робило процес ігровим, а перегляди та лайки ставали для дітей зрозумілим маркером успіху.

Ціннісний висновок: Для дитини з інтелектуальними порушеннями цінність миру – це відчуття «Я можу», «Я потрібен», «Мене бачать».

Отже, робота асистента вчителя в дистанційній інклюзії Харкова – це поєднання високих технологій і глибокої емпатії. Методичний інструментарій,

який ми використовуємо, спрямований на те, щоб «розмити» кордони війни та створити для дитини простір, де вона відчуває себе успішною та захищеною. Це і є практичне втілення цінностей миру в щоденну освітню діяльність.

Висновки. Проведений аналіз діяльності харківської гімназії в умовах воєнного стану дозволяє стверджувати, що протистояння «цінностей миру» та «цінностей війни» в інклюзивному освітньому просторі є не лише педагогічним викликом, а й формою цивілізаційного вибору. Для закладу, де 88% класів є інклюзивними, збереження гуманістичного вектора стало головним стратегічним завданням.

1. Досвід незламності. Ми довели, що дистанційне навчання в прифронтовому місті не є перешкодою для інклюзії. Навпаки, цифрові інструменти за грамотного використання асистентами вчителів дозволяють створити персоналізований простір, де дитина з ООП відчуває стабільність і підтримку, що є критично важливим для протидії деструктивним цінностям війни.

2. Волонтерство як терапія. Активна участь учнів у волонтерських ініціативах (збір кормів для тварин, виготовлення окопних свічок, підтримка ЗСУ) докорінно змінює соціальну роль дитини з особливими потребами – від об’єкта допомоги до активного суб’єкта змін. Це формує цінності відповідальності, емпатії та солідарності, які є фундаментом майбутнього мирного суспільства.

3. Безпекові локації та медіа-активність. Вихід за межі онлайн-простору в безпечні локації Харкова дозволяє підтримувати живий зв’язок та реалізувати інклюзивні заходи соціалізації. Водночас системне висвітлення діяльності закладу в TikTok, Instagram та Facebook виконує функцію «цифрової дипломатії», демонструючи незламність української освіти та популяризуючи ідеї рівності.

4. Нова роль педагога. В умовах війни асистент вчителя трансформувався у «менеджера безпеки та спокою». Його методичний інструментарій став більш гнучким, орієнтованим на психологічну підтримку та адаптацію цифрового контенту.

Результати роботи нашої гімназії демонструють: інклюзія в Харкові – це жива практика миру, яка виявляється сильнішою за агресію та руйнацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19.
2. Про методичні рекомендації «Пріоритетні напрями роботи психологічної служби у системі освіти України в 2025/2026 навчальному році»: Лист ІМЗО від 07.07.2025 № 21/08-586. URL: https://surl.lu/jqvcxc

3. Організація інклюзивного навчання в умовах кризових викликів»: навчально-методичний посібник/ – К., 2023. URL: https://surl.li/gwbeux
4. Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 № 366-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text
5. «Інклюзивна освіта: від основ до практики»: [монографія] / А .А. Колупаєва, О. М. Таранченко – К. : ТОВ «АТОПОЛ», 2016. – 152 с. URL: https://surl.li/kuzuzy

Вєдєнєєв Д. В.,
доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник науково-дослідного центру дослідження війни, права та соціальних наук Національного університету оборони України, zastava67@i.ua

Сегеда С. П.,
доктор історичних наук, професор, заступник начальника навчально-наукового інституту воєнної історії, права та соціальних наук Національного університету оборони України, voyen_ist@ukr.net

Левченко С. М.,
кандидат військових наук, провідний науковий співробітник науково-дослідного центру дослідження війни, права та соціальних наук Національного університету оборони України, voyen_ist@ukr.net

ОРГАНІЗОВАНА ЗЛОЧИННІСТЬ В ОРГАНАХ ВЛАДИ ЯК ЗАГРОЗА СУСПІЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ: РЕЗУЛЬТАТИ НОВІТНІХ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

На основі широкого кола кримінологічних та соціологічних досліджень, аналітичних матеріалів правоохоронних органів автори розглядають чинники небезпеки від творення в органах влади України позицій впливу організованої злочинності (ОЗ). Тісні корупційні зв'язки ОЗ несуть і пряму небезпеку суспільному ладу та соціальній стабільності. Аналізуються новітні риси особливо небезпечної злочинності та її симбіозу з корумпованими можновладцями, похідні від цього чинники загроз дієздатності влади, соціуму та суспільній безпеці України.

Ключові слова: національна безпека, суспільна безпека, суспільно-психологічні настрої, організована злочинність, корупція.

Based on a wide range of criminological and sociological research, analytical materials of law enforcement agencies, the authors consider the factors of danger from the creation of positions of influence of organized crime (OC) in the authorities of

Ukraine. Close corruption ties of the OCC also pose a direct danger to the public order and social stability. The latest features of especially dangerous crime and its symbiosis with corrupt officials, the resulting factors of threats to the ability of the authorities, society and public security of Ukraine are analyzed.

Keywords: national security, public security, socio-psychological attitudes, organized crime, corruption.

Однією із сутнісних характеристик явища організованої злочинності традиційно виступає її прагнення створити позиції впливу для нав'язування своїх інтересів у вертикалі органів державної влади, у правоохоронних органах, громадських структурах, засобах масової інформації. Концентрація незаконного впливу на внутрішню політику та фінансових важелів в руках злочинних організацій здатні викликати ерозію демократичних засад державного врядування. Ба більше, як доводять провідні дослідники явища оргзлочинності, остання несе прямі й потенційні загрози суверенітету й національній безпеці держави.

Серед загроз зі сторони організованих злочинних угруповань (ОЗУ) саме суспільній безпеці можна виокремити такі:

- накопичення протиправно отриманих у великих об'ємах матеріальних цінностей, що поглиблює майнові диспропорції та негативно відбивається на можливостях держави реалізовувати соціальну політику;
- ерозія суспільної моралі, національної ідентичності й базових культурно-духовних цінностей, насадження серед громадянства протиправної моделі масової поведінки для розширення соціально-демографічної бази ОЗ;
- загроза територіальній цілісності – через стимулювання розвитку відцентрових настроїв, іредентизму у регіональних «еліт» України аж до інспірування сепаратистських тенденцій в окремих регіонах та у певних політичних силах в Україні, активізацію пов'язаних із ОЗУ лідерів етнічних спільнот;
- виклик правам і свободам особи (створення злочинними структурами механізмів обмеження конституційних прав і свобод громадян, поширення ОЗУ насильницької спрямованості аж до фізичного, морального і матеріального терору стосовно основних соціальних груп та інститутів, лідерів формування позитивних суспільних настроїв й правої культури);
- збільшення масштабів наркобізнесу, контрабандної активності, торгівлі зброєю, організованих форм проституції, комп'ютерних злочинів;
- деморалізація, зростанні зневіри й апатії серед співробітників правоохоронних органів та державного апарату, що стимулює корупцію, відтік фахових кадрів у комерційні структури у зв'язку з істотною різницею в оплаті праці [1; 2, с.90; 3, с. 13-14 ; 4].

Корупція в Україні (як і в більшості країн пострадянського простору) має суттєву відмінності від країн Заходу. В Україні це явище являє собою не стільки зловживання з боку чиновників, скільки форму організованої злочинної діяльності, що полягає у намаганні ОЗУ поставити під контроль (активно впливати) діяльність інститутів державної влади для системного протиправного збагачення учасників злочинних спільнот шляхом привласнення національних ресурсів. Наслідком є те, що корупція у симбіозі з ОЗ стала фактором обмеження державного суверенітету країною, та перетворюється на чинник загрози національній безпеці, становить загрозу суспільній злагоді, легітимності влади серед громадянської спільноти.

Про активні спрямування оргзлочинності в Україні до творення позицій впливу в органах державної влади та управління свідчить така статистика. Лише за 2022 р. (за матеріалами підрозділів Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України) направлено до суду 160 кримінальних проваджень стосовно ОЗУ. Серед викритих організованих злочинних груп 33 мали корумповані зв'язки, 23 були причетні до розкрадання бюджетних коштів. 32 % ОЗУ мали як прикриття високопоставлених корумпованих осіб [5, с.51].

Матеріали кримінальних проваджень та соціологічні опитування працівників правоохоронних органів демонструють досить високий ступінь саме суспільної небезпеки організованих груп. Зокрема, до їх структури нерідко входив т. зв. «блок прикриття», що складався із корумпованих чиновників і представників правоохоронних органів, а також з адвокатів, які обслуговують злочинні групи.

Властиві особливості вітчизняної ОЗ самі по собі скеровані на творення загроз національній безпеці, державному ладу й системі управління. Як показав аналіз кримінальних правопорушень, вчинених у складі організованих груп і злочинних організацій у 2015–2021 рр., для таких угруповань були властиві злочинний вплив на економіку та політику (62,4 %), намагання перебрати низку державних функцій (46,5 %), прагнення до легалізації в економіці та соціальній сфері (46,5 %), політизація діяльності (33,7 %) [5, с. 51; 6, с. 24].

Модерна оргзлочинність, на думку кримінологів, вирізняється високим рівнем пристосованості до оточуючого середовища, конспіративністю та мімікрією, використанням управлінських технологій та інтелектуального забезпечення. За даними Європолу, використання корупції та паразитування на законних бізнес-структурах є ключовими рисами організованої злочинності в Європі. Дві третини злочинців регулярно підтримують корупційні зв'язки, понад 80 % злочинних мереж використовують легальний бізнес. Відповідно, це розширює можливості суб'єктів ОЗ із впливу на державно-управлінську сферу, перетворюючи їх на «альтернативний контур влади» [7, с.47–49].

В науково-експертному середовищі України усвідомлюється деструктивна роль ОЗ та корупційних явищ як чинників загроз національній безпеці та внутрішньополітичному становищу в Україні в цілому. З цього погляду промовистими є результати проведеного у лютому-березні 2025 р. Центром внутрішньополітичних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД) експертного опитування.

З'ясувалося, що «корупційні скандали» традиційно посідають першість у групі загроз для системи державного управління та політичних процесів. На думку учасників дослідження, найвищий дестабілізаційний потенціал був властивий такій проблемі як «падіння довіри суспільства до політичного керівництва». Ця ж суспільно-психологічна настанова підтверджувалася і результатами опитувань групи «Рейтинг» (листопад – грудень 2024 р.). Тоді, оцінюючи ймовірність розвитку конфліктів усередині українського суспільства, респонденти на перше місце за дестабілізаційним потенціалом поставили проблему ефективної боротьби з корупцією (58 %). При цьому респонденти не змінили своїх оцінок, ставлячи, як і в попередні роки, корупційні ризики на перше місце в рейтингу загроз [див.: 8].

Проведені українськими вченими соціологічні опитування співробітників Департаменту стратегічних розслідувань (ДСР) Національної поліції України (НПУ) показали, що серед основних сучасних факторів, які сприяють росту організованої злочинності, можна виокремити (з погляду тематики цього дослідження) такі: корумпованість чиновників; недостатній контроль держави за господарською діяльністю; слабкість державної влади; недостатня відповідальність керівників усіх рівнів [9, с. 557].

Соціологічні опитування свідчать, що діяльності ОЗУ із творення своїх позицій у державному апараті сприяє те, що припинення правоохоронними органами злочинної активності частково охоплює лише нижчі й ще меншою мірою середні щаблі управлінської структури. Це, зокрема, ілюструє дослідження оцінки діяльності ДСР НПУ, проведеного у вересні-жовтні 2022 р. науковою лабораторією з дослідження проблем протидії організованій злочинності та корупції ННІ права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції та науковою лабораторією соціологічних та кримінально-правових досліджень Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (в основу поклали закрите опитування 781 респондента з числа працівників ДСР НПУ).

Як зазначалося у згаданому дослідженні, за період з 1 січня 2022 до 1 вересня 2022 р. органи НПУ задокументували 213 фактів одержання неправомірної вигоди, повідомили про підозру 149 особам, у тому числі: 15 посадовцям міської ради, 1 посадовцю ОДА, 3 – головам обласних рад, 4 головам сільських рад.

Було викрито 17 фактів неправомірної вигоди із сумою понад 10 тис. грн, 16 – понад 30 тис. грн та 3 – понад 100 тис. грн. Задокументовано одержання

посадовцями неправомірної вигоди загальною сумою понад 10,5 млн. грн. В той саме період, за матеріалами Департаменту стратегічних розслідувань складено та направлено до суду 4 605 адміністративних протоколів про порушення Закону України «Про запобігання корупції».

Зокрема, до суду направлено адміністративні протоколи стосовно 33 працівників суду, 94 – правоохоронних органів, 69 – районних рад, 298 – міських рад, 4 – обласних державних адміністрацій, 28 – обласних рад, 17 – районних державних адміністрацій.

Одночасно опитані правоохоронці назвали головними факторами, що впливають на неадекватне притягнення до кримінальної відповідальності учасників ОЗУ: недосконала судова система – 47,6% опитаних, та законодавство, яке не повною мірою відповідає умовам воєнного стану – 45,5%. Йшлося також і про рівень матеріально-технічного забезпечення, недосконале законодавство у сфері повноважень органів НПУ, слабку взаємодію між правоохоронними структурами, відсутність фінансового забезпечення, недосконаліть кримінально-процесуального кодексу [див.: 5, с. 14–14, 51].

Зазначимо, що науковцями сектору безпеки і оборони України консенсусне визнається пряма залежність розвитку України від подолання корупції та організованої злочинності. Так, у рамках науково-дослідної роботи Центру військово-стратегічних досліджень Національного університету оборони України «Комплексний аналіз науково-методичного апарату визначення перспективного складу Збройних Сил України та інших складових сил оборони одним із базових сценаріїв розвитку держави розглядався алгоритм під назвою «Київ самотужки». Під ним розумівся сценарій консолідації українського суспільства навколо європейських стандартів життя із перспективою вступу до Євросоюзу та НАТО. Одна із умов для цього («Базове завдання № 14 – «Мир, справедливість та сильні інституції») передбачала активізацію протидії корупції, підвищення рівня довіри громадян до держави, правоохоронних інституцій, судових органів (тобто чинник, суспільний в своїй основі) [10, с. 61].

Звісно, існує і комплекс об’єктивних соціальних факторів, що сприяють корупційним впливам ОЗУ: слабкість громадянського суспільства, корислива ментальна схильність частини державних службовців, професійна деформація певних керівників, що виявляється у поблажливому ставленні до корупції, низька довіра громадян до правоохоронних органів, культурний і освітній рівень населення, що зазнав ударів від багатолітньої пропаганди жаги до збагачення й формування «романтичного» образу професійних злочинців, певні звичаї, традиції [11]. Усунення таких чинників потребує зусиль самого соціуму, а не лише оперативно-службових та репресивних заходів.

Мінімізація корупційних спрямувань по відношенню до органів влади та протидія суспільно небезпечній діяльності ОЗ в цілому можлива лише за умови визначення оптимальної системи державних органів, що здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, забезпечення координації та взаємодії між ними та громадськими об'єднаннями щодо запобігання та припинення діяльності особливо небезпечної («складної») злочинності.

Аналіз експертно-аналітичних матеріалів дозволяє виокремити такі напрями протидії зростанню загроз державному й соціальному ладу, суспільній стабільності в Україні:

- створення координаційного органу (Національного координатора) з протидії організованій злочинності;
- посилення злагодженості діяльності інформаційно-аналітичних підрозділів правоохоронних органів та інших інституцій із інформування населення про заходи впливу на організовану злочинність;
- підвищення ефективності оперативно-розшукової роботи з викриття злочинних організацій з корумпованими зв'язками у владних структурах;
- енергійне задіяння такого важеля протидії оргзлочинності як демократичний цивільний контроль за діяльністю правоохоронних органів

З погляду захисту інформаційно-ментальної складової суспільної безпеки, суттєво зростає значення протидії спробам ОЗУ використовувати медіасферу та інші важелі формування масової свідомості для впливу на суспільно-політичну сферу. Завдання інформаційного протиборства із ОЗУ, які претендують на опанування важелями політичного впливу, необхідно враховувати у визначенні функціональних пріоритетів та змістовних настанов у творенні та діяльності національної системи стратегічних комунікацій (СТК) на її національному та відомчому рівнях, із залученням можливостей гуманітарних наук та інституцій громадянського суспільства.

Що стосується відомчого рівня СТК, то провідну роль тут мають відігравати системи комунікацій СБ України (підрозділів контррозвідувального захисту інформаційної безпеки, захисту національної державності тощо), МВС України, Служби зовнішньої розвідки України, а також їх науково-аналітичні потенціали та відповідні оперативно-службові можливості.

Видається доцільним формування стратегічного наративу, спрямованого на контрпропагандистську протидію інформаційним впливам ОЗУ, їх дискредитацію в суспільно-політичному просторі та у масовій свідомості громадян. Серед основних настанов такого наративу могли б бути, зокрема, такі:

- демонстрація зв'язків певних ОЗУ із транснаціональними злочинними об'єднаннями та їх згубні наслідки для стану національної безпеки, правопорядку, сфери суспільної моралі та добробуту громадян України;

- викриття співробітництва певних ОЗУ із розвідувальними службами іноземних держав, залученості оргзлочинності до розвідувально-підривної діяльності проти України, підриву її обороноздатності;

- компрометація спроб ОЗУ із впливу на інформаційний простір держави, використання із своєкорисливою метою певних ЗМІ, представників влади та громадсько-політичних об'єднань;

- викриття негативного впливу ОЗУ на зовнішній імідж України, репутацію органів влади, гальмування злочинцями міжнародного партнерства України;

- наочне викриття деструктивних наслідків організованої злочинної діяльності для економічної сфери держави, рівня життя, безпеки та соціальної захищеності рядових громадян тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Жук І. Корупція в Україні: спроба аналізу. Науковий вісник Національної академії податкової служби України (економіка, право). 2009. № 2. С. 45–51.
2. Боротьба з корупцією та організованою злочинністю : підруч. : у 2-х т. Т 1. Боротьба з організованою злочинністю /І. М. Гриненко, Ю. Р. Гавдьо, В. А. Пентєгов та ін. Київ : НА СБУ, 2019. 280 с.
3. Служба безпеки України як складова системи протидії організованій злочинності та корупції : моногр. / Ю. Р. Гавдьо, І. М. Гриненко, Ю. В. Луценко та ін. ; за заг. ред. проф. Г. В. Новицького. Київ : НА СБУ, 2021. 176 с.
4. Муравйов К.В., Заросило В.О., Харкевич О.О. Сучасний стан організованої злочинності в Україні: відмінності від світової тенденції та перспективи. Держава та регіони. Серія «Право», 2025. № 2. С.150–156.
5. Аналітичний огляд «Оцінка рівня стану організованої злочинності в Україні та протидії підрозділами Департаменту стратегічних розслідувань НПУ в умовах воєнного стану» /кол. авт. Дніпро: ДДУВС, 2022. 58 с.
6. Єфімов М.М. До питання визначення структури злочинної організації як криміналістичної категорії. Протидія організованій злочинності: проблеми теорії та практики: Матеріали всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Дніпро, 09 грудня 2022 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2022. С. 23–25.
7. Крамаренко Ю.М. Окремі питання підготовки фахівців до аналітичної роботи в сфері протидії організованій злочинності. Протидія організованій злочинності: проблеми теорії та практики: Матеріали всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Дніпро, 09 грудня 2022 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2022. С. 47–50.
8. Потапенко В. Г., Павленко І. А., Нагірний В. М., Маляревський Є. В. Аналіз загроз національній безпеці у сфері внутрішньої політики. К. : НІСД, 2024. 31 с.
9. Богатирьов І.Г. Організована злочинність в Україні у XXI столітті: нові виклики. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 7. С. 556–558.
10. Звіт про науково-дослідну роботу «Комплексний аналіз науково-методичного апарату визначення перспективного складу Збройних Сил України та інших складових сил оборони. Розробка науково-методичного апарату безпекового середовища» (проміжний). Шифр «Чаклун». К.: Національний університет оборони України, 2023. 248 с.

11. Бусол О. Ю., Романюк Б. В. Вектори спрямування політики держави в протидії організованій злочинності. Протидія злочинності і корупції: міжнародні стандарти та досвід України: збірник тез міжнародної конференції (м. Харків, 22 вересня 2021 р.). Харків: Юрайт, 2021. С. 80–81.

Вільчинська С. В.,
канд. філос. наук, доцент,
доцент Центру гуманітарної освіти НАН України,
svetavv@gmail.com

СОЦІОКУЛЬТУРНА РОЛЬ АНТРОПОЛОГІЧНОГО МІФУ МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО

У сучасних умовах процес формування смисложиттєвих цінностей людини особливо привертає увагу. Автор досліджує його з підстав міфотворчого потенціалу антропологічних ідей М. Хвильового. Показано, без інтуїтивно-символічного елементу пізнання обмежене причиновими залежностями, що шкодить розумінню правди буття. Розглянуто проблему в аспекті суб'єктивної складової структури, де внутрішня єдність почуттів і розуму зумовлює дієвість людини. Доведено, художні образи поглиблюють розуміння софійності людини. Показовим є концепт „homo novus". Проаналізовано його як спосіб оволодіння реальністю через піднесену мрію, що долає життєві випробування; як слово-дію, котре об'єктивує рух душі. Належне, як дійсне, призначене додавати життєвої стійкості та віри в себе. Доведено, що людина-новатор є носієм міфологічного мислення.

Ключові слова: міф, особистість, філософська антропологія, постнекласична методологія, постмодернізм, комплексний підхід, літературний образ, символ.

In modern conditions, the process of forming meanings and values of human life attracts special attention. The author of the article examines it based on the myth-making potential of M. Khvylovy's anthropological ideas. It is shown that without an intuitive-symbolic element, cognition is limited by cause-and-effect dependencies, which harms the understanding of the truth of being. The problem of man is considered in the aspect of his subjective component structure, which is important, because the internal undivided unity of feelings and mind significantly determines the effectiveness, volitional purposefulness of a person. It has been proven that the artistic images of M. Khvylovy significantly deepen the understanding of man as a bearer of spirituality, prompting attention to mental, extrapersonal, unconscious sources of human activity, make it possible to find out the deep motivational mechanisms of activity – a task inseparable from the knowledge of human uniqueness, the possibilities of self-realization. In this regard, the most revealing concept is "homo novus". It is interpreted in the article through myth-making potential, namely: as a way of mastering reality thanks to the lofty dream of a person who overcomes life's trials; as a special word that objectifies the movement of the human soul and carries it out, that is, as a word-action. Proper here as valid, intended to give an individual life stability and self-belief.

It has been proven that the innovative person is in a certain sense the bearer of mythological thinking, where his inner and outer are not separated.

Key words: Myth, personality, philosophical anthropology, post-nonclassical methodology, postmodernism, complex approach, literary image, symbol.

У часи невизначеності в суспільстві зростає увага до процесу формування цінностей. Як відомо, пізнання без інтуїтивно-символічного елементу обмежене причиновими залежностями та годне спотворювати розуміння правди людського буття. Потреба поєднати раціональне обґрунтування та метод миттєвого схоплення суті явища завжди відчутна в науці, бо внутрішня нерозчленована єдність почуттів та розуму значно зумовлює дієвість, вольову цілеспрямованість людини. Література здатна конкретизувати висновки науки, бо художній образ репрезентує оприсутнену людиною дійсність, де суб'єктивність є об'єктивною, отож вмотивовано дієвою, адже зумовлена внутрішньою єдністю почуттів і розуму.

З огляду на зазначене зовсім не випадковим є інтерес до творчості М. Хвильового, зокрема, – евристика антропософських ідей письменника. Ширяння думкою одразу в кількох напрямках – прикметність підходу М. Хвильового, – обіцяє суттєво поглибити існуюче розуміння людини як носія софійності (й не лише в соціально-економічних й т. п. проявах практичного освоєння світу), адже спонукає зважати на психічні, позаособисті, позасвідомі джерела діяльності людини. З'ясувати глибинні мотиваційні механізми діяльності – завдання, неод'ємне від пізнання сенсотворення, можливостей самореалізації; є чи не наскрізна філософська проблема. До того ж його дискурс спроможний забезпечувати комплексно-інтегративний характер гуманітарного пізнання, адже викликає безліч багатозначних вражень, витворюючи в нашій уяві мереживо смислів комплементарного ґатунку.

Найбільш показовий у даному відношенні концепт „homo novus" (аналізуватимемо його міфотворчий потенціал, спитаючись на основи міфологічних знань, розроблені І. Нечуй-Левицьким, О. Потебнею, О. Лосєвим та іншими дослідниками). Міф як спосіб оволодіння природою, соціумом через піднесену мрію людини здатен утворити смисложиттєві цінності засобами соціального міфотворення.

Оскільки міф М. Хвильового є не тільки відображенням світоспоглядання, яке вже склалося, а й осмисленням діяльності, що його складає, – через це письменник не міг уникнути риторики, пов'язаної зі ставленням до революції, осмислюючи кардинально нові стани людського життя. Створення нового міфу пов'язане із створенням нового слова. Щоби сприймати рух своєї душі, аби осмислити свої зовнішні сприйняття, людина має кожен з них об'єктивувати у слові й це слово привести у зв'язок з іншими, тобто творити образ тощо, – здійснювати рух душі, а не просто (формально) виконувати певний ритуал й т. п.

Міфологічне мислення тим і відрізняється від інших, що тут не відбулося розокремлення образу предмета і самого предмета, об'єктивного і суб'єктивного, внутрішнього і зовнішнього. Слово і є дія, належне тут як дійсне, оскільки призначене додавати індивіду життєвої стійкості та віри в себе. Більшість людей революційної доби об'єднуються в єдиному передчутті прийдешнього, хоч й під різними гаслами, у сподіванні на свого Героя-Новатора. Ясна річ, вибір визначено високою оцінкою свободи (тексти М. Хвильового є свідченням тому), суть якої в переустрої світопорядку на основі братньої любові й солідарності. Свобода – найістотніша складова людської сутності, неод'ємна від перетворювальної діяльності та здатності, яку, наприклад, неодноразово вирізняв ак. В. І. Шинкарук, розмірковуючи про діяльнісну природу людини, – „робити власний вільний вибір серед різних і альтернативних можливостей, що містяться в обставинах діяльності, – лише тих, які відповідають її потребам, реалізуючи їх, *створюючи свій людський світ*, оновлюючи і збагачуючи його… цінностями, безпосередньо не даними в природі" [6; с. 54].

Народження міфу відбувається в результаті подвійного акту, довів О. Потебня: спочатку земні явища слугують відповіддю на питання про небесний устрій, а згодом порушуються питання про земний лад й відповіддю стають уявлення про небесний світ. Цим розумінням скористаємося, аналізуючи поняття „homo novus" як чинника соціального міфу; а також – розумінням поганства, суть якого в тому, щоби вірити не лише в творця , але й у саме твориво (твар) та служити природі (її творінням, людині).

Простір антропорефлексійного досвіду М. Хвильового висвітлює метаморфози свідомості на межі епох у процесі зміни духовної парадигми, коли руйнуються або збігаються певні ментальні системи етносу. Чи здатна людина активно включатися в усі "світи" свого буття, вдосконалюючи й збагачуючи їх? Чи здатна людина-новатор, революціонер цивілізовано оволодівати всім світом культури? Здатна, якщо людина цілісна, свідома своєї універсальності. Прикладом того є тексти М. Хвильового, які, кодуючи антропософські смисли, декодують світ в цілому, бо той не тільки реальний, а й можливий із світів. Таким чином письменник мотивує до активного оволодіння світом у всьому багатстві складових. Він розумів субстанцію сенсу, не як суму "мертвих" понять, але як дієву мотивацію; виявляв її через „"трансмутації" емоційних, інтелектуальних, інтуїтивних вражень-думок-передчуттів" [2; с. 17], – не так доведення факту, як потік асоціацій стосовно сприйнятих явищ (назвав прийом „запахом слів і мотивів"). Через те й метод дослідження творів М. Хвильового має бути „нелінійним": раз за разом повертатися до написаного, переосмислюючи з іншого ракурсу, аби відтворити повноту смислу, тобто зважити на все багатоголосся вмісту раціообразів та розгадати "алгоритм" складного "плетива" поєднаних, але розрізнених смислів.

Отже, для творчості М. Хвильового характерний своєрідний діалог старої та нової систем цінностей, а ідейний синкретизм, який виявляється в його текстах, – закономірне явище для духовного розвитку на межі історичних епох. Проілюструємо на деяких прикладах. Образи „homo novus“ М. Хвильового не в’язалися з марксистськими уявленнями, тому що “творці комунізму” заперечували поняття “дух”, “душа”, проголошуючи їх застарілими. Натомість письменник іронізував з того. Згадати бесіду журналіста Шарко з чиновником радянського посольства Німеччини (той довго жив за кордоном, а тепер повертався на батьківщину, і вражений змінами в побуті („наша країна не жартуючи збирається бути новою Америкою“)). Шарко закидає: „Старої інтелігентської закваски ви не найдете й духу. Звичайно, ми ще й зараз в стадії організації, але „homo novus“ “проходить останній процес кристалізації“, „і ви цим незадоволені, бо ви любите стару матушку Європу”, “наша Євразія вас трохи коробить“ [5; с. 193].

„Homo novus“ – незмінна “координата“ розмислу М. Хвильового. Головна особливість її, що вона здатна до революційної дії. Ніщо не зупинить її, коли іде творити нове життя. Герой новели “Я (Романтика)“ переступає своє людське начало (його символом є образ матері, „прообраз тієї надзвичайної Марії, що стоїть на гранях невідомих віків“ [4; с. 322]), бо задля надлюдського вбиває свою мати (отож і минуле, і доброту безмежну, і все, що асоційовано з „прекрасним печальним образом“ матері). День і ніч пропадає він в чека, де „з кожного закутка дивиться справжня й воістину жахна смерть” [4; с. 323]). Чи є ще душа в того, у кого “погублено півдуші“? Намагаємося збагнути разом з автором.

„У лампаді фанатизму“, революційного „садизму“ ще тепліє „незносна мука“ (хоч він уже там, де „розлетілися дороги“, „де розбійний хрест“, і зовсім чужий до минулого), втім в очах матері він таки помічає „дві хрустальні росинки“ (символ материнських переживань за сина – того, що зветься благом). Мабуть, цей “атавізм“ і є виявом універсальної здатності людини охопити різні світи, й водночас є обмежувачем для злочиного „я“-„бандита – за одною термінологією, інсургента – за другою“ [4; с. 323]). М. Хвильовий показує: революційна діяльність щось більше, ніж прагматична, раціональна; світ людини не лише усвідомлена присутність майбутнього “ось тут“, зараз; і благість не може “дихати“ жорстокістю. Завузьке духовне наставлення душі обертається приборкуванням, утиском якойсь з її частин (“надто людської“, наприклад), та спроможне зробити з “чека“ бога й без вагань розстріляти будь-кого із „обов’язку перед революцією“. Проте все, що не в’яжеться з рішенням ЧК, вважається гріхом. Безгрішним виявився лише деґенерат (персонаж новели) – „палач із ґільйотини“, „вірний пес революції“; решта грішили, тобто „ухилялись

доглядати розстріли“ тощо. Автор доводить, що від „чистісінького чекіста“ може народитися надлюдина (хто переможе в ній – „геній чи світовий чортик“?).

Надлюдина з „холодним розумом“, „із каменем замість серця“ (персоніфіковано в образі Тагабата), із „хижою стихією“ звіра. Та простір морального буття – людська суттєвість, якою треба поступитися творцю революції задля нового життя („тихих озер загірної комуни“), невимовною істиною присутнює “світ людини“. Уособленням моральнісного „я“-революціонера стає комунар Андрюша, для якого фронт краще за „чорний трибунал комуни“, бо нечесно розстрілювати ворогів революції. Однак йому бракує волі задля дієвого протистояння рішенням чека. Без активного оволодіння духовною культурою “світ людини“ перебуває під впливом аморального „я“, перетворюючись у нечисте сумління. Треба, щоби сором став діяльнісною якістю людини. Через автономію своєї свободи вона й є суб’єктом морального закону, відомо з часів І. Канта. Якщо моральний закон „святий“, то й творчість революціонера має здійснюватися не лише з вимоги доцільності, але й за совістю, – наголошено М. Хвильовим.

Красномовна щодо цього і символіка: чека – це „чорний трибунал“, коли він збирається, то тьма панує у місті, підписують “темні постанови“,“у тьмі чекає“ мати, після розстрілу матері “Я-чекіст” думає про те, що “тьма на його совісті“. Чинник темряви увиразнює протистояння світу добра огидливому злу. Розуміємо, що ЧК покликане творити прийдешню людину, фактично, “мертвить“. “Я-чекіст“ вірить, що рятує світ, воює за Правду, згадує, що *шість* на його совісті, більше („*шість* сотен“, „*шість* тисяч“, „*шість* мільйонів“). „6 разів згадує число 6. Так наче двічі повторене число 666, число Звіра… Таке враження, що саме “Я“ й грає роль антихриста або його предтечі“ [3; с. 60], чує сатану-в-собі „м’ятежний син“. Задля народження нової людини, вбиває матір-„тьму віків“ життя людства. „Де ж люди?“, – над тілом матері з гіркотою запитує „Я-чекіст“. У собі загублено людину (матір вмерла, і Марія, якій кожного дня молилася та, і загірна комуна „безвість“). Вели “Я“ по дорозі смерти до вбивства людської половини своєї душі “сильні люди“.

Отже, в новелі “Я (Романтика)“ чітко простежується туга за духовним, ідея „революції для духу“, що у любові “тче“ гармонію розуму, почуття й волі, преображаючи людину в „яскраву індивідуальність“, здатну до універсальної самореалізації і повноти життя. Натомість недооцінка фактору цілісності зводить в людині “бісівське“ начало („злий геній“, „трохлодитна“ душа), нечутливе до всього культурного. Людина, яка неспроможна усвідомити універсальність, стає нездібною цивілізовано поводитися та діяти, – відправна ідея М. Хвильового.

Образ „розбійного хреста“, „де розлетілись дороги“, – символ нецивілізованої дії. Ланцюг часу розірвано, біля перехрестя доріг, обираючи

майбутнє, нищать минуле (вбито матір, а в її особі людськість). Із вбивством пов'язано в біблійних пророцтвах всі події у кінці віків ("армагедон" (євр.) означає розпорошення). „Воістину: це була дійсність, як зграя голодних вовків. Але це була й єдина дорога до загірних озер невідомої прекрасної комуни" [4; с. 337], – розмірковує „м'ятежний син", що переміг в собі людське. Народилась людина, для якої не існує ні часу, ні вічності, ні необхідності, „робіть що хочете"! Перетворений – це деґенерат-недолюдок, як слушно зауважує Л. Плющ, „бо на землю приходить мавпа Христа, деґенерована надлюдина, антихрист" [3; с. 77]. Замість „озер загірної комуни" (щасливого майбутнього) „мертвий степ", „тихо вмираючий місяць у пронизаному зеніті". Дико озирнувся Я-чекіст та „навкруги було порожньо" [4; с. 337]. В світі діє принцип вічного повернення. Прагнемо у майбутнє, а потрапляємо в минуле, де "Я" розколоте, а в уявленнях нове й старе знаходяться у непримиренній опозиції одне до одного. Розмисел М. Хвильового вловлює дух пореволюційної доби – „розчарувань революції". „Навіщо була ця безглузда, звіряча жорстокість"? „Наївний комунар остаточно нічого не розуміє", і знову пізнає себе „нікчемною людиною". „Це була дійсність безвихідна, неминуча, як сама смерть" [4; с. 338]. Може треба було інакше вчинити?

Природу „homo novus" М. Хвильовий визначав через екзистенціал тривоги, страху, вибору. Про доленосну незворотність народження „homo novus" вказує все довкола. М'ята "вмирає в тузі", мелодія військового телефону „печально тривожна", в місті "мовчазний передзвін сердець". Уособлення неживого – ознака міфічної мови. Слова діють як архетипи, фіксуючи злиття людини з природою. „Я-чекіста" охоплює відчуття тривоги. Думки, як „натягнутий дріт", і в лампаді фанатизму тепліє „незносна мука", обличчя „розгублене", погляд „переляканий", голос „тремтячий", здається, що він іде в "холодну трясовину". І лише ціною знищення людського в собі „homo novus" долає розколотість душі (без вагання, „з холодним розумом і з каменем замість серця" приймає рішення "розстрілять!"). У „homo novus" „воля хижої стихії", абсолютна віра у праведність обраного шляху. Це „вогонь фанатизму".

Міфотворчий потенціал концептів М. Хвильового має вияв ще й через суголосність з розмислом віталістів. М. Хвильовий відштовхується в міркуваннях від утверджень про запрограмованість живого в своїй еволюції на постійне творення нових форм життя, отож і людську діяльність скеровує „життєвий порив" на постійний пошук нових способів буття (символ новаційної обертальності процесу діяльності – дорога; „в далі з темного лісу брели подорожники й біля синьої криниці, де розліталися дороги… зупинялись. То – молоде загір'я" [4; с. 322]). Наука розглядає прояв язичництва у вірі в твориво (твар, творчість). У справі здобути автентичне життя людина прагне бути

“надлюдиною“. Поділяючи утвердження Ф. Ніцше – „надлюдина – це сенс світу“ [1; с. 11], – проте М. Хвильовий не погоджуєтьсяся з останнім щодо засобів її становлення. В новелі “Я (Романтика)“ переконливо показано, що відмова від минувшини (етико-естетичні, релігійні цінності тощо), – шлях занепаду („навкруги – пусто. Тільки місяць ллє зелений світ з пронизаного зеніту“ [4; с. 338]). Більше того, без соціокультурного середовища в людини немає шансу сповна реалізувати свій творчий потенціал. Тому-то автор порівнює мати у мить розстрілу зі „зрізаним колосом“, що похилився на землю, а „Я-чекіста“ зі звіром („дико озирнувся“ та раптом згадав, що в княжих покоях він щось забув, – можливо, любов вдячного сина до матері!..). Без моралі (завжди проти інстинктів спрямована) людина тільки „блукає у найзгубніших манівцях“. Робить, що заманеться, й ніщо більше її не обмежує у вільному самовияві. Чи справді таке автентичне людське існування?

На дорозі „червінькової революції“ пролито кров. Ліквідація соціально спотворених відносин між людьми в жорстокій боротьбі, без озирань на попередні цінності – чи не тягне за собою індивідуалізм, анархізм тощо? „Homo novus“ хоче бути свобідним (самодостатнім, вільним у вияві природних імпульсів, незалежним від різних умовностей тощо), змушений дотримуватися етики „сильної людини“, що „по той бік добра і зла“. Але героям новели не вдається узгодити нижчі та вищі рівні свого буття, як наслідок – деформоване самовиявлення. Через блокування соціокультурних чинників життєдіяльності вони знову потрапляють у задушливі “обійми“ тваринного гону і немає шансу стати законодавцем нової моралі через вільний самовияв первісного життєімпульсу.

Хоч соціальне життя якоюсь мірою і нівелює креативну здатність людини, але й стрибкоподібний вихід за межі усталеного порядку в стосунку втілення „життевого пориву“ має для неї характер деструкції, стверджує М. Хвильовий. Змальовуючи модель поведінки „Я-чекіста“ (варіант нової романтики доби народження надлюдини), він пояснює, що людський дух у своїх трансформаціях за Ніцшевою схемою “верблюд–лев–дитина“ врешті-решт втрачає зв’язок із еволюційнам імпульсом („життєвий порив“), адже знищення старих цінностей задля творення нових означає й знищення (фізичне також) їх носіїв. Ентропійна тенденція починає домінувати у перетворенні. Діяльність „homo novus“ всякий раз потрапляє у глухий кут руїнництва, знесилюючи задля життя саме життя. Іншими словами, понизивши рівень свого соціокультурного існування, опустившись до тваринного життя, не можна створити кращі якості, наближаючись до вищих станів буття. Людина, справді, „линва над прірвою“, „напнута між звіром і надлюдиною“ [1; с. 25], й стати „надлюдиною“, щоби не перетворюватися на звіра – вільно виявляти свій природний потяг до життя, не

деформуючи й не обмежуючи дії соціокультурних регулятивів, – їй ніколи не вдасться, висновок М. Хвильового.

Велике розчарування героїв, які, захоплені ідеєю прогресу, прискорювали цивілізаційний рух, але омріяної свободи не отримали, – ніби промовляє до нас: спрямоване до боротьби становище роздвоєння (за щось й проти чогось) існуватиме завжди, бо діє закон: те, що підкорює, стає залежним од того, що мало би бути підкорене (даосизм), тобто прямолінійна залежність мислення (оцінок) є причиною людських поневірянь. Якщо нігілізм запанує, то катастрофа людства, за М. Хвильовим, неминуча, адже втрачається стабільність, визначеність в соціокультурному околі, розриваються сталі зв'язки, втрачається ідентичність. Загальна невизначеність у житті веде до подальшого знеособлення індивіда. До влади приходить найпослідуща людина, якій не сила приборкувати найгірший елемент вдачі, „інстинкт звіра-людини стає догори дриґом" (Ф. Ніцше). Світ "без ґрунту" поглиблює розгубленість людини непевної в надійності середовища.

Проте духовне життя не виявляє протилежності минулого й майбутнього, одиничного й множинного. Преображена свідомість, прозираючи Єдине крізь множину, година врятувати кожного, – добре обґрунтовано в М. Бердяєва. М. Хвильовий стверджував подібне. „Homo novus" відмовляється від стереотипів лінійного мислення, в творчому процесі визнає необхідність такої "неперервності", що дозволяє відновити вертикаль-зв'язок людини й Блага. Свобода завжди передбачає нескінченність. Західну діалектику із законами протиставляння і боротьби він пропонував доповнити східним відчуванням в собі й у світі невидимої незмінної Основи буття. Це дало б змогу стати над конечністю мети, яка закорінює у предметному земному бутті. Без нескінченного все є тільки випадковістю, невпорядкованим, турботою про кількість тощо. Якщо відмовитися від звички нехтувати традиції, заперечувати те, що було, тоді можна буде подолати кризові процеси розпаду. Адже у Всесвіті діє закон „самостояння кожної сутності". М. Хвильовий яскраво висвітлив як у зіткненні старого з новим, сущого з належним, свобідного із причиново обумовленим, в їх взаємодії зникає все непотрібне в людському існуванні, неприродне, залишається достотне.

Тоді „homo novus" М. Хвильового пізнає "Схід", тобто керуватиметься люгікою – "і те, і те"; визнає "серединність" на дорозі до кращого життя, долатиме егоїзм, у полоні якого "Захід" перебував століттями, діючи радикльно за принципом "або/або". Те, що у житті править частковість, підриває основи самого Життя – висновок особливо очевидний на тлі трагічних подій „червінькової революції". Жовтнева революція як вияв рабської свободи знайшла надзвичайно гостре відображення (новела "Я (Романтика)" й ін.). Натомість справді свобідною обдарована творча особистість стає тоді, коли

припускає за умову існування особливий духовний центр. Проте людина втратила себе, що сталося з цивілізацією? – за головну проблему мала і філософська антропологія Європи. На “війні“ за свободу, знеосібнена, вона ніколи не матиме омріяного результату – невтішний висновок М. Хвильового, водночас є і закликом до Гармонії з собою й світом.

Антропологічний міф М. Хвильового, ламаючи позитивістське наставлення, спричиняється неабияк до формування цілісного уявлення про світ, культуру, науку, наголошуючи, – людська діяльність щось більше, ніж раціональність, й пізнання має розвиватися за принципом додатковості, “гаптуючись“ із доволі неакадемічних уявлень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ніцше Ф. Так казав Заратустра; [пер. з нім. А. Онишко та П. Таращук]. – К.: Основи, Дніпро, 1993. – 415 с.
2. Плющ Л. Дещо про запахи слів Миколи Хвильового // Сучасність. – Мюнхен, 1983. – Ч. 7-8.
3. Плющ Л. Його таємниця, або “Прекрасна ложа“ Хвильового. – К.: Факт, 2006. – 872 с.
4. Хвильовий М. Я (Романтика) // Хвильовий М. Твори: У 2 т. – Т 1. – К.: Дніпро, 1990. – С. 300-321.
5. Хвильовий М. Зав’язка // Хвильовий М. Твори: У 2т. – Т. 2. – К.: Дніпро, 1990. – С. 187-203.
6. Шинкарук В. І. Поняття культури. Філософські аспекти // Феномен української культури: методологічні засади осмислення. – К.: Фенікс, 1996. – С. 8-61.

Воєвідко Л. М.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри музичного мистецтва Кам’янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка,
voyevidko@kpnu.edu.ua

СУЧАСНІ ПРАКТИКИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглянуто сучасні практики розвитку особистості здобувачів вищої освіти в умовах трансформації освітнього середовища. Проаналізовано теоретичні підходи до проблеми становлення особистості студента, а також визначено роль освітнього середовища закладу вищої освіти у формуванні професійних і соціальних компетентностей. Особливу увагу приділено впровадженню студентоцентрованого підходу, інтерактивних методів навчання, цифрових технологій та позанавчальної діяльності як чинників розвитку особистості здобувачів освіти. Висвітлено вплив воєнних дій в Україні на систему освіти, зокрема проблему освітніх втрат, пов’язаних із

руйнуванням освітньої інфраструктури, вимушеним переміщенням учасників освітнього процесу та психологічними труднощами. Обґрунтовано необхідність впровадження гнучких форм організації навчання, підтримки індивідуальних освітніх траєкторій та розвитку цифрового освітнього середовища з метою мінімізації освітніх втрат і забезпечення всебічного розвитку особистості здобувача вищої освіти.

Ключові слова: розвиток особистості, здобувач вищої освіти, студентоцентрований підхід, освітнє середовище, освітні втрати, війна, цифрові технології, вища освіта.

Abstract. The article examines modern practices for the development of the personality of higher education students in the context of the transformation of the educational environment. Theoretical approaches to the problem of student personality formation are analyzed, and the role of the educational environment of higher education institutions in shaping professional and social competencies is determined. Particular attention is paid to the implementation of a student-centered approach, interactive teaching methods, digital technologies, and extracurricular activities as factors in students' personal development. The impact of the war in Ukraine on the education system is also considered, particularly the problem of educational losses caused by the destruction of educational infrastructure, forced displacement of participants in the educational process, and psychological challenges. The necessity of introducing flexible forms of learning organization, supporting individual educational trajectories, and developing a digital educational environment to minimize educational losses and ensure the comprehensive personal development of higher education students is substantiated.

Keywords: personality development, higher education students, student-centered approach, educational environment, educational losses, war, digital technologies, higher education.

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується швидкими соціальними, економічними та технологічними змінами, що ставлять нові вимоги до системи вищої освіти. Заклади вищої освіти мають не лише забезпечувати здобувачів знаннями та професійними компетентностями, а й сприяти всебічному розвитку їхньої особистості. У цих умовах особливого значення набуває формування у студентів здатності до саморозвитку, критичного мислення, творчості та відповідальності за власний професійний та особистісний розвиток [7; 13].

Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах війни, яку російська федерація веде проти України. Повномасштабне вторгнення призвело до значних втрат у сфері освіти: руйнування освітньої інфраструктури, вимушеного переміщення здобувачів вищої освіти і викладачів, а також порушення безперервності освітнього процесу [10; 12]. У зв'язку з цим виникла проблема освітніх втрат, що проявляється у зниженні якості навчання та обмеженні можливостей для повноцінного розвитку особистості студентів [1; 8].

Проблема розвитку особистості є однією з ключових у педагогіці та психології. Особистість формується у процесі соціальної взаємодії, навчання та діяльності [14]. Важливу роль у становленні особистості відіграє освітнє середовище, яке сприяє розвитку інтелектуальних, моральних і соціальних якостей людини [16]. «Майбутнє характеризується зростанням невизначеності. Багато традиційних професій можуть зникнути впродовж однієї зміни поколінь,

натомість з'являтимуться інші, з невідомими на сьогодні характеристиками. Саме тому в змісті формальної загальної середньої, професійної (професійнотехнічної), фахової передвищої та вищої освіти все більша увага приділяється формуванню й розвитку загальних (універсальних, ключових тощо) компетентностей і наголошується на необхідності вміти безперервно вчитися впродовж життя. У парадигмі навчання впродовж життя формальна освіта розглядається як відправна» [9, с. 2].

За визначенням Семена Гончаренка – «особистість, особа – у широкому розумінні – конкретна, цілісна людська індивідуальність у єдності її природних і соціальних якостей; у вужчому, філософському розумінні – індивід як суб'єкт соціальної діяльності, властивості якого детерміновані конкретно-історичними умовами життя суспільства. Поняття «особистість» не слід цілком ототожнювати з поняттями «індивід» (одиничний представник людського роду) та «індивідуальність» (сукупність рис, що відрізняють даного індивіда від усіх інших). З точки зору педагогіки і психології особистість – це певне поєднання психічних (включаючи психофізіологічні і соціально-психологічні) властивостей: спрямованості (потреби, мотиви, інтереси, світогляд, переконання тощо), рис темпераменту й характеру, здібностей, особливостей психічних процесів (відчуття, сприймання, пам'яті, мислення, уяви, уваги, емоційно-вольової сфери). Особливе значення процес розвитку особистості набуває в підлітковому і ранньому юнацькому віці, коли підліток чи юнак починає виділяти себе як об'єкт самопізнання й самовиховання. Система освіти України передбачає розвиток особистості дитини, підлітка, юнака, демократизацію та гуманітаризацію навчально-виховного процесу в усіх типах навчальних закладів. Відбувається зміна мети виховання й навчання, в ролі якої виступає не сукупність знань, умінь і навичок, а вільний розвиток особистості людини. В цих умовах на перший план виступає формування базової культури особистості, усунення в структурі особистості протиріччя між технічною й гуманітарною культурою, подолання відчуження людини від політики та забезпечення її діяльного включення в нові соціально-економічні умови життя суспільства» [5, с. 243].

Студентський вік є важливим етапом становлення особистості, адже саме в цей період формується світогляд, професійні цінності, ціннісні орієнтації та життєві орієнтири кожного здобувача вищої освіти [15]. Значний вплив на

розвиток особистості мають також психологічні чинники, зокрема мотивація до навчання та самореалізації [18; 19].

Одним із важливих напрямів розвитку особистості здобувачів вищої освіти є впровадження компетентнісного та студентоцентрованого підходів. Вони передбачають активну участь студентів в освітньому процесі, розвиток їхньої самостійності та відповідальності за результати навчання [17]. Слід зазначити, що «ключові напрями формування компетентностей та реалізації компетентнісного підходу у закладі вищої освіти:

• освітній процес. Використання інтерактивних методів навчання, проблемно-орієнтованого підходу, міждисциплінарних зв'язків сприяє формуванню критичного мислення, аналітичних здібностей, комунікативних та організаційних навичок;

• практична підготовка. Проходження практик, стажувань, участь у проєктній діяльності дозволяє студентам застосовувати знання в реальних умовах, розвивати професійні навички та адаптивність;

• наукова діяльність. Залучення студентів до наукових досліджень сприяє розвитку інтелектуальної ініціативи, креативності, уміння самостійно здобувати нову інформацію та формулювати висновки;

• соціально-культурна активність. Участь у студентському самоврядуванні, волонтерських і соціальних проєктах формує громадянську позицію, лідерські якості та навички командної роботи.

• цифровізація освіти. Активне використання цифрових технологій у навчанні сприяє формуванню цифрової грамотності та здатності до навчання впродовж життя» [3, с. 138].

Ефективними є інтерактивні методи навчання, зокрема проєктна діяльність, дискусії, кейс-методи, методи активної взаємодії, методи активізації діяльності здобувачів вищої освіти під час освітнього процесу. Такі підходи сприяють розвитку критичного мислення, комунікативних навичок та здатності до творчого вирішення навчальних проблем та особистісного становлення здобувачів вищої освіти [6].

Важливу роль у сучасному освітньому процесі відіграють цифрові технології, які забезпечують доступ до освітніх ресурсів та створюють можливості для дистанційного навчання [7]. У період війни саме цифрові технології допомогли забезпечити відносну безперервність освітнього процесу навіть у складних умовах воєнного сьогодення [11].

Війна спричинила значні освітні втрати для української молоді. До основних проблем належать руйнування освітньої інфраструктури, вимушене переміщення студентів і викладачів, а також психологічний стрес, пов'язаний із воєнними подіями [12].

Освітні втрати проявляються у зниженні академічної успішності, скороченні можливостей для практичної підготовки та ускладненні доступу до освітніх ресурсів [1]. Для подолання цих проблем необхідно впроваджувати гнучкі форми навчання, цифрові технології та програми психологічної підтримки здобувачів вищої освіти [2; 10].

Важливу роль у процесі становлення особистості здобувачів вищої освіти відіграє кураторська діяльність. Куратор академічної групи виступає не лише організатором освітнього процесу, а й наставником, який сприяє соціальній адаптації студентів, формуванню їхніх ціннісних орієнтацій, розвитку комунікативних навичок та створенню сприятливого психологічного клімату в колективі. Особливо важливим є кураторський супровід студентів на початкових етапах навчання у закладі вищої освіти, коли відбувається процес адаптації до нових умов навчальної діяльності та студентського життя.

Одним із напрямів роботи кураторів є організація змістовного дозвілля студентів, що сприяє їхньому всебічному розвитку, формуванню творчого потенціалу та розвитку соціальної активності. У сучасній практиці виховної роботи використовуються різноманітні інтерактивні форми діяльності, які поєднують освітній, культурний та комунікативний аспекти.

Зокрема, у роботі зі студентами активно застосовуються такі форми діяльності, як воркшопи, тематичні квести та освітні вебінари. Проведення воркшопів спрямоване на розвиток практичних навичок, творчого мислення та командної взаємодії. У процесі виконання спільних завдань студенти мають можливість обмінюватися ідеями, розвивати власні здібності та формувати навички співпраці. Тематичні квести сприяють розвитку логічного мислення, креативності та вміння працювати в команді, а також створюють позитивну атмосферу у студентському колективі. Вебінари, які організовуються для студентів, дозволяють розширити їхній освітній і професійний кругозір, сприяють розвитку цифрових компетентностей та формуванню навичок самостійного навчання. Такий формат діяльності є особливо актуальним в умовах дистанційного або змішаного навчання.

Важливим напрямом роботи є також розвиток творчих здібностей студентів. З цією метою здійснюється організація та художнє керівництво музичною групою, створеною із студентами з початку їхнього навчання у закладі вищої освіти. Діяльність музичного колективу сприяє розвитку творчого потенціалу молоді, формуванню естетичного смаку, патріотичної ідентифікації, комунікативних навичок та здатності до колективної творчості. Участь студентів у музичному колективі сприяє згуртуванню академічної групи, розвитку їхньої ініціативності та самовираження.

Таким чином, діяльність кураторів, спрямована на організацію різноманітних освітніх і культурних заходів, є важливим чинником розвитку

особистості здобувачів вищої освіти. Поєднання навчальної, виховної та творчої діяльності створює сприятливі умови для формування активної, соціально відповідальної та творчої особистості здобувача вищої освіти.

Цікавими практиками й дієвими в освітньому середовищі являє собою процес формування ціннісних орієнтацій особистості здобувачів вищої освіти. Це складний, багаторівневий і тривалий процес, у якому поєднуються впливи соціального середовища, освіти, особистого досвіду та внутрішніх психологічних механізмів. Він визначає, які життєві принципи, норми та пріоритети стають для студента значущими. Сутність ціннісних орієнтацій полягає в системі переконань і установок, яка визначає ставлення людини до світу, інших людей і до самої себе. Вони виступають «внутрішнім компасом», що спрямовує поведінку, вибір і життєві цілі.

Розглядаємо формування ціннісних орієнтацій особистості за такими етапи під час освітнього процесу в закладі вищої освіти:

– первинний (адаптаційний) етап. Відбувається на початку навчання у ЗВО. Здобувач вищої освіти засвоює нові соціальні норми, правила, академічну культуру, академічну доброчесність, педагогічну етику, педагогічну культуру. Важливу роль в цьому процесі відіграє прагнення до самоствердження і входження в нове середовище;
– етап інтеріоризації (засвоєння). Зовнішні норми та цінності поступово стають внутрішніми переконаннями. Під час цього етапу формується власне ставлення до навчання, професії, моралі і т. ін. Важливими в цьому процесі є викладачі, одногрупники та освітній процес.
– етап стабілізації. Система цінностей стає більш стійкою. Визначаються життєві пріоритети (кар’єра, самореалізація, саморозвиток, самоствердження тощо). Зростає здатність до самостійного морального вибору кожного здобувача вищої освіти.

Варто зазначити, що основні чинники впливу ми вбачаємо в:

- освітньому середовищі: зміст навчання, стиль викладання, академічна культура;

- соціальному оточенні: студентська група, друзі, родина, соціальні мережі та медіа;

- особистісних чинниках: індивідуальні риси характеру, рівень самосвідомості, життєвий досвід, професійній спрямованості (обрана спеціальність формує специфічні цінності (відповідальність, етика, любов до дітей, служіння суспільству і т. ін.).

Механізми формування ціннісних орієнтацій особистості студентів охоплюють вплив соціального середовища, освітнього процесу та особистого досвіду, що взаємодіють у процесі навчання і соціалізації. Важливу роль

відіграють міжособистісні комунікації, приклад захисників, викладачів і однолітків, а також рефлексія власних переконань і життєвих цілей. Механізми формування ціннісних орієнтацій:

– ідентифікація – наслідування значущих осіб (викладачів, захисників, лідерів);
– інтеріоризація – перехід зовнішніх норм у внутрішні переконання здобувача вищої освіти;
– рефлексія – осмислення власного досвіду та усвідомлення й переоцінка цінностей;
– соціалізація – засвоєння норм і правил суспільства.

Слід наголосити на особливостях студентського віку здобувачів вищої освіти: активний пошук сенсу життя, формування світогляду, переоцінка попередніх цінностей, висока чутливість до впливу середовища. В результаті процесу формування ціннісних орієнтацій особистості студента ми маємо індивідуальну систему цінностей, яка визначає життєву позицію студента, впливає на професійний вибір і регулює поведінку та соціальні взаємодії й педагогічні практики.

Доцільно відзначити, що особливе значення під час освітнього процесу має формування громадянської відповідальності й активності у студентів, що є важливим для розвитку свідомого суспільства, здатного до демократичних змін і самоврядування. Активна громадянська позиція сприяє участі молоді у вирішенні соціальних проблем і зміцненню держави. Це також допомагає студентам усвідомити власну роль у суспільстві та відповідальність за його майбутнє. «У процесі підготовки здобувачів вищої освіти до провадження педагогічної діяльності в Новій українській школі з формування громадянської відповідальності учнів необхідно:

− розуміння історичних контекстів: розуміння самих фактів та методів маніпуляції російської федерації стосовно нашої держави, державності, незалежності, територіальної цілісності, культурної спадщини, національної ідентичності;

− розвиток вмінь, навичок та здатності аналізувати інформацію, замислюючись над джерелами вихідної інформації, мотивами авторів та можливі приховані адженди. Інформацію необхідно перевіряти, уточняти факти та знайти більше доказів правильної тези перед тим, як приймати рішення чи формувати думку свою (критичне мислення);

− сформовані вміння, навички й компетентності розрізняти об’єктивну інформацію від спотвореної. Необхідно проаналізувати різні джерела подачі інформації, перевірити їх достовірність крізь призму критичного сприйняття інформації (медіа грамотність);

− навички спілкування та вміння активної взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу, вміння обговорення позиції та аргументації власної думки. Це сприяє розвитку критичного мислення та додає упевненості в розумінні різних поглядів (комунікація й обмін ідеями та наративами);

− вміння аналізування та виведення висновків й алгоритмів з історичних подій минулого та сучасності у процесі засвоєння навчального контенту з освітніх компонент освітньо-професійної програми «Середня освіта (Музичне мистецтво) (навички інформаційної гігієни)» [4, с. 258-259].

Отже, сучасні практики розвитку особистості здобувачів вищої освіти спрямовані на формування активної, соціально й громадянсько відповідальної та творчої особистості, здатної до самореалізації та професійної реалізації й зростання. Використання інноваційних педагогічних підходів, цифрових технологій та позанавчальної діяльності сприяє всебічному розвитку та становленню особистості здобувачів вищої освіти навіть у складних умовах воєнного часу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алєксєєнко Т. Ф. Освітні втрати учнів під час війни як соціально-педагогічна проблема України. // Sports, learning and self knowledge in higher education institutions and schools. Graz, 2025. С. 72–74.
2. Бех І. Д. Особистісно орієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. Київ : Либідь, 1998. 204 с.
3. Воєвідко Л. М. Компетентнісний підхід в освітньому процесі закладу вищої освіти. Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин: Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції, 23 квітня 2025 р. / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О. В., 2025. С. 136–139.
4. Воєвідко Л. М. Формування громадянської відповідальності здобувачів вищої освіти в процесі підготовки до практичної діяльності в НУШ. Обдаровані діти – скарб нації! : матеріали V Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції (Київ, 23–29 жовтня 2024 року). Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2024. С. 253–261.
5. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
6. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність: підручник. Київ : Вища школа, 1997. 349 с.
7. Іванова Т. Наука і освіта в умовах війни: сучасний стан та перспективи інноваційного розвитку // Ways to Improve Construction Efficiency. 2025.
8. Кірієнко У. В. Дослідження змін освітнього простору України в умовах війни (соціологічний вимір). Київ, 2023. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/735657/1/Presentation%20Edu%20%26%20War%20last.pdf
9. Концепція розвитку педагогічної освіти, 2018. URL: https://rada.info/upload/users_files/22359055/e7e1051d2fc7007bec5c89bf790079fa.pdf
10. Кравченко Ю. А. Цифрові інструменти подолання освітніх втрат і прогалин в умовах війни та відбудови України. Київ, 2025.
11. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. Київ : Педагогічна думка, 2011. 520 с.

12. Максименко С. Д. Психологія особистості: підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 296 с.
13. Пінчук О. П., Прокопенко А. А. Освітні втрати та прогалини у вищій освіті: причини та шляхи подолання // Наукова молодь – 2023. Київ : Компринт, 2023. С. 138–141.
14. Савчин М. В. Загальна психологія: підручник. Київ : Академвидав, 2020. 344 с.
15. Hladchenko M. Implications of Russia's full-scale invasion of Ukraine for the international mobility of Ukrainian scholars. 2026.
16. Maslow A. Motivation and Personality. New York : Harper & Row, 1987.
17. Obrizan M. Poverty, Unemployment and Displacement in Ukraine: Three Months into the War. 2022.
18. Rogers C. On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy. Boston : Houghton Mifflin, 1961.
19. World Bank. Learning and school reforms continue in Ukraine despite war challenges. 2025.

Войтенко О.О.,
асистент вчителя ЗЗСО,
Лиманський ліцей № 4 Лиманської МР Донецької області,
керівник гуртка ДОЕНЦ,
e.a.voitenko@ukr.net

РОЗВИТОК ТВОРЧОСТІ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Анотація. Сьогодні приділяється велика увага до організації освітнього процесу для дітей з особливими освітніми потребами. Дитяча творчість – це своєрідна сфера дитячого життя. Розвиток творчих здібностей у дітей, особливо у дітей з особливими освітніми потребами – це потужний інструмент реабілітації, соціалізації та самовираження, який виконує кілька критично важливих функцій та має декілька різнобічних підходів. Розвиток відбувається найкраще, коли дитина знаходиться у безпечно організованому інклюзивному середовищі. Є багато ефективних засобів для розвитку творчої активності. Як приклад, розглядається можливість дитини з особливими освітніми потребами складати вірші, використовуючи обрані з прочитаних текстів слова та вирази, що сподобалися чи мають певне значення.

Ключові слова: дитина з особливими освітніми потребами, розвиток творчості, умови, можливості, вірші, пазли.

Annotation. Today, much attention is paid to the organization of the educational process for children with special educational needs. Children's creativity is a unique sphere of children's life. The development of creative abilities in children, especially in children with special educational needs, is a powerful tool for rehabilitation, socialization and self-expression, which performs several critical functions and has several versatile approaches. Development occurs best when the child is in a safe, organized, inclusive environment. There are many effective means for developing

creative activity. As an example, the possibility of a child with special educational needs to compose poems using words and expressions selected from the read texts that they liked or have a certain meaning is considered.

Keywords: child with special educational needs, creative development, conditions, opportunities, poems, puzzles.

Сьогодні приділяється велика увага до організації освітнього процесу для дітей з особливими освітніми потребами. Так у Постанові КМУ від 5 лютого 2026 року № 129 «Про внесення змін до Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти» затверджено новий порядок освітнього процесу для учнів з особливими освітніми потребами та уточнено механізми підтримки, що допомагають зробити навчання більш доступним, зрозумілим і ефективним для кожної дитини. Але ж інклюзивне навчання це ціла система освітніх послуг, що гарантує рівний доступ до якісної освіти для дітей з особливими освітніми потребами шляхом їх навчання у звичайних школах за місцем проживання. Вона передбачає адаптацію програм, створення безбар'єрного середовища, психолого-педагогічний супровід та використання індивідуальних методів навчання, що дозволяє дітям розвиватися разом із однолітками. Цю роботу покладено на команду супроводу.

Ключова роль у підтримці здобувачів освіти з ООП належить асистенту вчителя закладу загальної середньої освіти. Саме він більш за всіх контактує з дитиною, саме він, спостерігаючи на уроках, додаткових або корекційних заняттях, під час виховних заходів, може розгледіти її таланти, вподобання, приховані можливості. А значить, саме асистент учителя має можливість допомогти такій особливій дитині розвивати свою творчість.

Взагалі, дитяча творчість – це своєрідна сфера дитячого життя. Розвиток творчих здібностей у дітей, особливо у дітей з особливими освітніми потребами – це не лише про малювання чи музику. Це потужний інструмент реабілітації, соціалізації та самовираження. Коли слова даються важко, на допомогу приходить мистецтво. Сучасні науковці А. Богуш, І. Бех, В. Кліменко, І. Карабаєва, Г. Костюк, С. Ладивір, В. Моляко, О. Музика, Т. Пірожeнко О. Проскура та інші, розглядають творчість як цінність і вказують на її визначальне місце серед основних цінностей формування особистості: вбачають у ній механізм розвитку культури, а головним показником цього процесу називають духовність.

Ось основні аспекти та стратегії, які допоможуть розкрити внутрішній світ дитини.

Для дитини з особливими освітніми потребами творчий процес виконує кілька критично важливих функцій:

– Арт-терапія допомагає зняти емоційну напругу, подоланню страхів та агресії.
– Розвиток дрібної моторики під час роботи з пластиліном, фарбами чи бісером стимулює мовленнєві центри головного мозку.

– Комунікація через мистецтво стає «місточком» між дитиною та оточенням, дозволяючи поділитися почуттями без слів.
– Корекція самооцінки, коли створюється ситуація успіху («Я це зробив сам!») підвищує впевненість у власних силах.

Не слід забувати, що обов'язково має бути адаптація методів під потреби дитини. Кожна дитина унікальна, тому підхід має бути гнучким. Важливо орієнтуватися на сильні сторони, а не на обмеження. Є декілька підходів до вирішення даного питання:

☑ Сенсорні підходи.

Якщо дитина має порушення зору або розлади аутистичного спектра (РАС), акцент робиться на тактильні відчуття. Наприклад, під час малювання піском або крупами відбувається розвиток чутливості пальців, а ліплення з солоного тіста – безпечного, приємного на дотик і пластичного матеріалу доставляє емоційне задоволення.

☑ Візуальна підтримка

Для дітей з інтелектуальними порушеннями або РАС важливо використовувати візуальні алгоритми – покрокові картки-інструкції, що саме потрібно робити (наприклад: 1. Візьми пензлик -> 2. Вмочи у воду -> 3. Обери колір).

☑ Музикотерапія

Ритмічні вправи допомагають дітям з порушеннями опорно-рухового апарату (ДЦП) або затримкою психічного розвитку краще відчувати власне тіло та координувати рухи.

Також треба пам'ятати, що найбільший ефект буде досягнуто, якщо при цьому має місце створення інклюзивного творчого середовища. Творчість працює найкраще, коли дитина відчуває безпеку: зручне робоче місце (адаптовані меблі, спеціальні тримачі для олівців (якщо є проблеми з моторикою), відсутність шуму (для дітей із сенсорною чутливістю важливо мінімізувати різкі звуки), доступність матеріалів (дитина має бачити інструменти та мати змогу самостійно їх обрати).

Щоб дійсно розвивати дитину, особливо дитину з особливими освітніми потребами, варто дотримуватися кількох правил:

– відмова від шаблонів, наприклад, не вимагати, щоб дерево було обов'язково зеленим, а небо – синім. Необхідно давати дитині свободу вибору кольору та форми.
– процес важливіший за результат, навіть, якщо на папері лише хаотичні лінії, важливо те, яке задоволення дитина отримала під час їх створення.
– використання нетрадиційних технік таких, як кляксографія, малювання пальчиками, відбитки листям або губками зменшують страх «зіпсувати» чи зробити «неправильно».
– позитивне підкріплення – похвала за зусилля, за вибір кольору, за посидючість.

Полинемо разом з дітками у світ мистецтва. Найбільш ефективний засіб для розвитку творчої активності – образотворча діяльність, зокрема нетрадиційні

техніки малювання, тому що вони викликають позитивні емоції, створюють неординарне бачення задуму. Із самого раннього віку діти щось малюють, розфарбовують, прикрашають. Це дуже важлива частина розвитку, адже вона формує особистість, унікальне бачення світу, а також впевненість у собі та своїх можливостях. Зрозуміло, що не всім діткам вдається малювати точно, вправно. Найперше – не ставити завдання малювати ідеально. Початок у творчості завжди про знайомство з процесом: спробувати різні матеріали, різні техніки, відчути настрій малюнка, його кольори саме на сьогодні. Можна робити й аплікації чи різні поробки, наприклад, із використаного пластику чи речей.

А як бути, коли дитина з особливими освітніми потребами гостро відчуває свою невправність з пензликом або ножицями чи навіть зі звичайною лінійкою під час креслень? Але, наприклад, вміє гарно читати.

Тоді можна спробувати поезію – чудове мистецтво, що стисло передає емоції, використовує ритм та звукопис для створення неповторних образів. Вона здатна торкнутися серця, відволікти від буденності, розвинути творчі здібності та емоційний інтелект, будучи доступною як у класичній формі, так і в сучасних верлібрах (тобто неримовані поетичні твори без чіткого метру, де ритм тримається на інтонації, паузах, синтаксичних повторах та антитезах, часто тяжіючи до філософського мінімалізму, що використовують різну довжину рядків та вільне розташування наголосів).

Врахуємо, що у дітей молодшого шкільного віку словниковий запас ще не дуже великий. Тому, після прочитання дитиною якогось оповідання чи інформації, можна запропонувати їй вибрати ключові фрази чи слова, які сподобалися при читанні. А потім, переставляючи обране, наче пазли, досягти логічного за змістом віршованого твору. Зауважимо, що для дитини риму легше підбирати, використовуючи дієслова.

Наведемо приклади уривків віршів, складених в різні роки дитиною з особливими освітніми потребами із слів та виразів, узятих з прочитаних творів, з додаванням слів про враження, усвідомлення змісту прочитаного тощо. (Зрозуміло, що дана робота велася під керівництвом асистента вчителя, який у ігровій формі координував складання обраних “слів-пазлів” у логічні вирази, речення, куплети та надавав консультації та допомогу у розстановці розділових знаків, які дитина такого віку ще не знала де, коли та як ставити.)

Акім (**7 років**):
Дідусь Тарас вірші писав,
Про природу нам казав,
Що вона у нас чудова,
як і мова – кольорова.
Ось там качечки пливуть,

Воду лапками гребуть.
Там садок вишневий видно,
І хрущі над ним гудуть....

Акім (**8 років**):
Тарас Шевченко – поет наш великий,
Багато по світу весь час мандрував.
Та скрізь, де б не був би,
він нашу країну навік прославляв.
Писав про життя, що важке люди мали,
Як дітки малі залишались без мами,
Кого грамоті в школі при церкві вчив дяк,
Як змалечку працювати на пана мав всяк...

Акім (**9 років**)
В Новгород-Волинському народилася незвичайна дитина:
Сьогодні нею пишається весь світ і наша країна.
Мама – Пчілка Олена – була письменницею, перекладачкою,
етнографинею, фольклористкою та громадською діячкою.
Ось і донька її, Лариса Косач – дуже талановита жінка!
Для роботи взяла собі псевдонім – Леся Українка.
Грузією, Єгиптом, Італією та Німеччиною подорожувала.
Більше десяти іноземних мов вона досконало знала...

Так опора на прочитані тексти в підручнику або в інтернеті, допомогла юному поету створити власні віршовані шедеври про видатних особистостей нашої країни.

Працюючи з дітьми з особливими потребами, асистент учителя має прослідковувати динаміку їхнього розвитку, виявляти особливості творчої діяльності, визначати умови, від яких вони залежать. Все це сприяє розвитку творчих рис характеру, допитливості, зібраності, цілеспрямованості, охайності, працьовитості. У процесі праці розвивається творча самосвідомість і спрямованість особистості. Важливо творчі роботи дитини складати в портфоліо, що знаходиться у доступному місці. У миті, коли дитина того забажає, вона може переглянути, перечитати свої роботи, щоб знову і знову впевнитися у своїх силах.

Ефективність розвитку творчих здібностей у дітей з особливими потребами залежить від багатьох найрізноманітніших умов. Не однаковий розвиток пізнавальних здібностей учнів, готовності до навчання, різні та часто несподівані коливання їхньої працездатності, зміни в настрої, поведінці, рівні усвідомлення і засвоєння навчального матеріалу, – усе по-різному позначається на розвитку творчості в дитини й вимагає надзвичайної гнучкості щодо добору змісту навчання і педагогічних прийомів.

Тому вирішальним для корекції особистості дітей з особливими освітніми потребами є спеціальна педагогічна організація її життєдіяльності, спрямована на подолання недоліків, а розвиток творчих здібностей цілком залежить від педагогічної майстерності та професійної компетентності педагогів, що оточують цю дитину, від спільних зусиль команди супроводу.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Верлі́бр. Вікіпедія. Режим доступу: uk.wikipedia.org/wiki/Верлібр (Дата звернення: 20.03.2026).
2. «Про внесення змін до Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти». Постанова КМУ від 5 лютого 2026 року № 129. [Текст.] Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-2026-п#Text (Дата звернення: 20.03.2026).

Володіна Л. В.,
вчитель німецької мови,
Дніпровська гімназія № 143 ДМР,
volodinalilia9@gmail.com

ОСВІТА ЯК ІНСТРУМЕНТ ОСМИСЛЕННЯ ФІЛОСОФСЬКИХ І СОЦІАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ СУЧАСНОСТІ

Анотація. У доповіді розглядається освіта як ключовий інструмент осмислення філософських і соціальних викликів сучасності. Проаналізовано трансформацію освітнього процесу в умовах глобалізації, цифровізації, соціальних криз та ціннісних змін. Обґрунтовано необхідність формування у здобувачів освіти критичного мислення, світоглядної культури, громадянської відповідальності та здатності до міжкультурного діалогу. Окреслено роль філософського компоненту в навчальних програмах та значення міждисциплінарного підходу у підготовці компетентної особистості. Визначено основні напрями модернізації освіти як відповіді на виклики сучасного суспільства.

Ключові слова: освіта, філософські виклики, соціальні виклики, критичне мислення, компетентнісний підхід, міждисциплінарність, громадянська відповідальність, модернізація освіти, сталий розвиток.

Abstract. The report considers education as a key instrument for understanding the philosophical and social challenges of modern society. The transformation of the educational process in the context of globalization, digitalization, social crises, and changes in values is analyzed. The necessity of developing critical thinking, worldview culture, civic responsibility, and the ability for intercultural dialogue among learners is substantiated. The role of the philosophical component in educational programs and the importance of an interdisciplinary approach in the preparation of a component individual are outlined. The main directions of the modernization of education as a response to the challenges of contemporary society are identified.

Keywords: education, philosophical challenges, social challenges, critical thinking, competency-based approach, interdisciplinarity, civic responsibility, modernization of education, sustainable development.

Вступ. У XXI столітті освіта все частіше розглядається не лише як інституційний механізм передачі знань, але й як стратегічний ресурс розвитку суспільства та важливий інструмент для розуміння сучасних глобальних соціальних і філософських викликів. Сучасний світ характеризується швидким темпом змін, зумовлених глобалізацією, цифровізацією, трансформацією ринку праці, інформаційними перевантаженнями та зростанням соціальної невизначеності. За таких умов роль освіти невпинно зростає як простору для формування світоглядних орієнтирів, розвитку критичного мислення та здатності до відповідального прийняття рішень. Глобальні зміни в суспільстві актуалізують потребу у переосмисленні традиційних функцій освіти. Якщо в епоху індустріалізації ключовою метою навчання була передача знань і підготовка фахівців для конкретних професійних сфер, то в сучасному світі освіта має сприяти розвитку навичок безперервного навчання, адаптивності до змін і здатності до критичного аналізу суспільних процесів. У цьому контексті особливого значення набуває інтеграція філософського осмислення соціальних явищ у навчальний процес. Це дозволяє сформувати цілісне розуміння світу та усвідомлення людиною своєї ролі в ньому. Для України описані виклики є особливо гострими через реалії повномасштабної війни, яка суттєво впливає на всі аспекти суспільного життя, включаючи систему освіти. Війна посилює потребу у розвитку життєстійкості, громадянської свідомості, критичного мислення та здібностей до ефективної соціальної взаємодії. У цих умовах освіта відіграє ключову роль у збереженні культурної ідентичності, підтримці соціальної стабільності та вихованні поколінь громадян, які здатні адекватно відповідати на виклики сучасного світу. Паралельно в Україні реалізуються сучасні освітні реформи, зокрема концепція Нової української школи. Ця ініціатива спрямована на впровадження компетентнісної моделі освіти, яка акцентує увагу на розвитку ключових компетенцій, необхідних для успішної самореалізації в умовах сучасного суспільства. Особливо важливими є такі аспекти, як критичне мислення, комунікативні здібності, уміння співпрацювати та вести міжкультурний діалог. Незважаючи на велику кількість досліджень у галузі модернізації освітніх систем, роль освіти як інструменту філософського та соціального осмислення сучасних викликів залишається недостатньо дослідженою. Це питання потребує подальшого наукового опрацювання, особливо з огляду на його практичну реалізацію в межах сучасного освітнього процесу.

Основною метою даного дослідження є аналіз ролі освіти у контексті осмислення філософських і соціальних викликів сьогодення, а також визначення

шляхів практичного застосування відповідних підходів у сучасному навчальному середовищі.

Постановка проблеми, її актуальність. У XXI столітті освіта перестала бути просто механізмом передачі знань і стала ключовим чинником формування громадського світогляду, творчого мислення та здатності людей відповідати на складні виклики часу. Сучасний світ характеризується стрімкими змінами - технологічними, соціальними, ціннісними, культурними, кризами безпеки та ціннісною невизначеністю. Для українського суспільства ці виклики посилюються умовами повномасштабної війни, що впливає на всі сфери життя, зокрема й на систему освіти. Глобалізація, цифрова революція, екологічні катастрофи, зміна моделей праці та масове переміщення населення - усе це спричинює глибокі філософські питання про природу людини, сенс життя, справедливість, свободу та відповідальність. В умовах воєнного стану, соціальної напруги та психологічної вразливості населення освіта набуває особливого значення як інструмент осмислення реальності, формування світоглядної стійкості та соціальної згуртованості. Вона стає не лише простором навчання, а й середовищем підтримки, діалогу, збереження гуманістичних цінностей.

Актуальність теми зумовлена необхідністю переосмислення ролі освіти в умовах невизначеності, кризи традиційних цінностей та суспільних трансформацій. Концепція Нової української школи (НУШ) орієнтована на формування компетентнісної, свідомої, відповідальної особистості, здатної до критичного мислення, громадянської активності та життєстійкості. Саме тому освіта сьогодні виступає ключовим інструментом філософського й соціального осмислення сучасних викликів.

Центральна проблема полягає у розриві між класичною функцією освіти та новими вимогами епохи. Ми стикаємося з феноменом «шоку майбутнього»: інформація застаріває швидше, ніж завершується цикл навчання. Попри наявність сучасних програм, високоякісних навчальних закладів та інноваційної техніки, багато випускників навчальних закладів не вміють пов’язувати здобуті знання з реальними проблемами сучасного світу, не здатні критично мислити у глобальному й локальному контекстах. Постають питання: як зберегти суб’єктність людини в епоху алгоритмів? Як подолати соціальну нерівність та цифровий розрив? Як виховати відповідальність за планету в умовах культу споживання?

Сучасні виклики потребують від освіти не лише професійної підготовки, а й здатності формувати цілісну картину світу, сприяти формуванню компетентностей, необхідних для адаптації в мінливому середовищі, побудови діалогу між різними культурами та соціальними групами.

Аналіз останніх педагогічних досліджень і публікацій. На сучасному етапі педагогічна наука активно працює над питанням трансформації освіти. Однією з провідних тенденцій є переорієнтація навчального процесу на розвиток критичного мислення, рефлексії та самоосвіти. У світовому освітньому **середовищі** все більшого значення набувають ідеї персоналізованого та компетентнісно - орієнтованого навчання. Вони передбачають урахування індивідуальних потреб, а також спрямовані на розвиток здатності застосовувати знання у практичних життєвих ситуаціях, розв'язувати реальні проблеми та приймати відповідальні етичні рішення. Також у професійній літературі активно розглядається питання інтеграції гуманітарних дисциплін, включно з філософією, соціологією та культурологією, у навчальні програми, що сприяє формуванню широкого світогляду здобувачів освіти. Учені звертають увагу на те, що саме філософське знання допомагає молоді формувати здатність до критичного аналізу суспільних процесів, усвідомлення моральних дилем і соціальних наслідків власних дій.

Українські педагогічні дослідження останнього десятиріччя пов'язують успішність освіти з інтеграцією міждисциплінарних підходів, включенням методів активного навчання, дискусійних платформ та проєктної роботи [6]. Акцент робиться на важливості не лише передачі знань, а й формуванні умінь аналізувати, узагальнювати й застосовувати знання для вирішення складних соціальних і філософських завдань. Особливої уваги заслуговує концепція освіти для сталого розвитку, яка спрямована на формування відповідального ставлення до довкілля, розуміння глобальних соціальних проблем та активної громадянської позиції. Дослідники обґрунтовують необхідність включення цих тем у навчальні процеси на різних рівнях [4].

Мета і завдання доповіді.

Мета доповіді – проаналізувати освіту як інструмент осмислення філософських і соціальних викликів сучасності в українському контексті.

Завдання доповіді полягає у комплексному висвітленні ключових філософських і соціальних викликів сучасного світу, з'ясуванні ролі освіти у формуванні світоглядних засад і ціннісних орієнтацій особистості, а також у аналізі її значення в умовах війни та суспільної нестабільності. Особлива увага приділяється розкриттю потенціалу концепції Нова українська школа у формуванні життєстійкості, розвитку критичного мислення здобувачів освіти та визначенню провідної ролі педагога в сучасних трансформаційних процесах.

Наукова новизна дослідження полягає у спробі всебічного аналізу ролі освіти як інструменту, здатного відповісти на філософські та соціальні виклики сучасності в контексті української освітньої системи. У межах роботи проведено авторський аналіз взаємозв'язку між розвитком критичного мислення у

здобувачів освіти та впровадженням компетентнісного підходу, що ґрунтується на засадах концепції Нової української школи. Особливий акцент зроблено на практичних аспектах реалізації цих підходів у сучасному освітньому процесі, зокрема через використання дискусійних методів, міждисциплінарних проєктів та формування soft skills під час уроків іноземної мови.

Таким чином, у роботі висвітлено потенціал інтеграції філософського осмислення соціальних процесів із шкільною освітою за допомогою сучасних педагогічних технологій.

Основна частина

1.Освіта у контексті філософських викликів часу

Для того, щоб зрозуміти сучасну роль освіти як інструменту осмислення викликів, необхідно звернутися до витоків філософського розуміння навчання. Генезис освітньої думки демонструє фундаментальну трансформацію: від виховання «ідеального громадянина» в античності до формування «адаптивного інтелекту» в епоху цифрових технологій. Фундаментом європейської освіти є давньогрецька концепція Paideia (Пайдейя). Вона не обмежувалася передачею знань (mathesis), а була спрямована на формування цілісної особистості, де гармонійно поєднувалися фізичний розвиток, моральна доброчесність (arete) та інтелектуальна зрілість. Платон у своїх діалогах розглядав освіту як шлях виходу з «печери» неуцтва до світла істини. У контексті сучасних викликів ідеал Paideia набуває нового значення. Якщо сучасна освіта стає вузькоспеціалізованою та технічною, вона втрачає свою філософську глибину. Повернення до античного розуміння освіти як «виховання душі» є необхідною противагою технократизму. Сьогодні освіта має знову стати простором, де людина вчиться не лише професії, а й мистецтву жити у злагоді з істиною та суспільством. Філософські виклики сучасності мають глибокий характер. Вони пов’язані з питаннями ідентичності, сенсу життя, технологічними трансформаціями, які виникають у зв’язку зі швидкими соціальними змінами. Як зазначав В. Франкл, «людина здатна витримати будь-яке “якщо”, якщо знає “навіщо”» [7]. У сучасному світі саме освіта допомагає людині знайти це «навіщо», осмислити власне місце в реальності. Освічена людина XXI століття - це не лише фахівець у певній галузі, а й особистість, здатна мислити критично, ставити філософські питання, аналізувати морально-етичні аспекти своїх дій і виборів. Освіта повинна включати у себе складові, що сприяють формуванню світоглядних компетентностей, здатності до рефлексії, інтерпретації сенсу, розуміння ролі людини у суспільстві.

Одним із важливих елементів філософського підходу в освіті є розвиток уміння ставити правильні запитання. Вміння ставити питання і шукати відповіді

– це основа критичного мислення, яке є невід'ємним елементом здатності реагувати на складні соціальні виклики.

2. Соціальні виклики та роль освіти

Серед ключових соціальних викликів сучасності – соціальна несправедливість, нерівність міграційні процеси та мультикультурність, глобальні зміни клімату, зниження рівня довіри, інформаційні кризи та фейкові новини, психологічна нестабільність. В умовах війни ці проблеми загострюються. Освіта потребує нових підходів до соціалізації особистості та виступає важливим чинником формування громадянської ідентичності, культури миру, солідарності та взаємної підтримки. Через освітній процес здобувачі освіти навчаються співпраці, відповідальності та формують здатність критично оцінювати інформацію, аналізувати соціальні процеси, приймати етичні рішення.

Варто підкреслити, що успішність освітніх практик у подоланні соціальних викликів багато в чому залежить від здатності школи створювати умови для активної участі здобувачів освіти у навчальному процесі. Аналіз сучасних педагогічних підходів показує, що інтерактивні методи навчання, такі як дискусії, проєктна робота та проблемно-орієнтоване навчання, значно сприяють розвитку вміння молоді застосовувати теоретичні знання до реальних суспільних ситуацій. Сучасна школа має бути не лише інституцією для передачі знань, а й простором соціального досвіду. Тут діти вчаться аналізувати суспільні явища, ухвалювати відповідальні рішення та будувати конструктивну взаємодію з іншими.

Крім того, освітні інновації, такі як гейміфікація етичних дилем чи STEAM-підхід, не повинні сприйматися лише як технічне оновлення. Це інструменти формування нового типу мислення - інтегративного та критичного. Необхідно зазначити: без педагогічного супроводу цифровізація може поглибити відчуженість, проте за умови відповідального використання вона стає потужним ресурсом для демократизації знань. Таким чином, модернізована освіта є не просто відповіддю на виклики, а активною силою, що формує майбутній соціальний ландшафт, базуючись на принципах людиноцентризму та емпатії.

3. Освіта в умовах війни: український контекст

Війна стала потужним викликом для системи освіти України. Водночас вона засвідчила її стійкість та адаптивність. Дистанційне та змішане навчання, психологічна підтримка учасників освітнього процесу, гнучкі освітні траєкторії стали відповіддю на нові реалії. Освіта в умовах війни виконує терапевтичну функцію, допомагає дітям і молоді подолати травматичний досвід, зберегти відчуття нормальності та перспективи майбутнього.

4. Критичне мислення як основа філософського осмислення

Формування критичного мислення є однією з основних функцій сучасної освіти. Впровадження елементів філософського мислення в різні навчальні

предмети - історію, літературу, громадянську освіту, природничі науки сприяє розвитку уміння ставити запитання, аналізувати різні точки зору, аргументувати власну позицію та поважати думку інших. Через осмислення понять справедливості, свободи, гідності, відповідальності формується моральна культура особистості та її громадянська зрілість. Особливо актуальною є роль філософського компоненту в умовах реформування освіти в Україні, зокрема в межах концепції Нової української школи, яка орієнтована на компетентнісний підхід, розвиток критичного мислення, емоційного інтелекту та здатності до рефлексії. Саме філософський складник допомагає здобувачам освіти не лише засвоювати знання, а й осмислювати їх у контексті реального життя. Включення філософського компоненту до шкільних програм сприяє формуванню особистості, здатної до самостійного мислення, відповідального прийняття рішень і активної участі в суспільному житті.

Практика роботи вчителя іноземної мови демонструє високу ефективність використання інтерактивних методів для розвитку критичного мислення та формуванні світоглядних компетентностей здобувачів освіти. Особливо результативними ці підходи є під час опрацювання тем, пов'язаних із культурою та традиціями різних народів. Для цього доцільно використовувати дискусійні форми роботи, рольові ігри та мініпроєкти. Наприклад, на уроках німецької мови діти можуть виконувати проєкти, спрямовані на вивчення культурної спадщини України та Німеччини. Такий підхід сприяє розвитку міжкультурного діалогу, формуванню толерантності та навичок порівняння соціокультурних явищ. Подібні завдання не лише вдосконалюють мовну компетенцію, але й допомагають розвивати навички аналізу інформації, аргументованого викладення власної думки та ефективної роботи в команді.

5. НУШ як модель відповіді на сучасні виклики

Реформа «Нова українська школа» постає не просто як оновлення навчальних планів, а як системна відповідь на комплексні цивілізаційні виклики XXI століття. В її основу закладено перехід від класичної індустріальної моделі, зосередженої на репродукції знань, до компетентнісного підходу, що корелює з вимогами динамічного світу. В умовах глобальної невизначеності НУШ пропонує розвиток адаптивного інтелекту, де пріоритетом стає не накопичення статичної інформації, а опанування навички вчитися впродовж усього життя. Це дозволяє особистості зберігати конкурентоспроможність у ситуації, коли професійні знання застарівають швидше, ніж завершується освітній цикл. Філософським фундаментом цієї моделі є педагогіка партнерства, яка виступає дієвим антидотом проти соціальної відчуженості та авторитарних методів управління. Зміна ролі вчителя з монопольного джерела істини на фасилітатора та коуча втілює ідею демократичного діалогу, де взаємодія між дитиною,

педагогом та батьками будується на засадах довіри та спільної відповідальності. Такий підхід готує молоду людину до конструктивної співпраці в інклюзивному та багатоманітному суспільстві. Окрім соціального аспекту, НУШ активно впроваджує інструменти критичного мислення в усі освітні компоненти. В епоху постправди та інформаційних маніпуляцій здатність розрізняти факти й судження, аналізувати джерела та формувати власну аргументовану позицію стає базовою умовою інтелектуальної свободи особистості.

Важливою складовою концепції є також орієнтація на емоційний інтелект та психологічний комфорт здобувачів освіти. Визнання права на помилку та увага до індивідуальних запитів дитини реалізують принцип людиноцентризму, допомагаючи формувати стійку ідентичність і психологічну резильєнтність. Таким чином, Нова українська школа трансформує освітній простір на майданчик для реалізації цифрового гуманізму [3]. Вона доводить, що навіть у світі технологій головним завданням залишається розвиток людського потенціалу, здатності до емпатії та відповідального вибору, що робить цю модель важливою ланкою в подоланні соціальних і філософських криз сучасності.

6. Роль учителя в сучасних умовах

Окрім інтелектуальної функції, надзвичайно актуалізується роль учителя як емоційного та соціального орієнтира. За умов дефіциту живого спілкування в цифровому просторі вчитель стає модератором людських стосунків, який культивує емпатію, навички співпраці та етичної взаємодії. Його завдання полягає у створенні безпечного психологічного простору, де дитина має право на помилку, пошук і власну думку, що є критично важливим для формування здорової ідентичності. Педагогіка партнерства, що лежить в основі сучасних реформ, перетворює вчителя з авторитарного контролера на соратника, який не лише навчає, а й навчається сам, демонструючи приклад безперервного саморозвитку. Такий підхід стимулює розвиток емоційного інтелекту учнів, готуючи їх до життя в соціумі, де здатність до розуміння іншого є вищою цінністю за суто технічні навички. З огляду на стрімкий розвиток технологій, учитель майбутнього - це також етичний експерт, який допомагає здобувачам освіти осмислити межі між людським та штучним. У взаємодії з алгоритмами штучного інтелекту вчитель акцентує увагу на тому, що не підлягає автоматизації: на совісті, моральному виборі, творчій інтуїції та відповідальності. Він стає «дзеркалом» людськості, допомагаючи виробити внутрішній ціннісний компас [1].

Отже, діяльність сучасного педагога виходить далеко за межі суто професійної підготовки вихованців. Його справжнє покликання полягає у збереженні людської сутності та трансляції фундаментальних гуманістичних цінностей у середовищі, де панують технології та прагматизм. Його авторитет

сьогодні будується не на посаді чи примусі, а на силі особистості, здатності надихати та вмінні перетворювати процес навчання на спільний пошук смислів.

7. Освітні інновації та цифровізація як простір нових можливостей

Сучасні цифрові трансформації радикально розширюють горизонти доступу до інтелектуальних ресурсів, перетворюючи освіту на відкриту та глобальну систему. Інноваційні технології не лише спрощують пошук інформації, а й створюють принципово нові умови для глибокого осмислення знань через інтерактивність та персоналізацію навчання. Проте цифровізація не є самоціллю, вона потребує усвідомленого педагогічного супроводу та високої етики використання. Без належного гуманітарного фільтра технології можуть поглиблювати інтелектуальну пасивність, тому роль педагога зміщується до наставництва, яке допомагає здобувачам освіти зберігати критичну дистанцію щодо цифрового контенту та уникати алгоритмічних маніпуляцій. Відповідальне впровадження інновацій стає фундаментом, на якому будується здатність особистості до продуктивної діяльності в умовах технологічного ускладнення світу. Сучасні підходи до модернізації освіти зосереджуються на використанні таких методів навчання, які сприяють глибокому осмисленню глобальних викликів сучасного світу. Одним із найбільш результативних підходів вважається проблемно-орієнтоване навчання, що стимулює здобувачів освіти до пошуку відповідей на складні етичні та соціальні питання, які не мають однозначних рішень. Значну роль відіграє застосування міждисциплінарних проєктів, що поєднують технічні знання з філософським осмисленням і дають можливість побачити взаємозв’язок між науково-технологічним розвитком і соціальною відповідальністю. Сучасна модернізація освіти передбачає впровадження інструментів, що підсилюють рефлексивні здатності особистості. Зокрема, ігрові симуляції соціальних процесів дають змогу на практиці відпрацьовувати етичні стратегії поведінки в непередбачуваних ситуаціях. Міждисциплінарний підхід у межах STEAM-парадигми забезпечує синергію між технократичним мисленням та гуманітарними цінностями, що є критично важливим для майбутніх фахівців. Водночас імерсивні технології, як VR, дозволяють вийти за межі теоретичного навчання, забезпечуючи безпосереднє проживання досвіду «іншого», що є фундаментальним для виховання глобальної відповідальності» [2].

З практичної точки зору ефективним інструментом осмислення соціальних і філософських викликів є проєктна діяльність. Наприклад, під час роботи над міждисциплінарними проєктами діти можуть досліджувати проблеми екології, інформаційної безпеки або культурної ідентичності, використовуючи іноземну мову як засіб комунікації. У процесі підготовки таких проєктів всі працюють із різними джерелами інформації, аналізують соціальні явища, презентують

результати власних досліджень та беруть участь у колективному обговоренні. Подібні форми роботи сприяють розвитку soft skills – уміння співпрацювати, комунікувати, критично мислити та приймати рішення, що є важливими компетентностями сучасної особистості.

8. Практична реалізація філософського осмислення соціальних викликів у викладанні іноземної мови

У контексті сучасної освітньої парадигми викладання німецької мови перестає бути лише лінгвістичним процесом. Це простір для практичного втілення філософії НУШ, де критичне мислення та соціальна відповідальність формуються через щоденні навчальні ситуації.

Для розвитку пізнавальних мотивів я використовую різні методи і прийоми, до яких входять: нестандартні форми проведення уроків, бінарні уроки, тиждень іноземних мов, олімпіади з мови, незвичайні форми пред'явлення досліджуваного матеріалу. Я намагаюся будувати урок так, щоб максимально надати здобувачам освіти можливість розмовляти іноземною мовою, створити такі умови, за яких говоріння за заданою темою було б природно мотивованим, можливість висловлювати думки та обговорювати їх. На уроці важливо створити атмосферу загальної релаксації і взаємної довіри. В невимушеній атмосфері учень повинен відчувати себе вільним і рівноправним партнером, діти не повинні відчувати страх за неправильність сказаного.

Бінарні уроки сприяють активізації пізнавальної діяльності учнів, активному, емоційному сприйняттю нових знань, розвитку творчого, самостійного та критичного мислення. Мною було проведено бінарні уроки німецька +фізика, німецька + математика, мета яких полягала у створенні умов практичного використання здобутих знань та навичок, а також побачити результативність своєї роботи. Застосування міжпредметних зв'язків перетворює іноземну мову з об'єкта вивчення на дієвий інструмент розв'язання повсякденних завдань.

Впровадження кейс-методу дозволяє реалізувати багато аспектів. Під час опрацювання теми «Гроші світу» діти робили обрахунки на обмін гривні на валюту, враховуючи відсоток на послуги банку. На темі «Подорожування» здобувачі освіти самостійно проєктували бюджет уявної поїздки до Німеччини чи Швейцарії, зіставляючи курси євро та швейцарського франка, обирали найкращий спосіб подорожі, порівнюючи види транспорту. Така діяльність не лише поглиблює знання мови, а й закладає основи фінансової грамотності, допомагаючи усвідомити логіку глобальних економічних взаємин.

Аналізуючи банкноти євро, діти досліджували, чому на них зображені саме мости та вікна, і як ці архітектурні елементи символізують відкритість Європи. Це розвиває міжкультурну компетентність.

Розгляд теми свят у процесі вивчення німецької мови є ефективним способом подолання соціальної ізоляції учнів завдяки формуванню ціннісних орієнтацій та розвитку міжособистісної взаємодії. Робота з лексичним матеріалом у межах цієї теми дозволяє зосередити увагу на важливості родинних традицій, турботи про оточуючих і емоційної залученості до спільної діяльності. Завдання на впорядкування речень у запрошенні на день народження навчає культурі діалогу та відповідальності за комунікацію з іншим. Коли учень пише « Я запрошую тебе», він не лише засвоює мовні структури, а практично реалізує здатність до налагодження міжособистісної взаємодії, що є важливим компонентом соціальної компетентності.

Вивчення теми «Місто», архітектури та міського простору стає платформою для розвитку критичного аналізу. Замість репродуктивного опису пам'яток, я використовую метод «символічного аналізу». Діти проєктували ідеальний район міста, обговорювали як зробити місто інклюзивним та зручним для всіх мешканців, що реалізує підхід соціальної відповідальності.

Як вчитель-практик, я активно впроваджую гейміфікацію для активізації пізнавального інтересу. Я створюю вікторини, тести, вебквести на основі лексичного, граматичного матеріалу та цікавих фактів. Наприклад, вправа «Вірю – не вірю» про полімерні гроші Австралії чи льонові нитки в українській гривні. Це знімає мовний бар'єр і перетворює контроль знань (діагностувальні роботи) на захопливий дослідницький процес.

З метою розвитку медіаграмотності на уроках німецької мови я використовую короткі автентичні тексти або відеофрагменти з освітніх ресурсів німецькомовних медіа. Учні виконують завдання на розуміння змісту, визначають основну інформацію, обговорюють подію та висловлюють власну думку щодо її значення для суспільства. Така діяльність сприяє формуванню навичок критичного аналізу інформації та розвитку мовленнєвої компетентності.

Освіта стає не просто підготовкою до життя, а самим життям у його мультикультурному розмаїтті. Таким чином, урок іноземної мови стає вагомим освітнім середовищем для формування світоглядних і соціальних компетентностей учнів. Поєднання мовної практики з обговоренням актуальних суспільних тем, використання інноваційних методик та впровадження проєктної діяльності сприяють розвитку критичного мислення, міжкультурного діалогу та формуванню відповідальної громадянської позиції.

Висновки. У сучасному суспільстві освіта повинна розглядатися не лише як процес передачі знань і навичок, а передусім як важливий механізм формування свідомої, відповідальної та мислячої особистості, здатної усвідомлювати й аналізувати філософські та соціальні виклики сьогодення. Вона виступає одним із ключових чинників розвитку суспільства, оскільки сприяє формуванню світогляду, системи цінностей та активної громадянської позиції людини. Результати сучасних

педагогічних досліджень свідчать, що ефективна освітня система має бути спрямована на розвиток критичного мислення, формування соціальних і світоглядних компетентностей, а також на інтеграцію філософських і міждисциплінарних підходів у навчальному процесі. Такий підхід сприяє підготовці особистості до життя в умовах динамічного, глобалізованого та інформаційно насиченого світу, де здатність аналізувати інформацію, приймати відповідальні рішення та діяти на засадах гуманістичних цінностей набуває особливої важливості. Водночас освіта має виконувати не лише функцію професійної підготовки, а й створювати простір для глибокого осмислення життєвих смислів, моральних орієнтирів і соціальних процесів. Вона допомагає людині сформувати власну світоглядну позицію та усвідомити відповідальність за власні рішення і дії.

Освіта є єдиним дієвим механізмом подолання соціальної нерівності. Вона створює платформу для діалогу та соціальної згуртованості в умовах глобальних криз [5]. У протистоянні чи співпраці зі штучним інтелектом освіта має фокусуватися на розвитку унікальних людських якостей – емпатії, ціннісного вибору та стратегічного бачення. В умовах війни та суспільної нестабільності роль освіти набуває ще більшого значення. Вона стає важливою опорою як для окремої особистості, так і для суспільства загалом, сприяючи збереженню духовних і культурних цінностей, розвитку стійкості та здатності до адаптації. Реалізація ідей Нова українська школа, орієнтація на компетентнісний підхід, розвиток критичного мислення та формування ціннісних орієнтацій сприяють вихованню активних громадян, здатних відповідально діяти та відповідати на виклики сучасності. Освіта сьогодні постає не лише підготовкою до майбутнього, а важливою складовою самого життя, що формує здатність людини мислити, співпереживати та брати відповідальність за власні вчинки. Саме така освіта перетворює складні соціальні й технологічні трансформації на простір можливостей для особистісного та суспільного розвитку.

Отже, проведений аналіз свідчить, що сучасна освіта повинна виконувати значно ширшу функцію, ніж традиційна передача знань. Її стратегічним завданням є формування особистості, здатної критично осмислювати соціальні процеси, відповідально діяти в умовах невизначеності та брати участь у розв’язанні глобальних проблем. Практичний досвід педагогічної діяльності підтверджує, що інтеграція міждисциплінарних підходів, проєктної роботи та розвитку soft skills створює сприятливі умови для реалізації цих завдань у сучасному освітньому середовищі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Блонський І. С. Педагогіка XXI століття: виклики та перспективи. – К., 2018.
2. Козлов В. М. Міждисциплінарні підходи в освіті як інструмент формування громадянської компетентності. – Львів, 2022.

3. Концепція «Нова українська школа». – МОН України.
4. Марченко Н. П. Соціальна освіта: теорія і практика. – Одеса, 2021.
5. Омельченко Г. Я. Освіта для сталого розвитку: методологія впровадження. – Київ, 2023.
6. Павленко Т. Л. Інноваційні методи навчання у вищій школі. – Дніпро, 2019.
7. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. – К.: Дух і Література, 2016.

Волокітіна В. М.,
викладач біології,
Медичний фаховий коледж
Запорізького державного медико-фармацевтичного університету,
wiwo83223@gmail.com

Сірик С. В.,
кандидат філологічних наук, доцент
викладач української мови та літератури,
Медичний фаховий коледж
Запорізького державного медико-фармацевтичного університету,
siryk.svitlana66@gmail.com

ДОЛІ УКРАЇНСЬКИХ МИТЦІВ ЯК СИМВОЛ НЕЗЛАМНОСТІ УКРАЇНИ ДЛЯ МІЖНАРОДНОЇ СПІЛЬНОТИ

Стаття присвячена творчості запорізької художниці Віри Устянської, її патріотизму, силі духу, її ста сорока одному полотну з яскравими пишними і життєрадісними соняхами – символами України, а тепер і символам Перемоги.

Ключові слова: соняхи, полотно, оптимізм, Перемога, сенс життя.

The article is dedicated to the work of the Zaporizhzhia artist Vera Ustyanska, her patriotism, strength of spirit, her one hundred and forty-one canvases with bright, lush and cheerful sunflowers - symbols of Ukraine, and now symbols of Victory.

Keywords: sunflowers, canvas, optimism, Victory, meaning of life.

Війна – найбільше зло. Вона цинічно закарбовує свої криваві сліди скрізь: в душі та на тілі, в історії та мистецтві. Мистецтво не може в прямому сенсі стримати ворога, але воно безперечно має іншу силу. Інтенсивність емоцій та божевільність подій вивільняється на полотна.

Саме в такі важкі часи виявляється незламність духу українських митців. Це феномен стійкості, де творчість стає зброєю, свідченням війни та вірою в перемогу. Митці продовжують працювати в тилу та на фронті, трансформуючи біль у мистецтво, документуючи злочини, прославляючи мужність і зберігаючи культурну ідентичність. Вони є голосом України, що транслює відвагу та свободу світу.

Що таке сила духу? У глибині душі кожна людина знає відповідь на це питання. Це те, що змушує боротися, не опускати руки і йти вперед попри все, що відбувається навкруги. Сила духу – це хоробрість, демонстрована у хвилини небезпеки. Мужність, що змушує захищати себе і своїх близьких. Люди - складні створіння. Багато хто впадає у відчай, коли щось іде не за планом, і кидає почату справу на пів дорозі. Сильна людина цього не зробить.

Актуальність роботи

Запорізька художниця Віра Устянська є прикладом людини, яка виявила силу духу, не втратила позитивне мислення, змогла продовжити займатись творчістю у вимушеній еміграції під час війни в Україні. Для того, щоб краще зрозуміти творчість художника і його самого, необхідно знати, в яких умовах він жив. Розмірковуючи над творчістю майстрині, на думку приходить новела О. Генрі «Останній листок». Так, саме останнім листком, листком надії, є соняхи Віри Устянської.

Майбутня художниця народилася в Запоріжжі. Вивчала станкове мистецтво в Харківській державній академії дизайну і мистецтв, яку закінчила у 2015 році. Віра розповідає, що коли ще була підлітком, не могла миритися із несправедливістю у суспільстві, а, бачивши її прояви, дуже емоційно на них реагувала. Іноді починала плакати і не могла зупинитись. Врешті, з часом вона навчилась зачинятись в своїй підсвідомості. Віра хотіла знайти формулу, яка б вимірювала співвідношення її власних почуттів, вивчала психологію, соціологію, філософію. Але не бачила відповіді – то були лише слова. Вони не перетворювались в її формулу буття. Майстриня каже: «З народженям дитини почала реалізовувати себе, як митець, бо побачила те, що шукала».

Вона шукала це в книгах, а знайшла - в живописі. «Коли я дивлюсь на свої соняхи, я бачу не тільки колір та малюнок, я бачу саме ту формулу відчуттів. Жарко, спекотно, волого, пахне землею, м`яка усмішка, надія, рішучість, дивний оптимізм», - зізнається художниця.

Першу роботу з соняхами Віра напише у 2009 році коли ще не буде мати вищої освіти.

У 2019 році майстриня була на пленері в Польщі, де організатор пленеру висловив думку про те, що не цікаво писати один і той же мотив. Віра вирішила довести протилежне. Беручи участь в планері «Кращий художник 2021», вона заявить про свій проект «1000 соняхів». Під час карантину художниця створила понад п`ятдесят робіт, які присвятила соняхам. «На двадцятій я відчула, що то є тема мого життя», – зізнається Віра. «Одного разу моя студентка сказала, що соняхи – це комерційний мотив, і вона не хоче малювати їх з цієї причини. Для мене соняхи - це свобода творчості, я дозволяю собі усе: змінюю колір, порушую правила, даю волю емоціям. Тому саме у цьому мотиві є я справжня», – читаємо на сторінці Віри у Фейсбуці. Яскраві пишні і життєрадісні соняхи були

улюбленими квітами голландського художника Ван Гога. Саме тому він написав одинадцять варіантів натюрморту, де зображені ці рослини. Віра Устянська написала поки що сто сорок одне полотно із задуманої тисячі.

І знов зі сторінки Фейсбуку: «1 січня 2022 року, ми з чоловіком приїхали на дачу. Я побачила соняхи під снігом, зробила фото, підготувала полотно і шукала рішення. 23 лютого я закінчила роботу над картиною «Без назви», бо почалась війна в Україні. Це страшна картина, і я дуже хочу, щоб не було так, як іноді бачу на ній. Коли я поїхала з донькою з України, я залишила все: сім`ю, майстерню, квартиру, літній будинок щастя, немиті пензлі та незавершену картину, назву якій не дала. Дуже страшну нову картину з соняхами. Я не змогла її написати, хоча і мала достатньо матеріалу. Я дивилась на полотно і ридала. Я не могла творити. Я не хотіла випускати біль на полотно, бо боялася, що він якимось магічним чином перетвориться на реальність і буде панувати навкруги. Я обов`язково допишу картину, коли повернусь додому. Під час війни мої соняхи стали мати інший сенс. Зараз в них моя боротьба за Перемогу. Я знаю живопис, то є магія. Тому я намагаюсь додавати більше оптимізму. Хоч іноді це виходить дуже важко. Адже емоції дуже сильні, і вони хочуть бути на полотні.

Тема соняхів в образотворчому мистецтві єднає художників різних країн, і різних часів, бо вона поза часом. Майстриня свій творчий шлях зараз поділяє на три етапи: український період, де дома залишились понад двісті порожніх полотен. Польський період творчості, п`ять місяців, сто шістнадцять картин. Американський період, від Дня Незалежності України майстриня вже написала понад шістдесят дев`ять картин. Художниця бере участь у виставках українських митців в Сан Дієго. Поряд з соняхами Віра малює пейзажі Сан Дієго, які їй нагадують Кримськи краєвиди. Віра Устянська вважає, що спадкоємність поколінь – головний культурний спадок країни. Це філософське питання для майстрині є ще одним сенсом життя. Може, саме тому Віра Устянська продовжує займатись викладацькою діяльністю та щедро передає свої знання студентам.

«Надія» – полотно 2023 року. Синє небо, свіже повітря, танець хмар, суха земля. Один могутній молодий сонях, який, незважаючи ні на що, продовжує набиратись сил, щоб, коли прийде час розкритися, перетворитись в яскраву сонячну квітку. Він, як символ надії, впевнено дивиться у небо. «Сьогодні ми усі разом пишемо нашу історію, будуючи міцний фундамент для нашого майбутнього! Але для того, щоб це усе мало сенс, і ми могли навесні сіяти соняхи на своїй землі, нам потрібна Перемога. Це єдине бажання кожного українця», – читаємо в рядках новорічного вітання Віри Устянської.

Митцям часто не потрібно слів. За них кажуть їх полотна. Сонях – це не просто квітка, це символ сонця, а сонце – це життя. «Терпи, терпи, терпець тебе шліфує» – найулюбніша фраза Віри, цитата з вірша Василя Стуса.

«Нічого не буває просто так, кожна ситуація, як глава великої книги, що пов`язана з єдиним сюжетом, який називається – життя». Цю думку про вічне читаємо в Фейсбуці. Люди – складні створіння. Наш розум має здатність поєднувати біль та надію, щоб отримати щось справді прекрасне. Віримо в нашу Перемогу. Надію нам дарує і Віра. Її сонях – це як листок надії з новели О'Генрі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Акуленко А. Короткі історії з великого життя :есе про українських митців / А.Акуленко. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2021. - 96 с.
2. Волинська Олена Я чую тебе. Сплетіння доль Катерини Білокур та Оксани Петрусенко / Олена Волинська. – К. : Веселка, 2024. – 352 с.

Вороний Д. Р.,
магістр кафедри менеджменту та маркетингу,
Вінницький національний медичний університет ім. М.І. Пирогова,
dimavoron001@gmail.com
Науковий керівник: **Головчук Ю. О.,**
д. е. н., завідувач кафедри менеджменту та маркетингу
Вінницький національний медичний університет ім. М.І. Пирогова

ОГЛЯД СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ ДО УПРАВЛІННЯ КАДРОВИМ РОЗВИТКОМ У ЗАКЛАДАХ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Анотація: у статті розглянуто сучасні підходи до управління кадровим розвитком у закладах охорони здоров'я. Висвітлено роль стратегічного управління, компетентнісного підходу, безперервного професійного розвитку та цифрових HR-технологій. Обґрунтовано їх значення для підвищення якості медичних послуг і ефективності діяльності установ.

Ключові слова: кадровий розвиток; управління персоналом; охорона здоров'я; компетентнісний підхід; HR-аналітика; цифрові технології.

Abstract: The article examines modern approaches to personnel development management in healthcare institutions. It highlights the role of strategic management, competency-based approach, continuous professional development, and digital HR technologies. Their importance for improving healthcare quality and institutional efficiency is substantiated.

Keywords: personnel development; human resource management; healthcare; competency-based approach; HR analytics; digital technologies.

Сьогодні система охорони здоров'я перебуває у стані постійної трансформації та реформування і тому традиційні методи управління, що використовувалися тривалий час, потребують змін задля підвищення рівня якості медичних послуг, ефективності діяльності закладів охорони здоров'я та

задоволеності пацієнтів. Значною мірою це залежить і від ефективного управління персоналом, його професійної компетентності та рівня мотивації. У зв'язку з цим постає питання про впровадження сучасних підходів до управління розвитком персоналу.

Кадровий розвиток у системі менеджменту закладів охорони здоров'я розглядається як комплексний процес формування, удосконалення та реалізації професійного потенціалу працівників, що спрямований на досягнення стратегічних цілей організації. Управління кадровим розвитком передбачає планування потреб у персоналі, підвищення кваліфікації працівників, розвиток професійних компетентностей, а також створення ефективної системи мотивації та оцінювання результатів діяльності персоналу. [1, с. 477-481; 2, с. 44-59]

Важливим напрямом є стратегічне планування кадрового забезпечення. В основі даного методу лежить погодження між кадровою політикою та загальним стратегічним планом розвиту закладів охорони здоров'я. Персонал у цьому випадку розглядається як стратегічний ресурс, що необхідний для коректного функціонування закладу і включає в себе довгострокове планування кадрового резерву та професійного зростання.

Особливої уваги потребує компетентісний підхід. Він включає в себе визначення та розвиток професійних знань та навичок у поєднанні з особистісними якостями та мотивацією. У сфері охорони здоров'я до цього відноситься практичний досвід, здатність приймати рішення, комунікабельність та уміння працювати в команді, прагнення до навчання. Використання цього методу допомагає визначати сильні сторони у професійній діяльності лікарів та створити індивідуальний підхід для подальшого розвитку. [3, с. 45–54; 4]

У світі сучасних технологій та постійного наукового прогресу медичні працівники повинні постійно вдосконалювати свої професійні здібності. Сьогодні для безперервного розвитку працівників наявні широкі можливості у вигляді курсів, семінарів, тренінгів, циклів тематичного удосконалення та спеціалізацій, які наявні як очно, так і в дистанційному форматі, що позитивно впливає на доступність навчання. Даний підхід сприяє професійної обізнаності та інтеграції сучасних практик в діяльність закладів охорони здоров'я.

У сучасних умовах важливим компонентом менеджменту є цифрові системи управління персоналом та HR-аналітика. На даний момент широкого значення набуває використання медичних інформаційних систем, які включають модулі для управління персоналом, обліку робочого часу, розкладу та ефективності роботи лікарів. Популярними продуктами є Doctor Eleks, EMCiMED, МедІнфоСервіс та інші, що автоматизують кадрові та управлінські процеси. Отримані дані можна використовувати для аналітики ефективності управління персоналом: аналіз даних про кадровий склад, плинність кадрів, рівень

кваліфікації та результати діяльності працівників. В подальшому це дає змогу прогнозувати подальший кадровий дефіцит, підвищує прозорість кадрових рішень та сприяє ефективному управлінню робочого ресурсу. [4; 5, с. 796-822]

Одним із важливих засад є формування сприятливого мікроклімату. Підтримання робочого настрою та командного духу, комунікабельність, створення коректних графіків роботи та гідних місць праці позитивно відображається на мотивації працівників та ефективності їх роботи. Для медичних установ це має особливе значення, оскільки ефективна взаємодія між працівниками безпосередньо впливає на якість надання медичної допомоги.

Отже, сучасні підходи до управління кадровим розвитком у закладах охорони здоров'я базується на поєднанні стратегічного управління персоналом, компетентнісного підходу, системи безперервного професійного розвитку, використанні цифрових технологій та HR-аналітики. Реалізація зазначених підходів сприяє формуванню висококваліфікованого та мотивованого медичного персоналу, що є важливою передумовою підвищення ефективності діяльності закладів охорони здоров'я та покращення якості медичної допомоги.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Karachyna N.P., Holovchuk Y.O., Dykhnich D.P. Domestic and Foreign Works on Assessing the Effectiveness of Enterprise Brands. Biznes-navihator. 2025. vol. 3 (80). pp. 477-481. DOI: https:/ /doi.org/10.32782/business-navigator.80-80
2. Willie M. M. Strategies for enhancing training and development in healthcare management. Advances in Human Resource Management Research. 2025. Т. 3. № 1. P. 44-59. https://doi.org/10.60079/ahrmr.v3i1.408
3. Сергета І. В., Головчук Ю. О., Назарчук Г. Г., Трет'яков М. С. Державно-приватне партнерство у системі фінансового забезпечення соціальної політики. Інвестиції: практика та досвід. 2026. № 3. С. 45-54. DOI: https://doi.org/10.32702/2306-6814.2026.3.45
4. Holovchuk Y.O., Halachenko O.O., Palahniuk H.O., Tretiakov M.S. Management strategies for the implementation of digital technologies in the healthcare sector. Efektyvna ekonomika. 2025. vol. 1. DOI: https:// doi.org/10.32702/2307-2105.2025.1.7
5. Parayitam S. et al. The relationship between human resource management practices, knowledge management practices, and performance: Evidence from the healthcare industry in India. Global Business Review. 2025. Т. 26. № 3. P. 796-822. https://doi.org/10.1177/09721509211037209

Гадинко О. О.,
учитель історії та громадянської освіти,
Сторожинецька гімназія (Україна),
alexandrugadinco555@gmail.com,
ORCID: 0009-0005-3111-0872

ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ ЯК СПОСІБ ВИВЧЕННЯ МИНУЛОГО БУКОВИНИ У XIV–XVIII СТОЛІТТІ

Анотація. Мета нашого огляду – простежити військово-політичні та адміністративно-територіальні ознаки/особливості, історико-географічні умови розвитку Буковини в цілому та виникнення поселення Сторожинець з найдавніших часів до кінця XVIII ст., період, коли даний регіон входив до складу Молдавського князівства з 1359 р. і був прилучений до Австрійської імперії в 1774 р., що мало у своєму наслідку вагомі історичні наслідки для краю та його жителів. До 1918 р. цей регіон перебував під скіпетром династії Габсбургів, а потім наступних двадцять два роки, до 1940р., знаходився під румунським правлінням.

Минуло небагато часу як Європа поринула у Другу світову війну (1939–1945рр.). По всій Європі пролунав звук гармат. Румунія, яка все ще перебувала в мирному стані, раптово зазнала нищівного удару: радянські війська вторглися та окупували Бессарабію та Північну Буковину. Кордон з Румунією залишався відкритим три дні. Протягом цього короткого періоду багато румунів, переважно державні службовці, втекли до Румунії. Відразу після окупації радянська влада розпочала арешти та депортації до Сибіру. Це був нищівний удар для всіх етнічних груп. Через кілька місяців, після переговорів між Німецьким Рейхом та Радянським Союзом, німців (а також представники інших етносів) з окупованих Радянським Союзом територій переселили до Німецького Рейху. Відвідування Сторожинця (для репатріантів) після закінчення війни радянська влада заборонила.

Ключові слова: край, колонізація, князівство, Габсбурги, анексія, мирний договір, природні ресурси, клімат

Abstract. The purpose of our review is to trace the military-political and administrative-territorial features/characteristics, historical and geographical conditions of the development of Bukovina as a whole and the emergence of the settlement of Storozhynets from ancient times to the end of the 18th century, a period when this region was part of the Principality of Moldavia from 1359 and was annexed to the Austrian Empire in 1774, which had significant historical consequences for the region and its inhabitants. Until 1918, this region was under the rule of the Habsburg dynasty, and then for the next twenty-two years, until 1940, it was under Romanian rule.

Not long after, Europe plunged into World War II (1939-1945). The sound of cannons echoed throughout Europe. Romania, which was still at peace, suddenly suffered a devastating blow: Soviet troops invaded and occupied Bessarabia and Northern Bukovina. The border with Romania remained open for three days. During this short period, many Romanians, mainly civil servants, fled to Romania. Immediately after the occupation, the Soviet authorities began arrests and deportations

to Siberia. It was a devastating blow to all ethnic groups. A few months later, following negotiations between the German Reich and the Soviet Union, Germans (as well as representatives of other ethnic groups) from the territories occupied by the Soviet Union were resettled in the German Reich. After the end of the war, the Soviet authorities banned visits to Storozhynets.

Keywords: region, colonization, principality, Habsburgs, annexation, peace treaty, natural resources, climate.

Вступ. Буковина – це регіон, що розташований на північно-східних схилах Карпатських гір, межував з Трансільванією, Угорщиною, Галичиною, Росією та Румунією до 1919 року. Після приєднання до Австрії у 1774р. вона стала незалежною країною та була перейменована на Буковину. Буковина завжди була улюбленою батьківщиною для багатьох етносів краю, незабутнім місцем. До свого придбання цей край належав Молдавському князівству, заснованому приблизно в середині XIV ст. (1359р.) Ця територія, як до, так і після заснування князівства, зазнавала грабежів, мародерства та набігів азійських кочових вершників, дуже бурхливої та суворої долі. Навіть після того, як Молдавське князівство зміцнилося, населення не оминуло війни та окупації сусідніми народами. У 1514р. (за іншими даними у 1538р.) Молдавія потрапила під турецьке панування, що значно погіршило долю населення через високі податки, що сплачувалися васалам, призначеним Портою.

Основна частина. Як відомо назва Буковина вперше згадується в грамоті молдовського господаря Романа I (1391-1394рр.) від 30 березня 1392р. та в Люблінському договорі, що стосувався руської, подільської, молдовської земель, та визначав межі між Молдовським князівством та Угорським королівством, від 15 березня 1412р. між Владиславом Ягайло (1386-1434рр.) та Сигізмундом (1387-1437рр.), які були захисниками букової лісової зони, що простягалася на схід від угорсько-молдавського кордону між річками Прут і Сірет і називалася Буковиною. Тоді одночасно вживалися терміни Буковина та Шипинська земля. Після захоплення території військова адміністрація назвала всю новонабуту територію Буковиною.

Під час інспекційної поїздки імператора Йосифа II (1741-1790рр.) до Банату, який вже був заселений німцями, у 1773р., і повернувшись з Трансільванії, після складної та тривалої подорожі через північну Угорщину, а також Східну Галичину, яка була додана в 1772р. до Австрії, досяг молдавсько-галицького кордону на Дністрі. З цієї нагоди військові вказали імператору, що північно-західна частина Молдавії, яка межує з Трансільванією та північною Угорщиною, клином виступає між Галичиною та Трансільванією, і що придбання цієї території завдяки добре розвиненій дорозі створить найкоротший зв’язок між Галичиною та Трансільванією. Цей регіон матиме не лише важливе значення для

оборони східного кордону Австрії, але й велике економічне значення. У той час через Буковину проходили старі торговельні шляхи зі Львова до Туреччини (Оттоманської Порти), України, Поділля та Ясс.

У цей період тривала запекла російсько-турецька війна (1768-1774рр.), під час якої два князівства Молдавія та Валахія, що тоді перебували під владою Туреччини, були завойовані та окуповані росіянами. Щоб платити військам російський генерал Садагурський заснував монетний двір поблизу Чернівців з німецькими робітниками, які приїхали з Галичини, та заснував там село Садагура.

Австрія, яка не брала участі в російсько-турецькій війні, була змушена визнати, що окупація росіянами двох князівств Молдавії та Валахії призвела до втрати Австрією претензій на протекторат над цими двома князівствами, які все ще сягали часів угорського правління. Два князівства також здавалися втраченими для Туреччини. Населення, яке сильно постраждало під турецьким пануванням, воліло залишатися під владою Росії та вже віддавало шану імператриці Катерині II (1729-1796рр.). Не досягнувши жодних успіхів у війні проти росіян, Туреччина звернулася до Австрії, з якою 6 липня 1771р. уклала таємну угоду, щоб забезпечити вигідні для Туреччини умови в майбутніх мирних переговорах. Натомість Австрії було обіцяно поступку Малої Валахії, на захід від річки Алута. Під час мирних переговорів Австрії вдалося домогтися повернення князівств Туреччині. З огляду на цей успіх, австрійському імператору здалося доцільнішим відмовитися від Малої Валахії, придбавши регіон, розташований на північ від Молдавії, пізнішу Буковину.

За наказом імператора австрійській роті під командуванням полковника барона фон Енценберга було доручено дослідити територію, яку планували придбати. Після розвідки 10 квітня 1773р. імператору було представлено звіт, що містив п’ять пунктів, запропонованих імператором, які були досліджені:

Перше. Можливість будівництва добре утримуваної дороги між Галичиною та Трансільванією.

Друге. Де можна встановити легко захищений кордон.

Третє. Характер місцевості.

Четверте. Цінність або значення для монархії.

П’яте. Громадська думка у разі придбання Австрією.

Пункти з першого по чотири відповідали очікуванням імператора. Щодо пункту п’ять, то полковник барон фон Енценберг зазначив, що селяни виступають за Австрію, тоді як дворянство висловлювало недовіру до Австрії. Тепер імператор, переконаний у доцільності придбання території, доручив австрійському посланцю в Константинополі, барону фон Тугуту, вжити необхідних заходів у Порті для приєднання регіону. Щоб надати вагомості,

австрійський полковник барон фон Зеєгер надав докази того, що молдавська територія аж до Буковинської пущі та річки Прут, район Чернівців та Сірету, а також хребет, що простягається до Борго, колись належали Королівству Галичини та Лодомерії і тому є австрійською територією, і що Австрія має претензії на цю територію.

Переговори, розпочаті та продовжені бароном фон Тугутом у Константинополі, були успішними тією мірою, якою Туреччина виявляла мало інтересу до території, спустошеної війнами та окупаціями та майже безлюдної, і була готова поступитися цією територією Австрії за певних умов. Але смерть султана Мустафи III (1717-1774рр.), який прихильно ставився до цього, перервала переговори і лише новопризначений великий візир Мехмет-паша був готовий відновити переговори, після чого розпочалися нові.

У той час військові формування росіян були зосереджені вздовж Дунаю. Їх війська, розміщені в Черновіцах (Чернівцях), Сереті та Сучаві, були відкликані. В результаті залишився лише невеликий підрозділ. Це надало Австрії вигідну можливість для вторгнення в цей регіон; однак вона не наважилася на цей крок, оскільки росіяни завоювали Молдавію, а регіон вважався російською територією. За наказом імператора капітану Мігу було доручено скласти карту території, яку планували захопити, що значно полегшувалося невеликою кількістю російського гарнізону. Щоб забезпечити точність картографування, у травні 1774р. в цей район увійшли два гусарські полки під приводом зміцнення австрійського кордону проти турків.

Кайнарджійський мирний договір між Росією та Туреччиною, укладений 21 липня 1774р. завершив війну: росіяни залишили окуповані території Молдавії та Валахії, а Туреччина зберегла за собою два князівства. Під керівництвом майора фон Міга перші австрійські загони, йдучи зі Снятина, 31 серпня 1774р. переправилися через Дністер і увійшли в цю місцевість. Австрійським військам було наказано поводитися ввічливо з будь-якими російськими військами, які могли б ще бути присутніми, та бути дружелюбними до населення. У Чернівцях було створено штаб-квартиру. Протягом трьох днів також було зведено «кордон» від Дністра до Молдови. Оскільки захоплення території було мирним, окупація краю пройшла легко.

Барон фон Тугут лобіював у Константинополі юридичне визнання окупації. 5 травня 1775р., після деяких коригувань кордонів, окуповану територію було офіційно передано до Австрії. Угоду про анексію підписав Дервіш Мехмет-паша (1775-1777рр.) 15 липня 1775р. Тодішній васальний князь Григорій Олександре Гіке (1774-1777рр.), призначений Портою в Молдавії, виступав проти передачі Буковини Австрії та відкрито висловлював свої антиавстрійські настрої. Згодом його стратили турки. Цей воєвода сильно обтяжував дрібних і великих фермерів

високими податками на користь великих землевласників, і пригнічував селянство під час свого правління. Новопридбану територію було передано під військову адміністрацію та названо Буковиною.

Отож, з кінця XVIII ст. цей край внаслідок військово-політичних подій та дипломатичних переговорів увійшов до складу Австрійської імперії, у складі якої перебував до кінця 1918р. Ґрунтовне вивчення новоприєднаної території та її жителів, проведення перших невідкладних реформ, будівництво шляхів сполучень, первинної державної та соціальної інфраструктури позитивно вплинуло на розвиток цього регіону та його сіл, містечок. Цьому безсумнівно сприяли історичні особливості розвитку цих земель, їх зв'язок з іншими регіонами Східної та Центральної Європи.

Буковина розташовувалася на зовнішньому краю Карпатської дуги; до 1918 року вона межувала з Галичиною на півночі та північному заході, Росією (Бессарабією) на північному сході, Румунією (Молдовою) на сході та півдні, а також Трансільванією та Угорщиною на заході. Її площа становила 10 452 км². Першим військовим командувачем Буковини був генерал Габріель барон фон Сплені, якого в 1778 році змінив генерал Карл барон фон Енценберг. Обидва прагнули встановити порядок у занедбаному регіоні.

Австрія знайшла на новопридбаній території спустошену, безлюдну землю. Колишня молдавська столиця Сучава лежала в руїнах; Сірет, попередня столиця, був спустошений. Чернівці, велике село, перетворилося на купу глини. Нечисленні дороги в країні, по суті просто ґрунтові шляхи, майже непрохідні, були в невимовно поганому стані. Ситуація була жахливою. Мостів не існувало. Бідність і злидні панували всюди. Нечисленні фермери нещадно зазнавали пограбувань та крадіжок худоби. Після встановлення охоронюваного східного та південного «Кордону» вторгнення іноземних військових угруповань було значною мірою запобігнуто.

Генерал фон Енценберг, тіролець, який роками командував Другим Валахським прикордонним полком і за цей час вивчив румунську мову як усно, так і писемно, був видатним організатором і знавцем характеру. Щоб пізнати край та його людей, генерал здійснив кінну подорож через малонаселену та частково бездоріжжям територію. Він проїжджав селами та в розмовах з мешканцями робив спостереження, які мали велике значення для його майбутніх зусиль з відбудови. Він також зазначив, що недовіра до нових правителів поступово починає зменшуватися, і він усвідомлював причини труднощів і страждань. Після повернення з розвідувальної місії генерал Енценберг розробив проекти реформ, які були подані Військовій раді у Відні. Результати обговорення цих пропозицій не завжди були сприятливими, що, природно, призводило до затримок або змін у впровадженні реформ. Основна затримка в розвитку та

прогресі сталася, коли імператор Йосиф II зі Львова 1 лютого 1787 року видав декрет про об'єднання Буковини з Галичиною, замінивши військовий уряд польськими цивільними чиновниками. Цей захід, ймовірно, був зумовлений впливом польської шляхти, яка заздрила незалежності Буковини. Крім того, на той час Буковина ще не мала власної державної служби. Перехід Буковини під галицьку адміністрацію спричинив згубні зміни для її розвитку.

Далекоглядного та енергійного військового командувача Буковини, генерала барона фон Енценберга, було переведено на не менш важливу посаду в Трансільванії на знак визнання його заслуг, після чого поляк перейняв управління Буковиною. Польських адміністративних чиновників було переведено зі Львова до Буковини. Багато польських ремісників та фермерів, пригноблених польською шляхтою в Галичині, також прибули до Буковини та оселилися там. Польські юристи та нотаріуси, лікарі та фармацевти, перебуваючи під захистом польської адміністрації, захопили впливові посади. Католицьке духовенство, що складалося виключно з поляків, які здобули освіту у Львові, підтримувало полонізаційні зусилля регіональної адміністрації. У шкільній системі це зайшло так далеко, що некатолицьких вчителів замінили католицькими. Цей захід призвів до того, що греко-східне населення не давало своїм дітям відвідувати школу. З 32 шкіл, заснованих генералом фон Енценбергом, лише 14 все ще працювали. Період, протягом якого Буковина перебувала під галицькою адміністрацією, можна розглядати як зупинку в розвитку та прогресі Буковини.

Така негативна ситуація тривала до 4 березня 1849 року. Буковина більше не перебувала під галицькою адміністрацією. Під назвою Буковина вона була включена до складу спадкових земель Австрійської монархії як незалежне герцогство з власним державним урядом та конституцією. Відтоді почалося велике піднесення: будувалися дороги, мости, школи, а посади державної служби та вчителів заповнювалися місцевими жителями, які вже здобували освіту в буковинських школах. Швидкими темпами розвивалися торгівля, ремесла та промисловість. Також прогресував розвиток та розширення міст і містечок. Розвиток більших сіл продовжувався. Створення університету та коледжів подальшої освіти знаменувало собою кульмінацію культурного життя. Залізнична мережа, що простягалася з півночі на південь та зі сходу на захід через Буковину, була розширена, що створило зручне залізничне сполучення між окремими містами та селищами.

Буковина, лісистий гірський регіон, по діагоналі перетинається на південному заході головним Карпатським хребтом, який спускається на північний схід кількома паралельними хребтами та відрогами. На захід від цієї діагоналі вона покрита складним, розгалуженим гірським хребтом, а на сході – горбистим ландшафтом, що простягається до передгір'їв Сарматської рівнини між річками Прут і Дністер.

Від західного кордону обидві долини спускаються майже паралельними лініями та продовженнями на північний схід, утворюючи тераси. Межу між гірськими та пагорбистими регіонами можна уявити як лінію, що простягається від Вижниці, Берегомета на Сереті та Качики до Палтіноаси. Західна половина країни є частиною Карпатських гір. Уздовж західного кордону та на півдні вона характеризується високогірними хребтами, де рясно ростуть едельвейси та карликова сосна. Там гірські хребти піднімаються над лісистою місцевістю, але не досягають засніженої області, яка зазвичай розташована нижче в Карпатах. Вершини хребтів, що піднімаються над лісистою місцевістю, вкриті обширними альпійськими луками або мають сірі скелі, позбавлені рослинності.

Найвищі вершини країни – Дзюмалеу (1853 м), Лукач (1762 м) та Томнатік (1553 м). Варто також згадати хребти Стара Обчина з Гребами заввишки 1505 м, де розташовані витоки річок Молдави, Сучави та Білого Черемоша та хребет Лучина з вершиною Лучина висотою 1580 м, пасовища для тварин (молодняка) у Радауцах (Радівцях). Відомий також Местіканештський хребет, де під час Першої світової війни (1914-1918рр.), взимку 1916-1917 років, російські війська були змушені відмовитися від спроби підкорити перевал Местіканешть висотою 1099 м після кількох місяців атак та великих втрат.

– Гірський хребет Рарау, розташований у південній Буковині, дуже відомий і широко відвідуваний завдяки своїй мальовничій красі з крутими, голими та мальовничими скелями;
– «Прекрасна скеля Діви Марії» (Pietrele Doamnei, 1648 м), біля підніжжя якої починаються густо заліснені схили. Подальші визначні височини простягаються до румунського кордону;
– Обчина Чіріл, Гребін (1472 м) та Балашескул (1284 м), що утворюють 6-кілометровий прикордонний хребет до Румунії;
– Рух гірськими дорогами в межах Буковинського хребта здійснювався через такі перевали:
– Перевал Німчич, 580 м, гірська дорога, яка вела з долини Віженка в Черемоші;
– Перевал Ванчин, 1300 м, верхова дороги, яка йшла з долини Великого Серету до долини Сучави;
– Перевал Шурдин, 1140 м, стара військова дорога, яка вела з долини Серету до долини Сучави;
– Перевал Плоска, 986 м, повітова дорога, що вела з долини Путила до долини Сучави;
– Перевал Ісвор, 1130 м, повітова дорога, вела з долини Сучави до долини Молдави;
– Перевал Лучина або Кітка, 1270 м, дорога вела з долини Лукова у Бистрицькій долині;

– Перевал Стрігоя, 538 м, залізниця та державна дорога, йшла з Качіки у Молдавській долині.
– Перевал Местіканешть, 1089 м, державна дорога з долини Путна до долини Золотої Бистриці поблизу Якобен.

Наступні перевали ведуть до районів, що межують з Буковиною:

– Перевал Стіол, 1418 м, імперська дорога, що йшла з долини Золотої Бистриці в напрямку Борси.
– Перевал Борго або Франценштрасе, 1183 м, йшла від долини Дорна до Тіхути в Трансільванії;
– Перевал Бернаріу-Маре (Румунія), дорога з Гура-Негрі, що вела в долину Золота Бистриця. У низ від західного гірського регіону, горбистий ландшафт продовжує спускатися до Сарматської низовини і далі на південь до нижньодунайської рівнини.

Регіон, розділений річками Прут, Сірет, Сучава та Молдава, полого спускається на південний схід терасами. Він починається на півночі в Буковині біля річки Дністер і межує на півдні з Молдавою. Східна половина Буковини, горбистий регіон, має значно менше лісистого покриву. Натомість, річкові долини та особливо рівнини містять родючі сільськогосподарські угіддя, які місцями також покривають вищі висоти пагорбів. На низинній рівнині між річками Дністер і Прут, поряд з численними заболоченими місцевостями, розташовані великі рибні ставки, які мали велике економічне значення для міст, розташованих у північній Буковині, і особливо для столиці Буковини – Чернівців.

Гори Буковини складаються переважно з сірого та жовтого карпатського пісковика, а в деяких районах – з червоного карпатського пісковика, який покриває третину всієї площі. У Карпатських горах також зустрічаються такі типи гірських порід: кварцові конгломерати, слюдяні сланці, гнейси, рогові обманки, граніти, вапняки, доломіти, порфіри, трахіти, серпентини та інші. У цій зоні, що лежить на захід від вищезгаданої лінії кордону, також зустрічаються коралові вапняки. У горах вздовж річки Золота Бистриця розташована зона з багатими рудними покладами та кількома сірчаними джерелами (Якобени). На крайньому півдні країни передгір’я Келеменських гір складаються з трахіту вулканічного походження, де розташовані сталеві джерела Дорна, відомі своїми цілющими властивостями. Горбистий ландшафт, розташований на північний захід між Дністром та Карпатами, складається з глини, піщаних відкладень, брилової глини та вапняних компонентів.

Води, що протікають через Буковину, впадають у Чорне море. Оскільки річки Буковини, за винятком Дністра, мають різний об’єм та глибину, вони не є судноплавними; деякі з них можна пересуватися лише вниз за течією.

Найважливішими місцями Буковини є:

Річка Дністер, яка бере початок у Галичині та протікає через Буковину протягом 57 км, також утворює північний кордон Буковини. На цій ділянці вона судноплавна. Береги Дністра місцями сягають висоти 150 м. Окрім кількох невеликих струмків, Дністер не має приток на Буковині. Він впадає в Чорне море поблизу Аккермана.

Річка Прут бере початок у Галичині, впадає в Буковину поблизу Орашень, протікає через неї в південно-східному напрямку на довжину 71 км і залишає її поблизу Новоселиці. Впадає в Чорне море поблизу Галаца.

Серет, що бере початок на східних схилах Шурдинських гір, утворюється у верхній течії злиттям кількох потоків. Від місця злиття Малого Серету поблизу Сучевенів його називають Головним Серетом. У горах поблизу витоків він спочатку тече на північ, потім змінює напрямок на північний схід поблизу Берегомета, а потім на південний схід поблизу Лукавця. Серет протікає через Буковину довжиною 151 км. Його південними притоками є Сучава, Молдава та Золота Бистриця. Він впадає в Дунай поблизу Галаца. Через мілководдя його навіть не можна класифікувати як судноплавний. Серет отримує значні притоки з лівого берега через кілька більших потоків: Лопушна, Міходра, Глибичок та Котовець. Біля румунського кордону до неї також приєднується потік Молмітца. На правому березі вона приймає потоки Міхово, Тисовець та Дубовац.

Річка Сучава утворюється шляхом злиття потоку Ісвор у хребті Лочина та потоку Колібора, який бере початок на південно-східних схилах гори Томнатік. Біля Шипот Камерале Сучава утворює найбільший і найкрасивіший водоспад на Буковині – семиметровий. Він впадає в річку Серет поблизу Пашканів і має довжину 153 км від злиття вищезгаданих потоків до австрійського кордону. Його ухил зменшується від 2,5 до 6,0 м/км, завдяки чому вона набуває характеристик гірської річки, несучи сміття та утворюючи осипи. Його можна використовувати для заготівлі колод лише під час високої води. Численні потоки впадають у Сучаву з обох боків, значно підвищуючи рівень води під час високої води. Сучава ділить Буковину майже на рівні половини. Річка Молдава утворюється злиттям струмків Гробий та Лучина, що беруть початок на південних схилах хребта Гробий та Лучинського хребта. Тече спочатку на південь, потім на північний схід, і, нарешті, після злиття з Молдавицею поблизу Вамми на південний схід, вона впадає в річку Сірет поблизу Романа. У межах Буковини її довжина сягає 103 км. Долина Молдави, завдяки гірському рельєфу, вузька та глибока. Ухил становить 6,0 м/км у верхній течії та 3,5 м/км у середній. З обох боків у Молдаву впадає кілька гірських струмків, вздовж яких зрідка розташовані лісопилки. Молдавиця, яка приєднується зліва та також живиться кількома гірськими струмками, є найважливішою притокою.

Золота Бистриця бере початок біля підніжжя гори Інеу в Трансільванії та втікає до Буковини на захід від Крілібаби, де приймає потік Цібу. Вона тече на південь до Дорнаватри, потім на захід, потім на схід і, нарешті, на північний схід поблизу Гура-Негрі. Після злиття з потоком Колбу вона утворює кордон між Австрією та Румунією. Нижче гирла потоку Колбу вона залишає Буковину та впадає в річку Сірет поблизу Бакеу. У Буковині Золота Бистриця має довжину 62 км і вже знаходиться в Трансільванії. Найважливішою притокою є Дорна, яка бере початок у Трансільванії та впадає в річку поблизу Дорнаватри. Золота Бистриця – найкрасивіша річка Буковини.

Чиста вода текла вздовж крутих скель у тіні стародавніх лісів або сонячними альпійськими луками крізь мальовничий ландшафт. Колись тут були поселення циган, які працювали рабами, промиваючи золото. Це було кам'яне русло річки, золотоносний пісок на дні та кришталево чиста вода, залита сонячним світлом, обрамлена пишною зеленню стародавніх дерев. Оточена лісами та луками, Золота Бистриця поставала перед спостерігачем як жива стрічка. Золота Бистриця також є річкою, яка приймає води південних Буковинських гір.

Менші водойми зі стоячою водою існували на півдні, тоді як на півночі Буковини, в долинах Дністра, Прута та Сірету, були більші ставки. Вони використовувалися для розведення риби та мали велике економічне значення. Невеликі болота та трясовини розташовувалися в річкових долинах Прута, Сірету та Сучави, а також вздовж більших потоків, береги яких були частково заболоченими. На півдні Буковини верхові болота спорадично зустрічалися на вищих схилах та плато.

Власне природно-кліматичні, гідрологічні та геологічні особливості розвитку краю визначили його «історичну долю»: передгір'я буковинських Карпат та власне гори, річки та ставки, озера, багатий тваринний та рослинний світи, мішані ліси, поля та діброви, ландшафтне поєднання природних та антропогенних факторів, корисні копалини стали ареалом освоєння цих земель нащадками слов'янської та волоської етнографічних культур.

Мінеральні ресурси Буковини, що знаходяться переважно на півдні, були представлені у вигляді мінеральних джерел, гірських порід та руд. Залізні, багаті на залізо (Буркут) та сірчані джерела були добре відомі. Соляні родовища та джерела поширені в центральній та північній частинах гірської країни. Знаменитий солончак розташовувався поблизу Іллішешті.

Незадовго до Першої світової війни (1914-1918рр.) в долині Серет були виявлені великі пласти бурого вугілля, яке можна було видобувати відкритим способом. Розслідування показали, що теплотворна здатність була занадто низькою, і видобуток був би нерентабельним. Торф, знайдений у болотах Серет, не вирубувався, оскільки було достатньо деревини як палива. Розвідувальне

буріння на нафту в долині Молдави проводилося до початку Першої світової війни, але після її закінчення не було продовжено.

У південній Буковині, поблизу Якобень, Пожорітти, Фундул Молдовії, Айзенау та інших місць, були рясні родовища залізної та марганцевої руди, які також промислово експлуатувалися. Поблизу Кирлібаби були знайдені срібні, свинцеві та цинкові руди. Також було багато корисних копалин, таких як алебастр, будівельний та бруківковий камінь, гіпс, вапняк та цементний мергель. На жаль, через брак капіталу промислове виробництво не могло бути реалізовано повною мірою.

Буковина є однією з найбільш густоналісних країн Європи, її ліси покривають майже половину загальної площі країни. За молдавського періоду ліси та землі переважно належали Грецькій православній церкві та монастирям. Великі землевласники мали набагато менше лісових угідь, ніж Церква. У той час для простих людей було звичайною практикою просто збирати деревину, необхідну для будівництва чи опалення, з лісу. Натомість великі землевласники доходили до того, що експортували давно заготовлену деревину з лісів поблизу кордону до сусідніх країн, не засаджуючи вирубані ділянки.

За часів австрійської адміністрації було створено Греко-східний релігійний фонд, відповідальний за управління всією церковною власністю. Досвідчених лісників та працівників лісового господарства залучили із західної частини монархії та запровадили методи сталого лісівництва, таким чином підтримуючи лісовий фонд шляхом лісовідновлення. Державні ліси також прибутково управлялися кваліфікованими фахівцями з лісівництва. Приватні ліси перебували під державним контролем, і ретельно дбали про те, щоб вирубані лісові ділянки були заліснені.

Протягом багатьох років на Буковині розвинулася значна лісопильна промисловість, яка мала велике значення для зростання та розвитку регіону. У багатьох місцях було побудовано лісопильні заводи, що працювали на парі. Отримана тирса використовувалася для обігріву парових котлів. Також за межами Буковини була добре відома лісопильна компанія та її філії, засновані віденськими братами Петером та Карлом Гьотцем. Лісопилки Гьотца, деякі з яких мали до дванадцяти рамних пилок, розташовувалися не лише на Буковині, а й у Трансільванії. Для транспортування колод та пиломатеріалів компанія будувала вузькоколійні та лісові залізниці з підключенням до державної залізничної мережі. У горах були побудовані масивні колодні бонові залізниці для транспортування колод до пунктів збору лісових залізниць. Потім плоти перевозили довгомірну деревину до дунайського порту Галац. Готові пиломатеріали значною мірою експортувалася. Велику кількість кріплень для шахт закуповували австрійські шахти. Значна кількість обрізаної деревини

вироблялася та відправлялася до західної частини Австро-Угорської імперії, а також використовувалася в самій Буковині для нового будівництва. Кілька буковинських лісопилень постачали високоякісну деревину для резонаторів західноєвропейським фабрикам фортепіано та музичних інструментів. Незважаючи на складне транспортування, голландські верфі отримували довгі, стрункі стовбури ялини та ялиці для щогл за допомогою сплаву колод та вантажних суден. Менші лісопильні заводи переважно виконували розпилювання на замовлення. У гірській частині Буковини ліси складалися переважно з ялини та ялиці, тоді як у горбистому регіоні переважали букові, соснові та мішані ліси.

Буковина, відома своїми обширними лісами, також була добре розвиненою в сільському господарстві завдяки родючим ґрунтам у північній та східній половині країни. Цей розвиток розпочався лише після австрійської анексії. Долина між річками Дністер та Прут мала найкращі ґрунти. Вона також являє собою найбільшу площу орних земель з найкращими ґрунтами в країні. Менш родючий ґрунт знаходиться в долині Серет, яка, незважаючи на бідний ґрунт, була досить продуктивною. Долина Сучави належить до менш продуктивних районів. У гірських районах, де сільськогосподарське використання землі неможливе і переважає тваринництво, поля використовуються як пасовища або для виробництва сіна. Сільське господарство було найважливішою частиною аграрного сектору Буковини та могло прогодувати все населення. Окрім зернових культур, які процвітали на Буковині, на невеликих ділянках також вирощували пшеницю та картоплю. Каша з пшеничного борошна була основною їжею населення.

Висновки. Отож, підсумовуючи вище сказане треба зазначити, що історико-географічні та природні умови розташування регіону Буковина з її містами (Серет, Сучава, Сторожинець, Чернівці та інші), клімат, колонізація, спосіб життя мешканців та їх побут суттєво впливали на його розвиток. Істотними є також політичний та військовий фактори, які були визначальними та рушійними чинниками історичних процесів XVIII–XIX ст., притаманними цій території.

Історична географія – це спеціальна галузь знань на стику історії та географії, що вивчає розглянуто нами фізичну та політичну географію минулих епох. Дана дисципліна досліджує зміни географічних територій у часі та просторі у хорологічному вимірі. Географічне середовище безсумнівно впливало на розселення народів, їх господарську діяльність та розвиток суспільства. Так відбувалася в**заємодія людини і природи**.

Важливим під час вивчення минулого краю є відтворення географії регіону у певні історичні періоди на прикладі Буковини. Ця територія має унікальну історичну долю, своєрідну культуру та особливості господарювання.

Для реконструкції минулого будь який дослідник використовує у першу чергу п**исемні пам'ятки (молдавські** літописи та акти, інші державні картографічні документи, реєстри), різні к**артографічні матеріали (**старі карти та плани міст, сіл), а**рхеологічні дані (якщо такі є і містять** відомості про розташування давніх міст, торгових шляхів чи оборонних споруд, сторожових постів, як-от Сторожинець). Отож здійснюється вивчення географії певної території на певному етапі її історичного розвитку, де під час дослідження застосовуються різні методи опрацювання матеріалів: історичні (вивчення архівних джерел та інше) та географічні (картографування, районування й інше). Дана допоміжна історична дисципліна дає уявлення про історичний процес, вивчає зв'язки та взаємодію природних і соціально-економічних явищ, розглядає питання, які існують на перехресті історії та географії та дає змогу глибоко зануритись в історичне минуле регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Антошкіна Л. Особливості буковинського пограниччя: історія культурного полілогу: монографія/Лідія Антошкіна, Олександр Гадинко, Гелена Красовська, Петро Сигеда, Олексій Сухомлинов. – Донецьк: вид. «Ноулідж», 2010. – 237 с.
2. Буковина. Історичний нарис. – Чернівці, Зелена Буковина, 1998. – 416с.
3. Буковина. Загальне краєзнавство /Пер. з нім. Ф.С.Андійця, А.Т.Квасецького. – Чернівці: Зелена Буковина, - 2004. – 484с.
4. Гадинко О. Сторожинець: мандрівка крізь віки. – Чернівці: Прут, 2013. – 208 с.
5. Історія міст і сіл Чернівецької області – К.: УРЕ АН УРСР, 1969. - с.546-558.
6. Карпенко Ю.В. Топонімія Буковини. – К:. Наукова думка, 1973. - 240с
7. Квітковський Д., Бринзан Т., Жуковський А. Буковина, її минуле і сучасне. – Париж-Філадельфія-Детройт: Зелена Буковина, 1956. – 965 с.
8. Ліщук Д., Гадинко О. Особистості епох. – Чернівці: 2016. – 100 с.
9. Природа Чернівецької області. За ред. К. Геренчука - Львів – Вища школа – 1978 р. – 160 с.
10. Речмедін А.П. Сторожинець. – Ужгород: Карпати, 1977. – 63 с.
11. Гадинко О.О. Минуле Сторожинця за археологічними та історичними матеріалами: молдавський період (1359-1774рр.) // Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації. Матеріали VI Міжнародної наукової конференції (8-9 грудня 2023р. м.Суми) у 2 ч. – Суми: ФОП Цьома С.П., 2024. - Ч.1 – С.54-60.
12. Гадинко О. Етимологічні, палеографічні та сфрагістичні матеріали як засіб вивчення минулого Сторожинця (1448-1918рр.) // Пріоритетні шляхи розвитку науки та освіти: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції м. Львів, 19-20 червня 2024 року. Львів : Львівський науковий форум, 2024. – С.23-28.
13. Демченко В., Гадинко О. До питання про походження міста Сторожинець // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Чернівці: Місто, 2000. – С. 66-68.
14. Liebenwein D. Storozynetz. Buchenland – Bukowina. Beschreibung und Errinerungen. – Darmstadt: 1983. – 206 s.

Гаптельманова М. М.,
вчитель математики
КЗ «Ліцей № 5 Покровської міської ради
Дніпропетровської області», Україна,
marinegaptel@gmail.com

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСВІТИ: УПРОВАДЖЕННЯ STEM-ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

Анотація. У статті досліджено процес цифрової трансформації освіти в умовах розвитку інформаційного суспільства. Проаналізовано підходи до модернізації освітнього процесу, зокрема впровадження інноваційних технологій і компетентнісного навчання. Розкрито сутність STEM-освіти як інтегрованого підходу, спрямованого на формування здатності застосовувати знання на практиці. Обґрунтовано ефективність STEM-технологій у підвищенні якості освіти, розвитку критичного мислення, креативності та цифрової компетентності. Визначено роль учителя як фасилітатора та підкреслено необхідність його безперервного професійного розвитку. Розглянуто практичні аспекти впровадження STEM-підходу, зокрема на уроках математики, із використанням проєктної діяльності та цифрових інструментів. Окреслено перспективи розвитку STEM-освіти, пов'язані з цифровізацією та міждисциплінарною інтеграцією.

Доведено, що STEM-технології сприяють формуванню ключових компетентностей і підготовці сучасних фахівців.

Ключові слова: цифрова трансформація, STEM-освіта, інноваційні технології, цифрова компетентність, освітній процес.

Summary. The article examines the process of digital transformation of education in the context of the information society development. Modern approaches to the modernization of the educational process are analyzed, particularly the implementation of innovative technologies and competency-based learning. The essence of STEM education is revealed as an integrated approach aimed at developing the ability to apply knowledge in practice. The effectiveness of STEM technologies in improving the quality of education, as well as in developing critical thinking, creativity, and digital competence, is substantiated. The role of the teacher as a facilitator is defined, and the need for continuous professional development is emphasized. Practical aspects of implementing the STEM approach are considered, particularly in mathematics lessons, through project-based activities and the use of digital tools. Prospects for the development of STEM education related to digitalization and interdisciplinary integration are outlined.

It is proved that STEM technologies contribute to the formation of key competencies and the training of modern professionals.

Keywords: digital transformation, STEM education, innovative technologies, digital competence, educational process

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток цифрових технологій, глобалізаційні процеси та трансформація ринку праці зумовлюють необхідність

модернізації освітньої системи. В умовах переходу до інформаційного суспільства традиційні підходи до навчання виявляються недостатньо ефективними, оскільки не забезпечують формування в здобувачів освіти необхідних компетентностей XXI століття, зокрема критичного мислення, креативності, здатності до інноваційної діяльності.

Як зазначає В. Ю. Биков, цифрова трансформація освіти є не лише впровадженням технологій, а й глибоким переосмисленням змісту та організації освітнього процесу [3]. У цьому контексті особливого значення набуває STEM-освіта як один із провідних напрямів модернізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика цифровізації освіти та впровадження STEM-технологій широко висвітлена у працях українських і зарубіжних учених. Зокрема, питання використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні досліджували Н. В. Морзе [4], В. Ю. Биков [3], О. В. Спірін, які обґрунтовують необхідність інтеграції цифрових ресурсів в освітній процес та підкреслюють їх значення для підвищення якості освіти.

Так, В. Ю. Биков розглядає цифрову трансформацію освіти як системний процес, що охоплює не лише технологічне оновлення, а й зміну педагогічних підходів, змісту освіти та освітнього середовища [3]. У його дослідженнях акцентується увага на формуванні інформаційно-цифрової компетентності як ключової складової підготовки сучасного здобувача освіти.

Н. В. Морзе у своїх працях обґрунтовує ефективність використання інформаційно-комунікаційних технологій для індивідуалізації навчання, розвитку пізнавальної активності та формування цифрової грамотності учнів [4]. Дослідниця підкреслює важливу роль учителя у створенні цифрового освітнього середовища та організації діяльнісного навчання.

О. В. Спірін розглядає цифрову компетентність як інтегративну характеристику особистості, що включає технічні, когнітивні та соціальні компоненти, необхідні для ефективної діяльності в умовах цифрового суспільства.

Важливим напрямом модернізації освіти є розвиток STEM-освіти, концептуальні засади якої визначено в Концепції розвитку STEM-освіти в Україні [1]. У документі наголошується на необхідності інтеграції природничо-математичних дисциплін, розвитку дослідницьких умінь та формування інженерного мислення здобувачів освіти.

Нормативно-правове забезпечення цифрової трансформації освіти визначається також Законом України «Про освіту», який акцентує увагу на формуванні ключових компетентностей, зокрема інформаційно-цифрової [2].

У міжнародних дослідженнях (OECD, UNESCO) підкреслюється важливість розвитку цифрових навичок та STEM-компетентностей як основи конкурентоспроможності в умовах цифрової економіки [5]. Зокрема, наголошується на необхідності розвитку критичного мислення, креативності, здатності до співпраці та використання інноваційних технологій у навчанні.

Зарубіжні дослідники також підкреслюють ефективність міждисциплінарного підходу в STEM-освіті, який забезпечує формування цілісного наукового світогляду та здатності до розв'язання комплексних практичних задач. Особлива увага приділяється використанню проєктно-орієнтованого навчання як засобу інтеграції знань і розвитку практичних навичок.

Водночас аналіз наукових праць свідчить, що, незважаючи на значну кількість досліджень, питання ефективної інтеграції STEM-технологій у практику закладів освіти залишаються недостатньо розробленими. Зокрема, потребують подальшого вивчення методичні аспекти впровадження STEM-підходу в навчанні математики, розробка практичних моделей його реалізації та критерії оцінювання результатів навчальної діяльності.

Отже, узагальнення результатів наукових досліджень дозволяє стверджувати, що цифрова трансформація освіти та впровадження STEM-технологій є взаємопов'язаними процесами, які сприяють підвищенню якості освіти та формуванню ключових компетентностей здобувачів освіти, проте потребують подальшого науково-методичного обґрунтування та практичної реалізації

Мета статті. Метою статті є комплексне теоретичне обґрунтування ролі STEM-технологій у процесі цифрової трансформації освіти, визначення їх сутності, змісту та функціональних можливостей у сучасному освітньому середовищі, а також аналіз їх впливу на формування ключових компетентностей здобувачів освіти.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань: проаналізувати сучасні підходи до цифровізації освіти та визначити її основні характеристики; розкрити сутність STEM-освіти як інноваційного міждисциплінарного підходу; дослідити можливості інтеграції STEM-технологій у освітній процес закладів загальної середньої освіти; охарактеризувати їх вплив на розвиток критичного мислення, креативності, дослідницьких умінь і цифрової компетентності здобувачів освіти.

Крім того, метою статті є узагальнення практичного досвіду впровадження STEM-технологій у навчанні, зокрема на уроках математики, визначення ефективних форм і методів їх застосування, а також виявлення основних проблем і перспектив розвитку STEM-освіти в умовах цифрової трансформації.

Виклад основного матеріалу. Цифрова трансформація освіти є складним і багатовимірним процесом, що передбачає системні зміни у змісті, формах і

методах навчання, а також у структурі освітнього середовища. Вона охоплює впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, розвиток цифрової інфраструктури та формування нових освітніх практик.

На думку В. Ю. Бикова, цифрова трансформація освіти полягає не лише у використанні цифрових інструментів, а у створенні нової освітньої екосистеми, орієнтованої на потреби сучасного суспільства [3]. У цьому контексті змінюється роль учителя, який виступає не лише транслятором знань, а фасилітатором, модератором і наставником освітнього процесу.

Важливим аспектом цифрової трансформації є формування інформаційно-цифрової компетентності, яка визначена Законом України «Про освіту» як одна з ключових компетентностей сучасної особистості [2]. Вона включає здатність ефективно використовувати цифрові технології для навчання, комунікації та професійної діяльності.

Особливого значення набувають дистанційне та змішане навчання, які забезпечують гнучкість освітнього процесу та доступ до освітніх ресурсів незалежно від місця перебування здобувачів освіти. Як зазначає Н. В. Морзе, використання цифрових технологій сприяє індивідуалізації навчання, підвищенню мотивації та активізації пізнавальної діяльності учнів [4].

STEM-освіта (Science, Technology, Engineering, Mathematics) є інноваційним освітнім підходом, що базується на інтеграції природничих наук, технологій, інженерії та математики в єдину систему навчання. Її головною метою є формування здатності до практичного застосування знань і вирішення комплексних міждисциплінарних проблем.

Відповідно до Концепції розвитку STEM-освіти в Україні, цей підхід спрямований на розвиток дослідницьких умінь, інженерного мислення, творчості та інноваційності здобувачів освіти [1]. STEM-освіта передбачає перехід від традиційного засвоєння знань до їх активного використання в практичній діяльності.

Основними характеристиками STEM-освіти є:

– міждисциплінарна інтеграція знань;
– практична спрямованість навчання;
– використання проєктно-орієнтованого підходу;
– розвиток дослідницької діяльності;
– орієнтація на вирішення реальних проблем.

Зарубіжні дослідження підкреслюють, що STEM-освіта сприяє формуванню навичок XXI століття, зокрема критичного мислення, креативності, співпраці та комунікації [5].

Впровадження STEM-технологій є важливим чинником модернізації освітнього процесу. Вони забезпечують створення інноваційного освітнього середовища, яке сприяє активному залученню учнів до навчальної діяльності.

До основних STEM-технологій належать:

– робототехніка;
– програмування;
– 3D-моделювання;
– цифрові лабораторії;
– технології віртуальної та доповненої реальності.

Застосування цих технологій дозволяє реалізувати принцип «навчання через діяльність», що є ключовим у STEM-освіті. За даними міжнародних досліджень OECD, використання інтерактивних технологій підвищує рівень засвоєння навчального матеріалу та сприяє розвитку навичок самостійного навчання [5].

Крім того, STEM-технології забезпечують можливості для індивідуалізації навчання, врахування індивідуальних особливостей учнів і розвитку їхнього творчого потенціалу.

Практична реалізація STEM-освіти передбачає використання діяльнісного, дослідницького та проєктного підходів у навчанні. Особливо ефективним є впровадження STEM-технологій на уроках математики, де існують широкі можливості для інтеграції з іншими навчальними дисциплінами.

Зокрема, використання практико-орієнтованих задач сприяє формуванню в учнів умінь застосовувати математичні знання у реальних життєвих ситуаціях. Наприклад, виконання проєктів, пов’язаних із моделюванням об’єктів, розрахунками витрат або аналізом даних, дозволяє поєднувати математичні знання з технологічними та інженерними навичками.

Як зазначає Н. В. Морзе, ефективність використання цифрових технологій значною мірою залежить від педагогічної доцільності їх застосування та рівня підготовки вчителя [4]. Саме тому важливо забезпечити належний рівень цифрової компетентності педагогів.

Незважаючи на значний потенціал STEM-освіти, її впровадження супроводжується рядом труднощів. Основними проблемами є:

– недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення;
– обмежений доступ до сучасних технологій;
– недостатня підготовка педагогічних кадрів;
– відсутність системного підходу до впровадження STEM-освіти.

Як підкреслюється у наукових дослідженнях, ефективність цифрової трансформації освіти значною мірою залежить від комплексного підходу до її реалізації, що включає як технічне забезпечення, так і підготовку педагогів [3].

Перспективи розвитку STEM-освіти пов’язані з подальшою інтеграцією цифрових технологій у навчальний процес, розвитком персоналізованого навчання та впровадженням інноваційних освітніх моделей.

У міжнародних дослідженнях наголошується на необхідності розвитку партнерства між освітою, наукою та бізнесом, що сприятиме підготовці конкурентоспроможних фахівців [5]. Важливим напрямом є також створення STEM-центрів, розвиток цифрових освітніх платформ і впровадження технологій штучного інтелекту в освітній процес.

Висновки. Таким чином, цифрова трансформація освіти є об'єктивною та закономірною відповіддю на виклики сучасного інформаційного суспільства, що зумовлені стрімким розвитком цифрових технологій, змінами на ринку праці та необхідністю формування нових освітніх результатів. Вона передбачає не лише впровадження інноваційних цифрових інструментів, а й глибоке переосмислення змісту освіти, методів навчання та ролі учасників освітнього процесу.

У ході дослідження встановлено, що STEM-освіта виступає одним із ключових напрямів модернізації освітньої системи, оскільки забезпечує інтеграцію знань із різних галузей, орієнтацію на практичну діяльність і формування здатності до розв'язання реальних життєвих і професійних задач. Використання STEM-технологій сприяє розвитку критичного мислення, креативності, дослідницьких умінь, алгоритмічного мислення та цифрової компетентності здобувачів освіти.

Обґрунтовано, що ефективність впровадження STEM-підходу значною мірою залежить від рівня цифрової компетентності педагога, його готовності до інноваційної діяльності, використання проєктно-орієнтованого та діяльнісного підходів, а також здатності інтегрувати міжпредметні зв'язки у навчальному процесі.

Практичний аналіз показав, що застосування STEM-технологій у навчанні, зокрема на уроках математики, підвищує мотивацію учнів до навчання, забезпечує глибше розуміння навчального матеріалу та сприяє формуванню навичок, необхідних для успішної самореалізації в сучасному світі. Використання проєктної діяльності, цифрових інструментів та інтегрованих завдань дозволяє зробити освітній процес більш ефективним, гнучким і наближеним до реальних життєвих ситуацій.

Водночас визначено низку проблем, що ускладнюють широке впровадження STEM-освіти, серед яких недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення, нерівний доступ до цифрових ресурсів, а також потреба у підвищенні кваліфікації педагогічних працівників. Це зумовлює необхідність системної підтримки з боку держави та освітніх інституцій.

Отже, впровадження STEM-технологій є ефективним інструментом цифрової трансформації освіти, що сприяє підвищенню якості навчання та формуванню ключових компетентностей XXI століття.

Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на розробку та апробацію практичних моделей впровадження STEM-освіти в закладах загальної середньої освіти, створення методичних рекомендацій для педагогів, а також розробку критеріїв і показників оцінювання ефективності використання STEM-технологій у навчальному процес

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Концепція розвитку STEM-освіти в Україні на 2020–2027 роки. Київ: Міністерство освіти і науки України, 2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/960-2020-%D1%80#Text (дата звернення: 25.02.2026).
2. Закон України «Про освіту». Київ: Верховна Рада України, 2017.
3. Биков В. Ю. Цифрова трансформація освіти. Київ, 2019.
4. Морзе Н. В. Інформаційно-комунікаційні технології в освіті. Київ, 2018.
5. OECD. Education in the Digital Age. Paris, 2020.
6. Bybee R. W. The Case for STEM Education: Challenges and Opportunities. Arlington, VA: NSTA Press, 2013. 116 p.
7. Honey M., Pearson G., Schweingruber H. STEM Integration in K-12 Education: Status, Prospects, and an Agenda for Research. Washington, DC: National Academies Press, 2014. 180 p.
8. Державний стандарт базової середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. Київ: Кабінет Міністрів України, 2020. URL: https://ips.ligazakon.net/document/KP200898?an=2 (дата звернення: 25.02.2026).
9. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. Київ: Міністерство освіти і науки України, 2016. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf (дата звернення: 25.02.2026).

Гарань Н. С.,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки вищої школи
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»,
pedvs2020@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРЕНДІВ ПЕРСОНАЛІЗОВАНОЇ ОСВІТИ

У статті проаналізовано особливості формування професійної ідентичності майбутнього фахівця педагогічної сфери в умовах глобальних трансформацій освітнього простору. Розкрито структуру професійної ідентичності як динамічної системи, що охоплює ціннісно-мотиваційний, когнітивний, емоційно-рефлексивний та поведінково-діяльнісний компоненти. Особливу увагу приділено впливу алгоритмізації та штучного інтелекту на

реконцептуалізацію професійного «Я», що трансформує фахівця у стратегічного лідера та архітектора інтелектуальних рішень, здатного до етичного вибору та креативної колаборації з високотехнологічними системами. На основі аналізу міжнародного та вітчизняного досвіду обґрунтовано комплекс педагогічних умов формування професійної ідентичності, що включає розвиток рефлексивної культури, цифрової резистентності та лідерського потенціалу майбутніх педагогів в умовах невизначеності.

Ключові слова: професійна ідентичність, майбутній фахівець, персоналізована освіта, штучний інтелект, цифрова етика, стратегічне лідерство, рефлексивна культура, цифровізація освіти

The article analyzes the peculiarities of professional identity formation in future pedagogical specialists amid global transformations of the educational space. The structure of professional identity is revealed as a dynamic system encompassing value-motivational, cognitive, emotional-reflective, and behavioral-activity components. Particular attention is paid to the impact of algorithmization and artificial intelligence on the reconceptualization of the professional "Self," which transforms a specialist into a strategic leader and an architect of intelligent solutions capable of ethical choice and creative collaboration with high-tech systems. Based on the analysis of international and domestic experience, a complex of pedagogical conditions for professional identity formation is substantiated, including the development of reflective culture, digital resilience, and the leadership potential of future educators in conditions of uncertainty.

Keywords: professional identity, future specialist, personalized education, artificial intelligence, digital ethics, strategic leadership, reflective culture, digitalization of education.

Глобальні зміни в освіті, пов’язані з цифровізацією, інтернаціоналізацією та зростанням ролі індивідуалізованих підходів до навчання, актуалізують проблему формування професійної ідентичності майбутнього фахівця педагогічної сфери. Сучасний педагог має бути не лише носієм знань, а й фасилітатором, наставником, дизайнером освітнього середовища, здатним працювати в умовах високої варіативності та гнучкості освітніх процесів. У цьому контексті саме персоналізована освіта виступає одним із провідних міжнародних трендів, що визначає нові вимоги до професійного становлення педагогів.

Ґрунтовний аналіз сучасної наукової літератури свідчить про глибоку інтеграцію досліджуваного питання у глобальний науковий дискурс. Висока щільність публікацій у провідних вітчизняних і закордонних фахових виданнях засвідчує стратегічну значущість даної теми та її активну експлікацію на перетині різних галузей гуманітарного знання. Цікавою для наших наукових розвідок була стаття групи дослідників із Латвійського університету. У

публікації на основі кейс-стаді проаналізовано роль рефлексивної самооцінки та інструменту EPOSTL у процесі формування професійної ідентичності майбутніх учителів англійської мови в Латвії, обґрунтовано, що системна рефлексія практичного досвіду є ключовим чинником професійного розвитку студентів і підвищення їхньої самоусвідомленості у викладацькій діяльності [7, с. 529-536]. У дослідженні науковців із Universiti Sains Malaysia за допомогою моделювання структурними рівняннями (SEM) на вибірці з 4999 китайських студентів-педагогів доведено, що соціальна підтримка, педагогічні переконання та культурний контекст є ключовими детермінантами розвитку їхньої професійної ідентичності, отримані результати підтвердили взаємозв'язок цих чинників і засвідчили важливість розвідок для верифікації отриманих даних в освітній практиці [6].

У науковій публікації М. Дробишевої проаналізовано структуру та чинники кризи професійної ідентичності педагогів в умовах невизначеності, а також уперше представлено авторську методику її відновлення на основі арттерапевтичних і тілесно-орієнтованих практик, доведено ефективність запропонованих технологій у процесах психоемоційної стабілізації, самопізнання та зміцнення емоційної стійкості особистості фахівця [3]. Дослідження Т. Дзюби присвячене вивченню детермінант професійного здоров'я педагогів в умовах війни, зокрема впливу моральної травми на їхню професійну ідентичність і рівень емоційного вигорання. Авторкою виокремлено ціннісно-мотиваційні чинники формування стійкості вчителів, запропоновано комплексні заходи психологічного супроводу для збереження якості освіти в кризовий період [2, с. 30-38]. Групою вітчизняних науковців на основі емпіричного дослідження виявлено структурні особливості образу успішного вчителя у свідомості здобувачів, зокрема значну детермінованість сприйняття особистісних якостей гендерним чинником і динаміку пріоритезації когнітивних здібностей. Визначені в роботі чинники «сили особистості», «соціальної нормативності» та «інтелекту» пропонуються як критерії діагностики професійної ідентифікації майбутнього педагога [8, с. 33-52].

Сучасний етап розвитку світової цивілізації характеризується фундаментальними змінами в освітній галузі, що зумовлені процесами тотальної цифровізації, інтернаціоналізації та стрімким зростанням ролі індивідуалізованих стратегій навчання. Зазначені трансформації актуалізують складну проблему формування професійної ідентичності майбутнього педагога, який у нових реаліях перестає бути виключно ретранслятором знань. Сучасний педагог постає як багатогранна постать фасилітатора, наставника та дизайнера освітнього середовища, здатного ефективно функціонувати в умовах

високої варіативності та гнучкості освітніх систем. У цьому контексті персоналізована освіта виступає ключовим міжнародним трендом, що диктує оновлені вимоги до професійного становлення фахівців.

Професійна ідентичність педагога в академічному дискурсі розглядається як складне інтегральне утворення, що охоплює декілька взаємопов'язаних компонентів. Ціннісно-мотиваційний аспект передбачає глибоке усвідомлення суспільної значущості обраного фаху та інтерналізацію професійних цінностей. Когнітивний складник базується на системі фахових знань і чіткому розумінні мінливих ролей і функцій учителя в сучасному суспільстві. Емоційно-рефлексивна компонента визначає здатність особистості до самоаналізу, саморегуляції та збереження емоційної стійкості у стресових ситуаціях. Нарешті, поведінково-діяльнісний аспект відображає реальну готовність до здійснення професійних функцій через сформовану систему педагогічних умінь. Процес становлення означеної структури відбувається у безперервній взаємодії зовнішніх чинників, таких як освітнє середовище та соціокультурні впливи, із внутрішніми психологічними інтенціями, зокрема мотивацією та особистісною рефлексією.

Вплив глобальних трендів персоналізації на професійне зростання педагога виявляється через декілька стратегічних напрямів. Досвід провідних освітніх систем, зокрема Фінляндії, Канади та Сінгапуру, демонструє, що реалізація індивідуальних освітніх траєкторій вимагає від майбутнього вчителя опанування навичок проектування гнучких маршрутів навчання та здійснення тьюторського супроводу [4, с. 96-101]. Водночас масштабна цифровізація та EdTech-трансформація формують запит на високий рівень цифрової компетентності, етичне використання технологій і здатність працювати з великими масивами даних. Важливою складовою міжнародної педагогічної практики стає розвиток рефлексивної культури через використання коучингових технік, менторингу та портфоліо, що сприяє глибинному усвідомленню власного професійного «Я», при цьому компетентнісний підхід остаточно закріплює за вчителем статус модератора взаємодії та творця інклюзивного, адаптивного освітнього простору.

Сучасний глобальний освітній ландшафт визначається домінуванням трендів персоналізації, впровадженням індивідуальних освітніх траєкторій, функціонуванням адаптивних цифрових платформ і розширенням ролі навчальної аналітики, означені чинники докорінно трансформують архітектоніку професійної ідентичності майбутнього педагога. Професійна ідентичність постає не як статичний набір характеристик, а як динамічна відкрита система, що перманентно еволюціонує у взаємодії з цифровими та

соціокультурними викликами. Саме персоналізація освіти актуалізує потребу в рефлексивному конструюванні власної професійної позиції, а варіативність змісту та темпу навчання вимагає від педагога високого рівня автономії та етичної відповідальності. У внутрішній структурі професійної ідентичності пріоритетного значення набувають наступні компоненти: когнітивно-технологічний (цифрова грамотність та володіння інструментами Big Data), соціально-перцептивний (розвинений емоційний інтелект і навички міжкультурної комунікації), аксіологічний (гуманістична орієнтація на унікальність особистості здобувача).

Інтеграція штучного інтелекту в освітній простір виступає потужним каталізатором переформатування професійної ідентичності майбутнього фахівця, перетворюючи її з адаптивної на предиктивну модель. У контексті глобальних трансформацій ШІ перестає бути просто технологічним інструментом, набуваючи ролі активного суб'єкта, що радикально змінює онтологію професійної діяльності та зрушує акценти з репродуктивного засвоєння знань на розвиток метакогнітивної ідентичності, що зумовлює формування здатності фахівця усвідомлювати межі власної компетентності та ефективно взаємодіяти з інтелектуальними системами, де центральне місце посідає навичка управління складними інформаційними потоками та синергія з штучним інтелектом [15, с. 39]. Трансформація професійної ролі під впливом алгоритмізації процесів зумовлює радикальне зміщення вектора самосприйняття особистості від лінійного виконавця до стратегічного лідера й архітектора інтелектуальних рішень. Звільнення фахівця від рутинних операцій актуалізує потребу в лідерстві нового типу, як-от цифровому й етичному, де ключовим стає не контроль над процесами, а здатність брати на себе відповідальність за верифікацію синтезованих даних і визначення напрямів технологічного розвитку. Це суттєво зміцнює аксіологічний компонент ідентичності, що ґрунтується на професійній стійкості та вмінні вести за собою команду в умовах невизначеності. У цьому вимірі професійне «Я» майбутнього фахівця визначається не обсягом утримуваної інформації, а лідерським потенціалом: здатністю зберігати власну автентичність, здійснювати складний ціннісний вибір і надихати на креативну колаборацію з ШІ, що стає фундаментальною нормою сучасного професійного буття [1, с. 157].

Для ефективного формування професійної ідентичності в межах персоналізованого середовища необхідно забезпечити реалізацію ряду педагогічних умов. Першочергове значення має інтеграція індивідуальних траєкторій безпосередньо у процес підготовки здобувачів, що забезпечується через можливість вибору дисциплін і тем досліджень, стимулюючи їхню

автономію та відповідальність. Широке впровадження цифрових інструментів, таких як електронні портфоліо та адаптивні платформи, дозволяє майбутнім фахівцям об'єктивно відстежувати власний прогрес і формувати реалістичну самооцінку. На нашу думку, систематичний розвиток рефлексивної культури стає базисом для усвідомлення професійних ролей, тоді як посилення практикоорієнтованості навчання через участь у міжнародних проєктах забезпечує необхідний досвід для зміцнення ідентичності. Синергія персоналізованих підходів та інноваційних освітніх практик дозволяє підготувати нову генерацію педагогів, здатних виступати агентами змін у глобальному інтелектуальному просторі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гарань Н., Осика М., Liang Miaofeng Практичні аспекти використання технологій штучного інтелекту під час фахової підготовки здобувачів закладу вищої освіти. Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. праць / за заг. ред. д-ра пед. наук., проф. С.А. Саяпіної. 2024, № 1 (105), С. 151-162.
2. Дзюба Т. Професійне здоров'я педагогів в умовах травми війною: виклики для професійної ідентичності та мотивації. Наукові записки. Серія: Психологія. 2025, № 2, С. 30-38. URL: https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2025-2-4
3. Дробишева М. Відновлення професійної ідентичності педагогічних працівників в умовах тривалої невизначеності. Вересень. 2025, № 106(3). URL: https://september.moippo.mk.ua/index.php/sept/issue/view/26
4. Ненько Ю. Професійний саморозвиток педагога: світові тенденції. Освітній простір України. 2018, № 14, С. 96-101.
5. Сипченко О., Гарань Н., & Чепіга Е. Формування лідерської компетентності студентської молоді засобами медіаосвітніх технологій. Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. праць / за заг. ред. д-ра пед. наук., проф. С.А. Саяпіної. 2024, 2 (106), С. 32-44.
6. Li Y., & Khairani A. Z. Social support, pedagogical beliefs and teacher professional identity among preservice teachers in China: A moderated mediation analysis. Teaching and Teacher Education. 2025, № 154.
7. Skara-MincŁne R. & Ivanova I. Development of professional identity during teacher's practice. Procedia-Social and Behavioral Sciences. 2016, № 232, P. 529-536. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042816313064
8. Zhuk Y., Holovko M., Holovko S., & Naumenko S. The influence of gender and age factors on the formation of professional self-identity of future teachers. Continuing Professional Education: Theory and Practice. 2025, № 85(4), P. 33-52. URL: https://doi.org/10.28925/2412-0774.2025.4.3

Гарюк О. Д.,
в. о. начальника управління освіти
Торецької міської військової адміністрації
Бахмутського району Донецької області
ogaruck@gmail.com,

Юхименко О. В.,
спеціаліст І категорії управління освіти
Торецької міської військової адміністрації
Бахмутського району Донецької області

Шинкаренко О. М.,
в. о. директора ЦПРПП при управлінні освіти
Торецької міської військової адміністрації
Бахмутського району Донецької області

ОСВІТНІЙ ХАБ ЯК КУЛЬТУРНО-ЦІННІСНИЙ ЦЕНТР ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті осмислюється досвід функціонування освітніх осередків, заснованих Торецькою міською територіальною громадою для мешканців, що вимушені були покинути територію громади внаслідок активних бойових дій. Автори розглядають фрагменти реальних кейсів освітніх хабів Торецької громади як додаткових освітніх просторів, окреслюють перспективи використання таких освітніх осередків для інтеграції формальної та неформальної освіти, можливостей запровадження елементів змішаного навчання в умовах, коли здійснюється здобуття освіти за дистанційною формою (як окремою формою здобуття освіти) для осіб, які не можуть відвідувати навчальні заняття в закладах освіти (у зв'язку зі збройним конфліктом, перебуванням на тимчасово окупованій території України, а також в силу інших обставин).

Значну увагу приділено практиці здійснення хабами психологічної підтримки дітей у кризовій ситуації невизначеності, втрати дому, руйнуванням звичних дитині соціальних зв'язків.

Стаття може бути корисна освітянам-практикам, представникам місцевого самоврядування, які цікавляться питаннями організації дієвої підтримки мешканцям громад із числа дітей-ВПО шляхом запровадження роботи багатофункціональних центрів підтримки дітей, що поєднують навчальну, психологічну, соціальну та культурно-просвітницьку складові.

Ключові слова: гібридна війна, вразливі категорії населення, освітні осередки, дистанційне навчання, елементи змішаного навчання, психологічний стан, змістове наповнення занять із дітьми, національно-патріотичне виховання, національний проєкт «Пліч-о-Пліч: згуртовані громади».

The article reflects the operational experience of educational hubs established by the Toretsk City Territorial Community for residents forced due to active hostilities. The authors analyze specific cases of these hubs as supplementary educational spaces, outlining prospects for integrating formal and non-formal education. Special emphasis

is placed on implementing blended learning elements in environments where distance education is the primary mode for individuals unable to attend physical institutions (due to armed conflict, temporary occupation of territories, or other circumstances).

A significant focus is on the hubs' practices in providing psychological support for children facing crises of uncertainty, loss of home, and disruption of social ties.

The article is intended for practitioners and local government officials interested in organizing effective support for IDP children through multifunctional centers that integrate educational, psychological, social, and cultural components.

Keywords: Hybrid war, vulnerable populations, educational hubs, distance learning, blended learning, psychological well-being, content of children's activities, national-patriotic education, national project "Side by Side: United Communities."

Військовий конфлікт, що триває в Україні, має не лише фізичні, а й глибокі соціально-психологічні наслідки, особливо для дітей. Діти, які опинилися в умовах бойових дій або були вимушені евакуюватися до безпечніших регіонів чи за кордон, зазнають значних освітніх, емоційних та культурних втрат. Як представників освітньої галузі в Торецькій громаді нас, звичайно ж, найбільше турбує проблема підтримки дітей під час дії воєнного стану. «Чому?»- спитаєте ви. Все дуже просто: часто дорослі з метою захистити дитину від болючих новин можуть приховувати певну інформацію, уникати розмов з дитиною про події, які відбуваються довкола. А це суперечить природі дітей, їхній допитливості, умінню «зчитувати» потрібну їм інформацію з найменших деталей. У результаті маємо ситуацію, описану доктором Ґабором Мате, який сказав: «Діти травмуються не тому, що переживають біль, розчарування, труднощі та образи, а тому, що вони все це переживають наодинці»[2,с.17]. Саме тому виникає потреба у формулюванні відповіді освіти на виклики гібридної війни. У контексті пошуку вирішення зазначеної проблеми з'явилася ідея створення інноваційних освітніх просторів – освітніх хабів, які поєднують навчання, психологічну підтримку, культурне дозвілля, соціальну адаптацію і збереження ціннісних орієнтирів у молодого покоління. Поняття освітнього хабу як мультифункціонального простору, що сполучає навчальні, соціальні, психологічні та культурні функції, який може існувати у форматі фізичної локації, онлайн-платформи або гібридного середовища, де відбувається інтеграція формальної освіти, неформального навчання, психологічної підтримки та культурного дозвілля, - не нове, проте саме в часи збройного протистояння України агресору тема можливостей освітнього хабу набуває нового звучання. У контексті війни освітні хаби стали відповіддю на порушення традиційного освітнього процесу. Вони забезпечують доступ до освіти, інтерактивної діяльності та сприяють відновленню життєвих навичок дітей, які пережили травматичні події. Особливої необхідності набувають зазначені

простори в умовах масовості такого соціального явища, як внутрішнє переміщення, а також під час організації освітнього процесу за дистанційною формою (як окремою формою здобуття освіти). Діти, а особливо підлітки – перші в списку вразливих категорій населення, яке потребує особливої уваги в кризовій ситуації, на думку укладачів посібника «Перша психологічна допомога», виданого за сприяння International Medical Corps та схваленого багатьма міжнародними організаціями щодо надання підтримки людям у стресових ситуаціях [3].

Метою статті є спроба осмислення досвіду функціонування освітніх осередків, заснованих Торецькою міською територіальною громадою для мешканців, що вимушені були покинути територію громади внаслідок активних бойових дій.

Завданням цієї статті є:

1) розглянути реальні кейси освітніх хабів Торецької громади;
2) обґрунтувати їх значущість як культурно-ціннісних центрів підтримки дітей в умовах воєнного часу.

Досвід організації та безпосередньої роботи з підтримки дітей в освітніх осередках авторів статті являє собою часовий проміжок мало не в три роки - від квітня 2023 року до теперішнього часу. І проходив він своєрідні етапи: від пошуку інструментів вирішення проблеми, підбору команди мотивованих волонтерів-однодумців, розв’язання викликів, пов’язаних із визначенням безпечного приміщення для функціонування освітнього осередку у фізичному розумінні, напрацювання управлінських кейсів до вдосконалення форм надання підтримки мешканцям громади із числа дітей шкільного віку, інтеграції до числа постійних відвідувачів освітнього осередку дітей дошкільного та шкільного віку, що є постійними мешканцями місцевості, де функціонує освітній хаб, та пропонування перспектив його розвитку.

Протягом зазначеного періоду педагогічні працівники та спеціалісти управління освіти Торецької міської військової адміністрації, залучені до роботи освітніх хабів, працювали в наступних локаціях: місто Дніпро (локацію відкрито у квітні 2023 року), м.Київ (згодом – м.Ірпінь) – з квітня 2024 року, м.Одеса (січень- вересень 2025 року). Вибір локацій продиктований щільністю ВПО з Торецька в зазначених містах, наявністю серед них педагогічних працівників із закладів освіти Торецької міської територіальної громади.

Облаштовуючи вище згадані освітні хаби/простори, дбаючи про їхнє кадрове забезпечення, про змістове наповнення занять із дітьми, управління освіти розглядало і розглядає освітній простір як структуровану систему педагогічних факторів і умов їх освоєння кожним учасником освітнього процесу для розвитку та становлення таких взаємин, за яких значимий для дитини

дорослий подає приклад емоційної рівноваги, адекватного прийняття ситуації нестабільності, сприяє якнайшвидшій адаптації підлітка до нових реалій життя. Іншими словами, всі три освітні хаби відкривалися, маючи завданням психологічну підтримку, згуртованість мешканців Торецької громади.

Кадровий потенціал, можливості академічної свободи вчителя, вивчення запитів юних мешканців із Торецька та їхніх родин по-різному втілилися у шляхах реалізації зазначеного завдання. Педагоги, залучені до роботи в м. Дніпро, забезпечили протягом трьох років функціонування центру підготовки старшокласників до НМТ з таких предметів: українська мова, історія України, математика. У своїй роботі вони надали учням унікальну можливість поєднати комфорт індивідуального навчання та навчання у малих группах з інтерактивними уроками з основних предметів. Учні отримали доступ до спеціально підготовлених для малої групи матеріалів для проходження національного мультипредметного тесту. У них з'явилася можливість опрацювати комплексну програму, яка дала змогу підготуватися до важливого етапу з максимальною ефективністю. Результат - підтримка близько 45 дітей старшої школи за три роки, відчуття впевненості випускників 11 класу на тестуванні. Крім того, працювала фахівчиня дошкільної освіти. Напрацьований нею досвід з національно-патріотичного виховання був представлений на X Обласній науково-практичній конференції «Досягнення та виклики національно-патріотичного виховання в регіоні», організованій департаментом освіти і науки Донецької облдержадміністрації та Донецьким обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти (7 листопада 2024 року) [4]. Працювали і працюють арт-майстерня «Творці шедеврів», курси англійської мови для дітей 6–10 років.

Педагогічні працівники закладів освіти Торецької громади, які виїхали в евакуацію до Києва та Київської області, підтримку дітей здійснювали в межах роботи освітнього хабу, який назвали «Аліса в країні знань», також через заняття англійської мови, української мови, творчі майстер-класи, у тому числі кулінарні. Останні були обрані педагогами невипадково, адже вони є чудовою можливістю для дітей поєднати навчання та розваги. Під час таких занять діти знайомляться з основами приготування їжі, вчаться користуватися простими кухонними інструментами та дотримуватися правил безпеки. У процесі приготування страв вони розвивають дрібну моторику, уважність і послідовність дій, а також здобувають перші знання про корисні продукти та принципи здорового харчування.

Крім практичних навичок, кулінарні майстер-класи сприяють розвитку творчості та командної роботи. Діти експериментують із поєднанням інгредієнтів, оформленням страв і подачею, що допомагає розкрити їхню фантазію. Спільне приготування формує відповідальність, комунікаційні навички та впевненість у власних силах, адже кожен учасник може пишатися

результатом своєї праці. А ще, як зазначають психологи, «заземляють» психологічний стан дитини, допомагають перемкнути увагу з емоційного болю, тривоги, паніки, флешбеків на моменти, які дитина переживає тут і зараз, повертаючи почуття безпеки та зв'язок з реальністю. Технікам заспокоєння, подолання наслідків стресу, культурі піклування про власне ментальне здоров'я навчають у просторі хабу «Аліса в країні знань» педагогів, дітей та їхніх батьків фахівець Інклюзивно-ресурсного центру, психологи Благодійного Фонду «Від людини до людини», буклети, укладені ВОЗ, UNICEF за фінансової підтримки ЄС, щодо здійснення психологічної підтримки людей у кризовій ситуації, відвідування з метою самоосвіти практикумів з арт-терапії.

Із вище названих джерел склалося переконання, що відновлення режиму дня, створення нових ритуалів, щоденне спілкування на різні теми, підтримання емоційного зв'язку, почуття гумору - ось своєрідна «дорожня карта» людини, що перебуває в стані гострого стресу і бажає його подолати. А наші педагоги ще й приділяють увагу здійсненню психоемоційної підтримки дітей за допомогою розваг на свіжому повітрі. Керуємося при цьому правилами:

– стабільність графіка роботи;
– її передбачуваність;
– активності на свіжому повітрі за будь-якої погоди.

Використовуючи особисті позитивні стратегії копінгу, педагоги освітнього хабу «Аліса в країні знань» велику увагу приділяють заняттям з розвитку творчих здібностей. Їх проводить педагог вищої категорії. Вона знайомить вихованців із різними видами творчої діяльності: малюванням, ліпленням, аплікацією, орігамі. Ці заняття формують просторові уявлення, прищеплюють наполегливість і запалюють вогник винахідливості. Результат- світ дитини поступово розширюється, набуваючи нового забарвлення, збагачуючись новими образами. На занятті дитина забезпечена всім необхідним для створення свого шедевру. Творча майстерня на нашому хабі приносить задоволення не тільки дітям, а й батькам.

У додатках 1 і 2 представлено приклади планування роботи освітніх осередків у Дніпрі та Ірпені, які засвідчують кількість і тематику занять з дітьми, частку занять, присвячених різним сторонам освоєння дійсності дитиною.

Додаток 1

Додаток 2

Як продовження освітнього тренду на інтегрованість в освітньому хабі «Аліса в країні знань» спробували проведення інтегрованих занять. Зокрема провели інтегроване заняття з української та англійської мов «Житло британців та українців». Готуючи матеріали заняття, педагоги дещо побоювалися: чи не викличе ця тема почуттів розпачу в дітей від спогадів про втрачену домівку, адже згадувалися прислів'я про рідний дім, заучувалися англійські аналоги. А коли діти запевнили, що тепер Ірпінь - їхній дім, мимоволі подумалося: цей факт – свідчення вдалої підтримки дітей ВПО освітянами нашої громади!

Таким чином, освітній хаб виступає простором соціалізації дітей, які перебувають у вимушеній міграції або навчаються дистанційно, забезпечуючи живе спілкування, командну роботу та розвиток комунікативних навичок, а його відвідування – фактором, що впливає на подолання травми невизначеності від втрати батьківщини та дому у ВПО та біженців. Крім того, зниженню рівня тривожності дітей сприяє інтеграція формальної та неформальної освіти, можливість використати знання і навички, набуті на заняттях хабу, під час виконання завдань з предметів навчального плану. І навпаки: засвоєне в школі знаходить своєрідне продовження і можливості використання під час занять з предметів, творчих студій, засідань мовних клубів, арт-терапевтичних практик, пропонованих педагогами хабу.

Аргументом на користь доцільності відкриття хабів громадами, мешканці яких зазнали переміщення, служить культурно-ціннісний компонент їхньої діяльності, спрямований на формування національної ідентичності, патріотизму та збереження українських традицій, що особливо актуально в умовах інформаційної та культурної агресії. До таких заходів відносимо наступні:

– активності, спрямовані на вшанування пам'яті про визначні події вітчизняної історії, її героїв і активних учасників;
– підтримку ветеранів російсько-української війни, Захисників і Захисниць України, членів їх родин;
– заходи, що мають на меті утвердження українських національних традицій, мови і культури українського народу.

Як видно із планів роботи освітніх осередків громади, національно-патріотичне виховання посідає вагоме місце в їх діяльності. Нові горизонти можливостей освітніх хабів у напрямку розбудови партнерської взаємодії з органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями та волонтерами, на наш погляд, перебувають саме у площині здійснення освітніми осередками національно-патріотичного виховання. Воно посилює ресурсність освітнього хабу, розширює спектр послуг і підвищує їхню якість. Так, з досвіду функціонування описуваних нами освітніх хабів/осередків освітній хаб «Аліса в країні знань» (м. Ірпінь) став базовим для здійснення спільних заходів громад-

партнерів у межах національного проєкту «Пліч-о-Пліч: згуртовані громади». Співпраця Торецької міської, Ружинської сільської та Канівської міської територіальних громад відповідно до затверджених спільних планів взаємодії передбачає перш за все роботу структурних підрозділів саме у площині національно-патріотичного виховання. У рамках співпраці освітян зазначених громад, крім обміну досвідом щодо реалізації у закладах освіти Всеукраїнської програми підтримки ментального здоров'я «Ти як?» та використання інструментів дистанційного навчання [5] в освітньому процесі, з національно-патріотичного виховання проведено Великодній майстер клас із оздоблення писанок, активності з виготовлення браслетів-оберегів для військових з наступною передачею до підрозділів ЗСУ, відвідування Шевченківського національного заповідника «Тарасова гора», флешмоби до державних свят України. У зазначеному напрямку співпраці громад значний потенціал, зокрема із залучення здобувачів освіти закладів загальної середньої освіти громад-партнерів до спортивних змагань, спільного проведення освітніх та краєзнавчих заходів, занять з основ робототехніки. Розглядаємо можливість через встановлення культурних зв'язків розширення взаємодії громад з підтримки процесів відновлення об'єктів освіти і культури Торецької громади після деокупації.

Практикуємо допомогу дітям та освітянам громад, які не заснували освітніх хабів через: надання простору для спілкування та залучення бажаючих із числа громад без освітніх хабів до проведення заходів тореччан.

Робота в описаному вище напрямку поки що фрагментарна, але за потреби може бути розвинена, що також сприятиме розбудові партнерської взаємодії між органами місцевого самоврядування через посередництво освітнього хабу.

Заслуговує уваги досвід освітян, залучених до роботи Центру підтримки мешканців Торецької громади в м. Одеса. Підтримку людей, що опинилися в ситуації вимушеного переміщення, вони здійснювали шляхом залучення дорослого та дитячого контингенту Центру до відвідування вистав одеських театрів, колективів, що гастролюють із виставами у м. Одеса, циркових труп, вокалістів, майстрів інших естрадних жанрів. У ході роботи зародилися і зміцніли зв'язки представників Торецької міської військової адміністрації з театральними діячами та культурною громадськістю Одеси. Традиція відвідувати театральні, естрадні події у мешканців громади Торецька, що переселилися до Одеси із територій, які спеціалізувалися на промислово-видобувних галузях господарства, є цікавим фактом. І він потребує додаткового осмилення поза межами цієї статті.

Отже, досвід функціонування освітніх хабів Торецької громади у період воєнного стану в Україні доводить їхню ефективність як моделі кризової

освітньої інфраструктури, що може бути адаптована та масштабована в інших громадах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закони України: Про правовий режим воєнного стану від 12.05.2015 № 389-VIII: станом на 04 бер.2026 р.//Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 05.03.2026) Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII: станом на 01 січ.2025 р.// Офіційний портал Верховної ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (дата звернення: 05.03.2026)
2. Ґабор Мате, Даніель Мате. Міф про норму: травма, хвороба та зцілення в токсичній культурі. Харків: Віват, 2026. 592 с.
3. Перша психологічна допомога. Посібник для працівників на місцях.–К: Університетське вид-во ПУЛЬСАРИ, 2017.64 с.
4. Волкова Г.Р. Освітній простір: осередок згуртування дітей та підлітків Торецької громади. Матеріали X Обласної науково-практичної конференції «Досягнення та виклики національно-патріотичного виховання в регіоні» (м.Київ, 07 листопада 2024 р).Київ: Донецький ОІППО, 2024.-337 с.- С.174-179.
5. Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти: зат наказом Міністерства освіти і науки України від 08 верес.2020 р. № 1115 (у ред.. наказу МОН від 08.02.2023 № 123). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0941-20#Text (дата звернення: 05.03.2026)

Гатеж Т. В.,
учитель української мови та літератури, зарубіжної літератури
Костянтинівського ЗЗСО І–ІІІ ступенів № 16
Костянтинівської міської ради Донецької області,
tatushka0808@gmail.com

ПОДОЛАННЯ ОСВІТНІХ ВТРАТ УЧНІВ ЗАСОБАМИ КРЕАТИВНИХ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. У статті розглядаються актуальні методи подолання освітніх втрат на уроках української мови та літератури в умовах війни та соціальної невизначеності. Авторка пропонує відійти від традиційних репродуктивних методів на користь креативних підходів: візуалізації знань («мовне дерево», «літературний зорепад»), гейміфікації навчального процесу («граматичні суперсили», квести) та проєктної діяльності. Особливу увагу приділено емоційному інтелекту та наративній терапії як засобам подолання психологічних бар'єрів у навчанні. Запропоновані стратегії спрямовані на відновлення мотивації учнів, заповнення знаннєвих прогалин та зміцнення їхньої психологічної стійкості.

Ключові слова: освітні втрати, українська мова та література, візуалізація, гейміфікація, емоційний інтелект, наративна терапія, проєктна діяльність, психологічна стійкість.

Abstract. The article examines current methods for overcoming educational losses in Ukrainian language and literature classes amidst war and social uncertainty. The author suggests moving away from traditional reproductive methods towards creative approaches: knowledge visualization ("language tree," "literary starfall"), gamification of the learning process ("grammatical superpowers," quests), and project-based activities. Particular attention is paid to emotional intelligence and narrative therapy as tools for overcoming psychological barriers to learning. The proposed strategies aim to restore student motivation, bridge knowledge gaps, and strengthen their psychological resilience.

Keywords: educational losses, Ukrainian language and literature, visualization, gamification, emotional intelligence, narrative therapy, project-based learning, psychological resilience.

Інколи дивишся на учнів, а вони позіхають, дивляться у вікно, думками десь далеко. Особливо зараз, коли за плечима – війна, стрес, невизначеність. Освітні втрати – лише верхівка айсберга, адже справжні освітні втрати стають емоційною пусткою, яка руйнує мотивацію учня.

Але що, якби ми могли змінити це? Що, якби уроки української мови та літератури перестали бути нудною рутиною і перетворилися на справжню пригоду? Я вірю, що це можливо. Відновімо ту саму магію пізнання, яка змусить дитячі очі горіти. Доведімо, що наша мова – це не збірник правил, а жива істота. Література – не мертві рядки, а історії, що дихають і можуть лікувати душі.

Візуалізація. Бачити, щоб зрозуміти і запам’ятати.

Забудьте про звичайні картинки. Ми створюємо СВІТИ.

«Мовне дерево знань». Кожен учень отримує своє «дерево». Коріння – це лексика, стовбур – граматика, гілки – синтаксис. Але замість нудних записів, на «листках» (маленьких папірцях, стікерах, або інтерактивних елементах на цифровій дошці) з’являються образи, які асоціюються зі словами чи правилами. «Листок» зі словом «мрія» може бути хмаринкою, «листок» з правилом про «не» з дієсловами – перекреслений кулачок. Кожне вивчене правило чи нове слово – це новий «листок», який розквітає на дереві. Діти бачать, як їхнє знання росте і зеленіє!

«Літературний зорепад». Кожен вивчений твір – це нова зоря на інтерактивній «нічній карті» класу. Зірка може мати колір, що відображає настрій твору, або навіть мерехтіти, якщо це улюблений твір учня. Поруч із зорею – невеликий «супутник» – малюнок-символ твору, або QR-код, який веде до улюбленої цитати з нього, або до буктрейлера, створеного самими учнями. Ми не просто читаємо – ми створюємо власне сузір’я української літератури.

«Емоційні палітри мови». Вивчаємо епітети, порівняння, метафори? Створюємо «палітри емоцій». Кожен учень має свій набір «фарб» – картки з різними епітетами. Завдання – підібрати «фарбу» до певної емоції (намальованої

чи вираженої жестом), або ж «розфарбувати» речення, надавши йому нового звучання. Це перетворює сухі правила на мистецтво слова.

Ігри. Кожен урок – це нова пригода.

Забудьте про нудні вправи. Ми перетворюємо навчання на квести і виклики.

«Словограй». Замість диктанту – «диктант-квест». Вчитель читає речення, але деякі слова пропущені або «зашифровані» як ребуси, смайлики чи картинки. Діти мають розгадати їх і записати речення правильно. Або «сліпий диктант», де учні диктують одне одному речення з підручника, але кожен має своє «заборонене» слово, яке не можна промовляти. Це розвиває увагу і слух.

«Літературний лабіринт». Кожен урок літератури – це новий «поверх» лабіринту. Щоб пройти далі, потрібно розгадати загадку про героя, розшифрувати цитату, або відновити послідовність подій у творі. На кожному «повороті» – несподіванка: може вискочити «літературний привид» (картинка, що з'являється на екрані, якщо відповідь неправильна), або ж з'явиться «магічний портал» до додаткової інформації про автора.

«Граматичні суперсили». Кожне правильно виконане завдання з граматики – це «активація суперсили». Наприклад, за правильно розставлені розділові знаки учень отримує «силу яснобачення» (бачить приховані помилки), за правильне відмінювання – «силу перетворення» (може змінити частину мови слова). В кінці тижня – «Битва суперсил», де учні змагаються, використовуючи свої «активовані» граматичні знання.

«Скриня забутих слів». На початку уроку діти «витягують» зі скрині (або віртуального контейнера) «забуті» слова (ті, що часто забувають чи плутають). Завдання: використати це слово у реченні так, щоб воно стало «живим» і зрозумілим. Хто складе креативніше речення – отримує «ключ» до наступної гри.

Емоційний інтелект і наративна терапія. Лікування словом.

Ми не можемо ігнорувати той факт, що освітні втрати часто проростають в емоційних переживаннях і травмах. Тому нам потрібні підходи, які працюють з цим рівнем.

«Щоденник емоцій» (без оцінок). Це не просто зошит, а безпечний простір, де діти можуть висловити свої почуття. Ми можемо запропонувати їм писати короткі есе, вірші, діалоги чи просто фрази, які описують їх емоції після певних подій чи прочитаних творів. Замість перевірки граматики (хоча її теж можна потроху коригувати), ми зосереджуємося на щирості висловлювання. Це допомагає не лише розвивати мовлення, а й опрацьовувати емоції, а мені, як педагогу, краще розуміти внутрішній світ учнів. Можна навіть запропонувати

«лист за настроєм» – писати твори, використовуючи лише слова, які асоціюються з певним кольором чи емоцією.

«Історії моєї стійкості». Запропонуйте учням створювати власні «історії стійкості». Це можуть бути короткі оповідання, вірші, або навіть мальовані комікси про те, як вони долали труднощі, знаходили сили, або бачили красу в буденному. Ми можемо використовувати літературні прийоми, щоб допомогти їм структурувати свої історії, знайти метафори для своїх переживань. Це не лише покращує навички письма, а й допомагає усвідомити власні ресурси та зміцнює психологічну стійкість.

Драматизація та «форум-театр». Іноді найкращий спосіб зрозуміти ситуацію чи емоцію – це прожити її. Ми можемо розігрувати сцени з літературних творів, які відгукуються учням, або ж, що ще цікавіше, створювати власні короткі сценки на основі їхніх переживань. У «форум-театрі» глядачі можуть зупинити дію і запропонувати свою версію розвитку подій, спробувавши змінити результат. Це потужний інструмент для емпатії, вирішення конфліктів та розвитку мовлення у діалозі.

Проєктна діяльність і «урок як стартап». Навчання з метою.

Коли навчання має чітку мету, що виходить за межі простої "оцінки", воно стає набагато привабливішим.

«Створення власного медіа». Учні можуть створити шкільну онлайн-газету, подкаст, або навіть короткі відео-новини, де вони самі виступають як журналісти, редактори, диктори. Темою можуть бути шкільні події, цікаві факти про українську мову, рецензії на прочитані книги. Це розвиває критичне мислення, навички написання текстів різних жанрів, усне мовлення, а також вчить працювати в команді.

«Українська література у сучасному світі». Запропонуйте учням проєкти, де вони мають осучаснити класичні твори. Наприклад, написати SMS-переписку між героями «Кайдашевої сім'ї», створити сторінку у соцмережах для Лесі Українки, або ж зробити «тіктоки» за мотивами «Енеїди». Це дозволяє подивитись на літературу під іншим кутом, знайти в ній щось близьке і розкрити творчий потенціал.

«Мій мовний блог/влог». Кожен учень може створити свій мікро-блог або відео-блог, де він розповідає про цікаві українські слова, фразеологізми, пояснює граматичні правила своїми словами, ділиться враженнями від прочитаних книг. Це не лише тренує письмове та усне мовлення, а й розвиває навички самопрезентації та використання сучасних технологій.

Менторство та взаємонавчання. Сила спільноти.

Коли діти відчувають себе частиною спільноти, де вони можуть допомагати одне одному, їх мотивація зростає.

«Парні і трійкові завдання». Замість індивідуальної роботи – постійна робота в малих групах. Діти пояснюють матеріал одне одному, перевіряють, виправляють помилки. Той, хто пояснює, краще засвоює матеріал, а той, хто слухає, отримує інформацію у більш доступній формі від однолітка.

«Експерти з теми». Після вивчення певної теми, деякі учні, які добре її засвоїли, можуть отримати «звання експерта». Їхнє завдання – допомагати іншим учням, які мають труднощі, проводити міні-уроки для своїх однокласників або відповідати на їхні запитання. Це підвищує самооцінку «експертів» і сприяє взаємодопомозі.

Соціальне навчання та мовне волонтерство. Мова як міст до світу.

Навчання має бути не лише для себе, а й для інших. Це додає величезну мотивацію.

«Школа для молодших/старших». Учні створюють короткі відеоуроки, інтерактивні ігри або презентації, щоб пояснити певну тему з української мови чи літератури молодшим класам. Або, навпаки, беруть інтерв'ю у старшого покоління про мовні традиції, діалекти, спогади, пов'язані з українським словом. Це розвиває лідерські якості, вміння доступно пояснювати матеріал, а також поглиблює власні знання через необхідність навчити.

«Мовний челендж». Запускаємо шкільний (або класний) «Мовний челендж», де учні щотижня отримують завдання, пов'язані з поширенням української мови та культури. Наприклад: «Вивчи 5 нових фразеологізмів і використай їх у розмові», «Розпочни розмову з незнайомцем українською», «Запиши відеорецензію на книгу українського автора/ки для TikTok». Результати можна обговорювати та заохочувати. Це перетворює навчання на соціальний рух.

Ці підходи фокусуються на глибокому зануренні, експериментах та соціальній взаємодії. Вони не лише заповнюють прогалини, а й роблять навчання незабутньою подорожжю, яка викликає справжній, живий інтерес.

Повернення до світла знань – місія виконана.

Ми з вами дослідили багато нестандартних, креативних шляхів до подолання освітніх втрат на уроках української мови та літератури. Від ігор та візуалізації до емоційної терапії словом та проєктної діяльності – кожна запропонована вправа, кожен підхід мали на меті одне: повернути дітям втрачений інтерес до навчання, заповнити прогалини у знаннях та відновити їх віру у власні сили.

Червоною ниткою крізь усі ці інноваційні методи проходить ключова ідея: навчання має бути живим, особистісним і значущим. Ми будуємо містки до розуміння, запалюємо іскри цікавості, зміцнюємо психологічну стійкість і відновлюємо зв'язок між дитиною та освітою.

Подолання освітніх втрат – це не лише про академічні показники, це про відновлення цілісності особистості дитини. Це про те, щоб дати їй інструменти для самовираження, критичного мислення та активної взаємодії зі світом. Українська мова та література, у цьому контексті, стають потужними ресурсами для зцілення, зростання та майбутніх перемог.

Нехай кожен урок стане для наших учнів кроком до нового відкриття, до світла знань, яке допоможе їм будувати сильне і щасливе майбутнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ващенко Л. С. Подолання освітніх втрат: методичні рекомендації та стратегії. Вісник освіти. 2024. № 2. С. 15–22.
2. Державний стандарт базової середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnogo-standartu-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-a898 (дата звернення: 17.03.2026).
3. Звіт про результати дослідження освітніх втрат, спричинених війною. Український центр оцінювання якості освіти. 2023. URL: https://testportal.gov.ua (дата звернення: 17.03.2026).
4. Кравченко О. П. Наративна терапія та арт-техніки в роботі вчителя-словесника. Українська мова і література в школах України. 2025. № 4. С. 10–14.
5. Порадник для вчителя: як підтримати учнів у кризових ситуаціях. ЮНІСЕФ Україна. URL: https://www.unicef.org/ukraine/ (дата звернення: 17.03.2026).

Голенок Лариса Петрівна,
вчитель англійської мови
Каховської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 5,
Каховської міської ради Херсонської області,
larisa.holenok@gmail.com

ЦИФРОВА ГРАМОТНІСТЬ ЯК ФУНДАМЕНТ ОСОБИСТІСНОЇ СТІЙКОСТІ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: РЕЗУЛЬТАТИ ICILS–2023 ТА ПРАКТИЧНИЙ ВИМІР

Анотація. У статті досліджується роль цифрової грамотності як одного з фундаментальних компонентів формування особистісної стійкості (resilience) здобувачів освіти в умовах дистанційного навчання. На основі аналізу результатів міжнародного дослідження ICILS-2023, опублікованого МОН України, обґрунтовано критичну необхідність переходу від функціонального використання цифрових інструментів до розвитку навичок критичного аналізу та мислення, а також верифікації інформації. Додатково, представлено методичний інструментарій інтеграції медіа грамотності у процес викладання англійської мови, що базується на принципах автономності учня, та взаємодії (collaboration). Підсумовано, що в умовах глобальної невизначеності, цифрова

культура стає одним з ключових механізмів захисту особистості від негативних інформаційних впливів та сприяє розвитку суб'єктивної свідомості здобувачів освіти.

Ключові слова: цифрова грамотність, ICILS-2023, освіта стійкості, дистанційне навчання, англійська мова, критичне мислення, медіа грамотність.

Key words: digital literacy, ICILS-2023, resilient education, distance learning, English language, critical thinking, media literacy.

Сучасний світ перебуває у стані перманентної невизначеності, зумовленої глобальними технологічними викликами та кризовими явищами, які радикально змінили соціальний простір. Освітні системи, які тривалий час базувалися на стабільних освітніх моделях знань, сьогодні змушено підвладні трансформативним процесам, відкриваючи перед нами дистанційні та гібридні формати навчання. Ми продовжуємо впевнено крокувати вперед у бік «епохи невизначеності» (VUCA-світ: Volatility, Uncertainty, Complexity, Ambiguity) [1]. В таких умовах, здатність та можливість залишатися стійкою особистістю – це не просто психологічна характеристика, а ключовий маркер готовності до життя в сучасному світі.

Освіта стійкості (resilient education) – це не лише про спроможність системи адоптуватися до екстремальних умов та виживання під час криз, а процес цілеспрямованої інтеграції знань та цінностей, що дозволило б здобувачам освіти не втрачати ціннісні орієнтири. Ми продовжуємо входити у період, де цифрова грамотність перестає бути додатковим вмінням, а навпаки, стає ключовою умовою подальшої соціалізації та розвитку в соціумі. А в контексті конференції «Культура, наука, освіта: смисложиттєві цінності в сучасних умовах», ми маємо розглядати освіти не просто як сервіс, а стратегічний інструмент стійкої нації майбутнього. Тому, одразу виникає важливе питання: чи розвиває школа на сьогоднішній день особистість, здатну критично мислити? Чи може школа лише готує здобувачів освіти до споживання цифрового контенту? Оскільки, саме смисложиттєві цінності, такі як відповідальність за власні дії та висновки, повага до правди та здатність до етичного вибору – сьогодні є в епіцентрі цифрового протистояння.

Як вчитель, що працює дистанційно, я доволі часто спостерігаю за тим, як швидко учень/иця втрачає мотивацію, або ж стає заручником поверхневого інформаційного поля. Не володіючи інструментами «інтелектуального фільтру», здобувачі освіти не мають змоги до формування критичного мислення, що є прямою загрозою відбудови суспільства на засадах правди та свідомого вибору. А, отже, ми – педагоги, стоїмо перед завданням інтегрувати цінності в освітній процес крізь цифрову призму сьогодення. Це означає, що кожен крок, який зроблений учнем або ж ученицею в онлайн-середовищі, має бути усвідомленим

та продуманим. Саме тому, я перш за все, розглядаю роль вчителя англійської мови як медіатора між хаотичним цифровим потоком та свідомою особистістю здобувача освіти.

Проаналізувавши результати міжнародного дослідження ICILS-2023 (International Computer and Information Literacy Study), опублікованого МОН України в 2024 році [2,3], я звернула уваги на те, що цифровізація освітнього простору та цифрова грамотність – це два різні вектори, які на жаль, не завжди збігаються. А, наявність в руках учня/учениці гаджета не є своєрідним синонімом їхньої здатності до ефективного та критичного використання цифрових інструментів. Результати дослідження демонструють, що переважна більшість учнів демонструють впевнені навички технічного менеджменту (пошук у мережі, використання базового програмного забезпечення, комунікація в соціальних мережах), проте, навички верифікації інформації залишаються критично низькими. Згідно глобальних показників, майже 43% учнів не здатні розрізняти об'єктивні факти від суб'єктивних упереджень або фейкового контенту. Тому, на мою думку, надважливо ключовим осередком уваги ставити перед собою інформаційну безпеку особистості в навчальному процесі, а вже потім фокусуватися на функціональній грамотності.

Як зазначено в дослідженні, на жаль, школа є ключовим регулятором соціальної нерівності, оскільки учні, які не отримують належної підтримки в розвитку цифрової грамотності вдома, опиняються у доволі вразливому стані. Отож, я вважаю, що в таких умовах – роль вчителя-предметника стає вирішальною, і саме за допомоги педагогічної інтервенції, учні не стануть заручниками алгоритмів соціальних мереж і не обмежать свою здатність до критичного мислення.

Інтегруючи результати ICILS-2023 [3] з європейськими принципами освіти стійкості (Resilient Education Framework) [4], я виділила для себе три ключові принципи, яким має слідувати сучасний вчитель-предметник:

1. Empowerment – роль учня має трансформуватися з пасивного отримувача контенту на активного суб'єкта, який розуміє механізми роботи цифрових платформ.
2. Education continuity – освіта стійкості не має перериватися через технічні проблеми або кризові ситуації, а дистанційні інструменти мають бути частиною загальної стратегії безперервного розвитку та стабільного освітнього процесу.
3. Collaboration – стійкість поодинці неможлива, і тому в європейському освітньому просторі акцент зміщується на взаємодію, де вчитель та учень є партнерами у дослідження цифрового світу.

Як вчитель англійської мови, я розглядаю іноземну мову не просто як академічну дисципліну, а як стратегічний «код доступу» до світового інтелектуально-цифрового простору. Під час дистанційного навчання, я стараюсь базуватися на діях та завданнях, які корелюватимуть з потребами особистої стійкості. Наприклад, сучасний учень щосекунди споживає колосальні обсяги контенту англійською мовою. Тому, на мою думку, важливо навчити здобувачів освіти не просто розуміти текст, але й «зчитувати його». Під час проведення уроків, я свідомо відмовляюся від пасивного перекладу на користь критичного аналізу. Передумовою є потрібний інструментарій, порівняльний аналіз заголовків BBC, The Guardian або ж місцевих англомовних ЗМІ. Далі, практичний кейс – під час обговорення глобальних проблем, зокрема теми “climate change”, я пропоную учням знайти три джерела інформації: офіційний науковий звіт, комерційний блог або анонімний допис у соцмережах. І, як результат, учні виявляють як різна лексика (наприклад, вживання емоційних прикметників замість фактів) змінює їхнє сприйняття реальності. Вони вчаться розпізнавати «маніпулятивні гачки» навіть за умови досконального володіння мовою.

У дистанційному середовищі відчуття самотності та ізоляції є головним ворогом стійкості, і в такому трибі учні часто втрачають мотивацію. Для подолання цього челленджу я використовую collaborative платформи, які допомагають мені перетворити урок на спільний дослідницький проєкт. Наприклад, дошка Miro є чудовим застосунком для створення інтерактивних ментальних карт або для мозкового штурму в реальному часі, дошка Padlet, є чудовим рішенням для фідбеку, збору доказів під час дебатів або ж візуалізаціях спільних рішень. І для здобувачів освіти такі інструменти освіти стають своєрідними цифровими майданчиками, де вони вчаться підтримувати один одного, делегувати завдання та вести конструктивну дискусію. Це допомагаю розвивати відчуття приналежності до спільноти, що є критичним елементом європейських принципів.

Дистанційна модель викладання, попри свою складність, на мою думку, створює унікальний педагогічний простір, який неможливо відтворити у фізичному класі. Основною перевагою тут є вимушена, але надзвичайно корисна для учня автономізація навчання. У традиційній систему учень/учениця часто покладаються на вчителя як на зовнішнє джерело контролю, в той час як під час дистанційного формату такий механізм повністю руйнується. Коли учень залишається сам на сам із монітором, вмикаються механізми саморегуляції, які, як на мене, є справжнім тренажером для розвитку стійкості. Звернуть увагу на те, що основним викликом для здобувача освіти стає управління власним часом

(time management). Тому, плануючи урок, я намагаюся впроваджувати завдання, які вимагатимуть таймінгу: наприклад, підготовка короткого аналітичного виступу на декілька хвилин. Це змушує учня/учениці структурувати інформацію, виокремлювати головне та контролювати темп мовлення. Як результат, здатність концентруватися попри наявність поточного «цифрового шуму» як от сповіщення в соцмережах або фонові ігри, стає прямою ознакою стійкої особистості.

Додатково, важливо завжди починати з аналізу цифрових звичок ваших учнів, встановлюйте правила цифрової комунікації та не виділяйте медіа грамотність як окремий предмет, а навпаки – впроваджуйте в кожну тему.

Дослідження ICILS-2023 підтверджує факт того, що цифрова грамотність не є статичною навичкою, проте динамічним процесом, що потребує постійної педагогічної підтримки. Тобто, передумовою є відходження від викладання «англійської як набору правил» до «англійської як інструменті захисту та розвитку особистості».

Підсумовуючи, освіта стійкості (resilient education) – це не просто тренд, це стратегічна інвестиція в освітнє майбутнє нашої нації, де особистість не розчиняється в інформаційному шумі, а навпаки, ним керує [5]. А, моя місія як педагога – дати здобувачам освіти не лише лінгвістичну базу, а й критичний інтелектуальний щит. Саме в такому контексті дистанційне навчання стає не перешкодою, а потужним середовищем для формування автономної, відповідальної та стійкої людини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bennett N., Lemoine G. J. What VUCA Really Means to You. Harvard Business Review. 2014. URL: https://hbr.org/2014/01/what-vuca-really-means-for-you (дата звернення: 15.03.2026)
2. Цифрові компетентності учнів 8-х класів у країнах ЄС: результати дослідження ICILS-2023. Державна служба якості освіти України. 2024. URL: https://sqe.gov.ua/cifrovi-kompetentnosti-uchniv-8-kh-klasi/ (дата звернення: 15.03.2026)
3. International Computer and Information Literacy Study (ICILS) in Europe. European Commission. 2023. URL: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/59721dc6-a0aa-11ef-85f0-01aa75ed71a1 (дата звернення: 17.03.2026)
4. Ключові принципи стійкості освіти: європейська рамка. Державна служба якості освіти України. 2024. URL: https://sqe.gov.ua/6-principles-edures/ (дата звернення: 17.03.2026)
5. Resilience in Education. UNESCO. 2026. URL: https://www.unesco.org/en/query-list/r/resilience-education (дата звернення: 17.03.2026)

Головчук Ю. О.,
д.е.н., завідувач кафедри менеджменту та маркетингу,
Вінницький національний медичний університет ім. М.І. Пирогова,
holovchuk312@ukr.net

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ЯК ПРОСТІР ФІЛОСОФСЬКИХ І ОСВІТНІХ ВИКЛИКІВ

У роботі досліджено соціальну політику в умовах невизначеності як багатовимірний простір, у якому поєднуються філософські, соціальні та освітні виклики. Обґрунтовано, що сучасні трансформаційні процеси зумовлюють необхідність переосмислення ціннісних засад соціальної політики, зокрема принципів соціальної справедливості, солідарності та відповідальності. Акцентовано увагу на зростанні ролі адаптивності, гнучкості управлінських рішень і довіри до інституцій у забезпеченні ефективності соціальної політики.

Розкрито значення освітнього компоненту як ключового чинника формування соціальної стійкості суспільства, розвитку людського потенціалу та подолання соціальної нерівності. Визначено, що інтеграція соціальної та освітньої політики, орієнтація на навчання впродовж життя, розвиток критичного мислення та цифрових компетентностей є необхідними умовами ефективного реагування на виклики невизначеності.

Зроблено висновок, що соціальна політика в сучасних умовах має трансформуватися у напрямі поєднання інноваційних підходів із гуманістичними цінностями, що сприятиме формуванню стійкого, інклюзивного та соціально відповідального суспільства.

Ключові слова: соціальна політика, невизначеність, філософські виклики, освітні трансформації, соціальна справедливість, людський потенціал.

This study examines social policy in conditions of uncertainty as a multidimensional space where philosophical, social, and educational challenges converge. It argues that contemporary transformational processes necessitate a rethinking of the value foundations of social policy, particularly the principles of social justice, solidarity, and responsibility. Attention is focused on the growing role of adaptability, flexibility of management decisions, and trust in institutions in ensuring the effectiveness of social policy.

The significance of the educational component as a key factor in shaping social resilience, developing human potential, and overcoming social inequality is revealed. It is determined that the integration of social and educational policies, a focus on lifelong learning, and the development of critical thinking and digital competencies are necessary conditions for effectively responding to the challenges of uncertainty.

It is concluded that social policy in modern conditions must transform toward combining innovative approaches with humanistic values, which will contribute to the formation of a sustainable, inclusive, and socially responsible society.

Keywords: social policy, uncertainty, philosophical challenges, educational transformations, social justice, human potential.

Сучасний світ дедалі частіше характеризується як простір невизначеності, де швидкі соціальні, економічні, технологічні та політичні зміни трансформують

звичні механізми функціонування суспільства. Невизначеність перестає бути тимчасовим явищем і набуває статусу сталого розвитку. У таких умовах особливої ваги набуває соціальна політика як інструмент забезпечення стабільності, соціальної справедливості та підтримки людського потенціалу. Водночас вона стає не лише практичною сферою управління, а й простором глибокого філософського осмислення та освітнього переосмислення.

Філософський вимір соціальної політики в умовах невизначеності пов'язаний передусім із переоцінкою базових цінностей, на яких ґрунтується суспільство. Питання справедливості, рівності, відповідальності держави та індивіда, довіри до інституцій набувають нового звучання. Якщо в умовах відносної стабільності соціальна політика могла спиратися на усталені моделі та довгострокові прогнози, то в ситуації невизначеності вона змушена діяти в умовах ризику, обмеженої інформації та постійної зміни пріоритетів. Це вимагає переходу від жорстко регламентованих підходів до більш гнучких, адаптивних і ціннісно орієнтованих стратегій.

Одним із ключових філософських викликів є пошук балансу між універсалізмом і адресністю соціальної підтримки. З одного боку, держава має гарантувати базові соціальні стандарти для всіх громадян, з іншого – враховувати індивідуальні потреби та вразливість окремих груп. У ситуації невизначеності цей баланс стає ще більш крихким, оскільки зростає кількість людей, які потрапляють у зону ризику, а ресурси залишаються обмеженими. Відтак соціальна політика повинна базуватися не лише на економічній доцільності, а й на етичних принципах солідарності та соціальної відповідальності.

Не менш важливим є питання довіри як філософської категорії та практичного ресурсу соціальної політики. У кризових умовах рівень довіри до державних інституцій часто знижується, що ускладнює реалізацію навіть найефективніших соціальних програм. Тому формування відкритого діалогу між державою та суспільством, прозорість рішень і участь громадян у формуванні політики стають необхідними умовами її ефективності. Соціальна політика перетворюється на простір взаємодії, де важливу роль відіграє не лише результат, а й процес прийняття рішень.

Освітній вимір соціальної політики в умовах невизначеності проявляється у необхідності підготовки нових типів фахівців, здатних працювати в умовах змін і невизначеності. Традиційні освітні моделі, орієнтовані на передачу стабільного набору знань, поступово втрачають ефективність. Натомість зростає потреба у формуванні критичного мислення, здатності до міждисциплінарного аналізу, адаптивності та готовності до безперервного навчання. [1, с. 265-272; 2]

Освіта стає не лише інструментом підготовки кадрів для реалізації соціальної політики, а й важливим чинником формування соціальної стійкості.

Саме через освітні практики формуються цінності солідарності, взаємопідтримки, відповідальності за спільне благо. У цьому сенсі освітня політика тісно переплітається із соціальною, створюючи єдиний простір розвитку людського потенціалу. [3, с. 596-599; 4, с. 45-54]

В умовах невизначеності особливого значення набуває концепція навчання впродовж життя. Динамічність сучасного ринку праці, поява нових професій і зникнення традиційних форм зайнятості вимагають постійного оновлення знань і навичок. Соціальна політика має враховувати ці тенденції, створюючи умови для доступної та якісної освіти на всіх етапах життєвого шляху людини. Це включає розвиток неформальної освіти, цифрових платформ навчання, програм перекваліфікації та підтримки професійної мобільності.

Ще одним важливим напрямком є інтеграція соціальної та освітньої політики у відповідь на виклики нерівності. Освітні можливості значною мірою визначають соціальні шанси людини, тому забезпечення рівного доступу до освіти стає ключовим інструментом зменшення соціальної диференціації. У ситуації невизначеності ризики нерівності лише посилюються, що вимагає від держави активних дій щодо підтримки вразливих груп населення.

Соціальна політика в умовах невизначеності також стикається з викликами цифровізації. З одного боку, цифрові технології відкривають нові можливості для надання соціальних послуг, підвищення їх доступності та ефективності. З іншого – вони створюють нові форми нерівності, пов’язані з доступом до технологій та рівнем цифрової грамотності. Освіта відіграє ключову роль у подоланні цифрового розриву та забезпеченні рівних можливостей для всіх членів суспільства. [5; 6, с. 33-43]

Не можна оминути і питання психологічної стійкості суспільства. Невизначеність супроводжується підвищеним рівнем тривожності, стресу та соціальної напруги. Соціальна політика повинна враховувати ці засади, розвиваючи системи психологічної підтримки, формуючи культуру ментального здоров’я та сприяючи соціальній згуртованості. Освіта, у свою чергу, має інтегрувати елементи емоційного інтелекту, навичок саморегуляції та стресостійкості.

Таким чином, соціальна політика в умовах невизначеності постає як складний багатовимірний простір, у якому перетинаються філософські засади, соціальні практики та освітні стратегії. Вона потребує нових підходів, що поєднують гнучкість і системність, раціональність і ціннісну орієнтацію, інноваційність і соціальну відповідальність.

Отже, невизначеність не лише створює виклики, а й відкриває можливості для переосмислення ролі соціальної політики. Вона стимулює пошук нових моделей взаємодії між державою та суспільством, оновлення освітніх підходів і

поглиблення філософського розуміння соціальних процесів. Саме в цьому поєднанні народжується потенціал для формування більш стійкого, справедливого та гуманістичного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Казарян О. Системне вдосконалення фінансових інструментів соціальної політики для вразливих груп. Modeling the development of the economic systems. 2026. № 1. С. 265-272. DOI: https://doi.org/10.31891/mdes/2026-19-33
2. Фротер О. С., Тупчій О. С., Сидоренко О. С. Соціальна політика держави в умовах децентралізації та воєнного стану. Здобутки економіки: перспективи та інновації. 2025. № 19. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15862865
3. Головчук Ю.О., Палагнюк Г.О. Партнерство освіти і бізнесу як основа інноваційної підготовки менеджерів. Тези доп. навч.-метод. конф. «Синергія освітніх інновацій і потреб ринку праці: нові підходи у вищій освіті». Вінниця, 03 березня 2026 р. Вінниця, 2026. С. 596-599. URL: https://dspace.vnmu.edu.ua/123456789/11577
4. Сергета І.В., Головчук Ю.О., Назарчук Г.Г., Трет'яков М.С. Державно-приватне партнерство у системі фінансового забезпечення соціальної політики. Інвестиції: практика та досвід. 2026. № 3. С. 45-54. DOI: https://doi.org/10.32702/2306-6814.2026.3.45
5. Holovchuk Y.O., Halachenko O.O., Palahniuk H.O., Tretiakov M.S. Management strategies for the implementation of digital technologies in the healthcare sector. Efektyvna ekonomika. 2025. vol. 1. DOI: https:// doi.org/10.32702/2307-2105.2025.1.7
6. Бурик З. Сучасні виклики реалізації соціальної політики в умовах війни та післявоєнного відновлення та в контексті сталого розвитку. Аспекти публічного управління. 2025. Т. 13. № 2. С. 33-43. DOI: https://doi.org/10.15421/152518

Голуб І. М.,
старший викладач, голова циклової комісії спеціальності «Дизайн»
ЗП(ПТ)О «Львівський професійний коледж
прикладного мистецтва та дизайну»,
старший викладач кафедри дизайну та основ архітектури
НУ «Львівська політехніка»,
mr.igor.gol@ukr.net

АБСТРАКТНИЙ ЖИВОПИС ЯК ФОРМА САМОВИРАЖЕННЯ ТВОРЧОЇ МОЛОДІ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ (РАС)

Анотація. У статті досліджується вплив абстрактного живопису на емоційний, сенсорний та творчий розвиток молоді з розладами аутистичного спектру (РАС). Особлива увага приділяється використанню акрилових фарб, текстурних паст і мастихінів як інструментів невербального самовираження. Аналізуються педагогічні спостереження, практичний досвід інклюзивних

мистецьких студій та європейські підходи до артосвіти. Доведено, що абстрактний живопис сприяє зниженню тривожності, розвитку саморегуляції, формуванню індивідуального стилю та соціальній інклюзії молоді з РАС.

Ключові слова: абстрактний живопис, аутизм, РАС, інклюзивне мистецтво, артпедагогіка, текстурні пасти, акрил, мастихін.

Abstract. The article explores the impact of abstract painting on the emotional, sensory and creative development of young people with autism spectrum disorders (ASD). Particular attention is paid to the use of acrylic paints, texture pastes and palette knives as tools for non-verbal self-expression. Pedagogical observations, practical experience of inclusive art studios and European approaches to art education are analyzed. It is proven that abstract painting contributes to the reduction of anxiety, the development of self-regulation, the formation of an individual style and the social inclusion of young people with ASD.

Keywords: abstract painting, autism, ASD, inclusive art, art pedagogy, texture pastes, acrylic, palette knife.

У сучасному інклюзивному освітньо-мистецькому просторі дедалі більшого значення набувають художні практики, що не обмежують особистість жорсткими академічними рамками. Особливо це стосується творчої молоді з розладами аутистичного спектру (РАС), для якої невербальні способи комунікації часто є більш природними й безпечними. Абстрактний живопис, робота з текстурними пастами, акрилом та мастихінами створюють унікальні умови для самовираження, емоційної регуляції та розвитку творчого потенціалу.

Беручи до уваги ракурс сучасного мистецтва, можна спостерігати здебільшого відсутність академічних побудов і канонів, а більше самовираження й емоційного відображення. Тобто, картина, малюнок, інсталяція стають ближчими до арттерапевтичного продукту. Схожими на перформанс, де відбувається демонстрація сенсів. Здобуток митця переформатовується у його свідомості та стає більш зрозумілим глядачу, суспільству. Формується нова культура і мистецтво у більш доступному сприйнятті та співпереживанні із майстром, де художник стає містком невербальної комунікації. Реакція: «І я так зможу» не знецінює працю митця, а надає впевненість у потенціалі і бажанні іншого бути ближчим до мистецтва, здійснювати спроби самореалізації через образотворче мистецтво [5].

У дослідженні українських науковців, до прикладу Колупаєва А. розглядає філософію інклюзії, роль мистецтва як інструменту соціалізації дітей і молоді з РАС [6]; автори Синьов В. та Матвєєва М. дають психолого-педагогічне підґрунтя для творчої діяльності осіб з аутизмом [10]. Бондар В., Косарєва Л., Науменко Л. у своїй працях акцентують увагу на арттерапії та образотворчій діяльності дітей з РАС, наводять приклади малювання, текстурних технік, абстракцій [2; 7; 9]. Іноземні джерела: Grandin T. «Thinking in Pictures: My Life with Autism» (класична праця про

візуальне мислення людей з аутизмом і їхній творчий потенціал) [15]; Prizant B., Wetherby A. «Uniquely Human: A Different Way of Seeing Autism» (пояснюють, як творчість допомагає самовираженню та соціальній адаптації) [17]; Evans K., Dubowski J. «Art Therapy with Children on the Autistic Spectrum» (говорять про практичні кейси художньої терапії, зокрема абстрактного живопису) [13]; Feinstein A. «A History of Autism: Conversations with the Pioneers» (згадки про художників з РАС з точки зору історичного контексту) [14].

Це мистецтво не вимагає від людини точного відтворення реальності, перспективи чи образу. Воно базується на кольорі, ритмі, фактурі, жесті та внутрішньому відчутті. Саме ці характеристики роблять його особливо близьким для молоді з РАС, адже: зникає страх «помилки» або неправильного зображення; відсутня потреба вербально пояснювати задум; процес стає важливішим за результат; мистецтво перетворюється на спосіб діалогу із власним внутрішнім світом. Для багатьох учасників з РАС абстрактний живопис стає формою візуальної мови, де емоції, стани та переживання виражаються кольором й текстурою.

Креативне проявлення може бути частиною арттерапії, але саме арттерапія використовує цей процес як засіб для покращення психічного стану та емоційного благополуччя. Таким чином, арттерапія спрямована на конкретну терапевтичну мету, тоді як креативне проявлення може бути частиною ширшого творчого процесу без конкретних терапевтичних цілей. Грань між мистецтвом і арттерапією може бути нечіткою, оскільки обидві сфери мають спільне коріння у творчості та самовираженні. Однак, основна відмінність полягає у цілях і контексті використання. У мистецтві основна мета – самовираження, творчий процес та комунікація з глядачем, тоді як арттерапія фокусується на використанні мистецтва як інструменту для підтримки ментального та емоційного благополуччя [5].

Робота з текстурними пастами має виражений сенсорний компонент. Різна густина, пластичність і можливість створення рельєфу активізують тактильне сприйняття, що є важливим аспектом у роботі з молоддю. Ми формуємо точки дотику. Щодо позитивних ефектів при використанні текстурних паст у живописі, ми можемо спостерігати також і розвиток дрібної моторики; зниження тривожності через ритмічні, повторювані рухи; можливість «проживати» емоції через фізичну взаємодію з матеріалом; вміння формувати відчуття контролю над процесом самостійно. Рельєфна поверхня полотна дозволяє учаснику/ці «відчути» картину не лише візуально, а й тактильно, що значно підсилює терапевтичний і творчий ефект.

У цій статті також хочу поділитися власним педагогічним досвідом та спостереженнями у мистецькій діяльності зі студенткою ІІ-го курсу, професії «Живописець. Вітражник» Львівського ПК ПМД – Надією Стащишин. Яка стала

учасницею авторського культурно-мистецького проєкту «ДЕЯКІ КВІТИ / SOME FLOWERS». Проєкт був реалізований за підтримки Українського культурного фонду, за програмою «Стипендії, 2025». Результати проєкту метаморфували квіти як унікальну форму самовираження, а учасники – молодь з ООП та люди з інвалідністю мали можливість працювати у різних техніках абстрактного живопису. За підсумками створено онлайн виставку, надруковано каталог та видано посібник «Інклюзивна майстерня» [1; 3; 4].

Методологія дослідження базується на:

• педагогічних спостереженнях під час занять з абстрактного живопису;

• аналізі творчих робіт молоді з РАС;

• якісному аналізі емоційної поведінки учасників у процесі малювання;

• порівнянні індивідуальної динаміки розвитку до та після систематичних занять.

У дослідженні застосовувалися такі матеріали: акрилові фарби; текстурні пасти різної густини; мастихіни різних форм; полотна.

Базовим матеріалом який часто можна використати в інклюзивних мистецьких практиках – це акрилові фарби. Завдяки своїй універсальності вони швидко сохнуть, мають насичені кольори, легко поєднуються з пастами та іншими матеріалами. Можна працювати шарами за допомогою різних інструментів (пензлі, мастихіни тощо). Поєднання акрилу з абстрактною композицією сприяє розвитку відчуття кольору, ритму та балансу, не нав'язуючи жорстких правил.

Мастихін у роботі для молоді з РАС є новим інструментом, навіть дещо складним для роботи на перший погляд. Тому необхідно дати учаснику/ці відчути форму, розмір, як набирати, накладати та формувати основну масу на полотні. Він виконує не лише технічну, а й психологічну функцію. Це інструмент фактурного живопису, який дозволяє працювати широкими рухами, знімати напругу та трансформувати емоційний стан у візуальний образ. Робота мастихіном стимулює координацію рухів; сприяє вивільненню емоцій; може підтримувати формування індивідуального стилю кожного автора. Для багатьох молодих митців з РАС саме мастихін стає інструментом внутрішнього розвантаження й творчої сміливості.

Важливою складовою успішної роботи є роль педагога або художника-наставника. Європейський досвід інклюзивного мистецтва демонструє ефективність підходів, де викладач не оцінює, а супроводжує, не нав'язує, а підтримує. Ключові принципи – це безпечне й приймаюче середовище; індивідуальний темп роботи; відсутність порівнянь; акцент на процесі, а не на кінцевому результаті.

Роль викладача або артпрактика має відповідати таким принципам:

• створення сенсорно-комфортного простору;

• пропонування різних матеріалів, давати вибір;
• не нав’язувати темп і не вимагати «правильності»;
• підтримувати індивідуальний стиль;
• заохочувати успіхи та демонструвати роботи учасників.

Індикаторами інклюзивних практик можуть бути публічні виставки, артпроєкти та спільні заходи дозволяють молоді з РАС відчути соціальне визнання, а суспільству – побачити мистецтво як простір рівності та діалогу.

Висновки. Дослідження підтверджує, що абстрактний живопис, малювання текстурними пастами, акрилом та мастихінами є потужним інструментом розвитку, самовираження й соціальної інтеграції творчої молоді з розладами аутистичного спектру. Ці практики поєднують мистецьку свободу, сенсорну підтримку та педагогічну доцільність, формуючи простір, у якому кожна особистість має право на власний художній голос. Інклюзивне мистецтво – це не адаптація до норми, а розширення уявлення про творчість, де різноманіття стає цінністю, а абстракція – мовою прийняття. Інклюзивне мистецтво також розширює межі сучасної художньої освіти, формуючи гуманістичну, відкриту культурну модель.

«РОМАШКИ», авт. Надія Стащишин, мист. проєкт «ДЕЯКІ КВІТИ», 2025

«СОНЯХИ», авт. Надія Стащишин, мист. проєкт «ДЕЯКІ КВІТИ», 2025

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Артвиставка творчих робіт молоді з особливими освітніми потребами, соціальних категорій та людей з інвалідністю. URL: https://someflowers.weblium.site/
2. Бондар В. І. Діти з аутизмом: особливості розвитку та навчання. – К.: Логос, 2016.
3. Голуб І. М. Інклюзивна майстерня для молоді з порушенням слуху: навчальний посібник. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2025. 120 с.
4. Голуб І. М. SOME FLOWERS: каталог. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2025. 70 с. URL: https://lvphu.org.ua/wp-content/uploads/2025/09/some-flowers_catalogue-2025.pdf
5. Доцюк А. Мистецтво і арттерапія у просторі творчості та психоаналізу. Простір арттерапії: єднання у творчій співдії: матеріали XXI Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Львів, 15–17 березня 2024 р.) / [за наук. ред. О. Вознесенської, В. Волошиної, М. Перун, Л. Подкоритової]. Київ, 2024. С. 39-43. URL: https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2024/03/arttther2024zb.pdf
6. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи. – К.: Самміт-Книга, 2009.
7. Косарєва Л. О. Арт-терапія в роботі з дітьми з розладами аутистичного спектра. – Харків, 2018.
8. Методичні рекомендації МОН України Організація інклюзивного навчання осіб з ООП, 2021.
9. Науменко Л. І. Мистецтво як засіб розвитку емоційної сфери дітей з РАС // Особлива дитина: навчання і виховання, №3, 2020.
10. Синьов В. М., Матвєєва М. П. Основи корекційної педагогіки. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012.
11. Bogdashina O. Sensory Perceptual Issues in Autism. – London: Jessica Kingsley, 2016.
12. Chilton G., Scotti V. Art Therapy and Autism Spectrum Disorders. – New York: Routledge, 2014.
13. Evans K., Dubowski J. Art Therapy with Children on the Autistic Spectrum. – London: Jessica Kingsley, 2001.

14. Feinstein A. A History of Autism: Conversations with the Pioneers. – Wiley-Blackwell, 2010.
15. Grandin T. Thinking in Pictures: My Life with Autism. – New York: Vintage Books, 2006.
16. Martin N. Art as an Early Intervention Tool for Children with Autism. – London, 2009.
17. Prizant B. M., Wetherby A. M. Uniquely Human: A Different Way of Seeing Autism. – MIT Press, 2015.

Гомілко Ольга Євгенівна,
доктор філос. наук, проф.,
провідна наукова співробітниця відділу філософії культури,
етики та естетики Інституту філософії ім. Г. Сковороди
Національної академії наук України, м. Київ

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНЕ ЯК ФОРМА ЗАДОВОЛЕННЯ: ТУРБОТА VS ДОМІНУВАННЯ

Анотація. Аналізується стаття Пітера Гакера «An Intellectual Entertainment: A Dialogue on Mind and Body» (2014), у якій проблема співвідношення розуму і тіла розглядається у формі філософського діалогу. Показано, що обрана автором форма «інтелектуальної розваги» дає можливість представити філософську дискусію не як боротьбу аргументів за інтелектуальне домінування, а як спільний простір мислення. Дія діалогу, розгорнута на Елісійських полях, поєднує історичних і сучасних учасників філософської дискусії, завдяки чому проблема дуалізму розуму і тіла осмислюється у трансгенераційному та трансдисциплінарному вимірі. У статті показано, що інтелектуальна взаємодія може бути інтерпретована як практика турботи про істину, що перегукується з ідеєю форм життя у філософії Людвига Вітгенштайна та концепцією турботи про себе у працях Мішеля Фуко. У цьому контексті інтелектуальне постає не як інструмент дискурсивної влади, а як форма задоволення від спільного пошуку знання, яка може успішно бути задіяною в освітньому процесі.

Ключові слова: біополітика, діалог, дискурс, домінування, інтелектуальна розвага, етика турботи, життєвий досвід, освіта, мислення, тілесність.

Стаття відомого британського філософа, одного з найвизначніших сучасних інтерпретаторів філософії Людвига Вітгенштайна та представника так званої аналітичної терапевтичної філософії Пітера Гакера має назву *«Інтелектуальна розвага: діалог про розум і тіло»* [Hacker, 2014]. У ній автор у формі філософського діалогу демонструє концептуальну непослідовність дуалізму розуму і тіла – однієї з центральних проблем новочасної філософії. Дія діалогу розгортається на Елісійських полях – міфологічному місці перебування блаженних душ. Однак замість античних героїв до цього символічного простору

потрапляють учасники інтелектуальної дискусії: вигаданий нейронауковець Франк із Каліфорнії, професор Оксфордського університету 1950-х років Річард, жінка Джил, а також реальні постаті – британські аналітичні філософи Пітер Фредерік Стросон та Алан Річард Вайт. До їхньої розмови долучаються також віртуальні співрозмовники – Арістотель та Рене Декарт, які уособлюють два фундаментальні способи мислення про співвідношення душі й тіла.

Описана атмосфера нагадує невимушений пікнік: на тлі мальовничої природи учасники діалогу насолоджуються вином і розмовою. Така сцена принципово важлива для філософського задуму тексту. Вона зміщує фокус із демонстрації інтелектуальної влади на спільне переживання мислення. Філософія постає тут не як дисциплінарна практика доведення істини, а як форма інтелектуального співбуття. Саме в цій точці з'являється принципово інший вимір інтелектуального – *інтелектуальне як задоволення*, а не як інструмент домінування. Такий підхід можна прочитати крізь призму аналізу влади й дискурсу, запропонованого Мішелем Фуко. У фукіанській перспективі знання ніколи не є нейтральним: воно пов'язане з механізмами влади, що структурують дискурси, визначають допустимі форми висловлювання і встановлюють ієрархії експертності. У цьому сенсі академічний дискурс може функціонувати як інструмент символічного контролю, де вироблення знання нерідко супроводжується формами інтелектуального домінування.

Проте у діалозі П. Гакера інтелектуальна взаємодія організована інакше. Вона не прагне остаточної перемоги аргументу, а розгортається як *гра мислення*, у якій важливими є іронія, парадокс і навіть ризик помилки. Саме тому «інтелектуальна розвага» протиставляється академічній сухості, експертному насильству та моралізаторству. Тут мислення звільняється від імперативу остаточного визначення істини і перетворюється на форму спільного пошуку.

У такій перспективі інтелектуальне починає функціонувати не як дисциплінарний механізм дискурсу, а як практика *турботи.* Цей мотив також перегукується з пізніми дослідженнями Фуко, присвяченими античній етиці та концепції турботи про себе. У цьому контексті турбота означає не лише етичну практику самотворення, але й особливий спосіб ставлення до істини. Істина тут не нав'язується, а народжується у процесі спільного діалогу.

Саме тому суб'єктом інтелектуальної діяльності у Гакера виступає не абстрактний індивід, відірваний від власного досвіду, а мережа живих комунікацій між носіями різних знань. У цій комунікації знання виникає не як продукт інтелектуального панування, а як результат взаємної зацікавленості учасників дискусії. Іншими словами, вони турбуються про істину.Таким чином інтелектуальна розмова виявляється простором, де *турбота замінює домінування,* а мислення набуває форми задоволення. Саме у переході від влади

мислення до турботи про нього і полягає головний філософський сенс статті П. Гакера. У цьому контексті інтелектуальна взаємодія, змальована у діалозі, набуває додаткового теоретичного виміру. Вона може бути осмислена на перетині трьох філософських перспектив – пізньої філософії Людвига Вітгенштайна, етики турботи у пізніх працях Мішеля Фуко, та сучасних досліджень тілесної когніції.

У філософії Л. Вітгенштайна мислення не існує як ізольований внутрішній процес [Вітгенштайн, 1995]. Воно вкорінене у *формах життя* – практиках, звичаях і способах взаємодії, які роблять значення можливими. Мислити означає брати участь у певному способі життя, де мова, дія і тілесний досвід переплетені. З цієї перспективи філософський діалог у П. Гакера постає не просто інтелектуальною вправою, а практикою спільної участі у формі життя, де розуміння народжується у процесі взаємодії.

Ця перспектива перегукується з пізніми дослідженнями М. Фуко [Фуко, 2000], де центральним поняттям стає турбота про себе. У фукіанській інтерпретації турбота означає особливий спосіб ставлення до істини, що формується через практики діалогу, саморефлексії та взаємного випробування аргументів. Істина тут не виступає результатом владного дискурсивного примусу, а постає як процес спільного пошуку, що передбачає етичну відповідальність мислячих суб'єктів. Саме тут прослідковується зв'язок із сучасними дослідженнями тілесної когніції (embodied cognition) [Lakoff, Johnson, 1999]. Вони показують, що мислення не зводиться до абстрактних операцій мозку, а формується через взаємодію організму з середовищем. Когнітивні процеси виникають у динамічному полі тілесних дій, афектів і соціальних взаємодій. У цьому сенсі сцена діалогу на Елісійських полях – із її атмосферою спільного перебування, жестів, вина і розмови – символічно підкреслює тілесну природу мислення.

Запропонована у діалозі П. Гакера модель інтелектуальної взаємодії має важливі наслідки для розуміння природи освіти. Якщо інтелектуальне розглядати не як інструмент домінування, а як форму задоволення від спільного мислення, то освітній процес перестає бути простором односторонньої передачі знання. Натомість він постає як комунікативна практика, у якій учасники взаємодіють у пошуку істини.

Традиційна модель освіти часто ґрунтується на ієрархії експертності, де викладач виступає носієм істини, а студент – її пасивним реципієнтом. У такій системі знання функціонує як форма символічної влади, що дисциплінує інтелектуальну діяльність і підпорядковує її нормам академічного дискурсу. У перспективі аналізу влади та знання, запропонованого М. Фуко, така модель освіти може розглядатися як один із механізмів формування керованих суб'єктів,

де знання виступає інструментом нормативного контролю. Альтернативну можливість відкриває розуміння *інтелектуального як простору турботи.* У цьому випадку освітня взаємодія набуває характеру спільного мислення, де істина не нав'язується авторитетом, а формується у процесі діалогу. Така модель перегукується з уявленням про філософію як форму життя, де значення і розуміння виникають у практиках взаємодії. В освітньому контексті це означає, що навчання відбувається не лише через передачу інформації, а через участь у спільних інтелектуальних практиках.

У такій перспективі інтелектуальне задоволення стає важливим педагогічним ресурсом. Воно виникає у ситуаціях, коли мислення переживається як відкрита взаємодія, що допускає сумнів, іронію, ризик помилки та експеримент із аргументами. Освітній простір тоді перетворюється на середовище, де знання формується у процесі живої комунікації, а інтелектуальна діяльність набуває етичного виміру турботи – про істину, про співрозмовника і про сам процес мислення. А тому, у педагогічному вимірі протиставлення турботи та домінування виявляється ключовим для переосмислення ролі інтелектуального у сучасній освіті. Там, де знання перестає бути інструментом влади, воно відкриває можливість інтелектуального співтворення, у якому мислення переживається не як примус, а як задоволення.

Розуміння інтелектуального як форми задоволення, що ґрунтується на турботі, а не домінуванні, має глибоке коріння у класичній філософській традиції. Його можна співвіднести з практикою *сократівського діалогу*, яка постає не як спосіб інтелектуальної перемоги над співрозмовником, а як спільний шлях до прояснення істини. У діалогах Платона постать Сократа виконує радше роль співрозмовника і наставника, ніж авторитетного вчителя, який нав'язує готові відповіді. Його знаменита майєвтика – «повивальне мистецтво» мислення – спрямована на те, щоб допомогти співрозмовнику самостійно народити істину у процесі діалогу.

У цьому сенсі сократівська практика мислення виявляється формою турботи – турботи про душу співрозмовника і про істину, що відкривається у спільному пошуку. Такий спосіб філософування передбачає відкритість до сумніву, готовність переглядати власні переконання і здатність витримувати інтелектуальну невизначеність. Саме тому сократівський діалог не спрямований на утвердження інтелектуального домінування, а на створення простору, у якому мислення стає спільною практикою. У контексті освіти ця традиція пропонує альтернативу ієрархічній моделі передачі знання. Якщо навчання розуміти як форму сократівського діалогу, то освітній процес постає не як одностороннє повідомлення істини, а як спільна інтелектуальна подія, у якій учасники беруть участь у її відкритті. У такому просторі інтелектуальне задоволення виникає не

від демонстрації переваги знання, а від переживання самого процесу мислення. Саме тому сократівський діалог можна розглядати як ранню форму тієї педагогічної моделі, у якій турбота про істину та співрозмовника визначає характер інтелектуальної взаємодії.

Висновки. Отже, аналіз діалогу П. Гакера дає можливість розглядати інтелектуальну взаємодію як особливу форму спільної практики мислення, у якій поєднуються елементи філософського діалогу, етичної турботи та тілесно вкоріненого досвіду. У змальованій автором сцені розмови на Елісійських полях інтелектуальне постає не як засіб демонстрації теоретичної переваги, а як простір взаємного прояснення смислів. Саме в цій формі інтелектуальна діяльність звільняється від логіки дискурсивного домінування і набуває характеру спільного переживання мислення.

Така інтерпретація відкриває можливість поєднання кількох важливих філософських перспектив. З одного боку, вона перегукується з пізньою філософією Л. Вітгенштайна, де значення та розуміння виникають у межах форм життя – практик, що поєднують мову, дію і тілесний досвід. З іншого боку, вона резонує з пізніми дослідженнями М. Фуко, у яких центральним поняттям стає турбота про себе як етична практика формування суб'єкта через ставлення до істини. У цьому контексті інтелектуальна діяльність набуває характеру турботи – не лише про власне мислення, але й про співрозмовника та про істину як спільну цінність.

Важливим є також зв'язок цієї інтерпретації з сучасними дослідженнями тілесної когніції, які показують, що мислення не є виключно внутрішнім процесом мозку, а формується у взаємодії тіла з середовищем та іншими людьми. У цьому світлі діалогічна сцена, змальована Гакером, символічно підкреслює тілесну природу мислення: спільне перебування, жести, емоції та афективна атмосфера розмови стають важливими складниками інтелектуальної діяльності.

Таким чином інтелектуальне постає не лише як когнітивний процес, а як *соціально-тілесна практика*, у якій знання виникає у взаємодії. У цій практиці важливу роль відіграє задоволення від самого процесу мислення – від іронії, сумніву, парадоксу та ризику помилки. Саме цей вимір дає можливість розглядати інтелектуальну діяльність як форму задоволення, що протистоїть моделям академічного домінування, експертного насильства або моралізаторства.

Запропонована інтерпретація має важливі наслідки для осмислення сучасної освіти. Якщо інтелектуальне розглядати як форму турботи і спільного пошуку істини, то освітній процес перестає бути простором односторонньої передачі знання. Натомість він набуває характеру комунікативної практики, у якій учасники взаємодіють у процесі спільного вироблення смислів. У такій перспективі навчання постає не як дисциплінарний механізм контролю, а як простір інтелектуального співтворення.

У цьому контексті особливого значення набуває сократівська традиція філософського діалогу, у якій мислення розглядається як спільна практика пошуку істини. Сократівська майєвтика демонструє, що істина може відкриватися у процесі діалогу, де співрозмовники не прагнуть інтелектуальної перемоги, а спільно прояснюють смисли. Саме ця традиція прояснює історичні витоки моделі інтелектуального спілкування, у якій турбота про істину поєднується з повагою до співрозмовника.

Отже, у розглянутій перспективі інтелектуальне виявляється не технологією влади, а *етикою турботи*. Воно функціонує як форма спільної практики, у якій знання народжується у живій комунікації між суб'єктами мислення. Саме тому інтелектуальне може переживатися як задоволення – як відкритий простір, де істина не нав'язується авторитетом, а формується у процесі взаємного пошуку. Таким чином протиставлення турботи та домінування уможливлює по-новому осмислити роль інтелектуального як у філософії, так і в освітній практиці. Там, де мислення звільняється від логіки владного дискурсу, воно відкриває можливість інтелектуального співбуття – простору, у якому пошук істини стає спільною формою життя.

Отже, інтелектуальна розмова у Гакера може бути інтерпретована як практика, де форма життя, турбота про істину та тілесна природа мислення сходяться в одному просторі. Саме тут інтелектуальне перестає бути механізмом домінування і постає як форма спільного переживання думки. У такій перспективі мислення виявляється не лише когнітивним процесом, а й етичною практикою турботи – про себе, про співрозмовника і про істину.

Таким чином інтелектуальна розмова постає не як інструмент дискурсивного домінування, а як практика турботи про істину, що здійснюється у спільному просторі мислення. Саме тому інтелектуальне виявляється формою задоволення, де знання народжується у живій комунікації, а не у владному нав'язуванні смислів.

У цій перспективі інтелектуальне виявляється не технологією влади, а етикою турботи. Саме тому мислення може переживатися як задоволення – як спільний простір, у якому істина не нав'язується, а народжується.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вітґенштайн Л. (1995) *Філософські дослідження* / пер. з нім. Київ: Основи, 1995.
2. Фуко М. (2000) Турбота про себе. Історія сексуальності, т. 3./ пер. з фр. Харків: Око.
3. Hacker, P.M.S.(2014) *An Intellectual Entertainment: A Dialogue on Mind and Body.* /Philosophy, vol.89, № 350.
4. Lakoff G., Johnson M. (1999) *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*, Basic Books, 1999.

Городинська Галина Василівна,
вчитель української мови та літератури
ОЗ «Ромоданівський ліцей імені братів Городніченків»,
horodynska_galina@ukr.net

ОСВІТНІ ТРЕНДИ: ВІД УКРАЇНСЬКИХ ІНІЦІАТИВ ДО СВІТОВОГО ДОСВІДУ

Анотація У роботі проаналізовано ключові вектори трансформації освітніх систем в Україні та світі у 2024–2026 роках. Досліджено перехід від знаннєцентричної парадигми до антропоцентричної моделі, де головним пріоритетом є розвиток життєстійкості (resilience), адаптивності та агентності особистості. Особлива увага приділяється концепції "Lifelong Learning" (навчання впродовж життя) та гібридним форматам освіти, що забезпечують безперервний розвиток особистості в умовах цифрової трансформації суспільства. Визначено, що сучасна освіта стає інструментом не лише професійної підготовки, а й формування цілісної особистості, здатної ефективно діяти в умовах невизначеності.

Ключові слова: розвиток особистості, освітні тренди, штучний інтелект в освіті, soft skills, НУШ, цифрова трансформація, ментальне здоров'я, lifelong learning.

Abstract. The paper analyzes the key directions of transformation of educational systems in Ukraine and worldwide in 2024–2026. It examines the transition from a knowledge-centered paradigm to an anthropocentric model, where the main priority is the development of resilience, adaptability, and agency of the individual. Particular attention is paid to the concept of "Lifelong Learning" and hybrid formats of education that ensure the continuous development of the individual in the context of the digital transformation of society. It has been determined that modern education is becoming a tool not only for professional training, but also for the formation of a holistic personality capable of acting effectively in conditions of uncertainty.

Keywords: personality development, educational trends, artificial intelligence in education, soft skills, NUS, digital transformation, mental health, lifelong learning.

Сучасна освіта перебуває у точці неймовірного синтезу: ми намагаємося впровадити найновіші технології штучного інтелекту, не втративши при цьому «людське в людині». Саме тут фундамент, закладений Василем Сухомлинським, стає рятівним колом для української школи. У своїх доповідях Юлія Долюк акцентує на тому, що успіх учня – це не лише оцінки в табелі, а здатність до самореалізації. Її ідеї актуалізують Сухомлинського через конкретні стратегії. Дитина має бути суб'єктом, а не об'єктом навчання. Це прямий відголок ідеї про «самовиховання» – коли учень сам прагне стати кращим. Сьогоднішній тренд Well-being (добробуту) в освіті ідеально лягає на концепцію «Школи радості». У світі, де панує невизначеність, школа має стати безпечним простором, де дитину цінують за її унікальність. Науковці у своїх роботах наголошують, що лише в

атмосфері психологічного комфорту та взаємоповаги можливе формування лідерських якостей[1].

Сучасні освітні тренди в Україні демонструють перехід від вузькопрофесійної підготовки до цілісного розвитку особистості фахівця. Ключовим прикладом цієї трансформації є впровадження Національною школою суддів України (НШСУ) тренінгу «Основи особистісного зростання». Цей кейс підтверджує, що розвиток soft skills та емоційна стійкість є фундаментальними передумовами для ефективної професійної діяльності. 68% учасників засвідчили суттєве зниження рівня психологічного виснаження після проходження курсу. Навчання базується на принципах свідомої саморегуляції, розвитку емпатії та відновленні внутрішнього ресурсу, що цілком відповідає ідеям В. Сухомлинського про потребу в гармонії внутрішнього світу особистості. Як і у випадку зі школярами, для професіоналів ключовим чинником успіху стає розуміння власних меж та можливостей, а також вміння створювати «ситуації успіху» у своїй діяльності. Особистісне зростання передбачає перехід від пасивного виконання функцій до активного управління власним станом та професійним розвитком[2].

У контексті реформування української освіти соціально-емоційне навчання (SEL) перестало бути допоміжною методикою і стало стрижневим елементом освітнього процесу. Це підтверджується успішною практикою впровадження моделі CASEL у школах. Модель CASEL базується на розвитку п’яти взаємопов’язаних компетенцій: розуміння власних емоцій та цілей, здатність керувати стресом та мотивацією, розвиток емпатії та розуміння перспектив інших, ефективна комунікація та співпраця, вибір стратегій поведінки на основі етичних стандартів та соціальних норм. Покращення емоційного клімату призвело до зростання академічної мотивації та зниження рівня тривожності, що є критично важливим для стабільності навчального процесу в умовах воєнного стану. Важливо підкреслити, що модель CASEL фактично є сучасним інструментальним втіленням «педагогіки серця» Василя Сухомлинського[3].

У 2026 році емоційна грамотність виходить за межі психологічного концепту, стаючи функціональною навичкою (hard skill) для професійної та особистої реалізації. В умовах стрімкої цифровізації та автоматизації рутинних процесів, саме здатність до емоційного інтелекту стає ключовою перевагою людини над алгоритмами. Традиційна орієнтація освіти на академічні знання виявилася недостатньою для адаптації молоді до сучасних викликів. Емоційна грамотність сьогодні включає: здатність утримувати стабільність у стані постійних змін та кризових ситуацій, вміння «зчитувати» емоційний контекст у віртуальних та офлайн-комунікаціях, здатність будувати довірливі відносини, що є основою лідерства та ефективної командної роботи. Вимірюваність

емоційної грамотності стає реальністю завдяки впровадженню стандартів SEL (соціально-емоційного навчання). Досвід Київщини, де впровадження моделі CASEL у 120 школах призвело до зростання індексу благополуччя на 15% (згідно з даними OECD PISA 2025), підтверджує: емоційна грамотність прямо впливає на академічну успішність та ментальне здоров'я[4].

Штучний інтелект у сучасному освітньому процесі виконує роль інтелектуального партнера, який аналізує дані в режимі реального часу. ШІ оцінює темп засвоєння матеріалу учнем і адаптує складність завдань. Якщо учень демонструє високий рівень емоційної грамотності та когнітивної гнучкості, система ускладнює завдання, стимулюючи подальший розвиток. На основі даних про помилки та успіхи, ШІ формує індивідуальні рекомендації, що дозволяє мінімізувати прогалини в знаннях, які в традиційній системі часто залишаються непоміченими. Алгоритми пропонують завдання, які знаходяться в «зоні найближчого розвитку» учня гарантуючи, що кожна дитина отримує відчутний результат своєї праці. Учень, працюючи з ШІ-коучем, вчиться ставити запитання, планувати свій час та аналізувати власні досягнення, що є основою професійної реалізації в умовах 2026 року. Важливо, щоб учень залишався суб'єктом, а не об'єктом управління алгоритмом. Розуміння того, як працює ШІ, стає невід'ємною частиною «емоційної грамотності». Персоналізоване навчання за допомогою ШІ – це інструмент для реалізації концепції «освіти впродовж життя» [5].

У 2026 році компетентнісно-орієнтований підхід у Європі трансформувався з декларативного принципу в дієвий механізм підготовки особистості до життя в епоху глобальної невизначеності. Європейські системи освіти змістили фокус з накопичення академічних знань на здатність ефективно використовувати їх у реальних життєвих ситуаціях. Фінляндія: замість вивчення окремих предметів учні досліджують цілісні явища (феномени). Це дозволяє розвивати міждисциплінарні зв'язки та навички вирішення проблем. Естонія: високий рівень інтеграції цифрових інструментів у повсякденну практику, де технології слугують засобом для розвитку критичного мислення та громадянської відповідальності. Португалія: фокус на чіткому наборі цінностей та компетенцій, які має продемонструвати випускник, що поєднує академічну успішність із соціальною зрілістю. Європейська рамка ключових компетенцій для навчання впродовж життя базується на декількох стовпах: здатність не просто використовувати технології, а оцінювати достовірність інформації та етичність алгоритмів ШІ; уміння діяти демократично, цінувати культурне різноманіття та бути активним учасником спільноти; здатність генерувати ідеї, брати на себе ризики та доводити розпочате до кінця. Європейський досвід підкреслює, що вчитель перестає бути транслятором знань, стаючи наставником, який створює умови для розвитку індивідуальної траєкторії учня. Перехід від оцінювання результату до оцінювання процесу та динаміки

розвитку. Якщо класик заклав фундамент морального виховання, то європейські методики дають інструментарій для вимірювання цих якостей у соціальній діяльності школяра [6].

Фінська модель навчання, заснована на дослідженні явищ (Phenomenon-Based Learning), є фундаментальним відходом від традиційного предметно-центричного підходу.

Вона замінює фрагментарне вивчення ізольованих дисциплін цілісним аналізом конкретних життєвих явищ (наприклад, «Європейський Союз», «Зміна клімату» або «Роль технологій у повсякденному житті»). Замість того, щоб вивчати фізику, географію та історію окремо, учні досліджують явище, де всі ці знання перетинаються. Учні вчаться ставити запитання, шукати зв'язки та оцінювати інформацію з різних точок зору. Інтеграція дисциплін показує, що реальний світ не поділений на «математику» та «літературу», а вимагає застосування різних навичок одночасно. Досвід застосування таких проєктів демонструє високу ефективність у підготовці молоді до дорослого життя. Статистика підтверджує, що 85 % учнів, які працювали над феномено-орієнтованими проєктами, демонструють вищу здатність до розв'язання складних життєвих завдань. Така модель навчання виховує автономність та здатність до глибокого занурення в проблему. Робота над феноменами зазвичай проводиться в групах, що розвиває навички командної роботи. Учень самостійно обирає метод дослідження явища. Такі проєкти природним чином інтегрують роботу з ШІ та цифровими базами даних як інструментами аналізу. Школа як простір для дослідження, а не просто для засвоєння теорії. Формування цілісної особистості, яка розуміє взаємозв'язок усього живого та відповідально ставиться до власних рішень. Фінська модель феномено-орієнтованого навчання демонструє, що інтеграція знань – це не лише зручний дидактичний прийом, а потужний інструмент формування критичного мислення[7].

У сучасному освітньому та професійному середовищі ментальна стійкість та глибоке самопізнання перестали бути лише психологічними категоріями. Сьогодні це базові компетенції, які визначають здатність особистості зберігати продуктивність та психічне здоров'я в умовах глобальної нестабільності. Учні та фахівці, які володіють навичками рефлексії, краще розпізнають свої потреби, що знижує рівень внутрішнього конфлікту та підвищує мотивацію до навчання або праці. Ментальна стійкість – це здатність не лише «витримувати» стрес, а й адаптуватися до нього, використовуючи як досвід для подальшого зростання. Як свідчать дані Національної школи суддів України, тренінги з особистісного зростання, спрямовані на розвиток стійкості, дозволили учасникам суттєво мінімізувати професійне вигорання. Інтеграція ментальної стійкості через модель CASEL допомагає учням справлятися з академічним тиском, що, як

зафіксовано в дослідженнях OECD PISA 2025, підвищує загальний індекс благополуччя на 15%. Розуміння власних емоцій дозволяє вчасно вмикати механізми саморегуляції. Сучасні ШІ-інструменти можуть стати індивідуальними «коучами», що відстежують динаміку емоційного стану користувача, пропонуючи вправи для відновлення ресурсу в потрібний момент. Навіть у стресових ситуаціях ментальна стійкість допомагає зберігати критичне мислення, завдяки розвитку стійкості ми можемо адаптуватися до різних змін, завдяки глибокому розумінню власних цілей реалізовуємо свій потенціал. Ментальна стійкість і самопізнання – це не вроджені риси, а навички, які можна тренувати. Для системи освіти це означає зміну фокуса: школа має вчити дитину не лише інтелектуально, а й емоційно, готуючи її до життя, де стрес-менеджмент і здатність до саморефлексії будуть такими ж важливими, як знання математики чи іноземної мови [8].

У 2026 році інклюзивність перестала розглядатися як вузькоспеціалізована підтримка окремих груп учнів. Це глобальний освітній стандарт, що базується на визнанні унікальності кожної особистості. У контексті української освіти це означає створення середовища, де кожен учень має рівний доступ до якісного навчання, розвитку та самореалізації. Адаптація навчальних програм під різні темпи засвоєння інформації та типи інтелекту (використання інструментів ШІ для персоналізації контенту). Створення атмосфери психологічної безпеки, що мінімізує будь-які прояви дискримінації чи стигматизації. Ідея Василя Сухомлинського про «школу радості» набуває нового звучання – це школа, де кожна дитина відчуває себе прийнятою та цінною незалежно від її фізичних, інтелектуальних чи соціальних відмінностей. Взаємодія з однолітками, що мають різний досвід, розвиває «соціальну інтуїцію» – ключову навичку емоційної грамотності. Уміння бачити ситуацію з різних перспектив (що є базою для феномено-орієнтованого навчання у Фінляндії) найкраще формується саме в різнорідних групах. Учні вчаться домовлятися, співпрацювати та поважати відмінності, що є критично важливим для професійної реалізації у глобальному мультикультурному світі. Згідно з моніторингом PISA 2025, школи, що активно впроваджують принципи інклюзивності та SEL (соціально-емоційного навчання), демонструють вищі показники соціального благополуччя учнів. Як показує досвід НШСУ, прийняття та розуміння різноманіття досвіду в колективі знижує рівень стресу та сприяє швидшій адаптації до складних завдань. Використання моделей «рівний-рівному», де учні допомагають один одному розвивати сильні сторони. Штучний інтелект дозволяє автоматично адаптувати текстові матеріали, створювати субтитри чи спрощувати складні конструкції для дітей з особливими освітніми потребами, забезпечуючи рівність можливостей. Інклюзивність та різноманітність – це фундамент «гуманної педагогіки» XXI століття. Вони

трансформують школу з місця суворої уніфікації на простір, де розвиваються лідерські якості, емпатія та соціальна відповідальність. Успішна особистість 2026 року – це людина, яка не лише успішна в професії, а й здатна до глибокої людяної взаємодії в інклюзивному суспільстві [9].

Отже, сучасна українська освіта проходить шлях від знаннєцентричної моделі до антропоцентричної, де ціннісний фундамент Василя Сухомлинського стає не просто історичною спадщиною, а стратегічним орієнтиром. Його ідеї «педагогіки серця» та виховання через красу й любов сьогодні знаходять своє технологічне втілення в міжнародних моделях соціально-емоційного навчання (SEL), таких як CASEL. Впровадження цих підходів у школах (як доведено досвідом 120 шкіл Київщини, що підвищили індекс благополуччя на 15%) та професійних спільнотах (приклад НШСУ, де 68% фахівців знизили рівень вигорання) доводить: успішність особистості – це не лише сума академічних знань, а здатність до емоційної грамотності, саморегуляції та ментальної стійкості. Методики Юлії Долюк щодо формування «ситуації успіху» та суб'єктності учня органічно доповнюють цей процес, перетворюючи емпатію та відповідальність на вимірювані інструменти соціальної та професійної реалізації. У 2026 році розвиток особистості неможливий без глибокої інтеграції цифрових інструментів та принципів інклюзивності. Персоналізація навчання через штучний інтелект дозволяє кожному учню знайти свій шлях до успіху, автоматизуючи рутинні завдання та звільняючи простір для менторства. Це докорінно змінює архітектуру навчання: від пасивного засвоєння теорії до дослідження життєвих явищ (як у фінській моделі, де 85% учнів демонструють вищу ефективність у вирішенні прикладних завдань).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пивоварова Г. С. Відображення ідей Сухомлинського в концепції «Нової української школи» / Г. С. Пивоварова, О. М. Хомич // Ідеї Василя Сухомлинського про психологічне забезпечення навчально-виховного процесу та сучасна освіта : зб. матер. Всеукр. науково-метод. Конференції, 10- 28.09.2017 / уклад. О. Е. Жосан. – Кропивницький : Ексклюзив-систем, 2017. – С. 244–249.
2. Крупа, В., Савчук, О., & Лобода, І. (2024). Сучасні підходи та тенденції розвитку освіти в Україні. Науковий збірник «InterConf» , (187), 90-97. Отримано з https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/5318
3. Матвієнко, О. В. Соціально-емоційне навчання як засіб створення безпечного освітнього простору / О. В. Матвієнко, М. А. Химич // Освітньо-науковий простір = Educational Scientific Space : науковий журнал / Міністерство освіти і науки України, Український державний університет імені Михайла Драгоманова; [гол. ред. Матвієнко О. В.]. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2024. – Вип. 7 (2-2024). Том 1. – С. 75-84.
4. Оксана Оверчук Soft skills у дітей у 2026: що це, які навички справді "працюють" і як батькам вибудувати розвиток вдома та в школі.

https://www.thinkglobal.ua/soft-skills-u-ditej-u-2026-shho-cze-yaki-navychky-spravdi-praczyuyut-i-yak-batkam-vybuduvaty-rozvytok-vdoma-ta-v-shkoli
5. Куцак Л.В. Штучний інтелект у сучасній освіті: перспективи застосування та виклики. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: збірник наукових праць. Вінниця: ТОВ «Друк плюс», 2024. Вип. 74. 194 с. https://vspu.net/sit/index.php/sit/issue/view/200
6. Державна служба якості освіти України. Руслан ГУРАК про євроінтеграцію в освіті: настрої та очікування освітньої спільноти. https://sqe.gov.ua/ruslan-gurak-pro-yevrointegracziyu-v-osviti-nastroyi-ta-ochikuvannya-osvitnoyi-spilnoty/
7. Драч І. В., Поберецька В. В. Аналіз фінської моделі освіти у контексті модернізації системи підготовки майбутніх учителів початкових класів. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. Збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – Випуск 84. Том 1. – Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2021. – 136 с.
8. Волинець Н. В. Психологічні особливості особистісного благополуччя в професійній сфері життєдіяльності : монографія https://dspace.nadpsu.edu.ua/handle/123456789/2446
9. Розвиток бар'єрності в закладах освіти. https://oplatforma.com.ua/news/113708-krok-do-bezbariernosti-100-spetsializovanykh-klasiv-dlia-10-tysiach-ditei-iz-porushenniamy-rozvytku-vidkryiut-u-shkolakh

Городницька О. В.,
завідувач відділу екології та охорони природи
Полтавського обласного еколого-натуралістичного
центру учнівської молоді,
sinkarcukoksana@gmail.com

ІНКЛЮЗИВНІ ЕКОЛОГІЧНІ ГУРТКИ ЯК МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕМОЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядається роль інклюзивних екологічних гуртків як моделі позашкільної освіти, що об'єднує дітей з особливими освітніми потребами та типово розвиваючих учнів у спільну діяльність із природою. Показано вплив такої діяльності на розвиток соціально-емоційної компетентності, зокрема емпатії, саморегуляції та навичок співпраці, а також на формування стійких життєвих навичок і соціальної адаптації.

Ключові слова: інклюзивні гуртки, екологічна освіта, соціально-емоційна компетентність, позашкільна освіта, діти з ООП.

The article examines the role of inclusive ecological clubs as an extracurricular education model that brings together children with special educational needs and typically developing peers in nature-based activities. The study highlights their impact on the development of social-emotional competence, including empathy, self-regulation, and cooperation skills, as well as the formation of life skills and social adaptation.

Keywords: inclusive clubs, environmental education, social-emotional competence, extracurricular education, children with special educational needs.

Сучасні соціальні та освітні трансформації зумовлюють зростання потреби у формуванні соціальної та емоційної компетентності особистості, що є важливою умовою її успішної соціалізації та психологічної стійкості. В умовах розвитку інклюзивної освіти особливої актуальності набуває пошук ефективних педагогічних моделей, здатних забезпечити гармонійний розвиток дітей з різними освітніми потребами.

Попри активне впровадження інклюзивних підходів у систему загальної середньої освіти, потенціал позашкільної освіти, зокрема інклюзивних екологічних гуртків, залишається недостатньо вивченим. Такі гуртки мають значні можливості для поєднання навчальної, соціальної та емоційно-ціннісної складових розвитку особистості через спільну природоорієнтовану діяльність. Водночас відсутність системного наукового обґрунтування та узагальнених педагогічних підходів зумовлює необхідність дослідження інклюзивних екологічних гуртків як моделі розвитку соціальної та емоційної компетентності особистості.

Мета статті – теоретично обґрунтувати та проаналізувати роль інклюзивної позашкільної екологічної освіти у розвитку особистості людей з інвалідністю в умовах сучасної соціальної невизначеності.

Методологічну основу дослідження становлять положення компетентнісного, діяльнісного та інклюзивного підходів у позашкільній освіті. У процесі дослідження використано такі методи:

– теоретичні: аналіз і синтез наукових джерел, узагальнення та систематизація підходів до формування соціально-емоційної компетентності;

– емпіричні: педагогічне спостереження за діяльністю інклюзивних екологічних гуртків, аналіз результатів участі вихованців у проєктній діяльності;

– описовий метод для інтерпретації практичних кейсів;

– метод узагальнення педагогічного досвіду.

Наукова новизна дослідження полягає у визначенні інклюзивних екологічних гуртків як інтегрованої моделі формування соціально-емоційної компетентності в умовах позашкільної освіти та узагальненні практичного досвіду їх функціонування в сучасних соціальних умовах.

Аналіз наукових джерел свідчить, що проблеми екологічної та позашкільної освіти ґрунтовно висвітлено у працях С. А. Іноземцева, який розкриває методичні підходи до формування екологічної компетентності учнів. Соціально-емоційні компетентності в контексті інтегративного підходу проаналізовано у дослідженнях А. Шашенкової.

Зазначимо, що інклюзивні екологічні гуртки являють собою добровільні об'єднання дітей віком від шести до вісімнадцяти років у позашкільних закладах, де діяльність будується на принципах інклюзії та екологічної освіти. У рамках цих гуртків організовуються проєктно-дослідницькі завдання, екскурсії, квести та природоохоронні акції, які забезпечують інтеграцію дітей з різними рівнями розвитку та освітніми потребами [4]. Завдяки спільній участі у таких заходах формується середовище взаємної підтримки, де кожен учасник має змогу проявляти ініціативу, вчитися співпраці та розвивати емпатію. Приклади українських гуртків, таких як «Юні екологи» або «Юні охоронці природи», демонструють ефективність інтегрованих форм навчання, у яких «жива лабораторія» – рослини, тварини та земельні ділянки – стає інструментом соціального та емоційного розвитку [3].

Теоретичне підґрунтя дослідження узгоджується з концепцією соціально-емоційного навчання (SEL), що активно розвивається у міжнародному освітньому просторі. Згідно з моделлю CASEL, соціально-емоційна компетентність охоплює п'ять взаємопов'язаних компонентів: самосвідомість, саморегуляцію, соціальну обізнаність, навички взаємин та відповідальне прийняття рішень. Інклюзивні екологічні гуртки створюють природне середовище для інтегрованого формування зазначених компонентів через спільну діяльність, рефлексію та практичну взаємодію.[6,7].

Соціально-емоційна компетентність у рамках інклюзивних гуртків формується через безпосередню взаємодію дітей з природою та однолітками, що забезпечує розвиток самосвідомості, самокерування, соціального усвідомлення, навичок співпраці та відповідального прийняття рішень. Спостереження педагогів свідчать про підвищення рівня емпатії та кооперації серед учнів, а також про покращення соціальної адаптації дітей, які раніше відчували труднощі у взаємодії з іншими [5]. Так упродовж 2023–2025 років у роботі інклюзивних екологічних гуртків Полтавського обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді брали участь 137 вихованців, з них 55 дітей з особливими освітніми потребами. За результатами педагогічного спостереження відзначено позитивну динаміку розвитку навичок співпраці (у 60% учасників), зростання рівня ініціативності та відповідальності під час командних проєктів. Діти з труднощами соціальної взаємодії демонстрували поступове зниження тривожності під час групових завдань та активніше включалися у спільну діяльність.

Процес формування соціально-емоційної компетентності у таких гуртках відбувається через проектно-дослідницьку діяльність, де діти спостерігають за рослинами та тваринами, проводять експерименти та долучаються до практичних екологічних проєктів. Виконання спільних завдань, участь у

командних квестах і природоохоронних акціях стимулює розвиток навичок співпраці та лідерства, дозволяє учасникам формувати відповідальне ставлення до природи та колективу. Практичні кейси, такі як організація екологічної толоки або участь у тематичних квестах, сприяють розвитку самостійності, соціальної адаптації та умінь вирішувати конфліктні ситуації. Рефлексія та обговорення отриманого досвіду дозволяють усвідомити власні емоції, навчитися регулювати їх та краще розуміти емоційні стани інших учасників [4].

Ефективність інклюзивних екологічних гуртків зростає за умови впровадження STEAM-підходу та елементів медіаосвіти, оскільки така інтеграція забезпечує поєднання наукового пізнання, технологічних рішень і творчої діяльності. У межах STEAM природничі знання інтегруються з інженерним мисленням, цифровими технологіями, дизайном і мистецтвом, що створює умови для міждисциплінарної взаємодії та практичного застосування знань. Це сприяє активізації пізнавальної діяльності, розвитку критичного мислення, креативності та формуванню стійкої внутрішньої мотивації до навчання, що є особливо важливим в умовах інклюзивного освітнього середовища [4].

Проєктно-дослідницька діяльність у такій моделі передбачає не лише засвоєння теоретичного матеріалу, а й його застосування у вирішенні реальних екологічних проблем. Участь у спільних проєктах і практичних ініціативах стимулює розвиток командної взаємодії, відповідальності за спільний результат, ефективної комунікації та навичок конструктивного розв’язання проблем. Систематична рефлексія діяльності сприяє усвідомленню власного внеску в колективну роботу, формуванню самостійності, відповідальності та інших ключових компонентів соціально-емоційної компетентності [1].

Застосування медіаосвіти в діяльності інклюзивних екологічних гуртків значно розширює освітні можливості учасників, оскільки воно створює умови для комплексного розвитку критичного мислення, інформаційної та цифрової грамотності, а також формує навички безпечної та відповідальної взаємодії з цифровим середовищем. Використання мультимедійних презентацій, цифрових платформ, інтерактивних онлайн-ресурсів, фото- та відеофіксації результатів досліджень дозволяє учасникам не лише демонструвати свої досягнення, але й аналізувати та осмислювати власний досвід у процесі діяльності. Такий підхід стимулює розвиток самовираження, творчих здібностей та емоційного інтелекту, підвищує рівень залученості дітей до навчального процесу та сприяє формуванню впевненості у власних силах [1; 2].

Медіатворчість у межах інклюзивних гуртків дає змогу учасникам презентувати результати своєї роботи ширшій спільноті, налагоджувати комунікацію з однолітками, педагогами та громадою, що підсилює їхню

суб’єктну позицію в освітньому просторі та стимулює активну соціальну взаємодію. Завдяки інтеграції цифрових інструментів, учасники розвивають здатність до самостійного навчання, критичного оцінювання інформації та конструктивного обміну думками, що є ключовими компетентностями сучасної освітньої парадигми.

Зазначена модель діяльності інклюзивних екологічних гуртків є перспективною для розвитку системи позашкільної освіти в Україні, оскільки вона дозволяє органічно поєднувати екологічну, соціальну та емоційну освіту з використанням цифрових технологій, інноваційних педагогічних підходів та наукового супроводу університетів і дослідницьких центрів. Така інтеграція сприяє формуванню ключових компетентностей, необхідних для успішної соціалізації та самореалізації особистості, створює умови для інклюзивної взаємодії та забезпечує сталий розвиток освітнього середовища, яке підтримує рівні можливості для всіх учасників навчального процесу [2; 4].

Таким чином, інклюзивні екологічні гуртки виступають ефективною моделлю розвитку соціально-емоційної компетентності у позашкільній освіті. Їх ефективність зумовлена:

1. діяльнісним характером навчання;
2. інтеграцією інклюзивного підходу;
3. поєднанням екологічної, соціальної та емоційної складових;
4. використанням STEAM та медіаосвітніх інструментів.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці інструментарію діагностики соціально-емоційної компетентності в умовах позашкільної освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бісовецька Л., Верхова І. Метод проєктів як засіб формування здорового способу життя. Інноватика у вихованні. 2020. Т. 1, № 12. С. 85–92.
2. Іноземцев С. А. Методика формування екологічної компетентності молодших школярів у закладах позашкільної освіти. Наукові Записки. 2025. №160. С. 62–70. https://doi.org/10.31392/nz-udu-160.2025.08 (дата звернення: 10.02.2026).
3. Наші гуртки. ЕкоЦентр Імені Сергія Корнієнка. https://ecocenter-kornienka.shostka-rada.gov.ua/index.php/nashi-hurtky (дата звернення: 10.02.2026).
4. Траєкторії розвитку еколого – краєзнавчої роботи покотилівської станції юних натуралістів. Харків. 2020. 121 с.
5. Shashenkova A. Integracyjny model kompetencji socjoemocjonalnych. Knowledge, Education, Law, Management. 2022 № 2 (46). P. 158-165
6. Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning (CASEL). What is SEL? 2023.
7. OECD. Social and Emotional Skills: Well-being, Connectedness and Success. 2021.

Грановська Олена Сергіївна,
викладач іноземної мови
ВСП «Житомирський торговельно-економічний фаховий коледж ДТЕУ»,
lenahranovskaw@gmail.com

АНГЛІЙСЬКА МОВА ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА: СМИСЛОЖИТТЄВИЙ І ЦІННІСНИЙ ВИМІРИ

Анотація. У статті розглянуто роль англійської мови як системоутворювального чинника розвитку сучасного глобалізованого суспільства. Обґрунтовано тезу про те, що англійська мова сьогодні виконує не лише комунікативну, а й світоглядну, ціннісну та смисложиттєву функції. Автор наголошує, що володіння англійською мовою стає інструментом соціальної мобільності, культурного діалогу та особистісної самореалізації, а її поширення пов'язане з формуванням нових моделей мислення і відповідальності людини в глобальному світі.

Ключові слова: англійська мова, розвиток суспільства, глобалізація, цінності, смисложиттєвий вимір, освіта.

Abstract. The article examines the role of the English language as a system-forming factor in the development of modern society. It substantiates the idea that English today performs not only a communicative but also a worldview, axiological, and meaning-forming function. The author argues that proficiency in English has become a key instrument of social mobility, intercultural dialogue, and personal self-realization. Particular attention is paid to the value-based and existential dimension of the English language, which enables individuals to access global knowledge, participate in international discourse, and construct their life strategies in a globalized world. The article emphasizes the necessity of a balanced approach in which English functions as a means of dialogue and development rather than cultural domination.

Keywords: English language; modern society; social development; globalization; values; meaning-making; education; intercultural communication.

Сучасне суспільство розвивається в умовах глобалізації, цифровізації та посилення міжкультурних взаємодій, що істотно змінює роль мови в соціальному й культурному просторі. Мова дедалі більше виступає не лише засобом комунікації, а й чинником формування світогляду, ціннісних орієнтацій та соціальної активності особистості. Як зазначає Д. Крістал, у глобалізованому світі мова стає ключовим ресурсом доступу до знань і можливостей [2, с 78] .

Особливе місце в цьому контексті посідає англійська мова, яка на межі XX–XXI століть набула статусу глобальної мови міжнародного спілкування. Вона домінує у сферах науки, освіти, економіки та цифрових технологій, забезпечуючи інтеграцію національних суспільств у світовий простір [3,с 23]. Володіння англійською мовою дедалі частіше визначає рівень соціальної мобільності та конкурентоспроможності як окремої особистості, так і суспільства загалом.

У цій статті відстоюється позиція, що англійська мова є не лише інструментом міжкультурної комунікації, а ціннісно та смисложиттєво навантаженим соціокультурним феноменом, який безпосередньо впливає на формування сучасної особистості. Саме через опанування англійської мови індивід залучається до глобального інтелектуального простору, розширює межі власного світогляду та набуває здатності до критичного осмислення реальності [1, с 95].

На смисложиттєвому рівні, англійська мова виступає чинником самореалізації та життєвого вибору. Доступ до англомовного наукового, культурного й філософського дискурсу сприяє формуванню активної громадянської позиції та відповідальності за участь у глобальних процесах. Водночас автор поділяє застереження Р. Філліпсона щодо можливих ризиків мовної нерівності й культурної асиметрії, які супроводжують глобальне поширення англійської мови [4, с 54]. У національному контексті, як підкреслює автор, особливо важливим є збереження балансу між глобальним і національним. Інтеграція у світовий освітній і науковий простір через англійську мову не повинна призводити до знецінення рідної мови та культурної ідентичності, а має сприяти розвитку діалогу культур і сталому розвитку суспільства [5,с 48].Таким чином, актуальність даного дослідження зумовлена необхідністю осмислення англійської мови як чинника розвитку сучасного суспільства, носія цінностей і джерела смислотворення.

Метою статті є аналіз ролі англійської мови в соціальному та освітньому просторі з позицій, сформульованих даними авторами.

Поширення англійської мови є одним із ключових наслідків глобалізаційних процесів. Вона виконує функцію спільного комунікативного простору, що забезпечує взаємодію між представниками різних культур і національних спільнот.

За спостереженнями Д. Греддола, англійська мова стає визначальним чинником участі держав і окремих індивідів у глобальній економіці знань [3,с 121]. У сучасному суспільстві володіння англійською мовою набуває статусу соціального ресурсу. Воно впливає на рівень професійної реалізації, доступ до якісної освіти, участь у міжнародних проєктах та наукових програмах. Таким чином, англійська мова стає інструментом соціальної мобільності, що водночас актуалізує проблему нерівного доступу до мовної освіти.

Смисложиттєвий вимір англійської мови полягає в її здатності розширювати горизонти саморозуміння особистості. Через долучення до англомовного культурного та інтелектуального простору людина отримує доступ до різноманітних світоглядних концепцій, наукових дискурсів і ціннісних систем. Це сприяє формуванню критичного мислення та здатності до рефлексії власного життєвого досвіду.

На ціннісному рівні англійська мова сприяє утвердженню ідей міжкультурного діалогу, толерантності та відкритості. Як підкреслює М. Байрам, саме міжкультурна комунікативна компетентність є ключовим результатом сучасної мовної освіти [1,с 96]. У цьому сенсі англійська мова виступає не лише засобом спілкування, а інструментом формування глобальної громадянської свідомості.

Разом із тим не можна ігнорувати критичні підходи до проблеми глобального поширення англійської мови. Р. Філліпсон звертає увагу на ризики мовної нерівності та культурної асиметрії, які можуть виникати внаслідок домінування однієї мови [4,с 35]. Це вимагає відповідального ставлення до мовної політики та збереження мовного й культурного різноманіття.

Освіта є ключовим простором, у якому реалізується потенціал англійської мови як чинника розвитку суспільства. Сучасна мовна освіта має бути зорієнтована не лише на формування мовних навичок, а й на розвиток ціннісних орієнтацій та соціальної відповідальності особистості. У національному контексті дослідники наголошують на необхідності поєднання інтеграції в глобальний освітній простір із збереженням культурної ідентичності [6,с 68]. Англійська мова має функціонувати як інструмент діалогу, а не як чинник витіснення національної мовної традиції. Основними завданнями розвитку у цій сфері є: забезпечення рівного доступу до якісної англомовної освіти, інтеграція ціннісно орієнтованого підходу у викладання англійської мови, розвиток міжкультурної комунікативної компетентності,підготовка педагогів, здатних поєднувати мовну, культурну та етичну складові навчання.

Важливим аспектом осмислення ролі англійської мови як чинника розвитку сучасного суспільства є її функціонування в умовах цифровізації та формування так званого суспільства знань. Більшість цифрових платформ, наукових баз даних, освітніх онлайн-курсів і професійних мереж використовують англійську мову як основну. За спостереженнями Д. Крістала, понад половина контенту в глобальному інформаційному просторі створюється або дублюється англійською мовою, що істотно впливає на доступність знань і можливостей [2,с 38].

Англійська мова в цьому контексті виконує функцію «мови інновацій», оскільки саме через неї відбувається первинна фіксація наукових відкриттів, технологічних розробок і міждисциплінарних досліджень. Д. Греддол підкреслює, що участь у глобальній економіці знань без володіння англійською мовою стає дедалі більш обмеженою, особливо для молоді та наукової спільноти [3,с 115].

Водночас англійська мова впливає не лише на інформаційні потоки, а й на когнітивні процеси. Опанування іншомовного академічного дискурсу сприяє розвитку аналітичного та абстрактного мислення, уміння працювати з різними джерелами інформації та критично їх оцінювати. Як зазначає М. Байрам, саме через роботу з автентичними англомовними матеріалами формується здатність

до міжкультурної рефлексії та усвідомлення відносності власних ціннісних установок [1,с 18]. Разом із тим цифрове домінування англійської мови актуалізує проблему так званої «мовної цифрової нерівності». Р. Філліпсон наголошує, що нерівний доступ до англомовної освіти може посилювати соціальне розшарування та маргіналізацію окремих груп населення [4,с 56]. У цьому зв'язку особливої ваги набуває роль державної та освітньої політики, спрямованої на забезпечення рівних можливостей опанування англійської мови без втрати національної мовної ідентичності.

У вітчизняному науковому дискурсі також підкреслюється, що англійська мова має розглядатися як інструмент розвитку, а не як самоціль. В. Б. Євтух зазначає, що ефективна мовна політика в умовах глобалізації повинна поєднувати відкритість до світового простору з підтримкою національної культури та мови [5,с 74] . Аналогічну позицію обстоює В. Г. Пасинок, який наголошує на необхідності гуманітарного наповнення мовної освіти та орієнтації її на розвиток особистості, а не лише на формування практичних навичок [6,с 63].

Англійська мова в умовах сучасного світу виступає багатовимірним феноменом, що поєднує комунікативну, соціальну, культурну та ціннісну функції. Вона є важливим чинником розвитку сучасного суспільства, оскільки забезпечує доступ до глобального інформаційного простору, сприяє соціальній мобільності та формуванню міжкультурного діалогу.

У смисложиттєвому вимірі англійська мова впливає на процеси самореалізації особистості, розширює її світоглядні горизонти та формує відповідальне ставлення до участі в глобальних процесах. Водночас її домінування потребує критичного осмислення з позицій збереження мовного та культурного різноманіття.

Отже, англійська мова має розглядатися не лише як інструмент практичної комунікації, а як ціннісний ресурс і стратегічний чинник розвитку сучасного суспільства, використання якого повинно ґрунтуватися на принципах гуманізму, діалогу культур і відповідальності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Byram, M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. Clevedon: Multilingual Matters, 2018.
2. Crystal, D. English as a Global Language. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
3. Graddol, D. The Future of English? London: British Council, 2017.
4. Phillipson, R. Linguistic Imperialism. Oxford: Oxford University Press, 2017.
5. Євтух, В. Б. Мова і глобалізація: соціокультурний вимір. – Київ: Наукова думка, 2016.
6. Пасинок, В. Г. Англійська мова в системі сучасної освіти. – Харків: ХНУ, 2018.

Гриньків А. П.,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи УДУ імені Михайла Драгоманова,
grinkiv@ukr.net

СОЦІАЛЬНЕ ІНСПЕКТУВАННЯ В ЦИФРОВІЙ ДЕРЖАВІ: НОВІ КОНТУРИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Розглядаються закономірності впливу цифрових технологій на трансформацію функцій соціального забезпечення. Встановлено, що наглядово-контролююча, оцінювально-верифікаційна, превентивно-розслідувальна та консультативна функції, які раніше реалізовувались через безпосередню діяльність соціального інспектора як «вуличного бюрократа», в умовах цифрової держави трансформуються. Замість очної перевірки умов життя застосовується алгоритмічні інструменти, міжреєстрові взаємодії, ризик-орієнтовані верифікації. Показано, що професійне судження не зникає, а зміщується на вищі рівні аналітичного контролю. Акцентується на необхідності дотримання балансу між технологічною ефективністю, правовою визначеністю та гарантіями соціальних прав людини в умовах цифрової трансформації системи соціального захисту.

Ключові слова: соціальне інспектування, публічне управління, соціальний захист, верифікація, реєстри, шахрайство.

This paper examines the patterns of how digital technologies influence the transformation of social security functions. It has been established that the supervisory and control, assessment and verification, preventive and investigative, and advisory functions which were previously carried out through the direct activities of social inspectors acting as «street-level bureaucrats» are undergoing transformation in the context of the digital state. Instead of on-site inspections of living conditions, algorithmic tools, cross-register interactions, and risk-oriented verifications are being used. It is shown that professional judgment does not disappear but shifts to higher levels of analytical control. The article emphasizes the need to maintain a balance between technological efficiency, legal certainty, and guarantees of social human rights in the context of the digital transformation of the social protection system.

Keywords: social inspection, public administration, social protection, verification, registries, fraud.

Сьогодні цифрова трансформація у сфері соціальної політики являє собою системну реконфігурацію управлінських механізмів прийняття рішень на всіх рівнях. Відбувається поступовий перехід від моделі, яка гуртувалась на безпосередньому контакті, польовій роботі, до нової моделі. Провідну роль тепер відіграє захищений обмін даними, алгоритмічне профілювання ризиків, цифрова верифікація та моніторингові механізми. Раніше соціальне інспектування пов’язувалось із безпосереднім наглядом, перевіркою фактів, оцінюванням

життєвих обставин. В сучасних же умовах його функції дедалі виразніше вливаються в інноваційні технологічні рішення на рівні взаємодії реєстрів. Викладене вище актуалізує дослідження впливу, можливих наслідків цифровізації сфери соціального захисту.

В академічному та правовому дискурсах, змістовно поняття соціального інспектування може видаватись близьким за значенням до категорій державного примусу або нагляду стосовно цільового використання публічних фінансів. Соціальне інспектування є одним із видів державного моніторингу, спрямоване на перевірку дотримання законодавства в сфері соціального захисту, оцінку реального матеріального становища громадян та виявлення випадків шахрайства. Соціальний інспектор є посадовою особою державного органу чи місцевого самоврядування. Вони мають право перевіряти доходи й майно заявника, проводити виїзні обстеження умов життя, контролювати роботодавців й ініціювати повернення незаконно отриманих виплат.

Соціальне інспектування, у звичному для нас розумінні, можемо змоделювати через сукупність основних функцій, кожна із яких відображає окремі механізми реалізації державного контролю у соціальній сфері.

Розглянемо кілька основних взаємопов’язаних функцій соціального інспектування, шляхом реалізації діють соціальні інспектори. Передусім виокремимо наглядово-контролюючу функцію, значення якої полягає в перевірці достовірності, повноти відомостей, які подаються для призначення соціальної допомоги (житлових субсидій, пенсій, допомоги малозабезпеченим сім’ям, тощо). Дана функція забезпечує контроль за правильного, адресного нарахування, виплати різних видів соціальної допомоги.

Не менш важливою є оцінювально-верифікаційна функція. Її зміст полягає у тому, що соціальний інспектор міг безпосередньо відвідувати домогосподарства і складати акти обстеження матеріально-побутових умов сім’ї. Повноваження «перевірки» дають можливість співвідносити відомості, подані в документах, із реальними умовами життя. Саме це й уможливлює більш точно оцінити фактичний рівень добробуту отримувачів соціальної допомоги.

Для збереження фінансової стійкості системи соціального забезпечення є важливою превентивно-розслідувальна функція. Діяльність в цьому напрямі запобігає соціальному шахрайству та ініціює проведення перевірок у разі підозри щодо неправомірного використання бюджетних коштів. При підтвердженні порушення, соціальний інспектор може ініційовувати процедури повернення надміру виплачених сум.

Діяльність соціального інспектора не зводиться лише до контролю або розслідування. Вона має й консультативний аспект, у межах якого надаються роз’яснення, рекомендації з питань соціального захисту населення та надання

соціальної допомоги зокрема. У такому значенні соціальне інспектування було спрямоване не тільки на реагування на порушення, а й на їх попередження. Через це воно сприяло утвердженню належної правової культури та більш відповідального ставлення до виконання соціальних норм.

Тобто названі функції формували цілісну модель соціального інспектування. У її межах контроль, оцінювання, превенція і консультування поєднувалися в єдиному механізмі реалізації державної соціальної політики.

З наведеного бачимо, що у системі соціального захисту соціальний інспектор виступав ключовим елементом, так званим «вуличним бюрократом» (street-level bureaucrat). Узагальнюючи можна відзначити, що його роль полягала у наданні допомоги тим, хто її дійсно потребує та захистом державних фінансів від нецільового використання. Інспектор був сполучною ланкою між державним механізмом та конкретною життєвою ситуацією громадянина. Це забезпечувало індивідуалізований підхід, враховуючи процедури очного обстеження.

Звертаючись до рівня міжнародного права, можна ствердно сказати, що діяльність інституту соціального інспектування жорстко регламентовано. Міжнародна організація праці (МОП) розглядає соціальне інспектування як невід'ємну складову забезпечення фундаментального права людини на соціальний захист, що бере свій початок ще з Преамбули до Конституції МОП 1919 року та Філадельфійської декларації 1944 року [3].

Базовими документами є Конвенція МОП № 81 про інспекцію праці (1947 р.) та Конвенція № 129. Згідно з цими стандартами, інспекція має «подвійну природу» – вона виступає одночасно як наглядовий орган і як джерело консультування. МОП наголошує, що компетенція інспекторатів охоплює не лише умови праці, але й систему соціального забезпечення, включаючи контроль за збором внесків, запобігання ухиленню від їх сплати, боротьбу з корупцією та соціальним шахрайством, а також розслідування нещасних випадків на виробництві [3].

Рада Європи, зі свого боку, здійснює нормативний вплив через Європейську соціальну хартію (переглянуту). Стаття 3 Хартії гарантує право на безпечні та здорові умови праці, що безпосередньо корелює з необхідністю функціонування дієвих систем інспектування. Європейський комітет з соціальних прав (ECSR), який здійснює моніторинг дотримання Хартії, у своїх висновках неодноразово підкреслює, що нові форми зайнятості та технологічні зміни вимагають від держав-учасниць посилення інституційної спроможності інспекцій праці та соціального захисту, особливо в контексті управління психосоціальними ризиками та стресом на робочому місці [5].

Перехід до цифрового суспільства радикально трансформує самі основи соціального контролю. Базові функції інспектування зазнають реінжинірингу під

впливом новітніх технологій [2]. Основою цифрової трансформації є створення інтероперабельних (властивість систем до взаємодії, взаємообміну даними) інформаційних систем та єдиних соціальних реєстрів. Міжнародні стандарти розроблені в рамках Digital Convergence Initiative під егідою USP 2030, дозволяють знизити транзакційні витрати та прискорити побудову інтерфейсів між існуючими базами даних [2].

Якщо раніше інспектор витрачав значний час на ручний збір довідок з різних відомств, то сьогодні завдяки реєстрам та програмному забезпеченню, швидко формується «цифровий профіль» заявника. Це охоплює дані про доходи, майновий стан, перетин кордону, володіння нерухомістю та транспортними засобами. Але коли ми штучно формуємо «презумпцію достовірності» електронних реєстрів і це починає нівелювати необхідність ручної перевірки, можуть виникати окремі ризики.

Можемо відмітити, що цифровізація переводить фокус із реактивного контролю на ризик-менеджмент. Використання технологій штучного інтелекту (ШІ) та алгоритмів машинного навчання дозволяє аналізувати великі масиви даних (Big Data) для виявлення аномалій, патернів, характерних для шахрайської поведінки [4]. Алгоритмічний скоринг автоматично присвоює рівень ризику кожній заяві на отримання соціальної допомоги. Це означає, що функція «підозри», яка раніше базувалася на інтуїції або професійному досвіді інспектора, тепер делегована математичним моделям.

Відбувається кардинальне зміщення парадигми: дистанційний алгоритмічний контроль стає правилом, а очна фізична перевірка – винятком. Очні перевірки зберігаються як інструмент «останньої інстанції» (last resort) виключно для тих справ, які алгоритм позначив як високоризикові, або для складних ситуацій (кейс-менеджменту), де цифрові дані є неповними, суперечливими або не здатні відобразити специфіку життєвих обставин [1].

В традиційній моделі центральне місце було за соціальним інспектором, який безпосередньо взаємодіяв з отримувачем допомоги. В умовах цифрової держави дедалі більшого значення починають відігравати інтегровані реєстри, захищений обмін даними, алгоритмічний скоринг (кількісне оцінювання об’єкта за визначеними критеріями) і ризик-орієнтована верифікація.

Система соціального інспектування перебуває в процесі глибоких структурних трансформацій. Очний індивідуальний контроль витісняється аналітичним управлінням ризиками на основі цифрових технологій. Разом з тим професійне судження не усувається від прийняття рішень, а концентрується на вищих рівнях верифікації висновків, набуваючи характеру критично-аналітичного, а не на первинному рівні перевірки.

З огляду на це, одним із центральних завдань сучасного публічного управління є забезпечення стійкого балансу між ефективністю цифрових механізмів, правовою визначеністю адміністративних процедур, соціальною справедливістю в розподілі публічних благ та належним захистом соціальних прав людини. Досягнення цього балансу є не лише управлінською необхідністю, а й нормативною вимогою до держави в умовах цифрової трансформації системи соціального захисту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Єдина інформаційна система соціальної сфери (ЄІССС).ТОВ «НВП «Медирент». – URL: https://medirent.ua/projects/yedyna-informatsiina-systema-sotsialnoi-sfery-yeisss-ukrainy
2. Digital transformation of social protection information systems, URL: https://globalallianceagainsthungerandpoverty.org/policy-instruments/digital-transformation-of-social-protection-information-systems/
3. Guide on Labour Inspection and Social Security. International Labour Organization. – Geneva : ILO, 2020. – URL: https://www.ilo.org/media/396081/download
4. How AI-driven Welfare Systems Are Deepening Inequality and Poverty across Europe. European AI & Society Fund. – 2025. – 16 July. – URL: https://europeanaifund.org/newspublications/how-ai-driven-welfare-systems-are-deepening-inequality-and-poverty-across-europe/
5. The Right to Safe and Healthy Working Conditions. European Social Charter. Social Rights / Council of Europe. – URL: https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/article-3

Гринько Ірина Миколаївна,
в. о. директора Шандриголівського ліцею Лиманської міської ради Донецької області,
irinagrinko68@gmail.com

ОСВІТНІ ЕКОСИСТЕМИ МАЙБУТНЬОГО: СИНЕРГІЯ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ЛЮДЯНОСТІ В РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Анотація У статті досліджено динаміку національних та міжнародних трендів розвитку особистості в умовах глобальної цифрової трансформації та воєнних викликів. Проаналізовано ключові вектори сучасної освіти: впровадження штучного інтелекту як когнітивного партнера, концепції нейроосвіти та персоналізації навчання. Особливу увагу приділено практичному досвіду України, зокрема стратегії «Освіта 4.0», екосистемі «Мрія», впровадженню соціально-емоційного навчання (SEL) через програму «Ти як?» та цифровізації курсу «Захист України». Визначено методичні підходи щодо формування резильєнтності особистості та реалізації концепції навчання впродовж життя (Lifelong Learning) як основи успішної адаптації людини до вимог майбутнього до 2030 року.

Ключові слова: розвиток особистості, штучний інтелект в освіті, Освіта 4.0, цифровізація, персоналізація навчання, соціально-емоційне навчання, резильєнтність, навчання впродовж життя, м'які навички (soft skills).

Abstract The article explores the dynamics of national and international trends in personality development amidst global digital transformation and wartime challenges. Key vectors of modern education are analyzed: the integration of artificial intelligence as a cognitive partner, concepts of neuroeducation, and personalization of learning. Special attention is paid to the practical experience of Ukraine, including the "Education 4.0" strategy, the "Mriya" ecosystem, the implementation of social-emotional learning (SEL) through the "How are you?" program, and the digitalization of the "Defense of Ukraine" course. Methodological approaches to forming personality resilience and implementing the concept of lifelong learning as the basis for successful human adaptation to the requirements of the future until 2030 are identified.

Keywords: personality development, artificial intelligence in education, Education 4.0, digitalization, personalized learning, social-emotional learning, resilience, lifelong learning, soft skills.

Вступ. Сучасний світ характеризується динамічними соціальними, економічними та технологічними змінами, які істотно впливають на розвиток суспільства та освіти. Глобалізація, розвиток інформаційних технологій, трансформація ринку праці та поява нових професій формують нові вимоги до підготовки людини. У цих умовах освіта перестає бути лише системою передачі знань і перетворюється на ключовий механізм розвитку особистості.

Сучасна освітня політика багатьох держав орієнтується на формування компетентної, творчої та соціально відповідальної особистості. Міжнародні організації, зокрема OECD, UNESCO та Європейська комісія, наголошують на необхідності розвитку компетентностей XXI століття, які включають критичне мислення, креативність, здатність до співпраці, цифрову грамотність та соціальну відповідальність.

У межах міжнародного проєкту «Future of Education and Skills 2030» визначено, що сучасна освіта має формувати не лише знання, а й систему навичок, цінностей і ставлень, які дозволяють людині адаптуватися до змін і активно впливати на розвиток суспільства. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває дослідження сучасних національних і міжнародних тенденцій розвитку особистості.

2. Глобальні тренди розвитку особистості

2.1 Формування компетентностей XXI століття

Одним із ключових напрямів розвитку сучасної освіти є формування компетентностей XXI століття. До них відносять: критичне мислення, креативність. Комунікацію, співпрацю, цифрову грамотність, здатність до розв'язання проблем. Міжнародні дослідження показують, що сучасна освіта

повинна формувати не лише академічні знання, а й уміння ефективно взаємодіяти у складному соціальному середовищі [3].

2.2 Цифровізація освіти

Однією з найважливіших тенденцій сучасної освіти є цифровізація навчального процесу. Використання цифрових технологій, онлайн-платформ, штучного інтелекту та віртуальної реальності відкриває нові можливості для розвитку особистості.

Сучасна концепція Education 5.0 передбачає використання новітніх технологій для створення інноваційного освітнього середовища, яке сприяє персоналізації навчання та розвитку творчого потенціалу учнів . Основні аспекти цифровізації освіти це:

1. Зміна ролі Штучного Інтелекту (ШІ). Раніше ШІ сприймався як інструмент для пошуку інформації. Сьогодні це когнітивний партнер. Персоналізовані траєкторії: Алгоритми аналізують швидкість засвоєння матеріалу кожним учнем і миттєво адаптують складність завдань. Інтелектуальні тьютори: ШІ-асистенти допомагають учням проходити через складні теми, ставлячи навідні запитання (метод Сократа), а не просто даючи готові відповіді.

2. Імерсивне навчання (VR, AR та Метавсесвіти). Цифровізація дозволяє перенести навчання з площини екрана у тривимірний простір. Віртуальні лабораторії: Учні можуть проводити небезпечні хімічні досліди або вивчати будову атомного реактора у VR-шоломах без жодного ризику. Історична реконструкція: Можливість «відвідати» стародавній Рим або побувати на науковій конференції минулого століття.

3. Гнучкість та мікронавчання (Microlearning). Тренд полягає у відході від жорстких графіків. Доступ 24/7: Знання доступні в будь-який час через мобільні платформи. Контент «малими порціями»: Інформація подається короткими модулями (відео, інфографіка, подкасти), що краще відповідає особливостям сприйняття сучасної людини (кліпове мислення як адаптивна навичка).

4. Дані як основа управління (Data-Driven Approach). Для вчителів та адміністраторів цифровізація – це можливість бачити реальну картину навчання через цифрові сліди. Прогностична аналітика: Система може попередити вчителя, що учень ризикує втратити мотивацію або не засвоїти тему ще до того, як він провалить тест. Об’єктивне оцінювання: Використання блокчейн-технологій для фіксації досягнень учня, що унеможливлює фальсифікацію дипломів чи оцінок.

5. Трансформація ролі педагога. Цифровізація звільняє вчителя від рутини (перевірка тестів, заповнення журналів).Вчитель-фасилітатор: Педагог стає ментором, який навчає критично мислити, відрізняти фейки від фактів та розвивати емоційний інтелект – те, що цифра замінити не може.

6. Глобальна інклюзія та доступність. Цифрові інструменти роблять освіту доступною для всіх, незалежно від фізичних можливостей чи місця перебування. Адаптивні технології: Екрани для людей з порушенням зору, автоматичне субтитрування для людей з порушенням слуху, онлайн-платформи для навчання в зонах конфліктів чи віддалених регіонах. [4]

2.3 Персоналізація навчання

Персоналізація освіти передбачає адаптацію навчального процесу до індивідуальних потреб і можливостей учнів. Завдяки сучасним технологіям створюються адаптивні освітні системи, які враховують темп навчання, стиль сприйняття інформації та інтереси учнів .

Персоналізація навчання – це один із найпотужніших трендів сучасної освіти, який до 2026–2030 років остаточно закріпився як альтернатива традиційній «конвеєрній» системі. Якщо раніше школа пропонувала «один розмір для всіх», то персоналізація ставить у центр індивідуальний профіль учня.

Ось ключові складові, у яких полягає цей тренд:

1. Індивідуальна освітня траєкторія (Learning Path). Учень перестає бути пасивним об’єктом навчання. Персоналізація дозволяє обирати:

– Темп: хтось засвоює тему за один урок, іншому потрібно три – система підлаштовується, не створюючи стресу через відставання чи нудьгу.
– Зміст: можливість поглиблено вивчати предмети, що відповідають талантам та майбутній кар’єрі (наприклад, акцент на фізиці через захоплення робототехнікою).
– Формат: вибір між відеолекціями, текстовими матеріалами, практичними проєктами чи ігровими формами залежно від типу сприйняття.

2. Адаптивні навчальні системи (Adaptive Learning). Це технічне ядро персоналізації. Спеціальні платформи (за підтримки ШІ) аналізують кожну дію учня:якщо учень помиляється в тесті, система не просто ставить «2», а аналізує, яку саме підтему він не зрозумів, і пропонує додатковий роз’яснювальний контент саме з цього питання. Система «відчуває» когнітивне навантаження: якщо учень втомлений або втрачає концентрацію, вона пропонує змінити вид діяльності.

3. Суб’єктність учня (Learner Agency). Персоналізація полягає в наданні учневі права голосу. Учень бере участь у формуванні своїх цілей: замість запитання «Що я мушу вивчити?», з’являється «Чого я хочу досягти і як мені в цьому допоможе цей предмет?». Це розвиває навички самоменеджменту та відповідальності, які є критичними для професійного життя до 2030 року.

4. Роль вчителя як ментора та архітектора. У персоналізованому навчанні вчитель більше не є єдиним джерелом інформації. Його роль трансформується:

– менторство: допомога в навігації по освітньому маршруту;

– психологічна підтримка: вчитель фокусується на мотивації та емоційному стані учня, поки технічні аспекти бере на себе цифрова платформа.

5. Оцінювання заради прогресу (Formative Assessment). Замість підсумкових іспитів, які лише констатують факт знання або незнання, персоналізація використовує безперервний зворотний зв'язок: оцінка ставиться не порівняно з іншими учнями, а порівняно з власним попереднім результатом учня. Це створює ситуацію успіху для кожного, незалежно від початкового рівня знань.

6. Гнучкий простір та час. Персоналізація руйнує стіни класної кімнати. Змішане навчання (Blended Learning): частина матеріалу опрацьовується онлайн у власному ритмі, а в класі відбувається лише жива дискусія, проєктна робота та соціальна взаємодія. Створення «зон інтересів» у школах замість традиційних рядів парт. Чому це важливо? У сучасному світі знання застарівають дуже швидко. Персоналізація вчить людину головному – розумінню того, як вона вчиться. Це закладає фундамент для Lifelong Learning (навчання впродовж життя), що є обов'язковим трендом для успішної особистості майбутнього.

Існує дуже багато різноманітних платформ для персоналізованого навчання Це інструменти, які працюють як персональні репетитори 24/7.

Однією з найкращих на мою думку є NotebookLM (від Google) – це один із найяскравіших прикладів платформ для персоналізованого навчання нового покоління, що базується на концепції «ШІ-напарника» (AI Collaborator) [6]. Педагог створює блокноти на власних матеріалах. В ці блокноти можуть входити: ментальні карти, інфографіка, подкаст – діалог між двома ведучими, презентації, відео, тести, текстові звіти. Педагог створивши блокнот може надати доступ учням до нього і вони можуть опрацьовувати матеріали NotebookLM реалізує тренд персоналізації через «розумну» взаємодію

2.4 Соціально-емоційне навчання

Соціально-емоційне навчання (Social and Emotional Learning – SEL) станом на 2026 рік є одним із найважливіших гуманітарних трендів в освіті. Воно виступає фундаментом для формування особистості, здатної не лише засвоювати знання, а й ефективно функціонувати в соціумі. Соціально-емоційне навчання – це процес, через який діти та дорослі набувають знань і навичок, необхідних для розуміння своїх емоцій, досягнення позитивних цілей, виявлення емпатії до інших, встановлення дружніх стосунків та прийняття відповідальних рішень [7].

За концепцією CASEL, SEL включає п'ять ключових компетенцій: самоусвідомлення, самоуправління, соціальна обізнаність(емпатія), навички взаємин, відповідальне прийняття рішень SEL – це методологія (процес), а Soft Skills – це результат (навички).SEL як «кузня» навичок: Якщо ми впроваджуємо в школі програму соціально-емоційного навчання, ми створюємо умови, за яких у дитини розвиваються «м'які навички». Пряма залежність: Неможливо мати

високий рівень такої soft skill, як «командна робота», якщо в людини не розвинена компетенція SEL «навички взаємин». Ви не зможете бути «адаптивним» (soft skill), якщо не володієте «самоуправлінням» (SEL).

2.5 Навчання впродовж життя

Навчання впродовж життя (Lifelong Learning) – це концепція, яка до 2026–2030 років перетворилася з побажання на стратегічну необхідність. [8] У світі, де знання застарівають кожні 2–3 роки, а Штучний Інтелект автоматизує цілі професії, здатність постійно перенавчатися стає головною ознакою успішної особистості. Ось у чому полягає цей тренд сьогодні – відхід від моделі «Освіта на все життя».

Традиційна модель (школа – університет – робота до пенсії) більше не працює. Безперервність: Освіта тепер сприймається як постійний процес, який не завершується з отриманням диплома. Багатовекторність: Людина протягом життя може змінити 5–7 кар'єрних напрямків. Це вимагає постійного опанування нових навичок (Upskilling) або повної зміни кваліфікації (Reskilling).

Поєднання формальної, неформальної та інформальної освіти. Тренд полягає у визнанні того, що ми вчимося скрізь:

– Формальна: Університети та курси підвищення кваліфікації.
– Неформальна: Тренінги, вебінари, професійні спільноти.
– Інформальна: Самоосвіта через YouTube, подкасти, читання професійної літератури та навіть досвід спілкування з колегами.

Мікронавчання (Micro-learning) та «Навчання в потоці роботи». До 2030 року люди не мають часу на багаторічні курси. Тренд зміщується до нано-дипломи – короткі сертифіковані програми, що дають конкретну навичку за кілька тижнів.

Just-in-time learning – навчання саме тоді, коли виникла потреба вирішити конкретне робоче завдання.

Розвиток "Навички вчитися" (Learnability). Головним предметом вивчення стає сама методологія навчання. Метапізнання – розуміння того, як працює ваша пам'ять, як ви сприймаєте інформацію і як боротися з когнітивними упередженнями. Адаптивність – здатність швидко відмовлятися від застарілих знань (Unlearning) і приймати нові концепції.

Роль технологій та ШІ. Lifelong Learning неможливий без цифрових помічників. Персональні освітні куратори: ШІ-асистенти підбирають для вас контент (статті, курси, відео) на основі ваших кар'єрних цілей та прогалин у знаннях. Електронні портфоліо: Замість паперового резюме – динамічний цифровий профіль, що підтверджує ваші реальні навички через блокчейн-сертифікати.

Срібна економіка та навчання 50+. Тренд Lifelong Learning охоплює всі вікові групи. Освіта для людей похилого віку стає масовою, допомагаючи їм залишатися соціально активними та працювати в цифрову епоху.

Lifelong Learning є сполучною ланкою між усіма іншими трендами:

– неможливий без цифровізації (доступ до знань).
– вимагає високого рівня SEL (щоб не вигоріти під час постійного навчання).
– базується на персоналізації (кожен сам будує свою траєкторію).

Навчання впродовж життя – це не просто накопичення сертифікатів, це спосіб мислення, де кожна нова задача розглядається як можливість для розвитку, а не як перешкода. Це перетворення власного життя на постійне дослідження.

3. Конкретні приклади реалізації освітніх трендів в Україні (2026 рік)

Україна сьогодні є світовим лідером у сфері EdTech-резильєнтності (стійкості освіти через технології).

1. Цифровізація: Екосистема «Мрія» та державні цифрові сервіси

Україна стала першою державою, що впровадила всеохопну освітню систему на національному рівні.

Приклад: Застосунок «Мрія» [9]. Це не просто журнал, а персоналізований кабінет учня, де ШІ аналізує успішність і пропонує контент (відео, курси) відповідно до інтересів дитини. Для вчителів це автоматизація 80% звітності, що звільняє час для творчої роботи.

Цифрові освітні центри (DLC): У громадах, де доступ до шкіл обмежений, створено центри з девайсами та супутниковим зв'язком, що забезпечують безперервність навчання навіть у складних умовах.

2. Персоналізація: Проєктна робота в НУШ та індивідуальні траєкторії

Реформа «Нова українська школа» на етапі профільної освіти (10–12 класи) дозволяє учням самостійно формувати свій навчальний план.

Приклад: Впровадження індивідуальних освітніх траєкторій у ліцеях. Учень може обирати поглиблений рівень математики та поєднувати його з курсом «Основи ШІ» або «Графічний дизайн», отримуючи сертифікати, які зараховуються як частина шкільної програми.

Адаптивні платформи: Використання українських систем (на кшталт оновленої «Всеосвіти» чи «LearningApps» з інтеграцією ШІ), які підлаштовують складність домашніх завдань під рівень знань конкретного учня.

3. Соціально-емоційне навчання (SEL): Програма «Ти як?» та резильєнтність [10].

Через воєнні виклики Україна інтегрувала SEL як обов'язковий компонент, а не додатковий курс.

Приклад: Загальнонаціональна програма ментального здоров'я «Ти як?» (ініціатива Олени Зеленської). У школах впроваджено щоденні «хвилинки психологічного розвантаження» та техніку «терапевтичного письма».

Курс «Соціально-емоційне та етичне навчання» (SEE Learning): Вчителі використовують методику формування «резильєнтності» (стійкості), навчаючи дітей технікам заземлення та управління стресом у кризових ситуаціях.

4. Навчання впродовж життя: Програми реінтеграції та ветеранська освіта. В Україні цей тренд має чітке практичне спрямування – швидка адаптація до потреб ринку праці. Приклад: Програма «Точка дотику». Це спеціалізовані курси перекваліфікації для ветеранів та осіб, які отримали травми внаслідок війни. Наприклад, навчання управлінню дронами для агросектору або програмування з використанням голосових інтерфейсів.

Ваучери на навчання. Державна програма від центрів зайнятості, яка дозволяє дорослим безкоштовно отримати нову професію (наприклад, «Психологія» або «ІТ-технології») у будь-якому віці, що стимулює культуру Lifelong Learning.

5. Нові освітні стандарти: «Захист України» як інноваційний курс Україна трансформувала традиційний предмет у сучасний технологічний курс.

Приклад: Оновлений курс «Захист України», де учні вивчають не лише теорію, а й тактичну медицину (за стандартами NATO) та основи керування БпЛА на симуляторах. Це приклад того, як освіта реагує на реальні запити національної безпеки.

Висновок. Підсумовуючи, можна стверджувати, що майбутнє освіти лежить у площині гармонійного поєднання високих технологій із глибоким гуманістичним підходом. Саме така синергія дозволяє перетворити сучасні кризи на можливості для розвитку сильної, стійкої та конкурентоспроможної особистості. Освіта України 2026 року – це синергія високих технологій та національної стійкості. Це система, яка готує не до іспитів минулого, а до викликів майбутнього, перетворюючи кризу на трамплін для глобального лідерства

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. ОЕСР (2023). Майбутнє освіти та навичок: Освіта 2030. Видавництво ОЕСР. [Електронний ресурс].
2. ЮНЕСКО (2021). Переосмислення нашого спільного майбутнього: Новий суспільний договір для освіти. Доповідь Міжнародної комісії з перспектив освіти.
3. Всесвітній економічний форум (2023). Звіт про майбутнє робочих місць 2023. [Електронний ресурс].
4. Адель, А. (2022). Майбутнє Індустрії 5.0 у суспільстві: Людиноцентричні рішення, стабільність та резильєнтність. Sustainability, 14(12).
5. Пейн, Дж. Ф. та ін. (2017). Інформування про прогрес: Аналіз впровадження та ефектів персоналізованого навчання. Корпорація RAND.
6. Google Labs (2024). NotebookLM: Ваш помічник для досліджень та написання текстів на базі ШІ. [Офіційна документація].
7. CASEL (2025). Що таке модель CASEL? Організація соціально-емоційного та етичного навчання. [Електронний ресурс].
8. Європейська комісія (2022). LifeComp: Європейська рамка ключових компетенцій: особистісних, соціальних та навчання вчитися.

9. Міністерство цифрової трансформації України (2024). Освітня екосистема «Мрія»: стратегія впровадження. Офіційний портал.
10. Координаційний центр з психічного здоров'я при КМУ (2023). Всеукраїнська програма ментального здоров'я «Ти як?». Методичні рекомендації для освітян.

Грицай Ж. М.,
учитель історії,
Ліцей № 1 Охтирської міської ради Сумської області,
zhanna.gricay@gmail.com

ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Анотація. У статті розглянуто наскільки важливим є формування критичного мислення в учнів під час вивчення історії. Подається досвід роботи вчителя щодо формування критичного мислення в учнів під час уроків історії.

Ключові слова: критичне мислення, Державний стандарт, Концепція НУШ.

Abstract. The article considers the importance of developing critical thinking in students during the study of history. The teacher's experience in developing critical thinking in students during history lessons is presented.

Keywords: critical thinking, State Standard, Concept of the New Ukrainian School.

Постановка проблеми. Одним зі шляхів оновлення освіти, узгодження її з сучасними потребами є перенесення акцентів з процесу навчання на його результати й орієнтація змісту навчання на компетентнісний підхід та створення ефективних механізмів його запровадження [7].

У сьогоднішньому суспільстві, що швидко розвивається, інформації достатньо, але розпізнавання її достовірності стає все більш складним завданням. Саме тому мистецтво піддавати критиці ще ніколи не було таким важливим. Розвиток сильних здібностей критичного мислення – це не просто прагнення академічно обдарованих людей, а й фундаментальна необхідність для кожного [4].

Тому формування критичного мислення в учнів є дуже важливим завданням, котре стоїть перед учителем історії, адже історія – предмет, у процесі вивчення якого події розглядаються і в просторі, і в часі. До того ж завдання, котрі включені до завдань ЗНО також передбачають аналіз історичних подій, а це зробити без критичного мислення важко.

Мета статті – проаналізувати різноманітні форми, методи й прийоми, котрі допомагають учителю в процесі формування й розвитку критичного мислення в учнів.

Аналіз останніх публікацій. Протягом останніх десятиліть словосполучення «критичне мислення» набуло неабиякої популярності. Якщо поглянути на

аналітику Google Books Ngram Viewer, то можна помітити постійне і значне зростання використання цього терміну, яке почалось близько 1980 року і триває до наших днів [5].

Актуальність розвитку критичного мислення особистості зумовлена інтенсивними соціальними змінами. За яких виникає необхідність у її пристосуванні до нових політичних, економічних та інших умов, у вирішенні нею проблем, значна частина яких непередбачувана. Здатність людини критично мислити забезпечує систематичне вдосконалення процесу і результатів розумової діяльності на основі критичного аналізу, розуміння та оцінки [2].

На розвиток критичного мислення в учнів звернули уваги також і педагоги.

У Концепції Нової Української Школи зазначається, що розвиток критичного мислення є одним із наскрізних завдань навчально-виховного процесу [3].

Ця ж ідея відображається і в Державному стандарті.

А. Підгорна у статті «Критичне мислення: розвиток у школі та цінність у дорослому житті» зазначає, що розвиток критичного мисленняє ключовим завданням освіти, оскільки навики критичного мислення мають важливу цінність у дорослому житті. Це стає ще більш актуальним у сучасному світі, де знання та інформація зростають експоненційно»[6].

Виклад основного змісту. Відома аксіома: розвивається тільки те, що тренується. Розмови про необхідність качати прес ще нікому не допомогли зробити свою фігуру краще. Натомість щоденні 10-хвилинні вправи через певний час дозволять додати приводів для радості. Так саме і з критичним мисленням: воно розвивається через конкретні вправи за умов постійної практики [1].

То які мисленнєві м’язи маємо постійно прокачувати, щоб у дитини розвивалося критичне мислення? [1].

Дослідники і практики по-різному визначають наповнення терміну «критичне мислення». Наприклад, авторка підручника «Critical Thinking Skills» Стелла Котрелл зазначає, що «критичність – це прийняття до уваги альтернативних поглядів на різні питання». А Метью Ліпман, автор «Філософії для дітей», розглядає критичне мислення як навчання вмінню розмірковувати та обґрунтовувати думку [1]..

Отже, критичне мислення як педагогічна інновація – це вміння, що дозволяє людині приймати обґрунтовані самостійні рішення:

– визначати проблеми, ставити запитання;
– аналізувати, порівнювати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел;
– розглядати з різних сторін, висувати альтернативи та оцінювати їх;
– формулювати аргументи, робити свідомий вибір на основі власних суджень [1].

Розвинене критичне мислення передбачає цілий комплекс навичок, умінь, ставлень. Тож для його розвитку потрібен комплексний підхід. Значення мають не тільки окремі вправи (їх опис можна знайти на багатьох ресурсах), а цілісність застосування технології, філософія навчання (програма для дітей чи діти для програми), внутрішні установки вчителя, які транслюються у взаємодії з дітьми [1].

Щоб добре вправлятися з інформацією, учням треба вміти застосовувати цілу низку практичних навичок мислення, що дозволить їм ефективно переробляти інформацію і значущі ідеї, які потім можна використовувати на практиці[2]. І ось тут якраз і потрібен вчитель, щоб допомоготи здобувачам освіти розвитати та формувати критичне мислення.

Розвиток критичного мислення на уроках історії можна формувати та розвивати на будь якому етапі.

При актуалізації опорних знань можна запропонувати учням вправу «Вірю/не вірю» (або «Шкала думок»). Під час її виконання учні можуть оцінити твердження, котрі пропонує вчитель по матеріалу , що був раніше засвоєний, обґрунтовуючи свою позицію, що розвиває аналітичні здібності.

Таку вправу на уроках історії ми використовуємо дуже часто. Так, наприклад, під час вивчення теми «Римське право» ставиться перед здобувачами твердження, що римське право є класикою і що правова система у світі формувалася саме на ньому. На шкалі, що прикріплена на дошці здобувачі освіти прикріплюють стікери з надписами «Згоден», «Незгоден», «Сумніваюся». Кожен обирає свою точку зору та аргументує її. На завершальному етапі уроку ми повертаємося до «Шкали думок» й переглядаємо чи змінилася точка зору.

Ще один цікавий прийом «Пошук цікавих запитань» було використано під час розгляду теми «Передумови Другої світової війни». Здобувачі після оголошення теми уроку підходили до аркуша, котрий було розміщено біля дошки, й записували ті запитання, відповіді на які вони б хотіли знайти протягом уроку. Дітям сподобався такий прийом, бо вони могли не тільки слухати уважно тему й активно працювати, а й з великим захопленням шукали відповіді на свої ж запитання.

На етапі оголошення теми та завдань уроку доцільно використати «кошик знань (або ідей)». За допомогою цього прийому учні записують усе, що можуть знати по темі уроку, а потім протягом уроку перевіряють достовірність інформації.

Ще один цікавий прийом «Пошук цікавих запитань» було використано під час розгляду теми «Передумови Другої світової війни». Здобувачі після оголошення теми уроку підходили до аркуша, котрий було розміщено біля дошки, й записували ті запитання, відповіді на які вони б хотіли знайти протягом уроку. Дітям сподобався такий прийом, бо вони могли не тільки слухати уважно

тему й активно працювати, а й з великим захопленням шукали відповіді на свої ж запитання. Цікавим для здобувачів був метод, котрий має назву «Знаю – Хочу дізнатися – Дізнався». Котрий я використала на уроці 5 класі під час вивчення теми «Історія України в контексті світових подій». Під час роботи з цим методом здобувачі заповнювали класичну таблицю, де перший та другий стовпчики «Знаю» та «Хочу дізнатися» заповнювалися на початковому етапі уроку, а в кінці уроку, під час закріплення знань ми із здобувачами освіти заповнювали останній стовпчик. Це й метод дав дітям можливість побачити реальну картину рівня знань й дав змогу проаналізувати, що вони засвоїли під час уроку. Ця робота виявилася дуже захопливою для п'ятикласників.

Дуже добре розвиває критичне мислення у здобувачів освіти проблемне запитання, відповідь на яке діти , у вигляді припущення дають на початку розгляду теми уроку, а наприкінці уроку вони перевіряють правильність своїх відповідей на проблемне запитання.

Так, наприклад, під час вивчення теми «Проблеми ядерної безпеки УРСР. Чорнобильська катастрофа: передумови, позиція влади, заходи для подолання, наслідки. Вплив на суспільну свідомість» вчитель пропонує проблемне запитання: Чи можна було уникнути аварії на ЧАЕС? Таке запитання спонукає учнів до роздумів, висування певних тез, котрі вони протягом уроку, в ході розгляду теми, спростовують або ж підтверджують.

При розгляді тем, котрі стосуються економічного розвитку країн, таких як Німеччина, Японія та інші, пропонуємо здобувачам 11 класу з'ясувати, які кроки економічного дива тієї чи іншої країни можна взяти для розвитку сучасної економіки України. Це запитання також активізує діяльність учнів , вони роблять припущення й ми з'ясовуємо разом наскільки вони є для нашої країни реальними та дієвими.

Також під час вивчення нового матеріалу для розвитку критичного мислення будуть доречними різноманітні форми роботи з текстом підручника, наприклад, позначити у тексті інформацію, котру знає здобувач, котру не знає і що потребує роз'яснення.

Дана форма роботи використовується вчителем у 5 – 6 класах, де тільки діти вчяться працювати з історичними текстами й важливо навчити їх це робити. Для того , щоб навчити учнів критично аналізувати текст підручника пропоную їм використовувати графічні символи: «+» - знаю, «- « - не знаю, «?» - маю сумніви, потрібно з'ясувати.

Ефективною формою роботи з текстом також є вправа "Я знаю п'ять...". Саме вона допоможе дітям не тільки проаналізувати текст з інформацією, а й дасть можливість виділити п'ять основних термінів, дат, історичних діячів за допомогою яких здобувач може ознайомити інших з опрацьованим текстом.

Наприклад, працюючи зі здобувачами 11 класу, де об’єм інформації інколи є великим, пропоную поділитися на групи й попрацювати з текстом підручника. І як результат роботи - назвати п’ять слів (це можуть бути терміни, персоналії, явища) за допомогою яких можна дати характеристику матеріалу, котрий опрацьовували.

Працюючи з додатковими джерелами інформації під час уроку можна запропонувати здобувачам застосувати “правило трьох джерел”: знайти підтвердження інформації не менш ніж у трьох різних джерелах, наведіть приклади [1].

Якщо під час вивчення нового матеріалу здобувач хоче поділитися інформацією по темі уроку, то йому можна запропонувати гру «Звідки ти це знаєш». Запропонуйте дітям поділитися невеличкою інформацією з теми, що вивчається. Запитайте «Звідки ти це знаєш?», поміркуйте разом, чи надійне це джерело інформації. Наприклад, можна порівняти такі джерела, що їх часто називають діти, як «прочитав у підручнику», «говорили по телебаченню», «бачив у кіно».

Наша мета - привернути увагу дітей до необхідності відстежувати джерело інформації, щоб не “ковтати” все підряд. Надалі це також може стаи основою для критичного осмислення власних переконань, установок (баранова).

Серед найбільш ефективних прийомів організації пізнавальної діяльності учнів під час вивчення нового матеріалу можна використовувати асоціації, мозковий штурм, кластери, роботу в парах, 2 – 4 – разом [2].

На уроках історії також є доцільним використання прийому «тонкі» та «товсті» запитання, де «тонкі» запитання потребують однозначної, короткої відповіді (факти, імена, дати), а «товсті» – розгорнутої, аналітичної відповіді, що вимагає роздумів, порівнянь та пошуку причинно-наслідкових зв’язків.

Цікавою для здобувачів освіти є така форма роботи як ведення «бортового журналу» або «щоденника». Бортові журнали – це узагальнювальна назва сукупності письмових завдань, коли учні під час читання авторського тексту підручника чи документа занотовують свої міркування [2].

Так, вивчаючи тему «Великі географічні відкриття» учням 8-го можна запропонувати учням заповнити схему, застосовуючи метод «Фішбоун», де здобувачі записують причини та наслідки географічних відкриттів. Також до такого «бортового журналу» пропонуємо занотувати хронологічну таблицю. У ній учні на основі розповіді вчителя занотовують дату , географічний об’єкт, котрий був відкритий ,а також ім’я мореплавця, який його відкрив. Ще одним завданням у бортовому журналі є робота з контурною картою.

Вивчення історії – це не лише вивчення фактів, а й активний процес, у якому учні мають працювати з цілою низкою джерел. Історичний документ є основою

для того, щоб розвивати вміння учнів, критично аналізувати текст, навички оцінювання суспільних явищ і процесів, життєвих, соціальних, інформаційних навичок. Крім того робота над документами є початком ще одного виду діяльності учнів – дискусії, бо ж оцінка змісту часом буває різною. Завдання вчителя полягає в тому, щоб дати учням можливість доторкнутися до першоджерела, наблизити їх до минулого, дати їм відчути в цьому джерелі пульс історії, відчути мову, дух епохи, створити яскраві образи минулого. Опрацювання первинних письмових джерел призводить до формування в учнів різних поглядів на окрему історичну подію чи процес [2].

Під час рефлексії можна запропонувати здобувачам освіти вправи з брейн-фітнесу. Наприклад, у парах поставити якомога більше запитань до теми уроку за 2–3 хв. [1].

Дієвим також на цьому етапі є метод «Шість капелюхів», який допомагає «розкласти думки по поличках», відокремити логіку від емоцій, бажане від дійсного, фантазії від фактів [2].

Цей метод я використовую у старших класах, коли розглядаються теми «Великої французької революції», «Весни народів», «Першої світової війни» і т.д.

Учні з великим задоволенням діляться своїми роздумами, роблять висновки, діляться своїм ставленням до події.

Ефективним прийомом усної рефлексії є так зване «незавершене речення». Визначивши тему, з якої учні будуть висловлюватися по черзі або використовуючи уявний мікрофон, вчитель формулює незавершене речення і пропонує учням сформулювати його кінцівку [2].

Так, у 5-му класі під час вивчення теми «Міфи в історії» наприкінці уроку використовую метод «Мікрофону», задавши запитання: «Міфи в історії слугують для того…». У 6 класі під час вивчення теми «Перетворення християнства на державну релігію» використовую таке речення: «Перетворення християнства на державну релігію для Риму мало…»

Під час оголошення домашнього завдання пропонуються й творчі завдання, наприклад створити сенкан, написати листа до учасника подій Національно-визвольної революції 1648 – 1657 рр., створити соціальну сторінку історичного діяча й заповнити її інформацією про дану постать.

Такі завдання потребують не тільки творчості, а ще й уміння працювати з різними джерелами, вибирати головне та аналізувати матеріал, робити висновки.

Сучасна педагогіка пропонує вчителю дуже багато цікавих та дієвих методів, прийомів, форм та вправ для розвитку критичного мислення учнів під час уроків. Учителю лише потрібно підібрати ті, котрі є доречними для даної категорії здобувачів освіти й урок перетвориться на цікаву подорож, котру учні обов’язково бажатимуть продовжити.

Висновки. Формування критичного мислення на уроках історії є одним із важливих завдань, котрі стоять перед учителем. Застосування технології критичного мислення пробуджує в учнів інтерес до здобуття знань, мотивує, сприяє розвитку їхньої розумової діяльності, самостійності, здатності сприймати рішення і нести за них відповідальність, забезпечує формування якостей, які сприятимуть успіху не тільки в процесі навчання, але і у повсякденному житті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баранова І. Що таке критичне мислення та як його розвивати. URL: https://osvitoria.media/experience/shho-take-krytychne-myslennya-ta-yak-jogo-rozvyvaty/
2. Возна І. В. Розвиток критичного мислення на уроках історії. URL: https://naurok.com.ua/rozvitok-kritichnogo-mislennya-uchniv-na-urokah-istori-286925.html
3. Концепція Нової Української Школи. URL: https://imzo.gov.ua/osvita/nush/
4. Критичне мислення: чому воно важливе та як його розвивати? URL: https://akhmetovfoundation.org/rinat-ahmetov-dityam/advice/krytychne-myslennya-chomu-vono-vazhlyve-ta-yak-yogo-rozvyvaty
5. Надурак В. Критичне мислення: поняття та практика. URL: file:///C:/Users/Win7/Downloads/739-Article%20Text-1194-1-10-20230205.pdf
6. Підгорна А. Криичне мислення: розвиток у школі та цінність у дорослому житті. URL: https://arbook.info/blog/without-category/kritichne-mislennya-rozvitok-u-shkoli-ta-czinnist-u-doroslomu-zhitti/
7. Чубарова В.І. Формування просторової компетентності учнів під час навчання історії. – Спосіб доступу URL: https://multiurok.ru/files/formuvannia-prostorovoyi-kompietientnosti-uchniv-p.html

Грицку В. С.,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри методики викладання
природничо-математичних дисциплін
КЗ «Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області»,
м. Чернівці, Україна,
veronika-hrytsku@ukr.net

ВПРОВАДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ТРАДИЦІЙ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС ЗАСОБАМИ ІННОВАЦІЙНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. У статті розглянуто можливості використання інноваційних педагогічних технологій для впровадження національних традицій в освітній процес. Проаналізовано роль сучасних методів навчання у формуванні в дітей поваги до культурної спадщини українського народу. Окрему увагу приділено використанню проєктної діяльності, інтерактивних методів навчання, інформаційно-комунікаційних технологій та інтегрованого підходу. Підкреслено важливість залучення дітей до творчої діяльності та співпраці з

родиною у процесі ознайомлення з народними звичаями і традиціями. Зроблено висновок, що поєднання інноваційних педагогічних технологій із національними традиціями сприяє розвитку особистості дитини, формуванню її культурної компетентності та вихованню поваги до національної спадщини.

Ключові слова: інноваційні педагогічні технології, освітній процес, національні традиції, культурна спадщина, інтерактивні методи навчання, проєктна діяльність, інформаційно-комунікаційні технології, інтегроване

Abstract. The article examines the possibilities of using innovative pedagogical technologies for implementing national traditions in the educational process. The role of modern teaching methods in developing children's respect for the cultural heritage of the Ukrainian people is analyzed. Particular attention is paid to the use of project-based learning, interactive teaching methods, information and communication technologies, and an integrated approach. The importance of involving children in creative activities and cooperation with families in the process of learning about folk customs and traditions is emphasized. It is concluded that the combination of innovative pedagogical technologies with national traditions contributes to the development of a child's personality, the formation of cultural competence, and the education of respect for national heritage.

Keywords: innovative pedagogical technologies, educational process, national traditions, cultural heritage, interactive teaching methods, project-based learning, information and communication technologies, integrated learning, child development, cultural competence.

Вступ. У сучасних умовах реформування освіти особливого значення набуває збереження та популяризація національних традицій у процесі навчання і виховання дітей. Освітній процес має не лише забезпечувати здобуття знань, а й сприяти формуванню духовних цінностей, національної свідомості та культурної ідентичності молодого покоління. Саме тому важливим завданням педагогів є пошук ефективних методів і підходів, які допоможуть органічно поєднати сучасні освітні технології з традиціями українського народу.

Одним із таких підходів є використання інноваційних педагогічних технологій. Вони дозволяють зробити освітній процес більш цікавим, інтерактивним і практикоорієнтованим. Завдяки проєктній діяльності, інтерактивним методам, інформаційно-комунікаційним технологіям та інтегрованому навчанню діти можуть не лише отримувати інформацію про народні звичаї, а й брати активну участь у творчих і пізнавальних видах діяльності.

Актуальність теми полягає у необхідності формування в дітей поваги до культурної спадщини свого народу та виховання національної свідомості. Використання інноваційних педагогічних технологій у поєднанні з елементами народної культури сприяє розвитку творчості, пізнавальної активності та формуванню життєвих компетентностей.

Мета статті – дослідити можливості використання інноваційних педагогічних технологій для впровадження національних традицій в освітній процес.

Основна частина

Визначимо особливе значення національних традицій для формування сучасного освітнього середовища. Відзначимо, що національні традиції є важливим елементом культурної спадщини народу та відіграють особливу роль у формуванні особистості. Вони включають звичаї, обряди, моральні норми, трудові традиції та культурні цінності, які формують світогляд людини. Саме через традиції відбувається передача культурного досвіду та формування духовних орієнтирів всього суспільства.

У педагогічному контексті традиції виступають важливим засобом виховання. Вони сприяють формуванню національної самосвідомості, патріотизму та поваги до культурної спадщини [3, с. 82].

Дослідники підкреслюють, що використання елементів народної культури у навчальному процесі сприяє розвитку духовності, моральності та творчих здібностей учнів [4, с. 63].

Отже, інтеграція національних традицій у систему освіти є важливою умовою формування гармонійно розвиненої особистості, а залучення національних традицій до освітнього процесу сприяє створенню культурно орієнтованого освітнього середовища, у якому навчання поєднується з вихованням.

Сучасна освіта активно трансформується під впливом нових соціальних, економічних та технологічних чинників. Вона характеризується впровадженням інноваційних педагогічних технологій, що спрямовані на розвиток компетентностей учнів та сприяють підвищенню якості навчання, розвитку творчого мислення, формуванню їхніх життєвих позицій. Одним із важливих напрямів такої діяльності є поєднання сучасних методів навчання з національними традиціями.

До інноваційних технологій навчання належать інтерактивні методи навчання, дистанційне навчання, використання цифрових освітніх платформ та мультимедійних ресурсів [5, с. 91]. Вони сприяють підвищенню якості навчання, розвитку творчого мислення дітей та формуванню їхніх життєвих компетентностей. Одним із важливих напрямів такої діяльності є поєднання сучасних методів навчання з національними традиціями. Це дозволяє не лише передавати дітям знання про культуру та звичаї свого народу, а й формувати у них почуття поваги до національної спадщини.

Однією з ефективних інноваційних технологій є проєктна діяльність**.** Учні можуть виконувати дослідницькі проєкти, присвячені традиціям свого регіону

або культурній спадщині України [6, с. 42]. Наприклад, педагог разом з учнями та батьками може організувати проєкт на тему «Народні свята України». У процесі роботи учні дізнаються про традиції святкування, символіку, народні звичаї та обряди. Вони можуть готувати малюнки, аплікації, невеликі презентації або інсценізації. Така діяльність сприяє розвитку пізнавального інтересу, творчості та навичок співпраці.

Ще одним важливим напрямом реалізації інноваційних педагогічних технологій в освітньому процесі є використання інтерактивних методів навчання. Інтерактивне навчання передбачає активну взаємодію між учасниками освітнього процесу, у ході якої здобувачі освіти не лише отримують нову інформацію, а й беруть безпосередню участь у її обговоренні, аналізі та практичному застосуванні. Такий підхід сприяє розвитку пізнавальної активності, комунікативних умінь, критичного мислення та навичок співпраці.

До інтерактивних методів навчання належать різноманітні ігрові технології, дискусії, рольові та ситуаційні вправи, робота в малих групах, моделювання життєвих ситуацій, «мозковий штурм» та інші форми колективної діяльності. Їх використання створює умови для активного залучення дітей до навчального процесу, стимулює обмін думками та формує здатність до спільного пошуку рішень.

У контексті впровадження національних традицій інтерактивні методи мають особливе значення, оскільки дозволяють не лише передавати знання про культурну спадщину народу, а й забезпечують практичне залучення дітей до традиційної культури. Наприклад, рольові ігри можуть відтворювати елементи народних свят, обрядів або побутових ситуацій, характерних для української культури. У процесі такої діяльності діти мають змогу ознайомитися з традиційними звичаями, символікою та народними цінностями, що сприяє формуванню національної свідомості та культурної ідентичності.

Використання ситуаційних вправ і дискусій дає можливість обговорювати значення народних традицій у сучасному житті, аналізувати їхню роль у формуванні моральних і духовних цінностей. Робота в групах та виконання спільних завдань сприяють розвитку навичок комунікації, взаємоповаги та відповідальності за результат колективної діяльності.

Таким чином, інтерактивні методи навчання є ефективним інструментом реалізації інноваційних педагогічних технологій у процесі впровадження національних традицій в освітній процес. Вони забезпечують активну участь дітей у пізнавальній діяльності, сприяють глибшому засвоєнню культурних знань та формуванню ціннісного ставлення до національної спадщини.

Важливе місце серед інноваційних педагогічних технологій у сучасному освітньому процесі займають інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ). Їх

використання відкриває широкі можливості для модернізації навчання, підвищення його ефективності та створення інтерактивного освітнього середовища. Інформаційно-комунікаційні технології охоплюють сукупність технічних засобів, програмного забезпечення та цифрових ресурсів, що використовуються для збирання, оброблення, зберігання та передачі інформації в освітньому процесі.

Застосування ІКТ у навчанні сприяє підвищенню пізнавальної активності здобувачів освіти, формуванню їхньої інформаційної та цифрової компетентності, а також розвитку творчого мислення. Використання мультимедійних презентацій, інтерактивних платформ, електронних освітніх ресурсів, відеоматеріалів та онлайн-сервісів дозволяє урізноманітнити форми подання навчального матеріалу, зробити його більш наочним, доступним і цікавим для дітей.

У контексті впровадження національних традицій інформаційно-комунікаційні технології відіграють важливу роль, оскільки вони дають змогу ефективно поєднувати традиційну культурну спадщину з сучасними засобами навчання. За допомогою цифрових ресурсів педагоги можуть демонструвати відеоматеріали про народні звичаї, обряди, традиційні ремесла та свята українського народу. Такі матеріали сприяють формуванню в дітей цілісного уявлення про культурну спадщину, допомагають краще зрозуміти її значення та актуальність у сучасному суспільстві.

Крім того, використання ІКТ дозволяє організовувати різноманітні інтерактивні форми роботи, зокрема віртуальні екскурсії до музеїв, історико-культурних пам’яток, перегляд цифрових архівів та онлайн-колекцій, присвячених народній культурі. Такі форми діяльності значно розширюють можливості освітнього процесу та сприяють глибшому ознайомленню дітей з національними традиціями.

Важливим аспектом використання інформаційно-комунікаційних технологій є також створення власних цифрових продуктів. Діти можуть брати участь у підготовці мультимедійних презентацій, створенні тематичних колажів, відеороликів або електронних проєктів, присвячених українським традиціям, народним святам чи символам. Така діяльність сприяє розвитку творчих здібностей, формуванню дослідницьких умінь та підвищенню інтересу до культурної спадщини свого народу.

Отже, інформаційно-комунікаційні технології є важливим інструментом реалізації інноваційних педагогічних підходів у сучасній освіті. Їх використання у процесі впровадження національних традицій сприяє підвищенню ефективності навчання, формуванню культурної та інформаційної

компетентностей здобувачів освіти, а також розвитку їхньої пізнавальної активності та творчого потенціалу.

Важливим напрямом реалізації інноваційних педагогічних технологій у сучасному освітньому процесі є інтегрований підхід до навчання. Його сутність полягає у поєднанні змісту різних освітніх галузей, видів діяльності та навчальних дисциплін з метою формування цілісного уявлення про навколишній світ і забезпечення всебічного розвитку особистості дитини. Інтеграція сприяє взаємопов'язаному засвоєнню знань, формуванню системного мислення та розвитку здатності застосовувати набуті знання у практичній діяльності.

Інтегрований підхід передбачає об'єднання різних освітніх напрямів навколо певної теми або проблеми, що дає можливість розглядати навчальний матеріал з різних позицій і в різних контекстах. Така організація освітнього процесу дозволяє уникнути фрагментарності знань та сприяє формуванню цілісної картини світу у здобувачів освіти. Крім того, інтегроване навчання забезпечує тісний зв'язок між теоретичними знаннями та практичною діяльністю.

У контексті впровадження національних традицій інтегрований підхід має особливе значення, оскільки дозволяє органічно поєднувати різні види діяльності дітей із ознайомленням із культурною спадщиною українського народу. Наприклад, під час вивчення теми, пов'язаної з народними традиціями, можуть одночасно поєднуватися мовленнєва діяльність, музичне мистецтво, образотворча творчість, пізнавальна діяльність та рухливі ігри. У такому випадку діти мають можливість слухати народні казки, вивчати прислів'я та приказки, виконувати народні пісні, створювати малюнки або аплікації з елементами українського орнаменту, а також брати участь у традиційних народних іграх.

Застосування інтегрованого підходу сприяє більш глибокому засвоєнню знань про національні традиції, адже діти не лише отримують інформацію, а й активно взаємодіють із культурним матеріалом через різні види діяльності. Такий підхід стимулює пізнавальний інтерес, розвиває творчі здібності, формує естетичні почуття та сприяє вихованню поваги до культурної спадщини свого народу.

Крім того, інтегроване навчання створює сприятливі умови для формування ключових компетентностей, зокрема культурної, соціальної, комунікативної та громадянської. У процесі інтегрованих занять діти навчаються співпрацювати, висловлювати власні думки, працювати в команді та спільно досягати поставлених цілей.

Отже, інтегрований підхід є важливим інструментом реалізації інноваційних педагогічних технологій у сучасній освіті. Його використання у процесі впровадження національних традицій дозволяє поєднувати різні види

діяльності, забезпечує комплексне засвоєння культурних знань та сприяє формуванню в дітей поваги до національної культури й духовних цінностей українського народу.

Важливим складником впровадження національних традицій в освітній процес є ефективна взаємодія закладу освіти з батьками здобувачів освіти. Родина виступає первинним соціальним середовищем, у якому дитина знайомиться з культурними цінностями, традиціями та звичаями свого народу. Саме в сім'ї закладаються основи національної ідентичності, формується ставлення до культурної спадщини та духовних цінностей. Тому співпраця педагогів із батьками є важливим чинником успішної реалізації завдань національно-культурного виховання.

У сучасній педагогічній практиці взаємодія з батьками розглядається як партнерство, що передбачає активну участь усіх сторін освітнього процесу у вихованні та розвитку дитини. Така співпраця ґрунтується на принципах взаємної поваги, довіри, відкритості та спільної відповідальності за результати освітньої діяльності. У контексті впровадження національних традицій важливо залучати батьків до різних форм спільної діяльності, що сприяють збереженню та популяризації культурної спадщини.

Ефективними формами роботи з батьками можуть бути тематичні зустрічі, родинні свята, майстер-класи, виставки творчих робіт, спільні проєкти та культурно-просвітницькі заходи. Наприклад, батьки можуть брати участь у підготовці та проведенні народних свят, знайомити дітей із родинними традиціями, демонструвати елементи народних ремесел або розповідати про особливості святкування традиційних обрядів у своїй сім'ї. Така діяльність сприяє зміцненню зв'язку між поколіннями та формує у дітей повагу до національних традицій.

Сучасні інноваційні педагогічні технології також відкривають нові можливості для співпраці з батьками. Використання інформаційно-комунікаційних технологій дозволяє організовувати онлайн-консультації, вебінари, спільні цифрові проєкти та віртуальні виставки, присвячені народній культурі. Завдяки цьому батьки можуть активно долучатися до освітнього процесу, навіть перебуваючи поза межами закладу освіти.

Крім того, залучення родини до освітньої діяльності сприяє формуванню у дітей позитивної мотивації до навчання, розвитку почуття приналежності до своєї культурної спільноти та усвідомлення значення традицій у житті суспільства. Спільна діяльність педагогів і батьків створює сприятливе освітнє середовище, у якому дитина має можливість гармонійно розвиватися та пізнавати культурну спадщину свого народу.

Отже, робота з батьками є важливою складовою впровадження національних традицій в освітній процес. Активна взаємодія між закладом освіти та родиною сприяє збереженню культурних цінностей, формуванню національної свідомості та вихованню дітей у дусі поваги до традицій українського народу.

Таким чином, впровадження національних традицій в освітній процес потребує комплексного використання інноваційних педагогічних технологій, що забезпечують активну пізнавальну діяльність здобувачів освіти та сприяють формуванню їхньої культурної компетентності. Інтерактивні методи навчання, інформаційно-комунікаційні технології, інтегрований підхід, проєктна діяльність та ефективна співпраця з батьками створюють сприятливі умови для глибшого ознайомлення дітей із культурною спадщиною українського народу. Використання цих технологій дозволяє поєднувати традиційні духовні цінності з сучасними освітніми підходами, сприяє розвитку творчого потенціалу дітей, формуванню їхньої національної свідомості та вихованню поваги до історичних і культурних традицій свого народу. Саме такий комплексний підхід забезпечує ефективність освітнього процесу та сприяє гармонійному розвитку особистості в умовах сучасного суспільства.

Висновки. Отже, впровадження національних традицій в освітній процес є важливим напрямом сучасної педагогічної діяльності. Використання інноваційних педагогічних технологій дозволяє зробити цей процес більш ефективним і цікавим для дітей.

Проєктна діяльність, інтерактивні методи навчання, інформаційно-комунікаційні технології та інтегрований підхід сприяють формуванню культурної компетентності, розвитку творчого мислення та вихованню поваги до національної спадщини.

Таким чином, поєднання інноваційних педагогічних технологій із національними традиціями є важливим засобом формування гармонійно розвиненої особистості та збереження культурних цінностей українського народу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Верховна Рада України. Закон України «Про освіту». Київ, 2017.
2. Міністерство освіти і науки України. Концепція Нової української школи. Київ, 2016.
3. Олександр Вишневський. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Дрогобич: Коло, 2003. 528 с.
4. Іван Бех. Особистісно орієнтоване виховання: науково-методичні засади. Київ: Либідь, 2003. 280 с.
5. Надія Волкова. Педагогіка: навчальний посібник. Київ: Академія, 2012. 576 с.
6. Олена Пометун. Інтерактивні технології навчання: теорія і практика. Київ: А.С.К., 2004. 192 с.

Грищенко О. Б.,
викладач загальноосвітніх дисциплін
КЗО «Криворізький гірничий коледж»
Дніпропетровської обласної ради»,
oleggob1990@gmail.com

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ: МОЖЛИВОСТІ ТА ВИКЛИКИ ВИКОРИСТАННЯ GROK

Анотація: У даному дослідженні розглядається потенціал і практичні виклики застосування нейромережі Grok в освітньому процесі. Розглянуто основні напрями потенційного використання Grok у навчанні, а також виокремлено ключові проблеми, недоліки, ризики та етичні аспекти такого застосування. У підсумку зроблений висновок щодо доцільності інтеграції Grok у навчальні практики.

Ключові слова: нейромережа, штучний інтелект, генерування, освітній процес.

Annotation: This study examines the potential and practical challenges of using the Grok neural network in the educational process. The main areas of potential use of Grok in education are considered, and key problems, shortcomings, risks and ethical aspects of such use are also identified. As a result, a conclusion is drawn on the feasibility of integrating Grok into educational practices.

Key words: neural network, artificial intelligence, generation, educational process.

Ні для кого не є секретом, що штучний інтелект (далі – ШІ) дедалі все більше і більше впроваджується в різні галузі життєдіяльності людини, серед яких особливе місце займає освіта. Вже буквально зараз ШІ революціонізує освіту, пропонуючи ефективні інструменти для адаптивного навчання, автоматизованого оцінювання та генерації контенту. Сучасні нейромережі можуть автоматизувати безліч повсякденних рутинних завдань, оперативно надавати студентам персоналізовані пояснення та й в цілому сприяти більш успішної організації освітнього процесу.

Серед широкого спектра інструментів особливе місце посідає нейромережа Grok. На відміну від своїх безпосередніх конкурентів (наприклад, ChatGPT, Claude чи Gemini), він є частиною великої екосистеми xAI, спрямованої на розуміння всесвіту саме через ШІ. Тому Grok має доступ до реального часу даних (в тому числі й з соціальних мереж), що дозволяє йому досить швидко генерувати найбільш актуальні відповіді для всіх учасників освітнього процесу. Це особливо важливо для таких дисциплін, як інформатика, економіка, політологія та журналісти, в яких знання надзвичайно швидко змінюються. Студенти можуть аналізувати події, що відбуваються буквально «зараз», отримуючи доступ до першоджерел та думок експертів у реальному часі [5].

Ще однією перевагою використання нейромережі Grok в освітній сфері є схильність до т. з. персоналізованого навчання. ШІ адаптує відповіді до рівня знань, інтересів та темпу учня, перетворюючи її на віртуального репетитора. Наприклад, Grok може пояснювати складні концепції просто для початківців або глибоко для просунутих студентів, сприяючи кращому розумінню. Це підвищує ефективність навчання, оскільки учні отримують індивідуальний підхід, подібний до приватного уроку, без обмежень класу До того ж генеративні здатності Grok роблять його незамінним помічником в частині оглядів великих обсягів літератури за коротких проміжок часу чи пояснень складних тем, в т.ч. й серед дисциплін природничо-математичного циклу [4].

Також Grok досить добре адаптований до особливостей дистанційного навчання, оскільки може виступати в ролі віртуального помічника: пояснювати складні теми, допомагати з прикладами, тренувальними запитаннями або підготовкою до контрольних і іспитів. Це сприяє формуванню навичок самоосвіти, вкрай необхідних для сучасного спеціаліста. Використання Grok в освітньому процесі допомагає студентам покращити власні цифрові компетентності, передусім – досвід роботи з сучасними ШІ-інструментами, що є важливою складовою підготовки до життя і професійної діяльності в диджиталізованому суспільстві.

Позитивною відмінністю Grok, у порівнянні з іншими ШІ-моделями, є неакадемічний характер взаємодії. Недарма розробники позиціонують дану нейромережу як модель із «долею гумору» та «бунтарським характером». Такий неформальний, діалоговий стиль взаємодії з Grok робить навчальний процес більш цікавим і менш стресовим. Студенти частіше ставлять запитання та активніше взаємодіють з навчальним матеріалом. Та й в цілому, елементи гумору, інтерактивні елементи (вікторини, симуляції) та гейміфікація підвищують рівень їх залученості та мотивації.

Певною мірою Grok сприяє розвитку критичного мислення, оскільки часто подає відповіді з елементами аналізу, альтернативних точок зору або уточнень. Це стимулює студентів не просто бездумно запам’ятовувати факти, а аналізувати отриману інформацію, у разі необхідності – ставити додаткові запитання та перевіряти джерела. В свою чергу, для педагогів Grok може бути інструментом підготовки навчальних матеріалів, прикладів, тестових завдань або ідей для інтерактивних занять, що дозволяє зекономити час й підвищує ефективність викладання, дозволяючи фокусуватися на виховній роботі, психоемоційній підтримці та реальних проєктах [3, с. 240].

Щодо недоліків Grok, то їх можна умовно поділити на дві групи. До першої належать проблеми, які характерні практично для всіх сучасних нейромереж. Перш за все, це т. з. «галюцинації» – тобто генерація завідомо неправдивої

інформації, яка, на перший погляд, здається правдоподібною. Практичне використання демонструє, що ШІ-моделі, включаючи Grok, залишаються схильними до помилок через залежність від тренувальних даних, які можуть бути неповними чи упередженими. Елементарний критичний аналіз показує, що ШІ іноді може неправильно інтерпретувати інформацію або надавати неточні відповіді.

Наприклад, нерідко нейромережі навіть не можуть правильно ідентифікувати зміст згенерованого ж штучним інтелектом зображення, неправильно вказують географічні та фактичні дані. Звичайно ж недостатня якість відповідей може призвести до дезінформації або неправильного навчання, якщо студенти сприймають відповіді ШІ як істинні без подальшої перевірки. Тому в освіті такі тенденції можуть призвести до певного поширення дезінформації серед студентів [4].

Ще однією важливим недоліком є те, що Grok доступний лише для користувачів із преміум-підпискою, що обмежує можливість широкого застосування в освітньому середовищі, особливо серед тих учасників освітнього процесу, які не можуть дозволити собі платні сервіси. Така обмежена доступність зумовлює нерівність у доступі до технологій, оскільки студенти з обмеженими ресурсами можуть не мати можливості повною мірою скористатися перевагами Grok, що суперечить засадничому принципу – принципу рівного доступу до освіти.

Ну й звичайно, надмірне використання ШІ може спричинити суттєву залежність, в якій студенти перестають самостійно мислити. Навіть повсякденні спостереження показують, що систематичне використання нейромереж досить негативно впливає на когнітивні здібності учасників освітнього процесу. Тому ШІ, діючи як «помічник» студента й педагога, може запросто перетворитися на їх «замінник», а в перспективі – взагалі може перетворити освіту в поверхневу й формалізовану [2, с. 158].

До іншого типу недоліків належать ті, які притаманні саме Grok. Перш за все, характерний саркастичний та іронічний тон згенерованого матеріалу, закладений розробниками як перевага, в навчальному контексті може, певною мірою, викривляти педагогічну етику. ШІ може подавати фактичні помилки як жарти, що може заплутати студентів, які не мають глибоких знань у даній темі. Тому використання Grok привчає студентів до менш академічного стилю письма, що потенціально може негативно вплинути на якість підготовки наукових робіт.

Певним недоліком етичного характеру є те, що Grok може відображати не просто неправдиву, а упереджену інформацію або необ’єктивні відповіді, особливо у питаннях політики або культури. За повідомленнями, система може підсилювати певні погляди, включно з конспірологічними чи радикальними

ідеями. Наприклад, користувачами неодноразово підмічено, що Grok, тренований на даних із всесвітньої мережі, успадковує певні упередження, такі як расизм чи ейджизм. Такі алгоритми можуть дискримінувати певні груп населення, наприклад, через упереджені рекомендації матеріалів. В контексті освіти це створює ризик формування у студентів незбалансованої картини світу або прийняття недостовірних тверджень або навіть оціночних суджень як перевірених фактів.

В цілому, довіра до ШІ-систем багато в чому залежить від прозорості процесів тренування та джерел даних. У випадку Grok навчання моделі і формування бази знань часто не мають повної відкритості, що ускладнює оцінку репрезентативності та якості інформації. Це створює ризик непередбачуваної поведінки моделі в складних освітніх питаннях. З іншого боку, використання Grok в освіті доцільне як засіб цифрової трансформації. Тому в сучасних умовах ШІ є не просто довідником, а справжнім інструментом для формування інформаційної грамотності. Студенти вчаться не просто отримувати відповідь, а верифікувати її, порівнювати з іншими джерелами та розуміти контекст сучасних дискусій [1, с. 45].

Таким чином, порівняно з іншими крупними нейромережами, Grok має свої сильні сторони, включно з інтеграцією в соціальні платформи та адаптованою взаємодією в режимі реального часу, а також персоналізованого навчання й підтримки творчих задач. Використання даного ШІ в освітньому процесі сприяє підвищенню якості навчання, розвитку критичного мислення та цифрових компетентностей, а також створює умови для більш гнучкого, персоналізованого й мотивуючого освітнього середовища. Проте хоч Grok є вкрай корисним інструментом у навчанні, її використання має відбуватися з дотриманням строгих етичних норм, педагогічної експертизи та нагляду, щоб мінімізувати потенційні ризики та забезпечити якісну освітню підтримку. Тому педагогам необхідно поєднувати технологічний потенціал із суворими стандартами етики, контролю контенту та педагогічної цінності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бурак В. Г. Використання штучного інтелекту в професійній підготовці майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи. Педагогічні науки: збірник наукових праць. 2024. №106. С. 43-51. URL: https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/4583/4049. (дата звернення 08.01.2026).
2. Гриценчук О. Використання штучного інтелекту в освіті: тенденції та перспективи в Україні та за кордоном. Вісник кафедри ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта XXI століття». 2024. Вип. 10. С. 152 – 161. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743864/1/123-Article%20Text-371-1-10-20241129%203.pdf. (дата звернення 08.01.2026).

3. Ілійчук Л. Штучний інтелект і якість освіти: можливості, виклики та загрози. Науково--педагогічні студії. 2024. Вип. 8. С. 232 – 248. URL: https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/article/view/144/133. (дата звернення 08.01.2026).
4. Коломієць А. М., Кушнір О. І. Використання штучного інтелекту в освітній та науковій діяльності: можливості та виклики: URL: https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/5567/5009. (дата звернення 08.01.2026).
5. Топузов О., Алєксєєва С. Можливості використання штучного інтелекту в освітньому процесі закладів середньої освіти в умовах воєнного стану. URL: https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/718/814. (дата звернення 08.01.2026).

Грошовенко О. П.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та освіти,
Маріупольський державний університет,
olgapdpu@gmail.com

ФІЛОСОФІЯ ІНТЕГРАТИВНОГО ПІДХОДУ В ПОЧАТКОВІЙ ОСВІТІ: ВІД ФРАГМЕНТАРНИХ ЗНАНЬ ДО ЖИТТЄВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Анотація. У статті здійснено комплексний теоретико-методологічний аналіз впровадження інтегрованих стратегій у сучасний простір початкової освіти. Автор обґрунтовує доцільність переходу від класичного предметно-центризму до концепції змістової конвергенції, що відповідає когнітивним запитам Нової української школи. Особливу увагу приділено дидактичному потенціалу курсу «Я досліджую світ» як фундаментальної моделі світоглядного синкретизму, що забезпечує формування цілісного інтелектуального сплаву у молодших школярів. У роботі вперше представлено праксеологічний вимір інтеграції у позаурочний час на прикладі діяльності Центру розвитку дитини «Гран-Прі» (м. Вінниця). Описано авторську методику створення «тематичних макрокосмів» у межах груп подовженого дня, де через діяльнісний підхід та STEM-технології відбувається контекстуалізація знань і розвиток м'яких навичок (soft skills). Доведено, що інтегрований підхід виступає стратегічним інструментом гуманізації навчання, мінімізуючи когнітивне перевантаження та стимулюючи формування життєздатної, компетентної особистості в умовах глобальних інформаційних викликів.

Ключові слова: освітня інтеграція, дидактична конвергенція, синкретичне мислення, компетентнісний контур, інтеграція в умовах ГПД, модель організації освітнього простору, фасилітація навчання.

Abstract. The article provides a comprehensive theoretical and methodological analysis of the implementation of integrated strategies in the modern space of primary education. The author justifies the feasibility of the transition from classical subject-centrism to the concept of content convergence, which meets the cognitive needs of the New Ukrainian School. Special attention is paid to the didactic potential of the course

"I explore the world" as a fundamental model of worldview syncretism, which ensures the formation of a holistic intellectual fusion in younger schoolchildren. The work first presents the praxeological dimension of integration in extracurricular time using the example of the activities of the Child Development Center "Grand Prix" (Vinnytsia). The author's methodology for creating "thematic macrocosms" within extended day groups is described, where knowledge is contextualized and soft skills are developed through an activity approach and STEM technologies. It is proven that the integrated approach acts as a strategic tool for humanizing learning, minimizing cognitive overload and stimulating the formation of a viable, competent personality in the conditions of global information challenges.

Keywords: educational integration, didactic convergence, syncretic thinking, competency contour, integration in the conditions of GPA, model of organization of educational space, facilitation of learning.

Сьогодні ми стаємо свідками формування нової освітньої моделі, де взаємодія вчителя та учня базується на інтенсифікації пізнавальної активності та використанні розвивальних технологій. Концепція Нової української школи (НУШ) розглядає інтегроване навчання не просто як методичний прийом, а як цілісний підхід до формування світогляду дитини [6]. Пропонуючи альтернативу предметно-центричному підходу, інтегроване навчання постає ключовим механізмом подолання розриву між колосальним обсягом інформації та реальними когнітивними можливостями учнів. Вона виступає універсальним інструментом реформування освітнього простору.

Науковий контент доводить, що методологія інтегрованого навчання перебуває у стадії активної розробки й подекуди викликає дискусії в професійному середовищі. Однак потенціал інтегрованого навчання є незаперечним. Дидактичний статус інтеграції як одного з фундаментальних принципів підтверджується численними психолого-педагогічними дослідженнями. Науковці схильні вважати, що гуманістичний вектор освіти неможливий без синтезу знань та виховання системного мислення.

Про важливість інтеграції знань неодноразово наголошувалось у прогресивній педагогіці. Ще в епоху Відродження вчені, виступаючи проти схоластики в навчанні, підкреслювали важливість формування у школярів цілісних уявлень про взаємозв'язок природних явищ. Я. Коменський вважав, що для формування системи знань важливо послідовно встановлювати зв'язки між навчальними предметами. Не втратили актуальності думки Д. Локка про доцільність наповнення змісту одного предмета фактами інших. К. Ушинський справедливо вважав, що знання та ідеї, які повідомляються будь-якими науками, повинні органічно об'єднуватися у світлий і, по можливості, широкий погляд на світ та життя взагалі [5].

Ідея інтегрованого навчання знаходить свій відгук і як у працях класиків педагогіки, так і у сучасних дослідженнях (О. Савченко, В. Ільченко,

С. Гончаренко, Л. Варзацька, Ю. Мальований, Л. Масол, В. Томенко, Т. Усатенко та інші).

Етимологічно поняття «інтеграція» походить від латинського кореня, що означає «відновлення» або «об'єднання частин у цілісність». Інтегративний підхід в освіті розуміють як підхід, що веде до інтеграції змісту, доцільного об'єднання елементів у цілісність [4, с.356].

Сучасні дослідники розглядають інтеграцію як діалектичний процес: це одночасне взаємопроникнення та уніфікація знань, що існують у нерозривній єдності з процесами диференціації та спеціалізації наук [5].

Інтеграція має на меті створення у дитини мозаїчного, але цілісного сприйняття дійсності, забезпечення конкурентоспроможності випускника через якісну підготовку, оптимізацію інтелектуального розвитку в межах загальноосвітнього циклу, підвищення мотивації та залученості учнів до навчального процесу, реалізацію виховного потенціалу навчання [5].

Основним інструментом впровадження цієї стратегії є інтегрований урок. Як зазначає Т. Засєкіна, такий формат дозволяє структурувати блоки знань із різних дисциплін довкола центральної проблеми, що дає змогу розкрити перед учнями глобальні закони та закономірності, які є спільними для різних наук.

Метою початкової освіти є гармонійний розвиток особистості дитини, її природних здібностей і талантів, формування емоційного інтелекту та компетентностей, необхідних для взаємодії із спільнотою і подальшого поступу в навчанні, утвердження української національної і громадянської ідентичності на основі поваги до прав людини, відповідального ставлення до себе і навколишнього світу [2].

Незважаючи на розмаїття поглядів щодо впровадження інтегрованих підходів, у науковій спільноті переважає думка про фундаментальну роль міжпредметного синтезу як найбільш адекватної відповіді на виклики сучасної школи. В умовах інтенсивного оновлення освітнього контенту, коли спостерігається стрімка інформатизація та дефіцит навчального часу, інтеграція забезпечує:

- системність сприйняття: формування в учнів цілісної ментальної моделі світу замість розрізнених фрагментів знань;
- когнітивну економію: раціоналізацію навчального процесу через усунення дублювання матеріалу в різних дисциплінах;
- діяльнісний вектор: можливість застосовувати теоретичні знання в комплексних, наближених до життя ситуаціях;
- психологічний комфорт: зниження інтелектуального перевантаження молодших школярів завдяки зміні фокусу з механічного запам'ятовування на встановлення логічних зв'язків.

Сьогодні інтеграція розглядається не просто як поєднання уроків, а як стратегія гуманізації навчання. Вона дозволяє педагогу змістити акцент з «викладання предмета» на «розвиток особистості». Оскільки мислення дитини молодшого шкільного віку за своєю природою є синкретичним (цілісним), розподіл знань на жорсткі дисциплінарні межі часто стає перепоною для глибокого розуміння суті явищ.

Таким чином, інтегрований підхід виступає каталізатором пізнавального інтересу, перетворюючи освітній процес на захопливе дослідження взаємозв'язків, що існують у природі та суспільстві. Це створює надійний фундамент для формування ключових компетентностей, передбачених концепцією Нової української школи.

Відтак, інтеграція - це не просто педагогічний прийом, а стратегічна можливість вивести дитину на вищий інтелектуальний рівень, презентуючи їй цілісну картину світу, де вона усвідомлює своє місце.

Увесь спектр навчальних дисциплін початкової школи володіє прихованим інтеграційним ресурсом, проте найбільш рельєфно цей потенціал втілений у інтегрованому курсі «Я досліджую світ». Дана дидактична модель є еталоном цілісного підходу, де розмиваються жорсткі межі між окремими науками на користь формування глобальних ідей. Унікальність цього курсу полягає у його світоглядному синкретизмі: він не просто об'єднує різні факти, а створює платформу для самоідентифікації дитини в системі «людина - суспільство - природа» [1].

Освітня архітектура курсу базується на органічному поєднанні змісту ключових галузей: природничої (пізнання об'єктивної реальності); громадянської та історичної (формування соціальної відповідальності та пам'яті); соціальної та здоров'язбережувальної (культура безпеки та життєстійкості); технологічної (практичне втілення задумів).

Стратегічна спрямованість курсу орієнтована на конвергенцію ключових та предметних компетентностей. Зокрема, через призму дослідження навколишнього середовища дитина опановує навички наукового мислення, екологічну грамотність та цифрову адаптивність. Предметна результативність тут виявляється у здатності школяра застосовувати методи спостереження та експерименту для розв'язання життєвих проблем. Відтак, курс «Я досліджую світ» постає не як статичний набір інформації, а як динамічний інструмент розвитку системного інтелекту, де кожне заняття інтегрує ціннісні орієнтири, знання та практичний досвід учня в єдиний компетентнісний контур.

Фундаментальною одиницею практичної реалізації вищезгаданих підходів виступає інтегрований урок, який постає не просто сумою знань, а цілісною дидактичною системою. Таке заняття виконує роль своєрідного вузла, де

довкола центрального об’єкта чи актуальної проблеми концентруються смислові блоки з різних галузей знань.

На відміну від традиційних предметних уроків, інтегрована форма навчання дозволяє «ущільнювати» інформацію, висвітлюючи її багатогранно та об’ємно. Це створює умови для когнітивного синтезу, коли учень не просто пасивно сприймає факти, а самостійно встановлює причинно-наслідкові зв’язки між природними явищами, математичними закономірностями та соціальними процесами. Відтак, такий урок трансформується у простір активного дослідження, де кожне нове поняття органічно вплітається у вже сформовану систему уявлень молодшого школяра.

Ключова місія інтегрованих занять полягає у тематичній концентрації спорідненого контенту з різних галузей знань довкола єдиного смислового ядра. Такий підхід дозволяє дешифрувати універсальні закономірності розвитку природи та суспільства, які зазвичай вивчаються ізольовано. Завдяки цьому учні отримують інструментарій для формування панорамного світогляду та набувають здатності до вільної навігації у складному інформаційному просторі.

В основі подібних уроків лежить архітектура глибинних міжпредметних взаємодій. Це не лише демонструє системність знань, а й виводить когнітивний розвиток молодшого школяра на принципово новий рівень, стимулюючи креативність, інтелектуальну гнучкість та емоційну емпатію. У результаті такого синтезу в свідомості дитини формується не просто набір фактів, а цілісний інтелектуальний сплав. Його цінність зростає не за рахунок механічного додавання даних, а через глибоке поєднання різних точок зору, методологічних позицій та ціннісних орієнтирів.

Головне завдання інтегрованих уроків - «акумулювати» споріднений контент декількох дисциплін навколо єдиного тематичного стрижня. Це дозволяє продемонструвати дітям єдність природних та суспільних явищ. Замість фрагментарних відомостей у дитини формується синтезований світогляд, де знання збагачуються не кількісно, а якісно - через поєднання різних поглядів, емоцій та логічних висновків.

Аналіз освітніх стандартів свідчить, що кожен предмет у початковій ланці має прихований інтеграційний ресурс. Педагог може комбінувати дві, три або навіть чотири дисципліни, за умови, що їхній зміст має логічні точки дотику та спільну смислову основу.

Інтегрований урок не може існувати ізольовано, він є органічною ланкою в ланцюжку навчально-виховного процесу. Ефективність такої форми роботи залежить від трьох ключових факторів: обґрунтованість вибору предметів для синтезу; виважений відбір дидактичних методів відповідно до вікової психології; синергія дій вчителя та учнів.

Сучасна освітня парадигма диктує необхідність виходу інтеграційних процесів за межі академічної години. Позаурочна діяльність, зокрема в межах функціонування груп подовженого дня (ГПД), постає унікальним полігоном для апробації горизонтальної тематичної інтеграції. На відміну від урочної системи, де домінує когнітивний компонент, простір ГПД дозволяє реалізувати діяльнісно-орієнтований підхід, перетворюючи засвоєння знань на багатогранний життєвий досвід.

Рельєфним прикладом такої методичної стратегії є освітня модель Центру розвитку дитини «Гран-Прі» (м.Вінниця). Тут інтеграція не обмежується механічним поєднанням змісту різних дисциплін, а базується на створенні цілісного тематичного макрокосму. Програма Центру вибудовується навколо змістових домінант, де кожна тема (наприклад, «Транспорт», «Екзотичні тварини», «Експедиція у світ професій» тощо) стає наскрізною для всіх видів активності: від логіко-математичних ігор до художньо-естетичного моделювання та природничих експериментів. Методологічна цінність такого підходу виявляється у кількох аспектах:

– *контекстуалізація знань:* теоретичні концепти, отримані на уроках, трансформуються у прикладні навички. Дитина не просто вивчає властивості матеріалів, а застосовує їх у ролі архітектора чи дизайнера, що забезпечує перехід від абстрактного мислення до конкретної праксеології;
– *синергія інтелектуального та емоційного розвитків:* тематичні блоки в ГПД стимулюють виникнення стійких емоційних домінант. Це активізує внутрішню мотивацію до пізнання, оскільки навчання набуває ознак захопливого квесту чи соціальної ролі;
– *компетентнісна конвергенція:* у процесі виконання проєктних завдань відбувається одночасне формування м’яких навичок (*soft skills*) - комунікації, командної взаємодії, критичного оцінювання результатів - та предметних умінь.

Особливістю даної моделі є те, що вихователь ГПД виступає не ретранслятором інформації, а фасилітатором інтегрованого середовища. Використання STEM-технологій, арт-терапевтичних технік та ігрового моделювання дозволяє «ущільнювати» освітній простір, уникаючи при цьому інтелектуального перевтомлення вихованців.

Таким чином, позаурочна діяльність у Центрі «Гран-Прі» демонструє, що інтеграція є дієвим інструментом подолання фрагментарності дитячого світосприйняття, забезпечуючи формування життєздатної особистості, готової до варіативної діяльності у динамічному світі.

У контексті реалізації концепції Нової української школи інтеграція постає не просто методичним інструментарієм, а фундаментальною стратегією гуманізації освіти. Вона дозволяє подолати деструктивний розрив між стрімким

зростанням інформаційного потоку та психофізіологічними можливостями молодших школярів. Завдяки синтезу знань забезпечується перехід від фрагментарного вивчення дисциплін до формування цілісної світоглядної картини, де дитина усвідомлює взаємозв'язок природних і суспільних процесів.

Доведено, що інтегроване навчання є каталізатором інтелектуального розвитку, оскільки воно базується на природній синкретичності мислення дитини 6–10 років. Впровадження інтегрованих уроків сприяє «когнітивній економії» навчального часу, усуває дублювання контенту та активізує творчий потенціал учнів. Результатом такого навчання є не накопичення статичних фактів, а формування гнучкого «інтелектуального сплаву», що дозволяє випускнику початкової школи бути конкурентоспроможним і адаптивним.

Інтегрований курс «Я досліджую світ» є ключовим інструментом конвергенції природничої, соціальної, громадянської та технологічної галузей. Він виступає динамічним середовищем для самоідентифікації особистості та розвитку системного інтелекту [1]. Саме в межах цього курсу найбільш ефективно реалізується дослідницький підхід, що трансформує теоретичні знання у життєві компетентності.

Досвід роботи переконливо демонструє, що простір груп подовженого дня володіє значним ресурсом для горизонтальної тематичної інтеграції. Завдяки діяльнісному підходу та створенню «тематичних макрокосмів», заняття в ГПД забезпечують глибоку контекстуалізацію знань. Використання фасилітативних методів, STEM-технологій та арт-практик у позаурочний час дозволяє формувати у вихованців комплекс м'яких навичок (*soft skills*) у поєднанні з предметними вміннями.

Успішність інтеграційних процесів безпосередньо залежить від професійної готовності педагога виступати дизайнером освітнього середовища. Подальші дослідження доцільно спрямувати на розробку інноваційних діагностичних методик оцінювання рівня сформованості цілісного мислення учнів, а також на пошук нових комбінаторних моделей інтеграції у системі позашкільної та неформальної освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Грошовенко О. П. Технології навчання освітніх галузей «Природознавство», «Суспільствознавство», «Здоров'я і фізична культура» : навчально-методичний посібник для студентів спеціальності 013 «Початкова освіта», Вінниця: 2017. 279 с.
2. Державний стандарт початкової освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 No688. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/59891/
3. Діяльнісний підхід. Українська Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Діяльнісний_підхід Енциклопедія освіти. Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

4. Засєкіна Т. М. Інтеграція в шкільній природничій освіті: теорія і практика: монографія. Київ: Педагогічна думка, 2020. 400 с.
5. Концепція Нової української школи [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf.

Гудзенко Н. Г.,
заступник директора з навчально-виховної роботи
Новоушицької спеціальної школи Хмельницької обласної ради,
ngudzenko27@gmail.com

КОМУНІКАЦІЯ ЯК ОСНОВА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ВИКЛИКІВ

Анотація. У статті проаналізовано комунікацію як основу соціалізації дітей із порушенням слуху (ПС) в умовах сучасних освітніх викликів. Висвітлено особливості розвитку мовлення та комунікативної взаємодії дітей з порушеннями слуху, роль сурдопедагогічної підтримки у формуванні соціальних компетентностей. Проаналізовано сучасні підходи до організації освітнього процесу у спеціальних закладах освіти Окреслено шляхи подолання бар'єрів інклюзії – через жестову двомовність, технологічні інновації, підготовку педагогів і розвиток комунікативної культури суспільства. Розкрито системне застосування інтерактивних методів навчання, яке спрямоване на активізацію комунікативної діяльності учнів, розвиток їхніх мовленнєвих навичок та формування соціальної взаємодії.

Ключові слова: комунікація, соціалізація, діти з порушеннями слуху, спеціальна освіта, інклюзивне середовище, жестова мова, жестова двомовність, педагогічна підтримка.

Abstract. The article analyzes communication as the basis for the socialization of children with hearing impairments (HID) in the context of modern educational challenges. The features of the development of speech and communicative interaction of children with hearing impairments, the role of deaf-and-dumb pedagogical support in the formation of social competencies are highlighted. Modern approaches to the organization of the educational process in special educational institutions are analyzed. Ways to overcome barriers to inclusion are outlined - through sign bilingualism, technological innovations, teacher training and the development of the communicative culture of society. The systematic use of interactive teaching methods is revealed, which is aimed at activating the communicative activity of students, developing their speech skills and forming social interaction.

Keywords: communication, socialization, children with hearing impairments, special education, inclusive environment, sign language, sign bilingualism, pedagogical support.

Комунікація є визначальним чинником соціалізації дітей із порушеннями слуху, оскільки забезпечує формування соціальних зв'язків, розвиток мовлення та інтеграцію дитини у спільноту. В освітньому середовищі спеціальних закладів освіти особливого значення набуває використання мультимодальних комунікативних засобів, зокрема усного мовлення та української жестової мови. Сучасні освітні виклики актуалізують потребу у створенні доступного комунікативного середовища, що сприятиме повноцінному соціальному та когнітивному розвитку дітей із порушеннями слуху.

У сучасному освітньому просторі проблема ефективної комунікації дітей із порушенням слуху набуває особливої актуальності, оскільки саме комунікативна взаємодія є фундаментом їхньої соціалізації та інтеграції в суспільство. Для дітей із порушеннями слуху процес входження у соціальне середовище значною мірою залежить від доступності мовних і комунікативних ресурсів, що забезпечують взаєморозуміння з однолітками, педагогами та ширшим соціальним оточенням. У цьому контексті важливу роль відіграє поєднання вербальної комунікації та української жестової мови, що створює умови для повноцінної участі дітей у навчальній і соціальній діяльності.

Актуальність теми посилюється сучасними освітніми трансформаціями, зокрема розвитком інклюзивного навчання, оновленням підходів до спеціальної педагогіки та необхідністю забезпечення доступного комунікативного середовища у спеціальних закладах освіти. Освітні виклики сьогодення пов'язані також із цифровізацією навчального процесу, необхідністю адаптації освітніх технологій до потреб дітей із порушеннями слуху та підвищенням ролі візуально орієнтованих засобів навчання. У цих умовах дослідження комунікації як основи соціалізації дітей із порушеннями слуху набуває не лише теоретичного, а й практичного значення, оскільки сприяє пошуку ефективних педагогічних стратегій формування комунікативної компетентності та соціальної активності таких учнів.

Крім того, сучасні соціальні та освітні виклики актуалізують необхідність переосмислення ролі комунікації у розвитку особистості дитини з порушеннями слуху, зокрема в аспекті формування мовної ідентичності, розвитку міжособистісної взаємодії та забезпечення рівного доступу до освітніх ресурсів. Це зумовлює потребу в комплексному науковому аналізі комунікативних практик у спеціальних закладах освіти, що сприятиме удосконаленню освітнього середовища та підвищенню ефективності соціалізації дітей із порушенням слуху.

Вивченню означеного питання сприяють публікації українських учених (В. Жук, В. Засенко, Н. Зборовська, О. Колишкін, С. Кульбіда, С. Литовченко, В. Литвинова, С.Шевченко та ін.) і практиків (Н. Гудзенко, Р. Грицько, Ю. Есько, А. Коломоєць, Л. Луценко, С. Чорноконь, О. Щуцька та ін.), у яких висвітлюються різні аспекти комунікативного розвитку та соціалізації дітей із

порушенням слуху. У наукових працях дослідників спеціальної педагогіки та сурдопедагогіки розглядаються проблеми формування мовлення, розвитку комунікативної компетентності, організації освітнього середовища та використання жестової мови в навчальному процесі закладів спеціальної освіти. Особливу увагу приділено ролі комунікації як важливого чинника соціальної інтеграції дітей із порушеннями слуху та їхньої участі у навчальній і позанавчальній діяльності.

У сучасних українських дослідженнях також підкреслюється значення використання мультимодальних комунікативних стратегій, що передбачають поєднання усного мовлення, письмового і дактильного мовлення [1–3, 6]. Науковці наголошують, що саме така комунікативна модель створює умови для формування аддитивної двомовності, розвитку когнітивної активності та ефективної соціалізації дітей із порушеннями слуху в освітньому середовищі [5, 7]. Результати цих досліджень становлять важливу теоретичну основу для подальшого вдосконалення педагогічних підходів до організації комунікативного середовища у спеціальних закладах освіти.

Розвиток комунікації у спеціальних школах для дітей із порушеннями слуху є одним із ключових завдань освітнього процесу, оскільки саме комунікативна діяльність забезпечує формування мовлення, пізнавальних процесів і соціальних навичок учнів. Для дітей із порушеннями слуху комунікація виступає не лише засобом передавання інформації, а й важливим механізмом соціалізації, що сприяє встановленню міжособистісних контактів, формуванню самоідентичності та активній участі у житті шкільної спільноти [4].

У нашому спеціальному закладі освіти створено особливе освітнє середовище, яке враховує сенсорні особливості таких дітей та передбачає використання різних комунікативних засобів. Важливим компонентом розвитку комунікації є поєднання різних мовних і немовних засобів, зокрема усного мовлення, письмової мови, дактильної абетки та української жестової мови. Використання візуально орієнтованих форм комунікації сприяє кращому розумінню навчального матеріалу, розвитку мовної компетентності та активізації пізнавальної діяльності учнів. Сучасна сурдопедагогічна практика нашого закладу розглядає і застосовує білінгвальний підхід, який передбачає використання жестової мови як природного засобу спілкування дітей із порушеннями слуху поряд із державною словесною мовою [7].

Ефективний розвиток комунікації у спеціальній школі також постійно формує сприятливе соціально-комунікативне середовище, у якому учні мають можливість активно взаємодіяти з однолітками, педагогами та іншими учасниками освітнього процесу. Застосування інтерактивних методів навчання, візуальних технологій, цифрових ресурсів та спеціальних педагогічних методик сприяє формуванню комунікативної компетентності й розвитку соціальної

активності наших дітей із порушеннями слуху [8]. Розвиток комунікації на класних, позакласних заняттях, уроках і заходах є важливою умовою успішної соціалізації, освітньої інтеграції та особистісного розвитку таких учнів. Ми переконалися, що систематичне застосування інтерактивних методів навчання для дітей із порушеннями слуху чітко спрямоване на активізацію комунікативної діяльності учнів, розвиток їхніх мовленнєвих навичок та формування соціальної взаємодії. Досвід застосування інтерактивного навчання передбачає організацію освітнього процесу на засадах співпраці, взаємодії та активної участі учнів у спільній діяльності [8,9]. Для дітей із порушеннями слуху такі методи є особливо ефективними, оскільки створюють умови для використання різних каналів комунікації – візуального, жестового та письмового. Важливу роль у цьому процесі відіграє використання української жестової мови як природного засобу спілкування глухих учнів, що забезпечує доступність навчального матеріалу та сприяє формуванню повноцінної комунікативної компетентності.

Варто відмітити, що до найбільш поширених інтерактивних методів належать робота в парах і малих групах, рольові ігри, дискусії, проєктне навчання, а також використання візуальних і цифрових технологій. Робота в парах і групах стимулює учнів до взаємодії, обміну думками та спільного розв’язання навчальних завдань. Рольові ігри дають змогу моделювати різні життєві ситуації спілкування (у магазині, у школі, у транспорті тощо), що допомагає учням практикувати мовлення та розвивати навички соціальної поведінки. Дискусії та обговорення сприяють формуванню вміння аргументувати власну думку, ставити запитання та розуміти позицію співрозмовника. Цілком доречно себе зарекомендував і важливий напрям інтерактивного навчання з використанням візуально орієнтованих методів, таких як комікси, інфографіка, відеоматеріали, презентації та інтерактивні вправи. Вони полегшують сприймання інформації та сприяють кращому засвоєнню навчального матеріалу учнями з порушеннями слуху. Застосування цифрових ресурсів (інтерактивних платформ, відеоуроків із жестовим супроводом, освітніх додатків) значно розширює можливості комунікації та забезпечує індивідуалізацію навчання. Інтерактивні методи навчання допомагають ефективно реагувати на сучасні освітні виклики, зокрема на потребу забезпечення доступності та інклюзивності освітнього процесу для дітей із порушеннями слуху.

Таким чином, маючи понад сорокарічний досвід сурдопедагогічної діяльності, переконуємося, що сучасне освітнє середовище спеціального закладу освіти вимагає створення таких педагогічних умов, у яких кожен учень має можливість активно брати участь у навчальній діяльності та комунікації. Інтерактивні форми роботи (групові завдання, рольові ігри, дискусії, проєктна діяльність) стимулюють взаємодію між учнями, сприяють формуванню навичок співпраці та забезпечують практичне використання різних комунікативних засобів, зокрема усного мовлення, письмової мови, дактилювання. Крім того,

інтерактивні методи сприяють адаптації освітнього процесу до умов цифровізації та розвитку інформаційних технологій. Використання мультимедійних презентацій, інтерактивних платформ, відеоматеріалів і візуальних ресурсів значно розширює можливості подання навчального матеріалу та робить його більш доступним для учнів із порушеннями слуху. Такі підходи дозволяють поєднувати традиційні педагогічні методики з сучасними технологічними засобами, що підвищує мотивацію до навчання, активізує пізнавальну діяльність і сприяє розвитку комунікативної компетентності учнів. Важливим аспектом є те, що інтерактивні методи навчання допомагають подолати соціально-комунікативні бар'єри, з якими часто стикаються діти з порушеннями слуху. Завдяки активній участі в колективній діяльності учні набувають досвіду спілкування, вчаться висловлювати власні думки, розуміти співрозмовника та взаємодіяти у різних соціальних ситуаціях [8]. Тому, інтерактивні педагогічні технології сприяють не лише засвоєнню навчального матеріалу, а й розвитку соціальної компетентності та успішній соціалізації дітей із порушеннями слуху в сучасному освітньому середовищі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Жук В. (2006). Розподіл комунікативних функцій між мовленнєвими системами на уроках української мови. Дефектологія, 2006, 10-12.
2. Зборовська Н.А. (2014). Особливості соціальної ситуації розвитку та мовної компетентності учнів з порушеннями слуху. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: збірник наукових праць, 6, 60-66.
3. Литовченко, С., Кульбіда, С., Жук, В., Таранченко, О., Вовченко, О., Литвинова, В., Рибак, О., Міськов, Г. (2024). Забезпечення безбар'єрності в освітньому процесі для дітей з порушеннями слуху. Особлива дитина: навчання і виховання, 116(4), 29-44.
4. Колишкін О. (2025). Розвиток мовлення слабочуючих старшокласників. Наука і освіта, 127-130.
5. Кульбіда С.В. (2024). Соціокультурний дискурс української жестової мови в умовах сьогодення: монографія. Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України. Відділ української жестової мови. Київ, 2024. 256 с.
6. Кульбіда С.В. (2007). Українська дактилологія : науково-методичний посібник. К.: Педагогічна думка. 328 с.
7. Кульбіда С.В. (2008). Концептуальні засади навчання нечуючих і використання жестової мови (на матеріалах зарубіжної теорії та практики). Жестова мова й сучасність: збірник наукових праць. Вип. 3. С. 26-33. http://lib.iitta.gov.ua/1978/
8. Науково-методичне забезпечення реалізації концепції Нової української школи та державного стандарту дітей з особливими освітніми потребами: збірник статей обласного науково-методичного семінару 4 березня 2019 року / упоряд. Гудзенко Н.Г., Кульбіда С.В. Київ: Інтерсервіс, 2019. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732267
9. Литовченко, С., Кульбіда, С. (2025). Інноваційна модель освітнього середовища для дітей з порушеннями слуху. Особлива дитина: навчання і виховання, 120(4), 264-280.

Гут О. А.,
завідувач методичного відділу,
КЗПО "Дніпропетровський обласний центр науково-технічної творчості
та інформаційних технологій учнівської молоді"
Дніпропетровської обласної ради",
ocnttuser02@gmail.com

ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА ЯК ПРОСТІР ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ МИРУ В УМОВАХ ВОЄННИХ ВИКЛИКІВ

У статті розглядається проблема формування цінностей миру в умовах воєнних викликів сучасного українського суспільства та визначається роль позашкільної освіти у вихованні особистості майбутнього. Проаналізовано сутність цінностей миру та цінностей війни, їх вплив на світогляд дітей і молоді. Особливу увагу приділено можливостям позашкільної освіти як простору безпечного розвитку, соціальної взаємодії та громадянського становлення особистості.

На прикладі діяльності комунального закладу позашкільної освіти "Дніпропетровський обласний центр науково-технічної творчості та інформаційних технологій учнівської молоді" Дніпропетровської обласної ради" представлено практичний досвід інтеграції STEM-освіти у всі напрями гуртkової роботи протягом майже десяти років експериментальної діяльності. Висвітлено роль STEM-проєктів та волонтерських ініціатив у формуванні таких цінностей миру, як співпраця, відповідальність, емпатія, орієнтація на розвиток і спільне благо. Обґрунтовано значення STEM-підходу як ефективного інструменту ціннісного виховання в умовах війни.

Ключові слова: цінності миру, цінності війни, позашкільна освіта, STEM-освіта, волонтерська діяльність, особистість майбутнього, громадянська відповідальність.

The article examines the issue of forming peace values in the context of wartime challenges faced by modern Ukrainian society and defines the role of extracurricular education in shaping the personality of the future. The essence of peace values and war values and their influence on the worldview of children and youth are analyzed. Special attention is paid to extracurricular education as a space for safe development, social interaction, and civic engagement.

Based on the experience of the Municipal Out-of-School Educational Institution "Dnipropetrovsk Regional Center for Scientific and Technical Creativity and Information Technologies of Student Youth" of the Dnipropetrovsk Regional Council, the article presents practical approaches to integrating STEM education into all areas of extracurricular activities over nearly ten years of experimental work. The role of STEM projects and volunteer initiatives in fostering peace values such as cooperation, responsibility, empathy, and orientation toward development and the common good is highlighted. The importance of the STEM approach as an effective tool for value-based education in wartime conditions is substantiated.

Key words (in English): peace values, war values, extracurricular education, STEM education, volunteer activities, personality of the future, civic responsibility.

Сучасний етап розвитку українського суспільства в умовах повномасштабної війни докорінно трансформує систему соціальних орієнтирів та життєвих стратегій молоді. Воєнні виклики актуалізують роль освіти не просто як джерела знань, а як стратегічного інструменту формування ціннісного каркаса особистості. У часи високої невизначеності критично важливим постає утвердження гуманістичних та демократичних принципів як основи національної стійкості.

У цьому контексті позашкільна освіта виступає унікальним соціокультурним простором, що базується на принципах добровільності та партнерської взаємодії. Саме позашкілля, завдяки своїй гнучкості, стає «територією безпеки» та психологічного розвантаження, де через практичну діяльність формується досвід відповідальності та соціальної активності. На відміну від формалізованого навчання, воно забезпечує простір для живої творчої самореалізації, що є критично важливим для ментального здоров'я вихованців.

Цінності миру в сучасних умовах постають не лише як моральний ідеал, а як стратегічна основа стійкого розвитку суспільства, його соціальної згуртованості та відновлення. Формування цих цінностей передбачає розвиток емпатії, відповідальності, здатності до діалогу, командної взаємодії та усвідомлення спільного блага. Освітній простір, зокрема позашкільний, відіграє ключову роль у закладенні таких світоглядних орієнтирів через практичну діяльність, проєктну роботу та соціально значущі ініціативи.

Отже, дослідження позашкільної освіти як простору формування цінностей миру в умовах воєнних викликів є актуальним науково-практичним завданням, що поєднує освітній, соціальний і ціннісний виміри, готуючи особистість, здатну не лише долати виклики війни, а й свідомо творити майбутнє України

Метою даної статті є аналіз ролі позашкільної освіти у формуванні цінностей миру та відповідальної громадянської позиції на прикладі діяльності комунального закладу позашкільної освіти "Дніпропетровський обласний центр науково-технічної творчості та інформаційних технологій учнівської молоді" Дніпропетровської обласної ради".

Завдання статті:

- розкрити сутність цінностей миру та цінностей війни у сучасному освітньому контексті;
- обґрунтувати роль позашкільної освіти у формуванні особистості майбутнього;
- представити практичний досвід STEM-орієнтованої та волонтерської діяльності закладу позашкільної освіти.

Цінності є стійкими світоглядними орієнтирами, що визначають вибір людини, її поведінку, життєві стратегії та ставлення до себе, інших і світу

загалом. У педагогіці цінності розглядаються як фундамент виховання особистості, що забезпечує її моральну, громадянську та соціальну зрілість, формує внутрішні регулятори поведінки й здатність до відповідального прийняття рішень.

Цінності освіти полягають не лише у передачі знань, а насамперед у формуванні людини як носія гуманістичних, демократичних і загальнолюдських принципів. Освіта покликана плекати повагу до людської гідності, свободу думки, критичне мислення, відповідальність за власні дії, здатність до співпраці та активну громадянську позицію. В умовах суспільних трансформацій і війни освітній простір набуває особливої ролі як середовище стабільності, безпеки та ціннісної опори для дітей і молоді.

Цінності миру передбачають утвердження людської гідності, взаємоповаги, співпраці, солідарності, соціальної відповідальності та ненасильницького розв'язання конфліктів. Вони формують здатність до діалогу, прийняття різноманіття, емпатії, взаємодопомоги та спільного творення майбутнього. Саме ці цінності лежать в основі сталого розвитку суспільства та формування особистості, здатної жити й діяти в демократичному середовищі.

Натомість цінності війни ґрунтуються на домінуванні сили, страху, агресії, жорсткої ієрархії та виправданні насильства як способу досягнення мети. У дитячій та підлітковій свідомості вони можуть проявлятися у зниженні рівня емпатії, зростанні тривожності, конфліктності, недовіри до світу, а також у симптомах емоційного вигорання та втрати відчуття безпеки. Саме тому освітній вплив у воєнний період має бути особливо виваженим і ціннісно зорієнтованим.

Особливу роль у формуванні цінностей відіграє позашкільна освіта, яка за своєю природою є простором добровільної участі, творчої самореалізації та партнерської взаємодії. Цінності позашкільної освіти ґрунтуються на свободі вибору, внутрішній мотивації, довірі, підтримці індивідуальних здібностей і розвитку через практичну діяльність. Саме тут дитина має можливість діяти, експериментувати, брати відповідальність за результат спільної справи та відчувати власну значущість.

Позашкільна освіта створює умови для формування цінностей миру через командну роботу, проєктну діяльність, волонтерські ініціативи та соціально значущі практики. Вона сприяє розвитку культури співпраці замість конкуренції, творення замість руйнування, відповідальності замість агресії. У поєднанні зі STEM-підходом позашкільна освіта формує вміння застосовувати знання для вирішення реальних проблем, розвиває системне мислення та виховує активну громадянську позицію.

Завдання освіти полягає не у декларативному протиставленні цінностей миру й війни, а у створенні такого освітнього середовища, яке навіть у складних

воєнних умовах підтримує розвиток мирного мислення, життєстійкості та віри в можливість позитивних змін. Саме через цінності освіти та позашкільної освіти формується особистість майбутнього – відповідальна, гуманістично зорієнтована й здатна до відновлення суспільства на засадах миру.

Війна як складний соціальний і психологічний феномен радикально змінює життєві пріоритети суспільства, трансформує систему цінностей і впливає на всі сфери життя, зокрема на освіту та виховання. Для дітей і молоді воєнні події часто стають першим досвідом глобальної небезпеки, втрати звичного ритму життя, порушення відчуття стабільності та контролю над власним майбутнім. Війна руйнує базове відчуття безпеки, яке є необхідною умовою повноцінного розвитку особистості.

У таких умовах у дітей і підлітків формується підвищений запит на психологічну захищеність, емоційну підтримку, довіру до дорослих і відчуття приналежності до спільноти. Зростає потреба в стабільних соціальних зв'язках, зрозумілих правилах взаємодії та середовищі, де дитина може бути почутою й прийнятою. Освітні заклади, а особливо заклади позашкільної освіти, у цьому контексті набувають ролі не лише освітніх, а й соціально-психологічних осередків, що забезпечують відчуття безперервності життя, підтримки та перспективи розвитку.

Позашкільна освіта завдяки своїй гнучкості, добровільності участі та орієнтації на діяльність створює умови для відновлення емоційної рівноваги дітей і молоді. Саме тут формується досвід безпечної взаємодії, співпраці та взаємопідтримки, що є надзвичайно важливим у період соціальної напруги. Через гурткову роботу, проєктну діяльність, змагання, конкурси, виставки, творчі й науково-технічні ініціативи діти повертають собі відчуття контролю над власними діями та результатами.

У цьому контексті цінності миру в освітньому процесі набувають не лише виховного, а й терапевтичного значення. Вони сприяють зниженню рівня тривожності, формуванню життєстійкості, розвитку емпатії та довіри до світу. Через спільну діяльність, командні проєкти, волонтерські практики та соціально значущі ініціативи вихованці отримують досвід конструктивної взаємодії, усвідомлення власної значущості та причетності до позитивних змін.

Освітній простір у воєнний час стає важливим чинником соціальної згуртованості й відновлення, а позашкільна освіта – середовищем, де цінності миру не лише проголошуються, а проживаються через практичний досвід.

Позашкільна освіта має унікальний потенціал для формування цінностей миру завдяки своїй гуманістичній природі, добровільності участі, практичній спрямованості занять та орієнтації на інтереси, потреби й здібності дитини. На відміну від формалізованих освітніх середовищ, позашкілля створює простір

свободи вибору, довіри та партнерської взаємодії між педагогом і вихованцем, що є важливою передумовою формування внутрішніх, а не нав'язаних цінностей. Саме такий простір створив обласний заклад позашкільної освіти науково-технічного напряму Дніпропетровської області.

Комунальний заклад позашкільної освіти "Дніпропетровський обласний центр науково-технічної творчості та інформаційних технологій учнівської молоді" Дніпропетровської обласної ради" (далі КЗПО "ДОЦНТТ та ІТУМ" ДОР") вже близько десяти років здійснює системну експериментальну діяльність за напрямом STEM-освіти. Особливістю роботи закладу є те, що STEM-підхід інтегрований у всі гуртки незалежно від профілю, поєднуючись із базовими програмами науково-технічної, інформаційної, дослідницької та творчої діяльності.

STEM-освіта у позашкіллі розглядається не лише як сукупність технологічних або інженерних компетентностей, а як інструмент формування цілісної особистості, здатної мислити критично, працювати в команді, брати відповідальність за результат і бачити зв'язок між знаннями та реальними потребами суспільства. У процесі проєктної та дослідницької діяльності вихованці вчаться аналізувати проблеми, висувати гіпотези, шукати альтернативні рішення та оцінювати їхні наслідки.

Важливим аспектом діяльності закладу є поєднання STEM-освіти з активною волонтерською роботою, що посилює ціннісний компонент освітнього процесу. Участь вихованців у соціально значущих проєктах сприяє усвідомленню власної ролі в житті громади, розвитку емпатії, відповідальності та готовності діяти на користь суспільства. Таким чином, позашкільна STEM-освіта стає простором, де цінності миру не декларуються, а реалізуються через конкретні дії.

Позашкільна освіта в умовах воєнного часу виступає важливим чинником формування життєстійкості, соціальної згуртованості та мирного мислення дітей і молоді. Досвід діяльності нашого закладу переконливо свідчить про те, що системне впровадження STEM-підходу в позашкіллі є ефективним інструментом виховання особистості майбутнього – відповідальної, гуманістично зорієнтованої та здатної до відбудови суспільства на засадах миру.

Позашкільна освіта науково-технічного напряму відкриває широкі можливості для залучення дітей та молоді до STEM-освіти, використовуючи сучасні, цікаві й креативні форми роботи. Починаючи з молодшого шкільного віку, ми пробуджуємо інтерес до технічної творчості, виховуємо допитливість, розвиваємо таланти та формуємо майбутніх науковців, винахідників, програмістів, інженерів і майстрів своєї справи, а головне – свідомих громадян України.

STEM-освіта – це не просто сукупність предметів природничо-математичного циклу. Вона формує ключові компетентності XXI століття: уміння працювати в команді, критично мислити, вирішувати проблеми, бути гнучким і креативним. У позашкіллі STEM набуває особливого змісту. Тут дитина має свободу вибору, може експериментувати без страху помилитися, вчитися через практику, гру, дослідження. Педагог виступає не лише викладачем, а ментором, фасилітатором, партнером у пізнанні.

Педагоги-позашкільники вміють поєднувати навчальну та розважальну складові, передавати знання через гру, створювати ситуації відкриттів і сприяти творчому розвитку кожної дитини. Такий підхід дозволяє вихованцям не лише поглиблювати шкільні знання, а й розширювати власні можливості, переживати радість творчості та експериментів. Завдяки цьому STEM-діяльність стає для дітей справжнім захопленням, яке поступово приводить молодь до свідомого вибору професій у сфері науки й технологій.

Практична реалізація цінностей миру в нашому закладі позашкільної освіти здійснюється через системну STEM-діяльність, яка інтегрована у всі напрями гуртkової роботи. Такий підхід дозволяє перейти від засвоєння окремих знань до формування комплексних компетентностей, необхідних для життя в сучасному суспільстві.

Проєктна діяльність є ключовим інструментом реалізації STEM-підходу в закладі. Вихованці працюють над реальними або наближеними до реальних проблемами, проходячи всі етапи проєктного циклу: від постановки завдання й аналізу проблеми до розроблення рішення, його апробації та презентації результатів. У цьому процесі діти навчаються працювати в командах, розподіляти ролі відповідно до власних здібностей, брати відповідальність за спільний результат та поважати внесок кожного учасника.

Головна перевага STEM-навчання у нашому центрі полягає у гармонійному поєднанні усіх профілів, напрямів та тем занять. Передусім – комплексного трансдисциплінарного підходу із проєктним навчанням. Так вихованці гуртків авіамоделювання співпрацюють з гуртками робототехніки та радіоконструювання, з метою створення та покращення своїх моделей. Вихованці гуртків робототехніки звертаються до автомоделістів задля створення більш якісних моделей чотириколісних роботів. Автомоделісти, в свою чергу, використовують базу гуртків 3-D моделювання та комп’ютерної графіки для проєктування нових моделей автомобілів та покращення інженерних навичок.

Дослідницька та інженерна діяльність сприяє розвитку критичного мислення, уміння ставити запитання, висувати гіпотези й аргументовано їх відстоювати. Водночас вона формує культуру діалогу та співпраці, адже успіх проєкту залежить не від індивідуальної конкуренції, а від узгоджених дій

команди. Саме через такий досвід у вихованців поступово закладаються цінності миру – взаємоповага, толерантність до різних точок зору, готовність до компромісу та спільного пошуку рішень.

Особливе місце в діяльності нашого закладу займають STEM-проєкти соціального спрямування, де інженерні та цифрові навички стають інструментом розв'язання актуальних проблем громади. Яскравим прикладом такої стратегії є розвиток напряму робототехніки, який системно впроваджується в Центрі з 2019 року. В області було запущено проєкт "Освітня робототехніка", який розвивається і по теперішній час, даючи свої позитивні результати, нові винаходи та великі перемоги.

Ми вибудували унікальну освітню траєкторію – від створення простої авіамоделі до розробки багатофункціональних БПЛА. Цей шлях символізує перехід від базового технічного інтересу до свідомого інженерного служіння.

Вагомим кроком у цьому напрямі стала розробка педагогів Центру у 2024 році авторської навчальної програми "Оператори роботизованих систем (оператори безпілотних літальних апаратів)", яка здобула І місце на Всеукраїнському конкурсі рукописів навчальної літератури. Програма не лише навчає керуванню технікою, а й формує етичну та соціальну відповідальність оператора в умовах воєнного часу. Такі ініціативи, поряд із проєктами з енергозбереження та екологічної безпеки, дозволяють вихованцям відчути цінність спільного блага. Участь у подібній діяльності перетворює технічні рішення на акт громадянської відповідальності, де кожен створений пристрій стає внеском у безпеку та відновлення країни

Важливим аспектом STEM-діяльності є залучення вихованців до волонтерських ініціатив, що поєднують навчальні цілі з реальними суспільними потребами. Через волонтерство вихованці отримують досвід активної громадянської позиції, вчаться співпереживанню, взаємодопомозі та відповідальності за інших. Така діяльність посилює ціннісний компонент освітнього процесу й сприяє формуванню відчуття власної значущості та причетності до позитивних змін.

КЗПО "ДОЦНТТ та ІТУМ" ДОР" активно займається волонтерством, залучаючи педагогів і вихованців до благодійних ініціатив, спрямованих на підтримку військовослужбовців, внутрішньо переміщених осіб, а також громад і установ, що постраждали внаслідок воєнних дій. Ці активності розглядається в закладі не як разова акція, а як важливий складник освітньо-виховного процесу та практичне втілення цінностей миру.

Волонтерська діяльність у позашкіллі є потужним виховним ресурсом, адже сприяє формуванню емпатії, соціальної відповідальності, солідарності та активної громадянської позиції. Для дітей і молоді це можливість не лише

допомогти іншим, а й усвідомити власну значущість, відчути себе частиною спільноти та побачити реальний вплив своїх дій. Участь у волонтерських ініціативах формує глибше розуміння цінності миру як умови життя, розвитку та людської гідності.

Серед практик волонтерської діяльності закладу є такі вже традиційні напрацювання як: організація та проведення заходів підтримки для військовослужбовців у лікарнях та шпиталях; проведення майстер-класів; виготовлення символічних подарунків, що мають емоційно-підтримувальний характер; створення підтримуючих та мотивуючих відеороликів; заходи, змагання, виставки для сімей військових спортивного та дозвілевого спрямування. Такі заходи сприяють розвитку у дітей співпереживання, поваги та вдячності до захисників і захисниць України.

Системною є також практика постійних донатів на потреби ЗСУ, до яких долучаються колектив закладу, вихованці та їхні родини. Благодійні збори організовуються у форматі тематичних заходів, STEM-проєктів, благодійних ярмарків і творчих акцій, що поєднують освітню діяльність із реальними потребами суспільства. У такий спосіб формується розуміння того, що навіть невеликий внесок кожного має значення для спільної справи.

Одним із найцікавіших і найпоширеніших форм волонтерської роботи є проведення майстер-класів для внутрішньо переміщених осіб та військовослужбовців. У межах цих заходів використовуються елементи технічної та художньої творчості, STEM-активності, що сприяють психологічному розвантаженню, соціальній адаптації та відновленню емоційного ресурсу учасників. Для вихованців закладу така діяльність стає прикладом соціально відповідального використання власних знань і вмінь.

Волонтерська діяльність закладу здійснюється у тісній співпраці з громадськими організаціями та благодійними фондами відповідного профілю, що забезпечує системність, адресність і ефективність допомоги. Однією з ключових партнерських організацій є Благодійний фонд БО “Стефанія Дніпро”, з яким налагоджено сталі форми взаємодії та реалізовано низку спільних ініціатив. Така співпраця не лише розширює можливості волонтерської діяльності, а й формує у вихованців розуміння важливості партнерства, довіри та спільної відповідальності.

Ми можемо зробити впевнені висновки, що волонтерство у закладі позашкільної освіти виступає ефективним інструментом виховання цінностей миру через реальну дію, співпрацю та служіння суспільству. Вона поєднує освітній, соціальний і виховний аспекти, сприяючи формуванню особистості, здатної до емпатії, відповідальності та активної участі у відбудові суспільства на засадах миру.

Реалізація цінностей миру в діяльності закладів позашкільної освіти в умовах воєнного часу супроводжується низкою складних викликів, які потребують системного осмислення та професійних рішень. Одним із ключових викликів є підвищене емоційне та психологічне навантаження на педагогів, які, поряд із виконанням освітніх і виховних функцій, часто беруть на себе роль емоційної підтримки для вихованців та їхніх родин. Робота в умовах постійної невизначеності, тривожних новин і особистих втрат вимагає від педагогів високого рівня емоційної стійкості та професійної зрілості.

Ще одним важливим викликом є різний рівень психологічної готовності дітей і молоді до сприйняття та осмислення цінностей миру. Частина вихованців має досвід вимушеного переселення, втрати близьких або тривалого перебування в умовах стресу, що впливає на їхній емоційний стан, поведінкові реакції та здатність до навчання й взаємодії. У таких умовах педагогічний вплив має бути особливо делікатним, індивідуалізованим і спрямованим на відновлення відчуття безпеки та довіри.

Суттєвим викликом залишається також потреба у постійному професійному розвитку педагогічних кадрів. Формування цінностей миру через STEM-освіту, проєктну діяльність і волонтерські практики вимагає від педагогів нових компетентностей – зокрема, у сфері соціально-емоційного навчання, травмоорієнтованого підходу, командної роботи та міждисциплінарної інтеграції. Водночас не всі педагоги мають достатній доступ до відповідних програм підвищення кваліфікації, методичних ресурсів і професійних спільнот.

Окремим викликом є обмеженість матеріально-технічних і фінансових ресурсів, що може ускладнювати діяльність закладу і реалізацію поставленої мети та завдань. В умовах війни забезпечення стабільності роботи закладів позашкільної освіти часто потребує гнучких управлінських рішень, активного залучення партнерів та пошуку альтернативних ресурсів.

Водночас зазначені виклики відкривають нові перспективи розвитку позашкільної освіти як простору формування цінностей миру:

● Подальша інтеграція STEM-освіти з громадянським, соціальним і ціннісним вихованням. Такий синтез дозволяє поєднати розвиток технологічних компетентностей із формуванням відповідальності, емпатії та активної громадянської позиції.

● Розширення волонтерських ініціатив і соціально орієнтованих STEM-проєктів, що сприятимуть залученню дітей і молоді до реальних процесів підтримки громади та відновлення суспільства. Участь у таких ініціативах формує практичний досвід миротворчої діяльності та підсилює ціннісну складову освітнього процесу.

● міжнародна співпраця та обмін досвідом із закладами освіти, громадськими організаціями та освітніми мережами інших країн. Участь у міжнародних проєктах, програмах мобільності та професійних спільнотах дозволяє переймати кращі практики мирної освіти, впроваджувати інноваційні підходи та формувати глобальне мислення у вихованців і педагогів.

Попри складні виклики воєнного часу, позашкільна освіта має значний потенціал для розвитку як простір формування цінностей миру, соціальної згуртованості та життєстійкості.

Досвід комунального закладу позашкільної освіти "Дніпропетровський обласний центр науково-технічної творчості та інформаційних технологій учнівської молоді" Дніпропетровської обласної ради" переконливо засвідчує, що інтеграція STEM-освіти з волонтерською та громадянською діяльністю є ефективним механізмом формування цінностей миру. Через проєктну, дослідницьку та інженерну діяльність здобувачі освіти не лише опановують сучасні знання й навички, а й навчаються співпраці, відповідальності, взаємоповаги та орієнтації на спільне благо.

Волонтерська діяльність, яка стала органічною складовою освітнього процесу, сприяє вихованню емпатії, солідарності та активної громадянської позиції. Участь у благодійних ініціативах, підтримці військових, внутрішньо переміщених осіб, співпраця з громадськими організаціями та благодійними фондами формують у дітей усвідомлення власної значущості, відповідальності за долю країни та розуміння миру як базової цінності людського життя.

Таким чином, позашкільна освіта постає як простір виховання особистості майбутнього – компетентної, чутливої до потреб інших, здатної діяти в умовах невизначеності та робити свідомий вибір на користь гуманізму й миру. Формування цінностей миру у позашкіллі є не короткостроковим завданням, а стратегічною інвестицією у стійке, безпечне та людяне майбутнє України, відновлення суспільства та зміцнення національної єдності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про освіту».
2. Закон України «Про позашкільну освіту».
3. Концепція розвитку STEM-освіти в Україні. – Міністерство освіти і науки України. – Режим доступу: https://mon.gov.ua
4. Концепція громадянської освіти та виховання в Україні. – МОН України. – Режим доступу: https://mon.gov.ua
5. Матеріали Міністерства освіти і науки України з питань громадянської освіти.
6. Матеріали міжнародних освітніх програм з розвитку soft skills та культури миру.
7. Міжнародні документи ЮНЕСКО з освіти миру.
8. Науково-методичні публікації з питань STEM-освіти у позашкільних закладах України.

9. Науково-методичні публікації з питань ціннісного виховання та позашкільної освіти.
10. Освіта.ua. Матеріали з питань ціннісного та громадянського виховання. – URL: https://osvita.ua
11. UNESCO. Education for Peace and Sustainable Development. – URL: https://www.unesco.org
12. UNICEF. Education in Emergencies: Building Resilience through Learning. – URL: https://www.unicef.org
13. OECD. Global Competence Framework. – URL: https://www.oecd.org

Гуцол К. В.,
доктор філософії з психології,
старший науковий співробітник лабораторії когнітивної психології,
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України,
м. Київ, Україна; kvgutsol@gmail.com

МЕНТАЛЬНІ РЕСУРСИ МОЛОДІ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: ПРОБЛЕМИ ЖИТТЄЗДІЙСНЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню феномену ментальних ресурсів молоді крізь призму проблематики життєздійснення в умовах хронічної невизначеності, спричиненої воєнним часом. Актуальність теми визначається особливою вразливістю молоді як соціально-психологічної групи, що опинилася у ситуації подвійної кризи: нормативна криза дорослішання – з її завданнями формування ідентичності, самовизначення та проектування власного життєвого шляху – накладається на ненормативну кризу, спричинену воєнними умовами, що руйнують саму передумову довгострокового планування. Така подвійна кризовість створює специфічне психологічне поле, в якому ментальні ресурси молоді зазнають безпрецедентного навантаження.

У статті обґрунтовується, що поняття життєздійснення є ключовим конструктом для аналізу психологічної ситуації молоді у воєнний час. Життєздійснення розуміється не як сукупність зовнішніх досягнень чи результатів, а як суб'єктне конструювання власного життєвого шляху на основі системи цінностей і смислів особистості. Центральним механізмом такого конструювання є наративна практика – здатність молодої людини організовувати свій досвід у зв'язній оповіді з усвідомленим «звідки», значущим «тут і зараз» та хоча б контурно окресленим «куди». Саме така темпоральна організація особистісного наративу є одним з найбільш вразливих конструктів у воєнних умовах.

У статті запропоновано трирівневу ресурсну модель, що охоплює інтелектуально-рефлексивні ресурси (когнітивна гнучкість, смислова рефлексія, критичне мислення), орієнтаційно-ціннісні ресурси (ціннісна стійкість, здатність знаходити смисл у теперішньому, орієнтаційна спрямованість) та регуляторно-вольові ресурси (самоорганізація,

резильєнтність, вольова наполегливість). Аналізуються специфічні деформації наративного горизонту молоді у воєнних умовах: горизонтальне стиснення (скорочення темпоральної перспективи наративного проектування) та наративна фрагментація (порушення смислової зв'язності між різними часовими вимірами особистого наративу). Запропоновано практичні підходи до психологічної підтримки молоді, що спираються на метод life design counseling, групові наративні практики та підтримку ціннісної рефлексії.

Ключові слова: ментальні ресурси, молодь, життєздійснення, наратив, невизначеність, війна, наративний горизонт, ідентичність, life design, психологічна підтримка, постравматичне зростання.

Abstract. This article is devoted to the study of the phenomenon of mental resources of youth through the lens of the problematic of self-realization under conditions of chronic uncertainty caused by wartime. The relevance of the topic is determined by the particular vulnerability of youth as a socio-psychological group facing a double crisis: the normative crisis of growing up – with its tasks of identity formation, self-determination, and life path design – overlaps with a non-normative crisis caused by wartime conditions that destroy the very precondition of long-term planning.

The article substantiates that self-realization is a key construct for analyzing the psychological situation of youth in wartime – understood not as a set of external achievements, but as the subjective construction of one's own life path based on a system of personal values and meanings. The concept of narrative horizon is proposed as a key resource construct: a meaning-rich semantic field in which the young person projects their future. The article analyzes two specific deformations of the narrative horizon under wartime: horizontal compression (reduction of the temporal perspective of narrative projection) and narrative fragmentation (disruption of semantic coherence between temporal dimensions of the personal narrative).

Keywords: mental resources, youth, self-realization, narrative, uncertainty, war, narrative horizon, identity, life design, psychological support, posttraumatic growth.

Постановка проблеми. Молодість як нормативний віковий період постає етапом інтенсивного самовизначення, формування ідентичності та моделювання шляхів майбутнього життя [15; 11]. Саме в цей час відбувається активна робота з конструювання особистісного проекту – системи уявлень про власне покликання, смисли, бажані ролі та способи самоздійснення [6]. Воєнний контекст, у якому опинилася українська молодь, радикально ускладнює цю нормативну задачу. Зіштовхуючись із загрозою для фізичного існування, втратою звичного соціального середовища та руйнуванням планів на майбутнє, молода людина виявляється у ситуації, де звичні ресурси ідентитарного самовизначення виявляються або недоступними, або принципово недостатніми [5; 16].

Особлива вразливість молоді у воєнний час зумовлена кількома чинниками. По-перше, сензитивність вікового періоду до ідентитарних питань робить будь-

яку кризу особливо гострою саме в молодому віці [15]. По-друге, молодь перебуває у специфічній ситуації подвійної кризи – нормативної (дорослішання) та ненормативної (воєнна ситуація), що суттєво ускладнює як ресурсну мобілізацію, так і психологічну підтримку [5; 16]. У зв'язку з цим дослідження ментальних ресурсів молоді в умовах невизначеності набуває особливої актуальності та практичної значущості.

Проблематика ментальних ресурсів молоді розроблялась у різних теоретичних площинах – від вивчення психологічного добробуту та суб'єктивного благополуччя до дослідження resilience та постравматичного зростання [14; 28]. Поворот до наративних концепцій уможливив розгляд особистісних ресурсів як процесуальних конструктів, що актуалізуються та функціонують у контексті смислових практик [8; 26].

Для молодіжної психології особливу цінність мають дослідження, що пов'язують особливості наративної ідентичності з успішністю life design у ситуаціях радикальних трансформацій [27; 26]. М. Савікас у своїй концепції life design [27] показав, що у сучасному нестабільному світі здатність до адаптивного наративного проектування власного кар'єрного та життєвого шляху є ключовою компетентністю. Дж. Арнетт у своїй концепції emerging adulthood [11] визначив, що сучасна молодь переживає продовжений і ускладнений перехід до дорослості, де питання ідентичності та смислу залишаються відкритими значно довше. Воєнні умови ще більше ускладнюють цей перехід [5; 16]. Окремої уваги заслуговують вітчизняні дослідження ментальних ресурсів молоді у воєнний час [2; 4; 10].

Мета та завдання статті. Мета статті – теоретично обґрунтувати роль ментальних ресурсів у забезпеченні життєздійснення молоді в умовах хронічної невизначеності воєнного часу та розкрити наративні механізми їх актуалізації й трансформації. Завдання статті: розкрити специфіку психологічної ситуації молоді у воєнних умовах; обґрунтувати поняття наративного горизонту як ключового ресурсного конструкту; систематизувати ментальні ресурси молоді, що забезпечують збереження наративного горизонту в умовах невизначеності; окреслити практичні підходи до психологічної підтримки молоді.

Виклад основного матеріалу. Молодь як соціально-психологічна категорія вирізняється особливим типом взаємин із невизначеністю. З одного боку, нормативна задача молодості – формування ідентичності – у своїй природі є відповіддю на невизначеність [15]. З другого боку, молодий вік характеризується підвищеною сензитивністю до невизначеності, оскільки ресурсна база ідентитарного самовизначення ще перебуває у процесі формування [11; 1]. Воєнні умови загострюють цю суперечність [5; 4], що є принципово новим психологічним феноменом для більшості представників сучасного молодого

покоління. Дослідження показують, що саме порушення відчуття базової безпеки є найбільш деструктивним чинником для ідентитарного розвитку молоді [19; 1].

Поняття *життєздійснення* позначає активне і суб'єктне конструювання власного життєвого шляху, що ґрунтується на системі цінностей і смислів особистості [6; 7]. Воно є невід'ємним від наративних практик: людина здійснює власне життя тією мірою, якою здатна конструювати його осмислену оповідь [26; 27]. Саме темпоральна впорядкованість особистісного наративу є однією з найбільш уразливих структур у воєнних умовах [19].

Центральним конструктом запропонованої нами концепції є поняття *наративного горизонту* – ресурсно насиченого смислового поля, у якому особистість здійснює проектування власного майбутнього. На відміну від поняття «план» або «ціль», наративний горизонт не передбачає конкретних часових меж – він позначає смислову перспективу, в якій бажане майбутнє набуває певних контурів, достатніх для підтримки мотивації та орієнтованої дії [27].

Наративний горизонт виконує кілька ресурсних функцій: *орієнтаційну* (надає напрямок для саморепрезентування і планування), *мотиваційну* (підтримує суб'єктну активність за умов відсутності очевидних підстав для оптимізму), *інтегративну* (забезпечує зв'язність між різними аспектами ідентичності) [20; 12], та *захисну* (дозволяє зберігати психологічну стабільність) [30]. Теоретично наративний горизонт є похідним від конструкту часової перспективи [30], але специфічним – через смислову, а не хронологічну організацію уявлень про майбутнє.

В умовах воєнного часу наративний горизонт молодої особистості зазнає специфічних деформацій. Найбільш поширеним явищем є *горизонтальне стиснення* – суттєве скорочення темпоральної перспективи наративного проектування [5]. Якщо у мирні часи молода людина орієнтується на плани у горизонті 5–10 і більше років, то в умовах постійної невизначеності наратив майбутнього стискається до найближчих днів або тижнів [30]. Такее явище має функціональний характер – слугує психологічним захистом від тривоги [17]. Однак хронічне стиснення наративного горизонту поступово підриває проектувальну здатність особистості.

Другою формою деформації є *наративна фрагментація* – порушення смислової зв'язності між різними часовими вимірами особистого наративу, коли минуле, теперішнє і майбутнє перестають сприйматися як частини єдиної автобіографічної оповіді [18; 19]. Дж. Герман показала, що фрагментація є ключовою ознакою травматичного впливу на особистісну оповідь [19]. Наративна фрагментація є особливо деструктивною для молоді, оскільки саме на цьому віковому етапі відбувається становлення автобіографічного Я.

Інтелектуально-рефлексивні ресурси охоплюють когнітивну гнучкість (здатність переосмислювати ситуацію в нових рамках), смислову рефлексію (усвідомлення власних смислів і цінностей), критичне мислення [16; 24]. Когнітивна гнучкість є особливо значущою у воєнний час, коли звичні рамки інтерпретації виявляються недостатніми. Дослідження показують, що молодь із вищою когнітивною гнучкістю демонструє кращу адаптацію до несподіваних змін [16]. Смислова рефлексія дозволяє підтримувати внутрішню узгодженість навіть за умов зовнішнього хаосу [8; 24].

Орієнтаційно-ціннісні ресурси включають ціннісну стійкість, здатність знаходити смислову наповненість у теперішньому та орієнтаційну спрямованість [30; 24]. В. Франкл показав, що здатність знаходити смисл у теперішньому, незалежно від зовнішніх обставин, є найпотужнішим захисним чинником [17], що особливо важливо для молоді у воєнний час: коли майбутнє непередбачуване, смислова насиченість теперішнього стає основним джерелом психологічної підтримки [14; 28].

Регуляторно-вольові ресурси охоплюють здатність до самоорганізації у ситуації відсутності зовнішньої структури, резильєнтність [21] та вольову наполегливість у досягненні значущих цілей попри невизначеність результату [12]. А. Бандура [12] показав, що переживання власної ефективності (self-efficacy) є ключовим регуляторно-вольовим ресурсом. Дослідження молоді в умовах кризи свідчать, що регуляторно-вольові ресурси часто є вирішальними для підтримки наративного горизонту [16; 21].

Особливу роль відіграють практики *наративної інтеграції* – процеси, завдяки яким молода особистість включає травматичний або дезорганізуючий досвід у власну оповідь без руйнування її смислової цілісності [23; 25]. Д.П. Мак-Адамс та К.С. МакЛін [23] показали, що здатність конструювати наративи зростання – оповіді, в яких важкий досвід набуває статусу значущого чинника особистісного розвитку – є маркером ментального здоров'я.

Ментально здорові молоді люди не уникають болісного матеріалу у власних оповідях, але й не редукують свою ідентичність до статусу жертви [19]. Натомість вони здатні конструювати наративи, що включають елементи зростання, навіть у болісних ситуаціях [28; 26]. Наративна інтеграція є не механізмом заперечення травматичного досвіду, а способом його психологічного опрацювання [26; 25]. Дж. Пеннебекер та Дж. Сігал [25] показали, що сама практика письмового структурування досвіду має позитивний вплив на психологічне та фізичне здоров'я. Для молоді у воєнний час особливо цінними є групові форми наративної практики, де власна оповідь знаходить відгук і підтвердження у досвіді однолітків [4].

Практичне застосування описаного підходу передбачає розробку програм психологічної підтримки молоді, що спираються на наративні методи і зорієнтовані на зміцнення здатності до смислової роботи з власним досвідом [8; 9].

На рівні *відновлення наративного горизонту* доцільним є використання методу life design counseling [27], що дозволяє молодій людині реконструювати смислову перспективу майбутнього через актуалізацію ключових ідентитарних тем. Метод передбачає роботу зі значущими об'єктами, рольовими моделями та дитячими іграми – через них виявляються стійкі особистісні теми, що можуть слугувати орієнтиром для проектування навіть у ситуаціях радикальної зовнішньої невизначеності.

Групові *наративні практики* – спільне розповідання, творче осмислення, обмін досвідом – сприяють не лише індивідуальному відновленню, а й формуванню ресурсного соціального середовища [29; 25]. Для молоді peer-фактор є особливо значущим: нормалізація власного досвіду через усвідомлення, що інші переживають схоже, є потужним ресурсним механізмом. Групові наративні практики можуть реалізовуватися у форматі психологічних груп, літературних гуртків, театральних проектів [4].

Підтримка *орієнтаційно-ціннісного* компонента здійснюється через практики ціннісної рефлексії, що дозволяють молодій людині виявити та артикулювати власні смислові пріоритети, незалежні від непередбачуваних зовнішніх обставин [24; 8]. Особливу роль відіграє соціальне середовище як носій «наративного відлуння» [29]. Педагоги, психологи та батьки, здатні бути уважними свідками особистісних оповідей молодої людини – вислухати, визнати реальність пережитого, не знецінювати і не драматизувати – виконують незамінну ресурсну функцію. Підготовка дорослого середовища до цієї ролі є важливим завданням системи психологічної підтримки молоді у воєнний час [4; 10].

Висновки. Молодь як соціально-психологічна група перебуває в умовах подвійної кризи, де нормативна кризовість дорослішання поглиблюється ненормативними викликами воєнного часу, що потребує спеціального розгляду ресурсного потенціалу молодої особистості як у теоретичному, так і у практичному вимірі.

Поняття наративного горизонту – ресурсно насиченого смислового поля, у якому особистість здійснює проектування власного майбутнього – дозволяє концептуалізувати ресурсний вимір life-проектування молодої особистості в умовах хронічної невизначеності. Деформації наративного горизонту (горизонтальне стиснення та наративна фрагментація) є специфічними психологічними наслідками воєнного досвіду, що потребують адресних психологічних інтервенцій.

Ефективна психологічна підтримка молоді у воєнний час потребує системних підходів, що поєднують life design counseling, групові наративні практики та підтримку ціннісної рефлексії. У цьому контексті, не менш важливою є підготовка соціального середовища до ролі уважних свідків та наративних партнерів молоді у кризових умовах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Боришевський М. Й. Дорога до себе: від основ суб'єктності до вершин духовності. Київ: Академвидав, 2010. 416 с.
2. Гуцол К. В. Особливості сформованості наративної компетентності користувачів соціальних мереж. Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том. II: Психологічна герменевтика. 2021. Випуск 13. С. 104–115.
3. Засєкіна Л. В. Психологічна травма: досвід осмислення. Психологічний часопис. 2020. Т. 6, № 3. С. 6–18. https://doi.org/10.31108/1.2020.6.3.1
4. Лазос Г. П. Психологічна допомога постраждалим унаслідок кризових і травматичних подій. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2022. 312 с.
5. Малімон Л. Я., Гошовський Я. О. Переживання ситуації війни як чинник трансформації цінностей особистості. Психологічні перспективи. 2022. Вип. 39. С. 78–94. https://doi.org/10.29038/2227-1376-2022-39-78-94
6. Савчин М. В. Людина: суб'єкт учинку, особистість і духовна істота. Київ: Академвидав, 2019. 472 с.
7. Титаренко Т. М. Як будувати власне життя в умовах затяжної кризи. Київ: Кроки назустріч, 2018. 136 с.
8. Чепелєва Н. В., Рудницька С. Ю., Гуцол К.В. Діагностичний інструментарій визначення наративної компетентності особистості. Технології розвитку інтелекту. Т. 5. № 1 (29). 2021. URL: https://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/546
9. Чепелєва Н. В., Рудницька С. Ю., Гуцол К. В. Теоретико-методичні основи та структурно-змістові складові програми тренінгу наративної компетентності особистості. Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Т.2. Психологічна герменевтика. Київ : 2020. Вип. 12. С. 113–131.
10. Штих І. І. Психологічні особливості переживання воєнної травми в умовах сучасних збройних конфліктів. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. 2022. Вип. 1. С. 62–69.
11. Arnett J. J. Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. American Psychologist. 2000. Vol. 55(5). P. 469–480. https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.5.469
12. Bandura A. Social cognitive theory: An agentic perspective. Annual Review of Psychology. 2001. Vol. 52. P. 1–26. https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.1
13. Bruner J. The narrative construction of reality. Critical Inquiry. 1991. Vol. 18(1). P. 1–21. https://doi.org/10.1086/448619

14. Deci E. L., Ryan R. M. The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. Psychological Inquiry. 2000. Vol. 11(4). P. 227–268. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01
15. Erikson E. H. Identity: Youth and crisis. New York: W.W. Norton & Company, 1968. 336 p.
16. Fletcher D., Sarkar M. Psychological resilience: A review and critique of definitions, concepts, and theory. European Psychologist. 2013. Vol. 18(1). P. 12–23. https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000124
17. Frankl V.E. Man's search for meaning. Washington Square Press, 1985. 184 p.
18. Habermas T., Bluck S. Getting a life: The emergence of the life story in adolescence. Psychological Bulletin. 2000. Vol. 126(5). P. 748–769. https://doi.org/10.1037/0033-2909.126.5.748
19. Herman J. L. Trauma and recovery: The aftermath of violence – from domestic abuse to political terror. New York: Basic Books, 1992. 290 p.
20. Hermans H. J. M. The dialogical self: Toward a theory of personal and cultural positioning. Culture & Psychology. 2001. Vol. 7(3). P. 243–281. https://doi.org/10.1177/1354067X0173001
21. Hobfoll S. E. Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. American Psychologist. 1989. Vol. 44(3). P. 513–524. https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.3.513
22. McAdams D. P. The stories we live by: Personal myths and the making of the self. New York: Guilford Press, 1993. 336 p.
23. McAdams D.P., McLean K.C. Narrative identity. Current Directions in Psychological Science. 2013. Vol. 22(3). P. 233–238. https://doi.org/10.1177/0963721413475622
24. Park C. L. Making sense of the meaning literature: An integrative review of meaning making and its effects on adjustment to stressful life events. Psychological Bulletin. 2010. Vol. 136(2). P. 257–301. https://doi.org/10.1037/a0018301
25. Pennebaker J. W., Seagal J. D. Forming a story: The health benefits of narrative. Journal of Clinical Psychology. 1999. Vol. 55(10). P. 1243–1254. https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-4679(199910)55:10<1243::AID-JCLP6>3.0.CO;2-N
26. Ricoeur P. Narrative identity. Philosophy Today. 1991. Vol. 35(1). P. 73–81. https://doi.org/10.5840/philtoday199135136
27. Savickas M. L. Life design: A paradigm for career intervention in the 21st century. Journal of Counseling & Development. 2012. Vol. 90(1). P. 13–19. https://doi.org/10.1111/j.1556-6676.2012.00002.x
28. Tedeschi R. G., Calhoun L. G. Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. Psychological Inquiry. 2004. Vol. 15(1). P. 1–18. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01
29. Wertsch J. V. Voices of collective remembering. Cambridge University Press, 2002. 236 p.
30. Zimbardo P. G., Boyd J. N. Putting time in perspective: A valid, reliable individual-differences metric. Journal of Personality and Social Psychology. 1999. Vol. 77(6). P. 1271–1288. https://doi.org/10.1037/0022-3514.77.6.1271

Даниленко В. М.,
доктор історичних наук професор,
професор Національної академії СБУ,
vasyl.danylenko@gmail.com

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА В ІСТОРІОГРАФІЧНОМУ ТА ІСТОРІОСОФСЬКОМУ ВИМІРАХ

Анотація. На конкретних прикладах показано досвід осмислення в науковій літературі українсько-російських відносин у першій чверті XXI століття. Обґрунтовано необхідність поєднання історіографічного та історіософського дискурсів у дослідженні війни Росії проти України. Наголошено на значенні висвітлення теми для вирішення завдань у сфері науки, освіти та національної безпеки.

Ключові слова: Україна, Росія, війна, історіософія, історіографія, міжнародні відносини, світогляд, освіта, національна безпека.

Abstract. Specific examples show the experience of understanding Ukrainian-Russian relations in the scientific literature in the first quarter of the 21st century. The necessity of combining historiographical and historiosophical discourses in the study of Russia's war against Ukraine is substantiated. The importance of covering the topic for solving problems in the field of science, education, and national security is emphasized.

Keywords: Ukraine, Russia, war, historiosophy, historiography, international relations, worldview, education, national security.

Новітня війна Росії проти України стала історичним фактом в історії людства першої чверті XXI століття. Її тривалість неможливо передбачити, не кажучи про роки нормалізації міжнародних відносин, світового правопорядку, встановлення сталого миру і конструктивної співпраці. Та вже тепер потребують осягнення причини, наслідки, уроки війни, що доцільно здійснити в контексті розв'язання невідкладних проблем суспільства, науки, освіти. Фахівці з історії, філософії, права, політології, психології та інших галузей знань уже сьогодні висвітлюють й інтерпретують явища та події, які відбуваються в Україні і світі під впливом російсько-української війни, прагнучи інтегрувати власні висновки та узагальнення у формування сучасного безпекового середовища.

Актуалізація всебічного правдивого відображення екзистенційних випробувань, які випали на долю українського народу, є водночас джерелом відповідальності перед майбутнім країни, насамперед молодим підростаючим поколінням. Його розвиток, освіта, виховання відтепер тісно пов'язані із травмою війни, усвідомлене переборення якої і вміння вибудовувати свою громадянську позицію залежатиме значною мірою від розуміння потреб і завдань едукації та вибору ефективних засобів їх реалізації.

Різнобічне трактування історії і практики українсько-російських відносин в українській і зарубіжній науковій літературі з'явилося відразу після розпаду СРСР, що диктувалося необхідністю перегляду упередженого ставлення до зв'язків України й Росії в минулому й переоцінки ролі суверенних держав на пострадянському просторі. Поглиблене розуміння та обережні висновки припали фактично вже на початок другого тисячоліття, коли накопичилась більш широка емпірична база.

Нового прочитання заслуговує ґрунтовний науковий аналіз шляхів розв'язання проблеми дво- та багатосторонніх відносин у монографії, підготовленій під егідою тодішнього Національного інституту проблем міжнародної безпеки і виданій за загальною редакцією академіка НАН України С. І. Пирожкова «Україна та Росія у системі міжнародних відносин : стратегічні перспективи» (2001). Перші три базові сценарії розвитку міждержавних взаємин у форматі Україна – Росія полягали в інерційній або євразійських моделях, які під російським впливом гарантовано обмежували співробітництво з іншими країнами, і четвертий – в незалежній від РФ інтеграції в європейські структури. Останній варіант визнавався найбільш привабливим, хоча вірогідність реалізації сценаріїв залежала від багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників [1, с. 567]. У монографії значне місце завбачливо відводилось історичному ракурсу українсько-російських відносин, що зберігає її історико-філософську значущість з точки зору пізнання квінтесенції суспільно-політичної думки в Україні.

Системний підхід продемонстрували науковці Інституту історії України НАН України, не обтяжені політичними розрахунками. Відомий український історик С. Кульчицький піддав сумніву поширену в суспільстві і висловлену тодішнім міністром оборони України думку про принципову неможливість російсько-української війни і поставив риторичне питання : хто захистить Україну, якщо владу в Росії захопить безвідповідальний політик? [2, с. 226]. Насправді авторитарний лідер уже на той час цю владу отримав і лицемірно розбудовував тоталітарний режим, виношував загарбницькі плани, отже, застереження були небезпідставними.

У новій воєнній доктрині 2000 року Росія офіційно проголосила право на «перший», зокрема ядерний, удар. Це положення неодноразово підтверджувалось і уточнювалось, ставши основою державної політики РФ. Проте в Україні і на офіційному рівні, і в науковій літературі мало уваги зверталось на однозначні наміри РФ анексувати Крим, який навіть у російських шкільних підручниках відкрито фігурував як «незаконно переданий» у 1954 р. УРСР. Велику небезпеку для України становили теоретико-філософські ідеї

неоєвразійського напрямку російського націоналізму й концепції «Новоросії» О. Дугіна, які дістали підтримку путінського керівництва.

Історіософський дискурс українсько-російських відносин істотно трансформувався в Україні після початку війни в лютому 2014 р. Важливе значення мало спростування російських міфів про «дружбу народів», «єдиний народ», «народи-брати», «республіки-сестри», «братню допомогу російського народу», Україну та її минуле, перемогу в Другій світовій війні та ін. [3, 4]. Однією з цементуючих ланок осмислення російсько-української війни на широкому історичному тлі стали фундаментальні праці українського історика С. Плохія, які здобули широке міжнародне визнання. Втрата України для Росії становить суть «російського питання», і від того чи здатна Росія з цим примиритися залежить доля миру і стабільності в Європі та світі взагалі [5, с. 295; 6].

У новітніх наукових працях українських істориків Україна постає як «кордон цивілізацій», як «брама Європи». Натомість Росія через спотворення історії намагається реалізувати імперську модель державотворення і стратегію легітимізації агресії. Українські вчені вбачають у російсько-українській війні початок нової геополітичної реальності, відкладену Велику європейську війну та перехід до неопостбіполярної конфігурації міжнародних відносин [7, с. 12]. Водночас на VI Всеукраїнській міжгалузевій науково-практичній онлайн-конференції (2025 р.) академік С. І. Пирожков підкреслював важливість збереження й розвитку світоглядного виміру суб'єктності України, необхідність усвідомлення свого духовно-культурного й цивілізаційного коріння, спільності місії, долі та цінностей української нації [8, с. 18–19].

Висновки. Внаслідок війни спільний науковий простір між Україною та Росією повністю зруйновано. Своїми діями рашисти зганьбили історичні потуги росіян і на багато років підірвали будь-яку довіру до держави-терориста та її спроможність вести чесне і рівноправне співробітництво не тільки в економічній і політичній галузях, але й у науковій та культурній сферах. Накопичених фактів ментального, цивілізаційного розлому між українським та російським народами більш, ніж достатньо.

На порядку денному упорядкування та уточнення понятійного апарату нової парадигми відносин України та Росії в глобальному контексті (світовий правопорядок, гібридна війна, повномасштабна війна, велика війна, «русскій мір», рашизм та ін.). Наразі цей процес розпочався, але ще не може вважатись завершеним.

Успіхи історіографії набагато посилять історіософські дослідження за рахунок наповнення новим змістом понять право і справедливість, перемога,

історичне покликання, свобода, незалежність, визволення. У повсякденному житті, особливо в гуманітарній сфері, для здобувачів освіти всіх рівнів вузловими, далеко не абстрактними, стануть пояснення дихотомій віри і зради, добра і зла, правди й обману. Їх розроблення водночас буде вагомим внеском у теорію і практику наукової та освітньої діяльності, у розвиток системи міжнародних відносин, де Україні належатиме гідне місце в колі європейських народів.

Світоглядні й історіософські виміри російсько-української війни формуються на перетині гуманітарних наук і поступово утверджуються як самостійний, все більш затребуваний напрям досліджень. Внутрішнє структурування і виявлення сенсів подій, встановлення ролі людини, нації та культури, закономірностей розвитку людства є інтелектуальною спробою пояснити теперішнє і минуле, спрогнозувати майбутнє. Методологічну основу нових перспективних напрямів досліджень може становити поєднання історіографічного аналізу, філософії історії, цивілізаційного підходу і безпекових студій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Україна та Росія у системі міжнародних відносин : стратегічні перспективи. За заг. редакцією С. І. Пирожкова. Київ : НІПМБ, 2001. 624 с.
2. Кульчицький С. В., Парахонський Б. О. Україна і Росія в історичній ретроспективі. Т. 3. Новітній український державотворчий процес. Київ : Наукова думка, 2004. 328 с.
3. Війна і міф. Невідома Друга світова. За заг. ред. О. Зінченка, В. В'ятровича, М. Майорова. Харків, Книжковий Клуб Сімейного дозвілля, 2016. 272 с.
4. Брехуненко В. Війна за свідомість. Російські міфи про Україну та її минуле. Київ, 2017. 280 с.
5. Плохій С. Загублене царство. Історія «русского мира» з 1470 року до сьогодні. Харків, Бібколектор, 2019. 308 с.
6. Плохій С. Присмерк імперії. Російсько-українська війна очима історика. Київ : Дух і Літера, 2025. 376 с.
7. Киридон А., Троян С. Деконструкція стабільності : вплив російсько-української війни на формування нової системи міжнародних відносин // Міжнародні зв'язки України : наукові пошуки і знахідки. 2024. Вип. 33. Міжвід. наук. зб. Гол. ред. С. Віднянський. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2024. С. 10–24.
8. Пирожков С. І. Цивілізаційна суб'єктність України – головний сенс і запорука перемоги! // Українське суспільство у перспективах розвитку: історичний, соціально-політичний, освітньо-педагогічний аспекти : матеріали VI Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції (Київ, 26–31 березня 2025 року). / Упоряд. Л. І. Ткаченко, В. М. Шульга. – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2025. С. 16–23.

Дейкун І. О.,
вчитель географії та фінансової грамотності
Ніжинської гімназії № 15 «Основа»
Ніжинської міської ради Чернігівської області,
innadeikun15@ukr.net

АКТУАЛЬНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ТА ФІНАНСОВОЇ ОСВІТИ УЧНІВ У СУЧАСНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ

Анотація: У тезах розглядається актуальність економічної освіти в сучасному суспільстві та значення формування економічної і фінансової грамотності учнів старших класів, що сприяє кращому розумінню економічних процесів і прийняттю відповідальних фінансових рішень. Особлива увага у формуванні економічної культури підростаючого покоління надається навчальному закладу й учителю. Наголошується на необхідності поєднання теоретичних знань із практичними навичками, які дають змогу застосовувати їх у реальних життєвих ситуаціях. Окремо підкреслюється важливість розвитку підприємливості, критичного мислення та відповідального ставлення до економічної діяльності. Упровадження таких підходів сприяє формуванню економічно грамотної та соціально відповідальної молоді.

Ключові слова: економічна освіта, фінансова грамотність, підприємливість, економічні компетентності, риси сучасного підприємця

Abstract: This paper examines the relevance of economic education in modern society and the importance of fostering economic and financial literacy among high school students, which contributes to a better understanding of economic processes and the ability to make responsible financial decisions. Particular emphasis is placed on the role of educational institutions and teachers in shaping the economic culture of the younger generation. The need to combine theoretical knowledge with practical skills that enable their application in real-life situations is emphasized as well as the importance of developing entrepreneurship, critical thinking, and a responsible attitude toward economic activity. The implementation of such approaches contributes to the formation of economically literate and socially responsible youth.

Keywords: economic education, financial literacy, entrepreneurship, economic competencies, modern entrepreneur traits

Економіка – це вміння користуватися життям найкращим чином.
Б. Шоу

Чим може похвалитися розвинута держава? Землями, надрами, лісами? Або, можливо, містами, архітектурою, підприємствами? Тривалий час вважали саме так, а головним показником стану економіки був розмір ВВП. А втім, якщо мислити широко, головне багатство держави – його громадяни, люди, здатні грамотно і вміло розпоряджатися тим, що дала їм природа, що створено ними самими, та й примножити свої надбання. Загалом найважливішим джерелом

процвітання країни є людський капітал [2]. Саме вчитель пропонує дороговказ до економічних і фінансових знань, які допоможуть учням правильно зорієнтуватись у навколишньому світі і обрати якнайкращий шлях для досягнення своєї мети та забезпечення добробуту і задоволення своїм життям.

Нині актуальною є проблема формування нової економічної і фінансової культури. Її основні риси – діловитість, економне господарювання, дисциплінованість, відповідальність за результати своєї праці, прагнення до заощаджень, прийняття зважених далекоглядних рішень, адже вибір професії – найважливіше рішення, яке учні старших класів повинні ухвалити заздалегідь, а саме, навички з фінансової грамотності допомагають у досягненні власних цілей і мрій, у пошуку роботи.

Людина, що є носієм економічної культури, набуває корисні практичні навички, як у повсякденному житті, так і в бізнесі. Сьогодні багатьом молодим людям здається, що стати підприємцем можна без знань і спеціальної підготовки. Це хибне уявлення, породжене недорозвиненістю ринкових відносин, що існують у нашій країні. Економічні знання потрібні всім: тим, хто має власний бізнес, і тим, хто наймається на роботу, хто продає товар і хто його купує.

Успіх у підприємництві залежить від багатьох чинників. Однією із неодмінних умов досягнення високої результативності у будь-якій підприємницькій діяльності є отримання необхідних знань, уявлень про умови і особливості цієї діяльності, тобто підприємництву треба вчитися.

Заохочення підприємницького духу є передумовою для створення нових робочих місць, покращення конкурентної обстановки та прискорення економічного зростання країни, особливо в умовах війни. Підприємництво сьогодні усе більш цікавить молодих людей по всьому світу. Саме вони створюють власні проєкти і змінюють світ на краще [4].

Фінансовою освітою населення займається реклама, яка взагалі вчить нас усього: як лікуватися, як виховувати дітей, як вдягатися, як бути успішним. Користь від такої освіти мають тільки рекламодавці, чий девіз продукується на суспільство: гроші потрібно терміново витрачати. І що більше, то краще [3, с. 14].

Тому сучасний учитель повинен розвивати економічні компетенції підростаючого покоління, які базуються на знаннях, уміннях та навичках, що формують досвід творчої діяльності, розвиток господарських здібностей, уміння аналізувати економічну ситуацію, давати оцінку подіям, знаходити альтернативні шляхи виходу з певної ситуації. Зміст економічної освіти комплексний, він включає наукові, морально-етичні, правові, світоглядні та практичні аспекти.

Якісна освіта – важливий стратегічний ресурс, без якого розвиток економіки в принципі неможливий, як один з індикаторів високого рівня життя. Майбутнє учнів залежить не лише від здібностей, бажань, креативності, а й від того, які економічні сили й закони діють у суспільстві (інфляція, загроза втрати роботи, необхідність зміни професії) [1]. Стародавнє латинське прислів'я твердить: «Життя – це дорога, часом вона пряма й гладенька, та найчастіше звивиста та вибоїста».

Сучасна школа як соціально-педагогічна система повинна сприяти інтеграції отриманих знань учнівською молоддю у реалізації своїх здібностей, самостійно обирати свій шлях у житті, у реалізації наскрізних умінь та ключових компетентностей критичного мислення, ініціативності, підприємливості, креативності.

Міністерство освіти і науки України в межах спільної програми із Світовим банком LEARN та у співпраці із студією онлайн-освіти EDERA створило цифрову платформу «Освіта для життя». Це практичний інструмент, що допомагає зробити навчання послідовним і цікавим для учнів, пропонує конкретні приклади та ідеї для втілення цікавого та успішного навчання. Платформа демонструє, як різні освітні галузі можуть природно поєднуватися в одному уроці, практичність знань, перехід від теоретичного навчання до вміння використовувати знання в реальних життєвих ситуаціях.

Отже, даючи молоді України знання про підприємництво, фінансову грамотність, міжнародну торгівлю та інвестиції, споживчу культуру, учитель дбає про якість освіти населення і могутність країни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Грінченко О. І. Інтеграція економічних і географічних знань як запорука якості освіти // Економіка в школах України. – Харків : ТОВ «Видавнича група "Основа"», 2011. – № 6 (79). – С. 9–12.
2. Костікова Д. Капітал з людським обличчям // Економіка в школах України. – Харків : ТОВ «Видавнича група "Основа"», 2007. – № 12 (37). – С. 31–34.
3. Логінова Т. В. Інвестиції у власне майбутнє сьогодні // Економіка в школах України. – Харків : ТОВ «Видавнича група "Основа"», 2012. – № 3 (88). – С. 14–16.
4. Ролік В.А. Підприємництво і фінансова грамотність : підруч. для 8 класу закладів загальної середньої освіти / В. А. Ролік, Л. В. Войтицька, О. В. Тригуб. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2025. – 128 с. : іл.

Демент М. О.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри організації і проведення аварійно-рятувальних робіт,
навчально-наукового інституту цивільного захисту
Національного університету цивільного захисту України,
dement_maksym@nuczu.edu.ua

Полов'ян А. В.,
курсантка навчально-наукового інституту цивільного захисту
Національного університету цивільного захисту України,
polovananna@gmail.com

ЦІННОСТІ МИРУ ТА ЦІННОСТІ ВІЙНИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІУМІ: КОНФЛІКТ, СПІВІСНУВАННЯ ЧИ ТРАНСФОРМАЦІЯ?

У статті аналізуються цінності миру та війни в сучасному українському суспільстві, їх взаємодія та вплив на формування національної ідентичності й моральних пріоритетів громадян в умовах воєнного стану. Розглянуто соціологічні та філософські аспекти ціннісних орієнтацій, а також їхню роль у розвитку громадянської свідомості та солідарності нації.

Ключові слова: цінності миру, цінності війни, український соціум, національна ідентичність, моральні пріоритети, громадянська свідомість.

The article analyzes the values of peace and war in contemporary Ukrainian society, their interaction, and their influence on the formation of national identity and moral priorities of citizens in wartime conditions. Sociological and philosophical aspects of value orientations are examined, as well as their role in fostering civic consciousness and solidarity among Ukrainians.

Keywords: values of peace, values of war, Ukrainian society, national identity, moral priorities, civic consciousness.

Сучасна повномасштабна війна в Україні вплинула не лише на безпекову ситуацію, економічний стан та демографічну динаміку, але й на ціннісні орієнтації українців, які формують суспільну свідомість, визначають поведінкові моделі та майбутнє національної ідентичності. Війна постає не тільки зовнішнім конфліктом державного масштабу, але й глибинним моральним та культурним викликом для українського соціуму, що спонукає до переосмислення базових цінностей та переоцінки пріоритетів.

Соціологічні дослідження підтверджують, що під час війни цінності свободи та безпеки залишаються домінуючими для українців. Наприклад, результати репрезентативного опитування, проведеного Фундацією «Демократичні ініціативи» у співпраці з ПРООН та Human Rights Centre ZMINA, свідчать про те, що 91 % українців вважають свободу головною цінністю, а значна частина респондентів також визначає безпеку, справедливість і гідність

як ключові пріоритети у своїх ціннісних орієнтаціях під час війни [1]. Це показує, що навіть в умовах безпосередньої загрози життю та порушень прав людини українське суспільство зберігає гуманістичний ціннісний фундамент, спрямований на захист людської гідності та фундаментальних свобод.

Під впливом війни відбувається також активне переосмислення громадянської та національної ідентичності як самостійних цінностей. Соціологічні групи фіксують, що абсолютна більшість українців називають перемогу України найважливішою цінністю в умовах війни, часто ставлячи її навіть вище за добробут родини чи власне здоров'я [2]. Такі дані свідчать про те, що колективна ідентичність, почуття належності до нації й прагнення до перемоги стають центральними ціннісними орієнтирами суспільства в контексті збройного конфлікту.

Водночас варто зазначити, що в сучасному українському суспільстві формується унікальний феномен співіснування, здавалося б, взаємовиключних мілітарних і мирних цінностей. З одного боку, соціум змушений інтегрувати у свою свідомість «цінності війни»: готовність до збройного захисту, прийняття необхідності застосування сили проти агресора, толерування певних обмежень свобод заради виживання держави та мілітаризацію повсякденності. З іншого боку, ці суворі реалії не руйнують, а навпаки, каталізують розвиток типово «мирних» чеснот, таких як емпатія, взаємодопомога, жертовність та соціальна солідарність. Потужний волонтерський рух, розгалужені горизонтальні мережі підтримки та масове залучення громадян до допомоги армії та внутрішньо переміщеним особам є яскравим свідченням того, що війна виступає не лише деструктивним фактором, а й потужним механізмом соціальної згуртованості.

Філософський вимір окресленої проблеми полягає у складному етичному балансуванні між справедливим гнівом, зумовленим агресією, та необхідністю збереження людяності як фундаментальної моральної цінності. Українське суспільство опинилося в ситуації екзистенційного вибору, коли захист суверенітету, свободи та демократичних принципів потребує застосування засобів, які зазвичай сприймаються як несумісні з пацифістськими ідеалами. У цьому контексті відбувається переосмислення класичної концепції «справедливої війни», згідно з якою збройний спротив набуває моральної легітимності лише за умов оборонного характеру, крайньої необхідності та спрямованості на відновлення порушеного миру.

У сучасному українському контексті війна не осмислюється як самоціль або як форма утвердження сили, а постає вимушеним засобом збереження державності, прав людини та можливості майбутнього мирного розвитку. Таким чином, так звані «цінності війни» набувають чітко вираженого оборонного й визвольного змісту та підпорядковуються стратегічній меті – досягненню стійкого, справедливого і безпечного миру.

Аналіз ціннісних трансформацій дозволяє стверджувати, що протиставлення «цінностей миру» і «цінностей війни» не є абсолютно антагоністичним. Радше йдеться про складний процес їхнього діалектичного поєднання в нову нормативну парадигму, в якій мілітарна стійкість співіснує з відданістю правам людини, демократичним інститутам та принципу верховенства права. У цьому сенсі оборона держави розглядається не як заперечення гуманістичних цінностей, а як необхідна умова їх збереження.

Водночас у суспільній свідомості простежується певна ціннісна напруга між прагненням до миру та реаліями війни. Дані загальнонаціональних опитувань, проведених Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС), засвідчують стабільно високий рівень підтримки ідеї продовження опору навіть за умов затяжного конфлікту та критичне ставлення до сценаріїв мирного врегулювання, що передбачають територіальні поступки [3]. Разом з тим соціологічні дані вказують на посилення національної консолідації та зростання рівня громадянської солідарності, що стало одним із ключових наслідків повномасштабної агресії. Це свідчить про формування нової ціннісної конфігурації, у межах якої оборонна стійкість поєднується з прагненням до справедливого миру.

Підсумовуючи результати проведеного аналізу, можна констатувати, що повномасштабна збройна агресія проти України стала не лише екзистенційною зовнішньою загрозою, а й каталізатором глибокого переосмислення суспільних парадигм. У цих умовах сформувалася оновлена ціннісна конфігурація, в якій мир і війна не виступають як взаємовиключні полюси, а осмислюються як взаємопов’язані складові нової морально-етичної, соціальної та політичної реальності.

Українське суспільство не відмовилося від базових гуманістичних орієнтирів – свободи, гідності, прав людини, – а надало їм більшої екзистенційної ваги. Їх захист став ключовим мотивом опору, а категорії «безпека» та «перемога» набули значення необхідних умов збереження державності та національної ідентичності. Водночас трансформувалося й розуміння миру: він більше не сприймається як проста відсутність бойових дій, а трактується як справедливий і гарантований стан, досягнення якого можливе лише за наявності оборонної спроможності та стратегічної стійкості.

Поєднання прагнення до миру з готовністю до захисту спричинило суттєву консолідацію суспільства. Масове волонтерство, горизонтальні мережі взаємодопомоги та зростання громадянської активності стали проявами нової соціальної етики відповідальності. Таким чином, війна виступила чинником не руйнації ціннісної системи, а її мобілізації та структурного оновлення.

Сформована в цих умовах модель поєднує оборонну рішучість із збереженням демократичної орієнтації, що створює підґрунтя для подальшої інституційної стабілізації та повоєнного розвитку держави. Саме ця внутрішня

зрілість і здатність до самоорганізації визначатимуть стратегічні перспективи трансформації українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цінності українців в умовах війни: результати дослідження [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – Режим доступу: https://dif.org.ua/article/tsinnosti-ukraintsiv-v-umovakh-viyni (дата звернення: 23.02.2026).
2. Українці назвали найважливіші цінності під час війни [Електронний ресурс] // Цензор.НЕТ. – Режим доступу: https://censor.net/ua/news/3575480/ukrayintsi-nazvaly-nayivajlyvishi-tsinnosti-pid-chas-viyiny (дата звернення: 23.02.2026).
3. Київський міжнародний інститут соціології. Громадська думка щодо територіальних поступок і шляхів завершення війни : результати всеукраїнського опитування, 2023–2024 рр. URL: https://www.kiis.com.ua (дата звернення: 23.02.2026).
4. Цінності в час війни: філософський вимір [Електронний ресурс] // Філософська думка. – Режим доступу: https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/792 (дата звернення: 23.02.2026).

Дement М. О.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри організації і проведення аварійно-рятувальних робіт,
навчально-наукового інституту цивільного захисту
Національного університету цивільного захисту України,
dement_maksym@nuczu.edu.ua

Чеголя А. В.,
курсантка навчально-наукового інституту цивільного захисту
Національного університету цивільного захисту України,
chegolyanastya@gmail.com

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА: РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ОСВІТНЬОЇ РІВНОСТІ

У статті розглядається інклюзивна освіта як сучасний напрям розвитку освітньої системи і важливий чинник розвитку особистості в умовах забезпечення освітньої рівності. Проаналізовано нормативно-правові та концептуальні засади впровадження інклюзивного навчання в Україні в контексті реформування системи освіти та реалізації принципів Нова українська школа. Висвітлено ключові підходи до створення безпечного, підтримувального та недискримінаційного освітнього середовища, що сприяє формуванню соціальних, емоційних і громадянських компетентностей здобувачів освіти. Окреслено роль учителя, асистента вчителя та міждисциплінарної команди супроводу у процесі індивідуалізації навчання.

Обґрунтовано, що інклюзивна освіта забезпечує не лише доступ до навчання, а й сприяє самореалізації, розвитку потенціалу та соціальній інтеграції кожної особистості.

Ключові слова: Інклюзивна освіта, освітня рівність, розвиток особистості, індивідуальна освітня траєкторія, компетентнісний підхід, соціалізація.

The article examines inclusive education as a contemporary educational trend and a significant factor in personal development under conditions of educational equality. The regulatory and conceptual foundations of implementing inclusive education in Ukraine are analyzed within the framework of the national education reform and the principles of the New Ukrainian School. The paper highlights key approaches to creating a safe, supportive, and non-discriminatory learning environment that fosters the development of social, emotional, and civic competencies. The role of teachers, teacher assistants, and multidisciplinary support teams in the process of individualized learning is outlined. It is substantiated that inclusive education ensures not only equal access to learning but also promotes self-realization, the development of individual potential, and social integration of every learner.

Keywords: inclusive education, educational equality, personal development, individual learning trajectory, competency-based approach, socialization.

Інклюзивне навчання – це система освітніх послуг, що базується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, яка передбачає навчання в умовах загальноосвітнього закладу. Інклюзивна освіта – це процес, у якому школа намагається відповідати на потреби всіх учнів, вносить необхідні зміни до навчальної програми та ресурсів, щоб забезпечити рівні можливості.

Починаючи з 90-х років XX ст. провідною моделлю сучасних соціальних стосунків щодо осіб з обмеженими можливостями функціонування, зокрема дітей з інвалідністю, визначено інклюзію. Вона ґрунтується на визнанні та повазі індивідуальних людських відмінностей і передбачає збереження відносної автономії кожної соціальної групи. При цьому уявлення та стиль поведінки, притаманні традиційно домінуючій групі, мають модифікуватися на основі плюралізму звичаїв та думок.

Основоположним в інклюзивних підходах є те, що не особистість має прилаштовуватися до суспільних та економічних стосунків, а навпаки – суспільство має створити умови для задоволення особливих потреб кожної особистості. Водночас особливості не повинні сприйматися як явище «виняткове чи приречене»; наявність того чи іншого порушення не зумовлює маргінальність життєвого шляху людини.

У центрі уваги цієї моделі суспільної поведінки є:

– автономність;
– участь у суспільній діяльності;

– створення системи соціальних зв’язків;
– безумовне прийняття суспільством кожної особистості.

Соціальна концепція інклюзії стала основоположною в сучасній моделі здобуття освіти дітьми з особливими освітніми потребами (ООП) – інклюзивній освіті. Інклюзивне навчання здобувачів освіти базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників.

Аналіз міжнародних правових норм, соціальної політики та освітніх практик засвідчує, що найбільш прийнятним є використання термінів, які базуються на принципі «спочатку людина». Тривалий час використовувався термін «особа з обмеженими можливостями», проте сьогодні перевага надається поняттю «особа з інвалідністю» або «особа з особливими освітніми потребами». Основна увага в таких конструкціях концентрується саме на «особі», тоді як наявність порушень чи інвалідності виступає лише додатковою характеристикою. Складність і суперечливість визначення поняття інвалідності, які виявляються під час аналізу як міжнародних, так і українських нормативних документів, свідчать про поступовий перехід від суто медичної моделі (що орієнтується на показники медичного обстеження) до соціальної та правозахисної.

Широке вживання терміна «діти з особливими освітніми потребами» зініціювала Саламанкська декларація, ухвалена у 1994 році. У ній подано базове розуміння «особливих потреб», яке стосується всіх дітей і молодих людей, чиї потреби зумовлені різними фізичними чи інтелектуальними порушеннями або труднощами, пов’язаними з навчанням. Багато дітей стикаються з перешкодами в освітньому процесі, і тому виникає необхідність у задоволенні їхніх особливих освітніх потреб на певних етапах навчання в школі.

Найбільш поширене й прийнятне стандартне визначення «особливих освітніх потреб» (ООП), зокрема в країнах Європейського Союзу, подано в Міжнародній класифікації стандартів освіти (International Standard Classification of Education): «Особливі освітні потреби мають особи, навчання яких потребує додаткових ресурсів. Додатковими ресурсами можуть бути: персонал (для надання допомоги у процесі навчання); матеріали (різноманітні засоби навчання, зокрема допоміжні та корекційні); фінансові ресурси (бюджетні асигнування для одержання додаткових спеціальних послуг)».

Відповідно до частини 1 статті 20 Закону України «Про освіту», заклади освіти за потреби утворюють інклюзивні та/або спеціальні групи і класи для навчання осіб з особливими освітніми потребами (ООП). У разі звернення особи з ООП або її батьків (інших законних представників) інклюзивна група або клас утворюється обов’язково. Для учнів з ООП, які навчаються в інклюзивних та

спеціальних класах, на підставі письмового звернення батьків можуть створюватися інклюзивні або спеціальні групи подовженого дня [1].

Щоб утворити інклюзивний клас, необхідно, аби батьки написали заяву на ім'я керівника закладу освіти та подали Висновок інклюзивно-ресурсного центру про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини. Важливо розуміти, що наявність у батьків лише медичної довідки від лікарсько-консультативної комісії не є юридичною підставою для організації інклюзивного навчання, оскільки вона не визначає освітніх потреб та необхідних адаптацій. До заяви також можуть додаватися інші документи, передбачені Порядком зарахування, відрахування та переведення учнів до державних та комунальних закладів освіти для здобуття повної загальної середньої освіти.

В Україні ІРЦ створюються для комплексної оцінки розвитку дітей з особливими освітніми потребами та надання рекомендацій щодо організації індивідуального навчання або інклюзивної освіти. Вони готують **витяги та висновки**, які використовуються школами для створення інклюзивних класів і груп.

За оперативними даними Міністерства освіти і науки України станом на 1 січня 2025 року, в державі спостерігається стійка тенденція до розширення мережі інклюзивного навчання та переходу від ізольованих спеціальних закладів до інтегрованого освітнього середовища [2]. Зокрема, лише за останні п'ять років кількість учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивних класах закладів загальної середньої освіти збільшилася майже вдвічі.

Сучасна статистична картина охоплення дітей з ООП освітніми послугами виглядає наступним чином:

– у закладах дошкільної освіти функціонує 7658 інклюзивних груп, де виховується 15297 дітей з ООП. Водночас продовжують діяти 3027 спеціальних груп, які охоплюють 34531 вихованця.
– у закладах загальної середньої освіти відкрито 33397 інклюзивних класів, у яких навчається 47610 учнів з ООП. Разом з тим, функціонує 728 спеціальних класів, де здобувають освіту 6179 учнів.

Ключовою ланкою забезпечення ефективного інклюзивного навчання є діяльність мережі інклюзивно-ресурсних центрів. Загалом в Україні створено 700 таких установ. Незважаючи на виклики воєнного стану, наразі продовжують функціонувати 674 ІРЦ. Вони безперервно надають послуги з проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку, забезпечують корекційно-розвиткові заняття та здійснюють психолого-педагогічний супровід дітей з ООП, у тому числі тих, хто має статус внутрішньо переміщених осіб.

Варто наголосити, що повномасштабна збройна агресія завдала значної шкоди інклюзивній інфраструктурі: приміщення 45 ІРЦ зазнали руйнувань або пошкоджень і не можуть використовуватися за цільовим призначенням. Крім того, 47 центрів

опинилися на тимчасово окупованих територіях (зокрема, у Запорізькій області – 22, Луганській – 9, Донецькій та Херсонській – по 8 центрів).

Досвід функціонування спеціальних закладів освіти в Україні свідчить про значний потенціал і здобутки цих освітніх осередків. До їхніх безперечних переваг належать: наявність адаптованої матеріально-технічної бази, забезпечення належних умов для надання фахової корекційно-розвиткової допомоги, а також системна організація професійно-трудової підготовки та соціалізації.

У спеціальних закладах здобувачі освіти отримують комплекс підтримок, спрямованих на засвоєння академічних знань, розвиток особистісних якостей та компенсацію наявних порушень. Корекційно-розвиткові заняття забезпечують не лише подолання певних труднощів розвитку, а й здійснюють комплексний вплив на особистість, сприяючи досягненню позитивних результатів у навчанні та подальшій соціальній адаптації.

Водночас інклюзивна освіта в Україні виступає найсучаснішим та найефективнішим механізмом забезпечення рівного доступу до якісного навчання. Вона ґрунтується на принципах недискримінації, поваги до людського різноманіття та створення безпечного, безбар'єрного і підтримувального освітнього середовища. У цьому процесі ключовою для індивідуалізації навчання та задоволення особливих освітніх потреб кожної дитини є злагоджена робота вчителя, асистента вчителя (асистента дитини) та команди психолого-педагогічного супроводу.

Практика функціонування як спеціальних, так і інклюзивних закладів, що охоплюють навчанням десятки тисяч дітей по всій Україні, підтверджує значущість гармонійного поєднання навчальних, корекційних та соціалізаційних заходів. Інклюзивна парадигма не лише гарантує базове право на освіту, а також сприяє максимальній самореалізації, розкриттю внутрішнього потенціалу дитини, створюючи передумови для її незалежного та повноцінного життя.

Підсумовуючи результати можна констатувати, що сучасна система освіти успішно еволюціонує від відокремлених (сегрегаційних) моделей до філософії всеосяжної інклюзії. Багаторічний досвід роботи спеціальних закладів заклав потужний фундамент методик і практик, проте саме інклюзивне навчання сьогодні виступає тим рушійним механізмом, який забезпечує справжню соціальну рівність та інтеграцію.

Подальший розвиток і комплексна підтримка інклюзивної освіти є невід'ємною складовою стратегії модернізації української держави. Це безальтернативний шлях до формування зрілого, емпатичного та демократичного суспільства, відкритого до різноманіття; суспільства, яке здатне не просто декларувати, а реально забезпечувати рівні можливості для кожного

громадянина, незалежно від його індивідуальних особливостей чи освітніх потреб.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2017. № 38–39. Ст. 380. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення: 23.02.2026).
2. Статистичні дані щодо функціонування інклюзивного навчання / Міністерство освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/osvita-2/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani (дата звернення: 23.02.2026).
3. Концепція «Нова українська школа» / Міністерство освіти і науки України. Київ, 2016.
4. Інклюзивна освіта: навчальний посібник. Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 300 с.

Демченко О. П.,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
відділу проєктування розвитку обдарованості
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
d_elena_pr@ukr.net

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЕФЕКТИВНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОЇ МОДЕЛІ «ФІЛОСОФСЬКИЙ ДІАЛОГ» У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ТА ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглянуто педагогічні умови ефективного впровадження освітньої моделі «Філософський діалог» (методика Г. Хельског) у контексті наукової освіти учнів. На основі результатів експериментального дослідження визначено психологічні, організаційно-методичні та кадрові чинники, що забезпечують розвиток критичного мислення, комунікативних і демократичних компетентностей школярів. Особливу увагу приділено підготовці педагогів як фасилітаторів діалогу, а також інтеграції філософських вправ у навчальний і позанавчальний простір. Запропоновано висновки щодо перспектив імплементації моделі в українську освіту.

Ключові слова: філософський діалог, критичне мислення, наукова освіта, педагогічні умови, фасилітація.

Abstract. The article examines the pedagogical conditions for the effective implementation of the educational model "Philosophical Dialogue" (G. Helskog's methodology) in the context of students' scientific education. Based on the results of an experimental study, the psychological, organizational-methodological, and professional factors that ensure the development of students' critical thinking, communication, and democratic competences are identified. Special attention is paid to teachers' preparation as dialogue facilitators and to the integration of philosophical

exercises into curricular and extracurricular activities. Conclusions are proposed regarding the prospects of implementing the model in Ukrainian education.

Keywords: philosophical dialogue, critical thinking, scientific education, pedagogical conditions, facilitation.

У контексті сучасних глобальних викликів та європейської інтеграції в нашій країні визначено наукову освіту дітей і молоді одним з ключових напрямів реформування освітньої системи. Розвинена дослідницька компетентність і високий рівень наукової грамотності дають змогу кожній особистості критично осмислювати навколишній світ і презентувати результати власного пізнання, орієнтуватися в інформаційному просторі, розв'язувати професійні завдання та життєві проблеми, а також успішно адаптуватися до динамічних і трансформаційних змін сучасності.

Одним з провідних завдань наукової освіти визначено розвиток критичного мислення учнів – як важливої характеристики особистості, однієї з вагомих «м'яких навичок» людини XXI століття. Цей психологічний феномен уже має глибоке теоретичне підґрунтя, але потребує нових ефективних способів формування у реальних педагогічних умовах, зокрема, практиці роботи закладів освіти різних типів. Тому актуальним залишається пошук методів навчання і виховання, використання яких сприятиме становленню самостійно й критично мислячої особистості.

У цьому контексті в Інституті обдарованої дитини НАПН України проводяться наукові розробки, спрямовані на впровадження інноваційних підходів до наукової освіти дітей і молоді [1; 5; 6; 7]. Зокрема, у відділі проектування розвитку обдарованості у межах науково-дослідної теми «Методичні засади впровадження освітніх моделей спеціалізованої освіти наукового спрямування в закладах загальної середньої та позашкільної освіти» (2023–2025 р.р.) було реалізовано експеримент. Він передбачав перевірку методик впровадження декількох освітніх моделей, у тому числі, моделі «Філософський діалог» як засобу розвитку критичного мислення школярів [2].

Освітня модель «Філософський діалог» (за Ґ. Хельског) [9; 10] активно використовується у низці європейських країн, є сучасним і перспективним інструментом розвитку критичного мислення учнів і формування їхньої активної громадянської позиції. У нашій країні вона початково почала використовуватися у закладах вищої освіти в системі підготовки майбутніх творчих, критично мислячих і демократичних педагогів [3; 4].

Нині поступово філософські вправи впроваджуються у закладах загальної середньої та позашкільної освіти в роботі з учнями різних вікових груп. Аналіз результатів дослідження свідчить, що включення філософських вправ у різні освітні формати (урочні, позакласні, онлайн) забезпечує сталі позитивні зміни у

ставленні учнів до навчання, якості їхнього аргументованого висловлення та здатності взаємодіяти в групі. Інтеграція освітньої моделі «Філософський діалог» у систему наукової освіти створює сприятливі умови для розвитку учнів як активних, критично мислячих суб'єктів пізнання. Формування партнерської взаємодії, відкритого комунікативного простору та методичне забезпечення діяльності педагогів є ключовими чинниками успішної реалізації моделі [2].

Основною формою роботи у рамках експерименту став онлайн-курс для педагогів «Освітня модель «Філософський діалог як інструмент для розвитку критичного мислення молодших школярів у контексті наукової освіти» (січень–квітень 2025 року), покликаний підвищити їхню методичну компетентність та ознайомити з особливостями використання філософського діалогу в процесі наукової освіти. Під час експерименту аналізувалася участь педагогів, якість підготовки та проведення ними філософських вправ, а також їх експертні висновки. Узагальнення результатів дозволило визначити педагогічні *умови ефективного впровадження* освітньої моделі «Філософський діалог» як засобу розвитку критичного мислення школярів у закладах загальної середньої та позашкільної освіти [2].

Спираючись на наукові джерела [8], *педагогічні умови* розглядаємо як сукупність факторів і обставин, що забезпечують можливість досягнення певної педагогічної мети. У свою чергу, трактуємо *«педагогічні умови реалізації освітньої моделі «Філософський діалог»»* як комплекс взаємопов'язаних організаційно-педагогічних заходів, психолого-педагогічних передумов і кадрових вимог, спрямованих на створення цілісного освітнього середовища, яке забезпечує системне впровадження методики Ґ. Хельског та сприяє розвитку критичного мислення, комунікативних навичок і демократичних компетентностей учасників освітнього процесу. Серед *педагогічних умов* виокремлено три групи:

1. Психолого-педагогічні умови

Створення особливої атмосфери довіри, психологічної безпеки, відкритості та взаємоповаги, що передбачає відмову від оцінювання думок і стимулює дослідницьку позицію учнів.

Ключовою вимогою є формування безпечного, відкритого та довірливого середовища, де кожен учень може вільно висловлювати думки, не боячись помилок чи осуду. Філософський діалог передбачає співмислення, обмін ідеями та пошук рішень без домінування єдино правильної відповіді. Зміст діалогу повинен бути значущим для учнів, містити проблемні питання та заохочувати пізнавальний інтерес.

Важливо перейти від авторитарної педагогічної взаємодії до рівноправної комунікації, де учитель і учні є партнерами в процесі пізнання. Така атмосфера

стимулює творчість, аргументоване мислення та здатність брати інтелектуальний ризик.

2. Організаційно-методичні умови

Системна інтеграція філософських вправ у зміст різних навчальних предметів, у позашкільну та позашкільну роботу.

Ефективність моделі залежить від системної інтеграції філософських вправ у різні навчальні предмети, а також у позакласну та позашкільну діяльність. Діалоги не можуть бути випадковими – вони мають зайняти чітке місце в освітньому процесі й відповідати навчальним програмам та стандартам НУШ.

Аналіз навчальних програм дозволяє учителеві визначити теми, де філософські обговорення будуть найбільш доречними. Педагог має заздалегідь планувати різні види філософських вправ, добираючи їх відповідно до змісту, завдань і вікових особливостей учнів.

Позакласна та позашкільна робота створюють додаткові можливості для глибшого діалогу через більшу гнучкість часу, неформальність взаємодії та свободу вибору тем.

*Забезпечення відповідного методичного супроводу та отримання алгоритму проведення філософської вправи та часових рамок***.**

Не менш важливим є методичний супровід педагогів під час використання ними філософських вправ. Для цього необхідно підготувати детальні алгоритми виконання вправ, розробити рекомендації їх проведення для різних вікових груп, надати приклади запитань, рефлексивних завдань. Чітка структура заняття запобігає хаотичності й забезпечує педагогам інструменти для якісного проведення діалогів.

3. Кадрові (суб'єктні) умови

Належна підготовка педагогів, їх готовність до зміни традиційної ролі та сформованість навичок фасилітації освітнього діалогу

Ключовим чинником успіху є підготовка педагогів, сформованість здатності виконувати роль фасилітаторів діалогу. Такий учитель не дає готових відповідей, не пропонує готових істин, а організовує процес спільного мислення, ставить відкриті запитання, допомагає учням структурувати думки та аргументувати позиції.

Фасилітатор має демонструвати нейтральність, уникати оцінювання висловлювань, уважно слухати учасників, підтримувати безпечний емоційний клімат та гнучко реагувати на перебіг дискусії. Непідготовленість учителя може призвести до порушення атмосфери довіри або неправильного спрямування діалогу.

Висновки. У контексті сучасної освітньої реформи та пріоритетів наукової освіти оцінюємо освітню модель «Філософський діалог» не лише як інструмент розвитку критичного мислення, але й як підхід, що сприяє формуванню цілісної дослідницької культури школярів. Упровадження моделі в українську освіту є

перспективним напрямом, що потребує комплексного, добре скоординованого підходу. Ефективність її використання залежить від дотримання комплексу педагогічних умов, що включають: створення психологічно безпечного середовища; системну інтеграцію діалогу в освітній процес; розроблений методичний супровід; професійну підготовку педагогів як фасилітаторів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гоцуляк Ю. В., Гальченко М.С. Наукова освіта в Україні: теоретичний та нормативно-правовий контекст. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2016. № 4 (47). С.5-11.
2. Демченко О.П. Експериментальна перевірка ефективності методики впровадження освітньої моделі «Філософський діалог» у закладах загальної середньої та позашкільної освіти/ Освіта та розвиток обдарованої особистості : Щоквартальний науково-методичний журнал. Київ: Інститут обдарованої дитини, 2025. № 3 (98) / ІІІ квартал /2025. С. 54-62. DOI: https://doi.org/10.63437/3083-6425-2025-3(98)-08
3. Демченко О., Лимар Ю., Турчина І. Використання філософських вправ у контексті підготовки творчих педагогів обдарованих дітей. Педагогічна освіта: теорія і практика. 2019. № 27 (2). С. 310-317.
4. Демченко О. П., Лимар Ю. М. Розвиток навичок демократичного спілкування майбутніх педагогів засобами філософського діалогу: досвід співпраці ВДПУ імені М. Коцюбинського та НУЧК імені Т. Г. Шевченка. Демократія та освіта: викладання та навчання демократії в початковій школі та педагогічній освіті : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 21–22 квітня 2021 року / гол. ред. Л. Гаврілова; відп. ред. О. Хващевська. Слов'янськ : ДДПУ, 2021. С.50-55.
5. Довгий С.О., Гальченко М.С. Про співпрацю Інституту обдарованої дитини НАПН України і Малої академії наук України щодо запровадження спеціалізованої освіти наукового спрямування. Наукова доповідь на засіданні Президії НАПН України 19 березня 2020 р. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2020. 2(1). URL: https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-1-2-4
6. Ковальова О. Проблемні питання ідентифікації наукової освіти в українській педагогічній науці. Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. 2020. Вип. 2. С. 144–151.
7. Ковальова О. Становлення поняття «наукова грамотність» у термінологічному полі наукової освіти в англомовному науковому дискурсі. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2021. № 2 (81). С.18-24. DOI https://doi.org/10.32405/2309-3935-2021-2(81)-18-24.
8. Сагач О. М. Організаційно-педагогічні умови неперервного професійного зростання майбутнього вчителя. Вісник Національного університету "Чернігівський колегіум" імені Т. Г. Шевченка. 2019. 4 (160). 202-206. DOI: 10.5281/zenodo.3614670
9. Helskog G. H. Philosophising the Dialogos Way toward Wisdom in Education. Between Critical Thinking and Spiritual Contemplation. London: Routledge Publishing Ltd. 2019. 272 p.

Дем'яненко Валентина Борисівна,
к. пед. н., старший дослідник, провідний науковий співробітник відділу інформаційно-дидактичного моделювання НЦ «Мала академія наук України», м. Київ, valentyna.demianenko@gmail.com

Кузьменко Ольга Степанівна,
д. пед. н., професор, учений секретар секретаріату Вченої ради Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кропивницький, провідний науковий співробітник відділу інформаційно-дидактичного моделювання НЦ «Мала академія наук України», м. Київ, kuzimenko12@gmail.com

Савченко Ірина Миколаївна
к. пед. н., старший науковий співробітник, учений секретар НЦ «Мала академія наук України», м. Київ, savchenko_irina@ukr.net

ОНТОЛОГІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ОСВІТНІХ ТРАЄКТОРІЙ У СЕРЕДОВИЩАХ АДАПТИВНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. У статті розглядається проблема побудови індивідуальних освітніх траєкторій в умовах так званої «плинної сучасності» та високої соціально-економічної невизначеності. Авторами запропоновано використання онтологічного підходу, як методологічного фундаменту для створення адаптивних навчальних середовищ. Описано трирівневу модель онтологій предметної галузі, суб'єкта освіти та ресурсів, механізми семантичного висновку та Gap-аналізу. Особлива увага приділяється соціально-філософським аспектам демократизації освіти, суб'єктності учня та етичним викликам алгоритмічного управління навчанням.

Ключові слова: онтологічне моделювання, індивідуальна освітня траєкторія, адаптивне навчання, освітні екосистеми.

Abstract. The article discusses the problem of building individual educational trajectories in the conditions of the so-called «liquid modernity» and high socio-economic uncertainty. The authors propose the use of an ontological approach as a methodological foundation for creating adaptive learning environments. A three-level model of ontologies of the subject area, the subject of education and resources, mechanisms of semantic inference and gap analysis are described. Particular attention is paid to the socio-philosophical aspects of the democratisation of education, student subjectivity and the ethical challenges of algorithmic learning management.

Keywords: ontological modelling, individual educational trajectory, adaptive learning, educational ecosystems.

Сучасний вектор суспільного розвитку визначається інтенсивною динамічністю, системною лабільністю та високим ступенем соціокультурної невизначеності. Теоретичним базисом для розуміння цих процесів слугує

концепція «плинної сучасності» (liquid modernity) Зигмунта Баумана. На противагу «твердій сучасності», що спиралася на стабільні інституційні структури, теперішній стан соціуму характеризується пластичністю соціальних форм, фрагментацією зв'язків та прискореною девальвацією когнітивних і ціннісних орієнтирів [1].

До фундаментальних детермінант цієї концепції, що безпосередньо впливають на освітній простір, належать:

– деструкція традиційних соціальних інститутів (сім'ї, професійних спільнот, локальних громад) делегує суб'єкту відповідальність за самостійне конструювання ідентичності в умовах відсутності сталих зразків, готових наборів до побудови життєвого шляху;
– домінанта темпоральності над простором: звуження часової перспективи планування призводить до превалювання короткострокових стратегій. У соціальній сфері це маніфестується через феномен «плинної сучасності», а в економічній – через втрату стабільності та перехід до контрактних інтеракцій. Через те, що майбутнє виглядає туманним, люди перестають планувати на роки вперед, обираючи стратегію «тут і зараз». У стосунках це проявляється як небажання брати довгострокові зобов'язання, а в роботі – як перехід від стабільної кар'єри до тимчасових підробітків та проєктної зайнятості».
– екзистенційна тривога індивідуалізованої особистості, її постійне внутрішнє напруження. Розширення простору особистої свободи корелює зі зростанням психологічної незахищеності та відчуттям системного хаосу.
– споживча логіка глобального капіталу. Глобальний ринок налаштований на постійне оновлення товарів та послуг. Це привчає людину до того, що єдиний спосіб пристосуватися до життя – це постійно купувати нове, роблячи споживання головною метою та способом самовираження.

Метафора «текучості» підкреслює неспроможність соціальних структур зберігати фіксовану конфігурацію, що вимагає від індивіда безперервної адаптивності; акцентує увагу на неспроможності соціальних інститутів зберігати сталу архітектоніку, що делегує індивіду обов'язок постійної адаптації. Описані трансформації радикально переосмислили роль суб'єкта в освітньому просторі: сьогодні навчання сприймається не як формування непорушного фундаменту, а як безперервна реконфігурація інтелектуального потенціалу [2]. У такому середовищі знання функціонують не як стабільний актив, а як динамічний потік, що потребує постійної семантичної актуалізації. Це зумовлює такі виклики для особистості:

– когнітивне перевантаження: суб'єкт змушений самостійно фільтрувати колосальні масиви даних, що за відсутності чітких орієнтирів призводить до фрагментарності знань («кліповості» мислення);

– дискретність професійного розвитку: швидке зникнення одних професій та поява інших вимагає від особистості готовності до радикальної зміни кваліфікації у будь-який момент;
– суб'єктивізація відповідальності: успіх чи невдача в навчанні сприймаються як особиста відповідальність учня, що посилює психологічний тиск.

Подолання деяких кризових явищ в освіті сьогодні деякою мірою реалізується через докорінну зміну ролі цифрових платформ: вони еволюціонували від пасивних «репозиторіїв контенту» до динамічних середовищ інтелектуальної підтримки прийняття рішень [3, 4]. Сучасний технологічний стек освітніх екосистем базується на відмові від масової стандартизації на користь трьох фундаментальних принципів:

1) високої гнучкості: архітектура систем забезпечує спроможність миттєво реконфігурувати навчальні модулі у відповідь на динамічні запити ринку праці та оновлення наукової парадигми;
2) глибока семантична структурованість: навчальний контент перетворюється з лінійного переліку матеріалів на цілісну семантичну мережу («карту знань»). У такій моделі кожен інформаційний об'єкт має чітко визначені логічні зв'язки та обґрунтоване місце в загальній структурі предметної галузі;
3) високорівнева адаптивність: завдяки алгоритмам штучного інтелекту відбувається автоматичне корегування рівня складності контенту та темпу навчання, що базується на поточному когнітивному профілі та психоемоційному стані особистості.

Саме необхідність реалізації таких адаптивних механізмів у нестійкому середовищі зумовлює вибір напряму нашого дослідження.

Об'єктом дослідження у даній статті є процес побудови індивідуальної освітньої траєкторії як стратегічного інструменту адаптації особистості до непередбачуваних змін ринку праці. Ми наголошуємо, що ефективним рішенням є перехід до динамічного менеджменту знань. Це стає можливим завдяки інтелектуальним системам, що використовують комп'ютерні онтології для семантичного аналізу та персоналізації освітнього процесу [3, 4, 5].

У контексті подолання інформаційного хаосу, комп'ютерні онтології виступають не лише як технічний інструмент, а є концептуальною основою для створення гнучких освітніх екосистем. На відміну від традиційних баз даних, онтологічний підхід дозволяє формалізувати знання у вигляді складної мережі понять, зв'язків та аксіом, що відображають реальну структуру предметної дисципліна та галузі вцілому. Рональд Барнетт у своїх працях про університет в епоху невизначеності наголошує на необхідності «онтологічного повороту» в освіті. Це означає, що ми повинні моделювати не лише «знання про щось», а й «спосіб буття» учня в освітньому просторі, що вимагає нових методів формалізації [2].

Використання онтологій у процесі формування індивідуальних освітніх траєкторій дозволяє розв'язати низку критичних проблем:

– динамічне оновлення контенту: онтологічний підхід дозволяє здійснювати ітеративну інтеграцію нових концептів та семантичних відношень без порушення архітектурної цілісності бази знань. Це забезпечує відповідність навчання нагальним вимогам суспільства, дозволяє оновлювати навчальний контент «на льоту» як тільки з'являється нова потреба, вона стає частиною системи знань без зміни всієї програми;
– інтелектуальна навігація: завдяки логічному виведенню, в системі можуть автоматично визначатись пререквізити та пропонувати учневі оптимальний шлях крізь масив знань, нівелюючи «екзистенційну тривогу» вибору. В системі математично точно прораховується послідовність опанування концептів, що є найбільш раціональною для конкретного когнітивного профілю, заміщуючи хаотичний пошук у неструктурованому інформаційному масиві цілеспрямованою навігацією за оптимальним маршрутом. У разі виникнення труднощів, миттєво виявляється відсутній базовий елемент знань і пропонується коригувальний модуль;
– семантична сумісність: онтології забезпечують спільне розуміння термінів між усіма суб'єктами та автоматизованими системами, що є ключовим для глобалізованого освітнього простору.

Отже, онтологічне моделювання перетворює навчання з лінійного конвеєра на адаптивний граф, де кожен концепт – це потенційна компетентність, а кожне ребро логічний перехід, що адаптується до запитів особистості [6]. Ефективне онтологічне середовище адаптивного навчання має базуватися на трирівневій онтологічній моделі:

1) онтологія предметної галузі: відображає ієрархію знань. Концепти – це дидактичні одиниці, а зв'язки між ними визначають логічну послідовність вивчення (наприклад, «розуміння концепту А є необхідною умовою для вивчення концепту Б»). Це дозволяє системі бачити «карту знань».

2) онтологія користувача: це динамічний цифровий профіль учня. Вона фіксує не лише засвоєні знання, а й когнітивний стиль, рівень мотивації, преференції щодо формату контенту та наявний часовий ресурс.

3) онтологія об'єктів навчання: класифікує навчальний контент за складністю, типом та часом опанування. Важливою умовою тут є відповідність стандартам, які визначають, як описувати навчальні об'єкти (курси, відео, тексти, тести), щоб їх було легко знайти, обмінюватися ними та використовувати в різних системах навчання, що дозволяє автоматизувати пошук та підбір ресурсів.

Використання технологій Semantic Web дозволяє інтегрувати ці три рівні у єдиний інтелектуальний простір, де система може здійснювати логічний висновок щодо наступного і подальшого кроків навчання.

Процес побудови індивідуальної освітньої траєкторії у запропонованій моделі реалізується як безперервний цикл Gap-аналізу, методу стратегічного аналізу, спрямованого на виявлення розриву (прогалини) між поточним станом об'єкта та його цільовим станом. Система постійно порівнює поточний стан онтології користувача (що учень знає зараз) із цільовим станом, визначеним у моделі компетентностей (що він має знати).

Впровадження онтологічно-керованих адаптивних систем має глибокий соціальний ефект, виходячи за межі суто технічного рішення:

– персоналізація темпу та формату навчання нівелює різницю початкової підготовки. Це забезпечує рівні шанси на успіх усіх учнів з різними стартовими можливостями та когнітивними якостями та особливостями;
– зниження когнітивного навантаження. В умовах інформаційного стресу система виступає як інтелектуальний фільтр. Відсікається надлишковий контент («інформаційний шум»), залишаючи учневі простір для глибокого засвоєння змістовного ядра навчальної дисципліни, творчого осмислення її базових закономірностей;
– формування суб'єктності через трансформацію ролі учня в активного суб'єкта проєктування власної траєкторії здобування освіти сприяє інтерналізації відповідальності та стимулює розвиток стійкої внутрішньої мотивації.

Поряд із очевидними перевагами, впровадження онтологічних систем управління навчанням актуалізує низку суттєвих етичних викликів, що потребують окремого концептуального аналізу:

– конфіденційність та безпека архітектури персональних даних, оскільки онтологічна модель користувача де-факто є цифровим двійником особистості, містить не лише відомості про успішність, а й глибокі психометричні показники, когнітивні особливості та патерни поведінки, виникає ризик розкриття особистості користувача та несанкціонованого доступу до його сенситивних даних. Це вимагає розробки протоколів шифрування та суворого розмежування прав доступу на рівні архітектури знань;
– існує ризик виникнення алгоритмічної упередженості, коли система, спираючись на попередні преференції учня, починає штучно звужувати спектр пропонованого контенту. Це створює ефект «інформаційної бульбашки», що суперечить самій ідеї всебічного розвитку та може обмежувати інтелектуальний горизонт індивіда, позбавляючи його досвіду роботи з неочевидними або альтернативними концептами;

Для нівелювання зазначених ризиків критично важливим є перехід від моделей «чорної скриньки» до інтерпретованого штучного інтелекту. Це означає, що кожен крок алгоритму має бути роз'ясненим як для учня, так і для викладача. Учень повинен розуміти логіку, за якою система пропонує той чи

інший крок, що забезпечує довіру до технології та зберігає за людиною роль визначального суб'єкта прийняття рішень [7].

Онтологічне моделювання індивідуальних освітніх траєкторій є дієвою відповіддю на виклики сучасної освіти. Воно перетворює освіту в екосистему, здатну підтримувати психоемоційну стійкість особистості в умовах невизначеності. Впровадження онтологічних адаптивних середовищ дозволяє знизити рівень академічної тривожності за рахунок надання чіткої, але гнучкої інформаційної структури; забезпечити відповідність компетентностей фахівця реальним запитам часу через динамічне оновлення онтологій предметних галузей.

Подальші дослідження мають зосередитися на розробці гібридних моделей, що поєднують онтологічну строгість із потужністю великих мовних моделей (LLM) для створення освітніх інтерфейсів, що будуть максимально наближеними до живого спілкування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бауман З. Плинні часи. Життя в добу непевності. Київ : Критика, 2013. 176 с.
2. Barnett, R., Bengtsen, S. S. E., Davids, N., & Peters, M. A. (2022). The Philosophy of Higher Education: A Critical Introduction, by Ronald Barnett, Routledge. Educational Philosophy and Theory, 56(4), 392–398. https://doi.org/10.1080/00131857.2023.2173065.
3. O. Stryzhak, S. Dovgyi, V. Demianenko, M. Popova, O. Gayevska. (2021). Cognitive digital platforms of scientific education. Interdisciplinary studies of complex systems. № 19. С. 35-47. https://doi.org/10.31392/iscs.2021.19.035. URL: http://iscs-journal.npu.edu.ua/article/view/248566.
4. Kuzmenko O., Dembitska S., Miastkovska M., Savchenko I., Demianenko V. Onto-oriented Information Systems for Teaching Physics and Technical Disciplines by STEM-environment. International Journal of Engineering Pedagogy (iJEP). 2023. вип. 13. № 2. С. 139–146. DOI: https://doi.org/10.3991/ijep.v13i2.36245.
5. Інформаційно-навчальні ресурси. Капсули знань : колективна монографія під заг. ред. С. О. Довгого, О. Є. Стрижака ; НАН України [та ін.]. – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2019. 215 с.
6. X. Wang, H. Zhang." Computers & Education. A Knowledge Graph-Enhanced Learning Recommendation System Driven by Deep Learning. ICDIS '24: Proceedings of the 2024 International Symposium on Integrated Circuit Design 1and Integrated Systems. Pp. 362-368. https://doi.org/10.1145/3702191.3707668.
7. Stryzhak O., Horborukov V., Prychodniuk V., Franchuk O., Chepkov R. Decision-making System Based on The Ontology of The Choice Problem. Journal of Physics: Conference Series. 2021. С. 012007. DOI: https://doi.org/10.1088/1742-6596/1828/1/012007.

Дідківська О. Г.,
к.е.н., старший науковий співробітник
Інституту демографії та проблем якості життя
імені Михайла Птухи НАН України, м. Київ, Україна
o_didkivska@ukr.net

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ ЯК АСПЕКТ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ ЯК СУБ'ЄКТА МІЖНАРОДНОЇ СПІЛЬНОТИ

Анотація. У статті досліджено особливості соціального захисту людей похилого віку в умовах повномасштабної війни в Україні в контексті розвитку українського соціуму як суб'єкта міжнародної спільноти. Актуальність теми зумовлена значним зростанням соціальних ризиків для літнього населення, пов'язаних із вимушеним переміщенням, руйнуванням соціальної інфраструктури, погіршенням доступу до медичних і соціальних послуг та зростанням рівня бідності.

У статті проаналізовано основні соціально-демографічні виклики для людей похилого віку під час війни, зокрема проблеми вимушеного переміщення, соціальної ізоляції, обмеженого доступу до соціальних і медичних послуг. Розглянуто інституційні механізми соціального захисту цієї категорії населення, включаючи державні програми соціальної підтримки, діяльність органів місцевого самоврядування та роль міжнародних гуманітарних організацій.

Встановлено, що міжнародна співпраця відіграє важливу роль у підтримці системи соціального захисту України, сприяючи розвитку соціальних послуг, гуманітарної допомоги та інтеграції української соціальної політики у європейський соціальний простір.

Зроблено висновок, що подальший розвиток соціальної політики щодо людей похилого віку має передбачати посилення адресності соціальної допомоги, розширення мережі соціальних послуг та впровадження міжнародного досвіду соціального захисту вразливих груп населення.

Ключові слова: люди похилого віку, соціальний захист, війна в Україні, соціальна політика, вразливі групи населення, гуманітарна допомога, міжнародна співпраця.

Abstract. The article examines the features of social protection of older persons in the context of the full-scale war in Ukraine as an aspect of the development of Ukrainian society as a subject of the international community. The relevance of the study is determined by the significant increase in social risks for the elderly population caused by forced displacement, destruction of social infrastructure, limited access to medical and social services, and increasing poverty.

The aim of the study is to analyze the current challenges of social protection for older persons during the war and to determine the role of international cooperation in shaping an effective system of social support for this population group. The methodological basis of the research includes systemic and institutional approaches,

methods of scientific literature analysis, comparative analysis, and generalization of statistical data.

The article analyzes the main socio-demographic challenges faced by older people during the war, including forced displacement, social isolation, and limited access to social and medical services. The institutional mechanisms of social protection are examined, including state social support programs, the role of local governments, and the activities of international humanitarian organizations.

The study shows that international cooperation plays a crucial role in supporting the social protection system of Ukraine, contributing to the development of social services, humanitarian assistance, and the integration of Ukrainian social policy into the European social space.

It is concluded that further development of social policy regarding older persons should focus on increasing the targeting of social assistance, expanding the network of social services, and implementing international experience in protecting vulnerable population groups.

Keywords: older persons, social protection, war in Ukraine, social policy, vulnerable groups, humanitarian assistance, international cooperation.

Повномасштабна війна, розв'язана Російською Федерацією проти України у 2022 році, спричинила глибокі соціально-економічні трансформації українського суспільства та значно загострила проблеми соціального захисту вразливих груп населення. Однією з найбільш уразливих категорій населення є люди похилого віку, які через вікові особливості, стан здоров'я, обмежені фінансові ресурси та знижену мобільність мають значно менші можливості адаптації до кризових умов.

Водночас сучасний український соціум дедалі активніше виступає суб'єктом міжнародної співпраці у сфері соціальної політики та гуманітарної допомоги. Україна активно взаємодіє з міжнародними організаціями, зокрема ООН, UNFPA, HelpAge International, UNICEF, Європейським Союзом та іншими структурами, що сприяє формуванню нових підходів до соціального захисту населення в умовах війни та післявоєнного відновлення.

Слід зазначити, що проблема старіння населення є характерною для більшості європейських країн, однак в Україні вона поєднується з демографічною кризою, масштабною міграцією населення та руйнуванням соціальної інфраструктури внаслідок бойових дій. За оцінками міжнародних організацій, особи віком 60 років і старше становлять приблизно чверть населення України, що зумовлює необхідність розроблення ефективної соціальної політики щодо цієї категорії громадян [1].

Проблематика соціального захисту людей похилого віку активно досліджується як міжнародними організаціями, так і українськими науковцями. Значний внесок у дослідження соціальної політики щодо літніх людей зробили

українські вчені, які аналізують інституційні механізми соціального захисту, демографічні тенденції старіння населення та вплив соціально-економічних трансформацій на якість життя людей похилого віку.

У міжнародних дослідженнях особлива увага приділяється проблемам забезпечення прав літніх людей у кризових ситуаціях. Зокрема, у доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини зазначається, що війна в Україні суттєво погіршила доступ людей похилого віку до базових соціальних послуг, медичної допомоги та житла [2].

Аналітичні матеріали HelpAge International підкреслюють, що літні люди часто залишаються поза увагою гуманітарних програм, хоча вони становлять значну частку постраждалого населення [3].

Окремі дослідження також акцентують увагу на гендерному вимірі старіння населення. Так, UNFPA зазначає, що більшість літніх людей, які постраждали від війни в Україні, становлять жінки, що пов’язано з демографічними особливостями тривалості життя [4].

Повномасштабна війна суттєво посилила негативні соціально-демографічні тенденції в Україні. Масова міграція населення, руйнування житлової інфраструктури, погіршення доступу до медичних послуг і соціальної підтримки значно ускладнили становище літніх людей.

Однією з ключових проблем є вимушене переміщення населення. Значна частина людей похилого віку була змушена залишити свої домівки та переїхати до інших регіонів або за кордон. За оцінками міжнародних організацій, мільйони українців стали внутрішньо переміщеними особами, серед яких значну частку становлять люди похилого віку [5].

Крім того, багато літніх людей залишилися проживати у районах, що постійно зазнають обстрілів. У таких умовах вони стикаються з серйозними труднощами щодо отримання медичної допомоги, соціальних послуг та гуманітарної підтримки.

Ще одним важливим аспектом є зростання рівня бідності серед літніх людей. До початку війни значна частина пенсіонерів уже перебувала у складному матеріальному становищі, оскільки розмір пенсій часто не покривав базових потреб. Війна посилила ці тенденції через інфляцію, втрату майна та додаткові витрати на лікування і житло [1].

Система соціального захисту людей похилого віку в Україні функціонує на основі поєднання державних, місцевих та міжнародних механізмів підтримки.

На державному рівні ключову роль відіграють:

– пенсійна система, що забезпечує базовий рівень матеріального забезпечення громадян;
– система соціальних послуг, зокрема діяльність територіальних центрів

соціального обслуговування;
– програми соціальної допомоги та гуманітарної підтримки.

Важливу роль відіграють органи місцевого самоврядування, які забезпечують надання соціальних послуг на рівні територіальних громад.

Водночас значна частина допомоги людям похилого віку надається міжнародними організаціями. Гуманітарні програми включають надання фінансової допомоги, медичних послуг, психологічної підтримки та правових консультацій для внутрішньо переміщених осіб похилого віку [4].

В умовах війни міжнародна підтримка відіграє ключову роль у забезпеченні соціального захисту населення України. Міжнародні організації реалізують численні гуманітарні програми, спрямовані на підтримку найбільш вразливих категорій населення, зокрема людей похилого віку. Співпраця з міжнародними партнерами сприяє:
– розвитку системи соціальних послуг;
– впровадженню сучасних моделей соціальної підтримки;
– підвищенню ефективності гуманітарної допомоги;
– інтеграції української соціальної політики у європейський соціальний простір.

Таким чином, міжнародна співпраця є важливим фактором розвитку українського соціуму як активного суб’єкта міжнародної спільноти.

Отже, війна в Україні значно загострила проблеми соціального захисту людей похилого віку та підвищила ризики соціальної вразливості цієї категорії населення. Основними викликами є погіршення доступу до соціальних і медичних послуг, вимушене переміщення населення, зростання рівня бідності та соціальної ізоляції.

Водночас міжнародна співпраця відіграє важливу роль у підтримці української системи соціального захисту та сприяє розвитку нових підходів до забезпечення прав літніх людей.

Подальший розвиток соціальної політики в Україні має бути спрямований на посилення адресності соціальної допомоги, розширення мережі соціальних послуг та інтеграцію міжнародного досвіду у національну систему соціального захисту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Armocida B. Older people: forgotten victims amid the Ukrainian crisis. The Lancet. 2022. URL: https://www.thelancet.com/journals/lanpub/article/PIIS2468-2667(22)00087-1/fulltext
2. United Nations. The Human Rights Situation of Older Persons in Ukraine in the Context of the Armed Attack by the Russian Federation. 2023. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2023-05/2023%20HRMMU%20Briefing%20Note%20on%20Older%20Persons%20-%20ENG.pdf
3. HelpAge International. The impact of war on older people in Ukraine. 2022.URL: https://www.refworld.org/policy/legalguidance/helpage/2018/120379

4. UNFPA. Ukraine’s demographic challenges deepen amidst ongoing war. 2024. URL: https://eeca.unfpa.org/en/news/ukraines-demographic-challenges-deepen-amidst-ongoing-war
5. UNHCR. Ukraine Protection Analysis Update. 2024. URL: https://www.unhcr.org/ua/sites/ua/files/legacy-pdf/ukraine_protection_analysis_update_-_july_2024-compressed.pdf

Дроб’язга Н. В.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
директор КЗ «Харківська початкова школа № 171,
missis.drobiazga@ukr.net

ВЕКТОРИ СТІЙКОСТІ КОМАНДИ ОСВІТЯН ХАРКІВСЬКОЇ ШКОЛИ № 171

Анотація: У статті представлено досвід комунального закладу «Харківська початкова школа № 171» щодо створення та функціонування інноваційного освітнього еко-простору «школа-фортеця» в умовах воєнного стану. Адміністрація школи розкриває модель управління, що базується на синергії трьох векторів: «safety first» (комплексна безпека та психологічний комфорт), «global success» (визнання та професійне зростання педагогів) та «volunteer hub» (активне соціальне партнерство).

Особливу увагу приділено впровадженню STEM-дизайну безпекових локацій, технологіям ігрового навчання в укритті школи та кейсам з медіаграмотності. Стаття ілюструє практичні здобутки колективу, зокрема перемоги на міжнародних чемпіонатах світу з науки та освіти, та доводить ефективність «педагогіки незламності» як інструменту сталого розвитку дитини в кризових умовах.

Ключові слова: освітній еко-простір, школа-фортеця, STEM-дизайн, воєнний стан, педагогіка незламності, соціальне партнерство, безпекове середовище, вектори.

Annotation: The article presents the experience of the municipal institution "Kharkiv Primary School № 171" in creating and operating an innovative educational eco-space "school-fortress" under martial law. The school administration reveals a management model based on the synergy of three vectors: "safety first" (comprehensive safety and psychological comfort), "global success" (recognition and professional growth of teachers) and "volunteer hub" (active social partnership).

Special attention is paid to the implementation of STEM-design of safe locations, technologies of game-based learning in the school shelter, and cases of media literacy. The article illustrates the practical achievements of the team, in particular victories at international world championships in science and education and proves the effectiveness of "pedagogy of invincibility" as a tool for sustainable child development in crisis conditions.

Keys of the word: educational eco-space, fortress school, STEM design, martial law, pedagogy of invincibility, social partnership, security environment, vectors.

«Героїзм – це не лише подвиг на полі бою.
Це наша спільна незламність, волонтерство та віра в те, що кожен урок
наближає нас до Перемоги».

Команда педагогів № 171 – це ті, хто тримають освітній фронт Харкова. Війна змінила все, але не любов наших педагогів до учнів і вчительства. Коли над Харковом гуркотіли вибухи - вони не зупинились. Коли українці шукали безпечні місця – учителі шукали спосіб навчати дітей хоча б через екран гаджетів. Онлайн-уроки під звуки сирен – не просто навчання, а ниточка підтримки для маленьких харків'ян. Офлайн-уроки в підземній школі – це впевненість, що навіть під землею дитинство має право мріяти й вчитися. **Наша місія** не просто вчити учнів читати й писати. Ми формуємо покоління, яке знає ціну свободи. Кожен шкільний проєкт, благодійні ярмарки на підтримку ЗСУ, є цеглинкою у відбудові нашої свідомості. ХПШ № 171 сьогодні - це більше ніж освітній заклад. Це команда, яка тримає свій фронт міцно й гідно. Ми доводимо: коли ми разом, ми – непереможні.

Мета нашого освітнього еко-простору: створення та впровадження інноваційної моделі управління та навчання, що забезпечує безперервність освіти в умовах воєнного стану шляхом синергії безпеки, фахової інтеграції педагогів та активної соціальної взаємодії з громадою, батьками учнів, задля формування успішної особистості учня; функціонування психологічно комфортного та інноваційного освітнього еко-простору – «школи-фортеці», яке забезпечує безперервність навчання, формування національної ідентичності та сталий розвиток дитини в умовах воєнного стану.

Ми зосередились на тому, як перетворити щоденні виклики жахливої війни на чіткі педагогічні та управлінські механізми реалізації стратегії розвитку школи – векторів «безпеки», «глобального визнання» та «соціального партнерства» як основи формування стійкого освітнього еко-простору та професійного зростання команди № 171.

Ми поставили перед собою **завдання** вибудувати модель організації освітнього процесу, де навчання не припиняється навіть у воєнних умовах, а результати інтегруються за допомогою сучасних педагогічних технологій.

В основі роботи команди педагогів № 171 лежить інтегрований підхід, що поєднує декілька педагогічних технологій:

– технологія STEM-дизайну в еко-просторі школи – ми не просто викладаємо предмети, а вчимо дитину бути частиною глобального сталого розвитку;
– технологія ігрового навчання в безпековому просторі – трансформація шкільного укриття та класу в ПРУ на інтерактивний хаб, де підготовка майбутніх першокласників та учнів початкових класів відбувається через

освітньо-ігрову діяльність;

– технологія медіаосвітніх кейсів – участь в тематичних онлайн-заходах, дотримання авторських вправ з медіаграмотності, вправи які допомагають учням змалечку критично сприймати медіаінформацію [1, https://surl.li/kpaarj].

Інструментарій: психолого-педагогічний супровід в умовах шкільного укриття і підземної школи (ПРУ), STEM-дизайн безпекових локацій, трансформація захисних споруд у креативний освітній хаб, «локальний досвід – світовий масштаб» - участь у міжнародних конкурсах та олімпіадах, презентація авторських практик на виставках та освітніх чемпіонатах.

Очікуваний результат: сформований життєздатний освітній еко-простір, де вчитель – це лідер-інноватор і коуч, учень – захищений та вмотивований дослідник, а батьки – активні партнери у творенні майбутнього.

Авторська система організації освітнього еко-простору полягає в побудові «школи-фортеці», яка складається з трьох векторів: **вектор «безпеки» («safety first») –** створення безпечного освітнього простору, і це не лише фізичне укриття, а психологічно комфортне середовище для кожного учасника освітнього процесу; **вектор «глобального визнання» («global success») –** мотивація педагогів до участі у всеукраїнських та міжнародних фахових конкурсах, що дозволяє транслювати український досвід на міжнародну арену та підвищувати рейтинг закладу; **вектор «соціального партнерства» («volunteer hub») –** залучення родин учнів (як у прикладі з родиною Ярошенків) до життя школи та громади [2, https://surl.li/chcrrm].

Вектор «безпеки» реалізується на території шкільного укриття та шкільного кабінету в ПРУ як інноваційному хабі. Це ідеальне місце для створення освітнього еко-простору в умовах війни: комфортні меблі: столи, пуф-крісла, ігрові куточки, які є складовою освітнього еко-простору; продумане освітлення, наявність альтернативного джерела електроживлення (потужний генератор) і «розумна» вентиляційна система, яка тримає певну температуру повітря у підземному приміщенні; створення комфортних безпечних зон в укритті [Додаток].

Вектор «глобального визнання» – це коли для вчителя-лідера стрес війни стає не перешкодою, а потужним імпульсом для професійного зльоту. Наші учні не просто перебувають у безпеці – вони здобувають якісні знання, що трансформуються в успіхи на олімпіадах і конкурсах («Вдалий старт», «Бебрас» та ін.). Ця траєкторія успіху є спільною для всього колективу, чиї професійні здобутки щорічно фіксуються у фахових рейтингах та конкурсах. В скарбничці нашої команди срібна нагорода на виставці «Сучасні заклади освіти -2024»,

перемога у Чемпіонаті Світу з науки, освіти, технологій та мистецтва у Дубаї 15–30 серпня 2024 року, II Чемпіонаті світу з науки, освіти, технологій та мистецтва у Римі 15–25 березня 2025 року, III Чемпіонаті світу з науки, освіти, технологій та мистецтва у Дубаї 15–25 серпня 2025 року. Хроніки наших перемог за посиланням [https://surl.li/lwqopk].

Ми формуємо «освітній простір рівних можливостей», де волонтерство, патріотичне виховання (наприклад участь у конкурсах «Джура», «Ми – патріоти України!») та академічні успіхи є частками єдиного цілого. Вектор «соціального партнерства» – це наші батьки учнів, які з перших днів війни тримають волонтерський фронт, допомагаючи захисникам словом і ділом. Наприклад, серед волонтерських родин ХПШ № 171 родина учня Платона Ярошенка активно підтримує захисників України. Мама Платона, Тетяна, власноруч виготовляє валяні шкарпетки для воїнів, а також відправляє свої вироби до США, де вони реалізуються для збору коштів на потреби 92-ї ОШБр імені кошового отамана Івана Сірка. За вагомий внесок та самовіддану працю Тетяна була нагороджена почесною відзнакою «Волонтер – сила України» [https://surl.li/odaulp]. Подякою міського голови І. Терехова за волонтерство були відзначені директор школи Дроб'язга Н. В., педагог-організатор Швець О. В. та робітник школи Дроб'язга О. В. [https://surl.li/qssggg]. Важливою складовою нашої волонтерської діяльності є донорство. Колектив педагогів постійно бере участь у здачі крові для наших захисників, тим самим демонструючи єдність освітянського фронту [https://surl.li/tunygo].

STEM-дизайн та еко-простір ХПШ № 171 – це філософія «розумних стін», де кожен куточок закладу (від фойє до безпекового укриття) перетворений на інтерактивний навчальний посібник, що стимулює інженерне мислення, екологічну свідомість та жагу до відкриттів. Функціональне зонування еко-простору як лабораторії передбачає відмову від класичних кабінетів на користь мультифункціональних локацій. Наприклад, зона відкриттів – місце, де учні можуть створювати моделі з підручних матеріалів, картону або конструкторів; лабораторія дослідження природи - інтеграція учнівського досвіду в шкільному проєкті «Природа – наш дім». Це «живі стіни» безпосередньо в коридорах укриття та біля школи; цифрова зона – місце для роботи з гаджетами – інтегрована в загальний еко-простір [https://surl.li/tmelid]. Природнича лабораторія шкільного еко-простору – це авторські квітники та мальовничі локації з малими архітектурними формами, створені руками нашого колективу. Таке середовище слугує дієвим інструментом психологічної реабілітації та арт-

терапії під відкритим небом для дітей, дорослих та місцевих мешканців [https://surl.li/fppjfy].

Технологія ігрового навчання в еко-просторі школи допомагає розвивати креативність, інженерне мислення та екологічну відповідальність. Завдяки ігровим елементам у просторі школи, учні засвоюють складні STEM-концепції природно та невимушено, що робить процес навчання емоційно комфортним та результативним. Це підтверджують вже традиційні, щорічні перемоги в конкурсах інтернет-порталу рейтингу освітніх закладів України у номінаціях «Краще оздоблення актової зали ЗСО», «Естетичне оформлення фойє ЗСО», «Краща декорація на вікнах ЗСО» та інші, результати яких трансформуються у STEM-концепт нашої школи. Інженерна естетика – це використання в інтер'єрі відкритих комунікаційних просторів, навігація через інфографіку в оформленні підлоги, вікон та стін. Також, ми встановили наочні прилади, що показують рівень освітленості, температуру, вологість приміщень, щоб діти могли проводити комплексний моніторинг освітнього середовища [https://surl.li/igdvvs]. Ресайклінг-арт нашої школи це декорації та поробки, створені за принципами сталого розвитку (переробка матеріалів), що виховує екологічну відповідальність малечі [https://surl.li/ilwbfq].

Медіаосвітні кейси школи – це інтеграція завдань НУШ через вправи на критичне мислення, цифрову грамотність на уроках, участь у Всеукраїнських уроках медіаграмотностії, бренд-комунікація і популяризація успіхів школи через Facebook, соціальні мережі Viber, Telegram, шкільний сайт [3, https://surl.li/cujngb].

Практична цінність нашого досвіду виходить за межі Харкова. Поки виклики жахливої війни зупиняли звичні життєві процеси, ми трансформували кризу в стратегію – створені нами **вектори стійкості** стали фундаментом безперервного розвитку закладу освіти в умовах невизначеності. Для громади школа трансформувалась в центр гуманітарної підтримки, психологічної опори та освітніх послуг (Пункт незламності, укриття школи, ПРУ, Пункт гарячого харчування).

Наша освітня діяльність – це зразок **«педагогіки незламності»**. Ми не просто вчимо – ми зберігаємо людське в людині, апробовуючи методики, які стають базою для управлінської роботи адміністрації школи у кризових ситуаціях. **Команда ХПШ № 171** – це будівничі майбутнього, яка міцно тримає свій освітній фронт, бо світло в наших серцях завжди буде сильнішим за будь-яку темряву! **Разом до Перемоги!**

Додаток
креатив, освітянський еко-простір та досягнення команди ХПШ №171 за час війни
СКАНУЙТЕ МЕНЕ
ТУТ ЖИВУТЬ МРІЇ
Команда#171
історія школи під час війни
Готуємо до 1 класу в школі-фортеці
Волонтерство
Всеукраїнська дитячо-юнацька військово-патріотична гра “Джура”
сучасний кабінет ПРУ, будуємо еко-простір
Укриття - іноваційний Hab
квітники
Еко-простір, локації
родина Ярошенків -волонтери
моніторинг освітнього середовища приладами

Єва Г. А.,
методист, вчитель англійської мови,
Дніпровська гімназія №26, ДМР, м. Дніпро,
alison19742014@gmail.com

EDUCATION IN CONDITIONS OF UNCERTAINTY

У статті розглядаються проблеми сучасної освіти в умовах невизначеності, зокрема в українському контексті. Проаналізовано вплив війни, економічної нестабільності та пандемії на організацію навчального процесу. Визначено основні виклики, серед яких переривання навчання, психологічне навантаження, перевантаженість учнів, освітня нерівність та недостатній рівень технічного забезпечення. Особливу увагу приділено ролі дистанційного та змішаного навчання як інструментів забезпечення безперервності освітнього процесу. Наголошено на необхідності модернізації освітніх програм і розвитку цифрових компетентностей для підготовки молодого покоління до життя в умовах постійних змін.

Ключові слова: освіта, невизначеність, дистанційне навчання, змішане навчання, психологічне навантаження, освітня нерівність, цифрові компетентності, війна.

This paper analyzes the challenges of modern education in conditions of uncertainty, particularly in Ukraine. War, economic instability, and the pandemic have disrupted the learning process, increased psychological stress, and deepened educational inequality. Frequent interruptions, student overload, and limited access to technology affect the quality and continuity of education.

The study emphasizes the importance of improving distance learning, providing psychological support, and modernizing educational programs to ensure a resilient and effective education system.

Keywords: education, uncertainty, distance learning, blended learning, psychological pressure, educational inequality, digital competencies, war.

Modern education has faced new challenges related to the uncertainty that has affected the whole world, and especially Ukraine. The COVID-19 pandemic, economic instability, and war have changed the usual rhythm of life for pupils, students, and teachers. This has created serious difficulties for the educational process that require immediate attention and comprehensive solutions.

One of the main problems is the interruption of learning. Due to air raid alarms, power outages, and forced displacement of families, children are often unable to attend school or university regularly. Many students move abroad and are forced to study in two schools simultaneously, which leads to exhaustion and overload. As a result, gaps in knowledge appear and motivation to study decreases. In addition, not all students have access to modern technologies: not everyone has a computer or stable internet connection. Consequently, educational inequality between regions and social groups increases.

Another serious challenge is psychological pressure. Students and teachers constantly experience stress due to danger and uncertainty. Traumatic experiences affect concentration, memory, and the ability to absorb new information. Although many schools, including those in Dnipro, are equipped with shelters with ventilation and heating, constant air raid alarms disrupt the systematic nature of the learning process. Lessons are frequently interrupted, tests are postponed, and schedules are changed. As a result, students are forced to learn in fragments, which makes it more difficult to systematically master the material and increases stress levels.

It is worth considering how students study at Gymnasium No. 26 during the 2025-2026 academic year. In conditions of air raids, pupils are forced to get education in a reality that previous generations did not know, because due to the full-scale invasion, the educational process has undergone significant changes. Frequent sirens, shelters, and interruptions of lessons have become part of our daily school life. If the siren sounds before classes begin, children stay at home in shelters until the siren stops. After the siren goes off, children come to school in 20 minutes. However, if the siren lasts for a very long time, the school administration decides to switch to a distance learning option so that the educational process can be caught up.

When an air raid alarm sounds during classes, students, together with teachers, go to our shelter. In many schools, lessons continue directly in bomb shelters - if conditions allow (availability of light, ventilation, Internet, places to sit). In some educational institutions, learning is temporarily suspended, and missed material is made up later or in an online format. Our gymnasium has an excellent shelter with light, ventilation, internet and equipped classrooms, so learning is not suspended. The Ministry of Education and Science of Ukraine recommends that schools be flexible: combine face-to-face, distance and blended learning depending on the security situation in the region. But an alarm signal causes a stress reaction. Even if the threat is not immediate and children say that they do not notice it, the child’s body reacts with anxiety, which reduces the ability to concentrate. After returning to class, children need more time to re-engage in the learning process.

In addition, frequent breaks break the logic of the lesson. If the explanation of a new topic is interrupted, it is more difficult for students to build a holistic understanding of the material. The constant expectation of anxiety creates chronic stress. This can affect memory, speed of thinking and motivation to learn. Younger students are especially vulnerable, as their nervous system is still forming. In English lessons, for example, interruptions in listening activities lead to learning gaps. For example, when students begin a listening task, the siren prevents students from completing the listening task and when they got to the basement, this task is no longer relevant.

Despite the difficulties, our children demonstrate high resilience. They quickly adapt to new conditions, learn organization and mutual support. As teachers, we try to reduce the negative impact of stress, but sometimes we also need help. Teachers not only teach, but also support the emotional state of children. They change teaching methods: more repetition, shorter blocks of information, interactive tasks. Parents, for their part, help consolidate the material at home and create a sense of security. In this option, we see that a lot of independent work moves into the distance block and students individually work on the provided material or completely new tasks.

Learning under sirens is a challenge for the entire education system of Ukraine. However, it has also become a testament to the resilience of Ukrainian society: even amid the sounds of alarm, children continue to acquire knowledge, maintaining faith in the future.

Particular scholarly attention should be paid to the issue of instability in completing homework as a component of students' independent learning activities. Frequent air raid alarms, disruptions in electricity supply and internet connectivity, as well as increased psycho-emotional stress, lead to irregularity and a decline in the quality of task completion. Under such conditions, the individual educational trajectory becomes destabilized, and the level of academic self-discipline and responsibility decreases, which negatively affects the development of competencies. The accumulation of incomplete or formally completed assignments results in fragmented knowledge and deepens educational losses.

In conditions of instability in completing homework, the adaptive position of the teacher becomes particularly relevant. In the event of a lack of completed tasks, it is advisable for the teacher to apply a flexible approach that involves clarifying the objective reasons (technical failures, being in shelter, the psycho-emotional state of the student) and providing additional time to complete the work without reducing the grade. An effective strategy is the use of alternative forms of reporting (oral survey, short online tests, project or creative tasks), as well as differentiation of the volume and complexity of homework. It is important to focus not only on control, but also on maintaining learning motivation, forming responsibility and developing self-regulation skills. Such an approach helps maintain trust between the teacher and the student and minimizes the risk of accumulating educational losses.

Therefore, distance learning has become an important tool for ensuring the continuity of education. However, its effectiveness depends on proper organization and technical resources. Improving distance learning requires stable internet access, availability of computers or tablets, and the use of modern educational platforms. Online classes should be clearly structured, with defined goals and understandable instructions. It is advisable to use interactive methods, video materials, tests, and tasks that promote active learning. It is also important to train teachers to work effectively online and to provide psychological support to students. For example, our teachers

recorded the explanation of new material and send it directly to the class. As a result, teachers' workload significantly increases without additional compensation.

Combining distance and in-person learning helps maintain the systematic nature of education, reduce fatigue, and adapt the educational process to safety conditions. Online learning should not only transmit knowledge but also develop digital literacy, critical thinking, and independence.

Uncertainty also affects the content of education. Traditional programs do not always correspond to rapid changes in the labor market and the needs of modern society. Students need new competencies: digital skills, critical thinking, and the ability to adapt to change. Without modernization, it is difficult to prepare the younger generation for future challenges.

Despite all the difficulties, the problems of education in conditions of uncertainty are not insurmountable. It is important for the state, educators, and communities to work together to create a safe, accessible, and effective learning environment. Only in this way can we ensure the resilience of the educational system and prepare young people for life in a world of constant change.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Burns, T. and F. Gottschalk (eds.) (2019), Educating 21st Century Children: Emotional Well-being in the Digital Age, Educational Research and Innovation, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/b7f33425-en.
2. Reimers, F.M., & Schleicher, A. A Framework to Guide an Education Response to the COVID-19 Pandemic of 2020. OECD, 2020. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2020/03/a-framework-to-guide-an-education-response-to-the-covid-19-pandemic-of-2020_a5bcbd8a/6ae21003-en.pdf
3. https://www.unicef.org/ukraine/topics/україна?items_per_page=All&page=62%2C%2C%2C%2C2
4. https://isg-journal.com/isjel/article/view/190?utm_source=chatgpt.com
5. https://www.aphn-journal.in.ua/archive/53_2022/part_2/34.pdf

Єсімов С. С.,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ,
esimov_ss@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСІВ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація: у суспільстві шкільна освіта відіграє ключову роль у формуванні якісного та успішного життя кожної людини. Стрімкий розвиток технологій, інформаційного простору вимагають від системи шкільної освіти нових

підходів та методики для ефективного засвоєння знань та розвитку навичок, що повинно бути враховано у процесі формування та реалізації державної політики у сфері шкільної освіти. Розглянуто сучасні підходи до формування державної політики у сфері шкільної освіті.

Ключові слова: знання, освіта, державна політика, інформаційні технології, фінансування.

Abstract: In society, school education plays a key role in shaping a high-quality and successful life for every individual. The rapid development of technology and the information space requires the school education system to adopt new approaches and methodologies for the effective acquisition of knowledge and the development of skills, which must be taken into account in the process of formulating and implementing public policy in the field of school education. This paper examines contemporary approaches to the formulation of state policy in the field of school education.

Keywords: knowledge, education, state policy, information technology, funding.

Освітня політика сьогодні будується, зокрема, на концепції безперервної освіти, коли особистість підвищує свої знання та навички не лише протягом навчання у середньому та вищому навчальному закладі, а й протягом усього життя. Такий підхід до освіти дає можливість створити високий потенціал людського капіталу, кожне нове покоління формуватиметься в умовах підвищення освітніх можливостей, їх рівень зростатиме, що дозволить забезпечити стійкий економічний, соціальний, культурний і екологічний розвиток країни.

Освітня діяльність з філософської точки зору є однією з ключових потреб людини. Завданням держави стає забезпечення можливості реалізації цієї потреби в повному обсязі. Держава виявляє значний інтерес до реформування системи освіти та формування такої освітньої політики, яка могла підняти якість освіти та повернути її до статусу одної з кращих у світі. В умовах цифровізації економіки та її змін, суспільство створює запити на фахівців нової формації. Освітню політику держави доречно будувати таким чином, щоб задовольнити ці запити суспільства і економіки.

Оборона та дослідження космосу, нова енергетика позначають свої очікування від державної політики у сфері освіти. Конкуренція у сфері освіти існує на міжнародному та на національному рівні, зараз заклади освіти конкурують за найкращих студентів. Ця конкуренція є значущим фактором, оскільки забезпечує підвищення якості освіти.

Основними напрямами діяльності органів публічної влади на державному рівні слід вважати розробку загальнонаціональної політики у сфері освіти, визначаються дисципліни, що підлягають вивченню, знання, які слід мати спеціалісту з тим, щоб він міг відповісти на запити науки і економіки.

Це важливо для економіки, в якій не вистачає фахівців, не лише з вищою, а й із середньою професійною освітою, для держави, яка зацікавлена в управлінцях і громадянах зі сформованою громадянською свідомістю. Це породжує гострий суспільний інтерес до стану системи освіти у країні та її розвитку. Сьогодні рівень освіти в країні є фактором міжнародної конкуренції та напрямом європейської інтеграції, важливим критерієм, що визначає обороноздатність держави.

Розглядаючи освітню політику як систему, можна виділити низку самостійних елементів. Це нормативні акти, методологія та визначальне культурно-ідеологічне середовище. Важливим елементом системи буде бюджетна політика, яка б визначала пріоритети у розподілі фінансування.

Державне управління освітою покликане проводити постійний моніторинг зміни довкілля та змінювати пріоритети, змінюючи напрями фінансування. Розглядаючи елемент нормативного регулювання системи управління освітою, слід звернутися до закону України від 5 вересня 2017 року «Про освіту», він вказує на те, що всі управлінські процеси взаємопов'язані між собою [1].

Зазначене добре видно у контексті розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2025 року № 1383-р «Про затвердження операційного плану заходів з реалізації у 2025-2028 роках Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки та внесення змін до Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки» [2].

Формування освітньої політики завжди спирається на певний економічний і соціокультурний базис. Освіта не може реформувати себе самостійно, часто вузькі корпоративні інтереси стають важливішими, ніж потреби держави та суспільства. Тому управління освітою та її реформування забезпечується державою у тісній взаємодії з громадянським суспільством у контексті реалізації Закону України від 24 квітня 2021 року № 1414-IX «Про основні засади молодіжної політики» та Концепція розвитку громадянської освіти в Україні [3; 4]. Суспільство висловлює свої очікування щодо реформування системи освіти.

Сучасний управлінський підхід розглядає розвиток освіти як інвестицію в людський капітал і державне управління цими інвестиціями краще вибудовувати, у тому числі, за загальним принципам управління інвестиціями, тому що від них очікується дохід, виражений у зростанні людського капіталу та в матеріальному, фінансовому плані збільшенні валового внутрішнього продукту, що призводить до необхідності вдосконалювати систему освіти. Але при розробці державної політики у сфері освіти необхідно орієнтуватися не лише на потреби економіки, а й на загальнолюдські цінності, на потребу особистості в самостійному інтелектуальному розвитку.

Індивідуальну траєкторію навчання слід зробити правилом. Важливо, що ця траєкторія реалізується у процесі безперервної освіти протягом усього життя. У напрямі безперервної освіти державна політика виглядає формалізованою, визначено заклади освіти, які беруть участь у реалізації освітніх програм, сформовані концепції, затверджено програми. Але існує багато проблем в освіті, які вирішуються не з тією активністю, яку хотілося бачити суспільству, відбувається інтенсифікація управлінської діяльності держави.

Але вирішити проблеми виходить не завжди. На рівні організації середньої освіти гостро постає проблема сільських шкіл із невеликою кількістю учнів. Ці школи потрібно зберегти, вони є провідниками освіти у сільській місцевості, але модель фінансування не дозволяє забезпечити у необхідному обсязі через невелику чисельність учнів.

Ще одна проблема – взаємодія з батьківською спільнотою для шкіл. Існує запит на підвищення прозорості системи шкільної освіти, але не всі батьки готові до взаємодії в електронному форматі, електронні щоденники, батьківські чати можуть викликати побоювання або відторгнення. Для села, району з недостатнім доступом до Інтернету, така взаємодія може бути проблемою. Електронна нерівність може призвести до освітньої нерівності.

Існує проблема у різниці кваліфікації викладачів у місті та на селі. Проблему вирішують шляхом проведення дистанційних занять для сільських школярів із найкращими педагогами великих міст. У регіональній освіті слід зважати на потреби конкретного регіону, розвинені там галузі економіки.

Державну політику управління освітою краще вибудовувати за регіональним принципом, з урахуванням різниці у розвитку територій та необхідності підготовки фахівців, виходячи з потреб кожного регіону у контексті Закону України від 5 лютого 2015 року «Про засади державної регіональної політики» [5].

Освітня політика, проведена державою, як така є об’єктом управління. Державну освітню політику слід формувати з урахуванням суспільних інтересів і з урахуванням наявних проблем і ризиків, поки не можна сказати, що вона має необхідну та достатню мобільність і адаптивність та змінюється разом із зміною ключових факторів європейської інтеграції.

Має бути вирішено численні завдання, які зараз частково вирішуються запровадженням проектного та програмного управління, яке дозволяє робити гнучкішим підхід до фінансування освіти. Але системні проблеми не вирішуються із запровадженням програмного управління.

Державні цільові програми досить зручні, але управління з їх допомогою дозволяє вирішувати завдання на середньостроковий період. Не вирішуються довгострокові завдання з урахуванням того, що зовнішнє середовище схильна до швидкої зміни і довгострокові програми можуть досить швидко стати

неактуальними. Але перевагою програмного управління є цільове фінансування, широкі можливості контролю над витрачанням фінансування та можливість встановлення цільових показників, які дозволяють оцінити ефективність такого фінансування.

Значною метою програм є співвідношення пропозиції системи освіти із запитами, що висуваються суспільством і економікою. Неприпустимо випускати незатребуваних фахівців тоді, коли економіка страждає від нестачі кваліфікованих кадрів. Низка раніше проведених реформ досі викликає у суспільстві питання, деякі з цих питань розглядаються на рівні Кабінету Міністрів України.

Продовжують залишатися важливими проблеми недостатньої оплати праці викладачів та завантаженості їх завданнями, які стосуються звітності, а не педагогічної діяльності. Частково у руслі державної освітньої політики ці проблеми вирішуються, але, на думку професійної громадськості, їм приділяється недостатня увага.

Ефективність державної політики у сфері освіти підвищиться, якщо вживатимуться заходи щодо доступності освіти, особливо там, де вона стає не однаково доступною через відмінність технічних можливостей учнів. Триває двозмінне навчання, а це знижує якість отриманих знань. Нові шкільні будівлі вводяться в дію, але недостатньо швидко. Їхнє введення залежить від фінансових можливостей конкретних областей, міст, районів, громад.

Сьогодні додатково постає питання свободи педагогічної творчості, що досить актуально в умовах критично жорсткого визначення вимог, які висуваються до освітніх програм.

Вирішення проблем із фінансовим і матеріальним забезпеченням вчителів та підвищення статусу педагога частково вирішить проблему з нестачею кадрів. Викладачів критично не вистачає, особливо у сільській місцевості, проблема стоїть давно, і навіть програма із забезпечення житлом молодих спеціалістів на селі поки що не дозволяє вирішити завдання залучення спеціалістів до шкіл.

Розглядаючи необхідні зміни в освітню політику, що реалізується державою, особливу увагу потрібно приділяти тим змінам, які пропонують професійні та батьківські спільноти. Серед них: підвищити рівень інтенсивності контролю за реалізацією політики у регіонах і проводити контроль спільно з громадськістю, з батьками; знизити ступінь завантаженості педагогів підготовкою звітності, інше навантаження, яке прямо не відноситься до викладацької діяльності; розробити додаткові методи залучення до шкіл, особливо до сільських, молодих фахівців, збільшити рівень їх матеріального забезпечення; продовжувати роботу щодо підвищення середньої заробітної плати працівників сфери освіти, раніше вже реалізовувалося рішення щодо

доведення її до середньої заробітної плати по регіону; підвищити увагу до патріотичного виховання в школі та інтерес школярів до вивчення природничих дисциплін. Усі ці заходи слід реалізовувати у руслі створення в країні єдиного освітнього простору. У порядку експерименту реалізується пілотування нових модельних навчальних програм. Відбір реалізується в межах впровадження концептуальних засад освітніх галузей та політики **«Освіта для життя» [3]**.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text
2. Про затвердження операційного плану заходів з реалізації у 2025-2028 роках Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки та внесення змін до Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.12.2025 р. № 1383-р. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1383-2025-%D1%80#Text
3. Про основні засади молодіжної політики: Закон України від 24.04.2021 р. № 1414-IX. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text
4. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 р. № 710-р. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text
5. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 р. № 156-VIII. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text
6. МОН запрошує вчителів долучитися до впровадження оновлених навчальних матеріалів у межах політики «Освіта для життя». Урядовий портал. 10 березня 2026 року. URL. https://www.kmu.gov.ua/news/mon-zaproshuie-vchyteliv-doluchytysia-do-vprovadzhennia-onovlenykh-navchalnykh-materialiv-u-mezhakh-polityky-osvita-dlia-zhyttia

Железник О. Ф.,
вчитель музичного мистецтва
Середньої загальноосвітньої школи І–ІІІ ст. № 50 м. Львів,
аспірантка 3 року навчання
Інституту освіти і освіти дорослих ім. І. Зязюна НАПН України,
Zheleznikola@gmail.com

ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ (З ДОСВІДУ ДІЯЛЬНОСТІ МОБІЛЬНОГО ТЕАТРУ ПІСНІ «ЛЕВЕНЯ»)

Анотація. У статті аналізується досвід формування у школярів смисложиттєвих цінностей (патріотизму, взаємодопомоги, альтруїзму) в ході понад десятирічної доброчинної волонтерської діяльності Мобільного театру пісні «Левеня» СЗШ І–ІІІ ст. № 50 м. Львова. Визначаються мета, принципи, на яких побудовано багаторічну доброчинну волонтерську діяльність театру, визначено

основні форми роботи учнів школи у соціальному шкільному проєкті «Ми – свідки історії України», одною зі складових якого є діяльність театру "Левеня".

Ключові слова: Мобільний театр пісні «Левеня», доброчинна волонтерська діяльність, соціальний шкільний проєкт.

Summary. The article analyzes the experience of forming meaningful life values (patriotism, mutual assistance, altruism) in schoolchildren during more than ten years of charitable volunteer activities of the Mobile Song Theater "Levenya" of the Secondary School of I-III grades No. 50 in Lviv. The goal and principles on which the theater's many years of charitable volunteer activities are built are determined, the main forms of work of school students in the social school project "We are witnesses of the history of Ukraine" are determined, one of the components of which is the activity of the theater "Levenya".

Keywords: Mobile Song Theater "Levenya", charitable volunteer activities, social school project.

Українське суспільство переживає надскладний етап свого історичного розвитку: після майже восьмирічної антитерористичної операції, яка згодом переросла в Операцію об'єднаних сил (АТО, ООС) на сході країни, у лютому 2024 р. розпочалося повномасштабне вторгнення збройних сил рф в Україну. Ці події стали потужним поштовхом для формування національної самосвідомості громадян нашої країни, активізації усвідомлення смисложиттєвих цінностей, переосмислення життєвих цілей та способу життя (зокрема, спонукали людей із активною громадянською позицією до розгортання масового волонтерського руху в Україні). Освітяни не залишилися осторонь сплеску суспільної свідомості та громадянських ініціатив, вони беруть активну участь у волонтерському русі. По всій Україні педагоги, разом із учнями та батьківськими громадами шкіл, організували систематичну моральну і фізичну підтримку захисників України: проводяться доброчинні ярмарки, кошти від яких ідуть на допомогу військовикам, організовуються збори теплого одягу та ліків; на уроках трудового навчання, мистецтва та у вільний від навчання час діти малюють листівки, пишуть листи військовослужбовцям, виготовляють іграшки-обереги, "браслети виживання" тощо. У багатьох навчальних закладах налагоджено процес плетіння захисних маскувальних сіток.

Соціальна активність, творча самореалізація учнів та вчителів школи № 50 м. Львова активно проявилися у 2014 р. у зв'язку із початком бойових дій на сході України: у закладі стартувала масштабна кампанія по написанню листів воїнам на передову, плетіння браслетів-оберегів, виготовлення ляльок - мотанок, різноманітних котильйонів (вишитих бісером та кольоровими нитками традиційних прикрас-оберегів). Під керівництвом вчителя образотворчого мистецтва І. Р. Лев було організовано колективне плетіння маскувальних сіток (ця діяльність, після шестирічної перерви, відновилася після початку

повномасштабного вторгнення військ рф в Україну). Протягом усього (від 2014 р. і донині) періоду бойових дій в Україні регулярно проводяться збори продуктів, теплого одягу (шапок, шкарпеток тощо), білизни, засобів гігієни, організовуються доброчинні ярмарки, метою діяльності яких є збір коштів на потреби армії.

2014 року у СЗШ № 50 м. Львова був започаткований соціальний шкільний проєкт "Ми – свідки історії України", мета якого – патріотичне виховання учнів школи шляхом участі у конкретних доброчинних заходах, що передбачають психологічну та матеріальну допомогу людям, які постраждали внаслідок воєнних дій. У листопаді 2014 р. на основі шкільного вокального ансамблю «Консонанс» організувався Мобільний театр пісні «Левеня» (керівник, автор сценаріїв, режисер – вчитель музичного мистецтва О.Железник), "унікальне явище шкільного волонтерського руху м. Львова, цікава й нова форма мистецько-педагогічної роботи з учнями, спрямована на формування громадянськості, патріотизму, виявлення соціальної активність через засоби театральної діяльності" [1,57].

Ідея створення мобільного театру виникла під впливом спостереження за діяльністю розповсюджених у Львові та на інших теренах України різдвяних вертепів – вуличних самодіяльних гуртів, які засобами драматичного театрального мистецтва у трагікомічних виставах імпровізаційного характеру переповідають історію народження Ісуса Христа. Сценарії вертепів пишуться у відповідності до політичної ситуації і нерідко бувають гостросатиричними. Взагалі, пересувний чи мандрівний характер діяльності мала більшість традиційних народних українських театрів (скоморохів, вертепів). Персонажі вертепу (Ангели, Чорти, Ірод, Воїни, Смерть, Козак, Мошко, Ривка та ін.) нині, як і в давнину, переповідають повчальні історії, веселять народ, змушують людей замислюватися над гостросоціальними темами і діяти (нерідко учасники вертепів збирають кошти на добрі справи, серед них реконструкція церков, допомога немічним і т.ін.).

Традиції притаманної духовним та світським навчальним закладам України (з початку XVII до другої половини XVIII ст.) форми театральної педагогіки «шкільної драми», що передбачала спільну участь учнів і педагогів (зокрема, у виконанні ролей у виставі), О.Железник також використала у роботі новоствореного шкільного театру з метою психологічної підтримки юних акторів. Варто зазначити, що виступи у торговельних центрах, перед пацієнтами військового шпиталю та ін. є стресовими для дитячої психіки, і приклад вчителя (якого учні вважають моральним авторитетом), що стоїть поряд на сцені, виконуючи характерну роль, важливий для учнів. Таким чином, зі "сплаву" традицій народного обрядового і шкільного (періоду козацької доби) театрів народився сучасний Мобільний театр пісні "Левеня" СЗШ І-ІІІ ст. № 50 м. Львова.

Згодом театр розширив спектр уваги до соціальних проблем і почав надавати допомогу онкохворим дітям, донатити (жертвувати кошти) притулку "Домівка врятованих тварин". Для провадження доброчинної волонтерської діяльності школярів було обрано саме театралізацію, адже театральна діяльність наближена до ігрової і є доступною, природною формою самовираження дитини. Театралізація дає широке поле для творчої інтерпретації сюжету вистави, розвитку в учнів ключових освітніх та спеціальних, пов'язаних із театральною діяльністю (сценічна мова, сценічний рух та ін.) компетентностей. Театралізацію можемо розглядати як один із різновидів сторітелінгу, мистецтва розповіді історій, що використовується для передачі певного повідомлення, навчання, розваги чи переконання аудиторії.

"Дослівно сторітелінг перекладається з англійської як «розповідь історій» (англ. Storytelling – story – історія, a telling – розповідати). Сторітеллінг – це технологія захоплюючої розповіді шляхом передачі необхідної інформації з метою впливу на емоційну, мотиваційну, когнітивну сфери цільової аудиторії"[6].

Основною характеристикою сторітелінгу є його акцентування на наративному аспекті – на сюжеті, персонажах, конфлікті між ними та розв'язанні, у той чи інший спосіб, цього конфлікту. Учні (актори та глядачі) легко орієнтуються у зрежисованій реальності театральної вистави, перевтілюються, емоційно відгукуються на змодельовані події, визначаються зі своїми моральними переконаннями і знаходять вірні рішення для дій у реальному житті.

"Левенята" беруть участь у виставах, що мають різне функціональне значення і мету:

- благодійні вистави у школі, торговельно-розважальному центрі (ТРЦ "Кінг Крос Леополіс"), церквах з метою збору коштів для закупівлі соків, фруктів, солодощів, пелюшок, серветок та ін. для пацієнтів військово-медичного клінічного центру Західного регіону, коштів для лікування онкохворих дітей, коштів для мешканців притулку "Домівка врятованих тварин";

- участь "левенят" у культурно-освітніх заходах формальної, неформальної та інформальної освіти на засадах музейної педагогіки в музеях м. Львова та Військово-медичному клінічному центрі Західного регіону [2,3,4,5];

- виступи перед пацієнтами та працівниками Військово-медичного клінічного центру Західного регіону, передача пораненим куплених на доброчинні внески соків, солодощів, фруктів та ін.;

- активна концертна діяльність (до повномасштабного вторгнення) у військових частинах (80-й окремій десантно-штурмовій бригаді, 1-й радіотехнічній бригаді Повітряного командування «Захід»).

Неформальне спілкування з військовослужбовцями є потужним засобом патріотичного виховання дітей. Так, у 1-й радіотехнічній бригаді ППО (військові цієї бригади обороняють небо над Львівщиною), екскурсію та майстер-клас із прийомів самооборони та евакуації поранених з поля бою для акторів із своїми підлеглими проводив колишній учень СЗШ № 50 старший лейтенант Олексій Асянин. Спілкування юних акторів із пацієнтами військового шпиталю, військовослужбовцями у військових частинах сприяє не лише формуванню активної громадянської позиції учнів, а й профорієнтації молоді: дві випускниці театру, Анастасія Запотіцька та Катерина Куцька, після навчання у Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного отримали офіцерські звання і воюють у зоні бойових дій. Випускник театру Михайло Рихлевич із початку повномасштабного вторгнення воює на передовій, у період реабілітації у Львові ініціював відновлення практики виготовлення маскувальних сіток у школі, за власний рахунок закуповуючи основу і беручи участь, разом із школярами, у плетінні сітки.

Особливі враження у свідомості “левенят” залишають бесіди із колишніми акторами театру, глядачами вистав: пораненими військовослужбовцями, волонтерами, батьками із дітьми, патріотично-налаштованими громадянами (так, після однієї з вистав у торговельно-розважальному центрі до учнів підійшов із словами вдячності представник громади кримсько-татарського народу, що проживає у Львові, іншого разу – священник-капелан). Цінні символи приналежності до боротьби українців із загарбниками – подарунки театралам від пацієнтів Військово-медичного клінічного центру Західного регіону (прапор України із написом “24 ОМБр”, погон із написом “Учням школи № 50 від воїнів АТО”, шеврони. Вихованню найкращих людських якостей: співпереживання, милосердя, емпатії сприяє й відвідування притулку для тварин, збір коштів для його мешканців.

Організація роботи театру ґрунтується на засадах людяності, альтруїзму, взаємодопомоги, дієвого патріотизму. Приділяється увага і фінансовій грамотності дітей (умінню заробляти й помірковано витрачати кошти): учні самі рахують зібрані під час вистав гроші, вирішують, яким чином ними розпорядитися. Старші “левенята” (учні 6-11 класів) особисто закуповують необхідні товари у супермаркетах. При цьому, як і проголошується у вступному слові перед виставою, кошти не використовуються на потреби театру й усі без винятку витрачаються за призначенням (на користь воїнів, онкохворих дітей, тварин у притулку). Чеки з магазинів, фото із закупленими товарами та фото з виступів викладаються у соцмережах для публічного ознайомлення, таким чином театр звітується, демонструючи прозорість і контрольованість своєї, у тому числі фінансової, діяльності.

Оскільки “Левеня” демонструє вистави у громадських місцях (зокрема у шпиталі, де перебувають важкопоранені), це зумовило формат виступів: усі дійства театру костюмовані, динамічні, тривалістю 20-25 хвилин, насичені музичним (пісенним) матеріалом з елементами хореографії, відбуваються майже без використання декорацій (характерні особливості мобільного театру).

Діяльність Мобільного театру пісні “Левеня” передбачає дві змістові лінії, що органічно поєднуються: формування й удосконалення навичок театральної діяльності (акторських, музичних, художніх здібностей учасників колективу, глядацької культури), і патріотичне виховання (як акторів, так і глядачів) через засоби театральної педагогіки.

Мистецько-педагогічна технологія “Мобільний театр пісні “Левеня” відповідає основним методологічним вимогам (так званим критеріям технологічності): концептуальність (охоплює філософське, психологічне, дидактичне і соціально-педагогічне обґрунтування досягнення освітніх цілей); системність (має всі ознаки системи: логіка процесу, взаємозв’язок усіх його частин, цілісність); керованість, яка дає можливість визначення цілей, планування та проектування процесу навчання, діагностики, варіювання засобами і методами з метою корегування результатів; ефективність (є ефективною за результатами й оптимальними витратами, адже гарантує досягнення запланованого стандарту результату); відтворюваність, що передбачає можливість застосування іншими суб’єктами [1].

Якщо говорити про вплив діяльності мобільного театрального колективу “Левеня” на формування в учнів смисложиттєвих цінностей та внесок у психологічну реабілітацію військовиків та онкохворих дітей, підтримку волонтерів-зоозахисників, можна зазначити наступне:

-акторів театру «Левеня» нерідко називають втіленням сумління львів’ян, адже діти власним прикладом турботи про поранених змушують дорослих переосмислити своє ставлення до воєнних подій на сході України, привертають увагу громадськості до потреб онкохворих дітей, проблем утримання притулків для тварин;

- відбувається неформальне спілкування учасників театрального колективу з воїнами: потужний обмін думками, емоціями, почуттями. Люди, які пережили трагічні події, знаходяться під впливом так званого «посттравматичного синдрому», і виступи “левенят” діють на пацієнтів шпиталів благотворно. Відбувається взаємопідтримка учнів і пацієнтів госпіталю: в юних акторах військовики вбачають образи своїх рідних, загалом українських дітей, на захисті яких вони стоять, тож дякують “левенятам” за небайдужість та активну громадянську позицію; учасники театру морально підтримують поранених, висловлюючи подяку за захист. Завдяки спілкуванню після вистав із пацієнтами

і працівниками військового шпиталю школярі відчувають потрібність своєї праці, дотичність до боротьби українців із загарбниками;

- діти вчаться існуванню в інклюзивному середовищі, прийняттю фізичних та ментальних відмінностей людей, військовики ж відчувають підтримку громадянського суспільства, яке цінує їхні жертви задля захисту країни;

- "діти війни" XXI століття, які й самі зазнають травматичного впливу воєнних дій у нашій країні, навчаються альтруїстичному ставленню до людей у скрутному становищі, адже отримують нематеріальну винагороду за свої добрі вчинки. У дітей-волонтерів формується емоційний інтелект, розвиваються чуйність, небайдужість, емпатія;

- завдяки підтримці батьків, вчителів, учнів-глядачів вистав зростає навчальна й соціальна мотивація учнів-акторів, що є важливою умовою формування у дітей низки ключових і предметних компетентностей;

- покращується взаємодія учасників колективу, згуртованих важливою і корисною суспільною справою, адже учні вчаться розрізняти смисложиттєві цінності, розуміти їх ціну і необхідність, діяти активно на благо інших громадян і суспільства в цілому;

- в умовах війни театральна діяльність школярів (акторська гра, виготовлення костюмів, реквізиту та декорацій тощо) набуває важливого арт-терапевтичного значення, адже допомагає дітям та підліткам справлятися з негативними проявами організму в умовах хронічного стресу.

Театр – це живий організм, а волонтерський театр, що провадить багаторічну волонтерську діяльність – унікальна співдружність умотивованих, людяних, упевнених у корисності своєї діяльності харизматичних творчих особистостей. Надзвичайно цінним привілеєм діяльності у добре організованому творчому проєкті (яким можемо вважати роботу театрального колективу) є можливість проявляти ініціативу: так, довірча атмосфера в колективі, заохочення учнівських ініціатив спонукали на той час учениць 10-а класу Антоніну Єрьоменко та Софію Іренкову виступити ініціаторками збору коштів для своїх онкохворих друзів Іринки Бурки та Богдана Поліщука, що і було здійснено. За ініціативи школярок з'явилася міні - п'єса «Місце під сонцем», зібрані кошти від якої були передані родинам на лікування онкохворих дітей.

Щороку, за винятком періоду карантину через пандемію Ковід-19, театр готує і презентує кілька доброчинних вистав. Склад учасників протягом 11 років діяльності театру змінюється; зазвичай на сцені одночасно виступає від 15 до 32 учнів перших-одинадцятих класів. Репертуар постійно оновлюється. Гасло театру провіщає ключову смисложиттєву цінність, якій підпорядкована доброчинна волонтерська діяльність колективу Мобільного театру пісні "Левеня": "Творімо добро разом"!

Після публікування статті із описом успішного досвіду діяльності (“багатофункціонільної і значущої за своїми навчальними, розвивальними і виховними цілями”) Мобільного театру пісні «Левеня» у журналі “Мистецтво та освіта”[1], ознайомлення з досвідом роботи театру слухачів курсів підвищення кваліфікації Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (ЛОІППО) можемо стверджувати, що організація роботи театру має характеристики мистецько-педагогічної технології.

Відповідно, досвід організації і функціонування подібного театрального колективу можливо адаптувати та використати на базі інших навчальних закладів, що надзвичайно актуально у світлі глобальних соціокультурних перетворень в Україні, що супроводжуються формуванням у громадян національної самосвідомості та дієвого патріотизму. Доброчинна волонтерська діяльність школярів сприяє формуванню смисложиттєвих цінностей, що є складовими поняття “людяність”: милосердя, взаємодопомоги, альтруїзму, притаманних воїнам-захисникам України та волонтерам, що забезпечують нагальні потреби військовиків.

За умови реформування української шкільної освіти на засадах

- етнопедагогіки (зі збереженням традицій, що формують ментальність українського народу: смисложиттєві цінності, притаманні українцям та іншим народам, що проживають на території України, почуття гордості за культурну спадщину свого народу, патріотизм);
- традиційної народної педагогіки (з дотриманням родової ієрархії на принципах взаємоповаги, взаємодопомоги, плекання сімейних цінностей);
- української професійної педагогіки, що має потужне наукове підґрунтя, системні методичні напрацювання, досвід практичного застосування;
- сучасних прогресивних педагогічних тенденцій, із використанням здобутків науково-технічного прогресу з метою оптимізації навчання;
- виправивши прорахунки освітньої реформи, що триває, можливо побудувати освітню систему, що демонструватиме дієвість та результативність навчання і виховання школярів.

Смисложиттєві цінності, притаманні найкращим представникам українського народу, які сповідують і діти-волонтери (серед них патріотизм, взаємодопомога, альтруїзм) стануть наріжним каменем, фундаментальними засадами світогляду майбутніх громадян України – країни, що достойно вистояла у нерівному двобої з агресором, зберігши національну ідентичність і високі моральні якості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Железник, О.Ф., Гурин, О.М. «Мистецько-педагогічна технологія Мобільний театр пісні «Левеня». Мистецтво та освіта, 2019 р. № 2 (92). С. 57-62

2. Железник, О. Ф. (Olha Zheleznyk)“Пам’ять у бронзі та камені”: музейно-педагогічна реконструкція та урок-реквієм пам’яті загиблих польських науковців// UNIWERSYTET HUMANISTYCZNO PRZYRODNICZY IM. JANA DŁUGOSZA W CZĘSTOCHOWIE Pedagogika. Studia i Rozprawy 2024, t. XXXIII, s. 159–172 https://czasopisma.ujd.edu.pl/index.php/Pedagogika/article/view/2624/1961
3. Караманов, О. В.(Oleksiy Karamanov) ,Железник, О. Ф.(Olha Zheleznyk), Сурмач, О. (Oksana Surmach) “Дні європейської спадщини у Львові” як приклад освітньої комунікації музею і школи // UNIWERSYTET HUMANISTYCZNO-PRZYRODNICZY IM. JANA DŁUGOSZA W CZĘSTOCHOWIE Pedagogika. Studia i Rozprawy 2024, t. XXXIII, s. 151–158 https://czasopisma.ujd.edu.pl/index.php/Pedagogika/article/view/2623/1960
4. Караманов, О.В. Железник, О. Ф., Сурмач, О.І., Театралізація в музейному просторі: можливості взаємодії школи і музею» Teatralizacja w przestrzeni muzeum: możliwości interakcji szkoły i muzeum // Pedagogika: Studia i Rozprawy / Pod. red. K. Rędzińskiego, M. Łapota. – Częstochowa: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie, 2024-04-11 https://czasopisma.ujd.edu.pl/index.php/Pedagogika/article/view/2267 https://doi.org/10.16926/p.2023.32.09%20%20,
5. Караманов, О. В., Железник, О. Ф. Технологія організації волонтерської діяльності у просторі музею/ О. В. Караманов, О. Ф. Железник // Pedagogika: Studia i Rozprawy / Pod. red. K. Rędzińskiego, M. Łapota. – Częstochowa: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie, 2022. – T. XXXI – S. 129–135 (Index Copernicus, ERIHPlus) https://czasopisma.ujd.edu.pl/index.php/Pedagogika/article/view/1764/1393
6. Мунтян, І. В., Мільчева В. В., Донець Л. Я. Сторітелінг як інструмент просування бренду. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: Економіка та управління Електронний науково-практичний журнал № 10. 2023 https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2023-10-04-03/2023-10-04-03

Забелова Т. В.,
учитель української мови та літератури,
Криворізька гімназія № 8 Криворізької міської ради,
zabelova73@gmail.com

ПРОФЕСІЙНІ ВИКЛИКИ ТА ВНУТРІШНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА В ЧАС НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Анотація. У статті осмислено професійні виклики та внутрішні трансформації вчителя української мови та літератури в умовах суспільної, освітньої та культурної невизначеності. На основі узагальнення власного педагогічного досвіду та рефлексії сучасних освітніх процесів розкрито зміну ролі вчителя-словесника: від транслятора знань до носія цінностей, модератора смислів і суб’єкта гуманістичної педагогіки. Окреслено вплив кризових умов на професійну ідентичність педагога, його світоглядні орієнтири та практики

викладання. Наголошено на значенні мови й літератури як чинників формування стійкості, критичного мислення та національної свідомості учнів [1–3,6].

Ключові слова: невизначеність, професійні виклики, внутрішні трансформації, учитель-словесник, українська мова та література.

Abstract. The article analyzes professional challenges and internal transformations of a Ukrainian language and literature teacher in conditions of social, educational, and cultural uncertainty. Based on the author's pedagogical experience and reflection on contemporary educational processes, the study reveals a shift in the teacher's role from a transmitter of knowledge to a carrier of values and a facilitator of meanings. The importance of language and literature in fostering students' resilience, critical thinking, and national identity is emphasized [1–3,6].

Keywords: uncertainty, professional challenges, internal transformations, language and literature teacher, values.

Початок XXI століття ознаменувався для системи освіти України станом тривалої невизначеності, спричиненої глибокими суспільними трансформаціями, війною, цифровізацією та переосмисленням ціннісних засад навчання й виховання [4]. За таких умов учитель перестає бути лише фахівцем з навчального предмета й постає як активний учасник соціокультурних процесів. Особливої ваги набуває діяльність учителя української мови та літератури, адже саме словесник працює з мовою як маркером ідентичності та літературою як простором осмислення людського досвіду.

Мета статті – проаналізувати професійні виклики, з якими стикається сучасний учитель-словесник, та визначити характер внутрішніх трансформацій, що формують його світобачення в умовах невизначеності, а також представити практичні рішення в роботі з учнями 5–9 класів

Невизначеність у сучасній освіті проявляється на різних рівнях: організаційному, змістовому, психологічному [6]. Часті зміни нормативно-правової бази, оновлення державних стандартів, упровадження дистанційного та змішаного навчання створюють ситуацію постійної адаптації. У власній педагогічній практиці автора, яка охоплює роботу з учнями 5–9 класів у змішаному форматі навчання, ця невизначеність відчувається особливо гостро.

Учні приходять на уроки української мови та літератури з різним емоційним досвідом, часто – з відчуттям тривоги та втоми. За таких умов урок перестає бути лише простором засвоєння навчального матеріалу. Він перетворюється на місце діалогу, де важливо створити атмосферу безпеки, довіри й можливості висловитися. Це змушує вчителя-словесника переглядати традиційні підходи до організації освітнього процесу та шукати баланс між вимогами програми й реальними потребами дітей [6].

Серед основних викликів, що постають перед учителем української мови та літератури в час невизначеності, автор виокремлює кілька ключових, спираючись на власний педагогічний досвід.

По-перше, це виклик змістовий: необхідність осучаснення навчального матеріалу, добору текстів, які є близькими та зрозумілими учням 5–9 класів, але водночас відповідають освітнім стандартам. Особливо складним є звернення до тем війни, втрати, травматичного досвіду. У власній практиці автор неодноразово стикався з ситуаціями, коли художній текст викликав у школярів сильний емоційний відгук, потребуючи обережного, делікатного педагогічного супроводу [3, 6]. Наприклад, під час роботи з повістю Г. Тютюнника «Климко» учні емоційно реагували на образ дитини, змушеної дорослішати в умовах війни. Педагог застосовував метод «подвійної оптики»: аналіз художніх засобів та морального вибору героя, із фокусом на письмовій рефлексії та роботі в малих групах.

По-друге, методичний виклик пов’язаний із пошуком ефективних форм роботи в умовах змішаного навчання. Автор спостерігає зниження мотивації до читання, особливо серед учнів середньої школи, що зумовлює потребу у використанні інтерактивних форм роботи, фрагментарного аналізу текстів, творчих і рефлексивних завдань, які допомагають повернути інтерес до художнього слова [2, 6], наприклад, рольові дискусії («Суд над персонажем») та цифрові проєкти (постери героїв у Canva). За результатами семестру кількість учнів, які повністю прочитали твір, зросла з 52 % до 78 %, а активність у дискусіях підвищилась.

По-третє, це ціннісний виклик. Учитель дедалі частіше виступає як носій і транслятор базових гуманістичних і національних цінностей [1]. Через слово, текст, мовну практику він формує в учнів відповідальне ставлення до мови, культури та власної громадянської позиції. Упроваджуємо практичні методи та прийоми: «Коло довіри» – короткі емоційні розповіді учнів на початку уроку для створення безпечного простору; обговорення художніх творів із рефлексією: аналіз внутрішнього стану героя та порівняння з власним досвідом учнів; метод «Три позиції» – розгляд ситуації з позицій героя, суспільства та себе – формує критичне мислення та вміння аргументувати; інтерактивні завдання та мініпроєкти: цифрові постери, альтернативні фінали, рольові ігри для залучення учнів до активного читання та обговорення. Як результат, відстежуємо активність учнів у класі, фіксуємо зміни у поведінці: зменшення конфліктності, підвищення емпатії та готовності до співпраці

Професійні виклики неминуче спричиняють внутрішні трансформації особистості вчителя. У час невизначеності словесник переосмислює власну педагогічну місію, кордони відповідальності та роль у житті учнів. Формується новий тип професійної ідентичності – рефлексивний, гнучкий, відкритий до змін [2, 6].

Важливою внутрішньою трансформацією є усвідомлення цінності педагогічної рефлексії. Учитель аналізує власні дії, педагогічні рішення, реакції учнів, що сприяє професійному зростанню. Змінюється і ставлення до помилки: вона сприймається не як поразка, а як ресурс для розвитку [2].

Крім того, вчитель української мови та літератури дедалі чіткіше усвідомлює себе суб'єктом культурного діалогу. Через роботу з художнім текстом він не лише навчає, а й навчається разом з учнями, спільно осмислюючи складні соціальні та моральні питання [3, 6].

В умовах невизначеності українська мова та література виконують стабілізуючу та терапевтичну функцію. Для учнів 5–9 класів художній текст часто стає безпечним простором для проговорення складних почуттів і переживань, які важко вербалізувати у повсякденному спілкуванні [6].

Показовим у цьому контексті також є досвід аналізу повісті Г. Тютюнника «Климко». Під час роботи з текстом автор статті спостерігав, що учні особливо гостро реагують на образ дитини, змушеної дорослішати в умовах війни. Обговорення вчинків головного героя, його здатності до співпереживання та жертовності трансформується в уроки доброти й чуйності. Учні не лише аналізують художні засоби, а й проводять паралелі з власним життєвим досвідом, формулюють особистісні висновки щодо відповідальності за іншого [3, 6].

Подібний ефект має і вивчення оповідання Л. Пономаренко «Гер переможений». У процесі колективного аналізу твору увага зосереджується не на зовнішньому конфлікті, а на внутрішньому стані героя, його моральному виборі. Автор фіксує, що такі уроки спонукають учнів до глибшої рефлексії, розвитку емпатії, уміння слухати й приймати іншу точку зору [3, 6].

Практика показує, що поєднання програмного матеріалу з обговоренням актуальних для дітей тем сприяє підвищенню мотивації до читання. Літературний твір перестає сприйматися як обов'язковий навчальний об'єкт і перетворюється на джерело смислів, що допомагає орієнтуватися в реальному житті [2, 6].

Отже, професійні виклики в час невизначеності стають каталізатором глибоких внутрішніх трансформацій учителя української мови та літератури. Власний досвід роботи з учнями 5–9 класів у змішаному форматі навчання переконує автора, що ключовим завданням сучасного словесника є поєднання програмних вимог із реальними освітніми та емоційними потребами дітей [1,6]: створення безпечного та підтримувального середовища, формування ціннісного та критичного мислення учнів, розвитку емпатії та співпереживання. Це сприяє підвищенню навчальної мотивації, розвитку ключових компетентностей, зміцненню довіри та партнерства між учителем і учнями.

Матеріали статті можуть бути використані в практиці вчителів української мови та літератури закладів загальної середньої освіти, а також у фаховому обговоренні проблем сучасної педагогіки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Київ, 2017.
2. Савченко О. Я. Дидактика сучасної школи. – Київ, 2022.
3. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. – Київ, 2022.
4. Концепція «Нова українська школа» [Електронний ресурс]. – Київ, 2018.
5. Пометун О. І. Критичне мислення як освітня цінність. – Київ, 2022.
6. Polishchuk I., Sviashchuk O., Sosulin V. Освітні виклики та адаптація в умовах війни: досвід українських шкіл. – Кривий Ріг, 2024 [Електронний ресурс].

Зайцева Н. В.,
практичний психолог
Лисичанського гірничо-індустріального фахового коледжу,
super-za75@ukr.net

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОСОБИСТІСНОГО ЗРОСТАННЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ТРЕНДІВ

Анотація. У статті проаналізовано психологічні аспекти особистісного зростання в умовах сучасних освітніх трансформацій. Метою дослідження є визначення ключових чинників розвитку особистості студентів та оцінка впливу освітніх трендів на формування самосвідомості, мотивації, емоційної зрілості й психологічної стійкості. Методологічну основу становлять положення гуманістичної та психосоціальної психології, а також аналіз сучасних освітніх практик (компетентнісний підхід, цифровізація, проєктне та інклюзивне навчання). Обґрунтовано значення самосвідомості, рефлексії, емоційного інтелекту, внутрішньої мотивації та резильєнтності як інтегративних характеристик зрілої особистості. Визначено, що сучасні освітні практики є важливим чинником особистісного розвитку, водночас породжуючи ризики інформаційного перевантаження, емоційного вигорання та фрагментарності мислення. Зроблено висновок, що ефективне особистісне зростання студентів можливе за умов створення психологічно безпечного освітнього середовища, яке підтримує автономію, рефлексивність та здатність до адаптації в динамічному соціокультурному просторі.

Ключові слова: особистісне зростання, освітні тренди, компетентнісний підхід, цифровізація освіти, проєктне навчання, інклюзивна освіта, психологічна стійкість, самосвідомість, рефлексія, емоційний інтелект, внутрішня мотивація.

Abstract. The article analyzes the psychological aspects of personal growth in the context of contemporary educational transformations. The aim of the study is to identify the key factors influencing students' personal development and to assess the

impact of modern educational trends on the formation of self-awareness, motivation, emotional maturity, and psychological resilience. The methodological framework is based on humanistic and psychosocial psychology, as well as an analysis of current educational practices, including the competence-based approach, digitalization, project-based learning, and inclusive education. The significance of self-awareness, reflection, emotional intelligence, intrinsic motivation, and resilience as integrative characteristics of a mature personality is substantiated. It is determined that modern educational practices serve as important factors of personal development, while simultaneously generating risks such as information overload, emotional burnout, and fragmented thinking. The study concludes that effective personal growth of students is possible under conditions of a psychologically safe educational environment that supports autonomy, reflective capacity, and adaptability within a dynamic socio-cultural space.

Keywords: personal growth, educational trends, competence-based approach, digital education, project-based learning, inclusive education, psychological resilience, self-awareness, reflection, emotional intelligence, intrinsic motivation.

Проблематика особистісного розвитку у сучасному науковому обговоренні трактується, як плинний процес якісних перетворень у будові особистості, що включає пізнавальну, чуттєву, спонукальну та ціннісну сфери. Саме зі змінами у освітньому середовищі, спричинених цифровізацією, глобалізацією та компетентнісною моделлю, особливої значущості на буває усвідомлення традиційних психологічних ідей, які розкривають засади самовдосконалення індивіда.

Вагомі внески зробили з цієї проблематики представники гуманістичної психології, такі як Абрахам Маслоу, Карл Роджерс, Ерік Еріксон. Проаналізувавши теоретичні підходи науковців, які комплексно розкрили психологічні передумови та закономірності особистісного становлення. А саме, А. Маслоу визначає самоактуалізацію як вершину розвитку особистості. Автор, розглядає особистість як відкриту систему, яка здатна до постійного розвитку та самовдосконалення. Його ідея ієрархії потреб, згідно з якою мотиваційна структура людини має багаторівневий характер, відокремлював, що лише за умови задоволення базових потреб особистість отримує можливість спрямувати енергію на самореалізацію. Також підкреслив автономність, креативність, незалежність суджень, орієнтацію на моральні цінності, здатність до глибоких міжособистісних контактів та прийняття себе й інших. В концепції Маслоу, особистісне зростання постає, як природний процес розгортання внутрішнього потенціалу за сприятливих соціально-психологічних умов. У сучасній освіти ця концепція актуалізує необхідність створення безпечного та підтримувального освітнього середовища, яке забезпечує задоволення базових потреб студентів, сприяє формуванню позитивної самооцінки та розвитку внутрішньої мотивації.

Освітній процес має бути спрямований на стимулювання творчого та особистісного самовираження для студентів. Освіта, за його концепцією, має сприяти переходу від дефіцитарної мотивації до мотивації зростання [6].

Аналізуючи ідеї особистісно-орієнтованого підходу Карла Роджерса, ми бачимо наголошення на наважливість психологічної безпеки, емпатії та безумовного прийняття. Також зосереджує увагу на внутрішньому світі особистості та умовах її психологічного зростання. В основі його теорії лежить переконання, що кожна особа має вроджене прагнення до збереження й розвитку власного «Я». Проте втілення цього потенціалу залежить від характеру між особистісних стосунків. Науковець сформулював три головні умови, необхідні для особистісного розвитку: безумовне позитивне прийняття, емпатію та конгруентність Центральним поняттям теорії є «Я-концепція», що охоплює уявлення людини про себе. Різниця між дійсним «Я» та ідеальним «Я» може спричиняти внутрішній конфлікт і психологічну напругу особистості [3].

До завдань освітнього простору належить зменшити дисгармонію шляхом підтримки, прийняття та створення умов для самовираження. У педагогічному вимірі це особистісно-орієнтований підхід який трансформується у модель навчання, де викладач виступає фасилітатором розвитку, а не лише транслятором знань. Такий підхід сприяє формуванню автономності, відповідальності та внутрішньої мотивації здобувачів освіти. У сучасній освіті ці засади реалізуються через педагогіку партнерства та індивідуалізацію здобуття знань [2].

Аналіз теорії психосоціального виміру розвитку особистості, Еріка Еріксона, розкриває формування ідентичності, як центральне завдання юнацького віку. Автор запропонував концепцію психосоціального розвитку, яка охоплює весь життєвий цикл людини. На відміну від психоаналітичної традиції, що акцентувала увагу переважно на дитинстві, він підкреслював значення соціального середовища та культурних чинників у формуванні особистості. Вчений виокремив вісім стадій розвитку, кожна з яких характеризується специфічною психосоціальною кризою - конфліктом між двома полярними тенденціями. На думку вченого позитивне розв’язання кризи сприяє формуванню певної чесноти або психологічної якості, тоді як негативне може призводити до внутрішніх труднощів. Особливе значення для освітнього контексту мають стадії «ідентичність і рольова невизначеність» та «близькість та ізоляція». Насамперед у студентському віці формується професійна та особистісна ідентичність, відбувається пошук життєвих орієнтирів і цінностей [3]. Саме, труднощі та виклики не лише не перешкоджають розвитку, а й виступають його необхідною умовою Освітнє середовище відіграє вирішальну роль у підтримці цього процесу через створення умов для самопізнання,

професійного самовизначення та соціальної взаємодії. Їх інтеграція створює цілісну методологічну основу для розуміння особистісного зростання в сучасному освітньому просторі [3].

У межах сучасних освітніх тенденцій зазначені теоретичні положення обґрунтовують потребу утворення гуманістично спрямованого освітнього простору, який надає психологічну безпеку, підтримку незалежності, розвиток роздумів та допомагає формуванню зрілої, відповідальної та соціально обізнаної особистості. Особистісний поступ у освітньому просторі є заплутаним багатовимірним явищем, який охоплює розумові, чуттєві, спонукальні та вчинкові складові розвитку індивіда. У сучасних обставинах мінливих соціокультурних трансформацій, особистісне зростання сприймається не лише як особистий вияв, а як сукупний наслідок взаємодії індивіда з освітнім середовищем. Виняткової ваги набувають такі психологічні аспекти, як усвідомлення себе й рефлексія, чуттєвий розум ,внутрішнє спонукання та психологічна стійкість. Усвідомлення себе індивідуумом є базовою ознакою зрілої особистості та слугує потрібною передумовою її цілісного просування. У науці про психіку усвідомлення себе тлумачиться, як ансамбль уявлень особистості про себе, що містить усвідомлення власних рис, потенціалу, мотивів, цінностей та суспільних ролей у своєму житті. Саме усвідомлення витворюється у процесі пристосування до суспільства та невпинної взаємодії з іншими людьми, відображаючи як особистий досвід, так і суспільні сподівання. Структурно усвідомлення себе охоплює розумовий складник, чуттєво-оцінний складник та дійовий складник. У межах навчального плину розвиток усвідомленості допомагає становленню відповідної оцінки до себе, професійного образу та сумлінного погляду на навчальну працю [1].

Також, невід'ємним елементом становлення самосвідомості є рефлексія, як спроможність індивіда аналізувати власні вчинки, почуття та наслідки праці. Рефлексивна спроможність дає можливість студенту розуміти власні завдання, засоби та межі, зважувати дієвість обраних шляхів поведінки, виправляти освітні та фахові наміри. Завдяки рефлексії стається суміщення нового досвіду в ядро особистості. На засадах компетентнісного та проєктного навчання, рефлексія набуває особливої ваги де учні залучаються до незалежного вибору рішень і несуть відповідальність за підсумки своєї роботи. Прогрес рефлексивності підтримує творення усвідомлене керування своїми пізнавальними процесами, об'єктивного мислення та хисту до самостійного навчання, що є суттєвими рушіями фахової самореалізації [10].

У контексті сучасної освіти розвиток емоційного інтелекту набуває особливої значущості в умовах групової та проєктної роботи. Емоційний інтелект, як інтегративна здатність особистості розпізнавати, розуміти та

керувати власними емоціями, а також ефективно взаємодіяти з емоційними станами інших людей. У психологічних дослідженнях він інтерпретується як важливий провісник соціальної адаптації особистості, професійного успіху та психологічного добробуту. Колективні форми отримання освіти передбачають постійну взаємодію, розподіл ролей, вирішення суперечностей та досягнення спільних завдань. Емоційний інтелект охоплює такі складові: усвідомлення власних емоцій, самоконтроль, емпатію та соціальні уміння. За відсутності сформованих умінь емоційної регуляції та емпатії зростає небезпека між особистісних зіткнень, зниження спонукання та результативності діяльності. Своєю чергою, емоційний інтелект постає важливим резервом особистісного розвитку, оскільки забезпечує гармонійне поєднання пізнавального та емоційного складників розвитку, сприяє соціальній спроможності та психологічній зрілості особистості [10].

Ключовим елементом особистісного розвитку в сучасній освіті є мотиваційна сфера , оскільки саме вона визначає спрямованість і інтенсивність діяльності. Значна увага приділяється розмежуванню зовнішньої та внутрішньої мотивації. Внутрішня мотивація характеризується виконанням діяльності заради самого процесу, інтересу та особистісного сенсу, тоді як зовнішня ґрунтується на зовнішніх винагородах або уникнення покарання. Дослідивши розроблену теорію самовизначення Едварда Десі та Річарда Райана, визначається що внутрішня мотивація формується за умови задоволення трьох базових психологічних потреб: автономії, компетентності та соціальної підтримки. Автономія передбачає відчуття особистісного вибору й контролю над власними діями. Компетентність, як переживання ефективності та впевненості у власних можливостях. Соціальна підтримка забезпечує відчуття прийняття та значущості в групі [9]. У сучасному освітньому середовищі стимулювання внутрішньої мотивації передбачає надання студентам можливості вибору навчальних завдань, залучення до прийняття рішень, створення ситуацій успіху та конструктивного зворотного зв’язку з викладачами. Вмотивований студент демонструє вищий рівень залученості, наполегливості та відповідальності, що позитивно впливає на результати навчання. Внутрішня мотивація особливо тісно пов’язана з особистісним зростанням, оскільки вона орієнтує індивіда на саморозвиток, самореалізацію та досягнення довгострокових цілей. Внутрішні цінності та переконання стають основою стійкої життєвої позиції [11].

У нинішніх умовах соціальної нестабільності, інформаційного перенасичення та значної конкуренції психологічна витривалість набуває особливої важливості. Визначається спроможність індивіда ефективно пристосовуватися до життєвих обставин, утримувати внутрішню гармонію та відновлюватися після стресів. Стійкість це не про відсутність проблем чи

негативного досвіду; навпаки, вона передбачає вміння конструктивно долати виклики, інтегрувати свій досвід і використовувати його, як каталізатор подальшого прогресу. Психологічна стійкість складається на підставі погляду на світ, достовірної самооцінки, сформованих умінь саморегулювання та соціального забезпечення. У віці навчання психологічна стійкість корелюється з умінням впоратися з навчальним тягарем, невдачами, також зі зміною соціального положення та професійною невизначеністю. Освітнє оточення може виступати як чинником небезпеки, так і джерелом допомоги. Започаткування атмосфери довіри, змістовного відгуку та підтримки сприяє зміцненню внутрішніх резервів особистості. У площині індивідуального розвитку психологічна стійкість є об'єднуючою ознакою зрілості особистості, оскільки вона комбінує розумовий, почуттєвий та спонукальні елементи зростання. Саме спроможність коригуватися до трансформацій і зберігати націленість на прогрес визначає успіх самореалізації в рамках сучасного світу [6].

Самосвідомість і рефлексія, емоційний інтелект, внутрішня мотивація та психологічна стійкість, все це утворює взаємопов'язану систему чинників особистісного зростання в умовах сучасної освіти. Ці чинники забезпечують цілісність розвитку особистості, її здатність до саморегуляції, соціальної взаємодії та адаптації до змін, до нових трендів в освітньому середовищі. Інтеграція цих компонентів у сучасному освітньому процесі створює підґрунтя для формування автономної, відповідальної та психологічно зрілої особистості, здатної до безперервного саморозвитку та професійної самореалізації [10].

Освітній простір припиняє бути лише середовищем передачі знань і дедалі більше виступає ареною формування цілісної, автономної та соціально відповідальної особистості. А сучасні освітні тренди виконують не лише інструментальну, а й глибоку особистісно-розвивальну місію. До ключових тенденцій, що безпосередньо мають вплив на особистісне зростання студентської молоді, належать компетентнісний підхід, цифровізація освіти, проєктне та проблемно-орієнтоване навчання, а також інклюзивна освіта. Їхній вплив виявляється у трансформації мотиваційної, когнітивної, емоційної та ціннісної сфер особистості. Компетентнісний підхід у сучасній освіті спрямовує освітній процес на формування не лише системи знань, а й здатності застосовувати їх у реальних життєвих і професійних обставинах. Його сутність полягає у переході від репродуктивної моделі навчання до діяльнісної, де студент виступає активним суб'єктом освітнього процесу. Особливу увагу в межах компетентнісної парадигми приділяють розвитку так званих «soft skills» надпрофесійних компетентностей, серед яких критичне мислення, комунікативні навички, креативність, уміння працювати в команді, емоційний інтелект та здатність до саморегуляції. Ці якості формують психологічну

готовність до професійної мобільності, адаптації до змін та ефективної соціальної взаємодії. Критичне мислення формує здатність до аналізу інформації, виявлення причинно-наслідкових зв'язків, аргументованого прийняття рішень. У процесі його розвитку студент навчається ставити під сумнів готові інтерпретації, оцінювати достовірність джерел, формувати власну позицію. Це, у свою чергу, підсилює автономність мислення та відповідальність за власний вибір [5].

Інтернет-середовище формує передумови для індивідуалізації навчання, гнучкості освітніх шляхів та розширення доступу до освітніх матеріалів. Водночас воно ставить вищі вимоги до рівня самостійності, самоорганізації та підзвітності. Дистанцій не навчання передбачає активне впровадження платформ дистанційної освіти, електронних бібліотек, інтерактивних курсів, що сприяє становленню інформаційної культури та медіа грамотності. Здатність оперувати значними обсягами інформації, критично її оцінювати та впорядковувати є суттєвою складовою інтелектуального поступу. Поряд з цим диджиталізація породжує нові труднощі: інформаційне перенасичення, загрозу зменшення зосередженості, уривчастість засвоєння знань. У цьому ключі особистісний розвиток пов'язаний із формуванням цифрової самодисципліни, хисту до свідомого застосування технологій та підтримання психологічного добробуту в онлайн-просторі. Отже, диджиталізація освіти постає не лише технологічним, а й ментальним фактором розвитку, адже формує уміння автономності, відповідальності та пристосовності в реаліях інформаційного суспільства [1].

Проєктне та проблемно-орієнтоване навчання фокусується на активному залученні студентів до розв'язання справжніх або близьких до дійсності фахових завдань. Такий спосіб навчання спрямований на об'єднання теоретичних відомостей та практичних навичок [3]. Насамперед передбачає визначення мети, планування етапів діяльності, розподіл обов'язків у групі, оцінку ресурсів та перевірку здобутків. Здобувач освіти стикається з потребою ухвалювати рішення, нести відповідальність за їхні наслідки та пристосовувати плани дій згідно зі зміною обставин. Зумовлюється тим, що заохочується у студентів розвиток пошукового мислення, уміння висувати гіпотези, опрацьовувати різні варіанти вирішення проблем. Воно збуджує навчальну мотивацію та формує готовність до новаторського пошуку. Особистісний вплив подібних форм навчання полягає у розвитку завзятості, наполегливості, відповідальності та керівних якостей. Студент стає творцем свого навчального досвіду [3].

Інклюзивна освіта передбачає створення умов для рівного доступу до навчання усіх здобувачів освіти незалежно від їхніх фізичних, психічних, соціальних чи культурних особливостей. Вона ґрунтується на засадах рівності, поваги до людської гідності та визнання розмаїття як соціальної цінності. У

межах інклюзивного освітнього простору формується культура толерантності, прийняття та взаємоповаги. Взаємодія з представниками різних соціальних груп сприяє розвитку емпатії, соціальної чутливості та моральної відповідальності. Інклюзивне навчання стимулює перегляд стереотипів, розширення світогляду та формування гуманістичних цінностей. Студенти набувають досвіду співпраці в умовах різноманіття, що є важливим чинником їхньої соціальної компетентності. З психологічної точки зору, інклюзивне середовище сприяє розвитку емоційної зрілості, здатності до співпереживання та конструктивного вирішення конфліктів. Воно формує усвідомлення соціальної відповідальності та сприяє інтеграції особистісних і суспільних цінностей [5].

Незважаючи на беззаперечні позитивні зрушення, пов’язані з доступністю знань, інноваційними методами навчання та поглибленням можливостей самореалізації, сучасна освіта створює низку психологічних труднощів, що безпосередньо впливають на якість особистісного зростання здобувачів освіти. Серед головних ризиків, які все частіше стають об’єктом наукового аналізу, слід виділити інформаційне перенасичення, зменшення глибини роздумів, емоційне виснаження та уривчастість мислення. Ці явища мають системну природу та пов’язані з особливостями функціонування індивіда в умовах цифрового суспільства. Їхній вплив може мати як поточні, так і тривалі наслідки для когнітивного, емоційного та мотиваційного розвитку студентської молоді [9].

З погляду когнітивної психології, надмірне інформаційне напруження перевищує обмежені ресурси робочої пам’яті, що спричиняє поверхневе засвоєння матеріалу, зниження концентрації уваги та погіршення якості прийняття рішень. Умови багатозадачності, притаманні цифровому середовищу, сприяють формуванню звички до швидкого перемикання уваги, це зменшуватиме глибину аналітичної обробки інформації. У довготривалій перспективі це може призводити до виснаження психічних ресурсів, що знизить навчальну мотивацію. Рефлексія яка є ключовим механізмом особистісного зростання, оскільки забезпечує усвідомлення власного досвіду індивіда, аналіз його мотивів і корекцію поведінки. Проте сучасний темп життя, орієнтований на швидкість і результативність, знижує можливість для глибокого осмислення отриманого досвіду особистістю. Цифрове середовище стимулює споживання коротких, фрагментованих повідомлень, що формує звичку до поверхневого сприйняття інформації. Відсутність пауз для осмислення призводить до скорочення часу на внутрішній діалог, аналіз власних переживань і стратегій діяльності. Як наслідок, знижується здатність до самопізнання та критичного переосмислення власних дій. Недостатній рівень рефлексії має негативні наслідки для формування професійної ідентичності, адже саме через рефлексивні механізми відбувається інтеграція знань у структуру особистості.

Без систематичного аналізу досвіду навчальна діяльність набуває формального характеру, а особистісне зростання сповільнюється [11]. Також набуває у освітньому середовищі, тенденція емоційного виснаження. Яка розглядалася, як явище професійної діяльності, однак у сучасних умовах воно дедалі частіше фіксується серед студентської молоді. Інтенсивне навчальне навантаження, суперництво, соціальні сподівання та невизначеність майбутнього формують хронічне стресове тло. Емоційне виснаження виявляється у зниженні спонукання, відчутті вичерпання, цинічному ставленні до навчальної роботи та зменшенні відчуття особистої спроможності. З психологічної точки зору воно є наслідком тривалого дисбалансу між потребами середовища та внутрішніми резервами особистості. Особливо вразливими до виснаження є студенти з високим рівнем перфекціонізму та зовнішнім спонуканням, сфокусовані на оцінках та соціальному схваленні. У разі відсутності належної допомоги емоційне вичерпання може спричинити зниження академічної успішності, втрат у зацікавлення до професійної діяльності та погіршення психічного здоров'я. Щоб запобігти емоційному виснаженню, треба створення рівноваги між навчальними потребами та ресурсною підтримкою студентів [7]. У сучасних умовах характеризується тенденцією до сприйняття відомостей у вигляді окремих, не завжди сполучених шматків так зване «уривчастість розуму». Такий різновид мислення складається під впливом кліпового контенту, коротесеньких звісток та алгоритмічного викладу відомостей. З одного боку, здатність стрімко орієнтуватися в потоках інформації може бачитись як пристосувальна тактика. Однак з іншого уривчастість зменшує спроможність до ґрунтовного аналізу індивіда, створення цілісних концептуальних схем та тривалого зосередження. У сфері сучасного освітнього середовища, це виявляється у перешкодах із засвоєнням складних теоретичних структур, формуванням обґрунтованих роздумів та з'єднанням знань із різних галузей. Складання цілісного мислення вимагає часу, глибини та послідовності ресурсів, які часто обмежені за умов інформаційного насичення. Уривчастість розуму відбивається на розумовому зростанні та потребує особливих навчальних підходів для виправлення [8].

Зважаючи на окреслені виклики, особливої актуальності набуває творення психологічно безпечного освітнього осередку. Психологічна безпека передбачає атмосферу довіри, заохочення та шани, у якій учень має змогу вільно промовляти думки, помилятися та отримувати дієвий зворотний зв'язок без ляку осуду. Такий простір має забезпечувати рівновагу між навчальними вимогами та ресурсним забезпеченням, стимулювати розвиток рефлексії, емоційного керування та умінь самоорганізації. Важливою передумовою є інтеграція програм психологічного забезпечення, семінарів із вироблення стійкості до стресу та вибудовування культури взаємодопомоги. Психологічно безпечне

навчальне середовище сприяє не лише зменшенню загроз виснаження чи розумового перевантаження, а й стимулює внутрішнє прагнення, винахідливість та наполегливість учнів [9].

Сучасні освітні зміни, попри свій прогресивний характер, супроводжуються низкою психологічних викликів, серед яких інформаційне перевантаження, зниження глибини рефлексії, емоційне вигорання та фрагментарність мислення. Їхній вплив має комплексний характер і торкається когнітивної, емоційної та мотиваційної сфер особистості. Ефективне реагування на ці виклики можливе за умови цілеспрямованого формування психологічно безпечного освітнього простору, поєднання високих академічних стандартів з підтримкою особистісного розвитку. Лише за таких умов сучасне освітнє середовище здатне виконувати свою ключову функцію сприяти становленню цілісної, стійкої та рефлексивної особистості, готової до життя й професійної діяльності в умовах динамічного світу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Карр, Н. Поверхневе мислення: Як інтернет впливає на наш мозок / Н. Карр. – К.: Основи, 2011. – 304 с.
2. Деці, Е. Л., Райан, Р. М. Що та чому ми прагнемо: людські потреби та самодетермінація поведінки / Е. Л. Деці, Р. М. Райан // Психологічне дослідження. – 2000. – Т. 11, № 4. – С. 227–268.
3. Дьюї, Дж. Як ми мислимо / Дж. Дьюї. – К.: Основи, 2013. – 350 с.
4. Едмондсон, А. Організація без страху: Психологічна безпека для навчання, інновацій та розвитку / А. Едмондсон. – К.: Наш Формат, 2019. – 320 с.
5. Епплер, М. Дж., Менгіс, Дж. Поняття інформаційного перевантаження: огляд літератури з організаційних, маркетингових та IT-дисциплін / М. Дж. Епплер, Дж. Менгіс // Суспільство інформації. – 2004. – № 20(5). – С. 325–344.
6. Флавелл, Дж. Г. Метакогніція та когнітивний моніторинг / Дж. Г. Флавелл // Американський психолог. – 1979. – Т. 34, № 10. – С. 906–911.
7. Маслач, К., Джексон, С. Е. Вимірювання емоційного вигорання / К. Маслач, С. Е. Джексон // Журнал професійної поведінки. – 1981. – Т. 2, № 2. – С. 99–113.
8. Маслач, К., Шауфелі, В. Б., Лейтер, М. П. Вигорання на роботі / К. Маслач, В. Б. Шауфелі, М. П. Лейтер // Щорічний огляд психології. – 2001. – Т. 52. – С. 397–422.
9. Rogers, С. Свобода вчитися / К. Роджерс. – К.: Основи, 2015. – 400 с.
10. Шон, Д. А. Рефлексивний практик: Як професіонали мислять у процесі дії / Д. А. Шон. – К.: Основи, 2012. – 320 с.
11. Свеллер, Дж. Когнітивне навантаження під час розв’язання задач: вплив на навчання / Дж. Свеллер // Когнітивна наука. – 1988. – Т. 12, № 2. – С. 257–285.
12. Туркл, Ш. Наодинці разом: Чому ми очікуємо більше від технологій і менше від людей / Ш. Туркл. – К.: Наш Формат, 2012. – 360 с.
13. Основи психології : підручник / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. – Вид. 6-те, стереотипне. – К. : Либідь, 2006. – 632 с. – С. 488

Замрозевич-Шадріна С. Р.,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри початкової освіти та освітніх інновацій,
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника,
svetlana15050@ukr.net

ЦІННІСТЬ МИРУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ

Анотація. Проаналізовано проблему культури миру, яка є відносно новою у нашому суспільстві та якій присвячено багато наукових досліджень. Свідоме ставлення до миру, усвідомлення цінностей мирного життя сприяє знаходженню шляхів виходу з цієї проблеми. Зазначається, що освіта допомагає впроваджувати ідеї культури миру та виховання майбутніх поколінь у повазі до загальнолюдських цінностей, прав, свобод людини та навчає вирішувати конфлікти неозброєним способом.

Ключові слова: мир, збереження миру, освіта, культура, суспільство.

Abstract. The problem of the culture of peace, which is relatively new in our society and to which many scientific studies are devoted, is analyzed. A conscious attitude to peace, awareness of the values of peaceful life helps to find ways out of this problem. It is noted that education helps to introduce the ideas of a culture of peace and educate future generations in respect for universal human values, rights, and freedoms, and teaches how to resolve conflicts in an unarmed way.

Keywords: peace, peacekeeping, education, culture, society.

Важливою базовою загальнолюдською цінністю, яку необхідно захищати для збереження життя на Землі є мир. Мета миру як загальнолюдської цінності полягає у забезпеченні необхідності в безпеці та відсутності загрози життю. Мир є найвищою політичною цінністю та умовою підтримки найвищої людської цінності. Мир – це мирний час, епоха в історії кожної держави чи союзу держав, коли відсутні відкриті військові конфлікти між народом, що мешкає на території, яку розглядають та іншим народом. Основою миру є невійськова зовнішня політика між державами, коли взяті до уваги національні інтереси кожної сторони та документи, які підписують між різними сторонами. Досить часто мир зупиняє війна, яка приносить суспільну та особисту небезпеку [1]. Вчений-гуманіст Альберт Швейцер надавав особливого значення надавав цінності миру та представив «етику благоговіння перед життям». Він вважав, що кожна людина повинна нести відповідальність за збереження цивілізації («Культура і етика»). етика благоговіння перед життям зобов'язує людину вести боротьбу за правду відносно власного Я, бути співчутливим у всіх сфера оточуючого середовища та розуміти власну відповідальність. На думку вченого, кожен із нас повинен займатись питаннями збереження миру, бо наше життя є найважливішою цінністю і ми повинні усвідомлювати це. Тільки під час війни ми переосмислюємо значення слова «мир» і його цінність. Ми маємо глибоко

обмірковувати, продумувати та постійно усвідомлювати всю відповідальність, що накладає на нас життя.

Проблемою збереження миру має опікуватися кожна людина, а цінність людського життя є стрижнем існування всіх інших цінностей. Як відомо, цінність миру особливо гостро відчувається під час війни. Україна не раз упродовж своєї історії ставала ціллю захоплення інших держав, тому багато художніх творів і наукових праць були присвячені висвітлю нападів із сторони сусідніх держав, що спричинило шанобливе ставлення українців до миру та людського життя.

Вчені вважають, що для того, щоб зберегти мир та запобігти насильству, необхідно встановлювати у всіх країнах миротворчу освіту, яка поєднує важливі знання, настанови та цінності, що намагаються прагнуть перетворити поведінку, спосіб мислення та настанови людей, які провокують насильницькі конфлікти. Така освіта була впроваджена після Другої світової війни у державах Західної Європи та має а меті виховати культури миру, щоб люди змогли усвідомити цінність і ненасильницькі моделі поведінки на індивідуальному рівні та не вирішувати міжнародні суперечки з допомогою війни.

Культура миру - це поєднання способу життя, ціннісних установок, зразків віри, типів поведінки та світоглядних орієнтацій, які сприяють взаємній турботі та добробуту, а також рівності, що включає оцінку відмінностей, керування і справедливий розподіл земних ресурсів між всіма людьми» [3]. В її основі - повага до життя, знищення насильства, відмова на практиці від насильства через звернення до освіти, діалог та співпраця, а також повага до суверенітету, незалежності та територіальної цілісності кожної держави, повага та дотримання всіх людських прав і свобод, прихильності до мирного вирішення конфліктів, повазі та заохоченні рівних прав і можливостей жінок і чоловіків; дотримання принципів свободи, справедливості, толерантності, солідарності, співпраці, культурної різноманітності, діалогу і взаєморозуміння між народами і на всіх рівнях суспільства. Тому слід усвідомити всі негативні наслідки війни, відмовитись від стереотипних поглядів і настанов культури війни та формувати культуру миру, звертати увагу на гуманні цінності на місцевому, національному, регіональному та глобальному рівнях. Важливо зміцнювати роботу соціальних інститутів і практик, які пропагують загальнолюдські цінності (неупереджене правосуддя для всіх, рівні можливості для освіти та працевлаштування, демократичні чесні вибори, рівний доступ до медичної допомоги, екологічно стійкі технології та ін.), впроваджувати освіту миру в заклади шкільної, позашкільної освіти, вдома та в суспільстві загалом, а також обирати лідерів, які дотримуються загальнолюдських цінностей, підтримують соціальну політику та програм, які відображають цінності миру [4].

Формування культури миру включає поєднання різних сфер суспільного життя, якісне життя і життя розуму – відносини між людьми і знаннями. Культура миру – особлива складова частина освіти та культури, яка формує основи солідарності, толерантності та порозуміння між етнічними, соціальними, культурними, релігійними групами, суверенними націями та певними особами. Система освіти має допомагає засвоїти ті знання, цінності, ставлення та навички, які прививають повагу до людських прав, їх захист та формування культури миру і демократії. «Освіта повинна розвивати вміння ненасильницького розв'язання конфліктів. Вона повинна допомагати розвинути внутрішній спокій у свідомості учнів і студентів для міцнішого закріплення толерантності, співчуття та турботи. Освіта має виховувати в громадян вміння усвідомлено обирати, враховуючи власні дії та судження, не тільки аналізуючи теперішню ситуацію, а й уявляючи бажане майбутнє...» [4].

Система освіти повинна сприяти формуванню миролюбства, культури миру і людиноцентричного світогляду, а гуманістично-інноваційна реформа, в основі якої принципи демократизму та людино центричності, що допомагають цьому. Освіта формує неконфліктну свідомість, миролюбний світогляд, щоб у майбутньому її носії дотримувались принципу миру у всі сфера діяльності.

Холістичний підхід до «освіти задля встановлення миру» визначає завдання, що пропонують такі способи визначення предмету «освіти для встановлення миру»: навчання розв'язанню конфліктів, яке зосереджене на соціально-поведінкових проявах конфліктів - розвиток вмінь вирішувати міжособистісні конфлікти з допомогою переговорів і посередництва, комунікацій, визначаючи потреби, розподіляючи факти і роблячи емоційні висновки [2; 5].

Навчання демократії – усвідомлення того, що в демократичному суспільстві вирішувати конфліктні ситуації, використовуючи грубу силу не можна. Громадяни повинні бути свідомими та зобов'язувати державу інформувати перед суспільством щодо дотримання її політики нормам миру. Навчальний курс прав людини зазначає, що компетентність громадян у сфері прав людини має бути базою для втілення такої стратегії, якої суспільство повинно дотримуватись для того, щоб дотягнутись до моделі мирного загального об'єднання.

Отже, освітні заклади повинні створювати сприятливі умови для виховання свідомого ставлення молодого покоління до розвитку мирних відносин в суспільстві та підтримувати впровадження культури миру.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрущенко В. Педагогіка миру: актуальність теорії та практики. Вища освіта України. 2014. № 2. С. 9.
2. Скорик А. Я. Насилля і мас-медійний контент. Культура і сучасність. 2014. №1. С.10.

3. Boulding, E. Cultures of peace: The hidden side of history. Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2000. 368 p.
4. Fry, D.P., Miklikowska, M. Culture of Peace. In: Coleman, P. (eds) Psychological Components of Sustainable Peace. Peace Psychology Book Series. Springer, New York, NY, 2012. 400 p
5. 20 Navarro-Castro, L., Nario-Galace, J. Peace Education. A Pathway to a Culture of Peace. Quezon City: Center for Peace Education, Miriam College. 2008. 171 p.

Зварич І. М.,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри іноземної філології та перекладу
Київського Державного торговельно економічного університету,
Iryna.zvarych7@gmail.com,
ORCID: 0000-0003-0715-9551

ОСВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ВИКЛАДАННІ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН

Анотація. У статті розглядаються освітні тенденції у викладання навчальних дисциплін та опануванні іноземних мов: штучний інтелект, онлайн-освіта та Soft skills. Зосереджується увага на складових Soft skills, які ми віднесли до освітніх трендів вивчення навчальних дисциплін, зокрема опанування навчальним матеріалом, а саме критичне та креативне мислення, ефективна комунікація, адаптивність, молодіжні студентські сленги, емпатія та співчуття, активне слухання. Концентрується увага на нових словах та фразах у процесі опанування навчальними дисциплінами, зокрема молодіжних студентських сленгах.

Освітні тенденції у викладанні навчальних дисциплін свідчать про перехід до гнучкої, інноваційної та особистісно орієнтованої моделі освіти. Подальший розвиток освітньої сфери пов'язаний із гармонійним поєднанням традиційних педагогічних цінностей і новітніх технологічних можливостей. Ефективність цих процесів залежить від готовності педагогів до постійного професійного розвитку, відкритості до інновацій та здатності адаптуватися до швидких змін сучасного суспільства.

Ключові сова: освітні тенденції, навчальні дисципліни, процес навчання, викладачі, студенти, вивчення, опанування, онлайн-освіта, Soft skills, сленг.

Abstract. This article deals with educational trends in teaching academic disciplines and teaching foreign languages: artificial intelligence, online education and Soft skills. The focus is on the components of Soft skills, which we have attributed to educational trends in studying academic disciplines, in particular mastering educational material, namely critical and creative thinking, effective communication, adaptability, youth student slang, empathy and compassion, active listening. The focus is on the new words and phrases in the process of mastering academic disciplines, in particular youth student slang.

Educational trends in teaching academic disciplines indicate a transition to a flexible, innovative and personally oriented model of education. Further development of the educational sphere is associated with a harmonious combination of traditional pedagogical values and the latest technological capabilities. The effectiveness of these processes depends on the readiness of teachers for continuous professional development, openness to innovation and the ability to adapt to the rapid changes of modern society.

Key words: educational trends, academic disciplines, learning process, teachers, students, learning, mastery, online education, Soft skills, slang.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Викладання навчальних дисциплін у XXI столітті зазнає глибокої трансформації під впливом цифровізації, глобалізації, міждисциплінарності та зміни ролі учасників освітнього процесу. Освіта поступово переходить від традиційної знаннєвої моделі до компетентнісної, орієнтованої на формування практичних умінь, критичного мислення, креативності та здатності до самонавчання.

Однією з провідних тенденцій є інтеграція цифрових технологій в освітній процес. Використання онлайн-платформ, систем управління навчанням, інтерактивних ресурсів, віртуальних лабораторій і штучного інтелекту сприяє персоналізації навчання, розширенню доступу до освітніх матеріалів та підвищенню мотивації здобувачів освіти. Цифрове середовище забезпечує гнучкість у виборі форм і темпів навчання, що особливо актуально в умовах дистанційної та змішаної освіти.

Освітні тенденції у викладанні навчальних дисциплін стрімко розвиваються із суміжними науками, не дивлячись на повномасштабне вторгнення росії. Тенденції у викладанні навчальних дисциплін – це серія нових видань, що відкривають оригінальні перспективи в нашому розумінні. Сучасні видання книг в яких публікують найсучасніші роботи з ключових галузей навчального процесу, з різних теоретичних досліджень які пропонують нові методи та підходи до вивчення навчальних дисциплін, зокрема англійської мови.

Освітні тенденції у викладанні навчальних дисциплін – це нові методи передових досліджень, заснованих на вагомих емпіричних даних про навчальні предмети в її різних проявах, включаючи жести в опануванні мові. Вони розглядають лінгвістичну варіативність у її синхронічних та діахронічних вимірах, а також у її соціальних контекстах як важливі джерела інформації для кращого розуміння структури навчальних дисциплін та лінгвістичних систем, зокрема екології та еволюції мови, в тому числі опанування іноземною мовою.

Мета і завдання дослідження. Розглянути освітні тенденції викладання навчальних дисциплін та викладанні іноземних мов: *штучний інтелект, онлайн-освіта та Soft skills;* зосереджується увага на складових Soft skills, а саме

критичному та креативному мисленні, ефективній комунікації, *адаптивності, молодіжному студентському сленгу, емпатії та співчутті, активному слуханні.* Сконцентрувати увага на нових словах та фразах у процесі опанування навчальними дисциплінами, зокрема молодіжних студентських сленгах.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Андрущенко В.П., Биков В.Ю., Богучарова О.І. розглядаються освітні тенденції у викладанні навчальних дисциплін, проте вони не приділяють належної уваги молодіжним студентським сленгам і не розглядають складові Soft skills.

Виклад основних положень.

Освітні тенденції у викладанні навчальних дисциплін ми розглядаємо: видані монографії, захищені дисертації, а також наукові дослідження, які надають можливість розглядати суперечливі теми з різних емпіричних та теоретичних точок зору. Високі стандарти якості забезпечуються завдяки анонімному рецензуванню.

Вивчення сучасних тенденцій у розвитку навчальних дисциплін та в освіті загалом, відображають швидке досягнення новітніх технологій, зміни в глобальній динаміці наукових досягнень та потреби студентів в опануванні іноземною мовою є рушійною силою таких змін.

Розглянемо освітні тенденції, що на нашу думку матимуть успіх в освіті, зокрема у вивченні навчальних дисциплін та викладанні іноземних мов: *штучний інтелект, онлайн- освіта та Soft skills.*

Штучний інтелект у вивченні навчальних дисциплін. Штучний інтелект допомагає вивчати навчальні дисципліни, пропонуючи персоналізований та адаптивний навчальний досвід. Методи, що базуються на передовому досвіді, такі як TALKIO, надають зворотний зв’язок у режимі реального часу щодо ключових аспектів, таких як вимова, плавність та ритм у вивченні іноземної мови. Ці технології створюють захопливі сценарії, що імітують взаємодію в реальному світі, підвищуючи захоплення студентів у вивченні навчальних дисциплін, зокрема опануванні іноземною мовою та дозволяючи їм досягти рівня володіння мовою наближену до носіїв мови [1].

Вивчаючи штучний інтелект, слід зауважити, що використання певних технологій внесли зміни до способу життя як студентів, так і викладачів, зокрема у навчальному процесі, вони змінили методи та підходи до вивчення навчальних дисциплін та опанування іноземною мовою. Саме тому використання штучного інтелекту може вплинути на навчальний процес і мати руйнівний характер, бо машини створені так, щоб вони виглядали і поводилися неначе студенти, тому вони проникають глибоко у навчальний процес і можуть змінити відносини між студентами та викладачами [2].

Саме сучасні методи вивчення штучного інтелекту роблять навчання ефективнішим та адаптованішим, допомагаючи студентам швидше та впевненіше опановувати навчальним матеріалом.

Онлайн освіта у вивченні навчальних дисциплін. Онлайн-освіта не лише вказує на вивчення навчальних предметів; вона також допомагає студентам розвивати необхідні життєві навички. Керуючи власним розкладом, використовуючи технології та віртуально спілкуючись з викладачем, студенти отримують цінний досвід, який добре послужить їм у майбутній кар'єрі. Оскільки дистанційна робота стає все більш поширеною, онлайн-навчання допомагає їм стати більш незалежними, технічно підкованими та адаптивними до майбутньої професійної діяльності.

Підвищення ролі онлайн-освіти змінює відношення студентів до вивчення навчальних дисциплін, зокрема іноземної мови, оскільки вони набувають необхідні навички та власний досвід у подальшій професійній діяльності. В освіті домінують онлайн-курси, пропонуючи гнучкі, орієнтовані на кар'єрне зростання шляхи навчання. Студенти мають можливість швидко підвищувати свою професійну кваліфікацію, не порушуючи звичайного студентського розкладу навчальних дисциплін.

Завдяки розвитку технологій та зростаючому попиту на гнучке навчальне середовище, онлайн-освіта продовжує відкривати нові можливості для студентів навіть різного віку. Онлайн-навчання стало популярним і робить його необхідним варіантом для багатьох студентів сьогодні.

Одна з головних причин, що студенти обирають онлайн-навчання, – це тому, що це навчання має гнучкість у вивченні навчальних предметів і не впливає на їхню занятість. Якщо хтось із студентів працює, так він/вона має можливість опрацювати начальний матеріал у зручний для себе час. Замість того, щоб бути прив'язаними до традиційного навчання у закладі освіт, вони можуть самостійно встановлювати свій графік вивчення навчальних дисциплін. Це означає, що студенти можуть навчатися у власному темпі, зосереджуватися на предметах, які їх захоплюють, і навіть знаходити час для позакласних занять, цікавих заходів чи інших зобов'язань. Для студентів, які часто знаходяться у відрядженні або подорожують з особливими навчальними потребами або тих, хто займається спортом чи мистецтвом, онлайн-навчання може значно полегшити їхнє життя та здатність ефективно працювати в колективі.

В онлайн-освіті студенти часто мають доступ до широкого спектру ресурсів, що виходять за рамки стандартної навчальної програми. Багато онлайн-шкіл пропонують віртуальні бібліотеки, репетиторство та навіть спеціалізовані курси, які можуть бути недоступні у певному навчальному закладі. Крім того, зазвичай доступні служби підтримки, такі як академічні консультанти, технічна підтримка

та підтримка добробуту, щоб допомогти учням досягти успіху. Поєднання якісних ресурсів та цілеспрямованої підтримки гарантує, що студенти відчуватимуть себе спрямованими та заохоченими протягом усього навчального процесу.

Отже, зростання ролі тенденцій онлайн-навчання знаменує собою новий підхід до навчання, який є доступним для студентів та орієнтованим для подальшого опанування навчальним матеріалом. Для багатьох студентів це ідеальний вибір для створення навчального середовища, яке підтримує їхнє зростання до навчання, допитливість у вивченні навчального матеріалу. Це може налаштувати студентів на успіх у подальшому продовженні онлайн-освіти як шляху до отримання диплому та подальшого розвитку. Оскільки онлайн-освіта продовжує розвиватися, вона формує майбутнє для студентів у всьому світі. Незалежно від того, чи обирають студенти онлайн-навчання на денній формі навчання, чи як додаткову форму, очевидно, що цей новий підхід до навчання залишиться з ними, пропонуючи безмежні можливості для освіти у XXI столітті.

Soft skills – це особисті якості студентів які, як правило, допомагають взаємодіяти з викладачами, адаптуватися до нових змін у процесі навчання, працювати в команді та вирішувати завдання наближені до життєвих ситуацій. Soft skills, часто перекладають як (м'якої навички), вони не відносяться до якоїсь однієї професії і не пов'язані з нею, важко вимірюються, але є вирішальними для успішної професійної діяльності та високої продуктивності. До складу Soft skills можна віднести комунікабельність та емоційний інтелект, зокрема вміння слухати, домовлятися, емпатія, а також критичне мислення та креативне вміння знаходити нестандартні рішення щодо виконання поставлених завдань [3].

Розглянемо складові Soft skills, які ми віднесли до сучасних освітніх тенденцій вивчення навчальних дисциплін, зокрема опанування навчальним матеріалом., а саме *критичне та креативне мислення, ефективна комунікація*, *адаптивність, молодіжні студентські сленги, емпатія та співчуття, активне слухання.*

Критичне мислення, у нашому розумінні, – це здатність раціонально та систематично мислити, аналізувати ситуації, оцінювати аргументувати щоб створювати найкращі можливі вирішення щодо поставленої проблеми. Ця складова допомагає студентам аналізувати і робити висновки, спираючись на факти і не ставите під сумнів ідеї які допомагають визначити та розглянути всі можливі варіанти рішень. Завдяки критичному мисленню, студенти можуть правильно прийняти рішення і бути впевненими у своєму результаті.

Креативне мислення залежить від здібності студентів розуміти сутність проблеми та здатності генерувати унікальні та інноваційні ідеї і стратегії з нової точки зору. Бути креативним означає, що вони на крок попереду у вирішенні

складних проблем, порівняно з дотриманням традиційних методів. Таким чином, легше знаходити унікальні можливості в певних ситуаціях, що дозволяє студентам підходити до вирішення своїх проблем з цікавістю та креативністю.

Ефективна комунікація – це письмова та усна навичка, яка дозволяє студентам чітко доносити правильне повідомлення, враховуючи при цьому тон, тембр та спосіб його подачі. Цей приклад Soft skills особливо важливий для навчальних дисциплін не лише у вищих закладах освіти ВНЗ але й на виробництві, зокрема таких галузей, як продажі та обслуговування клієнтів, які передбачають постійне спілкування з клієнтами. Вміння спілкуватися простим та зрозумілим способом дозволяє нам ефективно задовольняти потреби клієнтів та уникати подальших непорозумінь. Так само, здатність ефективно передавати ідеї та думки колегам також має вирішальне значення для підтримки конструктивної, але позитивної культури у нашій команді, незалежно від галузі, в якій ми працюємо. Здатність викладача професійно подати для вивчення навчальний матеріал і вміння його пояснити – це і є одна із ефективних комунікацій між студентами та педагогами.

Адаптивність. Наявність навичок адаптивності означає, що ми можете легко адаптуватися до будь-яких змін або неочікуваних ситуацій. Оскільки будь-який навчальний процес може бути непередбачуваним, а саме у сучасних умовах, коли необхідно перервати навчання із-за сирени тривоги, або не всі студенти мають можливість працювати, коли відсутнє світло. Здатність до адаптації дозволяє студентам залишатися відкритими до інших або кращих ідей, стратегій та підходів у навчальному процесі. Окрім гнучкості до змін, ще одним ключовим аспектом адаптивності є здатність вивчати певні техніки та процеси для дослідження нових можливостей. Soft skills особливо корисні, коли ми маємо справу з незнайомими ситуаціями у навчальному процесі, особливо у процесі постійних змін. Адаптивність особливо важлива для спілкування зі студентами у процесі опанування нових навчальних дисциплін, вона допомагає краще зрозуміти питання, які виникають у процесі навчання, а також уникати різних непорозумінь. За допомогою адаптивності легко передавати ідеї та думки колег, які мають вирішальне значення для підтримки конструктивної позитивної розмови. Натомість, не можемо заперечувати і висловлення негативної думки, яку важко передати студентам. Наприклад, коли хтось із них погано виконав завдання або не справився з ним. Викладач намагається не образити студентів з одного боку, а з іншого – потрібно вказати на помилки, дати критичні зауваження і підкреслити негативні сторони. Оскільки, навчальний процес постійно потребує оновлення, тому з’являються та розвиваються нові слова та фрази у процесі викладання навчальних дисциплін. Слова, фрази та вимова, які використовує студенти, можуть дуже відрізнятися від тих, що використовують

дорослі у своєму спілкуванні. Життя в мультикультурному суспільстві впливає на вивчення навчальних дисциплін, зокрема опанування мовою, особливо на молодь, чиї друзі часто мають різне походження. Телебачення та музика також мають великий вплив на мову молоді та використання сленгу. Таким чином, студенти спілкуючись між собою часто використовують *молодіжний студентський сленг,* який відображає їх настрій та відношення до процесу навчання і самого викладача. Іноді викладач намагається зрозуміти їхні висловлення і замислюється у правильності сленгу. Багато з них стосуються теми навчання, зокрема *«ботнути»,* тобто виконати домашнє завдання та вивчити навчальний матеріал; *«шпора»,* – неофіційний документ, який містить неперевірену допоміжну інформацію, яку використовують студенти в навчальному процесі, часто написаний на невеличкому скрученому папері, яким студенти користуються на екзаменах та виконанні контрольних робіт. І протилежний за значенням молодіжний сленговий вираз *«на ізі»,* що в перекладі з англійської мови «easy» – «легко», «дуже легко», «запросто», «без зусиль» або «без проблем». Студенти використовують таку фразу для опису швидкого виконання завдання із самостійної або контрольної роботи. Проте для одних студентів, які сумлінно вивчають навчальний матеріал це буде *«на ізі»*, а для інші, які недостатньо приділяють уваги навчанню і використовують *«шпори»* у яких може бути *«дезе»* – неперевірена і некоректна інформація, часто свідомо неправдива, викривлена інформація або слух, що поширюється з метою ввести в оману, обдурити або викликати паніку. Це сленгове слово, що вживається в розмовному мовленні як синонім до брехні, вимислу або фейку [4].

Сленги, що відносяться до стосунків, зокрема популярне студентське слово *«краш»*, що в перекладі з англійської мови *crush* – означає закоханість, палке захоплення і часто відноситься до людини, яка дуже подобається, об’єкт таємної закоханості або сильної симпатії. Зазвичай це почуття є нерозділеним або віддаленим, а сама людина може не знати, що вона – чийсь краш [4].

Привертає увагу і молодіжний сленг *«френдзона»,* що в перекладі з англійської «*friend zone*» – означає зона дружби. Така ситуація вказує на нерозділене кохання, коли одна особа відчуває романтичні почуття до іншої, але та інша сторона сприймає її як товариша. Цей сленг висвітлює складну психологічну ситуацію, де одна особа утримує закоханого поруч, користуючись впевненістю та емоційною підтримкою, але не відповідаючи взаємністю.

У колі студентських стосунків часто зустрічається такий сленг як *«крінж»,* що в перекладі з англійської мови слова *cringe* – означає з’їжуватися, відчувати сором. Це сленгове слово описує почуття ніяковості, сорому або дискомфорту за дії чи слова іншої особи. Це емоційна реакція на щось недоречне, безглузде,

ганебне або надмірно пафосне, що викликає сором. Синоніми до сленгу *«крінж»* вважають сором, стидота, іспанський сором, «відчуття, коли тебе коробить» [4].

Важливо згадати поширене слово із студентського сленгу як *«шиза»,* що походить від скорочення слова *«шизофренія».* Студенти його часто вживають, щоб описати дивну поведінку свого товариша або стан потьмарення своєї свідомості та висвітлення абсурдних ідей. Бувають випадки, коли вони висвітлюють якусь нісенітницю, а подумали і дійшли висновку, що цю ідея зовсім не відноситься до певної тематики. Саме тому у спілкуванні з іншими говорять, що сьогодні на заняттях я *«шизонувся»,* тобто відповідав не за темою навчального процесу. Натомість, студентів, які сумлінно опановують навчальний матеріал є лідерами і їх називають *«топами»,* що у перекладі з англійської мови *top* – означає вершину, найвищу позицію у студентському рейтингу, тому студентів з найкращим рівнем знань і використовується для позначення лідерів групи.

Можна зазначити, що студентський сленг – це неформальні слова або фрази, які використовуються в усному мовленні, а не в письмових офіційних повідомленнях. Вони поширені у певних групах або субкультурах для формування ідентичності. Сленги часто є креативними, метафоричними і швидко змінюються, причому нові терміни можуть замінювати старі. Сленги, як правило, базуються на англіцизмах, скороченнях та емоційно забарвлених виразах, призначених для швидкого спілкування та кодування інформації [4].

Емпатія. До складових Soft skills ми відносимо емпатію. У нашому розумінні емпатія – це здатність студентів розпізнавати та розуміти проблеми у процесі вивчення навчальних дисциплін, зокрема непорозуміння серед колег та викладачів. Емпатія – це здатність викладачів бачити проблеми студентів з точки зору педагога та відчувати його/її емоційний стан. Якщо викладач поставить себе на місце студента, тоді він може діяти із співчуттям та робити все можливе, щоб покращати ситуацію у навчальному процесі, відчути внутрішній світ студента, всю його біль, яка його заповнює. Надаючи значення Soft skills, ми можете налаштуватися на вербальні та невербальні сигнали наших студентів та визнати їхні почуття, занепокоєння та розчарування. Таким чином, викладачі можуть бути більш співчутливими та чуйними у вирішенні проблем студентів, а саме поцікавитися чому хтось із них не виконав завдання та не вивчив навчальний матеріал. У результаті педагоги зможуть працювати над наданням допомоги таким студентам та прийняттям відповідних рішень, які задовольняють студентів. Отже, емпатія також служить способом побудови кращих стосунків із студентами та колегами. Саме у цьому і є справжнє значення емпатії.

Проте варто розпізнавати значення *емпатія та співчуття.* У нашому розумінні співчуття – це почуття щирої стурбованості тим, хто переживає щось

важливе або болісне. Емпатія передбачає активне співпереживання емоційному досвіду людини. Плутанина щодо цієї пари слів, ймовірно, пов'язана з тим, що слово «співчуття», яке датується 16 століттям, колись мало обидва ці значення. Коли слово «емпатія» було введено на початку 20 століття, воно вперше застосовувалося в контексті філософії, естетики та психології, де воно досі має технічне використання. Загальне використання слова «емпатія», відоме сьогодні, датується серединою 20 століття.

Оскільки співчуття використовується ще з 16 століття, і його більший вік відображається в ширшому спектрі значень, включаючи «почуття вірності» та «єдність або гармонію в дії чи наслідку». Зрештою, воно походить від грецького sympathēs, що означає «мати спільні почуття, співчутливий», яке утворилося від syn- («з, разом з») та páthos, «досвід, нещастя, емоція, стан». Емпатія була змодельована за зразком співчуття; вона була введена на початку 20 століття як переклад німецького Einfühlung («відчуття» або «відчуття в»). Вперше застосована в контексті філософії, естетики та психології, емпатія продовжує мати технічне використання в тих галузях, де співчуття не використовується. Співчуття та емпатія стосуються турботливої реакції на чуже горе. Хоча емпатія стосується активного співпереживання емоційному досвіду іншої людини, співчуття додає до цього емоційного досвіду бажання полегшити страждання людини.

Співчуття та емпатія у навчальному процесі відносяться до турботливої реакції викладача на емоційний стан студентів, але між ними зазвичай проводиться розмежування: тоді як співчуття – це почуття щирої турботи про студентів, оскільки вони емоційніше сприймають стан війни та переживають щось значно важливе або болісне у своєму житті, емпатія передбачає активне співпереживання емоційному досвіду таких студентів. Під емпатією ми розуміємо відчуття почуттів інших людей, зокрема студентів. Тож, якщо студентам боляче, і викладач відчуває такий біль – тоді, він і відчуваю емпатію до саме до таких студентів. Якщо вони тривожаться, педагог має підхопити і перейнятися такою тривогою. Якщо студентам сумно і вони чимось стурбовані, тоді викладачеві має бути сумно також і він має зрозуміти смуток студентів і проявити емпатію. Саме цим і відрізняється емпатія від співчуття. Співчувати означає, що педагог надає значення турботі про студентів, цінує її, піклується про них, але не обов'язково розуміти їхні почуття.

До Soft skills ми також відносимо і *активне слухання*, бо вміти слухати – це повага до того, хто говорить, а саме до студента або викладача. Це дозволяє викладачам повністю зосередитися на відповідях студентів, не перебиваючи їх, таким чином педагог може вдумливо відповісти на запитання студентів або зробити оціночні судження їхніх відповідей. Розвивати навичку активного слухання, це проблеми та потреби не лише студентів, але викладачів зокрема, бо

вміти слухати і бути почутим – це вміння зрозуміти людей, які звертаються за допомогою. Люди, які звертаються за допомогою, повинні відчувати підтвердження своїх проблем, тому у навчальному процесі важливо сприяти активному слуханню. Це допомагає підвищити задоволеність студентів у вивченні навчальної дисципліни, що призводить до глибшого почуття довіри до викладача.

Навички активного слухання передбачають повну концентрацію на співрозмовнику, його розуміння та реагування на нього, а не просто пасивне слухання. Ключові техніки включають підтримку зорового контакту, невербальні сигнали (кивання головою), постановку відкритих питань, перефразування для підтвердження розуміння та утримання від осуду для побудови довіри та емпатії у спілкуванні.

Активне слухання – це комунікативна навичка, яка виходить за рамки простого сприйняття слів; вона включає активну обробку та прагнення зрозуміти їх значення й намір. Методи активного слухання можуть покращити спілкування та стосунки. Це включає присутність, прояв інтересу, помітки невербальних сигналів та постановку запитань. Це також включає рефлексію на розмову та слухання для розуміння, водночас утримуючись від осуду [5].

Активне слухання вимагає повної присутності в розмові. Це дозволяє як студентам, так і викладачам зосередитися на висловленні думки і на тому, що говориться. Присутність передбачає уважне слухання, зокрема вміння налаштовуватися на внутрішній світ іншої людини, віддаляючись від свого власного. Це потужна навичка глибокого зв’язку та взаємодії з емоціями іншої людини». Під час активного слухання невербальна поведінка студентів не менш важлива. Щоб показати викладачам та студентам, що вони справді налаштовані на неї, використовуйте відкриту, не загрозливу мову тіла. Це означає, що студенти не повинні складати руки, посміхатися під час слухання, нахилятися та кивати в ключові моменти. Звичайно може бути корисним звертати увагу на вираз обличчя під час активного слухання, щоб не пропустити жодної негативної реакції. Під час активного слухання важливо підтримувати зоровий контакт [5]. Це показує викладачам, що студенти присутні та слухають те про що говориться протягом навчальних занять і що вас нічого не відволікає навколо. Важливо ставити спеціальні запитання, а не загальні на які можна коротко відповісти «так чи ні», що часто призводять до обмежених відповідей. Спеціальні запитання показують, що студенти зацікавлені у вивченні навчального матеріалу, оскільки вони проявляють щирий інтерес до його опанування. Саме такі запитання заохочують до вдумливих, розгорнутих відповідей і вказують на рівень якості вивчення навчальної дисципліни.

Отже, активне слухання допомагає викладачам бути краще почутими і зрозумілими, а студентам – отримати більше інформації та розуміння у вивченні

навчальної дисципліни. З обох боків активного слухання у процесі навчання, як педагоги, так і студенти відчувають більшу пов'язаність і схильність до співпраці, тому це такий важливий інструмент, коли йдеться про комунікацію.

На основі вище викладеного матеріалу, зробимо **висновки.**

Сучасна система освіти стрімко розвивається під впливом соціальних, технологічних і культурних змін. Викладання навчальних дисциплін зазнає значних трансформацій, що зумовлені потребою готувати покоління здатних адаптуватися до швидкоплинного світу. У статті ми зробили спробу розглянути сучасні ключові тенденції у викладанні навчальних дисциплін спрямовані на глибоке осмислення знань, розвиток ключових компетентностей, активну взаємодію студентів і викладачів з використання інноваційних технологій. Такий підхід формує не лише освічену, а й творчу, адаптивну особистість, здатну з упевненістю діяти в умовах сучасного світу.

Важливою тенденцією є впровадження активних та інтерактивних методів навчання. Проєктна діяльність, кейс-методи, проблемне навчання, гейміфікація, колаборативна робота формують у студентів здатність застосовувати знання на практиці, працювати в команді та приймати відповідальні рішення. Таким чином, навчальний процес стає більш динамічним і наближеним до реальних професійних ситуацій.

Суттєвих змін зазнає й роль викладача. Він перестає бути єдиним джерелом інформації та виступає фасилітатором, наставником і модератором освітнього процесу. Основна функція педагога полягає у створенні умов для розвитку особистості, формуванні індивідуальної освітньої траєкторії та підтримці навчальної автономії здобувачів освіти.

Ще однією характерною рисою сучасної освіти є міждисциплінарність. Поєднання знань із різних галузей сприяє формуванню цілісного світогляду та здатності комплексно вирішувати проблеми. Особливо актуальним є інтегрування гуманітарних і технічних дисциплін, що відповідає вимогам сучасного ринку праці.

Важливою складовою сучасних тенденцій є орієнтація на інклюзивність та рівний доступ до освіти. Освітні програми дедалі більше враховують потреби різних категорій здобувачів, забезпечують адаптивність навчальних матеріалів і створюють безпечне та толерантне середовище.

Крім того, зростає значення формувального оцінювання, яке спрямоване не лише на фіксацію результатів, а й на підтримку навчального прогресу. Оцінювання стає інструментом розвитку, а не лише контролю.

Отже, сучасні тенденції у викладанні навчальних дисциплін свідчать про перехід до гнучкої, інноваційної та особистісно орієнтованої моделі освіти. Подальший розвиток освітньої сфери пов'язаний із гармонійним поєднанням

традиційних педагогічних цінностей і новітніх технологічних можливостей. Ефективність цих процесів залежить від готовності педагогів до постійного професійного розвитку, відкритості до інновацій та здатності адаптуватися до швидких змін сучасного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Key Trends Shaping the Future of Language Learning and Business Education in 2025 Електронний ресурс: https://blcspain.com/language-learning-trends/
2. І.М.Зварич І.М. Штучний інтелект і вивчення іноземної мови / І. М. Зварич // Молодь і ринок. – 2024. – № 2 (222) – С. 12–16.
3. Soft skills: Електронний ресурс: https://www.google.com/search?q=soft+skills+%D1%86%D0%B5&rlz=1C1SJWC_enUS1079UA1088&oq=soft&gs_lcrp=
4. WIKIPEDIA Шпаргалка: Електронний ресурс: https://uk.wikipedia.org/wiki/Шпаргалка
5. Active-listening https: Електронний ресурс: //www.verywellmind.com/what-is-active-listening-3024343

Іншакова І. Є.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри дошкільної і спеціальної освіти
Криворізький державний педагогічний університет,
inna.inshakova0402@gmail.com

Іншаков А. Є.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри дошкільної і спеціальної освіти
Криворізький державний педагогічний університет,
artur.inshakov@gmail.com

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В СУЧАСНИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ УМОВАХ

Анотація. У статті здійснено ґрунтовний теоретичний аналіз ціннісних орієнтирів інклюзивної дошкільної освіти в контексті сучасних соціокультурних трансформацій. Інклюзивну дошкільну освіту розглянуто як гуманістично спрямовану освітню парадигму, що базується на ідеях рівності можливостей, соціальної справедливості, дитиноцентризму та поваги до різноманіття. Обґрунтовано, що ціннісні орієнтири інклюзії визначають не лише зміст і організацію освітнього процесу в закладах дошкільної освіти, а й характер взаємодії між усіма його учасниками – дітьми, педагогами, батьками та фахівцями психолого-педагогічного супроводу.

Акцентовано увагу на ролі закладу дошкільної освіти як важливого соціокультурного простору формування інклюзивної культури з раннього дитинства, розвитку толерантності, емпатії, соціальної відповідальності та позитивного ставлення до різноманіття. Розкрито значення професійної

готовності педагогів до реалізації ціннісних засад інклюзії в умовах сучасних викликів, зумовлених соціальною нестабільністю, зростанням освітньої різноманітності та потребою гуманізації освітнього середовища. Зроблено висновок, що реалізація ціннісних орієнтирів інклюзивної дошкільної освіти є необхідною умовою формування гуманістично орієнтованого освітнього простору та сталого розвитку суспільства.

Ключові слова: інклюзивна освіта, дошкільна освіта, ціннісні орієнтири, соціокультурні умови, гуманізм, дитиноцентризм, толерантність.

Annotation. The article provides a thorough theoretical analysis of the value orientations of inclusive preschool education in the context of modern socio-cultural transformations. Inclusive preschool education is considered as a humanistically oriented educational paradigm based on the ideas of equality of opportunities, social justice, child-centeredness and respect for diversity. It is substantiated that the value orientations of inclusion determine not only the content and organization of the educational process in preschool education institutions, but also the nature of interaction between all its participants - children, teachers, parents and specialists in psychological and pedagogical support. The focus is on the role of the preschool education institution as an important socio-cultural space for the formation of an inclusive culture from early childhood, the development of tolerance, empathy, social responsibility and a positive attitude towards diversity. The importance of teachers' professional readiness to implement the value principles of inclusion in the conditions of modern challenges caused by social instability, the growth of educational diversity and the need for humanization of the educational environment is revealed. It is concluded that the implementation of value guidelines of inclusive preschool education is a necessary condition for the formation of a humanistically oriented educational space and sustainable development of society.

Keywords: inclusive education, preschool education, value guidelines, socio-cultural conditions, humanism, child-centeredness, tolerance.

Сучасні соціокультурні умови розвитку суспільства зумовлюють переосмислення ролі освіти як ключового соціального інституту, покликаного не лише передавати знання, а й формувати систему цінностей особистості. Особливої актуальності в цьому контексті набуває інклюзивна дошкільна освіта, що орієнтується на забезпечення рівного доступу до якісної освіти для всіх дітей незалежно від їхніх індивідуальних можливостей та особливих освітніх потреб. Інклюзія в дошкільній освіті розглядається як ціннісна парадигма, що ґрунтується на принципах гуманізму, соціальної справедливості, толерантності та поваги до людської гідності.

У сучасних умовах зростання соціальної різноманітності, трансформації сімейних цінностей, впливу глобалізаційних процесів і підвищеної уваги до прав дитини особливо актуальним є осмислення ціннісних орієнтирів інклюзивної дошкільної освіти, які забезпечують формування інклюзивної культури з раннього дитинства та сприяють соціальній згуртованості суспільства.

Метою статті є теоретичне обґрунтування ціннісних орієнтирів інклюзивної дошкільної освіти в сучасних соціокультурних умовах та визначення їх ролі у формуванні гуманістично спрямованого освітнього середовища.

Ціннісні орієнтири інклюзивної дошкільної освіти ґрунтуються на принципах гуманістичної педагогіки та визнають унікальність кожної дитини. На нашу думку, саме усвідомлення цієї унікальності є ключовим чинником успішної інклюзії: педагог не просто застосовує методики, а формує ставлення до дитини як до цінної особистості. На практиці бачимо, що дитина з порушенням мовлення активно включилася у групову гру після того, як педагог забезпечив умови для самовираження через малювання та рухові вправи, що підтверджує думку В. Бондар, що інклюзія передбачає не лише доступність, а й утвердження цінностей поваги та партнерства [2, с. 42].

Заклад дошкільної освіти виступає соціокультурним простором, де через організацію середовища, стиль спілкування педагогів і правила взаємодії формуються моральні установки дітей. У групі, де щодня обговорюються спільні правила поведінки та проводяться спільні проєкти, діти швидше засвоюють цінності співпраці та підтримки одне одного. Як підкреслює А. Колупаєва, повсякденні практики у колективі формують досвід позитивної взаємодії з однолітками, що мають різні освітні потреби [4, с. 58]. У практичних ситуаціях спостерігалося, що діти, які брали участь у спільних іграх, швидше навчалися чекати черги та допомагати тим, хто потребує підтримки.

Формування інклюзивної культури проявляється у готовності дітей приймати різноманіття та активно співпрацювати. У сюжетно-рольовій грі «Магазин» діти з різними потребами виконують різні ролі: касир, покупець, помічник. Така діяльність сприяє розвитку емпатії та здатності до взаємодії. Діти, які брали участь у підготовці святкової вистави, включали всіх однолітків у творчий процес, навіть тих, хто потребував додаткової підтримки у виконанні ролей або рухових сцен. Дійсно, дошкільний вік є сенситивним для формування ціннісних установок, які визначають подальше ставлення особистості до соціальної різноманітності.

Психологічна безпека є ключовим компонентом інклюзії. Інклюзивне середовище, побудоване на стабільності, довірі та підтримці, сприяє активному включенню дітей у навчальний процес і знижує рівень тривожності. Наприклад, дитина з порушенням слуху поступово почала брати участь у колективних іграх після того, як педагог застосовував тактильні та рухові сигнали для пояснення правил. Н. Софій доводить, що психологічно безпечне середовище є необхідною умовою адаптації дітей з особливими освітніми потребами [6, с. 67].

Інтеграція інклюзивних цінностей у навчальні та ігрові практики є ефективним засобом розвитку соціальних компетенцій. Рухові ігри, творчі

проєкти та рольові вправи формують емпатію, взаємодію та толерантність. Наприклад, під час колективного малювання «Місто для всіх» діти створювали макет міста, де кожен будинок був унікальним, що символізувало різноманітність людей у суспільстві. Така діяльність розвиває розуміння цінності різноманіття та співпраці, що підтверджується дослідженнями Н. Софій [6, с. 72].

Партнерство з родиною є невід'ємною частиною ефективної інклюзії та формування ціннісних орієнтирів у дітей дошкільного віку. Спільні майстер-класи, інтегровані проєкти та творчі заходи для батьків і дітей допомагають узгодити ціннісні установки вдома та у закладі, створюючи єдиний простір для розвитку емпатії, взаємопідтримки та соціальної відповідальності. Участь батьків у таких заходах значно підвищує мотивацію дітей до участі у колективних іграх, спільних проєктах і навчальних завданнях. Наприклад, під час колективного проєкту «Місто для всіх» батьки разом із дітьми розробляли макети будівель, ігрові зони та символи для різних учасників групи, у тому числі дітей з особливими освітніми потребами. Це дозволяло дітям усвідомити важливість співпраці та прийняття різноманіття, а також формувало у групі атмосферу рівності та взаємоповаги.

Крім майстер-класів, ефективною формою партнерства є регулярне спілкування з батьками через батьківські збори, індивідуальні консультації, педагогічні поради та спільне планування освітніх заходів. Це допомагає родинам підтримувати інклюзивні підходи у повсякденному житті та узгоджувати виховні практики з педагогами, що створює цілісне середовище розвитку дітей. Наприклад, у групі, де батьки отримували поради щодо ігор для розвитку соціальної взаємодії вдома, діти легше долучалися до колективних завдань у садку, демонструючи більш високий рівень співпраці та емпатії. Як зазначає О. Козир, взаємодія з батьками формує цілісне інклюзивне середовище та підвищує ефективність реалізації ціннісних орієнтирів інклюзії [3, с. 77].

Особливе значення має емоційний ефект партнерства. Активна участь батьків у навчальних та ігрових процесах створює для дитини відчуття підтримки та безпеки, зміцнює її емоційну стійкість і впевненість у власних можливостях. На практиці спостерігали, що діти, батьки яких регулярно долучалися до інтерактивних заходів, легше адаптуються до соціальних ситуацій у колективі, швидше налагоджують дружні стосунки та демонструють менший рівень тривожності. Це підтверджує, що партнерство з родиною не лише підтримує навчальний процес, а й стає ключовим фактором формування психологічно безпечного і інклюзивного середовища [6, с. 72].

Крім того, активна участь родин стимулює формування інклюзивної культури не лише у дітей, а й серед педагогів та інших батьків. Спільна робота

над проєктами або участь у заходах розвиває у всіх учасників цінності співпраці, взаємопідтримки та толерантності, сприяючи поширенню інклюзивних практик у більш широкому соціокультурному контексті. Таким чином, партнерство з родиною є не просто допоміжним елементом, а стратегічним ресурсом для формування стійких ціннісних орієнтирів та інклюзивної культури у дошкільному середовищі.

Реалізація інклюзії стикається з численними викликами, серед яких можна виділити недостатню підготовку педагогів, стереотипи у колег і батьків, обмежені матеріальні та методичні ресурси. Часто педагогам бракує готовності працювати з дітьми, які мають особливі освітні потреби, особливо у випадках комунікаційних або поведінкових труднощів. Ці труднощі можна ефективно долати через системну підготовку педагогів, включаючи курси підвищення кваліфікації, тематичні тренінги та обмін досвідом між колегами. Наприклад, у групі, де проводилися спільні тренінги щодо адаптації ігрових і навчальних практик для дітей з різними потребами, педагогам вдалося значно підвищити рівень компетентності та впевненість у своїй роботі, а діти швидше включалися у колективні активності.

Важливою стратегією подолання викликів є командна робота педагогів, коли вихователі, логопеди, психологи та асистенти координують свої дії, обмінюються спостереженнями та планують освітні заходи з урахуванням потреб кожної дитини. Така координація дозволяє більш гнучко підходити до вирішення проблем і забезпечує індивідуалізований підхід без втрати колективної динаміки групи. Наприклад, під час організації рухової гри в інклюзивній групі, коли одна дитина мала фізичні обмеження, команда педагогів спільно адаптувала завдання так, щоб всі діти могли активно брати участь, одночасно сприяючи розвитку соціальних навичок та відчуття власної компетентності.

Подолання стереотипів серед батьків і колег є не менш важливим аспектом. На інформаційних зустрічах та практичних воркшопах для батьків, можна продемонструвати, як інклюзивні методики впливають на розвиток усіх дітей у групі. Це допомагає зменшити упередження, підвищує довіру до педагогів і сприяє активній участі родин у процесі інклюзії.

Таким чином, системна робота над формуванням ціннісних орієнтирів, підвищення кваліфікації педагогів, командна взаємодія та активне залучення родин є комплексними стратегіями, які забезпечують ефективність інклюзивних практик та створюють безпечне і підтримуюче середовище для всіх дітей [4, с. 61]. Саме такий комплексний підхід дозволяє не лише подолати труднощі, а й забезпечити стійкі позитивні результати у формуванні цінностей толерантності, співпраці та взаємопідтримки серед дітей дошкільного віку.

І нарешті, сучасна інклюзивна освіта виконує соціальну та емоційну функцію. Діти не тільки навчаються, а й отримують емоційну підтримку, опановують навички конструктивної взаємодії та соціальної адаптації.

Наприклад, під час вправи «Дерево дружби» діти висловлювали один одному компліменти та допомагали у створенні колективного плаката, що підвищувало емоційний комфорт групи. Це підтверджує власне спостереження, що інклюзивна освіта є важливим соціокультурним і психологічним ресурсом для формування здорової особистості.

Висновки. Інклюзивна дошкільна освіта в сучасних соціокультурних умовах постає як важливий соціально-педагогічний феномен, що ґрунтується на системі гуманістичних цінностей. Провідними ціннісними орієнтирами інклюзії є дитиноцентризм, толерантність, повага до різноманіття, соціальна справедливість і партнерська взаємодія. Реалізація цих цінностей у практиці закладів дошкільної освіти сприяє створенню сприятливого освітнього середовища, соціалізації дітей та формуванню основ інклюзивної культури з раннього віку.

На нашу думку, важливо, що ефективність інклюзивної освіти залежить не лише від формальних програм і методик, а й від особистісної готовності педагогів до роботи з дітьми з різними освітніми потребами. Педагог, який сам дотримується цінностей толерантності, емпатії та взаємоповаги, стає живим прикладом для дітей і формує стійкі морально-ціннісні установки у групі.

Не менш важливою є роль родини та соціального оточення дитини. Активне партнерство з батьками, залучення їх до спільних проєктів і навчальних активностей сприяє узгодженню ціннісних установок вдома та у закладі, формуючи цілісне інклюзивне середовище. Досвід показує, що діти швидше засвоюють цінності співпраці, взаємопідтримки та соціальної відповідальності, якщо їхні родини беруть активну участь у навчальному процесі.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на вивчення шляхів формування ціннісної готовності педагогів до реалізації інклюзивної дошкільної освіти, оцінки ефективності інтеграції родин у освітній процес та розробки нових практичних методик, які поєднують навчальні, ігрові та соціокультурні аспекти інклюзії. Важливим перспективним напрямом є також вивчення впливу інклюзивних практик на формування довгострокових соціально-ціннісних орієнтирів у дітей та розвиток їхніх особистісних і комунікативних компетентностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Богуш А. Дошкільна педагогіка. Київ: Слово, 2017. 320 с.
2. Бондар В. Інклюзивна освіта: теорія і практика. Київ: Освіта, 2019. 256 с.
3. Козир О. Професійна готовність педагога до інклюзивної освіти дітей дошкільного віку. Педагогіка і психологія. 2021. № 3. С. 70–76.
4. Колупаєва А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи розвитку. Київ: Самміт-Книга, 2018. 304 с.
5. Кремень В. Філософія людиноцентризму в освіті. Київ: Грамота, 2020. 160 с.
6. Софій Н. Інклюзивна освіта в закладах дошкільної освіти. Київ: Плеяди, 2020. 180 с.

Кабанець В. І.,
учитель початкових класів
Білозерської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 15
Білозерської міської ради,
ukrainka.05.12.60@ukr.net

ІНТЕРАКТИВНИЙ ПРАКТИКУМ «БУТИ ПАТРІОТОМ: МОДА ЧИ ПОКЛИКАННЯ»

Анотація. Цей захід – не просто урок, а простір для відвертої розмови про те, де закінчується гасло і починається особиста відповідальність. Він побудований у форматі відкритого діалогу та командної взаємодії. Замість сухих лекцій учні досліджують патріотизм через власні цінності, цифрові інструменти та розв'язання реальних життєвих ситуацій (кейсів). Через поєднання класичної поезії Ліни Костенко та сучасних цифрових інструментів, учні досліджують патріотизм не як сухий термін, а як живу щоденну дію. Учасники пройдуть шлях від усвідомлення власної ідентичності до проектування майбутнього України, використовуючи інтерактивні кейси, музичні рефлексії та цифрові платформи. А ще – учні переходять від абстрактного поняття «любові до Батьківщини» до конкретних кроків: медіаграмотності, екологічної відповідальності та волонтерських ініціатив. Захід допомагає сформувати образ сучасної України, де кожен учень – не просто спостерігач, а активний творець майбутнього. Мета заходу – надихнути молодь на те, щоб бути «співавторами» своєї держави вже сьогодні.

Annotation. This event is not just a lesson, but a space for a frank conversation about where the slogan ends and personal responsibility begins. It is built in the format of open dialogue and team interaction. Instead of dry lectures, students explore patriotism through their own values, digital tools, and solving real-life situations (case studies). Through a combination of Lina Kostenko's classical poetry and modern digital tools, students explore patriotism not as a dry term, but as a living, daily action. Participants will go from realizing their own identity to designing the future of Ukraine, using interactive cases, musical reflections, and digital platforms. In addition, students move from the abstract concept of "love for the Motherland" to concrete steps: media literacy, environmental responsibility, and volunteer initiatives. The event helps to shape the image of modern Ukraine, where each student is not just an observer, but an active creator of the future. The goal of the event is to inspire young people to be "co-authors" of their state today.

«В дитинстві відкриваєш материк,
котрий назветься потім – Батьківщина».
Ліна Костенко

Мета: формувати у школярів уміння щодо способів вияву патріотичної позиції в учнів; сприяти зацікавленості і бажанню виявляти патріотичні якості особисто в повсякденному житті; формувати активну громадську позицію в

учнів, розширювати її, поглиблювати поняття громадськості та знання про Україну.

Обладнання та оформлення: державні символи України; тематичні ілюстрацію, пісні про Україну, комп'ютер; проєктор; фліпчарт або дошка.

Хід проведення

Вступ. Всі учасники сідають в коло.

Учитель. Добрий день, дорогі друзі. Я рада бачити вас в нашому дружньому колі. Тема нашого сьогоднішнього практикуму непроста і дуже актуальна.

Розпочнемо його такими словами М. Бакая:

Одна Батьківщина, і двох не буває,
Місця, де родилися, завжди святі.
Хто рідну оселю свою забуває,
Той долі не знайде в житті.
У рідному краї і серце співає,
Лелеки здалека нам весни несуть.
У рідному краї і небо безкрає,
Потоки, потоки, мов струни, течуть.
Тут мамина пісня лунає і нині,
Її підхопили поля і гаї.
Її вечорами по всій Україні
Співають в садах солов'ї.
І я припадаю до неї устами,
І серцем вбираю, мов спраглий води.
Без рідної мови, без пісні, без мами
Збіднє, збіднє земля назавжди.

Ведучий. Як Ви вже зрозуміли – сьогоднішній наша розмова присвячена проблемі патріотизму. А лейтмотивом будуть слова відомої української постаті І. Світличного, який казав**: «Вітчизна – це не хтось і десь, Я – теж Вітчизна».**

Безперечно, Україна в серці кожного патріота. Вона у думках, мріях, щоденних діях і планах на майбутнє. Кожен з нас – частка України. Й така національна ідентичність, відчуття прихильності до Батьківщини стають справжніми, коли перетворюються на особистісну цінність.

Для успішного проведення нашого заняття нам потрібно прийняти особливі правила роботи. Серед таких правил пропоную: бути позитивним; вміти слухати і чути; не критикувати й не оцінювати.

Вправа 1. *«Знайомство».*

Мета: познайомити учасників один з одним, підготувати їх до спільної подальшої роботи.

Ведучий. Учасникам пропонується перейти за посиланням на дошку Padlet (фон – стилізована калина). Учні зі смартфонів додають «ягідки»-дописи, де можуть завантажити не лише текст, а й своє фото або селфі у вишиванці).

- Якщо у когось є бажання, то можна вголос прокоментувати: «Я, _____, справжній громадянин своєї держави, тому що……).

- Отже, ми можемо зробити висновок, що в Україні живуть достойні громадяни, адже їм притаманні такі риси як… (обговорення). Ви – запорука майбутнього нашої держави, її оберіг, так як і ця калина. Від вас залежить її майбутнє.

Вправа 2. ***«Очікування»***

Мета: визначення очікувань учасників щодо занять.

Використовується сервіс **Mentimeter**. Учні вводять слова-очікування, і на екрані в реальному часі формується «Хмара слів» у формі карти України.

Вправа 3. ***« Хвилини інформації».***

Мета: узагальнити знання учасників про патріотизм, його складники; спонукати до актуалізації досвіду, пов'язаного з вчинками, що свідчать про відданість.

Ведучий. У щасливому, багатому, розвиненому, цивілізованому суспільстві головним об'єднувальним чинником людей є почуття патріотизму. Що ж таке патріотизм?

Патріотизм – це особливе почуття-цінність, яке характеризує ставлення особистості до народу, Батьківщини, держави та до самої себе. Базовим складником патріотизму є відданість.

Відданість Батьківщині – це одухотворена любов'ю до Батьківщини готовність до соціально значущої діяльності, вірність ідеалам Батьківщини, своєму громадянському обов'язку, готовність відповідально виконувати свої обов'язки; «розчинятися» у своїй справі.

Ведучий пропонує провести QR-квест: заздалегідь по залу розклеєні QR-коди. У кожному коді – коротке відео (30-60 сек) про сучасного героя, волонтера або винахідника (за вибором ведучого). Учні мають знайти код, подивитися і розповісти групі.

Вправа 4. ***«Правила».***

Мета: прийняти правила для продуктивної роботи, що забезпечує сприятливу атмосферу для навчання протягом практикуму.

Учасникам пропонується назвати правила, які, на їхню думку, потрібні для ефективної роботи під час заняття. Усі пропозиції записуються на ватмані. Кожне правило обговорюється – що воно означає, для чого потрібно. Тільки після того, як уся група прийме правило, його записують.

1. Бути активним.
2. Звертатися одне до одного на ім'я.
3. Не критикувати.
4. Правило піднятої руки.
5. Бути щирим.

6. Не оцінювати одне одного.

7. Принцип «тут і тепер».

8. Принцип «конфіденційності».

9. Дотримуватися запропонованих правил.

Учасникам також пропонуються правила роботи в малих групах, які допоможуть ефективно працювати під час виконання завдань у таких групах.

Вправа 5. ***«Помінятися місцями»*** (на зняття емоційного напруження).

Мета: активізувати учасників, підвищити їхній позитивний настрій.

Учасники сидять у колі на стільцях. Ведучий пропонує помінятися місцями тим, хто:

- з піднесеним настроєм йшов на роботу, з радістю зустрівся з друзями, колегами, …;

- прийшов на перший урок у вишиванці;

- хоче проявити відданість Україні й готовий до конкретних дій;

- завжди самостійно при перших звуках Державного Гімну на урочистих заходах стає струнко і починає його співати;

- не уявляє себе мешканцем іншої держави.

Учасники міняються місцями.

Вправа 6. ***«Мої кроки як справжнього українця»*****.**

Мета: формувати активну громадську позицію, свідоме ставлення до обов'язків громадянина, закріпити уявлення про відданість Україні, напрацювати варіанти конкретних дій щодо прояву такої якості.

Ведучий. Патріотизм виявляється у тому, що те, що робить людина, приносить благо її Батьківщині. Це й розумні політики, і талановиті вчені, і видатні митці та спортсмени, а також кожен з нас. Ми вчимося, працюємо, будуємо, винаходимо, творимо, прикрашаємо, перемагаємо. Досягаючи успіху в життя, ми тим самим створюємо успіх цілої країни. Оце й є патріотизм. Володимир Великий, Тарас Шевченко, Сергій Корольов, Василь Стус, Ганна Безсонова, Яна Кличко – кожен із них по-своєму виявив свої патріотичні почуття до нашої країни. І таких дуже багато! (За бажанням учасники називають тих особистостей, кого вважають патріотами).

Інша справа, що патріотизм – не завжди вдячне ставлення. Коли в країні процвітає безправ'я, соціальна несправедливість, політичний безлад, немає можливості для творчості, люди часто полишають Батьківщину та шукають щастя деінде. Хоч у душі в них любов до рідного краю залишається, вони вже мало що можуть зробити для її добробуту.

Ведучий пропонує учасникам об'єднатися у три групи за символами України (калина, барвінок верба). Кожній групі пропонується кейси із завданнями для обговорення в групах «Патріотизм – це не лише слова, в й критичне мислення».

«Кейсові» завдання (Практичний патріотизм)

Кейс 1: «Інфо-вартовий» (Боротьба з фейками)

Ситуація: Ви побачили в соцмережі репост від друга з панічною новиною, яка виглядає як фейк. Ваші дії? Як перевірити інформацію і чи варто сперечатися в коментарях?

Кейс 2: «Еко-десант» (Патріотизм через дію)

Ситуація: У вашому улюбленому парку після вихідних залишилося багато сміття. Скаржитися в соцмережах чи організувати толоку? Як залучити інших підлітків, щоб це не було «нудним суботником»?

Кейс 3: «Мовний амбасадор»

Ситуація: Ваша знайома соромиться переходити на українську в компанії, бо боїться помилок. Як ви можете її підтримати, щоб це не виглядало як повчання?

Вправа 7. *«Моя Україна в майбутньому».*

Мета: розвивати прагнення в собі бути свідомим громадянином, творчо підходити до вирішення завдань, розвивати вміння бачити пріоритети демократичної держави, бажання своєю працею розбудовувати державу

Ведучий. Патріотизм – це активна життєва позиція по відношенню до держави. Багато хто перестає вірити у державу, але тільки не патріоти. Треба розуміти, що патріотизм – це не сліпа любов до Батьківщини. Якщо просто любити Вітчизну, заплющувати очі на її недоліки, це вже не буде патріотизмом! Треба робити щось, щоб виправити ці недоліки, зробити Батьківщину ще кращою!

Чим більше утверджується Україна в своїй державності, тим інтенсивнішим стає пошук загальнонаціональних ідейно- духовних орієнтирів, здатних консолідувати суспільство, зміцнити державу, вивести її на високий рівень цивілізованості й культури. Історія засвідчує, що послідовна боротьба за утвердження і зміцнення української державності невіддільна від почуття патріотизму. Адже любов до Батьківщини, надихає людей на подвиги й самопожертвування в ім'я великої мети. Пам'ятайте слова В. Симоненка «Я живу тобою і для тебе. Вийшов з тебе – в тебе повернусь».

Учасникам пропонується в групах:

Створити Reels або TikTok-візитку тривалістю до 40 секунд на тему «Україна через 10 років: наш внесок».

2. Або розробити проєкт у Canva (постер-майбутнього), який можна одразу запостити в Instagram-сторіз школи з тегом заходу.

Вправа 7. *«Піраміда позитивних вражень».*

Мета: закріпити позитивну емоційну атмосферу за результатами проведеної гри-заняття, наснаги на вияв уваги, доброти, чуйності до оточуючих.

Заключне слово ведучого. Ось і добігає кінця наш тренінг. На підсумок пропоную кожному з вас вийти до центру кола з простягнутою долонею вниз рукою і сказати про те, яке здобуте сьогодні під час тренінгу позитивне відчуття він закладає до основи піраміди. (Долоні учасників поступово накладаються одна на одну – утворюється «піраміда позитивних вражень»).

На останок хочу нагадати вам, що навіть Біблія містить у собі рядки, що оповідають нам про обов'язок любити свою Батьківщину. Можна згадати, як Мойсей свій народ міг перевести на більш родючішу Обітовану землю. Але тут відбулася занадто повчальна історія! Молоде покоління прийшло до Мойсея з великим проханням: «Є земля гідна для стад, а у рабів твоїх є стада… віддай землю сію рабам твоїм у володіння; не переводь нас через Йордан» (Числа 32:4-5).

Отже, Україна – це рідний край, наша земля із багатовіковою історією, щедрою природою, чарівною піснею і мудрими, талановитими людьми. Неповторною красою чарують нас її тихі води, ясні зорі, задушевні пісні. «Рідна моя, Україно!...» – як багато в цім тепла, любові, ніжності. Ми відтворимо землю предків для кращої долі – ці слова і підсумовують нашу з вами роботу сьогодні, а також звучать як девіз наших майбутніх дій. Дякую всім за плідну співпрацю. А звідси висновок, що тільки сильні духом ініціативні, творчі громадяни-патріоти можуть створити сильну, незалежну, квітучу державу.

Після цього усі учасники беруться за руки і промовляють ***«Україна в нас єдина – у відданості наша сила».***

Музика – це потужний емоційний якір. Вона створює атмосферу. Добірка треків під різні етапи квесту:

Етап заходу	**Трек / Виконавець**	**Настрій**
Вступ / Збір учасників	Jerry Heil – МРІЯ або KOLA – Чи разом?	Емоційне налаштування
Вправа 5 (Рухлива)	Kozak System – Досить або Kalush – Стефанія	Енергія, драйв, ритм
Вправа 7 (Колаж)	Океан Ельзи – Місто Марії або Pianобой – Вітчизна	Роздуми, творче натхнення
Фінал (Піраміда)	SHUMEI – Буревіями або Артем Пивоваров – Маніфест	Сила, єдність, піднесення

Або:

Етап заходу	**Пропозиція треку**	**Чому підходить?**
Вступ/Збір	Jerry Heil – «Козацькому роду»	Створює бадьорий, сучасний ритм.
Вправа 1 (Знайомство)	Океан Ельзи – «Коли ми станем собою»	Глибока пісня про ідентичність.

Етап заходу	Пропозиція треку	Чому підходить?
Вправа 5 (Руханка)	Kozak System – «Мій друг» або TVORCHI – «Heart of Steel»	Енергійна музика для активних дій.
Вправа 6-7 (Робота в групах)	Jamala – «Шлях додому» (інструментал)	Спокійна музика, що сприяє роздумам.
Фінал (Піраміда)	Пиріг і Батіг – «Зелена ліщина» або Monatik – «Герої»	Сучасне переосмислення класики або надихаючий поп-хіт.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / пер. І. Огієнка. Київ : Укр. Біблійне Т-во, 2007. 1159 с.
2. Костенко Л. В. Вибране. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2012. 558 с.
3. Про основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України : наказ М-ва освіти і науки України від 31 жовт. 2011 р. № 1243. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1243729-11.
4. Про затвердження Стратегії національно-патріотичного виховання : Указ Президента України від 18 трав. 2019 р. № 286/2019. URL: https://www.president.gov.ua/documents/2862019-27021.
5. Симоненко В. А. У кожній хвилі – материнська мова. Поезії. Проза. Щоденник. Листи. Черкаси : Брама-Україна, 2013. 416 с.
6. Світличний І. О. Серце для куль та для рим : поезії, поетичні переклади, літературно-критичні статті. Київ : Рад. письменник, 1990. 582 с.

Кадецька І. М.,
педагог-організатор,
Херсонський ліцей № 52 «Перспектива»
Херсонської міської ради,
kadetska_inna@ukr.net

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ТА СПОРТУ В РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ТРЕНДІВ

Анотація. У статті досліджено виховний потенціал шкільної освіти та спортивної діяльності як важливих складових формування гармонійно розвиненої особистості учня. Проаналізовано роль освітнього середовища, фізичної культури та спорту у розвитку моральних, соціальних і психологічних якостей школярів. Визначено основні тенденції розвитку сучасної української освіти, які спрямовані на формування здорової, активної та соціально відповідальної молоді. Доведено, що інтеграція навчальної та спортивної діяльності сприяє розвитку ключових компетентностей, формує цінності здорового способу життя та підвищує рівень соціалізації учнів.

Ключові слова: виховання, освіта, спорт, фізична культура, особистість учня, виховний потенціал, шкільне середовище.

Abstract. The article examines the educational potential of school education and sports activities as important components in the formation of a harmoniously developed student personality. The role of the educational environment, physical education, and sports in the development of students' moral, social, and psychological qualities is analyzed. The main trends in the development of modern Ukrainian education aimed at forming a healthy, active, and socially responsible youth are identified. It is proven that the integration of educational and sports activities contributes to the development of key competencies, promotes the values of a healthy lifestyle, and increases the level of students' socialization.

Key words: education, upbringing, sport, physical education, student personality, educational potential, school environment.

Актуальність. Сучасна система освіти в Україні спрямована на формування всебічно розвиненої особистості, здатної до активної життєвої позиції, самореалізації та відповідальної участі у суспільному житті. Одним із важливих напрямів цього процесу є поєднання навчальної діяльності з фізичною культурою та спортивною активністю.

Освіта виконує не лише пізнавальну функцію, а й виховну, адже саме у шкільному середовищі відбувається формування ціннісних орієнтацій, соціальних навичок і громадянської свідомості учнів. Особливо важливу роль у цьому процесі відіграє фізична культура та спорт, які сприяють розвитку дисципліни, наполегливості, відповідальності та командної взаємодії [1].

У сучасних умовах розвитку української освіти особливого значення набуває інтеграція виховного потенціалу освітнього процесу та фізичної культури з метою формування здорової, соціально активної та гармонійної особистості.

Метою статті є аналіз виховного потенціалу шкільної освіти та спорту у розвитку особистості учня з урахуванням сучасних національних освітніх тенденцій.

Освіта є одним із найважливіших соціальних інститутів, що забезпечує передачу культурного досвіду, формування світогляду та розвиток особистості. У процесі навчання учні не лише здобувають знання, а й формують систему цінностей, моральні орієнтири та соціальні навички.

Згідно з концепцією Нової української школи, освіта повинна сприяти формуванню компетентностей, які забезпечують успішну самореалізацію особистості та її активну участь у житті суспільства [2]. Серед ключових компетентностей особливе значення мають уміння працювати в команді, критичне мислення, відповідальність та здатність до саморозвитку.

Науковці підкреслюють, що виховний потенціал освітнього середовища реалізується через систему взаємодії між учителем і учнями, організацію навчальної діяльності та залучення школярів до різноманітних форм позакласної діяльності [3].

Важливу роль у формуванні особистості відіграє також виховна робота школи, яка спрямована на розвиток моральних якостей, громадянської свідомості та соціальної активності учнів.

Фізична культура є важливою складовою системи освіти, яка сприяє фізичному, психічному та соціальному розвитку учнів. Заняття фізичною культурою формують у школярів потребу у здоровому способі життя, сприяють зміцненню здоров'я та підвищенню працездатності [4].

Наукові дослідження свідчать, що регулярна фізична активність позитивно впливає на психоемоційний стан учнів, сприяє зниженню рівня стресу та підвищенню самооцінки. Крім того, спортивна діяльність сприяє розвитку таких якостей, як дисциплінованість, відповідальність і наполегливість.

Фізичне виховання також відіграє важливу роль у соціалізації учнів, оскільки під час спортивних занять вони навчаються взаємодіяти з іншими, працювати в команді та дотримуватися правил [5].

Шкільний спорт є важливим інструментом формування соціально активної та відповідальної особистості. Він сприяє розвитку лідерських якостей, формує навички співпраці та допомагає учням краще адаптуватися до соціального середовища.

Спортивна діяльність у школі виконує кілька важливих функцій:

1. Соціалізаційна функція

Спорт сприяє розвитку комунікативних навичок та формуванню культури взаємодії між учнями.

2. Виховна функція

Заняття спортом формують такі якості, як чесність, відповідальність, дисциплінованість та повага до інших [6].

3. Оздоровча функція

Фізична активність сприяє зміцненню здоров'я та профілактиці захворювань.

4. Психологічна функція

Спортивні заняття допомагають знижувати рівень емоційного напруження та підвищують упевненість у власних силах.

Таким чином, шкільний спорт виступає важливим засобом формування гармонійної особистості.

Сучасна українська освіта орієнтована на формування компетентної особистості, здатної до активної життєвої позиції та здорового способу життя.

Серед основних тенденцій розвитку освіти можна виділити:

• компетентнісний підхід до навчання;

• інтеграцію фізичної культури у виховний процес;

• розвиток позакласної діяльності;

• формування культури здоров'я учнів.

У державних освітніх документах наголошується на необхідності створення умов для фізичного розвитку дітей та формування у них мотивації до занять спортом [2].

Особливого значення набуває розвиток шкільних спортивних програм, які сприяють формуванню активної життєвої позиції та підвищують рівень фізичної підготовленості учнів.

Для ефективної реалізації виховного потенціалу освіти та спорту необхідно:

• створювати сприятливе освітнє середовище;

• розвивати систему позакласної спортивної діяльності;

• формувати у школярів мотивацію до занять фізичною культурою;

• залучати учнів до різноманітних спортивних заходів.

Важливу роль у цьому процесі відіграє співпраця між учителями, батьками та громадськістю.

Отже, виховний потенціал шкільної освіти та спорту є важливим фактором формування гармонійно розвиненої особистості учня. Освітнє середовище сприяє розвитку інтелектуальних і моральних якостей, а спортивна діяльність забезпечує фізичний і психологічний розвиток.

Поєднання навчальної та спортивної діяльності дозволяє формувати ключові компетентності, необхідні для успішної самореалізації учнів у сучасному суспільстві.

Таким чином, інтеграція освіти та спорту є важливим напрямом розвитку сучасної школи та ефективним засобом виховання молодого покоління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кремень В. Г. Філософія освіти XXI століття. Київ: Грамота, 2010.
2. Міністерство освіти і науки України. Концепція Нової української школи. Київ, 2016.
3. Сухомлинська О. В. Теорія і практика виховання особистості. Київ: Либідь, 2012.
4. Шиян Б. М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. Тернопіль: Навчальна книга, 2003.
5. Круцевич Т. Ю. Теорія і методика фізичного виховання. Київ: Олімпійська література, 2017.
6. Москаленко Н. В. Фізичне виховання учнівської молоді: сучасні підходи. Дніпро: Інновація, 2019.

Калмикова Лариса Олександрівна,
доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри Університету Григорія Сковороди в Переяславі,
klo377@ukr.net

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ В РЕДАКЦІЙНІЙ ПОЛІТИЦІ НАУКОВИХ ВИДАНЬ: НАЯВНІ ПРОБЛЕМИ І ТРЕНДИ 2026

Розвиток штучного (ШІ) у сучасному світі зумовив кардинальні зміни у суспільному, економічному і соціальному просторах існування планетарного людства. У першу чергу ШІ вніс глобальні переміни в організацію і презентацію результатів наукової діяльності. Переломний момент, різка докорінна зміна відбувається і в роботі редакційних колегій журналів і збірників наукових праць, які покликані орієнтуватися на реалізацію Закону України «Про академічну доброчесність» №4742-IX від 18.12.25 р. та своєчасно з'ясовувати, кому належить та чи та стаття: авторові чи ШІ.

Через новизну питання застосовування цього засобу в науці і підготовці публікацій до опублікування виникає багато незрозумілого. Загострюється полеміка навколо штучного інтелекту, можливостей його використання у правовому й науково-етичному сенсі. У поточних дискусах піднімаються такі питання:

1. Чи можна використовувати ШІ під час рецензування? 2. Чи слід маркувати фрагменти тексту, створені ШІ? 3. Де проходить межа між мовним редагуванням та інтелектуальним внеском? Та багато інших питань, що турбують як авторів, так і членів редакційних колегій.

З огляду на дискусійність невирішених проблем щодо ШІ виникає потреба звернутись до існуючих у світі законодавчих актів і документів, в яких уперше торкаються цього, досить незвичного для нас, останнього інноваційного засобу і одночасно делікатного питання доцільного/недоцільного користування штучним інтелектом.

Передусім потрібно зосередитися на ролі держав та міжнародних організацій у вирішенні цієї назрілої проблеми. Так, UNESCO в межах «Рекомендації з етики штучного інтелекту» (2021) наголошує на необхідності прозорості та підзвітності ІІ, підтримуються принципи наукової сумлінності.

OECD (організація економічнго співробітництва та розвитку) розробила засади відповідального ШІ, визначила вплив ШІ на наукову політику та видавничі стандарти.

В European Union розроблений і прийнятий закон «Artificial Intelligence Act» (AI Act). Проте, хоча AI Act безпосередньо не регулює наукові журнали, цей акт впливає на виконання вимог до прозорості та управління ризиками під час використання ШІ в інституційному середовищі.

Міжнародна політика щодо штучного інтелекту та його використання у редакційній діяльності наукових журналів активно формується в цей час. Основний фокус цієї політики – прозорість, відповідальність, авторство та наукова сумлінність. Ключові напрями та позиції провідних організацій щодо означених принципів полягають у наступних положеннях.

Ключові міжнародні засади щодо *прозорості* пов'язані з такими *принципами й авторськими гарантіями*: автори зобов'язані вказувати, чи використовувався ШІ, описувати мету застосування його (або генерація тексту, або аналіз, або переклад тощо).

Що стосується принципу *відповідальності*, то за цим правилом лише фізичні особи можуть відповідати за зміст публікації. ШІ не має права суб'єктності.

Принцип *конфіденційності* передбачає, що редколегіям заборонено завантажувати рукописи у відкриті моделі (наприклад, публічні чат-боти) без дозволу автора, оскільки таке або подібне порушення може спричинити витік інтелектуальної власності. Тому багато видавців забороняють рецензентам завантажувати рукописи до публічних ШІ-систем.

Принцип *боротьби з несумлінними практиками* орієнтує авторів і редколегії керуватися правилом, за яким у цивілізованому світі використання ШІ для фабрикації даних, фальсифікації зображень та автоматичної генерації псевдонаукових статей сприймається як порушення наукової етики, несумісне з науковою і редакційною діяльністю.

З огляду на існуючі законодавчі документи і принципи значний інтерес викликає позиція провідних міжнародних редакційних та видавничих організацій. Вивчення їх досвіду дає змогу з'ясувати, що Committee on Publication Ethics (COPE) висуває такі вимоги:

- ШІ не може бути автором статті, оскільки не несе юридичної та етичної відповідальності;

- використання ШІ зокрема, генерація тексту, аналіз даних, переклад та ін. обов'язково має бути розкрито у статті;

- відповідальність за зміст статті повністю лежить на авторі;

- редакціям рекомендується розробляти чіткі внутрішні політики щодо використання ШІ в рукописах.

International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE) наголошує на тому, що

ШІ не може бути вказано у списку авторів, а власне автори повинні розкривати, як саме застосовувався ШІ. Також зауважується, що використання ШІ не звільняє авторів від відповідальності за достовірність даних, представлених у статті.

Видавництво Elsevier допускає використання ШІ для покращення мови та стилю рукопису, проте потребує прозорої вказівки на застосування ШІ. Також це видавництво забороняє завантажувати у відкриті ШІ-системи конфіденційні рукописи без згоди їх авторів.

Видавництво Springer Nature вказує на те, що ШІ не може бути автором, але дозволяє використання ШІ для редагування тексту за обов'язкового розкриття цієї процедури. Цим видавництвом також розробляються внутрішні інструменти ШІ для перевірки рукописів.

Які традиції сформувалися у світі в редколегіях стосовно вимог до використання ШІ. Так, практика редколегій сьогодні, властива більшості міжнародних журналів, характеризується такими діями. Вони включають до «Instructions for Authors» розділ про ШІ, вимагають від авторів декларацію про використання в рукописах ШІ, забороняють вказувати ШІ як співавтора, розробляють власні процедури перевірки текстів на ознаки їх автоматичної генерації.

Які відмінності й особливості регулювання цього питання в розвинених країнах світу? Аналіз політик щодо ШІ в різних країнах світу ЄС, США, Китай дав змогу з'ясувати такі нюанси їх політики.

Так, у Європейському Союзі політика в цьому питанні спирається на регуляторну базу – Artificial Intelligence Act– перший у світі комплексний закон щодо ШІ, який набув чинності у серпні 2024 року. Він встановлює правову структуру, розділяє системи ШІ за рівнем ризику та запроваджує вимоги щодо прозорості та безпеки застосування ШІ. Регламент охоплює ШІ-системи, які використовуються в ЄС та якими користуються особи всередині ЄС незалежно від місця розробки.

AI Act не містить прямих норм, адресованих на публікаційну діяльність, але його принципи прозорості та обов'язки контролю мають вплив на політику видавництв та дослідницьких організацій. В ЄС також розробляються рекомендації щодо використання ШІ у науковій діяльності додатково до AI Act. Європейська комісія та групи експертів надають поради і пропозиції щодо відповідального застосування генеративного ШІ у наукових дослідженнях, у тому числі дають вказівку уникати його застосування у ключових процесах на кшталт рецензування та попереджають про необхідність суворо дотримуватися принципів надійності, чесності та підзвітності.

Отже, особливості політики використання ШІ в ЄС проявляються в таких діях:

- робиться акцент на етичні принципи, відповідальність та прозорість використання ШІ;
- висуваються вимоги щодо маркування та розкриття участі ШІ у створюваному контенті;

- зазначається нормативна база, що впливає на політику журналів, розкриття ними використання ШІ під час підготовки тексту.

У США існують федеральні стратегії та здійснюється керівництво цим процесом. Незважаючи на те, що у США відсутній єдиний національний закон про ШІ, як у ЄС, натомість у них діє серія стратегій та керівних принципів, у тому числі на рівні федеральних агенцій. Наприклад, National Science Foundation формує стратегію відповідального, етичного та прозорого застосування ШІ в науці, узгоджуючи її з вимогами щодо суспільної довіри та інновацій.

National Institutes of Health заохочує використання ШІ у медичних дослідженнях, проте підкреслює при цьому важливість захисту даних учасників досліджень та запобігання розкриттю чутливої інформації через ШІ-сервіси. Практика США у науковому публікаційному середовищі має свою специфіку: їх підхід ївідрізняється децентралізацією та опорою на стандарти самих академічних видавництв, професійних асоціацій та наукових товариств, які розробляють власні етичні посібники, вимоги до розкриття використання ШІ, а також правила щодо відповідальності авторів.

Практики, пов’язані з рецензуванням та обробкою матеріалів у ШІ-середовищах, зазвичай регулюються на рівні журналів, а не на державному рівні. Таким чином особливості їхньої політики полягають у:

- відсутності централізованого державного регулювання, широким використанням саморегулівних принципів з боку наукових та видавничих організацій;
- балансі між інноваціями та стандартами наукової сумлінності, який досягається через галузеві та інституційні політики.

У Китаї розроблені стратегія та національні рекомендації щодо використання ШІ. Китай розглядає ШІ як стратегічний національний пріоритет і тісно інтегрує його до науково-дослідної та освітньої політики. Це відображено у низці держпрограм, а також в етичних посібниках з використання ШІ в науці, які обговорюються на національних форумах (наприклад, конференції «Ююаньтань» у Пекіні у грудні 2025).

В опублікованих рекомендаціях наголошується на необхідності ручної перевірки всіх ШІ-згенерованих матеріалів (літератури, цитат та даних) та чіткого визначення відповідальності дослідників при застосуванні ШІ у науковій діяльності.

Особливий акцент робиться на ролі ШІ у науці. Крім стандартів публікацій, державна політика щодо ШІ в Китаї спрямована і на відчутне розширення дослідницького потенціалу, де використання ШІ, як інструменту, вважається ключовим фактором розвитку науки та конкурентоспроможності. А в рекомендаціях для наукової спільноти вказується важливість прозорості та стандартів перевірки, щоб уникнути помилок у генерованих ШІ контентах та

забезпечити якість наукових результатів. Отже, особливості політики Китаю щодо ШІ проявляються, у:

– централізованому керівництві та державних рекомендаціях, які відображають стратегічну роль ШІ у науково-дослідній діяльності;
– посиленому акценті на комбінації технології та людської відповідальності.

Таким чином, провідні світові тенденції щодо ШІ можна сформулювати таким чином:

1. Існують вимоги щодо розкриття участі ШІ у публікаціях, які представлені у багатьох редакційних політиках у всьому світі. В Україні редакційні політики тільки почали формуватися згідно з наказом МОН України «Порядок формування Переліку наукових фахових видань України» (№ 56 від 19.01.26);

2. ШІ не визнається автором і не отримує авторських прав; відповідальність залишається за людиною-автором;

3. Контекст регулювання діяльності редколегій відрізняється в різних країнах. ЄС створює загальні правила для суспільства, США покладаються на інституційні та видавничі стандарти, Китай розробляє державні рекомендації.

4. В Україні ці політики почали формуватися на рівні журналів, які претендують на статус фахових видань. Також слід відмітити, що автори статей, користуючись ШІ, значно випереджають діяльність журналів з оприлюднення вимог редколегів до використання ШІ у рукописах. Отже, політики щодо ШІ – це сучасна реальність, яка потребує негайного вирішення й реалізації насамперед на рівні редколегій журналів.

Калюжна В. В.,
заступник директора з навчально-виховної роботи Смілянського навчально-виховного комплексу «Загальноосвітня школа І ступеня – гімназія імені В. Т. Сенатора» (з дошкільним підрозділом) Смілянської міської ради Черкаської області,
kalugna70@gmail.com

ЦІННОСТІ МИРУ VS ЦІННОСТІ ВІЙНИ В КОНТЕКСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Анотація. У статті розглядається проблема формування ціннісних орієнтирів учнів у сучасному освітньому просторі через протиставлення цінностей миру цінностям війни. Акцентується увага на важливості практичного впровадження медіаграмотності як інструменту інформаційного захисту та критичного мислення. Особлива увага приділяється дієвим формам роботи з національно-патріотичного виховання, розвитку психологічної стійкості, пошуково-дослідницької діяльності та волонтерства. Стаття пропонує комплексний підхід до виховання свідомого громадянина, здатного до

активної розбудови культури миру та опору маніпулятивним впливам в умовах воєнного стану.

Ключові слова: цінності миру, цінності війни, освітній простір, медіаграмотність, національно-патріотичне виховання, психологічна стійкість, волонтерство, критичне мислення, пошуково-дослідницька робота.

Annotation. The article examines the problem of forming students' value orientations in the modern educational space by contrasting the values of peace with the values of war. The author emphasizes the importance of the practical implementation of media literacy as a tool for information protection and critical thinking. Particular attention is paid to effective forms of work: national-patriotic education, the development of psychological resilience, research activities, and volunteering. The article proposes a comprehensive approach to fostering a conscious citizen capable of actively building a culture of peace and resisting manipulative influences under martial law.

Key words: values of peace, values of war, educational space, media literacy, national-patriotic education, psychological resilience, volunteering, critical thinking, research work.

Розбудова безпечного освітнього середовища в реаліях сьогодення є не лише пріоритетним завданням, а безпрецедентним викликом у функціонуванні закладу освіти. Це передбачає перш за все реалізацію права здобувачів освіти на безпечні умови навчання в умовах війни. Окрім цього в освітній установі має забезпечуватися комфортна взаємодія, яка передбачає відсутність булінгу, дискримінації та насильства; створення атмосфери довіри, підтримки та допомоги дітям навчатися в умовах стресу.Відповідно безпечний освітній простір у ЗЗСО – це основа, на якій будуються «цінності миру». Їх реалізація стає можливою лише за умов, якщо школа зможе гарантувати фізичний та емоційний захист здобувачів освіти. На які ж цінності миру орієнтувалася вітчизняна освіта до початку повномасштабної агресії? Теоретичним підґрунтям сучасної педагогіки миру є філософська концепція І. Канта, викладена у праці «До вічного миру». Відповідно до кантовських ідей, мир не є природним станом людства, він має бути свідомо встановлений та виплеканий через освіту й право. Головною умовою миру в стосунках між народами, на думку Канта, є утвердження ідеї права, створення універсального правопорядку, який би охоплював всі можливі взаємини між людьми. [4, 145]. Єдиним шляхом до цього миру є створення громадянського суспільства. Практичне втілення цих ідей в сучасній українській школі ґрунтується на засадах гуманізації, розроблених І. Бехом, який як фундатор особистісно орієнтованого виховання надає інструментарій через концепцію духовності та ціннісної сфери [1]. Саме виховання особистості як суб'єкта власного життя дозволяє перетворити школу на простір, де панують цінності миру. Українська освітня система у довоєнний період зосереджувала увагу саме на цінностях, що беруть свій початок у працях І. Канта та спадкоємності ідей

І. Беха в сучасній українській педагогіці. Основними напрямами були т**олерантність та інклюзія.** Школа вчила дітей утверджувати рівність як єдиний можливий формат співіснування та сприяла розвитку навичок медіації, перетворюючи конфлікт із поля бою на простір для пошуку рішень. Не менш важливими аспектами було формування екологічної свідомості, зокрема орієнтація на принципи сталого розвитку. Українська освіта до 2022 року активно утверджувала культуру демократії. Це відбувалося через діяльність учнівського самоврядування, правовиховну роботу, розвиток критичного мислення як запобіжника маніпуляціям [5]. Мир до повномасштабного вторгнення сприймався як норма, що забезпечувалася через просвітництво. А ціннісні орієнтири української школи чітко засвідчили її орієнтацію на класичну європейську філософську традицію.Теоретичне підґрунтя «цінностей війни» знаходимо в працях філософів, стратегів та сучасних дослідників військової етики. В основі цих цінностей – жорстка дисципліна, культ сили та протиставлення себе іншим. Військова дидактика часто використовує «Спартанську модель», яка ставить у центр виховання захисника нації через сувору дисципліну та витривалість. Вона детально описана Плутархом. Ця теорія розглядається як перша державна система військово-фізичного виховання, де інтереси полісу (держави) були вищими за особистість. Держава забирала дітей у батьків, привчала їх до суворої дисципліни, витривалості, лаконічності та абсолютного підпорядкування [9].

Н. Замотаєва розглядає військову освіту як специфічну систему формування особистості, в якій особисті інтереси підпорядковуються груповим. Педагогічними інструментами є структурованість, регламентація, єдиноначальність. Виховання базується на жорсткій ієрархії, пріоритеті колективного над індивідуальним та готовності до самопожертви [3, 147].

Система гуманістичних орієнтирів української школи зіткнулася з жорстокою реальністю повномасштабної агресії. Дата 24 лютого 2022 року зафіксувала рубіж між етапом теоретичного обговорення й обгрунтування цінностей миру та реальністю воєнного стану. Українська освітянська спільнота стала на шлях захисту людської гідності, а виховання за І. Бехом набуло характеру гартування національної стійкості. Якщо раніше мир сприймався як природна норма, то з початком повномасштабного вторгнення він перетворився на цінність, яку необхідно виборювати та захищати. Це змушує переосмислити протистояння ідеалів миру та викликів війни у щоденному житті сучасної освіти [7, с.12-15]. Це призвело до того, що педагогіка миру змушена адаптуватися до умов війни. Першочерговим завданням освітнього процесу стало не просто виховання толерантності, а формування у здобувачів освіти стійкості заради збереження миру. У контексті розвитку цієї стійкості (резильєнтності) учасників

освітнього процесу, фундаментальна роль належить соціально-психологічній службі закладу [11].

Діяльність відбувається у просвітницькому, діагностичному та психокорекційному напрямах. Практичний психолог стає ключовою фігурою, яка забезпечує як індивідуальний супровід дитини, так і допомагає зберігати ментальне здоров'я та ціннісні орієнтири в умовах викликів воєнного часу. Ефективність демонструють інтерактивні форми психологічної підтримки. Дієвим інструментом в закладі є цикл ресурсних зустрічей «У колі друзів», який проводиться у формі квесту. Захід допомагає учасникам об'єднатися, відчути підтримку один одного та відновити внутрішні ресурси [11]. Для стабілізації психоемоційного стану учнів у межах безпечного освітнього простору результативним є впровадження технік заземлення, дихальних вправ та «хвилинок стійкості» на початку уроків. Спрацьовують групові зустрічі з використанням арттерапії. У процесі творчої діяльності відбувається відновлення особистісних ресурсів. Актуальним є питання відновлення у «просторі війни» не лише учнів, а й педагогічних працівників та батьків здобувачів освіти. Групи особистісного росту для педагогічних працівників «Відкрий себе по-новому» сприяють профілактиці кризових станів та відновленню власних ресурсів педагогічних працівників. Актуальною є програма «Люблячі батьки – щасливі діти», яка спрямована на формування позитивних установок та взаємин у родинах, що, безумовно, має вплив на розвиток резильєнтності у дітей в умовах воєнного стану [8]. Відповіддю на агресію стало ще більше об'єднання навколо національної ідеї. Патріотизм в освітньому закладі став захисною реакцією збереження української ідентичності. Настало чітке усвідомлення, що перемога над цінностями війни можлива лише за національної консолідації, яка проявляється через дію. На наш погляд, це вже не просто знання гімну чи історії, а активна життєва позиція, що виявляється у конкретних справах здобувачів освіти.

Дієвий патріотизм у закладі знаходить своє втілення у пошуково-дослідницькій діяльності учнів. Потужним інструментом виховного впливу, який працює на цінності миру проти цінностей війни, на наш погляд, є залучення здобувачів освіти до збору свідчень про участь випускників у російсько-українській війні та діяльність волонтерів. Робота над проєктами: «Герої серед нас», «Час обрав нас. Сучасні борці за незалежність та територіальну цілісність України», «На щиті», «Шеврон Перемоги», «Українська філателія проти війни» дозволяє учням доторкнутися до новітньої історії України. Завдяки пошуковій роботі юних дослідників «оживають» історії тих, хто ще вчора сидів за шкільними партами. Учасники проєктів про випускників-героїв та невтомних волонтерів вчаться критично працювати з інформацією, цінувати правду та усвідомлювати свою роль

у майбутньому країни. Це формує активну громадянську позицію, відчуття особистої відповідальності за збереження національної пам'яті. Активним простором формування національної ідентичності став проєкт «Шкільний музей». Оновлення музейних експозицій: «Вони горді вони незалежні, патріоти своєї землі», «За усміх світанку. Євген Войцехівський», «Випускники гімназії – учасники російсько-української війни», матеріалами про сучасних захисників трансформує шкільний музей із місця збереження пам'яті на активний простір, який працює на майбутній мир. Діяльнісний та творчий підхід до оновлення експозиції є найвищим проявом патріотизму. Виховання людини, яка здатна творити зміни за внутрішнім покликом, без примусу є, на наш погляд, фундаментом педагогіки миру. Волонтерство перетворює здобувача освіти з пасивного спостерігача на активного учасника життя. Через допомогу іншим вчить брати відповідальність на себе. Це найшвидший шлях від виконання чужих завдань до власних свідомих рішень. З початком повномасштабного вторгнення школа стала простором, де діти через реальні справи відчувають свою причетність до боротьби всього народу. Найбільш дієвими формами впровадження педагогіки миру в умовах війни стають практичні волонтерські проєкти. Це насамперед щорічні благодійні ярмарки з продажем домашньої випічки; збори коштів на потреби військових. Традиційною стала акція «Замість квітів – донат на ЗСУ». Написання листів, зокрема, проєкти «Лист невідомому солдату», «Лист на фронт», пошиття адаптивного одягу, виробів hand-made (браслети, патріотичні обереги) теж є практикою «виховання вчинком». Адже коли дитина стає суб'єктом допомоги, вона перестає бути жертвою обставин. Це трансформує цінність війни (спротив) у цінність миру (творення). Особливе місце серед практичних форм дієвого патріотизму посідає плетіння маскувальних сіток та виготовлення окопних свічок. Ці процеси стають символом колективної згуртованості і виходять далеко за межі волонтерської допомоги. Не менш важливо, кому адресована ця допомога. Коли вона спрямовується адресно – у конкретний шпиталь чи конкретний підрозділ, де служать земляки або батьки учнів, дитина бачить реальне обличчя вдячності. Це перетворює підтримку армії на історію допомоги конкретній людині, формуючи у здобувачів освіти відповідальність та відчуття причетності до спільної перемоги. Саме через цей живий контакт формуються цінності миру: усвідомлення дитиною того, що мир – це не просто відсутність пострілів, а щоденне піклування про життя та гідність людини. З цього погляду налагодження співпраці з місцевими волонтерськими осередками та формуваннями дозволяє освітньому закладу вийти за межі формального збору коштів. Волонтерство є терапією дії на учнів через усвідомлення власної корисності та дієвим інструментом подолання стресу. Тому що активна допомога знижує рівень тривожності, додає впевненості у власних силах захищати життя та мирні цінності.

Цінності миру – це не лише відсутність зброї, а й турбота про майбутнє. У контексті сучасної освіти вони інтерпретуються значно ширше, ніж просто мирне співіснування людей. Вони охоплюють екологічне волонтерство та гуманне ставлення до тварин. Турбота про довкілля – це збереження майбутнього для прийдешніх поколінь. Екологічне волонтерство сприяє вихованню відповідальності за свою землю та формуванню екологічного мислення [2]. Це, зазвичай, організовані дітьми збори макулатури, пластику, гроші від яких ідуть на потреби ЗСУ. Особливе місце в системі формування цінностей миру посідають акції «Алея Героїв» або висадка «Алеї Миру» на честь полеглих захисників-земляків та випускників школи. Таке екологічне волонтерство трансформує цінності війни в цінності миру. На відміну від статичних пам'ятників, дерево, що росте, символізує безперервність життя та незнищенність пам'яті. Це закладає в учнів фундамент цінностей миру як активного плекання світу навколо себе. Освітній заклад замість руйнування, яке несе війна, обирає творення. Як зазначав В. Сухомлинський: «Без любові до природи неможливе виховання справжньої людяності» [10, с. 184]. Сьогодні ця теза трансформується у практичну волонтерську діяльність, що стає дієвим виявом цінностей миру в освітньому просторі. Таким чином, кожне висаджене дерево стає живим свідченням того, що найвищою шаною героям є квітуча, мирна та екологічно здорова країна, за яку вони боролися.

Важливим складником цінностей миру в сучасній школі є допомога тваринам, які постраждали від наслідків бойових дій чи людської недбалості. У контексті війни, коли страждають не лише люди, а й беззахисні істоти, збір корму, підтримка притулків, допомога евакуйованим тваринам, участь в проєктах «Щаслива лапа», «Сіті хвости» стає практичним уроком виховання в учнів найвищого прояву емпатії: здатності захищати тих, хто не має власного голосу. Таким чином, здобувачі освіти усвідомлюють, що побудова миру починається з відповідального ставлення до всього живого. Кожна екологічна ініціатива чи благодійний збір для притулків є внеском у формування гуманістичного світогляду.

У сучасному освітньому просторі цінності миру нерозривно пов'язані з критичним мисленням та медіаграмотністю. Здатність розрізняти факти від маніпуляцій стає формою волонтерства інтелектуального спрямування. Важливо наголосити, що розвиток медіаграмотності як інструменту протидії гібридним загрозам є стратегічним напрямом державної політики України. На необхідності формування інфомедійної стійкості здобувачів освіти акцентують увагу Кабінет Міністрів України в Стратегії інформаційної безпеки та Міністерство освіти і науки України через впровадження наскрізних ліній у Державному стандарті базової середньої освіти [5]. Відтак, медіаграмотність у шкільному просторі

трансформується з теоретичного знання у практичне волонтерство. Його розглядаємо як інтелектуальний захист національного інформаційного поля, що реалізується через конкретні учнівські ініціативи. Протидія ворожій пропаганді та дезінформації є не лише питанням безпеки, а й захистом ментального простору дитини від ненависті та дегуманізації. Розвиток критичного мислення здобувачів освіти сприяє захисту не лише власної свідомості від маніпуляцій, а стає провідником правди у своєму оточенні (родині, соцмережах). Таким чином, медіаграмотність забезпечує сталість миру в цифровому просторі, запобігаючи поширенню паніки та штучно створених конфліктів, що є критично важливим для збереження соціальної згуртованості суспільства [6]. Реалізація цінностей миру в освітньому цифровому просторі вимагає переходу від теоретичного засвоєння знань до активних форм соціальної взаємодії. Через практичну діяльність учні вчаться не просто споживати інформацію, а виробляти технічні навички перевірки фактів та протидіяти маніпуляціям. Серед найбільш ефективних форм роботи, які дозволяють здобувачам освіти відпрацьовувати навички критичного сприйняття інформації є створення пам'яток «Як розпізнати фейки», «Протидія маніпуляціям та дезінформації». Ефективним є проведення інтерактивних занять та тренінгів із кібербезпеки: «Протидія вербуванню в соціальних мережах», «Твоя цифрова безпека», «Про захист персональних даних». Такі формати роботи, дозволяють не лише утверджувати цінності миру, а щоденно виховувати культуру відповідального ставлення до інформації, один до одного та критичне ставлення до ворожої пропаганди. Підсумовуючи варто зазначити, що утвердження цінностей миру в сучасному освітньому просторі – це багатогранний процес, який виходить далеко за межі теорії. Єдність національно-патріотичного виховання та волонтерської діяльності закладають фундамент для покоління, яке вміє захищати свій ментальний та державний простір проти цінностей війни. Поєднуючи пошуково-дослідницьку роботу з практиками психологічної стійкості, ми формуємо не просто освічену дитину, а свідомого громадянина, здатного протистояти викликам війни. Розвиток медіаграмотності в контексті цінностей миру є не просто вимогою часу, а стратегічним завданням сучасної школи. Саме в гармонійному поєднанні стійкості духу та відповідальності в сучасному закладі освіти закладається ментальна перемога миру над війною.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех І. Д. Виховання особистості : Сходження до духовності. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.
2. Екологічна етика : навчальний посібник / за заг. ред. В. С. Крисаченка. Київ : Знання України, 2010. 703 с.
3. Замотаєва Н. В. З-26 Військова педагогіка: історія, теорія, практика : навч. посіб. / Н. В. Замотаєва. – Київ : Альфа Реклама, 2021. – 364 с.

4. Кант І. До вічного миру // Кант І. Політичні твори. – Київ : Основи, 2001. – С. 135–160.
5. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 груд. 2016 р. № 988-р. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 10.03.2026)
6. Медіаграмотність у часи війни : посібник для вчителя / за ред. Л. Найдьонової, Н. Череповської. Київ : Академія української преси, 2022. 145 с.
7. Освітній процес в умовах війни та у повоєнний період : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 18–19 квіт. 2024 р.). Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2024. 456 с.
8. Психологічна резилентність. Сайт: https://uk.wikipedia.org/wiki/Психологічна_резилентність
9. Плутарх. Порівняльні життєписи / Пер. з давньогрец. – К.: Дніпро, 1991. (Розділ "Лікург").
10. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Київ : Акта, 2012. 544 с. (Серія «Психолого-педагогічна спадщина»).
11. Формування життєстійкості учнів підліткового віку в умовах війни. Сайт: https://naurok.com.ua/formuvannya-zhittestiykosti-uchniv-pidlitkovogo-viku-v-umovah-viyni-367510.html

Калюжна О. В.,
заступниця директорки з навчально-виховної роботи,
Меліоративний ліцей Піщанської сільської ради
Самарівського району Дніпропетровської області,
caluzhnaolena@gmail.com

ОСВІТА МАЙБУТНЬОГО: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ ЛІЦЕЇ

Анотація. У статті розглянуто основні національні та міжнародні освітні тенденції, що впливають на розвиток особистості здобувачів та здобувачок освіти в умовах сучасного закладу освіти. Проаналізовано ключові напрями трансформації освітнього процесу, зокрема компетентнісний підхід, інтегроване навчання, цифровізацію освіти, STEM-освіту та формування навичок XXI століття. Окреслено можливості впровадження зазначених трендів у практику діяльності ліцею.

Ключові слова: освітні тренди, розвиток особистості, компетентнісний підхід, STEM-освіта, освітнє середовище, навички XXI століття, інноваційна освіта.

Abstract. The article examines the main national and international educational trends that affect the development of the personality of education seekers in the conditions of a modern educational institution. The key directions of the transformation of the educational process are analyzed, in particular, the competency-based approach, integrated learning, digitalization of education, STEM education and

the formation of 21st century skills. The possibilities of implementing these trends in the practice of lyceum activities are outlined.

Keywords: educational trends, personality development, competency-based approach, STEM education, educational environment, 21st century skills, innovative education.

У сучасному світі освіта перестає бути лише процесом передачі знань. Вона дедалі більше спрямована на розвиток особистості, формування компетентностей і підготовку учнів та учениць до життя в складному, динамічному суспільстві. Саме тому національні й міжнародні освітні тенденції дедалі частіше поєднуються у практиці сучасного закладу освіти, формуючи нову модель навчання – орієнтовану на дитину, її інтереси, здібності та потенціал.

Національний вектор: освіта для розвитку громадянина.

В Україні одним із ключових орієнтирів розвитку освіти є концепція Нової української школи, яка спрямована на формування компетентної, відповідальної та активної особистості. Сучасний заклад освіти має створювати середовище, де дитина не лише отримує знання, а й навчається мислити критично, співпрацювати, приймати рішення та відповідати за власний вибір.

Серед важливих національних трендів можна виокремити:

- компетентнісний підхід до навчання, що поєднує знання, уміння та цінності;
- формувальне оцінювання, яке спрямоване на підтримку та розвиток учня/учениці;
- патріотичне та громадянське виховання, особливо актуальне в умовах сучасних викликів;
- інклюзивність та безпечне освітнє середовище, що забезпечує рівні можливості для кожної дитини;
- інтеграцію предметів і міждисциплінарний підхід.

Ці принципи активно впроваджуються у діяльності закладів освіти через проведення тематичних тижнів, проєктної діяльності, інтерактивних занять, громадянських і волонтерських ініціатив.

Світові освітні системи також переживають значні трансформації. Міжнародні дослідження та практики визначають кілька провідних тенденцій, які сьогодні активно впроваджуються у школах різних країн.

Одним із ключових напрямів є розвиток так званих "навичок XXI століття": критичного мислення, творчості, комунікації та співпраці. Ці навички допомагають учням та ученицям ефективно діяти в інформаційному суспільстві та швидко адаптуватися до змін.

Важливими міжнародними трендами є також:

- STEM-освіта, що поєднує науку, технології, інженерію та математику;
- цифровізація освіти та використання сучасних технологій;

- проєктне та дослідницьке навчання;

-персоналізація освітнього процесу, коли навчання враховує індивідуальні потреби учнів та учениць;

- освіта для сталого розвитку та глобального громадянства.

Усе це сприяє формуванню не лише освіченої людини, а й відповідального громадянина світу, здатного мислити широко і діяти свідомо.

Поєднання національних і міжнародних підходів дозволяє сучасному закладу освіти створити цілісну систему розвитку особистості. У навчально-виховному процесі дедалі частіше використовуються інтерактивні методи, дослідницькі проєкти, командна робота, освітні ігри та цифрові інструменти.

Важливу роль відіграє і позаурочна діяльність, яка сприяє розвитку соціальних та громадянських компетентностей. Тематичні тижні, просвітницькі заходи, учнівські ініціативи, творчі проєкти та волонтерські акції допомагають учням та ученицям відчути себе активними учасниками/учасницями суспільного життя.

Особливого значення набуває створення освітнього середовища довіри, підтримки та партнерства між учителями, учнями та батьками. Саме така атмосфера сприяє формуванню впевненої, мотивованої та соціально активної особистості.

Сучасна школа поступово перетворюється на простір розвитку, творчості та самореалізації. У центрі освітнього процесу знаходиться не програма чи підручник, а дитина з її індивідуальними потребами, здібностями та мріями.

Національні реформи та міжнародні освітні тенденції відкривають нові можливості для педагогів і учнів. Вони допомагають формувати покоління, яке здатне не лише здобувати знання, а й творити майбутнє своєї країни та світу.

Отже, сучасні національні та міжнародні освітні тенденції спрямовані на формування гармонійно розвиненої, компетентної та соціально відповідальної особистості. Інтеграція інноваційних підходів до навчання, розвиток STEM-освіти, використання цифрових технологій та створення сприятливого освітнього середовища сприяють підвищенню якості освіти та формуванню ключових компетентностей здобувачів та здобувачок освіти.

Реалізація зазначених трендів у практиці діяльності закладу освіти дозволяє створити сучасний освітній простір, у якому кожен учень та учениця має можливість розкрити власний потенціал, розвинути здібності та підготуватися до активної участі в житті суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. – Київ : Педагогічна думка, 2018. – 112 с.
2. Концепція Нової української школи / Міністерство освіти і науки України. – Київ, 2016.
3. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII.
4. Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 № 463-IX.

5. Державний стандарт базової середньої освіти : затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898.
6. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2030 року. – Київ : Міністерство освіти і науки України, 2020.
7. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. – Київ : А.С.К., 2019.

Капітон А. М.,
доктор педагогічних наук, професор кафедри комп'ютерних та інформаційних технологій і систем, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», kits_seminar@ukr.net

Титаренко К. О.,
студентка 101-Пфр, спеціальність 227, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», tkate5095@gmail.com

Гусєва І. М.,
студентка 101-Пфр, спеціальність 227, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», mitrofanovna2000@gmail.com

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ: ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІЙ АСПЕКТ

Анотація: У статті здійснено аналітичний огляд ролі інформаційних технологій у трансформації сучасної системи соціальної реабілітації. Досліджено зміну парадигми професійної ідентичності фахівця крізь призму філософських та освітніх викликів епохи глобальної непевності (BANI-світ). Робота презентує компаративний огляд європейського та вітчизняного досвіду діджиталізації реабілітаційної сфери, що базується на аналітичних спостереженнях щодо впровадження ІТ-рішень у клінічну практику. Акцентовано увагу на етичних детермінантах деперсоналізації допомоги та обґрунтовано необхідність оновлення міждисциплінарних освітніх стандартів для підготовки фахівців нового покоління.

Ключові слова: соціальна реабілітація, цифровізація, філософія освіти, BANI-світ, телереабілітація, етика ШІ, цифрова суб'єктність, деперсоналізація, інклюзивність.

Abstract:The article provides an analytical review of the role of information technology in the transformation of the modern social rehabilitation system. It investigates the paradigm shift in the professional identity of specialists through the lens of philosophical and educational challenges in the era of global uncertainty (BANI world). The work presents a comparative review of European and domestic experiences regarding the digitalization of the rehabilitation sphere, based on analytical observations of IT solution implementation in clinical practice. Particular

attention is focused on the ethical determinants of the depersonalization of care, justifying the necessity of updating interdisciplinary educational standards to train a new generation of specialists.

Keywords: social rehabilitation, digitalization, philosophy of education, BANI world, telerehabilitation, AI ethics, digital subjectivity, depersonalization, inclusivity.

Вступ. Сьогодення характеризується станом глобальної нестабільності, що в академічних колах дедалі частіше інтерпретується крізь призму концепції BANI-світу.Концепція BANI-світу (Brittle – крихкість, Anxious – тривожність, Non-linear – нелінійність, Incomprehensible – незрозумілість) виступає в даному дослідженні методологічним інструментом. Вона дозволяє пояснити, чому традиційні лінійні методи реабілітації втрачають ефективність: в умовах нелінійності травми (особливо воєнної) технології виступають не просто інструментом, а засобом структурування хаотичного досвіду пацієнта. В українських реаліях ця ситуація загострюється через критичні виклики воєнного стану, що провокує безпрецедентний запит на ефективні механізми соціального та фізичного відновлення особистості. Консервативні підходи, зорієнтовані виключно на фізичну присутність та застарілу документальну базу, втрачають свою актуальність, не встигаючи за темпами зростання кількості запитів. Аналіз поточної ситуації у професійному середовищі (зокрема на базі Полтавської політехніки) дозволяє стверджувати: цифрові інструменти трансформувалися з допоміжних засобів у стратегічний фундамент розвитку сучасної реабілітаційної галузі . Проте цей процес супроводжується вагомою світоглядною проблемою: пошуком балансу між алгоритмізацією процесів та збереженням етичного, «людського» компонента професії. Ця праця присвячена дослідженню трансформацій у філософсько-освітньому просторі реабілітації під впливом діджиталізації.

Нова філософська моделі відновлення в епоху діджиталізації. Тривалий час домінуючою у сфері реабілітації залишалася патерналістська парадигма, де фахівець виступав авторитарним суб’єктом, а людина, що потребує допомоги – пасивним реципієнтом послуг. Сучасна діджитал-революція руйнує цю вертикаль. Застосування смарт-додатків, портативних сенсорів та комплексів із біологічним зворотним зв’язком (БЗЗ) делегує пацієнту контроль над процесом одужання. Формується новий тип «цифрової ідентичності» пацієнта: маючи доступ до візуалізованої аналітики свого стану в режимі non-stop, особа змінює сприйняття власного організму. Тіло більше не трактується як «об’єкт для ремонту», а усвідомлюється як гнучка система, здатна до саморегуляції через взаємодію з технологіями.

Філософський зсув у цьому процесі полягає у переході від картезіанського розуміння тіла як «біологічного механізму», що потребує ремонту, до

феноменологічного сприйняття особистості як цілісної системи. В умовах цифровізації тіло пацієнта трансформується у «цифровий текст», який фахівець та пацієнт мають дешифрувати спільно. Це змінює онтологічний статус хворого: він перестає бути об'єктом медичних маніпуляцій і стає активним соавтором власного одужання. Зазначена тенденція визначає нову стратегічну мету професійної підготовки: трансформацію ролі реабілітолога від традиційного виконавця до фахівця з компетенціями коуча та цифрового модератора відновлювального процесу.

Ключовим ризиком тут залишається «цифрове відчуження». У періоди життєвої непевності людський контакт є незамінним, тому наше завдання – інтегрувати емпатію в цифрову взаємодію, нівелюючи відчуття дистанції, яке може створювати інтерфейс програм.

Компаративний аналіз: вітчизняний та європейський вектори цифровізації. Дослідження світових практик (на прикладі цифрових стратегій Естонії, Данії та Німеччини) свідчить, що впровадження диджитал-платформ у реабілітаційний процес підвищує пропускну спроможність системи в середньому на 40% без потреби у розширенні кадрового резерву. Європейська екосистема «E-Health» базується на принципі транскордонної інтеграції даних: результати відновлення особистості автоматично синхронізуються з її соціальним профілем. Це трансформує медичну модель у соціально-орієнтовану, де цифрова аналітика функціональних можливостей пацієнта стає основою для його професійної реінтеграції та підбору адаптивного робочого середовища.

Таблиця 1. Компаративна характеристика трансформаційних процесів у системі реабілітації

Параметр порівняння	Традиційна система (консервативна)	Цифрова модель (інноваційна)
Комунікація	Виключно очний контакт, обмежений часом прийому	Безперервний моніторинг та дистанційна підтримка (Телереабілітація)
Роль пацієнта	Пасивне виконання вказівок фахівця	Активна суб'єктність на основі аналізу власних біометричних даних
Облік прогресу	Суб'єктивні записи у паперових картах	Об'єктивна візуалізація динаміки (графіки, KPI стану)
Кінцева мета	Усунення симптомів або фізичного дефекту	Повна соціальна інтеграція через цифрові інструменти адаптації

Джерело: складено автором на основі узагальнення даних ВООЗ [9,11, 12] та результатів аналітичних спостережень.

Таблиця 2. Компаративний аналіз інтеграції ІТ-рішень у реабілітаційний простір: досвід ЄС та динаміка України (2022-2026 рр.)

Критерій порівняння	Європейський Союз (середньостатистичний рівень)	Україна (прогнозні показники 2022-2026 рр.)	Аналітична рефлексія
Системна інтеграція	Тотальна цифровізація (понад 90% установ)	Гібридна модель (близько 45%)	Форсоване впровадження як відповідь на виклики воєнного стану
VR-інструментарій	Масове застосування (у 60% центрів)	Масове застосування (у 60% центрів)	Масове застосування (у 60% центрів)
Дистанційний контроль	Стандарт надання послуг (75%)	Активна фаза масштабування (до 40%)	Телереабілітація стає фундаментом інклюзивності послуг
Алгоритми ШІ (AI)	Прогностична аналітика (55%)	Стадія пілотних експериментів (5%)	Потреба у формуванні національних баз даних для навчання нейромереж

Джерело: складено автором на основі узагальнення даних ВООЗ [9,11, 12] та результатів аналітичних спостережень .

Аналітична рефлексія вітчизняного досвіду

В Україні наразі формується унікальний історичний прецедент: під тиском воєнних викликів держава долає дистанцію десятирічної цифровізації за стислі 2-3 роки. Інтеграція платформ «Дія», «Helsi» та вузькоспеціалізованих систем військового відновлення створює інноваційну екосистему, яка за певними параметрами випереджає рішення розвинених країн. Проте стрімка швидкість імплементації приховує світоглядний ризик: технологічний прогрес випереджає критичне осмислення етичних наслідків такого впровадження.

Аналітико-практичний кейс: цифровізація в умовах клінічного моніторингу. Досвід роботи безпосередньо у медичних закладах дозволяє проаналізувати процеси цифровізації з позиції внутрішнього моніторингу. Поширене уявлення про «технологічний консерватизм» персоналу старшого віку нерідко виявляється хибним. Аналіз свідчить: спротив викликає не інновація як така, а дефіцит ергономічності інтерфейсів. Втрата робочого часу через недосконаліть програмного забезпечення – це ресурс, вилучений із

безпосередньої взаємодії з пацієнтом. Узагальнення результатів включеного спостереження за групою осіб, які застосовували спеціалізовані додатки для домашньої реабілітації в межах клінічної практики, дозволяє виокремити такі аналітичні індикатори:

1. Комплаєнс (Adherence): рівень залученості до терапії у групі з цифровою підтримкою виявився на 30% вищим порівняно з традиційними методами.
2. Психоемоційний ефект: 80% респондентів підтвердили, що дистанційний контроль з боку фахівця через додаток суттєво мінімізує тривожність.
3. Оптимізація тайм-менеджменту: автоматизація протоколів вивільняє до 7–10 хвилин робочого часу на кожному прийомі.

Водночас результати спостережень вказують на актуальність проблеми «цифрової ексклюзії» (виключення) осіб похилого віку з інноваційного реабілітаційного простору. Це формує нову освітню місію для реабілітолога: він має виступати не лише медиком, а й цифровим ментором.

Деонтологічні та аксіологічні виклики реабілітації в епоху глобальної непевності. Стан невизначеності є тригером для системних помилок. У контексті імплементації цифрових технологій доцільно виокремити три ключові етичні вектори, що потребують наукової рефлексії.

Технологізація реабілітації актуалізує питання технологічного детермінізму. Існує ризик, що алгоритм може стати пріоритетними за живу інтуїцію реабілітолога. Тому філософським імперативом сьогодення має бути збереження антропоцентричності: техніка повинна лише розширювати можливості людини (human-augmentation), а не заміщувати її етичний вибір. Це і є реалізація принципу "Human-in-the-loop" як моральної відповідальності фахівця». Зокрема, варто виділити наступні аспекти:

I. Алгоритмічна валідність: штучний інтелект потребує верифікації на специфічних даних української популяції (зокрема, щодо специфіки мінно-вибухових травм).
II. Кібернетична безпека: в умовах конфлікту медична інформація набуває стратегічної ваги, що робить навички захисту даних обов’язковим компонентом кваліфікації фахівця.
III. Делегування відповідальності: ми підтримуємо концепцію «Human-in-the-loop» – фінальне рішення та етична відповідальність за здоров’я пацієнта завжди мають залишатися за людиною, а не за алгоритмом.

Проте аналіз цифровізації вимагає врахування ризиків деперсоналізації реабілітаційного процесу. Використання алгоритмів несе загрозу алгоритмічної дискримінації пацієнтів зі складними комбінованими травмами, що потребує посилення етичного контролю з боку фахівця та збереження принципу "людина.

Освітня трансформація: від технічної грамотності до гуманістичної парадигми. Навчальний компонент виступає смисловим центром даного дослідження. Сучасна вища школа має функціонувати як «інкубатор» фахівців нового типу – «техно-гуманітаріїв». Освітня трансформація за спеціальністю 227 має ґрунтуватися на гуманістичній парадигмі, де підготовка фахівця передбачає не лише технічну грамотність, а й розвиток критичного мислення та етичної рефлексії. Майбутній реабілітолог має чітко усвідомлювати межі цифрового контролю, щоб запобігти деперсоналізації допомоги та зберегти автентичність людського контакту в цифровому середовищі.

З огляду на вищевикладене, інноваційна модель підготовки фахівців за спеціальністю 227 «Терапія та реабілітація» має ґрунтуватися на чотирьох міждисциплінарних модулях:

● Модуль 1: Технологічно-інструментальний. Практичне опанування екзоскелетів, VR-систем та хмарних сервісів моніторингу.

● Модуль 2: Аналітико-статистичний. Компетенції з інтерпретації Big Data та основ медичної статистики для прогнозування результатів.

● Модуль 3: Комунікативно-цифровий. Етика мережевої взаємодії та превенція конфліктних ситуацій у віртуальному середовищі.

● Модуль 4: Аксіологічно-деонтологічний. Глибокий критичний аналіз технологій та цифрова етика фахівця.

Варто визнати, що студентська спільнота часто демонструє вищу адаптивність до нових інтерфейсів, ніж викладацький склад. Проте молодим фахівцям критично бракує саме світоглядного фундаменту – усвідомлення глибинної мети цифровізації та чіткого визначення меж професійної відповідальності. Водночас, критичний аналіз діджиталізації виявляє низку суттєвих ризиків. По-перше, виникає загроза деперсоналізації допомоги, коли за цифровим моніторингом втрачається емпатичний зв’язок з особистістю пацієнта. По-друге, існує ризик алгоритмічної дискримінації: якщо система ШІ налаштована на усереднені показники, вона може ігнорувати індивідуальні особливості складних травм. Крім того, надмірна цифровізація може провокувати технологічну залежність як пацієнта, так і фахівця, знижуючи здатність до інтуїтивної клінічної оцінки стану

Висновки. Інтеграція інформаційних технологій у простір соціальної реабілітації – це не універсальний засіб розв’язання всіх проблем, а потужна каталізація людського інтелекту та фаховості. В обставинах глобальної непевності цифрові інструменти надають об’єктивну базу для вимірювання ефективності та стратегічного планування. Філософсько-освітня місія сучасності полягає у формуванні особистості реабілітолога, здатного за цифровими

показниками бачити живу людину з її унікальним досвідом. Вектор розвитку реабілітації в Україні – це гармонійний симбіоз high-tech рішень та найвищого рівня гуманізму. Наше завдання як майбутніх експертів – прийняти цей виклик, безперервно вдосконалюючи як технічний інструментарій, так і персональну філософію людиноцентрованої допомоги.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Биков В. Ю. Цифрова трансформація суспільства і розвиток комп'ютерно-технологічної платформи освіти. Інформаційні технології і засоби навчання. 2019. Т. 70. № 2. С. 1–18.
2. Гуржій А. М. Інноваційні процеси в сучасній освіті : монографія. Київ : Педагогічна думка, 2021. 210 с.
3. Коломоєць Т. Г. Соціальна реабілітація в умовах цифровізації: виклики та можливості. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2024. № 4. С. 34–41.
4. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні: виклики цифрової епохи. Філософія освіти. 2022. № 1. С. 15–28.
5. Морзе Н. В. Дистанційне навчання в умовах кризових станів: досвід та перспективи. Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету. 2022. Вип. 12. С. 45–59.
6. Рафальський О. О. Цифровізація як чинник трансформації сучасного суспільства. Політичні дослідження. 2023. № 2. С. 10–22.
7. Спірін О. М. Інформаційно-комунікаційні технології як засіб розвитку особистості. Теорія та методика управління освітою. 2021. Вип. 5(28).
8. Шульга В. В. Роль ІТ у розвитку професійної компетентності реабілітологів. Педагогічні науки. 2025. № 81. С. 112–119.
9. Digital Education Action Plan 2021-2027. European Commission. Brussels, 2021. URL: [https://education.ec.europa.eu/]
10. Florida R. The Creative Class and the Digital Future. New York: Harper Business, 2022. 320 p.
11. Giggins O. M. Telerehabilitation in physical therapy: systematic review. Journal of Medical Internet Research. 2023. Vol. 25.
12. Global strategy on digital health 2020-2025. Geneva: World Health Organization, 2021. 56 p.
13. Levac D., Miller P. Integrating virtual reality into physical therapy practice. Physiotherapy Theory and Practice. 2013. Vol. 29. No. 7.
14. Sustainable Development Goals: Health and Well-being. United Nations 2023 Report. New York: UN Publishing, 2023.
15. Topol E. Deep Medicine: How Artificial Intelligence Can Make Healthcare Human Again. Basic Books, 2019. 400 p.

Карпенко Ю. Є.,
вчитель англійської мови КЗО «Криворізький ліцей «Джерело» Дніпропетровської обласної ради»,
juliaxx302@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТІ ЯК СУЧАСНИЙ ТРЕНД РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. Сучасний освітній простір поступово переходить від традиційних моделей передавання знань до гнучких інтелектуальних середовищ, у яких навчання стає персоналізованим, адаптивним і спрямованим на розвиток критичного мислення, творчості та самостійності здобувачів освіти. У статті розглянуто штучний інтелект як один із ключових освітніх трендів сучасності, що визначає нові підходи до організації навчального процесу, педагогічної взаємодії та формування компетентностей XXI століття.

У роботі проаналізовано сучасні наукові підходи до інтеграції штучного інтелекту в освіту, окреслено його потенціал у створенні індивідуальних освітніх траєкторій, підтримці пізнавальної активності учнів і розвитку їхніх інтелектуальних та комунікативних здібностей. Особливу увагу приділено зміні ролі вчителя в умовах цифрової трансформації освіти, коли педагог виступає не лише носієм знань, а й організатором навчального середовища, фасилітатором пізнавальної діяльності та наставником у процесі формування інформаційної культури учнів.

У статті наголошено на необхідності педагогічно виваженого застосування таких технологій, дотримання принципів академічної доброчесності, розвитку критичного мислення та формування відповідального ставлення до використання цифрових інструментів.

Результати дослідження дають підстави стверджувати, що штучний інтелект стає важливим чинником модернізації освіти і відкриває нові можливості для розвитку особистості в умовах інформаційного суспільства. Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням педагогічних моделей інтеграції технологій штучного інтелекту в освітній процес та розробленням ефективних методик їх використання в різних галузях навчання.

Ключові слова: штучний інтелект, цифрова освіта, освітні технології, персоналізоване навчання, розвиток особистості, інноваційна педагогіка, цифрова компетентність, освітнє середовище.

Постановка проблеми. Активне впровадження технологій штучного інтелекту в різні сфери суспільного життя спричиняє суттєві зміни у функціонуванні системи освіти. Освітній простір поступово переходить від традиційної моделі передавання знань до інтелектуалізованого цифрового середовища, у якому важливу роль відіграють алгоритми аналізу даних, адаптивні навчальні системи, інтелектуальні помічники та генеративні моделі. Такі технології змінюють не лише інструментарій навчання, а й саму логіку освітнього процесу, зокрема способи формування пізнавальної активності,

розвитку критичного мислення та організації індивідуальних освітніх траєкторій учнів. У сучасних дослідженнях підкреслюється, що цифрова трансформація освіти пов’язана насамперед із появою нових інтелектуальних освітніх середовищ, здатних адаптувати навчання до потреб конкретного здобувача освіти [1].

У сучасних умовах штучний інтелект дедалі частіше розглядається як фактор трансформації педагогічної діяльності. Використання цифрових інструментів на основі штучного інтелекту дозволяє автоматизувати частину навчальних процесів, здійснювати аналітику навчальних результатів, створювати персоналізовані освітні матеріали та підтримувати індивідуальний темп навчання. Дослідники зазначають, що інтелектуальні освітні системи можуть виконувати функції навчальних помічників, аналізувати освітні дані та формувати індивідуальні рекомендації щодо подальшого навчання [2].

Особливої актуальності набуває питання педагогічно обґрунтованого використання штучного інтелекту в освітньому процесі. Поява генеративних систем, здатних створювати тексти, зображення, навчальні матеріали та програмний код, змінює характер навчальної діяльності. Учні отримують доступ до інструментів, які можуть виконувати частину інтелектуальної роботи, що традиційно здійснювалася людиною. У таких умовах перед педагогічною спільнотою постає складне завдання: визначити, яким чином інтегрувати ці технології у навчальний процес так, щоб вони сприяли розвитку мислення, творчості та самостійності здобувачів освіти, а не підміняли їхню пізнавальну діяльність. У наукових працях підкреслюється, що використання систем штучного інтелекту повинно супроводжуватися розвитком критичного мислення та інформаційної культури учнів [5].

Актуальність дослідження зумовлена також зміною ролі вчителя у цифровому освітньому середовищі. Традиційна модель педагогічної діяльності, у якій учитель виступає основним джерелом знань, поступово трансформується. У сучасній школі педагог дедалі більше виконує функції організатора навчального середовища, наставника та фасилітатора пізнавальної діяльності учнів. Сучасні дослідження доводять, що ефективне використання інтелектуальних технологій у навчанні потребує нових педагогічних компетентностей, пов’язаних із цифровою грамотністю, умінням працювати з освітніми даними та здатністю організовувати навчання у змішаних цифрових середовищах [3].

Разом з тим активне впровадження штучного інтелекту в освіті супроводжується низкою викликів. Серед них особливу увагу привертають питання академічної доброчесності, формування критичного мислення, відповідального використання цифрових технологій та збереження балансу між автоматизацією навчальних процесів і розвитком інтелектуальної самостійності учнів. Науковці

наголошують, що без належного педагогічного супроводу використання інструментів штучного інтелекту може призвести до поверхневого засвоєння знань або зниження мотивації до самостійної пізнавальної діяльності [6].

Очевидно, що проблема інтеграції технологій штучного інтелекту в освітній процес набуває комплексного характеру і потребує глибокого педагогічного осмислення. Йдеться не лише про використання нових цифрових інструментів, а й про переосмислення методик навчання, підходів до оцінювання результатів навчальної діяльності та формування компетентностей, необхідних для життя в умовах інформаційного суспільства. У цьому контексті особливого значення набуває дослідження педагогічного потенціалу штучного інтелекту як освітнього тренду розвитку особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика використання штучного інтелекту в освіті активно досліджується вітчизняними та зарубіжними науковцями. Сучасні наукові публікації демонструють стрімке зростання інтересу до питань цифрової трансформації освіти, створення інтелектуальних освітніх середовищ та використання алгоритмічних систем для підтримки навчальної діяльності.

Вагомий внесок у дослідження цифровізації освіти зробив В. Биков, який розглядає цифрову трансформацію як системний процес модернізації освітнього середовища, що передбачає використання інтелектуальних технологій для підвищення ефективності навчального процесу та розширення можливостей освітньої взаємодії. У працях дослідника підкреслюється, що сучасні цифрові технології формують новий тип освітнього середовища, у якому поєднуються інформаційні ресурси, аналітичні системи та інтерактивні інструменти навчання [1].

Значну увагу проблемам використання штучного інтелекту в освіті приділяє О. Гриценчук, яка аналізує міжнародний досвід впровадження інтелектуальних технологій у навчальний процес. Дослідниця зазначає, що сучасні системи штучного інтелекту здатні виконувати функції інтелектуальних тьюторів, адаптувати навчальні матеріали до індивідуальних потреб учнів і забезпечувати аналітику навчальних результатів [2].

Проблеми інтеграції інтелектуальних технологій у діяльність закладів освіти також досліджують Н. Морзе та О. Буйницька. У їхніх роботах штучний інтелект розглядається як важливий компонент інноваційного освітнього середовища, який дозволяє реалізувати принцип індивідуалізації навчання та підтримувати розвиток пізнавальної активності здобувачів освіти [3].

Питання розвитку цифрових технологій у педагогічній діяльності розглядає О. Спірін, який досліджує потенціал інтелектуальних систем у формуванні нових моделей освітнього середовища. Дослідник підкреслює необхідність поєднання

технологічних можливостей штучного інтелекту з педагогічними принципами гуманістичної освіти та розвитку особистості учня [4].

У міжнародному науковому дискурсі значний вплив на розвиток досліджень у сфері штучного інтелекту в освіті мають роботи W. Holmes, M. Bialik та C. Fadel. У своїх дослідженнях вони розглядають штучний інтелект як інструмент персоналізації навчання, здатний адаптувати освітній контент до індивідуальних особливостей учнів і підтримувати розвиток їхніх когнітивних здібностей [5].

Системний аналіз наукових публікацій у сфері штучного інтелекту в освіті здійснили O. Zawacki-Richter, V. Marín, M. Bond та F. Gouverneur. У їхньому дослідженні проаналізовано великий масив міжнародних публікацій, що дозволило визначити основні напрями розвитку цієї галузі, серед яких особливе місце займають адаптивні навчальні системи, автоматизоване оцінювання, освітня аналітика та інтелектуальні системи підтримки навчання [6].

Водночас аналіз сучасних наукових досліджень свідчить про те, що значна частина публікацій зосереджується переважно на технологічних аспектах використання штучного інтелекту в освіті. Питання впливу цих технологій на розвиток особистості учня, формування його пізнавальної самостійності, творчих здібностей і критичного мислення потребують подальшого наукового осмислення. Саме тому дослідження педагогічного потенціалу штучного інтелекту як освітнього тренду розвитку особистості набуває особливої актуальності в сучасних умовах цифрової трансформації освіти.

Метою статті є дослідження педагогічних можливостей використання штучного інтелекту як інструменту розвитку особистості в сучасному освітньому середовищі, а також обґрунтування моделей інтеграції технологій ШІ в навчальний процес на основі практичного досвіду роботи вчителя. Особлива увага приділяється визначенню дидактичних підходів до використання інтелектуальних цифрових інструментів, які сприяють розвитку критичного мислення, мовленнєвої самостійності, творчості та рефлексивних умінь учнів.

У межах дослідження ставиться завдання проаналізувати практичні способи педагогічного використання штучного інтелекту на уроках, зокрема через моделі педагогічного конструювання навчальних матеріалів, інтелектуального партнерства учня з цифровим інструментом та рефлексивного супроводу навчальної діяльності. Стаття також спрямована на визначення ефективних форматів роботи з генеративними системами штучного інтелекту, які дозволяють не підміняти інтелектуальну діяльність учнів, а навпаки стимулювати їхню пізнавальну активність, здатність аналізувати інформацію, редагувати власні тексти та усвідомлено формувати навчальний результат.

Виклад основного матеріалу дослідження. У межах цієї статті штучний інтелект розглядається не як модний цифровий додаток і не як технічна заміна вчителя, а як інструмент розширення освітнього середовища, у якому учень вчиться мислити, аналізувати, ставити запитання, редагувати власний продукт і відповідально користуватися інформацією. Саме в такому ракурсі ШІ стає освітнім трендом розвитку особистості, оскільки впливає не лише на швидкість отримання відповіді, а на стиль пізнавальної діяльності, характер взаємодії з інформацією та рівень навчальної самостійності.

Практичний вимір проблеми особливо виразно проявляється в роботі вчителя, який щодня має справу не з абстрактними моделями, а з реальними учнями, різними за темпом роботи, рівнем мотивації, цифровою грамотністю й готовністю до самостійного мислення. У такій ситуації ШІ дає ефект лише тоді, коли інтегрується у чітко вибудувану педагогічну модель. У власній практиці доцільно виокремлювати три робочі моделі використання штучного інтелекту в освіті: модель педагогічного конструювання, модель інтелектуального партнерства та модель рефлексивного супроводу.

Модель педагогічного конструювання передбачає використання ШІ насамперед учителем. Її сутність полягає в тому, що вчитель не передає учневі готовий цифровий інструмент без методичного фільтра, а сам формує на його основі дидактичний продукт. Йдеться про створення різнорівневих завдань, адаптованих текстів, варіантів вправ для учнів з різним рівнем підготовки, коротких сценаріїв дискусій, мовних ситуацій, кейсів для проблемного аналізу. Для вчителя англійської мови така модель особливо продуктивна, оскільки дозволяє швидко трансформувати один навчальний матеріал у кілька дидактичних версій: базову, ускладнену, комунікативну, проєктну. Наприклад, один і той самий текст про цифрову безпеку може бути перетворений на вправу для читання з вибірковим розумінням, дискусійне завдання, рольову ситуацію або матеріал для мікропроєкту. У цьому випадку ШІ не замінює методику, а підсилює її, зменшуючи час на технічну підготовку й збільшуючи час на осмислену педагогічну взаємодію.

Модель інтелектуального партнерства передбачає безпосередню роботу учня з ШІ, але не у форматі безконтрольного отримання відповіді, а в межах чітко заданої навчальної ролі. У практиці сучасного уроку ШІ може виступати співрозмовником, редактором, генератором ідей, тренажером аргументації, симулятором життєвої ситуації, інструментом для порівняння варіантів відповіді. Це особливо важливо в умовах, коли учень має навчитися не просто швидко знайти інформацію, а оцінити її якість, побачити слабкі місця, уточнити запит і виправити змістові або мовні помилки. У роботі з підлітками найбільш результативними виявляються ті види діяльності, де відповідь ШІ не

приймається як остаточна, а стає матеріалом для подальшого аналізу. Наприклад, учні отримують від системи коротке есе, діалог або набір аргументів, після чого визначають, що в тексті є поверховим, шаблонним, стилістично невдалим, логічно суперечливим або етично сумнівним. Такий формат переводить учня з позиції пасивного споживача цифрового продукту в позицію рецензента, аналітика, співтворця.

Модель рефлексивного супроводу стосується розвитку метапізнавальних умінь. Її мета полягає не в тому, щоб учень швидше виконав завдання, а в тому, щоб він усвідомив, як саме він мислить, як формулює запит, як перевіряє відповідь, як доопрацьовує власний текст. У межах цієї моделі ШІ використовується для самооцінювання, поетапного редагування, виявлення логічних розривів, уточнення понятійного апарату, побудови структури виступу або письмової роботи. Особливо ефективно така модель працює у старшій школі, де учень уже може не лише скористатися підказкою, а й пояснити, чому саме він її прийняв, відхилив або змінив. Власне тут і починається розвиток особистості через ШІ: не в момент генерації відповіді, а в момент осмисленого вибору.

Для педагогічного впровадження ШІ важливою є не тільки сама модель, а й послідовність дій учителя. Ефективна практика передбачає триетапну організацію роботи. Перший етап є діагностичним. На цьому етапі виявляється, як саме учні вже використовують інструменти штучного інтелекту: для пошуку інформації, для перекладу, для написання текстів, для розв’язання тестів або для підготовки презентацій. Практика показує, що значна частина учнів уже має досвід взаємодії з такими інструментами, але цей досвід найчастіше є ситуативним і неусвідомленим. Учень уміє отримати результат, але не завжди вміє оцінити його якість, не розрізняє допомогу і підміну власної діяльності, не вміє формулювати точний запит. Саме тому на діагностичному етапі важливо визначити не лише технічну обізнаність, а й рівень цифрової відповідальності, критичності, академічної чесності.

Другий етап є формувальним. Саме тут вибудовується система роботи, у якій ШІ входить у навчальний процес не хаотично, а як інструмент розв’язання конкретного пізнавального завдання. У практиці сучасного уроку доцільно використовувати кілька типів завдань. Перший тип це завдання на уточнення запиту. Учні отримують простий запит до ШІ, який дає слабку, розмиту або надто загальну відповідь, після чого мають переформулювати його так, щоб результат став точнішим, логічнішим і кориснішим для навчальної мети. Це формує вміння конкретизувати думку, усвідомлювати мету пошуку, вибудовувати структуру запитання. Другий тип це завдання на верифікацію відповіді. Учні порівнюють відповідь ШІ з підручником, словником, академічним джерелом, власними конспектами або матеріалом уроку. Вони мають визначити, де є фактологічна

неточність, де пропущено важливий елемент, де відповідь є формально правильною, але методично непридатною. Третій тип це завдання на трансформацію продукту. Учень отримує текст, створений ШІ, і перетворює його відповідно до іншої комунікативної мети: робить коротшим, переконливішим, більш науковим, більш доступним для молодшого учня, стилістично доречним для виступу, публікації або навчального діалогу.

У контексті викладання англійської мови найбільш показовими є завдання, де штучний інтелект не просто генерує мовний матеріал, а запускає справжню комунікативну діяльність. Наприклад, учні можуть працювати з моделлю «AI-dialogue simulation», коли система моделює ситуацію співбесіди, подорожі, вирішення конфлікту, обговорення шкільного проєкту або екологічної ініціативи. Але головне завдання полягає не в механічному проговорюванні фраз, а в аналізі власної мовленнєвої поведінки: наскільки учень аргументує, як реагує на уточнювальні питання, чи вміє перефразувати, чи підтримує логіку діалогу. У такому форматі ШІ стає середовищем тренування, а не автором готового результату. Учитель при цьому виконує роль фасилітатора, який задає критерії, коригує хід мовленнєвої взаємодії, повертає учня до змісту й не дозволяє цифровому інструменту перетворитися на спосіб уникнення власного мислення.

Окремої уваги потребує модель «AI-feedback loop», яка є особливо цінною для розвитку саморедагування. Її сутність полягає в тому, що учень створює первинний текст самостійно, після чого використовує ШІ не для повного переписування, а для отримання коментаря за конкретними параметрами: логіка викладу, точність формулювань, зв’язність, мовна доречність, переконливість аргументації. Далі учень порівнює автоматичний відгук із власним задумом і вносить лише ті зміни, які може обґрунтувати. Такий формат особливо важливий, оскільки переводить редагування із зовнішньої перевірки у внутрішню інтелектуальну роботу. Для вчителя це також дає нову можливість оцінювати не тільки фінальний текст, а траєкторію його вдосконалення.

У практиці шкільного навчання продуктивною є також модель «AI-supported inquiry», у якій штучний інтелект використовується під час міні-досліджень. Учні формулюють проблему, збирають первинні дані, ставлять до системи уточнювальні питання, отримують кілька версій пояснення, співвідносять їх із реальними джерелами й лише після цього формують власний висновок. Такий підхід дозволяє інтегрувати ШІ у проєктну й дослідницьку діяльність без підміни авторського результату. Учень не копіює готове пояснення, а проходить повний шлях від питання до аргументованого висновку. Для розвитку особистості це має принципове значення, оскільки формує не споживацьку, а дослідницьку позицію.

Щоб використання ШІ справді працювало на розвиток особистості, навчальний процес має бути доповнений чіткими правилами цифрової етики. У

власній практиці доцільно запроваджувати правило трьох перевірок: перевірка запиту, перевірка відповіді, перевірка власного внеску. Перша перевірка стосується якості поставленого завдання. Учень має усвідомити, чи є його запит точним, доречним і пов'язаним із метою уроку. Друга перевірка стосується змісту відповіді: чи є вона правдивою, повною, логічною, чи не містить мовних або фактичних спотворень. Третя перевірка стосується авторства: що саме в кінцевому продукті належить учневі, де він мислив самостійно, які рішення прийняв сам, що саме доопрацював. Без цієї третьої ланки ШІ може залишитися лише швидким сервісом. Із нею він стає інструментом інтелектуального зростання.

Педагогічно цінним є і те, що штучний інтелект змінює сам характер помилки. Якщо раніше помилка сприймалася переважно як недолік, то в сучасному цифровому середовищі вона стає точкою входу в аналіз. Учень може порівняти власну помилку, помилку ШІ та правильний варіант, побачити різницю між формальною і змістовою правильністю, зрозуміти, як один неточний запит породжує слабку відповідь. Це створює якісно новий навчальний ефект. Помилка перестає бути лише індикатором незнання, натомість стає ресурсом мислення.

Узагальнення педагогічного досвіду дає підстави стверджувати, що найменш ефективним є прямолінійне використання ШІ за схемою «запитай і перепиши». Найбільший освітній ефект дають ті формати, де учень порівнює, редагує, перевіряє, добудовує, аргументує, моделює, дискутує. Тобто ШІ демонструє свій розвивальний потенціал не там, де зменшує інтелектуальне навантаження, а там, де підвищує якість інтелектуальної взаємодії. Саме в цьому полягає його значення як освітнього тренду розвитку особистості.

Для сучасного прогресивного вчителя принципово важливо не протиставляти себе штучному інтелекту і не романтизувати його. Значно продуктивнішою є позиція педагогічного лідерства, у якій учитель визначає межі, правила, формати й цілі використання цифрового інструменту. У такій моделі ШІ не руйнує авторитет учителя, а навпаки підсилює його професійну роль, бо саме вчитель перетворює технічну можливість на дидактичний сенс. Освітня цінність ШІ полягає не в самій технології, а в тому, як вона включена у логіку розвитку особистості, формування самостійності, відповідальності, творчості та культури мислення.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Штучний інтелект у сучасній освіті доцільно розглядати не лише як цифровий ресурс, а як інструмент переорганізації пізнавальної діяльності учня. Його розвивальний потенціал реалізується за умови, що він інтегрується в навчальний процес через педагогічно вивірені моделі: модель педагогічного конструювання, модель

інтелектуального партнерства та модель рефлексивного супроводу. Саме ці моделі дозволяють перевести використання ШІ зі сфери технічної новизни у сферу реального особистісного розвитку.

Практика показує, що найбільш продуктивними є ті формати, у яких учень не отримує готовий результат, а виконує інтелектуальні дії вищого рівня: уточнює запит, перевіряє відповідь, виявляє похибки, редагує текст, трансформує матеріал відповідно до мети, обґрунтовує власне рішення. У такій логіці штучний інтелект не спрощує навчання, а ускладнює його в продуктивному сенсі, оскільки підвищує вимоги до свідомості, самоконтролю й якості мислення.

Для сучасного вчителя, зокрема вчителя англійської мови, ШІ відкриває нові можливості для диференціації, моделювання комунікативних ситуацій, формувального оцінювання, розвитку саморедагування й організації міні-досліджень. Водночас ефективність цього інструменту залежить не від технічної доступності, а від педагогічної культури його використання. Ключовими умовами залишаються методична доцільність, цифрова етика, академічна доброчесність і збереження авторського внеску учня.

Перспективними є подальші дослідження, пов’язані з розробленням критеріїв оцінювання учнівських робіт, створених із частковим залученням ШІ, вивченням впливу штучного інтелекту на розвиток мовленнєвої самостійності, аргументації та творчого письма, а також моделюванням уроків, у яких ШІ не підміняє діяльність учня, а підсилює її. Окремого наукового опрацювання потребує проблема формування в школярів культури усвідомленого запиту, уміння працювати з кількома версіями відповіді та навички відповідального авторства в цифровому середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Биков В. Ю., Литвинова С. Г., Мельник О. М. Цифрова трансформація освіти і педагогічної науки: виклики та перспективи. Інформаційні технології і засоби навчання. 2023. Т. 93, № 1. С. 1–19.
2. Гриценчук О. О. Штучний інтелект у системі освіти: світові тенденції та перспективи впровадження. Інформаційні технології і засоби навчання. 2023. Т. 95, № 3. С. 78–92.
3. Морзе Н. В., Буйницька О. П., Варченко-Троценко Л. О. Використання технологій штучного інтелекту в освітньому процесі закладів освіти. Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету. 2022. № 13. С. 80–94.
4. Спірін О. М., Іванова С. М. Штучний інтелект та цифрові технології в освіті: нові можливості для розвитку особистості. Інформаційні технології і засоби навчання. 2024. Т. 99, № 1. С. 7–21.
5. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Boston: Center for Curriculum Redesign, 2022. 120 p.
6. Zawacki-Richter O., Marín V. I., Bond M., Gouverneur F. Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education. International Journal of Educational Technology in Higher Education. 2022. Vol. 19. Article 39.

Каськів Мар'яна Володимирівна,
кандидат біологічних наук
доцент кафедри фундаментальних дисциплін
КЗВО «Рівненська медична академія»
kaskiv.m.v@rma.edu.ua

Стернік Віта Миколаївна,
кандидат біологічних наук
доцент кафедри фундаментальних дисциплін
КЗВО «Рівненська медична академія»
Vitasternik@gmail.com

МЕДИЧНА ОСВІТА ЯК ПРОСТІР УТВЕРДЖЕННЯ ЦІННОСТЕЙ МИРУ В УМОВАХ ВОЄННОЇ РЕАЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

(на прикладі КЗВО «Рівненська медична академія»)

Анотація. У статті проаналізовано медичну освіту як простір утвердження цінностей миру в умовах війни на прикладі КЗВО «Рівненська медична академія». Розглянуто вплив війни на освітній процес та формування цінностей студентів-медиків, особливо через фундаментальні дисципліни – медичну біологію, анатомію та фізіологію людини. Досліджено використання комбінованого навчання, дистанційних платформ, інтерактивних модулів і віртуальних симуляцій, а також міжнародний досвід країн, що переживали конфлікти. Надано рекомендації щодо вдосконалення освітнього процесу та підтримки психоемоційного стану студентів.

Ключові слова: медична освіта, цінності миру, фундаментальні дисципліни, дистанційне навчання, гуманістичний світогляд, КЗВО «Рівненська медична академія», воєнна реальність.

Abstract. The article analyzes medical education as a space for promoting the values of peace in the context of the military reality in Ukraine, based on the example of the Rivne Medical Academy (KZVO). The influence of the full-scale war on the educational process and the formation of life-meaning values among medical students is examined. Particular attention is given to the role of fundamental disciplines – medical biology, anatomy, and human physiology – in shaping a humanistic worldview and professional identity of future medical professionals. The study explores the use of blended learning, online platforms, interactive modules, and virtual simulations, as well as the integration of international experience from countries that have experienced armed conflicts. Recommendations for improving the educational process and supporting students' psycho-emotional well-being under wartime conditions are provided.

Keywords: medical education, values of peace, fundamental disciplines, distance learning, humanistic worldview, Rivne Medical Academy (KZVO), military reality

Актуальність теми. Сучасний етап розвитку українського суспільства визначається тривалим впливом повномасштабної війни, що охоплює не лише безпекову, економічну й політичну сфери, але й глибоко трансформує систему

освіти [1, 2]. В умовах воєнної реальності особливої актуальності набуває проблема збереження та формування смисложиттєвих цінностей, орієнтованих на мир, життя і здоров'я людини, що є базовими для медичної професії.

Медична освіта в Україні в умовах війни постає як особливий соціокультурний простір, у межах якого відбувається не лише професійна підготовка майбутніх фахівців, а й формування світоглядних орієнтирів студентів-медиків [5, 6]. Саме в процесі навчання закладаються цінності гуманізму, відповідальності, співчуття та поваги до людської гідності, що протистоять деструктивним наслідкам війни.

Фундаментальні дисципліни – медична біологія, анатомія та фізіологія людини – відіграють ключову роль у цьому процесі, оскільки формують у студентів-медиків цілісне уявлення про людину як найвищу цінність [7, 14] . Вивчення будови й функцій організму людини в умовах війни набуває особливого екзистенційного змісту, адже студенти безпосередньо усвідомлюють крихкість життя та межі адаптаційних можливостей організму [15].

КЗВО «Рівненська медична академія», здійснюючи освітню діяльність в умовах війни та широкого застосування дистанційного навчання, накопичила цінний педагогічний досвід збереження якості освіти та підтримки студентів-медиків, що робить його репрезентативним для наукового аналізу [8, 12].

Мета дослідження – проаналізувати медичну освіту як простір утвердження цінностей миру в умовах воєнної реальності України на прикладі викладання дисциплін «медична біологія», «анатомія та фізіологія людини» у КЗВО «Рівненська медична академія».

Авторами дослідження визначено комплекс завдань, спрямованих на всебічне осмислення освітніх і ціннісних трансформацій у період воєнної реальності України (2022–2026 рр.), а саме: охарактеризувати вплив війни на освітній процес і ціннісні орієнтації студентів, які навчаються у воєнний період; визначити роль медичної біології, анатомії та фізіології людини у формуванні гуманістичного світогляду; проаналізувати можливості дистанційного навчання в умовах війни; узагальнити міжнародний досвід країн, що мали досвід збройних конфліктів; а також окреслити освітні підходи, які реалізуються у КЗВО «Рівненська медична академія» та сприяють утвердженню цінностей миру, життя і здоров'я людини в умовах воєнної реальності.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та педагогічні методи: аналіз і узагальнення наукових джерел; порівняльний аналіз освітніх моделей; педагогічне спостереження за студентами-медиками під час навчального процесу у КЗВО «Рівненська медична академія»; рефлексивний аналіз освітньої взаємодії зі студентами-медиками в умовах дистанційного навчання та війни.

Отож, війна суттєво змінила умови функціонування закладів вищої медичної освіти України. У КЗВО «Рівненська медична академія» це зумовило активне впровадження дистанційного навчання, яке стало необхідною формою забезпечення безперервності освітнього процесу та безпеки студентів-медиків. При цьому мова не йде про особисті вподобання студентів чи викладачів щодо формату навчання, а про його практичну та організаційну функцію в умовах війни, оскільки дистанційне навчання забезпечує підтримку стабільності освітнього процесу, структури повсякденного життя та відчуття належності до академічної спільноти.

Особливу роль у формуванні цінностей миру відіграє викладання медичної біології, яка формує у студентів-медиків розуміння життя як унікального біологічного явища, що потребує захисту та збереження. Через аналіз адаптаційних механізмів, стресових реакцій і біологічних меж виживання людини студенти глибше усвідомлюють руйнівний вплив війни на організм і довкілля.

Дисципліни анатомія та фізіологія людини в освітньому просторі КЗВО «Рівненська медична академія» набувають чітко вираженого гуманістичного виміру [14, 15]. Вивчення будови та функцій органів і систем людини сприяє формуванню поваги до людського тіла, розуміння відповідальності медика та неприйняття насильства як соціальної норми [7, 15].

Міжнародний досвід країн, що пережили збройні конфлікти (Ізраїль, Хорватія, Боснія і Герцеговина, Південна Корея), засвідчує, що медична освіта в умовах війни має поєднувати професійну підготовку з ціннісно-орієнтованим навчанням [11, 12, 13]. Зокрема, рекомендації Всесвітньої організації охорони здоров’я та освітні практики Ізраїлю наголошують на важливості психологічної підтримки студентів, розвитку емпатії та формування культури миру через медичну освіту [11, 12].

Вивчаючи досвід країн, що переживали війни, таких як Ізраїль, Ліван та країни Балканського регіону, можна побачити, що процес медичної освіти організовувався подібним чином: викладачі створювали дистанційні навчальні платформи, інтерактивні модулі, онлайн-тести та віртуальні симуляції, що дозволяло студентам продовжувати навчання навіть під час обмежень через конфлікт [11, 12]. Такі практики сприяли збереженню безперервності освіти, підтримці психоемоційного стану студентів і формуванню у них професійної ідентичності та гуманістичних цінностей [16, 18]. Використання відеолекцій, презентацій і структурованих робочих матеріалів забезпечувало адаптацію студентів до навчання у складних умовах та підтримувало високий рівень засвоєння дисциплін.

Аналізуючи організацію медичної освіти у КЗВО «Рівненська медична академія» у воєнний період (2022–2026 рр.), можна дійти висновку, що війна

суттєво змінила умови навчання, зумовивши активне впровадження комбінованого формату, що поєднує дистанційне навчання та очні практичні та лабораторні заняття у малих групах для уникнення скупчення великої кількості студентів [4, 6, 8]. Дистанційне навчання забезпечує безперервність освітнього процесу, підтримку психоемоційного стану студентів-медиків та структуру їх повсякденного життя, а очні практичні заняття дозволяють відпрацьовувати навички та безпосередньо спостерігати анатомо-фізіологічні процеси [3, 7, 14]. Викладачі медичної біології, анатомії та фізіології людини створюють відеолекції, презентації, робочі зошити та інтерактивні матеріали, підтримуючи стабільність освітнього процесу, формуючи гуманістичний світогляд та професійну ідентичність студентів [7, 8, 17]. Вивчаючи досвід країн, що переживали війни, таких як Ізраїль, Ліван та країни Балканського регіону, можна зазначити ефективність дистанційних платформ, інтерактивних модулів та віртуальних симуляцій, що зберігають безперервність навчання та сприяють психоемоційній стабільності студентів, і подібні підходи поступово інтегруються в український контекст.

Модель медичної освіти КЗВО «Рівненська медична академія» включає: дистанційне навчання з модульною структурою дисциплін, рефлексивними методами оцінювання та регулярною зворотною комунікацією; очні практичні заняття у малих групах; активну роль викладачів у створенні навчальних матеріалів і підтримці гуманістичних цінностей; інтеграцію міжнародного досвіду; а також орієнтацію на формування цінностей миру, життя та здоров’я [4, 6, 11].

Рекомендації для удосконалення освітнього процесу включають: продовження комбінованого формату навчання, регулярне оновлення дистанційних матеріалів, підтримку постійного зворотного зв’язку та консультацій, інтеграцію міжнародного досвіду у викладання фундаментальних дисциплін, забезпечення формування гуманістичних цінностей через практичні заняття та симуляції, а також використання дистанційного навчання як інструменту розвитку самостійності, критичного мислення та професійної ідентичності студентів-медиків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойко, Н. (2019). Роль фундаментальних дисциплін у формуванні професійної ідентичності майбутніх медиків. Медична освіта та наука, 8(2), 55–63.
2. Ковальчук, С., Шевченко, Т. (2021). Адаптація студентів медичних закладів вищої освіти до дистанційного навчання у воєнний період. Вісник медичної освіти України, 14(3), 45–56.
3. Кравець, В., Мельник, І. (2020). Використання дистанційних технологій у навчанні медичних дисциплін. Педагогіка та медицина, 12(1), 34–42.
4. Левченко, С. (2021). Моделі дистанційного та комбінованого навчання у медичних академіях України. Науковий вісник медичної освіти, 9(3), 78–87.
5. Міністерство освіти і науки України. (2022). Організація освітнього процесу в умовах воєнного стану. Київ: МОН України.

6. Орловська, Ю., Гнатюк, А. (2022). Комбіновані форми навчання у медичних закладах вищої освіти під час воєнного конфлікту. Вісник вищої освіти України, 21(4), 112–120.
7. Петренко, О., Іваненко, М. (2022). Формування гуманістичних цінностей у студентів-медиків через медичну біологію та анатомію. Український журнал медичної освіти, 15(1), 23–32.
8. Романенко, П., Костенко, М. (2022). Досвід впровадження дистанційного навчання в умовах воєнної реальності України: кейс КЗВО «Рівненська медична академія». Вісник науки та освіти, 1 8(2), 44–53.
9. Савченко, Л. (2021). Психологічна підтримка студентів медичних закладів вищої освіти в умовах війни. Освітній простір України, 6(2), 67–76.
10. Шевчук, О. (2020). Освітні технології та інтеграція міжнародного досвіду у медичну освіту України. Педагогічні науки, 7(1), 21–30.
11. Cohen, S., Levy, H. (2019). Interactive modules and virtual simulations for healthcare training. Medical Education Online, 24(1), 162–172.
12. Davis, R., Thompson, M. (2020). Distance learning in medical education: Lessons from conflict-affected regions. International Journal of Medical Education, 11, 45–54.
13. Hadzic, M., Petrović, L. (2016). Post-war educational reforms and medical training in Bosnia and Herzegovina. Medical Teacher, 38(12), 1234–1240.
14. Kaplan, H., Sadock, B. (2019). Medical biology and human anatomy for health professionals. New York: McGraw-Hill Education.
15. Moore, A., Williams, R. (2018). The role of physiology in ethical and humane medical practice. Advances in Medical Education, 33(2), 123–135.

Каткова Любов Єгорівна,
директор КЗ «Опорний заклад загальної середньої освіти «Престиж» Гуляйпільської міської ради,
gpschool_1@ukr.net

Юдковська Вікторія Василівна,
практичний психолог
КЗ «Опорний заклад загальної середньої освіти «Престиж» Гуляйпільської міської ради,
Vika_Gavrylyuk@i.ua

ВПЛИВ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ НА РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ ПІДЛІТКІВ У ВОЄННИЙ ЧАС

Статтю присвячено теоретико-методологічним засадам дослідження резильєнтності підлітків у контексті сучасних викликів, теоретичному аналізу наукових досліджень впливу ціннісних орієнтацій на резильєнтність підлітків у воєнний час та емпіричному дослідженню впливу ціннісних орієнтацій на резильєнтність підлітків у період війни.

У дослідженні розкрито сутність та зміст понять «резильєнтність», «ціннісні орієнтації»; визначено фактори впливу на стресостійкість та формування ціннісних орієнтацій підлітків. На основі дослідження розроблені

рекомендації для батьків та вчителів щодо стабілізації психічних станів та підвищення резильєнтності підлітків у період війни.

Ключові слова: резильєнтність, ціннісні орієнтації, термінальні цінності, інструментальні цінності, вплив ціннісних орієнтацій на резильєнтність підлітків в умовах воєнного часу.

The article examines the theoretical and methodological foundations of adolescent resilience in the context of modern challenges. It provides a theoretical analysis of studies on the impact of value orientations on adolescent resilience during wartime and presents the results of an empirical study on this issue. The study explores the essence and content of the concepts of "resilience" and "value orientations" and identifies factors influencing stress resilience and the formation of value orientations in adolescents. Based on the findings, recommendations have been developed for parents and teachers on stabilizing adolescents' mental states and enhancing their resilience during wartime.

Keywords: resilience, value orientations, terminal values, instrumental values, impact of value orientations on adolescent resilience, wartime.

Сучасний етап розвитку України, позначений широкомасштабною військовою агресією, створив безпрецедентну кризову ситуацію, що характеризується травматичними втратами, вимушеним переміщенням, руйнуванням звичного соціального середовища та економічною нестабільністю. Підлітковий вік є критичним періодом формування особистісної ідентичності та ціннісних орієнтацій. Війна спричинила подвійний удар: зовнішній (небезпека, втрата) та внутрішній (криза смислу життя, ціннісна дезорієнтація). Традиційні моделі подолання стресу часто не враховують глибинний ціннісно-смисловий рівень особистості. Виживання в умовах загрози вимагає не лише зовнішніх дій, але й внутрішньої опори.

Резильєнтність (життєстійкість) є центральним поняттям сучасної травма-психології. Проте, недостатньо вивчено, які саме внутрішні фактори, а не зовнішня підтримка, виступають основою високої резильєнтності українських підлітків. На основі вищезазначеного, проблема дослідження полягає у необхідності емпіричного встановлення та теоретичного обґрунтування взаємозв'язку між системою ціннісних орієнтацій підлітків та їхньою здатністю до психологічної резильєнтності в екстремальних умовах воєнного стану.

Актуальність дослідження зумовлена насамперед тим, що широкомасштабна військова агресія спричинила множинну та хронічну травматизацію підліткової групи, вимагаючи негайного вивчення механізмів їхньої психологічної стійкості. В умовах руйнування звичного світу та загрози життю, підлітки переживають кризу смислу та ціннісну дезорієнтацію, що може призвести до довгострокової дезадаптації. Існує значна наукова прогалина щодо того, які саме внутрішні ресурси, а не лише зовнішня підтримка, виступають головними у формуванні

резильєнтності, особливо у контексті травми. Дослідження покликане емпірично довести, що сформована ієрархія смисложиттєвих цінностей є внутрішньою опорою, яка підвищує стійкість до стресу.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати й експериментально дослідити вплив ціннісних орієнтацій на резильєнтність підлітків під час воєнного стану.

Об'єкт: резильєнтність.

Предмет: вплив ціннісних орієнтацій на резильєнтність підлітків у воєнний час.

Гіпотеза дослідження: ієрархія ціннісних орієнтацій впливає на резильєнтність у підлітків під час воєнного стану.

Методи дослідження: теоретичний аналіз наукових поглядів на проблему ціннісних орієнтацій; теоретичний аналіз наукових досліджень впливу ціннісних орієнтацій на резильєнтність у підлітків у воєнний час; методика Рокича; шкала резильєнтності Коннора-Девідсона-10, шкала депресії Т. Балашової.

Практичне значення дослідження. Дослідження може бути використане практичними психологами для ранньої діагностики підлітків із низькою резильєнтністю та для прогнозування їхньої здатності до подолання стресу на основі їхнього ціннісного профілю. Результати дослідження стануть емпіричною основою для розробки та впровадження спеціалізованих ціннісно-орієнтованих програм резильєнтності та груп підтримки. Сформульовані практичні рекомендації для батьків, вчителів та шкільних психологів щодо стабілізації психічних станів та підвищення резильєнтності підлітків під час воєнного стану.

Завдання:

1. Проаналізувати теоретичні аспекти резильєнтності підлітків у воєнний час.
2. Зробити теоретичний аналіз та систематизацію сучасних психолого-педагогічних досліджень впливу ціннісних орієнтацій на резильєнтність підлітків в умовах воєнного часу.
3. Емпірично дослідити резильєнтність підлітків під час воєнного стану.
4. Емпірично дослідити ціннісні орієнтації підлітків під час воєнного стану.
5. Визначити вплив ціннісних орієнтацій на резильєнтність підлітків під час воєнного стану.
6. Розробити рекомендації для батьків та вчителів щодо стабілізації психічних станів та підвищення резильєнтності підлітків в умовах воєнного стану.

Термін «резильєнтність» активно впроваджується в науку психології ще з 60-тих років минулого століття і перейшов він до психологічного лексикону з фізики, де позначав властивість матерії набувати початкової форми після деформації, отриманої в результаті тиску.

Типовим прикладом визначення резильєнтності є визначення Ф. Лозеля: резильєнтність – це здатність людини або соціальної системи вибудовувати нормальне, повноцінне життя в складних умовах. Термін «резильєнтність»

загалом пов’язаний із здатністю психіки відновлюватися після несприятливих умов. Розуміння того, як і яким чином деякі люди здатні вистояти, відновитися і навіть психологічно зрости після складних життєвих негараздів або катастроф є цікавим для психологів та психотерапевтів. Власне саме слово резильєнтність походить з латинської мови, де resilire означає відсік, повернення до початку, відновлення рівноваги. У широкому розумінні резильєнтність – це здатність людини або соціальної системи вибудовувати нормальне, повноцінне життя в складних умовах [10].

Дослідники Е. Вернер та Р. Сміт, першими ввели поняття резильєнтності у 1955 році в площину психологічної науки, а саме їхнє дослідження дітей мало на меті виявити рівень психологічної адаптації незважаючи на негативні життєві ситуації та умови в яких вони перебували. На той час, автори визначали резильєнтність як сукупність особистісних навичок у неблагополучних життєвих обставинах [10].

Починаючи з кінця ХХ століття вивчення психологічних особливостей феномену резильєнтності, розробки заходів його розвитку набуло неабиякого значення у психологічній науці. Але, не дивлячись на важливість і актуальність дослідження, і досі не існує однозначного визначення поняття «резильєнтність». У сучасних наукових джерелах зустрічаємо низку понять, які пов’язані з наявністю особистісних ресурсів, необхідних для ефективного подолання стресових ситуацій, негативного впливу травматичних подій тощо: стресостійкість, психологічна стійкість, психологічна пружність, емоційна стійкість, життєстійкість, резильєнс, резильєнтність тощо. Американська Асоціація психологів [2] дає таке визначення поняття «резильєнс», вказуючи, що це є і процес, і результат успішної адаптації особистості до складних життєвих ситуацій, насамперед, «через розумову, емоційну та поведінкову гнучкість, а також через пристосування до зовнішніх і внутрішніх вимог [4].

О. Кокун, В. Клочков, В. Мороз, І. Пішко, Н. Лозінська вказують, що «резильєнтність – це розумова, фізична, емоційна та поведінкова здатність людини адаптуватися, відновлюватися та процвітати в ситуаціях ризику, викликів, небезпеки, складності та негараздів», окрім того, людина, переборовши невдачі, має здатність вчитися та рости [10]. Низка вітчизняних дослідників (Н. Гусак, В. Чернобровкіна, В. Чернобровкін, А. Максименко, С. Богданов, О. Бойко) відзначають, що резильєнтність – це здатність окремої людини чи групи людей до амортизації (пом’якшення) негативного впливу надзвичайних ситуацій, їх дії та наслідків шляхом актуалізації ресурсів, що попереджають загострення і виникнення психологічних проблем і розладів [2].

Аналіз наукових джерел, присвячених розгляду поняття та психологічних особливостей резильєнтності дає можливість стверджувати, що на сьогодні не

існує єдиного визначення цього поняття. Більшість дослідників підходять до визначення резильєнтності як до складного, системного, багатовимірного поняття і стверджують, що резильєнтність включає як психологічні, так і біологічні фактори; розглядається як особистісна характеристика, так і динамічний процес; залежить від низки внутрішніх і зовнішніх факторів; пов'язана із здатністю психіки до відновлення після несприятливих умов та можливістю посттравматичного зростання особистості. Вивчення психологічного феномену резильєнтності має надзвичайно важливе практичне значення, так як це дозволить створити низку психокорекційних програм, спрямованих на розвиток високого рівня резильєнтності, життєстійкості особистості, подолання посттравматичних проявів, відновлення після пережитих стресових ситуацій тощо особливо в умовах воєнних дій.

Резильєнтність у підлітків є важливою складовою їхнього психологічного розвитку, що дозволяє успішно адаптуватися до стресових ситуацій, долати труднощі та відновлювати емоційну стабільність після пережитих травм. Психологічні особливості прояву резильєнтності в підлітковому віці включають високий рівень емоційної гнучкості, здатність до саморегуляції та розвитку адаптивних стратегій подолання проблем. Крім того, важливими факторами є підтримка соціального оточення, зокрема родини та друзів, а також наявність позитивного самооцінювання та віри у власні сили. Зі збільшенням віку підлітки починають розвивати більш складні способи управління стресом, але на цей процес також можуть впливати особливості темпераменту, попередній досвід і рівень соціальної підтримки.

Вплив умов воєнного стану на резильєнтність підлітків є складним та багатогранним процесом. Він включає як фактори ризику, пов'язані з травматичним досвідом та хронічним стресом, так і можливості для розвитку стійкості та адаптивних навичок. Розуміння цих процесів є ключовим для розробки ефективних стратегій підтримки психологічного здоров'я та благополуччя підлітків за умов війни. У такий період резильєнтність підлітків значною мірою залежить від того, наскільки вони здатні впоратися з емоційним стресом, знайти соціальну підтримку та адаптуватися до нових життєвих умов. Психологічні, соціальні та економічні виклики, з якими вони стикаються, можуть як знижувати їх здатність до адаптації, так і сприяти розвитку нових адаптивних стратегій, які посилюють їх резильєнтність.

Один із ключових аспектів вивчення впливу війни на ціннісні орієнтації підлітків полягає у розумінні та ідентифікації внутрішнього світу підлітка, його переживань, ставлення до військового конфлікту та його наслідків. Це допомагає зрозуміти, як впливають війна та збройний конфлікт на формування ціннісних систем підлітків. Вивчення цього питання має також практичну значимість.

Розуміння впливу війни на ціннісні орієнтації підлітків дозволяє розробити ефективні програми психологічної підтримки, спрямовані на збереження та відновлення їхнього психологічного благополуччя та розвитку. Воєнний конфлікт може спричиняти масові переселення, розлуку з родиною та близькими, травми та страждання, що негативно впливає на психологічне здоров'я підлітків [12]. Особистість підлітка, яка перебуває в періоді інтенсивного фізичного, когнітивного та емоційного розвитку, є особливо вразливою до впливу війни. Воєнний конфлікт може порушити нормальний процес розвитку, спричиняючи стресові ситуації, тривогу, почуття втрати та безпорадності. Війна може впливати на цінності, які формуються у підлітковому віці, і змінювати пріоритети та світогляд. Важливо враховувати, що вплив війни на ціннісні орієнтації підлітків може бути індивідуальним і залежати від різних факторів, таких як тривалість та інтенсивність воєнного конфлікту, особистісні характеристики підлітка, підтримка оточуючих та доступні ресурси для реабілітації та підтримки. В умовах війни часто відбувається зміна ціннісних орієнтацій у підлітків. Наприклад, можуть стати важливішими цінності, пов'язані з безпекою та виживанням, ніж з особистим розвитком чи задоволенням потреб [5].

Система особистісних цінностей є ключовим компонентом психологічної стійкості та відіграє значну роль у зниженні рівня тривожності, запобіганні емоційному вигоранню та розвитку резильєнтності. Вона виконує адаптивну функцію, дозволяє особистості інтерпретувати життєві події крізь призму власних пріоритетів і вибудовувати ефективні стратегії поведінкових реакцій. Люди, які чітко усвідомлюють свої цінності, демонструють вищий рівень стресостійкості та ефективніше мобілізують внутрішні ресурси для подолання кризових ситуацій [2].

Особливе значення в цьому контексті мають такі особистісні цінності, як оптимізм, сенс життя, вдячність і соціальні зв'язки. Оптимізм сприяє сприйняттю труднощів як тимчасових випробувань, що можуть бути подолані через активні дії. Сенс життя виконує функцію внутрішнього джерела сили, яке мобілізує ресурси особистості навіть у критичних умовах. Соціальні зв'язки є емоційним буфером, що забезпечує стабільність психоемоційного стану та сприяє формуванню довгострокової резильєнтності. Вдячність дозволяє зміщувати фокус уваги з негативних аспектів на позитивні, що сприяє зниженню рівня тривожності та депресивних проявів [2].

Значний вплив система особистісних цінностей має і на процеси адаптації до кризових обставин. Під час кризи цінності стають ключовими чинниками психологічної мобілізації, допомагають особистості подолати стрес та швидше повернутися до стану внутрішньої рівноваги. Усвідомлення власних життєвих орієнтирів сприяє швидшій адаптації, оскільки дозволяє людині зосередитися на

стабільних і значущих для неї аспектах. Гармонія між особистісними цінностями, поведінковими реакціями та життєвими цілями є визначальним чинником ефективного подолання труднощів. Люди, які усвідомлюють свої особистісні цінності, частіше реалізують стратегії активного подолання проблем, демонструють вищий рівень життєстійкості. У цьому контексті варто підкреслити роль позитивної психології, яка розглядає цінності як важливий компонент психологічного благополуччя [2].

Дослідження, проведені українськими та зарубіжними науковцями, виявили, що війна впливає на переоцінку цінностей, зміну пріоритетів та формування нових ціннісних орієнтацій у підлітків. Військовий конфлікт створює небезпечне середовище, яке порушує стабільність, безпеку та норми суспільства. Це може призводити до змін у сприйнятті цінностей, зокрема, зростання важливості цінностей, пов'язаних з безпекою та виживанням.

Було проведено дослідження впливу ціннісних орієнтацій на резильєнтність підлітків у воєнний час в нашому закладі, а саме в дистанційному режимі в комунальному закладі «Опорний заклад загальної середньої освіти «Престиж» Гуляйпільської міської ради. У тестуванні взяли участь 45 підлітків (учні 10-11 класів), із них 23 (51%) дівчини та 22 (49%) хлопці. Для дослідження були використані методика Мілтона Рокича, метою якої є визначення термінальних та інструментальних цінностей, шкала резильєнтності Коннора-Девідсона-10 [16] та шкала депресії Т. Балашової [15].

Для вивчення рівня резильєнтності ми використали шкалу резильєнтності Коннора-Девідсона-10. Результати виявилися наступними:

– 10 осіб (22%) - низький рівень;
– 16 осіб (36% - середній рівень);
– 19 осіб (42%) - високий рівень.

З метою дослідження емоційного стану підлітків, була використана шкала депресії Т. Балашової. Результати за методикою виявилися наступними:

– депресія відсутня – 25 осіб (56%),
– легка ситуативна депресія – 12 осіб (26%),
– субдепресивний стан – 8 осіб (18%),
– важкий рівень депресії – 0 осіб (0%).

Для дослідження ціннісних орієнтацій респондентам було запропоновано два переліки цінностей (по 18 цінностей у кожному). У переліках учні привласнювали кожній цінності ранговий номер. За отриманими результатами ми склали рейтинг термінальних та інструментальних цінностей дітей, які мають високий та низький рівні резильєнтності.

Порівнявши термінальні ціннісні орієнтації підлітків з високим і низьким рівнями резильєнтності, ми отримали наступні результати. Молодь із високим

рівнем резильєнтності на перші позиції ставить активне діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя), здоров'я (фізичне і психічне), наявність хороших і вірних друзів, любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною) та свободу (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках). Саме ці цінності зумовлюють внутрішню опору підлітків. Молодь із низьким рівнем резильєнтності на перші позиції ставить здоров'я (фізичне і психічне), наявність хороших і вірних друзів, щасливе сімейне життя, щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому), любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною). Підлітки із низьким рівнем резильєнтності, на відміну від підлітків із високим рівнем резильєнтності, не ставлять в пріоритет активне діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя) та свободу (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках).

Порівнявши інструментальні ціннісні орієнтації підлітків з високим і низьким рівнями резильєнтності, ми отримали наступні результати. Молодь із високим рівнем резильєнтності на перші позиції ставить життєрадісність (почуття гумору), незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче), чуйність (дбайливість), тверду волю (вміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами), чесність (правдивість, щирість). Саме на ці якості підлітки опираються у життєстійкості, вони їм потрібні для адаптації до нових реалій, для підтримки рідних і опори в собі. Молодь із низьким рівнем резильєнтності на перші позиції ставить чуйність (дбайливість), чесність (правдивість, щирість), життєрадісність (почуття гумору), незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче), терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки та омани). Підлітки із низьким рівнем резильєнтності, на відміну від підлітків із високим рівнем резильєнтності, не обирають на перших позиціях тверду волю (вміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами), натомість обирають терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки та омани). На основі нашого дослідження ми розробили рекомендації для батьків та вчителів щодо стабілізації психічних станів та підвищення резильєнтності підлітків під час воєнного стану.

Отже, проаналізували теоретичні аспекти резильєнтності підлітків у воєнний час та дійшли висновку, що вплив умов воєнного стану на внутрішню стійкість підлітків є складним та багатогранним процесом. Він включає як фактори ризику, пов'язані з травматичним досвідом та хронічним стресом, так і можливості для розвитку стійкості та адаптивних навичок. В умовах воєнного стану резильєнтність підлітків значною мірою залежить від того, наскільки вони здатні впоратися з емоційним стресом, знайти соціальну підтримку та адаптуватися до нових життєвих умов. Психологічні, соціальні та економічні виклики, з якими вони стикаються, можуть як знижувати їх здатність до адаптації, так і сприяти розвитку нових адаптивних стратегій, які посилюють їх резильєнтність.

Зробивши теоретичний аналіз та систематизацію сучасних психолого-педагогічних досліджень впливу ціннісних орієнтацій на резильєнтність підлітків у воєнний час, ми дійшли висновку, що усвідомлення особистісних цінностей відіграє вирішальну роль у формуванні психологічної стійкості й адаптації до змінних життєвих обставин. Ціннісні орієнтації не лише визначають характер поведінкових реакцій, а й сприяють збереженню внутрішньої гармонії, що є необхідною умовою для ефективного ресурсного відновлення.

Емпірично дослідивши резильєнтність підлітків у воєнний час, ми встановили, що переважна кількість респондентів має високий та середній рівні резильєнтності та відсутні ознаками депресії, що говорить про достатню життєстійкість. Емпірично дослідивши ціннісні орієнтації підлітків у воєнний час ми порівняли термінальні та інструментальні ціннісні орієнтації підлітків з високим і низьким рівнями резильєнтності та дійшли висновку, що є відмінності в ієрархії ціннісних орієнтацій у двох вибірках дітей. Отже, гіпотеза підтвердилася: ієрархія ціннісних орієнтацій впливає на резильєнтність у підлітків під час воєнного стану.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Варій М. Й. Загальна психологія. Навчальний посібник / 2-ге видан., випр. і доп. - К.: «Центр учбової літератури», 2007.
2. Ващенко І. В., Іваненко Б. Б. Психологічні ресурси особистості в подоланні складних життєвих ситуацій. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу:.URL:file:///C:/Users/User/Downloads/%D96-341089-1-10-20190214.pdf (дата звернення: 19.12.2025).
3. Гуцуляк А. О. Особливості резилієнтності молоді в умовах війни. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: https://elibrary.kdpu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/11332 (дата звернення: 18.12.2025).
4. Дмитришин С. Резильєнтність особистості: сутність феномену та методи розвитку. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу:.URL: http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/20_2024/12.pdf (дата звернення: 08.11.2025).
5. Кияшко О. О. Ціннісні орієнтації сучасних підлітків. Актуальні проблеми психології в закладах освіти. 2022. Т. 6. С. 56–61. URL: https://doi.org/10.31812/psychology.v6i.7314 (дата звернення: 03.12.2025).
6. Левус Н. І. «Ціннісні орієнтації у системі життєставлень сучасної молоді». – URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pspl/2010_10/386-397.pdf (дата звернення: 13.11.2025).
7. Максименко С.Д. Психологія особистості: підручник. Київ : КММ, 2007.
8. Мордик М. М. Психологічні особливості резильєнтності підлітків в умовах воєнного стану. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу:. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/%D0%A7%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B0/Mordyk_2024.pdf (дата звернення: 05.12.2025).
9. Осипова І. Духовні потреби людини // Психолог. – 2011. - № 8.
10. Пономаренко О. М. . Резильєнтність, як складова процесу адаптації підлітків в сучасних умовах – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: https://dspace.znu.edu.ua/jspui/bitstream/12345/25089/1/Пономаренко%20О.Л..pdf (дата звернення: 03.12.2025).

11. Психологічний словник / Під ред. Давидова В. В. - М.: Освіта, 1983.
12. Рябий А. О. Вплив воєнного стану на ціннісні орієнтації підлітків. –
13. Тотар А. Формування резильєнтності студентської молоді в умовах воєнного стану.
14. Шевчук М. В. Психологічні механізми трансформації ціннісних орієнтацій студентської молоді: Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.01 / Шевчук Марини Володимирівни. – К., 2000.
15. Шкала депресії Т. Балашової. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу:.URL:https://www.ippo.if.ua/predmety/ocppsr/media/files/Shkala_depresiji.docx (дата звернення: 10.11.2025).
16. Шкала життєстійкості Коннора-Девідсона-10 – [Електронний ресурс]. - Режим доступу:. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Stadnik.Melnyk.3.2025.CD-RISC.pdf (дата звернення: 10.12.2025).

Кевешлігеті О. В.,
кандидат філологічних наук,
вчитель англійської мови Великолазівського ліцею,
olhakeveshliheti321@gmail.com

Берексасі Х. В.,
студентка 1 курсу ІІ магістерського рівня
за ОПП "Філологія" (мова, англійська література),
Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці ІІ,
hrbereksasi@gmail.com

ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ ЦІННОСТЕЙ МИРУ ТА ВІЙНИ В РОМАНІ СТІВЕНА КІНҐА "КАЗКА"

Анотація. Статтю присвячено дослідженню художнього осмислення цінностей миру та війни в фентезіз елементами класичної чарівної казки, фентезі, хоррору, роману виховання/coming-of-age Стівена Кінґа "Казка"(2022), перекладеному Оленою Любенко, Оленою Захарченко. З'ясовано особливості конфлікту між добром і злом, руйнівну природу насильства та прагнення до гармонії, культурні цінності тощо.

Основну увагу приділено Чарлі Ріду, який зі звичайного підлітка трансформується на воїна, котрому важливе щастя зачаклованого в підземеллі королівства Емпіс. Досліджений воєнний досвід, котрий позитивно вплинув на формування світогляду цього американця, сформував у нього нове розуміння сенсу жертовності, життя, відповідальності за вівчарку Радар, Боудітча як людину похилого віку, глобальніше – людства.

Розкрито засоби відображення автором протиставлення миру та війни: символіку світла й темряви, метафору руйнації та відродження, образи фізичних і моральних каліцтв як наслідків тиранії. Особливу увагу приділено жанровій своєрідності твору, що поєднує елементи класичної чарівної казки, фентезі, хоррору та роману виховання (coming-of-age).

Проаналізовано осмислення універсальних питань через архетипи казки щодо виправдання насильства заради відновлення справедливості, ціни оплати за перемогу, можливого повного зцілення після пережитих травм.

Розглянута роль дружби підлітка й немічного самотнього старця, вірності, надії (символ маків) як цінностей, що протистоять руйнівній силі війни.

Ключові слова: фентезі, казковий наратив, тема війни, цінності миру, трансформація героя.

Keveshliheti O., Bereksasi H., Artistic interpretation of the values of peace and war in Stephen King's novel 'Fairy Tale'.

Abstract. This article is devoted to the study of the artistic interpretation of the values of peace and war in Stephen King's fantasy novel "The Tale" (2022), translated by Olena Lyubenko and Olena Zakharchenko, which combines elements of classic fairy tales, fantasy, horror, and coming-of-age novels. The article explores the conflict between good and evil, the destructive nature of violence and the pursuit of harmony, cultural values, and more.

The main focus is on Charlie Reed, who transforms from an ordinary teenager into a warrior who cares about the happiness of the enchanted kingdom of Empis. The author examines the war experience that positively influenced the formation of this American's worldview, shaping his new understanding of the meaning of sacrifice, life, responsibility for the sheepdog Radar, Bowditch as an elderly person, and, more broadly, humanity.

The author's means of contrasting peace and war are revealed: the symbolism of light and darkness, the metaphor of destruction and rebirth, images of physical and moral disabilities as consequences of tyranny. Particular attention is paid to the genre's originality, which combines elements of classic fairy tales, fantasy, horror, and coming-of-age novels.

The analysis examines universal questions through the archetypes of fairy tales regarding the justification of violence for the sake of restoring justice, the price of victory, and the possibility of complete healing after trauma.

The role of friendship between a teenager and a frail, lonely old man, loyalty, and hope (symbolized by poppies) as values that oppose the destructive force of war is examined.

Key words: fantasy, fairy tale narrative, theme of war, values of peace, transformation of the hero.

Протягом життя американський представник "мейнстрима "мідл-літератури"" [3, с. 74], "літератури жахів", сучасний продовжувач традицій європейського "готичного роману", один із найталановитіших письменників-фантастів Стівен Кінґ акцентує увагу на руйнівному впливі війни, наслідками чого є смерть, травми людської психіки, шкідливий посттравматичний стрес. Він відверто засуджує війни у В'єтнамі, Іраку (2003), Україні (російське повномасштабне вторгнення в 2022). У контексті сучасних збройних конфліктів не тільки в Україні, а й світі загалом, ця тема набуває особливої актуальності. С. Кінґ відверто закликає підтримати українців, Збройні Сили України з 2022 року

[2; 8] (його фото стало відомим, бо там видно напис на його футболці "*I stand with Ukraine"*). Дехто критикує його за настанову на прийоми масової культури, сенсаційності [6, с. 747].

Ще будучи студентом університету, у газеті під час перших проб пера С. Кінґ критикував "мілітаристську політику США*"* [6 , с. 746]. У його уяві війна – і травма, що провокує хаос, галюцинації, насилля, руйнує невинність *(*"***Серця в Атлантиді***" ("Hearts in Atlantis")*), і вияв випадкової сили, що прагне знищити світи, при якій вірус Captain Trips (мається на увазі наслідки військових біологічних програм) вбиває 99,4% людства *(*"***Протистояння***" ("The Stand")),* і зло, що без самопожертви не існує ("***Темна Вежа***" *("The Dark Tower")).* Митець художньо інтерпретував тему ядерної війни в романі "Мертва зона*" ("The Dead Zone")*. 06 жовтня 2026 року вийде його новий роман "Other Worlds than these*"* ("Інші світи, ніж ці") із серії "Талісман*"*.

Для С. Кінґа війна є боротьбою між добром і злом, натомість мир то уособлення відновлення порядку, спільноти, морального вибору на користь мети. Ці цінності є в його прозі там, де конфлікти набувають апокаліптичного або метафізичного масштабів. На відміну від війни, цінність миру – у творенні, що протистоїть руйнуванню, де невинні (діти, святі, наприклад, як Мати Абаґейл) наближені до "Білого*"* (White, Бог), мають надприродну силу для балансу, здатні вижити після тортур, знущань тощо.

Серед літературознавчих розвідок науковців знаходимо наступне: образ героя, котрий через певні різні обставини виявляється "відчуженим від суспільства і в умовах жорстокої конфронтації з ним компенсує принципи порушеної моральної справедливості руйнівним застосуванням своїх екстрасенсорних здібностей, стане наскрізним для творчості" С.Кінґа [6, с. 746]. Митець уміє матеріалізувати страхи в муляжних образах класичних кіномонстрів [6, с. 747].

С. Кінґ розглядає тимчасовість миру (зло безслідно не зникає, переважно мутує чи трансформовується в інших художніх образах перед активним опором, спрямованим на нього, а не пасивним сприйняттям; воно може приймати будь-яку форму, виявлятися в будь-яких умовах), його можливість через моральний вибір, віру людини, її однодумців, прихильників, проєктуючи на циклічність подій. Це стосується й створеної ним "Казки" (2022). Тут є історичні елементи (показ американських соціальних прошарків суспільства, де поряд із розкішшю є дискримінація, насилля, бідність), події (соціальні рухи, боротьба за зміни, громадянські права, війни у В'єтнамі, під час якої гине герой *Френк Еллсворт*), релігійний контент (*мормони* як послідовники релігійної течії), вигадані міфологічні створіння (***диво, сонячний годинник***), оповідач Чарлі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нема серед дослідників (Н.Ліра [5], В. Назарець [6], M. Fleming [10] та ін.) / блогерів, блогерок (Юлія Книж та ін. [9]) єдиної думки про жанр "Казки": літературознавці називають або романом, або фентезі-епопеєю, меншою мірою – повістю. У творі йдеться про Чарлі (Чарльза Макгі) Ріда, обіцяного принца в Емпісі, який зусиллями витримки, знаннями з казок тощо долає випробування в неземному світі, спровоковані світовим злом, стає згодом на захист земного світу, продовживши свою діяльність у майбутньому викладачем англійської мови, міфології в коледжі. На перший погляд, автор неспроста пише про ініціацію Чарлі та розгадані ним таємниці стосовно чар, зв'язаних із сонячним годинником (позбавляє можливості мати потомство, омолоджує живих істот), таємничим сараєм, криницею. Прозаїк майстерно деталізує причини численних воєн у світі та розкриває роль сильних, здатних до протистояння злу й віри у свої сили, людей. Так, Надія Ліра висловлює слушну думку: *"*Неперевершена Кінґівська атмосфера, яка змінюється впродовж усього сюжету ...і варіюється від повної безнадії і занепаду духом до тріумфу перемоги, дружби і любові*"* [5, с. 1].

Питання художнього осмислення С. Кінґом цінностей миру й війни в зазначеному романі ще не є достатньо вивченими в науці, а тому розкриття прогалин сприятиме кращому їхньому розумінню, адже вони стосуються історії, культури, менталітету, мислення нації (не тільки американської). Майстер художнього слова занепокоєний занепадом людства, тому є прихильником мультивсесвітньої концепції розвитку. Він підносить сильних духом постатей (сірість для людини – ознака втрати себе, рівнозначна духовній смерті).

Ольга Данильчук наголошує: С. Кінґ – унікальний митець із розвиненою уявою, талантом котрого стосовно недосконалості американців у реальному житті неможливо не захоплюватися, адже мовчання цього народу, коли треба виявити сміливо свою позицію, протест проти маніпуляцій можновладців чи зацікавлених у розпалі воєнних конфліктів часто завуальованих постатей, рівнозначне підтримці війни, жорстокості, насиллю [3, с. 74].

Актуальність проблеми полягає в обґрунтуванні важливості цінностей людства в контексті сучасних збройних конфліктів через роман С. Кінґа "Казка". Твір, вдало й захоплююче перекладений Оленою Любенко, Ольгою Захарченко українською мовою, став доступним і нашому читачеві. Завдяки наративній стратегії розповіді від першої особи перед реципієнтом розкривається внутрішній світ персонажів – і тих, хто бореться з тираном і його підлеглими, і тих, хто зацікавлений у тортурах, включно й страхах над мирним населенням.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі художнього осмислення цінностей миру та війни в романі Стівена Кінґа "Казка*"*, виявленні специфіки

авторської інтерпретації вічного конфлікту добра, зла через синтез казкового наративу та реалістичної прози.

Об'єктом дослідження є роман С. Кінґа "Казка" (2022) як художній текст, у котрому осмислена проблематика миру, війни.

Предметом дослідження є художні засоби, поетика, ідейно-тематичні особливості відображення цінностей миру, війни в романі С. Кінґа "Казка", зокрема система образів, символіка, жанрова своєрідність та наративні стратегії автора.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання**:

1. *Проаналізувати* художнє відображення в романі "Казка" війни як руйнуючої сили, що негативно впливає на особистість, суспільство.

2. *Дослідити* систему образів та символів, через які автор розкриває цінності миру: дружбу, вірність, надію, гармонію.

3. *З'ясувати* філософський вимір роману (етичні дилеми, питання засудження/виправданості насильства, проблему травми, зцілення), універсальність порушених автором проблем.

У роботі використано комплекс літературознавчих **методів:** *психоаналітичний, компаративний, історико-літературний методи, рецептивний метод* (для аналізу сприйняття твору читачами в різних культурних контекстах).

Наукова новизна дослідження визначається вперше здійсненим комплексним аналізом художнього осмислення цінностей миру, війни в романі С. Кінґа "Казка" як одному з різновидів філософської, соціально-психологічної прози про війну, розкриттям оригінальності авторської стратегії деконструкції традиційних казкових уявлень про добро і зло через зображення моральної неоднозначності воєнного досвіду, введенням до наукового обігу українського літературознавства нового матеріалу для дослідження одного з прозових творів С. Кінґа.

Теоретичне значення роботи полягає в поглибленні розуміння поетики, ідейно-тематичного багатства творчості С. Кінґа, у виявленні нових тенденцій у сучасній американській літературі щодо художнього осмислення проблематики війни, миру. **Практичне значення** дослідження уможливлює використання результатів у викладанні курсів із зарубіжної літератури, спецкурсів, присвячених творчості С. Кінґа, сучасній американській прозі, літературі фентезі, а також у написанні курсових, дипломних робіт студентами філологічних спеціальностей.

С. Кінґ використовує фентезійний вигаданий світ із чіткими правилами уявної реальності для розкриття справжніх соціально-психологічних наслідків війни, а саме: 1) руйнування соціальних зв'язків; 2) травматизація цілих спільнот; 3) втрата ідентичності.

В основі авторського задуму "Казки" – розкриття оповідачем вад неідеальної нової культурної земної спільноти, що перебуває в пошуку своїх

цінностей, дисбалансує під впливом обставин (частіше стосується крайнощів заради наживи, збагачення грошового, матеріального, впливу інтенсивного розвитку наукових технологій, похмілля, розпусти, брехливої політики, несправедливості, дисгармонії в сім'ї, зневіри в Бога тощо) і сповнена непізнаністю магічних всесвітів, що вабить таємничістю, ставленням до моральних дилем.

Руйнуючи стереотипи щодо народної казки "Jack and the Beanstalk" ("Джек та бобове дерево"), С. Кінґ спростовує уявлення: не все можна вважати ідеальним у казках ідеальним у реальності, тобто, героями у казках можуть бути далеко неідеальні люди, що подолали несправедливість як складовий елемент зла. Для автора головний герой народної казки *Джек* не може виховати в реципієнта (глядача, слухача) цілковите розуміння добра, хоч юнак як представник із категорії малозабезпечених людей вернув несправедливо вкрадені *людожером-велетнем* від бідних речі (***золото***, ***золоту арфу***, ***гуску***, яка несла золоті яйця) через проникнення по бобовому стеблу в небесний світ. Проблема виявилася дедалі глибшою. Джек мав повернути на благо народу, а не привласнити трофеї-подарунки в кінці фольклорної казки. Алюзія на фольклорний мотив наявна в романі "Казка", у якій митець розкриває психологію персонажів – Боудітча (нездійсненного й усамітненого борця проти зла через спокуси до розкоші, золота) й Чарлі Ріда (справжнього героя-мандрівника в часі, який подолав страх разом із командою однодумців і виграв, допомігши іншим в Емпісі).

Чарлі зіткнувся в неземному світі з ***Елденом,*** "***Вбивцею Польоту"*** [4, с. 523], "потворним, кульгавим виродком", із бородавками, ґулею на шиї, "клишавими ногами" [4, с. 523], одним і 7-ми дітей короля Емпісу ***Джана*** та ***Клари / Кари / Кори*** (згадка про шлюби з "третьоюрідними"). Між королівськими двома синами були сутички з дитинства: старший брат ***Роберт*** булив молодшого (цікавився казками, літературою), "*всіма забутого принца"* [4, с. 523]). С. Кінґ розвиває ідею: найчастіше причинами війн були позашлюбні діти королів (про що й замовчує часто історія), внаслідок чого були битви за трон, що вело до кровопролиття та воєн, але страждали від цього цілі народи. Народження в королівській сім'ї дитини з важким діагнозом (кіфоз у проклятого принца-ізгоя) – помста природи за гріх, позашлюбні стосунки, певне прокляття від жертв насилля через вчинений статевий акт потайком королями включно (звідси – неточності стосовно кількості дітей короля Емпісу).

Романіст доходить висновку: на основі аналізу сюжетів казок про суперництво між братами можна пояснити саме зло й мотив деградації Елдена, обділеного долею, – бажання захопити владу короля силою чи підступом, помстою сім'ї, незважаючи на її наслідки (поява тьмяності мертвих монархів,

сірості, хвороб, смерті, блакитного привида ***Келліна*** (“***Верховного Володаря”*** [4, с. 526]) для неземного міста.

Рід Ґаллієнів став проклятим Елденом, що непомітно для нього став жертвою маніпуляцій Світового зла, заохочуючого до війн і руйнувань, Злими постають також коханка Елдена ***Петра,*** донька ***Руда Моллі*** та її мати ***Хана*** **(**охороняла ***сонячний годинник***, скарбницю золота), карлик ***Пітеркін***. Виходить, прозаїк сучасного американського маскульту ламає стереотип про правду й брехню (завуальовану правду) в народному мистецтві (фольклорі), натякаючи, що пізнання людини через казки має й приховану сторону, про котру читачі повинні здогадуватися інтуїтивно, завдяки набутому досвіду, відповідно до віку.

Реальність земного для Чарлі містить небезпечне “*диво” – мобільні телефони*: “*подивіться на це з іншого боку, і воно перетвориться на жахастик.* ***Людство сидить на запасі ядерної зброї, здатної знищити світ****, і якщо це не чорна магія, то я не знаю що”* [4, с. 522].

У “Казці*”* С. Кінґ експериментує з ***жанром***, поєднавши *елементи класичної чарівної казки, фентезі, хоррору та роману виховання (coming-of-age)*, розвинувши конфлікт між добром і злом, засудивши руйнівну природу насильства, натомість піднісши прагнення до гармонії, сконцентувавши увагу на значній кількості культурних цінностей американської спільноти, стереотипах щодо реального й нереального світів.

С. Кінґ увиразнює відображення протиставлення миру та війни ключовими **художніми засобами**: 1) символікою світла й темряви (два місяці в підземеллі); 2) метафорою руйнації (краси (через образ убитої русалки *Ельзи*); мистецтва), відродження цивілізації в Емпісі після перемоги над деградованим і злим Елденом, жертвою маніпуляції Світового зла; 3) образами фізичних і моральних каліцтв як наслідків тиранії.

Він навмисно вводить архетип (випробування ***пророкованого принца-героя*** на подолання **зла**) для з’ясування суті добра й зла у світі, а головне – дає шанс перемогти добру над злом, що несе страх, паніку, жорстокість, смерть і боротьбу за виживання стресостійких / резильєнтних і сильних/“цілих”/вольових особистостей, подібних *Чарлі Ріду* й здатних змінювати світ на краще, зберігати волю, навіть якщо є в полоні долі.

С. Кінґ в уста клерка страхової компанії, батька Чарлі вкладає афоризми про розуміння провини, життя прислів’я: “*від страху виростають крила”* [4, с. 32] (останнє – трансформація волелюбної душі (у перекладі – “*цілої”,* а не “*сірої”* людини; “*Вони були цілими людьми, не несли на собі прокляття сірості, але страждали від своїх фізичних вад. Я міг зрозуміти, як це їх послабило й налякало. Але все одно сердився”* [4, с. 729]; “*Завжди є хтось винний, … Але* ***не завжди можна звинувачувати****”* [4, с. 8]) через психологічне подолання небезпечних

ситуацій. До сміху прирівняв сором. *Тиран* зазнає поразки від вольових якостей, схильного до аналітичного мислення, інтуїції, мудрості Чарлі, який пройшов ініціацію, подорослішавши не по роках.

Як талановитий соціопсихолог С. Кінґ торкається низки універсальних **проблем**, суголосних нашому сьогоденню, особливо в період повномасштабного вторгнення росії в Україну: 1) виправдання насильства заради відновлення справедливості через завдану агресію, 1) ціни оплати за перемогу, 3) можливого повного зцілення/ відновлення після пережитих травм.

Т. Букіна, П. Ямполець вивчали поняття "справедливої війни" [1, с. 21] ***(Т. Букіна, П.Ямполець, 2024)***. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. стверджують: сучасна філософія війни, миру в XXI столітті все більше звертає увагу на **гуманітарні цінності** *(гідність людини, права людини, справедливість, рівність),* які стають основою для оцінки військових конфліктів, миротворчих ініціатив, "формують контекст для розуміння можливих шляхів до миру"; війна – не лише політичне, економічне явище, а й моральне, етичне, соціальне [7, с. 1]. (***Б.О.Парахонський, Г.М.Яворська, 2019***).

Однією з ознак прози С. Кінґа є її настанова на поєднання в межах одного твору "фантастики, детективу, жахів, містики, філософської алегорії, притчі, що, зрештою, надає його творам ознак оригінальності та неповторності*"* [6, с. 747] ***(В. Назарець, 2005)***.

Його гіпотетично цікавить, чи може сучасний американець трансформуватися з байдужого громадянина до цінностей миру у світі на зацікавленого в їхньому відстоюванні, навіть ціною жертви чи смерті. Він сповідує ідею мудрого героя-аналітика, що набуває досвіду в екстремальних ситуаціях, джерелом котрого стають казки, загалом – книжки, саме в них народ повчав витривалості, розсудливості, а головне – давав надію, що правда й добро переможуть, коли є об'єднані спільною метою люди.

Роман Стівена Кінґа "Казка", незважаючи на свою фентезійну природу, порушує глибоко універсальні теми, які резонують з реаліями повномасштабного російського вторгнення в Україну: так, ключовим паралелями до зазначених вище подій можуть слугувати **протистояння тиранії та окупації (**злий тиран захопив Емпіс, поневоливши й пригнобивши населення заради вигоди – володіти світом, навіть якщо треба втратити душу; цей наратив нагадує нам, по суті, і боротьбу України проти імперіалістичної агресії – опір окупації, захист права на свободу), **трансформація через травму** (українці, подібно Чарлі (пережив особисту трагедію, відчув цінності душі, розуму), загартовують себе після колективної травми війни, яка водночас вплинула на об'єднання нації, волевияв незламності духу), **моральний вибір при нерівномірних шансах на виживання у надзвичайних обставинах** (С. Кінґ

показує мужність протистояння злу бранців буцеґарні “Глибока Малейн”, із якими познайомився Чарлі; а це, у свою чергу, може бути й проєкцією відображення досвіду українців, котрі віддали перевагу опору російському вторгненню, замість капітуляції), **жертовність заради порятунку невинних** (можливий перегук із історіями мужності українських захисників Маріуполя чи інших постраждалих міст-героїв України, волонтерів, медиків), **віра в перемогу добра** (у кінці фентезі перемога свободи, гідності, солідарності над злом, сірістю проклятих мешканців Емпіса нагадує надію, із якою живе український народ у серцях із початку повномасштабної війни 2022 року й завдяки котрій протистоїть агресії, несправедливості). У цьому й полягає універсальність роману талановитого С. Кінґа, який увіковічнює цінності.

Серед цікавих персонажів у фентезі С. Кінґа є наступні: 1) *Еріс та Джая* – бранки, ув’язнені в Емпісі, які зберігають людяність попри жахливі умови (Елден ставить одну з них у двобій із коханою людиною, коли діяли жорстокі правила боїв на виживання, що мали в фіналі – тільки знищення, смерть). Їхніми цінностями є: опір тиранії (відмовляються коритися ідеологічно, зберігаючи внутрішню свободу), солідарність і взаємодопомога (підтримують одна одну в неволі), збереження гідності (не втрачають людськості навіть у пеклі в’язниці, де ходили наелектризовані наглядачі), надія на визволення.

Медик-в’язень, лікар *Фрід* показаний С. Кінґом також із найкращої сторони. Йому притаманні: збереження професійної етики, навіть у безправному становищі, альтруїзм, співчуття, професійний обов’язок (будучи пораненим, допомагає іншим попри особисту небезпеку).

Цікавим є й образ трансформованого наглядача Персіваля (Персі), який підказав Чарлі та його однодумцям, як вибратися й врятуватися втечею з в’язниці. З одного боку, він мав би бути неприступним і жорстоким, холоднокровним до страждань понівечених двобоями виснажених бранців і бранок, а, з іншого боку, він є жертвою жорстокої магії Елдена, спотвореного фізично, але не знищеного ще остаточно (вірність собі, відвага; зберігає людяність попри тілесні зміни).

С. Кінґ як професійний психоаналітик розкрив причини й наслідки трагедії *Вбивці Польоту* (деградованого королевича *Елдена,* перетвореного на вбивцю): **втрачена шляхетність** (деградація від високих ідеалів), **жертва тиранії** (приклад того, як зло спотворює навіть найкращих, хоч він цілими днями усамітнено читав неймовірну кількість книжок у королівській бібліотеці, але був озлобленим на світ через кіфоз й глузування інших над ним, по суті, булінг), **внутрішній конфлікт** (можлива боротьба залишків людяності; єдина, хто його втішала в дитинстві, знала про те, куди він зникав, – це його рідна сестра **Лія**, яка й привела Чарлі до нього, щоб врятувати королівство в підземеллі; і хоч

врятувати королівство й повернути колишню славу їй вдалося, проте брата, який обрав шлях руйнування всього заради оволодіння оманливою всесвітньою силою й заплутався сам у собі, їй врятувати не вдалося).

Наративні стратегії *(ретроспективна позиція наратора створює філософську дистанцію, поєднання реалістичного та казкового дискурсів, діалог із літературною, культурною традицією, психологічна глибина, керування читацькими емоціями від захоплення до трагічного катарсису)* дозволяють С. Кінґу створити "Казку", у якій функціонують водночас захоплююча пригодницька історія, глибока психологічна студія, філософська медитація про природу добра, зла, людської відповідальності в умовах конфлікту.

Роман С. Кінґа нагадує, що за будь-якою війною стоять конкретні людські долі, страждання та втрати, які неможливо виправдати жодними ідеологічними конструкціями та стерти в колективній пам'яті людства. Він не акцентує на можливості прощення тиранії, його хвилює, як правильно діяти тим, хто пережив тиранію, щоб зберегти майбутнє для нащадків.

На основі дослідження роману С. Кінґа "Казка" можна стверджувати: автор створив багатовимірний художній світ, у якому традиційні казкові мотиви є вагомим інструментом для осмислення вічних цінностей миру, війни. Через синтез класичної чарівної казки, фентезі, реалістичної прози С.Кінґ розкриває фундаментальні питання людського буття в умовах конфлікту.

На основі аналізу твору переконуємося: війна в романі є не лише фізичним протистоянням, а всеохопною деструктивною силою, що руйнує соціальні зв'язки, спотворює моральні орієнтири, залишає незцілювані травми як на індивідуальному, так і колективному рівнях. Образ занепалого королівства Емпіс функціює як метафора суспільства, пригніченого тиранією, де фізичні каліцтва мешканців (кузен *Вуді,* тітка *Клаудія,* черевичниця-бабця *Дора*) символізують глибші моральні, духовні деформації. С. Кінґ демонструє: перемога над злом вимагає не лише фізичної відваги, а й готовності прийняти на себе тягар відповідальності, жертовності.

Водночас роман утверджує цінності миру через образи дружби, вірності, турботи та надії. Стосунки Чарлі з містером Боудітчем, його відданість собаці *Радар (перебувала на межі життя й смерті)*, прагнення повернутися додому – всі ці мотиви формують альтернативну систему цінностей, що протистоїть логіці насилля. Символіка світла, зцілення, відродження підкреслює можливість відновлення гармонії навіть після найглибших руйнувань.

Особливої уваги заслуговує жанрова стратегія автора. Використовуючи знайомі казкові ***архетипи*** *– квест героя, битву з темними силами, магічні артефакти* – С. Кінґ робить складні етичні питання доступними для широкої аудиторії. Водночас він переосмислює по-новому спрощені казкові уявлення про добро і зло, показуючи неминучість втрат навіть у випадку перемоги. З огляду на філософський вимір

роману, автор спонукає читача до рефлексії над складністю людської природи та важкістю моральних виборів в екстремальних ситуаціях.

У фентезі згадано ***маки*** (символ надії; "*багряні маки – єдині квіти, які продовжували рости в роки сірості, ...народ Емпісу назвав ті квіти "червона надія"*" [9, с. 728]). Отруйні метелики-монархи в Емпісі – символ еволюції / трансформації / перетворення, пошуку дому, себе в житті, виживання, долання труднощів: "*З'їси одного – маєш розлад... . З'їси жменю – можеш померти"* [4, с. 524].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Міфологічні мотиви в романі – розмаїття уяви автора про перемогу над світом зла, неправди, жорстокості. С. Кінґ переживає за винаходи, наслідки гри у війні, генетичний код американської нації, здатний забезпечувати імунітет до деформуючої частини населення, яке піддавалося маніпуляції, ставало байдужим до проблем людства, його цікавили шляхи протидії злу, апокаліпсису як запоруки миру в світі.

Цим багатошаровим романом аналітик психоемоційного стану, страхів, напружених душевних переживань наратора Чарлі С. Кінґ доводить: справжній мир мультивсесвітів – це не просто відсутність конфлікту, а активне утвердження цінностей гуманізму, співчуття, взаємної відповідальності. Водночас митець визнає: боротьба зі злом іноді неминуча, але завжди має супроводжуватися усвідомленням її ціни та прагненням до відновлення, а не до помсти. Зло еволюціонує в різних виявах – від булінгу, знущання над слабшими підлітків через зло в дорослому віці до масового вбивства (тиранії). Перспективи подальших досліджень можуть включати вивчення рецепції роману "Казка" в різних культурних контекстах, особливо в країнах, які пережили або переживають збройні конфлікти. У мовному контенті є глибокий змістовний рівень – братовбивство й прокляття, завдяки чому можна виявити витоки американської культурно-літературної спадщини. У "Казка" С. Кінґа досліджено фундаментальні проблеми екзистенції про природу добра, зла, межі моральної відповідальності особистості, можливість відродження після руйнації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Букіна Т., Ямполець П. Філософія війни і миру у xxi столітті. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2024. Випуск 55. С. 21. – Режим доступу: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/55_2024/4.pdf
2. Головчак Христина. Кінг продовжує висловлюватися щодо війни в Україні. – Режим доступу: https://tsn.ua/ukrayina/vlashtuvati-biy-mizh-soboyu-stiveng-king-zaproponuvav-nespodivaniy-metod-virishennya-viyni-2573747.html (дата звернення: 13.02.2026).
3. Данильчук О. М. Взаємозв'язок реальності і фантазії як основа художніх творів Стівена Кінґа (за романами "Керрі" та "Мертва зона") // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Філологічні науки (літературознавство). 2014. Вип. 4.13. С. 72–76. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmduf_2014_4 (дата звернення: 09.02.2025).

4. Кінґ Стівен. “Казка” / пер. з англ. Олени Любенко, Ольги Захарченко. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2022. 752 с.
5. Ліра Надія (Nadia Lira). Чому варто і не варто читати "Казку" Кінга (2026). – Режим доступу: https://www.tiktok.com/@trokhyspoyler/video/7262795253827046662 (дата звернення: 06.02.2026).
6. Назарець В. Кінґ, Стівен (Кінґ, Stephen). Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник. У 2 т. Т.1: А–К / За ред. Н. Михальської та Б.Щавурського. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. С. 746–747. – Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Schavurskyi_Borys/Zarubizhni_pysmennyky_entsyklopedychnyi_dovidnyk_Tom_1.pdf?PHPSESSID=v1vn41dbgggt15u5a44m8qraj7 (дата звернення: 13.02.2026).
7. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл: монографія. Київ: НІСД, 2019. 560 с.
8. Стівен Кінг запропонував Ілону Маску передати гроші за його галочку у Twitter до Фонду Притули (дата надходження: 22.04.2023). – Режим доступу: https://cs.detector.media/community/texts/185370/2023-04-22-stiven-king-zaproponuvav-ilonu-masku-peredaty-groshi-za-yogo-galochku-u-twitter-do-fondu-prytuly/ (дата звернення: 10.02.2026).
9. Стівен Кінг. 10 фактів про короля жахів як читати Кінга (дата надходження: 13.04.2024). – Режим доступу: https://www.youtube.com/supported_browsers?next_url=https%3A%2F%2Fwww.youtube.com%2Fwatch%3Fv%3DVsrrADnQJdU (дата звернення: 12.02.2026).
10. Fleming Mike Jr. A24 Revives Stephen King Fantasy Epic ‘Fairy Tale;’ Paul Greengrass Cracking 10-Episode Series With ‘Fringe’ Showrunner J. H. Wyman (date of receipt: October 16, 2024). URL: https://deadline.com/2024/10/stephen-king-novel-fairy-tale-a24-10-episode-series-paul-greengrass-jh-wyman-1236116681/ (дата звернення: 09.02.2026).

Кириченко А. В.,
доктор філософії в галузі психології,
доцент кафедри військової психології,
Національний університет оборони України
kyrychenkoav@ukr.net

ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЕЦЬ ЯК НОСІЙ ЦІННОСТЕЙ МИРУ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Анотація. Повномасштабна російсько-українська війна актуалізувала переосмислення ролі військовослужбовця в сучасному українському суспільстві не лише як суб’єкта збройного захисту держави, а й як носія фундаментальних цінностей миру. В умовах тривалого воєнного протистояння мир перестає сприйматися виключно як відсутність війни та набуває значення складного соціально-ціннісного феномена, пов’язаного з утвердженням людської гідності, свободи, справедливості та безпеки. Саме військовослужбовець, перебуваючи на межі між війною і миром, безпосередньо втілює ці цінності у своїй професійній та громадянській діяльності.

Водночас у науковому дискурсі проблема осмислення військовослужбовця як носія та транслятора цінностей миру залишається недостатньо розробленою. Переважна більшість досліджень зосереджується на воєнно-стратегічних, правових або психологічних аспектах військової служби, тоді як її ціннісний, морально-етичний і соціально-комунікативний виміри потребують глибшого аналізу. Це зумовлює необхідність комплексного наукового дослідження ролі українського військовослужбовця у формуванні культури миру, суспільної згуртованості та національної єдності як у період війни, так і в перспективі післявоєнного відновлення держави.

Ключові слова: військовослужбовець; цінності миру; російсько-українська війна; культура миру; суспільна згуртованість; міжнародне гуманітарне право; національна ідентичність.

Abstract. The full-scale russian-Ukrainian war has actualized the rethinking of the role of a military serviceman in modern Ukrainian society not only as a subject of armed defense of the state, but also as a carrier of fundamental values of peace. In conditions of prolonged military confrontation, peace ceases to be perceived exclusively as the absence of war and acquires the meaning of a complex socio-value phenomenon associated with the affirmation of human dignity, freedom, justice and security. It is the military serviceman, being on the border between war and peace, who directly embodies these values in his professional and civic activities. At the same time, in scientific discourse, the problem of understanding a military serviceman as a carrier and translator of the values of peace remains insufficiently developed. The vast majority of studies focus on the military-strategic, legal or psychological aspects of military service, while its value, moral-ethical and socio-communicative dimensions require deeper analysis. This necessitates a comprehensive scientific study of the role of the Ukrainian military in the formation of a culture of peace, social cohesion and national unity both during the war and in the perspective of the post-war restoration of the state.

Keywords: military serviceman; values of peace; russian-Ukrainian war; culture of peace; social cohesion; international humanitarian law; national identity.

Воїн – не той, хто любить війну, а той, хто не дозволяє їй прийти.
Той, хто знає жахіття війни, найбільше цінує мир
Андрій КИРИЧЕНКО

Повномасштабна російсько-українська війна стала не лише воєнним, а й глибоким соціально-ціннісним викликом для українського суспільства. В умовах збройної агресії питання миру набуває нового змісту, виходячи за межі традиційного розуміння як відсутності війни та постаючи як система цінностей, орієнтованих на гідність людини, свободу, справедливість і безпеку. У цьому контексті особлива роль належить військовослужбовцю Збройних Сил України, який виступає не лише суб'єктом збройного захисту держави, а й носієм та транслятором цінностей миру.

Український військовослужбовець у сучасних умовах уособлює парадоксальну, але принципово важливу місію: здійснюючи збройний опір агресору, він водночас

захищає можливість мирного майбутнього для суспільства. Його діяльність ґрунтується на усвідомленні моральної відповідальності, повазі до людського життя, дотриманні норм міжнародного гуманітарного права та відданості демократичним цінностям. Саме тому образ військовослужбовця дедалі більше формується як моральний авторитет, здатний впливати на суспільні уявлення про мир, справедливість і національну єдність [1; 2].

Сьогодні російсько-українська війна суттєво трансформувала суспільне сприйняття ролі військовослужбовця. Якщо раніше армія часто асоціювалася з інституційною функцією держави, то нині військовослужбовець сприймається як захисник не лише територіальної цілісності, а й цивілізаційного вибору України. Він уособлює прагнення народу до миру, який можливий лише за умови справедливості та безпеки [5].

Український військовослужбовець дедалі частіше виступає як носій таких цінностей миру, як солідарність, взаємна відповідальність, повага до цивільного населення, гуманність і правова свідомість. Ці цінності формуються не лише під впливом навчальних програм та військової дисципліни, а й через безпосередній досвід участі у бойових діях, взаємодію з цивільним населенням та волонтерськими структурами. В умовах війни військовослужбовець стає символом національної єдності, проявляючи турботу про безпеку співгромадян, підтримуючи соціальні ініціативи та допомагаючи відновлювати життя у звільнених від окупантів територіях.

Дотримання норм міжнародного гуманітарного права, навіть у надзвичайно складних бойових умовах, є важливим проявом цих цінностей та засвідчує принципову відмінність між оборонною війною України та агресивними діями держави-агресора. Військовослужбовець, дотримуючись правил ведення війни, демонструє не лише дисципліну, а й високий моральний рівень, що забезпечує гуманізацію конфлікту та мінімізує шкоду цивільному населенню. Такі дії підкреслюють цивілізований характер української армії, формують довіру міжнародної спільноти та зміцнюють внутрішнє відчуття справедливості у суспільстві [3].

Крім того, військовослужбовець набуває ролі важливого комунікатора цінностей миру в українському суспільстві. Спираючись на власний життєвий і бойовий досвід, публічні виступи, участь у волонтерських, освітніх та громадських ініціативах, він сприяє формуванню у цивільного населення усвідомлення того, що мир не є статичним або самоочевидним станом, а результатом відповідальної боротьби, морального вибору та спільних зусиль усього суспільства. Через живе слово та особистий приклад військовослужбовець доносить ідею активного миру, який ґрунтується на захисті людської гідності, свободи та справедливості [4].

Вагоме значення у цьому процесі мають особисті історії, якими воїни діляться під час зустрічей із громадою, школярами, студентами та молоддю. Такі наративи не лише відтворюють реальний досвід війни, а й демонструють конкретні прояви мужності, взаємодопомоги, солідарності та поваги до прав людини. Завдяки цьому відбувається передавання ціннісних орієнтирів від тих, хто безпосередньо захищає державу, до цивільного населення, що сприяє зміцненню довіри між армією та суспільством.

Подібна комунікація виконує важливу виховну та просвітницьку функцію, формуючи відповідальне ставлення до миру як до спільного надбання та водночас спільної відповідальності. Усвідомлення досвіду військовослужбовців дозволяє громадянам глибше зрозуміти, що збереження миру залежить не лише від дипломатичних чи політичних рішень, а й від щоденної етичної поведінки, громадянської активності та готовності відстоювати фундаментальні цінності демократичного суспільства [3].

Український захисник у реаліях російсько-української війни постає не лише як суб'єкт збройного захисту держави, а як ключовий носій і транслятор цінностей миру, що має фундаментальне значення для збереження та розвитку українського суспільства. Його діяльність виходить за межі суто військової функції та набуває виразного соціального, морального й культурного виміру, сприяючи утвердженню ідеалів свободи, справедливості, людської гідності та відповідальності.

Військовослужбовець, поєднуючи професіоналізм із високими етичними стандартами, формує довіру між армією та суспільством, зміцнює суспільну згуртованість і слугує моральним орієнтиром у період глибоких трансформацій. Саме через його особистий приклад, життєвий досвід і громадянську позицію відбувається усвідомлення миру як активного процесу, що вимагає спільних зусиль, солідарності та готовності відстоювати базові цінності демократичного устрою.

Таким чином, роль українського військовослужбовця у формуванні культури миру є визначальною як у період збройного протистояння, так і в перспективі післявоєнного відновлення. Усвідомлення та наукове осмислення цієї ролі створює підґрунтя для подальших досліджень у сфері військової етики, соціальної філософії та державотворення, а також для вироблення ефективних стратегій консолідації суспільства й забезпечення сталого мирного розвитку України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про національну безпеку України : Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19 (дата звернення: 02.02.2026).
2. Стратегія воєнної безпеки України : затв. Указом Президента України від 25 берез. 2021 р. № 121/2021 (чинна редакція). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021 (дата звернення: 02.02.2026).

3. Киридон А. М. Війна і мир як ціннісні категорії сучасного українського суспільства. Український історичний журнал. 2022. № 4. С. 5–18.
4. Костенко О. М. Морально-правові засади захисту людської гідності в умовах війни. Філософські та методологічні проблеми права. 2023. № 1. С. 32–44.
5. Пирожков С. І., Хамітов Н. В. Цінності свободи та безпеки в умовах війни: український вимір. Соціальна філософія. 2023. № 2. С. 7–21.

Кіріллова А. О.,
викладач кафедри спеціальної освіти
Комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради,
annaoleksandrivna22@gmail.com

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті обґрунтовано значення індивідуалізації освітнього процесу як провідного чинника розвитку інклюзивної вищої освіти. Розглянуто роль особистісно орієнтованих та адаптивних підходів у забезпеченні рівного доступу до якісної освіти для здобувачів з різними освітніми потребами. Проаналізовано можливості дистанційного навчання як інструменту реалізації індивідуальних освітніх траєкторій та підвищення ефективності інклюзивного освітнього середовища.

Ключові слова: індивідуалізація освітнього процесу, інклюзивна вища освіта, дистанційне навчання, особливі освітні потреби.

The article substantiates the significance of individualization of the educational process as a leading factor in the development of inclusive higher education. The role of learner-centered and adaptive approaches in ensuring equal access to quality education for students with diverse educational needs is examined. The possibilities of distance learning as a tool for implementing individual educational trajectories and enhancing the effectiveness of an inclusive educational environment are analyzed.

Keywords: individualization of the educational process, inclusive higher education, distance learning, special educational needs.

Сучасний етап розвитку системи вищої освіти в Україні характеризується посиленням уваги до забезпечення рівного доступу до якісної освіти для всіх здобувачів, незалежно від їхніх індивідуальних особливостей, соціального статусу чи стану здоров’я. У контексті євроінтеграційних процесів, гуманізації освіти та реалізації принципів недискримінації особливої актуальності набуває розвиток інклюзивної вищої освіти, зорієнтованої на потреби кожного учасника освітнього процесу.

Нормативно-правове поле України визначає інклюзивність як одну з ключових засад функціонування закладів вищої освіти, наголошуючи на

застосуванні особистісно орієнтованих підходів та врахуванні індивідуальних освітніх потреб здобувачів. Індивідуалізація освітнього процесу постає при цьому системоутворювальним чинником, що забезпечує ефективну реалізацію інклюзивної моделі навчання. Заклади вищої освіти зобов'язані надавати освітні послуги на засадах рівності та недискримінації, враховуючи рекомендації індивідуальних програм реабілітації осіб з інвалідністю та результати комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку, надані інклюзивно-ресурсними центрами [1].

Реалізація цих вимог потребує створення умов, у межах яких індивідуалізація навчання набуває системного характеру. Освітній простір повинен забезпечувати активну участь кожного здобувача у навчальній діяльності, з урахуванням його особливостей і потреб. Саме тут ключову роль відіграє інклюзивне освітнє середовище, яке інтегрує принципи рівності, недискримінації та особистісно орієнтованого навчання. П. Таланчук визначає таке середовище як простір, що створює рівні можливості для саморозвитку та передбачає адаптацію освітнього процесу до індивідуальних потреб кожного здобувача, методичну гнучкість, варіативність, сприятливий психологічний клімат та відповідне облаштування приміщень [2].

Для забезпечення гнучкості інклюзивного середовища важливим є впровадження ефективних форм організації навчання, що враховують індивідуальні потреби осіб з ООП. Однією з таких форм є дистанційне навчання, яке завдяки використанню інформаційно-комунікаційних технологій розширює можливості індивідуалізації, забезпечує варіативність освітніх траєкторій і підвищує доступність освіти для різних категорій здобувачів. У цьому контексті дистанційне навчання виступає важливим складником реалізації інклюзивного підходу у вищій освіті.

Законодавство визначає дистанційну вищу освіту як індивідуалізований процес здобуття освіти з використанням сучасних технологій. Розширення дистанційного навчання для денної та заочної форм створює додаткові можливості для осіб з особливими освітніми потребами, зокрема тих, хто проживає у сільській місцевості. Дистанційне навчання дозволяє повністю адаптувати зміст, методи та темпи навчання, контролювати виконання завдань та своєчасно вносити корективи у діяльність студентів і викладачів. Крім того, дистанційне навчання забезпечує комунікацію та співпрацю не лише з викладачем, а й між студентами, сприяє згуртуванню групи, спільному обговоренню та прийняттю рішень у навчальному процесі [3, с. 836].

Важливим аспектом індивідуалізації освітнього процесу є використання диференційованих та адаптивних методик навчання, які дозволяють враховувати різні рівні підготовки, особливості сприйняття інформації та темпи засвоєння матеріалу. Сучасні технології дистанційного навчання надають змогу

створювати персоналізовані освітні траєкторії, інтегрувати мультимедійні та інтерактивні ресурси, а також забезпечувати постійний зворотний зв'язок між викладачем та студентом. Це сприяє формуванню у здобувачів освіти високого рівня самостійності, відповідальності та мотивації до навчання.

Додатково слід зазначити, що ефективна індивідуалізація освітнього процесу передбачає не лише технологічну підтримку, а й розвиток педагогічної компетентності викладачів у сфері інклюзії. Це включає здатність диференціювати завдання, оцінювати результати навчання з урахуванням індивідуальних особливостей здобувачів, створювати підтримуючий психологічний клімат у групі та координувати колективну діяльність студентів. Такий комплексний підхід дозволяє реалізувати принципи рівності та забезпечити повноцінну участь усіх студентів у освітньому процесі.

Особливу роль у підтримці інклюзивності відіграє організація міжособистісної комунікації та співпраці між студентами, що стимулює розвиток соціальних компетенцій, емпатії та колективного прийняття рішень. У дистанційних форматах це досягається через використання форумів, чатів, спільних проєктів і віртуальних групових дискусій, що дозволяє поєднати індивідуальний підхід із колективною взаємодією.

Таким чином, індивідуалізація освітнього процесу виступає ключовим чинником розвитку інклюзивної вищої освіти, забезпечуючи рівні можливості для здобувачів з різними освітніми потребами та підвищуючи ефективність навчання. Поєднання особистісно орієнтованих методик, дистанційних технологій та адаптивних форм організації навчання дозволяє формувати гнучке, підтримуюче та доступне освітнє середовище, яке відповідає сучасним викликам та потребам студентів.

Підсумовуючи, можна констатувати, що впровадження індивідуалізованих підходів у навчальний процес сприяє реалізації принципів інклюзивності, підвищенню якості освіти та створенню умов для повноцінного розвитку кожного здобувача. Дистанційне навчання в цьому контексті є ефективним інструментом, що дозволяє поєднати адаптивність, гнучкість та рівний доступ до освітніх ресурсів, забезпечуючи інклюзивність та демократизацію сучасної вищої освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/635-2019-п#Text (дата звернення: 11.01.2026).
2. Таланчук П. М., Кольченко К. О., Нікуліна Г. Ф. Супровід навчання студентів з особливими потребами в інтегрованому освітньому середовищі : навчально-методичний посібник. Київ : Соцінформ, 2004. 128 с.
3. Шевчук Г. Й. Проблеми доступності вищої освіти для осіб з особливими потребами в Україні. «Молодий вчений». 2018. № 1 (53). С. 834–838.

Кіяновська Н. М.,
к. пед. н., доцент, доцент кафедри вищої математики та фізики,
Криворізький національний університет,
kiyanovskaya.n.m@knu.edu.ua

Зінонос Н. О.,
к. пед. н., доцент, доцент кафедри вищої математики та фізики,
Криворізький національний університет,
natalyazinonos@knu.edu.ua

ДЕТЕРМІНАНТИ СУСПІЛЬНОЇ ДИНАМІКИ ТА СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ

Анотація. Фундаментальним механізмом адаптації та виживання людства є розвиток суспільства. До ключових ланок розвитку належать еколого-біологічна адаптацію, вирішення соціальних суперечностей, економічна доцільність та інтелектуальна природа людини. Стагнація є біологічним глухим кутом. Еволюція доводить, що виживають не найсильніші, а ті, хто найшвидше змогли адаптуватися, налаштуватися на зміни. Тому метою розвитку є насамперед передбачити та спрогнозувати стратегію виживання.

Ключові слова: розвиток, адаптація, суспільство, соціальний прогрес, сталий розвиток, виживання, трансформація.

Abstract. The development of society serves as a fundamental mechanism for human adaptation and survival. The key pillars of this development include ecological and biological adaptation, the resolution of social contradictions, economic expediency, and the inherent intellectual nature of human beings. Stagnation is identified as a biological dead-end. Evolution demonstrates that survival is not reserved for the strongest, but for those most capable of rapid adaptation and alignment with shifting conditions. Consequently, the primary objective of development is to anticipate challenges and formulate a proactive survival strategy.

Keywords: development, adaptation, society, social progress, sustainable development, survival, transformation.

Постійні зміни у навколишньому середовищі, політичні та соціальні зміни призводять до необхідності у адаптаційних заходах особистості, що і є розвитком, тобто не просто вибором особистості, а механізмом виживання.

Можна виділити ряд причин необхідності розвитку суспільства, адже їх ігнорування веде до занепаду:

1. Адаптація до змін (екологічний та біологічний аспект). Світ навколо нас не є статичним. Змінюється клімат, з’являються нові умови існування, вичерпуються звичні ресурси. Без розвитку технологій та науки ми не зможемо протистояти новим викликам, знайти альтернативні джерела для існування. Суспільство, що не розвивається, стає крихким перед обличчям природних викликів.

2. Вирішення соціальних суперечностей. Історія показує, що стагнація завжди веде до загострення несправедливості. Гуманізаційними кроками в

вирішенні цього питання є безперервний розвиток суспільства – не лише в технологічному плані, а й в культурному та соціологічному, еволюції цінностей. Права людини, інклюзивність та демократія є продуктами інтелектуального та етичного розвитку. Сталий соціальний розвиток забезпечує нові способи розподілу благ та розв'язання конфліктів без насильства.

3. Економічна необхідність. Сучасна модель світу побудована на динаміці. Постійна зміна ресурсної бази потребує розробки нових ефективних методів виробництва. Забезпечення матеріальних благ людства, прагнення до комфортних умов життя, якісного рівня медичних послуг, високого рівня освіти населення, що є природними стимулами для економічного прогресу країни.

4. Інтелектуальна природа людини. Людині притаманна зацікавленість навколишніми процесами, вона прагне зрозуміти закони всесвіту, від квантових частинок до далеких галактик. Цей внутрішній стимул пізнання є двигуном культури, мистецтва та науки.

Та варто визнати, що розвиток заради самого розвитку (бездумний прогрес) може бути небезпечним. Сьогодні ми стикаємося з екологічними кризами, етичними дилемами штучного інтелекту, психологічним тиском через надто швидкий темп життя. Тому потребою сьогодення є не просто рух вперед, а у сталому розвитку – такому, що враховує наслідки для майбутніх поколінь.

Отже, потреба у розвитку – це фундаментальна риса людства. Без нього ми втрачаємо здатність розв'язувати проблеми, які самі ж і створюємо.

Суспільство розуміємо, як відносно стійка система соціальних зв'язків і відносин, що склалися між людьми у процесі історичного розвитку їхньої спільної життєдіяльності, спрямованої на відтворення умов для існування та задоволення життєвих потреб. [1]

Досліджуючи еволюцію суспільства й порівнюючи різні її стадії, соціологи виявили низку закономірностей і тенденцій.

Основними з них є дві [3]:

– кожна наступна стадія (формація) є в кілька разів коротшою від попередньої – капіталістична від феодальної, феодальна від рабовласницької, рабовласницька від первісної, найтривалішою була первісна формація, яка проіснувала кількасот тисяч років;
– різні народи і нації навіть у межах однієї держави розвиваються з неоднаковою швидкістю.

Дійсно, суспільство постійно змінюється. Історичні зміни з позитивними наслідками є прогресивними, з негативними – регресивними. Соціальний прогрес – це узагальнююче поняття, складовими якого є економічний, технічний і культурний поступальний розвиток суспільства. Чинниками суспільного

розвитку є як екзогенні (зовнішні) чинники, так і ендогенні (внутрішні) чинники у самому суспільстві [3].

Існують різні наукові підходи у класифікації розвитку суспільства: формаційний, цивілізаційний та сучасна класифікація.

Сучасна класифікація розвитку суспільства виділяє такі рівні розвитку технологій [4]:

- аграрне суспільство (доіндустріальне) – основа економіки землеробство та ручна праця.

- індустріальне суспільство – фабрики, машинне виробництво, урбанізація.

- постіндустріальне (інформаційне) суспільство, в якому домінуючою є сфера послуг, інформаційні технології, глобалізація.

Для реалізації процесу розвитку суспільства треба підібрати дієві та впливові механізми. Історичний досвід показав, що до таких шляхів розвитку суспільства відносяться [5]:

- еволюційний – поступовий, планомірний перехід, що зокрема реалізує зміни від землеробства до індустрії;

- революційний – характеризується різкими злами та переломами у суспільному ладі;

- реформістський – реалізується поступовими змінами через проведення реформи.

Та найбільший вплив на розвиток суспільства мають економічні, технологічні, культурні, політичні та природні чинники (рис. 1). Вони взаємодіють між собою, формуючи унікальні траєкторії розвитку для кожної епохи та регіону.

Таблиця 1.

Порівняльна таблиця основних факторів впливу на суспільство

Фактор	**Приклад впливу на суспільство**
Економічний	Перехід до ринкової економіки → зростання бізнесу
Технологічний	Впровадження інтернету → цифровізація освіти
Культурний	Реформа освіти → зміна світогляду молоді
Політичний	Прийняття Конституції → гарантії прав людини
Природний	Посуха → міграція населення, зміна господарства

Застійні та регресивні стани у суспільстві необхідно уникати, тому виникає потреба у розробці та планування дієвих шляхів, що призведуть до неспинного та стало позитивного розвитку. Серед основних шляхів впливу можна виділити:

1) політичну сферу (участь у виборах та громадських ініціативах для формування влади, що відображає інтереси громадян; громадський контроль для моніторингу діяльності органів влади, участі у місцевих слуханнях; адвокація та

волонтерство для просування важливих соціальних ідей через громадські організації);

2) економічну сферу (підприємництво та інновації для створення робочих місць, розвитку локальної економіки; справедливе споживання ресурсної бази для підтримки місцевих виробників, екологічних та соціально відповідальних бізнесів; фінансова грамотність населення для поширення знань про ефективне управління ресурсами);

Рис. 1 Основні чинники розвитку суспільства

3) соціальну сферу (освіта та просвіта як інвестиції в знання, розвиток критичного мислення; соціальна підтримка населення як допомога вразливим

групам, волонтерські проєкти; розвиток громадських просторів для створення місць для спілкування, співпраці та культурного обміну);

4) духовну та культурну сферу (збереження культурної спадщини для підтримка традицій, мови, мистецтва; популяризація цінностей таких як толерантність, взаємоповага, відповідальність; розвиток медіа та мистецтва для формування суспільної думки через літературу, кіно, музику).

При впровадженні зазначених впливових механізмів на розвиткові процеси можна зіткнутися із рядом потенційних ризиків та викликів [6]:

- у політиці із популізмом, що направлений на відволікання від реальних проблем;

- корупційні та алігархічні компоненти, невдале управління ведуть до економічної нерівності та загострення соціальних конфліктів;

- маніпуляційні дії в медіа впливають на громадську думку, поширюючи дезінформацію;

- культурна глобалізація може призвести до втрати локальної ідентичності.

Щоб реально впливати на розвиток суспільства, варто діяти комплексно: поєднувати політичну активність, економічну відповідальність, соціальну солідарність та культурний розвиток. Кожна людина може зробити внесок – від участі у виборах до підтримки місцевих ініціатив чи поширення знань. Саме такі дії створюють довготривалі зміни [7].

Впливати на розвиток освіти можна через активну участь у навчальному процесі, підтримку інноваційних методів викладання та розвиток критичного мислення здобувачів освіти. Найбільший ефект мають дії, що поєднують особисту ініціативу з громадською активністю – від роботи з учнями до участі в освітніх реформах.

Зазначимо основні напрями впливу в освітньому процесі, які неодмінно ведуть до прогресивного характеру суспільного розвитку [8]:

1) підтримка критичного мислення здобувачів освіти, що стимулює аналізувати інформацію, уникати шаблонного мислення;

2) впровадження інтерактивних методів навчання (проєктна робота, дебати, групові дослідження);

3) розвиток цифрової грамотність через навчання безпечному та ефективному використанню технологій;

4) впровадження волонтерства в освітніх проєктах для розвитку матеріальної бази освітніх закладів;

5) допомога у створенні освітніх просторів таких як коворкінги, клуби, онлайн-платформи для обміну прогресивних ідей;

6) партнерство з місцевими компаніями для залучення інвестицій і розвитку STEM-освіти, програмування, інженерії;

7) на державному рівні впровадження дієвих освітніх реформ шляхом участі у громадських слуханнях, підтримки ініціатив щодо модернізації програм навчання;

8) сприяння та надання можливості педагогічним кадрам у вдосконаленні майстерності при підвищенні кваліфікації;

9) впровадження системних кроків у розвитку інклюзивної освіти для створення сприятливих умов для здобувачів освіти з особливими потребами.

Зазначені впливи в освітньому процесі можливі як на індивідуальному рівні (навчаючи сучасним навичкам), так і колективному (створюючи освітні проєкти, підтримуючи реформи). Найбільш дієвий підхід – це поєднання особистої участі з громадською активністю, адже саме так формується суспільство, яке цінує знання та інновації.

Розвиток суспільства – це комплексний процес, де жоден фактор не діє ізольовано. Наприклад, технології можуть стимулювати економіку, але без політичної стабільності чи культурної відкритості їхній вплив буде обмеженим. Впливати на розвиток суспільства можна через активну участь у його ключових сферах – політичній, економічній, соціальній та духовній. Найбільший ефект мають дії, що формують громадянську свідомість, підтримують освіту, культуру та інновації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Людина в соціокультурному просторі. Розділ 3 [Електронний ресурс] // Громадянська освіта (інтегрований курс) : навч. посібник. – Режим доступу: https://citizen.in.ua/book/rozdil-3-1.pdf (дата звернення: 18.03.2026).
2. Михайленко Р. В. Суспільний розвиток: аспекти національних та мовних проблем / Р. В. Михайленко // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2008. – Вип. 1. – С. 44–48.
3. Дворецька Г. В. Соціологія. / Дворецька Г. В. // Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2001.
4. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства / Деніел Белл ; пер. з англ. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2004. – 500 с. (Фундаментальна праця про три стадії).
5. Герасимчук А. А. Соціологія : навчальний посібник / А. А. Герасимчук, Ю. І. Палеха, О. М. Шиян. – К. : Видавництво Європейського університету, 2004. – 246 с.
6. Дворецька Г. В. Соціологія : навчальний посібник / Г. В. Дворецька. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2002. – 472 с. (Саме тут детально описано динаміку суспільних формацій та їх тривалість).
7. Захарченко П. В. Соціологія : курс лекцій / П. В. Захарченко. – К. : Центр учбової літератури, 2019. – 216 с.
8. Тоффлер Е. Третя Хвиля / Елвін Тоффлер ; пер. з англ. А. Євса. – К. : Всесвіт, 2000. – 480 с.

Ковалевська І. В.,
вчитель історії КЗ «Ліцей № 13» Кам'янської міської ради,
42hbk13@gmail.com

ІСТОРИЧНА ГРАМОТНІСТЬ ЯК ЗАСІБ УТВЕРДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. У статті розглядається роль історичної грамотності як засобу утвердження національної ідентичності під час війни. Автор аналізує форми й методи формування історичної грамотності як під час уроків історії, так і в позаурочній діяльності. Особливу увагу приділено проєктній діяльності, зокрема проєкту «Музей у валізі», що сприяє залученню учнів до роботи з історичними джерелами, музейними предметами та автентичними документами.

Ключові слова: українська націлональна ідентичність, історична грамотність, історична освіта

Abstract. The role of historical literacy is considered as a means of affirming national identity during the war. The author analyzes the forms and methods of forming historical literacy both during history lessons and in extracurricular activities. Attention is paid to project activities, in particular the project "Museum in a Suitcase", which promotes the involvement of students in working with historical sources, museum objects and authentic documents.

Keywords: Ukrainian national identity, historical literacy, historical education.

Освітні реформи сучасної української школи в умовах війни спрямовані на модернізацію змісту освіти відповідно до вимог і потреб інформаційного суспільства та європейських стандартів.

Освіта стає центральним інструментом у формуванні та підтримці національної ідентичності, особливо в умовах кризи. Вона не лише забезпечує передачу знань, але й сприяє формуванню цінностей, що об'єднують суспільство, а також зміцнюють почуття національної гордості та патріотизму. Освітня система, зокрема в умовах війни, може стати платформою для збереження культурної спадщини, виховання нового покоління на засадах національної єдності та солідарності [4].

Одним із ключових завдань учителя історії є формування історичної грамотності учнів, що включає здатність аналізувати історичні події, працювати з різними джерелами інформації, аргументовано висловлювати власну позицію.

Виховання засобами історії громадянської свідомості, зорієнтованої на патріотичне почуття приналежності до власної країни та до її спільних історичних, політичних і культурних цінностей, а також на демократичні пріоритети й злагоду в суспільстві - серед завдань шкільної історичної освіти.

Українська національна ідентичність зростаючої особистості – це усвідомлення і прийняття своєї приналежності до української національної спільноти через моральні цінності, що включає національну самосвідомість,

усвідомлення себе частиною української національної культури, традицій та історії, повагу до національних символів, патріотизм, почуття гордості за свою країну та прагнення робити внесок у її розвиток і процвітання.

Війна росії проти України набула геноцидного характеру, де агресор переслідує мету знищення української ідентичності будь-якими засобами[3]. Утвердження української національної та громадянської ідентичності громадян є одним із основних елементів формування здатності держави протистояти внутрішнім і зовнішнім безпековим загрозам, а отже, набуває особливого значення для сфери національної безпеки і оборони [1].

Результати дослідження щодо утвердження української національної ідентичності, проведеного в межах наукового дослідження «Виховні засади утвердження української національної ідентичності в дітей та учнівської молоді» (2024р.) співробітниками Інституту проблем виховання НАПН України (керівник: докторка педагогічних наук, професорка Журба К.О.), дозволяють зробити висновки щодо значущості національної ідентичності в умовах сучасних викликів та загроз. Національна культура та традиції є тим природнім середовищем, де формується національна ідентичність дитини. Зазначимо, що більшість опитаних (65,6%) ситуативно підкреслювали свою національну приналежність. Лише 30,3% робили це усвідомлено [2].

Уроки історії забезпечують сприятливі умови для реалізації завдань утвердження української національної ідентичності, формування стійкої національної свідомості та громадянської відповідальності учнів в умовах сучасних воєнних викликів.

У процесі вивчення історичних подій учні глибше починають усвідомлювати значення боротьби українського народу за свободу та незалежність, знайомляться з діяльністю видатних історичних постатей, які зробили значний внесок у розвиток держави.

Питання методики викладання історії та формування історичного мислення учнів досліджували К. Баханов, О. Пометун, Л. Пироженко. Науковці акцентують увагу на важливості використання активних і дослідницьких методів навчання, які сприяють формуванню та розвитку дослідницьких умінь та навичок роботи з історичними джерелами.

Коли навчання активне, учень постійно перебуває в стані пошуку, хоче отримати відповідь на запитання, потребує інформації, щоб вирішити проблему, або розмірковує разом з іншими над способом виконати завдання [6].

Історична грамотність є визначальним чинником становлення національної ідентичності в умовах сучасних викликів. Грамотність в історії формує свідомість: учень розуміє не тільки хто він є, а й чому він має діяти (захищати, розвивати, обирати свободу) саме зараз, у часи війни.

Історична грамотність – здатність людини розуміти і аналізувати історичні події, процеси та явища, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та робити обґрунтовані висновки про минуле, щоб не допустити помилок у майбутньому, критично оцінювати історичні джерела та розвінчувати сучасні історичні міфи.

Одним із ключових методів формування історичної грамотності є аналіз історичних джерел. Учні можуть опрацьовувати різноманітні джерела інформації: статистичні дані, історичні документи, листи, архівними матеріалами, історичними картами та фотодокументи.

Аналіз історичних джерел допомагає учням цікаво засвоювати теоретичний матеріал і формувати власне бачення історичних подій.

Важливим елементом є вивчення історії рідного краю. Цей елемент дає можливість учням досліджувати історію свого міста або села, визначні історичні пам'ятки, біографії видатних земляків.

Такі дослідження сприяють формуванню в учнів почуття приналежності до своєї громади та усвідомлення значення місцевої історії в загальнонаціональному контексті.

Розвитку критичного мислення учнів – сприяють дискусійні методи навчання Під час обговорення та аналізу історичних подій учні вчаться аргументовано та обґрунтовано висловлювати власну позицію, розглядати різні точки зору та робити висновки.

Дискусія на занятті є важливим засобом пізнавальної діяльності, сприяє розвитку критичного мислення учнів, дає можливість визначити власну позицію, формує навички аргументації та відстоювання своєї думки, поглиблює знання з обговорюваної проблеми [5].

Це також сприяє формуванню культури спілкування та толерантного ставлення до думок інших.

Щоб бути ефективними сьогодні, вчителі мають використовувати як повсякденний інструментарій кооперативне навчання з усіма технологіями роботи в малих групах, проєкти, дебати та інші види дискусії, експериментальні вправи, моделювання, соціологічні й польові дослідження тощо [6].

Використовуючи проєктний підхід у навчанні вчителі значно актуалізують історичну освіту перед учнями. Пов'язуючи минуле з сучасністю, вони починають краще усвідомлювати вплив історії та сьогодення та майбутнє. Проєктне навчання заохочує дітей досліджувати історичні події, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, аналізувати їхній вплив на сьогодення. Це навчає їх критично оцінювати навколишній світ і брати активну участь у громадському житті.

Одне із ключових завдань проєктного навчання історії полягає в тому, аби допомогти учням зрозуміти, як історичні події минулого впливають на сьогодні.

Заохочуючи учнів до аналізу впливу історичних подій на сучасне суспільство, педагоги можуть поглибити їхнє розуміння історії та розвинути навички критичного мислення [7].

Під час проєктної діяльності учнів працюють із первинними та вторинними джерелами, що пропонують різноманітні погляди на історичні події. Аналізують їх щодо відповідності відомим даним, упередженості тощо. Критично аналізуючи джерельну базу, учні розвивають навички аргументації й оскарження домінуючих наративів.

В умовах війни та сучасних політичних змін конструювання нового національного наративу стало важливим елементом у формуванні української ідентичності, оскільки новий наратив створює альтернативу наративу росії та стає основою національної єдності й зміцнення патріотичного духу.

Відродження та популяризація нових історичних символів і героїв стало важливим елементом у формуванні національної ідентичності українців [8].

Відродження національних символів, традицій і мови стає основою для розвитку нового наративу української національної ідентичності.

Останнім часом в освітній практиці активно використовується робота з музейними предметами, документами та історичними матеріалами. Яскравим прикладом є проєкт «Музей у валізі», що дозволяє учням стати дослідниками та кураторами власного знання, перетворюючи історію на особистісний досвід.

Суть цієї ідеї полягає у створенні учнями мобільної міні експозиції, присвяченої певній історичній темі або події. Учні самостійно добирають матеріали відповідно до обраного напряму та презентують їх у вигляді невеликого тематичного музею.

Експозиція такого музею розміщується в одній або кількох валізах і може включати різноманітні матеріали: музейні предмети, копії документів, фотографії, малюнки, текстові матеріали, а також творчі завдання. Важливою умовою є те, що всі експонати мають бути компактними та зручними для транспортування.

Особливістю цього формату є можливість швидкого розгортання мобільної виставки, яка дозволяє учням безпосередньо взаємодіяти з експонатами. Такий підхід має значний педагогічний потенціал, адже діти краще засвоюють нову інформацію через практичну діяльність, дослідження та активну участь у навчальному процесі.

Тема **«Українські обереги»** з одного боку є досить поширеною, однак водночас вона залишається дуже змістовною, багатогранною та не завжди повністю дослідженою, адже охоплює широкий спектр народних традицій, символів і вірувань, що формувалися протягом багатьох століть.

Вишитий рушник, писанка, лялька-мотанка, віночок, калина, дідух, лелека, червоні коралі – обереги безцінної культурної спадщини українського народу, наші прадавні добрі символи-захисники.

Кожен з цих предметів має своє символічне значення та власну історію.

Український вінок є одним із найвідоміших символів української культури. Він був не просто прикрасою, а й оберегом, який захищав дівчину від недоброго ока, від нечистої сили. Класичний вінок мав складатись з 12 видів квіток, при цьому кожна квітка мала своє символічне значення (мак – символ краси та молодості, ромашка – кохання та ніжності, м'ята – здоров'я, лілея - дівочих чар, чистоти та цноти тощо) та 12 кольорових стрічок, довжина стрічки мала перевищувати довжину дівочої коси (стрічки захищали дівочий скарб від заздрісного ока). Стічки в'язали в певній послідовності: в центрі мала бути коричнева (символ землі), обабіч жовті (сонце), світло- та темно-зелені (краса та молодість), блакитні та сині (небо і вода, що символізували силу та здоров'я), жовто-гаряча (символ хліба), фіолетова (мудрість), малинова (душевність та щирість), рожева (достаток).

Намисто, одна з найдавніших традиційних прикрас України, яке було не лише прикрасою, але і символом здоров'я та достатку. Різновидів українського намиста було дуже багато: ґердани, плетінки, коралі, бурштинове намисто, пацьорки, салба тощо. Кількість разків намиста свідчила про родинний достаток та були частиною українського народного костюма.

Вишитий рушник – головний оберіг української родини, він передавався від покоління до покоління і був завжди з родиною: і в горі, і в радості. Магічну властивість рушника посилювала відповідна вишивка, колір і розташування на полотні орнаменту. Це особливий сакральний предмет. Досить часто сімейним оберегом був весільний рушник.

Вишитий рушник був оберегом кожної хати, у візерунках відображалися образи природи: квіти, дерева, життя, птахи. Рушники, з огляду на їхню велику магічну силу, використовували в різних життєвих ситуаціях: як предмет побуту, для створення теплої атмосфери вдома; хлібом-сіллю на рушнику зустрічають дорогих гостей, на весіллях та похованні.

Коли син йшов з дому, мати завжди давала йому рушник, щоб захистити від нещастя. Багато разів оспівано в піснях сюжет, де мати дає синові у далеку дорогу рушник: «Рідна мати моя, ти ночей не доспала, Ти водила мене у поля край села, І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала, І рушник вишиваний на щастя дала» (Андрій Малишко).

Українські **рушники** привертають увагу та чарують своїми орнаментами, техніками вишивки та кольоровою гамою залежно від регіону. Кожна місцевість сформувала власні традиції, які відображають історію, природні умови та культурні особливості краю.

Лялька-мотанка – берегиня та богиня. Берегиня – мати всього живого, захисниця людини, природи та добра, охоронниця дому. Ляльку-берегиню

створили понад 5 тисяч років тому. Це – не просто дитяча іграшка, це – витвір мистецтва. Обличчя в мотанки повинне бути біле, або на ньому має бути хрест – щоб у ляльку не вселився злий дух.

І ще одна цікава експозиція музею, яка в сучасних умовах викликає інтерес у суспільства і поступово набуває популярності – монета «шаг».

«Шаг» – це стара грошова одиниця, яка використовувалася на українських землях в XVI–XVIII століттях, коли вони входили до складу Речі Посполитої, (а також у період Української Народної Республіки в 1917–1921) як дрібна монета чи розмінний засіб в грошовому обігу.

В Українській Народній Республіці (1917–1921р.р.) законодавчо передбачалося введення монет номіналом в шаги (1, 2, 5, 20, 50 шагів) на рівні зі гривнею, але через політичну та економічну нестабільність чимало з них не були поширені в обігу.

Сьогодні монета «шаг» як оберіг символізує відновлення історичної справедливості, національну ідентичність та фінансову незалежність України. Як давня українська розмінна монета (відома з XVII ст.), вона замінює імперську «копійку», слугуючи символом відмови від російської спадщини та символом «свого», рідного, що береже гідність. Тому сьогодні «шаг» повертається в обговорення як потенційна назва розмінної монети України, яку Національний банк хоче ввести замість назви «копійка» (яку вважають запозиченою з російської мовної традиції).

Це не змінює економічну систему гривні чи її номіналів – просто назва може бути змінена з «копійки» на «шаг» з метою відродження історичної традиції і культурної автентичності української грошової системи.

Застосування такої форми музейної діяльності сприяє розв’язанню низки важливих дослідницьких, виховних і соціально значущих завдань у процесі навчання.

Отже, формування грамотності учнів на уроках історії залишається важливим завданням освіти. Уроки історії мають значний потенціал для формування всебічно розвиненої особистості, здатної усвідомлювати історичний досвід свого народу та відповідально ставитися до майбутнього держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Концепція Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року (розпорядження КМУ № 141- р від 16.02.2024 року).
2. Аналіз стану утвердження української національної ідентичності: препринт / І. Д. Бех, К. О. Журба, Л. В. Канішевська, А. В. Корнієнко, Р. В. Малиношевський, О. Д. Рейпольська, О. В. Мусієнко. Івано-Франківськ: НАЇР, 2024 URL: https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2025/01/Preprynt-Analiz-stanu-ukr.-nats.-ident.-2024.pdf

3. Журба К. О. Формування української національної ідентичності зростаючої особистості в умовах воєнного стану: практичні аспекти// Вісник НАПН України, 2025, 7(1). URL:https://doi.org/10.37472/v.naes.2025.7123
4. Заїчко В.В. Національна ідентичність у контексті війни: герменевтичний аналіз символів, мови та пам'яті// Культурологічний альманах. Вип.4(12), 2024 URL:https://almanac.npu.kiev.ua/index.php/almanac/article/view/490/462
5. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : методичний посібник / О. І. Пометун, Н. М. Гупан,. В. С. Власов. – К. : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018.- 208 с.
6. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання. – Київ: А.С.К., 2007.
7. Проєктне навчання в історичній освіті : методичні рекомендації / В. Долід, П. Долганов. Рівне : РОІППО, 2023
8. Чупрінова Н.Ю., Севрук І.І., Соколовська Ю.В. Історичена пам'ять та національна ідентичність в умовах російсько-української війни (2014-2024).// Вчені записки ТНУ імені В.І.Вернадського. Серія: Історичні науки. Том 35 (74) №3, 2024 URL:https://hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/3_2024/17.pdf

UDC 37.013.42:37.015.3:004.9

Коваленко Наталія Іванівна,
КЗ «Ліцей імені Тараса Шевченка Кропивницької міської ради», Кропивницький, Україна, nataliakovalenko69@gmail.com

ІНШОМОВНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ ЗАСІБ СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВ

Сучасний процес формування іншомовної комунікативної компетентності базується на синергії трьох компонентів: технологічності, контекстуальності та психологічного комфорту.

Головним результатом навчання стає не бездоганне знання граматичних правил, а здатність студента ефективно розв'язувати комунікативні завдання в умовах реального світу (професійного чи побутового).Трансформація ролі педагога: Викладач перестає бути транслятором інформації, перетворюючись на архітектора освітнього середовища, який інтегрує штучний інтелект та цифрові інструменти для персоналізації навчання. Пріоритет soft skills: Формування іншомовної комунікативної компетентності. Тепер нерозривно пов'язане з розвитком критичного мислення, медіаграмотності та міжкультурної емпатії. Це дозволяє не просто «говорити іноземною», а бути зрозумілим у глобальному мультикультурному просторі.

Формування іншомовної комунікативної компетентності (ІКК) сьогодні – це вже не просто вивчення граматики та лексики, а створення живого середовища, де мова є інструментом вирішення реальних завдань. [4, с. 126]

Ось огляд ключових підходів та технологій, які визначають сучасну освіту в цій сфері.

1. Пріоритетні методичні підходи

Сучасна лінгводидактика відходить від пасивного споживання знань до активного «проживання» мови.

CLIL (Content and Language Integrated Learning): Інтегроване навчання мови та предмета. Студенти вивчають історію, біологію чи маркетинг іноземною мовою, що робить процес навчання природним.

Діяльнісний підхід (Task-Based Learning): Навчання через завдання. Замість вправи «розкрийте дужки», студенти отримують завдання: «забронювати готель» або «провести переговори». [5, с. 217]

Студентоцентрований підхід: Викладач стає фасилітатором (помічником), а не єдиним джерелом істини. Програма адаптується під інтереси та темп студента. [3, с. 117]

2. Інноваційні технології: Цифрова трансформація

Технології дозволяють подолати «мовний бар'єр» та відсутність мовного середовища.

Штучний інтелект (AI)

ШІ-платформи (як-от ChatGPT або спеціалізовані мовні боти) забезпечують:

– Персоналізацію фідбеку в режимі реального часу.
– Можливість практикувати розмовну мову без страху бути засудженим.
– Автоматичну перевірку письмових робіт з поясненням стилістичних нюансів. [2, с. 300]

Гейміфікація (Gamification)

Використання ігрових механік (бали, лідерборди, квести) підвищує дофамінову залученість. Платформи типу Duolingo, Kahoot! або Quizlet перетворюють рутинне заучування слів на захопливий процес.

VR та AR (Віртуальна та доповнена реальність)

Технології занурення дозволяють «телепортуватися» в іншу країну. Студент може «замовити каву» у віртуальному кафе Парижа або «пройтися» вулицями Лондона, практикуючи мову в контексті. [1, с. 162]

3. Гнучкі моделі навчання (Flipped Classroom)

Технологія «Перевернутого класу» (Flipped Classroom) радикально змінює структуру уроку:

Вдома: Студент самостійно переглядає відеолекцію чи вивчає теорію на онлайн-платформі.

У класі: Увесь час витрачається виключно на живу комунікацію, дискусії та командні проєкти.

Важливо: Інновації працюють лише тоді, коли вони методично обґрунтовані. Технології – це лише засіб, а не мета навчання.

Проєкт eTwinning – це не просто платформа для обміну листами між школярами; це потужний інструмент трансформації освіти, де вивчення іноземної мови переходить із площини «теорії за підручником» у площину «живого спілкування».

1. Концепція eTwinning у контексті мовної освіти eTwinning є частиною програми Erasmus+, що дозволяє створювати спільні проєкти між школами Європи та сусідніх країн. Головна особливість – використання англійської (або іншої європейської) мови як засобу, а не мети.Учень перестає думати про граматичні правила як про перешкоду і починає сприймати мову як інструмент для:

– Вирішення спільних завдань.
– Обговорення глобальних проблем (екологія, культура, технології).
– Побудови дружніх стосунків із ровесниками.

2. Складові комунікативної компетентності через eTwinning

Участь у проєкті розвиває чотири ключові аспекти ІКК:

– Мовленнєва компетенція – це безпосередня практика аудіювання, читання, письма та говоріння; замість штучних вправ учні: пишуть повідомлення на форумі TwinSpace (письмо), беруть участь у відеоконференціях Zoom/Teams (говоріння та аудіювання), створюють презентації та цифрові лонгріди (читання та письмо).
– Соціокультурна компетенція – це розуміння контексту; спілкуючись із партнерами з Італії, Польщі чи Естонії, учні засвоюють мовні етикети, ідіоми та культурні особливості, які неможливо знайти в одному підручнику.
– Стратегічна (компенсаторна) компетенція – коли дитині не вистачає слів, щоб пояснити думку іноземцю, вона вчиться використовувати синоніми, жести або цифрові інструменти (картинки, емодзі). Це знімає «мовний бар’єр» – страх зробити помилку.

Основні вектори майбутнього:

– Гіперперсоналізація: Навчальні траєкторії будуть все більше підлаштовуватися під індивідуальні потреби за допомогою AI-аналітики.
– Імерсивність: Поступовий вихід за межі кабінетів у віртуальні симуляції (VR/AR), де помилка не має негативних соціальних наслідків.

– Lifelong Learning: Мова сприймається як навичка, що потребує постійного «підтримувального» оновлення через автентичний контент (подкасти, блоги, соцмережі).

Таким чином, інноваційна освіта сьогодні – це створення умов, за яких вивчення мови відбувається органічно, через дію та взаємодію, що забезпечує високу мотивацію та життєздатність отриманих навичок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абрамов Лев, Азарова Тамара Анімація громадської діяльності (Розширений варіант) /Лев Абрамов, Тамара Азарова. – Кропивницький: Інститут соціокультурного менеджменту, 2019. – 172 с. – ISBN 978-617-7197-78-1
2. Дичківська Ілона Миколаївна Інноваційні педагогічні технології: навчальний посібник /І.М. Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – 351с. – (Альма-матер). – ISBN 966-8226-17-8
3. Інноваційні технології навчання /Т. П. Оньша, О. Є. Тронза, Я. В. Коробова. Та інші – Кіровоград, 2012. – 147 с.
4. Меєр Ерін. Культурна карта: бар'єри міжкультурного спілкування в бізнесі /Е. Меер, пер. з англ. Дубчак. – К. : Наш Формат, 2020. – 217 с. – ISBN 978-617-7863-29-7
5. Шейко Галина Ксенофонтівна Інноваційні методи роботи в початковій школі /Г. К. Шейко. – Харків: Ранок, 2008. – 206с. – (Педагогічна майстерня). – І58І 966-08-2572-7

Наталія Ковальова,
практичний психолог Барвінківського ліцею № 2
Барвінківської міської територіальної громади
Ізюмського району Харківської області,
natalijakovalova16092014@gmail.com

СТІЙКІСТЬ СПІЛЬНОТ У ПСИХОЛОГІЧНІЙ ПІДТРИМЦІ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Анотація. У статті розглядається проблема психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах хронічного стресу та невизначеності. Основний акцент зроблено на застосуванні Моделі стійкості спільнот (Community Resiliency Model – CRM) як біологічно обґрунтованого підходу до стабілізації нервової системи та формування екосистеми стійкості в закладах освіти. Проаналізовано нейробіологічні механізми стресу та навички саморегуляції, що дозволяють депатологізувати реакції на кризові події. Доведено, що плекання резильєнтності на рівні освітньої спільноти сприяє збереженню смисложиттєвих цінностей та відновленню суб'єктності педагогів, учнів та батьків.

Ключові слова: стійкість спільнот, Модель стійкості спільнот (МСС), резильєнтність, психологічна підтримка, освітній процес, нейробіологія стресу, саморегуляція, зона стійкості.

І все на світі треба пережити.
І кожен фініш – це, по суті, старт
Ліна Костенко

Постановка проблеми. Сучасна система освіти функціонує в умовах безпрецедентних і тотальних викликів: пандемія COVID-19, збройний конфлікт, форсована цифровізація та соціально-економічна нестабільність формують середовище хронічної невизначеності. Педагоги, учні та батьки перебувають у стані тривало стресу й емоційного виснаження, що зумовлює потребу в якісно нових підходах до психологічного супроводу освітнього процесу. В умовах, коли раціональні пояснення подій часто не спрацьовують, школа перестає бути виключно місцем здобуття знань і дедалі більше виконує функцію простору безпеки, стабільності й підтримки.

В цих умовах особливої актуальності набуває Модель стійкості спільнот, розроблена Е. Міллер-Керес, ліцензованою клінічною соцпрацівницею, співзасновницею Інституту травмостійкості (Trauma Resource Institute, США). Ця модель пропонує набір навичок благополуччя, що ґрунтуються на нейробіологічних дослідженнях і спрямовані на відновлення балансу нервової системи – людина за людиною, спільнота за спільнотою.

Метою статті є аналіз теоретичних засад стійкості спільнот, детальна характеристика Моделі стійкості спільнот та обґрунтування можливостей застосування у психологічній підтримці учасників освітнього процесу в умовах невизначеності.

Виклад основного матеріалу. Довгий час у психологічній науці стійкість розглядалася як унікальна індивідуальна характеристика. Однак сучасні дослідження переконливо доводять, що резильєнтність – це результат функціонування базових адаптивних систем людини.

Дж. А. Бонанно визначив стійкість як здатність підтримувати відносно стабільне функціонуванні після зіткнення з потенційно руйнівними подіями, обґрунтувавши чотири траєкторії реагування на травму: стійкість, відновлення, відтерміновані реакції та хронічне дисфункціонування. Важливо, що траєкторія стійкості є найпоширенішою – тобто переважна більшість людей здатні залишатися функціональними навіть після тяжких подій. [3]

Е. Мастен запровадила поняття «звичайної магії» стійкості: ця здатність спирається на буденні адаптивні системи – мозок, тіло, відносини, сім'ю, спільноту, культуру. Стійкість – не виняткова риса «особливо загартованих» людей, а системна властивість. Що виникає за наявності певних умов. [1]

М. Унгар розвинув соціально-екологічний підхід, наголосивши, що стійкість формується у взаємодії людини з її оточенням і є культурно та

контекстуально специфічною. Ці теоретичні здобутки заклали підґрунтя для розвитку практичних моделей підтримки стійкості на рівні спільноти.

Принципово важливим для розуміння МСС є внесок С. Хобфолла: стрес виникає тоді, коли ресурси людини перебувають під загрозою втрати або реально втрачаються. Відповідно, відновлення стійкості передбачає не лише «опрацювання травми», а й активне поновлення та нарощування ресурсів – індивідуальних і колективних. [2]

Модель стійкості спільнот Е. Міллер-Керес ґрунтується на сучасних нейробіологічних дослідженнях та базовому постулаті: «Це не людська слабкість – це біологія». Повноцінна розробка МСС завершилася у 2013 році в рамках Каліфорнійського проєкту підтримки ментального здоров'я. Дана модель – це набір практичних навичок благополуччя, що допомагають дітям і дорослим розпізнавати реакції нервової системи на стрес і травму та відновлювати її баланс. [4, 5]

Ключовою концепцією МСС є «зона стійкості» – стан рівноваги розуму, тіла й духу, в якому людина здатна ефективно функціонувати, управляти підйомами й спадами, втявляти адаптивність. Перебуваючи у зоні стійкості, людина може відчувати різні емоції – від роздратування до смутку, – але при цьому зберігати здатність з ними справлятися. Зона стійкості є динамічною: стресові й травматичні події можуть «вибивати» людину у зону гіперзбудження (тривога, паніка, злість) або гіпозбудження (апатія, заціпеніння, депресія). Навички МСС спрямовані на розширення зони стійкості та повернення до неї.

МСС охоплює шість взаємопов'язаних навичок благополуччя:

1. Зчитування – це навичка зупинятися увагою на самопочуттях нервової системи, розрізняти приємні, нейтральні та неприємні відчуття в тілі. Вона є фундаментом для всіх інших навичок.
2. Ресурсність – полягає у відомому зверненні до ресурсів (позитивних якостей, спогадів, людей, місць, речей, духовних переконань) – що викликають відчуття радості, миру або сили. Деталізація та розгортання образу ресурсу допомагає ресурсним самовідчуттям зміцніти. Опрацювання ресурсу через увагу до тілесних відчуттів здатне змінювати стан нервової системи.
3. Заземлення – це прямий контакт тіла з опорою (підлогою, стільцем, стіною), що допомагає залишитися в теперішньому моменті.
4. Жести і спонтанні рухи – передбачає усвідомлене використання заспокійливих рухів тіла для самостійної регуляції.
5. «Миттєва допомога» – є набором простих заземляючих дій для швидкого повернення у зону стійкості в кризовій ситуації: звернення до відчуттів (кольорів навколо, звуків, температури приміщення), фізичні дії (випити води, пройтися, обпертися на стіну).
6. «Змістити та зафіксувати» – навмисне переміщення уваги з неприємного самовідчуття у тілі на нейтральне або приємне і затримка на ньому.

Головна перевага МСС в освітньому середовищі – це її здатність депатологізувати реакції на стрес. Замість питання: «Що з тобою не так?», ми ставимо питання: «Що з тобою сталося і які твої сильні сторони?». Розуміння того, що виснаження чи спалахи гніву є нормальними біологічними реакціями на ненормальні обставини, знімає стигму з дітей та дорослих, повертаючи їм відчуття контролю.

Модель є транскультурною: нею можна користуватися незалежно від культури, релігії та рівня грамотності, протягом усього життя – від взаємодії батьків із немовлям до підтримки людей похилого віку. МСС може стати спільною мовою стійкості для усіх учасників освітнього спільноти.

Застосування МСС в освітньому середовищі реалізується на трьох взаємопов'язаних рівнях, що утворюють синергію стійкості: підтримка однієї групи підсилює психологічну витримку інших.

У роботі з учнями пріоритетними є: формування відчуття психологічної безпеки та приналежності до класного колективу; навчання навичкам зчитування – розпізнавання та прийняття власних емоцій як природної реакції організму на складні обставини; розвиток навичок саморегуляції через практики заземлення та ресурсності.

Педагоги в умовах збройного конфлікту виконують не лише освітню, а й потужну підтримувальну функцію. Що суттєво підвищує ризик емоційного вигорання. Психологічна підтримка вчительства засобами МСС охоплює: опанування всіма шістьма навичками благополуччя для власного використання; навчання інтеграції навичок у педагогічну практику (наприклад, коротке заземлення на початку уроку, ресурсна вправа на годині спілкування); формування культури взаємопідтримки в педагогічному колективі через ресурсні зустрічі та безпечний простір для обговорення складних ситуацій. Принциповим є підхід «моделювання, а не примусу»: педагог, який сам практикує навички МСС і демонструє це учням, стає найпереконливішим прикладом стійкості.

Система роботи з батьками є критично важливою складовою: у воєнних умовах батьки нерідко самі перебувають у стані емоційного виснаження, що ускладнює їхню здатність підтримувати дітей. Психологічна підтримка батьків засобами МСС включає: роз'яснення нейробіологічних основ стресових реакцій дитини («це не слабкість – це біологія»); ознайомлення з практиками ресурсності та заземлення для застосування у сімейному середовищі; профілактика батьківського вигорання через відновлення власного ресурсного потенціалу. Основний акцент робиться на формуванні «паузи на стійкість», практику активного слухання та Я-повідомлень.

За результатами впровадження триступеневої моделі на основі МСС спостерігається:

– в учнів знижується емоційна напруга, покращуються навички саморегуляції, зростає відчуття психологічної безпеки;

– у батьків підвищується психологічна обізнаність та посилюється партнерський взаємозв’язок зі школою;
– у педагогі знижуються прояви вигорання та покращується соціально-психологічний клімат.

Важливо розуміти, що стійкість спільноти виходить за межі суто біологічного виживання. Вона тісно пов’язана з пошуком сенсу. Як зазначав Фрідріх Ніцше, людина здатна витримати майже будь-яке «як». Якщо розуміє своє «навіщо». Формування екосистеми стійкості в закладі освіти – це і є спільний пошук цього «навіщо».

Коли школа інтегрує принципи стійкості, вона транслює найголовнішу життєву цінність – цінність людського життя, взаємопідтрики та гідності. Глибока суть розбудови такої спільноти ідеально відображається у рядках української поетеси Ліни Костенко: «Віддай людині крихітку себе, за це душа наповнюється світлом». Психологічна підтримка в сучасних умовах – це не одноразова акція, це безперервний процес взаємообміну ресурсом, емпатією та стійкістю.

Висновок. Модель стійкості спільнот Е. Міллер-Керес є науково обґрунтованим, практично орієнтованим і транскультурним інструментом психологічної підтримки учасників освітнього процесу в умовах невизначеності. Спираючись на сучасні досягнення нейробіології та зростаючу доказову базу, МСС пропонує мову спільного благополуччя – мову, доступну для педагогів, здобувачів освіти та їхніх родин.

Концепція «зони стійкості» і шість навичок благополуччя МСС розширюють традиційні підходи до психологічної підтримки. Вони не потребують патологізації переживань, є придатними для масштабування та можуть бути інтегровані у повсякденну освітню практику без значних ресурсних затрат. Синергія стійкості, що виникає при одночасній підтримці учнів, педагогів і батьків, дозволяє побудувати освітній простір, стійкий до зовнішніх потрясінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зінченко Д.Ю.. теоретичні погляди на природу резильєнтності в сучасній психології: сутність і зміст. Наукові записки. 2025. №2. С. 53-58 URL: https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2025-2-7 (дата звернення: 15.03.2026).
2. Пришляк С., Федотова Т., Кихтюк О.. Резильєнтність як складова ресурсності особистості: теоретичний огляд проблем. INFORUN. URL: https://www.inforum.in.ua/conferences/31/119/874 (дата звернення: 15.03.2026).
3. Bonanno G.A. Loss, trauma and human resilience: have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? American Psychologist. 2004. Т.59. №1. С. 20-28. URL: https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0003-066X.59.1.20 (дата звернення: 15.03.2026).
4. Elaine Miller-Karas. Building Resilience to Trauma. Routledge. 2015. 234 с. URL: https://doi.org/10.4324/9780203134115 (дата звернення: 15.03.2026).
5. Trauma Resourse Institute URL: https://www.traumaresourceinstitute.com/ (дата звернення: 15.03.2026).

Ковальова О. А.,
кандидат психологічних наук,
завідувач відділу проєктування розвитку обдарованості
Інституту обдарованої дитини НАПН України, м. Київ,
koksana400@gmail.com

СВІТОВІ ТА ВІТЧИЗНЯНІ ПІДХОДИ ДО ДІАГНОСТИКИ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ОСВІТНІХ ПОТРЕБ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Анотація. Статтю присвячено огляду світових і вітчизняних підходів до ідентифікації індивідуальних освітніх потреб (ІОП) учнів/ студентів як передумови персоналізації навчання в умовах цифрової трансформації освіти. На основі скоупінг-огляду офіційних міжнародних політик (UNESCO, OECD, ЄС) і українських нормативних документів та методичних матеріалів узагальнено класифікацію діагностичних практик за п'ятьма напрямами: психологічний, педагогічний, аналітико-орієнтований, цифрово-технологічний та нормативно-рамковий. Показано, що сучасні політики цифрової освіти розглядають технології не лише як засіб доступу до навчання, а як середовище для підтримки оцінювання та персоналізації на основі даних із дотриманням етичних і правових вимог. У національному контексті ключову роль у діагностиці відіграє індивідуальна освітня траєкторія як основа використання результатів оцінювання, а також діяльність інклюзивно-ресурсних центрів, що забезпечують комплексну оцінку освітніх потреб учнів. Узагальнено компоненти ІОП, їх індикатори та діагностичні інструменти як підґрунтя для подальшого розроблення моделі діагностики і типології учнів.

Ключові слова: індивідуальні освітні потреби, персоналізація навчання, діагностика, освітні підходи, аналітика навчальних даних, цифрова освіта, освітні політики, індивідуальна освітня траєкторія, компетентнісний підхід, освітні стандарти.

Abstract. The article presents a review of international and national approaches to identifying students' individual educational needs (IEN) as a prerequisite for personalized learning in the context of digital transformation in education. Based on a scoping review of international policy documents (UNESCO, OECD, EU) as well as Ukrainian regulatory documents and methodological materials, a classification of diagnostic practices is systematized across five dimensions: psychological, pedagogical, analytics-oriented, digital-technological, and normative-framework.

It is shown that contemporary digital education policies consider technologies not only as tools for access to learning, but also as environments for supporting assessment and personalization based on data, with due regard to ethical and legal requirements. In the national context, a key role in diagnostics is played by the individual educational trajectory as a basis for applying assessment results, as well as by the activities of Inclusive Resource Centers, which provide comprehensive assessment of students' educational needs. The components of IEN, their indicators, and diagnostic tools are systematized as a foundation for further development of a diagnostic model and a typology of learners.

Keywords: individual educational needs, personalized learning, diagnostics, educational approaches, learning analytics, digital education, educational policies, individual educational trajectory, competence-based approach, educational standards.

Актуальність дослідження зумовлена посиленням орієнтації сучасної освіти на особистісний розвиток здобувача освіти та необхідністю врахування його індивідуальних освітніх потреб (далі – ІОП) у процесі навчання. У контексті глобальних освітніх трансформацій, зокрема цифровізації, інклюзії, впровадження компетентнісного підходу та розвитку штучного інтелекту (далі – ШІ), зростає потреба в науково обґрунтованих підходах до їх ідентифікації як основи побудови ефективних індивідуальних освітніх траєкторій (далі – ІОТ). Водночас аналіз сучасних досліджень засвідчує фрагментарність наявних підходів і відсутність узгодженої системи діагностики, що ускладнює реалізацію принципів персоналізації навчання в освітній практиці [19]. Саме тому особливої уваги набуває формування цілісної нормативно-методичної бази, орієнтованої на впровадження принципів диференціації та персоналізації навчання у вітчизняній освіті [22]. У такому контексті ідентифікація ІОП постає як важливий інструмент забезпечення індивідуального розвитку особистості здобувача освіти, формування його смисложиттєвих орієнтацій з урахуванням його особливостей і реалізації ціннісного потенціалу освіти в сучасних умовах.

Мета статті – здійснити ознайомчий огляд проблемного поля, систематизувати сучасні світові та українські підходи й інструменти діагностики ІОП учнів, запропонувати проєкт інтегрованої системи компонентів/ індикаторів для подальшої побудови типології здобувачів освіти і моделі персоналізації навчання.

Новизна статті полягає в інтеграції п’яти традиційно відокремлених напрямів діагностики, а саме: психологічного, педагогічного, аналітико-орієнтованого (аналітика навчальних даних та інтелектуальний аналіз освітніх даних), цифрово-технологічного (ШІ-інструменти), нормативно-рамкового (політики та стандарти) в єдину аналітичну рамку. Ця інтеграція: 1) спирається на правове визначення ІОТ як персонального шляху реалізації потенціалу здобувачів освіти; 2) узгоджується з міжнародними орієнтирами розвитку освіти в умовах цифровізації; 3) включає вимір цифрових компетентностей та відповідального використання ШІ.

Методи. У дослідженні використано контент-аналіз міжнародних і вітчизняних освітніх політик та стратегічних документів; порівняльний аналіз підходів до діагностики ІОП; тематичне узагальнення наукових джерел; а також інтегративний синтез показників, що передбачає співвіднесення компонентів ІОП з відповідними індикаторами їх прояву та інструментами діагностики.

Огляд підходів діагностики ІОП. У національному правовому полі «індивідуальна освітня траєкторія» визначена як персональний шлях реалізації особистісного потенціалу здобувача освіти, що формується з урахуванням здібностей, інтересів, потреб, мотивації, можливостей і досвіду [21]. Це визначення є методологічно важливим для діагностики ІОП: воно задає мінімальну множину змінних, які підлягають виявленню (здібності/ інтереси/ потреби/ мотивація/ можливості/ досвід), і обґрунтовує відхід від вузького розуміння «потреб» лише як дефіцитів, які названі особливими освітніми потребами (далі ООП).

У тій самій нормативній рамці визначено, що «особа з особливими освітніми потребами» – це особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі для забезпечення права на освіту.

Отже, в оглядовій статті доцільно розвести ці терміни: ІОП – ширше поняття для персоналізації (включає академічні, мотиваційні, соціоемоційні, цифрові тощо характеристики), тоді як ООП – окрема юридично та інституційно оформлена категорія, що активує механізми підтримки, зокрема індивідуальну програму розвитку та інклюзивні послуги [21; 23].

У сучасній науковій і освітній практиці діагностика ІОП учнів здійснюється в межах різних підходів, кожен із яких акцентує увагу на окремих аспектах розвитку, навчальної діяльності та освітнього середовища.

Психологічний підхід. Світові психологічні методи діагностики ІОП зазвичай концентруються на вимірюванні індивідуально-типологічних характеристик, які пояснюють різницю в темпі, способах і результатах навчання: когнітивні здібності, особливості мислення, мотиваційно-ціннісні установки, самооцінка і самоефективність, емоційний стан, саморегуляція, а також ознаки обдарованості/ високого потенціалу. Методично це реалізується через стандартизовані тести, опитувальники, інтерв'ю та спостереження, а в цифрових середовищах – через поєднання психометрії з поведінковими цифровими індикаторами [13: 14].

У вітчизняній практиці психологічна компонента діагностики інституціоналізована в системі психолого-педагогічного супроводу здобувачів освіти, зокрема через діяльність інклюзивно-ресурсних центрів (далі ІРЦ). У Положенні про ІРЦ прямо передбачено проведення комплексної оцінки із «обов'язковим спостереженням» та додатковим збором інформації про особливості навчання дитини в закладі освіти, включно з наданням рекомендацій щодо ІОТ та необхідності адаптації або модифікації освітньої програми [23]. Окремий напрям – діагностика обдарованості, який особливо важливий для закладів спеціалізованої освіти наукового спрямування. Методичні матеріали Інституту обдарованої дитини НАПН України узагальнюють підходи до

оцінювання обдарованості та описують стандартизовані методики ідентифікації різних її компонентів [20].

Педагогічний підхід. Педагогічний блок методів переважно реалізується через діагностичне й формувальне оцінювання, педагогічне спостереження, аналіз продуктів діяльності учня, портфоліо, само- й взаємооцінювання. Концептуально «формувальність» оцінювання пов'язується з використанням даних про навчання для коригування наступних кроків учня та вчителя [2; 5].

Український нормативно-методичний сегмент останніх років посилює компетентнісну та особистісно орієнтовану спрямованість оцінювання. Зокрема, МОН затвердило рекомендації щодо оцінювання результатів навчання відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти [25]. Паралельно Український інститут розвитку освіти підготував методичні рекомендації щодо оцінювання навчальних досягнень учнів з ООП, де наголошено на індивідуальному підході та фокусі на прогресі, а також на ролі педагогічного спостереження, портфоліо та «практики реагування на підтримку» [26]. Цей перелік джерел важливий для огляду, бо показує, як педагогічна діагностика ІОП «прив'язана» до процедур підтримки та інклюзивного середовища [26; 23].

Аналітико-орієнтований підхід. У глобальному дискурсі «аналітика навчальних даних» (learning analytics/LA) визначається як збір, аналіз, інтерпретація та комунікація даних про учнів і їхнє навчання для отримання теоретично релевантних і «дієвих» інсайтів, що покращують навчання і викладання [15]. Суміжний напрям «інтелектуальний аналіз освітніх даних» (educational data mining, EDM) зосереджується на застосуванні алгоритмічних і статистичних методів для виявлення прихованих закономірностей у масивах освітніх даних та побудови моделей навчальної поведінки [4]. Для діагностики ІОП ці методи корисні тим, що дозволяють переходити від «епізодичних» вимірів (тест/ опитувальник) до безперервного моніторингу навчальної поведінки та прогресу, зокрема через інформаційні панелі учнів (сторінка візуалізації даних в системі), інструменти раннього попередження ризиків, характеристики рівня та динаміки засвоєння знань учнем та побудову його освітнього профілю [10; 1].

У сучасних дослідженнях зазначається, що найпоширенішим інструментом аналітики навчальних даних є інформаційні панелі для учнів, які відображають показники їхньої навчальної діяльності. Водночас наукові дані щодо їхнього впливу на навчальні результати залишаються обмеженими через методологічні недоліки досліджень, тоді як позитивний вплив на активність і залученість учнів є більш очевидним [10]. Для діагностики ІОП це означає, що такі інструменти та показники не можуть розглядатися як самостійний засіб оцінювання, а мають використовуватися у поєднанні з педагогічним аналізом і психолого-

педагогічною інтерпретацією [9]. Важливим є також етичний аспект використання даних: необхідно забезпечувати прозорість цілей збору інформації, зрозумілість способів її обробки та використання для покращення навчання [9]. Це безпосередньо стосується діагностики в цифровому освітньому середовищі, де особливого значення набувають поінформованість учасників освітнього процесу, обмеження обсягу зібраних даних, обґрунтованість показників, зрозумілість висновків та недопущення упередженого ставлення до учнів на основі автоматизованих оцінок [18].

Цифрово-технологічний підхід (цифрові інструменти на основі ШІ). Міжнародні політики розглядають ШІ як інструмент, що може посилювати персоналізацію (адаптивні траєкторії, автоматизований зворотний зв'язок, підтримка вчителя), але одночасно породжує ризики – від упереджень і непрозорості до порушень приватності та академічної доброчесності [16; 17]. У цьому контексті важливо, що Європейська комісія у 2026 році оновила «Guidelines on the ethical use of AI and data in teaching and learning», підкреслюючи різке зростання використання ШІ в освіті, появу нормативно-правових актів щодо ШІ та потребу в етичній і критичній ШІ грамотності [6].

Регуляторний тренд ЄС також важливий як «міжнародний стандарт ризик-менеджменту»: у поясненнях Європейського Союзу щодо ШІ зазначено, що високоризиковими є, зокрема, ШІ-системи в освіті/ профнавчанні, які оцінюють результати навчання, «керують» навчальним процесом або пов'язані з моніторингом шахрайства [7]. Окрема норма – вимога ШІ-грамотності: Комісія трактує її як обов'язок провайдерів/ користувачів ШІ вживати заходів для забезпечення достатнього рівня ШІ грамотності персоналу й інших осіб з урахуванням контексту використання та груп, на яких впливають ШІ-системи [8]. Для діагностики ІОП це означає: будь-які ШІ-інструменти, що «оцінюють» або «рекомендують» освітні рішення, мають супроводжуватися процедурою людського нагляду, документуванням і поясненнями як мінімум на рівні педагогічної практики [6].

У контексті діагностики ІОП ШІ-інструменти використовуються для аналізу навчальної діяльності учнів і формування індивідуалізованих висновків та рекомендацій. Зокрема, вони можуть автоматично виявляти типові помилки, визначати рівень засвоєння навчального матеріалу, прогнозувати ризики навчальних труднощів, а також формувати індивідуальні профілі учнів на основі поєднання різних типів даних (результати виконання завдань, темп навчання, поведінкові показники). Такі інструменти також застосовуються для адаптації складності завдань, надання персоналізованого зворотного зв'язку та підтримки прийняття педагогічних рішень. Водночас результати їх роботи мають розглядатися як допоміжні та потребують інтерпретації з боку вчителя.

Нормативно-рамковий підхід (стандарти і політики). ІОП учня не можуть визначатися лише за допомогою окремих діагностичних методик, оскільки вони залежать від того, які цілі та результати навчання вважаються важливими в освітній системі. Міжнародні освітні рамки задають ці орієнтири. Так, у концепції OECD Learning Compass 2030 [12] наголос робиться на благополуччі учня та розвитку його здатності самостійно керувати власним навчанням, а також на формуванні цілісних компетентностей, що поєднують знання, уміння, ставлення і цінності, та реалізуються через цикл «передбачення – дія – рефлексія» [11]. У свою чергу, План дій з цифрової освіти ЄС (2021–2027) підкреслює, що саме використання цифрових технологій дає змогу враховувати індивідуальні особливості учнів, забезпечуючи більш гнучке та персоналізоване навчання [5].

На національному рівні це питання розкривається через два ключові аспекти. По-перше, державний стандарт базової середньої освіти допускає гнучкість організації навчального плану та підкреслює врахування ІОП учнів у розподілі додаткових годин [24]. По-друге, Закон України «Про освіту» прямо фіксує ідею ІОТ як нормативної основи персоналізації, що робить діагностику ІОП не факультативною, а методично необхідною складовою управління освітнім процесом [21].

Отже, нормативно-рамковий підхід передбачає визначення цілей і критеріїв діагностики ІОП та їх безпосереднє оцінювання на основі встановлених стандартів і рамок компетентностей. Його реалізація здійснюється через використання дескрипторів, рівнів і показників, закріплених у нормативних документах, що дозволяє здійснювати вимірювання освітніх результатів і характеристик розвитку учня у зіставленні з визначеними еталонами. У цьому контексті ідентифікація ІОП відбувається шляхом співвіднесення фактичних досягнень, освітніх труднощів і потенціалу учня з нормативно визначеними рівнями та вимогами, що надає цьому підходу окремих ознак структурної схожості з кваліметричним оцінюванням (без математичної моделі та жорсткої кількісної інтеграції).

Нижче подано узагальнену таблицю (Табл.1), яка переводить ідентифікацію ІОП у структуру компонент → індикатори → інструменти → приклади шкал. Вона може бути використана як основа для подальшого формування типології учнів: через визначення профілів (патернів) по кожному компоненту та їх комбінацій. Концептуально таблиця узгоджується з: (а) нормативним переліком складових ІОТ (здібності, інтереси, потреби, мотивація тощо) [21]; (б) міжнародною рамкою компетентностей і благополуччя [11]; (в) вимогами етики даних/ ШІ [6; 9].

Табл.1. Індикатори, інструменти, приклади шкал/ форм представлення до кожного компонента ІОП

№	Компонент ІОП	Індикатор (приклади)	Інструменти діагностики	Приклади шкал/ форм представлення
1.	Академічно-предметна готовність і прогрес	рівень засвоєння базових понять; типові помилки; темп опанування; перенос знань	вхідні/ діагностичні перевірочні роботи; короткі тематичні «проби»; критерійні завдання; портфоліо робіт [2]	критерійні рубрики (0–3/ 0–4) з описаними рівнями досягнення; індивідуальна динаміка (до/ після навчання)
2.	Когнітивний профіль і навчальні труднощі	робоча пам'ять/ увага; виконавчі функції; особливості сприймання; когнітивні бар'єри	комплексна оцінка і спостереження; залучення експертів; за потреби - стандартизовані психодіагностичні процедури [23]	стандартизовані показники (стени/стени/ перцентилі); якісні описи «сильних зон/ зон ризику»
3.	Мотиваційно-ціннісний компонент	навчальна мотивація; навчальна тривожність; самоефективність; установка на розвиток	опитувальники/ анкети; інтерв'ю; стандартизовані шкальні виміри в міжнародних моніторингах (PISA, TIMSS) [13: 14]	Лайкерт-шкали (напр., 1–4/ 1–5); профіль мотивації; ризик-індикатори (висока/ середня/ низька)
4.	Саморегуляція й навчальні стратегії	самоконтроль; планування; критичне мислення; проактивна навчальна поведінка	самооцінювання; чек-листи; аналіз навчальних стратегій у PISA; LA-індикатори (час у задачах, регулярність, повтори) [13; 15]	індекси/ підшкали; візуалізація навчальної активності («теплові карти» активності); групування учнів за схожими способами навчання (кластери стратегій)
5.	Соціоемоційне благополуччя та взаємодія	емоційний стан; відчуття приналежності; взаємодія з однолітками; ознаки стресу	спостереження; шкали благополуччя (опитувальники самопочуття й мотивації учнів) та дані про освітнє середовище (умови навчання, взаємини, психологічний клімат) [12; 18]	профіль благополуччя; скринінгові рівні; якісні нотатки команди супроводу
6.	Інтереси, здібності, обдарованість / високий потенціал	пізнавальні інтереси; дослідницька спрямованість; креативність; комунікативний потенціал	опитувальники інтересів; аналіз навчальних/ дослідницьких результатів; тести; спостереження; аналіз досягнень; портфоліо [20]	профіль здібностей; система критеріїв оцінювання проєктів; матриця співвідношення інтересу та рівня сформованості компетентностей учня
7.	Цифрові компетентності й ШІ - грамотність	інформаційна грамотність; безпека; створення контенту; розуміння ролі ШІ й ризиків	рамкові дескриптори цифрових компетентностей [3]; процедури ШІ грамотності [8]	рівні опанування (напр., 8 рівнів у DigComp); чек-листи компетентностей; сценарні завдання

Потрібно зазначити, що у практичній моделі персоналізації бажано застосовувати триангуляцію: не покладатися на один інструмент, а співвідносити декілька методів, наприклад: самоопис, спостереження та дані навчальної діяльності/ цифрові сліди [9; 18].

Узагальнення проаналізованих підходів дозволяє розглядати діагностику ІОП як циклічний процес, що включає визначення цілей, збір даних із різних джерел, їх інтерпретацію, формування індивідуального профілю учня та подальше коригування ІОТ.

Висновки. У результаті проведеного огляду встановлено, що діагностика ІОП здобувачів освіти формується як багатовимірне явище, яке не може бути зведене до одного підходу чи інструментарію. Узагальнення сучасних світових і вітчизняних досліджень дозволило виокремити п’ять взаємодоповнювальних напрямів діагностики: психологічний, педагогічний, аналітико-орієнтований (освітня аналітика даних), цифрово-технологічний (інструменти на основі ШІ) та нормативно-рамковий (стандарти і політики). Показано, що їх інтеграція створює підґрунтя для переходу від фрагментарної діагностики до цілісної системи виявлення ІОП, у якій поєднуються дані про особистісний розвиток, навчальну діяльність і цифрову поведінку здобувача освіти.

У межах дослідження узагальнено компоненти ІОП, відповідні індикатори та діагностичні інструменти, що відображено у систематизованій таблиці та може слугувати основою для подальшої операціоналізації показників.

Встановлено, що сучасні освітні політики та стандарти, з одного боку, задають критерії та орієнтири діагностики, а з іншого – забезпечують можливість її здійснення через компетентнісні моделі та дескриптори оцінювання. Водночас цифрові інструменти розширюють можливості збору та аналізу даних, однак потребують педагогічної інтерпретації та дотримання етичних принципів їх використання.

Таким чином, діагностика ІОП постає як інтегрована система, що поєднує різні підходи, джерела даних і рівні аналізу та виступає ключовою умовою реалізації персоналізації навчання, зокрема в закладах спеціалізованої освіти наукового спрямування.

Перспективи подальших досліджень пов’язані з операціоналізацією ІОП через визначення критеріїв і показників, а також із розробленням типології учнів для забезпечення ефективної персоналізації навчання. Окремого вивчення потребує інтеграція цифрових технологій та аналітики даних у процес діагностики з урахуванням етичних і педагогічних вимог.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Abdelrahman, G., Wang, Q., Nunes, B. P. Knowledge Tracing: A Survey. (2022). https://arxiv.org/abs/2201.06953 (дата звернення: 17.03.2026).

2. Black, P. Classroom assessment and pedagogy. Assessment in Education: Principles, Policy & Practice, (2018). https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0969594X.2018.1441807 (дата звернення: 17.03.2026).
3. DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens / Vuorikari R. та ін. European Commission, Joint Research Centre, (2022). https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC128415 (дата звернення: 17.03.2026).
4. Educational Data Mining Society. What is Educational Data Mining? (2024). https://educationaldatamining.org/ (дата звернення: 17.03.2026).
5. European Commission. Digital Education Action Plan 2021–2027: policy background, (2020) (оновлено 2025). https://education.ec.europa.eu/focus-topics/digital-education/plan (дата звернення: 17.03.2026).
6. European Commission. Guidelines on the ethical use of artificial intelligence and data in teaching and learning (оновлення 2026 a). https://education.ec.europa.eu/focus-topics/digital-education/action-plan/ethical-guidelines-for-educators-on-using-ai (дата звернення: 17.03.2026).
7. European Commission. Navigating the AI Act (FAQ), (2026 b). https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/faqs/navigating-ai-act (дата звернення: 17.03.2026).
8. European Commission. AI Literacy – Questions & Answers, (2025–2026). https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/faqs/ai-literacy-questions-answers (дата звернення: 17.03.2026).
9. Jisc. Code of practice for learning analytics (оновлено 2023). (2015/2023). https://www.jisc.ac.uk/guides/code-of-practice-for-learning-analytics (дата звернення: 17.03.2026).
10. Kaliisa, R., Misiejuk, K., López-Pernas, S., Khalil, M., Saqr, M. Have Learning Analytics Dashboards Lived Up to the Hype? A Systematic Review… arXiv, (2023). https://arxiv.org/abs/2312.15042 (дата звернення: 17.03.2026).
11. OECD. OECD Future of Education and Skills 2030: Conceptual learning framework – Learning Compass 2030. (2019). https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/about/projects/edu/education-2040/concept-notes/OECD_Learning_Compass_2030_concept_note.pdf (дата звернення: 17.03.2026).
12. OECD. The OECD Learning Compass 2030 (опис інструмента). (2019/2026). https://www.oecd.org/en/data/tools/oecd-learning-compass-2030.html (дата звернення: 17.03.2026).
13. OECD. PISA 2022 Results (Volume V): Learning Strategies and Attitudes… (2024). https://www.oecd.org/en/publications/pisa-2022-results-volume-v_c2e44201-en.html (дата звернення: 17.03.2026).
14. OECD. Mindsets, attitudes and learning. (2025). https://www.oecd.org/en/publications/mindsets-attitudes-and-learning_8b1756bc-en.html (дата звернення: 17.03.2026).
15. SoLAR. What is Learning Analytics? (оновлення 2025). https://www.solaresearch.org/about/what-is-learning-analytics/ (дата звернення: 17.03.2026).
16. UNESCO. AI and education: guidance for policy-makers. (2021)/ (сторінка і PDF). https://www.unesco.org/en/articles/ai-and-education-guidance-policy-makers (дата звернення: 17.03.2026).
17. UNESCO. Guidance for generative AI in education and research. (2023 a). https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386693 (дата звернення: 17.03.2026).

18. UNESCO. Global education monitoring report, 2023: technology in education: a tool on whose terms? (2023 b). (оновлено 2026). https://www.unesco.org/gem-report/en/publication/technology (дата звернення: 17.03.2026).
19. Алєксєєва, С. (2021). Індивідуалізація навчання у закладах загальної освіти як педагогічна проблема. Scientific Collection "InterConf", (42), 290–296. https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.02.2021.026 (дата звернення: 17.03.2026).
20. Бєльська, Н. А., Мельник, М. Ю. (2023). Психологічна діагностика обдарованості учнів: методичні рекомендації. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України. https://iod.gov.ua/content/docs/documentspdf/196/psihologichna-diagnostika-obdarovanosti-uchniv--metodichni-rekomendacii-.pdf (дата звернення: 17.03.2026).
21. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII (Текст для друку на сайті ВРУ). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/print (дата звернення: 17.03.2026).
22. Ковальова, О. А., & Демченко, О. П. (2023). Модернізація освіти обдарованих учнів на шляху до євроінтеграції. Освіта та розвиток обдарованої особистості, (2(89)), 43–49. https://doi.org/10.32405/2309-3935-2023-2(89)-43-49
23. Постанова Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 № 545 «Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF (дата звернення: 17.03.2026).
24. Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898 «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти». https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF (дата звернення: 17.03.2026).
25. Наказ Міністерства освіти і науки України від 02.08.2024 № 1093 «Про затвердження рекомендацій щодо оцінювання результатів навчання». https://zakon.rada.gov.ua/go/v1093729-24 (дата звернення: 17.03.2026).
26. Софій, Н., Стягунова, О., Федоренко, О. (2024). Оцінювання навчальних досягнень учнів з особливими освітніми потребами: методичні рекомендації. Київ: Український інститут розвитку освіти. https://mon.gov.ua/storage/app/sites/1/inkluzyvne-navchannya/2024/07/29/Otsinyuvannya.navch.dosyahn.uchniv.z.OOP-metodrekomendatsiyi-2024.pdf (дата звернення: 17.03.2026).

Кордонська А. В.,
учитель української мови та літератури,
Ліцею №3 міста Могилева-Подільського,
Могилів-Подільської міської ради Вінницької області,
ulyana0701@ukr.net

ОБРАЗ ВІЙНИ ТА ІДЕЯ МИРУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ЯК ЗАСІБ ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

У статті розглянуто особливості відображення образу війни та ідеї миру в українській літературі як важливого засобу формування громадянських цінностей здобувачів освіти. Проаналізовано твори українських письменників, зокрема Олександра Довженка та Олеся Гончара, у яких війна постає як глибоке

моральне випробування для людини, що розкриває її духовну сутність, силу характеру та здатність до самопожертви. Особливу увагу приділено сучасній українській поезії як відображенню реалій сьогодення та засобу формування патріотизму, гуманізму й відповідальності. Обґрунтовано значення художнього слова у вихованні свідомого громадянина, розвитку критичного мислення та формуванні моральних орієнтирів учнів. Доведено, що осмислення теми війни та ідеї миру в літературі сприяє формуванню усвідомлення важливості людського життя, національної ідентичності та необхідності збереження миру як найвищої суспільної цінності.

Ключові слова: образ війни, ідея миру, українська література, громадянські цінності, патріотизм, гуманізм, виховання, освітній процес, національна свідомість, сучасна поезія.

The article examines the features of the reflection of the image of war and the idea of peace in Ukrainian literature as an important means of forming civic values of students. The works of Ukrainian writers, in particular Oleksandr Dovzhenko and Oles Honchar, in which war appears as a deep moral test for a person, revealing his spiritual essence, strength of character and ability to self-sacrifice, are analyzed. Special attention is paid to modern Ukrainian poetry as a reflection of the realities of the present and a means of forming patriotism, humanism and responsibility. The importance of the artistic word in the upbringing of a conscious citizen, the development of critical thinking and the formation of moral guidelines of students is substantiated. It is proved that the understanding of the theme of war and the idea of peace in literature contributes to the formation of awareness of the importance of human life, national identity and the need to preserve peace as the highest social value.

Keywords: image of war, idea of peace, Ukrainian literature, civic values, patriotism, humanism, upbringing, educational process, national consciousness, modern poetry.

Війна в історії українського народу стала не лише складним і трагічним випробуванням, а й важливим чинником формування національної свідомості та громадянських цінностей. У різні історичні періоди вона визначала долю країни, впливала на духовний світ людини, загартовувала характер нації та утверджувала прагнення до свободи й незалежності. Саме в умовах боротьби український народ особливо гостро усвідомлював цінність людського життя, миру та єдності.

Українська література, як відображення суспільних процесів і духовного досвіду народу, глибоко й багатогранно осмислює тему війни. У художніх творах вона постає не лише як історичне явище, а передусім як моральне випробування для людини, що змушена робити складний вибір між добром і злом, життям і смертю, особистим і суспільним. Через образи героїв письменники розкривають трагедію людських доль, силу духу, героїзм і самопожертву, а також показують руйнівні наслідки війни для особистості й суспільства.

Водночас українська література утверджує ідею миру як найвищу гуманістичну цінність. Вона в художніх творах постає як основа гармонійного існування людини, як умова збереження духовних і моральних засад суспільства. Саме через осмислення протиставлення «війна – мир» формується система цінностей, що сприяє вихованню свідомого громадянина.

Актуальність теми дослідження зумовлена сучасними історичними умовами, в яких український народ знову змушений відстоювати свою незалежність. Осмислення теми війни та ідеї миру в українській літературі набуває особливого значення в освітньому процесі, оскільки сприяє формуванню громадянської позиції, патріотизму та гуманістичних переконань здобувачів освіти.

Отже, звернення до художніх творів української літератури як засобу виховання громадянських цінностей є важливим і актуальним завданням сучасної педагогіки.

Мета дослідження: з’ясувати особливості відображення образу війни та ідеї миру в українській літературі та визначити їхню роль у формуванні громадянських цінностей учнів.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати художні твори української літератури, у яких порушено тему війни та миру.
2. Охарактеризувати особливості зображення війни як морального випробування для людини.
3. Розкрити ідею миру як провідну гуманістичну цінність у літературних творах.
4. Визначити виховний потенціал української літератури у формуванні громадянських цінностей учнів.
5. Окреслити педагогічні підходи до вивчення цієї теми на уроках української літератури.

Об’єкт дослідження: процес формування громадянських цінностей учнів засобами української літератури.

Предмет дослідження: образ війни та ідея миру в українській літературі як засіб виховання громадянських цінностей.

Тема війни та миру є однією з ключових в українській літературі, оскільки вона відображає не лише історичні події, а й глибокі духовні процеси, що відбуваються в душі людини в екстремальних умовах. Українські письменники осмислюють війну як трагічне явище, яке руйнує людські долі, але водночас виявляє силу духу, моральну стійкість і здатність до самопожертви. Через художні образи митці утверджують ідею миру як найвищу гуманістичну цінність.

Яскравим прикладом глибокого осмислення теми війни є кіноповість «Україна в огні» Олександра Довженка. У цьому творі автор змальовує трагічні сторінки Другої світової війни, показуючи долю українського народу в умовах окупації. Особливу увагу Довженко приділяє внутрішньому світу людини, яка опинилася перед жорстокими викликами війни. Герої твору змушені робити складний моральний вибір, переживають втрати, страждання, але зберігають людяність і віру. Через образи звичайних людей автор передає масштаб національної трагедії, водночас підкреслюючи незламність українського духу. Війна постає як антигуманне явище, що руйнує родини, моральні основи суспільства, проте не здатне знищити прагнення до життя і свободи.

Іншого художнього виміру тема війни набуває в новелі «Модри Камень» Олеся Гончара. У цьому творі вона постає не лише як історична подія, а як глибока особиста трагедія, що втручається в найінтимніші сфери людського життя. В основі новели – історія кохання українського солдата й словацької дівчини Терези. Їхні почуття виникають у надзвичайно складних умовах війни, що надає їм особливої щирості та глибини. Однак жорстокі реалії не залишають місця для щастя: людські мрії руйнуються, долі ламаються, а кохання обривається, не встигнувши розквітнути.

Через цей твір автор утверджує думку про те, що війна є ворожою самій природі людини, її прагненню до любові, гармонії та щастя. Кохання героїв виступає символом миру, людяності й духовної краси, що протистоять жорстокості. Саме через такі образи письменник переконує читача в тому, що мир є найвищою цінністю, без якої неможливе повноцінне життя людини.

У цих творах війна осмислюється як глибока трагедія, що випробовує людину на міцність, а ідея миру постає як основа людського існування. Їх аналіз на уроках сприяє формуванню громадянських цінностей, вихованню гуманізму, патріотизму та усвідомлення відповідальності за майбутнє своєї країни.

Тема війни також набула особливого звучання в сучасній поезії, адже сьогодні вона є не лише художнім образом, а реальністю, яку переживає весь український народ. Поети осмислюють війну як глибоку національну трагедію, водночас утверджуючи ідеї мужності, незламності та віри в перемогу.

У творчості Ліни Костенко війна постає як випробування для нації, що загострює почуття відповідальності за майбутнє. Поетеса наголошує на необхідності збереження людяності навіть у найскладніших обставинах, підкреслюючи моральну силу українців.

Сучасний поет Сергій Жадан у своїй творчості передає атмосферу війни через призму повсякденного життя. Його поезії сповнені болю, тривоги, але водночас – надії. Він показує війну очима звичайної людини, яка змушена жити в умовах небезпеки, втрат і невизначеності.

Особливо емоційною є творчість Юрія Іздрика, у якій війна осмислюється як внутрішній стан людини, її боротьба зі страхом, розпачем і самотністю. Поет передає глибокі психологічні переживання, що виникають під впливом воєнних подій.

Сучасна українська поезія також активно реагує на події сьогодення, зображуючи героїзм українських воїнів, біль втрат і силу народного духу. Вона стає не лише засобом художнього осмислення війни, а й формою громадянської позиції, способом підтримки та духовного єднання суспільства.

Сучасна українська поезія відіграє важливу роль у формуванні громадянських цінностей. Вона допомагає усвідомити трагедію війни, виховує патріотизм, співчуття, відповідальність і водночас утверджує ідею миру як найвищу людську цінність.

У сучасних умовах тема війни є особливо актуальною для освітнього процесу. Через аналіз художніх текстів учні мають змогу осмислювати події минулого та сьогодення, формувати власну громадянську позицію та усвідомлювати важливість миру. Уроки української літератури стають простором для розвитку критичного мислення, патріотичних почуттів та гуманістичних переконань.

Образ війни та ідея миру в українській літературі мають значний виховний потенціал. Використання таких творів у навчальному процесі сприяє формуванню громадянських цінностей, національної свідомості, поваги до історичної пам’яті та усвідомлення важливості миру для майбутнього держави.

У сучасних умовах тема війни є особливо актуальною для освітнього процесу, адже вона безпосередньо пов’язана з реаліями життя українського суспільства. Через аналіз художніх текстів учні мають змогу не лише осмислювати події минулого і сьогодення, а й глибше розуміти їхній вплив на долю людини та нації. Літературні твори допомагають школярам сформувати власну громадянську позицію, навчитися оцінювати події з моральної точки зору, розрізняти добро і зло, правду і несправедливість. Особливо важливим є те, що художнє слово сприяє емоційному сприйняттю історії, розвиває здатність до співпереживання, формує емпатію та відповідальність за власні вчинки.

Уроки української літератури в цьому контексті стають не лише засобом передачі знань, а й важливим виховним простором. Саме тут учні вчаться критично мислити, аналізувати прочитане, висловлювати власні думки та аргументувати свою позицію. Вивчення творів про війну сприяє формуванню патріотичних почуттів, поваги до героїзму та самопожертви, а також усвідомленню ціни свободи і незалежності. Водночас акцент на ідеї миру допомагає виховувати гуманістичні переконання, толерантність, прагнення до взаєморозуміння та збереження людського життя.

Отже, образ війни та ідея миру в українській літературі мають потужний виховний потенціал. Їхнє використання в навчальному процесі сприяє формуванню громадянських цінностей, національної свідомості, поваги до історичної пам'яті та духовної спадщини народу. Осмислення цих тем допомагає учням усвідомити, що мир – це не лише відсутність війни, а й щоденна праця кожного громадянина задля збереження людяності, гідності та майбутнього держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Історія української літератури XX століття: підручник / за ред. В. Г. Дончика. – Київ: Либідь, – 2003. – 784 с.
2. Українська література: підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / за ред. Р. В. Мовчан. – Київ: Генеза, – 2019. – 272 с.
3. Сучасна українська література: навч. посіб. / уклад. Н. І. Богданець-Білоскаленко. – Київ: Академія, – 2018. – 320 с.
4. Методика навчання української літератури в школі: навч. посіб. / за ред. О.М. Бандури. – Київ: Освіта, – 2010. – 256 с.

Коржик С. А.,
голова Летичівської територіальної організації
Національної спілки краєзнавців України,
науковий співробітник Центру дослідження історії Поділля
Інституту історії України НАН України
при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка,
offisrmk@gmail.com

ГЕНЕАЛОГІЧНА РЕФЛЕКСІЯ ЯК МЕХАНІЗМ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ТУРБУЛЕНТНОСТІ

У статті здійснено теоретичне обґрунтування та розкрито практичний потенціал генеалогічної рефлексії як дієвого механізму збереження ціннісних орієнтирів особистості в умовах сучасної соціокультурної турбулентності. Автор аналізує психологічну природу рефлексії крізь призму аксіологічного та генетичного підходів, визначаючи її як інструмент диспозиційної саморегуляції та морального самовизначення індивіда.

Особливу увагу приділено процесу трансформації сухих архівних даних – виписок із кримінальних справ репресованих осіб, метричних записів та архівних документів – у стійкі особистісні смисли. Обґрунтовано, що генеалогічна рефлексія виступає опосередковуваною ланкою, яка пов'язує моральну сферу предків із сучасними вчинками особистості, сприяючи інтерналізації родових ідеалів. Доведено, що через механізм смислопородження архівний документ стає ресурсом для актуалізації внутрішніх опор людини, дозволяючи успішно долати кризи ідентичності та зміцнювати аксіопсихіку в умовах екзистенційних викликів.

Ключові слова: генеалогічна рефлексія, ціннісні орієнтири, аксіопсихіка, соціокультурна турбулентність, саморегуляція, ідентичність, архівний документ, смислопородження, моральний розвиток, генетична психологія.

The article provides a theoretical substantiation and reveals the practical potential of genealogical reflection as an effective mechanism for preserving an individual's value orientations amidst modern sociocultural turbulence. The author analyzes the psychological nature of reflection through the lens of axiological and genetic approaches, defining it as a tool for dispositional self-regulation and moral self-determination of the individual.

Particular attention is paid to the process of transforming "dry" archival data – extracts from the criminal cases of repressed persons, metrical records, and archival documents – into stable personal meanings. It is substantiated that genealogical reflection acts as a mediating link that connects the moral sphere of ancestors with the contemporary actions of the individual, contributing to the internalization of ancestral ideals. It is proved that through the mechanism of sense-making, an archival document becomes a resource for actualizing a person's inner supports, allowing for the successful overcoming of identity crises and strengthening the axio-psychic structure under the pressure of existential challenges.

Keywords: genealogical reflection, value orientations, axio-psychic, sociocultural turbulence, self-regulation, identity, archival document, sense-making, moral development, genetic psychology.

Постановка проблеми. У контексті сучасних глобалізаційних трансформацій соціальна турбулентність дедалі частіше постає як новий стан реальності, що вимагає системних змін у підходах до збереження ідентичності особистості. Цей феномен характеризується глибокою структурною нестабільністю суспільства, дестабілізацією інституцій та руйнуванням звичних життєвих сценаріїв. В. Бакіров підкреслює, що ми є свідками нескінченного потоку небезпечних ситуацій, подій та трендів, які радикально змінюють соціальні порядки на всіх рівнях, роблячи традиційні механізми адаптації малоефективними [1].

Згідно з науковими розвідками Ю. Асєєвої та Я. Брюханової, ключовими ознаками соціальної турбулентності є: невизначеність: утрата чітких орієнтирів та унеможливлення прогнозування майбутнього; руйнування норм: відсутність консенсусу щодо правил поведінки та засадничих цінностей; інформаційна перевантаженість: хаотичний та фрагментарний потік інформації, посилення впливу фейків; кризовість і перманентність змін: відчуття безперервної кризи як нового нормального стану [2]. М. Кастеллс визначає соціальну турбулентність як «інформаційний хаос», що зумовлює соціальне занепокоєння та втрату громадянами почуття контролю над власним життям [3]. Згідно з підходами З. Баумана, така турбулентність є ознакою «рідкої сучасності», де ідентичності та соціальні зв'язки стають тимчасовими й крихкими [4].

У політико-соціологічному контексті цей стан інтерпретується як розрив між очікуваннями громадян і здатністю інституцій забезпечити базову безпеку та сенс [5]. У таких умовах людина змушена шукати стійкі внутрішні опори для збереження цілісності власного «Я». Одним із найбільш потужних механізмів такої стабілізації виступає *генеалогічна рефлексія* – процес глибокого осмислення історії власного роду, що дозволяє трансформувати стан постійної кризи у нову норму соціального буття через звернення до тривких родових цінностей.

Генеалогічна рефлексія не обмежується суто технічною фіксацією імен чи дат у родовідних книгах, а постає як складний акт самоусвідомлення, що дозволяє особистості вийти за межі одиничного існування та відчути свою причетність до тяглості поколінь. У процесі критичного аналізу архівних матеріалів – від виписок із дворянських справ до метричних записів – дослідник власної історії вступає у діалог із минулим, реконструюючи не лише родинне древо, а й систему етичних координат, на яких тримався його рід упродовж століть. Саме ця історична вертикаль стає тим фундаментом, який протидіє хаосу горизонтальних соціальних зв'язків у часи криз, оскільки вона надає життю людини глибинного смислу та відчуття відповідальності перед попередниками й нащадками.

Актуальність дослідження цього феномену зумовлена необхідністю розробки нових стратегій зміцнення національної та громадянської ідентичності українців, для яких родинна пам'ять сьогодні є формою культурного спротиву та засобом відновлення суб'єктності. Генеалогічна рефлексія дозволяє трансформувати травматичний досвід минулого у ресурс стійкості, де кожен віднайдений документ стає свідченням життєздатності роду, а отже, і запорукою майбутнього всієї спільноти. Таким чином, вивчення генеалогії як механізму збереження цінностей у часи турбулентності дозволяє по-новому поглянути на роль локальної та сімейної історії у формуванні світоглядної стійкості сучасної особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема генеалогічної рефлексії та її впливу на ціннісні орієнтири особистості знаходиться на перетині історичних, психологічних та філософських студій. Проблема формування ціннісних орієнтирів особистості посідає чільне місце в українській науковій думці, де вона розглядається як фундамент суб'єктності та регулятор соціальної поведінки. Зокрема, ціннісні орієнтації як процесуальний феномен, що виступає опосередковувальною ланкою між загальними культурними цінностями та конкретними життєвими цілями, ґрунтовно досліджено у працях М. Слюсаревського [6]. Автор акцентує увагу на тому, що ціннісні орієнтації є суб'єктивним образом культури, засвоєним через індивідуальний досвід.

Особливий інтерес для нашого дослідження становить аксіологічна концепція З. Карпенко, яка вводить поняття «аксіопсихіки» – ціннісно-смислової сфери особистості, де психологічним еквівалентом цінності виступає смисл [7]. Дослідниця обґрунтовує структуру ціннісних диспозицій, які забезпечують реалізацію актуалізованого смислу в житті людини. Важливим аспектом є те, що рефлексія, за О. Бандуркою, виступає механізмом класифікації форм поведінки та інтерпретації їхніх причин шляхом віднесення до вже відомих соціальних стереотипів [8, с. 137]. Відповідно до методологічних засад навчального процесу, обґрунтованих В.П.Максименком, генеалогічний пошук можна розглядати як специфічну форму пізнання, де дослідник здійснює суб'єктивне «відкриття» вже відомих історії знань, адаптуючи їх до власного досвіду. Така діяльність передбачає глибоке засвоєння взаємозв'язків між минулим та сучасним, що сприяє підвищенню ефективності життєдіяльності особистості через усвідомлене сприйняття свого місця у родовому та історичному контекстах [9, с. 29].

Цей підхід корелюється з ідеями Т. Титаренко щодо побудови «життєвого світу» особистості, де родинні цінності виступають конституючою ознакою внутрішньої гармонії [10].

Водночас, у сучасному науковому просторі генеалогія дедалі частіше розглядається не лише як допоміжна історична дисципліна, а як дієвий ресурс формування ідентичності. Так, В. Томазов визначає генеалогію як інструмент дослідження соціально-психологічних аспектів людських взаємин через вивчення родинних зв'язків [11]. Ю. Легун наголошує на суб'єктності генеалогічної праці, визначаючи її як форму самоорганізації суспільства, що дозволяє людині усвідомити своє місце у часовому просторі історії [12]. Важливим є внесок Н. Лобко, яка доводить, що інформаційний потенціал генеалогічних джерел дозволяє реконструювати духовні цінності та моделі поведінки предків, трансформуючи їх у сучасний досвід [13].

Фундаментальне значення для нашої теми має концепція «філософії родознавства» С. Черепанової, яка вбачає у зверненні до історії роду шлях до духовного самопізнання та збереження неперервності смислів буття [14]. В умовах екзистенційних криз така активність набуває рис «пошуку справжнього сенсу», про який писав В. Франкл, стаючи опорою для самоактуалізації особистості (за А. Маслоу) [15; 16].

Попри значну кількість теоретичних напрацювань, механізм перетворення генеалогічної рефлексії на інструмент психологічної стійкості в умовах соціокультурної турбулентності залишається малодослідженим, що й зумовлює *актуальність даної статті*.

Мета і завдання статті. В умовах глобальних трансформацій особливої актуальності набуває філософія людиноцентризму, яка визначає розвиток

особистості як головний пріоритет освітнього та соціокультурного простору [17]. Саме тому *метою статті* є теоретичне обґрунтування та практичне розкриття сутності генеалогічної рефлексії як дієвого механізму збереження ціннісних орієнтирів особистості. Ми розглядаємо цей процес крізь призму генетичної психології, де особистість постає як унікальна цілісність, що саморозвивається і є носієм «вселюдського духу», а генетичний метод дослідження дозволяє проаналізувати її становлення від витоків роду до повноцінного функціонування в сучасному світі [18].

Для досягнення поставленої мети визначено такі *завдання*:

1. Здійснити теоретичний аналіз психологічних та філософських підходів до розуміння рефлексії як інструменту самопізнання та диспозиційної саморегуляції поведінки особистості.

2. Визначити змістове наповнення поняття «генеалогічна рефлексія» та обґрунтувати її зв'язок із формуванням аксіопсихіки людини в кризові періоди.

3. Охарактеризувати особливості трансформації генеалогічних знань (отриманих під час роботи з архівними документами та родинними переказами) у стійкі особистісні смисли та ціннісні орієнтири.

4. На основі практичного досвіду дослідження родовідних книг та проведення генеалогічних студій показати роль історичної вертикалі роду у відновленні суб'єктності та ідентичності сучасної особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження.

1. Теоретичний аналіз рефлексії як інструменту самопізнання та саморегуляції. Психологічна природа рефлексії в контексті становлення особистості розкривається як здатність до інформаційного відображення суб'єктом самого себе та вироблення відповідних життєвих реакцій. У структурному плані самосвідомість постає як цілісна єдність самопізнання, самооцінки та саморегуляції, де рефлексивність є провідною характеристикою всіх її складових [19]. Спираючись на концепцію М. Й. Боришевського, ми розглядаємо рефлексію як глобальну змістовну функцію, що дозволяє індивіду інтегрувати в собі позиції суб'єкта поведінки та об'єкта управління [20].

Згідно з підходами В.П. Зінченка, завдяки рефлексії свідомість перебуває у постійному пошуку смислу буття, що дозволяє людині дистанціюватися від безпосередніх життєвих спонук і переходити до вчинків, які ґрунтуються на усвідомлених мотивах [21]. Цей процес «виходу» за межі буденності, за В. І. Слободчиковим, визначає межу між світом тварин та світом людей, роблячи людину справжнім суб'єктом власного життя [22].

2. Визначення змісту поняття «генеалогічна рефлексія» та її роль у формуванні аксіопсихіки. Враховуючи теоретичні засади генетичної психології С. Д. Максименка [18], ми пропонуємо термін «генеалогічна

рефлексія» як специфічний вид особистісної рефлексії, об'єктом якої виступає історична вертикаль роду. Вона виступає механізмом формування аксіопсихіки особистості, особливо у критичні періоди, коли виникає потреба у відновленні ціннісних опор.

Зв'язок генеалогічної рефлексії із ціннісною сферою реалізується через:

– *моральне самовизначення:* за І. Д. Бехом, рефлексія дозволяє особистості «прожити» палітру моральних почуттів предків, що стає підґрунтям для формування мотивів високого ціннісного порядку у сучасному житті [23].
– *механізм психологічного відновлення та смислопородження:* згідно з підходом Р. М. Ільченка (на основі методу М. Мюррей), рефлексія забезпечує подолання наслідків історичної депривації та травматичного досвіду особистості, перетворюючи розрізнені архівні відомості на життєствердні смисли та фундамент для формування «здорової і врівноваженої особистості» [24].
– *інтерналізацію родового досвіду:* як зазначає Р.В. Павелків, ґенеза рефлексії забезпечує перехід від зовнішнього копіювання норм до автономії, заснованої на ідеалах та тяглості родинних традицій [19].

Таким чином, генеалогічна рефлексія дозволяє особистості не просто вивчати історію, а конструювати власний ціннісний образ, спираючись на духовний спадок поколінь.

Генеалогічна рефлексія стає тією опосередковувальною ланкою, яка пов'язує моральну сферу предків із сучасними вчинками особистості.

Практичне наповнення аксіопсихіки (ціннісно-смислової сфери) у цьому процесі відбувається через механізм смислопородження. Кожен архівний документ, чи то виписка з дворянської книги, чи метричний запис, завдяки рефлексивному аналізу трансформується із сухого факту в «персоналізований смисл». Це дозволяє людині не лише відповідати на питання «Хто я?», а й зміцнювати свою ціннісно-смислову позицію у значущих життєвих ситуаціях. Таким чином, звернення до генеалогії виступає не як втеча у минуле, а як спосіб актуалізації внутрішніх ресурсів для подолання кризи ідентичності в сучасному світі.

3. Трансформація генеалогічних знань у стійкі особистісні смисли та ціннісні орієнтири. Процес перетворення архівної інформації на внутрішню опору особистості відбувається через подолання часової дистанції та емоційне «проживання» фактів. У цьому контексті генеалогічна рефлексія виступає фільтром, що відсіює другорядне й кристалізує ціннісне ядро особистості.

Від сухого факту до етичного імперативу: коли дослідник стикається з документальним підтвердженням життєвої стратегії предка, відбувається акт ціннісного запозичення. Як зазначається у нашому дослідженні роду Ролінських: *«У 1912 році сорокарічний Михайло, взявши позику у Подільському поземельному банку, придбав землю та ліс... родина оселилася на хуторі серед власного лісу...*

Це історія людини, яка, попри втрати й трагедії, залишила нам спадок гідності, сили й людяності» [25, с. 61]. Тут знання про господарську операцію трансформується у смисл «спадку гідності», що стає орієнтиром для нащадків у сучасному турбулентному світі.

Легітимізація пам'яті через архівне підтвердження: генеалогічна рефлексія дозволяє перетворити сімейний біль на усвідомлену історичну позицію. Робота з кримінальними справами НКВС виступає інструментом верифікації правди: *«Архівні документи підтвердили, що вони були невинними жертвами репресій... Цей дослідницький процес дав мені можливість краще зрозуміти, як політичні репресії вплинули на родини... Важливість пошуку таких матеріалів, збереження архівів і родинних історій тепер для мене очевидна»* [25, с. 69]. Цей підхід ілюструє, як робота з джерелами формує аксіопсихіку – здатність особистості інтегрувати травматичний досвід минулого в ресурс сучасної психологічної стійкості.

4. Роль історичної вертикалі роду у відновленні суб'єктності та ідентичності сучасної особистості. «Історична вертикаль» роду виконує функцію антропологічного «хребта», що утримує цілісність «Я» в умовах соціальної нестабільності.

Подолання історичного сирітства: відновлення імен, які були свідомо стерті репресивною машиною, повертає людині відчуття суб'єктності. На прикладі реконструкції біографії Вікентія Ролінського бачимо механізм подолання забуття: *«Жодна родинна розповідь не зберегла про нього жодного слова, не дійшло до нас жодного фото чи особистої речі. І все ж – завдяки наполегливій роботі з архівними джерелами – його життя оживає перед нами у датах, іменах, трагедіях і радощах... Це приклад того, як уважна, послідовна робота з документами може повернути родинну пам'ять, зробити її живою, конкретною, правдивою»* [17, с. 71]. У цьому акті рефлексії дослідник постає не як об'єкт історії, а як її активний співавтор, що повертає право на пам'ять цілому роду.

Моделі стійкості як фундамент ідентифікації: Важливим аспектом вертикалі є трансляція моделей поведінки, що забезпечують виживання. Постать Марії Поставітюк (Ролінської) стає архетипом, з яким ідентифікує себе сучасна особистість: *«Її життєвий шлях – це не просто доля однієї жінки, а втілення цілої епохи... Її історія – це не лише спогад, це духовний заповіт: ніколи не зламатися, любити життя, берегти родину й пам'ятати свої корені»* [17, с. 69]. Така рефлексія дозволяє особистості вибудувати ідентичність, що базується на тяглості поколінь, а не на тимчасових соціальних ролях. Генеалогічна вертикаль надає людині право на «власну правду», що є фундаментом світоглядної незалежності.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє констатувати, що в умовах сучасної соціальної турбулентності, яка характеризується дестабілізацією

інституційних опор та інформаційним хаосом, *генеалогічна рефлексія* постає не лише як метод історичної реконструкції, а як фундаментальний механізм збереження та відновлення цілісності особистості.

1. *Теоретичне обґрунтування* засвідчило, що рефлексія над історією роду виступає опосередковувальною ланкою між загальнолюдськими цінностями та індивідуальною аксіопсихікою. Вона дозволяє трансформувати зовнішні «сухі» архівні дані у внутрішні персоналізовані смисли, створюючи психологічний імунітет проти екзистенційних криз та кризи ідентичності.

2. *Генеалогічна вертикаль*, відновлена через критичний аналіз джерел (метричних книг, справ про розкуркулення, кримінальних проваджень НКВС), виконує роль етичного каркаса. Вона повертає людині відчуття *суб'єктності,* перетворюючи її з пасивного об'єкта історичних маніпуляцій на свідомого спадкоємця родового досвіду. Як продемонстровано на прикладі дослідження долі родини Ролінських, кожен віднайдений документ стає актом відновлення історичної справедливості.

3. *Практична значущість* генеалогічної рефлексії полягає в її здатності трансформувати колективну травму минулого (репресії, голод, депортації) у ресурс індивідуальної стійкості. Приклад життєвого шляху Марії Поставітюк доводить, що ідентифікація з родовими моделями «незламності» та «тихої сили» дозволяє особистості вибудовувати власну стратегію життєтворчості навіть у найнесприятливіших соціальних умовах.

4. *Перспективи подальших розвідок* вбачаються у розробці та впровадженні методик генеалогічної рефлексії в освітній та виховний процеси. Це сприятиме не лише зміцненню національної пам'яті, а й формуванню світоглядно стійкої, критично мислячої особистості, здатної протистояти викликам глобалізованого світу, спираючись на тривкий фундамент родинних цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бакіров В. Жити в турбулентному світі. Популярна наука. 2023. URL: https://isnasu.org.ua/popsci/028_Bakirov_-_Zhyty_v_turbulentnomu_sviti.php (дата звернення: 18.03.2026).
2. Асєєва Ю. О., Брюханова Я. В. Соціальна турбулентність як фактор дестабілізації психоемоційного стану студентів. Вісник Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука. Серія: Педагогіка та психологія. 2025. С. 9–15. DOI: https://www.google.com/search?q=https://doi.org/10.32782/3041-2021/2025-3-1.
3. Castells M. Communication Power. Oxford: Oxford University Press, 2009. 49 p.
4. Bauman Z. Liquid Modernity. Cambridge: Polity Press, 2007. 288 p.
5. Giddens A. Runaway World: How Globalization Is Reshaping Our Lives. New York: Routledge, 2000. P. 24–37.
6. Основи соціальної психології: навч. посіб. / за ред. М. М. Слюсаревського. Київ: Міленіум, 2008. 495 с.

7. Карпенко З. С. Аксіологічна психологія особистості. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. 512 с.
8. Бандурка О. М. Основи психології і педагогіки: підручник. Харків: Національний ун-т внутрішніх справ, 2003. 336 с.
9. Максименко В. П. Дидактика: курс лекцій / В.П. Максименко. Хмельницький: ХМЦНП, 2013. – 223 с.
10. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ: Либідь, 2003. 376 с.
11. Томазов В. В. Генеалогія історична. Енциклопедія історії України. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Genealogija_istorychna (дата звернення: 18.03.2026).
12. Легун Ю. В. Генеалогічні матеріали у фондах ДАВО та форми роботи з ними. Генеалогія: зб. наук. праць. Вип. 1. Київ: Простір, 2013. С. 57–60.
13. Лобко Н. Інформаційний потенціал українських генеалогічних джерел: автореф. дис. … канд. іст. наук. Київ, 2008. 20 с.
14. Черепанова С. О. Філософія родознавства. Київ: Знання, 2008. 460 с.
15. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі / пер. з англ. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 160 с.
16. Маслоу А. Мотивація та особистість / пер. з англ. Київ : Vivat, 2021. 464 с.
17. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. Київ: Знання України, 2011. 520 с.
18. Максименко С.Д. Генетична психологія особистості: психічний розвиток і навчання. Проблеми сучасної психології. 2016. Вип. 31. С.7–19.
19. Павелків Р.В. Ґенеза рефлексії як психологічного механізму морального розвитку особистості. Інноватика у вихованні. 2018. Вип. 8. С.6–16.
20. Боришевський М.Й. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності. Київ: Академвидав, 2010. 416 с.
21. Зінченко В.П. Свідомість і творчий акт. Москва: Мови слов'янських культур, 2010. 592 с.
22. Слободчиков В. І. Особистість як реальність для інших. Психологія особистості. Самара: БАХРАХ-М, 1999. С.489–508.
23. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності. Київ: Академвидав, 2009. 248 с.
24. Ільченко Р. М. Організація психологічного супроводу подолання травматичного досвіду особистості. Психологія розвитку та життєстійкості особистості: наукові студії : колективна монографія / за наук. ред. М. М. Кононової. Полтава : Астрая, 2024. С. 417–440.
25. Коржик С.А. Родовід у твоїх руках: пошук, збереження та передача сімейних історій. Хмельницький: Бедрихів край, 2025. 88 с.

Додаток А

Методичний інструментарій генеалогічної рефлексії особистості

Даний додаток містить практичні інструменти для реалізації теоретичних засад дослідження, спрямовані на подолання депривації родової пам'яті та зміцнення аксіопсихіки особистості через роботу з архівними джерелами.

І. Опис рефлексивних вправ та алгоритмів

1. Вправа «Діалог через століття» (на основі дидактичного принципу

«суб'єктивного відкриття» знань за В. П. Максименком) Дослідникупропонується обрати один архівний документ (наприклад, виписку з метричної книги про шлюб чи народження, або протокол допиту репресованого родича).

Завдання: Сформулювати три запитання до предка, на які документ дає непряму, але ціннісно важливу відповідь (наприклад: «Яку внутрішню силу Ви мали, щоб зберегти віру в таких обставинах?»).

Мета: Перетворення «сухого» архівного факту на суб'єктивне знання та стійкий особистісний смисл.

2. Алгоритм «Від травми до життєстійкості» (за Р. М. Ільченком та М. Мюррей)

Під час роботи з документами про репресії (як у випадку з родом Ролінських), рекомендується застосовувати таку послідовність рефлексії:

Фіксація факту: Визначення події (Що саме сталося з предком?).

Емоційне проживання: Усвідомлення власних почуттів щодо цієї події в теперішньому часі.

Ресурсний висновок: Формулювання тези: «Мій рід вистояв попри цей тиск. Яку силу я успадкував(ла) від цього вистояння?».

Мета: Формування «здорової і врівноваженої особистості» через інтеграцію травматичного минулого.

3. Створення «Карти родових ідеалів» (аксіологічний підхід)

На основі вивчених біографій (наприклад, Станіслав Іванович Ролінський – дворянин; Вікентій Ролінський – однодворець) створити візуальну схему, де кожне ім'я пов'язане з певною чеснотою, яка була проявлена у житті цієї людини.

Мета: Інтерналізація родових ідеалів та зміцнення внутрішніх психологічних опор.

4. Вправа «Лист підтримки через покоління» (за методом М. Мюррей та Р. Ільченка)

Спрямована на опрацювання травматичного досвіду (репресій, розкуркулення).

Механіка: Уявіть, що Ви зустрілися зі своїм репресованим предком (наприклад, Йосипом Ролінським) у момент його найбільшого випробування.

Завдання: Напишіть йому короткий лист (100 слів) із майбутнього. Розкажіть, що його рід вижив, що Ви пам'ятаєте його ім'я і що його страждання не були марними, бо вони загартували Вашу теперішню життєстійкість.

Результат: Зняття «генетичного страху», інтеграція травми у структуру «здорового Я», перетворення болю на ресурс сили.

5. Вправа «Генеалогічна герменевтика імені» (аксіопсихічний підхід)

Дослідження «вертикалі роду» через імена.

Механіка: Випишіть імена чоловічої чи жіночої лінії Вашого роду (наприклад: Маріанна – Марія – Світлана).

Завдання: До кожного імені підберіть один дієслово-заповіт, який Ви «чуєте» від цієї постаті (наприклад: Маріанна – Берегти, Марія – Вистояти, Світлана – Відновити).

Результат: Створення цілісного «аксіологічного ланцюга», де кожна ланка підтримує наступну. Це зміцнює ідентичність і дає відчуття причетності до великої історичної цілі.

ІІ. Матриця практичного застосування генеалогічної рефлексії

Назва методу	Наукове підґрунтя	Рефлексивний механізм	Очікуваний результат
Аксіологічна реконструкція	Дидактика (В. П. Максименко)	Суб'єктивне «відкриття» знання	Усвідомлення себе спадкоємцем світогляду, а не лише майна.
Лист підтримки крізь час	Метод М. Мюррей (Р. М. Ільченко)	Подолання депривації та травми	Трансформація генетичного страху на ресурс сили та життєстійкості.
Герменевтика імені	Аксіопсихіка (З. С. Карпенко)	Побудова ціннісної вертикалі	Формування цілісної ідентичності через тяглість родових ідеалів.
Біографічне занурення	Генетична психологія (С. Д. Максименко)	Проекція стратегій виживання	Актуалізація внутрішніх опор у кризових соціальних умовах.
Карта родових ідеалів	Філософія родознавства (за С. О. Черепановою)	Візуалізація родинного дерева, де кожна гілка позначена не лише датами, а й етичними чеснотами, що були притаманні представникам роду.	Інтерналізація родових ідеалів; перетворення архівного документа на етичний орієнтир.

Королькова Т. М.,
учитель «Захисту України»,
Криворізького природничо-наукового ліцею КМР ДО,
korolkovat67@gmail.com

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЖИТТЯ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ: ОСВІТНІЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРЕДМЕТА «ЗАХИСТ УКРАЇНИ»

Анотація: У статті проаналізовано актуальність формування культури збереження життя в умовах сучасного BANI-світу. Розглянуто трансформацію освітнього процесу під впливом безпекових криз та військових конфліктів. Особливу увагу приділено предмету «Захист України» (модуль «Основи медичних знань») як інструменту формування життєзбережувальних компетентностей, проактивної відповідальності та психологічної стійкості учнівської молоді.

Ключові слова: культура безпеки, життєстійкість, BANI-світ, домедична допомога, тактична медицина, Захист України, здоров'язбережувальні технології.

Abstract: The article analyzes the relevance of forming a life-preservation culture in the context of the modern BANI-world. It examines the transformation of the

educational process under the influence of security crises and military conflicts. Special attention is paid to the subject "Defense of Ukraine" (the "Basics of Medical Knowledge" module) as a tool for developing life-saving competencies, proactive responsibility, and psychological resilience among student youth.

Keywords: safety culture, resilience, BANI world, pre-medical care, tactical medicine, Defense of Ukraine, health-saving technologies.

Сучасний світ трансформувався з відносно прогнозованого стану у стан, що описується концепцією *BANI* (*Brittle* – крихкий, *Anxious* – тривожний, *Non-linear* – нелінійний, *Incomprehensible* – незрозумілий). Невизначеність перестала бути тимчасовим явищем, перетворившись на «нову норму». Ключовими суспільними викликами, що формують цей стан, є.

– Безпекова криза: руйнування ілюзії колективної безпеки через військові конфлікти.
– Технологічний розрив: тривожність через стрімкий розвиток ШІ та зміни на ринку праці.
– Інформаційний хаос: фейки та дипфейки, що спричиняють кризу довіри.
– Кліматичні зміни та криза ментального здоров'я: емоційне вигорання та «пандемія самотності» [1].

В таких умовах адаптація зміщується з пошуку стабільності на розвиток життєстійкості (resilience) та перехід від реактивного до проактивного мислення. Контроль над власною безпекою та здоров'ям стає головним внутрішнім ресурсом особистості. В умовах воєнного стану однією з вразливих груп є саме підлітки. З одного боку, в силу вікових особливостей вони прагнуть автономії, з іншого боку в умовах війни в Кривому Розі, де загроза обстрілів є постійною реальністю, відчуття безпорадності є найбільш деструктивним фактором. Таким чином, навчальний заклад повинен стати не просто безпечним освітнім середовищем, а місцем де закладається фундамент безпеки. Ключове місце в процесі розвитку адаптивності та резильєтності. Освітня установа сьогодні не лише транслює знання, а й формує ціннісні орієнтації.

Важливим освітнім інструментом у цьому процесі є курс «Захист України», зокрема його модуль «Основи медичних знань», який спрямований на формування у здобувачів освіти базових знань і навичок домедичної допомоги, розвитку культури безпеки та усвідомлення цінності людського життя.

У процесі вивчення основ медичних знань особливого значення набуває формування гуманістичних цінностей, відповідальності за власне здоров'я та здоров'я інших людей. Засвоєння практичних навичок надання домедичної допомоги, опанування алгоритмів дій у надзвичайних ситуаціях, розвиток уміння швидко приймати рішення сприяють формуванню готовності молоді до дій у кризових обставинах.

Водночас освітній процес у межах цього курсу сприяє розвитку соціальної відповідальності, емпатії, здатності до взаємодопомоги та солідарності. Він забезпечує поєднання національно-патріотичного виховання з практичними навичками, необхідними для дій у надзвичайних ситуаціях та захисту власного здоров'я і життя. Саме ці якості формують культуру збереження життя як одну з ключових складових громадянської та гуманістичної свідомості особистості.

В умовах війни в місті, де загроза обстрілів є постійною реальністю, відчуття безпорадності є найбільш деструктивним фактором. Перед вчителем постає задача створити умови для особистісної трансформації на уроках «Захисту України», де учень ліцею перестає бути «тим, кого рятують», і стає «тим, хто знає, що робити». В результаті є можливість оволодіти алгоритмом MARCH або знанням правил мінної безпеки, що перетворює пасивний страх на конструктивну тривогу. Це дає відчуття суб'єктності – я контролюю ситуацію, а не ситуація мене. В місті, яке є прифронтовим тилом поняття «безпековий простір» отримує конкретні координати. Кожен учень, долучається до проактивної позиції, а саме знання про найближчі укриття навколо ліцею, розуміння специфіки балістичних загроз та навички швидкого реагування стають базовими «софт-скілами». Окрім того не останню роль відіграє і цифрова гігієна. В місті, де ворог активно використовує ІПСО для дестабілізації, здатність ліцеїста розрізняти фейки про «прильоти» чи загрози стає частиною його ментальної безпеки [5].

Криворізький природничо-науковий ліцей (КПНЛ) готується до трансформації в академічний ліцей з 2027 року, але вже на сьогодні в закладі наймолодші класи це 8, а вступники, в основному, випускники 9 класу гімназій міста, тобто вступ до 10-го класу – це в більшості випадків формування нового колективу. Тому виховання культури збереження життя можна використати в якості «соціального клею» новоствореного колективу. На уроках медичних знань пропонується розглядати академічну ліцейську спільноту як «коло життєстійкості». Пропонуються завдання по командній роботі, в яких симулюють екстремальні умови. Наприклад, надання домедичної допомоги в парах або групах формує довіру: «мій однокласник поруч вміє накласти турнікет, а я вмію зупинити кровотечу йому», ми зможемо знайти вихід з подібної конкретної ситуації. Фізична підготовка та навички самодопомоги на уроках «Захисту України» вчать підлітків слухати своє тіло. В умовах постійного стресу в прифронтовому місті – це спосіб зберегти нервову систему від вигорання ще до початку дорослого життя.

З іншого боку ліцей готує майбутніх лідерів, які вміють взяти на себе відповідальність і розуміння того, що твоє здоров'я – це твій ресурс для майбутньої відбудови країни. Також заклад змінює ставлення до шкідливих

звичок та ігнорування сигналів тривоги на користь свідомого збереження себе. Таким чином, насамперед формується навичка превентивності замість реактивності. Для підлітків контроль – це не лікування хвороби, а превентивні чек-апи, знання свого рівня стресу та вміння вчасно звернутися до спеціалістів. Якщо світ навколо (BANI) крихкий, то знання того, як врятувати життя, робить саму особистість «некрихкою» (антикрихкою).

Усвідомлення цінності людського життя є фундаментальним аспектом навчання основам медичних знань, який перетворює технічні навички (як-от накладання пов'язки чи серцево-легенева реанімація) на акт гуманізму та відповідальності. Це процес формування ціннісного ставлення до здоров'я та життя – як власного, так і іншої людини. Під час впровадження цього процесу, по-перше міняється парадигма від простого оволодіння технікою до навчання гуманізму і усвідомлення що кожна людина – унікальна, має свій потенціал і долю, а збереження життя – це найвища мета, по-друге це не просто знання, а відповідальність за порятунок людини, по-третє – про емпатію і повагу, коли медичні знання виховують повагу до гідності іншої людини, незалежно від її статусу чи ситуації. За час воєнного стану предмет «Захист України. Основи медичних знань» додатково отримав поштовх до формуванню етичних та ціннісних орієнтирів в поєднанні глибоких практичних навичок коли діють:

– *принцип «не зашкодь»,* через усвідомлення ризиків та важливості правильних дій навчає, що навіть благі наміри повинні ґрунтуватися на знаннях, щоб не завдати шкоди (non-maleficence);
– *добра воля та професіоналізм,* бо навіть на базовому рівні навчання виховує прагнення діяти в інтересах постраждалого;
– *рівність*, бо медична допомога надається на основі потреби, без упереджень чи дискримінації.

Практичні навички першої допомоги безпосередньо впливають на психологічний стан учня, підвищуючи його впевненість та знижуючи рівень паніки в критичних ситуаціях [7].

Створення безпечного освітнього середовища на уроках «Захист України» (зокрема при вивченні основ медичних знань) є критично важливим, оскільки практичні заняття моделюють екстремальні ситуації та вимагають фізичної взаємодії. Створення безпечного середовища – це тривалий та послідовий процес, який вимагає від самого педагога гнучкості, емпатії та професійної майстерності. Учень, який відчуває себе у безпеці, відкритий до сприйняття знань, активний у взаємодії та впевнений у власних силах. У безпечному освітньому середовищі формується особистість, здатна діяти свідомо, виважено та відповідально. Безпека забезпечується через поєднання фізичних заходів, дотримання алгоритмів та психологічної підготовки. Учитель створює безпечні

умови навчання: обладнання місця проведення занять (в умовах війни обов'язковим є наявність укриття), сертифіковані тренажери, аптечка. На уроках відбувається комфортна взаємодія: відсутність психологічного тиску, дискримінації та булінгу. Під час проведення уроків відпрацювання практичних навичок чітко виконуються інструкції з техніки безпеки.

Практичні заняття з тактичної медицини (TCCC – Tactical Combat Casualty Care) вимагають особливої обережності [4]. Навчання алгоритму MARCH/MARCH-PAWS починається з усвідомлення «Переконайтеся у відсутності небезпеки на місці події для себе та постраждалого» [8]. Відпрацювання навичок накладання турнікетів і тампонади проводиться на манекенах, а не на відкритих ділянках шкіри однокласників, щоб уникнути травми. Для набуття навичок учні використовують рукавички та чисті індивідуальні перев'язувальні пакети, бинти. Обов'язковим є проведення інструктажів перед кожним практичним заняттям. Під час занять з домедичної допомоги при мінно-вибухових травмах слід акцентувати увагу на безпеці рятувальника та заборону наближатися до вибухонебезпечних предметів. Не менш важливою є психологічна безпека. Заняття мають враховувати вікові особливості, не спричиняти вторинної травматизації на жаль особливо для учнів, які пережили бойові дії. А також створення атмосфери довіри, де учень не боїться зробити помилку при наданні допомоги [7].

Дотримання цих правил гарантує, що урок «Захист України» формує життєво важливі навички без загрози для здоров'я учнів та формує свідому, виважену та відповідальну особистість.

Використання практико-орієнтованих методик на уроках «Захист України» (модуль «Основи медичних знань») [2] є критично важливим, оскільки забезпечує перехід від теоретичного вивчення до реальної здатності врятувати життя. Основою є активне навчання, де учні співпрацюють, моделюють ситуації та розвивають критичне мислення. Основні практико-орієнтовні методики, які використовуються на уроках – це симуляційні та рольові ігри, під час яких учні моделюють життєві ситуації. Учні відтворюють екстремальні умови (наприклад, поранений під час обстрілу, ДТП), де потрібно швидко оцінити обстановку, забезпечити власну безпеку та надати допомогу. Відпрацьовуються алгоритми надання домедичної допомоги при різних невідкладних станах людини: «STOP THE BLEED» (Зупини кровотечу). Під час цієї гри відбувається практичне відпрацювання навичок зупинки критичних кровотеч, відпрацьовуються алгоритми надання допомоги із застосуванням різних технік зупинки кровотеч. Симуляційна гра «Сектор укриття (TACTICAL COMBAT CASUALTY CARE – TCCC)», під час якої вивчаються алгоритми надання допомоги в умовах бойових дій [3].

В КПНЛ наявний манекен для відпрацювання серцево-легеневої реанімації (СЛР) одним рятівником. Практична робота з аптечкою, під час якої відбувається вивчення вмісту індивідуальної військової аптечки (типу IFAK/NATO),

використання турнікетів, бандажів та оклюзійних наліпок. Відбувається опрацювання навчальних кейсів: аналіз конкретних медичних ситуацій (переломи, вивихи, кровотечі) та відпрацювання навичок (накладання пов'язок, шин) [6]. При роботі в малих групах учні діляться на «медичні бригади» для евакуації та надання допомоги. Також застосовуються методики «мозковий штурм» та «коло ідей» при обговоренні алгоритмів дій у різних умовах, наприклад, при мінній небезпеці чи ситуації зупинки дихання. Систематичним є перегляд та аналіз відео з реальними випадками надання домедичної допомоги при надзвичайних ситуаціях та відпрацюванні алгоритму MARCH.

Замість класичних лекцій учитель проводить заняття, спрямовані на багаторазове повторення дій до автоматизму (алгоритми при втраті свідомості, прохідності дихальних шляхів, прийом Геймліха). Оскільки в ліцеї змішана форма навчання складання заліків відбувається у формі онлайн-тестування та офлайн-заліку з виконанням практичних маніпуляцій.

Всі ці методики забезпечують формування ключових здоров'я- та життєзбережувальних компетентностей, психологічну стійкість та готовність учнів до дій у реальних критичних ситуаціях.

Узагальнення результатів дослідження дозволяє констатувати, що в умовах сучасного BANI-світу та тривалої воєнної агресії, курс «Захист України» (модуль «Основи медичних знань») трансформується з прикладної навчальної дисципліни у стратегічний інструмент формування життєстійкості (resilience) нового покоління.

Проведене дослідження дає підстави для таких висновків.

1. Вивчення модуля ОМЗ забезпечує перехід від пасивного засвоєння теорії до оволодіння критично важливими алгоритмами (зокрема протоколами тактичної медицини TCCC та алгоритмом MARCH). Це дозволяє учням старшої школи опанувати роль активного суб'єкта безпеки, здатного надати домедичну допомогу при критичних кровотечах та зупинці серця ще до прибуття фахівців.
2. Для учнів, що навчаються у прифронтовому місті, контроль над власною безпекою та станом здоров'я стає ключовим внутрішнім ресурсом. Навички проактивної безпеки (знання правил мінної безпеки, алгоритмів дій під час обстрілів) нівелюють стан «навченої безпорадності», знижують рівень тривожності та формують впевненість у власній спроможності діяти в екстремальних умовах.
3. Курс сприяє вихованню «оборонної свідомості», де життя людини визнається найвищою соціальною цінністю. Через призму медичних знань формується етична відповідальність за життя оточуючих, що є фундаментальним для виховання громадянської ідентичності в умовах академічного ліцею.
4. Культура збереження життя не є ізольованою навичкою, а результатом інтеграції знань з біології, фізичної культури та безпеки життєдіяльності. Обов'язковість модуля ОМЗ у системі середньої освіти є необхідною умовою

формування безпекового каркаса нації, де кожен випускник володіє базовими компетенціями захисту життя.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у розробці та впровадженні інноваційних симуляційних методик навчання в умовах змішаного формату освіти, що є особливо актуальним для безпекової ситуації Дніпропетровщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кассіо Дж. Нова ситуація: VUCA померла, на зміну прийшов BANI. Forbes Ukraine. 2022. URL: https://forbes.ua (дата звернення: 15.03.2026).
2. Програма предмета «Захист України» для 10–11 класів закладів загальної середньої освіти. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України. (Наказ МОН від 03.08.2022 № 698).
3. Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 441 від 09.03.2022 р. «Про затвердження порядків надання домедичної допомоги особам при невідкладних станах».
4. TCCC Guidelines (Tactical Combat Casualty Care). Updated guidelines for All Service Members and Medical Personnel. Committee on Tactical Combat Casualty Care (CoTCCC), 2024.
5. Методичні рекомендації щодо організації безпечного освітнього середовища в закладах освіти в умовах воєнного стану. Лист МОН України № 1/11679-22 від 06.10.2022 р.
6. Стоп кровотеча (Stop the Bleed): Навчальний посібник з контролю критичних кровотеч. American College of Surgeons, 2023. 33 с.
7. Пашко К. О., Герасимів І. М., Фука М. М. Захист України. Основи медичних знань: підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2023. 192 с.
8. Інструкція з тактичної медицини: Алгоритм MARCH. Навчально-методичний посібник для викладачів предмета «Захист України». Київ: Нац. акад. пед. наук України, 2023. 58 с.

Вікторія КОРСУН,
здобувач освітнього ступеня «Магістр» спеціальності С4 Психологія,
КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти», м. Вінниця,
vikakorsun4401@gmail.com
Науковий керівник: **Антоніна ГРИСЬ**
доктор психологічних наук, професор,
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України,
antoninasgris@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ПРАЦІВНИКІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УМОВАХ СУЧАСНИХ КРИЗОВИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню психологічних особливостей розвитку стресостійкості працівників соціального захисту в умовах сучасних

кризових викликів. Узагальнено теоретичні підходи до розуміння стресостійкості як багатокомпонентного утворення, що включає емоційні, когнітивні, мотиваційні та поведінкові складові. Визначено ключові індивідуально-психологічні чинники її формування, зокрема рівень тривожності, локус контролю, самооцінку, когнітивну гнучкість та здатність до саморегуляції. Проаналізовано роль зовнішніх ресурсів, таких як соціальна підтримка та умови професійної діяльності. Акцентовано увагу на впливі воєнних дій і тривалого стресового навантаження на психологічний стан фахівців соціальної сфери. Обґрунтовано необхідність розробки та впровадження програм розвитку стресостійкості як важливого чинника збереження психічного здоров'я та підвищення ефективності професійної діяльності.

Ключові слова: стрес, стресостійкість, психічне здоров'я, працівники соціального захисту, кризові ситуації.

Abstract. The article is devoted to the study of the psychological features of stress resilience development among social protection workers under modern crisis challenges. Theoretical approaches to understanding stress resilience as a multi-component construct, including emotional, cognitive, motivational, and behavioral components, are generalized. Key individual psychological factors of its formation are identified, including the level of anxiety, locus of control, self-esteem, cognitive flexibility, and self-regulation capacity. The role of external resources, such as social support and working conditions, is analyzed. Particular attention is paid to the impact of military actions and prolonged stress exposure on the psychological state of social sector professionals. The necessity of developing and implementing stress resilience enhancement programs as an important factor in maintaining mental health and improving professional effectiveness is substantiated.

Keywords: stress, stress resilience, mental health, social protection workers, crisis situations.

Сучасний світ характеризується високою динамічністю, інформаційним перенасиченням і процесами глобалізації, що значно підвищують психоемоційне навантаження на особистість. Прояви стресу є варіативними та залежать як від зовнішніх обставин, так і від індивідуальних особливостей організму. У разі переживання інтенсивних травматичних подій може виникати гострий стресовий розлад.

Симптоматика стресу проявляється на кількох рівнях. Зокрема, фізіологічні реакції включають порушення сну, м'язову напругу, підвищену втомлюваність, тахікардію, больові відчуття та розлади шлунково-кишкового тракту. Емоційні прояви можуть охоплювати тривогу, гнів, відчуття внутрішньої порожнечі, сором, емоційне оніміння та зниження здатності переживати задоволення. Когнітивний рівень характеризується погіршенням концентрації уваги, нав'язливими переживаннями, нерішучістю та порушеннями сну у вигляді кошмарів. У сфері міжособистісної взаємодії спостерігаються недовіра,

підвищена дратівливість, а також труднощі у професійній чи навчальній діяльності [5].

Особливої актуальності проблема стресостійкості набуває в умовах воєнних дій в Україні, які супроводжуються постійною загрозою безпеці, вимушеною міграцією, втратою соціальних зв'язків та підвищеним рівнем психоемоційного напруження. У таких обставинах працівники соціального захисту опиняються в ситуації подвійного навантаження: з одного боку, вони самі переживають вплив стресогенних факторів, а з іншого – надають допомогу вразливим категоріям населення, що потребує високого рівня професійної витривалості.

Вплив воєнних подій значно посилює прояви стресу на фізіологічному, емоційному, когнітивному та поведінковому рівнях, що може призводити до виснаження ресурсів особистості та зниження ефективності професійної діяльності. У зв'язку з цим розвиток стресостійкості працівників соціального захисту набуває стратегічного значення, оскільки забезпечує їх здатність зберігати працездатність, емоційну стабільність та здатність до конструктивної взаємодії в умовах тривалого стресу.

Наукові підходи до вивчення стресостійкості розглядають її у двох основних вимірах: як вроджену, генетично зумовлену здатність особистості протистояти негативним впливам та як набутий психічний ресурс, що формується в процесі життєдіяльності. У цьому контексті стресостійкість доцільно трактувати як інтегративну властивість особистості, яка забезпечує ефективне функціонування в умовах стресу.

Формування стресостійкості, особливо у молодому віці, пов'язане з активним пошуком і використанням ресурсів, необхідних для подолання наслідків стресових впливів. Такими ресурсами виступають як внутрішні (особистісні якості, установки, навички саморегуляції), так і зовнішні (соціальна підтримка, умови середовища) чинники, що забезпечують психологічну стабільність у стресогенних ситуаціях [2].

У наукових дослідженнях наголошується, що розвиток стресостійкості тісно пов'язаний із віковими особливостями особистості та накопиченням життєвого досвіду. Зокрема, М. Дево та Г. Лабуві зазначають, що дорослі індивіди, спираючись на попередній досвід подолання складних життєвих ситуацій, демонструють більш сформовані механізми емоційної регуляції. Це забезпечує підвищення їхньої здатності адекватно реагувати на стресові впливи та знижує ймовірність дезадаптивних реакцій. Упродовж значної частини періоду дорослості спостерігається відносна стабільність функціонування нервової системи, а також достатній рівень розвитку когнітивних процесів, що дозволяє особистості об'єктивно оцінювати ситуацію, прогнозувати її розвиток і приймати зважені рішення [8].

У цьому контексті О. М. Полякова розглядає дорослість як період максимального розвитку стресостійкості. Науковиця пов’язує це з формуванням цілісного світогляду, усталеної системи цінностей і мотивів, а також із підвищенням рівня самосвідомості та відповідальності за власні дії. Доросла особистість здатна не лише адаптуватися до впливу стресогенних факторів, але й активно трансформувати зовнішні умови, що знижує інтенсивність негативних переживань та сприяє ефективному подоланню труднощів.

Разом із тим сучасні дослідження вказують на неоднорідність проявів стресостійкості в межах дорослого віку. Зокрема, Т. Г. Бохан, Н. В. Макарова, Тептюк Ю. та Т. І. Шевченко звертають увагу на те, що у представників професій із підвищеним рівнем ризику та емоційного навантаження може спостерігатися поступове зниження стресостійкості, особливо після 36 років [7]. Це пов’язано з накопиченням професійного стресу, емоційним вигоранням та виснаженням адаптаційних ресурсів організму.

Особливо актуальним це є для працівників соціальної сфери, діяльність яких пов’язана з постійною взаємодією з людьми у кризових життєвих ситуаціях. В умовах тривалого психоемоційного навантаження, зокрема в сучасних реаліях воєнного стану, зростає ризик зниження психологічної стійкості навіть у дорослих фахівців із високим рівнем професійної підготовки. Це зумовлює необхідність систематичного розвитку навичок саморегуляції, емоційної компетентності та відновлення ресурсів особистості.

Отже, дорослий вік загалом створює сприятливі передумови для формування високого рівня стресостійкості, однак її підтримання потребує свідомих зусиль, особливо у професіях із підвищеним рівнем стресу. Це підкреслює важливість впровадження спеціалізованих програм розвитку стресостійкості, спрямованих на збереження психологічного благополуччя та підвищення ефективності професійної діяльності.

Проблематика стресостійкості та психологічної гнучкості посідає важливе місце у сучасних психологічних дослідженнях, зокрема у працях С. Мадді та О. М. Полякової. У концепції С. Мадді стресостійкість розглядається як інтегративна властивість особистості, що формується внаслідок взаємодії низки індивідуально-психологічних характеристик. До них належать позитивна Я-концепція, сформовані навички саморегуляції, здатність до резильєнтності, відповідальне ставлення до власного здоров’я, а також оптимістичний світогляд. Сукупність цих компонентів забезпечує ефективне подолання стресових ситуацій та сприяє збереженню психічного благополуччя [9].

О. М. Полякова акцентує увагу на ролі індивідуально-типологічних характеристик у формуванні стресостійкості. Зокрема, значущими чинниками виступають темперамент, рівень особистісної тривожності, локус контролю та

самооцінка, взаємодія яких визначає специфіку реагування особистості на стресогенні впливи. Важливу роль відіграють також особливості нервової системи: особи зі слабким типом нервової системи краще адаптуються до монотонних стресових впливів, тоді як індивіди зі сильним типом демонструють вищу ефективність у ситуаціях інтенсивного або екстремального стресу. Водночас підвищений рівень тривожності може знижувати продуктивність діяльності та ускладнювати процес адаптації. Значущим ресурсом стресостійкості є адекватна самооцінка, особливо у поєднанні з внутрішнім локусом контролю, що забезпечує готовність брати відповідальність за власні дії. Особи з зовнішнім локусом контролю, навпаки, більшою мірою залежать від підтримки соціального оточення у процесі подолання стресу [1].

Суттєвий внесок у дослідження чинників стресостійкості у працях В. М. Крайнюк, яка визначила комплекс ключових передумов її формування. До них належать сформованість Я-концепції, рівень когнітивного розвитку, розвиток комунікативних умінь, а також специфіка структурних компонентів стресостійкості. Високий рівень психологічної стійкості, за її даними, корелює з емоційною врівноваженістю, впевненістю у власних силах, відкритістю у міжособистісній взаємодії, низьким рівнем тривожності, розвиненими вольовими якостями та самоконтролем. Важливу роль відіграють і мотиваційні чинники, зокрема орієнтація на соціально значущу діяльність, прагнення до професійного зростання та готовність до активної діяльності. Наявність внутрішнього локусу контролю виступає одним із провідних факторів, що забезпечують здатність особистості ефективно управляти власною поведінкою та відповідати за результати діяльності [4].

Окрему увагу заслуговує концепція В. І. Розова, присвячена проблемі адаптації особистості до умов екстремального стресу. У межах цього підходу стресостійкість розглядається як результат сформованості комплексу когнітивних, поведінкових та психофізіологічних ресурсів. Серед них особливе значення мають оптимістичний когнітивний стиль, здатність до підтримання соціальних зв’язків і взаємної підтримки, розвиток адаптивного мислення, а також навички саморегуляції психофізіологічних станів. Важливими складовими є також уміння організовувати режим сну, підтримувати належний фізичний стан, ефективно управляти часом та демонструвати асертивну поведінку [6].

Оптимістичний когнітивний стиль передбачає активну життєву позицію, орієнтацію на досягнення успіху та здатність зберігати почуття гумору навіть у складних ситуаціях. Адаптивне мислення, у свою чергу, включає розвиток рефлексії, самоконтролю та когнітивної гнучкості, що забезпечує ефективну перебудову поведінкових стратегій відповідно до змін середовища. Упевнена

(асертивна) поведінка проявляється у здатності до ініціативності, відповідальності, позитивного самосприйняття та соціальної компетентності, що сприяє успішній самореалізації особистості в умовах стресу.

Узагальнюючи наведені підходи, можна стверджувати, що стресостійкість є складним багатокомпонентним утворенням, яке формується під впливом особистісних, когнітивних, емоційних і соціальних чинників. Її розвиток потребує цілеспрямованої роботи над формуванням внутрішніх ресурсів особистості, що є особливо важливим для фахівців соціальної сфери, діяльність яких пов'язана з підвищеним рівнем стресового навантаження.

Встановлено, що ефективність реагування на стресогенні впливи значною мірою залежить від індивідуальних особливостей особистості, зокрема рівня тривожності, типу нервової системи, сформованості мотиваційної сфери та здатності до рефлексії. Водночас ключову роль відіграють зовнішні ресурси, такі як соціальна підтримка, професійне середовище та умови діяльності, що можуть як посилювати, так і послаблювати адаптаційні можливості фахівця.

В умовах сучасних кризових викликів, зокрема соціальної нестабільності та тривалого впливу воєнних подій, професійна діяльність працівників соціального захисту супроводжується підвищеним рівнем психоемоційного навантаження, невизначеності та відповідальності за інших. Це зумовлює зростання вимог до їхньої стресостійкості як ключового ресурсу професійної ефективності та психологічного благополуччя. У таких умовах навіть сформовані адаптаційні механізми можуть виснажуватися, що актуалізує необхідність цілеспрямованого розвитку психологічних ресурсів особистості.

Таким чином, розвиток стресостійкості працівників соціального захисту слід розглядати як системний і динамічний процес, що передбачає інтеграцію внутрішніх ресурсів особистості (саморегуляція, когнітивна гнучкість, оптимістичний стиль мислення) із зовнішніми підтримувальними чинниками (соціальна взаємодія, організаційні умови). Це обґрунтовує доцільність розробки та впровадження спеціалізованих програм психологічного супроводу, спрямованих на зміцнення стресостійкості, профілактику емоційного вигорання та підвищення адаптаційного потенціалу фахівців у ситуаціях тривалого кризового навантаження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Жигайло Н., Харко Н. Онлайн-освіта: вимушена самоізоляція чи система отримання знань студентами закладів вищої освіти. Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2021. Випуск 8. С. 36–49.
2. Жигайло Н.І. Психологія духовного становлення особистості майбутнього фахівця : монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 336 с.
3. Корольчук В.М. Психологія стресостійкості особистості. Київ, 2009. 511 с.

4. Крайнюк В. Психологія стресостійкості особистості: дис. … д-ра психол. наук. Київ, 2009. 513 с.
5. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості : наук. монографія. Київ : КММ, 2006. 255 с.
6. Розов В. Адаптивні антистресові психотехнології: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2005. 278 с.
7. Тептюк Ю. Психологічні умови розвитку стресостійкості особистості у дорослому віці. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки. 2018. Вип. 1. С. 44–47.
8. Labouvie-Vief G., Devoe M., Devoe M.Emotional regulation in adulthood and later life: A developmental review. Annual review of gerontology and geriatrics. New York: Springer, 1991. P. 172–194.
9. Maddi S. Hardiness: The courage to grow from stress. The Journal of Positive Psychology. 2006 . № 1(3). P. 160–168.

Корума Юлія Володимирівна,
вчитель Синельниківського ліцею № 2
Синельниківської міської ради Дніпропетровської області,
korumka823@gmail.com

ЯК ОСВІТА ФОРМУЄ ОСОБИСТІСТЬ: НАЦІОНАЛЬНІ ТА СВІТОВІ ТРЕНДИ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз національних і міжнародних освітніх трендів, що визначають трансформацію сучасної освіти та її вплив на формування особистості в умовах глобальних соціально-економічних і технологічних змін. Обґрунтовано необхідність переосмислення традиційних освітніх підходів у зв'язку з розвитком цифрових технологій, штучного інтелекту, змінами на ринку праці, а також викликами воєнного та післявоєнного періодів в Україні. Розкрито роль освітніх інновацій як чинника формування адаптивної, цифрово компетентної та психологічно стійкої особистості. Проаналізовано ключові міжнародні тенденції, зокрема гіперперсоналізацію навчання, концепцію навчання впродовж життя, розвиток ментального здоров'я, мікронавчання та змішане навчання. Окрему увагу приділено національним освітнім трансформаціям в Україні, зокрема розвитку Нової української школи, цифровізації освіти та компетентнісному підходу. Визначено ключові компетентності 2025–2026 років, серед яких когнітивна гнучкість, критичне мислення, емоційний інтелект, самоменеджмент і кросфункціональність. Зроблено висновок, що сучасна освіта дедалі більше орієнтується на персоналізацію, інтеграцію технологій і формування здатності до безперервного навчання та адаптації в умовах динамічних суспільних змін.

Ключові слова: освітні тренди, розвиток особистості, цифровізація освіти, штучний інтелект, компетентнісний підхід, Нова українська школа, soft skills.

Abstract. The article presents a comprehensive analysis of national and global educational trends that shape the transformation of modern education and its impact on personality development under conditions of rapid socio-economic and technological change. The necessity of rethinking traditional educational approaches is substantiated in the context of digital transformation, the integration of artificial intelligence, changes in the labor market, and the challenges of the wartime and post-war period in Ukraine. The role of educational innovations as a key factor in forming an adaptive, digitally competent, and psychologically resilient personality is examined. The study analyzes major international trends, including hyper-personalized learning, the concept of lifelong learning, the integration of mental health and well-being into education, microlearning, and hybrid learning models. Particular attention is paid to national educational transformations in Ukraine, including the development of the New Ukrainian School, digitalization of education, and the implementation of a competency-based approach. The key competencies of 2025–2026 are identified, such as cognitive flexibility, critical thinking, emotional intelligence, self-management, and cross-functionality. It is concluded that contemporary education increasingly focuses on personalization, technological integration, and the development of lifelong learning and adaptability skills in response to dynamic societal changes.

Keywords: educational trends, personality development, digital education, artificial intelligence, competency-based approach, New Ukrainian School, soft skills.

Активний розвиток інноваційних технологій, структурні зміни на ринку праці, а також суспільно-політичні процеси у світі та в Україні зумовлюють об’єктивну потребу в трансформації традиційних методів навчання. Освітні підходи, сформовані в умовах минулого століття, втрачають ефективність у сучасному соціокультурному контексті. У зв’язку з цим зростає значущість усвідомлення педагогами та батьками впливу сучасних освітніх трендів на розвиток особистості дитини та потенціалу, який вони відкривають для її всебічного розвитку. У 2026 році освітні інновації набувають системного характеру та мають бути інтегровані в діяльність закладів освіти всіх рівнів. Актуальні освітні тренди спрямовані на переорієнтацію навчального процесу з накопичення знань на формування адаптивної, цифрово компетентної та психологічно стійкої особистості, здатної ефективно функціонувати в умовах динамічних суспільних змін.

Освітні інновації як чинник формування майбутнього

Сучасна система освіти орієнтується на створення адаптивного освітнього середовища та розвиток індивідуального потенціалу кожної дитини. Актуальні освітні підходи ґрунтуються на принципах гнучкості, інклюзивності та широкої інтеграції цифрових технологій, що зумовлює суттєву трансформацію освітнього процесу. До ключових напрямів таких змін належать автоматизація освітніх процесів і впровадження технологій штучного інтелекту, переосмислення професійної ролі педагога – від транслятора знань до

наставника та фасилітатора навчання, розвиток творчого й критичного мислення, а також формування здатності до самостійного пошуку та прийняття рішень.

Результати міжнародних досліджень свідчать, що здобувачі освіти, які навчаються за інноваційними освітніми програмами, демонструють вищий рівень як предметних знань, так і сформованості надпрофесійних (soft skills) компетентностей.

Міжнародні освітні тренди

У глобальному освітньому просторі спостерігається орієнтація на технологізацію навчання та цілісний розвиток особистості відповідно до концепції holistic education. Одним із провідних напрямів є гіперперсоналізація навчання із застосуванням штучного інтелекту, що забезпечує побудову індивідуальних освітніх траєкторій з урахуванням темпу, стилю та освітніх потреб кожного здобувача освіти. Важливого значення набуває концепція навчання впродовж життя (lifelong learning), у межах якої освіта розглядається не лише як етап професійної підготовки, а як безперервний процес розвитку та перекваліфікації.

Окрему увагу міжнародні освітні системи приділяють питанням ментального здоров'я та добробуту, інтегруючи в освітній процес програми розвитку емоційного інтелекту, стресостійкості та практики усвідомленості. Поширення набуває мікронавчання, що передбачає засвоєння навчального матеріалу короткими тематичними модулями, адаптованими до сучасних інформаційних та когнітивних особливостей здобувачів освіти. Водночас розвиток змішаного (hybrid) навчання сприяє зростанню глобальної освітньої мобільності та розширює доступ до міжнародних освітніх програм і сертифікацій.

Національні освітні тренди в Україні.

Освітня система України активно інтегрує світові освітні підходи, адаптуючи їх до викликів воєнного та післявоєнного періодів. Важливим напрямом реформування є розвиток концепції Нової української школи, що передбачає перехід від репродуктивного засвоєння знань до формування ключових компетентностей і цінностей інноваційно орієнтованої особистості. Значну роль відіграє цифровізація освіти, зокрема впровадження національної платформи «Мрія», яка передбачає створення цифрових освітніх профілів, електронних портфоліо здобувачів освіти та використання інструментів штучного інтелекту для оптимізації педагогічної діяльності.

Важливими складниками освітніх трансформацій є реформа старшої профільної школи, спрямована на розширення можливостей індивідуального вибору освітньої траєкторії, а також реалізація програм надолуження освітніх втрат, зумовлених війною та тривалим дистанційним навчанням. Посилюється

орієнтація освіти на потреби сучасного ринку праці, зокрема у сфері технічних і практично спрямованих спеціальностей, що є критично важливими для відновлення та розвитку держави.

Компетентнісний вимір освітніх трендів 2025–2026 років

Освітні тренди 2025–2026 років спрямовані на трансформацію навчання з процесу накопичення знань у засіб формування адаптивної, цифрово компетентної та психологічно стійкої особистості. У цей період спостерігається поступове стирання меж між професійними (hard skills) та надпрофесійними (soft skills) компетентностями, що зумовлює переорієнтацію освіти на розвиток здатності до швидкого навчання та перекваліфікації.

Серед ключових компетентностей майбутнього виокремлюються когнітивна гнучкість і цифрова грамотність у сфері штучного інтелекту, критичне мислення та медіаграмотність, емоційний інтелект і емпатія, адаптивність і психологічна стійкість, навички самоменеджменту та самостійного навчання, а також кросфункціональність, що передбачає інтеграцію знань і вмінь з різних професійних галузей.

Штучний інтелект як концептуальна основа сучасних освітніх підходів

Технології штучного інтелекту відкривають принципово нові можливості для персоналізації освітнього процесу, що зумовлює їх стрімку інтеграцію в сучасні системи навчання. Використання інструментів ШІ дає змогу формувати індивідуальні освітні траєкторії з урахуванням темпу засвоєння матеріалу, навчальних інтересів та когнітивних особливостей кожного здобувача освіти. До найбільш перспективних напрямів застосування штучного інтелекту в освітній сфері належать автоматизована генерація навчального контенту, аналіз навчальних досягнень у режимі реального часу, автоматизоване оцінювання результатів навчання, оптимізація рутинних педагогічних завдань, а також розширення можливостей для творчої та індивідуалізованої роботи з учнями.

Провідні держави світу, зокрема Естонія, Японія та Сінгапур, уже реалізують національні стратегії з формування компетентностей у сфері штучного інтелекту, усвідомлюючи ключову роль цифрової грамотності населення в умовах технологічної трансформації суспільства. Водночас в Україні спостерігається дисбаланс між рівнем використання ШІ учнями та педагогами, що актуалізує проблему підвищення кваліфікації вчителів і розвитку їхньої технологічної компетентності.

Потенціал ШІ в забезпечення освіти 4.0

По-перше, інтеграція штучного інтелекту в освіту відкриває можливість автоматизувати широкий спектр адміністративних завдань для вчителів, що дозволяє їм більше часу приділяти безпосередньому спілкуванню зі студентами.

По-друге, ШІ може допомогти вчителям швидше оцінювати роботу учнів і надавати більш оперативний та персоналізований зворотний зв’язок.

По-третє, використання ШІ сприяє розвитку у студентів цифрової грамотності, критичного мислення, навичок вирішення проблем та творчості.

Нарешті, штучний інтелект може персоналізувати процес навчання за підтримки вчителя, що покращує академічні результати та забезпечує більш ефективну адаптацію до різних потреб учнів.

Загалом, ШІ виступає як додатковий інструмент, який підсилює освітній процес, не замінюючи при цьому важливий людський елемент у навчанні. Крім того, знайомство з ШІ та розвиток цифрових навичок – навіть через традиційні методи навчання – допомагає учням готуватися до вимог майбутнього ринку праці.

VR-, AR-технології та змішане навчання як чинники трансформації освітнього досвіду.

Віртуальна та доповнена реальність суттєво розширюють дидактичні можливості сучасної освіти, забезпечуючи формування імерсивного навчального середовища. Застосування цифрових інструментів дозволяє моделювати складні об’єкти й процеси, здійснювати віртуальні екскурсії історичними епохами, досліджувати мікро- та макросвіт, а також вивчати абстрактні наукові явища за допомогою наочної візуалізації. VR-технології виявляються особливо ефективними під час опанування складних наукових концепцій, де просторове уявлення суттєво прискорює процес розуміння.

Розвиток дистанційного та змішаного навчання забезпечує безперервність освітнього процесу незалежно від територіальних і соціальних обмежень. Гібридна модель навчання поєднує переваги очної взаємодії та цифрових освітніх технологій, сприяючи одночасному розвитку соціальних навичок і доступу до освітніх ресурсів, які неможливо реалізувати в межах традиційного класу.

Мікронавчання, гейміфікація та розвиток надпрофесійних компетентностей.

Мікронавчання передбачає структурування навчального матеріалу у вигляді коротких тематичних модулів, що відповідає когнітивним особливостям сучасного покоління здобувачів освіти та сприяє ефективнішому засвоєнню знань. Цей підхід є результативним під час вивчення іноземних мов, опанування наукових фактів і формування практичних навичок.

Гейміфікація освітнього процесу, яка ґрунтується на використанні ігрових механік, підвищує мотивацію учнів і стимулює їхню активну участь у навчанні. Особливе значення в сучасних освітніх стратегіях надається розвитку надпрофесійних компетентностей, зокрема критичного мислення, комунікативних навичок, емоційного інтелекту, лідерських якостей та здатності

до командної роботи, що є визначальними чинниками успішної професійної реалізації в майбутньому.

Командне викладання та партнерська модель педагогіки

Сучасні освітні практики поступово відходять від традиційної моделі «один учитель – один предмет» на користь командного викладання, що передбачає міждисциплінарну взаємодію педагогів. Такий підхід забезпечує цілісне бачення навчального матеріалу та формує в учнів системне мислення. Партнерська педагогіка, заснована на співпраці між учителями, учнями та батьками, сприяє підвищенню відповідальності здобувачів освіти за власний навчальний результат і активізує їхню навчальну мотивацію.

Командне викладання є особливо ефективним у реалізації STEM-проєктів і водночас позитивно впливає на професійний розвиток педагогів, знижуючи ризики емоційного вигорання.

Освіта 3.0: персоналізація та адаптивність навчання.

Освіта 3.0 характеризується переходом від уніфікованих навчальних програм до індивідуалізованих освітніх траєкторій, що враховують здібності, інтереси та професійні орієнтири кожного учня. Основними принципами цієї моделі є адаптивність, персоналізація та орієнтація на практичний результат. Освітній процес спрямовується не на репродуктивне засвоєння знань, а на їх застосування для розв’язання реальних проблем.

Сучасні цифрові технології дозволяють автоматично коригувати навчальні плани відповідно до освітнього прогресу здобувачів освіти, що є особливо важливим у роботі з обдарованими дітьми та учнями з особливими освітніми потребами.

Цифрове освітнє середовище та забезпечення доступності освіти.

Розвиток цифрового освітнього середовища сприяє розширенню доступу до якісної освіти для різних соціальних груп. Хмарні платформи, мобільні застосунки та онлайн-курси долають просторові й часові бар’єри, надаючи можливість навчатися незалежно від місця проживання. Особливого значення цифрові технології набувають для забезпечення інклюзивної освіти та навчання дітей з обмеженими можливостями здоров’я.

Освітні тренди в Україні в умовах трансформаційних викликів.

Освітні трансформації в Україні відбуваються під впливом глобальних тенденцій і національних соціально-економічних умов. Воєнні події та пандемія прискорили цифровізацію освіти, водночас актуалізувавши проблеми якості дистанційного та змішаного навчання, а також професійного вигорання педагогів. Це зумовлює потребу в системних заходах, спрямованих на підвищення престижу педагогічної професії, удосконалення умов праці та впровадження інноваційних методик викладання.

Ключові освітні тренди 2026 року.

Глобальні освітні тенденції 2026 року концентруються навколо інтеграції штучного інтелекту на всіх рівнях освітнього процесу, розвитку концепції навчання впродовж життя, посилення міжнародної співпраці, збалансованого формування професійних і надпрофесійних компетентностей, а також зростання уваги до ментального здоров'я учнів і педагогів.

Таким чином, сучасні освітні тренди характеризуються високим рівнем персоналізації, гнучкості та технологічної інтеграції. Освітні результати дедалі більше визначаються не обсягом засвоєних знань, а здатністю до критичного мислення, розв'язання проблем і ефективної взаємодії в команді, що потребує відповідної підготовки учнів до життя в умовах постійних соціальних і технологічних змін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Биков В. Ю. Цифрова трансформація освіти і науки України. – Київ : ІПООД НАПН України, 2020. – 304 с.
2. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освіті. – Київ : Педагогічна думка, 2009. – 520 с.
3. Савченко О. Я. Компетентнісний підхід у сучасній освіті // Педагогіка і психологія. – 2018. – № 2. – С. 12–20.
4. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року. – Київ, 2016.
5. OECD. Education 2030: The Future of Education and Skills. – Paris : OECD Publishing, 2019.
6. OECD. Innovating Education and Educating for Innovation. – Paris : OECD Publishing, 2016.
7. UNESCO. Reimagining our futures together: A new social contract for education. – Paris : UNESCO, 2021.
8. World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2023. – Geneva : WEF, 2023.
9. Fullan M. The New Meaning of Educational Change. – New York : Teachers College Press, 2016.
10. Schleicher A. World Class: How to Build a 21st-Century School System. – Paris : OECD Publishing, 2018.
11. Luckin R., Holmes W., Griffiths M., Forcier L. B. Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. – London : Pearson, 2016.
12. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. – Boston : Center for Curriculum Redesign, 2019.
13. European Commission. Digital Education Action Plan 2021–2027. – Brussels, 2020.
14. PISA 2022 Results (Volume I–III). – Paris : OECD Publishing, 2023.
15. Trilling B., Fadel C. 21st Century Skills: Learning for Life in Our Times. – San Francisco : Jossey-Bass, 2009.

Корякін О. О.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри сценічного мистецтва,
естради та методики режисерування,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка,
profextreme@meta.ua

МІКШУВАННЯ ЯК ПЕРФОРМАНС У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ТРЕНДІВ У МИСТЕЦЬКІЙ ОСВІТІ

Стаття присвячена обґрунтуванню мікшування як перформансу, а також буде студії звукозапису як інструменту і за його допомогою можна виконувати музику. У статті проаналізовано вплив технологічного розвитку на сучасну практику мікшування. Запропоновано вектори інтеграції мікшування у опанування естрадного мистецтва. Визначено проблеми навчання та викладання мікшування та окреслено методичні основи викладання мікшування як перформансу в системі вищої мистецької освіти.

The article is devoted to the justification of mixing as a performance, as well as the recording studio as an instrument and with its help it is possible to support music. The article analyzes the impact of technological development on the modern practice of mixing. Vectors of integration of mixing into the mastery of pop art are proposed. Problems of learning and teaching mixing are identified and methodological foundations of teaching mixing as a performance in the system of higher art education are developed.

Звукорежисура популярної музики історично не була пріоритетним вектором вищої освіти. Після здобуття, переважно, технічної освіти фахівці, які бажали більш цілісно зануритися в сферу виробництва популярної музики – на відміну від класичної музичної технології – могли отримати галузеву підготовку як помічники інженерів у великих студійних комплексах. Навчання творчим практикам у професіоналів галуз традиційно було невід'ємною частиною освіти, заснованої на продюсуванні, для багатьох майбутніх популярних музикантів. У цьому професійному середовищі майбутній продюсер був занурений у соціальний аспект студійного середовища, він був свідком створення музики за допомогою багатьох форм технологій та жив у культурі популярної музики. Це допомогло створити якісне навчальне середовище, яке не було регламентоване формальною освітою. Проте розвиток вищої мистецької освіти актуалізує значущість, зокрема, дослідження мікшування як перформансу, оскільки мікшування містить власне звукові, музичні та творчі процеси, які в комплексі покликані викликати емоційну реакцію слухача. Сучасні технологічні розробки вплинули на значний зсув в освіті з виробництва популярної музики, оскільки можливостей для стажування в студіях звукозапису стало менше [14]. Це ще більше підвищує значення якісної освіти, яку можна отримати у закладах вищої

освіти. С. Фріт та С. Загорський-Томас [7] натякають на невизначене позиціонування музичного виробництва у вищій освіті. П. Теберг [14] також детально описує проблематичну дисциплінарну основу методики популярної музики у вищій освіті. Як наслідок, він пропонує рішення, в якому популярна музика вивчається повністю самостійно, у рамках власної програми.

Окреслене обумовлює необхідність аналізу в педагогічному контексті, оскільки творчі практики, такі як мікшування як перформанс, потрібно пережити, щоб їх вивчити [13], а технології можуть мати великий вплив на художні результати у сфері популярної музики. Обговорення щодо Стенфордського оркестру ноутбуків [15] набуває особливого значення. У названій статті автори описують, як студенти закладу вищої освіти взаємодіють з виразними засобами створення живого музичного виконання за допомогою кодування цифрових технологій.

У своїй статті «Усі руки на консолі» А. Вільямс [16] обговорює доавтоматизаційне походження мікшування як перформансу. Це передбачало, що учасники гурту та звукорежисер виконували мікшування на аналоговій консолі, і в цьому режимі учасники переміщували фейдери та налаштовували потенціометри еквалайзера та допоміжні посили в режимі реального часу. На практиці ці популярні музиканти працювали з елементами керування консоллю, поки мікс йшов в одному безперервному виконанні. З розвитком автоматизованих систем А. Вільямс [16] припускає, що мистецтво мікшування як перформансу було втрачено. Однак у сучасному контексті, можливо, мікшування як перформанс можна розглядати з точки зору виконання – «гра» з обладнанням у творчій манері, як виступ, порівняно з простими практиками обробки звуку. У цьому випадку використання автоматизації адаптувало виконання мікшування до того, що професіонали класифікували б як перформанс з накладанням. Тому в цій статті мікшування як перформанс розглядається як творча практика, яка використовує студію звукозапису як музичний інструмент; під час цього процесу аудіотехнологія маніпулює мікшерною консоллю у виконавський спосіб для отримання бажаних художніх результатів. Р. Іжакі [10] стверджує, що саме за їх чисту креативність, а не за звукові характеристики, багато міксів шанують, а їхніх творців називають візіонерами. Очевидно, у цьому випадку звукорежисер займається мікшуванням як процесом виконання, щоб проявити творчі результати, і ці результати є результатом не лише звукового вдосконалення. Процес можна побачити «в дії», де стає очевидним, що мікшування як перформанс може бути – як і багато виробничих практик – інстинктивним та індивідуалістичним за своєю природою.

Мікшування як перформанс походить від підходу, який передбачає, що студія звукозапису – це музичний інструмент. С. Фріт та С. Загорський-Томас [7]

підтверджують цю теорію : «У студії технічні рішення є естетичними, естетичні рішення є технічними, а всі такі рішення є музичними» [7, с. 3]. Контекстуалізація цього твердження може означати, що мікшування містить багато звукових, музичних та творчих процесів, але зрештою вони призводять до музичного продукту, який має викликати емоційну реакцію у слухача. У цій статті стверджується, що для того, щоб викликати емоції у слухачів, звукорежисер може вирішити взаємодіяти з емоціями під час мікшування, і тому студію звукозапису можна розглядати як інструмент виконання. В результаті професійна концепція мікшування звуку змінилася: робота, яка раніше вважалася суто технічно стає художньою. Продюсерська практика відомих продюсерів, таких як Кінг Таббі та Лі «Скретч» Перрі, є ще одним прикладом, оскільки діджей та музикант Дон Леттс описує, що «вони взяли мікшерний пульт і перетворили його на інструмент». Зокрема, посилаючись на мікшування, продюсер та звукорежисер Флад описує зміну мікшування за допомогою фейдерів на пульті під час роботи з «U2». Відомий продюсер Х'ю Падгем також згадує, як «грав на SSL-консолі як на інструменті, перестрибуючи між каналами» Інші фахівці підтримують цю ідею, зазначаючи, що мікшування не є ні лінійним, ні технічним процесом. Це музичний процес, і як такий, мікшування – це те, що виконує людина – як артист [9].

Демократизація цифрової звукової аудіоробочої станції (DAW) змінила творчу практику та дозволила всім звукорежисерам повністю мікшувати всередині комп'ютера. А. Х'югілл обговорює, як «поява цифрових технологій призвела до швидких змін та розширення технік, доступних цьому музиканту» [9, с. 5]. Також А. Х'югілл попереджає про «музичну нездоровість» [9, с. 243], яку може спричинити ізоляція – що сприяє DAW – оскільки музика – це соціальна діяльність, та існує зворотний бік повсюдної культури індивідуалізму. Р. Берджесс [2] також обговорює зміни, з якими стикаються продюсери записів після початку віртуального домінування музичного бізнесу, і справедливо припустити, що багато звукорежисерів адаптували свою творчу практику до розвитку технологій. Не можна не порівняти нинішнє цифрове домінування у творчій практиці популярної музики з дискусіями П. Теберг [14] про естетичний зв'язок музики та технологій, коли став доступним багатодоріжковий запис. Тонкий баланс між технологічно вдосконаленим процесом та художньою інтерпретацією був ретельно перевірений тоді, і має бути таким і зараз.

Зокрема, щодо мікшування, сучасні практики стикаються з реальністю, де студію звукозапису можна відтворити у віртуальному світі; тактильні пристрої, такі як фейдери та потенціометри, тепер можна замінити мишею або контролером. У середовищі звукорежисури естрадної музики сучасне використання мікшування розглядається як перформанс, проте позиції щодо

впливу технологій на мікшування як виконавський процес неоднозначні. Використовуючи тематичний аналіз [1], було визначено деякі ключові аспекти:

1) мікшування як виступ можливе на всіх видах технологій; важливо, щоб звукорежисер обрав систему мікшування, з якою йому комфортно працювати;
2) базові інженерні компетенції можна опанувати та перетворити на «м'язову пам'ять» і покладатися на них для несвідомого виконання, як-от виконавські компетенції;
3) мікшування передбачає глибокий зв'язок з емоційними та музичними стимулами, де використовуються багато форм критичного слухання – музичні та звукові – і, можливо, зведення як стан виконання, коли звукорежисер часто рухається в такт музиці, є ознаками означеного зв'язку;
4) звукове обладнання матиме індивідуальну тактильну природу; звукорежисер має розпізнати, чи сприяє це його стану виконання, і навчитися працювати з ним або замінити його;
5) систему мікшування слід налаштувати якомога краще до мікшування; це сприяє можливості мікшування як стану виконання;
6) мікшування – це індивідуалізований процес, звукорежисер має дослідити, що підходить саме йому, як під час процесу мікшування – які відчуття він отримує під час виконання – так і слухаючи результати.

Раніше обговорювався процес навчання, заснований на практиці, де майбутні продюсери або помічники звукорежисерів занурюються в досвід створення продукту, і саме так багато фахівців раніше навчалися. Досвідне навчання узгоджується з цією концепцією, оскільки, коли воно використовується в класі, воно тісно пов'язане з освітою, роботою та особистісним розвитком.

В досвідному процесі ідеї не є фіксованими та незмінними елементами думки, а формуються та переформовуються через досвід. Тому досвідне навчання є запропонованою точкою відліку для навчальних проєктів.

Поєднання популярної музики містить звукові, музичні та творчі теми, тому взаємозв'язок між творчістю та технологіями важливо враховувати під час педагогічного проєктування. П. Бернард обговорює цей взаємозв'язок і підкреслює педагогічні зміни, необхідні для вирішення багатьох конкретних проблем: «"глибший" об'єкт музичного навчання невіддільно виникає з творчості та технологій як взаємопов'язаних інструментів» [3, с. 38]. У середовищі мистецької освіти XXI століття обговорюється міждисциплінарна музична освіта, що містить технології та музику, а також навчання в просторі між цими двома дисциплінами. Дослідники підкреслюють той факт, що технології глибоко вкорінені в лексикон життя музикантів-початківців, і що важливо бачити, що творчість пов'язана з технологіями, або принаймні розуміти, що творчість може виникнути завдяки технологіям. Це розуміння формує валідні

точки зору, з яких освітнє середовище може підкреслити важливість технологічної інтеграції особистості з творчою практикою [12].

Популярні музиканти навчаються інакше, ніж ті, хто навчається в класичних рамках: перевага надається навчанню на слух порівняно з навчанням з письмових матеріалів, а також перевага навчанню в групах. Д. Леблер [11] аналізує вплив попереднього та взаємного навчання популярних музикантів, і ці дослідження посилаються на напрацювання Люсі Грін [8]. У своїх статтях дослідниця пропагує досвід студентів, вільний від обмежень та гнучке середовище музичного навчання, де результат не є заздалегідь визначеним. Аналогічні підходи висвітлюються у феноменологічній праці Ф. Маседо [12], який стверджує, що феноменологія може запропонувати основу для розуміння парадигми навчання. Відповідно до поглядів дослідника, мета полягає в тому, щоб звільнити студента від будь-якого упередженого методу в конституції знань. Два аспекти феноменологічного підходу до вивчення музики: «(1) визнання множинності значень і сприйняттів, пов'язаних з музичним досвідом і стимульованих ним, та (2) центральне місце досвіду прослуховування як основи всієї музики та музичних знань» [12, с. 210].

Окреслені підходи встановлюють деякі ключові складові, які можна використовувати для формування методики творчої практики у сфері популярної музики:

1) досвідний підхід до творчої практики допомагає музиканту у популярній музиці навчатися на багатьох рівнях;
2) креативність і технології завжди взаємопов'язані, і студент має навчитися знаходити те, що працює для нього як особистості;
3) музиканти у популярній музиці навчаються, розвиваючи мультидисциплінарний підхід до музичного досвіду та критичного слухання, де результат часто не є заздалегідь визначеним.

У статті аналізується зміст мікшування у процесі здобуття бакалаврського рівня вищої освіти за освітньо-професійними програмами за спеціальністю В5 Музичне мистецтво першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

Здобувач вищої освіти знайомиться з базовими навичками звукорежисури, переважно, на першому та другому курсах, і ці знання формують основу для майбутніх креативних пошуків у сфері мікшування. Складовою мети базових освітніх компонентів звукорежисерської спрямованості є допомога у сприянні процесу мікшування. Ці формальні рамки, що керуються викладачем, на першому курсі зосереджені на загальних принципах звукорежисури, зокрема концепції звуку, структури посилення, динамічної, частотної, часової обробки, використання ефектів та методів балансування для мікшування. Подібно до гітариста, який вивчає та практикує пентатонічну гаму, з якої потім імпровізує

та виконує, студента, який вивчає мікшування, навчають базовим методам звукорежисури, які потім практикуються протягом другого року, щоб на третьому курсі студент міг займатися більш креативними процесами, зокрема, такими як мікшування як перформанс.

Критичне слухання є важливим інструментом для музиканта, існують різні форми критичного слухання, яким слід навчати популярного музиканта. Мабуть, найбільш відомими є звукові підходи, що зосереджені на розпізнаванні частот. До них належать спектральне або темброве сольфеджіо. Підхід Дж. Корі [4] навчає продюсера слухати ширшу палітру, яка містить еквалізацію, просторовість, динаміку, реверберацію, спотворення та затримку. Однак, огляд, наведений раніше в цій статті, показує, що звукорежисери використовують більше музичних або творчих форм слухання. П. Дрейпер [6] аналізує різні форми критичного слухання: 1) тонмейстер і звукова коробка – точка зору звукорежисера; семіотика – значення, інтерпретація музики та запису; 3) взаємодія між музикою та технологіями; 4) музичні – структуровані, імпровізаційні, мелодійні, гармонійні та ритмічні взаємозв'язки.

П. Дрейпер протиставляє ці поняття різним епістемологічним поняттям, таким як «розвиток особистості – тобто «внутрішнього» розуміння та рефлексивних/практичних/художніх дослідницьких процесів як мислення вищого порядку» [6, с. 5]. Здається очевидним, що практика слухання створює бібліотеку потенційних впливів для популярних музикантів, оскільки «[ц]я ідея «слухової бібліотеки» має резонанс стосовно музикантів» [6] і може надихнути на майбутні художні бачення виконавця. Зрештою, можливо, виконавцю також слід подумати про те, як слухач слухатиме, і відточити все вищезазначене до сприйняття цільовою аудиторією. А. Хагілл підсумовує багато з цих понять терміном «слухова усвідомленість», стверджуючи, що «слухання здійснюється з багатьох різних причин і багатьма різними способами розуміння цієї мети є вирішальним аспектом слухової усвідомленості. Воно починається з усвідомлення ситуації прослуховування як у музичному контексті, так і в повсякденному житті» [9, с. 22]. Для звукорежисера, досягнення музичних та художніх цілей вимагає критичного підходу до прослуховування, який «чує за межами самої технології та входить у те, що виражається музично» [9, с. 66]. У цьому випадку звукорежисер має задіювати процеси прослуховування, більш узгоджені з глибшими музичними та емоційними результатами, і вимагає більше, ніж просто звукове розуміння записаного матеріалу: можливо, зв'язку з самою піснею, її ліричним значенням та передбачуваними художніми, соціальними чи культурними цілями.

Варто наголосити на вже згадуваній важливості розвитку естрадними музикантами слухової або музичної бібліотеки, і це те, що можна розвивати на

неформальних заняттях. Сидячи та слухаючи музичні мікси, що надихають здобувачів вищої освіти, можна розпочати змістовне обговорення, під час якого аналізуються характеристики їх улюблених музичних творів. Цей процес надихає студентів розвивати свою музичну бібліотеку, а обговорюючи інструментарій, зведення та продакшн музики, студенти починають розуміти звукові елементи, які вони можуть використовувати у своїх проєктах для досягнення бажаних результатів. У певному сенсі вони починають слухати музику зовсім по-новому – вони стають музичними ентузіастами – і це впливає на їхній процес зведення в майбутньому.

Здобувачів вищої освіти варто заохочувати розробляти власну індивідуальну практику мікшування та, таким чином, створювати свою навчальну структуру. Це має стати одним з головних методичних принципів – гнучкість подачі. Освітньо-професійні програми спираються на формальні структури для навчання інженерним практикам та критичному слуханню на першому та другому роках, і це поступово переростає в дизайн без викладача до останнього семестру третього року. Перший та другий роки є основою, на якій будується третій рік, а неформальні зустрічі сприяють розвитку музичної бібліотеки.

Зокрема, з акцентом на концепції мікшування, студенти першого курсу мають знайомитися з усіма формами інженерії та основами мікшування. Вступ до DAW та роботи з програмним забезпеченням має починатися з самого початку першого курсу, і більшість навчання базується на формальних рамках. Пов’язані

Студенти першого курсу мають знайомитися з практикою розробки міксу, який звучить як один колективний витвір мистецтва, а не як безліч треків. Студенти досліджують численні можливості аудіопроцесорів – програмних та апаратних – та те, як вони звучать, щоб розвинути внутрішню базу знань з технологій. До кінця першого курсу студент має знати, як налаштувати сесію та виконати базове мікшування.

Зокрема, з акцентом на мікшування, студенти другого курсу мають знайомитися з більш креативними інженерними методами та методами мікшування, наприклад, сайдчейном та паралельною компресією. Студенти мають опанувати відмінності між творчою практикою та відтворенням звуку аналогового та цифрового сумування. Це підвищує компетенції студентів та надає їм більший арсенал процесів мікшування на вибір.

Студент другого курсу має усвідомити, що креативна інженерія допомагає з музичним розміщенням звуків, і дізнатися, як звуки працюють разом для відповідної пісні. Інженерні практики мають ставати ближчими до набутої бази знань – м’язової пам’яті. Неформальні навчальні посібники мають застосовуватися ближче до кінця другого курсу, коли викладач приходить із завданнями, які студент здебільшого виконує самостійно. До кінця другого курсу

студенти повинні усвідомлювати напрямок, у якому рухається їхня індивідуальна практика мікшування, наприклад, чи подобається їм мікшувати з цифровим чи аналоговим сумуванням, чи використовувати плагіни глобально, чи включати зовнішнє обладнання в налаштування мікшування.

На третьому курсі все має змінитися. Студентів потрібно заохотити прийняти концепцію, що мікшування насправді є часом перформансом. Для цього від студентів очікується, що вони організують сеанс мікшування, щоб забезпечити мінімальні технічні роздуми після початку мікшування. Очікується, що студенти зрозуміють, що мікшування насправді стосується музичного результату, і сподівається, що багато хто намагатиметься підключитися до емоційних стимулів під час мікшування. Цей результат досягається завдяки правильному використанню обладнання для досягнення балансу, глибини та звукових цілей, але кінцева мета насправді є музичною, яка має викликати емоційну реакцію у слухача.

На третьому курсі студент може вибирати з широкого спектру технологій та вирішувати, який тип дизайну системи найкраще підходить для його практики мікшування. Це підкреслює попередньо обґрунтовану тезу, що хоча естрадні музиканти мають використовувати технології як покращення своєї творчої практики, вони ніколи не повинні ставати залежними від них. Звукорежисера необхідно навчати використовувати тактильність фейдерів, кнопок та енкодерів замість миші, коли це можливо. Це може призвести до зовсім іншого тактильного досвіду для студента, і його мають навчити, як адаптуватися до тактильності. Мікшування як виконання вивчається емпірично як творча практика на третьому курсі. Завдяки знанням, отриманим за попередні роки, та мовчки сидячи в задній частині контрольної кімнати-студії, студентів потрібно заохочувати створювати багато міксів релізної якості. Під час цього мікшування студентів потрібно заохочувати використовувати свою інтуїцію, працювати зі звуком та емоційно пов’язуватися з музикою через виступ з аудіообладнанням.

На третьому курсі студенти мають усвідомити, що мікшування – це індивідуальна практика, і що кожному студенту може знадобитися різна практика мікшування, щоб полегшити мікшування як виступ та отримати якісні результати.

Вкрай важливо, щоб студенти зрозуміли теорію про те, що чудове мікшування – це співпраця технічних, музичних, творчих та виконавських практик. Однак часто виникають деякі перешкоди.

Замість автоматизацій, «намальованих» мишею варто пропагувати використання контролерів (автоматизація за допомогою фейдерів, енкодерів або потенціометрів).

Наразі багато здобувачів вищої освіти у процесі мікшування мають величезну залежність від миші; ця маленька технологія відповідає за дуже

великий відсоток технологічних відволікань, як зазначає П. Столлері: «часто аудіоплагіни потрібно «увімкнути» за допомогою найнезадовільнішого з контролерів – миші» [13, с. 287]. Однак оскільки зовсім не використовувати мишу практично неможливо варто використовувати її якомога менше для обробки аудіо та автоматизації. Це збільшує шанси на мікшування як виконавську практику, використовуючи більш доцільну тактильність фейдерів, ручок та енкодерів. Коли звукорежисер не дивиться на екран, оскільки він використовує більше тактильних шляхів, ніж миша, мікшування стає більш слуховим, а не візуальним процесом.

Протягом усього часу здобувачам вищої освіти наголошують, що «ми слухаємо музику та часто заплющуємо очі, щоб мінімізувати відволікання від непотрібної візуальної стимуляції, позбавляючи інформацію великих ділянок мозку, відповідальних за обробку зору, і тим самим покращуючи сприйняття музики» [5, с. 276]. Здобувачів вищої освіти потрібно заохочувати мінімізувати використання монітора комп'ютера у своєму мікшуванні як виконавській практиці, Також доцільно монітори не встановлювати між динаміками: вони мають знаходитися подалі від поля прослуховування, на них звукорежисер може легко дивитися, якщо йому потрібно, але він не змушений весь час це робити. Це гарантує, що звукорежисери слухають свої мікси, а не дивляться на них.

Хоча мікшування як виконавський стан складається з інстинктивних дій, що полегшуються вивченими техніками, реальний особистий досвід під час мікшування як виконання має бути на багатьох інших рівнях, наприклад, музичному, емоційному та сенсорному. Такий педагогічний підхід вимагає позитивності, і підтримка необхідна для студентів. Студенти, які довіряють своїм інстинктам і розширюють свої межі, сприятимуть результатам, які «відчуваються» доречними. Студентів-звукорежисерів заохочують довіряти тому, що їх мікшування як виконавська практика проявить їхні музичні образи. Занадто часто здобувачі вищої освіти бояться невдачі в цьому контексті; соромляться помилятися. Однак невдача є невід'ємною частиною подальшого успіху. Здобувачів вищої освіти необхідно навчити вчитися на своїх помилках і розуміти, що навчання мікшуванню – це стільки ж, скільки й сам шлях, скільки й результат.

Загалом у статті окреслено основи методичного забезпечення підготовки майбутніх бакалаврів музичного мистецтва зі звукорежисури та опанування мікшування як перформансу. З огляду на це, доречно виокремити невід'ємні етапи мікшування як виконавського навчання. По-перше, необхідно охопити формальне навчання основам звукорежисури, критичному слуханню та розробці музичної бібліотеки. Послідовна практика цих технік дуже важлива для розуміння того, як досягти музичних та звукових результатів у практиці

мікшування. По-друге, звукорежисера-початківця необхідно ознайомити з більш креативними формами слухання та передовими інженерними техніками; це техніки, які більше підходять для музичного результату. Практика цих двох завдань сформує галузь знань, з якої звукорежисер потім зможе творити та виконувати під час мікшування. Нарешті, здобувач вищої освіти має розробити індивідуальну систему мікшування, яка заохочує його перейти до мікшування як виконавського стану. Саме у стані виконання будь-які інженерні практики, вивчені раніше, мають стати інстинктивними та інтуїтивними. Звукорежисер тепер емоційно з'єднується з музикою та з обладнанням, щоб створити музичний результат.

Зокрема, звертаючи увагу на мікшування як перформанс, у цій статті представлено методичні основи, які демонструють зв'язок між мікшуванням та емоційним зв'язком з музикою. Ця система задумана як місток між музичним досвідом та використанням технологій, оскільки занадто часто естрадні музиканти розглядають мікшування як технічну практику. Насправді все може бути зовсім навпаки. Мікшування – це творчий процес, що базується на надійних інженерних практиках; він розроблений для представлення художньої інтерпретації роботи митця, яка потім прагне викликати емоційну реакцію у слухача. Зрозумівши ці концепції, здобувачі вищої освіти мають можливість бути більше, ніж просто бакалаврами музичного мистецтва, вони мають можливість бути творчими митцями та отримати визнання за це.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Anthony, B. (2017). Mixing as a performance: Creative approaches to the popular music mix process. Journal on the Art of Record Production, 11. Retrieved from: http://arpjournal.com/mixing-as-a-performance-creative-approaches-to-the-popular-music-mix-process/
2. Burgess, R. J. (2008). Producer compensation: Challenges and options in the new music business. Journal on the Art of Record Production, 3. Retrieved from: http://arpjournal.com/producer-compensation-challenges-and-options-in-the-new-music-business/
3. Burnard, P. (2007). Reframing creativity and technology: Promoting pedagogic change in music education. Journal of Music, Technology and Education, 1:1. P. 37–55.
4. Corey, J. (2010). Audio Production and Critical Listening: Technical Ear Training, Burlington, MA: Focal Press.
5. Dack, J. (2013). Collage, montage and the composer Pierre Henry: The real, the concrete, the abstract in sound art and music, Journal of Music, Technology and Education, 6:3. P. 275–284.
6. Draper, P. (2013). On critical listening, musicianship and the art of record production. Journal on the Art of Record Production, 8. Retrieved from: http://arpjournal.com/2630/on-critical-listening-musicianship-and-the-art-of-record-production/
7. Frith, S. and Zagorski-Thomas, S. (2012). The Art of Record Production: An Introductory Reader for a New Academic Field, Burlington, VT: Ashgate Publishing.

8. Green, L. (2006). Popular music education in and for itself, and for “other” music: Current research in the classroom. International Journal of Music Education, 24:2. P. 101–118.
9. Hugill, A. (2012). The Digital Musician, New York: Routledge.
10. Izhaki, R. (2008). Mixing Audio: Concepts, Practices and Tools. Oxford: Focal Press.
11. Lebler, D. (2008). Popular music pedagogy: Peer learning in practice, Music Education Research, 10:2. P. 193–213.
12. Macedo, F. (2013). Teaching creative music technology in higher education: A phenomenological approach. Journal of Music, Technology and Education, 6:2&3. P. 207–219.
13. Stollery, P. (2013). Capture, manipulate, project, preserve: A compositional journey. Journal of Music, Technology and Education, 6:3. P. 285–298.
14. Theberge, P. (2004). The network studio historical and technological paths to a new ideal in music making. Social Studies of Science, 34:5. P. 759–781.
15. Wang, G., Bryan, N., Oh, J. and Hamilton, R. (2009). Stanford laptop orchestra (slork). International Computer Music Conference. August 16-21, McGill University, Montreal.
16. Williams, A. (2011). All hands on deck. 56th Annual Meeting of the Society for Ethnomusicology, November 2011 - Philadelphia, PA

Костюк О. М.,
вчитель початкових класів Новогуйвинського ліцею імені Сергія Процика Новогуйвинської ради Житомирського району Житомирської області, olga_kostyuk_1970@ukr.net

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ КАЗКИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Стаття містить аналіз проблеми формування національно-патріотичних цінностей учнів початкових класів на прикладі героїв українських народних казок з огляду на виклики сьогодення.

Ключові слова: виховання, патріотизм, казка, початкова школа.

The article analyzes the problem of forming national and patriotic values in primary school students using the example of heroes from Ukrainian folk tales, taking into account the challenges of today.

Key words: education, patriotism, fairy tale, elementary schooleducation.

Патріотичне виховання підростаючого покоління сьогодні знаходиться під пильною держаною увагою. Доказ тому прийняття у 2021 році Державної цільової Програми національно-патріотичного виховання [9]. Сучасні нормативні документи щодо закладів загальної середньої освіти, а саме Концепція НУШ[6] і Державний стандарт початкової школи [3], що затверджені МОН України, зосереджують особливу увагу на поліпшенні процесу морального

виховання учнівської молоді, обов'язковою частиною якого є патріотичне виховання. Так, зокрема, одним зі складників мети повної загальної середньої освіти за вказаної концепції є всебічний розвиток особистості, її виховання і соціалізація, яка перш за все усвідомлює себе громадянином України. НУШ розглядає формування громадської позиції у загальній системи виховання як першочергове завданням. А це означає, що формування національно-патріотичних цінностей нашої держави є пріоритетним у становленні вихованців. Підтвердженням вказаному є формула НУШ, у якій виховання цінностей посідає окремий аспект [6, с.19]. Воно не відокремлено від навчання, і тому відбувається постійно. Освітній процес (навчання з вихованням разом) орієнтується на загальнолюдські і соціально-політичні цінності. До складу останніх входять повага до рідної мови і культури, патріотизм, солідарність, шанобливе ставлення до довкілля, рідної землі, загалом до всього, що входить до поняття «Батьківщина». Окремою позицією НУШ позначено плекання української ідентичності учнівської молоді.

Вказане підвищення уваги до виховання підростаючого покоління знайшло відображення у Державному стандарті початкової освіти. Так, зокрема, серед вимог до обов'язкових результатів навчання учнів початкової школи (ПШ) знаходимо вільне володіння державною мовою, що охоплює готовність уживати українську мову як рідну в різних життєвих ситуаціях, і громадянські та соціальні компетентності, що насамперед пов'язані з демократією, справедливістю, усвідомленням рівних прав людини, які мають вираз у цінуванні насамперед культурного розмаїття різних народів і ідентифікування себе як громадянина України [3, с.3]. Досягнення вказаних результатів можливо лише за умови посилення патріотичного виховання у межах освітнього процесу в ПШ.

Одним із способів виховання у психолого-педагогічній літературі названо казки, зокрема, українські народні. Вчені у контексті всебічного впливу на дитину розглядають казку як засіб розумового виховання, мовленнєвого, естетичного, морального і творчого розвитку. Починаючи з Василя Сухомлинського, казка як засіб патріотичного виховання учнів постійно існує у центрі уваги фахівців [1, 2, 10, 11 та інш.]. Неповним залишається розроблення питання про особливості конструювання змісту освітнього процесу ПШ щодо цілеспрямованого формування патріотичних цінностей засобами саме українських народних казок. Тому пріоритетним стало з'ясування стану розроблення вказаного питання шляхом аналізу літературних першоджерел і виокремлення підходів підвищенняефективності цього процесу для реалізації сьогоднішніх завдань патріотичного виховання.

Аналіз науково-методичної літератури з проблеми впровадження український народних казок у освітній процес ПШ засвідчив, що вказаний аспект є предметом досліджень науковців. Вони приділяють велике значення виховному феномену казки у впливі на емоційно-чуттєву сферу учнів молодшої школи, що сприяє формуванню високого рівня їх національно-патріотичної свідомості [10]. У ПШ казки охоплює змістовна лінія «коло читання» навчальної програми, що є складником курсу «Літературне читання», який спрямований на формування читацької компетентності. Остання у свою чергу становить у ПШ основу комунікативної і пізнавальної компетенностей. Науковці обгунтовуючи значний виховний потенціал казки, вказують, що цьому спряють викладання змісту в цікавій і доступній формі, чіткій поділ героїв на добрих і поганих, що допомагає учням ПШ легко зрозуміти і оцінити моральність їх вчинків [5].

У зв'яку з вищевказаним, цікавим є питання про змістове наповнення програми НУШ для початкової школи щодо знайомства школярів з національними українськими казками. Ґрунтовне дослідження з нього здійснено О. Стрельбіцькою [10]. Його проведення зумовлено тим, що, на думку дослідниці, сьогодні дитина практично не виховується на народних казках – інтернет з чисельними мультфільмами посіли їх місце. Вказане, виходячи з методичної спрямованості казки, є недоліком освітнього процесу ПШ. Результати проведеної фахівцем аналітичної роботи щодо аналізу дидактичних засобів навчання з літературного читання засвідчили, що хоча вони і містять казки, але більшість творів закордонних і українських авторів (літературних), а українські народні казки займають значно меншу частину їх змісту. Проте інші науковці вказують, що образи – персонажі народної казки суттєво різняться від своїх аналогів у казці літературній: вони повинні донести вироблені віками усталені моральні норми, правила поведінки і виживання людей, які є обов'язковими для членів суспільства у будь-який час, тобто є своєрідним національним кодексом народу, зокрема, України. В літературної казки вказана функція відсутня [8] .

Український казковий епос містить три різновиди казок: анімалістичні казки (про тварини), фантастичні (чарівні) і соціально-побутові[4]. Перша група – це народні твори, у яких тваринам та птахам надані риси людей, що проявляються у їх житті. Розрізняння добра і зла в таких казках виховує цілу низку морально-етичних норм: чесність, взаємодопомога, товариськість тощо, що становить основу патріотичності особистості. Прикладом таких казок є «Колобок», «Коза-дереза». Герої такі як Вернигора, Іван Побиван, Ілля Муромець, які «живуть» у чарівних казках, своїми справами безпосередньо демонструють патріотичну поведінку, стійкість у відстоюванні таких цінностей у боротьбі з ворогами. До цих казок відносять «Кривенька качечка», «Царівна-жаба» тощо[8]. Соціально-побутові казки збагачені на народну сатиру проти ледарів і боягузів, водночас висловлюється

пошана тим героям, що працьовито живуть на рідній землі, збагачують, а не грабують її, своїми сміливими вчинками захищають знедолених і протидіють злу в рідному краю, тобто всебічно сприяють його збереженню, зокрема, і великої Батьківщини загалом. Тому у цій групі можна знайти казки про багатого і бідного братів, зло і добро, правду і кривду тощо[7]. Отже, всі різновиди українських народних казок несуть могутній патріотичний потенціал для виховання підростаючого покоління. Проте, як показано вище, він недостатньо використовується на сучасному етапі реформування початкової ланки освіти.

Висновки. Вочевидь вказана проблема може бути розв'язана у декількох напрямках:

– підвищення мотиваційного рівня учнів ПШ до знайомства з народною творчістю (казками) на уроках засобами застосування у освітньому процесі нетрадиційних методів навчання: ігрових (продовжити казку, наприклад), виконання творчих вправ (казкові задачі), малювання героїв у процесі їх патріотичних вчинках, фрагменти інсценівки казки як частина заняття тощо;
– проведення спеціальних позакласних заходів, театральних вистав, класних часів, що присвячені персонажам українських народних казок;
– плідна робота з батьками з проблеми їх активної участі у заохоченні учнів до читання таких творів або перегляду відповідної кінопродукції разом з дітьми з коментуванням вчинків героїв у контексті виховання національно-патріотичних цінностей майбутнього члена українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех. І. Патріотизм: сучасні ознаки та орієнтири виховання. Рідна школа. 2015. № 1-2. С. 3–6.
2. Воєвода З. Морально-етичні аспекти вивчення літератури. Дивослово. – 2006. №6. С. 27-31.
3. Державний стандарт початкової освіти. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text
4. Казка. Енциклопедія сучасної УкраїниURL:https://esu.com.ua/article-12229
5. Карнаухова А. Українська казка як засібвиховного впливу на особистість. Вісник Інституту розвитку дитини. 2009. № 3. с. 35–38.
6. Концепція нової української школи. Ухвалено рішенням колегії МОН 27/10/2016.URL:https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf.
7. Литвинова Інна Казка як засіб морального виховання дітей молодшого шкільного віку. Інновації в початковій освіті: досвід, виклики сьогодення, перспективи: матеріали І науково-практичної інтернет-конференції. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2022. Ч. 2. С.15.
8. Мушкетик Леся. Персонажі української народної казки. К. :Укр. письменник, 2014. 360 с.URL:https://www.etnolog.org.ua/pdf/stories/monografiji/2014/mushketyk.pdf

9. Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2020-%D0%BF#Text
10. Стрельбіцька О. О. Українська народна казка в початковій школі: до проблеми вивчення. URL:http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2019/11/part_2/39.pdf
11. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа. Вибрані твори в п'яти томах. Т. 4. Київ : Радянська школа, 1976. С. 145-206.

Красота І. В.,
кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник,
Науково-методичний центр кадрової політики
Міністерства оборони України (м. Київ),
krassota@ukr.net

БАЗОВА ЗАГАЛЬНО-ВІЙСЬКОВА ПІДГОТОВКА ГРОМАДЯН В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ

Анотація. Створення та розвиток базової загально-військової підготовки громадян на заміну курсу молодого бійця дозволило запровадити військову підготовку молоді в закладах вищої освіти. Базова загально-військова підготовка в умовах російсько-української війни за незалежність України набуває критичного значення через відсутність строкової військової служби та будь-якої військової підготовки здобувачів вищої освіти в Україні.

Ключові слова: російсько-українська війна, базова загально-військова підготовка, підготовка громадян

The creation and development of basic general military training for citizens to replace the young soldier course has made it possible to introduce military training for young people in higher education institutions. Basic general military training in the context of the Russian-Ukrainian war for Ukraine's independence is of critical importance due to the absence of compulsory military service and any military training for higher education students in Ukraine.

Keywords: Russian-Ukrainian war, basic general military training, training of citizens.

Створення базової загальновійськової підготовки громадян України (БЗВП), які здобувають вищу освіту розпочинається з відповідного рішення Уряду України [1], цю підготовку проходять:

– курсанти вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти;
– курсанти закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських;

– поліцейські під час проходження спеціальної професійної підготовки у закладах освіти із специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських.

Розвиток українського суспільства в умовах російсько-української війни та реформування системи підготовки громадян взаємопов'язані через потребу у високій мобільності та обороноздатності.

На сучасному етапі цей процес характеризується трансформацією під впливом таких екстремальних викликів:

1. Консолідація та цивільна стійкість – високий рівень волонтерства, довіри до Збройних Сил (ЗС) України, активна участь громадян у громадському житті є ключовими ознаками дієвого громадянського суспільства;

2. Демографічна та міграційна політика – пріоритетом є повернення українців з-за кордону, економічна реінтеграція та створення безбар'єрного середовища;

3. Цифровізація та інновації – впровадження цифрових сервісів у державне управління та освітню діяльність для підтримки соціальної стабільності.

4. Євроінтеграція – реформування законодавства та соціальних стандартів відповідно до вимог ЄС, зокрема в межах Ukraine Facility.

З 1 вересня 2025 року БЗВП стала обов'язковою для студентів-чоловіків (для жінок – добровільно) на заміну строкової військової служби.

Програма БЗВП є обов'язковою для підготовки осіб, які раніше не проходили військову службу або/та мають перерву у військовій службі більше ніж десять років. За його підсумками військовослужбовці отримують військово-облікову спеціальність "Стрілець" (ВОС-100) [2].

Тривалість БЗВП збільшена з 1,5 місяця до 51 доби для кращої підготовки з врахуванням досвіду російсько-української війни. Цей період включає навчання, відпочинок та вирішення адміністративних питань у дні прибуття та вибуття з навчальної локації. Військовий вишкіл дозволяє опанувати базові навички та адаптуватися до служби загалом.

Програми курсу БЗВП для військовослужбовців постійно удосконалюються, триває робота з підвищення безпеки, покращення умов забезпечення, харчування та розміщення. Інструкторами з підготовки стають військовослужбовці-ветерани з досвідом участі у реальних бойових діях.

Тривалість БЗВП складає 51 день (замість попередніх 30), з них безпосередньо на навчання відводиться 42 доби, з них:

– ознайомчий курс (1 доба);
– курс індивідуальної підготовки (21 доба);
– курс вивчення дій у складі підрозділу (17 діб);
– комплексне тактичне заняття (3 доби).

Загальна кількість навчальних годин 402, більшість з яких – 367 годин практичні заняття.

В сучасній війні інженерна підготовка перестала бути справою лише профільних підрозділів. У межах оновленої програми БЗВП інженерна підготовка є критичним чинником виживання кожного.

Основними напрямами розвитку інженерної підготовки є:

1. Протидія FPV-дронам та БпЛА: сучасне фортифікаційне обладнання позицій тепер обов'язково включає захист від скидів та дронів-камікадзе ("мангали", антидронові сітки, перекриті щілини).

2. Виживання в умовах "прозорого поля бою": через постійну розвідку з повітря бійці мають досконало володіти навичками маскування та швидкого зведення індивідуальних укриттів, які не помітні для тепловізорів.

3. Мобільність та мінна безпека: вміння виявляти вибухонебезпечні предмети та знання основ мінно-вибухової справи є базовою навичкою для пересування в сірій зоні та на деокупованих територіях.

4. Адаптація до РЕБ: інженерна підготовка включає і технічний аспект – правильне розміщення та маскування засобів окопного РЕБ для захисту підрозділу.

5. Практичне відпрацювання: значна частина часу відведена на обладнання окопів, бліндажів та пунктів спостереження.

6. Інтеграція з технологіями: навчання роботі з сучасними засобами зв'язку та моніторингу загрози з боку БпЛА безпосередньо під час облаштування позицій.

7. Психологічна готовність: формування впевненості у захищеності своїх позицій, що прямо впливає на стійкість підрозділу в обороні.

Підсумовуючи вищезазначене можна зробити такі висновки:

БЗВП з 2025 року має такі ключові зміни:

1. Збільшення тривалості, а саме: терміни підготовки для рекрутів розширено до 51 дня, з яких 42 дні відведено на інтенсивну практику.

2. Збільшена якість та адаптивність, а фокус БЗВП зміщений на виживання в умовах окопної війни, орієнтування, тактичну медицину, вогневу та інженерну підготовку (137 годин практики).

3. Обов'язкове навчання протидії ворожим Бп ЛА та навички роботи з сучасними засобами зв'язку й симуляторами.

4. Програма підготовки оновлена з акцентом на морально-психологічну підготовку та адаптацію до бойових умов.

5. Інтеграція в освіту БЗВП як окремої навчальної дисципліни у закладах вищої освіти та вищих військових навчальних закладах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Порядок проведення базової загальновійськової підготовки громадян України, які здобувають вищу освіту, та поліцейських, затверджено постановою Кабінету

Міністрів України від 21 червня 2024 р. № 734 // https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/734-2024-%D0%BF/doc (дата звернення: 06.03.2026).
2. Структура БЗВП: з чого складається базова підготовка рекрутів, яка триває 51 день // https://mod.gov.ua/explanation/struktura-bzvp-z-chogo-skladayetsya-bazova-pidgotovka-rekrutiv-yaka-trivaye-51-den (дата звернення: 07.03.2026).

Крат А. М.,
магістрантка, освітні науки,
КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти» ДОР,
anastasiia.krat1@gmail.com

STEAM-ОСВІТА ЯК МІЖНАРОДНИЙ ТРЕНД РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ: ДОСВІД БІЗНЕС-ТРЕНІНГУ ТА МЕНТОРСТВА

Анотація. У статті розглядається STEAM-освіта як актуальний міжнародний тренд розвитку особистості в контексті сучасної освітньої парадигми. Проаналізовано досвід провідних країн щодо впровадження STEAM-підходу. Авторка з огляду на власну практику бізнес-тренінгу та менторства персоналу обґрунтовує перенесення принципів STEAM у систему формальної й неформальної освіти дорослих. Виявлено спільні точки між STEAM-педагогікою та компетентнісним підходом до розвитку особистості.

Ключові слова: STEAM-освіта, розвиток особистості, освітні тренди, бізнес-тренінг, менторство, компетентнісний підхід, неформальна освіта.

Abstract. The article examines STEAM education as a relevant international trend in personality development within the framework of the contemporary educational paradigm. The experience of leading countries in implementing the STEAM approach is analysed. Drawing on her own background in corporate training and staff mentoring, the author substantiates the transfer of STEAM principles to the system of formal and non-formal adult education. Common intersections between STEAM pedagogy and the competence-based approach to personality development are identified.

Keywords: STEAM education, personality development, educational trends, business training, mentoring, competence-based approach, non-formal education.

Глобальні трансформації ринку праці та технологічний поступ XXI століття висунули перед освітою принципово нові вимоги. Сьогодні роботодавці очікують від фахівців не лише вузькопрофесійних знань, а й здатності до критичного аналізу, творчого синтезу та міждисциплінарного мислення. Саме у відповідь на ці виклики у світовій освітній спільноті сформувався напрям STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics), який згодом еволюціонував у STEAM завдяки включенню мистецтва (Arts) як каталізатора творчого начала [1, с. 12].

Аналіз міжнародного досвіду засвідчує, що країни – лідери освітніх рейтингів (Фінляндія, Сінгапур, Республіка Корея, США) активно інтегрують STEAM у національні освітні стратегії. Зокрема, у США програма «Educate to

Innovate», запущена ще у 2009 р., охопила мільйони учнів і стала взірцем для наслідування. У Фінляндії STEAM реалізується через феноменологічне навчання, де предметні межі стираються на користь проєктної дослідницької роботи [2, с. 44]. В Україні імплементація STEAM відбувається в рамках реформи Нової української школи, проте залишається нерівномірною.

Особливої уваги заслуговує питання розвитку особистості в контексті STEAM. Дослідники виокремлюють кілька ключових ефектів цього підходу: формування системного мислення, розвиток навичок командної взаємодії, підвищення мотивації через практикоорієнтованість, а також виховання здатності до рефлексії власної діяльності. Ці характеристики перетинаються з тим, що у сфері корпоративного навчання прийнято позначати як «профіль компетентностей майбутнього» (Future Skills Profile) [3, с. 78].

Власний досвід роботи бізнес-тренером та ментором у сфері розвитку персоналу дає підстави стверджувати, що принципи STEAM органічно вписуються в технології навчання дорослих. Зокрема, такі інструменти, як дизайн-мислення (design thinking), case-study та проєктний метод, апробовані в корпоративному середовищі, де учасники тренінгів поєднують аналітичні та творчі завдання, демонструють зростання залученості та якості прийнятих рішень. Подібний міждисциплінарний підхід до вирішення реальних проблем є серцевиною і STEAM-педагогіки, і сучасного менторства.

Водночас слід визнати, що повноцінна реалізація STEAM в Україні стикається з низкою системних бар'єрів: недостатньою підготовленістю педагогів до міждисциплінарного викладання, браком навчально-матеріальної бази, а також консерватизмом оцінювальних систем, орієнтованих на моно предметні результати. Подолання цих бар'єрів вимагає не лише курикулярних змін, а й трансформації педагогічної культури – переходу від трансляції знань до фасилітації пізнання [1, с. 17].

Отже, STEAM-освіта є не лише педагогічною технологією, а й ціннісним орієнтиром розвитку особистості, що резонує з запитами як формальної освіти, так і корпоративного навчання. Досвід бізнес-тренінгу та менторства підтверджує ефективність STEAM-принципів у роботі з людьми різного віку й рівня підготовки. Перспективним напрямом подальших досліджень є розроблення моделей взаємодії між формальними освітніми закладами й бізнес-середовищем для спільного впровадження STEAM-практик.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Василашко І. П. STEM-освіта як нова парадигма навчання. Педагогічна освіта: теорія і практика. 2019. Вип. 26. С. 10–19.
2. Морзе Н. В., Кузьмінська О. Г. STEAM-освіта: зарубіжний досвід та українські реалії. Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету. 2020. № 8. С. 40–52.

3. Новікова І. М. Розвиток soft skills засобами STEAM у системі корпоративного навчання. Проблеми підготовки сучасного вчителя. 2022. № 2 (26). С. 74–83.
4. Проценко О. Б. Компетентнісний підхід у контексті міжнародних освітніх реформ. Освітологія. 2021. № 10. С. 55–63.
5. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання. Київ : ІЗМН, 2018. 204 с.

Крищук Людмила В'ячеславівна,
вихователь Новоушицького ЗДО «Дзвіночок»
Новоушицької селищної ради

«ДИТИНСТВО БЕЗ КОРДОНІВ – DZIECIŃSTWO BEZ GRANIC»: ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ПРОЄКТУ

Анотація. У статті висвітлено досвід реалізації польсько-українського культурно-освітнього проєкту «Дитинство без кордонів – Dzieciństwo bez granic», проведення занять та заходів, пов'язаних з вивченням народних традицій, свят, казок, легенд, ігор та забав, вивчення державних символів обох країн, надання підтримки українським дітям-біженцям у Польщі, створення умов для виховання у них почуття приналежності до нашого народу та національної ідентичності. Визначено перспективні напрями польсько-української співпраці на найближчий період.

Ключові слова: польсько-українська співпраця, міжнародна комунікація, підтримка українських дітей-біженців.

З перших днів повномасштабного вторгнення російської федерації на територію нашої держави Польща однією з перших прийняла декілька мільйонів українських біженців, які шукали прихистку від війни. Разом із дорослими свої домівки та навчальні заклади покинули тисячі дітей, у тому числі дошкільного віку. За кілька років українці інтегрувалися у нове суспільство, занурилися у мовне середовище, облаштували побут та навчилися жити у нових реаліях.

В листопаді 2022 року Новоушицька територіальна громада встановила партнерські стосунки з ґміною Насєльськ республіки Польща. Угода, підписана керівниками двох муніципалітетів: бургомістром м. Насєльськ паном Богданом Рушковським та Новоушицьким селищним головою Анатолієм Олійником, передбачає реалізацію спільних заходів у сфері освіти, культури, туризму, підприємництва тощо. Така співпраця потрібна не лише для розвитку партнерських стосунків, підтримки українських біженців, заохочення до участі у різних заходах, а й для ознайомлення з культурою і звичаями обох народів, підтримання добросусідських відносин.

Саме тому наш заклад дошкільної освіти відгукнувся на пропозицію керівництва Новоушицької громади взяти участь у реалізації міжнародного

культурно-освітнього проєкту, метою якого є ознайомлення дошкільнят з народними традиціями та звичаями, казками, легендами, піснями, державними символами обох країн, а також безпосередня підтримка українських дітей, які навчаються у дошкільному закладі імені Юліана Тувіма міста Насельська Мазовецького воєводства. Дуже важливо залучити їх до спілкування з українськими однолітками, сприяти збереженню національної самоідентичності та відчуття приналежності до нашого народу.

Знайомство з польськими колегами, директоркою Насельського дошкільного закладу пані Кінґою Майхжак та віце-директоркою пані Ольгою Іцкевич, відбулася під час онлайн зустрічі. Директор Наталія Дідченко та я, вихователь-методист, розповіли про роботу дитячих садочків в Україні та Польщі, обговорили деталі впровадження проєкту, визначили форми роботи з дітьми та орієнтовний план заходів, в ході яких польські діти вивчатимуть українську культуру, а українські – польську.

Ініціатива у розробці проєкту належала пані Ользі Іцкевич, а над плануванням заходів, підборі відповідного дидактичного матеріалу, цікавих завдань, зйомці відеофільмів працювали ми обоє. Спілкування здебільшого відбувалося у формі листування через e-mail.

Реалізацію проєкту розпочали із занять по ознайомленню діток із країнами та їх символами. Для цього з пані Ольгою обмінялися навчальними відео, інформаційними та дидактичними матеріалами. Було розроблено і проведено заняття для дітей старшої групи «Сонечко» на тему: “Oto jest Polska” (ознайомлення з соціумом). На занятті діти актуалізували знання державних та народних символів України, здійснили віртуальну подорож до Польщі, ознайомилися із місцем її розташування, столицею та державною символікою, вивчити вітання польською мовою, зацікавилися вивченням традицій і культури сусідньої країни та участю у польсько-українському проєкті.

Знайомство дітей дошкільного віку із культурою польського народу ми продовжили за допомогою казки. Для цього було обрано таку форму роботи, як театралізована діяльність та літературні обробки народної казки «Ріпка» Юліана Тувіма та Івана Франка. Діти старших груп мандрували обома країнами разом із казкою, а допомогли їм у цьому справжні супергерої – видатні поети України й Польщі Іван Франко та Юліан Тувім. Вихованці переглянули театралізацію української та польської народної казки «Ріпка» (“Rzepka”) у виконанні діток та вихователів, а також дізналися, що казочка мандрувала різними країнами, а в подорожі Польщею у неї з’явилися нові персонажі: Лелека, Ворона, Гуска Курка та Жабка.

Одночасно робота над реалізацією проєкту здійснювалася у дошкільному закладі м.Насєльська. Наша польська колега пані Ольга Іцкевич провела для

вихованців групи «Бедронечки» цікаве заняття по ознайомленню діток із українською народною казкою «Коза-дереза». Діти з'ясували, що головна героїня від початку і до кінця казки є негативним персонажем, любить ошукувати, привласнювати чуже, не зважає на почуття інших. Малята дійшли висновку, що поведінка кози аж ніяк не є прикладом для наслідування. Казка малятам дуже сподобалася, вони із задоволенням розфарбували зображення антигероїні, щоб ніколи не чинити так, як хитра і підступна Коза-дереза.

Реалізація запланованих у рамках проєкту заходів передбачала не лише проведення окремих занять, а й знайомство із польськими народними традиціями, обрядами чи іграми у процесі вивчення українських. Для цього ми активно поєднували вивчення звичаїв і традицій обох народів не лише під час календарно-обрядових і народних свят, а й сучасних.

Так, 7 грудня, коли відзначається День української хустки, вихованці групи «Сонечко» відвідали музей ЗДО «Українська світлиця», де ознайомилися із народним одягом наших предків. Дізналися, що жіноча хустка як елемент українського національного одягу була символом жіночності, вірності й кохання, а також оберегом. Педагоги провели для діток майстер-класи із зав'язування цього дивовижно красивого головного убору, а в рамках польсько-українського проєкту «Дитинство без кордонів» старші дошкільнята вивчили народну гру «Mam chusteczkę haftowaną» («Маю хусточку вишивану"), яка є надзвичайно популярною у сусідній країні.

Цікавим і пізнавальним для нас став обмін інформацією про новорічно-різдвяні традиції. Так мною за сприяння батьків однієї з наших вихованок відзняли відеофільм «Різдво в Україні», який надіслали для проведення заняття у польському дитсадку). У свою чергу педагоги польського дошкільного закладу надіслали цікаві матеріали про святкування Нового року (Сильвестра) та Різдво, а також карнавалу у Польщі.

Для кожної дитини свято, насамперед, асоціюється з подарунками. Педколектив нашого ЗДО разом з батьками вихованців підготували посилку із новорічними сюрпризами не лише для польських діток, а й для українських, які перебувають у сусідній країні. Це і вітальні листівки з побажаннями, вишиті ялинкові прикраси ручної роботи, а також багато книжок з українськими казками, віршами та оповіданнями, яким наші закордонні друзі були надзвичайно раді.

Серед весняних свят, напевно, найзначнішим і улюбленим є Великдень. Оскільки традиції святкування ідентичні у обох країнах, ми вирішили лише обмінятися вітаннями та подарунками. Батьки наших вихованців активно долучилися до справи. В результаті посилка з сувенірами, книжками та смаколиками була відправлена до Польщі.

У відповідь наш ЗДО теж отримав посилку із подарунками, вітаннями та сувенірами, книгами з польськими народними легендами та казками, смачними цукерками у формі галунок й пасхальних зайчиків. Особливо зацікавили діток дингусовки (pol. dyngusówki). Ми розповіли дітям, що це спеціальні іграшки для гри з водою на зразок водних пістолетів. Вони призначені для обливання водою у Поливаний понеділок – це наступний день після Великодня. За давньою слов'янською традицією молодь і діти виходили на вулиці і обливали один одного водою. Зазвичай парубки обливали дівчат, які їм подобалися. Наші предки вважали, що цей обряд очищення водою мав дарувати красу і міцне здоров'я. Оскільки у Польщі цей день має іншу назву Шмігус-Дингус (pol. Śmigus-Dyngus), то посуд, який використовують для обливання, має назву дингусувки.

У 2024 році вихованці Новоушицького дошкільного закладу "Дзвіночок" в рамках польсько-українського культурного проекту "Дитинство без кордонів" під моїм керівництвом та спільно з музичним керівником підготували святкове вітання з прийдешнім Різдвом та вивчили польську колядку "Lulajże, Jezuniu" ("Люлі, Ісусику") для вихованців та працівників дитячого садка імені Юліана Тувіма м.Насельська Мазовецького воєводства. Своє вітання вони супроводжували виконанням колядки "Cicha noc" («Тиха ніч») на діатонічних дзвіночках.

При ознайомленні дітей із культурою і традиціями обидвох народів ми насамперед опираємося на календарно-обрядові свята, адже народна музична творчість в обрядах – є віддзеркаленням життя народу, його душею, фундаментом буття. Завдяки роботі над проєктом ми не лише дітей навчаємо іграм, традиціям, знайомимо із певними жанрами фольклору, а й виховуємо глибокі почуття любові до батьків, свого роду, Батьківщини, пошану до народних звичаїв свого та сусіднього народу.

На честь весняного пробудження природи слов'яни святкували Масляну або ж Колодій. На відміну від інших календарних свят, Масляна практично не зазнала християнського впливу і залишилася просто веселим народним святом з деякими язичницькими ритуалами: катання з гірок, спалювання солом'яного опудала, приготування вареників тощо. За матеріалами, надісланими пані Ольгою, ми провели заняття «Здраствуй, весно», на якому діти дізналися про традиції зустрічі весни у Польщі, давній дохристиянський обряд спалення Марени. Цікавим було і те, що початком весни поляки здавна вважали не 1, а 21 березня – день весняного рівнодення. А в гості до вихованців завітав вісник весни – лелека, бусол (pol. bocian). Вихованці групи «Сонечко» разом з ним веселилися, танцювали під пісеньку "Kle,kle, boćku", грали гру "Żaby I bocian" («Жаби і бусол»).

Робота над проєктом – це не завжди проведення тематичних занять, розваг, театралізацій чи обмін подарунками. Це може бути невеличка бесіда або

розповідь дітям, виконання завдання у другій половині дня, або просто вітання у соціальних мережах. Саме такий підхід був застосований для підготовки вітання із польськими державними святами: 2 травня – День прапора, 3 травня – День Конституції, 11 листопада – День Незалежності Республіки Польща.

Інколи робота над реалізацією проєкту виходить за межі запланованих заходів, і при нагоді ми охоче ділимося з польськими колегами матеріалами, які мають безпосереднє відношення до нашої національної культури та новітніх традицій. Так, віднедавна у травні ми відзначаємо День вишиванки, адже наш національний одяг – унікальний і неповторний. В листі до пані Ольги я написала, що український народ споконвіку ставився до вишиванки як до святині. Вони передавалися з покоління в покоління, з роду в рід, були реліквіями. Недарма й ми їх називаємо кодом нації. З гордістю носимо вишиті сорочки на кожне державне свято. З раннього віку привчаємо дітей до шанування вишиванки як важливої частини культури нашого народу та національної ідентичності. Звичайно, сучасні, вони не зовсім схожі на ті, які носили наші предки ще сто років тому. На жаль, у радянські часи носити їх було заборонено, але зараз ми щасливі, що в часи незалежності України можемо їх вільно одягати. Крім цього, я запропонувала польським колегам та діткам начальні матеріали про український національний одяг.

Про те, як пройшло заняття у групі «Бедронечки», а також «Вів'юречки» («Білочки»), де навчаються дівчатка-переселенки з України, написала пані Ольга:

"Udział w projekcie rozbudza ciekawość poznawczą u dzieci na temat świata, zachęca do oglądania map, flag i kształtowania pojęć takich jak kraj, miasto, region. Dzieci kształtują umiejętności społeczne. Dowiadują się, że na świecie istnieje wiele języków oraz że każdy kraj ma swoje własne zwyczaje. Ale przede wszystkim dzieci uczą się szacunku do drugiego człowieka. Jako Słowianie mamy wiele wspólnego, co wspólnie stopniowo odkrywamy, ale również jako narody różnimy się i to czyni nas wyjątkowymi.

17 maja Biedroneczki oraz Wiewióreczki poznały święto ukraińskiej wyszywanki, czyli ludowego haftu zdobiącego stroje ludowe i zarazem galowe w Ukrainie. Dzieci poznały technikę wykonania haftu, dowiedziały się, że każdy region w Ukrainie, podobnie jak w Polsce, ma swój własny wzór wyszywanki. Z zaciekawieniem przedszkolaki obejrzały materiały przysłane przez przyjaciół z Ukrainy. Na koniec dzieci "wyszywały" ukraińskie wzory kredką na ilustracji".

Діти переглянули відео, з якого дізналися, що оздоблення рушників, хусток, сорочок, та іншого одягу вишитими орнаментами – це дуже давня традиція українців. У кожному регіоні вишиванки відрізняються кольорами, технікою вишивання та символікою. На заняття українські дівчатка принесли власні вишиванки, щоб діти могли їх розглянути. Виконали веселу руханку на мелодію

пісні «Вишиванко, моя вишиванко». Під кінець заняття вихованці спробували розмалювати кожен свою вишиванку у формі серця. Цим вони висловили свою приязнь і підтримку нашому народу.

У закладах дошкільної освіти проводити тематичні дні і тижні є звичною практикою. Один із таких було вирішено присвятити роботі в рамках проєкту.

11 листопада у Польщі відзначають велике свято – День Незалежності. Саме до цієї дати ми присвятили проведення Дня польської культури у нашому ЗДО. Наші вихованці декламували вірші на патріотичну тематику, співали польською та українською мовою пісню «Гей, соколи». На занятті послухали легенду про рибалку Варса і русалку Саву та дізналися про походження столиці - Варшави. Дошкільнята із великим задоволенням танцювали танок із русалонькою та розфарбовували ілюстрації до легенди.

Розповідали ми і про українських діток, які вимушено покинули Україну та живуть разом із родинами за кордоном, висловлювали щиру віру у перемогу та у те, що незабаром вони зможуть повернутися до рідних домівок.

На згадку про цей день дітки разом із вихователями виготовили символічні брелочки «З Україною в серці» - лялечки із біло-червоних ниток із синьо-жовтими сердечками як символ підтримки наших вимушених переселенців.

У минулому навчальному році для польських діток ми підготували цікаві навчальні матеріали та фільм про різдвяні традиції в Україні, у цьому році – про унікальний щедрий вечір (pol. Wieczór Hojny), обряд водіння Кози, маланкування, які сягають глибокої давнини та мали сакральний зміст для наших предків.

Вихователі дошкільного закладу Насельська так написали про заняття:

“10 stycznia 2025r. omówiliśmy noworoczne tradycje ukraińskie. 31 grudnia Ukraińcy świętują "Szczodrij Wieczir", czyli pożegnanie starego roku. Dawniej Ukraińcy traktowali tę tradycję ze szczególnym szacunkiem, dlatego świąteczne widowiska przypominały cały teatr z rolami i aktorami. Nie tylko dzieci, ale także dorośli śpiewali szczedriwky (szczedrowały), przebierali się stosownie do swoich ról i zabawili gości, życząc gospodarzom pomyślności. Aktorami byli anioł, królowie, pasterze, Kozacy, lekarz, wojownicy i zwykli ludzie. Prowadzenie kozy. Koza od dawna uważana jest za symbol bogactwa i dobrobytu. Szczedrowniki mówią to w swoich życzeniach: „Gdzie koza chodzi, tam żyto rodzi, gdzie koza bywa, tam dobro przybywa...” Ukraiński Wieczór Hojny jest przez współczesnych kojarzony z gwiazdą i przewodnią kozą, którą szczedrowniki prowadzą od domu do domu, śpiewają specjalne kolędy - szczedriwky, życząc gospodarzowi i gościom bogactwa i pokoju.

Як написала мені польська колега пані Ольга Іцкевич, у деяких регіонах Польщі є подібні традиції. Наприклад, у місцевості, яку називають Куявами (Куявсько-Поморське воєводство), святкуються запусти (народні обряди карнавальні), подібні до традицій українського щедрого вечора: *“Czas ten*

nazywany jest "chodzeniem z kozą". Grupa przebranych kolędników chodzi od domu do domu, śpiewając kolędy, a jedna osoba jest przebrana za kozę. Nawet przysłowie brzmi podobnie: Gdzie koza chodzi, tam się żytko rodzi, gdzie jej tropy - powstają kopy, gdzie zwróci rogi – wznoszą się stogi. W całym kraju kolędnicy również niosą kolorową gwiazdę. Świadczy to o tym, że mamy wspólne, słowiańskie korzenie".

І дійсно, Куявські запусти – це культурний феномен, який говорить про спільне минуле. В останні дні карнавалу – періоду веселощів і розваг на куявських дорогах можна було зустріти колядників, переодягнених у різнобарвні яскраві маски тварин, найважливішою з яких була коза.

На решті території Польщі в цей час вже не колядують. Залишилися лише костюмовані карнавальні святкування, що передують настанню великого посту, - Масниця або так званий жирний четвер (pol. Tłusty Cwartek), про традиції якого наші вихованці дізналися на занятті з художньо-продуктивної діяльності "Tłusty Cwartek dzisiaj mamy" («Сьогодні у нас масний четвер»), в ході якого діти ознайомилися із традиціями і звичаями Tłustego Czwartku (Масниці), подорожували до пекарні Кракова, де випікають смачні святкові пончики. Діти навчилися їх виготовляти, грали народні ігри, які у цей день зазвичай грають у Польщі та отримали задоволення від цікавої віртуальної подорожі.

Позаду два роки плідної й цікавої роботи над проєктом «Дитинство без кордонів», попереду ще декілька нереалізованих заходів та маса ідей на майбутнє. Наша співпраця в рамках проєкту «Дитинство без кордонів» за цей час вийшла за межі офіційного листування та перейшла на новий рівень спільної діяльності, системної співпраці, спільних творчих пошуків й стала взаємною потребою у спілкуванні, обміні досвідом та знайомством із новим і цікавим світом народних звичаїв, традицій, обрядів, казок, пісень та народних ігор для педагогів дошкільних закладів обох країн. Цікаві заняття, розваги, віртуальні подорожі до Польщі й України, виявлення спільного й відмінного у відзначенні календарно-обрядових свят, знайомство з мовою та фольклором – справа досить цікава, особливо для дітей середнього та старшого дошкільного віку. Вихованці з нетерпінням чекають участі у таких заняттях та заходах, щоб дізнатися щось нового та пізнавального. Сподіваємося, що ми продовжимо тісну співпрацю, адже вона приносить і користь від пізнання нового, й велике задоволення від дружніх стосунків із польськими дітками та колегами, а головне – дає можливість надавати підтримку українським діткам, які вимушено покинули нашу країну через війну. Також віримо, що робота над реалізацією міжнародного польсько-українського проєкту спільно із Насельським дошкільним закладом імені Юліана Тувіма матиме продовження, зокрема і у мирний час.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. https://wolnelektury.pl/media/book/txt/tuwim-rzepka.txt
2. https://www.facebook.com/share/v/19ww38uXM5/

3. https://www.facebook.com/share/v/18Ngu24jhu/
4. https://przedszkolenasielsk.szkolnastrona.pl/a,518,miedzynarodowy-polsko-ukrainski-projekt-edukacyjny-dziecinstwo-bez-granic
5. https://www.facebook.com/share/1FFhz8rdwh/
6. https://www.facebook.com/100024082902254/videos/pcb.1549401669205915/648770597335973
7. https://www.facebook.com/share/14vMYPHtQ3/
8. https://www.facebook.com/share/v/1B2KkDEWU6/
9. https://www.facebook.com/share/12EvnKv4xtT/
10. https://www.youtube.com/watch?v=nnjB2Ni9NMw&list=RDnnjB2Ni9NMw&start_radio=1
11. https://www.youtube.com/watch?v=GBcJcdNqhhw
12. https://www.youtube.com/watch?v=RI-5purWzLQ
13. https://www.youtube.com/watch?v=swmQzKz1ItQ
14. https://www.youtube.com/watch?v=r_Bo6nPyvno
15. https://www.youtube.com/watch?v=ie4Cz_AM42o
16. https://www.youtube.com/watch?v=DeskJ9ulWI4

Кріль Ю. В.,
заступник директора з НВР, вчитель історії
КЗ «Полтавський міський багатопрофільний
ліцей № 1 імені І. П. Котляревського
Полтавської міської ради Полтавської області»,
spotic75@gmail.com

Московченко Н. О.,
заступник директора з НВР, вчитель історії,
КЗ «Полтавський міський багатопрофільний
ліцей № 1 імені І. П. Котляревського
Полтавської міської ради Полтавської області»,
Ninokk.2008@gmail.com

ОСВІТНІЙ ПОТЕНЦІАЛ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

У статті здійснено аналіз соціально-педагогічних чинників, що зумовлюють активну участь учнівської молоді у волонтерській діяльності. Обґрунтовано значення волонтерства як ефективного інструменту формування громадянської компетентності, соціальної відповідальності та активної життєвої позиції здобувачів освіти. Окреслено роль освітнього середовища у залученні учнів і батьків до благодійних ініціатив. Представлено практичний досвід організації волонтерської діяльності в КЗ «Полтавський

міський багатопрофільний ліцей № 1 імені І. П. Котляревського», висвітлений у регіональних та всеукраїнських інформаційних ресурсах.

Ключові слова: волонтерство, громадянська компетентність, активна життєва позиція, соціальна відповідальність, учнівська молодь.

The article analyzes the socio-pedagogical factors that determine the active involvement of students in volunteer activities. The significance of volunteering as an effective tool for developing civic competence, social responsibility, and an proactive attitude of learners is substantiated. The role of the educational environment in engaging students and parents in charitable initiatives is outlined. The practical experience of organizing volunteer activities at the Municipal Institution "Poltava City Multidisciplinary Lyceum No. 1 named after I. P. Kotliarevskyi" is presented, as documented in regional and national media sources.

Keywords: volunteering, civic competence, active life stance, social responsibility, student.

Дехто вважає, що волонтерський рух започатковано 1859 року, коли французький письменник-журналіст Анрі Дюнан, вражений кривавими картинами війни, висунув ідею створення Червоного Хреста – організації, яка б працювала на добровільних засадах і надавала першу медичну допомогу пораненим бійцям. Принципами, сформульованими Дюнаном, керуються волонтерські організації в усьому світі й донині. Однак тільки в минулому столітті, знесиленому кривавими війнами, волонтерство виокремилося в соціальне явище [3].

Після Першої світової війни у Франції було здійснено (один із перших) масштабний волонтерський проєкт за участю німецької та французької молоді, яка відновлювала зруйновані війною ферми в місцях найзапекліших боїв між німецькими та французьким військами. Саме в цей час і було засновано Координаційний комітет міжнародної волонтерської служби (CCIVS) під егідою ЮНЕСКО зі штаб-квартирою в Парижі [5].

В Україні існує давня традиція суспільної праці, взаємодопомоги, піклування про ближнього. Осіб, які працювали в цій царині, називали громадськими діячами, альтруїстами, доброчинцями, добровольцями тощо, а з кінця ХХ століття – волонтерами. Волонтерську діяльність в Україні було офіційно визнано постановою Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2003 року «Про затвердження Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг» [2].

На сьогодні волонтерські організації існують у 80-ти країнах світу. Близько 110 мільйонів людей щорічно беруть участь у добровільних програмах, допомагаючи у царині освіти, охорони здоров'я, екології, соціального захисту та багатьох інших [10].

Зараз волонтерство в Україні, мотиване зовнішньою агресією, набуло нечуваних масштабів – здається, немає людини, яка б так чи інакше не була задіяна в допомозі армії, біженцям, лікарням або тим, хто не може сам про себе подбати. Українці перераховують кошти, допомагають особисто або у великих фондах, організовують доброчинні організації та волонтерять за фахом безкоштовно [3].

Волонтерське об'єднання «Я + ти» діє в КЗ «Полтавський міський багатопрофільний ліцей № 1 імені І. П. Котляревського» з 2008 року. Розпочалося все у 2007 році, коли учні та учениці групи ОГ-32 взяли участь в акції «Діти-дітям», яку проводили Товариство Червоного Хреста та Полтавська обласна бібліотека для дітей імені Панаса Мирного. Саме ліцеїсти вирішили відвідати онкогематологічне та ендокринологічне відділення Полтавської міської дитячої клінічної лікарні, щоб особисто віддати подарунки дітям, які перебували там на лікуванні. Відтак почалася співпраця ліцеїстів з Полтавською міською лікарнею. На початку 2010-2011 навчального року волонтерський загін «Я + ти» вирішив не тільки вітати онкохворих дітей зі святами, але й проводити дні милосердя. А вже 24 лютого 2011 року загін «Я + ти» взяв участь в обласному форумі волонтерів. Про його роботу писала молодіжна газета «Довга панчоха», яка виходить за підтримки громадської організації Педагогічний Центр «Академія», що діє в м. Полтаві [3].

Діяльність об'єднання «Я+ти» відбувається в тісній співпраці з Товариством Червоного Хреста, ГУ НП в Полтавській області, волонтерською організацією Volunteer Community Poltava, батьківською громадськістю та має багатоетапний характер, який включає конкретні шляхи реалізації: надання благодійної допомоги, організацію творчих справ, проведення доброчинних акцій [3].

За останні десять років ліцеїсти систематично відвідували онкогематологічне та ендокринологічне відділення Полтавської міської дитячої клінічної лікарні, Горбанівський геріатричний будинок, Полтавський обласний госпіталь. Так, у співпраці із Volunteer Community Poltava та випускницею ліцею Анат Бондаренко в ендокринологічному відділенні Полтавської міської лікарні в лютому 2019 року відкрили дитячу кімнату. Учні та батьки допомагали фінансово, готували ляльковi вистави для маленьких пацієнтів, казковими сюжетами розмалювали стіни кімнати [9].

Велику увагу учні та учениці ліцею № 1 приділяли й приділяють воїнам ЗСУ, Нацгвардії та Нацполіції. Ще з 2014 року вихованці закладу з подарунками й теплими словами проводжали бійців на ротації, даруючи жовто-блакитні прапірці й патріотичні стрічки [1].

Багато доброчинних акцій підтримують Ольга та Ігор Цедіки - батьки випускника ліцею Антона Цедіка, який загинув на Сході країни у 2014 р. Це ще один важливий напрямок діяльності волонтерського загону. На честь полеглих

на Сході України випускників першого ліцею Антона Цедіка та Святослава Горбенка навчальний заклад провів благодійний турнір із волейболу. Гроші збирали для онкохворих дітей [7].

У 2019 році до 250-річчя від дня народження зачинателя нової української літератури І.П. Котляревського біля Полтавського літературномеморіального музею була закладена алея пам'яті «Калина в душах квітує, калина в серці росте». Один з калинових кущів увічнює подвиг Антона Цедіка, який мав псевдо «Еней» - на честь героя безсмертної поеми Котляревського [12].

Декілька років поспіль вихованці закладу беруть участь у проєкті «Дерево пам'яті» на території Полтавського літературно-меморіального музею Панаса Мирного, зокрема в парковій зоні садиби класика української літератури посадили дерева на честь ще одного учасника АТО Дмитра Фесенка - випускника ліцею, який відійшов у вічність після тяжкої хвороби. Таку акцію на території музейного комплексу влаштовували вже тричі. Під час перших двох дерева висадили на честь полтавців Валерія Боняківського, Святослава Горбенка, Олександра Горячевського, Антона Грицая, Олександра Каменюка, Дмитра Коряка, Олександра Мочалова, Дениса Синюка й Антона Цедіка, котрі віддали свої життя, захищаючи нашу державу від терористів і загарбників на Донбасі [13].

Волонтери неодноразово брали участь у Міжнародному конкурсі молодіжних волонтерських проектів «Служіння заради миру»,

Всеукраїнському конкурсі благодійних проєктів «Добро починається з тебе», міському та обласному конкурсі-фестивалі проєктів учнівського самоврядування «Ми віримо в краще майбутнє» (номінація «Допоможи ближньому своєму»), у міському конкурсі «Волонтер року», де виборювали призові місця [8].

У 2022 році з нагоди Дня захисників і захисниць України незмінна натхненниця добрих справ, заслужений працівник культури України, бібліотекарка ліцею Наталія Граїцька отримала Подяку міського голови і нагрудний знак за сумлінну багаторічну працю, патріотичне виховання молоді, відданість Полтавській територіальній громаді та допомогу родинам полеглих захисників України [11].

Сьогодні благодійництво набуло особливого значення і масштабувалося. За 2022-2026 рр. ліцейна громада зібрала понад 200 тисяч гривень на потреби ЗСУ за що отримувала подяки від військових підрозділів, зокрема від 24 ОМБр імені Короля Данила.

У вересні 2024 року було ініційовано захід «Замість квітів – донат для ЗСУ» за підсумком якого полтавський ліцей передав військовим понад 70 тис. грн [6].

Традиційними для закладу залишаються масові заходи під час місячника волонтерства і доброчинності, що припадає на грудень. Так 03.12.2025 р.

відбулися чергові ігри в рамках VII Благодійного турніру з волейболу серед учнів Полтавського міського багатопрофільного ліцею №1 імені І.П. Котляревського. До ігор приєдналися ліцеїсти Харківського Наукового ліцею «Обдарованість»! Цього року ігри відбувалися на спортивній базі Полтавського національного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка, щоб вшанувати пам'ять наших випускників – Героїв, які віддали життя за Україну: Антона Цедіка, Святослава Горбенка, Дмитра Фесенка, Ігоря Щербака, Андрія Орлова, Павла Іващенка, Олександра Капустника, Володимира Мазняка, Миколу Завалія та Дмитра Кисличенка. Цей щорічний турнір, що виник завдяки ініціативі заступників директора з НВР ліцею № 1 Юлії Кріль та Ніни Московченко, це наш спосіб зберегти Пам'ять та допомогти тим, хто зараз бореться за Незалежність нашої країни!

Іншим, незмінним заходом протягом вже десятиріч, залишається Солодкий ярмарок. Солодощі заради добрих справ - учні разом із батьками влаштували благодійний ярмарок – пригощали випічкою, напоями та крафтовими смаколиками, щоб зібрати кошти для дітей, ВПО, онкохворих та на підтримку Збройних сил України.

Повномасштабне вторгнення привносить корективи і у волонтерську діяльність. З 2025 року ліцей активно співпрацює із ГО «Полтавська Покрова» та долучився до волонтерської акції «Міцний горішок». «Міцний горішок», це акція на підтримку ЗСУ. Наша велика ліцейна родина зібрала для воїнів десятки кілограмів корисних та поживних смаколиків, що стануть підтримкою на передовій.

Восени 2025 року педагогічна спільнота ліцею № 1 долучилася до акціїї започаткованої Департаментом освіти Полтавської міської ради «Тепла хвиля», для збору безготівкових коштів на життєво необхідне військове спорядження 17 бригаді Національної гвардії України. «Тепла Хвиля» зібрала педагогів Полтавської громади, працівників закладів освіти, дітей і учнів, їх батьків щоб підтримати тих, завдяки кому маємо можливість навчати і вчитися, жити у своєму місті, мріяти про майбутнє. Освітянська «Тепла Хвиля» стартувала напередодні відзначення Дня Захисників і Захисниць і стала не просто акцією на їх підтримку, а і вкладом у національно-патріотичне виховання нашої молоді.

Завдяки діяльності волонтерського об'єднання ліцею №1 учні та учениці набувають досвіду взаємодії з громадськістю, залучають небайдужих до благодійності людей, що сприяє формуванню їхньої активної громадянської позиції. У подальшому випускники закладу продовжують активно долучатися до волонтерського руху. У результаті вони здобувають ґрунтовні знання, необхідні навички та практичний досвід у сфері доброчинної діяльності.

Волонтерська робота КЗ «Полтавський міський багатопрофільний ліцей № 1 імені І. П. Котляревського» має системний і цілеспрямований характер, охоплює широкий спектр благодійних, громадянських і патріотичних ініціатив. Така діяльність сприяє утвердженню гуманістичних цінностей серед ліцеїстів, розвиває щире прагнення допомагати іншим і творити добро, що сьогодні є особливо актуальним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бійці батальону «Полтава» відправилися у зону АТО [Електронний ресурс].- Режим доступу: https://poltava.to/news/31561/
2. Волонтерство [Електронний ресурс].- Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Волонтерство
3. Волонтерство: що далі? – Не має бути розпачу, має бути переформатування [Електронний ресурс].- Режим доступу: https://mind.ua/kmbs_alumni/publications/20239620-volonterstvo-shcho-dali-ne-mae-buti-rozpachu-mae-buti-pereformatuvannya
4. Волонтерство як фактор формування громадянської компетентності учнівської молоді: приклад роботи закладу. - Збірка Всеукраїнської наукової конференції «Шості Череванівські читання», 2022 р., м. Полтава, ПНПУ імені В. Г. Короленка [Електронний ресурс].
5. Еволюція світового волонтерського руху [Електронний ресурс].- Режим доступу: https://veche.kiev.ua/journal/3716/
6. «Замість квітів – донат для ЗСУ»: полтавський ліцей передав військовим понад 70 тис. грн [Електронний ресурс].-Режим доступу: https://www.0532.ua/news/3827202/zamist-kvitiv-donat-dla-zsu-poltavskij-licej-peredav-vijskovim-ponad-70-tis-grn?utm_source=chatgpt.com
7. На честь загиблих на Сході України випускників першого ліцею навчальний заклад влаштував благодійний турнір із волейболу [Електронний ресурс].- Режим доступу: https://archive.ptv.ua/Sport/11918
8. Полтавських волонтерів запрошують взяти участь у конкурсі [Електронний ресурс].- Режим доступу: https://rada-poltava.gov.ua/news/13384/
9. У дитячій лікарні Полтави волонтери відкрили оновлену ігрову кімнату [Електронний ресурс].- Режим доступу: https://kolo.news/category/suspilstvo/12833
10. Українська волонтерська служба [Електронний ресурс].- Режим доступу: https://volunteer.country
11. У Полтаві відзначили військових, волонтерів, матерів загиблих захисників [Електронний ресурс].- Режим доступу: https://www.rada-poltava.gov.ua/news/18519/
12. У Полтаві висадили калинову алею: один з кущів назвали на честь загиблого земляка [Електронний ресурс].- Режим доступу: https://kolo.news/category/suspilstvo/16651
13. У Полтавському літературно-меморіальному музеї Панаса Мирного відбулася акція «Дерево пам’яті» [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://www.golos.com.ua/article/337649

Кропочева Н. М.,
науковий співробітник,
Державна науково-педагогічна бібліотека
України імені В. О. Сухомлинського,
veritas59@i.ua

ОСВІТЯНСЬКІ БІБЛІОТЕКИ ЯК ІНСТИТУЦІЇ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Анотація. Здійснено інформаційний огляд вторинних ресурсів, підготовлених науковими бібліотеками закладів вищої освіти України та оприлюднених в довіднику про інформаційну та видавничу діяльність освітянських бібліотек МОН України та НАПН України; представлено результати проведеного контент-аналізу семантичного спектру назв інформаційних ресурсів в контексті утвердження української національної ідентичності.

Ключові слова: освітянські бібліотеки, національна ідентичність, інформаційні ресурси.

Abstract. An information review was conducted of secondary resources prepared by academic libraries of higher education institutions in Ukraine, as presented in the directory on the information and publishing activities of academic libraries published by the Ministry of Education and Science of Ukraine and the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine; the results of a content analysis of the semantic spectrum of information resource titles in the context of affirming Ukrainian national identity are presented.

Keywords: educational libraries, national identity, information resources.

Вступ. Вибір теми доповіді для участі у VII міжнародній міжгалузевій науково-практичній онлайн-конференції «Культура, наука, освіта: смисложиттєві цінності в сучасних умовах» зумовлено соціальною значимістю заявленої проблематики та актуальністю науково-інформаційної діяльності мережі освітянських бібліотек НАПН України та МОН України в такому важливому напрямі.

Фіксуючи увагу на понятті «освітянські бібліотеки», маємо на увазі найбільш численного та представницького учасника в складі мережі освітянських бібліотек НАПН України та МОН України – наукові бібліотеки закладів вищої освіти, – які формують значний сегмент видавничої продукції мережі освітянських бібліотек.

Зазначимо, що контент-аналіз науково-інформаційної, методичної та довідково-експозиційної активностей наукових бібліотек дозволяє прослідкувати, як різні бібліотечні практики – від упорядкування бібліографічних ресурсів і репрезентації цифрових колекцій до проведення науково-комунікаційних та культурно-просвітницьких заходів, – сприяють

розвитку та утвердженню ціннісних орієнтирів громадянської та національної ідентичності у майбутніх педагогів та освітян.

Визначення та зміст основних концептуальних засад у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності розроблено та представлено в Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», схваленого Верховною радою України в 2022 році. Основні та похідні поняття визначено та вміщено в преамбулі Закону «громадянсько-патріотичне виховання», «громадянська стійкість», «громадянська компетентність», «українська громадянська ідентичність», «українська національна ідентичність», «оборонна свідомість» [5].

Виклад основного матеріалу статті. У сучасних умовах воєнного стану освітянські бібліотеки набувають нового суспільного значення, поєднуючи функції інформаційних центрів та інституцій формування ціннісних орієнтирів освітянської спільноти. Практична спрямованість діяльності мережі освітянських бібліотек НАПН України та МОН України засвідчує, що їхня діяльність розширюється у напрямі забезпечення не лише інформаційних, а й культурно-просвітницьких, комунікаційних й гуманістичних потреб різних категорій освітянської спільноти.

Метою статті визначено виконання наступних завдань: виявлення та інформаційний огляд вторинних ресурсів, представлених в довіднику про інформаційну та видавничу діяльність наукових бібліотек закладів вищої освіти за 2022–2025 рр.; проведення контент-аналізу інформаційних ресурсів наукових бібліотек закладів вищої освіти в руслі утвердження української національної ідентичності.

Особливістю освітянських бібліотек є функціонування на перетині трьох сегментів інформаційно-наукового простору – освіти, науки та культури. На відміну від інших типів бібліотек, вони працюють безпосередньо з освітянською і науковою спільнотою (педагогами, дослідниками, студентами), тобто з тими соціальними групами, які є носіями і трансляторами суспільних цінностей, ціннісних орієнтирів, які визначають характер суспільного розвитку, формуючи інтелектуальне підґрунтя українського суспільства.

Найбільш повно й розлого діяльність бібліотек закладів вищої освіти репрезентовано в інформаційно-довідниковому виданні «Науково-інформаційна діяльність провідних освітянських бібліотек», що упродовж багатьох років підготовляє Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського, яка є координаційним та методичним центром мережі освітянських книгозбірень, – узагальнює та поширює інформацію про видавничу та науково-інформаційну діяльність провідних освітянських книгозбірень [3; 4].

В структурі інформаційного довідника вміщено відомості про науково-інформаційну й видавничу діяльність, відображену у розділах «Наукові та науково-методичні матеріали, підготовлені провідними освітянськими бібліотеками», «Вторинні інформаційні ресурси провідних освітянських бібліотек», «Електронні ресурси». За типовидовим складом, тематичним та жанровим діапазоном, текстовим, візуальним способом подання інформації представлені у виданні матеріали диференційовано за інструктивно-методичними матеріалами, вторинними ресурсами та електронними ресурсами, що включають як бази даних власної генерації, так і тематичну палітру віртуальних виставок, презентацій, буктрейлерів.

Для проведення інформаційного огляду ресурсів бібліотек закладів вищої освіти з виявлення, встановлення тематичного та жанрового складу та діапазону ресурсів було застосовано застосовано контент-аналіз видань, проведений за розробленим О. Адаменко методом аналізу семантичного спектра назв публікацій [1].

Вибірку бібліотек сформовано відповідно до актуального переліку мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України, з-поміж яких виокремлено двадцять чотири наукові бібліотеки закладів вищої освіти [2].

Групування та розподіл інформаційних ресурсів, підготовлених науковими бібліотеками закладів вищої освіти та відібраних за семантичним спектром назв ресурсів, в назві яких використано поняття «громадянсько-патріотичне виховання», «громадянська стійкість», «громадянська компетентність», «українська громадянська ідентичність», «українська національна ідентичність», похідні поняття та словосполучення, що лексично відображають процеси утвердження ціннісних орієнтирів національно-громадянського спрямування, представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Інформаційні ресурси наукових бібліотек закладів вищої освіти за семантичним спектром назв громадянсько-патріотичної тематики

Тип видання	**Назва ресурсу (в скороченому вигляді), назва персоналії, події**	**Складники структури національної ідентичності**	**Наукова бібліотека закладу вищої освіти**
Буклети	Є. Гребінка, М. Стельмах, Г. Сковорода	Популяризація культурної спадщини	НБ Донбас. ДПУ
Рекоменд. покажчики	П. Орлик, День Конституції Україин	Формування державницької традиції	НБ Криворізького ДПУ
Рекоменд. Покажчики	Тема війни (АТО), Б. Стельмах	Осмислення війни, культурна пам’ять	НБ Мелітоп. ДПУ, Уман. ДПУ

Тип видання	Назва ресурсу (в скороченому вигляді), назва персоналії, події	Складники структури національної ідентичності	Наукова бібліотека закладу вищої освіти
Бібліогр. покажчики	М. Драгоманов і І. Франко; Г. Сковорода, А. Шептицький, В. Винниченко	Символи державності, представники діаспори	НБ Полтав. НПУ; Глухів. НПУ, Прикарп. НУ, Уманського ДПУ
Каталоги виставок	Д. Дорошенко; М. Грушевський, Крути; Герої Небесної Сотні; педагоги; Соборність	Історична пам'ять, пам'яттєві практики, національна єдність	Харківський НПУ Тернопільський НПУ, Кам.-Под. НУ
Бібліографічні списки	Л. Курбас; І. Огієнко		НБ Вінницького ДПУ; Глухівського НПУ
Бібліогр. списки	П. Орлик; нац. Виховання; Леся Українка	Національне виховання	НБ ЦДПУ, Чернігів. Колегіуму
Рекоменд. списки	День захисників і захисниць України	Національно-патріот. вихов.	НБ Ніжинського ДУ
Бібліогр. огляди	Р. Шухевич; Б. Лепкий	Організатори Героїчного спротиву	НБ Терноп. НПУ
Бібліогр. огляди	Г. Сковорода; І. Огієнко; Б. Сліпий; Т. Шевченко; П. Орлик; етнокультура; Голодомор	Духовна ідентичність	НБ Кам'янець-Подільський НУ
Інформ.-аналіт. огляди	Л. Полтава; козацтво; П. Куліш; Г. Сковорода; Сила нескорених	Історико-культурня тяглість	НБ Ніжин. ДПУ, Глухів. ДПУ, Харків. НПУ
Віртуальні виставки	Г. Сковорода; І. Огієнко; М. Аркас; державний прапор; символи України	Цифрова репрезентація культури	НБ Сум. ДПУ
Віртуальні виставки (тематичні)	П. Орлик; свята; Г. Сковорода; Т. Шевченко; Соборність; козацтво	Духовна ідентичність	НБ Глухів. НПУ, Ніжин ДПУ, ТНПУ, Харків. НПУ
Віртуальні висиавки (тематичні)	Голодомор; Небесна Сотня; Крути, О. Кошиць	Колективна пам'ять	НБ Уман. ДПУ, Черкас. НУ, Сум. ДПУ
Віртуальні виставки (персональні)	О. Теліга, М. Грушевський, П. Орлик, С. Русова, У. Самчук, Ю. Липа, М. Зеров	Персоніфікація ідентичності	НБ Черніг. Колегіум, Уман. ДПУ, Кам.-Поділ. НУ

Представлений перелік інформаційних ресурсів, підготовлених науковими бібліотеками закладів вищої освіти України за 2023–2025 роки в умовах воєнного стану, демонструє розширення їхніх функцій, спрямованих на поширення суспільно значущих знань про персоналії української державності, культурної спадщини та події російсько-української війни.

Інформаційний огляд ресурсів, проведений з використанням довідкових видань за 2022–2025 роки, уможливлює виокремлення найбільш соціально значимих напрямів діяльності наукових книгозбірень закладів вищої освіти: *біографічний*, який представлено «знаковими» персоналіями (Г. Сковорода, Т. Шевченко, І. Огієнко та ін.), *історико-державницький*, репрезентований постатями П. Орлика, М. Грушевського, О. Теліги; *меморіальний* (Голодомор в Україні, герої Крут, Революція Гідності, Герої Небесної Сотні), формування колективної пам'яті через призму культурного пантеону, що об'єднує видатних діячів культури, мистецтва та історії нації; *військово-патріотичний*, що формує наратив спротиву крізь призму знань про УПА, АТО; *етнокультурний* представлений інформаційно-аналітичними та бібліографічними ресурсами з питань збереження та популяризації української культури та мови.

Висновки. Проведений інформаційний огляд показує, що діяльність освітянських бібліотек можна інтерпретувати як інституційний механізм трансляції цінностей через інформаційні ресурси та канали наукової комунікації; по-друге, наведені бібліотечні практики охоплюють культурно-просвітницьку, науково-інформаційну, освітньо-методичну та комунікаційну діяльність освітянських книгозбірень, впливають на різні рівні – від особистісного до суспільного.

Аналіз інформаційно-бібліографічних видань освітянських бібліотек засвідчує системну та багатовекторну діяльність, спрямовану на утвердження національної ідентичності. Сукупність інформаційних ресурсів охоплює різні типи ресурсів (інформаційні буклети, рекомендаційні покажчики, бібліографічні списки, бібліографічні огляди, аналітичні огляди, віртуальні виставки), що тематично зосереджені навколо персоналій української культури, державотворчих постатей, історичних подій (Голодомор в Україні) та явищ національно-визвольної боротьби, реалізуючи функції культурної репрезентації, історичної пам'яті, національної ідентичності та цифрової меморіалізації, що особливо актуалізується в умовах кризових суспільних реалій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адаменко О. Аналіз семантичного спектра назв публікацій і дисертацій з проблем дидактики другої половини XX століття / О. Адаменко. Історико-педагогічний альманах. 2010. Вип. 2. С. 4–7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2010_2_3.

2. Загальні відомості про мережу освітянських бібліотек : [офіційний сайт Державної науково-педагогічної бібліотеки України. 2026. URL: https://surli.cc/kynmkr
3. Науково-інформаційна діяльність провідних освітянських бібліотек – 2023 : довідник / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [уклад.: О. Л. Гончаренко, К. Б. Щегельська ; наук. ред. Л. О. Пономаренко]. – Вінниця : ТВОРИ, 2023. – 112 с.
4. Науково-інформаційна діяльність провідних освітянських бібліотек – 2025 : довідник / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [укладач: К. Б. Щегельська ; наук. ред. Л. О. Пономаренко] ; НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. – Електрон. вид. – Київ : ФОП Ямчинський О. В., 2025. – 197 с.
5. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13 груд. 2022 р. № 2834-IX // Законодавство України /Верховна Рада України. URI: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text.

Кукота К. Г.,
вчитель англійської мови Обухівського ліцею Обухівської селищної ради Дніпровського району Дніпропетровської області,
kukotaka15@gmail.com

ЛІТНІ ОСВІТНІ ПРОГРАМИ ЯК ЗАСІБ ПОДОЛАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ПРОГАЛИН ТА РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ УЧНІВ

У статті розглядається досвід реалізації літньої освітньої програми «Надолуження освітніх втрат». Програма поєднувала академічні та психосоціальні компоненти, спрямовані на компенсацію навчальних прогалин та підтримку розвитку особистості. Навчальні матеріали були розроблені автором, програма включала індивідуалізовані завдання та психосоціальні вправи. Ключові слова: літня освітня програма, навчальні прогалини, розвиток особистості, психосоціальні вправи.

The article presents the experience of implementing the summer educational program «Compensation of learning losses. The program combined academic and psychosocial components aimed at compensating learning gaps and supporting personal development. Educational materials were developed by the author, and the program included individualized tasks and psychosocial exercises. Keywords: summer educational program, learning gaps, personal development, psychosocial exercises.

У сучасних умовах трансформації освітнього простору України, зумовлених кризовими подіями та воєнною ситуацією, проблема навчальних втрат набула особливої актуальності. Переривання очного навчання, часті переходи на дистанційні форми та психологічне напруження учнів призвели до поглиблення академічних прогалин та зниження мотивації до навчання [1, 2].

Літні освітні програми постають як ефективний інструмент компенсації знань та розвитку особистісного потенціалу, формування комунікативних навичок, емоційної стійкості та соціальної адаптації [3, 4].

Мета статті – проаналізувати досвід реалізації літньої освітньої програми як механізму подолання навчальних прогалин та розвитку особистості учнів.

Навчальні втрати (learning loss) розглядаються як зниження рівня засвоєння навчального матеріалу порівняно з очікуваними результатами освітніх стандартів [1]. Дослідження засвідчують, що тривалі перерви в навчанні суттєво впливають на рівень мовленнєвої та академічної компетентності учнів [2]. Період середньої школи є критичним для формування самооцінки, автономності та соціальних навичок [3].

Програма «Надолуження освітніх втрат», реалізована ГО «Освічена ініціатива», була впроваджена в Обухівському ліцеї у форматі офлайн для 10 учнів 6 класу, які мали результати на початковому та середньому рівні знань з англійської мови [4].

Роботу з учнями проводила вчитель англійської мови, яка розробила всі навчальні матеріали та модифікувала програму відповідно до індивідуальних потреб учнів. Координатор від проєкту надавав методичні рекомендації та загальні вимоги щодо реалізації програми. Для оцінки початкового рівня учнів проводилося вхідне тестування на платформі «Всеукраїнська школа онлайн» та на основі результатів складена індивідуалізована програма [5].

Для всіх учнів були розроблені психосоціальні вправи, спрямовані на соціалізацію, компенсацію дефіциту спілкування та розвантаження емоційної напруги [6, 7]. Програма мала чітку мету: подолати навчальні прогалини з англійської мови та підтримати особистісний розвиток учнів, формуючи впевненість у власних силах та мотивацію до подальшого навчання.

На підготовчому етапі педагог пройшла співбесіду, підписала документ про відсутність конфлікту інтересів та пройшла онлайн-тренінг. Для оформлення договору було надано документи, що підтверджують особу, кваліфікацію та посаду, включно з довідкою про роботу в ліцеї. Педагог отримала сертифікати: «Інклюзивна гуманітарна допомога» та «Захист від сексуальної експлуатації та наруги» (ЗСЕН).

Було здійснено тестування потенційних учнів та відбір тих, хто відповідав критеріям участі. Оголошення про програму було надіслано батькам через шкільну групу. Курс тривав 24 години, розподілені на заняття по 45 хвилин академічного навчання та 15 хвилин психосоціальних вправ і ігор [4, 6].

Під час курсу здійснювався моніторинг виконання програми, а педагог регулярно звітувала щодо проведених занять. На завершальному етапі було проведено вторинне тестування, яке дозволило оцінити прогрес учнів та ефективність навчальних і психосоціальних заходів.

Вихідне та кінцеве тестування показало покращення знань у тих темах, де були прогалини: 7 із 10 учнів підвищили свій рівень до достатнього або високого, особливо у лексичному та граматичному компоненті; учні легше говорили англійською та вивчили багато нових фраз завдяки інтенсивному формату [5].

Психосоціальні вправи підвищили мотивованість і емоційну стабільність учнів. Діти стали більш розслабленими, сміялися та активно рухалися під час занять, що створювало особливу атмосферу літнього навчання [6, 7].

Використовувалися матеріали: платформа СЕН «Зерна», School of Resilience, Resilience.help, ресурси ІМЗО, активності Українського Червоного Хреста та Нова Українська школа [1–7].

Ігровий етап «Мафія» – авторський експеримент на прохання дітей, який стимулював розвиток критичного мислення, комунікації та командної роботи. Учні продовжували брати участь у подібних заходах протягом наступного року у професійному клубі, що сприяло формуванню навичок соціальної інтеграції [6].

Серед історій успіху - дівчина під опікою, яка переїхала в нову родину. Програма допомогла їй налагодити стосунки з однокласниками, інтегруватися в колектив, підвищити академічний рівень та адаптуватися до нових соціальних умов, що підкреслює ефективність поєднання академічного та психосоціального компоненту [6, 7].

Батьки висловили вдячність за безкоштовну можливість покращити знання шкільного матеріалу та розважити дітей з користю, що підтверджує соціальну цінність програми.

Програма «Надолуження освітніх втрат» підтвердила, що літні освітні програми є ефективним механізмом компенсації навчальних прогалин і розвитку особистості учнів. Поєднання академічних та психосоціальних завдань дозволяє підвищувати рівень знань, формувати комунікативні навички, емоційну стійкість і мотивацію до навчання.

Авторський досвід реалізації програми свідчить про необхідність індивідуалізації завдань, активного залучення учнів, використання інтерактивних методів і врахування побажань учнів [4, 6].

Перспективи розвитку таких програм – масштабування на різні класи та вікові групи, інтеграція психосоціальної підтримки та інноваційних методик відповідно до потреб сучасного учня. Досвід реалізації програми може бути використаний іншими педагогами як ефективна модель для подолання навчальних прогалин і підтримки особистісного розвитку учнів [1–7].

ЛІТЕРАТУРА:

1. School of Resilience. Психосоціальна підтримка дітей та педагогів. NUSHub. URL: https://nushub.org.ua/lt/en/news/school-of-resilience

2. Resilience.help. Каталог методичних ресурсів для психоемоційної підтримки дітей. Smart Osvita. URL: https://en.smart-osvita.org/a-psychological-platform-catalog-called-resilience-help-has-been-created-in-ukraine-for-educators-parents-and-psychologists
3. Український Червоний Хрест. Емоційно-резильєнтні програми для дітей у літніх таборах. URL: https://redcross.org.ua/en/uncategorized/2024/06/76865
4. Інститут модернізації змісту освіти (ІМЗО). Психолого-педагогічні матеріали для роботи з дітьми під час кризових ситуацій. URL: https://imzo.gov.ua/psyholohichnyj-suprovid-ta-sotsialno-pedahohichna-robota/materialy-dlia-vykorystannia-v-roboti-pid-chas-voiennykh-diy
5. Всеукраїнська школа онлайн. Платформа для оцінювання знань учнів. URL: https://lms.e-school.net.ua
6. Сен Зерна. Методичні матеріали та вправи для психосоціальної підтримки. URL: https://padlet.com/natalimitr38/padlet-5vozjk9txjmu67k9
7. Нова Українська школа. Платформа освітніх ресурсів та методик. URL: https://nushub.org.ua
8. Свідоцтво учасниці проєкту з надолуження освітніх втрат від ХОМГО "Освічена ініціатива". URL: https://link.enlight.org.ua/jeO5K

Кулініч О. Б.,
заступник директора з навчально-виховної роботи,
учитель української мови та літератури
Добропільського НВК «Спеціалізована школа І–ІІІ ступенів № 4
з поглибленим вивченням окремих предметів - дошкільний навчальний заклад»
Добропільської міської ради Донецької області,
okclas2020@gmail.com

МОТИВАЦІЙНИЙ РЕФРЕЙМІНГ: ІНСТРУМЕНТИ ПЕРЕТВОРЕННЯ «НЕДОЛІКІВ» НА УНІКАЛЬНІ РЕСУРСИ

У статті досліджено актуальну проблему низького рівня закріплення молодих спеціалістів у закладах загальної середньої освіти та професійного вигорання досвідчених кадрів. Запропоновано використання методики мотиваційного рефреймінгу як засобу подолання внутрішніх бар'єрів та зміни світоглядних позицій педагога.

Особливістю дослідження є використання алегоричного методу: на прикладі короткометражного фільму «Цирк метеликів» (2009 р.) проведено паралелі між типами управлінської культури та їхнім впливом на розкриття внутрішнього потенціалу вчителя. У роботі порівнюються дві моделі шкільного менеджменту – авторитарна («цирк виродків»), що акцентує на недоліках і звітності, та партнерська («цирк метеликів»), спрямована на пошук прихованих ресурсів особистості.

Практична частина статті містить низку методичних вправ (метод «П'ять чому», вправи на ідентифікацію професійних обмежень та стимулів), які

допомагають педагогам змінити ставлення до складних ситуацій, перетворюючи «вади» на унікальні професійні переваги. Доведено, що успішна адаптація вчителя залежить не лише від його знань, а й від створення адміністрацією комфортного, творчого середовища, де помилка сприймається як необхідний етап зростання. Стаття пропонує алгоритми виходу за межі професійних стереотипів для підвищення життєстійкості та самореалізації освітян.

Ключові слова: мотиваційний рефреймінг, адаптація педагога, освітнє середовище, професійне вигорання, управлінська модель, самореалізація, «Цирк метеликів», партнерство.

The article examines the urgent issue of low retention rates among young specialists in general secondary education institutions and the professional burnout of experienced staff. It proposes the application of motivational reframing as a tool to overcome internal barriers and transform a teacher's worldview.

A distinctive feature of this study is the use of an allegorical method: drawing parallels from the short film The Butterfly Circus (2009), the author analyzes different types of management cultures and their impact on unlocking a teacher's inner potential. The paper compares two models of school management: the authoritarian one ("Sideshow"), which focuses on deficiencies and reporting, and the partnership-based one ("The Butterfly Circus"), aimed at discovering the individual's hidden resources.

The practical section of the article includes a series of methodological exercises (the "Five Whys" method, exercises for identifying professional constraints and incentives) that help educators change their perspective on difficult situations, turning "flaws" into unique professional advantages. It is argued that a teacher's successful adaptation depends not only on their knowledge but also on the administration's ability to create a comfortable, creative environment where mistakes are perceived as a necessary stage of growth. The article offers algorithms for moving beyond professional stereotypes to enhance the resilience and self-actualization of educators.

Keywords: motivational reframing, teacher adaptation, educational environment, professional burnout, management model, self-actualization, The Butterfly Circus, partnership.

Як сказав поет та афорист Владислав Лец: «Якщо не можеш змінити ситуацію – зміни своє ставлення до неї». На сьогодні дуже гостро стоїть питання щодо залучення молодих педагогів до роботи в закладах освіти. «Держава щороку замовляє підготовку 12,5 тисяч учителів за державним замовленням, але до професії доходять лише 18–19% із них» [1]. Спробуймо простежити, які фактори впливають на таку статистику та яким чином можна змінити ситуацію на краще на прикладі загальноосвітнього навчального закладу.

Для ілюстрації проблем, із якими найчастіше стикаються педагоги в школі, візьмемо короткометражний фільм «Цирк метеликів» («The Butterfly Circus», 2009 р.) Проведемо паралелі: директор «Цирку метеликів» і «Цирку виродків» - два типи керівництва в навчальному закладі; артисти – це вчителі, які мають

виконувати свою роботу в різних умовах; ситуації та шляхи їх розв'язання подібні до тих, які можна спостерігати в будь-якому колективі, де працюють з люди з людьми або для людей.

Практичне завдання. Уявіть, що до школи прийшов працювати новий педагог. Подумайте та запишіть, з якими думками, сподіваннями, з яким набором професійних знань та інструментів він прийшов до школи. Це може бути будь-хто: випускник вишу чи вчитель зі стажем (не важливо). Після пропонуємо поміркувати, яка вірогідність того, що ви не помилилися, визначити мотиви, які керували вами під час створення саме такого портрету. Згадайте ваші думки, відчуття, коли до вашого колективу приходили нові колеги. Чи відрізнялося ваше ставлення до кожного з них? Що впливало на ваше бажання чи небажання спілкуватися з цією людиною.

Кожен працівник намагається проказати себе в новому колективі з такого боку, щоб його помітили й оцінили. Молоді спеціалісти зазвичай легко вливаються в роботу, для них колеги стають наставниками й помічниками. Складніше досвідченому педагогу, у якого є приклад роботи в іншій школі. Такі працівники можуть як без проблем стати частиною колективу й ділитися здобутками з колегами, так і пробувати нав'язувати стиль і традиції з попереднього місця роботи. Звична модель поведінки може не сприйматися як належне. Доводиться змінюватися. І чим довше людина до цього працювала в певних умовах, тим складніше їй змінювати свої звички й світоглядну позиції. Це зазвичай більше шкодить, ніж допомагає реалізуватися достатньою мірою.

Професійний розвиток педагогів – це першочергове завдання, яке дозволяє допомогти людині знайти своє місце в освіті, виробити власний стиль і реалізувати амбіції в роботі з класом. Це завдання лежить на плечах адміністрації, яка планує, організовує, проводить, аналізує та реалізує задумане в повсякденній роботі. Для керівників досить часто є викликом завдання створити комфортне, продуктивне, творче освітнє середовище, де кожен відчуває себе важливим і працює з колективом як єдиний механізм.

Принцип «я головний, тому всі повинні підкорятися» або «я старший, я знаю краще» тут не працює чи працює не зовсім так, як очікують. Партнерство, вміння вести конструктивний діалог, шукати й знаходити сильні сторони в кожного робітника – це справжнє мистецтво керівництва.

Суспільство відкрите до змін, воно динамічне, знаходиться в постійному русі, зазнає трансформацій і пристосовується до викликів сьогодення. Те, що здавалося раніше неможливим, сприймається як належне. Впровадження інформаційних технологій в освітній процес та постійний пошук нових інструментів відкриває перед нами можливості вчити дітей по-новому. І навіть фраза «освітні послуги» перетворюються вже на щось більше, ніж просто

навчання. Учитель не має права на помилки, бо їх наслідки відгукнуться через багато років чиєюсь зламаною долею. Тож розглянемо, як на практиці можна застосувати мотиваційний рефреймінг та перетворити недоліки на переваги.

Найбільшою проблемою, на нашу думку, є мотивація, зниження якої зумовлене не тільки незнанням чи малою обізнаністю в тій чи іншій темі. Це стосується не лише молодих спеціалістів, для яких методики викладання є новим неапробованим інструментом, а й досвідчених вчителів, які стикаються з труднощами використання цифрових технологій та інформатизації освітнього процесу. Успіх кожного педагога ґрунтується на підтримці та управлінських рішеннях адміністрації. Розглянемо на прикладі фільму «Цирк метеликів» (2009 р.) дві моделі, кожна з яких базується на стійкому переконанні, що саме так і має бути, а вже яка правильна й доцільна, обирати вам.

Рефреймінг (від англ. frame – рамка) – вихід за межі. У даному сенсі це переосмислення стереотипів, визначення нових підходів у вирішенні повсякденних викликів.

До школи приходить педагог і колектив нічого не знає про цю людину (ні як особистість, ні як професіонала чи як людину, що вже має певний набір інструментів для викладання в школі) «Цирк метеликів» і «Цирк виродків» як алегорія до двох різних методів роботи з колективом. У першому – щасливі й задоволені люди виконують улюблену роботу й отримують насолоду від того, що дарують радість іншим. У другому – красива картинка, за якою приховано нерозкритий потенціал, душевну трагедію та неможливість висловити власне «Я» в жорстокому існуванні системи.

Цей приклад можна запропонувати як завдання осмислити зовнішні та внутрішні фактори, що впливають на формування колективу. Чи завжди красива картинка є відображенням «здорових» відносин у спільноті, до якої належить людина. Чи саме ставлення до кожного окремо та до всіх в цілому впливає на продуктивність роботи? Що робить нас успішними і що заважає відчувати задоволення від своєї діяльності. Для кращого усвідомлення можна записати спостереження та поділитися ними з кимось. Якщо спробувати, можна отримати досить цікаву дискусію й почути різні думки, які допоможуть сформувати власне бачення проблеми.

Учитель – це передусім людина, для якої іноді робота стає сенсом існування. Стати ідеальним неможливо, бо завжди знайдуться незадоволені, хейтери, хто зведе нанівець найкращі проєкти. Цькування, необґрунтована критика, бажання сподобатися за будь-яку ціну стає пріоритетом замість можливості бути собою. Так з’являються «бородата жінка», «людина-картина», «неповноцінна людина». І яке щастя – зустріти свого містера Мендеса, який розгледить прекрасне навіть там, де це приховано глибоко в середині.

У фільмі маленький хлопчик Семі хоче побачити, як працюють в інших цирках, дізнатися, що таке карнавал. Більш досвідчений працівник, який бачив досить багато і може робити певні висновки з того що відбувається, говорить, що вони – «єдиний цирк, який тобі потрібен». Спробуймо провести паралель зі школою. Кожен колектив має своїх представників і зазвичай цінує досвідчених педагогів у своїй спільноті. Звісно ж, цілком природнім є бажання спробувати щось нове, про щось дізнатися. Не можна обмежувати жагу пізнання, а треба підживлювати й надихати. Цирк приїжджає до міста.

Пропонуємо проаналізувати дії кожного персонажа. Досить незвична постать містера Мендеса. Це той самий директор, на якого чекає кожна організація; людина, яка бачить прихований ресурс та допомагає його розкрити. Так само й адміністрація в школах створює свій колектив, людей, які готові з ними співпрацювати, надихає, допомагає і дає можливість розвиватися. Звісно, це неможливо, якщо немає орієнтирів, на які хотілося б рівнятися, з чим порівнювати, тому обмежувати коло спілкування й коло співпраці не можна. Тому тут ми бачимо що містер Мендес дозволяє своєму цирку побачити виставу зовсім іншого рівня та іншого значення.

«Підходьте, пані та панове! У нас найкраще шоу виродків у місті!» Нічого не нагадує? Досить часто в школах видають бажане за дійсне: вчителі, перевантажені своєю роботою, не відчувають себе щасливими, хоча сторонні бачать усміхнені обличчя людей, які ідеально роблять свою справу. Але в очах лише сум і безмежна втома, жодного проблиску натхнення. Чого може навчити вчитель, який до цього кілька ночей не спав, щоб вчасно здати певні звіти, написати купу нікому не потрібних узагальнюючих паперів, взяти участь у конкурсах, яких з кожним роком стає все більше, а дітей, охочих взяти участь, все менше. Відчуття виснаження призводить до того, що вчителі йдуть з професії «хоч куди, тільки не в школу». І тут на допомогу нам приходить рефреймінг. У фільмі це яскраво показано через сумні обличчя учасників шоу та потворно-щасливого керівника шоу. Особистість перестає бути собою, сприймає свою роль як належне й втрачає віру в майбутнє.

«Людина, від якої навіть Бог відвернувся!» Зневіра та примирення з обставинами, з тим, що вже немає куди далі рухатися і що ти вже знаходишся саме на тій межі, за якою немає нічого. Є обмеження, через які переступити дуже важко. У кожного є свої страхи, свої причини і свої переконання в зневірі. Звісно ж, в такому стані навряд чи хтось зможе бути щасливим. Серед людських експонатів з демонстрації потворств на майданчику виродків на постаменті один з героїв фільму Вілл (Нік Вуйчич) без рук і ніг, з якого лише глузують, використовують. Він розуміє свою неповноцінність та приречено стоїть і розважає публіку.

Можна запропонувати педагогам проаналізувати поведінку директора «Цирку метеликів» містера Мендеса, який помічає Вілла, підходить до нього досить близько й отримує плювок в обличчя. Розібрати цю ситуацію, поступово даючи відповіді на такі запитання: «Чи були ви колись в таких умовах, коли люди до вас ставляться з боку стереотипів посади (вчитель – зразок для наслідування, вчитель – обслуговуючий персонал, вчитель усім усе винен, вчитель – фахівець тощо), «Як би ставилися до будь-кого вашої спеціальності або вашої посади?», «Чи залежить ставлення суспільства до людини від її посади, віку, статі, моральних якостей та рівня освіти?»

Це допоможе не лише переглянути пріоритети, а й зрозуміти причини, які передували такому переконанню. Вілл з презирством дивиться на містера Мендеса, який з достоїнством відповідає: «Напевно, я дуже близько до нього підійшов». Необхідність обирати між тим, щоб відповісти образою на образу чи почекати, поки інші не будуть готові спілкуватися з вам, може як принизити ще більше, так і подарувати надію на позитивні зміни. Якщо людина не готова з нами спілкуватися, то й не варто так нав'язуватися. Основним правилом є не лізти в душу зі своїми зі своїми переконаннями та пропозиціями. Кожен має сам зрозуміти для чого йому це потрібно.

Можна провести з учителями таку активність, де кожен спробує себе ідентифікувати, чи щаслива я людина, що я можу зробити тут і зараз, чого я не можу зробити, що мені заважає це зробити. Дуже гарний метод «П'ять чому» Коли ви напишете п'ять причин, чому саме ви хочете це зробити, отримаєте помірковану відповідь та не будете діяти спонтанно. У нашому ставленні до людей цей метод допоможе зрозуміти першоджерело проблеми, ситуація стає набагато простішою та зрозумілою. Глядачі сміються, кидають різними речами в Вілла. Така поведінка підтримується директором «Шоу виродків». Згадайте, чи бачили ви колись колектив, у якому сильніші підтримують знущання над тими, хто слабший? Сьогодні ми багато говоримо про булінг, але у фільмі показані часи, коли про це поняття не знали, а людська гідність вимірювалася силою та статусом.

І з колективом варто говорити про те, скільки таких педагогів, які прийшли працювати в школу і не витримали вимог системи. Досить багато молодих спеціалістів зневірилися у своїй професії та пішли в інші галузі, стали продавцями, перукарями, погоджувалися працювати будь-де, але не в школі. Це свідчить про незахищеність людини в освіті. Багато розмов ведеться щодо нестачі кадрів або низьку кваліфікацію. Але водночас подумайте: досить часто є просто красива картинка, за якою приховано багато недоспаних ночей та важких переживань. Людина хоче зробити як краще, але її обмежують нескінченними обов'язками, рутиною, через що важко реалізуватися в професії. Не всі прийшли

до школи геніальними педагогами. Саме такими нас робить прагнення до пізнання нового, докладені зусилля розвиватися та допомагати іншим стати кращою версією себе.

Повертаючись до цирку метеликів, проводимо паралель, що за красивою картинкою, успішними практиками та ефективними освітніми програмами приховується важка праця окремих людей. Завжди є надія, що зусилля принесуть очікуваний результат, варто лише цього захотіти. В образі Вілла можна побачити людину, яка наважилася попри всі перешкоди побороти страх перед невідомим і втекти зі звичного середовища в пошуках кращої долі .

Вілл не змінює ситуацію, він лише змінює своє ставлення до неї. Інший цирк для нього стає відкриттям, де люди дійсно щасливі тим, що вони роблять, що вони разом. «Я роблю зовсім інше шоу!» – говорить директор «Цирку метеликів». Так відбувається і в деяких шкільних осередках. Наприклад, людина приходить зневірена, інколи навіть боїться слово сказати проти когось і бачить зовсім інше ставлення, зовсім інше викладання і розуміння проблем вчителя, поступово починає шукати себе і знаходити своє місце в цьому світі. Іде знову-таки переосмислення, вихід за рамки свого «Я», своїх обмежень.

«Ну і ну! Це просто прекрасно! Ходімо до вогню, тобі треба зігрітися, малюк!» І саме з цього часу перед нами постає зовсім новий колектив, де ставлення до людини формується за її внутрішніми якостями, а не зовнішніми вадами. Вілл сприймається як звичайна особистість. Так і в шкільному колективі, якщо до нас приходить нова людина, її оцінюють за майстерність, професійні та особистісні якості.

«Якщо захотіти, можна стати ким завгодно», - звучить дійсно як натхнення, як вихід за межі. Тут можна провести з педагогами таку вправу: записати п’ять причин, які обмежують, п’ять ситуацій, які надихають, п’ять прикладі, що найбільше дратують в інших. Це допоможе краще зрозуміти, першопричину і частково вирішити проблему. Як говорять філософи, правильно поставити проблему – це вже наполовину її вирішити. Якщо людина напише свої побажання, то вони стануть частково виправданими, бо лише прагнення чогось досягти є провідним у нашій роботі.

Символічними є метелики, які з’являються у фільмі, бо саме вони дарують маленьке чудо, на яке сподівається кожен і в яке необхідно вірити. Кульмінаційний момент, коли містер Мендес говорить Віллу: «А ти, проклятий від народження, людина, якщо її можна так назвати! Від якої навіть Бог відвернувся!» - чим завдає великого душевного болю людині, позбавленої можливості повноцінного життя. І це дуже боляче вразило хлопця: «Перестань! Навіщо ти мені це кажеш?» «Тому що ти вже сам у це повірив. Але якщо ти зможеш роздивитися проблиски справжньої краси»… У фільмі показано

складний шлях кожного учасника шоу до того часу, як вони опинилися в цирку метеликів. Цей випадок можна використати як стимул для обговорення філософських питань, залучити учасників педагогічного колективу до дискусії та визначити причинно-наслідкові зв'язки, вибору професії та результату (очікуваного чи неочікуваного). Така вправа допоможе побудувати комунікацію між членами педагогічного колективу, створити умови для проведення конструктивної дискусії, надихнути на нові проєкти чи мотивувати до пізнання себе як учителя й учителя в собі.

Вілл заперечує, говорить, що він інший. І тут ключем для розуміння стає фраза: «Так, ти інший. Але в цьому твоя сила». Тож бути не за шаблоном, бути не таким, як всі, є перевагою, і цю перевагу треба вміти використати. «Чим тяжча боротьба, тим величніша перемога!» Все, що ми не можемо зробити, ховається в нашій голові, треба з цим боротися і перемагати. І тут не можна відразу кидатися допомагати, бо кожен повинен пройти свій шлях самостійно. Яскравим є приклад, коли Вілл просить допомоги, але ніхто навіть не звертає уваги на його крики, усі займаються своїми справами. Вілл змушений сам своїми силами якось рухатися вперед. Можемо провести паралель, як наші молоді спеціалісти, прийшовши до навчального закладу, намагаються наслідувати когось або робити щось за шаблоном, постійно просять про допомогу. Але треба розуміти, що ця допомога є такою собі ведмежою послугою, яка не дозволить зростати, а стане символічними милицями на шляху до досконалості. Без помилок не буде зростання, не буде успіху.

Настає час, коли людина змогла власними зусиллями пройти шлях від молодого спеціаліста до досвідченого педагога. Тоді вона може з упевненістю сказати, що знає, як іти до самовдосконалення та вміє впевнено це робити. У фільмі коли бере безпосередньо участь у шоу, ніхто не бачить його фізичних вад, усі захоплюються силою і сміливістю. І навіть хлопчик, який не може ходити, а лише пересувається на милицях, із захопленням промовляє: «Як ви це зробили, пане? Вам не було страшно?» Приклад Вілла надихнув та подарував надію на одужання. Саме такі приклади дають нам можливість вірити в те, що неможливе може стати можливим. Якщо людина чогось прагне, вона може цього досягти.

Отже, на прикладі фільму «Цирк метеликів» можна побудувати ціле заняття, під час якого можна переосмислити свої внутрішні страхи та обмеження, перетворити їх на унікальні ресурси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Симоненко, Тетяна Володимирівна. "Практична риторика лідера: моделювання змісту тренінгових занять." Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія:" Педагогічні науки" 15 (2018).

2. Цирк Метеликів / Цирк Батерфляй (2009) HDRip Ukr_Eng https://www.youtube.com/watch?v=sbWiaWyETyk&t=1314s
3. Ющишина, Л. "Рефреймінг як комунікативна техніка зглажування конфліктів." Recommended for publication by the scientific council Lesya Ukrainka Volyn National University (Minutes № 3 of March 25, 2021) (2021): 120.
4. https://duikt.edu.ua/uploads/p_307_88986653.pdf
5. https://osvita.ua/news/polls/91699/

Лебедик Л. В.,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри психології,
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка,
lebedyk_lesya@ukr.net

ОСВІТНІ ТРЕНДИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА

У статті розглянуто сучасні освітні тренди розвитку особистості майбутнього психолога в умовах трансформації системи вищої освіти. Проаналізовано ключові підходи до професійної підготовки студентів-психологів, зокрема компетентнісний, особистісний, акмеологічний та діяльнісний. Окрему увагу приділено ролі інноваційних освітніх технологій, інтерактивних методів навчання та цифрових ресурсів у професійній підготовці психологів. З'ясовано, що ефективний розвиток особистості майбутнього психолога можливий за умов інтеграції теоретичної підготовки, практичного досвіду та особистісного саморозвитку студентів.

Ключові слова: майбутній психолог, професійна підготовка, освітні тренди, компетентнісний підхід, розвиток особистості, психологічна освіта, вища освіта.

Annotation. The article considers modern educational trends in the development of the personality of a future psychologist in the context of the transformation of the higher education system. Key approaches to the professional training of psychology students are analyzed, in particular, competency-based, personality-based, acmeological and activity-based. Special attention is paid to the role of innovative educational technologies, interactive teaching methods and digital resources in the professional training of psychologists. It is found that the effective development of the personality of a future psychologist is possible under the conditions of integration of theoretical training, practical experience and personal self-development of students.

Keywords: future psychologist, professional training, educational trends, competency-based approach, personality development, psychological education, higher education.

Сучасні суспільні трансформації, цифровізація освіти та глобальні соціальні виклики зумовлюють потребу у підготовці фахівців, здатних ефективно

працювати з психологічними проблемами людини та сприяти її гармонійному розвитку. У цьому контексті значно зростає роль професії психолога, що вимагає високого рівня професійної компетентності, етичної відповідальності та розвинених особистісних якостей.

Підготовка майбутніх психологів у закладах вищої освіти є складним процесом, який передбачає не лише засвоєння теоретичних знань, а й формування професійних навичок та розвиток особистості студента. Сучасна система вищої освіти поступово переходить від традиційної моделі передачі знань до компетентнісної моделі навчання, що орієнтована на формування практичних умінь і здатності до саморозвитку [4, с. 486–489; 12, с. 255–260].

Дослідники зазначають, що існує певна суперечність між суспільною потребою у висококваліфікованих психологах та недостатньою розробленістю ефективних моделей їх професійної підготовки у закладах вищої освіти.

Крім того, сучасні освітні процеси характеризуються інтеграцією інноваційних педагогічних технологій, цифрових ресурсів та інтерактивних форм навчання. Це створює нові можливості для розвитку професійної компетентності та особистісного потенціалу майбутніх психологів. Отже, дослідження освітніх трендів розвитку особистості майбутнього психолога є актуальним і важливим напрямом педагогічної та психологічної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, проведений у наших попередніх працях [4; 5; 16; 17; 26; 28–30], показує, що проблема професійної підготовки майбутніх психологів у системі вищої освіти є предметом наукових досліджень багатьох українських і зарубіжних (A. Lee і Y. Nie [27] та ін.) учених.

Серед українських дослідників значний внесок у вивчення цієї проблеми зробили І. Андрощук [28], А. Борисюк, І. Булах [1], І. Візнюк [2], В. Волошина [1], Л. Вонсович [10], А. Долинна [2], С. Долинний [2], С. Дудко [29; 30], І. Калиновська, Е. Кравченко [3], Ю. Кролівець [6], Л. Крулько [15], В. Кулько [29], Л. Лохвицька [1; 6], Н. Макаренко, З. Ржевська-Штефан [7], В. Різник [29], П. Рибалко [30], Г. Слободянюк [8], В. Стрельніков [9–24; 26; 28–30], Н. Чендей [28], К. Чорна [28], Л. Хоменко [30], Черепєхіна [25] та ін. У їхніх працях досліджуються методологічні засади професійної підготовки фахівців, особливості формування професійної компетентності студентів та шляхи вдосконалення освітніх програм. Науковці підкреслюють, що сучасна підготовка психологів повинна базуватися на компетентнісному підході, який передбачає формування інтегрованої системи знань, умінь і особистісних якостей, необхідних для професійної діяльності.

Важливим напрямом досліджень є використання сучасних освітніх психотехнологій у професійній підготовці психологів. Зокрема, інтерактивні методи навчання, тренінгові технології, моделювання професійних ситуацій та

супервізійна практика сприяють формуванню професійної компетентності студентів [12, с. 255–260; 14, с. 243–250; 19; 21, с. 263–265; 26, с. 119–140].

Окремі дослідження присвячені методологічним підходам до професійної підготовки психологів. Вони доводять, що ефективна підготовка майбутніх фахівців повинна ґрунтуватися на інтеграції різних наукових підходів, які забезпечують комплексний розвиток особистості студента [3, с. 135–141].

Водночас у сучасній науковій літературі недостатньо висвітлено питання комплексного аналізу освітніх трендів розвитку особистості майбутнього психолога, що зумовлює необхідність подальших досліджень у цьому напрямі.

Мета дослідження – визначити сучасні освітні тренди розвитку особистості майбутнього психолога в умовах професійної підготовки у закладах вищої освіти.

Для досягнення мети було поставлено такі *завдання дослідження*: 1) проаналізувати наукові підходи до професійної підготовки майбутніх психологів; 2) виявити основні освітні тенденції розвитку психологічної освіти; 3) визначити роль сучасних освітніх технологій у розвитку особистості студентів-психологів.

Виклад матеріалу дослідження розпочнемо зі з’ясування суті поняття та складників професійної підготовки майбутнього психолога.

Професійна підготовка майбутніх психологів у закладах вищої освіти є комплексним процесом, спрямованим на формування професійної компетентності, професійної ідентичності та особистісної зрілості майбутнього фахівця [1, с. 20–29; 11, с. 112–121; 16, с. 98–102; 18, с. 30–33; 22 та ін.].

Особливість професії психолога полягає в тому, що його особистість є основним інструментом професійної діяльності. Саме тому процес підготовки психологів повинен передбачати не лише формування знань і навичок, а й розвиток особистісних якостей студента [5, с. 654–665; 6, с. 32–40; 7, с. 96–102].

Науковці зазначають, що професійна компетентність майбутнього психолога включає такі складники: когнітивну (система теоретичних знань); діяльнісну (практичні навички психологічної допомоги); особистісну (цінності, мотивація, рефлексивність); комунікативну (здатність до ефективної взаємодії).

Таким чином, професійна підготовка психолога повинна мати комплексний характер і охоплювати різні аспекти розвитку особистості студента [1, с. 20–29; 11, с. 112–121; 13, с. 214–241; 17, с. 201–207; 22 та ін.].

Згідно *першого* завдання, проаналізуємо наукові підходи до професійної підготовки майбутніх психологів як основні освітні тренди означеної підготовки: компетентнісний особистісний, акмеологічний та діяльнісний.

Однією з провідних тенденцій сучасної освіти є впровадження компетентнісного підходу. Він передбачає формування у студентів не лише

знань, а й здатності застосовувати їх у професійній діяльності [12, с. 255–260; 14, с. 243–250; 19; 21, с. 263–265; 25, с. 103–110].

Компетентнісний підхід орієнтований на формування таких ключових компетентностей майбутнього психолога: діагностичної, консультативної, комунікативної, етичної, рефлексивної. Такий підхід сприяє формуванню професійної готовності студентів до реальної психологічної практики.

Особистісний підхід передбачає створення умов для індивідуального розвитку кожного студента. У межах цього підходу навчальний процес спрямований на: розвиток самосвідомості, формування професійної ідентичності, розвиток емпатії та емоційного інтелекту, стимулювання саморефлексії. Розвиток емоційного інтелекту вважається важливим складником професійної компетентності психолога, оскільки він забезпечує здатність розуміти власні емоції та емоції інших людей.

Особливе місце у професійній підготовці майбутніх психологів належить акмеологічному та діяльнісному підходам [25, с. 103–110; 29, с. 332–338].

Так, акмеологічний підхід орієнтований на досягнення людиною найвищого рівня професійного й особистісного розвитку – так званого «акме» (вершини зрілості та майстерності). Ключові характеристики: орієнтація на саморозвиток і самореалізацію майбутнього психолога; формування професійної зрілості, рефлексії та відповідальності; розвиток індивідуального стилю діяльності; акцент на цінностях, мотивації та життєвих цілях; вивчення та наслідування моделей професійної майстерності. У підготовці психологів це означає: розвиток здатності до самопізнання і саморегуляції, формування етичної позиції, стимулювання постійного професійного зростання, підтримка прагнення до «професійного піку».

Діяльнісний підхід базується на ідеї, що особистість формується і розвивається в процесі діяльності. Знання засвоюються через активну практику. Ключові характеристики: центральною є активна діяльність студента; навчання через практику, досвід і вирішення реальних задач; формування професійних умінь і навичок; важливість структури діяльності (мета, мотив, дії, результат); розвиток критичного мислення і рефлексії через дію. У підготовці психологів це означає: використання тренінгів, рольових ігор, кейсів; проходження практики та супервізії; моделювання професійних ситуацій (консультування, діагностика); формування компетентностей через досвід.

Обидва підходи доповнюють один одного: діяльнісний забезпечує «як робити?» (практику), а акмеологічний – «ким ставати?» (розвиток особистості професіонала). У сучасній підготовці психологів вони ефективні саме в поєднанні [8, с. 21–31; 16, с. 98–102; 30, с. 830–838 та ін.].

Для виконання *другого* завдання дослідження, визначимо основні освітні тенденції розвитку психологічної освіти, адже сучасний етап розвитку вищої

освіти характеризується глибокими трансформаціями змісту та організації професійної підготовки фахівців. Ці зміни безпосередньо стосуються і системи психологічної освіти, оскільки суспільні виклики, зростання потреби у психологічній допомозі та швидкий розвиток науки зумовлюють необхідність модернізації підготовки майбутніх психологів. У цьому контексті актуалізується пошук ефективних освітніх моделей, що сприятимуть формуванню компетентного, професійно мобільного та особистісно зрілого фахівця [5, с. 654–665; 6, с. 32–40; 7, с. 96–102; 25, с. 103–110].

Однією з провідних тенденцій сучасної психологічної освіти є компетентнісна орієнтація професійної підготовки. Вона передбачає перехід від традиційної моделі передачі знань до формування інтегрованої системи професійних компетентностей, що включає когнітивний, діяльнісний та ціннісно-мотиваційний компоненти. У межах компетентнісного підходу особлива увага приділяється розвитку здатності майбутнього психолога застосовувати теоретичні знання у практичній діяльності, здійснювати психологічну діагностику, консультування та корекційну роботу, а також ефективно взаємодіяти з різними соціальними групами. Такий підхід сприяє формуванню професійної готовності до розв’язання складних психологічних проблем у різних сферах суспільного життя [9, с. 263–267].

Важливою тенденцією розвитку психологічної освіти є інтеграція міждисциплінарних знань. Сучасна психологія активно взаємодіє з педагогікою, нейронауками, соціологією, медициною та інформаційними технологіями, що розширює можливості дослідження психічних процесів і поведінки людини. Міждисциплінарний підхід дозволяє формувати цілісне уявлення про психіку людини та створює умови для комплексного аналізу соціально-психологічних явищ. У зв’язку з цим освітні програми з психології поступово інтегрують елементи когнітивної науки, нейропсихології, психофізіології та цифрових технологій, що відповідає сучасним тенденціям розвитку науки та практики [6, с. 32–40; 7, с. 96–102; 8, с. 21–31; 10, с. 36–42].

Ще однією важливою тенденцією є посилення практичної спрямованості підготовки майбутніх психологів. У сучасних освітніх програмах значно зростає роль практичних занять, тренінгів, супервізій, моделювання професійних ситуацій, кейс-методів та стажування у різних соціальних інституціях. Практико-орієнтоване навчання сприяє формуванню професійної ідентичності студентів, розвитку навичок психологічної допомоги, комунікативної компетентності та здатності до рефлексії власної професійної діяльності. Крім того, залучення студентів до практичної діяльності дозволяє поєднати теоретичну підготовку з реальними умовами професійної діяльності психолога

[11, с. 112–121; 15, с. 84–103; 16, с. 98–102; 20, с. 354–357 та ін.].

У сучасному освітньому просторі значного поширення набуває цифровізація освітнього процесу. Використання інформаційно-комунікаційних технологій, дистанційних платформ, електронних освітніх ресурсів і цифрових інструментів навчання суттєво розширює можливості підготовки майбутніх фахівців. Цифрові технології сприяють доступності освіти, розвитку академічної мобільності студентів, створенню інтерактивного освітнього середовища та впровадженню нових форм навчання, таких як змішане навчання, онлайн-курси, віртуальні лабораторії та симуляційні методики.

Окрему роль у розвитку психологічної освіти відіграє гуманізація та особистісна спрямованість освітнього процесу. Підготовка майбутнього психолога передбачає не лише засвоєння професійних знань, а й формування зрілої особистості, здатної до емпатії, рефлексії, етичної відповідальності та професійного саморозвитку. У зв’язку з цим у навчальному процесі значна увага приділяється розвитку емоційного інтелекту, навичок саморегуляції, толерантності та психологічної стійкості, що є важливими характеристиками професійної компетентності психолога.

Крім того, важливою тенденцією сучасної психологічної освіти є орієнтація на безперервний професійний розвиток. Умови швидких соціальних змін та постійного оновлення наукових знань зумовлюють необхідність формування у майбутніх психологів готовності до постійного навчання, саморозвитку та професійного вдосконалення протягом усього життя. У цьому контексті важливими стають навички самостійного пошуку інформації, критичного аналізу наукових джерел, участі у наукових дослідженнях та професійних спільнотах [23, с. 1126–1132].

Отже, сучасні освітні тенденції розвитку психологічної освіти характеризуються компетентнісною спрямованістю, міждисциплінарною інтеграцією, практичною орієнтацією навчання, цифровізацією освітнього середовища та акцентом на особистісному розвитку майбутнього фахівця. Реалізація цих тенденцій сприяє підготовці психологів, здатних ефективно реагувати на сучасні соціальні виклики та забезпечувати якісну психологічну допомогу у різних сферах суспільного життя.

Виконуючи *третє* завдання дослідження, звернемо увагу на роль сучасних освітніх технологій у розвитку особистості студентів-психологів.

Сучасна система підготовки психологів активно використовує інноваційні освітні технології. До найбільш ефективних методів навчання належать: тренінгові технології, кейс-метод, рольові та ділові ігри, проблемно-орієнтоване навчання, проєктна діяльність. Використання цих методів дозволяє моделювати

професійні ситуації та формувати практичні навички психологічної допомоги [12, с. 255–260; 14, с. 243–250; 19; 26, с. 119–140].

Важливою тенденцією сучасної освіти є поєднання теоретичної підготовки з практичною діяльністю. Практична підготовка майбутніх психологів включає: навчальні практики, стажування, участь у психологічних тренінгах, супервізію. Це дозволяє студентам застосовувати теоретичні знання на практиці та формувати професійну компетентність.

Одним із сучасних трендів розвитку освіти є цифровізація навчального процесу. Використання цифрових платформ, онлайн-курсів та інтерактивних освітніх ресурсів сприяє: підвищенню доступності освіти, розвитку самостійності студентів, формуванню навичок самонавчання. Цифрові технології також створюють нові можливості для дистанційного консультування та психологічної допомоги.

Висновки. У результаті проведеного аналізу встановлено, що сучасна система підготовки майбутніх психологів зазнає значних змін під впливом соціальних та освітніх трансформацій.

Основними освітніми трендами розвитку особистості майбутнього психолога є: впровадження компетентнісного підходу у професійну підготовку, використання особистісно орієнтованих моделей навчання, застосування інноваційних освітніх технологій, інтеграція теоретичної підготовки з практичною діяльністю, цифровізація освітнього процесу.

Безумовно, ефективна підготовка майбутнього психолога повинна забезпечувати гармонійне поєднання професійних знань, практичних навичок і розвитку особистісних якостей. Тому *перспективними напрямками* подальших науково-теоретичних досліджень вбачаємо виявлення й практичну актуалізацію резервів, які б сприяли якісній професійній підготовці майбутніх психологів як компетентних фахівців, здатних до професійної діяльності в умовах сучасного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Булах І., Волошина В., Лохвицька Л. Сучасні освітні психотехнології професійної підготовки майбутніх психологів. Психологія та психосоціальні інтервенції. 2019. № 2. С. 20–29.
URL: http://ppsi.ukma.edu.ua/article/view/197577/197743
2. Візнюк І., Долинний С., Долинна А. Сучасні тенденції методології наукових психолого-педагогічних досліджень. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців. 2025. № 75. С. 115–126. URL : https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/5722?utm_source=chatgpt.com
3. Кравченко Е. А., Стрельніков В. Ю. Професійний розвиток студента як актуальна проблема психології і педагогіки вищої школи. Актуальні питання сучасної педагогіки: творчість, майстерність, професіоналізм : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., м. Кременчук, 19 берез. 2021 р. Кременчук : Методичний кабінет, 2021. 960 с. С. 135–141.

4. Лебедик Л. В. Методологічні основи формування компонентів професійної компетентності науково-педагогічних працівників. Зб. матеріалів IV Всеукр. наук.-метод. конф. «Забезпечення якості вищої освіти: підвищення ефективності використання інформаційних технологій у здійсненні освітнього процесу»,13-15 квіт. 2022 р. Одеса : Одеська національна академія харчових технологій, 2022. 528 с. С. 486–489. URL: http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/18901
5. Лебедик Л. В., Стрельніков В. Ю. Психологічні аспекти розвитку культури ділового спілкування педагогічних працівників у медичних коледжах під час курсів підвищення кваліфікації. Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»): журнал. 2025. № 10 (56). 2882 с. С. 654–665. URL : https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-10(56)-654-66
6. Лохвицька Л., Кролівець Ю. Сучасні тенденції професійної підготовки психологів-дошкільників: аналіз і вектори вдосконалення. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. 2023. Вип. 21(66). С. 32–40. URL : https://enpuir.udu.edu.ua/entities/publication/dc29ab6a-2548-4f90-8ca5-76cf3693a390
7. Ржевська-Штефан З. Досвід формування психологічної компетентності майбутніх учителів у процесі вивчення курсу загальної психології. Наукові записки. Серія: Психологія. 2024. № 4. С. 96–102. URL : https://journals.cusu.in.ua/index.php/psychology/article/view/597/565
8. Слободянюк Г. Формально-організаційні тенденції психологічної підготовки студентів-педагогів у закладах вищої освіти України. Наука і освіта. 2019. № 3. С. 21–31. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/articles/2019-3-doc?utm_source=chatgpt.com
9. Стрельніков В. Ю. Акселеративне навчання як умова професійного розвитку науково-педагогічних працівників. Професійний розвиток та управління людськими ресурсами в системі післядипломної педагогічної освіти в контексті трансформації освіти України : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 28 жовт. 2016 р. / за заг. ред. В. В. Олійника. К. : УМО НАПН України, 2016. С. 263–267.
10. Стрельніков В., Вонсович Л. Застосування творчої спадщини Григорія Сковороди для розвитку наукового потенціалу здобувачів освіти у закладах вищої і фахової передвищої освіти. Імідж сучасного педагога. 2022. № 4 (205). С. 36–42. DOI: https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4(205)-36-42
11. Стрельніков В. Ю. Дослідження розвитку суб'єктності студента в процесі професійної підготовки. Педагогічний процес : теорія і практика. Зб. наук. пр. 2004. № 4. С. 112–121.
12. Стрельніков В. Ю. Інноваційні технології розвитку особистісно-професійної компетентності педагогічних працівників закладів фахової передвищої освіти в умовах інклюзивного освітнього простору. Інноваційні технології розвитку особистісно-професійної компетентності педагогів в умовах післядипломної освіти: збірник наукових статей / За заг. ред. Г. Л. Єфремова. Суми, 2023. 404 с. С. 255–260. URL: http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/21347
13. Стрельніков В. Ю. Концептуальні основи навчання, що стимулює особистісний розвиток здобувачів освіти територіальних громад. Традиції та інновації у траєкторіях розвитку освітньо-педагогічного дискурсу : колективна монографія / наук. ред. Р. Басенко; Полтав. ін-т екон. і права Університету «Україна». Полтава : Університет «Україна», 2022. 274 с. С. 214–241. URL :

http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/18676
14. Стрельніков В. Ю. Критерії технологій навчання, орієнтованих на розвиток особистості. Нові технології навчання : Наук.-метод. зб. / Кол. авт. К. : Наук.-метод. центр вищої освіти, 2003. Вип. 35. 325 с. С. 243–250.
15. Стрельніков В., Крулько Л. Духовні цінності, вектори та рівні розвитку людини. Освітні практики та технології у фізичній культурі і спорті в умовах сучасних викликів. Монографія; за ред. В. М. Пристинського, Т. М. Пристинської. Слов'янськ : ДВНЗ "Донбаський державний педагогічний університет", 2025. 810 с. С. 84–103.
16. Стрельніков В. Ю., Лебедик Л. В. Розвиток в особистості пізнавального і професійного інтересів під час вивчення педагогічних дисциплін. Досягнення сучасної психологічної науки та практики: Матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Вінниця, 26 берез. 2020 р.): тези доповідей / за заг. ред. проф. О. В. Бацилєвої. Вінниця, 2020. С. 98–102.
17. Стрельніков В. Ю., Лебедик Л. В. Розвиток креативності майбутнього фахівця соціальної роботи в епоху цифрової реальності. Філософія для дітей: сучасний стан і перспективи розвитку: матеріали Всеукр. наук.-практ. онлайн-конф. (Київ, 25, 26 трав. 2021 р.). Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2021. С. 201–207. URL : http://www.iod.gov.ua/images/files/SB_25_260521.pdf
18. Стрельніков В. Ю. Можливості акселеративного навчання для розвитку особистості студента. Шлях освіти. 2008. № 2. С. 30–33.
19. Стрельніков В. Ю. Педагогічні основи забезпечення особистісного і професійного розвитку студентів засобами інноваційних технологій навчання : монографія. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2002. Кн. 1. 295 с. Кн. 2. 230 с.
20. Стрельніков В. Ю. Побудова механізму розвитку інтелектуального обдарування особистості майбутнього фахівця зі спеціальної освіти. Обдаровані діти – скарб нації: матеріали Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. (м. Київ, 8–11 груд. 2020 р.) Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2020. 434 с. С. 354–357. URL: http://novyny.ostriv.in.ua/publication/code-7E317C4119BB9/list-8C72DA5726
21. Стрельніков В. Ю. Принципи інтенсифікації навчання. Наукова спадщина академіка Івана Зязюна у вимірах сучасності і майбутнього : збірник матеріалів І Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 30–31 берез. 2017 р.) / ред. колегія : В. П. Андрущенко, В. Г. Кремень, Н. Г. Ничкало ; укл. Н. В. Гузій. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. С. 263–265.
22. Стрельніков В. Ю. Розвиток інтелектуальних та творчих здібностей студентів. Методичні рекомендації для слухачів педагогічного факультету МІПК. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2003. 24 с.
23. Стрельніков В. Ю. Спрямованість системи підвищення кваліфікації педагогічних працівників на розвиток обдарованості й лідерства здобувачів освіти. Національна наука і освіта в умовах війни РФ проти України та сучасних цивілізаційних викликів : матеріали V Всеукр. міжгалузевої наук.-практ. онлайн-конф. (Київ, 27 берез. – 2 квіт. 2024 р.). / Упоряд.: Л. І. Ткаченко, В. М. Шульга. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2024. 1322 с. С. 1126–1132.
24. Стрельніков В. Філософські проблеми дослідження рівнів особистісного і професійного розвитку педагога. Методологія сучасних наукових досліджень : зб. наук. пр. учасників XXI Міжнар. наук.-практ. конф. (27–28 берез. 2025 р., м. Харків) / за заг. ред. К. Юр'євої. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2025. 536 с. С. 120–126.

25. Черепєхіна О. Сучасні підходи до визначення педагогічної компетентності майбутнього викладача психології. Освітологія. 2019. № 8. С. 103–110. URL: https://osvitologia.kubg.edu.ua/index.php/osvitologia/article/view/25/25
26. Lebedyk L., Strelnikov V. Components of the development of resilience of teachers in the conditions of war in Ukraine. Modern trends in the science, education and business : Monograph / Eds. Svitlana Arkhypova, Dimitrina Kamenova. Varna: Varna University of Management, 2024. 222 p. P. 119–140. DOI: 10.54055/EZSA370
27. Lee A. N., Nie Y. Understanding teacher empowerment: Teachers' perceptions of principal's and immediate supervisor's empowering behaviours, psychological empowerment and work-related outcomes. Teaching and Teacher Education. 2014. Vol. 41. P. 67–79. DOI: 10.1016/j.tate.2014.03.00
28. Nataliya Chendey, Lesya Lebedyk, Ihor Androshchuk, Krystina Chorna, Viktor Strelnikov. Theoretical foundations of designing the pedagogical process as a special type of group activity. Métodos e técnicas de pesquisas científicas. Conhecimento & Diversidade, Niterói, 2023. v. 15, n. 38 Jul./Set. P. 496-507. URL : https://revistas.unilasalle.edu.br/index.php/conhecimento_diversidade/article/view/11097
29. Riznyk V., Kulko V., Lebedyk L., Dudko S., Strelnikov V. (2024). Innovative methods in the design of the pedagogical process, based on constructive efficiency. Revista Conrado. 2024. № 20(97). P. 332–338. URL: https://conrado.ucf.edu.cu/index.php/conrado/article/view/3664
30. Rybalko, P., Lebedyk, L., Dudko, S., Strelnikov, V., Khomenko, L. Estrategias para motivar a los estudiantes a participar en actividades académicas y educativas complementarias para mejorar sus competencias. Interacción y Perspectiva, 2024. № 4(3), P. 830–838. URL : https://doi.org/10.5281/zenodo

Ленда І. Г.,
асистент вчителя,
Дніпровська гімназія № 87 ДМР,
irinafire1972@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ КУЛЬТУРИ В ЗЗСО (НА ПРИКЛАДІ ДНІПРОВСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ № 87)

Анотація. У статті проаналізовано особливості формування інклюзивної культури в гімназії в умовах соціальної та безпекової невизначеності. Розкрито трансформацію поняття «інклюзивне середовище» від суто технічного забезпечення (архітектурної доступності) до створення системи психологічної безпеки та емоційної підтримки всіх учасників освітнього процесу.

Особливу увагу приділено практичним аспектам роботи педагогічного колективу: командній взаємодії, адаптації алгоритмів безпеки для дітей з особливими освітніми потребами (ООП) та підтримці ментального здоров'я вчителів. У роботі наведено конкретний інструментарій (вправи та техніки) для розвитку емпатії та соціальної згуртованості в учнівському колективі.

Стаття підкреслює, що в кризових умовах інклюзивна культура стає фундаментом стійкості (resilience) гімназії, забезпечуючи право кожної дитини на якісну освіту та захищеність незалежно від зовнішніх обставин.

Ключові слова: інклюзивна культура, умови невизначеності, особливі освітні потреби (ООП), педагогічний колектив, командна взаємодія, психологічна безпека, адаптація, емпатія.

Keywords: inclusive culture, conditions of uncertainty, Special Educational Needs (SEN), teaching staff, team interaction, psychological safety, adaptation, empathy.

Сьогодні я хочу поговорити про важливу роль педагогів в інклюзивному класі. Інклюзивна освіта стає все більш актуальною, адже вона забезпечує рівні можливості для всіх учнів, незалежно від їхніх фізичних, розумових чи соціальних особливостей. Вона передбачає навчання дітей з особливими потребами разом з їхніми однолітками в загальноосвітніх закладах. Це не лише сприяє соціалізації таких дітей, але й формує у всіх учнів толерантність, емпатію та взаємоповагу. «Інклюзивна культура – це не лише наявність асистента вчителя, а глибока трансформація шкільної етики, де кожен учасник освітнього процесу відчуває себе прийнятим [2, с. 45].

Наш навчальний заклад став одним із перших в територіальній громаді, який почав працювати в інклюзивному просторі. Було складно, ще навіть не всім зрозуміло, навіщо така форма навчання, але поступово стало зрозуміло: саме така співпраця школи, батьків та спеціалістів необхідна. Навчання в інклюзивних класах є корисним як для дітей з особливими освітніми потребами, так і для дітей з типовим рівнем розвитку, членів родини та суспільства в цілому. Усі діти є цінними й активними членами суспільства. Взаємодія між учнями з особливими освітніми потребами та звичайними дітьми сприяє налагодженню між ними дружніх стосунків, і діти вчаться природно сприймати і толерантно ставитися до людських відмінностей, стають більш чуйними, вчаться допомозі та людяності. Взаємодія з іншими дітьми сприяє комунікації, соціальному та емоційному розвитку дітей з особливими освітніми потребами, при цьому діти з типовим рівнем розвитку демонструють відповідні моделі поведінки дітям з ООП і мотивують їх до використання нових знань і вмінь. Діти вчаться краще в атмосфері заохочення та підтримки.

Я вже 6 років працюю асистентом вчителя. Головне моє завдання як асистента вчителя – допомагати вчителю навчати дітей з ООП. Я працюю не лише з дітьми, які мають особливі освітні потреби, а й з усім класом. В основі роботи лежить командний підхід, адже асистент вчителя і вчитель –це команда, яка має працювати разом. Учитель керує роботою в класі, а я здійснюю супровід учнів, які мають труднощі у засвоєнні навчального матеріалу, яких немало в

початковій школі. Працюю в тісному контакті з учителем, щоб забезпечити належний рівень навчання для всіх, намагаюся сприти формуванню дружньої та безпечної атмосфери в класі, де кожен учень відчуває себе цінним і прийнятим.

В умовах війни, соціальної нестабільності та постійних змін інклюзія перестає бути просто навчанням. Фокус інклюзії зміщується на емоційну стійкість та створення безпечного простору для розвитку дитини [4; 7]. Повітряні тривоги, міграція, стрес та цифровізація освіти створюють нові виклики. Проте саме інклюзивна культура стає тим «якорем», який дозволяє закладу освіти залишатися стабільним середовищем для розвитку дитини. Невизначеність часто викликає тривогу, яка блокує інклюзію (люди схильні закриватися у собі). Школа має долати це.

В нашій гімназії педагогічний колектив намагається створити найоптимальніші умови здобуття освіти дітям з ООП в умовах нестабільності.

Команда психолого-педагогічного супроводу забезпечує ефективну інтеграцію дітей з особливими освітніми потребами, розробляє та реалізує індивідуальну програму розвитку адаптує навчальний матеріал і створює комфортне середовище. Вона об’єднує педагогів, спеціалістів (психологів, логопедів) та батьків для забезпечення індивідуального підходу.

Внаслідок війни діти потребують більш уважного ставлення. Дуже важливо дотримуватися коректної поведінки, не наголошувати на негативному досвіді та застосовувати новий підхід з урахуванням вимог часу.

Який наш план дій :

Створили чіткі алгоритми: дитина з ООП має знати, що робити під час тривоги, хто її супроводжує і де її безпечне місце. Передбачуваність дій знижує рівень стресу.

Підтримуємо вчителів – неможливо будувати інклюзію, якщо вчитель вигорів. Культура підтримки колег – це частина інклюзивної системи.

Робота з батьківською спільнотою - педагогічний колектив має транслювати батькам нормотипових дітей цінність інклюзії.

В гімназії створено банк даних, яким постійно користуються педагоги інклюзивних класів. Це папки з документацію щодо кожного учня, мониторинги його успіхів, поради для роботи з урахуванням нозології тощо. В кінці року командою супроводу створюється портфоліо, яке показує досягнення та окреслює майбутні стратегії навчання. Є ресурсна кімната та медіатека, які облаштовані з урахуванням потреб таких дітей відповідно до нозологій, якими в будь-який момент можуть користуватися педагоги.

Оскільки кількість таких дітей майже не змінюється, то й кількість асистентів досить велика, тому колектив вже досвідчений та згуртований. Для молодих колег організована педагогічна інтернатура з числа фахових асистентів, які діляться майстерністю, формують професійні компетентності молодих фахівців до роботи з

такими дітьми, створюють адаптацію до умов педагогічної діяльності. Також постійним є підвищення своєї кваліфікації як шляхом самоосвіти – проходження курсів, так і відвідуванням тренінгів, семінарів, конференцій.

Щоб інклюзивна культура не залишалася лише на папері, вона має проживатися дітьми через досвід. В умовах невизначеності практичні вправи повинні мати подвійну мету: розвиток емпатії та стабілізацію емоційного стану.

Ось які вправи для формування інклюзивного середовища зазвичай використовуються. Ці вправи допоможуть дітям краще розуміти один одного та знизять рівень тривоги.

1. Вправа «Світ у валізі»

Завдання: Кожен учень має «наповнити» уявну (або намальовану) валізу 5-ма речами, які є найважливішими для його особистості (хобі, улюблена книга, риса характеру).

Інклюзивний ефект: Діти бачать, що попри зовнішні відмінності, у них багато спільних цінностей. Це нівелює поділ на «своїх» та «чужих».

2. Вправа «Світ без слів»

Допомагає зрозуміти досвід дітей із порушеннями мовлення .

Завдання: Спробуйте пояснити однокласнику складне правило або попросити про допомогу, використовуючи лише жести та міміку.

Інклюзивний ефект: Розвиває терплячість. Учні усвідомлюють, як важко буває комунікувати іншим, і вчаться шукати альтернативні способи порозуміння.

3. Техніка «Наплічник безпеки»

Це вправа на спільну підтримку, яка особливо корисна перед переходом в укриття.

Завдання: Створіть у класі плакат «Наша спільна тривожна валіза». Кожна дитина пише на стікері, що вона може запропонувати іншим у важку хвилину (усмішку, цукерку, печиво, іграшку).

Інклюзивний ефект: Дитина з ООП відчуває себе не лише об’єктом допомоги, а й суб’єктом, який теж може щось дати групі.

4. Гра «Павутинка»

Завдання: учні стають у коло. Тримаючи клубок ниток, учень називає одну позитивну рису сусіда і передає йому клубок, тримаючи край нитки. Наприкінці утворюється міцна «сітка».

Інклюзивний ефект: візуалізація того, що клас – це єдина мережа. Якщо один відпустить нитку – вся система ослабне. Це виховує відповідальність один за одного.

Рекомендації для педагогів:

Залучайте учнів до допомоги однокласникам із ООП як друзів. Спільна робота над завданням допоможе зрозуміти одне одного, зблизить їх.

Оформіть в укритті «зону інклюзії» з м’якими іграшками, настільними іграми, пазлами, антистрес-сенсорикою , якими можуть користуватися під час стресу й інші діти.

Найкращі результати інклюзивна освіта дає тоді, коли весь педагогічний колектив повсякчас її підтримує. Це формує покоління, готове будувати відкритий, емпатичний та успішний світ для всіх.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про освіту»: від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (дата звернення: 16.03.2026).
2. Колупаєва А. А., Таранченко О. М.Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі : навч.-метод. посіб. Київ : Ранок, 2019. 304 с.
3. Луценко І. В.Командна взаємодія як чинник забезпечення якості інклюзивної освіти. Особлива дитина: навчання і виховання. 2021. № 2. С. 15–24.
4. Освіта дітей з особливими освітніми потребами в умовах воєнного стану : метод. рек. МОН України. Лист МОН № 1/6355-22 від 15.06.2022 р.
5. Інклюзивна освіта в умовах війни: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 2023 р.). Київ : ІСПП НАПН України, 2023. 240 с

Лисенко Г. І.,
к.і.н., доцент,
доцент кафедри українознавства та іноземних мов
Українського державного університету науки і технологій,
lysenko.halyna@pdaba.edu.ua

РОЛЬ ТА МІСЦЕ ІСТОРИКО-ОСВІТНІХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У роботі розкрито роль і значення історико-освітніх досліджень у контексті забезпечення національної безпеки України. Обґрунтовано, що вивчення історії освіти сприяє збереженню історичної пам’яті, утвердженню національної та громадянської ідентичності, формуванню ціннісних орієнтирів молодого покоління. Наголошено на важливості залучення результатів історико-освітніх розвідок до освітнього процесу та наукового дискурсу, зокрема через дослідження педагогічної спадщини українських діячів освіти. Підкреслено, що історико-освітні студії виступають складовою інформаційної та гуманітарної підсистем національної безпеки, оскільки сприяють формуванню стійкого до зовнішніх ідеологічних та інформаційних впливів освітнього й культурного простору. Сформульовано пропозиції щодо удосконалення освітньої системи України в контексті посилення національної безпеки

Ключові слова: історія освіти, історія педагогіки, національна безпека України, історична пам’ять, національна свідомість, наукові дослідження, педагогічні працівники, державні службовці.

The paper reveals the role and significance of historical and educational research in the context of ensuring the national security of Ukraine. It is substantiated that the study of the history of education contributes to the preservation of historical memory, the affirmation of national and civic identity, and the formation of value orientations of the younger generation. The importance of involving the results of historical and educational research in the educational process and scientific discourse is emphasized, in particular through the study of the pedagogical heritage of Ukrainian educational figures. It is emphasized that historical and educational studies are a component of the information and humanitarian subsystems of national security, as they contribute to the formation of an educational and cultural space resistant to external ideological and informational influences. Proposals are formulated for improving the educational system of Ukraine in the context of strengthening national security.

Keywords: history of education, history of pedagogy, national security of Ukraine, historical memory, national consciousness, scientific research, pedagogical workers, civil servants.

Актуальність. Одним із пріоритетних напрямків діяльності державного апарату щодо забезпечення національної безпеки України є захист національної системи освіти, яка покликана формувати національну свідомість молоді і забезпечувати належний рівень стійкості громадян країни до інформаційно-психологічного впливу з боку ворога. Забезпечення національної безпеки в цілому є дуже складним механізмом, від ефективності якого залежить доля всієї держави. На нашу думку, одним із найголовніших елементів цього механізму є система освіти та її головні учасники – педагоги і здобувачі (разом із батьками, якщо мова йде про малолітніх і неповнолітніх), саме тому державному керівництву необхідно зосередитися не тільки на процесі утвердження української національної ідентичності через національну систему освіти, але й змінити підходи щодо її фінансування, а також щодо соціального статусу педагогічних працівників.

Аналіз досліджень.

На нашу думку, означена проблематика є міждисциплінарною, тому з метою її детального вивчення були розглянуті роботи науковців різних напрямів.

Так, у філософській статті Панфілова О. Ю., Савченко О. О. акцентована увага на тому, що хоча національну безпеку не можна забезпечити лише засобами освітньої політики, але й неможливо гарантувати поза простором освіти. Роль освіти на сучасному етапі розвитку держави визначається задачами перетворення України в демократичне суспільство, у правову державу, державу з ринковою економікою, яка забезпечить відповідність України світовим тенденціям економічного і суспільного розвитку. У цьому зв’язку освіта повинна ввійти до складу основних пріоритетів національної безпеки, оскільки саме

освіта знижує або підвищує рівень інтелектуального і вольового потенціалу громадян в порівнянні з іншими країнами [3].

Заслуговує на увагу наукова доповідь д. пед. н. Березівської Л. Д. щодо історії освіти як засобу збереження історичної пам'яті та утвердження української національної ідентичності у майбутніх педагогів, виголошена на методологічному семінарі «Стратегічні орієнтири та інноваційні практики утвердження української національної ідентичності в умовах воєнного стану», 3 квітня 2025 р [1]. Зокрема, дослідниця пропонує вважати синонімічними поняття «історія педагогіки, історико-педагогічні дослідження» та «історія освіти, історико-освітні дослідження» з огляду на закордонні підходи. Авторка пропонує наповнювати педагогічною біографікою навчальні дисципліни в структурі програм підготовки викладачів, оскільки, на її переконання, належне вивчення майбутніми педагогами історії освіти забезпечить збереження історичної пам'яті українського суспільства, що є основою для фоомування національної пам'яті і свідомості. Для розвідок з історії освіти як складника педагогіки варто, як радить Л. Д. Березовська, послуговуватися напрацюваннями сучасних українських і закордонних істориків.

Д. іст. н. Тарас Чухліб, як провідний історик козаччини та міжнародних відносин, у своїх роботах та публічних виступах часто пов'язує історичне минуле з актуальними викликами національної безпеки, розглядаючи історичну науку, історичну педагогіку та історична пам'ять в якості інтелектуального щита України [4; 8]. Дослідник звертає увагу на проблему методики та методології викладання курсу історії України для 5-х класів українських шкіл і пропонує викладати пропедевтичний історичний курс за допомогою спеціальної ігрової педагогічної методики та впровадження «живих уроків» - відвідування музеїв, історичних місць свого міста, селища чи села тощо.

Мета роботи – обґрунтування ролі та значення історико-освітніх досліджень у забезпеченні національної безпеки України, зокрема в контексті формування історичної пам'яті, національної ідентичності, розвитку сталого освітнього й інформаційно-культурного простору, а також підвищення стійкості українського суспільства до зовнішніх інформаційних та ідеологічних впливів.

Виклад матеріалу.

Згідно зі ст.1 ЗУ «Про національну безпеку України» під національною безпекою України мається на увазі захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [5]. Відповідно до вищеназваного закону, «національні інтереси України - життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а

також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян» [5]. Серед пріоритетів національних інтересів України та забезпечення національної безпеки (що окреслено в Стратегії національної безпеки України 2020 р.), окрім інших пріоритетів, виокремлено «суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу України, зокрема через модернізацію освіти і науки, охорони здоров'я, культури, соціального захисту» [6].

Отже, сучасна система освіти є невід'ємною складовою національних інтересів України і її збереження входить до основних пріоритетів системи національної безпеки України. Історично так склалося, що розбудова держави починається з системи освіти і, відповідно, коли відбувається агресивне вторгнення ворожої держави на терени іншої країни, руйнація державних органів попередньої влади супроводжується знищенням усталеної системи навчальних закладів із метою взяти під контроль процес навчання і виховання молоді підкореної країни. На думку проф. Алексюка А.М., вже наприкінці 1920-х рр. розпочався тотальний наступ радянської більшовицької верхівки на систему народної освіти України, що після століть русифікаторської антиукраїнської політики царизму внаслідок подій Української національно-демократичної революції стала на шлях демократизації. Ціла низка різноманітних постанов ЦК РКП(б), ВКП(б) сприяли централізації, стандартизації, русифікації, бюрократизації всієї системи освіти радянської України аж до кінця 1980-х рр. [2].

Історична свідомість є фундаментом для формування національної пам'яті, а національна пам'ять формує кожного українця та і всю нашу непереможну націю. Ворог в черговий раз намагається переписати нашу історію у вигідному для нього світлі, саме тому дослідження кожної історичної теми, поширення і популяризація кожного історичного знання, у тому числі в освітньому/педагогічному контексті набуває сьогодні надважливого значення.

Фактично, за висловом Т. Чухліба, історична наука, історична педагогіка та історична пам'ять наразі є складовою Національної Безпеки нашої України, яка ось вже понад 12 років воює з дуже сильним ворогом не тільки військовою, але й інтелектуальною зброєю. Дослідник наголошує на необхідності вивчення не тільки власної історії, але й історії цьогочасного ворога та минулого усіх наших потенційних ворогів [4; 8].

Вищесказане повною мірою стосується також історії педагогіки/освіти нашої держави. Як стверджує Л. Д. Березівська, на сучасному етапі підготовки вчителів в Україні історію педагогіки як навчальної дисципліни розпорошено в низці педагогічних дисциплін. Призначення історії освіти як освітнього компонента полягає у формуванні «педагогічного світогляду і світоглядних цінностей майбутніх педагогів, їхніх фахових компетентностей, сприяти пошуку

нових ідей і підходів в освітній діяльності, безсумнівно відновленню і збереженню національної пам'яті українського суспільства загалом» [1].

Повністю погоджуючись із п. Березівською, авторка цієї роботи вважає за необхідне закріпити у вимогах до кваліфікаційної роботи з освітніх/педагогічних спеціальностей (а тим більше у дисертаційних роботах з освітніх спеціальностей) висвітлення історичного підґрунтя тих питань, що є предметом вивчення/дослідження здобувачами, які незабаром поповнять педагогічну спільноту України. Важко не погодитися із наступним твердженням Л. Д. Березівської: «…незнання історії освіти спричинює помилки як у практичній роботі освітян, так і у процесі написання різних наукових розвідок, та й під час реформування освіти загалом» [1].

Беззаперечно, історія освіти має значний потенціал. У сучасних умовах особливо важливо досліджувати й популяризувати в освітньо-науковому середовищі ідеї та творчу спадщину українських педагогів минулого – як уже відомих і повернених із забуття, так і тих, чиї імена досі залишаються малознаними для широкого кола освітян. Багато з них були знищені радянською системою – репресовані, вбиті або змушені емігрувати (наприклад, Іван Стешенко, Михайло Кравчук, Агатангел Кримський, Осип Гермайзе, Августин Волошин, Василь Зеньковський, Іван Огієнко тощо) – і цинічно вилучені з освітнього та наукового простору лише за прагнення розвивати національну освіту як стратегічно важливу складову суверенної Української держави. Саме їхні життєві шляхи й діяльність сприяють формуванню національної та громадянської ідентичності сучасних українців.

З метою удосконалення національної системи освіти і підвищення соціального статусу педагогічних працівників, ми пропонуємо використати компаративістський підхід і звернути увагу на особливості підготовки викладачів професійної освіти у Німеччині [9]. Зокрема, підготовче стажування (що передбачене на другому етапі) як невід'ємна складова підготовки викладача професійної освіти у Німеччині може тривати від 12 до 24 місяців у закладах ПО та завершується складанням другого державного іспиту. Допуск до підготовчого стажування отримують усі випускники закладів вищої освіти, які склали Перший державний іспит на посаду викладача професійної школи (або еквівалентний екзамен). Оскільки в період підготовчого стажування стажерами здійснюється не тільки викладання, але й виховання учнів, то претендентів на посаду вчителя професійної школи переводять на державну службу, що значно підвищує їх соціальний статус [7, с. 467].

Пропозиції *щодо удосконалення освітньої системи України в контексті посилення національної безпеки:*

По-перше, необхідно до усіх педагогічних/освітніх наукових праць і

навчально-методичних робіт включати питання з історії педагогіки/освіти, щоб забезпечити обґрунтування закономірності витоків сучасних педагогічних / освітніх концепцій від потужної педагогічної спадщини минулого, щоб довести спадкоємність розбудови української системи освіти сьогодення від інтелектуальної педагогічної спільноти минулих століть.

По-друге, потрібно активізувати процес популяризації в сучасному освітньо-науковому просторі України творчого доробку українських педагогів/освітян (як відомих, так і маловідомих) минулих століть, зокрема, періоду української національно-демократичної революції 1917-1921 рр., коли закладались основи національної системи освіти і науки в контексті державотворення, а також періоду 1920-х рр., коли українські освітяни намагалися створити окремішню від російської національну систему освіти, але під тиском тоталітарної радянської системи були змушені підкоритися, на довгі десятиліття, аж до періоду хрущовської відлиги, коли педагогічні інновації на національному ґрунті частково стали можливими.

По-третє, необхідно підвищити престижність педагогічної діяльності в сучасній Україні, як це, наприклад, реалізовано в провідних європейських країнах. Так, в Німеччині навіть претендентів на посаду вчителя професійної школи переводять на державну службу, що значно підвищує їх соціальний статус. На нашу думку, підвищення престижу педагогічної професії сприятиме більш вмотивованому професійному відбору і усвідомленню педагогічними працівниками відповідальності щодо навчання і виховання молоді в національно-культурному дусі. Водночас, знання сучасними педагогами особливостей становлення національної системи освіти крізь століття боротьби дозволить їм цілеспрямовано формувати історичну пам’ять і національну свідомість у підростаючого покоління незалежної України.

Висновки. Рівень національної безпеки України значною мірою визначається тим, якою освітньою підготовкою володітиме молоде покоління у XXI столітті, а також характером його моральних і політичних орієнтирів, соціальних цінностей, загальної культури та професійної компетентності. Освіта має потужний вплив на розвиток як матеріального, так і духовного виробництва, формує людський потенціал суспільства, впливає на трансформацію його соціальної структури. Водночас вона виступає ключовим механізмом передавання молодому поколінню моральних і культурних цінностей, напрацьованих попередніми поколіннями, сприяє становленню політичних переконань, розвитку навичок громадянської активності, а також формуванню основ політичної та правової культури.

У цьому контексті історія освіти постає як важливий ресурс для розвитку сучасної педагогічної науки. Наповнення відповідних навчальних дисциплін

матеріалами педагогічної біографістики та ґрунтовне вивчення історії освіти майбутніми педагогами сприятиме збереженню історичної пам’яті українського суспільства. Дослідження у сфері історії освіти доцільно здійснювати з урахуванням напрацювань як українських, так і зарубіжних істориків. Водночас історія освіти є не лише сферою осмислення минулого, а й важливим інструментом прогнозування перспектив інноваційного розвитку освітньої галузі. Її дослідження та популяризація мають сприяти формуванню національно свідомого педагогічного середовища – учителів, викладачів і науковців – а також консолідації українського суспільства.

Таким чином, історико-освітні дослідження виступають важливою складовою інформаційної та гуманітарної підсистем національної безпеки, оскільки зміцнюють стійкість суспільства до впливів ворожої пропаганди. У ширшому розумінні вони забезпечують інтелектуальний вимір оборони держави, формуючи захищений інформаційно-культурний простір і сприяючи зміцненню національної ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Березівська Л.Д. Історія освіти як засіб збереження історичної пам’яті та утвердження української національної ідентичності у майбутніх педагогів: наукова доповідь на методологічному семінарі «Стратегічні орієнтири та інноваційні практики утвердження української національної ідентичності в умовах воєнного стану», 3 квітня 2025 р. https://doi.org/10.37472/v.naes.2025.7119
2. Лисенко Г. Підготовка фахівців до викладацької діяльності у технічних вишах України в 1920-30 роках. Вісник післядипломної освіти: збірник наукових праць. Вип. 6(35). Серія «Педагогічні науки». – К.: ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», 2018. С. 110-126.
3. Панфілов О. Ю., Савченко О. О. Освіта як чинник забезпечення національної безпеки держави. "Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого". Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2021, 1(48), 146–159. https://doi.org/10.21564/2075-7190.48.224807
4. ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками. Кн. 3 / Відп. ред. В. Смолій; Упоряд.: Г. Боряк,. Авт.: Тарас Чухліб, Олексій Ясь та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ, 2023. 844 с.
5. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 31. Ст. 241. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19
6. Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12
7. Турчин, А., Кашуба, О., Кравчук, Т. (2020). Практична професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів професійних шкіл у Німеччині: особливості дуальної моделі. Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Бердянськ, вип. 1, 460–475.

8. Чухліб Т. Яку історію повинні вчити діти у 5-му класі? Чорноморська минувщина. Одеса, 2020. Вип.15. С.139 - 148.
9. Galyna Lysenko. Features of training of vocational education teachers in Germany // «ScienceRise: Pedagogical Education». 2022. №3(48). P. 37-43. DOI: https://journals.uran.ua/sr_edu/article/view/257349

Листопад О. А.,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри дошкільної педагогіки,
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
lystopad.oa@pdpu.edu.ua

Листопад Н. Л.,
кандидат педагогічних наук, викладач дошкільних дисциплін,
Комунальний заклад «Одеський педагогічний фаховий коледж»,
natasha.listopad@gmail.com

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ ОСВІТНІХ ТРЕНДІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇХНЬОГО ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. Здійснено аналіз ціннісних орієнтирів сучасних освітніх трендів Європейського Союзу та окреслено можливості їх упровадження в освітній простір України. Акцентовано увагу на тому, що європейські освітні тренди ґрунтуються на гуманістичних, демократичних та інклюзивних цінностях, спрямованих на розвиток особистості, формування ключових компетентностей і забезпечення навчання впродовж життя. Обґрунтовано значущість аксіологічного підходу як методологічної основи дослідження освітніх трансформацій. Проаналізовано провідні освітні тренди Європейського Союзу, зокрема компетентнісний підхід, цифровізацію освіти, персоналізацію навчання та посилення громадянської освіти. Визначено можливості й обмеження адаптації європейського досвіду в українських умовах з урахуванням соціокультурних, інституційних і нормативно-правових чинників. Окреслено перспективні напрями інтеграції ціннісно орієнтованих освітніх практик Європейського Союзу в процес модернізації національної системи освіти України.

Ключові слова: ціннісні орієнтири; освітні тренди; Європейський Союз; аксіологічний підхід; компетентнісний підхід; цифровізація освіти; розвиток особистості; адаптація освітнього досвіду; освіта України.

Abstract. An analysis of the value orientations of contemporary educational trends in the European Union has been conducted, and the possibilities for their implementation in the educational space of Ukraine have been outlined. Emphasis is placed on the fact that European educational trends are based on humanistic, democratic, and inclusive values aimed at personal development, the formation of key competencies, and the provision of lifelong learning. The significance of the

axiological approach as a methodological basis for the study of educational transformations is substantiated. The leading educational trends in the European Union are analyzed, in particular the competence-based approach, the digitization of education, the personalization of learning, and the strengthening of civic education. The possibilities and limitations of adapting European experience to Ukrainian conditions are identified, taking into account sociocultural, institutional, and regulatory factors. Promising directions for the integration of value-oriented educational practices of the European Union into the process of modernizing the national education system of Ukraine are outlined.

Keywords: value orientations; educational trends; European Union; axiological approach; competency-based approach; digitization of education; personal development; adaptation of educational experience; education in Ukraine.

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується глибокими трансформаційними процесами, зумовленими євроінтеграційним курсом держави, воєнними викликами та необхідністю післявоєнного відновлення. У цих умовах освіта постає не лише як соціальний інститут, що забезпечує підготовку фахівців, а й як стратегічний ресурс збереження та трансляції цінностей, формування громадянської відповідальності та розвитку людського потенціалу. Як зазначають В. Кремень, В. Луговий, П. Саух та ін., модернізація системи освіти України в умовах воєнного стану передбачає переосмислення її ціннісних засад відповідно до європейських орієнтирів [1].

Європейський Союз розглядає освіту як ключовий чинник сталого розвитку, соціальної згуртованості та демократичного поступу, що знаходить відображення у сучасних освітніх трендах, зорієнтованих на людину, її гідність, свободу вибору та здатність до навчання впродовж життя. Дослідники підкреслюють, що освітні тренди ЄС ґрунтуються на гуманістичних і демократичних цінностях, які виступають смисловим ядром освітньої політики та визначають напрями її розвитку [3; 4]. У цьому контексті цінності постають не як декларативний елемент, а як концептуальна основа формування освітніх стратегій і практик.

Філософсько-педагогічний вимір проблеми дозволяє осмислити освіту як простір смислотворення та особистісного розвитку. У працях Н. Дічек, П. Сауха, А. Загородньої акцентується увага на ролі цінностей у становленні особистості та націєтворчих процесах, що є особливо актуальним для України в умовах сучасних соціокультурних викликів [2]. Водночас, за переконанням В. Кременя, М. Гальченка, В. Ільїна, саме ціннісно зорієнтована освіта забезпечує гармонійний розвиток особистості, поєднання знань, творчості та відповідальності [5].

Актуальність дослідження також зумовлена активною цифровою трансформацією суспільства, що впливає на зміст і форми освіти, актуалізує

питання розвитку цифрових і громадянських компетентностей, академічної доброчесності та якості освітніх послуг [7; 11]. У наукових працях наголошується, що цифровізація освіти вимагає не лише технологічних змін, а й переосмислення ціннісних орієнтирів освітнього процесу [6; 12]. У цьому зв'язку особливої наукової та практичної значущості набуває аналіз ціннісних орієнтирів освітніх трендів Європейського Союзу та визначення можливостей їх упровадження в освітній простір України з урахуванням національних, соціокультурних та інституційних особливостей.

Мета дослідження полягає в аналізі ціннісних орієнтирів сучасних освітніх трендів Європейського Союзу та обґрунтуванні можливостей їх упровадження в Україні. Завдання: проаналізувати ціннісні засади освітніх трендів Європейського Союзу; визначити провідні освітні тренди ЄС у контексті розвитку особистості; окреслити можливості та обмеження адаптації європейського освітнього досвіду в Україні.

Дослідження освітніх трендів Європейського Союзу та їх ціннісних орієнтирів привертає увагу як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Основні наукові здобутки в цій сфері охоплюють питання інтеграційних процесів у системі освіти ЄС, стратегічних пріоритетів та інноваційних практик, що формують сучасний європейський освітній контекст. У працях (О. Локшина, С. Сисоєва, О. Глушко, А. Джурило, С. Кравченко, О. Максименко, Н. Нікольська, О. Шпарик) простежується комплексний огляд освітніх трансформацій в ЄС із виділенням ключових трендів, таких як компетентнісний підхід, цифровізація освіти, персоналізація навчання та розвиток громадянських компетентностей, що реалізуються в рамках інтеграційних процесів [3]. Означені тренди визначають не лише організаційно-структурні зміни, але й ціннісні орієнтири, які закладають основу для освітньої політики спрямованості на розвиток особистості, інтеграцію демократичних цінностей та культурну різноманітність (О. Локшина, С. Сисоєва, І. Борисенко, Д. Вороніна-Пригодій, О. Глушко, А. Джурило, С. Кравченко, О. Шпарик) [4].

Ціннісні орієнтири сучасної освіти відображаються також у дослідженнях філософсько-педагогічного характеру. Так, Н. Дічек, П. Саух, А. Загородня розглядають освітній процес через призму націєтворення та смислотворення, підкреслюючи значущість морально-ціннісного виховання у формуванні громадянської ідентичності та самоусвідомлення особистості [2]. У цьому контексті цінності виступають не окремою категорією, а інтегрованим елементом, що пронизує освітній дискурс, окреслюючи горизонти розвитку як дітей, так і дорослих.

Українські науковці також звертають увагу на потребу переосмислення змісту і цілей освіти в сучасних умовах. В. Кремень, В. Луговий, П. Саух, І. Драч,

О. Слюсаренко, Ю. Скиба, О. Жабенко, С. Калашнікова, Ж. Таланова, О. Петроє, О. Оржель, І. Регейло, М. Набок. у науково-аналітичній доповіді розглядають виклики та відповіді системи вищої освіти України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення, наголошуючи на важливості інтеграції європейських освітніх підходів для забезпечення конкурентоспроможності, інноваційності та соціальної відповідальності освітніх установ [1]. Питання якості, гарантування стандартів і розвитку системи забезпечення якості освіти, що відображено у працях (О. Воробйова, В. Луговий, О. Паламарчук, О. Слюсаренко, Ж. Таланова, В. Ткаченко також є частиною ширшого наукового дискурсу про адаптацію європейських практик в Україні [10].

У дослідженнях В. Кременя, Н. Ничкало, Л. Лук'янової, Н. Лазаренко висвітлюється важливість цифрових компетентностей як невід'ємної складової сучасної освіти, що тісно пов'язана з європейськими освітніми пріоритетами та цінностями, орієнтованими на інноваційний розвиток суспільства [9]. Однак, попри значні здобутки в описі технологічних та організаційних аспектів цифровізації, недостатньо розроблені питання про ціннісну основу таких змін – зокрема, як цифрові тренди впливають на мотивацію, автономію та морально-етичну культуру учасників освітнього процесу.

У зарубіжній літературі також акцентується увага на важливості ціннісних компонентів освіти, які забезпечують розвиток демократичного громадянства, соціальної відповідальності та інклюзивності. Проте відсутність у доступних джерелах комплексного порівняння ціннісних орієнтирів, що підкреслюють не лише загальні ідеї, а й їхню реалізацію в конкретних освітніх політиках ЄС, створює простір для подальших наукових пошуків. Аналіз наукової літератури з теми дослідження також виявляє, що процеси адаптації європейського досвіду в Україні наразі залишаються частково фрагментованими: здебільшого вони охоплюють структурні та технологічні зміни, але менш системно враховують ціннісні орієнтири, що лежать в основі цих змін. Існує потреба у теоретичному узагальненні ціннісної природи освітніх трендів ЄС та емпіричному дослідженні механізмів їхньої реалізації в українських умовах.

Переконливим є погляд знаних авторитетів (І. Бех, Н. Дічек, В. Засенко, В. Камишин, В. Кремень, В. Луговий, Л. Лук'янова, О. Ляшенко, Н. Ничкало, В. Панок, В. Радкевич, П. Саух, С. Сисоєва, М. Слюсаревський, О. Топузов та ін.), що методологічну основу дослідження становить сукупність взаємопов'язаних наукових підходів, що забезпечують цілісне осмислення ціннісних орієнтирів освітніх трендів Європейського Союзу та можливостей їх упровадження в освітній простір України. Застосування зазначених підходів дає змогу комплексно проаналізувати як змістовні, так і організаційно-практичні аспекти сучасних освітніх трансформацій у контексті євроінтеграційних процесів.

Є впевненість у тому, що провідним у дослідженні є аксіологічний підхід, який дозволяє розглядати освітні тренди Європейського Союзу крізь призму цінностей, що визначають смислові орієнтири освітньої політики та практики. У межах цього підходу освіта осмислюється як простір формування гуманістичних, демократичних і громадянських цінностей, орієнтованих на розвиток особистості, її відповідальності та здатності до самореалізації. Аксіологічний підхід забезпечує виявлення ціннісного підґрунтя таких освітніх трендів, як інклюзивність, навчання впродовж життя, академічна свобода та соціальна згуртованість [1; 2].

Не можна не зважати на те, що системний підхід використано з метою аналізу освіти як цілісної, багаторівневої системи, що функціонує у взаємодії з соціальними, культурними, економічними та політичними чинниками. Застосування цього підходу дає змогу розглядати освітні тренди Європейського Союзу не ізольовано, а у взаємозв'язку зі стратегіями розвитку суспільства, інституційними механізмами та нормативно-правовими засадами. Системний підхід сприяє виявленню структурних і функціональних особливостей адаптації європейського освітнього досвіду в Україні з урахуванням національної специфіки [3; 4].

Доведено, що компетентнісний підхід застосовується для аналізу змістових трансформацій освіти, спрямованих на формування ключових компетентностей, необхідних для успішної життєдіяльності в сучасному суспільстві. У межах цього підходу особлива увага приділяється розвитку громадянських, соціальних, цифрових і міжкультурних компетентностей як важливих складових ціннісно орієнтованої освіти. Компетентнісний підхід дозволяє оцінити відповідність освітніх трендів Європейського Союзу потребам розвитку особистості та можливості їх упровадження в українському освітньому просторі [9].

Є очевидним, що порівняльний підхід забезпечує зіставлення європейських і національних освітніх практик з метою виявлення спільних і відмінних рис, а також потенційних напрямів адаптації освітніх трендів ЄС в Україні. Його застосування дає змогу проаналізувати рівень відповідності національної освітньої політики європейським ціннісним орієнтирам, визначити інституційні та соціокультурні обмеження впровадження європейського досвіду, а також окреслити перспективні шляхи його інтеграції в національну систему освіти [4; 10]. Поєднання аксіологічного, системного, компетентнісного та порівняльного підходів забезпечує наукову обґрунтованість і комплексність дослідження, дозволяє глибше розкрити ціннісні орієнтири освітніх трендів Європейського Союзу та визначити можливості їх ефективного впровадження в освітній простір України.

Результати дослідження підтверджують справедливість твердження, що освітня політика ЄС формується на основі системи базових цінностей, які

визначають стратегічні напрями розвитку освіти та зміст сучасних освітніх трендів, цінності виступають смисловим ядром європейського освітнього простору, забезпечуючи єдність цілей, принципів і практик у країнах ЄС та сприяючи гармонійному розвитку особистості в умовах соціальних і технологічних трансформацій. Однією з ключових цінностей освітньої політики ЄС є людська гідність і права людини, що розглядаються як фундамент освітнього процесу. Освіта орієнтується на повагу до особистості, її унікальності, свободи вибору та самовираження, що знаходить відображення в орієнтації на індивідуальні освітні траєкторії, студентоцентроване навчання та підтримку особистісного розвитку. Зазначена цінність безпосередньо пов'язана з такими освітніми трендами, як персоналізація навчання, розвиток критичного мислення та формування автономії здобувачів освіти [4].

Можна з упевненістю сказати, що важливим ціннісним орієнтиром освітніх трендів ЄС є демократичні принципи та інклюзія, що передбачають рівний доступ до якісної освіти незалежно від соціального статусу, культурного походження, фізичних можливостей чи інших особливостей. Інклюзивна освіта розглядається як інструмент соціальної згуртованості та забезпечення справедливості, що актуалізує розвиток відповідних освітніх практик, спрямованих на подолання нерівності та дискримінації. У цьому контексті освітні тренди ЄС орієнтовані на розширення можливостей участі всіх груп населення в освітньому процесі, розвиток громадянської активності та культури діалогу [3].

У цьому аспекті варто взяти до уваги, що академічна свобода і відповідальність посідають особливе місце серед цінностей європейської освіти. Вони забезпечують умови для вільного наукового пошуку, інноваційної діяльності та критичного осмислення знань, водночас передбачаючи високий рівень академічної доброчесності та соціальної відповідальності учасників освітнього процесу. Академічна свобода і відповідальність безпосередньо пов'язана з такими сучасними трендами, як автономія закладів освіти, розвиток дослідницької культури та забезпечення якості освіти [10]. Значущим ціннісним орієнтиром освітніх трендів Європейського Союзу є навчання впродовж життя, яке розглядається як необхідна умова професійної мобільності, соціальної адаптації та особистісного саморозвитку. Освіта перестає бути обмеженою певним віковим етапом і набуває безперервного характеру, що зумовлює розвиток гнучких освітніх програм, неформальної та інформальної освіти, а також цифрових форматів навчання. Зазначена цінність визначає спрямованість освітніх систем ЄС на підтримку самонавчання та постійного оновлення компетентностей.

Вдалося з'ясувати, що в контексті цифрової трансформації суспільства особливої ваги набувають цифрова та громадянська компетентності як ціннісні

орієнтири сучасної освіти. Формування цифрової компетентності передбачає не лише оволодіння технологічними навичками, а й розвиток відповідального ставлення до використання цифрових ресурсів, критичного мислення та інформаційної культури [7]. Водночас громадянська компетентність спрямована на виховання активної, соціально відповідальної особистості, здатної до участі в демократичних процесах і розбудові громадянського суспільства. Цифрова та громадянська компетентності є складовими ключових освітніх трендів ЄС і відображають ціннісний вимір цифровізації освіти [9]. Ціннісні орієнтири освітніх трендів Європейського Союзу перебувають у тісному взаємозв'язку з сучасними освітніми трансформаціями та визначають їхній гуманістичний і соціально орієнтований характер. Саме інтеграція зазначених цінностей у зміст і практику освіти забезпечує її спрямованість на розвиток особистості, зміцнення демократичних засад і підвищення якості освітніх систем, що є важливим орієнтиром для подальшої адаптації європейського досвіду в Україні.

Матеріали здійсненого дослідження дозволяють стверджувати, що сучасні освітні тренди Європейського Союзу спрямовані на всебічний розвиток особистості, здатної до самореалізації, відповідального громадянського вибору та безперервного професійного зростання. У центрі європейського освітнього дискурсу перебуває людина як активний суб'єкт освітнього процесу, що зумовлює трансформацію цілей, змісту й організації навчання відповідно до ціннісних орієнтирів гуманістичної освіти. Провідним освітнім трендом ЄС є компетентнісний підхід, який орієнтує освітні системи на формування здатності особистості ефективно застосовувати знання, уміння та ціннісні установки в реальних життєвих ситуаціях. У межах цього підходу освіта розглядається не лише як процес засвоєння інформації, а як простір розвитку критичного мислення, креативності, комунікативних і соціальних компетентностей. Компетентнісний підхід забезпечує інтеграцію когнітивного, діяльнісного та ціннісного компонентів навчання, що сприяє формуванню цілісної, автономної та відповідальної особистості [3].

Зібраний і проаналізований фактичний матеріал дозволяє стверджувати, що важливим напрямом розвитку європейської освіти є персоналізація навчання та формування індивідуальних освітніх траєкторій, які враховують освітні потреби, інтереси та можливості кожного здобувача освіти. Такий підхід сприяє підвищенню мотивації до навчання, розвитку саморефлексії та відповідальності за власний освітній шлях. Персоналізація навчання передбачає гнучкість освітніх програм, використання різноманітних форм і методів навчання, а також активну участь здобувачів освіти у плануванні й оцінюванні результатів власної освітньої діяльності.

Як уже підкреслювалося раніше, цифровізація освіти виступає не лише технологічним, а й ціннісно-смисловим трендом, що змінює уявлення про навчання, комунікацію та пізнання. Використання цифрових інструментів розширює доступ до освіти, сприяє розвитку навичок самостійного навчання та критичного аналізу інформації [7]. Водночас цифровізація актуалізує формування нових освітніх смислів, пов'язаних із відповідальним використанням цифрових ресурсів, дотриманням етичних норм і забезпеченням академічної доброчесності. У цьому контексті цифрова компетентність розглядається як складова особистісного розвитку та соціальної адаптації в сучасному суспільстві [9].

Особливу роль у європейському освітньому просторі відіграє освіта як чинник формування соціально відповідальної особистості. Освітні тренди ЄС орієнтовані на виховання активного громадянина, здатного до участі в демократичних процесах, міжкультурного діалогу та розв'язання соціальних проблем. Через інтеграцію громадянської освіти, волонтерських ініціатив і проєктної діяльності освіта сприяє розвитку почуття відповідальності за власні рішення та суспільний добробут. Такий підхід підсилює взаємозв'язок між особистісним розвитком і соціальними цінностями, формуючи підґрунтя для сталого розвитку суспільства [2; 4]. Освітні тренди Європейського Союзу в контексті розвитку особистості відображають цілісне бачення освіти як простору смислотворення, самореалізації та соціальної відповідальності. Поєднання компетентнісного підходу, персоналізації навчання, цифровізації та громадянського виховання забезпечує формування особистості, здатної до адаптації в умовах невизначеності та активної участі в сучасному європейському соціокультурному просторі.

Процес адаптації освітніх трендів Європейського Союзу в Україні відбувається на тлі глибоких соціальних, політичних та культурних змін. Сучасна українська освітня система переживає інтенсивну трансформацію, спрямовану на впровадження інновацій, підвищення якості освіти та наближення до європейських стандартів. Однак реальна інтеграція європейських практик потребує не лише нормативного врегулювання, а й усвідомлення ціннісних орієнтирів, що лежать в основі таких трендів.

Українська система освіти останніми роками здійснює значні зміни, спрямовані на розбудову інклюзивної, конкурентоспроможної та якісної освітньої сфери. На рівні вищої освіти реалізуються реформи, спрямовані на відповідність європейським стандартам, зокрема щодо структури освітніх програм, забезпечення академічної автономії навчальних закладів та розвитку науково-дослідної діяльності. Водночас середня та професійна освіта дедалі активніше впроваджують моделі навчання, орієнтовані на компетентності,

цифрові навички та практичну спрямованість. Однак трансформації в освіті часто залишаються фрагментарними, що обмежує їхню ефективність. Відсутність системної підтримки та достатнього фінансування може гальмувати впровадження нових трендів у повному обсязі.

Національні освітні реформи спрямовані на інтеграцію європейських підходів, зокрема через впровадження компетентнісного підходу, розвиток інклюзивної освіти, підтримку академічної автономії та впровадження цифрових технологій у навчальний процес. Означені кроки частково відображають ціннісні орієнтири Європейського Союзу, зокрема повагу до людської гідності, демократичні принципи та прагнення до навчання впродовж життя. Разом з тим, у практичній реалізації реформ інколи відсутнє достатнє осмислення саме ціннісної складової, що може призводити до формального впровадження технологій без належної уваги до їх смислового наповнення, що зокрема, стосується питань академічної свободи та відповідальності, де нормативні зміни ще не завжди супроводжуються культурними змінами в поведінці учасників освітнього процесу.

Одним із ключових обмежень є інституційні бар'єри, пов'язані з неоднорідністю рівня готовності закладів освіти до змін, відсутністю єдиного механізму координації впровадження інновацій та недостатнім рівнем ресурсного забезпечення. Недостатня кількість кваліфікованих кадрів, які володіють сучасними педагогічними та цифровими компетентностями, також ускладнює реалізацію європейських трендів на практиці. Культурні бар'єри можуть проявлятися у спротиві змінам традиційних підходів до навчання та виховання. Трансформація ціннісних уявлень про роль освіти, автономію та інклюзію потребує не лише нормативних змін, а й глибокої педагогічної та управлінської рефлексії. Соціальні бар'єри пов'язані з нерівністю доступу до якісної освіти між регіонами, соціальними групами та типами закладів освіти, що може призводити до того, що впровадження сучасних трендів відбувається не рівномірно, створюючи диференційовані можливості для здобувачів освіти.

Незважаючи на виклики, Україна має значний потенціал для інтеграції освітніх трендів ЄС. Українська освітня спільнота активно працює над модернізацією освітніх програм, впровадженням нових педагогічних підходів та розвитком цифрової інфраструктури. Наявність потужної академічної спільноти, зацікавленої в європейській інтеграції, створює умови для обміну досвідом та запозичення найкращих практик. Крім того, є підстави для розвитку механізмів міжнародного партнерства, що сприятиме адаптації європейських стандартів якості освіти та підтримці професійного розвитку педагогів. Експериментальні майданчики, міжнародні проєкти та участь у європейських програмах освіти та мобільності відкривають додаткові можливості для впровадження трендів,

орієнтованих на розвиток особистості та суспільства. Попри існуючі бар'єри, можливості впровадження освітніх трендів ЄС в Україні є значними й потребують системної політики, що поєднує нормативні зміни, підтримку інституційної спроможності та поширення ціннісних орієнтирів у практиці освіти.

Проведене дослідження дало можливість сформулювати такі висновки:

1. З'ясовано ціннісні засади освітніх трендів Європейського Союзу, що визначають стратегічні орієнтири сучасної освітньої політики. Установлено, що вона ґрунтується на системі базових цінностей, серед яких провідними є повага до людської гідності й прав людини, демократичні принципи, інклюзія, академічна свобода та відповідальність, ідея навчання впродовж життя, розвиток цифрової й громадянської компетентностей.

2. Виявлено взаємозв'язок ціннісних орієнтирів із провідними освітніми трендами ЄС, що знаходить своє практичне втілення в утвердженні компетентнісного підходу, персоналізації освітнього процесу, цифровізації освіти та посиленні її ролі у формуванні соціально відповідальної особистості. Доведено, що в європейському освітньому просторі освіта розглядається не лише як засіб професійної підготовки, а як ключовий чинник розвитку особистості, громадянського суспільства та сталого розвитку.

3. Обґрунтовано необхідність ціннісно вмотивованої адаптації освітніх трендів ЄС в Україні, що передбачає не механічне запозичення окремих практик, а їх узгодження з національними традиціями, культурними особливостями та реаліями функціонування української освітньої системи. Встановлено, що поряд із позитивними зрушеннями у сфері освітніх реформ зберігаються інституційні, соціальні та культурні бар'єри, які ускладнюють повноцінну інтеграцію європейського досвіду.

4. Підтверджено методологічну значущість ціннісного підходу як основи адаптації освітніх трендів Європейського Союзу в Україні, що забезпечує гуманістичну спрямованість освітніх трансформацій, їх відповідність потребам особистісного розвитку та суспільного поступу в умовах європейської інтеграції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вища освіта України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: виклики і відповіді: науково-аналітична доповідь / В. Г. Кремень, В. І. Луговий, П. Ю. Саух, І. І. Драч, О. М. Слюсаренко, Ю. А. Скиба, О. В. Жабенко, С. А. Калашнікова, Ж. В. Таланова, О. М. Петроє, О. Ю. Оржель, І. Ю. Регейло, М. В. Набок; за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ: Педагогічна думка, 2023. 172с. DOI: https://doi.org/10.37472/NAES-IHED-2023
2. Дічек Н., Саух П., Загородня А. Філософсько-педагогічна думка України: аспекти ретроаналізу націєтворення : монографія /за наук. ред. проф. Н. П. Дічек. Київ : Педагогічна думка, 2025. 311 с. DOI: https://doi.org/10.32405/978-966-644-764-0-2025-311

3. Інноваційні тренди, практики і технології загальної середньої освіти в європейському та північноамериканському регіонах : монографія [Електронне видання] / О. І. Локшина, С. О. Сисоєва, О. З. Глушко, А. П. Джурило, С. М. Кравченко, О. О. Максименко, Н. В. Нікольська, О. М. Шпарик ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т педагогіки НАПН України ; наук. ред. Локшина Олена Ігорівна. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2024. 351 с. DOI: https://doi.org/10.32405/978-966-983-483-6-2024-251
4. Інтеграційні процеси у галузі освіти в Європейському Союзі: стратегічні пріоритети, сутнісні характеристики та інноваційні практики [Електронне видання] : аналітичні матеріали (препринт) / О. Локшина, С. Сисоєва, І. Борисенко, Д. Вороніна-Пригодій, О. Глушко, А. Джурило, С. Кравченко, О. Шпарик ; [наук. ред. Локшина Олена Ігорівна] ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т педагогіки НАПН Украї ни. Киї в : [Б. в.], 2025. 134 с. DOI: https://doi.org/10.32405/978-966-644-804-3-2025-257
5. Кремень В. Г., Гальченко М. С., Ільїн В. В. Філософія як засіб розвитку дитини: обдарованість, знання, творчість : навчальний посібник Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2023. 104 с.
6. Листопад О. А., Мардарова І. К. Формування професійно-педагогічного світогляду майбутніх вихователів. Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Педагогічні науки, 2022, Вип. 1 (48) С. 46–55. DOI: https://doi.org/10.31376/2410-0897-2022-1-48-46-55
7. Листопад О. А., Мардарова І. К., Листопад Н. Л Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та їх інтеграція в освітню практику: історичний контекст і сучасні тенденції. Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Педагогічні науки. 2025. Вип. 2. № 58. С. 259–272. DOI: DOI: https://doi.org/10.31376/2410-0897-2025-2-58-259-272
8. Листопад О., Мардарова І., Листопад Н. Педагогічна підтримка сталого професійно-творчого саморозвитку майбутніх педагогів. Вісник Дніпровської академії неперервної освіти. Серія: Філософія. Педагогіка, 2025. № 1 (8), С. 105–111. DOI: https://doi.org/10.54891/2786-7013-2025-1-12
9. Освіта для цифрової трансформації суспільства / Edukacja dla cyfrowej transformacji społeczeństwa / Education for digital transformation of society : монографія. У 2 т. Т. 1 ; за наук. ред. В. Кременя, Н. Ничкало, Л. Лук'янової, Н. Лазаренко. Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2024. 526 с.
10. Розвиток систем забезпечення та вдосконалення якості вищої освіти в контексті стійкого розвитку: монографія / О. Воробйова, В. Луговий, О. Паламарчук, О. Слюсаренко, Ж. Таланова, В. Ткаченко; за ред. В. Лугового, Ж. Таланової. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2024. 92 с. DOI: https://doi.org/10.31874/978-617-7486-44-1-2024
11. Lystopad O, Mardarova I., Kniazheva I, Kudriavtseva O. Formation of the Operational Skills of Using Information and Communication Technologies in the Professional Activity of a Future Pedagogue. Arab World English Journal (AWEJ) Special Issue on CALL Number 9. July 2023 P.320–339. DOI: https://dx.doi.org/10.24093/awej/call9.22
12. Semeniako Y., Mardarova I., Lystopad O., Rybak O., Samoilenko V. & Hrechanovska O. Strengthening students' proficiency in digital technologies and the SMART society. Revista Românească pentru Educaţie Multidimensională, 2024. 16 (1), 608–622. DOI: https://doi.org/10.18662/rrem/16.1/840

Литвиненко А. М.,
учитель англійської мови,
Дніпровський ліцей №144 імені Леві Іцхака Шнеєрсона
Дніпровської міської ради,
lytvynenkoalla@gmail.com

ЕФЕКТИВНИЙ ЦИФРОВИЙ НАВЧАЛЬНИЙ КОНТЕНТ ДЛЯ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті розглянуто актуальні питання створення персоналізованого цифрового освітнього контенту з урахування потреб здобувачів освіти. У роботі виокремлено три ключові форми персоналізації: диференціацію, візуалізацію та трансформацію матеріалів та зазначено можливості генерації навчальних продуктів за допомогою сервісів на базі штучного інтелекту Diffit, Napkin.ai та ElevenLabs.

Ключові слова: цифровий навчальний контент, штучний інтелект, персоналізація навчання, диференціація, візуалізація, трансформація

The article aims to emphasize the value of creating personalized digital educational content and the importance of prioritizing learners' needs. The study identifies three key forms of personalization: differentiation, visualization, and transformation of learning materials by using Diffit Napkin.ai and ElevenLabs AI – powered tools.

Keywords: digital educational content, artificial intelligence, personalized learning, differentiation, visualization, transformation, Diffit, Napkin.ai, ElevenLabs.

Сучасний динамічний світ характеризується великою кількістю освітніх можливостей для ефективної взаємодії учасників освітнього процесу, зокрема це – цифровізація, гейміфікація, персоналізоване навчання, впровадження STEAM – підходу, компетентнісний підхід, проєктна діяльність, використання технологій віртуальної реальності та інтеграція штучного інтелекту, реалізація формувального оцінювання, розвиток інклюзивної освіти та інші освітні тренди. Разом з цим, при впровадженні згаданих освітніх трендів, спостерігаються деякі обмеження, труднощі та виклики. Для того, щоб доцільно та ефективно втілювати освітні тренди в навчальній діяльності, перш за все треба керуватись потребами здобувачів освіти.

Приймаючи до уваги буремні часи, які переживає наша країна, для нас, педагогів, наразі стає важливим не тільки знайомити учнів з новим матеріалом, сприяти формуванню вмінь та навичок, розвивати ключові компетентності, а й забезпечити стабільний емоційний стан здобувачів освіти, під час уроків відволікати їх від жахів війни та занурити в навчання з цікавістю та бажанням. Здобувачі освіти сьогодення не уявляють своє життя без цифрових технологій, соціальних мереж, потокових медіа та використання генеративного штучного інтелекту[1]. Керуючись цим, ми пропонуємо розглянути можливості

використання штучного інтелекту для продуктивної навчальної взаємодії учасників освітнього процесу.

Під час вибору ресурсів для створення ефективного цифрового освітнього контенту ми керувались трьома основними формами персоналізації навчання – це диференціація, візуалізація та трансформація навчальних матеріалів.

Диференціація навчального контенту це його зміна відповідно до індивідуальних потреб, інтересів та рівня підготовки учнів. Вона передбачає адаптацію матеріалу, дозволяючи учням працювати у власному темпі та досягати кращих результатів.

Ми розглянемо реалізацію диференціації через використання можливостей платформи **Diffit**.

Diffit (https://app.diffit.me/) – це інноваційний сервіс на основі штучного інтелекту, створений спеціально для вчителів, щоб полегшити підготовку навчальних матеріалів. Його головна мета – швидко адаптувати будь-який текст або тему до конкретних потреб учнів, диференціюючи складність та створюючи різноманітні завдання.

До основних функцій та можливостей сервісу відносяться:

1. Створення навчальних ресурсів – генерація нового навчального тексту на задану тему або обробка інформації існуючого тексту чи матеріалів з посилань.
2. Диференціація навчання - можливість адаптувати матеріал відповідно до рівня складності.
3. Генерація навчальних матеріалів – створення комплекту дидактичних ресурсів: основного матеріалу, стислого викладу ключових ідей тексту, списку важливих термінів з поясненнями, шаблонів для візуалізації та генерація різноманітних типів завдань:

– співвідношення ключових термінів та визначень;
– запитання з варіантами відповідей;
– запитання з короткою відповіддю;
– відкриті запитання, що спонукають до роздумів;
– завдання для парної та групової роботи;

4. Експорт та інтеграція навчальних матеріалів - згенеровані матеріали можна експортувати у зручні формати для друку або цифрового використання:

– Google Документи та Google Форми;
– Microsoft Word;
– PDF-файл;
– пряма інтеграція з Google Classroom[2].

Наступною умовою створення ефективних цифрових навчальних матеріалів є візуалізація навчального контенту. Візуалізація необхідна для того, щоб матеріал був легким, структурованим, яскравим та цікавим для сприйняття,

розуміння запам’ятовування, відтворення та використання. Ми ознайомимось з принципами візуалізації на прикладі роботи сервісу **Napkin.ai**.

Napkin (https://www.napkin.ai/) – це сервіс на основі штучного інтелекту, головне завдання якого - миттєво перетворювати текст на зрозумілі та естетично привабливі візуальні схеми, діаграми та інфографіку. Це ідеальний інструмент для учасників освітнього процесу, яким необхідно швидко та якісно візуалізувати складну інформацію. Napkin автоматично аналізує запропонований текстовий контент та пропонує найкращий візуальний формат для подальшого використання.

Основні функції та можливості сервісу:

1. Автоматична візуалізація тексту- користувачі можуть використовувати готові тексти, генерувати текст за допомогою вбудованого чату на базі ШІ або завантажувати текстові файли. Після аналізу тексту ШІ створює логічні схеми, ментальні карти, інфографіку - візуалізує ключові ідеї та зв’язки між ними.
2. Гнучке редагування, налаштування та адаптація – можливість редагувати елементи (змінювати текст у блоках, його шрифт, розмір та стиль), налаштовувати дизайн (змінювати кольори блоків та фону, додавати рамки, змінювати іконки та стрілки, що з’єднують елементи) та змінювати саму структуру (переміщувати блоки, додавати нові або видаляти непотрібні).
3. Різноманітність стилів - сервіс пропонує готові візуальні стилі та шаблони, що дозволяє підібрати необхідний та у разі потреби адаптувати його.
4. Експорт готових матеріалів Створену візуалізацію можна легко зберегти як зображення (наприклад, у форматі PNG), також в форматах SVG (масштабована векторна графіка), PDF, PPT[3].

Створення навчального контенту за допомогою сервісу Napkin дозволяє швидко опрацьовувати великий об’єм текстової інформації, що допомагає учасникам навчального процесу економити особистий час та отримувати приємні для сприйняття та мотивуючі до навчання дидактичні матеріали.

Розглянемо процес трансформації навчального контенту за допомогою ресурсу **ElevenLabs** (https://elevenlabs.io/) з метою залучення більшої кількості здобувачів освіти до активної співпраці. Ми розглядаємо трансформацію як переформатування – перетворення однієї форми контенту в іншу.

Основні можливості сервісу:

1. Синтез мовлення – перетворення тексту на природнє та емоційне мовлення.

2. Розпізнавання мовлення – транскрипція мови в текст з високою точністю, підтримкою декількох мов, розпізнаванням спікерів та пунктуації.

3. Клонування та зміна голосу – його тону, емоцій, тембру.

4. Ізоляція голосу – відокремлення голосу від фонового шуму для якіснішої обробки аудіо.

5. Дубляж відео – переклад та синхронізація мовлення в понад 25 – 30 мовах,

з можливістю збереження голосових особливостей оригіналу.

6. Генерація аудіо ефектів для різного контенту.

7. Створення агентів, які говорять, реагують, сприймають текст і голос, інтегруються з діями[4].

Можливості даного сервісу дають змогу створювати навчальний контент для розвитку іншомовної комунікативної компетентності. Виконання завдань з використанням клонування та зміни голосу, участь у діалозі з мовними агентами в реальному часі розвивають навички аудіювання та говоріння, що заохочує здобувачів освіти до міжкультурної комунікації.

Особливо рекомендуємо використовувати даний сервіс при роботі зі здобувачами освіти з особливими освітніми потребами з метою забезпечення рівного доступу до освіти та організації сприятливого освітнього середовища. Для дітей з порушенням зору, частковою чи повною втратою зору корисно трансформувати текстову інформацію в аудіо матеріали. Для здобувачів освіти з порушенням слуху, частковою чи повною втратою слуху доцільно трансформувати аудіо матеріали в текстову інформацію[5].

Отже, створення цифрового навчального контенту на основі диференціації, візуалізації та трансформації навчальних матеріалів дає можливість отримувати персоналізований освітній продукт, використання якого в освітній діяльності заохочує здобувачів освіти до активного навчання та сприяє розвитку та продуктивній реалізації потенціалу особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. https://www.dprep.ac.th/4-strategies-to-effectively-raise-generation-alpha-kids/
2. https://app.diffit.me/
3. https://www.napkin.ai/
4. https://elevenlabs.io/
5. https://educationalvoice.co.uk/differentiated-learning-content-2/

Ліскевич А. М.,
студентка 4 курсу
Ізмаїльський державний гуманітарний університет,
liskevich7f-2022@idguonline.net

ЕКОЛОГІЧНЕ ВОЛОНТЕРСТВО ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. У статті розглядається вплив волонтерської діяльності на розвиток громадського суспільства та формування соціальної та екологічної солідарності. Зокрема, акцентується увага на екологічних ініціативах, шкільному волонтерстві, як на механізмах згуртування громад та підвищенні

соціальної активності. Зазначено, що впровадження зеленої інфраструктури та розумних екологічних технологій, спонукає мешканців до співпраці і становленню відповідального ставлення до навколишнього середовища.

Ключові слова: волонтерство, екологічне волонтерство, громадське суспільство, зелена інфраструктура, солідарність, розвиток громади.

Annotation. The article examines the impact of volunteering on the development of civil society and the formation of social and environmental solidarity. In particular, the focus is on environmental initiatives, school volunteering, as mechanisms for community cohesion and increasing social activity. It is noted that the introduction of green infrastructure and smart environmental technologies encourages residents to cooperate and develop a responsible attitude towards the environment.

Keywords: volunteering, environmental volunteering, civil society, green infrastructure, solidarity, community development.

В Україні процеси політичних та соціальних трансформацій, а також становлення громадського суспільства, нерозривно пов'язані з історією волонтерської діяльності. На початкових етапах волонтерська діяльність була лише складовою благодійної діяльності, однак згодом стала важливим чинником демократичних трансформацій та спонукання громадян до соціальної активності.

Волонтерська діяльність, як важливий компонент сучасного суспільного життя, має безпосередній вплив на розвиток громадського суспільства та зміцнення його згуртованості. В нашій країні розвиток волонтерського руху бере свій початок з часів незалежності країни в 1991 році, відколи з'явилися перші організації та ініціативи, націлені на допомогу тим, хто цього потребує. Відтоді даний рух поступово розвивався, перетворившись на невід'ємний компонент соціальної структури та культурної спадщини нашої держави.

Важливим кроком для розвитку волонтерства було запровадження відповідної законодавчої бази, що дає можливість регулювати діяльність волонтерів й надавати підтримку їхнім ініціативам на державному рівні. Науковиця Т. Лях у своїй праці акцентує увагу а тому, що волонтерська діяльність є необхідним інструментом допомоги та піклування про населення громади, яке здійснюється через інтеракцію між людьми задля сумісного пошуку нових способів подолання нагальних проблем. Т. Лях наголошує на тому, що волонтерська діяльність ґрунтується на ідеї співпраці «людина– людині», де основоположним є надання підтримки нужденним та спільне подолання викликів [1].

Початково у первісних суспільствах взаємодопомога була першочерговою необхідністю задля виживання, яке залежало від співпраці. Підтримка за власної ініціативи вразливіших членів племені, турбота про хворих чи доєднання до колективного полювання являли собою перші ознаки солідарності [2].

Волонтерська діяльність є способом не лише персональної допомоги, а й побудови важливого механізму соціального єднання, яке допомагає громадам протистояти економічним, культурним та соціальним труднощі. Територіальні громади, що активно плекають волонтерську діяльність, мають вищі шанси зайняти лідерські позиції в розвитку своїх територій. Волонтерська діяльність спонукає до утворення мережі соціальних зв'язків, розвитку довіри серед населення та побудові надійної репутації громади [1].

Зокрема, шкільне волонтерство, серед ключових ролей якого є виховна функція, а відповідно й формування цінності відповідальності, солідарності, патріотизму, допомога в розвитку навичок спілкування та навичок співпраці. Найпопулярнішими спрямуваннями діяльності стають: прибирання території шкільного подвір'я, допомога людям похилого віку, екологічні акції, турбота про тварин, участь у благодійних ярмарках. Тобто діяльність, яка спрямована здебільшого в сфері екології, і як наслідок подібна волонтерська діяльність часто є першим досвідом громадської участі, що створює фундамент для формування активної громадянської позиції [2].

Екологічний напрямок волонтерства, в свою чергу здатен згуртувати громаду досить ефективно, враховуючи той факт, що екологічне волонтерство може плекати залучення великої маси людей і результати таких масштабних екологічних проєктів, як наслідок, можуть мати вплив на всю громаду. Результатом тривалої і злагодженої екологічної співпраці громади може бути перетворення міської території на зелене місто.

Зелене місто – це місто, що знаходиться в гармонії з природою, де всі форми – від живих істот до їхніх ареалів проживання – є незамінними складниками структури міста та елементом зеленої інфраструктури. У Зеленому місті всі види природи цінуються, отримують допомогу та поширюються на благо місцевого населення.

Міська природа не рідко розглядається як ідеальне джерело послуг та головний орієнтир розвитку міста. Практично всі типи міських територій є природніми ареалами проживання для міської природи, а також ненавмисної, тобто дикої, або інвазивної, що була штучно або випадково поширена людьми. Такі території або активно експлуатуються, або покинуті в результаті тривалої експлуатації.

Міську зелену інфраструктуру можна сприймати як зв'язок всіх міських природних компонентів, або наближених до природи, або розроблених зелених насаджень, що може бути сферою, яка стосується планування [3].

Поширення та розвиток зелених розумних технологій, до прикладу, розумні системи управління транспортними засобами, освітленням, енергосистемою дадуть містам можливість значно зберегти кошти завдяки логічно виваженому

застосуванню ресурсів і гарантувати вирішення екологічних викликів, соціально-усвідомлене ставлення населення Землі, поширювати здоровий спосіб життя.

Застосування маркетингових комунікацій для здійснення зеленої маркетингової стратегії умовного підприємства забезпечить умови для зростання рівня екологічної свідомості клієнтів при використанні розумних зелених технологій й зростання соціального капіталу у процесі забезпечення громадських інтересів населення [4].

В контексті зеленої інфраструктури, дослідниці Пушкар Т., Серьогіна Д., Михайлова К. дослідили головні способи визначення розумного міста, його компоненти, функціонального змісту й створення стратегій розвитку. Технологічні перетворення, на думку авторок, визначають течії становлення сьогоденного суспільства і визначають основні фундаментальні спрямування розвитку міст [5].

Європейський Союз активно заохочує ініціативи спрямовані на розвиток зелених міст. Європейський зелений напрямок, заснований у 2019 році Європейською Комісією, демонструє приклад стійкого зеленого зростання, направленого на те, щоб до 2050 року здобути кліматичної нейтральності. Європейський Союз зумовив необхідність у актуальнішому зеленому курсі відповідно до всіх головних кліматичних ризиків у наступних сферах: економіка, охорона навколишнього середовища, енергосистема, експлуатація природних ресурсів, задовільненя цілей сталого розвитку й однакових фундаментальних умов громадського добробуту.

Розумні зелені міста вирізняються тим, що енергію забезпечують відновлювані джерела, утворюють електроенергію завдяки сонячним панелям на дахах й інших засобів, а також електроенергія, що перевищує потреби, застосовують для електромобілів чи відкладають задля забезпечення потреб, які виникнуть у майбутньому. Для розумних зелених міст суттєвішим є взаємозв’язок логістики та маркетингу, коли маркетинг створює попит, а логістика здійснює його.

Формування зелених розумних міст демонструє елементи перетворення та взаємозв’язок зеленого маркетингу і зеленої логістики, виявляючи нові течії і зміни існування мешканців у подальшій перспективі. Зелена логістика та зелений маркетинг є рівноцінними складовими одного цілого.

Зелений маркетинг надає можливість для дослідження екологічно-спрямованих потреб та інтересів мешканців міста, і відповідно, пошук шляхів їх реалізації. Він спричиняє підвищення рівня заінтересованості жителів та їх доєднання до здійснення ідеї розумного зеленого міста, зростання цільової аудиторії, підвищення прихильності мешканців до очікуваних змін.

Зелена логістика відповідає безпосередньо за всю маркетингову активність міста. При найвідповіднішій їхній взаємодії зростає не лише результативність управління, а й також утворення і становлення розумного зеленого міста.

Європейський досвід демонструє, що вони оволоділи інструментами для формування маркетингових кампаній, що як збільшують поінформованість, так і спонукають мешканців долучатися до зелених ініціатив. В європейських містах все популярніше стають зелені ініціативи в системі міської логістичної стратегії [4].

Слушним буде зауважити, що набуття європейського досвіду створення розумних зелених міст може бути дієвою стратегією для відновлення зруйнованих міст нашої країни та дослідження нових можливостей їхнього розвитку.

Отже, здійснюючи план по становленню зеленого розумного міста, необхідно донесення всі плюси та вигоди конкретно зеленого розумного міста, до всієї громади. У цьому спрямуванні ключовим є аргументування скоординованих тактичних та стратегічних завдань зеленої логістики й зеленого маркетингу, а також важливим є взяти до уваги вигоди від діджиталізації [6].

За допомоги екологічного волонтерства, також утворюється база нових знань і навичок, їхнє створення та поширення як у безпосередньо сфері екології, так й у освіті, економіці, інформаційній галузі. Дійсні факти демонструють це, адже тисячі волонтерів по всьому світу, кожного року, беруть участь у написанні наукових робіт, статей, створенні документальних фільмів, інших медіа матеріалів, задля того, щоб розповсюдити інформацію світові про актуальні екологічні виклики.

Захисники та захисниці навколишнього середовища мають змогу ставати амбасадорами та амбасадорками екологічного способу існування та поширювати свої знання, до прикладу, це можна реалізувати проводячи заняття в школах та вищих навчальних закладах, виступаючи з лекційним матеріалом, запроваджуючи розмовні клуби чи інформаційні точки [7].

Виходячи з усього вищесказаного, варто також зазначити й те, що громадська солідарність у контексті екологічного волонтерства тісно переплітається з екологічною солідарністю.

Екологічну солідарність деякі авторки визначають як взаємовідношення представників флори та фауни зі змінами в їхніх ареалах проживання, які спричинені часовими і просторовими чинниками. Екологічна солідарність була вперше виокремлена та впроваджена на практичному етапі деякими європейськими країнами, до прикладу як Франція, що у 2006 році ввела її як актуальнішу модель управління і сформувала екологічну законодавчу базу стосовно природних територій, які потребують охорони.

На суспільному, екологічному й політичному рівнях, в підхід до становлення екологічної солідарності входять такі аспекти, як зростання чисельність зацікавлених сторін, що займаються розпорядженням земельними ресурсами, і трансформація відношення людей до довкілля, спонукання до спільної участі, відкидання інтересів, вузько сконцентрованих на монетизації й економічній характеристиці екосистемних вигод.

Таким чином можна виділити два основні способи, що переплітаються між собою, для розуміння екологічної солідарності. Перше значення визначає екологічну солідарність, як ланку, що пов'язує дії солідарності з екологічними мотивами.

Тобто, коли вплив на довкілля наносить певної шкоди, і люди беруть на себе відповідальність за це, тою чи іншою мірою виражають екологічну солідарність. Зокрема робиться акцент на джерелі, яке створює підґрунтя для певної подальшої солідарної політики або поведінки; джерелом є занепад та втрати, що громадськість зазнає внаслідок кліматичних змін і погіршення стану екосистем.

Друге значення визначає екологічну солідарність, як ланку, яка пов'язує дії солідарності з суб'єктами нелюдської фауни. Зокрема, коли люди беруть на себе вину за руйнування та втручання, що громади завдають, як напряму, так і опосередковано – біологічним організмам або сутності, до прикладу, представникам флори та фауни, самому клімату або екосистемі. Такий спосіб розуміти екологічну солідарність формує контакт між людьми, що здійснюють дію, і нелюдською природою, в бік якої спрямована дія та яка її сприймає [8].

У результаті громадська солідарність у цьому контексті тісно переплітається з екологічною солідарністю, оскільки обидві ґрунтуються на усвідомленні колективної відповідальності, як перед іншими мешканцями, так й перед навколишнім середовищем. Діяльність у ініціативах направлених на охорону природи, розвиває практику суспільної дії, в межах якої люди співпрацюють, обмінюються знаннями і разом вирішують екологічні виклики. Саме завдяки цьому екологічні волонтерські ініціативи часто перетворюються на простір, коли солідарність проявляється не тільки як цінність, а також як стала соціальна практика.

У підсумку екологічне волонтерство можна сприймати як один із механізмів, за допомогою якого здійснюється переплетіння соціальних і екологічних характеристик солідарності. Суспільна діяльність, що направлена на збереження навколишнього середовища, водночас як посилює соціальні зв'язки всередині громади, так і допомагає формуванню відповідального відношення до ресурсів довкілля.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мельника М. В. Волонтерство як інструмент розвитку територіальної громади. Суми, 2024.
URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d9e96263-8216-43c5-b983-f339242604b6/content
2. Організація волонтерського руху : навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад. І. Г. Гончар. – Київ : Компринт, 2025. – 127 с. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/retrieve/945a7d5a-718e-4e57-880f-0af534940b3c/Organizaciy%20%281%29.pdf

3. Breuste, J. The Green City: General Concept. Making Green Cities: Concepts, Challenges and Practice (2nd ed.). Springer, 2023. P. 3-18. URL: https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-73089-5
4. Бондаренко О. С., Паливода О. М., Божко О. В. Маркетинг та логістика: європейський досвід розвитку зелених розумних міст // Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління. Економіка та управління національним господарством. – Вип. 11. – Київ, 2024. URL: https://www.researchgate.net/publication/377320373_Marketing_ta_logistika_evropejskij_dosvid_rozvitku_zelenih_rozumnih_mist/fulltext/65a09521bc30165e6e343a44/Marketing-ta-logistika-evropejskij-dosvid-rozvitku-zelenih-rozumnih-mist.pdf?origin=publication_detail&_tp=eyJjb250ZXh0Ijp7ImZpcnN0UGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIiwicGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uRG93bmxvYWQiLCJwcmV2aW91c1BhZ2UiOiJwdWJsaWNhdGlvbiJ9fQ
5. Пушкар Т.А., Серьогін Д.О., Михайлова К.В., розвиток «розумних міст» в умовах цифрової трансформації/Серія: Економіка та підприємництво, № 1 (124) 2022. С. 116-121.
URL: https://econom.stateandregions.zp.ua/journal/2022/1_2022/22.pdf
6. Morokhova V., Batyrbekova Z., Bondarenko O., Ustik T., Saiensus M., Travin V. Digitalization strategies for marketing communications to build relationship marketing: Modern solutions in brand management // WSEAS Transactions on Environment and Development. – Vol. 19, 2023 – P. 231–1245. URL: https://wseas.com/journals/articles.php?id=8745
7. Захарчин Г. М., Юрченко О. Б., Роль волонтерсва у розвитку людського капіталу/Економіка та суспільство випуск № 71, 2025.
URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/5547/5485
8. Moyano-Fernández, C. Building Ecological Solidarity: Rewilding Practices as an Example. Philosophies 2022, 7, 77.
URL: https://www.researchgate.net/publication/361842104_Building_Ecological_Solidarity_Rewilding_Practices_as_an_Example

Лозова О. В.,
доктор філософії з психології,
o.lozova18@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ОСВІТНЬОМУ STEM-СЕРЕДОВИЩІ

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз психологічних детермінант формування резильєнтності особистості в освітньому STEM-середовищі. Розкрито сучасні підходи до розуміння феномену резильєнтності як динамічного процесу адаптації особистості до складних життєвих обставин. Обґрунтовано роль STEM-освіти як середовища, що сприяє розвитку когнітивних, емоційно-вольових та соціально-психологічних ресурсів особистості. Показано, що проблемно-орієнтоване та проєктне навчання, характерні для STEM-освіти, створюють умови для розвитку критичного мислення, когнітивної гнучкості, самоефективності та навичок командної

взаємодії. Доведено, що інтеграція наукового пізнання, технологічної діяльності та соціальної взаємодії у STEM-середовищі сприяє формуванню психологічної стійкості особистості та її готовності до подолання життєвих викликів у сучасному суспільстві.

Ключові слова: резильєнтність, психологічна стійкість, психологічні ресурси, особистість, адаптація, когнітивна гнучкість, самоефективність, освітнє STEM-середовище.

Abstract. This article presents a theoretical analysis of the psychological determinants of the development of personal resilience within a STEM educational environment. It explores contemporary approaches to understanding the phenomenon of resilience as a dynamic process of personal adaptation to complex life circumstances. It substantiates the role of STEM education as an environment that fosters the development of cognitive, emotional-volitional and socio-psychological resources. It is demonstrated that problem-based and project-based learning, characteristic of STEM education, create conditions for the development of critical thinking, cognitive flexibility, self-efficacy and teamwork skills. It has been demonstrated that the integration of scientific knowledge, technological activity and social interaction within the STEM environment contributes to the formation of psychological resilience and an individual's readiness to overcome life's challenges in modern society.

Keywords: resilience, psychological resilience, psychological resources, personality, adaptation, cognitive flexibility, self-efficacy, STEM educational environment.

Сучасні соціокультурні умови характеризуються високим рівнем невизначеності, динамічністю суспільних змін і глобальними викликами, що висуває нові вимоги до системи освіти. Одним із ключових завдань освітнього процесу стає формування життєстійкості особистості, її здатності ефективно долати труднощі, адаптуватися до змін та зберігати внутрішню стабільність. У цьому контексті особливої актуальності набуває розвиток резильєнтності як важливої психологічної характеристики, що забезпечує успішну самореалізацію та професійне становлення людини.

У сучасній науці резильєнтність розглядається не як статична риса особистості, а як динамічний процес успішної адаптації до несприятливих обставин, що ґрунтується на мобілізації внутрішніх ресурсів – когнітивних, емоційних та регулятивних. Вона передбачає здатність не лише протистояти стресовим подіям, а й трансформувати складний або травматичний досвід у ресурс для подальшого розвитку, що пов'язується з феноменом посттравматичного зростання. У такому розумінні резильєнтність виступає інтегративною характеристикою особистості, яка відображає її спроможність ефективно взаємодіяти з навколишнім середовищем та долати життєві труднощі.

У психологічних дослідженнях резильєнтність аналізується в межах різних теоретичних підходів: як індивідуальний психологічний ресурс, як результат взаємодії особистісних і середовищних чинників, а також як процес динамічної адаптації до стресових умов. [1, 2, 7, 8]. У межах ресурсного підходу резильєнтність пов'язується з такими характеристиками, як оптимізм, самоефективність, емоційна регуляція та когнітивна гнучкість. При цьому підкреслюється роль освітнього середовища, соціальної підтримки та організації навчальної діяльності у формуванні психологічної стійкості особистості [6].

Перспективним освітнім середовищем, у якому можуть формуватися такі психологічні ресурси, виступає STEM-освіта. Дослідження змісту та психолого-педагогічних особливостей STEM-освіти показують, що інтегративний, трансдисциплінарний і практико-орієнтований характер освітнього STEM-середовища створює умови для розвитку особистісних ресурсів учасників освітнього процесу, зокрема когнітивної гнучкості, рефлексивності та психологічної стійкості [3, 4, 5]. STEM-освіта передбачає інтеграцію природничих наук, технологій, інженерії та математики та орієнтується на практичне застосування знань у процесі розв'язання реальних життєвих і професійних завдань. Така інтеграція сприяє формуванню комплексного світогляду, розвитку дослідницьких навичок та активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти.

Специфіка освітнього STEM-середовища полягає у створенні навчальних ситуацій підвищеної когнітивної складності, які стимулюють пошук рішень, експериментування та рефлексію. На відміну від традиційних моделей навчання, де помилка часто сприймається як негативний результат, у STEM-підході вона розглядається як невід'ємний етап наукового та інженерного пошуку. Така логіка навчальної діяльності формує у здобувачів освіти установку на розвиток, за якої труднощі інтерпретуються не як загроза власній компетентності, а як стимул до пізнання та вдосконалення.

З психологічної точки зору, детермінація резильєнтності у освітньому STEM-середовищі відбувається через комплексний розвиток когнітивних і особистісних ресурсів. Передусім це стосується критичного та системного мислення, що дозволяє особистості аналізувати складні ситуації та приймати обґрунтовані рішення в умовах невизначеності.

Важливим психологічним механізмом розвитку резильєнтності у освітньому STEM-середовищі є формування когнітивної гнучкості, що передбачає здатність особистості змінювати стратегії мислення залежно від умов задачі, генерувати альтернативні способи розв'язання проблем та адаптуватися до нової інформації. Розвиток метакогнітивних умінь – планування, моніторингу

та оцінювання власної пізнавальної діяльності – сприяє усвідомленню власних ресурсів і підвищує ефективність подолання складних навчальних ситуацій.

Суттєвий вплив на зміцнення психологічної стійкості має організація навчання на засадах проблемно-орієнтованого та проєктного підходів. У процесі роботи над проєктами, що не мають однозначного алгоритму розв'язання, створюється ситуація продуктивної когнітивної складності, яка стимулює самостійність та відповідальність. Успішне завершення такої діяльності підвищує рівень самоефективності та формує позитивний досвід подолання викликів, що є основою впевненості у власних можливостях.

Разом з тим практико-орієнтований характер STEM-освіти сприяє формуванню життєво важливих навичок, необхідних для адаптації до сучасного технологічного суспільства. Участь у дослідницьких і проєктних завданнях дозволяє здобувачам освіти отримувати досвід подолання невизначених ситуацій, прийняття рішень та відповідальності за результат власної діяльності. Такий досвід формує психологічну готовність до професійних викликів і сприяє розвитку стійкості до стресу.

Вагому роль у формуванні резильєнтності відіграє розвиток емоційно-вольової регуляції. У процесі виконання STEM-завдань учні стикаються з невизначеністю, необхідністю багаторазових спроб та ризиком помилки. Такі ситуації сприяють розвитку наполегливості, самоконтролю, толерантності до фрустрації та здатності зберігати мотивацію у складних умовах. Формування цих якостей підсилює здатність особистості ефективно долати труднощі як у навчальній, так і в життєвій діяльності.

Не менш важливим аспектом є розвиток соціально-психологічних компетентностей через командну взаємодію. Спільна робота над інженерними завданнями сприяє формуванню комунікативних навичок, емоційного інтелекту, емпатії та здатності до конструктивного розв'язання конфліктів. Такі якості забезпечують ефективну взаємодію в колективі та виступають важливим чинником соціальної адаптації особистості.

Крім того, залучення здобувачів освіти до розв'язання автентичних проблем довкілля, технологічного розвитку або соціального середовища сприяє формуванню ціннісного ставлення до суспільно значущих питань. Усвідомлення власної участі у вирішенні актуальних проблем суспільства формує відповідальність, громадянську активність та внутрішню мотивацію до діяльності. Такі смислові орієнтири створюють додаткові психологічні ресурси, що підтримують ментальне благополуччя особистості.

Отже, освітнє STEM-середовище створює сприятливі умови для формування резильєнтності особистості. Інтеграція наукових знань,

технологічної діяльності та соціальної взаємодії сприяє розвитку когнітивних, емоційно-вольових і соціальних ресурсів, які забезпечують здатність людини ефективно діяти в умовах невизначеності. Формування резильєнтності у освітньому STEM-середовищі сприяє становленню особистості, здатної адаптуватися до викликів сучасного світу, приймати відповідальні рішення та реалізовувати власний потенціал у професійній і соціальній діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Васильєва О. А. Резильєнтність як чинник формування психологічної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах воєнного стану // Габітус. 2024. № 64. С. 43–48. DOI: https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.64.6
2. Кокун О. М. Життєстійкість і резильєнтність людини в сучасному світі: теорія, дослідження, практика : монографія. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2025. 214 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744751/1/Монографія_Кокун.pdf
3. Лозова О. В. Концептуальні та науково-методичні засади розвитку STEM-освіти // Світ інноваційних можливостей: актуальні питання розвитку STEM-освіти / за ред. О. Є. Стрижака, Ю. І. Завалевського. С. 88–97. DOI: https://doi.org/10.51707/978-617-7945-56-6
4. Лозова О. В. Психолого-педагогічний аналіз змісту та особливостей впровадження STEM-освіти у закладах загальної середньої освіти // Габітус. 2024. № 61. С. 128–132. URL: http://habitus.od.ua/journals/2024/61-2024/24.pdf
5. Лозова О. В. Психологічні особливості розвитку особистісної готовності вчителів закладів загальної середньої освіти до впровадження STEM-освіти : дис. д-ра філософії / ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, 2025. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/748261
6. Яланська С. П., Єфименко А. Р. Резильєнтність здобувачів вищої освіти в умовах повномасштабної війни // Наукові записки. Серія: Психологія. 2025. № 1. С. 175–181. DOI: https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2025-1-23
7. Fletcher D., Sarkar M. Psychological resilience: a review and critique of definitions, concepts, and theory // European Psychologist. 2013. Vol. 18, № 1. P. 12–23. DOI: https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000124
8. Masten A. S., Lucke C. M., Nelson K. M., Stallworthy I. C. Resilience in development and psychopathology: multisystem perspectives // Annual Review of Clinical Psychology. 2021. Vol. 17. P. 521–549. DOI: https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy081219-120307

Луганцова Є. А.,
учитель ЗЗСО з іноземної мови
Лиманського ліцею № 3 Лиманської міської ради Донецької області,
elugancova@gmail.com

ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ ПЕРЕВЕРНУТОГО КЛАСУ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ

Анотація. У статті розглянуто метод перевернутого класу як ефективний інструмент формування ключових компетентностей здобувачів освіти в умовах сучасного освітнього простору. Проаналізовано сутність моделі Flipped Classroom, її типи та особливості впровадження в освітній процес, зокрема під час навчання іноземної мови. Окреслено переваги й обмеження методу, а також його потенціал для розвитку самостійності, відповідальності, критичного мислення, інформаційно-цифрової та комунікативної компетентностей учнів. Звернуто увагу на зміну ролі вчителя як фасилітатора та організатора навчальної діяльності. Доведено, що використання перевернутого класу сприяє індивідуалізації навчання, підвищенню мотивації та ефективності освітнього процесу відповідно до вимог Нової української школи.

Ключові слова: перевернутий клас, змішане навчання, ключові компетентності, здобувачі освіти, іноземна мова, інформаційно-цифрова компетентність, критичне мислення, мотивація, індивідуалізація навчання, Нова українська школа

Abstract. The article examines the flipped classroom method as an effective tool for developing key competences of learners in the modern educational environment. The essence of the Flipped Classroom model, its types, and specific features of implementation in the educational process, particularly in foreign language teaching, are analyzed. The advantages and limitations of the method are outlined, as well as its potential to develop learners' autonomy, responsibility, critical thinking, digital literacy, and communicative competence. Special attention is paid to the transformation of the teacher's role as a facilitator and organizer of learning activities. It is proven that the flipped classroom approach contributes to the individualization of learning, increases motivation, and enhances the effectiveness of the educational process in accordance with the principles of the New Ukrainian School.

Keywords: flipped classroom, blended learning, key competences, learners, foreign language teaching, digital competence, critical thinking, motivation, individualized learning, New Ukrainian School.

Реформа Нової української школи орієнтує освітній процес на формування ключових компетентностей та наскрізних умінь, що дозволяють здобувачам освіти ефективно функціонувати в умовах інформаційного суспільства, здійснювати усвідомлений вибір і бути активними учасниками змін [2]. У цьому контексті методика навчання іноземної мови повинна трансформуватись відповідно до потреб часу, пропонуючи сучасні інноваційні рішення, одним із

яких вважається впровадження методу перевернутого класу (flipped classroom). А в умовах сьогодення даний метод виступає ефективним інструментом забезпечення стійкості освітнього процесу, розвитку автономності учнів та їх готовності до викликів сучасного світу.

Flipped Classroom є однією з форм змішаного (гібридного) навчання. Суть методу полягає в тому, що традиційна структура уроку «вивчення – закріплення – оцінювання» трансформується: ознайомлення з новим матеріалом відбувається вдома (через відео, презентації, інтерактивні вправи тощо), а реалізація практичної частини зосереджується на занятті в класі [7]. Така модель навчання є особливо актуальною в умовах невизначеності, оскільки дозволяє забезпечити гнучкість навчання та його безперервність незалежно від формату організації освітнього процесу.

Так, у традиційній моделі основна частина уроку присвячена поясненню нового матеріалу (60–70%), а на домашнє завдання припадає лише закріплення. У перевернутій моделі розподіл часу змінюється: самостійно учні опановують теоретичну частину (70%), а на уроці основна увага приділяється практиці (90% уроку) (рис. 1) [7].

Рис. 1

На етапі домашньої підготовки учні знайомляться з відеоматеріалом, презентацією чи інтерактивною вправою, що подає ключову лексику або граматичний матеріал. Для забезпечення розуміння додаються завдання формату True/False, Match, короткий квіз у Google Forms або відео з запитаннями на Edpuzzle.

На уроці відбувається поглиблена мовленнєва практика: обговорення матеріалу, рольові ігри, міні-проєкти, дебати, створення постерів, письмових завдань або відеопрезентацій. Учитель забезпечує диференціацію завдань відповідно до рівня підготовки учнів, темпу їхньої роботи та стилів навчання.

Таким чином, здобувачі освіти приходять на урок уже підготовленими, з базовим розумінням теми, що дозволяє зосередитись на застосуванні знань, колаборації, проєктній роботі та рефлексії і дає можливість під керівництвом учителя під час уроку виконувати завдання на закріплення, аналіз і практику, що є вищими елементами таксономії Блума [8]. Це особливо важливо в умовах, коли освітній процес може перериватися або змінювати формат.

Загалом, цей метод було запропоновано в 2000 році викладачами природничих наук Дж. Бергманом і А. Семсом. Початково модель використовувалась для допомоги учням, які з певних причин пропустили заняття, але згодом вона набула широкого застосування у вигляді відеоподкастів, а вже практичні заняття були зосереджені на лабораторній діяльності й відповідях на запитання здобувачів освіти [3].

Застосування методу перевернутого класу дозволяє:

– активізувати слабомотивованих учнів через нетрадиційний формат навчання;
– дати простір сильнішим учням для креативних завдань, додаткових досліджень;
– ефективно використовувати час у класі – більше говоріння, більше практики;
– формувати навички самоорганізації, відповідальності та внутрішньої мотивації.

До основних елементів цієї моделі зазвичай відносять:

– навчальні онлайн-платформи;
– відео- та аудіоматеріали;
– презентації;
– інтерактивні обговорення з учителем та презентації опрацьованого матеріалу [3].

Зазвичай, коли педагогічні працівники обговорюють (або ж навіть і використовують на практиці) модель перевернутого класу, вони мають на увазі стандартний перевернутий клас – тип, який апріорі асоціюється з перевернутим навчанням. Проте, якщо розглянути це питання детальніше, ми побачимо, що існує чотири **типи перевернутого класу:**

1. **Стандартний перевернутий клас**, коли учні переглядають відео з новою темою вдома, а в класі відпрацьовують отримані знання на практиці шляхом виконання завдань.

2. **Перевернутий клас, орієнтований на дискусію** який передбачає вивчення матеріалу вдома з подальшим обговоренням у класі. Цей метод вважається ефективним для гуманітарних дисциплін, оскільки дає можливість розвивати мову і мовлення під час обговорень.

3. **Клас, сфокусований на демонстрації** зазвичай використовують тоді, коли важлива візуалізація. Можна сказати, що це той метод, який педагоги

найчастіше використовують під час дистанційного навчання, щоб максимально умотивувати та зацікавити здобувачів освіти, а також зробити процес сприйняття навчального матеріалу простішим і легшим для розуміння й запам'ятовування.

4. **Псевдоперевернутий клас**, коли учні опрацьовують наданий новий матеріал самостійно, проте потім переглядають матеріали й під час уроку (повторюють), що дає змогу вчителю впевнитися в підготовці всіх учнів.

Важливим моментом є те, що запис відео (навіть найкращий опис матеріалу, який тільки можна було б уявити) без чіткого розуміння навчальної мети не дає результату і ніяк не вважається перевернутим навчанням. Важливо насамперед визначити цілі уроку, типи діяльності на уроці, шляхи закріплення матеріалу та організацію групової взаємодії [4].

Тож, на етапі підготовки до планування уроку вчителю важливо самостійно відповісти на ці важливі питання [8]:

– Що учні повинні вміти після перегляду матеріалів?
– Які завдання допоможуть глибше опрацювати знання?
– Як організувати колективну роботу?

Після отримання відповідей на ці запитання, педагоги можуть переходити до планування **етапів організації перевернутого навчання:**

1. **Підготовка навчальних матеріалів** підбір відео, презентацій, текстів для опрацювання, які будуть надані здобувачам освіти для подальшої роботи.

2. **Використання цифрових ресурсів** як-от YouTube, Telegram-каналів, інтерактивних pdf-файлів з гіперпосиланнями або різноманітних платформ, що дозволить опрацьовувати матеріали в зручному і звичному для здобувачів освіти форматі.

3. **Запис відео/аудіо –** етап, на якому педагог із використанням власного зображення або, можливо, і без зображення, а із закадровим голосом, створюватиме відео або аудіопояснення до матеріалів, що вивчатимуться. Задля реалізації цього завдання вчителі можуть використовувати інструменти UVScreenCamera, Camtasia Studio і багато інших.

4. **Чітке планування дедлайнів**, що є елементом забезпечення дисципліни та мотивації учнів.

5. **Створення власних прикладів** для перевірки розуміння граматики, лексики, певних мовних явищ.

6. **Індивідуальні або групові консультації** зі здобувачами освіти перед або після опрацювання ними матеріалу для того, щоб виявити ступінь розуміння матеріалу учнями, дати відповіді на запитання, що виникли, та впевнитись, що учні готові до практичного застосування отриманої інформації [8].

Звісно, логічним запитанням буде те, чи дійсно цей метод настільки ефективний і вартий того, щоб ньому було приділено стільки уваги і зусиль? Так,

британські дослідження показали, що здобувачі освіти, які навчалися за моделлю Flipped Classroom, виконали річний підсумковий тест на **28 % краще**, ніж ті, хто навчався за традиційною схемою [5].

Це свідчить про ефективність цієї моделі для розвитку самостійності, відповідальності та мотивації учнів. Запровадження перевернутого класу здатне не лише змінити формат уроку, але й загалом трансформувати освітній процес відповідно до вимог XXI століття.

В ідеалі, такий підхід сприяє розвитку самостійної, дослідницької та рефлексивної діяльності учнів, які не лише слухають матеріал, а й активно опрацьовують його, попри ті переваги й недоліки, які існують:

Переваги:

– активне залучення до говоріння на уроці (вираження власних ідей, ставлень, досвіду тощо);
– зручність постійного доступу до матеріалів;
– індивідуалізація темпу навчання;
– підвищення якості засвоєння граматики, лексики, читання та слухання;
– формування навичок самоосвіти;
– більше часу для відпрацювання, практики й виконання проєктів;
– підвищення міжособистісної взаємодії та мотивації [5].

Ці переваги набувають особливої значущості у контексті невизначеності, оскільки сприяють формуванню стійкості, адаптивності та самостійності здобувачів освіти.

Недоліки:

– підготовка вчителем потребує часу й зусиль;
– відсутність миттєвого зворотного зв’язку, оскільки учні опрацьовують матеріали індивідуально вдома;
– ризик непідготовленості учнів через недотримання вимог, небажання навчатись, незацікавленість тощо;
– необхідність технічної підготовки вчителя;
– можлива недостатня мотивація учнів;
– потреба в доступі до пристроїв і стабільного інтернету [5].

У межах вивчення іноземної мови метод перевернутого класу дозволяє ефективно інтегрувати мовленнєву практику з розвитком компетентностей, визначених Державним стандартом базової середньої освіти (2020), зокрема:

– ***Спілкування іноземними мовами*** – шляхом виконання реалістичних завдань (рольові ігри, діалоги, презентації);
– ***Уміння вчитися впродовж життя*** – завдяки рефлексивним практикам, чеклістам і самооцінюванню після самостійного вивчення матеріалу;

– ***Критичне мислення та ініціативність*** – у процесі аналізу відео, обговорення проблемних питань, створення власних продуктів;
– ***Інформаційно-цифрова компетентність*** – через використання онлайн-ресурсів (Edpuzzle, Google Classroom, Canva, Quizlet тощо);
– ***Соціальна та громадянська компетентність*** – під час командної роботи, дискусій, вивчення тем, пов'язаних із культурою, толерантністю, етикою [1].

Таким чином, метод перевернутого класу є не лише організаційним інструментом, а й потужним засобом формування ключових компетентностей, який забезпечує стійкість освітнього процесу, розвиток автономності учнів та їх готовності до викликів сучасного світу. Його впровадження на уроках іноземної мови відповідає філософії Нової української школи, забезпечуючи індивідуалізацію освітньої траєкторії, створення середовища партнерства та підготовку учнів до викликів сучасного світу [2].

Цей підхід відповідає принципам компетентнісного навчання, де пріоритетним є не обсяг запам'ятованої інформації, а вміння її використовувати. Метод перевернутого класу сприяє розвитку самостійності, інформаційної грамотності, комунікації, а також критичного та креативного мислення – ключових компонентів сучасної освіти.

Формування ключових компетентностей у такому середовищі відбувається природно: здобувач освіти самостійно взаємодіє з навчальним контентом, оцінює його зміст, ставить запитання, шукає відповіді та дискутує з однолітками.

Особливого значення набуває роль учителя як фасилітатора, що не передає знання, а організовує навчання, надає підтримку, спрямовує учнів до відкриттів [6].

Учителі в усьому світі впроваджують цей підхід як альтернативу традиційним методам, що дозволяє зосередити увагу на індивідуалізації навчання [6].

Перевернутий клас – це не просто модний тренд, а стратегічна зміна освітньої парадигми. Її ефективність залежить від педагогічної майстерності, методичної підготовки і готовності до партнерства з усіма учасниками освітнього процесу. А для того, щоб цей метод запрацював і став улюбленим серед здобувачів освіти, пропонуємо декілька практичних порад щодо ефективної організації перевернутого навчання:

1. Підготовка відеоматеріалів

Важливою частиною перевернутого класу є якісні відео: лаконічні, з чіткою структурою, візуальними підказками. Рекомендується писати сценарій та поділяти урок на логічні частини. Послуговуйтесь цим золотим правилом:

- Викладайте стисло;

- Пояснюйте доступно;

- Завершуйте чітко.

2.Інструменти для відстеження прогресу

Використовуйте платформи, що дозволяють аналізувати перегляд відео: eduCanon, Office Mix, YouTube Studio. Вони допоможуть визначити, які частини викликали труднощі, хто переглянув матеріал і наскільки активно матеріали було опрацьовано.

3. Співпраця з батьками

Важливо поінформувати батьків про нову модель навчання. Вони мають розуміти її цілі, переваги та роль у підтримці освітнього процесу. Доцільно провести демонстраційний урок або презентувати цю ідею на батьківських зборах, щоб у батьків не виникало запитань щодо обсягу й формату домашніх завдань з іноземної мови.

4. Перевернутий клас як переосмислення навчального простору

Перевернутий урок не зводиться лише до відео. Це зміна ролі вчителя і учня. Учитель стає фасилітатором, а учень – активним учасником і співавтором навчального процесу. Саме в класі відбувається найважливіше: застосування знань, обговорення, створення продуктів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Державний стандарт базової середньої освіти: постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text (дата звернення: 07.03.2026).
2. Концепція Нової української школи: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 № 988-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text (дата звернення: 07.03.2026).
3. Bergmann J., Sams A. Flip Your Classroom: Reach Every Student in Every Class Every Day. Washington: ISTE, 2012.
4. Bergmann J., Sams A. Flipped Learning for English Instruction. Eugene: ISTE, 2015.
5. Bishop J. L., Verleger M. A. The flipped classroom: A survey of the research. ASEE National Conference Proceedings. 2013.
6. Lage M. J., Platt G. J., Treglia M. Inverting the classroom: A gateway to creating an inclusive learning environment. Journal of Economic Education. 2000. Vol. 31(1). P. 30–43.
7. Hamdan N., McKnight P., McKnight K., Arfstrom K. A Review of Flipped Learning. Flipped Learning Network, 2013.
8. Bloom B. S. Taxonomy of Educational Objectives. New York: Longmans, Green, 1956.

Лук'яненко Ю. В.,
директор Марганецького ліцею № 3
Марганецької міської ради Дніпропетровської області,
julia2807jl@gmail.com

ОСВІТНІЙ ПРОСТІР ЛІЦЕЮ ЯК СЕРЕДОВИЩЕ ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ МИРУ, ГІДНОСТІ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. У статті розглянуто роль освітнього простору сучасного закладу освіти у формуванні цінностей миру, людської гідності та громадянської відповідальності учнівської молоді в умовах сучасних викликів. Обґрунтовано роль освітнього простору ліцею як середовища розвитку особистості, здатної до активної участі в демократичному суспільстві. Представлено практичний досвід упровадження демократичних освітніх практик, розвитку учнівського самоврядування, проєктної діяльності. Особливу увагу приділено взаємозв'язку цінностей миру та громадянської відповідальності як основи формування активної громадянської позиції молоді. Доведено, що створення демократичного освітнього середовища сприяє розвитку громадянських компетентностей, культури взаємоповаги та життєстійкості здобувачів освіти.

Ключові слова: освітній простір, цінності миру, громадянська відповідальність, людська гідність, демократична освіта, громадянські компетентності, освітнє середовище, учнівське самоврядування, проєктна діяльність, педагогіка партнерства, Нова українська школа.

Abstract. The article examines the role of the educational environment of a modern educational institution in shaping the values of peace, human dignity, and civic responsibility among students in the context of contemporary challenges. The role of the lyceum's educational space as an environment for the development of личности capable of active participation in a democratic society is substantiated.

The paper presents practical experience in implementing democratic educational practices, developing student self-governance, as well as project-based and volunteer activities. Particular attention is paid to the interconnection between the values of peace and civic responsibility as a foundation for fostering an active civic position among young people.

It is proven that the creation of a democratic educational environment contributes to the development of civic competencies, a culture of mutual respect, and the resilience of students.

Keywords: educational environment, values of peace, civic responsibility, human dignity, democratic education, civic competencies, educational environment, student self-governance, project-based activities, partnership pedagogy, New Ukrainian School.

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується глибокими соціальними трансформаціями, що пов'язані з глобалізаційними

процесами, стрімким розвитком інформаційного суспільства та викликами воєнного часу. У цих умовах особливої актуальності набуває проблема формування смисложиттєвих цінностей молодого покоління, серед яких ключовими є цінності миру, людської гідності, свободи та громадянської відповідальності. Усе більше звертаємося до понять, що лежать в основі побудови навчання на цінностях: відповідальність, рівність, права людини, демократія, повага до різноманіття, повага до людської гідності.

В умовах повномасштабної війни значно розширюється роль освіти, яка сьогодні виконує не лише пізнавальну, а й важливу соціокультурну функцію, спрямовану на формування особистості, здатної до активної участі у житті демократичного суспільства. Школа стає не лише місцем здобуття знань, а й важливим простором підтримки, стабільності та формування життєстійкості учнів. Саме в освітньому середовищі діти отримують можливість осмислювати події, що відбуваються в країні, формувати власну громадянську позицію, розвивати почуття відповідальності за майбутнє держави. У цей складний період особливого значення набуває виховання цінностей миру, взаємопідтримки, людяності та солідарності.

Проблема формування ціннісних орієнтирів особистості розглядалася у працях багатьох українських і зарубіжних науковців. Значний внесок у розвиток цієї проблематики зробили В. Сухомлинський, І. Бех, О. Пометун, О. Савченко та інші дослідники. У їхніх працях підкреслюється, що школа має бути не лише освітнім, а й виховним середовищем, у якому формується духовний світ дитини, її моральні переконання та громадянська позиція [3]. В. Сухомлинський наголошував, що головне завдання школи полягає у вихованні людини, здатної жити серед людей, поважати їхню гідність, бути відповідальною за свої вчинки [4].

Виховання демократичних принципів, формування громадянської компетентності підростаючого покоління – необхідні складові розвитку демократичного суспільства в Україні. Сучасні підходи до освіти акцентують увагу на необхідності створення такого освітнього середовища, яке сприятиме розвитку демократичної культури, критичного мислення та громадянської активності. Актуальність даної теми означена в Конституції України (1996), в Рекомендаціях Європейського Парламенту та Ради Європи «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» (2006), Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і прав людини (2010), у Законі України «Про освіту» (2017), у Концепції розвитку громадянської освіти в Україні (2018). Концепція Нової української школи визначає одним із пріоритетних завдань освіти розвиток ключових компетентностей, зокрема громадянської та соціальної, які передбачають формування відповідальної громадянської позиції, поваги до прав людини, готовності до співпраці та участі у суспільному житті [6].

Ще в 2017 році наш ліцей обрав курс на демократичний розвиток. Формування цінностей миру, гідності та громадянської відповідальності розглядається в нашому закладі як важливий складник розвитку освітнього середовища. Управлінська діяльність закладу спрямована на створення демократичного освітнього простору, що базується на принципах відкритості, взаємоповаги та партнерства. Іти в ногу з часом, втілювати на практиці можливості шкільної автономії й академічної свободи допомогла участь у Програмі підтримки освітніх реформ в Україні «Демократична школа», яку реалізовує Європейський центр ім. Вергеланда за підтримки Міністерства закордонних справ Норвегії у співпраці з Міністерством освіти і науки України, Радою Європи, БО «Центр освітніх ініціатив» та Всеукраїнським фондом «Крок за кроком» та яка спрямована на підтримку системних демократичних реформ шкільної освіти, спираючись на Концепцію «Нової української школи» та рекомендації Ради Європи для демократичного громадянства і прав людини. Реалізація цієї програми сприяла утвердженню в закладі культури поваги до людської гідності, розвитку навичок конструктивного діалогу, відповідального прийняття рішень та активної участі учнів/учениць у житті шкільної спільноти. У процесі впровадження демократичних практик учні/учениці отримують можливість висловлювати власну думку, брати участь у прийнятті важливих для шкільного життя рішень, реалізовувати громадські ініціативи. У ліцеї послідовно розвивається система учнівського самоврядування, представники якої беруть участь в організації шкільних заходів, обговоренні важливих питань шкільного життя та реалізації соціальних ініціатив. Важливим елементом демократичного врядування є проведення відкритих зустрічей і діалогів між адміністрацією, учнівством та педагогами, під час яких обговорюються ідеї розвитку закладу, ініціативи учнівської молоді, питання створення безпечного та дружнього освітнього середовища. Вільному контакту представників/-ць учнівського самоврядування з адміністрацією сприяла започаткована у закладі традиція «кава з директором», коли представники/-ці учнівського самоврядування та адміністрація закладу спільно, в невимушеній атмосфері, могли обговорити актуальні теми, що хвилюють. Спільно з усіма учасниками освітнього процесу розроблено та прийнято Меморандум про співпрацю між учасниками освітнього процесу, Правила для учнів.

Цінності миру та громадянська відповідальність є взаємопов’язаними складниками формування особистості в сучасному суспільстві. Мир розглядається не лише як відсутність війни, а як стан суспільства, що ґрунтується на повазі до прав людини, взаєморозумінні, толерантності та здатності до конструктивного діалогу. У цьому контексті громадянська відповідальність виступає необхідною умовою утвердження культури миру, оскільки передбачає

усвідомлення особистістю власної ролі у збереженні суспільної злагоди, дотриманні демократичних цінностей та активній участі у житті громади. Формування громадянської відповідальності сприяє розвитку у здобувачів освіти готовності діяти на засадах взаємоповаги, ненасильницької взаємодії, дотримання прав і свобод людини [2].

Значну роль у формуванні громадянської відповідальності здобувачів освіти відіграє проєктна діяльність. У 2024 році ліцей став учасником проєкту «Відновлення та безперервність освітнього процесу в громадах, які постраждали від окупації та бойових дій», що реалізується БО «Центр освітніх ініціатив» за підтримки ICAP Єднання. Мета проєкту - співпраця заради забезпечення безперервності процесу формальної та неформальної освіти у громадах, які перебували під окупацією або розташовані поблизу зони ведення бойових дій, із залученням головних стейкхолдерів – представників шкільних адміністрацій, вчителів, батьків, учнів, органів місцевого та громадського самоврядування. У ході участі в проєкті представники/-ці педагогів ліцею, шкільної адміністрації, батьківської спільноти, учнів та активної молоді міста під час тренінгів розробляли плани співпраці, опрацьовували задуми щодо розвитку культури демократії в громаді, покращення безпеки і якості навчання дітей та дорослих. Результатом участі у проєкті стало відкриття на базі Марганецького ліцею № 3 Молодіжного культурно-освітнього хабу «ТАНДЕМ», який став майданчиком для розвитку неформальної освіти в громаді, генерування ідей, об’єднання зусиль громадян для реалізації свіжих суспільно-корисних ініціатив у Марганецькій ОТГ, своєрідним хабом для творчості та взаємодії. Сьогодні на базі цього молодіжного простору проходять зустрічі, майстер-класи, заняття з арт-терапії, тренінги та інші активності для змістовного та якісного дозвілля та розвитку марганчан.

Учні/учениці ліцею активно беруть участь у волонтерських проєктах, спрямованих на підтримку військовослужбовців, внутрішньо переміщених осіб та місцевої громади. Проведення різних соціальних акцій сприяє формуванню у молоді почуття відповідальності, солідарності та небайдужості до суспільних проблем. У ліцеї реалізуються ініціативи, спрямовані на формування екологічної культури та відповідального ставлення до довкілля, проходять традиційні заходи, присвячені історії, культурі та подіям сьогодення України, вивченню історії рідного краю. Важливою складовою таких підходів до процесу навчання і виховання є педагогіка партнерства, яка ґрунтується на взаємодії та співпраці між учнями, педагогами та батьками. Саме партнерська взаємодія створює сприятливі умови для формування демократичної культури та розвитку громадянських компетентностей.

Важливим напрямом діяльності є також навчання учнів/учениць правам людини, громадянській активності та культурі мирного співіснування. Концепція Нової української школи передбачає, що її випускники будуть

патріотами з активною життєвою позицією, які діють згідно з морально-етичними принципами і здатні приймати відповідальні рішення, поважати гідність і права людини [6]. При цьому учні мають розвивати не лише знання й розуміння політичної та правової системи та інститутів, а й володіти такими навичками, як: формулювати, комунікувати й відстоювати власну думку, бути впевненими в собі, розвивати емпатію, бути готовими діяти чи утримуватися від необдуманих дій у ситуації невизначеності, співпрацювати з різними людьми, поважати себе й інших. Успішній реалізації цих ідей як у позакласній роботі, так і на всіх уроках допомогли адаптовані вправи, пропоновані Радою Європи, що зібрані в посібниках «Громадянська відповідальність. 80 вправ для формування громадянської та соціальної компетентностей під час вивчення різних шкільних предметів», «Компас. Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді», «Тулбокс» (інтерактивні вправи для уроків різних предметів) та інших, з якими вчителі ліцею ознайомились у ході участі закладу у проєкті «Формування та оцінювання громадянських компетентностей на рівні базової середньої освіти» в рамках Програми підтримки освітніх реформ в Україні «Демократична школа». Учителі ліцею брали участь у пілотуванні матеріалів та інструментів для формування й оцінювання громадянських компетентностей учнів з метою наскрізної інтеграції громадянської освіти у навчальні програми, використовували інструменти впровадження педагогічних практик для наскрізного формування демократичної культури закладу та розвитку громадянських компетентностей у здобувачів освіти, розробляли та публікували власні методичні матеріали для формування громадянських компетентностей учнів/учениць під час викладання різних предметів, адаптуючи їх до умов дистанційного навчання, апробовували нові моделі та педагогічні практики, що здійснюються на основі створених міжнародними експертами та схвалених Радою Європи навчально-методичних матеріалів.

Результати впровадження зазначених практик проявляються у підвищенні рівня громадянської активності учнів/учениць, зростанні їхньої участі у шкільному самоврядуванні, ініціюванні власних проєктів, а також формуванні навичок відповідального прийняття рішень і конструктивної взаємодії.

Отже, в умовах сучасних суспільних викликів, зокрема повномасштабної війни, освітній простір закладу освіти набуває особливого значення як середовище формування смисложиттєвих цінностей особистості. Досвід діяльності закладу засвідчує, що цілеспрямоване впровадження демократичних практик, розвиток культури партнерства, активне залучення учнів до проєктної, волонтерської та громадської діяльності сприяють формуванню цінностей миру, людської гідності та громадянської відповідальності. Однак ефективне формування зазначених цінностей можливе за умови системного підходу, який поєднує управлінські рішення, освітні стратегії та реальну участь усіх учасників

освітнього процесу у спільній діяльності. Важлива роль у цьому належить керівнику закладу освіти як ініціатору змін, організатору демократичного освітнього середовища та фасилітатору взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу. Саме на рівні управління забезпечується стратегічне бачення розвитку закладу як простору цінностей, а не лише освітніх результатів. Таким чином, освітній простір сучасного закладу освіти постає не лише як середовище навчання, а як простір становлення особистості, здатної до відповідального вибору, активної громадянської участі та утвердження цінностей миру в суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання / І.Д.Бех. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Рафальська М., Боярчук О. Громадянська відповідальність: 80 вправ для формування громадянської та соціальної компетентностей під час вивчення різних шкільних предметів, 5–9 клас. «Основа», 2017. С. 5–10.
3. Пометун О. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки / О. І. Пометун // Вісник програм шкільних обмінів. – 2005. – No23. – С.18–20.
4. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. – Київ: Радянська школа, 1977.
5. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні 03.10.2018. URL: https://surl.lt/dmeslp (дата звернення 13.03.2026)
6. Концептуальні засади реформування середньої школи «Нова українська школа» / Гриневич Л., Елькін О., Калашнікова С., Коберник І., Ковтунець В., Макаренко О., Малахова О., Нанаєва Т., Усатенко Г., Хобзей П., Шиян Р.; за заг. ред. М. Грищенко.URL: https://surl.li/xbfbmr (дата звернення 13.03.2026).
7. Про основні компетенції для навчання протягом усього життя: Рекомендація № 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) 18.12.2006. URL: https://cutt.ly/3g6851x
8. Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і освіти в галузі прав людини. URL: https://cutt.ly/sg4aNTm

Лук'янчук В. М.,
аспірант Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, Київ,
lukcrimea@meta.ua

ЕВОЛЮЦІЯ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ ВЕТЕРАНІВ (2014–2025)

Анотація. У статті здійснено теоретико-аналітичний огляд еволюції копінг-стратегій ветеранів російсько-української війни у період з 2014 по 2025 рік. Розглянуто специфіку психологічної адаптації військовослужбовців на етапі локального конфлікту (АТО/ООС) порівняно з умовами повномасштабної війни. Проаналізовано вікові особливості вибору копінг-стратегій, зв'язок дезадаптивної поведінки (зокрема адикцій) із ризиком розвитку ПТСР, а також роль психологічної резильєнтності та активних копінг-стратегій як ключових механізмів посттравматичного зростання.

Ключові слова: ветерани, копінг-стратегії, психологічна адаптація, посттравматичне зростання, бойовий стрес, резилієнтність, АТО/ООС, повномасштабна війна.

Abstract. The article provides a theoretical and analytical review of the evolution of coping strategies of veterans of the Russian-Ukrainian war in the period from 2014 to 2025. The specifics of psychological adaptation of military personnel at the stage of local conflict (ATO/JFO) are examined in comparison with the conditions of a full-scale war. The age-related features of the choice of coping strategies, the relationship between maladaptive behavior (in particular addictions) and the risk of developing PTSD, as well as the role of psychological resilience and active coping strategies as key mechanisms of post-traumatic growth are analyzed.

Keywords: veterans, coping strategies, psychological adaptation, post-traumatic growth, combat stress, resilience, ATO/JFO, full-scale war.

Актуальність теми визначається масштабами наслідків збройної агресії росії, що триває з 2014 року. Повномасштабне вторгнення 2022 року суттєво розширило контингент учасників бойових дій: значна кількість громадян отримали офіційний статус ветерана, і ця кількість продовжує зростати. Повернення до мирного середовища супроводжується суттєвими психологічними труднощами, оскільки тривалий бойовий досвід істотно змінює психічне функціонування особистості. Дослідження копінг-стратегій ветеранів має важливе теоретичне і практичне значення [1], зокрема для розробки програм психологічної реабілітації та соціальної реінтеграції.

Мета статті – теоретико-аналітичний огляд динаміки копінг-стратегій ветеранів російсько-української війни у період 2014–2025 рр. із виокремленням специфіки психологічної адаптації на етапі локального конфлікту (АТО/ООС) та в умовах повномасштабного вторгнення. Важливим є також визначення ключових механізмів трансформації копінг-репертуару в процесі реінтеграції.

Завдання дослідження:

1. Систематизувати теоретичні підходи до визначення та класифікації копінг-стратегій у контексті військової служби та бойового стресу.

2. Проаналізувати особливості копінг-поведінки ветеранів АТО/ООС (2014–2021), зокрема вікові відмінності та зв’язок дезадаптивних копінг-стратегій з ризиком розвитку ПТСР.

3. Порівняти зміни в структурі копінг-стратегій, зумовлені переходом від АТО/ООС до умов повномасштабної війни (2022–2025).

4. Визначити чинники успішної трансформації копінг-репертуару ветеранів у процесі реінтеграції до мирного суспільства та окреслити перспективи подальших досліджень.

Теоретичні підходи до вивчення копінг-стратегій. Копінг у сучасній психології визначається як усвідомлений процес подолання серйозних

труднощів, відмінний від несвідомих механізмів психологічного захисту [2]. Його мета – забезпечити фізичне та психічне благополуччя особистості, пом'якшуючи вплив стресу [3]; когнітивна оцінка загрози безпосередньо активізує відповідні копінг-механізми [4]. Термін (від англ. "соре" – долати) уведено Л. Мерфі у 1962 році [5]; він охоплює емоційну, когнітивну та поведінкову сфери. Жодна копінг-стратегія не є універсально ефективною – адаптивна поведінка формується через гнучке поєднання різних підходів відповідно до контексту [6].

Дослідники виокремлюють конструктивні копінг-стратегії (опора на власні сили, пошук допомоги, переосмислення ситуації) та неконструктивні (психологічні захисти, агресія, уникнення) [7], [8]. Ключовий принцип зв'язку копінгу зі стресом [9]: сприйняття події як загрози веде до дистресу, тоді як бачення в ній виклику активізує ефективний копінг. Внесок у теорію адаптації особистості здійснено в генетичному підході С. Максименка [10] та когнітивно-експериментальній теорії С. Епштейна [13], де поряд зі свідомими [12] підкреслюється роль підсвідомих процесів у подоланні стресу.

В українській науці [15] виокремлено три підходи до вивчення копінгу: диспозиційний [11] – акцентує роль особистісних рис; ситуаційно-динамічний [14] – фокусується на контекстуальних чинниках вибору копінг-стратегій; інтегративний [7] – синтезує обидва аспекти. За рівнем адаптивності копінг поділяється на: адаптивний – планування, соціальна підтримка, позитивна переоцінка [16]; відносно адаптивний – відволікання, гумор, релігія [17]; неадаптивний – уникнення, зловживання алкоголем, агресивна конфронтація [18]. Резилієнтність і життєстійкість виступають ключовими ресурсами ефективного копінгу [17].

Специфіка військової служби зумовлює прискорене формування копінг-стратегій в екстремальних умовах: щоденна загроза життю є потужним тригером вироблення бойових патернів поведінки. Після демобілізації ці патерни зберігаються і нерідко ускладнюють мирне повсякдення, тому реінтеграція потребує свідомої трансформації копінг-репертуару.

Досвід ветеранів АТО/ООС (2014–2021). Збройний конфлікт цього періоду був територіально локалізованим, і більша частина країни функціонувала в умовах мирного часу. Демобілізовані ветерани нерідко стикалися з нерозумінням з боку оточення, що зумовлювало виникнення почуття соціального відчуження [19]. Психологічна адаптація відбувалася з суттєвими труднощами. При цьому значна частина ветеранів обирала копінг-стратегію уникання, ізолювалася від цивільного суспільства, а звернення по емоційну підтримку залишалося на низькому рівні.

На основі аналізу наявних досліджень встановлено чіткі вікові відмінності копінг-поведінки: молоді ветерани віком до тридцяти років демонстрували нижчий рівень адаптації [20] і частіше вдавалися до вживання психоактивних речовин. Ветерани старшого віку демонстрували вищий рівень соціальної адаптації, застосовуючи проблемно-орієнтовані та конструктивні копінг-стратегії [21].

За даними ряду досліджень, поширеність посттравматичного стресового розладу (далі – ПТСР) залишалася високою серед поранених військовослужбовців, які нерідко вдавалися до копінг-стратегії самозвинувачення [22]. Система психологічної допомоги перебувала на початковому етапі формування: волонтерські організації відігравали провідну роль у підтримці ветеранів, тоді як державні програми мали переважно локальний характер [23]. Дезадаптивні копінг-стратегії негативно позначалися на фізичному здоров'ї, спричиняли сімейні конфлікти та посилювали соціальну стигматизацію, що ускладнювало реінтеграцію.

Трансформація копінг-стратегій під час повномасштабної агресії (2022–2025). Повномасштабне вторгнення істотно змінило загальний контекст. Воєнні дії охопили всю територію країни, і межа між тиловим і бойовим середовищем значно скоротилась. На цьому тлі сформувався феномен колективної резилієнтності [24], і суспільство консолідувалося навколо потреб оборони. Хронічний стрес набув характеру постійного чинника, а репертуар копінг-стратегій зазнав помітних трансформацій.

Адаптивні копінг-стратегії набули більшого поширення; зокрема, за даними ряду досліджень, планування дій як цілеспрямована копінг-стратегія фіксувалося частіше, ніж у попередній період. Водночас зросла роль конфронтаційного копінгу, який може бути функціональним в умовах бойового стресу [25]. Хоча у мирному середовищі він ускладнює міжособистісну взаємодію. Наявні дослідження фіксують виразні гендерні відмінності. Жінки-військовослужбовці частіше звертаються по соціальну та фахову психологічну підтримку, тоді як чоловіки схильні до емоційного придушення [26]. Як засвідчують дані досліджень [27], серед ветеранів із тяжкими ампутаціями нерідко переважає пасивний стиль копінгу.

Систему психологічної підтримки суттєво розширено: впроваджено електронні сервіси соціального захисту [28]. При цьому застосовуються сучасні реабілітаційні підходи, і тренінги розвитку життєстійкості демонструють практичну ефективність [29]. Гнучкість копінг-репертуару набуває важливого значення, оскільки здатність змінювати копінг-стратегії знижує ризик розвитку депресивних станів, а соціальний капітал громад виконує роль захисного буфера.

Розвиток копінг-стратегій у процесі реінтеграції. Як свідчить міжнародний досвід, повернення до мирного середовища потребує тривалого часу. Бойові копінг-стратегії потребують трансформації в мирному житті. Гіперпильність ускладнює

функціонування у повсякденному середовищі, а емоційне придушення негативно впливає на сімейні стосунки. Ключовим орієнтиром психологічної допомоги є пост-травматичне зростання [30]. Що трактується як якісна позитивна зміна особистості внаслідок успішного подолання психологічної кризи та переосмислення базових цінностей [31], де само-ефективність відіграє центральну роль [32].

Важливим чинником успішної адаптації є діадний копінг: партнерська підтримка суттєво полегшує процес реінтеграції [33]. При цьому спільне розв'язання проблем зміцнює подружні стосунки [34], а відкрита комунікація знижує рівень тривоги в родині. Волонтерська діяльність сприяє формуванню нового життєвого сенсу та відновлює відчуття соціальної корисності [35]. Адаптивний спорт є ефективною копінг-стратегією регуляції нервово-психічної напруги, а формування інклюзивних ветеранських просторів стає частиною соціальної політики [36].

Менторство за принципом рівного консультування демонструє високу ефективність. Як свідчать наявні дослідження, перехід до мирного середовища потребує розвитку когнітивної гнучкості. Тут освоєння навичок комунікації без агресивних патернів [37] уможливлює перетворення бойового досвіду на соціальний ресурс. Міжнародний досвід, зокрема ізраїльська практика [38], слугує орієнтиром для вітчизняних фахівців, і психоедукація відіграє важливу роль у процесі ресоціалізації [39].

Висновки та перспективи досліджень. Аналіз одинадцяти років збройного конфлікту виявляє чітку динаміку еволюції копінг-стратегій українських ветеранів. В умовах локальної АТО/ООС переважали дезадаптивні копінг-стратегії уникнення та ізоляції [40]; повномасштабне вторгнення активізувало механізми колективної резильєнтності як захисного ресурсу. Попри вищий рівень психологічної стійкості серед сучасних військовослужбовців, хронічний стрес формує нові ризики нервово-психічного виснаження, що потребує тривалої реабілітації [41]. Формування копінг-стратегій при переході до мирного середовища передбачає свідому відмову від бойових рефлексів на користь проблемно-орієнтованих підходів, котрі сприяють соціальній реінтеграції. Пост-травматичне зростання є провідним орієнтиром сучасної реабілітаційної практики [42].

Перспективи подальших досліджень охоплюють лонгітюдне вивчення динаміки копінг-стратегій у процесі переходу від бойових умов до мирного середовища, урахування гендерних відмінностей у копінг-поведінці та дослідження діадного копінгу. Ветеранська соціальна політика має спиратися на верифіковані наукові дані [43], а системна міждисциплінарна робота сприятиме успішній реінтеграції та соціальній стабільності [44], [45], [46].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Корольчук О. Л. Посттравматичний стресовий розлад як новий виклик сучасній Україні // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 17. – С. 104–111.

2. Алещенко О. В. Копінг-стратегії соціально-психологічної адаптації демобілізованих // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія. – 2024. – Т. 35. – С. 207–215.
3. Folkman S. Dynamics of stressful encounter: Cognitive appraisal, coping, and encounter outcomes // Journal of Personality and Social Psychology. – 1986. – Vol. 50. – P. 992–1003.
4. DeLongis A., Holtzman S. Coping in context: The role of stress, social support, and personality in coping // Journal of Personality. – 2005. – Vol. 73, No. 6. – P. 1633–1656.
5. Карамушка Л. М. Тренінг розвитку продуктивних копінг-стратегій в контексті забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни // Організаційна психологія. Економічна психологія. – 2024. – Т. 1, № 3. – С. 3–39. – Режим доступу: https://lib.iitta.gov.ua/740249/ (Дата доступу: 13.03.2026).
6. Корсун С. І., Ткачук Т. А. Копінг-стратегії як складові копінг-поведінки особистості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://tinyurl.com/yhdw9zpp (Дата доступу: 13.03.2026).
7. Benight, C. C., Harper, M. L. Coping self-efficacy perceptions as a mediator between acute stress response and long-term distress following natural disasters // Journal of Traumatic Stress. – 2002. – Vol. 15, № 3. – P. 177-186. – DOI: 10.1023/A:1015295025950. – Режим доступу: https://doi.org/10.1023/A:1015295025950
8. Карамушка Л. М., Снігур Ю. С. Психологія вибору копінг-стратегії керівниками освітніх організацій / Л. М. Карамушка, Ю. С. Снігур. – Київ : Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2024.
9. Бериславська А. В. Мотивація праці управлінського персоналу у забезпеченні зростання економічних результатів підприємства : дис. ... канд. екон. наук / А. В. Бериславська ; Херсонський національний технічний університет. – Херсон, 2013.
10. Максименко С. Д. Експериментально-генетичний метод проектування психологічних новоутворень та само-моделювання особистості // Психологічний часопис. – 2016. – № 1. – С. 5–16. – Режим доступу: https://nbuv.gov.ua/UJRN/psch_2016_1_3 (Дата доступу: 13.03.2026).
11. Вертель А. В. Філософія психоаналізу / А. В. Вертель. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2015.
12. Frankl V. Man's search for meaning: An introduction to logotherapy / V. Frankl. – New York : Pocket Books, 1963.
13. Максименко С., Деркач Л., Кіричевська Е. та ін. Психологія когнітивних процесів / С. Максименко та ін. – Київ : Людмила, 2022. – Режим доступу: https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi73/0053973.pdf (Дата доступу: 13.03.2026).
14. Максименко С. Д. Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика [Текст] : монографія / С. Д. Максименко, В. Л. Зливков, С. Б. Кузікова. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. – 430 с.
15. Титаренко Т. М. Як будувати власне майбутнє: життєві завдання особистості / Т. М. Титаренко. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – Режим доступу: https://www.ispp.org.ua/backup_ispp/1359549713.pdf (Дата доступу: 13.03.2026).
16. Сингаївська І., Сокур І. Психологічна реабілітація воїнів після повернення у цивільне життя // Вчені записки Університету «КРОК». – 2025. – № 3(79). – С. 421–428.

17. Музичко Л. В. Резилієнтність і пост-травматичне зростання особистості внаслідок стресу // Журнал соціальної та практичної психології. – 2024. – № 3. – С. 44–49.
18. Малімон Л. Зв’язок копінг-поведінки осіб з симптомами травматичного досвіду // Психологічні науки. – 2024. – № 12. – С. 18–24.
19. Мельник О. В. Вплив копінг-стратегій на соціальну адаптацію учасників АТО // Актуальні проблеми психології. – 2017. – № 10. – С. 336–342.
20. Мельник О. В. Вікові особливості адаптації учасників бойових дій : автореф. дис. ... канд. психол. наук / О. В. Мельник ; Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – Київ, 2019.
21. Марусинець М. М., Губська Є. В. Стресостійкість ветеранів АТО/ООС: емпіричне дослідження // Актуальні проблеми психології. – 2019. – Т. 9, № 13. – С. 212–218.
22. Дзярик А. А. Копінг-стратегії подолання почуття провини у військовослужбовців з досвідом бойових дій // Психологія і суспільство. – 2023. – № 1. – С. 76–80.
23. Горбунова В. В., Карачевський А. Б., Климчук В. О. та ін. Соціально-психологічна підтримка адаптації ветеранів АТО : посібник для ведучих груп [Електронний ресурс] / В. В. Горбунова та ін. – Київ : Інститут психічного здоров’я УКУ, 2016. – Режим доступу: https://learn.ztu.edu.ua/pluginfile.php/329418/mod_resource/content/1/УБД.pdf (Дата доступу: 13.03.2026).
24. Лук’янчук О. В. Соціальна підтримка як чинник психологічної стійкості особистості в умовах воєнного стану // Актуальні проблеми психології. – 2023. – Т. 12, № 4. – С. 15–28.
25. Мельничук Т., Лук’янчук В. Копінг-стратегії як чинник стресостійкості військових і цивільних в умовах війни // Психологія війни. – 2025. – Т. 2, № 35. – С. 1–15.
26. Шинкарук О., Андрєєва О., Бишевець Н. та ін. Гендерні особливості подолання посттравматичного стресового розладу у військових // Спортивна медицина. – 2025. – № 1. – С. 133–140.
27. Карамушка Т. В., Трофімов А., Вісіч О. та ін. Аналіз копінг-стратегій у військових, які зазнали ампутації // Організаційна психологія. Економічна психологія. – 2023. – Т. 1, № 4. – С. 12–25.
28. Костишин Е. Електронні сервіси як інструмент соціального захисту ветеранів у секторі безпеки та оборони // Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції. – 2025. – С. 254–260.
29. Зливков В., Лукомська С. Особливості використання тренінгу життє-стійкості у психологічній реабілітації учасників бойових дій // Вісник Національного університету оборони України. – 2022. – Т. 65, № 1. – С. 24–30.
30. Климчук В. О. Психологія посттравматичного зростання : монографія / В. О. Климчук. – Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2021. – ISBN 978-966-189-605-4. – Режим доступу: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/733173/ (Дата доступу: 13.03.2026).
31. Хоменко Є. Г., Шевчук В. В., Клевака Л. П. Психологічні особливості переживання моральної травми під час війни // Innovative development of science. – 2024. – С. 517–524.

32. Москаленко В. В. Активне подолання стресу, само-ефективність і позитивна переоцінка досвіду як механізми посттравматичного зростання у ветеранів бойових дій // Здобутки української психології за воєнний час. – 2025. – С. 40–42.
33. Артеменко А., Батаєва К. Мілітарна ідентичність та соціальна адаптація ветеранів АТО/ООС : монографія / А. Артеменко, К. Батаєва. – Харків : ХГУ «НУА», 2022.
34. Редчиць О. Партнерські стосунки ветеранів з різним рівнем посттравматичного зростання : дис. ... магістра / О. Редчиць. – Київ, 2020.
35. Крупа В., Бакал О. Комплексна модель психосоціальної адаптації ветеранів // Психологічний журнал. – 2025. – № 2. – С. 22–68.
36. Зеленська О. Безбар'єрність як нова реальність [Електронний ресурс] / О. Зеленська. – Київ : Видавничий дім Україна, 2023. – Режим доступу: https://budjatska-sr.od.gov.ua/wp-content/uploads/2022/07/Za-initsiativi-pershoyi-ledi-Ukrayini-Oleni-Zelenskoyi.pdf (Дата доступу: 13.03.2026).
37. Boiko D. I., Shkodina A. D. Psychological flexibility and rigidity among Ukrainian military personnel with post-traumatic stress disorder and adjustment disorder [Electronic resource] // Journal of Contextual Behavioral Science. – 2026. – Vol. 39. – Access mode: https://contextualscience.org/article/psychological_flexibility_rigidity_among_ukrainian_military_personnel_posttraumatic_stress (Access date: 13.03.2026).
38. Вдовіченко О. В., Соколова І. М., Педченко О. В. та ін. Психологічна реабілітація і супровід ветеранів війни: досвід Ізраїлю // Zeszyty naukowe Wyższej szkoły technicznej w Katowicach. – 2023. – № 16. – С. 107–118.
39. Куркова К. М., Луценко-Миськів Л. І. Соціальна адаптація військовослужбовців у післявоєнний період//Право та державне управління. – 2024. – № 1. – С. 309–316.
40. Марценюк Т., Квіт А., Гриценко Г. та ін. Невидимий батальйон 2.0: повернення ветеранок до мирного життя [Електронний ресурс] / Т. Марценюк та ін. – Київ : НаУКМА, 2019. – Режим доступу: https://ekmair.ukma.edu.ua/items/b19580b7-e25e-498c-b08e-0ea0d102f0ec (Дата доступу: 13.03.2026).
41. Ассонов Д. О., Хаустова О. О. Резилієнс у ветеранів війни з травматичним ураженням головного мозку // Психіатрія, неврологія та медична психологія. – 2020. – № 14. – С. 58–67.
42. Назмієв А. Сутність і зміст соціально-психологічної роботи з військовослужбовцями // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2025. – Т. 1, № 56. – С. 150–153.
43. Петренко С. Психологічна допомога ветеранам: міжнародний досвід / С. Петренко. – Харків : Глобал Прес, 2021.
44. Чорна В. В., Серебреннікова О. А., Коломієць В. В. та ін. Посттравматичний стресовий розлад під час повномасштабної війни // Молодий вчений. – 2023. – № 12(124). – С. 28–39.
45. Шпак М. М. Стресостійкість особистості в дискурсі сучасних психологічних досліджень // Габітус. – 2022. – № 39. – С. 92–96.
46. Орловська О. А. Стратегії подолання проблем адаптації у сім'ї учасника бойових дій // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. – 2020. – Т. 31(70). – С. 127–132.

Максимчук А. П.,
заступник директора з навчально-виробничої роботи,
викладач Гриківського вищого професійного училища № 38,
maksimchukanzhela@gmail.com

Васільєва-Гаврилюк О. В.,
викладач Гриківського вищого професійного училища № 38,
tanya7212333@gmail.com

УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІУМ У СУЧАСНИХ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЯХ

Анотація. У статті розглядаються основні аспекти розвитку українського соціуму як повноцінного суб'єкта міжнародної спільноти. Проаналізовано історичні передумови формування української державності, соціально-політичні трансформації, вплив глобалізаційних процесів, роль громадянського суспільства та сучасні виклики, пов'язані з війною та інтеграцією України до європейських структур. Особливу увагу приділено формуванню національної ідентичності, розвитку демократії та участі України у міжнародних організаціях. Визначено перспективи подальшого розвитку українського соціуму у контексті міжнародної співпраці.

Ключові слова: український соціум, міжнародна спільнота, громадянське суспільство, глобалізація, європейська інтеграція, міжнародні відносини.

Abstract. The article examines the main aspects of the development of Ukrainian society as a full-fledged subject of the international community. The historical prerequisites for the formation of Ukrainian statehood, socio-political transformations, the impact of globalization processes, the role of civil society and modern challenges related to the war and Ukraine's integration into European structures are analyzed. Special attention is paid to the formation of national identity, the development of democracy, and Ukraine's participation in international organizations. Prospects for the further development of Ukrainian society in the context of international cooperation are identified.

Keywords: Ukrainian society, international community, civil society, globalization, European integration, international relations.

Сучасний світ характеризується високим рівнем взаємозалежності держав і суспільств. У таких умовах важливим стає формування соціуму, здатного активно взаємодіяти з міжнародною спільнотою, відстоювати власні інтереси та сприяти глобальному розвитку. Україна, як незалежна держава, що виникла після розпаду СРСР у 1991 році, поступово формує власну модель розвитку, інтегруючись у світовий політичний, економічний та культурний простір [2].

Український соціум пережив складний шлях трансформації – від пострадянського суспільства до активного учасника міжнародних процесів. Цей процес супроводжувався глибокими політичними, економічними та соціальними

змінами[1]. Значну роль відіграли демократичні рухи, розвиток громадянського суспільства та формування національної ідентичності.

Особливо актуальним питання розвитку українського соціуму стало після подій 2014 року та повномасштабної війни 2022 року. Ці події суттєво вплинули на міжнародний статус України та консолідацію суспільства [4].

Метою даної роботи є аналіз основних аспектів розвитку українського соціуму як суб'єкта міжнародної спільноти.

Завдання дослідження:

– Проаналізувати історичні передумови формування українського соціуму.
– Дослідити роль громадянського суспільства.
– Визначити вплив глобалізації на українське суспільство.
– Охарактеризувати міжнародну діяльність України.
– Окреслити перспективи подальшого розвитку.

Поняття соціуму в соціології означає складну систему соціальних відносин, інститутів, норм і цінностей, що об'єднують людей у межах певної спільноти. Соціум може виступати суб'єктом міжнародної взаємодії через державні інститути, громадські організації, культурні та економічні структури [1].

У міжнародних відносинах суб'єктами виступають не лише держави, а й суспільства, міжнародні організації, транснаціональні корпорації та громадські рухи. У цьому контексті український соціум поступово утверджується як активний учасник глобальних процесів [5].

Становлення соціуму як суб'єкта міжнародної політики передбачає:

– формування національної ідентичності;
– розвиток демократичних інститутів;
– економічну інтеграцію у світовий ринок;
– культурну взаємодію з іншими народами.

Таким чином, розвиток українського соціуму відбувається у взаємодії внутрішніх соціальних процесів і зовнішніх міжнародних факторів.

Формування українського соціуму має глибоке історичне коріння. Починаючи з часів Київської Русі, українські землі були важливим культурним і політичним центром Східної Європи [3].

У різні історичні періоди українські території перебували під владою різних держав, що вплинуло на соціальну структуру та культурні особливості населення.

Особливе значення для формування національної свідомості мали:

– козацька доба;
– національно-визвольні рухи XIX–XX століть;
– проголошення незалежності у 1991 році.

Після здобуття незалежності Україна розпочала процес побудови демократичної держави та ринкової економіки. Проте цей процес супроводжувався численними труднощами: економічними кризами, політичною нестабільністю та соціальними проблемами.

Важливим етапом стали події:

– Помаранчева революція (2004 р.);
– Революція Гідності (2013–2014 рр.).

Ці події продемонстрували високий рівень політичної активності українського соціуму та його прагнення до демократичних цінностей.

Громадянське суспільство є одним із ключових елементів розвитку сучасної держави. Воно включає різноманітні громадські організації, волонтерські рухи, незалежні медіа та інші інституції, що функціонують поза межами державного управління.

В Україні громадянське суспільство відіграє важливу роль у політичному та соціальному житті. Особливо активним воно стало після 2014 року.

Серед основних функцій громадянського суспільства можна виділити:

– контроль за діяльністю влади;
– захист прав людини;
– розвиток соціальних ініціатив;
– сприяння міжнародній співпраці.

Під час війни волонтерський рух став одним із ключових факторів підтримки держави та армії. Це сприяло підвищенню міжнародного авторитету України.

Глобалізація значно впливає на розвиток сучасних суспільств. Вона проявляється у:

– міжнародній економічній інтеграції;
– культурному обміні;
– розвитку інформаційних технологій.

Для України глобалізація створює як можливості, так і виклики. З одного боку, вона сприяє розвитку економіки, інновацій та міжнародної співпраці. З іншого – посилює конкуренцію та вимагає адаптації до світових стандартів.

Важливим напрямом інтеграції України у глобальний простір є співпраця з європейськими інституціями та міжнародними організаціями [6].

Сучасна Україна активно бере участь у міжнародних політичних та економічних процесах. Вона співпрацює з багатьма міжнародними організаціями, бере участь у миротворчих місіях та міжнародних проектах.

Основні напрями міжнародної діяльності України:

– європейська інтеграція;
– співпраця з міжнародними організаціями;

– розвиток міжнародної економічної співпраці;
– культурна дипломатія.

Особливого значення набуває процес інтеграції України до європейських структур, що передбачає реформування державних інститутів та адаптацію законодавства до міжнародних стандартів.

Український соціум сьогодні стикається з рядом складних викликів:
– війна та безпекові загрози;
– економічні труднощі;
– демографічні проблеми;
– міграційні процеси.

Проте водночас відкриваються нові можливості для розвитку. Серед них:
– посилення міжнародної підтримки;
– розвиток інноваційної економіки;
– розширення співпраці з європейськими країнами;
– зміцнення національної ідентичності.

Перспективи розвитку українського соціуму значною мірою залежать від успішності реформ, стабільності політичної системи та активної участі громадян у суспільному житті.

Висновки. Український соціум поступово утверджується як активний суб'єкт міжнародної спільноти. Цей процес відбувається під впливом історичних, політичних, економічних та культурних факторів.

Важливу роль відіграють демократичні трансформації, розвиток громадянського суспільства та інтеграція України у світову економіку. Незважаючи на численні виклики, українське суспільство демонструє високий рівень мобілізації, солідарності та прагнення до демократичних цінностей.

Подальший розвиток українського соціуму залежатиме від успішності внутрішніх реформ, міжнародної співпраці та здатності адаптуватися до глобальних змін.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Євген Головаха, Наталія Паніна Українське суспільство: соціологічний моніторинг. Київ: Інститут соціології НАН України, 2020. URL: https://i-soc.com.ua/ua/edition/monitoring/
2. Георгій Касьянов Україна 1991–2021: історія незалежності. Київ: Видавництво Laurus, 2021. URL: https://www.laurus.ua/books/ukraine-1991-2021/
3. Володимир Литвин Політична історія України. Київ: Парламентське вид-во, 2001. URL: http://litopys.org.ua/litvin/litv.htm
4. Ентоні Сміт Національна ідентичність. Київ: Основи, 1994. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Smith_Anthony/Natsionalna_identichnist/
5. Україна в системі міжнародних відносин: сучасні тенденції розвитку. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/international-relations/
6. Організація Об'єднаних Націй Official website. URL: https://www.un.org/

Мамчур І. В.,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри практичної психології
Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка,
i.v.mamzur@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Анотація. У статті розглядаються особливості психологічної підтримки учасників освітнього процесу закладу вищої освіти в умовах воєнної невизначеності. Проаналізовано наукові підходи вітчизняних і зарубіжних дослідників до розуміння психологічних наслідків воєнних подій та необхідності надання системної психологічної допомоги в кризових умовах. Обґрунтовано важливість функціонування психологічної служби закладу вищої освіти, діяльності кафедр психологічного спрямування, наукових гуртків і проблемних груп у забезпеченні психологічного благополуччя учасників освітнього процесу. Запропоновано узагальнену теоретичну модель організації психологічної підтримки учасників освітнього процесу, що передбачає психологічну діагностику, консультативну допомогу, психологічну просвіту, психоедукація, розвиток психологічної стійкості та довготривалий психологічний супровід.

Ключові слова: психологічна підтримка, воєнна невизначеність, освітній процес, заклад вищої освіти, психологічна служба, психологічне здоров'я, стресостійкість.

Abstract. The article examines the features of psychological support for participants in the educational process at higher education institutions under conditions of wartime uncertainty. The study analyzes the scientific approaches of Ukrainian and foreign researchers to understanding the psychological consequences of war-related events and the need to provide systematic psychological assistance in crisis situations. The importance of the functioning of psychological services within higher education institutions, as well as the activities of psychology-related departments, academic clubs, and research groups in ensuring the psychological well-being of participants in the educational process, is substantiated. The paper proposes a generalized theoretical model for organizing psychological support for participants in the educational process, which includes psychological assessment, counseling support, psychological education, psychoeducation, the development of psychological resilience, and long-term psychological assistance.

Keywords: psychological support, wartime uncertainty, educational process, higher education institution, psychological service, psychological health, stress resilience.

Відповідно до закону України «Про вищу освіту», учасники освітнього процесу у закладах вищої освіти є здобувачі вищої освіти, науково-педагогічні, педагогічні та наукові працівники, а також інші працівники закладу освіти, які

беруть участь у забезпеченні освітньої діяльності [1]. У сучасних умовах воєнного стану всі учасники освітнього процесу можуть зазнавати значного психологічного виснаження, що проявляється у формах стресу, підвищеної тривожності, емоційного виснаження та інших психоемоційних реакцій.

Психологічна підтримка учасників освітнього процесу в умовах воєнної невизначеності розглядається як важливий компонент забезпечення стабільного функціонування освітнього середовища закладу вищої освіти. Вона передбачає здійснення системного психологічного супроводу, спрямованого на збереження психологічного здоров'я, підтримку емоційної рівноваги та формування стійкості до стресових факторів, спричинених воєнними подіями.

Надання психологічної підтримки може здійснюватись психологічною службою закладу освіти, науково-педагогічним колективом кафедр психологічного спрямування, запрошеними фахівцями для проведення відповідних заходів, що дає змогу створити безпечне та підтримувальне освітнє середовище для всіх учасників освітнього процесу.

Проблема воєнної невизначеності досліджується в межах психології стресу, травматичного досвіду, кризової та соціальної психології. Вона пов'язана з переживаннями людиною нестабільності, непередбачуваності майбутнього та неможливості контролювати життєві обставини в умовах воєнних подій.

У зарубіжній психологічній літературі значну увагу проблемі невизначеності та її впливу на психічний стан людини приділяв П. Тіліх, який розглядав невизначеність як одне з джерел екзистенційної тривоги, пов'язаної з відчуттям загрози та нестабільності існування [10].

Дослідження психологічних реакцій людини на травматичні події, зокрема війну, здійснювала Д. Герман, яка зазначала, що ситуації воєнних конфліктів формують у людей стан тривалої невизначеності, пов'язаної з загрозою безпеці, втратами та порушенням звичних життєвих структур [8].

Важливим також є підхід М. Гейдельбергер, яка досліджувала феномен інтолерантності до невизначеності та визначила її як схильність людини сприймати невизначені ситуації як загрозливі та викликаючи підвищений рівень тривоги [7]. У контексті стресових та кризових ситуацій значний внесок зробив Р. Лазарус, який розглядав стрес як результат оцінювання людиною події як такої, що перевищує її ресурси для подолання. В умовах воєнного стану саме невизначеність майбутнього виступає одним з ключових чинників стресу [9].

Серед українських дослідників проблема психологічних наслідків війни та невизначеності досліджується в працях І. Галецької, Л. Григоровська, О. Кокуна, В. Климчука, А. Обухівська, В. Острова, В. Панок, Н. Пов'якель, М. Слюсаревський [2; 3; 5; 6]. Зокрема, О. Кокун досліджує психологічну стійкість людини в умовах війни та зазначає, що невизначеність є одним із провідних факторів психологічного

напруження в кризових умовах [3]. В. Климчук підкреслює, що воєнні події формують у людини стан тривалої психологічної нестабільності, що супроводжуються відчуттям небезпеки, втрати контролю та невизначеності щодо майбутнього [2].

Таким чином, на основі наукових поглядів зарубіжних і вітчизняних дослідників, можемо систематизувати розуміння поняття воєнної невизначеності під яким в подальшому будемо розуміти психосоціальний стан людини або групи людей, що виникає в умовах воєнного конфлікту та характеризується відчуттям непередбачуваності подій, нестабільності життєвих умов, браком достовірної інформації про майбутнє та обмеженою можливістю контролювати власну безпеку і життєві обставини. Такий стан супроводжується підвищеним рівнем тривожності, стресу, емоційної напруги та потребує психологічної підтримки й формування механізмів психологічної стійкості.

В умовах воєнної невизначеності психологічна підтримка учасників освітнього процесу набуває особливого значення, оскільки воєнні події спричиняють значне емоційне навантаження, підвищення рівня тривожності, стресу та невпевненості в майбутньому. За таких умов система освіти має не лише забезпечувати навчальний процес, але й виконувати важливу функцію забезпечення психологічного здоров’я учасників освітнього середовища.

Українські науковці підкреслюють, що психологічна підтримка повинна бути системною, комплексною та спрямованою на подолання наслідків травматичних подій. Зокрема, В. Панок зазначає, що психологічна допомога в кризових умовах має здійснюватись поетапно: від надання першої психологічної допомоги та стабілізації емоційного стану до формування емоційної стійкості та подальшої соціально-психологічної реабілітації особистості. Такий підхід дозволяє забезпечити ефективне відновлення психоемоційного балансу та адаптацію людини до нових умов життя [5].

У сучасних дослідженнях також наголошується, що війна призводить до порушення звичних соціальних зв’язків, зниження навчальної мотивації та появи складних емоційних станів серед здобувачів освіти. Тому психологічна підтримка у закладах вищої освіти має включати кризове консультування, психологічні просвітницькі заходи, формування резильєнтності, розвиток навичок саморегуляції та створення безпечного освітнього середовища.

Важливу роль у забезпеченні такої підтримки відіграє діяльність психологічних служб закладів вищої освіти. У межах їх роботи реалізуються різноманітні форми психологічної допомоги: індивідуальне і групове консультування, психодіагностика, тренінги зі стресостійкості, психопросвітницькі заходи, профілактика емоційного вигорання та розвиток навичок психологічної самодопомоги.

Особливе значення має інтеграція наукової, освітньої та практичної діяльності в університетському середовищі. Зокрема, у закладі освіти, де функціонують психологічна служба, кафедра практичної психології та кафедра психологічного здоров'я і розвитку особистості, створюються сприятливі умови для комплексної підтримки учасників освітнього процесу. Важливим елементом такої роботи є діяльність наукових гуртків і проблемних груп, спрямованих на дослідження актуальних психологічних проблем сучасності.

Одним із таких науково-практичних осередків Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка є проблемна група «Психологічна підтримка учасників освітнього процесу», яка функціонує під керівництвом доцента І. Мамчур. У межах роботи цієї групи здійснюється вивчення психологічних наслідків соціальних трансформацій та воєнних викликів, а також розробляються та впроваджуються практичні рекомендації щодо підтримки психологічного благополуччя учасників освітнього процесу.

У своїх наукових працях І. Мамчур підкреслює, що психологічне здоров'я педагогічних працівників є інтегральним показником їхньої емоційної стійкості, здатності до саморегуляції та ефективної професійної діяльності. Дослідниця наголошує, що сучасні соціальні трансформації, зокрема воєнні виклики, посилюють психоемоційне навантаження на педагогів і потребують розвитку таких ресурсів, як емоційний інтелект, резильєнтність та психологічна ресурсність особистості. Крім того, І. Мамчур пропонує використовувати різні психологічні технології підтримки, зокрема консультативної допомоги, групової роботи, арт-терапевтичних методів та психоосвітніх програм, які сприяють зниженню рівня тривожності та підвищенню адаптаційних можливостей особистості [4].

Таким чином, в умовах воєнної невизначеності психологічна підтримка учасників освітнього процесу має здійснюватись як системний і послідовний процес, спрямований на збереження психологічного здоров'я, стабілізацію емоційного стану та розвиток психологічної стійкості особистості. Організація такої підтримки передбачає комплекс взаємопов'язаних заходів, що реалізуються психологічною службою закладу вищої освіти, науково-педагогічними працівниками та фахівцями психологічного профілю.

Першочерговим завданням психологічної підтримки є виявлення психологічних труднощів, які виникають у здобувачів освіти та викладачів унаслідок впливу воєнних подій. З цією метою здійснюється психологічна діагностика емоційного стану учасників освітнього процесу, що дає змогу визначити рівень тривожності, стресового навантаження та потребу в психологічній допомозі. На основі отриманих результатів організовується

подальша психологічна робота, спрямована на стабілізацію психоемоційного стану та зниження рівня психологічної напруги.

Важливим компонентом психологічної підтримки є надання індивідуальної та групової консультативної допомоги, проведення підтримувальних бесід, використання технік емоційної саморегуляції та методів зниження тривожності. Значну роль у цьому процесі відіграє психологічна просвіта та психоедукація, які спрямовані на підвищення психологічної обізнаності учасників освітнього процесу щодо особливостей реагування на стресові події, формування навичок самодопомоги та розвиток умінь ефективного подолання складних життєвих ситуацій.

Подальшим напрямом роботи є розвиток психологічних ресурсів особистості, зокрема формування стресостійкості, емоційної саморегуляції, здатності до адаптації та психологічної резильєнтності. У межах цього напряму доцільно проводити тренінги, групові психологічні зустрічі, арт-терапевтичні практики та інші форми психологічної роботи, спрямовані на підтримку психологічного благополуччя учасників освітнього процесу.

Важливим аспектом організації психологічної підтримки є також довготривалий психологічний супровід учасників освітнього процесу, який передбачає регулярні консультації, діяльність груп підтримки, реалізацію психопрофілактичних програм та залучення здобувачів освіти до науково-практичної діяльності. У цьому контексті особливого значення набуває діяльність психологічної служби закладу освіти, а також робота кафедр психологічного спрямування, наукових гуртків та проблемних груп, спрямованих на дослідження та практичне впровадження програм психологічної підтримки.

Таким чином, психологічна підтримка учасників освітнього процесу в умовах воєнної невизначеності повинна здійснюватись як комплексна система взаємопов’язаних заходів, що включає психологічну діагностику, консультативну допомогу, психологічну просвіту, розвиток психологічних ресурсів особистості та довготривалий психологічний супровід. Реалізація такої моделі сприяє збереженню психологічного здоров’я, підвищенню адаптаційних можливостей та формуванню психологічної стійкості учасників освітнього процесу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про вищу освіту» : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18 (дата звернення: 12.03.2026).
2. Климчук В. О. Психологія травми та відновлення: навчальний посібник. Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2020. 208 с.
3. Кокун О. М. Психологія стресостійкості особистості: монографія. Київ: Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2012. 432 с.

4. Мамчур І. В. Підтримка та збереження психологічного здоров'я педагогічних працівників в умовах сучасних соціальних трансформацій. Наукові записки. Серія: Психологія. 2025. №4 (10). С. 52 – 57.
5. Панок В. Г., Обухівська А. Г., Острова В. Д. Психологічна допомога особистості в умовах війни: методичні рекомендації. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2022. 64 с.
6. Слюсаревський М. М., Григоровська Л. В. Психологічна підтримка учасників освітнього процесу в умовах війни. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2022. Т. 4, № 1. С. 1–7.
7. Carleton R. N. Fear of the unknown: One fear to rule them all? Journal of Anxiety Disorders. 2016. Vol. 41. P. 5–21.
8. Herman J. Trauma and Recovery: The Aftermath of Violence – From Domestic Abuse to Political Terror. New York : Basic Books, 1992. 276 p.
9. Lazarus R., Folkman S. Stress, Appraisal, and Coping. New York : Springer Publishing Company, 1984. 456 p.
10. Tillich P. The Courage to Be. New Haven : Yale University Press, 1952. 214 p.

Мардарова І. К.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри дошкільної педагогіки,
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
mardarova.ik@pdpu.edu.ua

Гуданич Н. М.,
доктор філософії, старший викладач кафедри дошкільної педагогіки,
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
hudanych.NM@pdpu.edu.ua

ОСВІТА ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ІМІДЖУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Анотація. Обґрунтовано роль освіти як стратегічного інструменту формування міжнародного іміджу України в умовах цифрової трансформації та сучасних суспільних викликів. Розкрито значення освітньої системи у процесах державотворення, євроінтеграції та післявоєнного відновлення країни. Проаналізовано потенціал закладів вищої освіти як інституційних акторів міжнародної репутації держави, окреслено роль якості вищої освіти та взаємодії з ринком праці у зміцненні міжнародної довіри. Особливу увагу приділено цифровій трансформації освіти як інструменту освітньої та іміджевої дипломатії, що сприяє розширенню міжнародної комунікації та підвищенню освітньої привабливості України. Зроблено висновок про доцільність інтеграції цифрових освітніх практик у державну стратегію формування міжнародного іміджу України.

Ключові слова: освіта; міжнародний імідж України; цифрова трансформація; вища освіта; освітня дипломатія; євроінтеграція; якість освіти; цифрові освітні практики.

Abstract. The role of education as a strategic tool for shaping Ukraine's international image in the context of digital transformation and contemporary social challenges is substantiated. The importance of the education system in the processes of state building, European integration, and post-war reconstruction of the country is revealed. The potential of higher education institutions as institutional actors of the state's international reputation is analyzed, and the role of the quality of higher education and interaction with the labor market in strengthening international trust is outlined. Particular attention is paid to the digital transformation of education as a tool of educational and image diplomacy, which contributes to the expansion of international communication and the enhancement of Ukraine's educational attractiveness. The conclusion is made about the expediency of integrating digital educational practices into the state strategy for shaping Ukraine's international image.

Keywords: education; Ukraine's international image; digital transformation; higher education; educational diplomacy; European integration; quality of education; digital educational practices.

У сучасних умовах воєнних викликів та післявоєнних трансформацій особливої актуальності набуває проблема формування міжнародного іміджу України як суверенної, демократичної та європейсько орієнтованої держави. Міжнародне сприйняття країни дедалі більше визначається не лише політичними й безпековими чинниками, а й ефективністю функціонування базових соціальних інститутів, передусім системи освіти, яка виступає важливим ресурсом довгострокового державного розвитку та стабільності [8]. Тому освіта постає як стратегічний інструмент державотворення, утвердження ідей соборності, формування національної ідентичності та зміцнення міжнародної репутації України. Через освітній простір транслюються ключові суспільні цінності, громадянські та світоглядні орієнтири, що мають визначальне значення для консолідації українського суспільства та його позиціонування у міжнародному середовищі [2; 6].

Особливого значення набуває зв'язок освітньої політики України з євроінтеграційними процесами, що зумовлює необхідність узгодження національних освітніх стратегій із європейськими стандартами якості, академічної доброчесності та інституційної спроможності закладів вищої освіти. Освіта розглядається не лише як внутрішній чинник розвитку, а й як інструмент освітньої та культурної дипломатії, здатний впливати на міжнародний імідж держави [5; 7; 9]. В умовах цифрової трансформації зростає роль університетів як суб'єктів формування міжнародної репутації України, зокрема через розвиток цифрових освітніх практик, забезпечення якості освіти, розширення міжнародної співпраці та

підвищення конкурентоспроможності на глобальному освітньому ринку [5; 9; 10]. Взаємодія вищої освіти з ринком праці та її адаптація до сучасних соціально-економічних викликів також розглядаються як важливі маркери ефективності освітньої системи та складові позитивного іміджу держави [11].

Метою дослідження є обґрунтування ролі освіти як інструменту формування міжнародного іміджу України в умовах цифрової трансформації. Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких завдань: проаналізувати теоретичні засади формування міжнародного іміджу держави; визначити потенціал системи освіти у процесі іміджевого позиціонування України; з'ясувати вплив цифрової трансформації освітньої сфери на міжнародну репутацію держави; окреслити перспективи розвитку освітньої політики України в контексті євроінтеграції та післявоєнного відновлення.

Освіта в Україні розглядається як один із базових, конституційно визначених механізмів розвитку держави, що забезпечує формування людського капіталу, інтелектуального потенціалу суспільства та сталий соціально-економічний поступ. У наукових дослідженнях В. Кафарського, Б. Чижевського та І. Жиляєва наголошується, що освітня сфера виступає системоутворювальним елементом державної політики, а конституційні засади розвитку освіти визначають її стратегічну роль у процесах державотворення та модернізації суспільства [1]. Освіта виконує не лише інструментальну, а й ціннісно-нормативну функцію, формуючи правову культуру, громадянську свідомість і відповідальність.

Важливою складовою державотворчого потенціалу освіти є її роль у зміцненні соборності, національної єдності та громадянської ідентичності. Як зазначається у наукових дослідженнях (Т. Бевз, О. Бойко, М. Горбатюк, О. Зорич, В. Солдатенко, Ю. Шаповал), ідея соборності історично пов'язана з освітніми та культурними процесами, які забезпечують спадкоємність національних цінностей і консолідацію українського суспільства [2]. Освітній простір виступає середовищем формування світоглядних орієнтирів, національної самосвідомості та почуття відповідальності за майбутнє держави, що особливо актуалізується в умовах сучасних суспільно-політичних викликів.

Філософсько-світоглядний вимір освіти як чинника формування громадянина України розкрито в працях вчених (В. Кремень, В. Ільїн, М. Гальченко, М. Ліпін, З. Скринник, Н. Савчук, О. Ковальов, О. Федорчук), підкреслюється, що освіта забезпечує інтеграцію знаннєвого, ціннісного та морального компонентів особистісного розвитку [6]. Саме через освіту відбувається відтворення демократичних цінностей, громадянської активності та соціальної відповідальності, що є важливими складниками позитивного міжнародного образу держави.

Міжнародний імідж України значною мірою постає похідним від якості функціонування державних і соціальних інститутів, зокрема освітніх. Як зазначає О. Рафальський, сприйняття держави на міжнародній арені формується через призму її інституційної спроможності, історичної спадкоємності та сучасних практик розвитку [8]. В означеному контексті ефективність освітньої системи, її відкритість, якість і відповідність міжнародним стандартам стають важливими індикаторами рівня розвитку держави та чинниками формування її міжнародної репутації. Освіта виступає не лише конституційно закріпленим механізмом розвитку України, а й потужним інструментом формування національної єдності та позитивного міжнародного іміджу, що зумовлює необхідність її стратегічного розвитку в контексті сучасних державотворчих процесів.

У сучасних умовах глобалізації та євроінтеграційних процесів заклади вищої освіти України набувають статусу ключових інституційних акторів формування міжнародного іміджу держави. Як наголошують В. Кремень, В. Луговий, П. Саух, О. Слюсаренко, Ж. Таланова, університети виконують не лише освітню й наукову функції, а й репрезентативну, виступаючи носіями національного інтелектуального потенціалу та комунікаторами державних цінностей у міжнародному освітньому просторі [5]. Через діяльність університетів формується уявлення про якість освітньої системи країни, її інституційну спроможність та відкритість до міжнародної співпраці.

Важливим чинником міжнародної репутації держави є конкурентоспроможність університетів у національному та глобальному освітньому просторі. У дослідженнях (Ю. Мєлков, А. Гаврилюк, В. Зінченко, Ю. Вітренко, В. Ворона) підкреслюється, що розвиток університетів у сучасних умовах пов’язаний із забезпеченням синергії між вищою освітою, наукою та економікою, що безпосередньо впливає на їх позиціонування у міжнародних рейтингах і партнерських мережах [10]. Конкурентоспроможність закладів вищої освіти розглядається як інтегральний показник якості освітніх програм, наукової діяльності, управлінських практик та рівня цифрової трансформації.

Особливу роль у формуванні міжнародної репутації України відіграють процеси академічної мобільності, розвиток міжнародних освітніх партнерств та підвищення освітньої привабливості національної системи вищої освіти. Як зазначають вчені (О. Бородієнко, Ю. Вітренко, О. Воробйова, В. Ворона, М. Дебич, О. Кущенко, О. Паламарчук, О. Слюсаренко, Ж. Таланова, В. Ткаченко) міжнародна співпраця університетів є важливим інструментом інтеграції України до Європейського простору вищої освіти та чинником підвищення довіри до українських освітніх інституцій [7]. Академічна мобільність сприяє обміну досвідом, поширенню українського науково-

освітнього потенціалу та формуванню позитивного образу України серед міжнародної академічної спільноти.

У контексті сучасних викликів особливої актуальності набуває забезпечення стійкості університетів і збереження їх міжнародної активності в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення. Як підкреслюється у працях, присвячених аналізу мережі закладів вищої освіти України, інституційна спроможність університетів та їх адаптивність до кризових умов є важливими передумовами підтримання позитивної міжнародної репутації держави [5]. Університети України виступають ключовими суб'єктами формування міжнародної репутації держави, а їх конкурентоспроможність, відкритість до міжнародної співпраці та здатність до інституційного розвитку визначають освітню привабливість України на глобальному рівні.

У сучасному міжнародному освітньому просторі якість вищої освіти розглядається як один із ключових маркерів довіри до національної освітньої системи та важливий чинник формування позитивного іміджу держави. У працях дослідників (О. Воробйова, В. Луговий, О. Паламарчук, О. Слюсаренко, Ж. Таланова, В. Ткаченко) підкреслюється, що ефективні системи забезпечення та вдосконалення якості вищої освіти є передумовою її конкурентоспроможності, міжнародного визнання дипломів і інтеграції до Європейського простору вищої освіти [9]. Саме якість освітніх результатів, прозорість процедур оцінювання та дотримання академічної доброчесності формують стійке позитивне сприйняття освітньої системи України за кордоном.

Забезпечення якості освіти нерозривно пов'язане з реалізацією державної освітньої політики в умовах євроінтеграції, воєнного стану та післявоєнного відновлення країни. Сучасна освітня політика України спрямована на збереження інституційної спроможності університетів, адаптацію до кризових умов та одночасне дотримання європейських стандартів управління і якості освітньої діяльності [7], освіта виступає не лише сферою надання освітніх послуг, а й важливим елементом стратегії відновлення та міжнародного позиціонування держави.

Вагомим показником ефективності освітньої системи та її іміджевої привабливості є рівень взаємодії вищої освіти і ринку праці. У дослідженнях сучасних вчених (Ю. Скиба, О. Жабенко, В. Ковтунець, О. Отич, Л. Червона, О. Ярошенко) акцентується увага на необхідності узгодження освітніх програм із потребами економіки, розвитку дуальної освіти та посилення партнерства між університетами й роботодавцями [11]. Така взаємодія сприяє підвищенню працевлаштування випускників, зміцненню довіри до українських дипломів і формуванню позитивного образу України як держави з ефективною та адаптивною системою вищої освіти. Якість вищої освіти, зорієнтована на європейські

стандарти, інституційну стійкість і потреби ринку праці, виступає важливим іміджевим чинником, що визначає міжнародну довіру до освітньої системи України та сприяє її успішній інтеграції до глобального освітнього простору.

Якість вищої освіти є одним із ключових показників міжнародної довіри до національної освітньої системи та важливим чинником формування позитивного іміджу держави. Ефективні системи забезпечення якості освіти сприяють підвищенню конкурентоспроможності університетів, міжнародному визнанню освітніх результатів і зміцненню репутації країни у глобальному освітньому просторі [9], якість освіти розглядається не лише як внутрішній критерій ефективності, а й як інструмент іміджевого позиціонування України. Забезпечення якості вищої освіти тісно пов'язане з реалізацією державної освітньої політики в умовах євроінтеграції, воєнного стану та післявоєнного відновлення. Сучасна освітня політика України спрямована на поєднання інституційної стійкості університетів із дотриманням європейських стандартів управління та якості освітньої діяльності [7]. Такий підхід сприяє збереженню довіри міжнародних партнерів і підтриманню позитивного іміджу держави навіть у кризових умовах.

Важливим показником ефективності системи вищої освіти та її іміджевої привабливості є рівень взаємодії з ринком праці. Узгодження освітніх програм із потребами економіки, розвиток партнерства з роботодавцями та орієнтація на практичні результати навчання підвищують соціальну довіру до вищої освіти та конкурентоспроможність випускників [11] що, у свою чергу, формує позитивне міжнародне сприйняття України як держави з адаптивною та результативною освітньою системою. Якість вищої освіти, зорієнтована на європейські стандарти, стійкість освітньої політики та ефективну взаємодію з ринком праці, виступає важливим іміджевим чинником і сприяє зміцненню міжнародної репутації України.

Цифрова трансформація освіти суттєво розширює можливості управління та реалізації освітньої діяльності, забезпечуючи її гнучкість, відкритість і адаптивність до сучасних глобальних викликів, зокрема процесів глобалізації, цифровізації суспільства, зростання мобільності та кризових явищ [4]. Використання цифрових технологій створює умови для переходу від традиційних ієрархічних моделей управління до більш динамічних, мережевих і даноорієнтованих підходів, що відповідають сучасним вимогам ефективного функціонування освітніх систем.

Упровадження цифрових технологій в управлінські та освітні процеси, зокрема систем електронного документообігу, платформ управління навчанням (LMS), аналітичних цифрових сервісів і хмарних рішень, сприяє підвищенню інституційної спроможності закладів освіти, оптимізації комунікації з

учасниками освітнього процесу та прозорості ухвалення управлінських рішень. Цифрові інструменти забезпечують оперативний обмін інформацією, моніторинг якості освітніх послуг, аналіз освітніх результатів і ресурсного забезпечення, що є важливими передумовами формування довіри до національної освітньої системи як з боку внутрішніх стейкхолдерів, так і міжнародної спільноти [5; 7; 9].

Крім того, цифрові управлінські рішення сприяють стандартизації та уніфікації освітніх і адміністративних процесів відповідно до європейських підходів до забезпечення якості освіти, що посилює інституційну сумісність українських закладів освіти з міжнародним освітнім простором. Застосування цифрових платформ дозволяє підвищити рівень відкритості діяльності закладів освіти, забезпечити доступ до освітніх програм, нормативних документів і результатів оцінювання, що є важливим чинником зміцнення репутації освітніх інституцій на міжнародному рівні.

У ширшому контексті цифрова трансформація управління освітою виступає інструментом підвищення стійкості освітньої системи в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення, забезпечуючи безперервність освітнього процесу, збереження управлінських функцій і розширення можливостей міжнародної співпраці. Цифрові технології в управлінні та реалізації освітньої діяльності не лише підвищують її ефективність, а й виконують важливу іміджеву функцію, формуючи сприйняття України як держави з сучасною, інноваційною та відкритою освітньою системою.

Вагомим інструментом освітньої та іміджевої дипломатії виступають онлайн-освіта, цифрові освітні платформи та відкриті освітні ресурси, які забезпечують доступність української освіти для міжнародної аудиторії та розширюють можливості її презентації у глобальному освітньому просторі. До таких інструментів належать масові відкриті онлайн-курси (МООС), національні та міжнародні освітні платформи, платформи дистанційного навчання закладів вищої освіти, а також відкриті репозитарії освітніх і наукових матеріалів, що сприяють поширенню українського освітнього й наукового контенту за межами держави.

Використання цифрових платформ дозволяє забезпечити інтернаціоналізацію освітніх програм, підвищити їхню видимість і привабливість для іноземних здобувачів освіти, а також сприяє формуванню довіри до якості української освіти. Масові відкриті онлайн-курси та відкриті навчальні ресурси виконують функцію «м’якої сили», транслюючи освітні стандарти, академічні цінності та інноваційні підходи до навчання, що позитивно впливає на міжнародне сприйняття України як країни з відкритою та сучасною освітньою системою.

Спільні міжнародні цифрові освітні проєкти, віртуальні академічні обміни, онлайн-програми подвійних дипломів та участь у міжнародних освітніх

платформах сприяють інтеграції України у світовий освітній простір і формуванню її позитивного сприйняття як країни з інноваційною та відкритою освітньою системою [10]. Реалізація спільних онлайн-курсів і навчальних модулів у межах програм міжнародної технічної допомоги, європейських освітніх ініціатив та міжуніверситетських угод забезпечує академічну взаємодію між українськими та закордонними закладами вищої освіти, сприяючи гармонізації освітніх стандартів і поширенню кращих практик викладання.

Віртуальні академічні обміни, що здійснюються через цифрові платформи дистанційного навчання, дозволяють здобувачам освіти брати участь у лекціях, семінарах, спільних дослідницьких і проєктних роботах іноземних університетів без фізичної мобільності, що є особливо актуальним в умовах воєнного стану та обмежених можливостей міжнародних переміщень. Такі форми академічної взаємодії сприяють розвитку міжкультурної комунікації, формуванню міжнародних академічних мереж і підвищенню освітньої мобільності у цифровому форматі. Участь українських закладів освіти в міжнародних цифрових освітніх платформах і мережах також створює умови для просування національних освітніх програм, наукових результатів і культурно-освітніх ініціатив на глобальному рівні. Цифрові освітні практики виступають не лише інструментом забезпечення доступності освіти, а й ефективним засобом освітньої та іміджевої дипломатії, що сприяє зміцненню міжнародної репутації України та підвищенню її освітньої привабливості в умовах глобальної цифровізації.

Онлайн-програми подвійних дипломів, реалізовані з використанням цифрових освітніх середовищ, сприяють узгодженню освітніх програм із міжнародними стандартами та підвищенню довіри до українських освітніх кваліфікацій. Серед прикладів можна навести співпрацю українських університетів із закордонними партнерами в межах програм подвійних дипломів, які інтегрують дистанційне навчання через платформи Moodle, Canvas, Microsoft Teams та Blackboard. Такі програми дозволяють студентам одночасно здобувати освітні кваліфікації в Україні та за кордоном, виконуючи навчальні завдання, проходячи онлайн-семінари та захищаючи проєкти у цифровому середовищі без необхідності постійного перебування за кордоном.

Важливу роль у цьому процесі відіграє також участь українських закладів освіти в міжнародних освітніх платформах масових відкритих онлайн-курсів, а також у платформах відкритої науки та глобальних академічних мережах, наприклад, OpenAIRE або ResearchGate, ресурси забезпечують поширення українських освітніх і наукових продуктів у міжнародному цифровому просторі, підвищують доступність освітніх матеріалів для закордонних студентів і науковців, а також сприяють інтеграції України у глобальний освітній простір. Використання онлайн-програм подвійних дипломів і міжнародних цифрових платформ не лише

покращує академічну співпрацю та якість освіти, а й підсилює позитивний імідж України як активного та інноваційного учасника глобальної освітньої спільноти.

Цифрові освітні практики також виконують функцію каналів міжнародної комунікації, через які транслюються цінності, пріоритети та освітні досягнення України. Використання цифрових платформ для популяризації українських освітніх програм, результатів наукових досліджень, академічної мобільності та культурно-освітніх ініціатив, зокрема через офіційні освітні портали, платформи відкритої науки, освітні медіаресурси та соціально-освітні мережі, сприяє формуванню сталого позитивного образу держави в міжнародному середовищі, посилюючи її освітню привабливість і конкурентоспроможність [4]. Цифрова трансформація освіти виступає важливим інструментом освітньої та іміджевої дипломатії, що забезпечує розширення міжнародної присутності України, зміцнення довіри до її освітньої системи та формування позитивного міжнародного іміджу в умовах глобальної цифровізації.

Освіта виступає ключовим середовищем формування громадянина як носія демократичних цінностей, соціальної відповідальності та активної громадянської позиції, що має безпосередній вплив на міжнародне сприйняття держави. Через освітній простір відбувається трансляція базових ціннісних орієнтирів суспільства, утвердження принципів демократії, прав людини та громадянської участі, які є важливими маркерами позитивного міжнародного іміджу України [6; 8]. Філософські та світоглядні засади сучасної української освіти ґрунтуються на гуманістичних ідеях, орієнтації на особистісний розвиток, критичне мислення та відкритість до міжкультурного діалогу. Освіта розглядається як простір формування цілісної особистості, здатної до усвідомленого громадянського вибору та відповідальної участі в суспільному житті, що підсилює довіру до освітньої системи України в міжнародному середовищі [6].

Важливим чинником формування міжнародного іміджу України є поєднання національних цінностей із європейськими освітніми стандартами. Збереження національної ідентичності в умовах глобалізації поєднується з імплементацією європейських підходів до якості освіти, академічної доброчесності та інституційного розвитку, що сприяє інтеграції України до Європейського освітнього простору та формуванню образу держави як відкритої, демократичної й ціннісно орієнтованої [2; 8]. Ціннісно-світоглядний потенціал освіти виступає важливою складовою формування міжнародного іміджу України, забезпечуючи поєднання демократичних орієнтирів, національних цінностей та європейських освітніх стандартів у процесі розвитку сучасної освітньої системи.

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що освіта є одним із ключових інструментів формування міжнародного іміджу України в умовах

сучасних глобальних і внутрішніх викликів. Освітня система, функціонуючи як стратегічний ресурс державотворення, національної єдності, соціального розвитку та інноваційного потенціалу країни, відіграє важливу роль у репрезентації України в міжнародному освітньому, науковому та культурному просторі. Якість освіти, інституційна спроможність закладів вищої освіти, дотримання демократичних цінностей і європейських стандартів безпосередньо впливають на формування позитивного сприйняття держави на міжнародній арені, підвищують довіру до національної системи освіти та сприяють залученню міжнародних партнерів, інвесторів і здобувачів освіти.

Визначено, що цифрова трансформація освіти виступає ключовим підсилювачем освітньої дипломатії України, створюючи нові можливості для міжнародної комунікації, співпраці, академічної мобільності та інтеграції в глобальні освітні мережі. Упровадження цифрових технологій, розвиток онлайн-освіти, відкритих освітніх ресурсів, електронних репозитаріїв та сучасних платформ управління навчанням (LMS) сприяють підвищенню доступності та привабливості української освіти для міжнародної спільноти. Масові відкриті онлайн-курси (MOOC), програми подвійних дипломів, цифрові академічні обміни та міжнародні дистанційні проєкти створюють умови для взаємодії українських студентів і науковців із закордонними партнерами, дозволяють поширювати освітні та наукові досягнення України, а також сприяють формуванню сталого позитивного іміджу країни.

Цифрові освітні практики також виконують функцію каналів трансляції цінностей, стандартів і культурно-освітніх надбань України, що посилює її репутацію як держави, відкритої до інновацій, академічного співробітництва та європейських інтеграційних процесів. Освіта в поєднанні з цифровою трансформацією постає як важливий інструмент формування сталого міжнародного іміджу України та перспективний напрям реалізації освітньої й іміджевої дипломатії в умовах євроінтеграції, глобалізації та післявоєнного відновлення. Стратегічне поєднання якісної освіти, цифрових технологій і міжнародної співпраці забезпечує Україні не лише академічну і культурну присутність у світовому освітньому просторі, а й підсилює її політичну, економічну та соціальну репутацію на глобальному рівні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кафарський В. І., Чижевський Б. Г., Жиляєв І. Б. Конституційні механізми розвитку освіти в Україні: монографія. Інститут педагогіки АПНУ, Національний університет водного господарства та природокористування, Навчально-науковий інститут права ; Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2023. 266 с.
2. Концепція соборності України: витоки, еволюція, політична актуальність. монографія / кол. авт.: Тетяна Бевз (наук. ред.) та ін. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2025., 576 с.

3. Листопад О., Мардарова І. Праксіологічний підхід у розвитку професійної компетентності педагогів: теоретичні засади та освітні практики. Вісник Дніпровської академії неперервної освіти. Серія: Філософія. Педагогіка, 2025. № 2 (9), С. 157–163. DOI: https://doi.org/10.54891/2786-7013/2025-2-18
4. Листопад О. А., Мардарова І. К., Листопад Н. Л. Особливості застосування мультимедійних технологій в процесі формування цифрової культури здобувачів вищої і фахової передвищої освіти. Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Педагогічні науки. 2024. Вип. 4 (56). С. 24–33. DOI: https://doi.org/10.31376/2410-0897-2024-3-56-24-33
5. Мережа державних закладів вищої освіти України: аналіз ефективності та конкурентоспроможності : препринт (аналітичні матеріали) / В. Кремень, В. Луговий, П. Саух, О. Слюсаренко, Ж. Таланова; за ред. В. Кременя. Київ: НАПН України, 2024. 68 с. DOI: https://doi.org/10.37472/NAES-IHED-2024
6. Методи і принципи філософії у формуванні громадянина України : монографія / авт. кол.: В. Г. Кремень, В. В. Ільїн, М. С. Гальченко, М. В. Ліпін, З. Е. Скринник, Н. В. Савчук, О. Г. Ковальов, О. А. Федорчук. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2023. 238 с.
7. Політика та механізми забезпечення ефективності освітньої діяльності в університетах України в контексті євроінтеграції та в умовах воєнного стану і післявоєнного відновлення країни: монографія / О. Бородієнко, Ю. Вітренко, О. Воробйова, В. Ворона, М. Дебич, О. Кущенко, О. Паламарчук, О. Слюсаренко, Ж. Таланова, В. Ткаченко; за ред. Ж. Таланової. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2023. 152 с. ISBN 978-617-7644-58-2
8. Рафальський О. Українська держава. Витоки. Історична еволюція. Сучасність. Монографія. Київ : Видавничий дім «АДЕФ-Україна», 2024. 428 с.
9. Розвиток систем забезпечення та вдосконалення якості вищої освіти в контексті стійкого розвитку: монографія / О. Воробйова, В. Луговий, О. Паламарчук, О. Слюсаренко, Ж. Таланова, В. Ткаченко; за ред. В. Лугового, Ж. Таланової. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2024. 92 с. DOI: https://doi.org/10.31874/978-617-7486-44-1-2024
10. Розвиток університетів: теоретичні та методичні засади забезпечення синергії соціальних і інституційних трансформацій вищої освіти, науки та економіки: монографія / Ю. Мєлков, А. Гаврилюк, В. Зінченко, Ю. Вітренко, В. Ворона; за ред. Ю. Мєлкова. Київ : Інститут вищої освіти НАПН України, 2024. 102 с.
11. Теоретичні основи і механізми взаємодії вищої освіти та ринку праці в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України : монографія / Ю. Скиба, О. Жабенко, В. Ковтунець, О. Отич, Л. Червона, О. Ярошенко; за ред. Ю. Скиби. Київ : Інститут вищої освіти НАПН України, 2024. 135 с.
12. Теорія і практика підготовки майбутніх педагогів до інновацій в професійній діяльності : колективна монографія / О. А. Листопад, Т. Г. Постоян, О. А. Кудрявцева, І. К. Мардарова, Н. Л. Листопад, Н. М. Гуданич, М. В. Савченкова. Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2023. 276 с.

Мар'яненко Л. В.,
кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
лабораторії психології навчання імені І. О. Синиці,
Інститут психології НАПН України ім. Г.С. Костюка,
Lmarianenko@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Актуальність. Проблема психологічної сутності категорії невизначеності та її значення в життєдіяльності людини ще досить не розроблена. Вивчення невизначеності в психології відбувається у двох аспектах: з одного боку, людина як суб'єкт життєдіяльності пізнає і прагне структурувати навколишній світ, з іншого – і власний внутрішній світ, формуючи індивідуальний і неповторний образ життєвого світу. Як правило, зовнішній і внутрішній світи резонують, ускладнюючи життєдіяльність людини. Особливо актуальним це видається саме у світлі сучасних глобальних змін, нестабільності в політиці, економіці, системних освітніх трансформацій тощо. Постає нагальна потреба проаналізувати психологічні аспекти вивчення категорії невизначеності, а також толерантності й інтолерантності до невизначеності, які представлені у наукових працях зарубіжних і вітчизняних авторів; з'ясувати роль і значення толерантності до невизначеності для підвищення життєстійкості в сучасних умовах турбулентності у світі. Аналіз наукової літератури дав змогу зробити висновки, що життя є динамічним і непередбачуваним, а намагання людини уникнути невизначеності може привести до ригідності, застрягання в рутині, зниження активності, переживання страху змін, занурення у депресію, блокади розкриття особистісного потенціалу. Толерантність до невизначеності є основою для розвитку життєстійкості, що дає змогу більш ефективно адаптуватися до змін і долати труднощі життя. Розвинена толерантність до невизначеності може бути передумовою для здійснення вибору майбутнього, його закономірним наслідком, являючи собою спосіб подолання екзистенціальної тривоги щодо невизначеності.

Постановка проблеми. Невизначеність завжди існувала, викликаючи тривогу і страх, але зараз ми живемо у світі з неймовірно високим ступенем негативної особистісної невизначеності [12]. Завданням психологічної науки і практики є виявлення способів примирення внутрішнього світу людини із зовнішнім, адже обидва світи, маючи характеристику невизначеності, за неминучого зіткнення резонують, посилюючи труднощі життєдіяльності особистості учня, відбиваючись на навчанні, пізнанні і творчості в процесі навчання, на навчально-пізнавальній діяльності, взаємодії з оточенням, ставленні до себе й інших, впливаючи на соматичне, душевне і духовне здоров'я.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових досліджень щодо зазначеної проблеми виявляє різноманітність тлумачень невизначеності. Серед українських вчених дослідженням феномену невизначеності займалися К. Артюшина, Л. Бурлачук, А. Гусєв, С. Максименко, Е. Носенко, П. Лушин, С. Литвин, Г. Павленко, В. Семиченко, М. Шаповал та ін. Зокрема, С. Максименко трактував поняття невизначеності як стан (процес), що виникає в ситуації об'єднання мінливості ознак двох і більше психічних явищ; П. Лушин розглядає ситуацію невизначеності як перехідні стани, що спонукають людину переживати позитивні емоції в нових неструктурованих, неоднозначних ситуаціях, розглядаючи їх не як загрозу, а як виклик. А. Гусєв, зі свого боку, бачить у ситуаціях невизначеності резерв різноманітних шляхів розвитку особистості та формування нової ідентичності. Гносеологічна невизначеність асоціюється з недостатньою достовірністю знань у різних сферах (політичній, економічній, соціальній, технічній) та можливими проявами цієї невизначеності (лінгвістичними або фізичними). Г. Павленко зазначає, що ситуації невизначеності виникають внаслідок як недостатності інформації, так і її надмірного різноманіття; С. Литвин вказує на роль перенасиченості новою взаємосуперечливою інформацією [2; 7].

Однак важливим аспектом невизначеності є саме суб'єктивна оцінка та сприйняття людиною ситуації невизначеності як важкої, або навпаки, як такої, що відкриває позитивні можливості.

Трактування терміна невизначеність, як важкої ситуації, дає Н. Н. Талеб у своїй книзі «Чорний лебідь»: «Невизначеність – це невідомість, будь-яка річ, що не знаходиться в діапазоні наших очікувань» [12].

Якщо розглядати невизначеність на психофізіологічному рівні, то відчуття невизначеності активує ту частину мозку, що відповідає за пильність. Ця ділянка має властивість уповільнювати префронтальну частину кори головного мозку, яка є відповідальною за планування і контроль дій. На поведінковому рівні це виглядає як ментальне завмирання і неможливість робити будь-що, а також хоч якось уявляти наступні кроки . В.П. Лушин про невизначеність пише, що «людина, яка володіє свідомістю, стикається з невизначеністю не тільки зовнішнього, так званого об'єктивного світу, а й свого внутрішнього, суб'єктивного, і цю невизначеність теж треба якимось чином долати» [3, с.4

Можна констатувати той факт, що особистісна невизначеність – це щось негативне, дискомфортне для особистості, водночас визначеність особистості є проявом її емоційного благополуччя і навіть щастя, залежно від значущості предмета визначеності. Особистісна невизначеність протиставляється особистісній визначеності. Визначеність породжує впевненість у собі і опертя на власні зусилля. Визначеність для особистості – це її внутрішня точка опори та

сходинки руху у її особистісному зростанні, у її виходу із ситуації невизначеності. С. Максименко зазначав, що людина, опинившись у невизначеному, незнайомому для її відчуттів світі, прагне цей світ максимально визначити. Можна говорити не тільки про особистісну, гносеологічну, але і про ситуативну невизначеність [4].

Також йдеться і про екзистенційну, тобто ціннісно-смислову невизначеність, пов'язану з вибором людини лінії поведінки в особистісно-значущих ситуаціях, вирішенням моральних дилем (Н. Аббаньяно, С. Мадді та ін.), а також про переважання суб'єктивного та об'єктивного компонентів невизначеності (суб'єктивна невизначеність випливає з того, що аналітична робота суб'єкта не була проведена до кінця, а об'єктивною невизначеністю певною мірою завжди характеризується той чи інший об'єкт соціального чи предметного світу, що підлягає більш глибокому пізнанню). Вчені вбачають позитивні аспекти невизначеності, якщо це не стосується якихось небезпечних подій, а формування пізнання, творчості учнів в процесі навчання [8; 9]. Але особистісна невизначеність – це негативний внутрішній феномен людини. І людина прагне уникати його, оскільки цей стан є негативним, руйнівним за своєю природою. Відчуваючи особистісну невизначеність, людина прагне вийти з цієї ситуації. Постає питання, яким саме чином можна це зробити?

В аспекті виходу із ситуації невизначеності цю проблему намагалися розв'язувати філософи і психологи. Приміром, розглянемо думки італійського філософа Ніколи Абаньяно (Nicola Abbagnano) та американського психолога Сальватора Мадді (Salvatore Maddi).

Ніколо Абаньяно розвивав теорію позитивного екзистенціалізму. Аббаньяно розглядав свободу не як абстрактну даність, а як фундаментальну можливість, що її людина реалізує через власний вибір і дії, приймаючи відповідальність за своє буття.

Свобода як екзистенціальний вибір розглядається не просто як існування, а як постійне завдання самотворення, розкриття людиною власних потенціалів. Свобода – це здатність людини вибирати як власну поведінку, так і відношення до ситуації. Водночас, обов'язково існує зв'язок свободи і відповідальності, оскільки свобода людини невід'ємна від відповідальності. Людина не просто вибирає варіанти поведінки або діяльності, вона вибирає себе, своїми вчинками передвизначяає своє майбутнє, усвідомлюючи наслідки своїх дій. Н. Аббаньяно розглядає свободу у вимірах обмеженості і можливості. Свобода існує в умовах обмеження (ситуації), але вона полягає в тому, як людина використовує ці обмеження для реалізації своїх можливостей. Позитивний екзистенціалізм Н. Аббаньяно, відрізняється від французького екзистенціалізму Ж.-П. Сартра, що часто тлумачить свободу як "рокову долю", Н. Аббаньяно робить акцент на

можливості конструктивного, творчого проектування людиною свого життя. Концепція Н. Аббаньяно є важливим вкладом у розуміння екзистенціалізму як філософії дії, а не відчаю. Н. Аббаньяно зазначав, що не можна зрозуміти свободу і зрозуміти людину лише шляхом об'єктивного аналізу людських здібностей або їх генези. Свобода не є здатність або сила, яку людина використовує поряд з іншими наданими їй можливостями.. У жодному випадку свободу не можна розглядати як один із фактів, створених людиною. Бути вільним або невільним для людини означає здійснити вибір, більше того – фундаментальний вибір. Бути вільним для людини означає усвідомити та реалізувати себе у вихідній можливості свого ставлення до буття, тобто зміцнити себе у цій можливості. Людина стає вільною для досягнення і здійснення свого завдання. Її вже не відволікають усе нові й нові бажання. Вона не закинута у світ без будь-якої спрямованості та не губиться в незначних подіях. Вона живе зосереджено одним домінуючим інтересом і зводить до цього інтересу, як до міри фундаментального критерію, всю різноманітність подій. [11, с. 73-80].

Розмірковуючи над проблемами екзистенціалізму і його ролі у подоланні невизначеності людини, Н. Аббаньяно дійшов до заперечення автономної діалектики думки, припускаючи існування прихованої сили, яка панує над людиною. Думка, за Н. Аббаньяно, виступає як символ рухів, протиріч ситуації самого життя. Але крім логічного є ще інтуїтивний момент, який виводить людину із ситуації невизначеності. Н. Аббаньяно писав: «Якщо серце має доводи, які не розуміє розум, значить, треба знайти розум, який би використовував, як свої, доводи серця». Саме екзистенціалізм, на його думку, усуває відчуженість між думкою і серцем, між логічними абстракціями і життям, між логікою і інтуїцією. Однак у Н. Аббаньяно було своє розуміння екзистенціалізму, оскільки традиційний екзистенціалізм залишає людину напризволяще, не надавши їй засіб, інструмент, який би міг протистояти непевності людських починань, міг би дати змогу дивитися у майбутнє з розумною, хоча й обачною вірою. Подолання негативу традиційного екзистенціалізму він вбачав у визначенні дійсного нічим іншим, як можливістю, і пропонував шлях, який би розглядав можливість як пошук, спрямований на встановлення меж і умов самої можливості. Такою формулою «можливість можливості» він намагався створити оптимістичний варіант екзистенціалізму. У тому і є суть введеного ним поняття «позитивного екзистенціалізму», що він розкриває перед людиною безмежний небокрай можливостей, що дає перспективу у подоланні стану невизначеності саме через розкриття людиною власного потенціалу, тобто розширення меж своїх можливостей. Отже, негативна невизначеність долається збільшенням власних позитивних сил. У цьому ракурсі думки, як варіант позитивного екзистенціалізму може бути не тільки віра людини в себе і свої можливості, але і її віра у захист Вищих Сил, віра людини в Бога [1].

Можна зазначити, що різні дослідники (К. Юнг, В. Франкл, Е. Фромм, Ю. Алексєєва та ін.) неодноразово доводили, що люди, які вірять у Бога, мають кращу психологічну стійкість у стресових ситуаціях. Віра дає їм відчуття сенсу життя, надії та підтримки. Вона може також допомогти їм впоратися з травмою, втратою та горем [10].

У тому ж ракурсі, але вже на психологічному рівні, розглядав невизначеність і американський психолог Сальваторе Мадді. Дослідник вбачав засіб боротьби з невизначеністю у розвитку і саморозвитку життєстійкості. За С. Мадді, «життєстійкість» відображає психологічну живучість і розширену ефективність людини, пов'язану з її мотивацією до подолання стресогенних життєвих ситуацій. На думку С. Мадді, невизначеність долається життєстійкістю, а життєстійкість базується на настановах, що визначають конструктивну взаємодію людини зі світом, а не байдужість людини, чи негативне засудження людиною світу. Згідно з теорією життєстійкості С. Мадді, структура життєстійкості включає три ключові компоненти: включеність (Engagement), вплив (Influence), що часто розглядається як контроль (Control) чи впевненість у здатності діяти, та прийняття ризику (Risk-taking). Це позиції, що визначають, як людина взаємодіє зі світом: бачить цікаві можливості, відчуває здатність впливати на події та готова до нових викликів, що допомагає активно долати труднощі, зберігаючи психологічне здоров'я та благополуччя. Якщо розглядати три компоненти життєстійкості (за С. Мадді) більш докладно, то можна зазначити, що: по-перше, включеність (Commitment/Engagement) - це впевненість, що життя надає цікаві можливості, і людина зацікавлена в тому, що відбувається, активно бере участь у житті, а не ховається чи відсторонюється від життя. По-друге, контроль (Control/Influence): це переконання людини у своїй здатності впливати на події та обставини, а не бути їх пасивним об'єктом. Ця контролююча активність впливу людини робить невизначені ситуації менш травматичними для неї. По-третє, прийняття виклику (Challenge): це – готовність людини до ризику в ситуації невизначеності, сприйняття життєвих труднощів як викликів, що стимулюють її до зростання та розвитку, а не до занурення у переживання невизначеності як загрози чи чогось негативного; За С. Мадді, ці три складові утворюють основу життєстійкості, дозволяючи особистості гнучко адаптуватися до непередбачуваних змін та стресів. [13, с.265–274; 14].

Низка дослідників, які вивчали умови, що долають невизначеність дійшли висновку, що це розвиток толерантності до невизначеності. Зарубіжні вчені С. Баднер, Р. Бріслін, Н. Нортон, Е. Френкель-Брунсвік, Р. Халлман, та ін., а також українські вчені – Л. Бурлачук, А. Гусєв, С. Максименко, Є. Носенко, П. Лушин, М. Шаповал та ін. приділили багато уваги вивченню способів особистості реагування на невизначеність – толерантності та інтолерантності до

невизначеності. Зокрема, у статті Е. Носенко і М. Шаповал аналізується можливість виявлення найістотніших характеристик творчо обдарованої особистості та умов, що сприяють ефективній реалізації виняткових задатків, зокрема, обговорюється можливість надання толерантності до невизначеності статусу системоутворювального чинника творчої обдарованості; розглядаються результати емпіричної перевірки характеру взаємозв'язку творчої обдарованості з показниками толерантності до невизначеності та з іншими особистісними характеристиками, що сприяють розвитку, прояву та розкриттю креативного потенціалу людини.

Дослідження Е Носенко та її колег у співпраці, стосуються толерантності до невизначеності як особистісної риси. Невизначеність розглядається як здатність людини приймати рішення в умовах недостачі інформації та непередбачуваності наслідків. Толерантність до невизначеності є важливим фактором для формування і становлення психологічної стійкості. Основні положення щодо толерантності до невизначеності за Е. Носенко: це готовність функціонувати в умовах, коли результати дій неможливо передбачити. Психологічна стійкість, яка є підґрунтям толерантності до невизначеності, виступає важливим компонентом життєстійкості, що дозволяє людині ефективно діяти в стресових або незрозумілих ситуаціях. Другим аспектом толерантності до невизначеності є вміння особистості приймати рішення в несприятливих умовах**:** дослідження підкреслюють, що високий рівень толерантності до невизначеності дозволяє приймати рішення, навіть тоді, коли інформації недостатньо, а наслідки невідомі. Цей підхід є суттєвим для розуміння того, як особистість адаптується до непередбачуваних змін та соціальної нестабільності [6, с.97-106].

За несприятливих обставин, коли замість толерантності до невизначеності в людині розвивається інтолерантність, тобто вона невірно реагує на обставини в ситуації невизначеності, занурюється у переживання, впадає в депресивні стани, невизначеність майбутнього може призвести до занепокоєння, тривожності та навіть втрати здатності до нормального функціонування. Тому саме цілеспрямоване формування толерантності до невизначеності вбачається як один з виходів із ситуації невизначеності [10].

Саме та невизначеність, яка виникла у багатьох громадян сьогодні в Україні, а також і в учнів, характеризується такими особливостями: невизначеність, коли діє воєнне положення – це тривожний стан. Людина переживає, зокрема, через неможливість у цих обставинах застосувати свої сили. Розвивається супутнє відчуття – безсилля. Безсилля – це не тоді, коли немає сил, а коли немає точок, куди ці сили докладати, щоб змінити ситуацію на краще. Як наслідок, росте рівень тривожності. А тривожність – це постійне «пережовування» думок, накручування, страх, який спрямований на майбутнє. Наприклад, під час повітряної тривоги

летить вже запущена ракета, але, чи вона прилетить у ваш дім, невідомо? Може статися нещастя: втрата рідних, пошкодження здоров'я, навіть і втрата власного життя. Виникає дуже сильна гнітюча тривога. Тож здебільшого багатьом людям незрозуміло, як реагувати? Спонтанно людина відчуває дуже сильне занепокоєння. У поодиноких випадках тривожність може переростати навіть у панічні атаки, що характеризуються підвищенням тиску, частоти серцебиття, задишкою на вдиху або видиху та повною дисоціацією з тілом.

Для подолання стану невизначеності пропонується багато психотерапевтичних розробок з метою посилення толерантності до невизначення і послаблення інтолерантності, як негативного емоційного переживання ситуації особистісної невизначеності. Розвиток толерантності до невизначеності вбачається як один із виходів з ситуації невизначеності. Пропонуються різноманітні засоби для цього: посилення резильєнтності, розробка тренінгів і тренінгових вправ, психотерапевтична дія музики, посилення духовної складової (екзистенційні вправи, молитви, звернення до Бога). [9].

Ще одним прийомом подолання невизначеності є звернення до творчої та пізнавальної діяльності, психотерапевтична дія яких вже доведена психологами та психотерапевтами. Розкриття пізнавально-творчого потенціалу особистості учня, розвиток його творчих здібностей і креативності як риси особистості, введення учня у ситуацію розв'язання пізнавальних і творчих завдань, заглиблення у пізнання і творчість, розвиток множинного інтелекту, саме того його виду, що превалює в дитині (за Х. Гарднієром) [5] гармонізують особистість і виводять учня із ситуації інтолерантності до невизначеності, невротичних і депресивних переживань у стан приємних переживань творчості та саморозкриття творчого потенціалу.

Висновки:

1. Виокремлюються декілька видів невизначеності: особистісна, гносеологічна, ситуативна, також екзистенційна, ціннісно-смислова. Невизначеність, що пов'язана з вирішенням моральних дилем, вимагає від людини здійснення морального вибору в особистісно-значущих ситуаціях,.

2. Особистісна невизначеність – це негативний, дискомфортний емоційний стан для особистості, водночас визначеність особистості є проявом її емоційного благополуччя, а іноді і щастя.

3. Важливим аспектом невизначеності є саме суб'єктивна оцінка та сприйняття людиною ситуації невизначеності як важкої, або навпаки, як такої, що відкриває позитивні можливості, посилення життєстійкості та розкриття її особистісного потенціалу в ситуації невизначеності.

4. У подоланні негативу особистісної невизначеності пропонується цілеспрямований розвиток толерантності до невизначеності, як системоутворювального чинника творчо обдарованої особистості;

5. Розвиток толерантності до невизначеності вбачається як один із виходів з ситуації невизначеності. Пропонується різноманітні засоби для цього: посилення резильєтності, розробка тренінгів і тренінгових вправ, психотерапевтична дія музики, посилення духовної складової: екзистенційні вправи, молитви, звернення до Бога.

6. Розкриття пізнавально-творчого потенціалу учнів через розвиток креативності і створення умов для самореалізації особистості учня, сприяє досягненню ним навчальних успіхів, допомагає зосередитися на позитивних почуттях творчості, саморозкриття творчого потенціалу, самореалізації, підвищення соціального статусу в групі, і відволікатися від негативних переживань особистісної невизначеності, страхів, боязкості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аббаньяно, Нікола. URL: https://vue.gov.ua/Аббаньяно,_Нікола
2. Литвин С. В. Толерантність до невизначеності як психологічний конструкт. Психологічний часопис, (1), 90–107. 2019. [DOI: https://doi.org/10.31108/1.2019.1.21]
3. Лушин П В. Психологія особистісного змінювання : автореф. дис. ... докт. психол. наук : 19.00.01 / Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ, 2003. 30 с.
4. Максименко С. Д. Теорія невизначеності. URL: http://professor-maksymenko/Tvory/Statya_-_Teoriya_neopredelyonnosti.htm
5. Мар'яненко Л. В., Скальська Л. О. Роль множинного інтелекту у розкритті пізнавально-творчого потенціалу обдарованих школярів. Обдаровані діти – скарб нації! : матеріали VI Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції (Київ, 22–28 жовтня 2025 року) / Упоряд.: М. С. Гальченко, В. М. Шульга. – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2025. – 1338 с. С. 659-671 [https://iod.gov.ua/ua/naukovi-zahodi/materiali-provedenih-zahodiv/77_vi-mizhnarodna-naukovo-praktichna-onlayn-konferenciya-obdarovani-diti---skarb-naciyi-]
6. Е Носенко, М Шаповал Толерантність до невизначеності як системоутворювальний особистісний чинник творчої обдарованості Психологія і суспільство, 2002 Випуск 1 (7) С. 97-106
7. Павленко Г. В. Особистісні диспозиції як ресурс психологічного благополуччя в умовах невизначеності: дис… на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 – Психологія. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, 2020. 289 с.
8. Папуча М. В., Хохлюк Т. Ю. Невизначеність як фактор розвитку освітнього процесу. Психологічні ресурси розвитку особистісної в умовах невизначеності освітнього простору: збірник матеріалів наукових доповідей І Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 23 жовтня 2024 року). Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2024. 264 с. С. 173-175.
9. Психологічна підтримка освітніх стратегій особистості в умовах невизначеності: збірник наукових праць/ колектив авторів, за науковою редакцією академіка НАПН України С. Д. Максименка. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2025. 192 с [https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/746030]

10. Психологія і війна : збірник матеріалів XIV Міжнародної науково-практичної конференції (23–24 квітня 2024 р., м. Ніжин) / за ред. М. В. Папучі. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2024. 435 с. [URI: https://www.ndu.edu.ua/storage/2024/ЗБ_%20М%20ПСИХ%20І%20ВІЙНА%20doc.pdf]
11. Савчин М. Свобода і відповідальність особистості. Психологія і суспільство. 2007, №4. С. 73-80.
12. Талеб Н. Н. Чорний лебідь: Про (не)ймовірне в реальному житті / пер. з англ. М. Климчук. Київ : Наш Формат, 2022. 392 с.
13. Maddi S. R., Khoshaba D. M. Hardiness and Mental Health. Journal of Personality Assessment. 1994. Oct. Vol. 63. N 2. P. 265–274.
14. Чиханцова О. А. Психологічні основи життєстійкості особистості : монографія. Київ : Талком, 2021. 318 с.

УДК 373.2:37.013.42

Матвійчук В. С.,
директор Хмельницького закладу дошкільної освіти № 50 «Лелеченька», м. Хмельницький, Україна, victoriaamatviichuk 77@gmail.com

Рибакова О. А.,
вихователь Хмельницького закладу дошкільної освіти № 50 «Лелеченька», м. Хмельницький, Україна, olena2015r@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ МИРУ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ СУЧАСНОЇ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Анотація. У статті розкрито проблему формування цінностей миру у дітей старшого дошкільного віку як актуального напряму сучасної дошкільної освіти. Обґрунтовано значення виховання толерантності, емпатії, взаємоповаги та ненасильницької поведінки в умовах сучасних суспільних викликів. Визначено ефективні педагогічні умови та методи формування миролюбної поведінки в освітньому середовищі закладу дошкільної освіти.

Ключові слова: цінності миру, старший дошкільний вік, миролюбність, толерантність, емпатія, дошкільна освіта.

Abstract. The article highlights the issue of forming peace values in senior preschool children as a priority direction of modern preschool education. The importance of fostering tolerance, empathy, mutual respect and non-violent behavior in the context of contemporary social challenges is substantiated. Effective pedagogical conditions and methods for developing peaceful behavior in preschool educational settings are identified.

Key words: peace values, senior preschool age, peacefulness, tolerance, empathy, preschool education.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку українського суспільства актуалізує проблему виховання підростаючого покоління на засадах миру, гуманізму та взаємоповаги. У контексті реформування дошкільної освіти особливої ваги набуває формування в дітей старшого дошкільного віку цінностей миру як основи їхньої соціальної компетентності та громадянської свідомості.

Поняття «цінності миру» охоплює систему моральних орієнтирів, що передбачають неприйняття насильства, здатність до співпереживання, уміння розв'язувати конфлікти мирним шляхом, повагу до інших людей незалежно від їхніх особливостей. Відповідно до Базового компонента дошкільної освіти, соціально-моральний розвиток дитини є одним із ключових напрямів освітнього процесу [1].

Старший дошкільний вік є сенситивним періодом для формування моральних якостей, оскільки саме в цей час активно розвиваються емоційна сфера, здатність до рефлексії, формується первинний досвід соціальної взаємодії. Діти починають усвідомлювати наслідки власних вчинків, розрізняти поняття «добре» і «погано», виявляти емпатію.

Ефективність формування цінностей миру забезпечується створенням відповідних педагогічних умов, зокрема:

– побудовою безпечного та психологічно комфортного освітнього середовища;
– використанням інтерактивних методів (рольові ігри, ситуаційні вправи, казкотерапія);
– залученням дітей до колективної творчої діяльності;
– формуванням позитивного прикладу дорослих у щоденній взаємодії.

Особливе значення мають бесіди морально-етичного змісту, читання художніх творів про добро і дружбу, обговорення вчинків персонажів, моделювання мирного розв'язання конфліктних ситуацій. Під час гри діти вчаться домовлятися, поступатися, враховувати думку інших, що сприяє закріпленню миролюбних моделей поведінки.

Важливою умовою є партнерська взаємодія закладу дошкільної освіти з родиною. Узгоджені виховні впливи сприяють формуванню в дітей стійких моральних переконань та гуманістичних цінностей.

Таким чином, формування цінностей миру у дітей старшого дошкільного віку є стратегічним завданням сучасної дошкільної освіти. Системна, цілеспрямована робота педагогів і батьків забезпечує становлення особистості, здатної до конструктивної взаємодії, співпраці та відповідального громадянського вибору.

Аналіз досліджень. Проблеми морального виховання та соціалізації дитини висвітлювалися у працях вітчизняних і зарубіжних науковців. Дослідники підкреслюють важливість розвитку емоційного інтелекту (Д. Гоулман), емпатії,

комунікативної компетентності та ненасильницького спілкування (М. Розенберг). «Якщо ми не навчимо своїх дітей миру, хтось інший навчить їх насильству», писав Колман Маккарті, американський журналіст, активіст за мир.

У Базовому компоненті дошкільної освіти (2021) визначено пріоритетність формування соціальної компетентності, здатності дитини взаємодіяти з іншими, дотримуватися моральних норм та правил співжиття.

Проте питання системної організації роботи саме щодо формування цінностей миру у старших дошкільників потребує подальшого методичного осмислення.

Мета статті: обґрунтувати та представити модель системної роботи з формування цінностей миру у дітей 5 року життя в умовах закладу дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу

1. Сутність поняття «цінності миру» у дошкільному віці

У контексті дошкільної освіти цінності миру розглядаються як сформовані у дитини уявлення та практичні моделі поведінки, що базуються на:

– доброзичливості;
– взаємоповаги;
– умінні домовлятися;
– емоційній саморегуляції;
– відповідальності за власні вчинки.

Для дітей 5 років важливо подавати зміст через конкретні життєві ситуації: дружба – сварка, допомога – байдужість, будування – руйнування.

2. Принципи організації системної роботи

Система формування цінностей миру ґрунтується на таких принципах:

1. Психологічна безпечність – відсутність травматичного змісту.
2. Позитивна домінанта – акцент на мирі, а не на війні.
3. Інтегрованість – включення теми у всі види діяльності.
4. Партнерство з родиною.
5. Послідовність і системність

3. Модель реалізації програми

Робота здійснюється у три етапи.

І етап – підготовчий

– діагностика рівня соціальної взаємодії;
– створення «Куточка миру»;
– консультації для батьків.

ІІ етап – основний

Реалізується через тематичні блоки:

Блок 1. «Я і мої емоції». Розвиток емоційного інтелекту.

Блок 2. «Дружба і повага». Формування правил співжиття.

Блок 3. «Конфлікт без агресії». Навчання мирному вирішенню суперечок.

Блок 4. «Я – творець миру». Соціально значущі ініціативи, спільні проєкти.

ІІІ етап – підсумковий

– узагальнення досвіду;
– святковий захід «Мир починається з мене»;
– моніторинг результатів.

4. Форми та методи роботи

Реалізація програми формування цінностей миру у дітей старшого дошкільного віку здійснювалася через систему інтегрованих форм і методів, що забезпечували щоденну практику мирної взаємодії. Робота будувалася не як епізодичні заходи, а як цілісна педагогічна стратегія формування миротворчої компетентності.

Найефективнішими виявилися:

– ранкові кола довіри;
– казкотерапія;
– інсценування проблемних ситуацій;
– дидактичні ігри морального змісту;
– арт-терапевтичні техніки;
– роль «Помічник дружби»;
– колективні творчі справи.

Ранкові кола довіри. Ранкові кола довіри проводилися щоденно (5–7 хвилин) як емоційний старт дня. Діти разом із вихователем обговорювали: свій настрій, ситуації, що викликали радість або засмучення, способи вирішення конфліктів, слова підтримки одне для одного.

Основна мета – розвиток емпатії, уміння слухати та висловлювати власні почуття без агресії. Педагог моделює мовні формули мирної взаємодії: «Мені було неприємно, коли…»,«Я пропоную домовитися…»,«Давай спробуємо разом…».

Результатом стало зменшення імпульсивних реакцій і підвищення рівня вербального вирішення суперечок.

Казкотерапія. Казкотерапія застосовувалася 1–2 рази на тиждень. Використовувалися авторські та народні казки з моральним вибором героїв. Після прочитання проводилася бесіда за алгоритмом:

1. Що сталося?
2. Чому виник конфлікт?
3. Як герой міг діяти інакше?
4. Яке рішення було мирним?

Діти вчилися аналізувати причини конфлікту та прогнозувати наслідки агресивної поведінки. Казка виступала безпечним простором для обговорення складних емоцій.

Інсценування проблемних ситуацій. Метод рольового програвання конфліктів дозволив дітям практично відпрацювати моделі мирної поведінки. Типові ситуації:

– «Не поділили іграшку»
– «Хтось випадково штовхнув»
– «Образливе слово»

Діти по черзі виконували ролі сторін конфлікту та спостерігачів. Після інсценування обговорювали: які слова допомогли примиритися, які дії погіршили ситуацію, що відчував кожен учасник.

Цей метод сприяв розвитку соціального інтелекту та навичок саморегуляції.

Дидактичні ігри морального змісту. Використовувалися ігри типу: «Добре – погано», «Знайди мирне рішення», «Сходинки примирення», «Чарівні слова».

Діти сортували поведінкові ситуації, добирали мовні формули підтримки, складали алгоритм примирення. Ігровий формат забезпечував природне засвоєння моральних норм.

Арт-терапевтичні техніки. Застосовувалися методи малювання емоцій - техніка малювання на піску «Sand play», колективного створювали «Дерева миру», «Серця дружби», виготовлювали символів єдності.

Через образотворчу діяльність діти: вчилися виражати емоції без агресії, знімали емоційну напругу, відчували значущість власного внеску в спільну справу.

Арт-терапія особливо ефективна для дітей з підвищеною тривожністю.

Роль «Помічник дружби» як інноваційний інструмент миротворчої педагогіки. Особливої уваги заслуговує впровадження ролі «Помічник дружби» як елемента формування культури мирної взаємодії у дітей дошкільного віку. Щодня одна дитина виконувала функцію тимчасового фасилітатора дитячої комунікації, сприяючи підтриманню позитивного психологічного клімату в групі.

До обов’язків «Помічника дружби» належало:

• сприяння дітям у досягненні домовленостей;
• нагадування про правила доброзичливої взаємодії;
• пропонування прийнятних варіантів компромісу;
• інформування вихователя у разі виникнення складних або затяжних конфліктів.

Важливо підкреслити, що дитина не вирішувала конфлікт за однолітків, а виступала посередником підтримки, стимулюючи самостійний пошук взаємоприйнятного рішення та розвиток навичок ненасильницького спілкування.

Дітям надавалася «Пам’ятка» з простими формулами: «Що сталося?», «Як ти почуваєшся?», «Що можемо зробити, щоб було добре обом?»

Педагогічна цінність методу. Роль **«Помічника дружби»**: формує відповідальність, розвиває лідерські якості, підвищує самооцінку, зменшує кількість втручань дорослого у дрібні конфлікти, створює атмосферу взаємної підтримки.

За результатами експерименту, у групі, де систематично впроваджувався цей метод, кількість конфліктів зменшилася на 40 %, а рівень емпатії зріс на 32 %.

Колективні творчі справи. До них належали: створення «Книги добрих справ», проведення Дня миру, виготовлення спільних плакатів, участь у благодійних ініціативах, участь у проєкті «Освіта миру HWPL в Україні».

Мета проєкту – виховати молоде покоління як «громадян миру», які мають активну громадську позицію та універсальні цінності миру – любов, вдячність, розуміння, повага, законослухняність та інше, а також мають практичні навички миробудування. Міжнародна громадська організація за мир HWPL («Небесна культура, мир у всьому світі і відновлення світла») була створена з метою припинення війн та досягнення миру у всьому світі, зареєстрована у Сеулі, Південна Корея, при Департаменті глобальних комунікацій та ЕКОСОР ООН, сьогодні здійснює миротворчу роботу у 170 країнах.

Колективні проєкти формували почуття єдності, взаємозалежності та спільної відповідальності. Системне поєднання зазначених форм і методів забезпечує: розвиток емпатії, формування навичок ненасильницької комунікації, зниження рівня агресивності, становлення миротворчої позиції дитини.

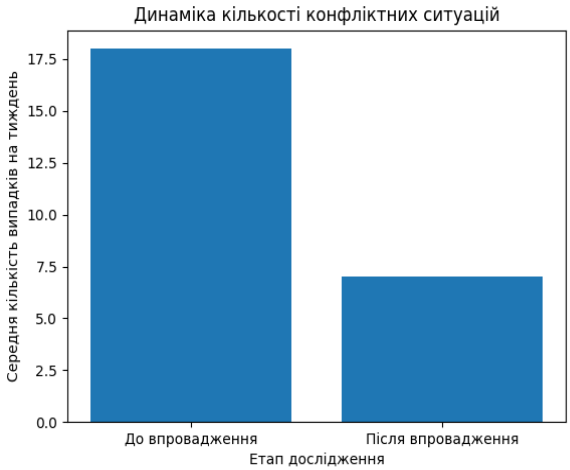
Особливо ефективною виявилася інтеграція ролі **«Помічника дружби»** як щоденного практичного інструменту мирної взаємодії, що переводить цінності миру з рівня декларацій у площину реальної поведінки.

5. Результативність експериментальної роботи з формування цінностей миру у дітей 5 року життя.

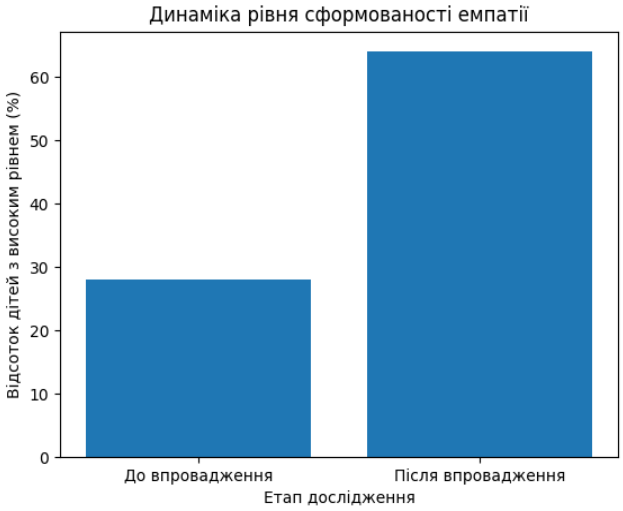
Дослідження проводилося протягом 6 місяців та включало початковий, формувальний і контрольний етапи.

Результати дослідження

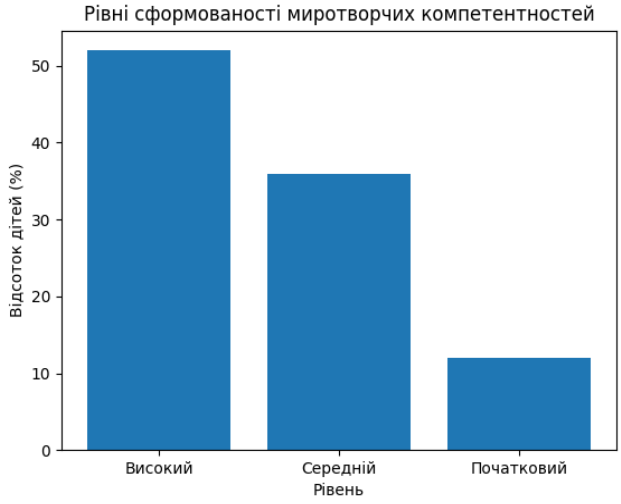
1. Динаміка кількості конфліктних ситуацій:

2. Динаміка рівня сформованості емпатії:

3. Рівні сформованості миротворчих компетентностей після впровадження програми:

Висновки:

Отримані результати свідчать про позитивну динаміку за всіма критеріями. Зменшення конфліктності та зростання рівня емпатії підтверджують ефективність системного підходу до формування цінностей миру у старших дошкільників.

Діти частіше використовують словесні способи розв’язання суперечок та демонструють готовність до співпраці.

Формування цінностей миру у старших дошкільників є стратегічним напрямом сучасної дошкільної освіти. Системний підхід, інтеграція теми у всі види діяльності, партнерство з родиною та орієнтація на розвиток емоційного інтелекту забезпечують позитивну динаміку соціальної компетентності дітей.

Робота з формування культури миру сприяє створенню безпечного освітнього середовища та закладає фундамент громадянської зрілості майбутньої особистості.

Перспективи подальших досліджень

Подальшого вивчення потребує питання розробки інструментарію оцінювання сформованості миротворчих компетентностей у дошкільників та впровадження програм підготовки педагогів до роботи з темою культури миру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) : наказ МОН України від 12.01.2021 № 33. Київ, 2021.
2. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Київ : Либідь, 2003.
3. Гоулман Д. Емоційний інтелект / пер. з англ. С. Гумецької. Київ : Vivat, 2018.
4. Розенберг М. Ненасильницьке спілкування. Мова життя / пер. з англ. Київ : Наш формат, 2019.
5. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 16.02.2026).

Viktoriia Matsuka,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Management and finance
Mariupol State University, Kyiv, Ukraine,
v.matsuka@mu.edu.ua

Maryna Horbashevska,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Management and Finance
Mariupol State University, Kyiv, Ukraine,
m.gorbachevskaya@mu.edu.ua

RISK MANAGEMENT IN THE ORGANIZATION OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL PROCESSES UNDER CONDITIONS OF UNCERTAINTY AND GLOBAL CHANGES

Abstract. The article considers conceptual approaches and practical recommendations for risk management in scientific and educational processes in conditions of uncertainty and global transformations. The classification of risks inherent in educational and scientific activities is determined, in particular pedagogical, managerial, technological, financial, socio-psychological and military. Modern enterprise-wide risk management (EWRM) approaches and risk management tools (SWOT, PEST analysis, scenario planning, Agile, crisis management) are analyzed. The emphasis is on the lessons of the COVID-19 pandemic and the experience of operating educational institutions in war conditions (using the example of Ukraine). A risk management model is proposed that integrates digital tools, human capital support mechanisms, scenario planning and a multi-level organizational management structure. The results of the study confirm that the comprehensive implementation of systemic, adaptive, and crisis approaches increases the resilience

and flexibility of educational and scientific institutions, helps ensure the continuity of the educational process, and transforms risks into potential development opportunities.

Keywords: risk management; uncertainty; scientific and educational processes; resilience; global changes; digitalization; crisis management; Agile; scenario planning; enterprise-wide risk management; military risks; strategic management.

Анотація. У статті розглянуто концептуальні підходи та практичні рекомендації щодо менеджменту ризиків у науково-освітніх процесах в умовах невизначеності та глобальних трансформацій. Визначено класифікацію ризиків, притаманних освітній і науковій діяльності, зокрема педагогічних, управлінських, технологічних, фінансових, соціально-психологічних та воєнних. Проаналізовано сучасні підходи enterprise-wide risk management (EWRM) та інструменти управління ризиками (SWOT-, PEST-аналіз, сценарне планування, Agile, кризовий менеджмент). Акцентовано на уроках пандемії COVID-19 та досвіді функціонування освітніх закладів в умовах війни (на прикладі України). Запропоновано модель ризик-менеджменту, що інтегрує цифрові інструменти, механізми підтримки людського капіталу, сценарне планування та багаторівневу організаційну структуру управління. Результати дослідження підтверджують, що комплексне впровадження системного, адаптивного та кризового підходів підвищує стійкість і гнучкість закладів освіти та науки, сприяє забезпеченню безперервності освітнього процесу і трансформації ризиків у потенційні можливості розвитку.

Ключові слова: менеджмент ризиків; невизначеність; науково-освітні процеси; стійкість (resilience); глобальні зміни; цифровізація; кризовий менеджмент; Agile; сценарне планування; enterprise-wide risk management; воєнні ризики; стратегічне управління.

In today's globalized world, education systems face high levels of uncertainty due to the interplay of global crises – pandemics, geopolitical conflicts, economic shocks and rapid digital transformation. This creates new types and scales of risks for the continuity of the educational process, research activities and institutional resilience of higher education institutions. There is a growing need for systemic approaches to risk management that combine preventive measures, operational response mechanisms and recovery strategies.

Despite the accumulated experience of response (in particular during COVID-19), many educational and scientific institutions do not have holistic, implemented enterprise-wide risk management mechanisms adapted to multi-crisis scenarios. In conditions of war and major socio-economic changes (for example, Ukraine), the problems are exacerbated: infrastructure disruption, personnel mobility, psychological risks for students and staff, as well as financial instability require risk management models that combine institutional flexibility and digital tools.

Key issues that need to be addressed include: how to systematically identify risks in the scientific and educational process; what tools and processes ensure resilience;

how to balance prevention, short-term response, and long-term recovery; and how to integrate risk management into the strategic management of the institution.

Recent systematic reviews (including work covering research from 2005–2022) highlight key themes: risk management practices in universities, the prerequisites for RM implementation, and the expected outcomes. These reviews show that research is gradually moving from local «crisis cases» to modeling complex RM processes at the institutional level.

Practical studies and case studies (e.g., analysis of preventive measures on residential campuses) demonstrate the importance of pandemic response plans, scenario modeling of the spread of infections, and rapid transition to remote formats with psychosocial aspects in mind. At the same time, experience has shown that technical solutions without attention to behavioral factors (isolation, compliance with rules) often prove insufficient.

New publications for 2023-2026 advance the idea of EWRM for higher education institutions: unifying the processes of risk identification, assessment, response, and control into a single system, reinforced by digital platforms and a transparent corporate governance culture. This is an important trend for the transition from one-off reactions to systemic preparedness.

Monitoring reports and studies on the state of science and education in the context of a full-scale invasion highlight specific risks: material and technical losses, internal and external mobility of scientists, violation of academic freedom, psychological burden on communities. Studies recommend combining the digitalization of processes with support for human capital and international cooperation to reduce vulnerability.

New works view crisis management as a cycle: preparation → response → recovery → learning. Scenario planning, multi-agent approaches, and tools for assessing psychosocial risk are becoming mandatory components of a modern university RM portfolio.

The purpose of the article: to develop conceptual approaches and practical recommendations for risk management in the organization of scientific and educational processes that increase the resilience of higher education institutions in conditions of uncertainty and global change.

Objectives: to systematize the classification of risks relevant to the scientific and educational sphere (pedagogical, technological, financial, socio-psychological, institutional, etc.); to analyze modern approaches to enterprise-wide risk management and their suitability for higher education institutions; to assess the lessons of the COVID-19 pandemic and the experience of working in war conditions (using the example of Ukraine) to form adaptive strategies; to propose a risk management model that combines scenario planning, digital tools, and human capital support mechanisms; to provide practical recommendations for universities and policymakers on the implementation of sustainable risk management procedures.

In the modern world, risks are an integral characteristic of the functioning of the scientific and educational management system. The term «risk» in this context is considered as the probability of occurrence of events or conditions that can negatively affect the results of educational or scientific processes, as well as limit their development. Under the conditions of globalization changes, risks acquire a multidimensional and systemic nature, going beyond the boundaries of traditional management approaches. They not only affect individual components of the educational environment, but also transform its strategic goals, the implementation of technologies, the level of academic freedom and opportunities for the development of human capital.

Globalization, intensive technological progress, increasing international competition in the labor market and active digitalization of the education system create conditions where risks become permanent and dynamic. Modern research proves that global crises (COVID-19, economic recessions, hybrid conflicts, environmental disasters) lead to the emergence of complex risks that require interdisciplinary models of their management. Accordingly, risk management in the scientific and educational sphere should focus not only on minimizing negative impact, but also on developing adaptability and resilience to rapid changes.

Thus, risks are not just a potential threat, but also an element of strategic development, as their awareness and proactive management contribute to increasing the readiness of educational institutions for dynamic transformations.

The system of risks in the field of education and science is multi-level. For effective management, they are classified according to various criteria: by source of origin, scale of influence, scope of implementation, duration and predictability. Let us present the main groups of risks (Fig. 1.)

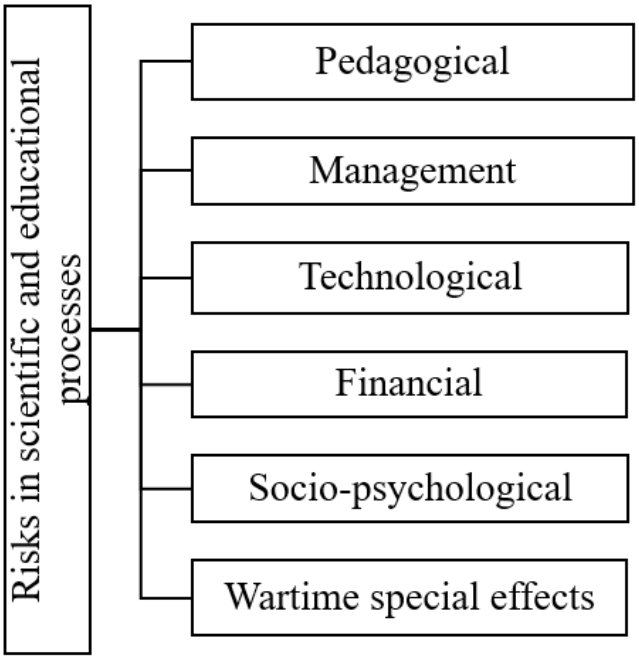

Fig. 1. Scheme of classification of risks in scientific and educational processes

Pedagogical risks: imbalance of curricula and labor market needs; violation of the quality of the educational process due to insufficient qualifications of teaching staff; ineffective adaptation of students to blended or distance learning formats; demotivation of students, emotional burnout, decreased academic performance; insufficient level of academic integrity.

Management risks: underdevelopment of the strategic planning system; lack of effective mechanisms for responding to crisis situations; inconsistency between administrative decisions and the needs of the educational and scientific community; loss of human resources potential associated with migration, staff turnover and aging of the teaching staff; errors in financial and organizational planning.

Technological risks: low digital literacy of staff; cyberattacks, data loss, failures in electronic learning management systems; dependence on external technological platforms; lack of infrastructure for the implementation of innovative educational and scientific technologies; risks of introducing artificial intelligence without regulatory regulation [6].

Financial risks: insufficient budget or grant funding; reduced investment in scientific research; instability of economic indicators affecting the functioning of educational institutions; dependence on external donors and international funding.

Socio-psychological risks: psycho-emotional stress of students and teachers; social tension in the team; disruption of communication processes; discrimination, bullying, conflicts of academic ethics; overwork due to overload with digital technologies (digital burnout).

In the context of Ukraine and other countries where active military operations are ongoing or there is a threat, it is important to identify a specific group of risks that have a direct and indirect impact on educational and scientific activities.

The main military risks: physical threat to the life and health of participants in the educational process; destruction or damage to infrastructure (buildings, laboratories, libraries); displacement of students, scientists and teachers (internal and external migration); interruptions in the implementation of scientific projects, loss of materials or equipment; psychological consequences (anxiety, post-traumatic stress disorder, decreased concentration and motivation); difficulty in accessing international scientific programs and projects; the likelihood of cyberattacks, including the destruction of databases and blocking of educational platforms [3;8].

In these conditions, risk management must be adaptive and crisis-oriented. It is necessary to implement scenario planning models, decentralized formats for organizing training (including distance and mobile), backup of digital data, and psychosocial support for participants in the educational process.

Globalization is a key determinant of the development of modern education and science. It contributes to the formation of a single educational space, mobility of students and scientists, integration into international research networks and standards. At the same

time, globalization creates risks associated with increased competition between universities, «brain drain», dependence on international rankings and grant funding.

Typical manifestations of uncertainty in the context of globalization include: a change in the structure of demand for competencies and specialties; internationalization of educational standards and the need to adapt national education systems; the risk of losing scientific potential due to the migration of highly qualified researchers; dependence on world political and economic processes [2].

On the one hand, globalization stimulates the development of educational innovations, on the other hand, it exacerbates uneven access to technology, resources, and academic opportunities.

Digitalization is a key catalyst for change in the scientific and educational environment. It contributes to the development of distance education, the creation of digital educational platforms, the automation of educational process management, and the application of artificial intelligence in educational and research activities.

At the same time, digitalization creates new risks and conditions of uncertainty: digital inequality between institutions and participants in the educational process; cyber threats and data leaks; dependence on foreign IT solutions; information overload and digital burnout; risks of uncontrolled implementation of AI (unethicality, replacement of competencies, distortion of learning or research results) [4].

Digitalization requires rethinking the role of the teacher (from a source of knowledge to a moderator of the process), forms new approaches to scientific communication, and creates a need for the development of digital literacy at all levels [7].

Political instability, changes in government priorities, military conflicts, sanctions, and socio-economic crises have a direct impact on education and science. Such factors can cause: redistribution of funding (reduction of the education budget); restrictions on international cooperation; loss or migration of scientific and pedagogical personnel; change in the priority of scientific programs; increased bureaucratic pressure, and reduced autonomy of educational institutions.

In conditions of war (as in Ukraine), the problems of security, infrastructure protection, and psychological support for educators and students are exacerbated, which translates the scientific and educational process into a crisis-based functioning format. The need for the implementation of adaptive and crisis management is growing.

The events related to the COVID-19 pandemic have become a turning point in the management of scientific and educational processes. In a short period of time, millions of participants in the educational sphere have been forced to switch to remote interaction [9].

The main consequences of the pandemic for education and science: accelerated digitalization and mass implementation of distance learning; adaptation of teaching

methods to the online environment; suspension of some research projects, especially in laboratory conditions; increased psychological risks (isolation, anxiety); emergence of new formats of international cooperation (virtual conferences, online research).

The pandemic has also demonstrated the need to implement scenario planning and flexible models of organizing the educational process that can quickly adapt to changes.

The conditions of uncertainty caused by globalization, technological, political and biological factors create new requirements for the management of education and science. Educational institutions must: move from reactive to proactive management, integrate risk management into strategic planning, ensure digital and psychological resilience, develop flexibility and adaptability of educational processes, and support international cooperation even in times of crisis.

Effective risk management in scientific and educational institutions involves the use of systemic, adaptive and predictive tools that allow identifying threats, assessing their impact and forming response strategies. In today's uncertain environment, it is advisable to combine analytical, strategic, flexible and crisis approaches in a single risk management system (Table 1).

SWOT analysis allows you to assess the strengths and weaknesses of an organization, as well as the opportunities and threats arising in the external environment. In the context of risk management, it is a tool that helps identify weaknesses in the education and science system, predict potential threats and develop strategies to minimize them.

PEST analysis allows you to assess the impact of political, economic, social and technological factors on the activities of an institution. Its use contributes to understanding external conditions, predicting risks and adapting strategic decisions to changing circumstances.

Scenario planning is a tool for modeling the development of various situations, which allows you to prepare an organization for optimistic, pessimistic, and crisis scenarios.

Table 1.

Risk management tools in scientific and educational processes

Tool	Scope of application	Main tasks and expected effect
SWOT analysis	Strategic planning, assessment of internal resources	Identifying the institution's strengths and weaknesses, identifying opportunities and threats, and developing a risk minimization strategy
PEST analysis	Environmental analysis	Assessment of political, economic, social and technological factors; forecasting of environmental risks
Scenario planning	Strategic and crisis management	Modeling different scenarios; preparing for optimistic, pessimistic and crisis scenarios

Tool	Scope of application	Main tasks and expected effect
Strategic control	Risk monitoring, management adaptation	Detecting early signs of crises; adjusting strategies in real time; increasing system resilience
Agile management	Organization of the educational process, scientific projects	Flexible program adaptation, modular planning, teamwork; quick response to changes
Crisis management	Emergencies, pandemics, war	Threat identification, emergency response, business recovery; ensuring the safety and resilience of the facility

Source: [6;10;11].

For example, an institution can predict the consequences of budget cuts or disruptions in digital infrastructure.

Strategic control involves monitoring key risk indicators and timely correction of management decisions. This ensures timely response to threats and supports the sustainability of the educational and scientific process.

Agile management, originally developed for the IT sector, is now actively used in the field of education and science management. Its principles include adaptability, team-centricity, short planning cycles, and constant feedback.

In the educational process, Agile allows for rapid adaptation of curricula, implementation of mixed formats and flexible project schedules, and optimization of the work of research groups in a project-based manner. This approach increases the ability of institutions to respond quickly to changes and improves the resilience of the system in difficult conditions.

Crisis management is a system of measures aimed at responding to and minimizing the consequences of crisis situations. The main stages include threat identification, urgent response, neutralization of consequences, restoration of activities and analysis of results for further learning of the organization.

In the practice of educational and scientific institutions, crisis management involves the creation of anti-crisis headquarters, data backup, the implementation of distance learning formats, psychological support for staff and students, as well as the development of instructions for action in emergency situations. The application of crisis management in wartime or during large-scale man-made crises is especially relevant.

Effective risk management in scientific and educational institutions requires a clear organizational model that allows combining the strategic goals of the institution with operational measures at all levels of management. In the practice of education and science, the most common are the institutional approach and multi-level management, which ensure the systematic organization of risk management processes.

The institutional approach involves the formation of a risk management structure at the level of the organization itself, where the educational or scientific institution acts

as an independent risk management entity. This approach is based on the integration of risk management into all functional units of the institution: administration, educational process, research activities, personnel policy and financial management.

The main characteristics of the institutional approach: development of internal risk management policies and procedures; implementation of risk monitoring and assessment systems at all levels of the organization; creation of specialized units or positions responsible for risk management (risk officer, crisis team); integration of risk management into strategic and operational planning; use of digital platforms for data collection and control of key risk indicators.

An institutional approach allows an institution to independently prioritize risks, develop adaptive strategies, and maintain resilience even in crisis conditions. At the same time, its effectiveness depends on the availability of competent personnel, sufficient resources, and a clear decision-making structure.

Multi-level governance is a model that involves the systemic interaction of different levels of governance, from the state to individual projects, and allows for the coordination of risk management across the entire scientific and educational system.

Levels of multi-level governance:

1. State level: establishment of legislative and regulatory frameworks for risk management; development of national strategies for the development of science and education taking into account potential threats; financial support and quality control of educational and scientific institutions [1;5].

2. Institutional level: development of internal risk management policies and procedures; coordination between departments, laboratories and administration; monitoring and analysis of risks at the strategic level; implementation of systemic solutions to increase the resilience of the institution.

3. Department/Faculty level: operational risk management in the educational and scientific process; identification of local threats (human resources, financial, pedagogical); use of crisis response tools and scenario planning at the unit level.

4. Project/Laboratory level: risk management of specific educational or scientific projects; use of Agile approaches and task control methods; preventive measures to ensure the security of data, equipment, and personnel.

The multi-level model allows for a systematic distribution of authority and responsibility, ensures coordination between different structural levels, and allows for an effective response to both local and global threats.

Advantages and challenges of risk management models.

Advantages: ensuring systematic and comprehensive risk management; increasing the institution’s resilience and preparedness for crisis situations; integration of strategic and operational management; the ability to adapt to changes in the external environment and new challenges.

Challenges: the need for a high level of coordination between management levels; the need for qualified personnel who understand the specifics of risk management; financial and resource constraints; the risk of bureaucratization of processes and slowing down the response to crisis situations.

The institutional approach and multi-level governance are complementary models that allow for effective risk management in educational and scientific institutions. The institutional approach ensures autonomy and consistency at the level of a separate organization, while the multi-level model guarantees interaction between state bodies, the institution's administration, departments and individual projects. In combination, these models create conditions for increasing the resilience of scientific and educational systems in the face of global uncertainty and crisis changes.

Effective risk management in scientific and educational processes is a key factor in ensuring the sustainability, innovation and competitiveness of educational and scientific institutions. A comprehensive approach that combines institutional models, multi-level management, flexible methods and crisis strategies allows institutions not only to minimize threats, but also to transform challenges into opportunities for development and innovation. Promising areas of research include the development of adaptive risk management models that take into account the specifics of digital and distance learning formats.

REFERENCES:

1. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII. Відомості Верховної Ради. 2014. № 37-38. ст. 2004. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18 (accessed: 7 March 2026).
2. Інтернаціоналізація як фактор конкурентоспроможності сучасного університету: кол. моногр./ за науковою ред. К.В. Балабанова. Маріуполь: МДУ, 2017. 430 с.
3. Ляшенко О., Наконечна О. РИЗИКИ В ОСВІТНЬОМУ МЕНЕДЖМЕНТІ УКРАЇНИ У ЧАСІ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОГО РОЗВИТКУ. EMPIRIO. 2024. Том 1. С. 90-100. Available at: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c94e4fa0-7d0a-4edd-b55b-2eee0f1a220b/content (accessed: 7 March 2026).
4. Мацука В.М. Можливості штучного інтелекту в освіті. Березневий науковий дискурс 2024 на тему: «Детермінанти посилення ролі освіти у повоєнному відновленні України». Збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції для освітян (м. Київ, 29 березня 2024 року). Чернігів: ГО «Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій», 2024. с. 68-70. Available at: https://doi.org/10.54929/conf_ped_03_2024 (accessed: 7 March 2026).
5. РОЗПОРЯДЖЕННЯ КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ «Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки» від 23 лютого 2022 р. № 286-р. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text (accessed: 7 March 2026).
6. Черненко Н.М. Ризик-менеджмент у закладах освіти: навчальний посібник. Серія «Управління закладом освіти». Вид. О.: Університет Ушинського. 2020. 116 с. Available at: http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/9759/1/Chernenko.%202020.pdf (accessed: 7 March 2026).

7. European Commission. Digital Education Action Plan 2021-2027. Brussels. 2021. Available at: https://education.ec.europa.eu/education-levels/digital-education-action-plan (accessed: 7 March 2026).
8. Matsuka V., Horbashevska M. Leadership and management: identification and mission. Національна наука і освіта в умовах війни РФ проти України та сучасних цивілізаційних викликів: матеріали V Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції (Київ, 27 березня–2 квітня 2024 року). / Упоряд.: Л. І. Ткаченко, В. М. Шульга. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2024. С. 818-826. Available at: https://iod.gov.ua/content/events/58/v-vseukrayinska-mizhgaluzeva--naukovo-praktichna-onlayn-konferenciya-nacionalna-nauka-i-osvita-v-umovah-viyni-rf-proti-ukrayini-ta-suchasnih-civilizaciynih-viklikiv_publications.pdf?1731593686.2756 (accessed: 7 March 2026).
9. OECD. Education Responses to COVID-19: Embracing Digital Learning and Distance Education. Paris: OECD Publishing, 2020. 96 p. Available at: https://www.oecd.org/education/embracing-digital-learning-and-distance-education/ (accessed: 7 March 2026).
10. UNESCO. Education in Emergencies: Ensuring Quality Education during Crises. Paris. 2020. Available at: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374045 (accessed: 7 March 2026).
11. World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2023. Geneva. 2023. Available at: https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2023 (accessed: 7 March 2026).

Мельник Оксана Андріївна,
доктор психологічних наук,
старший науковий співробітник,
доцент кафедри загальної психології факультету психології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
status1188@gmail.com

АКТУАЛІЗАЦІЯ ВНУТРІШНЬОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЯХ

Стаття присвячена розумінню переживання як процесу подолання й осмислення особистістю кризової події. Констатується, що в результаті цієї особливого роду внутрішньої діяльності формується досвід переживання, що включає в себе денотативний, конотативний і конативний компоненти. Зазначається, що набутий в процесі переживання досвід здійснює вплив на якість життєдіяльності особистості та її психологічне благополуччя, а важливим критерієм продуктивності переживання кризової події виступають психоемоційні стани особистості і ступінь її самореалізації на наступних етапах життєвого шляху.

Ключові слова: переживання, кризова подія, самореалізація, психологічне благополуччя, емоційний стан.

The article is devoted to the understanding of experience as a process of overcoming and comprehending a crisis event by an individual. It is stated that as a

result of this special kind of internal activity, an experience of experience is formed, which includes denotative, connotative and conative components. It is noted that the experience acquired in the process of experiencing has an impact on the quality of life of an individual and his psychological well-being, and an important criterion for the productivity of experiencing a crisis event is the psychoemotional state of the individual and the degree of his self-realization at the subsequent stages of his life path.

Keywords: experiences, crisis event, self-realization, psychological well-being, emotional state.

Насьогодні актуальність внутрішнього потенціалу особистості в складних життєвих ситуаціях обумовлена науковим інтересом спеціалістів до проблеми впливу переживання кризових подій на якість подальшого життя особистості. На відміну від розповсюдженого в психологічних дослідженнях патогенетичного підходу пропонується розглядати процес переживання кризової події не лише як позбавлення від страждань, але й як посттравматичне зростання особистості. У якості одного з показників, що дозволяє оцінити наявність ознак посттравматичного зростання у сукупності їх прояву доречно розглянути саме психологічне благополуччя особистості [5]. Представлені в літературі дані носять розрізнений характер і здебільшого зачіпають категорії «задоволеність життям», «емоційне благополуччя» або описують предиктори психологічного здоров'я. Саме тому вкрай важливим є вивчення умов психологічного благополуччя особистості, яка пережила кризову подію.

Життєвий шлях особистості являє собою низку значимих подій індивідуальної історії, характеризується унікальністю, самобутністю, цілісністю і безперервністю [1]. Завдяки вищим особистісним утворенням (свідомості та самосвідомості, відповідальності, зрілості тощо), котрі виконують функції організації, регуляції, забезпечення цілісності життєвого шляху, відбуваються зміни особистості у напрямі конструювання себе як суб'єкта власного життя й життєтворення [3]. При цьому першорядне значення в житті кожної людини мають особистісно значимі події – це події особливого й важливого значення, як вузлові моменти і поворотні етапи життєвого шляху людини, коли з прийняттям того або іншого рішення на більш менш тривалий період визначається подальший життєвий вектор людини.

Зокрема, до таких значимих слід віднести кризові події, виникнення котрих може бути обумовлене стресорами різного рівня (макросоціальними, соціальними, міжособистісними, особистісними), що суб'єктивно оцінюються як складні, переломні, неконтрольовані і висувають до особистості особливі вимоги, змушуючи змінити звичний образ життя і пристосовуватись до ситуації, що змінилась [2]. В силу своєї наднормованості кризові події несуть в собі загрозу руйнування внутрішньої рівноваги суб'єкта і призводять до порушення

стабільності протікання і безперервності його життєвого шляху. Разом з тим у кожній кризовій події потенційно закладено два шляхи: *деструктивний*, котрий призводить до порушення звичних відносин і містить загрозу для їх існування та *конструктивний*, котрий визначає можливість переходу особистості на новий, вищий рівень функціонування.

Вибір значимих подій із загального контексту середовища визначається його суб'єктивною цінністю для особистості, а місце і значення події в персональній біографії особистості визначається характером її переживання [4]. В психології *переживання* розглядається як особлива психічна діяльність особистості в ситуаціях неможливості, і визначається як внутрішня діяльність особистості, що спрямована на осмислення й подолання кризової події.

В структурі процесу переживання виділять змістовний (ставлення людини до оточуючого світу, до життєвих подій, до самої себе в життєвій ситуації) і динамічний (перетворення смислових структур) компоненти. Процес переживання як перетворення смислів і цінностей реалізується у формі внутрішнього діалогу, оскільки лише в діалозі, у внутрішньому зв'язку єдності і протистояння емоційно забарвлених позицій, уможливлюється робота, в якій породжується смисл. Зміна ціннісно-смислової сфери особистості в процесі переживання кризової події здійснюється завдяки взаємодії афективного і когнітивного рефлексивних механізмів [2].

Осенсовування особистістю прожитого відрізку життя і рефлексія тих життєвих виборів, котрі вона зробила, на результат яких орієнтується у подальшому, забезпечує цілісність життєвого шляху. При цьому набутий досвід не зводиться до накопичення уявлень, знань, вмінь, а є результатом активного, пристрасного сприймання й інтерпретації особистістю ситуації з позиції власної системи координат. Досвід особистості і визначається тим, що випробовувано на собі, проведено через себе, а можливо в деяких випадках, як зазначає академік Т. М. Титаренко – вистраждано.

Структура досвіду переживання кризової події можна представити наступними компонентами: 1) *денотативним* – образ кризової події, що сформувався в процесі переживання, уявлення про себе та інших людях як його учасниках; 2) *конотативним* – ставлення до кризової події, до себе, до інших людей як його учасників; 3) *конативний* – способи міжособистісної взаємодії і стратегії подолання, що набуті в процесі переживання кризової події. При цьому дослідження досвіду переживання може здійснюватись за допомоги аналізу змісту його структурних компонентів, а також вивчення наслідків пережитого, характеру впливу набутого досвіду переживання на подальше життя особистості.

Насамперед, важливо зазначити, що продуктивність переживання кризової події – це відстрочений у часі показник результативності діяльності щодо

переосмислення й подолання наслідків психотравмуючого впливу. Результатом непродуктивного переживання кризової події може виступати постстресовий розлад, а показником продуктивного – посттравматичне зростання, що виражається у позитивних змінах, котрі виникають завдяки внутрішній роботі особистості. Зокрема, відбувається покращення стосунків з іншими, розширюється бачення можливостей, зростає духовна сила, підвищується цінність життя. Важливими умовами посттравматичного зростання особистості можемо зсазначити осмислення й продуктивну рефлексію пережитого. Такого роду навчання через травму також доречно розглядати через поняття «життєстійкість», «мужність бути», «посттравматична мудрість» [2].

Різноманіття представлених в науці підходів до вивчення психологічного благополуччя можна умовно поділити на два основних напрями: гедоністичне і евдемоністичне. Згідно останньому, психологічне благополуччя формується в процесі життя людини у відповідності з її цінностями, з орієнтацією на розвиток власних внутрішніх ресурсів, і його сутність – у прагненні до самовдосконалення, до реалізації внутрішнього потенціалу. На основі теорій, що описують різні аспекти позитивного функціонування особистості. К. Рифф запропоновано багатовимірну модель психологічного благополуччя [5]. Спираючись на вказану концепцію, психологічне благополуччя можна визначити як суб'єктивну оцінку особистістю ступеня самореалізації по основним аспектам позитивного функціонування (особистісне зростання, самоприйняття, управління середовищем, автономія, цілі в житті, позитивні стосунки з оточуючими), що суб'єктивно виражається у відчутті щастя, задоволеністю собою і власним життям. У такому розумінні категорію «психологічне благополуччя» можна розглядати в якості інтегративного показника, котрий дозволить оцінити наявність основних показників посттравматичного зростання особистості у сукупності їх прояву. Підвищення рівня актуального психологічного благополуччя особистості, яка пережила кризову подію, є наслідком розширення меж самосвідомості і самоприйняття, показником зростання ступеня її самореалізації й соціальної адаптації, результатом усвідомлення особистістю власних життєвих цілей і переконань, переосмислення пережитого і покращення якості взаємодії з оточуючими.

Закономірним є те, що показники психологічного благополуччя особистості змінюються в процесі життя під впливом різного роду факторів середовища, вплив котрих опосередкований такими особистісними змінними, як толерантність до стресу, властивості темпераменту, тривожність, рівень саморегуляції, осмисленість життя, смисложиттєві орієнтації, життєві цінності, орієнтація людини на саморозвиток, прагнення до самоактуалізації, творче

самовдосконалення, готовність в складних життєвих ситуаціях до реалізації внутрішнього потенціалу та відкритість.

Можна припустити, що в результаті осмислення пережитого формується визначений тип ставлення людини до кризової події, тобто ретроспективна оцінка того, що відбулось, яка ґрунтується на уявленнях про кризову ситуацію і про її учасників та наслідків. Стратегії подолання кризової ситуації визначають відповідні стилі. Останні можуть спиратись на:

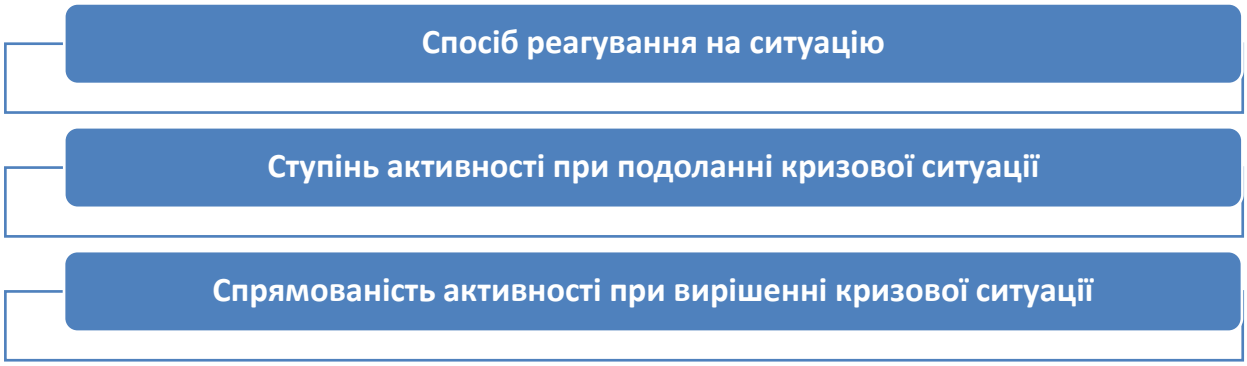

Рис. 1. Орієнтири виокремлення типології стилів

Для виокремлення стилів поведінки в кризовій ситуації характерними можна зазначити визначені особливості. Якщо в процесі переживання кризової події переважає емоційний спосіб реагування на ситуацію, то тоді ми можемо говорити про орієнтацію особистості на емоційні прояви. Емоційна розрядка дозволяє особистості знизити напругу і уникнути реальних дій щодо подолання кризової ситуації. Пошук винних у ситуації, що склалась призводить до знецінення ресурсів соціальної підтримки. Особливістю орієнтації на проблемний стиль в процесі переживання кризової події є переважання раціонального способу реагування на ситуацію. Характерним є активний пошук можливих варіантів вирішення кризової ситуації або прийняття того, що відбулось, коли нічого неможна змінити. В процесі подолання особистість обирає свій варіант тримання під контролем ситуацію, активно використовує досвід інших людей і ресурси соціальних мереж. Наявність при переживанні кризової події як емоційного, так і раціонального способів реагування на ситуацію означає, що особистості притаманний соціально-орієнтовний стиль. Зациклення на власному его орієнтує людину на стиль втечі від проблеми, а також придушення емоцій та почуттів, що пов'язані з ситуацією. У поведінці проявляється дистанціювання від проблеми і відмова від допомоги з боку інших людей.

Більшість стратегій подолання є загальними, тобто використовуються особистістю при переживанні кризової події без урахування її особливостей. Проте специфічними для переживання втрати значимої людини є стратегії смиренності, заперечення, застрягання. Але переживання кризових ситуацій є

неминучою складової життя особистості. Вони здатні сприяти особистісному зростанню, збагачувати досвід, надавати знання. Дозволимо припустити, що рівень психологічного благополуччя буде вищим у тих, хто мав досвід переживання кризової події, а також, що при визначених умовах процес переживання кризової події сприяє осмисленню себе і свого місця в житті, активізуючи прагнення особистості до змін звичного образу життя, до самовдосконалення й особистісного зростання. Відповідно, переживання кризової події не лише не обмежує можливості особистості але й при визначених умовах може стати джерелом конструктивної активності, що спрямовується на саморозвиток і самореалізацію.

Припустимо, що осмисленість життя і психологічне благополуччя мають взаємозв'язок. Адже чим вищим буде рівень осмисленості життя, тим вищим буде рівень актуального психологічного благополуччя, тим у більшій мірі особистість буде відчувати здатність реалізувати себе у напрямку позитивного функціонування. Домінування в процесі переживання кризової події стратегій де превалюють емоції і егоцентризм, а стиль, що спрямований на соціальну підтримку ігнорується може стати причиною непродуктивного проживання травмуючої події та впливати негативно на рівень психологічного благополуччя. На ступінь усвідомлення і характер переживання кризової події може впливати вік особистості, адже в разі відсутності чітких пригадувань про подію, вона сприймається особистістю як значима, але не оцінюється як кризова.

Отже, пріоритетними напрямами підвищення психологічного благополуччя особистості, яка пережила кризову подію можна зазначити відновлення втраченого відчуття спрямованості, надання життю осмислення, формування настанов і переконань, які б сприяли усвідомленню цілей життя в теперішньому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ: Либідь, 2003. 376 с.
2. Франкл. В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 160 с.
3. Чепелєва Н. В., Рудницька С. Ю. Психологічна характеристика особистості, здатної до самопроектування. Педагогіка і психологія. 2018. № 1. С. 71–77.
4. Rogers C. R. On becoming a person. Boston: Houghton Mifflin, 1961. 420 p.
5. Ryff C. D. Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. Journal of Personality and Social Psychology. 1989. Vol. 57, № 6. P. 1069–1081.

Микитенко В. В.,
д. е. н., проф., головний науковий співробітник,
відділ просторового розвитку та якості життя,
Інститут демографії та досліджень якості життя
імені Михайла Птухи НАН України, Київ, Україна,
vmikitenko@ukr.net

Шелудько Н. М.,
д. е. н., проф., головний науковий співробітник,
відділ соціально-економічної безпеки,
Інститут демографії та досліджень якості життя
імені Михайла Птухи НАН України, Київ, Україна,
n.sheludko@ukr.net

ВІД ЦІННОСТЕЙ ВІЙНИ – ДО ЦІННОСТЕЙ МИРУ: ЛЮДСЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ОСНОВА ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Війна в Україні актуалізувала не лише безпекові, економічні, міграційні та соціальні виклики, а й глибинну трансформацію ключових цінностей суспільства. У цих умовах відновлення держави не може обмежуватися інфраструктурною реконструкцією, технологічним оновленням чи фінансовою стабілізацією, оскільки ключовим обмежувальним чинником є ерозія людського потенціалу. Метою доповіді є обґрунтування людського потенціалу як основи переходу від цінностей війни – до цінностей миру та визначення демографічно-трудової атрофії як системного безпекового тригера повоєнного розвитку України.

У доповіді розкрито принципову відмінність між цінностями війни (інстинкт виживання, насильство, логіка короткого горизонту) та цінностями миру (логіка розвитку, довіри, відповідальності та майбутнього). Показано, що тривале домінування мілітарних цінностей у повоєнній системі управління, освіти й соціальних практик призводить до самопідтримуваного масштабування ерозії людського потенціалу.

Особливу увагу приділено феномену демографічно-трудової атрофії як інтегрального процесу виснаження відтворювальної, трудової, когнітивної та міжпоколінної спроможності суспільства.

Представлено методологічний підхід до інтегрального оцінювання демографічно-трудової атрофії у безпековому вимірі за макрорегіональними зонами України, що дозволяє ідентифікувати критичні просторові зони втрати державної спроможності та стійкості. Доведено, що упередження й елімінація демографічно-трудової атрофії є необхідною умовою перетворення людського потенціалу з соціального показника на стратегічний ресурс миру, регенерації та просторового розвитку держави. Акцентовано, що мир в Україні можливий із відновленням людської спроможності мислити, навчатися, працювати й формувати майбутнє, а не лише після формального завершення війни.

Ключові слова: цінності війни; цінності миру; людський потенціал; демографічно-трудова атрофія; ерозія людського потенціалу; національна безпека; повоєнне відновлення; макрорегіональні зони; полікриза.

Russia's full-scale war against Ukraine has intensified not only security, economic, migration, and social challenges, but also a profound transformation of society's meaning-forming values. Under these conditions, national recovery cannot be limited to infrastructure reconstruction, technological modernization, or financial stabilization, as the key constraining factor has become the erosion of human potential. The purpose of this paper is to substantiate human potential as the semantic axis of the transition from values of war to values of peace and to conceptualize demographic and labour atrophy as a systemic security trigger of post-war state development.

The paper reveals the fundamental distinction between the values of war (the logic of survival, violence, and a short-term horizon) and the values of peace (the logic of development, trust, responsibility, and the future). It is demonstrated that the prolonged dominance of war-related values in post-war governance, education, and social practices leads to the self-reinforcing expansion of human potential erosion. Particular attention is paid to the phenomenon of demographic and labour atrophy as an integral process of depletion of society's reproductive, labour, cognitive, and intergenerational capacities.

A methodological approach to the integrated assessment of demographic and labour atrophy in the security dimension across seven post-war macro-regional zones of Ukraine is presented, enabling the identification of critical spatial areas of declining state capacity and resistance. It is argued that mitigating demographic and labour atrophy is a necessary condition for transforming human potential from a social indicator into a strategic resource for peace, regeneration, and spatial development. The paper concludes that peace in Ukraine is possible only in parallel with the restoration of human capacity to think, learn, work, and shape the future, rather than merely after the formal cessation of hostilities.

Keywords: values of war; values of peace; human potential; demographic and labour atrophy; erosion of human potential; national security; post-war recovery; macro-regional zones; polycrisis.

Зовнішнє збройне вторгнення трансформувало в Україні не лише безпекову, економічну, демографічну та соціальну реальність, а й смисложиттєві орієнтири суспільства. За цих обставин ключовим викликом стає не лише фізичне відновлення територій чи інституцій, а й відновлення людини як носія розвитку, культури та майбутнього. Саме тому переосмислення цінностей війни та цінностей миру виходить за межі моральної чи філософської дилеми й набуває характеру стратегічного питання державної спроможності. Для науки ця проблема означає необхідність перегляду усталених аналітичних парадигм, оскільки класичні економічні, демографічні чи освітні моделі виявляються недостатніми для пояснення процесів, що відбуваються в умовах тривалої невизначеності, насильства й полікризи. На перший план виходить дослідження людського потенціалу як інтегральної категорії, що поєднує когнітивні, поведінкові, ціннісні, культурні та біо-соціальні виміри.

Для освіти війна стала тестом на її смислову стійкість – освітні системи більше не можуть обмежуватися передаванням знань чи компетентностей, вони дедалі більше виконують функцію простору формування цінностей миру, відповідальності, солідарності, критичного мислення та здатності до відновлення. Без осмислення того, яку людину формує освіта в умовах війни, неможливо говорити про повоєнний розвиток.

Для держави питання людського потенціалу (ЛП) стає центральним безпековим викликом в умовах полікризи. Втрата населення, демографічні провали, вимушена міграція, синдромальні та поведінкові деформації [1] – підривають не лише економічне зростання та повоєнну реконструктивну і просторову регенерацію, а й здатність суспільства підтримувати мир, відновлювати інститути та забезпечувати міжпоколінну спадкоємність розвитку. Відтак, людський потенціал постає як смислова вісь відновлення України, без якої будь-які інфраструктурні, фінансові, ресурсні чи технологічні зусилля залишаються фрагментарними.

Наукова спільнота й система управління, зазвичай, оцінюють війну мовою втрат: територій, інфраструктури, економіки, населення, тощо. Але є те, про що, наразі, говорять значно рідше – про втрату смислів у державному утворенні. Саме це є найнебезпечнішим. Війна змінює не лише кордони – вона змінює людину, її уявлення про: майбутнє та про нормальність/ненормальність; цінність життя, української освіти, знань і миру. І якщо ці зміни залишаться непоміченими, то процеси відновлення перетворяться на банальну імітацію.

Сьогодні Україна стоїть не лише перед вибором як відновлюватися, а перед набагато складнішим питанням – на яких саме цінностях це здійснювати. На цінностях війни – тобто, виживання, жорсткості, короткого горизонту, толерування втрат, чи на цінностях миру – довіри, відповідальності, розвитку, планів на майбутнє.

Ключова проблема полягає у тому, що цінності війни не зникають автоматично, після припинення бойових дій – вони вбудовуються й інкорпоруються у соціальні практики, освіту, управлінські рішення та у щоденну поведінку людей. І саме у цьому й виникає головний ризик – країна може бути відбудована, але не відновлена.

Пропонуємо розглянути відновлення України не з позиції інфраструктури чи фінансів, а з позицій людського потенціалу. Без відновлення людини – її здатності мислити, навчатися, довіряти, створювати й брати відповідальність жодна економіка не запрацює, жодна освіта не розвиватиметься, жодна держава не буде стійкою. Тож, ключове питання на сьогодні: чи готові ми будувати мир, якщо вже навчилися жити у війні?

Слід зважати на те, що війна і мир – це не лише різні політичні стани, це дві принципово різні системи цінностей, дві логіки організації життя, суспільства й

майбутнього. Цінності війни формуються навколо виживання. Їхня базова логіка проста: головне – протриматися. У цій логіці домінують короткотермінові часові горизонти, толерування втрат, прийняття насильства як норми та ієрархія, заснована на силі.

У цій відповідності ефективним вважається той, хто швидший, жорсткіший, менш чутливий. А людина у цій системі координат – це ресурс, який можна витратити, замінити, знецінити, пожертвувати. Нажаль, в умовах війни це, зазвичай, є неминучим. Але проблема у цій площині починається тоді, коли логіка війни зберігається і у повоєнному періоді, бо цінності війни не створюють майбутнього, вони лише дозволяють відкласти поразку.

Натомість, цінності миру мають іншу основу – це розвиток. Їхня ключова логіка звучить інакше: соціум діє так, щоб було кому жити завтра. У цій площині, центральними стають довіра, відповідальність, довгий часовий горизонт упередження і цінність людського життя, у першу чергу, як базового й незамінного. Мир – це не відсутність насильства, це наявність майбутнього. У логіці миру: людина – не ресурс, а носій потенціалу, знань, смислів, компетенцій, культури, здатності до співпраці. Саме тому, освіта, наука, культура, соціальна згуртованість – не витрати, а інвестиції у відновлення, зростання та стійкість держави.

Маємо визнати, що в Україні, наразі, сформувалось протиріччя: неможливо будувати мир, використовуючи управлінські, освітні та соціальні практики війни, коли у повоєнному періоді: а) зберігатиметься мова мобілізації, примусу, страху; б) рішення ухвалюватимуться із горизонтом «лише до кінця року»; в) людський потенціал розглядатиметься як змінна величина.

Все це означає, що цінності війни продовжуватимуть керувати мирним життям нації. У такій ситуації відновлення стане ілюзією: інфраструктура – може бути відбудована, економіка – перезапущена, але суспільство не так просто перейде у стан миру, а лише змінить формат внутрішньої напруги. Саме тому перехід від війни до миру є, у першу чергу, переходом ціннісним. І ключовим маркером є те, як саме держава, освіта і наука почнуть ставитися до людини: «як до витратного матеріалу» чи «як до смислової осі розвитку».

Коли йдеться про втрати України на сьогодні (за роки воєнних дій), зазвичай, називаємо цифри: демографія, міграція, зруйнована інфраструктура, бюджетні дефіцити, екологічне навантаження, тощо. Але за цими цифрами залишається те, що найважче виміряти – ерозія людського потенціалу.

Ерозія ЛП – це не раптова катастрофа. Це повільний, системний процес, у якому зникає здатність суспільства відтворювати саме себе та забезпечувати рівень національної безпеки. На сучасному етапі функціонування України ерозія ЛП проявляється синхронно у кількох вимірах і саме їх сукупність створює критичний ефект.

По-перше, це демографічна ерозія: не лише скорочення чисельності населення, а й руйнування вікової, професійної та репродуктивної структури. Країна втрачає не лише людей – вона втрачає час, який не можна буде надолужити.

По-друге, це трудова ерозія: руйнуються траєкторії професійного розвитку, перериваються кар'єрни, девальвується сама ідея довгострокової трудової реалізації населення. Праця перестає бути простором самореалізації і дедалі частіше стає лише засобом для виживання.

По-третє, маємо поведінково-когнітивну ерозію: тривалий стрес, невизначеність, травматичний досвід війни – всі вони сприяють поширенню різного формату синдрому набутої безпорадності (СНБ) [2], виснаження, втрати довіри. Людина починає мислити не категоріями розвитку, а категоріями уникнення ризику. І це особливо небезпечно, бо поведінкові деформації мають інерцію – вони зберігаються, навіть коли зовнішні умови змінюються.

По-четверте, відбувається освітньо-наукова ерозія: в умовах війни освіта часто редукується до формального відтворення знань, а наука – до виживання інституцій. Але без науки й освіти як просторів смислу людський потенціал втрачає здатність до оновлення взагалі.

І, нарешті, простежується міжпоколінна ерозія: коли діти зростають у середовищі нестабільності, страху і розірваних соціальних зв'язків. У цій площині суспільство ризикує передати наступному поколінню не лише травму, а й обмежений горизонт можливого.

У сукупності ці п'ять процесів деградації і формують небезпечний феномен: людський потенціал перестає бути джерелом відновлення і поступово перетворюється на вузьке й тупикове місце розвитку. І тут ключовий момент: ерозія людського потенціалу – це не побічний ефект війни, а стратегічний фактор, який визначає, чи буде у країни майбутнє після війни.

Саме тому, питання ЛП сьогодні – це не гуманітарна і не соціальна тема. Це питання національної безпеки, цивілізаційного вибору і сенсу відновлення.

Ключовим тригером, який на сьогодні визначає межі повоєнного відновлення України, є досягнення критичних рівнів демографічно-трудової атрофії (ДТА) [3]. Йдеться не лише про скорочення населення чи дефіцит кадрів, а про системне виснаження ЛП, яке набуло просторово диференційованого, масштабного й самопідтримуваного характеру. Саме тому ми говоримо про атрофію як про процес втрати не лише чисельності, а й функціональної, мотиваційної та відновлювальної спроможності суспільства.

Для фіксації цієї загрози було розроблено методологію оцінювання ДТА у безпековому вимірі, яка базується на інтегральному підході за єдиним критерієм оцінки та враховує параметри і характеристики семи повоєнних

макрорегіональних зон (МРЗ) України [4] (табл. 1). Кожна з них має власну функціональну роль у національній системі відновлення (від стратегічної мобілізації – до індустріального ядра) і, відповідно, власний профіль накопичених атрофічних ризиків.

Таблиця 1

Поділ території України на макрорегіональні зони для планування просторової реконструкції й ідентифікації ДТА

Макрорегіональна зона (МРЗ)	Межі МРЗ	Характеристики
I. Зона стратегічного мобілізаційного відновлення (Зона стратегічної мобілізації)	м. Київ та Київська обл.	Центр політичного та адміністративного управління. Розвинена інфраструктура, науково-освітній потенціал. Висока концентрація інвестиційних ресурсів
II. Транзитно-Координаційний макрорегіон просторового розвитку (Транзитна Зона «Координації просторового розвитку»)	Житомирська, Чернігівська, Хмельницька, Полтавська обл.	Транзитні коридори, аграрно-промислова спеціалізація. Відносно стабільний демографічний потенціал. Диверсифікована економічна структура
III. Східна регіональна Зона контрольованої Декомпресії (Східна регіональна Лінія «Зони Декомпресії»)	Харківська, Сумська, Донецька, Луганська обл.	Території з суттєвими пост-конфліктними викликами. Потужна, але частково зруйнована промислова база. Потреба у відновленні інфраструктури та екосистем
IV. Південна регіональна Зона контрольованої Декомпресії (Південна регіональна Лінія «Зони Декомпресії»)	Миколаївська, Одеська, Запорізька, Херсонська обл., АР Крим, м. Севастополь	Важливі морські порти та транспортні вузли. Значний рекреаційно-туристичний потенціал. Необхідність відновлення після військових дій та окупації
V. Західна регіональна Зона економічного збудження та компресії (Західна Зона «Збудження (Компресії)»)	Закарпатська, Львівська, Рівне-нська, Тернопіль-ська, Івано-Франк-івська, Чернівець-ка, Волинська обл.	Близькість до кордонів ЄС, сприятливі умови для експортно-орієнтованого бізнесу. Культурна та етнічна різноманітність. Потенціал розвитку зеленої енергетики та туризму
VI. Центральна Зона інфраструктурної модернізації та технологічного розвитку	Вінницька, Черкаська, Кіровоградська та Дніпропетровська обл.	Промислово-аграрний комплекс із потенціалом технологічного оновлення. Географічний центр країни, що забезпечує зв'язок між сходом, заходом, півднем і північчю. Розвинена транспортна інфраструктура
VII. Південно-Східний індустріальний пояс (індустріальний ромб)	Індустріальний кластер «Запоріжжя – Дніпро – Кривий Ріг – Кременчук».	Концентрація промислових виробництв та металургії. Необхідність модернізації застарілих технологій. Кадровий та інноваційний потенціал для розвитку промислових хабів

Джерело: складено, класифіковано та систематизовано авторами за урахування напрацювань і розробок [4]

Оцінювання рівнів ДТА здійснюється за моделлю, що охоплює демографічний, трудовий, поведінково-когнітивний, економічний, просторовий, інституційний та біомедичний виміри. Агрегація показників (з урахуванням коефіцієнтів вагомості впливу кожного з семи вимірів ДТА на рівень національної безпеки) дозволила отримати узагальнений інтегральний показник ДТА для кожної МРЗ та класифікувати їх за шкалою від низького до критичного рівня (табл. 2).

Результати сценарного моделювання і розрахунків, представлені у табл. 1 та 2, є досить тривожними. У більшості МРЗ зафіксовано високий або критичний рівень ДТА, причому, з різними домінантами, так, у зоні стратегічної мобілізації – ДТА; у східному та південно-східному регіонах – поєднання трудових і біомедичних втрат; у центральній зоні модернізації та індустріальному поясі – інституційно-поведінкова інертність; узахідній – поведінково-когнітивна атрофія на тлі міграційного виснаження.

Таблиця 2

Виміри ДТА (за МРЗ України) у 2026 році

Макрорегіональна зона (МРЗ)	**Домінанта ДТА**	**Рівень ДТА**	**Управлінська реакція (поточна)**	**Безпековий ефект**
I. Зона стратегічної мобілізації	Демографічно-трудовий	Критичний, **0,81**	Фрагментарні соціальні заходи	Втрата відтворюваності та логістичних ланцюгів.
II. Транзитно-координаційна зона	Трудовий та інституційно-просторовий	Високий, 0,72	Секторальна й несинхронізована координація	Вузькі місця транзиту; втрата ЛП і логістичних хабів; міграційний відтік
III. Східна зона контрольованої декомпресії	Трудовий та біомедичний	Критичний, **0,95**	Відкладені рішення	Демографічна яма, руйнація і знищення матеріальних активів, міграційний витік.
IV. Південна зона контрольованої декомпресії	Просторово-економічний	Критичний, **0,88**	Імітація відновлення	Ерозія зайнятості, знищення матеріальних активів, міграційний витік
V. Західна зона економічної компресії	Поведінково-когнітивний	Помірно-високий, **0,51**	Пасивне спостереження	Міграційний відтік, перенавантаження системи.
VI. Центральна зона модернізації та реконструкції	Інституційно-поведінковий	Високий, **0,67**	Нейтральна політика	Виснаження ЛП, демографічна яма.

Макрорегіональна зона (МРЗ)	Домінанта ДТА	Рівень ДТА	Управлінська реакція (поточна)	Безпековий ефект
VII. Південно-Східний індустріальний пояс	Трудовий та просторовий	Критичний, 0,91	Проєктна реакція	Розрив ланцюгів розвитку, міграційний відтік.
Примітка: рівні ДТА для кожної МРЗ визначені шляхом співвіднесення узагальненого інтегрального показника зі шкалою інтерпретації та якісної верифікації результатів із урахуванням просторово-безпекової специфіки розвитку. Інтерпретація значень: 0,00–0,25 – низький рівень ДТА; 0,26–0,50 – помірний; 0,51–0,75 – високий; 0,76–1,00 – критичний.				

Джерело: обґрунтовано, досліджено, розраховано та систематизовано у табличному форматі авторами.

Найбільш небезпечним є не сам рівень атрофії, а характер управлінської реакції, який у приведених таблицях (табл. 1 та 2) фіксується та ідентифікується як фрагментарний, імітаційний або відкладений. Це означає, що система державного управління, фактично намагається реалізовувати політики відновлення у регіональних просторах, де ЛП уже не здатен бути їх носієм.

Таким чином, приведені розрахунки демонструють не просто соціально-економічну проблему, а й карту втрати державної спроможності у просторово-функціонально-мотиваційному розрізі. Отже, ДТА вийшла на рівень системного обмежувача мобілізаційного, соціально-економічного й цивілізаційного майбутнього України. І саме вона на сьогодні визначає, чи можливий перехід від цінностей війни – до цінностей миру.

Отже, мир – не лише припинення війни, а стан, у якому суспільство здатне відтворювати себе, планувати майбутнє та брати відповідальність за розвиток. Саме тому ЛП виступає смисловою віссю миру, але лише за умови його збереження, відновлення, нарощення й активізації. У ситуації з нинішніми вимірами ДТА, мир втрачає зміст і перетворюється на паузу між кризами. ДТА руйнує ключові підвалини мирного розвитку: здатність людей працювати й навчатися, довіряти інституціям, залишатися в країні, інвестувати у власне майбутнє та майбутнє дітей. За таких умов будь-які політики і плани миру, відбудови, розвитку, реструктуризації чи євроінтеграції стають формальними вони, наразі, в Україні не мають носія, суб’єкта реалізації.

Нівелювання феномену ДТА означає принципову зміну фокусу державної політики: «від управління територіями й ресурсами до управління відновленням людської спроможності». Йдеться про: а) відновлення трудових функцій, подолання поведінково-когнітивної інертності; б) медико-біологічну й медико-генетичну та психосоціальну реабілітацію; в) створення умов для повернення, закріплення й розвитку людського потенціалу в межах держави. Лише у такій

логіці ЛП перестане бути «соціальним показником» і стане стратегічним ресурсом миру. Саме він забезпечить стійкість держави, здатність до самовідновлення та перехід від цінностей війни до цінностей розвитку, гідності й майбутнього.

Отже, мир в Україні можливий не після війни, а паралельно з нівелюванням демографічно-трудової атрофії. Без цього, будь-який мир залишатиметься крихким, а будь-яке відновлення – тимчасовим.

Як підсумок: ми звикли вимірювати війну територіями, збитками і датами, але мир вимірюється інакше. Він вимірюється людьми, які пережили війну, повернулися з війни і здатні жити, працювати, мислити й розбудовувати майбутнє. Якщо держава відновлюватиметься швидше, ніж відновлюється людина – то, це не мир, це відкладена криза. Отже, ключове питання на сьогодні постає не у тому, коли завершиться війна, а в тому – чи буде кому та з якими смислам жити у мирі, коли вона завершиться.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Микитенко В.В. Синдромальні детермінанти демографічно-трудової атрофії: природа та механізми нівелювання. Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами: матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф., Ч. 1. Луцьк, 5 груд. 2025 р., Луцьк: Надстир'я, 2025. 394 с., С. 72–74.
2. Mykytenko, V.; Sheludko, N.; Khudolei, V.; Dobrovolskienė, N. Acquired Helplessness Syndrome in Monofunctional Systems Experiencing Multicrisis: Mechanisms Overcoming Challenges in Resilient Circular Economy. Economics Ecology Socium, 2025, 9, № 3, 80–92. https://doi.org/10.61954/2616-7107/2025.9.3-6
3. Микитенко В.В., Микитенко Д.О., Шелудько Н.М. (2026). Демографічно-трудова атрофія: чинники та особливості розгортання в умовах полікризи. Демографія та соціальна економіка, 2026. № 1(63). С. 26–45. https://doi.org/10.15407/dse2026.01.045
4. Микитенко В.В., Микитенко Д.О., Чупріна М.О. (2025). Сценарне моделювання просторового відновлення макрорегіональних зон України: соціо-еколого-економічні пріоритети реконструкції. Демографія та соціальна економіка. №1 (59). С. 109–132. https://doi.org/10.15407/dse2025.01.109.

Михайліченко М. В.,
канд. пед. наук, професор,
провідний науковий співробітник,
Український науково-методичний центр практичної психології
і соціальної роботи НАПН України, м. Київ,
mnv_2008@ukr.net

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ТА АНАЛІЗ УПРАВЛІНСЬКОЇ ПРАКТИКИ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ПЕДАГОГІЧНИМ ПРАЦІВНИКАМ У СТВОРЕННІ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація. Розглянуто роль керівника закладу освіти у створенні безпечного освітнього середовища, визначено проблему управлінської діяльності в контексті організації соціально-психологічної допомоги педагогічним працівникам, обґрунтовано систему управлінських підходів, охарактеризовано ефективні управлінські практики, встановлено критерії управлінської діяльності.

Ключові слова: безпечне освітнє середовище, управлінська взаємодія, безпековий менеджмент, соціально-психологічна допомога.

Abstract. The role of the head of an educational institution in creating a safe educational environment is considered, the problem of managerial activity in the context of organizing socio-psychological assistance to pedagogical workers is identified, a system of managerial approaches is substantiated, effective managerial practices are characterized, and criteria for managerial activity are established.

Keywords: safe educational environment, managerial interaction, safety management, socio-psychological assistance.

В умовах воєнного стану соціально-психологічна підтримка педагогічних працівників набуває системоутворювального значення у структурі безпекового менеджменту закладу освіти. Психологічна стійкість педагогів визначає їхню здатність забезпечувати емоційну безпеку здобувачів освіти, що зумовлює необхідність цілеспрямованої управлінської діяльності керівника у цьому напрямі. Наукові дослідження свідчать, що сприятливий соціально-психологічний клімат і підтримка професійного здоров’я педагогів є важливими чинниками ефективності освітньої організації [1;6].

Діяльність керівника щодо організації соціально-психологічної допомоги має комплексний характер і передбачає інтеграцію відповідних заходів у річне планування роботи закладу освіти, створення команди психолого-педагогічного супроводу та налагодження взаємодії з психологічною службою, центрами професійного розвитку педагогічних працівників і фахівцями соціальної сфери [10].

Зауважимо, що за матеріалами аналітичного звіту CEDOS 2024 року (проєкт «Про.Фахівці: Адаптація роботи психологічних служб шкіл до викликів,

зумовлених війною») у 1 469 громадах України наразі діє 357 центрів професійного розвитку вчителів, серед яких навчально-методичні центри психологічної служби, де фахівці надають навчально-методичну, інформаційну, консультативну та експертну підтримку працівникам психологічної служби, організовують діяльність методичних об'єднань, практичних психологів і соціальних педагогів, поширюють кращі психологічні практики, здійснюють супровід закладів освіти в громаді [8].

Показово, що на час дослідження психологами були забезпечені 75 % міських шкіл і 40% сільських шкіл, а соціальні педагоги працювали у 46 % міських шкіл і у 22% сільських шкіл. За інформацією МОН України у 2024/2025 навчальному році чисельність фахівців психологічної служби становила 20 031 осіб, з них: практичних психологів – 12 924 осіб, соціальних педагогів – 7 025 осіб, методистів – 82 осіб.

Аналізуючи «Пріоритетні напрями роботи психологічної служби у системі освіти України в 2025/2026 навчальному році», виокремимо основну ідею про ефективність діяльності психологічної служби, завданнями якої є комплексний психосоціальний супровід учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану та післякризового відновлення. Її ознаками в сучасних умовах є системний, превентивно-підтримувальний і кризово-орієнтований характер та спрямованість на забезпечення психологічної безпеки, стійкості освітнього процесу і формування безпечного освітнього середовища [10].

Разом з тим, вивчення наукових досліджень, аналітичних звітів та методичних матеріалів свідчить, що психологічні служби закладів освіти в умовах воєнного стану зіткнулися з комплексом організаційних, професійних і психоемоційних труднощів [1; 2; 6; 8].

Передусім значною проблемою є різке зростання потреби у психологічній допомозі. Значна частина здобувачів освіти і педагогічних працівників переживає травматичний досвід, пов'язаний з бойовими діями, втратами, вимушеним переміщенням, тривалим перебуванням у стані небезпеки. Це суттєво збільшило навантаження на практичних психологів і соціальних педагогів, тоді як кадровий ресурс психологічної служби залишився обмеженим [6; 9].

Другим суттєвим викликом є кадровий дефіцит. Частина фахівців була вимушена змінити місце проживання, працювати дистанційно або виконувати додаткові функції, не пов'язані безпосередньо з психологічним супроводом. У багатьох закладах освіти одна ставка психолога не відповідає реальним потребам великого контингенту учасників освітнього процесу.

Серйозною проблемою стало професійне емоційне виснаження самих фахівців психологічної служби. Постійна робота з травматичними переживаннями інших людей за відсутності системної супервізійної підтримки

призводить до вторинної травматизації, підвищеного рівня стресу та ризику професійного вигорання.

В умовах воєнного стану значно ускладнилася організація очної психологічної роботи. Постійні повітряні тривоги, необхідність працювати в укриттях, перехід на дистанційні або змішані форми навчання обмежили можливості проведення групових занять, тренінгів і тривалого консультування. Це потребувало швидкого опанування онлайн-інструментів психологічної допомоги, до чого не всі фахівці були достатньо підготовлені.

Важливим викликом є недостатній рівень підготовленості педагогічних працівників до роботи з травмованими дітьми, що збільшує запит на методичну допомогу з боку психологічної служби. Психологи змушені поєднувати консультування, просвітницьку діяльність, тренінгову роботу та кризове реагування.

Складнощі виникають і у сфері міжвідомчої взаємодії, оскільки не в усіх громадах налагоджено ефективну співпрацю закладів освіти з соціальними службами, медичними установами та фахівцями з психічного здоров'я.

Окремою проблемою є обмеженість матеріально-технічних ресурсів, зокрема відсутність облаштованих безпечних і конфіденційних просторів для психологічної роботи, нестача цифрових засобів для дистанційного консультування, недостатнє забезпечення методичними матеріалами.

Також актуальною є проблема недостатньої системності в організації психосоціальної підтримки на рівні управління закладом освіти, коли діяльність психологічної служби не інтегрована в загальну безпекову політику закладу.

Загалом діяльність психологічних служб у воєнний період ускладнюється поєднанням підвищеного запиту на допомогу, кадрових і ресурсних обмежень, емоційного навантаження на фахівців, організаційних труднощів та потреби у нових професійних компетентностях. Це зумовлює необхідність системної управлінської підтримки психологічної служби з боку керівника закладу освіти та інтеграції психосоціальної допомоги у систему безпекового менеджменту.

Нашу увагу привернув розділ 5 аналітичного звіту «Особливості освітнього процесу в умовах воєнного стану: виклики та перспективи», де розкрито роль психологічної підтримки як необхідної умови забезпечення доступності та якості освіти в умовах війни [6].

Так, зокрема, психологічна допомога розглядається як системна діяльність, спрямована на подолання наслідків стресу, адаптацію до нових умов навчання та збереження психічного здоров'я учасників освітнього процесу. У сучасних умовах воєнного стану психологічна допомога в закладах освіти має багатовекторний характер і спрямовується на подолання наслідків психотравмувальних подій, відновлення емоційної рівноваги та формування

психологічно безпечного освітнього середовища. Її зміст охоплює кілька взаємопов'язаних напрямів, які розкриємо наступним чином.

Насамперед важливим напрямом взаємодії, зазначається у документі, є надання індивідуальної психологічної допомоги здобувачам освіти та педагогічним працівникам, які пережили травматичні події. Така робота передбачає діагностику психоемоційного стану, консультативну підтримку, застосування стабілізаційних технік і формування навичок саморегуляції. Адресна допомога дає змогу знизити рівень тривожності, попередити розвиток дезадаптаційних станів і сприяти відновленню внутрішніх ресурсів особистості.

Важливим напрямом є групові форми психологічної роботи, які сприяють нормалізації емоційних реакцій, формуванню відчуття спільності та взаємопідтримки. У процесі групової взаємодії учасники отримують можливість поділитися переживаннями, усвідомити їх як типові для кризових умов, що знижує рівень психологічної напруги та сприяє розвитку навичок ефективної комунікації.

Окремо дослідниками акцентована проблема психологічному супроводу процесу адаптації внутрішньо переміщених осіб. Йдеться про створення умов для їхньої соціальної інтеграції в новий освітній простір, подолання відчуття ізольованості, формування позитивних взаємин у колективі та підтримку навчальної мотивації.

Для нас важливо, що суттєвим напрямом психологічної допомоги є підтримка педагогічних працівників як ключових провідників психологічної безпеки учнів. Психологічна служба здійснює профілактику професійного вигорання, проводить тренінги зі стресостійкості, організовує групи взаємопідтримки та супервізії, що сприяє підвищенню професійної ефективності педагогів і їхньої готовності працювати в кризових умовах.

Завершальним і інтегративним напрямом виступає формування безпечного та підтримувального освітнього середовища, яке передбачає розвиток культури ненасильницької комунікації, створення сприятливого соціально-психологічного клімату, впровадження травмоінформованого підходу та налагодження партнерської взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу.

Отже, зазначені напрями психологічної допомоги утворюють цілісну систему психосоціального супроводу, що забезпечує адаптацію, емоційну стабілізацію та психологічну безпеку учасників освітнього процесу.

Науково-теоретичне вивчення і обґрунтування змісту управлінських підходів до організації соціально-психологічної допомоги педагогічним працівникам у створенні безпечного освітнього середовища дає змогу виокремити ряд важливих складників її реалізації [4;7;9].

Найпершим виділимо діагностично-аналітичну роботу, що передбачає вивчення рівня професійного стресу, виявлення факторів ризику емоційного вигорання та визначення потреб педагогічного колективу у психологічній допомозі. За результатами таких досліджень керівник приймає рішення щодо оптимізації педагогічного навантаження, організації підтримувальних заходів і створення умов для професійного відновлення педагогів. Практика діяльності психологічної служби закладів освіти в умовах повномасштабної війни засвідчує ефективність індивідуальних консультацій, груп взаємопідтримки та кризових інтервенцій для педагогічних працівників.

Освітньо-профілактичний аспект діяльності керівника реалізується через організацію тренінгів зі стресостійкості, розвитку навичок саморегуляції, першої психологічної допомоги та застосування травмоінформованого підходу в освітньому процесі. Програми підвищення кваліфікації педагогів у цьому напрямі передбачають формування компетентностей з подолання тривожності, опрацювання власних емоційних переживань, підтримки учнів у кризових ситуаціях, що підвищує готовність педагогів до професійної діяльності в умовах воєнних викликів.

Суттєвим складником управлінської діяльності є створення сприятливого соціально-психологічного клімату в педагогічному колективі. Керівник забезпечує відкриту комунікацію, організовує регулярні зустрічі для обговорення труднощів і потреб педагогів, запроваджує практики супервізії та професійної взаємопідтримки, здійснює моральне заохочення працівників. Дослідження психосоціальної підтримки в освіті підкреслюють, що такі заходи сприяють зниженню рівня тривожності, підвищенню згуртованості колективу та формуванню відчуття безпеки.

Логічним у цьому контексті буде осмислення концепту «управлінська практика». З урахуванням функцій управлінської діяльності управлінську практику організації психосоціальної допомоги педагогічним працівникам визначимо як цілеспрямовану діяльність керівника закладу освіти, що охоплює планування, координацію, ресурсне забезпечення, моніторинг і корекцію заходів психологічної підтримки колективу з метою збереження психічного здоров’я педагогів і формування безпечного освітнього середовища. Таке розуміння спирається на загальнонаукові підходи до управлінської діяльності керівника закладу освіти як системи взаємопов’язаних функцій аналізу, планування, організації та контролю, а також на трактування управлінської компетентності як здатності визначати проблеми функціонування закладу та обирати оптимальні управлінські рішення [4;5].

До ефективних управлінських практик належать проведення дебрифінгів після травматичних подій, використання вправ для емоційного розвантаження,

організація консультаційної допомоги психолога, навчання педагогів технологій самовідновлення та усвідомленої професійної комунікації. Запровадження ресурсних практик, гнучке планування діяльності та дотримання принципів конфіденційності у наданні психологічної допомоги забезпечують підтримку професійного здоров'я педагогічних працівників.

Отже, діяльність керівника закладу освіти з організації соціально-психологічної допомоги педагогам в умовах воєнного стану є системною складовою безпекового менеджменту та охоплює організаційно-управлінський, діагностично-аналітичний, освітньо-профілактичний і комунікаційний напрями. Її реалізація сприяє формуванню психологічно стійкого педагогічного колективу, підвищенню ефективності взаємодії учасників освітнього процесу та створенню безпечного освітнього середовища.

Концептуальний аналіз нормативно-правових документів у сфері освіти та цивільного захисту дозволив встановити комплекс вимог до організації безпечного освітнього середовища, що покладають на керівника закладу загальної середньої освіти відповідальність за системне впровадження превентивних, організаційних і захисних заходів. Умови воєнного стану зумовлюють необхідність розширення традиційних підходів до безпеки та інтеграції фізичного, організаційного, психологічного й інформаційного компонентів у єдину систему безпекового менеджменту [3;7;12].

Одним із ключових напрямів є організація своєчасної евакуації учасників освітнього процесу до об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту та забезпечення їх належного функціонування. У закладі освіти мають бути розроблені та відпрацьовані плани евакуації, визначені маршрути руху до укриттів, забезпечено їх відповідність вимогам безпеки, наявність необхідних ресурсів і умов для тривалого перебування здобувачів освіти та працівників під час повітряних тривог.

Важливим напрямом є запобігання та нейтралізація потенційних загроз. Це передбачає посилення пропускного режиму, обмеження доступу сторонніх осіб на територію закладу освіти, організацію чергування, налагодження взаємодії з правоохоронними органами та службами цивільного захисту. Особливу увагу слід приділяти алгоритмам дій у разі виявлення вибухонебезпечних або підозрілих предметів, зброї чи боєприпасів, а також системі оперативного інформування відповідних служб.

Наступним складником є забезпечення захисту інфраструктури закладу освіти. Будівлі та споруди мають відповідати будівельним і санітарним нормам, вимогам надійності та конструктивної безпеки, бути обладнані технічними засобами охорони, системами оповіщення та зв'язку. Важливо також

забезпечити безпечну організацію освітнього простору з урахуванням можливості швидкого переходу до укриття.

Невід'ємним елементом безпечного освітнього середовища є психологічна підтримка учасників освітнього процесу. В умовах війни зростає ризик психотравматизації, тому заклад освіти має забезпечити функціонування психологічної служби, організацію індивідуального та групового консультування, проведення заходів із розвитку стресостійкості та формування сприятливого соціально-психологічного клімату.

Організація освітнього процесу в умовах воєнного стану потребує комплексного планування загальношкільної безпеки, що охоплює питання цивільного захисту, домедичної допомоги, відпрацювання алгоритмів дій у надзвичайних ситуаціях, використання змішаних або дистанційних форм навчання залежно від рівня загроз. Таке планування має здійснюватися на основі ризик-орієнтованого підходу та передбачати постійний моніторинг безпекової ситуації.

Окремого значення набуває забезпечення інформаційної безпеки. Заклад освіти виступає середовищем формування критичного мислення та медіаграмотності, що сприяє захисту учасників освітнього процесу від дезінформації, інформаційних маніпуляцій та психологічного впливу в умовах інформаційної війни.

Отже, нормативно-правові вимоги до організації безпечного освітнього середовища в умовах воєнного стану передбачають реалізацію системи взаємопов'язаних заходів, що охоплюють евакуаційну готовність, запобігання загрозам, захист інфраструктури, психологічну та інформаційну безпеку, а також адаптацію освітнього процесу до кризових умов. Їх виконання є ключовою управлінською функцією керівника закладу освіти та визначає ефективність безпекового менеджменту [2;7].

Логіка управлінського процесу передбачає, що системна організація психосоціальної підтримки педагогічних працівників у період воєнного стану потребує цілеспрямованої та поетапної управлінської діяльності керівника закладу освіти. Така діяльність має інтегруватися в загальну систему безпекового менеджменту та ґрунтуватися на принципах превентивності, партнерської взаємодії, конфіденційності та адаптивності до кризових умов.

Беззаперечною тезою, на нашу думку, є думка про те, що ефективність психосоціальної підтримки педагогів забезпечується партнерською взаємодією директора і практичного психолога, що і відрізняє кращі управлінські практики.

Керівник створює організаційні умови та забезпечує ресурсну підтримку, тоді як психолог реалізує професійні технології допомоги. Спільне планування заходів, аналіз результатів діагностики, проведення профілактичних і

корекційних програм дають змогу сформувати цілісну систему підтримки педагогічного колективу.

Отож директор і практичний психолог виступають ключовими суб'єктами організації психосоціальної підтримки педагогів: перший як стратегічний управлінець і координатор, другий проявляє себе як фахівець із психологічного супроводу. Їх узгоджена діяльність забезпечує психологічну стійкість педагогічного колективу, формування безпечного освітнього середовища та підвищення якості освітнього процесу в умовах воєнних викликів.

Така організаційна взаємодія у педагогічному колективі найширше охоплює нормативно-управлінський, професійно-діяльнісний і комунікативний аспекти професійної діяльності [5;11]. Вона реалізується через колегіальні форми управління (педагогічні ради, наради, робочі групи), спільне планування, розроблення внутрішніх документів, взаємоконсультування, наставництво та командну діяльність і реалізується шляхом парної поетапної співпраці [4;9].

Першим етапом організаційної взаємодії є діагностично-аналітичний, що передбачає вивчення психоемоційного стану педагогічного колективу, визначення рівня професійного стресу, виявлення груп ризику щодо емоційного вигорання та з'ясування потреб педагогів у психологічній підтримці. Керівник ініціює проведення анкетувань, бесід, спостережень, аналізує результати разом із психологічною службою та використовує отримані дані для прийняття управлінських рішень. Наявність такої аналітичної інформації забезпечує обґрунтованість подальшого планування.

Другим етапом є проєктувально-планувальний, у межах якого керівник формує систему заходів психосоціальної підтримки. Він створює команду психолого-педагогічного супроводу, включає відповідні заходи до річного плану роботи закладу освіти, визначає форми діяльності (групи підтримки, тренінги, індивідуальні консультації, супервізії), планує взаємодію з центрами професійного розвитку педагогічних працівників та іншими фахівцями. Результатом цього етапу є наявність цілісної програми психосоціальної допомоги педагогам.

Третій етап означимо як організаційно-координаційний, що спрямований на створення умов для реалізації запланованих заходів. Керівник забезпечує функціонування психологічної служби, визначає час і простір для проведення заходів підтримки, координує взаємодію адміністрації, психолога та педагогічного колективу, створює умови для конфіденційності психологічної допомоги. Важливим управлінським рішенням є гнучке планування педагогічного навантаження з урахуванням психоемоційного стану педагогів.

Четвертий етап є практико-діяльнісним і передбачає безпосередню реалізацію заходів психосоціальної підтримки. До них належать організація груп

психологічної підтримки педагогів, проведення тренінгів зі стресостійкості та саморегуляції, забезпечення індивідуального психологічного консультування, впровадження ресурсних практик під час педагогічних нарад, проведення дебрифінгів після кризових подій, методична робота з питань травмоінформованого підходу. Реалізація цих заходів сприяє підвищенню психологічної стійкості педагогічного колективу.

Щодо п'ятого етапу, то його функція комунікаційно-підтримувальна, що пов'язане із формуванням сприятливого соціально-психологічного клімату в закладі освіти. Керівник забезпечує відкриту та довірливу комунікацію, організовує регулярні зустрічі для обговорення труднощів педагогів, здійснює моральне заохочення працівників, підтримує практики професійної взаємодопомоги. Такий підхід сприяє згуртованості колективу та формуванню культури психологічної турботи.

Завершальним етапом організаційної взаємодії є моніторингово-корекційний етап, що передбачає повторне вивчення психоемоційного стану педагогів, аналіз ефективності проведених заходів, коригування плану психосоціальної підтримки, узагальнення та поширення позитивного досвіду. Це забезпечує адаптивність системи підтримки до змінних умов воєнного часу.

Ефективність діяльності керівника закладу освіти у сфері організації психосоціальної підтримки педагогічних працівників як складової створення безпечного освітнього середовища доцільно оцінювати за сукупністю взаємопов'язаних критеріїв, що відображають системність управління, психологічний стан колективу, рівень професійної готовності педагогів та результативність впроваджених заходів.

Передусім важливим є організаційно-управлінський критерій, який характеризує ступінь цілеспрямованості та системності управлінської діяльності керівника. Його показниками виступають наявність затвердженого плану психосоціальної підтримки педагогів, функціонування команди психолого-педагогічного супроводу, інтеграція заходів психологічної підтримки до річного плану роботи закладу освіти, наявність відповідних локальних документів, а також регулярність спільних нарад адміністрації та психологічної служби.

Важливе значення має діагностично-аналітичний критерій, що відображає рівень вивчення потреб педагогічного колективу та використання результатів діагностики у процесі прийняття управлінських рішень. Його показниками є систематичність моніторингу психоемоційного стану педагогів, підготовка аналітичних матеріалів, виявлення груп ризику щодо професійного вигорання та організація адресної психологічної допомоги.

Психологічний критерій характеризує стан соціально-психологічного клімату в педагогічному колективі та рівень психологічної стійкості педагогів.

До його показників належать зниження рівня тривожності та емоційного напруження, зменшення проявів професійного вигорання, підвищення рівня психологічного комфорту, формування довірливих взаємин між адміністрацією та педагогами, а також активна участь працівників у заходах психологічної підтримки.

Професійно-компетентнісний критерій відображає готовність педагогів до діяльності в умовах воєнного стану. Його показниками є сформованість навичок саморегуляції та стресостійкості, володіння технологіями травмоінформованого підходу, здатність надавати первинну психологічну підтримку здобувачам освіти, участь у тренінгах, семінарах і супервізійних зустрічах.

Комунікаційно-партнерський критерій характеризує якість внутрішньої взаємодії в педагогічному колективі. Показниками є регулярність відкритих зустрічей керівника з педагогами, функціонування практик взаємопідтримки та наставництва, ефективність внутрішніх каналів комунікації, рівень задоволеності педагогів управлінською підтримкою.

Результативний критерій відображає вплив діяльності керівника на створення безпечного освітнього середовища. Його показниками є підвищення психологічної стійкості педагогічного колективу, забезпечення безперервності освітнього процесу в кризових умовах, зниження кількості конфліктних ситуацій, позитивна динаміка соціально-психологічного клімату та готовність педагогів до дій у надзвичайних ситуаціях.

Визначені вище критерії та показники дають змогу комплексно оцінити ефективність діяльності керівника закладу освіти щодо організації психосоціальної підтримки педагогів, здійснювати моніторинг стану психологічної безпеки колективу та своєчасно коригувати управлінські рішення. Їх застосування сприяє підвищенню якості безпекового менеджменту та формуванню стійкого безпечного освітнього середовища в умовах воєнного стану [2;5;8].

Отже, діяльність керівника закладу освіти щодо організації психосоціальної підтримки педагогів має поетапний, системний характер і охоплює діагностичні, проєктувальні, організаційні, практичні, комунікаційні та моніторингові дії. Її реалізація забезпечує психологічну стійкість педагогічного колективу, підвищує ефективність професійної діяльності в умовах воєнних викликів та виступає важливою складовою створення безпечного освітнього середовища. Реальний досвід роботи психологічної служби шкіл у період війни демонструє, що соціально-психологічна допомога педагогам реалізується через групи психологічної підтримки, індивідуальне консультування, тренінги з першої психологічної допомоги, дебрифінги після кризових подій, моніторинг психоемоційного стану педагогів, ресурсні відновлювальні практики, командну

взаємодію адміністрації та психолога. Ці практики підтверджують, що діяльність керівника закладу освіти має бути спрямована на організацію системної психосоціальної підтримки педагогічного колективу як необхідної умови створення безпечного освітнього середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Безпечне освітнє середовище: нові виклики та сучасні рішення в умовах воєнного і повоєнного часу : збірник наукових статей, тез доповідей та інших матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції, 07 березня 2025 р. / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук, М. І. Чорна. Тернопіль : ФОП Осадца Ю. В., 2025. 566 с.
2. Зозуляк О. І., Башурин Н. Я. Управлінсько-правові механізми забезпечення безпеки освітнього процесу в умовах дії воєнного стану в Україні. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства. Івано-Франківськ, 2023. № 63. С.163-181.
3. Концепція безпеки закладів освіти : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 р. № 301-р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/301-2023-%D1%80 (дата звернення: 25.02.2026).
4. Михайліченко М. В., Базелюк В. Г., Кубіцький С. О., Михнюк С. В. Техніка управлінської діяльності : навч. посіб. Київ : Міленіум, 2022. 424 с.
5. Освітній менеджмент : навч. посіб. / за заг. ред. Л. І. Даниленко, Л. М. Карамушки. Київ : Шкільний світ, 2003. 400 с.
6. Особливості освітнього процесу в умовах воєнного стану: виклики та перспективи : аналітичний звіт. Київ : Благодійний фонд «Рокада», 2024. URL:https://rokada.org.ua/wpcontent/uploads/2024/09/osoblyvosti_osvitnoho_protsesu_v_umovakh_voiennoho_stanu_vyklyky.pdf (дата звернення: 25.02.2026).
7. Організація безпечного освітнього середовища: навч.-метод. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини; уклад. О. В. Нагайчук. Умань: Візаві, 2024. 194 с.
8. Психологічна служба у школах: вплив повномасштабної війни : аналітичний звіт за підсумками дослідження / О. Будзь, І. Когут, Т. Жерьобкіна, Ю. Назаренко ; за ред. А. Аносової, О. Пєтушкової. – Київ : Центр інноваційної освіти «Про.Світ», 2024. 93 с. URL:https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/pdf.pdf (дата звернення: 25.02.2026).
9. Психологічна допомога в закладах освіти: ефективні методики та практики (з досвіду роботи): практично-методичний посібник / авт. кол: Романовська Д.Д., Гречко Р.І., Боднар Л.І., Гальчук К.В., Гнідан М.В., Данчук К.О., Дєдов О.А., Заслонкіна О.П., Ілащук-Зузак О.В., Ісопеску Р.Т., Кушнірюк С.В., Мелещук В.В., Пернай М.В., Прокопець О.П., Рябко Л.І., Торопій Г.С.; за науковою редакцією Д.Д. Романовської. Чернівці : Технодрук, 2024. 224 с
10. Про методичні рекомендації «Пріоритетні напрями роботи психологічної служби у системі освіти України в 2025/2026 навчальному році» : лист ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» МОН України від 07.07.2025 № 21/08-586. Київ, 2025. URL: https://imzo.gov.ua/2025/07/07/lyst-imzo-vid-07-07-2025-21-08-586-pro-metodychni-rekomendatsii-priorytetni-napriamy-roboty-psykholohichnoi-sluzhby-u-systemi-osvity-ukrainy-v-2025-2026-navchal-nomu-rotsi/ (дата звернення: 25.02.2026).

11. Професійний стандарт керівника (директора) закладу загальної середньої освіти : наказ Міністерства економіки України від 17.09.2021 № 568-21. URL:https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2021/09/22/Nakaz-568-zatverdzh.standartu.keriv.22.09.pdf (дата звернення: 25.02.2026).
12. Створення безпечного освітнього середовища в закладах загальної середньої освіти в умовах воєнного стану: інформаційно-методичний збірник / уклад. О. М. Жила // за ред. І. В. Удовиченко. Суми : НВВ КЗ СОІППО, 2024. 46 с.

Мірошниченко І. С.,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту авіаційної діяльності,
Українська державна льотна академія,
Кропивницький, Україна,
inga-m@meta.ua

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЧИННИК СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Анотація. У статті досліджується роль людського капіталу як ключового чинника сталого розвитку суспільства, підкреслює його значення для економічної, соціальної та інноваційної стабільності. Аналізуються сучасні виклики, зокрема нерівність у доступі до освіти, міграція висококваліфікованих кадрів, цифровізація та психологічні ризики. Наголошується на важливості комплексного розвитку компетентностей, креативності та психоемоційної стійкості для забезпечення довгострокової перспективи держави та суспільства.

Ключові слова: людський капітал, суспільство, сталий розвиток, приховані ресурси.

Abstract. The article examines the role of human capital as a key factor in the sustainable development of society, highlighting its importance for economic, social, and innovation stability. It analyzes contemporary challenges, including unequal access to education, migration of highly skilled professionals, digitalization, and psychological risks. The study emphasizes the need for comprehensive development of competencies, creativity, and psycho-emotional resilience to ensure the long-term development prospects of both the state and society.

Keywords: human capital, society, sustainable development, hidden resources.

Вступ. Людський капітал виступає основою розвитку будь-якого суспільства, визначаючи його економічний, соціальний та культурний потенціал. Сучасні виклики, зокрема війна, економічна нестабільність та соціальні трансформації, особливо підкреслюють важливість розвитку знань, компетенцій і психологічної стійкості населення. В умовах війни українське суспільство стикається з необхідністю швидко адаптуватися до змін, зберігати соціальну

згуртованість та підтримувати людський потенціал, що стає критичною складовою відновлення та сталого розвитку.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що ефективне використання та підтримка людського капіталу сприяє формуванню стійкого суспільства, здатного долати кризи та планувати своє майбутнє. Підготовка кваліфікованих, креативних та адаптивних фахівців у цих умовах набуває стратегічного значення для економічного відновлення та соціальної стабільності країни [1, с. 219].

Проблема людського капіталу, як комплексного явища, що визначає здатність суспільства до сталого розвитку, привернула увагу численних науковців. Так, О. Ануфрієва досліджувала сучасні підходи та стратегії, спрямовані на підтримку, ефективне використання та розвиток людського потенціалу в умовах економічних та соціальних змін [2]. А. Бикова, Л. Чабан та А. Алексєєв розглядали способи підтримки та розвитку людського потенціалу під час воєнних викликів, демонструючи, як ефективні інвестиції в освіту, професійні навички та знання сприяють зміцненню стійкості суспільства та економіки в кризових умовах [3].

Такі дослідники, як В. Лугова та Б. Маков вивчали роль професійних навичок, знань і досвіду людей у процесі відновлення країни після війни, підкреслюючи, що ефективне залучення людського потенціалу є ключовим чинником стабільного економічного та соціального розвитку [4]. А науковці Т. Поспонова та В. Зятковський окреслили значення креативного людського капіталу як рушійного фактору для досягнення цілей сталого розвитку та впровадження інновацій у соціально-економічні стратегії [5].

Підсумовуючи висновки досліджень наведених авторів, можна стверджувати, що формування, розвиток та раціональне використання людського капіталу відіграють ключову роль у забезпеченні сталого розвитку суспільства, особливо в умовах соціально-економічних змін та післявоєнної відбудови.

Основна частина. У сучасних умовах соціально-економічних змін та викликів післявоєнного відновлення особлива увага приділяється розвитку знань, компетенцій і творчого потенціалу громадян. Людський капітал розглядається не лише як ресурс для економічного зростання, а й як основа інновацій, соціальної стабільності та підвищення якості життя населення. Дослідження показують, що інвестиції в освіту, професійний розвиток та здоров’я громадян створюють довгострокові переваги для суспільства, сприяючи формуванню конкурентоспроможної та стійкої економіки [1, с. 220].

Слід зазначити, що формування людського капіталу і забезпечення сталого розвитку суспільства залежать від низки взаємопов’язаних факторів, що охоплюють економічну, соціальну, освітню, культурну та психологічну сфери.

Економічні умови визначають рівень доступності ресурсів для навчання, професійного розвитку та реалізації потенціалу людей. Соціальна стабільність і підтримка громади сприяють розвитку співпраці, довіри та активного громадянського життя. Освіта та знання дають можливість ефективно адаптуватися до змін, впроваджувати інновації та підтримувати конкурентоспроможність на ринку праці. Культурні цінності та моральні орієнтири формують мотивацію до розвитку та соціальної відповідальності. Не менш важливими є психологічні фактори: стресостійкість, емоційна підтримка та здатність до саморегуляції визначають, наскільки людина здатна ефективно діяти у складних і кризових умовах, зокрема під час війни та соціальних потрясінь. Усі ці чинники взаємодіють, створюючи основу для розвитку людського капіталу і зміцнення суспільства (рис. 1).

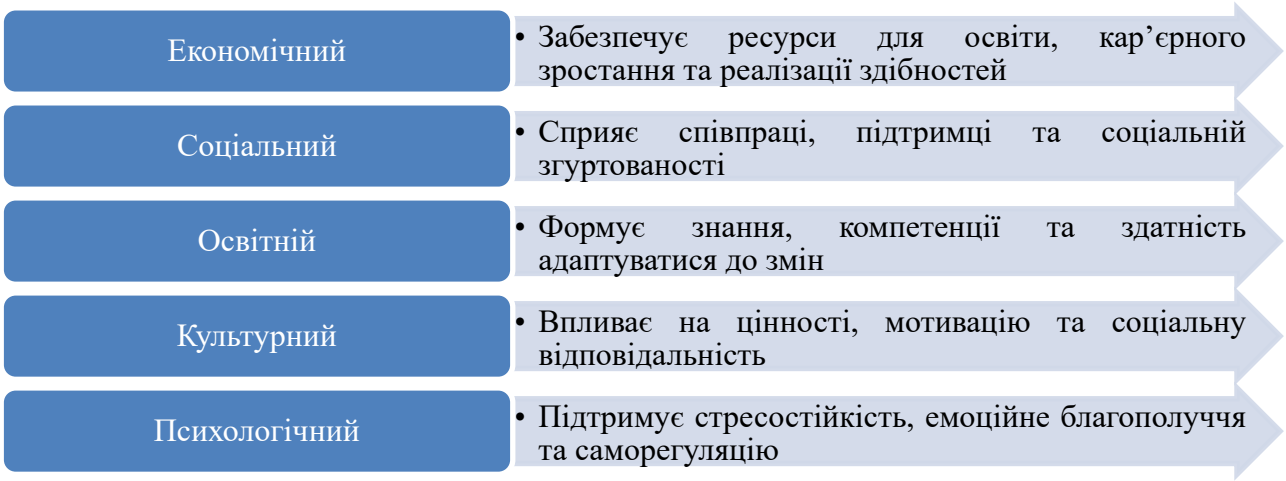

Рис. 1. Чинники, що впливають на розвиток людського капіталу та сталого суспільства [1, с. 219-220], [2, с. 164-165], [3]

Комплексний підхід до розвитку людського капіталу передбачає одночасне врахування всіх перелічених факторів. Особливо актуально це у воєнний та кризовий період, коли від стабільності, психологічної стійкості та компетентності кожного члена суспільства залежить загальна здатність громади протистояти викликам, що також дозволяє максимально розвивати потенціал людей, зміцнювати суспільство та формувати стабільне, стійке майбутнє.

Отже, розвиток людського капіталу потребує системного підходу, що включає освіту, професійний розвиток, соціальну підтримку та психологічне благополуччя громадян. У сучасних умовах, зокрема під час війни та економічних викликів, особлива увага приділяється адаптивності, інноваційності та здатності людей ефективно взаємодіяти у команді. Важливими є не лише інвестиції у знання та навички, але й формування мотивації, лідерських якостей та соціальної відповідальності, що забезпечують довготривалу стійкість суспільства (табл. 1).

Таблиця 1

Напрями розвитку людського капіталу для сталого розвитку суспільства *

Напрям розвитку	**Характеристика**	**Інструменти реалізації**	**Ефект впливу**
Освіта та підготовка	Формування знань та компетенцій	Навчальні програми, онлайн-курси, тренінги	Підвищення професійної та соціальної компетентності
Професійний розвиток	Постійне підвищення кваліфікації	Менторство, стажування, сертифікації	Адаптивні та конкурентоспроможні спеціалісти
Психологічне благополуччя	Сприяння стресостійкості та мотивації	Коучинг, психологічна підтримка, групи взаємодопомоги	Здатність ефективно реагувати на кризові ситуації
Соціальна активність	Розвиток лідерства та громадянської відповідальності	Волонтерство, громадські ініціативи, участь у проєктах	Соціально відповідальні, активні та згуртовані громади

* Побудовано автором за джерелами [3], [4, с. 49], [5, с. 149-150], [6, с. 331]

Реалізація напрямів зазначених в табл. 1 дозволяє створити середовище, де кожна людина здатна максимально реалізувати свій потенціал, а суспільство отримує стійкий та компетентний ресурс для розвитку. Особливо актуальним це стає у періоди військових та економічних викликів, коли здатність громадян адаптуватися, підтримувати одне одного та зберігати ефективність роботи визначає майбутнє країни.

Розвиток людського капіталу в умовах воєнного конфлікту набуває особливої актуальності, адже здатність суспільства адаптуватися до змін і відновлюватися після криз безпосередньо залежить від знань, компетенцій та мотивації його членів. Конкретні програми та ініціативи, спрямовані на підтримку освіти, професійного розвитку, психосоціальної підтримки та реабілітації, стають критично важливими для збереження соціальної стабільності, трудового потенціалу та ефективності економіки. Нижче наведено приклади таких заходів у сучасних умовах військових дій (табл. 2).

Таблиця 2

Програми та ініціативи розвитку людського капіталу в умовах дії воєнного стану *

Напрям розвитку	**Проєкт**	**Цільова аудиторія**	**Ефект впливу**
Освіта та професійна підготовка	Онлайн-платформи для безперервного навчання	Здобувачі освіти, молодь, внутрішньо переміщені особи, безробітні	Збереження доступу до освіти та підвищення кваліфікації
Психосоціальна підтримка	Центри психологічної допомоги та гарячі лінії	Ветерани, військові, цивільне населення	Зниження рівня стресу, профілактика ПТСР, підтримка емоційного благополуччя

Напрям розвитку	Проєкт	Цільова аудиторія	Ефект впливу
Професійна адаптація	Програми перенавчання та стажувань	Люди, які втратили роботу через війну	Швидке працевлаштування, розвиток нових професійних навичок
Волонтерські та громадські ініціативи	Місцеві та міжнародні програми підтримки	Активні громадяни та волонтери	Посилення соціальної згуртованості, розвиток лідерських компетенцій
Соціальна інтеграція	Ініціативи з реабілітації переселенців та ветеранів	Внутрішньо переміщені особи та учасники бойових дій	Підвищення автономії, адаптації та участі у житті громади

* Побудовано автором за джерелами [3], [4, с. 48], [5, с. 151], [6, с. 332], [7, с. 123-124]

Реалізація програм, зазначених в табл. 2, дозволяє не лише підтримувати існуючий людський потенціал, а й активно формувати його на майбутнє. В умовах війни такі ініціативи забезпечують стійкість суспільства, стимулюють розвиток професійних і особистісних компетенцій та сприяють формуванню соціальної відповідальності. Отже, інвестиції у людський капітал стають ключовим чинником не тільки економічного відновлення, а й довгострокового сталого розвитку країни.

У контексті дослідження людського капіталу як ключового чинника сталого розвитку суспільства особливої уваги потребує аналіз так званих прихованих ресурсів. Йдеться про внутрішні можливості особистості та спільнот, які не завжди мають пряме економічне вимірювання, проте суттєво впливають на інноваційний потенціал, соціальну згуртованість і довгострокову конкурентоспроможність держави. Під прихованими ресурсами розуміють знання, компетенції, соціальні зв’язки, креативні здібності та адаптивність, що залишаються невикористаними через брак можливостей, недостатнє визнання або системні обмеження. Такі ресурси часто залишаються поза межами формальних показників продуктивності, однак саме вони забезпечують адаптивність до кризових умов, здатність до самоорганізації та ефективне відновлення в періоди трансформацій (рис. 2).

З даних, наведених на рис. 2, бачимо, що, приховані ресурси людського капіталу формують підґрунтя для довгострокового розвитку суспільства, навіть якщо вони не завжди відображені в статистичних показниках. Їх актуалізація можлива через створення умов для освіти впродовж життя, підтримку творчих ініціатив, розвиток культури партнерства та впровадження психологічних і управлінських практик, спрямованих на розкриття потенціалу особистості [10, с. 228].

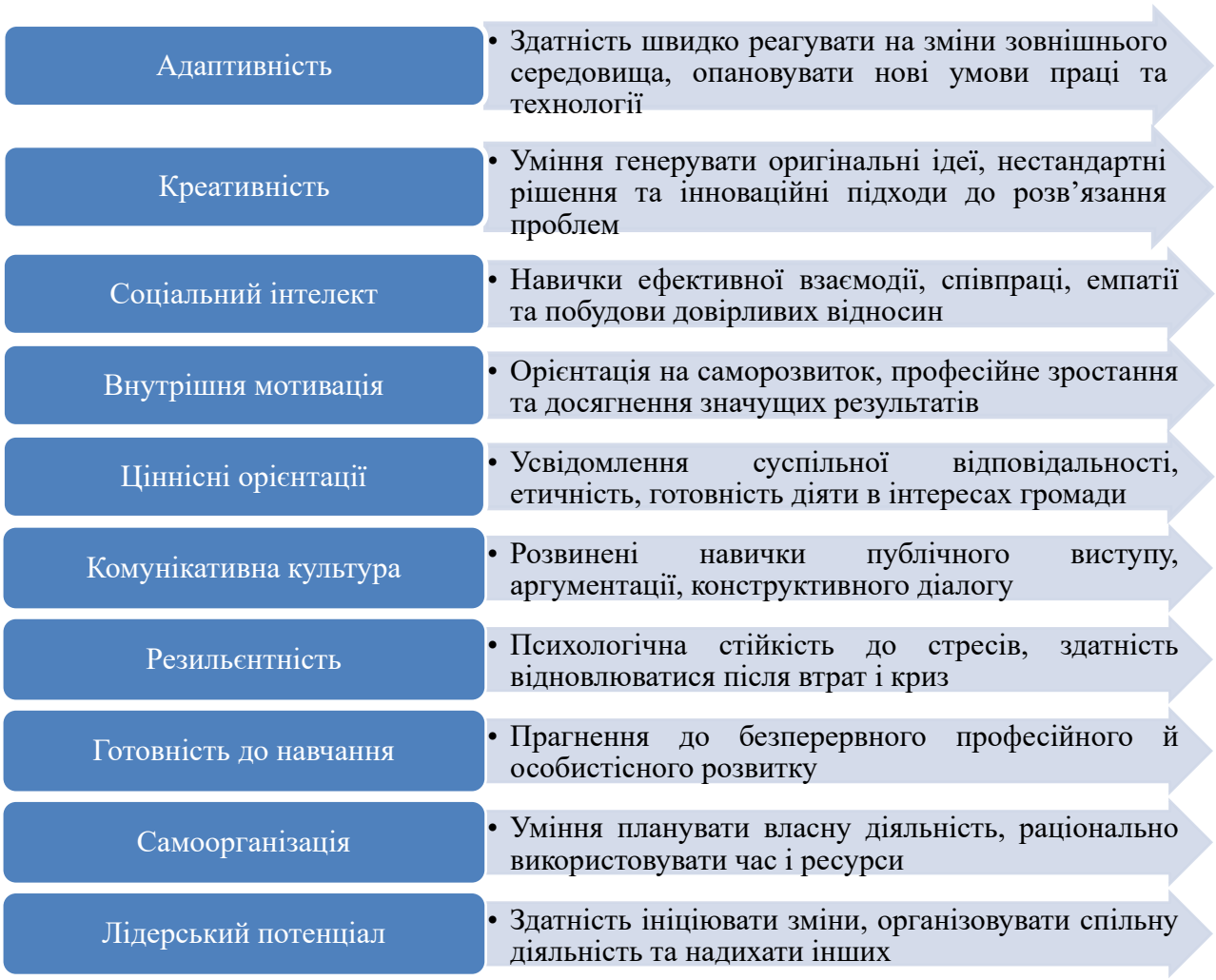

Рис. 2. Характеристика прихованих ресурсів людського капіталу [8], [9, с. 53-54]

У контексті сталого розвитку саме ці невидимі, але стратегічно важливі складові стають джерелом інновацій, соціальної стабільності та відновлення країни в умовах сучасних викликів. У післявоєнній Україні ці ресурси набувають особливого значення: багато людей мають нові навички, отримані під час волонтерства, роботи в кризових умовах або тимчасових проєктах, які ще не інтегровані у формальну економіку.

Виявлення та системне використання цих прихованих ресурсів може стати каталізатором для сталого розвитку, оскільки вони дозволяють швидко реагувати на зміни, впроваджувати інновації та підтримувати соціальну згуртованість. При цьому важливо враховувати мультидисциплінарний підхід: економісти, соціологи, освітяни та управлінці разом можуть створити умови для максимально ефективного використання потенціалу громадян. У табл. 3 наведено приклади категорій прихованих ресурсів людського капіталу, їх зміст та можливі напрямки практичного використання у різних сферах розвитку суспільства.

Таблиця 3

Приховані ресурси людського капіталу та можливості їх використання *

Категорія ресурсу	**Опис та особливості**	**Потенційні сфери застосування**	**Практичні ініціативи для розвитку**
Креативний потенціал	Здатність генерувати нові ідеї, вирішувати проблеми нестандартними методами	Інновації, стартапи, соціальні проєкти	Хакатони, коворкінги, платформи для ідей
Невикористані знання	Освітні навички та професійні компетенції, що не інтегровані у формальну діяльність	Освіта, професійна перепідготовка, цифрова трансформація	Курси підвищення кваліфікації, дистанційні тренінги
Соціальні зв'язки	Мережі контактів, довіра у спільнотах та міжорганізаційні зв'язки	Волонтерство, громадська активність, бізнес-мережі	Платформи нетворкінгу, соціальні кооперативи
Лідерські здібності	Можливість організовувати та мотивувати інших	Управління проєктами, громадська активність, освіта	Менторські програми, тренінги з лідерства
Досвід роботи в кризових умовах	Навички, набуті під час війни, надзвичайних ситуацій або волонтерства	Розбудова інфраструктури, екстрене управління, соціальні програми	Симуляційні тренінги, навчальні табори, обмін досвідом
Емоційно-психологічна стійкість	Здатність адаптуватися до стресових умов та змін	Психологічна підтримка, управління кризами, лідерство	Програми психосоціальної допомоги, тренінги з управління стресом
Цифрова компетентність	Навички роботи з цифровими платформами та технологіями	Дистанційна освіта, IT-сектор, електронне урядування	Онлайн-курси, платформи для віддаленої роботи, кодувальні школи

* Побудовано автором за джерелами [8], [11], [12, с. 24], [13, с. 31-33]

Аналізуючи наведені категорії в табл. 3, стає зрозуміло, що приховані ресурси людського капіталу є стратегічним резервом для забезпечення стійкого розвитку суспільства, особливо у контексті післявоєнного відновлення, оскільки дозволяють ефективно мобілізувати людський потенціал для економічного зростання, соціальної стабільності та розвитку інноваційної інфраструктури. Ефективне використання цих ресурсів передбачає системну роботу держави, бізнесу та громадських організацій для створення умов, де кожна особистість може реалізувати свій потенціал. Це не лише підвищує економічну продуктивність, а й сприяє соціальній згуртованості, зменшенню нерівності та розвитку інноваційних проєктів, здатних змінювати суспільство на краще.

Інвестиції у приховані ресурси людського капіталу мають подвійний ефект: вони сприяють відновленню після кризових ситуацій, а також закладають фундамент для довгострокової стійкості й конкурентоспроможності країни. Практичне завдання полягає у виявленні, документуванні та інтеграції цих ресурсів у всі сфери життя: від освіти та економіки до громадського управління і культурного розвитку. Отже, приховані ресурси стають не лише резервом для негайних потреб, а й ключовим інструментом формування майбутнього стійкого та прогресивного суспільства.

Інтеграція прихованих ресурсів у різні сфери життя потребує координації між державою, бізнесом і громадським сектором, а також створення спеціалізованих платформ для навчання, обміну досвідом та реалізації проєктів. Тільки за умови системного підходу приховані компетенції та креативний потенціал громадян зможуть перетворитися на реальні інструменти для сталого розвитку та побудови конкурентоспроможного і стійкого суспільства. За таких умов, людський капітал, включно з його прихованими ресурсами, виступає стратегічним активом країни, здатним забезпечити довгострокову економічну стабільність, соціальну згуртованість і прогресивний розвиток у посткризових умовах.

У межах дослідження людського капіталу як стратегічної основи сталого розвитку суспільства особливої ваги набуває аналіз сучасних трансформацій, що породжують комплекс взаємопов’язаних і багаторівневих викликів. Динамічність соціально-економічних процесів, технологічні зрушення та глобальні кризи зумовлюють потребу переосмислення підходів до формування й використання людського потенціалу.

Насамперед гостро постає проблема нерівномірного доступу до якісної освіти та професійної самореалізації. Диференціація освітніх можливостей за регіональними, соціальними та економічними ознаками послаблює інноваційний потенціал держави та звужує перспективи її конкурентоспроможності. За відсутності системної підтримки розвитку знань, цифрових навичок і критичного мислення людський капітал поступово втрачає здатність відповідати вимогам сучасного ринку праці.

Відчутним викликом залишається й інтелектуальна міграція. Переміщення кваліфікованих фахівців за межі країни зменшує національний ресурс експертності та ускладнює процеси економічного відновлення. У цих умовах пріоритетного значення набуває створення середовища, у якому професіонали матимуть можливості для гідної праці, професійного зростання та реалізації власного потенціалу.

Суттєві зміни пов’язані з цифровізацією економічних процесів. Технологічна модернізація відкриває нові напрями розвитку, проте водночас загострює проблему структурної невідповідності навичок. Автоматизація

виробництва та поширення інтелектуальних систем трансформують характер зайнятості, вимагаючи безперервного навчання та високого рівня адаптивності. Нездатність оперативно оновлювати компетентності підвищує ризик соціально-економічної маргіналізації окремих груп населення.

Окремої уваги заслуговує психоемоційний стан суспільства в умовах нестабільності та тривалих кризових явищ. Хронічний стрес, невизначеність і соціальна напруга негативно позначаються на продуктивності, ініціативності та готовності до інновацій, що безпосередньо впливає на якість людського капіталу.

Водночас стратегічним завданням залишається формування ціннісної основи розвитку, яка гармонійно поєднує економічну результативність із соціальною відповідальністю та екологічною свідомістю. Інтеграція принципів сталості в освітні програми, управлінські практики та корпоративну культуру сприятиме довгостроковому використанню людського потенціалу без шкоди для майбутніх поколінь.

Отже, забезпечення сталого розвитку значною мірою визначається спроможністю суспільства системно реагувати на окреслені виклики, інвестуючи не лише в матеріальні ресурси, а й у розвиток знань, психологічної стійкості, соціальної довіри та культури безперервного самовдосконалення.

Таким чином, можна зробити **висновок**, що людський капітал постає не просто економічним ресурсом, а стратегічним активом суспільства, від якого залежить його здатність адаптуватися, розвиватися та зберігати стабільність навіть у складних умовах. Його ефективне формування потребує не лише якісної освіти та професійної підготовки, а й уміння людей пристосовуватися до технологічних змін, підтримувати психоемоційне здоров’я та активно брати участь у соціально-економічних процесах. Особливо це актуально у післявоєнний період і за умов соціальної нестабільності, коли кожна інвестиція у розвиток компетентностей, креативності та ціннісних орієнтирів суттєво посилює потенціал суспільства. Сталий розвиток неможливий без комплексного підходу до управління людським капіталом, впровадження принципів соціальної відповідальності та інноваційних стратегій, що забезпечують довгострокову перспективу для держави та її громадян. Усвідомлення значущості людського капіталу й системні вкладення у його розвиток сьогодні визначають майбутнє країни на десятиліття вперед.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мірошниченко І. Людський капітал у системі сталого розвитку України. Конкурентоспроможність національної економіки: матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції. За заг. ред. проф. Г.М. Филюк: Київ, 2025. С. 18-220. URL: https://econom.knu.ua/wp-content/uploads/2025/11/Матеріали-конференції-CNE25_Optimized.pdf

2. Ануфрієва О.Л. Тренди збереження і розвитку людського капіталу в сучасних умовах. Вісник післядипломної освіти. Серія «Соціальні та поведінкові науки; Управління та адміністрування». Випуск 28(57). 2024. С. 154-173. DOI: https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-154-173.
3. Бикова А., Чабан Л., Алексєєв А. Інвестування в людський капітал у військовий період. Економіка та суспільство. № 54. 2023. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-54-74
4. Лугова В.М., Маков Б.П. Використання людського капіталу у післявоєнній відбудові України. Український журнал прикладної економіки та техніки. Том 9. № 4. 2024. С. 46-50. URL: https://ujae.org.ua/wp-content/uploads/2024/12/ujae_2024_r04_a7.pdf
5. Поснова Т.В., Зятковський В.І. Роль креативного людського капіталу в забезпеченні сталого розвитку. Освітня аналітика України. № 6 (32). 2024. С. 141-155. URL: https://science.iea.gov.ua/wp-content/uploads/2025/03/11_Posnova_Zyatkovskyi_632_2024_141-155.pdf
6. 6. Мірошниченко І.С. Стратегії модернізації професійної освіти як фактор сталого регіонального розвитку. Актуальні проблеми обліково–аналітичного процесу в управлінні підприємницькою діяльністю: Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 23 жовтня 2025 р., м. Мукачево. С. 331-333. URL: https://msu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/11/Матеріали_merged-1.pdf
7. Стрижак О.Є., Правдивець О.М. Людський капітал України в умовах воєнного стану. Фінанси України. 12. 2022. С. 112-129. URL: https://finukr.org.ua/docs/FU_22_12_111_uk.pdf
8. Мірошниченко О. Як Україні компенсувати втрату 30% трудового потенціалу. Сайт «Економічна правда». 2023. URL: https://epravda.com.ua/columns/2023/05/10/699925/
9. Саврасова-В'юн Т. Психологічні детермінанти потенціалу особистості. Вісник післядипломної освіти. Серія «Соціальні та поведінкові науки». Вип. 19(48). 2022. С. 46-61. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/visnyk_PO/19_48_2022/social/Bulletin_19_48_Social_and_behavioral_sciences_Savrasova-V%7Fun.pdf
10. Мірошниченко І. С. Перспективи використання інформаційних технологій у безперервному навчанні впродовж життя. Збірник тез VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Нові інформаційні технології управління бізнесом». Київ: Спілка автоматизаторів бізнесу, 2025. С. 228-229. URL: https://unionba.com.ua/storage/content/osvita/zbirnyk_tez_npk_2025.pdf
11. Немченко Т. А., Коваленко Є. В. Розвиток людських ресурсів в умовах цифровізації економіки. Економіка та суспільство. Випуск № 62. 2024. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-19
12. Мельничук В.Е., Бояринова К.О. Цифровізація розвитку людського капіталу. Економічний вісник НТУУ «Київський політехнічний інститут». № 25. 2023. С. 21–25. URL: https://ev.fmm.kpi.ua/article/view/278414/273134
13. Васильєва О., Соколов А., Гіль Л. Людський капітал в сучасній парадигмі економіки знань. Менеджмент і бізнес. №1(1). 2023. С. 22-36. URL: https://emsesd.com.ua/uk/journals/1-2023/lyudsky-kapital-v-suchasniy-paradigmi-ekonomiki-znan?utm_source=chatgpt.com.

Міхно О. Ю.,
вчитель фізики та інформатики,
Новопетрівська філія Петропільського ліцею
Широківської сільської ради
Запорізького району Запорізької області

СТРАТЕГІЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЯКОСТІ STEM-ОСВІТИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті розглянуто проблеми збереження якості STEM-освіти в сучасних умовах, з якими стикаються учні та педагоги під час освітнього процесу. Наголошується, що якість освіти визначається не формальним виконанням програми, а глибиною розуміння матеріалу, сформованістю компетентностей і здатністю учнів застосовувати знання на практиці. Окреслено ключові виклики сучасного навчання, зокрема зниження концентрації уваги, емоційне виснаження, освітні втрати та нерівний доступ до технічних ресурсів. Запропоновано стратегії підтримки якості STEM-освіти, серед яких: зосередження на ключових поняттях теми, використання помилки як інструменту навчання, забезпечення структурованості та передбачуваності уроків, застосування цифрових інструментів і гнучких форм подачі матеріалу, а також розвиток самостійності учнів через дослідницьку діяльність та мініпроєкти. Підкреслюється роль учителя як фасилітатора мислення, наставника та провідника логічного й наукового підходу в умовах нестабільності. Зроблено висновок, що збереження якості STEM-освіти можливе через підтримку учнів, розвиток критичного та алгоритмічного мислення, а також орієнтацію на практичну цінність знань.

Ключові слова: STEM-освіта, якість освіти, освітній процес, стрес і невизначеність, фізика, інформатика, критичне мислення, алгоритмічне мислення, формувальне оцінювання, самостійне навчання.

The article examines the problems of maintaining the quality of STEM education in modern conditions that students and teachers face during the educational process. It emphasizes that the quality of education should not be measured by the formal completion of curricula, but by the depth of understanding, the development of competencies, and students' ability to apply knowledge in practice. The key challenges of modern education are outlined, including decreased concentration, emotional exhaustion, learning losses, and unequal access to technical resources. The paper proposes several strategies for preserving the quality of STEM education, such as focusing on the core concepts of the topic, using mistakes as a learning tool, ensuring structured and predictable lessons, applying digital tools and flexible learning formats, and fostering students' independence through research tasks and mini-projects. The role of the teacher as a facilitator of thinking, a mentor in the digital environment, and a guide to logical and scientific approaches in conditions of instability is highlighted. It is concluded that maintaining the quality of STEM education is possible through supporting students, developing critical and algorithmic thinking, and emphasizing the practical value of knowledge.

Keywords: STEM education, quality of education, educational process, stress and uncertainty, physics, computer science, critical thinking, algorithmic thinking, formative assessment, independent learning.

Ми працюємо в умовах тривалого стресу, нестабільності та невизначеності. Освітній процес переривається повітряними тривогами, дистанційним навчанням, технічними труднощами, емоційним виснаженням учнів і педагогів. У цих умовах перед нами постає ключове питання: «Як забезпечити якість освіти, а не просто «проведені уроки»?»

Адже сьогодні особливо легко замінити якість формальністю: виконаною програмою, заповненим журналом, завершеною темою. Проте реальна якість освіти вимірюється не кількістю годин, а глибиною розуміння, сформованими компетентностями та здатністю здобувача освіти застосовувати знання в реальному житті.

При роботі над даною статтею опрацьовано матеріал **Bybee R. W.** The Case for STEM Education: Challenges and Opportunities [1], зазначено, що дослідження історії та розвитку STEM-освіти може бути дуже складною для зрозуміння, але в ній розкриваються теми про те, що вона може дати якісні уроки для здобувачів освіти. В іншій частині даної книги пропонуються ідеї та стратегії і навіть фактичне планування її розвитку на різних ланках навчання.

На основі досліджень **Margot K. C., Kettler T.** [2] було визначено основні проблеми впровадження STEM у навчальний процес та запропоновані заходи для їх вирішення. В роботі **Бикова В. Ю.** [3] **зазначено, що сучасна освіта не стоїть на місце, а розвивається і вимагає від вчителів нових можливостей для її реалізації.**

У результаті повномасштабної військової агресії російської федерації проти України система освіти України опинилася в нових реаліях функціонування. З перших днів з урахуванням нових реалій війни вище державне керівництво та органи управління освітою цілком перебудували свою роботу, у тому числі в частині підтримки функціонування освітньої системи. У таких умовах заклади освіти, зустрівшись з новітніми жорсткими викликами та обмеженнями (обумовленими, зокрема, воєнним станом), змушені змінювати підходи до своєї діяльності, у тому числі на рівні стратегічного управління. Відтак на рівні закладу освіти мають бути суттєво переосмислені підходи, методи та інструменти стратегічного розвитку, зважаючи на нові орієнтири, що можуть бути актуальними як під час воєнного стану, так і в період повоєнного відновлення [4].

Проаналізувавши багато літератури з теми: «Стратегії збереження якості STEM-освіти в умовах тривалого стресу та невизначеності» для себе та інших педагогічних працівників визначила такі напрямки роботи, які допоможуть краще

засвоювати навчальний матеріал здобувачами освіти. Насамперед потрібно визначити, що таке якість освіти, які проблеми можуть виникнути та як їх подолати.

У традиційному розумінні якість часто ототожнювали з повнотою викладу матеріалу. Проте в умовах тривалого стресу якість набуває інших ознак:

– стабільність і передбачуваність освітнього процесу;
– психологічна безпека;
– глибоке розуміння базових понять;
– розвиток критичного та алгоритмічного мислення;
– здатність застосовувати знання на практиці.

Для STEM-предметів це особливо важливо. Фізика формує наукову картину світу, логіку причинно-наслідкових зв'язків. Інформатика розвиває алгоритмічне мислення та навички роботи з інформацією. У час невизначеності саме логіка, структурованість і науковий підхід допомагають учням відчувати опору.

Під час проведення уроків вчителі стикаються з низкою проблем:

– зниження концентрації уваги;
– емоційна виснаженість;
– освітні втрати;
– нерівний доступ до технічних ресурсів;
– страх помилки, особливо під час програмування або розв'язування складних задач.

Складність STEM-дисциплін потребує послідовності й системності. А саме системність сьогодні часто порушується. Тому наша задача – адаптувати підходи, не знижуючи стандартів мислення.

Для того, щоб зберегти якість освіти в умовах тривалого стресу та невизначеності вчителям можна застосовувати стратегії, які допоможуть учням краще запам'ятати та застосувати знання у повсякденному житті.

У стресових умовах надмірне перевантаження матеріалом знижує ефективність навчання. Важливо виділити ядро теми, тобто, ключові поняття та закономірності. Для цього краще розв'язати три задачі з детальним аналізом, ніж десять - без осмислення. також при навчанні застосувати один алгоритм, який доведений до розуміння, ніж кілька поверхневих прикладів. які здобувачі освіти сприйняли, але не зрозуміли. Тому важлива глибина замість кількості - це стратегія збереження якості.

У STEM-предметах, якщо була допущена помилка вона вважається інструментом навчання. Проте в умовах стресу учні бояться помилятися ще більше. Тому важливо вчителям продемонструвати те, що помилка – природна частина пізнання; аналізувати її без осуду; використовувати формувальне оцінювання. Коли учень не боїться помилки, він мислить активніше. А активне мислення – основа якості.

Під час проведення чи підготовки до уроку потрібно чітко дотримуватися її структуру, адже здобувачі освіти будуть відчувати стабільність. Якщо буде передбачуваність формату уроку – це буде знижувати тривожність і підвищує концентрацію учнів на уроці. STEM-уроки мають перевагу – логічність і алгоритмічність, які самі по собі є стабілізуючим чинником.

Також короткі пояснювальні відео, опорні конспекти, чек-листи, інтерактивні тести дозволяють підтримувати безперервність навчання навіть при перервах. Особливо ефективно: запис коротких демонстрацій розв'язання задач; покрокові пояснення алгоритмів; диференційовані завдання різного рівня складності. Гнучкість форм подачі матеріалу допомагає зберігати зміст.

В умовах невизначеності важливо навчити учнів вчитися самостійно.

Це можна реалізувати через: мініпроєкти, дослідницькі завдання, індивідуальні траєкторії, самооцінювання. Коли учень розуміє логіку процесу, він здатний продовжувати навчання навіть у складних умовах.

Під час пояснення фізичних процесів, принципів роботи енергосистем, цифрової безпеки, алгоритмів обробки інформації допомагає учням бачити практичну цінність знань. Практичний сенс підвищує мотивацію, а мотивація підтримує якість.

Щоб не допустити формалізації, варто регулярно ставити собі три запитання:

– Чи зрозуміли учні основну ідею теми?
– Чи можуть вони застосувати знання?
– Чи сформувалися відповідні компетентності?

Якщо відповідь позитивна – це якість. Якщо ні – варто змінити підхід, навіть якщо тема «пройдена».

Учитель фізики та інформатики – це не лише транслятор знань. Це: фасилітатор мислення; наставник у цифровому просторі; приклад стійкості; провідник логіки в умовах хаосу. Саме через системність, раціональність і науковий підхід ми можемо дати учням відчуття опори.

Якість STEM-освіти в умовах тривалого стресу – це:

– глибина замість перевантаження;
– підтримка замість страху;
– структура замість хаосу;
– компетентність замість формальності.

Фізика вчить нас законам збереження. Сьогодні наше професійне завдання – зберегти якість освіти, інтерес до пізнання та віру учнів у власні можливості. Як описано в роботі Сисоєва С. О. про те, що ситуація в Україні під час війни значною мірою відповідає ознакам «життя з крихкістю», однак водночас демонструє високий рівень соціальної та психологічної стійкості, що ґрунтується на взаємній підтримці, довірі та солідарності [5].

Отже, в умовах тривалого стресу, нестабільності та невизначеності збереження якості STEM-освіти стає одним із ключових завдань сучасної школи. Якість освітнього процесу визначається не формальним виконанням навчальної програми, а глибиною розуміння учнями базових понять, сформованістю компетентностей та здатністю застосовувати знання на практиці. Ефективне навчання можливе за умови використання педагогами гнучких стратегій, зосередження на ключових ідеях теми, створення безпечного освітнього середовища, у якому помилка розглядається як природний елемент пізнання. Важливу роль відіграє структурованість навчального процесу, використання цифрових інструментів і розвиток самостійності учнів через дослідницьку діяльність та проєктну роботу. У цих умовах учитель виступає не лише джерелом знань, а й фасилітатором мислення, наставником і провідником наукового підходу. Саме поєднання підтримки, системності та практичної спрямованості навчання дає змогу зберігати якість STEM-освіти та формувати в учнів стійкість, критичне мислення й готовність до розв'язання реальних життєвих завдань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bybee R. W. The Case for STEM Education: Challenges and Opportunities. Arlington, VA: NSTA Press, 2013.
2. Margot K. C., Kettler T. Teachers' perception of STEM integration and education: a systematic literature review. International Journal of STEM Education. 2019. Vol. 6.
3. Биков В. Ю. Цифрова трансформація освіти і науки: теорія і практика. Київ: Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України, 2021.
4. Кремень В. Г. Освіта України в умовах воєнного часу: виклики та стратегії розвитку. Київ: НАПН України, 2023.
5. Сисоєва С. О. Психолого-педагогічна підтримка учнів і педагогів в умовах війни. Педагогічна освіта: теорія і практика. 2022.

Mozgova Ya. P.,
PhD student, Institute of Pedagogy
of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv,
ya.mozgova@ukr.net

A COMPREHENSIVE RESPONSE TO THE CHALLENGES OF EDUCATIONAL LOSSES DURING WARTIME

Анотація. Стаття присвячена аналізу комплексної відповіді на виклики освітніх втрат, спричинених збройним конфліктом в Україні. Виявлено, що воєнні освітні втрати мають багатовимірний характер і включають когнітивний, психосоціальний, інфраструктурний та людський виміри. Систематизовано міжнародний досвід подолання освітніх втрат у кризових умовах – досвід постюгославських країн, досвід відновлення після пандемії COVID-19. Визначено п'ять організаційно-педагогічних умов комплексного

реагування: систематична діагностика, пріоритезація ключових компетентностей, диференційоване тьюторство з дотриманням принципів High-Impact Tutoring, психосоціальна безпека та стале фінансування. Окреслено специфіку впровадження цих умов в Україні.

Ключові слова: освітні втрати, воєнний стан, подолання освітніх втрат, тьюторинг, психосоціальна підтримка, відновлення навчання, організаційно-педагогічні умови.

Abstract. The article analyses a comprehensive response to the challenges of educational losses caused by armed conflict in Ukraine. It is established that wartime educational losses are multidimensional, encompassing cognitive, psychosocial, infrastructural, and human-capital dimensions. International experience of overcoming educational losses in crisis contexts – the post-Yugoslav countries and the post-COVID-19 recovery – is systematised. Five organisational-pedagogical conditions for a comprehensive response are identified: systematic diagnostic assessment, prioritisation of core competencies, differentiated high-impact tutoring, psychosocial safety, and sustainable financing. The specifics of implementing these conditions in Ukraine are outlined.

Keywords: educational losses, wartime, overcoming educational losses, tutoring, psychosocial support, learning recovery, organisational-pedagogical conditions.

Introduction. Russia's full-scale invasion of Ukraine, launched on 24 February 2022, has precipitated an unprecedented educational crisis. For a significant share of Ukrainian pupils, the period of accumulated learning losses now spans three to ten years, combining the effects of the COVID-19 pandemic (2020–2022) with the ongoing war. Estimates by the World Bank, cited by the Ukrainian Office of the Educational Ombudsman, suggest that educational losses in Ukraine may already exceed one full year of schooling, which could reduce the country's Harmonised Learning Outcomes (HLO) score from 481 to approximately 451 points – below the European minimum – and lower long-term GDP by up to 4.5% [1]. Individual-level projections are equally sobering: scholars warn of a potential reduction of more than 10% in students' future lifetime earnings [2].

Against this backdrop, the question of how to mount a systematic, evidence-based response to educational losses acquires urgent policy relevance. The present article synthesises international research on learning recovery in crisis contexts, examines the Ukrainian situation, and proposes a set of organisational-pedagogical conditions for a comprehensive response to wartime educational losses.

1. Conceptual Framework: Defining Wartime Educational Losses

Educational losses are understood in this article as a multidimensional concept that encompasses not only learning losses – the loss or non-acquisition of specific knowledge, skills, and competencies by individual learners – but also systemic deformations of the educational environment caused by armed conflict [3]. This broader understanding is particularly relevant in the Ukrainian context, where physical

destruction of school infrastructure, displacement of teachers and students, air-raid alerts interrupting instruction, and the psychological trauma affecting all participants in the educational process all contribute to losses that extend well beyond measurable academic deficits.

In the international literature a distinction is drawn between forgetting (the loss of previously acquired knowledge) and foregone learning (learning that could not take place due to disruption of the educational process) [4]. Both mechanisms operate simultaneously in wartime Ukraine: students who remain in Ukraine experience interrupted instruction, psychosocial stress, and reduced academic learning time; students who have fled abroad encounter curriculum mismatch, language barriers, and integration difficulties. The cumulative nature of these losses – documented by Molnár and Hermann [5], who recorded accumulated losses of approximately 0.25 SD among Hungarian pupils over the course of the pandemic – is amplified in the wartime context, where disruptions are deeper and more prolonged.

The Ukrainian educational system thus confronts what Topuzov, Holovko and Lokshyna [6] describe as the "complex character" of wartime educational losses: a simultaneous challenge at the individual (cognitive and psychosocial), institutional (infrastructure, staffing, curriculum), and systemic (funding, governance, accountability) levels. A comprehensive response must address all three.

2. The Scale of Educational Losses: Ukrainian and International Evidence

Ukraine entered the period of full-scale war carrying a pre-existing deficit of pandemic-induced losses. The systematic review and meta-analysis by Betthäuser, Bach-Mortensen, and Engzell [7], published in Nature Human Behaviour, pooled 42 studies from 15 countries and found an average learning deficit of Cohen's d = −0.14 (95% CI: −0.17 to −0.10), equivalent to approximately 35–40% of a typical school year. The deficit arose early in the pandemic and showed no signs of closing over time despite significant adaptation efforts. Mathematics was more affected than reading, and children from low socioeconomic backgrounds suffered disproportionately greater losses.

Evidence from NWEA's nationally representative US sample (approximately 7.7 million pupils in grades 3–8) provides a sobering picture of the pace of recovery even in a high-resource context: as of spring 2024, the average student still required the equivalent of 4.8 additional months of instruction to reach pre-COVID reading levels, and 4.3 months in mathematics [8]. The gap between pre-pandemic and current achievement widened by 36% in reading and 18% in mathematics during the 2023–24 school year alone, despite the deployment of $190 billion in federal recovery funding in the United States. These data make clear that natural, unaccelerated catch-up does not occur; deliberate, sustained intervention is required.

For Ukraine, the compounding of pandemic losses with wartime disruptions creates what the OECD study on the economic impacts of learning losses [9]

characterises as a long-term productivity crisis: individuals who experience educational interruptions earn, on average, at least 2.6% less across their lifetime, and pupils from disadvantaged backgrounds suffer losses more than 50% larger than their peers. The Ukrainian Office of the Educational Ombudsman [1] projects a potential GDP reduction of up to 4.5% over the next century if losses of more than one year are not addressed.

Ukrainian monitoring data reinforce this picture. A 2023 survey of teachers on the quality of educational organisation [10] found that 57% of rural teachers reported declining achievement in Ukrainian language, compared to 44% of urban teachers; declines in mathematics were reported by 45% and 40% respectively. Approximately 600,000 children of school age remain in temporarily occupied territories, beyond the reach of the Ukrainian educational system entirely [11].

3. The Specific Challenges of Wartime Educational Recovery

Research on educational losses in post-conflict settings provides the closest international analogue to Ukraine's situation. The experience of the former Yugoslav states (1991–1995) is particularly instructive given the socioeconomic and educational similarities with Ukraine. Swee's study [12] of Bosnia and Herzegovina demonstrated that cohorts exposed to greater war intensity had significantly lower probabilities of completing secondary education; these effects were substantially stronger for men, reflecting mobilisation processes. Kecmanovic's parallel analysis of Croatia [13] found that men of draft age during the 1991–1995 war attained lower educational levels than women and non-mobilised cohorts. Both studies confirm that wartime educational losses are heavily gendered in their distribution.

Bozic [14] and the OSCE [15] documented the qualitative dimension of post-conflict educational loss in Bosnia and Herzegovina: the emergence of ethnically segregated systems – the "two schools under one roof" phenomenon, in which children of different ethnic groups study in the same building under different curricula, with separate entrances and no interaction. As of 2018, 56 such schools operated in the Federation of Bosnia and Herzegovina, having transformed from a temporary post-war measure into a permanent mechanism of ethnic segregation. For Ukraine, this evidence underlines the importance of guarding against processes that could deepen social fragmentation within the educational system, particularly along the lines of schooling location (occupied versus unoccupied territories), mode of instruction (distance versus in-person), and migration status.

Ukraine's situation is further complicated by a set of additional factors that compound educational losses: the mass displacement of over 7.2 million people (as of June 2022), 75% of children exhibiting unstable psychological states, a 30–50% contraction of the economy, and the chronic disruption caused by air-raid alerts that fragment the academic learning time available to students even when they are

physically present in school buildings [6]. These conditions make it imperative that any comprehensive response strategy addresses not only academic deficits but also psychosocial needs and the fragmented continuity of the educational process.

4. Evidence-Based Approaches to Learning Recovery

The international evidence on effective learning recovery converges around a number of well-documented approaches. UNESCO's 2021 document "Recovery Lost Learning: What Can Be Done Quickly and at Scale?" [16] identifies targeted and personalised instruction – including condensed curricula, micro-learning, and differentiated tutoring based on formative and diagnostic assessment – as consistently more effective than strategies that attempt to compensate for missed content wholesale. The document also confirms that distance learning is generally less effective than face-to-face instruction, a finding of particular relevance for Ukraine given the high prevalence of online-only schooling in conflict-affected and displaced communities.

High-Impact Tutoring (HIT) has emerged as the most robustly supported school-based intervention for accelerating learning recovery. Robinson and Kraft [17] identify nine design principles for effective HIT programmes: integration into the school day, small group sizes (no more than 3–4 students per tutor), high frequency (minimum three sessions per week), stable tutor-student relationships, well-trained tutors, curriculum alignment, systematic use of data, student prioritisation, and deliberate scaling strategies. The meta-analysis by Kraft, Schueler and Falken [18] of 265 randomised controlled trials is instructive about the limits of scale: while programmes serving fewer than 100 students show average effect sizes of +0.42–0.48 SD, programmes serving 1,000 or more students typically yield effects of +0.16 SD. Crucially, even these attenuated effects are educationally meaningful, and the authors identify the design bundle described above as a partial inoculation against the decline of effectiveness at scale. For Ukraine, where any recovery programme must ultimately operate at national scale, this finding implies a need to invest heavily in implementation quality rather than simply in coverage.

Formative assessment plays a foundational role in evidence-based recovery. Without systematic, regular diagnostic measurement of learning levels, neither teachers nor policymakers can identify the nature and magnitude of individual losses or evaluate the effectiveness of interventions. The analytical report of the Ukrainian Centre for Educational Quality Assessment [3] notes the absence in Ukraine of a representative national monitoring study covering pandemic-related losses in the 2020/2021 school year – a gap that must not be repeated in the current wartime context. Ukraine's participation in PISA and its planned participation in TIMSS and PIRLS acquire strategic significance as mechanisms for benchmarking recovery progress against international standards.

The role of psychosocial safety in learning recovery is increasingly recognised as a prerequisite for academic engagement. OECD data from the Survey on Social and

Emotional Skills (SSES), which Ukraine joined in 2022, indicate that students with more developed social-emotional competencies – particularly conscientiousness and curiosity – achieve better academic results [19]. In a wartime context, where approximately 75% of Ukrainian children exhibit unstable psychological states, programmes that do not integrate psychosocial support alongside academic remediation are likely to fail. Ukrainian scholars, including Vainola [20] and Byelyayeva [21], have begun developing conceptual frameworks for integrating trauma-informed approaches into learning recovery, recognising that psychological safety is a precondition for academic catch-up.

5. Organisational-Pedagogical Conditions for a Comprehensive Response

Drawing on the theoretical and empirical evidence reviewed above, and on the Ukrainian context described by Topuzov et al. [6], the Institute of Pedagogy NAES of Ukraine [22], and the Ukrainian Centre for Educational Quality Assessment [3], the following five organisational-pedagogical conditions are proposed for a comprehensive response to wartime educational losses:

Condition 1: Systematic, multi-level diagnostic assessment. Effective recovery requires knowing the scope and nature of losses at the individual, classroom, school, and system levels. This means implementing a standardised national monitoring system – building on PISA, TIMSS, and PIRLS participation – alongside formative assessment tools that teachers can use in daily instruction. The methodological toolkit developed by the Institute of Pedagogy NAES of Ukraine [22], including subject-specific diagnostic instruments for grades 1–4 in reading, mathematics, and natural science, provides a practical model that should be extended to all levels of general secondary education.

Condition 2: Prioritisation of core competencies. Rather than attempting to cover all missed content, recovery programmes must focus on the foundational knowledge and skills that enable further learning – reading fluency, mathematical reasoning, and communication competency in the language of instruction. This "core curriculum" approach, advocated by UNESCO [16] and by UNICEF's Ukrainian catch-up programme framework [23], ensures that limited instructional time produces maximum impact on long-term academic trajectories. For occupied-territory returnees, an additional priority is restoring Ukrainian language competency, which may have atrophied during years of Russian-language instruction.

Condition 3: Differentiated high-impact tutoring. Small-group, high-frequency tutoring – delivered during the school day, aligned with the curriculum, and supported by ongoing diagnostic data – is the most evidence-based tool for accelerating individual learning recovery. Ukrainian scholars (Shvets, 2025) have begun developing frameworks for preparing teachers to act as tutors in the recovery process. Crucially, programmes must be designed with scale in mind from the outset, incorporating the

quality-assurance mechanisms (tutor training, curriculum alignment, data use) identified by Kraft et al. [18] as essential to maintaining effectiveness when serving thousands rather than hundreds of students.

Condition 4: Integrated psychosocial support. Recovery programmes that treat psychological trauma as a precondition to be addressed before academic intervention – rather than as a parallel process – are unlikely to succeed in a wartime context. The UNICEF framework for immediate actions on learning losses in Ukraine [23] explicitly lists psychological and social-emotional support as a mandatory component of catch-up programmes, alongside academic content. Teacher training in trauma-informed pedagogy, as specified in the Ukrainian qualification requirements for catch-up programme instructors [23], must therefore become a standard component of pre-service and in-service teacher education.

Condition 5: Sustainable, multi-source financing and institutional commitment. The US experience – the largest learning-recovery investment in history at $190 billion – demonstrates that even generous funding yields slow and uneven progress when implementation quality is low [8]. For Ukraine, where public finances are severely constrained by the war economy, this implies the need to attract and coordinate international donor funding (through the Ukraine Education Recovery Compact and bilateral partners), to prioritise evidence-based interventions in budget allocation, and to build accountability mechanisms that ensure resources reach the most affected schools and communities. The National Programme for Overcoming Educational Losses, proposed at the May 2023 Parliamentary hearings [24], should incorporate explicit financing commitments and evaluation frameworks from its inception.

6. Conclusions

Wartime educational losses in Ukraine represent a multidimensional crisis that requires a comprehensive, evidence-based, and sustained response. The combination of pandemic losses, ongoing conflict, mass displacement, psychosocial trauma, and infrastructure destruction creates a cumulative deficit that will not resolve through natural recovery processes alone. International evidence – from post-conflict settings in the former Yugoslavia, from post-pandemic recovery in high-income countries, and from decades of research on effective educational interventions – converges on a set of organisational-pedagogical conditions: systematic diagnostic assessment, prioritisation of core competencies, differentiated high-impact tutoring at scale, integrated psychosocial support, and sustainable institutional financing.

Ukraine has begun building the necessary scientific and methodological foundation: the work of the Institute of Pedagogy NAES of Ukraine, the Ukrainian Centre for Educational Quality Assessment, the Office of the Educational Ombudsman, and a growing body of Ukrainian scholarly research provides the conceptual tools and practical instruments required. The central challenge now is

implementation at scale – converting evidence-based principles into national policy and classroom practice in a context where war continues to disrupt the very process of recovery.

The proposed conditions do not pretend to exhaust the complexity of the challenge. Future research should address the differential impact of recovery interventions across grade levels and subjects; the specific needs of children returning from temporarily occupied territories; the potential of digital tools to extend high-quality instruction to conflict-affected and displaced pupils; and the mechanisms for monitoring and evaluating recovery progress at the national level. These questions represent the research agenda for the next phase of Ukraine's educational recovery.

REFERENCES:

1. Освітній омбудсмен України. Як освітні втрати вплинуть на економіку України. 2022. URL: https://eo.gov.ua/yak-osvitni-vtraty-vplynut-na-ekonomiku-ukrainy/2022/06/10/
2. Patrinos H. A. Learning losses in Ukraine can amount to over one year. 2022. URL: https://hpatrinos.com/2022/05/02/learning-losses-in-ukraine-can-amount-to-over-one-year/
3. Бичко Г., Терещенко В. Навчальні втрати: сутність, причини, наслідки, шляхи подолання. УЦОЯО, 2023. URL: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/Learning-losses_Ukraine.pdf
4. UNESCO. Falling Further Behind: Cost of COVID-19 School Closures by Gender and Wealth. Paris: UNESCO, 2022. URL: https://healtheducationresources.unesco.org/library/documents/falling-further-behind-cost-covid-19-school-closures-gender-and-wealth
5. Molnár G., Hermann Z. Short- and long-term effects of COVID-related kindergarten and school closures on first- to eighth-grade students' school readiness skills and mathematics, reading and science learning. Learning and Instruction. 2023. Vol. 83. Article 101706. https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2022.101706
6. Топузов О. М., Головко М. В., Локшина О. І. Освітні втрати в період воєнного стану: проблеми діагностики та компенсації. Український педагогічний журнал. 2023.
7. Betthäuser B. A., Bach-Mortensen A. M., Engzell P. A systematic review and meta-analysis of the evidence on learning during the COVID-19 pandemic. Nature Human Behaviour. 2023. Vol. 7(3). P. 375–385. https://doi.org/10.1038/s41562-022-01506-4
8. Lewis K., Kuhfeld M. Recovery Still Elusive: 2023–24 Student Achievement Highlights Persistent Achievement Gaps and a Long Road Ahead. NWEA Research Brief. 2024. URL: https://www.nwea.org/research/publication/recovery-still-elusive-2023-24-student-achievement-highlights-persistent-achievement-gaps-and-a-long-road-ahead/
9. Hanushek E. A., Woessmann L. The Economic Impacts of Learning Losses. OECD Education Working Papers. 2020. No. 225. https://doi.org/10.1787/21908d74-en
10. Державна служба якості освіти. Якість освіти в умовах війни у 2022/2023 н. р. 2023. URL: https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/yakist-osvity-v-umovah-viyny-web-3.pdf

11. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо доступу до освіти дітей та молоді з тимчасово окупованих територій України. Київ, 2025.
12. Swee E. L. On war intensity and schooling attainment: The case of Bosnia and Herzegovina. European Journal of Political Economy. 2015. Vol. 40. P. 158–172. https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2015.08.001
13. Kecmanovic M. The short-run effects of the Croatian war on education, employment, and earnings. Journal of Conflict Resolution. 2013. Vol. 57(6). P. 991–1010. https://doi.org/10.1177/0022002712454268
14. Bozic G. Reeducating the hearts of Bosnian students: An essay on some aspects of education in Bosnia and Herzegovina. East European Politics and Societies. 2006. Vol. 20(2). P. 319–342. https://doi.org/10.1177/0888325404273502
15. OSCE. Two Schools Under One Roof: The most visible example of discrimination in education in Bosnia and Herzegovina. OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina, 2018.
16. UNESCO. Recovery Lost Learning: What Can Be Done Quickly and at Scale? Paris: UNESCO, 2021. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377841
17. Robinson C. D., Kraft M. A., Loeb S., Schueler B. Design Principles for Accelerating Student Learning with High-Impact Tutoring. EdResearch for Action, Design Principles Brief #30. 2024. URL: https://edresearchforaction.org/research-briefs/design-principles-for-accelerating-student-learning-with-high-impact-tutoring/
18. Kraft M. A., Schueler B. E., Falken G. T. What Impacts Should We Expect from Tutoring at Scale? Exploring Meta-Analytic Generalizability. EdWorkingPaper 24-1031. Annenberg Institute at Brown University, 2024. https://doi.org/10.26300/zygj-m525
19. OECD. Survey on Social and Emotional Skills (SSES). URL: https://www.oecd.org/education/ceri/social-emotional-skills-study/
20. Вайнола Р., Астахова М., Бєляєва К., Лященко Т. Полілог ІПВ НАПН: Соціально-емоційні навички в подоланні освітніх втрат. 2023. URL: https://ipv.org.ua/2023/polylog-results-09-2023/
21. Cedos (за ред. Ю. Назаренко). Освітні втрати: підходи до вимірювання та компенсації. 2022. URL: https://cedos.org.ua/researches/osvitni-vtraty-pidhody-do-vymiryuvannya-ta-kompensacziyi/
22. Топузов О. М. (ред.), Головко М. В. (укл.). Діагностика та компенсація освітніх втрат у загальній середній освіті України: методичні рекомендації. Київ: Педагогічна думка, 2023. 187 с.
23. МОН України, UNICEF. Негайні дії для відновлення навчання: рекомендаційна рамка. 2023. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2023/07/31/Unicef.Immidiate.actions.frame.proofreading.ua.1-31.07.2023.pdf
24. Комітет Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій. Матеріали слухань: «Освітні втрати й освітні розриви на рівні загальної середньої освіти: вимірювання та механізми подолання». Травень 2023. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/236373.html

Мозуль І. В.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і методики початкової освіти
Глухівського національного педагогічного
університету імені Олександра Довженка;
вчитель англійської мови Сопицької філії
КЗ Есманьської селищної ради «Есманьська загальноосвітня
школа І–ІІІ ступенів» Шосткинського району Сумської області,
mozul.dubok@gmail.com

ОСВІТА ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. У статті розглядається роль освіти як ключового чинника розвитку сучасного суспільства. Проаналізовано внесок провідних науковців у формування теоретичних основ освітнього процесу, описано сучасні виклики та трансформації освіти в умовах глобалізації, цифровізації та воєнних криз. Особлива увага приділяється інноваційним підходам у школі, інтерактивним методам навчання та практичним аспектам психолого-педагогічної підтримки здобувачів освіти. Акцентується увага на значенні освіти для формування громадянської свідомості, національної ідентичності та сталого розвитку суспільства.

Ключові слова: розвиток суспільства, глобалізація, освіта, інституції, школа, здобувачі освіти, інновації, трансформація, педагогічні технології, громадянська свідомість, сталий розвиток.

Abstract. The article examines the role of education as a key factor in the development of modern society. It analyzes the contributions of leading scholars to the formation of the theoretical foundations of the educational process and describes contemporary challenges and transformations in education in the context of globalization, digitalization, and war crises. Special attention is paid to innovative approaches in schools, interactive teaching methods, and practical aspects of psychological and pedagogical support for learners. Emphasis is placed on the importance of education for the formation of civic consciousness, national identity, and sustainable societal development.

Keywords: societal development, globalization, education, institutions, school, learners, innovations, transformation, pedagogical technologies, civic consciousness, sustainable development.

У сучасному глобалізованому світі освіта постає як один із ключових чинників розвитку суспільства, що забезпечує не лише передачу знань, а й формування інтелектуального, культурного та духовного потенціалу нації. Рівень розвитку освіти безпосередньо впливає на соціально-економічне зростання держави, її конкурентоспроможність, інноваційний потенціал та здатність до ефективного реагування на виклики часу.

Освітня система виступає складною багатофункціональною структурою, що реалізує пізнавальну, виховну, соціалізуючу, культуротворчу та економічну функції.

У контексті розвитку суспільства особливого значення набуває її роль у формуванні людського капіталу – основного ресурсу сучасної економіки знань. Саме через систему освіти здійснюється підготовка компетентних, мобільних і відповідальних фахівців, здатних до саморозвитку та безперервного навчання протягом життя.

Важливу роль у розвитку суспільства відіграє система вищої освіти, яка забезпечує підготовку висококваліфікованих фахівців, здатних до інноваційної діяльності, наукових досліджень і професійного зростання. Заклади вищої освіти виступають осередками формування інтелектуальної еліти, розвитку науки та генерації нових знань. Саме у вищій школі відбувається інтеграція освіти і науки, що сприяє створенню конкурентоспроможного людського капіталу та підвищенню рівня соціально-економічного розвитку держави.

Сучасна вища освіта зазнає суттєвих трансформацій під впливом глобалізаційних процесів, цифровізації та міжнародної інтеграції. Зростає значення академічної мобільності, міждисциплінарних програм, дистанційного та змішаного навчання. В умовах воєнного стану в Україні заклади вищої освіти також виконують важливу соціальну місію, забезпечуючи безперервність освітнього процесу, підтримку студентів і викладачів, а також адаптацію до нових реалій. Це сприяє збереженню освітнього потенціалу країни та формуванню стійкості суспільства в кризових умовах.

Дослідження глобалізаційних процесів у сфері освіти знайшло відображення у працях В. Андріяш, В. Воронкової, І. Каленюк, О. Кивлюк, О. Назарчука, О. Петрович, В. Яковець. Питання розвитку освіти в умовах інформаційної революції розглядалися у наукових розвідках Н. Батченко, О. Задорожної, О. Кивлюк, А. Корнеєвського, С. Сисоєвої та інших дослідників.

Проблема ролі освіти як провідного чинника розвитку суспільства знайшла відображення в працях провідних вітчизняних і зарубіжних науковців. Так, В. Кремень, І. Зязюн і С. Русова обґрунтовували гуманістичну спрямованість освіти та її роль у розвитку особистості. У контексті сучасних трансформацій вагомі ідеї Е. Морен щодо формування цілісного мислення та концепції П. Друкер про суспільство знань, у якому освіта виступає ключовим ресурсом розвитку. Аналіз наукових підходів свідчить, що освітній процес є не лише соціальним інститутом, а стратегічним чинником цивілізаційного поступу.

В умовах цифровізації, глобалізації та прискорених соціально-політичних змін освіта набуває нових змістових і функціональних характеристик. Зростає її роль як інструменту формування критичного мислення, медіаграмотності та інформаційної культури, здатності до аналізу й відбору інформації. У сучасному інформаційному просторі ці компетентності стають необхідними не лише для професійної реалізації, а й для повсякденного життя.

Особливої уваги заслуговує розвиток когнітивних і соціальних аспектів навчання. Важливий внесок у ці питання зробив Дж. Брунер, який підкреслював значення активної розумової діяльності та етапності формування знань. Його теоретичні положення про навчання як процес відкриття, вивчення та конструювання знань значною мірою вплинули на сучасні освітні стратегії.

Освітня система в умовах кризових ситуацій, зокрема в умовах воєнного стану, виконує не лише навчальну, а й стабілізаційну функцію, виступаючи важливим чинником психологічної підтримки дітей і молоді. Заклади освіти стають простором, де забезпечуються не лише здобуття знань, а й відновлення емоційної рівноваги, формування відчуття безпеки та підтримка соціальних зв'язків.

У практичній роботі з молодшими школярами педагог використовує різні прийоми для стабілізації емоційного стану дітей: вправи на зниження тривожності, елементи арт-терапії, ігрові методи, ранкові зустрічі. Наприклад, впровадження коротких психологічних хвилинок, вправ на дихання або обговорення емоційних переживань сприяє відчуттю підтримки та безпеки, що є необхідним у складних життєвих умовах. Таким чином, освіта виконує не лише навчальну, а й важливу психолого-педагогічну функцію, сприяючи адаптації вихованців до змінних умов.

У цьому контексті суттєво зростає роль педагогічного працівника, який виступає не лише носієм знань, а й організатором освітнього середовища, фасилітатором навчальної діяльності та наставником. Сучасний учитель має володіти не лише предметною компетентністю, а й розвиненими комунікативними, емоційними та соціальними навичками, здатністю до емпатії, гнучкості та швидкої адаптації до змін. Від особистості педагога значною мірою залежить формування у дітей позитивної мотивації до навчання, віри в себе та готовності до подолання труднощів.

Важливим чинником розвитку суспільства є також інноваційний характер сучасної освіти. Впровадження компетентнісного підходу сприяє переходу від пасивного засвоєння знань до формування здатності діяти в різних життєвих ситуаціях. Діяльнісний підхід забезпечує активне залучення учнів до процесу навчання, розвиває їхню самостійність і відповідальність. Інтегрований підхід дозволяє формувати цілісне бачення світу, встановлювати міжпредметні зв'язки та розвивати системне мислення.

Особливе місце в сучасному освітньому процесі займають інтерактивні та ігрові технології, які сприяють підвищенню навчальної мотивації, активізації пізнавальної діяльності та розвитку емоційного інтелекту учнів. Використання таких технологій є особливо ефективним у роботі з молодшими школярами, оскільки відповідає їхнім віковим особливостям та потребам у діяльності, спілкуванні і переживанні.

Практичне значення освіти як чинника розвитку суспільства особливо чітко проявляється в початковій школі. Саме в цей період закладаються основи пізнавальної активності, ціннісних орієнтацій та позитивного ставлення до навчання. Наприклад, використання інтерактивних методів, таких як групова робота, дидактичні ігри чи рольові ситуації, сприяє розвитку комунікативних умінь і соціальної взаємодії учнів.

Освітня система виступає важливим механізмом забезпечення соціальної рівності та згуртованості суспільства. Вона створює умови для реалізації принципу рівних можливостей, сприяє соціальній мобільності, зменшенню нерівності та інтеграції різних соціальних груп. Через систему освіти формується культура взаєморозуміння, толерантності та взаємоповаги, що є основою стабільного розвитку спільнот.

Не менш значущою є роль освіти у формуванні національної ідентичності, громадянської свідомості та патріотизму. В умовах сучасних викликів, пов'язаних із загрозами державній незалежності, питання національно-патріотичного виховання набуває особливого значення. Освіта забезпечує передачу культурної спадщини, історичної пам'яті, традицій і духовних цінностей народу, формує почуття приналежності до своєї країни та відповідальності за її майбутнє.

Водночас важливою умовою ефективного розвитку освітньої системи є її відкритість до міжнародного досвіду та впровадження кращих світових практик. Це сприяє підвищенню якості освіти, інтеграції у світовий освітній простір і формуванню конкурентоспроможного фахівця нового покоління.

У сучасних умовах важливою тенденцією є орієнтація освіти на принципи сталого розвитку, що передбачає формування екологічної свідомості, відповідального ставлення до природних ресурсів та усвідомлення взаємозв'язку між економічним, соціальним і екологічним розвитком. Освіта для сталого розвитку сприяє формуванню нового типу мислення, орієнтованого на довгострокову перспективу та гармонійний розвиток суспільства.

Отже, освіта виступає стратегічним ресурсом розвитку суспільства, що визначає його майбутнє. Вона забезпечує не лише накопичення знань, а й формування особистості, здатної до самореалізації, відповідальної діяльності та активної участі в суспільному житті. В умовах сучасних викликів особливо важливо забезпечити розвиток відкритої, гнучкої та інноваційної освітньої системи, здатної ефективно відповідати на потреби часу та сприяти сталому розвитку людських спільнот.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Биков В. Ю., Спірін О. М., Пінчук О. П. Сучасні завдання цифрової трансформації освіти. Вісник кафедри ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта XXI століття». 2020. № 1. С. 27–36.
DOI: https://doi.org/10.35387/ucj.1(1).2020.27-36

2. Біліченко С. П. Впровадження інновацій в освітній галузі України. Materiały X Międzynarodowej naukowi-praktycznej konferencji «Naukowa myśl informacyjnej powieki – 2014». Volume 16. Pedagogiczne nauki. Przemyśl: Nauka i studia, 2014. С. 34–40.
3. Біліченко С. П. Стратегічні напрями модернізації освіти в Україні. Materiály VIII mezinárodní vědecko-praktická konference «Dny vědy – 2012». Díl 31. Pedagogika. Praha: Publishing House «Education and Science» s.r.o., 2012. С. 18–23.
4. Вища освіта в Україні: зміни через війну: аналітичний звіт / Є. Ніколаєв, Г. Рій, І. Шемелинець. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023. 94 с. URL: https://osvitanalityka.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2023/03/HigherEd-in-Times-of-War.pdf
5. Задорожна О. М. Дистанційна освіта в Україні: реалії сьогодення. Освітній дискурс. 2020. Вип. 24 (6). С. 56–67.
6. Кивлюк О. П. Глобалізаційна спрямованість освітніх трансформацій. Гілея: науковий вісник. 2014. Вип. 88 (№ 9). С. 263–267.
7. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. Київ: Знання України, 2010. 519 с.
8. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. Київ: Грамота, 2007. 576 с.
9. Лавриненко Л. М. Освіта як чинник соціально-економічного розвитку держави. Формування ефективної моделі розвитку підприємства в умовах ринкової економіки: тези V Міжнародної науково-практ. конференції (м. Житомир, 2- 3 листопада 2017 р.) . Житомир, ДУ «Житомирська політехніка», 2017. С.143–147. URL: https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/143.pdf
10. Лазаренко Н. С. Суперечності, проблеми і парадокси в системі сучасної педагогічної освіти. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання. 2019. № 53. С. 5–9. URL: https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/5198
11. Освітологія: витоки наукового напряму: монографія / За ред. В. О. Огнев`юка; авт. кол.: В. О. Огнев`юк, С. О. Сисоєва, Л. Л. Хоружа, І. В. Соколова, О. М. Кузьменко, О. О. Мороз. Київ: ВП «Едельвейс», 2012. 336 с.
12. Освітологія: хрестоматія: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / Укладачі: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. Київ: ВП «Едельвейс», 2013. 728 с.
13. Особистість та освіта в умовах сучасних соціокультурних викликів: ціннісно-світоглядні та науково-методичні аспекти: зб. матеріалів ІІ Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (28 лютого 2025 р., м. Дніпро) / за ред. О. Є. Висоцької. Дніпро: КЗВО «ДАНО» ДОР, 2025. 408 с.
14. Пролеєв С. В. Шанси освіти у глобальному світі. Філософія освіти. 2019. Т. 25, № 2. С. 35–55. DOI: https://doi.org/10.31874/2309-1606-2019-25-2-2
15. Сафонов Ю., Флярковська О. Українська освіта у воєнний та поствоєнний періоди: психологічні фактори та економічні наслідки. Проблеми освіти. 2023. Вип. 1 (98). С. 6–22. DOI: https://doi.org/10.52256/2710-3986.1-98.2023.01
16. Сисоєва С. О. Освіта як відображення суспільного розвитку. Теорія і практика управління соціальними системами. Харків: НТУ «ХПІ», 2008. № 4.
17. Сисоєва С. О., Соколова І. В. Нариси з історії розвитку педагогічної думки. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 308 с.

18. Сисоєва С. О. Роль освіти в сучасному світі. Рідна школа. № 11 (948) листопад, 2008 р. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/711946/1/rol-osv.sys.pdf.pdf
19. Хоружа Л. Л. Сучасні стратегії трансформації змісту педагогічної освіти. Педагогічна освіта: теорія і практика. 2020. № 33. С. 8–16. DOI: https://doi.org/10.28925/2311-2409.2020.33.1
20. Яковець В. Глобалізаційні виклики і стратегічні цілі реформування освіти України. Теорія та методика управління освітою. 2014. № 3. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v_16/20.pdf

Моначин І. Л.,
кандидат психологічних наук, доцент, психотерапевт,
monnainna@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ ВІЙНИ ЯК ЧИННИКА ТРАНСФОРМАЦІЇ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Анотація: У статті висвітлено аналіз українських та зарубіжних досліджень переживання війни та пошуку стратегій подолання складних травматичних подій. Дослідження психологічних наслідків переживання війни показують, що люди зазвичай діють на основі безперечних уявлень про себе та про світ. Запропоновано модель переживання складних життєвих ситуацій, яка визначає зміст, природу та значення переживань людей. Конструкт даної моделі в соціальній когніції може використовуватися для дослідження ролі переживань після травматичних подій. Головним завданням подолання, з яким стикаються люди, що переживають процес і наслідки війни є когнітивне завдання, а саме: засвоєння досвіду, який вони отримали та зміна їх основних уявлень щодо себе та світу.

Ключові слова: переживання війни, смисложиттєві цінності, особливості життя у війні, подолання травматичних подій.

Abstract: The article presents an analysis of Ukrainian and international research on the experiencing of war and the search for strategies to cope with complex traumatic events. Studies of the psychological consequences of experiencing war show that people usually act based on fundamental beliefs about themselves and the world. A model of coping with difficult life situations is proposed, which defines the content, nature, and significance of human experiences. The construct of this model in social cognition can be used to study the role of experiences following traumatic events. The main coping task faced by individuals experiencing the process and consequences of war is a cognitive one, namely, integrating the experience they have gained and transforming their core beliefs about themselves and the world.

Keywords: experience of war, meaning-of-life values, characteristics of life during war, coping with traumatic events.

Актуальність теми Ми переживаємо повномасштабну війну протягом кількох років і це є великим суспільним потрясінням. Війна впливає на наш

побут і щодення, на міжособистісні стосунки та громадську активність, на економіку та зайнятість, на психічний стан та здоров'я українців. Обсяг цих змін є незаперечним як для України так і для Європи у перспективі десятиліть. Безумовно, що зміни впливатимуть на майбутнє суспільних інститутів у повоєнній Україні та на її подальший розвиток загалом. Фіксування й осмислення цих змін під час війни, уможливлює отримання даних для подальших досліджень українського суспільства і актуалізує планування трансформаційних змін.

Переживання війни в українському суспільстві як соціально-психологічний феномен є об'єктом нашої наукової розвідки.

Предметом дослідження є соціально-психологічні особливості переживання війни, що зумовлюють трансформацію смисложиттєвих цінностей українського суспільства.

Мета дослідження: визначити та проаналізувати соціально-психологічні особливості переживання війни, що впливають на трансформацію смисложиттєвих цінностей українського соціуму в умовах невизначеності.

Завдання:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до розуміння переживання як соціально-психологічної категорії.

2. Окреслити специфіку переживання війни в умовах тривалої соціальної нестабільності.

3. Описати зміни у структурі смисложиттєвих цінностей українського суспільства під впливом воєнного досвіду.

4. Визначити зв'язок між характером переживання війни та формуванням нових ціннісних орієнтирів.

Наукова новизна: Уточнення соціально-психологічних особливостей переживання війни як механізму трансформації смисложиттєвих цінностей українського суспільства в умовах невизначеності.

Багато емпіричних досліджень що пов'язані з вивченням переживань негативних життєвих подій вказують на важливість уявлень людини про світ та самого себе, про ціннісно-смислову сферу як основну складову що визначає життєві орієнтири, про поведінкові компоненти та мотиваційні спонуки як основні рушії до життєтворення. [10] У теорії «Моделі світу» за Боулбі [8] чітко вказується на важливості формування уявлень про себе і про інших людей. Згідно з цією теорією в умовах війни відбуваються зміни від координат відкритості змінюються в бік координат безпеки. Шведські психологи Е. Андерсон і Т. Вахлунд у своїй книзі «Книга переживань: дбайте про своє переживання у 5 кроках» пишуть, що важливо в процесі складних потрясінь навчитися дивитися на проблему відсторонено Практика здатності

відсторонення від тривожних думок навчить наш мозок приймати і відпускати інформацію, замість того щоб застрягати на складних переживаннях [9]. Варто зазначити значення екзистенційного підходу, який висвітлений у працях В. Франкла [7] і який став орієнтиром переживання війни для сучасних українських родин. Власне механізм пошуку смислу в умовах травматичного досвіду є потужним каталізатором переосмислення власних життєвих пріоритетів та ціннісних орієнтирів. Теорія соціальної ідентичності сприяє розумінню та усвідомленню механізмів посилення єдності, патріотичних рухів та побратимства як відповіді на повномасштабне вторгнення росії в Україну. Ресурсні моделі, відіграють важливу роль опори та соціальної підтримки у збереженні психологічної стійкості. Українські наукові дослідження свідчать про підсилення значущості цінностей родини, спільноти, взаємодопомоги.

Попри велику кількість досліджень природи та механізмів переживань, серед яких праці Г. С. Костюка, С. Д. Максименка, Г. В. Ложкіна, Н. Ю. Волянюк та ін., сьогодні стають актуальними наукові розвідки, присвячені проблемі переживання війни та травматичних подій як процесу подолання.

Аналізуючи літературні джерела зарубіжних і вітчизняних авторів, можна виділити щонайменше три взаємозв’язані аспекти розуміння переживання людини як психологічного феномену. По-перше, переживання як певний рівень функціонування свідомості – системи, що існує і діє поряд з рефлексією, усвідомленим і несвідомим; по-друге, як емоційно забарвлений стан і явище дійсності, що безпосередньо представлені в свідомості особи та виступають для неї як подія власного життя; по-третє, переживання як особливий вид активності, який допомагає людині долати різні критичні ситуації, результатом чого є зміни у внутрішньому світі людини. Власне сьогоднішня війна вказує на актуальність дослідження поняття переживання.

Теоретичний аналіз показав, що до проблеми переживання зверталися багато вчених, які цей процес поєднують із змінами у внутрішньому світі людини. Так, С. Д. Максименко [4, 5] характеризує переживання як внутрішній, суб’єктивний аспект діяльності. Він виділяє суттєві характеристики переживання: найбільш повна величина в структурі свідомості, яка представляє єдність емоцій, розуміння ситуації та особистісного сенсу; динамічна, тобто рушійна величина поведінки; в переживанні особистість представлена в соціальній ситуації розвитку. Цікавим є погляд дослідника стосовно зв’язку переживання з поведінкою, яка перед особистістю постає як внутрішня і зовнішня активність.

Г. С. Костюк у своїх працях також відводив переживанню важливе значення. На його думку, переживання це внутрішнє ставлення людини до дійсності до того що з нею відбувається. Причому Григорій Силович розглядав

переживання, як важливу складову психічного життя особистості, але не відокремлював його від діяльності та розвитку [2]. Переживання, як феномен і як стан внутрішнього життя людини, спрямоване на саму людину, на її Его. Переживання походить з ядра душі, яке ми можемо розуміти як внутрішню значимість людини, ціннісно-смислові утворення. Потік переживань безперервний – це процес душевного життя, внутрішній світ особистості. Дедалі більше переживання розширює свої межі, оскільки в цей процес включені психологічні механізми, за допомогою яких відбувається внутрішня робота особистості. Часто початком роботи переживання є критична ситуація, яка передбачає «зупинку», «розрив» життя особистості. Війна змінила життя мільйонів людей, трансформувала повсякденність, емоційний стан та цінності українців.

Можемо визначити переживання як атрибут акту свідомості, який проявляється у формі задоволення чи незадоволення (страждання), напруги чи вирішення, збудження чи заспокоєння.

На сьогодні активно обговорюється питання щодо співвідношення понять «переживання» та «діяльності». Переживання презентує собою особливий тип діяльнісних процесів, які спеціалізуються в першу чергу своїм продуктом – сенсом (осмисленням). Отже, переживання є процесом активного діяльнісного подолання, проживання особистістю несприятливих ситуацій, переведення їх в стан активного сприйняття та виваженого ставлення.

У нашому науковому дослідженні ми вказуємо, що переживання охоплює змістову, процесуальну та особистісну складові, які набувають значення внутрішньої зброї для вирішення проблемних ситуацій і можуть розглядатись, як механізм розвитку особистості [6].

Модель переживання складних життєвих ситуацій		
Змістова складова	**Процесуальна складова**	**Особистісна складова**
• Когнітивний • Афективний • Аксіологічний (компоненти розуміння подій, які відбуваються та реагування на життєві зміни)	• Стратегіальний • Саморегуляційний (опанування техніками, що допомагають переосмислювати життєві ситуації)	• Індивідуально-психологічні властивості • Модальність життєвої позиції людини (Пізнання індивідуальних особливостей, які впливають на життєву позицію та ціннісні орієнтації особистості)

Рис.1. Модель переживання складних життєвих ситуацій

Із запропонованої моделі нашого дослідження видно, що для процесу переживання потрібно здійснювати впливи на усі три складові процесу переживання.

На підставі результатів теоретико-емпіричного дослідження заходи, спрямовані на формування конструктивних стратегій переживання, умовно було поділено на три групи:

а) у змістовій складовій переживання – формування гнучкості в реагуванні на життєві зміни;

б) у процесуальній складовій переживання – опанування техніками (планування, моделювання та програмування), що забезпечують переосмислення своєї життєвої ситуації і можливих варіантів власного майбутнього;

в) в особистісній складовій переживання – пізнання індивідуальних особливостей, які впливають на життєву позицію особистості [6].

Оскільки кожний із компонентів включає особистісний ресурс людини та допомагає процес переживання трансформувати на пошук вектору подолання складних життєвих обставин.

Необхідно навчитися переживати, а не відкидати чи викривляти кризові моменти, без яких неможливий шлях подальшого життєтворення. Особистість, набуваючи творчих умінь, йде шляхом духовного росту, здійснює роботу щодо оволодіння власним життєвим шляхом разом з тим вчиться долати складні життєві обставини, які заподіює війна.

Осмислення теоретичних надбань стосовно специфіки процесу переживання війни дозволяє створити модель психологічної підтримки українських людей, яка може містити два етапи: основне спрямування першого полягатиме у відновленні зовнішнього та внутрішнього потенціалів психологічного здоров'я, другого – в оптимізації процесу знаходження сенсу та розкритті власної унікальності, причетності до всіх сфер людського буття. У складних життєвих обставинах важливою підтримкою може бути оволодіння техніками афірмацій, самофутурування, опанування стратегіями копінг-поведінки та розвиток конструктивних переживань це забезпечує розуміння і прийняття власного досвіду.

Аналізуючи вплив війни на переживання людей, зазначимо що особливої уваги заслуговують наукові розвідки пов'язані зі зміною структури ціннісних орієнтацій особистості. Втрати, яких зазнають українці змушують здійснити переоцінку цінностей. Українські дослідники Т. Гуревич, О. М'ясоїдова вказують на переорієнтування з матеріальних цінностей на безпеку та родинні зв'язки. Також важливою трансформацією стають традиційні орієнтири, а саме віра, родина, спілкування з рідними. Суспільство опановує сучасні адаптаційні якості такі як гнучкість та цифрова мобільність. Також формується унікальна система цінностей, що поєднує патріотичну ідентифікацію, толерантність до невизначеності та активну соціальну позицію.

Фактично, спосіб у який людина, або суспільство проживає війну, безумовно впливає на те, які цінності стають для них ключовими після цього досвіду. Люди починають більше цінувати життя, сім'ю, підтримку, єднання. Якщо переживання війни є індивідуально-травматичним, це може викликати замкнутість, втрату довіри, або навпаки – пошук сенсу. Все це залежатиме від багатьох факторів, що складатимуть основу структури особистості.

Власне війна є каталізатором глибинних трансформацій ціннісно-смислової сфери, що здійснює екзистенційний пошук нових смислів через формування сьогоденних орієнтирів та механізми соціальної підтримки.

В. Франкл у своїй книзі «Воля до сенсу» написав, що віднайти свій сенс у житті є головним рушієм людського існування [7]. Якщо фройдівська «воля до задоволення» чи адлерівська «воля до влади» були описані як окремі особистісні типи то, В. Франкл пише про «волю до сенсу» і доводить що людина прагне передусім віднайти сенс свого життя. Власне В. Франкл розкрив три способи за допомогою яких можна знайти сенс, а саме: через творчість, досвід та через ставлення до страждання. А в час війни ми спостерігаємо це і стаємо учасниками власного пошуку сенсу у своєму житті. Багато людей здійснюють пошуки нової діяльності для себе, яка стає для них опорою, підтримкою і навіть сенсом їхнього існування в умовах війни. Часто громади організовують підтримку військовим, здійснюють допомогу дітям та сім'ям, що зазнали втрат, опікуються інвалідами та людьми, які постраждали від війни.

Підсумовуючи зазначимо, що у розумінні переживання як психологічного феномену існує три взаємозв'язані аспекти. Щонайперше, переживання – розглядається як певний рівень функціонування свідомості як системи, що існує і діє поряд з такими рівнями, як рефлексія і несвідоме; по-друге, як емоційно забарвлений стан і явище дійсності, що безпосередньо представлені в свідомості особи та виступають для неї як подія власного життя; по третє, переживання як особливий вид активності, який допомагає людині долати різні складні життєві ситуації, результатом чого є зміни у внутрішньому світі людини.

Розуміємо процес переживання, як особливу форму активності, що спрямована на відновлення душевної рівноваги, втраченої осмисленості існування та пошук життєвого сенсу. До структури переживання віднесено наступні складові: змістова, яка охоплює когнітивний, афективний та аксіологічний компоненти; процесуальна, яка представлена стратегіальним і саморегуляційним компонентами; особистісна, що характеризує індивідуально-психологічні властивості та модальність життєвої позиції людини.

Серед змін у структурі смисложиттєвих цінностей в українському суспільстві є: потреба в почутті безпеки, родинні стосунки, патріотична ідентифікація, толерантність до невизначеності та активізація власної суспільної позиції. Фактично зв'язок між характером переживання війни та формуванням

ціннісних орієнтацій є багатовимірним. Характер переживання війни визначає які саме цінності посилюються, або змінюються. Війна руйнує старі орієнтири, натомість створює умови для формування нових систем цінностей, яка зазвичай, орієнтована більше на життя, свободу, гідність, самоповагу і волю людини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Волянюк Н. Ю.Особливості вибору стратегії копінг поведінки тренерів-викладачів. Соціальна психологія. – № 4 (12). – 2005. – С.101–112.
2. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К. : Р. школа, 1989. – 608 с
3. Ложкін Г. В., Юрківський Є. В., Моначин І. Л.Практикум з конфліктології – посібник. Тернопіль : «Воля», 2005. – 168 с.
4. Максименко С. Д. Особистість починається з любові. Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 9. – С. 1 – 8.
5. Максименко С. Д. Переживання як психологічний механізм саморозвитку особистості. Педагогічний процес: теорія і практика. Зб. наук. праць. Вип. № 3. – К. : П/П «ЕКМО», 2005. – С. 343 – 360.
6. Моначин І. Л. Психологічні особливості переживань педагогічними працівниками ситуації втрати роботи: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 – К., 2009. – 214 с.
7. Франкл В. Воля до сенсу. переклад з англ. Ольги Серги. – Київ : Видавництво Ростислава Бурлаки, 2025 – 272 с.
8. Bowlby J, Attachment and Loss, Vol. 1 Attachment by John Bowlby. - 407p.
9. E. Andersson T. Wahlund Orosboken ta hand om din oro i fem steg – «Natur&Kultur», 123 с.
10. Ronnie Janoff-Bulman Assumptive worlds and the stress of traumatic events: applications of the schema construct. – Social cognition, Vol. 7, #2. 1989 p.p. 113-136.

Морозова Ю. М.,

Петренко Л. В.,

Першина О. І.,

викладачі ВСП «Новокаховський політехнічний фаховий коледж Національного університету «Одеська Політехніка», mojulmi@gmail.com

ТАЙМ-МЕНЕДЖМЕНТ ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ ЧАСОМ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація: Тайм-менеджмент – це сукупність методів та технік, які допомагають ефективно організовувати свій час, щоб досягати поставлених цілей. Їх можна застосовувати в різних аспектах життя, однак найбільше володіння цими навичками важливе для робочих процесів. Адже зірвані дедлайни, запізнення та низька продуктивність викладача – прямий шлях до звільнення. Крім того, брак часу часто стає джерелом стресу, який може призводити до головного болю, безсоння, відкладання справ на потім та навіть депресії. Щоб

цього уникнути, важливо навчитися визначати пріоритети, зосереджуватися на найважливішому та правильно організовувати свій день.

Ключові слова: тайм-менеджмент, управління часом, принципи успішного тайм-менеджменту, техніки та методи управління та організації роботи в навчальному закладі, додатки для управління часом.

Abstract: Time management is a set of methods and techniques that help you effectively organize your time to achieve your goals. They can be replaced in various aspects of life, but the most important thing about mastering these skills is for work processes. After all, missed deadlines, lateness, and low productivity of a teacher are a direct path to dismissal. In addition, marriage can sometimes become a source of stress that can lead to headaches, insomnia, procrastination, and even depression. To avoid this, it is important to learn to prioritize, focus on the end, and organize your day properly.

Key words: time management, time management, principles of successful time management, techniques and methods of management and organization of work in an educational institution, time management applications.

Думка про те, що робочі завдання можна вирішувати швидше та ефективніше, ніж зараз, періодично виникає у багатьох. Слідом за нею приходять мрії про те, як можна було б використати вільний час: прогулянки, читання, навчання, подорожі, час з сім'єю та багато іншого.

Китайський філософ та політичний діяч казав: «Три речі ніколи не повертаються назад – час, слово, можливість. Тому: не витрачайте часу, вибирайте слова, не упускайте можливість». Головною темою його обговорення стало повсякденне життя людей та стабільність суспільства. На його думку, основними чеснотами є: людяність, коректність, мудрість і вірність [3]

На жаль, часто думки так і не перетворюються на реальні дії, а овертайми стаються все частіше. Але, якщо пам'ятати про важливість тайм-менеджменту, цілком можливо позбутися протермінованих завдань і пов'язаного з ними стресу. А якщо розвивати навички управління робочим часом, то іншим іноді буде здаватися, що ви просто чарівник.

Науковий підхід до організації часу – проблема не нова. Історія тайм–менеджменту йде корінням в далеке минуле. Ще 2000 років тому в Стародавньому Римі відомий мислитель Сенека запропонував розділяти весь час витрачений з користю, тобто гарний, поганий і нікчемний.

Сенека також почав вести постійний облік часу в письмовому вигляді. Він говорив, що проживаючи певний період часу, необхідно оцінювати його з точки зору повноти. У подальшій історії управління часом ці ідеї лягли в основу такого поняття як «особиста ефективність» [1].

Альберті, письменник і італійський учений, що жив в XV столітті, говорив, що ті, хто вміє керувати часом з користю, будуть завжди успішні.

Тайм-менеджмент може допомогти підвищити продуктивність, зменшити стрес та досягати поставлених цілей більш ефективно.

Основні поняття тайм–менеджменту. Управління часом (від англ. *time management*) – сукупність методик оптимальної організації для виконання поточних завдань, проєктів та календарних подій. Спочатку управління приписувалося лише бізнесу або трудовій діяльності, але з часом термін розширився, включивши особисту діяльність. Система управління часом складає поєднання процесів, інструментів, техніки і методів. Звичайне управління часом є необхідністю в розвитку будь–якого проєкту, оскільки визначає час завершення проєкту і масштаб [7].

Час – це унікальний ресурс. Його не можна накопичити, як гроші або сировину.

Хочемо ми чи не хочемо, але мусимо витрачати його за твердою ціною – 60 секунд за хвилину. Його не можна ввімкнути або вимкнути, замінити або відшкодувати. Час – найбільш безжалісний і негнучкий елемент нашого існування. Проте ми можемо проаналізувати, як ми витрачаємо його. Як і будь–який інший ресурс, його можна використовувати або ефективно, або неефективно. Пітер Друкер зазначив: «Запас часу нескінченно малий, і якщо ви не можете управляти ним, то вам не вдасться управляти нічим іншим». Кожному з нас важливо пам’ятати, що час, який ми витрачаємо, належить нам, і потрібно стати його хазяїном. Ми не зможемо управляти своїм часом доти, поки не почнемо управляти собою [5].

Управління часом – це дія або процес тренування свідомого контролю над кількістю часу, витраченого на конкретні види діяльності, при якому спеціально збільшуються ефективність і продуктивність .

Тайм-менеджмент (*з анг. time management*) – це систематичний підхід до організації та використання свого часу з метою досягнення максимальної продуктивності та поставлених цілей. Основна ідея полягає в тому, щоб ефективно розподіляти час між різними завданнями, проєктами та активностями, забезпечуючи баланс між роботою, особистим життям і відпочинком [7].

Управління часом є важливим інструментом у сучасному житті, оскільки допомагає досягати більшої продуктивності, знижує рівень стресу і допомагає краще використовувати обмежений ресурс – час.

В умовах високої конкуренції та швидкого темпу змін у сфері технологій, ефективне управління часом відіграє визначальну роль у досягненні успіху. Складність роботи, що часто вимагає високої точності та скрупульозності, підкреслює значущість організації часу. Відсутність систематизованого підходу до управління часом призведе до затримок в роботі, непередбачених збоїв і додаткових витрат ресурсів. У такому середовищі правильний розподіл часу між

завданнями стає критично важливим фактором для досягнення успіху і переваги на ринку праці.

Головні причини, чому тайм-менеджмент є важливим:

- допомагає визначити пріоритети та ефективно розподілити час між різними завданнями і дозволяє досягати кращих результатів за коротший період;

- завдяки плануванню та управлінню часом ви можете краще орієнтуватися в досягненні своїх цілей;

- допомагає уникати ситуацій, коли ви відчуваєте надмірний тиск через велику кількість завдань або невпорядкованість;

- дозволяє звільнити більше часу для важливих речей в житті, таких як сім'я, друзі, хобі, відпочинок тощо;

- допомагає зосередитися на важливих аспектах вашої кар'єри або освітнього процесу, а також уникнути зайвих затримок у їхньому розвитку;

- допомагає вам оптимізувати використання цих інструментів та зменшити час, витрачений на рутинні роботи;

- вільний час може бути використаний для саморозвитку, навчання нових навичок, читання книг та вдосконалення себе;

- правильний баланс між роботою, особистим життям і відпочинком сприяє покращенню фізичного і психічного здоров'я.

Отже, тайм-менеджмент важливий для того, щоб більш ефективно управляти своїм життям, досягати цілей та насолоджуватися більш збалансованим і задовільним способом існування.

Успішний тайм-менеджмент базується на дотриманні певних принципів, які допомагають досягнути більшої продуктивності та ефективності у використанні часу.

Основні принципи успішного тайм-менеджменту:

1. Встановлення пріоритетів**:** розумно визначайте, які завдання є найважливішими і мають найбільший вплив на досягнення ваших цілей. Використовуйте методи оцінки важливості і терміновості, такі як [8].

- метод «90 на 30» або «52 на 17» або принцип Парето «80 на 20»;
- матриця Ейзенхауера;
- метод «хоча б N хвилин»;
- поїдання «жаби»;
- тайм-менеджмент за хронотипом;
- правило «1-3-5»;
- грамотне планування на завтра;
- дедлайни.

2. Планування: створюйте розклади, плани або списки завдань на день, тиждень, місяць і навіть далі. Планування допомагає зберегти організованість і

зосередженість, а також дозволяє уникнути зайвого стресу, який виникає внаслідок невизначеності.

Тому варто планувати, що потрібно зробити, наприклад, протягом місяця. План може мати вигляд простого списку справ.

3. Поділ завдань і делегування: розбивайте великі та складні завдання на менші, керовані кроки. Це полегшує процес виконання завдань і допомагає уникнути перенавантаження. Потрібно також вміти делегувати частину роботи іншим, якщо це можливо.

4. Золота година: дізнайтеся, які години для вас найпродуктивніші.

Аналізуйте свій робочий день і відмічайте, у який час ваш мозок працює найкраще. Для когось золота година починається зранку, для когось – ввечері. Зафіксуйте це і працюйте у продуктивні години над складними і важливими задачами. Те, що не потребує зосередження і креативу, можна виконати у будь-який час, наприклад, відповісти на електронні листи.

5. Зосередженість і уникнення відволікань: зосереджуйтеся на завданнях одне за одним і уникайте відволікань. Вимкніть сповіщення на телефоні та комп'ютері, створюйте спеціальні періоди роботи без зовнішніх впливів.

6. Відмовтеся від багатозадачності. Дослідження вчених Стенфорду показали, що постійна робота з кількома задачами паралельно призводить до погіршення довготривалої і короткотривалої пам'яті. Тобто з часом вам буде все складніше зосередитися навіть на одній справі. Тому виконуйте задачі послідовно і порушуйте це правило лише у вигляді виключення.

7. Плануйте перерви. Після періоду напруженої роботи варто перепочити. Але потрібно обрати правильний варіант перерви**.** Якщо ви працюєте за комп'ютером, відійдіть від нього, вийдіть на вулицю і подихайте свіжим повітрям. Дослідження психологів говорять, що такий варіант найбільш корисний.

Окрім того, після перерв рівень уваги покращується і ви можете працювати ефективніше.

8. Прийміть той факт, що у вас є обмеження. Не думайте, що ви надлюдина. Абсолютно нормально відпочивати після виконання складної задачі, а також іноді робити прості рутинні задачі.

Якщо намагатися весь час працювати на максимумі своїх можливостей, організм виснажується, що може призвести до погіршення стану здоров'я або вигорання.

9. Стале вдосконалення та аналіз: регулярно оцінюйте свої методи та підходи до управління часом. Аналізуйте, як ви витрачаєте свій час, і шукайте способи оптимізувати процес. Пробуйте різні техніки і методи, і вибирайте ті, які найбільше відповідають вашому стилю та потребам.

Ці принципи допоможуть створити більш систематичний підхід до управління часом, що своєю чергою сприятиме більшій продуктивності, кращому досягненню цілей і більш гармонійному життю.

Якщо ж не керувати часом, то напрям подорожі ви оберете в останній момент, коли вибирати буде особливо ні з чого, про вигідні ціни доведеться забути, а в голові у вас будуть невирішені задачі.

10. Книги з тайм-менеджменту. Для глибшого розуміння тайм-менеджменту варто звернути увагу на літературу на цю тему, як-от «Міць звичок» Стівена Кові, «Сім навичок високоефективних людей» або «Тайм-менеджмент для системного адміністратора» Тома Лімонацці. [2]

Існує безліч технік і методів. Слід вибрати щось максимально комфортне та ефективне саме для вас. Якщо ж ви не знаєте, що краще підійде, оберіть кілька методів, принципів, технік і спробуйте щотижня щось нове. Після кожного тижня підсумуйте результати, зіставте за ефективністю й оберіть найзручніший для вас варіант.

Метод «90 на 30». Принцип методу «90 нам 30» полягає в тому, що вам потрібно виділити півтори години на роботу та пів години на відпочинок. Під час відпочинку ви дасте мозку охолонути і налаштуватися на наступні півтори години продуктивності. Учені вже довели, що наш мозок не може бути зосередженим понад 90 хвилин. Він починає відволікатися на дрібниці, тож ефективність вашої роботи знизиться. Саме тому між підходами слід трохи відпочити задля досягнення високих результатів. Також вам потрібно розставити пріоритети за принципом матриці Ейзенхауера.

Також зосередитись на виконанні завдань можуть допомогти такі техніки як принцип Парето «80 на 20», метод «90 на 30» та техніка «52 на 17».

Принцип Парето говорить нам про те, що 20% зусиль дають 80% результату. Складність лише в тому, щоб зрозуміти, які 20% є найбільш ефективними.

Методи «90 на 30» та «52 на 17» є аналогічними за своїм принципом і полягає в тому, щоб працювати 90 (52) хвилини і потім відпочивати 30 (17) хвилин.

Матриця Ейзенхауера. Цей метод полягає у правильному розставленні пріоритетів. Ми часто стикаємося з тим, що не можемо вирішити, з чого почати, яке завдання робити передусім. У такому разі необхідно скористатися матрицею Ейзенхауера [6].

Матриця має чотири квадрати:

1. Важливо – терміново зробити. Наприклад, домашнє завдання в навчальному закладі, оплата комунальних послуг, виконання запиту клієнта. Такого типу завдання є важливими й одночасно терміновими, тому що мають дедлайн, тож їх потрібно робити в першу чергу.

2. Важливо – не терміново, запланувати. Це, можливо, вивчення нової іноземної мови, читання книжки, заняття спортом. Вони важливі, але оскільки не мають дедлайну, не обов'язково виконувати їх просто зараз.

3. Не важливо – терміново, делегувати. Це може бути побутова рутина. Наприклад, перестелити постільну білизну, випрати її. Такі завдання потрібно зробити, але пізніше, щоб виділити час на справи з попередніх двох квадратів.

4. Не важливо – не терміново, видалити. До нього потрапляють усі дії, які не мають жодної важливості та терміновості виконання: погортати стрічку в інстаграмі чи фейсбуці, подивитися серіал чи фільм. Перелічені справи краще видалити зі списку взагалі, принаймні зарахувати до списку.

Метод «хоча б N хвилин». Цей метод ідеально підходить любителям відкладати на потім. Суть методу в тому, що перед початком завдання, яке зовсім не хочете робити, слід виділити будь-яку кількість хвилин на виконання. Наприклад, 10 хвилин виділяєте на завдання, у процесі мозок губиться в часі і ви витрачаєте більше, ніж 10 хвилин. Метод підходить для більш дрібних завдань, які не потребують восьмигодинного робочого дня.

Поїдання «жаби». Назва не надто презентабельна, але концепція методу досить ефективна. У більшості випадків ми ділимо завдання на ті, що нам не надто складно робити, і ті, що дуже ліньки. «Жаба» – саме другий тип завдань. Вам слід виконати спочатку завдання, яке найбільше не хочеться, а потім інші. Таким чином ви скеруєте всі свої сили на те, що важко, і решта завдання видадуться вам легкими.

Тайм-менеджмент за хронотипом. Учені стверджують, що існують 4 хронотипи: леви, вовки, ведмеді та дельфіни [6].

Леви: люди, які можуть прокидатися без будильника з 7:30 до 10:00. Їхня працездатність найбільш ефективна в проміжку 10:00-17:00, а лягти спати їм найкраще до 22:30.

Вовки: це той тип людей, яким важко підвестися, але вони прокидаються з 7:30 до 12:00. Найбільш продуктивні до 20:00 і легко засинають опівночі.

Ведмеді: їм без проблем дається підйом з 7:00 до 11:00. Пік їхньої активності – 11:00-18:00. Приготуватися до сну та заснути їм краще до 22:30.

Дельфіни: ці люди можуть прокидатися з 7:00 до 10:00 і без проблем заснути ще раз. Їхня продуктивність найвища з 10:00 до 18:00. Щоб заснути, їм потрібно відкласти всі гаджети за дві години до сну.

Якщо визначите, який хронотип ви, то без проблем зможете скласти власний графік роботи.

Правило «1-3-5». Насамперед ви повинні виділити 9 завдань на день: одне високого рівня складності, три середнього та п'ять низького. У пріоритет поставте спочатку важчі справи. Згодом ви зможете скоригувати правило під себе. Наприклад, не 1-3-5, а 1-2-6.

Грамотне планування на завтра. Такий спосіб підійде тим, кому важко дається ранній підйом. Вам слід скласти план на завтра, щоб оцінити навантаження дня. Уранці поспіхом наш мозок може проґавити якесь завдання або навіть кілька, бо ще повністю не запустився режим роботи. Планувати з вечора можна як особисті справи, так і робочі.

Дедлайни. Дедлайн – термін виконання завдання. Ставте собі дедлайни, тому що саме вони стимулюють працювати швидше. Дослідники стверджують, що навіть встановлені терміни здачі сприяють виконанню справ. На жаль, вони працюють гірше, ніж дедлайни, встановлені кимось: начальником, куратором, родичем. Щоб імплементувати самовстановлені дедлайни, вам потрібна добра самоорганізація.

Різні додатки для управління часом призначені для допомоги в упорядкуванні робочого процесу, підвищенні продуктивності та ефективності управління проєктами. Деякі з них пропонують прості списки справ і завдань, тоді як інші забезпечують складніші функції управління проєктами [1].

Google Календар – потужний інструмент для організації часу. Зручний інтерфейс, спільний доступ до подій та нагадувань, синхронізація з пристроями – все для ефективного планування.

Microsoft Outlook – повноцінний органайзер, об’єднавши календар, записну книжку, список задач та менеджер контактів. Сервіс розроблений на базі поштового клієнта, забезпечує швидкий доступ до всіх операцій з електронною поштою.

Evernote – універсальний сервіс для зберігання та організації нотаток. Зручно заносити тексти, фото, завдання та інше. Синхронізація між пристроями дозволяє мати доступ до важливої інформації завжди і всюди.

Notion – універсальний інструмент для організації ідей і завдань. Поєднує нотатки, завдання та бази даних в одному місці. Ідеальний для творчих команд та ефективного управління проектами.

Trello – ваш надійний помічник у керуванні завданнями. Інтуїтивний інтерфейс, гнучкі дошки та зручний спосіб спілкування з командою. Ефективне планування та співпраця в одному інструменті.

Отже. Тайм менеджмент на сьогодні є досить актуальною темою. Бо управління часом актуальне як для викладача так і для студента.

Однак, управління часом – завдання не з легких, як може здатися на перший погляд. Слід розуміти, що ефективність в управлінні часу полягає не в тому, щоб все зробити якомога швидше, а в грамотному розподілі своїх сил і можливостей. Іншими словами, для початку потрібно все ретельно продумати і спланувати.

Продуктивність без стресу починається з процесу розвантаження розуму, яке полягає у фіксації все більш-менш важливого на папері або іншому носії.

Суть в тому, щоб викинути з голови все більш-менш важливе на зручний носій для подальшої обробки.

Але для того, щоб бути ефективним, просто тайм-менеджменту мало. Важливо стежити за своїм здоров'ям і підтримувати себе в хорошій фізичній формі. Життя має бути насиченим, в ньому завжди повинен знаходитися час для сім'ї і відпочинку.

Отже, процес управління часом передбачає чітку організовану послідовність дій, що полягає не лише у плануванні, але й в організованому слідуванні та постійному аналізі плану.

Тому: тайм-менеджмент включає грамотне управління часом, сприяє економії часового ресурсу і виконанню завдань з мінімальними витратами сил.

Під час війни тайм-менеджмент допомагає:

– зберігати продуктивність
– зменшувати стрес
– виконувати навчальні завдання вчасно
– поєднувати навчання з особистими обставинами

В умовах війни освітнє середовище змінюється і потребує адаптації. Важливу роль відіграє ефективний тайм-менеджмент, який допомагає студентам організувати навчання, підтримувати продуктивність і зберігати психологічну стійкість. Є вихід з даної ситуації, а саме: можливістьть використовувати: електронні календарі, планувальники завдань, мобільні додатки для навчання, нагадування та списки справ

Ставте найнеприємніші завдання першим пунктом у списку, фіксуйте кількість витраченого часу та не забувайте про відпочинок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Девід Аллен. Як привести справи в порядок. Мистецтво продуктивності без стресу = Getting Things Done: The Art of Stress-Free Productivity. – М.: Манн, Іванов и Фербер, 2011. – 368 с.
2. Аналіз використання фонду робочого часу на підприємстві URL: https://elib.lntu.edu.ua/sites/default/files/elib_upload/Косінський/page8.html (дата звернення: 28.02.2026)
3. Історія тайм-менеджменту: від виникнення до наших днів. Основні методики розвитку людини в різних сферах URL : https://cau.in.ua/675-istoriya-taym-menedzhmentu.html (дата звернення: 28.02.2026)
4. Коротко про метод тайм-менеджменту GTD. URL: режим доступу: http://omatic-hacker.org.ua/2010/01/22/gtd/ (дата звернення: 28.02.2026)
5. Майсюра О.М. Про ефективність використання особистого часу (до питання тайм-менеджменту). // Актуальні проблеми економіки. – 2010. - №2 (104). – С. 196-200.
6. Тайм менеджмент для роботи: завдання, важливість та методики. Школа бізнесу Нова Пошта URL : https://online.novaposhta.education/blog/tajm-menedzhment-dlya-roboti-zavdannya-vazhlivist-ta-metodiki (дата звернення: 28.02.2026)

7. Керування часом. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Керування_часом (дата звернення: 28.02.2026)
8. Функції тайм-менеджменту. URL: http://knowledge.allbest.ru/managem_0.html (дата звернення: 21.09.2025)

Москаленко В. В.,
доктор філософських наук, професор,
головний науковий співробітник
лабораторії загальної та історії психології
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України,
moskavv@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ВІЙНИ (ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Стаття присвячена проблемі трансформації ідентичності особистості комбатантів в ситуації бойових дій. Розглядаються механізми цього процесу: взаємодія, міжособистісна взаємодія, ідентифікація, «ми-вони». Наголошується, що результатом позитивної трансформації ідентичності комбатантів є побратимство як особлива форма ідентичності. Також приділено увагу таким чинникам побратимства як віра та довіра.

Ключові слова: ідентифікація, соціально-психологічний простір, почуття «ми», віра, довіра, побратимство

The article is devoted to the problem of transformation of personal identity of combatants in a situation of combat operations. The mechanisms of this process are considered: interaction, interpersonal interaction, identification, "we-they". It is emphasized that the result of positive transformation of the combatant' s identity is fraternity as a special form of identity. Attention is also paid to such factors of fraternity as faith and trust.

Keywords: personal identity, interaction, interpersonal interaction, identification, socio-psychological space, feeling of "we", faith, trust, fraternity

Актуальність. Відношення людини до світу – винятково різноманітне і багатоаспектне. Ідентичність особистості є відношенням людини до світу, специфіка якого полягає у тому, що в ньому людина усвідомлює саму себе, своє «Я» через призму усвідомлення своїх практичних можливостей та форм їх реалізації, зумовлених соціокультурними умовами її існування, що має велике значення для забезпечення її життєдіяльності. З'ясування складних проблем формування нових світоглядних орієнтирів, ціннісних орієнтацій особистості, яких вимагає сучасний мінливий світ, пов'язано з ідентичністю. Завдяки ідентичності забезпечується інтеграція людини у світ. У зв'язку з цим стає

актуальною проблема трансформації ідентичності особистості комбатантів в умовах російсько-української війни

Об'єкт дослідження: трансформація ідентичності особистості.

Предмет дослідження: особливості трансформації ідентичності комбатантів в ситуації бойових дій.

Основна ідея: результатом позитивної трансформації ідентичності комбатантів в ситуації бойових дій є побратимство як особлива форма ідентичності.

Завдання: – проаналізувати особливості механізмів трансформації ідентичності;

визначити особливості характеристик побратимства як результату ідентифікації бойового досвіду комбатантами

Методологія дослідження: для доведення основної ідеї дослідження було застосовано структурно-функціональну модель ідентичності особистості, в ракурсі якої ідентичність особистості визначається як динамічний процес сприймання себе та іншого, оцінка себе та іншого, а також спрямованість особистості на побудову стратегії власної поведінки в поточній ситуації, що забезпечує адаптацію людини до змінених умов.

Основний зміст.

Соціальна взаємодія як механізм трансформації ідентичності особистості. Взаємодія – це універсальна властивість всього існуючого світу речей і явищ в їх взаємній зміні, впливові одного на іншого. В суспільстві взаємодія – це система зв'язків і взаємодій між індивідами, соціальними групами, сукупність всіх соціальних відносин. У процесі діяльності люди обмінюються інформацією щодо різних дій. Ці дії забезпечують планування спільної діяльності, її координацію і розподіл функцій. За їх допомогою здійснюється взаємне стимулювання, взаємний контроль та взаємодопомога у процесі розв'язання спільних завдань, що забезпечують їх спільну життєдіяльність.

Говорячи про систему соціальних взаємодій (соціальних відносин) як сукупність соціальних дій індивідів, ми наголошуємо на важливості категорії «***соціальність».*** В ній закарбовано зміст *особливостей взаємодії* людських *спільнотах,* які полягають у тому, що у взаємодії кожен з учасників-партнерів зробить свій внесок у створення чогось нового, що забезпечить більшу .ефективність комунікації порівняно з кожним окремим членом взаємодії. Саме це визначає наділндивідний характер «соціальності», як такого феномену, який створюється як «третє тіло». Сутність людини виявляється у здатності породжувати інновації, які змінюють її «Я», забезпечуючи динаміку ідентичності.

Якщо розглядати ідентичність у зв'язку з характеристикою соціальної комунікації у вертикальному вимірі суспільства, то можна побачити особливості

форм ідентичності в залежності від того, на якому рівні (макро- меза-, мікро-) відбувається комунікація. На макрорівні завдяки особливостям комунікації між соціальними інститутами та великими групами людей, ідентичність набуває таких соцієтальних форм як національна, гендерна, політична, етнічна, економічна ідентичність тощо. Зміст цих ідентичностей, їх розвиток визначається ціннісно-нормативною системою інституцій та угрупувань соцієтального рівня взаємодії людей. На мезорівні на основі взаємовідносин між соціальними групами та організаціями відбувається опосередкована комунікація індивідів та становлення і розвиток на її основі регіональних ідентичностей. На мікрорівні суспільної комунікації виникають різні форми ідентичності в контактних групах (учбова група, сусідство тощо) як результат безпосередньої взаємодії її членів.

Міжособистісна взаємодія– це така форма соціальних відносин, в яких здійснюється безпосереднє спілкування окремих індивідів. В понятті «міжособистісний» акцентується увага на персоніфікованій формі взаємодії , на її індивідуалізованому характері, підкреслюється емоційність відносин. Вступаючи в міжособистісне спілкування, люди орієнтуються на свої внутрішні цілі і цінності. Відносини до партнера формуються «тут і тепер», в ході безпосереднього контакту, на основі поведінки, яка ним демонструється.

Безпосередній контакт між партнерами, що характеризує міжособистісну взаємодію, зумовлює ряд її особливості: тісний зворотній зв'язок, що регулює процес взаємин; багатство кодів, що використовуються, зокрема, й невербальних; двосторонній обмін інформацією, який відбувається у вигляді діалогу. За своєю сутністю міжособистісна взаємодія має яскраво виражений експресивний характер, пов'язаний з самовираженням «Я». У міжособистісній взаємодії завдяки підтримці з боку партнерів, порівняння з іншими, протиставлення себе іншому створюється соціально-психологічний простір, який стає ситуацією трансформації ідентичності.

Зміна ідентичності в ситуації міжособистісної взаємодії здійснюється завдяки механізму ідентифікації.

Ідентифікація означає ототожнення себе з іншими. В цей процес включено також ***рефлексію*** – усвідомлення індивідом того, як він сприймається партнерами взаємодії. Ще Л.С. Виготський підкреслював, що особистість стає для себе тим, чим вона є в собі, через те, як вона уявляється іншим. Таку ж ідею висловлював Дж. Мід, вводячи в аналіз взаємодії «генералізованого іншого». У міжособистісній взаємодії ситуація іншої людини не стільки «проміркувується», скільки «переживається». Ідентифікація – це одночасне здійснення таких процесів: емоційна оцінка іншого і намагання зрозуміти

склад його вчинків, і заснована на цьому стратегія зміни його поведінки та побудова стратегії своєї власної поведінки. Основою цих процесів є чуттєвість як природна основа ідентичності.

Поняття «ідентифікація» є більш конкретним порівняно з поняттям «взаємодія», бо воно конкретизується у персоналізованості, у вибірковості дій співучасниками взаємодії. Вибірковість означає, що не всі факти реальності сприймаються, а лише ті, що для них мають значення. Можна сказати, що ідентифікація – це механізм взаємодії, в якому індивід співвідносить себе з іншим не взагалі, а трансформуючи це співвіднесення в залежності від ситуації.

Вплив ситуації невизначеності на трансформацію ідентичності військовослужбовців в умовах війни. Ситуація є надіндивідним «соціально-психологічним полем» (К. Левін). що створюється членами спільноти в залежності від їх потреб а також валентністю (значимістю) оточуючих людей і предметів, яка пов'язана з оцінкою їх можливості сприяти або перешкоджати задоволенню потреб групи, з якою ідентифікує себе індивід [2].Оскільки ситуація існує у свідомості людини у формі репрезентації зовнішніх умов як набір певних її можливостей, то будь-яка ситуація стає для людини ситуацією вибору. Саме вибір людиною системи фактів зовнішнього світу, які нею інтеріоризуються, визначає особливості ситуації, в яку вона попадає. Кожна людина протягом свого життя стикається з великою кількістю життєвих ситуацій, які не мають жорстко окреслених меж і потребують від неї гнучкого реагування, залежно від тих конкретних життєвих обставин, у які вона потрапляє. У науковій літературі виділяють різні види ситуацій, в яких відбувається життєдіяльність людини. В зв'язку з темою нашого дослідження важливо звернути увагу на особливості ситуації невизначеності, яка змушує особистість змінювати себе і навколишнє середовище [2].

Російсько-українська війна змінила всі сфери суспільства, зачіпивши соціальні зв'язки, відношення між людьми, вплинувши тим самим на їх ідентичність.

Війна створює особливе соціальне середовище також і для військовослужбовців. В цьому середовищі формуються норми і моделі поведінки, що суттєво різняться від цивільного життя. На основі нових моделей поведінки формується феномен побратимства як унікальне об'єднання людей, яке має ціннісний і практичний вимір свого вияву, оскільки ґрунтується на раціонально осмисленій ціннісній єдності та практичних діях.

Побратимство є результатом ідентифікації бойового досвіду комбатантами. У тлумачному словнику сучасної української мови слово «побратим» тлумачиться так: 1) це той, хто вступив у побратимство,

«побратався» – названий брат, близький друг, товариш; 2) це товариш по боротьбі, битві, боях; соратник у будь-якій звитязі, діяльності, сподвижник.

Як відомо, будь-яка спільнота - це об'єднання людей в групи. Побратимство – це малі неформальні групи військовослужбовців, що існують всередині формальних груп (підрозділів) у складі Збройних Сил України. Міжособистісні стосунки у формальних групах складаються в межах встановлених офіційних рамок. Формальна група (бойовий підрозділ) приписує кожному військовослужбовцю певну функцію; визначає певний режим її виконання, безвідносно до їх особистісних особливостей; передбачає відповідні норми відносин з іншими членами групи а також форми і критерії оцінки його діяльності, винагороду і стимулювання. Структура формальних угрупувань, накладається на структуру неформальних відносин побратимських спільнот, формує ціннісно-нормативну матрицю бойового досвіду, засвоєння якого побратимами створює таку форму ідентичності, котра здатна забезпечити адаптацію військових до постійно змінюваної невизначеної ситуації бойових дій. Побратимство як неформальна група характеризується безпосереднім спілкуванням, інтимними, особистісними зв'язками, що забарвлені позитивними емоціями. Група побратимів характеризується високим рівнем солідарності, глибоко розвинутим почуттям «ми». Побратимство здійснює найбільший вплив на формування соціальних ідеалів і є первинною групою в тому розумінні, що побратим отримує в ній перший досвід соціальної єдності.

Визначаючи побратимство як форму ідентичності, ми виходимо з того, що основою форми ідентичності є тип соціальної спільноти, до якої належить людина [1]. Тому побратимство розглядається нами з боку параметрів віднесення побратима до цієї спільноти (групи), а саме: знань та уявлень про власне групове членство; оцінки місця (позиції) у груповому членстві; мотивації як члена спільноти у виборі життєвої мети, планів, перспектив.

Особливості характеристики структурних складових ідентичності побратимства. У аналізі змістових характеристик побратимства як форми ідентичності спільноти комбатантів ми спираємось на структурно-функціональну модель ідентичності особистості. Згідно із трикомпонентною структурою людської психіки в структурі ідентичності особистості виділяються такі компоненти як: когнітивний (уявлення про своє «Я» та розуміння іншого у поточній ситуації бойових дій); афективний (оцінка та ставлення комбатанта до себе та інших в ситуації бойових дій);та конативний (спрямованість «Я» особистості комбатанта на активність в поточній ситуації бойових дій [3].

Характеристика когнітивної складової побратимства як форми ідентичності. Когнітивний компонент ідентичність особистості побратимства

репрезентує у різних ментальних феноменах самосвідомості (знання, сприймання, уявлення, пам'ять, образ тощо) об'єктивні факти соціально-психологічного простору побратимської спільноти. В умовах бойових дій у когнітивному компоненті відбувається трансформація інтеграційних зв'язків ментальних складових цього компоненту і перетворення їх у цілісний конструкт розуміння ситуації. Виникає певна «картина ситуації», яка відображає взаємні позитивні почуття між побратимами, почуття приналежності до групи, довіру та єднання задля досягнення спільних цілей. Когнітивний компонент ідентичності побратимства репрезентує також розуміння позиції комбатанта у відносинах з іншими побратимами.

У будь-якій війні завжди є поділ на «свого» – «чужого». Побратим – це завжди «свій». У психології ця проблема досліджується в зв'язку з механізмом ідентифікації, який полягає в тім, що людина формується не всім тим середовищем, що її оточує, а певною системою норм, з якими вона себе ототожнює. Кожна людина співвідносить себе з певною соціальною групою, ідентифікує своє «Я» з іншими «Я» в загальне «Ми». У членів групи в результаті механізму психологічної ідентифікації виникає почуття солідарності, почуття «Ми», тобто те, що згуртовує групу, створює у її членів схожі мотиви і акти поведінки. В ситуації бойових дій позитивні почуття до «свого» та негативні – до ворога загострюються, що сприяє ще більшій згуртованості та солідарності побратимської спільноти. В цьому полягає функціональне значення принципу «ми – вони» у ідентифікації бойового досвіду побратимами. Загалом, *функціональне призначення когнітивного компоненту ідентичності полягає у забезпечені почуття приналежності побратимів до побратимської спільноти.*

Характеристика афективної складової побратимства як форми ідентичності. Емоційна (афективна) сфера ідентичності виявляється через переживання й оцінки, що звернені як до окремих явищ, так і до інших людей та їх позиції у спільноті. У ідентичності особистості ця сфера репрезентована емоційно забарвленою оцінкою «Я особистості», що вимірюється ставленням людини до світу, до себе, до інших членів спільноти. Емоційно – ціннісне ставлення людини до світу трансформується у афективному компоненті ідентичності у загальний духовний стан людини (світовідчуття), який визначає прийняття чи неприйняття нею світу, її активність чи пасивність, довіру чи недовіру у ставленні до людей, до життя, до минулого й майбутнього тощо. Цей загальний духовний стан людина реконструює у власний емоційний стан завдяки складній взаємодії окремих підсистем психіки людини (не тільки емоцій, але й когніцій та інтенцій) у відповідності з умовами поточної ситуації. Системо творчим конструктом загального духовного стану особистості цієї системи є *її*

самооцінка , яка інтегрує окремі ментальні феномени людини у цілісність ціннісно – емоційну складову ідентичності особистості. Самооцінка пов'язана з почуттям особистої цінності, що відіграє велику роль у психічному та фізичному здоров'ї особи. У спільноті побратимів створюється емоційне поле, яке сприяє підвищенню самооцінки, що може поліпшити ідентичність , допомогти стати більш упевненим в собі і більш успішним. Саме тому *функціональне призначення афективного компоненту ідентичності побратимів полягає у забезпечені почуття упевненості в собі через механізм підвищення самооцінки.*

Характеристика конативної складової побратимства як форми ідентичності. Конативна сфера самосвідомості являє собою інтенції, що виявляються як ментальні стимули діяльності особистості (найбільш згадуються такі як: настанова, намір, спрямованість, вимога, прагнення, задум, мотив, усвідомлена воля до якоїсь дії, мета, спонука, інтереси тощо), основою яких є мотиваційно-потребова система людини. Досліджуючи мотивуючу функцію ментальних феноменів конативного компоненту самосвідомості особистості, науковці Київської школи філософії культури (В. Шинкарук, В. Іванов, О. Яценко, В. Бистрицький та ін.), виділяють конструкт «світоперетворення», як складову світогляду, що проєктується у ідентичності. Основою світоперетворення є система цінностей людини, що, *зумовлює вибір життєвої мети, планів, перспектив.* Конативний компонент ідентичності особистості побратимів складають такі цінності як: цінність життя, цінність стосунків з близькими, цінність свого «Я», цінність сім'ї, цінність Вітчизни тощо. Ці ціннісні орієнтації регулюють поведінку побратимів, забезпечуючи тим самим їх адаптивну стабільність у непростій невизначеній ситуації бойових дій. Ціннісні орієнтації побратимів визначають спрямованість їх свідомості на мету діяльності, якою є перемога на полі бою. Особливе значення у визначенні та реалізації конативного компоненту ідентичності відіграють духовні почуття. (В. Шинкарук). На рівні конативного компоненту вони є формою чуттєвості, яка пов'язує конативний компонент із когнітивним та афективнім у цілісну систему ідентичності, надаючи останній особливого емоційного забарвлення експресивної сили впливу на поведінку людини. Як підкреслював В. І. Шинкарук, якщо певна ідея переживається людською чуттєвістю (ідеали добра, справедливості, краси, істини, гармонії тощо), то тим самим у її реалізацію людина вкладає енергію і заради цього здатна йти на будь-які випробування. «Світ належного» (такого, яким він має бути) перетворюється у дійсне (реальне) завдяки переживанням людською чуттєвістю. Зокрема, цілепокладання вимагає від людини не тільки особистісного самовизначення у світі смислової мережі явищ, але й більш глибинної духовної основи, тобто

почуттів, які спрямовуватимуть особистість на успіх у досягненні поставленої мети [4]. *Функціональне призначення конативного компоненту ідентичності побратимів полягає у формуванні спрямованості на досягнення успіху в ситуації взаємодії на полі бойових дій.*

Отже, побратимство як ідентичність– це психологічний стан особистості, який складається в результаті інтеграційних взаємозв'язків когнітивної, афективної та конативної систем психіки людини. Підсумовуючи аналіз змістових характеристик ідентичності побратимства, слід зазначити певну множину її складових як цілісної системи. В цьому зв'язку слід звернути увагу на те, що властивості ідентичності як цілісної системи визначаються не тільки і не стільки сумарними властивостями її окремих елементів чи підсистем, скільки специфікою її структури, особливими системотворчими, інтегративними зв'язками. Ідентичність особистості – це комплексна, складна, багаторівнева система з чисельністю підсистем, які відрізняються змістом елементів своєї структури. Разом з тим структурні компоненти ідентичності можуть здійснювати свої функції тільки діючи у єдності. Не можна розглядати структурні складові ідентичності як окремі ділянки, які можуть існувати окремо одна від одної, бо ідентичність як цілісна система конструюється взаємозв'язками своїх структурних складових, як і зворотно – кожен компонент системи набуває суттєвих змін під впливом цілісної системи. Ідентичність не *складається* із елементів, *а створюється* їх взаємозв'язками як цілісність, що характеризується певною конфігурацією цих взаємозв'язків. В умовах зміненої ситуації відбувається зміна конфігурації структурних складових цілісної системи ідентичності та конструювання нової їх конфігурації, що означає появу нової ідентичності, в рамках якої конструюється також кожен її компонент, який не тільки змінюється сам, але й зворотно детермінує зміну всієї системи ідентичності. Саме тому ідентичність особистості виражає не завершений стан чи абсолютну цілісність особистості, а процес часткових змін, що призводить до формування стійкої ідентичності з тенденцією до подальших змін. Це означає, що побратимство як форма ідентичності не є статичним утворенням, а є динамічним процесом, який відбувається в результаті дії механізму міжособистісної взаємодії на основі довіри, що задає позитивного напрямку процесу трансформації ідентичності.

Позитивна трансформація ідентичності – це такі зміни конфігурації її структурних складових, які забезпечують адаптацію особистості до умов її життєдіяльності. Таке визначення позитивної трансформації ідентичності відповідає принципу адаптивності системи (ідентичності) як прагненню її до стану стійкої рівноваги, яка передбачає адаптацію параметрів системи до

параметрів зовнішнього середовища. Якщо в процесі динаміки ідентичності стара її система реконструюється у форму, здатну забезпечити зв'язок суб'єктів міжособистісної взаємодії у відповідності зі зміненою ситуацією, то ми можемо вважати цей процес позитивною трансформацією.

Застосовуючи структурно-функціональну модель ідентичності особистості, нами було здійснено емпіричне дослідження динаміки ідентичності особистості військовослужбовців, яке засвідчило позитивні зміни складових їх ідентичності в умовах війни. Зокрема, результати дослідження рівня когнітивного компоненту показали, що військовослужбовці з бойовим досвідом мають позитивний «Я-образ» як в минулому, так і повсякденні, а також в уявленні себе у майбутньому. Такі результати не є випадковими, бо наша вибірка складається з військових, які добровільно пішли в армію на початку війни. Всім відомі факти великих черг біля військкоматів тих, хто в перші дні прагнув попасти у бойовий підрозділ, щоб захищати Батьківщину. На фронт йшли найкращі представники нашого суспільства – українська еліта: освічені, сміливі, патріотично налаштовані. У військових підрозділах з перших днів війни сформувались побратимські спільноти, які яскраво ілюструють позитивну трансформацію їх ідентичності. Важливим стає питання системотворчого компоненту, який є чинником створення побратимства як особливої форми ідентичності.

Довіра як чинник позитивної трансформації ідентичності побратимів в ситуації бойових дій. Через багатоаспектність та багатошаровість феномена довіри існують різні його визначення у понятті. У загальному розумінні довіра є психологічним станом людини, що визначається ціннісним ставленням до інших людей. Це ставлення має характер очікування бажаного результату, що має в своїй основі віру в чиюсь правоту. Поле довіри охоплює всі сфери суспільних відносин на всіх рівнях його ієрархії. Політичні, економічні, демографічні тощо відносини, що розповсюджуються на інститути, організації, на символічну систему, завдяки довірі забезпечують соціальний порядок у цілому. Довіра є похідною від віри, її проекцією у міжособистісних відносинах. Побратимство, механізмом існування якого є міжособистісна взаємодія, не може відбутись без довіри, в основі якої є віра. Віра – це форма і спосіб сприйняття соціальної інформації, норм, цінностей та ідеалів суспільного життя, коли вони, не будучи даними власним практичним чи пізнавальним досвідом, приймаються як очевидні факти чи характеристики об´єктивної дійсності, сущого і належного, як засіб освоєння досвіду попередніх поколінь, сприйняття сподівань, очікувань та надій щодо майбутнього (В. Шинкарук). Оскільки людська свідомість завжди націлена на майбутнє, віра є здатністю сприймати і переживати образи бажаного

чи небажаного майбутнього як неминучого, плекати надії на звершення бажаного, сподіватись на краще. Надію В.Л. Шинкарук трактує як впевненість людини в реалізації поставленої мети, сподівання на краще утвердження свого «Я», де внутрішнім змістом надії є віра. Віра і довіра – це споріднені поняття, які визначають феномени, що пронизують всю людську життєдіяльність[4].

Довіра є особливим типом стосунків між комбатантами (тими, хто воює), що виникає в особливій ситуації – ситуації бойових дій. *Ситуація бойових дій характеризується невизначеністю*. Невизначеною є така ситуація, для вирішення проблем якої потрібні знання, яких у людини не вистачає. Це змушує її у пошуках розв'язання проблемності вийти за межі на явних у суб'єкта знань та досвіду на інше бачення ситуації, на бачення нових перспектив і можливостей, що сприятиме бачити те, що у сьогодні не затребувано, але потрібно завтра, бачити зв'язки між діями та наслідками. Оскільки у людини немає точних знань про наступне завтра, то вона спирається на передбачення, яке базується на вірі та довірі. З цього випливає загальність довіри в людських відносинах, оскільки вони визначаються такою особливістю людських дій як орієнтація на майбутнє, яке не може бути точно визначеним. Питання в тому, в якій мірі і у якій функції виявляється довіра у ситуації бойових дій. Ситуація бойових дій окрім невизначеності має ряд інших параметрів, зокрема таких, як ризик, емоційне загострення відносин за принципом «ми – вони» тощо. Це потребує додаткових досліджень особливостей ситуації бойових дій.

В ракурсі теми нашого дослідження особливості довіри як чинника трансформації ідентичності побратимів розглядаються у зв'язку з її системотворчою функцією складових ідентичності особистості. Системотворча функція довіри полягає в тому, що вона пов'язує в єдину цілісність ідентичності її структурні складові, в результаті чого ми можемо говорити, що довіра стає чинником створення побратимства як певної форми ідентичності. Так, функціональні показники окремих компонентів ідентичності побратимів (у когнативному компоненті – почуття причетності до спільноти- почуття «ми»; у афектиному – почуття упевненості в собі завдяки підвищенню самооцінки; у конативному – підвищення мотивації до успіху)об'єднані одним типом ставлень побратимів один до одного – довірою. Саме тому довіра є системотворчим чинником ідентичності побратимської спільноти. Розглядаючи особливості довіри в процесі інтеракції з іншими, П. Штомпка звертає увагу на значення довіри у способах виявлення упевненості як системотворчої складової афективного компоненту ідентичності. У своїй роботі « Довіра основа суспільства» (2007) [5] він звертає увагу на різні способи вираження упевненості. Перший спосіб реалізується тоді, коли людина орієнтується на

інших завдяки очікуванням, що їх поведінка буде корисною для неї з точки зору її інтересів, потреб та очікувань. Цей спосіб вираження упевненості П. Штомпка називає передбаченою довірою. Інший спосіб вираження упевненості має конкретного адресата, а його базою є очікувані реакції інших на ту довіру, яка йому надається. Цей спосіб вираження довіри П. Штомпка називає повіреним довір'ям. Воно базується на тому, що адресату довіри ввіряють цінний об'єкт, відмовляючись від контролю над ним і передаючи його в руки адресата довіри, покладаючись на його відповідальність. Отже, побратимство як ідентичність– це психологічний стан особистості, який створюється в результаті інтеграційних взаємозв'язків когнітивної, афективної та конативної систем психіки людини в ситуації бойових дій на основі відносин довіри.

Висновки. Встановлено, що особливістю трансформації ідентичності особистості військовослужбовців в умовах війни є створення в ситуації бойових дій побратимства. Побратимство визначено як форму ідентичності комбатантів, що створюється в результаті ідентифікації ними бойового досвіду. Проаналізовано змістові характеристики структурних складових ідентичності побратимів, на основі чого визначено їх функціональне призначення. Встановлено, що чинником ідентичності побратимства є довіра. Це доводилось через процедуру визначення системотворчого компоненту ідентичності як цілісності. Зокрема, було встановлено, що в ситуації невизначеності (в умовах бойових дій) системний зв'язок складових ідентичності (почуття причетності до спільноти, упевненість в собі, мотивація до успіху) здійснюється завдяки довірі.

Перспектива подальших досліджень полягає у розробці інструментарію для емпіричного дослідження побратимства як форми ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Васютинський В. Психологічні виміри спільноти: монографія / Вадим Васютинський .- К.: Золоті ворота, 2010. – 120 с.
2. Москаленко В. В. Теоретико-методологічні засади дослідження динаміки ідентичності особистості у зміненій ситуації (структурно-функціональний аналіз): препринт. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2023. 42 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/734631).
3. Москаленко В.В., Т.І. КривоконьН.І.«Складники структурно-функціональної моделі дослідження ідентичності особистості в умовах війни». ISSN №2078-7480. Честьі закон № 4 (91) 2024, с.80-87.
4. Шинкарук В. І. Категоріальна структура наукового світогляду . Вибрані твори: У 3 т. К., 2004. Т. 3, ч. І. С. 164-172.
5. Piotr Sztompka. ZAUFANIE fundament spoleczenstwa. Wydawnictwo ZNAK. Krakow.2007. 440 s.

Нестер А. А.,
д.т.н., доц., доцент кафедри будівництва та цивільної безпеки,
Хмельницький національний університет,
nesteranatol111@gmail.com

ЦІННОСТІ МИРУ В УКРАЇНІ, ВІЙНА, ІСТОРІЯ

Російсько-українська війна – це триваюча збройна агресія РФ, спрямована на знищення української державності, що включає окупацію Криму, війну на Донбасі та повномасштабне вторгнення. Конфлікт має глобальний характер, спричинивши масштабні людські жертви, руйнування та європейську міграційну кризу.

Повномасштабна війна Росії проти України стала великим суспільним потрясінням. Війна впливає на емоційний стан, побут і повсякдення, громадську думку, міжлюдські стосунки, соціально-економічне становище, зайнятість, громадську активність. Масштаб цих змін є безпрецедентним як для України, так і для Європи у перспективі десятиліть. Водночас ці зміни впливатимуть на майбутнє суспільних інститутів у повоєнній Україні та її подальший розвиток загалом. Фіксування й осмислення цих змін дає можливість отримати дані як для подальших досліджень українського суспільства після війни, так і для планування трансформаційних змін.

Ключові слова: мир, повномасштабна війна, гібридна війна, воєнний стан, мова, національна безпека.

The Russian-Ukrainian war is an ongoing armed aggression by the Russian Federation aimed at destroying Ukrainian statehood, including the occupation of Crimea, the war in Donbas, and a full-scale invasion. The conflict is global in nature, causing massive human casualties, destruction, and a European migration crisis.

Russia's full-scale war against Ukraine has caused a major social upheaval. The war affects people's emotional state, daily life, public opinion, interpersonal relationships, socio-economic situation, employment, and civic engagement. The scale of these changes is unprecedented for both Ukraine and Europe in decades. At the same time, these changes will affect the future of social institutions in post-war Ukraine and its further development in general. Recording and analyzing these changes provides data for further research on Ukrainian society after the war and for planning transformational changes.

Keywords: peace, full-scale war, hybrid war, martial law, language, national security.

Цінності миру (розвиток, безпека, гуманізм) в Україні зараз переплітаються з цінностями війни (боротьба, консолідація, справедливість) задля захисту суверенітету та виживання людей. Ця боротьба є відповіддю на деструктивну агресію Російської Федерації, що руйнує життя та довкілля, трансформуючи суспільну свідомість від прагнення спокою до необхідності захисту національної державності.

Гібридна війна Росії проти України продовжується (незабаром) вже п'ять років. Це найдовша війна, у Європі після Другої світової війни. І передумов для

завершення цієї кровопролитної війни поки що не видно через позицію Російської Федерації, яка хоче знищити державність України. Продовження війни і так вже має наслідки, які поглиблюються з кожним її днем і не тільки для України, а й для міжнародного світоустрою, усієї системи міжнародної безпеки вибудованої після Другої світової війни. Але ця тривалість доводить всьому світові про здатність України чинити опір терористичній Росії тому дає надію прогресивним силам у світі та Європі на перемогу в цій гібридній війні. Вирішення війни і миру має колосальне значення для української державності, а перемога в ній вирішить питання існування та майбуття молодої держави.

Війна, яка практично почалась з 2014 року після втечі тодішнього президента Віктора Януковича поставила Україну перед принципово новими питаннями в галузі національної безпеки коли від надії на Будапештський документ не осталось ніяких очікувань. Ця помилка тодішнього керівництва нашої держави дорого коштує тепер суспільству. Вона змусила замислитись над питаннями національної безпеки, розбудови спеціальних служб, відновлення сил та засобів для ведення збройної боротьби та захисту держави. Вона змусила замислитися про особливості стратегічної культури нашої молодої держави-сукупність спільних переконань, цінностей, історичного досвіду та моделей поведінки, що формують уявлення держави про безпеку, роль сили та способи досягнення стратегічних цілей.

Загрози, з якими зіткнулася сучасна Україна, вимагають відповідей тому що гинуть люди різні по віку-молоді на фронті, діти, жінки та похилого віку в тилових районах держави. Яке визначення потрібно визнати це – війна чи антитерористична операція, громадянський конфлікт, зовнішня агресія або все, разом взяте і що робити в тому чи іншому випадку. А конфлікт не названо війною до цього часу, і Верховна Рада не спромоглась її такою назвати (Верховна Рада України законодавчо закріпила офіційну назву збройного конфлікту з РФ як «Війна за Незалежність України» (станом на серпень 2025 року - закон №13273).

Російська Федерація з лютого 2014 почала війну проти України та мала військову перевагу. Ця перевага була визначена тим, що керівництво держави Україна неправильно оцінило підготовку Російської Федерації до військових дій. Ввід зелених чоловічків на територію Автономної Республіки Крим не викликав у тодішнього Голови Верховної Ради (виконавця обов'язків Президента Олександр Турчинов) рішучого кроку, коли не було віддано наказу про використання зброї проти тих чоловічків. Це потягнуло за собою цілий ряд подій.

Керівництво РФ на дипломатичному рівні не визнавало і не визнає досі зовнішньої військової агресії Росії щодо України, трактує військові дії як внутрішній конфлікт. Воєнні дії російської держави на території України, тривають з 2014 року. Це територія Криму, окремі території на Сході України.

Водночас ненадання подіям конкретної правової оцінки на законодавчому рівні як «війни», «терористичного акту» чи «збройного конфлікту» створювало труднощі у визначенні правової природи ситуації, спектру правового регулювання, можливості визнання іноземної держави-агресора суб'єктом міжнародно-правової відповідальності. Але застосування російською федерацією збройної сили проти України становить злочин збройної агресії.

Агресія згідно з Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН це застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності чи політичної незалежності іншої держави, або іншим чином, несумісним зі Статутом Організації Об'єднаних Націй. В березні 2022 року як реакцію міжнародної спільноти на вторгнення Росії в Україну було прийнято Резолюцію Європарламенту "Російська агресія проти України", у якій Європарламент засудив незаконну, неспровоковану та необґрунтовану воєнну агресію Росії проти України та вторгнення в неї, а також причетність до цієї агресії Білорусі.

Білорусь відіграла ключову роль у повномасштабному вторгненні Росії в Україну у 2022 році, надавши свою територію, інфраструктуру та логістичну підтримку для російських військ. З території Білорусі було розпочато наступ на Київ, здійснювалися ракетні обстріли, а також використовувалися лікарні для поранених окупантів. А ми ж пам'ятаємо слова Лукашенко що Білорусь може їхати в Україну тільки тракторами. Про це він сказав на спільному з президентом України Петром Порошенком брифінгу в Чорнобилі у 2017 р. "Українці ніколи для білорусів не були чужими людьми… Ми рідні люди, ми завжди жили разом на цій території. За словами Олександра Лукашенко білоруси можуть приїхати в Україну "тільки на тракторі, допомогти вам" [1].

Хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього", - говорить народна мудрість. І це дійсно так, бо як дерево тримається на землі своїм корінням, так людина тримається на землі своїм минулим. Людина, яка не знає минулого, - перекотиполе, куди вітер подме, туди воно і котиться. Саме тому ми повинні знати свою історію, національні традиції, своє минуле. Кожна освічена людина повинна розуміти, що без прожитого немає життя сучасного, без древнього немає нового, без колишнього немає теперішнього. Для нас історія нашого народу - це не просто минуле, це його серце і душа.

Як можна пояснити, чому українці так шанують хліб і землю, яку називають священною, чому калина має таке глибоке символічне значення для нашої культури? Той, хто не знає національної історії, ніколи не зможе зрозуміти свого народу. Минуле живе поряд з нами, і воно безцінне. – це досвід, звичаї, традиції. Досвід, який ми переймаємо у своїх батьків, дідів, у свого народу. О. Довженко писав: «Народ, що не знає своєї історії, є народ сліпців». Адже, історія - це

найцінніша книга людини, з якої можна черпати мудрість, необхідну для побудови гідного майбутнього.

Ми вчимо історію більшу частину свого життя. Спочатку школа й університет збагачують наші знання, згодом робимо це самостійно і в залежності від бажання. Але щоразу ми знову і знову повертаємося туди, в далеке минуле нашого народу. Історію потрібно вивчати, тому що це не тільки наше минуле. Це найбільша цінність, наша основа. Як можна дивитися в майбутнє, виховувати нове покоління без усвідомлення свого коріння самого себе. Адже хто не знає свого минулого, той не вартий майбутнього.

Кожна освічена людина розуміє, що без історії Україна втратить своє значення, свій статус на фоні інших держав. Ніхто із нас не зможе пояснити, чому українці так шанують свою Батьківщину. Наш народ існує тільки завдяки тому, що його впродовж багатьох століть вимолювали, захищали й обороняли.

Наперекір усім обставинам нам дали можливість вільно жити, дихати свіжим повітрям і ходити по рідній, Богом даній землі. Тож, сьогодні освітяни активно мають піклуватися про способи вивчення історії України в школах та інших навчальних закладах. Головною метою цих піклувань і навчання є належне освоєння знань про історичні події, які важливі для кожного з нас. Адже це неодмінно допоможе в розбудові сильної, вільної держави, під гордою назвою Україна.

Історія дуже важлива наука, адже вона розкриває нам величезний світ подій, повчальних історій, легендарних особистостей. Знання історії допомагає людям жити. Завдяки історії ми знаємо про життя минулих поколінь, які пережили війни, боротьбу за незалежність. Ми повинні все це знати та пам’ятати. Адже неможливо виховати свідому людину, не навчивши її поважати предків, історію країни.

Потрібно знати історію не тільки свого народу і своєї країни, а й історію своєї сім’ї своїх предків. Тому хто знає історію, легше зрозуміти твори Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Івана Котляревського, Юрія Яновського, Миколи Хвильового та інших письменників.

Історія допомагає людині стати мудріше, виховує любов до Батьківщини, патріотизм. Знання історії допомагає по-новому поглянути на світ, вплинути на майбутнє країни. Взагалі, основна перевага історії в тому, що вона дає можливість вчитися на чужих помилках. Багато досягнень і відкриттів були зроблені, завдяки досвіду предків.

Сучасний світ знаходиться у глибокій кризі. І це не просто криза соціальна, політична чи навіть геополітична. Маємо екзистенціальну кризу, кризу глибинних цінностей людського буття – цінностей свободи, гідності, консолідації. Це яскраво проявилося у війні в Україні, яка почалася ще в 2014 році, а після 24 лютого 2022 року стала повномасштабною. Дана війна є виразом глобальної суперечності нашого часу – суперечності нового гуманізму, що

розгортається в людському бутті, й неототалітаризму. Саме тому війна в Україні є не локальним, а глобальним явищем – людство сьогодні змучене низкою війн і передчуттям їх посилення і поєднання. Ці війни є цинічним запереченням людяності, що здається жахливим і дивним у XXI столітті. Але уважний погляд аналітика дозволяє побачити закономірність такого заперечення – у світі розвивається неототалітаризм, який виростає з авторитаризму і продовжує тенденції тоталітаризму XX століття [2].

Білорусь, безумовно, відіграла одну з ключових ролей у нападі Росії на Україну. Станом на 24 лютого білоруські аеродроми, засоби протиповітряної оборони, системи управління повітряним рухом, військова і частина цивільної логістики фактично були передані в розпорядження Росії. Вся ця інфраструктура була використана для ударів та прямого вторгнення на суверенну територію України.

Усі перелічені заходи вчинені за прямим розпорядженням керівництва Білорусі на її території, що, відповідно до норм міжнародного права, прирівнюється до залучення у воєнний конфлікт на боці однієї зі сторін.

Аргументи, що РФ було надано дозвіл лише на навчання, а не на агресію, тут не спрацьовує. За весь час війни Мінськ жодним чином не висловив протест проти дій РФ, а як вже відмічено вище дозволив використати аеродроми, техніку для нападу на Україну. Усе це відображено і в резолюції Генеральної асамблеї ООН від 2 березня, яка засуджує вторгнення Росії в Україну і закликає РФ негайно вивести всі війська з України. Резолюція, серед іншого, засуджує "залучення Білорусі до цього незаконного застосування сили проти України" та закликає Мінськ "дотримуватися своїх міжнародних зобов’язань".

Якщо використати це формулювання та довести, що військова та цивільна інфраструктура Білорусі де-факто була передана в управління Росії та використовувалась для підтримки ведення бойових дій в Україні, що спричинили злочини геноциду, Білорусь також можна визнавати винною стороною.

З іншого боку, тлумачення терміну "підтримка" несе ризик поширення на принципи "відповідальності держави" у міжнародному праві. Враховуючи широкі дискусії, які тривали між союзниками України щодо того, які види підтримки вони можуть надати Україні, не перетинаючи лінію "залучення" до воєнних дій, нам слід обережно вибудовувати стратегію юридичного переслідування агресора, щоб не нашкодити активній військово-технічній допомозі для нас.

Враховуючи зазначене, проміжне рішення Міжнародного суду ООН Україна має використати, щоб ускладнити безпосередню участь або спонсорування конфлікту Росією через своїх проксі (так звані "ЛДНР", невизнана Придністровська Молдавська Республіка, Білорусь) шляхом подання нових позовів до країни-агресора та країни-пособника (в першу чергу, Білорусі).

Маючи значну кількість встановлених фактів агресії завдяки звіту ОБСЄ та проміжному рішенню Суду ООН, українській стороні варто було б ініціювати подання окремого позову до Білорусі, обмеживши його двома конвенціями: про геноцид та про боротьбу з фінансуванням тероризму. Що важливо – обидві конвенції були ратифіковані і Білоруссю, і Україною. Відповідно, в такому випадку Суд ООН може ухвалювати рішення, не питаючи згоди відповідача.

Отримавши рішення суду на свою користь, Україна зможе ініціювати перед США внесення Білорусі до переліку держав-спонсорів тероризму, внаслідок чого мінський режим, всі державні компанії та більшість приватного бізнесу ризикують опинитися під режимом посилених міжнародних санкцій та торговельних обмежень (від контролю експорту товарів подвійного призначення до заборони на зовнішню допомогу) [3].

Повага до прав, мови та історії є фундаментом демократичного суспільства та національної самоідентифікації. Вона передбачає захист гідності людини, утвердження державної мови, збереження історичної пам’яті та формування правової культури, що забезпечує єдність і розвиток держави.

Мова – не лише засіб нашого спілкування, а й визначальний чинник ідентифікації українців як нації. Останнім часом зростає престиж української мови, отже посилюється національна свідомість українського народу, адже у народу немає більшого скарбу, ніж його мова. Вона охоплює усі сфери суспільного життя: це характер народу, його пам’ять, історія і духовна могутність. Турбота про рідну мову, любов і повага до неї має бути в центрі уваги кожної нації.

Стаття 10 Конституції України та стаття 1 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» визначають, що державною мовою в Україні є українська мова. Закон регулює функціонування і застосування української мови як державної у сферах суспільного життя на всій території України.

Згідно із законом українська мова домінує у таких сферах: у державному секторі та органах місцевого самоврядування; в громадських та інших організаціях; в науці та освіті; у медицині; на телебаченні та кіно; у сфері послуг; в медіа та інтернет-сайтах; у війську та силових структурах; у документообігу тощо.

Статус української мови як єдиної державної мови передбачає обов’язковість її використання на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначені Законом. Українська мова як єдина державна мова виконує функції мови міжетнічного спілкування, є гарантією захисту прав людини для кожного українського громадянина незалежно від його етнічного походження, а також є фактором єдності і національної безпеки України.

Згідно з вимогами статті 30 Закону мовою обслуговування споживачів в Україні є державна мова. Підприємства, установи та організації всіх форм власності, фізичні особи – підприємці, інші суб'єкти господарювання, що обслуговують споживачів, здійснюють обслуговування та надають інформацію про товари (послуги), у тому числі через інтернет-магазини та інтернет-каталоги, державною мовою. Інформація державною мовою може дублюватися іншими мовами. На прохання клієнта його персональне обслуговування може здійснюватися також іншою мовою, прийнятною для сторін. Це свідчення гнучкості, прийнятності, особливо до іноземців, які в неповній мірі володіють нашою українською мовою.

У свою чергу особи, які претендують на посаду в органах державної влади або місцевого самоврядування, повинні складати іспит на рівень володіння українською мовою відповідно до стандартів, розроблених Національною комісією зі стандартів державної мови. Рівень володіння державною мовою засвідчується відповідним державним сертифікатом. Якщо особа сама хоче отримати такий сертифікат та скласти іспит, то може це зробити безоплатно раз на 4 місяці. Така можливість є в усіх громадян України. Дія сертифікату на рівень володіння мовою буде безстрокова, але якщо претендент з першого разу не складе іспиту, у нього буде час підготуватися і перескласти.

Абсолютна більшість зарубіжних соціолінгвістів трактують явище масової двомовності, що його переживає певна національна спільнота, як перехідний етап у асиміляційному процесі витіснення однієї мови іншою. Досліджено, що за такого контактування двох мов, одна прагне стати панівною, а друга стає підлеглою» [4].

А оскільки в українському суспільстві явище двомовності має тривалу історію, говорити про швидке та одномоментне його подолання складно і це явище з необхідністю ще буде тривати певний час. З метою глибшого з'ясування питання, звернімося до деяких цифр.

1994 року на запитання соціологів «Якою мовою Ви спілкуєтесь у родині (вдома) відповіді розділилися наступним чином: 36,7% - тільки або переважно українською, 32,4% - тільки або переважно російською, 29,4% - обома мовами. Тобто, грубо кажучи, три відповіді розділилися майже порівну і коливалися навколо показника у 30%. Приблизно такі ж показники трималися у опитуваннях аж до Помаранчевої революції, після якої цифри послуговування українською мовою у родині вперше перевалили за позначку 40%: 2005 року на згадане вище запитання респонденти відповіли так: українською - 41,8%, російською - 36,4%, обома мовами - 21,6%.

І лише після Революції Гідності показник застосування української мови вдома почав стабільно перевищувати 50%. Так, наприклад, опитування Центру

Разумкова 2016 року засвідчило: 55% респондентів дома тільки або переважно спілкуються українською, 41% – переважно російською. Після повномасштабного вторгнення показники стали ще більш красномовними на користь української мови: 2023 рік, 68% - українською, 9% - російською, 22% - обома мовами [5].

Українська мова є обов'язковою державною мовою у професійній діяльності, зокрема в державному управлінні, сфері послуг, освіті, медицині та ЗМІ, згідно із Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Використання української мови є нормою для ведення ділової документації, проведення зустрічей, заходів та обслуговування споживачів.

Через страшенний опір ухваленню Закону з боку проросійських сил у парламенті і суспільстві, а також через популістську критику щодо «радикальності» мовного Закону, низку норм було пом'якшено, а деякі – вилучені.

Повага до історії України передбачає глибоке розуміння, збереження пам'яті про ключові події, героїв та боротьбу за незалежність. Вона базується на шануванні національної гідності, вивченні справжніх історичних фактів, збереженні культурної спадщини та вшануванні захисників держави, що є основою європейських цінностей та національної ідентичності.

Основні аспекти поваги до історії України включають серед іншого усвідомлення важливості подій минулого, включаючи трагічні сторінки (голодомор 1932–1933 р р, репресії), для розуміння сьогодення, шана до тих, хто боровся за свободу України в різні історичні епохи, включаючи сучасних захисників від російської агресії.

Культурна ідентичність базується на глибокій повазі до історії України, що включає усвідомлення значущості історичних подій, етапів державотворення та збереження національної пам'яті. Повага до минулого є основою згуртованості нації, формує стійку свідомість і є механізмом безпеки, що визначає приналежність до українського народу.

Збройною агресією проти України росія розв'язала першу в XXI столітті континентальну війну в Європі, підірвавши систему колективної світової безпеки, встановлену після Другої світової війни. Світ знову зіткнувся з режимом, який прагне силової ревізії кордонів і прямує до новітнього тоталітаризму. Цей режим назвали «рашизмом» для означення псевдоідеології, замішаної на поєднанні ідей фашизму й більшовизму, нацизму та євразійства, реваншизму і ксенофобії, що прикриваються «православ'ям» та «величчю російської культури».

20 лютого 2014 року розпочалася сучасна російсько-українська війна. Тоді були вперше зафіксовані перетини державного кордону України збройними силами російської федерації через Керченську протоку. Наприкінці лютого керівництво рф скористалося тимчасовим вакуумом влади в Україні, деморалізацією силовиків і розпочало захоплення територій України.

Росія готувалася до нападу заздалегідь. Упродовж багатьох років вона здійснювала проти України інформаційну, економічну агресію, вербувала зрадників у різних ешелонах української влади, створювала і фінансувала в Україні, а особливо на Кримському півострові, потужну агентурну мережу.

Крим – перший об'єкт агресії рф проти України. Ворог у березні 2014 року окупував АРК і Севастополь, у квітні 2014 року розпочав вторгнення в Донецькій та Луганській областях.

У 2014 році Збройні сили України, підкріплені добровольцями, зупинили просування окупації, звільнили від загарбників частину захоплених територій і до 24 лютого 2022 року основні події сучасної російсько-української війни точилися на сході нашої країни.

Повномасштабне вторгнення російських військ в Україну остаточно зірвало маску з агресивного путінського режиму, що 8 років прикидався «миротворцем» та «третьою стороною» у війні на сході України. Весь той час ворог поширював світом дезінформацію, брехню про «Донецьку та Луганську народні республіки», які насправді були і залишаються підконтрольними Москві окупаційними режимами в Донецькій та Луганській областях України. Путін намагався переконати світ, буцімто в Україні триває «громадянська війна».

Широкомасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року принесло війну на всю територію України. У спротиві російському агресору Український народ продемонстрував світові приклади мужності, стійкості, сміливості, кмітливості та єдності перед жорстоким ворогом, що чисельно переважає.

Спростування міфів про українців є критичним елементом інформаційної безпеки, оскільки російська пропаганда цілеспрямовано поширює фальшиві наративи. Ці міфи дискредитують історичну самобутність, економічні та соціальні успіхи України, а також підривають дипломатичні зусилля. Основна мета – посіяти зневіру серед українців та створити негативний імідж у світі.

Росія намагається очорнити країни ЄС в очах української та російської аудиторій. Часто першоджерелом дискредитаційних тез стосовно українських біженців і демонізації Європи через призму наших співвітчизників є заяви саме високопосадовців Росії. Серед них міністр закордонних справ РФ Сергій Лавров і директорка Департаменту інформації і преси російського МЗС Марія Захарова.

Що вони роблять? По-перше, вони просувають тезу про те, що в Європі, зокрема в Польщі, в українських біженців буцімто забирають дітей. По-друге, було багато інформації на тему того, що українські жінки (серед українських біженців у Європі найбільше саме жінок і дітей) зазнають сексуального насилля. Також було поширено меседж про те, що «поляки підтримують екстрадицію українських біженців».

Росія завжди використовує протиставлення своїх «цінностей» цінностям Заходу. Завдяки цьому вони намагаються впливати на українську аудиторію, щоб дискредитувати наших європейських партнерів. Не виключено, що їхньою аудиторією є також українці, які потрапили до Росії під час повномасштабного вторгнення.

Крім цього, це також робиться з метою впливу на міжнародну аудиторію. Росія досі представлена на різних міжнародних майданчиках, зокрема в ООН. Відповідно, цю тематику вони намагаються використовувати у власних цілях, щоб змістити акцент зі своєї злочинної діяльності щодо українських дітей адже те, що роблять вони, є абсолютно очевидним і цьому є чимало доказів.

Для проведення кампанії інформаційного впливу щодо українських біженців держава-агресорка використовує заяви офіційних облич, пропагандистські медіа та соціальні мережі. Для посилення ефекту від деструктивних наративів та меседжів, провокування конфліктів між українцями, а також дискредитації українського та європейських урядів активно застосовуються мережі координованої неавтентичної поведінки.

Якщо ми говоримо про українців і вплив на них, то тут найпоширенішою платформою є саме телеграм-канали. Якщо ми говоримо про міжнародну аудиторію, то це використання фейкових сторінок медіа, які мімікрують під міжнародні медіа. Також активно використовуються саме іншомовні медіа Російської Федерації.

Проблеми сучасного соціально-економічного становища українського суспільства, його розшарування, зниження рівня життя більшості населення, знецінення традиційних моральних норм і цінностей, пропаганда жорстокості, бездуховності, насильства, невизначеність в оцінці подій історичного минулого українського народу негативно вплинули на моральні цінності підростаючого покоління.

Рівень масової культури української молоді на жаль сьогодні є досить низький. Культ насилля і розпусти практично заполонив телевізійні екрани, де щодня можна побачити аморальні чи агресивні сцени. Зарубіжні фільми часто пропагують західну систему цінностей, виховувуючи у молоді культ споживацтва, прагнення до насолоди, вседозволеності.

Таким чином на наших очах виростає покоління молодих людей позбавлених почуття національної гідності, гордості, якому насаджується безкультур’я, нівелюється совість, деградується мораль, честь, справедливість. Така ситуація стрімко перетворюється на загальнонаціональну трагедію.

Події в Криму, сьогоднішня ситуація на сході України є наслідком великого упущення в національно-патріотичному вихованні молоді за всі роки з часу проголошення незалежності України.

Старше покоління людей добре пам’ятає радянський час, коли патріотичне виховання молоді стояло на високому державному рівні. Кожен навчальний заклад (школа, ПТУ, технікум) був обладнаний кабінетами, де пропагувалася державницька ідеологія.

І кожній дитині прищеплювалася патріотична ідея (хоча вона й була чужою для української нації). Здобувши відповідну освіту, досягнувши повноліття, юнак усвідомлював у необхідності проходження ним строкової військової служби аби з честю виконати свій військовий обов’язок громадянина, представника сильнішої половини.

Після проголошення незалежності наша країна поринула у вир боротьби з бідністю, боротьби за гідне місце в міжнародній політиці. В час, коли були розкриті так звані «білі плями» української історії, коли вивчення правдивої історії України стало модним, адже, мабуть, у кожній українській оселі, поряд з Біблією, настільними книгами дедалі частіше ставали раніше заборонені твори М.Грушевського, Д.Дорошенка, національно-патріотичне виховання на жаль відійшло на задній план. Це була помилка, яку необхідно виправляти. І тут важливу роль мають відігравати університетські викладачі незважаючи на предмети, які вони конкретно викладають

Висновок. Українська держава, згідно з Конституцією, є суверенною, демократичною та унітарною республікою. Під час війни держава забезпечує обороноздатність, захист територіальної цілісності та функціонування критичної інфраструктури, зазнаючи значних економічних та демографічних втрат. Після війни всі зусилля мають бути спрямовані на відбудову, євроінтеграцію з країнами Європейського Союзу та зміцнення безпеки держави і громадян. Реформи, активність населення, посилена творча робота університетських науковців а також міжнародна підтримка дозволять Україні рухатися в бік стабільного демократичного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лукашенко про ненапад: Білоруси приїдуть в Україну хіба на тракторі. Українська правда. URL : https://www.pravda.com.ua/news/2017/04/26/7142328/
2. Khamitov N. The War in Ukraine and the New Humanism: David versus Goliath. Meta-anthropology of history of 21st century. Sofia: Kibea. 2023. 124 p.
3. Європейська правда. URL : https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/04/28/7138534/
4. Масенко Л. Суржик: між мовою і язиком. – 2-ге вид., зі змінами і допов. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. – 202 с.
5. Кириленко В. Шляхом стійкої ідентичності або Чи стане повага до всього українського незворотньою? Частина друга: Українська мова. Українська правда. URL : https://blogs.pravda.com.ua/authors/kyrylenko/651e6aaf39b0e/

Нікітін Володимир Вікторович,
доктор юридичних наук,
завідувач кафедри права та публічного управління
Київського національного університету будівництва і архітектури,
nikitin.vv@knuba.edu.ua,
https://orcid.org/0000-0001-6915-6319

Андреєв Сергій Олександрович,
доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри права та публічного управління
Київського національного університету будівництва і архітектури,
andreiev.so@knuba.edu.ua,
https://orcid.org/0000-0002-8231-8105

ПРАВОВА НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ СТАТУСУ ГАРАНТА ОСВІТНЬОЇ ПРОГРАМИ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА ІНСТИТУЦІЙНУ СТІЙКІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТІВ

Розглянуто актуальну проблему щодо правової невизначеності статусу гаранта освітньої програми як чинника, що може впливати на інституційну стійкість українських університетів. Установлено, що правовий статус гаранта освітньої програми є незавершеним (неповним), оскільки до сьогодні на рівні закону України відсутній вичерпний перелік завдань, функцій, прав гаранта освітньої програми. Визначено потенційні вразливості для інституційної стійкості українських закладів вищої освіти, у разі подальшого існування таких суб'єктів забезпечення якості освіти як гаранти освітніх програм, за умови, коли їхній статус не унормовано законом.

Ключові слова: акредитація освітніх програм, вища освіта, гарант освітньої програми, заклад вищої освіти, закон, інституційна стійкість, правова невизначеність, правовий статус.

This abstract examines the issue of legal uncertainty regarding the status of the guarantor of an educational program as a factor that may affect the institutional stability of Ukrainian universities. It is established that the legal status of the guarantor of an educational program remains incomplete, as Ukrainian legislation currently lacks an exhaustive list of the tasks, functions, and rights of such a guarantor. Potential vulnerabilities to the institutional stability of Ukrainian higher education institutions are identified if guarantors of educational programs continue to function as quality assurance actors while their legal status remains unregulated by law.

Keywords: accreditation of educational programs, higher education, guarantor of an educational program, higher education institution, law, institutional stability, legal uncertainty, legal status.

Одним із критеріїв ефективності процесів гармонізації системи освіти України з європейським освітнім простором має бути мінімізація ризиків для сталого функціонування та розвитку закладів освіти. У цьому контексті вбачається актуальним розглянути проблемне питання щодо неунормованості

законом правового статусу гаранта освітньої програми (далі – ОП) як виклик інституційній стійкості українських університетів.

Суть означеної проблеми полягає у тому, що:

1) гарант ОП не має правосуб'єктності на рівні закону (до сьогодні законодавчо «гарант освітньої програми» – це не посада, не професія, не професійна кваліфікація, не правовий статус і, навіть, не визначений термін);

2) заклади вищої освіти (далі – ЗВО) вимушені заповнювати відповідну прогалину у законодавстві шляхом ухвалення локальних нормативних актів;

3) цей підхід до унормування правового статусу одного з ключових суб'єктів управління якістю освіти в університетах несе певні ризики та вразливості для їхньої інституційної стійкості.

Варто зазначити, що питання невизначеності правового статусу гаранта ОП в Україні вже порушувалося у наукових працях [1; 2]. Так, авторським колективом однієї зі статей констатовано, що процес реформування вищої освіти в Україні на основі європейських підходів і практик сприяв перенесенню основного фокуса систем забезпечення якості зі спеціальностей на ОП, появі такого первинного суб`єкта управління як гарант. У багатьох випадках нововведення призвели до появи необґрунтованих завдань, дублювання функцій та особливої невизначеності ролі гаранта в сучасному середовищі управління університетами [1, с. 156].

У праці авторитетних фахівців з питань якості вищої освіти О. Єременко та А. Бутенка зазначено, що у законодавчій базі відсутні чіткі вимоги до особи гаранта, однак у межах університетської автономії ЗВО мають можливість визначити параметри, яким будуть відповідати гаранти [2, с. 172]. Вони зазначають, що гарант ОП не є окремою науково-педагогічною посадою, а лише наділений певними функціональними обов'язками у частині забезпечення якості освіти. За правовою природою можна порівняти роль гаранта ОП з керівником проєктної групи із започаткування та провадження освітньої діяльності у сфері вищої освіти, діяльність якого передбачена Ліцензійними умовами провадження освітньої діяльності [2, с. 176].

Словосполучення «гарант освітньої програми» в українському законодавстві з'явилось у 2019 р. в Положенні про акредитацію ОП, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти (Положення про акредитацію) [3]. Відповідно до п. 4 розд. ІІ цього Положення відомості про самооцінювання ОП готує науково-педагогічний або науковий працівник-гарант ОП, визначений за наказом керівника ЗВО відповідальним за реалізацію цієї ОП. За відсутності наказу гарантом ОП вважається керівник відповідної проєктної групи, призначений ЗВО відповідно до Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності [3].

Положення про акредитацію 2019 р. припинило дію у 2024 р. та, одночасно, набрало чинності нове Положення про акредитацію, у якому в інший спосіб сформульовано окремі функції гаранта ОП (*табл. 1*)[1]. Так, згідно з п. 5 розд. ІІ Положення про акредитацію 2024 р. достовірність змісту відомостей про самооцінювання ОП та участь ЗВО у процесі акредитації забезпечує керівник ЗВО (уповноважена ним особа) та визначений ЗВО науково-педагогічний або науковий працівник, який працює у ЗВО – гарант ОП. Функції, повноваження, порядок призначення та вимоги до гаранта ОП визначаються ЗВО самостійно [4].

Таблиця 1. **Зміст функцій гаранта ОП у Положенні про акредитацію 2019 р. та 2024 р.**

Функції гаранта ОП	
Положення про акредитацію 2019 р.: • готує відомості про самооцінювання ОП; • несе відповідальність за реалізацію ОП (на підставі відповідного наказу керівника ЗВО)	**Положення про акредитацію 2024 р.:** • забезпечує спільно з керівником ЗВО або уповноваженою ним особою: – достовірність змісту відомостей про самооцінювання ОП; – участь ЗВО у процесі акредитації; • інші функції гаранта ОП визначаються ЗВО самостійно

У зв’язку зі зміною на підзаконному рівні трактування функцій гаранта ОП постає питання про те, яким чином коректно розмежувати відповідальність за забезпечення достовірності змісту відомостей про самооцінювання ОП та участь ЗВО у процесі акредитації між керівником ЗВО (або уповноваженою ним особою) та гарантом ОП. Не можна виключати того, що право університету щодо самостійного визначення функцій гаранта ОП може бути ним реалізовано для покладання обов’язків із забезпечення достовірності змісту відомостей про самооцінювання ОП одноосібно на її гаранта.

Як відомо, відомості про самооцінювання ОП – це комплексний (зведений) електронний документ з великим обсягом аналітичної інформації про узагальнені результати реалізації ОП у ЗВО. Належна підготовка університетом відомостей про самооцінювання ОП є квінтесенцією роботи всієї внутрішньої системи менеджменту якості щодо забезпечення готовності до акредитації конкретної ОП.

[1] У *табл. 1* наведено основні функції гаранта ОП, хоча у Положенні про акредитацію 2024 р. є кілька додаткових функцій та прав гаранта ОП, які, певною мірою, конкретизують роль цього суб’єкта у процесі акредитації ОП (так само у Положенні про акредитацію 2019 р. містились схожі функції). Проте, на нашу думку, вони мають допоміжний характер, тому їх не відображено у *табл. 1*.

Тож, цілком очевидно, що у верифікації даних із відомостей про самооцінювання ОП у межах своїх обов'язків мають брати участь чимало працівників ЗВО.

У Положенні про акредитацію 2024 р. відсутній вичерпний перелік завдань, обов'язків, прав гаранта ОП, поясненням чого, імовірно, є те, що підзаконний нормативно-правовий акт, предметом якого є встановлення процедури акредитації ОП за допомогою методу адміністративного права (владних приписів), апріорі, не може регулювати трудові правовідносини науково-педагогічних працівників (далі – НПП) щодо змісту їхніх посадових обов'язків.

Наявність у зазначеному Положенні норми про те, що функції, повноваження, порядок призначення та вимоги до гаранта ОП визначаються ЗВО самостійно не розв'язує проблему неунормованості законом правового статусу гаранта ОП, оскільки організаційно-правові та структурно-функціональні засади діяльності університету, у тому числі питання управління ним, регламентовано актами більшої юридичної сили (передусім, Законом України «Про вищу освіту»), а не тільки статутом ЗВО, локальними актами (наказами й розпорядженнями ректора, рішеннями вченої ради), положеннями про відповідні структурні підрозділи, посадовими інструкціями працівників.

Отже, з мотивів дотримання принципу університетської автономії відбулось делегування права та відповідальності за юридичне визначення основних елементів правового статусу гаранта ОП від профільного Міністерства до органів управління ЗВО. Внаслідок цього, університети опинилися перед необхідністю пошуку способів правомірного покладання на гарантів ОП функцій управління (планування, організації, координації, контролю тощо) якістю ОП, а також механізмів інтеграції до організаційних структур ЗВО нових суб'єктів, які не є структурними одиницями (як вже зазначалось, чинне законодавство не передбачає посади гаранта ОП).

На нашу думку, сьогодні не існує універсального вирішення завдання щодо дотримання законності при покладанні на НПП-гарантів ОП (крім тих з гарантів, що суміщають цю відповідальну місію із виконанням адміністративного функціоналу за керівною посадою декана факультету, директора навчально-наукового інституту, завідувача (начальника) кафедри) обов'язків щодо здійснення управлінських функцій із забезпечення якості ОП (які є невластивими для більшості посад НПП).

За відсутності унормування законом правового статусу гарантів ОП подальше функціонування в українських ЗВО відповідних суб'єктів забезпечення якості освіти може негативно впливати на інституційну стійкість цих закладів (особливо в умовах воєнного стану), зокрема знаходити прояв у таких потенційно можливих чинниках:

– порушенні принципів раціональної системи управління, сталих горизонтальних та вертикальних управлінських зв`язків, функціональної та

комунікаційної зв’язності між базовими елементами ієрархічно організованої структури (адміністрацією, відділами, кафедрами, деканатами), академічна модель якої формувалася упродовж десятиліть;

- підвищенні ризиків розбалансування організаційної структури через включення у процеси управління якістю ОП нових ланок (гарантів ОП) із функціями, які частково перетинаються (дублюються) із завданнями керівних посадових осіб та адміністративних підрозділів;
- виникненні умов для компетенційних суперечок, інших конфліктних ситуацій, розмивання та/або перекладання юридичної відповідальності з керівних працівників (завідувачів кафедр, деканів та їхніх заступників з навчально-методичної роботи, очільників підрозділів з питань забезпечення якості освіти та ін.) на гарантів ОП;
- погіршенні морально-психологічного клімату у колективах кафедр через несправедливий та непропорційний розподіл обсягів завдань та робіт між НПП, призначеними гарантами ОП, та тими співробітниками, які обіймають рівнозначні та інші науково-педагогічні посади, але не наділені статусом гаранта;
- виникненні організаційно-правових передумов для дезінтеграції роботи ЗВО за напрямами функціонування системи внутрішнього забезпечення якості, підготовки та проходження акредитації ОП;
- зниженні ефективності та результативності освітньої діяльності унаслідок кумулятивного ефекту дії зазначених вище деструктивних чинників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Velychko O., Velychko L., Khalatur S., Roubík H. A guarantor in the quality management system of educational programs: a case of Ukrainian universities. Problems and Perspectives in Management. 2020. Vol. 18, Iss. 4. P. 153–166. DOI: http://dx.doi.org/10.21511/ppm.18(4).2020.14
2. Єременко О., Бутенко А. Правовий статус, професійний та демографічний портрет гаранта освітньої програми. Право України. 2021. № 2. С. 171–185. DOI: http://doi.org/10.33498/louu-2021-02-171
3. Про затвердження Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : наказ М-ва освіти і науки України від 11 лип. 2019 р. № 977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0880-19#Text (дата звернення: 03.03.2026).
4. Про затвердження Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : наказ М-ва освіти і науки України від 15 трав. 2024 р. № 686. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1013-24#Text (дата звернення: 03.03.2026).

Ніконенко Назарій Андрійович,
студент державного торговельно-економічного університету факультету інформаційних технологій,
nikonenkonazar2007@gmail.com

Ніконенко Андрій Миколайович,
викладач кафедри бойового та логістичного забезпечення факультету службово-бойової діяльності Київського інституту Національної гвардії України,
Ukraina.kiev1@gmail.com

СПІВВІДНОШЕННЯ ЦІННОСТЕЙ МИРУ ТА ВІЙНИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Анотація. У матеріалі розглядається співвідношення цінностей миру та війни в сучасній Україні. Війна, спричинена агресією російської федерації, висвітлила необхідність для суспільства переглянути свої моральні принципи. Цінності миру, засновані на ідеях соціальної справедливості, толерантності та розвитку, співіснують із цінностями війни, які надають пріоритет боротьбі, мобілізації та самопожертві. Підкреслюється, що ці дві системи не є взаємовиключними, а радше становлять складну соціальну реальність, де мир вимагає захисту, тоді як війна породжує нові соціальні практики та консолідує суспільство. Оптимальне поєднання цінностей миру та війни визначає політичні рішення, моральні принципи та перспективи розвитку України в глобальному контексті.

Ключові слова: цінності миру, цінності війни, моральні орієнтири, гуманізм.

Abstract. This article examines the relationship between the values of peace and war in modern Ukraine. The war caused by the aggression of the russian federation has highlighted the need for society to rethink its moral principles. The values of peace, based on the ideas of social justice, tolerance, and development, coexist with the values of war, which prioritize struggle, mobilization, and self-sacrifice. It is emphasized that these two systems are not mutually exclusive, but rather constitute a complex social reality where peace requires protection, while war generates new social practices and consolidates society. The optimal combination of the values of peace and war determines political decisions, moral principles, and prospects for Ukraine's development in a global context.

Keywords: values of peace, values of war, moral guidelines, humanism.

Цінності миру та війни набули особливого значення в сучасній Україні, особливо у контексті повномасштабної агресії російської федерації. Війна не лише змінила геополітичну ситуацію, а й глибоко вплинула на морально-етичну свідомість суспільства, актуалізувавши потребу у переосмисленні фундаментальних цінностей та принципів співіснування. Цінності миру, які традиційно асоціювалися зі стабільністю, соціальною гармонією, безпекою та розвитком, сьогодні стають важливим орієнтиром для визначення моральних стандартів у суспільстві, що

переживає екстремальні умови. Водночас цінності війни, які наголошують на боротьбі, стійкості, самозахисті, силі та виживанні, набули пріоритету у повсякденному житті людей, які вимушені протистояти агресії.

Поєднання цих двох систем цінностей створює складний дисонанс: українське суспільство опиняється перед необхідністю інтегрувати гуманістичні, миротворчі принципи з військовими практиками, що відповідають реаліям конфлікту. Це проявляється у численних соціальних та культурних процесах: від формування патріотичної свідомості та колективної відповідальності до переосмислення ролі держави, громадських інститутів та особистої моралі у умовах війни. Так сучасна українська реальність демонструє динамічне переплетення миру і війни, де цінності обох світів не просто співіснують, а взаємодіють, формуючи новий моральний і соціальний ландшафт. Вивчення цього явища має ключове значення для розвитку стратегій соціальної підтримки, освіти та військово-патріотичного виховання, а також для формування стійкої громадянської ідентичності, здатної протистояти екстремальним викликам [2; 6].

Мир у сучасному розумінні не зводиться виключно до відсутності війни. Це комплексний та активний процес, який включає побудову соціальної справедливості, рівності, толерантності, взаємоповаги та взаєморозуміння між людьми та групами. Цінності миру формують позитивний соціальний капітал, сприяють розвитку культури, науки, економіки, а також гарантують реалізацію прав людини. В умовах війни, спровокованої агресією російської федерації, ці цінності набувають особливого значення як стратегічна мета, що визначає прагнення українського суспільства до відновлення, стабілізації та сталого розвитку після закінчення бойових дій [1; 5]. Вони стають моральним орієнтиром для громадян, формуючи свідоме прагнення до миру навіть у складних і небезпечних умовах.

Одночасно цінності війни, що включають боротьбу, силу, виживання та захист, стають необхідними для збереження територіальної цілісності та безпеки населення. Поєднання цих двох систем цінностей – миру та війни – створює складний соціально-психологічний та моральний дисонанс, який змушує суспільство інтегрувати гуманістичні принципи з практичними військовими реаліями. Тому сучасна українська реальність демонструє динамічне переплетення цінностей миру і війни. Цінності миру, як стратегічна мета, формують основу для відновлення та розвитку країни, тоді як цінності війни забезпечують адаптацію та виживання в умовах агресії [6]. Це взаємодія двох систем, яка визначає моральний та соціальний ландшафт сучасної України, сприяє формуванню громадянської свідомості та стратегічного бачення майбутнього.

Війна, навпаки, втілює цінності боротьби, мобілізації та самопожертви. Вона руйнує економіку, інфраструктуру та культурну спадщину, підриває сталі

соціальні зв’язки, але водночас породжує нові соціальні практики, моделі взаємодії та форми солідарності. В умовах зовнішньої агресії війна стимулює підготовку суспільства до оборони, мобілізує матеріальні й людські ресурси, трансформує систему суспільних пріоритетів і змінює уявлення про безпеку, відповідальність і громадянський обов’язок.

У сучасній Україні війна стала не лише руйнівним фактором, а й потужним каталізатором консолідації суспільства. Вона сприяла формуванню нових моральних орієнтирів, заснованих на цінностях взаємодопомоги, стійкості та відповідальності за спільне майбутнє. Саме через досвід війни відбувається глибоке переосмислення цінності миру - не як абстрактного стану спокою, а як результату свідомої боротьби за свободу, справедливість і право на самостійний розвиток.

Дослідження свідчать, що ставлення до миру та війни не завжди функціонує як система протилежних полюсів. Натомість вони можуть існувати як окремі, але взаємопов’язані ціннісні виміри: мир - як прагнення до співпраці, стабільності та розвитку, а війна - як готовність до оборони, мобілізації та захисту [3; 4]. У випадку України ці два виміри не виключають один одного, а перебувають у стані постійної взаємодії, формуючи нову соціальну реальність.

Цінності миру співіснують із цінностями війни, утворюючи складну багаторівневу систему, яка водночас забезпечує умови для розвитку та гарантує безпеку суспільства. Така взаємодія демонструє, що мир не є пасивним станом, а потребує активної підтримки й захисту. Відтак цінності миру не можуть існувати ізольовано - їх стабільність значною мірою залежить від наявності механізмів оборони, які забезпечуються цінностями війни. Тому, у сучасній українській реальності формується інтегрована модель цінностей, у якій прагнення до миру поєднується з готовністю до його захисту, що дозволяє суспільству одночасно орієнтуватися на розвиток і протистояти загрозам.

Український досвід переконливо демонструє, що війна може виступати не лише як руйнівний чинник, але й як виклик, що відкриває нові можливості для суспільства. Вона формує готовність до самопожертви, мобілізації та оборони, трансформує систему суспільних цінностей і сприяє виникненню нових соціальних практик солідарності, взаємодопомоги та відповідальності. В умовах зовнішньої загрози відбувається переосмислення ролі громадянина, держави та спільноти, що посилює здатність суспільства до самоорганізації та стійкості. Водночас цінності миру залишаються стратегічною метою, яка визначає довгострокове прагнення суспільства до відновлення, стабілізації та розвитку після завершення воєнних дій [4; 6]. Саме вони формують орієнтири майбутнього - відбудову, соціальну справедливість, безпеку та сталий розвиток.

Оптимальне поєднання цих двох ціннісних систем - мирної та воєнної - дозволяє суспільству зберігати гуманістичні орієнтири, не втрачаючи здатності

реагувати на виклики воєнного часу. Такий баланс забезпечує не лише виживання, але й створює передумови для формування зрілої громадянської культури, орієнтованої на свободу, безпеку та відповідальність за майбутнє країни.

Таким чином, цінності миру не просто протистоять цінностям війни, але водночас перебувають із ними у постійній взаємодії. Цінності миру орієнтовані на збереження життя, соціальний розвиток, співпрацю та стабільність, тоді як цінності війни наголошують на боротьбі, силі, мобілізації та виживанні. Їхнє співвідношення визначає ключові політичні рішення, формує моральні та етичні орієнтири суспільства та визначає соціальну динаміку сучасної України де проблема взаємодії цих двох систем цінностей має не лише теоретичний, а й практичний вимір. Її ефективне вирішення вимагає комплексного підходу, який враховує історичний досвід, сучасні виклики, психологічні та соціальні аспекти, а також перспективи розвитку України у глобальному контексті. Усвідомлення цієї взаємодії дозволяє створювати стратегії соціальної стабілізації, виховання громадянської відповідальності та формування суспільства, здатного одночасно прагнути миру і ефективно протистояти зовнішнім загрозам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bayerlein M., Kamin K., Krahmann E. From negative to positive peace: how norms relate to different peace dimensions. Journal of Intervention and Statebuilding. 2025. Vol. 19, No. 4. P. 519-539. DOI: https://doi.org/10.1080/17502977.2024.2335609
2. С. І. Пирожков, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, Е. М. Лібанова, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький. Збереження і розвиток України в умовах війни та миру : національна доповідь / ред. кол.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : НАН України, 2024. 220 с.
3. Букіна Т., Ямполець П. Філософія війни і миру у XXI столітті. Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політичні студії. 2024. Вип. 55. С. 19-25. DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.2
4. Smolii V. A., Yas O. V. The contemporary russian-Ukrainian war in the light of postcolonialism. Visnyk Natsionalnoi Akademii Nauk Ukrainy. 2022. № 6. P. 3-16. DOI: https://doi.org/10.15407/visn2022.06.003
5. Diehl P. F. Peace research: beyond war and negative peace. International Studies Quarterly. 2016. Vol. 60, No. 1. P. 1-10. DOI: https://doi.org/10.1093/isq/sqw005
6. С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін. ; за ред. Є. Головахи, С. Дембіцького. Українське суспільство в умовах війни. Колективна монографія. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2024. 450 с. ISBN 978-617-14-0292-8

Новіцька Ж. В.,
вчитель Христинівського ліцею № 1
Христинівської міської ради Черкаської області,
gannanovicka2034@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ МИРУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті «Ціна миру в період російсько-української війни» розглядається проблема співвідношення цінностей миру та цінностей війни в сучасному освітньому процесі. Показано можливості використання дискусійних методів, інтерактивних вправ на уроках для формування в учнів ключових компетентностей відповідно до Концепції «Нова українська школа». Основна увага приділяється розвитку критичного мислення, громадянської свідомості. Матеріал містить практичні рекомендації щодо організації навчального процесу, спрямованого на виховання відповідальності, емпатії, громадянської позиції та усвідомлення значення миру як ключової суспільної цінності.

In the article "The Price of Peace During the Russian-Ukrainian War" the issue of the relationship between the values of peace and the values of war in the modern educational process is examined. The possibilities of using discussion-based methods and interactive exercises in lessons to develop students' key competencies in accordance with the "New Ukrainian School" Concept are presented. Particular attention is paid to the development of critical thinking and civic awareness. The material contains practical recommendations for organizing the educational process aimed at fostering responsibility, empathy, civic engagement and an understanding of the importance of peace as a key social value.

"Ціна миру" для кожної людини має велике значення. "Ціна миру" – це не лише мова про економічні чи політичні поступки, а й внутрішня готовність суспільства прийняти складні рішення заради майбутнього без війни. А коли мова про дітей, які живуть в умовах війни, то про які цінності миру говорити з ними? Як організувати освітній процес, у ході якого велика увага приділятиметься розвитку критичного мислення, громадянської свідомості? Питання потребують глибинного дослідження і є найактуальнішими у даний час. Теоретично ми всі орієнтуємося в тому, що "ціна миру" складається із взаємопов'язаних вимірів: політичного, історичного, економічного, людського, морального, філософського. До цього всього переліку долучаються і педагогічні аспекти, а саме: через історичні приклади, сучасний контекст. Доповненням виступають методичні прийоми. Ми, дорослі люди, повинні створити важливий баланс. Наш обов'язок – донести до дітей, що мир – це не лише відсутність війни, а й справедливість, безпека та свобода, це не лише втрати, а й готовність суспільства боротися за майбутнє, де ці жертви не будуть марними.

Щоб говорити з дітьми про цінності миру та війни, потрібно провести значну підготовчу роботу. Це не лише показати протиставлення, а швидше,

зіставлення двох систем цінностей: миру – цінностей, які формуються та підтримуються в умовах миру (гармонія, співпраця, розвиток, гуманізм, повага до життя, толерантність, прогрес, інновації, творчість) та війни - цінностей, які виникають у контексті війни (виживання, сила та домінування, дисципліна, жертва заради мети, боротьба, контроль і влада) [3]. Даний приклад підтверджує, що йдеться про порівняння двох різних підходів чи світоглядних систем, які формують різні моделі поведінки та світогляду.

Саме тому, викладаючи навчальний матеріал, ми не повинні забувати про те, що існують яскраві історичні і культурні приклади, де цінності миру та війни проявлялися особливо виразно.

Прикладами цінностей миру є теми про післявоєнну Європу (план Маршалла), коли США інвестували в економічне відновлення Західної Європи. Це стало символом цінностей миру: співпраця, розвиток, солідарність, прагнення уникнути нових конфліктів. М. Ганді та ненасильницький рух в Індії (XX ст.) Його стратегія *ахімси* (ненасильства) показала, що мирні цінності – діалог, любов і співчуття, терпимість, моральна сила, повага до всього живого – можуть бути ефективними навіть у боротьбі за незалежність. ООН (з 1945 року) Створена як інституція для підтримання миру, вона символізує глобальні цінності співпраці, дипломатії та запобігання війнам. Європейський Союз – інтеграція, співпраця, спільний розвиток.

І на противагу попереднім приклади цінностей війни.

Друга світова війна (1939–1945 рр.). Тут домінували цінності виживання, дисципліни, жертви та сили. Країни мобілізували всі ресурси, щоб перемогти ворога, навіть ціною величезних втрат.

“Холодна війна”. Хоча це був переважно ідеологічний та інформаційний конфлікт, він формував цінності протистояння, контролю, технологічної переваги та стратегічної сили.

Наполеонівські війни – експансія, стратегія, військова доблесть.

Стародавній Рим. Римська культура високо цінувала військову доблесть, дисципліну та перемогу як основу величі імперії.

Ці приклади підтверджують, що цінності миру і війни не існують у вакуумі – вони часто переплітаються. Наприклад, після війни суспільства прагнуть миру й розвитку, але саме війна може сформувати сильні колективні риси (єдність, дисципліна), які потім трансформуються у мирні цінності. Цікаво і те, що після великих воєн часто виникають мирні ініціативи – як реакція на руйнівний досвід.

Цінності миру та війни відображаються і у культурі – літературі, кіно та мистецтві. Використання цих прикладів допомагає учням побачити, як суспільства осмислюють ці протилежні системи.

У літературі.

Еріх Марія Ремарк, “На Західному фронті без змін”. Війна зображена як руйнівна сила, що знищує молодість і гуманізм. Мирні цінності – дружба, людяність – протиставляються жорстокій реальності фронту.

Мартін Лютер Кінг, промови про ненасильство. У культурному дискурсі його слова стали символом цінностей миру: справедливість, рівність, діалог.

У кіно.

“Список Шиндлера”. Показує жахи війни, але водночас – цінності гуманізму та співчуття, які можуть врятувати життя навіть у найтемніших умовах.

“Апокаліпсис сьогодні”. Війна у В’єтнамі зображена як хаос і руйнування, де цінності сили та контролю перетворюються на абсурд.

“Життя прекрасне”. Попри війну та концтабір, головний герой демонструє цінності любові, оптимізму й турботи про дитину.

У мистецтві.

Пікассо, “Герніка”. Картина стала символом антивоєнного протесту, виражаючи біль і страждання, але водночас заклик до миру.

Монументи миру (наприклад, Хіросіма).

Вони нагадують про руйнівні наслідки війни й утверджують цінності пам’яті та співіснування.

Отже, культура часто використовує контраст між війною та миром, щоб показати, що мирні цінності – співпраця, любов, розвиток – є більш життєдайними, що справжня цінність – у мирі, який дає простір для творчості, любові та розвитку, ніж цінності війни, які хоч і мобілізують силу та єдність, але завжди несуть руйнування.

Таким чином, наше завдання пояснити учням цінності миру:

– через приклади: дружба, допомога одне одному, спільні проєкти;
– через символи: голуб миру, оливкова гілка, коло єдності;
– через історії: приклади мирних угод, співпраці між народами, успішних діалогів;
– через практику: навчання ненасильницькому спілкуванню, волонтерство, командні ігри.

У часи війни цінності миру можуть здаватися утопічними, але саме вони формують основу для відновлення суспільства після конфлікту. Ні в якому разі не можна ігнорувати цінностями миру, адже це веде до замкненого кола насильства, де кожна сторона прагне лише перемогти, а не зрозуміти одна одну.

Враховуючи викладений вище матеріал, потрібно більш конкретно показати на прикладах, як все, про що йшла мова, може бути втілено на уроках, під час проведення різноманітних заходів, які допоможуть учням осмислити цінності миру у контексті російсько-української війни.

Це можуть бути інтерактивні вправи та практичні завдання на уроках.

1. Дискусія “Мир vs Війна”

Поділити клас на дві групи: одна аргументує цінності миру, інша – цінності війни. Потім обговорити, які аргументи були сильнішими і чому.

Мета: навчити критично мислити та бачити наслідки різних ціннісних систем.

2. Аналіз історій.

Підготувати і роздати учням уривки зі свідченнями українців про війну (волонтерів, переселенців, військових).

Завдання: визначити, які цінності миру проявляються навіть у час війни (солідарність, співчуття, допомога).

Мета: показати, що мирні цінності не зникають навіть у конфлікті.

3. Рольова гра “Перемовини”.

Учні отримують ролі (дипломати, громадяни, військові, журналісти).

Ситуація: потрібно домовитися про припинення вогню.

Завдання: знайти компроміс без застосування сили.

Мета: практикувати навички діалогу та ненасильницького вирішення конфліктів.

4. Символи миру.

Учні отримують завдання – створити власні символи миру (малюнки, плакати, слогани). Потім пояснюють, які цінності вони хотіли передати.

Мета: розвивати креативність і візуальне мислення.

5. **Есе “Яким я бачу мир в Україні”.**

Кожен учень пише коротке есе про те, як він уявляє мир після війни.

Мета: формувати особисте ставлення до цінностей миру та майбутнього країни.

Хтось може мені заперечити, що такий підхід є елементарним. Але саме так спрацьовує педагогічний ефект. Коли учні не лише засвоюють поняття, а й **переживають їх через практику**. А це, у свою чергу, допомагає сформувати власну позицію. Йде процес від усвідомлення до розуміння, що мир – не абстракція, а конкретні дії й цінності, які стають реальністю лише тоді, коли члени суспільства стають свідомими особистостями, а не маріонетками в руках маніпуляторів.

Теми, які пов’язані з поняттями цінностей миру та війни мають велику вагу, так як їх актуальність у контексті російсько-української війни зростає врази. Тут кожне речення на уроці повинно бути виважене доцільністю мотивації. Наприклад, “*Мир – це не лише відсутність війни, а й система цінностей, які ми будуємо щодня”, “Які асоціації у вас виникають зі словом “мир”?, “Які цінності миру ви вважаєте найважливішими для України після війни?”, “Яким ви бачите мир в Україні”. Лише кілька речень, а яка глибина понять.*

У даному питанні існує іще один аспект, без якого неможливе розуміння важливості у освітньому процесі питань війни і миру. Мова йде за розвиток ключових компетентностей Нової української школи [1], [2], [4].

1. Соціальна та громадянська. Усвідомлення ролі громадянина у збереженні миру, відповідальність за майбутнє країни. Проведення дискусій про ціну миру та внесок кожного у його досягнення.

2. Спілкування державною мовою. Вміння чітко й аргументовано висловлювати думки. Написання есе або виступу із власною позицією щодо теми.

3. Обізнаність та самовираження у сфері культури. Розуміння культурних цінностей, що формують ідентичність українського народу. Аналіз творів мистецтва, літератури чи пісень, присвячених війні та миру.

4. Уміння вчитися впродовж життя. Самостійний пошук інформації, критичне осмислення джерел. Робота з історичними документами, статтями, новинами.

5. Ініціативність і підприємливість. Вміння пропонувати рішення, брати відповідальність на себе. Проєктні завдання: створення інформаційних кампаній за мир, проти війни.

6. Інформаційно-цифрова компетентність. Використання цифрових ресурсів для дослідження теми. Пошук статистики про наслідки війни, створення презентацій.

7. Математична та природничо-наукова. Аналіз даних про втрати, економічні наслідки війни. Робота з графіками, статистичними матеріалами.

Це і є генеральний план кожного вчителя до дії. Освітній ефект колосальний:

– формування критичного мислення - учні навчаються відрізняти факти від пропаганди та фейків, аналізувати різні точки зору;
– розвиток емпатії та моральних цінностей: розуміння людських втрат і значення миру для суспільства;
– підготовка до активної громадянської позиції: учні усвідомлюють, що мир – це не лише відсутність війни, а й щоденна відповідальність кожного;
– практичні навички комунікації: аргументовані виступи, дебати, написання есе.

Таким чином, все про що йшла мова, не лише поглиблює знання про сучасні події в період російсько-української війни, чітко виокремлює цінності миру та війни, а й формує комплекс компетентностей Нової української школи*, які готують учнів до життя в мирному демократичному суспільстві та відповідального громадянства.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Державний стандарт базової середньої освіти: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898 // Офіційний вісник України. – 2020. – № 80. – С. 45–67.

2. Концепція Нової української школи: ухвалена рішенням Колегії Міністерства освіти і науки України від 27 жовтня 2016 р. – Київ: МОН України, 2016.
3. Зайцева І. Що таке цінності: визначення, види та їх роль у житті людини [Електронний ресурс]. – 31.01.2026. – Режим доступу: https://focusukraine.com.ua/vidpovidi/shcho-take-tsinnosti-vyznachennia-vydy-ta-ikh-rol-u-zhytti-liudyny/
4. Нова українська школа: ключові компетентності [Електронний ресурс] / Український інститут розвитку освіти. – 02.03.2020. – Режим доступу: https://uied.org.ua/2020/03/323

Ноздрачова О. Г.,
учитель англійської мови Чернівецького ліцею № 17
hennadiyevna1966@gmail.com

АКТУАЛІЗАЦІЯ ФІЛОСОФСЬКИХ ТА ОСВІТНІХ ПРОБЛЕМ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ПРАКТИЦІ ВЧИТЕЛЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Анотація. У статті розглядається актуалізація філософських та освітніх проблем у сучасному суспільстві, що характеризується високим рівнем невизначеності. Особлива увага приділяється ролі вчителя англійської мови у формуванні світоглядних орієнтирів учнів, розвитку критичного мислення та комунікативних компетентностей. На основі власного педагогічного досвіду проаналізовано практичні підходи до організації освітнього процесу, які сприяють формуванню активної, відповідальної та соціально адаптованої особистості.

Ключові слова: невизначеність, філософія освіти, педагогічна практика, навчання англійської мови, критичне мислення, комунікативна компетентність.

Abstract. The article examines the relevance of philosophical and educational issues in contemporary society, which is characterised by a high level of uncertainty. Particular attention is paid to the role of foreign language teaching in shaping students' worldview, developing critical thinking and communication skills. Based on personal teaching experience, practical approaches to organizing the educational process that contribute to the development of socially responsible and adaptable individuals are analyzed.

Keywords: uncertainty, philosophy of education, pedagogical practice, English language teaching, critical thinking, communication competence.

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується значними соціальними, культурними та технологічними змінами. Глобалізація, стрімкий розвиток інформаційних технологій, а також різноманітні соціальні та політичні виклики формують ситуацію невизначеності, у якій людина змушена постійно адаптуватися до нових умов. У таких обставинах особливо актуальними стають

філософські та освітні проблеми, пов’язані з формуванням світогляду особистості та її здатності орієнтуватися у складному світі.

Освіта відіграє ключову роль у цьому процесі, оскільки саме вона створює умови для формування критичного мислення, розвитку комунікативних навичок та усвідомлення соціальної відповідальності. У сучасній педагогічній практиці вчитель виступає не лише джерелом знань, а й наставником, який допомагає учням осмислювати навколишню реальність та формувати власну систему цінностей [1].

Як учитель англійської мови, у своїй професійній діяльності я часто спостерігаю, що урок іноземної мови може стати ефективним простором для обговорення важливих соціальних і культурних питань. Вивчення англійської мови відкриває доступ до світової культури, сучасних інформаційних ресурсів та різноманітних точок зору, що сприяє розширенню світогляду учнів.

Філософський аспект освіти полягає у формуванні здатності людини осмислювати власне місце у світі. Дослідники підкреслюють, що освіта має сприяти не лише передачі знань, а й розвитку особистості, здатної до самостійного мислення та відповідального прийняття рішень [2]. Саме тому в сучасній педагогічній практиці важливе місце займають методи навчання, що стимулюють активну участь учнів у навчальному процесі.

У своїй роботі я активно використовую інтерактивні методи навчання, які дозволяють поєднувати мовну підготовку з розвитком соціальних компетентностей. Наприклад, під час уроків часто організовую дискусії англійською мовою на актуальні теми, що хвилюють сучасну молодь. Учні висловлюють власні думки щодо ролі соціальних мереж у житті людини, значення освіти, проблем екології або культурної взаємодії. Така форма роботи сприяє розвитку мовленнєвих навичок і водночас формує здатність аргументувати власну позицію.

Одним із ефективних методів є використання рольових ігор. Наприклад, учням пропонується змоделювати ситуацію міжнародної конференції, де вони виступають представниками різних країн і обговорюють глобальні проблеми. Підготовка до такого завдання включає пошук інформації, підготовку виступів англійською мовою та подальше обговорення представлених ідей. Подібна діяльність розвиває не лише мовні навички, а й уміння працювати в команді та вести конструктивний діалог.

Ще одним важливим елементом педагогічної практики є проєктна діяльність. Учні можуть готувати дослідницькі або творчі проєкти англійською мовою, присвячені різним соціальним і культурним темам. Наприклад, у рамках вивчення теми «Culture and Traditions» учні досліджують традиції різних країн та представляють результати своєї роботи у вигляді презентацій або

мультимедійних проєктів. Така діяльність сприяє розвитку самостійності, творчого мислення та міжкультурної компетентності.

У сучасних умовах важливу роль відіграє використання цифрових технологій у навчальному процесі. Онлайн-ресурси, інтерактивні платформи та мультимедійні матеріали дозволяють зробити урок більш динамічним і цікавим для учнів [3]. Наприклад, використання коротких відео англійською мовою або онлайн-вікторин сприяє підвищенню мотивації до навчання та активному залученню школярів до роботи.

Водночас важливою складовою педагогічної діяльності є створення сприятливої психологічної атмосфери у класі. У час невизначеності діти можуть відчувати тривогу або невпевненість, тому школа повинна бути простором підтримки та взаєморозуміння. Учитель має сприяти формуванню довірливих відносин між учнями, заохочувати їх до відкритого спілкування та взаємної поваги.

Практичні аспекти реалізації сучасних освітніх підходів на уроках англійської мови

Важливим завданням сучасної освіти є формування компетентностей, необхідних для життя у складному та динамічному світі. У педагогічній практиці вчителя іноземної мови це реалізується через використання інтерактивних методів навчання, комунікативних вправ та проєктної діяльності.

Вправа 1. Дискусія «Global Challenges»

Учням пропонується обговорити актуальні проблеми сучасного світу, зокрема екологічні питання, вплив соціальних мереж або роль освіти в житті людини. Учні працюють у групах, готують аргументи та представляють свою позицію англійською мовою.

Така діяльність сприяє розвитку мовленнєвих навичок, формує критичне мислення та вміння аргументувати власну точку зору.

Вправа 2. Рольова гра «International Conference»

Учні моделюють ситуацію міжнародної конференції, де вони виступають представниками різних країн. Кожна група готує короткий виступ англійською мовою щодо певної глобальної проблеми.

Після презентацій відбувається спільне обговорення. Подібна діяльність сприяє розвитку комунікативних компетентностей та навичок співпраці.

Вправа 3. Проєктна робота «Culture Around the World»

Учні отримують завдання дослідити культуру певної країни та підготувати презентацію англійською мовою. Під час підготовки вони працюють із різними джерелами інформації, аналізують матеріал і представляють результати перед класом.

Це сприяє розвитку дослідницьких навичок, творчого мислення та міжкультурної компетентності.

Вправа 4. Робота з відеоматеріалами «Think and Discuss»

Учням пропонується переглянути короткий відеофрагмент англійською мовою. Після цього вони відповідають на запитання щодо змісту відео та висловлюють власну думку.

Такий вид роботи допомагає розвивати навички аудіювання, аналізу інформації та аргументованого висловлення власної позиції.

Висновки. Отже, актуалізація філософських та освітніх проблем у педагогічній практиці вчителя англійської мови є важливою умовою розвитку сучасної освіти. Поєднання інтерактивних методів навчання, проєктної діяльності та комунікативних вправ сприяє формуванню в учнів критичного мислення, соціальної відповідальності та здатності адаптуватися до змін.

У сучасних умовах освіта має не лише передавати знання, а й допомагати учням орієнтуватися у складному світі, формувати систему цінностей та розвивати навички, необхідні для життя у суспільстві. Саме тому педагогічна діяльність учителя набуває особливого значення у процесі підготовки молодого покоління до життя в умовах постійних змін і невизначеності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бауман З. Плинна сучасність. Київ: Основи, 2011.
2. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку. Київ: Освіта, 2012.
3. Dewey J. Democracy and Education. New York: Free Press, 1997.
4. Harari Y. N. 21 Lessons for the 21st Century. London: Vintage, 2019.
5. Harmer J. How to Teach English. London: Longman, 2007.
6. Noddings N. Philosophy of Education. Boulder: Westview Press, 2012.
7. Scrivener J. Learning Teaching: The Essential Guide to English Language Teaching. Oxford: Macmillan, 2011.

Озарчук А. В.,
старший викладач кафедри психології та інклюзивної освіти Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, науковий співробітник відділу STEM-освіти Інституту педагогіки НАПН України

ЕПІСТЕМОЛОГІЧНА ПЕРЕШКОДА В СПРИЙНЯТТІ ОСОБИСТОСТІ ТА АЛГОРИТМІЧНА УПЕРЕДЖЕНІСТЬ У СИСТЕМАХ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ВИКЛИКИ ТА СТРАТЕГІЇ МІТИГАЦІЇ В ІНКЛЮЗИВНІЙ ОСВІТІ

Анотація. У дослідженні здійснено комплексний аналіз двох взаємопов'язаних проблем сучасної цифрової педагогіки: забезпечення епістемологічної безпеки освітнього середовища в умовах масового впровадження генеративних систем штучного інтелекту та алгоритмічної

упередженості як системного чинника ризику для осіб з особливими освітніми потребами. Обґрунтовано пріоритетність джерело-орієнтованих ШІ-платформ у роботі з вразливими категоріями здобувачів освіти. Визначено механізми маніфестації алгоритмічної упередженості, її наслідки для нейродивергентних учнів та запропоновано науково обґрунтовані стратегії мітигації відповідно до принципів універсального дизайну навчання та критичної педагогіки.

Ключові слова: епістемологічна безпека, алгоритмічна упередженість, штучний інтелект, інклюзивна освіта, нейрорізноманіття, універсальний дизайн навчання, мітигація ризиків.

Abstract. The study provides a comprehensive analysis of two interrelated challenges in contemporary digital pedagogy: ensuring the epistemological safety of the educational environment amid the mass adoption of generative artificial intelligence systems, and algorithmic bias as a systemic risk factor for individuals with special educational needs. The priority of source-grounded AI platforms in working with vulnerable categories of learners is substantiated. The mechanisms through which algorithmic bias manifests are identified, its consequences for neurodivergent students are examined, and evidence-based mitigation strategies are proposed in accordance with the principles of universal design for learning and critical pedagogy.

Keywords: epistemological safety, algorithmic bias, artificial intelligence, inclusive education, neurodiversity, universal design for learning, risk mitigation.

Глобальне впровадження систем штучного інтелекту в освітній простір відбувається з безпрецедентною швидкістю, випереджаючи формування відповідних нормативних, етичних та педагогічних рамок. У цьому контексті особливої гостроти набувають два взаємообумовлені виклики. По-перше, питання епістемологічної безпеки – тобто достовірності, верифікованості та інтерпретаційної надійності знань, що продукуються ШІ-системами у навчальному процесі. По-друге, проблема алгоритмічної упередженості – систематичного викривлення результатів систем штучного інтелекту внаслідок нерепрезентативних навчальних даних, що відтворює та поглиблює наявні соціальні нерівності.

Обидві проблеми набувають критичного виміру в інклюзивному освітньому середовищі, де здобувачі з особливими освітніми потребами (ООП) – зокрема особи з розладами аутистичного спектра (РАС), синдромом дефіциту уваги та гіперактивності (СДУГ), дислексією, порушеннями зору та слуху – є особливо вразливими до наслідків ШІ-помилок та системної упередженості. Як зазначають дослідники, хибно впевнені відповіді генеративного ШІ (так звані «галюцинації») є критично неприпустимими у роботі з нейродивергентними учнями, чиє когнітивне функціонування може ускладнювати критичне оцінювання недостовірної інформації [12].

Поняття «епістемологічна безпека» у контексті освітніх технологій охоплює сукупність умов, за яких суб’єкт навчання формує знання на основі

верифікованих, достовірних та прозорих джерел інформації. Традиційні генеративні моделі (ChatGPT, Gemini, Grok тощо) функціонують у режимі «закритого корпусу» власних навчальних даних, без гарантованого зв'язку з першоджерелами. Це породжує феномен «автоматизаційного упередження» – некритичного прийняття ШІ-генерованих відповідей як достовірних [13].

Натомість парадигма джерело-орієнтованого штучного інтелекту, реалізована, зокрема, у платформі NotebookLM, ґрунтується на технології Retrieval-Augmented Generation (RAG). Ця архітектура передбачає, що відповіді системи формуються виключно на основі верифікованих документів, завантажених педагогом, з обов'язковим гіперпосиланням на конкретний фрагмент першоджерела. Порівняльне дослідження [7] засвідчило, що рівень «галюцинацій» у NotebookLM є значно нижчим, ніж у ChatGPT та Gemini (13% проти 40%) у відкритому режимі, а помилки зводяться переважно до інтерпретаційної надмірності, але не до вигадування фактів. Для інклюзивного контексту це означає формування психологічно та інформаційно безпечного середовища, яке знижує тривожність і підтримує пізнавальну автономію нейродивергентних учнів.

Японські науковці та дослідники [11] наголошують, що генеративний ШІ постає як «сурогатний носій знань», що трансформує традиційну епістемну динаміку освітнього середовища. Педагог, відповідно, змінює роль транслятора знань до ролі «куратора епістемного простору» – особи, що формує та контролює інформаційне середовище, у якому функціонує ШІ-асистент. Ця зміна є особливо значущою в інклюзивній освіті, де якість інформаційного середовища безпосередньо впливає на когнітивне навантаження та рівень тривожності учнів з ООП.

Алгоритмічна упередженість у системах штучного інтелекту є одним із найбільш задокументованих і водночас найменш усвідомлених ризиків цифровізації освіти. Аналітичні дослідження американських науковців [2], опубліковані у *International Journal of Artificial Intelligence in Education*, встановили, що освітні алгоритми відтворюють упередження щодо раси/етнічності, статі, соціально-економічного статусу та, критично, щодо інвалідності й нейродивергентності. Дослідження 2025 року підтвердило: алгоритмічна упередженість створює самовідтворювальний цикл освітньої нерівності, коли системи, навчені на нормативних даних, систематично недооцінюють потенціал учнів з нетиповими патернами навчання [9].

Фундаментальним механізмом цього явища є те, що алгоритми слугують «невидимими архітекторами» освітнього простору: системи класифікації сортують і категоризують учнів на основі нормативних критеріїв, відтворюючи медикалізовані моделі, які трактують відхилення від середнього як дефіцит [6]. Зокрема, системи предиктивної аналітики успішності, інтелектуальні системи оцінювання та адаптивні навчальні платформи – всі вони ризикують

систематично занижувати результати нейродивергентних учнів, чиї навчальні стратегії не представлені належним чином у навчальних даних [12].

Особливу загрозу становить те, що Джой Буоламвіні визначає як «владу класифікації»: особа, яка маркує датасети, фактично визначає, яке когнітивне функціонування вважається «нормою», а яке – «відхиленням». Без репрезентативного представлення нейродивергентних осіб у навчальних даних ШІ-систем ці системи відтворюватимуть і посилюватимуть ейблістські структури навіть під маскою «персоналізованого навчання» [3].

Подолання зазначених ризиків вимагає системного підходу, що інтегрує технологічні, педагогічні та нормативні виміри. На основі аналізу міжнародних досліджень [4; 5; 8] можна виокремити чотири ключові стратегії.

По-перше, пріоритизація джерело-орієнтованих в інклюзивному контексті. Перехід від відкритих генеративних моделей до джерело-орієнтованих ШІ-систем суттєво знижує ризики «галюцинацій» і забезпечує прозорість інформаційного ланцюжка. Педагог, формуючи верифіковану базу джерел, водночас здійснює функцію «епістемічного куратора», гарантуючи якість і доцільність інформаційного середовища для конкретних учнів.

По-друге, партисипативне проєктування ШІ-інструментів. Дослідники одностайно стверджують, що залучення нейродивергентних осіб, їхніх родин і педагогів до процесу розробки та тестування ШІ-систем є необхідною умовою зменшення упередженості [2; 12]. В актуальних досідженнях науковців із Саудівської Аравії наголошено, що учителі та учні надають критично важливий контекстуальний вимір – зокрема інформацію про вплив нейрорізноманіття на навчання, – який здатен протистояти упередженості в предиктивних алгоритмах [1].

По-третє, впровадження принципів універсального дизайну навчання у проєктування алгоритмів. Фреймворк універсального дизайну навчання (УДН) від *CAST* пропонує не лише педагогічний орієнтир, а й технологічний стандарт: ШІ-системи мають забезпечувати множинні засоби залучення, представлення та вираження, а не оптимізуватися під єдиний нормативний тип учня [10]. Крім того, встановлено, що системи, розроблені з урахуванням УДН-критеріїв, демонструють значно вищі показники адаптивності для нейродивергентних учнів.

По-четверте, формування критичної ШІ-грамотності (ШІ-компетентності) у педагогів. Дослідження показало, що попри значний потенціал генеративного ШІ у підтримці нейродивергентних студентів вищої освіти (покращення навичок академічного письма, планування завдань, емоційної регуляції), ефективність таких інструментів суттєво залежить від педагогічного супроводу та інституційної підтримки [8]. Педагог має розуміти не лише технічні можливості ШІ, а й механізми виникнення упередженості, щоб свідомо протидіяти їм у навчальному процесі.

Забезпечення епістемологічної безпеки освітнього середовища та протидія алгоритмічній упередженості є не взаємозамінними, а взаємодоповнювальними завданнями інклюзивної цифрової педагогіки. Перше завдання вирішується через свідомий вибір джерело-орієнтованих ШІ-платформ та підготовку педагогів як «кураторів епістемного простору». Друге – через системне залучення нейродивергентних учасників до проєктування ШІ-інструментів, впровадження УДН-стандартів у технологічну розробку та розбудову інституційних механізмів аудиту алгоритмічної справедливості.

У більш широкому вимірі це означає переосмислення самої ролі штучного інтелекту в освіті: не як нейтрального технологічного інструменту, а як соціотехнічного актора, що несе в собі ціннісні установки своїх творців і відтворює або трансформує наявні суспільні структури. Відповідальна педагогічна практика в епоху ШІ передбачає не лише навчання з його допомогою, а й критичне мислення про нього – особливо в контексті захисту прав та гідності осіб з ООП в інклюзивному освітньому середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Alghamdi L. H., Alghizzi T. M. Educators' reflections on AI-automated feedback in higher education: a structured integrative review of potentials, pitfalls, and ethical dimensions. Frontiers in Education. 2025. Vol. 10. URL: https://doi.org/10.3389/feduc.2025.1704820.
2. Baker R. S., Hawn A. Algorithmic bias in education. International Journal of Artificial Intelligence in Education. 2021. URL: https://doi.org/10.1007/s40593-021-00285-9.
3. Buolamwini J. Unmasking AI. New York : RANDOM HOUSE, 2023. 336 p. URL: https://www.penguinrandomhouse.com/books/670356/unmasking-ai-by-joy-buolamwini/.
4. Cotilla Conceição J. M., van der Stappen E. The impact of AI on inclusivity in higher education: a rapid review. Education Sciences. 2025. Vol. 15, no. 9. P. 1255. URL: https://doi.org/10.3390/educsci15091255.
5. Dinesh Deckker, Subhashini Sumanasekara. Systematic review on AI in special education: enhancing learning for neurodiverse students. EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR). 2025. P. 539-545. URL: https://doi.org/10.36713/epra20360.
6. Foley A., Melese F. Disabling AI: power, exclusion, and disability. British Journal of Sociology of Education. 2025. P. 1-22. URL: https://doi.org/10.1080/01425692.2025.2519482.
7. Hagar N., Agustianto W., Diakopoulos N. Not wrong, but untrue: LLM overconfidence in document-based queries. ArXiv. 2025. URL: https://doi.org/10.48550/arXiv.2509.25498.
8. Liao J., Lee C. S. The potential of generative AI in supporting neurodiversity in higher education: a systematic review. Proceedings of the Association for Information Science and Technology. 2025. Vol. 62, no. 1. P. 1013-1018. URL: https://doi.org/10.1002/pra2.1331.
9. Obed Boateng, Bright Boateng. Algorithmic bias in educational systems: Examining the impact of AI-driven decision making in modern education. World Journal of Advanced Research and Reviews. 2025. Vol. 25, no. 1. P. 2012-2017. URL: https://doi.org/10.30574/wjarr.2025.25.1.0253.

10. The UDL Guidelines. CAST Universal Design for Learning Guidelines. URL: https://udlguidelines.cast.org/more/downloads/#choose-your-udl-guidelines-v-30-representation.
11. Tomisu H., Ueda J., Yamanaka T. The cognitive mirror: a framework for AI-powered metacognition and self-regulated learning. Frontiers in Education. 2025. Vol. 10. URL: https://doi.org/10.3389/feduc.2025.1697554.
12. Varsik S., Vosberg L. The potential impact of Artificial Intelligence on equity and inclusion in education. № 23. Paris, France : OECD Publishing, 2024. 51 p. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2024/08/the-potential-impact-of-artificial-intelligence-on-equity-and-inclusion-in-education_0d7e9e00/15df715b-en.pdf.
13. Xu Y., Zhong F., Li Y. Algorithmic black box and value bias: ethical risk scrutiny and safety governance of generative AI embedding in content production of internet ideological and political education in universities. International Journal of Global Economics and Management. 2025. Vol. 9, no. 3. P. 145-153. URL: https://doi.org/10.62051/ijgem.v9n3.19.

Омельчук О. А.,
заступник директора з НВР Ліцею № 154 м. Київ,
вчитель зарубіжної літератури,
Omelchuk_OA@ukr.net

Пушняк О.А.,
вчитель історії Ліцею № 154 м. Київ,
pusholena17@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СТІЙКОСТІ УЧНІВ ЗАСОБАМИ СОЦІАЛЬНИХ ІНІЦІАТИВ

Анотація. У статті розглянуто проблему формування громадянської та соціальної компетентностей здобувачів освіти в умовах реалізації Концепції «Нова українська школа». Проаналізовано теоретичні підходи до громадянського виховання у сучасній педагогічній науці. Висвітлено значення компетентнісного підходу в освітньому процесі та роль школи у формуванні активної громадянської позиції молоді. Представлено практичний досвід формування громадянської стійкості на прикладі навчально-виховної діяльності Ліцею №154 м. Києва через соціальні проєкти та волонтерські ініціативи. Доведено, що поєднання освітньої діяльності із соціальною практикою сприяє розвитку громадянської зрілості, відповідальності та національної свідомості учнів.

Ключові слова: громадянська стійкість, волонтерство, соціальні ініціативи.

Сучасне українське суспільство переживає складні історичні випробування, пов’язані з військовою агресією, соціальними викликами та необхідністю зміцнення національної єдності. У таких умовах особливої ваги набуває питання формування громадянської свідомості та стійкості молодого покоління. Школа

виступає важливим соціальним інститутом, який не лише передає знання, а й формує ціннісні орієнтири, соціальну відповідальність і активну громадянську позицію учнів.

Одним із ефективних засобів виховання громадянської активності є залучення учнів до соціальних ініціатив. Практична участь у волонтерських, благодійних та громадських проєктах сприяє формуванню у школярів відповідальності, емпатії, здатності до співпраці та готовності діяти на благо громади і держави.

Метою статті є висвітлення педагогічних можливостей соціальних ініціатив як засобу формування громадянської стійкості учнів та узагальнення практичного досвіду їх реалізації в освітньому середовищі школи.

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується значними соціальними та політичними трансформаціями, що зумовлюють необхідність оновлення змісту освіти. У цих умовах особливої актуальності набуває формування громадянської та соціальної компетентностей молоді.

Система освіти сьогодні виконує не лише функцію передачі знань, але й відіграє важливу роль у становленні активної, відповідальної та свідомої особистості. Саме школа формує у молоді повагу до демократичних цінностей, усвідомлення прав і обов'язків громадянина, готовність брати участь у житті суспільства. Проблема громадянського виховання досліджується багатьма вченими. Значний внесок у розвиток цієї проблематики зробили Василь Кремень, Іван Бех, Надія Бібік, Олена Пометун та інші. Так, Іван Бех зазначає, що громадянське виховання спрямоване на формування у молоді моральних цінностей, відповідальності та активної життєвої позиції. У сучасних умовах важливим завданням освіти є підготовка молодого покоління до відповідальної участі у демократичному суспільстві.

Громадянська компетентність є важливою складовою розвитку особистості у демократичному суспільстві. Вона передбачає здатність людини усвідомлювати власні права та обов'язки, дотримуватися демократичних цінностей та брати активну участь у громадському житті. Відомий американський філософ і педагог John Dewey підкреслював, що освіта повинна бути тісно пов'язана з реальним життям суспільства та сприяти розвитку демократичної культури.

Відповідно до Закону України «Про освіту», одним із завдань освіти є формування у здобувачів освіти громадянської відповідальності, патріотизму та поваги до прав людини.

За визначенням Олени Пометун, громадянська компетентність включає:

– знання про суспільство і державу;
– усвідомлення демократичних цінностей;

– готовність до участі у громадському житті;
– відповідальність за власні рішення.

Ефективність громадянського виховання значною мірою залежить від залучення учнів до реальної соціальної діяльності.

Громадянська стійкість розглядається як важлива складова цієї компетентності та передбачає здатність людини зберігати активну громадянську позицію, відповідальність за долю суспільства та готовність діяти в інтересах громади навіть у складних соціальних умовах. Формування громадянської стійкості включає розвиток низки важливих якостей особистості: усвідомлення власної відповідальності за майбутнє країни, повагу до прав людини, готовність до взаємодопомоги, здатність співпрацювати з іншими та брати участь у вирішенні суспільно значущих проблем. Саме тому особливу роль відіграють різні форми соціальної активності учнів, які дають змогу на практиці реалізувати громадянські цінності.

У **Ліцеї №154 м. Києва** важливим напрямом навчально-виховної роботи є формування громадянської відповідальності та патріотичної свідомості учнів. Здобувачі освіти нашого закладу активно долучаються до волонтерської діяльності, спрямованої на підтримку українських військових. Зокрема, учнівська спільнота систематично бере участь у зборі допомоги для військовослужбовців, які проходять реабілітацію у Центрі медичної реабілітації та санаторного лікування «Пуща-Водиця». У ліцеї регулярно проводяться благодійні ярмарки та збори допомоги для захисників України. Учні, батьки та педагоги об’єднуються для збору необхідних речей, продуктів, смаколиків і листів підтримки. Важливим напрямом виховної роботи є співпраця ліцею з Центром психологічної підтримки персоналу Збройних Сил України. Під час зустрічей із військовими учні мають можливість поспілкуватися із захисниками України, дізнатися про особливості військової служби та значення громадянського обов’язку. Досить часто наші учні зустрічаються з військовими і знайомляться із важкими буднями їхньої служби на лише через розповіді, а й на практиці. Велике захоплення викликає можливість потримати зброю, ознайомитись із особливостями її роботи. А наші учні у відповідь дарують свої щирі слова вдячності і виготовлені власноруч смаколики та листівки. Можливість долучитись до військової справи викликає цікавість і у хлопчиків, і у дівчаток. Важливим елементом нашої діяльності є теоретична підготовка, яку учні здобувають у практичному форматі, зокрема, за допомогою музейних уроків. Так, напередодні Дня захисників ми традиційно відвідуємо Національний військово-історичний музей, де часто долучаємось до майстер-класу по розбиранню і збиранню зброї, після таких заходів на зустрічах з військовими учні наввипередки діляться отриманим досвідом, що сприяє налагодженню

невидимих, але тісних зв'язків нашої молоді із захисниками, виховує емпатію у них, повагу, співчуття і гордість водночас.

Також доброю традицією є проведення майстер-класів. Так, готуючись до класного заходу до Дня Голодомору, учні відвідали музей і виготовили власноруч свічки пам'яті, які потім подарували захисникам.

Значну увагу приділено формуванню історичної пам'яті учнів. У ліцеї проводяться тематичні години спілкування, присвячені важливим історичним подіям, наприклад – обговорення історичного значення бою під Крутами та героїзація подвигу юних захисників. Також наші учні беруть участь у меморіальних заходах та акціях національно-патріотичного спрямування. Однією з таких є Тиха акція «Ангели **Пам'яті»**, присвячена вшануванню Героїв Небесної Сотні. У рамках цієї акції учні щороку проводять майстер-клас по виготовленню паперових ангелів, а потім долучаються до учасників на Алеї Героїв Небесної Сотні. В цей день наші учні вивішують білих ангелочків на Алеї Героїв Небесної Сотні як символ пам'яті та вдячності тим, хто віддав життя за свободу України, кладуть квіти до меморіальних портретів героїв.

В системі освіти на разі виникає багато цікавих патріотичних проєктів, до яких залюбки долучаються наші здобувачі освіти різних вікових категорій. Так, щороку Центр дитячої та юнацької творчості міста Києва організовує мистецькі конкурси, присвячені пам'яті захисників України. Наші талановиті діти презентують свої творчі роботи на патріотичні теми, які отримують високі оцінки членів журі та глядацькі симпатії у конкурсі вподобайок. Наприклад, роботи учениці 11-го класу Кузьменко Дар'ї (2024 р.), учениці 8-го класу Кузьміної Єви, учениці 10-го класу Семенюк Олександри (2025 р.), та ін.

Соціальні ініціативи станом на сьогодні мають досить різноманітні форми реалізації. Події перших місяців вторгнення ворога на нашу землю дуже вразили учнів (вони були молодші на чотири роки) і загострили почуття відповідальності. Саме тому наші підлітки допомагають чотирилапим друзям. Так, ми щороку долучаємось до акції "Happy paw": учні приносять корм для тваринок із притулків, діляться іграшками своїх домашніх улюбленців. Важливо, що ми поєднуємо любов до наших чотирилапих друзів і повагу до наших захисників. Так, ми вже третій рік збираємо жерстяні баночки (від корму для тваринок, харчові) і передаємо волонтерам, які виготовляють окопні свічки. Також у нашому класі стоїть саморобна коробочка із надписом "Кришки для ЗСУ", ми збираємо пластикові кольорові кришечки і також передаємо їх волонтерам. Звичайно, ми не можемо похвалитись тим, що з наших кришечок виготовили дрон наприклад, але ми точно знаємо, що і наш невеличкий внесок теж є у дронах.

Велика справа волонтерства увірвалась у наше мирне життя по-справжньому, можна сказати "в повну силу" у 2014 році, коли почалась агресія

Росії в Україну, а з початку широкомасштабного вторгнення волонтерство стало нашою невід'ємною справою: чи ти доросла людина, яка самостійно заробляє кошти, чи ти підліток. Навіть можна навести приклад, коли в процесі уроку громадянської освіти у восьмому класі на тему "Соціальні ініціативи та проєкти", учень здійснив невеличкий переказ коштів у відомий йому волотерський благодійний фонд.

Ще один цікавий приклад у нашому класі - це долучення до соціальної ініціативи "Підвішена кава". Одного разу я поділилась своїм прикладом "заочної допомоги воїнам" через можливість оплатити філіжанку кави для воїна. Учні підхопили її, і тепер часто приходять і діляться своїми прикладами такої допомоги. Цей простий приклад говорить, що небайдужі підлітки проймаються різними волонтерськими ініціативами і втілюють їх в життя не для фотографій чи якогось "піару", а для формування стійкої громадянської позиції.

На фасаді нашого закладу встановлено вже три меморіальні дошки на честь Героїв - випускників. Тут протягом року стоять квіти, навіть влітку. У нашому класі є традиція на День Пам'яті захисників України 29 серпня приносити квіти для наших героїв. Це, звичайно, не великий внесок у спільну справу, але такі дії і є тією складовою громадянської стійкості, яка формується у наших учнів щодня без винятку на канікули.

Станом на сьогодні ми маємо різні приклади долучення до соціальних ініціатив на потреби ЗСУ. Наприклад, працівниця нашого ліцею в'яже носки для наших захисників на фронті, і наші діти, коли довідались про таку ініціативу, почали приносити їй нитки для в'язання. Здавалось би - дрібничка, але саме такі невеличкі, але щирі справи і формують майбутнє нашої держави. Це важливі кроки по утвердженню своїх переконань, особливо у ще слабкій свідомості підлітків.

Залучення учнів до соціальних ініціатив має значний виховний потенціал. Передусім воно сприяє формуванню у школярів активної життєвої позиції та усвідомлення власної ролі у суспільстві. Участь у волонтерських заходах допомагає учням відчути свою причетність до важливих суспільних процесів, розвиває почуття солідарності та відповідальності.

Крім того, соціальні ініціативи формують навички командної роботи, лідерства та комунікації. Учнівська молодь вчиться планувати діяльність, розподіляти обов'язки, знаходити шляхи вирішення проблем, що сприяє розвитку їхніх соціальних та громадянських компетентностей.

Ефективність використання соціальних ініціатив у виховному процесі значною мірою залежить від створення відповідних педагогічних умов. Насамперед важливо підтримувати ініціативність учнів і заохочувати їх до самостійного пошуку ідей для соціальних проєктів.

Не менш важливо інтегрувати соціальні ініціативи у навчально-виховний процес, поєднуючи їх із вивченням предметів громадянської освіти, історії, правознавства та інших дисциплін, що сприяє формуванню цілісного світогляду учнів.

Формування громадянської та соціальної компетентностей є одним із ключових завдань сучасної освіти. Поєднання навчального процесу з практичною громадянською діяльністю сприяє формуванню активної, відповідальної та свідомої особистості. Досвід діяльності Ліцею №154 м. Києва свідчить, що участь учнів у волонтерських ініціативах, благодійних заходах, зустрічах із військовими та меморіальних акціях сприяє розвитку громадянської зрілості, патріотизму та національної свідомості молоді.

Таким чином, соціальні ініціативи виступають ефективним педагогічним інструментом формування громадянської стійкості учнів та розвитку їхньої активної життєвої позиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. – Київ : Кабінет Міністрів України, 2018.
2. Міністерство освіти і науки України. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. – Київ, 2016.
3. Громадянська освіта та методика її навчання : Підручник для студентів педагогічних закладів вищої освіти / За загальною редакцією Т. В. Бакка, Т. В. Мелещенко. – К. : УОВЦ «Оріон», 2019. – 320 с. : іл.
4. Жадан І. В. Громадянська компетентність: соціальні очікування і реалії : монографія / І. В. Жадан; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної соціальної та політичної психології. – Кропивницький, 2022. – 110 с.
5. Олена Пометун. Громадянська освіта в Україні: теорія і практика навчання. – Київ : Освіта, 2018.
6. Василь Сухомлинський. Серце віддаю дітям. – Київ : Радянська школа, 1977.
7. Молодіжні проєкти та соціальне підприємництво, https://ukraine.ureport.in/story/589/
8. Рада Європи. Компетентності для культури демократії: жити разом як рівні у демократичних суспільствах. – Страсбург, 2018.
9. ЮНІСЕФ. Освіта для громадянської участі та розвитку молоді. – Київ, 2020.
10. https://volunteer.country/library/volonterstvo-v-ukrayini
11. https://isnasu.org.ua/analytics/013_Zhuleniova_O__Stan_i_perspektyvy_volonterstva.php.

Онопченко Г. В.,
старша наукова співробітниця,
Інститут обдарованої дитини НАПН України,
g_blanka@i.ua

Онопченко О. В.,
наукова співробітниця,
Інститут обдарованої дитини НАПН України,
elenavmon@gmail.com

РОЗВИТОК КРЕАТИВНОСТІ УЧНІВ У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ І МІЖНАРОДНИХ ОСВІТНІХ ТРЕНДІВ

У статті проаналізовано розвиток креативності учнів у контексті сучасних цифрових трансформацій та міжнародних освітніх стандартів. Розкрито сутність переходу від репродуктивної моделі навчання до компетентнісної парадигми, де цифрова грамотність стає фундаментом для творчого самовираження особистості. Систематизовано фундаментальні наукові моделі розвитку креативності та обґрунтовано їхню релевантність умовам сучасного цифрового освітнього середовища.. Особливу увагу приділено конвергенції «Національної концепції розвитку цифрових компетентностей до 2025 року» із глобальними трендами, визначеними ЮНЕСКО та ЄС.

Ключові слова: креативність, цифрова компетентність, дивергентне мислення, освітні тренди, інноваційний розвиток, цифрова трансформація освіти, дослідницько-орієнтоване навчання.

The article analyzes the development of students' creativity in the context of modern digital transformations and international educational standards. It reveals the essence of the transition from a reproductive learning model to a competency-based paradigm, where digital literacy becomes the foundation for creative self-expression. The fundamental scientific models of creativity development are systematized, and their relevance to the conditions of the modern digital educational environment is justified. Special attention is paid to the convergence of the "National Concept for the Development of Digital Competencies until 2025" with global trends defined by UNESCO and the EU.

Keywords: creativity, digital competence, divergent thinking, educational trends, innovative development, digital transformation of education, research-oriented learning.

Динамічні глобалізаційні процеси та розвиток інформаційних технологій зумовлюють концептуальну трансформацію освіти. Сучасні освітні системи переходять від репродуктивної моделі до компетентнісної парадигми, спрямованої на підготовку особистості до діяльності в умовах невизначеності та інноваційних викликів. У цьому контексті освіта постає цілісним середовищем розвитку інтелектуального, творчого та соціального потенціалу людини.

У міжнародному освітньому дискурсі особлива увага приділяється формуванню компетентностей XXI століття, серед яких ключове місце займає розвиток креативності. Міжнародні освітні організації та світові аналітичні центри визначають творче мислення, гнучкість та здатність до інновацій як базові передумови самореалізації в суспільстві знань. Відтак, розвиток креативності учнів стає пріоритетним напрямом модернізації змісту та технологій навчання в глобальному масштабі.

Актуальність цієї проблеми для національної системи освіти зумовлена необхідністю оновлення педагогічних підходів відповідно до світових тенденцій. Реалізація компетентнісного підходу передбачає створення умов для стимулювання ініціативності, самостійності та творчого пошуку учнів. Ключового значення набуває впровадження інноваційних методик, орієнтованих на активізацію пізнавальної діяльності та формування здатності до генерації нестандартних рішень.

Таким чином, розвиток креативності учнів постає важливим науково-педагогічним завданням, що потребує комплексного осмислення у контексті національних і міжнародних освітніх трендів. Дослідження теоретичних засад і практичних механізмів формування творчого потенціалу учнів сприятиме підвищенню ефективності освітнього процесу та підготовці молодого покоління до активної участі в інноваційному розвитку суспільства.

У цьому контексті особливої актуальності набуває узгодження національної освітньої концепції з міжнародними стандартами цифрової освіти, що сприяє інтеграції української освітньої системи у глобальний освітній простір та формуванню компетентностей, необхідних для життя в цифровому суспільстві.

У сучасному освітньому дискурсі міжнародного рівня цифрова компетентність не обмежується лише технічною грамотністю, а постає фундаментальною передумовою для реалізації творчого потенціалу особистості. Провідні інституції, наприклад, ЮНЕСКО – Організація Об’єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (UNESCO) та Європейський Союз (European Union) розглядають цифровізацію як середовище, що трансформує учня з пасивного споживача інформації на активного творця інноваційного контенту.

Концептуальні підходи Європейського Союзу до формування ключових компетентностей визначають важливість інтегрованого розвитку цифрових, когнітивних і творчих здібностей особистості. Відповідно до Рекомендацій щодо ключових компетентностей для навчання впродовж життя (Recommendations on Key Competences for Lifelong Learning) цифрова грамотність розглядається не ізольовано, а у тісному взаємозв’язку з критичним мисленням, творчістю та здатністю до інноваційної діяльності. Такий підхід підкреслює, що ефективне використання цифрових технологій передбачає не лише володіння

інструментами, а й уміння аналізувати інформацію, генерувати нові ідеї та застосовувати їх у різних сферах діяльності [4].

Особлива увага приділяється європейській рамці DigComp 2.2, де створення цифрового контенту визначено однією з ключових сфер. Це проявляється у здатності програмувати, редагувати мультимедіа та генерувати нові знання. [3]. У цій сфері особлива увага приділяється розвитку креативності учнів, що проявляється у здатності створювати та редагувати мультимедійні матеріали, програмувати, комбінувати цифрові ресурси та генерувати нові знання у цифровому середовищі.

У документі зазначається: «Цифрова компетентність передбачає впевнене, критичне та відповідальне використання цифрових технологій для навчання, роботи та участі в суспільному житті... Вона включає здатність до створення цифрового контенту, безпеку, питання інтелектуальної власності, розв'язання проблем та критичне і креативне мислення» [4].

Гуманістичний підхід ЮНЕСКО акцентує увагу на тому, що інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) мають не лише слугувати інклюзивності та якості освіти, а й виступати потужним стимулом для розширення меж людської уяви. В епоху генеративного штучного інтелекту цей підхід набуває нового змісту: технології розглядаються як «когнітивне партнерство», що звільняє учня від рутинних операцій для виконання складних творчих завдань.

У доповіді «Переосмислюючи наше спільне майбутнє» («Reimagining our futures together») наголошується: «Цифрові технології мають підтримувати, а не замінювати людську взаємодію... Вони повинні сприяти розвитку нових способів самовираження та творчості, дозволяючи учням експериментувати з ідеями в безпечних та динамічних віртуальних середовищах» [9].

Документ ЮНЕСКО «Керівні рекомендації щодо використання генеративного ШІ в освіті та наукових дослідженнях» («Guidance for generative AI in education and research») стверджує, що інтеграція новітніх інструментів повинна сприяти розвитку критичного мислення та творчого самовираження, а не замінювати їх: «Використання систем штучного інтелекту в освіті має бути спрямоване на розвиток людського потенціалу... ШІ не повинен позбавляти учнів можливості розвивати когнітивні здібності та творчі навички через спостереження, експериментування, співчуття та критичне міркування» [8].

Згідно з аналітичним звітом «Глобальний звіт зі спостереження за освітою 2023» («Global Education Monitoring Report 2023») технології в освіті мають підпорядковуватися принципу «людиноцентричності». Це створює прямий логічний зв'язок із розвитком креативності: цифрові інструменти дозволяють учням моделювати складні системи, створювати віртуальні світи та знаходити нестандартні розв'язання глобальних проблем, що раніше було технічно неможливим [7].

Цифрова креативність у цьому контексті визначається як здатність:

– використовувати цифрові інструменти для генерування оригінальних ідей;
– адаптувати технологічні рішення до індивідуальних творчих потреб;
– критично переосмислювати результати, згенеровані алгоритмами.

У межах ініціативи «Цифрове навчання та трансформація освіти» («Digital learning and transformation of education») особлива увага приділяється тому, щоб цифрові навички переростали у «цифрову творчість». В оновлених рекомендаціях зазначається: «Ми маємо забезпечити, щоб цифрова трансформація сприяла розквіту людської уяви та соціальної згуртованості. Креативність є тим унікальним людським атрибутом, який цифрові платформи мають підсилювати, надаючи нові простори для спільної творчості та інновацій» [6].

З вищенаведеного слідує, що розвиток креативності учнів у контексті гуманістичного підходу ЮНЕСКО стає не просто педагогічним завданням, а стратегічною відповіддю на виклики автоматизації. Створюючи умови для творчого використання ІКТ, суспільство формує особистість, здатну не лише адаптуватися до змін, а й активно конструювати майбутнє, використовуючи технології як інструмент втілення найсміливіших ідей.

Європейські освітні підходи акцентують увагу на творчому використанні цифрових технологій як важливій складовій формування компетентностей XXI століття. Це, своєю чергою, підсилює актуальність узгодження національних освітніх стратегій із міжнародними стандартами та впровадження в освітній процес практик та забезпечує логічний зв’язок із розвитком креативності через інтеграцію цифрових інструментів у навчальний процес забезпечуючи перехід до вищих рівнів пізнавальної діяльності. Креативність учнів у цифровому вимірі проявляється через:

– **Дивергентне мислення:** використання онлайн-платформ для брейнштормінгу та візуалізації ідей.
– **Проєктну діяльність:** створення цифрових продуктів (сайтів, моделей, анімацій), що вимагає синтезу знань та уяви.
– **Інноваційність:** здатність адаптувати існуючі технологічні рішення для розв’язання нестандартних соціокультурних проблем.

Таким чином, міжнародні стандарти стверджують: розвиток креативності сьогодні неможливий без цифрового інструментарію, який надає учням безмежне поле для експериментів та індивідуальної самореалізації.

На національному рівні стратегічні орієнтири цифрової трансформації освіти окреслено в документі «Національна концепція розвитку цифрових компетентностей до 2025» року, що була затверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 167-р від 3 березня 2021 року. У документі цифровізація

трактується не лише як технологічне оновлення освітньої інфраструктури або впровадження нових інформаційно-комунікаційних засобів навчання, а як системна трансформація освітньої парадигми, що передбачає не лише опанування ІКТ-інструментів, а й здатність критично оцінювати інформацію та безпечно взаємодіяти у цифровому середовищі [1].

Важливо, що концепція орієнтує освітній процес на компетентнісну модель, де цифрові технології стають каталізатором творчого пошуку. Інтеграція інноваційних підходів створює умови для:

– ***активізації інноваційного мислення*** через використання інтерактивних ресурсів;
– ***стимулювання креативності*** у процесі створення цифрового контенту та розв'язання нестандартних завдань;
– ***розвитку автономності*** здобувачів освіти у пошуку та творчій переробці знань.

Отже, реалізація положень національної концепції цифрових компетентностей передбачає комплексні зміни в освітній системі – від оновлення змісту освіти та підготовки педагогічних кадрів до створення сучасного цифрового освітнього середовища, де цифрові інструменти є не метою, а засобом розкриття творчого потенціалу учнів, що повністю відповідає вимогам інформаційного суспільства та актуальним міжнародним тенденціям.

Для детального розкриття цього зв'язку важливо продемонструвати, що українська стратегія не є ізольованою, а виступає логічним продовженням глобальних трансформацій, де цифрова грамотність є фундаментом для розвитку креативної особистості.

Цей зв'язок встановлюється завдяки наступним підходам:

Конвергенція Національної концепції та міжнародних освітніх стандартів - Зв'язок між українським вектором цифровізації та світовими практиками базується на переході від «комп'ютерної грамотності» до комплексної цифрової компетентності, що визнана ЮНЕСКО та Європейським Союзом ключовою для сталого розвитку особистості.

Стратегічна відповідність нормативним орієнтирам –

Національний рівень: «Національна концепція розвитку цифрових компетентностей до 2025 року» (Розпорядження КМУ № 167-р від 03.03.2021) визначає цифровізацію не як технічне оновлення, а як зміну освітньої парадигми.

Міжнародний рівень: Цей підхід корелює з рекомендаціями ЮНЕСКО, які акцентують увагу на забезпеченні інклюзивності, якості та неперервності освіти через інтеграцію ІКТ.

Синергія – Обидва рівні розглядають цифрові компетентності як засіб формування дослідницької та креативної культури учнів, що є критичним для спеціалізованої наукової освіти.

Таблиця 1 демонструє порівняльний аналіз звіту Відкритого університету (Open University 2024 р.) і цілей вітчизняної концепції та виявляє спільні акценти в інноваційних трендах:

Таблиця 1

Конвергенція інноваційних трендів у розвитку креативності

Напрям (за міжнародними трендами)	**Реалізація в українському контексті**	**Вплив на креативність та дослідницьку культуру**
Генеративний ШІ (ChatGPT, Gemini)	Впровадження адаптивного навчання та розбудова персоналізованих траєкторій	Стимулює дивергентне мислення через генерацію ідей, сценаріїв та гіпотез.
Етика ШІ та цифрові права	Формування критичного ставлення до інформації, верифікація джерел та академічна доброчесність.	Забезпечує безпечне середовище для творчого самовираження (згідно з принципом психологічної безпеки К. Роджерса).
XR-технології (VR/AR)	Розвиток віртуальних лабораторій у закладах наукового спрямування	Активізує уяву, дозволяє моделювати нестандартні наукові рішення та візуалізувати складні процеси.
Колаборативна цифрова праця	Використання Google Workspace, Canva для колективного наукового проєктування.	Перетворює індивідуальну працю на **метапредметну взаємодію**, що відповідає глобальному тренду колаборації.
Технологічна адаптивність	Здатність до швидкого опанування нових ІКТ-інструментів, задекларована у Концепції.	Реалізує «інвестиційну теорію творчості» Стернберга: здатність бачити та розвивати потенціал у нових ідеях.

Окремо слід розглянути трансформацію ролі дослідника (Україна – Світ).

Міжнародна практика (наприклад, дослідження А. Аслана та Ч. Чжу визначає дослідницьку компетентність як навичку інноваційної діяльності в цифровій економіці [3].

В українській науковій школі цей підхід інтегрується через:

Метапредметність: Цифрові інструменти (Google Workspace, Canva) перетворюють індивідуальну працю на колективне наукове проєктування, що відповідає глобальному тренду колаборації.

Технологічну гнучкість: здатність учнів швидко адаптуватися до нових ІКТ-інструментів, що задекларовано в Концепції, є фундаментом «інвестиційної теорії творчості» Стернберга та Любарта – здатності бачити потенціал у нових ідеях.

Таким чином, «Національна концепція» є інструментом імплементації глобальних трендів на вітчизняному ґрунті. Вона забезпечує перехід від репродуктивної моделі навчання до дослідницько-орієнтованої, де креативність учня підтримується сучасним цифровим інструментарієм, створюючи платформу для формування майбутніх інноваторів.

Зв’язок між національним курсом цифровізації освіти в Україні та світовими освітніми практиками спостерігається у переході від вузького розуміння комп’ютерної грамотності до формування комплексної цифрової компетентності. Цей підхід передбачає не лише технічні навички роботи з технологіями, а й розвиток критичного мислення, інформаційної культури та відповідального використання цифрового середовища.

Систематизація відомих наукових моделей є ключем до розуміння механізмів розвитку креативності в межах сучасних освітніх трендів. Аналіз цих концепцій дозволяє виявити найбільш перспективні напрями для активізації творчого мислення учнів та об’єктивно оцінити ефективність педагогічних практик. Такий підхід створює наукове підґрунтя для переходу від репродуктивного навчання до розвитку інноваційного потенціалу особистості, що відповідає актуальним запитам інформаційного суспільства та глобальним освітнім трансформаціям.

Однією з фундаментальних у цьому контексті є ***модель структури інтелекту Дж. Гілфорда,*** яка визначає дивергентне мислення як провідний механізм створення нового. У сучасних умовах ця модель трансформується у стратегічний інструмент, де розвиток таких якостей, як швидкість, гнучкість та оригінальність ідей, підкріплюється цифровими технологіями. Це дозволяє реалізувати «інвестиційну теорію творчості» Стернберга, перетворюючи здатність бачити потенціал у нових ідеях на базову компетентність майбутнього інноватора.

Спадкоємність наукових підходів до креативності дозволяє глибше зрозуміти динаміку формування інноваційного мислення учнів. Наступним важливим кроком є розгляд ***теорії Е. П. Торренса***, який розвинув ідеї Гілфорда, зосередившись на креативності як природному процесі реагування на проблеми та прогалини в знаннях. У контексті сучасних трендів його підхід підкреслює значення творчої діяльності не як статичної здатності, а як динамічного пошуку рішень, що корелює з міжнародними вимогами до адаптивності особистості в цифровому суспільстві.

Продовжуючи аналіз фундаментальних концепцій, варто звернутися до динамічного та середовищного аспектів розвитку креативності, що представлені у працях Г. Валласа та К. Роджерса.

Модель Грема Валласа фокусується на часовій послідовності творчого процесу, виокремлюючи чотири стадії: підготовку (накопичення ресурсів), інкубацію (несвідоме опрацювання), ілюмінацію (раптове осяяння) та перевірку (логічне оформлення результату). У межах сучасних трендів цей підхід обґрунтовує потребу в освітньому просторі, який надає учневі час для «дозрівання» ідей, що є критично важливим для переходу від репродуктивних завдань до самостійного наукового пошуку.

Доповнює цей процес ***гуманістична модель Карла Роджерса***, яка переносить акцент із когнітивних механізмів на створення сприятливих умов. Ключовим фактором розвитку креативності тут виступає психологічна безпека та свобода вираження, що дозволяє учневі ризикувати та пропонувати нестандартні рішення без страху зовнішнього оцінювання. Таке середовище стає платформою, де цифрові інструменти трансформуються із технічних засобів у простір для безпечного творчого експерименту та розкриття внутрішнього потенціалу майбутнього інноватора.

Ретельний аналіз синтезу цих моделей свідчить, що сучасна цифрова трансформація освіти в Україні функціонує не автономно, а виступає логічним інструментом імплементації міжнародних стандартів. Це забезпечує системні зміни – від оновлення змісту до формування дослідницької культури, де креативність стає природним результатом взаємодії підготовленого мислення та стимулюючого середовища.

Доповнюючи аналіз сучасних підходів, варто розглянути ***модель Марка Рунко***, яка акцентує увагу на персональній (суб'єктивній) креативності. Рунко стверджує, що творчість є не лише результатом генерації ідей, а процесом конструювання особистих знань і сенсів. У контексті сучасних трендів цей підхід обґрунтовує важливість самовизначення та здатності учня інтерпретувати інформацію унікальним способом, що робить його активним суб'єктом пізнання, а не просто користувачем технологій.

Завершальною у цьому аналітичному циклі є інвестиційна теорія творчості Р. Стернберга та Т. Любарта, яка трактує креативність як здатність «купувати за низькою ціною та продавати за високою» у світі ідей. Ця модель розглядає творчий потенціал як сукупність інтелектуальних здібностей, знань, стилів мислення та мотивації, що інтегруються через технологічну гнучкість учнів. Саме здатність швидко адаптуватися до нових ІКТ-інструментів стає фундаментом для втілення нестандартних рішень, перетворюючи індивідуальні здобутки на колективне наукове проєктування.

Аналіз представлених моделей – від дивергентного мислення Гілфорда та Торренса до етапності Валласа, гуманізму Роджерса, інвестиційної теорії Стернберга та персоналізації Рунко – дозволяє стверджувати, що розвиток креативності сучасної особистості є цілісним і багаторівневим процесом. Усі ці концепції виступають ключовими механізмами в межах актуальних освітніх трансформацій, оскільки вони:

Обґрунтовують перехід від репродуктивного накопичення знань до формування дослідницько-орієнтованої культури, де креативність є засобом розв'язання реальних проблем.

Демонструють, що сучасні цифрові інструменти є не просто технічним оновленням, а необхідним середовищем для розкриття творчого потенціалу, що відповідає вимогам інформаційного суспільства.

Підтверджують, що національний курс на цифровізацію освіти логічно інтегрується у світовий контекст, перетворюючи «комп'ютерну грамотність» на комплексну цифрову компетентність, яка стає фундаментом інноваційного розвитку особистості.

Виокремлення спільних ознак у межах різних наукових моделей дозволяє не лише досягти теоретичної узгодженості, а й сформувати універсальну структуру творчого процесу. Системна інтеграція переваг кожного підходу створює підґрунтя для розробки єдиної методики, яку можна адаптувати до потреб освіти, мистецтва чи бізнесу. Такий аналіз забезпечує перехід до побудови цілісної моделі, де креативність розглядається як багатогранний результат взаємодії інтелекту, особистісних якостей та середовища. Таблиця 2 синтезує когнітивні, процесуальні та середовищні аспекти творчості.

Таблиця 2

Порівняльний аналіз моделей розвитку креативності

Модель	Спільні ознаки (Механізми)	Специфіка та відмінності
Гілфорда	Дивергентне мислення, гнучкість, оригінальність, швидкість генерації ідей.	**Когнітивний акцент**: розглядає інтелектуальні здібності як фундамент креативності.
Валласа	Етапність процесу: підготовка, інкубація, осяяння (ілюмінація), верифікація.	**Динамічний акцент**: фокусується на послідовності мисленнєвих стадій, а не на якостях особистості.
Роджерса	Самовираження, внутрішня мотивація, роль психологічної безпеки.	**Гуманістичний акцент**: пріоритет емоцій, особистісного зростання та потреби у самореалізації.
Торренса	Уява, допитливість, дивергентне мислення.	**Прагматичний акцент**: наявність стандартизованих тестів та орієнтація на конкретні освітні практики.
Рунко	Креативний потенціал кожного, роль контексту, метакогніція.	**Інтерактивний акцент**: розгляд креативності як продукту постійної взаємодії з навколишнім середовищем.
Стернберга і Любарта	Синтез інтелекту, знань, стилів мислення, мотивації та середовища.	**Економічний акцент**: «інвестиційна теорія», де ідеї розглядаються як ресурси з проривним потенціалом.

Таким чином, інтеграція класичних психологічних моделей у сучасне цифрове середовище створює платформу для формування майбутніх інноваторів, здатних критично мислити, швидко адаптуватися до змін та генерувати нестандартні рішення в умовах глобальних викликів.

Розгляд цих моделей доводить, що національна стратегія цифровізації виступає логічним продовженням глобальних трансформацій. Вона забезпечує перехід від репродуктивного навчання до дослідницької моделі, де креативність учня підтримується сучасним інструментарієм, створюючи платформу для формування майбутніх інноваторів.

Проведене теоретико-аналітичне дослідження підтверджує, що розвиток креативності учнів у сучасному освітньому просторі є не лише педагогічним завданням, а стратегічним пріоритетом у межах глобальної цифрової трансформації. Інтеграція класичних психологічних моделей (Дж. Гілфорда, Е. П. Торренса, К. Роджерса та ін.) у цифрову освітню парадигму дозволяє змістити акцент із простого засвоєння технологічних навичок на формування комплексної цифрової компетентності.

Доведено, що міжнародні освітні підходи (зокрема рамки цифрових компетентностей та гуманістичні концепції розвитку освіти) розглядають креативність як інтегративну якість особистості, що формується у взаємодії когнітивних, емоційних і технологічних компонентів. Цифрова компетентність у цьому контексті виступає не лише як інструментальна навичка, а як середовище реалізації творчого потенціалу через створення нового знання, інноваційних продуктів та моделей мислення.

Реалізація «Національної концепції розвитку цифрових компетентностей до 2025 року» виступає логічним інструментом впровадження міжнародних стандартів (ЮНЕСКО, ЄС) на вітчизняному ґрунті. Аналіз національної освітньої політики засвідчив її стратегічну узгодженість із міжнародними тенденціями. Це забезпечує перехід від репродуктивних методів до дослідницько-орієнтованого навчання, де ІКТ-інструменти, такі як генеративний ШІ та XR-технології, стають каталізаторами дивергентного мислення та творчого самовираження. Таким чином, синергія наукових підходів та інноваційного цифрового середовища створює платформу для підготовки нової генерації інноваторів, здатних ефективно діяти в умовах інформаційного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 берез. 2021 р. № 167-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text (дата звернення: 17.03.2026).
2. Aslan A., Zhu C. Pre-Service Teachers' Perceptions of ICT Integration in Teacher Education in Turkey. Educational Sciences: Theory and Practice. 2018. Vol. 18, No. 1. P. 23–45.
3. Carretero S., Vuorikari R., Punie Y. DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2022. 134 p. URL: https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC128415 (дата звернення: 17.03.2026).

4. Council Recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning (Text with EEA relevance), 2018/C 189/01. Official Journal of the European Union. 2018. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01 (дата звернення: 17.03.2026).
5. Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning. European Education Area. URL: https://education.ec.europa.eu/focus-topics/improving-quality/key-competences (дата звернення: 17.03.2026).
6. UNESCO. Digital learning and transformation of education (2024–2025). URL: https://www.unesco.org/en/digital-education (дата звернення: 17.03.2026).
7. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in education: A tool on whose terms? Paris : UNESCO Publishing, 2023. URL: https://digitallibrary.un.org/record/4020460?v=pdf (дата звернення: 17.03.2026).
8. UNESCO. Guidance for generative AI in education and research. Paris : UNESCO Publishing, 2023. URL: https://www.unesco.org/en/articles/guidance-generative-ai-education-and-research (дата звернення: 17.03.2026).
9. UNESCO. Reimagining our futures together: a new social contract for education. Paris : UNESCO Publishing, 2021. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379707) (дата звернення: 17.03.2026).

Марія Осип,
старший викладач циклової комісії природничо-математичних дисциплін
КЗВО «Луцький педагогічний інститут» Волинської обласної ради,
marichka.osyp@gmail.com,
https://orcid.org/0000-0002-3832-427

ЕКОЛОГІЧНА СВІДОМІСТЬ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

Анотація: У статті аналізується екологічна свідомість як вагомий чинник формування та розвитку смисложиттєвих цінностей сучасної людини. Наголошується, що зростання рівня екологічної культури сприяє утвердженню відповідального ставлення особистості до природи, суспільства та власної життєвої діяльності. Екологічна свідомість впливає на світоглядні орієнтації людини, визначає її моральні установки та поведінкові стратегії, спрямовані на збереження довкілля й гармонізацію взаємодії з навколишнім світом.

Обґрунтовується взаємозв'язок між екологічною освітою, духовно-моральним розвитком особистості та становленням системи смисложиттєвих цінностей, що відображає потребу інтеграції екологічних і гуманістичних ідеалів у культурний та освітній простір сучасного суспільства. Зроблено висновок, що формування екологічної свідомості є одним із пріоритетних завдань сучасної цивілізації, спрямованих на усвідомлення людиною власної відповідальності за майбутнє планети та визначення сенсу людського буття в умовах глобальних викликів.

Ключові слова: екологічна свідомість, смисложиттєві цінності, екологічна освіта, соціальна відповідальність, сталий розвиток, практична діяльність, життєві орієнтири.

Annotation. The article analyzes environmental consciousness as an important factor in the formation and development of the life-meaning values of modern individuals. It emphasizes that the growth of environmental culture contributes to the establishment of a responsible attitude toward nature, society, and one's own life activity. Environmental consciousness influences a person's worldview orientations, determines moral principles and behavioral strategies aimed at preserving the environment and harmonizing interaction with the surrounding world.

The interrelation between environmental education, the spiritual and moral development of the individual, and the formation of a system of life-meaning values is substantiated, which reflects the need to integrate environmental and humanistic ideals into the cultural and educational space of contemporary society. It is concluded that the formation of environmental consciousness is one of the priority tasks of modern civilization, aimed at raising awareness of personal responsibility for the future of the planet and defining the meaning of human existence in the face of global challenges.

Keywords: ecological consciousness, life-meaning values, environmental education, social responsibility, sustainable development, practical activities, life orientations.

Вступ. У XXI столітті людство перебуває в умовах глибоких соціальних, культурних та цивілізаційних трансформацій, що супроводжуються загостренням глобальних екологічних проблем. У цих умовах особливої актуальності набуває переосмислення системи цінностей сучасної людини, її життєвих орієнтирів та відповідальності за власну діяльність у взаємодії з природним середовищем. Екологічна криза постає не лише як наслідок техногенного розвитку, а й як прояв кризи духовно-моральних та смисложиттєвих установок особистості. Екологічна свідомість сьогодні виходить за межі суто наукового або природоохоронного знання та набуває статусу важливого соціокультурного феномену. Вона інтегрує у собі наукові уявлення про довкілля, морально-етичні норми, гуманістичні ідеали та освітні практики, формуючи нові моделі поведінки людини в суспільстві. Саме тому екологічна свідомість може розглядатися як один із ключових чинників розвитку смисложиттєвих цінностей сучасної особистості. У контексті культури, науки й освіти екологічна свідомість сприяє становленню відповідального ставлення до природи, до інших людей і до самого себе, утверджуючи цінності сталого розвитку, гармонії та співбуття з навколишнім світом. Вона впливає на формування світогляду людини, її життєвих стратегій та розуміння власного призначення у глобальному просторі сучасної цивілізації. Таким чином, дослідження екологічної свідомості як чинника розвитку смисложиттєвих цінностей сучасної людини є актуальним завданням міждисциплінарного

характеру, що поєднує філософські, культурологічні, педагогічні та соціальні підходи і відповідає сучасним викликам розвитку суспільства.

Мета дослідження проаналізувати роль екологічної свідомості у формуванні смисложиттєвих цінностей сучасної людини, визначити освітні, соціально-економічні та правові механізми її розвитку, а також оцінити вплив екологічної освіти, соціальної відповідальності та нормативних актів на життєві орієнтири та ціннісні пріоритети особистості.

Завдання дослідження: Проаналізувати сучасні підходи до формування екологічної свідомості та її зв'язок зі смисложиттєвими цінностями людини. Дослідити роль екологічної освіти у розвитку відповідальності, життєвих орієнтирів та соціальної активності сучасної молоді. Оцінити вплив практичної діяльності та соціальної відповідальності на розвиток смисложиттєвих цінностей особистості.

Методи дослідження. У ході дослідження використано такі методи: Структурно-функціональний аналіз – для визначення ролі екологічної свідомості у розвитку смисложиттєвих цінностей сучасної людини та її впливу на соціальні та моральні орієнтири. Порівняльний аналіз – для дослідження національного та міжнародного досвіду формування екологічної культури та оцінки ефективності різних підходів до розвитку екологічної свідомості. Логіко-теоретичний метод – для обґрунтування взаємозв'язку між екологічною освітою, соціальною відповідальністю та принципами сталого розвитку в контексті формування ціннісних пріоритетів особистості.

Аналіз наукової літератури. Екологічна свідомість сучасної людини виступає важливим чинником розвитку смисложиттєвих цінностей, оскільки формує ставлення до природи, соціальної відповідальності та власного способу життя. Важливу роль у цьому процесі відіграє екологічна освіта, яка спрямована на формування знань, умінь і компетентностей, що дозволяють усвідомлено взаємодіяти з довкіллям. Алєксєєва С. В. [1] підкреслює, що екологічна освіта є ключовим механізмом розвитку екологічної свідомості та компетентності суспільства, забезпечуючи інтеграцію знань і практичних навичок у повсякденну діяльність людини. Вона відзначає, що через навчальні програми та практичні проєкти формується не лише екологічна компетентність, а й ціннісні орієнтири, що визначають життєві пріоритети. Особливу увагу варто приділити формуванню екологічної свідомості у підлітків. Lovochkina A. M. [2] зазначає, що ефективне виховання включає інтерактивні методи, практичні дослідження та участь у екологічних проєктах, що сприяє розвитку відповідальності та усвідомлення власної ролі у збереженні довкілля. Літвак О. [3] розглядає екологічну освіту молоді в контексті циркулярної економіки, наголошуючи на важливості практичного застосування знань для економії ресурсів і підтримки

сталого розвитку. Височан Л., Костащук І., Пасічник М., Бузей О., Миронюк С. [4] підкреслюють, що екологічна освіта формує соціальну відповідальність і сприяє розвитку життєвих цінностей, інтегруючи знання про сталий розвиток у повсякденне життя. Крім освітнього аспекту, розвиток екологічної свідомості пов'язаний із соціально-економічними та правовими факторами. Залуцька Х. Я. та Маслак Т. О. [5] акцентують на концепті «людина-еколог», що об'єднує соціально-екологічні та економічні аспекти, і показують, як усвідомлення своєї ролі у збереженні довкілля формує моральні та життєві цінності. Дідух Я. П., Баран С. І., Кравченко О. В., Куземко А. А., Мойсієнко І. І., Полянська К. В., Ходосовцев О. Є. [6] досліджують поняття екоциду в українському та міжнародному законодавстві, доводячи, що правова відповідальність за шкоду довкіллю стимулює формування усвідомленої екологічної поведінки та моральних орієнтирів. Баїк О. [7] та Сивицький В. [8] розглядають екологічну та соціальну політику ЄС і України, а також міжнародно-правові акти щодо сталого розвитку, які виступають чинником формування екологічних цінностей і відповідальної поведінки у суспільстві. Не менш важливим є розвиток соціальної відповідальності та професійної свідомості. Цюприк А. Я. та Якимович О. Н. [9] підкреслюють роль освіти у формуванні соціальної відповідальності фахівців, інтегруючи знання про сталий розвиток у професійну підготовку, що стимулює усвідомленість, відповідальність та життєві цінності людини.

Таким чином, аналіз літератури свідчить, що екологічна свідомість є комплексним чинником розвитку смисложиттєвих цінностей сучасної людини. Вона формується через освіту, соціально-економічні та правові механізми, а також практичну діяльність, інтегруючи знання, етичні орієнтири та соціальну відповідальність. Освітні програми, нормативні акти та соціальні ініціативи спільно забезпечують розвиток критичного мислення, усвідомленого вибору життєвих стратегій і формування ціннісних пріоритетів, що сприяє гармонійному розвитку особистості та суспільства.

Результати дослідження. У ході дослідження встановлено, що екологічна свідомість виступає ключовим чинником розвитку смисложиттєвих цінностей сучасної людини. Структурно-функціональний аналіз показав, що високий рівень екологічної свідомості сприяє формуванню моральних та соціальних орієнтирів, розвитку відповідальності за власні дії та усвідомленого ставлення до навколишнього середовища. Людина, яка усвідомлює вплив своїх дій на природу, більш активно інтегрує ціннісні пріоритети у повсякденне життя і приймає рішення на основі етичних і життєвих принципів.

Порівняльний аналіз національного та міжнародного досвіду формування екологічної культури показав, що системна екологічна освіта, інтеграція практичних заходів і участь у соціально-екологічних проєктах найбільш

ефективно сприяють розвитку смисложиттєвих цінностей. Досвід країн, де екологічна свідомість є частиною навчальних програм та соціальних ініціатив, демонструє значне підвищення відповідальності молоді, їхньої соціальної активності та готовності до практичних дій на благо довкілля (табл.1).

Таблиця 1.

Порівняльний аналіз національного та міжнародного досвіду формування екологічної культури та його вплив на смисложиттєві цінності

Аспект досвіду	**Національний досвід**	**Міжнародний досвід**	**Вплив на смисложиттєві цінності**
Системна екологічна освіта	Інтеграція екологічних курсів у шкільні та університетські програми	Комплексні програми сталого розвитку у навчальних закладах	Формування усвідомленості, знань про довкілля та життєвих пріоритетів
Інтеграція практичних заходів	Екологічні гуртки, волонтерські акції, шкільні еко-проєкти	Практичні стажування, екологічні кампанії, проєкти сталого розвитку	Розвиток відповідальності, здатності приймати етичні рішення, активної позиції
Участь у соціально-екологічних проєктах	Локальні ініціативи та волонтерські рухи	Національні та міжнародні екологічні програми та акції	Підвищення соціальної активності та готовності до практичних дій на благо довкілля

Логіко-теоретичний аналіз підтвердив взаємозв’язок між екологічною освітою, соціальною відповідальністю та принципами сталого розвитку. Результати показують, що інтеграція знань про довкілля з практичною діяльністю та нормативними вимогами сприяє формуванню у людини ціннісних орієнтирів, що визначають життєві пріоритети та способи взаємодії із суспільством і природою.

Зокрема, освітні програми, що поєднують теоретичні знання з практичними проєктами, забезпечують більш глибоке усвідомлення життєвих цінностей та стимулюють активну громадянську позицію.

Таким чином, результати дослідження підтверджують, що екологічна свідомість не лише підвищує компетентність людини у сфері взаємодії з природою, а й виступає ефективним механізмом розвитку смисложиттєвих цінностей, формуючи відповідальність, усвідомленість і соціальну активність сучасної особистості.

Висновки. Аналіз літератури та досвід національних і міжнародних освітніх практик свідчать, що екологічна свідомість є важливим чинником розвитку смисложиттєвих цінностей сучасної людини. Вона формує усвідомлене

ставлення до навколишнього середовища, стимулює відповідальність за власні дії та сприяє розвитку соціальної активності.

Розвиток екологічної свідомості найбільш ефективно досягається через комплексний підхід, який поєднує системну екологічну освіту, практичні заходи та участь у соціально-екологічних проєктах, а також підтримується соціально-економічними та правовими механізмами. Такий підхід дозволяє людині інтегрувати знання, етичні орієнтири та життєві цінності у повсякденну діяльність, формуючи усвідомлені пріоритети та активну позицію у суспільстві.

Таким чином, екологічна свідомість виступає не лише інструментом екологічної компетентності, а й механізмом розвитку смисложиттєвих цінностей, що забезпечує гармонійний розвиток особистості, соціальну відповідальність та сталий спосіб життя. Ці висновки підкреслюють необхідність інтеграції екологічної освіти та практичної діяльності у навчальні програми та соціальні ініціативи, що сприятиме формуванню ціннісних орієнтирів сучасної людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алєксєєва С. В. Екологічна освіта як засіб формування екологічної свідомості та компетентності суспільства // Перспективи та інновації науки. 2023. № 13(31). С. 59–66. DOI: 10.52058/2786-4952-2023-13(31)-59-66.
2. Залуцька Х. Я., Маслак Т. О. Людина-еколог: соціально-еколого-економічний вимір // Наукові перспективи. 2024. № 9(51). С. 531–555. DOI: 10.52058/2708-7530-2024-9(51)-531-555.
3. Дідух Я. П., Баран С. І., Кравченко О. В., Куземко А. А., Мойсієнко І. І., Полянська К. В., Ходосовцев О. Є. Екоцид в українському та міжнародному законодавстві: поняття, ознаки, критерії // Наукові перспективи. 2024. № 5(47). С. 1139–1153. DOI: 10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1139-1153.
4. Lovochkina A. M. Основні принципи, форми і методи розвитку екологічної свідомості у підлітків // Перспективи та інновації науки. 2023. № 11(29). С. 531–538. DOI: 10.52058/2786-4952-2023-11(29)-531-538.
5. Баїк О. Екологічна та соціальна політика Європейського Союзу й України: нормативно-правовий аналіз // Наукові перспективи. 2025. № 12(66). С. 1385–1398. DOI: 10.52058/2708-7530-2025-12(66)-1385-1398.
6. Сивицький В. Екологічна безпека як пріоритет сучасних міжнародно-правових актів щодо сталого розвитку // Наукові перспективи. 2025. № 3(57). DOI: 10.52058/2708-7530-2025-3(57).
7. Літвак О. Екологічна освіта молоді в контексті розвитку циркулярної економіки // Перспективи та інновації науки. 2022. № 7(12). С. 240–252. DOI: 10.52058/2786-4952-2022-7(12)-240-252.
8. Височан Л., Костащук І., Пасічник М., Бузей О., Миронюк С. Екологічна освіта як важливий інструмент сталого розвитку майбутнього і сьогодення // Перспективи та інновації науки. 2023. № 16(34). С. 36–46. DOI: 10.52058/2786-4952-2023-16(34)-36-46.
9. Цюприк А. Я., Якимович О. Н. Форми соціальної відповідальності фахівців: роль освіти в суспільних процесах // Перспективи та інновації науки. 2025. № 3(49). С. 984–996. DOI: 10.52058/2786-4952-2025-3(49)-984-996.

Отупор Н. В.,
вчитель фізики Ліцею № 30 «ЕКОНАД» Дніпровського району м. Київ,
здобувачка ступеня вищої освіти «магістр»
спеціальності "Фізика та астрономія"
факультету математики, інформатики та фізики
УДУ імені Михайла Драгоманова,
nataliavolodymyrivna.f@gmail.com

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ЕКЗОПЛАНЕТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Анотація. У статті розглядається роль популяризації екзопланетних досліджень як важливого інструменту формування наукового світогляду в умовах сучасної суспільної невизначеності та стрімкого розвитку штучного інтелекту. Проведено короткий аналіз, як вивчення далеких світів допомагає особистості адаптуватися до глобальних криз, знижувати рівень інформаційного стресу та розвивати критичне мислення через розуміння наукових методів, зокрема транзитної фотометрії. Особлива увага приділяється концепції «Блідої блакитної цятки» Карла Сагана як символу відповідальності за збереження Землі та єдності людства.

Ключові слова. Екзопланети, суспільна невизначеність, «Бліда блакитна цятка», штучний інтелект, астрофізика, науковий світогляд

Abstract. The article examines the role of popularizing exoplanet research as a vital tool for shaping a scientific worldview amidst modern social uncertainty and the rapid advancement of artificial intelligence. A brief analysis is conducted on how studying distant worlds helps individuals adapt to global crises, reduce information stress, and develop critical thinking by understanding scientific methods, such as transit photometry. Particular attention is paid to Carl Sagan's "Pale Blue Dot" concept as a symbol of responsibility for preserving the Earth and the unity of humankind.

Keywords.Exoplanets, social uncertainty, "Pale Blue Dot", artificial intelligence, astrophysics, scientific worldview.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку цивілізації характеризується високим рівнем суспільної невизначеності, спричиненої глобальними кризами, стрімким технологічним розвитком та надлишком суперечливої інформації у зв'язку з розвитком ШІ (штучного інтелекту). У таких умовах науковий світогляд стає критично важливим інструментом адаптації особистості, забезпечуючи фундамент для раціонального аналізу дійсності, попри рейкову інформацію згенеровану ШІ. В умовах глобальної нестабільності людина втрачає відчуття реальності та правдивості, що призводить до звуження горизонту планування та реального світогляду. У такий час популяризація фундаментальної науки, такої як астрофізика,

виступає не просто як просвітницька діяльність, а як стратегічний інструмент формування раціонального, критичного мислення [1, 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання популяризації астрономічних знань та їхнього впливу на суспільство традиційно перебувають у центрі уваги науковців. Значення космічних досліджень для формування цілісного наукового світогляду висвітлено в роботах, що розглядають зв'язок астрономії з філософським сприйняттям світу. Фундаментальний внесок у розуміння ролі астрофізики зробив Карл Саган, чия концепція «Блідої блакитної цятки» стала етичним орієнтиром для багатьох поколінь дослідників. Однак, попри значну кількість публікацій, недостатньо вивченим залишається аспект використання екзопланетних досліджень в розумінні реальності в умовах кризи істини, спричиненої стрімким розвитком ШІ та надлишком дезінформації.

Метою статті є обґрунтування ролі популяризації екзопланетних досліджень як ефективного механізму формування наукового світогляду в умовах сучасної суспільної невизначеності.

Виклад основного матеріалу. Екзопланетні дослідження, як одна з найбільш динамічних галузей сучасної астрофізики, мають унікальний потенціал для популяризації науки. Вони не лише розширюють межі знань про Всесвіт, а й зачіпають фундаментальні філософські питання про місце людства в космосі та й в житті загалом, що робить їх дієвим інструментом залучення науковців і не тільки, до наукових роздумів та гіпотез. Пошук відповідей у часи криз часто зупиняється через надмірну концентрацію на реальних проблемах [3].

Усвідомлення існування мільярдів планетарних систем дозволяє людині сховатися від щоденного стресу. Перемикання уваги на масштаби Всесвіту дозволяє особистості ізолюватися від соціально-політичних конфліктів, які зараз виникають. Усвідомлення того, що людство є частиною грандіозної системи, де існують мільярди планет, подібних до Землі, створює ефект якоїсь надії, майбутнього, віри в краще. Це не применшує значення земних проблем, які зараз існують, але надає їм іншого значення - вони перестають здаватися фатальними в масштабах еволюції зірок та галактик. Замість пасивного споживання тривожних новин, людина залучається до процесу розгадування таємниць космосу [1, 5].

Псевдонаука паразитує на природній цікавості людини до космосу, підміняючи доказове знання вірою в містичні сили , НЛО, прибульців. Це особливо небезпечно в умовах розвитку Штучного Інтелекту, коли соціальні мережі підсилюють сенсаційний контент незалежно від його правдивості.

Дослідження екзопланет сьогодні є хорошим прикладом залежності розвитку одної дисципліни від іншої , оскільки вона не може існувати в межах лише однієї дисципліни. Популяризація цієї галузі дозволяє наочно продемонструвати єдність законів природи з точки зору різних наук. Зокрема астрономії, фізики, математики, хімії, біології тощо.

Такий комплексний підхід знищує стереотип про науку як про окремі факти і формує в людей цілісну картину світу.

Особливу роль у формуванні наукового світогляду відіграє розуміння того, як саме вчені отримують знання. В умовах суспільної невизначеності люди часто стають жертвами маніпуляцій, бо не розуміють процесу перевірки фактів [1].

Що стосується дослідження та виявлення екзопланет, найбільш наочним є транзитний метод. Коли планета проходить перед диском своєї зорі, то спричиняє мікроскопічне падіння її яскравості, що демонструє нам точне вимірювання, а не лише припущення її існування [7].

Коли людина бачить графік (криву блиску) і розуміє, що періодичність та наскільки сильно тьмяніє зоря, коли планета перекриває її частину в яскравості дозволяють точно визначити розмір планети та період її обертання, вона починає усвідомлювати різницю між вирахуваними даними та бездоказовими заявами. Це вчить критично оцінювати будь-яку інформацію.

Уявіть це на прикладі ліхтарика. Ви світите ліхтарем у темряві, це буде наша зоря. Перед ліхтарем умовно пролітає маленька бісеринка, то світло майже не зміниться, ви цього навіть не помітите. Але якщо перед ліхтарем пролетить, наприклад, тенісний м’яч, то світло на мить стане відчутно слабшим.

Це пояснює людям, що вчені не просто «вгадують» наявність планети. Вони вимірюють точну кількість світла. Якщо ми знаємо, наскільки велика зоря, і бачимо, на скільки відсотків вона згасла, ми можемо математично вирахувати точний розмір планети, навіть не бачачи її саму [7].

Важливо доносити до суспільства, що відкриття «двійника Землі» – це не фотографія через телескоп, а результат складного статистичного аналізу та комп’ютерного моделювання. Це пояснює аудиторії, що ми не бачимо планету в реальному сенсі, ми обчислюємо її існування. Таке розуміння є основою раціонального світосприйняття, де знання завжди спирається на перевірений та вирахуваний метод.

Що більше ми знаходимо далеких світів, то ясніше розуміємо унікальність нашої планети. У процесі популяризації важливо наголошувати на концепції «Блідої блакитної цятки» (Pale Blue Dot), яку свого часу запропонував Карл Саган [2, 4].

Рис.1. Крихітна бліда цятка приблизно посередині правої смуги – Земля, знята з відстані 6 млрд кілометрів

«Бліда блакитна цятка» (англ. Pale Blue Dot) – це історична фотографія планети Земля, зроблена космічним зондом «Вояджер-1» 14 лютого 1990 року. Знімок було отримано з рекордної на той час відстані – близько 6 мільярдів кілометрів (40,5 а. о.). На фото Земля виглядає як крихітна крапка розміром менше одного пікселя (0,12 пікселя), що губиться серед сонячних променів, розсіяних оптикою камери [2, 4].

Рис.2. Космічний апарат «Вояджер-1»

Усвідомлення того, що вся історія людства відбулася на цій маленькій «цятці», підкреслює нашу відповідальність за збереження єдиного дому. Масштаби Всесвіту, продемонстровані на фото, вказують на безглуздість людського марнославства та релігійного чи політичного фанатизму. Оскільки на такій відстані не видно державних кордонів чи соціальних розбіжностей, образ «Блідої блакитної цятки» став символом глобальної єдності людства [6] .

Популяризація знань про те, наскільки важко знайти планету з відповідним складом атмосфери та магнітним полем, розвіює міф про швидку колонізацію іншого світу у разі екологічної катастрофи на Землі [3] .

Оскільки екзопланети неможливо побачити у звичайний телескоп як чіткі диски, ключову роль відіграє наукова візуалізація. Створення ілюстрацій на основі реальних даних (температури, складу атмосфери, типу зорі) допомагає перетворити звичайні цифри на живі картинки. Це стимулює уяву та створює емоційний зв’язок із наукою [5].

Висновки. У результаті проведеного аналізу можна зробити висновок, що популяризація екзопланетних досліджень є не просто поширенням астрономічних знань, а й важливим елементом формування сучасного наукового світогляду. В умовах суспільної невизначеності цей процес виконує ряд важливих функцій. Зосередження на масштабах Всесвіту дозволяє людині ізолюватися від щоденного інформаційного стресу, даючи спокійне, виважене ставлення до глобальних викликів. Розуміння методів виявлення екзопланет, зокрема транзитної фотометрії, формує в аудиторії навички критичного аналізу інформації. Це створює надійний імунітет проти псевдонаукових маніпуляцій, міфів та сенсаційних постів в соцмережах. Усвідомлення рідкісності планет, подібних до нашої, стимулює почуття відповідальності за збереження Землі. Зараз достеменно відомо, що на даному етапі розвитку цивілізації «Запасної планети» не існує, що дає розуміння важливості хорошого ставлення до нашої планети.

Отже, популяризація екзопланетних досліджень допомагає суспільству зберігати раціональність, критичне мислення у світі, що стрімко змінюється. Наука про далекі світи вчить нас найголовнішому – цінувати власний світ і не припиняти пошук істини, спираючись на докази та логіку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Астрономія і світогляд. Познавайка. URL: https://www.poznavayka.org/uk/astronomiya-2/astronomiya-i-svitoglyad/
2. Бліда блакитна цятка. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Бліда_блакитна_цятка
3. Заріцький В. Екзопланети та виклики сучасних досліджень. Наука виробництву – 2025 : збірник тез доповідей LIX наук.-техн. конф. здобувачів вищої освіти (Кропивницький, 24–25 квітня 2025 р.). С. 15–17. URL: https://kntu.kr.ua/file/content/19361/zbirnyk-tez-dopovidei-lix-naukovo-

tekhnichnoi-konferentsii-zdobuvachiv-vyshchoi-osvity-24-25-kvitnia-2025-roku-nauka-vyrobnytstvu-2025-.pdf
4. Знімку «Бліда блакитна цятка» – 35 років: як був зроблений найвіддаленіший знімок Землі. The Universe Space Tech.
5. URL: https://universemagazine.com/znimku-blida-blakytna-czyatka-35-rokiv-yak-buv-zroblenyj-najviddalenishyj-znimok-zemli/
6. Крячко І. П. Популяризація астрономії: проблеми і перспективи. Астроосвіта. URL: https://astroosvita.kiev.ua/infoteka/articles/pop-astronomii.pdf
7. Нескінченна мудрість Карла Сагана. BBC News Україна. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/vert_fut/2015/11/151110_vert_fut_the_infinite_quotable_wisdom_of_carl_sagan_vp
8. Що таке екзопланети? Чи схожі вони на Землю та чи можуть на них жити іншопланетяни? Nauka.ua. URL: https://nauka.ua/card/shcho-take-ekzoplaneti-voni-shozhi-na-zemlyu-na-nih-mozhut-zhiti-inshoplanetyani

Павенко Н. В.,
методист Навчально-методичного центру
професійно-технічної освіти у Донецькій області,
pavenkonatalya@gmail.com

МЕТОДИЧНИЙ СУПРОВІД УПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ОСВІТНІХ ІНІЦІАТИВ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті проаналізовано роль регіональної методичної служби у методичному супроводі впровадження міжнародних освітніх програм, спрямованих на розвиток підприємницьких компетентностей здобувачів професійної освіти. Розкрито значення практико-орієнтованих освітніх ініціатив, зокрема програм громадської організації Junior Achievement Ukraine, у формуванні фінансової грамотності, підприємницького мислення та практичних навичок молоді. Визначено основні напрями організаційно-методичної підтримки педагогічних працівників та координації взаємодії закладів освіти з партнерами проєктів. Обґрунтовано перспективи розвитку міжнародного освітнього партнерства як чинника модернізації системи професійної освіти.

Ключові слова: професійна освіта, підприємницька компетентність, фінансова грамотність, міжнародні освітні ініціативи, методичний супровід, інноваційні освітні практики, професійний розвиток педагогів.

Abstract. The article analyzes the role of the regional methodological service in providing methodological support for the implementation of international educational programs aimed at developing entrepreneurial competencies of vocational education students. The significance of practice-oriented educational initiatives, particularly the programs of the public organization Junior Achievement Ukraine, in fostering financial literacy, entrepreneurial thinking, and practical skills among youth is highlighted. The main directions of organizational and methodological support for teachers and coordination of cooperation between educational institutions and project

partners are identified. The prospects for developing international educational partnerships as a factor in the modernization of the vocational education system are substantiated.

Keywords: vocational education, entrepreneurial competence, financial literacy, international educational initiatives, methodological support, Junior Achievement, innovative educational practices, professional development of teachers.

Сучасний розвиток освітньої сфери характеризується інтенсивними трансформаційними процесами, зумовленими глобалізацією, цифровізацією суспільства, інтеграцією України до європейського освітнього простору та зростанням ролі компетентнісного підходу у підготовці майбутніх фахівців. У цих умовах система професійної освіти набуває особливого значення як соціальний інститут, що забезпечує формування конкурентоспроможних майбутніх кваліфікованих робітників, здатних до інноваційної діяльності, підприємливості та відповідального прийняття рішень.

Нормативно-правова база України у сфері освіти, зокрема положення Закону України «Про професійну освіту», визначає одним із ключових завдань освітнього процесу формування у студентів ключових компетентностей, серед яких важливе місце займають підприємницька та фінансова компетентності. Їх розвиток передбачає впровадження сучасних освітніх підходів, що поєднують теоретичну підготовку з практико-орієнтованим навчанням, а також інтеграцію міжнародного освітнього досвіду [1].

У цьому контексті важливого значення набуває участь закладів освіти у міжнародних освітніх ініціативах, спрямованих на формування підприємницького мислення молоді. Водночас важливою складовою забезпечення їх ефективної реалізації є діяльність регіональних методичних служб, які здійснюють організаційно-методичний супровід педагогічних працівників, сприяють координації взаємодії закладів освіти з партнерами та поширенню інноваційних освітніх практик.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю осмислення ролі регіональних методичних служб у впровадженні міжнародних освітніх програм та їх впливу на розвиток підприємницьких компетентностей здобувачів професійної освіти.

Метою статті є аналіз ролі регіональної методичної служби у методичному супроводі впровадження міжнародних освітніх програм розвитку підприємницьких компетентностей здобувачів професійної освіти та визначення перспектив їх подальшого розвитку в освітньому середовищі регіону.

Проблематика модернізації освіти, розвитку компетентнісного підходу та формування особистості в освітньому процесі посідає важливе місце у дослідженнях українських науковців. Теоретичні засади компетентнісно

орієнтованої освіти та розвитку людського потенціалу обґрунтовано у працях В. Кременя, В. Андрущенка, І. Зязюна, Н. Ничкало, В. Лугового, О. Пометун.

Питання розвитку системи професійної освіти, її модернізації відповідно до потреб ринку праці та інтеграції інноваційних освітніх практик розглянуто у працях Н. Ничкало, Л. Лук'янової, В. Радкевич, О. Бородієнко, С. Кравця. Дослідники підкреслюють необхідність оновлення змісту професійної освіти, упровадження компетентнісного підходу та розвитку партнерства між освітою, бізнесом і громадським сектором [4].

Особливе значення у сучасних наукових дослідженнях приділяється ролі методичних служб у розвитку системи професійної освіти. Зокрема, у працях Н. Величко обґрунтовується необхідність модернізації методичної діяльності навчально-методичних центрів професійно-технічної освіти, які виконують важливі функції організаційно-методичної підтримки педагогічних працівників, узагальнення та поширення інноваційного педагогічного досвіду, а також інформаційно-аналітичного супроводу освітнього процесу. Підкреслено, що ефективна діяльність методичних служб сприяє підвищенню якості освітнього процесу та впровадженню інновацій у практику професійної освіти [3].

У європейському освітньому просторі значного поширення набули міжнародні освітні програми та ініціативи, спрямовані на розвиток підприємницьких компетентностей молоді. Їх реалізація передбачає партнерство освітніх установ із громадськими організаціями, що сприяє впровадженню інноваційних освітніх практик і підготовці молоді до активної участі в економічному житті суспільства.

Водночас аналіз наукових джерел свідчить, що питання методичного супроводу впровадження міжнародних освітніх програм у системі професійної освіти, зокрема діяльність регіональних методичних служб у цьому процесі, потребує подальшого наукового осмислення.

Сучасні тенденції розвитку професійної освіти передбачають активне впровадження практико-орієнтованих освітніх програм, спрямованих на формування підприємницьких, фінансових та соціальних компетентностей студентів. У цьому контексті особливого значення набуває участь закладів професійної освіти у міжнародних освітніх ініціативах, що поєднують навчання з практичною діяльністю та сприяють формуванню підприємницького мислення молоді.

Одним із прикладів таких освітніх ініціатив є програми громадської організації Junior Achievement Ukraine, які спрямовані на розвиток фінансової грамотності, підприємницьких компетентностей та економічного мислення студентської молоді. Діяльність організації охоплює значну кількість країн світу та спрямована на підготовку молодого покоління до активної участі в економічному житті суспільства [2].

Досвід участі закладів професійної освіти Донецької області у реалізації програм «Компанія» та «Фінансова грамотність» засвідчує їх ефективність у формуванні підприємницьких компетентностей майбутніх кваліфікованих робітників. Зокрема, у межах програми «Компанія» студенти мають можливість створювати учнівські мінікомпанії, розробляти бізнес-ідеї, організовувати виробництво продукції або надання послуг, здійснювати фінансове планування, проводити маркетингові кампанії та презентувати результати власної діяльності.

Такий формат навчання забезпечує інтеграцію теоретичних знань із практичним досвідом, сприяє розвитку ініціативності, відповідальності, комунікативних навичок та здатності працювати в команді. Участь у подібних освітніх проєктах також позитивно впливає на мотивацію студентів, сприяє розвитку креативності та формуванню навичок підприємницької діяльності.

Важливою складовою реалізації міжнародних освітніх програм є професійний розвиток педагогічних працівників. Для педагогів закладів професійної освіти організовуються навчальні тренінги, спрямовані на опанування методик викладання програм, використання інтерактивних освітніх інструментів та адаптацію навчальних матеріалів до освітнього процесу. Така діяльність сприяє підвищенню професійної компетентності педагогів і поширенню сучасних педагогічних технологій.

Важливу роль у цьому процесі відіграє регіональна методична служба, яка забезпечує організаційно-методичний супровід упровадження освітніх ініціатив. Її діяльність спрямована на координацію взаємодії між закладами освіти та партнерами проєктів, організацію інформаційно-методичної підтримки педагогічних працівників, поширення кращих освітніх практик і узагальнення досвіду реалізації програм у регіоні.

Такий комплексний методичний супровід сприяє ефективній інтеграції міжнародних освітніх програм у освітній процес та забезпечує їх сталий розвиток у регіональному освітньому середовищі.

Практика впровадження програм Junior Achievement Ukraine у закладах професійної освіти Донецької області демонструє позитивні результати, що проявляються у розвитку підприємницьких компетентностей студентів підвищенні професійної компетентності педагогів та розширенні партнерства між освітніми установами, громадськими організаціями й міжнародними освітніми мережами.

Проведений аналіз засвідчує, що впровадження міжнародних освітніх ініціатив є важливим чинником модернізації системи професійної освіти та формування ключових компетентностей майбутніх кваліфікованих робітників. Освітні програми громадської організації Junior Achievement Ukraine мають значний потенціал у розвитку підприємницького мислення, фінансової грамотності та практичних навичок молоді.

Важливу роль у цьому процесі відіграє регіональна методична служба, діяльність якої забезпечує організаційно-методичну підтримку педагогічних працівників, координацію партнерської взаємодії та поширення інноваційних освітніх практик.

Отже, розвиток партнерства між закладами освіти, громадськими організаціями та міжнародними освітніми мережами є важливим інструментом інтеграції української професійної освіти до світового освітнього простору.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом ефективності інтеграції міжнародних освітніх програм у зміст професійної освіти, розробленням моделей методичного супроводу інноваційних освітніх практик та розширенням партнерства між освітніми установами, громадським сектором і міжнародними організаціями.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про професійну освіту». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4574-20#Text (дата звернення: 10.03.2026).
2. Junior Achievement Ukraine. Освітні програми для молоді. URL: https://ja-ukraine.org (дата звернення: 10.03.2026).
3. Величко Н. О. Модернізація методичної діяльності інформаційно-аналітичних секторів навчально-методичних центрів професійно-технічної освіти / Н. О. Величко // Модернізація професійної освіти і навчання: проблеми, пошуки і перспективи: зб. наук. пр. / Ін-т проф.-техн. освіти НАПН України ; [редкол.: В. О. Радкевич (голова) та ін.]. – Київ, 2012. – Вип. 2. – С. 131–138.
4. Ничкало Н.Г. Розвиток професійної освіти в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів: монографія / Н.Г. Ничкало. – К.: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – 125 с.

Павлик Н. П.,
докторка педагогічних наук, професорка,
професорка кафедри соціальних технологій
Житомирського державного університету імені Івана Франка;
дослідниця проєкту MSCA4Ukraine "DaR:UA. Dialogues and Reading. Shared Reading for Ukrainian Young People",
pavnad@ukr.net

СПІЛЬНОЧИТАННЯ ЯК ДІАЛОГІЧНА ПРАКТИКА РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД У МІЖНАРОДНОМУ КОНТЕКСТІ

Анотація. У матеріалах ми розглядаємо спільночитання як діалогічну практику розвитку особистості та соціальної компетентності молоді в умовах війни. Виходячи з розуміння читання як соціальної практики, що передбачає співконструювання смислу в межах культурної спільноти, ми обґрунтовуємо, що спільночитання виходить за межі формування суто когнітивних навичок і

постає механізмом розвитку діалогічних умінь, емпатії та рефлексії. Теоретично дослідження спирається на підходи діалогічного читання та діалогічної педагогіки, які розглядають текст як медіатор взаємодії. У статті проаналізовано сучасні міжнародні дослідження ефективності спільночитання, а також дані міжнародних моніторингових програм (зокрема PISA і PIRLS), що фіксують зниження читацьких показників і актуалізують потребу в переосмисленні ролі читання в освіті та молодіжній роботі. Особливу увагу приділено воєнному контексту України, де спільночитання розглядається як інструмент підтримки молодих людей. У матеріалах представлено дослідницький проєкт DaR:UA ("Dialogues and Reading. Shared Reading for Ukrainian Young People"), спрямований на перевірку гіпотези про позитивний вплив спільночитання на розвиток діалогічних і соціальних навичок молодих людей у воєнний час.

Ключові слова: спільночитання, діалогічна практика, соціальна практика читання, молодіжна робота, освіта в умовах війни.

Abstract. In this paper, we examine shared reading as a dialogic practice for the development of personality and social competence among young people in times of war. Based on the understanding of reading as a social practice that involves the co-construction of meaning within a cultural community, we argue that shared reading goes beyond the development of purely cognitive skills and functions as a mechanism for fostering dialogic abilities, empathy, and reflection. The study is theoretically grounded in approaches to dialogic reading and dialogic pedagogy, which view the text as a mediator of interaction. The article analyses recent international research on the effectiveness of shared reading, as well as data from international large-scale assessment programmes (in particular, PISA and PIRLS), which indicate a decline in reading performance and highlight the need to reconsider the role of reading in education and youth work. Special attention is given to the wartime context of Ukraine, where shared reading is considered as a tool for supporting young people. The paper presents the research project DaR:UA ("Dialogues and Reading. Shared Reading for Ukrainian Young People"), which aims to test the hypothesis that shared reading has a positive impact on the development of dialogic and social skills among young people during wartime.

Keywords: shared reading, dialogic practice, social practice of reading, youth work, education in times of war.

У час загального інформаційного перевантаження та поляризації суспільств спільночитання пропонує альтернативу патернам фрагментованої цифрової комунікації, відновлюючи культуру змістовного діалогу та сприяючи формуванню рефлексивної, соціально відповідальної особистості. Повномасштабна війна в Україні створює безпекову та економічну кризу, що поглиблюється колективною травмою, послаблюючи відчуття спільності та довіри. Воєнна реальність призводить до розриву горизонтів досвіду між різними групами людей в Україні – за регіональною, соціальною, міграційною

ознаками, а також ускладнює (часом навіть унеможливлює) задоволення соціальних, освітніх, психологічних потреб молодих людей. Визначені умови актуалізують пошук практик, які мають потенціал для відновлення й спільного осмислення досвіду війни. Дослідження молодіжної участі в кризових контекстах вказують, що брак безпечних просторів для обговорення складних тем підвищує вразливість молодих людей. Водночас, саме підлітковий і юнацький вік є періодом інтенсивного формування ідентичності, моральних орієнтирів і способів взаємодії з інакшістю.

У цьому контексті спільночитання може розглядатися не лише як освітня технологія, а як практика соціальної стабілізації та символічної обробки травматичного досвіду. Через літературний текст учасники та учасниці отримують можливість опосередковано говорити про власні переживання, дистанціюючи їх через художню форму. Подібний механізм «опосередкованого діалогу» співвідноситься з гуманістичною традицією діалогічної педагогіки Пауло Фрейре, де спільне обговорення досвіду є передумовою розвитку критичної свідомості та відповідальної суб'єктності.

Починаючи з 2000-х років читання починає розглядатися як соціальна практика (на противагу підходу до читання як індивідуальному вмінню), що відображає соціальні структури та контексти, в яких воно використовується та формує (формується у) взаємодію учасників і учасниць цих контекстів. Тобто, спільночитання виходить за межі набуття когнітивних навичок читання, навчаючи «брати участь у різних практиках грамотності в рамках культурної спільноти» [9]. У англомовній літературі читання як засіб розвитку особистості вивчається у дослідженнях, що обгрунтовують теорії діалогічного читання [22] та діалогічного навчання [13]. Ці дослідження відповідають сучасним уявленням про роль читання в освіті та розвитку особистості, що відображені у міжнародних системах оцінювання PISA (Program for International Student Assessment – Програма Міжнародного Оцінювання Учнів) and PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study – Прогрес у Міжнародному Дослідженні Читацької Грамотності). Зокрема, показники читання, враховані моніторинговими дослідженнями PISA, демонструють тенденцію до спадання в усіх країнах у звіті 2022 року в порівнянні з результатами 2018 року, але в Україні цей розрив є суттєвим і становить 36 балів [8]. Важливо, що ці дослідження вивчають не лише «сухі» цифри результативності у виконанні завдань, але й більш широкі соціальні характеристики учнівської молоді – самостійність у навчанні, віра в себе, почуття приналежності, відносини у школі та сім'ї. Тобто, зниження показників читання не є лише проблемою навички декодування, а сигналізує про ослаблення здатності молоді до складної інтерпретації та аргументованого діалогу. Набуває актуальності розвиток не

просто техніки читання, а інтерпретації, рефлексії, критичного мислення молодих людей – саме ці компетентності формуються у спільночитанні.

Спільночитання є соціальною практикою, яка дозволяє впливати як на показники академічної усішності, так і на інші соціальні характеристики. Так, згідно даних досліджень участь молодих людей у спільночитанні позитивно корелює зі стосунками батьків і дітей [6]; готовністю дитини до навчання [4]; розвиток комунікативної ініціативи [1]; покращення психологічного благополуччя учасників і учасниць спільночитання [14]; створення соціальної згуртованості [7].

Спільночитання – це практика читання вголос із подальшим обговоренням прочитаного. Спільночитання реалізується з позиції різних підходів – освітнього, соціального, психологічного, терапевтичного – і реалізується в різних організаційних рамках: спільночитання дітей з батьками (масштабне дослідження TrygFondens Børneforskningscenter на базі Орхуського університету [12]), спільночитання у академічній групі з вчителями (наприклад, в США [3]), спільночитання у групах рівний-рівному (данська неурядова організація Læseforeningen [5] або британська громадська ініціатива The Reader [11]). Для більшості методик спільночитання спільними рисами є систематичність, включеність (коли кожен і кожна мають можливість читати, слухати, висловлюватися, ділитися думками, почуттями, спогадами); добровільність (як відсутність примусовості до участі загалом, і читання або обговорення зокрема). В основу спільночитання покладена ідея про пошук спільної мови за допомогою літератури, щоб краще зрозуміти себе та інших. Такий підхід робить практику спільночитання доступною для людей різного віку, стану здоров'я, інтересів та культур. Через активне слухання та визнання внеску кожної і кожного учасники та учасниці вибудовують зв'язки між собою та знаходять/формують спільні сенси. Проте залишається відкритим питання, чи зберігає спільночитання свій розвивальний потенціал у ситуації колективної травми життя у війні та соціальної нестабільності молодих людей, що зумовлює незадоволення їх соціальних, освітніх, психологічних потреб.

Ми визначаємо спільночитання як діалогічну практику, оскільки в її структурі діалог є не допоміжним елементом, а конститутивним принципом організації досвіду. Спільночитання передбачає співконструювання значення: текст не інтерпретується авторитарно (через «правильне» тлумачення), а розгортається у процесі взаємодії учасників і учасниць, де кожна репліка стає відповіддю на попередню і водночас запрошенням до подальшого осмислення. Таким чином, спільночитання ґрунтується на взаємному слуханні та рефлексивності, що співвідноситься з ідеєю діалогічної педагогіки, для якої характерним є горизонтальний характер взаємодії, спільний пошук знання і відмова від моделі

«передачі» готових істин. У групі спільночитання текст виступає медіатором, що знімає ієрархічність і створює безпечний простір для висловлення різних позицій. Це дозволяє спільночитанню реалізувати принцип поліфонії інтерпретацій: множинність досвідів учасників легітимується як ресурс, а не як відхилення. Обговорення включає емоційні, етичні, культурні та біографічні виміри сприйняття, завдяки чому текст стає платформою для зустрічі різних життєвих світів. Визначені організаційні характеристики практики спільночитання – добровільність, рівність участі, систематичність, – відтворюють базову структуру діалогу як відкритого процесу, де смисл є динамічним і спільно виробленим. У цьому процесі формується не лише інтерпретаційна компетентність, а й соціально-комунікативні навички: аргументація, емпатійне слухання, толерантність до інакшості, здатність до саморефлексії.

Дослідницький проєкт DaR:UA – “Dialogues and Reading. Shared Reading for Ukrainian Young People” [2], що реалізується в Орхуському університеті за фінансової підтримки MSCA4Ukraine – спрямований на вивчення ефективності спільночитання у групах молодих людей 14-18 років. У межах проєкту ми розглядаємо спільночитання як діалогічну практику, організовану навколо взаємодії молодих людей, побудованих навколо книг про війну Росії проти України, що перетворює читання з індивідуального акту сприйняття текстів на спільний процес комунікативного й особистісного розвитку. DaR:UA висуває і перевіряє гіпотезу, що використання спільночитання в молодіжній роботі сприяє розвитку соціальних та індивідуальних навичок молодих людей будувати діалог. Через такий діалог про молодіжну літературу на тему війни молоді люди розробляють шляхи подолання поточної кризи та її наслідків. Існуючі дослідження спільночитання засвідчують, що учасники і учасниці спільночитання підвищують рівень своїх соціальних компетентностей. Однак ці дослідження проводилися в мирний час. Спираючись на ці дослідження, DaR:UA вивчає й аналізує, чи може ефект від спільночитання для молодих людей бути ще вищим в умовах війни. Відповідно, метою DaR:UA є перевірити, оцінити та теоретично обґрунтувати ефективність спільночитання у воєнний час для соціальної підтримки та розвитку навичок діалогу української молоді віком 14-18 років.

Для досягнення визначеної мети командою проєкту було створено групи спільночитання для молодих людій віком 14-18 років у Києві, Миколаєві, Одесі та Чорткові (Тернопільська область). Групи створювалися за партнерської підтримки Українсько-Данського Молодіжного Дому [15] через відкриті оголошення у соціальних медіа партнерських організацій; групи фасилітуються менторами і менторками зі спільноти Українсько-Данського Молодіжного Дому. На початку діяльності груп спільночитання усі зареєстровані для участі молоді люди пройшли діагностику рівня їх діалогічних і соціальних умінь. Протягом

лютого-липня 2026 року групи молодих людей збиратимуться щодватижні для апробації методології спільночитання та діалогу на основі книг про війну, що триває. Повторна діагностика рівня діалогічних умінь молодих людей відбудеться наприкінці проєкту; її результати дадуть змогу визначити потенціал спільночитання для покращення соціальних та індивідуальних навичок молоді будувати діалог. Стратегічним завданням проєкту є створення можливості використовувати спільночитання для рефлексії та діалогу про сучасну війну в освітній і молодіжній роботі.

Тобто, дослідження спільночитання в умовах війни спрямоване на реконструкцію порушених соціальних зв'язків; створення безпечних простірів для проговорення складних тем і досвідів; підтримку формування діалогічної компетентності молодих людей як альтернативи їх потенційної поляризації. На нашу думку, воєнний контекст не лише підсилює актуальність спільночитання, а й дозволяє розглядати його як практику, що поєднує освітню, психологічну та соціальну функції для відновлення суспільного діалогу.

Acknowledgement: This project has received funding through the MSCA4Ukraine project, which is funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union, the European Research Executive Agency or the MSCA4Ukraine Consortium. Neither the European Union nor the European Research Executive Agency, nor the MSCA4Ukraine Consortium as a whole nor any individual member institutions of the MSCA4Ukraine Consortium can be held responsible for them.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Alharbi, H., Terlektsi, E. & Kossyvaki, L. Dialogic Reading Effect on Communicative Initiations and Responses for Children with Autism: a Systematic Review. Rev J Autism Dev Disord, 12, 342–362 (2025). https://doi.org/10.1007/s40489-023-00395-1
2. DaR:UA – "Dialogues and Reading. Shared Reading for Ukrainian Young People URL: https://projects.au.dk/darua
3. Fountas & Pinnell Literacy. URL: https://www.fountasandpinnell.com/intro/
4. Grolig, L., Cohrdes, C., Tiffin-Richards S.P.,, Schroeder, S. (2020). Narrative dialogic reading with wordless picture books: A cluster-randomized intervention study. Early Childhood Research Quarterly, 51, 191-203. https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2019.11.002
5. Læseforening. URL: https://www.laeseforeningen.dk/
6. Lever, R., Sénéchal, M. (2011). Discussing stories: On how a dialogic reading intervention improves kindergartners' oral narrative construction, Journal of Experimental Child Psychology, 108, 1, 1-24. https://doi.org/10.1016/j.jecp.2010.07.002
7. Maine, F. (2015). Dialogic Readers Children talking and thinking together about visual texts. Routledge.
8. OECD (2024). Education in the Eastern Partnership: Findings from PISA. https://www.oecd.org/en/publications/education-in-the-eastern-partnership-findings-from-pisa_d5d6f109-en/full-report/student-learning-outcomes-well-being-and-expectations-for-the-future_57875535.html#chapter-d1e2975-f71518735c

9. Pulles, M. (2021). Dialogic reading practices: a conversation analytic study of peer talk in collaborative reading activities in primary school inquiry learning. [Thesis fully internal (DIV), University of Groningen]. University of Groningen. https://doi.org/10.33612/diss.189869028
10. Pulles, M., Berenst, J., de Glopper, K., Koole, T. (2022). Children's discussions about texts: Integrating and evaluating practices. Linguistics and Education, 69, 101051. https://doi.org/10.1016/j.linged.2022.101051
11. The Reader. URL: https://www.thereader.org.uk/shared-reading-wwd/
12. TrygFondens Børneforskningscenter. URL: https://childresearch.au.dk/projekter/read
13. Wegerif, R. (2013). Dialogic: Education for the internet age. London/New York: Routledge.
14. Павлик, Н., Літяга, І. (2025). Спільночитання як соціальна технологія. Соціальна робота та психологія: освіта і наука, 1, 64-69. https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-11
15. Українсько-Данський Молодіжний Дім. URL: https://ua.theyouthhouse.org/

Пагурець-Іноземцева Н. А.,
викладач ВСП «Новобузький фаховий коледж МНАУ»,
natalipagurec@gmail.com

НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНІ ОСВІТНІ ТРЕНДИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В УКРАЇНІ

Анотація. Метою статті є аналіз окремих освітніх трендів української системи освіти в умовах її реформування та взаємодію з світовим освітнім простором. Досліджено роль національних та міжнародних освітніх трендів в Україні, в умовах дистанційного навчання та воєнного стану. Особливу увагу приділено впровадженню цифрових інструментів, забезпеченню психологічної стійкості здобувачів освіти. Визначено, що в сучасній українській освіті особистість виступає суб'єктом адаптації та соціального взаємозближення, що розвиток особистості залежить від гнучкості навчання та здатності освіти поєднувати інновації з цінностями сьогодення.

Ключові слова: Розвиток особистості, освітні тренди, штучний інтелект, цифровізація освіти, мікронавчання, дистанційне навчання, інклюзія, soft skils, психологічна стійкість.

The purpose of the article is to analyze individual educational trends of the Ukrainian education system in the context of its reform and interaction with the global educational space. The role of national and international educational trends in Ukraine, in the context of distance learning and martial law, is studied. Particular attention is paid to the introduction of digital tools, ensuring the psychological stability of education seekers. It is determined that in modern Ukrainian education, the individual acts as a subject of adaptation and social integration, that the development of the individual depends on the flexibility of learning and the ability of education to combine innovations with the values of the present.

Personal development, educational trends, artificial intelligence, digitalization of education, microlearning, distance learning, inclusion, soft skills, psychological resilience.

Освітні тренди та розвиток особистості. Сьогодні, ці поняття, на різних рівнях, набувають глобальних змін. Новітні технології, зміни на ринку праці, події у світі та в Україні призводять до необхідності трансформації методів та засобів навчання. Процес передачі та накопичення знань в освіті, перетворився на інструмент формування адаптивності, саморозвитку, цифрової грамотності, компетентнісного розвитку особистості. Адже, освіта є ключовим фундаментом розвитку людини, яка формує та розвиває інтелектуальні та професійні здібності, а отже, є основою для економічного, соціального та культурного розвитку країни. Сучасна реальність, в умовах невизначеності, складна для української освіти. Та, попри труднощі, перешкоди, блекаути, неймовірні психологічні й емоційні навантаження, українські освітяни продовжують навчання та впроваджують сучасні тренди в освітній процес, які набувають популярності.

На сьогодні, для кожного з нас, педагога, важливо вдало обрати інноваційні технології. Але, вважаю, головне - розуміти, для чого вони потрібні та як можуть допомогти у досягненні поставленої мети. Тому, аналізуючи сучасні освітні тренди, на мою думку, варто виділити такі ключові напрямки.

Штучний інтелект. Так, дійсно, ШІ – основа нових освітніх підходів. Це стрімкий розвиток в освіті, що змінює способи надання та отримання інформації. Є чудовим помічником для викладача. Для мене потужними продуктами на базі ШІ, були і залишаються "На Урок" та "Всеосвіта", якими користуюся. Для підлітків ШІ, взагалі незамінний винахід. Діти, які обізнані в сучасних технологіях, мають вищий рівень критичного мислення. Але, такі методи породжують і серйозні виклики. Швидкий доступ до певної інформації не дає можливості підліткам думати, мислити, аналізувати. Також, в умовах невизначеності, це, нерівний доступ до інтернету, ризик у виборі безпечних джерел інформації та конфіденційності. Тому, має бути грамотний підхід у використані ШІ. Також, викладачі мають не лише володіти сучасними технологіями, а й умінням інтегрувати їх у навчальний процес, підвищувати рівень кваліфікації та технологічну грамотність.

Дистанційне навчання. У сучасних умовах дистанційна освіта є актуальною. Навчальні матеріали доступні на онлайн платформах, а зустрічі з викладачами проводяться через Zoom або Meet. Освітяни та студенти адаптувалися до такого формату навчального процесу, що розвиває самостійність та критичне мислення. Тож, цифрові технології залишаються невід’ємною частиною освітнього середовища.

Гейміфікація, тобто впровадження ігрових елементів у неігрові контексти. Інтерактивні вікторини, змагання допомагають мотивувати підлітків і покращують досвід навчання. Студенти, як і школярі краще сприймають інформацію в ігровій формі.

Вміння комунікувати, креативність, лідерство, емоційний інтелект, або ж сучасною мовою Soft skills, є важливими навичками особистості в успішній взаємодії з людьми та ефективності роботи, незалежно від професії, які необхідно формувати та вдосконалювати. Щоб вдало конкурувати в майбутньому, в професії, потрібно проявляти креативність.

Мікронавчання. Короткі відео, вікторини, міні – ігри, анімації дають можливість краще запам'ятати інформацію. Підлітки швидко засвоюють новий матеріал, побудований блоками 3-5 хвилин. Великий обсяг матеріалу вони не сприймають, адже сучасна молодь звикли до миттєвих коротких відео Tik Tok, яким більшість користуються.

Інклюзія. Розвиток інклюзивної освіти передбачає створення якісного навчання та розвитку, враховуючи індивідуальні потреби кожної дитини, незалежно від фізичних можливостей чи соціального статусу, мають рівний доступ. На жаль, у сучасних умовах в Україні таких дітей побільшало.

Дуальна освіта. Поєднання теорії з практикою на підприємстві. Студенти, завершуючи навчання, вже є фахівцем з досвідом, а не лише з дипломом. І такі фахівці будуть затребуваними.

Навчання впродовж життя. Зараз популярні різні курси та вебінари, що дають можливість підвищувати кваліфікацію та навіть, отримавши нові знання і навички змінити діяльність. Людина має розвиватися та вдосконалювати свої знання все життя. І для цього є доступні як офлайн- так і онлайн- навчання, у будь – який час.

Але технології не мають витісняти живе спілкування. Онлайн-платформи не можуть повністю замінити командні роботи, ігрові завдання та емоційну взаємодію. Письмові завдання не має витісняти мультимедійний контент. Діти не вміють аналізувати, узагальнювати, деталізувати (чого ми вчимо на заняттях з української літератури). Першопричина, дуже мало читають, Ми виховуємо людину, яка не просто засвоює інформацію, а вміє вчитися, дбати про свій стан і брати відповідальність за власний розвиток у глобальному цифровому суспільстві.

І найголовніше, це психологічна стійкість, моральна підтримка та адаптація. Сьогодення, для українських дітей, наклало важкий відбиток на емоційний стан. Тому, перед нами стоїть надзвичайно важливе завдання - зберегти психічне здоров'я цілого покоління. Тобто, увага має бути зосереджена на ментальне здоров'я підлітків.

За переконаннями дослідників, викладання - одна з найскладніших професій. Отже, розвиток особистості в умовах невизначеності складний. Усі тренди відображають сучасні проблеми суспільства та технологічний прогрес. Ми, українці, маємо підлаштовуватися під реалії, у яких живемо.

Таким чином, головне завдання - покращення якості освітнього процесу, впевнено орієнтуватися у цифровому суспільстві, отримувати гнучке мислення

та здатність до адаптації. Сучасні інструменти підвищують мотивацію підлітків, відповідаючи вимогам ринку праці. В умовах сьогодення здобувачам освіти потрібно адаптуватися до змін у суспільстві, розвивати самостійних та впевнених особистостей, готових до подолання будь - яких викликів, що стоять перед ними у майбутньому.

Головний тренди у сучасній освіті – це процес становлення успішної особистості. Тренди свідчать: важливо вчити не лише розумом, а й серцем, готуючи дітей до життя у світі, що швидко змінюється.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. https://osvitoria.media/experience/osvitni-trendy-majbutnogo-ukrayinski-ta-svitovi-doslidzhennya-pro-navchannya/
2. https://znayshov.com/News/Details/novi_osvitni_trendy_Yaki_mozhut_pidvyshchyty_interes_ta_vkliuchenist_uchniv_u_navchalnyi_protses
3. https://goiteens.com/blog/top-5-trendiv-v-osviti/
4. https://osvitoria.media/experience/osvitni-trendy-2025-yak-uchni-navchayutsya-v-tsyfrovu-epohu/
5. https://www.niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/svitoviy-dosvid-rozvitku-distanciynikh-form-osviti-u
6. https://eprints.zu.edu.ua/27789/1

Панченко О. Д.,
PhD, доцент
заступник директора з науково-педагогічної роботи,
гуманітарної освіти та міжнародних зв'язків,
ВП НУБіП «Ніжинський агротехнічний інститут»,
opanchenko5@ukr.net

УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В XXI СТОЛІТТІ: ЦІННОСТІ, РОЗВИТОК І РОЛЬ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ (З ДОСВІДУ РОБОТИ ВП НУБіП УКРАЇНИ «НІЖИНСЬКИЙ АГРОТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»)

Анотація. У статті розглянуто роль освітньо-культурних просторів у формуванні ціннісних орієнтирів сучасної молоді в умовах суспільних трансформацій. На прикладі діяльності Світлиці Української Державності у ВП НУБіП «Ніжинський агротехнічний інститут» проаналізовано значення поєднання історичної пам'яті, національної ідентичності та сучасних медійних технологій у процесі виховання свідомого громадянина. Окреслено освітньо-виховний потенціал науково-популярної студії та її трансформацію у цифровий формат.

Ключові слова: українське суспільство, цінності, освіта, національна ідентичність, державність, молодь, медійний простір.

Abstract. The article examines the role of educational and cultural spaces in shaping the value orientations of modern youth in the context of social transformations. Based on the experience of the Ukrainian Statehood Room at Nizhyn Agrotechnical Institute, the importance of combining historical memory, national identity, and modern media technologies in the development of a conscious citizen is analyzed. The educational potential of the scientific-popular studio and its transformation into a digital format are highlighted.

Keywords: Ukrainian society, values, education, national identity, statehood, youth, media space.

У сучасних умовах суспільних трансформацій, глобальних викликів та боротьби України за свою незалежність і територіальну цілісність особливого значення набуває формування ціннісних орієнтирів особистості, заснованих на національній ідентичності, історичній пам'яті та громадянській відповідальності. Саме освіта виступає одним із ключових чинників, що сприяють становленню свідомого громадянина, здатного усвідомлювати значення державності, культури та духовних традицій українського народу.

Важливу роль у цьому процесі відіграють освітні та культурно-просвітницькі простори, зокрема Світлиця Української Державності, створена на базі ВП НУБіП «Ніжинський агротехнічний інститут». Вона є центром духовності, знань і гордості за націю. Важливим складником діяльності Світлиця Української Державності є *науково-популярна студія «Знаймо й пам'ятаймо нашу історію»*, що функціонує на базі лабораторії національно-патріотичного виховання та міжнародних зв'язків (завідувач – *Тетяна Шахрай*). Це місце надихає та нагадує кожному про причетність до великої історії.

Робота над створенням Світлиці Української Державності розпочалася 13 вересня 2023 року та стала важливим етапом розвитку освітнього середовища інституту. Вона функціонує як складова унікального музейного комплексу та діє відповідно до законодавства України, зокрема положень Закону України «Про вищу освіту», що визначає пріоритети утвердження національної і громадянської ідентичності, виховання патріотизму та формування оборонної свідомості [1].

Автором ідеї створення Світлиці Української Державності є директор інституту *Василь Лукач*. Концепцію та дизайнерське оформлення стендів розробила кандидат історичних наук, старший науковий співробітник *Тетяна Шахрай*. Експозиції виконані у вигляді стилізованих папірусів, а їх зміст базується на архівних документах і літописах, що є особливо цінним, адже забезпечує наукову достовірність поданого матеріалу та мінімізує суб'єктивність інтерпретацій.

Експозиційний простір репрезентує ключові постаті української історії, серед яких: Володимир Великий, Мстислав Хоробрий, Ярослав Мудрий,

Святослав Ярославич, Всеволод Ярославич, Володимир Мономах, король Данило, Богдан Хмельницький, Пилип Орлик, Іван Мазепа, Павло Скоропадський, Михайло Грушевський тощо. Водночас важливим змістовим акцентом є відображення локальної історії, зокрема через персоналії та події, пов'язані з історією Чернігівського князівства, козацької доби та періоду становлення незалежної України. Такий підхід дозволяє простежити безперервність державотворчих традицій від княжої доби до сучасності, зокрема через осмислення історичного значення Акта проголошення незалежності України та ролі Левка Лук'яненка, нашого земляка, як одного з його авторів.

Світлиця Української Державності виконує не лише інформаційну, а й потужну виховну функцію, сприяючи формуванню національної свідомості, поваги до історичного минулого та відповідальності за майбутнє держави. Через експозиції, тематичні заходи, лекції, зустрічі та дискусії вона постає простором живого діалогу між минулим і сучасністю. У цьому середовищі молодь має можливість осмислювати події української історії, відкривати постаті державотворців, діячів культури та науки, а також усвідомлювати цінності свободи, гідності й демократії як фундаментальні засади українського суспільства.

Вагомим складником діяльності Світлиці є науково-популярна студія «Знаймо й пам'ятаймо нашу історію», що функціонує під керівництвом кандидата історичних наук, старшого наукового співробітника, завідувача лабораторії національно-патріотичного виховання й міжнародних зв'язків Тетяни Шахрай. Світлиця та студія у взаємодії стали осередками просвітництва, пізнання й шанування української історії, а також простором інтелектуального дозвілля та змістовного спілкування молоді.

З серпня 2025 року діяльність студії набула медійного формату, що дозволило суттєво розширити аудиторію та популяризувати історичні знання через сучасні цифрові платформи. Студентський актив створює відеокейси, присвячені історії українського державотворення, які висвітлюються у соціальних мережах (Instagram, TikTok, YouTube), а також на офіційному сайті інституту [2; 3]. Такий формат роботи має особливе значення, оскільки студенти не лише опановують історичний матеріал, а й активно його інтерпретують, осмислюють і репрезентують у сучасному цифровому середовищі, формуючи власну громадянську позицію. При цьому особливий акцент робиться на усвідомленні молоддю відповідальності за збереження історичної пам'яті та духовних цінностей.

У XXI столітті, коли інформаційний простір є надзвичайно динамічним і насиченим, особливої ваги набуває створення освітніх середовищ, що сприяють розвитку критичного мислення, духовних і моральних орієнтирів. Світлиця Української Державності постає не лише символічним, а й практичним

інструментом освітньо-виховної діяльності, що інтегрує історичну пам'ять, культурну спадщину та сучасні освітні підходи.

Таким чином, досвід ВП НУБіП «Ніжинський агротехнічний інститут» засвідчує, що подібні освітньо-культурні простори є ефективним засобом формування цінностей сучасної молоді, сприяють усвідомленню національної ідентичності та формують покоління, здатне відповідально творити майбутнє української держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про вищу освіту» (зі змінами, внесеними згідно із Законом № 2834-IX від 13.12.2022).
2. Офіційний сайт ВП НУБіП «Ніжинський агротехнічний інститут». URL: http://nati.org.ua/
3. Сторінка Студентської ради НАТІ в Instagram. URL: https://www.instagram.com/studrada.nati?igsh=MW9ubG4zdXBxbTd1Zg==

Пасько З. О.,
к. філос. н, доцент,
доцент Центру гуманітарної освіти НАН України,
zoya_pasko@ukr.net

РОЛЬ МІФОЛОГІЧНОГО ЧИННИКА В РУСІ СОЦІАЛЬНИХ ІДЕЙ

Стаття подає аналіз міфологічних підстав людської діяльності і функціонування суспільної свідомості. Такий аналіз дозволяє не тільки пояснити процеси духовного і соціального життя, але й систематизувати та упорядкувати різноманітні світоглядні і ціннісні установки, які є застановчими для людської діяльності. Вивчення міфологічного чинника свідомості є необхідним, оскільки увага лише до її економічних чи політичних характеристик обмежує можливість розуміння соціальних рухів, змісту соціальних ідей і прагнень, залишає поза увагою саму людину. Філософське бачення ролі міфологічного чинника у світі духовних цінностей дає змогу осмислити різні форми духовного життя як єдиного комплексу.

The article presents an analysis of the mythological foundations of human activity and the functioning of social consciousness. Such an analysis allows not only to explain the processes of spiritual and social life, but also to systematize and organize various worldviews and value orientations that are fundamental to human activity. The study of the mythological factor of consciousness is necessary, since attention only to its economic or political characteristics limits the possibility of understanding social movements, the content of social ideas and aspirations, and leaves the person himself out of consideration. The philosophical vision of the role of the mythological factor in the world of spiritual values makes it possible to comprehend various forms of spiritual life as a single complex.

Ключові слова: міфологічний комплекс, міфологічна свідомість, функції міфу, світогляд.

Keywords: mythological complex, mythological consciousness, functions of myth, worldview.

Філософський аналіз підстав людської діяльності і функціонування суспільної свідомості дозволяє не тільки пояснити процеси духовного і соціального життя, але й систематизувати та упорядкувати різноманітні світоглядні і вартісні установки, які є застановчими для людської діяльності. Вивчення суспільства засобами критичного аналізу є необхідним, оскільки увага лише до його економічних чи політичних характеристик обмежує можливість розуміння не тільки соціальних явищ, а передусім змісту соціальних ідей і прагнень. Відсунення на околицю філософської критики різних форм суспільної духовної практики - мистецтва, літератури, релігії, врешті, тієї ж філософії, залишає поза увагою саму людину. Саме філософське бачення занурюється в світ духовних цінностей, що дає змогу осмислити різні форми духовного життя як єдиний комплекс.

Про актуальність даної проблеми свідчить те, як активно останнім часом обговорюється питання про місце і роль різних формоутворень культури на сучасному етапі розвитку суспільства, як зростає інтерес до питань про співвідношення релігії і науки, релігії і філософії, релігії і політики. Світоглядні суперечки точаться навколо взаємодії різних форм культури, що підтверджує актуальність аналізу тих процесів, що відбуваються всередині суспільної свідомості. Широта діапазону думок, конкуренція позицій спонукає поставити питання про те, якими ж є орієнтири суспільного мислення, якими ідеалами і цінностями і чому керуються людські спільноти.

Проблема ця видається вічною, адже цими питаннями займалися ще Р. Белл, Е. Дюркгейм, П. Сорокін, надають їм уваги і багато сучасних авторів.

Серед авторів, що найбільше вклалися у вивчення впливу культурних и соціальних кодів на соціально-економічну і політичну динаміку суспільства, можно вказати на творчий доробок Жана Бодрійяра («Суспільство споживання», «До критики політичної економії знака»,), Жиля Дельоза и Фелікса Гваттарі («Капіталізм і шизофренія: Анти-Едип», «Капіталізм і шизофренія: тисячі плато»), Мішеля Фуко («Слова і речі»), Жака Дерріда («Привиди Маркса», «Маркс і сини»), Фредріка Джеймісона («Марксизм і форма: діалектичні теорії літератури ХХ сторіччя», “Постмодернізм, або логіка культури пізнього капіталізму»), Славоя Жижека («Устрій розриву: паралаксне бачення»).

Наша мета – з’ясувати, яким чином міфологічний компонент проявляє себе через залученість людини до політичної історії. Міфотворчість не обмежується літературою чи мистецтвом, вона включає також життєві світи і форми політичного життя людей. Так само, як свідомість не обмежується сферою

ідеального, тому що соціальне життя у всіх проявах неминуче пронизане людськими уявленнями, є символічним та емоційно насиченим. В основі соціального життя лежать латентні або усвідомлені системи цінностей, які мають нормативне значення для всіх членів суспільства або для окремих його груп і які визначають їх поведінку, мову, бачення майбутнього і ставлення до сучасного.

Тут недостатньо обмежуватися лише визначенням культурних універсалій, потрібно досліджувати їх в різних соціально-часових вимірах. Всі людські культури, незважаючи на їх різноманітність, мають в основі своїй багато спільного, ці загальні аспекти культури піддаються науковому аналізу. Цілісний підхід до вивчення становища й активності людини в культурі передбачає увагу до всіх аспектів, що впливають на її свідомість, вимагає розглянути людську особистість як ціле. У культурі особистість постає у безлічі своїх історичних і культурних проявів, але все ж людина існує всередині культури. Наше завдання полягає в тому, щоб визначити відмінності і подібності застанов людської діяльності, визначити, як міфологічність мислення впливає на них, до яких дій вдається людина, як сприймає і оцінює соціальні процеси, як почуває себе в них, тобто у своєму повсякденному житті. Тільки тоді, коли ми з'ясуємо, як люди, що живуть у спільній політичній реальності, знаходять чинник, що їх не тільки об'єднує, але й окреслює межі між ними, керуючись не стільки наявною ситуацією, скільки їх бажаннями і емоціями, тільки тоді ми зможемо претендувати на володіння безпосередньо об'єктивним знанням про критичність мислення і вплив на нього нездоланної схильності до міфологізації, враховуючи, що розвиток особистості не усуває потреби у релігійному переживанні, а отже – у міфологізації світосприйняття. Сфера свідомості людини повинна розглядатися у зв'язку з культурним середовищем, у своїй поведінці людина, через ціннісні норми, заборони і табу, інтегрується у систему соціокультурних відносин, стає частиною свого соціального середовища, тут відбувається становлення її світовідчуття і світогляду, тут постає міфологія як культурне явище. Тому важливим є дослідження закономірностей функціонування світоглядно-міфологічного комплексу у становленні суб'єктності людини, у визначенні людини як носія культури, оцінці її місця і ролі в збереженні власного чи бажаного соціального середовища.

Досліджуючи сучасне суспільство, ми маємо справу з урбанізованим суспільством, яке у спільному просторі поєднує неоднорідні спільноти людей, і тому формує більш складне оточення, що є істотним фактором для розуміння сучасного життя. Звернення до характеристик історичних типів особистості через окреме, одиничне дозволяє розширити розумові горизонти уявлень про те, якими постали чи можуть бути спільні людські відносини.

Глибокі знання факторів, що визначають особистість, становлять необхідний елемент філософського аналізу, дозволяють глибше і повніше вивчити і осмислити факти і явища соціальної реальності, теоретично змоделювати функціонування культурних процесів, проінтерпретувати факти і фактори людської поведінки, здійснити їх типологічне порівняння. Аналіз міфологічного фактору, його дієвості і неуникнення дозволить пояснити, що в явищі є специфічного.

Началом первинної соціальності і ланкою опосередкування взаємозв'язку людини і суспільства є міф. Саме міф постає як первісна детермінанта становлення соціуму та індивіда. У множинності визначень міфу, що можна зустріти у вітчизняній і світовій літературі, можна виокремити два інваріантні моменти. По-перше, жоден концепт міфу не дає задовільної раціональної відповіді на питання про ґенезу міфів. По-друге, будь-яке концептуальне визначення міфу супроводжується визнанням його категоричної імперативності в межах традиційно-архаїчних культур. Та у будь-якому тлумаченні міфу неможливо заперечувати його імперативно-нормативну модальність.

На думку багатьох дослідників, особливої уваги заслуговує саме інтегруюча функція міфу. Людина - істота, що покликана постійно перетворювати своє середовище. Створювати культуру. Культура є знаряддям творчої діяльності людей з метою задоволення їхніх різноманітних потреб і потреб суспільства як цілого. Ця функція здійснюється людьми за допомогою різних засобів виробництва, наукових досліджень тощо. Міф об'єднує людей спільним баченням соціального простору і часу, тим самим є фактором активного відношення до реальності – тобто її відтворення і збереження у певному культурному вигляді. Але крім того, міф ще виконує пізнавальну, або гносеологічну, функцію, що, на першим погляд, є суперечливим твердженням. Але міф концентрує в собі спільний суспільний досвід багатьох поколінь людей, тож іманентно накопичує знання про світ, тим самим сприяючи його пізнанню і освоєнню.

Менше заперечень викликає визнання за міфом його комунікативної функції. Через міф постає єдиний механізм передавання суспільного досвіду від одного покоління до другого, від епохи до епохи, від однієї держави до іншої. Невипадково міф вважають суспільною пам'яттю людства. Спадкоємність культурної традиції не повинна перериватися, бо це призводить до втрати суспільної пам'яті. Міф - одна з форм її збереження. Тому людина так болісно ставиться до руйнування міфів, підсвідомо відчуваючи небезпеку втрати світоглядної опори, що забезпечувала і виправдовувала її соціальний вибір.

Особливо слід відзначити важливість регулятивної, (або нормативної) функції міфа. У сфері повсякденності, у міжособових відносинах міф, так чи інакше, впливає на поведінку людей і регулює їх вчинки, дії і навіть вибір

матеріальних і духовних цінностей. Звичайно, регулятивна функція міфа спирається на такі нормативні системи, як мораль і право, та не слід недооцінювати важливості емоційного регулювання життєдіяльності людини. Будь-яка ідея не тільки розуміється, вона емоційно переживається. Людина не тільки пізнає світ, вона його піддає дії своїх почуттів. Людина здатна віддати життя за ідею, просто поділяючи її серцем, не маючи здатності до її теоретичного осягнення. Саме через міф, його ціннісно-орієнтаційну функцію формується система цінностей, постають для людини певні ціннісні потреби й орієнтації. Соціальний час вимірюється й оцінюється не тільки за рівнем і якостями знань, а також за моральними якостями, рівнем його духовної складової. Моральний та інтелектуальний змісти – це різні критерії оцінки. Тому головною для міфу слід визнати його людинотворчу, або гуманістичну, функцію. Подібне твердження видається суперечливим, адже у міфі не знаходиться місця особистості, у міфі “Я” не виокремлюється від “Ми”. Це є прояв інтегруючої функції міфу. Філософська свідомість, яка є способом і засобом саморозвитку індивіда, його матеріального і духовного світу, в цьому сенсі протилежна сутності міфу – підкорити індивідуальне суспільно-загальному. Тому філософія – це є любов до такої мудрості, що є мірою "олюднення" самої людини, мірою людяності її ставлення до природи, суспільства, інших людей, до самої себе. Філософія є тим виміром людського буття, який відповідає за розвиток людини як людини [2]. Усе, що створене, будь-який предмет цивілізації філософія оцінює як такий, що зберігає в собі здібності і властивості людини, відображує її історичний досвід, потреби, цінності. Саме в процесі предметної діяльності, в історичному процесі соціального життя створюється тіло цивілізації і культури - світ людини, світ її сил, можливостей. Людина завжди створена культурою, тому що вона є соціальна істота, а суспільства без культури не існує. Ступінь же розвиненості культури може бути різним залежно від умов, у яких розвивається людство, від можливостей, які воно має, особистість завжди є породженням певного типу культури, її свідомість відбиває можливості культури, залучаючись до певного типу світогляду.

В цьому сенсі необхідно з’ясувати зв’язок особистості з певними світоглядними домінантами культури. Але що є засадничим для будь-якої культури, її світоглядним обрієм? Що для певної історичної людини в першу чергу, визначає її світобачення? Відомим є погляд, що таку засадничу функцію відносно сучасної цивілізаціїї виконує релігія, вона є джерелом відомих суспільству сюжетів, саме вона відіграє визначальну роль у становленні і розвитку цивілізації та культури. Тож твердження, що саме релігія виконує культуротворчу функцію, визначає зміст культури, не є виключно теологічною позицією. Навіть етимологічно поняття "культура" і "культ" є пов’язаними. Але

годі стверджувати, що сама культура, культурні цінності є лише похідними культу. Втім саме через розвиток релігійно-міфологічної практики постає певний тип особистості [4]. Міфологія у динаміці культурного розвитку відіграє свою роль, яка з постанням філософії і науки ускладнюється, але не втрачає своїх позицій. Без міфологічної свідомості не розкрити творчу діяльність людини, не зрозуміти людину як справжнього творця культурних цінностей, врешті решт, не зрозуміти динамізму історичного розвитку. Це зовсім не потребує обмеження світоглядних цінностей лише ідеями та моральними вимогами, похідними з міфології, хоча б тому, що існує також матеріальна основа культури, але, поза сумнівом, є нерозривна єдність матеріальної і духовної сторін культури. Втім, завдяки Максу Веберу, світоглядно-засадниче значення релігійного вчення, теологічне забарвлення певного типу культури, здобуваючи різну оцінку, загалом не заперечується. Релігійно-міфологічна основа існуючої культури є засадничою соціальною концепцією в будь-якій теології - католицький, протестантській, православній, мусульманській, тобто в тих релігіях, що переважно формують свідомість сучасного, і досі переважно релігійного, людства. Але, безумовно, через релігійно-міфологічний комплекс постає механізм передачі нагромаджених суспільством різноманітних цінностей і традицій, що охоплює сферу духовного життя суспільства.

Втім, виходячи з органічної єдності матеріальної і духовної культури, не можна обмежуватись переважаючим значенням матеріальних основ буття людини. Особистість постає як явище духовної культури, вона має історичну обумовленість, фіксує національні і релігійні особливості, включає в себе загальнолюдські цінності. Звичайно, їх створюють не тільки релігії, що делегують певні міфологічні уявлення, більше того - релігії теж створюється людством, а отже, покликані служити людству. Тож свого часу недалекоглядна критика релігійної міфології як системи невіглаських уявлень про світ і людину дала мала користі. Атеїзм ніколи не був масовим явищем аж до модерного суспільства, але й зараз сучасне людство - це переважно релігійне людство.

Через теологію релігійна ідея пов’язує між собою сукупність властивих масі віруючих міфологічних уявлень, почуттів, настроїв, звичок, традицій тощо. Тому релігія трансформує свою міфологію у більшою чи меншою мірою стрункy систему ідей, розробкою яких займаються професійні богослови. В різних історично конкретних релігіях їх міфологічні чуттєво-емоційні аспекті можуть бути розвинути різною мірою, але вони є обов’язковим компонентом суспільної свідомості. Тому невипадково сучасні релігії включають в себе богословські концепції економіки, політики, права, мистецтва, релігійну філософію тощо, демонструючи через теологічне трактування міфу свою світоглядну універсальність. І політика має потребу у міфології - не для здійснення якоїсь

своєї мети, а для обгрунтування своєї необхідності. Віра, що спирається на почуття, є неприступним бастіоном політичного. Так зв'язок політичних теорій і теологічних догматів християнства про гріх стає онтологічно-екзистенційним образом мислення, який внутрішньо притаманний як теологічному, так і політичному ходу думки. Але ще цей зв'язок пояснюється спорідненням цих методологічнх ідейних передумов. Політичне за своєю суттю має й міфологічне визначення. Вибору між Богом і сатаною у міфологічній сфері відповідає відмінність між другом і ворогом у політичній сфері. Так само, як теологія, політика прагне повністю захопити людину.

Джерелом ідеології кожної релігії є її святе писання. Різні теологічні традиції неоднозначне тлумачать свої священні тексти, це залежить від історичного часу, соціально-політичних позицій, умов конкретної історичної епохи. Ці тексти у формі міфологічних уявлень про світ, настанови святих пророків, які подаються дуже часто у формі оповідей, стають для людини світоглядною основою. Суттєвим елементом є емоційне ставлення віруючих до змісту їх релігійно-міфологічних уявлень. Це робить релігійно-міфологічний світогляд надзвичайно ефективним, з одного боку. А з іншого - світ таких уявлень, відмінних за своїм змістом від світу предметної речовинності, дає свідомості власний об'єкт для розвитку, відповідний за своєю суттю природі самої свідомості – постає світ ідеального. Тож та обставина, що специфікою релігійних почуттів є те, що вони спрямовані, як на вищу цінність, на надприродне, а не на реальні об'єкти, мало особливе значення для розвитку когнітивних потуг людства, а релігія – дещо більше, ніж втеча від реальності - через міф релігія залучала свідомість до ідеального, надавала свідомості її безпосередній простір.

Міф спроможний виконувати також і нерелігійні функції (політичні, правові та ін.), що не тільки сприяє збереженню його позицій в соціальному і духовному житті суспільства, а й формує саме це духовне і політичне життя, стається, навіть породжує війни і конфлікти. Та все ж сучасний аналіз світоглядної ролі міфу, його місця у культурі позбавляється від тієї його однозначно негативної чи позитивної оцінки, яка виносилася в минулому, особливо у радянській історії, що призводило до трагічних соціальних наслідків.

Таким чином, релігійно-міфологічні уявлення і настрої становлять єдність з суспільством, є його невід'ємним елементом, за допомогою якого формується єдина картина світу, у якій суспільство і індивід пов'язані між собою, відбувається усвідомлення й оцінка соціально-політичних і духовних умов життя і самої людини.

Якщо у широкому розумінні культура охоплює все, що створено людьми, – від науки і релігійних вірувань до способів виготовлення знарядь праці, то й

форми соціального життя людини, форми її свідомості також можуть розглядатися як продукти культури. Адже сім'я, форми господарської активності і політичної влади – все це виникло в результаті людської діяльності і взаємодії між людьми. Форми тваринної колективності обумовлені законами природної еволюції, форми ж соціального життя конструюються людьми, часом стихійно і нецілеспрямовано, але вони відрізняються варіативністю та мінливістю. Міф утворює особливу, вищу і першу соціальну реальність, яка до того ж постає як реальність сакральна та імперативна. Вона сприймається індивідами як абсолютно істинна, значно істинніша, ніж профанна. В той час як у реальному профанному бутті все може змінюватись, приймати невідомі форми, міф завжди пропонує зрозумілу, упорядковану й адаптовану до масової свідомості картину світу і дає ключ до розуміння мирських процесів [1] Як зазначав свого часу М.Мамардашвілі, міф є оповідь, у межі якої вміщаються будь-які конкретні події. Тут вони стають зрозумілими і не являють собою проблеми. Універсальність і сконцентрованість міфу не має меж. Не існує жодного природного або соціального явища, котре не затне набути міфологічної інтерпретації і не припускало б такої інтерпретації. Міфові притаманна величезна креативна, трансформаційна і соціокультурна спроможність. Чуттєві речі отримують надчуттєві якості. Міф уможливлює реальність соціуму і функціонує як людська екзистенція в межах законів міфологічної реальності. Міфічне світосприйняття розгортається як універсальне комунікативне поле спілкування людей між собою та з зовнішнім світом. Оскільки міф – це слово, то міфом може стати все, що покривається дискурсом. Визначальним для міфу є не предмет його повідомлення, а спосіб, у котрий воно висловлюється; міф має формальні межі, але не має субстанційних. Міф - не просто оповідь, він є формою світосприйняття і функціонування свідомості, не обтяженою раціональним мисленням. І міф живе не тільки в релігії, людина не втрачає своєї схильності до міфотворчості, хоча суспільна думка нібито засуджує подібне. Та від цього ефективність міфотворення і міфосприйняття нікуди не поділась [3].

Розрізнення міфологічних і релігійних уявлень доволі умовне, але їх співпадіння є неабсолютним. Для свідомості сучасної людини міф - вже не єдиний тип світогляду, що в історичному сенсі передує релігійному світогляду. Міфологічний і релігійний світогляди – не уламки минулого; будучи переплетеними, вони розходяться у способі представлення картини світу, але часто виступають як тотожні стани свідомості, особливо на рівні світовідчуття. Не забуваючи, що механізм дії цих світоглядів є нетотожним, все ж не можна ігнорувати їх злиття і взаємозаміни.

Релігійний міф є не тільки джерелом чвар і фанатичних сутичок між людьми, його історія – це історія помилок і єресей, важкий і суперечливий досвід

самоусвідомлення особисті. Міф - феномен, притаманний лише людині, тому він є явищем, що виражає людську природу, будує її трансцендентний світ. Саме міф став найбільш виразною і незаперечною ознакою антропоморфності. Міф "пронизує" людське буття, встановлює зв'язок минулого з теперішнім, формує умови життя людини і саму людину з її свідомістю. Людина творить мовні форми, художні образи, міфічні символи або релігійні ритуали, вони стають неуникненим посередником між особистістю і середовищем. Універсум, світ – поняття, що міфологізовані, і саме через міф постає узагальнена картина людського досвіду. Людина живе не тільки у зовнішньому світі, але й у світі власної свідомості, і в цьому сенсі не має значення ілюзорність міфологічних уявлень, їх задача – не пізнання світу речовинності, а опанування людиною можливостей своєї свідомості, виокремлення світу свідомості як окремої реальності. Роль і значення релігійно-міфологічної творчості у розвитку свідомості не викликає сумнівів. Незаперечною є потреба людини творити світи ідеального, символічного, і ця потреба найперше отримала реалізацію саме в релігійно-міфологічних уявленнях. У міфологічно визначених сенсах постають і залишаються значимими для людства багато досягнень культури.

Міфологічний чинник продовжує виконувати роль регулятора соціальних процесів, тож міфологічні компоненти суспільної свідомості продовжують діяти, наповнювати смисловий зміст соціальних процесів.

Релігія з її міфами - одна з головних функціональних складових суспільства, при цьому вона являє собою своєрідний керуючий центр усього суспільного життя, переважно саме вона є, будучи схованкою колективного соціального досвіду, арсеналом норм, імперативів, цілей і цінностей, за допомогою яких регулюється і контролюється існування суспільства і спрямовується його розвиток. Релігійно-міфологічний комплекс відтворює парадигму людської життєдіяльності, здійснює свою регулюючу функцію, впливаючи, з одного боку, на процес виробництва-споживання, сакралізуючи певні види праці і певні продукти праці [4; 5], а з іншого – на соціум взагалі, надаючи політичним рухам сакрального змісту, тим самим опредметнюючи зміст історії, реалізуючи притаманні їй парадигми людської діяльності і суспільства. Міфи, завдяки своїй канонічності, координують дії спільноти, стабілізуючи їх у часі і просторі. Публічна влада і публічна організація суспільства легітимізуються сакральною онтологією. Міф легітимізує принцип визнання влади спільнотою і непокору владі як посягання на світовий порядок, посягання на майбутнє усього соціуму. Саме у цьому й полягає особливе призначення міфу у сфері політичного.

Адекватне розуміння релігійно-міфологічного чинника суспільної свідомості, в більш широкому плані –ролі міфу в культурі, сприятиме зростанню впливу духовної культури в суспільстві, в тому числі ідей і пріоритетів

свідомості, моралі, художньо-естетичних орієнтацій і навіть науки. Крім того, це мало б привести до об'єктивного розуміння міфологічного забарвлення національних, побутових, державно-правових відносин, розуміння ролі соціальних інститутів в суспільстві, нарешті, сприяти досягненню згоди між світською і церковною владою.

Отже, беручи за основу погляд, що культура - це все, що створене людиною, її "друга" природа, необхідно зазначити, що міфологічні механізми свідомості, які виникають в історії людства тоді, коли людина починає усвідомлювати саму себе й протиставляти себе навколишній дійсності, дотепер залишаються дієвими в умовах, коли людина стикається з соціальними викликами, стоїть перед вибором історичної дії. Виникнення і пожвавлення міфологічно-світоглядних факторів пов'язане з процесом загострення соціальних конфліктів (політичних, військових чи екологічних), які виступають стосовно людини як всемогутнє явище, непідвладне їй начало, що вимагає від неї дій, свідомого вибору. Саме цим можна пояснити пошук світоглядної опори у минулому. Хоча подібна актуалізація архетипів може бути також виразом слабкості і недорозвиненості масової свідомості і соціальних сил людини.

Проблема ролі міфа у розвитку людини, культури загалом є значущою не тільки для представників релігійно-філософської думки. Адже людський організований спосіб життя має в основі загальну традицію, отже, передбачає високий рівень свідомої раціоналізації, а останній містить у собі безліч незалежних соціальних одиниць. Зрозуміло, що загальний спосіб життя передбачає загальний світогляд, загальні норми поведінки й загальну систему цінностей [6]. Соціальний комплекс є духовною спільністю, яка зобов'язана своєю єдністю загальним віруванням і загальному способу життя – усвідомленню спільності соціального досвіду, зафіксованому у міфологічних механізмах свідомості, завдяки чому цей досвід стає більш значущим, ніж будь-яка спільність чи схожість у матеріальній культурі. Для сучасної людини, що живе у суспільстві, переважно секуляризованому, звичним є погляд на історію як процес, що не має необхідного зв'язку з міфологічними віруваннями, абстрагуватися від них. Але попередня історія творилася людиною, яка розглядала своє життя й життя суспільства як залежні від сил, що перебувають поза її контролем - надлюдських сил, які одночасно керують і світом, і людським життям. Тому свідомість людини схильна потребувати впорядкування відповідно до вищих законів - сакральних, усвідомлених і виражених у міфологізованій формі. Разом з консервативною функцією міф, орієнтований на минуле, виконує також творчу, динамічну функцію як джерело енергії. Утримуючи суспільство у твердих межах культурної моделі, міф відповідає за

традицію, яка, в свою чергу, будучи консервативною, сприяє необхідному збереженню соціальної спільноти.

Неможливо зрозуміти внутрішні рушійні сили суспільної свідомості, якщо не брати до уваги її міфологічний чинник. Міфологічний механізм суспільної свідомості працює у неявному вигляді, але аналіз його буття на рівні масової свідомості дозволяє виявити і прояснити механізм його дії. Тому досягнення і культурні втрати можна зрозуміти лише тоді, коли стануть зрозумілі світоглядні конструкції, що стоять за ними, в тому числі й міфологічні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Костюк І. Міф як соціокультурний феномен: функціональне навантаження // Вісник Львівської національної академії мистецтв. Вип. 21. – Львів: ЛНАМ, 2010. – С. 367–378.
2. Кримський С. Запити філософських смислів. – К. : ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
3. Мельничук М.М. Сучасна міфотворчість та соціалізація особистості. Теорія і практика сучасної психології. Збірник наукових праць. Запоріжжя, 2019. № 2 (1). С . 75-79.
4. Пасько З.О. Метафізичні та релігійні обрії культури як чинники міжкультурної взаємодії: можливості і контраверсії // Діалог культур та культура діалогу в умовах глобалізації: Монографія / За ред. М.Ю. Савельєвої та Т.Д. Суходуб. – Центр гуманітарної освіти НАН України, 2023, Серія «Totallogy-XXI». – К. : Четверта хвиля, 2023. – 316с. – С. 226-295.
5. Пасько З.О. Становлення економічної свідомості українського народу: аналіз соціальної та економічної думки. // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Т. 51. –Харків - Запоріжжя : 2024. 179 с. - С. 53-70.
6. Попович М.В. Раціональність і виміри людського буття. – К. : Сфера, 1997, 290 с.

Пахомов І. В.,
старший викладач кафедри педагогіки, психології та менеджменту,
Білоцерківський інститут неперервної професійної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України,
м. Біла Церква, Україна, pahomov.ilya@ukr.net

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ЯК ЦІННІСТЬ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Мета дослідження полягала у визначенні ієрархії цінностей педагогічних працівників закладів професійної освіти, насамперед цінності їх відповідальності. Завдання дослідження: на основі аналізу наукових джерел з досліджуваної проблеми визначити основні підходи до дослідження цінності їх відповідальності; провести їх емпіричне дослідження; за результатами його визначити місце цінності відповідальності в ієрархії цінностей. В процесі

дослідження брали участь 98 педагогічних працівників закладів професійної освіти різних областей України: майстри виробничого навчання та викладачі спеціальних дисциплін. При проведенні дослідження ми застосовували тестування за методикою М. Рокича (ієрархія ціннісних орієнтацій). Дослідження показало, що серед респондентів переважають особи середнього віку з вищою освітою, одружені, які мають дітей. Для переважної їх більшості рідні могли бути позитивними джерелами виховання соціальної відповідальності: переважна їх більшість виховувалися у повних благополучних родинах, їх соціальне оточення переважно складалося з порядних людей. Морально-психологічний клімат в освітньому середовищі позитивний: більшість респондентів вважають себе повноцінними його членами, бажають продовжувати підтримувати стосунки між собою і після роботи, вказують на переважання в їх спільноті приємних для них людей, в цілому задоволені ставленням до них з боку інших, вказують на безконфліктні доброзичливі стосунки, традиції взаємної підтримки та допомоги. Відповідальність займає середній ранг в ієрархії інструментальних цінностей і найбільш пов'язана з іншими професійними цінностями: «працьовитість», «цікава робота», «дисциплінованість».

Ключові слова: заклади професійної освіти, педагогічні працівники, відповідальність.

The purpose of the study was to determine the psychological characteristics of social responsibility of pedagogical workers of vocational education institutions. The objectives of the study: based on the analysis of scientific sources on the problem under study, to determine the main approaches to the study of their responsibility; to conduct an empirical study of the characteristics of their responsibility; based on the results of the empirical study, to determine the main factors of their responsibility. 98 pedagogical workers of vocational education institutions from different regions of Ukraine participated in the study: masters of industrial training and teachers of special disciplines. When conducting the study, we used various methods of identifying the level of formation of their responsibility, primarily questionnaires and testing according to the methods of M. Rokych (hierarchy of value orientations). The study showed that the respondents were mostly middle-aged people with higher education, married people who have children. For the vast majority of them, relatives could be positive sources of social responsibility education: the vast majority of them were raised in complete, prosperous families, their social environment consisted mainly of decent people. The moral and psychological climate in the educational environment is positive: most respondents consider themselves full-fledged members of it, wish to continue to maintain relationships with each other and after work, indicate the predominance of people pleasant to them in their community, are generally satisfied with the attitude towards them from others, indicate conflict-free friendly relations, traditions of mutual support and assistance. Responsibility occupies an average rank in the hierarchy of instrumental values and is most closely related to other professional values: "hard work", "interesting work", "discipline".

Keywords: institutions of vocational education, pedagogical workers, responsibility.

Науковий інтерес до проблеми становлення соціальної відповідальності особистості зумовлений відсутністю в науковому дискурсі її цілісної психологічної концепції, обґрунтованості психологічних закономірностей, механізмів та чинників її становлення, глибокого її осмислення як психологічного феномену, як індивідуального переживання та усвідомлення особистістю своєї соціальної відповідальності.

Завдання розвитку соціальної відповідальності громадян визначене важливим у низці нормативно-правових документів, актуальне не лише для представників бізнесу, але й для педагогічних працівників закладів професійної освіти (далі – ЗПО). Пріоритет у сучасній освітній політиці надається компетентнісній парадигмі, спрямованій на розвиток не лише професійних, а й загальних, зокрема соціальних компетентностей.

Актуальність дослідження розвитку цінності відповідальност педагогічних працівників ЗПО зумовлена:

– значущістю психологічного впливу педагогічних працівників на здобувачів професійної освіти;

– недостатнім вивченням психологічних особливостей розвитку соціальної відповідальності саме педагогічних працівників ЗПО порівняно з іншими категоріями осіб;

– браком надійних, ефективних та перевірених програм та технологій розвитку соціальної відповідальності педагогічних працівників ЗПО.

Отже, соціальний запит щодо розв'язання окресленої наукової проблеми, її актуальність та значущість, а також недостатнє її вивчення зумовили вибір теми нашого дослідження: «Розвиток цінності відповідальності педагогічних працівників ЗПО».

Мета дослідження: визначити місце відповідальності в ієрархії цінностей та розробити засоби розвитку соціальної відповідальності педагогічних працівників ЗПО.

Завдання дослідження:

1) на основі аналізу наукових джерел з досліджуваної проблеми визначити основні підходи до дослідження цінностей особистості та створити теоретичну модель розвитку цінності відповідальності педагогічних працівників ЗПО.

2) розробити програму та провести емпіричне дослідження особливостей розвитку цінності відповідальності педагогічних працівників ЗПО;

3) за результатами емпіричного дослідження визначити основні чинники розвитку цінності відповідальності педагогічних працівників ЗПО.

У психології соціальна відповідальність розглядається як узагальнена моральна і соціально-психологічна якість особистості, що поєднує компоненти афективно-мотиваційної, інтелектуальної та діяльнісно-поведінкової сфер

особистості. Вона постає як результат інтеграції всіх психічних функцій особистості: суб'єктивного сприйняття навколишнього світу, оцінки власних ресурсів, емоційного ставлення до обов'язку, волі (М. Актаєва, С. Баранова, Г. Балл, І. Бех, М. Боришевський, В. Бочелюк, Т. Гурлєва, О. Ковальчук, Г. Костюк, С. Костюк, О. Лукашов, І. Сагань, М. Садова, М. Савчин, В. Рибалка, В. Татенко, Т. Титаренко та інші).

Методологічні основи відповідальності вивчали такі психологи, як Ж. Піаже та Ф. Хайдер. У зарубіжній психології проблема відповідальності тісно пов'язана з: рівнем вольового самоконтролю (Дж. Роттер), мотивом надання допомоги іншій людині (С. Шварц), формуванням траєкторії життя (Е. Берн), здатністю відповідати за власні дії (Ф. Перлз), основою людського існування (В. Франкл), участю у подіях власного життя (І. Ялом).

Різні аспекти соціальної відповідальності особистості досліджувала низка науковців (В. Бочелюк, О. Палагнюк, J. Ballor, R. Barron, A. Bielefeldt, S. Chou, N. Canney, Y. Du, Y. Fu, R. Joustra, J. Moore, A. Singhapakdi, W. Wang, Y. Qiu, Z. Wang, J. Yin), які пов'язували її з ціннісною, моральною та духовною сферою особистості.

О. Лукашов, V. Anderson, C. Caldwell, K. Ndalamba, D. Lopez, R. Marin, S. Ruiz de Maya досліджували соціальну відповідальність особистості у трансформаційному світі. Інші дослідники вивчали взаємозв'язок соціальної відповідальності з певними психологічними характеристиками особистості: M. Bedoya-Villa та M. Escobar-Sierra – з лідерськими якостями, С. Костюк – з соціальними атитюдами, О. Шевченко, О. Лукашов, С. Сафонова та Н. Завацька – з Я-концепцією та психологічним благополуччям, C. Hatch та S. Stephen – з гендерними особливостями, O. Hong та J. Thornton – з впливом групи та особливостями міжособистісного спілкування.

Значна кількість дослідників займалися проблемами формування та розвитку соціальної відповідальності здобувачів освіти. Особливостями формування соціальної відповідальності здобувачів загальної середньої освіти займалися: О. Пилипчук, Я. Раєвська, M. Carbonero, L. Martin-Anton, E. Monsalvo & J. Valdivieso, D. Manzano-Sánchez, L. Conte-Marín, M. Gómez-López, A. Valero-Valenzuela, Y. Shen, S. Rose, B. Dyson, J. Sosik J., R. Koul, J. Cameron, L. Wray-Lake, A. Syvertsen та C. Flanagan. Проблемами розвитку соціальної відповідальності здобувачів вищої освіти вивчали: B. Agbuga, P. Xiang & R. McBride, G. Aksoy, F. Gürsel, S. Akther, S. Hossain, L. Chile, X. Black, D. Hellison, L. Tran та T. Vu.

У дисертаційних дослідженнях [1–6] зустрічаються різні класифікації відповідальності: залежно від суб'єкта (особистісна і суспільна), за способами регулювання (правова і моральна), у часовому вимірі (ретроспективна та

перспективна), за видами соціальних ролей (політична, громадянська, суспільна, партійна, виробнича, професійна та сімейна), за суб'єктом відповідальності (особистості, керівника, організації, держави), за регулюванням суспільних відносин (адміністративна, цивільна, дисциплінарна, матеріальна, кримінальна).

Система соціальної відповідальності постає як цілісна єдність елементів: суб'єкт (як окрема особистість, так і соціум); об'єкт (за що суб'єкт несе відповідальність); інстанція (перед ким відповідає).

Зміст відповідальності, як соціально-психологічного конструкту, включає взаємозв'язок об'єктивних і суб'єктивних її аспектів, які проявляються у вимогах суспільства, що висуваються до особистості, її соціальних якостей та визначених її місцем у системі суспільних відносин (статусом), що дозволяє окреслити межі прояву її відповідальності (об'єктивна сторона); в емоційному переживанні та раціональному осмисленні характеру суспільних вимог та передбаченні наслідків власної діяльності та поведінки (суб'єктивна сторона); практичній реалізації особистістю суспільних вимог у конкретній діяльності та оцінці цієї діяльності відповідно до інтересів суспільства, колективу, власне особистості (об'єктивно-суб'єктивна сторона).

Одним з компонентів соціальної відповідальності є професійна відповідальність. Вона полягає у допомозі окремим індивідам, спільнотам і суспільству в цілому через розуміння значення своєї професії для людей, якісне виконання професійних обов'язків, дотримання професійної етики та високу професійну залученість.

У структурі професійної відповідальності виокремлюємо суб'єкт та об'єкт відповідальності. У контексті нашого дослідження суб'єктом професійної відповідальності виступає педагогічний працівник ЗПО. Вважаємо, що він як суб'єкт діяльності повинен володіти професійно важливими якостями, яких вимагає сучасність, що виявляється в професійних успіхах та можливості реалізації себе в професії, а також забезпечить ефективність майбутньої професійної діяльності.

У структурі соціальної відповідальності педагогічних працівників ЗПО можна визначити наступні компоненти: когнітивний (усвідомлення своєї відповідальності перед певною спільнотою), афективний (емоційне ставлення до свого членства у спільності, переживання, емоції та почуття), ціннісно-мотиваційний (суб'єктивна значущість, важливість членства у певні спільноті), а також конативний (зумовлює соціальну поведінку й визначає форми діяльності стосовно спільноти; готовність індивіда діяти відповідно до інтересів спільноти; громадянська участь, активність щодо відстоювання соціальних цінностей).

До основних соціально-психологічних чинників розвитку соціальної відповідальності педагогічних працівників ЗПО відносимо:

– професійне освітнє середовище (спільні соціальні цінності і місія формування професійних компетентностей педагогів, підтримка та обмін досвідом в процесі їх формування, демократичний стиль управління в закладі освіти, позитивний морально-психологічний клімат, залучення педагогів до соціальної активності, позитивні моделі поведінки адміністрації та колег: соціальна відповідальність, соціальна свідомість та соціальна активність педагогів);

– особистісний розвиток педагога (рефлексія і самоаналіз педагогами власної діяльність та її відповідності соціальним цінностям, формування їх професійної компетентності, соціальна активність, мотивація професійного та особистісного розвитку, яка сприяє формуванню активної соціальної позиції педагога);

– соціокультурне середовище (події в суспільстві, рівень соціальної активності громади та закладу освіти, державна політика в сфері освіти).

Тобто, розглядаючи відповідальність як інтегральну властивість особистості, науковці виокремили чинники формування й реалізації відповідальної поведінки: точність, пунктуальність, вірність особистості у виконанні обов'язків; толерантність, готовність сприймати інших людей такими, якими вони є, терпиме ставлення до оточуючих як до партнерів по спілкуванню та взаємодії, емпатія; мораль та моральність, міру моральної зрілості особистості; рівень соціальної зрілості, соціальну спрямованість особистості, систему цінностей та особистісних смислів.

Теоретичні моделі соціальної відповідальності особистості розробляли низка науковців [1–6]. Вони визначали її структуру, чинники, ознаки, рівні розвитку, умови та механізми формування. На основі врахування результатів теоретичного аналізу соціально-психологічних аспектів соціальної відповідальності педагогічних працівників ЗПО; єдності її когнітивного, афективного, конативного та ціннісно-мотиваційного компонентів; специфічної поліфункціональності їх праці; єдності різних типів ставлення особистості (до людей, професійної діяльності, суспільства та до себе) нами була розроблена психологічна модель соціальної відповідальності педагога ЗПО, психологічна структура якої включає систему двох підструктур (соціальна та професійна).

В процесі дослідження брали участь 98 педагогічних працівників ЗПО різних областей України. За гендерним складом переважали жінки (63%), частка чоловіків дещо менше (37%). Вікова структура респондентів характеризується переважанням частки осіб середнього (30-50 років) (43,7%) та зрілого (понад 50 років) віку (48,7%), осіб молодого (до 30 років) віку значно менше (7,6%). Рівень освіти респондентів досить високий: переважають особи із повною вищою освітою (77,4%), значно менше осіб з фаховою передвищою освітою (22,6%). За посадою приблизно половина досліджуваних (53,1%) є майстрами виробничого навчання, інша половина (46,9%) – викладачі спеціальних дисциплін. За

педагогічним стажем переважають особи зі значним педагогічним стажем (понад 30 років) (50,5%), дещо менше осіб з середні стажем (10-20 років) (40,1%), частка осіб з незначним стажем (до 10 років) незначна (9,4%). Щодо сімейного стану, серед опитаних переважають одружені особи (73,6%). Значно менша частка розлучених (11,3%) та неодружених осіб (15,1%). Діти є у багатьох респондентів (78,3%). Таким чином, серед респондентів переважають особи середнього віку з вищою освітою та значним педагогічним стажем, одружені, які мають дітей.

При проведенні дослідження ми застосовували різні методи виявлення рівня сформованості їх соціальної відповідальності, насамперед анкетування та тестування за методикою М. Рокича (ієрархія ціннісних орієнтацій).

Дослідження місця відповідальності в ієрархії інструментальних цінностей педагогічних працівників ЗП(ПТ)О здійснювалося за допомогою методики М. Рокича (адаптація А. Гоштаутаса, А. Семенова, В. Ядова та Д. Леонтьєва), яка дозволяє респондентам ранжувати інструментальні цінності особистості. Обстеження краще проводити індивідуально, але можливо і групове тестування. Респондентам пред'являлися список інструментальних цінностей (18 штук) на аркушах паперу в алфавітному порядку. У списках випробуваний присвоює кожній цінності ранговий номер.

До інструментальні цінностей належать: відповідальність (почуття боргу, уміння тримати своє слово); акуратність (охайність, вміння тримати в порядку речі, порядок у справах); вихованість (гарні манери); високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання); життєрадісність (почуття гумору); старанність (дисциплінованість); незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче); непримиренність до недоліків у собі та інших; освіченість (широта знань, висока загальна культура); раціоналізм (вміння тверезо і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення); самоконтроль (стриманість, самодисципліна); сміливість у відстоюванні своєї думки, поглядів; тверда воля (вміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами); терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки та омани); широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички); чесність (правдивість, щирість); ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі); чуйність (дбайливість).

Ці інструментальні цінності можна об'єднати у наступні групи:

1. Етичні цінності (чесність, непримиренність до недоліків) – цінності міжособистісного спілкування (вихованість, життєрадісність, чуйність) – цінності професійної самореалізації (відповідальність, тверда воля, дисциплінованість).

2. Індивідуалістичні цінності (високі запити, незалежність, тверда воля) – конформістські цінності (дисциплінованість, самоконтроль, відповідальність) – альтруїстичні цінності (терпимість, чуйність, широта поглядів).

3. Цінності самоствердження (високі запити, незалежність, непримиренність до недоліків, сміливість, тверда воля) – цінності прийняття інших (терпимість, чуйність, широта поглядів).

4. Інтелектуальні цінності (освіченість, раціоналізм, самоконтроль) – цінності безпосередньо-емоційного світосприйняття (життєрадісність, чесність, чуйність).

Тобто, відповідальність належить до професійних конформістських цінностей.

За допомогою анкетування ми досліджували соціально-демографічні та соціально-психологічні показники педагогічних працівників ЗПО. Анкета складалася з 19 відкритих питань і була анонімною. До соціально-демографічних показників досліджуваних входили: вік, освіта, посада, досвід роботи, сімейний стан, наявність дітей. Їх визначали лише на початку дослідження, тому що за період дослідження ці показники як правило не змінювалися. До соціально-психологічних ознак опитаних відносилися: самоідентифікація, негативні та позитивні чинники, які впливають на їх психічний стан, прагнення до змін, соціальне оточення та родина.

Переважна більшість респондентів (79,2%) зазначили, що їх соціальне оточення переважно складалося з порядних людей, лише незначна частка (20,8%) вказали на переважання у їх оточенні різних людей. Тобто, на протязі життя переважна їх більшість зазнавали позитивного впливу з боку найближчого оточення, що е сприяло їх професійному розвитку.

Щодо соціальної ідентифікації, то переважна більшість опитаних (71,7%) мають виражену професійну ідентифікацію (педагог, майстер, викладач, тощо), більшість (58,3%) ідентифікує себе з родиною (батько, син, чоловік, тощо), третина (33,5%) вказали національну чи громадянську ідентифікацію (громадянин, українець, тощо). Це свідчить про переважання їх професійної ідентифікації над сімейною, національною та громадянською.

Серед основних причин стресу більшість респондентів вказали: війну (51,0%), важкі умови праці (22,6%) та конфлікти з іншими людьми (26,4%). Серед чинників подолання стресу, респонденти назвали: родину (11,2%), спілкування (17,0%), працю (17,0%), перегляд телепередач (34,0%), професійний розвиток (17,0%), заняття фізкультурою (3,8%).

Більшість опитаних виховувалися у повних та благополучних родинах (62,3% та 76,5% відповідно). Соціальне оточення переважної більшості респондентів складалося з порядних людей (66,7%), різних людей було значно менше (33,3%).

Про позитивний морально-психологічний клімат в професійному середовищі респондентів свідчить те, що більшість їх (88,7%) вважають себе повноцінними його членами, і лише деякі (11,3%) так не вважають. Також позитивним є те, що більшість опитаних (66,0%) бажають продовжувати підтримувати стосунки з колегами і після роботи, але третина опитаних (34,0%) цього не бажає.

Про позитивні внутрішньогрупові відносини також свідчить той факт, що більшість респондентів (56,6%) вказали на переважання в їх професійному середовищі приємних для них людей. Меншість осіб (43,4%) вказали, що в їх середовищі є різні люди. На наявність неприємних людей вказали лише деякі педагоги (11,0%). Про позитивні відносини респондентів з колегами також свідчить те, що більшість їх (67,9%) в цілому задоволені ставленням до них з боку колег, меншість (32,1%) дещо незадоволені ним. Також більшість опитаних (58,5%) вказали на наявність деяких непорозумінь, меншість (41,5%) вказали на безконфліктні доброзичливі стосунки. Більшість респондентів (83,0%) вважають, що в їх мікросередовищі склалися традиції взаємної підтримки та допомоги.

Таким чином, серед респондентів переважають особи, які виховувалися у повних благополучних родинах, в оточенні порядних людей та мають виражену професійну ідентифікацію. Серед негативних чинників виникнення стресу вони вказали: війну, важкі умови праці та конфлікти з іншими особами, а серед позитивних чинників протидії стресу: родину, спілкування, працю, професійний розвиток та перегляд телепередач.

Морально-психологічний клімат серед педагогів ЗПО досить позитивний: більшість опитаних вважають себе повноцінними членами освітньої спільноти, бажають продовжувати підтримувати стосунки з колегами і після роботи, вказують на переважання в їх спільноті приємних для них людей, в цілому задоволені ставленням до них з боку інших, вказують на безконфліктні доброзичливі стосунки, традиції взаємної підтримки та допомоги.

Серед інструментальних цінностей опитаних найбільш значущими є: високі запити (1 ранг), уміння мислити (2 ранг), стриманість (3 ранг), сміливість у відстоюванні своєї думки (4 ранг), широта поглядів (5 ранг), тверда воля (6 ранг).

Індиферентними термінальними цінностями для опитаних є: чесність (7 ранг), працьовитість (8 ранг), дбайливість (9 ранг), освіченість (10 ранг), відповідальність (11 ранг) та життєрадісність (12 ранг).

До незначущих інструментальних цінностей досліджувані віднесли: незалежність (13 ранг) непримиренність до недоліків (13 ранг), дисциплінованість (14 ранг), акуратність (15 ранг), вихованість (18 ранг), толерантність (17 ранг).

Таким чином, для більшості опитаних така інструментальна цінність, як відповідальність, не є важливою, про це свідчить її 11 ранг серед 18 інструментальних цінностей.

З метою перевірки значень інструментальних цінностей опитаних на нормальність розподілу застосовувався критерій Колмогорова-Смірнова. Якщо його значущість перевищує 0,05 – приймається нульова гіпотеза (розподіл є нормальним), якщо вона менше чи дорівнює 0,05 –альтернативна гіпотеза (розподіл є відмінним від нормального). Значущість майже всіх показників критерію Колмогорова-

Смірнова для інструментальних цінностей осіб не перевищує 0,05, тому для встановлення значущих відмінностей між незалежними чи залежними вибірками доцільно застосовувати непараметричні критерії.

З метою встановлення зв'язку між інструментальними цінностями респондентів був проведений кореляційний аналіз. Враховуючи, що значущість цінності визначається її рангом, ми застосовували коефіцієнт рангової кореляції Спірмена. За значенням коефіцієнту рангової кореляції Спірмена (КК) можна виділити інструментальні цінностей респондентів, які мають тісний зв'язок з цінністю «відповідальність»: широта поглядів (КК=0,68), дбайливість (0,76), логічне мислення (0,65), стриманість (0,67), дисциплінованість (0,64) та вихованість (0,74 в ЕГ).

З метою класифікації інструментальних цінностей опитаних на проводився кластерний аналіз методом міжгрупових зв'язків із застосуванням інтервальної міри «квадрат відстані Евкліда». Побудована дендрограма свідчить про значущість сім'ї та професії для педагогів – до окремого кластеру «Сімейні та професійні цінності» відносяться: любов, сім'я, краса природи та мистецтва, цікава робота та відповідальність.

З метою зниження розмірності інструментальних цінностей респондентів усіх груп на констатувальному етапі дослідження проводився факторний аналіз методом головних компонент із застосуванням методу обертання «варімакс з нормалізацією Кайзера» та визначення міри вибіркової адекватності Кайзера-Меера-Олкіна та критерію сферичності Бартлетта.

Графік власних значень факторів інструментальних цінностей педагогів свідчить про оптимальну їх кількість, яка дорівнює п'яти. Ці п'ять факторів разом складають 59,7 % загальної дисперсії (перший фактор – 27,2 %, другий – 11,3 % третій – 8,8 %, четвертий – 7,2 %, п'ятий – 5,2 %). Міра вибіркової адекватності Кайзера-Меера-Олкіна дорівнює 0,58, а значення критерію сферичності Бартлетта – 0,00, що свідчить про достатність такої кількості факторів.

Найбільші навантаження за фактором «Професійні цінності» мають наступні цінності: цікава робота (0,8), суспільне визнання (-0,6), пізнання (-0,8,) та відповідальність (0,5).

Отже, визначено ієрархію інструментальних цінностей педагогів ЗПО. Кореляційний, кластерний та факторний аналіз дозволив віднести цінність «відповідальність» до групи «Професійні цінності».

Висновки:

1. Відповідальність у психологічній структурі особистості характеризується як сутнісна її характеристика, а також як інтегральна властивість особистості, що є її основою, яка визначає організацію та успішність її життєдіяльності. Вона

розглядається з одного боку як суб'єктна визначеність форм та меж необхідності своєї активності, а з іншого – як суб'єктна реалізація цієї необхідності.

2. Соціальна відповідальності пов'язується з соціальною (рольовою) функцією особистості, яку вона приймає на себе, і яка, відповідно, має для неї певний сенс. Йдеться також про відповідальність особистості як схильність виконувати свої рольові функції, тобто дотримуватися у своїй поведінці прийнятих у суспільстві соціальних норм.

3. Можна виділити дві групи критеріїв соціальної відповідальності педагогічних працівників ЗП(ПТ)О: зовнішні (соціально-психологічні: особливості соціального та освітнього середовища) та внутрішні (індивідуально-психологічні: відповідальність, сумлінність, самоконтроль, самоорганізація, інтернальний локус контролю тощо). Її структура складається з когнітивного, афективного, ціннісно-мотиваційного та конативного компонентів, рівень розвиту яких компонентів може бути низьким, середнім та високим.

4. Серед респондентів переважають особи середнього віку з вищою освітою, одружені, які мають дітей. Для переважної їх більшості рідні могли бути позитивними джерелами виховання соціальної відповідальності: переважна їх більшість виховувалися у повних благополучних родинах, їх соціальне оточення переважно складалося з порядних людей. Серед основних причин стресу більшість респондентів вказали: війну, важкі умови праці та конфлікти з іншими засудженими, а серед шляхів його подолання: родину, спілкування, професійний розвиток, працю, перегляд телепередач, читання книжок, заняття фізкультурою.

5. Морально-психологічний клімат в освітньому середовищі позитивний: більшість респондентів вважають себе повноцінними його членами, бажають продовжувати підтримувати стосунки між собою і після роботи, вказують на переважання в їх спільноті приємних для них людей, в цілому задоволені ставленням до них з боку інших, вказують на безконфліктні доброзичливі стосунки, традиції взаємної підтримки та допомоги.

6. Цінність «відповідальність» займає 11 місце серед 18 інструментальних цінностей, що свідчить про необхідність підвищення її значущості у педагогів ЗП(ПТ)О. Виявлені взаємопов'язані цінності: «відповідальність», «працьовитість» та «дисциплінованість», які належать до кластеру «Професійні цінності» та мають найбільше факторне навантаження за фактором «Професійні цінності».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Актаєва М.Г. Психологічні чинники формування громадянської відповідальності у юнацькому віці. ситуацій : дис.... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ : Національний авіаційний університет, 2017. 264 с.
2. Гурлєва Т.С. Психолого-педагогічні умови формування відповідальності у важковиховуваних підлітків: дис. … канд. психол. наук: 19.00.07. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПНУ, 2015. 267 с.

3. Ковальчук О.С. Психологічні умови формування в технічних університетах соціальної відповідальності майбутніх інженерів: дис. … канд. психол. наук: 19.00.10. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПНУ, 2012. 244 с.
4. Костюк С.П. Психологічні чинники соціальної відповідальності особистості. дис. … докт. філософії: 053 «Психологія». Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2024. 236 с.
5. Лукашов О.О. Психологічні основи соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму. дис. … докт. філософії: 19.00.05. Київ: Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, 2024. 374 с.
6. Садова М.А. Теорія та практика професійної відповідальності особистості. дис.... докт. психол. наук : 19.00.01. Одеса: Одеський національний університет ім. І. Мечнікова. 2019. 530 с.

Пенцова І. В.,
практичний психолог
КЗ «Харківська гімназія № 25 Харківської міської ради»,
psychologist.hg25@gmail.com

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ТА МЕТАПІЗНАННЯ ЯК КЛЮЧОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ТОТАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Анотація. У статті розкрито сутність критичного мислення та метапізнання і їх взаємозв'язок у розвитку підлітків. Обґрунтовано роль метапізнання як основи усвідомленого контролю мислення та передумови формування критичного мислення. Визначено вплив штучного інтелекту на когнітивні процеси, зокрема ризик зниження самостійності мислення. Окреслено підходи до розвитку цих компетентностей в освітньому процесі.

Ключові слова: критичне мислення, метапізнання, підлітки, штучний інтелект, рефлексія, освітній процес.

Abstract. The article examines the essence of critical thinking and metacognition and their interrelation in adolescent development. The role of metacognition as a basis for conscious regulation of thinking and a prerequisite for the development of critical thinking is substantiated. The impact of artificial intelligence on cognitive processes is identified, particularly the risk of reduced independent thinking. Approaches to the development of these competencies in the educational process are outlined.

Keywords: critical thinking, metacognition, adolescents, artificial intelligence, reflection, educational process.

Сучасне інформаційне суспільство характеризується безпрецедентною динамікою технологічних змін, що ставить перед освітою принципово нові виклики. Як справедливо зауважують Архіпова Є. О. та Ковалевська О. В., фундаментальною особливістю сучасного суспільства є динамічні та безперервні зміни в русі інформаційного простору, де найважливішим компонентом

інформаційної індустрії стали всі види інформаційних технологій, особливо телекомунікації, що спираються на досягнення комп'ютерної техніки [1]. Ускладнення індустріального виробництва, соціальної, економічної та політичної діяльності людини привели до зростання потреби у знаннях та створення нових засобів їх здобуття.

У цьому контексті особливої актуальності набуває питання формування у підлітків двох взаємопов'язаних, але відмінних за своєю природою когнітивних компетентностей – критичного мислення та метапізнання. Якщо поглянути на аналітику використання терміну "критичне мислення", то можна помітити постійне та значне зростання його вживання протягом останніх десятиліть. Критичне мислення згадують як одну з пріоритетних навичок, які бажають бачити роботодавці у своїх працівників. Водночас метапізнання, хоча й менш популяризоване у широкому дискурсі, становить фундаментальну основу для розвитку здатності до критичного осмислення дійсності.

Як підкреслює Харченко Н. В., важливість критичного мислення для вітчизняної освітньої системи зумовлена не лише становленням інформаційного суспільства, а й демократичним поступом нашої держави [4]. Критичне мислення є не лише наслідком демократії, а й важливим чинником її формування, частиною підготовки громадян до життя в суспільстві. Особливо гостро ця проблема постає в контексті сучасних викликів, пов'язаних з інформаційною війною та масовим поширенням дезінформації.

Мета статті полягає у з'ясуванні сутності критичного мислення та метапізнання як окремих, але взаємопов'язаних феноменів, визначенні їх ролі у формуванні особистості підлітка в умовах тотального використання штучного інтелекту, а також окресленні шляхів їх розвитку в освітньому процесі.

Проблема визначення критичного мислення залишається актуальною попри тривалу історію вивчення цього феномену. Як зауважує Варяниця Л. О., у колі науковців одностайного визначення щодо поняття критичного мислення немає [2]. Фундатором сучасного підходу до критичного мислення прийнято вважати Джона Дьюї, який у праці "Як ми мислимо" виклав його головну ідею, використовуючи термін "рефлексивне мислення" [5]. Дьюї визначав його як активне, наполегливе та ретельне розмірковування над певними переконаннями чи формами знань у світлі підстав, на яких вони ґрунтуються, та висновків, до яких вони ведуть [5].

Едвард Гласер, продовжуючи традицію Дьюї, писав, що здатність мислити критично передбачає схильність вдумливо розглядати проблеми, які потрапляють у сферу досвіду; знання методів логічного мислення та дослідження; вміння застосовувати ці методи [10]. Критичне мислення вимагає наполегливого дослідження переконань чи інших форм знань у світлі підстав, на яких вони ґрунтуються, та висновків, до яких вони ведуть.

Сучасні дослідники пропонують різноманітні визначення. Алек Фішер та Майкл Скрівен характеризують критичне мислення як вмілу та активну інтерпретацію й оцінку своїх спостережень, комунікацій, інформації та аргументації [7]. Роберт Енніс визначає критичне мислення як розумне рефлексивне мислення, зосереджене на вирішенні того, у що вірити чи що робити [6].

Харченко Н. В., узагальнюючи різні підходи, визначає критичне мислення як особливий вид розумової діяльності, характерними ознаками якого є вироблення стратегій прийняття рішень у вирішенні завдань, проблемних ситуацій на основі здобуття і опрацювання інформації; здійснення рефлексивних дій стосовно будь-якого об'єкта чи явища, у тому числі власного процесу мислення; виважений аналіз різних думок і поглядів, виявлення власної позиції, об'єктивне оцінювання результатів як своєї, так і сторонньої діяльності [4].

Серед основних ознак критичного мислення науковці визначають: вміння виокремлювати та аналізувати різні ситуації реального життя; пропонувати варіанти розв'язання поставлених завдань; порівнювати, оцінювати, виявляти недоліки і переваги кожного з них; приймати самостійні рішення та прогнозувати їхні наслідки; вміння збирати інформацію та аналізувати її щодо достовірності; чітко і продумано викладати власні думки; розпізнавати суперечливі дані та судження [4].

Якщо критичне мислення спрямоване на аналіз зовнішньої інформації та прийняття обґрунтованих рішень, то метапізнання являє собою фундаментальну здатність до усвідомлення та регуляції власних когнітивних процесів. Метапізнання, за визначенням Джона Флейвелла, який вважається засновником цього напряму досліджень, – це знання про власне мислення та здатність контролювати свої когнітивні процеси [9].

Структура метапізнання включає кілька ключових компонентів. По-перше, це метакогнітивні знання – розуміння того, як працює наше мислення, які стратегії ефективні для розв'язання різних типів завдань, усвідомлення власних сильних та слабких сторін у навчанні. По-друге, метакогнітивний моніторинг – здатність відстежувати власну когнітивну діяльність у процесі її виконання, помічати труднощі та оцінювати прогрес. По-третє, метакогнітивна регуляція – вміння планувати свою діяльність, обирати відповідні стратегії, корегувати їх за необхідності.

Метапізнання передбачає вміння ставити собі запитання: "Чи розумію я це правильно?", "Яка стратегія буде найефективнішою для розв'язання цього завдання?", "Чому я припустився помилки?", "Що я можу зробити інакше?". Ця здатність до рефлексії над власними когнітивними процесами є критично важливою для успішного навчання та адаптації до нових ситуацій.

Дослідження показують, що метапізнання тісно пов’язане з академічною успішністю. Учні з розвиненими метакогнітивними навичками краще планують своє навчання, ефективніше використовують навчальний час, здатні самостійно виявляти прогалини у знаннях та знаходити способи їх усунення. Вони менш схильні до імпульсивних рішень і краще контролюють свою увагу.

Хоча критичне мислення та метапізнання є окремими феноменами, між ними існує глибокий функціональний зв’язок. Метапізнання створює необхідну основу для критичного мислення, оскільки неможливо критично оцінювати інформацію без усвідомлення власних когнітивних процесів, упереджень та обмежень.

Як зауважує Надурак В. у своїй концептуалізації критичного мислення, воно передбачає вміння аналізувати процес мислення на предмет його відповідності критеріям раціональності [3]. Це означає, що критичний мислитель повинен не лише застосовувати логічні правила до зовнішньої інформації, але й усвідомлювати, як саме він це робить, які стратегії використовує, де може припуститися помилок. Саме тут і виявляється роль метапізнання.

З іншого боку, критичне мислення збагачує метапізнання, надаючи йому конкретні інструменти для аналізу. Знання про логічні помилки, когнітивні упередження, правила аргументації дозволяють більш точно оцінювати якість власного мислення та приймати більш обґрунтовані рішення щодо його корекції [3].

Як підкреслює Варяниця Л. О., формування критичного мислення у молодших школярів неможливе без розвитку здатності до рефлексії – а це є ключовим компонентом метапізнання [2]. Освітня діяльність, яка націлена на розвиток критичного мислення, повинна бути просічена рефлексією, оскільки саме зворотній зв’язок дає можливість дитині відчувати свої сили у подоланні певної теми, усвідомлювати свою значимість у її розв’язанні.

Масове впровадження технологій штучного інтелекту в повсякденне життя створює принципово нову ситуацію для розвитку когнітивних здібностей підлітків. Розвиток комп’ютерної техніки та інформаційних технологій передбачає не тільки розвиток самої людини, а й насамперед її мислення.

Сьогодні підлітки мають доступ до потужних інструментів штучного інтелекту, які можуть миттєво надати відповідь практично на будь-яке запитання, виконати складні обчислення, згенерувати текст або зображення. З одного боку, це відкриває нові можливості для навчання та творчості. З іншого - створює серйозні ризики для розвитку самостійного мислення.

Проте виклик штучного інтелекту є ширшим, ніж просто боротьба з дезінформацією. Коли ШІ може виконати інтелектуальну роботу за людину, виникає загроза формування так званого "когнітивного аутсорсингу" - звички делегувати мислення машині. Підліток, який звик отримувати готові відповіді

від ШІ, ризикує не розвинути критично важливі навички самостійного аналізу, оцінки інформації, формулювання власних висновків.

Саме тут виявляється критична важливість метапізнання. Якщо підліток розуміє, як працює його власне мислення, усвідомлює процес розв'язання задач, то він здатний критично оцінити і відповідь, надану штучним інтелектом. Він може запитати себе: "Чи розумію я, як ШІ дійшов до цього висновку?", "Чи можу я перевірити правильність цієї відповіді?", "Що я дізнаюся нового, якщо спробую розв'язати це завдання самостійно?".

Критичне мислення, у свою чергу, дозволяє підлітку ставити правильні запитання до ШІ, розпізнавати обмеження та можливі помилки в його відповідях, використовувати його як інструмент, а не як замінник власного мислення. Як підкреслює Харченко Н. В., люди, які мають навички критичного мислення, чесні самі з собою, перемагають сумніви, ставлять запитання, інтелектуально незалежні, ними практично неможливо маніпулювати [4].

Варяниця Л. О. наголошує, що особливості формування і розвитку критичного мислення у молодших школярів ґрунтуються на кількох основних положеннях: освітній процес спрямовано не на заучування та запам'ятовування готових знань, а на осмислення та перетворення отриманої інформації; розвиток критичного мислення неможливий без залучення технологій активного навчання, коли діти досліджують, шукають, інтерпретують матеріал [2].

Для підлітків ці принципи набувають ще більшої актуальності. Організація навчально-пізнавальної діяльності повинна бути спрямована на формування критичного мислення через постановку та пошук відповідей на проблемні питання, обґрунтування та формулювання власних гіпотез, аналіз проблеми з різних боків.

Щодо метапізнання, ключовим є навчання підлітків рефлексивним практикам. Це може включати ведення навчальних щоденників, де учні фіксують не лише що вони вивчили, але й як вони це вивчили, які стратегії виявилися ефективними, з якими труднощами вони зіткнулися. Важливим є також створення ситуацій, де учні повинні пояснити свій хід думок, обґрунтувати вибір певної стратегії розв'язання задачі.

Харченко Н. В. підкреслює важливість формування в учнів вміння працювати з інформацією з мережі Інтернет: необхідно навчитися критично аналізувати дані, розміщені в Інтернеті, оскільки переважна більшість ЗМІ та сайтів утримуються та фінансуються окремими комерційними компаніями чи політичними партіями, які мають свої інтереси [4].

У контексті використання ШІ особливої важливості набуває навчання підлітків "критичному діалогу з ШІ" - вмінню формулювати точні запити, перевіряти отримані відповіді, порівнювати їх з іншими джерелами, виявляти

можливі помилки та обмеження. Це вимагає як критичного мислення, так і розвиненого метапізнання.

Виклики та перспективи. Формування критичного мислення та метапізнання у підлітків стикається з низкою серйозних викликів. По-перше, це природна схильність людини до когнітивної економії - прагнення мінімізувати розумові зусилля. Штучний інтелект робить цю економію надзвичайно легкою, що може призвести до атрофії навичок самостійного мислення.

По-друге, під впливом нових можливостей вибору критичне мислення постає як актуальний та важливий інструмент розумової діяльності особистості. Проте реалізація цього потенціалу вимагає системних зусиль освітньої системи, які не завжди є достатніми.

По-третє, існує розрив між важливістю критичного мислення та реальними практиками його формування. Як показує досвід, недостатньо просто знати про важливість критичного мислення – потрібна цілеспрямована, систематична робота з його розвитку.

Водночас існують і значні можливості. Сучасні технології, включаючи штучний інтелект, можуть бути використані не лише як загроза, але й як інструмент розвитку когнітивних здібностей. Наприклад, ШІ може генерувати проблемні ситуації різного рівня складності, надавати персоналізований зворотний зв’язок, допомагати учням усвідомлювати власні когнітивні процеси.

Формування критичного мислення та метапізнання вимагає системних зусиль освітньої системи, включаючи перегляд педагогічних практик, впровадження активних методів навчання, створення умов для рефлексії та самостійного пошуку. Особливої уваги потребує навчання підлітків критичній роботі з інформацією, включаючи інформацію, згенеровану штучним інтелектом.

Перспективи подальших досліджень пов’язані з розробкою конкретних методик формування критичного мислення та метапізнання у підлітків, вивченням ефективності різних педагогічних стратегій, аналізом впливу інтенсивного використання ШІ на когнітивний розвиток молодого покоління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Архіпова Є. О., Ковалевська О. В. Критичне мислення як необхідна складова розумової діяльності людини в межах сучасного інформаційного суспільства. Гуманітарний часопис. 2012. № 2. С. 34–38.
2. Варяниця Л. О. Розвиток критичного мислення в умовах нової української школи. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. 2018. № 1 (315). С. 211–219.
3. Надурак В. Критичне мислення: поняття та практика. Філософія освіти. Philosophy of Education. 2022. Т. 28, № 2. С. 129–147. DOI: https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-2-7

4. Харченко Н. В. Критичне мислення як характеристика сучасної особистості підлітка. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. 2016. С. 276–286.
5. Dewey J. How We Think. Boston; New York; Chicago : D. C. Heath, 1910. 224.
6. Ennis R. H. Definition: A Three-Dimensional Analysis with bearing on key concepts. Argumentation, Objectivity, and Bias: Proceedings of the 11th International Conference of the Ontario Society for the Study of Argumentation (OSSA), 18–21 May 2016. Windsor, Ontario : Ontario Society for the Study of Argumentation (OSSA), 2016. P. 1–19.
7. Fisher A., Scriven M. Critical Thinking: Its Definition and Assessment. Norwich : University of East Anglia, Centre for Research in Critical Thinking, 1997. 21.
8. Glaser E. M. An Experiment in The Development of Critical Thinking. New York: Advanced School of Education at Teachers College, Columbia University, 1941. 212.
9. Flavell J.H., Miller, P., & Miller, S. Cognitive Development. Third edition. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall. 1993. 272.

Петренко С. М.,
заступник директора з навчально-виховної роботи,
вчитель ліцею № 12 м. Чернігова,
petrenkosn12@gmail.com

Мехед Д. Б.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри кібербезпеки та математичного моделювання,
Національний університет «Чернігівська політехніка»,
d.mekhed@gmail.com

Мехед О. Б.,
доктор педагогічних наук, професор,
в. о. завідувача кафедри біології та здоров'я людини,
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка,
mekhedolga@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ ЛІЦЕЮ ТА СТУДЕНТІВ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ОСВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу формування дослідницьких компетентностей учнів ліцею та студентів у контексті сучасної освітньої парадигми. Розглянуто роль наставника у супроводі дослідницької діяльності, його вплив на розвиток академічної культури, критичного мислення та самостійності здобувачів освіти. Особливу увагу приділено інтеграції міждисциплінарних знань та співпраці ліцеїв із закладами вищої освіти, що забезпечує наступність знань і формує освітню траєкторію «ліцей – університет». Окремо проаналізовано використання інформаційно-комунікаційних технологій та здоров'язбережувальних підходів як ефективних

засобів розвитку дослідницького потенціалу молоді, підвищення мотивації та активності у науково-дослідній діяльності. У статті наголошено, що комплексний підхід до навчання – поєднання наставництва, інтеграції знань, інноваційних технологій та співпраці з науковцями – сприяє формуванню всебічно розвиненої особистості, здатної до самостійного наукового пошуку, критичного мислення та творчого застосування знань. Практичне значення дослідження полягає у наданні рекомендацій щодо підвищення ефективності дослідницької підготовки учнів та студентів, розвитку наступності знань та інтеграції освітніх рівнів у системі сучасної освіти.

Ключові слова: дослідницькі компетентності, ліцей, заклад вищої освіти, наставник, інтеграція знань, ІКТ, науково-дослідна діяльність, освітня траєкторія, здоров'язбережувальні технології.

Abstract. The article analyzes the formation of research competencies of high school and university students within the framework of the modern educational paradigm. It examines the role of mentors in guiding research activities and their impact on the development of academic culture, critical thinking, and independence among learners. Special attention is given to the integration of interdisciplinary knowledge and the collaboration between high schools and higher education institutions, which ensures knowledge continuity and shapes the educational trajectory "high school – university." The study also highlights the use of information and communication technologies and health-promoting approaches as effective tools for enhancing research potential, motivation, and engagement in research activities. The article emphasizes that a comprehensive approach – combining mentorship, knowledge integration, innovative technologies, and collaboration with scientists – fosters the development of a well-rounded individual capable of independent scientific inquiry, critical thinking, and creative application of knowledge. The practical significance of the research lies in providing recommendations for improving the effectiveness of research training, ensuring knowledge continuity, and integrating educational levels within modern education systems.

Keywords: research competencies, high school, higher education institution, mentor, knowledge integration, ICT, research activity, educational trajectory, health-promoting technologies.

Основою будь-якого наукового пошуку є вміння дивуватися і ставити питання. У підлітковому віці дослідницька діяльність починається не з формул, а зі здатності побачити щось особливе у звичайних, буденних речах. Там, де пересічний спостерігач бачить просто явище, юний дослідник помічає приховану закономірність, естетичний парадокс або екологічну проблему. Далі прогулянка парком перетворюється на вивчення екосистем, а аналіз дописів у соцмережах – на серйозне лінгвістичне дослідження трансформації мови.

Водночас розвиток дослідницького інтересу потребує належної педагогічної підтримки та спрямування. Важливу роль у цьому процесі відіграє наставник – учитель або викладач, який допомагає здобувачам освіти

сформулювати дослідницьке запитання, обрати методи дослідження, критично осмислити отримані результати. Саме педагог виступає провідником у світ наукового пізнання, створює умови для розвитку пізнавальної активності та формування культури наукового мислення. Така співпраця між учнем, студентом і наставником забезпечує поступове формування дослідницьких компетентностей та сприяє розвитку інтелектуального потенціалу молоді.

Сучасна освітня парадигма орієнтована на формування всебічно розвиненої особистості, здатної до критичного мислення, самостійного здобуття знань та здійснення дослідницької діяльності. У цьому контексті особливого значення набуває формування науково-дослідних компетенцій продовжуючи у закладах вищої освіти. Такий підхід відповідає сучасним освітнім трендам, які передбачають інтеграцію науки й освіти, розвиток міждисциплінарних зв'язків та залучення здобувачів освіти до активної науково-пізнавальної діяльності.

Розвиток дослідницьких умінь учнів і студентів сприяє формуванню наукового мислення, здатності аналізувати інформацію, робити обґрунтовані висновки та застосовувати отримані знання на практиці. Важливу роль у цьому процесі відіграє взаємодія закладів загальної середньої та вищої освіти, що дозволяє забезпечити наступність у формуванні дослідницьких компетентностей та підготовці майбутніх фахівців [5]. Одним із важливих чинників такого розвитку є використання сучасних педагогічних технологій, зокрема інформаційно-комунікаційних технологій, які розширюють можливості освітнього процесу та сприяють формуванню необхідних компетентностей у здобувачів освіти [3; 8]. Формування науково-дослідних компетенцій нерозривно пов'язане з дотриманням принципів академічної доброчесності, що забезпечує достовірність результатів досліджень та відповідальне ставлення до наукової діяльності [1]. У сучасних умовах розвитку освіти, зокрема в умовах суспільних трансформацій та викликів, важливим є пошук нових підходів до організації освітнього процесу, спрямованих на розвиток дослідницького потенціалу молоді [4]. Таким чином, формування наукових навичек учнів ліцею та студентів є актуальним завданням сучасної освіти, що потребує комплексного науково-педагогічного осмислення.

Мета статті – проаналізувати особливості формування дослідницьких компетентностей учнів ліцею та студентів у контексті сучасної освітньої парадигми, а також визначити роль взаємодії ліцею та закладу вищої освіти у розвитку дослідницької діяльності здобувачів освіти.

Формування уміння працювати з науковою інформацією є важливим складником сучасної освітньої парадигми, що орієнтує освітній процес на розвиток особистості, здатної до самостійного пізнання, критичного мислення та творчого застосування знань. У ліцейній освіті дослідницька діяльність

спрямована на формування базових умінь наукового пошуку: постановки проблеми, висування гіпотез, спостереження, аналізу та інтерпретації результатів. Саме на цьому етапі учні поступово оволодівають навичками дослідницької роботи, що формує основу для подальшого розвитку наукового мислення у закладах вищої освіти. Результати досліджень свідчать, що розвиток понятійного мислення школярів у процесі вивчення природничо-математичних дисциплін є важливим чинником формування їхньої пізнавальної активності та здатності до наукового аналізу явищ і процесів [2].

Важливим чинником формування дослідницьких компетентностей є інтеграція змісту освіти та міждисциплінарний підхід до організації навчального процесу. Поєднання знань із різних галузей науки сприяє більш глибокому розумінню природних процесів і формує в учнів та студентів цілісне наукове бачення світу. Використання інтегрованих підходів у профільній школі дозволяє залучати здобувачів освіти до виконання дослідницьких проєктів, що поєднують знання з біології, екології, хімії, математики та інших дисциплін [6]. Такий підхід забезпечує підготовку молоді до подальшої науково-дослідної діяльності у закладах вищої освіти.

Сучасні освітні тенденції також передбачають активне використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі дослідницької діяльності. Цифрові інструменти відкривають широкі можливості для пошуку, обробки та візуалізації наукової інформації, що значно підвищує ефективність навчально-дослідної роботи. Застосування ІКТ у освітньому процесі сприяє формуванню цифрових і дослідницьких компетентностей здобувачів освіти, розширює їхні можливості для участі у наукових проєктах, конференціях та інших формах академічної діяльності [3; 8]. Водночас використання сучасних технологій потребує формування відповідальної академічної культури та дотримання принципів академічної доброчесності під час виконання досліджень [1].

Особливого значення у формуванні наукових навичок набуває співпраця ліцеїв із закладами вищої освіти. Така взаємодія сприяє створенню освітнього середовища, у якому учні мають можливість долучатися до елементів наукової діяльності ще під час навчання у школі. Спільні наукові заходи, участь у дослідницьких проєктах, наукових гуртках, конкурсах та конференціях сприяють розвитку інтересу молоді до наукової діяльності та формуванню дослідницького мислення. Міждисциплінарні підходи у природничій освіті розглядаються як ефективна модель взаємодії ліцею та університету, що забезпечує наступність у підготовці майбутніх фахівців [5].

Варто зазначити, що розвиток дослідницьких компетентностей відбувається також у контексті сучасних суспільних викликів, зокрема в умовах трансформації освітнього середовища та необхідності впровадження інноваційних підходів до навчання. Освітній процес дедалі більше орієнтується

на проєктну діяльність, інтеграцію науки та практики, розвиток критичного мислення та самостійності здобувачів освіти [4]. У таких умовах важливим є формування в учнів і студентів здатності до адаптації, пошуку нових рішень та активної участі у науково-дослідній діяльності.

Таким чином, формування науково-дослідних компетенцій учнів ліцею та студентів є важливою складовою сучасної освітньої парадигми, що передбачає інтеграцію різних рівнів освіти, використання сучасних технологій та розвиток академічної культури здобувачів освіти. Такий підхід сприяє формуванню особистості, здатної до наукового мислення, самостійного здобуття знань та активної участі у розвитку сучасного суспільства.

Важливу роль у розвитку дослідницьких компетентностей відіграють наукові ліцеї, діяльність яких спрямована на поглиблену підготовку учнів до науково-дослідної роботи та подальшого навчання у закладах вищої освіти. Освітнє середовище таких закладів передбачає активне залучення учнів до дослідницької діяльності, участі у наукових гуртках, проєктній роботі, конкурсах та конференціях. У цьому контексті особливої ваги набуває співпраця наукових ліцеїв із закладами вищої освіти, що створює можливості для безпосереднього контакту учнів із науковцями, ознайомлення з сучасними методами досліджень та участі у спільних науково-освітніх заходах.

Взаємодія ліцею та закладу вищої освіти сприяє забезпеченню наступності у формуванні дослідницьких компетентностей. Учні отримують можливість ознайомитися з основами наукової діяльності ще на етапі середньої освіти, що значно полегшує їхню адаптацію до навчання у ЗВО та сприяє подальшому розвитку дослідницького потенціалу. Такий підхід дозволяє поступово формувати у здобувачів освіти навички наукового мислення, уміння працювати з науковою інформацією, здійснювати аналіз і узагальнення результатів досліджень.

Не менш важливим чинником формування наукових навичок є особистість учителя, який виступає наставником і організатором дослідницької діяльності учнів. Саме педагог спрямовує пізнавальний інтерес учнів, допомагає їм усвідомити значущість наукового пошуку, підтримує ініціативу та створює умови для творчого розвитку. У ролі наставника учитель не лише передає знання, але й формує в учнів навички самостійного пізнання, сприяє розвитку критичного мислення, відповідальності за результати власної діяльності та дотримання принципів академічної доброчесності [1].

Крім того, співпраця педагогів ліцею з викладачами та науковцями закладів вищої освіти сприяє підвищенню якості дослідницької підготовки здобувачів освіти. Спільні освітні проєкти, проведення майстер-класів, наукових семінарів та практичних занять дозволяють учням долучатися до сучасних наукових

досліджень і формують у них уявлення про реальний науковий процес. Така взаємодія створює сприятливі умови для формування освітньої траєкторії «ліцей – університет», що відповідає сучасним національним і міжнародним тенденціям розвитку освіти та сприяє формуванню особистості, здатної до наукового пізнання та інноваційної діяльності.

Важливим аспектом формування наукових навичок є також урахування психологічних особливостей сприйняття та обробки інформації здобувачами освіти. Використання інформаційних технологій у навчальному процесі повинно супроводжуватися педагогічно обґрунтованими підходами, що враховують особливості мислення, рівень мотивації та когнітивні можливості учнів і студентів. Дослідження свідчать, що ефективне впровадження інформаційних технологій сприяє розвитку пізнавальної активності, підвищує інтерес до навчання та стимулює дослідницьку діяльність здобувачів освіти [7]. У такому освітньому середовищі учні та студенти отримують можливість активно використовувати цифрові ресурси для пошуку, аналізу та інтерпретації наукової інформації.

Сучасні виклики, зокрема умови воєнного стану та трансформація освітнього середовища, також впливають на організацію науково-дослідної діяльності здобувачів освіти. У цих умовах особливого значення набуває здатність освітньої системи забезпечувати безперервність наукової підготовки та підтримувати розвиток дослідницьких компетентностей молоді. Важливою складовою цього процесу є впровадження інноваційних освітніх підходів, що сприяють розвитку наукового потенціалу здобувачів освіти та їх активному залученню до дослідницької діяльності навіть в умовах суспільних викликів [9].

Крім інтелектуального розвитку, дослідницька діяльність сприяє також формуванню культури здорового способу життя та відповідального ставлення до власного фізичного й психічного благополуччя. Сучасні освітні технології, зокрема здоров’язбережувальні підходи, сприяють гармонійному розвитку особистості студента та підвищують ефективність освітнього процесу. Дослідження доводять, що використання здоров’язбережувальних технологій у системі вищої освіти позитивно впливає на фізичний розвиток студентів, підвищує їхню працездатність та сприяє активній участі у навчальній і науковій діяльності [10]. У свою чергу, поєднання інтелектуального та фізичного розвитку створює сприятливі умови для формування всебічно розвиненої особистості дослідника.

Отже, формування уміння працювати з науковою інформацією учнів ліцею та студентів є складним багатокомпонентним процесом, що передбачає поєднання сучасних педагогічних технологій, інтеграцію різних рівнів освіти, використання цифрових інструментів та створення сприятливого освітнього середовища. Важливу роль у цьому процесі відіграє взаємодія ліцеїв і закладів вищої освіти, а

також педагогічна підтримка наставників, які спрямовують дослідницьку діяльність молоді та сприяють формуванню їхнього наукового світогляду.

Висновки. Формування дослідницьких компетентностей учнів ліцею та студентів у сучасній освітній парадигмі є складним та багатокомпонентним процесом, що поєднує розвиток критичного мислення, самостійності, творчих умінь та академічної культури. Важливою складовою цього процесу є роль наставника – учителя або викладача, який супроводжує здобувачів освіти, допомагає формулювати дослідницькі запитання, обирати методи дослідження та критично оцінювати результати своєї діяльності. Саме завдяки такому супроводу формуються не лише наукові навички, але й відповідальність, дисципліна та здатність до самостійного пізнання.

Співпраця ліцеїв із закладами вищої освіти створює умови для безперервності навчання та наступності в розвитку наукових навичок. Завдяки участі у спільних наукових проєктах, конференціях, наукових гуртках та майстер-класах учні отримують можливість ознайомитися з реальними методами досліджень, що полегшує їхню адаптацію до університетського середовища та підвищує мотивацію до наукової діяльності.

Використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у процесі дослідницької роботи забезпечує здобуття цифрових компетентностей, розширює можливості для візуалізації та аналізу наукової інформації та стимулює активну участь у наукових проєктах. Здоров'язбережувальні технології та психологічно обґрунтовані підходи до навчання дозволяють створити гармонійне середовище, в якому одночасно розвиваються інтелектуальні, фізичні та соціальні компетентності здобувачів освіти.

Таким чином, комплексний підхід до формування дослідницьких компетентностей – поєднання наставництва, співпраці ліцеїв із ЗВО, використання інноваційних педагогічних та цифрових технологій – сприяє підготовці всебічно розвиненої особистості, здатної до самостійного наукового пошуку, творчого мислення та активної участі у розвитку сучасного суспільства. Це відповідає як національним, так і міжнародним освітнім трендам, що орієнтовані на розвиток особистості та забезпечення наступності знань у межах освітньої траєкторії «ліцей – університет».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лукаш О., Ткаченко Г., Сікура А., Мехед О., Кургалюк Н. Проблема доброчесності сучасних біомедичних та екологічних досліджень. Biota. Human. Technology. 2025. No3. С.231–237. DOI: https://doi.org/10.58407/bht.3.25.21
2. Мехед Д. Б., Мехед О. Б., Скребець В. О. Визначення рівня понятійного мислення школярів при вивченні природничо-математичних дисциплін у класах різних профілів. Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 56. Херсон : Вид-во ХДУ, 2010. С. 72 -75.

3. Носко М. О., Мехед О. Б., Мехед Д. Б. Формування ІКТ-компетентностей у майбутніх педагогів. Вісник НУЧК імені Т. Г. Шевченка. Вип. 29-30 (185-186). Чернігів : НУЧК, 2024. С. 120-124
4. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність: Науково-методичний збірник/ за загальною ред. С. М. Шкарлета. Київ-Чернівці «Букрек». 2022. 140 с.
5. Сердюк Г. В., Янченко В. О., Мехед О. Б. Міждисциплінарні підходи в природничій освіті як модель взаємодії ліцею з університетом. Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Вип. 33 (189). Чернігів : НУЧК, 2025. С. 237-241
6. Технології інтеграції змісту освіти : зб. наук. пр. Всеукраїнського круглого столу «Інтеграція змісту освіти в профільній школі», 17 квітня 2019 р., Полтава / [головн. ред. В. Р. Ільченко]. Вип. 11. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2019. 184 с. [Електронний ресурс: http://poippo.pl.ua/images/FILES/nml/drukov _produk _POIPPOPDF/2019/zbirnyk_nauk_prats_tech_integ_zm_osv_Vyp11_2019.pdf].
7. Швидкий А. Л., Мехед Д. Б., Мехед О. Б. Особливості впровадження інформаційних технологій у навчальний процесс (психологічний аспект). Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 61. Херсон : ХДУ, 2012. С. 401- 406
8. Ячна М. Г., Мехед Д. Б., Третяк О. П., Мехед О. Б. Інформаційно-комунікаційні технології як інструмент формування візуальної грамотності при викладанні природничих дисциплін. Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Вип. 33 (189). Чернігів : НУЧК, 2025. С. 196-202
9. Chystiakova, I.A., Ivanii, O.M., Mekhed, O.B., Nosko, Y.M., Khrapatyi, S. PhD Training Under Martial Law in Ukraine Journal of Higher Education Theory and Practice, 2022, 22(15), pp. 151–163
10. Nosko M., Mekhed O., Nosko Yu., Bahinska O., Zhara H.,. Griban G., Holovanova I. The impact of health-promoting technologies on university students' physical development. Acta Balneologica, 2022, 5(171), 469-473. doi: 10.36740/ABAL202205116.

Пилипенко О. Є.,
доктор історичних наук, професор,
професор Національного університету харчових технологій,
pylypenko08@ukr.net,
ORCID: 0000-0002-6096-9433

НАЦІОНАЛЬНА СТРАТЕГІЯ СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ НА 2021–2026 РОКИ: АКТУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті проаналізовано зміст Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні. На основі вивчення діючих нормативно-правових документів доведена необхідність побудови та подальшого розвитку такого суспільства в нашій державі. Розкрито можливості застосування даної стратегії на місцях. Висвітлено діяльність інститутів громадянського суспільства, громадських об'єднань, органів самоорганізації населення.

Особливу увагу приділено взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади на сучасному етапі.

Ключові слова: освіта, Національна стратегія, громадянське суспільство, демократія, законодавство, громадські об'єднання.

The article analyzes the content of the National Strategy for Promoting the Development of Civil Society in Ukraine. Based on the study of current regulatory and legal documents, the need to build and further develop such a society in our country has been proven. The possibilities of applying this strategy on the ground are revealed. The activities of civil society institutions, public associations, self-organization bodies are highlighted. Special attention is paid to the interaction of civil society institutions with state authorities at the current stage.

Keywords: education, National strategy, civil society, democracy, legislation, public associations.

Становлення демократичної, правової та соціальної держави тісно пов'язане з розвитком громадянського суспільства як сфери суспільної діяльності громадян, що об'єднуються для прийняття спільних рішень, а також захисту прав та інтересів, досягнення спільного блага, у тому числі у взаємодії з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, політичними інститутами та бізнесом. Важливою ознакою сталості громадянського суспільства є функціонування інститутів громадянського суспільства, через які громадяни та суспільні групи забезпечують самоорганізацію, представництво, реалізацію і захист прав та інтересів. Партнерство між державою та громадянським суспільством є вагомим чинником реалізації демократичних цінностей, закріплених у положеннях Конституції України, зокрема щодо свободи та особистої недоторканності громадян, свободи слова і думки, свободи вираження поглядів і переконань, свободи світогляду і віросповідання, свободи об'єднання, участі громадян в управлінні державними справами тощо.

Громадянське суспільство є виразником та захисником інтересів і прагнень різноманітних суспільних груп та громадян. Громадянське суспільство здатне зробити значний внесок у сталий розвиток держави шляхом надання соціальних послуг, забезпечення здійснення соціального підприємництва, збільшення кількості робочих місць і самозайнятих осіб, поліпшення бізнес-середовища, протидії корупції, сприяння прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування та реалізації інших суспільно корисних проектів. Інститути громадянського суспільства в Україні також відіграють активну роль у сприянні відновленню територіальної цілісності та розбудові миру. Ураховуючи роль громадянського суспільства у різних сферах суспільного життя, створення сприятливих умов для його розвитку та налагодження взаємодії з його інститутами є важливим завданням органів державної влади, органів місцевого самоврядування.

Правові засади державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства закладені у Конституції України, законах України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики", "Про місцеве самоврядування в Україні", а також законах України, що визначають правовий статус та засади діяльності інститутів громадянського суспільства, а саме у законах України "Про громадські об'єднання", "Про благодійну діяльність та благодійні організації", "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності", "Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності", "Про свободу совісті та релігійні організації", "Про професійних творчих працівників та творчі спілки", "Про органи самоорганізації населення" та інших.

Окремі завдання, пов'язані з розвитком громадянського суспільства, відображені у тому числі в Національній стратегії у сфері прав людини, затвердженій Указом Президента України 24 березня 2021 р. № 119, Державній стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 р., затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695, Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710-р. [1].

Національна стратегія розвитку громадянського суспільства на 2021-2026 рр. (далі - Стратегія) спрямована на визначення комплексу взаємопов'язаних стратегічних завдань діяльності держави у сфері сприяння розвитку громадянського суспільства до 2026 р. В основі діяльності держави у сфері сприяння розвитку громадянського суспільства є повага до його автономії. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, уникаючи втручання у формування та діяльність інститутів громадянського суспільства, повинні створювати сприятливі умови для розвитку громадських ініціатив, використовувати прозорі механізми підтримки діяльності інститутів громадянського суспільства та впроваджувати інструменти громадської участі у прийнятті та реалізації владних рішень. Діяльність держави у зазначеній сфері має ґрунтуватися на підході "жодних рішень для громадянського суспільства без громадянського суспільства" та співпраці органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства на всіх етапах: проведення аналізу стану реалізації державної політики у відповідній сфері та визначення тенденцій, виокремлення проблем, вироблення варіантів їх розв'язання, розроблення проектів рішень, їх імплементації та моніторингу реалізації, оцінювання результативності.

Такий підхід було застосовано і в процесі розроблення даної Стратегії. До її підготовки, зокрема через спеціальну громадсько-урядову платформу, було залучено близько 200 представників інститутів громадянського суспільства, експертів, проведено понад 30 засідань робочої групи та її підгруп,

узгоджувальних нарад, а також шість регіональних публічних обговорень, у яких взяли участь понад 300 учасників.

Можна простежити основні тенденції розвитку громадянського суспільства в Україні та діяльності держави у відповідній сфері. Протягом 2016-2020 рр. кількість інститутів громадянського суспільства суттєво зросла. За даними Державної служби статистики України, відбулося збільшення кількості юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання: громадські організації - на 22149 (з 70321 станом на 1 січня 2016 р. до 92470 станом на 1 січня 2021 р.), громадські спілки - на 1122 (з 753 до 1875 відповідно), благодійні організації – на 4428 (з 15384 до 19812 відповідно), релігійні організації - на 3390 (з 23261 до 26651 відповідно), творчі спілки (інші професійні організації) - на 38 (з 279 до 317 відповідно), професійні спілки та їх об'єднання - на 2392 (з 26321 до 28713 відповідно), органи самоорганізації населення - на 234 (з 1415 до 1649 відповідно) [2].

На сьогоднішній день інститути громадянського суспільства працюють у більшості суспільних сфер: у сфері захисту прав людини та громадянина, представлення інтересів різних груп громадян, надання соціальних та інших послуг, провадження благодійної та волонтерської діяльності, реалізації освітніх і культурних проектів, захисту довкілля, проведення аналізу реалізації державної політики, моніторингу діяльності органів влади, провадження антикорупційної діяльності та інших.

Інститути громадянського суспільства гнучко реагують на зміну суспільних потреб унаслідок дії внутрішніх і зовнішніх чинників. Зокрема, протягом останніх років значна кількість громадських, благодійних, релігійних організацій орієнтувала свою діяльність на вирішення проблемних питань військовослужбовців, ветеранів війни з числа учасників антитерористичної операції/операції об'єднаних сил та громадян, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Починаючи з 2020 р., інститути громадянського суспільства роблять внесок у запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та боротьбу з її наслідками. Інститути громадянського суспільства порівняно з іншими соціальними інституціями мають високий рівень суспільної довіри. За даними Інституту соціології Національної академії наук України, у 2019 р. громадським організаціям та благодійним фондам довіряли 38 відсотків респондентів. Однак рівень поширення громадянських практик, що потребують організаційних і колективних зусиль (зокрема, участі у діяльності інститутів громадянського суспільства), залишався низьким. Проблемним питанням є також низький рівень інституційного розвитку інститутів громадянського суспільства, відсутність стабільного залучення професійних кадрів та фінансових і матеріальних ресурсів, сталих практик партнерства з органами

державної влади, органами місцевого самоврядування, бізнесом. Реалізація Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 рр. дала змогу, зокрема:

– скоротити строки і спростити для громадських об'єднань процедури реєстрації та отримання статусу неприбуткової організації, у тому числі запровадити електронну послугу з їх реєстрації;
– удосконалити процедури проведення конкурсів для державної підтримки проектів інститутів громадянського суспільства та розпочати роботу над упровадженням електронних процедур у цій сфері;
– запровадити конкурсний механізм виділення коштів для державної підтримки громадських об'єднань ветеранів та осіб з інвалідністю;
– розробити рекомендації для органів місцевого самоврядування щодо закріплення у статутах територіальних громад інструментів громадської участі;
– удосконалити механізм формування та організації діяльності громадських рад при органах виконавчої влади, зокрема запровадити можливість рейтингового електронного голосування під час формування складу таких рад [2].

Водночас окремі проблеми залишилися без належної уваги, а розпочаті позитивні зміни потребують подальшого розвитку. Про це свідчить, зокрема, міжнародний Індекс сталості розвитку організацій громадянського суспільства, що протягом 2014-2019 рр. зафіксував в Україні лише незначне покращення ситуації у сфері організаційної спроможності інститутів громадянського суспільства, їх фінансової життєздатності, розвитку інфраструктури громадського сектору, а також відсутність суттєвих змін за напрямом залучення органами державної влади та органами місцевого самоврядування таких інститутів до надання суспільно корисних послуг.

Таким чином, не втрачають актуальності питання належного застосування механізмів громадської участі у формуванні та реалізації державної політики на національному та регіональному рівнях, вирішенні питань місцевого значення, створення сприятливого і безпечного середовища для діяльності інститутів громадянського суспільства та їх членів, розширення сфер співпраці цих інститутів з державою та бізнесом, диверсифікації джерел отримання інститутами громадянського суспільства фінансової підтримки, розвитку благодійної та волонтерської діяльності та інше. Україна взяла на себе міжнародні зобов'язання запровадити стандарти у сфері сприяння розвитку громадянського суспільства. В основу Стратегії покладено бачення ролі і значення громадянського суспільства та принципів його взаємодії з державою, що ґрунтується на міжнародних нормах та стандартах, закріплених, зокрема, у таких документах, як:

– Конвенція про свободу асоціації та захист права на організацію № 87 1948 р.;

– Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.;
– Конвенція Організації Об’єднаних Націй проти корупції;
– Конвенція про права осіб з інвалідністю;
– Рекомендація CM/REC(2007)14 Комітету Міністрів Ради Європи щодо правового статусу неурядових організацій в Європі 2007 р.;
– Конвенція Ради Європи про доступ до офіційних документів 2009 р.;
– Кодекс кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень, ухвалений Конференцією міжнародних неурядових організацій Ради Європи 2009 року (переглянутий 2019 року);
– Резолюції Ради Генеральної Асамблеї ООН з прав людини A/HRC/RES/24/21 "Простір громадянського суспільства: створення та підтримка в законодавстві та на практиці безпечного й сприятливого середовища" 2013 р., A/HRC/RES/27/31 "Простір громадянського суспільства" 2014 р. та настанова ООН "Захист та підтримка громадського простору" 2020 р.;
– Спільні рекомендації Венеціанської Комісії та Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ з питань свободи об’єднань 2014 р.;
– Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/70/1 "Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 р." 2015 р.;
– Рекомендації щодо сприяння більш ефективній участі об’єднань громадян у процесах прийняття державних рішень від учасників Форуму громадянського суспільства для презентації на додатковій нараді ОБСЄ з питань людського виміру 2015 р.;
– Керівні принципи щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень, прийняті Комітетом Міністрів Ради Європи 2017 р.;
– Рекомендація CM/Rec(2018)11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо необхідності посилення захисту і сприяння простору для громадянського суспільства в Європі 2018 р.;
– Рекомендація CM/Rec(2018)4 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо участі громадян у місцевому публічному житті 2018 р. [3].

Також Стратегія спрямована на забезпечення виконання зобов’язань щодо взаємодії органів державної влади з інститутами громадянського суспільства, визначених в Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Метою реалізації Стратегії є створення сприятливих умов для розвитку громадської ініціативи та самоорганізації, формування та діяльності інститутів громадянського суспільства, налагодження взаємодії між громадянами, згаданими інститутами та органами державної влади, органами місцевого самоврядування, у тому числі для реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина, задоволення суспільних інтересів, забезпечення громадської участі у прийнятті та реалізації владних рішень.

Стратегія базується на принципах: самоврядності громадянського суспільства, рівності можливостей, участі та інклюзивності, партнерства, прозорості та підзвітності, взаємної відповідальності усіх суб'єктів реалізації Стратегії.

Розвиток громадянського суспільства тісно пов'язаний з можливістю громадян впливати на прийняття державних рішень, а також реалізовувати право на участь у місцевому самоврядуванні.

З цією метою законодавством України передбачені вибори і референдуми, загальні збори (конференції) за місцем проживання, громадські слухання, місцеві ініціативи, електронні петиції, консультації з громадськістю, громадська експертиза, участь громадян та інститутів громадянського суспільства у роботі консультативно-дорадчих органів та органів самоорганізації населення тощо.

Проте далеко не всіма такими механізмами можуть результативно скористатися суб'єкти, наділені відповідними правами. Законодавство містить чимало прогалин, частково не відповідає стандартам, визначеним у документах, зазначених у розділі ІІІ цієї Стратегії, а в деяких випадках потребує суттєвих змін. Органами державної влади, органами місцевого самоврядування не забезпечено створення необхідних правових та організаційних умов для використання механізмів громадської участі. До того ж з'являються нові механізми громадської участі, які потребують належного врегулювання. Як результат - участь громадян та інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики, вирішенні питань місцевого значення не має системного характеру.

Існує потреба активізації діяльності державних та недержавних суб'єктів, спрямованої на підвищення рівня та якості залучення громадськості до ухвалення та реалізації рішень з урахуванням можливостей та потреб різних груп. Це повинно передбачати як належне нормативно-правове регулювання, так і заходи з розвитку відповідних компетенцій і навичок представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства. На національному, регіональному та місцевому рівнях громадяни активно використовують механізми громадської участі та взаємодії з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, що відповідають демократичним стандартам: публічні консультації, референдуми, загальні збори (конференції) жителів за місцем проживання, місцеві ініціативи, громадські слухання, звернення, у тому числі електронні петиції, громадський бюджет, громадська експертиза, діяльність консультативно-дорадчих органів тощо.

Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи активно застосовують та сприяють застосуванню різних форм громадської участі, що дає змогу залучати громадян, інститути громадянського суспільства, членів територіальних громад до формування та реалізації державної політики на національному та регіональному рівнях, вирішення питань місцевого

значення. Діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування є прозорою, забезпечується доступ до публічної інформації, у тому числі за допомогою офіційних вебсайтів таких органів.

Правом і можливістю брати участь у вирішенні питань місцевого значення наділені всі громадяни України, що проживають на території відповідної територіальної громади, включаючи тих, хто проживає тимчасово та без реєстрації (крім участі у місцевих виборах і місцевих референдумах).

Важливим завданням є створення сприятливих умов для формування та інституційного розвитку інститутів громадянського суспільства. Спільна діяльність громадян у рамках інститутів громадянського суспільства дає їм змогу більш системно та довгостроково працювати над розв'язанням суспільних проблем, захищати свої права та представляти інтереси, реалізовувати суспільно значущі проекти, використовувати додаткові інструменти громадської участі, тому держава повинна сприяти формуванню і легалізації інститутів громадянського суспільства, забезпечувати дотримання прав і гарантій їх діяльності, а також створювати сприятливі умови для їх інституційного розвитку.

На сьогодні, незважаючи на високий рівень суспільної підтримки інститутів громадянського суспільства, більшість громадян не залучені до їх діяльності, що актуалізує питання популяризації переваг діяльності в рамках відповідних інститутів, а також спрощення та вдосконалення реєстраційних процедур, поліпшення стану правового середовища. Крім того, потребує уваги питання сприяння розвитку волонтерської діяльності як одного з основних напрямів діяльності інститутів громадянського суспільства.

Важливим питанням також є сприяння досягненню інститутами громадянського суспільства фінансової стабільності, відсутність якої позбавляє їх можливості інвестувати час і ресурси в ефективну реалізацію своєї місії та власний інституційний розвиток. Фінансова стабільність може бути досягнута за рахунок членських внесків та пожертв громадян, соціального підприємництва, надання платних послуг тощо, що потребує належного законодавчого регулювання та уніфікованого підходу з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування в його трактуванні. Наразі процедури отримання коштів інститутами громадянського суспільства на реалізацію проектів та заходів, спрямованих на виконання державних та місцевих програм, не передбачають електронних форм подачі заявок, є несучасними і бюрократизованими. Ще одним викликом є недостатній рівень розвитку інфраструктури для ефективного функціонування інститутів громадянського суспільства (ресурсні центри, заклади освіти, навчально-методичні установи, консультаційні та юридичні служби тощо). Зберігається розрив між спроможністю інститутів громадянського суспільства, які працюють на

національному та місцевому рівнях, ускладнений доступ останніх до комунікації, мережування, обміну ресурсами. Інститути громадянського суспільства мають диверсифіковані джерела доходів і фінансову стабільність, зокрема, у результаті спрощення залучення фінансової підтримки з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадян, суб'єктів господарювання, надання платних послуг.

Держава вживає заходів для стимулювання участі інститутів громадянського суспільства в соціально-економічному розвитку України. Потенціал інститутів громадянського суспільства недостатньо задіяний у соціально-економічному розвитку України. Як свідчать результати аналізу даних, оприлюднених на офіційному вебсайті Державної служби статистики України, частка таких інститутів у валовому внутрішньому продукті України протягом 2010-2020 років становила 0,7-0,8 відсотка порівняно з 4-8 відсотками у державах Організації економічного співробітництва та розвитку і 1,5-2,4 відсотка у більшості держав Східної Європи.

Переважна більшість інститутів громадянського суспільства залишається економічно пасивною. Так, за даними Державної податкової служби України, у 2018 році лише 8,5 відсотка громадських об'єднань сплачували податок на доходи фізичних осіб, що свідчить про низький рівень оплачуваної зайнятості в секторі. Ключові чинники спроможності інститутів громадянського суспільства України, зокрема у сфері менеджменту, зайнятості, навчання і професійного розвитку їх персоналу, мають нестабільний та обмежений характер, що зменшує здатність цих інститутів залучати додаткові ресурси і продуктивно їх використовувати. З огляду на зазначене необхідно підвищити ефективність підтримки участі інститутів громадянського суспільства у соціально-економічному розвитку, зокрема у наданні послуг за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів та у розвитку соціального підприємництва.

Важливим завданням є створення правових, регуляторних та економічних умов для участі інститутів громадянського суспільства у наданні за бюджетні кошти суспільно значущих послуг (соціальних, реабілітаційних, послуг у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, довкілля, громадського порядку та інших). Створення сприятливих умов для міжсекторальної співпраці. Недостатній рівень обізнаності громадян та інститутів громадянського суспільства про роль та можливості громадянського суспільства у загальнодержавному розвитку та форми взаємодії його інститутів з державним сектором та бізнесом призводить до низького рівня міжсекторальної співпраці у різних сферах суспільного життя, особливо на регіональному та місцевому рівнях.

Зазначене має негативний вплив на можливості професійного зростання інститутів громадянського суспільства, перешкоджає їх сталому розвитку та виходу на національний і міжнародний рівень. Також обмежується обсяг

надання послуг, що завдяки міжсекторальній співпраці могли б більш якісно задовольняти потреби різних суспільних груп. Відсутність зрозумілих базових принципів та критеріїв діяльності інститутів громадянського суспільства ускладнює зміцнення довіри між ними та органами державної влади, органами місцевого самоврядування, суспільними групами, бізнесом, що також сприяє створенню умов для шахрайства, що особливо відчутно у сфері благодійної та волонтерської діяльності.

Міжсекторальна співпраця передбачає, що держава, бізнес, суспільні групи та інститути громадянського суспільства мають налагоджені комунікації та разом взаємодіють для досягнення позитивних змін у суспільстві та створення публічного блага. Для цього важливою є рівність участі кожної зі сторін, об'єднання і координація зусиль, ресурсів, а також спільна відповідальність за отримані результати. Цінним також є провадження діяльності сторін на засадах належного врядування, етичності, відкритості, прозорості та публічності, що дає змогу побудувати взаємну довіру, повагу та забезпечити належне врегулювання конфлікту інтересів. Вагоме значення має також дотримання принципу субсидіарності, що сприяє залученню інститутів громадянського суспільства до виконання державних, регіональних програм та вирішення питань місцевого значення. Налагодження міжсекторальної співпраці потребує обізнаності всіх сторін про її механізми, а також формування чіткого розуміння ролі громадянського суспільства у представленні України на міжнародній арені, розбудові демократичної держави та суспільному розвитку, що також актуалізує питання професійного розвитку інститутів громадянського суспільства.

Висновки. Урядом України створені сприятливі умови для популяризації та впровадження у діяльність інститутів громадянського суспільства принципів підзвітності, прозорості, публічності та належного врядування. Громадяни, суб'єкти підприємницької діяльності, державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування поінформовані про роль і суспільно корисну діяльність інститутів громадянського суспільства, зростає рівень довіри до цих інститутів. Інститути громадянського суспільства використовують механізми співпраці з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, суб'єктами підприємницької діяльності для реалізації суспільно корисних проектів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Указ Президента України № 487/2021 «Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки». URL: https://mvs.gov.ua/public/nacionalna-strategiia-spriiannia-rozvitku-gromadianskogo-suspilstva-v-ukrayini-na-2021-2026-roki/ukaz-prezidenta-ukrayini-vid-27-veresnia-2021-roku-487-pro-nacionalnu-strategiiu-spriiannia-rozvitku-gromadianskogo-suspilstva-v-ukrayini-na-2021-2026-roki.

2. НАЦІОНАЛЬНА СТРАТЕГІЯ сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки. Розпорядження Кабінету міністрів України від 21 березня 2025 р. № 246-рКиїв «Про затвердження плану заходів з реалізації у 2025–2026 роках Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки». URL.: https://zakon.rada.gov. ua/laws/show/246-2025-%D1%80#Text.
3. Рекомендація CM/Rec(2018)4 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо участі громадян у місцевому публічному житті 2018 р. URL: https://rm.coe.int/09000016804b537b

Підгородецький М. М.,
кандидат військових наук, доцент,
заступник начальника інституту логістики та підтримки військ (сил),
Національний університет оборони України,
nickpidhorodetskyi@gmail.com,

Підгородецька І. М.,
військовослужбовиця,
Національний університет оборони України,
medonkairunya@gmail.com

ЧИННИКИ ПРОГРЕСУ ТА ЗАВДАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. У статті детально досліджено ключові чинники прогресу та складні завдання сталого розвитку сучасного суспільства. Розглянуто економічні, соціальні, технологічні та екологічні аспекти, що безпосередньо визначають розвиток людської спільноти, включно із структурними змінами у економіці, соціальній сфері, науці та освіті. Проаналізовано роль інновацій, освіти, цифровізації, впровадження новітніх технологій та глобальної співпраці у забезпеченні сталого розвитку, зокрема їх вплив на економічну ефективність, соціальну згуртованість та технологічний прогрес. Висвітлено основні завдання, пов'язані з підвищенням якості життя, забезпеченням екологічної безпеки, соціальної справедливості, розвитку людського потенціалу та адаптації суспільства до швидких змін у глобальному середовищі [1][2].

Ключові слова. Сталий розвиток, суспільство, прогрес, інновації, освіта, цифровізація, екологія, соціальна справедливість.

Abstract. The article provides a detailed examination of the key factors of progress and the complex tasks of sustainable development in modern society. It considers economic, social, technological, and environmental aspects that directly determine the development of the human community, including structural changes in the economy, social sphere, science, and education. The role of innovations, education, digitalization, implementation of advanced technologies, and global cooperation in ensuring sustainable development is analyzed, particularly their impact on economic efficiency, social cohesion, and technological progress. The article highlights key tasks

related to improving quality of life, ensuring environmental safety, social justice, developing human potential, and adapting society to rapid changes in the global environment [1][2].

Keywords. Sustainable development, society, progress, innovation, education, digitalization, ecology, social justice.

Сучасне суспільство перебуває під впливом численних факторів, що визначають його розвиток. Прогрес у різних сферах життя забезпечується економічними, технологічними, соціальними та екологічними чинниками, які взаємодіють між собою, створюють складні взаємозв'язки та формують динаміку розвитку, впливаючи на різні аспекти життя суспільства та його адаптацію до нових умов [1].

Сталий розвиток розглядається як концепція, що забезпечує збалансовану взаємодію економічного зростання, соціальної справедливості та екологічної безпеки. Вона включає стратегічні підходи до планування, інноваційні методи управління ресурсами, залучення громадськості та міжнародного досвіду. Основна мета полягає у створенні умов для підвищення якості життя сучасного покоління без загрози для майбутніх поколінь, одночасно забезпечуючи стійкість соціальних, економічних та екологічних систем [2].

Чинники прогресу сучасного суспільства

Економічні чинники. Економічний розвиток є ключовим драйвером прогресу та основою забезпечення ресурсної підтримки для всіх сфер суспільного життя. Він забезпечує фінансову базу для інвестицій у освіту, охорону здоров'я, наукові дослідження та інновації, включно з розвитком нових технологічних секторів та підтримкою підприємницької діяльності. Важливими аспектами є розвиток підприємництва, доступ до фінансових ресурсів, стимулювання стартапів та інвестиції в довгострокові проекти, що формують економічну стабільність та сприяють створенню робочих місць [3]. Крім того, економічні чинники визначають міжнародну конкурентоспроможність та здатність суспільства адаптуватися до глобальних економічних змін.

Соціальні чинники. Соціальні аспекти охоплюють освіту, здоров'я, культурний розвиток, соціальну справедливість та рівність можливостей. Рівень освіченості населення, доступ до медичних послуг та соціального захисту безпосередньо впливають на здатність суспільства до адаптації, розвитку інновацій та підтримки соціальної стабільності. Соціальні чинники включають також формування інклюзивного суспільства, підтримку різних соціальних груп та забезпечення соціальної згуртованості, що сприяє стабільному розвитку громади та зменшенню соціальних конфліктів [4].

Технологічні чинники. Інновації, цифровізація, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та науково-технічний прогрес є фундаментом сучасного розвитку. Використання сучасних технологій сприяє підвищенню ефективності виробництва, зростанню продуктивності праці та розвитку нових секторів економіки, включно з цифровою економікою, зеленою енергетикою та високотехнологічними виробництвами. Технологічні чинники також включають впровадження автоматизації, штучного інтелекту та сучасних систем управління, що значно підвищує конкурентоспроможність національної економіки та сприяє створенню нових робочих місць [5].

Екологічні чинники. Збереження природного середовища, контроль за використанням ресурсів, впровадження зеленої енергетики та ефективних систем управління відходами є невід'ємною частиною сталого розвитку. Екологічна безпека та адаптація до кліматичних змін забезпечують стабільність розвитку суспільства та підвищують його здатність до довгострокового планування. Важливим аспектом є інтеграція екологічних принципів у виробничі процеси, управління ресурсами та міське планування, що забезпечує гармонійний розвиток економічної, соціальної та природної сфер [6].

Завдання сталого розвитку

Підвищення якості життя. До завдань належить забезпечення широкого доступу до якісної освіти на всіх рівнях, розвиток сучасних навчальних програм та інноваційних освітніх платформ, забезпечення повноцінної охорони здоров'я, доступу до медичних технологій та систем профілактики, розвиток соціальних служб та систем соціального захисту. Важливими є створення сучасної інфраструктури, комфортних житлових умов, просторів для відпочинку, культурних і спортивних об'єктів, бібліотек, центрів науки і культури, громадських майданчиків та зелених зон. Додатково слід підвищувати доступність громадського транспорту, інтегрувати сучасні системи безпеки у містах, розвивати програми здорового способу життя, підтримку молоді та літніх людей, забезпечувати рівні можливості для всіх соціальних груп та створювати умови для активного громадського життя, що сприяє комплексному покращенню рівня життя населення, загальному благополуччю, соціальному розвитку та формуванню соціально активного, здорового та гармонійного суспільства [2].

Забезпечення економічної стабільності. Це передбачає підтримку малого та середнього бізнесу, стимулювання інвестицій, розвиток інноваційної економіки, сприяння підприємництву та стартапам, створення нових робочих місць, підвищення продуктивності та конкурентоспроможності економіки, а також забезпечення фінансової стабільності та макроекономічного балансу [3].

Розвиток науки та інновацій. До завдань належить збільшення інвестицій у наукові дослідження, підтримка дослідницьких центрів, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, впровадження новітніх технологій у виробництво, сферу послуг та державне управління, стимулювання креативних підходів та інноваційного потенціалу суспільства [5].

Соціальна справедливість та включення. Включає гарантування рівного доступу до ресурсів, подолання бідності, підтримку меншин та вразливих груп, забезпечення прав людини, створення умов для соціальної згуртованості та інклюзивності, що дозволяє підвищити якість життя та зменшити соціальні нерівності [4].

Екологічна безпека та стале використання ресурсів. Охоплює впровадження зеленої енергетики, контроль за забрудненням довкілля, ефективне управління природними ресурсами та відходами, заходи з адаптації до змін клімату, підтримку біорізноманіття, сталу урбаністику та інтеграцію екологічних принципів у всі сфери життя суспільства [6].

Таким чином, сучасний розвиток суспільства визначається комплексом взаємопов'язаних економічних, соціальних, технологічних та екологічних чинників, які впливають на всі сфери життя людей та формують довгострокові тенденції розвитку. Досягнення сталого розвитку вимагає комплексного інтегрованого підходу, який поєднує економічний прогрес, соціальну справедливість, інновації, екологічну безпеку та активну участь громадськості і міжнародної співпраці. Виконання зазначених завдань дозволяє формувати суспільство, здатне забезпечити високий рівень життя нинішніх та майбутніх поколінь, стимулювати науково-технічний прогрес, підтримувати соціальну згуртованість, сприяти ефективному управлінню природними ресурсами та забезпечувати стійкість економічних, соціальних і екологічних систем на тривалій перспективі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Sachs J. The Age of Sustainable Development. – Columbia University Press, 2015.
2. Міністерство економіки України. Стратегія сталого розвитку України.
3. Piketty T. Capital in the Twenty-First Century. – Harvard University Press, 2014.
4. Sen A. Development as Freedom. – Oxford University Press, 1999.
5. Freeman C. Technology Policy and Economic Performance. – Pinter, 1987.
6. United Nations. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development.

Піскун Максим Юрійович,
студент КЗВО «ДАНО» ДОР» загальна педагогіка,
вчитель початкових класів Вальдорфського НВК,
maximpiskun@waldorfdnipro.ukr.education

Піскун Інна Григорівна,
вчитель математики, Вальдорфський НВК,
innapiskun@waldorfdnipro.ukr.education

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ САМОЕФЕКТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Анотація: У статті розглянуто сутність поняття самоефективності майбутнього вчителя початкової школи та обґрунтовано основні педагогічні умови, що забезпечують її ефективний розвиток у процесі професійної підготовки. Визначено ключові чинники формування впевненості у власних педагогічних можливостях, здатності до саморозвитку та професійного зростання.

Ключові слова: самоефективність, майбутні вчителі початкової школи, педагогічні умови, професійна підготовка, педагогічна рефлексія, психологічна готовність, педагогічна практика, професійна компетентність, суб'єктність, саморозвиток.

Abstract: This article examines the essence of the concept of self-efficacy among future elementary school teachers and identifies the key pedagogical conditions that ensure its effective development during professional training. It identifies the key factors in building confidence in one's own pedagogical abilities, as well as the capacity for self-development and professional growth.

Keywords: self-efficacy, prospective elementary school teachers, pedagogical conditions, professional training, pedagogical reflection, psychological readiness, teaching practicum, professional competence, agency, self-development.

Реформа освіти вимагає не лише зміни програми, але й головного рушія покращень в освіті – самого вчителя. Ще в 2021 році Міністр освіти Сергій Шкарлет наголошував: «Складовою реформи «Нова українська школа» є підготовка нового вчителя. Учитель Нової української школи – це людина, на якій тримається реформа. Без неї чи нього будь-які зміни будуть неможливими, тому один з головних принципів Нової української школи – умотивований учитель. Це означає, що наша мета – сприяти його професійному та особистому зростанню, а також підвищувати його соціальний статус».

На думку авторів умотивований учитель, про якого згадував міністр, – це насамперед самоефективний фахівець. Якщо педагог не вірить у власну здатність вплинути на результат навчання дитини, його мотивація швидко згасає під тиском труднощів.

Термін «самоефективність» складається з двох понять «само» та «ефективність». «Само» – це дія, яка здійснюється власними силами, без сторонньої допомоги, спрямована на саму себе, а ефективність – це здатність виконувати роботу і досягати бажаного результату, поставлених цілей з найменшою витратою часу і зусиль (ресурсів).

Феномен самоефективності особистості знайшов відображення в дослідженнях зарубіжних (А. Артіно, А. Бандура, Т. Батлер-Боулдон А. Дулас, Т. Хоніке, Дж. Бродбент, К. Кольбе, С. Корган, Н. Дурдела, М. Стівенс, П. Муріс, Б.Редмонд, Д.Шранк, Б. Зімерман та ін.) та вітчизняних (В. Бондар І. Макаренко, О. Бондарчук, О. Вовк, Т. Галецька, Є. Калюжна, Т. Кремешна, Лаптєва Н., А. Линенко, В. Михайличенко Н. Полякова, О. Музика, О. Мушегов, Н. Пророк, О. Передерій, О. Резунова, Р. Хавула, Д. Шапошнік О. Шпортун та інші) науковців. Поняття «самоефективність» було вперше введене в науковий обіг американсько-канадським ученим Альбертом Бандурою у 1970-х роках [39]. У своїх дослідженнях він прагнув з'ясувати, чому деякі люди, навіть маючи обмежені знання та навички, досягають значних результатів, тоді як інші – більш здібні й обдаровані – не завжди є успішними. У ході наукових пошуків було встановлено, що ключову роль у досягненні успіху відіграє віра людини у власні можливості. Іншими словами, ще до початку діяльності важливо бути переконаним у здатності ефективно застосувати наявні ресурси. При цьому самоефективність охоплює не лише впевненість у власних компетентностях, а й рівень самоповаги особистості.

Самоефективність (віра у власну здатність успішно діяти) стає фундаментом професійного успіху або, навпаки, вигорання. Саме тому у системі сучасної освіти на перший план виходить проблема становлення та формування самоефективної особистості, здатної власними силами, без сторонньої допомоги досягати поставлених цілей з найменшими затратами часу і ресурсів, бути успішною у різних видах діяльності: навчальній, професійній, соціально значимій тощо. Проблема полягає у відсутності системного підходу до формування цієї якості під час навчання в університеті.

Відчуття самоефективності, за А. Бандурою, проявляється на кількох рівнях. Найнижчий рівень – це впевненість у здатності виконати конкретне завдання; середній – віра у власну спроможність діяти в певній сфері; найвищий – переконаність у можливості успішно діяти в різних видах діяльності та життєвих ситуаціях. Самоефективність людини значною мірою формується завдяки її попередньому досвіду: аналізуючи власні успіхи й невдачі, вона отримує підґрунтя для прогнозування майбутніх результатів і постановки нових цілей. Важливу роль відіграє також характер мислення – його гнучкість, обґрунтованість і продуктивність. Не менш суттєвою є емоційна саморегуляція,

тобто здатність долати тривогу, страх невдачі та витримувати невизначеність. Таким чином, саме узгоджена взаємодія пам'яті, мислення та емоційної саморегуляції забезпечує формування високого рівня самоефективності особистості.

Для формування високого рівня самоефективності у студентів – майбутніх учителів (у контексті теорії А. Бандури) автори визначають наступні необхідні системні педагогічні умови:

– Організація навчання через поступове включення у квазіпрофесійну та реальну педагогічну діяльність (мікровикладання, тривала різностороння педагогічна практика), де студенти відчувають власну результативність. Поступове занурення у професійну діяльність дозволяє студентам без різкого стресу адаптуватися до ролі вчителя. Виконання спочатку простіших, а згодом складніших завдань формує відчуття успіху та впевненість у власних силах. Практичний досвід допомагає пов'язати теоретичні знання з реальними ситуаціями. У результаті формується стійке переконання у здатності ефективно діяти в педагогічній діяльності.
– Систематична рефлексія власної педагогічної діяльності (проведених занять, взаємодії з учнями), формування вміння оцінювати свої сильні сторони й визначати напрями розвитку. Рефлексія сприяє усвідомленню студентами власного досвіду та його осмисленню. Аналізуючи свої дії, майбутні вчителі вчаться бачити причини успіхів і труднощів. Це допомагає формувати адекватну самооцінку та визначати шляхи професійного зростання. Регулярна рефлексивна діяльність підвищує рівень відповідальності за результати власної праці.
– Залучення до розв'язання педагогічних ситуацій, кейсів, проблемних завдань, що сприяє формуванню гнучкого, критичного та прогностичного мислення майбутнього вчителя. Робота з педагогічними кейсами дозволяє студентам аналізувати різні варіанти дій у складних ситуаціях. Вони навчаються обґрунтовувати свої рішення та передбачати можливі наслідки. Це розвиває здатність діяти в умовах невизначеності та швидко знаходити оптимальні рішення. У результаті формується професійне мислення, необхідне для ефективної педагогічної діяльності.
– Створення атмосфери партнерства між викладачем і студентом, де заохочується ініціатива, допускається помилка як ресурс навчання та надається конструктивний зворотний зв'язок. Партнерські взаємини сприяють відкритості та довірі у навчальному процесі. Студенти не бояться висловлювати власні ідеї та експериментувати. Помилки сприймаються як природна частина навчання, а не як невдача. Конструктивний зворотний зв'язок допомагає вдосконалювати професійні вміння та зміцнює впевненість у собі.

– Розвиток навичок саморегуляції, управління стресом, подолання страху публічних виступів і невдач у професійній діяльності. Формування емоційної стійкості є важливою складовою професійної підготовки вчителя. Студенти навчаються контролювати власні емоції та зберігати спокій у складних ситуаціях. Це допомагає ефективно взаємодіяти з учнями та колегами. Уміння долати страхи сприяє підвищенню впевненості у власній професійній компетентності.
– Демонстрація викладачем зразків професійної поведінки, використання наставництва, спостереження за досвідченими педагогами під час практики. Спостереження за професійною діяльністю викладача або наставника дає студентам можливість переймати ефективні моделі поведінки. Вони бачать, як застосовуються теоретичні знання на практиці. Наставництво забезпечує підтримку та індивідуальні рекомендації. Це сприяє формуванню власного стилю педагогічної діяльності.
– Надання студентам можливостей для самостійного планування та проведення занять, прийняття педагогічних рішень, відповідальності за результати навчання учнів. Самостійна діяльність сприяє розвитку професійної автономії майбутніх учителів. Студенти вчаться приймати рішення та нести за них відповідальність. Це формує впевненість у власних педагогічних можливостях. Досвід самостійної роботи є важливим кроком до становлення професійної зрілості.
– Навчання постановці педагогічних цілей, плануванню освітнього процесу та оцінюванню його ефективності. Уміння ставити чіткі цілі є основою ефективної педагогічної діяльності. Студенти навчаються планувати освітній процес відповідно до поставлених завдань. Оцінювання результатів дозволяє визначити рівень досягнення цілей і внести необхідні корективи. Це сприяє розвитку системного бачення педагогічної діяльності та підвищує її результативність.

Отже, формування високої впевненості у власних професійних можливостях у студентів – майбутніх учителів залежить від кількох взаємопов’язаних аспектів. Надзвичайно важливим є накопичення практичного досвіду, який дозволяє переконатися у власній спроможності ефективно діяти та досягати результатів у різних освітніх ситуаціях. Реальні завдання та активна участь у навчальному процесі створюють відчуття компетентності та сприяють усвідомленню власного потенціалу. Ще одним чинником є здатність до самоспостереження та аналізу власної діяльності. Студенти, оцінюючи власні досягнення і помилки, отримують можливість визначати напрями розвитку та покращувати професійні навички. Така рефлексія сприяє формуванню адекватного сприйняття власних сильних і слабких сторін та розвитку

внутрішньої самодисципліни. Не менш значущим є розвиток стратегічного та критичного мислення, здатності передбачати наслідки власних дій і приймати оптимальні рішення в умовах складності та невизначеності. Це формує готовність діяти у нових ситуаціях та підвищує рівень особистої ефективності. Велике значення має підтримка та приклади для наслідування. Спостереження за досвідченими фахівцями, обговорення успішних практик і отримання порад від наставників допомагає студентам формувати власний підхід до професійної діяльності та підвищує віру у власні здібності. Також критично важливою є здатність до емоційної регуляції та подолання страхів. Вміння контролювати внутрішній стан, долати тривожність та адекватно реагувати на складні ситуації зміцнює психологічну стійкість і сприяє більш ефективній взаємодії з іншими. Нарешті, усвідомлене прагнення до професійного розвитку та визначення власних цілей допомагає студентам систематично покращувати компетентності, планувати власне зростання і підтримувати внутрішню мотивацію до вдосконалення. Це формує основу для довгострокового професійного становлення та високого рівня особистої самоефективності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондар В. І., Макаренко І. Є. Професійна самосвідомість педагога та його самоефективність: концептуально-теоретичний аналіз. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи: зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова. 2016. Вип. 55. С. 3-8.
2. Гальцева Т.О. Психологічні особливості навчальної самоефективності суб'єкта навчальної діяльності. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. URL: http://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/psychology/article/view/99/94 (дата звернення: 17.03.2026).
3. Лупаренко С. Професійна підготовка та фахове зростання вчителя вальдорфської школи. Бердянський державний педагогічний університет. Матеріали до Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Психолого-педагогічний супровід фахового зростання особистості в системі неперервної професійної освіти» с.255-259. URL: https://bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/Materialy_konferentsii_2020.pdf#page=255 (дата звернення: 16.03.2026).
4. Резунова, О., (2022) Педагогічна самоефективність викладача як фактор розвитку навчальної самоефективності здобувачів вищої освіти. Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка». No 15(47), 68–72, URL:https://pedagogy.dspu.in.ua/index.php/pedagogy/article/view/97 (дата звернення 16.03.2026)
5. Bandura, A. (2006). Self-efficacy beliefs of adolescents. Guide for constructing self-efficacy scales / ed by T. Urdan. Greenwitch. pp. 307-337.

Побережець Ганна Степанівна,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства і суспільних наук
Миколаївського національного аграрного університету,
ann20081988ann@gmail.com

Ворожбит Іван Іванович,
здобувач вищої освіти спеціальності 071 «Облік і оподаткування»,
Миколаївського національного аграрного університету,
ivanvorozhbyt12@gmail.com

ВПЛИВ ІСТОРИЧНИХ УРОКІВ НА СУЧАСНІ ПОВЕДІНКОВІ СТРАТЕГІЇ

У статті проаналізовано вплив історичних уроків українського державотворення на формування сучасних поведінкових стратегій суспільства в умовах повномасштабної війни та соціально-політичної трансформації. Розкрито взаємозв'язок історичної пам'яті та соціальної практики, зокрема у сферах довіри до інституцій влади, громадянської активності, самоорганізації, солідарності та адаптаційних стратегій. Особливу увагу приділено феномену суспільної консолідації, розвитку волонтерського руху, трансформації гендерних ролей і зміцненню політичної нації. Обґрунтовано, що історичний досвід виступає не лише джерелом колективної пам'яті, а й дієвим чинником соціальної резилієнтності та модернізації українського соціуму в умовах невизначеності.

Ключові слова: історична пам'ять, поведінкові стратегії, соціальна резилієнтність, громадянська активність, політична нація, соціальна консолідація, довіра до інституцій.

The article analyzes the impact of historical lessons of Ukrainian state-building on the formation of contemporary behavioral strategies in the context of full-scale war and socio-political transformation. The interconnection between historical memory and social practice is revealed, particularly in the spheres of institutional trust, civic engagement, self-organization, solidarity, and adaptive strategies. Special attention is paid to the phenomenon of social consolidation, the development of the volunteer movement, the transformation of gender roles, and the strengthening of the political nation. It is substantiated that historical experience functions not only as a source of collective memory but also as an effective factor of social resilience and modernization of Ukrainian society under conditions of uncertainty.

Keywords: historical memory, behavioral strategies, social resilience, civic engagement, political nation, social consolidation, institutional trust.

Історичні уроки, які українське суспільство отримало зі свого власного досвіду державотворення, дозволили по іншому розглянути можливості для майбутнього. Вони сьогодні працюють досить активно, формуючи способи нового реагування на виклики, процеси взаємодії з владою, нові стратегії та розвитку. Історична пам'ять трансформується у відповідні соціальні практики

розвитку сучасної України, враховуючи особливості в умовах повномасштабної війни та євроінтеграційних процесів та перетворень.

Однією з провідних і найпомітніших сфер, де проявляються історичні уроки, є ставлення до інституцій влади. Українське суспільство, нажаль, традиційно характеризується слабкою довірою до політичних інституцій, і це є безпосередній наслідок травматичного історичного досвіду радянського періоду та пострадянських трансформацій. Дані соціологічних опитувань Київського міжнародного інституту соціології та групи «Рейтинг» протягом останнього десятиліття постійно фіксують данні, щодо парламенту, уряду, політичних партій і судів, які користуються довірою меншості громадян. Через що народ сприймає ці інституції як корумповані, ті, що відірвані від народу, що працюють на власні інтереси, але не на суспільство.

Проте, ця загальна недовіра, має свою особливість, яка пояснюється вже згаданим історичних досвідом. Існує чітке розмежування між «центральною владою» та «місцевою владою» та конкретними інституціями. Армія, що захищає свою країну, волонтерські організації, територіальна громада, вони користуються значно вищою довірою, порівнюючи з політичними партіями або парламентом. Це має свій зв'язок з уроками доби козаччини, де влада була легітимною, коли вона служила громаді, дбала про захист її інтересів, а не навпаки.

Довіра до влади являється ситуативною та умовною. Вона розвивається та зростає у кризові періоди, коли вона спроможна продемонструвати ефективність та спроможність ділити небезпеку з народом, і падає, коли влада починає діяти за «старим сценарієм», мова йде про особисте збагачення та маніпуляції. Після повномасштабного вторгнення у 2022 р. до віра народу до президента та уряду суттєво зросла, це було пов'язано з їхнім постійним зв'язком з народом: щоденні звернення, поїздки на фронт, рішучими діями тощо. Проте ця довіра залишається вразливою, вона залежить від конкретних дій, а не від інституційного статусу. Як тільки дії влади перестають відповідати очікуванням народу, тоді довіра швидко падає. Це відображає принцип козацької доби, де ватажок легітимний, поки він ефективний.

Недовіра до влади не означає пасивності. Історично укорінилося, що українське суспільство демонструє високу готовність до самоорганізації, коли влада перестає не справлятися зі своїми функціями. Після 2014 р., коли було активно розгорнуто діяльність волонтерського руху, а особливо після 2022 р., це стало прямим проявленням уроку: якщо держава не може забезпечити армію, це треба робити самим. Тоді тисячі людей почали масово збирати кошти, купувати бронежилети, тепловізори, автівки для військових, допомагали організовувати логістику тощо. Це булане протидія владі, а її доповнення і бажання допомогти, а іноді виправлення помилок влади. Так само працювала система евакуації цивільного населення:

державні структури не справлялися з масштабом, тому люди організовувалися самі, через соціальні мережі, знайомих, неформальні мережі.

Громадянська активність та готовність до дії, це ще одна важлива сфера, де проявляються історичні уроки. Українське суспільство довгий час вважалося пасивним, аполітичним, зосередженому на приватному житті. Це стало наслідком радянського періоду і тих наслідків, які воно понесло за собою. Проявлялося у різних сферах: «не висовуйся», «виживай сам», «не екай від держави нічого хорошого» та ін. Проте ця пасивність виявилася поверхневою, бо у критичні моменти вона швидко змінювалася активністю.

Майдани 2004 р. та 2013-2014 рр. стали першими масовими проявами цієї активності. Це був ривок, який важко пояснити лише матеріальними інтересами. Це відображає уроки визвольного руху та періоду дисидентства, де готовність до жертв заради принципів, майбутніх поколінь, навіть якщо особиста вигода неочевидна.

Події 2022 р. повномасштабного вторгнення призвело до готовності діяти по-новому. Масова мобілізація до лав територіальної оборони та Збройних сил, запис добровольцями, готовність залишити роботу та сім'ю заради захисту країни – все це свідчить про фундаментальну зміну. Армія стала «нашою» та справою кожного. Так проявився інший урок консолідації, коли є чітка загроза, українці здатні да самопожертви та спільної дії.

Важливою особливістю є гендерний вимір цієї активності. Жінки стали рушійною силою волонтерського руху, організації життя для переселенців, збереженні соціальних зв'язків. Чоловіки пішли до війська або зайнялися волонтерством на фронті. Це відображає традиційний поділ, але і його трансформацію: жінки вийшли з приватної сфери у публічну, чоловіки з публічної в екстремальну. Обидві сторони демонструють високу готовність до дії, незважаючи на різні форми.

Соціальна згуртованість та взаємодопомога, це ще одно сфера проявлення історичних уроків. Українське суспільство продемонструвало надзвичайну здатність до солідарності в умовах кризи. Це відображає суттєві історичні шари. По-перше, традицію сільської взаємодопомоги, яка збереглася незважаючи на всі труднощі радянської колективізації. Селяни завжди допомагали один одному при будівництві, врожаї, біді, це був спосіб виживання в умовах, де було складео і держава була ненадійною. По-друге, досвід так званого «тихого опору» радянському режимові, коли люди підтримували одне одного через різні неформальні мережі, обмінювалися досвідом, інформацією. По-третє, досвід Майданів, коли люди навчилися швидко організовуватися, діяти спільно.

Після 2022 р. згуртованість проявилася у масштабах, яких не знала жодна попередня криза. Мільйони українців відкрили свої домівки для переселенців з

окупованих територій та зони бойових дій. Люди, які ніколи не бачили одне одного, жили разом, ділили останнє, допомагали знайти роботу, школу, медичну допомогу. Це було не державне примусове розселення, а добровільна солідарність. Волонтерські організації, які існували ще до 2022 р., розширилися у рази, почали виникати стихійно, навколо конкретних потреб: евакуація, лікування, реабілітація, освіта дітей в умовах війни.

Особливо показовим є ставлення до внутрішньо переміщених осіб (ВПО). На відміну від багатьох інших країн, де біженці сприймаються як чужі, як тягар, в Україні переселенці інтегрувалися відносно успішно. Звичайно є конфлікти, напруга, непорозуміння, особливо це відчутно, коли ресурси обмежені. Проте загалом суспільство продемонструвало готовність поділитися, допомогти один одному та прийняти. Це відображає глибинний урок: «українці допомагають українцям», бо держава може бути ненадійною, а спільнота – єдиним захистом.

Адаптаційні стратегії в умова кризи, це четверта сфера, де історичний досвід проявляється найяскравіше. Українське суспільство продемонструвало надзвичайну гнучкість та винахідливість після 2022 р. ставши безпосереднім наслідком історичного досвіду виживання в умовах, коли формальні інституції не працюють або працюють погано.

Релокація бізнесу є характерним прикладом. Тисячі підприємств змушені були переміститися з зони бойових дій та окупації на захід України та у сусідні країни. Це було зроблено швидко, часто без державної підтримки, шляхом приватних ініціатив та неформальні домовленості. Люди знаходили приміщення, обладнання, працівників і відновлювали своє виробництво. Це відображає урок радянського періоду, де вміння обходити заборони, знаходити лазівки та діяти всупереч системі.

Перехід на віддалену роботу, онлайн-освіту, цифрові сервіси відбувався стрімко. Школи та університети за кілька тижнів реорганізувалися на дистанційне навчання. Це було не ідеальне рішення, але воно дозволило продовжити освітній процес. Державні послуги, банківські операції, комунікації – всі це швидко перейшло у режим онлайн. Україна, стала лідером за темпами цифровізації та адаптації до змін.

Психологічна стійкість, або резилієнтність, є ще одним важливим проявом адаптаційних стратегій. Незважаючи на постійний стрес, втрати та невизначеність, більшість українців продовжують працювати, народжувати та виховувати дітей та будувати плани на майбутнє. Звичайно є травма, вигорання, психологічні проблеми – особливо серед ветеранів, переселенців, людей з окупованих територій. Проте загалом, суспільство не впало у відчай, не було паралізованим. Люди шукають способи жити далі, адаптуються до нових реалій, зберігають надію. Це відображає глибинний урок століть травм: вміння жити з цим болем, не дати йому знищити себе повністю та знайти сенс у стражданні.

Важливою особливістю сучасних поведінкових стратегій є їхній зв'язок з ідентичністю. Повномасштабне вторгнення стало каталізатором консолідації політичної нації. Російськомовні українці, які раніше не визначилися з ідентичністю або орієнтувалися на російську культуру, стали активними патріотами. Регіони, які раніше мали різні політичні уподобання, об'єдналися навколо спільної мети. Зовнішня загроза зробила те, що не вдалося десятиліттями внутрішньої політики, сформувала відчуття «ми». Це відображає урок історії: українці консолідуються, коли є чіткий ворог, коли йдеться про виживання, а не про розподіл ресурсів.

Проте ця консолідація не означає повної інтеграції. Усередині спільноти «ми» зберігаються різні, а саме регіональні, мовні, соціальні, політичні. Але ці різниці тепере сприймаються як менш важливі порівняно з загальною загрозою. Це здорова форма консолідації, яка не вимагає повної однаковості, але передбачає готовність діяти разом заради спільного виживання.

Зв'язок між історичними уроками та сучасними стратегіями є двостороннім. З одного боку, історичний досвід формує поведінку, зберігає рамки, у яких люди діють і ухвалюють рішення. З іншого боку, сучасні події переосмислюють події історії та надають їм новий зміст.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну, що розпочалося 2022 р. й триває дотепер, істотно змінило сприйняття минулого. Голодомор нині сприймається не лише як трагедія українського народу, а як один із проявів тривалої імперської політики росії щодо України. Козацька доба осмислюється як історичний досвід боротьби за державність і військову самоорганізацію. Події Революції Гідності розглядаються як важливий етап становлення сучасної політичної нації та нинішнього супротиву.

Отже, сучасні поведінкові стратегії українського суспільства – це комплексне поєднання історичних уроків та адаптації до нових викликів. Низька довіра до влади поєднується з готовністю підтримувати ефективні інституції. Довга пасивність переривається раптовими спалахами масової активності. Індивідуалізм та прагнення до приватного виживання поєднуються з надзвичайною солідарністю у кризові моменти. Скепсис щодо міжнародних союзників поєднується з активним прагненням до євроінтеграції. Ці, здавалося б, суперечливі тенденції насправді логічно випливають з історичного досвіду та формують своєрідну «практичну мудрість» українського суспільства – вміння виживати, адаптуватися, сподіватися на краще, не втрачаючи реалізму. Ця мудрість є фундаментом, на якому будується сучасна Україна та її майбутнє.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гончарук В. А., Побережець Г. С., Михайленко С. М., Бойко І. М. Особливості викладання української культури й історії у закладах вищої освіти: від традицій

до сучасності. Вісник науки та освіти № 11(29). (2024). http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/17284/17353
2. Горбань О. Поняття громадянського суспільства в контексті сучасного цивілізаційного розвитку / Олексій Горбань // Філософія. Випуск 41(54), 2019. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/31141/1/Horban_O._%20PGSVKSZR_NCUD_2019_41(54)_64-74.pdf
3. Дзюбленко І. М., Побережець Г. С., Петреченко І. Є. Захист культурної спадщини України: міжнародне партнерство та інновації у протидії наслідкам війни. Вісник гуманітарних наук. 2025. № 8. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.15772955
4. Довга Л., Лігус М. Українська культура як дослідницьке поле та навчальна дисципліна: пропозиції до вирішення незрілих проблем. Філософія освіти. Philosophy of Education, 2023, №29 (1). URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7451a524-4e96-4b8c-a1c8-3c6442ebaca0/content
5. Побережець Г.С. Незалежність України у 1991 році та перехід до демократії. Актуальні дослідження правової та історичної науки (Випуск 53): матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції, (м. Тернопіль, Україна – м. Ополе, Польща, 18 – 19 вересня 2023 р.). – Тернопіль : ФО-П Шпак В.Б. 105 с. С. 95-98. ISSN 2617-2364.
6. Стадник О., Побережець Г., Казимір В. Євроінтеграція України: шлях до асоціації з ЄС та перспективи членства. Актуальні питання у сучасній науці. 2024. № 7 (25). С. 1112-1133.

Повч В. О.,
аспірант кафедри теоретичної та консультативної психології,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9,
v.o.povch@npu.edu.ua,
https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0001-8387-7494

ВИКОРИСТАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ РЕСУРСІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ЯК ЧИННИКА ПОДОЛАННЯ СТРЕСУ В ДОРОСЛИХ

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз використання віртуальних ресурсів психологічної допомоги як чинника подолання стресу у дорослих в умовах повномасштабного російського вторгнення на територію України. Показано, що тривалий воєнний стрес у дорослому віці зумовлюється поєднанням загроз безпеці, втрат і розлук, порушенням життєвого укладу, економічною нестабільністю та необхідністю одночасного виконання професійних, сімейних і громадянських ролей за дефіциту ресурсів. Обґрунтовано актуальність віртуальних форматів підтримки як доступного інструменту психологічної допомоги в умовах переміщення населення, обмеженої мобільності та нерівномірного доступу до очних послуг. У межах

підходу eHealth систематизовано основні типи цифрової підтримки: онлайн-консультування та телесупровід, інтернет-базовані психотерапевтичні інтервенції, мобільні застосунки саморегуляції, психоосвітні програми, чат-сервіси та онлайн-спільноти взаємодопомоги. Виокремлено психологічні механізми ресурсності цифрової підтримки, зокрема саморегуляцію емоційних станів, когнітивну переоцінку стресорів, відновлення суб'єктивного контролю, мобілізацію соціальної підтримки та формування навичок подолання стресу. Наголошено на доцільності диференційованого застосування віртуальної допомоги: за високого рівня стресу пріоритетними є керовані формати та дистанційні професійні послуги, тоді як мобільні застосунки та короткі практики можуть виконувати підтримувальну та стабілізаційну функцію.

Ключові слова: стрес у дорослих, цифрова психологічна підтримка, віртуальні ресурси психологічної допомоги, онлайн-консультування, інтернет-інтервенції, мобільні застосунки, саморегуляція, допінг.

Abstract. The article provides a theoretical analysis of the use of virtual resources of psychological assistance as a factor in overcoming stress in adults under the conditions of the full-scale Russian invasion of Ukraine. It is shown that prolonged wartime stress in adulthood is determined by a combination of security threats, losses and separation, disruption of everyday life, economic instability, and the need to simultaneously perform professional, family, and civic roles under limited resources. The relevance of virtual support formats is substantiated as an accessible tool of psychological assistance in the context of population displacement, restricted mobility, and unequal access to face-to-face services. Within the eHealth approach, the main types of digital support are systematized: online counseling and tele-support, internet-based psychotherapeutic interventions, mobile self-regulation applications, psychoeducational programs, chat services, and online peer-support communities. The psychological mechanisms underlying the resource potential of digital support are identified, including emotional self-regulation, cognitive reappraisal of stressors, restoration of perceived control, mobilization of social support, and development of stress-coping skills. The article emphasizes the appropriateness of differentiated use of virtual assistance: when stress levels are high, guided formats and remote professional services should be prioritized, whereas mobile applications and brief practices may perform supportive and stabilizing functions.

Keywords: adult stress, digital psychological support, virtual resources of psychological assistance, online counseling, internet-based interventions, mobile applications, self-regulation, coping.

Повномасштабне російське вторгнення на територію України, розпочате у лютому 2022 року, докорінно змінило соціально-психологічні умови життя дорослого населення та актуалізувало проблему тривалого стресу як масового явища. За оцінками системи ООН, у 2023 році понад 17,6 млн людей в Україні потребували гуманітарної допомоги, а майже 8 млн осіб були змушені шукати захисту за кордоном; крім того, значна частина населення зазнала вимушених переміщень усередині країни. Такі дані описують масштаб кризового досвіду,

який тривало впливає на психічне здоров'я, повсякденне функціонування та адаптаційні можливості дорослої людини.

Воєнна реальність формує специфічний профіль стресових впливів: загроза життю та безпеці, втрати і розлуки, порушення звичного життєвого укладу, економічна нестабільність, невизначеність щодо майбутнього, а також необхідність поєднувати професійні, сімейні та громадянські ролі в умовах дефіциту ресурсів. У дорослому віці ці чинники часто накладаються на високі вимоги до відповідальності та самоконтролю, внаслідок чого стрес нерідко набуває характеру тривалого психоемоційного напруження, що виснажує можливості відновлення та ускладнює підтримання стабільної працездатності і соціальної ефективності [1].

Окремої уваги заслуговують постстресові та посттравматичні наслідки екстремальних подій. Поширеність посттравматичних симптомів у індивідів, які зазнали безпосереднього впливу бойових дій, у міжнародних дослідженнях варіює залежно від методів оцінювання та вибірок; зокрема, у роботах, присвячених військовим контингентам, наведено показники, що коливаються від однозначних до двозначних відсоткових значень, а в окремих дослідженнях частина позитивного скринінгу сягає близько 18–19% серед людей із бойовим досвідом [2]. Водночас для цивільного дорослого населення у воєнних умовах характерні не лише ПТСР-подібні прояви, а і підвищена тривожність, порушення сну, соматизація, емоційне виснаження, зниження відчуття контролю та безпорадність, тому ключовим науковим і практичним завданням стає пошук ресурсів, здатних підтримати психологічну адаптацію дорослих у ситуації тривалого кризового тиску [6].

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу сучасних наукових підходів до використання віртуальних ресурсів психологічної допомоги як ресурсу подолання стресу у дорослих в умовах повномасштабного російського вторгнення на територію України, а також уточнення психологічних механізмів і чинників, що визначають їх ресурсний потенціал, ефективність та обмеження у ситуації тривалого воєнного стресу.

Завдання дослідження: 1) проаналізувати сучасні наукові підходи до використання віртуальних ресурсів психологічної допомоги як засобу подолання стресу у дорослих в умовах воєнних викликів; 2) узагальнити наукові дані щодо психологічних механізмів та умов ефективності застосування віртуальних засобів психологічної підтримки у зниженні стресової напруги у дорослому віці.

Методи дослідження. Для досягнення мети та реалізації завдань статті було використано теоретичні методи дослідження: аналіз, синтез і порівняння наукових джерел з метою уточнення змісту ключових понять (стрес у дорослому віці, подолання стресу, віртуальні засоби психологічної підтримки, цифрові

інтервенції), а також узагальнення та систематизацію теоретико-методологічних підходів і результатів сучасних наукових оглядів щодо використання онлайн-консультування, інтернет-базованих програм психологічної допомоги та мобільних застосунків як ресурсів зниження стресової напруги в дорослих в умовах воєнних викликів.

Результати та дискусії. Доросла особистість під час війни нерідко одночасно виконує функції працівника або керівника, члена родини, опікуна дітей чи літніх батьків, волонтера, внутрішньо переміщеної особи або особи, що перебуває в умовах регулярних ризиків. Внаслідок цього потреба в психологічній підтримці зростає, тоді як ресурси часу, уваги та енергії – обмежуються. Саме тому цифрові засоби підтримки можуть виконувати дві ключові функції: оперативну (короткі інструменти стабілізації та зниження напруження «тут і тепер») та тривалішу (систематичні програми самодопомоги, консультативний супровід, навчання навичок подолання стресу).

Феномен «віртуальні засоби психологічної підтримки» у сучасній психології та суміжних міждисциплінарних напрямах найчастіше пов’язують із розвитком цифрових практик підтримання психічного здоров’я в межах eHealth. Г.Айзенбах описав eHealth як сферу, у якій психологічні послуги та інформація надаються або посилюються за допомогою інтернету та споріднених технологій, а також як новий спосіб організації взаємодії людини з допомогою та знаннями. У контексті повномасштабного російського вторгнення на територію України ця проблема набула прикладної гостроти: масове переміщення, фрагментація соціальних мереж підтримки, нерівний доступ до очних послуг і необхідність оперативного реагування на стресові стани актуалізували попит на дистанційні та мобільні формати допомоги [7].

Наразі віртуальні ресурси можуть інтегруватися у копінг-поведінку як практики проблемно орієнтованого спрямування, зокрема у формі психоосвітніх матеріалів, інструментів планування та каналів доступу до фахової психологічної допомоги, а також як практики емоційно орієнтованого характеру, що спрямовані на стабілізацію психоемоційного стану, зниження рівня напруження та регуляцію тривожних реакцій клієнтів. Водночас специфіка воєнного контексту зумовлює трансформацію співвідношення зазначених стратегій: оскільки значна частина стресогенних чинників перебуває поза межами індивідуального контролю особистості, зростає значущість віртуальних ресурсів, орієнтованих на підтримання процесів саморегуляції, відновлення функціональної спроможності та збереження повсякденної життєдіяльності індивіда [5].

Результати узагальнення зарубіжних досліджень засвідчують, що найбільш доказовий сегмент «віртуальної психологічної підтримки» представлений інтернет-базованими психотерапевтичними інтервенціями та дистанційними

форматами консультування. У метааналітичному огляді А. Барака, Л. Ген, М. Боніель-Ніссім і Н. Шапіри (A. Barak; L. Hen; M. Boniel-Nissim; N. Shapira) узагальнено ефективність інтернет-психотерапевтичних втручань: автори повідомляють про загальну вибірку 9 764 клієнтів, а зважений середній ефект оцінено як 0,53 (помірний), що вчені співвідносять із середніми ефектами традиційної очної психотерапії. Хоча вказаний метааналіз охоплює різні проблеми та формати інтернет-допомоги, він задає принципове методологічне правило: цифрові рішення мають оцінюватися через контрольовані дослідження та узагальнюватися статистично, а не лише через описові свідчення або практичні звіти [7].

Подальші метааналітичні результати деталізують, за яких саме умов ефективність цифрових інтервенцій зростає. Е. Каріотакі та співавтори (E. Karyotaki et al.) провели систематичний огляд та індивідуально-даний мережевий метааналіз інтернет-орієнтованої когнітивно-поведінкової терапії для депресії: у роботі було проаналізовано 39 досліджень із загальною кількістю 9 751 учасник; вчені дійшли висновку, що супровід фахівця асоціюється з більшою ефективністю для клієнтів із помірною та тяжкою симптоматикою, тоді як для легких/субклінічних проявів різниця між керованими та некерованими клієнтами є менш суттєвою. Для теми подолання стресу у дорослих під час війни цей висновок має прикладне значення: за вищої інтенсивності стресових проявів і виснаження ресурсів саморегуляції більш виправданими є керовані формати (з консультативною підтримкою), тоді як при помірному напруженні можуть бути достатніми короткі самодопоміжні модулі [11].

Важливим є також питання ефективності цифрових інтервенцій у «звичайних» умовах надання допомоги, а не лише в експериментальних дослідженнях. А.Етцельмюллер та ін. у систематичному огляді та метааналізі щодо керованої інтернет-орієнтованої когнітивно-поведінкової терапії у рутинній практиці для дорослих клієнтів із депресивними та тривожними розладами підкреслили прийнятність і результативність такого формату, водночас наголошували на високій гетерогенності програм і необхідності відбору інтервенцій, ефективність яких підтверджена рандомізованими контрольованими дослідженнями. В умовах війни, коли потреба в психологічній підтримці істотно зростає, така допомога набуває особливої актуальності, оскільки цифровий ринок стрімко насичується різноманітними продуктами, і саме доказовість має виступати ключовим критерієм їх безпечного та доцільного впровадження [8].

Окрему групу віртуальних засобів становлять дистанційні формати психологічного супроводу через відеозв’язок. Метааналіз рандомізованих контрольованих досліджень К. Хагі та ін. засвідчив, що у вибірці із 32

досліджень (n = 3 592) онлайн психологічна допомога загалом не поступається очним форматам за показниками покращення симптоматики у низці діагностичних груп, хоча для окремих розладів можливі відмінності. Для дорослих, які переживають стрес і супутні розлади в умовах переміщення або обмеженої мобільності, це обґрунтовує використання дистанційних форматів як реалістичної та ефективної альтернативи очним послугам, за умови забезпечення приватності, стабільного зв'язку та етичних стандартів взаємодії [10].

Разом із тим, віртуальна психологічна підтримка в масовій практиці найчастіше реалізується не через повноцінні терапевтичні програми, а через мобільні застосунки, психоосвітні ресурси та короткі практики саморегуляції. Систематичний огляд І.Міральєс та співавторів щодо застосунків для допомоги клієнтам, що мають психологічні розлади повідомляє про 158 включених статей (переважно за період 2013–2018 рр.) та підкреслює необхідність аналізувати цифрові інтервенції одночасно з психологічної та технічної перспективи. Цей результат важливий для зниження стресу у дорослих під час війни, оскільки реальне використання застосунків відбувається у контексті дефіциту часу, підвищеної втоми та нестабільних умов життя; відповідно, значущими стають характеристики інтерфейсу, тривалість практик, можливість персоналізації, простота доступу та наявність алгоритмів підтримання залучення [13].

Водночас метааналітичні узагальнення свідчать, що доказовість застосунків як самостійного терапевтичного інструменту є обмеженою та неоднорідною. К. Вайзель та колеги (K. K. Weisel et al.) у метааналізі самостійних (автономних) застосунків для дорослих із підвищеною вираженістю симптомів підкреслили, що попри швидке зростання ринку, докази ефективності залишаються недостатньо визначеними, а результати потребують обережної інтерпретації з огляду на гетерогенність та якість досліджень. Це означає, що в практичному вимірі застосунки доцільніше розглядати як інструменти первинної стабілізації, самоспостереження, психоосвіти або як доповнення до професійної допомоги, але не як повноцінну заміну терапії в умовах високого рівня стресового виснаження [14].

Окремої уваги потребує сегмент майндфулнес-застосунків і коротких практик усвідомленості, популяризованих у психології здоров'я завдяки працям Дж. Кабат-Зінна (J. Kabat-Zinn). Для воєнного контексту такі практики часто позиціонуються як швидкодіючі техніки зниження напруження, нормалізації дихання, стабілізації уваги та зменшення тривоги. Однак результати метааналізів вказують на суттєвий бар'єр, який безпосередньо впливає на реальний ресурсний ефект: проблему утримання користувачів. Дж. Лінардон (J. Linardon) у систематичному огляді та метааналізі 70 рандомізованих контрольованих досліджень показав, що зважений рівень вибуття серед 9 258 учасників,

рандомізованих до групи майндфулнес-застосунку, становив 24,7%, а в більших дослідженнях цей показник зростав до 38,7%. У дискусії про дорослих під час війни це є принциповим: високий стрес знижує здатність підтримувати регулярність практик, тому «ефективність» застосунків у масовому впровадженні визначається не лише потенційним змістом, а й і тим, чи користувач має ресурси для систематичного використання [12].

З урахуванням наведених даних доцільно запропонувати узагальнену інтерпретацію: віртуальні засоби психологічної підтримки є ресурсом подолання стресу у дорослих під час повномасштабного вторгнення за умови, що вони відповідають принаймні трьом критеріям: доказовість змісту, відповідність інтенсивності стресових проявів та реалістичність використання в повсякденних умовах.

Перший критерій пов'язаний із тим, що доказова ефективність найбільш переконливо підтверджена для інтернет-базованих психотерапевтичних інтервенцій і дистанційних форматів допомоги, оцінених у рандомізованих дизайнах і метааналізах. Зокрема, метааналітичні результати А. Барака та ін. демонструють помірний усереднений ефект інтернет-психотерапії, а узагальнення Е. Каріотакі та ін. і А. Етцельмюллера та ін. підкреслюють значення супроводу та відбору програм із доведеною результативністю. Другий критерій ґрунтується на ідеї співвіднесення інструменту з актуальними потребами особистості: за вищої симптоматичної тяжкості та стану психологічного виснаження більш доцільними є керовані формати, зокрема інтернет-орієнтована когнітивно-поведінкова терапія з фаховим супроводом і дистанційні психологічні послуги, тоді як за помірного рівня напруження мобільні застосунки та психоосвітні ресурси можуть виконувати підтримувальну функцію. Третій критерій стосується особливостей реального користування цифровими ресурсами: навіть змістовно якісні інструменти можуть виявитися малоефективними у разі нерегулярного застосування, що підтверджується результатами метааналітичних досліджень показників утримання користувачів у застосунках, орієнтованих на практики усвідомленості [7; 8; 11].

Також потрібно проаналізувати ризики та обмеження, які специфічно проявляються в умовах війни. По-перше, цифрове середовище одночасно є каналом підтримки і джерелом інформаційної напруги. Саме тому для дорослих користувачів актуальними стають практики цифрової гігієни, керування інформаційним потоком та обмеження контенту, що викликає вторинну травматизацію. По-друге, використання онлайн-спільнот підтримки потребує критичного розмежування між професійно модерованими ресурсами та стихійними каналами, де можуть поширюватися недостовірні поради або панічні інтерпретації. По-третє, ефективність онлайн-послуг у реальних воєнних умовах

залежить від технічної стабільності зв’язку та приватності, що прямо впливає на можливість безпечного проговорювання переживань і формування терапевтичного контакту; ці практичні аспекти розглядаються як важливі компоненти впровадження дистанційної допомоги поряд із клінічними результатами.

Отже, узагальнюючи отримані результати можна стверджувати, що використання віртуальних ресурсів психологічної підтримки в умовах війни доцільно розглядати через призму системного та багаторівневого підходу. До таких ресурсів належать дистанційні психологічні послуги, структуровані інтернет-інтервенції та практики самодопомоги за допомогою мобільних застосунків. При цьому найбільш обґрунтовану емпіричну підтримку демонструють перші два напрями, оскільки їх результативність частіше підтверджується контрольованими дослідженнями та узагальнюється в оглядових роботах. Водночас ефективність цифрової підтримки не визначається лише фактом її доступності. Вона залежить від ряду умов, серед яких провідне місце займають фаховий супровід (особливо за підвищеної вираженості симптомів і психоемоційного виснаження), відбір інтервенцій із підтвердженою результативністю та адаптація формату допомоги до реальних обмежень повсякденного життя дорослого користувача в умовах воєнної нестабільності.

Висновки. У результаті проведеного теоретичного аналізу встановлено, що віртуальні ресурси психологічної допомоги є значущим багаторівневим ресурсом подолання стресу у дорослих в умовах війни. До них належать професійні дистанційні послуги, структуровані інтернет-інтервенції та інструменти самодопомоги, які відрізняються механізмами впливу і рівнем доказовості та потребують диференційованого застосування залежно від інтенсивності стресових проявів.

Доведено, що ресурсний ефект цифрової підтримки реалізується через емоційну саморегуляцію, когнітивну переоцінку стресових подій, відновлення суб’єктивного контролю та залучення соціальної підтримки. Водночас ефективність віртуальних ресурсів зумовлюється не лише їх доступністю, а й якістю та доказовістю змісту, відповідністю формату рівню психологічного напруження, наявністю фахового супроводу та можливістю регулярного використання в реальних умовах воєнної нестабільності.

Обґрунтовано, що найбільш надійні результати демонструють керовані формати цифрової допомоги, тоді як самодопоміжні застосунки характеризуються варіативною ефективністю через обмежену доказову базу та низьку прихильність користувачів. У воєнному контексті цифрові ресурси мають подвійний потенціал: вони можуть підтримувати адаптацію, але також створювати ризики інформаційного перевантаження та вторинної травматизації.

Отже, практичні висновки полягають у доцільності диференційованого використання віртуальних ресурсів: за високого рівня стресу пріоритетними є формати з фаховим супроводом, тоді як за помірного напруження цифрові інструменти самодопомоги можуть виконувати підтримувальну функцію.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех І.Д. (2019) Духовні засади становлення особистості. Київ: Академвидав.
2. Грішин Е.О. (2021) Резилієнтність особистості: сутність феномену, психодіагностика та засоби розвитку. Вісник ХНПУ імені Г.С.Сковороди. Психологія. 2021. № 64. С. 62–81. DOI: 10.34142/23129387.2021.64.04.
3. Кокун О. М., Мельничук Т. І. (2023) Резилієнс-довідник: практичний посібник. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України.
4. Лазоренко О.П. (2023) Колективна резилієнтність як соціально-психологічний феномен в умовах війни. Соціальна психологія. № 2. С. 17–33.
5. Мельник О.В. (2023) Майндфулнес-практики як чинник зниження проявів посттравматичних розладів у переселенців. Психологічний журнал. Т. 9, № 3. С. 45–59.
6. Титаренко Т.М. (2020) Життєстійкість особистості в умовах суспільних трансформацій. Київ : Либідь.
7. Barak, A., Hen, L., Boniel-Nissim, M., & Shapira, N. (2008). A Comprehensive Review and a Meta-Analysis of the Effectiveness of Internet-Based Psychotherapeutic Interventions. Journal of Technology in Human Services, 26 (2–4), 109–160.
8. Etzelmueller, A., Vis, C., Karyotaki, E., Baumeister, H., Titov, N., Berking, M., … Ebert, D. D. (2020). Effects of Internet-Based Cognitive Behavioral Therapy in Routine Care: Systematic Review and Meta-analysis. Journal of Medical Internet Research.
9. Eysenbach, G. (2001). What is e-health? Journal of Medical Internet Research, 3(2), e20.
10. Hagi, K., Kienzler, C., Gelfort, G., & Schaub, M. P. (2023). Telepsychiatry Versus Face-to-Face Treatment: A Meta-Analysis of Randomized Controlled Trials.
11. Karyotaki, E., Efthimiou, O., Miguel, C., Bermpohl, F. M. G., Furukawa, T. A., Cuijpers, P., … Ebert, D. D. (2021). Internet-based cognitive behavioral therapy for depression: a systematic review and individual patient data network meta-analysis. JAMA Psychiatry.
12. Linardon, J. (2023). App-based mindfulness interventions: systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials (показники утримання/вибуття користувачів).
13. Miralles, I., Granell, C., Díaz-Sanahuja, L., Van Woensel, W., Bretón-López, J., Mira, A., & Casteleyn, S. (2020). Smartphone Apps for the Treatment of Mental Disorders: Systematic Review. JMIR mHealth and uHealth.
14. Weisel, K. K., Fuhrmann, L. M., Berking, M., Baumeister, H., Cuijpers, P., & Ebert, D. D. (2019). Standalone smartphone apps for mental health: a systematic review and meta-analysis.

Погребняк О. О.,
викладач української мови і літератури
ВСП «Фаховий коледж Національного університету
кораблебудування імені адмірала Макарова»,
м. Миколаїв, Україна,
alexsandrapog789@gmail.com

Синявін О. М.,
викладач інформатики
ВСП «Фаховий коледж Національного університету
кораблебудування імені адмірала Макарова»,
м. Миколаїв, Україна,
alexfcrish@gmail.com

ПРОГРАМНІ РЕСУРСИ ГРАФІЧНОГО ДИЗАЙНУ ЯК ЕЛЕМЕНТ ФОРМУВАННЯ МЕДІАКОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ

Анотація: у статті розглянуто програмні ресурси графічного дизайну як інструмент реалізації освітнього розвитку особистості в умовах цифровізації освітнього простору; проаналізовано функціональні можливості професійних графічних редакторів і доступних онлайн-платформ у межах візуалізації освітнього матеріалу; визначено допоміжні засоби з метою створення й редагування навчальної наочності для педагогічних працівників різного профілю, зокрема в межах фахового спрямування; окреслено потенціал комплексного використання кількох програмних ресурсів для створення візуальних матеріалів, а також можливості їхньої взаємодії з іншими цифровими сервісами й інструментами штучного інтелекту; наведено приклади практичного використання програм графічного дизайну на заняттях української мови й інформатики.

Ключові слова: програмні ресурси графічного дизайну, візуалізація освітнього матеріалу, цифровізація освіти, розвиток особистості, медіакомпетентність, штучний інтелект.

Abstract: the article examines graphic design software resources as a tool for implementing educational development of the individual in the context of digitalization of the educational space; analyzes the functional capabilities of professional graphic editors and available online platforms within the framework of visualization of educational material; identifies auxiliary tools for the purpose of creating and editing educational visualization for teachers of various profiles, in particular within the framework of professional direction; outlines the potential of complex use of several software resources for creating visual materials, as well as the possibilities of their interaction with other digital services and artificial intelligence tools; examples of the practical use of graphic design programs in Ukrainian language and computer science classes are provided.

Keywords: graphic design software resources, visualization of educational material, digitalization of education, personal development, media literacy, artificial intelligence.

В умовах розвитку новітніх технологій першочергового значення набуває формування медіаграмотності в освітньому процесі. Інтенсивний процес цифровізації впливає на збільшення обсягу інформації та зміни способів її сприйняття, що забезпечує зростання значення візуалізації під час занять.

Після подій епідемії COVID і повномасштабного вторгнення поширилась дистанційна й змішана форми навчання, що вплинуло на розповсюдження використання візуально-інформаційних методів. Штучний інтелект підвищив властивості наочності, систематизує й забезпечує доступність навчального матеріалу, що активізує потреби у вивчені програмних ресурсів графічного дизайну як чинник активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти в процесі формування цифрової компетентності. Вивчення можливостей цифрових ресурсів як засобу розвитку особистості зумовлене сучасними освітніми тенденціями, які спрямовані на формування висококваліфікованого, інноваційного й креативного фахівця.

Наукова новизна дослідження ґрунтується на практико-орієнтованому підході застосування програмного забезпечення графічного дизайну в ході освітнього процесу, що впливає на розвиток особистості під час цифровізації. В умовах впровадження цифрових технології в суспільстві передбачає від викладацького складу не лише знання із певної дисципліни, а й практичні навички роботи з електронними ресурсами для розробки якісної наочності.

За дослідженнями О. Касьяна «сутність технології візуалізації навчального матеріалу полягає в єдності методичних прийомів включення в освітній процес візуальних моделей для кращого сприймання інформації» [3, с. 143]. Наочні елементи стають провідним способом передання й засвоєння навчального матеріалу, оскільки впливає на швидке опанування інформації, підвищує рівень її засвоєння й розвиває творчі здібності особистості. Програмні ресурси графічного дизайну стають ефективним інструментом візуалізації дидактичних матеріалів.

Використання графічних редакторів і програмних платформ впливають на міждисциплінарні підходи й формування навичок критичного осмислення теоретичних відомостей. В. Бойчук, В. Уманець, І. Черната підкреслюють, що застосування інноваційних підходів у навчальному процесі тісно пов’язане з впровадженням цифрових технологій, які охоплюють підготовку й передавання інформації за допомогою інтерактивних засобів. Такі технології створюють умови для наочного сприйняття навчального матеріалу, дозволяють детально аналізувати окремі елементи й виділяти ключові складові творчих проєктів, а також підвищують мотивацію студентів [2, с. 23].

Для студентів унаочнення інформації за допомогою цифрових ресурсів графічного дизайну забезпечує розвиток медіакомпетентності, що формує вміння самостійно генерувати й розробляти візуальний матеріал, наприклад,

інфографіку (статичну й динамічну) або мультимедійні презентації. Впровадження на заняттях викладачами цифрових технологій забезпечує розвиток навичок створення ілюстративного матеріалу згідно з освітніми стандартами, що структурує й підвищує ефективність сприйняття навчальної інформації.

Програмні ресурси графічного дизайну – це спеціалізоване програмне забезпечення й цифрові інструменти, призначені для створення, редагування й візуалізації графічних елементів, що використовуються в професійній діяльності для реалізації творчих, дизайнерських і комунікаційних завдань.

Провідними професійними графічними редакторами є набір застосунків Adobe Creative Suite (наприклад, Adobe Photoshop, Adobe Illustrator) Figma, Affinity Designer тощо. Професійні цифрові інструменти призначені для подання наочних матеріалів у різних форматах (від векторної й растрової графіки до інтерактивних інтерфейсів). Прохарактеризуємо зазначені графічні редактори для визначення відмінних рис функції й методологічних відмінностей:

– Adobe Creative Suite – це комплекс програм, які спрямовані на розробку й обробку зображень, відеомонтаж і створення цифрових ілюстрацій. Комплексне використання для візуалізації навчального матеріалу забезпечує якісне розроблення мультимедійних презентацій, інфографіки, відео.
– Adobe Photoshop є растровим графічним редактор, що використовується для обробки й ретуші цифрових зображень, фотомонтажу і створенню наочних композиції; має розвиненні інструменти для роботи з кольоровою гамою, шарами й фільтрами, що забезпечує деталізацію елементів. Застосування в освітньому процесі Adobe Photoshop впливає на якість і підвищення сприйняття наочності за допомогою редагування зображень, створення профільних (тематичних) колажів, графічних пояснень до навчальних тем.
– Adobe Illustrator використовується як векторний графічний редактор для створення масштабованої графіки: логотипи, інфографіка, піктограми, значки, ілюстрації, креслення, макети сайтів. Може використовуватися академічною спільнотою для підготовки схем, діаграм, інфографічних розповідей, що систематизують знання й формують цілісне уявлення про тему заняття.
– Figma – це хмарний інструмент, який базується на командній роботі в режимі реального часу для розробки інтерфейсу й векторної графіки, зокрема фахівцями UX/UI-дизайну. Figma є доречним для застосування освітянами під час підготовки до представлення проєктних і міжпредметних завдань.
– Affinity Designer спрямований на роботу з векторною графікою, а саме створення графічних елементів (логотипу, ілюстрацій, значків тощо). Графічний редактор може бути інструментом для розробки навчальних візуальних матеріалів, зокрема схем, постарів, плакатів, зображень.

Доцільно наголосити, що проаналізовані програмні ресурси графічного дизайну є допоміжним засобом під час візуалізації навчальної інформації викладачами профільних дисциплін, зокрема галузі ІТ й інформатики, і здобувачами освіти, які навчаються на інженерно-технічному напрямку. Окреслені програми є додатковим компонентом для створення наочних елементів, редагування й систематизування.

Одним із важливих чинників є комплексне використання програм у межах створення окремого дидактичного матеріалу, що забезпечує підвищення якості й гнучкість використання графічних елементів, відповідаючи сучасним вимогам галузевого профілю ІТ. Наприклад, під час занять з інформатики доречним є використання програм Figma, Adobe Photoshop та Adobe Illustrator у процесі вивчення розділу «Вебтехнології». Здобувачі освіти можуть використати хмарний інструмент Figma для створення прототипу вебсторінки, розробки адаптивного макету-дизайну та колективного редагування студентами всього проєкту. Програми Adobe Photoshop та Adobe Illustrator дають можливість розробляти додаткові графічні ілюстрації, значки й картинки для вебсторінок. Ефективне впровадження описаних програм сприяє системному баченню в студентів майбутнього цифрового продукту, систематизації інформації й здобуттю навичок роботи із різнофункціональними програмними засобами.

У суміжності з професійними програмними ресурсами (під час застосування, яких необхідна спеціалізована підготовка) на сучасному етапі цифрового розвитку активно впроваджуються вебплатформи графічного дизайну, які мають більш спрощений та інтуїтивно-зрозумілий функціонал. Такі мережеві ресурси зорієнтовані на широкий загал користувачів без володіння ґрунтовними навичками роботи з програмним забезпеченням.

Звертаємося до студіювань М. Куратової, Є. Сороки, які наголошують, що «графічний дизайн у поєднанні з новітніми технологіями перетворюється на ключовий компонент освіти майбутнього, який сприяє інноваційним підходам до формування знань і навичок учнів та студентів» [5, с. 18]. У межах освітнього середовища інтернет-платформи надають можливість, за допомогою базових інструментів і легкому інтерфейсу, розробляти наочність освітянами різного фахового напрямку.

Універсальна онлайн платформа графічного дизайну Canva орієнтована на розроблення візуалізації різнорівневої складності в цифровому середовищі. Функціонал електронного ресурсу Canva охоплює можливості створення інфографіки, плакатів, схем, діаграм, відео й мультимедійних презентації. Цифрова платформа містить бібліотеку елементів векторної й растрової графіки, іконографіку, 3D-моделі, шрифти, шаблони презентації, кольорову палітру, анімації тощо, що забезпечує цілісність і стилістичну привабливість наочності.

Доступна можливість роботи деяких учасників одночасно, що є зручним під час групової роботи. Підтримується різні формати імпорту й експорту розроблених матеріалів, за допомогою яких можна об'єднувати роботи в Canva з іншими сервісами.

Значною перевагою застосунка Canva є системне підвищення якості функціональних можливостей, що забезпечує взаємодію з іншими мережевими платформами і хмарними сервісами. Онлайн платформа графічного дизайну впроваджує інструменти штучного інтелекту, які розширюють робочі параметри для розробки демонстраційних матеріалів. Вивчаючи тему «Штучний інтелект. Великі мовні моделі, текстові чат-боти» на лабораторних заняттях з інформатики, студенти можуть скористатися інструментами штучного інтелекту й порівняти інтеграцію плагінів ChatGPT з сервісом Canva, що забезпечить засвоєння теоретичного матеріалу на практиці.

Під час здійснення освітнього процесу здобувачі й працівники сфери освіти задіють інтернет-платформу Canva для використання цифрових інструментів у процесі виготовлення дидактичних матеріалів з метою поєднання текстових і графічних елементів. Є. Антоненко, І. Мінтій наголошують, що «Canva є потужним та універсальним інструментом, який не лише полегшує процес створення презентацій, але й перетворює його в творчий та захопливий досвід. Можливість здійснювати аудіосупровід презентацій робить його цінним для освітнього процесу» [1, с. 324]. Зазначимо, різноманітність та автоматизованість підбору вже готових шаблонів, генерування й редагування графічних компонентів уможливлює розробку наочності за віковими, когнітивними й галузевими категоріями. Наприклад, корисним засобом під час вивчення дисциплін мовного спрямування є широкий вибір шаблонів інфографічних розповідей, які можуть використовуватися під час підготовки пам'яток для студентів з певного розділу мовознавства (фонетики, лексикології, морфології, синтаксису тощо) для структурування й закріплення опрацьованого матеріалу. Такий підхід допоможе зосередити увагу здобувачів освіти на головних поняттях і систематизувати великий обсяг навчального матеріалу, що полегшує сприйняття шляхом візуалізації інформації.

За визначенням І. Криворучко «VistaCreate (раніше відомий як Crello) – онлайн-платформа для графічного дизайну, яка дозволяє користувачам створювати різноманітні візуальні матеріали без необхідності мати професійні навички дизайну» [4, с. 682]. Цифрова платформа VistaCreate використовується фахівцями освіти, маркетингу й соціокультурній сфері як інструмент для створення наочності. Інтернет-ресурс працює на основі хмарних сервісів, що дозволяє приєднатися з будь-якого пристрою в мережі інтернету без додаткового програмного забезпечення. Функціональний інструментарії складається з

опрацюванням над тестовими й графічними об’єктами; налаштуванням шрифтів, кольорової палітри й складання композиції, разом із тим застосовуються елементи з бібліотеки матеріалів (зображення, піктограм, відео, анімації). Підтримується спільна робота в реальному часі, що оптимальною функцією процесі розробки проєкта. На заняттях з української мови професійного спрямування можна використовувати завдання на створення здобувачами освіти інфографіки на тему «Професійне мовлення», що формує навички й уміння поєднувати вербальні й візуальні інформаційно-комунікаційні засоби.

Інтерфейс онлайн-платформи VistaCreate структурований на принципі візуального конструювання, що робить його функціонально простим і зрозумілим для освітян без дизайнерських навичок. За допомогою мережевого ресурсу розширюються дидактичні можливості здобувачів освіти, за допомогою широкого вибору різновидів для створювання графічних матеріалів, а саме інфографіки, презентації, постерів, плакатів, анімаційних елементів. Впровадження в робочій процес підготовки матеріалів до заняття інтернет-платформи VistaCreate, викладачі опановують цифрову і медіакомпетентность, оскільки взаємодіють із цифровими інструментами графіки.

Схожим за функціоналом є онлайн-сервіс графічного дизайну Snappa з інтегрованою базою графічних ресурсів. Ураховуючи педагогічні цілі, здійснюється вибір освітянами між двома платформами, оскільки VistaCreate забезпечує створення статичної і має функціонал для розробки динамічної графіки, тоді як Snappa є більш ефективним інструментом для розробки тільки статичного ілюстративного матеріалу. Таким чином, під час занять з української мови й інформатики Snappa використовується для створення схем, таблиць, презентацій, графіків, що поєднує розвиток мовної компетентності з цифровою, крім того зумовлює міжпредметне застосування знань.

Веборієнтована платформа Piktochart відрізняється серед інших онлайн-сервісів використанням інструментів штучного інтелекту для автоматизованого процесу перетворення текстового матеріалу в наочність. Сучасні українські фахівці С. Цвілик, І. Шимкова, Ю. Сологуб, В. Кирилюк визначають, що основними функціями є «відкриття, створення і збереження презентацій. Одна з особливостей сервісу – створення креативної інфографіки, яку можна вставити у свій проєкт. Piktochart містить велику галерею високоякісних зображень, анімованих іконок, безліч елементів і багато шаблонів, які розбиті на теми» [7, с. 272]. В першу чергу інтернет-платформа Piktochart допомагає якісно візуалізувати навчальний матеріал, і являє собою ефективним засобом для дистанційного й замішеного навчання, оскільки має можливість інтегрувати наочність в електронні освітні середовища й навчальні платформи.

Під час лабораторної роботи на тему «Інформаційна безпека» можна запропонувати студентам розробити блок-схему алгоритмів захисту інформації або послідовність дій у випадку кіберзагроз на платформі Piktochart, що зумовлює візуалізацію складних алгоритмів захисту інформації. Застосування платформи Piktochart на мовознавчих дисциплінах у процесі вивчення лексичного складу мови доцільно застосовувати для розробки електронного словника, тематичних карток, інфографіки (наприклад, з тем «Професіоналізм», «Неологізми», «Фразеологізми у професійному мовленні» тощо).

Базовим завданням графічного дизайну є передання інформації засобами візуалізації, наприклад за допомогою інфографіки. Для створення статичної і динамічної інфографіки використовуються платформи Easel.ly та Infogram, які об'єднують принципи графічного дизайну й впровадженням автоматизованих систем. Інструмент для створення інформаційної графіки Easel.ly подає набір шаблонів і графічних елементів, які дозволяють перетворити текстову інформацію на наочні матеріали і презентації. На думку М. Субботи Infogram – це «ще одна платформа, яка спеціалізується на інтерактивній інфографіці й діаграмах» [6, с. 23].

У науковому й освітньому середовищі обидва інструмента розробки інфографіки варто класифікувати як засоби для покращення створення наочного навчального матеріалу й структурування представленої інформації за допомогою статичної та динамічної графіки.

Для принципів композиційного узгодження, читабельності й інформаційної доступності використовують інструменти підтримки дизайнерської діяльності, які упорядковують і поліпшують процес створення унаочненого матеріалу. До таких додаткових онлайн-серверів уналежніють:

– Coolors.co допомагає сформувати й проаналізувати кольорову палітру, дослідити відповідність веб-стандартам (CSS, HTML), водночас конвертувати палітри у форматах CSS, SCSS, JSON і PNG з метою практичного застосування на інших платформах;
– Google Fonts – це вебресурс, який має відкритий доступ до бібліотеки шрифтів різних стилістичних напрямів, зокрема serif, sans-serif, моноширинних і рукописних;
– Adobe Fonts (раніше Typekit) – це професійна бібліотека шрифтів, доступна в межах наборів програмного забезпечення й хмарних сервісів Adobe Creative Cloud, і відрізняється високою якістю і використанням шрифтів у синхронізації з іншими графічними редакторами;
– Font Squirrel спеціалізується на пошуку безкоштовних шрифтів і має інструменти для власної розробки;
– unDraw – це бібліотека векторних ілюстрації й графічних елементів, які можна завантажити у форматах SVG та PNG;

– Unsplash безкоштовний сервіс для використання під час створення наочності зображень із дотриманням норм авторського права.

Допоміжні інструменти графічного дизайну, які сприяють підбору кольорових рішень, типографіки й візуального наповнення, що підвищує якість і візуальну привабливість цифрових й освітніх проєктів. У межах дисциплін інформатики й мовознавства використання допоміжних інструментів під час підготовки до занять, здатні оптимізувати оформлення навчальних матеріалів, розвивають креативне мислення й практичні навички цифрового упорядкування навчального матеріалу.

Отже, графічні редактори й онлайн-платформи для візуалізації інформації навчального матеріалу не обмежуються технічними інструментами створення наочності, а й становлять чинники підтримки сучасних освітніх підходів вивчення начального матеріалу, орієнтованих на особистісний розвиток викладачів і здобувачів освіти. Об'єднання, під час вивчення мовних та ІТ-дисциплін, спеціалізованих програм і онлайн-ресурсів є ефективним засобом створення візуалізаційного матеріалу, що забезпечує формування цифрової грамотності, критичного мислення й практичних навичок на основі мовної підготовки й інформаційно-комунікаційних технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антоненко Є. Д. Використання онлайн-редактора Canva в освіті. Тези VI Всеукраїнської науково-технічної конференції «Комп'ютерні технології: інновації, проблеми, рішення». Житомир: Житомирська політехніка, 2023. С. 321-324.
2. Бойчук, В. М., Уманець, В. О., Черната, І. О. Особливості викладання інженерної графіки, ергономіки, основ композиції і формотворення за допомогою цифрових технології. Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems. 2025. № 76, p. 19-30.
3. Касьян О. Візуалізація як засіб активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти. Актуальні питання сучасної педагогіки: творчість, майстерність, професіоналізм: матеріали III Міжнародної наук.-практ. конференції. Кременчук: 2022. С. 142-150.
4. Криворучко І. І. Роль графічного дизайну в підготовці навчальних матеріалівмайбутніми вчителями інформатики. Наука і техніка сьогодні. 2024. № 5(33). С. 677-687.
5. Куратова М., Сорока Є. Роль графічного дизайну в освіті: створення навчальних матеріалів нового покоління. Modern pedagogical technologies and innovative methods : Proceedings of the VIII International Scientific and Practical Conference, Seville, Spain. Seville, 2025. p. 15-19.
6. Суббота М. М. Інфографіка як засіб візуалізації даних у сучасній журналістиці. Проєкт для «Громадського радіо». К: 2025. 42 с.
7. Цвілик С. Д., Шимкова І. В. Дистанційне навчання майбутніх педагогів середньої та професійної освіти засобами онлайн-платформи Canva. The 5 th International scientific and practical conference «Scientific progress: innovations, achievements and prospects» MDPC Publishing, Munich, Germany. 2023. 447 p.

Поклад Ірина Миколаївна,
кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник лабораторії
загальної психології та історії психології ім. В. А. Роменця
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України,
poklad2212@gmail.com

ВНЕСОК ВІТЧИЗНЯНИХ ПСИХОЛОГІВ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС У СВІТЛІ НОВИХ ІСТОРИЧНИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. У статті визначено та обґрунтовано психолого-педагогічні умови оптимального розвитку особистості учня в світлі нових історичних викликів. Висвітлено наукову спадщину видатного українського вченого Губка О.Т та розглянуто впровадження його ідей у сьогодення освіти України.

Ключові слова: навчально-виховний процес, психолого-педагогічні здобутки, наукова спадщина, козацька педагогіка.

The article defines and substantiates the psychological and pedagogical conditions for the optimal development of a student's personality in the light of new historical challenges. The scientific heritage of the outstanding Ukrainian scientist Hubok O.T. is highlighted and the implementation of his ideas in the present-day education of Ukraine is considered.

Key words: educational process, psychological and pedagogical achievements, scientific heritage, Cossack pedagogy.

Українська національна ідея мусить
ввійти в основу виховання українських поколінь.
С. П. Постернак *(історик, бібліотекознавець, педагог, філолог,*
перший офіційний директор НБУ імені В. І. Вернадського)

Соціально-економічні та політичні процеси, що відбуваються в Україні, мають на меті побудову демократичного, соціально-правового суспільства. Направити рух у такому напрямі неможливо без виховання всебічно розвиненого, духовно багатого, фізично підготовленого, психічно здорового та внутрішньо вільного молодого покоління.

Останнє десятиліття в базових законах України про освіту, державні програми та концепції простежується тенденція більш активного впровадження у зміст освіти культурних та моральних цінностей, ідей гуманізму, миру та толерантності, отже розвиток освіти є стратегічним ресурсом подолання кризових процесів, зміцнення авторитету та конкурентоспроможності української держави.

Сучасна парадигма гуманістичного, особистісно-орієнтованого підходу базується на ідеї самоцінності особистості, її духовності та здатності до самореалізації. Головним завданням навчально-виховного процесу стає

створення умов оптимального розвитку особистості учня. Забезпечення досягнення цієї мети повинна взяти на себе організація навчального процесу, що передбачає створення таких форм, методів, засобів навчання та виховання, які сприятимуть ефективному розвитку та саморозвитку особистості, виявленню її адаптаційних можливостей, збереженню психологічного здоров'я, формуванню особистісних і духовно-моральних якостей, а головне – зацікавленості та бажанням.

Соціальні переміни, які відбуваються сьогодні в Україні, зобов'язують по-новому готувати дітей до життя, яку суттєво відрізняється від того, що було в досвіді минулих поколінь. Враховуючи те, що розвиток вітчизняної психології тісно пов'язаний з суспільно-політичними процесами, що відбувалися на її теренах, можна зазначити, що на сучасному етапі її розвитку українська психологія переживає складний період пошуку теоретичних моделей та методологічних розробок, що відповідатимуть на запити суспільства. Тому розвиток й ефективне використання психолого-педагогічних здобутків вітчизняних вчених, переосмислені сучасними науковцями, «дають можливість обрати правильний вектор у розумінні багатоголосся сучасної психологічної парадигми» [4, С.5].

Восени 2025 року Інститут психології імені Г.С. Костюка відмічав 80-річчя від дня свого створення. Ініціатором, засновником та багаторічним його директором (протягом майже 27 років) був талановитий вчений психолого-педагогічної науки України, професор Григорій Силович Костюк [5]. Розроблена ним Програма науково дослідної роботи Інституту (яка була покладена в основу діяльності закладу) та блискучі організаційні й адміністративні здібності вченого, сприяли появі цього «важливого осередку психологічної думки, кузні психологічних кадрів, центрі координації наукової діяльності українських психологів» [1, С. 49].

Сьогодні є привід розповісти про учня і колегу теоретика сучасної української наукової школи Г.С. Костюка, Губка Олексія Тимофійовича – яскраву особистість вченого-дослідника, педагога, культуролога, який продовжував розвивати положення, думки та ідеї вченого «другого свого батька і наставника, душепастиря, духовника» [2, 120] та його внесок в розбудову народної освіти України на засадах патріотизму та здобутків козацької педагогіки які не втратили своєї цінності і на даний час.

Олексій Тимофійович Губко (28.11.1928–22.05.2013) видатний український психолог, один з організаторів науки і освіти України, доктор психологічних наук, філософ, історик, етнограф, лінгвіст, перекладач, громадський діяч відомий не тільки в Україні, а й за її межами. Сучасники називали його людиною енциклопедичних знань, праці та обов'язку (Панченко П., Шпак О., 2008).

Діапазон наукової діяльності вченого був надзвичайно широким. Його виключні здібності проявлялись як в гуманітарних науках – психологія, філософія, педагогіка, історія, логіка, соціологія, література (художня та публіцистична), журналістика, етика, культура так і в медико-біологічних – фізіологія, медицина, диференційна психологія, психофізіологія, психотерапія тощо.

О.Т. Губко залишив величезну наукову спадщину з проблем зоопсихології, типологічних особливостей вищої нервової діяльності, питань типів нервової системи та темпераменту, українознавства, історії української психологічної думки та української культури. Про це яскраво свідчить бібліографія його наукових праць, яка сягає понад 600 найменувань. Ці знання вченого використовуються і до сьогодні в різних галузях гуманітарної науки: психології, педагогіці, культурології.

Як вже зазначалось, наукові дослідження О. Т. Губка торкалися багатьох галузей психології та суміжних наук – фізіології, медицини, психофізіології педагогіки, історії, культури. Він є автором 5 індивідуальних монографій та 7 монографій і навчальних посібників у співавторстві, більш ніж 600 наукових статей та 30 книжок у галузі історії психології, педагогіки, етнопсихології, етнопедагогіки, культурології, питань перебудови національної освіти, української мови тощо.

Також О.Т. Губко визнаний і авторитетний дослідник у царині розробок української психологічної термінології: починаючи з 50-х років минулого століття він брав активну участь у підготовці та виданні психологічних словників та енциклопедій. Вражає різнобічність наукових зацікавлень дослідника. Його науковий доробок включає роботи з розв’язання питань загальної психології (зокрема методологічні її проблеми), зоопсихології, фізіології вищої нервової діяльності, педагогічної психології, психології творчості, історичної психології, психології українського народу та історії Прадавньої України.

Впродовж останнього десятиріччя в базових законах про освіту, державних програмах і концепціях простежується тенденція більш активного впровадження в зміст освіти культурних та моральних цінностей, ідей гуманізму, миру й толерантності, а отже розвиток освіти є стратегічним ресурсом подолання кризових процесів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності української держави.

Враховуючи вищесказане, вважаємо за необхідне зупинитися на книжці О.Т. Губка «Українська козацька педагогіка: витоки, духовні цінності, сучасність» [3], яку він написав у співавторстві з академіком АНВО України Юрієм Руденком. Як відомо з історії розвитку цього напрямку досліджень, дана праця була написана вченими після 20 років сумісної праці в лабораторії

народної педагогіки, що була організована в НПУ ім. М.П. Драгоманова (у той час – ДПІ ім. О.М. Горького) на громадський засадах.

Питання, які активно досліджувались співробітниками лабораторії, стосувалися, в першу чергу, ідей творчого відродження традицій, форм і методів національного виховання та козацької педагогіки. Поряд з іншими науково-методичними розробками, які були випущені працівниками лабораторії (концепції, програми, методичні поради), вагоме місце займає і книжка Ю. Руденка та О. Губка «Українська козацька педагогіка» надрукована у 2007 році, в якій розкриваються не лише козацько-лицарські традиції виховання дітей та молоді в минулому і в наш час, а й досліджуються їхні зв'язки з козацькою, всією українською культурою, духовністю XVI-XVIII ст. і пізніших періодів розвою нашої нації.

Сама структура п'яти розділів книжки, а саме: «Українське козацтво як культурно-історичний і національно-духовний феномен», «Психологія українського козацтва», «Українська козацька духовність», «Основи козацької педагогіки» та «Сучасне виховання учнів і студентів на козацько-лицарських традиціях» переконливо свідчить, що козацька педагогіка, її цілі, завдання, правосвідомості, державнотворчості, ідейно-моральні лицарські принципи виховання, духовні цінності козацької філософії, ідеології, форми і методи роботи з дітьми та молоддю повністю відповідають ментальності, національному характеру та світогляду українського народу.

Сучасну цінність даного видання можна визнати у тому, що застосовуючи козацько-лицарські традиції виховання, навчання та розвитку дітей (високі ідеали шляхетності, духовного аристократизму), вчителі привносять в їх життя, побут і дозвілля романтику, символіку, піднесеність духу, красу і велич героїзму, тобто, формують налаштованість на успіх, оптимізм, упевненість у досягненні поставлених цілей, поглиблюють інтерес до пізнання оточуючого світу. Таким чином, на думку вчених, «Українська козацька педагогіка: витоки, духовні цінності, сучасність», стала помітним явищем у сучасному науковому житті, розвитку національної теорії і практики виховання підростаючих поколінь на засадах патріотизму й здобутків козацької педагогіки про що засвідчив досвід застосування новітнього козацького руху у багатьох школах і ВНЗ України.

Також варто зазначити, що новаторські за своїм змістом та характером, наповнені продуктивними методологічними положеннями монографічні дослідження та публікації Олексія Тимофійовича Губка («Основи зоопсихології» (2006); «Психологія українського народу» (2003); «Українська козацька педагогіка: витоки, духовні цінності, сучасність» (2007), у співавторстві; «Іван Олексійович Сікорський як учений і експерт у справі Бейліса» (2009)), отримали високу оцінку у фахових наукових виданнях, відгуках громадськості [6], професорсько-викладацької корпорації, студентів, широкого загалу читачів та

активно використовуються у сучасному науково-педагогічному процесі навчальних закладів України та зарубіжжя.

Все своє життя О. Т. Губко активно виступав як популяризатор науки, член редколегій журналів різних наукових товариств, публіцист-журналіст, літератор, літературний критик і літературознавець, суспільно-громадський діяч. Помер видатний українській психолог у Києві на 84-му році життя, залишивши велику наукову спадщину, яку слід ще вивчати та більш активно вводити в науковий обіг нашої науки.

Таким чином, враховуючи все вищесказане можна констатувати, що наукова спадщина вітчизняних вчених криє у собі досить вагоме джерело, добутки і знання, та яка, з метою її оптимального використання, повинна стати суттєвим доповненням сучасної психологічної думки й практичної розбудови системи освіти України в світлі нових історичних викликів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балл Г. Наукова спадщина академіка Георгія Костюка і актуальні проблеми психологічної епістемології. Освіта і управління. 2003. Т. 6. Ч. 3. С. 49–56.
2. Губко О. Визначний діяч на ниві науки і народної освіти України: (до 100-річчя від дня народження Г.С. Костюка. Народна творчість та етнографія. 2000. № 1. С. 120–122.
3. Губко О., Руденко Ю. Українська козацька педагогіка: витоки, духовні цінності, сучасність. Київ: МАУПЮ, 2007. 344 с.
4. Маслюк А.М. Психологічна думка української діаспори XX століття: монографія. Ніжин: Видавець Лисенко М.М., 2019. 492 с.
5. Поклад І.М. Творчий доробок наукової спадщини Г.С. Костюка в контексті сучасної психології. Актуальні проблеми психології. Київ, 2015. Т. 6. Вип. 10. С. 108–122.
6. Савва (Дуботовк Б.) «Українська козацька педагогіка» Юрія Руденка та Олексія Губка. Рада козацька. 2009. Лют. (№ 2). С. 8–9.

Поліщук В. І.,
аспірант кафедри ЮНЕСКО з наукової освіти
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова,
vip@vip-invest.com.ua

ЦІННІСНО-НОРМАТИВНІ ЗАСАДИ ОСВІТИ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ВОЄННИХ ВИКЛИКІВ

Досліджуються ціннісно-нормативні засади освіти для сталого розвитку в умовах воєнних викликів. Метою є з'ясування того, яким чином цінності та принципи освіти для сталого розвитку реалізовуються в кризових ситуаціях. Методологічну основу формує критичний аналіз національних та міжнародних нормативних документів, логічно структурований підхід до визначення освітніх цілей та аналіз практик громад у районах, де освітня інфраструктура зазнала

серйозних пошкоджень. З'ясовується, що принципи освіти для сталого розвитку переходять із декларативного рівня у практичний, стаючи дороговказом організації навчання в укриттях, забезпечення рівного доступу та підтримки психосоціальної стійкості учасників освітнього процесу. Пропонується позиціонування освіти для сталого розвитку як інтегративного механізму щодо національних реформ децентралізації та глобальних цілей сталого розвитку. Освіта розглядається як така, що здатна формувати системне мислення й громадянську відповідальність навіть за умов тривалої нестабільності. Практичне значення полягає у визначенні напрямку післявоєнної відбудови освіти в Україні на основі власного досвіду та стратегій, а також у просуванні цього досвіду та стратегій на рівні національної політики.

Ключові слова: освіта для сталого розвитку; ціннісно-нормативні засади; воєнні виклики; резильєнтність освіти; безперервність навчання; децентралізація; територіальні громади; соціальна справедливість.

This study examines the value-based and normative foundations of education for sustainable development in the context of military challenges. The aim is to determine how the values and principles of education for sustainable development are implemented in crisis situations. The methodological framework consists of a critical analysis of national and international normative documents, a logically structured approach to defining educational goals, and an analysis of community practices in areas where educational infrastructure has suffered serious damage. It is found that the principles of education for sustainable development transition from the declarative to the practical level, serving as a guide for organizing learning in shelters, ensuring equal access, and supporting the psychosocial resilience of participants in the educational process. It is proposed to position education for sustainable development as an integrative mechanism for national decentralization reforms and global sustainable development goals. Education is viewed as capable of fostering systems thinking and civic responsibility even under conditions of prolonged instability. The practical significance lies in determining the direction of post-war educational reconstruction in Ukraine based on its own experience and strategies, as well as in promoting this experience and these strategies at the national policy level.

Keywords: education for sustainable development; value-normative foundations; wartime challenges; educational resilience; continuity of learning; decentralization; local communities; social justice.

Глобальні виклики такі як екологічні катастрофи, політична нестабільність, соціальна несправедливість безпосередньо впливають на розвиток освітніх систем, і Україна не є винятком. Однак вирішальними чинниками, що докорінно змінили траєкторію розвитку української освіти, стали руйнівні наслідки збройної агресії. Освітня система змушена була реагувати на безпекову ситуацію через масштабні зміни освітньої мережі та релокацію закладів освіти. Вже 2014 року окупація частин Донеччини, Луганщини та Криму спричинила першу хвилю переміщення шкіл та університетів, а здобувачі освіти та педагоги опинилися у зовсім нових умовах. Як

виявилося згодом, це була лише підготовка до масштабніших потрясінь, що відбулись після повномасштабного вторгнення 2022 року.

Воєнний контекст суттєво актуалізував питання, яке в умовах відносної суспільної стабільності нерідко залишалося на периферії освітньої політики. Йдеться про ціннісне підґрунтя освіти, а також про відповідність її нормативних і світоглядних орієнтирів тим викликам, які постали перед сучасними суспільствами. В умовах, коли освітні процеси здійснюється в укриттях, супроводжується постійною небезпекою, психологічною напругою та невизначеністю, питання про те, для чого, задля чого і на яких засадах має здійснюватися навчання, набуває не лише педагогічного, а й виразного екзистенційного значення.

За таких обставин освіта для сталого розвитку (ОСР) [7] розкриває свій потенціал не тільки як сукупність певних методичних підходів, а передусім як система цінностей і норм, здатна забезпечувати збереження освіти як суспільно значущої місії навіть в умовах глибокої кризи. Саме тому в сучасних українських реаліях освіту для сталого розвитку доцільно розглядати як один із концептуальних підходів, у межах якого стає можливим не лише підтримання безперервності навчального процесу, але й утвердження гуманістичних, відповідальних і соціально орієнтованих засад освітньої діяльності.

Для більш чіткого розуміння ролі ОСР в кризових умовах, звернемось до ціннісно-нормативного виміру. Ціннісний вимір охоплює базові принципи, які становлять світоглядну основу освіти для сталого розвитку. Йдеться про людську гідність, соціальну справедливість, солідарність, відповідальність, а також про орієнтацію на майбутні покоління як важливий моральний горизонт сучасної освітньої діяльності. Нормативний вимір, у свою чергу, пов’язаний із тими вимогами, які висуваються до організації освітнього процесу в межах освіти для сталого розвитку. У цьому випадку ми говоримо про забезпечення неперервності навчання, рівного доступу до освіти, створення безпечних умов для всіх учасників освітнього процесу, а ще про довгострокову перспективу розвитку, в тому числі в умовах нестабільності.

Ціннісно-нормативні засади освіти для сталого розвитку дають основу, завдяки якій освіта зберігає свою суспільну функцію навіть за умов тривалих дестабілізаційних процесів. Саме тому розуміння зазначених засад, у сучасному українському контексті, є необхідним для глибшого розуміння потенціалу освіти для сталого розвитку.

Згадані нами процеси супроводжуються цілою низкою труднощів, що виникають з підтримкою неперервності навчання, організацією освітнього процесу, а також підтримкою освітніх спільнот. Такі умови тільки загострюють

потребу в інноваційних підходах до організації, модернізації змісту освіти. Окрім надактуальних питань сьогодення, серед українських дослідників порушується й питання про місце освіти у забезпеченні довгострокового розвитку суспільства. Зокрема, увага приділяється концепції освіти для сталого розвитку. Українські вчені акцентують увагу на тому, що інтеграція принципів сталого розвитку в освітній процес сприяє формуванню ключових компетентностей, екологічної свідомості та відповідального підходу до соціальних процесів [1].

Розвиток освіти для сталого розвитку в Україні розгортається в контексті євроінтеграційних процесів, які в свою чергу надають зовнішнього нормативного імпульсу для розуміння мети, цілей та змісту освіти. Орієнтація на європейські стандарти актуалізує не лише вимоги до якості викладання, а й потребу в переосмисленні його ціннісних засад, у межах яких цілі сталого розвитку постають як спільний нормативний орієнтир [2].

У такому контексті ОСР постає концептуальним посередником між національними освітніми реформами та глобальними завданнями сталого розвитку. У сучасних наукових працях підкреслюється, що інтеграція принципів освіти для сталого розвитку у шкільну та вищу освіту сприяє формуванню системного мислення як здатності осмислювати взаємозалежність соціальних, економічних та екологічних процесів [3].

Українська дослідниця О. Кузьмак розглядає інтеграцію цілей сталого розвитку в університетські програми як інструмент підвищення якості вищої освіти та одночасно як механізм позиціонування українських університетів у європейському освітньому просторі. Дане спостереження є важливим, через те що воно демонструє, що ціннісний аспект ОСР не обмежується виключно педагогічною сферою. Тут можемо стверджувати про інституційний та політичний виміри, що набувають особливого значення в умовах системних трансформацій [4].

Слід зазначити, що воєнні події спричинили суттєві зміни у функціонуванні освітньої системи, через що актуалізували питання безпеки, доступності, резильєнтності. Це не що інше як екзогенні деструктивні чинники. Адже, освітні заклади у багатьох регіонах зазнали руйнувань, частина населення була змушена покинути місця проживання. Освітній процес у значній кількості громад перейшов до дистанційного або змішаного формату. У деяких регіонах для забезпечення безпеки дітей навчання організовується навіть у спеціально облаштованих підземних приміщеннях або укриттях. Зважаючи на ці труднощі, освітні заклади демонструють уміння пристосовуватися й підтримувати

навчання, що закладає основу для вдосконалення практик, спрямованих на тривалу стійкість суспільства.

Ці реалії ще більше підкреслюють важливість перегляду змістових пріоритетів розвитку освіти, зокрема й питання їх переосмислення. У рамках сталого розвитку ключовим стає вивчення ціннісно-нормативних основ освіти, зокрема, з урахуванням сучасних українських реалій. Звернення до досвіду функціонування освіти на рівні територіальних громад, як прояву ціннісно-нормативних засад на локальному рівні, дозволяє більш повно простежити конкретні освітні практики та успіхи в їх реалізації. Вони полягають у поєднанні безпекових аспектів, забезпечення доступності навчання, підтримки освітніх спільнот та збереження орієнтації на майбутній розвиток. На наш погляд, територіальні громади відіграють значиму роль у розвитку освітніх процесів. Адже саме тут, на рівні громад, найгостріше відчуваються наслідки соціальних змін, пов'язаних з децентралізацією, міграцією людей та потребою відновлювати освітні втрати.

Вчені зазначають що оновлення освітньої системи, в тому числі в аспекті децентралізації, вимагає більшої відповідальності від органів місцевого самоврядування та пошуку свіжих ідей для організації навчання, і це стає особливо гострим у часи війни та післявоєнного відновлення [5].

Розвиток української освіти тісно пов'язаний з реформами в частині децентралізації, зокрема формування територіальних громад, спроможних частково перейняти частину повноважень щодо безпеково-організаційних питань освітнього процесу. Хоча децентралізація сприяла більш активній участі громад у реалізації освітньої політики, розвитку локальної освітньої інфраструктури, проте реалізація цих можливостей супроводжувалась і супроводжується сьогодні низкою викликів. Ці виклики, окрім безпекових, пов'язані із ресурсним забезпеченням освітніх закладів, нерівномірністю розвитку територій та необхідністю підвищення управлінської спроможності місцевих органів влади.

Показовим є досвід громад Харківської та Запорізької областей, де після масштабних руйнувань освітньої інфраструктури місцеві органи самоврядування були змушені переосмислити не лише організацію навчального процесу, а й його ціннісні пріоритети [6, с. 4]. Поряд із забезпеченням технічної доступності освіти через дистанційні формати, підземні класи, тимчасові укриття на перший план вийшли норми безперервності навчання, відповідальності за освітній простір, рівного доступу до освіти та формування стійкості як суспільно значущої якості. Зазначені практики, хоча й вимушено, але відтворюють ключові принципи ОСР: орієнтацію на довгостроковий

розвиток, міжпоколінну відповідальність та єдність соціального, екологічного й економічного вимірів.

Отже, війна виступає каталізатором переосмислення ціннісно-нормативних засад освіти. У кризових умовах принципи ОСР перестають бути тільки в якості декларативних, вони набувають характеру безпосередніх дороговказів освітньої практики. Йдеться насамперед про безперервність навчання, рівний доступ до освіти, соціальну справедливість, стійкість спільноти та міжпоколінну відповідальність. Досвід громад Харківської та Запорізької областей демонструє, що організація навчання в укриттях, підтримка освітніх спільнот в умовах переміщення та збереження освітньої інфраструктури є не лише вимушеною адаптацією, а й практичним втіленням ключових принципів ОСР. Освіта для сталого розвитку окрім своєї стратегічної функції у стабільних умовах, допомагає зберігати безперервність навчальних процесів, фокусуватися на довгострокових цілях, зберігаючи стійкість в умовах криз.

Систематизація вищезгаданого досвіду є передумовою для розроблення моделі повоєнного відновлення освіти в Україні та для уточнення траєкторії реалізації принципів ОСР в умовах тривалої суспільної нестабільності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Совгіра, С., Браславська, О. (2023). Освіта для сталого розвитку як основа формування екологічної культури майбутніх фахівців. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету, (4), 13–23. https://doi.org/10.31499/2307-4906.4.2022.269289
2. Hasiuk, I., Darmanska, I., Mykhaskova, M., Pisotska, L., & Suhovirskyi, O. (2022). Assessment of Sustainable Development of the Educational Sphere of Ukraine in the Paradigm of European Integration Processes. Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala, 14(2), 136-155. https://doi.org/10.18662/rrem/14.2/572
3. Korol, S., Fomina, O. (2025). Education for Sustainable Development: Prospects for Ukraine. Oblik i finansi, 4(110), 111-120. https://doi.org/10.33146/2518-1181-2025-4(110)-111-120
4. Кузьмак, О. (2024). Інтеграція принципів сталого розвитку в діяльності університетів України як інструмент забезпечення якості вищої освіти. Економіка та суспільство, (69). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-69-27
5. Хитько, М., Кулик, А. (2023). Напрями розвитку освіти в територіальних громадах. Вісник Дніпровської академії неперервної освіти. Серія: Публічне управління та адміністрування, 1(1), 41-45. https://doi.org/10.54891/2786-698X-2023-1-8
6. United Nations Children’s Fund. (2025, February). UNICEF Ukraine annual report 2024. UNICEF. URL: https://open.unicef.org/download-pdf?country-name=Ukraine&year=2024
7. UNESCO. (2020). Education for Sustainable Development: A Roadmap. Paris: UNESCO. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374802

Popova V. V.,
Dr. Sc. (economics), Prof.
Leading researcher of the laboratory of foreign systems of VET,
Institute of Vocational Education,
National Academy of Educational Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine, pvv33sam@gmail.com

Popov V. Yu.,
Candidate of Economic Sciences, Docent
Kyiv, Ukraine, sam33pvu@gmail.com

THE LIFE-MEANING VALUES AND ECONOMIC DEVELOPMENT

Анотація: У статті досліджено актуальне питання тих цінностей сенсу життя, якими обумовлюється економічний розвиток. Це питання розглядається через призму поведінки українців умовах військового зазіхання на їхнє існування. Особистісні цінності сенсу життя розглядаються одночасно як джерело і як продукт суспільної моралі. Як та відправна, від якої залежить цілісність (єдність) сучасного цивілізованого суспільства. На прикладі сьогоднішнього військового протистояння обґрунтовано, що цими цінностями визначається прогресивний розвиток або деградація соціуму. Теоретично доводиться вплив цінностей сенсу життя на економічну мотивацію. Покращення особистого добробуту розглядається одночасно як джерело і як наслідок економічного розвитку цілісної спільноти – національної макросистеми. Наголошується на провідній ролі освітян у формуванні цінностей сенсу життя на особистісному рівні, а відтак, і суспільної моралі загалом. Надане авторське бачення тих пріоритетних питань, які виникають у зв'язку з військовими діями. У довоєнний час вони залишалися поза увагою науковців-освітян, а зараз можуть слугувати відправними для поглиблених досліджень.

Ключові слова: життєві цінності, сенс життя, суспільна мораль, економічний розвиток, Україна, освіта, соціум.

Abstract: The article examines the current issue of the life-meaning values that determine economic development. This issue is considered through the prism of the Ukrainians ' behavior in the conditions of military encroachment on their existence. Personal life-meaning values are considered both as a source and as a product of social morality. As the starting point on which the modern civilized society's integrity (unity) depends. Using today's military confrontation example, it is substantiated that these values determine the society's progressive development or degradation. The life-meaning values' influence on economic motivation is theoretically proven. Improving personal well-being is considered both as a source and as a consequence of the economic development of a holistic community - a national macro-system. The leading educator's role in the formation of life-meaning values at the personal level, and therefore, of social morality in general, is emphasized. The author's vision of the priority issues arising from military actions is presented. In the pre-war period, they remained beyond the educational scientist's attention, but now they can serve as a starting point for in-depth research.

Keywords: life values, life meaning, social morality, economic development, Ukraine, education, society.

In the process of civilization formation, the life-meaning changed in accordance with changes in life values and guidelines: from ensuring physical survival and well-being to observing social morality. These categories are not interchangeable - they represent a life values hierarchy. The transition from primitive wealth accumulation to moral values is irreversible. This is indicated by the following examples, when devotion to the community interests (religious, national) prompts morally conscious people to endure poverty and even risk their own lives. Economic motivation in the first case is incentive, and in the second, derivative.

The life-meaning awareness is a purely individual matter. At the same time, such awareness is the starting point of the chain of social morality. It forms internal personal reasons for making decisions and motivation for actions. The external social effect of such decisions and actions is manifested in public perception or non-perception, in approval or indignation. Accordingly, the named chain final point is the development or degradation of society.

For example, the individual desire for enrichment can have different effects on society's development. Orientation to enrichment at the expense of others suppresses society's development; it is not only condemned but also punished since ancient times. Such an understanding of the life-meaning is considered immoral. Conversely, such individual orientations that benefit society are considered highly moral; they are not only approved but also stimulated in every way.

Thus, the chain from individual to social morality is formed through the coordination of individual and social values. Such coordination is the primary task of the education system. In this way, it provides the foundation for understanding the meaning of life. The next task of the education system is to provide those professional skills and abilities that are necessary for one's own career growth and meet the needs for society's development.

Modern Ukrainian realities demonstrate specific directions for the implementation of these tasks. For the entire society as a whole, on the one hand, this is an immoral intention to destroy Ukrainian society as a whole; on the other hand, the nation's unity in confronting this barbaric invasion. For Ukrainian society as such, on the one hand, this is an immoral theft of the state treasury; on the other hand, the stability of the armed forces is supported by volunteer movements.

The current study issue is to outline the tasks of Ukrainian education for the consolidation of Ukrainian society to confront military aggression in the present and ensure its economic development in the future.

Economic development and life-meaning values have a close relationship.

In an underdeveloped society, the life-meaning priorities are physical survival and the of well-being pursuit.

Therefore, high labor productivity in the production of means of subsistence is considered valuable. The emergence of innovative labor capital (with appropriate education) gives impetus to economic development. One the economic development signs is providing society with the means for a secure existence. Upon achieving such a state, the life-meaning priorities shift towards spiritual values and self-realization. The following statement indicates such a relationship: "… protracted economic collapse can reverse the effects of modernization, resulting in a return to traditional values, as seems to be happening in the former Soviet Union" [1].

According to the above quote, such a return to traditional values depends on the historical heritage, which is different for the former Soviet Union subjects. In one case, there is a return to the barbaric past values, which prompted military aggression: “The empire of the czars created the Soviet Union and it made way for it, … It was Russian culture and the Russian language that counted.” [2]. In another, it is the protection of one’s traditional values, for which “…what every Ukrainian has fought for throughout the centuries” [3]. Ukrainians have been defending the peace values for several centuries in opposition to the war values. The military confrontation course demonstrates that the importance of Ukrainian human values was underestimated, and Moscow’s barbaric values were significantly exceeded [4].

The disregard for human values was demonstrated in the first days of the aggression at a meeting of the UN Security Council, whose main goal is to prevent war [5]. Under the “denazification” slogan, the killing of civilians, the theft of grain, the deportation of children, the destruction of cities and villages are taking place. The above-mentioned and other war crimes are accompanied by the promotion of imperial narratives traditional for the aggressor, with the falsification of historical facts, the banning of the Ukrainian language, etc. Ukrainian education is under the sights of such “values”. Since April 2022, in the occupied territories, intimidation and murder of teachers and educators, and the introduction of Russian educational programs [6].

Through historical comparisons and modern scientific achievements, the following research results were obtained. The current Ukrainians’ struggle for the right to have their own state is similar in terms of the level and power of changes to the Khmelnytskyi uprising of 1648-1654 and the Ukrainian revolution of 1917-1921 [7]. This is a logical continuation of the national liberation struggle to affirm the subjectivity and national identity of Ukraine.

However, educators should pay attention to some significant differences.

Perhaps the most important of these is the Ukrainian society’s liberation from those values that were destroying it from within. On the path of liberation from colonial dependence, certain historical stages of such liberation can be noted. The first refers to

the times of the tsarist empire [8]. The second refers to the times of building the Soviet "united nation" [9]. In both cases, the destruction of the Ukrainian values was accompanied by the destruction of the economic sources of their existence [10].

Another difference concerns the present day and is quite paradoxical. On the way to independence, Ukraine abandoned the world's third-largest nuclear arsenal, thereby demonstrating its adherence to peaceful values. In turn, the foreign initiators of such an abandonment demonstrated their failure to adhere to such universal human values as respect for Ukraine's sovereignty and borders. The Budapest Memorandum security guarantees turned out to be a "strategic mistake" [11] and more worthless than those based on Ukrainian landmarks and values of life-meaning.

Even such a brief overview contains good reasons to draw the domestic educators' attention to the Ukrainians' unique ability to defend their own traditional values. The extremely high price they are forced to pay for the right to have their own state is the result of certain shortcomings, the elimination of which should be the focus of scientists and educators. These shortcomings can be explained by the fact that Ukrainian education was destroyed over several centuries. Scientists were unable (and some did not want to) convey to society the illusory nature of Ukraine's historical subjectivity inherited from the Ukrainian SSR [12]. Education, which "During 1991–2021… invariably acted as a key nation-building subject and state-building ..." [13, p. 4], but did not act in advance and did not prepare for military confrontation.

Foreign scholars played a certain role in distorting reality. For example, Huntington S. P.'s judgment that the clash of civilizations is nothing more than a clash of moral values is quite convincing. But, as the course of the modern war has shown, the statement that Ukraine is a divided country, "Ukraine: A Cleft Country", turned out to be false [14, p. 166]. The judgment that a civilizational approach would encourage cooperation between Russia and Ukraine also looks quite dubious [15, p. 36].

The results of such scientific research were adopted by Moscow propaganda. This propaganda imposed the idea of a split between the values of the Ukrainian "nationalist West" and the "pro-Russian East" [16].

The current war has shown the directions in which the achievements of certain foreign and domestic scientists should be reviewed:

1. Ukraine turned out to be not split, but monolithic enough to defend civilized values.

2. Russia turned out to be not a civilization, but a barbarian in a global area.

If the world community was surprised by the Ukrainians with their monolithic stability, then they forced Ukrainian scientists to review almost all their achievements and begin to study the domestic civilization process almost from a "clean slate".

As already noted, life-meaning values can be different. The current aggressor demonstrates a good example of values that are opposed to civilized ones. The desire for enrichment prevails over all individual life values. Even the high risk of one's own

death is not an obstacle to the high salary temptation and the opportunity to rob the civilian population. Added to this is the benefit to such a warrior's relatives, which they will receive in the event of his death [17].

Individuals with such an antisocial identity are not suitable for building a civilized society. The only thing that can unite such individuals is a repressive dictatorship. Thus, we come to the next question regarding the unity of civilised society.

Before this war began, a significant number of questions regarding the relationship between life-meaning values and the entire society remained outside the attention of scientists.

Along with refuting claims about a civilizational split among Ukrainians, they provided a good practical example for answering the deeply theoretical question "Do national identities exist?" [18]. The identity of individual life-meaning values is a necessary prerequisite for community unity.

In the first decisive days of military aggression, Ukrainian society demonstrated such unity. The number of citizens who volunteered to defend their homeland (even without military experience) was so large that there was a shortage of weapons [19].

In this war, two soldiers clashed – the invader and the defender. Both had the same risk of dying. But the values for which they took this risk were completely opposite. These different values were instilled in them by their different education.

The fact that educators played a decisive role in such values upbringing is an irrefutable fact.

The work carried out by the aggressor's educators can easily be understood from their textbooks: "…a wholesale falsification of commonly accepted facts" [20].

Regarding the Ukrainian educators' work, it is more difficult to answer. From the first independence days, there was no clearly expressed emphasis on those life-values that Ukrainians defend today. How Ukrainian educators managed to ensure that no one even suspected their work before the war is a big question.

The answer to this question can be in two directions. The first is when the relevant educational work was carried out, but remained unnoticed in scientific and educational circles. In this case, the task of scientists is relatively simple - to identify the relevant experience, analyze it and disseminate it. The second is when the relevant educational work was not carried out at the proper level. In this case, the task of scientists is significantly complicated.

In any case, the modern war has added to the more than 400 years of experience of the Ukrainians' struggle for life-meaning values. Now it is the turn of scientists to rethink the great historical heritage. Now, after more than 4 years, certain general conclusions can be outlined.

It is quite logical to initiate in-depth research into those life-meaning values that mobilized Ukrainians to resist. Several existing government resolutions are mainly

declarative in nature, or were introduced after the military invasion began. For example, the view that the USSR was an imperial-type state is proposed in the programs updated on August 16, 2022 [21]. Such studies are necessary to adjust domestic education to its practical implementation now and in view of the future.

One of the fundamental issues is the decoding of those values and guidelines that:

– firstly, prompted the vast majority of Ukrainians not to emigrate to the safe and secure life conditions in Western Europe, and despite the limitations on the corresponding weapons to join the army, and

– secondly, it prompted those Ukrainians who lived abroad to return not for a safe life or enrichment, but to protect their homeland.

The introduction of the appropriate educational programs is a strategic issue.

After all, awareness of life-meaning values and guidelines at the society level prompts the appropriate economic motivation. On which, as noted above, its direction towards development or degradation depends.

It seems a little unexpected, but it is in this sense that studies that reveal the barbaric nature of the enemy's life-meaning values are also relevant. A certain paradox needs to be deciphered. The community has perhaps the largest resource potential in the world. But the economic motivation is to use this potential not for its own development, but for the barbaric plunder of other states.

REFERENCES:

1. Inglehart, R.F., & Baker, W.E. (2000). Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values. American Sociological Review, 65, 19 - 51. https://doi.org/10.1177/000312240006500103
2. U.S. Congress. (2022, December 21). Address by President Volodymyr Zelenskyy to a joint meeting of the U.S. Congress. Congress.gov. https://www.congress.gov/event/118th-congress/joint-event/LC73415/text
3. Kirichenko, D. (2023, December 7). A war for the soul of humanity. Harvard Ukrainian Research Institute. https://war.huri.harvard.edu/2023/12/07/a-war-for-the-soul-of-humanity/
4. Ostryakova, E. (2022, February 5). Lukashenko: The war with Ukraine will last three to four days [in Russian]. PolitNavigator. https://www.politnavigator.net/lukashenko-vojjna-s-ukrainojj-prodlitsya-tri-chetyre-dnya.html
5. United Nations. (2022, February 28). Russia Nebenzya Presser [Video]. UNifeed. https://media.un.org/unifeed/en/asset/d271/d2714227
6. Russian occupiers launch war on Ukrainian history, burning books and destroying archives. Euromaidan Press. 2022/04/02 - 00:23 https://euromaidanpress.com/2022/04/02/russian-occupiers-launch-war-on-ukrainian-history-burning-books-and-destroying-archives/
7. Popova, V., & Popov, V. (2022). The science and education role in Ukraine's subjectivity formation in the process of entering the European space. Professional Pedagogics, 2(25), 45–57. https://doi.org/10.32835/2707-3092.2022.25.45-57

8. Hrytsyk, K. (2014). Stara Kyivska hromada v ukrainskomu natsionalnomu rusi u 60–90-kh rr. XIX stolittia: Pohliad na problemu [The Old Kyiv Community in the Ukrainian national movement in the 1860s–1890s: A view of the problem]. Mandrivets, (6), 22–28.
9. Danylenko, V. M. (2018). Ukraina v 1985–1991 rr.: Ostannia hlava radianskoi istorii [Ukraine in 1985–1991: The last chapter of Soviet history]. Kyiv: Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine.
10. Volobuiev, M. (1962). Do problemy ukrainskoi ekonomiky [On the problem of the Ukrainian economy]. In Dokumenty ukrainskoho komunizmu [Documents of Ukrainian communism]. New York: Prolog Publishers.
11. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. (2024, December 5). Statement of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine on the 30th anniversary of the Budapest Memorandum. https://mfa.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-z-nagodi-30-richchya-z-chasu-pidpisannya-budapeshtskogo-memorandumu
12. Mironova, I. (2019). Radianska Ukraina: iliuziia istorychnoi subiektnosti [Soviet Ukraine: The illusion of historical subjectivity]. Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI, (1). https://doi.org/10.26693/ahpsxxi2019.01.015
13. National Academy of Educational Sciences of Ukraine. (2021). Natsionalna dopovid pro stan i perspektyvy rozvytku osvity v Ukraini [National report on the state and prospects of education development in Ukraine] (V. Kremen, Ed.). Kyiv: Konvi Print. https://doi.org/10.37472/NAES-2021-ua
14. Huntington S. P. 1996. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York: Simon & Schuster.
15. Huntington S. P. 1996. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York: Simon & Schuster.
16. Riabchuk, M. (2015). Dvi Ukrainy: kinets ambivalentnosty? [Two Ukraines: The end of ambivalence?] Krytyka. https://krytyka.com/ua/articles/dvi-ukrayiny-kinets-ambivalentnosty
17. Fomina, A. (2024, August 1). The payment to the participants of the SVO has doubled: How much do they earn there now? VPK.name. https://vpk.name/en/896505_the-payment-to-the-participants-of-the-svo-has-doubled-how-much-do-they-earn-there-now.html
18. Malesevic, S. (2017). Do national identities exist? Przestrzeń Społeczna (Social Space), 13, 1–20. https://socialspacejournal.eu/13%20numer/Do%20national%20identities%20exist%20-%20Malesevic.pdf
19. D'Agata, C., Redman, J., & Ott, H. (2022, February 25). Kyiv residents say they're "not ready to give up" as they're given guns to help defend their city. CBS News. https://www.cbsnews.com/news/russia-ukraine-invasion-kyiv-civilians-volunteer-get-guns-help-defend-city/
20. Kovalev, A. (2023, September 3). New Russian schoolbooks preach hatred of Ukraine and the West. Foreign Policy. https://foreignpolicy.com/2023/09/03/russia-schoolbook-schools-ukraine-west-indoctrination-history-falsification-war-hatred-putin/
21. Nova ukrainska shkola. (2022, August 16). Onovyly zmist navchalnykh prohram zahalnoi serednoi osvity [The content of general secondary education curricula has been updated]. https://nus.org.ua/2022/08/16/onovyly-zmist-navchalnyh-program-zagalnoyi-serednoyi-osvity/

Попова К. В.,
доктор філософії в галузі освітніх, педагогічних наук,
вчителька історії Рівненського ліцею № 19,
katerina121997@ukr.net

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ВЗАЄМОВІДНОСИН «ІНАКШИХ» У ПІДРУЧНИКАХ ІЗ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ДЛЯ 7 КЛАСУ: МІЖ МИРНИМ СПІВІСНУВАННЯМ І НЕТЕРПИМІСТЮ

Анотація. У статті проаналізовано репрезентацію взаємовідносин «Інакшого» у підручниках з всесвітньої історії для 7 класу. Особливу увагу приділено тому, як у навчальних текстах відображено взаємодію представників різних релігійних, етнічних і культурних спільнот у добу Середньовіччя. На основі аналізу змісту підручників авторкою з'ясовано, що їх автори по-різному висвітлюють становище народів та релігійних груп, іноді акцентуючи увагу на конфліктах, релігійній нетерпимості та протистоянні, а іноді – на прикладах мирного співіснування, співпраці й культурного взаємовпливу.

Ключові слова. Мирна взаємодія, співіснування, толерантність, терпимість, конфлікти.

Abstract. The article analyzes the representation of the relationship of the "Other" in world history textbooks for grade 7. Particular attention is paid to how the educational texts reflect the interaction of representatives of different religious, ethnic and cultural communities in the Middle Ages. Based on the analysis of the content of the textbooks, the author found that their authors cover the situation of peoples and religious groups in different ways, sometimes focusing on conflicts, religious intolerance and confrontation, and sometimes on examples of peaceful coexistence, cooperation and cultural mutual influence.

Keywords. Peaceful interaction, coexistence, tolerance, tolerance, conflicts.

У сучасній історичній освіті важливого значення набуває формування в здобувачів освіти здатності до розуміння культурного різноманіття, поваги до представників інших народів і релігій та усвідомлення цінності мирного співіснування. У цьому контексті особливу роль відіграють шкільні підручники з історії, які не лише передають знання про минуле, а й формують у здобувачів освіти уявлення про взаємовідносини між різними культурними, етнічними та релігійними спільнотами. Сформулювати цю тезу можна й інакше: шкільний курс історії є потужним засобом формування в здобувачі освіти цінностей миру, які мають протиставлятися цінностям війни.

Взаємовідносини *Іншостей* у підручниках з історії Середньовіччя представлені у трьох вимірах: мирне співіснування, конфлікти та співпраця. Досить змістовним, на наш погляд, є фрагмент тексту у підручнику авторів Н. Сорочинської, О. Гісем, в якому авторки характеризують підґрунтя співіснування різних соціальних груп: «…у Середні віки ще не існувало поняття

нації. Люди ставилися до інших людей за принципом «свій-чужий», і сповідування однієї релігії тут відігравало вирішальне значення» [7, с. 112].

Поширеною виявилася практика представлення в одній темі відносин різних етнічних груп чи релігійних спільнот різнобічно, в залежності від історичних подій: від толерантності до ненависті. Найбільше інтолерантність відображена авторами підручників у темі «Хрестові походи». Наприклад, І. Ліхтей у змісті підручника наводить приклади грабунків та вбивств мусульман та юдеїв. За такого підходу, він дещо спрощує реальність, стверджуючи: «щоб якось вижити, учасники цього походу намагалися здобути їжу та одяг грабунками та погромами, під час якого загинуло багато євреїв» [4, с. 110].

Ворожнечу між християнами (католиками й православними) та мусульманами розкривають й інші автори (О. Бонь. С. Д'ячков, О. Гісем, О. Мартинюк). На жаль, мирну взаємодію між ними у підручниках не відображено. На відмінну від теми «Хрестові походи», приклади толерантності знаходимо в сюжетах інших тем, що присвячені історії Священної Римської імперії та держав Середземномор'я. Так, Н. Подаляк та О. Пометун дають характеристику Фрідріха II – імператора Священної Римської імперії – як толерантного та мудрого правителя. Наприклад, він постає таким, хто «…ніколи не виявляв зневаги до інших релігій або народів, мав прекрасні стосунки з мусульманськими государями… Фрідріх II не закрив жодної мечеті…» [5, с. 122].

Зауважимо, що в інших підручниках для 7-го класу Фрідріх II постає жорстоким правителем. Цей дисонанс в змалюванні історичного портрету імператора промовляє про очевидне: роль суб'єктивізму авторів. Проте, якби не було, діяльність Фрідріха II репрезентує приклад толерантного правителя, який, з урахуванням виховних цілей у процесі вивчення шкільної історії, заслуговує, на нашу думку, особливої уваги.

Актуалізуємо увагу на розкритті у змісті підручників інформації про Піренейський півострів, який свого часу потрапив під володарювання мусульман. Це означає, що тут тривалий час відбувалася взаємодія *Інакшостей*. Так, О. Пометун характеризує різні форми взаємодії «Своїх» і «Чужих»: «…спочатку в мавританській Іспанії мирно співіснували християни, мусульмани та іудеї» с.132; тим часом, стверджує вона, «…в об'єднаній Іспанії почалося жорстке переслідування нехристиян, тож мусульмани та іудеї змушені були залишити Піренеї» [6, с. 135].

Актуальною є характеристика у змісті підручника подій здійснених Н. Подаляк: «…У таких умовах іспанську землю залишили сотні тисяч маврів та євреїв. Країна втратила бодай чи не найактивнішу і найпрацелюбнішу частину свого населення – фінансистів, учених, лікарів, купців, безліч ремісників і селян. Із собою вони вивозили гроші, ділові зв'язки, наукові знання і професійні

навички, що завдало непоправної шкоди господарству й культурі Іспанії. У країні запанувала атмосфера релігійної нетерпимості» [5, с. 133-134].

Наведена цитата – приклад того, як завдяки використанню у тексті підручника певних дієслів, прикметників і логічних наголосів формується неприйняття здобувачами освіти насильства на релігійному ґрунті. Зауважимо, що таких наголосів не простежується в інших підручниках. Оповіді про вигнання *Інакших* з Іспанії у них є беземоційними та такими, що не містять своєрідних ключів-підказок для неприйняття учнями/цями охарактеризованої вище практики примусового виселення нехристиян.

Враховуючи європоцентризм, який властивий українським підручникам з всесвітньої історії, на особливу увагу заслуговує опис у них співіснування *Інакшостей* у країнах Сходу. Представлення взаємовідносин у текстах підручників з історії Середньовіччя за навчальною програмою 2015 року наведено у таблиці 1.1. на прикладі Османської імперії.

Таблиця 1.1.

Представлення взаємовідносин *Інакших* у темі «Османська імперія» у підручниках написаних за навчальною програмою 2015 року

Автори	Фрагмент підручника
І. Ліхтей	«…турецькі султани на перших порах проводили досить терпиму релігійну політику щодо православного та єврейського населення. Утисків зазнавали лише католики [4, с. 226].
Н. Подоляк	«За звичаєм в османських містах завжди існували окремі квартали для мусульман, християн та іудеїв. Проте чоловікам-мусульманам ніхто не забороняв одружуватися з християнками. Жінки в такому шлюбі навіть мали право зберігати свою віру. Щоправда, їхні діти ставали тільки мусульманами. Султанський закон забороняв немусульманам носити однакове з мусульманами вбрання, купувати невільників та їздити верхи на конях. Але в реальному житті цих правил не надто дотримувались. Багаті єврейські, грецькі та вірменські купці вдягалися і поводилися так само, як і мусульмани» [5, с. 201].
О. Пометун	«Народи Османської імперії зазнавали жорстокого гноблення з боку завойовників. Усі немусульмани сплачували подушний податок, вони змушені були безоплатно працювати на будівництві фортець, доріг, мостів і мечетей. Немусульманам забороняли їздити верхи, носити зброю, займатися адміністративною й військовою діяльністю… Водночас Мехмед II затвердив православного (грецького) і вірменського патріархів та іудейського головного рабина в Константинополі, які мали не тільки церковну, а й судову владу» [6, с. 205].

Автори	Фрагмент підручника
О. Бонь	«Особливо тяжким було становище населення християнських провінцій. Їх називали *райя – стадо.* Християни не мали права носити зброю, їхні будинки слід було зводити нижчими за мусульманські. Вони виконували безліч повинностей і сплачували численні податки».с.261-262 «Вона (політика – К. П,) ґрунтувалася на насиллі над підкореними народами» [1, с. 262].
С. Д'ячков	«Султан, дотримуючись ісламських традицій, гарантував збереження життя й власності православних християн, а також іудеїв за умови покірності й сплати подушного податку. Іновірцям надавали широкі права в організації життя своїх общин» [3, с. 192].
О. Гісем. О. Мартинюк	«Частину підкореного населення як здобич продавали в рабство на невільницьких ринках. Немусульманське населення було обкладене податками, які інколи становили половину їхнього врожаю. Проте мусульманське населення або сплачувало мінімальний податок, або взагалі було звільнено від нього (виконувало військову службу)» [2, с. 200].

Цитати, що наведені в таблиці 1.1., демонструють щонайменше дві речі. По-перше, автори підручників по-різному розкривають становище різних народів у складі Османської імперії. Здебільшого, простежується негативна оцінка політики мусульман щодо іновірців, що, до слова, суперечить сучасним оцінкам науковців. Християни постають, так би мовити, мучениками під чужоземним ярмом. По-друге, в окремих текстах, що присвячені долі немусульман в Османській імперії, прочитуються взаємозаперечуючі думки. Так, О. Поменут, з одного боку, представляє учням/цям мусульман в образі гнобителів, а з іншого – наводить приклад політики Мехмеда ІІ, який «легалізував» діяльність найвищих ієрархів різних віросповідань: християнських патріархів та юдейського рабина. Зауважимо, що авторка не пояснює того, що це яскравий приклад толерантності правителя Османської імперії у ставленні до представників інших конфесій. Тим паче, на суспільному тлі доби, коли в Європі «правила бал» інквізиція.

Серед описів у підручниках взаємодії *Інакшостей* помітно виділяється позиція Н. Подаляк. Вона уникнула представлення подій з точки зору християн та, на нашу думку, досить вдало схарактеризувала різні аспекти співіснування *Інакшостей* в Османській імперії.

Після впровадження Державного стандарту загальної середньої освіти 2011 року новою навчальною програмою з історії (2012 року) передбачено нову форму уроків – практичні заняття. Вона покликана допомогти здобувачам освіти

на основі раніше опрацьованого матеріалу виробити відповідні уміння та навички, що прописані програмою. Практичні уроки передбачають застосування діяльнісного підходу в організації навчального процесу задля формування в них ключових та предметних компетентностей. У дискурсі реалізації полікультурного підходу практичні заняття є можливістю сприяти формуванню в школярів/школярок ціннісного ставлення до духовного світу *Інакшого*, толерантність, відкритість до діалогу культур, а відтак – полікультурної компетентності.

У навчальних програмах з всесвітньої історії для 7 класу 2012 та 2015 років передбачено п'ять практичних занять. Потенційна реалізація мирної взаємодії простежується у таких темах: «Вплив Візантії, імперії Карла Великого, перших Арабських халіфатів на становлення Середньовічної Європи», «Наслідки хрестових походів», «Виникнення слов'янської писемності. Кирило і Мефодій». Автори підручників з різних позицій підійшли до визначення їх змісту. Наш висновок зумовлений такими міркуваннями:

1. У першій темі автор підручника І. Ліхтей представляє школярам уривки з історичних джерел та формулює питання до них. Одне з джерел спонукає осмислити учнів взаємовідносини франків та Карла Великого з арабським світом [4, с. 52].

2. У темі «Наслідки хрестових походів» О. Бонь та І. Ліхтей використовують історичні документи для організації навчальної діяльності семикласників. Один з них – «Книга повчання» Усама ібн Мункиза, в якій йдеться про дружні відносини між франками та мусульманами. Серед питань до документу – пропозиція подумати над тим, як «…могла виникнути дружба між мусульманином і християнином-прочанином» [1, с. 130] або «Чи можна на основі джерела охарактеризувати стосунки християн і мусульман? Чи завжди вони були ворожими?» [4, с. 118].

Названий вище документ, як засвідчують результати нашого аналізу, вдало використовується авторами та наштовхує школярів на роздуми про мирну взаємодію «Своїх» та «Чужих». У свою чергу О. Пометун пропонує школярам/кам поміркувати про взаємовідносини між християнською та мусульманською культурами використовуючи підбір ілюстрацій. Такі завдання – свого роду компенсація за недостатню, на наш погляд, репрезентацію авторами мирного співіснування та взаємодію двох світів у попередніх параграфах, що присвячені хрестовим походам.

3. У реалізації мирної взаємодії між *Інакшостями* актуальною є тема про виникнення слов'янської писемності, оскільки складений братами Кирилом та Мефодієм слов'янський алфавіт поєднав у собі вплив грецьких, латинських та єврейських літер. Цей факт у навчальних текстах використали О. Пометун та С. Д'ячков. Проте, детальних прикладів автори школярам не надали. Разом з тим,

цікавим для учнів є фрагмент історичного джерела про святого Кирила (у миру – Костянтин), який використала у змісті практичного заняття О. Пометун. Згідно нього, просвітник відвідує мусульман та веде з ними диспут щодо віри: «Юний Константин відповів на всі прискіпливі запитання старців, прочитав арабською напам'ять вірші з Корану та ще й тлумачив старовинні арабські книги. Здивований халіф запропонував Константану залишитися в нього на службі, подарував йому красиву шкатулку з коштовностями» [6, с. 192].

Наведений фрагмент документу має незаперечний виховний потенціал. Адже, по-перше, йдеться не тільки про співіснування двох релігій, а й обмін духовними цінностями та постулатами. По-друге, Кирило є прикладом того, як одна людина може бути вірним своєї релігії, але при цьому знати основи інших віровчень (у цьому випадку – Корану). Віддаючи належне авторці підручника за відібраний історичний документ, який промовляє про не ігнорування нею полікультурним підходом, все ж змушені констатувати: формулювання питань до нього збільшили б шанси учнів/ць максимально осягнути як власне документ, так і толерантність героїв оповіді.

Таким чином, аналіз змісту підручників з всесвітньої історії для 7 класу засвідчує, що автори навчальних текстів у різний спосіб репрезентують взаємовідносини між представниками різних релігійних і культурних спільнот. Поряд із прикладами конфліктів, релігійної нетерпимості та протистояння, у підручниках простежуються й сюжети мирної взаємодії, культурних контактів та взаємного впливу цивілізацій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бонь О. І., Іванюк О. Всесвітня історія : підручник для 7 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ : Літера ЛТД, 2015. 272 с.
2. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Всесвітня Історія: підручник для 7 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Харків : Ранок, 2015. 224 с.
3. Д'ячков С. В. Всесвітня історія : підручник для 7 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Харків : Ранок, 2015. 224 с.
4. Ліхтей І. М. Всесвітня історія : підруч. для 7 кл. загальноосвітніх навчальних закладів. Київ : Грамота, 2015. 256 с.
5. Подаляк Н. Г., Лукач І. Б., Ладиченко Т. В. Всесвітня історія: підруч. для 7-го класу загальноосвіт. навч. закл. Київ : Генеза, 2015. 224 с.
6. Пометун О., Малієнко Ю. Всесвітня історія: підручник для 7-го класу загальноосвіт. навч. закл. Київ : Освіта, 2015. 261 с.
7. Сорочинська Н. М., Гісем О. О. Всесвітня історія: підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2020. 176 с.

Прокопчук В. І.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри інструментального виконавства
факультету музичного мистецтва
Рівненського державного гуманітарного університету,
prokopchuk2705vita@gmail.com

УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНСЬКА МУЗИЧНА ТВОРЧІСТЬ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

Анотація. Здійснена спроба теоретичного осмислення культурно-історичного явища «українська повстанська пісня» як музичної творчості про національно-визвольну боротьбу українського народу та його значення для національно-патріотичного виховання молодого покоління.

Українські повстанські пісні є історичним літописом національно-визвольних змагань воїнів-патріотів, чия нездоланна відданість Україні, стійкий патріотизм та національна самосвідомість є гідним зразком для наслідування для молодого покоління. Пізнання повстанської музичної творчості має потужний виховний потенціал, є важливим для відродження національно-культурної пам'яті, сприяє духовному зміцненню та об'єднанню молоді навколо спільних культурно-історичних цінностей.

Ключові слова: українська повстанська музична пісня, національно-патріотичне виховання, виховний потенціал української повстанської пісні, студентська молодь, музичний фольклор.

Abstract. An attempt is made to provide a theoretical interpretation of the cultural and historical phenomenon of the "Ukrainian insurgent song" as a form of musical творчість devoted to the national liberation struggle of the Ukrainian people, as well as to determine its significance for the national-patriotic education of the younger generation.

Ukrainian insurgent songs constitute a historical chronicle of the national liberation struggles of patriotic warriors, whose indomitable devotion to Ukraine, steadfast patriotism, and strong national consciousness serve as a worthy example for the younger generation to follow. The study of insurgent musical творчість possesses considerable educational potential, is important for the revival of national cultural memory, and contributes to the spiritual strengthening and unification of youth around shared cultural and historical values.

Keywords: Ukrainian insurgent song, national-patriotic education, educational potential of the Ukrainian insurgent song, student youth, musical folklore.

Постановка проблеми. З початком повномасштабної агресії рф проти України, у час історичної боротьби за незалежність та суверенітет, загострюються питання самоідентифікації українців, утвердження національно-культурної ідентичності, усвідомленого відчуття причетності і відповідальності за майбутнє України, поваги до культурно-історичного минулого, відродження національно-культурної пам'яті,

збереження національно-культурної спадщини та мистецьких традицій, що актуалізують завдання національно-патріотичного виховання молоді як одного з найважливіших освітніх напрямів [3; 4; 7]. Важливим чинником виховання патріотизму, національної самосвідомості та шани до культурно-історичної спадщини є українська повстанська музична творчість.

Аналіз досліджень. Дослідженню української повстанської музичної спадщини присвячені історичні, фольклористичні та мистецтвознавчі праці Т. Веремчук, Є. Гіщинського, Г. Дем'яна, Я. Закальської, Г. Карась, Р. Кирчіва, Б. Ковальчука, А. Колодюк, Р. Крамара, З. Лавришина, Є. Луньо, В. Прокопчук, Г. Сокіл та ін.

Різні аспекти національно-патріотичного виховання, зокрема в умовах сучасних викликів України стали предметом наукового осмислення І. Беха, Н. Бондаренко, П. Вербицької, О. Гевко, О. Жаровської, К. Журби, М. Качур, О. Кириченко, В. Прокопчук, Г. Філіпчука, К. Чорної, Г. Шевченко, Г. Шевчук та інших вчених.

Метою наукової розвідки є уточнення сутності та змісту повстанської пісні як різновиду пісенної творчості українців про національно-визвольну боротьбу XX ст. та її значення у національно-патріотичному вихованні молодого покоління.

Українська повстанська музична творчість, що тісно пов'язана з діяльністю ОУН та УПА, є «історичним щоденником новітньої народної творчості» (А. Іваницький), літописом національно-визвольної боротьби українського народу, який віддзеркалює соціальний досвід, державні події та національні звитяги українців у битві за незалежність та свободу [5; 9].

Повстанські пісні є музично-ілюстрованим доказом важких історичних подій та героїчних вчинків українців у боротьбі за своє вільне незалежне майбутнє, свідченням нездоланного духу патріотів, чию віру і правду не зламали ні смертоносні тюрми, ні спаплюжена правда імперської влади про діяльність національних героїв.

Мистецтво українського визвольного руху, що постало на початку та в середині XX ст. становить неоціненний пласт культури українського народу, який тісно поєднує авторський компонент і фольклорну традицію. Автори повстанських пісень, які часто були учасниками історичних подій у боротьбі за власну державу, з метою конспірації для збереження власного життя переважно писали псевдо.

Повстанський пласт пісенної творчості, що був суворо заборонений, цензурований і засуджений радянською ідеологічною владою, залишаючись білою плямою до проголошення незалежності України, все ширше в останнє десятиліття входить до наукових пошуків різних галузей (історії, етнології,

літературознавства, фольклористики тощо), дозволяючи пізнати невідомі сторінки повстанської культурно-історичної спадщини в іменах та творах [9].

Для глибокого розуміння значення діяльності героїв національно-визвольних змагань та їхньої повстанської музичної творчості зокрема, потрібно досліджувати ці феномени комплексно, у фольклорі, музиці, пісні, образотворчому мистецтві, архітектурі, побутовій культурі тощо [1]. На значущості культури визвольного руху наголошує український історик В. В'ятрович, де фольклор «є виявом утвердження націоналістичної ідеології в народній свідомості», а мистецтво – «засобом поширення національних ідей на образно-чуттєвому рівні українців» [1, с. 126].

Повстанська пісенна творчість є документом епохи, вражаючою історією України, в якій відображено «світогляд та побут українських повстанців, їх прагнення до волі та власної державності, їх молодечі мрії та сподівання» [12, с. 18].

Отже, український визвольний рух у своїх проявах був багатоманітним, що свідчить про розвиток повстанської культури, як культурного прояву опору режимам і владі, що є невід'ємним від національної культури та національної ідентичності українського народу.

Фіксування творів повстанського фольклору, який тривалий час був заборонений, відбувалося здебільшого в підпільних умовах: видання «Гомін волі» (1941 р.), «За Україну» (1943 р.), «Юнацький шлях» (1946 р.), «Повстанський стяг» (1947 р.), «Народне слово» (1964 р.) тощо. Важливою для збереження та популяризації фольклорної спадщини повстанських пісень стала діяльність патріотів, небайдужих діячів культури зарубіжжя (О. Бобикевич, Г. Дем'ян, З. Лавришин, О. Плешкевич, Ю. Семенко та ін.). Одним з перших видань повстанських пісень є збірник «Співаник Голяша», що побачив світ завдяки українській діаспорі в Америці (1947 р.), варто також пригадати «Співаник УПА», виданий 1950 р. у Німеччині, що містив пісні емігрантів-бійців УПА тощо [6, с. 92; 11].

У розмаїтті тлумачень вирізняємо розуміння поняття «повстанська пісня» у широкому значенні, що охоплює деякі станові пісні (соціально-побутові про життя, побут тощо), як козацькі, рекрутські, солдатські, жовнірські, заробітчанські тощо; а також у вузькому значенні, як твори, що пов'язані лише з подіями національно-визвольних змагань українського народу. Ці терміни використовуються як узагальнюючі поняття пісень про національно-визвольну боротьбу українського народу, позаяк беззаперечно потребують уточнення для уникнення плутанини у тлумаченні близьких, але все ж не тотожних понять [9; 10].

Повстанська пісня, яка сягає витоками билин, кобзарських дум, козацьких і стрілецьких пісень, змальовує мужність і відданість українських патріотів у боротьбі за державну незалежність України.

В ґрунтовному науковому осмисленні національно-визвольного руху Г. Дем'ян зауважував, що термін «повстанська пісня» у фольклористиці вживається частіше за інші, з 1991 р. утверджуються також поняття «невільничий фольклор», «революційний фольклор», «фольклор партизанський», «бандерівські пісні», «фольклор лісових хлопців» тощо. Все ж дослідник найбільш вірним для використання вважав поняття «повстанські пісні», як твори, що охоплюють передумови і перебіг національно-визвольної боротьби [2].

В цілому жанрово-тематична класифікація повстанської музичної творчості має традиційний розподіл, що поєднує усталені форми і тематичну новизну, зумовлену регіональними та етнічними традиціями. До найбільш поширених належать: історичні пісні, балади, новинкові (співанки-хроніки), обрядові (колядки і щедрівки, веснянки і гаївки), пісні про родину і кохання, жартівливі та сатиричні пісні, коломийки [9; 10].

Поетичну сюжетику повстанських пісень З. Лавришин розподіляє за тематичними групами: історичні та стрілецькі пісні, що трансформувалися у повстанські; гімни; марші; про героїчну загибель ватажків УПА; пісні про ув'язнення; про прощання [8].

Класифікуючи повстанські пісні, Г. Дем'ян наголошує на такому розподілі: військово-повстанські (гімни), маршові (загальноупівські, курінні, сотенні, чотові), пропам'ятні та історичні пісні, балади і новинкові (хроніки), тюремні, виселенські, жартівливі, сатиричні, коломийкові, обрядові (колядки, щедрівки, веснянки, гаївки, воскресні) та родинно-обрядові пісні (похоронні, реквієми); любовні, колискові, сімейні пісні, соціальні і сімейно-побутові (військово-повстанські) [2].

Г. Сокіл розподіляє жанри повстанської пісні за такими ознаками: функція, яку вони виконують; тематика; композиційно-стильові особливості (спосіб утворення і структурні елементи) та класифікує як історичні пісні, новинкові, балади, про кохання і родину, жартівливі, обрядові, коломийки [10].

Тематика повстанських пісень сповнена героїчними подвигами патріотів-захисників України, для яких честь і гідність важливіші за життя; поважне місце займає любовна лірика, зокрема картини прощання з коханою і родиною через похід у військо; частим у сюжетиці є образ матері та рідного дому, а також трагічні пісні-розповіді про смерть мужнього воїна-захисника тощо. Повстанські пісні через мистецьке осмислення часто детально змальовують національно-визвольні події, відкривають місцевість та імена воїнів, що виборювали свободу рідної батьківщини (псевдо та справжні імена) [2; 6; 8; 9; 10].

Більшість повстанських пісень мають пісенно-романсову стилістику (мажорно-мінорний лад, гармонічний мінор, вальсова тридольність, терцовий рух голосів тощо), чимало творів носять ознаки маршу (дво- або чотиридольний метр, пунктирний ритм, висхідний рух мелодики тощо) [6].

Висновки. Таким чином, повстанська пісня, яка є мистецьким літописом героїчних вчинків патріотів, для самих учасників визвольного руху була потужним джерелом сили і мужності, гоїла душу та посилювала віру у власну перемогу і щасливе майбутнє рідної Батьківщини.

Ці подвиги героїв минулих часів, що оспівані у піснях, сьогодні, у час щоденної запеклої боротьби з рф за незалежність та національно-культурну ідентичність повторюють наші воїни-захисники України, які ціною власного життя боронять нашу державу, демонструючи нескорений дух перемоги та незламний патріотизм. Відтак, повстанські пісні є важливим чинником національно-патріотичного виховання молоді, гідним прикладом захисту Батьківщини та єднання українців навколо спільних національно-культурних цінностей.

Українська повстанська музична творчість становить потужний виховний потенціал для здобувачів вищої освіти, зокрема для майбутніх вчителів мистецтва, що виховує патріотизм, національну самосвідомість, шану до культурно-історичного минулого, утверджує національно-культурну ідентичність, формує стійку громадянську позицію та усвідомлену відповідальність за долю батьківщини.

Різні зразки повстанської музичної творчості можуть бути впроваджені як навчальний матеріал в освітній процес здобувачів вищої освіти, як у дисципліни загального, так і мистецького циклу, зокрема актуалізовані у класі основного і додаткового музичного інструменту, концертмейстерського класу, вокалу, диригування, хорового класу, історії української музики, українського музичного фольклору тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. В’ятрович В. До проблеми формування ідейно–програмових засад українського визвольного руху 1920–х–1950–х рр. Український визвольний рух, 2007. № 9. С. 125–137.
2. Дем’ян Г. Українські повстанські пісні 1940–2000-х років : історико-фольклористичне дослідження / Національна академія наук України, Інститут народознавства. Львів : Галицька Видавнича Спілка; Київ : Українська Видавнича Спілка, 2003. 582 с.
3. Закон України «Про освіту» № 2145-VIII від 01.01.2026 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text
4. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» № 2834-IX від 01.01.2025 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text
5. Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підручник для вищих навчальних закладів. Вінниця : Нова книга, 2004. 320 с.
6. Колодюк А. П. Повстанські пісні середньої Волині в контексті патріотичного спротиву українців. Музикознавча думка Дніпропетровщини, 2021. Вип. 21. С. 88–109.

7. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Затверджено Наказом МОН України від 06.06.2022 р. https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#n12
8. Пісні УПА / зібрав і зредагував Зеновій Лавришин. Передмова українською та англійською мовами: Літопис Української Повстанської Армії. Торонто : Літопис УПА, 1996; Львів : Літопис УПА, 1997. Т. 25. 554 с.
9. Прокопчук В. І., Пастушенко А. С., Яковенко Л. П. Національно-патріотичне виховання студентської молоді засобами української повстанської пісні. Мистецька освіта та розвиток творчої особистості. Випуск 1, 2025. С. 103–110. DOI: https://doi.org/10.32782/ART/2025-1-18
10. Сокіл Г. Концепційні засади дослідження повстанських пісень. Народознавчі зошити, 2021. № 4. С. 953–961. URL: https://nz.lviv.ua/archiv/2021-4/23.pdf
11. Співаник УПА / упор. О. Бобикевич, Б. Кравців, Ю. Лаврівський, В. Шульга та ін. Regensburg : Mittelbayerische Zeitung, 1950. 163 с.
12. Турчин–Дувірак Д. Про поетично–музичний світ пісень УПА. Українська Повстанська Армія інакше (в літературі, мистецтві, культурі). Прага : Слов'янська бібліотека, 2011. С. 17–25.

Проскура О. І.,
директор Київської гімназії східних мов № 1,
kgsm1@ukr.net

СМИСЛОЖИТТЄВІ ОРІЄНТИРИ УПРАВЛІНЦЯ ОСВІТНЬОЇ СФЕРИ: КОНЦЕПТ ІКІГАЮ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Стаття присвячена комплексному теоретичному аналізу смисложиттєвих орієнтирів управлінця закладу загальної середньої освіти та обґрунтуванню концепту ікігаю як екзистенційно-аксіологічного ресурсу сучасного освітнього управління. У центрі дослідження – розгляд управлінця як суб'єкта смислотворення, діяльність якого виходить за межі адміністративного функціоналізму та набуває характеру культурного лідерства. Актуальність проблематики зумовлена сучасними соціокультурними викликами: війною, цифровізацією, інституційними реформами, зростанням професійного та емоційного навантаження, трансформацією ціннісних орієнтацій суспільства.

У роботі здійснено філософсько-педагогічний та культурологічний аналіз феномена смисложиттєвих цінностей як внутрішніх регуляторів індивідуальної діяльності та чинників соціальної і культурної стійкості. Освіта постає як особливий простір взаємодії науки й культури, у якому формується світоглядна основа майбутніх поколінь. У цьому контексті управлінець функціонує на перетині нормативних вимог, науково обґрунтованих педагогічних практик і культурної місії школи, що зумовлює його особливу відповідальність за формування ціннісного освітнього середовища.

Запропонована концептуальна модель управлінського ікігаю в закладі загальної середньої освіти створюватиме передумови для формування ціннісно-

орієнтованої управлінської позиції керівника, потенційно впливатиме на трансформацію його управлінської діяльності в напрямі ціннісно-орієнтованого лідерства й сприятиме становленню відповідної культури управління закладом освіти.

Ключові слова: освіта; управління освітою; заклади загальної середньої освіти; освітнє лідерство; концептуальна модель управлінського ікігаю.

The article is devoted to a comprehensive theoretical analysis of the life-meaning orientations of a manager of a general secondary education institution and to the substantiation of the concept of ikigai as an existential-axiological resource of contemporary educational management. At the center of the study is the consideration of the manager as a subject of meaning-making whose activity goes beyond administrative functionalism and acquires the character of cultural leadership. The relevance of the issue is determined by contemporary socio-cultural challenges: war, digitalization, institutional reforms, increasing professional and emotional workload, and the transformation of society's value orientations.

The paper presents a philosophical-pedagogical and cultural analysis of the phenomenon of life-meaning values as internal regulators of individual activity and as factors of social and cultural resilience. Education is viewed as a special space of interaction between science and culture in which the worldview foundation of future generations is formed. In this context, the manager operates at the intersection of regulatory requirements, scientifically grounded pedagogical practices, and the cultural mission of the school, which determines their particular responsibility for shaping a value-based educational environment.

The proposed conceptual model of managerial ikigai in a general secondary education institution will create the preconditions for the formation of a value-oriented managerial stance of the school leader, will potentially influence the transformation of their managerial activity toward value-oriented leadership, and will contribute to the development of a corresponding management culture within the educational institution.

Keywords: education; educational management; general secondary education institutions; educational leadership; a conceptual model of managerial ikigai.

Управлінець освітньої сфери сьогодні – це не просто формальний адміністратор, а суб'єкт управління (емоційний лідер, організатор, практик), який поєднує організаційні функції з культурною, етичною та смислотворчою відповідальністю за освітній простір, несучи відповідальність за розвиток педагогів і здобувачів освіти, усвідомлюючи вплив управлінських рішень на освітню культуру, наукову освіту, освітню дипломатію, на здатність формувати людиноціннісне середовище. «Сьогодення – це час безперервного і постійного навчання упродовж життя. І освітянам потрібно це усвідомити теж, бо людству дорого вартують "учительські" помилки» [5, с. 3].

Смисложиттєві орієнтири управлінця освітньої сфери розглядаємо як поєднання внутрішніх цінностей, мотивацій, цілей, «інформаційної системи

школи» [2, с. 158] і відповідальностей, які надають управлінській діяльності суб'єктивного й соціального сенсу, спрямовуючи професійні рішення, розвиваючи здатність пов'язувати особисті цінності з місією інституції, гартуючи стійкість до екзистенційних і професійних криз, надаючи власній управлінській ролі сенсоусвідомленості, де ціннісна мотивація освітньої діяльності фреймується служінням, обов'язком розвивати колег, власне- і взаємовідповідальністю. «Результативність едукаційних трансформацій на сучасному етапі розвитку має виняткове значення, адже стосується просування освітніх реформах у бік уефективнення і досягнення передбачених цілей» [4, с. 1123].

Концепт ікігаю впевнено увійшов до нашої управлінської освітньої діяльності, і нова управлінська історія відтоді (6 листопада 2024) пишеться на сторінках Facebook. Ікігай як смисл життя, відчуття власного призначення надає життю глибокого сенсу. Саме такий ікігай знаходимо у своїй управлінській діяльності. Мій досвід учителя, класного керівника, заступника директора, директора Київської гімназії східних мов № 1 складається не з простих наборів знань, а зі справжньої мотивації і сенсу, що спонукають ділитися, навчати, підтримувати, є простором для роздумів, історій, ідей та рішень. Цей своєрідний щоденник управлінських історій, якісних рішень і маленьких перемог задля того, щоб через рік, два чи п'ять можна було повернутися, побачити пройдений шлях, відчути, як ми всі зростали разом.

Управлінський ікігай розглядаємо не як лайфстайл-практика [6; 7; 8], а як філософсько-екзистенційний та аксіологічний концепти, що обрамлюють переживання сенсу буття, сенсу освіти – через діяльність. Глибока внутрішня чесність тримає нас на правильному шляху, коли зовнішні інструменти й директорські атрибути виявляються безсилими. Жоден статус, жодні здобутки чи перемоги не врятують від розчарування, якщо не знайдено справжнього сенсу, якщо рішення ухвалюються не серцем, а для когось – щоб виправдати, вразити, довести, ухвалити. Кажуть, що за кожним діамантом стоять тисячі каменів, а справжня цінність народжується через постійний відбір, пошук і шліфування. Так само і в управлінні закладом освіти – шлях до істинного розуміння себе є нескінченним процесом, де постійно слід відкладати зайве, вдосконалюватися, шукати глибші смисли. Коли знаходяться відповіді на численні «чому» і «заради чого», розуміємо, що справжнє освітнє лідерство – це не про титули, а про глибокі внутрішні сенси: не керувати, а творити, не впливати, а надихати, не відповідати чиїмось очікуванням, а бути на своєму місці і бути чесним із собою. Справжній ікігай є тим внутрішнім компасом, що не дозволить збитися з управлінського шляху.

Ми знову і знову «заходимо» в новий досвід навчання. Цього разу – в усвідомлене лідерство. Не з бажанням здобути чергові сертифікати, не заради

формального апгрейду, а з внутрішньою потребою зібрати себе «докупи» – своєрідно дефрагментувати мислення, здійснити внутрішню інвентаризацію, що уможливить побачення того, де розпорошуються професійна, творча й життєва енергію, де вона втрачається назавжди, а де можна знову усукупнити, уцілiснити й употужнити її.

Справжнє розуміння глибини освітнього лідерства як процесу, як мистецтва, як управлінського інструменту приходить з роками невтомної праці, з досвідом і з помилками. Зі спробами і з сотнями рішень, ухвалених за різних обставин. Насправді перед кожним новим етапом ми ставимо собі одне й те саме запитання, яке з роками стає як особистим, так і професійним фільтром істинності, – «Заради чого?». І відповідаємо: «Адаптивна наукова освіта (з її завданням – не лише компенсувати втрати чи протистояти ризикам, а й формувати покоління, що відбудовуватиме Україну після війни) постає як стратегічна відповідь на сукупність глобальних і локальних викликів, перетворюючи нестабільність сучасного світу на можливість для інновацій, оновлення, посилення й нарощування людського потенціалу, формування патріотовартісності, патріотоціннісності й модерної української ідентичності як основи формування європейськості майбутньої еліти з відповідними цінностями задля переосмислення дійсності та її творення, переорієнтування наукового мислення на активну участь у розбудові стійкого, безпечного й відповідального суспільства» [1, с. 99].

Останні кілька років у Київській гімназії східних мов № 1 свідомо вибудовується власна управлінську модель. Модель, де командність, прозорість процесів, стратегічне бачення не нав’язуються згори, а народжуються у спільному діалозі. Водночас чітко усвідомлюється: у час невизначеності й війни легко зійти з лінії бачення на лінію щоденного «гасіння». Знаємо, що таке працювати в режимі «24/7», коли щодень – це низка викликів, які потрібно розв’язати ще «на вчора», бажано без емоційних втрат. І це виснажує – коли лідерство не для розвитку, а для порятунку.

Сьогодні хочеться говорити про зміну управлінського мислення. Про те, що ми в освіті вже навчилися змінювати чимало – назви предметів, кольори підручників, формати звітності, але надто рідко зазираємо в те, як саме ми мислимо. А без цього будь-які інновації залишаються на поверхні і часто-густо перетворюються на добре замасковану анімацію. «Практика Київської гімназії східних мов № 1 демонструє, що у процесі розкриття талантів і життєствердного потенціалу (попри виклики і загрози ментальному і навіть фізичному здоров’ю, продукованими країною-агресоркою) особистості учнів важливу роль відіграє освітня рефлексія як прояв фундаментальності освітньої дипломатії, що є провідним керунком високопрофесійного педагогічного колективу» [3, с. 729].

Ніколи не треба бути прихильниками одноманітного, так званого вертикального мислення, такого, яке лише глибше «копає знайому яму», не піддаючи сумніву саму точку копання. Мені ближчий дивергентний, латеральний підхід, коли шукаєш смисл, обходячи звичні траєкторії. Коли дозволяєш собі подивитись під іншим кутом зору, зі щирої цікавості – іноді наймудріші рішення народжуються не в глибині, а в широті погляду.

Лідерство для мене не означає утримання ролі, а мистецтво внутрішньої присутності. Це здатність бути чесною з собою, чути себе, відстежувати власні тригери й автоматичні реакції. Я входжу в цей новий етап навчання не для того, щоб когось вразити. А для того, щоб бути знову чесною, передусім із собою, зрозуміти «Заради чого?» це мені. Зрозуміти, що навіть інтуїтивне лідерство потребує оновлення. Потребує простору, де вже не «гасиш пожежі», а наводиш лад усередині, у логіці рішень, у системі координат, у глибині мислення. Я не знаю, що буде далі. Мабуть, ніхто не знає. Але чітко бачу, справжні зміни в освіті починаються не з реформ і фінансування. Вони починаються зі зміни мислення – вчителів, керівників, кожного з нас.

Наша освітня практика ґрунтується на внутрішній смислоцінності управлінських рішень, узалежнено інтегруючи *освітні цінності* ↔ *ключові компетентності* ↔ *соціальний ефект* ↔ *особистісні сенси*; употужнюючи ресурс стійкості за різних криз і невизначеностей.

Сучасні умови – це умови соціальної турбулентності, війни, трансформації освіти, моральної і професійної перевтоми, кризи довіри й ідентичності, за яких зростають екзистенційні виклики управління, водночас підноситься смислотворчість лідерства і посилюється роль ціннісного вибору. Відповідних чітких покроково правильних і стовідсотково ефективних освітніх рекомендацій як діяти за таких умов не розроблено. Натомість ***рецепти провалу*** є, наприклад:

• ігнорувати зворотний зв’язок (вважати, що ваша точка зору єдино правильна, не аналізувати свої помилки, уникати будь-яку критику);

• не підтримувати пам’ять у тонусі і не перейматися швидкістю мисленнєвих процесів (зволікати з ухваленням рішень, не квапитися, навіть коли ситуація «горить», уникати багатозадачності, бо керівник має вести одну справу і дуже повільно, ніколи нічого не записувати і не користуватися планерами);

• не розвиватись і не навчатись (ігнорувати нові знання, уникати тренінгів, семінарів і читання професійної літератури, залишатись у зоні комфорту й не цікавитись сучасними підходами в управлінні та інноваціюванні);

• не формувати ефективної команди (оточувати себе посередніми людьми, брати у команду лише тих, хто з усім погоджується і не має власної думки, не делегувати завдань, а робити все самому, навіть якщо поглиблюються неефективність і виснаження, уникати компетентних і ініціативних колег, інших стейкходерів);

• створювати хаос замість системи (працювати без правил і структур – нехай усе вирішується «з коліс»);

• уникати системності (не запроваджувати чітких правил та планів, діяти хаотично – без структури й послідовності, не оцінювати результати, а уникати аналізу ефективності роботи і не працювати над удосконаленням освітніх процесів);

• уникати стратегічного мислення (не мислити глобально, зосереджуватись на дрібницях і уникати бачення загальної картини, не ставити довготермінових цілей, а працювати за принципом «сьогодні зроблю, завтра побачимо», ухвалювати рішення без аналізу наслідків для колективу і закладу освіти загалом).

Слабкі керівники не розвиваються, не навчаються і не бачать потреби в удосконаленні, діють безсистемно, ігнорують стратегічне мислення, не цінують свою команду. Сильний лідер – це про протилежне – вчитися, осягати загальну картину, працювати системно, розвиватися, формувати команду педагогів-професіоналів.

Аналіз смисложиттєвих орієнтирів управлінця освітньої сфери як ціннісної основи управлінської діяльності в сучасних умовах та обґрунтування концепту ікігаю як інтегративного смислового ресурсу лідерства, стійкості й відповідальності спонукає до певних узагальнень і конкретизацій. У сучасних умовах соціальної турбулентності, зумовленої війною, трансформаціями освітньої системи й загостренням екзистенційних викликів, проблема смисложиттєвих цінностей набуває особливої актуальності.

Освітня культура, наукова освіта, освітня дипломатія постають не лише як інституційні сфери, а як простори формування, збереження і трансляції смислів, що визначають стійкість суспільства і здатність людини до відповідального вибору. У цьому контексті зростає роль управлінця освітньої сфери як носія не лише функціональної, а й ціннісно-смислової відповідальності, де ікігай узв'язнює особисті цінності та професійні ролі, сенси освітніх діяльностей, стійкість педагогічних працівників і керівників закладів освіти за різних невизначеностей. В управлінському контексті ікігай стає інструментом формування ціннісно-центричної управлінської культури, профілактує професійне вигорання не лише в освіті, а й у культурі та науці, уґрунтовує ціннісний остов лідерства у процесі ухвалення управлінських рішень в освітній діяльності.

Тривалий час у своїй управлінській діяльності дотримуємося принципу, що розвиток Київської гімназія східних мов № 1 неможливий без розвитку всіх її вчителів. Усіх – без винятку. Адже міцність ланцюжка визначається найслабшою його ланкою. Саме тому було вкладено ресурси в підтримку кожного працівника як намагання допомогти, навчити, мотивувати. Але з часом, набуваючи досвіду, прийшло усвідомлення – ця стратегія не завжди ефективна, бо допомогти можна

лише то́му, хто цього прагне, хто сам просить про підтримку. Ікігай не має універсального визначення – він у кожного свій. Це радше відчуття щастя жити, задоволення від досягнутого, усвідомлення мети та кроків до неї. Саме ці складники, на думку науковців, є важливими для тривалого й активного життя японців. Водночас, коли досліджують поняття ікігаю, часто губиться один важливий аспект – гармонія як наріжний камінь японського світосприйняття. Ікігай – те, заради чого хочеться прокидатися зранку. Але в японській культурі це не обов'язково щось приємне чи легке. Це може бути виклик, непростий досвід або відчуття власної місії. Якщо вам цікаво дізнатися більше про цю філософію, прочитайте книгу Сергія Корсунського, Посла України в Японії, – «Японія: Сто мільйонів Арігато».

Так і в управлінській освітній діяльності, яка дедалі більше виходить за межі адміністративних процедур, набуває рис смислотворчого лідерства, передбачає узгодженість особистих цінностей керівника з місією інституції, потребами спільноти та викликами часу. В умовах емоційного вигорання, професійного перевантаження, криз ідентичності постає питання внутрішніх смисложиттєвих орієнтирів управлінця як чинників його стійкості, ціннісної позиції й тривалої ефективності. У цьому контексті концепт ікігаю може бути осмислений як аксіологічний та екзистенційний ресурс управлінської діяльності. На відміну від популяризованих інтерпретацій, ікігай розглядається як інтегративний смисложиттєвий орієнтир, що поєднує особистісні цінності, професійну компетентність, соціальну значущість діяльності та переживання сенсу буття. Такий підхід дає змогу актуалізувати ікігай не як індивідуальну практику самореалізації, а як підґрунтя людиноцентричного, відповідального та ціннісно зорієнтованого управління в освітній сфері.

У контексті закладів загальної середньої освіти смисложиттєві орієнтири управлінця набувають особливого значення, оскільки саме школа є базовим культурним інститутом первинної соціалізації й ціннісної інтеріоризації. Управлінські рішення керівника закладу загальної середньої освіти безпосередньо впливають не лише на організацію освітнього процесу, а й на формування освітньої культури як простору смислів, норм і символів. Тож смисложиттєві орієнтири управлінця визначають якість культурної місії школи.

З огляду на це, освітня управлінська діяльність набуває смислотворчого характеру: керівник не лише реалізує нормативні вимоги, а й формує культурно-освітній простір, у якому відбувається становлення особистості учня та професійної ідентичності вчителя. Наукове осмислення смисложиттєвих орієнтирів управлінця уможливлює розкриття внутрішніх підстав його рішень, що є критично важливим в умовах реформування освіти та зростання суспільних очікувань.

Ікігай ми інтерпретуємо не як популярну мотиваційну модель, а як екзистенційно-аксіологічний концепт, що має евристичний потенціал не тільки для освіти, а й для гуманітарних наук загалом. Його цінність полягає у здатності інтегрувати особистісний, професійний, соціальний і культурний виміри людської й освітньої діяльності в єдину смислову структуру.

Для управлінця від освіти ікігай постає як смисложиттєвий орієнтир, що дає змогу узгодити особисті цінності керівника з науково обґрунтованими освітніми цілями і культурною місією школи. У цьому сенсі ікігай функціонує як внутрішній регулятор управлінських рішень, сприяючи формуванню відповідального, людиноцентричного й етично виваженого стилю управління. Наукове осмислення ікігаю відкриває можливість його концептуальної інтеграції в освітнє лідерство та управлінську культуру.

Визначення смисложиттєвих орієнтирів управлінця від освіти дало змогу показати, що узгодження особистих цінностей керівника з культурною місією школи й освітніми цілями закладу є необхідною умовою ефективного і відповідального управління. Саме ця узгодженість забезпечує внутрішню цілісність управлінської позиції, сприяє формуванню довіри в педагогічному колективі й створює умови для сталого розвитку освітнього середовища. У науковому вимірі це підтверджує доцільність розгляду управлінця як суб’єкта смислотворення, а не лише виконавця управлінських функцій.

Окреслення потенціалу ікігаю у формуванні стійкості, відповідального лідерства та людиноцентричної управлінської культури засвідчило його особливу значущість в умовах сучасних соціокультурних викликів. Війна, трансформація освітньої системи, зростання емоційного та професійного навантаження актуалізують потребу в управлінцях, здатних до глибокого смисложиттєвого осмислення власної діяльності. Ікігай у цьому контексті стає внутрішнім ресурсом збереження професійної й особистісної стійкості, а також підґрунтям для ухвалення етично виважених управлінських рішень, що враховують як наукові підстави, так і культурні цінності освіти.

Наш освітній шлях і управлінська діяльність осмислюються з погляду ікігаю, що відкриває перспективи формування нової парадигми, зорієнтованої на смисли, цінності та культурну відповідальність закладу.

З огляду на ціннісноємну парадигму управління освітою пропонуємо модель управлінського ікігаю як інтегративний смисловий конструкт, що поєднує екзистенційний (переживання сенсу), аксіологічний (цінності), професійний (компетентність), соціальний (користь/ефект) та організаційно-інституційний (місія закладу освіти) виміри управлінської діяльності. Ікігай у цій моделі функціонує як внутрішній регулятор управлінських рішень, який

забезпечує узгодженість «хто я як лідер» ↔ «для чого існує заклад» ↔ «який соціальний ефект ми створюємо» (рис. 1).

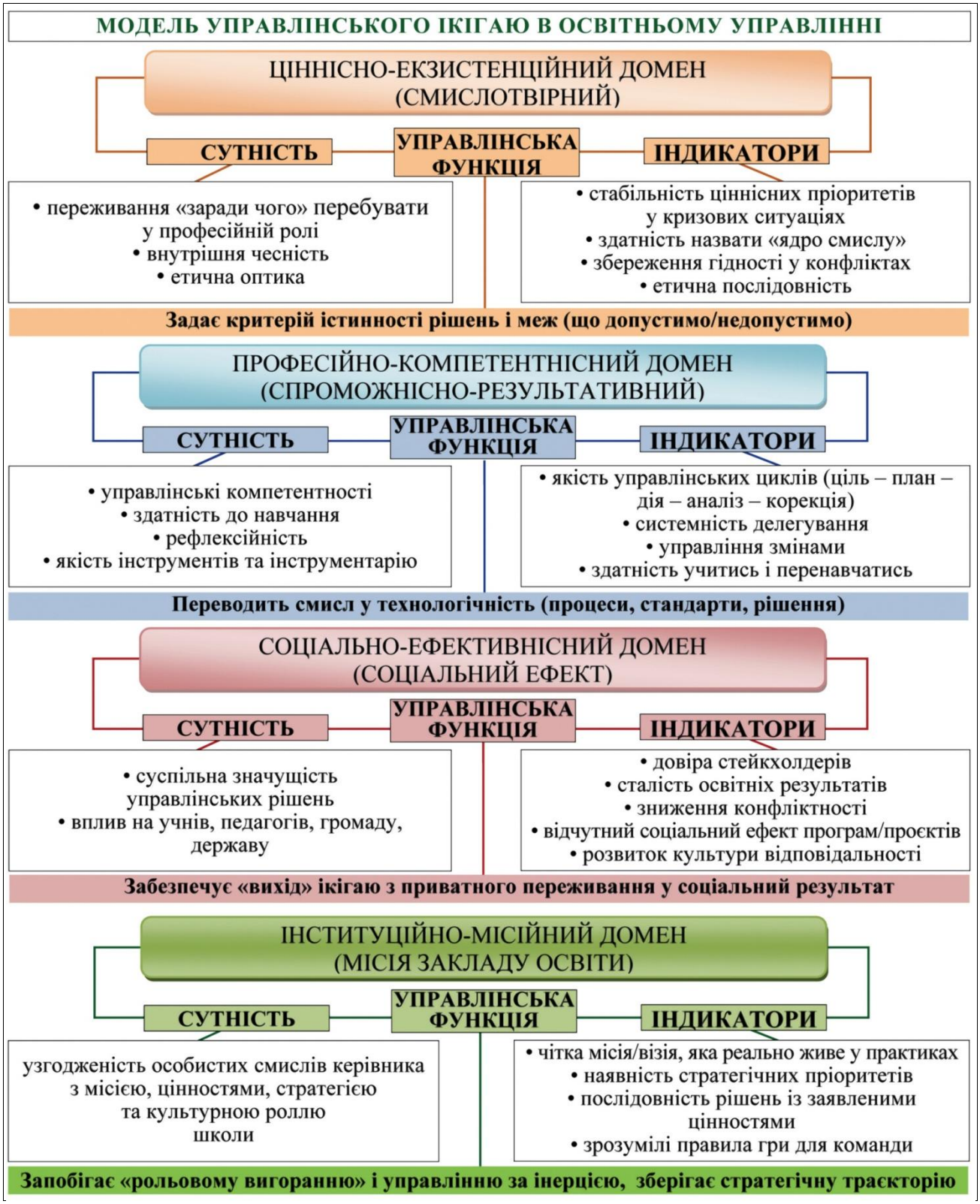

Рис.1. Модель управлінського ікігаю в освітньому управлінні

Модель складається з чотирьох автономних функціонально завершених доменів: ціннісно-екзистенційний (смислотвірний); професійно-компетентнісний (спроможнісно-результативний); соціально-ефективнісний (соціальний ефект); інституційно-місійний (місія закладу освіти). Домени об'єднують сукупність знань, умінь, компетентностей як специфічне тло професійної та освітньої діяльності/активності, а також методів навчання, спрямованих на досягнення конкретних результатів за реалізації управлінського ікігаю. Короткий операційний ікігай-інструмент (алгоритм «Ikigai-check») для ухвалення управлінських рішень такий: смисл («Яку цінність я захищаю?», «Яке "заради чого" стоїть за рішенням?»; спроможність (можу) («Які ризики і як їх зменшити?», «Які компетентності та ресурси потрібні?»; соціальний ефект (користь) («Який соціальний/освітній ефект через пів року, рік?»), «Хто виграє?»; місія («Чи узгоджується це з місією закладу і культурою школи?»). Якщо одна підсистема «провисає», визначається те, що слід скоригувати – рішення, комунікацію, темп чи ресурси.

Модель дає змогу фіксувати типові управлінські зсуви (діагностична частина): «Є смисл, але не можу» – свідчить про виснаження, надмірну відповідальність, брак інструментів; «Можу, але без сенсу» – технократизм, формалізм, зростання цинізму, ризик вигорання; «Є користь, але не моя місія» – роздвоєння, рольовий конфлікт, стратегічна втрата ідентичності; «Місія є, але користь не проявляється» – декларативність, відсутність метрик і механізмів реалізації. Ці дисбаланси можуть бути використані як основа для управлінської рефлексії та профілактики професійного вигорання.

Сучасні умови функціонування закладів загальної середньої освіти характеризуються високим рівнем невизначеності, соціальної напруги та культурних зламів, що посилює екзистенційне навантаження на всіх суб'єктів освітнього процесу. Війна, цифровізація, інституційні реформи і трансформація ціннісних орієнтацій суспільства актуалізують потребу в управлінцях, здатних до смислотворчого осмислення своєї професійної ролі. У цьому контексті науковий аналіз смисложиттєвих орієнтирів управлінця школою дає змогу виявити механізми збереження культурної спадкоємності освіти та забезпечення її стійкого розвитку. Ікігай як концепт є інструментом осмислення взаємодії науки, культури й управління, сприяючи формуванню цілісної моделі ціннісно зорієнтованого керівництва в системі загальної середньої освіти.

Обґрунтування концепту ікігаю як екзистенційно-аксіологічного ресурсу управлінської діяльності дало змогу подолати його спрощене, популяризаторське трактування та інтегрувати в науковий дискурс управління освітою. Ікігай у нашому розумінні складним смисловим конструктом, що поєднує особистісні цінності управлінця, його професійну компетентність,

соціальну значущість управлінських рішень та переживання смислу власної діяльності. Такий підхід дає змогу розглядати ікігай не як часткові прийоми чи індивідуальну мотиваційну техніку, а як ціннісно-смислову основу управлінської культури в закладах загальної середньої освіти.

Управлінський ікігай – це інтеграція сенсу (цінностей і «заради чого»), компетентності (можу), соціального ефекту (користь) і місії закладу (інституційна узгодженість), що разом формують ціннісно-центричний механізм ухвалення управлінських рішень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондаренко Н. В., Проскура О. І., Косянчук С. В. Адаптивна наукова освіта у світі глобальних і локальних викликів. Інноваційні практики наукової освіти : матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 10–15 грудня 2025 року) / Упоряд.: М. С. Гальченко, В. М. Шульга. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2025. С. 91–101. URI: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/747928.
2. Бречко А., Проскура О. Забезпечення інформаційної безпеки школи. Про.Безпеку: безпечна освітня екосистема громади: навчально- методичний посібник / [за заг. ред. Н. Софій, А. Аносової]. Київ: Центр інноваційної освіти «Про.Світ», 2023. С. 155–168.
3. Проскура О. І. Освітня рефлексія і штучний інтелект: від нерозкритих талантів до світу нових можливостей. Обдарованість: методи діагностики та шляхи розвитку : матеріали науково-практичного онлайн-семінару (Київ, 22–26 травня 2025 року). / Упоряд. М. Ю. Мельник, В. М. Шульга. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2025. С. 728–739.
4. Проскура О. І. Лідерство в освіті як інструмент забезпечення результативності едукаційних трансформацій. Українське суспільство у перспективах розвитку: історичний, соціально-політичний, освітньо-педагогічний аспекти : матеріали VI Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції (Київ, 26–31 березня 2025 року). / Упоряд. Л. І. Ткаченко, В. М. Шульга. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2025. С. 1122–1132.
5. Проскура О. І. Лідерство природне і виховуване як феномен і об’єкт педагогічного впливу. Didactics. Kyiv, 2023, 25 February. Pp. 1–8. http://didactics.ucoz.ua/forum/4-20-396-16-1677347306.
6. Cicchella, A.; Vecenane, H. & Usca, S. (2022) Healthy Lifestyles of University Students, According to Demographics, Nationality, and Study Specialty With Special Reference to Sport Studies. Frontiers in Education. 7:889603. doi: 10.3389/feduc.2022.889603
7. Melguizo-Ibáñez, E.; González-Valero, G.; Zurita-Ortega, F.; Ubago-Jiménez, J. L.; Puertas-Molero, P. & Alonso-Vargas, J. M. (2023). Lifestyle Habits in Elementary and High School Education Students: A Systematic Review. Social Sciences, 12(3), 113. https://doi.org/10.3390/socsci12030113
8. Zhang, Z.; Wang, L. & Qu, Y. (2025). The interplay between positive lifestyle habits and academic excellence in higher education. Humanities and Social Sciences Communications, (12), 337. https://doi.org/10.1057/s41599-025-04630-4.

Прядко Л. Ф.,
вчитель хімії ОЗЗСО І–ІІІ ступенів імені Василя Стуса Краматорської міської ради,
pryadkolf77@gmail.com

Прядко К. О.,
здобувач ступеня магістра з економіки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
kat.pryadko.daily@gmail.com

НАВЧАЛЬНІ ПРЕДМЕТИ ПРИРОДНИЧОГО ЦИКЛУ ЯК ОСВІТНІЙ ПРОСТІР ФОРМУВАННЯ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ (НА ПРИКЛАДІ ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНИХ ЗАВДАНЬ)

Анотація. У статті обґрунтовано потенціал навчальних предметів природничого циклу, зокрема хімії, як освітнього простору формування смисложиттєвих цінностей здобувачів освіти в умовах сучасних глобальних викликів (пандемія, війна, екологічні та інформаційні кризи). Показано, що вивчення хімії виходить за межі засвоєння фактологічних знань і сприяє усвідомленню учнями та ученицями власного місця у світі, відповідальності за довкілля, здоров'я та майбутнє людства.

Особливу увагу приділено проблемно-орієнтованим завданням як ефективному інструменту інтеграції навчального змісту з реальними життєвими ситуаціями. Доведено, що їх застосування розвиває критичне мислення, навички співпраці, самостійність, рефлексію та внутрішню мотивацію до навчання.

Проаналізовано дидактичні можливості сучасних цифрових інструментів, зокрема мемів, як засобу, що поєднує науковий зміст, емоційний компонент і культурний контекст, сприяючи підвищенню пізнавального інтересу та зниженню навчальної тривожності.

Зроблено висновок, що цілеспрямоване формування смисложиттєвих цінностей через зміст природничих дисциплін та проблемно-орієнтоване навчання забезпечує перехід від зовнішньої до внутрішньої мотивації, створює основу для сталого особистісного розвитку та готовності до навчання впродовж життя (Lifelong Learning).

Ключові слова: природнича освіта, смисложиттєві цінності, проблемно-орієнтоване навчання, внутрішня мотивація, Lifelong Learning, цифрові інструменти, меми, критичне мислення.

Abstract. The article substantiates the potential of natural science subjects, particularly chemistry, as an educational space for fostering meaning-of-life values among students amid contemporary global challenges (pandemic, war, ecological and informational crises). It is demonstrated that studying chemistry extends beyond the acquisition of factual knowledge and promotes students' awareness of their place in the world, responsibility for the environment, personal health, and the future of humanity.

Special attention is given to problem-oriented tasks as an effective tool for integrating academic content with real-life situations. It is shown that their

implementation develops critical thinking, collaboration skills, independence, reflection, and intrinsic motivation for learning.

The didactic potential of modern digital tools, including memes, is analyzed as a resource that combines scientific content, emotional engagement, and cultural context, thereby enhancing cognitive interest and reducing learning anxiety.

The study concludes that the purposeful formation of meaning-of-life values through the content of natural science disciplines and problem-oriented learning facilitates the transition from extrinsic to intrinsic motivation, laying the foundation for sustainable personal development and readiness for lifelong learning (Lifelong Learning).

Keywords: science education, meaning-of-life values, problem-based learning, intrinsic motivation, Lifelong Learning, digital tools, memes, critical thinking

Вивчати хімію – це одне, а вміти її розтлумачити – дещо інше.
Бонні Ґармус «Уроки хімії»

Останні роки стали періодом серйозних випробувань для системи освіти як в Україні, так і в усьому світі. У березні 2020 року в Україні, як і в більшості країн, запровадили загальнонаціональний карантин у зв'язку з пандемією COVID-19. Усі заклади освіти перейшли на дистанційний режим навчання. Навчання відбувалось через відеоконференції (Zoom, Google Meet,Skype); освітні платформи (Google Classroom), а також месенджери та електронну пошту.

Здобувачі освіти потрапили в умови ізоляції від однолітків, позбавлені звичного живого спілкування та шкільного середовища. Соціалізація, яка є одним із ключових завдань школи, виявилась обмеженою цифровим простором, а за відсутності належних умов для його організації – майже зникла.

Наслідки виявилися значно глибшими, ніж лише технічні труднощі організації навчання. Згідно з дослідженнями ЮНІСЕФ (2022), міжнародної організації із захисту прав дітей, було зафіксовано зростання рівня тривожності, депресивних станів і відчуття ізольованості серед учнів (учениць) у країнах, які пережили тривалий карантин [1]. Навчання для багатьох здобувачів освіти втрачало особистісний сенс, перетворюючись на формальне виконання завдань «заради оцінки».

Після пандемії освіта вже не повернулася повністю до «старого формату». Залишилися змішані форми навчання, більша увага до самостійності здобувачів освіти. Пандемія стала серйозним викликом, але водночас – каталізатором модернізації української освіти. Вона продемонструвала, що цінність освіти, зокрема полягає й у здатності гнучко реагувати на зовнішні зміни. [2]

У 2022 році потужним чинником переосмислення життєвих і смислових орієнтирів учнів і педагогів стало повномасштабне військове вторгнення Росії в Україну. Частина дітей опинилася за кордоном, частина – в евакуації всередині країни, інші продовжували навчатися в умовах постійних повітряних тривог. Війна загострила питання сенсу, відповідальності, вибору та людяності, а діти

глибше усвідомили цінність безпеки, миру й родини. Освіта в умовах війни набула особливого смислового виміру: навчання перестало бути формальністю й стало проявом стійкості та віри в майбутнє. [3]

В умовах перманентних криз очевидним стало те, що традиційна модель освіти «вчитель передає, учень запам'ятовує» – недостатня. Світ, у якому інформація оновлюється щохвилини, а смартфон одночасно є бібліотекою, перекладачем, калькулятором і картою, потребує від людини не стільки обсягу знань, скільки здатності їх знаходити, аналізувати, критично оцінювати та застосовувати у реальному житті.

Саме практична значущість знань стає центральним запитанням сучасної педагогіки: «Навіщо я це вивчаю? як це знадобиться у моєму житті?». Відповідь на ці запитання є основою формування того, що у науковій літературі визначається як смисложиттєві цінності.

У дослідженнях «смисложиттєві орієнтації» розглядають як складову особистісного розвитку, що відображає значущість цілей життя, усвідомлення сенсу власного існування та спрямованість особистості на досягнення життєвих смислів. Дослідники підкреслюють, що смисложиттєві орієнтації становлять основу структури цінностей особистості та є важливим чинником її поведінки й самоусвідомлення [4].

В освітньому контексті смисложиттєві цінності виступають як внутрішні орієнтири, що допомагають здобувачу освіти усвідомлювати, для чого він навчається, і як набуті знання пов'язані з його майбутнім. До таких цінностей належать:

- усвідомлення цінності життя і здоров'я;
- відповідальність за власні рішення;
- екологічна свідомість;
- прагнення до саморозвитку;
- готовність навчатися протягом життя;
- розуміння свого місця в суспільстві;
- повага до інших людей і природи. [5]

Формування цих цінностей не відбувається через декларації чи морально-виховні бесіди. Воно потребує такого освітнього середовища, де учень є активним суб'єктом діяльності, де навчання набуває особистісного смислу, де знання пов'язані з реальним досвідом. Ключовий виклик для вчителя – навчити учня вчитися не «для оцінки», а «для життя». Оцінки та контроль необхідні, але стале навчання забезпечує лише внутрішня мотивація – цікавість, смисл та емоції.

Серед усіх шкільних дисциплін саме навчальні предмети природничого циклу мають особливий потенціал для формування смисложиттєвих цінностей. Ці предмети безпосередньо пов'язані з пізнанням світу, усвідомленням

закономірностей взаємодії людини і природи та відповідальністю за наслідки людської діяльності.

Міжнародна програма оцінювання якості освіти PISA (Programme for International Student Assessment), започатковане Організацією економічного співробітництва та розвитку (OECD), у своєму рамковому документі з природничо-наукової освіти PISA-2025 визначає природничо-наукову грамотність через три ключові компетентності:

– пояснювати явища науково;
– будувати та оцінювати дослідницькі процедури;
– критично інтерпретувати наукові дані й докази.

Рамковий документ робить акцент на здатності учнів досліджувати, оцінювати та використовувати наукову інформацію для прийняття рішень і дій. PISA-2025 формує концепцію «наукового громадянина» – людини, здатної застосовувати ключові знання про здоров'я, довкілля та фізичний світ у повсякденному житті. Нова концепція «наукової ідентичності», запроваджена у PISA-2025, передбачає, що учні відчувають значущий зв'язок з наукою, інтерес до неї та ідентифікують себе як активних учасників наукового пізнання у повсякденному житті. [5,6]

Ідентичність, агентність, відповідальність і є точкою перетину природничої освіти зі смисложиттєвими цінностями особистості. Природничі науки навчають розуміти причинно-наслідкові зв'язки між діями людини і станом навколишнього середовища, оцінювати ризики, приймати обґрунтовані рішення щодо власного здоров'я, усвідомлювати глобальну взаємозалежність екосистем.

Саме через природничу освіту учні та учениці отримують можливість не лише розуміти наукову картину світу, а й осмислити власне місце в ньому. Це створює передумови для ефективної реалізації діяльнісного підходу, відповідно до якого здобувач освіти виступає активним учасником освітнього процесу. За таких умов ключовим завданням учителя стає не лише організація навчально-пізнавальної діяльності, а й створення освітнього середовища, у якому навчання набуває особистісного смислу для здобувача освіти.

Наведена концептуальна модель (рис. 1) демонструє, що природничо-наукова освіта за своєю суттю є ціннісно орієнтованою: вона охоплює особистісний, локальний і глобальний контексти, спонукає до відповідальних дій і формує емоційно-ціннісні складники особистості.

Однак усвідомлення потенціалу природничих наук само по собі не забезпечує формування смисложиттєвих цінностей – вирішальним є спосіб організації навчання. Сучасна педагогічна теорія пропонує широкий вибір активних методів навчання: проєктна діяльність, дослідницьке навчання, «перевернутий клас», змішане навчання, сторітеллінг тощо. [7]

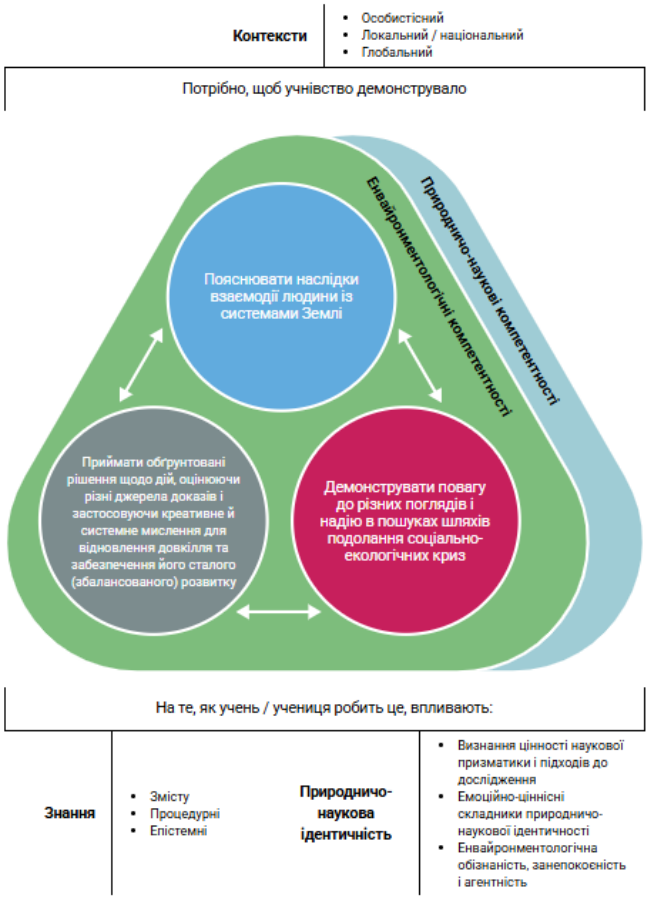

Рис. 1. Концептуальна модель природничо-наукової грамотності PISA-2025 [6]

Одним із найефективніших з цих методів є проблемно-орієнтовані завдання – підхід, за якого засвоєння знань відбувається через вирішення реальних практичних проблем. Учасники навчання аналізують ситуацію, висувають гіпотези, самостійно шукають інформацію та приймають рішення. Такий підхід розвиває критичне мислення, творчі здібності, надає справжній досвід, формує особистісне ставлення до проблеми. Такі завдання унеможливлюють механічне копіювання відповідей, адже потребують інтерпретації, аргументації та власної позиції.

Проблемно-орієнтовані завдання можуть реалізовуватися в різних організаційних формах, зокрема через групову роботу. Працюючи в команді, учні підвищують свій індивідуальний результат, беручи відповідальність за окремий фрагмент завдання і роблячи внесок у вирішення загальної проблеми. Командна взаємодія розвиває навички аналізу та систематизації інформації, управління часом, публічного представлення результатів і застосування теоретичних знань у практичних ситуаціях.

Ефективною форм проблемно-орієнтованого навчання також є кейс-метод. Це навчальна стратегія, у якій здобувачі освіти аналізують реальні або змодельовані ситуації (кейси) для прийняття рішень та пошуку оптимальних рішень. Він передбачає колективний характер пізнавальної діяльності, творчий підхід до аналізу ситуації, поєднання теоретичних знань із практичними

вміннями та глибоке занурення в контекст. Кейс-метод сприяє формуванню зрілості суджень, підвищує навчальну мотивацію, дає можливість враховувати різні точки зору та розвиває критичне мислення

Серед інших ефективних інструментів у межах проблемно-орієнтованого навчання: візуалізований науковий кейс, інфографічне моделювання, концептуальні карти та STEM-проєкти з реальним соціально-екологічним контекстом. Саме через інтерпретацію реальних проблем, аналіз наукових даних та візуальне структурування знань формуються цінності – екологічна свідомість, академічна доброчесність і критичне мислення. [7]

Описані форми організації проблемно-орієнтованих завдань реалізують свій потенціал лише за умови справжньої внутрішньої мотивації учня. Успіх у навчанні дарує радість, пробуджує допитливість і створює потужний імпульс до пізнання нового. Роль учителя трансформується від джерела знань до фасилітатора, який створює умови для виникнення внутрішнього смислу навчання. Саме у цьому пошуку одним із несподіваних, але дієвих інструментів стали меми.

Мем у навчальному контексті – це лаконічне візуально-текстове повідомлення, що поєднує зміст, емоцію та культурний контекст. Його дидактичний потенціал зумовлений здатністю передавати складні смисли у стислій формі, близькій до комунікативних практик сучасних здобувачів освіти. Ефективність мемів у навчанні пояснюється тим що, вони «говорять» мовою учнів, що підвищує рівень залучення; гумористичний або іронічний компонент знижує навчальну тривожність і створює психологічно безпечне середовище; емоційна реакція активізує увагу та сприяє кращому запам’ятовуванню матеріалу завдяки ефекту емоційного підкріплення.

У практиці уроку мем може виконувати різні функції: на початку уроку– як «гачок» уваги та мотиваційний стимул; на етапі узагальнення – як інструмент смислової компресії теми; у процесі рефлексії – через створення мемів самими учнями як форму осмислення матеріалу.

Теоретичні засади проблемно-орієнтованого навчання знаходять своє втілення у конкретних завданнях, адаптованих до вікових особливостей здобувачів освіти. У молодшій та середній школі проблемно-орієнтовані завдання мають бути наочними, пов’язаними з безпосереднім оточенням дитини, емоційно залученими.

Приклад 1. «Що у нас у смітнику?» (природознавство, 3–4 клас)

Учням пропонується провести домашнє дослідження: впродовж тижня фіксувати, яке сміття викидає родина, і розподіляти його за категоріями. Потім у класі будується загальна картина, обговорюються способи скорочення відходів. *Ціннісний вплив: екологічна свідомість, відповідальність, розуміння зв’язку між особистими діями і станом довкілля.*

Приклад 2. «Чи безпечне те, що ми їмо?» (хімія / біологія, 7–8 клас)

Клас досліджує склад популярних продуктів харчування: читає етикетки, знаходить інформацію про харчові добавки. Зокрема, розбирається міф «Глутамат натрію – шкідлива хімія». Учні самостійно знаходять наукові дані, аналізують реальні дослідження і формулюють аргументований висновок. Такий підхід розвиває навички розвінчування дезінформації – надзвичайно актуальну компетентність в умовах інформаційної війни. *Ціннісний вплив: усвідомлення цінності здоров'я, критична оцінка інформації, медіаграмотність*.

Приклад 3. «Чиста вода – для всіх?» (географія / хімія, 8–9 клас)

Учні аналізують локальну ситуацію з якістю води у своєму регіоні, знаходять дані екологічних організацій, моделюють альтернативні сценарії вирішення проблеми та представляють їх у форматі інфографіки або концептуальної карти. *Ціннісний вплив: екологічна свідомість, солідарність, розуміння глобальних викликів.*

Приклад 4. «Пандемія: що пішло не так?» (біологія, 9 клас)

Аналіз реальних подій COVID-19 як природничо-наукової і соціальної проблеми: чому люди не довіряли вакцинам? Яку роль відіграли «фейкові» новини? Що таке колективний імунітет і чому він важливий? *Ціннісний вплив: критичне мислення, медіаграмотність, відповідальність перед суспільством.*

Завершальним елементом кожного проблемно-орієнтованого завдання є рефлексія. Вона здійснюється через самооцінювання: учні визначають, що їм вдалося, над чим ще потрібно попрацювати та які навички вони розвинули. Корисним інструментом самооцінювання є чеклисти, які розробляє вчитель. У цьому контексті академічна доброчесність перестає бути лише нормою контролю – вона стає умовою інтелектуальної самостійності: учень розуміє, що цінність має не відтворення інформації, а якість мислення.

У старшій школі проблемно-орієнтовані завдання набувають нового, особливо важливого вектору – підготовки до самопрезентації та усвідомлення власних цілей і цінностей. Відповідно до сучасних вимог вступної кампанії в Україні, затверджених МОН України, вступники зобов'язані подавати мотиваційний лист – документ, у якому здобувач освіти розповідає про себе, свої цілі, цінності та мотивацію до навчання на обраній спеціальності. Цей інструмент дозволяє закладу вищої освіти оцінити особистість абітурієнта поза тестовими балами. Написання мотиваційного листа – це не просто формальна вимога, а важлива навичка самопрезентації, рефлексії та усвідомлення власних цілей.

Однак написати переконливий мотиваційний лист неможливо без глибокого розуміння власних сильних сторін, досвіду та цінностей. Саме тут проблемно-орієнтовані завдання стають незамінним інструментом підготовки.

Приклад 1. «Карта моїх досягнень». Учні візуалізують особисті успіхи в навчанні, творчості, громадській діяльності та спорті, вчаться представляти їх у зв'язному тексті.

Приклад 2. «Мої цінності та вибір професії». Учні аналізують, які природничо-наукові проблеми їх найбільше хвилюють (екологія, здоров'я, технології), і пов'язують їх із майбутньою спеціальністю.

Приклад 3. «Аргументуй свій вибір». Кожен готує усний або письмовий «мотиваційний виступ» перед класом – навіщо вступати на обрану спеціальність, яким є їхнє бачення свого внеску у суспільство.

Приклад 4. «STEM-проєкт». Команди досліджують реальну проблему (забруднення місцевої річки, якість повітря в місті тощо), готують науково обґрунтоване рішення та публічно захищають його – цей формат максимально наближений до вимог наукової та фахової комунікації.

Ці завдання є універсальними – вони залишаються актуальними і після школи, адже навчання та формування смисложиттєвих цінностей не мають фінальної точки. Концепція Lifelong Learning (навчання впродовж життя), закріплена у стратегічних документах ЄС і ЮНЕСКО, стверджує: здатність людини постійно переосмислювати себе, здобувати нові знання і вдосконалювати власну ціннісну систему є ключовою компетентністю XXI століття. Завдання школи – не конкурувати з технологіями, а навчити дитину осмислено ними користуватися і постійно розвиватися. [8]

Використання мотиваційних підходів, розвиток креативного мислення й залучення учнів до активної пізнавальної діяльності сприяють формуванню самостійного, ініціативного, мислячого учня (учениці), який не боїться складних завдань і сприймає навчання як ресурс власного зростання. Саме такі якості є визначальними для становлення успішного громадянина України, здатного навчатися, працювати й творити в умовах постійних змін.

Педагог, який постійно навчається, опановує нові підходи, експериментує з формами й методами роботи, демонструє відкритість до змін і готовність до професійного розвитку, стає для учнів переконливим взірцем. Саме через таку модель поведінки формується довіра до навчання як життєвої цінності, а не лише як обов'язку.

Таким чином, упроваджуючи принципи орієнтовно-практичних завдань в освітній процес, ми не просто модернізуємо урок або підвищуємо мотивацію до вивчення предмета. Ми свідомо формуємо нове покоління успішних українців, які вміють навчатися, критично мислити, брати відповідальність за власне майбутнє й розвиток держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. COVID-19: Scale of education loss 'nearly insurmountable', warns UNICEF : press release. – UNICEF, 2022. – 24 January. – URL: https://www.unicef.org/press-releases/covid19-scale-education-loss-nearly-insurmountable-warns-unicef (дата звернення: 04.03.2026).

2. Рекомендації щодо організації програм з надолуження освітніх втрат. – URL: http://surl.li/jtmdv (дата звернення: 04.03.2026).
3. Методичні рекомендації щодо окремих питань здобуття освіти в закладах загальної середньої освіти в умовах воєнного стану в Україні : затв. наказом Міністерства освіти і науки України від 15.05.2023 № 563. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0563729-23#Text (дата звернення: 04.03.2026).
4. Гріньова О. М. Проблема смисложиттєвих орієнтацій в українській та зарубіжній психології // Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології». – 2013. – Вип. 21. – С. 93–103. – DOI: https://doi.org/10.32626/2227-6246.2013-21.%p. – URL: https://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/view/159620 (дата звернення: 04.03.2026).
5. Державний стандарт базової середньої освіти : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. – URL: https://cutt.ly/6nhrcwp (дата звернення: 04.03.2026).
6. PISA 2025 Science Framework (Second Draft) / OECD. – Paris : OECD Publishing; Oxford : Oxford University Press, 2023. – URL: https://pisa-framework.oecd.org/science-2025/assets/docs/PISA_2025_Science_Framework.pdf (дата звернення: 04.03.2026).
7. Методичні рекомендації щодо особливостей організації освітнього процесу у 7-9-х класах в умовах реалізації концепції «Нова українська школа» для закладів загальної середньої освіти, які є учасниками інноваційного освітнього проєкту… : лист Міністерства освіти і науки України від 11.08.2023 № 1/11938-23. – URL: https://znayshov.com/News/Details/metodychni_rekomendatsii_mon_ukrainy_dlia_pilotnykh_zakladiv_zahalnoi_serednoi_osvity (дата звернення: 04.03.2026).
8. Recommendation on Adult Learning and Education, 2015 / UNESCO. – Paris : UNESCO, 2015. – 17 p. – URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245179 (дата звернення: 04.03.2026).

Редькіна Г. М.,
кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри соціально-психологічних і гуманітарних наук Дніпровського державного технічного університету, annainred@gmail.com

Догадайло М. В.,
здобувач вищої освіти Дніпровського державного технічного університету

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ, ЧИННИКИ ТА МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ЕКСПОНЕНЦІЙНИХ ЗМІН

Анотація. У статті проаналізовано чинники та інструменти формування української національної ідентичності в умовах прискорених (експоненційних) суспільних трансформацій. Досліджено роль війни, цифровізації та громадянської активності у переході від етнокультурної до громадянської моделі нації. Особливу увагу приділено механізмам «іншування», цифровій

суб'єктності через екосистему «Дія» та впливу глобалізаційних процесів на самоідентифікацію молоді. Доведено, що ядром сучасної ідентичності є спільні смисложиттєві цінності, зокрема воля, гідність та відповідальність, що консолідують суспільство навколо позитивного проєкту майбутнього. Обґрунтовано, що захист ментального суверенітету та розвиток когнітивної безпеки є критичними умовами збереження цілісності національного простору в час екзистенційних викликів.

Ключові слова: національна ідентичність, ціннісні орієнтири, експоненційні зміни, цифровізація, громадянське суспільство, війна, соціалізація.

Summary. The article «Value orientations, factors and mechanisms of Ukrainian national identity formation under conditions of exponential changes» analyzes the factors and tools for the formation of Ukrainian national identity under the conditions of accelerated (exponential) social transformations. The role of war, digitalization, and civic engagement in the transition from an ethnocultural to a civic model of the nation is studied. Special attention is paid to the mechanisms of «othering», digital agency through the «Diia» ecosystem, and the impact of globalization processes on the self-identification of youth. It is proven that the core of modern identity consists of shared life-meaning values, particularly freedom, dignity, and responsibility, which consolidate society around a positive project for the future. It is substantiated that the protection of mental sovereignty and the development of cognitive security are critical conditions for maintaining the integrity of the national space during existential challenges.

Keywords: national identity, value orientations, exponential changes, digitalization, civil society, war, socialization.

Глибоке розуміння природи національної ідентичності неможливе без аналізу причин та умов її виникнення. Національна ідентичність не є вродженою характеристикою, яку людина отримує автоматично разом із фактом народження. Це складний динамічний процес: людина не народжується з готовим відчуттям національної приналежності, а набуває його під впливом виховання, соціального оточення, державної політики та власного вибору.

У соціології процес формування ідентичності визначають дві великі групи складових:

1. Фактори (чинники) – це об'єктивні умови існування нації (історія, географія, мова, геополітика), які існують незалежно від волі окремої людини. Це фундамент, на якому будується нація.

2. Механізми – це конкретні інструменти, технології та способи впливу (система освіти, засоби масової інформації, культурна політика, громадська активність), за допомогою яких ідентичність будується, підтримується та змінюється.

В умовах сучасної України цей процес має унікальну специфіку. На відміну від багатьох європейських країн, де нації формувалися століттями в умовах

відносної стабільності, українська ідентичність гартується в умовах екзистенційних викликів: війни за незалежність, подолання наслідків колоніального минулого, стрімка цифровізація суспільства та ін. Це перетворює формування ідентичності з пасивного процесу спадкування традицій на активний процес свідомого конструювання.

Проаналізуємо, де і як народжується ідентичність у повсякденному житті (Життєвий світ). Фундаментом для формування ідентичності є не високі політичні трибуни, а повсякденне життя людини. Як зазначають засновники феноменологічної соціології А.Шюц [10] та Т.Лукман [12], наші цінності та уявлення про світ формуються у життєвому світі (Lebenswelt) – у безпосередньому спілкуванні з родиною, друзями, колегами. Тут, на мікрорівні, людина засвоює, що є своїм, а що – чужим, що є правильним, а що – неприйнятним [10; 12].

В Україні тривалий час існувала серйозна проблема роздвоєності цього життєвого світу. У радянський та ранній пострадянський період часто виникала ситуація, коли в приватній сфері (вдома) людина дотримувалася українських традицій, а в публічній сфері (на навчанні, роботі, в державних установах) змушена була підлаштовуватися під чужі, зросійщені або радянські норми. Це породжувало явище подвійної моралі і слабкість громадянської позиції. Сьогодні ми спостерігаємо, як цей розрив зникає. Національна ідентичність стає частиною реального побуту. Для сучасного громадянина України бути українцем – це вже не просто одягати вишиванку на свято. Це щоденні практики: спілкуватися українською в месенджерах, купувати одяг українських брендів, слухати українську музику в навушниках, донатити на армію. Ідентичність переходить з рівня абстрактної ідеї на рівень звички, способу життя (або габітусу, як це називав П. Бурдьє [2]). Цей процес інкорпорації національного у повсякденність можна описати через категорію так званого банального націоналізму, запропоновану М. Біллігом [13], який стверджував, що національна ідентичність відтворюється не лише під час урочистих подій, а насамперед через непомітні, рутинні практики: вивішування прапорів, використання національної символіки в дизайні, споживання національного культурного продукту, національна валюта, прогноз погоди на карті країни.

В Україні ми спостерігаємо перехід від банального до усвідомленого, так званого гарячого націоналізму. Символи (тризуб, вишиванка) перестали бути просто фоном; вони набули екзистенційного значення як маркери приналежності до спільноти, що бореться за виживання. Для українського суспільства характерне насичення публічного простору національними кодами, що виконує функцію постійного нагадування про спільну долю: візуальні маркери (національна символіка – тризуб, кольори прапора) в одязі, дизайні, муралах,

аватарках у соцмережах, вербальні маркери – поширення вітання «Слава Україні!» й використання специфічного сленгу, споживчий патріотизм: свідома підтримка українських брендів. Для громадян ці ритуали є способом соціалізації та демонстрації лояльності до своєї групи. Вони роблять національну приналежність модною частиною стилю життя.

Потужним фактором впливу на формування української національної ідентичності є глобалізація й так звана глокалізація. Ми живемо у світі, де кордони стають прозорими. Існує думка, що глобалізація (інтернет, Netflix, відкриті кордони) розмиває національну ідентичність. Однак британський соціолог Р. Робертсон [16] довів, що відбувається зворотний процес – глокалізація – поєднання глобальних трендів із локальною культурою. Для українців це працює як потужний механізм самоствердження, особливо для молоді, яка хоче бути частиною глобального світу, але бути там цікавими та унікальними. Українська музика, мода, дизайн, які стають популярними у світі, дають українцям, у т. ч. й молоді, сигнал, що моє, національне то є модно, то є престижно, то є конкурентоспроможно. Глобалізація стала інструментом просування української ідентичності, а не її вбивцею.

Важливим чинником змін в національній ідентичності є зміна поколінь. Завдяки теорії поколінь німецького та британського соціолога (угорського походження) К.Маннгайма, можна пояснити, чому покоління, яке формується зараз, є іншим. Згідно теорії, покоління об’єднує не лише рік народження, а й спільні пережиті історичні події, які формують унікальний світогляд [15].

Сучасна українська молодь вікової групи 18-35 років є першим поколінням, яке повністю сформувалося в умовах незалежності України. У цієї вікової категорії українців відсутня так звана радянська травма – підсвідомий страх перед державою, внутрішня цензура, звичка мовчати й не суперечити. Натомість життєвий досвід молодих людей сформований двома Революціями - Майданами 2004 і 2014 років та війною. Цей досвід боротьби та солідарності зробив ідентичність молодих українців більш безкомпромісною та активною. Молоді люди сприймають незалежність України не як подарунок, а як цінність, яку треба захищати.

Об’єктивними факторами формування української національної ідентичності на макрорівні є:

1. Територія: від так званого Фронтиру до символу Соборності. Територія – це більше, ніж просто земля під ногами. У свідомості нації вона перетворюється на символічний простір – Батьківщину. Як зазначає дослідник Е. Сміт, зв’язок із землею предків є сакральним і об’єднує націю навіть у часи тяжких випробувань [8]. Історично Україна формувалася як зона Фронтиру (пограниччя) – на межі між Європою та Азією, між осілим і кочовим світами. Це заклало в український

характер потяг до волі (як у козаків) і водночас постійну готовність до оборони. Довгий час територіальний фактор в Україні працював на роз'єднання. Політики та певні дослідники, як, наприклад, М. Рябчук з концепцією Двох Україн, наголошували на різниці між європейським Заходом і проросійським Сходом [7]. Цей поділ штучно підігрівався, створюючи ілюзію, що українці з різних регіонів мають різні цінності. Однак війна кардинально змінила цю ситуацію. Загроза втрати територій (окупація Криму, частини Донбасу та інших регіонів) парадоксальним чином об'єднала країну. Відбулася так звана символічна інтеграція: Харків, Одеса, Дніпро, Херсон стали такими ж самими символами української стійкості, як і Львів чи Київ. Знов же, для молоді поняття Соборності (єдності земель) перестало бути книжним терміном і наповнилося реальним змістом спільної оборони кожного метра своєї землі. Варто також наголосити на трансформації самого сприйняття простору. Якщо раніше територіальна ідентичність часто була локальною: «я – одесит», «я – галичанин», то в умовах війни формується національно-державна просторова ідентичність. Відбувається символічне привласнення всієї території держави кожним громадянином. Боротьба за кожне місто, незалежно від регіону, сприймається як особиста справа. Це свідчить про те, що територія України перестала бути просто адміністративною одиницею, а стала ціннісним простором, де діють спільні правила і норми, відмінні від ворожого оточення.

2. Історична пам'ять, переосмислення минулого. Нація існує доти, доки пам'ятає свою історію. Але пам'ять – це не просто архів фактів, це інструмент політики. Французький історик П.Нора [5] ввів таке поняття, як місця пам'яті. Це знакові події та герої, навколо яких гуртується народ [5]. В Україні відбувається активний процес деколонізації пам'яті. Старі радянські міфи про братні народи, про спільну велику перемогу та єдину колиску витісняються українським поглядом на минуле. Ключовим моментом є зміна ставлення до національних трагедій, зокрема Голодомору. Якщо раніше пам'ять про нього формувала комплекс жертви (ми нещасні-бідні, нас кривдили), то зараз акцент зміщується на опір і життєстійкість (нас намагалися знищити, але ми вижили, вистояли, збереглися і перемогли). Аналізуючи механізми пам'яті, слід звернутися до концепції німецького дослідника Я. Ассмана [11], який розрізняв комунікативну пам'ять (живі спогади 3–4 поколінь) та культурну пам'ять (міфи та символи, що існують століттями). В Україні відбувається активне переформатування обох рівнів. На рівні комунікативної пам'яті війна створює спільний травматичний, але й героїчний досвід для всього населення, що нівелює розбіжності в родинних історіях Заходу і Сходу. На рівні культурної пам'яті відбувається остаточне витіснення колоніальних наративів та утвердження україноцентричного погляду на історію, де центральним є мотив боротьби за

державність. Також для українців надзвичайно важливою є героїзація сучасності. Сьогоднішні герої – це не лише історичні постаті з підручників (Богдан Хмельницький чи Іван Мазепа), а реальні люди, їхні сучасники: Кіборги, захисники Азовсталі, волонтери, рятувальники. Це робить історію живою, близькою і зрозумілою. Сучасні українці відчувають, що історія твориться тут і зараз, і ми усі є її учасниками.

3. Європейський вибір як фактор ідентичності. Для сучасної України зовнішньополітичний курс став внутрішнім фактором самовизначення. Європейська інтеграція для українців, особливо молоді, є не просто питанням економіки, торгівлі чи безвізового режиму. Це глибокий цивілізаційний вибір. Українці, у т. ч. й молоді люди, сприймають Європу як простір цінностей (свобода, права людини, повага до гідності, верховенство права), до якого Україна належить органічно, історично і ментально. Ідентифікація «я – європеєць» не суперечить ідентифікації «я – українець», а навпаки – доповнює і посилює національну ідентичність. Цей фактор допомагає остаточно розірвати ментальний зв'язок з авторитаризмом, де домінують цінності підкорення і сили.

Розглянемо інституційні механізми формування національної ідентичності: як держава і суспільство формують поліетнічну націю:

1. Мова є унікальним фактором націєтворення, навіть інструментом безпеки. Згідно з теорією Б. Андерсона, саме спільна мова створює націю, об'єднуючи людей в єдине інформаційне поле, так званий друкований капіталізм [1]. В умовах конфліктів різного рівня відбувається сек'юритизація мови (включення її у сферу безпеки). Мова стає маркером розпізнавання «свій – чужий» та інструментом захисту інформаційного простору. Володіння державною мовою перетворюється на символічний капітал (за П. Бурдьє [2]), що свідчить про громадянську лояльність та патріотизм. Слід зазначити, що мовний фактор в Україні діє не лінійно. Відбувається перехід від моделі етнічної мови (мова предків) до моделі громадянської мови (мова публічної сфери та міжнаціонального спілкування). Українська мова стає мовою успіху, модернізації та міської культури, що руйнує старі імперські стереотипи про її сільський характер. Серед громадян, і зокрема молоді, спостерігається масовий перехід на українську мову у побуті та публічному просторі. Це не примус, а свідомий акт громадянської позиції. Володіння нею підвищує соціальний статус людини і свідчить про її патріотизм. Мова стала простором свободи, який захищає ментальний простір від ворожих інформаційних впливів. Цей процес підсилюється діяльністю державних інституцій, які створюють умови для функціонування мови в усіх сферах життя, перетворюючи її на безальтернативний засіб державної комунікації і запоруку національної єдності.

2. Державна політика як м’яка сила. Представники модернізму, наприклад, Е.Ґелнер, стверджують, що саме держава через освіту та культуру створює націю [4]. Раніше українська держава впливала на формування національної ідентичності, фактично віддаючи культурний простір на відкуп стихійним процесам або іноземному впливу. Зараз ситуація змінилася. Держава почала використовувати механізми м’якої сили (soft power). Це не примус, а створення умов, за яких бути українцем стає цікаво й вигідно. Це створення умов, за яких національна ідентичність стає престижною.

Інструментами реалізації державної політики м’якої сили (soft power) є:

- законодавче регулювання (закони про державну мову, про декомунізацію, про засудження тоталітарних режимів та ін. – створюють необхідні рамки);

- діяльність інституцій національної пам’яті (Український культурний фонд, Український інститут національної пам’яті, Інститут книги та ін.);

- підтримка національного культурного продукту (кіно, література, музика). Держава фінансує створення якісного контенту. Знімаються сучасні українські фільми («Додому», «Памфір», «Мавка»), видаються книги, розвивається потужна музична сцена. Це створює якісне українське культурне середовище, в якому, й молоді у т. ч., комфортно знаходитися. Українська культура стає конкурентоспроможною, витісняючи російський продукт не лише через заборони, а насамперед через якість і актуальність. Це формує культурне середовище, яке сприяє природній, а не примусовій асиміляції у національний простір.

Важливим аспектом державної політики є також деколонізація топоніміки та публічного простору. Зміна назв вулиць, демонтаж пам’ятників тоталітарної доби – це не просто адміністративні дії, а глибока символічна робота з перекодування смислів. Це механізм очищення культурного ландшафту від маркерів підкорення, що дозволяє суспільству, особливо новим поколінням, формувати національну ідентичність у вільному, від імперських нашарувань, просторі. На допомогу приходить символічна інженерія – важливий вимір державної політики.

Національна ідентичність потребує візуалізації, тож прапор, герб, гімн, національний одяг (вишиванка) перестають бути лише атрибутами держави і стають маркерами особистої позиції . Використання національної символіки в дизайні, моді, рекламі, муралах та ін. створює щільний символічний простір, у якому індивід постійно отримує підтвердження своєї приналежності до спільноти. Для молоді, наприклад, це стало елементом стилю життя (lifestyle), що робить ідентичність модною та привабливою. Держава тут виступає як модератор, що задає вектор змін, але успіх цих змін залежить від підтримки місцевих громад.

Окрім культурної підтримки, держава реалізує важливу функцію захисту ментального суверенітету. В умовах гібридної агресії національна ідентичність стає головним об’єктом атаки. Як зазначає український академік В.Горбулін [3], війна

ведеться не лише за території, а насамперед за свідомість громадян. Метою агресора є руйнування ціннісної матриці українців та нав'язування чужих смислів. У цьому контексті державна політика фокусується на забезпеченні когнітивної безпеки суспільства. Як зауважує дослідник комунікацій Г.Почепцов [6], сучасний інформаційний простір стає токсичним середовищем, насиченим дезінформацією та маніпуляціями, тому завданням держави є не лише контрпропаганда, а й створення умов для збереження ясності мислення та свободи дії громадян. Це механізм формування державних наративів, які об'єднують суспільство та протидіють дезінформації. Йдеться про боротьбу за смисли: держава не просто спростовує фейки, а транслює власну історію успіху та суб'єктності. Це реалізується через систему стратегічних комунікацій та програми з медіаграмотності, які формують стійкість (резистентність) ідентичності до зовнішніх впливів. Захист національного інформаційного простору (через ліцензування, контроль контенту, підтримку національних мовників) створює безпековий купол, під яким ідентичність може розвиватися без викривлень ззовні.

Важливим інструментом утвердження національної ідентичності є культурна дипломатія та репрезентація України у світі. Успіхи українських митців, спортсменів, музикантів на міжнародній арені (Євробачення, Олімпіади, кінофестивалі) викликають ефект гордості та співпричетності (pride factor). Коли світ захоплюється українською сміливістю, культурою, це працює як дзеркало, в якому нація бачить своє позитивне відображення. Зовнішнє визнання легітимізує внутрішню ідентичність, підвищує національну самооцінку і долає комплекс меншовартості. Для молоді, яка інтегрована у глобальний світ, важливо знати, що бути українцем є бути представником нації, яку поважають.

3. Освіта: виховання відповідального громадянина. Школа та університет залишаються головними каналами формування української національної ідентичності новим поколінням. Реформа «Нова Українська Школа» (НУШ) має на меті змінити сам підхід до навчання: виховувати не слухняного виконавця, а відповідального громадянина з критичним мисленням. Ключовим механізмом тут є наративізація знання.

Історія України в підручниках більше не подається як історія вічного пригнічення. Акцент робиться на тяглості української державності, на боротьбі за свободу і на європейському виборі. Водночас перед системою освіти стоїть виклик: як інтегрувати досвід війни в навчальні програми, не травмуючи дітей, але формуючи стійкість. Освіта стає простором, де молодь вчиться відрізняти правду від фейків (медіаграмотність), що є критично важливим для захисту української національної ідентичності.

4. Цифровізація й цифрове громадянство. Новим потужним механізмом формування української національної ідентичності є цифровізація державних

послуг, зокрема державний додаток «Дія». Концепція «держава у смартфоні» формує нову якість відносин між громадянином і державою: прозору й сервісну. Можливість цифрової участі (петиції, цифрові документи) посилює відчуття причетності до держави і підвищує інституційну довіру, формуючи тип цифрового громадянства. Технологічність держави стає предметом національної гордості. Це механізм, що перетворює абстрактний патріотизм на конкретний позитивний досвід: моя держава є сучасною і ефективною. Україна є брендом інноваційності, що підсилює національну ідентичність.

Окремим напрямом формування національної ідентичності є економічний патріотизм. В умовах глобалізації споживчий вибір стає актом громадянського самовизначення. Кампанії, такі як «Купуй українське», бойкот товарів країни-агресора, підтримка локальних крафтових виробників формують так звану ідентичність споживача-громадянина. Для значної частини суспільства свідома купівля національного продукту є формою солідарності з державою. Це переводить ідентичність із площини ідеології у площину економічної поведінки, роблячи її прагматичною та відчутною.

Розглянемо інформаційні та психологічні механізми формування української національної ідентичності:

1. Медіа та соціальні мережі. У сучасному «мережевому суспільстві» (М. Кастельс [14]) медіа стають основним середовищем конструювання реальності. Для сучасних українців телебачення поступово втрачає монополію. Картина світу формується в соціальних мережах: TikTok, Instagram, Telegram, YouTube, Twitter (X) та ін.. Ці платформи є потужним інструментом формування української національної ідентичності, що працює у напрямках:

- горизонтальна консолідація: створення вірусного патріотичного контенту (меми, пісні, відео з фронту, гумор) формує ефект інформаційної єдності. Український сегмент інтернету став потужним середовищем творення нових символів. Бути українцем у мережі стало трендом. Це залучає до національного дискурсу навіть тих, хто раніше був аполітичним;

- загрози: інформаційна війна ведеться саме за національну ідентичність. Ворожі ІПСО (інформаційно-психологічні операції), фейки, діпфейки наративи (наприклад, «недодержава», «штучна нація») спрямовані на розмивання цінностей, посів зневіри та розколу, руйнування онтологічної безпеки громадян. У відповідь на це формується механізм інформаційного імунітету. Інформаційний простір вимагає високого рівня медіаграмотності для протидії деструктивним впливам, тому здатність до критичного мислення стає частиною свідомого патріотизму. Здатність розрізняти фейки, перевіряти джерела стає частиною компетентності свідомого українця. Медіаграмотність перетворюється з технічної навички на елемент патріотизму («не поширюй

вороже ІПСО»). Цей процес загартовує українську національну ідентичність, робить її більш рефлексивною та усвідомленою.

2. Механізм Іншування: Ми і Вони. Згідно з теорією соціальної ідентичності (Г.Теджфел [17, с.33-47]), самовизначення групи «Ми» відбувається через протиставлення іншій групі «Вони». Такий механізм називається «Іншування» (Othering). В умовах загрози цей механізм стає домінуючим. Ідентичність завжди є бінарною. Війна запустила цей механізм на повну потужність. РФ виступила в ролі глобального, екзистенційного «Іншого» - агресора, носія чужих, ворожих цінностей. Відштовхуючись від цього негативного образу, українці чітко зрозуміли, ким вони є. Відбувся глибокий ціннісний розлом: якщо там диктатура, то у нас цінністю є Свобода; якщо там жорстка вертикаль влади (цар), то у нас Горизонталь і самоорганізація (громада); якщо там минуле і архаїка, то ми обираємо Майбутнє і розвиток.

Такий контраст допоміг українцям чітко сформулювати свою національну ідентичність не просто як етнічну приналежність, а як ціннісний вибір на користь цивілізації. Цей процес супроводжується ефектом «гуртування навколо прапора» (Rally ‘round the flag), що призводить до різкого зростання групової солідарності та нівелювання внутрішніх суперечностей. Цей механізм («Ми» проти «Вони») в українських реаліях набув чіткого ціннісного виміру. Протиставлення відбувається не за етнічною ознакою, а за світоглядною.

Українська ідентичність конструюється як антитеза тоталітаризму, правовому нігілізму та архаїці, які асоціюються з агресором. Таке протиставлення дозволяє консолідувати націю навколо позитивної програми майбутнього, де Україна мислиться як невід’ємна частина європейського цивілізаційного простору. Інформаційний простір виконує функцію «соціального клею». Вірусний контент, меми, пісні воєнного часу створюють спільне емоційне поле, в якому перебувають мільйони людей. Це формує відчуття співпричетності до великої історичної події. Навіть перебуваючи фізично далеко один від одного (в різних регіонах чи за кордоном), українці через мережеві комунікації зберігають єдність смислів та переживань, що є ознакою зрілої модерної нації.

3 Громадянське суспільство. Специфічним механізмом є активність громадянського суспільства. Екзистенційна загроза запустила механізм емоційної мобілізації. Спільне переживання горя, гніву й гордості за стійкість держави, створює потужне емоційне поле, що «цементує» націю міцніше за закони.

Унікальним українським механізмом націєтворення є масове волонтерство. Феномен волонтерства та самоорганізації є практичним втіленням горизонтальної солідарності. Коли державні інститути не встигають реагувати на виклики, суспільство самоорганізується через горизонтальні мережі довіри.

Для українців волонтерство є справжньою школою громадянськості. Участь у спільній дії формує так звану діяльнісну ідентичність [9]: громадянин усвідомлює себе суб'єктом, здатним впливати на історію держави, українець – це не той, хто має паспорт, а той, хто діє заради спільної перемоги. Збираючи кошти на дрони, плетучи сітки, допомагаючи переселенцям чи розбираючи завали, люди відчувають свою суб'єктність.

Узагальнюючи теоретико-методологічний аналіз, можна констатувати, що національна ідентичність, у т. ч. й українська, є складним динамічним конструктом. Українська національна ідентичність формується під перехресним впливом об'єктивних факторів (територія, історія – подолання травм) та суб'єктивних механізмів (ефективна державна політика, яка використовує м'яку силу та цифровізацію; медіа, громадянська активність).

Окремо слід відзначити чинник війни, яка прискорила всі процеси консолідації. Національна ідентичність не є застиглою історичною спадщиною, а є живим, динамічним процесом. Українська національна ідентичність поєднує в собі пам'ять про минуле (історію, традиції) з активним конструюванням майбутнього (європейський вибір, модернізація). Завдяки цифровізації, активному громадянському суспільству та європейському вибору, українська національна ідентичність набуває рис відкритості, модерності та суб'єктності. Ключовим вектором сучасних трансформацій є перехід від етнокультурної до громадянської моделі ідентичності, заснованої на спільних цінностях та активній життєвій позиції. Сучасна українська нація трансформується з етнічної (заснованої на походженні) у громадянську, поліетнічну. Її ядром є спільні цінності: Воля, Гідність, Справедливість та Відповідальність.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму ; [пер. з англ. В.Морозов]. К. : Критика, 2001. 272 с.
2. Бурдьє П. Практичний глузд [Текст] ; пер. з фр. О.Йосипенко [та ін.] ; ред. пер. О.Йосипенко. Київ : Український Центр духовної культури, 2003. 529 с.
3. Горбулін В.П. Світова гібридна війна: український фронт : монографія. Київ : НІСД, 2017. 496 с.
4. Ґелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм : пер. з англ. Київ : Таксон, 2003. 300 с.
5. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять / Пер. з фр. А.Рєпи. Київ : ТОВ «Видавництво «КЛІО»», 2014. 272 с.
6. Почепцов Г.Г. Токсичний інфопростір. Як зберегти ясність мислення і свободу дії. Харків : Віват, 2022. 384 с.
7. Рябчук М. Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності – Історичні причини та політичні наслідки. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2019. 252 с.
8. Сміт Е. Національна ідентичність ; [пер. з англ. П.Таращук]. Київ : Основи. URL: http://litopys.org.ua/smith/smi.htm (дата звернення 21.02.2026).

9. Степаненко В.П. Громадянське суспільство: дискурси і практики. Київ : Інститут соціології НАН України, 2015. 420 с.
10. Шюц А., Лукман Т. Структури життєсвіту. Київ : Український Центр духовної культури, 2004. 560 с.
11. Assmann J. Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination. Cambridge : Cambridge University Press, 2011. 319 p.
12. Berger P.L., Luckmann T. The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge. Garden City, NY : Anchor Books. URL: https://amstudugm.wordpress.com/wp-content/uploads/2011/04/social-construction-of-reality.pdf (дата звернення 23.02.2026).
13. Billig M. Banal Nationalism. London : SAGE Publications. URL: https://www.researchgate.net/publication/321112440_Banal_Nationalism_and_the_Imagining_of_Politics (дата звернення 21.02.2026).
14. Castells M. The Power of Identity (The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. II). Malden, MA : Blackwell, 2010. 538 p.
15. Mannheim K. The Problem of Generations. Essays on the Sociology of Knowledge. London : Routledge & Kegan Paul. URL: https://marcuse.faculty.history.ucsb.edu/classes/201/articles/27MannheimGenerations.pdf (дата звернення 01.03.2026).
16. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture. London : SAGE Publications. URL: https://archive.org/details/globalizationsoc0000robe (дата звернення 01.03.2026).
17. Tajfel H., Turner J.C. An integrative theory of intergroup conflict. In W.G.Austin and S.Worchel (Eds.). The social psychology of intergroup relations. Brooks / Cole : Monterey, pp.33-47. URL: https://www.academia.edu/1226623/Social_psychology_of_intergroup_relations (дата звернення 21.02.2026).

Рожнятовська К. Л.,
викладач Володимирського педагогічного фахового коледжу імені Агатангела Кримського Волинської обласної ради,
pedagog107@vvpc.com.ua

МІЖНАРОДНІ ОСВІТНІ ПРАКТИКИ У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ: МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті розглянуто сучасні міжнародні освітні практики у викладанні англійської мови та їхній вплив на розвиток особистості здобувачів освіти. Проаналізовано провідні підходи до навчання іноземної мови, зокрема комунікативний підхід, предметно-мовне інтегроване навчання (CLIL), навчання на основі виконання завдань (Task-Based Learning) та використання цифрових технологій. Особлива увага приділяється ролі цих підходів у формуванні комунікативної, міжкультурної та соціальної компетентностей, а також розвитку критичного мислення, творчості та автономії учнів. Обґрунтовано доцільність впровадження міжнародних освітніх практик у національну систему освіти для підвищення ефективності викладання англійської мови та розвитку особистісного потенціалу здобувачів освіти.

Ключові слова: Викладання англійської мови, міжнародні освітні практики, розвиток особистості, комунікативний підхід, інтеграція навчального контенту з мовним навчанням (CLIL), цифрові технології, формування комунікативної, міжкультурної та соціальної компетентностей, критичне мислення, міжнародні освітні практики, розвитку особистісного потенціалу, здобувачі освіти, компетентнісний підхід, ефективность інтеграції міжнародних методик.

Annotation. The article examines contemporary international educational practices in teaching English and their impact on the personal development of students. It analyzes leading approaches to foreign language teaching, in particular the communicative approach, content and language integrated learning (CLIL), task-based learning, and the use of digital technologies. Particular attention is paid to the role of these approaches in the formation of communicative, intercultural, and social competencies, as well as the development of critical thinking, creativity, and autonomy in students. The feasibility of introducing international educational practices into the national education system to improve the effectiveness of English language teaching and the development of the personal potential of students is substantiated.

Keywords: Teaching English, international educational practices, personal development, communicative approach, integration of educational content with language learning (CLIL), digital technologies, development of communicative, intercultural, and social competencies, critical thinking, international educational practices, personal potential development, learners, competency-based approach, effectiveness of international methodology integration.

У сучасному глобалізованому світі знання англійської мови стало важливим фактором професійної та особистісної самореалізації. Англійська мова виконує функцію міжнародної мови спілкування, що активно використовується у науці, освіті, бізнесі, технологіях та міжнародних відносинах [1]. Саме тому сучасні освітні системи приділяють значну увагу вдосконаленню методів викладання англійської мови та впровадженню міжнародного досвіду у сфері мовної освіти.

Сучасні тенденції розвитку освіти передбачають перехід від традиційної моделі навчання, орієнтованої на передачу знань, до компетентнісного підходу, який спрямований на розвиток особистості учня, формування критичного мислення, комунікативних навичок та здатності до міжкультурної взаємодії [2].

Міжнародні освітні практики у викладанні англійської мови ґрунтуються на інноваційних педагогічних підходах, які сприяють не лише формуванню мовної компетентності, але й розвитку творчості, самостійності та соціальної активності здобувачів освіти. Саме тому дослідження міжнародного досвіду у сфері викладання англійської мови є актуальним завданням сучасної педагогічної науки.

Метою статті є аналіз міжнародних освітніх практик у викладанні англійської мови та визначення їхніх можливостей для розвитку особистості здобувачів освіти.

Одним із найважливіших документів, що визначає сучасні підходи до мовної освіти, є Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти (CEFR), які встановлюють стандарти оцінювання рівня володіння мовою та сприяють гармонізації мовної освіти у різних країнах [3]. Відповідно до цього документа, процес навчання іноземної мови повинен бути спрямований на формування комунікативної компетентності, яка включає мовні, соціолінгвістичні та прагматичні аспекти мовлення.

Сучасна методика викладання іноземних мов базується на кількох ключових підходах, серед яких провідне місце займають комунікативний підхід, інтегроване навчання мови та змісту, а також навчання на основі виконання практичних завдань [4].

Згідно з дослідженнями, ефективне навчання іноземної мови повинно враховувати індивідуальні особливості здобувачів освіти, їхні інтереси та мотивацію, а також створювати умови для активної участі у навчальному процесі [5].

Серед провідних міжнародних підходів до навчання англійської мови виділяють:

– Комунікативний підхід (Communicative Language Teaching, CLT), що акцентує увагу на реальному спілкуванні та розвитку комунікативної компетентності.
– Content and Language Integrated Learning (CLIL) – інтеграція навчального контенту з мовним навчанням, яка сприяє одночасному розвитку мовних та предметних компетентностей.
– Task-Based Language Teaching (TBLT) – навчання через виконання реалістичних завдань, що стимулює критичне мислення та практичне використання мови .
– Digital Learning Tools – використання онлайн-платформ та інтерактивних технологій для розвитку творчості та самостійності учнів.

Комунікативний підхід (Communicative Language Teaching) є одним із найпоширеніших методів викладання іноземних мов у сучасній освіті. Основною метою цього підходу є розвиток комунікативної компетентності, тобто здатності ефективно використовувати мову у реальних життєвих ситуаціях [4].

Комунікативний підхід передбачає використання інтерактивних методів навчання, таких як рольові ігри, дискусії, проєктна діяльність та групова робота. Такі види діяльності сприяють активному використанню мови та формуванню навичок спілкування.

Дослідники зазначають, що комунікативні методи навчання позитивно впливають на розвиток критичного мислення, оскільки здобувачі освіти мають можливість висловлювати власні думки, аргументувати позицію та аналізувати різні точки зору [6].

Крім того, комунікативний підхід сприяє розвитку соціальних навичок, таких як співпраця, взаємодія та відповідальність за спільний результат.

Однією з найбільш інноваційних міжнародних практик у викладанні іноземних мов є CLIL (Content and Language Integrated Learning) – методика, що передбачає інтеграцію вивчення мови та навчального предмета [7].

Згідно з концепцією CLIL, учні вивчають певні навчальні дисципліни англійською мовою, що сприяє одночасному розвитку мовних та предметних компетентностей. Такий підхід широко використовується у країнах Європейського Союзу та вважається ефективним інструментом розвитку міжкультурної компетентності [7].

Методологія CLIL базується на моделі 4C, яка включає чотири ключові компоненти:

– Content (зміст навчання)
– Communication (комунікація)
– Cognition (мислення)
– Culture (культура)

Використання цієї моделі сприяє комплексному розвитку здобувачів освіти, оскільки поєднує мовне навчання з розвитком когнітивних здібностей та культурної обізнаності.

У XXI столітті цифрові технології стали важливим інструментом модернізації освітнього процесу. Інтерактивні платформи, онлайн-ресурси та мобільні додатки дозволяють створювати нові можливості для навчання іноземних мов [8].

Сучасні технології забезпечують доступ до автентичних матеріалів, таких як відео, подкасти, онлайн-курси та інтерактивні вправи. Це дозволяє учням занурюватися у мовне середовище та розвивати навички аудіювання, читання та говоріння.

Дослідження показують, що використання цифрових ресурсів підвищує мотивацію здобувачів освіти до навчання та сприяє розвитку автономії, оскільки вони можуть самостійно планувати свій навчальний процес [9].

Крім того, цифрові технології створюють можливості для міжнародної співпраці між школами та університетами, що сприяє розвитку міжкультурної комунікації.

Сучасні освітні практики, такі як комунікативні методики та інтерактивне навчання, дозволяють здобувачам освіти ефективно розвивати мовні навички: усне мовлення, аудіювання, читання й письмо. Приклади таких практик включають тематичні групові дискусії, проєкти, рольові ігри та дебати, що сприяють розвитку впевненості та здатності аргументувати власну позицію.

Міжнародні освітні практики не обмежуються мовними навичками – важливим аспектом є формування міжкультурної компетентності. Це здатність

розуміти, поважати та ефективно взаємодіяти з представниками інших культур. Такі компетентності розвиваються завдяки використанню автентичних текстів, участі у міжнародних вебінарах та співпраці в рамках міжнародних проєктів партнерства між школами та університетами.

Використання сучасних технологій у процесі навчання англійської мови – мобільних додатків, онлайн-платформ, інтерактивних завдань – сприяє адаптації знань до сучасного інформаційного середовища. Ці практики дозволяють здобувачам освіти розвивати навички самостійної роботи, критичного мислення та здатності швидко адаптуватися до змінних ситуацій. (хоча конкретні академічні джерела про технології не наведено тут, їхній вплив підтверджується практиками сучасних програм і трендів у глобальній освіті) [10].

Досвід українських і міжнародних університетів показує, що міжкультурні практики, міжнародні проєкти та адаптовані методики допомагають студентам не лише краще оволодівати англійською мовою, але й розвивати навички комунікації, професійної адаптації та самостійного навчання, що впливає на подальшу академічну й кар'єрну успішність.

Вивчення англійської мови має значний потенціал для розвитку особистості. По-перше, воно сприяє розвитку комунікативних навичок, що є необхідними для ефективної взаємодії у сучасному суспільстві.

По-друге, процес вивчення іноземної мови стимулює розвиток когнітивних здібностей, зокрема пам'яті, уваги та аналітичного мислення [5].

По-третє, знайомство з культурою інших країн сприяє формуванню міжкультурної компетентності та розвитку толерантності.

Нарешті, використання сучасних методів навчання сприяє розвитку самостійності та відповідальності учнів за власний навчальний процес.

Отже, міжнародні освітні практики у викладанні англійської мови відіграють важливу роль у розвитку сучасної освіти. Використання інноваційних підходів, таких як комунікативний метод, CLIL та цифрові технології, сприяє формуванню комунікативної, міжкультурної та соціальної компетентностей.

Застосування цих практик створює умови для розвитку творчості, критичного мислення та самостійності учнів. Впровадження міжнародного досвіду у національну систему освіти сприятиме підвищенню якості мовної освіти та розвитку особистісного потенціалу здобувачів освіти.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні ефективності інтеграції міжнародних методик у різних освітніх контекстах та розробці нових педагогічних технологій для навчання англійської мови.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Crystal, D. English as a Global Language / D. Crystal. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – 452 с.

2. Richards, J. C., Rodgers, T. S. Approaches and Methods in Language Teaching / J. C. Richards, T. S. Rodgers. – Cambridge : Cambridge University Press, 2014. – 480 c.
3. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment / Council of Europe. – Cambridge : Cambridge University Press, 2001. – 292 c.
4. Littlewood, W. Communicative Language Teaching: An Introduction / W. Littlewood. – Cambridge : Cambridge University Press, 2011. – 176 c.
5. Lightbown, P. M., Spada, N. How Languages Are Learned / P. M. Lightbown, N. Spada. – Oxford : Oxford University Press, 2013. – 300 c.
6. Harmer, J. How to Teach English / J. Harmer. – Harlow : Pearson Longman, 2007. – 360 c.
7. Coyle, D., Hood, P., Marsh, D. CLIL: Content and Language Integrated Learning / D. Coyle, P. Hood, D. Marsh. – Cambridge : Cambridge University Press, 2010. – 248 c.
8. Reinoso Montoya, O. Content and Language Integrated Learning (CLIL) to Develop Writing Skills in English / O. Reinoso Montoya // Revista Chakiñan. – 2023. – Vol. 22. – P. 45–56.
9. Dudeney, G., Hockly, N. How to Teach English with Technology / G. Dudeney, N. Hockly. – Harlow : Pearson Education Limited, 2012. – 280 c.
10. Godwin-Jones, R. Emerging technologies: Language learning and technology / R. Godwin-Jones // Language Learning & Technology. – 2018. – Vol. 22, No. 3. – P. 8–16.

Романюк О. Н.,
д.т.н., професор,
Вінницький національний технічний університет

Лесько О. Й.,
к.е.н., професор,
Вінницький національний технічний університет

Ціхановська О. М.,
к.е.н., доцент,
Вінницький навчально-науковий інститут економіки ЗУНУ

ВПЛИВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ДЕРЖАВИ

Анотація. Розглянуто вплив цифровізації на соціально-економічний розвиток держави в умовах глобальних трансформацій. Проаналізовано роль інформаційно-комунікаційних технологій у формуванні цифрової економіки, модернізації державного управління, розвитку ринку праці та підвищенні якості життя населення. Визначено основні переваги та ризики цифрової трансформації, зокрема проблему цифрової нерівності та інформаційної безпеки.

Ключові слова: цифровізація, цифрова економіка, інформаційні технології, соціально-економічний розвиток, цифрова трансформація, електронне урядування, інновації

Abstract.The impact of digitalization on the socio-economic development of the state in the context of global transformations is considered. The role of information

and communication technologies in the formation of the digital economy, modernization of public administration, development of the labor market and improvement of the quality of life of the population is analyzed. The main benefits and risks of digital transformation are identified, in particular the problem of digital inequality and information security.

Keywords: digitalization, digital economy, information technologies, socio-economic development, digital transformation, e-government, innovation.

У сучасних умовах розвитку світової економіки цифровізація виступає одним із ключових чинників соціально-економічного розвитку держави. Вона охоплює всі сфери суспільного життя – від виробництва та бізнесу до освіти, медицини та державного управління. Активне впровадження інформаційно-комунікаційних технологій сприяє підвищенню ефективності економічних процесів, покращенню якості життя населення та формуванню нових моделей взаємодії між державою, бізнесом і громадянами [1].

Цифровізація є основою формування цифрової економіки, яка базується на використанні даних як ключового ресурсу. На відміну від традиційної економіки, цифрова економіка характеризується високим рівнем автоматизації, інтеграцією інформаційних систем і глобалізацією ринків. Це створює нові можливості для розвитку підприємництва, зниження витрат виробництва та підвищення конкурентоспроможності національної економіки [2].

Одним із важливих аспектів цифровізації є її вплив на ринок праці. З одного боку, впровадження автоматизованих систем і штучного інтелекту призводить до скорочення робочих місць у традиційних галузях. З іншого боку, з’являються нові професії, пов’язані з аналізом даних, програмуванням, кібербезпекою та управлінням інформаційними системами. Це зумовлює необхідність реформування системи освіти та підвищення рівня цифрової грамотності населення [3].

Цифровізація також значно впливає на державне управління. Впровадження електронного урядування сприяє підвищенню прозорості влади, зменшенню корупції та покращенню якості надання адміністративних послуг. Завдяки цифровим платформам громадяни отримують можливість швидко та зручно взаємодіяти з державними органами, що сприяє зміцненню довіри до влади [4].

Важливим напрямом цифрової трансформації є розвиток інфраструктури. Доступ до швидкісного інтернету, розвиток телекомунікаційних мереж та впровадження сучасних інформаційних систем є необхідною умовою для ефективного функціонування цифрової економіки. Недостатній рівень цифрової інфраструктури може стати серйозною перешкодою для розвитку держави та поглибити соціально-економічну нерівність [2].

Соціальний аспект цифровізації проявляється у зміні способу життя людей. Інтернет та мобільні технології відкривають доступ до освіти, медичних послуг,

культурних ресурсів і ринку праці незалежно від географічного розташування. Водночас це створює нові виклики, зокрема залежність від технологій, поширення дезінформації та порушення приватності [5].

Особливої уваги заслуговує проблема цифрової нерівності, яка полягає у нерівному доступі до інформаційних технологій. Вона може проявлятися як між різними країнами, так і всередині однієї держави – між містом і селом, різними соціальними групами. Подолання цифрової нерівності є важливим завданням державної політики, оскільки вона безпосередньо впливає на рівень соціальної справедливості та економічного розвитку [1].

Крім того, цифровізація створює нові виклики у сфері інформаційної безпеки. Зростання кількості кіберзагроз, витоків даних і кібератак вимагає впровадження ефективних механізмів захисту інформації. Забезпечення кібербезпеки є необхідною умовою стабільного функціонування держави в цифрову епоху [3].

Не менш важливим є вплив цифровізації на бізнес-середовище. Використання цифрових технологій дозволяє підприємствам оптимізувати виробничі процеси, покращувати якість продукції та послуг, а також виходити на нові ринки. Електронна комерція, цифровий маркетинг і хмарні технології стають невід'ємною частиною сучасного бізнесу [4].

Цифровізація також сприяє розвитку інноваційної діяльності. Вона стимулює створення стартапів, розвиток наукових досліджень та впровадження нових технологій. Державна підтримка інновацій є важливим чинником забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в умовах глобалізації [2].

Водночас цифровізація має і певні ризики. До них належать загроза втрати робочих місць, посилення соціальної нерівності, залежність від технологій та ризики кібербезпеки. Тому важливим завданням держави є забезпечення балансу між впровадженням інновацій та захистом інтересів суспільства [5].

У контексті України цифровізація є одним із пріоритетних напрямів розвитку. Реалізація державних програм цифрової трансформації сприяє модернізації економіки, підвищенню ефективності управління та інтеграції у світовий економічний простір. Особливу роль відіграють такі напрями, як розвиток електронних послуг, цифрової інфраструктури та підтримка ІТ-сектору [1].

Таким чином, цифровізація є комплексним явищем, яке має значний вплив на всі сфери суспільного життя. Вона створює нові можливості для економічного зростання та соціального розвитку, але водночас потребує ефективного управління та регулювання. Успішна цифрова трансформація держави можлива лише за умови комплексного підходу, що включає розвиток інфраструктури, освіти, інновацій та забезпечення кібербезпеки.

Розглянемо регіональні аспекти цифровізації на прикладі Вінницької області.

Важливим напрямом дослідження впливу цифровізації на соціально-економічний розвиток держави є аналіз регіональних особливостей впровадження цифрових технологій. У цьому контексті Вінницька область виступає показовим прикладом регіону, де цифрова трансформація поступово інтегрується у різні сфери суспільного життя, сприяючи економічному зростанню та підвищенню якості життя населення.

Одним із чинників розвитку цифровізації у Вінницькій області є впровадження електронного урядування на місцевому рівні. Органи місцевої влади активно впроваджують цифрові сервіси, що дозволяють громадянам отримувати адміністративні послуги онлайн. Це значно зменшує бюрократичні бар'єри, підвищує прозорість діяльності органів влади та сприяє зростанню довіри населення до державних інституцій [4].

Важливу роль у цифровій трансформації регіону відіграє розвиток цифрової інфраструктури. У Вінницькій області здійснюється поступове розширення доступу до швидкісного інтернету, зокрема у сільській місцевості. Це дозволяє зменшити цифрову нерівність між міськими та сільськими територіями, що є важливим чинником соціально-економічного розвитку [1]. Доступ до інтернету відкриває нові можливості для освіти, підприємництва та зайнятості населення.

Цифровізація економіки регіону також проявляється у розвитку малого та середнього бізнесу. Підприємства Вінницької області активно впроваджують сучасні інформаційні технології у свою діяльність, використовуючи електронну комерцію, цифровий маркетинг та автоматизовані системи управління. Це сприяє підвищенню конкурентоспроможності бізнесу та розширенню ринків збуту продукції [2].

Особливу увагу слід приділити розвитку IT-сектору в регіоні. У Вінниці формується сприятливе середовище для розвитку IT-компаній та стартапів, що забезпечує створення нових робочих місць та залучення інвестицій. Розвиток IT-галузі позитивно впливає на економіку регіону, оскільки сприяє зростанню доходів населення та наповненню місцевих бюджетів.

Особливу увагу слід приділити розвитку IT-сектору в регіоні, який у сучасних умовах виступає одним із ключових драйверів економічного зростання та інноваційного оновлення територій. У Вінниці поступово формується сприятливе середовище для розвитку IT-компаній та стартапів, що обумовлено поєднанням кількох важливих чинників: наявністю кваліфікованих кадрів, підтримкою місцевої влади, розвитком освітньої інфраструктури та зростаючим попитом на цифрові послуги. Усе це створює передумови для активізації підприємницької діяльності у сфері інформаційних технологій і підвищення конкурентоспроможності регіону.

Одним із визначальних факторів розвитку ІТ-галузі у Вінниці є освітній потенціал. Місцеві заклади вищої освіти здійснюють підготовку фахівців у галузі комп'ютерних наук, програмної інженерії, кібербезпеки та суміжних напрямів. Важливою тенденцією є адаптація освітніх програм до вимог ринку праці, що дозволяє випускникам швидше інтегруватися у професійне середовище. Крім того, активно розвивається неформальна освіта: курси програмування, тренінги, ІТ-школи, хакатони, що сприяють підвищенню кваліфікації та розвитку практичних навичок. Така взаємодія між освітою та бізнесом формує якісний людський капітал, який є основою для сталого розвитку ІТ-сектору.

Важливу роль відіграє також інфраструктурна складова. У місті створюються сучасні офісні простори, коворкінги, технологічні парки, що забезпечують комфортні умови для роботи ІТ-фахівців і команд стартапів. Розвиток цифрової інфраструктури, включаючи високошвидкісний інтернет, хмарні сервіси та дата-центри, дозволяє компаніям ефективно здійснювати свою діяльність як на внутрішньому, так і на міжнародному ринку. Паралельно відбувається цифровізація міського середовища, що стимулює попит на ІТ-рішення у сфері управління, транспорту, медицини та освіти.

Не менш важливим є інвестиційний клімат регіону. Вінниця поступово стає привабливою для внутрішніх і зовнішніх інвесторів завдяки стабільній соціально-економічній ситуації, прозорості ведення бізнесу та підтримці підприємництва з боку органів місцевого самоврядування. Запроваджуються програми стимулювання інноваційної діяльності, надаються податкові пільги, реалізуються проєкти державно-приватного партнерства. Усе це сприяє залученню капіталу в ІТ-галузь, що, у свою чергу, забезпечує розширення бізнесу та створення нових робочих місць.

Розвиток ІТ-сектору позитивно впливає на економіку регіону загалом. По-перше, зростає рівень зайнятості населення, причому створюються робочі місця з високим рівнем оплати праці. Це сприяє підвищенню добробуту громадян, зростанню купівельної спроможності та розвитку внутрішнього ринку. По-друге, ІТ-компанії забезпечують значні надходження до місцевих бюджетів у вигляді податків, що дозволяє фінансувати соціальні програми, розвиток інфраструктури та покращення якості життя населення.

Крім економічного ефекту, ІТ-галузь має значний соціальний вплив. Вона сприяє формуванню сучасного цифрового суспільства, підвищенню рівня цифрової грамотності населення та розвитку інноваційної культури. У Вінниці активно впроваджуються електронні сервіси, що спрощують взаємодію громадян із владою, підвищують прозорість управлінських процесів і зменшують рівень бюрократії. Це, у свою чергу, сприяє зміцненню довіри до органів влади та формуванню ефективної системи публічного управління.

Варто також зазначити, що розвиток ІТ-сектору стимулює суміжні галузі економіки. Зокрема, зростає попит на послуги у сфері маркетингу, дизайну, консалтингу, освіти, а також розвивається ринок нерухомості. ІТ-компанії часто виступають замовниками інноваційних рішень, що сприяє розвитку малого та середнього бізнесу. Таким чином, формується мультиплікативний ефект, коли розвиток однієї галузі стимулює зростання інших секторів економіки.

Разом із тим, існують і певні виклики, які потребують вирішення. Серед них – конкуренція за кваліфіковані кадри, відтік спеціалістів за кордон, необхідність постійного оновлення знань і навичок, а також потреба в удосконаленні нормативно-правової бази. Важливим завданням є створення умов для утримання талантів у регіоні, зокрема шляхом підвищення якості життя, розвитку соціальної інфраструктури та забезпечення можливостей для професійного зростання.

У перспективі розвиток ІТ-сектору у Вінниці має всі передумови для подальшого зростання. Важливим напрямом є підтримка інноваційних стартапів, розвиток кластерних ініціатив, інтеграція у міжнародні технологічні екосистеми та активне впровадження новітніх технологій, таких як штучний інтелект, великі дані, Інтернет речей. Це дозволить не лише зміцнити позиції регіону на національному рівні, але й забезпечити його інтеграцію у глобальний цифровий простір.

У сфері освіти цифровізація також відіграє важливу роль. Заклади освіти Вінницької області активно впроваджують дистанційні технології навчання, електронні освітні ресурси та цифрові платформи. Це дозволяє підвищити доступність освіти та забезпечити безперервність навчального процесу, особливо в умовах кризових ситуацій [3].

Однією з основних проблем залишається нерівномірний доступ до цифрових технологій, особливо у віддалених сільських районах. Крім того, існує потреба у підвищенні рівня цифрової грамотності населення, що є необхідною умовою ефективного використання сучасних технологій [5].

Ще одним важливим аспектом є забезпечення інформаційної безпеки на регіональному рівні. Зростання кількості цифрових сервісів супроводжується підвищенням ризиків кіберзагроз, що потребує впровадження сучасних систем захисту інформації та підвищення рівня обізнаності користувачів у сфері кібербезпеки [3].

Таким чином, досвід Вінницької області демонструє, що цифровізація може стати потужним інструментом соціально-економічного розвитку регіону. Вона сприяє модернізації економіки, розвитку підприємництва, покращенню якості державних послуг та підвищенню рівня життя населення. Водночас ефективна реалізація цифрової трансформації потребує комплексного підходу, який включає розвиток інфраструктури, освіти, інновацій та забезпечення інформаційної безпеки.

Отже, цифровізація виступає важливим фактором соціально-економічного розвитку держави, забезпечуючи підвищення ефективності економіки та якості

життя населення. Вона сприяє розвитку інновацій, трансформації ринку праці та вдосконаленню державного управління. Водночас цифровізація потребує комплексної державної політики для мінімізації ризиків та забезпечення сталого розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кабінет Міністрів України. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2025 роки. – Київ, 2018.
2. Краус Н.М., Краус К.М. Цифрова економіка: тренди та перспективи розвитку // Економіка та держава. – 2021. – №4. – С. 5–10.
3. Пищуліна О.М. Цифрова трансформація економіки України: виклики та можливості. – Київ: Разумков центр, 2020.
4. Дубов Д.В. Електронне урядування: сучасний стан та перспективи розвитку в Україні // Державне управління. – 2022. – №2. – С. 45–52.
5. Гуржій А.М., Карташова Л.А. Цифровізація суспільства: виклики та ризики // Інформаційні технології і освіта. – 2023. – №1. – С. 12–18.

Рудик В. В.,
директор Ліцею № 2 Покровської міської ради Донецької області, учитель математики, rudikvv9@gmail.com

Трубчаніна О. М.,
учитель хімії, Ліцей № 2 Покровської міської ради Донецької області, trub4aninaelena@gmail.com

ОСВІТНІ ТРЕНДИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ У ВОЄННІЙ УКРАЇНІ: РОЛЬ МАТЕМАТИЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ В СУЧАСНІЙ ПРИРОДНИЧІЙ ОСВІТІ

Анотація. У статті проаналізовано освітні зміни воєнної України та окреслено роль математичної грамотності як ключового чинника оновлення природничої освіти. Показано, що війна загострює потребу в стійкості, критичному й обчислювальному мисленні та здатності діяти з неповними даними. Підкреслено значення цифровізації та роботи з даними у формуванні компетентностей природничого циклу та зв'язок математичного моделювання з вимогами PISA. На прикладі PISA-орієнтованих завдань продемонстровано, як математична діяльність розвиває автономність та відповідальне прийняття рішень. Висновок: математична грамотність є системною основою природничої освіти й інструментом розвитку особистості в умовах нестабільності воєнного часу.

Ключові слова: математична грамотність, природнича освіта, PISA, цифровізація, міжпредметність, моделювання, критичне мислення, воєнний контекст.

Keywords: mathematical literacy, science education, PISA, digitalization, interdisciplinarity, modeling, critical thinking, wartime context.

У сучасних умовах швидких соціально економічних змін та повномасштабної війни особливої ваги набуває здатність молоді застосовувати здобуті знання в реальних життєвих ситуаціях. Саме на це спрямована міжнародна програма PISA, яка оцінює не обсяг відтвореного матеріалу, а готовність п'ятнадцятирічних учнів діяти у варіативних контекстах, спираючись на математичні, природничі та читацькі компетентності [1]. Воєнний контекст підвищує запит на стійкість, саморегуляцію, критичне мислення, уміння аналізувати інформацію та приймати відповідальні рішення – риси, тісно пов'язані з математичною грамотністю як практикою застосування моделей і перевірки їхньої придатності [1].

Війна спричинила уривчастість та нестабільність навчання, часті переходи між очним, дистанційним і змішаним форматами, роботу під час тривог, в укриттях, що ускладнює підтримання навчальної мотивації й системності. За результатами PISA 2022, значна частка українських підлітків не досягає базового рівня математичної грамотності, що безпосередньо впливає на опанування природничими дисциплінами та роботу з даними (координати, графіки, пропорції, моделювання). До цього додається феномен математичної тривожності (високий відсоток охоплення), який на тлі стресу та емоційного виснаження педагогів поглиблює втрати навчальних результатів і ускладнює розвиток критичного мислення [1]. Водночас саме природничо математичні предмети створюють умови для відновлення інтелектуальної й емоційної рівноваги через структуроване мислення, чіткі критерії та короткі цикли успіху.

У рамках PISA математична грамотність визначається як здатність формулювати, застосовувати та інтерпретувати математику в різних контекстах, розпізнавати математичні ідеї у світі, будувати й перевіряти моделі, робити аргументовані висновки та приймати рішення в умовах невизначеності [1]. Сучасна цифровізація та поява великих масивів даних (Big Data) підвищують вимоги до уміння читати, інтерпретувати й оцінювати статистичні показники, коректно репрезентувати дані (таблиці, графіки), обирати інструменти та валідувати висновки [2]. Для України у воєнних реаліях ці вміння набувають подвійного значення: цифрові сервіси забезпечують безперервність навчання, але підвищують «поріг входу» – учні та вчителі мають опановувати і платформи, і статистичне мислення, щоб залишатися академічно та професійно конкурентними. Відтак математична грамотність стає не лише освітнім результатом, а інструментом адаптації, автономності й відповідального вибору в умовах ризиків і невизначеності [1, 2].

Метою статті є проаналізувати освітні тренди розвитку особистості у воєнній Україні та обґрунтувати роль математичної грамотності в модернізації сучасної природничої освіти як інструменту формування стійкості, критичного

й обчислювального мислення, а також здатності діяти неповними даними. Дослідницький фокус спрямовано на:

1) узагальнення положень рамки PISA щодо математичного моделювання та інтерпретації результатів [1];

2) аналіз впливу цифровізації та інструментів роботи з даними на формування компетентностей у природничому циклі [2];

3) висвітлення освітніх викликів, втрат, зумовлених війною, та шляхів їх подолання через практико орієнтовані завдання та формувальне оцінювання.

Розглянемо, як саме цифровізація змінює математичну діяльність учня і вчителя у воєнних умовах. Стрімка цифровізація та масове використання освітніх платформ у воєнний період з одного боку забезпечують безперервність навчання, а з другого – підвищують «поріг входу», вимагаючи опанування цифрових інструментів і статистичного мислення як від учнів, так і від учителів [2]. Сучасні освітні практики зміщуються до аналізу даних, інтерпретації статистичних показників, моделювання та валідації висновків (таблиці, графіки, симуляції, дата логери) – і все це прямо пов'язане з розвитком автономності учня, здатного обирати засоби, перевіряти якість даних та коректність припущень [1,2]. Для природничих предметів це означає цілеспрямоване включення Excel/Google Sheets, GeoGebra/Desmos, сенсорів та таймерів у щоденну практику як засобів мислення і дії, а не лише «технічних додатків» [1, 3].

Цифрові інструменти набувають сенсу лише в живій методиці уроку, отже, логічно перейти до актуальних дидактичних трендів, що забезпечують мультимодальність, персоналізацію та сталі ритми формувального оцінювання. Воєнні умови зумовили системний перехід до змішаного, дистанційного та асинхронного навчання, що потребує інших дидактичних рішень: мультимодальності, персоналізації, чіткої організації мікроактивностей і формувального оцінювання. У початковій і базовій школі окреслюються тренди: особистісна залученість, ентузіазм та позитивна мотивація, співпраця, релевантність змісту (зв'язок із реальним життям), мультимодальність (робота в різних формах і форматах), цифрові технології, відкриття через дослідження з акцентом на проєктну діяльність, візуалізацію змісту, перехід від наративного до інфографічного подання [3]. У природничих курсах ефективними стають короткі практики на прикладі «даних дня» (10-хвилинні міні задачі): учні отримують невеликий набір даних чи графік, обирають модель (пропорція, лінійна/експоненціальна залежність), роблять перевірку порядку величин і формулюють висновок – усе це добре працює у синхронному та асинхронному режимах і знижує «вартість входу» у навчання [1]. У такій логіці формувальне оцінювання (чек листи, мікрорубрики) з малими циклами зворотного зв'язку допомагає підтримувати темп і високу залученість навіть за перериваного доступу до занять [3].

Сучасні дослідження відзначають, що стрімка цифровізація та зростання обсягів даних суттєво змінюють вимоги до математичної грамотності. Поряд із базовими обчислювальними вміннями на перший план виходять аналіз даних, інтерпретація статистичних показників, моделювання, робота з цифровими інструментами, а також уміння ухвалювати рішення в умовах невизначеності. Молодь визнає важливість цих умінь для власного професійного майбутнього, але одночасно демонструє прогалини у практичній роботі з даними. Це посилюється в умовах війни, коли цифрові сервіси стають основою безперервності навчання й одночасно підвищують вимоги до автономності учня та цифрової компетентності педагога [2].

У сучасній початковій школі, яку формує «цифрове покоління», навчання дедалі більше набуває мультимодального та персоналізованого характеру. У дослідженнях окреслюються тренди: особистісність, ентузіазм, співпраця, релевантність, мультимодальність, технологічність і відкриття постають як єдина методична рамка, у якій математична діяльність – через персональні цілі, повторювані мікророзрахунки, спільні моделі, життєві контексти, багатоканальні репрезентації, цифрові інструменти та дослідницькі проби – забезпечує учневі зростання автономності, стійкості й відповідального мислення у природничій освіті через проєктну діяльність, змішане навчання та візуалізацію змісту [3]. Рекомендується включення цифрових інструментів як об’єкта навчання (калькулятор, електронні таблиці) та як засобу пізнання (симуляції, AR/VR, інтерактивні середовища). Водночас підкреслюється потреба балансу між усними/письмовими обчисленнями та цифровими операціями, а також розвиток уміння учнів оцінювати достовірність результату – компетентність, що є критичною в умовах перериваного навчання воєнного періоду [3].

Задаючи нові формати уроку, тренди потребують смислового «каркасу»; ним стає міжпредметність, у якій математична структура узгоджує реальні дані, моделі та способи перевірки. Як реалізуються міжпредметні зв’язки: математика + фізика, хімія, біологія? Суттєвий внесок у розвиток математичної грамотності роблять праці, що узгоджують структуру компетентності з підходами PISA, передусім через реальні сюжети та міжпредметні завдання [3]. Акцент робиться на інтеграції математики з фізикою та астрономією, що підвищує мотивацію учнів через практичні та науково технічні ситуації – побутові вимірювання, економічні мікрокейси, задачі на пропорції, рух, масштабування, графічний аналіз, зокрема й геоінформаційні чи просторові завдання. Автор(к)и пропонують вбудовувати такі задачі в різні етапи уроку – від мотиваційного входу до рефлексії – з чіткими критеріями добору: реалістичність даних, можливість перевірки, наявність кількох стратегій розв’язання [4].

Математична грамотність це окрема предметну навичку, а як інтеграція змістових, операційних, дослідницьких та цифрових компетентностей. Вона формується лише тоді, коли учень здатен обрати спосіб дії, інтерпретувати дані, моделювати ситуацію, оцінювати достовірність висновків та коректно застосовувати математичні моделі у реальних контекстах. Такий підхід відповідає вимогам воєнної України, де робота з фрагментарними даними, планування ресурсів та оцінка ризиків стають наближеними до реальних життєвих ситуацій [5].

Даний вид грамотності розглядається як частина ширшої системи ключових компетентностей Нової української школи – логічного, алгоритмічного мислення, уміння оперувати моделями, аналізувати й інтерпретувати результати. Особлива увага приділяється інформаційно цифровій компетентності, що передбачає критичну оцінку даних, використання цифрових інструментів для моделювання, перевірку коректності висновків та вміння працювати у перевантажених інформаційних середовищах. У воєнних умовах ці тенденції набувають особливої актуальності, адже учні працюють із фрагментарними даними, а природнича освіта стає інструментом формування зрілого мислення, здатного долати нестабільність та невизначеність. У природничих дисциплінах математична грамотність зміщує акценти з відтворення алгоритмів на застосування математичних моделей, інтерпретацію результатів та обґрунтування рішень. Учні повинні не лише вміти виконувати обчислення, а й розуміти, чому обрана модель працює, які припущення лежать в її основі та в яких межах її можна застосовувати. Саме так «грамотність» переходить у зрілість діяння – здатність діяти усвідомлено й відповідально у кризових умовах [6].

Досвід профільної школи показує, що системне формування математичної грамотності неможливе без переорієнтації навчання на глибоке розуміння моделей та їх застосування у прикладних ситуаціях. Саме на цьому наголошують Тарасенкова та колеги, підкреслюючи, що розвиток математичної компетентності старшокласників потребує поєднання теоретичної підготовки з практичними завданнями, які відображають реальні умови сучасної освіти.

Теоретичні положення міжпредметності потребують емпіричної опори, тому наведемо два демонстраційні кейси, які ілюструють, як математична діяльність «склеює» природничі сюжети у керовані моделі. Розглянемо роль математичної грамотності в сучасній природничій освіті на прикладі двох завдань зі «Збірника завдань для розвитку природничо-наукової компетентності учнів у вимогах PISA».

Задання «Фізіологічний розчин» зі збірника [7] у межах освітньої реальності завдання про приготування 0,9% розчину NaCl стає зразком того, як один життєвий сюжет активує повний цикл математичної діяльності, що відповідає моделювальній логіці PISA: формулювання проблеми – математизація – робота з моделлю – інтерпретація – валідація. Учень не просто виконує арифметичні

операції, а вибудовує математичну модель безпечної фізіологічної концентрації, здійснюючи обчислення масових часток, перетворення відсоткових даних у масові пропорції, оцінку похибок та перевірку правдоподібності результатів. У воєнних умовах, де навчання відбувається нерівномірними, короткими змінами формату, саме такі математично керовані завдання забезпечують формування автономності, когнітивної стійкості та здатності самостійно приймати коректні рішення щодо концентрацій, температури чи умов розчинення – тобто того, що визначає практичну грамотність та безпечну поведінку учня в реальному житті.

У цьому контексті міжпредметні зв'язки постають як математично організована інтеграція змістів: хімія дає об'єкт (розчин, концентрація, ізотонічність), але саме математика структурує завдання – від пропорцій у 1 кг фізрозчину (9 г $NaCl$ + 991 г H_2O → 0,9%) до операції розведення 0,9% → 0,05% (закон сталості маси розчиненої речовини, алгоритмізація розрахунків), фізика додає графічний аппарат – читання кривої розчинності, інтерполяцію точок, визначення меж досяжності концентрацій за температурою, що знову потребує математичного апарату аналізу функціональних залежностей. Біологічний аспект (ізотонічність, сумісність із плазмою, сенсорні пороги смаку в завданні Шрейберга) стає лише контекстом застосування математичної моделі, адже без математично точного передбачення концентрації не може бути ані фізіологічної коректності, ані безпечності процедур. Таким чином, саме математика виконує роль «регулятора точності» у міжпредметному полі: вона визначає, чи відповідає хімічний розрахунок біологічному критерію, чи узгоджується графічно отримана точка з фізичними обмеженнями розчинності, чи є модель робочою в реальних температурах, а відповідно – чи приймає учень відповідальне рішення [7].

У завданні «Слонова зубна паста» математична грамотність постає не супровідною, а системоутворювальною ознакою природничого мислення: учень обчислює масові частки реагентів, структурує пропорційні співвідношення суміші, перетворює хімічну інформацію на числові змінні й вибудовує модель перебігу реакції з урахуванням теплового ефекту, темпу газовиділення та зміни об'єму піни в часі; таким чином він виконує повний цикл PISA моделювання – від проблематизації й математизації до інтерпретації та валідації – причому в умовах воєнної школи, де обмеженість часу та ресурсів посилює вимоги до точності, автономності та здатності діяти в ситуаціях з неповними даними . Саме складність цього перетворення – від хімічного опису до математично формалізованого прогнозу – формує стійкість мислення: учень не лише відтворює реакцію $H_2O_2 \rightarrow H_2O + O_2$, а розглядає її як динамічний процес, що має керовані параметри (T, $c(H_2O_2)$, кількість каталізатора) та вимагає критичного осмислення – чи співмірні обчислений $n(O_2)$ та спостережувана висота піни, чи коректно враховані втрати, чи не порушено межі масштабування, чи витримано безпечний температурний режим експерименту [7].

Міжпредметність у цьому сюжеті реалізується виключно через математичну оптику: хімія надає зміст (каталітичний розклад пероксиду, екзотермія, роль мийних розчинів у формуванні піни), але всі пізнавальні дії учня – математичні, бо саме вони дозволяють виміряти, прогнозувати й порівнювати; фізика постає як набір функціональних залежностей (температура → швидкість, газовий об'єм → об'єм піни), які аналізуються через графіки, таблиці та логіку перевірки правдоподібності, тоді як біологія (каталаза дріжджів або овочів) з'являється як змінний параметр у статистично ймовірнісній моделі, що потребує повторів, усереднення та оцінки розкиду даних – тобто домену «Невизначеність і дані» PISA. Отже, саме математика є тією інтегрувальною силою, що забезпечує єдність сюжету: без обчислень, пропорцій, графічної інтерпретації та оцінки меж застосовності відсутній не лише глибокий природничий аналіз, а й ціннісний вимір – розуміння відповідальності, ризиків, безпечної поведінки.

Обидва завдання – і про фізіологічний розчин, і про «слонову зубну пасту» демонструють фундаментальний освітній: математична грамотність є системоутворювальною віссю природничої освіти, оскільки саме вона дає змогу учневі моделювати хімічні та фізичні процеси, обчислювати параметри реакцій, перевіряти правдоподібність отриманих значень, інтерпретувати графіки та пропорції, коригувати моделі в умовах неповних або варіативних даних і усвідомлювати межі їх застосовності. У завданні про фізіологічний розчин математична точність постає як етична категорія («не нашкодити»), адже правильність відсоткових розрахунків і пропорцій безпосередньо забезпечує фізіологічну безпеку; у завданні «Слонова зубна паста» математика виконує роль інтелектуального «стабілізатора», що організовує взаємодію хімічного механізму, теплового ефекту, газових закономірностей та біологічного каталізу в єдину мисленнєву дію: обчислити → спрогнозувати → перевірити → скоригувати → зробити висновок. У цих двох різних за формою, але однаково глибоких завданнях для розвитку природничо-наукової компетентності учнів у вимогах PISA математичне прогнозування, графічна перевірка, аналіз відхилень між теорією й експериментом, робота з похибками та обґрунтоване прийняття рішень стають не просто академічною практикою, а механізмом розвитку особистісної стійкості, автономності, критичності та відповідального дійства – саме тих компетентностей, які визначають зрілість мислення в умовах невизначеності, ризику та нестабільності воєнного часу.

Отже, математичне мислення забезпечує здобувачам освіти інтелектуальну опору для адаптації до нестабільності: уміння працювати з неповними, фрагментарними або нерівномірними даними, будувати логічно вивірені моделі та робити обґрунтовані висновки формує здатність діяти впевнено в ситуаціях невизначеності [1, 2]. Вона дає учневі можливість структурувати хаотичну

інформацію, виявляти закономірності та коригувати власні рішення відповідно до умов задачі. Завдання природничо-математичного циклу, особливо пов'язані з моделюванням реальних ситуацій, формують здатність прогнозувати наслідки, оцінювати ризики та приймати рішення на основі кількісних показників [4]. Робота з графіками, залежностями, статистичними параметрами та результатами вимірювань тренує компетентності, що дають змогу діяти відповідально, обираючи оптимальну стратегію навіть за умов несталості навчального середовища.

Виконання математизованих природничих завдань потребує послідовності, контролю кроків, рефлексії помилок і доведення роботи до кінця – ці дії безпосередньо підтримують розвиток емоційно-вольової сфери учнів [1, 6]. Математичне мислення допомагає знижувати рівень тривожності, особливо математичної, оскільки надає чіткий алгоритм дій, дозволяє відчувати контроль над процесом і результатом, сприяє формуванню впевненості у власних можливостях.

Природничі дисципліни, інтегровані з математичною діяльністю, створюють умови для усвідомленого, відповідального ставлення до інформації: учні перевіряють дані, моделюють альтернативи, прогнозують наслідки, обґрунтовують вибір, співвідносять рішення з реальними ризиками [5]. Такі практики формують не лише предметні компетентності, а й важливі риси особистості – автономність, критичність, саморегуляцію та готовність приймати рішення у складних обставинах.

Висновки:

1. Аналіз доводить, що воєнні реалії радикально змінили освітній фокус: ключовими стали компетентності, пов'язані з умінням працювати з даними, моделювати ситуації, аналізувати інформацію, застосовувати знання в реальних контекстах. Освітні тренди спрямовані на розвиток здатності діяти в умовах обмежень та нестабільності.

2. Математична грамотність постає як критична умова збереження інтелектуальної стійкості: вона дає змогу учням прогнозувати, оцінювати ризики, ухвалювати зважені рішення, мінімізувати помилки та підкріплювати висновки об'єктивними даними. Саме тому вона стає центральною компетентністю природничої освіти.

3. Майбутній розвиток природничої освіти пов'язаний із поглибленням математизації навчальних процесів, розширенням використання цифрових інструментів, графічних репрезентацій, статистичних методів, моделювання та міжпредметної інтеграції. Одночасно посилюватиметься орієнтація на PISA-підхід, що вимагає застосування знань у практичних ситуаціях.

4. Учителям варто систематично включати математичні дії у всі природничі теми: роботу з даними, графіками, моделями, формувальне оцінювання, мікродослідження. Освітній політиці необхідно підтримувати цифровізацію,

професійний розвиток педагогів, створювати ресурси для PISA орієнтованих підходів та забезпечувати умови для формування стійкості й автономності учня.

ЛІТЕРАТУРА:

1. OECD (2023), PISA 2022 Results (Volume I): The State of Learning and Equity in Education, PISA, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/53f23881-en. DOI: 10.1787/43b2b0c1-en. URL: https://www.oecd.org/en/publications/pisa-2022-results-volume-i_53f23881-en.html (дата звернення: 15.02.2026).
2. Богатєнкова О. Є. Математична грамотність в епоху великих даних: навички для успішного життя в цифровому віці // Modern engineering and innovative technologies. 2024. Issue 36, Part 5. DOI: 10.30890/2567-5273.2024-36-00-028.
3. Прокоп І. С. Сучасні світові освітні тренди у методиці навчання математичної освітньої галузі молодших школярів в умовах цифровізації // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2024. №94.
4. Ліскович О. Удосконалення математичної грамотності учнів засобами міжпредметних зв'язків з фізикою та астрономією. Педагогічні науки. Збірник наукових праць. 2018. Вип. LXXIII. URL: https://repository.moippo.mk.ua/upload/19-06-20_53664.pdf (дата звернення: 27.02.2026).
5. Кондратюк О., Нікішина Г., Гузар Л. Методичні рекомендації щодо формування математичної, читацької та природничо-наукової компетентностей учнівства початкових класів… / наук. конс.: В. Терещенко, Г. Бичко, А. Нікитчук; ред. Г. Бондаренко. Київ: Український центр оцінювання якості освіти, 2025. 115 с.
6. PISA-2022: рамковий документ з математики (драфт, друга редакція) / пер. з англ. К. Шумової ; наук. ред. Т. Вакуленко, В. Горох, С. Раков, В. Терещенко ; передмова Т. Вакуленко, В. Терещенко. Київ : Український центр оцінювання якості освіти, 2021. 97 с.
7. Збірник завдань для розвитку природничо-наукової компетентності учнів у вимогах PISA. Частина 4 / за заг. ред. О. М. Топузова; уклад.: Л. М. Калініна. Київ: Педагогічна думка, 2023. 110 с. С. 21, 78.

Рудишина Олена Сергіївна,
вчитель-методист (м. Вінниця, Україна),
студентка «Центру підвищення кваліфікації графств Ліш і Оффалі», (м. Бірр, Ірландія)

ЗБЕРЕЖЕННЯ ФОЛЬКЛОРНОГО СПАДКУ ЗАСОБОМ ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА (НА ПРИКЛАДІ ШКІЛ ІРЛАНДІЇ)

Метою моєї роботи є пошук забутих казок Ірландії, перетворення їх на авторський віршований текст/прозу, написання театральної постановки для учнів шкіл та відтворення казки на сцені/художньому фільмі, які я знімаю та монтую.

Серед ірландських казок є одна особлива, національно колоритна. Це казка "Хатинка з капюшоном", яку я почула від однієї старої жінки, що живе у

віддаленому місці графства Оффалі. До театралізації казки залучились учні місцевої школи.

Але є діти з порушенням зору. І я та моя професійна команда поставили за мету перекласти цю казку на текст Брайля саме для них, зробити тактильні іграшки, малюнки, щоби ознайомити їх із образами героїв через їх пальчики, якими вони «бачать» світ. Головна мета полягає в тому, щоби після ознайомлення сюжету казки незрячими дітьми, запросити їх до театральної гри разом зі звичайними школярами на велику сцену.

Результатами моєї роботи стало відновлення забутої народної казки, що входить до культурної спадщини Ірландії, засобами театрального мистецтва, що є вихованням дітей глибокою, психологічно впливовою казкою.

Оскільки зйомки нашого фільму про казку відбуваються в лісі Кінніттi, де знаходяться середньовічний замок та Портал Фей, то цим відкриваємо нові цікаві місця для туризму ірландцям з інших графств та іноземцям.

На перспективу ми плануємо створити унікальну тактильну книгу з цією ірландською казкою для незрячих дітей для ознайомлення з нею та подальшою участю в театральній грі, соціалізуючи їх та звичайних дітей разом на театральній сцені.

Ключові слова: культурна спадщина Ірландії, ірландська казка, театральна постановка, тактильна книга, соціалізація учнів в театральній грі.

Дієвим способом пізнання індивідом людського світу, усвідомлення ним ціннісної основи буття, джерелом розвитку емоцій, почуттів, комунікативних здібностей завжди слугувало мистецтво, зокрема театральне, що є філософським методом психотерапії: підбір слів для опису своїх відчуттів та психологічного стану замінюється мімікою, пластикою та грою.

Театральна вистава сприймається не однією людиною, а цілим натовпом людей, від чого розвивається загальне, масове відчуття, що загострює моменти сприйняття. Сильне живе хвилювання грою залишає незабутнє враження на психіку та свідомість. І саме ці причини спонукали мене зануритися в цей дивовижний світ театру, діяльність якого мене захоплює протягом 20 років роботи в школі.

Театральна гра дозволяє дитині вступити зі світом у такі відносини, які вона не може мати за обмеження у віці, за нестачею досвіду, за обмеженими можливостями та психологічним бар'єром. Під час гри діти відчувають себе легко й вільно, що є поживним середовищем для розвитку в них творчих здібностей. Особливо гри в КАЗКУ, головні герої якої завжди виступають прикладом порядності для дітей, які шукають гідну кандидатуру для наслідування. Подія казки безумовно сприймається, незважаючи на вигаданий сюжет. Гра одразу переносить їх у якійсь дивовижний світ і віщує фантастичну пригоду, в якій діти накопичують у підсвідомості механізми вирішення життєвих ситуацій, які при необхідності активізуються.

Серед ірландських казок є одна особлива, національно колоритна, схожа на міфічну легенду, історія. Це казка **“Хатинка з капюшоном” (**оригінальна назва “A hut with a hood”). Найцікавіше, що я почула цю казку від однієї старенької жінки, яка живе у віддаленому місці графства Оффалі. В ній відчуваються найархаїчніші та найтаємничіші явища підсвідомості, філософії та мистецтва Ірландії.

Сюжетна лінія казки – бездоганна, делікатна, щемлива… Кожна деталь приховує відлуння магії, особливо зустріч дорослого зі своїм дитинством, розуміння шепоту фей і їхній перегук у лісі.

Зараз і не визначити, яке тисячоліття подарувало нам цю дивовижну історію, адже вона передавалася з вуст у вуста. Мною, як автором театральних сценаріїв та постановок, був написаний у віршованій формі один із варіантів казки. Зйомки відео відбувалися в Чарівному Порталі фей у лісі Кіннітті. До театралізації залучились учні місцевої школи.

Але серед дітей є діти особливі: вони сприймають світ на слух, запахи і дотики. Це діти з порушенням зору. І в мене виникла ідея: перекласти цю казку на текст Брайля саме для таких дітей, зробити тактильні іграшки, малюнки, щоби ознайомити їх із образами героїв через їх пальчики, якими вони «бачать» світ. Адже тактильні іграшки та малюнки діють на незрячих людей так само, як для звичайної людини малюнки книги, бо через наглядні образи найкраще сприймається матеріал. Як писав С. Я. Маршак: «У кожної книги є два автори – письменник і художник». Головна **мета** полягає в тому, що **після ознайомлення сюжету казки незрячими дітьми запросити їх до театральної гри разом зі звичайними школярами на велику сцену.**

Вибір саме цього оповідання базується на тому, що його зміст і мораль актуальні для дітей як дошкільного віку, так і старшої школи. Книжка розповсюджуватиметься в навчальні заклади, які на сьогодні є найбільшими ресурсними центрами культури незрячих людей. Така книга створить сприятливі, доступні умови для дітей із глибокими порушеннями зору до отримання інформації через читання шрифтом Брайля, а завдяки готовій постановці – можливість самим виступати на сцені.

Моя робота направлена на розбудову мосту довіри та дружби незрячих та зрячих дітей через творчість. А так як казкові мотиви є найдоступнішим методом сприйняття життя молодшими школярами, то обрано тему саме казки. Занурення дітей із вадами зору в світ театру – це психологічна підтримка для них. Адже їх життя є особливим, воно супроводжується глибокими переживаннями, що шукають виходу, а тому тиснуть на дитину. І на допомогу приходить невимушена гра, що створює простір для уяви, дає можливість проявитися внутрішньому світу дитини. Така робота дозволяє не лише створити якісний і

нестандартний інклюзивний продукт, але й відкрити імена талановитих незрячих дітей, які мають усі шанси стати майбутньою окрасою театрального мистецтва Ірландії.

Таким чином переді мною як режисером актуалізується проблема забезпечення особливим дітям максимально комфортної, плавної соціалізації в театральну гру зі звичайними дітьми. Це призводить до ще одного ключового моменту: звичайні діти соціалізуються у світ незрячих людей, глибше розуміють і сприймають його. Зростає соціально-психологічна готовність дітей до спілкування одне з одним. Саме через спілкування та дружбу приходить їх соціалізація. У дітей на сцені зникає скутість, сором'язливість, а мовлення стає інтонаційно забарвленим.

Моя театральна робота з дітьми має 7 цілей, таких як:

– відновлення забутої народної казки, що входить до культурної спадщини Ірландії;
– виховання учнів засобами театрального мистецтва;
– оскільки ця казка має дивовижний та чутливий зміст, вона пов'язана з дитячим щастям, тривогами, страхами, втратами, перемогами та думками в нашому дитинстві, і завдяки такій емоційній театральній грі в ній, ця казка здатна зцілити дитину від її минулих травм;
– соціалізація звичайних та незрячих дітей разом на театральній сцені;
– театр спонукає дітей до читання: ознайомитись із сюжетом через книгу. Тут спрацьовує механізм цікавості: а як же там, у книжці, все відбувалося? Так само, як зі мною на сцені? Вдумливе читання книг – це самовдосконалення. А коли дитина відчує себе учасником подій казки, вона відкриє особисту суть у тому, що читає;
– створення унікальної тактильної книги з ірландською казкою для незрячих дітей;
– оскільки зйомки нашого фільму про казку відбуваються в лісі Кіннітті, де знаходяться середньовічний замок (датований 1209 роком нашої ери) та Портал казки, то цим відкриваємо нові цікаві місця для туризму ірландцям та іноземцям.

Театральна казка – це «друга дійсність», породжена художнім мисленням, це пояснювальна модель світу, а тому вона завжди буде вчителем життя. Театральна гра з'єднує акторів і глядачів непомітними нитками, по яких проходять сильні нервові імпульси. І це змушує переживати побачене ще тривалий час.

Рудницька С. Ю.,
докторка психологічних наук, професорка,
завідувачка лабораторії когнітивної психології,
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України,
м. Київ, Україна; rudnsvit@gmail.com

МЕНТАЛЬНІ РЕСУРСИ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: НАРАТИВНИЙ ВИМІР

Анотація. Стаття присвячена дослідженню феномену ментальних ресурсів особистості в умовах воєнного часу та хронічної екзистенційної невизначеності. Актуальність теми визначається безпрецедентним за масштабом і тривалістю психологічним впливом збройної агресії на українське суспільство, що потребує систематичного наукового осмислення тих внутрішніх психологічних резервів, які уможливлюють збереження суб'єктності, ідентичності та здатності до цілеспрямованої активності в умовах руйнування звичних смислових структур. Проблема набуває особливої гостроти у контексті тривалої війни, де психологічне навантаження поєднує безпосередню загрозу фізичному існуванню, дезорієнтацію та втрату смислових орієнтирів.

У статті обґрунтовується, що ментальні ресурси особистості являють собою не просту сукупність психологічних властивостей, а системно організовану динамічну структуру, що охоплює когнітивні, афективні, вольові та ціннісно-смислові складові. В умовах воєнного часу ментальні ресурси зазнають специфічного навантаження, пов'язаного з хронічністю загрози, колективним характером травматичного досвіду та руйнуванням темпоральної структури суб'єктивного майбутнього. Особливим чинником є неможливість передбачення завершення кризи, яка позбавляє особистість однієї з базових смислотвірних опор – орієнтації на майбутнє.

У структурі наративної ресурсності виокремлено чотири взаємопов'язані компоненти: наративна гнучкість (здатність до переосмислення рамок інтерпретації досвіду відповідно до нових обставин без утрати ідентитарної зв'язності), наративна зв'язність (збереження внутрішньої логіки та послідовності життєвої оповіді навіть у ситуаціях глибоких розривів і кризових переломів), наративна агентність (утримання суб'єктної позиції в оповіді, а не перетворення на пасивний об'єкт зовнішніх обставин) та наративна автентичність (відповідність між пережитим і його наративним оформленням, що забезпечує психологічну цілісність і запобігає дисоціативним тенденціям). Запропоновано рівневу модель наративної ресурсної активності, що включає процедурний, рефлексивний та трансформативний рівні. Розглядаються колективні виміри наративної ресурсності та практичні підходи до розробки наративно-ресурсних психологічних інтервенцій.

Ключові слова: ментальні ресурси, невизначеність, війна, наратив, особистість, смисл, смислотворення, наративна ресурсність, ідентичність, психологічна герменевтика, посттравматичне зростання.

Abstract. This article is devoted to the study of the phenomenon of personal mental resources under wartime conditions and chronic existential uncertainty. The relevance of the topic is determined by the unprecedented scale and duration of the psychological impact of armed aggression on Ukrainian society, which necessitates systematic scientific analysis of those internal psychological reserves that enable the preservation of subjectivity, identity, and the capacity for purposeful activity amid the destruction of habitual meaning structures.

The article substantiates that personal mental resources represent not a simple aggregate of psychological properties, but a systemically organized dynamic structure encompassing cognitive, affective, volitional, and value-semantic components. Under wartime conditions, mental resources experience specific strain associated with the chronicity of the threat, the collective character of traumatic experience, and the destruction of the temporal structure of the subjective future.

Four interrelated components of narrative resourcefulness are identified: narrative flexibility, narrative coherence, narrative agency, and narrative authenticity. A three-level model of narrative resource activity is proposed (procedural, reflective, transformative). The collective dimensions of narrative resourcefulness and practical directions for developing narrative-resource psychological interventions are discussed.

Keywords: mental resources, uncertainty, war, narrative, personality, meaning, meaning-making, narrative resourcefulness, identity, psychological hermeneutics, posttraumatic growth.

Постановка проблеми. Сучасна психологічна ситуація в Україні визначається безпрецедентним поєднанням зовнішніх загроз, соціальної дезорієнтації та глибинної особистісної кризи. Тривала збройна агресія породжує не лише травматичні наслідки у вузькому клінічному розумінні, а й фундаментальне руйнування смислових структур, що складають основу психологічного функціонування особистості [2; 7]. В умовах, коли звичні механізми смислотворення виявляються недостатніми або цілком неспроможними, постає питання про ті психологічні резерви, що дозволяють людині зберігати суб'єктність та ідентичність. Феномен хронічної невизначеності руйнує темпоральну структуру суб'єктивного майбутнього, позбавляючи особистість одного з ключових орієнтирів смислового самовизначення [7]. Саме у цьому контексті концепт ментальних ресурсів набуває особливої теоретичної та практичної значущості [6; 8].

Воєнна ситуація в Україні є унікальним психологічним контекстом, що поєднує ознаки масштабного стресу, колективної травми та екзистенційної кризи цілого суспільства. Психологічна герменевтика, розроблена у вітчизняній традиції Н. В. Чепелєвою [8; 9], пропонує розглядати особистість як суб'єкта смислотворення, що активно інтерпретує і реконструює власний досвід через наративні практики. Інтеграція герменевтичного підходу з ресурсними

концепціями та наративною психологією відкриває перспективи для глибшого розуміння психологічних механізмів витривалості у воєнних умовах [5; 8].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика психологічних ресурсів особистості інтенсивно досліджується у сучасній психологічній науці в різних концептуальних рамках. У зарубіжній психології близькими за змістом є поняття psychological capital [22], психологічної витривалості [15] і особистісного потенціалу. Значущими є дослідження ресурсів у контексті подолання екзистенційних загроз та збереження смислової узгодженості особистості [16; 26]. У вітчизняній традиції ментальні ресурси розглядаються у руслі психологічної герменевтики як динамічні смислові утворення [8; 9].

Наративний підхід відкриває особливі перспективи, дозволяючи простежити, яким чином людина конструює смислову впорядкованість у ситуації хаосу та невизначеності [23; 28]. П. Рікьор у своїй концепції наративної ідентичності показав, що саме через наратив особистість долає суперечність між постійністю та змінністю [28]. Д.П. Мак-Адамс розвинув уявлення про особистий міф як ключовий ресурс смислотворення [23]. Концепція посттравматичного зростання Р. Тедескі та Л. Кейлхун [29] вказує на можливість не лише відновлення, а й справжнього психологічного зростання через кризовий досвід. Окремого розгляду заслуговують дослідження воєнної травми у вітчизняній психології [2; 5; 10].

Мета та завдання статті. Мета статті – розкрити феноменологію ментальних ресурсів особистості у вимірі воєнного досвіду та хронічної невизначеності й обґрунтувати роль наративу як механізму їх мобілізації та трансформації. Для досягнення мети передбачається розв’язати такі завдання: здійснити теоретичний аналіз поняття ментальних ресурсів у контексті воєнного досвіду; обґрунтувати концепцію наративної ресурсності як ключового феномену ресурсного функціонування в умовах невизначеності; розкрити структурні компоненти та рівні наративної ресурсної активності; окреслити практичні напрями застосування концепції в психологічній роботі воєнного часу.

Виклад основного матеріалу. Поняття ментальних ресурсів позначає сукупність внутрішніх можливостей особистості, що забезпечують її ефективне функціонування у ситуаціях підвищеного навантаження. Структура ментальних ресурсів охоплює когнітивні (гнучкість мислення, рефлексивність), афективні (емоційна регуляція, толерантність до тривоги), вольові (наполегливість, самодетермінація) та ціннісно-смислові (смислова орієнтованість, ціннісна стійкість) складові [1; 8]. С. Гобфолл у своїй теорії збереження ресурсів [20] запропонував розуміти психологічні ресурси як те, що люди намагаються набути, захистити та зберегти. Саме загроза їх втрати є первинним чинником стресу.

В. Франкл на матеріалі нацистських концтаборів показав, що здатність знаходити смисл у стражданні є найпотужнішим психологічним ресурсом [16]. Цей висновок зберігає свою актуальність для осмислення сучасного воєнного досвіду. Умови воєнного часу створюють специфічний контекст ресурсного функціонування: по-перше, воєнна ситуація характеризується хронічністю та непередбачуваністю [5]; по-друге, загроза фізичного знищення актуалізує екзистенційні виміри переживання [16; 31]; по-третє, колективний характер воєнного досвіду створює особливе поле ресурсних обмінів між індивідуальними та спільнотними ресурсами [4]. Найбільш деструктивним є не факт небезпеки як такий, а неможливість передбачення та смислового впорядкування ситуації [2; 21].

Центральним поняттям пропонованої концепції є *наративна ресурсність* – здатність особистості до динамічного переосмислення власного досвіду крізь призму наративних практик, що забезпечують збереження та відновлення смислової цілісності ідентичності [8; 9]. Наративна ресурсність не зводиться до здатності розповідати про своє життя – вона передбачає активну смислотворчу роботу, що дозволяє інтегрувати травматичний досвід у більш широку ідентитарну перспективу [19; 24]. У цьому сенсі вона є одним із ключових механізмів постравматичного зростання [29].

П. Рікьор зазначав, що саме через наративну ідентичність особистість долає суперечність між постійністю та змінністю – між тим, ким вона була, і тим, ким стає [28]. Г. Гермас у своїй діалогічній теорії самості [19] показав, що особистість є поліфонією голосів-позицій, кожна з яких вносить свій внесок у загальну ідентитарну оповідь. У кризових умовах ця діалогічність стає особливо значущим ресурсом, оскільки дозволяє задіяти різні аспекти ідентичності у пошуку виходу. К. Л. Парк у дослідженнях смислотворення в стресових ситуаціях показала, що пошук смислу є ключовим механізмом адаптації [26].

Наративна ресурсність, з нашої точки зору, складається з таких структурних компонентів.

Наративна гнучкість – здатність особистості змінювати наративні рамки інтерпретації власного досвіду відповідно до нових обставин, не втрачаючи ідентитарної зв’язності [13]. У воєнному досвіді наративна гнучкість виявляється у здатності переосмислювати власну роль без утрати відчуття суб’єктності [29; 26].

Наративна зв’язність – забезпечення внутрішньої логіки та послідовності життєвої оповіді навіть у ситуаціях глибоких розривів і кризових переломів [17]. Т. Хабермас та С. Блак показали, що саме зв’язність автобіографічного наративу є базовим маркером ідентитарного здоров’я [17]. Відновлення наративної зв’язності є ключовим завданням психологічної допомоги в умовах травми [18; 27].

Наративна агентність – здатність людини зберігати позицію суб'єкта власної оповіді, а не перетворюватися на пасивний об'єкт зовнішніх обставин [12]. А. Бандура показав, що відчуття особистісної агентності є ключовим фактором мотивації та психологічного благополуччя [12]. У наративному вимірі агентність виявляється у здатності переживати себе як такого, що діє, навіть у ситуаціях обмеженого контролю [25].

Наративна автентичність – відповідність між суб'єктивно пережитим досвідом і його наративним оформленням. Дж. Герман у своїй класичній праці з травми та відновлення [18] показала, що травматичний досвід потребує передусім свідка – здатного визнати реальність пережитого. Ця функція свідчення є центральною для відновлення наративної автентичності [18; 27].

Схарактеризуємо модель наративної ресурсної активності.

Процедурний рівень охоплює базові наративні операції – здатність організовувати досвід у часовій послідовності, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями, виокремлювати значущі елементи оповіді [13; 17]. Дж. Брунер показав, що здатність організовувати досвід у наративній формі є базовим когнітивним інструментом людського мислення [13]. При травматичному досвіді саме цей рівень страждає найбільше – спогади залишаються фрагментованими, без темпоральної і каузальної структури.

Рефлексивний рівень передбачає здатність особистості осмислювати власний досвід із метапозиції, оцінювати смислові трансформації у власному наративі та усвідомлювати їхні психологічні наслідки [8; 19]. Рефлексивність дозволяє особистості не просто переживати події, а осмислювати своє переживання, знаходити в ньому закономірності та смисли. У психологічній герменевтиці цей рівень пов'язується зі смислотворенням як свідомою активністю суб'єкта [8]. Рефлексивна наративна активність є ключовою для психологічного відновлення після травми [26; 29].

Трансформативний рівень включає здатність до переосмислення фундаментальних смислових підстав власної ідентичності, що уможливлює справжнє психологічне зростання через кризовий досвід [24; 29]. Саме цей рівень відповідає феномену посттравматичного зростання [29]. На трансформативному рівні особистість не просто відновлюється до довоєнного стану, а виходить на якісно новий рівень самоусвідомлення і смислової орієнтованості [16; 26].

Здатність ділитися власним досвідом, бути вислуханим і почутим, знаходити спільні смислові теми у колективних оповідях є потужним ресурсним фактором [10; 27]. Дж. В. Пеннебекер та Дж. Д. Сігал [27] показали, що вербалізація та структурування травматичного досвіду сприяють як психологічному, так і фізичному відновленню. Дж. Вертш у концепції колективної пам'яті [30] показав, що наративи про спільно пережиті події

виконують не лише мнемічну, а й ідентитарну функцію – формують спільну смислову платформу. В українському контексті воєнна ситуація стала потужним консолідуючим чинником, що активізував колективну наративну роботу зі спільним досвідом [5; 10]. Водночас колективні наративи можуть і обмежувати ресурсні можливості особистості, якщо вони утверджують стигматизуючі рамки [25], що вказує на необхідність критичного підходу до роботи з ними у психологічній практиці.

На *процедурному* рівні психологічні інтервенції включають техніки структурування особистого досвіду, відновлення темпоральних зв'язків та формування наративної впорядкованості [18; 27]. Метод письмового самовираження [27], техніки роботи з травматичними спогадами у когнітивно-наративній терапії [18] – усі вони спрямовані на відновлення процедурної наративної компетентності.

На *рефлексивному* рівні психологічна робота спрямована на усвідомлення і переосмислення смислових рамок інтерпретації кризового досвіду. Тут продуктивними є методи психологічної герменевтики [8; 9] та наративної терапії [25], що пропонують техніки зовнішньої позиції (externalization) та переосмислення (re-authoring).

На *трансформативному* рівні психологічна робота спрямована на інтеграцію травматичного досвіду у більш широку ідентитарну перспективу та сприяння посттравматичному зростанню [16; 29]. Групові наративні практики мають особливу цінність у воєнний час, поєднуючи індивідуальне відновлення зі зміцненням спільнотних ресурсів [30; 4].

Висновки. Ментальні ресурси особистості в умовах воєнного часу є динамічною системою психологічних можливостей, що забезпечує збереження суб'єктності та смислової цілісності ідентичності. Наратив виступає не лише формою репрезентації кризового досвіду, а й активним механізмом ресурсної мобілізації та психологічного відновлення.

Концепція наративної ресурсності, що включає чотири структурні компоненти (наративна гнучкість, зв'язність, агентність, автентичність) та рівневу модель (процедурний, рефлексивний, трансформативний рівні), дозволяє операціоналізувати роль наративних практик у збереженні та відновленні ментальних ресурсів. Запропонований підхід відкриває перспективи для розробки теоретично обґрунтованих програм психологічної допомоги особам, що переживають наслідки воєнної травми.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Боришевський М. Й. Дорога до себе: від основ суб'єктності до вершин духовності. Київ: Академвидав, 2010. 416 с.
2. Засєкіна Л. В. Психологічна травма: досвід осмислення. Психологічний часопис. 2020. Т. 6, № 3. С. 6–18. https://doi.org/10.31108/1.2020.6.3.1

3. Курова А. В. Психологічне благополуччя як емпіричний гарант психологічного здоров'я молоді в умовах невизначеності. Вчені записки ТНУ імені ВІ Вернадського. Серія: Психологія, 2022. 33(72), С. 31–36.
4. Лазос Г. П. Психологічна допомога постраждалим унаслідок кризових і травматичних подій. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2022. 312 с.
5. Малімон Л. Я., Гошовський Я. О. Переживання ситуації війни як чинник трансформації цінностей особистості. Психологічні перспективи. 2022. Вип. 39. С. 78–94. https://doi.org/10.29038/2227-1376-2022-39-78-94
6. Розвиток життєвої компетентності особистості в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України: монографія / Н. В. Чепелєва, М. Л. Смульсон, С. Ю. Рудницька [та ін.]; за ред. Н. В. Чепелєвої. Київ, 2025. 207 с. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743074/
7. Титаренко Т. М. Як будувати власне життя в умовах затяжної кризи. Київ: Кроки назустріч, 2018. 136 с.
8. Чепелєва Н. В., Рудницька С. Ю., Гуцол К. В. Діагностичний інструментарій визначення наративної компетентності особистості. Технології розвитку інтелекту. Т. 5. № 1 (29). 2021. URL: https://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/546
9. Чепелєва Н. В., Рудницька С. Ю., Гуцол К. В. Теоретико-методичні основи та структурно-змістові складові програми тренінгу наративної компетентності особистості. Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Т.2. Психологічна герменевтика. Київ : 2020. Вип. 12. С. 113–131.
10. Штих І. І. Психологічні особливості переживання воєнної травми в умовах сучасних збройних конфліктів. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. 2022. Вип. 1. С. 62–69.
11. Яценко Т. С., Іваненко Б. Б., Аврамченко С. М., Євтушенко І. В., Сергієнко І. М., Калашник, І. В. Богдан, Т. В. Концептуальні засади і методика глибинної психокорекції: підготовка психолога-практика. Київ, 2008.
12. Bandura A. Social cognitive theory: An agentic perspective. Annual Review of Psychology. 2001. Vol. 52. P. 1–26. https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.1
13. Bruner J. The narrative construction of reality. Critical Inquiry. 1991. Vol. 18(1). P. 1–21. https://doi.org/10.1086/448619
14. Deci E. L., Ryan R. M. The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. Psychological Inquiry. 2000. Vol. 11(4). P. 227–268. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01
15. Fletcher D., Sarkar M. Psychological resilience: A review and critique of definitions, concepts, and theory. European Psychologist. 2013. Vol. 18(1). P. 12–23. https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000124
16. Frankl V.E. Man's search for meaning. Washington Square Press, 1985. 184 p.
17. Habermas T., Bluck S. Getting a life: The emergence of the life story in adolescence. Psychological Bulletin. 2000. Vol. 126(5). P. 748–769. https://doi.org/10.1037/0033-2909.126.5.748
18. Herman J. L. Trauma and recovery: The aftermath of violence – from domestic abuse to political terror. New York: Basic Books, 1992. 290 p.

19. Hermans H. J. M. The dialogical self: Toward a theory of personal and cultural positioning. Culture & Psychology. 2001. Vol. 7(3). P. 243–281. https://doi.org/10.1177/1354067X0173001
20. Hobfoll S. E. Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. American Psychologist. 1989. Vol. 44(3). P. 513–524. https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.3.513
21. Janoff-Bulman R. Shattered assumptions: Towards a new psychology of trauma. New York: Free Press, 1992. 256 p.
22. Luthans F., Youssef C. M., Avolio B. J. Psychological capital: Developing the human competitive edge. Oxford University Press, 2007. 288 p.
23. McAdams D. P. The stories we live by: Personal myths and the making of the self. New York: Guilford Press, 1993. 336 p.
24. McAdams D. P., McLean K. C. Narrative identity. Current Directions in Psychological Science. 2013. Vol. 22(3). P. 233–238. https://doi.org/10.1177/0963721413475622
25. Murray M. Narrative psychology and narrative analysis. In P. M. Camic, J. E. Rhodes, & L. Yardley (Eds.), Qualitative research in psychology (pp. 95–112). Washington, DC: APA, 2003.
26. Park C. L. Making sense of the meaning literature: An integrative review of meaning making and its effects on adjustment to stressful life events. Psychological Bulletin. 2010. Vol. 136(2). P. 257–301. https://doi.org/10.1037/a0018301
27. Pennebaker J. W., Seagal J. D. Forming a story: The health benefits of narrative. Journal of Clinical Psychology. 1999. Vol. 55(10). P. 1243–1254. https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-4679(199910)55:10<1243::AID-JCLP6>3.0.CO;2-N
28. Ricoeur P. Narrative identity. Philosophy Today. 1991. Vol. 35(1). P. 73–81. https://doi.org/10.5840/philtoday199135136
29. Tedeschi R. G., Calhoun L. G. Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. Psychological Inquiry. 2004. Vol. 15(1). P. 1–18. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01
30. Wertsch J. V. Voices of collective remembering. Cambridge University Press, 2002. 236 p.
31. Yalom I. D. Existential psychotherapy. New York: Basic Books, 1980. 524 p.

Савастін Г. О.,
здобувачка вищої освіти ОС магістр,
факультет управління, адміністрування та інформаційної діяльності,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет,
gannasavastin@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ВОЛОНТЕРІВ У ПЕРІОД ВОЄННИХ ДІЙ І СОЦІАЛЬНИХ КРИЗ

Анотація. У статті проаналізовано особливості мотивації волонтерів у період воєнних дій та соціальних криз на матеріалі сучасного українського досвіду. Уточнено зміст поняття волонтерської діяльності відповідно до чинного законодавства України та показано, що в умовах війни волонтерство виконує не лише гуманітарну, а й мобілізаційну, інтеграційну та стабілізаційну

функції. На основі наукових публікацій, аналітичних звітів і нормативних актів виокремлено основні чинники, що впливають на мотивацію участі у волонтерських ініціативах: патріотичні настанови, громадянську відповідальність, потребу у соціальній причетності, прагнення до практичної дії в ситуації невизначеності, довіру до волонтерських організацій, поширення цифрових інструментів координації допомоги та суспільне визнання ролі волонтерів. Окрему увагу приділено конкретним формам волонтерської активності в Україні після 2022 року, зокрема підтримці Сил оборони, допомозі внутрішньо переміщеним особам, гуманітарним, медичним і психологічним ініціативам, а також розвитку цифрового волонтерства через онлайн-платформи. Наголошено, що поряд із високим рівнем залучення громадян до благодійності та волонтерства тривала участь у такій діяльності може супроводжуватися емоційним виснаженням, що актуалізує питання психологічної підтримки волонтерів. Зроблено висновок, що мотивація волонтерської діяльності в умовах війни має комплексний характер і формується на перетині соціальних, психологічних, ціннісних та інституційних чинників.

Ключові слова: волонтерство, мотивація волонтерів, воєнний стан, соціальна згуртованість, громадянська активність, цифрове волонтерство, психологічна стійкість, благодійні платформи

Abstract. The article analyses the specific features of volunteer motivation during wartime and social crises based on the contemporary Ukrainian experience. The content of volunteer activity is clarified in accordance with the current legislation of Ukraine, and it is shown that in wartime volunteering performs not only humanitarian but also mobilising, integrative and stabilising functions. Drawing on scholarly publications, analytical reports and legal acts, the study identifies the main factors shaping participation in volunteer initiatives: patriotic attitudes, civic responsibility, the need for social belonging, the desire for practical action in a situation of uncertainty, trust in volunteer organisations, the spread of digital coordination tools and public recognition of volunteers' role in society. Special attention is paid to concrete forms of volunteer activity in Ukraine after 2022, including support for the Defence Forces, assistance to internally displaced persons, humanitarian, medical and psychological initiatives, as well as the development of digital volunteering through online platforms. The paper also emphasises that, alongside the high level of public engagement in charity and volunteering, prolonged participation in such activity may lead to emotional exhaustion, which makes psychological support for volunteers especially important. It is concluded that volunteer motivation in wartime is complex and develops at the intersection of social, psychological, value-based and institutional factors.

Keywords: volunteering, volunteer motivation, martial law, social cohesion, civic engagement, digital volunteering, psychological resilience, charity platforms

Волонтерська діяльність у сучасній Україні набула особливої суспільної ваги після початку повномасштабної війни. Якщо в довоєнний період її переважно пов'язували з благодійністю, самоорганізацією громад і громадською

активністю, то після 24 лютого 2022 року волонтерство стало одним із найпомітніших способів прямої участі громадян у підтримці країни. Саме тому питання мотивації волонтерів потребує не загального опису, а конкретного аналізу тих чинників, які реально спонукають людей витрачати час, ресурси та емоційні сили на допомогу іншим в умовах тривалої небезпеки.

Нормативною основою для розуміння цього явища є Закон України «Про волонтерську діяльність», який визначає волонтерську діяльність як «добровільну, соціально спрямовану, неприбуткову діяльність, що здійснюється шляхом надання волонтерської допомоги» [3]. Таке визначення важливе не лише з правового погляду. Воно дає змогу окреслити ключові ознаки волонтерства: добровільність участі, безкорисливість, суспільну значущість і спрямованість на допомогу конкретним людям, громадам або державі. В умовах війни саме ці ознаки поєднуються з високим рівнем особистої відповідальності та готовності швидко реагувати на суспільні потреби.

Масштаб залучення українців до благодійної та волонтерської діяльності підтверджує, що волонтерство стало стійкою соціальною практикою, а не ситуативною реакцією на кризу. За даними дослідження Zagoriy Foundation та Info Sapiens, «у 2024 році 86 % українців протягом останніх дванадцяти місяців у той чи інший спосіб долучалися до благодійності; 73 % респондентів робили грошові пожертви, а частка тих, хто займався волонтерством, зросла з 39 % у 2022 році до 43 % у 2024 році» [10]. Додатковим підтвердженням високої громадянської мобілізації є дані Charities Aid Foundation: «у World Giving Index 2023 Україна посіла друге місце у світі, ставши найбільшим «підйомом» року» [5]. Ці показники свідчать, що для значної частини громадян допомога іншим стала звичною формою соціальної участі та громадянської активності.

Одним із найсильніших мотивів волонтерської активності в умовах війни є патріотичний мотив. Ідеться не про абстрактне декларування любові до країни, а про бажання діяти в інтересах держави й суспільства в конкретних формах: забезпечувати військових необхідним обладнанням, допомагати пораненим, підтримувати родини військовослужбовців, внутрішньо переміщених осіб, дітей і літніх людей. У якісному дослідженні А. Єременка та О. Безрукової показано, що в умовах російсько-української війни «волонтерство часто сприймається самими учасниками як моральний обов’язок і спосіб не залишатися осторонь подій, які безпосередньо визначають майбутнє країни» [2]. Отже, патріотичний мотив у сучасних українських умовах має виразно практичний характер і пов’язаний з готовністю брати на себе частину суспільної відповідальності.

Не менш важливим є психологічний вимір мотивації. Волонтерська діяльність дає людині можливість повернути собі відчуття суб’єктності в ситуації, де багато подій не піддаються особистому контролю. Допомога іншим

зменшує переживання безсилля, посилює відчуття значущості власних дій і підтримує зв'язок із людьми, які поділяють схожі цінності. Н. Гапон, аналізуючи мотивацію та психоемоційні реакції українських і польських волонтерів, дійшла висновку, що «волонтерська практика пов'язана зі зміцненням соціальних зв'язків, зростанням відчуття сенсу та зниженням інтенсивності негативних переживань» [7]. У цьому аспекті волонтерство виступає не лише як форма допомоги, а і як спосіб психологічної саморегуляції в умовах тривалої загрози.

Важливим чинником мотивації є також соціальна згуртованість і відчуття колективної належності. Дослідження SHARP показало, що в Україні під час війни посилилися «взаємна підтримка між громадянами, довіра до горизонтальної взаємодії та готовність брати участь у спільних ініціативах» [4]. Участь у волонтерських мережах дає людині досвід належності до спільноти, яка має чітку мету, зрозумілий результат і морально схвалюваний характер діяльності. Саме тому мотивація волонтерів формується не тільки на рівні індивідуальних переконань, а й у просторі соціальних зв'язків, де взаємна підтримка, приклад інших і спільне переживання кризи посилюють готовність до участі.

Окремої уваги заслуговує цифровий вимір волонтерства. Після 2022 року значна частина координації допомоги перемістилася в онлайн-середовище, як «інноваційний простір для інформування, збору коштів і координації волонтерських дій: активно використовуються Facebook, Instagram і Telegram, а для залучення пожертв – спеціалізовані платформи. Зокрема, UNITED24 позиціонується як офіційна фандрейзингова платформа для збору коштів на підтримку України та звітує про їх розподіл за ключовими напрямами» [9]. Платформа dobro.ua визначає себе як першу та найбільшу в Україні «онлайн-платформу фандрайзингу соціальних і благодійних проєктів» [6]. Фонд «Повернись живим» із 2014 року працює у сфері посилення обороноздатності, поєднуючи «закупівлю техніки та спорядження з навчальними й аналітичними проєктами» [1]. Наявність таких інструментів і організацій спрощує долучення до допомоги: людина бачить перевірений канал, конкретний збір і зрозумілий результат власного внеску. Саме доступність і прозорість цифрових механізмів підсилюють мотивацію до участі.

У період повномасштабної війни волонтерство охопило різні сфери: військову, гуманітарну, медичну, освітню, психологічну та інформаційну. Практика показує, що мотивація посилюється тоді, коли особа має можливість обрати форму допомоги, яка відповідає її ресурсам і компетентностям. Одні збирають кошти на транспорт, дрони або зв'язок для підрозділів, інші займаються евакуацією, плетінням маскувальних сіток, фасуванням гуманітарної допомоги, допомогою переселенцям, консультуванням або інформаційною підтримкою. Така варіативність форм участі є важливою,

оскільки дозволяє волонтерству залишатися масовим і доступним навіть для тих, хто не може долучатися до роботи офлайн постійно. Саме через можливість практичного включення волонтерська мотивація набуває стійкості й не обмежується лише емоційною реакцією на події.

Разом із тим тривала волонтерська діяльність у кризових умовах має і зворотний бік. Постійне емоційне напруження, робота з травматичними історіями, висока відповідальність і нерідко нерегулярний режим праці створюють ризик психологічного виснаження фахівців. У сучасних публікаціях з цієї теми акцентується увага на проблемах «тривожності, емоційного вигорання, перевтоми та порушення внутрішнього балансу у волонтерів» [8]. Це означає, що підтримка волонтерського руху не може зводитися лише до морального схвалення чи формального визнання. Вона має включати психологічний супровід, раціональний розподіл навантаження, інформування щодо профілактики вигорання та створення стабільних організаційних механізмів взаємодії.

Важливим мотивувальним чинником є й суспільне та правове визнання ролі волонтерів. Законодавче закріплення правових засад волонтерської діяльності, поява стабільних благодійних платформ, зростання довіри до окремих фондів і висока публічна оцінка волонтерської праці створюють в українському суспільстві атмосферу легітимності та суспільної підтримки такої діяльності. Волонтерство перестає сприйматися як маргінальна або суто приватна ініціатива й розглядається як важлива частина громадянського суспільства, яка в кризових умовах доповнює можливості державних і муніципальних структур.

Отже, мотивація волонтерів у період воєнних дій та соціальних криз формується під впливом не одного, а сукупності чинників: патріотичних настанов, громадянської відповідальності, прагнення до практичної дії, потреби в соціальній належності, довіри до волонтерських інституцій, доступності цифрових інструментів і суспільного визнання значущості волонтерської праці. Український досвід 2022–2026 років показує, що волонтерство стало не лише способом реагування на надзвичайні виклики, а й стійкою формою громадянської участі, яка зміцнює соціальні зв’язки, підтримує обороноздатність країни та сприяє відтворенню суспільної солідарності. Саме тому подальше вивчення мотивації волонтерів має поєднувати соціологічний, психологічний і правовий підходи, а також спиратися на аналіз конкретних практик, а не лише загальних оцінок цього явища.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Благодійний фонд «Повернись живим». Хто ми. URL: https://savelife.in.ua/about-foundation/.
2. Єременко А., Безрукова О. Характеристика волонтерського руху та мотивація волонтерів в умовах російсько-української війни (за результатами якісного

дослідження). Соціологічні студії. 2023. Т. 2, № 23. С. 26–37. DOI: 10.29038/2306-3971-2023-02-22-22.
3. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19 квітня 2011 р. № 3236-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17.
4. Соціальна згуртованість під час війни: результати дослідження SHARP 2022: аналітичний звіт. Київ, 2023. 48 с. URL: https://api.scoreforpeace.org/storage/pdfs/PRE_PFRUkr21_SHARP1_Report-Launch-Presentation_UKR_FIN.pdf
5. Charities Aid Foundation. Indonesia retains top place in World Giving Index with Ukraine climbing to second most generous country. 2023. URL: https://www.cafonline.org/home/about-us/press-office/indonesia-retains-top-place-in-world-giving-index-with-ukraine-climbing-to-second-most-generous-country
6. Dobro.ua. Про нас. URL: https://dobro.ua/about_us/.
7. Hapon N. Motivation and the Psycho-Emotional Reaction of Ukrainian and Polish Volunteers during the Russian-Ukrainian War. Journal of Education Culture and Society. 2024. Vol. 15, No. 1. URL: https://jecs.pl/index.php/jecs/article/view/1645/1357.
8. Sarancha I. Mental Health of Volunteers. Personality and Environmental Issues. 2024. Vol. 3, Issue 4. P. 75–82. DOI: 10.31652/2786-6033-2024-3(4)-75-82.
9. UNITED24. Ініціатива Президента України. Офіційна фандрейзингова платформаУкраїни. URL: https://u24.gov.ua/uk
10. Zagoriy Foundation, Info Sapiens. Дослідження сфери благодійності в Україні 2024: у цифрах, інсайтах та висновках. Київ, 2024. URL: https://zagoriy.foundation/researches/doslidzhennya-sferi-blagodijnosti-v-ukrayini-2024-u-cifrax-insajtax-ta-visnovkax/.

Савіцька В. В.,
кандидат педагогічних наук,
провідний науковий співробітник,
старший викладач кафедри освітології і педагогіки,
Західноукраїнський національний університет,
Savitska.Vika@ukr.net

ПЕРСОНАЛІЗОВАНЕ НАВЧАННЯ В ЦИФРОВУ ЕПОХУ: РОЛЬ ТЕХНОЛОГІЙ В АДАПТАЦІЇ ОСВІТИ ДО ІНДИВІДУАЛЬНИХ ПОТРЕБ ОСОБИСТОСТІ

У статті досліджено сучасні підходи до персоналізованого та адаптивного навчання в електронному освітньому середовищі. Проаналізовано роль адаптивних платформ, аналітики навчання та мобільних технологій у забезпеченні персоналізації та індивідуалізації навчального досвіду, підвищенні залученості та ефективності навчання. Висвітлено переваги персоналізованого навчання: відповідність потребам здобувачів освіти; можливість навчатися у зручному середовищі; використання аналітики для корекції навчального шляху; пріоритетність технологій у дизайні навчання. Окреслено виклики та

обмеження впровадження цифрових інновацій освітній процес (технічні проблеми, цифровий розрив, педагогічні труднощі та питання безпеки даних).

Ключові слова: персоналізоване навчання, цифрові технології, індивідуальні потреби здобувачів освіти, адаптивні середовища.

The article examines contemporary approaches to personalized and adaptive learning in electronic educational environments. It analyzes the role of adaptive platforms, learning analytics, and mobile technologies in providing personalization and individualization of the learning experience, enhancing engagement, and improving learning outcomes. The advantages of personalized learning are highlighted, including alignment with learners' needs, the ability to study in a convenient environment, the use of analytics to adjust the learning path, and the prioritization of technology in instructional design. The challenges and limitations of implementing digital innovations in the educational process are also outlined, such as technical issues, the digital divide, pedagogical difficulties, and data security concerns.

Keywords: personalized learning, digital technologies, learners' individual needs, adaptive environments

Цифрове навчання, що характеризується інтеграцією інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в освітню практику, стало наріжним каменем сучасної освіти [1, с. 3]. Швидкий розвиток цифрових технологій протягом останніх кількох десятиліть докорінно змінив те, як надається та сприймається освіта. Від впровадження комп'ютерів у класах до широкого впровадження онлайн-платформ навчання, цифрове навчання перетворилося на критично важливий компонент освітнього ландшафту. Ця трансформація полягає не лише в заміні традиційних методів навчання, а й у покращенні освітнього досвіду, роблячи його більш доступним, захопливим та персоналізованим [1; 2]. Тобто можемо стверджувати, що галузь освіти зазнала значних трансформацій, зумовлених розвитком технологій, які змінили практику викладання та навчання. Адаптивні, індивідуалізовані та персоналізовані технології навчання стали потужними інструментами, що динамічно адаптують освітній контент та методи навчання до унікальних потреб окремих здобувачів освіти.

Технології та цифрові навчальні інструменти пропонують закладам освіти та експертам з навчання можливість забезпечувати як різноманітність контенту, так і освітніх маршрутів, а також розвивати практику створення персоналізованого навчального досвіду. Практика персоналізованого навчання допомагає створити те, що колись вважалося утопічною освітньою мрією: щоб здобувачі освіти мали доступ до багатої бібліотеки інформації та до низки експертів з предметної сфери, які допомагатимуть їм протягом усього освітнього процесу [3, с. 192].

Персоналізоване навчання в цифрову епоху трансформувало освіту завдяки використанню технологій для задоволення індивідуальних потреб здобувачів освіти. Традиційні освітні системи часто застосовують універсальний підхід, який може не враховувати різноманітні стилі навчання, темпи та уподобання учнів. Цифрові інструменти, такі як штучний інтелект (ШІ), адаптивні навчальні платформи та аналіз даних, тепер дають змогу освітянам індивідуалізувати освітній процес. Ці технології сприяють отриманню зворотного зв'язку в режимі реального часу, диференційованому навчанню та навчальним траєкторіям, орієнтованим на здобувачів освіти, що сприяє їхньому залученню та покращенню результатів. Крім того, персоналізоване навчання покращує доступність, надаючи індивідуально підібрані ресурси для здобувачів освіти з інвалідністю та труднощами у навчанні. Однак інтеграція технологій в освіту створює певні виклики, зокрема занепокоєння щодо конфіденційності даних, цифрового розриву та необхідності підготовки педагогів/викладачів. Незважаючи на ці виклики, потенційні переваги персоналізованого навчання, що базується на сучасних цифрових технологіях, є величезними, оскільки воно дає змогу здобувачам освіти брати на себе відповідальність за власну освітню траєкторію та темп навчання.

Тому персоналізоване цифрове освітнє середовище – це не просто тренд, це необхідність у сучасному динамічному, керованому знаннями світі. Поєднуючи пакети знань на базі штучного інтелекту, адаптивне навчання на основі штучного інтелекту та комплексні рішення для електронного навчання, організації та викладачі мають змогу забезпечувати навчальний досвід, який є більш захопливим, ефективним та масштабованим, ніж будь-коли раніше. Правильне персоналізоване середовище не просто навчає, воно трансформує.

Персоналізоване навчання адаптує освітній контент, темп та спосіб подачі до потреб окремих здобувачів освіти. На відміну від універсальної моделі, цей підхід, орієнтований на здобувачів освіти, визнає, що кожен сприймає інформацію по-різному.

Ключовими показниками персоналізованого навчання в цифрову епоху є:

1) *відповідність потребам здобувачів освіти*. Персоналізоване навчання досягається тоді, коли інструктаж, стратегії підтримки та зміст безпосередньо відповідають унікальним потребам, інтересам, мотивації, культурі, мові та базовим знанням здобувачів освіти. В межах персоналізованого навчання здобувачі освіти краще засвоюють знання, підвищують власну мотивацію та залученість, а також розвивають навички 21-го століття. Персоналізоване навчання дає змогу впроваджувати технології геймифікації у навчальний дизайн, пропонуючи здобувачам освіти середовище для самостійного навчання;

2) *можливість навчатися там, де зручно здобувачам освіти*. Здобувачів освіти отримують користь від цього нового підходу до навчання, опираючись на освітні технології та цифрові інструменти. Сучасні освітні технології часто є цифровими та мобільними (портативними та персональними). Це електронні інструменти, пристрої, програмне забезпечення, системи та ресурси, які генерують, обробляють та зберігають дані за допомогою цифрових пристроїв [4, с. 940]. Індивідуалізоване навчання – це форма диференціації 21 століття, яка отримала нове дихання завдяки освітнім технологіям, що зробило її більш гнучкою, доступною та ефективною;

3) *задовольняє та передбачає аналітичні потреби*. Раніше освітні технології адаптували навчальний матеріал згідно прогресу здобувачів освіти, наприклад, підвищуючи рівень складності після досягнення серії правильних відповідей або повторюючи матеріал у разі появи серії неправильних відповідей. Сучасні освітні технології виявляють та аналізують труднощі в навчанні, щоб краще зрозуміти мотивацію та здібності здобувачів освіти. Тобто ця «технологія» навчається разом зі здобувачем освіти, щоб персоналізувати та підтримувати його цифровий навчальний шлях [5]. Аналітика навчання є важливим етапом у будь-якому процесі розробки навчальних програм. Вона дає змогу зосередитися не лише на показниках завершення курсу, а й глибше зрозуміти окремих здобувачів освіти, їхній навчальний досвід;

4) *пріоритетність технологій у дизайні навчання*. Використання технологій дає змогу покращити навчальний досвід. Сучасні технології здатні надати всім зацікавленим сторонам цінну інформацію щодо прогресу здобувачів освіти, а також покращити їхню залученість, оскільки заняття стають більш інтерактивними. Наприклад, використання адаптивних систем для аудиторії (клікерів) або програмних додатків на пристроях дає змогу здобувачам освіти відповідати індивідуально та одночасно, отримуючи негайний зворотний зв’язок. Здобувачі освіти також мають доступ до експертів та багатої бібліотеки інформації, використовуючи дослідницькі дослідження, наукові бази даних, надійні джерела новин тощо.

Щоб повною мірою скористатися перевагами освітніх технологій в межах персоналізованого навчання в цифрову епоху, на думку А. Вільямс (A. Williams) та співавторів, необхідним є урахування таких чотирьох ключових принципів:

1) персоналізоване навчання завжди повинно розглядатися з позиції здобувачів освіти та їхніх потреб;

2) якісна підготовка викладачів або інструкторів з навчання;

3) використання високоякісного цифрового контенту та оцінювання;

3) забезпечення доступу до технологічної інфраструктури та високошвидкісного широкосмугового з'єднання [6, с. 100].

Персоналізовані цифрові середовища використовують штучний інтелект (ШІ) та аналітику даних для аналізу поведінки, успішності та вподобань здобувачів освіти, динамічно коригуючи подачу контенту для максимізації залученості та результатів. Згідно зі звітом McKinsey, персоналізація може підвищити залученість здобувачів освіти до 30% та скоротити час навчання майже на 40%. Ці цифри підкреслюють величезний потенціал персоналізованого навчання для успіху як індивідуального, так і організаційного рівня.

В основі персоналізованих цифрових середовищ є адаптивне навчання на основі штучного інтелекту – система, яка постійно коригує навчальний шлях на основі даних, що надходять від здобувачів освіти в режимі реального часу. Ця технологія аналізує, як користувачі взаємодіють з контентом, виявляє прогалини в знаннях і пропонує персоналізовані рекомендації щодо їхнього усунення. Наприклад: 1) якщо здобувач освіти має труднощі з певною концепцією, платформа може запропонувати додаткові пояснення, інтерактивні модулі або сесії мікронавчання; якщо здобувач освіти демонструє майстерність, система прискорює прогрес або вводить складніший матеріал [7, с. 5]. Такі платформи, як DreamBox, Knewton та Smart Sparrow, оцінюють індивідуальні моделі навчання та змінюють навчальні матеріали для усунення конкретних прогалин. Ці платформи підвищують залученість, гарантуючи, що учні не будуть ні недооцінені, ні перевантажені. Адаптивні навчальні платформи також набирають популярності в корпоративному навчанні. Компанії, що використовують такі інструменти, повідомляють про швидшу адаптацію співробітників до 60% та покращене збереження критично важливих навичок.

Аналіз різних підходів щодо трактування персоналізованого та адаптивного навчання дає підстави стверджувати, що між ними існує певна зона перетину. Спільною основою адаптивного та персоналізованого навчання є орієнтація на індивідуальні особливості здобувачів освіти та досягнення ефективних навчальних результатів. Водночас адаптивне навчання зосереджується передусім на використанні механізмів і стратегій підлаштування освітнього процесу до поточного рівня знань, темпу та потреб студентів. Натомість персоналізоване навчання має ширший зміст, оскільки охоплює не лише підбір оптимальних умов навчання, а й спрямоване на розвиток особистості, врахування індивідуальних інтересів, запитів і визнання активної ролі студента в освітньому процесі [8, с. 60]. Отже, якщо адаптивний підхід переважно забезпечує підвищення результативності навчання завдяки налаштуванню освітніх стратегій, то персоналізований підхід, окрім цього, акцентує увагу на

всебічному особистісному зростанні здобувачів освіти. Відповідно, доцільно візуалізувати взаємозв'язок цих понять через схему їхнього перетину за ключовими характеристиками (рис. 1).

Рис. 1 Перетин понять персоналізованого і адаптивного навчання

На сучасному етапі персоналізоване адаптивне навчання в електронному освітньому середовищі ґрунтується на таких принципах: *персоналізація*, як необхідна умова сучасного освітнього процесу; *варіативність змісту освітніх програм*, що вибудовуються згідно з індивідуальними освітніми цілями; *циклічність навчання*, яка виявляється у доцільно та обґрунтовано вибудуваних програмних циклах; *мотиваційно-ціннісний складник* дає змогу розглядати освітній процес з позиції досягнутих результатів та якою «ціною» їх було досягнуто; *цілісність процесу творення* – це єдність і гармонійна взаємодія всіх його компонентів; *релевантність* – міра відповідності змісту освітньої програми інформаційний потребам студентів; *наставництво* як система адаптації та професійного розвитку студентів [9].

Існує кілька цифрових інструментів, розроблених для підтримки здобувачів освіти, які просуваються у власному темпі та на відповідному академічному рівні. Наприклад, різні форми медіа можуть імплементуватися для обміну знаннями, використовуючи текст, відео, аудіо або віртуальні екскурсії,. Здобувачам освіти також надається можливість виявити творчість та продемонструвати власне володіння матеріалом, що викладається (наприклад, презентації для здобувачів освіти, моделі, надруковані на 3D-принтері, або навіть музичний кліп). Значна кількість розумних технологій вже пропонують користувачеві індивідуальний та персоналізований досвід, наприклад, даючи змогу здобувачам освіти записувати власні голоси, налаштовувати аватар,

додавати зображення для створення цифрових історій або просто налаштовувати параметри дисплея згідно індивідуальних конкретних потреб.

Водночас, універсальні моделі навчання не готують здобувачів освіти до успішного майбутнього. Персоналізоване навчання відродилося, оскільки викладачі використовують технології та цифрові інструменти для ще більшого успіху, взаємодії, залучення та навчання здобувачів освіти. З огляду на всі окреслені переваги, визначені А. Вільямс (A. Williams) та співавторами ключові принципи повинні бути пріоритетними, щоб просунути освіту в цифрову епоху та зробити персоналізоване цифрове навчання реальністю для всіх [6].

Таким чином, персоналізоване навчання, адаптивні навчальні платформи, аналітика навчання, а також мобільне та повсюдне навчання – це інноваційні підходи, які мають потенціал для трансформації освітнього сектору. Ці підходи пропонують численні переваги, охоплюючи покращення результатів навчання здобувачів освіти, підвищену доступність, персоналізований навчальний досвід та покращену співпрацю. Однак вони також створюють певні проблеми (технічні проблеми, цифровий розрив, педагогічні труднощі, а також проблеми конфіденційності та безпеки даних) та мають деякі обмеження (обмежений контент, відволікаючі чинники та переривання, рівність та доступ, а також масштабованість). Щоб подолати ці проблеми та обмеження, викладачі та адміністратори повинні працювати разом над розробкою комплексних планів впровадження цих інноваційних підходів на основі забезпечення професійного розвитку педагогів/викладачів, вирішення проблеми цифрового розриву, забезпечення конфіденційності та безпеки даних, а також постійну оцінку та вдосконалення цих підходів. Використання розглянутих інноваційних підходів дає змогу створювати ефективні освітні середовища, які підтримують унікальні потреби та здібності всіх здобувачів освіти. Зрештою, це сприяє покращенню результатів навчання, підвищенню залученості та мотивації здобувачів освіти, а також кращої їхньої підготовки до успіху в 21 столітті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Hemajothi, S., & Kumar Jain, S. (2022). Challenges of e-learning during the pandemic and its implications in education. Technoarete Transactions on Applications of Information and Communication Technology (ICT) in Education, 1, 1–6. https://doi.org/10.36647/TTAICTE/01.04.A001
2. Kumbo, L., Mero, R. F., & Hayuma, B. J. (2023). Navigating the digital frontier: Innovative pedagogies for effective technology integration in education. J. Inform, 3, 14–33. https://doi.org/10.59645/tji.v3i1.142
3. Локарєва, Г. В., & Бажміна, Е. А. (2021). Персоналізація в освіті: управління студентами власною траєкторією навчання засобами цифрових технологій. Інформаційні технології і засоби навчання, 86(6), 187–200. https://doi.org/10.33407/itlt.v86i6.4103

4. Bodily, R., Leary, H., & West, R. E. (2019). The impact of personalized learning on student engagement and academic performance: A systematic review. Educational Technology Research and Development, 67(4), 937-962. https://doi.org/10.1007/s11423-019-09692-2
5. Hodges, C. B., Moore, S. L., & Lockee, B. B. (2020). The impact of technology-enhanced personalized learning on student outcomes. Journal of Research on Technology in Education, 52(3), 285-303. https://doi.org/10.1080/15391523.2020.1757494
6. Williams, A., Patel, R., & Green, T. (2023). Future directions in personalized learning research: A global perspective. Journal of Learning Analytics, 10(1), 87-105.
7. Basitere, M., & Ivala, E. (2017). Evaluation of an adaptive learning technology in a first-year extended curriculum programme physics course. South African Computer Journal, 29 (3), 1–15.
8. Опалюк, Т. (2016). Адаптивне навчання студентів та його структура. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: педагогіка, (2), 57–62.
9. Савіцька, В. В. (2022). Теоретико-методологічні основи проєктування освітнього процесу у закладах вищої освіти в умовах цифровізації. Інноваційні технології навчання в умовах модернізації сучасної освіти. [Колективна монографія] / за заг. ред. Л. З. Ребухи. Тернопіль: ЗУНУ, 67–83.

Савчук Ганна Володимирівна,
учитель української мови та літератури
Дніпровської гімназії № 87 Дніпровської міської ради

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ПРОСТІР ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СМИСЛОЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ У СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

Анотація У статті розглядаються особливості та переваги впровадження інноваційних технологій у процес вивчення української мови та літератури в сучасній школі. Автор аналізує ефективність використання мультимедійних засобів, інтерактивних методів навчання (зокрема, гейміфікації, методів перевернутого класу та сторітелінгу) та цифрових платформ для підвищення пізнавального інтересу учнів. Особливу увагу приділено формуванню ключових компетентностей школярів через поєднання традиційних підходів із новітніми ІТ-інструментами. Визначено, що використання інновацій не лише сприяє кращому засвоєнню матеріалу, а й розвиває критичне мислення та творчі здібності учнів.

Abstract The article examines the characteristics and advantages of implementing innovative technologies in the process of studying Ukrainian language and literature in modern schools. The author analyzes the effectiveness of using multimedia tools, interactive teaching methods (specifically gamification, flipped classroom, and storytelling), and digital platforms to increase students' cognitive interest. Special attention is paid to the formation of students' key competencies by combining

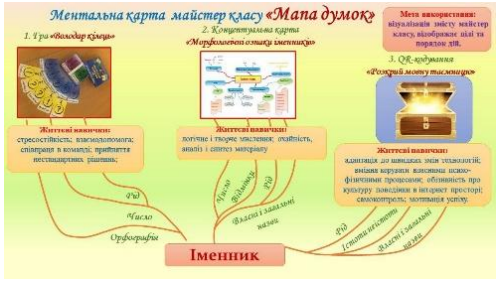
traditional approaches with the latest IT tools. It is established that the use of innovations not only promotes

Сучасна школа потребує оновлення підходів до навчання, адже учні сьогодні – це покоління цифрового простору, швидкого мислення й активної взаємодії. Тому завдання вчителя – не лише передати знання, а й сформувати компетентності, необхідні для життя: уміння аналізувати, співпрацювати, творчо мислити, самостійно здобувати інформацію. У цьому допомагає впровадження інноваційних технологій на уроках української мови та літератури.

У своїй роботі я поєдную традиційні методи з сучасними освітніми технологіями, створюючи атмосферу співпраці, зацікавлення та успіху для кожного учня.

Диференціація та індивідуалізація навчання

Під час вивчення однієї теми учні виконують завдання різного рівня складності.

Приклад (тема «Словотвір»):

– початковий рівень – знайти префікс і суфікс у словах;
– середній – утворити нові слова за зразком;
– достатній – зробити словотвірний розбір;
– високий – скласти мінітекст із похідними словами.

Такий підхід допомагає кожному працювати у власному темпі й досягати успіху.

Інтерактивні технології

Залучаю учнів до активної співпраці через різні форми роботи. Приклади:

– «Мікрофон» – швидкі відповіді на запитання з теорії;
– «Мозковий штурм» – добір асоціацій до образу героя;
– робота в парах – взаємоперевірка диктантів;
– рольові ігри – інсценізація діалогів літературних персонажів;
– «Кубування» – аналіз твору з різних позицій (описати, порівняти, довести, оцінити).

Ці методи розвивають мовлення, критичне мислення й уміння аргументувати. Використання інформаційних технологій робить урок сучасним і наочним.

Застосовую:

– мультимедійні презентації;

– онлайн-тести й інтерактивні вправи;
– відеофрагменти екранізацій творів;
– електронні словники;
– створення хмар слів, ментальних карт.

Приклад: під час вивчення біографії письменника учні створюють цифрову презентацію або інтерактивну стрічку часу.

Проєктна та творча діяльність

На уроках літератури практикую дослідницькі та творчі завдання.

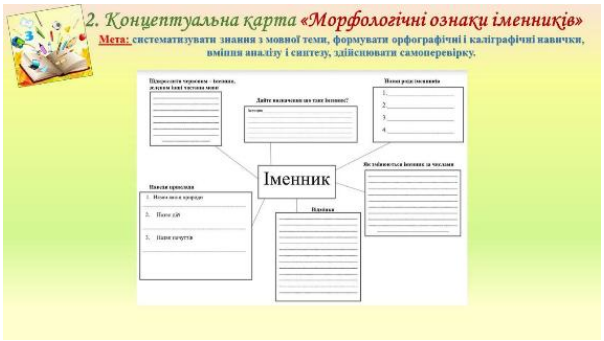
Приклади:
– створення буктрейлерів;
– лепбуки за прочитаними творами;
– літературні колажі;
– написання есе або фанфіків;
– міні-проєкти «Мій улюблений герой», «Образ України в поезії».

Такі завдання формують читацьку компетентність, креативність та інтерес до української літератури.

Здоров'язбережувальні технології

Змінюю види діяльності, проводжу руханки, мовні ігри, створюю доброзичливу атмосферу співпраці. Це допомагає зберігати працездатність учнів і підтримувати позитивну мотивацію.

Висновок

Використання інноваційних технологій сприяє підвищенню якості знань, активізації пізнавальної діяльності та розвитку ключових компетентностей учнів. Сучасний урок української мови та літератури – це простір творчості, партнерства й самореалізації, де кожна дитина має можливість розкрити свій потенціал.

Додаток 1

Урок-квест

«Сучасна країна. Сучасне місто. Історія крізь віки.»

Мета: розвивати пізнавальний інтерес до історії свого народу, своєї країни; удосконалювати уміння працювати в команді; розвивати аналітичне мислення школярів, удосконалювати навички встановлення причинно-наслідкових зв'язків, уміння робити висновки; підвищувати пізнавальну активність учнів; збагачувати

словниковий запас з англійської мови, практикувати учнів у вживанні лексичних одиниць, розвивати навички діалогічного та монологічного мовлення.

Виховувати повагу до української культури, почуття гордості за свою Батьківщину; формувати ціннісне ставлення до суспільства та держави.

Музичний та відеоматеріал: Джаз на Дніпрі

https://www.youtube.com/watch?v=HHuBRq3cm64,

Відео «Дніпро» https://www.youtube.com/watch?v=1NhWpTghYYE

Григорій П'ятигорський – відео, Герб України

https://www.youtube.com/watch?v=6hSO7CX8DBk&t=17s

Обладнання: карта і герб Дніпра, ілюстрації, роздатковий матеріал, проектор, відеоматеріали

Хід уроку.

І. Організаційний момент

Привітання з учнями.

Перевірка готовності до уроку.

Ознайомлення з темою та метою уроку.

ІІ. Основна частина уроку

Презентація 01-07

Вступне слово до учнів про музей та про тему уроку

Сьогодні ми з вами поринемо у світ музики, історії та англійської мови

Місто Дніпро – це перлина на берегах річки Дніпро, що розташувалася серед вирію зелених лісів та блакитних вод. Ступаючи по його вулицях, можна відчути ритм життя, який завжди насичений подіями та емоціями. Величезні будівлі, які тягнуться до неба, створюють неповторний силует міста. Вони свідчать про його історію та прогрес, про зусилля і творчий потенціал його мешканців.

Зараз я розповім вам про фестиваль, завдяки якому наше місто прославилось на весь світ – це «Джаз на Дніпрі».

Джазові фестивалі Дніпра були і є музичною візитівкою міста. Творчі форуми джазистів з різних куточків проводили, починаючи з кінця 60-х років минулого століття. Найстаріший фестиваль – «Джаз на Дніпрі», якому вже понад пів століття. Його історія – непроста й у чомусь відображає історію самого міста: злети й падіння, забуття і відродження, кількарічні перерви й повернення до життя.

Перший такий захід відбувся 1968 року. Його організував актив місцевого джаз-клубу. Фестиваль називався «Юність-68». Про запрошення джазистів з-за кордону не йшлося: з 1959 по 1987 роки місто було закритим для іноземців через роботу тут секретних оборонних заводів.

На кінець 1970-х припало відродження інтересу джазу на Дніпропетровщині й своєрідний «джазовий ренесанс».

У наступні роки відбулися фестивалі «Джаз-82» та «Джаз-83».

Черговий джазовий фестиваль змогли організувати тільки після чотирирічної перерви – 1987-го. Географія учасників була широкою – від Західної України до Далекого Сходу.

Осінь 1990 року дарує місту черговий фестиваль «Джаз на Дніпрі-90».

1996 року за підтримки фонду «Відродження» відбувся військовий фестиваль джазової музики «Джаз у погонах».

1999 року Агентство «DAVIS-ART» відродило фестиваль «Джаз на Дніпрі»

У 2000-му році відбувся фестиваль «Джаз молодих».

2001 року фестиваль провели у листопаді. Він мав також статус міжнародного і вважався десятим, ювілейним. «40 років у джазі» – такою була його назва.

У вересні 2016 року «Джаз на Дніпрі» знову повернувся.

У липні 2017-го просто неба, на Монастирському острові, він зібрав близько 5 тисяч глядачів. Захід присвятили сторіччю з дня народження двох джазових легенд – піаніста Телоніуса Монка і вокалістки, «першої леді джазу» Елли Фіцджеральд.

Учасниками стала майже сотня музикантів з різних країн світу, зокрема Патті Остін – володарка премії «Ґреммі», легендарна американська вокалістка.

2018-го року фестивалю «Джазу на Дніпрі» виповнилося 50-років, а 2019-го – він відкрив свою «нову сторінку». Наприкінці липня на Монастирському острові провели «Джаз на Дніпрі. New story». У день відкриття послухати виступи 70 музикантів світового рівня прийшли понад чотири тисячі людей.

Відео 02: https://www.youtube.com/watch?v=HHuBRq3cm64

Дніпро – край талановитих музикантів. Одним з них є наш земляк Григорій П’ятигорський. Він розпочав свій життєвий шлях у славному м. Дніпро, а закінчив далеко за межами України – в Америці.

П’ятигорський 03. В цей час на екрані з’являється історична постать

Доброго дня!

Де я?

Який зараз рік?

Як чудово через роки знову опинитися на батьківщині!

Good afternoon!

Where am I?

What year is it now?

How wonderful to be back in the homeland after years!

Як змінилося місто за ці роки?

How has the city changed over the years?

I was born here and was introduced to music for the first time. By the way, I left you a small quest just in case. Solve it.

The first part is where you can hear the music.

Фон музика П'ятигорського 04

– Пане П'ятигорський, місто стало одним з найрозвиненіших в Україні. Наші учні готові вам розповісти про це.

Mr. Pyatihorsky, the city became one of the most developed in Ukraine. Our students are ready to tell you about it.

Фон 05. https://www.youtube.com/watch?v=1NhWpTghYYE

Виступ дітей:

1. У Дніпрі немає конкретної дати Дня міста. Його святкують у другу суботу вересня.
2. У Дніпрі найбільша Набережна в Європі – 23 к.
3. У Дніпрі знаходиться найбільший у світі єврейський центр "Менора".
4. Найстаріша та найбільша колекція "Кам'яних баб" знаходиться в історичному музеї Дніпра.
5. Перший залізобетонний міст у світі та найбільший арковий міст у Європі "Мерефо-Херсонський" знаходиться у Дніпро.
6. Дніпропетровське метро є найменшим у Європі, 6 станцій, довжина лінії 7,8 км.
7. Найдовший житловий будинок в Україні – це дев'ятиповерхівка на проспекті Героїв "Китайська стіна".
8. Найвищі будівлі у Дніпро – це "Вежі". 123 метри.
9. There is no specific date for the City Day in Dnipro. It is celebrated on the second Saturday of September.
10. Dnipro has the largest Embankment in Europe - 23 km.
11. The world's largest Jewish center "Menorah" is located in Dnipro.
12. The oldest and largest collection of "Stone Women" is located in the Dnipro Historical Museum.
13. The first reinforced concrete bridge in the world and the largest arch bridge in Europe "Merefo-Khersonsky" is located in Dnipro.
14. Dnipropetrovsk metro is the smallest in Europe, 6 stations. The length of the line is about 8 km.
15. The longest residential building in Ukraine is the nine-story "Chinese Wall" on Heroiv Avenue.
16. The tallest buildings in Dnipro are "Towers" . 123 meters

П'ятигорський 06

Це так чудово, що ви вивчаєте іноземну мову. It is so wonderful that you are learning a foreign language. Але знайте, що рідну мову я теж пам'ятаю. Вона назавжди в моєму серці! А ще малим я дуже полюбляв купувати запашні булочки у місцевих пекарнях! До речі, там, на Торговій площі, я для вас теж дещо залишив. Довжина набережної допоможе вам знайти!

Пауза

Скільки всього прекрасного з'явилося у нашому місті! Між іншим, окрім мене є ще багато людей, які прославляли наш край.

Дніпропетровщина – славетний край з давньою історією, головна цінність якого – це **люди**. Письменники, художники, актори, спортсмени, які народилися у Дніпропетровській області або чиє життя та діяльність були пов'язані з нашим регіоном, сьогодні відомі не тільки в Україні, але й далеко за її межами.

Виступ дітей

Презентація 07

П'ятигорський 08

Дякую, що згадали про мене! Третю частину шукайте в книзі з нотами.

III. Закріплення вивченого матеріалу

Бесіда за підсумками уроку.

Відповіді на запитання учнів.

Виконання творчого завдання (Плакат з гербом Дніпра. Сердечки з мотивацією).

Герб України 09

https://www.youtube.com/watch?v=6hSO7CX8DBk&t=17s

П'ятигорський 10

Ви молодці! Впоралися з завданням! Не забувайте, ви - нащадки козацького роду і майбутнє України! Щасти вам!

IV. Підсумок уроку

Оцінювання роботи учнів на уроці.

Виставлення оцінок.

Садова О. О.,
учитель української мови та літератури
КЗ «Опорна школа «Оскільський ліцей Оскільської сільської ради
Ізюмського району Харківської області»»,
Sadova.Olena72@gmail.com

РОЛЬ ІСТОРИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ТА КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ В ПРОЦЕСАХ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Доповідь присвячена дослідженню проблеми формування української національної ідентичності через призму історичної пам'яті та культурного досвіду народу. У роботі аналізується теза В. Винниченка про те, що бути українцем – це постійно доказувати своє право на існування, що залишається надзвичайно актуальним для сучасного державотворення.

Автор акцентує увагу на подоланні «історичного гріха» безпам'ятства та почуття меншовартості, які перешкоджають розбудові демократичної держави. У доповіді обґрунтовано роль історичної свідомості як фундаменту для розвитку особистості та суспільства, що дозволяє не лише знати минуле, а й розуміти його причетність до майбутнього. Окрему увагу приділено необхідності об'єктивного висвітлення історії та критичного переосмислення помилок попередників задля уникнення національних трагедій у сьогоденні.

Робота підкреслює морально – виховне значення історії, яке полягає у формуванні відповідальності кожного громадянина за долю країни та здатності адекватно оцінювати сучасну дійсність крізь призму духовності предків. Доповідь закликає до духовного оновлення, звільнення від «внутрішнього рабства» та активного пошуку історичних традицій, вартих втілення в сучасній суверенній Україні.

Ключові слова: державотворення, безпам'ятство, меншовартість, самобутність, самопізнання, духовність, відповідальність.

Key-words: state-building, inferiority, identity, self-knowledge, spirituality, responsibility.

За тебе я молюсь,
Моя Вкраїно,
Моя радість і моя туга…

Одвічне прагнення пізнання власних коренів, так влучно висловлене в Шевченкових «Що ми? Чиї сини? Яких батьків?», не втрачає актуальності і в наш час. Адже ми маємо неоціненне надбання – культурно-історичний досвід нашого народу, у якому зберігаються всі ті цінності, що представляють його внутрішню суть, ментальність, національний характер, так би мовити «душу народну», передаючись із покоління в покоління, ставши основою суспільного розвитку сучасності. До того ж, саме цей досвід є фундаментом, на якому

базується наш державний устрій, від нього залежить, як високо зможе піднятися українська суверенна держава, як швидко досягнути європейських висот.

В. Винниченко написав у своєму щоденнику пророчі слова: «Бути українцем – це означає бути постійно в стані доказування свого права на існування» [1]. Саме такою була наша історія впродовж декількох століть, але, на жаль, ці процеси характерні й для сьогодення. Нам не варто шукати винних, адже правда досить очевидна. Необхідно лише замислитися над тим, чому так сталося, що ми втратили зерна власної самобутності, розгубивши їх у вирі життєвої суєти, проаналізувати, що зробили не так, де схибили. Обравши незалежний шлях розвитку, ми сподівалися, що відразу ж настане омріяне майбутнє з достатком, справедливістю та свободою, але нашому народові довелося зіткнутися з багатьма невирішеними проблемами минулого, а на сьогодні – з війною. Ми зробили вибір, обрали модель. Та які б стандарти ми не приміряли, але бути там зможемо, тільки зберігши свою самобутність, культуру, індивідуальність, тобто спираючись на власний культурно-історичний досвід.

Ми вступили в ІІІ тисячоліття з віковічним прагненням незалежності, розбудови Української держави відповідно європейських зразків, але погодьтеся, демократичною державою так і не стали. Нас і досі переслідує почуття меншовартості, нав'язане радянською ідеологією, та й брак патріотизму, відчувається надзвичайно гостро. Адже деяка частина людей досі вірить в спільну долю двох «братніх народів», про що й свідчить сучасна мовна політика, бо ж «Чия мова, того й влада, і того суд» [6]. Напевно, ми ще не навчилися на власних помилках, або ж точніше, як вважає Р.Федорів, це наша дивовижна забудькуватість, оскільки: «Безпам'ятство – це і є наш історичний гріх, який покутуємо із покоління в покоління» [6]. Ми продовжуємо жити у химерному світі мрій, ілюзій та вигаданих ідеалів, сприймаючи бажане за дійсність, і звісно, не роблячи висновків з наших історичних трагедій, ігноруючи досвід попередників. Здавалося б, уже час порозумнішати…

Життя кожної людини обмежується певним історичним часом. Народившись, вона опиняється в певному історичному середовищі, яке формує її особистість. Та зрозуміло, що не лише безпосередня реальність впливає на свідомість і психіку людини, адже сила і стійкість громадянина розвиваються й на основі історичної пам'яті – пам'яті поколінь, пам'яті народу. Історична свідомість – це не просто знання того, що було, а й розуміння минулого, його причетність до сучасного і майбутнього. Важливою її складовою є також узагальнений історичний досвід та уроки національної історії, які випливають з цього досвіду. Поєднання цих компонентів дозволить нам знайти в минулому зразки для наслідування або ж, навпаки, засоби для уникнення помилок, визначити оптимальні методи вирішення соціальних завдань, аналогічні до тих,

що уже були актуальними в той чи інший історичний період. Саме тому так важливо нам сьогодні здійснити ґрунтовний аналіз культурно-історичного досвіду наших попередників, обравши ті традиції, що потребують наслідування, водночас, давши об'єктивну критику помилкам. А їх в нашій історії більш, ніж достатньо.

П. Кравченко, підтримуючи позицію формування історичної свідомості, наголошує на необхідності правдивого висвітлення реальних суспільних процесів. Оскільки фальсифікація минулого, його суб'єктивне трактування або ж замовчування історичних фактів неминуче спричинить «антинаукове розуміння сучасного і спотворить картину майбутнього, що, у свою чергу, дезорганізує суспільство й особу, позбавить їх здатності виробити правильну лінію поведінки в певних історичних умовах» [3]. Таким чином, історик акцентує увагу й на важливості історичного досвіду для вирішення питань сучасності.

Розуміння історичних здобутків, безперечно, необхідне для морального виховання населення – свідомих, патріотично налаштованих, відданих громадян, згуртованих у єдиний народ. У кого ж нам вчитися? У волелюбних козаків-запорожців, сміливих орлів-оборонців неньки-України, чи, можливо, у «татарських людей», що ще в XIII столітті вірою і правдою стали служити врагам, забувши, що Русь, спаплюжена, обезкровлена, лежить у попелі у ніг татар? А чи не наслідувати нам революційників початку XX ст., які життя віддавали, щоб наблизити незалежність, хоча ми ж можемо почерпнути досвіду й у вірних посіпак комуністичного режиму, які, самі ставши рабами, допомагали запрягти весь український народ у ярмо неволі? Чи, можливо, нашими «кумирами» стануть сьогоднішні можновладці, для яких мета одна: якомога довше втриматися в політиці, щоб тісніше набити власні кишені чужим, так би мовити, позиченим у народу, що приречений на злиденне існування? На цю ниточку можна нанизувати й далі, але я прагну, щоб ви лише усвідомили, що нам варто почати по-новому оцінювати історичну дійсність, врешті почати вчитися, виховуватися на досвіді наших попередників, що досить є гірким. Сучасні дослідники ставлять надзвичайно важливе питання: «Де ми? Хочеться лібералізації, а ми все ще перебуваємо у циклічній архаїці.

Хочеться національної державності, але Україну підточує локальний сепаратизм. Хочеться модернізації, різноманітності й структурованості, а насправді – бюрократична зашкарублість і потяг до зрівнялівки» [4].

Таким чином, ми змогли дійти до ключового запитання: «Де ж нам шукати історичних традицій?», актуальність якого не викликає сумнівів. Уже чимало складних історичних доріг пройшов наш народ, долаючи підступні схили й падіння, переживаючи роки злетів і розквіту. Та сьогодні прийшов час дізнатися правду, повернути з минулого забуті імена, переосмислити той досвід, що

залишили нам предки, адже невипадково Олесь Гончар писав: «Упродовж десятиріч Україні відводилась роль своєрідного полігону, де безборонно чинився й навіть заохочувався державний розбій, спрямований на те, щоб знищити нас як націю, дощенту розруйнувати багатовікову українську культуру, віру, народі звичаї, послідовно викорінюючи зі свідомості людей найменші ознаки їхнього національного буття. Сили зла посягали на саму душу людини, намагаючись на свій лад здеформувати і спустошити її. Тож чи дивно, що цілі покоління молодих людей виростали без знання власної історії, без правдивих, не сфальсифікованих уявлень про минувшину свого народу» [2]. Та це й зрозуміло, оскільки лише той, хто втрачав історичну пам'ять, національну духовність, перетворювався на сліпого підданого імперської диктатури. Саме тому ми маємо розуміти важливість знання своїй історії, у канві якої знаходиться і наша доля, щоб не повторити національні трагедії.

Ми маємо якомога критичніше підійти до пошуку наших історичних традицій. Адже знання минулого допомагає нам прогнозувати майбутнє, визнавати одних діячів, заперечуючи роль інших. А оскільки минуле постійно перебуває в теперішньому, то постає потреба формування історичної пам'яті, без якої не мислиться жоден народ. Той досвід минулого, що в ній зберігається, стає джерелом народного морального оновлення, духовної сили. Виховне значення збереження історичної пам'яті й полягає в тому, що це не має бути перелік прикладів минулого для наслідування або ж роздумів, а вона повинна формувати саме ставлення до сучасної дійсності. Це знання потрібне для адекватної оцінки теперішнього, для вироблення моральної позиції, визначення власного місця в нинішній історії. Щодо цього питання, то К.Ясперс вважав: «Так само, як я бачу цілісність минулого, я пізнаю і сучасне. Чим глибших шарів я досягаю в минулому, тим інтенсивніше беру участь у перебігу подій теперішнього» [3].

Морально-виховне значення історії нашого народу полягає в тій відповідальності, яку повинен відчувати кожен за скоєне, за те, що було до нас і що повинні ми самі залишити. Постійно порівнюючи сучасність та минуле, можемо зробити надзвичайно важливі висновки, оцінюючи теперішнє та очікуючи майбутнє через призму духовності наших предків. У цьому й полягає суспільна духовно-практична функція, яку виконує історична пам'ять, адже М.Бердяєв писав: «Якби для окремої людини не існувало шляхів прилучення до історичного досвіду, то якою жалюгідною, спорожнілою і смертною була б людина». Проте людина у своєму житті «… знаходить істинну реальність великого історичного світу через історичну пам'ять, через внутрішній переказ, через внутрішнє прилучення долі свого індивідуального духу до долі історії» [3]. А тому, спробувавши проаналізувати історичний досвід наших попередників, упевнена, зможемо знайти наші історичні традиції.

…Я – маленький уламок Всесвіту. Настільки маленький, що ви можете навіть не помітити мене, проходячи поряд. Я – маленький уламок, та місія моя важлива… Я – маленький срібний ключик, що відчиняє ґрати реальності, перетворюючи на «тут-і-зараз» на «там-і-завжди». Перетворюючи Світ на Всесвіт…

Я – маленький уламок Всесвіту, та місія моя важлива. Прагну знайти корені свого народу, початки великої ріки буття українців, щоб усвідомити, хто ж я на цій землі. Прагну зрозуміти нарешті, чому сьогодні так часто плаче українська доля, залишена на роздоріжжі віків, розтерзана та безсила. Хочу зазирнути у книгу мудрості наших попередників, щоб позичити в історії досвіду, як нам будувати своє майбутнє. Так мріється жити в щасливому світі, де правда, закон, справедливість, де злагода, мир і достаток. Невже не судилося збутися цим мріям?

Ні, я обираю тихий бунт і буду протестувати. Нам варто шукати історичних традицій наших попередників, щоб вміти перейняти будівничий процес, розпочатий попередниками, ми повинні бути цього свідомі. «Для чого потрібна історія?» - запитує англійський філософ історії Р.Дж.Коллінгвуд і відповідає, що історична наука служить справі людського самопізнання [5]. А тому маємо відповідати перед совістю за наше спільне майбутнє. Доля в нас одна, єдина – українська.

Я вірю, що проростуть буйним цвітом паростки духовності на рідній вкраїнські землі, історичної пам’яті та розуміння важливості переосмислення історичного досвіду, самокритики та змін. Ми повинні використати цей шанс, піднятись з колін, стати врешті суверенними та незалежними, звільнитися від внутрішнього рабства. Знати та шанувати історичні традиції, варті втілення в сьогоденні, розуміти причини трагедії та уроків, що дає нам життя. Уже б час зрозуміти…

...Невідомий майстер налаштовує струни, звучить сумна мелодія, трішки тривожна й сумна. Збираються перші думки, хаотичні та непередбачувані. Свідомість відмовляється в зосередженні, та ні, я мушу. Намагаюся сконцентруватися, обрати правильний шлях. А думки, такі ж галасливі, розпочинають бенкет, де ведуть боротьбу совість і правда. Я мушу прислухатись до згуків минулого, голосів, що линуть з віків. А скрипка вже плаче слізними нотами…

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вівчарик М.М., Капелюшний В.П. Українська нація: витоки, становлення і сьогодення. – К.: Олан, 2003. – с.3.
2. Іванченко Р.П. Україна від Кия до Кравчука: Короткий нарис історії української державності. – К.: Укр. Письменник, 1992. – с.3.

3. Кравченко П.А. Вітчизняний культурно-історичний досвід у системі сучасного державотворення (Соціально-філософські аспекти). – К.: Генеза, 2001. – с.112, 237 – 238, 276 – 277.
4. Кремень В.Г., Табачник Д.В., Ткаченко В.М. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду) - К.: «ARS-UKRAINE», 1996. – с.12, 471 – 472, 743.
5. Кремень В., Ткаченко В. Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації. – К.: Друк, 1999, - с.21.
6. Лизанчук В. Завжди пам'ятай: Ти – Українець! – 2-ге доповн. вид. – Львів: Мальва, 2001. – с.12 – 13, 176 – 177, 669.

Санкович Марія,
доктор філософії
вчитель-методист Яблуницького ліцею
Поляницької сільської ради Надвірнянського району
Івано-Франківської обл.

ПРОЄКТНА ТЕХНОЛОГІЯ У ВИХОВАННІ ЛІДЕРА НА УРОКАХ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті проаналізовано можливості проєктної технології як ефективного педагогічного інструменту виховання лідерських якостей учнів на уроках громадянської освіти. Обґрунтовано значення людського виміру освіти у формуванні громадянських і соціальних компетентностей через активну участь учнів у проєктній діяльності. Доведено, що використання проєктів сприяє розвитку відповідальності, ініціативності та здатності до командної взаємодії як ключових ознак сучасного лідерства. Ключові слова: людський вимір, проєкт, компетентності.

Постановка проблеми. Одним з головних завдань сучасної системи освіти є створення умов для розвитку і самовиявлення кожної особистості, формування покоління, здатного до активної творчої діяльності і розвитку цінностей громадянського суспільства. Виходячи з цього, освіта в Україні загалом й історична та громадянська галузь зокрема повинна утверджуватися і розвиватися на принципах гуманістичної спрямованості і демократичності, коли учень перестає бути лише об'єктом педагогічного впливу, а стає вільним і рівноправним суб'єктом освітнього процесу. Пріоритетним в сучасній системі шкільної освіти стає принцип компетентнісного навчання, реалізація якого створює необхідні умови для самореалізації учня як індивідуальності, творчої особистості. Основною ознакою такої освіти є здатність особистості орієнтуватися в житті, і гідно, професійно й грамотно діяти у сучасній соціокультурній ситуації. В основу полягає залучення учнів до технології проєктів з елементами пошукової діяльності. Проблема полягає в тому, щоб

надати шкільній освіті і навчанню “людський вимір”, перетворити їх в процеси цілісної освіти особистості; створити освітнє середовище, яке забезпечувало б перетворення кожного шкільного предмету із джерела знань в засіб формування творчої особистості учня. Особливо це стосується історичної освіти. Річ у тім, що історія є галуззю наукового знання, що відображає сутність діяльності людства. Вивчення історії у школі дозволяє дітям познайомитись з соціальним досвідом у всіх сферах життя і дає необхідну інформацію, яка формує уявлення про розвиток людства в соціальній, економічній, політичній, культурній та інших сферах. Історична інформація не повинна розглядатись в цьому випадку як така, що пішла в минуле, вона повинна навчати учнів здобувати уроки і намагатися не повторювати помилок попередніх поколінь. Вивчення історії формує в учнів різні уміння: здатність розуміти сучасні події і причини їх виникнення, аналізувати історичні події, 4 документи, порівнювати різні історичні події і явища та знаходити зв’язок між ними і сучасністю; здатність оцінювати історичні події та історичні особистості. Але набуття таких компетентностей можливе лише за умови застосування ефективної методики навчання. У зв’язку з цим неабиякої актуальності сьогодні набуває проєктна методика у вивченні історії.

Актуальність і практична значущість вивчення методу проєктів сьогодні зумовлена власне його освітнім і соціальним потенціалом для формування різнобічної особистості учня, критично мислячого, свідомого і активного громадянина. Проте, попри все більшу увагу вчителів до необхідності застосування на практиці методу проєктів, комплексні дослідження, в яких би цілісно і водночас послідовно розкривалися питання історії становлення проєктної методики, її теоретичних принципів і наявного практичного досвіду застосування, відсутні, що також зумовлює актуальність теми кваліфікаційної роботи. Новизна проблеми упровадження проєктної технології дослідження для активізації пізнавальної діяльності учнів полягає в особливості упровадження дидактичних принципах: принцип науковості – за основу, як правило, беруть модель і методологію дослідження, що розроблена і прийнята у сфері науки. Проте головна мета навчального дослідження з функціональної точки зору принципово відрізняється від такої як у науковій діяльності.

Принцип детермінізму – детермінізм виступає, перш за все, у формі причинності як сукупності обставин, які передують у часі якій – не будь даній події і викликають її. Тобто, має місце зв’язок явищ і процесів, коли одне явище, процес (причина) за певних умов породжує, виробляє інше явище, процес (наслідок). принцип системності – можна виділити три основних компоненти: формування загального⎫ уявлення про світ і місце в ньому людини; технологічний – упровадження прийомів, методів; особистісна орієнтація, спрямована на розвиток інтелектуального творчого потенціалу особистості.

принцип відповідності – технологія дослідження упроваджується з початкових етапів вивчення історії. Від простого до складного, враховуючи вікові та психологічні особливості.

Принцип наступності – кінцева мета – сформованість словесно – логічного мислення, на основі якого починається становлення теоретичного рефлексивного мислення, характерного для високого рівня розвитку інтелекту.

Принцип формування і розвитку - навчання сприяє становленню світогляду і впливає на поведінку людини. Виховне значення мають і методи навчання як дослідження, зокрема, вони сприяють виробленню схильності до активної усвідомленої діяльності, наполегливості, працьовитості, ретельності, відповідальності тощо.

Принцип активності – різні системи освіти – авторитарна і демократична – по-різному трактують цей принцип. Учень на демократичному уроці є суб'єктом діяльності. Процес упровадження технології дослідження не дозволяє здобувачам освіти бути «пасивними»

Принцип додатковості – відтворення цілісності явища вимагає застосування в пізнанні взаємовиключних «додаткових» понять, якостей. В процесі навчання формуються і розвиваються додаткові вміння, навички необхідні для реалізації особистості, її конкурентоспроможності [17,с.143].

Краєзнавчий принцип – передбачає уточнення, конкретизацію, розкриття та підтвердження наукових понять із всесвітньої, загальноукраїнської історії прикладами з навколишнього середовища. Основним завданням шкільного краєзнавства є всебічне вивчення рідного краю, збирання та узагальнення краєзнавчого матеріалу.

Практична значущість – Однією з форм, що активно впроваджується вчителем історії в навчальний процес, є нетрадиційні уроки. Так називають уроки, що не вкладаються в рамки традиційної методики навчання, на яких учитель дотримується стандартної структури, методів і прийомів навчання. Нетрадиційний урок – це передусім творчість, самобутність і навіть мистецтво вчителя та учнів через призму самостійного дослідження. Такий урок може максимально стимулювати пізнавальну самостійність, творчу активність та ініціативу учнів, їх інтерес до навчання4 . У своїй педагогічній діяльності я працюю над різними проєктними технологіями. З 2013 року практикую роботу в науково – дослідницькій діяльності МАН. Здобувачі освіти які цікавляться пошуковою роботою вибирають тематику та займаються дослідженням. В переважній більшості це секції історії, філософії, правознавства та релігієзнавства. Маємо завжди призові місця на ІІІ етапі. В 2019 році було розроблено проєктну технологію « Народжена в підпіллі», з історії родини Марійчин Ганни (Мотрі) батьки якої воювали в лавах УПА це були Григорій Вацеба та Марія Бабінчук, а новонароджену доньку залишили на виховання

зовсім чужій родині в с. Яблуниця. На згадку про себе залишили два листи « Лист батька» та «Лист матері». Ці листи Гануся(Мотря) Марійчин зберігає і до сьогоднішніх днів. З початку російсько – української війни здобувачі освіти Яблуницького ліцею розпочали проектну технологію «Окопна свічка» та «Перемагаємо з піснею». Щодо окопної свічки організовують роботу та роблять окопні свічки. Щоб мати кошти на парафін та бляшанки ходили в коляду та щедрівку. З метою популяризації української колядки, реалізовується окопна свічка. Взимку їх передають воїнам ЗСУ яким це потрібно.

Саме сьогодні, коли в нашій країні йде війна, ми відчуваємо себе громадянами своєї держави. Дух народний прокинувся, окріп і потребує виходу не тільки на словах, а й на ділі. Саме зараз Україні потрібні громадяни, які зможуть самостійно приймати нестандартні рішення, розв'язувати різноманітні проблеми; громадяни, у яких добре розвинене критичне мислення, які вміють творчо працювати.

Одним із найактуальніших завдань сучасної освіти і виховання в Україні є створення умов для формування людини-громадянина, для якої демократичне громадянське суспільство є осередком для розкриття її творчих можливостей, задоволення особистих та суспільних інтересів. Це може забезпечити система громадянської освіти, що має на меті підготовку молоді до активної участі в житті демократичного суспільства і формування її громадянської компетентності[21, с. 327].

Під час навчання у загальноосвітній школі в учня має бути сформований певний рівень готовності до дорослого життя, певна сукупність характеристик, так би мовити, життєва компетентність, що має забезпечити молодій людині здатність орієнтуватись у сучасному суспільстві, швидко реагувати на запити часу, ефективно та успішно самореалізуватись за шкільними дверима. Проєктна методика на сьогодні є ефективною виховною технологією формування громадянських якостей, компетентностей, активної громадянської позиції учнівської молоді. Вона дозволяє забезпечити основну мету системи освіти – інтелектуальний і моральний розвиток особистості, формування критичного і творчого мислення, вміння працювати з інформацією.

Метод проєктів як освітня технологія є сукупністю навчально-пізнавальних прийомів, за допомогою яких учні набувають знання та навички в процесі планування та самостійного виконання певних практичних завдань з обов'язковою презентацією результатів. Проєктна технологія ґрунтується на позиціях педагогіки прагматизму, що дозволяє реалізувати принцип "навчання за допомогою діяльності", де діяльність розглядається як творча й активна робота учня. Проєктна діяльність є одним з ефективних методів громадянського виховання учнівської молоді. Її перевагами є те, що учні навчаються і діють у мікросоціальному середовищі, отримують практичні навички, мають

можливість перевірити теоретичні надбання на практиці. Така діяльність здійснюється як у процесі навчання, так і в спеціально організованій позакласній та позашкільній роботі учнівської молоді. Це, насамперед, колективна діяльність учнів, які об'єднуються у групи і вирішують завдання відповідно до цілей та мети проєкту. Досить важливо, щоб це об'єднання відбувалося за спільністю інтересів.

Необхідною умовою досягнення мети проєкту є добровільна участь учнів у проєктній діяльності. Саме принцип добровільності, ґрунтований на мотиваційних імпульсах конкретної особистості учня, дозволить ефективно використати творчий та інтелектуальний потенціал кожного члена команди, що бере участь у реалізації проєкту. Група загалом має нести відповідальність за досягнення спільних цілей, а кожен учасник відповідати за свою частину роботи. Завдання в групі виконується в такий спосіб, щоб було можливо врахувати і оцінити індивідуальний внесок кожного члена групи зокрема[10,с.112]. Окрім того, процес успішної реалізації проєкту у позакласній виховній роботі передбачає об'єднання спільних зусиль учнів, батьків, вчителів, шкільної адміністрації, органів місцевого самоврядування, урядових структур, засобів масової інформації, спрямованих на вирішення важливих для громади проблем. У процесі проєктної діяльності учні потребують компетентної допомоги від суб'єктів соціальної взаємодії, яка полягає у тому, щоб надати школярам необхідну пораду та різнобічну інформацію щодо шляхів вирішення певної проблеми, поділитись досвідом, сприяти налагодженню контактів зі спеціалістами тощо.

Проте виконання основної роботи у вирішенні проблеми залишається за учнями. Для ефективної реалізації проєктної технології необхідно проводити відповідну підготовку як вчителів, так і учнів. Попередня підготовка учнів відіграє важливу роль у реалізації конкретного проєкту. Особливо це спостерігається в учнів які займаються науково – дослідницькою роботою в МАН. Початковий етап роботи має на меті набуття певних знань та вмінь. Саме тому організація проєктної діяльності передбачає проведення навчальних занять-тренінгів. З цією метою вчителям необхідно організувати ряд заходів: провести навчальні заняття, ділові ігри, бесіди тощо[11,с.20].

Метою цих занять є формування в учнів вміння визначати проблеми, які хвилюють громаду і вирішення яких є актуальним для громади; формування навичок роботи з різними джерелами інформації; ознайомлення з типами інформаційних потоків для виокремлення важливих постачальників необхідної інформації з конкретної проблеми дослідження; розвиток уміння систематизувати, узагальнювати, класифікувати та критично осмислювати здобуту інформацію щодо обраної проблеми, створювати реферативні, оглядові

та аналітичні документи, писати офіційні листи, звернення, проводити телефонні перемовини, набувати досвіду організації ділових зустрічей тощо.

На підготовчому етапі учасники проєкту ознайомлюються з технологією проведення опитування, анкетування та аналізом отриманих результатів, з основними правилами ділового етикету, зі структурами органів місцевої влади тощо. На цих заняттях учні навчаються планувати власну діяльність та прогнозувати її результати. Важливого значення у процесі проєктної діяльності має підготовка учнів до презентації результатів проєкту, тобто вміння виділяти найголовніше в своїй роботі, відбирати найважливіші матеріали для публічного представлення, чітко і лаконічно висловлюватись. Отже, продуктивна реалізація проєкту значною мірою забезпечується попередньою підготовкою учнів, набуття ними необхідних знань і вмінь [25, с. 80].

Ознайомлюючись з проєктною діяльністю у позакласній виховній роботі, насамперед, виділяємо основні етапи її реалізації – початковий, основний, заключний. На початковому етапі учні вибирають проблему; планують свою діяльність; прогнозують її результати; розподіляють обов'язки. Основний етап проєктної діяльності передбачає: системне дослідження проблеми; збір та опрацювання інформації; співпрацю з громадськістю; вирішення проблеми. Заключним етапом є підготовка учнів до презентації проєкту; аналіз роботи над проєктом; підведення підсумків; представлення результатів своєї діяльності перед аудиторією; оцінка проєктної діяльності. Під час вибору проблеми необхідно враховувати певні чинники: її актуальність для місцевої громади; перспективність вирішення проблеми; реальність і законність процесу вирішення проблеми. Етап обговорення та вибору проблеми дослідження є досить відповідальним, адже його результати впливають на подальшу реалізацію проєкту. Важливо акцентувати на тому, що вибір проблеми має здійснюватися безпосередньо учнями та підтримуватись більшістю учасників проєкту. Щоб з'ясувати найактуальніші проблеми місцевої громади, учням доцільно провести соціологічні опитування серед жителів певного району, мікрорайону, конкретної громади, обговорити актуальність проблем зі своїми батьками, рідними, знайомими. З метою отримання додаткової інформації з конкретної проблеми учні мають звертатись до різних джерел: інтернету, регіональних та місцевих газет, радіо, телебачення тощо. У процесі пошуку необхідної інформації для успішної реалізації проєкту школярі можуть активно залучати суб'єктів соціального впливу та взаємодії (батьків, вчителів, представників органів місцевої влади, громадських організацій, бібліотек, засобів масової інформації тощо). Це надасть змогу школярам не тільки здобути необхідні знання, але й згуртувати колектив для подальшої роботи над проєктом, спрямованого на вирішення важливих для громади проблем. Необхідно зазначити, що критично аналізуючи зібраний матеріал, учасники робочої групи мають змогу визначити

різноманітні підходи до вирішення проблеми та обрати оптимальну програму дій. Обрані заходи мають бути, насамперед, законними та узгодженими із відповідними державними структурами, уповноваженими щодо вирішення певної проблеми. Найбільш оптимальним було б вирішення проблеми, яке передбачало поєднання діяльності учнів з владними і комерційними структурами, фондами, громадськими організаціями, засобами масової інформації та ін. Окрім того, школярі можуть вдаватися до організації відповідних заходів: публікації своїх пропозицій у засобах масової інформації; виступи по радіо та телебаченню; написання листів-звернень до громади, місцевих органів законодавчої та виконавчої влади, громадських організацій, фондів тощо. Обов'язковою умовою участі у проєктній діяльності є презентація результатів проєкту перед громадськістю. Це може бути участь у конкурсі проєктів у своїй школі, мікрорайоні, місті, області. Презентацію проєкту можна провести також перед учнівським колективом школи, громадою певного мікрорайону, державними чи іншими структурами (батьківські збори, робоча нарада представників місцевої влади, сесія народних депутатів тощо). Головним об'єктом оцінювання в проєктній діяльності має бути діяльність учнів, набуті ними уміння, навички та знання [16, с. 20].

Необхідно враховувати, що проєктна діяльність передбачає інтеграцію та безпосереднє застосування знань та вмінь, спрямованих на набуття досвіду громадянської діяльності і соціальної взаємодії, що має важливе значення для формування активної громадянської позиції учнівської молоді. Проєктна технологія сприяє навчанню демократичного громадянства через залучення учнівської молоді до активної суспільної діяльності, де вони мають змогу здобути досвід прийняття рішень щодо вирішення проблем конкретної громади. Досліджуючи проблеми громади, учні вчаться розуміти складність і взаємозалежність соціальних проблем, набувають навички толерантного ставлення до поглядів і позицій інших людей.

Отже, проєктна технологія, насамперед, дозволяє зосередитись на розвиткові особистості учня, на його здатностях до самовизначення та самовдосконалення, на процесі формування у нього громадянських якостей, компетентностей та активної громадянської позиції. Проєктна технологія допоможе школярам усвідомити себе повноцінними і рівноправними членами громади, відчути свій зв'язок з суспільством, що надасть їм змогу досягнути успіху в житті та брати активну участь у вирішенні соціальних проблем своєї громади. Серед багатьох сучасних педагогічних технологій, які використовуються вчителями на уроках історії, однією з найефективніших є проєктна, яка створює сприятливі умови для самореалізації особистості, дає поштовх для індивідуального та колективного пошуку, стимулює розвиток інтелектуального й творчого потенціалу учнів, розвиває відповідальність,

необхідні психологічні якості, формує соціальні вміння та сприяє набуттю навчального і життєвого досвіду. Інтерес педагогів до її використання має досить тривалу історію і підтверджується практикою застосування.

Метод проєкту – це метод пошуку, тобто така організація навчання, при якій учні набувають знань в процесі планування та використання практичних завдань-проєктів. Проєкт дає можливість тісно пов'язувати теорію з практикою. Цей метод спонукає учнів самостійно пройти всі етапи дослідження обраної теми, формує навички пошукової, аналітичної, творчої діяльності. І це дуже важливо, адже, як показала практика, учні, особливо рано перестають думати, самостійно розмірковувати в основному через те, що їм простіше запитати вчителя, ніж шукати відповідь самим і думати над проблемою. Завдяки такому методу навчання забезпечується комфортне психологічне самопочуття тих, хто навчає, й тих, хто навчається, а також зниження конфліктних ситуацій на уроках. За таких умов створюються сприятливі передумови для підвищення рівня загальнокультурної підготовки 86 учнів, розвитку їхнього творчого потенціалу, який потім переноситься у доросле життя і знаходить своє успішне застосування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про освіту».
2. Проект Закону України « Про освіту» № 3491 – д від 04. 04 . 2016
3. Закон України «Про загальну середню освіту.»
4. Концепція «Нова українська школа» від 27.10.2016.
5. Рекомендації Європейського Парламенту та Ради Європи щодо формування ключових компетентностей освіти впродовж життя» від 18. 12. 2006
6. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України : від 25.06.2013 р., № 344/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/15828.html.\
7. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти.
8. Баханов К. О. Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти:. Монографія: Донецьк: Юго-Восток, 2005.
9. Гончарова – Горянська М. соціальна компетентність: поняття, зміст, шляхи формування в дослідженнях зарубіжних авторів// Рідна школа. 2004. №7
10. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О.В.Овчарук. К.: "К.І.С.", 2004. 112 с.
11. Пометун О.І. Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі. К: Генеза, 2006.
12. Пометун О.І. Розвиток, компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири сучасної школи.
13. Сохань Л.В. Єрмаков І.Г., Несен Г.М. Життєва компетентність особистості: науково – методичний посібник К.:Богдана,2003.
14. Електронний ресурс doba.lviv.ua.
15. Мирошниченко В. О. Організація проектної діяльності учнів на уроках історії в 10-му класі / В. О. Мирошниченко / за заг. ред. К. О. Баханова. Х. : Основа, 2009. 157 с.

16. Моцак С. І. Методичні основи організації позаурочної роботи з історії в профільних класах: автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.02 / Моцак Світлана Іванівна; Ін-т педагогіки НАПН України. К., 2011.
17. Петренко В. С. Методика позакласної роботи з історії / В. С. Петренко. К. : Рад. школа, 1973. 143 с.
18. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс: [учебник для студ. вузов, обуч. по пед. спец.]: в 2 кн. / И. П. Подласый. М. : Владос, 1999. – Кн. 1: Общие основы. Процесс обучения. 1999. 576 с.
19. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання / О. І. Пометун. К. : Б. в., 2007. – 144 с.
20. Пометун О. І. Методика навчання історії в школі / О. І. Пометун, Г. О. Фрейман. К. : Генеза, 2006. 328 с.
21. Пометун О. Методика навчання історії в школі : [посібник] / Пометун Олена Іванівна, Фрейман Григорій Ошерович. К. : Генеза, 2009. 327 с.
22. Родин А. Ф. Внекласная работа по истории / А. Ф. Родин. М. : Из-во АПН РСФСР, 1956. 189 с.
23. Галегова О. В. Виховуємо юного дослідника / Галегова О. В., Нікітіна І. П., Шеліхова В. В. Х. : Країна мрій™, 2007. – 240 с.
24. Голобородько В. В. Наукова робота учнів / В. В. Голобородько, В. М. Гнєдашев // Програма організації науково-дослідницької діяльності учнів. Х.: Основа, 2005. 208 с. 25
25. Микитюк О. М. Наукові дослідження школярів: навч. – метод. посіб. / Микитюк О. М., Соловйов В. О., Васильєва С. О. ; під ред. І. Ф. Прокопенка. Х. : Скорпіон; ХДПУ ім. Г. С. Сковороди, 2003. 80 с. 26. Мудрість учіння. Кроки до успіху / Г. С. Сазоненко. К. : Магістр-S, 1999. 104 с. 27. Основні вимоги до написання, оформлення та представлення учнівських науководослідницьких робіт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://man.gov.ua/ua/activities/ competition_protection/year-2012/basic-requirements 28. Поліхун Н. І. Як стати дослідником : посібник для учнів / Поліхун Н. І. К.: ТОВ «Інформаційні системи», 2010. 226 с.

Саракун Л. П.,
к. філос. н., доцент,
доцент кафедри гуманітарних дисциплін
Національного університету харчових технологій,
sarakyn@ukr.net

КОСМОПОЛІТИЗМ ЯК ЕТИЧНИЙ ФУНДАМЕНТ ГЛОБАЛЬНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ

Анотація. У статті проаналізовано космополітизм як ключовий етичний та соціополітичний фундамент забезпечення глобального благополуччя в умовах сучасної міжнародної турбулентності. Розглянуто трансформацію космополітичної парадигми від абстрактної філософської концепції до практичного інструментарію гармонізації міжнародних відносин. Особливу увагу приділено обґрунтуванню необхідності переходу від національно-центричного до планетарного мислення.

Досліджено діалектичний взаємозв'язок між космополітизмом, ліберальним патріотизмом та мультикультуралізмом. Доведено, що на відміну від мультикультуралізму, який фокусується на гомогенних групах, космополітична етика пропонує активну модель взаємодії, засновану на визнанні рівної гідності та глобальної відповідальності. Зазначено, що синтез універсальних цінностей із національними інтересами через механізм «глокалізації» є єдиним із шляхів розв'язання транснаціональних конфліктів та сталого розвитку людства у XXI столітті.

Ключові слова: космополітизм, методологічний націоналізм, глобальне благополуччя, мультикультуралізм, транснаціоналізація.

Abstract. The article analyzes cosmopolitanism as a key ethical and socio-political foundation for ensuring global well-being amidst contemporary international turbulence. It examines the transformation of the cosmopolitan paradigm from an abstract philosophical concept into a practical toolkit for harmonizing international relations. Particular attention is paid to justifying the necessity of transitioning from nation-centric to planetary thinking.

The study explores the dialectical relationship between cosmopolitanism, liberal patriotism, and multiculturalism. It is argued that, unlike multiculturalism, which focuses on homogeneous groups, cosmopolitan ethics offers an active model of interaction based on the recognition of equal dignity and global responsibility. It is noted that the synthesis of universal values with national interests through the mechanism of "glocalization" is one of the primary pathways for resolving transnational conflicts and achieving the sustainable development of humanity in the 21st century.

Keywords: cosmopolitanism, methodological nationalism, global well-being, multiculturalism, transnationalization.

У сучасному світі космополітизм перестає бути лише абстрактною філософською концепцією. Сьогодні це практична необхідність. В умовах транскордонних конфліктів ідея «громадянина світу» трансформується у визнання взаємозалежності, взаєморозуміння усіх суб'єктів політичного простору. Космополітичний підхід відкриває нові перспективи гармонізації міжнародних відносин через повагу до культурного різноманіття та прагнення до мирної інтеграції націй на ґрунті єдиних етичних стандартів. Це є фундаментом розв'язання міждержавних суперечностей завдяки конструктивній співпраці народів, об'єднаних спільними ідеалами. Тому аналіз космополітичної парадигми підкреслює її важливу роль у сучасних реаліях, де зростає попит на колективну відповідальність, інклюзивний діалог та спільний пошук відповідей на виклики планетарного масштабу.

Питання космополітичного устрою сучасного суспільства належить до найбільш обговорюваних тем у світовій гуманітаристиці. Зарубіжна дослідницька традиція (зокрема праці К. Аппіа, Р. Робертсона та М. Фезерстоуна) активно опрацьовує космополітичну парадигму ще з кінця

XX ст., коли космополітичні ідеали почали розглядати як етичний стрижень загальноєвропейської ідентичності. Вагомий внесок у розвиток сучасного дискурсу зробили такі вчені, як У. Бек, С. Бенхабіб, І. Валерстайн, К. Калхун, М. Нусбаум, Д. Хелд та інші. Науковці розглядали космополітизм переважно як компенсаторний механізм, покликаний нівелювати негативні наслідки глобалізаційних процесів. Найбільш яскраво цей підхід відображено у працях Ульріха Бека та Девіда Хелда [6]. У їхньому дискурсі космополітизм поставав як сукупність транснаціональних сил: неурядових інституцій, глобальних груп інтересів та спільнот «громадян світу».

Ульріх Бек був одним із найпалкіших критиків «методологічного націоналізму», вважаючи його головною перешкодою для розуміння сучасного світу. Методологічний націоналізм, на думку У. Бека, спирається на уявлення про те, що національна держава та суспільство є «природними» соціально-політичними формами існування сучасного світу. Згідно з цією позицією, людство нібито органічно поділене на обмежену кількість націй, які всередині себе оформлюються як національні держави, а назовні вибудовують кордони, що дають змогу відмежовуватися від інших національних держав. Такий поділ на національне й інтернаціональне постає як базова категорія політичної організації. Фактично саме поняття національної держави лежить в основі політичних і соціальних рамок наукового мислення. Розгляд суспільства й політики крізь призму національної держави формує спосіб мислення політологів і соціологів. У підсумку методологічний націоналізм перешкоджає гуманітарним наукам адекватно осмислити сутність політичних процесів, які визначають динаміку ризиків і загроз у сучасному світі та в Європі.

Своєю чергою, Крег Калхун слушно інтерпретував космополітизм не як позитивну приналежність до певної структури, а швидше як форму подолання локальної обмеженості [7]. Проте концепція «світового громадянства» залишається доволі абстрактною. Головним теоретичним недоліком такого бачення є ігнорування глибокого діалектичного зв’язку космополітизму з інститутом національної держави та феноменом націоналізму. Зокрема, варто враховувати, що еволюція націоналізму призвела до виникнення форм, які можуть пристосовуватися до нових транснаціональним умов. Також є історичні свідчення щодо симбіотичного співіснування космополітизму і націоналізму на деяких етапах європейської історії [4].

Концепція ліберального космополітизму Кваме Аппіа пропонує інший погляд на глобальну взаємодію. Його підхід ґрунтується на визнанні самоцінності соціокультурного розмаїття: «ми цінуємо різноманітність форм соціального і культурного життя людей; ми не хочемо, щоб всі стали частиною гомогенної глобальної культури; і ми знаємо, що це також є фактом існування локальних

відмінностей (як всередині держав, так і між ними)» [5, с. 94]. Таким чином, космополітизм не заперечує роль держави чи місцевих громад, а слугує ліберальним інструментом для захисту та легітимізації множинності ідентичностей.

Сьогодні космополітизм виступає як критично важлива відповідь на виклики глобалізованого світу та міжнародну турбулентність. Подальше зміцнення міждержавних зв'язків лише актуалізує космополітичні принципи в політичному дискурсі. Як ключова філософська категорія, він стимулює оновлення інструментів глобального врядування та правозахисних стандартів. Зрештою, космополітизм закладає основи для солідарного світового співтовариства, орієнтованого на гармонізацію інтересів особистості та всього людства.

Фундаментом глобального благополуччя є перехід від пасивної відкритості до різноманітності (мультикультуралізму) до активної космополітичної етики, що базується на визнанні рівної гідності, адже кожна людина, незалежно від громадянства, є частиною єдиної моральної спільноти; глобальній відповідальності (дії в межах однієї держави мають оцінюватися з огляду на їхній вплив на планету загалом) та діалогічності – пріоритеті перемовин та пошуку спільних цінностей над силовим розв'язанням суперечок.

Феномен мультикультуралізму не має однозначного трактування у науковому дискурсі. Він стає ареною для гострих інтелектуальних дебатів. Зокрема, Чарльз Тейлор у своїй фундаментальній праці «Мультикультуралізм: дослідження політики визнання» виступає на захист цієї концепції, розглядаючи її як органічне відгалуження ліберальної політичної теорії [9]. Його позиція ґрунтується на тому, що демократичне суспільство зобов'язане визнавати унікальність культурних ідентичностей своїх громадян. Водночас опоненти мультикультуралізму [10, p. 100] пропонують іншу оптику: вони стверджують, що сучасне життя вже є за своєю суттю космополітичним. У такому середовищі культури не існують як ізольовані острови, а постійно взаємодіють і перетинаються.

Концепція мультикультуралізму базується на ідеї повноцінної інтеграції індивідів та спільнот у соціум без примусової асиміляції чи обмеження їхніх прав. У цій парадигмі роль держави зазнає докорінної трансформації: вона перетворюється з жорсткого центру тяжіння на гнучкого координатора суспільних процесів. Центральним елементом тут стає політика толерантності, яка дозволяє адаптувати політичні механізми до специфічних культурних норм, не обмежуючись лише формальним трактуванням прав людини. Саме через визнання відмінностей відкривається шлях до розуміння спільної ідентичності.

Мультикультуралізм постає не просто як ідеологія, а як глобальний трансформативний проект, що змінює як меншини, так і титульні групи: «Він вимагає від обох сторін засвоєння нових дискурсів, що фундаментально переформатовують людські практики та самосприйняття» [8]. Проте, попри свою

прогресивність, ця стратегія залишається сфокусованою на гомогенних групах і часто ігнорує виклики космополітизму. Як наслідок, мультикультуралізм поки не пропонує дієвих інструментів для розв'язання транснаціональних конфліктів у світі без кордонів.

Сталий розвиток неможливий без етичного самообмеження та справедливого розподілу ресурсів. Космополітична етика закликає до подолання «національного егоїзму» в економіці; спільної відповідальності за екологічний стан планети; інвестицій у розвиток людського капіталу в глобальному масштабі, що є запорукою загальної стабільності.

Для того, щоб космополітизм став фундаментом благополуччя, він має бути імплементований через освіту (формування глобальної компетентності та критичного мислення у молоді); міжнародне право (посилення ролі глобальних інституцій у захисті прав людини); культурну дипломатію (створення платформ для прямого діалогу між громадами різних країн).

Таким чином, космополітизм пропонує нову систему координат, де благополуччя окремої нації неможливе без благополуччя всього людства. Це не заперечення національної ідентичності, а її розширення до масштабів планетарної відповідальності, що є єдиним реальним шляхом до подолання глобальних викликів XXI століття.

Криза національних держав постійно потребує вирішення питання не тільки на національному, а й на міжнародному рівнях. Така тенденція призводить до узгодження дій однієї держави з діями інших, формування міжнародних відносин і становлення світового космополітичного суспільства та зміни світогляду: технократичного на космополітичний, який відтворить принципово іншу картину світоустрою третього тисячоліття. Такий світогляд дозволяє на основі нової картини світу усвідомити напрям і зміст нового етапу в розвитку людини та суспільства [1, с. 12].

Не зважаючи на популярність космополітичної парадигми, вона наражається і на суттєвий теоретичний та практичний спротив. Ключове застереження опонентів стосується ризику нівелювання національної автентичності. Стверджується, що домінування універсальних стандартів неминуче призводить до ерозії локальних культурних кодів, підміняючи унікальні традиції народів безликою «глобальною ідентичністю».

Окрім соціокультурних ризиків, космополітизм стикається з проблемою реалістичності. Радикальна трансформація наявних структур влади та міжнародної архітектури, якої вимагає цей підхід, часто виглядає як утопічне завдання через високу інерцію державних інститутів. Додатковою перешкодою є відсутність єдиного етичного знаменника: розбіжності у розумінні обов'язків та моральних норм між різними цивілізаціями ставлять під сумнів можливість створення дієвої

загальносвітової нормативної бази. Як наслідок, ефективність космополітичних моделей у врегулюванні глобальних криз залишається обмеженою.

Попри існуючий скептицизм та низку викликів, концепція космополітизму зберігає статус засадничої ідеї в сучасному політико-філософському дискурсі та теорії міжнародних відносин. Її потенціал полягає у зміцненні стратегічного партнерства, інтенсифікації міжкультурних комунікацій та поглибленні взаєморозуміння між націями. Водночас практичне втілення космополітичних ідеалів передбачає пошук складного компромісу між загальнолюдськими етичними орієнтирами та державними пріоритетами. Космополітизм залишається актуальною відповіддю на запити сучасності, пропонуючи механізми для розширення міжнародного діалогу та солідарності. Ключем до його успішної реалізації є концепція «глокалізації» – синтезу універсальних цінностей із національними інтересами. У перспективі цей баланс дозволяє сформувати справедливий світоустрій, заснований на паритетних засадах та спільному розв'язанні глобальних проблем.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех Ю. Космополітизм як світоглядно-ідеологічна платформа розбудови освіти XXI століття. Вища освіта України. Теоретичний та науково-методологічний часопис, 2015. № 4(59), 11–16.
2. Лисий І. Я. Космополітизм: українська версія Наукові записки НаУКМА. Літературознавство. 2018. Том 1. С. 74–86.
3. Саракун Л. Космополітизм як світоглядний modusvivendi планетарного соціуму : монографія . – Київ: Видавець ПП Лисенко М.М., 2021 . 256 с.
4. Тіханов Г. Космополітизм у дискурсивних ландшафтах модерну: два типи артикуляції в епоху Просвіти. Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна.. Серія «Теорія культури і філософія науки». Випуск 58. 2018. 96–105.
5. Appiah K. A. "Cosmopolitan Patriots", in Cheah, P. and Robbins, B. (eds)./ K. A. Appiah // Cosmopolitics: Thinking and Feeling Beyond the Nation. Minneapolis: University of Minnesota Press. – 998.
6. Beck U. The Cosmopolitan Vision; Held D. Cosmopolitanism: Ideals and Realities. Cambridge: Polity, 2010.
7. Calhoun C. Social Solidarity as a Problem for Cosmopolitan Democracy // Identities, Affiliations, and Allegiances / Ed. by Seyla Benhabib et al. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. P. 285 – 302
8. Kymlika W. The Rise and Fall of Multiculturalism? New Debates on Inclusion and Accommodation in Diverse Societies // The multicultural backlash. P. 39
9. Taylor Ch. The Politics of Recognition // Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition. Princeton : Princeton University Press, 1992. P. 225–256.
10. Waldron J. Minority Cultures and the Cosmopolitan Alternative // The Rights of Minority Cultures. – Oxford: Oxford University Press, 1995. – P. 93–119 p.

УДК 130.2+172.4(477)

Сахневич Б. В.,
кандидат економічних наук,
заступник начальника кафедри бойового та логістичного забезпечення,
Київського інституту Національної гвардії України (м.Київ), майор

СМИСЛОЖИТТЄВІ ЦІННОСТІ МИРУ І ВІЙНИ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

Анотація. У статті здійснено соціально-філософський аналіз трансформації системи смисложиттєвих цінностей українського суспільства в умовах повномасштабної війни та тривалої соціальної невизначеності. Розглянуто взаємодію гуманістичних цінностей миру та мобілізаційних цінностей війни, а також їх антропологічний, культурний і освітній виміри. Особливу увагу приділено осмисленню феноменів онтологічної безпеки та «суспільства ризику» (У. Бек, Е. Гідденс), граничних ситуацій (К. Ясперс) і соціального конструктивізму (П. Бурдьє). Обґрунтовано значення аксіологічного синтезу як передумови післявоєнного розвитку України та зміцнення її демократичних інститутів.

Ключові слова: мир, війна, цінності, соціальна трансформація, культура, освіта, невизначеність.

Постановка проблеми

Повномасштабна війна, розв’язана Російською Федерацією проти України 24 лютого 2022 року, стала не лише геополітичним зламом, а й подією глибокого цивілізаційного значення. Вона істотно змінила соціальну реальність і змусила українське суспільство по-новому осмислити власні цінності, уявлення про безпеку та майбутнє. Сьогоднішню ситуацію в Україні можна описати як стан соціальної та екзистенційної невизначеності. Те, що раніше сприймалося як стабільне – інститути, звичні практики, відчуття безпеки – втратило свою очевидність. У таких умовах цінності перестають бути абстрактними деклараціями і стають практичними орієнтирами щоденного життя. Питання свободи, гідності, відповідальності та солідарності сьогодні виходять за межі філософських дискусій і стають частиною повсякденного досвіду мільйонів людей. Під впливом війни відбувається поступова переоцінка цінностей: одні з них зміцнюються, інші втрачають свою актуальність. Саме тому для глибшого розуміння цих процесів важливо звернутися до сучасних соціально-філософських підходів, які дозволяють розглядати війну не лише як політичну подію, але й як чинник трансформації ціннісної структури суспільства.

1. Теоретико-методологічні засади дослідження

Для аналізу змін у ціннісній системі суспільства, що перебуває у стані тривалої кризи, доцільно звернутися до концепцій, які пояснюють поведінку

соціальних систем у ситуаціях невизначеності. У цьому дослідженні поєднано аксіологічний, феноменологічний та соціально-конструктивістський підходи, що дозволяє розглянути проблему з різних аналітичних перспектив.

Втім, перш ніж перейти до аналізу українського досвіду, доцільно коротко окреслити теоретичні концепції, які створюють основу для такого аналізу.

1.1. Суспільство ризику та онтологічна безпека

Німецький соціолог Ульріх Бек у концепції «суспільства ризику» зазначав, що сучасний світ дедалі більше характеризується невизначеністю та зростанням глобальних ризиків. Вони стають невід'ємною частиною соціального життя і виходять за межі індивідуального контролю. Український досвід війни демонструє, що ці ризики можуть набувати ще більш радикального характеру. Йдеться вже не лише про технологічні чи економічні загрози, а про безпосередню небезпеку для існування суспільства. У цьому контексті особливої актуальності набуває концепція онтологічної безпеки, запропонована Ентоні Гідденсом. Онтологічна безпека означає базове відчуття стабільності світу і впевненості людини у власному існуванні. У мирний час це відчуття підтримується соціальними інститутами, повсякденними практиками та життєвими сценаріями. Війна руйнує ці звичні структури. Проте водночас вона змушує суспільство шукати нові джерела внутрішньої опори – у спільних цінностях, культурній ідентичності та взаємній підтримці.

Таким чином, український досвід дозволяє побачити, як теоретичні концепції ризику і безпеки набувають конкретного історичного змісту.

1.2. Граничні ситуації та переосмислення цінностей

Для розуміння глибини цих змін важливо звернутися до ідей Карла Ясперса про граничні ситуації. Йдеться про моменти людського існування, коли людина стикається з фундаментальними питаннями життя, смерті, провини чи страждання. У таких ситуаціях звичні орієнтири руйнуються, і людина змушена переосмислити власне життя. Український досвід показує, що подібні ситуації можуть набувати масового характеру. Мільйони людей одночасно переживають втрати, небезпеку та невизначеність. У цих умовах відбувається своєрідна «кристалізація» цінностей: другорядні цілі відходять на другий план, тоді як фундаментальні – життя, свобода, гідність – набувають особливої ваги.

Після розгляду загальних теоретичних підходів логічно звернутися до аналізу тих цінностей, які формують уявлення суспільства про бажаний стан майбутнього. У цьому контексті ключовим поняттям виступає мир.

2. Аксіологія миру

У сучасному соціально-філософському дискурсі мир розглядається значно ширше, ніж проста відсутність війни. Норвезький дослідник Йохан Галтунг запропонував розрізняти негативний і позитивний мир. Негативний мир означає

відсутність безпосереднього насильства, тоді як позитивний мир передбачає існування справедливих соціальних інститутів, рівних можливостей і стабільних умов розвитку. Для України це розрізнення має особливе значення. Навіть після завершення бойових дій постане питання не лише про припинення насильства, а й про створення умов для сталого розвитку суспільства.

Однак для повного розуміння сучасної ціннісної ситуації недостатньо аналізувати лише ідеал миру. Війна формує власну систему моральних орієнтирів, що проявляється у практиках спротиву, солідарності та самоорганізації.

3. Етика спротиву та цінності війни

Однією з найхарактерніших рис українського суспільства під час війни став розвиток потужного волонтерського руху. Саме тут найвиразніше проявляється трансформація цінностей. Волонтерство стало не лише формою допомоги армії, а й проявом громадянської відповідальності та солідарності. Воно створило нові горизонтальні зв'язки між людьми і значною мірою змінило уявлення про роль громадянина у суспільстві.

Втім, соціальні зміни неможливо повністю зрозуміти лише через аналіз інституцій чи колективних практик. Вони завжди відображаються і на рівні особистого досвіду.

4. Антропологічний вимір воєнного досвіду

Французький філософ Альбер Камю розглядав спротив як спосіб утвердження людської гідності. У цьому сенсі боротьба проти агресії є не лише політичною чи військовою дією, а й актом морального вибору. Разом із тим війна залишає складні психологічні наслідки. Посттравматичний стрес, моральні травми та втрати стають частиною досвіду багатьох людей. Саме тому важливим завданням післявоєнного періоду стане не лише відбудова інфраструктури, але й відновлення соціальних і психологічних ресурсів суспільства.

У цьому контексті особливу роль відіграють освіта і культура, які забезпечують передачу цінностей і формування нових поколінь громадян.

5. Освіта і культура як фактори стійкості

В умовах війни освіта і культура стають важливими елементами збереження національної ідентичності. Вони допомагають суспільству не лише зберігати знання, але й підтримувати моральні орієнтири та відчуття спільності. Сучасна українська освіта дедалі більше орієнтується на формування стійкої особистості – здатної мислити критично, відповідально діяти та зберігати людяність навіть у складних умовах.

Отже, проведений аналіз дозволяє перейти від розгляду окремих явищ до узагальнення тих ціннісних тенденцій, які визначають сучасний український досвід.

Висновки. Повномасштабна війна стала потужним каталізатором ціннісних змін у українському суспільстві. Вона показала значення солідарності, відповідальності та громадянської активності. Водночас український досвід демонструє, що навіть у ситуації глибокої кризи суспільство здатне не лише адаптуватися, а й консолідуватися навколо спільних цінностей. Після завершення війни важливим завданням стане інтеграція цього досвіду у процес демократичного розвитку держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бек У. Суспільство ризику. На шляху до іншого модерну / пер. з нім. Григорія Філіпчука та Михайла Прокопенка. Київ : К.І.С., 2010. 326 с.
2. Гідденс Е. Наслідки сучасності / пер. з англ. Київ : Дух і Літера, 2012. 176 с.
3. Галтунг Й. Позитивний та негативний мир // Теорія та практика миробудівництва. 1964. № 6. С. 167–191.
4. Ясперс К. Розум і екзистенція / пер. з нім. Київ : Юніверс, 2002. 192 с.
5. Бурдьє П. Практичний глузд / пер. з фр. Київ : Укр. Центр духовної культури, 2003. 503 с.
6. Камю А. Бунтівна людина / пер. з фр. Київ : Основи, 1999. 415 с.
7. Кант І. До вічного миру: Філософський нарис / пер. з нім. Київ : Юніверс, 2000. 59 с.
8. Клаузевіц К. Про війну / пер. з нім. Київ : Основи, 2002. 400 с.
9. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо: Нарис феноменологічної онтології / пер. з фр. Київ : Основи, 2001. 854 с.
10. Попович М. Нарис історії культури України. Київ : АртЕк, 1998. 728 с.

Северина Л. М.,
методист обласного науково-методичного центру інформатизації освіти,
КЗ «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти»
Запорізької обласної ради,
severina.lubov@zoippo.net.ua

DIGCOMP 3.0 ЯК ОРІЄНТИР РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ

Анотація У статті здійснено аналіз оновленої Європейської рамки цифрової компетентності для громадян DigComp 3.0 та обґрунтовано її значення як орієнтира розвитку цифрової компетентності в освітньому просторі України. Розкрито еволюцію підходів до визначення цифрової компетентності в європейському освітньому дискурсі та охарактеризовано концептуальні засади оновлення DigComp у контексті сучасних технологічних і соціальних викликів. Особливу увагу приділено ключовим новаціям DigComp 3.0, зокрема інтеграції інструментів штучного інтелекту, підвищенню стандартів

цифрової безпеки та добробуту, боротьбі з дезінформацією, а також упровадженню підходу, заснованого на навчальних результатах.

Проаналізовано потенціал використання DigComp 3.0 в українській освітній практиці як рамкового інструменту для оновлення змісту освіти, розвитку цифрової компетентності здобувачів освіти та професійного зростання педагогічних працівників. Наголошено на доцільності осмисленої адаптації рамки з урахуванням національного освітнього контексту та актуальних викликів. Зроблено висновок, що DigComp 3.0 може слугувати стратегічним орієнтиром розвитку цифрової компетентності та сприяти підвищенню якості й стійкості системи освіти України.

Ключові слова: цифрова компетентність, DigComp 3.0, цифрова освіта, освітній простір України, штучний інтелект, європейські рамки компетентностей.

Abstract The article analyzes the updated European Digital Competence Framework for Citizens DigComp 3.0 and substantiates its significance as a benchmark for the development of digital competence in the educational space of Ukraine. The evolution of approaches to defining digital competence in the European educational discourse is revealed and the conceptual principles of updating DigComp in the context of modern technological and social challenges are characterized. Particular attention is paid to the key innovations of DigComp 3.0, in particular the integration of artificial intelligence tools, raising standards of digital security and well-being, combating disinformation, and implementing an approach based on learning outcomes.

The potential of using DigComp 3.0 in Ukrainian educational practice as a framework tool for updating the content of education, developing digital competence of education seekers, and professional growth of teaching staff is analyzed. The feasibility of meaningful adaptation of the framework taking into account the national educational context and current challenges is emphasized. It is concluded that DigComp 3.0 can serve as a strategic guideline for the development of digital competence and contribute to improving the quality and sustainability of the Ukrainian education system.

Keywords: digital competence, DigComp 3.0, digital education, educational space of Ukraine, artificial intelligence, European competence framework.

Постановка проблеми: В умовах стрімкої цифрової трансформації цифрова компетентність стає однією з ключових компетентностей, необхідних для повноцінної участі особистості в освітньому, професійному та суспільному житті. Сучасні технології дедалі глибше інтегруються в освітній процес, змінюючи методи навчання, викладання, комунікації та оцінювання результатів. Водночас поширення технологій штучного інтелекту, зростання кількості кіберзагроз та дезінформації вимагають не просто технічного володіння цифровими інструментами, а передусім формування критичного, відповідального та безпечного ставлення до цифрового середовища.

Для України питання розвитку цифрової компетентності в освітньому просторі має особливе значення. Умови воєнного стану, тривале використання дистанційних і змішаних форматів навчання, необхідність забезпечення інформаційної безпеки та цифрової стійкості освітнього середовища посилюють запит на системні й науково обґрунтовані підходи до формування цифрової компетентності здобувачів освіти та педагогічних працівників. У цьому контексті особливої ваги набувають європейські рамкові документи, що пропонують цілісне бачення змісту та структури цифрової компетентності й можуть слугувати орієнтиром для національних освітніх трансформацій.

Оновлена Європейська рамка цифрової компетентності для громадян DigComp 3.0 [3], що була опублікована в листопаді 2025 року, відображає сучасні технологічні, соціальні та освітні виклики й пропонує узгоджену модель цифрової компетентності, засновану на принципах людиноцентричності, відповідального використання технологій, безпеки та добробуту в цифровому середовищі. Упровадження DigComp 3.0 як концептуального орієнтира відкриває нові можливості для осмислення й розвитку цифрової компетентності в освітньому просторі України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика розвитку цифрової компетентності в умовах технологічної трансформації освітнього простору активно досліджується провідними європейськими та міжнародними науковцями. Важливу роль у формуванні спільного розуміння її змісту відіграють рамкові документи Європейського Союзу, насамперед Європейська рамка цифрової компетентності для громадян DigComp, яка від моменту запровадження стала методологічною основою численних досліджень і практичних ініціатив.

Оновлення DigComp до версії 3.0, підготовлене Європейською Комісією та Об’єднаним дослідницьким центром (JRC), свідчить про глибоке переосмислення цифрової компетентності, що зумовлене стрімким розвитком штучного інтелекту, зростанням інформаційних ризиків, а також посиленням уваги до цифрових прав, безпеки та добробуту людини. Сучасні публікації характеризують DigComp 3.0 як якісний еволюційний крок, що переводить рамку від опису базових цифрових навичок до комплексної моделі, орієнтованої на взаємодію зі складними цифровими та інтелектуальними системами [2].

Теоретичні засади цієї трансформації були закладені в дослідженнях, присвячених аналізу версій DigComp 2.1 [1] та DigComp 2.2 [7], де обґрунтовано перехід від інструментального розуміння цифрових навичок до цілісного підходу, що поєднує знання, уміння та ціннісні ставлення. Саме ці дослідження визначили цифрову компетентність як одну з ключових для навчання впродовж життя, що закріплено в рекомендаціях Європейського Союзу [4].

Окремий напрям наукових досліджень стосується розвитку цифрової компетентності педагогів. Європейська рамка DigCompEdu [5] розглядається як логічне доповнення до DigComp і як інструмент підвищення якості освітніх практик. Дослідники наголошують, що рівень цифрової підготовки вчителів є визначальною умовою ефективної інтеграції технологій в освітній процес.

Значна частина публікацій присвячена питанням безпечного, етичного й відповідального використання цифрових технологій. В аналітичних звітах OECD та рекомендаціях UNESCO наголошується на впливі цифрового середовища на фізичне, психічне та соціальне благополуччя, а також на важливості розвитку критичного мислення й медіаграмотності в умовах поширення дезінформації. Окрему увагу приділено викликам, пов'язаним із впровадженням генеративного штучного інтелекту в освіті та науці [6], що відповідає концептуальним положенням DigComp 3.0 та принципами Європейської Комісії щодо захисту прав людини й прозорості алгоритмів.

Загалом аналіз сучасних досліджень підтверджує тенденцію до розширення змісту цифрової компетентності та її осмислення як комплексної характеристики сучасної людини. Рамка DigComp 3.0, синтезуючи наукові напрацювання й відповіді на новітні технологічні виклики, постає актуальним орієнтиром для розвитку цифрової компетентності в освітніх системах, зокрема в освітньому просторі України.

Метою цієї статті є аналіз ключових новацій рамки цифрової компетентності DigComp 3.0 та обґрунтування її значення як орієнтира розвитку цифрової компетентності в українській освіті.

Виклад основного матеріалу. Цифрова компетентність у сучасному освітньому дискурсі розглядається як інтегрована здатність особистості ефективно, критично та відповідально використовувати цифрові технології у процесі навчання, професійної діяльності й суспільної взаємодії. Вона охоплює не лише технічні навички роботи з інструментами, а й когнітивні, соціальні та етичні аспекти взаємодії з цифровим середовищем, зокрема здатність до критичного мислення, оцінювання інформації, усвідомлення ризиків і відповідальності у глобальному мережевому просторі.

В європейському освітньому просторі цифрова компетентність посідає чільне місце серед ключових компетентностей для навчання впродовж життя та визнається необхідною умовою особистісного розвитку, соціальної інтеграції, активного громадянства та професійної самореалізації. У рекомендаціях Ради Європейського Союзу цифрова компетентність визначається як «впевнене, критичне та відповідальне використання цифрових технологій та взаємодія з ними для навчання, роботи та участі в житті суспільства. Вона включає інформаційну та цифрову грамотність, комунікацію та співпрацю,

медіаграмотність, створення цифрового контенту (включаючи програмування), безпеку (включаючи цифровий добробут та компетенції, пов’язані з кібербезпекою), питання, що стосуються інтелектуальної власності, вирішення проблем та критичне мислення» [4].

Для системи освіти цифрова компетентність виступає не лише як окрема освітня ціль, а й як наскрізна складова освітнього процесу. Вона впливає на зміст освітніх програм, педагогічні стратегії, організацію освітнього середовища та професійний розвиток педагогів. Формування цифрової компетентності здобувачів освіти передбачає поєднання предметного навчання з розвитком умінь працювати з інформацією, взаємодіяти в мережевих середовищах, створювати цифровий контент і безпечно використовувати технології.

В умовах цифровізації освіти зростає роль педагога як провідника в цифровому середовищі, фасилітатора навчання та прикладу відповідального цифрового громадянства. Відтак цифрова компетентність педагогічних працівників набуває стратегічного значення, адже саме вона визначає якість інтеграції цифрових технологій в освітній процес, ефективність використання цифрових ресурсів і формування відповідних компетентностей у здобувачів освіти.

Для України розвиток цифрової компетентності в освіті тісно пов’язаний із завданнями модернізації освітньої системи, підвищення її стійкості та відповідності сучасним викликам. Цифрова компетентність стає важливим чинником забезпечення безперервності навчання, доступності освіти, інформаційної безпеки та формування критичного мислення в умовах інформаційного протистояння. У цьому контексті особливої актуальності набуває потреба в узгоджених, науково обґрунтованих орієнтирах, які дозволяють системно визначати зміст і рівні сформованості цифрової компетентності.

Саме такими орієнтирами виступають європейські рамки цифрової компетентності, зокрема DigComp, що пропонують цілісну, структуровану модель цифрової компетентності, придатну для адаптації до національних освітніх контекстів. Вони створюють основу для порівнянності підходів, узгодження освітніх політик і розвитку цифрової компетентності як ключового ресурсу сучасної освіти.

Європейська рамка цифрової компетентності DigComp є результатом тривалого розвитку підходів до осмислення цифрової компетентності як ключової умови повноцінної участі людини в сучасному суспільстві. Починаючи з першої версії DigComp, оприлюдненої у 2013 році, рамка поступово еволюціонувала, реагуючи на технологічні, соціальні та освітні зміни. Кожне оновлення DigComp відображало прагнення зберегти структурну цілісність

рамки та водночас адаптувати її зміст до нових викликів цифрової трансформації.

Попередні версії DigComp були зосереджені насамперед на визначенні сфер і складових цифрової компетентності, уточненні рівнів володіння нею та розширенні переліку дескрипторів, що описують знання, уміння та ставлення, пов'язані з використанням технологій. Зокрема, DigComp 2.2 [7] значною мірою актуалізувала питання грамотності в роботі з даними і вперше визначила окремі аспекти, пов'язані зі штучним інтелектом. Водночас стрімке поширення генеративних моделей, зростання цифрових ризиків і необхідність захисту прав людини в цифровому середовищі зумовили потребу в глибшому концептуальному оновленні рамки.

DigComp 3.0, п'ята редакція Європейської рамки цифрової компетентності, стала відповіддю на ці виклики. Її оновлення ґрунтується не лише на технологічних змінах, а й на переосмисленні ролі цифрової компетентності в житті людини, освіті та суспільстві загалом. DigComp 3.0 визначає цифрову компетентність як інтегровану сукупність знань, навичок та ставлень для впевненого, критичного та відповідального використання цифрових технологій та взаємодії з ними для навчання, професійної діяльності та активної участі в житті суспільстві. Розробку DigComp 3.0 було зосереджено на кількох пріоритетних темах, що стосуються того, з чого складається цифрова компетентність (зміст), як ця структура адаптується, використовується та яка її роль у системах освіти, навчання та зайнятості (застосування) [3]. Якщо попередні версії заклали основу для розуміння цифрових навичок, то DigComp 3.0 застосовує більш цілісний підхід, який охоплює етичні аспекти, питання цифрового добробуту, екологічну стійкість та захист фундаментальних прав людини. Центральний принцип DigComp 3.0 – людиноцентричний підхід, відповідно до якого цифрові технології розглядаються не як самоціль, а як інструмент для розширення можливостей людини та підвищення якості її життя.

DigComp 3.0 зберігає базову структурну логіку попередніх версій, що забезпечує спадкоємність і порівнюваність підходів до розвитку цифрових навичок. Рамка, як і раніше, охоплює п'ять взаємопов'язаних сфер, що формують цілісну модель взаємодії особистості з цифровим середовищем. Водночас оновлення змісту кожної сфери відображає суттєві зрушення в розумінні ролі технологій, а впровадження конкретних результатів навчання перетворює рамку на ефективний інструмент практичного застосування в освіті та професійній підготовці.

Перша сфера цифрових компетентностей у DigComp 3.0 − «Інформаційна грамотність та грамотність у роботі з даними» − зосереджена на пошуку, критичному оцінюванні та управлінні даними й цифровим контентом. В умовах

інформаційного перенасичення вона передбачає вміння ефективно орієнтуватися в цифровому середовищі, здійснювати цілеспрямований пошук, відбір і аналіз інформації, а також організовувати її зберігання та використання. Особливий акцент зроблено на розвитку критичного мислення: оцінці достовірності джерел, виявленні упередженості, маніпулятивного контенту та дезінформації, а також усвідомленні впливу алгоритмів і систем штучного інтелекту на формування інформаційного простору. У такий спосіб інформаційна грамотність трактується не лише як технічна навичка, а як складова інформаційної стійкості та громадянської відповідальності.

Друга сфера цифрових компетентностей у DigComp 3.0 − «Комунікація та співпраця» − стосується взаємодії в цифровому середовищі й відображає трансформацію способів соціальної комунікації під впливом технологій. Вона охоплює вміння ефективно спілкуватися за допомогою різних цифрових каналів і форматів, обмінюватися контентом і ресурсами з дотриманням вимог інтелектуальної власності та конфіденційності, а також продуктивно співпрацювати у віртуальних командах і спільнотах. У DigComp 3.0 цю сферу посилено акцентом на етичній взаємодії, управлінні цифровою ідентичністю, дотриманні прав людини в онлайнових середовищах і усвідомленому використанні соціальних мереж та сервісів на основі штучного інтелекту. Такий підхід підкреслює соціальний вимір цифрової компетентності та її роль у формуванні культури цифрового громадянства.

Третя сфера цифрових компетентностей у DigComp 3.0 − «Створення цифрового контенту» − відображає демократизацію процесів виробництва контенту завдяки цифровим технологіям. Вона охоплює вміння створювати, редагувати й удосконалювати контент у різних форматах − текстовому, графічному, аудіо- та відео, а також базові навички програмування й обчислювального мислення. У новій редакції Рамки ця сфера розширена з урахуванням використання інструментів генеративного штучного інтелекту та посиленого акценту на дотриманні авторського права, академічної доброчесності й принципів відповідального застосування автоматизованих систем. Таким чином, створення цифрового контенту розглядається не лише як технічний процес, а як діяльність із чітко вираженим правовим, етичним і соціальним виміром.

Четверта сфера цифрових компетенцій у DigComp 3.0 − «Безпека» − має розширений, багатовимірний характер і зосереджена на безпеці, добробуті та відповідальному використанні цифрових технологій. Вона охоплює вміння захищати пристрої, дані та персональну інформацію, управляти цифровим слідом і конфіденційністю, а також усвідомлювати вплив цифрових технологій на фізичне й психічне здоров’я. Окрему увагу приділено безпечній взаємодії в

цифровому середовищі та екологічним аспектам, зокрема енергоспоживанню й ресурсоємності цифрових технологій, що сприяє формуванню сталих цифрових практик. Такий підхід підкреслює, що цифрова безпека виходить за межі суто технічних заходів і розглядається як комплексний захист людини в цифровому середовищі.

П’ята й завершальна сфера цифрових компетенцій у DigComp 3.0 − «Розв’язання проблем» − підкреслює інструментальну роль цифрових технологій у досягненні освітніх та професійних цілей і стосується стратегічного виявлення та розв’язання проблем за допомогою цих технологій. Вона охоплює здатність ідентифікувати потреби й добирати доцільні технологічні рішення, усувати технічні проблеми, творчо й інноваційно застосовувати цифрові інструменти, а також адаптуватися до стрімких технологічних змін. Важливим компонентом цієї сфери є метакогнітивний вимір − критичне оцінювання власного рівня цифрової компетентності та готовність до безперервного навчання. У DigComp 3.0 також посилено увагу до взаємодії з інтелектуальними системами та критичного аналізу згенерованих ними результатів, що сприяє усвідомленому та відповідальному прийняттю рішень у цифровому середовищі.

У межах п’яти областей рамкова структура визначає 21 компетенцію, кожна з яких відображає окремий вимір цифрових можливостей. Вони трактуються як поєднання знань, навичок і ставлень: знання забезпечують розуміння фактів, концепцій і теорій, навички − здатність застосовувати їх на практиці, а ставлення − готовність відповідально діяти в різних цифрових ситуаціях. Усі компетенції є взаємопов’язаними та разом формують цілісну цифрову компетентність, необхідну для ефективної діяльності в різних цифрових контекстах.

Для підтримки поступового розвитку кожна компетентність описана за чотирма рівнями володіння. Базовий рівень передбачає запам’ятовування та виконання простих завдань під керівництвом; середній − самостійне розв’язання типових завдань; поглиблений − роботу зі складними ситуаціями та адаптацію до різних контекстів; а експертний − розв’язання дуже складних або спеціалізованих проблем, стимулювання інновацій і внесок у розвиток цифрових практик. Така модель прогресу підтримує як індивідуальні освітні траєкторії, так і розвиток цифрових компетентностей на рівні організацій.

Окрім оновлення змісту п’яти сфер цифрової компетентності, DigComp 3.0 запроваджує низку наскрізних інновацій. Ключовою концептуальною особливістю цієї редакції Рамки є системна інтеграція компетентності у сфері штучного інтелекту в загальну структуру цифрової компетентності. На відміну від попередніх версій, в яких штучний інтелект розглядався фрагментарно, DigComp 3.0 трактує його як невід’ємний складник екосистеми цифрових технологій і передбачає наскрізне вбудовування знань, умінь і ставлень,

пов’язаних із його використанням, у всі 21 компетенції. Такий підхід ґрунтується на визнанні того, що штучний інтелект перетинається з практично всіма аспектами цифрового життя, і забезпечує паралельний розвиток як загальної цифрової компетентності, так і грамотності у сфері штучного інтелекту, необхідної для ефективного функціонування в середовищах, де він є повсюдним. При цьому акцент зміщується з поглибленого опанування технічних деталей алгоритмів машинного навчання на практичну взаємодію з інтелектуальними системами, критичну оцінку їхніх можливостей і обмежень, а також на прийняття обґрунтованих рішень щодо етичних і соціальних наслідків їхнього застосування.

Суттєвою новацією DigComp 3.0 є перехід до підходу, заснованого на результатах навчання, що забезпечує однозначне тлумачення змісту цифрової компетентності. Уперше Рамка пропонує деталізований опис очікуваних результатів, структурованих за тріадою «знання, навички та ставлення»: результати знань відображають когнітивне розуміння, навичок – практичні здібності, а ставлення – світоглядні орієнтири та етичні схильності особистості.

Така систематизація виконує роль універсального інструменту для узгодження освітніх політик і практик. Результати навчання пропонують чіткі, вимірювані твердження про те, що саме людина має знати та вміти після завершення освітнього процесу, виконуючи низку стратегічних функцій: для викладачів вони слугують конкретними вказівками для структурування освітнього процесу, замінюючи суб’єктивну інтерпретацію компетенцій чіткими критеріями; для здобувачів освіти забезпечують прозорість вимог, дозволяючи чітко розуміти цілі навчання та критерії демонстрації компетентності.

Отже, імплементація результатів навчання перетворює DigComp 3.0 на практичний прикладний інструмент, що дозволяє інтегрувати цифрову компетентність у системи оцінювання та освітні стандарти на різних рівнях.

Окрім структурних змін, DigComp 3.0 суттєво оновлює зміст, відображаючи ключові виклики сучасного цифрового середовища, визначені в процесі експертних консультацій і аналізу цифрових тенденцій. Як зазначалося вище, пріоритетне місце в оновленій Рамці посідає компетентність у сфері штучного інтелекту, яка системно інтегрована в усі компоненти. Водночас значно посилено увагу до кібербезпеки як обов’язкового елементу загальної цифрової грамотності, що охоплює розуміння загроз, захисні практики та відповідальну поведінку в цифровому просторі.

Важливим акцентом DigComp 3.0 є також права, вибір і відповідальність користувачів у цифровому середовищі, що відображає зростаюче усвідомлення впливу технологій на права людини, автономію та етичні норми. Рамка підтримує розвиток уміння робити обґрунтований вибір щодо використання

технологій і даних та усвідомлювати власний цифровий слід, узгоджуючись із європейськими принципами цифрових прав. Окрему увагу приділено цифровому добробуту, який розглядається як здатність підтримувати здоровий баланс між онлайн- та офлайн-життям, зберігати фізичне й психічне здоров'я та усвідомлено регулювати взаємодію з технологіями.

Не менш актуальним є посилення компетентностей, пов'язаних із протидією дезінформації, що передбачає критичну оцінку інформаційних джерел, розуміння механізмів поширення неправдивого контенту та відповідальну реакцію на нього. Усі ці пріоритети не існують окремо, а органічно переплітаються в межах DigComp 3.0, забезпечуючи цілісний підхід до розвитку цифрової компетентності відповідно до реальних потреб і ризиків сучасного цифрового суспільства.

Ключовою перевагою DigComp 3.0 є її гнучкість. Рамка не нав'язує єдиної навчальної програми, а пропонує узгоджену структуру, яку освітні системи можуть адаптувати для створення власних програм навчання та оцінювання, наповнювати змістом відповідно до власних потреб і пріоритетів. Окрім того, як універсальна рамкова структура, DigComp 3.0 базується на принципі технологічної нейтральності. Замість концентрації на конкретному програмному забезпеченні чи пристроях, що швидко застарівають, модель визначає фундаментальні компетенції, актуальні для будь-якого технологічного середовища. Такий підхід гарантує життєздатність та адаптивність структури, дозволяючи їй залишатися ефективною незалежно від появи нових технологій.

Розвиток цифрової компетентності в освітньому просторі України потребує системних і узгоджених підходів, здатних відповідати сучасним викликам та європейським орієнтирам. У цьому контексті DigComp 3.0 доцільно розглядати не як нормативний документ, а як концептуальну рамку стратегічного спрямування, що визначає цілі, зміст і логіку формування цифрової компетентності в освіті. Саме рамковий і адаптивний характер DigComp 3.0 робить її особливо цінною для інтеграції європейських підходів у національний освітній контекст з урахуванням пріоритетів та умов розвитку української освіти.

Як орієнтир розвитку цифрової компетентності DigComp 3.0 забезпечує цілісне осмислення цифрових умінь і ставлень, необхідних сучасному здобувачу освіти та педагогу. Рамка пропонує узгоджену модель цифрової компетентності, яка виходить за межі інструментального використання технологій і охоплює критичне мислення, медіа- та інформаційну грамотність, етичну відповідальність, кібербезпеку та цифрове благополуччя. Для української освіти це означає перехід від фрагментарного опанування окремих цифрових навичок до формування цілісної цифрової культури.

Освітні заклади різних рівнів можуть використовувати DigComp 3.0 як інструмент модернізації навчальних програм. У загальній середній освіті Рамка сприяє охопленню повного спектра цифрових компетентностей без звуження їх до роботи з програмним забезпеченням. У професійній освіті вона дає змогу формувати профілі цифрових компетентностей відповідно до вимог ринку праці. У закладах вищої освіти DigComp 3.0 інтегрується як у загальноосвітні, так і у спеціалізовані курси. Чітко визначені результати навчання дозволяють трансформувати загальні положення Рамки у конкретні освітні цілі та завдання, забезпечуючи послідовний і системний розвиток цифрових навичок.

Важливе значення DigComp 3.0 має для педагогічних працівників та освітніх реформ загалом. Рамка може слугувати методологічною основою для оновлення державних стандартів і впровадження цифрової компетентності як наскрізного компонента освіти. Вона також створює підґрунтя для професійного розвитку педагогів, допомагаючи чітко визначити очікувані результати цифрової компетентності, напрями підвищення кваліфікації та індивідуальні траєкторії саморозвитку. В умовах дистанційного та змішаного навчання це сприяє підвищенню якості освітнього процесу й педагогічної автономії.

Для здобувачів освіти DigComp 3.0 відкриває можливості формування навичок усвідомленої, безпечної та відповідальної взаємодії з цифровим середовищем. Особливу роль відіграють компетентності з протидії дезінформації та маніпуляціям, критичного оцінювання інформації, відповідального використання інструментів штучного інтелекту, а також дотримання цифрових прав і свобод. У контексті сучасних інформаційних загроз ці аспекти є ключовими для формування відповідального громадянства та зміцнення національного інформаційного простору.

Використання DigComp 3.0 як орієнтира сприяє також узгодженню українських освітніх підходів із європейськими практиками, що створює передумови для порівнюваності результатів навчання, розвитку міжнародної співпраці та участі у спільних освітніх проєктах. Водночас Рамка зберігає можливість адаптації з урахуванням соціокультурних, мовних і безпекових особливостей українського освітнього середовища.

Практичний потенціал DigComp 3.0 полягає у використанні її як універсальної рамки для осмислення, планування та розвитку цифрової компетентності в системі формальної, неформальної й інформальної освіти. Окремим напрямом застосування є оновлення змісту освітніх програм і навчальних курсів шляхом інтеграції положень Рамки в різні освітні галузі, що сприяє формуванню цифрової компетентності як наскрізної складової освіти. Крім того, рівнева структура та результати навчання DigComp 3.0 створюють підґрунтя для розроблення інструментів формувального оцінювання,

самооцінювання й моніторингу розвитку цифрової компетентності за умови врахування національного контексту та освітніх завдань.

Разом із тим ефективне використання DigComp 3.0 в українській освітній практиці потребує усвідомленої та виваженої адаптації. Рамка не може бути механічно запозичена без урахування національного контексту: мовних, культурних, соціальних і безпекових особливостей освітнього середовища України. Важливу роль у цьому процесі відіграють методичні служби, науково-педагогічна спільнота та управлінські структури, які забезпечують осмислене впровадження європейських підходів у національний освітній простір.

Висновки: Отже, рамка цифрової компетентності DigComp 3.0 постає концептуально обґрунтованим орієнтиром для гармонізації національної освітньої системи з європейським освітнім простором. Її методологічна цінність полягає у можливості системного розвитку цифрової компетентності учасників освітнього процесу за умови інтерпретації рамки не як жорстко регламентованого стандарту, а як гнучкого стратегічного інструменту освітньої політики та практики. Впровадження DigComp 3.0 сприятиме підвищенню якості освіти, посиленню професійної автономії педагогічних працівників, формуванню цілісної цифрової культури та забезпеченню стійкості освітньої системи України в контексті сучасних глобальних викликів і процесів цифрової трансформації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Carretero Gomez S., Vuorikari R., Punie Y. DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens with Eight Proficiency Levels and Examples of Use. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2017. – EUR 28558 EN. – DOI: 10.2760/38842. – URL: https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC106281 (дата звернення: 25.01.2026).
2. Centeno C., Cosgrove J. Ten Years of DigComp: A Framework More Essential Than Ever. – Seville : European Commission, Joint Research Centre, 2025. – JRC143430. – URL: https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC143430 (дата звернення: 04.02.2026).
3. Cosgrove J., Cachia R. DigComp 3.0: European Digital Competence Framework for Citizens. Fifth Edition. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2025. – DOI: 10.2760/0001149. – URL: https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC144121 (дата звернення: 25.01.2026).
4. Recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning (Text with EEA relevance) (2018/C 189/01) : Council Recommendation / Council of the European Union // Official Journal of the European Union. 2018. Vol. 61, L 189/01–189/13. – URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32018H0604(01) (дата звернення: 15.02.2026).
5. Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2017. – URL: https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC107466 (дата звернення: 30.01.2026).

6. UNESCO. AI Competency Framework for Teachers. – Paris : UNESCO, 2024. – URL: https://www.unesco.org/en/articles/ai-competency-framework-teachers (дата звернення: 30.01.2026).
7. Vuorikari R., Kluzer S., Punie Y. DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens: With New Examples of Knowledge, Skills and Attitudes. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2022. – EUR 31006 EN. – DOI: 10.2760/115376. – URL: https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC128415 (дата звернення: 25.01.2026).

Сеньків М. І.,
заступник директора з навчальної роботи
ВСП «Бурштинський торговельно-економічний фаховий коледж ДТЕУ»,
msenkiv9@gmail.com

ФОРМУВАННЯ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВІД ТРАВМИ ВИЖИВАННЯ ДО ЦІННОСТЕЙ МИРУ ТА ПОВОЄННОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Анотація У статті проаналізовано трансформацію смисложиттєвих цінностей української молоді в умовах повномасштабної війни. Війна спочатку активізує цінності виживання та безпеки, але в процесі адаптації та посттравматичного зростання відбувається перехід до громадянської відповідальності, солідарності, миру та особистісного розвитку. Особливу увагу приділено ролі освіти як простору смислотворення та психологічної підтримки, а також феномену посттравматичного зростання, що посилює національну ідентичність і мотивацію до повоєнної відбудови. Інтеграція травматичного досвіду визначена як стратегічний ресурс національного відновлення.

Ключові слова: смисложиттєві цінності, українська молодь, повномасштабна війна, посттравматичне зростання, резилієнтність, освіта, повоєнна реконструкція, громадянська відповідальність.

Abstract The article analyzes the transformation of meaning-of-life values among Ukrainian youth amid full-scale war. War initially prioritizes survival and safety values, yet through adaptation and post-traumatic growth, a shift occurs toward civic responsibility, solidarity, peace, and personal development. Special attention is given to education as a space for meaning-making and psychological support, and to post-traumatic growth, which strengthens national identity and motivation for post-war reconstruction. Integrating traumatic experience is defined as a strategic resource for national recovery.

Keywords: meaning-of-life values, Ukrainian youth, full-scale war, post-traumatic growth, resilience, education, post-war reconstruction, civic responsibility.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення росії в Україну 2022 року стало не лише військовим конфліктом, а й глибоким екзистенційним та

ціннісно-смисловим потрясінням для всього суспільства, особливо для молоді віком від 14 до 35 років. Ця демографічна група, яка традиційно вважається найбільш мобільною, адаптивною та чутливою до соціальних змін, опинилася в епіцентрі кризи, де щоденне існування визначалося загрозою життю, втратами близьких, руйнуванням звичного способу життя, вимушеною міграцією та перерваною освітою. За даними емпіричних досліджень, проведених у 2023–2025 роках, близько 82 % представників української молоді зазнали особистих втрат через війну, а від 28 до 36 % відзначають значне погіршення психічного здоров'я та матеріального становища, що включає тривожність, депресію та посттравматичний стресовий розлад [1; 11]. Такі умови неминуче впливають на формування смисложиттєвих цінностей, які є фундаментальним елементом особистості, визначаючи її мотивацію, стійкість до викликів і загальну спрямованість на майбутнє. У кризовому середовищі ці цінності зазнають радикальної трансформації: від домінування базових потреб у безпеці та виживанні до усвідомленого пошуку глибшого сенсу через відповідальність, солідарність і активний внесок у відновлення суспільства. Проблема полягає не лише в розумінні механізмів цієї трансформації, але й у визначенні ролі ключових чинників, таких як освіта, соціальні практики та особистісні ресурси, у формуванні нової ціннісної парадигми молоді, яка може стати основою для повоєнного відновлення України як демократичної, інноваційної та стійкої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи вивчення смисложиттєвих орієнтацій закладені в класичних працях Віктора Франкла, який розглядав пошук сенсу як фундаментальну мотивацію людського існування, здатну забезпечити внутрішню стійкість навіть у найекстремальніших умовах [3]. Аналогічно, теорія ієрархії потреб Абрагама Маслоу пояснює, чому в кризових ситуаціях базові потреби в безпеці та стабільності домінують над вищими рівнями самоактуалізації [4]. Українські дослідники, зокрема Іван Бех та Сергій Максименко, розвивають ці ідеї в контексті національних соціальних трансформацій, підкреслюючи роль ціннісно-смислової сфери як основи становлення особистості в умовах нестабільності та криз [5; 6]. Сучасні емпіричні дослідження фокусуються на феномені посттравматичного зростання, моделі якого розроблені Річардом Тедескі та Лоуренсом Калхуном, де травматичний досвід інтерпретується не лише як джерело страждань, але й як каталізатор позитивних змін у сприйнятті себе, стосунків та світу [7]. В українському контексті дослідження 2023–2025 років демонструють, що посттравматичне зростання серед молоді проявляється через посилення вдячності за життя, відкриття нових можливостей, духовні трансформації та міцніші соціальні зв'язки, з особливим акцентом на сенсовну діяльність, таку як

волонтерство чи освітні ініціативи, яка виступає ключовим предиктором такого зростання [8; 9; 10]. Водночас війна посилює ризики розвитку посттравматичного стресового розладу, депресії та тривожності, особливо серед студентської молоді, де рівень симптомів ПТСР сягає 48 % [11]. Попри значний обсяг робіт, присвячених психологічним наслідкам війни, недостатньо комплексно проаналізовано динаміку переходу від первинної травми виживання до формування цінностей миру, відповідальності та сталого розвитку в перспективі повоєнної реконструкції, що робить актуальним подальше вивчення цих процесів [12; 13; 14; 15].

Мета статті. Метою статті є комплексний теоретичний та емпіричний аналіз процесу формування та трансформації смисложиттєвих цінностей української молоді в умовах повномасштабної війни, з виявленням ключових психологічних механізмів посттравматичного зростання, ролі освітнього середовища як чинника адаптації та визначенням стратегічної значущості цих цінностей для переходу до парадигми миру, громадянської відповідальності та особистісного розвитку в контексті повоєнного відновлення України.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабна війна як екстремальний чинник соціальної реальності радикально трансформує ціннісну сферу особистості молоді, спочатку активізуючи базовий рівень ієрархії потреб, де домінують аспекти фізичного виживання, безпеки та стабільності, як це описано в теорії Абрагама Маслоу [4]. У таких умовах молодь переживає так звану «травму виживання», яка включає постійний страх за життя, втрати близьких, вимушену міграцію та невизначеність майбутнього, що призводить до тимчасового звуження ціннісного горизонту до елементарних потреб «тут і зараз». Емпіричні дані з досліджень 2024 року фіксують, що 82 % молоді зазнали особистих втрат, а 28 % повідомляють про значне погіршення психічного здоров’я, що посилює цю тенденцію [1]. Проте, як зазначає Віктор Франкл, саме екзистенційна криза стає потужним імпульсом для пошуку глибшого сенсу, перетворюючи страждання на джерело внутрішньої стійкості та переосмислення життєвих пріоритетів [3]. Цей процес переходу від травми до зростання відомий як посттравматичне зростання, яке є механізмом переосмислення досвіду, де позитивні психологічні зміни проявляються у посиленні особистісної сили, переоцінці міжособистісних стосунків, відкритті нових життєвих можливостей та духовних трансформаціях [7]. Серед української молоді в період 2023–2025 років посттравматичне зростання виявляється через зростання волонтерської активності, яка зросла з 20 % до 42 %, посилення національної ідентичності та патріотизму, а також підвищену мотивацію до участі у повоєнній відбудові, особливо серед студентів [1; 9; 10]. Сенсовна діяльність, така як волонтерство в гуманітарних проектах чи допомога дітям у зонах конфлікту, разом з

екзистенційною свободою вибору, виступає ключовими предикторами цього зростання, тоді як задоволеність соціальними стосунками знижує симптоми посттравматичного стресового розладу та посилює адаптивні процеси [10]. Дослідження показують, що частота сенсовної діяльності, волонтерство та екзистенційна свобода частково медіюють зв'язок між травматичним досвідом і посттравматичним зростанням, причому не кількість видів діяльності, а її суб'єктивна цінність для особистості є вирішальною [10]. Волонтерство та освітня діяльність для дітей виявилися особливо значущими напрямками, через які молодь знаходить сенс і перетворює травму на ресурс зростання [10]. Водночас симптоми ПТСР і посттравматичне зростання не завжди корелюють негативно – у багатьох випадках вони співіснують, дозволяючи молоді зберігати оптимізм і надію навіть за високого рівня тривожності [11]. Освітнє середовище в цих умовах перетворюється на ключовий простір смислотворення та формування резилієнтності, де заклади освіти виконують не лише академічну функцію, але й стають центрами психосоціальної підтримки, розвиваючи критичне мислення, навички емоційної регуляції та співпраці [5; 13]. Програми, орієнтовані на «молодіжну роботу, інформовану про травму», та елементи неформальної освіти, такі як тренінги з резилієнтності та громадянської освіти, сприяють переходу молоді від позиції жертви до ролі активного суб'єкта соціальних змін [13]. У 2025 році дослідження підкреслюють потребу в спеціалізованих тренінгах для молодіжних працівників, які включають теми психосоціальної підтримки, цифрових інструментів та безбар'єрності, оскільки понад третина таких фахівців пройшли підготовку саме з «травма-інформованої» роботи з молоддю [13]. Освіта також сприяє відновленню соціальних зв'язків, формуванню культури підтримки та турботи, де підлітки-амбасадори емоційної грамотності впроваджують щоденні практики та створюють безпечне середовище для обговорення емоцій [12]. Формування цінностей миру, відповідальності та сталого розвитку стає неминучим наслідком переосмислення війни, де актуалізуються ідеали свободи, людської гідності, солідарності та європейської інтеграції, з молоддю, яка дедалі частіше орієнтується на демократичні стандарти, соціальну відповідальність, інновації та екологічну сталість [2; 14]. Національна ідентичність посилюється через перехід на українську мову в побуті, підтримку вітчизняного виробника та усвідомлення єдності як передумови перемоги [1]. Повоєнна реконструкція України постає не лише як процес відновлення інфраструктури, але й як ціннісна модернізація суспільства, де молоде покоління виступає рушійною силою впровадження цифровізації, підприємництва та інклюзивних практик [12; 15]. Формування смисложиттєвих орієнтацій, спрямованих на професійну самореалізацію, етичне лідерство та служіння суспільству, перетворюється на стратегічний ресурс для

забезпечення сталого розвитку, де інтеграція травматичного досвіду в конструктивні життєві стратегії стає основою як особистісного зростання, так і національного відновлення [12; 15]. Молодь демонструє зростання громадянської активності, мотивацію до корисності країні та високий рівень оптимізму, що робить її ключовим актором повоєнної відбудови [1; 2].

Висновки. Війна як екстремальна соціальна ситуація первинно зумовлює домінування цінностей виживання та безпеки, проте через процеси психологічної адаптації та посттравматичного зростання відбувається перехід до вищих орієнтацій на відповідальність, солідарність та мир [3; 7]. Посттравматичне зростання виступає ключовим механізмом переосмислення травматичного досвіду, посилюючи національну ідентичність, мотивацію до суспільної участі та громадянську активність молоді [8; 9; 10]. Освітнє середовище відіграє вирішальну роль у смислотворенні, розвитку резилієнтності та формуванні життєвої компетентності, перетворюючись на платформу для психосоціальної підтримки та переходу від жертви до суб'єкта змін [5; 13]. Повоєнна реконструкція України вимагає від молоді високого рівня гуманістичних цінностей, інноваційності та соціальної відповідальності, які формуються через інтеграцію травматичного досвіду в конструктивні стратегії [12; 14; 15]. Загалом, така інтеграція стає стратегічним ресурсом національного відновлення та сталого розвитку суспільства, забезпечуючи перехід від травми до нової парадигми миру та особистісного зростання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вплив війни на молодь в Україні : звіт за результатами дослідження 2024 р. / Info Sapiens ; ПРООН в Україні. Київ, 2024. 68 с. URL: https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/vplyv-viyny-na-molod-v-ukrayini-2024 (дата звернення: 12.02.2026).
2. Можливості розвитку молоді в Україні : результати дослідження reSCORE Україна 2024 р. Київ : ПРООН, 2025. 45 с.
3. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу : психологічний досвід концтабору / пер. з нім. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. 160 с.
4. Maslow A. H. Motivation and Personality. 3rd ed. New York : Harper & Row, 1987. 293 p.
5. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку. Київ : Академвидав, 2012. 256 с.
6. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості. Київ : КММ, 2006. 240 с.
7. Tedeschi R. G., Calhoun L. G. Posttraumatic Growth: Conceptual Foundations and Empirical Evidence. Psychological Inquiry. 2004. Vol. 15, No. 1. P. 1–18.
8. Баніт О. Посттравматичне зростання українців в умовах війни. Освітня аналітика України. 2023. № 4 (25). С. 104–115.
9. Готич В. Посттравматичне зростання студентської молоді в умовах стресу війни. Наукові записки. Серія: Психологія. 2024. № 12. С. 45–58.
10. Сенсовна діяльність як чинник посттравматичного зростання дорослих в умовах війни. Наукові записки. Серія: Психологія. 2025. № 15. С. 112–130.

11. Mental health of university students twenty months after the beginning of the full-scale Russian-Ukrainian war. BMC Psychiatry. 2025. Vol. 25. Article 6654.
12. UNESCO report: Measuring Meaningfulness Among Ukrainian Youth. United Nations in Ukraine, 2025. URL: https://ukraine.un.org/en/307237-unesco-report-measuring-meaningfulness-among-ukrainian-youth
13. Дослідження потреб і стану діяльності молодіжних працівників і працівниць … 2025 рік. Київ : Рада Європи, 2024. 48 с. URL: https://rm.coe.int/youth-worker-needs-research-report/1680b4ed97
14. Концепція Державної цільової соціальної програми «Молодь України: покоління стійкості – 2030». Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.08.2025 № 840-р.
15. Plan International. Invisible Wounds: Navigating Mental Health Challenges … Ukrainian Adolescent Boys and Young Men. 2025. 92 p. URL: https://plan-international.org/uploads/sites/99/2025/03/Invisible-Wounds-full-report-English-2.pdf

Сербін Ольга Василівна,
вчитель української мови і літератури
Калуського наукового ліцею імені Дмитра Бахматюка
Калуської міської ради Івано-Франківської області

Ревуцький Юрій,
учень 11-Б класу Калуського наукового ліцею
імені Дмитра Бахматюка Калуської міської ради
Івано-Франківської області

ЦІННОСТІ БУТТЯ У МОВНІЙ ТВОРЧОСТІ ЯК ІНТУЇТИВНЕ ПРОНИКНЕННЯ В СЕНС ІСНУВАННЯ ЛЮДСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Анотація. У дослідженні здійснено спробу продемонструвати реалізацію пізнання світу через функціонування складних метафор із фізичними поняттями в поетичних текстах сучасного українського письменника з огляду на аксіологічний аспект. Проаналізовано оцінні аспекти в метафорах із фізичними категоріями у поетичному тлі, що дає можливість узагальнити важливість та актуальність дослідження процесу пізнання буття як важливої складової розуміння людиною себе. Окреслено важливість аксіологічного підходу для прогнозування майбутнього з огляду на футуристичні акценти поезії, спроєктовані на власне розуміння мови як інструменту пізнання та формування світогляду й картини світу загалом.

Ключові слова: пізнання, буття, гносеологія, мова як «дім буття», аксіологія, категорія оцінки, простір, час, футурологічні перспективи.

Annotation. The study attempts to demonstrate the realization of cognition of the world through the functioning of complex metaphors with physical concepts in the poetic texts of a contemporary Ukrainian writer, taking into account the axiological aspect. The evaluative aspects of metaphors with physical categories in a poetic context are analyzed, which makes it possible to generalize the importance and

relevance of studying the process of cognition of being as an important component of a person's understanding of themselves. The importance of axiological meaning for predicting the future is outlined, taking into account the futuristic accents of poetry, projected onto the very understanding of language as an instrument of cognition.

Keywords: cognition, being, ontology, gnoseology, language as the "home of being," axiology, category of evaluation, space, time, futurological perspectives.

Людвіг Віттгенштайн у своєму «Логіко-філософському трактаті» висловив знамениту тезу: «Межі моєї мови означають межі мого світу», що можна тлумачити як те, що можемо осягнути лише ті явища чи процеси, що здатні висловити мовою. Мартін Гайдеггер називав мову «домом буття». На його думку, саме через мову людина пов'язана із сутністю речей і самою собою, що поєднує теорію пізнання та мовознавство через поетичний метафоричний контекст та образність як його основну домінанту.

Пошуки сенсу буття, розуміння процесів пізнання є основоположними для усвідомлення реальності, людського існування та світогляду загалом, що є актуальним для сучасної науки. Філософське вивчення буття як такого допомагає осмислити фундаментальні аспекти реальності, яка охоплює як об'єктивний світ природи, так і суб'єктивний світ людини, що у науковій роботі подано як синтез наукового знання та власного бачення через творчість митця у формі метафоричних перенесень.

Саме розуміння реальності та дослідження буття у різних площинах – науковій та творчій (художній реальності) – дозволяє зрозуміти, що є реальним, а що є видимістю чи уявленням або припущенням. Оскільки питання буття є ключовими для формування особистісного світогляду, бо стосуються самої основи існування кожного індивіда, то важливим та до цілим буде розглядати ці аспекти саме у зрізі наукового та творчого начала, а саме – у поетичному контексті, що дозволяє широку інтерпретацію та абстрагування. Тому в статті акцентується увага на тому, щоб побачити феномен творення та функціонування метафори в сучасній українській мові на прикладі сучасної поезії українського поета крізь призму фізики, що розкривають таємниці навколишнього світу, зокрема той аспект творчості Сергія Губерначука із розділу «Всесвіт, космос, вічність, світ, Земля» із роздумами, цитатами, висловами, віршами зі збірки «Розсипане золото літер» [4], як приклад способу пізнання світу через засоби мови. Розуміти феномен поезії письменника, досліджувати своєрідність авторського світобачення, відчуття світу, що нас оточує, – це завдання, які розкрити та дослідити неможливо без проникнення у метафорику письма, у розуміння другого, прихованого, перейменованого сенсу звичайних слів, що і є завданням науки у широкому сенсі.

Поетичний метафоричний текст автор використовує для самопізнання, бо через пізнання довкілля, у тому числі мистецькими засобами, людина пізнає себе, свою природу, сутність та зв'язок з іншими людьми, для виявлення та розуміння ідентичності, бо знання культури та цінностей свого народу формує розуміння, хто ми є і в чому наша унікальність, для розвитку духовної енергії та цілеспрямованого життя як призначення людини, яке неможливе без пізнання себе і світу.

У статті виокремлено стратегічний пріоритет як гармонію із собою та навколишнім середовищем, орієнтацію в житті, щоб планувати дії та приймати рішення. Доведено, що пізнання світу через поетичний текст, де мова є ресурсом та інструментом, є не просто накопиченням інформації та сукупністю образів, а процесом самовдосконалення, пошуку сенсу та гармонійного співіснування з оточенням, і в результаті – запропоновано свої стратегій цього важливого процесу, доводячи, що пізнання світу є безперервним діалектичним процесом наближення до більш повного і глибокого розуміння світу – до істини та до розуміння себе як частини людства як спільноти.

Людство переживає період трансформацій, переходу в нову епоху, де все змінюється дуже швидко. Зміни можуть бути пов'язані з технологічним прогресом, виходом людства у космос або навіть теоріями трансгуманізму, що передбачають радикальні зміни в людській природі. Та чи буде це століття найвеличнішим, чи будуть про наш клаптик часу згадувати вічно, чи він пролетить непомітно, чи залишиться у пам'яті зірок? «XXI століття промайне між зірок. XXI століття – двадцять перший урок» [4] , – пише український автор С.Губерначук. Наше століття може стати уроком для людства, оскільки маємо змогу виходити за межі Землі, розширювати свій світогляд. С. Губерначук натякає, що XXI століття справді знаменує собою космічну еру – приватні космічні місії, освоєння та колонізація подібних доступних планет, пошуки екзопланет, експерименти з міжзоряними подорожами, підкорення територій Місяця як житлового об'єкта.

Відколи живе людство на нашій планеті, відтоді не перестає відбуватися процес пізнання світу, і в тому числі за допомогою метафори – спроби осягнути непізнане, пояснити незвідане. Пізнання світу починається з виокремлення з нескінченного різноманіття дійсності будь-якого предмета, об'єкта. У цьому ж світі, як каже поет, й існує поезія: «Поезія не любить поклоніння»[4], пояснюючи це, вочевидь, тим, що поезія – це не об'єкт культу, а живий процес. Вона не терпить сліпого захоплення, а потребує розуміння та переживання. У цьому знаходить свій сенс та реалізацію такий філософський підхід та поняття, як аксіологія, що пояснює та з'ясовує природу та різновиди цінностей, взаємовідношення між ними. Тому аксіологічний підхід – це метод дослідження,

який зосереджується на цінностях, їх сутності, функціях та взаємозв'язках з людиною, суспільством та культурою, що розглядає цінності як ключовий елемент, який формує людську поведінку, світогляд і розвиток особистості, причому його застосування та дослідження допомагає встановити зв'язки між пізнанням як таким, реальним життям та формуванням ціннісних орієнтирів у майбутньому. Ліричний герой поезій роздумує про границі між світлом і тінями, що творить видиму нам дійсність. З точки зору науки, дійсність є процес, і для неї важливим є внутрішній, прихований момент можливостей – цих свого роду «надій» буття. Оці ж надії живлять наше щоденне буття, існування, що й показує поезія як спосіб пізнання світу речей та енергії: «Завтра, коли розцвіте – і не буде поетів, хто за нинішнім злом буде плакати там, на Землі? Поети – це голос сумління, без них світ може стати байдужим» [4]. Поет говорить про важливість творчої енергії, поезії, творчого начала, метафорично – «зоре пілігрима», які намагаються інтуїтивно проникнути в таємниці Всесвіту, бо науковцям це ще поки закрито. Можливо, автор натякає на штучний інтелект, який може замінити творчість людини, але чи буде він відчувати емоції? Отож «сумління людства», тобто поетів, не буде.

У фізиці також важливо не просто вірити в закони, а досліджувати, перевіряти й експериментувати. Це можна порівняти з критичним мисленням у науці. Творчість загалом та поезія зокрема експериментує ж із переносним значенням слова та шукає пояснення незвіданому через метафору: «Поезії хвиля потужна. Поета слабка голова…» [4]. Поезія має величезну силу впливу на читача та суспільство, адже пояснює непізнане, а її творець може бути лише каналом, через який це знання та образи проходять. Тут нема спокою, але може нести колосальну енергію, подібно до того, як ідея в поезії несе зміст, що переважає самого поета. Читаємо: «Поетом бути – то нещастя. Чи щастя чути риму? Як примітивно! Римо, здрастуй! І вже до щастя стимул» [4]. У фрагменті представлено таку аксіологічну цінність, як творчість та її позитивний аспект – креативність, адже саме у творчому пориві людина уподібнюється своєму творцю і не бачить меж для свого генія, продукуючи нові творіння, а не копіюючи чи відтворюючи.

Поет живе між двома крайнощами – натхненням та стражданням. Його життя сповнене боротьби між високими ідеями та буденністю, бо його завдання у пошуку істини засобами мови та проникненням у потаємні колективні знання через долучення до ноосфери, про яку писав український учений В.Вернадський. Ліричний герой українського поета розуміє роль навколишнього світу – місця, де живе об'єкт його бажань та прагнень, реальність для нього породжує слова, прагнення, дії, але існує в його уяві щось більше, ніж просто дійсність, яку може осягнути лиш поет. «Вірші випадають снігом від Бога» [4]. У вищезазначеному

фрагменті представлено таку цінність, як мистецтво, тобто естетичну цінність, що трактується аксіологічно позитивно як феномен, що робить унікальною людину, на відміну від роботів, машин чи ШІ.

Мистецтво є окремою реальністю поряд з нашою, художньою та віртуальною, воно є цінне тим, що розкриває невідомі нам риси, уславлює все найкраще, що є в людства, і пропагує гуманність та любов як першоджерела та основні пріоритети розвитку та удосконалення людської цивілізації. Загалом, учені вказують на високий аксіологічний потенціал мистецтва, адже аксіологія як філософія цінностей є методологічною основою сучасної художньої освіти, спрямованої на гуманізацію особистості та зміцнення національного культурного коду [14].

«Мистецтво розглядається не як автономна естетична практика, а як носій та транслятор моральних, культурних та духовних цінностей. Через художні форми (музику, живопис) здійснюється інтеграція індивіда до ціннісного простору суспільства, що сприяє формуванню особистої ідентичності, а також розвитку критичного та творчого мислення» [14]. Мистецтво як аксіологічний феноменом відіграє важливу роль у формуванні духовних орієнтирів, бо забезпечує ідентичність та стійкість культурного розвитку усього людства.

Художнє пізнання має певну специфіку, суть якої – у цілісному, а не розчленованому відображенні світу і особливо людини у світі. Художній твір будується на образі, а не на понятті – тут думка вбирається в «живі особи» і сприймається у вигляді зримих подій [16]. Мистецтво як творче відображення дійсності має можливість схопити і висловити такі явища, які неможливо виразити і зрозуміти ніякими іншими способами. Тому вважається, що чим кращим, проникливішим, досконалішим є художній твір, тим більш неможливим стає його раціональний переказ [16], бо раціональне перекладення картини, вірша, книги є лише якоюсь проєкцією або зрізом цих речей. Тому важливим та неординарним моментом художнього мислення та пізнання є саме вимога оригінальності, що неминуче притаманне творчості. Оригінальність художнього твору обумовлена його фактичною унікальністю, що спровокована баченням самого митця та спроєктована особливістю пізнання поета-митця в цьому конкретному випадку, неповторністю як його суб’єкта, так і об’єкта пізнання та його відтворення.

Цікавою є теорія про те, що в науці головне та пріоритетне є усунути все одиничне, індивідуальне, неповторне і втримати загальне у формі понять [16]. Наука і мистецтво лежать в різних площинах, причому вони, ці види пізнання світу, черпають свій метод в природі свого змісту. Наукове знання ґрунтується на аналізі, порівнянні і зіставленні. «Воно «працює» з множинними, серійними об’єктами і нс знає, як підійти до об’єкту справді унікальному. У цьому слабкість

наукового підходу. Тому при всіх успіхах наукового знання в при відкритих у ньому глибинах ніколи не може бути знято питання про його кінцевої адекватності тієї єдиної Всесвіту, яка вічно перебуває перед нами. Образно кажучи, ніяка найкраща астрономія ніколи не зніме великої таємниці «зоряного неба над нами», за крилатим висловом Канга» [15], і важко не погодитися із такою думкою.

У мистецтві допускається художній вимисел, тобто представлення від самого художника того, чого саме в такому вигляді немає, не було і, можливо, не буде насправді, бо це є продуктом його уяви та домислу. Світ, створюваний уявою, не повторює дійсного світу. Якщо художній твір має справу з умовністю, то світ мистецтва завжди є результатом відбору. При аналізі мистецьких творів приймаємо принцип, що художній вимисел є допустимий та актуальний лише стосовно одиничної форми вираження загального, але не самого загального, тому що «художня правда не допускає ніякого свавілля, суб'єктивізму» [16]. З іншого боку, якщо ж митець у своїй творчості зводить все до одиничного, сліпо слідує за спостерігаються явищами, то результатом буде не художній твір, а свого роду «фотографія»; у цьому випадку ми говоримо про імітаторство і натуралізм 16]. Тому наукове пізнання принципово відрізняється від мистецького. Поезія має максимально великий потенціал у реалізації та вираженні творчого пізнання, бо оперує словом та образами, керована інтуїцією.

Поезія приходить несподівано, як натхнення, що дарується згори, вищою силою, енергією, яка вирує в ноосфері – сфері розуму, інтуїції, знань та творчого натхнення. Подібно до процесу, коли водяна пара утворює сніжинки, вірші народжуються з хаосу думок, набуваючи унікальної форми. Поет також підкреслює причетність Бога як вищої енергії до рими як до процесу творчості. «А рима – проста й заримована Богом, й окреслена віщим дощем» [4].

Рима є природною, як саме існування Всесвіту та гармонії в ньому, вона гармонійна й закладена у світобудові. Це мов закони природи – вони не створені людиною, а лише відкриваються нею, подібно до того, як рима начебто існує сама по собі, показуючи геніальність світобудови та ідеальну симетрію в космосі. Те ж бачимо і у вищезазначеному контексті, де ліричний герой, осмислюючи реальність – дійсність, не бажає її визнавати, а хоче існувати в іншому вимірі – вимірі думки, мрії.

Тож наука, як і поезія, ставить питання, що таке дійсність. І дає відповідь на нього. Дійсність – це природа і всесвітня історія, людина та її розум, матеріальна й духовна культура, це єдність сутності та явища, внутрішнього та зовнішнього, необхідного та випадкового, одиничного та загального, причини та наслідки, це навколишній світ [15, с. 267]. Це предмет дослідження природничих наук. Проте часто дійсність протиставляється можливості або зіставляється з нею, тобто з

тим, що існує лише як можливість чогось іншого, творячи щось віртуальне. Це є сферою дослідження поетичного тексту, бо наука ще не в змозі достеменно відповісти на всі питання фізики, порівняймо: «Світ сповнений барв, поезій і мелодій» [4]. Світ є гармонійним, поєднуючи в собі мистецтво та красу, і часто до нього важко підібратись, відкрити його таємні двері, читаємо: «Коли в мене будуть власні ключі від цього сонця, від цього неба, від цього світу, коли? Людина прагне зрозуміти світ і знайти власний шлях до істини» [4].

Можна сказати, крок за кроком, ми підбираємось до цієї таємниці, адже учені творять неабиякий прогрес у становленні людства, щоб прекрасно себе почувати в цій ері небаченого прогресу і віднайти істину, тобто сенс життя на землі, походження людства і наше глобальне призначення на планеті як виду. Знову поетичне тло творить метафору іншого життя – уявного, несправжнього з точки зору об'єктивної дійсності, але прекрасного з точки зору щасливого життя ліричного героя. Поезія малює життя в ілюзії, читаємо: «О, світе мій, ти був моєю тінню, бо я руками сонце пеленав» [4]. Метафора «світе, ти був тінню» пояснює світ є як ілюзію, тінь, яку людина намагається осягнути, проте це завжди вислизає. Це нагадує гравітаційне лінзування – світло може викривлятися під дією масивних об'єктів, створюючи ілюзорні образи. Звертання до світу є тою найвищою формою філософії людини, коли починаєш вірити, що буденність тебе чує. Читаємо: «О світе мій! Я блукав твоєю тінню. Дякую тобі за сумніви... без сумніву» [4]. У поетичному фрагменті відображено таку аксіологічну цінність, як інтелектуальність – знання та потреба пізнання, це потужна зброя людського розуму – інтелект, який допомагав руху людської цивілізації вперед, проектував еволюцію та є рушієм прогресу, без чого неможливе виживання нашої цивілізації в умовах сучасного активного розвитку технологій.

Можливість як філософська та математично-фізичка категорія – це майбутнє в сьогоденні, це те, чого не існує в нашій якісній визначеності, але що може виникнути й існувати, стати дійсністю за певних умов. Тому література прагне наблизити цю грань між можливістю і дійсністю, опредметити її. Так виникає метафоричне осмислення дійсності й відображення її в поезії, порівняймо: «Як дивно світ улаштований… Я думаю – він хворий. Собою залишитися вільний» [4]. Світ здається нелогічним і навіть хворобливим через хаос, що панує в ньому, але свобода – це внутрішній стан людини, який потрібно берегти. Світ може здаватися «хворим» через ентропію – міру хаосу в системі. У другому законі термодинаміки йдеться, що ентропія Всесвіту зростає, тобто безлад постійно збільшується. Та навряд чи потрібно дискримінувати світ, у хаосі його краса, про це пише і сам поет, бо ми до кінця не розуміємо суті понять хаос і порядок, читаємо у збірці: «Світ нам цей потрібен. Людям усієї землі Земля потрібна» [4]. Цей фрагмент представляє аспект соціальних цінностей, що

пов’язані із сім’єю, дружбою, людяністю, солідарністю, гуманністю, що у всі часи вважалося аксіологічно позитивною тенденцією для розвитку гуманної цивілізації, де злагоджене існування у соціумі та турбота одне про іншого є запорукою прогресу і доводить, що, незважаючи на всі труднощі розуміння світобудови та проблем виживання, Земля – наш єдиний дім, і ми повинні його берегти. Це відображає сучасні екологічні проблеми – людство ще не має альтернативної планети для життя, тому збереження нашого дому є критично важливим.

Наша ера насичена пригодами, інколи бурі часопростору здаються нереальними, а часто не можеш повірити у доскональність простору, там де живе усе, автор це розуміє і метафорично пояснює: «Земний ковчег на хвилях вічного життя то піднесеться, то пірне в космічний шторм» [4]. Це ще одна аксіологічна цінність – культурна спадщина, що продемонстрована у закодованому вигляді у формі міфологем та архетипів, що передаються з покоління в покоління як нематеріальна, а духовна константа засобами мови та мислення.

Земля рухається у вирі подій історії, іноді переживаючи підйоми, а іноді – кризи. Цікавою є метафора «Хаосом здається навіть обертанням Землі навколо Сонця та рухом Сонячної системи в Чумацькому Шляху» про те, що ми мандруємо космосом через час і простір. Щоб можливість перейшла в дійсність у науці, у тому числі і в фізиці, необхідні два фактори: дія певного закону та наявність відповідних умов [15, с. 54]. У поезії перетворення можливості в дійсність відбувається в цілому стихійно, непередбачувано, поза рамками будь-яких законів, просто силою думки та роллю метафори як альтернативного бачення світу, переосмисленням прямого значення уже існуючих слів, наприклад, у поезії: «Істина – в тіні, а тінь – від стіни суті» [4]. Тож справжня істина прихована за поверхневими знаннями, які ми вважаємо незаперечними. Наприклад, при темній матерії ми бачимо лише відблиск і вплив, але не саму її природу, бо це ще треба дослідити. Читаємо у збірці: «Не зводь дві істини в одно» [4]. Ліричний герой витворює у поезії метафору іншого виміру – кардинально протилежного світу, антисвіту, паралельної іншої реальності, задзеркалля, де день є ніччю а сонце чорним. Саме такі теорії свого часу висувалися фізиками-теоретиками про паралельні світи, які можуть бути симетрично протилежними до нашого. Та в науці це залишилося тільки теорією, а в поезії для ліричного героя та його внутрішніх переживань – це метафорична, тобто можлива чи інша, реальність. Читаємо далі: «Цей світ майне коротким манівцем, затисненим скарба́ми між галактик» [4].

Історія людства – лише мить «вічності» нашої планети, так само як тривалість життя Землі у масштабах космічного часу здається «фемтосекундою». Поезія творить інший вимір, створений думками та почуттями ліричного героя.

Зародження нового життя навесні, весь світ, зосереджений навколо однієї особи, – категорії поезії, які суперечать знаним законам фізики. Фізична категорія, яка однаково часто вживається у працях фізиків, математиків, філософів та поетів, – це імовірність як міра можливості, ступінь реалізації певної події, за якихось умов і при заданій закономірності. Відсутність будь-якої ймовірності – це повна недостовірність, або неможливість, події. Відповідно і поети ставлять перед собою в поетичному тлі цю проблему: є чи нема? Існує чи ні? Як домогтися, щоб було? «Вічносте, даних про людство бракує» [4]. У цьому рядку поет ніби засмучений, адже у пориві розчарування звертається до вічності. Незважаючи на величезну кількість інформації, ми все ще далекі від повного розуміння людського існування. Це можна порівняти з пошуком теорії всього – вчені ще не мають єдиного рівняння, що пояснює всі фізичні явища.

Але життя продовжується, і ще одним позитивним фактором є те, що, можливо, доля ще не подарувала людству найгеніальнішого митця: «Безсмертна природа зробить своє: зерно проросте. З'являтимуться нові поети, неповторні й щирі у своїх талантах» [4]. У цих рядках представлено таку аксіологічні цінність, як знання та духовність, що, на противагу матеріальною, є другою складовою людської особистості і її першоджерелом. Саме духовність є тим стержнем, що повинно формувати закони етики, спілкування між людиною та світом машин, не забираючи життя, а підтримуючи його на різних рівнях – фізичному, ментальному, духовному. Тому життя як найвища цінність у поетичному тлі українського поета триває, незалежно від змін та інших обставин, і талант завжди знайде свій шлях.

Отож функція метафор, в основі яких фізичні категорії, полягає в осмисленні плинності часу та пошуку своєї ролі на життєвій ниві. Як би швидко чи повільно не протікало наше життя, поки воно існує, то зберігає свою визначеність, як і будь-яке фізичне тіло у системі координат. Плин життя як метафоризований рух поезія сучасного українського поета розуміє по-різному: часто у шаленому ритмі, іноді – уповільнено й ліниво, але обов'язково уперед, набираючись досвіду, одержуючи душевні рани та шрами, проходячи шлях пізнання та усвідомлення. Але в метафоричному значенні руху життя життєвого плину присутня одна «координата» – неминучість, невідворотність, вектор руху вперед, до фінішу. Набути абсолютний спокій означає перестати існувати, тобто згідно із поетичною метафорою – відійти в інший світ і покинути життєву ниву. Метафоризація плину життя та тривалості дозволяє реалізувати наступну аксіологічну функцію – емоційно-оцінну: наситити життя кожного сенсом, умінням цінувати моменти, що є важливим. Такого типу метафори вибудовують морально-етичну систему координат сучасної людини: кожне людське життя – це ланка в нескінченному ланцюзі буття на ній планеті. У нескінченній павутині

руху людського життя, людських контактів, зв'язків, духовних звершень – життя світу, його історія, наша еволюція.

Висновки. Серед основних цінностей буття у поетичній канві сучасного українського поета С.Губерначука можемо виокремити наступні: креативність як виняткова ознака людського розуму та зближення людини із Творцем; натхнення та страждання як своєрідний катарсис на шляху до очищення та еволюції духу; мистецтво як прояв креативності та творчої інтуїції, краса як уміння та потреба бачити й відчувати гармонію і симетрію, що панує у всьому Всесвіті; інтелектуальність як запорука прогресу людства в цілому і людини зокрема; соціальні цінності, як дружба, родина, батьківство, що забезпечують продовження роду людського; екологічна культура та уміння бачити Землю як живий організм, нашу домівку; духовність як внутрішня потреба кожної людини для самовдосконалення та людства в цілому. Представлені метафори у збірці акцентують саме на цих аксіологічних цінностях як вектора до гармонійного та безпечного існування людства у співпраці та кооперації, в еволюційному позитиві, а не деструктивному напрямі.

Надії на краще життя реалізуються за допомогою метафори в поетичних текстах, що й бачимо у тлі української сучасної поезії, що досліджується. Література засобами мови прагне наблизити цю грань між можливістю і дійсністю, зробити це реальністю, що сприятиме покращенню людської взаємодії із планетою, налагодженню духовних координат задля духовної та ментальної еволюції людства як виду. Так виникає метафоричне осмислення понять дійсності та реальності як утвореного уявою світу і відображення цього в поезії, що допомагають пізнанню світу та є інструментом для цього процесу.

Роль метафори в освоєнні дійсності та її словесній інтерпретації надзвичайно важлива та істотна, бо проникає до таємниць будови Всесвіту не шляхом доведень чи математичних розрахунків, а прилученням поетичною інтуїцією до ноосфери – сфери знань та істини, яка повинна розкрити правду та вказати правильний вектор розвитку людства в майбутньому. Отож мистецтво як духовний феномен та аксіологічний орієнтир відіграє важливу роль у формуванні духовних та життєвих орієнтирів та забезпечує стійкість і безперервність культурного розвитку людства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вещицький, П. А., Вещицький, С. П. Формування понять простору і часу в учнів при вивченні курсу фізики. ВІСНИК Житомирського державного університету імені Івана Франка (2). 1998. с. 55-57. URL: https://eprints.zu.edu.ua/641/ (дата звернення: 14.01.2026)
2. Вовк Віктор. Україна в контексті сучасних тенденцій і сценаріїв світового розвитку. URL: https://www.ji.lviv.ua/n22texts/vovk.htm (дата звернення: 16.01.2026)

3. Голянич Михайло. «Футурологія. Філософія майбуття». Монографія / М. Ю. Голянич. Івано-Франківськ. Вид-во «Лілея-НВ», 2017 р. 540 с. URL: https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi78/0057901.pdf (дата звернення: 17.01.2026)
4. Губерначук Сергій. Всесвіт, космос, вічність, світ, Земля (роздуми, цитати, вислови, вірші зі збірки «Розсипане золото літер»). URL: https://mala.storinka.org/сергій-губерначук-всесвіт-космос-вічність-світ-земля-роздуми-цитати-вислови-вірші.html (дата звернення: 22.01.2026)
5. Демінська Л. О. Аналіз основних положень аксіологічної науки у філософському та педагогічному аспекті. URL: https://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2011-11/11dlappa.pdf (дата звернення: 19.01.2026)
6. Дуюнов В. Суть та принципи сталого розвитку у сучасних концепціях розвитку суспільства. URL: https://organic-d.com.ua/doyouknow-blog/sut-ta-pryntsypy-stalogo-rozvytku-u-suchasnyh-kontseptsiyah-rozvytku-suspilstva/ (дата звернення: 22.01.2026)
7. Екзистенціальна філософія: поняття та представники. Поняття філософського екзистенціалізму. Фундаментальна онтологія М. Гайдеггера. Екзистенціальна філософія К. Ясперса. Екзистенціалізм Сартра та А. Камю. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/philosophy/12819/ (дата звернення: 23.01.2026)
8. Марек Палюх. Аксіологія соціальної роботи: теоретичний аспект.
9. Мова як дім українського буття. «Межі моєї мови означують межі мого світу»: зростання ролі мови в житті соціумів. URL: https://pidru4niki.com/77111/kulturologiya/mova_ukrayinskogo_buttya (дата звернення: 08.01.2026)
10. Основи теорії пізнання. URL: https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/23889 (дата звернення: 07.01.2026)
11. Петрушенко В. Л. Історія світової філософії. Фундаментальні проблеми філософії : навчальний посібник / В. Л. Петрушенко. ЛЬВІВ : НУ "ЛП", 2002. 538 с.
12. Природа і призначення процесу пізнання. Гносеологія. URL: https://elib.lntu.edu.ua/sites/default/files/elib_upload/підручник%20готовий/page16.html (дата звернення: 13.01.2026)
13. Простір і час як форми існування матерії. Категорії «рух» і «розвиток» у філософії. URL: https://studfile.net/preview/5563457/ (дата звернення: 18.01.2026)
14. Сідаш Н. С. Аксіологічний потенціал мистецтва у формуванні духовних та культурних цінностей. URL: https://journals.snu.edu.ua/index.php/DOMTP_SNU/article/view/1113 (дата звернення: 18.01.2026)
15. Тофтул М. Г. Етика: підручник / М. Г. Тофтул. К. : Академія, 2005. 414 с.
16. Флоренський П. Л. Стовп і твердження істини: Досвід православної феодіцеї в дванадцяти листах священника Павла Флоренського / Види пізнання. К, Шлях, 1914. С. 26. URL: https://stud.com.ua/55216/filosofiya/vidi_piznannya (дата звернення: 12.01.2026)
17. Adam Frank. Intelligence as a planetary scale process. Published online by Cambridge University Press: 07 February 2022. URL: https://www.cambridge.org/core/journals/international-journal-of-astrobiology/article/intelligence-as-a-planetary-scale-process/5077C784D7FAC55F96072F7A7772C5E5 (дата звернення: 13.01.2026)

Сива О. М.,
викладач кафедри телекомунікаційних систем та мереж,
Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій,
pzuzunya@gmail.com

Марчук О. М.,
старший викладач кафедри телекомунікаційних систем та мереж,
Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій,
olamarchuk11@gmail.com

Герасимчук В. С.,
старший викладач кафедри телекомунікаційних систем та мереж,
Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій,
l3urius@gmail.com

СУЧАСНІ ОСВІТНІ ТРЕНДИ ФОРМУВАННЯ ФАХІВЦЯ У СФЕРІ ЕЛЕКТРОННИХ КОМУНІКАЦІЙ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Анотація. У статті досліджено сучасні освітні тренди формування фахівців у сфері електронних комунікацій з урахуванням концепції Network 2030, що визначає ключові напрями розвитку телекомунікаційних мереж майбутнього. Проаналізовано національний та міжнародний досвід підготовки фахівців, визначено ключові компетентності, що формуються під впливом цифровізації, віртуалізації мереж, штучного інтелекту та автоматизації. Особливу увагу приділено трансформації освітніх програм, інтеграції міждисциплінарного підходу та розвитку практико-орієнтованого навчання.

Ключові слова. Електронні комунікації, Network 2030, освітні тренди, телекомунікації, цифровізація, підготовка фахівців, інновації

Abstract. The article examines modern educational trends in training specialists in the field of electronic communications based on the Network 2030 concept, which defines key directions for the development of future telecommunication networks. The national and international experience of training specialists is analyzed, and key competencies shaped by digitalization, network virtualization, artificial intelligence, and automation are identified. Particular attention is paid to the transformation of educational programs, integration of interdisciplinary approaches, and development of practice-oriented learning.

Keywords. Electronic communications, Network 2030, educational trends, telecommunications, digitalization, training specialists, innovation

Сучасний розвиток сфери електронних комунікацій характеризується стрімкими технологічними змінами, що обумовлені переходом до мереж нового покоління, глобальною цифровізацією суспільства та зростанням обсягів передавання даних. Умови формування інформаційного суспільства, розвиток інтернету речей (IoT), хмарних обчислень та кіберфізичних систем створюють

нові виклики для телекомунікаційної інфраструктури, що потребує якісно нового підходу до її проєктування та експлуатації.

Однією з ключових концепцій, що визначає майбутнє телекомунікацій, є Network 2030, запропонована Міжнародним союзом електрозв'язку [1]. Вона передбачає формування принципово нової парадигми побудови мереж, у межах якої відбувається перехід від традиційних мереж до інтелектуальних, самокерованих і надшвидких систем. Такі мережі здатні підтримувати нові типи сервісів, зокрема тактильний інтернет, голографічні комунікації, кіберфізичні системи та цифрові двійники, що відкриває нові можливості для науки, промисловості та освіти.

Крім того, концепція Network 2030 акцентує увагу на необхідності забезпечення наднизьких затримок, високої надійності та безпеки передавання даних, що є критично важливими для функціонування автономних систем, дистанційної медицини, розумних міст та інших високотехнологічних застосувань. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність глибокої інтеграції штучного інтелекту, аналітики великих даних та автоматизованих систем управління у мережеву інфраструктуру.

У таких умовах особливого значення набуває підготовка фахівців нового покоління, які здатні працювати з високотехнологічними мережами, застосовувати штучний інтелект, розробляти програмно-визначені рішення та забезпечувати високий рівень кібербезпеки. Водночас сучасний фахівець повинен володіти не лише технічними знаннями, але й аналітичним мисленням, здатністю до швидкої адаптації та безперервного навчання.

Таким чином, трансформація освітніх підходів у сфері електронних комунікацій є об'єктивною необхідністю, що обумовлена вимогами концепції Network 2030 та загальними тенденціями розвитку цифрового суспільства.

Концепція Network 2030 як основа трансформації освіти

Концепція Network 2030 передбачає еволюцію мереж у напрямі високої інтелектуалізації, автоматизації та орієнтації на користувача [1]. Вона формує нову науково-технологічну парадигму розвитку телекомунікацій, у якій мережі розглядаються не лише як інфраструктура передачі даних, а як складні адаптивні системи, здатні до самонавчання, прогнозування навантаження та автономного прийняття рішень.

У рамках цієї концепції значна увага приділяється інтеграції мереж із цифровими екосистемами, що включають хмарні платформи, інтернет речей, штучний інтелект та кіберфізичні системи. Це означає, що майбутні мережі повинні забезпечувати не лише передачу інформації, але й підтримку складних обчислювальних процесів, аналітики в реальному часі та взаємодії між різнорідними системами.

Основними характеристиками мереж майбутнього є:

– наднизька затримка передачі даних, що є критично важливою для застосувань у сфері тактильного інтернету, автономного транспорту та дистанційної хірургії;
– висока надійність і доступність, що забезпечує безперервність функціонування критичних сервісів;
– інтеграція штучного інтелекту для автоматизації управління мережею, оптимізації ресурсів та виявлення аномалій;
– підтримка нових типів трафіку (голографічні комунікації, XR, цифрові двійники), які потребують значних обчислювальних та пропускних ресурсів;
– автономне управління мережею на основі принципів self-driving networks.

Додатково слід відзначити такі важливі аспекти Network 2030, як орієнтація на якість досвіду користувача (QoE), енергоефективність мереж та забезпечення кібербезпеки на всіх рівнях архітектури. Це суттєво розширює традиційне розуміння функцій телекомунікаційних систем і формує нові вимоги до професійної підготовки фахівців.

Зазначені характеристики безпосередньо впливають на зміст освітніх програм у сфері електронних комунікацій, оскільки вимагають формування нових компетентностей у студентів. Зокрема, зростає потреба у знаннях з програмно-визначених мереж, віртуалізації, обробки великих даних, машинного навчання та кібербезпеки.

Таким чином, концепція Network 2030 виступає не лише технологічною основою розвитку телекомунікацій, але й методологічною базою для модернізації освітніх підходів. Вона визначає необхідність переходу до гнучких, адаптивних освітніх моделей, що орієнтовані на формування інноваційного мислення, практичних навичок та здатності до міждисциплінарної інтеграції знань.

Ключові освітні тренди.

Цифровізація освіти

Цифровізація є базовим трендом, що забезпечує інтеграцію сучасних технологій у навчальний процес та створення інноваційного освітнього середовища. Використання хмарних платформ, систем дистанційного навчання та віртуальних лабораторій дозволяє підвищити ефективність підготовки фахівців [2].

Водночас цифровізація сприяє розвитку гнучких форм навчання, зокрема змішаного (blended learning) та дистанційного форматів, що особливо актуально в умовах глобальних викликів. Вона також відкриває можливості для використання аналітики навчальних даних (learning analytics), що дозволяє оцінювати ефективність освітнього процесу та адаптувати його під індивідуальні потреби студентів.

Інтеграція штучного інтелекту

Відповідно до вимог Network 2030, штучний інтелект стає невід'ємною частиною мережевих систем. Тому освітні програми включають дисципліни з машинного навчання, аналізу даних та автоматизації мережевих процесів [3].

Крім того, штучний інтелект активно використовується як інструмент навчання: інтелектуальні системи можуть автоматично оцінювати знання студентів, формувати рекомендації щодо навчання та забезпечувати адаптивний освітній контент. Це дозволяє значно підвищити якість підготовки та сформувати у студентів навички роботи з сучасними цифровими технологіями.

Віртуалізація та програмно-визначені мережі

Зростає роль технологій SDN (Software-Defined Networking) та NFV (Network Functions Virtualization), що змінюють традиційні підходи до побудови мереж. Це зумовлює необхідність практичної підготовки студентів із використанням симуляторів та реальних кейсів [4].

Окрім цього, важливим є розуміння архітектури хмарних та розподілених систем, контейнеризації (Docker, Kubernetes) та принципів DevOps, що дедалі частіше застосовуються у телекомунікаційній сфері. Такий підхід дозволяє формувати у студентів комплексні навички роботи з сучасною інфраструктурою мереж.

Міждисциплінарний підхід

Фахівець майбутнього повинен володіти знаннями не лише в галузі телекомунікацій, але й у сфері кібербезпеки, програмування, аналітики даних та управління проєктами. Це дозволяє ефективно працювати в умовах складних технічних систем та швидких змін технологій.

Також важливим є поєднання технічних знань із економічними та управлінськими компетентностями, що забезпечує здатність фахівця приймати обґрунтовані рішення у сфері розвитку інфокомунікаційних систем.

Практико-орієнтоване навчання

Сучасні освітні програми орієнтуються на розвиток практичних навичок через лабораторні роботи, стажування та участь у реальних проєктах.

Особливого значення набуває дуальна освіта, що поєднує навчання у закладі вищої освіти з практичною діяльністю на підприємствах. Такий підхід дозволяє студентам отримувати реальний досвід роботи ще під час навчання та значно підвищує їх конкурентоспроможність на ринку праці.

Таким чином, сучасні освітні тренди формуються під впливом концепції Network 2030 та спрямовані на підготовку фахівців, здатних ефективно працювати в умовах цифрової трансформації та розвитку мереж нового покоління.

Національний досвід

В Україні підготовка фахівців у сфері електронних комунікацій активно модернізується відповідно до міжнародних стандартів і тенденцій цифрової

трансформації. Заклади вищої освіти поступово переглядають зміст освітніх програм, орієнтуючись на компетентнісний підхід, вимоги ринку праці та положення концепції Network 2030. Це передбачає оновлення навчальних планів, введення нових дисциплін, пов'язаних із програмно-визначеними мережами, хмарними технологіями, кібербезпекою та штучним інтелектом.

Університети впроваджують сучасні освітні технології, зокрема змішане та дистанційне навчання, використовують системи управління навчанням (LMS), а також віртуальні та віддалені лабораторії. Значно розширюється застосування таких інструментів, як Cisco Packet Tracer, що дозволяють моделювати мережеві сценарії та формувати практичні навички. Паралельно активно інтегруються хмарні сервіси та платформи для спільної роботи, що відповідає вимогам сучасного цифрового середовища.

Важливим напрямом є розвиток співпраці університетів із телекомунікаційними компаніями та IT-бізнесом. Це проявляється у створенні спільних освітніх програм, проведенні стажувань, участі студентів у реальних проєктах і сертифікаційних програмах. Такий підхід сприяє підвищенню практичної підготовки студентів і наближенню освітнього процесу до реальних умов професійної діяльності.

Разом із тим існують проблеми, що стримують ефективну модернізацію системи підготовки фахівців. До них належать недостатній рівень фінансування, застаріла матеріально-технічна база, обмежений доступ до сучасного обладнання та програмного забезпечення, а також потреба у системному підвищенні кваліфікації викладачів. Крім того, актуальним залишається питання швидкої адаптації освітніх програм до динамічних змін у сфері електронних комунікацій.

Таким чином, національний досвід свідчить про наявність позитивних тенденцій у розвитку освітніх підходів, однак потребує подальшого вдосконалення з урахуванням викликів концепції Network 2030 та глобальних технологічних змін.

Міжнародний досвід

Міжнародний досвід свідчить про активне впровадження інноваційних підходів до підготовки фахівців у сфері електронних комунікацій, що значною мірою орієнтовані на концепцію Network 2030 та розвиток мереж наступних поколінь. Провідні університети світу інтегрують наукові дослідження безпосередньо в освітній процес, забезпечуючи тісний зв'язок між теорією та практикою. Створюються сучасні дослідницькі центри та лабораторії, оснащені технологіями 5G/6G, інтернету речей, хмарних обчислень і штучного інтелекту, що дозволяє студентам працювати з передовими рішеннями ще під час навчання [5].

Важливою особливістю міжнародного підходу є активна співпраця закладів освіти з провідними IT-компаніями та телекомунікаційними операторами. Це

проявляється у спільних освітніх програмах, стажуваннях, сертифікаційних курсах та участі студентів у реальних інноваційних проєктах. Така взаємодія сприяє формуванню практичних навичок, актуальних для сучасного ринку праці.

Крім того, значна увага приділяється впровадженню гнучких освітніх траєкторій, індивідуалізації навчання та використанню цифрових платформ. Широко застосовуються онлайн-курси, змішане навчання та модульні програми, що дозволяють швидко оновлювати зміст освіти відповідно до технологічних змін.

Особливу увагу також приділяють розвитку soft skills, таких як критичне мислення, командна робота, комунікаційні навички та адаптивність. У поєднанні з глибокими технічними знаннями це забезпечує формування конкурентоспроможного фахівця, здатного ефективно працювати в умовах глобалізованого цифрового середовища.

Таким чином, міжнародний досвід демонструє комплексний підхід до підготовки фахівців, що поєднує інноваційні технології, практичну спрямованість навчання та розвиток універсальних компетентностей.

Отже, концепція Network 2030 визначає ключові напрями трансформації освіти у сфері електронних комунікацій, включаючи розвиток нових технологій, цифровізацію, інтеграцію штучного інтелекту, практичну підготовку та міждисциплінарний підхід. Освітні тренди спрямовані на формування фахівців, здатних ефективно працювати з програмно-визначеними мережами, хмарними технологіями, кібербезпекою, аналітикою великих даних та автоматизованими системами управління.

Для підвищення якості підготовки фахівців в Україні необхідно посилити співпрацю з міжнародними партнерами, модернізувати матеріально-технічну базу, впроваджувати інноваційні методи навчання, активно інтегрувати цифрові платформи та віртуальні лабораторії, розширювати програми стажувань і спільних проєктів із бізнесом. Також важливо розвивати як технічні, так і soft skills студентів, включаючи критичне мислення, командну роботу та адаптивність до швидких технологічних змін, що забезпечить їхню конкурентоспроможність на національному та міжнародному ринку праці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. ITU-T. Network 2030: A blueprint of technology, applications and market drivers towards the year 2030.
2. Міністерство освіти і науки України. Цифрова трансформація освіти.
3. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach.
4. Kreutz D. et al. Software-Defined Networking: A Comprehensive Survey.
5. European Commission. Digital Education Action Plan 2021–2027.
6. Cisco Systems. Networking Academy Program Overview.

Сидоренко Я. І.,
заступник директора з навчально-виховної роботи
КЗ «Ліцей «Перспектива» Кропивницької міської ради»,
sydorenko.yaroslav@gmail.com

ІНКЛЮЗИВНЕ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЯК ОСВІТНЯ ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ ЧАСУ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: ДОСВІД СТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКО-АНГЛІЙСЬКОГО СЛОВНИКА ШРИФТОМ БРАЙЛЯ

Анотація. У статті висвітлено проблему доступності вивчення англійської мови для осіб з порушеннями зору в сучасних умовах суспільної нестабільності та воєнного часу. Основну увагу зосереджено на актуалізації освітніх, соціальних і ціннісних питань, що постають перед інклюзивною освітою в період невизначеності. Представлено практичний досвід створення українсько-англійського словника шрифтом Брайля як навчального засобу для студентів і дорослих здобувачів освіти. Обґрунтовано, що доступний словниковий матеріал є не допоміжним, а необхідним компонентом повноцінного навчання англійської мови для незрячих і слабозорих користувачів. Показано, що шрифт Брайля зберігає важливе значення для формування мовної грамотності, розвитку самостійності, підтримки освітньої суб'єктності та забезпечення реальної участі людини в навчальному процесі. Зроблено висновок, що створення доступних навчальних ресурсів у сучасних умовах є не лише методичним завданням, а й відповіддю на філософські, соціальні та освітні виклики часу.

Ключові слова: інклюзивна освіта, шрифт Брайля, англійська мова, порушення зору, доступність навчання, освіта дорослих, вища освіта, час невизначеності.

Abstract. The article highlights the issue of accessibility of English language learning for people with visual impairments in the current conditions of social instability and wartime. The main focus is placed on the educational, social and value-related issues faced by inclusive education in times of uncertainty. The paper presents practical experience in creating a Ukrainian–English Braille dictionary as a learning tool for students and adult learners. It is substantiated that accessible lexical material is not an auxiliary but a necessary component of full-fledged English language learning for blind and visually impaired users. The study shows that Braille remains important for the development of language literacy, learner autonomy, educational agency and meaningful participation in the learning process. It is concluded that the creation of accessible educational resources in current conditions is not only a methodological task, but also a response to the philosophical, social and educational challenges of our time.

Keywords: inclusive education, Braille, English language, visual impairment, accessibility of learning, adult education, higher education, time of uncertainty.

Сучасна освіта дедалі більше залежить від здатності людини швидко адаптуватися до змін, самостійно працювати з інформацією, навчатися впродовж життя та використовувати іноземну мову як інструмент доступу до нових знань.

Для України ці завдання в останні роки ускладнилися через війну, постійну нестабільність, вимушені переміщення, перерви в традиційному освітньому процесі, перебої з електропостачанням та зв'язком. У таких умовах особливо гостро постає питання: наскільки справді доступною є освіта для тих, хто і в мирний час стикався з додатковими бар'єрами.

Однією з таких категорій є особи з порушеннями зору. Коли йдеться про інклюзивну освіту, зазвичай багато уваги приділяється правовим гарантіям, загальним принципам рівності, створенню безбар'єрного середовища. Проте не менш важливим є щоденний, практичний бік питання: якими саме матеріалами користується людина, як вона читає, як засвоює нові слова, як перевіряє себе, як навчається самостійно, без постійної сторонньої допомоги. Саме на цьому рівні й виявляється реальна якість інклюзії.

Особливо це стосується вивчення англійської мови. Сьогодні англійська є не просто одним із навчальних предметів. Вона відкриває доступ до вищої освіти, міжнародного спілкування, сучасної професійної інформації, участі в освітніх програмах, стажуваннях, наукових проєктах, онлайн-курсах. Для багатьох українців у воєнний час знання англійської стало ще й засобом розширення життєвих можливостей, професійної стійкості та збереження зв'язку зі світовою освітньою спільнотою. Однак для людини з порушенням зору цей шлях нерідко виявляється значно складнішим, ніж для інших.

Причина полягає не у відсутності здібностей чи мотивації, а насамперед у нестачі доступних навчальних матеріалів. Значна частина сучасних ресурсів з англійської мови створюється з орієнтацією на візуальне сприйняття. Це стосується і друкованих підручників, і цифрових платформ, і мобільних застосунків, і граматичних довідників. У таких матеріалах важливу роль відіграють таблиці, схеми, кольорове виділення, зображення, графічне групування матеріалу, візуальна навігація [1; 6]. Навіть якщо частина інформації озвучується або є технічно доступною через програму зчитування з екрана, це не означає, що здобувач освіти отримує повноцінний інструмент для мовного навчання.

Для опанування англійської мови недостатньо лише слухати. Людині потрібно бачити або в тактильний спосіб «читати» слово, відчувати його форму, працювати з написанням, зіставляти графічний і звуковий образ, фіксувати наголос, запам'ятовувати лексичну одиницю у зв'язку з її значенням. Саме тому для осіб з порушеннями зору шрифт Брайля не втрачає свого значення навіть у добу цифрових технологій. Навпаки, у сфері вивчення мови він залишається одним із найважливіших засобів повноцінного засвоєння матеріалу [4; 5; 7].

В умовах воєнного часу ця проблема набула ще більшої гостроти. Освітній процес став менш стабільним, більш фрагментарним, подекуди залежним від

технічних умов, які не завжди можна передбачити. Якщо для пересічного користувача тимчасова відсутність доступу до електронного ресурсу є незручністю, то для людини з порушенням зору це може означати повне припинення самостійної навчальної роботи [8]. У такій ситуації на перший план виходять не лише питання технологічної модернізації, а й питання надійності, простоти, доступності та педагогічної доцільності освітніх засобів.

Саме тому тема доступності вивчення англійської мови для осіб з порушеннями зору найбільше відповідає такій проблемі конференції, як актуалізація філософських, соціальних, освітніх проблем у час невизначеності. Ідеться не лише про методику чи окремий навчальний ресурс. Ідеться про те, як у складних історичних обставинах зберегти в освіті повагу до людської гідності, право на самостійне навчання, можливість особистісного розвитку та включеність у сучасний світ знань.

Метою статті є висвітлення практичного досвіду створення українсько-англійського словника шрифтом Брайля як навчального засобу для осіб з порушеннями зору та осмислення значення такого ресурсу в контексті освітніх, соціальних і ціннісних викликів часу.

Проблема доступності навчальних матеріалів для незрячих і слабозорих здобувачів освіти неодноразово піднімалася в дослідженнях, присвячених інклюзивній освіті, розвитку грамотності шрифтом Брайля, універсальному дизайну в навчанні та забезпеченню рівного доступу до знань [1; 4; 5]. У міжнародних документах, зокрема в Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, наголошено на необхідності забезпечення реальної, а не формальної рівності в освіті [9]. Документи UNESCO також підкреслюють, що в кризові періоди інклюзивність не може відходити на другий план, оскільки саме в часи суспільних потрясінь нерівність має тенденцію поглиблюватися [7; 8]. Водночас практичний досвід показує, що між загальними принципами й конкретними навчальними матеріалами все ще існує відчутний розрив.

У роботі з незрячими та слабозорими користувачами добре видно, що саме іншомовна освіта залишається однією з найменш забезпечених у плані доступних ресурсів. Якщо для вивчення рідної мови або загальної грамотності певні матеріали шрифтом Брайля все ж існують, то для системного опанування англійської мови таких матеріалів недостатньо. Особливо це стосується словників, які були б орієнтовані не тільки на довідкове використання, а й на повноцінну навчальну роботу.

Потреба в такому словнику стала очевидною з педагогічної практики. Під час роботи з людьми, які мають порушення зору та вивчають англійську мову, неодноразово виявлялося, що їм бракує простого й водночас змістовного ресурсу, до якого можна звернутися в будь-який момент. Звичайний словник,

навіть якщо його озвучити, не завжди виконує навчальну функцію. Людині потрібно не просто дізнатися переклад слова, а зрозуміти, як воно пишеться, як вимовляється, до якої частини мови належить, у яких значеннях уживається, як його краще запам'ятати. Якщо все це щоразу потребує посередника – викладача, асистента, родича або технічного супроводу, – самостійність у навчанні суттєво звужується.

Саме з таких міркувань і виникла ідея створення українсько-англійського словника шрифтом Брайля як навчального засобу. Його розроблення було пов'язане не з формальним виконанням певного проєкту, а з бажанням дати практичну відповідь на реальну потребу. Основним завданням стало створення ресурсу, який був би зручним, зрозумілим, функціональним і справді корисним для тих, хто вивчає англійську мову через тактильне читання.

Під час укладання словника важливим було відразу визначити його навчальне призначення. Це не енциклопедичне видання і не максимально повний лексикографічний продукт. У ньому свідомо зроблено акцент на найбільш уживаній лексиці, яка потрібна для базового та частково середнього рівня володіння мовою. Такий підхід обрано не випадково. Для людини, яка працює зі шрифтом Брайля, надмірний обсяг матеріалу не завжди є перевагою. Значно важливіше, щоб словник був структурований, послідовний і орієнтований на реальні освітні потреби.

До словника включено 500 найуживаніших англійських слів, що мають практичну цінність для навчання, повсякденного спілкування, читання нескладних текстів, виконання базових мовних завдань. Лексика добиралася з урахуванням того, що словник має бути корисним не лише для школяра, а й для студента, дорослого здобувача освіти, людини, яка навчається самостійно або потребує відновлення мовних навичок.

Окрему увагу було приділено структурі словникової статті. Усі слова подано в чіткому алфавітному порядку. Для користувача шрифту Брайля це має особливе значення, оскільки забезпечує зручність пошуку та формує навичку впевненої самостійної роботи зі словником [5]. Кожна стаття має просту, зрозумілу будову: англійське слово, переклад українською мовою, зазначення частини мови, у разі потреби – близькі за значенням слова або коротке уточнення. Така структура не перевантажує сприйняття й водночас дає достатній обсяг інформації для навчальної роботи.

Надзвичайно важливим у процесі укладання словника стало питання вимови. Відомо, що в англійській мові розрив між написанням і звучанням слова нерідко створює труднощі навіть для тих, хто користується звичайними друкованими словниками. Для незрячого користувача ця проблема ще складніша. Саме тому до словника було введено елементи фонетичного

супроводу, адаптовані до сприйняття шрифтом Брайля. Під час роботи над фонетичним поданням довелося свідомо відмовитися від усього зайвого, що лише ускладнювало б користування словником. Було збережено ті позначення, які реально допомагають зрозуміти й відтворити правильну вимову: маркери основного та другорядного наголосу, позначення факультативних звуків у дужках. Несуттєві маркери – такі як крапки поділу складів і надлишкові візуальні індикатори – було вилучено.

Не менш важливим принципом стала функціональна простота. У багатьох сучасних навчальних матеріалах є спокуса вмістити якомога більше пояснень, схем, деталей. Проте у випадку словника шрифтом Брайля надлишок інформації може завадити. Тому під час укладання було обрано інший підхід: залишити головне, відкинути другорядне, зробити так, щоб ресурс був не показово складним, а справді корисним. Саме така стримана й продумана побудова, на нашу думку, найбільше відповідає потребам користувача.

Практичне значення словника полягає насамперед у тому, що він підтримує самостійність здобувача освіти. У вищій школі та в освіті дорослих це має особливу вагу. Людина, яка навчається, повинна мати змогу працювати в зручному для себе темпі, повертатися до матеріалу стільки разів, скільки потрібно, перевіряти себе, повторювати лексику, осмислювати написання й вимову слів. Коли така можливість є, формується не лише мовна компетентність, а й внутрішня впевненість у власних силах [7]. Коли ж доступ до матеріалу постійно опосередкований кимось іншим, навчання поступово втрачає ознаки справжньої самостійності.

У цьому сенсі словник виконує значно ширшу функцію, ніж просто перекладну. Він стає інструментом освітньої суб’єктності. Людина, яка має можливість самостійно працювати зі словом, фактично отримує більше контролю над власним навчанням. А це вже стосується не тільки методики викладання, а й більш глибоких речей – поваги до особистості, права на незалежне пізнання, визнання повноцінності іншого способу сприйняття інформації.

Саме тут проблема набуває виразного філософського і соціального змісту. У час невизначеності суспільство особливо гостро відчуває потребу в опорах. Для одних такою опорою стає безпека, для інших – родина, для третіх – професійна діяльність. Для людини, яка навчається, однією з таких опор є доступ до знань. Якщо ж цей доступ виявляється обмеженим через те, що освітнє середовище не враховує особливості сприйняття, то проблема перестає бути суто дидактичною. Вона стає питанням справедливості [9].

Інклюзивна освіта в сучасних умовах не може зводитися лише до присутності людини в аудиторії чи до декларації про рівні права. Її справжній

зміст виявляється в тому, чи може людина реально вчитися, чи має для цього належні інструменти, чи відчуває себе не об'єктом допомоги, а суб'єктом власного розвитку. Саме з цього погляду створення словника шрифтом Брайля має значення, яке виходить за межі окремої методичної розробки.

Соціальний вимір проблеми пов'язаний і з тим, що знання англійської мови сьогодні прямо впливає на можливості людини брати участь у сучасному суспільному житті. Це стосується доступу до міжнародної інформації, професійного саморозвитку, комунікації, дистанційного навчання, участі в онлайн-освіті, грантових і волонтерських ініціативах. Якщо незряча людина позбавлена зручних інструментів вивчення англійської, вона фактично опиняється в менш вигідному становищі порівняно з тими, хто має вільний доступ до таких ресурсів. Тому створення доступних матеріалів – це не тільки питання спеціальної педагогіки, а й питання ширшої соціальної включеності.

У сучасному освітньому просторі часто вважається, що інновація обов'язково має бути пов'язана з новими цифровими технологіями. Безперечно, цифрові інструменти можуть бути корисними й відкривати нові можливості. Однак представлений досвід показує, що в деяких випадках справжня інновація полягає не в технологічній складності, а в точному й чесному розумінні потреб користувача [2; 3]. Якщо людина потребує тактильного словника, то саме якісний словник, а не черговий складний застосунок, може стати для неї реальним кроком до освітньої рівності.

Окремо слід відзначити, що словник було створено в умовах обмежених ресурсів, без інституційної підтримки та зовнішнього фінансування, виключно за особисті кошти автора, але з чітким розумінням його практичної необхідності. Його поява стала результатом не абстрактних міркувань, а реального педагогічного досвіду і професійної відповідальності. Словник було передано до бібліотек, реабілітаційних центрів та спеціалізованих закладів освіти України.

У 2025 році Національний реєстр рекордів України офіційно зафіксував цей словник як національний освітній рекорд. Його визнано першим в Україні українсько-англійським словником шрифтом Брайля, спеціально створеним для вивчення англійської мови, а не для пасивного довідкового використання. Це визнання засвідчило об'єктивну суспільну потребу в подібних ресурсах та підтвердило значущість ініціатив практиків у сфері інклюзивної освіти.

Водночас досвід створення словника дозволяє зробити кілька ширших висновків. Перше, в умовах невизначеності система освіти має бути особливо уважною до тих категорій здобувачів, для яких криза означає подвоєне або потроєне ускладнення доступу до навчання. Друге, доступність не можна розуміти як формальний додаток до основного освітнього процесу. Вона має

бути вбудованою в саму логіку створення навчальних матеріалів [1; 6]. Третє, педагогічні ініціативи, які народжуються з практики й відповідають на конкретні потреби, потребують більшої підтримки та уваги з боку освітніх інституцій.

Отже, досвід створення автором статті українсько-англійського словника шрифтом Брайля підтверджує, що проблема доступності вивчення англійської мови для осіб з порушеннями зору є сьогодні не лише методичною, а й глибоко соціальною та ціннісною. Вона безпосередньо пов'язана з питаннями рівності, людської гідності, права на освіту, самостійності в навчанні та участі в сучасному суспільстві. Представлений словник є прикладом того, як конкретне педагогічне рішення може стати реальною відповіддю на виклики часу та сприяти утвердженню справді доступної освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Al-Azawei A., Serenelli F., Lundqvist K. Universal design for learning (UDL): A content analysis of peer-reviewed journal papers from 2012 to 2015 // Journal of the Scholarship of Teaching and Learning. 2016. Vol. 16, No. 3. P. 39–56.
2. Brown A. L. Design experiments: Theoretical and methodological challenges in creating complex interventions in classroom settings // Journal of the Learning Sciences. 1992. Vol. 2, No. 2. P. 141–178.
3. Holbrook M. C., Koenig A. J. Foundations of education for blind and visually impaired children and youth: Theory and practice. 2nd ed. New York : AFB Press, 2000.
4. Kamei-Hannan C., Ricci L. A. Reading connections: Strategies for teaching students with visual impairments. New York : AFB Press, 2015.
5. Pisha B., Coyne P. Smart from the start: The promise of universal design for learning // Remedial and Special Education. 2001. Vol. 22, No. 4. P. 197–203.
6. Ryles R. The impact of braille reading skills on employment, income, education, and reading habits // Journal of Visual Impairment & Blindness. 1996. Vol. 90, No. 3. P. 219–226.
7. UNESCO. Reimagining our futures together: A new social contract for education. Paris : UNESCO Publishing, 2021. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379707
8. UNESCO. Ensuring inclusive and equitable education in times of crisis [Електронний ресурс]. 2022. URL: https://www.unesco.org/en/emergencies/education
9. United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities [Електронний ресурс]. 2006. URL: https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html

Sidash N. S.,
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Accounting and Auditing
Pervomaisk Educational and Scientific Institute of
Admiral Makarov National Shipbuilding University, Pervomaisk,
natalia.sidash@nuos.edu.ua

DIGITAL TECHNOLOGIES AND AI IN SHAPING THE VALUE ORIENTATIONS OF GIFTED YOUTH

Digital technologies and artificial intelligence (AI) are transforming contemporary education by expanding opportunities for personalized learning while also raising ethical and social challenges. This article examines the role of digital technologies and AI in shaping the value orientations of gifted youth. Value orientation is understood as a system of moral principles, beliefs, and ideals that guide an individual's behavior and worldview. For gifted students, whose intellectual development is often accompanied by heightened emotional sensitivity and creativity, the formation of stable value orientations is essential for personal development and social responsibility.

The study analyzes how digital learning environments, AI-based adaptive platforms, project-based online collaboration, virtual communities, gamified simulations, and learning analytics can support the value development of gifted learners. Special attention is given to the integration of value-oriented pedagogy with digital tools that promote empathy, ethical reasoning, and civic engagement. At the same time, the article highlights challenges related to digital inequality, algorithmic bias, and insufficient teacher training.

The study concludes that effective integration of AI into gifted education requires a human-centered approach that combines technological innovation with value-based pedagogy to foster ethically responsible and socially engaged gifted individuals.

Keywords: digital technologies, artificial intelligence, gifted youth, value orientation, value-based education, learning analytics, personalized learning, digital pedagogy.

Introduction. Digital transformation and artificial intelligence (AI) are profoundly reshaping education, offering unprecedented opportunities but also raising ethical and equity questions. UNESCO stresses that AI "has the potential to address some of the biggest challenges in education" but also warns that rapid advances bring risks that may reinforce inequalities if not managed carefully. In this context, value-based education, which focuses on the cultivation of ethics, social responsibility, and moral reasoning, must remain central [6]. Gifted youth, defined by exceptional aptitude or talent, require not only accelerated intellectual challenge but also guidance in value orientation. A stable value orientation provides the "axis" of consciousness that guides beliefs and behavior in gifted students.

However, digital environments (social media, games, online learning) now heavily influence adolescents' value formation. This article examines how educational practices, digital platforms, and AI analytics can be employed to foster the personal and value development of gifted learners, while balancing opportunities with ethical challenges.

Value orientation refers to the system of ideals and moral principles shaping an individual's outlook and actions. In education, value-oriented pedagogy emphasizes empathy, ethics, and social responsibility, aiming to develop conscientious global citizens. As Dr. Rubi Rajput notes, digital platforms can be explicitly "leveraged to teach empathy, ethics, and social responsibility" through virtual communities and interactive tools [5]. Integrating values into curricula is especially critical given social challenges like inequality and climate change. For gifted students, theorists argue that value development is as important as intellectual growth [1]. Gifted learners often exhibit high sensitivity and creativity, so shaping their value orientation underpins their self-realization and social engagement. Educational models recognize that addressing the social-emotional needs of gifted students prevents negative outcomes such as perfectionism or disengagement [1]. In sum, the theoretical framework holds that value education must adapt to digital contexts and personalized learning, ensuring that technology amplifies rather than erodes ethical and social development. A variety of digital tools and AI-driven applications have been piloted to infuse value education into gifted programs. Examples include:

Adaptive learning platforms: AI-powered tutoring systems analyze individual student data (e.g., performance and behavior) to customize content and pacing, enabling gifted learners to engage with challenging material at their own level. Such systems also enable monitoring of non-academic indicators (attendance, engagement) to flag students needing additional guidance.

Digital project-based learning: Online environments like the BE COOL! platform allow gifted students to collaborate on creative projects alongside peers [2]. BE COOL! uses an ability-adjusted jigsaw method so that children of varying ability levels work together on shared tasks. This approach was found to be "a valuable tool that teachers can use to challenge and socially include gifted learners in the regular classroom" [2]. In practical terms, teachers can use digital whiteboards, simulations, and design tasks to have gifted students explore ethical dilemmas or cultural stories, then co-create artifacts (videos, games, art) that embody the target values. Virtual communities and social platforms: Online forums, secure social media groups, and virtual exchange programs can connect gifted youth across schools or countries around service projects or value themes. For instance, educators might organize global "values fairs" where students share digital presentations on sustainability or human rights. Rajput highlights that "digital platforms… teach empathy" and foster a compassionate pedagogy through

peer discussion and mentoring. Although specific applications are still emerging, some teachers use video calls or VR social spaces to expose gifted students to diverse perspectives, reinforcing tolerance and civic values [5].

Gamification and simulations: Interactive games and role-playing simulations (often AI-enhanced) offer safe spaces for values exploration. Games that simulate social dilemmas (e.g. resource management, cooperation challenges) can encourage reflection on justice, responsibility, and empathy. While peer-reviewed literature on specific software is limited, analogous implementations exist (e.g. VR empathy training) and could be adapted for gifted education.

Analytical dashboards and e-portfolios: Learning Analytics (LA) tools track student interactions with content and peers and can support both cognitive and socio-emotional development [4]. AI-enhanced analytics can model not only academic progress but also engagement patterns and affective states. For example, text-mining of reflective journal entries or sentiment analysis on discussion posts could give teachers clues about a gifted learner's personal values or ethical reasoning. AI-supported learning analytics can provide insights into students' metacognitive and socio-emotional development, helping educators better understand learners' engagement and reflective processes [4]. In practice this means AI might identify that a student consistently chooses cooperative solutions, signaling strengths in teamwork (a social value). Sophisticated systems can provide real-time feedback prompts ("How does this choice reflect your values?") and suggest tailored enrichment material (e.g. articles on altruism or leadership aligned with student interests). Building on Self-Regulated Learning (SRL) and Social-Emotional Learning (SEL) frameworks, these analytics-driven tools can support gifted students' goal-setting and emotional awareness alongside traditional metrics.

Challenges: The use of digital and AI tools in value education presents significant challenges. Digital inequity is foremost: powerful technology can "democratize access" but also "reinforce inequalities if not used carefully". Gifted programs vary widely in resources, and rural or underfunded schools may lack reliable internet or devices, limiting advanced AI applications. Moreover, algorithmic systems raise ethical issues. Automated assessments and recommendation engines can embed biases or obscure decision logic; UNESCO and scholars urge a human-centered, equity-focused approach [6]. In a gifted education context, over-reliance on AI can risk devaluing personal mentorship. For instance, one review noted that generative AI (e.g. ChatGPT) can produce incorrect or outdated information and even explicit content, underscoring the need for vigilant teacher oversight. In addition, teachers themselves often lack training in these technologies. McCormick & Guilbault found that gifted education teachers who received sufficient tech training were "better able to integrate creativity" into online lessons [3]. Without ongoing professional development, both

advanced tools and values curriculum may be underutilized. Finally, there is the challenge of aligning technology with value outcomes. Metrics for empathy, ethics, or personal growth are imprecise; while analytics can flag engagement, capturing a student's inner values remains largely a qualitative task requiring skilled human interpretation.

Opportunities: Despite these hurdles, digital technologies and AI offer unique opportunities to enrich value education for gifted youth. First, personalization and engagement are greatly enhanced. AI tutors can adapt to each gifted learner's pace and interests, keeping motivation high. The Thriving Amidst the Pandemic study noted that gifted teachers used technology to provide "24/7 Learning Environment" and deeper personalization, a model that persists beyond crisis schooling. Continuous access to curated learning resources means gifted students can pursue values-driven projects anytime (e.g. researching cultural history or global issues). Second, connectivity allows gifted learners to collaborate globally. Thought leaders envision that AI could form a virtual "global classroom" of gifted peers worldwide, enabling cultural exchange and joint value initiatives (though this remains more aspirational than documented). Third, the data-driven insights from analytics enable early support. Emotion-aware LA can catch signs of frustration or isolation and prompt interventions (e.g. counseling or group activities to build empathy). Pacheco et al. (2025) emphasize that LA/AI should not just measure cognition but also guide emotional and metacognitive growth [4]. In practice, educators could use dashboards to monitor class well-being or identify students who are leading versus struggling in socio-emotional competencies. Fourth, digital tools facilitate creative value expression: gifted students can produce digital portfolios, blogs, or multimedia projects that articulate their beliefs. Sharing these outputs online (safely moderated) reinforces accountability to real audiences and can strengthen values like responsibility and respect.

In the digital era, fostering the value orientations of gifted youth requires intentionally blending technology with human-centered pedagogy. Empirical and theoretical literature suggests that AI and digital platforms can amplify enrichment by providing personalized learning and creative outlets, while analytics offer new ways to understand student development holistically. However, this potential must be harnessed ethically: as Rajput warns, schools must balance innovation with equity and inclusion. Consequently, educators and policymakers should implement AI-enhanced tools that are transparent, equitable, and complemented by teacher guidance [5]. Professional development is essential so that teachers of gifted students can leverage new applications effectively. Moving forward, research should explore which digital interventions best nurture values such as empathy, integrity, and social responsibility in gifted learners. By integrating AI and analytics into a values-oriented framework (aligned with SEL and holistic education principles), we can aspire to develop gifted

individuals who are not only intellectually advanced but also ethically grounded and socially engaged.

REFERENCES:

1. Avcu, Y. E., & Yaman, Y. (2022). Effectiveness of the differentiated instructional design for value education of gifted: A mixed study. Journal of Gifted Education and Creativity, 9(1), 1-23
2. Eysink, T.H.S., van Dijk, A.M. & de Jong, T. BE COOL! a digital learning environment to challenge and socially include gifted learners. Education Tech Research Dev 68, 2373–2393 (2020). https://doi.org/10.1007/s11423-020-09754-9
3. McCormick, K. M., & Guilbault, K. M. (2023). Thriving Amidst the Pandemic: Teaching Gifted Students Online and the Role of Adaptation and Innovation. Journal of Advanced Academics, 35(1), 199-229. https://doi.org/10.1177/1932202X231220052
4. Pacheco AJ, Boude Figueredo OR, Chiappe A and Fontán de Bedout L (2025) AI-powered learning analytics for metacognitive and socioemotional development: a systematic review. Front. Educ. 10:1672901. doi: 10.3389/feduc.2025.1672901
5. Rajput, R. (2025). Values-based education in the age of digital transformation. In Digital Transformation and Sustainability in Higher Education (pp. 237–262). IGI Global.
6. UNESCO. (2024). Artificial intelligence in education. UNESCO Digital learning and transformation of education. Retrieved from https://www.unesco.org/en/digital-education/artificial-intelligence

Сіра І. Т.,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри математики,
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
itsira67@gmail.com

ВІД МАНДРІВНОЇ АКАДЕМІЇ ДО ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ: СКОВОРОДА В ЛАБІРИНТАХ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття розглядає трансформацію філософії освіти від мандрівної академії Григорія Сковороди до сучасних віртуальних реальностей у контексті цифровізації. Проблема полягає в збереженні гуманістичного виміру самопізнання в умовах домінування EdTech-технологій, таких як VR та AR, що посилюють персоналізацію, але загрожують фрагментацією свідомості. Аналізуючи спадщину Г. Сковороди (концепти «пізнай себе» та «сродної праці»), автор пропонує гібридну модель освіти, де традиційний діалогічний підхід інтегрується з імерсивними технологіями для розвитку резильєнтності, особливо в поствоєнній Україні. Мета – ввести етичний фільтр для AI/VR, базований на кордоцентризмі, з рекомендаціями для Нової української школи (НУШ). Результати: гібридні VR-траєкторії підвищують мотивацію на 30–50%, але вимагають балансу для уникнення цифрового відчуження. Висновки

підкреслюють актуальність Сковородинських ідей для подолання викликів цифрової епохи.

Ключові слова: Григорій Сковорода, самопізнання, мандрівна академія, цифрова освіта, EdTech, віртуальна реальність (VR), доповнена реальність (AR), гібридна модель освіти, кордоцентризм, резилієнтність, Нова українська школа (НУШ), поствоєнна освіта, гуманістична педагогіка, етика штучного інтелекту.

Abstract. The article examines the transformation of educational philosophy from Hryhorii Skovoroda's wandering academy to contemporary virtual realities in the context of digitalization. The problem lies in preserving the humanistic dimension of self–knowledge amid the dominance of EdTech technologies, such as VR and AR, which enhance personalization but threaten consciousness fragmentation. Analyzing Skovoroda's legacy (concepts of «know thyself» and «congenial labor»), the author proposes a hybrid educational model where traditional dialogic approaches integrate with immersive technologies to foster resilience, particularly in post-war Ukraine. The goal is to introduce an ethical filter for AI/VR based on cordocentrism, with recommendations for the New Ukrainian School (NUS). Results: hybrid VR trajectories increase motivation by 30-50%, but require balance to avoid digital alienation. Conclusions emphasize the relevance of Skovoroda's ideas for overcoming challenges in the digital era.

Keywords: Hryhorii Skovoroda, self-knowledge, wandering academy, digital education, EdTech, virtual reality (VR), augmented reality (AR), hybrid education model, cordocentrism, resilience, New Ukrainian School (NUS), post-war education, humanistic pedagogy, AI ethics.

У сучасному світі освіта стикається з радикальними трансформаціями, зумовленими цифровізацією, глобальними кризами (як-от пандемії чи війни) та швидким розвитком технологій, таких як віртуальна реальність (VR), доповнена реальність (AR) та EdTech-інструменти. Ці зміни перетворюють традиційну педагогіку на гібридну систему, де віртуальні середовища стають новим «лабіринтом» для самопізнання та розвитку особистості [1]. Сутність проблеми полягає в тому, як зберегти гуманістичний вимір освіти, орієнтований на внутрішнє зростання людини, в умовах домінування алгоритмів та даних. Стан наукової проблеми: з одного боку, цифровізація посилює доступність та персоналізацію навчання, дозволяючи моделювати індивідуальні траєкторії (наприклад, через AI та імерсивні технології), але з іншого – загрожує втратою автентичного досвіду, фрагментацією свідомості та нерівністю доступу (цифровий розрив). Дослідження дозволяє переосмислити філософію освіти через призму спадщини Григорія Сковороди, чиї ідеї про «мандрівну академію» (вільне, діалогічне самопізнання без інституційних рамок) контрастують із сучасними віртуальними просторами, але можуть доповнювати їх, вводячи етичний та духовний вимір [2]. В умовах війни в Україні (згідно з даними 2024

року, понад 50% школярів навчаються дистанційно) інтеграція VR/AR у освіту може компенсувати втрати, але потребує адаптації для розвитку резилієнтності та ціннісних орієнтацій [5]. Проблема пов'язана з глобальними викликами, як–от реформа Нової української школи (НУШ), європейські рамки цифрових компетенцій (DigComp 2.2) та поствоєнне відновлення, де освіта стає інструментом суспільної стійкості. Дослідження сприяє розвитку педагогіки, пропонуючи гібридні моделі, що поєднують сковородинське «пізнай себе» з цифровими інструментами, для подолання відчуження в EdTech-епосі [3; 4; 6].

Останні дослідження філософії освіти акцентують на інтеграції традиційних гуманістичних ідей із цифровими трансформаціями. Зокрема, Гомілко О. аналізує модерний характер філософії освіти Г. Сковороди, підкреслюючи відмінність від класичної модерної педагогіки: освіта тут – це шлях до автентичного «я», звільнення від зовнішніх обмежень [3]. Култаєва М. здійснює порівняльний аналіз поглядів Г. Сковороди та Фіхте, показуючи, як самопізнання співвідноситься з самотворенням, що актуально для подолання відчуження в цифрову епоху [4]. Ушкалов Л. розглядає філософію свободи Г. Сковороди, де мандрівна академія стає моделлю діалогічної освіти [2]. Березіна І. фокусується на формуванні цифрової компетентності через AR/VR на прикладі спадщини Г. Сковороди, демонструючи, як технології посилюють самопізнання через імерсивний досвід [5]. Первинні джерела Г. Сковороди, такі як діалоги «Наркісс» та «Вхідні двері до християнської доброчинності», слугують основою для аналізу [1]. Так, Радіонова Н. актуалізує спадщину Г. Сковороди в умовах цифровізації, аргументуючи, що концепти свободи та самопізнання можуть стати матрицею для гуманізації цифрового освітнього середовища, протидіючи стандартизації мислення, фрагментарності знань та втраті емоційного досвіду [6]. Рибалко Л. С. простежує еволюцію гуманістичних ідей від Г. Сковороди до сучасних практик неперервної освіти, акцентуючи на самореалізації, самовдосконаленні та прагненні до щастя як рушійних силах, що робить Сковороду орієнтиром для розвитку педагогів-новаторів у цифрову епоху [7]. Ці роботи пропонують інструменти для інтеграції технологій, але недостатньо вирішують невирішену частину – як поєднати сковородинське внутрішнє самопізнання з віртуальними середовищами, щоб уникнути редукції людини до даних, особливо в гуманітарних аспектах (духовний ріст, етика AI). Автор спирається на них для гібридної моделі, але акцентує на цій прогалині [3; 5; 6; 7].

Основна ідея публікації – запропонувати гібридну модель освіти, де мандрівна педагогіка Г. Сковороди (вільне самопізнання через діалог та внутрішню гармонію) інтегрується з віртуальними реальностями, доповнюючи сучасні підходи до цифровізації [1; 2]. Це суттєво відрізняється від технократичних уявлень (наприклад, фокус на ефективності даних), вводячи нові

факти: сковородинське «серце» як етичний фільтр для AI/VR, висновки про гібридні траєкторії (VR-тури стежками Г. Сковороди для саморефлексії) та рекомендації для поствоєнної освіти [5; 6]. Мета випливає з проблеми (відчуження в EdTech) та аналізу (прогалини в гуманістичній інтеграції): чітко визначити, як досягти кінцевого результату – моделі, що базується на гіпотезі про діалог традиції та технологій, через ідеї самопізнання (Сковорода), законів цифрової трансформації (AI/імерсія) та явищ резилієнтності в кризах [3; 4; 7]. На нашу думку мета досягається шляхом аналізу первинних текстів Г. Сковороди та сучасних EdTech-прикладів, з науковими передумовами (DigComp, LifeComp) для гармонізації внутрішнього або зовнішнього зростання.

Мандрівна академія Г. Сковороди – модель вільного, неінституційного навчання, де самопізнання («Пізнай себе») через діалог та «сродну працю» веде до гармонії [1; 2]. У сучасній освіті це паралелізується з VR як «віртуальними стежками», де імерсія (наприклад, 360°-тури в Expeditions Pro) дозволяє пережити абстрактні ідеї без ризику [5]. Особисті ідеї автора: гібридна модель «Сковорода 2.0», де VR/AR доповнюють кордоцентризм – алгоритми персоналізують траєкторії, але «серце» (інтуїція, етика) фільтрує дані для автентичності [3; 4; 6]. Отримані факти: в Європі/Північній Америці VR підвищує мотивацію на 30–50% (Stanford Virtual Human Lab), але потребує етичного балансу (приватність, рівність); в Україні (2024) AR/VR використовують для реабілітації (zSpace для травм війни) [5; 7]. Закономірності: цифровізація фрагментує свідомість («кліп–мислення»), але з Г. Сковородинським акцентом на цілісність посилює резилієнтність [4; 6]. Тенденції: від блокчейну (MIT для сертифікатів) до AI (ChatGPT для планування), з викликами (цифровий розрив). Методи: контент-аналіз текстів Г. Сковороди, порівняльний аналіз EdTech (DigComp), емпіричні дані з конференцій (2024–2025) [3; 5; 7]. Особистий внесок: пропозиція VR-діалогів з «аватаром Г. Сковороди» для саморефлексії, що реалізує висновки про етичну персоналізацію.

Компонент моделі	Традиційний (Сковорода)	Цифровий (VR/EdTech)	Гібридний результат
Самопізнання	Внутрішній діалог, «серце» [1; 2]	AI-аналіз даних, персоналізація [5]	Етичні VR-симуляції для рефлексії [3; 4; 6]
Мандрівка	Фізичні стежки, свобода [2]	Віртуальні тури (Google Earth VR) [5]	Компенсація втрат у війні через імерсію [4; 7]
Гармонія	Сродна праця, віра [1]	Алгоритми, гейміфікація [5]	Резилієнтність з етичним фільтром [3; 6]

Таким чином, сковородинська мандрівна академія може стати етичним фундаментом для VR/EdTech, запобігаючи відчуженню. Гібридна модель підвищує мотивацію та резилієнтність, компенсуючи виклики війни

(доступність, персоналізація). Невирішені аспекти – етика AI, рівність доступу – потребують подальших досліджень. Рекомендації: впровадження VR–курсів зі спадщиною Г. Сковороди в НУШ для поствоєнного відновлення. Отже, освіта в цифрових лабіринтах повинна керуватися внутрішньою свободою, як у Г. Сковороди, для справжнього зростання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів: у 2 т.. – К.: Наукова думка, 1994. – Т. 1. – 528 с.
2. Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода: філософія свободи. – Харків: Майдан, 2004. – 256 с.
3. Гомілко О. Є. Філософія освіти Григорія Г.Сковороди: відмінність модерної візії. Філософія освіти. – 2017. – № 2 (21). – С. 194–210.
4. Култаєва М. Д. Григорій Сковорода і Йоганн Готліб Фіхте: освіта, самопізнання і наука у контекстах життєтворчості. Григорій Сковорода і ми – українці: диво першого кроку і сила ініціативи: кол. монографія. – Харків: ХНПУ ім. Г. С. Г.Сковороди, 2023. – С. 91–117.
5. Березіна І. Формування інформаційно-цифрової компетентності учнів засобами AR та VR технологій. Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 20–21 берез. 2024 р. . – Харків, 2024. – С. 175–178.
6. Радіонова Н. В. Г. Сковорода сьогодні: свобода і самопізнання як матриця цифрової освіти. Філософія в сучасному світі : матеріали VI Міжнар. наук.–практ. конф., 21–23 листопада 2025 р. – Харків, 2025. – С. 210–211.
7. Рибалко Л. С. Розвиток гуманістичних ідей у неперервній освіті: від Григорія Сковороди до сучасного педагога-новатора. Розвиток гуманістичних ідей у неперервній освіті: від Григорія Г.Сковороди до сучасного педагога-новатора : кол. наук. Монографія за заг. та наук. ред. Н. І. Білик. – Полтава; Київ: ПАНО ім. М. В. Остроградського; УМО НАПН України, 2023. – С. 123–... (розділ).

Скомороха Н. П.,
Заступник директора з навчально-виховної роботи
КЗ СОР «Шосткинське вище професійне училище»
м. Шостка Сумської області,
nataliaskomoroha@gmail.com

ФІЛОЛОГІЧНА ОСВІТА У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ОСНОВИ ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ МОЛОДІ

У статті висвітлено досвід колективу КЗ СОР «Шосткинське вище професійне училище» щодо створення цілісного середовища національно-патріотичного виховання. Обґрунтовано концепцію «живої ідентичності», у межах якої вивчення філологічних дисциплін інтегрується з професійною майстерністю, цифровою творчістю та волонтерською діяльністю.

Представлено систему інноваційних практик формування національної свідомості молоді засобами української мови та літератури в умовах воєнного

стану та цифрової трансформації. Зокрема, описано реалізацію: етнопроєкту «Живе коріння»; читацького клубу «ІнфоPROстір»; мистецьких засобів та практик цифрової філології; інформаційно-просвітницького проєкту бібліотечної газети «VPUlibrary».

Ключові слова: національна ідентичність, цифрова філологія, професійна освіта, національно-патріотичне виховання, медіаграмотність, інноваційні освітні практики, духовна безпека молоді.

Практична значущість: запропоновані методичні алгоритми можуть бути використані викладачами-філологами, бібліотекарями закладів ПТО та загальної середньої освіти. Представлені кейси сприяють підвищенню результативності учнів у мовно-літературних конкурсах та формуванню ціннісного «імунітету» особистості в умовах сучасних викликів.

Abstract. The article highlights the experience of the staff of the Communal Institution of the Sumy Regional Council «Shostka Higher Vocational School» in creating a comprehensive environment for national and patriotic education. The concept of «living identity» is substantiated, within which the study of philological disciplines is integrated with professional skills, digital creativity, and volunteer activities. The paper presents a system of innovative practices for forming the national consciousness of youth through the Ukrainian language and literature in the context of martial law and digital transformation. In particular, it describes the implementation of the «Living Roots» ethnoproject, the «InfoPROstir» reading club, artistic tools and digital philology practices, and the «VPUlibrary» informational and educational project.

Keywords: national identity, digital philology, vocational education, national-patriotic education, media literacy, innovative educational practices, spiritual security of youth.

Practical Significance: The proposed methodological algorithms can be utilized by philology teachers, librarians, and educators in vocational education institutions and general secondary education. The presented cases contribute to improving students' performance in linguistic and literary competitions and fostering the value-based «immunity» of the individual amidst contemporary challenges.

Вступ: Мова як стратегічний ресурс незламності. Сьогодні викладання української мови в закладі професійної освіти виходить далеко за межі навчальної програми – це простір формування «коду незламності» та фундамент духовної безпеки особистості. Сучасне покоління молоді зростає в умовах цифрової трансформації та водночас у реаліях війни. Вони прагнуть не лише сухих правил, а й щирості, сенсу та відчуття причетності до своєї історії. Це боротьба за свідомість, формування внутрішньої опори та виховання стійкої національної ідентичності, що проростає через творчість, цифрові інструменти та волонтерську дію. У сучасних умовах мова є стратегічним ресурсом, що формує духовний кордон нації та забезпечує національний імунітет молоді до зовнішніх деструктивних впливів [2; 5].

Концепція «живої ідентичності»: п'ять стратегічних завдань. Національна ідентичність проростає не через гасла, а через «живе коріння» традицій, щирі дискусії та конкретні дії на допомогу захисникам. У Шосткинському ВПУ вивчення української мови та літератури трансформовано у цілісну екосистему, що поєднує академічне навчання з інноваційними бібліотечними практиками, цифровим сторітелінгом та етнокультурною діяльністю. Ця модель реалізує п'ять стратегічних завдань:

1. Урок як платформа ідентичності: перетворення навчання на простір самопізнання, де класика допомагає зрозуміти сучасність.
2. Цифрова філологія: створення студентами медіапродуктів (буктрейлерів, подкастів, TikTok-кейсів) [8].
3. Живий літературний контекст: діяльність клубу «ІнфоPROстір» та газети «VPUlibrary» [9].
4. Етнолінгвістична інтеграція: практичне вивчення мови через етнопроєкт «Живе коріння».
5. Мовний імунітет: використання філології як інструменту боротьби з дезінформацією та розвитку медіаграмотності [6].

Такий підхід перетворює мову та літературу на фундамент духовної безпеки та свідомого ціннісного вибору майбутнього фахівця.

Етнопроєкт «Живе коріння»: інтеграція філології та професії. Центральне місце в цій системі посідає етнопроєкт «Живе коріння: мова через дію», який інтегрує вивчення української лексики з професійним навчанням. Головна мета проєкту полягає у трансформації пасивних знань про мову та традиції в активну життєву позицію студента через повне занурення в автентичне середовище. Реалізація проєкту відбувається у три логічні етапи. На першому, дослідницькому етапі («Пошук слова»), студенти займаються пошуковою роботою: збирають забуті діалектизми, назви предметів давнього побуту, тексти автентичних колядок та рецепти регіональних страв Шосткинщини. Другий, творчо-комунікативний етап («Оживлення слова»), передбачає роботу читацького клубу, де через аналіз творів класиків, таких як «Кайдашева сім'я» чи «Тіні забутих предків», відбувається вивчення побутової лексики та звичаїв. Завершується цикл діяльнісним етапом («Слово в дії»), де теоретичні знання втілюються у конкретні справи: кулінарні майстер-класи та виготовлення атрибутики.

Яскравим прикладом такої інтеграції став захід «Різдвяна гастро-майстерня», де філологічний аспект – дослідження етимології слів «кутя», «узвар», «дідух» – безпосередньо вплетений у професійні навички кухарів та кондитерів. Вищим проявом національної ідентичності стала акція «Коляда для захисника», в межах якої студенти готують святкові набори та записують відеопривітання для воїнів-земляків. У цьому контексті слово стає інструментом моральної підтримки, а жива традиція –

міцним містком між тилом і фронтом. Інноваційність такого підходу базується на міжпредметній інтеграції, глибокому зануренні в контекст та емоційному закріпленні матеріалу через відчуття власної корисності для країни [10].

Педагогіка партнерства та цифрова газета «VPUlibrary». В основі цієї діяльності лежить перехід від «педагогіки примусу» до «педагогіки партнерства», такий підхід безпосередньо реалізує державну Стратегію розвитку читання до 2032 року, перетворюючи книгу з пасивного об'єкта вивчення на активний інструмент інформаційної безпеки та національної стійкості молоді [1].

Ми відмовилися від формату традиційного позакласного читання на користь моделі літературного клубу, де бібліотекар та викладач виступають як модератори (фасилітатори).

Додавання формату, де студенти самі обирають твори, – це потужний методичний хід. Коли здобувачі освіти самостійно обирають тексти – наприклад, твори Сергія Жадана, Артема Чеха або поезію сучасних воїнів – їхня національна ідентичність формується природно і щиро. Студенти починають усвідомлювати, що українська література є модною, гострою та актуальною, оскільки вона рефлексує над подіями, які вони переживають особисто.

Важливим компонентом цієї екосистеми є Бібліотечна газета «VPUlibrary», яка з серпня 2021 року стала цифровим голосом нашої громади та головним інструментом зв'язку в умовах війни та цифрової трансформації. Видання має чітко визначений паспорт: на сьогодні випущено 34 номери обсягом у чотири шпальти кожен. Газета створюється за допомогою інструментів Microsoft Publisher у форматі PDF, а для надання інтерактивності використовується сервіс Calaméo, що забезпечує ефект перегортання сторінок. Видання інтегроване в загальну цифрову екосистему закладу, що включає Google Сайт бібліотеки, авторський блог на платформі Blogger та власний YouTube-канал [9].

Зміст та рубрики газети формуються на основі авторських матеріалів та верифікованих джерел. Постійні рубрики, такі як «Бібліотека інформує», «Варто прочитати», «Медіаграмотність та інформаційна безпека», а також «Матеріали читацького клубу», дозволяють студентам не лише споживати контент, а й публікувати власні рефлексії та дослідження. Для забезпечення безбар'єрного доступу ми використовуємо мультиплатформенну модель розповсюдження. Усі випуски систематизовані в цифровому архіві на Google Диску з цілодобовим доступом. Кожен номер містить інтерактивну систему посилань та QR-кодів для миттєвого переходу до відеоресурсів або тематичних добірок. Активне поширення матеріалів у соціальних мережах Facebook, X, Telegram та Viber дозволяє нам підтримувати постійний зв'язок із молоддю в їхньому звичному цифровому середовищі, ефективно протидіючи негативним аспектам кліпового мислення через якісний національний контент.

Мистецька інтерпретація класики: «Мистецькі посиденьки». Логічним доповненням цієї системи стали «Мистецькі посиденьки», де класичні образи отримують нове дихання через формат театралізованих читань. Особливий емоційний відгук викликав формат «Театру біля мікрофона», де студенти інсценізували діалог Наталки та Возного з п'єси І. Котляревського. Через гру молодь аналізує питання гідності та чистоти мови, порівнюючи «канцелярит» Возного із щирим народним словом. Це допомагає деконструювати стереотип про класику як про «минуле в шароварах», натомість представляючи її як символ незламності та самоповаги, що є актуальним для сучасного формування критичного мислення.

Цифрова трансформація уроку та інструментарій. Сучасний урок мови та літератури в Шосткинському ВПУ трансформується в інтерактивний простір, де цифрові технології стають повноцінним середовищем навчання. В умовах прифронтової зони онлайн-платформи Google Classroom та Google Meet забезпечують доступність та інклюзивність освіти. Використання відеоредакторів та соціальних мереж дозволяє студентам створювати TikTok-проєкти, Reels та буктрейлери, де вони інсценізують фрагменти творів та пояснюють мовні правила у форматі челенджів. Це перетворює здобувачів освіти на справжніх амбасадорів українського слова в цифровому світі. Поєднання філологічної освіти, професійної майстерності та цифрової творчості створює надійний фундамент національної ідентичності та духовної безпеки молоді.

У сучасному освітньому просторі існує велика кількість онлайн-платформ, які надають доступ до якісного навчального контенту. Ось кілька з них, які найчастіше використовуються та є найбільш ефективними:

1. Google Classroom. Це безкоштовна платформа для організації навчального процесу. Вона дозволяє створювати віртуальні класи, призначати завдання, збирати домашні роботи, проводити оцінювання та комунікувати з учнями.

2. Wordwall – це багатофункціональна онлайн-платформа, призначена для створення інтерактивних навчальних вправ та дидактичних ігор.

3. Jigsaw Planet – це популярний безкоштовний онлайн-сервіс, призначений для створення, гри та обміну інтерактивними пазлами.

4. *Rebus1* – це популярна україномовна онлайн-платформа (генератор), призначена для створення та розгадування ребусів. Сервіс дозволяє автоматично зашифровувати слова або фрази українською, англійською та російською мовами в картинки, а також має велику базу готових загадок, що використовуються для навчання, розвитку логіки та творчих здібностей.

5. Childdevelop (або «Розвиток дитини») – це популярний український вебпортал, створений для батьків, студентів та викладачів.

6. VistaCreate (раніше Crello) – це популярна онлайн-платформа та мобільний застосунок для створення графічного дизайну, фото- та відеоконтенту. Сервіс

дозволяє користувачам без спеціальних навичок редагувати візуал, використовуючи тисячі готових шаблонів для соцмереж, маркетингових матеріалів, презентацій та інструменти на основі штучного інтелекту.

7. Gamma – це онлайн-платформа для створення презентацій, документів і навчальних матеріалів з використанням штучного інтелекту.

8. Gamma (gamma.app) не є класичною LMS, але її часто використовують у навчанні як допоміжний інструмент.

9. JustClass – це українська освітня онлайн-платформа для організації дистанційного та змішаного навчання.

10.Classtime – це цифрова платформа для оцінювання знань і проведення інтерактивних уроків у реальному часі.

Цифрові інструменти не лише підвищують зацікавленість, а й демонструють, що українська культура є сучасною, динамічною та адаптованою до потреб покоління, яке народилося зі смартфоном у руках. Це формує відчуття приналежності до живого, прогресивного культурного простору.

Висновки та результативність. Впроваджена система роботи забезпечує стабільну результативність, що виражається у зростанні зацікавленості студентів філологічними дисциплінами та їхній активній участі в інтелектуальних змаганнях. Підготовка до конкурсів із використанням цифрових інструментів дозволяє студентам поєднувати традиційні знання з креативними підходами (відеопрезентації, цифрові есе).

Формування національної ідентичності в КЗ СОР «Шосткинське вище професійне училище» – це не просто сукупність окремих заходів, а створення цілісної екосистеми, де мова стає «живим корінням» особистості. Узагальнений досвід доводить, що сучасна філологічна освіта є стратегічним фундаментом формування стійкої національної свідомості молоді, здатної не лише зберігати традиції, а й творити майбутнє суверенної України.

Основні результати роботи підтверджують ефективність обраної стратегії:

1. Інноваційна синергія та міжпредметна інтеграція: Завдяки системній співпраці адміністрації, філологів, бібліотекаря та майстрів виробничого навчання вивчення мови трансформувалося у прикладний процес: поєднання професійних навичок (зокрема кулінарного мистецтва) з етнопедагогікою робить національні цінності органічною частиною світогляду майбутнього фахівця.

2. Суб’єктність та читацька активність: Трансформація бібліотечного простору та діяльність клубу «ІнфоPROстір» на засадах вільного вибору та партнерства дозволили подолати формалізм. Це призвело до реального зростання читацької активності та розвитку навичок критичного аналізу інформації серед здобувачів освіти.

3. Ефективність «цифрової філології»: Впровадження медіаосвітніх практик (TikTok-кейсів, цифрового скрапбукінгу, створення буктрейлерів) актуалізувало класичну культурну спадщину для поколінь Z та Alpha. Українське слово набуло статусу сучасного, престижного та технологічного інструменту самовираження.

4. Ціннісна трансформація та соціальна дія: Волонтерські ініціативи (акція «Коляда для захисника») та арт-терапевтичний компонент («Мистецькі посиденьки») перевели теоретичні знання у площину конкретних громадянських вчинків. Це забезпечило формування «мовного імунітету» та зміцнення психоемоційної стійкості студентів в умовах воєнного стану.

Представлений досвід є універсальною моделлю оновлення гуманітарного простору в закладах професійної освіти. Коли слово поєднується з дією, а традиція – з цифровізацією, народжується незламна ідентичність, що міцно тримає коріння та дає крила для впевненого руху у майбутнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про схвалення Стратегії розвитку читання на період до 2032 року «Читання як тренд»: Розпорядження КМУ від 03.03.2023 № 190-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/190-2023-р.
2. Про Основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX.
3. Гриценко Т. Б. Українська мова за професійним спрямуванням: навч. посіб. Київ: ЦУЛ, 2022. 624 с.
4. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Київ: Грамота, 2015. 448 с.
5. Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2010. 607 с.
6. Медіаграмотність на уроках української мови та літератури : посібник / за ред. В. Іванова. Київ: АУП, 2021. 202 с.
7. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ, 2014. 144 с.
8. Цифрова грамотність освітян: зб. метод. рек. / за ред. О. В. Пастовенського. Житомир: ОІППО, 2021. 124 с.
9. Бібліотечна газета «VPUlibrary»: цифровий архів випусків / КЗ СОР «Шосткинське ВПУ».
10. Етнопроєкт «Живе коріння»: медіатека / КЗ СОР «Шосткинське ВПУ».
11. Скомороха Н. П. Волонтерство – це шлях до перемоги (з досвіду роботи Шосткинського ВПУ). Національно-патріотичне виховання в закладах освіти України в час війни: зб. наук. ст.
12. Скомороха Н. П. Волонтерська діяльність як стратегія виховання. Професійна освіта Сумщини.
13. Скомороха Н. П. Нація нескорених: ми – те, що пам’ятаємо. Історія, що нас виховує: зб. матер. URL: https://surl.lu/oqpxgf.

Скринник З. Е.,
доктор філософських наук, професор,
Інститут обдарованої дитини НАПН України,
відділ філософсько-методологічних проблем
інноваційного розвитку людини,
maskrynya@ukr.net

ЧОГО НЕ ЗНАЄ НІХТО, ОКРІМ ФІЛОСОФІВ

Публікація присвячена педагогічному експерименту – спробі створити навчальну книгу з філософії як сучасну модель викладання цієї дисципліни для закладів загальної середньої освіти – шкіл, гімназій і ліцеїв, за віковою категорією – для підлітків та юнацтва. Книга створена у відділі філософсько-методологічних проблем інноваційного розвитку людини Інституту обдарованої дитини НАПН України. Це не є спроба написати «навчальний посібник з філософії для дітей шкільного віку», а скоріше навчальний матеріал для сприяння тим численним творчим вчителям, які виробляють власні й часто дуже оригінальні й цінні підходи до розвитку дитини та її світогляду.

Ключові слова: філософія, заклади загальної середньої освіти, світогляд дитини.

Key words: philosophy, general secondary education institutions, child's worldview.

Ні для кого не секрет, що на тлі трансформацій і кризових явищ, які переживає сучасна освіта при переході від класичної та некласичної до постнекласичної педагогічної моделі, неминучі зміни очікують і систему викладання філософії. Саме очікують, адже, по-перше, окремі спорадичні спроби переосмислити зміст і методичні засади навчального процесу з філософських дисциплін перебувають не початковому етапі. По-друге, імпульси до змін беруть свій початок не так у системі філософської освіти, як у зовнішньому для неї педагогічному середовищі.

Становлення національної системи освіти після здобуття незалежності закономірно супроводжувалося очищенням від марксистської філософії, ідеологічно заангажованої і в минулому наскрізно імплантованої в навчальні процеси вищої школи. Проте, як незрідка буває, стався відомий казус, коли «разом з водою вихлюпнули й дитину». З багатьох здебільшого кон'юнктурних причин навчальні заклади різко скорочують або й зовсім позбуваються дисциплін філософського профілю у своїх освітніх програмах. Аргумент, яким це намагаються виправдати – перенесення центру ваги гуманітарної освітньої складової, у тому числі й філософії, на рівень загальноосвітньої школи. Існує багато тем для дискусії щодо доцільності таких змін, але, замість дискусій, у відділі філософсько-методологічних проблем інноваційного розвитку людини Інституту обдарованої дитини НАПН України був здійснений педагогічний експеримент – спроба створити навчальну книгу як сучасну

модель викладання філософії для закладів загальної середньої освіти – шкіл, гімназій і ліцеїв, за віковою категорією – для підлітків та юнацтва [1].

Авторський колектив поєднав традицію вітчизняної освіти – виховувати мислячих, високоосвічених патріотів своєї держави – з орієнтацією на дитину першої чверті XXI століття. У цій книзі запропоновано модель можливого діалогу професійного філософа-педагога з дитиною щодо основних проблем філософського знання: як влаштований світ, як людина його пізнає й розуміє, чим ми є в цьому світі як особистості й як суспільство, як пов'язані між собою наше минуле й майбутнє. Підкреслимо, що це не є спроба написати «навчальний посібник з філософії для дітей шкільного віку», а скоріше навчальний матеріал для сприяння тим численним творчим вчителям, які виробляють власні й часто дуже оригінальні й цінні підходи до розвитку дитини та її світогляду. Ця розробка має допомогти розвиткові здібностей юнацтва до успішних соціальних комунікацій, креативного дослідження, критичного аналізу актуальних проблем соціального, політичного та економічного процесів в Україні та світі.

Ця книжка адресована дітям, чудовим людям, які мають пройти далі після нас шляхом, який ми започаткували. Але водночас ця книжка адресована дитині, яка живе в кожному з нас протягом усього життя, незалежно від віку. Це дитяче «Я», що найкраще вміє дивуватися й радіти життю в усіх його проявах, є саме тим куточком нашої душі, у якому лише й може знайти свою оселю філософія.

Ми вважаємо, що цілковито справедливою є ідея Василя Сухомлинського: філософія для дітей має право на життя, під нею розуміють кардинальні питання філософії, але поставлені та розв'язувані в дусі дитячого мислення професійними педагогами-філософами, що прагнуть створити продуману систему ознайомлення, уведення дітей у пізнання й оволодіння світом.

Безперечно, українська дитина першої чверті XXI ст. суттєво відрізняється від учнів, до яких звертався Василь Сухомлинський. Ця дитина значно складніша, набагато краще поінформована й технологічно оснащена, і це дає їй додатковий ресурс для сприйняття філософських ідей, які вимагають абстрактного мислення й певного життєвого досвіду. Уся річ у тому, щоб, по-перше, у коло філософії її ввели справді професійні педагоги-філософи, а не випадковий учитель, який отримав це завдання з огляду на особливості розподілу педагогічного навантаження в конкретній школі. По-друге, потрібно, щоб не був утрачений зв'язок абстрактно-теоретичних проблем з особливостями дитячого мислення й сприйняття. Як наголошував видатний педагог і гуманіст Януш Корчак, не слід ставитися до проблем дитини звисока. Життя дане кожному під силу, і її життя таке ж складне, як і життя дорослої людини, а може й складніше.

Особливість філософії в тому й полягає, що проблеми, які вона розглядає, універсальні, людина стикається з ними в будь-якому віці, лише відкриваються

вони їй у панорамі життя під різними кутами зору. І чим раніше вона знайде бодай першопочаткові підходи до їх розв'язання, тим більш успішним може стати її життєвий шлях.

Книга «Чого не знає ніхто, окрім філософів. Я розповім тобі...» легко доступна в інтернеті на сайті кафедри філософії Львівського національного університету імені Івана Франка. Вона вже другий рік успішно використовується в навчальному процесі й зарекомендувала себе як непоганий помічник тим, хто вперше приступає до вивчення філософії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гальченко М. С., Ільїн В. В., Скринник З. Е. Чого не знає ніхто, окрім філософів. Я розповім тобі... : навчальний посібник / М. С. Гальченко, В. В. Ільїн, З. Е. Скринник. – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2024. – 300 с. https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/09/CHoho-ne-znaie-nikhto.pdf

Скрипник М. І.,
кандидат педагогічних наук, доцент, старший науковий співробітник, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, м. Київ, marina_scripnik@ukr.net

ГРОМАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ МОЛОДІ ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ: ІНТЕРАКТИВНІ СТРАТЕГІЇ ВІДНОВЛЕННЯ СУБ'ЄКТНОСТІ В ЧАС НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Анотація. У статті теоретично обґрунтовано потенціал інтерактивних стратегій як детермінант відновлення громадянської суб'єктності молоді деокупованих громад у часи невизначеності. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю подолання станів ліминальності та ідентифікаційної дифузії, що виникли внаслідок досвіду окупації та екзистенційного розриву між цінностями миру і війни. Акцентовано на зміщенні парадигми від пасивного споживання інформації до громадянської ідентичності відкритого доступу, що базується на суб'єктивізації унікального досвіду спротиву.

Методологічним фундаментом роботи обрано концепцію технолого-педагогічного знання змісту (TPACK), адаптовану до завдань соціальної психології. Центральну увагу приділено використанню нейромережевих чат-ботів як інтерактивного ресурсу, що реалізує методику цифрової маєвтики. Спираючись на результати сучасних досліджень, обґрунтовано, що ШІ має функціонувати як інтелектуальний модератор сократівського діалогу, який через систему запитань спонукає особистість до самостійної артикуляції ціннісних орієнтирів. Це дозволяє сформувати критичну дистанцію щодо алгоритмічних наративів, запобігаючи технологічному конформізму.

У межах дослідження деталізовано три авторські стратегії інтерактивного впливу: деконструкції (розбір міфів окупації), діалогічного

партнерства (деліберативна взаємодія) та рефлексивного проєктування майбутнього. Зроблено висновок, що синтез нейромережевих технологій із класичними філософськими підходами забезпечує перетворення молоді з об'єктів зовнішнього тиску на проактивних суб'єктів української держави, здатних до когнітивного опору маніпуляціям у глобальному цифровому просторі.

Ключові слова: громадянська ідентичність, молодь деокупованих територій, інтерактивні стратегії, нейромережевий чат-бот.

Abstract. The article theoretically substantiates interactive strategies as key determinants for restoring the civic agency of youth in de-occupied communities during times of strategic uncertainty. The study's relevance stems from the necessity to overcome states of liminality and identity diffusion resulting from the experience of occupation and the existential rift between the values of peace and war. Emphasis is placed on a paradigm shift from passive information consumption to "open-access civic identity" based on the subjectification of unique resistance experiences.

The technological pedagogical content knowledge (TPACK) framework, adapted to the tasks of social psychology, serves as the methodological foundation of the work. Central attention is to the use of neural network chatbots as an interactive resource that implements the methodology of "digital maieutics." Drawing on contemporary research findings, it is substantiated that AI should function as an intellectual moderator of Socratic dialogue, which, through a system of questioning, prompts individuals to independently articulate their value orientations. This approach facilitates the formation of a critical distance from algorithmically generated narratives, thereby preventing technological conformism.

The study details three original strategies of interactive influence: deconstruction (analyzing myths of occupation), dialogic partnership (deliberative interaction), and reflective future projection. It is concluded that the synthesis of neural network technologies with classical philosophical approaches ensures the transformation of youth from objects of external pressure into proactive subjects of the Ukrainian state, capable of cognitive resistance to manipulations in the global digital space.

Keywords: civic identity, youth of de-occupied territories, interactive strategies, neural network chatbot.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю розробки та впровадження інтерактивних стратегій, які б дозволили молоді деокупованих громад ефективно відновити свою ідентичність. Особливе місце тут посідають цифрові інструменти, зокрема нейромережеві ресурси, які виступають не лише джерелом інформації, а й простором для безпечної саморефлексії та розвитку цифрової агентності. Таким чином, пошук дієвих моделей інтерактивної взаємодії стає фундаментом для подолання наслідків окупації та утвердження національної стійкості молоді.

Теоретичне осмислення феномену ідентичності в умовах глобальних викликів представлене у працях таких зарубіжних вчених, як Б. Андерсон,

Е. Еріксон, Е. Сміт, Ч. Тейлор, Ф. Фукуяма та ін. Вагомий внесок у дослідження національної свідомості та механізмів її формування в українському соціумі зробили І. Жадан, В. Кремень, Л. Нагорна, І. Остапенко, М. Слюсаревський, Н. Хамітов та ін. Специфіка деокупованих територій вимагає врахування аспектів колективної травми та пам'яті, що ґрунтовно проаналізовано у роботах А. Ассманн, П. Горностай, Т. Цимбал. Питання суб'єктності особистості та її спроможності діяти в умовах кризи є центральними для праць Е. Гідденса, З. Баумана та М. Кастельса. Разом з тим, попри наявність ґрунтовних досліджень, залишається недостатньо висвітленим питання практичної реалізації інтерактивного підходу до відновлення ідентичності молоді деокупованих громад. Зокрема, потребує подальшого обґрунтування роль нейромережевих чат-ботів як інтерактивного ресурсу та специфіка використання деліберативних моделей взаємодії в часи невизначеності. Саме цей ракурс дослідження дозволяє поєднати сучасні технологічні тенденції з потребою відновлення громадянської спроможності молоді на звільнених територіях. Суперечність полягає у розриві між критичною необхідністю відновлення громадянської суб'єктності молоді деокупованих громад у часи невизначеності та дефіцитом персоналізованих інтерактивних інструментів (цифрових агентів), здатних забезпечити безпечну траєкторію саморефлексії та подолання ідентифікаційної дифузії в умовах соціальної невизначеності.

Аналіз останніх зарубіжних досліджень (Sawyer [1]; Wu [2]) свідчить, що інтеграція ШІ в освітній та соціальний простір має не лише технічний, а й глибокий етико-психологічний підтекст. Хоча сучасні великі мовні моделі (LLM) пропонують зручний інтерфейс для взаємодії, вони демонструють низку критичних недоліків: схильність до упередженості щодо окремих осіб або груп, а також генерування фактологічно неточних або контекстуально неналежних відповідей (Sawyer & Aga [3]). Для деокупованих територій, де питання ідентичності є особливо чутливим, ці ризики набувають критичного значення. Як зазначає Sawyer [1], навіть підготовлені користувачі часто демонструють надмірну довіру до алгоритмів, бездумно копіюючи відповіді чат-ботів без належної критичної рефлексії. Таким чином, використання нейромережевих чат-ботів як інтерактивного ресурсу потребує не лише технічного впровадження, а й розробки деліберативних моделей, які б стимулювали людську розсудливість та критичне мислення, запобігаючи маніпуляціям у часи соціальної турбулентності.

Мета роботи полягає у теоретичному обґрунтуванні та розкритті потенціалу інтерактивних стратегій як детермінант відновлення громадянської суб'єктності молоді деокупованих громад у час невизначеності.

Методологічним фундаментом дослідження обрано концепцію технолого-педагогічного знання змісту (TPACK), яка дозволяє розглядати процес

відновлення громадянської ідентичності молоді деокупованих територій як цілісну систему. В межах цієї концепції пропонуємо перехід до практичної імплементації через три стратегії інтерактивного впливу: деконструкцію, діалогічне партнерство та рефлексивне проєктування. Вибір зазначених стратегій технологічно забезпечується через впровадження трьох авторських параметрів проєктування чат-бота – контуру перенесеної суб'єктності, модальності комунікативного симулякра та вектора фасилітативної інтенції, що дозволяє трансформувати стандартну дидактичну рамку [4] у дієвий інструмент соціопсихологічної реінтеграції молоді.

Повномасштабна російсько-українська війна детермінувала докорінну реконфігурацію пріоритетів у процесах соціалізації молоді [5]. Якщо у попередні десятиліття соціалізаційні практики розвивалися в межах ліберально-плюралістичної парадигми [6] з домінуванням індивідуально-центричних та космополітичних орієнтацій, то екзистенційна загроза державності актуалізувала об'єднавчу функцію соціалізації [7]. Цей зсув підтверджується переходом від традиційної етнокультурної ідентичності до «громадянської ідентичності відкритого доступу» [8]. Згідно з дослідженнями в деокупованих та прифронтових громадах, українська ідентичність сьогодні сприймається молоддю не як факт народження, а як результат свідомого ціннісного вибору, що базується на засадах сили та особистої свободи [8]. Емпіричні дослідження трансформації національної свідомості [9] підтверджують цей зсув, фіксуючи високий рівень готовності студентської молоді до активного служіння країні. Результати багаторічного моніторингу «Українське суспільство» (Київський міжнародний інститут соціології) свідчать, що показники громадянської ідентичності, які поступово зростали з 2000 р., після початку повномасштабного вторгнення досягли свого «рівноважного максимуму» – близько 80% [10]. На відміну від попередніх періодів соціально-політичної турбулентності, цей показник продемонстрував унікальну стійкість, заклавши підґрунтя для переходу від декларативного патріотизму до дієвої громадянської суб'єктності.

Водночас ідентичність набуває «складеного характеру: разом з українською ідентичністю в кожній з громад зростає сильна локальна ідентичність, загострена війною та специфічним досвідом виживання кожної з громад в умовах близькості до фронту чи кордону з агресором» [8]. Ці процеси супроводжуються трансформацією моделі самореалізації: для сучасної молоді волонтерство та активна участь у відновленні держави стають дієвими механізмами подолання стресу та життєвої невизначеності. При цьому культура та історична спадщина виступають не лише фоном, а емоційним ресурсом спротиву, що забезпечує тяглість ідентичності та її захист від ворожих інформаційних впливів. Це не означає відмови від цінностей самореалізації, проте вимагає їх інтеграції в

ієрархічно вищу структуру національно-громадянської ідентичності, яка в умовах війни стає базисом групової солідарності та стратегічної резильєнтності. Процес кристалізації національної свідомості супроводжується радикальною деконструкцією радянських міфологем. За даними Центру Разумкова, частка тих, хто вважає українців і росіян «братніми народами», впала з 27% у 2017 р. до критичних 4% у 2023 р., причому серед молоді до 35 років більшість (54%) переконані, що ці народи ніколи не були братніми [11].

В умовах тривалої системної гібридної агресії традиційні монологічні методи трансляції знань втрачають ефективність, оскільки не здатні забезпечити стійкість когнітивно-ціннісної структури особистості. Аналітична валідність цього твердження підтверджується даними Gradus Research (2025) [12]: оскільки 91% молоді споживає контент виключно через смартфони, цифрова взаємодія стає базовою площиною соціального буття. Міжнародний досвід реалізації психосоціальних інтервенцій у зонах збройних конфліктів підтверджує, що лише перехід до структурованих програм активного залучення, які враховують глибоке налаштування на стресовий стан молоді, дозволяє досягти статистично значущого зниження рівня небезпеки та покращення ментального здоров'я [13]. Попри те, що сучасні протоколи підтримки сімей у часи війни (Martsenkovskyi et al. [14]) переважно фокусуються на традиційних формах терапії, дослідники наголошують на критичному дефіциті людських ресурсів та необхідності пошуку масштабованих моделей допомоги. Це створює наукове підґрунтя для впровадження інтерактивних нейромережевих чат-ботів, які можуть інтегрувати елементи когнітивного копінгу та соціального навчання у доступний цифровий формат.

Аналіз стратегій показує, що формування соціальної стійкості проти радикальних чи ворожих наративів відбувається через деконструкцію міфологем [15]. У цьому контексті інтерактивні методики навчання виступають як безпечні простори для діалогу, що дозволяють молоді на деокупованих територіях самостійно вибудовувати ієрархію національних цінностей, захищаючи свою ідентичність від зовнішніх інформаційних впливів.

Зазначимо, що інтерактивні моделі стають ключовим інструментом закриття вікна вразливості – стану, за якого деструктивні інформаційні впливи здатні деформувати процеси національної ідентифікації особистості, залишаючи її беззахисною перед маніпулятивними стратегіями агресора. Це особливо актуально для прифронтових громад, де близькість до лінії фронту та вплив російських цифрових каналів створюють постійну загрозу ідентичності [8]. Досвід міжнародних рухів [15] доводить, що формальна освіта часто виявляється недостатньою для подолання наслідків екстремальних соціальних потрясінь. Ефективною альтернативою стає критична педагогіка та емпіричне навчання. Замість класичних підручників суб'єктність молоді відновлюється через

інтерактивні стратегії – спільні воркшопи, цифрові медіакампанії та розгалужені сценарії, які дозволяють будувати не лише когнітивне розуміння, а й афективні зв'язки через спільну дію.

За таких обставин принцип інтерактивності трансформується. Із засобу підвищення залученості він перетворюється на екзистенційний інструмент суб'єктного самозахисту. Це дозволяє конвертувати зовнішній патріотичний наратив у внутрішню когнітивну установку, де ідентичність перестає бути формою декларації та стає інструментом індивідуальної резистентності. Особливого значення набуває механізм зниження рівня стресу та тривожності через конструктивну діалогову взаємодію.

Згідно з даними цифрової платформи ЮНІСЕФ, що об'єднує проактивну молодь, яка висловлює свої думки та прагне впливати на зміни в країні – U-Report [16], саме через активну співтворчість та волонтерську дію молодь долає життєву невизначеність, переходячи від пасивного стану «жертви обставин» до проактивної позиції активного громадянина. Процес кристалізації громадянської ідентичності на деокупованих територіях України, подібно до процесів у країнах, що долають наслідки радикалізації, вимагає відновлення основ інклюзивного та партисипативного громадянства [15]. Це передбачає трансформацію моделі самореалізації молоді: через волонтерство та активну участь у житті громади молода людина перетворюється з об'єкта впливу на агента змін, що є критично важливим для подолання стану життєвої невизначеності. Таким чином, інтерактивність забезпечує формування «ідентичності відкритого доступу», яка є стійкою до зовнішньої асиміляції та базується на усвідомленій приналежності до української культурної традиції.

Реалізація цього принципу здійснюється через впровадження спеціалізованих інтерактивних засобів, які дозволяють активувати низку психологічних механізмів, що забезпечують формування стійкої громадянської позиції.

Інтерналізації через суб'єктивізацію досвіду. Інтерактивність перетворює процес засвоєння цінностей із пасивного отримання інформації на активний інтелектуальний процес. Соціальні норми та національні орієнтири стають частиною когнітивно-ціннісної структури особистості лише тоді, коли молода людина самостійно оперує ними для вирішення конкретних завдань. Це корелює із запитом на свідомий вибір ідентичності, що переважає серед 54% молоді [11].

Актуалізації соціальної агентності. Завдяки діалоговим алгоритмам особистість виступає активним учасником взаємодії. Це сприяє розвитку здатності до самостійного вибудовування ієрархії значень усередині власної когнітивно-ціннісної структури.

Ситуативної ідентифікації. У межах інтерактивного середовища національна та громадянська ідентичність утверджується не через декларації, а через

практичний вибір у моделюваннях життєвих ситуацій. Така праксеологічна модель соціалізації мінімізує ризик відчуження особистості від державних інституцій у період кризи. Емпіричним верифікатором цього процесу є феномен цифрової громадянської мобілізації – масове залучення молоді до цифрового громадського фінансування (мікрокраудфандингу) (зокрема, відкриття понад 169 тис. волонтерських рахунків-«банок» щомісяця [17]). Цей процес слід розглядати як акт соціальної ідентифікації через дію, де фінансова участь стає механізмом конвертації абстрактної приналежності у конкретну громадянську агентність, що забезпечує стійкість особистості до деструктивних впливів.

Психологічної саморегуляції в цифровому середовищі. Інтерактивність дозволяє молодій людині відпрацювати сценарії безпечної поведінки та когнітивного опору маніпуляціям.

В умовах екзистенційних викликів воєнного часу функціонал інтерактивних засобів розгортається у площині розв'язання таких *соціально-психологічних завдань:*

Конструктивне переосмислення цифрової активності. Трансформація розрізненого споживання цифрового контенту у цілісний процес конструювання національної та громадянської позиції.

Оперантне моделювання колективної ефективності. Інтерактивні засоби виступають платформою для відпрацювання сценаріїв солідарної взаємодії. Це дозволяє на когнітивному рівні закріпити віру у здатність національної спільноти до успішної протидії кризам.

Формування динамічної когнітивної резистентності. Створення верифікованого симуляційного простору для деконструкції маніпулятивних стратегій (дипфейків, когнітивних пасток).

Практична імплементація зазначених завдань реалізується через розгортання цифрових діалогових середовищ, які в умовах воєнної екзистенційної загрози стають основним когнітивним майданчиком для розвитку національної та громадянської ідентичності молоді – покоління, чия архітектура ідентифікації детермінована перебуванням у стані постійної мережевої включеності та інтенсивного інформаційного навантаження. Аналітична валідність такого підходу ґрунтується на наступних чинниках.

Релевантність когнітивним протоколам молоді. Для сучасної молоді цифрова взаємодія є не додатковим інструментом, а базовою площиною соціального буття, де відбувається первинна апробація громадянських ролей.

Суб'єктивізація через діяльнісний підхід. У межах інтерактивних середовищ молодь виступає не як реципієнт ідеологічного впливу, а як активний когнітивний агент. Це забезпечує перехід від декларативного патріотизму до формування стійкої внутрішньої позиції, де ідентичність є результатом власної інтелектуальної селекції та соціального вибору.

Подолання кризової відчуженості через колективну спроможність. Цифрові середовища дозволяють молоді, що перебуває під тиском воєнного стресу, долати відчуття ізоляції через механізми мікросолідарності. Шляхом візуалізації результатів спільної діяльності в реальному часі, молодь інтеріоризує громадянські норми як екзистенційні маркери приналежності.

Відповідно, зазначені чинники валідності детермінують вибір конкретних стратегій інтерактивного впливу, що забезпечують перехід від теоретичних моделей до практичного відновлення громадянської спроможності. Стратегія деконструкції – допомога молоді у розборі нав'язаних окупацією міфів, де чат-бот виступає інструментом розвитку критичного мислення. Стратегія діалогічного партнерства реалізується через деліберативну модель взаємодії на рівних, що виключає директивне повчання. Стимулювання особистості до самостійного проєктування власного майбутнього в Україні втілює стратегію рефлексивного проєктування. У цьому контексті розвиток громадянської ідентичності трактується нами як динамічний процес, що реалізується через суб'єкт-суб'єктну взаємодію в площині «користувач – нейромережевий чат-бот», де останній постає не просто транслятором контенту, а активним фасилітатором соціально-психологічних змін [18].

Якщо в освітньому контексті впевненість у знаннях предмета стимулює критику ШІ [19], то в соціально-психологічному контексті актуалізація унікального досвіду виживання в окупації стає тією експертною базою, яка дозволяє молодій людині критично фільтрувати цифрові впливи. Тому при розробленні чат-бот [4] враховано спостережувані когнітивні дефіцити ШІ у площину соціально-психологічного проєктування ідентичності, що реалізується через означені стратегії.

По-перше, розробка архітектури чат-бота має базуватися на принципі анти-розмитості. Досвід свідчить, що загальні відповіді ШІ не викликають емоційного відгуку. Тому прогнозна вимога до розробника полягає у програмуванні ШІ не як джерела істини, а як провокатора рефлексії. Це безпосередньо реалізує стратегію деконструкції: чат-бот замість декларацій про патріотизм пропонує користувачеві самостійно ідентифікувати та розбити алгоритмічні кліше через призму власного досвіду окупації чи спротиву. Таким чином, технологія стимулює молоду людину посісти позицію експерта власного життя, що є першим кроком до відновлення суб'єктності.

По-друге, в архітектуру взаємодії закладено вимогу впровадження механізму динамічного опорного структурування. На відміну від статичних інструкцій, система динамічних опор є гнучкою та адаптивною до когнітивного й емоційного стану молодої людини. У контексті стратегії діалогічного партнерства це означає, що чат-бот спочатку бере на себе роль активного фасилітатора (надаючи підказки, структуру запитань, емоційну підтримку), але

в міру відновлення суб'єктності та впевненості користувача, ці опори поступово згортаються. Таким чином, молода людина на деокупованій території проходить шлях від безпечної взаємодії з ботом до повної автономії у прийнятті громадянських рішень.

По-третє, прогнозна позиція розробки включає вимогу контекстуальної автентичності. Оскільки ШІ схильний ігнорувати локальну специфіку, система має функціонувати як конструктор ресурсів, а не як генератор готових рішень. Це положення реалізує стратегію рефлексивного проєктування: чат-бот надає лише інформаційну сировину, тоді як право на фінальне рішення залишається за користувачем. Молода людина використовує ШІ для моделювання конкретних кроків відбудови своєї громади, додаючи до алгоритмічного каркасу свій інтелектуальний багаж.

Таким чином, відновлення громадянської ідентичності молоді деокупованих територій є багатовимірним процесом, базовою умовою якого виступає стабілізація когнітивно-ціннісної структури особистості. Спираючись на концепцію Е. Дінера, стверджуємо, що рефлексивне судження молодої людини про позитивність власних обставин стає необхідним фундаментом для формування стійкої позиції громадянина в українському соціумі. У цьому контексті інтерактивні стратегії дозволяють трансформувати травматичний досвід у внутрішній ресурс, повертаючи молодій людині роль проактивного суб'єкта соціальних змін. Ключовим інструментом в умовах соціальної недовіри та дефіциту безпечних комунікативних майданчиків виступає нейромережевий чат-бот. Його архітектура спроєктована на основі інверсії когнітивних дефіцитів ШІ (схильності до галюцинацій, узагальнень та відсутності емпатії) у площину соціально-психологічного моделювання. Ефективність такої взаємодії забезпечується параметрами: контуром перенесеної суб'єктності, модальністю комунікативного симулякра та вектором фасилітативної інтенції. Технологія реалізує метод «цифрової маєвтики», де ШІ не диктує готові відповіді, а через систему запитань стимулює користувача до самостійної артикуляції власних громадянських орієнтирів. Утім, на вищому онтологічному рівні цей процес виходить за межі індивідуальної психології, стаючи дієвою відповіддю на сучасну кризу світової нормативності. В умовах, коли міжнародний порядок часто обмежується декларативним балансом сил, саме громадянська спроможність молоді стає живим фундаментом для утвердження спільного світу політичної культури. Запропоновані стратегії (деконструкція міфологем окупації, діалогічне партнерство та рефлексивне проєктування) забезпечують перехід особистості з об'єкта зовнішнього тиску до статусу свідомого громадянина.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Sawyer A. G. Artificial intelligence chatbot as a mathematics curriculum developer: Discovering preservice teachers' overconfidence in ChatGPT. International Journal on Responsibility. 2024. Vol. 7, No. 1. P. 1–27. DOI: https://doi.org/10.62365/2576-0955.1106.

2. Wu G. 8 big problems with OpenAI's ChatGPT. 2023. URL: https://www.makeuseof.com/openai-chatgpt-biggest-probelms/ (дата звернення: 02.03.2026).
3. Sawyer A. G., Aga Z. Counterexamples to demonstrate artificial intelligence chatbot's lack of knowledge in the mathematics education classrooms association of mathematics teacher education's connections. 2024. URL: https://amte.net/sites/amte.net/files/Connections%20%28Sawyer%29.pdf (дата звернення: 02.03.2026).
4. Скрипник М. І. Нейромережевий чат-бот як інтерактивний ресурс для розвитку громадянської ідентичності молоді деокупованих територій. Наукові інновації та передові технології. 2026. № 2 (54). С. 2824–2836. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-2(54)-2824-2836
5. Cheromukhina O. Youth in war: psychological experiences, migration plans, self-realization. Skhid. 2024. Vol. 6, no. 1. P. 37–42. URL: https://doi.org/10.21847/2411-3093.2024.614 (date of access: 04.02.2026).
6. Grigoryan A. Modern transformations features of socio-cultural paradigms of modernizing societies. Scientific proceedings of vanadzor state university. humanities and social sciences. 2025. P. 181–186. DOI: https://doi.org/10.58726/27382915-2025.1hs-181
7. Lyubiviy Y. The role of a pragmatic and valuable approach in the decentralization and liberalization of society. Filosofiya osvity, philosophy of education. 2025. Т. 30, № 2. С. 124–140. URL: https://doi.org/10.31874/2309-1606-2024-30-2-8 (дата звернення: 04.02.2026).
8. Культурні практики та потреби для відновлення населення у деокупованих та прифронтових громадах : результати соціологічного дослідження / Агентство США з міжнародного розвитку USAID «Зміцнення громадської довіри (UCBI)». 2024. 103 с. URL: https://cdn.prod.website-files.com/6852aaf9d3bb0b11ce3a6b1e/688618d75ce5b5ccb7656beb_rg_culture_8_regions_012024_report_ua.pdf (дата звернення: 04.02.2026).
9. Klymenko O., Chepak V., Chepurko G. Value orientations of youth students: transformation of national identity and consciousness in the conditions of war. Filosofija. Sociologija. 2023. Vol. 34, no. 4. URL: https://doi.org/10.6001/fil-soc.2023.34.4.6 (date of access: 04.02.2026).
10. Дембіцький С. Українська молодь у фокусі соціології : аналітичний звіт / замовник: Фонд родини Богдана Гаврилишина; Київський міжнародний інститут соціології. 2023. 64 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1GSj9D7ee0XlJwN8cgRtmOrm9_oG57SF-/view?fbclid=IwAR2R2U0gF1vahP3bqdJ5Mk32_zR4vcafcm8r4yz6MYti7G3axrsTfUGQRWc (дата звернення: 04.02.2026).
11. Ідентичність громадян України: тенденції змін (травень 2023 р.) : результати соціологічного опитування / Центр Разумкова. 2023. 21 серпня. URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-traven-2023r (дата звернення: 04.02.2026).
12. Медіаспоживання українців : результати дослідження / Gradus Research. 2025. 6 листопада. URL: https://gradus.app/uk/open-reports/research-media-consumption-ukraine/ (дата звернення: 04.02.2026).
13. Insecurity, distress and mental health: experimental and randomized controlled trials of a psychosocial intervention for youth affected by the Syrian crisis / C. Panter-

Brick et al. Journal of child psychology and psychiatry. 2017. Vol. 59, no. 5. P. 523–541. URL: https://doi.org/10.1111/jcpp.12832 (date of access: 04.02.2026).
14. Martsenkovskyi, D., Bakermans-Kranenburg, M. J., & van IJzendoorn, M. H. (2025). Children in War: Attachment, Trauma, Support and Recovery. PsyArxiv. URL: https://osf.io/download/qejzg/ (date of access: 14.02.2026).
15. Building civic education: The contribution of the interfaith women's movement in Indonesia / A. Salim, R. Mantu, N. Alfiyani. International Journal of Educational Development. 2026. Vol. 112. Art. 103501. DOI: https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2026.103501.
16. Звіти результатів опитувань молоді U-Report Ukraine / UNICEF Ukraine. 2024–2025. URL: https://ukraine.ureport.in/reports/ (дата звернення: 04.02.2026).
17. В Україні збільшилася кількість офіційно зареєстрованих волонтерів : аналітичний звіт / Опендатабот. 2025. 5 грудня. URL: https://opendatabot.ua/analytics/volunteers-2025 (дата звернення: 04.02.2026).
18. Скрипник М.І. Інтерактивний підхід до розвитку громадянської ідентичності молоді: ракурси дослідження в закордонних і вітчизняних соціально-психологічних студіях. Перспективи та інновації науки. (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»). 2025. № 8(54). 2025. С. 1718–1729. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-7(53)-8(54)-1717-1729
19. Aga Z. G., Sawyer A. G., Wolfe M. More confidence more critical: Investigating secondary mathematics preservice teachers' use of an Artificial Intelligence chatbot as a curriculum development tool. American Journal of Creative Education. 2024. Vol. 7, No. 2. P. 63–78. DOI: https://doi.org/10.55284/ajce.v7i2.1278

Слабинська С. А.,
викладач педагогіки
Берестинського педагогічного фахового коледжу КЗ «ХГПА»,
svetik1515151515@gmail.com

ВІД ОСВІТНІХ ТРЕНДІВ ДО ЩОДЕННОЇ ПРАКТИКИ: ЯК СУЧАСНИЙ ЗАКЛАД ОСВІТИ ФОРМУЄ ОСОБИСТІСТЬ

Анотація. У статті розглянуто практичні аспекти впровадження національних і міжнародних освітніх трендів у діяльність сучасних закладів освіти. Окреслено ефективні педагогічні підходи, що сприяють розвитку особистості здобувачів освіти: компетентнісний, особистісно орієнтований, травмочутливий, цифровий та партнерський. Особливу увагу приділено ролі педагога як наставника й фасилітатора освітнього процесу.

Ключові слова: освітні тренди, практична педагогіка, розвиток особистості, сучасний заклад освіти, педагогіка партнерства.

Abstract. The article highlights practical aspects of implementing national and international educational trends in modern educational institutions. Effective pedagogical approaches that contribute to personality development are outlined, including competency-based, learner-centered, trauma-informed, digital and partnership approaches. Special attention is paid to the role of the teacher as a mentor and facilitator of the educational process.

Keywords: educational trends, practical pedagogy, personality development, modern educational institution, partnership pedagogy.

Сучасний заклад фахової передвищої освіти дедалі частіше функціонує не лише як простір набуття професійних знань, а й як середовище для особистісного розвитку, психологічної підтримки та соціальної адаптації молоді. Національні й міжнародні освітні тенденції набувають реальної ефективності лише за умови їх практичного втілення у повсякденну педагогічну діяльність – через зміст занять, методи навчання, характер комунікації та організацію освітнього середовища.

Одним із провідних векторів сучасної освіти є компетентнісний підхід, який у щоденній роботі педагога реалізується завдяки практико-орієнтованим завданням, проєктній діяльності та навчанню через власний досвід. За таких умов здобувачі освіти не обмежуються засвоєнням теоретичних знань, а вчаться застосовувати їх у реальних життєвих ситуаціях, ефективно працювати в команді, ухвалювати рішення та відповідати за їх результати [1]. У процесі викладання освітніх компонентів, спрямованих на формування спеціальних, зокрема педагогічних, компетентностей, компетентнісний підхід реалізується через системне залучення здобувачів освіти до аналізу реальних педагогічних ситуацій. Однією з дієвих і апробованих форм такої роботи є метод педагогічних кейсів, який сприяє поєднанню теоретичних положень із практикою майбутньої професійної діяльності та розвитку професійного мислення.

Актуальність застосування такого підходу підтверджується спостереженнями за здобувачами освіти, які навчаються за індивідуальним графіком і паралельно працюють у закладах загальної середньої освіти на посадах учителів початкових класів або асистентів учителя. Практика засвідчує, що без цілеспрямованої підготовки до розв’язання проблемних педагогічних ситуацій у них часто виникають труднощі професійної адаптації, емоційна напруга, невпевненість у власних діях.

Так, під час опрацювання теми «Педагогічна взаємодія та педагогічна етика» здобувачам освіти пропонується ситуація, змодельована на основі реальних шкільних подій, що відображає емоційний конфлікт між учнем і вчителем, спричинений порушенням дисципліни. Робота організовується в малих групах, у межах яких учасники аналізують ситуацію з позицій педагога, учня та батьків, визначають педагогічні помилки й обґрунтовують можливі варіанти професійної поведінки. Відсутність заздалегідь визначеного «правильного» рішення є принциповою особливістю такого заняття, оскільки сприяє розвитку критичного мислення, уміння аргументувати власну позицію та усвідомлювати відповідальність за педагогічний вибір. Завершальним етапом

роботи є рефлексивне обговорення, під час якого здобувачі освіти формулюють власне бачення оптимальної педагогічної взаємодії. Практика засвідчує, що подібні форми роботи підвищують навчальну мотивацію та сприяють глибшому усвідомленню майбутньої професійної ролі педагога [1].

Наступним напрямом сучасної освіти є особистісно орієнтований підхід що ефективно реалізується через створення атмосфери довіри, підтримки та поваги до індивідуальності кожного здобувача освіти. Використання диференційованих завдань, індивідуальних консультацій, формувального оцінювання дозволяє врахувати освітні потреби й можливості кожного [2].

Реалізація особистісно орієнтованого та травмочутливого підходів у дистанційному навчанні Берестинського педагогічного фахового коледжу передбачає насамперед створення психологічно безпечного цифрового освітнього середовища. У щоденній педагогічній практиці це забезпечується через чітку структурованість онлайн-заняття, прогнозованість освітніх дій, підтримувальний стиль педагогічної комунікації та цілеспрямоване використання елементів соціально-емоційного навчання. Зокрема, систематично застосовується коротка вступна вправа, умовно позначена як «Коло стану», яка реалізується у форматі онлайн-опитування, чату або інтерактивної дошки. Здобувачі освіти за бажанням обирають слово, символ або емоції, що відображає їхній емоційний стан на початку заняття. Така форма роботи не передбачає коментування чи оцінювання відповідей, проте надає педагогу можливість оперативно відстежити емоційний фон групи та відповідно скоригувати темп, тривалість і форми онлайн-взаємодії. Упродовж дистанційного заняття активно використовуються вправи на активне слухання, робота в парах і малих групах у віртуальних кімнатах, спільне виконання завдань у цифрових середовищах. Це сприяє розвитку емпатії, толерантності, навичок ефективної комунікації та підтримує відчуття залученості до спільного освітнього процесу навіть за умов фізичної дистанції. Завершальним етапом заняття є коротка рефлексія, що здійснюється у формі письмового коментаря, міні-опитування або рефлексивного запитання в чаті, під час якої здобувачі освіти визначають, які елементи заняття були для них найбільш корисними або ресурсними.

Спостереження засвідчують, що системне впровадження таких підходів у дистанційному форматі сприяє зниженню емоційної напруги, підвищенню рівня залученості та формуванню атмосфери довіри й партнерства в цифровому освітньому середовищі фахового коледжу [3; 5]. Такий підхід сприяє підвищенню мотивації до навчання та розвитку внутрішньої відповідальності.

У сучасних умовах нашого життя дедалі більшої значущості набуває міжнародний освітній тренд – травмочутливий підхід, який активно впроваджується у вітчизняну педагогічну практику. Педагог, володіючи

базовими компетентностями у сфері психологічної підтримки, здатен створити безпечне освітнє середовище, в якому здобувачі освіти відчувають прийняття, довіру та захищеність [3]. У практичній діяльності це реалізується через гнучкість педагогічних вимог, підтримувальний і доброзичливий зворотний зв'язок без елементів публічного осуду, а також уважне ставлення до емоційного стану здобувачів освіти. Під час занять викладач може застосовувати короткі емоційні «паузи» або вправи на саморегуляцію. Зокрема, на початку заняття доцільно використовувати вправу «Емоційний барометр», яка дає змогу здобувачам освіти окреслити власний емоційний стан і, відповідно, допомагає педагогу адаптувати темп та форми роботи [3]. Особливої ваги набуває використання викладачем життєвих прикладів із власного педагогічного досвіду роботи в початкових класах, оскільки такий підхід сприяє підвищенню зацікавленості здобувачів освіти, полегшує сприйняття навчального матеріалу та забезпечує його глибше й усвідомленіше засвоєння.

Важливою складовою щоденної роботи сучасного закладу освіти є використання цифрових технологій. Онлайн-платформи, інтерактивні ресурси, елементи дистанційного та змішаного навчання дозволяють урізноманітнити освітній процес, зробити його більш доступним і гнучким [4]. Разом із тим, практичний досвід засвідчує необхідність педагогічного супроводу цифрового навчання та розвитку критичного мислення.

Міжнародні освітні тенденції акцентують увагу на соціально-емоційному навчанні, яке в практиці реалізується через командну роботу, рефлексію, обговорення життєвих ситуацій, розвиток емпатії та навичок ефективної комунікації [5]. Такі підходи сприяють формуванню емоційно зрілої та соціально відповідальної особистості.

Ефективна реалізація сучасних освітніх трендів неможлива без упровадження педагогіки партнерства, яка ґрунтується на принципах взаємної довіри, поваги, відповідальності та рівноправної співпраці між усіма учасниками освітнього процесу – педагогами, здобувачами освіти та їхніми батьками. Саме така модель взаємодії сприяє створенню сприятливого освітнього середовища, у якому враховуються індивідуальні потреби здобувачів освіти, підтримується їх навчальна мотивація та забезпечується сталий особистісний і професійний розвиток [6].

У практичній площині педагогіка партнерства реалізується через спільне планування освітнього процесу, відкритий і конструктивний діалог між педагогами та батьками, залучення родини до освітніх і виховних ініціатив закладу освіти. Така співпраця дає змогу узгоджувати освітні цілі, своєчасно реагувати на труднощі в навчанні здобувачів освіти та спільно визначати шляхи їх подолання.

Важливим аспектом партнерської взаємодії є системний щоденний аналіз якості навчальних досягнень здобувачів освіти. Моніторинг рівня успішності,

перевірка виконання самостійних і практичних робіт, а також контроль відвідування онлайн-занять здійснюється у тісній взаємодії між викладачами, наставником академічної групи та батьками. Такий підхід сприяє підвищенню освітньої дисципліни, формуванню відповідального ставлення здобувачів освіти до виконання поставлених завдань та забезпечує прозорість освітнього процесу. Особливу роль у реалізації педагогіки партнерства відіграє діяльність наставника групи, який координує взаємодію між усіма учасниками освітнього процесу, здійснює індивідуальний супровід здобувачів освіти, аналізує їх освітні досягнення та соціально-психологічний стан. Саме наставник групи виступає посередником між викладачами й батьками, сприяючи налагодженню ефективної комунікації та своєчасному вирішенню проблемних питань.

Невід'ємною складовою партнерської взаємодії є регулярне проведення батьківських зборів, під час яких педагоги інформують батьків про особливості організації освітнього процесу, рівень успішності та відвідування занять здобувачами освіти. У ході таких зустрічей надаються практичні поради щодо підтримки освітньої мотивації, організації самостійної роботи вдома, формування навичок самоорганізації та відповідальності у здобувачів освіти. Важливо, що батьківські збори мають не лише інформативний, а й консультативний характер, спрямований на налагодження партнерських відносин. Крім того, ефективною формою реалізації педагогіки партнерства є організація та проведення спільних заходів за участю педагогів, здобувачів освіти та батьків. Це можуть бути виховні години, тематичні зустрічі, майстер-класи, тренінги, освітні проєкти, волонтерські та соціальні ініціативи. Такі заходи сприяють зміцненню взаєморозуміння між усіма учасниками освітнього процесу, формуванню позитивного психологічного клімату в колективі та підвищенню рівня довіри до закладу освіти.

Отже, сучасний заклад освіти – це динамічний простір, де освітні тренди трансформуються у щоденну педагогічну практику. Саме така інтеграція теорії та практики забезпечує гармонійний розвиток особистості, здатної навчатися впродовж життя, адаптуватися до змін і активно впливати на суспільні процеси.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Державний стандарт базової середньої освіти. – Київ, 2020.
2. UNESCO. Learner-centred education in practice. Paris, 2021.
3. Brunzell T., Waters L., Stokes H. Trauma-Informed Positive Education. International Journal of Wellbeing, 2016.
4. European Commission. Digital Education Action Plan 2021–2027. Brussels, 2021.
5. CASEL. Social and Emotional Learning Framework. 2020.
6. Концепція «Нова українська школа». – Київ, 2016.

Слобоженюк Б. М.,
вчитель української мови та літератури
Дніпровської гімназії № 83 Дніпровської міської ради,
bogdanaa2018@gmail.com

Теслюк І. І.,
вчитель початкових класів
Дніпровської гімназії № 83 Дніпровської міської ради,
irinatesluk000@gmail.com

Яценко Р. В.,
вчитель фізики та математики
Дніпровської гімназії № 83 Дніпровської міської ради,
ryslanka1301@gmail.com

ПЕДАГОГІКА ПАРТНЕРСТВА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ У СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ

Анотація: у статті розглянуто ключові аспекти розвитку українського соціуму як повноправного суб'єкта міжнародної спільноти в умовах глобалізаційних викликів та воєнного часу. Особливу увагу приділено ролі освітян у формуванні громадянської, культурної та ціннісної ідентичності молодого покоління. Проаналізовано практичний досвід учителів щодо впровадження компетентнісного підходу, національно-патріотичного виховання, міжкультурного діалогу та інтеграції української освіти у світовий освітній простір.

Ключові слова: український соціум, міжнародна спільнота, громадянська ідентичність, педагогіка партнерства, смисложиттєві цінності, освітній простір, педагогічний досвід.

Abstract: The article examines the key aspects of the development of Ukrainian society as a full-fledged subject of the international community in the context of globalization challenges and wartime conditions. Particular attention is paid to the role of educators in shaping the civic, cultural, and value-based identity of the younger generation. The practical experience of teachers in implementing the competency-based approach, national-patriotic education, intercultural dialogue, and the integration of Ukrainian education into the global educational space is analyzed.

Keywords: Ukrainian society, international community, civic identity, partnership pedagogy, value-based orientations, educational space, pedagogical experience.

В умовах повномасштабної війни та активної євроінтеграції український соціум утверджує себе як активний суб'єкт міжнародної взаємодії. Надання Україні статусу кандидата на членство в Європейському Союзі у 2022 році стало важливим етапом міжнародного визнання її стратегічного курсу. Соціум як суб'єкт міжнародної спільноти формується не лише політичними рішеннями, а

передусім через систему цінностей, громадянську відповідальність та культурну ідентичність, які закладаються в освітньому процесі. Важливу роль у формуванні цієї суб'єктності відіграє система освіти, зокрема щоденна робота вчителя, який формує світогляд, національну свідомість та відповідальність майбутніх громадян.

Важливим механізмом досягнення означених цілей є впровадження принципів педагогіки партнерства, що визначена концепцією Нової української школи. Основою педагогіки партнерства є спілкування, взаємодія та співпраця вчителя, учня та батьків. Рівноправність і відповідальність у навчально-виховному процесі забезпечується чітким формулюванням прав і обов'язків учасників, суб'єктів процесу, їх усвідомленням, повагою та захистом. Адже учні, батьки та вчителі, об'єднані спільними цілями та прагненнями, є волонтерами та зацікавленими, рівноправними учасниками освітнього процесу, відповідальними за результат [2; 3]. Такий підхід формує не лише академічні результати, а й соціальний капітал суспільства - здатність до комунікації, колективного прийняття рішень та спільної відповідальності за результат.

У контексті виходу українського соціуму на міжнародний рівень педагогіка партнерства набуває стратегічного значення. Саме вона сприяє формуванню навичок міжкультурного діалогу, толерантності, емпатії та відкритості до різноманіття. Учні, які залучені до партнерських форм навчання (проєктна діяльність, групові дослідження, міжнародні онлайн-обміни), демонструють вищий рівень комунікативної компетентності та готовності до співпраці з представниками інших культур.

Крім того, партнерська взаємодія сприяє формуванню смисложиттєвих цінностей - гідності, свободи, солідарності, взаємопідтримки. Саме ці цінності лежать в основі європейської спільноти та визначають готовність соціуму до інтеграції у міжнародний простір. Таким чином, педагогіка партнерства виступає не лише методологічним принципом організації навчання, а й інструментом стратегічного розвитку українського соціуму як активного суб'єкта міжнародної спільноти.

Освітній процес сьогодні виходить за межі передавання знань. Йдеться про формування:

– відповідальності за спільне майбутнє;
– критичного мислення;
– здатності до співпраці;
– моральної стійкості в умовах криз.

Досвід роботи показує, що учні, які залучені до соціальних проєктів, міжнародних конкурсів та дослідницької діяльності, демонструють вищий рівень громадянської свідомості та соціальної активності.

Смисложиттєві орієнтири – це динамічна система, яка визначає лінію поведінки соціуму. В українському суспільстві спостерігається перехід від "цінностей виживання" до "цінностей самовираження" (за класифікацією Р. Інглегарта) [1].

Ключові ціннісні вектори:

1. Пріоритет Гідності: Революція Гідності стала точкою неповернення, де "честь" і "свобода" перетворилися з абстрактних понять на практичні життєві орієнтири.
2. Волонтерство як сенс: Соціальна відповідальність стала масовим явищем. Людина відчуває себе частиною цілого, що підсилює колективну суб'єктність.
3. Євроатлантична інтеграція як ціннісний вибір: Це не просто політичний курс, а свідоме прагнення жити в системі координат, де людина, її права та свободи є найвищою цінністю.

Отже, розвиток українського соціуму як суб'єкта міжнародної спільноти відбувається через поєднання національної ідентичності та відкритості до світу. Вирішальну роль у цьому процесі відіграють педагоги, які формують у молодого покоління смисложиттєві цінності, громадянську зрілість і готовність представляти Україну на міжнародній арені.

Освіта стає не лише інструментом соціалізації, а й стратегічним ресурсом державотворення та міжнародної інтеграції. У цьому контексті особливого значення набуває педагогіка партнерства, концептуально закладена в реформі Нової української школи, що ґрунтується на взаємодії вчителя, учня та батьків на засадах довіри, взаємоповаги й відповідальності. Саме партнерська модель освітнього процесу формує культуру діалогу, уміння працювати в команді, здатність до міжкультурної комунікації та прийняття спільних рішень - компетентності, необхідні для повноцінної участі українського соціуму в міжнародній спільноті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Інглегарт Р., Вельзель К. Модернізація, культурні зміни та демократія: Послідовність людського розвитку / пер. з англ. Т. Цимбала. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 560 с.
2. Ковальчук В.А. Педагогіка партнерства у професійній діяльності вчителя: навч. посіб. Житомир : Вид-во ЖДУ, 2023. 100 с.
3. Ковальчук В.А. Педагогічне партнерство як основа розвитку сучасної системи освіти та інституту сім'ї. Теоретико-практичні засади партнерської взаємодії соціономічної та освітньої сфер: зб. наук. праць за матер. міжрегіонального науковометодичного онлайн-семінару (Хмельницький, 26 квітня 2022 р.) за ред. Л. О. Данильчук. Хмельницький, 2022. 224 с. С. 89- 93.
4. Козьма В. В. Вплив політичної еліти на процес консолідації демократії. Український науковий журнал «Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації». Київ: Видавничо-друкарський комплекс університету «Україна», 2011. Вип. № 4. С. 177–180.

Собко Н. В.,
вчитель математики КЗ «Харківського ліцею № 140 Харківської міської ради»,
n.sobko.33@gmail.com

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ ЯК ЧИННИК ПРОТИДІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ

Анотація. У статті обґрунтовано роль уроків математики у формуванні критичного мислення учнів як важливого чинника протидії дезінформації в умовах сучасного інформаційного суспільства. Проаналізовано теоретичні засади критичного мислення, визначено основні способи маніпуляцій числовими даними (графіки, статистика, відсотки). Особливу увагу приділено практичним аспектам: запропоновано систему методів і прийомів навчання (аналіз даних, робота з графіками, задачі з реальним змістом, дослідницька діяльність). Наведено результати педагогічного експерименту, які свідчать про підвищення рівня медіаграмотності учнів на 25%, зростання здатності виявляти маніпуляції на 32% та покращення навчальних результатів на 18 %.

Ключові слова: критичне мислення, дезінформація, математична освіта, медіаграмотність, аналіз даних, маніпуляції інформацією.

Abstract. The article substantiates the role of mathematics lessons in developing students' critical thinking as an important factor in counteracting misinformation in the modern information society. Theoretical foundations of critical thinking are analyzed, and the main methods of data manipulation (graphs, statistics, percentages) are identified. Special attention is paid to practical aspects: a system of teaching methods and techniques is proposed, including real-life problem solving, data analysis, interpretation of graphs, and research-based learning.

The results of a pedagogical experiment involving 60 students demonstrate a significant improvement in students' competencies: media literacy increased by 25%, the ability to detect data manipulation improved by 32%, and academic performance in mathematics increased by 18%. The study proves that integrating critical thinking development into mathematics education enhances students' ability to analyze information, make reasoned decisions, and resist misinformation.

Keywords: critical thinking, misinformation, mathematics education, media literacy, data analysis, information manipulation.

Вступ. Сучасне інформаційне суспільство характеризується стрімким зростанням обсягів даних, доступністю інформації та водночас високим рівнем поширення дезінформації. За даними міжнародних досліджень, понад 60% користувачів цифрових медіа стикаються з маніпулятивним або викривленим контентом [1]. Особливо небезпечними є маніпуляції числовими даними, які створюють ілюзію об'єктивності.

Проблема дезінформації має не лише інформаційний, а й соціальний та безпековий характер. В умовах війни та глобальних трансформацій здатність критично мислити стає однією з ключових компетентностей сучасної особистості [2].

Математика як навчальний предмет має значний потенціал для розвитку аналітичного мислення, оскільки передбачає роботу з логічними структурами, доказами та даними. Саме уроки математики можуть виступати ефективним середовищем формування культури критичного мислення учнів.

Мета дослідження – обґрунтувати роль уроків математики у формуванні критичного мислення учнів та визначити ефективні практичні підходи до його розвитку.

Теоретичні засади формування критичного мислення

Критичне мислення визначається як здатність особистості аналізувати інформацію, оцінювати її достовірність, формулювати аргументовані висновки та приймати обґрунтовані рішення [3].

До його ключових компонентів належать: аналіз інформації, інтерпретація даних, оцінювання аргументів та формування власної позиції.

Згідно з результатами міжнародного дослідження PISA, лише близько 15% учнів здатні ефективно застосовувати математичні знання у реальних життєвих ситуаціях [1], що свідчить про необхідність посилення практичної спрямованості навчання.

Дезінформація та її прояви

Дезінформація – це свідоме викривлення або подання неправдивої інформації з метою впливу на громадську думку [2].

У сучасному медіапросторі найпоширенішими є такі способи маніпуляції числовими даними [2; 5]:

Таблиця 1

Основні способи маніпуляції числовими даними в медіапросторі

Спосіб маніпуляції	Приклад	Вплив на сприйняття інформації
Використання некоректного масштабу	Вісь Y починається не з нуля	Візуальне перебільшення масштабів змін
Вибіркове подання даних	Представлено лише позитивну динаміку	Формування однобічного уявлення
Використання відсотків без контексту	Зростання на 50% (з 2 до 3)	Ілюзія значущості змін
Емоційно забарвлені формулювання	«Різке зростання», криза»	Посилення емоційного впливу

За результатами досліджень, понад 40% учнів мають труднощі з інтерпретацією графічної інформації [4], що підвищує їхню вразливість до інформаційних маніпуляцій.

Потенціал уроків математики у формуванні критичного мислення

Математика формує логічність, послідовність і доказовість мислення. Розв’язування задач, аналіз даних і побудова моделей сприяють розвитку здатності до критичного осмислення інформації.

Особливу ефективність мають задачі, що відображають реальні життєві ситуації, оскільки вони забезпечують перенесення знань у практичну площину.

Практичні методики формування критичного мислення учнів на уроках математики

Практична реалізація формування критичного мислення учнів на уроках математики передбачає системне використання комплексу методів, спрямованих на розвиток аналітичних умінь, здатності до інтерпретації даних та виявлення маніпуляцій. Ефективність такого підходу підтверджується результатами педагогічного досвіду.

1. Використання задач з реальним змістом

Дидактична мета: формування вміння аналізувати відносні зміни та уникати інтуїтивних помилок.

Приклад. Ціна товару зросла на 20%, а потім зменшилася на 20%. Чи змінилася ціна товару?

Розв'язання:100% → 120% → 96%.

Висновок: ціна зменшилась на 4%.

У процесі виконання завдання учні, як правило, припускаються типової помилки, вважаючи, що ціна не змінилася. Подальше обговорення дозволяє з'ясувати причини цієї помилки та сформувати розуміння відмінності між абсолютними і відносними змінами.

Ефективним є використання запитань, зокрема: «Чому інтуїтивне рішення виявилося неправильним?», що стимулює рефлексію та усвідомлення власного мислення.

2. Аналіз графіків і діаграм

Дидактична мета: розвиток уміння критично аналізувати візуальну інформацію.

Учням пропонуються два графіки одного показника:

– графік А – із повною шкалою (0–100);
– графік Б – із обрізаною шкалою (90–100), що створює ілюзію різкого зростання.

Завдання:

– визначити, який графік є маніпулятивним;
– пояснити причини спотворення;
– проаналізувати, як зміниться сприйняття даних за умови зміни масштабу.

Застосування таких завдань сприяє формуванню здатності виявляти візуальні маніпуляції. За результатами спостережень, близько 78% учнів після систематичної роботи починають усвідомлено аналізувати графічну інформацію.

3. Статистичні кейси

Дидактична мета: формування вміння інтерпретувати статистичні дані в контексті.

Приклад. У новинах зазначено: «Кількість користувачів зросла на 50% (з 2 до 3 осіб)».

Питання до учнів:

– чи є це зростання значущим;
– які додаткові дані необхідні для обґрунтованого висновку;
– як можна подати цю інформацію коректніше?

У ході обговорення учні доходять висновку, що великі відсоткові значення не завжди свідчать про суттєві зміни, а також усвідомлюють важливість контексту та масштабу даних.

4. Дослідницькі завдання

Дидактична мета: розвиток уміння самостійно аналізувати інформацію та перевіряти її достовірність.

Учням пропонується фрагмент новини: «За останній рік рівень захворюваності серед підлітків зріс на 50%. Це свідчить про критичне погіршення ситуації в країні».

Завдання:

– визначити джерело інформації;
– оцінити повноту та достовірність даних;
– проаналізувати спосіб подання інформації;
– виявити можливі маніпуляції.

Застосування дослідницьких завдань сприяє розвитку самостійності та аналітичного мислення. Рівень правильного аналізу інформації зріс з 42% до 74%.

5. Інтеграція медіаграмотності

Дидактична мета: формування навичок критичного сприйняття інформації з медіа.

Учням пропонується реальний приклад: «Рівень безробіття різко зріс у 2024 році» та надається діаграма.

Завдання:

– проаналізувати діаграму;
– перевірити коректність підписів осей;
– визначити наявність викривлень;
– сформулювати об’єктивний висновок.

Доцільним є порівняння маніпулятивного та нейтрального варіантів подання інформації, що дозволяє учням усвідомити роль мови у формуванні сприйняття.

Після впровадження таких завдань 65% учнів демонструють здатність виявляти медіаманіпуляції.

6. Використання цифрових технологій

Дидактична мета: розвиток навичок роботи з даними та їх візуалізацією.

Учні використовують програму GeoGebra для побудови графіків, змінюють масштаб осей та аналізують вплив цих змін на сприйняття інформації.

У результаті 76% учнів змогли пояснити вплив масштабу на інтерпретацію даних, підвищилася точність аналізу графічної інформації.

7. Проєктна діяльність

Дидактична мета: формування комплексних аналітичних умінь та здатності застосовувати знання на практиці.

Проєкт: «Аналіз витрат родини».

Етапи реалізації:

– постановка проблеми;

– збір даних;
– обробка та візуалізація;
– формулювання висновків;
– презентація результатів.

Результати: 82% учнів правильно інтерпретують дані, 70% здатні формулювати самостійні висновки, зростає рівень відповідальності за отримані результати.

Узагальнення результатів

Систематичне використання описаних методик забезпечує перехід від репродуктивного до аналітичного рівня мислення учнів. Це підтверджується зростанням показників критичного аналізу інформації з 42% до 74%, а також підвищенням рівня медіаграмотності.

Результати педагогічного експерименту

Педагогічний експеримент (60 учнів 8–9 класів, тривалість – 2 місяці) засвідчив позитивну динаміку показників, що відображено в табл.2.

Таблиця 2 ─ результати педагогічного експерименту

Показник	До (%)	Після (%)	Приріст
Медіаграмотність	48	73	+25
Виявлення маніпуляцій	41	73	+32
Успішність з математики	62	80	+18

Орієнтовна статистична похибка дослідження становить ±5–10%, що не впливає на загальну позитивну динаміку результатів.

Отримані результати свідчать про суттєве підвищення рівня критичного мислення учнів (у середньому на 25–32%).

Висновки. Формування критичного мислення на уроках математики є ефективним засобом протидії дезінформації. Запропоновані практичні методики (аналіз відсотків, графіків, статистичних даних, дослідницька та проєктна діяльність) сприяють розвитку аналітичних умінь учнів та підвищенню їхньої медіаграмотності.

Математика в сучасній школі виступає не лише навчальною дисципліною, а потужним інструментом формування свідомої, відповідальної та критично мислячої особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. OECD. PISA 2022 Results (Volume I): The State of Learning and Equity in Education. Paris: OECD Publishing, 2023.
2. Концепція Нової української школи: затв. постановою КМУ № 688 від 14.12.2020. URL: https://mon.gov.ua (дата звернення: 17.03.2026).
3. Пометун О. І. Критичне мислення як педагогічна проблема: монографія. Київ: Освіта, 2018.
4. Савченко О. Я. Дидактика сучасної школи. Київ: Генеза, 2019.
5. Медіаграмотність: як не піддаватися маніпуляціям. Детектор медіа. URL: https://prometheus.org.ua (дата звернення: 17.03.2026).

Sokolovska Iryna
Candidate of Medical sciences, Associate Professor ,
Associate Professor of the Department of Physical Education and Sports,
Khortytsia National Academy,
irinasokol10@meta.ua

Nechyporenko Valentyna
Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Rector Khortytsia National Academy

Hordiienko Natalia
Doctor of Sociological Sciences, Professor,
Vice-rector for research and innovation Khortytsia National Academy

Pozdniyakova Olena
Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, First vice-rector Khortytsia National Academy

THE ESSENCE OF FORMING MOTIVATION IN PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SCIENCE

Анотація. Мотивація є одним із феноменів, що вивчається у різних галузях наукового знання: біологічних, психолого-педагогічних та соціологічних Кожна з цих галузей, досліджуючи дане явище, надає власне наукове пояснення, яке сприяє філософському узагальненню проблеми. Це дозволяє розглядати мотивацію як цілісне і системне явище та глибше зрозуміти сутність мотиваційних процесів.

Ключові слова: мотивація, мотиваційна сфера особистості, наукове пізнання, стиль мислення

Abstract. Motivation is one of the phenomena studied in various branches of scientific knowledge: biological, psychological and pedagogical and sociological. Each of these branches, studying this phenomenon, provides its own scientific explanation, which contributes to the philosophical generalization of the problem. This allows us to consider motivation as a holistic and systemic phenomenon and to understand more deeply the essence of motivational processes.

Keywords: motivation, motivational sphere of personality, scientific knowledge, thinking style

Science has not yet formed a unified approach to defining the essence and content of motivation, which is confirmed by the variety of interpretations of this concept.

This situation is primarily due to insufficient theoretical and methodological understanding of the problem and research results.

During theoretical generalizations, existing definitions of motivation do not contradict philosophical methodology, but on the contrary, acquire greater significance in their relationship with it [1].

This helps to avoid contradictions in explaining the essence of motivation.

In the socio-economic and sociological sciences, the explanation of the causes of human behavior and activity is carried out through various theories of motivation, which are conventionally divided into substantive and procedural.

Substantive theories focus on the study of human needs and motives (for example, the theories of A. Maslow, D. McClelland and others), while procedural ones explore the mechanisms of motivation management in the process of activity (H. Heckhausen, W. Vroom and others).

In most theories, motivation is divided into internal and external. External motivation is caused by the influence of external stimuli, while internal motivation arises as a result of a person's personal needs.

Regardless of the approach, these theories share the idea that motivation is a key factor that encourages a person to be active and form a system of social relations.

In psychological and pedagogical research, motivation is viewed somewhat differently.

It is an important source of realizing the potential of the individual and his self-realization in activity [2].

In this context, motivation is expediently defined as the process of forming and realizing motivations in the process of activity, as well as as a system of factors that determine the choice of priority areas of activity in a specific social environment to achieve set goals.

Understanding motivation as a holistic mechanism is possible only if the approaches of special sciences and philosophy are combined.

In domestic philosophical and psychological and pedagogical literature, motivation is mainly interpreted as a system of internal motivations that direct human activity to achieve a certain goal.

At the same time, these internal factors are influenced by external conditions.

One of the interpretations considers motivation as a holistic process of forming an active and selective attitude of a person to the phenomena of objective reality.

This occurs through the correlation of external circumstances with the internal structure of the individual's consciousness, his social experience and understanding of social relations.

As a result, a contradiction is revealed between the existing and desired state of reality, which stimulates the formation of motivation [3].

In our opinion, motivation can be considered as one of the forms of determination of human activity, which determines the choice of a certain behavior in specific socio-historical conditions.

Determinism is an important element of scientific knowledge that determines the style of scientific thinking.

In the process of developing science, the attitude towards various forms of determinism also changes.

The meaning of this methodological principle was revealed in detail by the domestic philosopher and psychologist S. L. Rubinstein, who noted that the theory of motivation is a concretization of the general doctrine of determination.

It was this idea that became the starting point for further analysis of the phenomenon of motivation.

Any scientific phenomenon is considered taking into account the theoretical and methodological foundations that are determined by the dominant scientific paradigm.

As V. E. Osipov notes, the style of scientific thinking is of great importance - the type of rationality that determines the content of theoretical ideas of a certain historical era and reflects its general scientific and philosophical content.

In science, classical, non-classical and post-non-classical stages of development are distinguished, corresponding to different types of rationality.

Classical science is characterized by a rigidly deterministic style of thinking, based on the assumption of the possibility of an accurate description of world phenomena [4].

Within the framework of such an approach, S. L. Rubinstein, despite the dominance of classical determinism, actually outlined a tendency towards a more dialectical understanding of motivation, although the influence of linear deterministic approaches was still noticeable.

Taking into account the dynamic nature of the motivational sphere of the individual, it is advisable to consider the motivation of educational activity from the standpoint of a nonlinear systemic approach.

Such an approach allows for a more effective analysis of complex social systems and processes.

In the process of activity, a person's motivational sphere is constantly changing. Human life is characterized by unpredictable circumstances, and factors that influence the development of the individual do not operate according to simple linear laws.

Their interaction can lead to nonlinear effects that do not have a clearly defined nature. Such phenomena manifest themselves as certain trends that reflect the multivariate nature of determination and depend on random objective conditions.

The educational system is open, since there is a constant two-way exchange of knowledge between its subjects.

This contributes to the emergence of new ideas, methods of teaching and upbringing.

The content of education changes due to the discrepancy between existing knowledge and new requirements, which determines the nonlinear nature of the educational process and its results, which sometimes may differ from the initial plans of the participants in the educational process [5].

The study of open systems, especially in states close to equilibrium, is associated with the analysis of nonlinear processes, in particular bifurcation phenomena.

At such points, the system can develop according to different scenarios.

In a state of bifurcation, it is characterized by uncertainty and multivariate development, while outside this state it functions according to more stable linear patterns [6].

That is why real systems, in particular social ones, can be considered as linear only with a certain approximation.

This provision can also be applied to social processes. In particular, the nonlinear model of the educational process proposed by E. M. Nikolaeva makes it possible to rethink the very procedure of learning and the nature of the interaction between the student and the educational environment.

Within the framework of this concept, their relationship is considered as a synergistic system in which mutual cyclic determination, mutual construction, as well as a joint process of formation and development occur.

Recognition of the nonlinear nature of the educational process indicates that its subjects cannot be considered as passive elements that only perceive information.

On the contrary, they appear as complex systems capable of self-development and self-formation.

Such development occurs as a process of movement of the system towards its own improvement, which is carried out taking into account the irreversibility of changes in the development of the individual [7].

At different stages of the educational process, subjects of learning have not only current needs and motives that directly affect their activities, but also potential motivational formations.

The latter can be actualized under certain conditions and play an important role in the further development of the motivational sphere of the individual.

LITERATURE:

1. Vlasova O. Pedagogical psychology: a textbook / O.I. Vlasova. – K.: Lybid, 2005. – 400 p.
2. Kyrychenko V. V. Formation of a picture of the world of the individual in the modern information society: abstract of the dissertation. doctor of psychological sciences: 19.00.01. Kyiv, 2021. 44 p.
3. Kirchler E., Rodler K. Motivation in organizations. Kharkiv: Humanitarian Center, 2003. 144 p. 25.
4. Kocharyan O. S., Frolova E. V., Pavlenko V. M. Structure of motivation of students' educational activity: a textbook. Kharkiv, 2011. 40 p.
5. Mykytyuk S. O., Mykytyuk C. C. Motivation of primary activity as a resource of the educational process. Collection of scientific papers of the Yaroslav the Wise National Law University. No76, vol. 2. 2021. p. 121-126.
6. Moskalenko K. O. Motivation for studying in higher education. Current problems of psychology in educational institutions. Vol. 2. 2022. p.137–142. https://doi.org/10.31812/psychology.v2i.7524
7. Pukhno S. V. Motivation for studying as a factor of successful adaptation of first-year students in higher education institutions. Problems of modern psychology. 2018. No1 (13). p. 121–126.

Сороківська Н. П.,
вчитель фізики,
Озерянська загальноосвітня школа I–III ступенів,
Natali7094@ukr.net

ІНТЕГРАЦІЯ AI-АНІМАЦІЇ В НАВЧАННІ ФІЗИКИ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ В МІЖНАРОДНОМУ НАУКОВО-ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ

Анотація. У статті представлено інноваційний підхід до викладання фізики шляхом використання навчальної анімації, створеної із застосуванням нейромереж. На основі авторської казки про цвях, який під дією електричного струму стає електромагнітом, розроблено короткий мультфільм, спрямований на пояснення фізичного явища електромагнітної дії у доступній та наочній формі. Для створення анімації використано сучасні цифрові інструменти та нейромережі Runway, Leonardo AI та Kapwing.

У статті розкрито методику інтеграції мультфільму у навчальний процес, поєднання візуалізації, експериментальної діяльності та сторітелінгу як засобів підвищення пізнавальної мотивації учнів. Особливу увагу приділено педагогічному та виховному потенціалу навчальної анімації, яка сприяє формуванню позитивних моральних і духовних цінностей, розвитку емоційного інтелекту, креативності та критичного мислення учнів.

Апробацію результатів проведено під час участі у 14 Форумі Коперника у Варшаві за участю представників із десяти країн світу, де було продемонстровано фізичний експеримент та авторський мультфільм. Отримані результати підтверджують доцільність використання AI-анімації як ефективного освітнього ресурсу для викладання фізики та розвитку ціннісних орієнтацій учнів.

Ключові слова: навчальна анімація, нейромережі, електромагніт, фізика, STEM-освіта, виховний потенціал.

The article presents an innovative approach to teaching physics through the use of educational animation created with the help of neural networks. Based on an original fairy tale about a nail that becomes an electromagnet under the influence of electric current, a short animated film was developed to explain the physical phenomenon of electromagnetic action in an accessible and visual form. Modern digital tools and neural networks, including Runway, Leonardo AI, and Kapwing, were used to create the animation.

The article describes the methodology of integrating the animated film into the educational process, combining visualization, experimental activities, and storytelling as tools to enhance students' cognitive motivation. Particular attention is paid to the pedagogical and educational potential of learning animation, which contributes to the formation of positive moral and spiritual values, as well as the development of students' emotional intelligence, creativity, and critical thinking.

The results were tested during participation in the 14th Copernicus Forum in Warsaw, which brought together representatives from ten countries around the world. During the event, both a physical experiment and the author's animated film were

presented. The obtained results confirm the effectiveness of using AI-generated animation as an educational resource for teaching physics and fostering students' value orientations.

Keywords: educational animation, neural networks, electromagnet, physics, STEM education, educational potential.

Сьогодні навчання фізики в школі потребує оновлення підходів: традиційні методи не завжди дозволяють учням глибоко зрозуміти складні явища або підтримувати інтерес до предмета. STEM-освіта стає особливо актуальною, адже вона поєднує технології з практичними завданнями та заохочує учнів досліджувати закономірності самостійно. Як зазначає Гайда В. Я., ефективність навчання багато в чому залежить від готовності вчителя використовувати сучасні інструменти та адаптувати матеріал під конкретний клас.[1]

В умовах війни в Україні навчальний процес відбувається під постійним психологічним та емоційним тиском: повітряні тривоги, відключення електроенергії та інші стресові фактори впливають на увагу та мотивацію учнів. Тому важливо не лише передавати знання, а й підтримувати психоемоційний стан дітей, створюючи відчуття безпеки та сприяючи розвитку позитивного мислення і ціннісного виховання.

Нестеренко М. М., Мицик Г. М. та Петрик К. Ю. [5] підкреслюють, що STEM-освіта може частково компенсувати складні обставини, зберігаючи активність учнів і підтримуючи їхню зацікавленість до навчання. Вона також формує навички прийняття рішень, аналізу інформації та ефективної взаємодії з іншими, що є важливим для повсякденного життя.

У нашому дослідженні поєднано соціокультурний підхід із цифровими та мультимедійними ресурсами, зокрема AI-анімацією, для наочного пояснення принципу дії електромагніту. Було створено авторську казку та короткий мультфільм, які презентували на міжнародному форумі у Варшаві в 2025 році та апробували в загальноосвітній школі. Результати показали, що інтерактивні матеріали підвищують зацікавленість учнів і стимулюють формування власних висновків. Обговорення з колегами з різних країн надало цінні поради щодо інтеграції цифрових технологій в освітній процес.

Таким чином, поєднання практичних дослідів, інтерактивних AI-матеріалів і врахування соціокультурного контексту створює сприятливе середовище для засвоєння знань. Як наголошував Сухомлинський (1966), позитивні емоції та підтримка учнів сприяють кращому сприйняттю матеріалу та розвитку особистості. Такий підхід не лише розвиває мислення, креативність і життєві навички учнів, а й сприяє інтеграції української освіти в міжнародний науково-освітній простір, роблячи її сучасною та адаптованою до реалій сьогодення.

Використання мультимедійних ресурсів у навчанні фізики протягом останніх десятиліть довело свою ефективність: поєднання візуальної та вербальної інформації сприяє кращому засвоєнню абстрактних наукових понять, таких як електромагнетизм.[3]Цифрові інструменти, інтерактивні медіа та анімації підвищують мотивацію, пізнавальний інтерес і емоційне залучення учнів, одночасно формуючи соціальні та моральні цінності. [6] Сюжетно-пояснювальні підходи, казки та інтерактивні історії дозволяють учням легше усвідомлювати фізичні принципи, роблячи навчання особистісно значущим.

Сучасні технології штучного інтелекту відкривають нові можливості для створення навчальних матеріалів. AI-анімації забезпечують індивідуалізоване пояснення, наочність і високий рівень залучення учнів, що особливо важливо при поясненні складних явищ. Кузьменко О.С. і Кобилянська І.М. підкреслюють, що використання AI‑інструментів у навчанні фізико‑технічних дисциплін сприяє підвищенню мотивації, розвитку критичного мислення та творчих навичок учнів, що є важливою складовою сучасної STEM-освіти.[2]

Аналіз сучасних тенденцій цифровізації освіти в Україні свідчить, що інтеграція цифрових технологій стає не лише освітньою інновацією, а й відповідає на суспільні виклики, зумовлені воєнним станом. Роботи Василя Григоровича Кременя та його колег підкреслюють важливість цифровізації освіти як складової соціокультурної трансформації, показують роль AI та інших технологій у модернізації навчального процесу та підготовці учнів до сучасного суспільства .[7]

Міжнародний Саміт «Освіта, що моделює світ» підтвердив значення таких тенденцій на глобальному рівні, акцентуючи увагу на інноваціях, розвитку цифрових компетентностей та гуманістичних цінностях, що дозволяє поєднати українські практики цифровізації освіти зі світовими трендами. Водночас війна в Україні створює значні освітні виклики: порушення стабільності навчального процесу, обмежений доступ до традиційних форм навчання та підвищене психологічне навантаження на учнів і педагогів.[4]

Важливим аспектом сучасної освіти є формування ціннісних орієнтирів особистості, серед яких – розвиток гуманістичних, миротворчих і соціально відповідальних компетентностей. Освіта миру виступає як ціннісна система, що сприяє розвитку толерантності, критичного мислення та здатності до конструктивної взаємодії у суспільстві.

З огляду на викладене, попри значну кількість досліджень щодо мультимедіа та цифрових технологій, у науковій літературі недостатньо уваги приділено поєднанню AI-анімованих освітніх матеріалів із практичними фізичними експериментами у школі, особливо в умовах війни та одночасного розвитку наукових знань і соціально-емоційних цінностей учнів. Саме ця

прогалина підкреслює новизну та актуальність дослідження інтеграції AI-анімацій у навчанні фізики як складової сучасної освітньої стратегії.

Для учнів закладів загальної середньої освіти було створено авторську навчальну казку, на основі якої розроблено короткий анімаційний мультфільм із застосуванням інструментів штучного інтелекту. Відеоматеріал розміщено на платформі YouTube у форматі Shorts, що забезпечує швидкий доступ та зручність використання під час уроку.

Навчальний процес включає такі етапи:

– Мотиваційний етап – перегляд мультфільму. Це дозволяє зацікавити учнів і підготувати їх до сприйняття навчального матеріалу.
– Пояснювальний етап – обговорення сюжету та фізичного змісту явища. Учні отримують розуміння ключових понять і процесів.
– Практичний етап – демонстрація досліду з електромагнітом. Це допомагає закріпити теоретичні знання на практиці.
– Рефлексивний етап – формулювання висновків учнями. Учні аналізують отримані результати і оцінюють власне розуміння.
– Проєктний етап – учні самостійно створюють навчальні мультфільми за допомогою AI-анімації, моделюючи фізичні явища та експерименти. Це розвиває проєктні навички та креативність учнів, стимулює активне навчання.

Слід зазначити, що сучасна навчальна програма передбачає навчальні проєкти як один із видів роботи учнів. Ми вважаємо, що інтеграція AI-анімації у навчальні проєкти дозволяє поєднати глобальні тенденції цифровізації та інновацій у STEM-освіті з українською практикою. Це забезпечує практичне закріплення знань, розвиток креативності та критичного мислення, а також створення активного, дослідницького навчального середовища.

Навчальна анімація, створена на основі казки про цвях, який став електромагнітом, поєднує наукове пояснення фізичних явищ із емоційно-ціннісним компонентом, що дозволяє ефективно зацікавити учнів. Це сприяє активному включенню у навчальний процес.

Вона також формує позитивне ставлення до навчання. Учні відчувають мотивацію і бажання дізнаватися більше.

Крім того, мультфільм розвиває моральні та духовні якості учнів. Учні набувають відповідальності, співпереживання і віри у власні можливості.

Головний герой – цвях, заряджений струмом і позитивом – символізує те, що навіть найменший об’єкт, якщо його правильно «зарядити», може здійснювати значущі зміни. Це допомагає учням усвідомити цінність правильних дій та власної участі в процесі навчання.

Методика інтеграції мультфільму у навчальний процес сприяє розвитку пізнавальних навичок. Учні краще засвоюють матеріал через практичне застосування.

Вона також розвиває емоційний інтелект. Учні формують здатність оцінювати поведінку і вчинки.

Мультфільм допомагає формувати моральні та духовні цінності. Це підтримує розвиток позитивних соціальних навичок.

Обговорення сюжету та пропозиції власних експериментів розвиває креативність та критичне мислення. Учні вчаться мислити творчо і шукати нестандартні рішення.

Створення власних мультфільмів учнями розвиває проєктні навички. Це дозволяє отримати практичний досвід самостійної роботи та дослідження.

Поєднання мультимедійного матеріалу з практичним дослідом підвищує мотивацію та самостійність учнів. Учні відчувають значущість своєї діяльності і застосовують знання у реальному контексті.

Використання AI-анімації для навчальних проєктів відповідає сучасним міжнародним трендам у STEM-освіті. Саміт «Освіта, що моделює світ» (2025) наголосив на важливості інтеграції інноваційних технологій, розвитку цифрової грамотності та створенні середовища для самостійного дослідження учнями.

Ми вважаємо, що інтеграція AI-анімації у навчальні проєкти дозволяє поєднати ці глобальні тенденції з українською практикою. Це забезпечує засвоєння фізичного матеріалу, розвиток креативності та критичного мислення, а також формування соціальних та проєктних компетентностей.

Завдяки цьому учні не просто споживають готовий контент, а стають активними творцями навчальних продуктів. Вони набувають досвіду творчого та дослідницького підходу до навчання, що відповідає принципам сучасної освіти проєктного типу.

Мультфільм було створено на основі авторської казки про цвях, який став електромагнітом, із використанням сучасних генеративних нейромереж та онлайн‑платформи Renderforest. Для створення анімаційних образів персонажів і сцен застосовувалися:

Renderforest – для генерації відеосцен, інтро та простих анімаційних елементів

Runway – для генерації та анімації відеосцен

Leonardo AI – для створення візуальних образів персонажів

Kapwing – для монтажу, субтитрів, поєднання сцен

Процес створення мультфільму включав такі етапи:

Розробка сценарію та розкадровки – визначено послідовність сцен, сюжетні та наукові акценти.

Генерація зображень і анімацій за допомогою нейромереж, адаптованих під сюжет казки.

Інтеграція сцен та об’єктів фізичного експерименту у анімацію.

Озвучення та текстові пояснення, що пояснюють принцип роботи електромагніта та підкреслюють морально-етичний компонент казки.

Результатом став мультфільм, який наочно демонструє фізичне явище електромагнітної дії та формує у дітей позитивні моральні та духовні цінності: віру у власні сили, відповідальність, доброту та взаємопідтримку.

Матеріал доступний онлайн на платформі YouTube, що дозволяє інтегрувати його у шкільні уроки фізики та підвищувати мотивацію учнів до навчання.

Навчальний відеоматеріал доступний за посиланням: https://youtube.com/shorts/WulisrAcSCs

vse.ee/cfbo

Сучасна шкільна фізична освіта потребує не лише точності та наочності, а й живого, емоційного залучення учнів. Проведене дослідження показало, що навчальна анімація, створена за допомогою штучного інтелекту та нейромереж, здатна справді зацікавити дітей і допомогти їм глибше зрозуміти фізичні явища, зокрема принципи роботи електромагніту.

Мультфільм на основі казки про цвях, який став електромагнітом, не лише демонструє фізичний експеримент, а й допомагає виховувати моральні та духовні цінності. Поєднання казки, анімації та інтерактивного матеріалу створює живий, захопливий досвід навчання, у якому наука і творчість, знання і емоції взаємно підкріплюють одне одного.

Впровадження мультимедійних анімацій у поєднанні з практичними експериментами дозволяє:

– Краще розуміти складні фізичні явища через наочність і інтерактивність.
– Формувати моральні та духовні цінності, виховувати емпатію, патріотизм і відповідальність.
– Розвивати креативність, критичне мислення та самостійність учнів.
– Поєднувати науку, літературу та казкові сюжети, роблячи навчальний процес живим і цікавим.

Цей мультфільм допомагає дітям відчути, що навіть маленький цвяшок, так само як і кожна людина, може мати велике призначення. Для цього потрібно вірити у власні сили, у свої можливості, залишатися позитивно зарядженим. Саме наполегливість, праця, духовність, використання сучасних технологій та врахування соціокультурного аспекту разом можуть створити справжнє диво.

Таким чином, запропонована методика може стати корисним інструментом у шкільній практиці. Вона допомагає поєднувати науку, технології та літературу

у навчальному процесі, роблячи уроки фізики не лише зрозумілими, а й цікавими, натхненними та мотивуючими для учнів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гайда, В. Я. (2024). Інноваційні засоби реалізації STEM-навчання. Журнал сучасної освіти, 12(1), 22–36.
2. Кузьменко, О. С., Якубелянська, І. М. (2024). Використання ШІ в навчанні фізико-технічних дисциплін в контексті STEM-освіти. Наукові записки. Серія: Педагогіка і психологія, 9(2), 64–69.
3. Mayer, R. E. (2009). Multimedia learning (2nd ed.). Cambridge University Press.
4. Міжнародний саміт «Освіта, що моделює світ» (2025). П'ята сесія саміту перших леді та джентльменів на тему ролі освіти у формуванні культури миру та соціального капіталу країн (11–12 вересня 2025 р., Київ). Офіс Президента України.
5. Нестеренко, М. М., Мицик, Г. М., Петрик, К. Ю. (2024). STEM-освіта в Україні: виклики та можливості. Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка, Вип. 72, Т. 2, 335–342.
6. Пальчук, О. І. (2024). Освіта у світі: виклики та можливості для України в умовах війни та глобальної конкуренції. Український економічний часопис, (7), 70–76.
7. Кремень, В. Г. (2022). Сучасні тенденції розвитку освіти та педагогічної науки в Україні. Київ: Науково-методичний центр.
8. YouTube. (2026). Навчальний мультфільм: Цвях електромагнітом [Відео]. YouTube. https://youtube.com/shorts/WulisrAcSCs?si=F4UN043en

Спіркіна М. В.,
старший викладач кафедри іноземних мов факультету післядипломної освіти, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, marina_spirkina_@ukr.net

Краснікова Н. В.,
учитель німецької мови КЗ «Харківський ліцей №66 Харківської міської ради», gontscharova@ukr.net

ІНОЗЕМНА МОВА ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ У СУЧАСНІЙ ОСВІТІ

Анотація. У статті досліджено роль іноземної мови як стратегічного інструменту формування міжкультурних цінностей у контексті сучасної освіти. Також обґрунтовано, що в умовах глобалізації, євроінтеграції та викликів, зумовлених військовим конфліктом в Україні, вивчення мови виходить за межі суто лінгвістичного аспекту, перетворюючись на засіб розвитку глобальної громадянської свідомості та соціокультурної компетентності. У роботі проаналізовано зміст ключових міжкультурних цінностей, таких як толерантність, емпатія та повага до культурного різноманіття, а також

висвітлено методику їх інтеграції в освітній процес через використання автентичних матеріалів і порівняльний аналіз культурних реалій. Окрему увагу приділено практичним методам навчання – моделюванню життєвих ситуацій та проєктній діяльності, які сприяють подоланню стереотипів і підготовці особистості до конструктивного міжкультурного діалогу. Виявлено основні перешкоди на шляху формування ціннісних орієнтирів, зокрема проблеми мотивації та складнощі оцінювання суб'єктивних результатів навчання. Стаття підкреслює необхідність переходу до ціннісно-орієнтованої моделі викладання іноземних мов задля успішної соціальної та професійної взаємодії здобувачів освіти в сучасному полікультурному середовищі.

Ключові слова: іноземна мова, міжкультурні цінності, сучасна освіта, глобалізація, толерантність, соціокультурна компетентність, автентичні матеріали.

Abstract. The article examines the role of foreign languages as a strategic tool for shaping intercultural values in the context of modern education. It also argues that in the context of globalization, European integration, and the challenges posed by the military conflict in Ukraine, language learning goes beyond the purely linguistic aspect, becoming a means of developing global civic awareness and sociocultural competence. The work analyzes the content of key intercultural values, such as tolerance, empathy, and respect for cultural diversity, and highlights methods for integrating them into the educational process through the use of authentic materials and comparative analysis of cultural realities. Particular attention is paid to practical teaching methods – modeling real-life situations and project activities that help overcome stereotypes and prepare individuals for constructive intercultural dialogue. The main obstacles to the formation of value orientations are identified, in particular, problems of motivation and the difficulties of assessing subjective learning outcomes. The article emphasizes the need to transition to a value-oriented model of foreign language teaching for the successful social and professional interaction of students in today's multicultural environment.

Keywords: foreign language, intercultural values, modern education, globalization, tolerance, sociocultural competence, authentic materials.

Сучасне суспільство характеризується швидким розвитком глобальних комунікацій, міждержавних контактів, міжнародної мобільності та культурного обміну. У таких умовах формування міжкультурних цінностей стає одним із пріоритетних завдань освіти, оскільки здатність до ефективної взаємодії з представниками інших культур визначає соціальну і професійну успішність особистості [1, 2]. Особливо важливою ця проблема є в контексті військового конфлікту в Україні. Відкриття кордонів для академічної мобільності, участь у міжнародних проєктах та інтеграція в європейські освітні стандарти потребують високого рівня міжкультурної компетентності здобувачів освіти. З лютого 2022 року багато заходів відбуваються за межами України. Зараз як ніколи важливо поширювати інформацію про Україну та її культуру. Це здійснюється на різних

рівнях (від особистого, інституційного до національного), у різних форматах заходів (одноразові події, індивідуальні проєкти, частини міжнародних форумів) та формах (мистецтво, аналітика, дискусії тощо) [3].

Актуальність проблеми також обумовлена тим, що, незважаючи на швидке поширення глобальної комунікації, значна частина здобувачів освіти не володіє достатнім рівнем толерантності, емпатії та культурної саморефлексії, що призводить до комунікативних непорозумінь і упередженого ставлення до «іншого». Вивчення іноземних мов виступає ключовим механізмом подолання цих викликів і сприяє формуванню повноцінної міжкультурної компетентності.

Іноземна мова у сучасній освіті перестала бути лише засобом оволодіння мовними знаннями та навичками. Згідно з теорією М. Байрама, вивчення іноземної мови має не лише комунікативну, але й культурологічну функцію, оскільки через автентичні тексти та культурні реалії здобувачі освіти знайомляться з іншими моделями соціальної поведінки, цінностями та нормами, що сприяє розвитку толерантності та міжкультурної емпатії [1].

Сучасна освітня парадигма передбачає компетентнісний підхід до навчання іноземних мов, де мовна компетенція поєднується з міжкультурною та соціально-гуманістичною складовими. Завдяки цьому іноземна мова стає не лише предметом, а інструментом формування соціокультурних компетентностей, які забезпечують здатність до аналізу, порівняння культур, критичного мислення та саморефлексії. У цьому контексті іноземна мова сприяє відкритості до інших культур, повазі до прав людини, готовності до конструктивного діалогу та співпраці, які є ключовими в умовах глобалізованого світу та євроінтеграційного розвитку національної освіти.

Іноземна мова розглядається багатьма дослідниками, як інструмент полікультурного розвитку особистості. Особливу увагу міжкультурній комунікації приділяли: Оніщук І., Гуменюк І., Близнюк Т., Сисоєва С., які займались аналізом сучасних методів і технік вивчення іноземних мов з урахуваннях соціологічних та психологічних особливостей молоді нового покоління. Різним підходам до розвитку міжкультурної компетентності в процесі оволодіння іноземною мовою присвятили роботи іноземні науковці Byram, Kramsch , Bagui, Adder, Mara [3].

У педагогічній та лінгвістичній науці термін «міжкультурні цінності» визначається як система соціально значущих норм, переконань і уявлень, які сприяють формуванню позитивного ставлення до культурного різноманіття, розвитку поваги до інших народів та здатності до конструктивної взаємодії в полікультурному середовищі [1, 2].

В закладах освіти формування міжкультурних цінностей є цілеспрямованим процесом, який здійснюється через навчально-виховну діяльність і

комунікативну взаємодію. В освітньому контексті такі цінності включають толерантність та повагу до культурного різноманіття, емпатію та розуміння культурних відмінностей, готовність до міжкультурного діалогу та співпраці, усвідомлення власної культурної ідентичності та ідентичності іншого, соціальну відповідальність та дотримання прав людини [4].

Їх формування допомагає здобувачам освіти подолати комунікативні бар'єри, зменшити ризик непорозумінь та конфліктів, а також сприяє розвитку культурної емпатії – здатності відчувати та адекватно інтерпретувати емоційні та ціннісні орієнтири співрозмовника [2].

Формування толерантності на уроках іноземної мови реалізується через ознайомлення здобувачів освіти з культурними реаліями країн. Зокрема, це досягається за допомогою автентичних відео, статей, пісень та творів художньої літератури з подальшим обговоренням культурних особливостей. Дискусії на тему свят, традицій та етикету країн Європи, порівняння їх із українським культурним надбанням також сприяють розвитку толерантного ставлення. Крім того, створення проєктів «Культура країни, мова якої вивчається», під час яких здобувачі освіти створюють презентації, постери або відео, демонструє повагу до культурних відмінностей і допомагає подолати стереотипи.

Міжкультурна емпатія, яка є здатністю розуміти емоції, цінності та світогляд представників інших культур, дозволяє будувати конструктивний міжкультурний діалог [5]. На уроках іноземної мови її розвиток забезпечується через рольові ігри, в яких учні імітують ситуації спілкування з представниками іншої культури, наприклад, знайомство, замовлення в кафе/ресторані, бронювання кімнат в готелі, купівля продуктів в супермаркеті та онлайн, ситуативні діалоги в аеропорту, лікарні, банку та державних установах. Такі вправи розвивають здатність вести діалог, дотримуючись культурних норм, поважати думку співрозмовника і будувати комунікацію на принципах етики та взаємоповаги. Аналіз міжкультурних конфліктів на прикладі текстів або відеоматеріалів із подальшим обговоренням допомагає здобувачам освіти відчути позицію представників іншої культури та знайти компромісні рішення. Практикується також написання есе або листів, що дозволяє відпрацювати здатність співпереживати і розуміти культурно зумовлені особливості поведінки та мислення.

Відкритість до міжкультурного діалогу передбачає готовність брати участь у спілкуванні, обмінюватися ідеями та співпрацювати з урахуванням культурних особливостей співрозмовника [2]. На практиці це реалізується через проєктні роботи в парах або групах, де здобувачі освіти обговорюють спільні теми, наприклад «Світова кухня» або «Туристичні маршрути в різних країнах», обмінюючись досвідом і поглядами. Дискусії та дебати на глобальні теми, такі

як екологія, освіта або технології, сприяють розвитку навичок активного слухання, аргументованого висловлювання та досягнення консенсусу. Крім того, організація онлайн-зустрічей між навчальними закладами з інших країн, під час яких здобувачі освіти презентують проєкти, обговорюють культурні особливості та отримують зворотний зв'язок від носіїв мови, дозволяє формувати практичні навички конструктивної співпраці та толерантного сприйняття культурної різноманітності. В сучасному інтернет просторі існує багато ресурсів, наприклад MyLanguageExchange або HelloTalk, які дають можливість пошуку іноземних друзів для спілкування. Інтеграція міжкультурного компоненту в зміст іншомовної освіти дозволяє не лише оволодівати мовними знаннями, а й глибше пізнавати соціокультурні особливості інших народів.

Культурна саморефлексія та усвідомлення власної національної ідентичності є важливими складовими міжкультурного виховання [6]. Практичні завдання можуть включати порівняння приказок і прислів'їв рідної та іншомовної культури або створення таблиць культурних паралелей. Така діяльність сприяє розвитку самосвідомості та формує критичне мислення, необхідне для міжкультурної комунікації.

Одним із найбільш ефективних засобів реалізації педагогічного потенціалу іноземної мови є використання автентичних матеріалів у навчальному процесі. До автентичних матеріалів належать тексти, створені носіями мови для реального використання в природному соціокультурному середовищі: художні твори, публіцистичні статті, відео- та аудіоматеріали, рекламні оголошення, інтерв'ю, фрагменти фільмів, пісні, дописи в соціальних мережах тощо.

Автентичні матеріали виконують важливу культурно-пізнавальну функцію, оскільки відображають реальні цінності, традиції, норми поведінки та особливості менталітету носіїв мови. Вони дозволяють здобувачам освіти не лише засвоювати мовні структури, а й формувати цілісне уявлення про культуру країни, мова якої вивчається.

Крім того, робота з автентичними матеріалами сприяє розвитку критичного мислення та міжкультурної рефлексії. Порівнюючи культурні реалії іншомовного середовища з власною культурою, здобувачі освіти вчаться аналізувати, інтерпретувати та оцінювати культурні явища, усвідомлюючи власні цінності.

Ключову роль у процесі формування міжкультурних ціннісних орієнтацій відіграє викладач іноземної мови. Саме він виступає посередником між мовою, культурою та здобувачами освіти, визначаючи педагогічні підходи, методи та зміст навчання. Професійна діяльність викладача має бути спрямована не лише на розвиток мовних навичок, а й на формування позитивного ставлення до іншомовної культури. Особистісний приклад викладача, його мовна поведінка,

ставлення до представників інших культур і вміння вести міжкультурний діалог мають значний виховний вплив на здобувачів освіти.

Важливим аспектом ролі викладача є створення безпечного та відкритого навчального середовища, у якому заохочується обговорення культурних відмінностей, висловлення власних думок і повага до позиції іншого.

Водночас реалізація формування міжкультурних цінностей на уроках іноземної мови супроводжується низкою проблем, які мають як педагогічний, так і соціокультурний характер.

Однією з основних проблем є домінування мовної складової навчання над культурно-ціннісною. У практиці викладання іноземних мов часто переважає орієнтація на формування граматичних навичок і лексичної компетентності, тоді як культурний контекст використовується фрагментарно або формально. Нажаль, на практиці, мову часто вивчають суто з метою складання іспиту , а не заради активного використання у житті. Такий підхід знижує потенціал іноземної мови як засобу формування міжкультурних цінностей, оскільки здобувачі освіти не отримують цілісного уявлення про культурні норми, традиції та цінності носіїв мови.

Іншою суттєвою проблемою є недостатній рівень міжкультурної компетентності викладачів іноземних мов [7]. Не всі педагоги володіють глибокими знаннями культурних особливостей країн, мова яких вивчається, а також методиками інтеграції культурного компонента в навчальний процес. Це може призводити до поверхневого або стереотипного подання іншомовної культури.

Проблемним аспектом також залишається обмежене використання автентичних матеріалів. Через часові обмеження, невідповідність рівня складності або відсутність методичних рекомендацій, автентичні тексти й медіаматеріали часто замінюються адаптованими навчальними ресурсами, що знижує ефективність формування міжкультурних цінностей.

Важливою проблемою є і недостатня мотивація здобувачів освіти до осмислення культурних відмінностей. У деяких випадках іноземна мова сприймається лише як навчальний предмет або інструмент складання іспитів, а не як засіб пізнання іншої культури. За відсутності внутрішньої мотивації процес формування міжкультурних цінностей стає формальним і не забезпечує стійких ціннісних змін у свідомості здобувачів освіти.

Крім того, на відміну від мовних навичок, ціннісні орієнтації мають суб’єктивний характер і не піддаються простому оцінюванню. Відсутність чітких критеріїв ускладнює контроль і корекцію освітнього процесу.

Але, не зважаючи на виклики, підвищивши іншомовну міжкультурну компетентність, ми підвищуємо і майбутню професійну компетентність

здобувачів освіти . Саме тому вивчення іноземної мови у закладах освіти набуває особливого сенсу, оскільки майбутній фахівець нового типу, який володіє іноземною мовою, має здійснювати професійну діяльність на міжнародному рівні, пристосовуватись до нового засобу спілкування, пізнавати іншу культуру та осмислювати власні етнокультурні першоджерела, швидко адаптуючись у полікультурному просторі та виявляючи толерантне ставлення до чужої мови та культури [8, с. 35].

У ході дослідження встановлено, що в умовах сучасної глобалізації та євроінтеграційних процесів вивчення іноземної мови трансформується з суто лінгвістичної підготовки у стратегічний інструмент формування міжкультурних цінностей. Сучасна освітня парадигма розглядає мову не лише як засіб комунікації, а як потужний механізм розвитку глобальної громадянської свідомості, що особливо актуально для України в контексті необхідності поширення знань про власну культуру на міжнародній арені. Формування таких цінностей, як толерантність, емпатія та повага до різноманіття, ефективно реалізується через інтегративний підхід, що поєднує вивчення мовних конструкцій із глибоким аналізом культурних реалій та використанням автентичних матеріалів. Практичне застосування активних методів навчання, зокрема рольових ігор та проєктної діяльності, дозволяє здобувачам освіти долати стереотипи та готує їх до конструктивного діалогу в полікультурному середовищі. Попри існуючі виклики, пов’язані з часовими обмеженнями, мотивацією та складністю оцінювання ціннісних орієнтацій, іноземна мова залишається ключовим фактором підготовки особистості до успішної соціальної та професійної взаємодії у світі без кордонів. Таким чином, перехід від формального засвоєння граматики до ціннісно-орієнтованого навчання є необхідною умовою сучасної якісної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Byram M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. Clevedon : Multilingual Matters, 1997. 136 p.
2. Kramsch C. Language and Culture. Oxford : Oxford University Press, 1998. 134 p.
3. Сарновська Н., Рибінська Ю. Іноземна мова як інструмент збереження та передачі національних культурних цінностей України в контексті міжкультурної комунікації під час війни. Питання культурології. 2023. Вип. 42. С. 66–74. URL: http://issues-culture-knukim.pp.ua/article/view/293705/286726 (дата звернення: 16.02.2026).
4. Сисоєва С. О. Міжкультурна комунікація в освіті. Київ : Освіта, 2019. 150 с.
5. Deardorff D. K. The Identification and Assessment of Intercultural Competence. Journal of Studies in International Education. 2006. Vol. 10, No. 3. P. 241–266.
6. Постригань А. В. Мова як інструмент міжкультурної комунікації для формування особистості. Стратегії міжкультурної комунікації в мовній освіті сучасного ВНЗ : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15 берез. 2016 р.). Київ : КНЕУ,

2016. С. 112–115. URL: https://files01.core.ac.uk/download/pdf/43282981.pdf (дата звернення: 18.02.2025).
7. Сисоєва С. О., Дічек Н. П. Міжкультурна грамотність як ядерна (базова) функція сучасного закладу середньої освіти. Алгоритм виховання гармонійної і культурної людини : зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. «Практична філософія і Нова українська школа» Київ, 2019. С. 50–55. URL: https://lib.iitta.gov.ua/715913/ (дата звернення: 19.02.2026).
8. Юдіна О. В. Система вправ для навчання майбутніх менеджерів міжкультурного спілкування німецькою мовою. Іноземні мови. 2009. № 2. С. 35–39.

Столяренко Ок. В.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Вінницького національного технічного університету,
oksanny-81@ukr.net

Столяренко Ол. В.
доктор педагогічних наук,
професор кафедри педагогіки
і освітнього менеджменту Вінницького державного педагогічного
університету імені Михайла Коцюбинського,
olena-best@ukr.net

ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ДО МІЖКУЛЬТУРНОГО ДІАЛОГУ

Анотація. У статті розглядається процес виховання національно-державної ідентичності як фундаменту для ефективної інтеграції українського суспільства у глобальний соціокультурний простір. Автор аналізує взаємозв'язок між зміцненням внутрішньої громадянської стійкості та здатністю до конструктивного міжкультурного діалогу. Досліджено механізми формування ціннісних орієнтирів, що дозволяють зберігати суб'єктність в умовах глобалізації та зовнішніх загроз.

Ключові слова: національно-державна ідентичність, міжкультурний діалог, громадянське виховання, національна безпека, соціокультурна інтеграція.

Abstract. The article examines the process of fostering national-state identity as a foundation for the effective integration of Ukrainian society into the global socio-cultural space. The author analyzes the correlation between strengthening internal civic resilience and the capacity for constructive intercultural dialogue. The mechanisms of forming value orientations that allow maintaining agency under conditions of globalization and external threats are investigated.

Keywords: national-state identity, intercultural dialogue, civic education, national security, socio-cultural integration.

Постановка проблеми у сучасному науковому дискурсі зумовлена необхідністю пошуку балансу між збереженням унікального національного коду та потребою в інтенсивній комунікації з іншими культурами. В умовах воєнного стану та постмодерних трансформацій питання національно-державної ідентичності перестає бути суто педагогічним і переходить у площину стратегічної безпеки. Без чітко сформованого усвідомлення власної приналежності до конкретного державного та культурного проєкту суспільство ризикує втратити суб'єктність, стаючи об'єктом маніпуляцій або асиміляції. Водночас відкритість до світу вимагає від українців не лише патріотизму, а й високого рівня толерантності та навичок міжкультурної взаємодії.

Аналіз останніх досліджень свідчить, що проблема ідентичності є міждисциплінарною. Теоретичне підґрунтя формування національної свідомості закладене у працях В. Кременя [3], І. Беха [1] та О. Вишневського [2]. Питання міжкультурної комунікації та діалогу цивілізацій детально вивчали С. Кримський [4], М. Попович [5], О. Столяренко [6]. Проте динаміка сучасних геополітичних змін вимагає оновлення підходів до виховання ідентичності саме як інструменту підготовки до діалогу, а не як засобу ізоляціонізму. Недостатньо вивченим залишається механізм, за допомогою якого міцна державна ідентичність стає запобіжником культурної розмитості під час інтеграційних процесів.

Методологія дослідження ґрунтується на системному та аксіологічному підходах. Системний підхід дозволяє розглядати виховання ідентичності як комплексний процес, що охоплює освітні, соціальні та політичні інститути. Аксіологічний підхід зосереджує увагу на цінностях як ядрі ідентичності. У роботі використано методи теоретичного аналізу, синтезу наукової літератури та компаративний метод для порівняння моделей ідентичності в різних соціокультурних контекстах.

Мета статті полягає в обґрунтуванні ролі національно-державної ідентичності як необхідної передумови для успішного входження українського суспільства у глобальний міжкультурний діалог. Відповідно до мети визначено завдання: розкрити сутність поняття національно-державної ідентичності в контексті сучасної України; визначити виховні пріоритети, що сприяють гармонізації національних та загальнолюдських цінностей; окреслити шляхи вдосконалення системи підготовки громадян до взаємодії з представниками інших культур.

Виклад основного матеріалу базується на глибинному розумінні того, що сучасна національно-державна ідентичність не є монолітною конструкцією, а являє собою складну, багаторівневу структуру, яка органічно поєднує етнічне походження, мовну єдність, історичну пам'ять та усвідомлену політичну

лояльність до власної держави. У контексті цілеспрямованої підготовки українського суспільства до інтенсивного міжкультурного діалогу виховання такої ідентичності має на меті передусім формування «впевненої суб'єктності» громадянина як повноправного учасника глобальних комунікаційних процесів. Людина, яка чітко ідентифікує себе з українською державою, її державотворчими традиціями та засадничим ціннісним базисом, здобуває необхідну внутрішню стійкість, що дозволяє їй вести діалог з іншими культурами на паритетних засадах, не відчуваючи деструктивного комплексу меншовартості чи уявної загрози власним світоглядним переконанням [8].

Така впевненість ґрунтується на концепції культурного самоствердження, де власна ідентичність виступає не бар'єром, а містком до розуміння іншого, оскільки лише суб'єкт із вираженим «Я» здатний до істинного визнання «Ти». Відповідно, сучасний виховний процес має бути стратегічно спрямований на всебічне усвідомлення того, що українська культура є не ізольованим заповідником, а невід'ємною, динамічною частиною загальноєвропейської та світової цивілізаційної спадщини. Це інтегральне сприйняття власного місця у світі автоматично знімає гострі протиріччя між категоріями «свого» та «чужого», трансформуючи їх у продуктивну взаємодію в межах єдиного соціокультурного простору. Виховання ідентичності в такому ключі передбачає не лише засвоєння суми знань про національне минуле, а й розвиток здатності до інтерпретації національних смислів у глобальному контексті, що робить українське суспільство відкритим до світу, але водночас захищеним від будь-яких проявів культурної асиміляції чи ідеологічної експансії [1].

Це вимагає від педагогічної системи впровадження новітніх моделей навчання, де національні цінності виступають не як статичні догми, а як живий інструмент для осмислення сучасних світових викликів. Саме через таку актуалізацію традиційних смислів українське суспільство здобуває здатність пропонувати власні унікальні рішення в межах глобального інтелектуального обміну. Важливо розуміти, що готовність до міжкультурного діалогу не означає відмову від власних кордонів, а навпаки - передбачає їхнє чітке окреслення задля побудови взаємовигідної співпраці на засадах паритетності. У кінцевому результаті така виховна стратегія перетворює національно-державну ідентичність на динамічний ресурс, що забезпечує сталий розвиток нації в умовах постійної взаємодії з різноплановими суб'єктами світового співтовариства [8].

Важливим аспектом у цьому контексті постає фундаментальна трансформація змісту та векторів громадянського виховання, яке має відповідати викликам інформаційної епохи та динаміці міждержавних відносин. Традиційні методи, що десятиліттями були орієнтовані переважно на пасивну репродукцію

історичної пам’яті та лінійне засвоєння наративів минулого, сьогодні мають бути критично переосмислені та обов’язково доповнені розвитком навичок системного критичного мислення, медіаграмотності та здатності до аналізу складних соціополітичних процесів. У сучасній системі підготовки українського суспільства до повноцінного міжкультурного діалогу особливе, стратегічне місце посідає виховання щирої поваги до інакшості, що здійснюється виключно через призму усвідомлення власної національної та особистісної гідності. Такий підхід унеможливлює сліпе запозичення чужих моделей, оскільки повага до іншого починається з глибокої самоповаги та розуміння цінності свого культурного коріння [7].

Це означає, що ґрунтовне знання власної історії, мови та культури перетворюється на інтелектуальний та ціннісний фільтр, крізь який проходять і критично оцінюються будь-які зовнішні впливи, ідеологеми чи культурні запозичення. Сформована державна ідентичність у цьому складному процесі виступає як надійний стабілізуючий фактор і внутрішній компас, що дозволяє українському суспільству ефективно інтегруватися у світове співтовариство, адаптуватися до прогресивних змін, але при цьому зберігати свою унікальність і не розчинятися в уніфікованих глобальних трендах. Особливу, державотворчу роль тут відіграє виважена мовна політика, оскільки державна мова є не лише функціональним засобом повсякденного спілкування, а й унікальною когнітивною матрицею та ментальним кодом, що формує цілісний світогляд громадянина, забезпечує тяглість поколінь та маркує межі національного культурного простору в глобальному діалозі [3].

Висновки дослідження підтверджують, що виховання національно-державної ідентичності є базовим елементом підготовки суспільства до міжкультурної взаємодії. Міцна ідентичність не є перешкодою для діалогу; навпаки, вона є його гарантом, оскільки справжній діалог можливий лише між чітко визначеними суб’єктами. Подальші зусилля держави та інститутів громадянського суспільства мають бути зосереджені на створенні освітнього середовища, де національні цінності органічно поєднуються з навичками міжкультурної комунікації. Це дозволить сформувати покоління, здатне ефективно репрезентувати Україну на міжнародній арені та конструктивно співпрацювати в умовах глобального різноманіття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ ; Чернівці : Букрек, 2018. 296 с.
2. Вишневський І. В. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : посіб. для студ. вищих навч. закл. Дрогобич : Коло, 2006. 326 с.
3. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. Київ : Грамота, 2015. 448 с.

4. Кримський С. Б., Павленко Ю. В. Цивілізаційний розвиток людства. Київ : Фенікс, 2002. 316 с.
5. Попович М. В. Бути людиною. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 223 с.
6. Столяренко Ок. В., Столяренко О. В. Міжкультурний підхід у формуванні англомовної компетентності майбутнього фахівця. Матеріали LIII всеукраїнської науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ, Вінниця, 20-22 березня 2024р. – Режим доступу: https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-fbtegp/all-fbtegp 2024/paper/view/20218/16719
7. Столяренко Ол. В., Столяренко Ок. В., Московчук О. С., Магас Л. М. Формування у молодих людей соціокультурної компетентності у виховній парадигмі гуманістичного спрямування. «Наукові інновації та передові технології». Серія «Педагогіка». № 2(30), 2024. 1638 с. С. 1352–1364. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1352-1364
8. Столяренко Ок. В., Столяренко Ол. В. Педагогічні стратегії формування національної ідентичності сучасної студентської молоді в умовах викликів інформаційної безпеки. Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті історичних подій XX–XXI століть : зб. наук. пр. Хмельницького ін-ту МАУП. Хмельницький : Вид-во МАУП, 2025. Вип. 18. 146 с. С.123–130.

Стрельніков В. Ю.,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри філософії і економіки освіти,
Полтавська академія неперервної освіти імені М. В. Остроградського,
strelnikov.poltava@gmail.com

ОСВІТНІ ТРЕНДИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ У ЗАКЛАДАХ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

У статті досліджено сучасні освітні тренди розвитку особистості педагогічних працівників у системі неперервної освіти. Визначено ключові напрями модернізації професійної підготовки педагогічних працівників, зокрема впровадження компетентнісного підходу, цифровізацію освітнього процесу, використання інноваційних педагогічних технологій, персоналізацію професійного розвитку та формування професійних спільнот педагогів. Розглянуто основні напрями досліджень проблеми сучасних освітніх трендів розвитку особистості педагогічних працівників у системі неперервної освіти – теоретико-методологічні, цифрові, інноваційні, практико-орієнтовані, соціокультурні, ціннісні, організаційно-управлінські. Обґрунтовано значення неперервної освіти як важливого механізму підвищення професійної компетентності, розвитку творчого потенціалу та формування готовності педагогічних працівників до інноваційної діяльності.

Ключові слова: педагогічні працівники, неперервна освіта, професійний розвиток, освітні тренди, компетентнісний підхід, цифровізація освіти,

інноваційні технології, професійна компетентність.

Abstract. The article examines modern educational trends in the development of the personality of pedagogical workers in the system of continuing education. The key directions of modernization of professional training of pedagogical workers are identified, in particular, the implementation of a competency-based approach, digitalization of the educational process, the use of innovative pedagogical technologies, personalization of professional development and the formation of professional communities of teachers. The main directions of research into the problem of modern educational trends in the development of the personality of pedagogical workers in the system of continuing education are considered – theoretical and methodological, digital, innovative, practice-oriented, socio-cultural, value-based, organizational and managerial. The importance of continuing education as an important mechanism for increasing professional competence, developing creative potential and forming the readiness of pedagogical workers for innovative activity is substantiated.

Keywords: pedagogical workers, continuing education, professional development, educational trends, competency-based approach, digitalization of education, innovative technologies, professional competence.

У сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства система освіти зазнає значних змін, що зумовлює потребу в модернізації підходів до професійного розвитку педагогічних працівників. Стрімкий розвиток технологій, глобалізація освітнього простору та зростання ролі інновацій у педагогічній діяльності вимагають від педагогів постійного оновлення знань, удосконалення професійних умінь та розвитку особистісного потенціалу.

Одним із ключових напрямів модернізації освіти є впровадження концепції навчання впродовж життя, яка передбачає постійний розвиток професійних компетентностей і особистісних якостей педагогічних працівників. Система неперервної освіти створює умови для професійного зростання педагогів та їх адаптації до нових освітніх викликів. Сучасні дослідження свідчать, що одним із провідних світових освітніх трендів є розвиток дистанційного та цифрового навчання, що суттєво змінює підходи до організації освітнього процесу та професійного розвитку педагогів. Крім того, модернізація освіти передбачає активне впровадження інноваційних педагогічних технологій, розвиток цифрової компетентності педагогів та формування їхньої готовності до використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у професійній діяльності.

Отже, актуальність дослідження зумовлена необхідністю визначення сучасних освітніх трендів розвитку особистості педагогічних працівників у закладах неперервної освіти.

Аналіз останніх наукових та методичних досліджень і публікацій, показав, що проблема професійного розвитку педагогічних працівників у системі

неперервної освіти є предметом наукових досліджень багатьох українських і зарубіжних учених. Теоретичні засади неперервної освіти розробляли С. Гончаренко [2], І. Зязюн [4, с. 11–57; 15], Г. Костюк [5], В. Кремень [6], Л. Лук'янова [12; 14], Н. Ничкало [14] та інші науковці, які розглядали концептуальні основи розвитку педагогічної освіти, формування професійної компетентності педагогів та напрями модернізації освітнього процесу.

У працях вітчизняних філософів, педагогів, психологів, присвячених розгляду освітніх трендів розвитку особистості педагогічних працівників (О. Авілова [29, с. 349–351]; Н. Білик [13]; Л. Ворона [31, с. 472–484]; М. Гальченко [6]; О. Гладкова [1, с. 338–343]; Т. Гура [29, с. 349–351]; С. Дудко [27, с. 332–338; 28, с. 830–838]; В. Ільїн [6]; І. Калініченко [13; 31, с. 472–484]; Л. Крамущенко [15]; І. Кривонос [15]; В. Кулько [27, с. 332–338]; Л. Лебедик [3; 7–10; 25; 27–29; 31]; Н. Лосєва [11, с. 49–53; 30, с. 211–231]; Т. Мулеса [20, с. 60–68]; Л. Оліфіра [31, с. 472–484]; В. Радул [16, с. 15–20]; О. Раті [20, с. 60–68]; В. Різник [27, с. 332–338]; П. Рибалко [28, с. 830–838]; С. Сисоєва [29, с. 349–351]; Л. Сігаєва [17, с. 165–176]; І. Сметана [21, с. 37–47]; В. Солодовник [21, с. 37–47; 22, с. 19–25]; С. Станкевич [29, с. 349–351]; Л. Хоменко [28, с. 830–838]; Л. Хомич [14]; О. Шаповалова [29, с. 349–351]; С. Шара [31, с. 472–484] та ін.) охоплено декілька ключових освітніх трендів у розвитку особистості педагогічних працівників. Зокрема, у цих дослідженнях наголошується на необхідності безперервного професійного розвитку педагогів, що передбачає постійне оновлення знань, розвиток педагогічної майстерності та готовність до інноваційної діяльності. Науковці також підкреслюють важливість цифрової трансформації освіти, яка сприяє розширенню можливостей професійного розвитку педагогічних працівників та використанню сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у навчальному процесі. Окремі дослідження присвячені аналізу світових освітніх трендів, серед яких розвиток дистанційної освіти, формування метанавичок, креативного мислення та інноваційних підходів до навчання. Разом із тим у сучасній науковій літературі недостатньо висвітлено питання комплексного аналізу освітніх трендів розвитку особистості педагогічних працівників саме у системі неперервної освіти, що зумовлює необхідність подальших досліджень, вже започаткованих нами [11; 19–23; 25; 27–30].

Мета дослідження – визначити сучасні освітні тренди розвитку особистості педагогічних працівників у закладах неперервної освіти.

Для досягнення поставленої мети визначено такі *завдання дослідження*: 1) визначити сучасні освітні тенденції розвитку системи неперервної освіти; 2) розкрити основні напрями досліджень проблеми сучасних освітніх трендів розвитку особистості педагогічних працівників у системі неперервної освіти (теоретико-методологічні, цифрові, інноваційні, практико-орієнтовані,

соціокультурні, ціннісні, організаційно-управлінські); 3) обґрунтувати роль закладів неперервної освіти у розвитку особистості педагогів.

Виклад матеріалу дослідження розпочнемо з *першого завдання* – визначення сучасних освітніх тенденції розвитку системи неперервної освіти педагогічних працівників, яка є важливим складником сучасної освітньої системи, що передбачає постійний професійний розвиток особистості педагога протягом усього життя.

Основною метою неперервної освіти є створення умов для професійного вдосконалення педагогічних працівників, формування їхньої готовності до інноваційної діяльності та розвитку творчого потенціалу. Система неперервної освіти педагогів включає різноманітні форми професійного розвитку: курси підвищення кваліфікації, професійні тренінги, стажування, участь у науково-методичних семінарах і конференціях, самоосвіту, дистанційне навчання. Такі форми професійного розвитку сприяють формуванню здатності педагогів до постійного самовдосконалення та адаптації до змін у системі освіти.

Першим серед основних освітніх трендів розвитку особистості педагогічних працівників у системі неперервної освіти вважаємо компетентнісний підхід. Компетентнісний підхід є одним із ключових напрямів модернізації сучасної освіти. Він передбачає формування у педагогів системи професійних компетентностей, які забезпечують ефективну педагогічну діяльність [7, с. 162–175; 9, с. 486–489; 10, с. 184–201; 11, с. 49–53; 12 та ін.].

До основних компетентностей педагогічних працівників належать: педагогічна компетентність, методична компетентність, комунікативна компетентність, інформаційно-цифрова компетентність, інноваційна компетентність. Застосування компетентнісного підходу сприяє підвищенню ефективності педагогічної діяльності та формуванню готовності педагогів до впровадження інновацій.

Також одним із найважливіших трендів сучасної освіти є цифровізація освітнього процесу. Використання цифрових технологій відкриває нові можливості для професійного розвитку педагогічних працівників. Онлайн-курси, дистанційні освітні платформи та електронні освітні ресурси дозволяють педагогам отримувати нові знання незалежно від місця перебування та часу навчання [20, с. 60–68; 21, с. 37–47; 22, с. 19–25; 25, с. 119–140; 27, с. 332–338].

Дистанційне навчання стало одним із провідних світових освітніх трендів, що сприяє розширенню доступу до освіти та підвищенню ефективності освітнього процесу.

Розвиток цифрової компетентності педагогів є необхідною умовою їхньої професійної діяльності в умовах цифрової трансформації освіти.

Важливим трендом сучасної освіти є використання інноваційних освітніх технологій. Інноваційні освітні технології є важливим чинником підвищення

ефективності освітнього процесу та професійного розвитку педагогічних працівників [1, с. 338–343; 3; 7, с. 162–175; 19, с. 148–161; 20, с. 60–68 та ін.].

До найпоширеніших інноваційних методів навчання належать: інтерактивні методи навчання, проєктне навчання, проблемно-орієнтоване навчання, STEM-освіта, тренінгові технології.

Застосування інноваційних освітніх технологій сприяє розвитку творчого потенціалу педагогів та підвищенню їхньої педагогічної майстерності.

Наступним освітнім трендом розвитку особистості педагогічних працівників у системі неперервної освіти є персоналізація професійного розвитку. Персоналізація професійного розвитку педагогів передбачає створення індивідуальних освітніх траєкторій, які враховують професійні потреби та інтереси кожного педагога.

Індивідуалізація навчання реалізується через: вибір програм підвищення кваліфікації, участь у різних освітніх проєктах, створення професійного портфоліо, використання онлайн-курсів. Такий підхід сприяє більш ефективному професійному розвитку педагогічних працівників.

Серед освітніх трендів розвитку особистості педагогічних працівників у системі неперервної освіти особливе місце належить формуванню професійних спільнот педагогів. Саме це є важливим напрямом розвитку сучасної освіти, адже професійні спільноти педагогів забезпечують обмін досвідом та поширення інноваційних педагогічних практик.

Професійні спільноти педагогів можуть функціонувати у різних формах: педагогічні асоціації, методичні об’єднання, професійні онлайн-спільноти, науково-практичні конференції. Співпраця у професійних спільнотах сприяє підвищенню рівня педагогічної майстерності та професійної компетентності педагогів.

Згідно *другого* завдання дослідження, розкриємо основні напрями досліджень проблеми сучасних освітніх трендів розвитку особистості педагогічних працівників у системі неперервної освіти – теоретико-методологічні, цифрові, інноваційні, практико-орієнтовані, соціокультурні, ціннісні, організаційно-управлінські.

Так, теоретико-методологічні напрями досліджень передбачають:

1) переосмислення парадигми розвитку педагога – перехід від «підвищення кваліфікації» до моделі неперервного професійного й особистісного розвитку (lifelong learning); розвиток концепцій (педагог як суб’єкт саморозвитку, педагог як агент змін); інтеграція підходів – компетентнісного, акмеологічного, андрагогічного, особистісного;

2) розвиток теорії професійної ідентичності педагога, дослідження динаміки професійної ідентичності в умовах змін; вивчення впливу цифровізації, воєнних та кризових умов, глобалізації освіти; конструювання моделей «гнучкої педагогічної ідентичності»;

3) теорія педагогічної резилієнтності – осмислення феномену психологічної стійкості педагога; розробка моделей емоційної витривалості, профілактики професійного вигорання; інтеграція з концепціями: well-being, mindfulness, trauma-informed education.

Цифрові та інноваційні напрями досліджень проблеми сучасних освітніх трендів розвитку особистості педагогічних працівників у системі неперервної освіти включають:

1) цифрову трансформацію професійного розвитку, розвиток цифрової компетентності педагога; упровадження адаптивних платформ навчання, штучного інтелекту у підвищенні кваліфікації, цифрових портфоліо розвитку;

2) персоналізацію навчання педагогів, побудову індивідуальних освітніх траєкторій; використання learning analytics, AI-рекомендацій; перехід до моделі «навчання за запитом» (just-in-time learning);

3) гібридні та мікроформати навчання – розвиток microlearning, nano-learning; інтеграція формальної, неформальної й інформальної освіти.

Практико-орієнтовані напрями досліджень означеної проблеми сучасної системи неперервної освіти містять:

1) нові моделі підвищення кваліфікації, відхід від лекційної моделі до практико-орієнтованих модулів, професійних спільнот (communities of practice); розвиток наставництва (mentoring), коучингу, супервізії;

2) освітнє лідерство і розвиток soft skills, формування критичного мислення, емоційного інтелекту, комунікативної компетентності; розвиток лідерства змін у педагогів

3) інтеграція дослідницької діяльності педагога, розвиток концепції teacher-researcher; популяризація action research, практик рефлексії; формування культури доказової педагогіки.

Соціокультурні та ціннісні орієнтири досліджень проблеми сучасних освітніх трендів розвитку особистості педагогічних працівників у системі неперервної освіти розглядають:

1) освіту для сталого розвитку; інтеграцію принципів екологічної свідомості і соціальної відповідальності; роль педагога як провідника цінностей сталого розвитку;

2) інклюзивну та різноманітну освіту, розвиток компетентностей інклюзивного навчання і міжкультурної комунікації; формування толерантності і педагогіки партнерства;

3) громадянську та національну ідентичність, що особливо актуально в умовах України: формування стійкої громадянської позиції, розвиток педагогіки патріотизму, освіту в умовах війни.

Організаційно-управлінські аспекти досліджень проблеми сучасних освітніх трендів розвитку особистості педагогічних працівників у системі неперервної освіти містять:

1) нові екосистеми неперервної освіти, побудову відкритих освітніх платформ, мережевих спільнот; взаємодію університетів, центрів професійного розвитку, EdTech-компаній;

2) освітню аналітику і оцінювання розвитку педагога, впровадження цифрових інструментів моніторингу, портфоліо досягнень; перехід від формального оцінювання до розвитку через зворотний зв'язок;

3) політику підтримки професійного розвитку, розробку мотиваційних механізмів, індивідуальних освітніх ваучерів; інституалізація неформальної освіти [12–14; 23, с. 585–588; 24, с. 1–20; 25, с. 119–140; 27, с. 332–338 та ін.].

Згідно *третього* завдання дослідження, обґрунтуємо роль закладів неперервної освіти у розвитку особистості педагогічних працівників, яка сьогодні виходить далеко за межі традиційного «підвищення кваліфікації». Вони стають ключовими інституціями, що забезпечують цілісний, безперервний і персоналізований розвиток педагога як професіонала і особистості.

Нижче подано системне обґрунтування цієї ролі.

1. Інституційна основа неперервного розвитку. Заклади неперервної освіти є: організаторами системного професійного розвитку, координаторами формальної, неформальної та інформальної освіти. Вони забезпечують: наступність розвитку на всіх етапах кар'єри педагога, доступ до актуальних знань і практик, адаптацію до швидких змін в освіті. Таким чином, ці заклади формують освітнє середовище безперервного самовдосконалення.

2. Середовище розвитку особистості педагога. Сучасні заклади неперервної освіти створюють умови для розвитку: професійної компетентності, оновлення предметних і методичних знань, педагогічної майстерності; особистісних якостей – рефлексивності, критичного мислення, емоційного інтелекту; ціннісних орієнтацій – педагогічної етики, громадянської відповідальності, культури партнерства. Відбувається перехід від «навчання функцій» до розвитку особистості педагога як суб'єкта діяльності.

3. Простір формування професійної ідентичності. Заклади неперервної освіти відіграють важливу роль у переосмисленні педагогом своєї професійної ролі, формуванні гнучкої професійної ідентичності через рефлексивні практики, професійні дискусії, обмін досвідом; педагог усвідомлює себе як агента змін, фасилітатора навчання, учасника глобальної освітньої спільноти.

4. Платформа інновацій та цифрової трансформації. Заклади неперервної освіти є провідниками цифровізації освіти, інноваційних освітніх технологій. Вони забезпечують розвиток цифрової компетентності, освоєння нових форматів

навчання (онлайн, гібридних, мікронавчання), впровадження індивідуальних освітніх траєкторій. Це дозволяє педагогу бути конкурентоспроможним у сучасному освітньому середовищі.

5. Центр підтримки та професійної стійкості. В умовах соціальних і професійних викликів (зокрема в Україні) такі заклади сприяють розвитку резилієнтності педагогів, забезпечують психологічну та професійну підтримку через тренінги з емоційної саморегуляції, супервізію, професійні спільноти. Це допомагає запобігати професійному вигоранню, зберігати мотивацію до розвитку.

6. Осередок професійних спільнот і мереж. Заклади неперервної освіти формують спільноти практиків (communities of practice), сприяють горизонтальним зв'язкам між педагогами. Вони створюють простір для обміну досвідом, культуру колегіального навчання, середовище взаємопідтримки. У результаті розвиток педагога стає соціально зумовленим і колективно підтриманим процесом.

7. Інструмент персоналізації професійного розвитку. Сучасні заклади забезпечують індивідуальні освітні траєкторії, діагностику професійних потреб, гнучкі формати навчання. Це дозволяє враховувати рівень підготовки педагога, підтримувати його унікальну траєкторію розвитку.

8. Суб'єкт освітньої політики та змін. Заклади неперервної освіти реалізують державну освітню політику, є агентами реформ. Вони транслюють нові стандарти освіти, адаптують глобальні тренди до національного контексту, впливають на якість освіти в цілому.

Висновки. Отже, відповідно до поставлених завдань дослідження, нами: проаналізовано наукові підходи до професійного розвитку педагогічних працівників, які свідчать про важливість неперервної освіти як механізму формування професійної компетентності педагогів; визначено основні освітні тренди розвитку системи неперервної освіти, серед яких компетентнісний підхід, цифровізація освіти, використання інноваційних педагогічних технологій, персоналізація професійного розвитку та формування професійних спільнот педагогів; розкрито основні напрями досліджень проблеми сучасних освітніх трендів розвитку особистості педагогічних працівників у системі неперервної освіти (теоретико-методологічні, цифрові, інноваційні, практико-орієнтовані, соціокультурні, ціннісні, організаційно-управлінські); з'ясовано, що сучасні тренди розвитку особистості педагогічних працівників у системі неперервної освіти зміщуються: від стандартизації до персоналізації, від передачі знань – до розвитку компетентностей і ідентичності; від епізодичного навчання – до безперервного саморозвитку; від ізольованості – до мережевої взаємодії.

Обґрунтовано роль закладів неперервної освіти у розвитку особистості педагогічних працівників, яка полягає у тому, що вони є: інституційною основою безперервного розвитку, середовищем особистісного і професійного зростання, платформою інновацій і цифрової трансформації, простором формування ідентичності та рефлексії, центром підтримки і професійної стійкості, мережею професійної взаємодії. У сучасних умовах вони трансформуються з «курсів підвищення кваліфікації» у екосистеми розвитку особистості педагога протягом життя.

Отже, розвиток особистості педагогічних працівників у системі неперервної освіти є важливим чинником модернізації освітньої системи та підвищення якості освітнього процесу.

Серед напрямків подальших науково-теоретичних і практичних розробок проблеми сучасних освітніх трендів розвитку особистості педагогічних працівників у системі неперервної освіти особливо перспективними є: вплив штучного інтелекту на професійну суб'єктність педагога; розвиток педагогічної майстерності в умовах невизначеності; баланс між технологізацією та гуманізацією освіти; моделі професійного розвитку в умовах криз і післякризового відновлення; інтеграція глобальних і національних освітніх трендів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гладкова О. А., Лебедик Л. В. Методологічний потенціал синергетичного підходу у професійній діяльності викладача вищої школи. Збірник наукових статей магістрів. Факультет товарознавства, торгівлі та маркетингу. Факультет харчових технологій, готельно-ресторанного та туристичного бізнесу. Полтава : ПУЕТ, 2019. 425 с. С. 338–343. URL : http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/9149
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 373 с.
3. Гуманізація педагогічного процесу у вищій школі: колективна монографія / керівник колективної монографії д. пед. н. Л. В. Лебедик. Полтава : ПУЕТ, 2020. 196 с.
4. Зязюн І. А. Інтелектуально-творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти. Неперервна професійна освіта : проблеми, пошуки, перспективи : монографія / за ред. І. А. Зязюна. К. : ВІПОЛ, 2000. С. 11–57.
5. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Під ред. Л. М. Проколієнко. К. : Рад. школа, 1989. 608 с.
6. Кремень В. Г., Гальченко М. С., Ільїн В. В. Філософія як засіб розвитку дитини: обдарованість, знання, творчість : навчальний посібник. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2023. 104 с.
7. Лебедик Л. В. Григорій Сковорода – джерело розвитку професійної компетентності педагогів закладів позашкільної освіти. Розвиток гуманістичних ідей у неперервній освіті: від Григорія Сковороди до сучасного педагога-новатора : колект. наук. монографія / за заг. та наук. ред. д-ра пед. наук Н. І. Білик; редколегія : В. В. Зелюк, М. О. Кириченко, В. В. Пилипенко,

З. В. Рябова та ін. Полтава; Київ: ПАНО ім. М. В. Остроградського, 2023. 542 с. С. 162–175. DOI: https://doi.org/10.33272/M2023-1
8. Лебедик Л. В. Компоненти структури підготовленості викладачів вищої школи до проектування дидактичних систем. Засоби навчальної та науково-дослідної роботи : зб. наук. праць / ред. кол.: акад. І. Ф. Прокопенко (голов. ред.) та ін. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2017. Вип. 49. 231 с. С. 80–95. URL : http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/sciencemeans/index
9. Лебедик Л. В. Методологічні основи формування компонентів професійної компетентності науково-педагогічних працівників. Зб. матеріалів IV Всеукр. наук.-метод. конф. «Забезпечення якості вищої освіти: підвищення ефективності використання інформаційних технологій у здійсненні освітнього процесу»,13-15 квіт. 2022 р. Одеса : Одеська національна академія харчових технологій, 2022. 528 с. С. 486–489. URI: http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/18901
10. Лебедик Л. В. Форми неперервної освіти педагогічних працівників закладів позашкільної освіти. Філософія освіти і педагогіка. 2023. №51–52. С. 184–201. URL: http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/21342
11. Лосєва Н., Стрельніков В. Розвиток готовності педагогічних працівників до самовдосконалення на основі короткотермінових курсів-тренінгів. Імідж сучасного педагога. 2020. № 1 (190). С. 49–53. URL: http://isp.poippo.pl.ua/article/view/194128
12. Лук'янова Л. Освіта дорослих: сучасні стратегії і практики в Україні та зарубіжжі : монографія. К. : ТОВ «Юрка Любченка», 2020. 340 с.
13. Науково-методичний підхід до вдосконалення педагогічної майстерності педагогічних працівників у системі підвищення кваліфікації : електрон. навч.-метод. посіб. / упор. : І. О. Калініченко, Н. І. Білик. Полтава : ПОІППО, 2021. 184 с.
14. Ничкало Н., Лук'янова Л., Хомич Л. Професійна підготовка вчителя: українські реалії, зарубіжний досвід : наук.-аналіт. доп. / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України; За ред. В. Кременя. Київ : Вид-во ТОВ «Юрка Любченка». 2021. 54 с.
15. Педагогічна майстерність: підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; За ред. І. А. Зязюна. К.: Вища шк., 1997. 349 с.
16. Радул В. В. Соціальна зрілість як вершина акмеологічного розвитку особистості. Рідна школа. 2011. № 3. С. 15–20.
17. Сігаєва Л. Є. Андрагогіка – теоріяціложиттєвого розвитку особистості. Педагогічний процес : теорія і практика. К. : ЕКМО, 2010. Вип. 3. Ч. ІІ. С. 165–176.
18. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів. У 2-х томах. Т. 1. К. : Наукова думка, 1973. 511 с.
19. Стрельніков В. Ю. Настанова Григорія Сковороди «Пізнай себе!» як орієнтир для розвитку наукового потенціалу педагогічного працівника у системі неперервної освіти. Розвиток гуманістичних ідей у неперервній освіті: від Григорія Сковороди до сучасного педагога-новатора : колект. наук. монографія / за заг. та наук. ред. д-ра пед. наук Н. І. Білик; редколегія : В. В. Зелюк, М. О. Кириченко, В. В. Пилипенко, З. В. Рябова та ін. Полтава; Київ: ПАНО ім. М. В. Остроградського, 2023. 542 с. С. 148–161.
DOI: https://doi.org/10.33272/M2023-1
20. Стрельніков В., Раті О., Мулеса Т. Розвиток у викладачів закладів фахової передвищої освіти навичок застосування сучасних технологій навчання в

умовах інклюзивного освітнього простору. Імідж сучасного педагога. 2023. № 3 (210). С. 60–68. URL : http://isp.poippo.pl.ua/article/view/279765/276089
21. Стрельніков В., Сметана І., Солодовник В. Курси підвищення кваліфікації як ресурс для проєктування та реалізації індивідуальної освітньої траєкторії педагога в умовах війни. Імідж сучасного педагога. 2023. № 6 (213). С. 37–47. URL : http://isp.poippo.pl.ua/article/view/290133/284852
22. Стрельніков В. Ю., Солодовник В. М. Методологічні засади неперервної освіти, яка стимулює індивідуальну освітню траєкторію педагога в умовах війни. Постметодика. 2023. № 2–3. С. 19–25. URL : https://drive.google.com/file/d/1PEK1dAiyqjnRULANM0QPtFOoRa_7C-QZ/view
23. Стрельніков В. Ю. Філософські засади розвитку готовності вчителя до інноваційної педагогічної діяльності у закладі неперервної освіти. Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 16 – 18 берез. 2023 р.) / Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. 1162 с. С. 585–588. URL: http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/21350
24. Arnsby E. S., Jacobsson K., Aspfors J. Teachers' professional learning through mentor education: a longitudinal mixed-methods study. Education Inquiry. 2023. Vol. (2023). P. 1–20. DOI: 10.1080/20004508.2023.2273019
25. Lebedyk L., Strelnikov V. Components of the development of resilience of teachers in the conditions of war in Ukraine. Modern trends in the science, education and business : Monograph / Eds. Svitlana Arkhypova, Dimitrina Kamenova. Varna: Varna University of Management, 2024. 222 p. P. 119–140. DOI: 10.54055/EZSA370
26. Merino C. G., Pacheco G., Arenas-Martija A., Becerra R., Solís-Pinilla J. Continuing professional development in teachers: insights for designing a formative trajectory in scientific education. Frontiers in Education. 2025. Article 10:1537502. DOI: 10.3389/feduc.2025.1537502
27. Riznyk V., Kulko V., Lebedyk L., Dudko S., Strelnikov V. Innovative methods in the design of the pedagogical process, based on constructive efficiency. Revista Conrado. 2024. № 20(97). P. 332–338. URL: https://conrado.ucf.edu.cu/index.php/conrado/article/view/3664
28. Rybalko P., Lebedyk L., Dudko S., Strelnikov V., Khomenko L. Estrategias para motivar a los estudiantes a participar en actividades académicas y educativas complementarias para mejorar sus competencias. Interacción y Perspectiva, 2024. № 4(3), P. 830–838. URL : https://doi.org/10.5281/zenodo.11205570
29. Strelnikov V. Yu., Lebedyk L. V., Hura T. V., Sysoieva S. I., Stankevych S. V., Shapovalova E. V., Avilova O. Ye. Leadership and social work in the environmental management system. Ukrainian Journal of Ecology. 2021. № 11 (2). P. 349–351. URL : https://www.ujecology.com/articles/leadership-and-social-work-in-the-environmental-management-system.pdf
30. Strelnikov V., Losyeva N. Zasady opracowania podstawowego modelu dyscypliny naukowej w systemie dydaktycznym szkolnictwa wyższego na Ukrainie. Paideia. Warszawa : Collegium Verum, 2020. № 2. P. 211–231. URL: http://collegiumverum.pl/produkt/paideia-nr-2-2020/
31. Svitlana O. Shara, Larisa I. Vorona, Iryna O. Kalinichenko, Lesya V. Lebedyk and Larisa M. Olifira. The formation of the humanistic position of the student in the educational process. Journal of Intellectual Disability. Diagnosis and Treatment. 2020. Volume 8. № 3. pp. 472–484. DOI: https://doi.org/10.6000/2292-2598.2020.08.03.25

Ступак К. Є.,
доктор філософії, магістр психології,
практичний психолог Криворізької гімназії №12 Криворізької міської ради,
leftmail133@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: НАЦІОНАЛЬНИЙ І МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Анотація. У статті розглянуто особливості формування особистості в умовах сучасних освітніх трансформацій. Проаналізовано основні тенденції розвитку освіти, зокрема вплив глобалізаційних процесів, цифровізації та модернізації освітнього середовища на розвиток людини. Охарактеризовано роль компетентнісного та особистісно-орієнтованого підходів як важливих напрямів сучасної освітньої політики. Узагальнено міжнародний досвід визначення ключових компетентностей у різних країнах та розкрито їх значення для підготовки особистості до життя в сучасному суспільстві. Окрему увагу приділено концепції освіти впродовж життя як важливому чиннику безперервного розвитку людини. Також висвітлено приклади практичної реалізації сучасних освітніх підходів у діяльності Криворізької гімназії №12 Криворізької міської ради.

Ключові слова: освітні трансформації, розвиток особистості, компетентнісний підхід, особистісно-орієнтоване навчання, цифровізація освіти, освіта впродовж життя, сучасні освітні тенденції.

Abstract. The article examines the peculiarities of personality development in the context of modern educational transformations. The main trends in the development of education are analyzed, including the impact of globalization processes, digitalization, and modernization of the educational environment on human development. The role of the competence-based approach and the learner-centered approach as important directions of modern educational policy is characterized. The international experience of defining key competencies in different countries is summarized, and their importance for preparing individuals for life in modern society is highlighted. Particular attention is paid to the concept of lifelong learning as an important factor in the continuous development of a person. The article also presents examples of the practical implementation of modern educational approaches in the activities of Kryvyi Rih Gymnasium No. 12 of the Kryvyi Rih City Council.

Keywords: educational transformations, personality development, competence-based approach, learner-centered learning, digitalization of education, lifelong learning, modern educational trends.

Актуальність проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується значними соціальними, технологічними та культурними змінами, які суттєво впливають на підготовку людини до життя і професійної діяльності. У цих умовах система навчання дедалі більше орієнтується не лише на передачу знань, а й на всебічний розвиток індивіда, формування його компетентностей, ціннісних орієнтацій, здатності до критичного мислення та

самореалізації. Саме тому проблема розвитку людини в сучасному освітньому середовищі набуває особливої актуальності.

Глобалізаційні процеси, стрімкий розвиток цифрових технологій та інтеграція різних освітніх систем сприяють появі нових підходів до організації навчального процесу. У світовому освітньому просторі дедалі більшого поширення набувають такі тенденції, як компетентнісний підхід, орієнтація на потреби здобувачів освіти, розвиток соціально-емоційних навичок, креативності та здатності до безперервного навчання протягом життя. Водночас міжнародний досвід демонструє різноманітні моделі впровадження інноваційних підходів, спрямованих на гармонійний розвиток людини.

Модернізація є закономірним етапом розвитку людської цивілізації, що характеризується переходом до інформаційного суспільства, усвідомленням взаємозв'язку природних і соціальних процесів та активним використанням новітніх технологій. Вона передбачає розвиток систем створення, обробки й поширення інформації, що суттєво впливає на різні сфери суспільного життя. Тому модернізація освітньої сфери розглядається як процес підготовки людини до ефективної життєдіяльності в умовах інформаційного суспільства [2]. Для України питання модернізації освітнього середовища є особливо актуальним у контексті сучасних реформ. Реалізація концепції Нової української школи передбачає підготовку активного, відповідального та соціально зрілого громадянина, здатного до саморозвитку, творчого мислення та ефективної взаємодії в суспільстві. У зв'язку з цим важливим є узагальнення національного та міжнародного досвіду щодо формування особистісного потенціалу в умовах сучасних освітніх трансформацій.

Метою статті є аналіз особливостей формування особистості в умовах сучасних освітніх трансформацій та узагальнення національного й міжнародного досвіду у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах важливим чинником трансформації освітнього простору виступають процеси глобалізації. Посилення міжнародної взаємодії, активний розвиток інформаційних технологій та інтеграція різних освітніх систем сприяють формуванню єдиного світового освітнього простору. А. Заблоцька [4] зазначає, що на сучасному етапі розвитку людства, що характеризується наближенням до Четвертої індустріальної революції, глобальні процеси у світі відбуваються з дедалі більшою швидкістю. У цих умовах освітня сфера визнається стратегічно важливим чинником суспільного розвитку, забезпечення економічного зростання держав та підвищення рівня добробуту населення. Провідні міжнародні організації наголошують, що освіта є не лише базовою потребою сучасного суспільства, а й одним із ключових факторів економічного успіху країн. Саме тому серед глобальних Цілей сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй важливе місце посідає забезпечення якісної освіти.

Протягом років незалежності Україна демонструє як позитивні, так і проблемні тенденції у реалізації освітньої політики в контексті світових освітніх процесів. Водночас сучасні виклики, пов’язані з воєнним станом та тривалими реформами, суттєво впливають на розвиток освітньої сфери. Попри це, країна зберігає значний потенціал і перспективи для подальшого вдосконалення системи освіти.

Питання забезпечення якісного та сучасного навчання є одним із ключових пріоритетів державної політики України, про що неодноразово наголошують представники влади різних періодів. Нині освітня система перебуває у стані трансформацій, зокрема в контексті процесів децентралізації. Орієнтація на наближення національних освітніх стандартів до міжнародних відображена у низці нормативно-правових документів, серед яких Закон України «Про освіту» (2017) від 01.09.2017 р. No 2145-VIII, Розпорядженні КМУ "Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 року" від 14.12.2016 р., Наказі Міністерства освіти і науки України No 1222 від 21.08.2013 «Про затвердження орієнтовних вимог оцінювання навчальних досягнень учнів із базових дисциплін у системі загальної середньої освіти» [5, 8, 9], а також інші нормативні акти, що регулюють діяльність у сфері освіти. Важливу роль у модернізації освітньої системи відіграє і становлення Національної системи кваліфікацій, яка має забезпечувати ефективну взаємодію між ринком праці та системою освіти.

У контексті глобалізаційних процесів одним із ключових напрямів трансформації сучасної системи освіти стає цифровізація, яка розглядається як важливий інструмент її модернізації та відповіді на нові соціальні й технологічні виклики. І. Крамаренко, О. Фонарюк, М. Зацеркіна [7] у своєму науковому доробку вказують, що масове поширення цифрових технологій зумовлює розгляд цього явища (цифровізації) у різних аспектах: як стратегічного напряму розвитку освітньої сфери, результату стрімкого технологічного прогресу та інноваційної активності, соціокультурного феномену, а також засобу забезпечення ефективної організації освітнього процесу в умовах дистанційної взаємодії, збереження гнучкості та автономності навчання.

Відповідно до положень **Цифрової адженди України**, цифровізація визначається як стратегічний напрям розвитку, реалізація якого передбачає виконання ключових завдань, що забезпечують формування ефективної цифрової системи освіти. До таких завдань належать: стимулювання інтеграції сучасних технологій у навчальні програми; адаптація освітньої системи до використання цифрових інструментів шляхом оновлення традиційних методик навчання відповідно до потреб високотехнологічного постіндустріального суспільства із збереженням балансу між класичними та інноваційними

підходами; а також активізація практичного застосування цифрових технологій у процесі навчання [12].

Практична реалізація цифровізації освітнього процесу передбачає створення відповідного матеріально-технічного та інформаційного середовища в закладах освіти. У цьому контексті важливим є забезпечення навчальних закладів сучасним цифровим обладнанням, що сприяє підвищенню ефективності навчання та розширенню можливостей освітнього сьогодення. Зокрема, у Криворізькій гімназії №12 Криворізької міської ради створено необхідні умови для організації навчання в цифровому середовищі. Заклад забезпечений сучасними технічними засобами навчання, такими як: інтерактивні дошки, телевізійні панелі та мультимедійні проєктори, які активно використовуються під час освітнього процесу в різних навчальних кабінетах, зокрема: кабінетах інформатики, фізики, біології та інших предметних аудиторіях. Використання такого обладнання дозволяє педагогам застосовувати мультимедійні презентації, цифрові освітні ресурси та інтерактивні методи навчання, що сприяє підвищенню пізнавальної активності учнів і кращому засвоєнню навчального матеріалу. Водночас у закладі створено безпечні умови для організації освітнього процесу під час воєнного стану: функціонує добре обладнане підземне укриття, у якому навчальний простір структуровано відповідно до вікових груп учнів від початкової до базової середньої освіти, що дає можливість продовжувати навчання навіть під час повітряних тривог.Такі форми роботи забезпечують зв’язок між навчанням і реальним життям, дають змогу застосовувати знання у практичному контексті та формують здатність орієнтуватися у сучасному інформаційному просторі. Тому у Криворізькій гімназії №12 проводяться заходи до Дня безпечного інтернету, конкурси комп’ютерної графіки та анімації, що сприяють розвитку цифрової грамотності, відповідальної поведінки в мережі та критичного ставлення до інформації. Окрім цього інтерактивні форми роботи позитивно впливають на емоційний стан здобувачів освіти, знижують рівень навчальної тривожності та сприяють формуванню впевненості у власних можливостях під час опанування нового навчального матеріалу.

У контексті сучасних освітніх трансформацій особливого значення набуває компетентнісний підхід, який розглядається як один із провідних напрямів розвитку сучасної освіти. Його впровадження зумовлене потребою підготовки активних, творчих та соціально відповідальних громадян, здатних ефективно діяти в умовах швидких соціальних і технологічних змін. На відміну від традиційної моделі навчання, орієнтованої переважно на засвоєння знань, компетентнісний підхід спрямований на формування здатності застосовувати набуті знання, досвід і цінності для вирішення практичних життєвих і професійних завдань. Л. Гуцан [3] вважає, що сучасна філософія освіти орієнтує освітній процес на розвиток духовного світу людини, формування

загальнолюдських цінностей, розкриття потенційних можливостей та створення умов для її самореалізації. У цьому контексті навчальна діяльність має сприяти не лише засвоєнню певної суми знань, умінь і навичок, а й формуванню ключових компетентностей, що забезпечують готовність особистості до активної участі в суспільному житті.

Як зазначає науковиця, аналіз наукових досліджень свідчить, що компетентнісний підхід активно розробляється зарубіжними та українськими вченими. У міжнародній практиці сформовано різні моделі визначення та структурування ключових компетентностей, які мають забезпечити підготовку людини до ефективної діяльності в сучасному суспільстві. З метою узагальнення міжнародного досвіду реалізації компетентнісного підходу доцільно розглянути особливості визначення ключових компетентностей у різних країнах (табл. 1).

Таблиця №1

Порівняльна характеристика ключових компетентностей у різних країнах

Країна	Основні групи компетентностей
Німеччина	інтелектуальні знання; прикладні знання; навчальна компетентність; методологічні (інструментальні) компетенції; соціальні компетенції; ціннісні орієнтації
Австрія	предметна компетентність; особистісна компетентність; соціальна компетентність; методологічна компетентність
Нідерланди	здатність до самонавчання; уміння обирати напрями розвитку; здатність діяти в різних ситуаціях; уміння розв’язувати проблеми; здатність до співпраці та пошуку творчих рішень
Бельгія	соціальні та комунікативні компетенції; уміння співпрацювати; компетенції використання інформаційно-комунікаційних технологій; уміння розв’язувати проблеми; самокерування та саморегуляція; критичне мислення
Фінляндія	пізнавальні компетентності; соціальні та особистісні компетентності; творчі компетентності; комунікативні навички; адміністративні та стратегічні компетентності; здатність діяти в умовах змін
Шотландія	розвиток особистісних якостей (самоповага, відповідальність, незалежність); практичні навички (комунікація, критичне мислення, планування, робота в команді); сист

Аналіз міжнародного досвіду показує, що, незважаючи на певні відмінності у термінології та структурі компетентностей, більшість освітніх систем приділяє особливу увагу розвитку соціальних, комунікативних, інформаційних та когнітивних навичок, які є необхідними для успішної життєдіяльності людини в сучасному суспільстві. Таким чином, компетентнісний підхід у сучасних освітніх системах розглядається як один із ключових інструментів підготовки людини до життя в умовах швидких соціальних змін. Його впровадження

спрямоване на формування інтегрованих якостей особистості, що поєднують знання, досвід, цінності та практичні навички, необхідні для успішної самореалізації в сучасному суспільстві. У сучасній школі важливим є формування ключових компетентностей учнів, необхідних для успішної життєдіяльності в сучасному суспільстві.

Реалізація компетентнісного підходу передбачає не лише засвоєння учнями теоретичних знань, а й їх активне залучення до практичної, творчої, спортивної та командної діяльності, у межах якої формуються ключові життєві компетентності. У діяльності Криворізької гімназії №12 Криворізької міської ради такий підхід виявляється через участь здобувачів освіти у конкурсах, спортивних змаганнях та різних формах колективної взаємодії. Зокрема, участь учнів у міських і творчих конкурсах сприяє розвитку креативності, уміння презентувати результати власної діяльності, самостійності та мотивації до досягнення успіху, тоді як спортивні події й змагання формують витривалість, самодисципліну, відповідальність і здатність діяти в умовах чесної конкуренції. В той же час командна робота у спільних заходах створює умови для розвитку соціальної та комунікативної компетентностей, навичок співпраці, взаємопідтримки, лідерства та орієнтації на спільний результат. Показовими у цьому контексті є участь учнів гімназії у міському конкурсі «Кривий Ріг Level Up: PROфесії, що тримають Україну» та спортивні досягнення учнів на чемпіонаті міста Кривого Рогу з К-1, що свідчить про практичну спрямованість освітнього процесу та створення умов для всебічного розвитку особистості. З психологічної точки зору, такі форми активності позитивно впливають на емоційне благополуччя дітей, розуміння відповідальності, підтримують внутрішню мотивацію до навчання і досягнення результатів.

Компетентнісний підхід, який активно впроваджується у сучасних освітніх системах, спрямований на формування здатності здобувачів освіти застосовувати знання, уміння та досвід у практичній діяльності. У той же час реалізація цього підходу тісно пов’язана з ідеями особистісно-орієнтованого навчання, оскільки формування компетентностей неможливе без урахування індивідуальних особливостей, інтересів та потенціалу кожної людини. У цьому контексті важливим сучасним освітнім орієнтиром є також концепція навчання протягом усього життя (lifelong learning), яка передбачає постійний розвиток особистості та безперервне оновлення знань і навичок упродовж життя.

О. Казакевич [6] у своїй статті наголошує, що особистісно-орієнтований підхід розглядається як одна з провідних тенденцій гуманізації сучасної освіти. Його сутність полягає у визнанні здобувача освіти центральною фігурою освітнього процесу та орієнтації навчання на розвиток його індивідуальних здібностей, цінностей, творчого потенціалу і здатності до самореалізації. На відміну від традиційної моделі, що переважно зосереджена на передачі певного обсягу знань, особистісно-орієнтоване навчання передбачає індивідуалізацію

освітнього процесу, розвиток критичного мислення та врахування потреб і можливостей кожного здобувача освіти.

Сутність особистісно-орієнтованої освіти розкривається у наукових положеннях С. Вітвицької, яка підкреслює, що даний підхід передбачає утвердження особистості як найвищої цінності суспільного розвитку. Його реалізація пов'язана з формуванням у людини внутрішньої потреби до самореалізації та самовдосконалення, важливими складовими яких є прагнення до пізнання, розвиток інтелектуального потенціалу та налагодження конструктивних взаємин із соціальним середовищем. У цьому контексті особистісно-орієнтована освіта створює умови для формування самоповаги, усвідомлення власної гідності та розвитку поваги до інших, що сприяє гармонійному становленню особистості. [2, с. 53]

Важливою характеристикою такого підходу є організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії між педагогом і здобувачем освіти, що ґрунтується на співпраці, діалозі та взаємоповазі. У цьому випадку педагог виступає не лише носієм знань, а й організатором та фасилітатором освітнього процесу, який створює сприятливі умови для розвитку індивідуальності та пізнавальної активності здобувачів освіти.

Практична реалізація особистісно-орієнтованого підходу передбачає створення освітнього середовища, у якому кожен учень має можливість розкрити власний потенціал, розвивати індивідуальні здібності та формувати позитивний досвід соціальної взаємодії. У Криворізькій гімназії №12 Криворізької міської ради особлива увага приділяється створенню психологічно підтримувального освітнього простору, спрямованого на врахування індивідуальних потреб здобувачів освіти. Психолого-педагогічна підтримка надається різним категоріям дітей, зокрема учням, які перебувають у складних життєвих обставинах, дітям з особливими освітніми потребами (наразі 8 дітей з ООП, це 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 класи), внутрішньо переміщеним особам, дітям із багатодітних сімей і т.д. У закладі функціонує ресурсна кімната та створено належні умови для організації інклюзивного навчання. Освітній процес забезпечують асистенти вчителів, практичний психолог, дефектолог, логопед, а також команда психолого-педагогічного супроводу, яка розробляє індивідуальні програми розвитку для учнів з особливими освітніми потребами. Такий підхід сприяє формуванню гуманістично орієнтованого освітнього середовища, у якому підтримується розвиток самостійної, відповідальної та соціально активної особистості. Наявність системи психолого-педагогічного супроводу сприяє зниженню рівня тривожності, розвитку відчуття безпеки та формуванню позитивного ставлення учнів до навчання і взаємодії з однолітками.

Окрім того значущим напрямом розвитку сучасної освітньої системи є концепція навчання впродовж життя. Т. Скорик зазначає, що умови стрімкого розвитку інформаційного суспільства, глобалізаційні процеси та постійні зміни на ринку праці зумовлюють необхідність безперервного оновлення знань, умінь

і компетентностей людини. У зв’язку з цим освіта впродовж життя розглядається як безперервний процес особистісного, соціального та професійного розвитку індивіда, що здійснюється протягом усього життєвого шляху та спрямований на підвищення якості життя, адаптацію до соціальних змін і реалізацію індивідуального потенціалу. Такий підхід передбачає інтеграцію різних форм навчання, зокрема формальної, неформальної та інформальної освіти (табл. 2), які взаємодоповнюють одна одну та забезпечують можливість здобуття нових знань і навичок у різні вікові періоди [11].

Таблиця №2

Форма освіти	**Характеристика**
Формальна освіта	школа, професійна освіта, університет, післядипломна освіта
Неформальна освіта	курси, тренінги, семінари, майстер-класи
Інформальна освіта	самоосвіта, навчання через досвід, спілкування, медіа

Н. Сердюк та Т. Фогель підкреслюють, що в умовах сучасного суспільства вже неможливо забезпечити людину знаннями, які були б достатніми на все життя, тому освітня парадигма поступово трансформується від моделі «освіта на все життя» до моделі «освіта впродовж життя». Такий підхід орієнтує людину на постійне самовдосконалення, оновлення професійних компетентностей та готовність до змін у соціальному й професійному середовищі. Безперервна освіта розглядається як важливий чинник формування конкурентоспроможної особистості, здатної до самоосвіти, критичного мислення, гнучкого реагування на виклики сучасності та ефективної адаптації до динамічного розвитку суспільства. Особливої ваги набуває формування здатності людини до самостійного здобуття знань, адже в умовах швидкого оновлення інформації важливим стає не лише володіння знаннями, а й уміння навчатися, переосмислювати та оновлювати власний досвід протягом усього життя [10].

Практична реалізація принципів освіти впродовж життя значною мірою залежить від освітнього середовища закладу освіти, яке має стимулювати пізнавальну активність учнів і формувати мотивацію до саморозвитку. У цьому контексті діяльність Криворізької гімназії №12 Криворізької міської ради спрямована на створення та забезпечення умов для розвитку навчальної автономії здобувачів освіти, формування навичок самостійного здобуття знань та відповідального ставлення до власного освітнього розвитку. Значна увага приділяється підтримці індивідуальних освітніх потреб учнів, розвитку їхніх пізнавальних інтересів, творчих здібностей і дослідницької активності, що сприяє формуванню готовності до навчання впродовж життя. Це створює передумови для формування зрілої особистості з психологічною резильєнтністю

(стійкістю), здатної до постійного саморозвитку, адаптації до змін та ефективної реалізації власного потенціалу.

Такими чином, впровадження принципів освіти впродовж життя впливає на становлення активної, соціально відповідальної та конкурентоспроможної особистості, здатної до саморозвитку, творчої діяльності та ефективної участі в суспільному житті [11].

Висновки. Отже, сучасні трансформації освітньої системи зумовлені впливом глобалізаційних процесів, розвитком інформаційних технологій та необхідністю підготовки людини до життя в умовах динамічного суспільства. У зв'язку з цим освіта дедалі більше орієнтується на всебічний розвиток особистості, формування її компетентностей, здатності до критичного мислення та самореалізації.

Важливими напрямами модернізації освіти є цифровізація освітнього процесу, впровадження компетентнісного та особистісно-орієнтованого підходів. Аналіз міжнародного досвіду свідчить, що освітні системи різних країн приділяють значну увагу розвитку соціальних, комунікативних, інформаційних і когнітивних компетентностей, необхідних для ефективної діяльності людини в сучасному суспільстві.

Водночас важливим освітнім орієнтиром виступає концепція навчання впродовж життя, яка передбачає безперервний розвиток особистості та постійне оновлення знань і навичок у різні періоди життя. Поєднання зазначених підходів створює основу для формування сучасної моделі освіти, спрямованої на гармонійний розвиток людини та її успішну інтеграцію в сучасний соціальний простір.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вітвицька С. Особистісно орієнтоване виховання студентів у вищих навчальних закладах освіти. Професійна педагогічна освіта: особистісно орієнтований підхід : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. С. 50–78.
2. Власенко О., Гурська В. Тенденції до модернізації національних освітніх систем. Житомир: Вид–во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 110-113.
3. Гуцан, Л.А. Компетентніший підхід у сучасній освіті. Формування базових компетентностей у вихованців позашкільних навчальних закладів Матеріали Міжнародної наук.-практ. конференції . ПП «Фірма «Гранмна», 2013, С. 52-56.
4. Заблоцька, А. Глобалізаційні виклики для української освіти як однієї з цілей сталого розвитку. Вчені записки Університету «КРОК». 4 (56), 2019. С. 108–116. DOI:https://doi.org/10.31732/2663-2209-2019-56-108-116.
5. Закон України «Про освіту» від 01.09.2017 р.No 2145-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19.
6. Казакевич, О. І. Особистісно-орієнтоване навчання як тенденція гуманізації освіти. Педагогічна Академія: наукові записки, (5). 2024. https://doi.org/10.57125/pedacademy.2024.04.29.05
7. Крамаренко, І., Фонарюк, О., Зацеркіна, М. Цифровізація освіти – нові виклики т а перспективи розвитку. Перспективи та інновації науки, 2 (7) (Kramarenko, I., Fo

naryuk, O., Zatserkina, M. (2022). Digitization of education - new challenges and pros pects for development. Perspectives and innovations of science, 2 (7), 392-404).
8. Наказ Міністерства освіти і науки України No 1222 від 21.08.2013 «Про затвердження орієнтовних вимог оцінювання навчальних досягнень учнів із базових дисциплін у системі загальної середньої освіти». URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1222729-13/stru
9. Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти "Нова українська школа" на період до 2029 року» від 14.12.2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-р
10. Сердюк Н. М., Фогель Т. М. Безперервна освіта як чинник конкурентоспроможності майбутніх фахівців. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2020. № 70. Т. 3. С. 67–71. DOI: https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-3.12
11. Скорик Т. В. Освіта впродовж життя в контексті євроінтеграційних процесів. Наукові записки. 2018. С. 123–129.
12. Цифрова адженда України – 2020 («Цифровий порядок денний» – 2020. Конц ептуальні засади (версія 1.0). Першочергові сфери, ініціативи, проєкти «цифр овізації» України до 2020 року (проєкт). 2016. URL: https://ucci.org.ua/uploads/ files/58e78ee3c3922.pdf (Digital Agenda of Ukraine - 2020 ("Digital Agenda" - 20 20). Conceptual foundations (version 1.0). Priority areas, initiatives, projects of "dig italization" of Ukraine by 2020 (project). 2016).

Тарнавська О. В.,
доктор філософії з психології (PhD), старший науковий співробітник лабораторії психодіагностики та науково-психологічної інформації Інституту психології імені Г. С. КостюкаНАПН України,
otarnavska737@gmai.com

КОГНІТИВНА ДОМІНАНТА В СТРУКТУРІ АДАПТАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ МИРУ ТА ВІЙНИ

Анотація. Стаття присвячена соціально-психологічному аналізу цінностей миру та цінностей війни в контексті сприйняття сучасної війни українськими учнями. Розкрито специфіку формування ціннісних орієнтацій в умовах війни, співвідношення ідеалів миру та виправдання необхідності захисту держави. Особлива увага приділяється когнітивному компоненту свідомості як провідному елементу у структурі адаптаційних ресурсів підлітків за результатами досліджень за методикою BASIC Ph М. Лахада. Домінування когнітивного компоненту сприяє рефлексивному осмисленню війни, формуванню відповідального громадянства та моральної зрілості.

Ключові слова: цінності миру, цінності війни, адаптаційні ресурси, когнітивна домінанта, учні, підлітки, Україна.

Abstract. The article is devoted to the socio-psychological analysis of the values of war in the context of the perception of modern war by Ukrainian students. The

specifics of the formation of value orientations in war conditions, the correlation of the ideals of peace and the justification of the need to protect the state are revealed. Special attention is paid to the cognitive component consciousness as a leading element in the structure adaptation resources of adolescents to the results of research using the BASIC Ph method by M. Lahad. The dominance of the cognitive component contributes to the reflexive understanding of war, the formation of responsible citizenship and moral maturity.

Keywords: values of peace, values of war, adaptation resources, cognitive dominant, students, adolescents, Ukraine.

Повномасштабна війна, яка триває в Україні з 2022 року, стала визначальним чинником соціалізації сучасного покоління школярів. Формування їхньої системи цінностей відбувається в умовах постійної загрози, інформаційного перевантаження та необхідності морального вибору. Проблема співвідношення цінностей миру та цінностей війни набуває особливої актуальності в умовах, коли війна перестає бути абстрактним історичним феноменом і стає частиною повсякденного досвіду. Підлітки не лише переживають воєнну реальність емоційно, але й активно її осмислюють.

Метою статті є теоретико-емпіричний аналіз цінностей миру та цінностей війни в уявленнях сучасних українських школярів з урахуванням домінування когнітивного компоненту свідомості у структурі адаптаційних ресурсів.

Цінності як психологічна категорія розглядаються в працях М. Рокича, Ш. Шварца, І. Беха та інших дослідників як стійкі переконання щодо бажаних форм поведінки чи кінцевих станів існування. Вони виступають внутрішніми регуляторами поведінки та визначають життєві орієнтири особистості [1, 7]. Цінності миру традиційно включають безпеку, гармонію, свободу, людську гідність, толерантність, співпрацю. Цінності війни в класичному розумінні можуть включати мужність, жертовність, патріотизм, обов’язок, дисципліну, готовність до захисту. При цьому важливо розмежовувати мілітаристські установки та цінності оборони, які у контексті сучасної України сприймається не як агресивна експансія, а як вимушений захист державності, що трансформує саму систему інтерпретації воєнних цінностей.

В умовах війни формується парадоксальна система цінностей, у якій мир залишається стратегічною метою, війна визнається інструментом захисту, патріотизм поєднується з прагненням гуманності. Для досягнення справедливого миру необхідний опір агресії. Тобто, цінності війни не замінюють цінностей миру, а функціонують як засіб його відновлення.

Важливо зазначити, що в умовах тривалої соціальної нестабільності та воєнної загрози особливої ваги набуває проблема духовно-морального становлення підлітків, враховуючи те, що підлітковий вік є періодом активного

формування світогляду, системи переконань, моральної позиції та особистісної ідентичності. В умовах війни ці процеси відбуваються прискорено та набувають екзистенційного характеру. Питання життя і смерті, справедливості, добра і зла перестають бути абстрактними філософськими категоріями – вони стають частиною повсякденного досвіду. Сучасні підлітки мають доступ до великого доступу інформації, постійно стикаються з новинами про бойові дії, часто мають досвід втрати, переміщення або розлуки. Ці чинники сприяють прискореному дорослішанню та формуванню рефлексивного типу мислення. Враховуючи те, що провідною кризою цього віку є «ідентичність – розмитість ролей» (за Е. Еріксоном), в умовах війни ця криза посилюється необхідністю визначення власної позиції щодо суспільних подій [2, 4].

У цьому контексті важливу роль грає навчання у закладах освіти як простору формування цінностей. Освітній процес у воєнний період виконує не лише інформативну, а й глибоку світоглядну функцію. Школа стає простором морального орієнтування, розвитку відповідальності, формування громадянської свідомості, осмислення історичних подій у ціннісному вимірі. Навчання забезпечує підліткам відчуття структурованості світу, прогнозованості майбутнього та особистої перспективи. Саме через освіту формується переконання, що майбутнє залежить від знань, компетентності та активної позиції. Особливо важливим є включення в освітній процес тем, пов’язаних з правами людини, гідністю та свободою, етикою відповідальності, культурою миру. Таким чином, навчання стає не лише передачею знань, а механізмом формування внутрішнього морального каркасу особистості.

На нашу думку, надзвичайно актуальним є дослідження наявних у підлітків адаптаційних ресурсів, оскільки саме вони визначають здатність юної людини ефективно реагувати на соціальні та психологічні виклики сучасності. Особливого значення ця проблема набуває в умовах воєнних конфліктів, коли змінюється ціннісна картина світу та відбувається переосмислення базових життєвих орієнтирів. Дослідження адаптаційних ресурсів дозволяє глибше зрозуміти механізми формування ціннісного ставлення до миру та війни, а також окреслити шляхи психологічної підтримки підлітків у період суспільних трансформацій.

З урахуванням цього нами була обрана методика BASIK Ph «Міст над прірвою» розроблена директором Ізраїльського Центру попередження стресу професором Мулі Лахадом та адаптована нами для осіб підліткового віку. Модель BASIK Ph виникла у межах досліджень психологічної адаптації людини до кризових ситуацій, травматичних подій та соціальних загроз [6]. Її центральною ідеєю є положення про те, що кожна людина має індивідуальний «профіль подолання», який формується з різних психологічних ресурсів. Метафорично прірва уособлює кризову

ситуацію, травматичний досвід або стан невизначеності, тоді як міст символізує внутрішні та зовнішні ресурси, які допомагають людині подолати цю кризу. Модель охоплює шість основних стратегій подолання стресу: belief (віра) – вірування, моральні цінності, світогляд; affect (афект) – почуття, емоції; social (суспільство) – чинник суспільної підтримки (родина, друзі); imagination (уява) – творчість, інтуїція; cognition (свідомість) – знання, думки, мислення; physiology (фізіологія) – сенсорні відчуття, фізична активність. Кожен з цих компонентів можна розглядати як окремий «трос» мосту, який утримує людину над прірвою життєвих труднощів. Чим більше таких тросів задіяно, тим стійкішим стає міст психологічної адаптації. Методика дозволяє виявити саме ті стратегії подолання, які є домінантними у конкретної особистості.

Перший компонент Belief пов'язаний з системою переконань, життєвих смислів та духовних орієнтирів людини. До нього належать релігійні вірування, моральні принципи, громадянські ідеали, а також переконання щодо справедливості, надії та майбутнього. У кризових ситуаціях саме віра та цінності часто стають тим внутрішнім компасом, що дозволяє людині зберігати відчуття сенсу навіть у складних обставинах.

Другий компонент Affect пов'язаний зі здатністю людини усвідомлювати та виражати власні емоції. Емоційне реагування дозволяє знижувати внутрішнє напруження, а також сприяє психологічному опрацюванню травматичного досвіду. У межах цього ресурсу людина може долати стрес через плач, розмову, співчуття, переживання радості чи суму. Емоційне вираження виступає своєрідним «клапаном» для виходу накопиченої напруги.

Соціальний компонент Social відображає значення міжособистісних зв'язків та підтримки з боку інших людей. До нього належить взаємодія з родиною, друзями, педагогами, а також участь у волонтерській діяльності. Людина, яка активно використовує цей ресурс, схильна звертатися за допомогою, обговорювати проблеми та знаходити підтримку у соціальному оточенні.

Компонент Imagination, у якому задіяна уява, відображає здатність людини використовувати символічне мислення, фантазію та творчість для подолання складних переживань. Уява дозволяє створювати альтернативні образи майбутнього, символічно опрацьовувати травматичний досвід та знижувати емоційну напругу.

Когнітивний компонент Cognition пов'язаний із раціональним осмисленням ситуації, плануванням дій та пошуком логічних рішень. Люди, у яких домінує цей канал подолання, намагаються аналізувати проблему, структурувати інформацію, та вибудовувати стратегію поведінки. Такий підхід допомагає відновити почуття контролю над ситуацією, що є важливим чинником психологічної стійкості.

Шостий компонент моделі Physiology пов'язаний із тілесними реакціями та фізичною активністю. Він включає спорт, танці, дихальні практики, прогулянки

на свіжому повітрі та інші способи зниження стресу через тілесний досвід. Фізична активність сприяє регуляції нервової системи та допомагає організму відновлювати внутрішній баланс.

У контексті війни методика BASIK Ph «Міст над прірвою» М. Лахада набуває особливої актуальності, оскільки дозволяє дослідити адаптаційні ресурси учнів, які живуть у ситуації тривалого стресу та невизначеності. Для українських підлітків війна часто постає як метафорична прірва – простір небезпеки, втрат і життєвих викликів. Використання методики BASIK Ph у учнів дозволяє виявити які з цих ресурсів є домінантними, а які потребують розвитку.

Методика BASIK Ph «Міст над прірвою» має особливу цінність для психологів, так як поєднує у собі діагностичні та терапевтичні можливості. Вона не лише дозволяє досліднику отримати інформацію про індивідуальні стратегії подолання стресу, а й сприяє усвідомленню респондентами власних ресурсів.

Співробітниками лабораторії психодіагностики та науково-психологічної інформації імені Г. С. Костюка НАПН проводилось емпіричне дослідження за методикою BASIK Ph на базі середніх закладів освіти м. Києва. У дослідженні взяли участь учні 8–11 класів у кількості 180 осіб.

Результати досліджень за тестом BASIK Ph «Міст над прірвою» М. Лахада свідчать про те, що для більшості учнів 8–11 класів домінантним адаптаційним ресурсом є Cognition (свідомість) (70,9 %). Найвищий показник у учнів 11 класів (80,1 %). Провідна роль когнітивного каналу (Cognition) свідчить про те, що більшість підлітків використовують інтелектуалізацію як основний механізм психологічної адаптації. Вони аналізують причини та наслідки війни, логічно осмислюють інформацію, прагнуть зрозуміти геополітичний контекст, раціоналізують тривожні події. Цінності миру у таких підлітків не мають абстрактного чи суто емоційного характеру. Когнітивна домінанта проявляється в тому, що підлітки часто розглядають мир як результат певних політичних і військових рішень, а не як абстрактну категорію. Аналітичний склад мислення формує у підлітків розуміння того, що «мир будь-якою ціною» не тотожний «справедливому миру». Вони схильні оцінювати мир через категорії безпеки, гарантій, міжнародного права та довгострокових наслідків. Особливо показовим є найвищий відсоток когнітивного ресурсу в 11 класах. Це свідчить про зростання рівня рефлексії з віком, формування громадянської позиції, здатність до стратегічного мислення. Отже, цінність миру у старшокласників набуває ознак усвідомленого політичного та морального аспектів. Домінування Cognition також означає відсутність романтизації війни. Учні здатні відокремлювати поняття «війна» і «захист»; аналізувати відповідальність сторін, розуміти економічні і демографічні наслідки. Цінності війни в їхній свідомості мають раціонально-оборонний характер: вони визначають необхідність мужності,

дисципліни та самопожертви, але не сприймають війну як самоцінність. Таким чином, когнітивна домінанта сприяє моральній диференціації понять «агресія» і «оборона». Когнітивний аналіз дозволяє підліткам розуміти складність історичних процесів, уникати маніпуляцій, формувати аргументовану позицію. Домінування когнітивного ресурсу у структурі адаптаційних стратегій українських підлітків створює сприятливі умови для глибокої ціннісної рефлексії. Це свідчить про те, що підлітки не лише емоційно реагують на події війни, а й активно осмислюють їх: аналізують поняття справедливості, співвідносять особисті переживання з національними подіями, переоцінюють значущість матеріальних і нематеріальних благ, формують власне бачення майбутнього. Такий рефлексивний процес сприяє трансформації світогляду. На жаль, війна руйнує попередні уявлення про стабільність світу, але водночас відкриває можливість формування більш глибокого розуміння життя. Підлітки починають по-іншому оцінювати безпеку, родинні зв'язки, свободу, можливість навчатися, повсякденні радощі. Мир перестає бути фоновою умовою існування і стає найвищою гуманістичною цінністю. Така переоцінка цінностей підвищує рівень вдячності та усвідомленості, що є одним з показників посттравматичного зростання. Водночас усвідомлення цінностей війни (мужності, відповідальності, солідарності, жертовності) формує новий рівень громадянської зрілості. Приклади героїзму, взаємодопомоги, волонтерства, які бачать підлітки, стають моделлю моральної поведінки. Таким чином, війна попри її руйнівний характер стає каталізатором морального дорослішання.

Під час проведення методики та подальшої бесіди з учнями було зафіксовано низку висловлювань, які відображають когнітивний компонент подолання стресу у контексті формування цінностей миру та війни. Зокрема, один із підлітків пояснював свою мотивацію до навчання таким чином: «Я почав більше вчити фізику, бо хочу зрозуміти, як працюють дрони. Я дивлюся відео, читаю про їхню конструкцію. Мені здається, що в майбутньому я зможу зробити їх кращими і допомагати нашим військовим. Тому зараз для мене навчання – це теж спосіб допомогти країні». Інший учасник дослідження підкреслював зв'язок між освітою та майбутнім відновленням держави: «Мир для мене – це коли можна спокійно планувати життя. Я хочу вступити до університету і стати інженером і після війни допомагати відбудовувати міста». У висловлюваннях підлітків часто простежується усвідомлення значення знань для оборони держави і технологічного розвитку. Наприклад, один із досліджуваних зазначив: «Я чув, що зараз війни виграють не тільки зброєю, а й технологіями. Тому я зараз більше цікавлюся програмуванням. Якщо я навчуся добре писати код, то зможу працювати над системами керування для техніки або безпілотників». Водночас у відповідях підлітків мир розуміється не лише як припинення бойових дій, а як

ширший соціальний стан безпеки та можливостей розвитку. Так, один з учнів описував своє бачення миру наступним чином: «Мир – це коли ти не думаєш про повітряні тривоги і ракети. Коли можна спокійно ходити до школи, гуляти з друзями і планувати ким ти станеш». Інша учениця підкреслювала значення справедливості та захищеності: «Для мене мир – це коли країна захищена і люди не бояться за своїх близьких. Тоді можна думати не лише про те, як вижити, а й про те, як зробити щось корисне». Ще одна учениця висловлювала прагнення допомагати у медичній сфері: «Я хочу стати лікарем. Коли почалася війна я зрозуміла, наскільки важливо вміти рятувати людей. Тому я стараюся краще вчити хімію і біологію». Подібні висловлювання свідчать про те, що для значної частини українських підлітків досвід війни стає не лише джерелом тривоги, але й фактором формування відповідальності, громадянської зрілості та мотивації до навчання.

Другим за значущістю ресурсом виступає соціальний канал Social (суспільство) (57,2 %). Найвищі показники в учнів 9 класів (66,7 %). Це свідчить про те, що для підлітків надзвичайно важлива підтримка родини, друзів, вчителів. Соціальна орієнтація посилює колективістські аспекти цінності миру: безпека близьких, єдність громади, взаємопідтримка, збереження соціальних зв'язків. Для підлітків мир – це можливість бути разом, навчатися офлайн, планувати спільне майбутнє. Соціальний компонент підсилює гуманістичний зміст мирних цінностей. Високий показник у 9 класах може свідчити про підвищену потребу в підтримці у період формування ідентичності. У контексті цінностей війни соціальний ресурс сприяє формуванню патріотизму як колективної ідентичності, солідарності, відчуття причетності до національної спільноти. Війна в такому випадку сприймається через призму «захисту своїх». Саме соціальний канал забезпечує трансформацію індивідуальної тривоги в спільну відповідальність. Наведені нижче приклади демонструють, як підлітки вербалізують значущість соціального оточення у подоланні кризових ситуацій. Наприклад, один з учнів підкреслював роль родини у відчутті безпеки: «Коли вся родина разом, навіть під час тривоги, стає спокійніше. Мені здається, коли всі близькі поруч і ми разом сидимо у коридорі, то нам нічого не страшно». Деякі підлітки пов'язали поняття миру із можливістю підтримувати соціальні контакти та відчувати єдність громади: «Коли почалася війна, я зрозуміла, що дуже важливо, щоб люди допомагали один одному. Мир – це коли люди разом і підтримують один одного, а не живуть у страху». У відповідях учнів також простежується усвідомлення колективної солідарності та значення дружби як ресурсу психологічної стійкості: «Я думаю, що ми сильні тоді, коли тримаємося разом. У нас у класі всі підтримують одне одного»; «Коли є друзі, з якими можна поговорити і пожартувати, стає легше»; «Коли приходиш у школу і бачиш друзів,

вчителів, здається, що життя стає більш нормальним. Це допомагає не думати постійно про війну». Підлітки також пов'язують соціальну єдність із почуттям відповідальності за країну та усвідомлюють роль громади: «Мені здається, що війна показала як важливо підтримувати своїх. Коли люди допомагають армії, волонтерам, один одному – тоді відчуваєш, що ми одна команда»; «Я бачив, як люди в нашому місті допомагають переселенцям і військовим. Тоді розумієш, що всі ми разом можемо багато зробити». Інший підліток описував війну саме через призму захисту близьких: «Я думаю, що військові воюють щоб захистити свої родини і свою країну». Отже, у контексті цінностей миру та цінностей війни соціальний ресурс Social підсилює значення міжособистісної довіри, тобто підлітки усвідомлюють, що перемога й мир можливі лише за умов єдності.

Найнижчими показниками майже у всіх класах виявилися показники Belief (віра) та Physiology (фізіологія) (віра – 28,5 %; фізіологія – 25,6 %). У контексті цінностей миру це означає, що мир розглядається підлітками як результат конкретних дій. У контексті війни підлітки менше покладаються на фаталізм, а більше на відповідальність людини та держави. У відповідях респондентів це проявлялося у раціональному підході до розуміння причин і наслідків війни. Наприклад, учні під час обговорення зазначали: «Я думаю, що мир не з'являється просто тому, що хтось у нього вірить. Мир – це коли люди реально працюють для цього: військові захищають країну, а інші допомагають і підтримують»; «Я не думаю, що все залежить від долі чи випадку. Багато залежить від того які рішення приймають люди і як вони діють». Водночас відповіді, які прямо апелювали до віри та духовної підтримки мали особливо емоційний та особистий характер. Наприклад, один учень зазначив: «Коли важко, я інколи просто думаю про те, що все одно має бути справедливість і що добро переможе. Це допомагає не втрачати надію». Інший учень підкреслював роль духовної підтримки родини: «Моя бабуся завжди каже, що треба вірити, молитися і підтримувати одне одного. Її слова справді мені додають сил». Одна з учениць під час бесіди поділилася таким досвідом: «Коли мій тато був на передовій у дуже гарячій точці, мені було дуже страшно. Я щодня молилася за нього і просила, щоб він повернувся живим. Він був поранений, але вижив, і зараз йому набагато краще. Я впевнена, що віра і молитва допомогли нам пережити цей час і саме через це він зараз з нами». Подібні висловлювання свідчать про те, як для окремих підлітків віра, духовні практики виступають дуже важливим потужним джерелом психологічної підтримки, допомагаючи зберігати надію та емоційну стійкість у складних життєвих ситуаціях.

Попри відносно низький показник каналу Belief у структурі адаптаційних ресурсів, духовно-моральний вимір не втрачає своєї значущості. Навпаки, в умовах війни він може набувати більш усвідомленого, рефлексивного характеру.

У підлітків, які домінантно використовують когнітивний ресурс, віра часто не є сліпою або традиційною – вона проходить через процес осмислення, критичного аналізу та особистісного прийняття. Це формує більш зрілий, інтегрований тип духовності. В умовах війни віра набуває багатовимірного значення. Це і віра в Бога, і віра в людей, і віра в себе, і віра в перемогу.

Для частини підлітків віра в Бога стає джерелом надії, внутрішнього спокою, відчуття сенсу страждання, довіри до вищого порядку. Вона допомагає зменшити екзистенцій ну тривогу та переживання безпорадності. Водночас у когнітивно орієнтованих підлітків релігійна віра часто поєднується з раціональним осмисленням подій, що сприяє гармонійному поєднанню духовності та критичного мислення.

Віра в людей – у збройні сили, волонтерів, родину, друзів формує почуття довіри до соціального світу. Вона знижує рівень ізоляції та сприяє розвитку солідарності.

Віра в перемогу є особливо важливим смислотворчим чинником. Вона підтримує мотивацію, знижує рівень безнадії, формує довгострокову перспективу, стимулює громадянську активність. Когнітивна домінанта сприяє тому, що віра в перемогу ґрунтується не лише на емоційному піднесенні, а й на аналізі ресурсів держави, міжнародної підтримки, стійкості суспільства.

Одним із ключових аспектів духовно-морального становлення є розвиток внутрішньої впевненості. Віра в себе включає усвідомлення власної цінності і відповідальність за майбутнє, готовність долати труднощі, здатність до саморозвитку. У поєднанні з високим рівнем Cognition це формує покоління яке не лише переживає війну, а й активно готується до відбудови країни.

Важливо підкреслити, що раціональність і духовність не є взаємовиключними. Навпаки, їхня інтеграція забезпечує психологічну зрілість. Когнітивний аналіз дозволяє підліткам розуміти складність історичних процесів, уникати маніпуляцій, формувати аргументовану позицію. Духовно-моральні цінності забезпечують смисл, надію, гуманістичну спрямованість, внутрішню стійкість. Гармонійне поєднання цих компонентів формує цілісну особистість, здатну зберігати людяність навіть у травматичних умовах.

Освіта в умовах війни виконує ключову роль у формуванні морально зрілої особистості. Інтеграція раціонального та духовного вимірів формує покоління підлітків із високим рівнем відповідальності, громадянської зрілості та моральної стійкості. Підтримка духовно-морального розвитку має стати пріоритетним напрямом освітньої та психологічної роботи в закладах освіти.

Низькі показники Physiology пов’язані з масовою діджиталізацією та високим навчальним навантаженням. Учні проявляють незначну фізичну активність. Підлітки рідше пов’язували подолання стресу з фізичною активністю

та тілесними вправами не через їхню неефективність, а через низький рівень залученості до таких практик. Проте, окремі учні все ж зазначали роль руху та спорту для відновлення емоційної рівноваги: «Коли я займаюся спортом або просто гуляю, стає легше. Тоді я менше думаю про погані новини»; «Коли я займаюся спортом, то відчуваю, як з'являється більше сил, енергії і сміливості»; «Після пробіжки або гри у футбол ніби очищується голова, стає легше думати і менше хвилюєшся». Подібні висловлювання свідчать про те, що фізична активність може виступати важливим ресурсом психологічної саморегуляції, сприяючи зниженню рівня тривожності, підвищенню життєвого тонусу та формуванню відчуття внутрішньої стійкості. У цьому контексті особливої актуальності набуває посилення просвітницької діяльності, спрямованої на формування в учнів усвідомлення здоров'я як ключової життєвої цінності, а також створення сприятливих умов для їх ширшого залучення до систематичної фізичної активності.

Отже, когнітивна домінанта виступає ключовим елементом адаптаційних ресурсів учнів, забезпечуючи осмислення досвіду війни та трансформацію його у конструктивні життєві стратегії. Війна, попри деструктивний характер, може виступати чинником морального дорослішання та формування цінностей миру.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ – Чернівці : «Букрек», 2018. 320 с.
2. Бєльська Н., Мельник М. Ціннісні орієнтації обдарованої учнівської молоді України до та під час повномасштабної війни. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2025. №2(97). DOI:https://doi.org/10.63437/3083-6425-2025-2(97)-04
3. Діагностика адаптаційних ресурсів здобувачів загальної середньої освіти та їхніх батьків для подолання наслідків війни : практичний посібник / Н. В. Пророк, О. В. Гнатюк, С. Т. Бойко, О. І. Купрєєва, В. І. Полякова, О. А. Столярчук, О. В. Тарнавська, Л. Г. Царенко, О. Ю. Чекстере ; за ред. Н. В. Пророк. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2025. 327 с. URL:https://lib.iitta.gov.ua/view/divisions/lp/2025.html
4. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості : монографія. Київ : КММ, 2006. 240 с.
5. Тарнавська О. В. Психологічна діагностика адаптаційних ресурсів підлітків для подолання наслідків війни. Європейський психологічний часопис : науковий журнал / редкол. : О. А. Блінов (голов. ред.) та ін. Київ : Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет», 2025. Вип. 2. С. 86-93. URL:https://cms.psychologicaljournal.eu.edu.ua/uploads/15_2_2025_51bb9b4608.pdf
6. Lahad, M. (2017). From victim to victor: The development of the BASIC PH model of coping and resiliency. Traumatology, 23(1), 27–34. URL: https://doi.org/10.1037/trm0000105
7. Schwartz, S. H. (2012). An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. Online Readings in Psychology and Culture, 2(1). https://doi.org/10.9707/2307-0919.1116

Теряєв Д. О.,
кандидат філологічних наук,
доцент Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
d.teriaiev@knu.ua
лектор інституту Україністики Пряшівського університету в Пряшеві
(Словацька Республіка)
dmytro.teriaiev@unipo.sk

УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІУМ У МІЖНАРОДНОМУ АКАДЕМІЧНОМУ ПРОСТОРІ: ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ІНТЕГРАЦІЇ ТА СПІВПРАЦІ

Анотація У статті розглянуто особливості розвитку українського соціуму як активного суб'єкта міжнародної спільноти в умовах сучасних глобальних викликів. Особлива увага приділяється ролі освіти, науки та культурної дипломатії у формуванні міжнародної присутності України. Аналізується значення академічної мобільності, міжуніверситетського співробітництва та викладання української мови й літератури за кордоном як важливих чинників популяризації української культури та зміцнення міжнародних гуманітарних зв'язків, підкреслюється, що сучасна українська гуманітарна освіта відіграє важливу роль у формуванні позитивного міжнародного іміджу держави та сприяє інтеграції українського соціуму у світовий культурний та науковий простір. На прикладі освітньої діяльності у закордонному університетському середовищі розкрито потенціал академічної співпраці як інструменту міжкультурного діалогу та розвитку міжнародної суб'єктності України. Зроблено висновок, що поширення української мови, літератури та культури в європейських освітніх інституціях сприяє поглибленню міжнародного партнерства, формуванню взаєморозуміння між народами та утвердженню цінностей відкритого демократичного суспільства.

Ключові слова: український соціум, міжнародна спільнота, гуманітарна освіта, академічна мобільність, культурна дипломатія, українська мова, міжнародне освітнє співробітництво, міжкультурний діалог, популяризація української культури.

Abstract The article examines the peculiarities of the development of Ukrainian society as an active subject of the international community in the context of contemporary global challenges. Particular attention is paid to the role of education, science, and cultural diplomacy in shaping Ukraine's international presence. The study analyzes the importance of academic mobility, interuniversity cooperation, and the teaching of the Ukrainian language and literature abroad as key factors in promoting Ukrainian culture and strengthening international humanitarian ties. It is emphasized that modern Ukrainian humanities education plays a significant role in forming a positive international image of the state and contributes to the integration of Ukrainian society into the global cultural and scientific space. Based on the example of educational activities in a foreign university environment, the potential of academic cooperation as a tool for intercultural dialogue and the development of Ukraine's

international subjectivity is revealed. It is concluded that the dissemination of the Ukrainian language, literature, and culture in European educational institutions contributes to deepening international partnership, fostering mutual understanding between nations, and affirming the values of an open democratic society.

Keywords: Ukrainian society, international community, humanities education, academic mobility, cultural diplomacy, Ukrainian language, international educational cooperation, intercultural dialogue, promotion of Ukrainian culture.

Сучасні глобалізаційні процеси дають поштовх інтенсифікації міжкультурної взаємодії, розширенню міжнародного співробітництва та формуванню нових моделей соціального розвитку. За цих умов виняткового значення набуває питання становлення українського соціуму як активного суб'єкта міжнародної спільноти. Інтеграція України у світовий освітній, культурний, і науковий простір передбачає як політичні та економічні трансформації, так і утвердження гуманітарних цінностей, розвиток освіти, науки та культури як важливих чинників міжнародної комунікації.

Сьогодні український соціум переживає складний період історичного розвитку, що супроводжується водночас внутрішніми трансформаціями та наполегливим залученням до міжнародних процесів. За цих обставин необхідною складовою формування міжнародної суб'єктності України є розвиток гуманітарної освіти, міжуніверситетського співробітництва, академічної мобільності та популяризації української культури за кордоном. Освітні й наукові інституції відіграють унікальну роль у формуванні міжнародного образу держави, створюючи простір для міжкультурного діалогу та комунікації між народами.

Одним із важливих напрямів такої взаємодії є популяризація української мови та літератури у закордонних університетах, що сприяє не лише розвитку україністики у світі, а й утвердженню України як повноправного учасника міжнародного культурного та освітнього простору. Викладання української мови, літератури та культури за межами країни стає вагомим інструментом культурної дипломатії та сприяє формуванню позитивного міжнародного іміджу України.

Актуальність дослідження зумовлена потребою осмислення ролі освіти й культури у процесі становлення українського соціуму як суб'єкта міжнародної спільноти. Водночас визначення значення міжнародної академічної співпраці у розвитку сучасного гуманітарного простору є невід'ємним рушієм змін. Метою статті є аналіз освітньо-культурних аспектів інтеграції українського соціуму до міжнародної спільноти та визначення ролі гуманітарної освіти, академічної мобільності й викладання української мови та літератури за кордоном у формуванні міжнародної суб'єктності України.

У статті використано поєднання теоретичного аналізу наукових джерел з галузей української літератури, культурології та міжнародної освіти, аналізу практичного досвіду викладання української мови та літератури у Пряшівському університеті в Пряшеві (Словацька Республіка), а також кейс-методу, що включав розбір конкретних навчальних занять і культурно-освітніх заходів. Метод спостереження та аналіз студентських відгуків дозволив оцінити ефективність інтеграції навчального процесу з культурними та громадськими ініціативами. Такий комбінований підхід забезпечив цілісне осмислення процесу формування міжнародної суб'єктності українського соціуму.

1. Гуманітарна освіта як чинник інтеграції українського соціуму у міжнародний культурно-освітній простір.

Глобалізація диктує нові правила у формуванні міжнародної суб'єктності держави та розвитку міжкультурної комунікації, де за теперішніх умов гуманітарна освіта відіграє важливу роль. Саме гуманітарні дисципліни сприяють поширенню національної культури, мови та історичної пам'яті на міжнародній арені, формуючи інтелектуальний простір міжкультурної комунікації між народами. Українська гуманітарна освіта, зокрема викладання української мови та літератури у закордонних університетах, є провідним елементом культурної дипломатії та засобом розповсюдження української культури у світовому освітньому середовищі.

Викладання українознавчих дисциплін у Пряшівському університеті в Пряшеві дозволяє студентам системно вивчати українську мову та літературу, а також ознайомитися з історичними і культурними контекстами її розвитку. У межах навчального процесу в Пряшівському університеті в Пряшеві протягом академічного року мій досвід викладання охоплював такі дисципліни, як теорія літератури, коментоване читання, стилістика української мови, орфографічний семінар, історія української літератури та вступ до літературознавства. Кожна з цих дисциплін має чітко визначену мету та методологію викладання, яка спрямована на розвиток мовної, літературної та культурної компетентності студентів. Особливу увагу приділено інтеграції мультимедійних ресурсів, аудіо- та відеоматеріалів, а також безпосередньому читанню та аналізу літературних творів.

Наприклад курс теорії літератури знайомить студентів із основними поняттями літературознавства, історією та еволюцією літературних жанрів, принципами аналізу текстів і основними літературними школами. Під час занять особливу увагу приділено порівняльному аналізу українських і європейських літературних традицій з акцентом висвітленні тенденцій розвитку саме українського процесу.

Для підвищення ефективності навчання всі лекції супроводжуються мультимедійними презентаціями, що ілюструють основні поняття, терміни та жанрові приклади. Використання аудіоматеріалів (аудіокниги з читанням

фрагментів класичних творів) та відеоілюстрацій (екранні адаптації літературних творів, документальні сюжети про письменників, навчальні відео про авторів та їхні твори) забезпечує можливість студентам глибше усвідомлювати структуру та художні особливості текстів.

Методологія курсу включає як теоретичний аналіз, так і практичні вправи з розбору уривків текстів, визначення художніх засобів та побудови структурного аналізу. Це допомагає студентам розвинути навички літературного аналізу та критичного мислення, необхідні для подальшого академічного та професійного розвитку.

Курс коментованого читання є першорядним для формування літературної компетентності студентів та розвитку навичок аналізу художніх текстів. Він спрямований на детальний розбір творів українських класиків і представників нової української літератури 19-початку 20 століття, а також на ознайомлення з феміністичними та соціально-політичними тенденціями, які відображалися у творчості письменників різних регіонів України.

До основних авторів курсу належать: Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш, Леся Українка, Іван Франко, Ольга Кобилянська, Марко Кропивницький, Іван Карпенко-Карий, Панас Мирний, Іван Нечуй- Левицький, Олександр Олесь, Олена Пчілка, Ганна Барвінок, Марко Вовчок, Михайло Коцюбинський, Квітка-Основ'яненко, Василь Стефаник, Юрій Федькович, Михайло Старицький, Наталія Кобринська.Руська трійця: Яків Головацький, Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич.

Під час занять студенти не тільки читають тексти, але й аналізують історичний, соціальний та культурний контекст, у якому твори створювалися, адже без цього неможливо правильно збагнути контекст створення творів. Спеціальна увага приділяється:

- вивченню соціально-побутових та феміністичних мотивів у прозі та поезії, зокрема у творчості Ольги Кобилянської, Олени Пчілки, Ганни Барвінок та Наталії Кобринської, що висвітлюють становище жінки у західноукраїнських землях та формування жіночої свідомості у суспільстві;

-аналізу суспільно-політичної тематики в творах Шевченка, Куліша, Франка, Старицького та Стефаника, де піднімаються питання національної ідентичності, соціальної справедливості та реформ;

- вивченню розвитку реалістичної прози та драматургії, представленої Панасом Мирним, Карпенком-Карим, Коцюбинським та Нечуєм-Левицьким, із акцентом на психологічні портрети персонажів та зображення життя українського суспільства на рубежі століть;

- знайомству з першими літературними новелістами та романтиками, такими як Квітка-Основ'яненко та Марко Вовчок, що формували українську прозову традицію та впливали на подальший розвиток літератури;

- аналізу поетичних і драматичних творів Лесі Українки, Івана Франка та Олександра Олеся, де відображено національні ідеї, психологічні мотиви та філософські пошуки людини.

Для підвищення ефективності навчання використовується комбінований метод викладання, котрий поєднує:

- мультимедійні презентації з біографіями та ілюстраціями авторів, хронологією літературних подій і жанровими схемами;

- аудіо- та відеоматеріали, зокрема аудіозаписи поезії, відео театральних постановок, документальні сюжети про життя та творчість письменників, а також відео саме стосовно творів;

- безпосереднє читання творів та аналіз текстів під керівництвом викладача, що дозволяє відчути ритм, стилістику та емоційний заряд текстів;

- практичні завдання: студенти самостійно визначають художні засоби, мотиви та символіку творів, складають аналітичні нотатки та презентують їх групі, обговорюють інтерпретації та порівнюють підходи авторів.

Курс коментованого читання інтегрує класичну літературу 19-початку 20 століття з сучасною українською літературою, що дозволяє студентам простежити розвиток національної літературної традиції, зрозуміти взаємозв'язок між історичними умовами та творчістю авторів, а також сформувати власну критичну позицію та аналітичне мислення.

Таким чином, курс коментованого читання та вивчення нової української літератури не тільки поглиблює знання студентів про класичну літературу, а й сприяє розвитку міжкультурної компетентності, розумінню феміністичних та соціально-політичних тенденцій, а також формує у студентів цілісне уявлення про українську літературну традицію та її сучасне значення.

Курс нової української літератури охоплює період 19 століття та початку 20 століття, який є провідним для формування національної літературної традиції та української культурної ідентичності. Цей період характеризується зростанням соціально-політичної свідомості, пошуком національної ідеї, розвитком нових жанрів і форм літературного експерименту.

У межах курсу студенти ознайомлюються з творчістю як класичних авторів, так і представників нових течій, що відображають соціальні, культурні та феміністичні тенденції. Основними авторами є:

Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш, Іван Франко, Леся Українка – представники національної класики, чия поезія, проза та драматургія формують канон української літератури. Аналізуються питання соціальної справедливості, національної самосвідомості та духовного розвитку людини.

Ольга Кобилянська, Олена Пчілка, Ганна Барвінок, Наталія Кобринська – письменниці, що представляють феміністичну літературу Західної України,

відображають становище жінки у суспільстві, проблеми емансипації та соціальної нерівності.

Марко Вовчок, Панас Мирний, Іван Карпенко-Карий, Іван Нечуй- Левицький, Михайло Коцюбинський, Григорій Квітка-Основ'яненко, Олександр Олесь, Михайло Старицький, Яків Головацький, Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Юрій Федькович, Василь Стефаник – автори, які відображають соціально-побутові, психологічні та історико-політичні аспекти життя українського народу, формують реалістичну прозу та драматургію.

Курс спрямований на:

- формування розуміння історико-культурного контексту – студенти аналізують, як політичні та соціальні процеси впливали на тематику та стиль творів.

- вивчення жанрової та стилістичної різноманітності – від романтичної поезії і реалістичної прози до драматургії та новелістики, що відображають соціальні і психологічні особливості персонажів.

- розвиток аналітичних і критичних навичок – через порівняльний аналіз творів різних авторів та обговорення мотивів, художніх засобів і символіки.

Інтеграцію класичної та сучасної літератури – студенти простежують взаємозв'язок між класичними текстами 19-початку 20 століття та тенденціями сучасної української літератури.

Для покращення сприйняття матеріалу викладаються мультимедійні презентації, аудіокниги та відеоматеріали, що демонструють театральні постановки, документальні сюжети про авторів, читання уривків поезії. Безпосереднє читання творів і колективний аналіз текстів дозволяє студентам відчути художню образність, ритм та стилістичні особливості кожного автора.

Безпосередню увагу приділено феміністичним тенденціям, представленим у творчості Ольги Кобилянської, Олени Пчілки, Ганни Барвінок та Наталії Кобринської, що дає студентам змогу зрозуміти роль жінки у формуванні національної літературної традиції та культурної свідомості.

Таким чином, курс нової української літератури не лише поглиблює знання студентів про українську літературу 19-початку 20 століття, а й сприяє розумінню культурної ідентичності, соціальних і феміністичних тенденцій, формує критичне мислення та міжкультурну компетентність.

Курс стилістики української мови спрямований на вивчення функціональних стилів, стилістичних засобів виразності та правильного використання мови у різних комунікативних ситуаціях. Особлива увага приділяється академічному та професійному письму, розробці власних текстів і редагуванню письмових робіт.

Навчальний процес включає мультимедійні презентації, які демонструють приклади використання різних стилів у літературі, публіцистиці та наукових

текстах. Також широко застосовуються аудіо- та відеоматеріали, наприклад, записи публічних виступів та аналіз промов, що дозволяє студентам побачити реальне застосування стилістичних норм.

Методи практичної роботи включають аналіз уривків текстів, редагування та створення власних міні-творів із використанням різних стилів, а також колективне обговорення помилок і варіантів удосконалення письма. Поєднання теоретичних знань та практичних завдань забезпечує формування у студентів високого рівня мовної компетентності.

Курс орфографічного семінару спрямований на поглиблене вивчення норм сучасної української орфографії, роз'яснення правил правопису та розвиток навичок грамотного письма.

Заняття включають роботу з текстами класичної та сучасної літератури, аудіо- та відеоматеріалами, що демонструють правильне використання слів та орфографічних норм. Студенти виконують практичні вправи, самостійно виправляють помилки у текстах, а також складають власні уривки творів із застосуванням правил сучасного правопису.

Таким чином, курс формує навички грамотного письма та розвиває увагу до стилістичних нюансів, що є необхідними для подальшого академічного та професійного використання української мови.

Курс історії української літератури дозволяє студентам відстежити розвиток української літературної традиції від давніх часів до сучасності. Особлива увага приділяється періодизації літературного процесу, вивченню творчості видатних авторів та аналізу культурно-історичного контексту.

Для полегшення сприйняття матеріалу використовується мультимедійне забезпечення: презентації, інтерактивні хронології, відео про життя та творчість письменників, а також аудіо запис читання уривків творів. Такий підхід дозволяє студентам не лише запам'ятовувати дати та події, а й глибше усвідомлювати значення літературних явищ у розвитку національної культури.

Курс вступу до літературознавства забезпечує студентам базові знання про теоретичні засади літературної науки, основні методи аналізу текстів і критичного осмислення літературних явищ.

Використовуються мультимедійні презентації, аудіо та відео матеріали, що ілюструють різні літературні напрями та творчість видатних авторів. Практичні заняття включають аналіз уривків текстів, групові обговорення та створення коротких письмових аналітичних робіт. Такий інтегрований підхід дозволяє студентам отримати комплексне уявлення про літературу та підготуватися до більш спеціалізованих курсів.

Усі курси поєднують теоретичні лекції, практичний аналіз текстів, мультимедійні презентації та аудіо- і відеоматеріали, що дозволяє студентам

отримувати інформацію одночасно у різних форматах, краще засвоювати матеріал та формувати навички міждисциплінарного аналізу. Безпосереднє читання творів українських авторів і робота з їх текстами забезпечують розвиток критичного мислення та глибоке розуміння української культурної спадщини. Такий підхід створює умови для повноцінного засвоєння мовно-літературних знань та формування компетентного міжнародного громадянина, який володіє українською культурою та мовою.

2. Культурно-освітня діяльність як форма популяризації української культури за кордоном

Культурно-освітня діяльність є невід'ємною складовою міжнародного освітнього процесу, оскільки вона дозволяє студентам не лише засвоювати знання, а й безпосередньо переживати культурні, історичні та соціальні явища. У сучасних умовах глобалізації така діяльність стає важливим інструментом формування національної ідентичності та міжнародної суб'єктності українського соціуму, особливо коли вона реалізується у закордонному навчальному середовищі, такому як Пряшівський університет в Пряшеві.

Одним із основних прикладів ефективної культурно-освітньої роботи є відвідування театральної прем'єри вистави Івана Франка «Учитель». Це дозволило студентам не лише ознайомитися з драматургією української класики, представленої в закордонному середовищі, а й глибше зрозуміти соціальні та морально-етичні проблеми, які автор висвітлює у своїх творах. Після перегляду постановки студенти брали участь у дискусійних семінарах, де обговорювали сюжет, характери персонажів та художні засоби драматурга. Окрім цього, студенти поділились своїми думками і враженнями, які оформили і опублікували як відгук на сторінках у соцмережах Інституту україністики, що дало змогу ширшій авдиторії ознайомитись з результатами культурної інтеграції. Такий підхід поєднує теоретичний аналіз з практичним сприйняттям мистецтва, що сприяє розвитку аналітичного мислення, критичного оцінювання художніх текстів та глибшого розуміння культурного контексту.

Не менш значущим елементом культурно-освітньої діяльності є відвідування музеїв та виставкових експозицій, пов'язаних із українською культурою, історією та мистецтвом. Такі візити дозволяють студентам побачити оригінальні артефакти, старовинні документи та мистецькі твори, що відображають історичний і культурний розвиток українського народу. Наприклад, під час екскурсій студенти знайомляться з творами народного мистецтва, літературними рукописами та першодруками українських письменників, що створює живий та інтерактивний контекст для навчання. Це допомагає їм формувати цілісне уявлення про культурну спадщину України, її естетичні цінності та історичний розвиток.

3. Міжнародна академічна та культурна співпраця як інструмент розвитку українського соціуму

Сучасний розвиток українського соціуму як активного суб'єкта міжнародної спільноти неможливий без системної академічної та культурної інтеграції на глобальному рівні. Міжнародна співпраця у сфері освіти, науки та культури виступає ключовим інструментом для поширення української культурної спадщини, формування позитивного іміджу України та розвитку міжкультурної компетентності студентів і викладачів.

Академічна співпраця

Одним із напрямів такої інтеграції є спільна науково-освітня діяльність з університетами та науковими установами за кордоном. Це включає:

- проведення спільних семінарів, лекцій та конференцій;
- участь у міжнародних проєктах та дослідницьких ініціативах;
- організацію студентських обмінів, стажувань та літніх шкіл.

Такий підхід дозволяє українським студентам і викладачам не лише отримувати сучасні знання та методики, а й представляти українську культуру, літературу та науку на міжнародній арені. Наприклад, у Пряшівському університеті в Пряшеві активно розвиваються програми викладання української мови та літератури для іноземних студентів, що дозволяє формувати у молоді цілісне уявлення про українську культурну спадщину та її сучасні тенденції.

Важливу роль відіграє також культурна співпраця, що реалізується через участь студентів і викладачів у міжнародних заходах, фестивалях, виставках, театральних постановках та науково-просвітницьких подіях. Спільні культурні ініціативи дають змогу:

- демонструвати українську літературу, театр, мистецтво та музичні традиції;
- формувати міжкультурний діалог та солідарність у міжнародному середовищі;
- підвищувати поінформованість про історичні та сучасні виклики України.

Особливо важливою є співпраця з дипломатичними установами, наприклад, Консульством України у Пряшеві, яке підтримує освітні та культурні проєкти. Участь студентів у заходах, присвячених річниці повномасштабного вторгнення, сприяє формуванню міжнародного розуміння нинішньої ситуації в Україні, а також підсилює роль України у глобальному гуманітарному та освітньому просторі.

Комплексне поєднання академічних і культурних ініціатив з міжнародними партнерами формує системний механізм інтеграції українського соціуму у світовий простір. Це дозволяє:

- підвищити рівень міжнародної академічної та культурної компетентності студентів;

- поширювати українську мову та літературу за кордоном;

- зміцнювати міжнародний імідж України як держави з багатою культурною спадщиною та активною громадянською позицією;

- створювати умови для міжкультурного діалогу, академічного обміну та співпраці на рівні університетів, наукових центрів і громадських організацій.

Таким чином, міжнародна академічна та культурна співпраця є ефективним інструментом розвитку українського соціуму як активного, компетентного та впливового учасника глобальної спільноти. Вона не лише сприяє інтеграції України у світовий гуманітарний простір, а й формує у студентів і викладачів здатність представляти та популяризувати національну культуру на міжнародному рівні, посилюючи роль України як суб'єкта глобальної культурно-освітньої комунікації.

Проведене дослідження засвідчує, що розвиток українського соціуму як суб'єкта міжнародної спільноти значною мірою визначається активною діяльністю у сфері освіти, науки та культури. Поєднання теоретичної підготовки, культурно-освітніх заходів і міжнародної співпраці сприяє формуванню у студентів не лише мовної та літературної компетентності, а й глибокого розуміння української культурної традиції та її цінностей.

Результати практичної діяльності показують ефективність комплексного підходу, який включає:

1. Навчально-теоретичну підготовку (теорія літератури, стилістика, орфографія, історія літератури);

2. Культурно-просвітницькі заходи (театральні прем'єри, музеї, культурні події);

3. Міжнародну академічну та дипломатичну співпрацю (співпраця з консульством, участь у пам'ятних заходах).

Цей підхід формує активну громадянську позицію, розвиває міжкультурний діалог та сприяє утвердженню міжнародної суб'єктності українського соціуму. Результати можуть бути використані для вдосконалення навчальних програм, організації культурних подій та розвитку міжнародних освітніх проєктів, а також для посилення культурної дипломатії України у світі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. UNESCO. Education for Sustainable Development: Towards achieving the SDGs. Paris: UNESCO Publishing, 2017.
2. Cultural Diplomacy – Milton C. Cummings. Cultural Diplomacy and the United States Government: A Survey. Washington, D.C., 2003.

Теслик А. О.,
методист науково-методичного центру виховної роботи,
позашкільної освіти та моніторингових досліджень
Хмельницького обласного інституту післядипломної
педагогічної освіти імені Анатолія Назаренка,
allates@hoippo.km.ua

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДОМ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

У статті висвітлюються основні аспекти розроблення та імплементації стратегії розвитку закладу освіти як важливої умови стратегічного управління закладом загальної середньої освіти. Описується смислова ідея та розглядаються ключові особливості розроблення стратегії розвитку.

Ключові слова: стратегія, стратегія розвитку, заклад освіти, керівник, колектив.

The article highlights the main aspects of developing and implementing an educational institution's development strategy as an important condition for strategic management of a general secondary education institution. The semantic idea is described and the key features of developing a development strategy are considered.

Keywords: strategy, development strategy, educational institution, headman, group.

Концепція стратегічного планування з'явилася в 1960-х рр. і десятиліттям пізніше отримала широке застосування в управлінні корпораціями. До початку третього тисячоліття стратегічне планування стало одним з найпопулярніших методів управління в компаніях. Сфера застосування методів стратегічного планування поширилася не тільки на комерційні фірми, але й на різні корпорації, освітні установи, громадські організації, державні установи. В умовах глобальних кризових явищ та гіпердинамічних зрушень важливе місце займає питання ефективного і сталого функціонування підприємства. Тому на першому плані – вимога розробки нових підходів до управління. На сьогодні у світовій практиці інструментом забезпечення ефективності та конкурентоспроможності є стратегічний менеджмент [2].

Словник іншомовних слів дає визначення поняттю стратегія як мистецтво керівництва суспільною, політичною боротьбою. Великий тлумачний словник фіксує що стратегією є мистецтво економічного, соціального і політичного керівництва масами, яке має визначити головний напрям їхніх дій, вчинків [10;3].

Поняття «стратегія» цікавило багатьох науковців. Наведемо декілька прикладів. Ансофф І., зокрема, переконує, що стратегією є набір правил для прийняття рішень, якими організація керується у своїй діяльності. Віханський О.С. визначає стратегію як довгостроковий, якісно визначений напрямок

розвитку організації, що стосується сфери, засобів і форми її діяльності, системи взаємовідносин усередині організації, а також позиції організації в навколишньому середовищі, що приводить організацію до її цілей. Зайцев Л.Г. та Соколова М.І. розуміють стратегію як комбінацію із запланованих дій і швидких рішень щодо адаптації підприємства до нової ситуації, до нових можливостей отримання конкурентних переваг і новим загрозам ослаблення її конкурентних позицій. Смирнова Н.К. та Фоміна А.В. зазначають, що стратегія – це модель взаємодії всіх ресурсів, що дозволяє організації найкращим способом виконати її місію і досягти стійких конкурентних переваг [2].

Згідно з великим тлумачним словником розвиток – це процес, унаслідок якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого.

Штучний інтелект дає визначення розвитку як незворотному, спрямованому та закономірному процесу якісних та кількісних змін матеріальних чи ідеальних об’єктів.

Проаналізувавши все вищезазначене, можна узагальнити, що під стратегією розвитку доцільно розуміти сукупність норм, правил, напрямків, дій, які утворюють комплексну цілісну систему, мають певний термін функціонування, та спрямовані на досягнення певних цілей.

Цілком природно, що людина повинна знати, куди вона хоче дістатись, перш, ніж туди рухатись. М. Твен казав: «Хто не знає, куди направляється, дуже здивується, коли попаде не туди». Цю настанову варто враховувати в своїй діяльності керівнику, який управляє закладом освіти. Проблеми сьогодення, мінливість та неоднозначність є викликом, який додає суттєвих складнощів керівникам закладів освіти. Розроблення та імплементація стратегії розвитку закладу освіти забезпечує реалізацію важливого постулату – від адміністрування – до стратегічного управління, що в свою чергу має на меті досягнення якісних результатів. Якісна діяльність закладу освіти неможлива без розуміння напрямів та шляхів його розвитку. Саме це і є основою стратегії розвитку освітнього закладу.

Нормативно-правовим підґрунтям стратегії розвитку закладу освіти є Закон України «Про освіту» (ст. 29), Закон України «Про повну загальну середню освіту» (ст. 37, ст. 40, ст. 41, ст. 54), Наказ Міністерства освіти і науки України від 09.01.2019 № 17 «Про затвердження Порядку проведення інституційного аудиту закладів загальної середньої освіти», Наказ Міністерства освіти і науки України від 30.11.2020 № 1480 «Про затвердження методичних рекомендацій з питань формування внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладах загальної середньої освіти». Тому під час розроблення стратегії розвитку важливо враховувати всі вищезазначені документи, інше чинне законодавство, а

також засади державної політики у галузі освіти, що регулюють діяльність закладу освіти. Крім того, також важливо враховувати локальні (внутрішні) документи (акти), як от: статут, правила внутрішнього трудового розпорядку, положення, тощо, а також зміни, які планується внести до них [4; 5; 6; 7].

При розробленні стратегії розвитку закладу загальної середньої освіти варто пам'ятати, що це має бути не формальний атрибут, а робочий документ, на основі якого буде організовуватись освітня діяльність. Тому початковим етапом роботи має стати опрацювання стратегії розвитку громади, програми економічного розвитку.

Стратегію можна розглядати як договір спільної діяльності, який має стати продуктом партнерства, продуктом організованого діалогу влади, керівника закладу, адміністрації закладу, педагогічного колективу закладу, інших працівників закладу, учнівського самоврядування, батьківської громадськості, соціальних партнерів (ІРЦ, ЦПРПП, громадські організації). Залучення засновника до процесу стратегічного управління є запорукою успішної реалізації стратегії закладу освіти, забезпечення потрібними ресурсами, пошуку альтернативних джерел фінансування запланованих заходів, а також підтримки ініціатив з розвитку. Саме засновник несе відповідальність за розвиток освіти у своїй громаді, тому має долучатися до процесу стратегування, аби розуміти, як він може вплинути на освітній напрямок його діяльності. Крім того, згідно з чинним законодавством, саме на засновника покладається місія затвердження документа – стратегії розвитку закладу освіти, відповідно до подання закладу [9].

Варто зауважити, що під час розроблення стратегії розвитку закладу освіти важливо дотримуватися визначеного алгоритму дій, аби ефективно виконати завдання. Такий алгоритм має стати творчістю зацікавлених осіб, залучених до розроблення стратегії, адже юридично та фактично не є сталим і закріпленим у будь-яких джерелах інформації. Нижче наведемо приклад такого алгоритму, він не є досконалим і не претендує на зразковість, але може бути використаним.

1. Комплексний аналіз діяльності (в тому числі аналіз нормативно-правової бази).
2. Створення робочої групи (директор, заступник(ки), педагоги, представники самоврядування, практичний психолог, соціальний педагог, сестра медична, зав. господарством, представники учнівського самоврядування, представники піклувальної ради, представники засновника).
3. Визначення завдань, термінів тощо.
4. Написання проєкту стратегії.
5. Громадське обговорення проєкту.
6. Доопрацювання документа.
7. Схвалення стратегії на засіданні педагогічної ради.

8. Подання засновнику на розгляд та затвердження.

9. Введення в дію документа.

10.Оприлюднення, ознайомлення.

Сьогодні стратегію розвитку закладу загальної середньої освіти потрібно розуміти як окреслення пріоритетів розвитку, як підвищення конкурентоспроможності закладу, як чинник формування позитивного іміджу закладу, як інструктивний матеріал, з переліком конкретних, оптимальних рішень. Стратегія розвитку визначає місію, візію та цілі діяльності закладу освіти, умови, які необхідні для їхнього досягнення, пріоритети та кроки, які керівництво та педагогічний колектив планують здійснити для досягнення визначених цілей відповідно до принципів освіти та підготовки учнів до майбутнього життя.

Яка ж саме інформація має міститися в стратегії розвитку закладу загальної середньої освіти? Видання «Абетка для директора» висвітлює зміст («каркас») стратегії в такому форматі:

– Які наші цінності? (Що є важливим, які наші людські та суспільні цінності?)

– В чому полягає наша місія? (Чому заклад діє, яка його мета, для кого здійснюється освітня діяльність?)

– Яка наша візія? (Які цілі ми прагнемо реалізувати, на якому рівні ми хочемо бути, чого прагнемо?)

– Які ми зараз? (Оцінка – аналіз поточного стану справ.)

– Які цілі нашої діяльності? (Яким має бути наш заклад через кілька років? Чого ми хочемо досягти? Що ми хочемо змінити?)

– Як ми досягнемо поставлених цілей? (Планування конкретних дій за кожним напрямком.)

– Як ми дізнаємося, що досягли мети? (Абсолютна необхідна умова будь-якого планування – вимірюваність результатів.) [1]

Цікавим досвідом, на нашу думку, є напрацювання Збаразької міської ради Тернопільської області. Своїм рішенням Збаразька міська рада ухвалила порядок затвердження стратегії розвитку закладу загальної середньої освіти, що належить до комунальної власності Збаразької міської ради. Додаток до порядку містить примірний перелік розділів стратегії, а саме:

1. Назва закладу освіти.
2. Форма власності.
3. Юридична та фактична адреси.
4. Структура закладу освіти та особливості змісту освіти відповідно до певного ступеня.
5. Підстава для складання стратегії.

6. Актуальність та обґрунтування документа.

7. Етапи реалізації стратегії.

8. Концептуально-ідеологічна складова: мета, місія, візія, цінності, принципи діяльності закладу, стратегічні завдання.

9. Планування основних напрямів діяльності закладу освіти відповідно до стратегічних завдань, типу та специфіки його роботи (стратегія розвитку освітнього, наукового, виховного, корекційно-розвиткового середовища; стратегія розвитку матеріально-технічної бази; стратегія розвитку системи оцінювання здобувачів освіти; стратегія розвитку педагогічної та методичної діяльності працівників; стратегія розвитку управлінських ресурсів; основні стратегічні проєкти) із вказівкою змісту заходів, мети, відповідальних осіб, термінів, очікуваних результатів.

10. Очікувані результати від реалізації стратегії, показники ефективності, імовірні ризики та способи їх подолання [8].

Структура стратегії може мати довільний вигляд. Наразі законодавець не передбачає єдиних вимог. Важливо, щоб стратегія зберегла та презентувала унікальність закладу освіти, інноваційність, традиції. Як приклад, стратегія може містити такі складові:

– вступна концептуально-ідеологічна складова (цінності, місія, візія, мета, завдання, принципи діяльності закладу);
– планування основних напрямів діяльності закладу (визначення цілей з кожного напряму, упровадження нових освітніх технологій, інноваційних підходів, освітніх проєктів, очікуваних результатів з кожного напряму);
– послідовність реалізації стратегії (етапи, періоди, визначені терміни);
– ймовірні ризики та способи їх подолання;
– очікувані результати, критерії та механізми їх оцінювання, особливості оцінювання реалізації стратегії.

Така структура не є ідеальним шаблоном, але має місце на існування, може бути видозмінена відповідно до концепції, бачення творчої групи, яка працює над розробленням стратегії розвитку закладу освіти.

При розробленні та імплементації стратегії розвитку ЗЗСО необхідно враховувати певні особливості. Сформулюємо їх у вигляді порад, які можуть допомогти розробникам.

Порада 1. Важливо, що документ обов’язково має бути схвалений педагогічною радою закладу.

Порада 2. У документі має бути відображена інформація, де узгоджено позицію закладу та засновника щодо забезпечення стабільного функціонування і розвитку закладу.

Порада 3. Велике значення мають засади колегіальних рішень в розробленні документа.

Порада 4. Варто уникати формального підходу в розробленні документа («копіювання» законодавства, статуту тощо).

Порада 5. Варто робити акцент на індивідуальних особливостях закладу (цінності, місія, візія, цілі).

Порада 6. Значну увагу варто приділити визначеності етапів реалізації стратегії та методів контролю за її виконанням.

Порада 7. Варто зауважити, що при розробленні стратегії доцільно ознайомитися з стратегіями розвитку інших закладів освіти та почерпнути важливий, позитивний досвід.

Порада 8. Після схвалення стратегії педагогічною радою закладу, документ має затвердити власник, а вже після цієї процедури документ вводиться в дію та оприлюднюється.

Порада 9. Саме керівник закладу забезпечує виконання стратегії розвитку, звітує щороку на загальних зборах (конференції) колективу, громадськості про свою роботу та виконання стратегії.

Отже, можна зробити висновок, що розроблення та імплементація стратегії розвитку закладу загальної середньої освіти є неодмінною, необхідною умовою стратегічного управління закладом освіти. Стратегія – це наче своєрідний, особливий організм, у якому згенеровано основні ідеї, особливості, напрями функціонування, пріоритети діяльності закладу та майбутні очікування, які можна піддавати корекції, видозмінювати, основним завданням якого є сприяння ефективним та якісним результатам діяльності закладу освіти. За наявності та дотримання стратегічного плану заклад загальної середньої освіти може досягти значних успіхів у своїй діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. «Абетка для директора»: видання друге [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sqe.gov.ua/abetka-dlya-dyrektora-2021/.
2. Василига С.М. Поняття стратегії розвитку підприємства [Електронний ресурс] / С.М. Василига // Економічна наука. Економіка та держава. – 2020. – № 1. – Режим доступу: http://www.economy.in.ua/pdf/1_2020/24.pdf.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
4. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text.
5. Закон України «Про повну загальну середню освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text.
6. Наказ Міністерства освіти і науки України від 09.01.2019 № 17 «Про затвердження Порядку проведення інституційного аудиту закладів загальної середньої освіти» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0250-19#Text.

7. Наказ Міністерства освіти і науки України від 30.11.2020 № 1480 «Про затвердження методичних рекомендацій з питань формування внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладах загальної середньої освіти» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1480729-20#Text.
8. Порядок затвердження Стратегії розвитку закладу загальної середньої освіти, що належить до комунальної власності Збаразької міської ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.zbarazh-rada.gov.ua/wp-content/uploads/2023/03/VIII-21-23.pdf.
9. Ренькас Б.М. Формування стратегії розвитку закладу загальної середньої освіти / Б.М. Ренькас // Народна освіта. Електронне наукове фахове видання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=6248.
10. Словник іншомовних слів (за ред. О.С. Мельничука). – Київ: «Вища школа», 1977, 776 с.

Тимченко Віта Олексіївна,
вчитель української мови та літератури
Криворізької гімназії № 8 Криворізької міської ради,
vitatimchenko2013@gmail.com

АНАЛІЗ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ МЕДІАГРАМОТНОСТІ ТА КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ

Анотація. У статті досліджено проблему інтеграції навичок медіаграмотності в процес вивчення української літератури в умовах сучасної інформаційної невизначеності. Авторка обґрунтовує, що художній текст є потужним інструментом для розвитку критичного читання, здатності розпізнавати маніпулятивні стратегії, «мову ворожнечі» та ідеологічні фейки. У роботі представлено практичні методичні прийоми, зокрема метод «Шести капелюхів мислення» Е. де Боно, літературний фактчекінг та створення цифрових профілів персонажів, що сприяють формуванню стійкого когнітивного імунітету в учнів. Зроблено висновок, що трансформація аналізу художнього твору в контексті медіаосвіти є необхідною умовою виховання критично мислячої особистості.

Ключові слова: медіаграмотність, критичне читання, художній твір, фейки, дегуманізація, українська література, методичне забезпечення, освітня невизначеність.

Abstract. The article explores the issue of integrating media literacy skills into the process of studying Ukrainian literature in the context of modern information uncertainty. The author argues that a literary text is a powerful tool for developing critical reading, the ability to recognize manipulative strategies, "hate speech," and ideological fakes. The work presents practical methodological techniques, including E. de Bono's "Six Thinking Hats" method, literary fact-checking, and the creation of

digital character profiles, which contribute to the formation of students' resilient cognitive immunity. It is concluded that the transformation of literary analysis within the context of media education is a prerequisite for fostering a critically thinking individual.

Keywords: media literacy, critical reading, literary work, fakes, dehumanization, Ukrainian literature, methodological support, educational uncertainty.

В умовах сьогодення, коли загострюється інформаційна війна та збільшується надмірно вплив цифрового контенту, вміння розрізняти факти й маніпуляції стає базовою навичкою виживання особистості. Традиційний аналіз художнього твору на уроках літератури в закладах базової середньої освіти сьогодні має трансформуватися у потужний інструмент розвитку медіаграмотності, що дозволяє учням розпізнавати приховані сенси та пропагандистські наративи. Навчання здобувачів освіти критичному читанню через переосмислення традиційних образів та сюжетів допомагає їм формувати стійкий імунітет до фейків та дезінформації у реальному житті. Саме тому інтеграція медіаосвітніх елементів у філологічну площину є стратегічно важливим завданням для виховання свідомого та критично мислячого громадянина [3, с.2].

Трансформація сучасного уроку літератури полягає у переході від пасивного споживання тексту до його активної деконструкції. В епоху «постправди» художній твір набуває додаткових сенсів, що виходять за рамки чистої естетики; він стає моделлю соціальної комунікації. Медіаграмотність у цьому контексті – це не лише вміння відрізнити «фейкову» новину, а здатність бачити механізми маніпуляції свідомістю, які автори (або пропаганда) закладають у тексти [6, с.1].

Критичне читання базується на трьох рівнях сприйняття.

1. Декодування як розуміння прямого значення слів та історичного контексту. Це процес, який передбачає не лише лексичний розбір застарілої вербальної оболонки, а й реконструкцію соціокультурного коду епохи, у якій створювався текст. Це дозволяє учням усвідомити, як історичні обставини трансформують значення слів, перетворюючи нейтральні поняття на потужні ідеологічні маркери або засоби маніпуляції.

2. Аналіз та визначення авторської позиції та засобів емоційного впливу. На цьому етапі критичне читання фокусується на деконструкції художніх тропів та стилістичних фігур, які автори часто використовують для цілеспрямованого моделювання певного емоційного стану читача. Виявлення прихованої авторської інтенції дозволяє учням зрозуміти, як за допомогою семантичних акцентів та емоційно забарвленої лексики створюється суб'єктивна інтерпретація подій, що видається за об'єктивну істину.

3. Оцінка та співвіднесення змісту твору з реальними фактами та власними цінностями. Етап оцінювання передбачає критичне зіставлення художньої реалізації теми з об'єктивними історичними фактами та етичними нормами, що дозволяє здобувачу освіти вийти за межі емоційного сприйняття тексту. Це формує навичку автономного мислення, за якої читач не просто пасивно приймає запропоновану автором картину світу, а свідомо рефлексує над нею, перевіряючи її на відповідність власним ціннісним орієнтирам та принципам медіагігієни [9].

Художній текст стає полігоном для виявлення маніпулятивних стратегій. Література надає унікальну можливість вивчати механізми створення фейків безпосередньо через аналіз персонажів та сюжетних ліній.

У просторі класичної драми легко помітити, як персонажі майстерно «згущують фарби» або підміняють істину, торуючи собі шлях до мети. Це пряма аналогія до сучасних клікбейтних заголовків. Приклад маніпулятивного дискурсу можна розглядати в п'єсі Миколи Куліша «Мина Мазайло» [5]. Показовою ілюстрацією застосування гіперболи та деформації дійсності для досягнення ідеологічної мети є риторика тьоті Моті з Курська. Її славнозвісна фраза – «Да єто же просто прілічнєє – бить подданним єго вєлічєства, чєм гражданіном какой-то УкрАіни!» – демонструє класичний прийом створення емоційного клікбейту. Персонаж свідомо використовує оціночні лексеми («прілічнєє», «какой-то»), щоб знецінити статус цілої нації, апелюючи не до фактів, а до почуття вищості (аналог сучасних маніпуляцій у соцмережах, що грають на емоціях «елітарності» або «зневаги»). Тьотя Мотя стверджує, що бачила «справжні документи», де написано, що українців «вигадали», що є прямою паралеллю до сучасних історичних фейків та дезінформації. Аналізуючи ці діалоги на уроці, учні вчаться бачити, як агресивна впевненість мовця та використання застарілих імперських штампів замінюють логічні аргументи.

Аналізуючи твори про історичні конфлікти, важливо звертати увагу на те, як мова художнього тексту може маркувати «своїх» і «чужих». Це допомагає учням відрізняти факти від маніпулятивного та ворожого контенту. Прикладом маркування «своїх» і «чужих» є твір Івана Багряного «Тигролови» [1]. У романі яскраво протиставлено два світи: світ Григорія Многогрішного (родина Сірків, тайга) та світ майора Медвина (державна машина есесер). Автор майстерно використовує лексичні маркери, які сьогодні ми класифікуємо як прийоми створення образу ворога в пропаганді. Майор Медвин та його поплічники описуються через зооморфні або механістичні образи: «двоногий звір», «людолови», «хорти». Це пряма аналогія до того, як у сучасних медіа маніпулятори використовують слова-ярлики (наприклад, «нелюди», «біомаса», «гвинтики»), щоб зняти моральні бар'єри у сприйнятті противника та виправдати

агресію. Світ «чужих» асоціюється із залізом, бетоном, смородом та обмеженням волі («ешелони смерті», «тюремні мури»), тоді як світ «своїх» - з природою, волею та чистотою. Аналізуючи ці описи, учні вчаться розуміти, як медіатексти через епітети та візуальні образи формують упереджене ставлення до певної групи людей ще до того, як будуть наведені факти. Мова Медвина - це мова наказів, канцеляризмів та офіційного пафосу, що протиставляється живій, органічній мові Сірків. Це демонструє здобувачам освіти, як мова стає інструментом утвердження домінування та пригнічення ідентичності.

Актуалізація навичок усвідомленого читання на уроках української літератури вимагає застосування варіативних когнітивних технік, які спонукають здобувачів освіти до самостійної деконструкції та інтерпретації інформаційних потоків.

Метод «Літературного фактчекінгу». Учням пропонується перевірити історичне тло твору. Наприклад, при вивченні історичних романів (як «Чорна рада» П. Куліша чи «Маруся Чурай» Л. Костенко) класом проводять компаративний аналіз художньої вигадки та документальних першоджерел порівнюють художній вимисел із архівними документами [4]. Це формує розуміння різниці між інтерпретацією та фактом.

Створення «Профілю персонажа в соцмережах». Замість стандартної характеристики образу, учні створюють сторінку героя у Facebook або Instagram. Завдання: «Які неправдиві чутки він міг би розпускати для маніпуляції оточенням? Які пости були б маніпулятивними?». Це перекидає місток від класики до цифрової реальності. Наприклад, кейс-стаді за романом Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», «Профіль Чіпки Вареника в Instagram/Facebook» [7]. Створення цифрового профілю Чіпки дозволяє учням побачити різницю між об’єктивним плином подій у романі та тим, як персонаж намагається «продати» свою історію суспільству. Формування «фейкового» іміджу. Стратегія самопрезентації Чіпки могла б ґрунтуватися на позиціонуванні себе виключно як «борця за народну правду» та «жертву режиму». Пости містили б маніпулятивну рефлексію: «Земля належить тим, хто її оре!» або «Система зламала мені життя, але я не здався». Тут учні мають помітити маніпуляцію: герой акцентує на своїй шляхетній меті, повністю замовчуючи криваві методи (розбій, убивство сім’ї Хоменків). Це вчить розпізнавати в медіа стратегію «вибіркової правди», коли злочини прикриваються високими ідеалами. Візуальна маніпуляція та емоційний шантаж. Публікація фотографій важкої праці на полі або портретів із Мотрею (матір’ю) з підписом про «синівську любов». Це класичний прийом створення позитивного ореолу для відвернення уваги від темних сторін біографії. Здобувачі освіти аналізують, як візуальний контент у соцмережах може докорінно відрізнятися від реального морального обличчя користувача. Це створення «інформаційної бульбашки». У

списку друзів Чіпки були б лише «товариші» (Лушня, Матня, Пацюк), які репостять його маніпулятивні лозунги, створюючи ілюзію масової підтримки його ідей. Це допомагає дітям зрозуміти механізм роботи ботоферм та «ехо-камер», де альтернативна думка (наприклад, позиція Грицька) просто блокується або висміюється.

Деконструкція наративу за моделлю «Шести капелюхів» [2]. Застосування методології Едварда де Боно дає змогу проаналізувати ситуацію з різних точок зору, уникаючи однобічності: від емоційного сприйняття (червоний капелюх) до критичного аналізу ризиків та недостовірності (чорний капелюх). Новела Миколи Хвильового «Я (Романтика)» є надзвичайно багатошаровим твором, а модель «Шести капелюхів» дозволяє учням не просто переказати сюжет, а здійснити глибокий інтелектуальний та медіаосвітній розбір внутрішнього конфлікту героя [11].

Використання цієї методики дозволяє структурувати аналіз тексту, уникаючи однобокості та вчить учнів розрізняти факти, емоції та критичні загрози. Білий капелюх (факти та інформація). Учні констатують лише об’єктивні дані тексту: трибунал комуни, місто в облозі, головний герой - чекіст, перед ним стоїть вибір - розстріляти власну матір чи зрадити ідеологію. На рівні медіаграмотності це вправа на відокремлення «голих фактів» від авторських епітетів. Червоний капелюх (емоції та інтуїція). Обговорення почуттів - жах, фанатизм, синівська любов, внутрішній «роздирай». Це допомагає зрозуміти, як емоційний фон у текстах та медіа може затьмарювати раціональне мислення та спонукати до нелогічних вчинків. Чорний капелюх (критичне мислення та ризики). Аналіз деструктивності ідеології. Учні досліджують, чому ідея «загірної комуни» є фейковою та нежиттєздатною, які ризики несе фанатизм і чому вбивство матері не приведе до щастя. Ця вправа безпосередньо спрямована на формування навичок ідентифікації токсичного контенту та небезпечних закликів. Жовтий капелюх (оптимізм та переваги). Пошук світлих моментів або того, що герой вважав «позитивом» (його мрія про майбутнє). Це вчить бачити маніпулятивну «солодку картинку», якою ідеологи зазвичай прикривають жорстоку реальність. Зелений капелюх (креативність та альтернативи). Завдання: як міг би вчинити герой, якби не піддався впливу пропаганди? Учні пропонують альтернативні варіанти розв’язки, що розвиває варіативність мислення – головний захист від догматизму. Синій капелюх (метапізнання та висновки). Узагальнення: як ідеологія перетворює людину на гвинтик системи. Висновок про те, що критичне мислення є єдиним способом зберегти людяність в умовах інформаційного та ідеологічного тиску.

В процесі деконструкції пропагандистських наративів, наявних у текстах різних епох особливу увагу слід приділити періодам тоталітарного впливу на

літературу. Вивчення творів радянського періоду через призму медіаграмотності дозволяє наочно продемонструвати, як працює державне замовлення на створення «потрібної» картинки світу. Порівняння «соцреалістичних» канонів із реальною долею митців (наприклад, Розстріляне відродження) є найкращим уроком виявлення фейкової реальності. Здобувачі освіти мають навчитися бачити за текстом ідеологічний підтекст – навичка, що стає життєво необхідним фільтром під час споживання сучасного політичного контенту.

Для ілюстрації механізмів створення «фейкової реальності» в радянській літературі та важливості ідеологічного розбору тексту найкращим буде аналіз творів Павла Тичини, зокрема контраст між його ранньою збіркою «Сонячні кларнети» та пізнішими одами, як-от «Партія веде» [10]. Прикладом деконструкції ідеологічного замовлення є творча еволюція Павла Тичини. Через аналіз даного прикладу ліцеїсти отримують наочне підтвердження того, як державна цензура та пропаганда трансформують індивідуальний голос митця у гучномовець системи. Створення ілюзії одностайності. У поезії «Партія веде» автор використовує ритміку маршу та колективне «Ми». Аналізуючи текст, учні помічають маніпулятивний прийом: твердження, що «всі як один» підтримують певний курс. Це пряма паралель до сучасних політичних маніпуляцій, де через ботоферми або замовні сюжети створюється ілюзія «загальнонародної підтримки», щоб придушити критичне мислення окремого індивіда. Заміна реальності гаслами. Замість опису життєвих реалій (які в той час включали Голодомор та репресії), текст наповнюється абстрактними позитивними поняттями: «щастя», «воля», «світла путь». На уроці варто запропонувати дітям зіставити дату написання твору (1933 рік) із реальними історичними фактами. Це демонструє, як пропаганда створює «паралельну реальність», що повністю ігнорує трагічний контекст, – а це навичка, що відіграє вирішальну роль у процесі верифікації актуального контенту. Виявлення «мови замовлення». Порівнюючи метафорику «Сонячних кларнетів» (де мова жива та космічна) із плакатним стилем пізніх творів, учні вчаться бачити ознаки «тексту-маніпуляції»: спрощення смислів, надмірний пафос та відсутність сумнівів. Це стає базою для розуміння того, що будь-яка інформація, яка не допускає критичного переосмислення і подається як єдина істина, має ознаки пропаганди.

Літературні твори сьогодні неминуче інтегруються у візуальний простір екранізацій, буктрейлерів та мемів. Інтеграція цих мультимедійних форматів у навчальний процес дозволяє перетворити статичний художній текст на динамічне інтермедіальне середовище, де учень виступає не просто читачем, а критичним експертом. Розуміти, як змінюється ідеологічне наповнення твору при його переході від способів, якими зміна каналу комунікації зміщує фокус сприйняття та спричиняє ревізію початкового задуму автора. Кореляція

літературного наративу та візуального коду медіатексту допомагає зрозуміти, як зміна медіаплатформи змінює акценти та може викривлювати першочерговий задум автора.

Робота з обкладинками книг або ілюстраціями вчить розпізнавати, як візуальний ряд програмує наше очікування від тексту ще до початку читання. Для ілюстрації того, як візуальний контент формує первинне сприйняття тексту, ідеальним кейсом є аналіз сучасних обкладинок до роману Валер'яна Підмогильного «Місто» [8].

На уроці варто запропонувати учнівській аудиторії порівняти кілька варіантів оформлення цієї книги, виданих у різні роки або різними видавництвами, як вправу на розпізнавання візуальних маніпуляцій та акцентів. Обкладинка в стилі ретро-авангарду передумовлює використання чітких геометричних ліній, хмарочосів та силуету Степана Радченка як «підкорювача» простору програмує читача на сприйняття історії успіху, модернізації та динаміки. Через таку медіатизацію твір сприймається як суто зовнішня історія про місто, тоді як його справжня сутність – у складному психологізмі та пошуках героя - ігнорується. Якщо візуальний ряд фокусується на обличчях жінок (Мусіньки, Зоськи, Рити), у читача ще до відкриття першої сторінки виникає упереджена установка, що перед ним – любовно-мелодраматичний твір. Це приклад того, як дизайн може звужувати багатогранний філософський зміст до однієї сюжетної лінії задля кращого продажу (маркетингова маніпуляція). Мінімалістична або «трилерна» обкладинка включає використання темних кольорів та самотнього ліхтаря на нічній вулиці, вона програмує очікування драми, самотності або навіть кримінальної історії. Учні аналізують, як колірна гама та шрифт впливають на наше підсвідоме ставлення до героя ще до знайомства з його вчинками.

Завдання сучасної гімназійної літературної освіти – перетворити аналіз тексту на практичне тренування з медіаграмотності та аналізу інформаційних потоків. Твори української класики («Місто», «Я (Романтика)», «Мина Мазайло») містять універсальні моделі людської поведінки та інформаційних взаємодій, що дозволяють наочно демонструвати учням механізми маніпуляцій, дегуманізації та створення «фейкових» образів. Застосування таких прийомів, як «Шість капелюхів мислення», «Профіль персонажа в соцмережах» та «Літературний фактчекінг», сприяє активізації аналітичних здібностей учнів. Це дозволяє перекинути місток від класичних сюжетів до викликів сучасної цифрової епохи. Дослідження ідеологічної нашарованості в літературі тоталітарної доби (зокрема еволюції творчого методу П. Тичини) слугує ключем до розшифрування глибинних механізмів пропаганди. Це вчить майбутнього випускника критично оцінювати сучасні політичні наративи та розпізнавати мову ворожнечі. Використання екранізацій та візуальних кодів

(обкладинок, ілюстрацій) допомагає учням зрозуміти, як візуальний контент програмує сприйняття інформації, що є базовою навичкою в умовах панування візуальних медіа.

Отже, інтеграція медіаосвітнього компонента в літературну освіту не лише поглиблює розуміння художнього твору, а й готує учнів до свідомого та безпечного існування в сучасному інформаційному суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Багряний І. П. Тигролови : роман. Київ : Знання, 2017. 320 с.
2. Боно Едвард де. Шість капелюхів мислення / пер. з англ. Г. Паустовської. Харків : КСД, 2021. 224 с.
3. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція) / за ред. Л. А. Найдьонової, М. М. Слюсаревського. Київ : Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2016. 16 с.
4. Костенко Л. В. Маруся Чурай : історичний роман у віршах. Київ : Либідь, 2010. 224 с.
5. Куліш М. Г. Мина Мазайло : п’єси. Харків : Фоліо, 2013. 218 с.
6. Лапушкіна Н., Падалка Р. Медіаосвіта на уроках української мови та літератури. Актуальні питання гуманітарних наук. 2021. Вип. 41. Т. 2. С. 204–211. URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/41_2021/part_2/31.pdf (дата звернення: 14.02.2026).
7. Мирний Панас. Хіба ревуть воли, як ясла повні? : роман. Київ : Наукова думка, 2005. 352 с.
8. Підмогильний В. П. Місто : роман. Київ : Основи, 2019. 304 с.
9. Сучасний урок. Технології навчання критичного мислення / О. І. Пометун, П. І. Пироженко. Київ : А. С. К., 2004. 192 с.
10. Тичина П. Г. Вибрані твори / упоряд. та приміт. С. А. Гальченка. Київ : Криниця, 2005. 832 с. (Серія «Б-ка Шевченківського комітету»).
11. Хвильовий М. Г. Я (Романтика) : новели, повісті. Харків : Фоліо, 2015. 314 с.

Тур О. М.,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри психології та педагогіки
Національного університету
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»,
oksanatur@nupp.edu.ua

АКАДЕМІЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ВНУТРІШНІЙ РЕГУЛЯТОР ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті обґрунтовано роль академічної відповідальності як інтеграційного ядра дослідницької компетентності здобувачів освіти в умовах цифровізації. Дослідницьку компетентність представлено як систему, що поєднує процесуально-технологічний, інтелектуально-когнітивний та етико-регулятивний блоки. Окрему увагу приділено викликам генеративного ШІ, що

зумовлюють зміщення акцентів із пошуку інформації на її критичне оцінювання та етичну атрибуцію. Визначено три площини взаємозв'язку етики та технічних параметрів дослідження: об'єктивність даних, чистота експерименту й автентичність авторства. Запропоновано стратегію формування відповідального дослідника на навчально-методичному, менторському та середовищному рівнях ЗВО. Доведено, що академічна відповідальність є критерієм професійної зрілості, здатної запобігти втраті суб'єктності автора в епоху інтелектуальних систем.

Ключові слова: академічна відповідальність, дослідницька компетентність, здобувачі освіти, генеративний ШІ, академічна доброчесність, цифровізація освіти, суб'єктність автора, професійна ідентичність.

The article substantiates the role of academic responsibility as the integration core of the research competence of students in the context of digitalization. Research competence is presented as a system combining procedural-technological, intellectual-cognitive, and ethical-regulatory blocks. Particular attention is paid to the challenges of generative AI, which necessitate a shift in focus from information retrieval to its critical evaluation and ethical attribution. Three levels of interconnection between ethics and technical research parameters are identified: data objectivity, the integrity of the scientific experiment, and authenticity of authorship. A strategy for forming a responsible researcher at the educational-methodological, mentoring, and environmental levels of higher education institutions is proposed. It is proved that academic responsibility is a criterion of professional maturity, capable of preventing the loss of the author's agency in the era of intelligent systems.

Keywords: academic responsibility, research competence, higher education students, generative AI, academic integrity, digitalization of education, author's agency, professional identity.

Сучасний етап розвитку вищої освіти характеризується глибокою трансформацією освітнього простору під впливом глобальної цифровізації. Інтеграція хмарних технологій, великих даних та, зокрема, інструментів генеративного штучного інтелекту докорінно змінила архітектоніку наукового пошуку. Для здобувачів вищої освіти ці технологічні зрушення відкрили безпрецедентні можливості: від автоматизованого аналізу релевантної літератури до прискореного опрацювання емпіричних даних. Водночас «технологічний оптимізм» створює ілюзію легкості наукового виробництва, де межа між власною інтелектуальною працею та алгоритмічно згенерованим контентом стає дедалі дифузнішою. У контексті освітніх трендів розвитку особистості постає гостра потреба у переосмисленні підготовки здобувача освіти не лише як фахівця, що володіє інструментарієм, а і як суб'єкта, здатного до критичного та етичного використання цифрових здобутків.

У науковій площині спостерігається чітке протиріччя, яке потребує негайного розв'язання. З одного боку, сучасні стандарти вищої освіти висувають

надзвичайно високі вимоги до якості кваліфікаційних робіт здобувачів освіти, очікуючи від них наукової новизни, методологічної обґрунтованості та здатності розв'язувати складні спеціалізовані задачі. З іншого боку, спостерігається суттєвий дефіцит стійких етичних орієнтирів та ціннісних установок у дослідницькій діяльності молодих науковців [4, с.27].

Проблема полягає в тому, що розвиток технічних навичок, так званих hard skills, часто випереджає формування внутрішнього «етичного фільтра». Поширення практик академічного плагіату, прихованого використання ШІ без належної атрибуції та маніпуляцій із даними свідчать про те, що академічна відповідальність часто сприймається здобувачами як зовнішній формальний примус, а не як внутрішня потреба. Такий стан справ нівелює цінність освітнього ступеня та підриває довіру до інституту науки в цілому. Дослідницька компетентність, позбавлена етичного підґрунтя, перетворюється на сукупність технічних маніпуляцій, що не мають ціннісного наповнення для розвитку особистості дослідника [7, с.245].

Виходячи з окреслених суперечностей, *метою* цієї розвідки є теоретичне обґрунтування ролі академічної відповідальності як фундаментального складника дослідницької компетентності здобувача освіти, що визначає його наукову спроможність не лише через оволодіння методами пізнання, а й через усвідомлення власної авторської відповідальності у формуванні цілісної професійної ідентичності в умовах цифрового суспільства.

У сучасній педагогічній науці *дослідницька компетентність* здобувача освіти розглядається не як сума технічних навичок, а як складне інтегративне утворення особистості [6, с.162; 7, с.241]. Вона визначає його здатність самостійно реалізовувати науковий пошук, розв'язувати актуальні проблеми та генерувати нове знання. Структурно цей феномен доцільно представити як тріаду компонентів: *когнітивний компонент* – система знань про методологію наукового пізнання, логіку побудови дослідження, методи збирання та аналізування інформації; *операційно-діяльнісний компонент* – комплекс умінь застосовувати ці знання на практиці (від формулювання гіпотези до апробації результатів у наукових публікаціях); *аксіологічний компонент* – сукупність внутрішніх установок, що визначають ставлення здобувача освіти до наукової діяльності як до суспільно значущої цінності.

Дослідницька компетентність вважається сформованою лише тоді, коли всі три компоненти діють синхронно. Проте досвід показує, що без належної етичної основи знання та вміння можуть бути використані деструктивно (наприклад, для фальсифікації результатів заради отримання наукового ступеня).

У контексті індивідуального розвитку здобувача освіти академічна відповідальність виступає не як зовнішній контроль, а як внутрішній регулятор

(етичний стрижень) дослідницької поведінки [5, с.95]. Ми визначаємо її як свідоме ставлення здобувача до виконання наукових обов'язків, засноване на визнанні правдивості, чесності та поваги до інтелектуальної власності як вищих професійних цінностей.

З позиції розвитку особистості, академічна відповідальність проходить еволюцію в*ід адаптивного рівня* (виконання правил, щоб уникнути покарання чи перевірки антиплагіатною системою) д*о автономного рівня* (свідоме дотримання етичних норм через внутрішнє переконання в їхній необхідності). Саме у вищій школі відбувається перехід до наукової зрілості, де відповідальність трансформується у професійну ідентичність. Здобувач освіти, який володіє цією рисою, сприймає наукову чесність не як обмеження, а як основу власного авторитету та академічної свободи.

Етична позиція дослідника безпосередньо корелює з якістю та валідністю кінцевого наукового продукту (бакалаврської чи магістерської роботи, тез чи статті). Взаємозв'язок між академічною відповідальністю та технічними параметрами дослідження вбачаємо у трьох ключових площинах: 1) об'єктивність та верифікованість даних, що передбачають відмову дослідника від маніпуляцій із вибіркою чи результатами на користь відображення реального стану речей, а не суб'єктивних очікувань; 2) чистота наукового експерименту, де академічна відповідальність забезпечує ретельне дотримання процедури дослідження та чесний опис навіть негативних результатів, оскільки приховування помилок знецінює роботу, тоді як визнання непідтвердженої гіпотези зберігає її наукову цінність; 3) автентичність авторства, що базується на етичній відмові від плагіату та зловживань штучним інтелектом, де цитування використовується для демонстрації глибокої обізнаності в темі, а алгоритми ШІ – виключно для оптимізації рутинних процесів за умови збереження за автором права на концептуальний аналіз та інтерпретацію змісту.

Отже, академічна відповідальність є тим сполучним елементом, що перетворює розрізнені знання та вміння на цілісну дослідницьку компетентність. Вона виступає гарантом того, що науковий продукт здобувача освіти буде не просто технічно коректним, а й соціально значущим та інтелектуально чесним [2, с.170].

Для цілісного розуміння процесу підготовки майбутнього фахівця у закладі вищої освіти ми пропонуємо розглядати дослідницьку компетентність як тривимірну систему, де академічна відповідальність виступає не просто додатковим елементом, а її засадничим інтеграційним ядром. У межах компонентної декомпозиції цієї моделі виокремлюємо *процесуально-технологічний блок,* що охоплює здатність до критичного огляду джерел, володіння методами статистичного опрацювання та навички академічного

письма згідно з міжнародними стандартами, а також *інтелектуально-когнітивний блок,* спрямований на генерування інноваційних ідей, розуміння логіки наукового доведення та застосування критичного мислення як інструменту верифікації інформації в умовах її надмірності.

Центральне місце в цій системі надаємо *етико-регулятивному блоку*, який визначає ціннісну орієнтацію дослідника через усвідомлену академічну відповідальність за достовірність отриманих результатів. Даний компонент передбачає не лише глибоку повагу до інтелектуального внеску попередників через розвинену культуру цитування, а й принципову, свідому відмову від будь-яких проявів академічного шахрайства. Такий підхід дозволяє трансформувати технічні навички дослідника у цілісну професійну позицію, де етичні норми стають внутрішнім регулятором якості наукового пошуку.

У цій моделі етико-регулятивний блок виконує функцію «контролера якості». Без нього процесуальні навички можуть бути спрямовані на створення імітаційних наукових продуктів, що не мають реальної цінності.

Особливої актуальності така етична фільтрація набуває в умовах цифрової трансформації освіти. Зокрема, впровадження генеративного штучного інтелекту у підготовку здобувачів освіти вимагає перегляду самого поняття «дослідницька компетентність». Сьогодні їхня відповідальність зміщується з площини «знайти інформацію» у площину «критично оцінити та атрибутувати інформацію», де етичний блок стає єдиним запобіжником проти бездумного копіювання алгоритмічних рішень

У цьому контексті виникає критичний ризик втрати суб’єктності автора, оскільки надмірне делегування написання тексту нейромережам веде до поступової атрофії аналітичних здібностей здобувача, перетворюючи його дослідницьку компетентність на ілюзорну форму без реального змісту. Водночас формується нова етика співавторства, де академічна відповідальність обов’язково включає принцип прозорості: дослідник має чітко розмежовувати сфери застосування ШІ, зазначаючи його роль у структуруванні даних чи перекладі, та залишаючи за собою виключне право на формування самостійних висновків. Отож, до структури сучасної компетентності додається нова вимога – ШІ-обізнаність, яка є не просто технічною навичкою, а невід’ємним складником етичної позиції автора.

Реалізація такого підходу та формування відповідального дослідника не можуть бути стихійними процесами, що потребує впровадження комплексної стратегії на рівні закладів вищої освіти. Передусім це стосується навчально-методичної площини, де необхідним є впровадження обов’язкових модулів з етики наукових досліджень та академічного письма в цифрову епоху. У межах таких курсів основний фокус має зміщуватися з формальних заборон на розвиток

внутрішніх цінностей авторства. Важливим складником цієї стратегії є менторський рівень, що передбачає трансформацію ролі наукового керівника. Він має виступати не лише консультантом із конкретної теми, а насамперед етичним орієнтиром, демонструючи принципи доброчесності власним прикладом. Кінцевою метою такої трансформації є створення специфічного університетського середовища, де академічна чесність стає ознакою професійного престижу, а будь-які порушення, як-от плагіат чи фабрикація даних, сприймаються як прямий доказ професійної некомпетентності.

Отже, дослідницька компетентність здобувача освіти в умовах сучасних трендів постає складною системою, в якій академічна відповідальність відіграє роль фундаментального регулятора. Проведений аналіз засвідчив, що формальне оволодіння інструментарієм наукового пошуку, особливо в його цифровому вимірі, без відповідної етичної надбудови неминуче призводить до деградації якості наукового знання. Саме тому академічна відповідальність повинна розглядатись як ключовий критерій професійної зрілості особистості. Тільки за умови інтеграції етичних орієнтирів у структуру професійної підготовки можна виховати покоління науковців, здатних до створення автентичного та соціально відповідального продукту в епоху інтелектуальних систем.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Башкір, О. Реалізація принципів академічної доброчесності в закладах вищої освіти України. Освітологічний дискурс, 2021. 2. 77–90.
2. Гриценко М., Гриценко С. Академічна доброчесність як цінність сучасних трансформацій в освіті. Humanities Studies, 2025. Випуск 23 (100). С.166–174. DOI: https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-17
3. Дорожко, А. О. Стан і проблеми академічної доброчесності та причини її порушення. Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Педагогічні науки, 2021. 194, С. 204–208.
4. Калиновський, Ю. Ю., Жданенко, С. Б. Трансформація ролі знань у соціокультурних процесах сучасності: аксіологічний та безпековий контексти. Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія, 2024. 1 (60), 23–42.
5. Мірошніченко, Л. В. Підвищення рівня свідомого дотримання вимог академічної доброчесності. Соціально-гуманітарний вісник, 2020. Вип.35, 95–96.
6. Цокур О.С., Рожелюк І.Я. Обґрунтування сутності понять «дослідницька компетентність» та «науково-дослідницька компетентність» у контексті європейської рамки дослідницької кар'єри. Інноваційна педагогіка. 2021. Вип. 32. Т. 1. С. 161–165.
7. Щербань І., Савченко В. Сутність поняття «дослідницька компетентність» у вітчизняній та зарубіжній літературі. Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи : збірник наукових праць, 2021. Вип 2(6). С.240–247. DOI: https://doi.org/10.31499/2706-6258.2(6).2021.250436

Усов Д. В.,
доктор філософських наук, професор
Черкаський гуманітарно-правовий ліцей,
dimausov@i.ua

Харченко П. П.,
Черкаський гуманітарно-правовий ліцей,
polinaharcenko12@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ

Використання цифрових платформ, смартфонів та інструментів на основі штучного інтелекту змінює способи отримання знань, організацію навчання та взаємодію між учнями й учителями. Метою дослідження є виявлення особливостей впливу штучного інтелекту та цифрових технологій на навчання і викладання, а також аналіз ставлення учасників освітнього процесу до їх використання. Результати дослідження свідчать, що більшість учнів активно використовують цифрові технології та інструменти штучного інтелекту під час навчання, вбачаючи в них засіб підвищення ефективності та доступності освіти. Водночас вчителі наголошують на необхідності контролю й формування навичок відповідального використання таких технологій. Виявлено як позитивні аспекти (швидкий доступ до інформації, індивідуалізація навчання), так і потенційні ризики (зниження самостійності мислення, поверхове засвоєння знань).

The use of digital platforms, smartphones and tools based on artificial intelligence is changing the ways of acquiring knowledge, organizing learning and interacting between students and teachers. The aim of the study is to identify the specifics of the impact of artificial intelligence and digital technologies on learning and teaching, as well as to analyze the attitude of participants in the educational process towards their use. The results of the study show that most students actively use digital technologies and artificial intelligence tools during their studies, seeing them as a means of increasing the efficiency and accessibility of education. At the same time, teachers emphasize the need to control and develop skills for the responsible use of such technologies. Both positive aspects (quick access to information, individualization of learning) and potential risks (reduced independence of thinking, superficial assimilation of knowledge) have been identified.

Цифрові технології та штучний інтелект стрімко змінюють сучасний освітній процес, впливаючи на способи навчання, мислення та взаємодії учасників освіти. Широке використання великих мовних моделей, зокрема ChatGPT, сприяє підвищенню мотивації учнів і доступності знань, водночас породжуючи ризики поверхового засвоєння інформації та зниження рівня критичного мислення. Не менш актуальною є проблема впливу смартфонів і цифрових носіїв на концентрацію уваги та глибоке читання, що безпосередньо

позначається на навчальних результатах. Дослідження доводять, що надмірна присутність мобільних пристроїв у навчальному середовищі може знижувати когнітивні здібності учнів. У цих умовах особливо важливою стає роль учителя, який має педагогічно обґрунтовано інтегрувати цифрові інструменти в навчальний процес. Отже, актуальність теми зумовлена потребою знайти баланс між інноваційними можливостями цифрових технологій та збереженням глибини мислення й якості освіти.

Застосування алгоритмів штучного інтелекту.

У сучасній освіті впровадження великих мовних моделей (LLM) – таких як ChatGPT – викликає як ентузіазм, так і занепокоєння. Методи викладання стрімко змінюються завдяки впровадженню цифрових технологій. Однією з найбільш помітних інновацій є використання штучного інтелекту (ШІ) для створення цифрових викладачів та лекційних матеріалів.

Всеукраїнське дослідження використання штучного інтелекту у шкільній освіті 2023 року демонструє, що школярі не лише знайомі з технологіями ШІ, а й отримують від них реальну користь. У звіті наголошується, що «найпопулярнішим сервісом штучного інтелекту (ШІ) є ChatGPT, рівень знання серед учнів – 76%» [1]. Такий високий рівень обізнаності свідчить про готовність молоді інтегрувати інноваційні інструменти у власну навчальну діяльність.

Не менш важливим є те, що учні активно застосовують ШІ у практичних навчальних ситуаціях. Дослідження підкреслює: «Більшість учнів зазначили, що мають досвід користування сервісами ШІ» [1]. Для багатьох дітей штучний інтелект стає не абстракцією, а щоденним інструментом – від пошуку інформації до створення навчальних матеріалів.

Окрему увагу заслуговує той факт, що досвід взаємодії зі ШІ школярі оцінюють позитивно. У звіті зазначено: «У більшості випадків аудиторія задоволена отриманим досвідом (використанням ШІ)» [1]. Це свідчить про те, що для дітей штучний інтелект не є джерелом стресу чи складності, а навпаки – застосовується як інструмент за для спрощення виконання завдань і допомоги кращого засвоєння навчального матеріалу.

Дослідження Stadler, Bannert і Sailer (2024) чітко підкреслює інший бік цієї технології: з однієї сторони, LLM полегшують завдання, знижуючи когнітивне навантаження студентів, а з іншої – здатність до глибокого мислення й аргументації може деградувати. Як зазначено в дослідженні: «Користувачі LLM повідомили про нижче когнітивне навантаження, ніж користувачі традиційних пошукових систем» [9]. Цей факт свідчить про те, що LLM спрощують процес пошуку та опрацювання інформації, зменшуючи навантаження на студентів. Проте ця знижена «напруга» має свою ціну: «Студенти, які використовують LLM, показали слабше міркування у своїх аналізах» [9]. Це означає, що коли

учням легше отримувати інформацію, вони можуть не так глибоко її аналізувати, менш критично мислити і формулювати більш поверхневі відповіді.

В Україні одним з прикладів може слугувати досвід залучення штучного інтелекту до викладання у Центральноукраїнському національному технічному університеті в Кропивницькому: «Ми відзняли відеоматеріали за участю викладачки та, застосувавши технології штучного інтелекту, створили цифровий образ. На підготовку однієї лекції йде приблизно три години, адже важливо, щоб аватар змінював пози та ракурси, утримуючи увагу студентів» [2]. Це яскраво демонструє, що ШІ дозволяє частково замінити «живого» викладача, водночас підтримуючи інтерактивність та зацікавленість слухачів.

Ще одна перевага – мультимовність та доступність навчальних матеріалів: «Лекції вже записані, і їх можна прослухати не лише англійською, а й, наприклад, французькою мовою» [2]. Завдяки цьому студенти з різних країн можуть отримати знання в зручній для них мові, що сприяє глобалізації освіти та розширенню доступу до знань.

Отже, штучний інтелект стає невід'ємною частиною освітнього процесу та має значні переваги, проте потребує виваженого та педагогічно обґрунтованого використання. Його цінність полягає не у заміні вчителя чи мислення учня, а у створенні умов для більш ефективного, адаптивного й персоналізованого навчання. Оптимальним є поєднання інноваційних можливостей ШІ з традиційними формами розвитку критичного й аналітичного мислення, що дозволить зберегти баланс між доступністю знань і глибиною їхнього опанування.

Використання смартфонів у навчанні.

У сучасному світі цифрові технології вже стали невід'ємною частиною навчального процесу. Але постає фундаментальне запитання: чи не жертвуємо ми глибиною мислення заради зручності? Встановлено, що «при читанні середніх або довгих текстів паперовий формат має помітну перевагу над цифровим» [5]. Цей факт підкреслює психологічний аспект навчання: довгі тексти вимагають послідовності, концентрації й мінімізації зовнішніх відволікань. Папір фізично обмежує «скролінг», відволікаючі сповіщення та інші цифрові подразники. Таким чином, структура носія впливає на когнітивне навантаження та глибину розуміння.

«Перевага паперового читання була стабільною для інформаційних та аналітичних текстів» [8]. Це означає, що саме там, де потрібне логічне мислення, аналіз, запам'ятовування причинно-наслідкових зв'язків, папір працює краще. Для художніх текстів різниця зменшується, але для навчання, науки, філософії вона принципова.

Проте цифрове читання має свої сильні сторони, якщо організоване ефективно: «Якщо цифрове читання супроводжується вільним режимом,

використанням стратегій читання (наприклад, нотування, позначення) та інтерактивністю – його ефективність може перевищити паперове читання» [5]. Сам по собі формат не визначає результат; важлива активна взаємодія з текстом. Цифрові інструменти відкривають можливість інтерактивності, гіперпосилань, позначок і анотацій. Тобто цифрове середовище може бути навіть більш продуктивним, якщо читач навчений використовувати стратегічні прийоми обробки інформації.

«Перевага паперового читання зростає з роками» [8]. Здавалося б, «цифрові покоління» мали б краще адаптуватися до екранів. Але реальність протилежна: чим більше цифрових стимулів у житті людини, тим важче їй зосереджуватися на глибокому читанні. Це свідчить про загальну кризу уваги, а не про технічний прогрес у мисленні.

«Цифрове та паперове читання мають свої переваги та недоліки і можуть доповнювати одне одного» [5]. Паперове читання може забезпечити глибше сприйняття довгих і складних текстів, тоді як цифрові носії – швидкість, інтерактивність, легкість пошуку інформації. Такий підхід пропонує стратегічне використання обох форматів залежно від цілей навчання.

Сучасна школа стикається з новими викликами через стрімке поширення мобільних пристроїв. Мобільні телефони можуть істотно відволікати учнів і знижувати їхні академічні результати. В деяких школах провели сміливий експеримент – заборонили використання гаджетів під час навчального дня. Результати цього рішення виявилися неочікувано позитивними: «Заборона мобільних телефонів у школах призводить до істотного підвищення результатів учнів на екзаменах, ефект найбільший для учнів із низькими попередніми результатами, що свідчить про те, що заборона мобільних телефонів може допомогти зменшити освітню нерівність» [4]. Іншими словами, заборона телефонів може бути простим і дієвим механізмом для зменшення розриву між високими та низькими навчальними результатами учнів.

«Після запровадження заборони на мобільні телефони кількість відвідувань шкільних бібліотек різко зросла» [7] – бібліотека знову стала популярним місцем серед учнів. Учні почали активніше брати книжки, а в деяких школах за кілька тижнів було прочитано майже стільки ж, скільки раніше за цілий рік. «Учні школи Pleasure Ridge Park за перші 17 днів навчального року взяли понад 1 000 книг, тоді як за увесь 2024-2025 рік було взято лише 2104 книги» [7]. Така статистика доводить, що інтерес до читання у підлітків не зникає, його просто витісняють смартфони.

«Без телефонів у руках діти почали частіше спілкуватися між собою наживо» [7]. Без телефонів вони частіше розмовляють, обговорюють книжки, діляться враженнями. Живе спілкування знову стало частиною шкільного життя.

Отже, досвід цих шкіл доводить: надмірне використання смартфонів заважає розвитку, а їх помірковане обмеження може дати позитивний результат. Заборона телефонів не відібрала у дітей свободу, а навпаки – повернула їм час для читання, мислення та живого спілкування.

«Сам факт присутності власного смартфона зменшує доступну когнітивну здатність» [10]. Це означає, що навіть якщо ми не торкаємося телефону, наш мозок частково «працює напівсвідомо», стежачи за пристроєм. Іншими словами, частина когнітивних ресурсів залишається «зарезервованою», і це впливає на продуктивність у навчанні та роботі.

Особливо вразливими є ті, хто звик до постійного користування смартфоном: «Ці когнітивні «витрати» найвищі у тих, хто найбільш залежний від смартфона» [10]. Формується парадокс: чим більше людина покладається на гаджет, тим більше він заважає її власному мисленню. Для школярів і студентів це означає, що навіть без повідомлень або дзвінків смартфон може знижувати успішність, особливо під час складних завдань, читання або письма.

Сервіс ChatGPT як елемент навчального процесу.

У XXI столітті штучний інтелект дедалі глибше інтегрується в освітній простір, змінюючи не лише технічні засоби навчання, а й саму структуру пізнавальної діяльності. Одним із найвпливовіших інструментів цього процесу став ChatGPT. Питання полягає не лише в тому, чи він зручний, а чи насправді він покращує навчальні результати.

Всеукраїнським дослідженням використання штучного інтелекту у шкільній освіті встановлено, що «найпопулярнішим сервісом штучного інтелекту (ШІ), з яким добре знайомі обидві аудиторії, є ChatGPT, а рівень знання серед учнів становить 76%» [1]. Такий показник свідчить про те, що ChatGPT став для школярів не маргінальним нововведенням, а частиною повсякденної освітньої реальності.

Важливо, що знайомство з ChatGPT не обмежується лише теоретичним рівнем. Дослідження фіксує практичний досвід використання ШІ. Більшість учнів зазначили, що мають досвід користування сервісами ШІ, серед яких ChatGPT є найпоширенішим. Це означає, що учні застосовують його для навчальних завдань – пошуку пояснень, структурування матеріалу, формування ідей або уточнення складних тем. Таким чином, ChatGPT поступово виконує роль цифрового помічника в навчанні.

«ChatGPT статистично значуще покращує академічну успішність студентів у контрольованих експериментальних умовах» [6]. Використання ChatGPT не є нейтральним фактором – воно безпосередньо впливає на результати навчання. Більше того, дослідники зазначають: «Загальний ефект використання ChatGPT у навчанні є позитивним для навчальних досягнень» [6]. Таким чином, штучний

інтелект виступає як дієвий інструмент кардинального удосконалення освітнього процесу, а не просто як допоміжний цифровий сервіс.

Не менш важливими є мотивація та емоційне залучення учнів. У цьому аспекті результати дослідження також є оптимістичними: «Використання ChatGPT суттєво підвищує афективно-мотиваційні показники студентів, зокрема навчальну зацікавленість та позитивне ставлення до навчання». Також автори додають: «Студенти демонструють вищий рівень залученості при роботі з ChatGPT порівняно з традиційними методами» [6].

Водночас дослідження фіксує ще один важливий ефект – зниження когнітивного навантаження: «Використання ChatGPT зменшує розумові зусилля, необхідні для виконання навчальних завдань». «Студенти сприймають навчальні завдання як менш складні при підтримці ChatGPT» [6]. З одного боку, це позитивне явище, адже зменшення перевантаження підвищує доступність освіти. З іншого боку, постає небезпека поверхового засвоєння знань, коли складність знімається технологією, а не долається зусиллям.

Переваги і недоліки використання штучного інтелекту вчителями.

Однією з ключових технологій, що впливають на вчителювання, є штучний інтелект (ШІ), який дедалі активніше інтегрується у професійну діяльність педагога. «Використання ШІ в професійній діяльності педагога відкриває безліч нових можливостей для поліпшення процесу навчання та навчання на основі індивідуальних потреб кожного здобувача освіти» [3]. Це свідчить про те, що ШІ розглядається не як технічна новинка, а як інструмент педагогічної підтримки та персоналізації навчання.

Важливим є усвідомлення ролі вчителя в умовах впровадження ШІ, який «не може повністю замінити педагога, але може стати потужним інструментом для покращення якості навчання та розвитку здобувачів освіти» [3]. Таким чином, центральною фігурою освітнього процесу залишається вчитель, а штучний інтелект лише підсилює його професійні можливості, не витісняючи живу педагогічну взаємодію.

Як зазначає звіт МОН: «Учителі використовували сервіси ШІ для підготовки до занять, створення тестів для домашніх завдань, проведення занять, перевірки знань учнів і навіть у позакласній роботі» [1]. Це демонструє, що ШІ значно допомагає педагогам зекономити час і робить навчальний процес більш ефективним.

Вчителі визнають потенціал ШІ, але ставляться до нього критично: «Думки вчителів щодо ШІ різняться: вони визнають, що це новітні технології і можуть бути корисні, але мають занепокоєння через можливі проблеми – що ШІ може обмежити розвиток учнів, призвести до списування та неетичного використання» [1]. Педагогічна спільнота усвідомлює не лише переваги, а й ризики, пов’язані з цифровими інструментами.

Також важливо, що вчителі хочуть отримати методичну підтримку: «Частина вчителів вважає, що ШІ має потенціал для поліпшення навчального процесу та розвитку, але бажає отримати від спеціалістів інформацію про те, як правильно використовувати ШІ етично, які є переваги і недоліки, які особливості застосування» [1].

Таким чином, використання штучного інтелекту у вчителюванні відкриває нові перспективи для підвищення якості освіти та професійного розвитку педагога. Досвід вчителів демонструє як практичні переваги, так і етичні виклики впровадження штучного інтелекту в освітній процес.

Дослідження використання цифрових технологій у шкільній освіті у Черкаському гуманітарно-правовому ліцеї.

У дослідженні взяли участь учні 7-9 та 10-11 класів закладу загальної середньої освіти, а також педагогічні працівники.

За результатами опитування учнів 7-9 класів встановлено, що 86% респондентів використовують алгоритми штучного інтелекту під час навчання, а 50% опитаних вважають використання штучного інтелекту корисним.

Відповідно до результатів опитування учнів 10–11 класів, найбільш поширеними сервісами штучного інтелекту є ChatGPT (77%) та Gemini (55%). 83% респондентів зазначили, що штучний інтелект не може повністю замінити вчителя. 100% опитаних вважають, що штучний інтелект може помилятися.

За результатами опитування педагогів встановлено, що 83% учителів використовують алгоритми штучного інтелекту у професійній діяльності. Найчастіше педагоги застосовують сервіси ChatGPT (83%) та Gemini (75%). 42% респондентів вважають використання штучного інтелекту корисним у навчанні та викладанні.

Результати дослідження свідчать, що більшість учнів та вчителів активно використовують цифрові технології та інструменти штучного інтелекту під час навчання, вбачаючи в них засіб підвищення ефективності викладання та доступності освіти. Водночас вчителі наголошують на необхідності контролю й формування навичок відповідального використання таких технологій.

Висновки. Отже, цифрові технології та штучний інтелект стали сьогодні необхідною складовою сучасного освітнього процесу. Учні та вчителі активно використовують цифрові інструменти у навчанні й викладанні, що свідчить про високий рівень адаптації освітнього середовища до умов цифровізації.

Встановлено, що алгоритми штучного інтелекту, зокрема сервіси ChatGPT та Gemini, широко застосовуються учнями для пошуку інформації, пояснення навчального матеріалу та виконання завдань. Більше половини учнів вважають використання штучного інтелекту корисним, однак переважна більшість не сприймає його як повноцінну заміну вчителя та визнає можливість помилок у

відповідях ШІ. Це підтверджує збереження провідної ролі педагога в освітньому процесі.

Дослідження впливу цифрового читання та смартфонів показало, що надмірне використання мобільних пристроїв може негативно позначатися на концентрації уваги, когнітивних можливостях і глибині сприйняття інформації. Водночас поєднання паперових і цифрових форматів навчання за умови свідомого та регламентованого використання може сприяти підвищенню ефективності освітнього процесу.

З'ясовано, що використання сервісу ChatGPT як елементу навчального процесу має позитивний вплив на академічну успішність, мотивацію та залученість учнів. Разом із тим зниження когнітивного навантаження потребує педагогічного контролю, щоб уникнути поверхового засвоєння знань і зниження рівня критичного мислення.

У результаті дослідження діяльності педагогів встановлено, що вчителі використовують штучний інтелект переважно як допоміжний інструмент для підготовки до занять, створення навчальних матеріалів і перевірки знань. Водночас педагоги наголошують на необхідності етичного, відповідального та методично обґрунтованого впровадження штучного інтелекту в освітній процес.

Отже, результати роботи підтверджують, що штучний інтелект і цифрові технології мають значний потенціал для підвищення якості освіти, за умови їх раціонального використання та поєднання з традиційними формами навчання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Всеукраїнське дослідження використання штучного інтелекту у шкільній освіті (2023). Київ: МОН України. URL: https://mon.gov.ua/staticobjects/mon/sites/1/news/2023/12/20/Vseukranske.doslidzhennya.vykorystannya.20.12.2023.pdf
2. В Україні вперше замінили викладача штучним інтелектом: чого навчає студентів // Znaj.ua. (2025). URL: https://deti.znaj.ua/525972-v-ukrajini-vpershe-zaminili-vikladacha-shtuchnim-intelektom-chogo-navchaye-studentiv
3. Гончарова І. П. Використання штучного інтелекту в професійній діяльності педагога (2023). URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/735479
4. Beland L.-P., Murphy R. AI communication: Technology, distraction & student performance // London : London School of Economics. (2015). URL: https://cep.lse.ac.uk/pubs/download/dp1350.pdf
5. Delgado P., Vargas C., Ackerman R., Salmerón L. Don't throw away your printed books: A meta-analysis on the effects of reading media. (2018). URL: https://www.uv.es/lasalgon/papers/Delgado%202018%20dont%20throw%20away%20your%20printed%20books.pdf
6. Deng Y. Effects of AI-assisted learning on academic performance and motivation // Computers & Education. (2024). URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0360131524002380
7. Jefferson County Public Schools. Phone-free schools and student behavior. (2025). URL: https://www.jefferson.kyschools.us/article/2387560

8. Li Y., Yan L. Digital reading versus paper reading: Effects on comprehension and cognition // Journal of Educational Research. (2024). URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2772503024000288
9. Stadler M., Bannert M., Sailer M. Learning with large language models: Effects on cognitive load and reasoning // Computers in Human Behavior. (2024). URL: https://dl.acm.org/doi/10.1016/j.chb.2024.108386
10. Ward A. F., Duke K., Gneezy A., Bos M. Brain drain: The mere presence of one's own smartphone reduces available cognitive capacity // Journal of the Association for Consumer Research. (2017). URL: https://www.journals.uchicago.edu/doi/full/10.1086/691462

Ухань А. С.,
заступник директора з НВР
Нікопольський ліцей №6 Нікопольської міської ради,
nastyayhan@gmail.com

ОСВІТА ЯК ПРОСТІР ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ МИРУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація: у статті розкрито роль освіти як провідного педагогічного простору формування цінностей миру в умовах війни. Наголошено на виховному потенціалі освітнього середовища, спрямованого на розвиток гуманістичних, громадянських і моральних цінностей учнівської молоді. Особливу увагу приділено практичному досвіду реалізації ідей освіти миру, зокрема впровадженню уроків миру в освітній процес. Окреслено значення професійної підготовки педагога у сфері миротворчої освіти, з урахуванням проходження спеціалізованого тренінгу та отримання сертифіката викладача освіти миру міжнародної організації HWPL. Підкреслено роль педагога у створенні безпечного освітнього простору, підтримці емоційної стабільності здобувачів освіти та формуванні культури ненасильницької взаємодії. Зроблено висновок про визначальну місію освіти у вихованні свідомої особистості, здатної утверджувати цінності миру в сучасному суспільстві.

Ключові слова: цінності миру, освіта, виховання, освітнє середовище, педагог, освіта миру HWPL, уроки миру, війна, гуманістичні цінності, peace values, education, upbringing, educational environment, teacher, HWPL peace education, peace lessons, war, humanistic values.

Повномасштабна війна суттєво змінила цінності сучасного суспільства, і особливо це вплинуло на дітей. Через постійну небезпеку, тиск новин та психологічну напругу діти інакше сприймають життя, що часто призводить до зростання тривожності, агресії та зниження рівня толерантності. У таких обставинах надзвичайно важливо зберегти та зміцнити людяність як основу для розвитку кожної дитини. За цих умов освіта стає одним із головних інструментів, що має не лише передавати знання, а й формувати моральні та громадянські

орієнтири людини. Навчальний процес дозволяє підтримувати емоційний стан учнів, розвивати у них критичне мислення, вчити поваги до людської гідності та відповідальності за власні вчинки. Саме у школі закладаються основи культури миру, яка стає справжньою противагою ідеології насильства. У зв'язку з цим особливого значення набуває свідоме виховання культури миру під час навчання. Це означає, що ідеї взаєморозуміння, співпраці та солідарності мають стати частиною уроків і виховних заходів. Формування таких цінностей через освіту є необхідним, щоб виховати свідому людину, здатну домовлятися, мислити конструктивно та робити відповідальний вибір у складних умовах сучасності.

У педагогіці цінності миру – це набір правил і переконань, які вчать людину поважати життя, цінувати гідність інших, розуміти оточуючих і вирішувати будь-які суперечки без сили. Сюди відносяться терпимість, співпереживання, відповідальність, єдність та вміння вести діалог.[3] У школі ці якості розвиваються через навчальні теми, виховні години, приклад вчителя та загальну атмосферу поваги в класі. З іншого боку, існують «цінності війни», що проявляються через агресію, жорстокість та виправдання насильства заради своєї мети. Під час війни такі негативні установки можуть потрапляти до школи через новини, емоції дітей та настрої в суспільстві. Завдання педагогів – не вдавати, що війни немає, а свідомо протиставляти руйнівним настроям людяність і мирні цінності.

Мир у вихованні – це не просто відсутність бойових дій, а активна позиція, що базується на взаємоповазі та турботі про інших. У школі мир стає щоденною звичкою: це вміння слухати, домовлятися, розв'язувати конфлікти словами, працювати разом і поважати думку іншого. Таким чином, поняття миру стає фундаментом, на якому будується вся виховна робота з учнями.

Культура миру створюється завдяки системному вихованню в освітньому закладі. Вона поєднує знання про права людини, навички спокійного спілкування, чуйність та відповідальність громадянина. Щоб сформувати таку культуру, важливо впроваджувати ці ідеї у шкільні предмети, проводити тематичні заходи та спеціальні уроки миру. Саме така постійна робота вчителів допомагає виховати особистість, яка здатна відмовлятися від насильства і підтримувати мир у своєму щоденному житті. [1]

В умовах воєнного стану освітній заклад виконує критично важливу стабілізуючу функцію. Для багатьох учнів школа стає єдиним відносно безпечним психологічним простором, де вони відчувають прийняття та захищеність. Створення атмосфери довіри, де панує рівність та недискримінація, безпосередньо впливає на зниження рівня стресу. Коли дитина почувається частиною згуртованого колективу, де поважають її досвід і переживання, у неї

з’являється ресурс для навчання та розвитку. Позакласна діяльність, така як волонтерство чи участь у соціальних проєктах, допомагає учням трансформувати свою тривогу в корисну дію, формуючи активну громадянську позицію та усвідомлення цінності миру як основи для відбудови країни. [4]

Особливого значення в цей період набуває постать вчителя. Педагог сьогодні – це не просто транслятор інформації, а живий приклад гуманістичних цінностей. Учні переймають не лише те, що говорить вчитель, а й те, як він поводиться в моменти напруги, як реагує на помилки та як спілкується з колегами й дітьми. Особистий приклад вчителя є найефективнішим інструментом виховання. Професійна відповідальність освітянина вимагає від нього високої емоційної компетентності та етичності. Вчитель має усвідомлювати, що кожне його слово може стати або ліками, або додатковим джерелом стресу для дитини. Саме тому постійний професійний розвиток, зокрема опанування методик «освіти миру» та психологічної підтримки, стає невід’ємною частиною педагогічної майстерності. [1]

Для того, щоб теоретичні ідеї миру перетворилися на стійкі звички учнів, педагоги мають використовувати сучасні інтерактивні підходи. Навчити жити без насильства неможливо за допомогою лише лекцій чи зауважень. Необхідно впроваджувати формати, що залучають емоції та критичне мислення:

– Тренінги з розвитку емпатії: вправи на розуміння почуттів інших людей.
– Рольові ігри та моделювання: розігрування типових конфліктних ситуацій з пошуком мирного виходу з них.
– Уроки миру та дискусійні клуби: де діти можуть безпечно обговорювати складні питання війни та миру, вчитися аргументувати свою думку, не принижуючи інших.
– Медіація однолітків: залучення учнів до самостійного врегулювання суперечок у класі під наглядом дорослих. [2]

Прагнучи активно впроваджувати ідеї освіти миру в освітній процес та поділитися ними з учнями, я розпочала власну педагогічну діяльність у цьому напрямі. Моя робота базується на міжнародних стандартах і методиках миротворчої освіти, що дозволяє поєднати теоретичні знання з практичними вправами та виховною роботою у класі. У процесі підготовки до впровадження уроків миру я пройшла спеціалізований тренінг викладачів *«Освіта миру HWPL»*, що забезпечив глибоке розуміння концепції миротворчої освіти, методів інтеграції цінностей миру у навчально-виховний процес та ефективних педагогічних практик для розвитку гуманістичних цінностей учнів. Після успішного завершення тренінгу я отримала сертифікат викладача освіти миру HWPL, який підтверджує фахову підготовку у сфері миротворчої освіти. На основі отриманих знань були проведені уроки миру з учнівською молоддю, які

стали ефективною формою виховної роботи. Під час уроків використовувалися інтерактивні методи: рольові ігри, обговорення життєвих ситуацій, творчі завдання та практичні вправи з розвитку навичок мирного спілкування. Уроки були спрямовані на формування емпатії, розвитку відповідальності, толерантності та уміння конструктивно розв'язувати конфлікти.[6]

Реалізація програми позитивно вплинула на ставлення учнів до навчання та соціальної взаємодії. Спостерігалося:

– підвищення рівня емпатії та уваги до емоцій інших;
– розвиток відповідального ставлення до власних вчинків та рішень;
– активне засвоєння цінностей миру та ненасильницької поведінки;
– формування готовності до співпраці та взаємопідтримки у колективі.

У сучасних реаліях, коли війна стала частиною повсякденного життя, освітній процес неминуче виходить за межі класичного викладання предметів. Сьогодні школа стає не просто місцем здобуття знань, а життєво необхідним простором для психологічного відновлення та стабілізації особистості дитини В умовах постійного стресу, який руйнує відчуття безпеки та провокує внутрішні конфлікти, освіта бере на себе місію «соціальної терапії». Формування цінностей миру в таких обставинах перестає бути лише виховним ідеалом – воно перетворюється на дієвий інструмент підтримки ментального здоров'я. Переглянемо механізми подолання негативних емоцій та важливості психологічної підтримки через навчання:

– *Трансформація страху через усвідомлення та дію:* Уроки миру дають дітям змогу легалізувати свої страхи в безпечному колі. Коли дитина розуміє, що її почуття є нормальними, а мир – це не просто мрія, а конкретні дії (волонтерство, взаємодопомога), страх перестає бути паралізуючим і перетворюється на конструктивну соціальну активність.
– *Зниження агресії через розвиток емоційного інтелекту:* Війна провокує захисну агресію. Освітні заняття, спрямовані на розвиток емпатії, вчать дітей розпізнавати "тригери" своєї люті та замінювати насильницькі реакції навиками ненасильницького спілкування. Це створює внутрішній бар'єр для руйнівних імпульсів.
– *Стабілізація емоційного стану через ритуали безпеки:* Регулярні уроки миру та інтерактивні вправи стають для учнів передбачуваним "безпечним місцем". Структурованість освітнього процесу під час хаосу війни повертає дітям відчуття контролю над власним життям, що є базовим чинником зниження тривожності.
– *Створення спільноти підтримки як антидот самотності:* Уроки миру акцентують на солідарності. Колективне обговорення цінностей та спільна творча праця допомагають дитині позбутися відчуття ізольованості зі своїм болем. Психологічна стійкість формується саме через відчуття "я не один, ми разом".

– *Освіта як інструмент ментальної гігієни:* Психологічна підтримка, інтегрована в уроки, вчить дітей критично сприймати травмуючий контент. Це зменшує інформаційну інтоксикацію та запобігає повторній травматизації через новини, формуючи у дитини "психологічний імунітет".
– *Роль педагога як "емоційного контейнера":* Вчитель, який володіє техніками психологічної підтримки, здатен "контейнувати" (приймати та переробляти) складні емоції учнів. Через освіту дитина отримує не лише знання, а й емоційний супровід, який допомагає інтегрувати важкий досвід війни без шкоди для психічного розвитку. [5]

Щоб ефективно формувати цінності миру у здобувачів освіти, важливо не обмежуватися лише окремими уроками. Освіта миру може бути інтегрована у різні навчальні предмети, створюючи постійний педагогічний вплив на розвиток моральних, громадянських і гуманістичних орієнтирів. Такий підхід забезпечує цілісність виховного процесу, поєднує теорію і практику та формує у дітей відповідальну та миролюбну позицію у житті. Наприклад на уроках з історії можна використовувати для розвитку цінностей миру через аналіз прикладів мирного врегулювання конфліктів, порівняння цінностей мирного і воєнного часу, обговорення наслідків війн для суспільства. На уроках мови і літератури цінності миру інтегруються через роботу з текстами, аналіз діалогів персонажів, створення власних творів і есе на тему миру та толерантності. Через творчість учні висловлюють свої почуття, сприйняття світу і мрії про мир. Малюнки, колажі, театральні постановки та музичні проєкти стають потужним засобом виховання емпатії, солідарності та взаємоповаги, одночасно розвиваючи художні та комунікативні компетенції.

Отже, у часи повномасштабної війни формування цінностей миру в освітньому процесі стає фундаментальною умовою не лише для розвитку особистості, а й для збереження ментального здоров’я підростаючого покоління. Освіта сьогодні виконує подвійну роль: вона виступає надійним «психологічним щитом», що захищає дитину від деструктивного впливу агресії та страху, і водночас є потужним інструментом соціальної трансформації. Через створення безпечного середовища, особистий приклад педагога та впровадження спеціальних уроків миру, школа допомагає дітям трансформувати пережитий травматичний досвід у конструктивні життєві установки.

Важливо усвідомити, що виховання культури миру – це не ігнорування реалій війни, а свідома підготовка свідомого громадянина, здатного обирати шлях діалогу, емпатії та відповідальності навіть у найтяжчі часи. Саме системна психологічна підтримка через освіту дозволяє знизити рівень тривожності та агресії в учнів, замінюючи їх навичками саморегуляції та згуртованості. У результаті цілеспрямована робота педагогів закладає міцний фундамент для

відбудови здорового суспільства, де людське життя, гідність і здатність до мирного співіснування залишатимуться найвищими пріоритетами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Громадянська та історична освіта в Україні: виклики воєнного часу : метод. рекомендації. – Київ, 2023. – 48 с.
2. Кремень В. Г. Освіта і цінності: філософсько-методологічні засади. – Київ: Знання, 2019. – 256 с.
3. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. – Київ : Радянська школа, 1988. – 320 с.
4. UNESCO. Education for Peace and Sustainable Development. – Paris: UNESCO, 2022. – 52 p.
5. Heavenly Culture, World Peace, Restoration of Light (HWPL). Peace Education Program. – Seoul : HWPL, 2021. – 36 p.
6. HWPL. Peace Education Teacher Training Manual. – Seoul : HWPL, 2022. – 48 p.

Фадєєва О. В.,
вчитель англійської мови
Криворізького природничо-наукового ліцею,
fadeykinlena@gmail.com

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК КЛЮЧОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ НА УРОКАХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Анотація. У цій статті розглядається роль емоційного інтелекту (EQ) у вивченні іноземних мов. У статті висвітлюються ключові складові EQ (емоційного інтелекту), які допомагають не тільки у повсякденному спілкуванні, а й у навчанні. Оскільки головною метою людини є налагодження стосунків, важливо вміти контролювати свою поведінку в іншому мовному середовищі. Емоційний інтелект стає інструментом, який допомагає людині розуміти себе та інших, легко орієнтуючись у соціальних взаємодіях.

Ключові слова: емоції, емоційний інтелект, іноземна мова, урок.

Summary. This article explores the role of emotional intelligence (EQ) in the study of foreign languages. The article highlights the key factors of EQ that assist not only in everyday communication but also in studying. As the main goal of a person is to build relationships, it is important to be able to control one's behaviour in a different linguistic environment. Emotional intelligence becomes a tool that helps one understand oneself and others, easily navigating social interactions.

Key words: emotions, emotional intelligence, foreign language, lesson.

In an era of globalization and computer-assisted translation, the role of the teacher is evolving: the priority is no longer simply the transfer of knowledge, but the development of communication skills and empathy.

The current realities of the war in Ukraine require the education system to adapt immediately. As the majority of the population is in a state of emotional distress, there

is an urgent need for emotional support for both adults and children. In this context, educators face a new and important task: to integrate the development of emotional intelligence into the teaching process, particularly in foreign language lessons [1].

The implementation of the latest educational trends helps to stimulate intellectual curiosity and ensures greater engagement of learners in the learning process. The psycho-emotional component of the educational process is one of the foundations for the development of emotional intelligence. Emotions and feelings influence pupils' motivation to learn, as well as directly affecting the outcomes of their learning, so they must be taken into account when conducting lessons.

The integration of emotional intelligence into the educational process enables pupils not only to master the language, but also to learn how to engage deeply with their surroundings.

The modern educational paradigm is undergoing significant transformations: a focus on the development of a well-rounded personality is replacing purely academic teaching. Today, the ability to understand one's own emotions and manage them effectively is recognised as a fundamental competence, one that is no less important than mastering the core subjects.

Emotional intelligence is defined as a range of human abilities: character, tact, sensitivity, and humanity. Emotional intelligence also encompasses emotional abilities, understanding of others, respect, tolerance, the capacity for empathy, attentiveness, intuition and so on – everything that 'contributes to a person's personal success'[2].

The term 'emotional intelligence' first came into usage in 1990, introduced by the American researchers Peter Salovey and Jack Mayer. They used this term to describe a set of mental abilities that help us recognise and understand our own feelings and those of the people around us.

The concept of emotional intelligence gained widespread popularity following the publication in the United States in the late 1990s of the book "Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ?" by the American journalist and psychologist D. Goleman.

Emotional intelligence (EQ), as defined by Daniel Goleman, is the ability to understand and manage one's own and others' emotions in order to interact effectively. Its 5 key components: Self-awareness (The ability to recognise one's own emotions and their impact on thoughts and behavior as they arise), Self-regulation (The ability to manage emotional impulses, calm oneself, adapt to change and control reactions), Motivation (An inner drive to achieve goals, enthusiasm for the task and a positive attitude towards setbacks), Empathy (The ability to recognise and understand other people's emotional states, and to take their feelings into account when making

decisions) and Social skills (The ability to build constructive relationships, manage conflicts, work in a team and communicate effectively) [3].

Why are emotions so important in today's world? Emotions have a direct impact on learning. Emotional well-being is crucial for knowledge retention. When a student is under stress, their ability to concentrate diminishes, whereas positive emotions promote better memory retention. Emotions help develop soft skills. Emotional intelligence is considered one of the most important 'soft' skills of the 21st century. It helps people adapt better to change and interact effectively with others. Emotions are synonymous with resilience. In times of uncertainty, emotional literacy teaches us how to cope with stress, fear and frustration.

The development of emotional intelligence in secondary school helps pupils become more independent and responsible. They learn to manage their emotions, resolve conflicts and work effectively as part of a team – all of which are vital skills for their future development.

The importance of well-developed emotional intelligence has been proven to extend beyond formal education into adult life.

Emotional intelligence remains one of the key skills that plays a vital role in adult life, both in personal matters and in professional activities. A person who can recognise and manage their own emotions and understand the feelings of others is able to build more harmonious relationships and achieve success in various areas of life. Therefore, during lessons, particularly in foreign language classes, the teacher prepares pupils for their future lives.

In everyday interactions with family and friends, emotional intelligence helps to avoid misunderstandings and conflicts. People with high emotional intelligence have a better understanding of the emotions of those around them, which enables them to empathise, listen effectively and offer support, as well as express their own feelings in an appropriate manner.

In the workplace, emotional intelligence plays a vital role in career development, interacting with colleagues and managing teams. The ability to understand other people's emotions, empathise with them and adapt one's behaviour to the situation makes a person an effective leader and team player.

In other words, emotional intelligence is a universal skill that proves beneficial in all areas of adult life. From personal relationships to professional achievements, a person with well-developed emotional intelligence is better able to communicate, resolve conflicts, maintain inner balance and achieve career success. Developing these skills during school years lays the foundation for a healthy and successful life in the future.

As the English language becomes increasingly widespread around the world, pupils have come to realise the need to explore the world independently, the appeal of travel, and the benefits of using the internet. Knowledge of a foreign language is

becoming an essential part of professional life, whilst knowledge of English ensures a more fulfilling and interesting leisure time. Hence the greater interest in learning the language at school on the part of pupils.

During English lessons, pupils have the opportunity to simulate a variety of communicative situations and practise different ways of behaving in these situations. It is important to remember that the teacher and pupils are actors in the classroom, demonstrating a range of emotions and sharing them with one another.

The main emotions and states experienced when learning a foreign language include positive ones (interest (motivation), the joy of understanding, excitement at learning new words, a sense of achievement, pride in one's first conversations) and negative ones (fear of making mistakes, frustration at slow progress, feelings of embarrassment, tension, fatigue, depression), and specific ones (surprise, laughter at amusing mistakes, confusion due to a lack of understanding of the context).

Studying a foreign language is accompanied by a wide range of emotions: from curiosity and the joy of success to the fear of making mistakes, embarrassment or frustration. Positive emotions (enthusiasm, satisfaction) enhance learning and create a comfortable atmosphere, whilst negative ones (stress, fatigue) can create a language barrier, which it is important to overcome with support.

To successfully develop emotional intelligence in the classroom, it is important to create a positive atmosphere where pupils can express their emotions and share their thoughts without fear. Below are a few methods that can be used in the teaching process:

- Safe environment: It is important that pupils feel comfortable and are able to express their thoughts and feelings freely.
- Discussing emotions: Set aside time regularly to discuss the emotions that arise during lessons or in various situations in life.
- Literature: Reading books and discussing the characters' emotions helps children to better understand their own feelings.
- Role-play: Role-play exercises allow students to practise various social situations and learn to express their emotions in a constructive way. Simulating situations where they need to show empathy or resolve a conflict in a foreign language.
- Group work: Tasks carried out in groups help develop communication, collaboration and conflict resolution skills.
- Using an 'emotional vocabulary': Learning the names of feelings and emotions not just as lexical items, but as tools for describing one's own experiences.
- Reflection: Concluding the lesson with a brief discussion in the foreign language about how the pupils felt whilst completing the tasks.
- Analysis of body language: Working with silent videos, where pupils have to guess the characters' emotions and intentions before hearing the dialogue.

It is believed that conversational exercises are the most effective way to develop emotional intelligence. As dialogue is often spontaneous and unpredictable, students learn to react quickly to changes in their partner's thoughts. This form of interaction helps not only to master the language, but also to gain a deeper understanding of one's own and others' emotions in order to achieve common goals.

Furthermore, with a view to developing pupils' emotional intelligence, it is advisable to include specific modules on the development of 'soft skills' in educational training programmes, where emotional intelligence plays a key role: competitions, round-table discussions, quizzes and communication training sessions, where students have the opportunity to realise their potential. The use of these types of activities not only develops conversational skills and enables students to learn to defend their own opinions, but also fosters emotional literacy, as in this way students learn to control their emotions, respond appropriately to external stimuli, and understand and empathise with their interlocutors [5, 166].

To summarise the above, it can be concluded that a student's level of emotional intelligence influences both the learning process itself and their future professional career. In the first instance, it is a component of motivation and the style of acquiring new knowledge; in the second, it determines how effectively the future professional will be able to apply the knowledge and skills they have acquired in society, where they are required not only to demonstrate professional competence but also the ability to communicate effectively with people.

Emotional intelligence (EQ) in foreign language lessons is not just an additional skill, but the foundation for successful communication and overcoming the 'language barrier'. Learning a language always involves stepping outside one's comfort zone, so a student's ability to understand and manage their own emotions directly influences how quickly they absorb the material.

The importance of emotional intelligence as a key educational competence:

1. Anxiety reduction: A high EQ helps students take a more relaxed approach to mistakes, viewing them as part of the learning process rather than a personal failure.

2. Social interaction: A foreign language is learnt for the purpose of communication. Skills in empathy and recognising non-verbal cues (facial expressions, gestures) help to better understand a foreign conversation partner.

3. Increased motivation: Awareness of one's own goals and the ability to maintain interest in learning (self-motivation) are components of emotional intelligence that ensure long-term progress.

When learning a foreign language, it is reasonable to develop emotional intelligence both through teaching methods (conversational practice, competitions, round-table discussions, quizzes, communication training) and through educational activities (explaining the nature of emotional intelligence, self-reflection, consciously

stepping outside one's comfort zone, emotional interaction between student and teacher); only when used in combination can these methods ensure lasting results.

The guarantee of success in life lies not only in language skills and an understanding of the sciences. Education without the development of emotional intelligence can lead to difficulties in understanding one's own desires and needs, in relationships with others, and in finding one's place in society.

REFERENCES:

1. Al-Obaydi L. H., Pikhart M., Derakhshan A. A Qualitative Exploration of Emotional Intelligence in English as Foreign Language Learning and Teaching: Evidence from Iraq and the Czech Republic. Applied Research on English Language. 2022. Vol. 11. No. 2. P. 93–123.
2. Basiuk, N. A. Emotsiinyi intelekt: stanovlennia ta rozvytok poniattia v zarubizhnykh doslidzhenniakh [Emotional intelligence: formation and development of the concept in foreign studies]. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia: Pedahohichni nauky [Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University. Series: Pedagogical sciences], 2022, 3 (110), 253–266 [in Ukrainian].
3. Goleman, D. Emotional Intelligence. – Kyiv: Nash Format Publishing House, 2020.
4. Ishchenko, O. V. Dialohichne movlennia yak zasib rozvytku emotsiinoho intelektu pry vyvchenni inozemnykh mov u vyshchykh navchalnykh zakladakh [Dialogic speech as a means of developing emotional intelligence in the study of foreign languages in higher educational institutions]. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia: Filolohiia [Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series: Philology], 2018, 2 (70), 84–86 [in Ukrainian].
5. Kovalchuk, O. S., Dekusar, H. H. Rozvytok emotsiinoho intelektu u kursantiv na zaniattiakh z anhliiskoi movy u zakladakh vyshchoi osvity MVS [Development of emotional intelligence in cadets at English language classes in institutions of higher education of the MIA]. Perspektyvy ta innovatsii nauky. Seriia "Pedahohika", Seriia "Psykholohiia", Seriia "Medytsyna" [Perspectives and innovations of science. Series "Pedagogy", Series "Psychology", Series "Medicine"], 2022, 6 (11), 161–173 [in Ukrainian].
6. Low G. R., Nelson D. B. Emotional intelligence and college success: A research-based assessment and intervention. Supporting Student Success. Ed. by J. Cassidy, A. Martinez, C. Swift. Corpus Christi, TX: Texas A&M University-Corpus Christi, 2006. P. 236–247.

Фаєвська Т. В.,
заступник директора
Радивилівського ліцею № 1
Радивилівської міської ради
Дубенського району Рівненської області,
flm_lytuk@meta.ua

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ ВІЙНИ (ДОСВІД РАДИВИЛІВСЬКОГО ЛІЦЕЮ № 1 ЩОДО ПОДОЛАННЯ ОСВІТНІХ ВТРАТ)

У статті проаналізовано методи виявлення та механізми компенсації освітніх втрат у відповідь на виклики сьогодення. Представлено адаптивну модель освітнього процесу ліцею, що поєднує академічну корекцію з психологічним супроводом усіх учасників освітнього процесу

Наукова новизна полягає у систематизації досвіду конкретного закладу освіти щодо подолання академічних прогалин та створення середовища, що забезпечує безперервність освіти навіть за критичних умов. Сформульовані висновки можуть бути використані керівниками закладів освіти та педагогами для коригування власних стратегій розвитку.

Висновки мають практичне значення для розробки стратегічних планів розвитку закладів загальної середньої освіти

Ключові слова: освітні втрати, компенсаторне навчання, адаптивну модель, Радивилівський ліцей №1, моніторинг освітніх втрат, індивідуальна траєкторія, цифровізація освіти.

Дефіцит знань серед учнів став одним із найскладніших викликів для вітчизняної системи освіти. Тривала війна, наслідки пандемії та регулярні перебої з електропостачанням спричинили системні прогалини в навчанні. Ці втрати зумовлені як обмеженим доступом до освітнього процесу, так і зниженням його ефективності. Водночас системний підхід та персоналізація навчання дозволяють успішно подолати ці негативні наслідки. Як свідчать дослідження ЮНЕСКО, навіть короткотривала перерва в навчанні може вплинути на успішність здобувачів освіти на кілька років уперед.

Моніторинг освітніх втрат загальної середньої освіти у Радивилівському ліцеї №1 проводиться уже третій рік поспіль. До початку навчального року на засіданнях методичних об’єднань учителі визначають результати навчання, які підлягатимуть діагностиці, адже важливо визначити найважливіші результати з навчальної програми за минулий період часу, без яких неможливе подальше вивчення предмета. На основі пропозицій учителів та з урахуванням стратегічний рекомендацій МОН України та Державної служби якості освіти розробляється Програма подолання освітніх втрат загальної середньої освіти у Радивилівському ліцеї №1 на поточний навчальний рік. Учителі самостійно

обирають діагностичний інструментарій: тести на платформах «Всеукраїнська школа онлайн (ВШО)» та УІРО, в Екосистемі «Надолуження освітніх втрат», використовують цифрові інструменти для швидкої діагностики Classtime, Kahoot!, Quizizz тощо. Розробляючи ж власний інструментарій, учителі формують завдання так, щоб одне питання охоплювало конкретний результат навчання та стосувалося конкретної теми. Тобто при діагностуванні навчальних втрат некоректним є використання комплексних інтегрованих завдань, які потребують застосування різних компетентностей, оскільки складно визначити, через відсутність яких саме умінь завдання не виконане або виконане помилково. Часто застосовують один кейс (ситуація, текст, задача) і низку завдань до нього, спрямованих на діагностику окремих результатів.

Моніторингові дослідження проводяться в закладі три рази за навчальний рік: у першій половині вересня, грудня та у другій половині квітня. Перше тестування є відправною точкою - точкою відліку, стартом діагностування. Два наступні – коригувальні. За їх результатами здійснюється перерозподіл навчального часу на користь тем із найбільшими втратами; окреслюються індивідуальні траєкторії (урахування індивідуальних особливостей кожного здобувача освіти), реалізуються компенсаторні заходи (організація додаткових консультацій, групових занять). Зауважу, що саме тестування організовується так, щоб воно не створювало додаткового стресу для здобувачів освіти. Його результати дають змогу проаналізувати динаміку навчальних досягнень кожного учня, що стає підґрунтям для коригування освітньої траєкторії та впровадження відповідних педагогічних дій. Усі ці позиції обговорюються на засіданнях методичних об’єднань, ухвалюються відповідні рішення.

Комплексна стратегія надолуження знань у Радивилівському ліцеї № 1 базується на комбінованому підході. Ми впроваджуємо мікронавчання, виділяючи щоуроку до 15 хвилин на актуалізацію опорних тем. Робота з прогалинами проводиться диференційовано: через групові сесії для типових помилок та персоналізовані траєкторії для окремих учнів. Технологічну основу складає гейміфікація (платформа AR Book) та цифрові ресурси ВШО, що в поєднанні з проєктною діяльністю замість рутинних завдань і суттєво підвищує мотивацію ліцеїстів.

У 2023/2024 навчальному році було проведено моніторинг освітніх втрат з математики, української мови, історії і географії серед учнів 6 та 8 класів. У 2024/2025 навчальному році - з української мови, математики, англійської мови, географії, фізики, хімії, біології та історії України серед учнівства 5, 7, 8, 10 класів. У 2025/2026 навчальному році було проведено моніторинг освітніх втрат загальної середньої освіти з української мови, математики, англійської мови, географії, фізики, хімії, біології та історії України серед учнівства 5, 7, 9 класів.

Радивилівський ліцей №1 розвиває модель партнерства між педагогами та батьками здобувачів освіти. Здійснюється системний зворотний зв'язок із батьками щодо прогресу учнівського поступу. За даними анкетування в межах комплексного вивчення та самооцінювання внутрішньої системи якості освітньої діяльності та якості освіти у Радивилівському ліцеї №1 більшість батьків отримує якісний зворотній зв'язок від учителів закладу, без перешкод може поспілкуватися з адміністрацією закладу та висловити свою думку, до якої прислухаються.

48 педагогів Радивилівського ліцею № 1 опанували курс «Наздоженемо» від ГС «Освіторія», який надає учителям необхідні знання та практичні інструменти для надолуження знань в учнів у початковій та базовій школі.

Важливою складовою стратегії Радивилівського ліцею № 1 є синергія педагогів та психологічної служби для забезпечення психоемоційної стійкості здобувачів освіти у процесі надолуження знань. З метою професійного вдосконалення 22 педагоги закладу успішно опанували програму «СЕН «Зерна». Вона дала змогу інтегрувати методики розвитку соціально-емоційних навичок у щоденне навчання для підтримки загального добробуту учасників освітнього процесу.

У 2024/2025 навчальному році 27 ліцеїстів 7, 9 та 11 класів безоплатно покращити свої знання з математики, української та англійської мов на освітній платформі «Повір», яку організувала спільнота «EdCamp Ukraine». Юнаки та дівчата мали своїх індивідуальних СЕН-педагогів, які допомагали їм досягати власних цілей та розвивати навички XXI століття, відстежувати свій прогрес на освітній платформі. За підсумками навчання, окрім підтверджуючих сертифікатів, здобувачі освіти отримали неоціненний досвід справлятися зі стресом, долати страх перед помилками та відчувати підтримку тьютора, що особливо важливо в умовах невизначеності.

У травні 2025 року Радивилівський ліцей № 1 організував і провів для Радивилівської громади афілійований міні-EdCamp Radyvyliv 2025 «Об'єднані заради успіху: разом долаємо освітні втрати». Експертами заходу були Вікторія Круглова, провідна редакторка видавництва «Ранок»; Тетяна Хомич, методистка ДУ «Український інститут розвитку освіти»; Ростислав Перехожук, «Мандруючий учитель», ТОП-50 Global Teacher Prizze 2024; Юлія Недзельська, сертифікована тренерка СЕЕН, регіональна координатора ДоСЕН в Україні; Ольга Морокова, лауреатка і Тетяна Ксьондзик, переможець Всеукраїнського конкурсу «Учитель року 2024» у номінації «Українська мова і література» та ще 14 не менш відомих та прогресивних освітян України.

Таким чином, надолуження знань – це марафон, а не спринт. Тут немає магічної таблетки, але є наша турбота, терпіння та гнучкість. Кожен здобувач

освіти потребує власного темпу, і саме віра в його сили допомагає долати труднощі. Разом ми не просто заповнюємо прогалини - ми будуємо надійний міст до майбутніх перемог наших дітей. І як сказала Тетяна Вакуленко, директорка УЦОЯО: «Ідеального інструменту подолання освітніх втрат не існує, але можна комплексно використовувати найкращий досвід».

ЛІТЕРАТУРА:

1. https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/osvita-2/nadoluzhennia-osvitnikh-vtrat/30/vstup-3.pdf
2. https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/Learning-losses_Ukraine.pdf
3. https://sqe.gov.ua/navchalni-vtrati-v-umovakh-viyni-yak-uchi/
4. https://osvita.ua/school/method/90113/
5. https://osvitoria.org/podolannia-osvitnikh-vtrat/
6. https://povir.in.ua/#why-povir
7. https://lms.e-school.net.ua/

Фарварщук В. П.,
методист науково-методичного центру виховної роботи, позашкільної освіти та моніторингових досліджень Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені А. Назаренка

ШКІЛЬНА БІБЛІОТЕКА ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ РОЗБУДОВИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація: У статті проаналізовано особливості функціонування шкільної бібліотеки як динамічного інформаційного простору. Розглянуто роль інформаційних ресурсів та комунікаційних процесів у взаємодії учасників освітнього процесу. Особливу увагу приділено «бібліотечній педагогіці» та формуванню інформаційної культури здобувачів освіти як стратегічного завдання в контексті сучасних суспільних трансформацій та реалізації реформи «Нова українська школа».

Ключові слова: професіоналізм, професійні компетентності, інноваційні технології, інформаційний простір, інформаційна культура учня, інформаційно-методичний центр, бібліотечна педагогіка, Нова українська школа.

Abstract. The School Library as a Factor in the Development of Information Culture and Social Values in Modern Conditions. The article examines the transformation of the school library into a modern information and methodical center. The author analyzes the role of the library as a dynamic space that ensures the formation of the information culture of students. Special attention is paid to "library pedagogy" and the evolving roles of the librarian as a tutor and mentor. The study

highlights the socio-cultural activity that contributes to the national-patriotic upbringing and spiritual development of students.

Keywords: professionalism, professional competencies, innovative technologies, information space, student's information culture, library pedagogy, New Ukrainian School.

Відповідно до Закону України **«Про бібліотеки і бібліотечну справу»**, бібліотека визначена як інформаційний, культурний та освітній заклад (або структурний підрозділ), що володіє упорядкованим фондом документів і забезпечує доступ до різноманітних джерел інформації. Її фундаментальним завданням є задоволення інтелектуальних, науково-дослідних, освітніх та культурних потреб користувачів.

У контексті глобальних викликів, Закон України **«Про інформацію»** зазначає, що стратегічним пріоритетом держави є розбудова відкритого, орієнтованого на інтереси людства інформаційного суспільства. Таке суспільство має забезпечувати кожній особистості можливість створювати, накопичувати та вільно поширювати знання.

За умов стрімкої інтенсифікації інформаційних потоків, одним із ключових чинників розвитку сучасного суспільства стає здатність індивіда до ефективної навігації в глобальному медіапросторі. Для сучасного здобувача освіти критично важливим є вміння:

– орієнтуватися в розмаїтті інформаційних ресурсів;
– здійснювати критичний аналіз отриманих даних;
– диференціювати релевантну інформацію від надлишкової.

У процесі системної інформатизації та інтеграції в єдиний освітній простір, пріоритетним завданням шкільної бібліотеки стає **формування інформаційної культури учня**. В епоху масового доступу до електронних ресурсів бібліотека трансформується: вона перестає бути лише книгосховищем, набуваючи ролі центру соціальних комунікацій.

Сьогодні шкільна бібліотека виступає як унікальний осередок, що не лише акумулює ресурси, а й створює платформу для міжособистісної взаємодії всіх учасників освітнього процесу, забезпечуючи підґрунтя для неперервного саморозвитку особистості.

У «Рекомендаціях до побудови внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладі загальної середньої освіти» (Державна служба якості освіти України, 2021) наголошується, що ефективна освітня діяльність є неможливою без розбудови цілісного **інформаційного простору**, раціонального використання ресурсів та налагодження якісних комунікацій. Процеси глобальної інформатизації зумовлюють трансформацію мети і завдань сучасної школи: вони набувають особистісно орієнтованого спрямування, фокусуючись

на розвитку здатності вчителів та учнів до аналітико-синтетичного опрацювання інформації.

Сучасна шкільна бібліотека еволюціонує в багатофункціональний **інформаційно-методичний центр**, що інтегрує в собі низку ключових функцій:
– інформаційну та освітню;
– розвивальну та виховну;
– культурно-дозвіллєву.

Процес реструктуризації бібліотеки в такий центр є поетапним і залежить від ресурсних можливостей закладу та засновника. Стратегічним завданням для адміністрації є окреслення векторів удосконалення інформаційного простору в **стратегії розвитку закладу**. Це передбачає поступову реалізацію проєктної діяльності, постійну комунікацію та залучення інвестицій (згідно з критерієм 1.3.5 «Абетки для директора», що передбачає створення простору інформаційної взаємодії та соціально-культурної комунікації).

Динамічна зміна пріоритетів та активне впровадження телекомунікаційних і медійних технологій зумовлюють оновлення понятійного апарату бібліотечної теорії та практики. Для сучасного шкільного бібліотекара критично важливою є не лише обізнаність із новими термінами, а й їхнє коректне застосування у професійному дискурсі.

Саме від професіоналізму бібліотекара залежить реальний рівень **інформаційної культури здобувачів освіти**. Практичний досвід засвідчує парадоксальну ситуацію: сучасні підлітки, володіючи високим рівнем технічної комп’ютерної грамотності, часто виявляються безпорадними під час роботи з навчальним контентом. Зокрема, це проявляється у невмінні:

1. ефективно здійснювати пошук релевантних даних;
2. критично оцінювати достовірність та точність джерел;
3. структурувати й переробляти знайдену інформацію.

Це висуває нові вимоги до діяльності бібліотекара, який має виступати в ролі **консультанта-навігатора**, навчаючи школярів верифікувати інформацію та протидіяти маніпулятивним медіавпливам.

Ефективність підвищення рівня інформаційної культури учнів забезпечується через впровадження різноманітних форм і методів роботи. Пріоритетними є:
– бібліотечно-бібліографічні заняття;
– практичні тренінги з використанням традиційних та електронних ресурсів (зокрема, глобальної мережі Інтернет);
– ігрові та проєктні технології.

Саме в просторі шкільної бібліотеки здобувачі освіти мають можливість апробувати теоретичні знання на практиці, усвідомити виклики, з якими

стикається непідготовлений користувач. **Компетентний читач Нової української школи (НУШ)** – це активний суб'єкт, який самостійно добирає літературу, рефлексує над емоціями героїв, експериментує з текстом та здатен аргументувати власний вибір.

Реформа Нової української школи передбачає докорінну зміну підходів до змісту освіти. Утверджуючи компетентнісний підхід, школа відмовляється від механічного накопичення знань, відірваних від життєвого досвіду дитини. Сучасний учнівський поступ неможливий без опанування нових знань через практичне та ментальне експериментування.

У цьому контексті шкільна бібліотека трансформується в особливе **педагогічне середовище**. Бібліотекар сьогодні виконує низку нових професійних ролей:

1. Тьютор – формує навички самостійної самоосвітньої діяльності.
2. Консультант – супроводжує процес пошуку релевантних джерел.
3. Наставник (ментор) – навчає критичному осмисленню інформації.
4. Організатор – моделює простір для індивідуальної та колективної творчості.

Реалізуючи зазначені ролі, бібліотекар здійснює повноцінну педагогічну діяльність. Теоретичний фундамент цього процесу заклав відомий бібліотекознавець і бібліограф **Дмитро Балика**, обґрунтувавши поняття **«бібліотечна педагогіка»**. Він визначав її як науку про сутність, закономірності та методи педагогічного процесу, що реалізується за допомогою книги. Бібліотечна педагогіка – це міждисциплінарна галузь, що виникла на перетині бібліотекознавства та педагогіки. Її базисом є тріада «книга – читач – бібліотекар», а сутнісними аспектами залишаються:

– свобода спілкування та відсутність жорсткого регламенту (домашніх завдань);
– постійний моніторинг читацьких інтересів;
– адресна допомога у розв'язанні пізнавальних запитів.

Як сучасні соціокультурні центри, шкільні бібліотеки реалізують свою місію через задоволення інформаційних і культурних потреб усіх учасників освітнього процесу. Організація книжкових виставок, диспутів, конференцій та творчих зустрічей сприяє інтелектуальному й духовному розвитку особистості. Особливого значення в сучасних умовах набуває діяльність, спрямована на **формування національної свідомості**, виховання патріотизму та почуття гідності, що є засадничими цінностями для розвитку українського суспільства.

Підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати, що в умовах сучасних суспільних трансформацій шкільна бібліотека постає не лише як інформаційний осередок, а як фундаментальний складник педагогічної системи, що безпосередньо впливає на формування ціннісних орієнтирів особистості.

Актуалізація форм та методів діяльності. Реагуючи на виклики сьогодення, бібліотеки ЗЗСО впроваджують інноваційні інформаційно-масові форми роботи, що відзначаються актуальністю змісту та творчим підходом. Використання елементів театралізації, ігрових технологій та специфічної атрибутики дозволяє перетворити отримання знань на захопливий процес, що відповідає психологічним особливостям сучасної молоді. Квести, віртуальні екскурсії, читацькі конференції та благодійні акції стають дієвим інструментарієм задоволення потреб учнів у самоосвіті та духовному розвитку.

Бібліографічне інформування як чинник якості освіти. Пріоритетним напрямом залишається системне бібліографічне інформування педагогічного колективу та здобувачів освіти. Години інформації, огляди-презентації та прем'єри книг забезпечують наукову та методичну підтримку освітнього процесу, сприяючи професійному вдосконаленню вчителів та інтелектуальному поступу учнів.

Виховний потенціал та національна ідентичність. Особливого значення набуває виховання засобами книги, що базується на вивченні рідної мови, літератури, історії та культурно-духовної спадщини України. Діяльність бібліотеки, спрямована на національно-патріотичне виховання через «уроки мужності» та «вахти пам'яті», є запорукою формування громадянської свідомості та почуття гідності у підростаючого покоління.

Шкільна бібліотека у системі смисложиттєвих цінностей. Сьогодні шкільна бібліотека виконує спільну із закладом освіти місію – забезпечення всебічного розвитку особистості. Її діяльність ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, полікультурності та взаємоповаги. Трансформуючись у сучасний інформаційно-методичний простір, бібліотека стає тим середовищем, де гармонійно поєднуються інтереси людини, родини, суспільства та держави. Саме такий підхід дозволяє розглядати шкільну бібліотеку як стратегічний ресурс розвитку сучасного інформаційного суспільства та надійний фундамент для утвердження фундаментальних людських цінностей у складних умовах сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Балика Д. А. Бібліотека як педагогічний чинник : Вибрані праці з бібліотекознавства та бібліографознавства / уклад. Г. І. Солоіденко ; наук. ред. О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2014. 248 с.
2. Інформаційне забезпечення сфери освіти та науки України : матеріали звіт. наук.-практ. конф. ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського (м. Київ, 21 грудня 2021 р.) / НАПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; редкол.: Л. Д. Березівська (голов. ред.) та ін. Вінниця : ТВОРИ, 2021. 98 с.

3. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України від 27 січ. 1995 р. № 32/95-ВР (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-вр (дата звернення: 12.03.2026).
4. Про інформацію : Закон України від 02 жовт. 1992 р. № 2657-XII (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12 (дата звернення: 12.03.2026).
5. Рекомендації до побудови внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладі загальної середньої освіти : Абетка для директора / М. В. Бобровський, С. І. Горбачов, О. О. Заплотинська, О. О. Ліннік. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Державна служба якості освіти, 2021. 350 с.

Харитонова Т. І.,
заступник директора з науково-методичної роботи
Криворізького природничо-наукового ліцею КМР ДО,
hata.7072@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ТА КУЛЬТУРНОЇ ЕЛІТИ В АКАДЕМІЧНОМУ ЛІЦЕЇ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ СТАРШОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті осмислено реформування старшої профільної освіти в Україні через аналіз академічного ліцею як середовища формування людського капіталу, інтелектуальної зрілості, культурної компетентності та лідерського потенціалу учнів. Наголошено, що успішність реформи визначається не лише кількісними параметрами мережі ліцеїв, а насамперед якістю освітнього середовища та його здатністю забезпечити усвідомлений особистісний і професійний розвиток старшокласників. На прикладі досвіду Криворізького природничо-наукового ліцею розкрито можливості профільного навчання, інноваційних курсів і ціннісно зорієнтованого змісту освіти у формуванні майбутньої інтелектуальної та культурної еліти суспільства.

Ключові слова: старша профільна освіта, академічний ліцей, людський капітал, профільне навчання, інтелектуальна еліта, культурна еліта, освітня реформа.

Abstract. The article examines the reform of upper secondary specialized education in Ukraine through the analysis of an academic lyceum as an environment for the formation of human capital, intellectual maturity, cultural competence, and students' leadership potential. It is emphasized that the success of the reform is determined not only by the quantitative parameters of the lyceum network, but primarily by the quality of the educational environment and its ability to ensure the conscious personal and professional development of senior students. Based on the experience of Kryvyi Rih Science Lyceum, the study reveals the potential of specialized education, innovative courses, and value-oriented educational content in shaping the future intellectual and cultural elite of society.

Keywords: upper secondary specialized education, academic lyceum, human capital, specialized education, intellectual elite, cultural elite, educational reform.

“Коли народ матиме розум
хоч би у головах окремих людей,
то уподібниться кременю,
в якому притаївся вогонь”
Г. Сковорода.

Реформування старшої профільної освіти в Україні належить до числа найбільш дискусійних і водночас стратегічно важливих змін у сучасній освітній політиці. У суспільному, професійному та управлінському дискурсах активно обговорюються питання доцільності нової моделі старшої школи, її змістового наповнення, організаційного формату, механізмів упровадження та принципів формування мережі академічних ліцеїв. Предметом особливої уваги є співвідношення між доступністю профільної освіти та її якістю, між запитом на територіальну близькість закладу і необхідністю створення потужного освітнього середовища, здатного забезпечити реальну профілізацію, варіативність навчання та високий рівень освітніх результатів.

Суспільна полеміка довкола реформи старшої школи значною мірою зосереджується на її зовнішніх параметрах: кількості майбутніх академічних ліцеїв, їх розміщенні, кадровому забезпеченні, матеріально-технічній базі, логістиці підвезення учнів, фінансовій спроможності громад. Усе це є безумовно важливими складовими реформування, оскільки саме вони створюють або, навпаки, обмежують можливості для практичної реалізації задекларованих змін. Проте найбільш вагомим чинником сьогодення у цьому контексті виступає демографічна ситуація. Уже сьогодні очевидно, що чисельність здобувачів освіти, які у 2027 році потенційно становитимуть контингент ліцеїстів, суттєво впливатиме на конфігурацію мережі академічних ліцеїв, їх інституційну спроможність, кадрову наповнюваність та загальну життєздатність реформи в окремих громадах і регіонах. Саме демографічний чинник дедалі більше перетворюється на об’єктивну межу між бажаною моделлю старшої школи і реально можливими сценаріями її функціонування.[2]

Проте початкове зосередження виключно на кількісних параметрах реформи – кількості учнів, кількості ліцеїв, кількості профілів чи класів зрозуміло не визначає її успішності. Якщо спочатку впровадження реформи зосередитись тільки на кількісних показниках і не враховувати якісні, можна отримати небажані наслідки в впровадженні освітніх змін старшої профільної школи. Питання полягає не лише в тому, скільки академічних ліцеїв буде створено і скільки здобувачів освіти охопить профільна старша школа, а й у тому, якою буде якість цього освітнього простору, які можливості він відкриватиме для розвитку особистості та які суспільні результати продукуватиме. Відтак логіка сучасної освітньої реформи неминуче потребує

переходу від кількісного виміру до якісного, від обговорення мережі – до осмислення місії, від інституційної архітектури – до змісту й цінностей освіти.

У цьому контексті особливого значення набуває академічний ліцей як тип закладу освіти, покликаний забезпечити не лише профільну диференціацію навчання, а й створити середовище інтелектуального зростання, світоглядного становлення та культурного розвитку старшокласника. Академічний ліцей має розглядатися не лише як адміністративна одиниця нової мережі чи етап модернізації старшої школи, а як простір формування майбутньої інтелектуальної та культурної еліти суспільства. Саме в ньому здобувач освіти отримує можливість не просто поглибити знання з окремих предметів, а навчитися мислити, досліджувати, робити відповідальний вибір, співвідносити власні здібності із запитами часу, формувати систему цінностей, громадянську позицію та культурну ідентичність.

У сучасній науковій літературі поняття *інтелектуальної та культурної еліти* здебільшого осмислюються не як самостійні педагогічні чи соціокультурні категорії, а в ширшому контексті дослідження політичної еліти, інтелігенції, державотворчих процесів і філософських концепцій елітарності. Такий підхід зумовлений багатовимірністю самого феномену еліти, який поєднує соціологічний, культурологічний, філософський і політичний аспекти. У цьому зв’язку праці українських науковців акцентують увагу на ролі інтелектуальної еліти у виробленні суспільно значущих смислів, збереженні культурної традиції, формуванні національної ідентичності та модернізації суспільства. Зокрема, О. Онофрійчук у своїх дослідженнях розглядає інтелектуальну еліту як важливий суб’єкт суспільного розвитку, аналізує еволюцію відповідного поняття в різних типах соціального устрою та підкреслює складність формування нової української еліти в умовах глобалізації [3]. Я. О. Білик – у дослідженнях інтелігенції та державотворення висвітлює роль інтелектуальної еліти в українському суспільному розвитку. Вітчизняний науковий дискурс засвідчує, що поняття інтелектуальної та культурної еліти в українському суспільстві найчастіше осмислюється через призму суспільного лідерства, національного розвитку, духовного зростання й культуротворення[1]. Водночас значно менше уваги приділено педагогічному аспекту цієї проблеми, як виховувати та розвивати людину, щоб вона свідомо стала частиною української еліти.

Попри наявність значного масиву наукових праць, у яких поняття інтелектуальної та культурної еліти осмислюється в соціологічному, філософському, політологічному та культурологічному вимірах, у сучасних умовах постає потреба в його переакцентуванні в площину освіти. Це зумовлено тим, що в суспільстві знань дедалі більшого значення набуває не лише проблема відтворення еліт як провідних соціальних груп, а й питання формування

людського капіталу як сукупності знань, компетентностей, цінностей, культурного досвіду, творчого потенціалу та здатності особистості до продуктивної самореалізації. У світовому науковому та суспільному дискурсі поняття людського капіталу все частіше розглядається як один із ключових ресурсів розвитку держави, її інноваційної спроможності, соціальної стійкості та конкурентоспроможності.

Сучасні суспільні виклики лише підсилюють цю місію академічного ліцею. В умовах війни, соціальної нестабільності, глобальної конкуренції, інформаційного перевантаження та ціннісних трансформацій країна потребує молоді, здатної не лише до успішної індивідуальної самореалізації, а й до відповідального творення суспільного майбутнього. Ідеться про формування покоління, яке поєднуватиме високий рівень інтелектуальної підготовки з культурною зрілістю, національною свідомістю, етичною відповідальністю, здатністю до комунікації , співпрацювати, продукувати нові ідеї та брати участь у розбудові держави. Саме тому проблема формування інтелектуальної та культурної еліти в академічному ліцеї виходить за межі суто педагогічної тематики і набуває виразного суспільно-державного значення.

У нашому дослідженні ми виходимо з того, що академічний ліцей є не лише інституцією профільного навчання, а й середовищем цілеспрямованого формування людського капітал, інтелектуальної зрілості, культурної компетентності та лідерського потенціалу учнівської молоді. Саме в такому ракурсі розглядається досвід Криворізького природничо-наукового ліцею, який функціонує вже 36 років і за цей час напрацював власні підходи до розвитку обдарованої молоді, виховання лідерських якостей та формування випускників, які згодом стали частиною наукової, професійної, управлінської та громадянської еліти як в Україні, так і за її межами.

На сучасному етапі в ліцеї функціонують чотири профілі навчання: медичний, фізико-математичний, математично-англійський та суспільно-гуманітарний. Така профільна варіативність не лише забезпечує можливість академічного вибору, а й створює умови для розвитку різних типів здібностей, освітніх запитів і моделей майбутньої самореалізації учнів. Особливої уваги в контексті досліджуваної проблеми заслуговує суспільно-гуманітарний профіль, який бере участь у пілотуванні нової старшої школи через упровадження інноваційних курсів і практик, орієнтованих на формування цілісного світогляду, соціальної відповідальності та усвідомленого професійного вибору.

Зокрема, інтегрований курс природничих наук у межах цього профілю реалізується з опорою на цілі сталого розвитку, що дає можливість пов’язувати зміст навчального матеріалу з актуальними глобальними й локальними викликами. У межах кожної теми учні працюють із трьома-чотирма цілями

сталого розвитку, завдяки чому навчання набуває не лише предметного, а й світоглядного, ціннісного та орієнтованого на практичне застосування. Такий підхід сприяє формуванню в ліцеїстів системного мислення, розуміння взаємозв'язку природних, соціальних і економічних процесів, а також усвідомлення власної відповідальності за майбутнє громади, країни і світу.

Не менш важливе значення має курс соціології, який відкриває для учнів можливість осмислення базових закономірностей функціонування суспільства, природи соціальної нерівності, причин виникнення суспільних проблем та можливих шляхів їх подолання. Вивчення такого курсу в старшій школі сприяє розвитку критичного мислення, соціальної чутливості, навичок аналізу суспільних процесів і формуванню активної громадянської позиції. У свою чергу курс «Особистісний розвиток і кар'єрне орієнтування» забезпечує важливий простір для самопізнання, рефлексії, співвіднесення власних можливостей і здібностей із потребами суспільства та запитами ринку праці. Його зміст спрямований на те, щоб допомогти юнакам і дівчатам зрозуміти себе, окреслити власні життєві й професійні пріоритети та прийняти більш усвідомлені рішення щодо подальшого освітнього маршруту.

Показово, що позитивні зрушення у світосприйнятті, рівні саморефлексії та мотивації до особистісного розвитку спостерігаються вже серед десятикласників, які лише в цьому навчальному році стали ліцеїстами. Це дає підстави стверджувати, що навіть на початковому етапі навчання в академічному ліцеї за умови побудови продуманого змісту освіти, профільного середовища та педагогічного супроводу можна досягати відчутних змін у системі цінностей, уявленнях учнів про себе, суспільство і власне майбутнє. Саме тому досвід Криворізького природничо-наукового ліцею дозволяє розглядати академічний ліцей як реальний простір формування не лише освіченого успішного випускника, а майбутнього представника інтелектуальної та культурної еліти, здатного до відповідального вибору, суспільного лідерства і продуктивної самореалізації.

Таким чином академічний ліцей є освітньою інституцією у якій через поєднання профільного навчання, інноваційних курсів, зорієнтованого на ціннісний зміст освіти та практик самопізнання формується якісний людський капітал, ядром якого є майбутня інтелектуальна та культурна еліта суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білик Я.О. Інтелігенція у процесі державотворення (кінець 80-х – початок 90-х років хх століття); https://doi.org/10.32838/2663-5984/2020/3.2
2. Литвинчук А. О., Барабаш О. А., Шараєвська М. І., Дерепа Т. С. Аналіз мережі ліцеїв у контексті реформи профільної середньої освіти, Загальна середня

освіта 2025, № 3. Електронне видання.URL : https://science.iea.gov.ua/2025-3-36-53/?utm_source=chatgpt.com (дата відвідування 15.03.2026).
3. Онофрійчук О.А., Роль інтелектуальної еліти в сучасному суспільстві, The European Scientific and Practical Congress “Global scientific unity 2014” Published by order of the Scientific Presidium of the Council of the International Scientific Association “Science & Genesis”. Scientific and practical edition: Copenhagen, Denmark, 18 July 2014. Publishing Center of The International Scientific Association «Science & Genesis», Copenhagen, 2014, p. 229.

Хижевська В. В.,
викладач Кропивницького фахового коледжу харчування та торгівлі,
vikavityav@ukr.net

THE DICHOTOMY OF PEACE AND WAR IN CONTEMPORARY CULTURE

Abstract. The dichotomy of “peace-war” has long functioned as a fundamental axis of human thought, shaping political philosophies, ethical systems, artistic representations, and collective identities. In contemporary culture, this opposition has acquired renewed urgency and complexity because of globalization, digital media, hybrid conflicts, and the blurring of boundaries between civilian and military spheres. Peace and war today are no longer perceived solely as mutually exclusive states but rather as interdependent conditions that coexist, overlap, and continuously redefine one another. This article explores how the peace-war dichotomy is articulated in modern cultural practices, including literature, film, visual arts, popular media, and public discourse. It examines how contemporary culture problematizes traditional binaries, exposes the fragility of peace, normalizes the presence of war, and reimagines ethical responsibility in a world of permanent crisis. The analysis demonstrates that modern culture does not simply oppose peace to war but interrogates their entanglement, revealing peace as a contested, unstable process and war as a pervasive cultural and symbolic condition that extends beyond the battlefield.

Keywords: peace, war, dichotomy, contemporary culture, conflict, collective memory.

Анотація. Дихотомія «мир – війна» є однією з базових категорій гуманітарного мислення та культурної рефлексії. У сучасній культурі вона набуває особливої актуальності в умовах глобалізації, гібридних конфліктів, цифрових медіа та трансформації уявлень про безпеку. Мир і війна дедалі рідше осмислюються як взаємовиключні стани, натомість постають як взаємопов’язані процеси, що співіснують і взаємно визначають одне одного. У статті проаналізовано репрезентацію дихотомії «мир – війна» в сучасній культурі, зокрема в літературі, кінематографі, візуальному мистецтві та медійному дискурсі. Показано, що сучасна культура проблематизує традиційні бінарні опозиції, виявляє крихкість миру та повсякденну присутність війни як

символічного і соціального феномену. Зроблено висновок, що мир у сучасному культурному просторі постає не як відсутність війни, а як тривалий етичний і соціальний процес.

Ключові слова: мир, війна, дихотомія, сучасна культура, конфлікт, колективна пам'ять.

The current state of relations in the geopolitical triangle "Ukraine – Russian Federation – Western countries" is characterized by an extreme degree of aggravation, which was especially evident in the conditions of the Russian-Ukrainian war. As a result, the level of threats to global and national security is rapidly increasing. In these conditions, an important factor in ensuring the military security of the state is understanding the factors that cause threats to the national security of Ukraine in the military sphere.

The dichotomy of peace and war is one of the most enduring conceptual oppositions in human civilization. Classical philosophy, religious doctrines, and political theory have traditionally treated peace as a normative ideal and war as its tragic negation. However, contemporary culture increasingly questions this binary logic. Scholars argue that modern societies exist in conditions where peace and war overlap, forming a continuum rather than a clear opposition [1]. This shift fundamentally changes cultural representations and ethical interpretations of conflict.

In the twenty-first century, war rarely manifests as a formally declared confrontation between sovereign states. Instead, it appears through hybrid conflicts, proxy wars, cyber operations, and information campaigns. As Foucault [3] suggests, power relations characteristic of war continue to operate even in ostensibly peaceful societies. Consequently, peace becomes unstable and provisional, shaped by surveillance, militarization of public space, and permanent anticipation of threat.

The dichotomy of "peace-war" in modern culture has transformed from a clear opposition of two states into a blurred zone of constant tension, where war has become an informational and psychological reality, and peace – a shaky security construct. Culture reflects this dualism through traumatic experience, reinterpretation of heroism, and media coverage of conflicts.

Contemporary literature reflects this transformation by abandoning heroic narratives of war. Modern novels focus on trauma, displacement, and moral ambiguity, presenting war as a condition that extends into peacetime existence. Peace in these texts is often marked by silence, unresolved memory, and psychological fragmentation. Such representations support Butler's [2] argument that the distinction between lives protected by peace and lives exposed to violence is culturally constructed.

Cinema and visual culture intensify the ambiguity of the peace-war dichotomy. War films often combine critical reflection with aesthetic fascination, turning violence into spectacle. As Sontag [4] notes, repeated exposure to images of suffering can both

provoke empathy and produce emotional numbness. Peace, by contrast, is difficult to visualize and is frequently represented through absence or routine, reinforcing its fragility.

Digital media further destabilize traditional distinctions between peace and war. Social networks circulate real-time images of armed conflict alongside entertainment and advertising, collapsing moral distance. Virilio [5] argues that speed and visual saturation transform war into a permanent media condition. Contemporary culture thus experiences war as omnipresent yet mediated, producing simultaneous engagement and fatigue.

Collective memory plays a crucial role in sustaining the peace-war dichotomy. Collective memory is the shared pool of knowledge, experiences, and narratives held by a group (families, nations, communities) that shapes their identity and social cohesion. Coined by sociologist Maurice Halbwachs, it represents a social process, rather than just individual memories, that consolidates the past through symbols, memorials, and stories, influencing how groups define themselves.

Museums, monuments, and commemorative rituals shape narratives of past conflicts and national identity. However, contemporary cultural practices increasingly question these narratives by highlighting marginalized experiences and civilian suffering. This critical approach undermines simplified oppositions between heroic war and peaceful progress [1].

Philosophical discourse in contemporary culture rejects the notion of peace as a natural or stable state. Instead, peace is understood as a process requiring justice, dialogue, and structural change. War, correspondingly, is seen not as an exception but as embedded within political and economic systems [3]. This perspective challenges ethical frameworks that justify violence as a means to achieve peace.

Artistic practices actively engage audiences in reflecting on peace and war. Installations and performances often emphasize responsibility and participation rather than passive observation. By confronting viewers with their own position within global systems of violence, contemporary art reframes peace as an ethical practice rather than a political outcome [2].

Popular culture contributes to the normalization of military imagery and conflict-related language. Fashion, music, and entertainment frequently appropriate symbols of war, detaching them from historical suffering. At the same time, popular culture offers spaces for resistance through satire, protest, and alternative narratives, reaffirming peace as a cultural value.

In contemporary global culture, peace increasingly appears as a utopian horizon rather than an achieved reality. War is often rationalized as inevitable, while peace is postponed or instrumentalized. Cultural texts expose the dangers of this logic, revealing how appeals to peace can legitimize new forms of violence [2].

The peace-war dichotomy also shapes individual subjectivity. Constant exposure to narratives of crisis produces anxiety and moral uncertainty, even in societies not directly affected by armed conflict. Contemporary culture reflects this condition through themes of alienation and ethical disorientation, presenting peace as an internal as well as external challenge.

Education and cultural institutions play a mediating role in interpreting peace and war. Critical pedagogy emphasizes dialogue, empathy, and historical complexity, transforming the dichotomy into a space for ethical reflection rather than ideological division.

In conclusion, the dichotomy of peace and war in contemporary culture functions not as a rigid opposition but as a dynamic and contested field of meaning. Cultural representations reveal the deep entanglement of these concepts, challenging traditional narratives and moral certainties. Peace emerges as an ongoing cultural and ethical project rather than the mere absence of war, while war is exposed as a pervasive condition shaping modern life.

REFERENCES:

1. Bauman, Z. (2001). Community: Seeking Safety in an Insecure World. Cambridge: Polity Press.
2. Butler, J. (2009). Frames of War: When Is Life Grievable? London: Verso.
3. Foucault, M. (2003). Society Must Be Defended. New York: Picador.
4. Sontag, S. (2003). Regarding the Pain of Others. New York: Farrar, Straus and Giroux.
5. Virilio, P. (2002). Desert Screen: War at the Speed of Light. London: Continuum.

Хома І. М.,
старший викладач кафедри освітнього лідерства
Інституту післядипломної освіти
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка,
i.khoma@kubg.edu.ua

ВІДПОВІДНІСТЬ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ЛЮДЕЙ ІЗ ТРАВМАТИЧНИМ ДОСВІДОМ ЖИТТЄВИМ ЦІННОСТЯМ КЛІЄНТА

Анотація. У статті досліджено специфіку соціально-психологічного супроводу осіб із травматичним досвідом через призму реінтеграції життєвих цінностей. Проаналізовано динаміку станів клієнта – від гострого шоку до фази апатії – із інтеграцією класичної концепції логотерапії Віктора Франкла та ідей «вибору» Едіт Етер з сучасними підходами Джудіт Герман, Абрагама Маслоу та Ронні Янофф-Бульман. Обґрунтовано стратегію «малих кроків», яка базується на легітимізації пасивності та пошуку мікроцінностей як фундаментальної умови для посттравматичного зростання особистості.

Ключові слова: травматичний досвід, реінтеграція цінностей, логотерапія, соціально-психологічний супровід, стадія безпеки, апатія, футуральна спрямованість, посттравматичне зростання.

Abstract. The article examines the specifics of socio-psychological support for individuals with traumatic experiences through the prism of life values reintegration. The dynamics of client states–from acute shock to the phase of apathy–are analyzed, integrating the classical concept of Viktor Frankl's logotherapy and Edith Eger's ideas of "choice" with contemporary approaches by Judith Herman, Abraham Maslow, and Ronnie Janoff-Bulman. The "small steps" strategy is substantiated, based on the legitimization of passivity and the search for micro-values as a fundamental condition for the individual's post-traumatic growth.

Keywords: traumatic experience, values reintegration, logotherapy, socio-psychological support, safety stage, apathy, futural orientation, Edith Eger, post-traumatic growth.

Вступ. Травматичні події сьогодення стосуються не тільки військовослужбовців, але й великої кількості цивільного населення. Зараз, як ніколи, стає актуальною обізнаність щодо проявів наслідків психотравмуючих подій для широкого кола фахівців. Розуміння основних принципів та проявів травматичного досвіду, якісна та ефективна допомога зможуть перетворити пережиту надзвичайно важку кризу на якісні зміни – розуміння і визнання своєї сили, мужності, посиленої здатності проживати глибокі почуття, глибшого розуміння себе, усвідомлення життєвих цінностей, що дасть змогу відчути повноту життя через посттравматичне зростання.

Проблема. Травматичний досвід руйнує не лише базове почуття безпеки, а й цілісність особистості. Традиційні підходи часто фокусуються на симптомах (тривога, депресія, ГСПТСР), проте сучасна психологія дедалі більше схиляється до того, що справжнє відновлення можливе лише через реінтеграцію цінностей. Реінтеграція цінностей – це глибокий і часто непростий процес «повернення до себе». Це відбувається, коли людина або організація переглядає свої внутрішні орієнтири після кризи, значних життєвих змін. Чому виникає потреба в реінтеграції? Часто людина «губить» свої цінності через зовнішній тиск або стрес.

Основні причини:

1. Когнітивний дисонанс: життя за чужими сценаріями (батьків, суспільства, корпорації), що призводить до вигорання.
2. Травматичний досвід: кризи чи війна змушують переоцінити все, що раніше здавалося важливим.
3. Еволюція особистості: те, що було пріоритетом у 20 років, може з часом не мати сенсу у 40.

Теоретико-методологічне обґрунтування. Для системного аналізу процесу реінтеграції цінностей у роботі поєднано екзистенційний підхід

В. Франкла з клінічними стадіями відновлення Дж. Герман та ієрархічною моделлю потреб А. Маслоу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес відновлення особистісної цілісності потребує послідовного аналізу того, як людина проживає кризу та знову знаходить опору в цінностях. Травма – це не лише зовнішня подія, а передусім глибокий розрив у життєвому наративі, через який людина втрачає розуміння того, заради чого жити далі.

Для подолання цього екзистенційного розриву фундаментальне значення має концепція Віктора Франкла – австрійського психолога, який у роки Другої Світової війни пройшов крізь досвід нацистських концтаборів та втратив майже всю свою родину. Його метод логотерапії (пошуку сенсу) базується на переконанні, що навіть у найважчих умовах людина здатна зберегти своє внутрішнє «Я» [1].

У своїх спогадах Франкл зосереджується не на описах жахів, а на дослідженні психологічного стану в'язня та його реакцій на нестерпні умови, які, здавалося б, мали зламати будь-кого. Він виявив, що доки одні зневірювалися, інші зберігали силу духу до останнього подиху.

Розглянемо ключові ідеї Віктора Франкла, які є базовими для розуміння процесу реінтеграції цінностей.

1. Активний і пасивний відбір особистості в екстремальних умовах. Віктор Франкл пише, що його досвід допоміг йому зазирнути в найглибші глибини людської душі. Що ж він там виявив? Там було все, що властиве людині – і добро, і зло, і підлість, і неймовірна сила духу, незважаючи на нестерпні умови. Так що ж таке людина? Чудовисько, яке знищує мільйони собі подібних? Чи той, хто, сам перебуваючи в безвихідному становищі, простягне руку допомоги товаришу?

На думку Франкла, людина – це істота, яка завжди вирішує, ким вона є. Так, це істота, яка винайшла витончені знаряддя тортур, концентраційні табори і газові камери. Але це також і істота, яка йшла в ці камери з гордо піднятою головою.

2. Шок – перша психологічна реакція. Коли говоримо про шок у контексті травматичної події, маємо на увазі гостру реакцію на стрес. Це захисний механізм психіки, який «вмикається», коли інтенсивність події перевищує здатність нервової системи її опрацювати. Шок – це не просто емоція, це біологічний процес. Організм переходить у режим виживання, де домінують три базові реакції: «Бий, біжи або завмри» (Fight, Flight, Freeze). Чому шок конфліктує з цінностями?

На етапі шоку відбувається те, що Ронні Янофф-Бульман називає «руйнуванням базисних припущень» [2]. До шоку людина може вірити в те, що:

– «Світ є справедливим»,
– «Я можу контролювати своє життя»,
– «Люди загалом добрі».

Шок – це момент, коли ці цінності розбиваються. Соціально-психологічний супровід на цьому етапі не повинен намагатися відновити старі цінності. Завдання фахівця – забезпечити безпеку та стабілізацію.

Особливість супроводу в стані шоку (першої психологічної допомоги) полягає в тому що в стані шоку ми працюємо не з цінностями клієнта, а з його фізіологічною цілісністю, тому враховуємо такі принципи допомоги як: «Тут і зараз», принцип інформаційної гігієни та принцип нормалізації.

Принцип «Тут і зараз»: повернення клієнта в тіло (дихання, опора під ногами) і повільне сприйняття моменту (техніка заземлення). Виконання техніки передбачає п’ять послідовних кроків:

1. Зупинитися на кілька хвилин.
2. Вибрати просту дію (взяти предмет, почати дихати).
3. Перемкнути увагу на відчуття: що я чую? що я бачу? що я відчуваю?
4. Зробити це дуже повільно.
5. Спостерігати за змінами внутрішнього стану.

Інформаційна гігієна: мінімізація стимулів, що ретравматизують.

Нормалізація: пояснення клієнту, що його реакція (навіть якщо це істерика чи повна апатія) – це нормальна реакція на ненормальні обставини.

3. Фаза апатії та стратегія «малих кроків» у супроводі. У психології травми фазу відносної апатії (або фазу депресивної регресії) часто називають «затишшям перед бурею» або етапом енергетичного виснаження. Після того, як мобілізаційні ресурси організму (адреналін, кортизол) вичерпані, настає фаза гальмування. Основні її ознаки:

1. Емоційна заторможеність: людина здається байдужою, її обличчя – маскоподібним, мова – монотонною.

2. Зниження когнітивних функцій: важко приймати навіть прості рішення (що поїсти, куди піти).

3. Відчуття безглуздості: «ніщо не має значення», «усе даремно».

Стратегія супроводу: реінтеграція через «малі кроки». Соціально-психологічний супровід у фазі апатії має базуватися на легітимізації пасивності та поступовому відновленні ціннісних опор. Такий підхід зокрема знаходить вагоме підкріплення у праці Джудіт Герман [3] – професорки Гарвардської медичної школи та провідної дослідниці травми. Її триетапна модель одужання починається саме зі стадії встановлення безпеки, що цілком відповідає тактиці «малих кроків».

Що має робити фахівець:

– Валідувати стан: пояснити, що апатія – це спосіб психіки «перезарядити батарейки». Це дає клієнту дозвіл бути слабким (цінність самоспівчуття).
– Здійснювати пошук мікроцінностей: якщо великі цілі («кар'єра», «успіх») зараз не працюють, фокус зміщується на базові цінності: «комфорт», «тиша», «безпека».
– Дотримуватись принципу співприсутності: іноді найкраща допомога – це просто бути поруч, не вимагаючи від клієнта ніяких дій. Це демонструє цінність самої особистості клієнта, незалежно від його продуктивності.

У фазі апатії відбувається переоцінка життєвих пріоритетів. Соціально-психологічний супровід у цей період має бути максимально делікатним, уникаючи директивності, щоб не порушити крихкий процес формування нових внутрішніх опор клієнта.

4. Регресія до дефіцитарних потреб. У психології травми існує закономірність: коли тіло перебуває в стані виснаження, психіка «регресує» до базових потреб. Цей стан найкраще пояснює ієрархія потреб Абрагама Маслоу [4]. Згідно з його теорією, доки не задоволені нижчі, так звані «дефіцитарні» потреби (фізіологічне виживання, відпочинок, безпека), організм не може спрямовувати енергію на потреби вищого порядку – соціальну інтеграцію чи самоактуалізацію.

У стані післяшокової апатії та фізичного виснаження відбувається «обвал» на нижні рівні:
– фізичний детермінізм: стан тіла диктує зміст свідомості, мрія про «теплу ковдру», «склянку води» або «можливість просто полежати в тиші» стає центральною цінністю;
– символізм примітивних мрій: ці мрії не є ознакою «деградації» особистості, це спосіб психіки сигналізувати: «мені потрібен ресурс для виживання, перш ніж я зможу знову стати людиною соціальною»;
– енергозбереження: мозок відключає складні ціннісні конструкти (патріотизм, альтруїзм, професійні амбіції), бо вони «дорого коштують» з точки зору нейрохімії.

У стані післяшокової апатії спостерігається феномен «звуження ціннісного горизонту». Фізичне виснаження зумовлює домінування вітальних (життєвих) потреб, які клієнт артикулює як свої головні мрії. Ефективний супровід на цьому етапі вимагає від фахівця визнання легітимності цих «примітивних» запитів як необхідної умови для подальшого відновлення вищих ціннісних рівнів.

Оскільки важливим є контакт з теперішнім моментом, то високу ефективність має використання техніки «мініскануванння», яка передбачає такі дії:
– повільно сканувати тіло від стоп до голови і назад (3 цикли);
– називати відчуття без інтерпретації;
– на рівні голови помічати також думки;
– зробити висновок, що різні відчуття можуть бути одночасно.

5. Внутрішній світ як порятунок від зовнішнього жаху. Незважаючи на життєві виклики людина не втрачає здатності радіти. Концепція «внутрішньої свободи», яку описував Віктор Франкл [1], полягає в тому, що навіть у нелюдських умовах у людини залишається остання свобода – обрати своє ставлення до обставин. Внутрішній світ як «сховище» (Safe Space).

Коли зовнішній світ стає джерелом болю та хаосу, внутрішній світ виконує роль психологічного імунітету:

– **Дисоціація як адаптація:** тимчасовий відхід у світ мрій, спогадів або інтелектуальних роздумів дозволяє психіці «перечекати» пік жаху, зберігаючи ядро особистості від руйнування.
– **Збереження ідентичності:** зовнішні обставини можуть позбавити людину дому, майна чи статусу, але вони не можуть миттєво відібрати її знання, віру та цінності.
– **Символічний спротив:** плекання внутрішнього світу є формою протесту проти травми, людина ніби каже: «Ти можеш зламати моє тіло, але ти не володієш моїми думками».

Здатність радіти як індикатор життєстійкості (Resilience): здатність відчувати радість (навіть дрібну, миттєву) посеред кризи – це не ознака «несерйозності» чи «божевілля», це ознака того, що ціннісна система клієнта залишається живою.

Тому важливо виділити такі аспекти:

– **Парадокс радості:** радість у травматичних обставинах часто пов’язана з дрібницями (сонячне світло, смак чаю, коротка розмова, прогулянка). Це «мікро-реінтеграція» цінностей життя.
– **Емоційна гнучкість:** здатність одночасно відчувати і глибокий біль, і здатність до радості свідчить про високий адаптивний потенціал.
– **Естетична та духовна відповідність:** якщо супровід допомагає клієнту відновити доступ до того, що його радувало раніше (музика, природа, творчість), це найшвидший шлях до зцілення.

Соціально-психологічний супровід не повинен обмежуватися лише опрацюванням негативного досвіду. Важливим аспектом є актуалізація «внутрішнього рятівного простору» клієнта. Здатність до переживання радості в умовах екзистенційної кризи виступає не як механізм заперечення реальності, а як вияв вищої форми психологічного спротиву та збереження ціннісної цілісності особистості.

6. Віра у майбутнє як інструмент подолання життєвих викликів. Віра у майбутнє (футуральна спрямованість) – це той «міст», який дозволяє перенести збережені у внутрішньому світі цінності в реальне життя після травми.

У психології цей феномен часто описують через поняття «життєвої перспективи» та «сенсожиттєвих орієнтацій». Едіт Еґер у своїй книзі «Вибір. Прийняти можливе» [5] підкріплює цю тезу, зазначаючи, що саме надія стає

фундаментом цього мосту: «Надія – це не заперечення болю. Це готовність вірити, що завтрашній день може бути іншим». Для неї виживання в Аушвіці стало можливим завдяки здатності утримувати в свідомості образ майбутнього, де вона знову буде вільною.

Віра у майбутнє тут постає інструментом подолання (Coping). Коли людина вірить у майбутнє, вона перестає бути «в'язнем» свого минулого (травми). То ж як це може працювати у трьох площинах:

– Трансценденція (вихід за межі): віра дозволяє людині «переступити» через сьогоднішній біль заради завтрашнього сенсу, якщо людина знає «Навіщо» (цінність майбутнього), вона витримає будь-яке «Як» (теперішні виклики).
– Створення нового наративу: травма розриває лінію життя, віра у майбутнє «зшиває» цей розрив, дозволяючи клієнту бачити себе не як «жертву обставин», а як «автора подальшої долі».
– Мотиваційний ресурс: без віри у майбутнє будь-який соціальний супровід буде сприйматися як марний, бо саме віра перетворює пасивне прийняття допомоги на активну співпрацю.

Віра у майбутнє виступає не лише як когнітивний прогноз, а як фундаментальна емоційна опора. Соціально-психологічний супровід є ефективним лише тоді, коли він допомагає клієнту сконструювати позитивний образ майбутнього, що базується на його актуалізованих цінностях. Саме ця футуральна спрямованість перетворює травматичний досвід на ресурс для подальшого життєвого будівництва.

В. Франкл стверджує, що сенс життя можна знайти трьома шляхами: через роботу (особливо коли ця робота має творчий характер і пов'язана з метою, вищою за нас самих), через любов, яка часто виявляється в служінні іншим і через страждання, яке є фундаментом для людського досвіду.

Висновок. Соціально-психологічний супровід людей із травматичним досвідом є ефективним лише за умови його відповідності актуальному ціннісному стану клієнта. Процес відновлення вимагає делікатного переходу від стабілізації фізіологічних потреб (за А. Маслоу) та встановлення базової безпеки (за Дж. Герман) до реінтеграції вищих сенсів (за В. Франклом).

Стратегія «малих кроків» та легітимізація пасивності у фазі апатії не є ознакою слабкості, а виступають необхідним ресурсом для акумуляції сил. Кінцевою метою супроводу є формування футуральної спрямованості – «мосту» в майбутнє, який дозволяє людині інтегрувати травму в життєвий досвід і знайти нові сенси для подальшого буття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Франкл, В. (2016) Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі / пер. з англ. О. Замойської. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля. 160 с.

2. Janoff-Bulman R. (1992) Shattered Assumptions: Towards a New Psychology of Trauma. New York : Free Press. 256 p.
3. Герман Д. (2021) Травма і зцілення: наслідки насильства – від аб'юзу до політичного терору / пер. з англ. Р. Клочко. Львів : Видавництво Старого Лева. 416 с.
4. Маслоу А. (2014) Мотивація та особистість / пер. з англ. О. Любенко. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля. 448 с.
5. Еґер, Е. (2020) Вибір. Прийняти можливе / пер. з англ. Х. Радченко. Київ: Книголав. 400 с.

Хорошайло Олена Станіславівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри міждисциплінарних соціально-гуманітарних студій,
ТОВ «Технічний університет «Метінвест політехніка»,
khoroshajlo@gmail.com

DEVELOPING ENGLISH ACADEMIC AND PROFESSIONAL COMMUNICATION COMPETENCE IN SOCIAL PROJECT MANAGEMENT STUDENTS: THEORETICAL FOUNDATIONS AND PEDAGOGICAL IMPLEMENTATION

У роботі розглянуто теоретичні засади та педагогічні принципи формування англомовної академічної та професійної комунікативної компетентності у сфері управління соціальними проєктами. Показано, що сучасні умови глобалізації, європейської інтеграції та цифровізації висувають нові вимоги до підготовки фахівців, які повинні володіти англійською мовою як інструментом професійної діяльності. Методологічну основу курсу становлять принципи English for Specific Purposes (ESP), теорія міжкультурної комунікації та підходи проєктного й завданнєвого навчання. У роботі описано структуру курсу, що реалізується у форматі одного семестру, а також його модульну організацію, симуляцію професійного контексту та рефлексивний компонент. Зроблено висновок, що навіть у короткостроковому форматі можливо забезпечити цілісну систему професійно орієнтованого навчання англійської мови, яка сприяє розвитку міжнародної конкурентоспроможності випускників.

Ключові слова: англомовна комунікативна компетентність, соціальне проєктне управління, англійська мова професійного спрямування, міжкультурна комунікація, проєктне навчання.

The article explores the theoretical foundations and pedagogical principles of developing English academic and professional communication competence in Social Project Management students. It emphasises that globalisation, European integration, and digitalisation have reshaped requirements for graduates, making English proficiency not merely desirable but a core element of professional competence. The methodological basis of the course integrates English for Specific Purposes (ESP), intercultural communication theory, and project- and task-based learning approaches.

Furthermore, the paper outlines the one-semester course structure, including its modular design, simulation of professional contexts, and reflective component. The findings suggest that even in a short timeframe, it is possible to establish a coherent system of professionally orientated English instruction that significantly enhances the international competitiveness of graduates.

Keywords: English communication competence, social project management, English for Specific Purposes, intercultural communication, project-based learning.

Digitisation, European integration, and globalisation have all changed higher education in a big way, which has also changed the skills that graduates need. In the field of social project management, this shift is particularly evident: professionals must interact with international donors, prepare grant applications in English, and present outcomes to global stakeholders. Consequently, English proficiency becomes not an optional skill but a central component of professional competence [10].

In Ukraine, modernising higher education is closely connected to making programmes that can compete with the best in the world. As noted by V. Andrushchenko and I. Bekh, contemporary higher education should aim at developing professionally mobile and communicatively competent specialists able to function effectively in global and intercultural contexts. [1;5]. In this situation, professionally orientated foreign language training becomes strategically important because it is both a way to move up at university and a requirement for success in a career.

The master's course "English for Professional and Academic Communication in Social Project Management" aims to address these issues. It needs a strong methodological base and a clear teaching framework because it only lasts one semester and is taught in small groups.

The course is based on the principles of English for Specific Purposes (ESP), which Hutchinson and Waters describe as an approach that is influenced by the needs of the students [9]. This is especially important for master's students who already know what they want to do with their lives. ESP has further evolved into English for Academic Purposes (EAP) and English for Specific Academic Purposes (ESAP), highlighting the importance of disciplinary discourse. Hyland posits that professional community conventions shape academic communication [10], necessitating the introduction of genre structures, rhetorical strategies, and discipline-specific vocabulary in effective instruction.

Students who want to work in social project management need to know a lot about grant bids, concept notes, monitoring reports, policy papers, stakeholder engagement, and giving oral project presentations. Some parts of these kinds of writing are persuasive, analytical, and managerial. To write in these styles, you need to be able to show that your words are correct and that they have social relevance, impact, sustainability, and accountability.

Ukrainian scholars also stress integration. Tarnopolsky advocates a communicative-cognitive approach that simulates authentic contexts [4], while Mykhalchuk emphasises combining linguistic and professional content [3]. Competence cannot be reduced to grammar and vocabulary alone. According to Canale and Swain, communicative competence includes grammatical, sociolinguistic, discourse, and strategic components [7].

Intercultural competence is equally significant. Byram characterises it as the capacity to interpret and mediate across cultures [6], whereas Deardorff affirms its significance as a fundamental aspect of global competence in higher education [8]. In practice, students must recognise differences in donor communication styles, distinguish between formal and semi-formal registers, apply culturally appropriate persuasion, and meet expectations for evidence-based justification. Ukrainian academics, including Bihych, emphasise the significance of intercultural orientation in foreign language education [2].

Given the applied nature of social project management, project-based learning (PBL) and task-based language teaching (TBLT) form the methodological core. Thomas characterises PBL as engaging students in complex tasks with realistic products [12], while Ellis argues that TBLT enhances communicative authenticity and contextualised acquisitions [11]. Together, PBL and TBLT enable authentic practice, contextual vocabulary learning, rhetorical competence, and collaboration. They support simultaneous development of managerial and linguistic skills.

In this situation, professionally orientated foreign language training becomes strategically important because it is both a way to move up in school and a requirement for success in a career.

The master's course "English for Professional and Academic Communication in Social Project Management" aims to address these issues. It needs a strong methodological base and a clear teaching framework because it only lasts one semester and is taught in small groups.

The course is based on the principles of English for Specific Purposes (ESP), which Hutchinson and Waters describe as an approach that is influenced by the needs of the students [9]. This is especially important for master's students who already know what they want to do with their lives.

ESP has changed into English for Academic Purposes (EAP) and English for Specific Academic Purposes (ESAP), which shows how important disciplinary discourse is. Hyland contends that professional organisations' standards influence academic communication [10]. Consequently, proficient instruction necessitates the use of genre structures, rhetorical strategies, and field-specific language.

Students who want to work in social project management need to know a lot about grant bids, concept notes, monitoring reports, policy papers, stakeholder engagement, and giving oral project presentations. Some parts of these kinds of writing are

persuasive, analytical, and managerial. To write in these styles, you need to be able to show that your words are correct and that they have social relevance, impact, sustainability, and accountability.

The limited timeframe requires intensive, strategically structured instruction. Three modules are offered:

– Academic Writing in Social Project Management;
– Professional Business Communication;
– Public Presentation and Advocacy.

Each culminates in a practical product rather than a theoretical test. Students develop individual project concepts, with language instruction embedded into project stages: needs assessment, problem statement, SMART objectives, outputs and impact, budget narrative, and oral pitch. This simulation reflects authentic practice and aligns with ESP principles [6].

Students also keep reflective journals in English for analysing rhetorical difficulties, vocabulary strategies, intercultural observations, and self-assessments. Reflection fosters metacognitive awareness and autonomy.

Students come up with their project ideas, and each step of the project includes language skills. For example, they have to figure out what the needs are, describe the problem, set SMART goals, figure out the outputs and impact, write the budget, and give an oral presentation. This simulation is based on real-life situations and follows the ESP (English for Specific Purposes) rules. Students also have English notebooks where they write about cultural differences, vocabulary strategies, rhetorical challenges, and how well they are doing. Thinking about things makes you more aware of your thinking and more independent. The idea demonstrates that a single semester and a small group environment can facilitate the development of a cohesive system for professionally orientated English training.

It is essential to integrate ESP, intercultural competency theory, and project-based learning [2; 6; 9;]. There are some limits, like a short time frame, a wide range of skill levels, and not enough real chances to work together. But the small-group format lets people help and criticise each other a lot. To help master's students in social project management improve their English for school and work, they need to take a hands-on, integrated approach. ESP, intercultural competency theory, and project-based learning all work together to make a strong base. A one-semester program that focuses on real-life simulations, genre awareness, and self-reflection helps students learn important skills. This idea could help other programs that want to be more competitive and global.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Київ: Либідь, 2003. Кн. 1. 280 с.
2. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика: підручник для студ. класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / О. Б. Бігич, Н. Ф. Бориско, Г. Е. Борецька та ін.; за ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ: Ленвіт, 2013. 590 с.

3. Михальчук Н. О. Інтеграція мовного та професійного змісту у процесі формування іншомовної компетентності. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2014. Вип. 4 (76). С. 110–114.
4. Тарнопольський О. Б. Методика навчання іншомовної мовленнєвої діяльності у ВНЗ. Київ: Інкос, 2006. 246 с.
5. Філософія освіти: навч. посіб. / за наук. ред. В. П. Андрущенка та ін. 2-ге вид. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2021. 348 с.
6. Byram M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. Clevedon: Multilingual Matters, 1997. 124 p.
7. Canale M., Swain M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. Applied Linguistics. 1980. Vol. 1(1). P. 1–47.
8. Deardorff D. K. Manual for Developing Intercultural Competencies: Story Circles. Paris: UNESCO / Routledge, 2019. 101 p.
9. Hutchinson T., Waters A. English for Specific Purposes: A Learning-Centered Approach. Cambridge: Cambridge University Press, 1987. 183 p.
10. Hyland K. Metadiscourse: Exploring Interaction in Writing. London: Bloomsbury Academic, 2018. 296 p.
11. Task-Based Language Teaching: Theory and Practice / R. Ellis, P. Skehan, S. Li et al. Cambridge: Cambridge University Press, 2019. 388 p.
12. Thomas J. W. A Review of Research on Project-Based Learning. San Rafael, CA: Autodesk Foundation, 2000. 45 p.

Цигульська Я. А.,
студентка спеціальної педагогіки
Інститут Педагогіки
Університет Комісії Національної Освіти в Кракові,
yaroslavamat86@gmail.com

ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД ПІДТРИМКИ САМОСТІЙНОСТІ ОСІБ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЮ ІНВАЛІДНІСТЮ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО АДАПТАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ

Анотація. У сучасному суспільстві питання підтримки самостійності осіб з інтелектуальною інвалідністю набуває особливої актуальності. Формування здатності до самостійного життя, соціальної взаємодії та активної участі у суспільному житті є одним із ключових завдань спеціальної педагогіки та соціальної політики. У цьому контексті важливого значення набуває досвід європейських країн, зокрема Польщі, де протягом останніх десятиліть сформовано комплексну систему підтримки осіб з інтелектуальною інвалідністю, що поєднує освітні, соціальні та реабілітаційні механізми. Метою статті є аналіз польського досвіду підтримки самостійності осіб з інтелектуальною інвалідністю та визначення можливостей його адаптації в українському освітньому просторі.

Ключові слова: інтелектуальна інвалідність, автономія, соціальна інтеграція, підтримка, спеціальна педагогіка, польський досвід

Abstract. In modern society, the issue of supporting the independence of persons with intellectual disabilities is gaining relevance. Developing the ability to live independently, interact socially, and participate actively in community life is one of the key tasks of special education and social policy. In this context, the experience of European countries, particularly Poland, is of great importance. Over the past decades, Poland has developed a comprehensive system of support for persons with intellectual disabilities, combining educational, social, and rehabilitation mechanisms. The purpose of this article is to analyze the Polish experience in supporting the independence of persons with intellectual disabilities and to identify the possibilities of adapting this experience to the Ukrainian educational context.

Keywords: intellectual disability, autonomy, social integration, support, special education, Polish experience

У польській педагогічній традиції розвиток самостійності осіб з інтелектуальною інвалідністю розглядається як один із пріоритетних напрямів освітньої та соціальної підтримки. Самостійність у цьому контексті трактується як здатність особи до максимально незалежного функціонування у повсякденному житті, виконання соціальних ролей та прийняття рішень у межах власних можливостей (Dykcik, 2016). Система спеціальної та інклюзивної освіти у Польщі спрямована не лише на передачу знань, але й на розвиток життєвих компетентностей, соціальних навичок і побутової автономії осіб з інтелектуальними порушеннями. Дослідники підкреслюють, що формування навичок самостійного життя є важливою умовою соціальної інтеграції та підвищення якості життя людей з інтелектуальною інвалідністю (Żyta, 2017). Система спеціальної та інклюзивної освіти у Польщі спрямована не лише на передачу знань, але й на розвиток життєвих компетентностей, соціальних навичок і побутової автономії осіб з інтелектуальними порушеннями. Дослідники підкреслюють, що формування навичок самостійного життя є важливою умовою соціальної інтеграції та підвищення якості життя людей з інтелектуальною інвалідністю (Żyta, 2017). Важливу роль у цьому процесі відіграють також різноманітні соціальні установи, зокрема майстерні трудової терапії, центри соціальної реабілітації та організації громадянського суспільства, які сприяють розвитку соціальної активності та підготовці осіб з інтелектуальною інвалідністю до дорослого життя (Pilecka, Pilecki, 2019).

Система підтримки осіб з інтелектуальною інвалідністю у Польщі ґрунтується на нормативно-правових актах, що регулюють питання освіти, соціальної та професійної реабілітації. Одним із ключових документів є законодавство, яке визначає принципи соціальної та професійної реабілітації осіб з інвалідністю та створює умови для їхньої активної участі у суспільному житті (Ustawa, 1997). Важливу роль у реалізації державної політики відіграє Державний фонд реабілітації осіб з інвалідністю (PFRON), який фінансує

програми, спрямовані на підвищення рівня самостійності, соціальної активності та професійної інтеграції осіб з інвалідністю (PFRON, 2023). Крім того, польське законодавство у сфері освіти передбачає створення спеціальних умов для навчання дітей та молоді з інвалідністю, що забезпечує можливість реалізації принципів інклюзивної освіти та сприяє розвитку потенціалу кожної особи (Rozporządzenie MEN, 2017).

Аналіз польського досвіду свідчить про доцільність використання окремих його елементів у процесі розвитку інклюзивної освіти в Україні. Зокрема, перспективними є такі напрями, як розвиток програм формування навичок самостійного життя, посилення співпраці між освітніми установами та соціальними службами, а також розширення можливостей соціальної та професійної інтеграції осіб з інтелектуальною інвалідністю. Запозичення та адаптація ефективних практик польської системи підтримки можуть сприяти підвищенню ефективності освітніх програм та створенню більш сприятливих умов для соціальної інтеграції осіб з інтелектуальною інвалідністю в Україні.

Польський досвід підтримки самостійності осіб з інтелектуальною інвалідністю демонструє важливість комплексного підходу, який поєднує освітні, соціальні та правові механізми підтримки. Аналіз польських практик свідчить про їхню ефективність у формуванні навичок самостійного життя та розвитку соціальної активності осіб з інтелектуальною інвалідністю. Адаптація окремих елементів цього досвіду в українському освітньому просторі може сприяти подальшому розвитку інклюзивної освіти та системи підтримки осіб з інтелектуальною інвалідністю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Krause A. Pedagogika specjalna – od tradycji do współczesności. Harmonia Universalis, Gdańsk 2017.
2. Dykcik W. Pedagogika specjalna. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2016.
3. Pilecka W., Pilecki J. Rehabilitacja i edukacja osób z niepełnosprawnością intelektualną. Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2019.
4. Chrzanowska I. Pedagogika specjalna. Od tradycji do współczesności. Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2015.
5. Żyta A. Wspieranie dorosłości osób z niepełnosprawnością intelektualną. Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2017.
6. Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych. Programy wsparcia osób z niepełnosprawnościami. PFRON, Warszawa 2023.
7. Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych. Dz.U. 1997 nr. 123 poz. 776.
8. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych. Dz.U. 2017 poz. 1578.

Чаус І. В.,
аспірант,
Полтавський університет економіки і торгівлі,
inokentijbest668@gmail.com

ЦІННОСТІ МИРУ ТА ЦІННОСТІ ВІЙНИ: ВИБІР ЦИВІЛІЗАЦІЇ МІЖ ТВОРЕННЯМ І РУЙНУВАННЯМ

Анотація. Тема миру й війни – це не лише питання політики чи історії, а й моральний вибір кожної цивілізації. Мир означає розвиток, освіту, культуру, економічне зростання. Війна ж приносить смерть, руїну й ненависть. У тексті наголошується, що людство стоїть перед дилемою: обрати шлях творення або шлях руйнування. Від цього вибору залежить майбутнє поколінь і саме існування цивілізації.

Вступ. Проблема миру та війни є однією з найдавніших і водночас найактуальніших у розвитку людської цивілізації. Від перших племен, які боролися за територію та ресурси, до сучасних держав, що ведуть дипломатичні переговори чи зіштовхуються у збройних конфліктах, людство постійно перебуває перед вибором: творити чи руйнувати. Саме цей вибір визначає не лише долю окремих народів, а й напрямок розвитку всієї цивілізації.

Мир у культурному та філософському сенсі означає гармонію, співпрацю, можливість реалізації творчого потенціалу людини. Це стан, у якому суспільство може зосередитися на освіті, науці, мистецтві, економічному зростанні та духовному вдосконаленні. Мирні періоди історії завжди залишали по собі спадщину культурних досягнень, архітектурних шедеврів, наукових відкриттів, які формували основу сучасного світу.

Війна ж, навпаки, асоціюється з руйнуванням, насильством і смертю. Вона знищує міста, економіки, культурні пам’ятки, але водночас породжує інші цінності – героїзм, дисципліну, здатність до самопожертви. Війна часто стає каталізатором технологічних проривів, що згодом знаходять мирне застосування. Проте ціна таких досягнень завжди надзвичайно висока: мільйони життів, зруйновані суспільства, травми поколінь.

Сучасний світ особливо гостро відчуває цю дилему. Глобалізація, розвиток інформаційних технологій, екологічні виклики та міжнародні конфлікти ставлять людство перед необхідністю зробити остаточний цивілізаційний вибір. Чи буде майбутнє побудоване на цінностях миру – співпраці, солідарності, гуманізму? Чи ж цивілізація знову скотиться до руйнівних воєн, що загрожують її існуванню?

Мета цієї доповіді – дослідити цінності миру та війни, показати їхній вплив на розвиток цивілізацій та окреслити перспективи вибору між творенням і руйнуванням.

Розділ 2. Філософське осмислення миру та війни

Проблема миру та війни завжди була предметом глибоких роздумів філософів, мислителів і культурних діячів. Вона стосується не лише політики чи економіки, а й фундаментальних питань людського буття: сенсу життя, свободи, справедливості, співіснування. Мир і війна постають як дві протилежні парадигми, що визначають напрямок розвитку цивілізації.

Мир у філософському вимірі розглядається як стан гармонії між людьми, народами та природою. Це не лише відсутність війни, а й активне утвердження цінностей співпраці, довіри, взаємоповаги. У працях античних мислителів, зокрема Платона та Арістотеля, мир асоціювався з упорядкованим суспільством, де панує справедливість і закон. У християнській традиції мир розумівся як дар Божий, як внутрішня і зовнішня гармонія, що веде людину до духовного вдосконалення.

Іммануїл Кант у своїй знаменитій праці «До вічного миру» сформулював ідею про можливість створення міжнародного порядку, заснованого на праві та взаємній повазі держав. Для нього мир був не утопією, а практичною метою, до якої людство має прагнути через розвиток правових інститутів і моральної свідомості.

Війна у філософії часто постає як прояв конфлікту, боротьби за владу, ресурси чи ідентичність. Геракліт ще в античності стверджував, що «війна – батько всього», маючи на увазі, що саме боротьба є рушійною силою розвитку. Цей погляд підкреслює діалектичний характер війни: вона руйнує, але водночас породжує нові форми життя і суспільних відносин.

Томас Гоббс у «Левіафані» описував природний стан людини як «війну всіх проти всіх», де лише сильна влада може забезпечити мир і порядок. Для нього війна була невід’ємною частиною людської природи, а мир – результатом суспільного договору.

Фрідріх Ніцше бачив у війні прояв волі до влади, сили, яка формує нові цінності. Він наголошував, що конфлікт і боротьба є необхідними для розвитку культури та особистості. Водночас сучасні гуманістичні течії філософії розглядають війну як трагедію, що суперечить природному прагненню людини до щастя й гармонії.

Таким чином, у філософському осмисленні мир і війна постають не лише як протилежні стани, а як дві різні системи цінностей. Мир орієнтований на творення, розвиток, гармонію. Війна – на руйнування, але водночас на мобілізацію сил, формування нових ідентичностей і технологій. Цивілізація постійно балансує між цими двома полюсами, і саме від вибору суспільства залежить його майбутнє

Розділ 3. Історичні приклади вибору цивілізацій

Історія людства – це постійне чергування періодів миру та війни, творення і руйнування. Кожна цивілізація у своєму розвитку стикалася з дилемою:

спрямувати сили на розбудову культури, економіки та науки чи ж зануритися у конфлікти, що приносили славу, але водночас руйнували здобутки. Розглянемо кілька ключових прикладів.

Античність: Римська імперія. Римська цивілізація є яскравим прикладом подвійності вибору. З одного боку, Pax Romana – «римський мир» – забезпечив стабільність, розвиток торгівлі, будівництво доріг, акведуків, розквіт мистецтва та права. Саме в цей період Рим став центром культурного і політичного життя античного світу.

З іншого боку, ця стабільність була досягнута завдяки постійним завойовницьким війнам, що розширювали імперію, але водночас виснажували її ресурси та породжували внутрішні конфлікти. Таким чином, Рим балансував між творенням і руйнуванням, а його велич була побудована на поєднанні миру всередині та війни назовні.

Середньовіччя: хрестові походи та культурний розквіт міст. Європейське середньовіччя також демонструє контраст між цінностями миру та війни. Хрестові походи стали символом релігійної боротьби, що принесла руйнування, смерть і конфлікти між цивілізаціями. Водночас саме в цей період розвивалися міста, університети, ремесла, мистецтво готики. Мирні осередки культури створювали фундамент для майбутнього Ренесансу.

Таким чином, середньовічна Європа жила у двох вимірах: війна як засіб утвердження віри та влади, і мир як простір для культурного та освітнього розвитку.

Новітня історія: XX століття. XX століття стало епохою найбільших контрастів. Дві світові війни принесли небачені масштаби руйнування, мільйони жертв, геноциди та тоталітарні режими. Водночас саме після цих катастроф людство зробило спробу створити глобальні інститути миру – Лігу Націй, а згодом Організацію Об'єднаних Націй.

Період після Другої світової війни характеризувався «холодною війною», яка, хоч і не переросла у глобальний збройний конфлікт, проте тримала світ у постійній напрузі. Водночас саме цей час став епохою науково-технічного прогресу, космічних досліджень, розвитку прав людини та міжнародного права.

Узагальнення. Історичні приклади показують, що цивілізації завжди перебували між двома полюсами: миром і війною. Мирні періоди залишали культурну спадщину, яка формувала основу сучасності. Війни ж, хоч і приносили руйнування, часто ставали каталізаторами змін, що визначали нові етапи розвитку. Вибір між творенням і руйнуванням завжди був визначальним для долі цивілізацій.

Розділ 4. Цінності миру

Мир як суспільний і культурний феномен завжди був основою для розвитку цивілізацій. Він не зводиться лише до відсутності війни, а означає цілу систему цінностей, що формують простір для творчості, співпраці та гармонійного

існування. Цінності миру визначають напрямок розвитку суспільства, його здатність до прогресу та збереження людської гідності.

Гуманізм і права людини. Однією з ключових цінностей миру є гуманізм – визнання цінності кожної особистості, її права на життя, свободу та розвиток. Мирні суспільства створюють умови для утвердження прав людини, рівності та справедливості. Саме в умовах миру виникають міжнародні документи, такі як Загальна декларація прав людини, які стають основою для глобальної етики та правового порядку.

Солідарність і співпраця. Мир сприяє розвитку солідарності між народами та культурами. У мирному світі можливі міжнародні союзи, економічна інтеграція, культурний обмін. Прикладом є Європейський Союз, який після руйнівних воєн XX століття постав як проект миру, заснований на співпраці та взаємній довірі. Солідарність у мирному контексті означає готовність підтримувати одне одного, долати глобальні виклики спільними зусиллями.

Економічний розвиток і культурний прогрес. Мирні періоди історії завжди були часом економічного зростання та культурного розквіту. Від античних міст-держав до сучасних мегаполісів, саме мир дозволяє зосередитися на торгівлі, виробництві, інноваціях. Культура, мистецтво, література й архітектура розвиваються там, де немає постійної загрози руйнування. Мирні суспільства залишають по собі спадщину, яка стає надбанням усього людства.

Освіта, наука і технології. Мир створює умови для розвитку освіти та науки. У мирному середовищі люди мають можливість навчатися, досліджувати, відкривати нові горизонти знань. Саме мирні періоди дали світу університети, бібліотеки, наукові академії. Технологічні інновації, що виникають у мирному контексті, спрямовані на покращення життя, а не на руйнування. Таким чином, мир є фундаментом для прогресу людства.

Духовність і культура діалогу. Мирні суспільства формують культуру діалогу, толерантності та взаємоповаги. Це означає готовність вирішувати конфлікти не силою, а словом, не руйнуванням, а пошуком компромісу. Духовні традиції різних народів підкреслюють значення миру як найвищої цінності, що веде людину до гармонії з собою та світом

Розділ 5. Цінності війни

Попри руйнівний характер війни, вона завжди залишала глибокий слід у культурі, політиці та суспільній свідомості. Війна формує власну систему цінностей, які, хоч і суперечать гуманістичним ідеалам миру, проте мають значний вплив на розвиток цивілізацій. Ці цінності часто стають основою для національної ідентичності, мобілізації суспільства та технологічного прогресу.

Сила і дисципліна. Війна вимагає від суспільства максимальної мобілізації ресурсів і людських сил. У цьому контексті цінність сили та дисципліни стає

визначальною. Армія як інституція формує порядок, підпорядкування, чітку ієрархію. Ці риси, хоч і виникають у військовому середовищі, часто переносяться й у цивільне життя, формуючи культуру організованості та відповідальності.

Героїзм і самопожертва. Війна створює умови, у яких проявляється героїзм – готовність людини ризикувати життям заради захисту своєї спільноти, держави чи ідеї. Самопожертва стає однією з найвищих цінностей війни, символом відданості та мужності. У багатьох культурах герої війни стають національними символами, їхні подвиги увічнюються в літературі, мистецтві, пам'ятниках.

Технологічні прориви. Війна часто стає каталізатором науково-технічного прогресу. Багато винаходів, які сьогодні використовуються у мирному житті, з'явилися саме у військовому контексті: від медицини та засобів комунікації до авіації та комп'ютерних технологій. Таким чином, війна, хоч і руйнує, водночас стимулює інновації, які згодом можуть служити людству.

Формування національної ідентичності. Війна нерідко стає моментом істини для націй. Саме у боротьбі за незалежність чи виживання формується відчуття єдності, спільної мети та ідентичності. Війна створює міфи та символи, які стають основою національної пам'яті. Приклади визвольних воєн показують, що саме через конфлікт народи усвідомлюють себе як окремі спільноти зі своєю історією та цінностями.

Парадокс війни. Попри всі ці цінності, війна залишається трагедією. Її «позитивні» аспекти завжди супроводжуються величезними втратами, руйнуванням культурної спадщини та людських життів. Тому цінності війни можна розглядати лише як тимчасові, вимушені, що виникають у критичних умовах. Вони не можуть стати основою довготривалого розвитку цивілізації, але пояснюють, чому війна продовжує залишатися частиною історії людства.

Розділ 6. Дилема цивілізаційного вибору

Цивілізація завжди стоїть перед фундаментальним вибором: спрямувати свої сили на творення чи зануритися у руйнування. Ця дилема не є абстрактною – вона проявляється у конкретних історичних ситуаціях, політичних рішеннях, культурних тенденціях. Вибір між миром і війною визначає не лише долю окремих народів, а й перспективу розвитку всього людства.

Творення як стратегія розвитку. Творення означає орієнтацію на прогрес, співпрацю та інтеграцію. Це шлях, який веде до економічного зростання, культурного розквіту, наукових відкриттів. Цивілізації, що обирають творення, залишають по собі спадщину, яка стає надбанням для наступних поколінь. Прикладом є епоха Відродження, коли після тривалих воєн Європа звернулася до мистецтва, науки та гуманізму, створивши основу сучасної культури.

Руйнування як шлях деградації. Руйнування, навпаки, означає занурення у конфлікти, агресію та насильство. Війни виснажують ресурси, знищують культурні пам'ятки, руйнують соціальні зв'язки. Цивілізації, що обирають шлях руйнування, часто занепадають, залишаючи після себе лише спогади про велич і трагедії. Прикладом є занепад античних імперій, які, виснажені війнами, не змогли зберегти свою культурну спадщину.

Сучасні виклики. У XXI столітті дилема цивілізаційного вибору набуває особливої гостроти. Глобалізація створює умови для співпраці, але водночас породжує нові конфлікти. Екологічні кризи вимагають солідарності, проте політичні суперечки часто блокують спільні дії. Інформаційні війни та маніпуляції загрожують культурній єдності та довірі між народами. Таким чином, сучасна цивілізація стоїть перед вибором: або обрати шлях творення, що веде до гармонії та розвитку, або ж зануритися у руйнування, що може поставити під загрозу саме існування людства.

Баланс між миром і війною. Важливо усвідомити, що мир і війна не існують у чистому вигляді. Навіть у мирні часи суспільства стикаються з конфліктами, які потребують вирішення. Війна ж, попри свою руйнівну природу, іноді стає вимушеним засобом захисту свободи та незалежності. Тому цивілізаційний вибір полягає не лише у відмові від війни, а й у здатності трансформувати конфлікти у простір для діалогу та співпраці

Розділ 7. Сучасний контекст: Україна та світ

У XXI столітті проблема миру та війни набуває особливої актуальності, адже сучасні конфлікти мають глобальний вимір і впливають на долю цілих регіонів. Україна та світ сьогодні є прикладом того, як цивілізаційний вибір між творенням і руйнуванням визначає майбутнє народів.

Український досвід боротьби за свободу. Україна у своїй новітній історії стала символом боротьби за свободу та незалежність. Війна, що розгорнулася на її території, показала, наскільки цінності миру є важливими для виживання нації. Українське суспільство мобілізувалося навколо ідеї захисту своєї державності, культури та права на самостійний розвиток. Водночас ця боротьба стала джерелом нових цінностей – солідарності, взаємопідтримки, героїзму, які формують сучасну українську ідентичність.

Європейський вибір. Україна обрала шлях інтеграції до європейського простору, що ґрунтується на цінностях миру, демократії та співпраці. Європейський Союз, створений після руйнівних воєн XX століття, є прикладом того, як мир може стати основою для економічного та культурного розвитку. Для України цей вибір означає прагнення до стабільності, правової держави та гармонійного співіснування з іншими народами.

Міжнародні організації та глобальна солідарність. Світова спільнота також стоїть перед викликом збереження миру. Організація Об'єднаних Націй, НАТО, ОБСЄ та інші міжнародні структури покликані підтримувати стабільність і запобігати конфліктам. Проте їхня ефективність залежить від готовності держав співпрацювати та дотримуватися міжнародного права. Український досвід показує, що мир не може бути забезпечений лише деклараціями – він потребує реальної солідарності та практичних дій.

Глобальні виклики. Сучасний світ стикається з новими формами війни – інформаційними атаками, кіберзагрозами, економічними блокадами. Це доводить, що мир сьогодні означає не лише відсутність збройних конфліктів, а й захист від новітніх форм агресії. Водночас глобальні проблеми – зміна клімату, пандемії, економічні кризи – вимагають від людства солідарності та співпраці. Лише обравши цінності миру, світ може подолати ці виклики.

Висновки. Мир і війна – це не лише протилежні стани суспільства, а й дві різні системи цінностей, які визначають напрямок розвитку цивілізації. Мир орієнтований на творення, гармонію, співпрацю та гуманізм. Він відкриває простір для науки, культури, економічного зростання, духовного вдосконалення. Війна ж, навпаки, асоціюється з руйнуванням, насильством і смертю, але водночас формує цінності сили, дисципліни, героїзму та самопожертви. Вона може стимулювати технологічний прогрес і формувати національну ідентичність, проте ціна таких здобутків завжди надзвичайно висока.

Історія показує, що цивілізації завжди балансували між цими двома полюсами. Мирні періоди залишали культурну спадщину, яка ставала фундаментом для наступних поколінь. Війни ж, хоч і приносили руйнування, часто ставали каталізатором змін. Проте довготривалий розвиток можливий лише на основі миру, адже саме він забезпечує стабільність і перспективу для майбутнього.

Сучасний світ стоїть перед особливо гострою дилемою. Глобалізація, екологічні кризи, інформаційні війни та новітні форми агресії вимагають від людства солідарності й співпраці. Український досвід боротьби за свободу показує, що мир не є даністю – він потребує захисту, зусиль і готовності суспільства відстоювати свої цінності. Водночас міжнародні організації та глобальні союзи доводять, що лише спільними діями можна забезпечити стабільність і розвиток.

Отже, цивілізаційний вибір між творенням і руйнуванням є визначальним для майбутнього людства. Мир має стати не лише політичною метою, а й культурною стратегією, основою світогляду та практики. Лише культура миру, заснована на гуманізмі, співпраці та солідарності, здатна забезпечити виживання цивілізації та її поступ у XXI столітті й далі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кант І. До вічного миру. Філософський проект. – Київ: Основи, 2001.

2. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, форма і влада держави церковної та громадянської. – Київ: Юніверс, 2000.
3. Ніцше Ф. По той бік добра і зла. – Львів: Астролябія, 2002.
4. Геракліт. Фрагменти. – Київ: Наукова думка, 1995.
5. Арістотель. Політика. – Київ: Основи, 2003.
6. Платон. Держава. – Харків: Фоліо, 2006.
7. Загальна декларація прав людини. – ООН, 1948.
8. Toynbee A. A Study of History. – Oxford University Press, 1946.
9. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. – New York: Simon & Schuster, 1996.
10. Fukuyama F. The End of History and the Last Man. – New York: Free Press, 1992.
11. Грушевський М. Історія України-Руси. – Київ: Либідь, 1991.
12. Snyder T. The Road to Unfreedom. – New York: Tim Duggan Books, 2018.
13. Організація Об'єднаних Націй. Статут ООН. – Сан-Франциско, 1945.
14. Європейський Союз. Декларація Шумана. – Брюссель, 1950.
15. Арент Г. Vita activa, або Про діяльне життя. – Київ: Дух і Літера, 2000.

Чекулаєва М. В.,
заступник директора,
ЗПО «Станція юних техніків» Запорізької міської ради,
sutzpo@gmail.com

ЦИФРОВИЙ ПРОЄКТ «МЕТОДИЧНА ШАФА» ЯК ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ ЧАСУ: ДОСТУПНІСТЬ, ОПЕРАТИВНІСТЬ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ МЕТОДИЧНОЇ ПІДТРИМКИ ПЕДАГОГА

Анотація: У статті розглядається досвід створення цифрового проєкту «Методична шафа» на базі закладу позашкільної освіти у прифронтовому місті Запоріжжі. Описується структура, принципи організації та використання для педагогів, з урахуванням сучасних викликів: тривалих повітряних тривог, систематичних відключення електроенергії та необхідності забезпечення безпечного освітнього процесу. Основна увага приділяється доступності, економії часу та ефективності управління методичною інформацією. Узагальнено переваги використання цифрового інструмента та окреслено перспективи його подальшого розвитку та наповнення.

Ключові слова: методична шафа, цифрові інструменти, позашкільна освіта, доступність, оперативність, управління, безпечний освітній простір.

Abstract: The article presents the experience of developing the digital project "Methodical Cabinet" within an out-of-school educational institution located in the frontline city of Zaporizhzhia. It outlines the structure, organizational principles, and practical application of the resource for educators, taking into account current challenges such as prolonged air raid alerts, recurring power outages, and the necessity of ensuring a safe educational environment. Particular emphasis is placed

on accessibility, time efficiency, and the effective management of methodological resources. The advantages of implementing this digital tool are summarized, and prospects for its further development and content expansion are identified.

Keywords: Methodical Cabinet, digital tools, out-of-school education, accessibility, operational efficiency, management, safe educational environment.

Актуальність. Запоріжжя, як прифронтове місто, перебуває у постійному режимі підвищеної тривожності через повітряні загрози, ризики для безпеки та систематичні відключення електроенергії. Це створює додаткові виклики для організації освітнього процесу, особливо у закладах позашкільної освіти, де важлива підтримка дітей, зокрема внутрішньо переміщених осіб (ВПО), та забезпечення безперервності й безпечності освітнього середовища.

Сучасна освітня практика потребує інструментів, які забезпечують:

– доступність методичних матеріалів для всіх педагогів незалежно від їхньої фізичної присутності;
– економію часу на пошук, підготовку та систематизацію ресурсів;
– ефективне управління методичною інформацією та планування освітніх заходів;
– підтримку безпечного освітнього середовища у прифронтових умовах.

Цифровий проєкт «Методична шафа» (далі – «Методична шафа») стає ключовим інструментом забезпечення оперативності, організованості та доступності методичної роботи у закладі позашкільної освіти.

Мета. Метою цифрового проєкту «Методична шафа» є створення доступного, оперативного та ефективного інструмента методичної підтримки педагогів закладів позашкільної освіти, що дозволяє:

– забезпечити швидкий доступ до актуальних методичних матеріалів;
– оптимізувати час на підготовку до занять;
– покращити організацію та управління навчально-виховним процесом;
– підтримати педагогів у роботі з дітьми ВПО та в умовах прифронтової зони;
– гарантувати безпечність та безперервність освітнього процесу навіть за умов обмеженого доступу до закладу або нестабільного енергопостачання.

Переваги цифрового інструмента. Впровадження «Методичної шафи» забезпечує:

– доступність – педагог може отримати потрібні матеріали будь-де та будь-коли, без фізичного перебування у закладі;
– оперативність – швидкий пошук і використання ресурсів дозволяє економити час на підготовку до занять та заходів;
– ефективність управління – централізоване зберігання та систематизація матеріалів забезпечує зручне планування та контроль виконання навчальних та виховних завдань;
– безпечність освітнього середовища – мінімізує контакти та фізичне

пересування педагогів та дітей під час тривог або обмежень.

Завдання, які вирішує проєкт

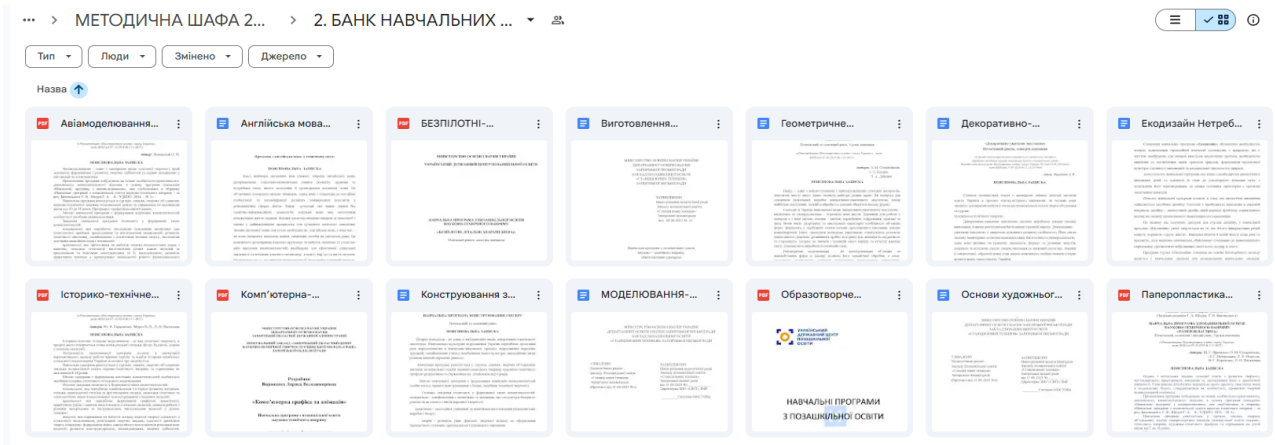
«Методична шафа» дозволяє вирішувати такі завдання:

– організацію методичної роботи педагогів у закладі позашкільної освіти;
– централізацію методичних матеріалів у структурованому вигляді;
– швидке надання доступу до методичних ресурсів усім педагогам;
– підтримку педагогів у підготовці до занять та виховних заходів;
– забезпечення безпечного середовища для роботи з дітьми ВПО;
– систематизацію звітності та планування участі дітей у конкурсах, проєктах і виставках.

Структура «Методичної шафи»

Цифрова «Методична шафа» організована за принципом полиць-папок, кожна з яких відповідає певній категорії матеріалів. Це дозволяє педагогам легко орієнтуватися та швидко знаходити необхідні ресурси.

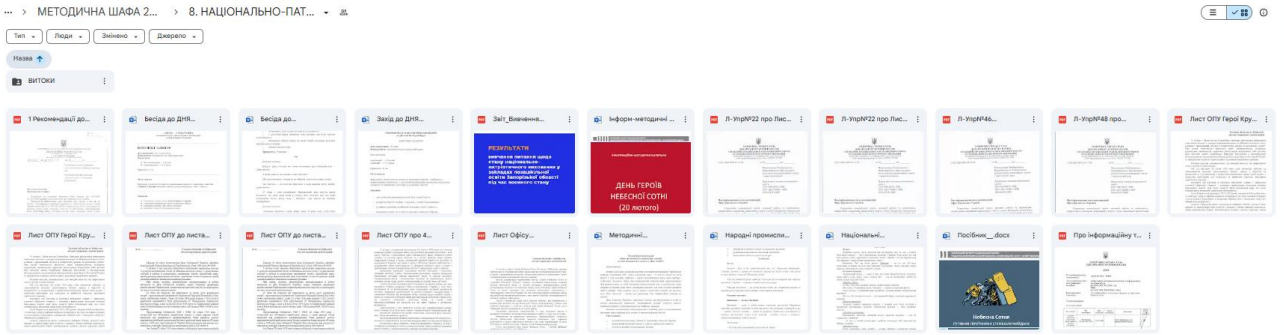
– ***Полиця/Папка 1 – Нормативні документи та плани роботи:*** закони, накази, інструкції, річні та перспективні плани роботи закладу [1, 2, 4].
– ***Полиця/Папка 2 – Банк навчальних програм:*** типові та адаптовані програми гуртків різних напрямів позашкільної освіти, календарно-тематичне планування.

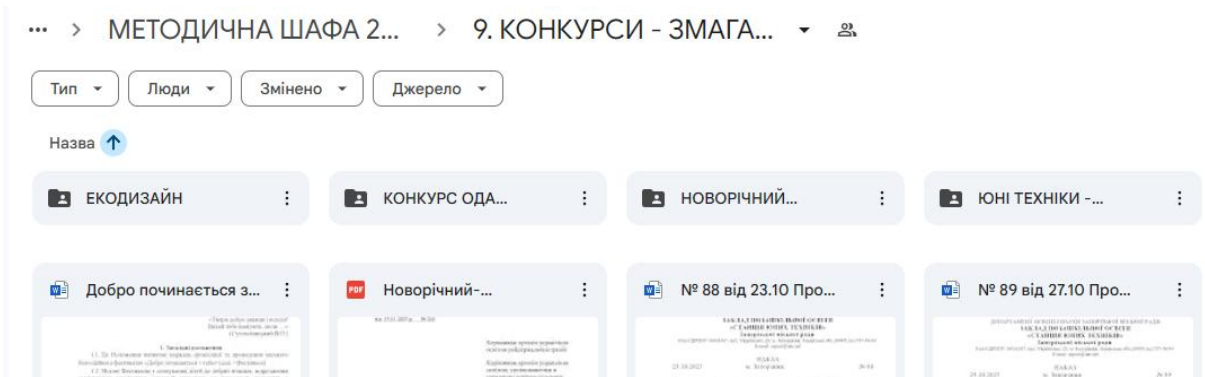
– ***Полиця/Папка 3 – Безпека життєдіяльності та охорона праці:*** інструкції, алгоритми дій, методичні рекомендації щодо організації безпечного освітнього середовища, тематична інфографіка.
– ***Полиця/Папка 4 – Профілактика проявів булінгу та насильства:*** положення, накази, ресурси, методики та рекомендації для запобігання конфліктам та насильству серед учасників освітнього процесу.
– ***Полиця/Папка 5– Цивільний захист:*** інструкції, алгоритми дій, матеріали з цивільного захисту та підготовки до надзвичайних ситуацій, інфографіка.

– ***Полиця/Папка 6 – Педагогічні ради:*** матеріали, протоколи, накази, плани, матеріали для організації та проведення педагогічних рад. [4, 6].
– ***Полиця/Папка 7 – Наради при директорі:*** матеріали, аналітичні довідки, рішення педагогічних нарад під керівництвом директора.
– ***Полиця/Папка 8 – Національно-патріотичне виховання:*** презентації, конспекти, інтерактивні вправи та програми для формування громадянської позиції. [3].

– ***Полиця/Папка 9 – Конкурси для здобувачів освіти:*** положення, рекомендації, методичні матеріали для підготовки дітей до конкурсів та проєктів.

– ***Полиця/Папка 10 – Методичні конкурси:*** положення, конференції, збірники статей, публікації педагогів: матеріали конференцій, методичні збірники, публікації педагогів для обміну досвідом, статті, тези, дослідження.
– ***Полиця/Папка 11 – Внутрішня система забезпечення якості освіти (ВСЗЯО):*** документація та методичні матеріали щодо внутрішнього контролю та підвищення якості освітнього процесу, опитування, аналітичні довідки, план самооцінювання. [5].
– ***Полиця/Папка 12 – База даних:*** систематизовані інформаційні ресурси щодо зарахування, переведення та відрахування здобувачів освіти.
– ***Полиця/Папка 13 – Оцінювання здобувачів освіти:*** матеріали та інструменти для моніторингу навчальних результатів та компетенцій дітей.
– ***Полиця/Папка 14 – STEM-освіта:*** методичні матеріали, навчальні програми та інтерактивні вправи з науково-технічного напряму позашкільної освіти.
– ***Полиця/Папка 15 – Зразки та шаблони заповнення документації:*** уніфіковані форми, бланки, шаблони для педагогічної звітності та обліку.

Висновки та перспективи розвитку

Впровадження цифрового проєкту «Методична шафа» на базі закладу позашкільної освіти в місті Запоріжжя підтвердило його ефективність як інструмента методичної підтримки педагогів та організації освітнього процесу.

Основні результати

1. Оперативність і доступність – педагоги мають швидкий доступ до ресурсів, що дозволяє економити час на підготовку до занять та виховних заходів.

2. Систематизація матеріалів – 15 тематичних папок-«полиць» забезпечують логічне та структуроване зберігання матеріалів, що спрощує навігацію та планування роботи.

3. Безпечність освітнього процесу – робота з цифровими ресурсами забезпечує доступ до матеріалів навіть під час повітряних тривог або відключень електроенергії.

4. Підтримка педагогів у роботі з дітьми ВПО – цифровий формат забезпечує безпечне середовище для всіх учасників освітнього процесу та дозволяє адаптувати матеріали до потреб дітей, які потребують особливої уваги.

5. Впровадження STEM-освіти та проєктної діяльності – інтеграція науково-технічних напрямів і проєктних завдань в освітній процес сприяє розвитку критичного мислення, творчих та практичних навичок дітей.

6. Виховний аспект – цифровий ресурс дозволяє педагогам організовувати заняття та виховні заходи для формування соціальних навичок, національної свідомості, емоційної стабільності та залучення дітей до активної творчої діяльності.

Перспективи розвитку

- Розширення контенту – додавання нових навчальних та виховних програм, інтерактивних вправ, мультимедійних матеріалів та інфографіки.
- Актуалізація матеріалів – постійне оновлення ресурсів відповідно до змін у нормативно-правовій базі та педагогічних практиках.
- Індивідуальні рекомендації для педагогів – створення папок для швидкого доступу до матеріалів відповідно до напрямів роботи кожного гуртка.
- Аналітика та моніторинг – облік використання ресурсів, оцінка ефективності методичної та виховної роботи, планування участі дітей у конкурсах, проєктах і виставках.
- Підтримка дітей у різних соціальних групах – забезпечення методичної та виховної підтримки для дітей ВПО та інших вразливих категорій.

Таким чином, цифровий проєкт «Методична шафа» є ключовим інструментом внутрішньої методичної роботи, який забезпечує оперативність, доступність, безпечність, виховну підтримку та розвиток STEM-навичок у закладі позашкільної освіти в умовах прифронтового міста.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 .
2. Закон України «Про позашкільну освіту» від 07.02.2023 № 2834-IX. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20 .
3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про схвалення стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках» від 15.12.2023 № 1322. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322 .
4. Лист Міністерства освіти і науки України «Про підготовку закладів освіти та проходження осінньо-зимового періоду 2025/2026 року» від 29.05.2025 № 1/11233-25. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/94731/ .
5. Наказ Державної служби якості освіти України «Про методичні рекомендації з питань формування внутрішньої системи забезпечення якості освіти та проведення самооцінювання освітніх і управлінських процесів у закладах позашкільної освіти» від 08.07.2025 № 01-10/396. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://sqe.gov.ua/law/34265/.
6. Наказ департаменту освіти і науки Запорізької міської ради «Про організацію 2025/2026 навчального року в комунальних закладах освіти міста Запоріжжя в умовах воєнного стану» від 17.06.2025 № 251р.

УДК 37.07.005

Чижевський Борис Григорович,
кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу економіки та управління загальною середньою освітою Інституту педагогіки НАПН України;
chyzhevskyi.bg@gmail.com,
https://orcid.org/0000-0002-7878-1180

БОГАТСТВО – ГОЛОВНА ЧЕСНОТА ТВОРЧОЇ ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Анотація: Представлено поняття Богатства як сукупність духовних-моральних цінностей які є основою та серцевиною чесноти творчої обдарованої особистості.

Ключові слова: БІБЛІЯ, Старий і Новий Заповіт, Богатство, мораль, совість, чеснота, честь.

Summary: The concept of Wealth is presented as a set of spiritual and moral values that are the basis and core of the virtue of a creative gifted individual.

Keywords: BIBLE, Old and New Testament, Wealth, morality, conscience, virtue, honor.

Творча обдарована особистість відзначається позитивними високими моральними якостями. Їй, як правило, притаманні поняття та властивості гордості, чесності, з правилами честі серцевиною якої є Богатство духу, думки, серця, що викристалізовує її сталевий характер гідності. Особливо актуальною є проблема Богатства людини в умовах протистояння демократії, права із процесами глобалізму, турбулентності, хаосу, деформації та життєвою необхідністю творчої обдарованої особистості не зламатися, не піддатися звабливим спокусам гордині та вседозволеності.

Богатство – це духовно-моральна якість властива творчим обдарованим особистостям яка формується на основі віри, цінностей, переконань, стійкості і твердості характеру людини, забезпечує перевищення базових потреб людини, сприяє високому рівню благополуччя та включає в собі також нематеріальні активи (знання, кругозір, працездатність, здоров'я, культуру), може підкріплюватися достатком матеріальних (гроші, землі, будинки, нерухомість, активи) ресурсів.

Ключовими аспектами Богатства є:

– Духовне Богатство – моральні якості, ціннісні орієнтації, внутрішні енергія, ресурс і потенціал та є основою і базою для створення добробуту.
– Нематеріальне Богатство – внутрішній дух і сила, здоров'я, доступ до якісних наукових знань, інтелект, кмітливість, корені, родовід, соціальні зв'язки, гармонізація проявів культурних субстанцій, інтелектуальний продукт.

– Матеріальне Богатство – накопичені фінансові заощадження, нерухомість, засоби виробництва, інфраструктура.
– Соціальний аспект – значне перевищення вимогливості до цінностей, переконань, культури у порівнянні із іншими членами суспільства, авторитет у сім'ї, родині, спільноті, суспільстві, державі, світі.
– Економічний підхід – інтелектуальна та професійна собівартість, чиста вартість активів на певний проміжок часу.

Синонімами до Богатства є внутрішня гармонія, благополуччя, достаток, *добробут*, заможність, статок, а протилежністю – бідність, убогість, нужденність, злиденність, нікчемність.

Нам намагаються нав'язати, що багатство – це відпустка у моря, але Богатство – це лягти спати із спокійним серцем, нам уперто показують – що багатство це дорогі будинки, але Богатство – це коли тебе дома зустрічають з радістю, нас повчають, що багатство – це жити без обмежень, але дійсне Богатство – це коли твоя здорова дитина грається та сміється під мирним небом, нам нав'язують, що багатство – це розваги, але реальне Богатство – це право, свобода і можливість щиро обійняти своїх батьків, нас переконують, що багатство – це те, що всупереч правових норм відібрано в українського народу, але Богатство – це, що корелюється із захищеністю, достатком і добробутом українського народу.

Кожна людина прийде до Бога на звіт із своїми плодами.

Хтось прийде з такими плодами: прелюбодіяння, блуд, нечистота, непотребство, ідолослужіння, ворожнеча, сварки, заздрість, зрада, гнів, розбрат, свавілля, конфлікти, розбіжності, спокуси, єресі, ненависть, вбивства, п'янство, наркоманія, безчинства.

А діти Божі прийдуть з плодами духа: любов, радість, мир, доброчесність, довготерпіння, благість, милосердя, віра, кротість, смиренність, доброчинність, помірність, поміркованість. На таких немає закону тому, що закон живе у їхньому серці.

Зважаючи на жорстокі реалії сьогодення і російсько-української війни, заклики і настанови воїнів і ветеранів та наслідки епохи войовничого атеїзму гострою є проблема воцерковлення українського народу, з огляду на процеси відродження духовності.

Саме тому особливого значення набуває проблема реалізації виховання підростаючого покоління. У даному випадку необхідно усвідомити, що головна проблема вихованих людей із совістю та гідністю сформованих на основі класичних ортодоксальних духовних та моральними цінностями полягає у тому, що вони розраховують на наявність совісті в інших. Вони вірять, що якщо вони самі нездатні на зраду, на корупційне цинічне безбожне мародерство то їх не

зрадять, не обікрадуть, якщо вони самі не обманюють, не брешуть, то їм не збрешуть, їх не обмануть, якщо вони допомагають іншим, то і їм допоможуть. Але глобальний цинічний шалений невгомонний світ працює інакше. Більшість живе по іншому за принципом – яку користь і дохід я буду мати, вигідно – беру те, що мені не належить, невигідно – кидаю і ні про яку совість при цьому не йдеться. Саме тому творчій обдарованій особистості треба бути готовою до того, що люди із совістю та гідністю отримують найболючіші удари. Вони тривалий час не можуть визнати очевидно, що не всі живуть і працюють у площині духовних, моральних (натуральних), природних законів. Більшість грає в чужу гру, за чужими правилами. Так формується геноцид народу, так знищуються історично-демократичні, цивілізовані держави, так волелюбні, довірливі, відкриті, гостинні люди попадають в пастку кабального рабства.

Все зміниться для творчої обдарованої особистості коли вона сама зрозуміє просту філософію – системно, сумлінно навчайся, осмислюй нові знання, усвідомлюй те, що ти пізнав, щоденно інтенсивно та напружено працюй над собою постійно, віддано, ніж над своєю тимчасовою чи постійною роботою. Саме ця ідея кардинально міняє життя дитини, учня, студента, дорослої людини назавжди.

Якщо ти старанно, ретельно працюєш над собою, ти зможеш належним чином забезпечити своє життя, але важливіше вкладати в себе, у свою сім'ю. Якщо ти працюєш над собою ти створюєш достаток, добробут, накопичуєш статки. Але вже зовсім інший життєвий рівень. Треба ніколи не боятися складної роботи, непосильних завдань і формування таких якостей у підростаючого покоління беруть своє начало в сім'ї, родині, Школі.

Найважливішим у житті є вкладатися в себе, розвиватися, рости, порушувати складні завдання, ставати більш цінним, незамінним, затребуваним. Це вартує любої ціни.

Успіх – це не те, що треба переслідувати, успіх це те, що ти притягуєш, стаючи привабливим, затребуваним, необхідним, незамінимим. Це будується на особистісному рості, зростанні. Така людина може мати більше ніж має, така людина вартує більше ніж її оцінюють. Кожна творча обдарована особистість має реально оцінювати рівень, величину і ціну Богатства яке він несе в собі та у своїй Богоугодній, праведній, щиросердній праці.

Якщо зможеш потроїти, уп'ятирити свою цінність ти без додаткових зусиль, напруження зможеш потроїти, уп'ятири, вдесятирити свою цінність, свій прибуток, або збільшити його у десять разів. Ключ до цього – працювати над собою, бути відповідальним, тримай слово, виконуй обіцянки, будь зростаючим, привабливим, притягуючим, сильним, умілим, людиною, яка вміє спілкуватися, працювати в колективі, не втягуватися в інтриги, склоки, протистояння.

Щоб досягти успіху необхідно завжди враховувати таку умовну градацію:

№ п/п	категорія людей	виражені характеристики
1.	найслабші	злі
2.	найдурніші	балакучі
3.	найнесщасніші	заздрісні
4.	найнікчемніші	пихаті
5.	найговорливі	залежні, безправні
6.	найжалюгідніші	лицемірні
7.	найбагатші	жадібні, ненаситні, ненажерливі
8.	найБогатші	Богоугодні, добродушні, доброзичливі, щирі
9.	найсильніші	добрі
10.	найрозумніші	мовчазні
11.	найщасливіші	скромні
12.	наймудріші	спокійні
13.	найвеличніші	непоказні, врівноважені, непомітні
14.	найвірніші	стійкі, непохитні, терплячі

Усі негаразди сьогоднішнього життя може подолати тільки Богата творча обдарована дієва, наполеглива особистість та розуміння і усвідомлення нею того, що Богатство полягає не тільки в цифрах на рахунку, а у внутрішньому Богатстві змістовними складовими якого є:

– оцерковлення, молитовність, смиренність, кротість, покаяння – це Богатство;
– залишатися вірним совісті, обов'язку і честі до останньої секунди – це Богатство;
– відмова від непотрібного, зайвого, лишнього, метушні – це Богатство;
– ясність внутрішньої ґрунтовної мотивації, мети і цілей – це Богатство;
– внутрішня рівновага, тиша і спокій – це Богатство;
– самодостатність, компетентність, професійність – це Богатство;
– здатність говорити коли необхідно і мовчати коли корисно – це Богатство;
– вміння радуватися своїм і чужим успіхам – це Богатство;
– прагнення нікому не нашкодити, не хитрувати, нікого не принижувати, нікого не підставляти, нікого не обкрадати – це Богатство;
– здатність і можливість допомагати рідним, близьким, друзям, колегам, людям – це Богатство;
– внутрішня чесність і відвертість із самим собою – це Богатство;
– гармонійний відпочинок і якісний сон – це Богатство;
– наявність часу на себе, на свій розвиток, на своє зростання – це Богатство;
– підтримка близьких і взаємопорозуміння із членами сім'ї, родини, дітьми, онуками – це Богатство;
– неприйнятність танцювати на крові і горі простого люду, українського народу за чужим замовленням під чорну мелодію – це Богатство;

– відважність не грати в чужі ігри за чужими правилами за чужим замовленням – це Богатство;
– не гратися долею і майбутнім українського народу – це Богатство;
– постійний, нерозривний зв'язок із українським народом, із Батьківщиною – це Богатство;
– Любов, всепрощення, вдячність – це найвище дійсне Богатство.

Богатство служить основою того, що: наполегливість і системність формують шлях до нових знань; амбіції і завзятість вбивали лінь; мудрість вбиває гнів; мрії і характер вбивають страх; зростання і стабільний, стійкий розвиток вбивають его; внутрішня рівновага і спокій вбивають заздрість; впевненість вбиває сумнів та нерішучість.

Філософія буття творчої обдарованої особистості має будуватися на тому, що ніхто тебе не любить більше, ніж Бог Отець наш та батьки, їм подобається твій хороший зовнішній вигляд, але більше їм подобаються твої Богоугодні думки, дії та справи, вони поважають тебе як яскраву, неповторну особистість. Вони щасливі коли ти щасливий і насолоджуєшся музикою життя і свого власного здоров'я. Вони сумують коли ти сумуєш і навчають тебе уважно слухати слова та інтонацію із якою вони сказані.

Щоб бути Богатим спілкуйся з Богом, товаришуй з тими, хто обговорює ідеї, не надавай великої уваги подіям і ніколи не обговорюй, не критикуй, не цькуй, не принижуй інших людей.

На все життя необхідно запам'ятати просту істину: багата людина без Бога – бідна, а бідна людина з Богом – Богата. Адже, коли людина втрачає страх перед Богом, вона втрачає і страх перед гріхом у результаті чого зникає совість. Якщо людина, народ загубили совість, виваженість, стриманість, поміркованість, смиренність то вони уже нічого доброго не знайдуть. Людина без чесності і гідності: не може побудувати духовне, культурне демократичне, цивілізоване життя. Совість – це найцінніший скарб людини, сім'ї, родини, спільноти, народу. Без совісті внутрішній і зовнішній світи починають занурюватися в хаос, інтриги, корупцію, маніпуляції, деформації, непевність, стрес, турбулентність, революції, війни, що породжують конфлікти, протиріччя, війни, злиденність та убогість.

Залишитися самим собою у цьому непростому шаленому турбулентному світі творча обдарована особистість має самостійно і самотужки якісно опанувати елементарними базовими науковими знаннями, практичними вміннями і навичками, компетентністю, професійною майстерністю.

Щоб вижити, працювати у непростому сучасному світі творча обдарована особистість має також навчитися: не поспішати довіряти і як правило не кожному; не старатися усім догоджати, щоб себе не зрадити першому;

проголошувати менше слів – здійснювати більше конкретних справ і зусиль; розрізняти де лукава посмішка, а де щира дружня доброта і доброзичливість; дивитися, порівнювати, аналізувати, прогнозувати, передбачати, мовчати, запам'ятовувати; ні при яких обставинах не забувати, що ті хто голосніше всіх кричать про дружбу – зрадять першими; розуміти, що якщо тобі посміхаються – це ще не означає, що радіють твоїм напрацюванням, надбанням, здобуткам, досягненням, твоїй перемозі; враховувати під час навчання і праці, що незважаючи на твої успіхи і здобутки за спиною тебе частіше осуджують, очорняють, пліткують, злословлять, плетуть інтриги, ніж підтримують. У процесі життя необхідно навчитися не продавати, не торгуватися, а оберігати, охороняти, захищати своє Богатство.

Саме тому і не тільки тому необхідно пам'ятати, що основні чесноти творчої обдарованої особистості формуються і розвиваються внаслідок: єдності духу конкретної особистості і дій батьків, учителів і учнів; системно організованого науково обґрунтованого навчально-виховного процесу; опанування змістом і державним стандартом елементарного базового рівня повної загальної середньої освіти.

Особливо в період інтеграції навчальних предметів, критично актуальним є те, що різні окремі навчальні предмети необхідні в школі, особливо із основ наук. Саме тому в кожній школі повинна бути своя стратегія вивчення математики та природничих наук побудована не на основі тиску, а на основі аналізу, порівняння та прогнозування. Завдання елементарного рівня основ наук не в тому, щоб когось зробити хіміком, математиком, чи фізиком. У провідних школах України на дітей та учнів не тиснуть, а підводяться до розуміння, що кожний предмет, це не про галузь, не про професію, а про спосіб, рівень і напрямок мислення та варіант, рівень захисту і захищеності. Хімія вчить бачити де речі з'єднуються і розпадаються, фізика вчить бачити і розуміти, що у світу є закони і з ними неможна вступати в суперечку та протиріччя, література вчить тому, що у кожного вчинку є свої мотиви, а математика, як талмуд – цілісність, порядок, логіка, висновок.

Школа та сім'я як єдине ціле мають жити тим, що вони не готують дітей та учнів до однієї ролі за раніше відомим сценарієм, а дають різні способи та рівні думати, розмірковувати тому, що якщо учень зорієнтований тільки на один шлях він безправний і уразливий, а якщо він розуміє різні системи, може їх порівнювати, то в учня з'являється можливість, право й свобода вибору. Саме так формується внутрішнє Богатство і опора обдарованої особистості та вміння самостійно розбиратися в задачах, системах, явищах, подіях, процесах, людях, стосунках, житті та не губитися в складних, багаторівневих життєвих ситуаціях. Навчання це не тільки самооцінка і оцінка, а формування вміння, характеру

творчої обдарованої особистості не втратити себе в складному, турбулентному, протерічивому, хаотичному, маніпулятивному середовищі.

У житті немає нічого легкого і безкоштовного: немає дисципліни – немає результатів; немає зусиль – відсутні знання; немає складностей – немає уроків; немає довіри – немає дружби; немає вірності – немає любові; немає успіху – немає визнання та нагороди.

Більшість політиків і мільярдерів негативно ставляться до Богатих – освічених, культурних, інтелектуальних обдарованих і геніальних людей тому, що вони думають, аналізують, порівнюють, задають незручні, непрості запитання. Коли багато обдарованих, інтелектуальних людей то створюється середовище, яке заставляє політиків, лідерів, напружуватися, контролювати свої слова, рішення, дії, виконувати свої обіцянки. За своєю природою кожна дитина народжується геніальною в декількох напрямах. Завдання сім'ї і школи створити умови для природовідповідного розвитку творчої обдарованої дитини на всіх етапах із раннього дитинства до її підліткового і дорослого зростання.

Тому навчання і виховання дитини має супроводжуватися мінімум такими п'яти захопленнями:

1. Духовна і класична художня література дарують нам енергетику Слова, а також розкривають смисл і суть життя, зміцнюють наші духовні сили, розкривають не процес бізнесу, не успіх, а почуття, характер, цінності. Література розкриває не "розум", а об'єм сприйняття. Після духовної, класичної літератури люди прочитаються глибше, а нервова система вчиться помічати, фіксувати, розуміти мотиви, а не тільки факти.

2. Шахи – це не "інтелектуальна гра", це тренажер терпіння. Головне, що ти відпрацьовуєш під час в гри в шахи – не стратегія, а вміння тримати паузу, думати, не розслаблятися та навчитися не діяти згідно першого імпульсу і саме головне бачити наслідки своїх та чужих вчинків, а не тільки емоції. З часом це упорядковує життя творчої особистості обдарованої і вона перестає реагувати імпульсивно, реактивно та діє як повноцінний, поміркований учасник подій, процесів і явищ, пам'ятаючи, що життя це не гра, а де "гра" там лабіринти, підступність, пастка і провалля.

3. Вивчення нової мови – не для подорожей, а для включення автопілоту. Мозок перебудовується коли чує іншу структуру, проголошує незвичні звуки, думає "не так". Через два тижні системного вивчення іноземної мови включається не знання, а гнучкість і особистість виходить із шаблону – в мисленні, словах, реакціях, рішеннях.

4. Письмо від руки – це мова не про "щоденник". Це заняття яке пробуджує та живить засинаючі, мертві зони мозку. Під час цього процесу дитина не просто записує думки – вона збирає хаос у логічну форму. Десять хвилин ручного

письма дає ясність. Рішення приходять не із логіки, а енергетично нібито із середини.

5. Гра на музикальному інструменті навіть при відсутності слуху і особливо коли ти не музикант. Тут неможливо бути ідеальним, головне бути в потоці гармонії. Під впливом музикальних звуків мозок поєднує емоції, слух і рух. Через декілька місяців заняття музикою дитина починає тонше чути своїх ровесників, людей: інтонації, наголоси, паузи, настрій без слів.

Заняття вищезазначеними напрямами розумової діяльності робить дітей та учнів сильнішими, упевненими, Богатшими.

Людина є Богатою а успіх буде в тому випадку коли творча обдарована особистість буде притримуватися таких принципів: наполегливо навчайся, інтенсивно працюй коли інші веселяться, байдикують; цінуй та слухай тишу, умій чекати, коли інші здаються; ніколи і ні нікому не розкривай своїх планів; працюй навіть тоді коли немає мотивації і все руйнується, знищується; тримай емоції під контролем; будуй зв'язки, а не "дружбу" заради розваг; не ризикуй нашвидкуруч, все зважуй, аналізуй, прогнозуй, передбачай; не впадай у відчай, не жалійся, не розслабляйся – вирішуй, переборюй, перемагай; тримай слово, будь охайним, культурним, стриманим, урівноваженим, виваженим, поміркованим, цілеспрямованим.

Яке б важке завдання тобі не доручали завжди пам'ятай, що: руйнувати завжди легше ніж будувати; образити, принизити – простіше, ніж підтримати, допомогти, піти на зустріч, вибачити; обманювати завжди зручніше, ніж повірити; відштовхнути людину набагато простіше, ніж любити.

Весь світ розкриється своїми гармонійними барвами коли дитина, учень навчається створювати духовні, культурні, матеріальні цінності, а для цього необхідно пам'ятати: ідеально не буває, головне рухатися вперед; духовне, фізичне, психічне, інтелектуальне та всебічне здоров'я твій основний скарб; час – твій самий цінний ресурс; цінуй рідних та близьких людей – вони твоя реальна підтримка і опора; якісний відпочинок є запобіжником від перевантажень та вигоряння; будь завжди самим собою, не прагне бути кимось іншим, комусь підігрувати, пам'ятай ти унікальний як сніжинка; вчися новому кожний день тому, що світ змінюється швидко, важко встигати за ним, але не влаштовуй із світом гонки; довіряй своїй інтуїції, вона часто знає більше ніж ти думаєш; повноцінно живи сьогоднішнім днем – минуле пройшло, майбутнє невідоме, живи, навчайся, працюй напружено, інтенсивно, насичено тут і зараз..

Віра у Бога, впевненість у собі – це основа Богатства, яке базується не просто на вірі у промисел Божий, свої сили, а охоплює цілісний підхід до життя, який включає самопізнання, самосприйняття та позитивне мислення.

1. Самопізнання

Наприклад, Григорій Сковорода наголошує на важливості пошуку в собі людських якостей та характеристик, людськості, пізнати у собі людину, людське, а також глибокого розуміння себе. Це включає аналіз своїх духовних подвигів і тренувань, сильних і слабких сторін, цінностей та життєвих цілей.

2. Самосприйняття

Підкреслює важливість сприйняття себе таким, яким ти є, зі всіма своїми думками, помислами, діями і вчинками, а також недоліками і перевагами.

3. Позитивне мислення

Віра у Бога, торжество Богатства підкріплені позитивним мисленням є ключовим елементом упевненості у собі. Провідні українські науковці наголошують на тому, щоб розвинути позитивний підхід до життя необхідно зміцнювати вірою в Ісуса Христа, зосереджуючись на Світлі, Любові, можливостях, а не на проблемах. Позитивні думки мають витісняти, виштовхувати, блокувати негатив.

Важливість доброчинності та позитивного мислення підкреслює також Людмила Дешко – правнучка Василя Каразина по братові Іванові [14, с. 7], яка наставляє нас вклонитися могилам наших предків, розчистити їх від бруду та бур'янів, відновити знищені хрести, згадати як з вірою у Бога любили вони, наші предки, свою (нашу) землю, що несли їхні високі душі людям. Може, це допоможе нам в сьогоденні, може озвуться наші серця, адже тече в наших жилах та сама кров і ті ж космічні промені пронизують нас, і той же генетичний код несемо ми в собі.

Покаявшись і очистившись в такий скрутний, скорботний час від злості, ненависті, бруду непам'янства, ми станемо Богоугодними Богатими героями і наставниками для своїх дітей, як наші предки стали наставниками, героями і поводирями для нас.

На основі вищесказаного можна зробити висновок, що українці будуть щиро прагнути до Богатства тоді, коли в сім'ї, родині, спільноті, суспільстві, державі будуть панувати принцип, пріоритет, закономірність, що "Богатство – це коли людськість цінується і вартує більше ніж гроші, посади, статуси, повноваження".

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. БІБЛІЯ або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / Переклад проф. Івана Огієнка, Українське біблейське товариство, 2013. с. 1229.
2. Біблія для дітей / Свято-Успенська Почаївська Лавра, 2015. 360 с.
3. БІБЛІЯ або КНИГА СВЯТОГО ПИСЬМА СТАРОГО й НОВОГО ЗАПОВІТУ (із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена) Українське Біблейське Товариство, 1991 100M VO53 (H).

4. НОВИЙ ЗАПОВІТ Господа і Спасителя нашого ІСУСА ХРИСТА (із грецької мови на українську наново перекладений, 988-1988 / ЮВІЛЕЙНЕ ВИДАННЯ з нагоди ТИСЯЧОЛІТТЯ ХРИСТИЯНСТВА В УКРАЇНІ, ГЕДЕОНОВІ БРАТТЯ. 601 с.
5. СВЯТЕ ПИСЬМО СТАРОГО ТА НОВОГО ЗАВІТУ / повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, армійськими та грецькими текстами. – Українське Біблейське Товариство, 1992. с. 1070, 352.
6. СВЯТЕ ПИСЬМО СТАРОГО І НОВОГО ЗАВІТУ / переклад П.О. Куліша, І.С. Левіцького і Пулюя Київ, Українське Біблейське Товариство, 2003. с. 859, 255.
7. Верховна Рада України. (1996, Черв. 28). Конституція України № 254к/96-ВР. [Електронний ресурс]. Доступно: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
8. В.І. Вернадський Вибрані праці / Національна академія наук України, Переклад М.І. Кратка. Київ, Видавництво “Наукова думка”. 2005. – 300 с.
9. Григорій Сковорода Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. – Київ: Наукова думка, 1983. – 542 с.
10. Керманич української науки. Життєвий і творчий шлях Б.Є. Патона. До сторіччя від дня народження / О.С. Онищенко, Л.А. Дубровіна, О.К. Маковецька [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. – 350 с.
11. Томазов В. Патони: родинна хроніка / Валерій Томазов, Марія Дмитрієнко; Інститут історії України НАН України – Київ: Академперіодика, 2018. – 316 с.
12. «Патон – гордість України!» Воловник П.В. – Харків: «Видавничий Будинок ЖЛВ», ПРАТ «Харківська книжкова фабрика “Глобус”, 2017 – 350 с.
13. Шендеровський, Василь Нехай не гасне світ науки. Книга четверта. – К.: ВД «Простір», 2017. – 336 с.
14. Шендеровський, Василь На скрижалях науки (біографічний енциклопедичний довідник). До 32-ї річниці відродження незалежності України, до 150-річчя Наукового товариства імені Шевченка, Київ: ВД «Простір», 2023. – 336 с.
15. Шлях до себе – шлях до людей: Привітання, спогади, враження від співпраці та зустрічей / голов. ред. і наук. ред. В.І. Кушерець; від. упоряд. С.О. Сисоєва. – Київ: Знання України, 2017. – 319.

Чиновата З. А.,
викладач ВСП «Харківський фаховий коледж харчової промисловості ДБТУ»,
chinovata@gmail.com

РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ЧЕРЕЗ АКТИВНЕ НАВЧАННЯ

Анотація. В статті розглянуто причини та наслідки когнітивної пасивності здобувачів освіти, проаналізовано результати останніх міжнародних наукових досліджень в галузі освіти, надано практичні рекомендації для залучення учнів до активного навчання.

Ключові слова: когнітивна пасивність; активне навчання; компетентнісно орієнтоване навчання; наукові дослідження; математичні задачі.

Keywords: cognitive passivity; active learning; competency-based learning; scientific research; mathematical problems.

У сучасному освітньому середовищі дедалі більше уваги приділяється активному навчанню, яке передбачає не лише засвоєння теоретичних знань, а й їхнє застосування на практиці. Водночас спостерігається тенденція до пасивного споживання інформації, що породжує когнітивну пасивність – стан, за якого індивід не здатен ефективно навчатися через відсутність дії.

Когнітивна пасивність – це психологічне явище, що характеризується зниженням здатності до навчання, коли індивід не залучений до активної діяльності. Згідно з конструктивістськими теоріями навчання (Піаже, Виготський), знання формуються через взаємодію з середовищем, а не шляхом пасивного сприйняття. Практична діяльність – експерименти, розв’язання задач, моделювання – є ключовим чинником формування навичок. [1]

Причини когнітивної пасивності:

1) відсутність мотивації до дії: здобувачі освіти часто не бачать зв’язку між теорією та реальним життям;
2) страх помилки: небажання діяти через побоювання зробити щось неправильно;
3) освітні моделі, орієнтовані на репродукцію: переважання лекційного формату без залучення до активної участі.

Наслідки когнітивної пасивності:

1) зниження рівня засвоєння знань: без практики знання залишаються поверхневими;
2) втрата навчальної автономії: здобувачі освіти не здатні самостійно вирішувати проблеми;
3) формування залежності від зовнішніх джерел: замість самостійного мислення – пошук готових відповідей.

Активне навчання – це підхід, що передбачає залучення здобувачів освіти до процесу через:

1) проєктну діяльність: створення власних продуктів, досліджень.

2) проблемне навчання: розв'язання реальних задач.

3) рефлексію: аналіз власних дій і помилок.

4) інтеграцію практики в кожен етап навчання: навіть теоретичні теми мають завершуватись прикладом або вправою.

5)створення безпечного середовища для помилок: помилка – це ресурс для навчання, а не провал.

6)залучення здобувачів освіти до оцінювання: самооцінка і взаємооцінка активізують мислення.

Ці методи сприяють формуванню метапізнавальних навичок, розвитку критичного мислення та здатності до самонавчання. Активне навчання є альтернатвним дидактичним методом для подолання когнітивної пасивності здобувачів освіти.

Однією з практик активного навчання можна вважати компетентнісно орієнтоване навчання. Компетентнісно орієнтований підхід - один з концептуальних орієнтирів, напрямів розвитку змісту освіти в Україні та розвинених країнах світу. Відомі міжнародні організації, що нині працюють у сфері освіти, останніми десятиліттями вивчають проблеми, пов'язані з появою компетентнісно зорієнтованої освіти.

Компетентнісно орієнтовані завдання перевіряють рівень сформованості компетентності – ефективного використання знань в життєвих ситуаціях. Розв'язування таких завдань є тестуванням не досягнень здобувачів освіти, а їх можливостей розв'язати ту чи іншу проблему. Такі завдання вимагають аналізу матеріалу, виокремлення ключових думок, порівняння, читання графіків та діаграм, розуміння логічних зв'язків між явищами і процесами. Проте такий дидактичний підхід сьогодні стає новим викликом для сучасних школярів.

Проаналізувавши 1000 рішень математичних задач для середньої школи (Highlight, Write, Elaborate: Note-Taking Strategies to Master Reality-Based Mathematical Tasks [2]), дослідники виявили: учні часто стикаються з труднощами, коли намагаються перетворити описовий текст на зрозумілі обчислювані кроки. Те, що може здаватися простим сценарієм, наприклад, розрахунок витрат на бензин, харчування та проживання під час сімейної поїздки, може потребувати «високих вимог до робочої пам'яті», оскільки інформація перевищує когнітивну пропускну здатність, пояснюють дослідники в дослідженні 2025 року.

Найпоширеніша техніка – виділення ключових елементів текстової задачі – виявилася лише незначною мірою корисною, згідно з дослідженням. Але коли її

використовували як перший крок у більш широкому «організаційному та детальному» підході, що включав складання схем, категоризацію інформації та анотування задач стрілками або мітками, учні краще розуміли, як усі елементи пов'язані між собою. Діти, які використовували ці стратегії конспектування, мали на 29 % більше шансів вирішити задачу, ніж ті, хто просто виділяв деталі, як показало дослідження.

У чому секрет цих стратегій? Математичні задачі часто містять більше інформації, ніж учні можуть утримати в робочій пам'яті. «Здібні до вирішення задач учні» переносять інформацію на чернетки, а потім знову інтегрують її, пояснюють дослідники в іншому дослідженні 2025 року, що дозволяє кмітливим учням перефокусувати свою увагу на менший набір факторів, коли вони працюють над вирішенням задачі. [3]

У процесі навчання важливо формувати в учнів уміння структурувати теоретичний матеріал і зміст математичної задачі, виокремлювати ключові елементи та встановлювати між ними логічні зв'язки. Такі навички сприяють глибшому розумінню навчальної інформації, розвитку аналітичного мислення та здатності будувати причинно-наслідкові зв'язки між окремими блоками знань. Ефективними інструментами для цього є створення інтелект-карт, алгоритмів, порівняльних характеристик, таблиць - математичних моделей задач, а також формулювання запитань і тестових завдань до вивченого матеріалу. Використання зазначених підходів забезпечує систематизацію знань і сприяє усвідомленому засвоєнню навчального матеріалу.

Таким чином, стратегія компетентнісного навчання, відповідно до висновків досліджень, має інтегруватися із фундаментальною шкільною освітою, коли академічні знання повинні бути на першому місці, а потім вже геймефікація, цифровізація, проєктна діяльність, інші інноваційні освітні технології. Якщо немає фундаменту знань, якщо існує дефіцит базових навичок, не може бути ефективного освітнього процесу. Європейські школи повертають пріоритети паперовим підручникам та зошитам замість електронних, традиційне рукописне письмо замість друкування, планують заборону мобільних телефонів, відмовляються від відкритих освітніх просторів на користь традиційних архітектурних рішень, які забезпечують тишу та можливість фокусування ((STT Info), переосмислюють роль вчителя, який в сучасній освіті виконує місію фасилітатора, а має бути справжнім лідером і експертом, який структурує знання і веде клас. Тільки такі заходи здатні сформувати когнітивну структуру знань. Фінляндія, наприклад, визнала, що компетентності без дисципліни, вчителя-лідера та твердих знань призводять до деградації освіти.

У додатку до дослідження (Generative AI Can Harm Learning [3]) містилася тривожна інформація про те, як приблизно 1000 учнів середніх шкіл

використовували штучний інтелект для вирішення математичних задач шкільного рівня. Отримавши вільний доступ до ChatGPT, учні 9-х, 10-х і 11-х класів вели лише поверхневі розмови зі штучним інтелектом. Серед найчастіших запитів були такі: «Ти можеш вирішити це завдання?» і «Яка відповідь?» Результати не здивували: користувачі штучного інтелекту добре показали себе на практичних заняттях, але потім швидко забули більшу частину того, що вивчили, і провалили тест із закритою книгою з цього матеріалу.

Занадто великі труднощі можуть виснажувати. Але якщо труднощів не так багато, вони, навпаки, можуть поліпшити відчуття компетентності в дитини та сприяти академічній кризі. Почуття компетентності є надзвичайно важливим для благополуччя, але воно не повинно заважати готовності дитині іти на інтелектуальні ризики, коли виникають нові виклики. адже справжнє навчання часто відбувається саме в складні моменти. Нове дослідження (The Unintended Negative Consequences of Help in Childhood [4]) показує, що надання кількох корисних підказок замість готових відповідей на складні питання може зберегти дитячу незалежність мислення.

Щороку Google для пошуку співробітників отримує понад 3 мільйони резюме, а на роботу приймає лише 7000 працівників, що становить 0,2%. Претендентам на співбесіді задають на перший погляд безглузді питання. Наприклад, скільки тенісних м’ячів можна помістити в Боїнг 747 чи скільки буде коштувати помити всі вікна в Сіетлі. І ці питання дійсно безглузді для пошуку працівників. Рекрутери Гугла придумують їх находу задля розваги. Для пошуку працівників вони не мають жодного сенсу. На співбесіді відділ кадрів намагається виявити такі якості у претендентів: вміння працювати з невизначеністю, вміння структурувати проблему, креативність, інтелект та комунікативність. Їх абсолютно не цікавить правильна відповідь на запитання, бо її не існує. А претенденти, навпаки, переконані, що їх оцінюють за правильними відповідями. Проте для відповідей на такі запитання всі претенденти оживлюються і починають ДУМАТИ! Саме це вміння і оцінює Гугл та відбирає тих, хто вміє міркувати. Ці головоломки дають змогу зазирнути за грані можливого! Потім такі запитання в інтернеті набирають мільйони коментарів: від жартівливих пояснень до фундаментальних наукових теорій. Саме так Ейнштейн створив теорію відносності, Ейлер теорію графів, а дивакуватий кіт Шредінгера започаткував квантову механіку.

Цей приклад доводить, що освітній процес обв’язково має бути активним, він повинен спонукати до енергійної мисленнєвої діяльності. Нове знання не може народитися з нічого, воно може вирости тільки із попереднього знання, попереднього досвіду, зі сформованих та закріплених навичок, в процесі активного розумового пошуку.

Формування навичок неможливе без практичної діяльності. Відсутність дії призводить до когнітивної пасивності, яка гальмує розвиток особистості. Освітні системи мають бути переорієнтовані на активне навчання, що стимулює мислення, дію і рефлексію. Лише через конкретні дії ми здатні навчитися чомусь справжньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рубанець О. М. Творчість та когнітивна активність людини / О. М. Рубанець // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка : збірник наукових праць. – 2009. – № 2(26). – С. 134–137. – Бібліогр.: 7 назв.
2. Highlight, Write, Elaborate: Note-Taking Strategies to Master Reality-Based Mathematical Tasks - Journal für Mathematik-Didaktik. SpringerLink. URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s13138-025-00263-x
3. Викладання – одна з найскладніших професій у світі: 10 нових досліджень у галузі освіти https://osvitoria.media/experience/vykladannya-odna-z-najskladnishyh-profesij-u-sviti-10-novyh-doslidzhen-u-galuzi-osvity/
4. Terada Y. The 10 Most Significant Education Studies of 2025. Edutopia. URL: https://www.edutopia.org/visual-essay/the-10-most-significant-education-studies-of-2025?utm_source=Facebook&utm_medium=Social&utm_campaign=Q4 2025&utm_id=Q4+2025&utm_content=feature&fbclid=IwY2xjaw Of2NVleHRuA2FlbQIxMQBzcnRjBmFwcF9pZBAyMjIwMzkxNzg4MjAwODky AAEeLXokrh7JviYVSj6B8vMA-GjjlEXk32xLWfr42ar-2NrK-5VHLBsKonA-Yic_aem_lwz05SbPxuywiAunrpd_JA

Чолак Т. Д.,
викладач професійно-теоретичної підготовки
ДНЗ «Арцизький професійний аграрний ліцей»
Одеська область, Болградський район, село Теплиця,
tacholak@ukr.net

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА ТА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ В ЧАСИ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Анотація. У статті досліджується проблема психологічної підтримки здобувачів освіти в умовах соціальної нестабільності та зростання рівня невизначеності. Обґрунтовано значення психосоціальних практик для формування життєстійкості, емоційної стабільності та гармонійного розвитку особистості молоді. Проаналізовано теоретичні підходи до трактування поняття «психологічна підтримка», окреслено сучасні методи її реалізації в освітньому середовищі, а також визначено роль викладача як наставника, фасилітатора та суб'єкта психолого-педагогічного супроводу.

Особливу увагу приділено практичному досвіду впровадження програм психологічної підтримки в українських закладах освіти та результатам

сучасних міжнародних досліджень, що підтверджують значення соціальної підтримки й психологічної гнучкості для академічної мотивації та психологічного благополуччя студентської молоді.

Зроблено висновок про доцільність інтеграції національного й міжнародного досвіду для створення ефективної системи психологічного супроводу здобувачів освіти, спрямованої на розвиток життєстійкості, адаптивності та формування гуманістичних цінностей.

Ключові слова: психологічна підтримка; життєстійкість; розвиток особистості; здобувачі освіти; невизначеність; соціальна підтримка; викладач; міжнародний досвід.

Abstract. The article examines the problem of psychological support for students in conditions of social instability and increasing uncertainty. The importance of psychosocial practices for the formation of resilience, emotional stability and harmonious development of the youth personality is substantiated. Theoretical approaches to the interpretation of the concept of "psychological support" are analyzed, modern methods of its implementation in the educational environment are outlined, and the role of the teacher as a mentor, facilitator and subject of psychological and pedagogical support is determined.

Special attention is paid to the practical experience of implementing psychological support programs in Ukrainian educational institutions and the results of modern international research confirming the importance of social support and psychological flexibility for academic motivation and psychological well-being of student youth.

A conclusion is made about the feasibility of integrating national and international experience to create an effective system of psychological support for students aimed at developing resilience, adaptability and the formation of humanistic values.

Keywords: psychological support; resilience; personal development; education seekers; uncertainty; social support; teacher; international experience.

Визначення проблеми. У сучасних соціокультурних умовах проблема психологічного благополуччя молоді набуває особливої актуальності. Глобальні трансформаційні процеси, воєнні події, економічна нестабільність та наслідки пандемії формують ситуацію підвищеної невизначеності, що істотно впливає на емоційний стан і поведінку здобувачів освіти. Перебування в умовах постійної напруги може призводити до зниження навчальної мотивації, підвищення рівня тривожності та ускладнення процесу соціальної адаптації.

У зв’язку з цим психологічна підтримка в освітньому середовищі розглядається не лише як допоміжний компонент освітнього процесу, а як важливий ресурс забезпечення психічного здоров’я, розвитку життєстійкості та формування ціннісних орієнтацій особистості [4].

Сучасне розуміння здоров’я передбачає його розгляд як комплексної характеристики, що поєднує фізичний, психологічний, соціальний і духовний

аспекти життєдіяльності людини [8]. Ментальне (психологічне) здоров'я є однією з найбільших людських цінностей, адже воно визначає здатність особистості реалізовувати свій потенціал, справлятися зі складними емоційними станами, адаптуватися до нових соціальних умов та ефективно навчатися [7].

Психологічне здоров'я визначає здатність особистості ефективно адаптуватися до змін, долати стресові ситуації та реалізовувати власний потенціал у різних сферах життя. [8].

Отже, сучасні соціальні та політичні виклики зумовлюють необхідність пошуку ефективних шляхів психологічного супроводу здобувачів освіти. Проблема полягає у недостатньо розвиненій системі психосоціальної підтримки, яка б враховувала кризові умови та забезпечувала збереження ментального здоров'я, розвиток життєстійкості й формування цінностей миру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення проблеми психологічної підтримки та розвитку особистості здобувачів освіти в умовах невизначеності завжди було у центрі уваги науковців і практиків. Сучасні кризи – війна, пандемія COVID-19, економічні потрясіння – створюють атмосферу, у якій головним завданням стає збереження ментального здоров'я та життєстійкості молоді. Психологічна підтримка у таких умовах розглядається як стратегія життя, що допомагає долати тривогу, стрес та адаптуватися до нових викликів [1].

Проблема психосоціальної допомоги учасникам освітнього процесу стала предметом досліджень українських науковців і практиків. Зокрема, таких українських дослідників як М. Боришевський, І. Власенко, І. Галецька, Н. Гончаренко, І. Канюка, Л. Карамушка, А. Кічук, О. Кокун, В. Кохан, С. Кузікова, Г. Ложкін, С. Луковська, С. Максименко, Т. Новак, Н. Павлик, В. Панок, О. Рева, О. Резван, В. Рибалка, Р. Сірко, О. Сиропятов, Т. Титаренко, М. Фомич, В. Фурман, О. Чабан, С. Шандрук, М. Ярощук тощо.

Переважно науковці наголошують на тому, що психологічний рівень здоров'я обумовлений психічними особливостями людини, можливостями забезпечити і подолати хворобу, способом життя і розумінням того, що здоров'я – це не тільки стан організму, але і стратегія життя [8].

У міжнародних дослідженнях значна увага приділяється соціальній підтримці та психологічній гнучкості як чинникам адаптації студентів до умов невизначеності. Так, Camacho та ін. (2021) встановили, що соціальна підтримка виступає важливим предиктором академічної мотивації студентів у період пандемії COVID-19 [10]. Chaudhry та ін. (2024) довели, що підтримка з боку інституцій, друзів та родини має суттєвий вплив на психологічне благополуччя студентів [11]. Daşcı та ін. (2023) дослідили взаємозв'язок між толерантністю до невизначеності та академічною адаптацією, підкресливши роль психологічної

гнучкості як медіатора цього процесу [12]. Akkoç та ін. (2025) підтвердили, що психологічне благополуччя студентів посередницьки впливає на їхню задоволеність академічним життям [9].

Таким чином, результати сучасних досліджень підтверджують, що соціальна підтримка, психологічна гнучкість та толерантність до невизначеності є ключовими чинниками збереження ментального здоров'я та академічної успішності здобувачів освіти [9; 10; 11; 12]. Це створює наукове підґрунтя для розробки практичних моделей психологічного супроводу, які можуть бути адаптовані до українських реалій та інтегровані у систему освіти.

Метою дослідження є аналіз особливостей психологічної підтримки здобувачів освіти в умовах соціальної невизначеності та обґрунтування ефективних підходів до розвитку їх особистісної стійкості.

Основна частина. Теоретичні засади. У науковій літературі психологічна підтримка розглядається як система психолого-педагогічних заходів, спрямованих на збереження ментального здоров'я особистості, розвиток її внутрішніх ресурсів та формування здатності конструктивно реагувати на складні життєві обставини [1].

У працях С. Максименко наголошується, що психологічна підтримка виступає важливим чинником формування життєстійкості та особистісного розвитку молоді [4].

Як зазначає Н. Лук'янчук, у періоди суспільних змін і невизначеності особливо важливого значення набуває психологічна підтримка, що сприяє збереженню психічного благополуччя та розвитку життєстійкості молоді [3].

В умовах суспільної нестабільності особливої ваги набуває розвиток життєстійкості – інтегративної характеристики особистості, що забезпечує здатність протистояти стресовим впливам, зберігати психологічну рівновагу та підтримувати активну життєву позицію. Формування життєстійкості пов'язане з розвитком емоційної компетентності, навичок саморегуляції, відповідального ставлення до власного психічного стану та здатності будувати ефективні соціальні взаємини. Саме освітнє середовище може виступати важливим простором для формування цих якостей [7].

Результати міжнародних досліджень свідчать, що ефективність психологічної підтримки ґрунтується на поєднанні соціальної допомоги та розвитку психологічної гнучкості. Підтримка з боку освітніх інституцій, друзів і родини сприяє збереженню психологічного благополуччя здобувачів освіти, а здатність адаптуватися до умов невизначеності виступає важливим чинником їхньої академічної мотивації та задоволеності навчанням [9-12].

Таким чином, теоретичні засади психологічної підтримки у часи невизначеності ґрунтуються на поєднанні трьох ключових компонентів:

– індивідуальної та групової допомоги, що сприяє розвитку емоційної грамотності;
– соціальної підтримки, яка забезпечує відчуття безпеки та належності;
– психологічної гнучкості, що допомагає особистості адаптуватися до змін та невизначеності.

Практичні аспекти. У сучасних умовах невизначеності психологічна підтримка здобувачів освіти набуває особливого значення. Вона реалізується через комплекс практичних заходів, спрямованих на формування життєстійкості, розвиток емоційної грамотності та створення безпечного освітнього середовища.

Для реалізації комплексу заходів психологічної підтримки важливим є підвищення кваліфікації педагогів. З цією метою освітяни мають можливість проходити безкоштовні курси «Перша психологічна допомога учасникам освітнього процесу під час та після завершення воєнних дій» (1 кредит ЄКТС), що входять до проєкту «Екосистема психологічної допомоги у сфері освіти», реалізованого Міністерством освіти і науки України. Програма розроблена за участю провідних експертів з психології Ізраїлю та США, що забезпечує її відповідність сучасним міжнародним стандартам та практикам [6].

Комплекс практичних заходів складається з:

1. Психологічні тренінги та групові заняття

В Арцизькому професійному аграрному ліцеї проводяться тренінги з управління тривогою та стресом, які включають вправи на релаксацію, розвиток навичок самопідтримки та емоційної регуляції. Такі заняття допомагають здобувачам освіти краще усвідомлювати власні емоції та знаходити конструктивні способи їхнього вираження [1, 5].

2. Індивідуальне консультування

Педагоги та психологи ліцею здійснюють індивідуальний супровід здобувачів освіти, які переживають кризові ситуації. Консультації спрямовані на підтримку ментального здоров’я, розвиток впевненості у власних силах та формування позитивного ставлення до майбутнього [5, 7].

3. Використання інтерактивних методів

У освітньому процесі застосовуються рольові ігри, дискусії та вправи з розвитку комунікативних навичок. Це сприяє формуванню цінностей миру, взаємоповаги та співпраці серед здобувачів освіти. Подібні методи відповідають міжнародним практикам, які доводять значення соціальної підтримки для академічної мотивації студентів [5, 10, 11].

4. Цифрові інструменти підтримки

Викладачі ліцею активно використовують онлайн-платформи для комунікації зі здобувачами освіти, проведення консультацій та поширення матеріалів із саморегуляції. Це дозволяє забезпечити безперервність

психологічної підтримки навіть у періоди дистанційного навчання чи кризових обставин [5].

5. Створення безпечного середовища

Особлива увага приділяється формуванню атмосфери довіри та взаємоповаги в освітньому закладі. Викладачі виступають наставниками та фасилітаторами, які допомагають здобувачам освіти адаптуватися до умов невизначеності, розвивати життєстійкість та психологічну гнучкість [5, 9, 12].

Таким чином, практичні аспекти психологічної підтримки в Арцизькому професійному аграрному ліцеї поєднують індивідуальні та групові методи, інтерактивні вправи, цифрові інструменти та створення безпечного середовища. Це сприяє розвитку особистості здобувачів освіти, їхній адаптації до кризових умов та формуванню цінностей миру.

Роль викладача. У сучасному освітньому просторі роль викладача значно розширюється та виходить за межі традиційної трансляції знань. Педагог виступає важливим суб'єктом психолого-педагогічної підтримки, який сприяє формуванню сприятливого психологічного клімату в освітньому середовищі.

По-перше, викладач створює безпечне освітнє середовище, що сприяє розвитку довіри та взаємоповаги. Це особливо важливо у кризових умовах, коли здобувачі освіти потребують стабільності та підтримки [1].

По-друге, педагог виконує роль психологічного наставника, допомагаючи здобувачам освіти усвідомлювати власні емоції, долати тривогу та стрес. Викладачі виступають важливими суб'єктами психологічного супроводу, оскільки щоденно взаємодіють із здобувачами освіти та можуть оперативно реагувати на їхні потреби [7].

По-третє, педагог сприяє розвитку психологічної гнучкості та життєстійкості здобувачів освіти. Результати міжнародних досліджень свідчать, що підтримка з боку викладачів та освітніх інституцій є важливим чинником академічної мотивації та психологічного благополуччя [10–11].

Викладач, який володіє навичками емпатії та фасилітації, допомагає здобувачам освіти адаптуватися до умов невизначеності та формувати позитивне ставлення до майбутнього [9, 12].

На базі Арцизького професійного аграрного ліцею викладачі активно застосовують інтерактивні методи – рольові ігри, дискусії, групові вправи, які сприяють розвитку комунікативних навичок та емоційної грамотності. Вони виступають не лише педагогами, але й наставниками, які підтримують здобувачів освіти у кризових ситуаціях, допомагають їм формувати життєстійкість та цінності миру.

Таким чином, роль викладача у системі психологічної підтримки є визначальною. Педагог стає провідником у процесі розвитку особистості

здобувачів освіти, забезпечує їхню адаптацію до умов невизначеності та сприяє формуванню життєстійкості, що є основою успішного навчання та самореалізації.

Міжнародний контекст. Проблема психологічної підтримки здобувачів освіти у часи невизначеності є предметом активного дослідження у багатьох країнах світу. Міжнародні науковці акцентують увагу на впливі соціальної підтримки, психологічної гнучкості та толерантності до невизначеності на академічну мотивацію та благополуччя студентів.

Доведено, що соціальна підтримка є ключовим предиктором академічної мотивації студентів у період пандемії COVID-19, адже вона допомагає долати тривогу та зберігати мотивацію до навчання [10].

Підтримка з боку інституцій, друзів та родини суттєво впливає на психологічне благополуччя студентів у вищій освіті, формуючи комплексну систему ресурсів – академічних і соціально-психологічних [11].

Важливим чинником є також психологічна гнучкість, яка виступає медіатором між толерантністю до невизначеності та академічною адаптацією, забезпечуючи здатність студентів ефективно справлятися з кризовими умовами [12].

Психологічне благополуччя, у свою чергу, посередницьки впливає на задоволеність академічним життям, що підтверджує необхідність програм, спрямованих на розвиток життєстійкості та формування позитивного ставлення до майбутнього [9].

Отже, міжнародний досвід доводить, що психологічна підтримка здобувачів освіти у часи невизначеності є багатовимірним процесом, який включає соціальну підтримку, розвиток психологічної гнучкості та формування толерантності до змін. Інтеграція цих практик у систему української освіти дозволить створити ефективну модель психологічної допомоги, яка сприятиме розвитку особистості та формуванню цінностей миру.

Висновки. Результати проведеного аналізу свідчать про те, що психологічна підтримка є важливою складовою сучасного освітнього процесу, особливо в умовах соціальної нестабільності та невизначеності. Вона сприяє формуванню життєстійкості, розвитку емоційної компетентності та підвищенню здатності здобувачів освіти адаптуватися до складних життєвих обставин.

Практичний досвід закладів освіти демонструє ефективність поєднання індивідуального консультування, групових тренінгів, інтерактивних методів навчання та використання цифрових інструментів психологічної підтримки. [1, 3, 6, 7].

Міжнародні дослідження підтверджують, що соціальна підтримка, психологічна гнучкість і толерантність до невизначеності виступають важливими чинниками академічної мотивації та психологічного благополуччя студентської молоді. [9–12].

Отже, інтеграція сучасних психолого-педагогічних підходів у практику освітніх закладів створює передумови для формування стійкої, відповідальної та соціально активної особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрєєнкова В. Л. та ін. Психосоціальна підтримка учасників освітнього процесу: Аналіз викликів воєнного часу Київ: ІМЗО; Ла Страда-Україна; ЮНІСЕФ, 2023. С. 153-157
2. Бойко-Бузиль Ю. Стратегії підтримання психологічного благополуччя особистості в умовах невизначеності. Юридична психологія. 2025. № 1 (36). С.7–17
3. Лук'янчук Наталія Психологічна підтримка особистості під час війни в Україні. Вчені записки Університету «КРОК», № 1 (77), 2025. С. 513-520
4. Максименко С. Д., Гришко О. Д. Психічний супровід і психічне здоров'я: навч. посіб. Київ: Людмила, 2024. Т. 2. 468 с.
5. Методичні рекомендації щодо надання психологічної підтримки учасникам освітнього процесу. Всеукраїнська програма ментального здоров'я «Ти як?», 31 с.
6. МОН України. Екосистема психологічної допомоги у сфері освіти. Київ, 2023. URL: https://www.mentalhelp.in.ua/ (дата звернення: 23.02.2026р.)
7. Періг І. М. Психологічний супровід учасників освітнього процесу закладів вищої освіти в контексті підтримки ментального здоров'я. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія. Том 35 (74) № 4, 2024. С. 120-124
8. Пляка Л. В., Герасимова О. О. Психологічний супровід здобувачів освіти в умовах війни: шлях до збереження ментального здоров'я. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія. Том 36 (75) № 1 2025. С. 127-132
9. Akkoç, İ., Dığrak, E., Yavan, T., & Ogce Aktas, F. The mediating role of psychological well-being in the association between intolerance of uncertainty and academic life satisfaction among university students. Current Psychology: A Journal for Diverse Perspectives on Diverse Psychological Issues, 44 (12), 2025. P. 11486–11495
10. Camacho A., Correia N., Zaccoletti S., Daniel J. R. Anxiety and social support as predictors of student academic motivation during the COVID-19. Frontiers in Psychology, May 2021. Vol. 12. P. 1-11
11. Chaudhry S., Tandon A., Shinde S., Bhattacharya A. Student psychological well-being in higher education: The role of internal team environment, institutional, friends and family support and academic engagement. PLOS One, January 25, 2024. P. 1-23
12. Daşcı E., Salihoğlu K., Daşcı E. The relationship between tolerance for uncertainty and academic adjustment: the mediating role of students' psychological flexibility during COVID-19. Frontiers in Psychology, 2023. URL: https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2023.1272205/full (дата звернення: 28.02.2026р.)

Churkina V.,
PhD in Art History, Master of Management,
Senior Researcher at the Professional Development Department of
the Research Institute for Digital Transformation of Science.
Kharkiv, Ukraine / Sligo, Ireland
vikalira2@gmail.com

PUBLIC HEALTH SYSTEM AS A TOOL FOR MENTAL HEALTH FORMATION

Abstract. This article examines the role of the public health system as a mechanism for mental health formation through the implementation of art therapy practices. Mental health in the twenty-first century is increasingly recognized as a key indicator of social well-being and sustainable societal development. Global challenges such as pandemics, military conflicts, urbanization, digital overload, and economic instability contribute to increased levels of anxiety, depression, post-traumatic stress disorders, and social isolation, thereby intensifying the need for preventive mental health approaches integrated into public health systems.

The study analyzes the historical development of art therapy, contemporary evidence-based approaches, and international experience in integrating art practices into healthcare systems in the United States and European countries. The research highlights the interdisciplinary nature of art therapy, combining psychological, neurobiological, and social medical perspectives. Early theoretical approaches considered creativity as a mechanism of symbolic expression of unconscious experiences and a tool for psychological regulation, while contemporary studies emphasize neurobiological and socio-psychological mechanisms of therapeutic influence.

The findings demonstrate that art therapy sessions produce a dual impact: an individual psychotherapeutic effect and a broader social effect. At the individual level, art therapy contributes to emotional stabilization, reduction of anxiety, and restoration of personal psychological resources. At the social level, it promotes social cohesion, communication, and integration. The study substantiates the feasibility of integrating art therapy into public health strategies as an effective instrument for preventing mental disorders, supporting psycho-emotional well-being, and developing a culture of mental health.

The article concludes that systematic implementation of art therapy practices within public health policy can strengthen preventive healthcare models and enhance population resilience in conditions of social transformation and crisis.

Keywords: public health, mental health, art therapy, psycho-emotional well-being, social integration, stress prevention.

Анотація. У статті досліджується роль системи громадського здоров'я як механізму формування психічного здоров'я через впровадження практик арттерапії. Психічне здоров'я у XXI столітті розглядається як ключовий індикатор соціального благополуччя та сталого розвитку суспільства. Глобальні виклики, зокрема пандемії, військові конфлікти, урбанізація, цифрове перевантаження та економічна нестабільність, сприяють зростанню рівня

тривожності, депресії, посттравматичних розладів і соціальної ізоляції, що актуалізує потребу у превентивних підходах, інтегрованих у систему громадського здоров'я.

Проаналізовано історичний розвиток арттерапії, сучасні доказові підходи та міжнародний досвід інтеграції мистецьких практик у системи охорони здоров'я США та європейських країн. Висвітлено міждисциплінарний характер арттерапії, що поєднує психологічні, нейробіологічні та соціально-медичні аспекти. Доведено, що арттерапія має подвійний вплив: індивідуальний психотерапевтичний та соціальний. На індивідуальному рівні вона сприяє емоційній стабілізації, зниженню тривожності та відновленню психологічних ресурсів, а на соціальному – розвитку комунікації, соціальної згуртованості та інтеграції. Обґрунтовано доцільність інтеграції арттерапії у стратегії громадського здоров'я як ефективного інструменту профілактики психічних розладів, підтримки психоемоційного благополуччя та формування культури ментального здоров'я.

Ключові слова: громадське здоров'я, психічне здоров'я, арттерапія, психоемоційне благополуччя, соціальна інтеграція, профілактика стресу.

1. INTRODUCTION

In the twenty-first century, mental health is recognized as a key indicator of social well-being and sustainable development of society. Global challenges such as pandemics, military conflicts, urbanization, digital overload, and economic instability contribute to increased levels of anxiety, depression, post-traumatic disorders, and social isolation. Under such conditions, preventive approaches to mental health support integrated into public health systems become particularly important. The contemporary concept of public health involves not only disease treatment but also the formation of an environment that supports psychological well-being of the population. One of the promising tools of such prevention is art therapy, a method of psychological support based on the use of creative activity for emotional expression, stress reduction, and restoration of internal personal resources.

Today, art therapy is considered an evidence-based practice integrating psychotherapy, neuroscience, and social medicine. In European countries and the United States, it is actively implemented in hospitals, educational institutions, rehabilitation centers, and corporate environments as part of public health policy.

The problem becomes particularly relevant for societies undergoing social transformation or experiencing crisis events, where the need for accessible psycho-emotional support tools increases.

Art therapy developed as an interdisciplinary field at the intersection of psychology, medicine, and art. Early theoretical approaches viewed creativity as a mechanism for symbolic expression of unconscious experiences and a tool of psychological regulation [Naumburg, 1966; Kramer, 1971]. The psychodynamic

tradition interprets artistic processes as forms of externalization of internal conflicts that facilitate awareness and integration.

Contemporary research expands these approaches through neurobiological and socio-psychological explanations of the therapeutic effects of creativity. According to Malchiodi , art therapy activates sensorimotor processes and contributes to psychological regulation. Particularly in the context of Ukraine's ongoing social challenges, the need for accessible mental health tools becomes critically important.

2. MATERIALS AND METHODS

The study applies theoretical analysis, comparative analysis, and synthesis of scientific literature on public health and art therapy. The research examines historical sources, contemporary evidence-based studies, and international practices of art therapy integration into healthcare systems in the United States and European countries. The methodological framework includes interdisciplinary analysis combining psychological, social, and medical perspectives.

Scientific Novelty of the Study

The scientific novelty of this study lies in a comprehensive interdisciplinary justification of art therapy as a systemic instrument for mental health formation within the framework of the public health concept, integrating psychological, neurobiological, and socio-medical approaches.

For the first time, the study: proposes a conceptual model for integrating art therapy into the public health system as a tool for primary prevention of mental disorders; substantiates the dual mechanism of art practices' influence (individual psychotherapeutic and social effects); systematizes contemporary formats of art sessions (Open Studio, Community Art Projects, Corporate Art Workshops) as institutional instruments of public health; expands the theoretical understanding of art therapy from clinical practice to a social mechanism of population mental resilience formation; integrates findings from neuroaesthetics and evidence-based medicine into the public health framework.

Unlike existing studies that primarily consider art therapy as a psychotherapeutic method, this research demonstrates its role as a social instrument for shaping a culture of mental health. In our view, art therapy should be considered not only as a clinical tool but also as a strategic component of public health policy.

3. THEORETICAL FOUNDATIONS OF ART THERAPY IN THE PUBLIC HEALTH SYSTEM

The term *art therapy* emerged in the mid-twentieth century almost simultaneously in the United Kingdom and the United States. British artist Adrian Hill first used the term in 1942 while working with patients suffering from tuberculosis, noting the positive impact of creative activity on recovery. The further development of the theory is associated with the work of Margaret Naumburg, who integrated art with

psychoanalysis and demonstrated that unconscious experiences are more easily expressed through images than through verbal communication. Edith Kramer formulated the concept of "art as therapy," according to which the therapeutic effect lies in the creative process itself through the mechanism of sublimation. Thus, art therapy developed as an interdisciplinary field at the intersection of art, psychology, and medicine [Kramer, 1971; Naumburg, 1966].

Contemporary art therapy is based on the principles of evidence-based practice. Research demonstrates its effectiveness in:

- reducing cortisol levels;
- decreasing symptoms of anxiety;
- treating post-traumatic stress disorder;
- improving emotional regulation [Kaimal et al., 2016; Malchiodi, 2020].

One of the most innovative directions in contemporary art therapy is neuroart therapy (neuroaesthetics), which examines the neurophysiological mechanisms underlying the influence of artistic activity on human mental states. This approach developed at the intersection of cognitive neuroscience, psychology, and aesthetics and focuses on the empirical study of processes underlying the therapeutic effects of creativity.

The central theoretical assumption of neuroart therapy is that artistic activity activates neural networks associated with emotional regulation, the brain's reward system, and stress-adaptation mechanisms. In particular, research shows that image creation stimulates the mesolimbic dopamine system responsible for pleasure, motivation, and positive emotional responses [Huotilainen et al., 2018].

Empirical studies using biomarkers confirm these assumptions. For example, Kaimal et al. (2016) reported a statistically significant reduction in cortisol levels following participation in creative activities regardless of participants' artistic abilities. The authors explain this effect by the activation of emotional regulation mechanisms and reduced activity of the hypothalamic–pituitary–adrenal (HPA) axis.

Functional magnetic resonance imaging (fMRI) studies demonstrate that artistic activity activates the prefrontal cortex associated with cognitive control and limbic structures responsible for emotional processing, thereby facilitating integration of emotional experience and development of adaptive stress-response strategies [Chatterjee & Vartanian, 2014].

Neuroart therapy is particularly significant in treating post-traumatic disorders. According to Malchiodi , the creative process allows bypassing language barriers and activates sensorimotor mechanisms of trauma processing, promoting its integration into psychological structures.

Thus, neuroart therapy provides an evidence base for art therapy by confirming its effectiveness through biological mechanisms of stress regulation, neuroplasticity, and emotional stabilization.

Social Action Art Therapy

Contemporary European research demonstrates a shift from individually oriented psychotherapeutic models toward socially oriented art therapy practices aimed at social inclusion and collective recovery. Social Action Art Therapy considers art as a tool for social change, community development, and social resilience formation.

This approach is widely used in work with refugees, victims of military conflicts, socially marginalized groups, and individuals with traumatic experiences. Its theoretical foundations include social constructivism and social capital theory, which view creativity as a mechanism for forming collective identity and interpersonal interaction [Daykin et al., 2017].

Collective art creation contributes to:

-community belonging;

-development of social connections;

-restoration of trust;

-reduction of social isolation;

-formation of collective psychological resilience.

A study conducted under the auspices of the World Health Organization confirms that participation in collective artistic practices positively influences mental health by increasing social interaction and reducing anxiety [Fancourt & Finn, 2019].

In European Union countries, socially oriented art therapy is integrated into public health programs, contributing to inclusive society development and reduction of social inequality.

Digital Art Therapy

Digital transformation has led to the emergence of digital art therapy, which uses information technologies to support mental health. It includes:

-virtual reality (VR);

-augmented reality (AR);

-graphic tablets;

-interactive creative platforms;

-online therapeutic environments.

Digital technologies increase accessibility and reduce psychological barriers to participation, particularly among younger populations. Studies show that digital creative environments provide a sense of safety and facilitate more open emotional expression [Kaimal et al., 2020].

Virtual reality enables controlled sensory environments used for: treatment of anxiety disorders; post-trauma rehabilitation; emotional regulation; development of cognitive flexibility.

Digital tools also enable remote access to psychotherapy, which is particularly important in global crises and limited access to traditional treatment.

Mindfulness-Based Art Therapy (MBAT)

Mindfulness-Based Art Therapy (MBAT) integrates mindfulness practices with creative activity. This approach is based on nonjudgmental awareness of internal experience and emotional self-regulation.

Its theoretical foundations include cognitive-behavioral therapy, meditative practices, and humanistic psychology. Combining meditation with creativity reduces rumination, improves concentration, and stabilizes emotional states [Monti et al., 2006].

Research demonstrates that MBAT effectively: reduces chronic stress; decreases depressive symptoms; enhances psychological resilience; improves emotional regulation; prevents professional burnout.

This approach is particularly relevant in highly urbanized environments characterized by high psycho-emotional load.

General Trends in Contemporary Art Therapy

Analysis of contemporary art therapy developments demonstrates its transformation from a narrowly clinical method into a comprehensive public health instrument. Common characteristics include: evidence-based scientific foundation; interdisciplinarity; social orientation; technological integration; preventive focus.

These trends confirm the growing role of art therapy as a strategic public health instrument in mental health formation.

4. ART THERAPY AS AN INSTRUMENT OF THE PUBLIC HEALTH SYSTEM

Public health is a system of measures aimed at protecting population health through prevention, education, and social interventions. In contemporary understanding, mental health is a key component of public well-being.

Integration of art therapy into public health ensures: accessibility of psycho-emotional support; prevention of mental disorders; reduced burden on healthcare systems; development of a culture of mental health.

In contemporary Europe, art therapy is actively used for social integration, including work with refugees, support for older adults, assistance to marginalized groups, and strengthening social cohesion. Collective creativity promotes horizontal social connections and social resilience.

In the United States, art therapy is a licensed profession integrated into healthcare, education, and social support systems, with particular emphasis on trauma therapy and neurobiological research.

In the United Kingdom, art therapy is widely implemented in the national healthcare system for treating mental disorders.

European practice is characterized by a socially oriented and inclusive approach.

5. MAIN FORMATS OF ART SESSIONS IN PUBLIC HEALTH PRACTICE

Open Studio Model - provides a safe space for self-expression, promotes autonomy, and reduces anxiety.

Community Art Projects - facilitate social integration and overcome isolation.

Corporate Art Workshops - aim to prevent professional burnout and improve organizational psychological climate.

Contemporary research in neuroaesthetics and cognitive neuroscience has significantly deepened understanding of the neuropsychological mechanisms underlying the therapeutic effects of creative activity. Artistic activity is viewed as a complex neurocognitive process involving multiple functional brain systems responsible for emotional regulation, self-reflection, sensory processing, and stress adaptation.

A key mechanism of art therapy is its modulatory effect on limbic system structures, particularly the amygdala, which plays a central role in emotional responses and stress processing. Creative activity reduces amygdala hyperactivity, associated with decreased anxiety and improved emotional control.

Simultaneously, the prefrontal cortex is activated, providing top-down regulation of emotional responses and enabling cognitive reappraisal of negative experiences [Chatterjee & Vartanian, 2014]. This interaction stabilizes emotional states.

The anterior cingulate cortex is also activated, contributing to conflict monitoring, self-regulation, and integration of emotional and cognitive processes.

The insula plays a crucial role in interoceptive processing and awareness of internal bodily states. Its activation during artistic activity enhances emotional awareness and contributes to overcoming psychosomatic symptoms and trauma [Malchiodi, 2020].

Art therapy influences the default mode network (DMN), associated with self-reflection, identity formation, autobiographical memory, and symbolic thinking. Artistic activity stimulates DMN functioning, facilitating reinterpretation of life experiences and integration of traumatic memories.

Creative activity also activates the salience network, enhancing concentration, optimizing attention, and regulating emotional responses, thereby explaining the meditative effect of artistic practice.

Artistic activity activates the mesolimbic reward system and dopaminergic pathways, producing positive emotions and increasing motivation [Huotilainen et al., 2018].

Participation in creative activities also reduces cortisol levels, improving immune function and emotional stability [Kaimal et al., 2016]. Regular artistic practice stimulates neuroplasticity, promoting cognitive flexibility and adaptive coping strategies.

Integrative Neurobiological Model of Art Therapy

An integrative model of art therapy's neurobiological effects includes: emotional regulation via amygdala modulation; bodily awareness via insula activation; self-reflection via DMN activation; attention regulation via the salience network;

motivational activation via the reward system; stress adaptation via cortisol regulation; neuroplastic changes via formation of new neural connections. These mechanisms collectively produce a comprehensive therapeutic effect.

Significance for Public Health

Understanding the neurobiological mechanisms of art therapy provides scientific evidence supporting its effectiveness as a preventive tool for mental health promotion. Biological verification of therapeutic effects strengthens its integration into public mental health programs, rehabilitation strategies, and psychosocial support initiatives.

Neuroscientific research confirms that art therapy represents not only a psychological but also a biologically determined mechanism of mental health regulation consistent with the biopsychosocial model of medicine.

Theoretical Contribution

The theoretical contribution of the study lies in developing a socially oriented model of mental health in which creativity functions as a mechanism of psychological self-regulation and social integration.

The research: expands public health theory by incorporating cultural-therapeutic practices; deepens understanding of emotional sublimation and externalization mechanisms; substantiates the relationship between creativity and neuropsychological stress regulation; proposes an interdisciplinary model integrating medicine, psychology, and social policy.

Practical Contribution

The practical significance of the findings lies in their applicability for: developing public mental health programs; implementing art therapy in medical and educational institutions; designing burnout prevention programs; developing psychosocial rehabilitation strategies; shaping public mental health policy.

6. RESULTS

The analysis demonstrates that art therapy practices produce a dual impact: individual psychotherapeutic effects and broader social effects. Art therapy contributes to emotional stabilization, reduction of anxiety levels, and restoration of internal psychological resources. Additionally, art practices facilitate communication, social interaction, and the formation of social cohesion.

The study confirms the effectiveness of integrating art therapy into public health strategies as a preventive tool for mental disorders and a mechanism for strengthening psycho-emotional well-being.

7. DISCUSSION

The findings support contemporary public health perspectives emphasizing preventive approaches and community-based mental health interventions. The integration of art therapy reflects the shift from purely clinical models toward holistic health frameworks that address psychological and social determinants of health.

The interdisciplinary nature of art therapy explains its effectiveness, combining symbolic expression, emotional regulation, and social engagement. International experience demonstrates its applicability in healthcare, educational, and rehabilitation contexts, confirming its potential as a public health instrument.

8. CONCLUSIONS

The public health system plays an essential role in the formation of mental health through preventive and supportive interventions. Art therapy represents an effective evidence-based practice that contributes to emotional stabilization, stress reduction, and social integration.

The study substantiates the feasibility of integrating art therapy into public health strategies as a preventive mechanism for mental disorders and a tool for developing a culture of mental well-being. Systematic implementation of art therapy programs may enhance population resilience, strengthen social cohesion, and improve overall public health outcomes.

REFERENCES:

1. American Art Therapy Association. (n.d.). About art therapy. https://arttherapy.org/
2. Camic, P. M., & Chatterjee, H. J. (2013). Museums and art galleries as partners for public health interventions. Perspectives in Public Health, 133(1), 66–71. https://doi.org/10.1177/1757913912468523
3. Clift, S., & Camic, P. M. (Eds.). (2016). Oxford textbook of creative arts, health, and wellbeing. Oxford University Press.
4. Daykin, N., Mansfield, L., Meads, C., Julier, G., Tomlinson, A., Payne, A., Victor, C., & Kay, T. (2017). What works for wellbeing? A systematic review of wellbeing outcomes for music and singing in adults. Perspectives in Public Health, 138(1), 39–46. https://doi.org/10.1177/1757913917740391
5. European Federation of Art Therapy. (n.d.). Standards and ethics in European practice. https://www.arttherapyfederation.eu/
6. Fancourt, D., & Finn, S. (2019). What is the evidence on the role of the arts in improving health and well-being? A scoping review. World Health Organization.
7. Hill, A. (1945). Art versus illness: A story of art therapy. Allen & Unwin.
8. Hogan, S. (2015). Art therapy theories: A critical introduction. Routledge.
9. Huotilainen, M., Rankanen, T., Groth, K., Seitamaa-Hakkarainen, P., & Mäkelä, M. (2018). Why our brains love arts and crafts. FormAkademisk, 11(2), 1–15. https://doi.org/10.7577/formakademisk.1904
10. Kaimal, G., Ray, K., & Muniz, J. (2016). Reduction of cortisol levels and participants' responses following art making. Art Therapy, 33(2), 74–80. https://doi.org/10.1080/07421656.2016.1166832
11. Kramer, E. (1971). Art as therapy with children. Schocken Books.
12. Malchiodi, C. A. (2020). Trauma and expressive arts therapy: Brain, body, and imagination in the healing process. Guilford Press.
13. McNiff, S. (2004). Art heals: How creativity cures the soul. Shambhala.
14. Naumburg, M. (1966). Dynamically oriented art therapy: Its principles and practice. Grune & Stratton.
15. Van Lith, T. (2016). Art therapy in mental health: A systematic review. The Arts in Psychotherapy, 47, 9–22. https://doi.org/10.1016/j.aip.2015.09.005

Шабаєва Людмила Миколаївна,
старший викладач кафедри, магістр,
КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради», м. Дніпро, Україна,
shabaeva34@ukr.net

Яшина Олена Миколаївна,
старший викладач кафедри,
КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради», м. Дніпро, Україна,
yashina.elena7333@gmail.com

ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА ЯК ПРОСТІР ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ XXI СТОЛІТТЯ: ІНТЕГРАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ТРАДИЦІЙ І ГЛОБАЛЬНИХ ОСВІТНІХ ТРЕНДІВ

Анотація У тезах розглядається трансформація ролі позашкільної освіти в контексті глобальних викликів сучасності. Визначено ключові компетентності особистості XXI століття, проаналізовано глобальні освітні тренди (розвиток soft skills, цифрова грамотність, навчання впродовж життя) та їх кореляцію з можливостями позашкільної освіти. Окрему увагу приділено проблемі збереження національної ідентичності та інтеграції культурних традицій у сучасний освітній процес. Запропоновано концепцію інтегрованих освітніх шляхів як механізму подолання розриву між формальною та неформальною освітою. Окреслено стратегічні напрями модернізації позашкільної освіти на засадах гнучкості, модульності, цифровізації та державно-приватного партнерства.

Ключові слова: позашкільна освіта, неформальна освіта, навички XXI століття, національні традиції, навчання впродовж життя, компетентнісний підхід, глобальні освітні тренди.

Abstract. The theses examine the transformation of the role of extracurricular education in the context of the global challenges of our time. The key competencies of a 21st century individual are identified, global educational trends (soft skills development, digital literacy, lifelong learning) and their correlation with the possibilities of extracurricular education are analyzed. Special attention is paid to the problem of preserving national identity and integrating cultural traditions into the modern educational process. The concept of integrated educational pathways is proposed as a mechanism for bridging the gap between formal and informal education. Strategic directions for the modernization of non-formal education based on flexibility, modularity, digitalization, and public-private partnership are outlined.

Keywords: extra-curricular education, non-formal education, 21st-century skills, national traditions, lifelong learning, competency-based approach, global educational trends.

Світ, у якому зростає сучасна дитина, кардинально відрізняється від світу навіть двадцятирічної давнини. Концепція «нових медіа» Пола Левінсона описує

реальність, де мільярди людей щодня формують аспекти свого життя через інтерактивні комунікаційні платформи, що стирають межі між споживачем і виробником контенту. Це вимагає від особистості не просто володіння інформацією, а здатності до її критичного осмислення, управління нею та продукування нового знання [1].

Аналіз досліджень ОЕСР та Всесвітнього економічного форуму дозволяє виокремити ключові групи навичок, необхідних для успішної самореалізації у XXI столітті :

Базові навички (Foundational skills): грамотність (читання та письмо), математична грамотність (лічба та розуміння числових даних), цифрова грамотність. Це фундамент, на якому будується все подальше навчання.

Компетентності (Competencies): здатність вирішувати складні комплексні завдання, критичне мислення, креативність, комунікація та кооперація [2].

Особистісні якості сучасного вихованця-позашкільника (Character qualities): допитливість, ініціативність, наполегливість. Особливістю сучасного етапу є стиснення часу на адаптацію. Якщо раніше отриманих у школі чи університеті знань могло вистачити на все професійне життя, то тепер, за оцінками експертів, знання швидко стають «вчорашнім днем», а педагогам доводиться постійно перенавчатися. У звіті OECD Skills Outlook 2025 наголошується, що чинники, які не залежать від людини (стать, освіта батьків, місце народження), досі сильно впливають на можливість здобуття цих навичок, що посилює нерівність . Формальна освіта, попри її важливість, часто не встигає за цими змінами і не може компенсувати нерівність стартових можливостей, адаптивність, лідерство, соціальна та культурна обізнаність [3].

Сучасне позашкілля сьогодні, як відповідь на глобальні виклики. У цій ситуації саме позашкільна освіта, як складова неформальної освіти, пропонує механізми, здатні заповнити прогалини формальної системи. Вона володіє низкою унікальних характеристик, які роблять її ідеальним простором для формування «гнучкої» особистості: добровільність та особистий вибір. Дитина приходить у гурток чи секцію за інтересом, що формує високу внутрішню мотивацію, допитливість та цілеспрямованість-це якості, які ОЕСР відносить до фундаментальних основ навчання впродовж життя . Практична орієнтованість. На відміну від академічного шкільного знання, позашкільна освіта часто має прикладний характер (гуртки моделювання, робототехніки, журналістики, екологічні проєкти), що дозволяє розвивати навички вирішення реальних проблем. Гнучкість та інноваційність. Позашкільні заклади можуть швидше реагувати на нові запити суспільства, запускаючи програми з програмування, веб-дизайну, основ фінансової грамотності, медіації, екологічного моніторингу, використовуючи сучасне обладнання та методики. Можливість соціалізації у

групах різного віку. Спільна діяльність на основі спільних інтересів, а не лише віку, сприяє розвитку комунікативних навичок, емпатії, вмінню працювати в команді, лідерських якостей [4].

Національні традиції як фундамент виховання в умовах глобалізації є актуальним у позашкіллі. Інтеграція в глобальний освітній простір не означає відмову від власних культурних коренів. Навпаки, загроза уніфікації та втрати ідентичності актуалізує роль позашкільної освіти як транслятора національних традицій, цінностей та культурного коду.

Формування особистості XXI століття неможливе без усвідомлення себе частиною національної спільноти. Це не суперечить глобальним трендам на розвиток «глобальної громадянськості», а доповнює їх. Культурна обізнаність, визнана однією з ключових компетентностей , починається зі знання та поваги до власної культури [5]. Позашкільна освіта має для цього потужний потенціал: гуртки декоративно-ужиткового мистецтва (гончарство, ткацтво, вишивка, різьблення) не лише розвивають дрібну моторику та творчі здібності, але й зберігають автентичні техніки та орнаменти, передаючи естетичні смаки попередніх поколінь. Фольклорні ансамблі, студії народного танцю та співу залучають дітей до глибинного шару національної культури, формуючи відчуття причетності до історії свого народу. Краєзнавчі гуртки та пошукові загони виховують любов до малої батьківщини, досліджують локальну історію, що є основою патріотизму. Інтеграція національних традицій у сучасний контекст є ключовим завданням. Наприклад, вивчення традиційної вишивки може поєднуватися з опануванням сучасного графічного дизайну для створення нових орнаментів; народна пісня може звучати в сучасних аранжуваннях; а дослідження історії рідного краю може здійснюватися за допомогою створення інтерактивних карт та віртуальних музеїв [5].

Ефективне формування особистості XXI століття потребує подолання штучного розриву між формальною (шкільною) та неформальною (позашкільною) освітою. Світовий банк у своїй концепції розвитку навичок наголошує на необхідності створення інтегрованих систем, які забезпечують плавний перехід молоді від навчання до роботи, визнаючи результати, отримані в різних освітніх середовищах. Ключовими елементами такої інтеграції є: взаємовизнання результатів навчання. Створення механізмів зарахування результатів позашкільної освіти (наприклад, участі у конкурсах, проєктах, виконаних робіт) як частини шкільної оцінки або портфоліо для вступу до закладів професійної освіти. Важливу роль тут відіграють мікрокваліфікації та модульні програми. Інтегровані освітні програми. Розробка спільних проєктів школи та позашкільних закладів, де теоретичні знання, отримані на уроці, закріплюються та поглиблюються у практичній діяльності гуртка. Наприклад,

шкільний курс фізики може доповнюватися заняттями з робототехніки чи моделювання. Розвиток кар'єрної орієнтації [6]. Позашкільна освіта може стати майданчиком для ранньої профорієнтації, знайомства з різними професіями та сферами діяльності, розвитку підприємницьких навичок, що особливо важливо в підлітковому віці. Підтримка вразливих категорій. Інтегровані освітні шляхи є критично важливими для дітей з особливими освітніми потребами, внутрішньо переміщених осіб, дітей із малозабезпечених сімей, оскільки дозволяють компенсувати освітні втрати та соціалізуватися.

Для того, щоб позашкільна освіта могла повноцінно виконувати свою місію у XXI столітті, необхідна її системна модернізація на основі наступних принципів: інституалізація та визнання. Необхідно подолати сприйняття позашкільної освіти як другорядної. Це потребує розробки чітких стандартів якості, механізмів ліцензування та акредитації програм, а також створення національної рамки кваліфікацій, яка визнає результати неформального навчання. Модульність та гнучкість програми[9]. Позашкільна освіта має пропонувати не лише багаторічні циклі, але й короткострокові модулі, інтенсиви, майстер-класи, які дозволяють швидко опановувати конкретні навички («мікро-кредеиншали»). Це відповідає потребам сучасної дитини та її батьків у швидкому результаті. Цифрова трансформація. Активне використання цифрових платформ для змішаного навчання, ведення електронних портфоліо, дистанційної участі в конкурсах та проєктах, що розширює доступність освіти для дітей з віддалених регіонів. Державно-приватне партнерство. Залучення бізнесу, громадських організацій та професійних спільнот до розробки програм, фінансування гуртків (особливо технічних, наукових, підприємницьких), надання бази для стажувань та практик. Це дозволить орієнтувати навчання на реальні потреби ринку праці [7].

Підготовка педагогів-фасилітаторів. Зміна ролі педагога позашкільної освіти: від транслятора знань до фасилітатора, наставника, тьютора, який допомагає дитині вибудувати власну освітню Підготовка педагогів-фасилітаторів. Зміна ролі педагога позашкільної освіти: від транслятора знань до фасилітатора, наставника, тьютора, який допомагає дитині вибудувати власну освітню траєкторію, розвивати її допитливість та вміння вчитися .

Позашкільна освіта в XXI столітті переживає ренесанс, перетворюючись із додаткової послуги на стратегічний ресурс розвитку суспільства. Вона є тим унікальним простором, де органічно поєднуються глобальні вимоги до «гнучких» навичок (soft skills), цифрової грамотності та здатності до безперервного навчання з глибинними національними традиціями виховання. Інтеграція формальної та неформальної освіти, створення «наскрізних» освітніх траєкторій, визнання результатів навчання, отриманих у позашкільних закладах, є ключовими умовами

формування цілісної, гармонійної, конкурентоспроможної особистості, здатної жити та творити у складному, швидкозмінному світі [8].

Подальшого вивчення потребують механізми фінансування позашкільної освіти (зокрема, модель «гроші ходять за дитиною»), методики оцінювання soft skills, сформованих у позашкільному просторі, а також порівняльний аналіз ефективності різних моделей інтеграції формальної та неформальної освіти в країнах ЄС та Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Abbasi, B. N., Hu, Y., & Xu, R. (2026). Heterogeneous treatment effect of private tutoring on personality traits from the perspective of individual, family, and school factors among Chinese children. Frontiers in Psychology, 16. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1710453
2. Schüpbach, M., Idel, T.-S., & Gogolin, I. (Hrsg.). (2025). Extended Education: Different Impetus, Conceptions, Developments in an International Perspective (Edition ZfE, Vol. 18). Springer.
3. Ülker, Ü., Karyń, A., & Perzyca-Borowska, E. (2026). Out-of-School Learning Practices Within the Scope of Lifelong Learning: Comparison Between Türkiye and Poland. European Journal of Education. https://doi.org/10.1111/ejed.70535
4. Sorochynska, O., & Kaban, S. (2025). Formation of Modern Personality in the Educational Environment: Trajectories, Supports, Risks. Problems of Education, (2(103), 606-617. https://doi.org/10.52256/2710-3986.2-103.2025.40
5. Greer, C. D., Fosl, L. G., & Mitchell, B. D. (2024). Reimagining Approaches to Out-of-School Time Spaces That Center Youth. Children & Schools, 46(1), 7–16. https://doi.org/10.1093/cs/cdad026
6. Hrynevych, L., Drozhzhyna, T., Hloba, O., et al. (2021). Analitychnyi ohliad «Mozhlyvosti dlia realizatsii sotsialno-emotsiinoho navchannia v ramkakh reformy «Nova ukrainska shkola» [Feasibility Study on Opportunities for SEL within New Ukrainian School Reform]. Kyiv: Vydavnycha hrupa «Shkilnyi svit»
7. Wafula, C. W. N., Wamuyu, T., & Koome, P. (2025). Out-of-School Mentorship and Positive Youth Development among Secondary Students in Kibra, Nairobi, Kenya. Open Access Library Journal, 11. https://doi.org/10.4236/oalib.1114451
8. Zelenov, Ye. A., & Sidash, N. S. (2023). Vplyv klipovoho myslennia na svitospryiniattia molodoho pokolinnia [The influence of clip thinking on the worldview of the younger generation]. Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka, 1(105), 45-57. https://doi.org/10.33216/2220-6310/2023-105-1-45-57
9. Marynets, N. V., Kondratiuk-Antonova, T. V., & Polishchuk, N. V. (2024). Rol osvity u formuvanni protsesu piznannia: filosofskyi analiz [The role of education in shaping the process of cognition: a philosophical analysis]. Kulturolohichnyi almanakh, (2), 185–192. https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.2.22

Шарата Наталія Григорівна,
доктор педагогічних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної і виховної роботи
та підвищення кваліфікації,
Миколаївський національний аграрний університет,
sharata@mnau.edu.ua

ЯКІСНА ОСВІТА ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ ЧИННИК РЕАЛІЗАЦІЇ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз взаємозв'язку якісної освіти та реалізації Цілей сталого розвитку в Україні в контексті глобальних цивілізаційних трансформацій. Розкрито сутність концепції сталого розвитку як методологічної основи модернізації освітньої політики та обґрунтовано роль освіти як ключового інструменту формування соціально відповідального суспільства. Проаналізовано міжнародні та європейські підходи до забезпечення ЦСР 4 «Якісна освіта», охарактеризовано показники освітнього розвитку в країнах Європейського Союзу та нормативно-правове забезпечення імплементації Цілей сталого розвитку в Україні. Визначено інституційні механізми державної координації у цій сфері, зокрема діяльність Офісу з питань реалізації Цілей сталого розвитку та міжвідомчої робочої групи. Окреслено вплив кризових чинників, спричинених пандемією COVID-19 та воєнною агресією проти України, на функціонування освітньої системи та досягнення стратегічних освітніх орієнтирів.

Ключові слова: сталий розвиток, якісна освіта, освітня політика, європейська інтеграція, навчання впродовж життя.

Abstract. The article provides a theoretical analysis of the relationship between quality education and the implementation of the Sustainable Development Goals in Ukraine in the context of global civilizational transformations. The essence of the concept of sustainable development as a methodological basis for the modernization of educational policy is revealed, and the role of education as a key instrument for the formation of a socially responsible society is substantiated. International and European approaches to ensuring SDG 4 "Quality Education" are analyzed; indicators of educational development in the countries of the European Union and the regulatory and legal framework for the implementation of the Sustainable Development Goals in Ukraine are characterized. The institutional mechanisms of state coordination in this area are identified, in particular the activities of the Office for the Implementation of the Sustainable Development Goals and the interdepartmental working group. The influence of crisis factors caused by the COVID-19 pandemic and the military aggression against Ukraine on the functioning of the educational system and the achievement of strategic educational priorities is outlined.

Keywords: sustainable development, quality education, educational policy, European integration, lifelong learning.

На початку XXI століття концепція сталого розвитку набула статусу глобальної методологічної платформи, що визначає напрямки цивілізаційного

розвитку людства. Після ухвалення «Порядку денного на XXI століття» під час Конференції ООН у Ріо-де-Жанейро (1992 р.) питання збалансованого розвитку економічної, соціальної та екологічної сфер стали одним із центральних напрямів діяльності міжнародних організацій, урядів і наукової спільноти [7]. Сьогодні ідеологія сталого розвитку – це стратегія, що визначає перспективи існування світового співтовариства в довгостроковій перспективі.

Освітня сфера в цьому контексті посідає особливе місце, оскільки саме вона забезпечує формування світоглядних засад, ціннісних орієнтацій та компетентностей, необхідних для переходу до нової моделі суспільного розвитку. Науково-педагогічна спільнота є не лише об'єктом, а й активним суб'єктом поширення ідей сталого розвитку, їхньої інтерпретації та практичної реалізації.

Однією з провідних глобальних цілей сталого розвитку визначено забезпечення якісної освіти, що зумовлює необхідність осмислення взаємозв'язку між освітньою політикою та реалізацією принципів сталості.

Метою статті є теоретичне обґрунтування взаємозалежності якісної освіти та концепції сталого розвитку, а також визначення стратегічних орієнтирів модернізації освітньої системи в умовах її імплементації.

У науковому дискурсі поняття «сталий розвиток» трактують як розвиток суспільства, що забезпечує задоволення потреб сучасного покоління без зменшення можливостей майбутніх поколінь [9].

Незважаючи на різноманіття перекладів терміна «sustainable development», його зміст пов'язують зі здатністю соціально-економічних систем зберігати функціональну цілісність і водночас динамічно розвиватися.

Дефініція «якість освіти» згідно з чинним законодавством України – це відповідність результатів навчання вимогам, встановленим законодавством, відповідним стандартом освіти та/або договором про надання освітніх послуг [4]. Це тлумачення охоплює не лише освітні результати, а й зміст навчання, методи викладання, ресурсне забезпечення, кадровий потенціал та освітнє середовище.

Освіта для сталого розвитку є інтегральним компонентом цілі 4 «Якісна освіта» (далі – ЦСР 4) «Порядку денного сталого розвитку до 2030 року» і водночас – інструментом досягнення інших глобальних цілей [3].

Прийняття «Порядку денного сталого розвитку до 2030 року» стало новим етапом у формуванні глобальної освітньої політики. Розширення переліку цілей та індикаторів засвідчило необхідність системного підходу до вирішення світових проблем.

Так, на офіційному сайті Європейського Союзу зазначено, що ЦСР 4 прагне забезпечити доступ до якісної освіти для всіх людей протягом усього їхнього життя, а також збільшити кількість молоді й дорослих, які мають відповідні навички для працевлаштування, гідної роботи та підприємництва.

Одним із показників Євростату, який використовують для вимірювання прогресу в ЦСР 4, є рівень вищої освіти, який вимірює частку населення віком від 25 до 34 років, яке здобуло кваліфікацію вищої освіти. У 2024 році рівень вищої освіти в ЄС становив 44, 1%, що свідчить про значне зростання порівняно з 39, 6%, зареєстрованими у 2019 році [11].

З-поміж країн ЄС у 2024 році найвищий рівень вищої освіти мали Ірландія (65, 2%), Люксембург (63, 8%) і Кіпр (60, 1%), а Румунія (23, 2%), Італія (31, 6%) та Угорщина (32, 3%) – найнижчі показники.

Розрив між жінками та чоловіками в ЄС був значним: жінки зареєстрували показник 49, 8%, а чоловіки – 38, 6%. Молоді жінки перевершили чоловіків у вищій освіті в усьому ЄС. Розрив був найбільшим, більш ніж на 20 відсотків, у Словенії (55, 7% жінки та 32, 0% чоловіки), Латвії (56, 8% жінки й 33, 9% чоловіки), Естонії (53, 9% жінки та 32, 3% чоловіки) та Хорватії (50, 1% жінки та 29, 6% чоловіки) [11].

На вищому державному рівні Україна підтримала проголошені резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25 вересня 2015 року №70/1 глобальні цілі сталого розвитку до 2030 року. Для забезпечення національних інтересів України щодо сталого розвитку економіки, громадянського суспільства і держави для досягнення зростання рівня та якості життя населення, додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина, Президент України підписав Указ «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року [10], 4-5 пунктом якого є забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення до навчання впродовж усього життя для всіх та забезпечення гендерної рівності, тобто розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат.

У розпорядженні Кабінету Міністрів України «Деякі питання забезпечення досягнення Цілей сталого розвитку в Україні» визначено та затверджено завдання щодо досягнення «Цілей сталого розвитку на період до 2030 року» та індикатори їхнього досягнення, зокрема й у Цілі 4 «Якісна освіта», координатором якої є Міністерство освіти і науки України, співвиконавцями – Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Міністерство молоді та спорту України, Міністерство економіки України, Міністерство цифрової трансформації України, Міністерство культури України, Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Український центр оцінювання якості освіти, Державна служба якості освіти, Державне агентство України з питань мистецтв та мистецької освіти та інші державні органи.

Так, у Цілі 4 «Якісна освіта» визначено завдання 4 «Забезпечення доступу населення до якісної професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та

вищої освіти» та індикатори, з-поміж яких: частка здобувачів фахової передвищої освіти віком старше 24 років; обсяг витрат держави, фізичних та юридичних осіб на вищу освіту відносно валового внутрішнього продукту; рівень участі населення у формальних та неформальних видах навчання та професійної підготовки фахівців; індекс задоволеності учасників освітнього процесу закладів фахової передвищої, вищої освіти якістю освіти (в розрізі учасників освітнього процесу); частка жінок серед здобувачів фахової передвищої та вищої освіти за спеціальностями галузей знань 10-20, 25-27.

Завдання 5 «Сприяння формуванню компетентностей, необхідних для професійної самореалізації населення» та індикатор – частка осіб, які володіють базовими цифровими навичками, у загальній кількості населення.

Завдання 8 «Сприяння утвердженню української національної та громадянської ідентичності, зокрема шляхом впровадження програм громадянської освіти», індикатор – частка населення, яке, за даними соціологічних досліджень, стверджує, що пишається своїм українським походженням або громадянством [8].

Упровадження Цілей сталого розвитку є для України не лише глобальним зобов'язанням, а й реальним інструментом внутрішньої модернізації держави. Їхнє досягнення створює передумови для підвищення добробуту населення, формування соціально відповідального та економічно стабільного суспільства, а також зміцнення конкурентоспроможності країни у світовому просторі. Орієнтація на ці цілі органічно поєднані з європейським курсом України, адже принципи сталого розвитку становлять основу політики Європейського Союзу. Такий підхід сприяє гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами, розширенню інвестиційних можливостей і поглибленню міжнародного партнерства.

У серпні 2022 року при Кабінеті Міністрів України за фінансової підтримки урядів Швеції та Швейцарії створено консультативно-дорадчу інституцію – Офіс з питань реалізації Цілей сталого розвитку, основними завданнями якого є розроблення та впровадження інструментарію інтеграції цих цілей до національних й регіональних політик, стратегічних документів та процесів державного планування.

Діяльність Офісу спрямована на посилення внутрішньоурядової координації щодо імплементації та моніторингу виконання зазначених цілей у контексті забезпечення сталого відновлення України та її подальшого розвитку. Водночас важливим напрямком його роботи визначено формування механізму оцінки проєктів нормативно-правових актів щодо глобального порядку денного й стратегічних партнерств, а також гармонізації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу, зважаючи на міжнародні зобов'язання України щодо сталого розвитку [2].

Разом з тим аналіз офіційного вебсайту Кабінету Міністрів України засвідчує відсутність у відкритому доступі нормативно-правових документів, які б регламентували створення та функціонування зазначеного органу, що ускладнює комплексне наукове осмислення його інституційного статусу та практичної діяльності.

У серпні 2023 року Постановою Кабінету Міністрів України було створено міжвідомчу робочу групу з питань забезпечення досягнення Цілей сталого розвитку [6], яка є тимчасовим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України. Її діяльність спрямована на консолідацію управлінських зусиль, вироблення науково обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення державної політики та створення ефективних інструментів імплементації завдань сталого розвитку на національному і регіональному рівнях.

Основним завданням робочої групи є забезпечення координації дій органів виконавчої влади у процесі досягнення визначених індикаторів сталого розвитку. У цьому контексті особливого значення набуває підготовка пропозицій щодо формування та реалізації державної політики у відповідних сферах у межах Цілей сталого розвитку. Важливим напрямом діяльності є також визначення оптимальних шляхів, механізмів та інструментів вирішення проблем, що виникають під час реалізації завдань сталого розвитку, а також удосконалення нормативно-правового забезпечення з огляду на сучасні виклики і міжнародні зобов’язання України.

Таким чином, діяльність міжвідомчої робочої групи має системний, координаційно-аналітичний і нормотворчий характер та спрямована на забезпечення цілісності державної політики у сфері сталого розвитку, підвищення її результативності й узгодженості з міжнародними стандартами.

У листопаді 2023 р. відбулося перше засідання Міжвідомчої робочої групи з питань забезпечення досягнення Цілей сталого розвитку, що стало важливим етапом у формуванні інституційного механізму координації державної політики у цій сфері. У засіданні взяли участь представники Офісу Президента України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Секретаріату Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади, Програми розвитку Організації Об’єднаних Націй, а також проєкту Європейського Союзу «Підтримка комплексної реформи державного управління в Україні» (EU4PAR).

Під час засідання було розглянуто організаційно-управлінські засади функціонування Міжвідомчої робочої групи, зокрема затвердили її персональний склад, визначили план діяльності та сформували завдання для тематичних робочих підгруп відповідно до структури Цілей сталого розвитку. Окрему увагу приділили актуалізації національних завдань і показників досягнення Цілей сталого розвитку, беручи до уваги сучасні соціально-

економічні умови. Також обговорили підготовку Добровільного національного огляду щодо досягнення Цілей сталого розвитку у 2024 році, визначили потенційні можливості та ризики цього процесу [5].

Зазначене засідання засвідчило перехід до системного підходу у впровадженні Цілей сталого розвитку в Україні та спрямованість на посилення міжвідомчої взаємодії, узгодження стратегічних пріоритетів і вдосконалення механізмів моніторингу їхньої реалізації.

Упродовж 2016–2020 років громадська організація «Центр «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності» здійснила аналітичне дослідження, спрямоване на оцінювання внеску українського бізнес-сектору у досягнення Цілей сталого розвитку. Основним завданням було виявлення практик інтеграції принципів сталого розвитку в корпоративні стратегії та операційну діяльність вітчизняних компаній, а також визначення ключових бар'єрів і формування рекомендацій щодо посилення ролі бізнесу в реалізації глобальних цілей.

Отримані результати засвідчили, що найбільш поширеними напрямами впровадження підходів сталого розвитку в діяльність українських компаній є освітні ініціативи, пов'язані з підвищенням кваліфікації персоналу, заходи щодо забезпечення гідної праці й економічного зростання, зокрема через програми професійного розвитку та працевлаштування, що є свідченням поступового входження бізнесу до процесів досягнення Цілей сталого розвитку [1, с.66].

Пандемія COVID-19, повномасштабна війна росії проти України спричинили суттєві деструктивні зміни у функціонуванні освітньої системи та значною мірою ускладнили реалізацію Цілей сталого розвитку, передусім у частині забезпечення якісної освіти. Заклади освіти змушені працювати в умовах постійних кризових викликів, що призводить до зростання навантаження на всі її структурні компоненти.

Фінансове забезпечення освітньої галузі в сучасних умовах значною мірою залежить від міжнародної підтримки, зокрема ресурсів Європейського Союзу й інших партнерських інституцій, що свідчить про необхідність пошуку нових моделей фінансування та ефективного використання наявних ресурсів. Крім того, повітряні тривоги, вимушені перерви в навчанні, переміщення здобувачів вищої освіти й науково-педагогічних працівників, руйнування інфраструктури та необхідність функціонування в змішаному або дистанційному форматі істотно ускладнюють організацію освітнього процесу. У сукупності ці чинники зумовлюють потребу у виробленні адаптивних управлінських рішень, спрямованих на збереження якості освіти та забезпечення її доступності в умовах тривалих суспільних трансформацій.

Вплив освіти на реалізацію концепції сталого розвитку, так само як і визначення змісту та характеристик якісної освіти в умовах досягнення Цілей

сталого розвитку, має взаємозумовлений характер. Освіта є ключовим чинником формування цінностей, компетентностей і моделей поведінки, необхідних для переходу суспільства до принципів сталості. Водночас впровадження ідей сталого розвитку трансформує саму освітню систему, визначаючи її нові цілі, зміст і результати. Таким чином, досягнення сталого розвитку є неможливим без ефективної та якісної освіти, а її нова якість формується саме в процесі реалізації глобальних цілей сталого розвитку

Якісна освіта в умовах сталого розвитку має такі риси: компетентнісну спрямованість; доступність та інклюзивність; інноваційність; орієнтацію на навчання впродовж життя; інтеграцію екологічного, соціального та економічного компонентів.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням інституційних моделей управління освітою для сталого розвитку та механізмів оцінювання їхньої ефективності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Боковикова Ю. В. Питання реалізації цілей сталого розвитку в умовах сучасності. Державне будівництво. 2023. № 1 (33). С. 61–71. DOI: https://doi.org/10.26565/1992-2337-2023-1-06.
2. В Україні відкрили Офіс Цілей сталого розвитку: що зміниться. Екополітика. URL: https://ecopolitic.com.ua/ua/news/v-ukraini-vidkrili-ofis-cilej-stalogo-rozvitku-shho-zminitsya/.
3. Горбунова Л. Освіта для стійкого розвитку: до обґрунтування впровадження. Філософія освіти. Philosophy of Education. 2019. № 2 (25). С. 56-81. URL: https://doi.org/10.31874/2309-1606- 2019-25-2-3.
4. Закон України Про освіту (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст.380).
5. Олег Немчінов провів перше засідання Міжвідомчої робочої групи з питань забезпечення досягнення Цілей сталого розвитку. Урядовий портал. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/oleh-nemchinov-proviv-pershe-zasidannia-mizhvidomchoi-robochoi-hrupy-z-pytan-zabezpechennia-dosiahnennia-tsilei-staloho-rozvytku.
6. Постанова Кабінету Міністрів України № 923 від 29 серпня 2023 р. «Про утворення міжвідомчої робочої групи з питань забезпечення досягнення Цілей сталого розвитку» URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-utvorennia-mizhvidomchoi-robochoi-hrupy-z-pytan-zabezpechennia-dosiahnennia-tsilei-staloho-t290823.
7. Програма дій «Порядок денний на XXI століття»: Ухвалена конференцією ООН з навколишнього середовища й розвитку в Ріо-де-Жанейро (Саміт «Планета Земля», 1992 р.): Пер. з англ. : 2-ге вид. Київ : Інтелсфера, 2000. 360 с.
8. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1190-р «Деякі питання забезпечення досягнення Цілей сталого розвитку в Україні» від 29 листопада 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1190-2024-%D1%80#Text.
9. Сталий розвиток. Sustainable development: URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/z web2 /webproc34?id%3D%26pf3511%3D18607%26pf35401%3D55081.

10. Указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» № 722/2019 30.09.2019.
11. Ціль ЦСР 4: якісна освіта. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20250904-1#.

Шатова Олена Вікторівна,
старший викладач,
кафедра технологічної освіти,
УДУ імені Михайла Драгоманова,
o.shatova@gmail.com

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТИ: ПОТЕНЦІАЛ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ СИСТЕМ АНАЛІЗУ ОСВІТНІХ ДАНИХ У ТЕХНОЛОГІЧНІЙ ГАЛУЗІ

Анотація: розглянуто використання інтелектуальних систем аналізу освітніх даних та оцінювання результатів навчання в технологічній освітній галузі. Підкреслено їх значення для розвитку ключових компетентностей, індивідуалізації навчання та підтримки педагогічних рішень.

Ключові слова: освітня аналітика, інтелектуальні системи, освітні дані, оцінювання результатів навчання, технологічна освіта, цифрова трансформація освіти, ключові компетентності, розвиток особистості.

Abstract: The thesis examines the use of intelligent systems for educational data analysis and learning outcomes assessment in the field of technological education. Their importance for key competence development, learning individualization, and pedagogical decision support is emphasized.

Keywords: educational analytics, intelligent systems, educational data, learning outcomes assessment, technological education, digital transformation of education, key competencies, personal development.

Цифрова трансформація освіти в Україні та світі зумовлює не лише зміну технічних засобів навчання, а й переосмислення підходів до оцінювання результатів навчання, формування ключових компетентностей і розвитку особистості в освітньому середовищі. В склавшихся умовах аналіз освітніх даних поступово перетворюється на один із провідних інструментів підтримки педагогічних рішень, підвищення якості освіти та забезпечення індивідуалізації навчання, разом із тим традиційні підходи до контролю й оцінювання результатів навчання, особливо у практико-орієнтованих галузях, уже не повною мірою відповідають сучасним запитам цифрового суспільства, оскільки переважно фіксують кінцевий результат, що є недостатнім при враховані динаміки розвитку компетентностей, індивідуальних освітніх траєкторій та цифрових слідів навчальної діяльності.

Особливо виразно ця проблема проявляється в технологічній освітній галузі, де результати навчання мають комплексний характер і поєднують когнітивний, діяльнісний, проєктний і ціннісний компоненти. У межах сучасної технологічної освіти здобувач освіти має засвоїти певні знання, навчитися проєктувати, моделювати, конструювати, використовувати цифрові інструменти, працювати в команді, приймати рішення й оцінювати результати власної діяльності. Тому тут проблема створення інтелектуальних систем аналізу освітніх даних та оцінювання результатів навчання набуває особливої актуальності. Йдеться не тільки щодо технічного вдосконалення процедур оцінювання, а й про перехід до нової моделі освіти, у якій розвиток особистості відстежується через комплекс взаємопов'язаних освітніх індикаторів, а педагогічні рішення приймаються на основі аналітично інтерпретованих даних.

У сучасному науковому полі дедалі частіше порушується питання про те, що освітня аналітика, ШІ та інтелектуальні навчальні системи (ІНС) мають розглядатися не як допоміжні цифрові сервіси, а як інструменти якісного оновлення освітнього процесу. Проте попри активний розвиток цих підходів проблема залишається недостатньо розробленою в частині створення інтегрованих моделей оцінювання ключових компетентностей, особливо в галузях, де освітній результат не зводиться до тестового контролю знань. Саме тут, наукова проблема полягає у суперечності між високим рівнем розвитку засобів освітньої аналітики та недостатньою розробленістю моделей їх цілісного застосування для оцінювання результатів навчання і розвитку особистості в технологічній освіті.

Аналіз сучасних наукових джерел свідчить, що проблематика освітньої аналітики, аналізу великих даних та застосування інтелектуальних систем у сфері освіти активно досліджується як у зарубіжному, так і у вітчизняному науковому просторі, але більшість наявних праць зосереджена на загальних питаннях прогнозування академічної успішності, моніторингу освітніх результатів, виявлення здобувачів «групи ризику» та підтримки управлінських рішень, тоді як питання комплексного оцінювання ключових компетентностей у конкретних освітніх галузях, зокрема технологічній, залишається відкритим.

Так, у праці O. Derevianchuk та співавторів обґрунтовано використання спеціалізованих методів Educational Data Mining у підготовці педагогів професійної освіти, де автори показують, що методи кластеризації, прогнозування, пошуку асоціативних зв'язків і нейронного моделювання відкривають значний потенціал для аналізу освітніх даних, однак основна увага в дослідженні зосереджена саме на техніках аналітичної обробки, а не на побудові цілісної системи оцінювання компетентностей [1]. Дослідження О. Глазунової, Є. Клименка, Т. Волошиної та інших демонструє, що освітня аналітика в університетах України використовується

як інструмент аналізу та прогнозування освітніх результатів, а також як засіб удосконалення освітніх програм [2]. Проте і в цьому випадку акцент зроблено насамперед на аналітичній підтримці університетського управління, тоді як оцінювання особистісно-діяльнісних результатів навчання потребує подальшого опрацювання. У зарубіжних дослідженнях J. Zhao та Z. Hu доведено, що платформи аналізу великих даних можуть позитивно впливати на розвиток професійних умінь майбутніх педагогів, особливо за умов інтеграції університету, держави та інноваційного середовища [3]. У працях, присвячених освітнім даним у системах електронного навчання, Є. Клименко та О. Глазунова підкреслюють ефективність поєднання Data Mining, штучного інтелекту та візуалізації освітніх показників для аналізу навчальної діяльності [4]. K. Bondar та співавтори розглядають data-driven decision making у вищій освіті України як основу для вдосконалення освітніх програм та підвищення якості управління [5]. Водночас Н. Павлова наголошує на ролі цифрового освітнього середовища у формуванні цифрових компетентностей майбутніх педагогів, розглядаючи його як інтегровану систему ресурсів, технологій і методик [6, с. 117–121].

Суттєве значення для розуміння проблеми мають і міжнародні узагальнюючі праці. Зокрема, у монографії S. Mougiakou та співавторів освітня аналітика розглядається як інструмент підтримки педагогічних рішень, проєктування курсів та оцінювання результатів навчання [7]. О. Овчарук та співавтори, аналізуючи використання цифрових інструментів українськими вчителями в умовах дистанційного навчання, доводять, що цифровізація освіти суттєво підвищила значення цифрових компетентностей педагогів і водночас виявила потребу у нових інструментах оцінювання та аналітичної підтримки навчального процесу [8].

Наукові джерела підтверджують активний розвиток освітньої аналітики як напряму сучасної педагогічної науки, однак також виявляють прогалину, пов’язану з недостатньою розробленістю інтелектуальних систем оцінювання ключових компетентностей у технологічній освіті, тому саме це і визначає потребу в подальшому дослідженні.

Актуальність проблеми підсилюється тим, що в Україні цифровізація освіти вже має чітке нормативно-правове та стратегічне підґрунтя. Освітня політика держави орієнтована на інтеграцію цифрових технологій, формування цифрової компетентності, упровадження інноваційних рішень у процес навчання і підвищення якості освіти. Тут розвиток інтелектуальних систем аналізу освітніх даних слід розглядати не як локальну технологічну новацію, а як компонент ширшої державної стратегії модернізації освіти.

Відповідно до Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України, освіта визначена однією з пріоритетних сфер упровадження технологій штучного інтелекту [9], де

наголошується на необхідності використання інтелектуальних систем для персоналізації навчання, створення адаптивних освітніх середовищ, підтримки освітніх рішень і розвитку сучасних цифрових компетентностей учасників освітнього процесу. У такий спосіб законодавчо зафіксовано перехід від простої цифровізації до інтелектуалізації освітнього середовища.

Діяльність Міністерства освіти і науки України у сфері цифрової трансформації освіти і науки також орієнтує заклади освіти на використання цифрових платформ, електронних ресурсів, аналітичних систем та інструментів підтримки освітнього процесу [10]. Це означає, що розвиток освітньої аналітики в українському освітньому просторі має не лише наукове, а й політико-стратегічне значення. Крім того, положення Концепції Нової української школи, а також сучасні підходи до реалізації компетентнісної моделі освіти прямо вказують на необхідність формування в учнів не тільки предметних знань, а й наскрізних умінь, здатності до самостійного прийняття рішень, креативності, підприємливості та цифрової грамотності. Постає потреба у створенні таких інструментів оцінювання, які дозволяють фіксувати факт засвоєння знань, а головне динаміку розвитку особистості, сформованість компетентностей і готовність до діяльності в цифровому суспільстві.

У цьому контексті важливо враховувати також Цілі сталого розвитку, зокрема Ціль 4, що орієнтована на забезпечення якісної, інклюзивної та справедливої освіти [11]. Використання ІСАОД може розглядатися як один із механізмів реалізації цієї цілі, оскільки дає змогу підвищити адресність педагогічної підтримки, покращити моніторинг освітніх результатів та забезпечити більшу індивідуалізацію навчання.

У міжнародному освітньому просторі розвиток інтелектуальних освітніх технологій безпосередньо пов’язаний із переходом до data-driven освіти, у якій освітній процес, управління якістю та оцінювання результатів навчання ґрунтуються на системному аналізі даних. Для країн ЄС даний підхід закріплений у стратегічних документах цифрової освіти, зокрема, Digital Education Action Plan 2021–2027, де визначено розвиток цифрових компетентностей, аналітики освітніх даних та використання ШІ як один із провідних напрямів модернізації освіти [12; 13]. В документі наголошується, що цифрові технології мають забезпечувати доступ до освіти, нову якість навчання, персоналізацію освітніх траєкторій та адаптивність навчальних систем до потреб здобувача освіти.

У європейських і міжнародних дослідженнях освітня аналітика все частіше розглядається як інструмент розвитку особистості, а не як технічний механізм моніторингу, де йдеться про можливість виявлення сильних і слабких сторін навчальної діяльності, формування індивідуальних рекомендацій, підтримки

саморефлексії та переходу до більш усвідомленого навчання. Саме це робить освітню аналітику важливим елементом секції конференції, присвяченої національним і міжнародним освітнім трендам розвитку особистості. У сучасній європейській педагогічній традиції особистість здобувача освіти розглядається не як пасивний об'єкт контролю, а як активний учасник освітнього процесу, який має отримувати зворотний зв'язок на основі даних і використовувати його для саморозвитку та навчання впродовж життя.

Таким чином, міжнародний досвід засвідчує, що ІСАОД дедалі більше інтегруються в нові моделі освіти, орієнтовані на розвиток особистості, компетентнісне зростання та сталий освітній прогрес. Для України це означає необхідність запозичення окремих цифрових інструментів і переосмислення самої логіки оцінювання в напрямі аналітично обґрунтованого, персоналізованого й компетентнісно орієнтованого підходу.

Особливе місце у зазначених процесах посідає технологічна освітня галузь, яка за своєю природою є інтегративною та практико-орієнтованою, де специфіка відображається в поєднанні традиційних видів ручної праці, проєктно-технологічної діяльності, конструювання та створення матеріальних виробів із застосуванням сучасних прикладних цифрових інструментів, середовищ моделювання, автоматизованого проєктування та STEM-підходів, що означає, що сама структура технологічної освіти вже містить значний потенціал для цифрового збору та аналізу освітніх даних.

Сучасний урок технологій дедалі більше відходить від традиційної моделі трудового навчання і набуває рис дослідницького, проєктного та міждисциплінарного середовища, де учні/учениці працюють із цифровими платформами, тривимірним моделюванням, візуалізацією результатів, презентацією власних проєктів, командною взаємодією та рефлексивним оцінюванням. За таких умов результати навчання не можуть бути повноцінно оцінені лише за допомогою традиційних тестових або репродуктивних форм контролю. Необхідні інструменти, здатні враховувати багатовимірний характер результату такий як предметні знання, практичні вміння, технологічне мислення, креативність, командну взаємодію, самостійність, здатність до прийняття рішень та використання цифрових засобів.

Саме тому технологічна освітня галузь є однією з найбільш перспективних для впровадження ІСО. Вони можуть аналізувати різні типи освітніх даних: результати практичних завдань, динаміку проєктної діяльності, цифрові сліди навчання, активність у цифрових середовищах, самооцінювання, взаємооцінювання, логіку виконання завдань та інші показники. У результаті формується більш цілісне уявлення про розвиток здобувача освіти, що дає змогу говорити не тільки про оцінку знань, а й про оцінку компетентнісного поступу особистості.

Інноваційність підходу полягає в тому, що ІСАОД розглядаються, як засіб розвитку особистості в умовах цифрового освітнього середовища, де оцінювання перестає бути процедурою фіксації результату і набуває функції аналітичної підтримки навчання, саморозвитку та педагогічного проєктування. Особливої ваги це набуває в секції, присвяченій національним і міжнародним освітнім трендам розвитку особистості, оскільки інтелектуальні системи дозволяють забезпечити індивідуалізацію, персоналізацію та рефлексивний супровід навчального процесу.

Значущість такого підходу полягає також у тому, що він поєднує національні стратегії цифрової трансформації освіти з міжнародними тенденціями розвитку data-driven та competency-based education. У цьому сенсі інтелектуальні системи оцінювання виступають точкою перетину державної політики, сучасної педагогічної науки, цифрових технологій і практики розвитку особистості. Для української педагогіки це відкриває можливість переходу від фрагментарного використання цифрових інструментів до системної моделі аналітично підтриманого розвитку здобувача освіти.

Отже, аналіз наукових джерел, нормативно-стратегічних документів України та міжнародного досвіду дозволяє стверджувати, що розвиток інтелектуальних систем аналізу освітніх даних є одним із ключових напрямів сучасної трансформації освіти і встановлено, що наявні дослідження переважно зосереджені на моніторингу, прогнозуванні успішності та управлінських рішеннях, тоді як питання комплексного оцінювання ключових компетентностей, особливо в технологічній освітній галузі, залишається недостатньо розробленим. Обґрунтовано, що технологічна освітня галузь має особливий потенціал для інтеграції інтелектуальних систем оцінювання, оскільки поєднує цифрові інструменти, практичну діяльність, міжпредметні зв’язки та компетентнісно орієнтований результат навчання. Доведено, що в умовах цифрової трансформації ІОТ можуть виступати як механізм підтримки розвитку особистості, індивідуалізації навчання та педагогічного проєктування.

Таким чином, інноваційність запропонованого підходу полягає у поєднанні освітньої аналітики, штучного інтелекту, компетентнісного підходу та особистісно орієнтованої моделі освіти. Саме це забезпечує його відповідність національним і міжнародним освітнім трендам розвитку особистості та визначає перспективність подальших досліджень у цьому напрямі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Derevianchuk O., Hu Z., Balovsyak S., Holub S., Kravchenko H., Sapsai I. Complex of specialized methods of educational data mining for the training of vocational education teachers // International Journal of Modern Education and Computer

Science. 2025. Vol. 17, No. 1. P. 28–46.
DOI: https://doi.org/10.5815/ijmecs.2025.01.03

2. Глазунова О. Г., Клименко Є. О., Волошина Т. В., Мокрієв М. В., Вороненко О. В. Освітня аналітика в університетах: інструменти для аналізу та прогнозування // Телекомунікаційні та інформаційні технології. 2024. № 2 (83). URL: https://tit.dut.edu.ua/index.php/telecommunication/article/view/2528
3. Zhao J., Hu Z. Big data analytics platform enhances teaching abilities in normal university students through triple helix collaboration // Scientific Reports. 2025. DOI: https://doi.org/10.1038/s41598-025-27799-9
4. Клименко Є. О., Глазунова О. Г. Методи інтелектуального аналізу освітніх даних у системах електронного навчання // Інформаційні технології та суспільство. 2024. Вип. 2 (13). URL: https://journals.maup.com.ua/index.php/it/article/download/3941/4304/4684
5. Bondar K., Shestopalova O., Hamaniuk V., Turskyi V. Ukraine higher education based on data-driven decision making (DDDM). 2022. URL: https://ceur-ws.org/Vol-3358/paper26.pdf
6. Павлова Н. Цифрове освітнє середовище методичної підготовки майбутніх учителів інформатики // Освітні обрії. 2024. Т. 58, № 1. С. 117–121. DOI: https://doi.org/10.15330/obrii.58.1.117-121
7. Mougiakou S., Vinatsella D., Sampson D., Papamitsiou Z., Giannakos M., Ifenthaler D. Educational Data Analytics for Teachers and School Leaders. Cham : Springer Nature, 2023. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-15266-5
8. Ovcharuk O. V., Gurzhii A. M., Ivaniuk I. V., Kartashova L. A., Hrytsenchuk O. O., Vakaliuk T. A., Shyshkina M. P. The use of digital tools by secondary school teachers for the implementation of distance learning in the context of digital transformation in Ukraine // CTE Workshop Proceedings. 2022. Vol. 9. P. 16–27.
9. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80
10. Міністерство освіти і науки України. Цифрова трансформація освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/ua/tag/cifrova-transformaciya
11. Організація Об’єднаних Націй. Цілі сталого розвитку. URL: https://sdgs.un.org/goals
12. European Commission. Digital Education Action Plan 2021–2027. URL: https://education.ec.europa.eu/focus-topics/digital-education/action-plan
13. European Commission. Digital Education Action Plan (2021–2027): Resetting education and training for the digital age. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0624

Шахрай Т. О.,
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
завідувач лабораторії національно-патріотичного
виховання і міжнародних зв'язків ВП НУБіП України,
«Ніжинський агротехнічний інститут»,
tata4-10@ukr.net

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ СТУДЕНТІВ У МЕЖАХ МІЖПРЕДМЕТНОГО ПРОЄКТУ «ГРИВНЯ ОЧИМА МОЛОДІ»

Анотація. У тезах розглядається досвід проведення міжпредметного креативного проєкту «Гривня очима молоді» у ВП НУБіП України «Ніжинський агротехнічний інститут». Проаналізовано практику формування національної ідентичності (зокрема щодо державотворчих процесів періоду Української Народної Республіки) та розвитку лідерських якостей студентів через використання сучасних цифрових технологій і штучного інтелекту. Доведено, що інтеграція історичної спадщини з інноваційними освітніми підходами є дієвим інструментом виховання свідомої та проактивної молоді.

Ключові слова: національна ідентичність, лідерські якості, Українська Народна Республіка, українська гривня, міжпредметний проєкт, штучний інтелект, студентське самоврядування.

Abstract. The theses examine the experience of implementing the interdisciplinary creative project "Hryvnia Through the Eyes of Youth" at the Separated Subdivision of NULES of Ukraine "Nizhyn Agrotechnical Institute." The study analyzes the practice of shaping national identity (in particular, in relation to the state-building processes of the period of the Ukrainian People's Republic) and the development of students' leadership qualities through the use of modern digital technologies and artificial intelligence. It is demonstrated that the integration of historical heritage with innovative educational approaches is an effective tool for fostering conscious and proactive youth.

Keywords: national identity, leadership qualities, Ukrainian People's Republic, Ukrainian hryvnia, interdisciplinary project, artificial intelligence, student self-government.

В умовах сучасних викликів формування національної ідентичності та лідерських якостей студентства стає ключовою передумовою виховання свідомих громадян – майбутніх творців держави. Справжнє лідерство ґрунтується не лише на володінні передовими технологіями, а й на глибокому розумінні власного коріння та державотворчих традицій. Гроші держави виступають не просто засобом розрахунку, а потужним візуальним маніфестом її незалежності. Аби ця історична спадщина стала для студентів не сухою теорією, а ціннісним орієнтиром, на базі ВП НУБіП України «Ніжинський агротехнічний інститут» було реалізовано креативний проєкт «Гривня очима

молоді», ініційований науково-популярною студією «Знаймо й пам’ятаймо нашу історію» спільно зі Студентською радою інституту.

Відправною точкою для проєкту слугував науково-просвітницький захід «Діалог про національну валюту», проведений у Світлиці Української Державності. Він був приурочений до знакової історичної події: 1 березня 1918 року в Житомирі Мала Рада ухвалила «Закон про грошову одиницю, биття монети та друк кредитових державних білетів» [1]. Цей історичний документ запровадив гривню як національну валюту, встановив її золотий стандарт та забезпечив емісію українських грошей, що стало фундаментальним кроком у фінансовому забезпеченні незалежності УНР. Відтак, започаткована традиція історичних екскурсів у Світлиці Української Державності масштабувалася і вже третій рік поспіль вона об’єднує інститутську спільноту довкола важливих дат державотворення. А цьогоріч, завдяки ініціативі студентського активу, цей історичний базис трансформувався у практичний міжпредметний проєкт-конкурс [2].

Концептуальним підґрунтям ініціативи виступило переплетення історичних дат: 25 лютого – 155-річчя від народження Лесі Українки та 9 березня (25 лютого за старим стилем) – річниці народження Тараса Шевченка і видатного графіка, творця національної айдентики УНР, нашого земляка (уродженця села Нарбутівка Чернігівської губернії) Георгія Нарбута. Цей «календарний місток», центральною віссю якого є дата затвердження гривні, дозволив поєднати історію з візуальним кодом української державності.

У межах підготовчого етапу студентський актив науково-популярної студії «Знаймо й пам’ятаймо нашу історію» під керівництвом кандидата історичних наук, старшого наукового співробітника Тетяни Шахрай розробив комплекс медіапроєктів: «Історія української валюти», «Шаг у ліриці Тараса Шевченка та графіці Георгія Нарбута» та «Монета “шаг” у творах письменників: історичний погляд». Досвід роботи з художніми текстами доводить, що навіть розмінна монета володіє потужною культурною вагою. Водночас створення такого контенту сприяє формуванню ціннісного ставлення до національних символів через активне залучення студентів до дослідницької роботи [3].

Логічним продовженням проєкту стала його практична частина, у межах якої учасники розробляли візуальний концепт гривні майбутнього за трьома номінаціями:

1. **«Культурний код нації»:** концептуалізація банкнот із постатями видатних діячів та футуристична візуалізація персоналій в умовах високотехнологічного світу.
2. **«Ніжин – місто з історією»:** дизайнерські розв’язки, що синхронізують образ національної валюти з історичним контекстом регіону та вшануванням Героїв України.

3. **«Лідери та державотворці»:** художня рефлексія щодо постатей, які відіграли ключову роль у процесах українського державотворення.

Впровадження проєкту створило комплексний освітній кластер, що відповідає актуальним трендам і забезпечує синергію двох векторів – збереження минулого та виховання лідерів майбутнього:

Міжпредметна інтеграція як базис історичної пам'яті: робота над дизайном гривні вимагала від студентів об'єднання знань з історії України (розуміння державотворчих процесів), української літератури (аналіз текстів), мистецтвознавства (вивчення спадщини Г. Нарбута), економічної теорії та інформаційних технологій. Такий синергетичний підхід дозволив подолати фрагментарність мислення, формуючи у молоді цілісну картину розвитку нації.

Інноваційність та діджиталізація: імплементація інструментарію генеративного штучного інтелекту для візуалізації історичних концептів. Як засвідчила рефлексія учасників, для успішної роботи з ШІ потрібне не лише натхнення, а й здатність алгоритмізувати мислення – чітко сформулювати запит (prompt), спираючись на історичні факти. Саме ці навички: точність мислення, вміння структурувати масиви даних, приймати рішення та делегувати процеси – формують компетенції сучасного лідера.

Особистісний розвиток: мета проєкту вийшла за межі репродуктивного вивчення історії, сфокусувавшись на вихованні лідерських якостей через дослідження власної ідентичності. Переосмислюючи національні символи, студенти не лише зберігають пам'ять про фундаторів незалежності, а й гартують власні лідерські якості, необхідні для розбудови сильної та самобутньої України майбутнього.

Отже, проєкт «Гривня очима молоді» доводить, що формування історичної пам'яті найефективніше відбувається через практичне долучення молоді до державотворчих сенсів. Інтегрована у сучасний освітній простір через міжпредметні зв'язки та інструментарій ШІ, історія держави стає живим інструментом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про ухвалення Закону про грошову одиницю, биття монети та друк кредитових державних білетів (1 березня 1918 р.). ЦДАВО України. Ф. 1063. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 27.
2. Шаг у ліриці Тараса Шевченка та графіці Георгія Нарбута. Офіційний сайт ВП НУБіП України «Ніжинський агротехнічний інститут». URL: http://nati.org.ua/content/shag-u-lirici-tarasa-shevchenka-ta-grafici-georgiya-narbu
3. Відеопроєкти студентського активу науково-популярної студії «Знаймо й пам'ятаймо нашу історію». Instagram. URL: https://www.instagram.com/reel/DV-kOU-DcrZ/; https://www.instagram.com/reel/DV-lOeQDW3s/

Шевченко С. Л.,
кандидатка соціологічних наук,
старша наукова співробітниця Інституту соціології НАН України,
svetls@ukr.net

МОЛОДЬ В УМОВАХ ВІЙНИ: АМБІВАЛЕНТНІСТЬ ДЕМОКРАТИЧНИХ УСТАНОВОК ЯК ВИКЛИК ПОВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННЮ

Стаття розглядає демократичні установки української молоді на тлі глобальних тенденцій послаблення прихильності молодих поколінь до демократії. На основі даних Моніторингу Інституту соціології НАН України показано, що молодь є найбільш песимістично налаштованою віковою групою і найменш послідовною у декларативній підтримці демократії, хоча загальна суспільна консолідація в умовах війни залишається значною. Порівняльний аналіз даних з країн Європи та США свідчить, що подібні тенденції є стійкими навіть у стабільних демократіях, що не зазнають воєнних загроз, і пояснюються соціальним песимізмом, негативними очікуваннями щодо соціальної мобільності, сприйнятливістю до конспірологічних наративів та цілеспрямованою комунікацією радикальних партій. Робиться висновок, що повоєнне відновлення України потребує осмисленої уваги до демократичних установок молоді як ключового чинника стійкості демократичних інститутів. Ключові слова: молодь, демократія, соціальний песимізм, повоєнне відновлення, Україна.

This paper examines democratic attitudes among Ukrainian youth against the backdrop of global trends in young people's declining commitment to democracy. Drawing on data from the Monitoring Survey of the Institute of Sociology of the NAS of Ukraine, the study shows that young people constitute the most pessimistic age group and demonstrate the least consistent declarative support for democracy, even as broader societal consolidation under wartime conditions remains substantial. A comparative analysis of data from European countries and the United States indicates that similar tendencies are persistent even in stable democracies not affected by armed conflict, driven by social pessimism, negative expectations regarding social mobility, susceptibility to conspiratorial narratives, and the targeted communication strategies of radical parties. The article concludes that post-war reconstruction in Ukraine requires deliberate attention to the democratic attitudes of young people as a key factor in the resilience of democratic institutions. Keywords: youth, democracy, social pessimism, post-war reconstruction, Ukraine.

Цей текст присвячений деяким аспектам соціального песимізму молоді в часи війни та невизначеності. Дані про українську молодь та її демократичні установки в умовах екзистенційних загроз порівняємо з даними щодо молоді з інших розвинених країн.

Деякі показники вразливості української молоді розглядалися нами раніше [Шевченко, 2025], в тому числі показники задоволеності життям, позитивні та

негативні очікування майбутнього, впевненості у перемозі, почуття щодо власного майбутнього та майбутнього країни, громадянської ідентичності тощо. Особливо тривожними нам видавалися показники соціального песимізму молоді порівняно з іншими віковими групами (підвищений рівень радикально негативних очікувань та знижений рівень стійких позитивних очікувань; песимістичні почуття як щодо власного майбутнього, так і щодо майбутнього країни; падіння показника громадянської ідентичності, надто у молодих чоловіків між 2023 та 2024 роками).

Моніторинг Інституту соціології НАН України за 2025 рік показує деякі позитивні зміни в тому, що стосується соціальних установок молоді, хоча люди віком до 30 років за окремими показниками надалі залишаються найбільш песимістично налаштованими.

Розглянемо показник громадянської ідентичності. Як показано в Таблиці 1, в 2025 році він суттєво зріс серед молодих чоловіків, що, враховуючи терміни проведення польового етапу (вересень-жовтень) моніторингу, може бути пов'язано із дозволом на виїзд молодих чоловіків за кордон, та, відповідно, залишенням країни саме тими молодими людьми, які не ідентифікують себе в першу чергу як громадян України.

Таблиця 1. Частка тих, хто вважає себе перш за все громадянином України, серед різних статево-вікових груп, 2014-2024 рр., у %

Рік	*18-29 років*			*30-55 років*	*56 років і старші*	*Серед усіх*
	Чоловіки	*Жінки*	*Обидві статі*			
2014	75,6	73,5	74,5	65,1	64,3	66,7
2015	62,4	60,7	61,4	58,3	53,5	57,5
2016	62,6	69,0	66,1	61,8	53,6	60,1
2017	58,7	62,0	60,5	57,7	53,6	57,0
2018	59,1	60,3	59,7	60,0	56,0	58,6
2019	63,3	59,3	61,4	62,8	55,5	60,0
2020	68,5	67,5	68,0	64,5	54,5	61,8
2021	67,1	70,4	68,8	65,6	55,9	62,6
2022	83,2	78,2	80,8	81,5	75,1	79,1
2023	77,7	86,5	82,0	80,1	77,5	79,5
2024	54,6	71,8	62,2	74,6	78,1	73,8
2025	71,3	74,2	72,7	73,6	69,6	72,0

Джерело: Моніторинг Інституту соціології НАН України.

В згадуваному вище тексті ми розглядали також три види орієнтацій на майбутнє, визначених за двома параметрами – готовність терпіти труднощі війни та віра в перемогу. Застосований поділ на три категорії: (1) ті, що вірять в перемогу *та* готові терпіти скільки потрібно, (2) ті, що не вірять в перемогу *та* не готові терпіти вже зараз, (3) ті, що вагаються (будь-яка інша комбінація відповідей) показав, що в 2024 р. третина населення (36,4%) мала стійкі позитивні очікування, підкріплені готовністю терпіти проблеми; 4,9% – радикально негативні очікування (не вірять і вже зараз не готові терпіти труднощі); 58,7% вагалися, тобто займали проміжну позицію. Серед молоді стійкі позитивні очікування в 2024 р. були притаманні тільки 18,8% респондентів, а 8,7% мали радикально негативні очікування.

В 2025 р. за цим параметром ситуація покращилася (Рисунок 1), втім, молодь все так залишається найбільш песимістично налаштованою групою. Чверть молоді (26,4%) має стійкі позитивні очікування (більше, ніж в 2024 р.), частка тих, хто має радикально негативні очікування серед молоді на змінилася і становить 8,7%.

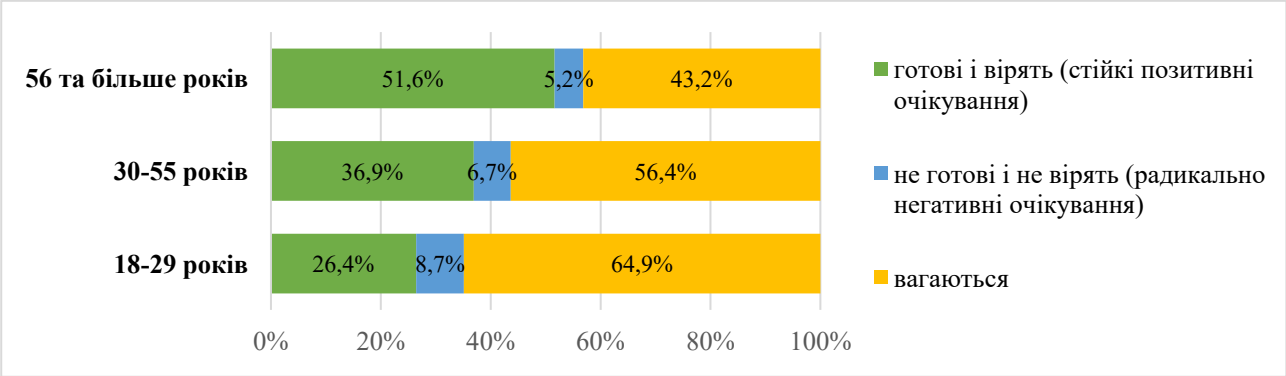

Рисунок 1. Поширеність стійких позитивних та радикально негативних очікувань серед різних вікових груп, Моніторинг ІС НАНУ, 2025 р., %

Ще одним важливим показником є декларована оцінка важливості демократичного устрою. Перед повномасштабним вторгненням, у 2021 р., трохи більше половини населення (53,6%) зазначало згоду із твердженням «демократія – найкращий політичний устрій для будь-якої сучасної держави» (Таблиця 2), водночас серед молоді цей показник був найвищим серед усіх вікових груп – 61,4%. У 2024 р., на тлі згадуваного соціального песимізму молоді, він був найнижчим серед усіх вікових груп (64%), тоді як в середній та вікових групах – 72,8% та 78,2% відповідно.

Таблиця 2. Динаміка оцінки важливості демократичного устрою серед загального населення та серед молоді віком 18-29 років, 2021-2025 рр., у %

З яким із наступних тверджень Ви найбільше погоджуєтеся?	2021 рік		2024 рік		2025 рік	
	УСІ	18-29	УСІ	18-29	УСІ	18-29
Демократія – найкращий політичний устрій для будь-якої сучасної держави	53,6	61,4	73,1	64,0	60,9	62,4
Для таких, як я, неважливо, чи є у нас демократичний чи недемократичний режим	28,1	24,6	3,7	6,9	11,7	12,4
За певних обставин авторитарний уряд типу «сильної руки» буде кращим	17,1	14,0	8,0	8,7	16,6	19,8
Важко відповісти/Не відповіли	1,2	0	15,2	20,4	10,8	5,4
РАЗОМ	100	100	100	100	100	100

Джерело: Моніторинг Інституту соціології НАН України. В 2022-2023 рр. це запитання не ставилося.

У 2025 р. декларована підтримка демократії знизилася в усіх вікових групах, причому по всіх альтернативах між віковими групами різниці немає. Динаміка показника серед усього населення та серед молоді відображена на Рисунку 2.

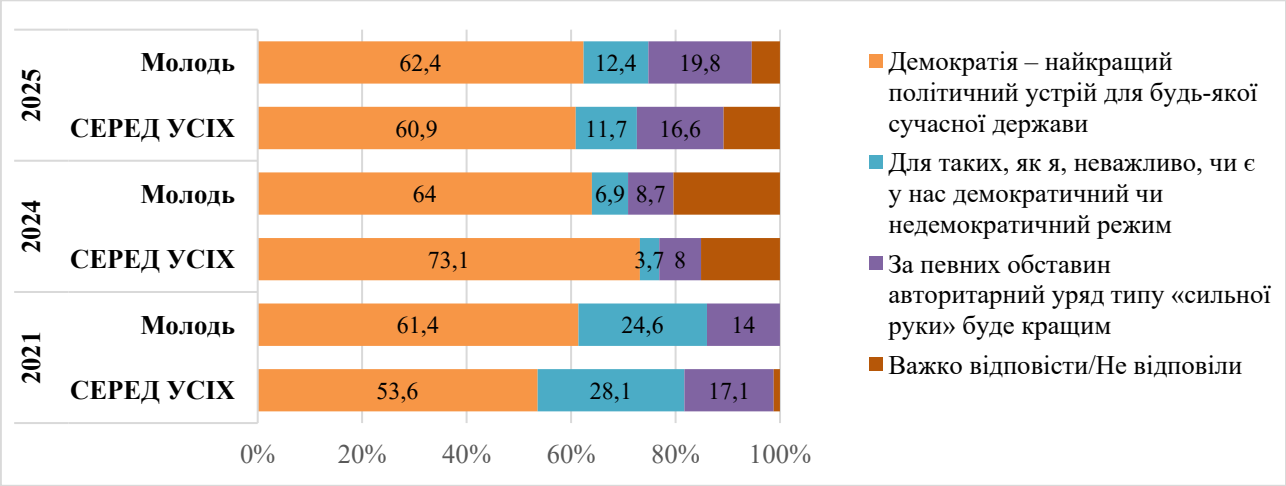

Рисунок 2. Динаміка оцінки важливості демократичного устрою серед загального населення та серед молоді віком 18-29 років, Моніторинг ІС НАНУ 2021-2025 рр., %

Нашою метою є зараз не стільки глибокий аналіз політичних орієнтацій та політичної свідомості українського населення (який вже здійснено нашим колегою [Резнік, 2024]), скільки демонстрація нестійкої прихильності до демократії (навіть у декларативному вимірі) української молоді як частини світового тренду. Описане вище явище нестійкої прихильності до демократії серед української молоді (порівняно з іншими віковими групами) не є унікальним – воно вписується в ширший глобальний контекст, який фіксують

дослідники в різних країнах, навіть тих, які не зазнають наразі безпосереднього впливу воєнних конфліктів. Протягом останніх років накопичується масив емпіричних свідчень того, що молоді покоління дедалі більше дистанціюються від демократії як у символічному, так і в поведінковому вимірах.

У декларативному вимірі, тобто на рівні висловлених переконань і ставлень, молодь демонструє помітно нижчу прихильність до демократичних цінностей порівняно зі старшими поколіннями. Автори деяких досліджень [Bordeleau, 2025] доходять висновку, що молоді громадяни не лише менше підтримують демократію, але й більш толерантні до широкого спектру антидемократичних практик: молодь, за його словами, не просто «виходить» з демократії, а й «входить» в антидемократичні альтернативи. Схожі висновки отримано на матеріалі п’яти досліджень у десяти країнах [Frederiksen, 2024], де автор на великому масиві даних показує, що молоді люди значно рідше «карають» політиків за антидемократичну поведінку під час голосування, ніж старші виборці, – і ця різниця є стійкою в майже всіх досліджуваних вибірках. Масштабний звіт [Foa et al., 2020], підготовлений для Bennett Institute for Public Policy Кембриджського університету, фіксує глобальне зниження задоволеності молоді демократією – причому не лише в абсолютному вимірі, а й відносно того, як старші покоління оцінювали демократію на тому самому етапі життя. Дані Open Society Barometer підтверджують цю картину: лише 57% молодих людей віком 18–35 років вважають демократію кращою за будь-який інший спосіб управління, порівняно з 71% серед старших респондентів; при цьому 42% молодих респондентів вважають військове правління прийнятним способом управління країною, а 35% підтримують ідею сильного лідера, який не переймається виборами й парламентом [Open Society Foundations, 2023].

Не менш показовим є поведінковий вимір, а саме електоральна поведінка молоді. Вибори до Європейського парламенту 2024 року стали важливою точкою відліку в цьому відношенні. Аналізуючи дані European Election Studies, що охоплюють 27 країн і майже 25 000 виборців, [Milosav et al., 2026] показують, що саме ультраправі партії здобули безпрецедентну підтримку серед молодих виборців – насамперед серед молодих чоловіків, серед яких частка голосів за крайніх правих перевищила 21%, порівняно з 14% серед молодих жінок. Автори також встановлюють, що ця гендерна різниця є найбільш вираженою серед мілленіалів і покоління Z, а отже, може мати тривалі наслідки для електоральних патернів у майбутньому. Ще одне дослідження, аналізуючи дані цих виборів [van der Brug et al., 2026], доходять висновку, що молоді люди не лише менше підтримують ліберальну демократію, а й активніше голосують за ультраправі партії (але лише тоді, коли ультраправі вже наявні в уряді), – що ставить під

сумнів традиційне уявлення про молодь як про природній «бастіон» проти демократичного відкату.

Дані з США підтверджують, що відчуження молоді від демократії є неоднорідним явищем, яке потребує диференційованого аналізу. Дослідження CIRCLE та Protect Democracy [2025], проведене на репрезентативній вибірці молодих американців, виокремлює три профілі демократичних установок. Перший – «пасивне схвалення» (63%) – охоплює молодь із загалом позитивним ставленням до демократії, проте низькою громадянською активністю: довіра до системи парадоксально обертається на апатію. Другий профіль – «зневажливе відчуження» (31%) – включає молодих людей, які не поділяють базових демократичних цінностей, демонструють низьку довіру до інститутів і вищу, порівняно з іншими групами, підтримку авторитарного управління. Третій профіль – «активне розчарування» (7%) – є найбільш суперечливим: ці молоді люди цінують демократичні принципи, але настільки незадоволені їхньою реалізацією, що демонструють найвищий рівень підтримки політичного насильства як інструменту змін. Показово, що демократичні установки молоді визначаються не стільки демографічними характеристиками (стать, раса, місце проживання), скільки досвідом громадянського розвитку – наявністю громадянських навичок, довірою до інститутів і участю в громадському житті. Це свідчить про те, що демократична прихильність є не вродженою, а набутою – і отже, піддається як ерозії, так і цілеспрямованому формуванню.

Схожа картина спостерігається і серед європейської молоді. Згідно з даними Young Europe [TUI Stiftung, 2025], лише 57% молодих європейців віком 16–26 років однозначно надають перевагу демократії перед іншими формами правління, тоді як 21% допускають інші форми управління за певних обставин, а 8% байдужі до того, чи є їхня країна демократією взагалі. Рівень задоволеності функціонуванням демократії є вкрай низьким: лише 6% вважають, що політична система працює добре, тоді як третина переконана, що вона потребує суттєвих змін, а ще 14% – що її слід замінити повністю. Географічні відмінності є значними: у Франції лише 26% молоді задоволені демократією у своїй країні, у Польщі – 23%, в Іспанії – 21%, тоді як у Німеччині цей показник є найвищим і сягає 45%. При цьому молодь сама усвідомлює крихкість демократії: 61% молодих німців і 62% молодих греків вважають, що демократія перебуває під загрозою – і це відчуття посилюється з року в рік.

Пояснення цих тенденцій дослідники пов’язують насамперед із песимізмом молоді щодо власного майбутнього – зокрема, з негативними очікуваннями щодо соціальної мобільності та матеріального добробуту. [Mitrea et al., 2021] на даних з одинадцяти європейських країн показують, що молоді люди, які очікують погіршення свого соціально-економічного становища порівняно зі становищем своїх батьків, значно частіше розміщують себе на крайніх позиціях ідеологічної

шкали – як правої, так і лівої. Важливе концептуальне уточнення вносить [Bolet, 2023], яка пропонує поняття батьківсько-відносного суб'єктивного соціального статусу (PRSSS) – тобто оцінки власного становища порівняно зі становищем батьків. Спираючись на дані Євробарометра 2017 року по 28 країнах ЄС, авторка демонструє, що відчуття низхідної міжпоколінної мобільності позитивно пов'язане з підтримкою як радикальних правих, так і радикальних лівих, хоча соціальний профіль прихильників цих двох таборів суттєво різниться. Дослідження [Im et al., 2023], проведене в контексті скандинавських держав добробуту, уточнює цей механізм: вирішальну роль відіграє не стільки досвід вже пережитого пониження соціального статусу, скільки очікування такого зниження в майбутньому. Саме ці очікування стабільно корелюють із підтримкою радикальних правих. Якщо цей механізм діє навіть у країнах із розвиненими системами соціального захисту, то в менш захищених суспільствах його вплив може бути ще відчутнішим. Нарешті, [Zagórski et al., 2025] на матеріалі досліджень в Іспанії демонструють, що покоління Z, яке є найбільш освіченим і водночас найбільш песимістичним щодо майбутнього, тяжіє до популістських партій, причому молоді песимісти реагують насамперед на тонкі ідеологічні елементи популізму (антиелітаризм, народоцентризм), а не на конкретні змістові позиції.

Радикальні партії вміло використовують цей песимізм, активно відтворюючи й посилюючи його у своїй комунікації з молодою аудиторією. Дослідження [Classen et al., 2024], присвячене присутності німецької партії AfD на платформі TikTok, показує, що партія підбирає контент, який апелює безпосередньо до молоді через теми фінансової нестабільності, загрози безпеці та обмеження особистих свобод, формуючи клімат екзистенційної тривоги і недовіри до істеблішменту. Водночас дослідження TikTok-комунікації радикальних західних політиків [Albertazzi & Bonansinga, 2024] виявило протилежну картину: праворадикальні актори частіше вдаються до позитивних і надихаючих апеляцій, формуючи образ надії та цінностей, а не страху. Цифрове середовище, таким чином, стає не нейтральним майданчиком для політичної комунікації, а простором, у якому антидемократичні наративи отримують структурну перевагу завдяки алгоритмічній логіці залученості й емоційного резонансу серед молоді.

Окремим чинником, що пояснює відчуження молоді від демократичних інститутів та прихильність до радикальних політичних наративів, є її висока сприйнятливість до конспірологічних теорій, і це, на перший погляд, контрінтуїтивний висновок, адже сучасна молодь є формально найбільш освіченим поколінням в історії. Проте мета-аналіз [Bordeleau & Stockemer, 2024], що охопив 191 дослідження і понад 374000 респондентів, опублікованих між 2014 і 2024 роками, виявив стійкий негативний зв'язок між віком і схильністю до конспірологічного мислення: молодші люди послідовно демонструють вищий рівень прийняття

конспірологічних теорій. Автори пояснюють цей зв'язок трьома механізмами: схильністю молоді до нетрадиційних форм політичної участі, нижчим рівнем самооцінки та загальною політичною відчуженістю. Ці висновки узгоджуються з результатами [Enders et al., 2024], які встановлюють, що молодші люди є загалом більш конспірологічно налаштованими – і, що принципово важливо, ця схильність з віком не зростає, а зменшується. Тобто конспірологічне мислення не є наслідком накопиченого впливу фейків чи соціальних мереж протягом життя, а радше характеристикою певного життєвого етапу. У поєднанні з песимізмом щодо соціальної мобільності та недовірою до істеблішменту, сприйнятливість до конспірологічних теорій формує середовище, в якому антидемократичні наративи знаходять благодатний ґрунт саме серед молодої аудиторії.

Українська молодь входить у повоєнне майбутнє з багажем, який викликає певне занепокоєння. Війна мобілізувала суспільство і на певний час зміцнила демократичну ідентичність, але вона також поглибила невизначеність, економічний песимізм і недовіру до інститутів, тобто саме ті умови, які в інших країнах корелюють із відчуженням молоді від демократії та зростанням підтримки радикальних рухів. Дані Моніторингу Інституту соціології показують, що українська молодь зараз є найбільш песимістично налаштованою віковою групою і найменш послідовною у декларативній прихильності до демократії – і це в умовах, коли суспільна консолідація ще тримається. Що станеться з цими установками, коли гострота воєнної загрози спаде, а повсякденні труднощі відновлення стануть на перший план – відкрите питання. Світовий досвід не дає підстав для автоматичного оптимізму: молодь у стабільних західних демократіях, не обтяжених війною, також дедалі більше дистанціюється від демократичних цінностей. Це означає, що повоєнне відновлення не може бути лише економічним і інституційним – воно потребує осмисленої уваги до того, з якими установками та очікуваннями українська молодь увійде в мирний час.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Резнік, О. (2024). Особливості політичної свідомості українців на третій рік повномасштабної війни. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024: Колективна монографія (сс. 75–98). Інститут соціології НАН України.
2. Шевченко, С. (2025). Молодь як флагман песимізму: задоволеність життям та очікування майбутнього в різних вікових групах. Життєтворчість як життєстійкість – Україна і українці в роки війни: Матеріали круглого столу з нагоди 100-річчя від дня народження Л. В. Сохань (сс. 92–98). Інститут соціології НАН України.
3. Albertazzi, D., & Bonansinga, D. (2024). Beyond anger: The populist radical right on TikTok. Journal of Contemporary European Studies, 32(3), 673–689. https://doi.org/10.1080/14782804.2022.2163380
4. Bolet, D. (2023). The janus-faced nature of radical voting: Subjective social decline at the roots of radical right and radical left support. Party Politics, 29(3), 475–488. https://doi.org/10.1177/13540688221085444

5. Bordeleau, J.-N. (2025, February 11). Young people are less supportive of democracy and more tolerant of a wide range of undemocratic practices. https://doi.org/10.31219/osf.io/5y2mq_v2
6. Bordeleau, J.-N., & Stockemer, D. (2024). On the relationship between age and conspiracy beliefs. Political Psychology. Advance online publication. https://doi.org/10.1111/pops.13044
7. CIRCLE & Protect Democracy. (2025). How does Gen Z really feel about democracy? Center for Information & Research on Civic Learning and Engagement. https://circle.tufts.edu/sites/default/files/2025-04/genz_democracy_report_2025.pdf
8. Classen, K., Kollmer, A., Schlage, M., Schöpflin, A., Winkler, J., & Witerspan, H. (2024). Right-wing populist communication of the party AfD on TikTok: To what extent does the AfD use TikTok as part of its communication to win over young voters? In A. Godulla, C. Buller, V. Freudl, I. Merz, J. Twittenhoff, J. Winkler, & L. Zapke (Eds.), The dynamics of digital influence: Communication trends in business, politics and activism (pp. 100–122). Leipzig. https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-94713-2
9. Enders, A., Klofstad, C., Diekman, A., et al. (2024). The sociodemographic correlates of conspiracism. Scientific Reports, 14, Article 14184. https://doi.org/10.1038/s41598-024-64098-1
10. Foa, R., Klassen, A., Wenger, D., Rand, A., & Slade, M. (2020). Youth and satisfaction with democracy: Reversing the democratic disconnect? Bennett Institute for Public Policy, University of Cambridge. https://doi.org/10.17863/CAM.90184
11. Frederiksen, K. V. S. (2024). Young people punish undemocratic behaviour less than older people. British Journal of Political Science, 54(3), 1014–1022. https://doi.org/10.1017/S0007123423000649
12. Im, Z. J., Wass, H., Kantola, A., & Kauppinen, T. M. (2023). With status decline in sight, voters turn radical right: How do experience and expectation of status decline shape electoral behaviour? European Political Science Review, 15(1), 116–135. https://doi.org/10.1017/S1755773922000406
13. Milosav, Đ., Dickson, Z., Hobolt, S. B., Klüver, H., Kuhn, T., & Rodon, T. (2026). The youth gender gap in support for the far right. Journal of European Public Policy, 33(2), 444–468. https://doi.org/10.1080/13501763.2025.2481181
14. Mitrea, E. C., Mühlböck, M., & Warmuth, J. (2021). Extreme pessimists? Expected socioeconomic downward mobility and the political attitudes of young adults. Political Behavior, 43, 785–811. https://doi.org/10.1007/s11109-020-09593-7
15. Open Society Foundations. (2023, September 11). Open Society Barometer: Can democracy deliver? https://www.opensocietyfoundations.org/uploads/e6cd5a09-cd19-4587-aa06-368d3fc78917/open-society-barometer-can-democracy-deliver-20230911.pdf
16. TUI Stiftung. (2025). Young Europe 2025: This is how people between 16 and 26 years of age think. https://www.tui-stiftung.de/wp-content/uploads/2025/07/20250708_YouGov_Ergebnisbericht_TUI_Stiftung_Junges_Europa_2025_EN.pdf
17. van der Brug, W., Hobolt, S. B., & Popa, S. A. (2026). The kids are alt right? Age, authoritarian attitudes and far-right support in Europe. Journal of European Public Policy, 33(2), 469–494. https://doi.org/10.1080/13501763.2025.2488358
18. Zagórski, P., Roch, J., Tudó-Cisquella, J., López-Yagüe, A., & Cordero, G. (2025). Generation Z: Pessimistic and populist? A conjoint experiment on the determinants of populist voting in Spain. European Political Science Review, 17(2), 202–220. https://doi.org/10.1017/S1755773924000237

Шевчук Тетяна Станіславівна,
д. філол. н., професор кафедри
англійської філології та світової літератури,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет,
м. Ізмаїл, Україна

ФІЛОЛОГІЧНА ОСВІТА В НОВІЙ ЕКОСИСТЕМІ

Актуальність дослідження. Упродовж тривалого часу філологічна освіта функціонувала у відносно стабільній конфігурації цілей, інституцій і практик. Її основні параметри (дослідницька практика, статус тексту та фахівця) були зрозумілими й відтворюваними. Сьогодні ця конфігурація зазнає системних змін, які не зводяться до окремих реформ або технологічних нововведень. Філологічну освіту доцільно розглядати в ширшому контексті трансформації освітньої екосистеми, де змінюються умови створення й циркуляції текстів, моделі читання та інтерпретації, а також ролі основних агентів освітнього процесу (студент, викладач, інституції, суспільство), до яких додався ШІ як постачальник ресурсів, інструмент інтерпретації та генерації текстів, що кидає виклик традиційній системі навчання. Цифрова трансформація стала наріжним каменем суспільного розвитку, впливаючи на всі сфери – від державного управління до культурних практик.

Реформа профілізації навчання в академічних ліцеях з 2027 року передбачає впровадження інноваційної моделі організації профільного навчання в рамках трьох кластерів: мовно-літературного, соціально-гуманітарного та STEM [5, с. 9]. Поглиблене вивчення мов і літератур як навчальних предметів передбачається виключно в рамках мовно-літературного кластера, що різко знизить загальну філологічну підготовку абітурієнта. В сукупності з демографічними чинникамиреформа профільної школи істотно змінює саму адресність філологічної освіти, замикаючи її на мовно-літературному кластері. Однак і в його рамках можна скористатися модельною програмою інтегрованого модуля української та зарубіжної літератур для 10-12 класів, який «створено для професійної та академічної ланки профільної школи (варіант, який не передбачає поглибленого вивчення літератури) і розрахований на одну годину на тиждень (35 години на рік)» [7, с. 48].

У сукупності ці процеси формують ситуацію лімінальності сучасної екосистеми філологічної освіти, у якій традиційні уявлення про функції та цінність філологічного знання виявляються недостатніми, а альтернативні моделі ще не набули сталої форми.

Наукова новизна дослідження полягає аналітичному погляді на філологічну освіту як на екосистему, що перебуває в стані переходу. **Мета** – окреслити ключові параметри нової освітньої екосистеми, визначити зони

напруження між інституціями, технологіями та суб'єктами навчання, а також окреслити можливі напрями концептуального переосмислення філологічної освіти в умовах тривалої нестабільності.

Основний виклад матеріалу. Філологічна освіта XX – початку XXI століття функціонувала в межах відносно стабільної освітньої екосистеми, основу якої становили інституційна впорядкованість, ієрархічна структура знання та чітко окреслена роль фахівця. Ця модель була зорієнтована на відтворення канонічного корпусу текстів, норм і методів інтерпретації, що забезпечувало внутрішню цілісність дисципліни та її соціальну легітимність. Ключовою характеристикою старої екосистеми була лінійність освітнього маршруту: школа формувала базові навички читання, мовної норми й первинного аналізу тексту, а університет поглиблював теоретичну підготовку та вводив у професійну філологічну спільноту. Наступність між рівнями освіти сприймалася як даність і рідко проблематизувалася.

Центральне місце в цій моделі посідав стабільний текст – матеріальний (друкований), завершений, авторизований. Практики читання та інтерпретації були пов'язані з уявленням про текст як про об'єкт, що підлягає коментуванню, тлумаченню й оцінюванню відповідно до усталених методологічних парадигм. Філолог виступав медіатором між текстом і читачем, носієм спеціалізованого знання та інтерпретативного авторитету.

Крім того, філологічна освітня екосистема XX століття передбачала обмежене інформаційне середовище, у якому доступ до текстів, наукових дискусій і фахової комунікації був регульований інституційно. Це забезпечувало відносну повільність змін, тривалість академічних циклів і можливість накопичення дисциплінарної пам'яті.

Важливим чинником стабільності була також демографічна й соціальна передбачуваність: філологічна освіта мала чітко окреслену аудиторію, зрозумілі професійні траєкторії та усталений символічний статус у культурі. У межах цієї моделі філологія виконувала функцію збереження мовно-культурної спадщини й формування нормативного культурного горизонту.

Загалом стара екосистема філологічної освіти була ефективною в умовах інституційної стабільності, обмеженої медіареальності та відносно повільних соціальних змін. Її нинішня криза зумовлена радикальною зміною умов, у яких вона більше не може відтворюватися без суттєвого переосмислення своїх засад.

Що перестало працювати в екосистемі філологічної освіти XX століття в контексті її нових контурів?

По-перше, лінійна модель освітнього маршруту (школа – університет – фах) більше не відповідає реальним траєкторіям навчання, орієнтованим на міждисциплінарність та перехресні вибіркові курси. Змінилися умови входу в

освіту, маршрути навчання, мотивації здобувачів. Кількість тих, кому адресована філологічна освіта, скорочується, а конкуренція за абітурієнта зростає. Модель демографічної й соціальної передбачуваності адресата освіти, що розрахована на стабільний приплив здобувачів і відносно однорідну аудиторію, вже не працює в умовах сучасних освітніх реформ та катастрофічного демографічного скорочення в умовах воєнного стану.

По-друге, стара екосистема передбачала чіткі межі між академічним і неакадемічним знанням. Сьогодні конкуренцію університету створюють платформи, спільноти, цифрові середовища, які пропонують альтернативні способи роботи з мовою й текстом без інституційної легітимації. Зруйновано авторитет філолога як головного медіатора інтерпретації тексту з появою нового агенту – алгоритму, здатного продукувати тексти, імітувати інтерпретацію й підважувати традиційне уявлення про унікальність гуманітарного знання.

По-третє, академічна інерція, що раніше забезпечувала глибину й тяглість, нині вступає в конфлікт із прискоренням культурних і технологічних процесів. Уявлення про текст як стабільний і завершений об'єктне витримує тиску цифрового середовища, у якому тексти є динамічними, варіативними, співавторськими й нерідко згенерованими. Відповідно, традиційні практики аналізу не завжди релевантні новим формам текстуальності.

Відтак, перестала працювати не філологія як така, а екосистема, розрахована на стабільність умов. Олена Ковшар в дослідженні «Освітня екосистема як умова сучасного розвитку» (2023) наголошує, що «сталість освітньої екосистеми визначається її здатністю адаптуватися до змін у соціокультурному, технологічному та економічному середовищі, забезпечуючи при цьому ефективне функціонування та досягнення освітніх цілей» [4, с. 64].

Що ще працює й залишається опорою в новій екосистемі філологічної освіти? Філологія як дисципліна зберігає свою роль у збереженні мовної й культурної спадщини. Професійна спільнота філологів адаптується до освітніх викликів сьогодення, виступаючи фасилітаторами, менторським ресурсом, координаторами нових форматів навчання та модераторами взаємодії між школою, університетом і цифровими платформами. Учителю-словеснику «старої школи» складно бути агентом цих змін і нерідко учні допомагають йому опанувати нові компетентності. Однак, процес йде, а навички критичного читання, аналізу тексту, логічної аргументації, робота з джерелами та цитування залишаються фундаментом. Вони пристосовуються до цифрових текстів і алгоритмічних ресурсів, забезпечуючи дисциплінарну когерентність у нових умовах.

Університети та школи формують ядро філологічного знання і надають соціальну легітимність професії. Ми звикли говорити про філологічну освіту мовою реформ, стандартів і програм. Система оцінювання, атестації та

методичні стандарти забезпечують певну стабільність в контексті нових форматів навчання (онлайн-курси, гібридні програми, цифрові платформи). Інституції (школа, університет, академічні спільноти) зберігають базову структурну опору, але стають мережевими вузлами в ширшій системі знань, взаємодіють між собою й із зовнішніми платформами. Сучасні дослідники відзначають нові функції освітніх закладів як агентів освітнього процесу, як-от: *брокер, фасилітатор, хаб, девелопер*: «Основними видами закладів освіти залежно від їх ролі у освітній екосистемі виступають: брокер – навчальний заклад, який бере на себе роль посередника, матиме широку сферу діяльності, багато курсів, спільних заходів і дослідницьких проектів викладачів, але підтримка буде здійснюватися знизу вгору, і участь може не бути пріоритетом для закладу; фасилітатор – навчальний заклад, який виконує цю роль, матиме кілька окремих дисциплін, обмежену кількість викладачів і підтримку персоналу; хаб – навчальний заклад, який бере на себе роль центру, матиме як широкий спектр основної діяльності, так і глибоку відданість окремим аспектам підприємництва; девелопер – навчальний заклад, який прийме на себе роль розробника, матиме значні зобов'язання щодо ресурсів, інфраструктури та культури, але діапазон навчальних програм, додаткових програм і досліджень буде вузьким» [3, с. 205].

Демографічні, соціальні й культурні зміни формують умови функціонування всієї екосистеми. Студент як здобувач освіти став активним учасником процесу, оскільки формує власний навчальний маршрут, взаємодіє з різними джерелами, текстами, алгоритмами та платформами. Суспільство та культурне середовище визначає попит на знання, очікування від фахівців і роль гуманітарної освіти в широкому контексті. Цифрові агенти (алгоритми, ШІ, освітні платформи) набувають статусу повноцінного освітнього середовища, стають учасниками нової екосистеми філологічної освіти. Мовні явища представлені великими масивами даних (Big Data), що потребують нових методів обробки та аналізу. Це впливає на структуру знання та способи його засвоєння, зокрема на процес створення, структуру та інтерпретацію текстів.

Цифрові технології й алгоритмічні системи створюють як можливості, так і ризики, змінюючи традиційні ролі філолога. Наприклад, запровадження LLM (Large Language Models) та алгоритмів адаптивного навчання допомагає автоматизувати рутинні перекладацькі завдання, отримувати автоматичну корекцію помилок, уможливлює персоналізацію навчання мов. Системи навчання на основі штучного інтелекту аналізують когнітивні стилі студентів, їхні сильні та слабкі сторони, пропонуючи індивідуальні програми, що адаптуються до темпу засвоєння матеріалу. Для вивчення іноземних мов AI-платформи дозволяють автоматизувати тренування вимови та граматичних

конструкцій. Гейміфікація та імерсивні технології (VR/AR) відкривають нові горизонти для вивчення літератури та історії мови. Студенти-філологи отримують можливість швидко виявляти інтертекстуальні зв'язки між текстами, «відвідувати» віртуальні реконструкції історичних епох або взаємодіяти з літературними персонажами в симульованих середовищах.

Автори колективної монографії «Освітня політика та реформи: вплив глобалізації» (2025) дослідили, як інструменти штучного інтелекту, насамперед ChatGPT і Copilot, можуть вплинути на розробку курсів викладання англійської мови (ELT) та української мови (ULT) для студентів-філологів: «У контексті освіти 4.0 та поточної цифрової трансформації результати дослідження показують, що ШІ сприяє персоналізації, своєчасному формувальному зворотньому зв'язку, розробці мультимодальних завдань та прийняттю рішень на основі даних, одночасно підвищуючи ефективність використання часу та коштів для викладачів та адміністраторів. Водночас, серед постійних викликів залишаються точність і надійність, чутливість до мовних та культурних нюансів, нерівномірний рівень цифрової компетентності, технічні обмеження та етичні ризики, пов'язані з упередженістю, конфіденційністю та прозорістю» [1, с. 5]. Етичні виклики також включають питання прозорості алгоритмів та упередженості даних (algorithmicbias).

Особливе місце в технологічному ландшафті сучасної екосистеми філологічної освіти посідають мікрокваліфікації та цифрові бейджі. У відповідь на динамічні запити ринку праці, філологічні програми починають інтегрувати короткострокові курси, що дозволяють студентам отримувати сертифікати з вузькоспеціалізованих навичок, таких як цифрова архівація, технічне редагування або управління контентом. Нові компетентності здобуваються завдяки гнучкій освітній траєкторії, однак з ризиком втрати фундаментальності на користь прикладних навичок.

Академічна доброчесність у новій екосистемі розглядається як фундамент довіри між усіма учасниками освітнього процесу. Міністерство освіти і науки України у 2025 році представило рекомендації щодо впровадження технологій ШІ у закладах вищої освіти, що базуються на міжнародних стандартах та Законі ЄС про штучний інтелект.Основний акцент робиться на тому, що ШІ має бути інструментом підтримки, а не засобом для академічного шахрайства [6]. В системі філологічної освіти основні ризики пов'язані з делегуванням аналітичного мислення ШІ на постійній основі. Звичка отримувати готові інтерпретації від ChatGPT неминуче призведе до втрати «мовного чуття», асоціативної швидкості, тривалої концентрації, здатності до миттєвого розпізнавання інтертекстуальних зв'язків.

Проф. державного університету Сан-Франциско (США) Рональд Персер в статті «ШІ руйнує університет і навчання як таке» (2025) дає невтішний прогноз: «Студенти використовують штучний інтелект для написання робіт, професори використовують штучний інтелект для їх оцінювання, дипломи втрачають значення, а технологічні компанії заробляють величезні статки. Ласкаво просимо до кінця вищої освіти.<…> Коли такі показники, як швидкість та оптимізація, замінюють рефлексію та діалог, освіта перетворюється на логістику: автоматизована оцінка, есе, що створюються за лічені секунди. Знання стають даними, а викладання – передачею інформації. Зникають цінні людські здібності – цікавість, розсудливість, присутність. Результатом стає не розширений інтелект, а імітаційне навчання» [2].

Постає закономірне питання: якою в уявному майбутньому буде екосистема філологічної освіти в умовах когнітивного колапсу при гіпотетичному технічному з боїі з втратою BigData?

Висновки. Сучасна філологічна освіта переживає період фундаментальної перебудови, що зумовлено формуванням нової екосистеми, де традиційні гуманітарні цінності переплітаються з радикальними технологічними інноваціями. Глобалізація в цьому контексті виступає як внутрішня умова, в якій функціонують усі освітні актори, приймаються стратегічні рішення та визначаються нові пріоритети реформ. Нова екосистема філологічної освіти – лімінальна, мережна і динамічна. Її характеризує перехід від закритих, ієрархічних моделей передачі знань до відкритого освітнього простору, що базується на принципах інклюзивності, прозорості та демократизації доступу до інтелектуальних ресурсів. Цифрові технології змінюють способи взаємодії індивіда з текстом, мовою та культурною спадщиною, стають не інструментом, а технологією, тобто частиною освітньої екосистеми. Штучний інтелект як новий агент освітньої екосистеми переконфігуровує саму логіку взаємодії з текстом, мовою та культурною пам’яттю. Це вимагає від філологів переосмислення традиційних компетентностей у форматі медіаграмотності, етичної експертизи та курації алгоритмічних процесів.Важливо залишатися суб’єктом смислотворення, а не стати жертвою алгоритмічного маніпулювання.

Лімінальність сучасної екосистеми філологічної освіти не є тимчасовим станом, що передує новій стабільності, а радше постійною характеристикою освітнього середовища в умовах перманентної трансформації. Це вимагає формування культури адаптивності, критичної рефлексії та готовності до постійного переосмислення базових категорій, методів і цінностей філологічної освіти. Успішність цього переосмислення залежатиме від здатності освітньої спільноти зберегти критичну дистанцію щодо технологічного детермінізму, з одного боку, та консервативної ностальгії за втраченою стабільністю, з іншого.

Подальші дослідження мають зосередитися на емпіричному вивченні локальних практик адаптації до нових умов, розробці механізмів забезпечення якості в децентралізованому освітньому середовищі та концептуалізації етичних засад взаємодії між людським та алгоритмічним у процесах створення, інтерпретації та трансляції гуманітарного знання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Educationalpolicyandreforms: the impact of globalization: collective monograph. Kharkiv: TECHNOLOGY CENTER PC, 2025. 164 p.
2. PurserR. AI isDestroyingtheUniversityandLearningItself. Current Affairs: a Magazine of Politics and Culture. December, 2025 in Education.
3. Васильєва Т.А., Дерев'янко Ю.М., Лукаш О.А., Матющенко М.М. Освітня екосистема як сучасна модель удосконалення взаємовідносин у системі "освіта" – "ринок праці". Вісник СумДУ. Серія «Економіка», № 4, 2022. с. 205-212.
4. Ковшар О. Освітня екосистема як умова сучасного розвитку. Modern engineering and innovative technologies. Issue 40. Part III, 2023. p. 61-66.
5. Наказ МОН України № 765 від 26.05.2025. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/uploads/public/683/95d/9ae/68395d9ae9d69699766188.pdf
6. Рекомендації щодо відповідального впровадження та використання технологій штучного інтелекту в закладах вищої освіти. Київ: МОН України, 2025. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2025/04/24/shi-v-zakladakh-vyshchoi-osvity-24-04-2025.pdf
7. Формування профілів навчання в академічних ліцеях: методичні рекомендації. [Електронне видання] / Н. Богданець-Білоскаленко, Д. Васильєва, М. Головко, О. Горошкіна, К. Задорожний, Т. Засєкіна, Г. Лашевська, П. Мороз, О. Пометун, Л. Рябовол, І. Твердохліб. Київ: Педагогічна думка, 2025. 69 с.

Шевчун Н. Г.,
практичний психолог, вчитель зарубіжної літератури
Лосинівського закладу загальної середньої освіти
Лосинівської селищної ради Ніжинського району Чернігівської області,
nellyshevchun@ukr.net

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ ЯК ФЕНОМЕНУ ОСОБИСТОСТІ ТА ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ВЛАСНОГО ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ В МАЙБУТНЬОМУ

У статті висвітлено підходи, методи, форми роботи з обдарованими дітьми, а також досвіду діагностичної та розвивальної позаурочної діяльності закладу загальної середньої освіти щодо виявлення та психолого-педагогічного супроводу дітей, які мають високий творчий потенціал, особливо дітей з вразливих груп, з особливими освітніми потребами, дітей зі статусом внутрішньо переміщеної особи, які, в силу обставин, змушені були покинути

домівки та змінити місце проживання і умови навчання, протягом їх навчання у школі; виявлення індивідуальних особливостей здібних дітей різних соціальних статусів відповідно до їх нахилів та інтересів, підвищення їх власної самооцінки, уміння самопрезентації, орієнтування дітей на успіх у визначеному напрямку, подолання стереотипів щодо упередженого ставлення до себе; виховання толерантного ставлення до людей з особливими потребами, людей, які внаслідок військової агресії, опинилися в ситуації невизначеності та стресу. У статті розкрито роль розвитку творчого потенціалу молодих людей, дозвіллєвої діяльності, участі дітей у творчих конкурсах, проєктах, співпраці школи, сім'ї, громадянського суспільства у консолідації зусиль задля плекання покоління активних свідомих громадян, державотворців та розбудови держави в майбутньому.

Ключові слова: обдарованість, творчий потенціал, дозвіллєва діяльність, консолідація зусиль, саморозвиток, успіх, самооцінка, розвиток, якість життя, соціокультурний простір, розбудова, відродження.

У Концепції загальної середньої освіти зазначено: «Освіта ХХІ століття – це освіта для людини. Її стрижень – розвиваюча, культуротворча домінанта, виховання відповідальної особистості, яка здатна до самоосвіти і саморозвитку, вміє критично мислити, опрацьовувати різноманітну інформацію, використовувати набуті знання та вміння для творчого розв'язання проблем, прагне змінити на краще своє життя і життя своєї країни»[2]. Час ставить перед освітою нове завдання: школа повинна займатися пошуком індивідуальності, адже так важливо виявити всіх, хто цікавиться знаннями з різних галузей науки і техніки, допомогти втілити в життя їхні плани й надії, якомога повніше розкрити свої здібності. Будь-якому суспільству потрібні обдаровані люди, а особливо нашій державі, яка перебуває на шляху європейського вибору, у часи випробувань завдання суспільства полягає в тому, щоб побачити та розвинути потенціал фундаторів майбутнього.

Також допомоги потребують батьки в отриманні методичних та практичних рекомендацій щодо розвитку інтелектуального та творчого потенціалу своїх дітей – тих, хто представлятиме нашу країну завтра - амбасадорів майбутнього. Тому необхідною умовою розвитку природних задатків дітей є співпраця педагогів і батьків. Проблема навчання і розвитку обдарованих дітей вимагає пильної уваги і тісної взаємодії школи, родини та всієї громадськості.

Адже паростки майстерності, неординарності, креативності, якими буде засіяна життєва нива майбутніх громадян України, дадуть можливість нашим вихованцям стати непересічними особистостями, які прославлятимуть і збагачуватимуть рідний край у майбутньому.

Інтелектуальна та творча еліта будь-якого суспільства є рушійною силою розвитку його культури, мистецтва, науково-технічного прогресу, забезпечує

престиж країни на світовому державному рівні. Оскільки дитинство є опорою становлення розвитку та розквіту інтересів, здібностей, талантів людини на основі вроджених та набутих особливостей особистості, то напрямок роботи з юними обдаруваннями є пріоритетним в освітньому середовищі.

Механізм творчості є у кожної людини, незалежно від того, в якому середовищі вона народилася та зростала. Він – єдність мислення, почуттів, уяви, психомоторики та енергопотенціалу; починає працювати, коли всі складові розвинені. Механізм творчості не має віку: на шостому році життя стає активним і в подальшому набирає потужності. Цей тендітний механізм перебуває у різних станах: у активній фазі; у «сплячому режимі», якщо нема умов і грунту для розвитку або ж панує байдужість і занедбаність з боку дорослих; вимикається внаслідок надмірної перевтоми; в силу недооцінки своїх можливостей та відсутності стимулюючих факторів.

Дорослим, батькам, педагогам, для того, щоб розгледіти і допомогти розвинутися таланту кожної дитини слід консолідувати зусилля, бути спостережливими і забезпечити соціально-психологічний супровід дитини від народження до зрілості.

Розвиток вроджених здібностей дитини, виховання інтелектуально розвиненої особистості починається у сім'ї. Створення в сім'ї розвиваючого середовища сприяє розкриттю творчого потенціалу обдарованих дітей. У мікросоціумі потрібні умови для розвитку здібностей, тобто організація діяльності дитини. Активному розвитку творчості допомагає включення обдарованої дитини в ігрову, художню, пізнавально-практичну, дозвіллєву, проєктну діяльність, а також експериментування у різних сферах.

Однак, ефективна лише та система дитячо-батьківських відносин, в якій виконуються такі умови: визнання безумовної цінності дитини; створення обстановки його безумовного прийняття, тобто ситуацій, в яких відсутнє зовнішнє оцінювання; надання дитині свободи вираження; креативність здатна розвиватися і реалізовуватися через прояв індивідуальності дитини. У дітей власна доля і майбутнє, яке залежить, в першу чергу, від сім'ї і сімейного виховання.

Тому батькам необхідно побачити в кожній дитині особистість, надати допомогу в саморозвитку, зробити все можливе, щоб сформувати у дітей бажання розвивати здібності, допомогти їм самовдосконалюватися удосконалюватися.

Обдарована дитина в сім'ї - її гордість. Але часто обдарованість дитини залишається непоміченою. Обдарованість - комплексна характеристика сфери здібностей, що включає: якісно своєрідне поєднання здібностей до видатного виконання будь-якої діяльності; інтеграцію здібностей, що зумовлюють широту можливостей людини; розумовий потенціал, цілісну характеристику пізнавальних можливостей і здібностей до навчання; сукупність задатків.

Ознаки незвичайних здібностей у дитини залежать від віку, і від темпу дозрівання, і вікових змін. Ранні прояви обдарованості, незалежно від того, що саме робить дитина, зазвичай означають видатні інтелектуальні здібності. У цьому випадку відзначається швидкий розвиток розумової обдарованості і спеціальних здібностей в галузі мистецтва і науки. Дитина досягає успіхів у якому-небудь одному або декількох видах діяльності, наприклад, математики, музики та інших. Буває, що обдарованість дитини не помічена в дитячому віці, а виявляється лише в підлітковому періоді. Часто під обдарованістю розуміється потенціал особистості, характерні особистісні властивості, які за різних обставин можуть залишитися нереалізованими.

У дітей талановитих багато проблем, які є відмінними від загальних проблем дитинства. З огляду на деякі свої особливості такі діти дуже вразливі. Їх слабкості часто ховаються в їх перевагах. Але самі діти не завжди знають про це, і тому, зіштовхуються з типовими труднощами у навчанні і спілкуванні, не можуть самостійно подолати їх.

Самооцінка – це один із найважливіших складових елементів „Я-концепції" особистості і водночас, є одним із основних джерел її створення. Вона складається з оцінки людиною себе, своїх можливостей і якостей та місця серед інших людей. Самооцінка є рушійною силою в розвитку особистості. Від неї залежать взаємовідносини людини з оточуючими, її критичність і вимогливість до себе, ставлення до успіхів та невдач. Самооцінка впливає на ефективність діяльності і подальший розвиток особистості. Отже, найбільш актуальне і важливе завдання сучасних суспільних інститутів – це формування адекватної самооцінки у дітей підліткового віку, оскільки саме в цьому віці самооцінка формується і закріплюється.

Системна робота школи, сім'ї, громадськості з розвитку творчих здібностей учнів сприяє формуванню особистісних компетенцій учнів. Залучення дитини до творчо – пошукової діяльності формує стійкі професійні інтереси, сприяє системній допрофесійній підготовці молоді, розвиває інформаційну компетентність. Формуванню творчих здібностей школярів сприяє гармонійне поєднання інтерактивних технік та інноваційних освітніх технологій навчання, цілеспрямована діяльність вчителя на творчу реалізацію основних положень продуктивного навчання.

Адекватний розвиток самооцінки обдарованого школяра базується на об'єктивних даних: аналізі дитиною результатів своєї діяльності, дій, вчинків, своїх взаємин з іншими людьми. При цьому дитина повинна постійно враховувати оцінку себе іншими. Очевидно, що серед факторів, які впливають на розвиток самооцінки обдарованих учнів, можна виділити наступні: співвіднесення своєї оцінки з оцінкою тих людей, думка яких для обдарованої

дитини є значущою; ставлення інших людей до даної дитини як до особистості. Якщо обдарована дитина буде відчувати, що оточуючі вірять у її здібності, визнають її цінність як особистості, то це буде стимулювати у неї позитивне самосприйняття, саморозвиток. Обдарований школяр буде реально оцінювати свої можливості, бачитиме кінцеву мету своєї діяльності. В іншому випадку обдарована дитина не усвідомлюватиме можливості для внутрішнього зростання, що призведе до втрати багатьох резервів розвитку.

Наше суспільство сьогодні, на жаль, не є ідеальним. Досить часто спостерігаються прояви непорозуміння, жорстокого ставлення до дітей, ігнорування дитячих потреб і бажань з боку дорослих. Особливо, коли мова йде про дітей зі статусом впо, з особливими освітніми потребам. Та не слід забувати, що діти не обирають собі батьків і умови, в яких будуть жити і виховуватися.

Поняття «якість життя» передбачає різноманітність вибору, яким може скористатись людина, незалежно від статусу, для вирішення власних проблем і задоволення власних потреб. Дозвіллева діяльність є важливим засобом встановлення психологічного й соціального благополуччя дитини. Наразі, дозвілля, як одна зі сфер життєдіяльності людини, впливає на розвиток галузей економіки та сприяє трансформації дозвіллєвої інфраструктури, а його інноваційні форми, зумовлені соціальною диференціацією сучасного суспільства. Велике значення в сучасних соціокультурних умовах, поряд із освітнім процесом та безпосередньо роботою, набуває й дозвіллєва діяльність, в контексті формування певних стратегій життя молодого покоління, оскільки саме вона є важливою галуззю для самореалізації, а відтак стосується не лише інтересів окремого індивіда, а й всього суспільства[3]. Вказується на важливості участі обдарованої дитини у дозвіллі й рекреації, що забезпечить підвищення «якості життя». У зв'язку з цим, сприяння в поліпшенні якості життя дитини, захист її інтересів, створення умов для вирівнювання можливостей дітей і підлітків різних соціальних верств населення та різних соціальних статусів, розвитку комунікативного спілкування, знаходження нових друзів та нового життєвого змісту є одним з пріоритетних напрямків діяльності як держави, так і суспільства у цілому.

У дитячому віці людина здібніша до творчості, ніж у зрілому. На дитину не впливають стереотипи. Вона вільна у своїх творчих виявах, творить тому, що їй подобається сам процес творчості. Ця діяльність приносить дітям радість відкриття. Талановиті діти потребують уваги, а також повноцінного розвитку та спілкування з іншими учасниками освітнього середовища та громадськості. Важливо залучати обдарованих дітей в шкільні виховні заходи, цікавитися їхніми справами та заохочувати їх до співпраці з іншими обдарованими, щоб нівелювати відчуття суперництва, переваги себе над іншими, або ж

упередженого ставлення до себе та заниженої самооцінки, а виховувати в них толерантність і радість за чужі успіхи.

Основними завданнями дозвіллєвої роботи особливо для вразливих діток є: стимулювання дітей до соціально-культурної творчості; розробка та реалізація соціальних, рекреаційних, дозвіллєвих, культурних програм; забезпечити умови для змістовного проведення дітьми вільного часу після уроків. Залучення дітей до активної участі у проектах, фестивалях, конкурсах, виставках дарує відчуття власної значущості й успішно інтегрує їх в суспільне життя.

Дозвілля, або вільний час, як одна зі сторін життя суспільства наповнюється різним змістом. В основі своїй дозвілля має дві функції: з одного боку, відновлення сил людини, що поглинаються різними видами праці, а з іншого боку – її духовний розвиток. Це повною мірою відноситься й до дитячого дозвілля.

Для повноцінного розвитку особистості дитині необхідне свято як повітря. «Нехай кожний, – писав К. Ушинський, – пригадає своє дитинство, і він побачить, що свято це справжнє диво, і що дитина лічить свої дні від свята до свята, а ми, дорослі, лічимо свої роки від однієї важливої події нашого життя до іншої»[10]. Свято – це особливий стан душі, радісний, емоційний підйом. Свята, пов’язані з історією країни, з її віковими традиціями, обрядами, звичаями, дозволяють людині усвідомити свою єдність з малою батьківщиною, з природою.

Календар свят змінюється як змінюється і історія Вітчизни. Незмінними залишаються традиційні сімейні та християнські свята. Невідомо, якою буде людина через 1000 років, але якщо забрати у сучасної людини цей успадкований і нажитий скарб свят, обрядів – тоді вона все забуде і всьому розучиться, і повинна буде все починати спочатку. Навчити дітей культури дозвілля – це важливе завдання батьків і педагогів. Але всі дійства, а дитячі особливо, вимагають не стільки часу і грошей, скільки душевного тепла і любові. Тому, в освітньому середовищі слід частіше проводити родинні зустрічі, які збирають в одній залі батьків, дітей, педагогів, представників громадськості, щоб виховувати разом зі школою відчуття причетності до сокровенного. Різні форми взаємодії спрямовані на ліквідацію бар’єрів у міжособистісних відносинах.

Організація фестивалів, конкурсів, виставок робіт талановитих дітей передбачає процес їх залучення до засвоєння соціокультурних цінностей, а також формує світогляд, виховує естетичний смак.

Важливе здійснення арт-терапевтичної сесії як способу впливу на психоемоційний стан. Це допоможе виражати свої почуття, розкриватиме творчий потенціал, розвиватиме навички включення в колективну діяльність.

Впродовж педагогічної діяльності в закладі загальної середньої освіти напрацювали модель розкриття, виявлення та розвитку дитячої обдарованості, у вигляді алгоритму з впровадження та реалізації програми «Діти – наше майбутнє».

Мета програми: організація та створення сприятливих умов для творчого розвитку дітей з особливими освітніми потребами, інтеграція дітей в життя школи, налагодження нових комунікативних зв'язків, розширення світогляду в культурному напрямку. Покращення психологічного та емоційного стану, підвищення самооцінки дітей. Соціально-педагогічна супровід обдарованих дітей на базі закладу освіти.

Завдання програми:

- Створити банк даних обдарованих дітей;
- Включення в банк обдарованості школи дітей з ооп, зі статусом впо, які мають високий творчий та інтелектуальний потенціал, залучення їх в різні види індивідуальної і колективної діяльності, розширення їх кола інтересів, творчих можливостей;
- Закріплення педагогів-наставників за дітьми зі статусом ооп, впо та залучення педагогів, представників громадськості до активної участі в реалізацію програми;
- Забезпечення прав і свобод дітей;
- Проведення низки систематичних навчальних, просвітницьких, інтерактивних, інформаційних, пізнавальних заходів, майстер-класів та тренінгів для дітей;
- Розширення культурних і творчих горизонтів дітей;
- Регулярне висвітлення заходів у ЗМІ;
- Формування у дітей активності, рішучості, чуйності, відчуття власної значущості;
- Формування у здобувачів освіти толерантного ставлення до дітей зі статусом ооп, впо та сприйняття іншости;
- Впровадження тематичних активностей просвітницького характеру з переглядом презентацій, кінофільмів, соціальних роликів;
- Проведення підсумкового інтеграційного об'єднуючого фестивалю-конкурсу «Талант року»;
- Налагодження співпраці з творчими, громадськими організаціями, благодійними фондами, органами місцевого самоврядування, залучення спонсорів для фінансування та підтримки програми;
- Забезпечення можливості постійного духовного самовдосконалення особистості, формування її інтелектуального потенціалу.

Головна ідея полягає у створенні та організації дозвілля, позашкільної діяльності обдарованих дітей на базі закладу освіти. Діти отримують підтримку (моральну, емоційну та психологічну), відчують власну значущість у сучасному суспільстві, відчують себе частинкою колективу, великої шкільної родини. Саме це дає змогу об'єднати дітей різних статусів, стерти грані іншости, де кожен зможе відчути себе потрібним і почутим. А також кожен зможе проявити свої творчі здібності, поділитися досвідом та знайти споріднену душу.

Термін здійснення: протягом навчального року.

Тривалість програми: 12 місяців.

Очікувані результати. В результаті виконання даної програми обдарована дитина зможе успішно самореалізуватися, розвивати свій творчий потенціал в майбутньому. У дитини підвищиться позитивна динаміка загального емоційного настрою. З почуттям піднесення буде спілкуватися, ділитися своїми досягненнями з однолітками та дорослими, розширяться соціальні контакти, підвищиться самооцінка, розширяться можливості взаєморозуміння між дітьми і батьками. Налагоджуватимуться нові соціальні контакти в процесі взаємин між іншими.

Похвала – це провокація на добро. Похвала – це проектування на майбутній успіх.

Формат свята дає змогу учням віком від 6 до 17 років показати свої вміння і таланти, отримали рідкісну можливість бути відзначеними та шанс отримати нагороду з рук поважних і мудрих людей, і в знак нагороди - свято творчості як підсумок прикладених дітьми зусиль.

Конкурс проводиться за такими напрямками: спортивна гордість року, історія і право, філологія, природничі і точні науки, творчість, відкриття року, музичні відкриття. Превентивно учасники заповнюють анкети «Олімп талантів», створюють портфоліо досягнень та напрацювань, самопрезентацію, готують виставки власних робіт. Всі учасники та переможці конкурсів отримують дипломи та цінні подарунки від благодійників.

Під шквал оплесків глядачів кожен учень – учасник дійства «Талант року» має можливість в кінці кожного навчального року виходити на сцену Будинку культури та бути номінантом у певному напрямку творчості і оповідачем про свій талант та нагороди, отримані за рік наполегливої праці.

За підсумками кожного чергового шкільного конкурсу «Талант року» учасники конкурсу вносяться до банку даних обдарованості громади. Покоління випускників радують своїх батьків і наставників перемогами у різних галузях, змаганнях, творчих конкурсах, прославляючи рідний край, свою країну.

Величну справу роблять педагоги та благородні меценати, допомагаючи втілити в життя дитячі мрії.

Участь у творчих конкурсах це своєрідний процес, який триває не день, не два, а певний період, коли дитина проникається ідеєю, виношуєш її, створює власноруч з допомогою майстра, наставника, дає власну оцінку, описує власне творіння, робить красиве фото або відео та надсилає на оцінку поважного журі. А потім отримує нагороду, нехай у вигляді листівки чи диплома. Але головне – це прикладені кожною дитиною зусилля і її сподівання на успіх. А успіх однозначно прийде до кожного. Проєкти наших вихованців – це «сродна праця», яка є покликом серця і робить маленьких людей щасливими. «Сродна праця – це найсолодша в світі річ» Г.С. Сковорода[9].

Людина поза громадою, поза суспільством, яке часто диктує свої умови,– немислима. Однак те, що цінував філософ-просвітитель XVIII ст. Григорій Сковорода, не втратило свого значення й принади і нині. Воно спонукає до роздумів: чи має право на існування таке суспільство, яке не цінує в людині вроджених здібностей, не дає їй змоги розкрити ці здібності на повну силу, а значить – реалізувати себе сповна. Цьому навчає нас український філософ Григорій Сковорода.

Отож, Святу обдарованості і талантів бути, навіть у часи викликів та випробувань!!!

ЛІТЕРАТУРА:

1. Акімов І., Клименко В. Про природу таланту. Т. 1. М.: Харків, 1995.
2. Міністерство освіти і науки України. Концепція Нової української школи. [https://osvita.od.gov.ua/nova-ukrayinska-shkola/]
3. Сидоровська Є. А. (2017). Дозвіллєва діяльність як чинник формування життя людини в соціокультурному просторі XXI ст. Питання культурології, (33), 198-205 [https://doi.org/10.31866/2410-1311.33.2017.141603]
4. Антонова О.Є. Психолого-педагогічний супровід обдарованої дитини як реалізація особистісно орієнтованого підходу // Професійна педагогічна освіта: особистісно орієнтований підхід: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – С. 316-345.
5. Барко В., Тютюнников А. Як визначити творчі здібності дитини? - К., 1991. - С.79.
6. Воротникова І. П., Якубов С. В. Упровадження дистанційних технологій у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів: навч.-метод. посіб. – К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2017. 140 с.
7. Ірклієнко В.С. Естетичне виховання школярів засобами народних свят//Духовний розвиток особистості засобами мистецтва. Част. І-ІІ. - Чернігів – С.89-91
8. Приходченко К.І. Формування інтелекту учнів через розвиток їх творчих здібностей//Педагогічна скарбниця Донеччини. – 1998. - №2. – С.4-5
9. Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. І.П. Стогній. – К.: ТОВ «Переяслав», 2003. – 716 с.
10. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : у 2-х т. / К. Д. Ушинський. – Київ : Радянська школа, 1983. – Т. 1 : Теоретичні проблеми педагогіки. – 488 с.

Шерганов В. О.,
головний спеціаліст департаменту цифрової трансформації,
Міністерство молоді та спорту України, м. Київ, Україна,
v.sherganov@gmail.com

ЦИФРОВА ПЛАТФОРМА СПОРТИВНОГО АРБІТРАЖУ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. У статті досліджується концепція впровадження національної цифрової платформи для вирішення спортивних спорів. Проаналізовано інституційну кризу традиційного арбітражу та обґрунтовано необхідність його цифрової трансформації. Деталізовано архітектуру програмного рішення, алгоритми захисту даних та механізми інтеграції з державними реєстрами. Доведено, що цифровізація арбітражу мінімізує транзакційні витрати, підвищує інституційну стійкість та забезпечує прозорість правосуддя у спорті. Ключові слова: цифрова трансформація, спортивний арбітраж, електронне судочинство, програмний інтерфейс, правова система, управління даними.

Abstract. The article explores the concept of implementing a national digital platform for sports dispute resolution. The institutional crisis of traditional arbitration is analyzed, and the necessity of its digital transformation is justified. The software solution's architecture, data protection algorithms, and integration mechanisms with state registries are detailed. It is proven that the digitalization of arbitration minimizes transaction costs, enhances institutional resilience, and ensures the transparency of justice in sports. Keywords: digital transformation, sports arbitration, e-justice, application programming interface, legal system, data management.

Вступ. Сучасна індустрія спорту характеризується високою динамікою розвитку, мультиплікацією фінансових потоків та ускладненням договірних відносин між атлетами, клубами, федераціями та спонсорами. В умовах глобальної цифровізації та постійного зростання кількості суб'єктів спортивної діяльності традиційні механізми вирішення спорів демонструють критично низьку ефективність [1]. Паперовий документообіг, бюрократизовані процедури адміністрування справ та необхідність фізичної присутності сторін генерують невиправдані часові та фінансові витрати. Розроблення та впровадження національної цифрової платформи спортивного арбітражу є стратегічним кроком для забезпечення прозорості, системної стійкості та оперативності правового регулювання у сфері спорту [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика цифровізації судочинства та розвитку альтернативних способів вирішення спорів розглядалася в працях таких дослідників, як Є. О. Харитонов [1], Ю. Д. Притика [2], О. В. Степанюк [5]. Специфіку спортивного арбітражу в Україні досліджувала М. В. Саннікова [4]. Водночас питання побудови комплексної архітектури електронних реєстрів та арбітражних платформ з акцентом на рентабельність залишається недостатньо вивченим [3], що зумовлює актуальність цього дослідження.

Мета дослідження – комплексно обґрунтувати архітектуру, функціональні моделі та економічні переваги цифрової платформи спортивного арбітражу як ключового елемента розвитку правової держави та інструменту зниження транзакційних витрат.

Виклад основного матеріалу. Інституційна криза традиційного арбітражу. Класична модель вирішення спортивних спорів страждає від системної вразливості: найменші логістичні збої або втрата паперових носіїв призводять до зупинки процесу. У спорті високих досягнень фактор часу є критичним – тривалий розгляд справи щодо допінгу або трансферних зобов'язань може невідворотно зруйнувати кар'єру атлета або призвести до значних фінансових втрат клубу. Цифровізація процесу є єдиним прагматичним рішенням для подолання інституційної неефективності [4].

Архітектура цифрової платформи. Системний підхід до проєктування платформи вимагає глибокої інтеграції юридичної логіки, процесуальних норм та сучасних інформаційних технологій [1]. З точки зору архітектури рішення має базуватися на мікросервісній моделі. На відміну від монолітних систем, мікросервісна архітектура забезпечує автономну роботу кожного компонента, що гарантує масштабованість системи під час пікових навантажень [3].

Ключовими компонентами інфраструктури цифрової платформи є:

1. **Система електронної ідентифікації та авторизації:** Забезпечує беззаперечну верифікацію сторін процесу. Інтеграція з державними системами ідентифікації та використання кваліфікованого електронного підпису надійно нівелюють ризики фальсифікацій [5].
2. **Модуль управління справами:** Центральне ядро системи, що автоматизує життєвий цикл арбітражного провадження – від формування електронного позову до генерації фінального рішення. Алгоритми модуля жорстко контролюють дотримання процесуальних строків.
3. **Модуль проведення слухань:** Забезпечує інтегрований захищений канал відеозв'язку для проведення дистанційних засідань із функцією автоматичного транскрибування.
4. **Підсистема захищеного зберігання даних:** Використовує криптографічні протоколи для забезпечення цілісності доказової бази та абсолютної конфіденційності матеріалів справи [3].

Управління даними та інтеграція. Інтеграція платформи з іншими державними та міжнародними реєстрами здійснюється через стандартизований програмний інтерфейс. Взаємодія програмного інтерфейсу з базою даних побудована на принципах асинхронної обробки запитів та суворих транзакційних гарантій.

Архітектура даних передбачає використання гібридної моделі для оптимізації продуктивності:

– **Реляційна база даних:** Застосовується для зберігання чітко структурованої інформації з високими вимогами до транзакційної цілісності (реєстр арбітрів, статуси справ, фінансові транзакції). Програмний інтерфейс взаємодіє з цією базою через механізми об'єктно-реляційного відображення, що мінімізує ризики втручання в систему [3].
– **Документоорієнтована база даних:** Використовується для неструктурованих масивів (скановані тексти контрактів, відеозаписи засідань). Це дозволяє системі швидко індексувати величезні обсяги інформації для наскрізного повнотекстового пошуку [5].

Безпека та інституційна стійкість. Для забезпечення стійкості до збоїв маршрутизація даних від програмного інтерфейсу до баз даних проходить через брокер повідомлень. Система управління доступом працює на рівні програмного інтерфейсу, валідуючи кожен запит за допомогою криптографічних токенів. Це повністю виключає несанкціоноване втручання в матеріали справ та гарантує збереження юридичної сили електронних документів [3; 5].

Економічна ефективність та оцінка повернення інвестицій. Впровадження цифрової платформи спортивного арбітражу має надзвичайно високий показник повернення інвестицій завдяки радикальному зниженню транзакційних витрат [2]. По-перше, електронний документообіг та дистанційний формат слухань зводять логістичні витрати практично до нуля. Відпадає необхідність оренди фізичних приміщень. По-друге, автоматизація рутинних процедур дозволяє секретаріату арбітражу та арбітрам фокусуватися виключно на правовому аналізі. Зменшення терміну розгляду справ дозволяє суб'єктам спорту швидше повертатися до операційної діяльності, розблоковуючи заморожені активи [1; 4].

Висновки. Цифрова платформа спортивного арбітражу – це надійний фундамент для формування нової, прозорої екосистеми спортивного права. Її архітектура, заснована на гібридних базах даних та захищеному програмному інтерфейсі, здатна ефективно протистояти зовнішнім шокам та системним навантаженням.

Впровадження такого рішення оптимізує процеси управління, нівелює корупційні ризики та гарантує рівний, економічно обґрунтований доступ до правосуддя. Подальші дослідження будуть спрямовані на розроблення технічних протоколів інтеграції національної платформи з міжнародними спортивними інстанціями.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Сергєєв Ю. В., Харитонова О. І. Цифровізація правосуддя: європейський досвід та українські реалії. Часопис цивілістики. 2023. Вип. 48. С. 15–22.

2. Притика Ю. Д. Сучасні тенденції розвитку спортивного арбітражу в умовах цифровізації. Право України. 2024. № 2. С. 88–97.
3. Ковальчук А. М. Інформаційна безпека та архітектура електронних державних реєстрів. Інформація і право. 2024. № 1 (48). С. 45–54.
4. Саннікова М. В. Інституційні засади вирішення спортивних спорів: перспективи впровадження електронного провадження. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 11. С. 312–316.
5. Степанюк О. В. Електронне судочинство в Україні: проблеми правового регулювання та технічного забезпечення. Вісник Національної академії правових наук України. 2023. Т. 30, № 3. С. 112–125.

Шморгун О. О.,
кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник
Центру гуманітарної освіти НАН України,
shmorgunoo@gmail.com

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЯК ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОАНАЛІТИЧНИЙ ВИМІР

У статті вперше поставлена проблема психологічних вимірів патріотизму у контексті наявних психологічних теорій розвитку людини з метою виявлення особливостей становлення почуття патріотизму в дитячому та юнацькому віці та поглиблення методологічних підходів до патріотичного виховання як складової частини виховного та навчального процесу. Розглянуто поведінкові (Б. Скіннер, Дж. Вотсон, почасти А. Бандура) та стадіальні (Ж. Піаже, З.Фройд, Е. Еріксон, О. Леонтьєв) підходи до розвитку дитини й обґрунтовано необхідність звернення до гуманістичного психоаналізу Е. Фромма та «психології вчинку» В.Роменця, згідно яких патріотизм, побудований на засадах братерської любові та солідарності є ознакою зрілості особистості, а патріотичне виховання має насамперед сприяти її формуванню.

Ключові слова: теорія психологічного розвитку; патріотизм; патріотичне виховання; гуманістичний психоаналіз; Е. Фромм, В. Роменець.

The article first raises the problem of psychological dimensions of patriotism in the context of existing psychological theories of human development in order to identify the features of the formation of a sense of patriotism in childhood and adolescence and to deepen methodological approaches to patriotic education as an integral part of the educational and training process. Behavioral (B. Skinner, J. Watson, partly A. Bandura) and stage (J. Piaget, Z. Freud, E .Erikson, O. Leontiev) approaches to child development are considered and the need to turn to humanistic psychoanalysis by E. Fromm and the "psychology of action" by V. Romenets is substantiated, according to which patriotism, built on the principles of brotherly love and solidarity, is a sign of personality maturity, and patriotic education should primarily contribute to its formation.

Keywords: theory of psychological development; patriotism; patriotic education; humanistic psychoanalysis; E. Fromm; V. Romenets.

Тяжке багаторічне протистояння нашої країни збройній агресії з боку тоталітарної російської імперії все більше загострює необхідність філософського переосмислення поняття не лише національної свідомості як такої, а й таких наділених складними конотаціями понять, як патріотизм та патріотичне виховання. Зокрема, існує проблема архаїзації всіх вимірів згаданих понять в дусі релігійного традиціоналізму, суть якого полягає в утвердженні погляду, що українська національна свідомість нерозривно пов'язана з православним християнством, поза сповідуванням якого неможлива любов до України як Батьківщини (патріотизм), а патріотичне виховання полягає у долученні до національних предківських традицій, які підростаюче покоління має засвоювати у максимально незмінному автентичному вигляді.

Разом з тим, у багатьох верств українського в цілому секулярного суспільства, і, особливо, молоді (велика кількість представників якої нині захищає Україну зі зброєю в руках) така постановка питання про українську національну свідомість, патріотизм та патріотичне виховання викликає відторгнення, оскільки вона майже ніяк не відгукується у щоденному досвіді сучасних українців, нині часто сповненому трагічних екзистенціальних викликів та протиріч. Отже, на часі ґрунтовне переосмислення згаданих концептів на засадах сучасних здобутків філософії, психології та психоаналізу з метою з'ясування витоків переживання любові до Батьківщини (патріотизму) у буденному людському досвіді, починаючи з дитинства, як головного фундаменту становлення особистості, й закінчуючи максимально зрілими, сформованими та усвідомленими проявами цього складного почуття.

Головна проблема полягає в тому, що на сьогоднішній день не існує ані певної однозначно прийнятої психологами всіх шкіл і напрямків теорії розвитку та становлення особистості, ані більш-менш чіткого визначення патріотизму саме як психологічного явища, яке можна було б так чи інакше співвіднести з цими теоріями. У найширшому сенсі, всі наявні підходи до проблеми розвитку людини можна розділити на такі, що тяжіють до стадіальності – намагаються виділити певні періоди в розвитку дитини та охарактеризувати особливості кожного такого періоду та переходи між ними, і такі, що вважать стадіальним підхід не доцільним. Серед останніх найвпливовішим безперечно є біхевіоризм та його різновиди.

Як відомо, основним постулатом біхевіоризму, сформульованим його засновником Дж. Вотсоном, є відмова від дослідження внутрішніх психічних станів, які складно піддаються об'єктивному вимірюванню, на користь аналізу поведінки за схемою «стимул – реакція». За цією схемою, через позитивне

підкріплення правильної поведінки відбувається засвоєння дитиною соціальних навичок, фактично шляхом їх довільного накопичення. Таким чином, людська свідомість від народження є чистим аркушем, і всі знання та навички дитина здобуває виключно взаємодіючи з соціумом. Більш складну теорію соціального навчання пропонує А. Бандура, стверджуючи, що навчання відбувається в соціальному контексті через спостереження, імітацію та моделювання, а не лише шляхом прямого досвіду, як вважали біхевіористи, а також постулюючи здатність людини до самопідкріплення – засудження або схвалення власної поведінки.

Безумовно, у згаданих концепціях схоплений дуже важливий вимір розвитку, пов'язаний із великим значенням оточення, в яке потрапляє дитина від народження, адже, які б потенційні можливості (навчання прямоходінню, мові, дрібним моторним операціям, таким, як письмо) не були закладені в людському організмі від народження, потрапляючи у нелюдське середовище людина не може їх розвинути, залишаючись практично на тваринному рівні розвитку, про що свідчить загальновідомий феномен «Мауглі». Однак, в даних підходах не розглядається зв'язок внутрішнього світу людини, її почуттів, думок, бажань з її поведінкою, а саме тут, по суті, криється відповідь на питання чому різні люди, спостерігаючи одну модель поведінки, можуть в подальшому поводити себе протилежним чином. Уже не кажучи про те, що природа деякої поведінки, зокрема вищих форм вчинків, таких як подвиг (наприклад, свідома жертва власним життям заради Батьківщини) не може бути переконливо пояснена не лише з позицій біхевіоризму, а й навіть виходячи з теорії соціального навчання та самопідкріплення А. Бандури.

В зв'язку з цим все ж більш евристично цінними нам видаються спроби стадіальних підходів до розвитку особистості. В. Крейн у своєму ґрунтовному дослідженні, присвяченому теоріям розвитку у психології виділяє наступні критерії, за якими можна віднести той чи інший підхід до стадіального: «…стадії 1) описують якісно різні патерни поведінки, 2) охоплюють загальні проблеми, 3) розгортаються у незмінній послідовності, 4) є культурно універсальними» [1, p. 206]. За цими критеріями, до стадіальних підходів можна віднести теорію когнітивного розвитку Ж. Піаже, психоаналітичну теорію З. Фройда та теорію стадій життя його послідовника Е. Еріксона, діяльнісний підхід О. Леонтєва, тощо.

Однак, кожен із зазначених підходів здебільшого зосереджується на одному із вимірів людської природи і саме його кладе в основу періодизації розвитку. Так, Ж. Піаже зосереджений на розвитку когнітивних функцій дитини, зокрема її вмінні оперувати абстрактними поняттями, через що вивчення розвитку емоційної сфери відходить на задній план, З. Фройд та Е. Еріксон, навпаки більшою мірою зосереджені на емоційному становленні, пов'язаному або із

сексуальною сферою у З. Фройда, або із прийняттям чи неприйняттям дитиною соціального оточення у Е. Еріксона. Більш цілісним, на перший погляд, виглядає діяльнісний підхід О. Леонтьєва, оскільки діяльність постулюється у ньому як специфічний процес, який охоплює всю особистість в цілому, знімаючи протиріччя між суб'єктивним та об'єктивним, між свідомістю, внутрішніми психічними процесами та предметним світом.

Однак, виділяючи в кожному віковому періоді розвитку провідну сферу діяльності дитини, наприклад, у дошкільному віці – це сюжетно-рольова гра, у молодшому шкільному – навчання, у підлітковому – інтимно-особистісне спілкування з однолітками, О. Леонтьєв вважає, що так звані кризи дитячого віку не є обов'язковим явищем, а виникають здебільшого у зв'язку з неправильним розумінням оточуючими, насамперед, батьками, перехідного етапу в розвитку дитини, який має вести до нового виду діяльності, примусової затримки дитини на попередньому рівні розвитку. Безумовно, важко не погодитись з тим, що при правильному вихованні, зокрема адекватній реакції батьків на потребу дитини у самостійності, кризові явища на перехідних етапах можна значною мірою мінімізувати, однак мова йде лише про зовнішній бік справи, разом з тим дослідник уникає відповіді на питання, якими світоглядними якісними змінами супроводжується кожний етап дорослішання, адже ті психологічні конфлікти, які вони породжують у внутрішньому світі дитини, не завжди можуть бути безболісно подолані навіть за умови повного розуміння та підтримки батьків.

Загалом не лише О. Леонтьєв, а й всі інші автори стадіальних підходів не задаються питанням про те, чи не є певна кількість негативних і, можливо, навіть трагічних глибоко особистих переживань дитини необхідною умовою її переходу на наступний рівень розвитку, адже, скажімо, усвідомлення власного «Я» та поступово набута навичка до розрізнення живого та неживого в оточуючому світі з необхідністю ведуть до усвідомлення дитиною власної смертної природи та неминучості смерті близьких людей, і якраз намагання придушити ці часто трагічні, а подекуди, навіть невротичні переживання нав'язуванням дитині різних штучних вигаданих пояснень, замаскувавши таким чином реальний стан речей, що часто робиться немов би з кращих міркувань дбайливого ставлення до чутливої дитячої психіки, веде зрештою до затримки дорослішання та емоційного розвитку. Разом з тим, і для З. Фройда, і для Е. Еріксона – авторів, напевне, найбільш особистісно орієнтованих підходів, негативні емоції та переживання дитини є свідченням її не здатності подолати той чи інший конфлікт, не дорослішання, а затримку на попередній стадії розвитку.

Отже, постає вже більшою мірою філософське питання про позитивний ідеал дорослої сформованої особистості, який з необхідністю має бути

покладений в основу будь-яких стадіальних підходів до розвитку дитини і до якого має прагнути будь-який виховний процес. Адже, зокрема, почуття любові до Батьківщини безумовно стосується всієї особистості, що досягла вищої міри свого розвитку і аж ніяк не лише окремих її сторін. Такий ідеал висуває насамперед гуманістична (екзистенціальна) психологія та гуманістичний психоаналіз. Для А. Маслоу це «самоактуалізована особистість», для В. Франкла людина, що реалізує унікальний сенс свого життя, для Е. Фромма людина, що максимально розвинула свій людський потенціал. Останній підхід, запропонований Е. Фроммом, видається найбільш концептуально цілісним, оскільки психологічно здорову та щасливу людину як ідеал дорослішання та розвитку він бачить лише у «здоровому суспільстві», намагається прослідкувати культурно-історичні етапи становлення особистості в сучасному розумінні слова на тлі історичних трансформацій суспільного устрою, зрештою вибудовує специфічну гуманістичну етику, яка може і повинна бути покладена в основу виховання психологічно здорової всебічно розвиненої особистості.

Спробуємо розглянути поняття Батьківщини як комплексний психологічний та світоглядний феномен у гуманістичному психоаналізі Е. Фромма. Для цього насамперед потрібно звернутися до базових засад концепції психоаналітика. Отже, на думку Е. Фромма, ситуація людини докорінно трагічна, тому що це єдина істота на землі, що усвідомлює свою смертність і таким чином протистоїть всій природі. Людина втратила свою первісну батьківщину – природу, і тепер має віднайти нову Батьківщину через стосунки з іншими людьми, спрямовані на реалізацію специфічно людських екзистенціальних потреб, що випливають із трагічності та невизначеності людської ситуації. Людські екзистенціальні потреби можуть мати продуктивні (здорові) або непродуктивні (хворобливі) способи їх реалізації.

Найбільшою мірою з психологічним феноменом Батьківщини серед екзистенціальних потреб корелює потреба в укоріненості, конструктивною формою реалізації якої є братерство або братерська любов. Вийшовши із надійного й обмеженого стану, що визначається інстинктам, людина потрапляє в положення невизначеності, невідомості, відкритості. Відоме тільки минуле, з приводу майбутнього людина може знати тільки те, що вона смертна. В такій ситуації «необхідність єднання з іншими живими істотами, долучення до них є нагальною потребою, від задоволення якої залежить психічне здоров’я людини. Ця потреба криється за всім явищами, що складають цілу гамму людських пристрастей та близьких стосунків, які називають любов’ю в широкому сенсі слова… В переживанні любові полягає вища форма відповіді на проблему людського буття, вона є запорукою душевного здоров’я» [6, с. 38,34,] – переконаний психоаналітик.

Е. Фромм не ставив перед собою мети накреслити чітку вікову періодизацію розвитку дитини, як ми це бачимо у З. Фройда, Е. Еріксона чи Ж. Піаже, для нього вирости, подорослішати, стати особистістю, по суті, означає навчитись любити. Для того, щоб цього досягти, людина має пройти довгий і складний шлях від дитинства до зрілості, який, на жаль, не кожному щастить здолати. Народившись, дитина перебуває в стані, який З. Фройд називав станом первісного нарцисизму: зовнішній світ не сприймається як щось окреме, люди й речі мають значення лише тоді, коли йдеться про задоволення або негативний вплив на внутрішній стан дитини. Справжнім є тільки те, що всередині, зовнішнє є реальним тільки залежно від моїх потреб, а не своїх власних якостей. Всі відчуття новонародженої дитини обертаються навколо образу матері. Мати – це тепло, це їжа, це відчуття безпеки.

Однак, розвиваючись дитина вчиться відділяти себе від світу речей, вона вчиться говорити, називати речі й одночасно наближається до усвідомлення себе, свого власного «Я» – саме цей етап у розвитку прийнято асоціювати із кризою 2-3 років, коли у дитини виникає перший потяг до самостійності. І одночасно з усвідомленням власного «Я» у дитини кристалізується переконання: мене люблять. «Люблять, бо я мамина дитина. Люблять, бо я безпорадний. Люблять, тому що я гарний і мною хочеться милуватися. Мене люблять, бо я потрібен мамі. Усе це можна узагальнити так: мене люблять за те, що я є, або – точніше – мене люблять, бо я є» [5, с. 70]. Таким чином, на початку життя мати фактично повністю задовольняє потребу дитини у вкоріненості, стає для неї символічною «батьківщиною», вона – любов, вона – тепло, вона – харчування, вона – земля. Бути любимим нею значить бути живим і вкоріненим, значить почувати себе вдома.

Втім, досвід переживання материнської любові дитиною пасивний. Дитині нічого не потрібно робити, щоб її любили, любов матері є безумовною. Дитина ще не вміє любити сама, вона лише відчуває, що її люблять і реагує на це з радістю та вдячністю. Зазначимо, що цей феномен дитячого егоцентризму, що, однак, в дитячому віці не є патологічним явищем, описували й інші психологи, зокрема, насамперед, Ж. Піаже. Але настає момент, коли вперше в житті ідея любові в дитини трансформується з відчуття «мене люблять» на «я люблю» – відчуття породження любові своїми власними діями, творення любові. Спочатку, наприклад, це може проявлятися в бажанні дати щось батькам, створити щось для них, скажімо, вірш чи малюнок. Однак усвідомлення своєї здатності любити разом з тим може стати болючим досвідом, адже це перший вихід дитини із «зони безпеки», створеної батьками, перехід до активної, діяльної позиції по відношенню до них, усвідомлення цінності стосунків батьками як з людьми, а не лише з точки зору задоволення власних потреб, що

часто веде за собою усвідомлення можливості втрати цих стосунків з різних причин, в тому числі й тому, що батьки також смертні люди. Всі ці переживання можуть бути важкими й навіть трагічними, але необхідними на шляху розвитку у дитини здатності любити та цінувати своїх ближніх. І саме з початком формування самостійної здатності любити, а не з переходом до шкільного навчання, як вважали, зокрема, Е. Екріксон чи О. Леонтьєв, і як це нині постулюється у більшості підручників з дитячої психології, варто, на мою думку, асоціювати іще один кризовий період у розвитку дитини, який називають кризою 5–7 років.

Подальший шлях розвитку для дитини – це шлях переборення власного первісного нарцисизму та егоцентризму, інша людина для неї вже не є джерелом задоволення власних потреб, її потреби стають так само важливими, як і власні або навіть важливішими. Дитина приходить до усвідомлення, що давати набагато приємніше й радісніше, ніж отримувати, а любити когось – важливіше, аніж відчувати чиюсь любов, що породжує відчуття нової єдності, спільності, одного цілого. Дитина «відчуває потенціал створення любові за допомогою любові, а не залежність від отримання чогось, коли тебе люблять і коли тобі задля цього треба бути маленьким, безпорадним, хворим чи «хорошим». Дитяча любов дотримується принципу «Я люблю, бо люблять мене». Принцип зрілої любові – «Мене люблять, бо я люблю». Незріла любов каже: «Я люблю тебе, бо ти мені потрібен». Зріла твердить: «Ти потрібен мені, бо я тебе люблю» [5, с. 72], – підсумовує Е. Фромм.

Мірою виділення дитиною себе із оточуючого світу та осягнення нею власного «Я», для неї стає доступною інша форма стосунків з батьками, яку Е. Фромм називає «батьківською любов'ю». У перші роки життя дитини важливість для неї зв'язку із матір'ю, який необхідний в тому числі для її фізичного виживання, незрівнянно більша ніж зв'язку з батьком. Якщо «мати – це наша рідна домівка, природа, земля, океан; батько ж не є втіленням такої природної оселі, – наголошує психоаналітик, – та, попри те, що батько не є уособленням світу природи, він репрезентує інший полюс людського існування – світ думок, самостійно виготовлених речей, закону й ладу, дисципліни, подорожей і пригод. Батько – це той, хто навчає дитину і показує їй стежку у світ» [6, с. 74]. Також із батьком, як вважає Е. Фромм, пов'язана соціально-економічна функція спадкування власності або сімейної справи, хоча мова в даному разі може йти і про передачу певного духовного спадку, «спадку ідей». Отже, принцип батьківської любові: «Я люблю тебе, тому що ти виправдовуєш мої сподівання, виконуєш свої обов'язки, бо ти подібний до мене» [5, с. 74], – зазначає психоаналітик.

Так, здатність любити, що виховується передусім через досвід любові батьків у ранньому дитячому віці стає необхідною передумовою здатності індивіда у майбутньому відчувати братерство (переживати братерську любов до великого загалу людей), а отже конструктивно реалізовувати екзистенціальну потребу у вкоріненості. Отже, величезне значення має те, наскільки самі батьки є зрілими особистостями, здатними любити продуктивно. Причому Е. Фромм наголошує, що описані ним моделі «материнської» і «батьківської» любові є радше певними «ідеальними типами» і застерігає від безоглядного ототожнення материнської любові лише з постаттю матері, а батьківської – батька. І матір, і батько можуть поєднувати в собі певні і «материнські», і «батьківські» риси, і чим більш гармонійним є це поєднання, тим продуктивнішим буде виховання дитини. Більше того, людина, дорослішаючи поступово стає сама для себе і матір'ю, і батьком, несучи в собі і материнську, і батьківську свідомість. Отже, зріла особистість має бути здатна любити і як мати, і як батько, вибудовуючи материнську свідомість на основі своєї здатності любити, а батьківську – на розумі й судженнях. Якщо ж спробувати провести паралелі між «ідеальними типами» материнської та батьківської любові Е. Фромма та досягненнями сучасної нейрофізіології, то вони дуже нагадують описану психоаналітиком в образній формі, проблему міжпівкульної асиметрії головного мозку людини, адже одразу впадає в очі органічний зв'язок «материнської свідомості» з функціями правої півкулі головного мозку, відповідальної за образне мислення, емоційний інтелект, інтуїтивне схоплення, а батьківської – з функціями лівої, відповідальної за аналітичне мислення, логіку, мову, вербальні здібності. Цей зв'язок потребує окремого поглибленого дослідження.

Втім, в процесі дорослішання настає момент, коли дитина має покинути захисне середовище сім'ї. В зв'язку з цим Е. Фромм говорить про величезну культурну роль інцестуального табу, однак, на відміну від сексуального аспекту, наголошуваного З. Фройдом, психоаналітик бачить в ньому необхідну передумову подолання людиною глибинного прагнення назавжди залишитись прив'язаною до сім'ї, повернутись у доіндивідуальний стан єднання з природою та навіть розчинення в ній. Тому Е. Фромм вважає подолання інцестуальних залежностей не у сексуальному, а у афективному (культурному) сенсі необхідною передумовою дорослішання, становлення людини як зрілої, самодостатньої особистості. Однак, проблема полягає в тому, що потрактовані у такому широкому сенсі інцестуальні зв'язки, не обмежуються прив'язаністю до сім'ї. Для людини з нереалізованою потребою у вкоріненості держава, нація, церква чи якісь інші соціальні групи можуть брати на себе функції сім'ї. Така людина фактично розчиняючись в тих чи інших угрупуваннях, втрачає власну індивідуальність, і, відповідно, сприймає інших як чужинців, а то й взагалі

неповноцінних людей. Таким чином, екзистенціальна потреба у вкоріненості реалізується хибно, замість спільного переживання братерства, в якому кожна особистість зберігає власну неповторність, перетворюючись на інцестуальну залежність, в якій самоцінність особистості втрачається.

Разом з тим, Е. Фромм висуває гіпотезу, що у своєму психологічному розвитку дитина знову повторює шлях, уже пройдений людством, і проводить на користь цієї гіпотези відповідні культурні та соціально-економічні паралелі. Так, первісний матріархат з культом материнського начала та материнськими божествами змінюється періодом патріоцентричних релігій з жорстоким та авторитарним Богом-Батьком, як ми це бачимо в юдаїзмі. Зі становленням у середньовіччі католицької церкви як провідного державного інституту, суто патріархальний єврейський Бог Старого Заповіту доповнюється ідеєю всеблюлячої та всепрощаючої матері, яку символізували сама церква та Діва Марія, Матір Божа. Що ж до Реформації, яка разом з гуманістичними ідеалами Відродження, запустила процеси бурхливого капіталістичного розвитку та становлення сучасних європейських націй, то її оцінка психоаналітиком досить неоднозначна: «протестантизм і кальвінізм звернулися до суто патріархального духу старого Заповіту та вилучили материнський принцип зі своїх релігійних уявлень. Материнська любов церкви та Богородиці не простиралася більше на людину. Вона постала самотньою перед серйозним та суворим Богом, чиєї милості могла досягти тільки завдяки абсолютній покорі» [6, с. 62-63].

Однак, тут психоаналітик, на моє переконання, припускається помилки, не враховуючи, що не дивлячись на значне зростання атеїстичних тенденцій, особливо за доби Пізнього Відродження, які, зокрема, переконливо описує Я. Буркхардт, в цілому тогочасне суспільство ще не було готове до засвоєння і переживання на масовому рівні ренесансного ідеалу Боголюдини – як образу і подоби Творця, так само як і Він, наділеною здатністю творити. Тому цей ідеал, оволодіваючи широкими масами, поступово трансформується в реформаційний ідеал людини-богообраної, паралельно набуваючи національного забарвлення (згадаймо перший в історії людства переклад Бібілії німецькою, зроблений М. Лютером, та вимогу провадити богослужіння національною мовою, що потяло за собою аналогічні процеси в усій Європі) і, одночасно, стає фундаментом «протестантської етики» (М. Вебер), коли людина, іще не будучи здатною повністю відмовитись від авторитету Бога, немовби виносить його «за дужки» свого приватного життя: не духовна медитація, самозаглиблення піст і молитва, а лише позитивний результат активної діяльності в земному житті здатні засвідчити на користь напередвизначеної Богом належності до царства обраних. І нарешті, Е. Фромм зовсім оминає увагою феномен Контрреформації,

в основу якого якраз було покладено ідеал лицарського служіння Діві Марії, що поступово трансформувався в образ Матері-Батьківщини.

Але варто заначити, що сам підхід, згідно якого онтогенез є до певної міри відтворенням філогенезу, запропонований психоаналітиком, має свої важливі позитивні виміри, в тому числі й з точки зору розуміння логіки розвитку почуття патріотизму у дитячому віці. Так, великий інтерес під цим кутом зору становить творчий доробок В. Роменця, який у своїй роботі «Психологія творчості» запропонував надзвичайно цікаву теорію стадіального розвитку особистості, що корелює із розвитком у дитини, а, пізніше, у підлітка творчих потреб та здібностей. В. Роменець переконливо доводить, що для дитини творчість є провідним способом пізнання та освоєння світу, – думка, дуже дотична до твердження Е. Фромма про потребу у творчості як фундаментальну екзистенціальну потребу, яка нерозривно пов'язана із потребою в любові. У дитинстві ця потреба виражається у створенні дитячих малюнків (які дитина починає малювати зазвичай із самого раннього віку), у грі-фантазуванні та рольовій грі й, зрештою, в юності потреба у творчій самореалізації досягає своєрідної кульмінації, стає усвідомленою, одночасно із початком самоусвідомлення себе підлітком як неповторної особистості. Невипадково, нерідко підлітки вдаються до поетичної творчості, причому симптоматично, що через недостатність власного життєву досвіду та глибокого розуміння внутрішнього світу, власного та інших людей, вони, як це влучно спостеріг В. Роменець, прагнуть виразити свої почуття через оспівування природи, закарбовуючи в її образах власні переживання. Аналогічні процеси можуть відбуватись в музичній чи художній творчості підлітків. Цей інтерес до природи як об'єкту емоційної самовіддачі у юнацькому віці, на мою думку, дуже плідний з точки зору патріотичного виховання.

З іншого боку, згідно концептуального підходу В. Роменця, з формуванням індивідуальності у підлітковому віці тісно пов'язане формування структури вчинку «коли його можуть здійснювати заради нього самого, коли не ставиться завдання підкорити вчинок якійсь віддаленій меті» [3, с. 62]. Саме формування вчинку визначає основний психологічний смисл і головні риси підліткового віку, зокрема, на думку психолога, саме в цьому віці стає вперше можливим героїчний вчинок як найвища форма вчинку як такого. «Високий подвиг немовби вінчає шлях розвитку вчинку. Разом із коханням героїка підводить підлітка до великих загальних принципів, і він вперше починає усвідомлювати, що таке батьківщина, суспільство, в якому він живе», – наголошує В. Роменець [3, с. 79].

Отже, проводячи аналогію між розвитком і дорослішанням особистості та тими етапами, які проходило людство на шляху власного самопізнання, можна припустити, що підлітковий та юнацький вік найбільшою мірою корелюють з

епохою Романтизму, коли людина вперше відкриває та осмислює неповторність власного внутрішнього світу. Відповідно, саме доба Романтизму породжує інтерес не лише до особистісної неповторності, а й до національної самобутності, яка ніби є своєрідним відображенням останньої.

Саме у Романтизмі бере витоки «Весна народів», коли відбувається уже остаточна саме матріо-центрична (в термінології Е. Фромма) трансформація образу Батьківщини, яка стає потужною противагою патріо-центризму доби розвиненого капіталізму. Батьківщина втілюється в образі жінки, матері, яка, однак, уже не є джерелом інцестуального зв'язку, а сама потребує захисту та опікування, а часом, навіть жертви. Саме в такому образі Матері-Батьківщини вона стає також і засобом колективного емоційного єднання на засадах братерства, об'єктом служіння та самовіддачі, який, на думку Е. Фромма, життєвонеобхідний кожній людині. Все це породжує принципово новий тип націоналізму, який найбільш влучно можна було б описати як «екзистенціальний патріотизм», сформований на засадах глибоко особистісного переживання рідної землі, яке ніби віддзеркалює неповторність власної особистості.

Варто зазначити, що Е. Фромм вживає поняття «націоналізм» переважно з негативними конотаціями, говорячи про націоналізм як джерело інцестуального зв'язку, але тут має місце, швидше, змішування понять, коли явище нацизму маркується як націоналізм. Втім, це можна пояснити тим, що на момент написання своїх основних робіт психоаналітик ще знаходився під сильним враженням німецького нацизму. Під подібні ж негативні конотації підпадає і патріотизм, якщо його розглядати як прояв нацизму. Однак дуже важливо, що говорячи про такий «квазіпатріотизм» психоаналітик бере це поняття в лапки і натомість зазначає, що необхідною складовою системи орієнтації людини є «повний любові інтерес до власного народу, який має на меті його духовне та матеріальне процвітання і ніколи не прагне до влади над іншими народами» [6, с. 65].

Більше того, у своїй підсумковій фундаментальній праці «Здорове суспільство», Е. Фромм запроваджує поняття «колективного мистецтва», в основі якого, по суті, лежить народне мистецтво, але не як свідоме відтворення архаїчних зразків, а як створення, можливо, навіть революційних за змістом та формою творів, що відповідали б духовним запитам сучасної людини. «Колективне мистецтво», на думку Е. Фромма, має починатися з ігор у дитячому садку, продовжуватись у школі й звідти переходити в подальше життя. Воно має доповнюватись «світським ритуалом», який є засобом емоційного єднання на грунті переживання любові до власного народу. Дуже показово, що наводячи історичні приклади «колективного мистецтва» та «світського ритуалу» як необхідних складових «здорового суспільства», психоаналітик зазначає: «Найбільш оригінально та глибоко колективне мистецтво та ритуал дістали

прояв в русі німецької молоді, розквіт, якого припадає на роки до Першої світової війни та після неї» [6, с. 382]. Як відомо, один із найвпливовіших у Австрії та Німеччині саме у цей період молодіжних рухів під назвою «Wandervogel» (нім. «перелітний птах») робив акцент саме на глибоко особистісному спілкуванні з природою рідного краю, під час спеціально організованих піших подорожей, що супроводжувались співами народних пісень та інтересом до місцевого фольклору і був заборонений після приходу до влади нацистів

З цим баченням співзвучний також інший надзвичайно цікавий підхід до дослідження джерел патріотизму, запропонований М. Осоріною у її фундаментальній праці «Секретний світ дітей у просторі світу дорослих». Спираючись на стадіальні підходи Ж. Піаже та Е. Еріксона, дослідниця прагне осмислити феноменологію дитячої територіальної поведінки, зрозуміти як діти взаємодіють з ландшафтом, і яких змін набуває ця взаємодія мірою дорослішання дитини, починаючи з освоєння простору власного дому маленькою дитиною до формування феномену Малої Батьківщини у підлітковому віці. «В ранньому дитинстві системою координат, в рамках якої дитина починала усвідомлювати себе, був рідний дім і сім'я. Потім для розвитку розуміння себе дитині стає необхідною компанія однолітків і рідні місця, у спілкуванні з якими вона утверджує себе як самостійну особистість. В підлітково-юнацькому віці системою координат, в просторі якої людина обов'язково повинна самовизначитися, є Батьківщина. Юнацький пошук особистісної ідентичності – відповіді на запитання «хто я?» – обов'язково зачіпає проблему етнокультурного самовизначення, зокрема ототожнення себе зі своїм народом і своєю країною…» [2, с. 297], – зазначає дослідниця.

В цьому контексті потребує особливої уваги та філософського переосмислення творчий спадок видатного українського педагога В. Сухомлинського, адже запропонована ним концепція гуманістичного виховання спрямована саме на переживання та осмислення світу через красу рідної природи як головне підґрунтя формування всебічно розвиненої, зрілої особистості. Надзвичайно плідним є його бачення дитини як «маленького філософа», яке передбачає постановку перед нею глибоких смисложиттєвих питань (звісно сформульованих у доступній для її віку формі) та розвиток уже починаючи з раннього дитячого віку особливого національно-естетичного світогляду, своєрідної «мудрості жити». Ця «мудрість жити», своєю чергою, неможлива без «мудрої людської любові», що перегукується з «мистецтвом любові» та «мистецтвом життя» Е. Фромма. Саме під кутом зору цих світоглядних настанов педагогічний підхід В. Сухомлинського, на моє переконання, має величезний потенціал для сучасного патріотичного виховання [4].

Таким чином, підсумовуючи, можна зазначити, що концепція розвитку людини запропонована Е. Фроммом, доповнена підходами та дослідженнями інших фахівців, зокрема В. Роменця, В. Сухомлинського, М. Осоріної має великий потенціал з точки зору виховання цілісної особистості, для якої патріотизм був би органічною та невід'ємною складовою її світогляду, а не зводився б до набору традиціоналістських архаїчних штампів. На мою думку, висновок психоаналітика про те, що доросла людина поєднує в собі і материнську, і батьківську любов, ніби сама для себе стаючи і матір'ю, і батьком, можна з успіхом екстраполювати і на любов до Батьківщини. Справжній продуктивний патріотизм має поєднувати безумовну (материнську) любов до рідної землі, даної тобі від народження, і, одночасно, раціональне (батьківське) прагнення зробити життя на цій землі економічно-заможним, соціально-справедливим, духовно-змістовним.

Висновки.

1. Патріотичне виховання з необхідністю має насамперед окреслити ідеал сучасного патріота, – зрілої цілісної творчої особистості, який має бути покладений в основу патріотичного виховання дитини.

2. Первинними по відношенню до патріотизму є вміння формувати емоційні зв'язки та здатність любити, які виховуються у дитини через любов матері та батька до неї, а пізніше, через любов дитини до батьків і найближчого оточення.

3. Спроби прищеплення дитині традиційних та релігійних цінностей за відсутності в неї сформованої здатності до емоційного зв'язку та любові, може мати лише деструктивний характер, породжуючи глибоку несамостійність та сліпу прив'язаність (в термінології Е.Фромма «інцестуальні зв'язки») уже в дорослому віці до соціальних груп, які лише позірно декларують національні цінності, а насправді можуть бути глибоко національно деструктивними та навіть пронацистськими.

4. Патріотичне виховання має бути секуляризованим та орієнтованим на колективне переживання мистецтва та спільні світські духовні переживання («колективне мистецтво» та «світський ритуал» Е. Фромма), сповідування чи не сповідування певної релігії має залишатися приватною справою кожного.

5. Патріотизм – це глибинний особистісний екзистенціальний смисложиттєвий вибір уже повністю дорослої, сформованої особистості, який може зробити вона і тільки вона сама. Тому будь-яке патріотичне виховання не тотожне патріотизму, воно може лише закласти підвалини для його формування у дорослому віці, й підвалини ці насамперед полягають не в успадкуванні традицій, а у вихованні психологічно здорової самостійної особистості, здатної любити.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Crane W. Theories of Development Concepts / W. Crane. – New York: Taylor and Francis, 2004. – 448 p.

2. Осорина М.В. Секретный мир детей в пространстве мира взрослых / М. В. Осорина; [4-е издание, дополненное]. – СПб: Питер, 2008. – 304 с.
3. Роменець В.А. Психологія творчості / В.А. Роменець. – К.: Либідь, 2004. – 288 с.
4. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 томах. – Т. 3. – К.: Радянська школа, 1977. – С. 7-283.
5. Фромм Е. Мистецтво любові / Е.Фромм; [пер. з англ. Віри Кумченко]. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. – 192 с.
6. Фромм Э. Здоровое общество / Э. Фромм; пер. с англ. [Т.В. Банкетовой, С.В. Карпушиной]. – М.: Астрель, 2011. – 446 с.

Шоробура І. М.,
доктор педагогічних наук, професор,
ректор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії,
shorobura@gmail.com

ВОЛОНТЕРСТВО ЯК ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ЗРІЛОСТІ ОСОБИСТОСТІ

В статті розкрито сутність волонтерства як процесу формування соціальної зрілості. Показано, що соціальна зрілість – це інтегративна характеристика особистості, що відображає її здатність відповідально діяти в суспільстві, усвідомлювати наслідки власних вчинків, дотримуватися моральних норм та брати участь у громадському житті.

Визначено основні компоненти соціальної зрілості, як-от: когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий. Акцентовано на певних чинниках її формування: сім'я, професійне середовище, засоби масової комунікації, громадянське суспільство, особливою формою якого виступає волонтерство.

Підкреслено, що волонтерська робота – це добровільна, соціально спрямована діяльність, що здійснюється без матеріальної винагороди та має на меті надання допомоги окремим особам, соціальним групам або суспільству в цілому. Її основними принципами є: добровільність; гуманізм; соціальна відповідальність; рівність і недискримінація; солідарність.

Висвітлено основні механізми впливу волонтерства на розвиток соціальної зрілості: відповідальність, взаємодія з різними соціальними групами, емпатія, усвідомлення власної ролі в суспільстві. Розкрито також особливості волонтерської діяльності в Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії.

Зокрема відмічено, що допомога ЗСУ була спрямована на збір коштів на закупівлю засобів захисту, взуття, білизну для воїнів. Коштами колективу були закуплені бронежилети, тактичні рукавиці, біноклі, професійний БПЛА, тактичні рюкзаки, медикаменти, продукти тощо.

Відзначено також про допомогу тимчасово переміщеним особам, надання їм місця у гуртожитку, організацію безкоштовного харчування. В академії здійснюється навчально-просвітницька робота, психологічне консультування серед евакуйованого та місцевого населення через безпосередні контакти та

мережу інтернет. Також показано, що на базі закладу постійно працює освітній хаб.

Ключові слова: волонтерство, соціальна зрілість особистості, компоненти соціальної зрілості, чинники формування соціальної зрілості, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, напрями волонтерської діяльності.

The article reveals the essence of volunteering as a process of social maturity formation. It shows that social maturity is an integrative characteristic of a personality that reflects its ability to act responsibly in society, realise the consequences of its actions, adhere to moral norms, and participate in public life.

The main components of social maturity are identified, such as cognitive, emotional-value and behavioural. Emphasis is placed on certain factors of its formation: family, professional environment, mass media, civil society, a special form of which is volunteering.

It is emphasised that volunteer work is voluntary, socially oriented activity carried out without material reward and aimed at providing assistance to individuals, social groups or society as a whole. Its main principles are: voluntariness; humanism; social responsibility; equality and non-discrimination; solidarity.

The main mechanisms of the impact of volunteering on the development of social maturity are highlighted: responsibility, interaction with different social groups, empathy, awareness of one's role in society. The peculiarities of volunteer activities at Khmelnytsky Humanitarian and Pedagogical Academy are also revealed.

In particular, it was highlighted that the assistance provided by the Armed Forces of Ukraine was aimed at raising funds for the purchase of protective equipment, footwear, and underwear for soldiers. The funds raised by the team were used to purchase bulletproof vests, tactical gloves, binoculars, professional UAVs, tactical backpacks, medicines, food, etc.

Assistance to temporarily displaced persons, providing them with accommodation in a dormitory and organising free meals was also noted. The academy carries out educational and awareness-raising work and psychological counselling among the evacuated and local population through direct contacts and the Internet. It was also shown that an educational hub operates on a permanent basis at the institution.

Keywords: volunteering, social maturity of the individual, components of social maturity, factors in the formation of social maturity, Khmelnytsky Humanitarian and Pedagogical Academy, areas of volunteer activity.

Постановка проблеми. У сучасному світі волонтерство стало не лише формою безкорисливої допомоги, а й потужним інструментом соціального розвитку. В українських реаліях, особливо після подій Революція гідності та в умовах повномасштабної війни, волонтерський рух набув системного характеру і став одним із ключових чинників суспільної стійкості. У цьому контексті волонтерство можна розглядати як процес формування соціальної зрілості особистості.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У сучасних наукових дослідженнях визначається сутність

волонтерства, його принципи, особливості в різних сферах, зокрема і в формуванні соціальної зрілості особистості. Науковці, зокрема, Т. Крижановська визначають волонтерську діяльність як добровільну та неприбуткову діяльність фізичних осіб – волонтерів, спрямовану на допомогу особам, що перебувають у складних життєвих обставинах та потребують допомоги, що сприяє самореалізації волонтера. А. Капська, В. Назарук, О. Любарська, В. Петрович та Ю. Поліщук у своїх працях визначили основні принципи волонтерства: гласність роботи, гуманізм та співчуття, альтруїзм та самовідданість, чуйність, партнерство, добровільність і милосердя [2].

Мета статті – проаналізувати волонтерство як процес формування соціальної зрілості особистості.

Виклад основного матеріалу. Соціальна зрілість –це інтегративна характеристика особистості, що відображає її здатність відповідально діяти в суспільстві, усвідомлювати наслідки власних вчинків, дотримуватися моральних норм та брати участь у громадському житті. Вона передбачає: сформовану систему цінностей; почуття відповідальності; здатність до співпраці; емпатію та толерантність; активну громадянську позицію.

Соціально зріла людина не лише адаптується до соціального середовища, а й активно впливає на його розвиток.

Формування соціальної зрілості особистості є складним, багатовимірним і безперервним процесом, що відбувається впродовж усього життя людини під впливом соціального середовища, виховання, освіти та власної активної позиції. У науковому дискурсі соціальна зрілість розглядається як інтегральна характеристика особистості, що поєднує когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти [1].

Зокрема, когнітивний компонент це усвідомлення особистістю соціальних норм, розуміння суспільних процесів та власної відповідальності за прийняті рішення. На цьому рівні формується здатність до критичного мислення, рефлексії та прогнозування наслідків власної діяльності.

Емоційно-ціннісний компонент передбачає розвиток системи моральних орієнтирів, емпатійність, толерантність, гуманізм. Він також визначає внутрішню мотивацію особистості до соціально значущої діяльності, її готовність діяти не лише з власних інтересів, а відповідно до суспільних викликів.

Поведінковий компонент соціальної зрілості виявляється у практичній діяльності, здатності до відповідальної поведінки, конструктивної взаємодії з іншими, активної громадянської позиції. Соціальна практика забезпечує закріплення набутих цінностей і установок [1].

Формування соціальної зрілості здійснюється під впливом ряду чинників. Серед них провідну роль відіграють сім’я як первинний інститут соціалізації,

система освіти, професійне середовище, засоби масової комунікації та громадянське суспільство. Важливим є також вплив соціально-історичного контексту, який визначає характер соціальних викликів і можливостей для самореалізації особистості.

У сучасному українському суспільстві формування соціальної зрілості відбувається в умовах трансформаційних змін, пов'язаних з демократизацією, євроінтеграційними процесами та воєнними викликами. Події Революції гідності та повномасштабна агресія Російської Федерації проти України актуалізували потребу в соціально зрілих громадянах, здатних до відповідальної участі в суспільному житті, самоорганізації та солідарності.

Формування соціальної зрілості особистості – це інтеграція внутрішніх психологічних процесів і зовнішніх соціальних впливів, що передбачає перехід від адаптації до активної соціальної позиції, свідомої участі в суспільному розвитку та виконанні громадянських обов'язків [2].

Ми розглядаємо волонтерство як механізм формування соціальної зрілості особистості. Волонтерство виступає особливою формою громадянської активності та соціальної відповідальності.

В Україні волонтерський рух набув потужного розвитку після початку війни на сході у 2014 році, а з 2022 року став одним із фундаментів національної стійкості. Волонтери забезпечують гуманітарну допомогу, підтримують військових, допомагають внутрішньо переміщеним особам, організовують благодійні ініціативи.

Волонтерська діяльність є важливим соціальним явищем, що відображає рівень громадянської активності, солідарності та відповідальності членів суспільства. У XXI столітті волонтерство стало невід'ємною складовою розвитку громадянського суспільства, механізмом підтримки вразливих груп населення та інструментом реагування на кризові ситуації. В українських реаліях волонтерський рух набув особливого значення після подій Революції гідності та в умовах повномасштабної агресії Російська Федерація проти України.

Волонтерська робота – це добровільна, соціально спрямована діяльність, що здійснюється без матеріальної винагороди та має на меті надання допомоги окремим особам, соціальним групам або суспільству в цілому. Її основними принципами є: добровільність; гуманізм; соціальна відповідальність; рівність і недискримінація; солідарність.

Волонтерство функціонує як форма громадянської участі, що сприяє розвитку соціального капіталу та зміцненню довіри між членами суспільства.

Сучасна волонтерська діяльність охоплює різноманітні сфери суспільного життя:

- соціальна допомога –підтримка малозабезпечених сімей, людей похилого віку, осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб;

- гуманітарна діяльність – збір і доставка продуктів, медикаментів, одягу, засобів першої необхідності;

- медичне волонтерство –допомога медичним закладам, донорство крові, інформаційні кампанії щодо здоров'я;

- освітні та культурні ініціативи –проведення тренінгів, просвітницьких заходів, підтримка культурних проєктів;

- підтримка обороноздатності держави –забезпечення військових необхідними ресурсами, організація благодійних зборів.

Особливого значення набуло волонтерство в умовах воєнного стану, коли суспільство продемонструвало високий рівень самоорганізації та мобілізації.

У науковій літературі визначено види волонтерської діяльності. Це, зокрема, компенсаторна, яка заповнює прогалини у сфері соціального забезпечення; інтегративна, яка спрямована на об'єднання громадян навколо спільних цінностей; виховна, яка формує у людей почуття відповідальності та громадянської свідомості. Велике значення має стабілізаційна функція, спрямована на підвищення стійкості суспільства до кризових явищ [1].

Через волонтерство формується нова модель взаємодії між державою та громадянським суспільством, заснована на партнерстві та взаємній підтримці.

Волонтерська робота має також важливий вплив на розвиток особистості. Вона сприяє: формуванню соціальної зрілості; розвитку емпатії та моральних якостей; набуттю організаційних і комунікативних навичок; зміцненню лідерських якостей; підвищенню самооцінки та мотивації до самореалізації, є засобом саморозвитку.

Волонтерська робота – це показник зрілості суспільства та рівня його консолідації. В умовах сучасних викликів вона стала одним із ключових ресурсів соціальної стійкості України. Волонтерство об'єднує людей різного віку, професій і соціального статусу, формуючи культуру взаємодопомоги та громадянської відповідальності.

Розвиток волонтерського руху в Україні пов'язаний з його інституціоналізацією, підтримкою з боку держави та інтеграцією у міжнародні гуманітарні ініціативи. Саме волонтерська робота сьогодні є важливим чинником зміцнення демократичних цінностей і розвитку активного громадянського суспільства.

У сучасній літературі визначено основні механізми впливу волонтерства на формування соціальної зрілості особистості: це, насамперед, розвиток відповідальності, що передбачає виконання конкретних зобов'язань, дотримання термінів, взаємодію з різними соціальними групами, що формує дисциплінованість та усвідомлення власної ролі в суспільстві. Також, це

формування емпатії та моральних цінностей через безпосередній контакт із людьми, які потребують допомоги, співчуття, гуманності та альтруїзму [2].

Механізмом впливу є соціалізація та комунікативні навички, що сприяє розвитку лідерських якостей і вміння працювати в команді. Слід відзначити громадянську активність, формування активної життєвої позиції, усвідомлення власної причетності до суспільних процесів та готовності брати участь у вирішенні соціальних проблем. Велику роль відіграє самореалізація та особистісне зростання, участь у соціально значущій діяльності, де людина відкриває нові здібності, підвищує самооцінку та власну значущість.

У наш час важливе значення має діяльність волонтерів та благодійних організацій, які здійснюють благодійність в сфері допомоги учасникам ЗСУ, членам їх сімей, учасникам масових акцій цивільного протесту в Україні. Активно приєдналась до волонтерської діяльності і Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, яка уже 100 років, поспіль готує педагогів для освітньої галузі Подільського краю [5].

З перших днів війни працівники й студенти активно включилися у різноманітні акції, волонтерські проєкти, спрямовані на допомогу Збройним Силам України.

Робота велася за такими напрямками:

– організація навчально-виховної роботи закладу в умовах воєнного стану;

– допомога Збройним Силам України;

– допомога біженцям;

– навчально-просвітницька робота серед евакуйованого та місцевого населення безпосередньо і через соціальні мережі.

Ми розпочали допомогу збройним силам України. З першого дня неоголошеної війни викладачі й студенти організовували збір коштів на закупівлю засобів захисту, взуття, білизну для воїнів. Коштами колективу були закуплені бронежилети, тактичні рукавиці, біноклі, тактичні рюкзаки, медикаменти, продукти тощо. Протягом війни щоденно плетуться маскувальні сітки. Всього передано військовим більше 2000 маскувальних сіток.

У гуртожитку гуманітарно-педагогічної академії виділені місця для тимчасового перебування переселенців. За попередній час там знайшли прихисток більше 300 людей. На сьогоднішній день проживає біля 30 евакуйованих зі Сходу студентів з Бахмута, Горлівського інституту іноземних мов Донбаського національного університету та близько 40 внутрішньо переміщених осіб, серед яких сім’ї з немовлятами й дітьми дошкільного й молодшого шкільного віку.

В академії здійснюється навчально-просвітницька робота, психологічне консультування серед евакуйованого та місцевого населення як безпосередньо

так і через соціальні мережі. Викладачами і майбутніми студентами-практичними психологами надається психологічна допомога, а саме: індивідуальні й групові консультації як дистанційні так і безпосередні. Наші психологи працюють на телефонах довіри, надають допомогу вчителям, які працюють з евакуйованими дітьми.

На базі закладу постійно працює освітній хаб. Викладачі та студенти беруть участь та ведуть курси з історії України, української мови, працюють з дорослими й дітьми дошкільного й шкільного віку тимчасово переміщених осіб за їх бажанням. З дітьми дошкільного віку використовуються оригінальні євротехнології, зокрема лепбук, сторітеллінг, вальдорфські малюнки, унікальні долоньки та ін. Ці технології спрямовані на формування у дошкільників інтелектуальних здібностей, пізнавальних психічних процесів, вміння жити у змінному соціумі, пізнавати світ.

Також були проведені консультації для батьків дітей-переселенців, про виховання дітей в умовах воєнного стану, про форми діяльності з дітьми, зняття у них рівня тривожності в складних умовах воєнного стану [4].

Студенти й викладачі постійно беруть участь у патріотичних флешмобах, записують і поширюють патріотичні нотатки, авторську поезію та музику, відеозаписи, спрямовані на підтримку ЗСУ та переселенців в соціальних мережах, підготовлено концертні програми для воїнів та переселенців.

На даний час Академією під егідою Хмельницького обласного Департаменту освіти проводиться відкритий патріотичний фестиваль-конкурс «З Україною в серці», заявки про участь в якому подають діти й підлітки з усієї України.

У Хмельницькій обласній філармонії три роки поспіль проводиться благодійний концерт на підтримку Збройних сил України «З Україною в серці», організований Хмельницькою гуманітарно-педагогічною академією, за участі представників обласної та міської рад, обласної військової адміністрації, представників бізнесу, благодійних організацій та інших зацікавлених. Кожен учасник заходу мав можливість визначити посильну для себе міру участі: благодійні внески, участь у концерті, твори ручної роботи, які були продані на виставці та благодійні лоти, які мали можливість придбати учасники аукціону [4].

Викладачі та студенти інших спеціальностей активно долучилися до організації та проведення заходу. Спільними зусиллями під час благодійних концертів було зібрано близько 700 тис. грн., які було передано на потреби конкретних військових підрозділів.

Щороку у Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії проводиться Молитовний сніданок, приурочений до Дня працівника освіти та Дня захисників України та благодійної діяльності. До спільної молитви доєдналися ректор Інна

Шоробура, представники духовної ради м. Хмельницького, голова обласної ради Віолета Лабазюк, представники Хмельницької обласної військової адміністрації, Хмельницької міської ради, керівники закладів освіти Хмельниччини, волонтери та професорсько-викладацький склад Академії.

Щороку, до Дня Героїв України, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія бере участь у забігу «Братерство сталевих 2.0» на підтримку еліти наших Збройних сил України – одного з формувань Сил спеціальних операцій.

Цього року дистанція забігу на 2,5 кілометри відзначалася масовістю її учасників, на старт вийшло майже тисяча бажаючих різного віку, задонативши 210 тисяч 692 гривні.

Міжнародний день волонтера - свято кожного, хто хоч раз за покликом серця допомагав людям, не чекаючи подяк, нагород і визнання. Студенти-волонтери Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії організувалися в потужний волонтерський рух, і за першої необхідності на передову відправили передачі для воїнів: м'ясні консерви, смаколики, теплі речі, електрообігрівачі, електром'ясорубки та інші корисні й необхідні предмети. А ще листи-вітання на фронт, дитячі малюнки та обереги ляльки-мотанки.

До відзначення Дня міста студенти Хмельницької гуманітарно- педагогічної академії долучилися шляхом проведення тематичного ярмарку, під час якого вдалося зібрати 2 500 грн. Ці кошти було передано на доброчинні цілі. Подібні ініціативи формують у молоді розуміння соціальної відповідальності та любові до рідного краю. Постійним є відвідування здобувачами Академії реабілітаційного центру «Родинний затишок» та Хмельницького центру реабілітації «Школа життя». Студенти зазначають, що в роботі волонтера, найважливіше, це усвідомлення необхідності власної діяльності та наявність бажання працювати [4].

Студентська спільнота спільно з викладачами Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії ініціювала збір коштів на потреби захисників України, які проходять реабілітацію після поранень. Така діяльність є проявом глибокої шани та вдячності тим хто стоїть на варті незалежності держави.

Благодійну акцію «Листи до Святого Миколая» організовували БФ «Карітас-Хмельницький УТКП» у Хмельницькій обласній філармонії. Викладачі та студенти Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії були помічниками Святого Миколая та долучилися до збору подарунків дітям.

Щорічно студенти Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії беруть участь у весняному прибиранні і благоустрої території. Ми прагнемо не на словах, а на ділі дбати про благоустрій та покращення санітарного стану

територій, на яких ми проживаємо. Пам'ятаємо, що майбутнє країни починається з кожного з нас!

Ректор академії Інна Шоробура разом зі студентами доєдналися до акції та висадили дерева та квіти на території Академії. Метою акції є збір коштів на благодійну ініціативу «1000 дронів для України», на знак підтримки наших незламних воїнів та віри у Перемогу.

Сьогодні українське волонтерство в тому числі і волонтери Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії є прикладом високого рівня соціальної мобілізації. Воно об'єднує різні вікові та професійні групи, сприяє зміцненню соціального капіталу, й стало важливою складовою громадянської ідентичності сучасного українця, що усвідомлює свою відповідальність за долю держави та суспільства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Волонтерство є ефективним процесом формування соціальної зрілості особистості. Воно сприяє розвитку відповідальності, емпатії, громадянської свідомості та здатності до колективної взаємодії.

В українських умовах волонтерство виступає не лише інструментом допомоги, а й потужним фактором консолідації суспільства та становлення зрілої, активної особистості. Саме через участь у добровільній соціально значущій діяльності формується новий тип громадянина – відповідального, свідомого та готового до конструктивної взаємодії в міжнародному й національному просторі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Волонтерська діяльність в Україні. Організація під час дії воєнного стану. Уклад.: Пєтков, С. В., Копотун, І. М., Коропатнік, І. М., Кривенко, О. В., Ануфрієв, М. І., Курилюк, Ю. Б. К.: Видавничий дім «Професіонал», 2022. 170 с.
2. Волонтерський рух в Україні: метод. реком. Уклад.: Леонова, В. І. Одеса: Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2019. 160 с.
3. Духовні витоки Поділля: Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія в історії краю (до 100-річчя заснування закладу). (2022). Матеріали XI всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 20 трав., 2021 р.). Хмельницький: ХГПА, 2022. 194 с.
4. Освіта України в умовах війни (2022-2024): Книга памяті / укладачі: Ш. Шоробура, Щ.Галус, Б.Крищук, В.Адамський, М.Бочуля, Р.Мазур. Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2025. 179 с.
5. Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія: історія 100-літнього поступу: інформаційний збірник. Уклад.: Шоробура, І., Галус, О., Крищук, Б., Адамський, В. Хмельницький: ФОП Стрихар А.М., 2021. 186 с.

Shumakova S. M.,
PhD in Art Studies, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Art Direction
Kharkiv State Academy of Culture,
svitlana_shumakova@xdak.ukr.education
ORCID ID https://orcid.org/0000-0002-2269-3149

ACADEMIC INTEGRITY AS A CHALLENGE OF THE TIMES

Abstract. The article examines academic integrity as one of the key problems of the modern educational and scientific space. Its essence, basic principles and role in ensuring the quality of education and trust in the results of scientific research are analyzed. The features of the formation of a culture of academic integrity in the conditions of reforming higher education in Ukraine and European integration processes are determined. The role of the student community and teachers in observing ethical norms is outlined, as well as the main threats, in particular plagiarism, falsification and other forms of academic dishonesty. Considerable attention is paid to academic writing as a tool for preventing misconduct. The challenges associated with digitalization and distance learning are considered, and the need for a comprehensive approach to shaping academic culture is emphasized.

Keywords: academic integrity; academic culture; higher education; academic writing; plagiarism; digital ethics; distance learning; scholarly communication; educational process; quality of education.

In the 21st century, academic integrity has acquired the status of one of the key problems in the development of education and science. Rapid social changes, globalization, digitalization of the educational space and the growth of information have significantly influenced the nature of educational and scientific activities. Under these conditions, adherence to the principles of academic integrity appears not only as an ethical norm, but as an urgent challenge of the time, the response to which depends on the quality of education, trust in science and the formation of a responsible civil society.

Academic integrity is based on a system of fundamental values, among which honesty, trust, responsibility, fairness and respect are the leading ones. It involves the independent performance of educational tasks, the correct use of information sources, the truthful presentation of research results and compliance with ethical norms in professional communication. In this context, academic integrity is the basis of academic culture, which determines the standards of behavior of all participants in the educational process - students, teachers and scientists.

For the higher education system of Ukraine, the problem of academic integrity is of particular importance. In the context of reform and European integration, it ceases to be a formal requirement or a “tribute to fashion” and turns into a vital necessity. Adherence to the principles of academic integrity is an important condition for

improving the quality of educational services, ensuring transparency in the assessment and recognition of Ukrainian diplomas and scientific results in the international academic space. Violation of these principles leads to the depreciation of education, loss of trust in institutions and the formation of tolerance for dishonest behavior.

The student environment plays a special role in ensuring academic integrity. It is during studies at a higher education institution that a young person's attitude towards intellectual work, copyright, and responsibility for their own results is formed. However, modern students are under the influence of numerous risk factors, including easy access to ready-made texts, the spread of plagiarism practices, and the use of third-party assistance. This necessitates the need not only for control, but also for the purposeful upbringing of a culture of academic integrity as a component of professional ethics.

No less important is the role of the teacher in the formation of an honest academic environment. The teacher acts not only as a carrier of knowledge, but also as a moral guide for students. Personal example, clear formulation of requirements for educational and scientific works, explanation of the rules of academic writing and correct citation contribute to the conscious observance of the principles of integrity. At the same time, a formal approach or tolerance of violations by the teacher can legitimize academic dishonesty in the student environment.

Among the main threats to academic integrity, various types of academic dishonesty are distinguished, including plagiarism, self-plagiarism, copying, fabrication and falsification of data, as well as corruption. The most common of these is plagiarism, which consists in the appropriation of other people's ideas, texts or research results without proper reference to the source. Such practices not only violate copyright, but also undermine the very essence of scientific knowledge.

Closely related to academic integrity is the problem of academic writing and the culture of scientific speech. Academic writing requires logic, structure, argumentation, and adherence to language norms. Oral and written scientific speech should be accurate, objective, and meaningful, free from emotional subjectivity, which corresponds to the general characteristics of the scientific style. Mastering these skills significantly reduces the risks of unconscious violations and develops the formation of an appropriate attitude towards working with sources.

New challenges for academic integrity have arisen in the context of distance learning and digitalization of the educational process. On the one hand, digital technologies have significantly expanded access to knowledge and scientific information, and on the other hand, they have made it more difficult to control the independence of task performance. The use of online resources, automated translators, and text generators requires rethinking approaches to assessment and the formation of digital ethics as a component of academic culture.

In the context of scientific research, academic integrity is crucial, as it guarantees the reliability and scientific value of the results obtained. Honesty in the collection, analysis and presentation of data is a guarantee of the development of science and public trust in scientific institutions. Violation of these principles can have long-term negative consequences for both individual researchers and the scientific community as a whole.

The regulatory framework, which includes educational legislation and internal regulations of higher education institutions, plays an important role in ensuring academic integrity. However, the effectiveness of these documents depends not only on formal compliance with the rules, but also on the internal motivation of participants in the educational process to act honestly and responsibly.

Thus, academic integrity in modern conditions appears as a complex and multidimensional challenge of the time. It requires a comprehensive approach that combines legal regulation, quality education, development of academic writing skills and formation of value orientations. Only with the conscious acceptance of the principles of academic integrity is it possible to create an effective, transparent and competitive educational and scientific environment.

Essence and meaning

– basic values (honesty, trust, responsibility)
– role in the quality of education
– trust in science

Context of modernity

– globalization
– digitalization
– education reforms in Ukraine

Subjects of formation

– students
– formation of ethical attitudes
– teachers
– example and control

Threats to integrity

– Plagiarism
– self-plagiarism
– copying
– fabrication/falsification
– corruption

Tools for ensuring

– academic writing
– culture of scientific speech
– regulatory and legal framework

New challenges

– distance learning
– digital technologies
– text generation

Щеголеватих О. Д.,
вчитель інформатики
Запорізького академічного ліцею № 6 Запорізької міської ради,
segolevatiholga@gmail.com

ПРОЄКТНА МЕТОДИКА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ КУЛЬТУРИ ТА СМИСЛОЖИТТЄВИХ ОРІЄНТИРІВ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Стаття присвячена висвітленню актуальності прийомів проєктної методики для підвищення рівня цифрової грамотності всіх учасників навчального процесу у сучасній школі України під час військового стану. Проаналізовано історію впровадження методу проєктів в освітніх системах різних країн.

Ключові слова: проєкт, метод проєктів, цифрова грамотність, життєві компетенції здобувача освіти – майбутнього грамотного випускника навчального закладу.

Annotation. The article highlights the relevance of project methodology techniques for improving the digital literacy of all participants in the educational process in modern Ukrainian schools during martial law. The history of the implementation of the project method in the educational systems of different countries is analyzed.

Keywords: project, project method, digital literacy, life skills of students – future literate graduates of educational institutions.

Система освіти України перебуває в стані *перманентного реформування*. Цей процес є прямим наслідком не тільки технократичних змін у світі, пов'язаних із загальною комп'ютеризацією, с формуванням сучасного «інформаційного суспільства», «державі у смартфоні» (що заявлено в Україні). Але ще з війною, яка поставила школу та освіту в цілому в стан *«турбулентності»*. Коли навчання не може буте зовсім перервано за будь-яких умов. Коли адміністрація навчальних закладів шукає можливість надавати освітні послуги дітям, а вчителі постійно підлаштовуються в своєї роботі до складних умов з метою якісного викладання дисциплін дистанційно або з змішаному форматі.

Повсюдне використання гаджетів, високий рівень оперативних умінь юного покоління, яке виросло на новітніх комп'ютерних технологіях; широке впровадження інформаційно-комунікаційних (цифрових) технологій в навчально-виховний процес дозволяє і педагогам, і психологам стверджувати про «нове» мисленні дітей 21 століття та ставити «нові завдання» перед педагогами навіть в таких складних умовах, як війна.

Ці об'єктивні обставини є першопричиною реформування системи освіти в Україні з метою вдосконалення або поновлення методичних підходів для роботи

з учнями «покоління z» (і вже навіть «у»), дітей «цифрового мислення», які не знають життя без Інтернету, смартфонів та соціальних мереж; для саморозвитку у цьому напрямку «вікової педагогічної складової» шкільних вчителів (на яких поки що тримається українська освіта).

Проблема: Новітня світова комп'ютерна продукція випереджає можливості швидкої та якісної перепідготовки педагогічних кадрів, повсюдного використання цієї новітньої комп'ютерної продукції для школи в умовах військово стану та блекаутів.

Ще у 2016 році, «цифрова» грамотність (або «цифрова» компетентність) визнана ЄС однією з 8 ключових компетенцій для повноцінного життя та діяльності. *Цифрова грамотність* - це здатність працювати індивідуально або колективно, використовуючи ресурси, інструменти, процеси та системи, які відповідають за оцінювання інформації, отриманої через медіа-ресурси, використовувати таку інформацію для вирішення проблем, створення нової інформації різного формату, здобуття знань тощо. Тобто цей *«термін»* визначає, якими навичками та вміннями повинна володіти людина, аби її можна було назвати грамотною в даному сенсі. А за *«будь-яку грамотність»* підростаючого покоління насамперед відповідає школа, вчителі.

Аналізуючи особистий досвід можу стверджувати, що застосування прийомів проєктної методики як на уроках інформатики, так і при підготовці та проведенні позакласних заходів, є досить ефективним для виконання завдань, поставлених перед вчителями для реалізації навчально-виховного плану з використанням новітніх програмних та технічних (цифрових) засобів, які самостійно та швидко опановують учні навіть при ускладнених умовах дистанційного навчання. Якщо збалансувати досвід вчителя та навички користувача учнів, то в процесі реалізації проєкту станеться взаємозбагачення та закріплення навичок, що відносяться до *цифрової компетентності* як учня, так і вчителя.

Проєктний метод у шкільній освіті може розглядатися як певна альтернатива класно-урочної системи. Сучасна проєкта діяльність учнів (або окремий творчий «продукт») навчального або навчально-виховного проєкту - це дидактичний засіб активізації пізнавальної діяльності, розвиток креативності та одночасно формування певних особистісних якостей та зміцнення навичок цифрових компетенцій всіх учасників навчального процесу. Це завжди творча діяльність здобувача освіти (за новою термінологією) та керівника проєкту – вчителя. Більш того, при використанні комп'ютерних технологій проєкт розглядається як «сучасний продукт цифрових технологій», показник цифрової грамотності всіх суб'єктів проєктної діяльності.

За визначенням, проєкт - це сукупність певних дій, документів, попередніх текстів, задум для створення реального об'єкта, предмета, створення різного

роду теоретичного продукту [5] (у нашому випадку – «цифрового», за допомогою ПК, комп'ютерних програм та пристроїв, гаджетів тощо).

Проєкт з інформатики – це пошукова, дослідницька, творча діяльність учня цілком пов'язана з новітніми цифровими технологіями. Слід підкреслити, що проєктна діяльність реалізується через міжпредметні зв'язки, що стикується с поняттям *«наскрізні предметні зв'язки»* предметної програми з інформатики.

Активне включення школяра в створення тих чи інших проєктних матеріалів дає йому можливість освоювати нові способи людської діяльності в соціокультурному середовищі [5], демонструвати свої навички користувача ПК та різноманітних гаджетів, що в подальшому можна розглядати як умови для формування життєвих компетенцій, пов'язаних з цифровою грамотністю випускника.

Метод проєктів - педагогічна технологія, орієнтована не на інтеграцію фактичних знань, а на їх застосування та придбання нових. Будь-яка діяльність з дітьми, в тому числі й навчально-виховна, повинна будуватися з урахуванням їх інтересів, потреб, ґрунтуючись на особистому досвіді дитини. А прийоми проєктної методики у виховній сфери – це зближення поколінь, осучаснення позакласних шкільних заходів.

Слід зауважити, що метод проєктів не є принципово новим у світовій практиці. Він виник ще на початку 20 століття. Наприклад, в США його називали також *методом проблем* і пов'язувався він з ідеями гуманістичного напряму у філософії та освіті, розробленими американським філософом і педагогом Дж. Дьюі [1]. Відомо, що цей метод почав використовуватися в практиці навчання значно раніше виходу в світ статті американського педагога У. Кілпатріка – «Метод проєктів» (1918) [3], в якій він визначив це поняття як «від душі виконуваний задум».

Ідеї проєктного навчання виникли на території колишньої Російської імперії практично паралельно з розробками американських педагогів. Під керівництвом російського педагога С. Т. Шацького в 1905 році була організована невелика група співробітників, яка намагалася активно використовувати проєктні методи в практиці викладання [4].

Пізніше, вже за часи радянської влади ці ідеї стали досить широко впроваджуватися в школу, але недостатньо продумано та послідовно й постановою ЦК КП в 1931 році метод проєктів був засуджений і з тих пір не використовувався аж до кінця 80-х років 20 століття. Разом з тим у закордонній школі він активно та досить успішно розвивався. У США, Великобританії, Бельгії, Ізраїлі, Фінляндії, Німеччини, Італії, Бразилії, Нідерландах і багатьох інших країнах, де існують ідеї гуманістичного підходу до освіти, метод проєктів знайшов широке поширення.

Цей метод набув велику популярність в силу раціонального поєднання теоретичних знань та їх практичного застосування для вирішення конкретних проблем навколишньої дійсності в спільній діяльності школярів. «Все, що я пізнаю, я знаю, для чого це мені треба та де і як я можу ці знання застосувати», - ось основна теза сучасного розуміння методу проєктів, що і залучає багато освітніх систем, що прагнуть знайти розумний баланс між академічними знаннями та прагматичними вміннями. В незалежній Україні метод проєктів рекомендувався до активного впроваджування в освітню практику с початку 21 століття.

Головна мета будь-якого проєкту - формування різних ключових компетенцій, під якими в сучасній педагогіці розуміються комплексні властивості особистості, що включають взаємопов'язані знання, вміння, цінності, а також *готовність мобілізувати їх в необхідній життєвій ситуації*.

Отже війна, котра є жахливим випробуванням для нашого суспільства, коли діти молодшого віку за 4 роки адаптувалися до умов навчання у підземних школах, до уроків у дистанційному та змішаному форматі навчання (ніби так було завжди...) – мобілізувала більшість учасників освітнього процесу в інтелектуальному та духовному сенсі. Надала можливість постійному взаємообміну досвідом вчителя та учнів різного віку (а також і з батьками учнів), використовуючи дистанційні цифрові освітні платформи, різні форми сучасного зв'язку.

Досвід педагогічної практики доказує, що реалізація проєктної діяльності створює умови для формування рефлексивних, пошукових (дослідницьких), комунікативних та презентаційних вмінь; умінь орієнтуватись в інформаційному просторі. Вміння та навички роботи у співпраці з вчителями допомагають збагатити суб'єктний взаємозв'язок учень-учитель в сфері комп'ютерних (цифрових) технологій. Іноді тема проєкту дозволяє формувати менеджерські вміння та навички, створює умови для національно-патріотичного виховання. Такі компетенції складають *життєву компетентність,* що є важливою для *успішності випускників у подальшому житті.*

Аналіз довідкового матеріалу [5] показав, що у сучасних школах світу можна виділити чотири основні напрями ефективного використання проєктної технології: проєкт як метод навчання на уроці; проєктні технології *дистанційного* навчання (що було впроваджено в освіту ще під час пандемії); для формування дослідницьких навичок школярів у позаурочній роботі; як метод організації дослідницької діяльності вчителів.

Слід окремо відзначити використання проєктної методики (або тільки її прийомів) у виховній роботі сучасних шкіл України. Де широко використовуються творчі відеороботи учнів (вітальні відеокліпи, відеофільми, соціальні ролики, тематичні (фонові) відеоряди тощо), створених за ініціативою та ідею самих школярів, на різних позакласних заходах. Доречною буде тут

цитата Джорджа Дьюі: «Дитинство дитини – не період підготовки до майбутнього життя, а повноцінне життя. Отже, освіта має базуватися не на тих знаннях, які коли-небудь в майбутньому їй знадобляться, а на тому, що гостро необхідно дитині сьогодні, в проблемах його реального життя» [6], [7].

Висновки. Отже, аналізуючи історію методу проєктів можна зробити висновок, що ця методика знаходить все більше поширення у системі освіти різних країн світу, тобто є актуальною в теперішній час та може якось змінити або скорегувати класно-урочну систему навчання, маючи новітній цифровій інструментарій особливо під час складних об'єктивних умов в державі.

Для української школи (особливо в теперішний час військового стану та блекаутів) прийоми проєктної методики можуть бути корисними в тому сенсі, що група дітей дистанційно може виконувати свою частину завдань, уникаючи перевантажень та економити час для підготовки інших домашніх завдань.

Відповідно до вимог реформування системи освіти [2], що потребує формування життєвих компетенцій здобувачів освіти та згідно концепцій «*детоцентризму*» в освіті дозволяє бути досить підходящій (тобто актуальною) для формування життєвих компетенцій сучасного учня «*покоління Z та Y*» з «*цифровим мисленням*» в теперішній час.

Вивчення нормативної бази дозволяє вважати, що для надавання педагогічних послуг здобувачам освіти *з метою формування як цифрових, так і життєвих компетенцій в цілому* майбутнього випускника - використання прийомів проєктної методики є не тільки безпроблемно-допустимим на інформатиці, але й на будь-якому предметі в сучасній школі очного та дистанційного формату навчання. Є доцільним для подолання деякого відставання вчителів вікової категорії за рівнем цифровий грамотності від молодого покоління або учнів, які мають обмежений доступ до новітніх комп'ютерних продуктів за об'єктивними обставинами.

Для цього слід збалансувати наявні оперативні навички учнів та викладацький досвід педагога під час реалізації проєктної діяльності. Що призведе не лише до виконання поставлених завдань, але збагатить та зміцнить партнерський взаємозв'язок суб'єктів учитель-учень. Дозволить вчителям різного віку йти в ногу з часом відповідно до вимог реформи освіти України, враховуючи нові реалії сучасного інформаційного суспільства, долаючи разом із учнями технічні та технологічні проблеми, які пов'язані не лише з випереджаючими темпами розвитку комп'ютерної продукції порівняно з її освоєнням, а й із війною.

Тобто *прийоми проєктної методики* можуть бути використані в навчальному процесі на будь-якому шкільному предметі *як умова* для

формування життєвих компетенцій, пов'язаних з цифровою грамотністю, всіх учасників освітнього процесу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дьюї Джон/ УЕЕО
2. «Закон про освіту», редакція від 01.01.2026/ сайт МОН України
3. Кілпатрік В.Х. (1918). Метод проєктів
4. Педагогічна діяльність С.Т. Шацького та система його педагогічних поглядів
5. Проєктні технології в навчанні/ВікіпедіЯ
6. Рогозіна Л.А./ Педагогічні ідеї Д. Дьюї у світлі сучасних освітніх тенденцій
7. Розпутна М.В./ Джон Дьюї як науковець, філософ та освітянин

Щербина О. О.,
вчитель початкових класів
ЗЗСО Лиманського ліцею № 3
Лиманської міської ради Донецької області,
elenakl0871@gmail.com

СУЧАСНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Анотація: У статті проаналізовано ключові тренди розвитку особистості молодших школярів у контексті національної реформи НУШ та міжнародних освітніх стандартів. Розглянуто роль соціально-емоційного навчання (SEL) та формування «м'яких навичок» (soft skills) як основи для успішної самореалізації дитини покоління «альфа». Особливу увагу приділено практичному використанню інструментів штучного інтелекту Gemini, та ігрових методик у початковій школі для стимулювання креативності, критичного мислення та адаптивності в умовах сучасних викликів.

Ключові слова: розвиток особистості, початкова освіта, НУШ, soft skills, соціально-емоційне навчання, штучний інтелект, креативність, цифрова грамотність.

Abstract: The article analyzes key trends in the development of the personality of younger schoolchildren in the context of the national reform of the National School of Education and international educational standards. The role of social-emotional learning (SEL) and the formation of "soft skills" as the basis for the successful self-realization of a child of the "alpha" generation is considered. Special attention is paid to the practical use of Gemini artificial intelligence tools and game methods in primary school to stimulate creativity, critical thinking and adaptability in the face of modern challenges.

Keywords: personal development, primary education, NUS, soft skills, social-emotional learning, artificial intelligence, creativity, digital literacy.

Сучасна освіта остаточно трансформувалася від моделі «трансляції знань» до моделі «формування потенціалу особистості». Нинішні учні початкових

класів – це представники покоління «альфа», які живуть в гібридному світі, де цифрова реальність та штучний інтелект є невід'ємною частиною побуту. Глобальна трансформація освітнього простору вимагає переосмислення фундаментальних підходів до розвитку особистості молодшого школяра. В умовах реалізації концепції Нової української школи пріоритетом стає не лише репродуктивне засвоєння знань, а й формування цілісної особистості, здатної до саморегуляції та критичного мислення. Відповідно, розвиток «м'яких навичок» (soft skills) стає не просто новомодним педагогічним трендом, а стратегічною необхідністю для виживання та успіху в глобальному суспільстві. Згідно з позицією О. Єрмакової, soft skills – це базис, на якому формується майбутній успіх дитини. Науковиця підкреслює, що розвиток таких навичок має розпочинатися вже у початковій школі, а особливо ефективними в цьому процесі є ігрові форми роботи, групові проєкти, робота в парах та взаємонавчання [1]. Проблема ускладнюється специфікою покоління «альфа», чия когнітивна сфера формується під безпосереднім впливом цифрових технологій. Дослідження О. Єрмакової [1] та В. Ткаченко [2] підкреслюють необхідність зближення соціально-емоційного та технологічного аспектів навчання, що й обумовлює актуальність даної публікації. О. Савченко справедливо зауважувала, що «дидактична система початкової освіти має бути спрямована на випереджальний розвиток особистості, де ключову роль відіграє здатність дитини до самонавчання у відкритому інформаційному суспільстві»[4].

Метою статті є аналіз та систематизація педагогічних напрямів і умов, що забезпечують гармонійний розвиток особистості учня в сучасному цифровому та соціокультурному середовищі.

На основі систематизації сучасних наукових підходів, можна простежити три ключові вектори розвитку особистості:

1. Психолого-особистісний напрям (SEL-технології). Соціально-емоційне навчання розглядається як фундамент особистісного зростання. Аналіз міжнародної моделі CASEL дозволяє стверджувати, що емоційний інтелект є передумовою академічного успіху та соціальної адаптивності. Як зазначається у звітах CASEL, розвиток навичок самоусвідомлення та управління емоціями знижує рівень деструктивної поведінки та підвищує мотивацію до навчання [3]. В умовах кризових станів (війни, вимушеної міграції) SEL-компонент перетворюється на інструмент формування здатності особистості зберігати цілісність під тиском зовнішніх обставин.

2. Соціально-діяльнісний напрям (Soft Skills). Розвиток м'яких навичок (комунікація, колаборація, креативність, критичне мислення) базується на діяльнісному підході. О. Єрмакова акцентує на тому, що особистість молодшого школяра розвивається через суб'єкт-суб'єктну взаємодію в процесі розв'язання

проблемних завдань [1]. Цей напрям можна розглядати як процес переходу від індивідуальної конкуренції до кооперативного інтелекту, де цінність кожного учня визначається його внеском у спільний результат.

3. Технолого-когнітивний напрям (Штучний інтелект). Інтеграція ШІ в початкову школу перестає бути суто технічним питанням. К. Касперських доводить, що взаємодія з алгоритмами ШІ стимулює розвиток когнітивних здібностей учнів – здатності усвідомлювати власні мисленнєві процеси при формуванні складних запитів [5]. ШІ виступає в ролі «персонального тьютора», що дозволяє реалізувати індивідуальну освітню траєкторію для кожного учня, враховуючи темп його когнітивного дозрівання.

Світова спільнота (ЮНЕСКО, Всесвітній економічний форум) визначає кілька домінантних векторів розвитку дитини:

Соціально-емоційне навчання (Social Emotional Learning, SEL) – це глобальний стандарт №1. Основний фокус змістився на розвиток самосвідомості, емпатії, навичок взаємин та прийняття відповідальних рішень. Дитина, яка вміє керувати стресом, демонструє на 11% кращі академічні результати.

Концепція 4К (Креативність, Критичне мислення, Комунікація, Командна робота). Ці навички визнані базовими для XXI століття. Міжнародні програми (наприклад, PISA) тепер оцінюють не лише знання з математики чи читання, а й здатність до креативного мислення.

– Адаптивність та етика ШІ. Тренд змістився від простого споживання цифрового контенту до «співпраці» з алгоритмами. Важливо навчити дитину ставити запити (промпти) та критично оцінювати відповіді ШІ.

Глобальне громадянство та екологічна свідомість. Це навчання через усвідомлення своєї ролі у вирішенні світових проблем (сталий розвиток, збереження довкілля).

В Україні розвиток особистості молодшого школяра реалізується через державний стандарт Нової української школи (НУШ), але з урахуванням специфічних викликів. В умовах війни розвиток soft skills, психоемоційної стійкості в Україні набули життєво важливого значення.

До м’яких навичок можна віднести соціальні навички, емоційний інтелект, силу волі, завзятість, креативність, вміння протидіяти стресам і знаходити спільну мову з оточуючими, здатність адаптуватися до змін в умовах життя й праці, здатність до навчання та інші. Але головною складовою таких навичок є здатність до подальшого саморозвитку. Саме такі навички можуть бути основою для успішності людини, її комфортного та щасливого життя. Отож, щоб підготуватися до майбутніх викликів суспільства, сьогоднішнім учням доведеться розвиватися одночасно у кількох академічних напрямках та постійно поновлювати свої знання.

Ключові навички створюють «канву», яка є основою для успішної самореалізації учня – як особистості, громадянина і фахівця. Розвиток особистості починається з формування відчуття безпеки та стійкості. «Ранкові кола», техніки заземлення та арт-терапія стали базовими елементами кожного уроку.

Наразі в освіті простежується персоналізована траєкторія через диджиталізацію. Впровадження екосистеми «Мрія», мобільного застосунку «Вивчаю – не чекаю» для учнів початкових класів дозволяє дитині бачити власну динаміку розвитку, що стимулює суб'єктність – здатність дитини бути автором власного навчання. В наші дні освіта та розвиток – безперервний процес. Тому школа має навчати не тільки дітей, навчання має проходити й для вчителів, й бажано так, щоб учні могли спостерігати за цим процесом. Вчителі мають показувати дітям, що вони теж разом навчаються чомусь новому, демонструючи, що ніхто не може бути носієм усіх знань світу.

Використання конструкторів LEGO, діяльнісного підходу та ігрових методик дозволяє розвивати дрібну моторику паралельно з логічним мисленням та навичками співпраці в інклюзивному середовищі.

Ключовими векторами розвитку особистості є комунікація, креативність, критичне мислення та командна робота.

Комунікація має важливу **роль у розвитку особистості.** Здатність дитини чітко висловлювати власні думки, чути опонента та конструктивно вести діалог є основою соціалізації. Це знімає бар'єри страху перед публічними виступами та закладає фундамент лідерських якостей. В. Ткаченко наголошує, що соціально-комунікативні навички формуються через створення ситуацій спільного розв'язання проблем, виконання рольових ігор, проведення міні-дискусій, що значно активізує внутрішню мотивацію до навчання [2].

Інструментарій вчителя:

Вправа «Уявне інтерв'ю». Учні приміряють на себе ролі журналістів та відомих особистостей чи героїв, вчаться ставити відкриті запитання та давати розгорнуті відповіді.

Рольові діалоги-моделі. Симуляція реальних життєвих ситуацій (у магазині, в аптеці, знайомство з другом), де дитина відпрацьовує мовленнєвий етикет.

Сторітелінг – **с**кладання історій за серією малюнків або випадковими словами, що розвиває зв'язне мовлення та логіку викладу. Допомагає обмінюватися інформацією, будувати довірливі стосунки, запам'ятовувати складну інформацію.

Креативність – це не лише про малювання чи музику, це про гнучкість розуму. Це вихід за межі шаблонів, вона дозволяє дитині бачити кілька варіантів розв'язання однієї задачі та не боятися помилок, сприймаючи їх як досвід.

Інструментарій вчителя:

Генерування казок (Kazka.fun). Використання ШІ для створення унікальних сюжетів за ключовими словами учнів. Дитина стає співавтором, вчиться структурувати фантазії у логічний текст. Ми інтегруємо ШІ в освітній процес для розвитку творчого мислення. За допомогою генеративного сторітелінгу Kazka.fun діти самі задають параметри для казки, а ШІ генерує текст. Це розвиває вміння логічно будувати сюжет.

– **«Незвичайні свята».** Проведення тематичних днів (наприклад, День без рюкзака, День кольорових шкарпеток), що стимулює нестандартне мислення та емоційне розкріпачення.

Ігри на розвиток уяви: складання танграмів, вправи на домальовування фігур, де звичайна коло перетворюється на планету чи сонце.

У світі інформаційного шуму важливо навчити дитину аналізувати факти, фільтрувати інформацію, відрізняти правду від вимислу та розуміти причинно-наслідкові зв'язки. Це формує самостійну особистість, якою важко маніпулювати. Найважливішу роль тут відіграє розвиток критичного мислення.

Інструментарій вчителя:

Аналіз текстів ШІ (Gemini). Учні порівнюють тексти, створені чат-ботом, з реальністю, шукають фактичні помилки або доповнюють їх власною аргументацією. Gemini дає можливість за лічені секунди створити персоналізований текст для швидкочитання. Також ШІ допомагає зробити візуалізацію літературних образів. Генерація ілюстрацій до оповідань, казок та віршів допомагає дітям краще розуміти метафори та художні образи.

Робота з медіа контентом. Обговорення реклами або мультфільмів з позиції «Що автор хотів нам сказати?».

Вміння працювати в команді, групі навчає емпатії, вмінню поступатися власним его заради спільної мети та розподіляти відповідальність. Це ключова навичка для життя в сучасному мережевому суспільстві.

Інструментарій вчителя:

Метод «Перевтілення». Групові театралізовані постановки, де кожен учень відповідає за свою роль, декорації чи музичний супровід, працюючи на загальний успіх.

Спільна проєктна діяльність: створення лепбуків, постерів або спільних цифрових презентацій, де кожен вносить свою частку в загальний продукт.

Асоціативні ігри: учням пропонуються картки-ілюстрації, до яких потрібно підібрати прикметники-асоціації.

Реалізація сучасних трендів вимагає від вчителя використання інноваційних платформ – практичних інструментаріїв, які захоплюють увагу дитини. До прикладу, можна використовувати всі потужності онлайн-інструменту

графічного дизайну Canva, щоб робити анімовані презентації, додавати цікаву візуалізацію. Структура уроку в поєднанні з відео, фото, постерами, колажами, тематичними мемами розпалюють інтерес учнів. Для генерування нестандартних, мотиваційних та цікавих завдань підійдуть сервіси Pro Profs (кросворд), Word Art (хмари слів), Kahoot (вікторини), онлайн – дошка Padlet, інтерактивні дошки Miro та Gynzy, QR коди, Mentimeter (для рефлексії), LearningApps, Wordwall (ігри зі словами, вправи на зіставлення, флеш-карти, діаграми з мітками), Liveworksheets (інтерактивні аркуші), Javalab та Googlelabs (наукові симуляції), **Interacty (**створення інтерактивного контенту, ігор, вікторин, тестів та опитувань без знань).

Отже, педагогічними умовами, необхідними для ефективного розвитку особистості є:

Цифрова екосистема уроку. Замість фрагментарного використання інструментів (Canva, Wordwall, Kahoot) потрібно створити цілісне освітнє середовище, де візуалізація та гейміфікація є не розвагою, а засобом подолання пізнавальних труднощів. Аналіз показує, що представлення інформації у вигляді: текст + відео + інтерактив відповідає когнітивним потребам сучасних учнів.

Синергія ШІ та критичного мислення. Впровадження ШІ (модель Gemini) потребує від учителя переходу до методики «критичного діалогу з ШІ». Педагогічною умовою успіху є не отримання готової відповіді від ШІ, а її аналіз та усвідомлення учнем. Це формує в дитини критичну позицію щодо інформаційних потоків.

Рефлексивне оцінювання. Розвиток особистості неможливий без здатності до самоаналізу. Використання інструментів Mentimeter або Padlet для зворотного зв’язку дозволяє дитині відстежувати власний прогрес, що зміщує акцент із зовнішньої оцінки (бала) на внутрішню цінність пізнання.

Аналіз результатів впровадження даної системи дозволяє зафіксувати наступні позитивні зрушення в розвитку особистості школярів:

1. Учні швидше адаптуються до нових форматів навчання (дистанційне, змішане) завдяки розвиненій цифровій компетентності.
2. Використання SEL-практик сприяє створенню безпечного середовища, де кожен відчуває свою значущість, незалежно від рівня успішності.
3. Досвід роботи з генеративними сервісами (ШІ-казки, візуальні проєкти) підвищує рівень креативної впевненості дитини.

Висновок. Національні та міжнародні тренди солідарні: сучасна школа повинна готувати дитину не до іспитів, а до життя. Розвиток особистості в початковій школі в епоху цифровізації – це багатовимірний процес, що вимагає від педагога науково обґрунтованого поєднання емпатії та інновацій. Як стверджувала О. Савченко, «успіх навчання і розвитку дитини визначається тим,

наскільки нам вдалося розбудити її внутрішні сили» [4]. Синергія соціально-емоційного навчання та штучного інтелекту стає тією платформою, яка дозволяє виховати не просто користувача технологій, а свідому, емоційно зрілу та критично мислячу особистість. Тільки поєднуючи психологічний комфорт, соціальну взаємодію та технологічну грамотність, ми зможемо виховати покоління, здатне не просто адаптуватися до змін, а самостійно творити майбутнє України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Єрмакова О. П. Формування м'яких навичок у молодших школярів. Початкова освіта. 2019. № 5. с. 23–28.
2. Ткаченко В. Л. Розвиток соціально-комунікативних навичок у молодших школярів. Освіта і суспільство. 2021. № 7. с. 11–16.
3. Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning (CASEL). The Benefits of School-Based Social and Emotional Learning Programs. 2021. URL: https://casel.org/fundamentals-of-sel/
4. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : підручник. Київ : Грамота, 2018. 416 с.
5. Касперських К. О. Штучний інтелект в освіті: можливості та виклики для початкової школи. Інноваційна педагогіка. 2023. Вип. 58. с. 45-50

Яготинська А. М.,
вчитель української мови та літератури
Дмитрівського ліцею Миколаївської сільської ради,
alinaagotinska@gmail.com

КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД У ВИКЛАДАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. У статті розкрито сутність компетентнісного підходу у викладанні української мови як стратегічного напряму розвитку сучасної освіти в умовах соціальної нестабільності та воєнних викликів. Обґрунтовано роль мовної освіти у формуванні цілісної, відповідальної, критично мислячої особистості, здатної до самореалізації та конструктивної взаємодії в суспільстві. Висвітлено педагогічний досвід упровадження компетентнісно орієнтованих технологій: інтеграції медіаграмотності, розвитку критичного мислення, використання текстоцентричного підходу, організації проєктної та рефлексивної діяльності учнів. Доведено, що урок української мови є не лише простором формування мовної компетентності, а й середовищем становлення смисложиттєвих цінностей і громадянської позиції здобувачів освіти.

Ключові слова: компетентнісний підхід, українська мова, мовна компетентність, формування особистості, критичне мислення, медіаграмотність, цінності, освітній процес, педагогічний досвід.

Abstract. The article reveals the essence of the competency-based approach in teaching the Ukrainian language as a strategic direction in the development of modern education under conditions of social instability and wartime challenges. The role of language education in forming a holistic, responsible, and critically thinking personality capable of self-realization and constructive interaction in society is substantiated. The pedagogical experience of implementing competency-oriented technologies is highlighted, including the integration of media literacy, the development of critical thinking, the use of a text-centered approach, and the organization of project-based and reflective activities of students. It is proved that the Ukrainian language lesson is not only a space for the formation of linguistic competence but also an environment for developing students' value orientations and civic position.

Keywords: competency-based approach, Ukrainian language, language competence, personality development, critical thinking, media literacy, values, educational process, pedagogical experience.

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується станом невизначеності, спричиненим воєнними подіями, інформаційними викликами, соціальними трансформаціями. Освіта в цих умовах набуває особливої місії – формування особистості, здатної до адаптації, саморегуляції, відповідального вибору та збереження національної ідентичності.

У цьому контексті компетентнісний підхід стає не просто дидактичним інструментом, а філософією освітнього процесу. Він орієнтує вчителя на результат, що виявляється не лише в знаннях, а й у здатності учня діяти, мислити критично, оцінювати інформацію, будувати комунікацію й ухвалювати рішення [5; 6].

Теоретичні засади компетентнісного підходу

Компетентнісний підхід у сучасній мовній освіті сформувався як відповідь на суспільний запит щодо підготовки особистості, здатної діяти в складних, змінних і часто непередбачуваних умовах. Його методологічні основи закладено в державних нормативних документах, зокрема в Законі України «Про освіту» (2017) та Державному стандарті базової середньої освіти (2020), де результат навчання визначається через сформованість ключових і предметних компетентностей. Таким чином, у центрі освітнього процесу опиняється не обсяг засвоєної інформації, а здатність учня застосовувати знання в реальних життєвих ситуаціях [3; 4].

У науковому дискурсі компетентність розглядається як інтегрована характеристика особистості, що поєднує знання, уміння, цінності, досвід діяльності та готовність до саморозвитку. На цьому наголошують українські дослідники проблем компетентнісної освіти, зокрема О. Пометун, яка підкреслює діяльнісний характер компетентності та її зв'язок із практичним застосуванням знань. У контексті мовної освіти це означає переорієнтацію з механічного засвоєння мовних правил на формування здатності ефективно користуватися мовою як інструментом мислення і комунікації [5].

Теоретично компетентнісний підхід спирається на гуманістичну парадигму освіти, що визнає особистість найвищою цінністю. Ідеї особистісно орієнтованого навчання, розроблені І. Бехом, акцентують на розвитку внутрішнього потенціалу дитини, формуванні її моральних переконань і здатності до відповідального вибору. У викладанні української мови це виявляється через створення умов для самовираження, дискусії, осмислення суспільно значущих проблем через текст [1].

Водночас компетентнісний підхід тісно пов'язаний із діяльнісною теорією навчання, відповідно до якої знання набувають значення лише тоді, коли включені в активну діяльність. Саме тому сучасний урок української мови має бути простором мовленнєвої практики: аналізу текстів, створення власних висловлювань, аргументованого обговорення, рефлексії. За таких умов мовна компетентність формується не як статичний набір правил, а як динамічна здатність до комунікативної взаємодії.

Важливим складником теоретичного підґрунтя є аксіологічний підхід, що розглядає освіту як процес формування цінностей. Дослідники сучасної педагогіки наголошують, що мовна освіта має значний виховний потенціал, адже саме через слово відбувається передача культурного досвіду, утвердження національної ідентичності та формування громадянської позиції. У цьому аспекті українська мова постає не лише як навчальний предмет, а як духовний простір, у якому учень осмислює події, формує ставлення до суспільних явищ і визначає власні життєві орієнтири [5].

У сучасних умовах невизначеності компетентнісний підхід набуває особливої актуальності. Соціальні трансформації, інформаційні виклики, воєнні події вимагають від молодої людини здатності критично аналізувати інформацію, аргументовано висловлювати позицію, відповідально діяти в комунікативному просторі. Саме тому мовна освіта має спрямовуватися на розвиток критичного мислення, медіаграмотності та культури діалогу. Ці аспекти активно розробляються у працях українських і зарубіжних науковців, які розглядають компетентність як основу життєвої успішності та соціальної адаптації.

Отже, теоретичні засади компетентнісного підходу визначають українську мову як потужний інструмент формування цілісної особистості. Поєднання гуманістичних, діяльнісних і аксіологічних орієнтирів забезпечує перехід від знаннєвої моделі навчання до моделі розвитку, у центрі якої – учень як суб'єкт власного освітнього і життєвого шляху.

Формування особистості в умовах невизначеності

Сучасний світ характеризується швидкими соціальними змінами, інформаційною перенасиченістю та нестабільністю, що значною мірою впливає на формування світогляду молодого покоління. Для підлітків період навчання в

ліцеї збігається з етапом активного становлення особистості, формування системи цінностей і життєвих орієнтирів. У таких умовах невизначеність може спричиняти емоційну напругу, тривожність, сумніви щодо майбутнього, а також труднощі в осмисленні інформаційних потоків. Саме тому освітній процес має не лише передавати знання, а й допомагати учневі навчитися орієнтуватися в складному соціальному просторі.

Особливе місце у цьому процесі належить урокам української мови. Мова є не лише засобом комунікації, а й інструментом мислення, пізнання та осмислення дійсності. Через роботу з текстами, дискусії, творче письмо учні вчаться аналізувати інформацію, розуміти різні точки зору, формулювати власну позицію. Таким чином формується здатність критично оцінювати повідомлення, відрізняти факти від суджень, усвідомлювати приховані смисли в інформації. У сучасному інформаційному середовищі, де поширюються маніпуляції та фейкові повідомлення, ця навичка є важливою складовою життєвої компетентності [2].

Не менш важливим є розвиток комунікативних умінь і культури діалогу. Урок української мови створює умови для відкритого обговорення суспільно важливих тем, що сприяє формуванню навичок аргументованого висловлення думки, поваги до позиції співрозмовника, уміння вести конструктивну дискусію. Такі форми роботи допомагають учням усвідомити значення слова як інструменту взаєморозуміння та співпраці. У процесі спільного обговорення учні навчаються слухати одне одного, аргументувати власні переконання і відповідально ставитися до мовленнєвої взаємодії.

Значну роль у формуванні особистості відіграє осмислення життєвих подій через текст. Художні та публіцистичні твори, які використовуються на уроках, дають змогу учням замислитися над моральними проблемами, людськими вчинками, поняттями честі, гідності, відповідальності. Аналізуючи тексти, учні співвідносять їх зміст із власним досвідом, роблять висновки, формують особистісне ставлення до подій та явищ. Такий підхід сприяє розвитку емоційного інтелекту, здатності до співпереживання й морального осмислення дійсності.

В умовах сучасних викликів важливим аспектом є також підтримка національної ідентичності. Українська мова виступає важливим чинником культурної єдності та духовної спадкоємності поколінь. Через мовну практику, знайомство з текстами української літератури, історичними й публіцистичними матеріалами учні усвідомлюють значення мови як носія культури, традицій і національної пам’яті. Це сприяє формуванню почуття приналежності до своєї держави, поваги до її історії та культури.

Таким чином, урок української мови може виконувати стабілізуючу й підтримувальну функцію в умовах невизначеності. Він допомагає учням

осмислювати складні явища сучасності, формувати власну позицію та розвивати внутрішню стійкість. Завдяки цьому поступово формуються такі важливі риси особистості, як відповідальність за власні слова і вчинки, емоційна стійкість, громадянська свідомість і здатність до рефлексії. Учні вчаться аналізувати власні думки, оцінювати свої дії та усвідомлювати їх значення для особистого розвитку і взаємодії з суспільством.

У результаті компетентнісний підхід у викладанні української мови сприяє вихованню особистості, здатної не лише адаптуватися до умов сучасного світу, а й активно впливати на нього через відповідальне слово, свідомий вибір і громадянську позицію.

Педагогічний досвід реалізації компетентнісного підходу

У власній практиці викладання української мови особлива увага приділяється створенню освітнього середовища, у якому учень виступає активним суб'єктом навчання.

1. Текстоцентричний підхід

Робота з текстами різних стилів (публіцистичних, художніх, медійних) дозволяє поєднати мовний аналіз із ціннісним осмисленням змісту. Учні:

визначають авторську позицію;

аналізують мовні засоби впливу;

формулюють власне ставлення до проблеми.

Це сприяє розвитку критичного мислення та громадянської позиції.

2. Інтеграція медіаграмотності

На уроках практикується аналіз інформаційних повідомлень, заголовків, соціальних дописів. Учні вчаться:

розпізнавати маніпуляції;

відокремлювати факти від оцінок;

формулювати аргументовану відповідь.

Такий підхід формує інформаційну безпеку особистості.

3. Проєктна діяльність

Здобувачі освіти виконують міні-проєкти («Мова мого регіону», «Слово як зброя і як підтримка», «Етика онлайн-спілкування»), що розвивають дослідницькі навички, комунікацію та відповідальність за результат.

4. Рефлексивні практики

Застосування щоденників спостережень, методів «Незакінчене речення», «Моя позиція» сприяє формуванню внутрішньої мотивації та усвідомлення власного розвитку.

Результативність. Упровадження компетентнісного підходу у викладанні української мови сприяє якісним змінам в організації освітнього процесу та результатах навчальної діяльності учнів. Практика роботи в ліцеї свідчить, що

орієнтація на формування компетентностей, а не лише на засвоєння теоретичних знань, поступово змінює ставлення здобувачів освіти до навчання. Учні починають сприймати українську мову не тільки як навчальний предмет, а як важливий інструмент комунікації, самовираження та осмислення навколишнього світу.

Передусім спостерігається підвищення мотивації до вивчення української мови. Використання практикоорієнтованих завдань, робота з актуальними текстами, обговорення суспільно значущих тем роблять уроки більш наближеними до реального життя. Учні охочіше беруть участь у дискусіях, творчих завданнях, проєктній діяльності, адже відчувають практичну цінність мовних знань. Такий підхід сприяє формуванню внутрішньої мотивації, коли навчання сприймається не як обов'язок, а як можливість для розвитку.

Позитивні зміни простежуються і в рівні комунікативної активності учнів. Під час роботи в парах і групах, виконання творчих завдань, підготовки усних виступів школярі поступово долають невпевненість у висловленні власних думок, вчаться формулювати аргументи, уважно слухати співрозмовника та підтримувати конструктивний діалог. Зростає культура мовлення, удосконалюється вміння добирати мовні засоби відповідно до комунікативної ситуації.

Важливим результатом є розвиток здатності аргументовано висловлювати власну позицію. Робота з текстами, аналіз інформаційних повідомлень, дискусійні завдання формують уміння логічно будувати висловлювання, наводити приклади, робити висновки. Учні поступово усвідомлюють, що мова є інструментом впливу, переконання і захисту власної думки, тому прагнуть користуватися нею грамотно й відповідально.

Компетентнісний підхід також сприяє формуванню навичок самостійного навчання. У процесі виконання творчих і дослідницьких завдань учні навчаються працювати з різними джерелами інформації, аналізувати матеріал, робити узагальнення, планувати власну діяльність. Це розвиває відповідальність за результат навчання та формує здатність до самоосвіти, що є необхідною умовою успішної адаптації в сучасному динамічному світі.

Отже, результати впровадження компетентнісного підходу свідчать про те, що учні демонструють не лише знання мовних норм, а й уміння застосовувати їх у різних життєвих ситуаціях. Вони здатні аргументовано висловлювати думки, брати участь у діалозі, критично оцінювати інформацію та використовувати мовні знання для вирішення практичних комунікативних завдань. Це підтверджує ефективність компетентнісно орієнтованого навчання української мови як важливого чинника формування активної, свідомої та відповідальної особистості.

Висновки. Компетентнісний підхід у викладанні української мови є ефективною відповіддю на виклики сучасності. Він трансформує урок із простору засвоєння знань у середовище формування особистості.

В умовах невизначеності мовна освіта виконує не лише освітню, а й світоглядну, виховну та стабілізуючу функцію. Саме через мову учень набуває здатності осмислювати події, формувати власну позицію та відповідально діяти в суспільстві.

Отже, компетентнісний підхід сприяє вихованню покоління, яке володіє словом як інструментом мислення, комунікації та творення майбутнього України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех І. Д. Особистісно орієнтоване виховання. Київ : Либідь, 2003.
2. Державний стандарт базової середньої освіти. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898.
3. Закон України «Про освіту». № 2145-VIII від 05.09.2017.
4. Концепція Нової української школи. Київ : Міністерство освіти і науки України, 2016.
5. Пометун О. І. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Київ : К.І.С., 2004.
6. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти. Київ : Грамота, 2012.

Яковенко Г. Р.,
здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»,
h.r.yakovenko@gmail.com

ФОРМУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНЬОГО МАГІСТРА ОСВІТИ ЯК ОСВІТНІЙ ТРЕНД ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОСТОРУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розкрито формування управлінської ідентичності майбутнього магістра освіти як актуальний освітній тренд Європейського простору вищої освіти. Узагальнено наукові підходи до розуміння ідентичності як інтегративного особистісно-професійного утворення та обґрунтовано її значення для готовності педагога до управлінської діяльності. Окреслено роль європейських рамкових орієнтирів забезпечення якості та розвитку підприємницьких компетентностей (ESG, EntreComp) у становленні управлінської позиції майбутніх освітніх менеджерів. Виокремлено найбільш результативні управлінські практики підготовки магістрів освіти, що забезпечують поєднання теоретичного навчання з реальними управлінськими завданнями університету: залучення здобувачів до процедур забезпечення якості освіти, проєктно-управлінські кейси, електронне портфоліо, симуляційні

практики та міжнародна академічна співпраця. Акцентовано специфіку формування управлінської ідентичності в Україні в умовах війни: посилення ціннісно-громадянського компоненту, зростання значущості кризового та цифрового управління, інтеграція професійної діяльності з соціальною відповідальністю. Зроблено висновок, що системне впровадження зазначених практик у підготовку магістрів освіти сприяє розвитку стратегічного мислення, лідерства, інноваційності та культури якості, забезпечуючи підготовку освітніх менеджерів, здатних ефективно діяти в умовах суспільних трансформацій.

Ключові слова: управлінська ідентичність; майбутній магістр освіти; Європейський простір вищої освіти; культура якості; ESG; EntreComp; управлінські практики; електронне портфоліо; лідерство; війна в Україні.

Abstract. The article examines the formation of managerial identity of a future Master of Education as a relevant educational trend within the European Higher Education Area. Scientific approaches to understanding identity as an integrative personal and professional construct are generalized, and its significance for a teacher's readiness for managerial activity is substantiated. The role of European framework guidelines for quality assurance and the development of entrepreneurial competences (ESG, EntreComp) in shaping the managerial position of future educational managers is outlined. The most effective managerial training practices for Master's students are identified, ensuring the integration of theoretical learning with real university management tasks, including student participation in quality assurance procedures, project-based managerial cases, e-portfolios, simulation practices, and international academic cooperation. The paper emphasizes the specific features of managerial identity formation in Ukraine during wartime, including the strengthening of the civic-value component, the growing importance of crisis and digital management, and the integration of professional activity with social responsibility. It is concluded that systematic implementation of these practices in Master's training contributes to the development of strategic thinking, leadership, innovation, and a quality culture, thus preparing educational managers capable of effective action in conditions of social transformation.

Keywords: managerial identity; future Master of Education; European Higher Education Area; quality culture; ESG; EntreComp; managerial practices; e-portfolio; leadership; war in Ukraine.

Сучасний етап розвитку європейського простору вищої освіти характеризується зміною парадигми професійної підготовки педагога: від транслятора знань до освітнього менеджера, здатного до стратегічного планування, управління освітніми програмами та забезпечення якості освіти. У цьому контексті формування управлінської ідентичності майбутніх магістрів освіти набуває статусу одного з ключових освітніх трендів, що поєднує розвиток особистості, професійних компетентностей та ціннісних орієнтирів у межах Європейського простору вищої освіти.

Проблема ідентичності особистості розглядається в науковій літературі як багатовимірне явище, пов’язане з усвідомленням власної ролі в соціальній системі, відчуттям належності до певної спільноти та прийняттям її цінностей. Ідентичність формується в процесі соціальних взаємодій, участі в діяльності інституцій та засвоєння культурних і політичних норм суспільства [1]. У сучасних педагогічних дослідженнях наголошується, що освітнє середовище відіграє визначальну роль у формуванні національної та громадянської ідентичності студентів через інтеграцію ціннісних компонентів у навчальні програми, використання інтерактивних методів та цифрових технологій [3]. Водночас сучасні українські наукові праці підкреслюють необхідність системної роботи з формування ідентичності молоді як умови суспільної консолідації, особливо в умовах трансформаційних процесів і кризових викликів [2].

Управлінська ідентичність майбутнього магістра освіти може бути розглянута як інтегративне утворення, що поєднує педагогічну, лідерську та організаційну самоідентифікацію особистості. Її формування ґрунтується на компетентнісній моделі підготовки, що відображена в міжнародних документах Європейського простору вищої освіти, зокрема Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area та EntreComp Framework [5; 6], які визначають орієнтири розвитку як професійних, так і особистісних якостей освітнього менеджера. Особливу роль у становленні управлінської ідентичності відіграє лідерство як здатність формувати спільні цінності, мотивацію та корпоративну культуру в освітній організації, що підтверджується сучасними дослідженнями лідерських моделей управління [4].

Актуальність дослідження посилюється й українським суспільним контекстом. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», Стратегія національно-патріотичного виховання та Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки визначають формування ціннісних орієнтирів і громадянської свідомості студентської молоді як пріоритетне завдання системи освіти [8; 9; 10]. У цих умовах університет стає середовищем не лише професійної, а й управлінської соціалізації майбутнього педагога.

Особливого значення проблема набуває в умовах цифрової трансформації освіти, яка відкриває нові можливості для розвитку особистості майбутнього освітнього менеджера через електронні портфоліо, проєктне навчання, участь у внутрішніх процедурах забезпечення якості освіти та міжнародних освітніх проєктах. Практика підготовки магістрів освіти в ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», що включає інтеграцію студентів у розроблення освітніх програм, внутрішні аудити якості та цифрові освітні середовища, демонструє потенціал таких підходів для формування управлінської ідентичності майбутніх педагогів.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та аналіз практичних механізмів формування управлінської ідентичності майбутніх магістрів освіти як освітнього тренду європейського простору вищої освіти

У сучасній педагогічній науці проблема ідентичності розглядається як ключовий чинник розвитку особистості, що визначає її професійне самовизначення, систему цінностей і поведінкові стратегії. Ідентичність формується через усвідомлення людиною власної належності до певної соціальної спільноти, прийняття її норм, ролей і ціннісних орієнтирів, а також через активну участь у соціальних взаємодіях [1]. У педагогічному контексті ідентичність пов'язана з формуванням професійної позиції майбутнього фахівця, здатністю до саморефлексії, відповідальності за результати діяльності та усвідомленням власної ролі в освітньому середовищі.

Дослідження національної та громадянської ідентичності засвідчують, що її структура включає когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісний компоненти, які формуються в освітньому процесі через зміст навчальних програм, міжособистісну взаємодію та участь студентів у суспільно значущій діяльності [3; 2]. Ці положення можуть бути екстрапольовані на професійну сферу підготовки майбутніх магістрів освіти, де ідентичність формується як результат інтеграції знань, управлінських умінь, досвіду командної взаємодії та особистісних цінностей.

Управлінська ідентичність майбутнього магістра освіти розглядається як інтегративне особистісно-професійне утворення, що відображає усвідомлення студентом своєї ролі як суб'єкта управлінської діяльності в освітній організації. Вона поєднує педагогічну, лідерську та організаційну самоідентифікацію, передбачаючи здатність до стратегічного мислення, командної взаємодії, прийняття управлінських рішень і відповідальності за їх результати. У цьому контексті важливою складовою управлінської ідентичності виступає лідерство, яке визначається як здатність формувати спільні цінності, мотивувати колектив та створювати довірливе організаційне середовище [4].

Формування управлінської ідентичності здійснюється в умовах компетентнісної моделі підготовки, що є провідною в Європейському просторі вищої освіти. Відповідно до міжнародних документів ESG та EntreComp, сучасний освітній менеджер має поєднувати професійні знання з підприємницьким мисленням, інноваційністю, здатністю до самоосвіти та етичної відповідальності [5; 6]. Це означає, що управлінська ідентичність формується не лише як набір компетентностей, а як внутрішня установка особистості, що визначає її професійну поведінку та ціннісні орієнтири.

Важливою характеристикою управлінської ідентичності є її динамічний характер. Вона розвивається протягом усього періоду професійної підготовки та

подальшої діяльності педагога, змінюючись під впливом освітнього середовища, професійного досвіду та соціокультурних умов. Освітнє середовище університету виступає ключовим фактором цього процесу, оскільки саме в ньому майбутній магістр освіти отримує можливість брати участь у реальних управлінських практиках, проєктній діяльності, процедурах забезпечення якості освіти та міжнародних освітніх ініціативах. Така діяльність сприяє усвідомленню студентом своєї професійної ролі та формуванню управлінської позиції.

У контексті цифрової трансформації освіти управлінська ідентичність майбутнього магістра освіти набуває нових характеристик. Вона передбачає здатність до управління цифровими освітніми середовищами, аналізу освітніх даних, використання онлайн-інструментів для комунікації та організації освітнього процесу. Використання електронного портфоліо, цифрових кейсів, симуляцій управлінських ситуацій створює умови для рефлексії та саморозвитку майбутніх освітніх менеджерів, формуючи їх готовність до професійної діяльності в умовах цифрового суспільства.

Отже, управлінська ідентичність майбутнього магістра освіти є складним інтегративним утворенням, що формується на перетині особистісного розвитку, професійної підготовки та соціального досвіду. Вона визначає готовність майбутнього педагога до управлінської діяльності, його здатність до лідерства, інноваційності та відповідального прийняття рішень у сучасному освітньому середовищі.

У сучасному Європейському просторі вищої освіти формування професійної ідентичності майбутнього педагога здійснюється в межах узгоджених міжнародних рамок і стандартів, що визначають цінності, компетентності та результати навчання. Серед них особливе значення мають Європейська рамка кваліфікацій (EQF), Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG) та EntreComp Framework, які формують концептуальне підґрунтя підготовки освітніх менеджерів.

EQF забезпечує зіставність кваліфікацій різних країн Європи та визначає рівневу структуру результатів навчання. Для магістерського рівня (7 рівень EQF) ключовими є здатність до управління складними процесами, прийняття рішень у непередбачуваних умовах, відповідальність за професійний розвиток колективу. Ці характеристики безпосередньо пов’язані з формуванням управлінської ідентичності, оскільки вони передбачають усвідомлення майбутнім магістром освіти своєї ролі як організатора освітнього процесу та носія стратегічного бачення [11].

ESG визначають принципи культури якості освіти та роль університету у формуванні відповідального фахівця. У стандартах ESG наголошується на

студентоцентрованому навчанні, прозорості оцінювання, залученні здобувачів освіти до процесів забезпечення якості та постійному професійному розвитку викладачів [5]. Ці положення формують основу управлінської ідентичності майбутнього магістра освіти, оскільки передбачають його включення у процеси планування, оцінювання та вдосконалення освітніх програм [11].

Культура якості, що формується відповідно до ESG, сприяє розвитку відповідальності, етичності та рефлексивності – характеристик, які є ключовими для освітнього менеджера. Участь студентів у внутрішніх аудитах освітніх програм, аналізі результатів навчання, розробленні навчальних курсів створює умови для усвідомлення ними своєї ролі в управлінні освітньою організацією.

EntreComp визначає підприємницьку компетентність як здатність діяти проактивно, генерувати ідеї, планувати діяльність і реалізовувати інноваційні проєкти. Для майбутнього магістра освіти підприємницьке мислення означає готовність до змін, стратегічне бачення розвитку освітньої організації та здатність до управління інноваціями [6].

EntreComp включає три ключові сфери: «Ідеї та можливості», «Ресурси», «Дії». У контексті підготовки освітніх менеджерів вони трансформуються в уміння аналізувати освітні потреби, мобілізувати ресурси, планувати розвиток освітніх програм і впроваджувати інновації. Таким чином, EntreComp сприяє формуванню управлінської ідентичності як здатності до стратегічного та інноваційного мислення.

Поєднання EQF, ESG і EntreComp створює цілісну систему орієнтирів підготовки майбутнього освітнього менеджера. EQF визначає рівневі результати навчання і професійну відповідальність; ESG формує цінності культури якості та етичного управління; EntreComp забезпечує розвиток інноваційності й підприємницького мислення. У сукупності ці рамки сприяють формуванню управлінської ідентичності як інтеграції професійних компетентностей, лідерських якостей і ціннісних орієнтирів.

Застосування європейських рамок у підготовці магістрів освіти відповідає сучасним викликам української системи освіти, що потребує фахівців, здатних до стратегічного управління, забезпечення якості освіти та впровадження інновацій. Це особливо актуально в умовах реформування вищої освіти та інтеграції України до Європейського освітнього простору.

Формування управлінської ідентичності майбутніх магістрів освіти потребує органічного поєднання теоретичної підготовки з реальними управлінськими практиками університету, що відповідають орієнтирам Європейського простору вищої освіти. Європейська рамка кваліфікацій визначає для магістерського рівня здатність до управління складними процесами, прийняття відповідальних рішень і стратегічного планування, що вимагає

включення студентів у діяльність, наближену до реальних управлінських ситуацій [EQF]. Водночас стандарти ESG наголошують на студентоцентрованому підході та залученні здобувачів освіти до процедур забезпечення якості, що робить участь магістрантів у внутрішніх аудитах, аналізі результатів навчання та розробленні освітніх програм не лише навчальною практикою, а й важливим чинником професійної самоідентифікації [5]. У досвіді ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» магістри освіти беруть участь у робочих групах з модернізації освітніх програм, аналізі анкетувань студентів, підготовці аналітичних довідок щодо якості освітніх компонентів, що дозволяє їм усвідомити механізми управління освітніми процесами та вимоги акредитаційних процедур.

Ефективним інструментом розвитку управлінської ідентичності виступають проєктно-управлінські кейси, які моделюють реальні професійні ситуації: розроблення стратегій розвитку кафедр і освітніх програм, аналіз кадрових рішень, моделювання процесу акредитації чи управління кризовими ситуаціями. Такі завдання сприяють формуванню стратегічного мислення, здатності до командної взаємодії та прийняття відповідальних рішень, що відповідає вимогам EQF щодо управління складними професійними процесами та EntreComp-орієнтирам щодо ініціативності й реалізації інноваційних ідей [6]. У практиці навчальних курсів з управління освітою використання кейсів на основі реальних ситуацій університету, зокрема аналізу якості освітніх програм чи організації моніторингу результатів навчання в LMS Moodle, дає можливість студентам перейти від теоретичних знань до практичного управлінського досвіду.

Важливою складовою підготовки є використання електронного портфоліо як інструменту управлінської рефлексії. Портфоліо дозволяє фіксувати результати участі в управлінських проєктах, аналітичні матеріали, розроблені освітні рішення та власні рефлексивні оцінки прийнятих управлінських рішень. У цифровому освітньому середовищі університету (Moodle, Google Sites та ін.) воно стає інструментом оцінювання професійного розвитку відповідно до рівнів EQF і підприємницьких компетентностей EntreComp, сприяючи усвідомленню студентом своєї ролі як суб’єкта управління освітніми процесами.

Значущим чинником формування управлінської ідентичності є участь магістрів освіти у міжнародних освітніх проєктах і академічній співпраці. У межах програм Erasmus+ та інших ініціатив студенти залучаються до розроблення навчальних модулів, аналізу європейських освітніх практик, роботи в міжкультурних командах. Така діяльність формує здатність до інноваційної діяльності, стратегічного бачення розвитку освітніх організацій і міжкультурної комунікації, що відповідає EntreComp-орієнтирам щодо підприємницького мислення та командної взаємодії [6].

Ефективність підготовки підсилюється використанням симуляцій управлінської діяльності, зокрема моделюванням засідань вченої ради, акредитаційних експертиз або ситуацій кризового управління. Такі симуляції розвивають навички комунікації, аргументації, прийняття рішень і відповідальності за їх наслідки, що відповідає вимогам EQF щодо управління складними процесами та ESG-принципам прозорості й колегіальності в управлінні освітніми організаціями [5].

Додатковим ресурсом виступає розширена управлінська практика магістрантів у закладах освіти, що передбачає участь у роботі адміністрації, аналіз освітніх даних, підготовку локальних нормативних документів і стратегічних планів розвитку. Така діяльність забезпечує безпосереднє включення студентів у професійне середовище й сприяє формуванню їхньої управлінської позиції, оскільки ідентичність формується через участь у соціально значущій діяльності та прийняття професійної відповідальності [1].

Отже, поєднання участі магістрів освіти в процедурах забезпечення якості освіти, проєктно-управлінських кейсах, електронних портфоліо, міжнародних освітніх проєктах і симуляційних практиках створює цілісне середовище формування управлінської ідентичності майбутнього педагога. Такий підхід відповідає європейським орієнтирам EQF, ESG і EntreComp та забезпечує підготовку фахівців, здатних до стратегічного управління освітніми процесами, впровадження інновацій і розвитку культури якості в умовах сучасної цифрової та соціальної трансформації освіти.

Формування управлінської ідентичності майбутніх магістрів освіти в Україні відбувається сьогодні в особливих соціально-історичних умовах повномасштабної війни, що суттєво змінює зміст і характер професійної підготовки педагогів. Війна актуалізує роль освітнього менеджера як лідера спільноти, кризового управлінця та носія національних і громадянських цінностей. У таких умовах управлінська ідентичність майбутнього магістра освіти формується не лише через професійні компетентності, а й через досвід відповідальності, солідарності та служіння суспільству, що підкреслюється в дослідженнях формування громадянської та національної ідентичності в українському суспільстві [1; 2].

Війна змінює зміст управлінської діяльності в освіті, висуваючи нові вимоги до професійної ідентифікації педагога. Майбутній освітній менеджер повинен бути готовим до управління в умовах невизначеності, організації змішаного та дистанційного навчання, забезпечення психологічної підтримки студентів і колективу, координації роботи в умовах обмежених ресурсів. Такі виклики формують новий тип управлінської ідентичності, що поєднує стратегічне мислення з гуманістичними цінностями, відповідальністю за безпеку освітнього

середовища та здатністю до кризового менеджменту. Водночас освітній процес стає важливим інструментом утвердження національної ідентичності та громадянської свідомості студентської молоді, що особливо підкреслюється у сучасних педагогічних дослідженнях [3].

Суттєвою особливістю формування управлінської ідентичності в умовах війни є зростання ролі ціннісно-смислового компонента професійної підготовки. Майбутні магістри освіти усвідомлюють значення освіти як фактору стійкості суспільства, збереження культурної спадщини та підтримки соціальної єдності. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» та Стратегія розвитку вищої освіти на 2022–2032 роки визначають виховання громадянської відповідальності, патріотизму й демократичних цінностей як пріоритетні завдання освітньої системи [8; 10]. У цих умовах управлінська ідентичність майбутнього педагога набуває чітко вираженого соціального виміру, що поєднує професійну діяльність із громадянською позицією.

Війна також прискорила цифрову трансформацію освіти, що стало важливим чинником формування управлінської ідентичності. Масовий перехід до дистанційного навчання, необхідність організації освітнього процесу в умовах переміщення студентів і викладачів, використання цифрових платформ і міжнародних освітніх ресурсів сформували у майбутніх магістрів освіти нові управлінські компетентності. Вони отримують досвід координації освітніх процесів онлайн, аналізу освітніх даних, організації комунікації в розподілених командах, що відповідає європейським орієнтирам щодо управління складними освітніми системами та інноваційності [5; 6].

Особливу роль відіграє участь студентів у волонтерських, соціальних та освітніх ініціативах, спрямованих на підтримку внутрішньо переміщених осіб, військовослужбовців та постраждалих громад. Така діяльність формує відповідальність, емпатію, навички організації соціальних проєктів і командної взаємодії, що сприяє становленню управлінської ідентичності як поєднання професійної компетентності й соціальної місії. В умовах війни університет виступає простором громадянської активності, де майбутні магістри освіти набувають досвіду управління соціально значущими проєктами, що посилює їх готовність до лідерства в освітній сфері.

Отже, формування управлінської ідентичності майбутніх магістрів освіти в Україні в умовах війни характеризується посиленням ціннісно-громадянського компоненту професійної підготовки, розвитком навичок кризового та цифрового управління, а також інтеграцією освітньої діяльності з соціальною відповідальністю. Такий досвід формує новий тип освітнього менеджера – професіонала, здатного до стратегічного мислення, підтримки освітньої спільноти та утвердження гуманістичних цінностей у складних суспільних умовах.

У результаті дослідження встановлено, що формування управлінської ідентичності майбутніх магістрів освіти є одним із ключових освітніх трендів сучасного Європейського простору вищої освіти. Управлінська ідентичність розглядається як інтегративне особистісно-професійне утворення, що поєднує педагогічну, лідерську та організаційну самоідентифікацію майбутнього фахівця та формується у процесі соціальної взаємодії, професійної діяльності й рефлексії [1]. Аналіз наукових досліджень засвідчив, що становлення професійної ідентичності магістрів освіти відбувається в освітньому середовищі через інтеграцію когнітивних, ціннісних і діяльнісних компонентів, які визначають готовність до управлінської діяльності [3; 2].

Доведено, що європейські рамки EQF, ESG та EntreComp виступають концептуальними орієнтирами формування управлінської ідентичності. EQF визначає рівневі результати навчання та відповідальність магістра за управління складними освітніми процесами; ESG формує культуру якості, етичність і рефлексивність управлінської діяльності; EntreComp сприяє розвитку інноваційності, підприємницького мислення та стратегічного бачення. У сукупності ці рамки задають ціннісні та професійні орієнтири підготовки освітнього менеджера [5; 6].

Практичний аналіз показав, що найбільш ефективними є освітні практики, які інтегрують студентів у реальні управлінські процеси університету: участь у процедурах забезпечення якості освіти, проєктно-управлінські кейси, електронні портфоліо, симуляційні управлінські практики та міжнародні освітні проєкти. Такі види діяльності забезпечують розвиток стратегічного мислення, відповідальності, командної взаємодії та рефлексивності, формуючи усвідомлення студентом власної ролі як суб’єкта управління освітніми процесами [4].

Особливості формування управлінської ідентичності в Україні в умовах війни зумовлюють посилення її ціннісно-громадянського компоненту. Освітній менеджер сьогодні виконує роль лідера спільноти, кризового управлінця та носія національних і демократичних цінностей. Законодавчі та стратегічні документи України визначають формування громадянської відповідальності й національної свідомості студентів як пріоритет системи освіти, що надає управлінській ідентичності соціально-гуманістичного виміру [8; 10].

Таким чином, управлінська ідентичність майбутнього магістра освіти формується на перетині європейських освітніх стандартів, національних цінностей і практичної діяльності університету. Її розвиток потребує системного включення магістрантів у процеси управління освітніми програмами, забезпечення якості освіти, міжнародної співпраці та цифрової трансформації освітнього середовища. Реалізація таких підходів забезпечує підготовку освітніх

менеджерів нового типу – професіоналів, здатних до стратегічного управління, інноваційної діяльності та підтримки стійкого розвитку освітніх організацій у складних суспільних умовах.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням інструментів діагностики рівнів сформованості управлінської ідентичності магістрів освіти та аналізом ефективності конкретних освітніх практик у різних типах університетів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Політичні механізми формування громадянської ідентичності в сучасному українському суспільстві : колект. монографія. – Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. – 296 с. – ISBN 978-966-02-7464-8.
2. Утвердження української національної та громадянської ідентичності : монографія / К. Журба, І. Бех, С. Бойко, В. Євтушок, С. Гаряча, Л. Канішевська, І. Кучинська, С. Кучинський, О. Лісовець, І. Нестайко, Л. Павлова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Сеньовська, С. Толочко, С. Федоренко, І. Шкільна, В. Ясько ; за заг. ред. К. Журби, О. Рейпольської. – Київ : Компрінт, 2024. – 232 с.
3. Вдовіна О. О. Формування національної ідентичності в освітньому процесі: концептуальні засади, методи та перспективи // Перспективи та інновації науки. – 2025. – № 3 (49). – С. 224-233. – DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-3(49)-224-233.
4. Хлєбнікова Т. М., Стрельченко К. В., Хлудєєва К. В. Лідерські моделі в управлінні організацією: формування корпоративної ідентичності та мотивації персоналу // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2025. – № 45. – С. 165-172. – DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15732931.
5. Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG). – Brussels : European Association for Quality Assurance in Higher Education, 2015.
6. EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2018.
7. Erikson E. H. Identity: Youth and Crisis. – New York : Norton, 1968.
8. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX.
9. Стратегія національно-патріотичного виховання : Указ Президента України від 18.05.2019 № 286/2019.
10. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 № 286-р.
11. Council of the European Union. Council Recommendation of 22 May 2017 on the European Qualifications Framework for lifelong learning and repealing the recommendation of 23 April 2008 (2017/C 189/03) // Official Journal of the European Union. – 2017. – C 189. – 15.06.2017.

Яненко Я. В.,
доктор наук із соціальних комунікацій, доцент,
доцент кафедри журналістики та філології
Сумського державного університету,
y.yanenko@journ.sumdu.edu.ua

ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ ЧЕРЕЗ КОМЕМОРАТИВНІ ПРАКТИКИ В СУЧАСНІЙ ОСВІТІ

В роботі визначено основні особливості впливу комеморації на формування ціннісних орієнтирів української молоді, зокрема це емоційний зв'язок з історичними подіями і героями, формування групової ідентичності через спільні комеморативні практики. Як актуальну форму комеморативних практик відзначено вивчення і вшанування історичних подій із використанням інтерактивних методів навчання. Визначено ціннісні орієнтири, які формуються через комеморативні практики у молодого покоління: патріотизм, соціальна відповідальність та історична пам'ять про важливі події минулого і сьогодення. З'ясовано, що комеморативні заходи впливають на формування громадянської свідомості, моральних принципів і ціннісних настанов, які визначають моделі поведінки української молоді.

Ключові слова:комеморативні практики, комеморація, освіта, цінності.

The paper identifies key aspects of commemoration's influence on the development of value orientations among the Ukrainian youth. Specifically, these include an emotional connection with historical events and heroes and the formation of group identity through shared commemorative practices. The study and celebration of historical events using interactive teaching methods is highlighted as a relevant form of commemorative practice. The value orientations shaped by commemorative practices among the younger generation are identified: patriotism, social responsibility, and historical memory of important events of the past and present. It is found that commemorative practices influence the development of civic consciousness, moral principles, and value orientations that shape Ukrainian youth behavior patterns.

Key words: commemorative practices, commemoration, education, values.

Сучасне українське суспільство переживає період значних трансформацій, викликаних війною та змінами у глобалізованому світі. У таких умовах актуальним є питання формування життєвих цінностей у молодого покоління. Освіта виступає ключовим інструментом у цьому процесі, а комеморативні практики є важливим засобом збереження історичної пам'яті, консолідації суспільства та актуалізації суспільних цінностей. Інтеграція комеморативних практик у освітній процес сприяє формуванню молодої особистості, здатної протистояти маніпуляціям і брати участь у побудові демократичного суспільства, що підтверджує актуальність проблеми.

Метою роботи є визначення особливостей впливу комеморативних практик на формування ціннісних орієнтирів української молоді.

Ми розуміємо комеморацію як суспільну практику вшанування пам'яті про важливі історичні події, осіб або явища. Комеморація є засобом консолідації суспільства, особливо в періоди соціальних викликів і військових конфліктів. О. Прохватілова зазначає, що «комеморативні практики є частиною ширшого концепту «соціальних практик», під якими розуміються різні форми людської діяльності: економічні, політичні, релігійні, мистецькі, освітні, повсякденні практики тощо» [4, с. 33], відповідно, через символічні дії та ритуали комеморація сприяє формуванню колективної пам'яті, що є фундаментом для розвитку громадянського суспільства.

Вплив комеморативних практик на формування ціннісних орієнтирів молоді здійснюється через низку соціально-психологічних механізмів. Зокрема, ідентифікація з історичними подіями або героями створює емоційний зв'язок, що поглиблює усвідомлення цінностей, які вони уособлюють, а ритуали і символічні дії, що супроводжують комеморацію, активізують колективне переживання пам'яті, зміцнюють почуття спільності і належності до групи. Відповідно, формування групової ідентичності через спільні комеморативні практики сприяє консолідації молоді навколо важливих цінностей і цілей.

О. Панасюк зазначає, що «педагогічний потенціал комеморації реалізується через інтеграцію практик колективної пам'яті в освітній процес. Вшанування пам'ятних дат, залучення студентської молоді до меморіальних заходів, проєктів усної історії – усе це сприяє формуванню історичної грамотності й критичного сприйняття інформації про минуле» [3, с. 61], відповідно, у сучасній освіті комеморативні практики реалізуються через різноманітні форми та методи, що сприяють залученню студентів. Зокрема, це тематичні заняття, присвячені важливим історичним подіям, участь у пам'ятних заходах, екскурсії до меморіалів і музеїв тощо, адже, як вказує А. Богуцький, «засоби комеморації, як-от пам'ятники, меморіальні заходи та націєтвірні наративи, стають важливими атрибутами формування колективного образу минулого, сьогодення та майбутнього» [1, с. 57].

Вивчення і вшанування історичних подій допомагає формувати у молоді колективні переживання і почуття єдності, створює безпосередній контакт із історією, посилює емоційне сприйняття ролі особистостей в історії. Ефективним у цьому контексті є використання інтерактивних методів навчання, що стимулює активну участь студентів.

З досвіду автора, у процесі викладання дисциплін, пов'язаних з медіасферою, рекламою та PR, інтеграція комеморативних практик

реалізовувалася через розгляд студентами прикладів соціальної реклами, у якій використані цінності патріотизму та історичної пам'яті; створення студентами на практичних заняттях медіаматеріалів (журналістських публікацій, соціальної реклами тощо) на тему комеморації російсько-української війни; виконання студентами творчих проектів на комеморативну тематику, (презентацій, есе тощо). Також комеморація російсько-української війни є актуальною темою для студентських курсових та дипломних робіт.

Варто зазначити, що для ефективної інтеграції комеморативних практик в освіту необхідно використання сучасних цифрових технологій, наприклад, демонстрація відеоматеріалів на патріотичну та історичну тематику (інтерв'ю, репортажі, художні та документальні фільми тощо).

Комеморація сприяє формуванню емпатії, розумінню страждань і героїзму попередніх поколінь українців, що підвищує моральний рівень і готовність до соціальної солідарності, а також стимулює критичне мислення, допомагаючи молоді аналізувати історичні уроки та уникати повторення помилок минулого. Тут можна погодитися з думкою С. Герегової та М. Іванчук про те, що «розуміння молодим поколінням потреби збереження того, що вписано у національну скарбницю народу, є одним із дієвих інструментів формування національної ідентичності у її культурному вимірі. Цьому слугують й комеморативні практики, за допомогою яких у суспільстві зберігається і передається пам'ять про минуле» [2, с. 74].

Патріотизм та історична пам'ять допомагають молоді усвідомити свою національну ідентичність, пов'язуючи особисту долю з історією України, а соціальна відповідальність стимулює активну громадянську позицію та готовність підтримувати інших у складних життєвих обставинах. Тож трансляція патріотичних цінностей через комеморативні практики закладає основи відповідальної поведінки і громадянської активності української молоді.

Відповідно, інтеграція комеморативних практик у навчальний процес має важливе значення для формування свідомої особистості, допомагає студентам усвідомити важливість історичної пам'яті адже «комеморативні практики формують і поширюють спільну систему цінностей, у тому числі – через освіту, створення однотипних інституцій, впровадження канонів пам'ятання» [4, с. 36].

Участь у комеморативних заходах має значний вплив на формування громадянської свідомості, моральних принципів і соціальної активності молоді, зокрема, через усвідомлення історичних подій і їхнього значення формується відчуття відповідальності за долю українського суспільства.

Таким чином, застосування комеморативних практик в освітньому середовищі сприяє формуванню у молоді ціннісних орієнтирів, зокрема

патріотизму, соціальної відповідальності та історичної пам’яті про важливі події минулого і сьогодення. Також комеморативні практики виступають важливим чинником виховання відповідального громадянина, здатного активно долучатися до розвитку українського суспільства.

Висновки. В результаті роботи визначено основні особливості впливу комеморативних практик на формування ціннісних орієнтирів української молоді, зокрема це емоційний зв’язок з історичними подіями або героями, а також формування групової ідентичності через спільні комеморативні практики. Серед форм та методів комеморативних практик, що застосовуються в освітньому процесі, варто відзначити вивчення і вшанування історичних подій із використанням інтерактивних методів навчання. Визначено ціннісні орієнтири, які формуються через комеморативні практики у молодого покоління, зокрема це патріотизм, соціальна відповідальність та історична пам’ять про важливі події минулого і сьогодення. Таким чином, комеморативні заходи впливають на формування громадянської свідомості, моральних принципів і ціннісних настанов, які визначають моделі поведінки української молоді, тож застосування комеморативних практик можна розглядати як актуальний інструмент сучасної української освіти.

Роботу виконано у межах дослідження «Формування сталої соціокомунікаційної моделі комеморації російсько-української війни на основі гуманітарної парадигми та штучного інтелекту».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богуцький А. Формування та роль комеморативних практик в умовах російсько-української війни. Наукові записки НаУКМА. Історія і теорія культури. 2024. Т. 7. С. 52-60. https://doi.org/10.18523/2617-8907.2024.7.52-60
2. Герегова С., Іванчук М. Формування національної ідентичності сучасної української молоді: культурний вимір. Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Історія. 2024. Вип. 60. С. 68-76. https://doi.org/10.31861/hj2024.60.68-76
3. Панасюк О. Педагогічний потенціал комеморації у формуванні стійкості до історичних маніпуляцій. Освіта під час війни: актуальні аспекти, ефективні форми та безпечний простір: матеріали І Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 30 жовтн. 2025 р.). Чернігів : ПАУ, 2025. С. 60-62.
4. Прохватілова О. Соціальні функції комеморативних практик. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 2024. № 52. С. 31-44. https://doi.org/10.26565/2227-6521-2024-52-03

Янчиківська О. Г.,
консультант ІРЦ
КУ «Інклюзивно-ресурсний центр»
Шаргородської міської ради
Жмеринського району Вінницької області,
olenka.kyryljuk.95@ukr.net

ПОДВІЙНА ВРАЗЛИВІСТЬ: ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УМОВАХ ПОСТІЙНОГО ВОЄННОГО СТРЕСУ

«Війна – це коли за інтереси інших
гинуть абсолютно невинні люди»
Вінстон ЧЕРЧІЛЛЬ

Анотація. У статті досліджується концептуальне протистояння «цінностей миру» та «логіки війни» через призму становища дітей з інвалідністю в Україні. По тексту акцентується увага на винятковій категорії – обдарованих дітях із порушеннями розвитку (феномен «подвійної винятковості»). У роботі доводиться, що якщо цінності миру орієнтовані на індивідуалізацію та розвиток таланту як стратегічного ресурсу, то війна створює загрозу дегуманізації, зводячи складну особистість дитини лише до об'єкта соціальної опіки або логістики евакуації.

Ключові слова. Подвійна винятковість, діти з інвалідністю, цінності миру, воєнний стан, інклюзивна обдарованість, безбар'єрність, соціальна стійкість.

Abstract. The article explores the conceptual opposition between "peace values" and the "logic of war" through the prism of the situation of children with disabilities in Ukraine. The text focuses on an exceptional category – gifted children with developmental disabilities (the phenomenon of "twice-exceptionality"). The work argues that while peace values are oriented toward individualization and the development of talent as a strategic resource, war creates a threat of dehumanization, reducing a child's complex personality to a mere object of social care or evacuation logistics.

Keywords: twice-exceptionality, children with disabilities, values of peace, martial law, inclusive giftedness, accessibility, social resilience.

Повномасштабна військова агресія проти України спричинила безпрецедентну кризу в сфері ментального здоров'я населення. Найбільш незахищеною категорією в цих умовах виявилися особи з інвалідністю, які стикаються з явищем «подвійної вразливості». Це специфічний стан, де фізичні або ментальні обмеження життєдіяльності накладаються на хронічний дистрес, зумовлений загрозою життю, соціальною ізоляцією та руйнацією звичних адаптивних механізмів. Питання розробки ефективних моделей психологічної реабілітації для цієї групи є не лише медичним, а й критично соціальним завданням. [1; 2].

Феномен «подвійної вразливості» стає ключовим викликом для сучасної психологічної науки, оскільки традиційні методики часто виявляються малоефективними в умовах обмеженої мобільності пацієнтів та перманентної загрози життю.

Підтримка обдарованої дитини з інвалідністю під час війни – це найвищий прояв цінностей миру. Це доказ того, що суспільство бореться не лише за територію, а за право кожної особистості на самореалізацію, незалежно від обставин чи фізичного стану. Це і є фундамент майбутньої інклюзивної та прогресивної держави.

Психологічна реабілітація осіб з інвалідністю в умовах війни вимагає комплексної біопсихосоціальної моделі, спрямованої на подолання проблеми, які склалися – поєднання фізичних обмежень та кумулятивного стресу. Основні зусилля мають бути зосереджені на створенні «протоколу безпеки», рефреймінгу когнітивних спотворень, використанні ресурсних арт-технік та психологічній підтримці опікунів для формування резильєнтності.

Спостерігається кумулятивний ефект, коли наявні обмеження життєдіяльності вступають у резонанс із екстремальними чинниками війни, викликаючи специфічну «вітальну тривогу» та сенсорні перевантаження. Реабілітаційний процес має базуватися на відновленні суб'єктності, адаптованій соматичній терапії та залученні систем підтримки, що перетворює пасивну безпорадність на активну адаптацію. Виявляється під час війни виникає через синергію інвалідності та воєнного стресу, що вимагає переходу від класичної терапії до ресурсоорієнтованих методів та кризової інтервенції. Пріоритетом реабілітації є стабілізація емоційного стану через формування адаптивного копінгу. [7]

Обдарована дитина з інвалідністю володіє інтелектуальним апаратом дорослого, але фізичною вразливістю немовляти. [3] Під час обстрілів цей дисонанс стає критичним: дитина здатна проаналізувати траєкторію ракети чи політичні причини конфлікту, але не може самостійно спуститися в укриття. Це породжує інтелектуальний відчай – стан, коли розум не може захистити тіло, де описується у Таблиці 1.

Таблиця 1

Проблема	**Прояв у дитини**	**Психологічне рішення**
Екзистенційний жах	Питання про смерть, сенс страждань, несправедливість світу.	**Логотерапія (В. Франкл):** пошук персонального сенсу через творчість або допомогу іншим.

Проблема	Прояв у дитини	Психологічне рішення
Інтелектуальна ізоляція	Відчуття, що ніхто не розуміє глибини їхніх переживань.	**Менторство:** онлайн-зв'язок із науковцями чи митцями, які мають схожий досвід.
Втрата контролю	Паніка через фізичну залежність від опікунів.	**Проєктування:** залучення дитини до розробки інклюзивних рішень для громади (напр. цифрові карти укриттів).

Психотехнології стабілізації та адаптації в умовах воєнного стресу, які реально працюють у житті. [6]

Ефективна психологічна допомога особам з інвалідністю під час війни має базуватися на принципі «Безпека понад усе». Реабілітаційний процес поділяється на три ключові вектори:

Декатастрофізація та відновлення агентності. Найбільший стресор для людини з обмеженою мобільністю – це очікування небезпеки без можливості втекти. Психологічна допомога тут полягає у сценарному плануванні:

– *створення «карти безпеки»:* спільно з психологом розробляється детальний покроковий алгоритм дій під час тривоги (хто поруч, які засоби зв'язку під рукою, де лежить «тривожна валіза»);
– *результат:* перехід від пасивного очікування до активної готовності знижує рівень кортизолу та повертає суб'єктивне відчуття контролю над ситуацією.

2. *Адаптовані тілесно-орієнтовані техніки.* Оскільки стрес «застрягає» в тілі (соматизація), а фізичні обмеження можуть заважати класичним вправам, використовуються модифіковані методи:

– *дихальні вправи (квадратне дихання):* доступні майже всім нозологіям. Допомагають перемкнути вегетативну нервову систему з режиму «бий/біжи» у режим спокою.
– *прогресивна м'язова релаксація (адаптована):* напруження та розслаблення тих груп м'язів, які є функціональними. Це дає мозку сигнал про завершення циклу стресової реакції.
– *Метод «Заземлення»:* фокус на 5 предметах, які можна побачити, 4 – почути, 3 – відчути на дотик (текстура одягу, крісла). Це відволікає від внутрішньої паніки.

3. *Робота з ідентичністю та «посттравматичним зростанням».* Війна часто актуалізує почуття провини («я – тягар»). Терапія має бути спрямована на:

– *рефреймінг досвіду:* інвалідність розглядається не як слабкість, а як досвід виживання у складних умовах, який людина вже має. Це

фундамент резильєнтності.

– *когнітивна переробка*: заміна думки «я безпорадний» на «я маю обмеження, але я знаю, як діяти в цих межах».

4. *Підтримка мікросистеми (родини).*Психологічна реабілітація неможлива без стабільного оточення:

– *групи взаємодопомоги*: важливо залучати батьків (опікунів) до занять, щоб запобігти їхньому емоційному вигоранню, оскільки їхній стан дзеркально відбивається на власних дітях (вихованцях). [5]

Модель психологічної допомоги особам з інвалідністю в умовах війни структурує реабілітацію через п’ять ключових напрямів: когнітивно-поведінковий, тілесно-орієнтований, екзистенційний, соціально-психологічний та системний. [8]

Специфіка психологічної реабілітації осіб з інвалідністю в умовах воєнного стресу презентується у Таблиці 2.

Таблиця 2

Складова вразливості	**Прояви стресової реакції**	**Методи психологічної допомоги**	**Очікуваний результат**
Фізична / Мобільна	Вітальна тривога (страх не встигнути в укриття), відчуття безпорадності.	Сценарне планування: розробка покрокових протоколів безпеки та логістики.	Відновлення відчуття контролю над ситуацією (агентність).
Сенсорна	Гіперболізація звуків (сирен, вибухів), дезорієнтація у просторі.	Техніки заземлення (5-4-3-2-1): фокус на стабільних стимулах; використання шумопоглинаючих засобів.	Зниження рівня сенсорного перевантаження та паніки.
Когнітивна	Думки «я – тягар», провина вцілілого, фаталізм («від мене нічого не залежить»).	Когнітивний рефреймінг: робота з самооцінкою, акцент на попередньому досвіді подолання криз.	Формування психологічної резильєнтності (стійкості).
Психосомати-чна	Загострення хронічних хвороб, м’язові затиски, порушення сну.	Адаптована релаксація: дихальні вправи, візуалізація «безпечного місця», арт-терапія.	Стабілізація емоційного стану та фізичного самопочуття.
Соціальна	Ізоляція, страх втрати зв’язку з опікуном або медичною допомогою.	Групова терапія: залучення до спільнот підтримки; навчання цифровій грамотності.	Подолання соціального відчуження, відновлення ресурсів родини.

Дослідження психологічної реабілітації осіб з інвалідністю в умовах війни виявило, що ключовим є перехід від моделі «лікування патології» до «супроводу в кризі» через інклюзивну безпеку та стабілізацію. Фахівці підкреслюють важливість актуалізації внутрішнього ресурсу резильєнтності для трансформації травми у посттравматичне зростання та суб'єктність, а також, необхідність впровадження мультимодальних реабілітаційних підходів для осіб з інвалідністю в умовах воєнного стресу, фокусуючись на екстреній стабілізації, розвитку резильєнтності та залученні сімейного оточення. Запропоновані заходи, що враховують концепцію «подвійної вразливості», сприятимуть зниженню психологічної травматизації та активній соціальній адаптації в поствоєнний період осіб з інвалідінстю, які мають здібності, оскільки під час війни вони демонструють специфічні психологічні реакції. Через високий рівень інтелекту та чутливості вони глибше усвідомлюють масштаби трагедії, що може призвести до швидкого виснаження їхніх адаптивних ресурсів.

Реабілітація обдарованих осіб з інвалідністю під час війни повинна базуватися на пріоритеті інтелектуального ресурсу. Саме їхні здібності є головним «щитом» проти травми. Якщо дитина бачить сенс у своїй діяльності (творчості, навчанні), її психіка стає значно стійкішою до зовнішнього стресу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (2006). Ратифікована Законом України № 1767-VI від 16.12.2009. URL: zakon.rada.gov.ua.
2. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21.03.1991 № 875-XII (зі змінами та доповненнями 2024-2025 рр.).
3. Баум С. М., Шайдер С. В. Обдаровані діти з інвалідністю: подолання подвійної винятковості. (Концепція Twice-Exceptional у міжнародній педагогіці).
4. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: теоретико-методологічні аспекти : монографія. К. : Педагогічна думка, 2022. (Акцент на зміні парадигм освіти в умовах кризи).
5. Звіт Міністерства соціальної політики України (2024): «Стан соціального захисту дітей з інвалідністю в умовах воєнного стану».
6. Фромм Е. Анатомія людської деструктивності. (Для філософського обґрунтування розділу про цінності війни та миру).
7. Постанова Кабінету Міністрів України від 2024 р. «Про впровадження системи оцінки повсякденного функціонування особи» (Реформа МСЕК та перехід до соціальної моделі).
8. World Health Organization (2023). World report on health equity for persons with disabilities. (Глобальний контекст бар'єрності під час конфліктів).

Ярош А. В.,
здобувачка фахової передвищої освіти спеціальності
206 Садово-паркове господарство
ayarosh2006@gmail.com,

Манішевська Н. М.,
викладачка екологічних дисциплін
manishevskan@ukr.net
Відокремлений структурний підрозділ
«Боярський фаховий коледж Національного університету біоресурсів і природокористування України»,

Шумигай І. В.,
кандидат сільськогосподарських наук,
старший дослідник, старший науковий співробітник відділу охорони ландшафтів, збереження біорізноманіття і природозаповідання
Інституту агроекології і природокористування НААН
innashum27@gmail.com

ЖИВИЙ ПРОСТІР ЯК НОСІЙ ЦІННОСТЕЙ: ОСВІТНІЙ ПОТЕНЦІАЛ САДОВО-ПАРКОВОГО МИСТЕЦТВА В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У статті розглядається роль садово-паркового мистецтва як культурного та освітнього ресурсу у формуванні й збереженні смисложиттєвих цінностей в умовах воєнного часу. Обґрунтовується теза про те, що природно-культурний простір – парки, сади, зелені зони – є не лише естетичним середовищем, а й потужним інструментом ідентифікації, пам'яті та психологічної стійкості особистості. Запропоновано підходи до інтеграції екологічної та культурологічної складових в освітній процес як засобу передачі національних цінностей та відновлення духовного простору нації.

Ключові слова: садово-паркове мистецтво, смисложиттєві цінності, національна ідентичність, освіта, воєнний час, культурний простір, психологічна стійкість.

Abstract. The article examines the role of landscape and garden art as a cultural and educational resource in shaping and preserving life-meaning values in wartime conditions. The thesis is substantiated that natural-cultural spaces – parks, gardens, green zones – are not only aesthetic environments but also powerful tools of identity, memory, and psychological resilience. Approaches to integrating ecological and cultural components into the educational process as a means of transmitting national values and restoring the spiritual space of the nation are proposed.

Keywords: landscape and garden art, life-meaning values, national identity, education, wartime, cultural space, psychological resilience.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення росії в Україну поставило перед суспільством гострі екзистенційні питання: що ми захищаємо, окрім території? Яким є зміст понять «рідна земля», «культура», «ідентичність» у ситуації, коли ці поняття стають буквально полем бою? На тлі руйнування міст

і сіл особливої ваги набувають живі культурні простори – парки, сквери, ботанічні сади, алеї, – що зберігають пам’ять поколінь і формують образ «своєї землі». Проте їхній освітній потенціал як носіїв цінностей лишається значною мірою нерозкритим.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема смисложиттєвих цінностей в умовах кризи та невизначеності активно досліджується у сучасній філософії, психології та педагогіці. Зокрема, В. Г. Кремень наголошує на необхідності переосмислення освітніх пріоритетів в умовах нових викликів і посиленні уваги до формування духовності та ідентичності [1]. Психологічні аспекти стійкості особистості у воєнний час розкриваються у працях дослідників Інституту соціальної та політичної психології НАПН України [2]. Водночас зв’язок між природним середовищем і збереженням культурної пам’яті залишається малодослідженим у вітчизняній педагогічній науці, що й зумовлює актуальність цієї розвідки.

Мета статті – обґрунтувати освітній потенціал садово-паркового мистецтва як засобу формування і збереження смисложиттєвих та національних цінностей в умовах воєнного часу, а також окреслити напрями інтеграції аксіологічного виміру у фахову підготовку студентів відповідної спеціальності.

Природний простір як культурна пам’ять. Сад і парк у різних культурах завжди були не лише місцями відпочинку, а й місцями смислів. Від Едемського саду як образу втраченого раю – до сучасних меморіальних парків, природний простір несе символічне навантаження. В Україні ця традиція має глибоке коріння: козацькі діброви, садиби Полтавщини та Черкащини, паркові ансамблі «Олександрія» (Біла Церква), «Софіївка» (Умань), «Качанівка» (Чернігівщина) є водночас ботанічними, мистецькими та національно-символічними об’єктами [3]. Кожен із цих парків – це не просто ландшафтний проєкт, а матеріалізована система цінностей своєї доби: краси, гармонії, поваги до природи і людини.

Руйнація під час війни Качанівського маєтку, пошкодження паркових зон у Херсоні, Маріуполі, Ізюмі – це не просто знищення зелених насаджень. Це удар по живій пам’яті, по просторі, де формувалося відчуття «дому». Дерево, що росте на вулиці рідного міста, є таким само носієм ідентичності, як пісня чи мова. Психологічні дослідження підтверджують: втрата звичного природного оточення суттєво поглиблює травматизацію вимушених переселенців, формує «топографічне горе» – специфічний вид скорботи за втраченим місцем [2]. Отже, садово-парковий простір є не лише естетичною, а й екзистенційною цінністю, яку потрібно свідомо зберігати й відновлювати.

Освітній вимір: від технічної підготовки – до хранителів культурного коду. Фахова підготовка у галузі садово-паркового господарства традиційно зосереджується на агрономічних і технічних аспектах: дендрологія, ландшафтне проєктування, фітодизайн, догляд за зеленими насадженнями. Проте сучасні

виклики вимагають розширення цього контексту. Студент спеціальності «Садово-паркове господарство» – це не лише технік зеленого будівництва. В умовах, коли Україна втрачає і відновлює себе одночасно, він є потенційним хранителем живого культурного коду нації.

Інтеграція в освітній процес культурологічного та аксіологічного компонентів дозволяє досягти кількох важливих цілей. По-перше, сформувати у студентів усвідомлення того, що їхня діяльність є частиною збереження національної ідентичності: кожне висаджене дерево, кожен відновлений парк – це відповідь на спроби знищити українську культуру. По-друге, розвинути відчуття відповідальності за відновлення зруйнованих і постраждалих природних просторів як завдання не лише технічне, але й морально-патріотичне. По-третє, виховати стійкість і любов до рідної землі не через абстрактний патріотизм, а через конкретну дотичність до живого – через землю, рослини, сезони, запахи рідного краю [4].

Такий підхід узгоджується із загальноєвропейськими тенденціями розвитку «освіти для сталого розвитку» (Education for Sustainable Development), яка передбачає не лише екологічну грамотність, але й ціннісну орієнтацію особистості у взаємодії з природним і культурним середовищем. В умовах війни цей підхід набуває додаткового виміру: сталий розвиток означає також збереження духовної та культурної тяглості нації.

Парк як простір відновлення і пам’яті. Окрім освітнього, варто відзначити терапевтичний і комеморативний потенціал садово-паркового простору. В умовах масового переміщення населення та психологічних травм, спричинених війною, природні простори набувають терапевтичного значення. «Зелена терапія» (ecotherapy, horticultural therapy) визнана у міжнародній психологічній практиці як ефективний засіб відновлення після стресових і травматичних переживань [5]. Контакт із землею, доглядання рослин, спостереження за природними циклами допомагають людині відновити відчуття стабільності та контролю, яке руйнує війна.

Для фахівців у галузі садово-паркового господарства це відкриває нову соціальну роль: не лише озеленювач, а й учасник психосоціальної реабілітації громад. Особливо актуальним є створення «просторів пам’яті» та «просторів надії» – паркових зон, де вшановуватимуть полеглих захисників, де може відбуватися живе комеморативне переживання. Такі простори поєднують естетичну, символічну та психологічну функції, стаючи матеріальним втіленням колективних цінностей: гідності, жертовності, любові до рідної землі.

Висновки. Садово-паркове мистецтво і господарство в умовах війни виходять далеко за межі суто технічної дисципліни. Живий природний простір є носієм культурних цінностей, символом ідентичності і потужним засобом збереження смислу в часи руйнування. Руйнуючи українські парки і сади, агресор атакує не лише матеріальну інфраструктуру, а й культурну пам’ять і

психологічну стійкість народу. Тому відновлення і захист цих просторів є завданням не лише екологічним, але й глибоко ціннісним.

Освіта у галузі садово-паркового господарства, збагачена аксіологічним і культурологічним вимірами, здатна формувати фахівців нового типу – тих, хто відновлюватиме Україну не лише фізично, але й духовно. Саме тому інтеграція теми цінностей, пам'яті та ідентичності в підготовку фахівців садово-паркового профілю є нагальним і перспективним завданням сучасної вищої освіти в Україні.

Глобальні виклики, зумовлені розвитком технологій, змінами структури економіки, ринку праці та сфери зайнятості, демографічними й соціальними проблемами, пов'язаними з повномасштабною військовою агресією російської федерації.

Перед системою освіти постали завдання, що потребують негайного розв'язання та які в мирний час ніколи не були б такими нагальними, а саме: безпека функціонування закладів вищої освіти, організація освітнього процесу в умовах воєнного стану й багато інших.

З метою збереження й примноження потенціалу національної системи вищої освіти, спроможності формувати якісний людський капітал і забезпечувати інноваційний характер процесів у суспільстві маємо докласти максимальних зусиль для:

– створення ефективної системи управління у вищій освіті, перетворення їх на соціально відповідальні ланки підготовки фахівців;
– формування довіри громадян, держави й бізнесу до освітньої, наукової, інноваційної діяльності закладів освіти;
– забезпечення належної якості освітньої та наукової діяльності закладів освіти, конкурентоспроможності зазначених ланок освіти, їх доступності для різних верств населення [6].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. 2-ге вид. Київ: Знання України, 2011. 520 с.
2. Слюсаревський М. М. Психологічні аспекти ідентичності в умовах соціальної нестабільності. Наукові студії із соціальної та політичної психології. 2022. Вип. 50. С. 5–18.
3. Косаківський В. А. Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва України. Київ: Урожай, 2001. 256 с.
4. Лук'янова Л. Б. Освіта дорослих у контексті сталого розвитку. Київ: Ніжинський університет, 2019. 368 с.
5. Barton J., Pretty J. What is the Best Dose of Nature and Green Exercise for Improving Mental Health? A Multi-Study Analysis. Environmental Science & Technology. 2010. Vol. 44, No. 10. P. 3947–3955.
6. Освіта в умовах воєнного стану. URL:https://lg.udau.edu.ua/ua/studentu/osvita-v-umovah-voennogo-stanu.html

Ястребова О. С.,
асистентка Івано-Франківського національного медичного університету,
oyastrebova@ifnmu.edu.ua

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У СТУДЕНТСЬКІЙ НАУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація: У статті розглядаються сучасні цифрові технології та штучний інтелект як інструменти підтримки студентської наукової діяльності. Проаналізовано основні інструменти збору, обробки та візуалізації даних, а також платформи для академічного письма та спільної роботи студентів. Виділено переваги та виклики використання цифрових технологій і AI, зокрема підвищення ефективності досліджень, розвиток критичного та аналітичного мислення, мотивацію студентів та необхідність дотримання академічної доброчесності. Доведено, що інтеграція цифрових технологій і штучного інтелекту у студентську наукову діяльність сприяє формуванню дослідницьких компетентностей та відповідає сучасним національним і міжнародним освітнім трендам.

Ключові слова: студентська наукова діяльність, цифрові технології, штучний інтелект, AI, дослідницькі компетентності, сучасна освіта.

Abstract: The article examines modern digital technologies and artificial intelligence as tools for supporting student research activities. The main instruments for data collection, processing, and visualization, as well as platforms for academic writing and collaborative work, are analyzed. The advantages and challenges of using digital technologies and AI are highlighted, including increased research efficiency, development of critical and analytical thinking, student motivation, and the need to ensure academic integrity. It is demonstrated that integrating digital technologies and artificial intelligence into student research activities contributes to the development of research competencies and aligns with current national and international educational trends.

Keywords: student research activity, digital technologies, artificial intelligence, AI, research competencies, modern education.

Вступ. У сучасних умовах цифрової трансформації суспільства система вищої освіти зазнає суттєвих змін, пов’язаних із широким упровадженням інформаційно-комунікаційних технологій та інструментів штучного інтелекту. Цифровізація освітнього простору відкриває нові можливості для організації навчальної та науково-дослідної діяльності студентів, сприяє підвищенню ефективності навчання, розвитку критичного мислення, аналітичних здібностей і дослідницьких компетентностей. У цьому контексті особливого значення набуває використання цифрових технологій та систем штучного інтелекту в освітньому процесі закладів вищої освіти [2].

Сучасні дослідження свідчать, що штучний інтелект поступово стає важливим інструментом підтримки освітньої та наукової діяльності.

Інтелектуальні системи здатні аналізувати великі обсяги інформації, допомагати у пошуку наукових джерел, обробці даних, підготовці наукових текстів та візуалізації результатів досліджень [3]. Використання таких технологій сприяє формуванню нових підходів до організації навчання, що ґрунтуються на принципах індивідуалізації, інтерактивності та дослідницької активності студентів [4].

Особливо актуальним є впровадження цифрових інструментів у студентську наукову діяльність. Студенти дедалі частіше використовують електронні бази даних, наукометричні платформи, статистичні програми та інші цифрові сервіси для підготовки наукових досліджень. Це дозволяє значно розширити доступ до актуальної наукової інформації та підвищити якість дослідницької роботи [7].

Водночас стрімкий розвиток генеративних систем штучного інтелекту створює нові можливості для підтримки академічного письма, аналізу літератури, формування гіпотез та планування досліджень. Такі технології можуть суттєво підвищити ефективність наукової діяльності студентів, однак водночас потребують формування навичок відповідального та етичного використання цифрових інструментів [5; 9].

Значну роль у формуванні дослідницьких компетентностей студентів відіграють студентські наукові гуртки, які створюють сприятливе середовище для розвитку наукового мислення, творчого підходу до вирішення наукових проблем та набуття практичних навичок дослідницької діяльності. Використання цифрових технологій та інструментів штучного інтелекту у роботі таких гуртків може значно підвищити ефективність організації наукової роботи студентів та сприяти інтеграції сучасних технологій у процес підготовки майбутніх фахівців [6].

Отже, використання цифрових технологій і штучного інтелекту у студентській науковій діяльності є одним із важливих напрямів модернізації сучасної вищої освіти та відповідає актуальним міжнародним освітнім тенденціям.

Мета – проаналізувати можливості використання цифрових технологій і штучного інтелекту у студентській науковій діяльності та визначити їх роль у розвитку дослідницьких компетентностей студентів.

1. Аналіз сучасних досліджень і публікацій

У сучасній науковій літературі значна увага приділяється використанню цифрових технологій та штучного інтелекту у вищій освіті як інструменту підтримки навчальної та дослідницької діяльності студентів. Аналіз публікацій останніх років показує, що впровадження AI-технологій здатне суттєво підвищити ефективність освітнього процесу, забезпечити доступ до актуальної наукової інформації та сприяти розвитку критичного мислення [1; 2; 4].

Відзначається, що генеративні системи штучного інтелекту дозволяють автоматизувати рутинні процеси дослідження, зокрема пошук літератури, аналіз великих масивів даних, генерацію гіпотез та підготовку наукових текстів [5; 8; 10]. Це створює нові можливості для студентів, які беруть участь у наукових гуртках, оскільки вони можуть швидко отримувати доступ до інформації, формувати власні дослідницькі питання та експериментувати з різними методами аналізу даних.

Дослідження також вказують на важливість цифрової грамотності та критичного ставлення студентів до використання AI у науковій діяльності. Переваги цифрових технологій поєднуються з певними викликами, такими як ризик некритичного застосування алгоритмів, проблема академічної доброчесності та необхідність формування етичних стандартів роботи з цифровими інструментами [3; 5; 7].

Особливу увагу сучасні публікації приділяють **інтеграції AI та цифрових технологій у студентські наукові гуртки**, де вони слугують платформою для практичного застосування знань, розвитку дослідницьких компетентностей та формування академічної культури студентів [6; 9]. Крім того, досвід використання таких технологій у закордонних університетах свідчить про позитивний вплив на мотивацію студентів, активізацію їх участі у наукових проєктах та підвищення якості підготовки майбутніх фахівців [2; 4].

Таким чином, сучасні дослідження підтверджують, що цифрові технології та штучний інтелект стають невід’ємною частиною студентської наукової діяльності, підвищуючи її ефективність та сприяючи розвитку компетентностей, необхідних для успішної професійної кар’єри в умовах глобальної цифровізації освіти.

2. Цифрові технології у студентській науковій діяльності

Сучасна студентська наукова діяльність неможлива без активного використання цифрових технологій, які значно розширюють можливості збору, обробки та аналізу інформації, а також підвищують ефективність командної роботи у студентських наукових гуртках. У цьому розділі розглянуто основні інструменти та платформи, що застосовуються на різних етапах наукового дослідження.

2.1. Інформаційно-пошукові системи

На етапі збору інформації студенти активно використовують електронні бази даних та наукові пошукові системи, такі як **Google Scholar, PubMed, Scopus та Web of Science** [1; 2]. Ці платформи дозволяють швидко знаходити актуальні наукові публікації, аналізувати цитування та оцінювати релевантність джерел. Використання таких систем підвищує точність підготовки наукових матеріалів і сприяє розвитку аналітичних навичок студентів.

2.2. Інструменти для аналізу та обробки даних

Для обробки та візуалізації наукових даних студенти застосовують різноманітні цифрові інструменти: **Microsoft Excel, Python, R, SPSS, Tableau** [3; 6]. Ці платформи дозволяють виконувати статистичний аналіз, будувати графіки, моделі та діаграми, що полегшує інтерпретацію результатів досліджень. Завдяки цьому студенти набувають практичних навичок роботи з даними, що є важливою складовою дослідницької компетентності.

2.3. Інструменти для академічного письма та спільної роботи

Велике значення у студентській науковій діяльності мають сервіси для підготовки текстів та організації колективної роботи. До них належать **Google Docs, Overleaf, Zotero, Mendeley** [4; 7]. Вони забезпечують ефективну організацію джерел, спільне редагування текстів, автоматичне формування бібліографії та підтримку академічної доброчесності. Використання таких платформ дозволяє студентам швидко обмінюватися ідеями, покращувати якість наукових матеріалів та навчатися ефективній командній роботі.

2.4. Переваги цифрових технологій у науковій діяльності

Використання цифрових технологій у студентській науковій діяльності має низку ключових переваг [5; 8]:

- швидкий доступ до великого обсягу наукової інформації;
- підвищення точності та об’єктивності аналізу даних;
- розвиток аналітичного та критичного мислення;
- можливість організації дистанційної та колективної роботи;
- підвищення мотивації студентів брати участь у наукових проєктах.

Таким чином, цифрові технології є фундаментальним інструментом сучасної студентської наукової діяльності. Вони дозволяють поєднувати теоретичну підготовку з практичними навичками, сприяють формуванню дослідницьких компетентностей та інтегрують студентів у глобальне наукове середовище.

3. Використання штучного інтелекту у студентських дослідженнях

Штучний інтелект (ШІ) стає невід’ємним інструментом студентської наукової діяльності, оскільки дозволяє автоматизувати рутинні завдання, підвищити ефективність аналізу даних та розширити можливості дослідницької роботи. Використання AI у студентських наукових гуртках охоплює різні етапи дослідження, починаючи від генерації ідей та збору інформації і до підготовки наукових текстів та візуалізації результатів [5; 8].

3.1. Генерація ідей та формування дослідницьких питань

Генеративні системи ШІ дозволяють студентам швидко формувати гіпотези та варіанти дослідницьких питань. Наприклад, використання інструментів на

основі ChatGPT або інших AI-платформ допомагає студентам структурувати проблеми, підбирати релевантні джерела та отримувати рекомендації щодо методології дослідження [9; 10]. Це сприяє розвитку креативного та аналітичного мислення і стимулює активну участь у науковій роботі.

3.2. Допомога у пошуку та аналізі наукових джерел

ШІ-системи значно полегшують пошук та обробку наукової інформації, дозволяючи швидко аналізувати великі обсяги публікацій, визначати тенденції та виділяти ключові факти [2; 4]. Студенти можуть використовувати AI для автоматизованого складання бібліографії, перевірки релевантності джерел та оцінки цитування, що економить час та підвищує якість дослідницької роботи.

3.3. Підготовка наукових текстів

ШІ здатний підтримувати студентів у підготовці наукових текстів, включаючи формулювання анотацій, структуризацію матеріалів, перевірку граматики та стилістики. Використання таких інструментів сприяє підвищенню академічної якості публікацій і формує навички ефективного письма [5; 9].

3.4. Візуалізація та обробка даних

Сучасні AI-системи дозволяють швидко створювати графіки, діаграми та інтерактивні моделі, що відображають результати досліджень [3; 6]. Це особливо важливо для студентських наукових гуртків, де демонстрація результатів на засіданнях чи конференціях є важливою частиною навчального процесу. Візуалізація даних сприяє кращому розумінню досліджуваних явищ та полегшує їх презентацію для аудиторії.

3.5. Переваги та виклики використання ШІ

Використання штучного інтелекту у студентських дослідженнях має низку переваг [1; 5; 8]:

– прискорення пошуку та аналізу інформації;
– підвищення точності дослідницьких висновків;
– розвиток аналітичного та критичного мислення;
– підтримка академічного письма та візуалізації даних;
– стимулювання інноваційного підходу у науковій діяльності.

Проте існують і виклики: необхідність навчання студентів етичному та відповідальному використанню AI, ризик некритичного застосування генеративних систем та потреба у формуванні цифрової грамотності [7; 10].

Таким чином, інтеграція штучного інтелекту у студентську наукову діяльність значно підвищує її ефективність, сприяє розвитку дослідницьких компетентностей і відповідає сучасним освітнім трендам, орієнтованим на цифровізацію та інновації.

Таблиця. Цифрові інструменти у студентських дослідженнях

Етап дослідження	Цифрові інструменти	Призначення / Функції
Пошук наукової літератури	Google Scholar, PubMed, Scopus, Web of Science	Пошук актуальних публікацій, аналіз цитування, оцінка релевантності джерел [1; 2]
Збір та обробка даних	Microsoft Excel, Python, R, SPSS, Tableau	Статистичний аналіз, моделювання, побудова графіків і діаграм [3; 6]
Академічне письмо	Google Docs, Overleaf	Спільне редагування, підготовка наукових текстів, структуризація матеріалів [4; 7]
Бібліографія та цитування	Zotero, Mendeley	Управління джерелами, автоматичне формування бібліографії, дотримання академічної доброчесності [4; 7]
Генерація ідей та планування дослідження	ChatGPT, інші генеративні AI-платформи	Формування гіпотез, структуризація проблем, рекомендації щодо методології [5; 9; 10]
Візуалізація результатів	Tableau, Python (matplotlib, seaborn), AI-інструменти	Створення графіків, діаграм, інтерактивних моделей для презентацій і публікацій [3; 6]

4. Переваги та виклики використання цифрових технологій і штучного інтелекту

Використання цифрових технологій та штучного інтелекту у студентській науковій діяльності відкриває значні можливості для підвищення ефективності навчального процесу та розвитку дослідницьких компетентностей. Серед основних переваг виділяють [2; 3; 5; 8]:

1. **Прискорення доступу до наукової інформації** – студент може швидко знайти релевантні джерела та актуальні публікації.
2. **Підвищення точності та об'єктивності досліджень** – цифрові інструменти дозволяють ефективно обробляти великі обсяги даних і виявляти закономірності.
3. **Розвиток критичного та аналітичного мислення** – робота з цифровими та AI-інструментами стимулює аналіз інформації та формування аргументованих висновків.
4. **Підтримка академічного письма та візуалізації результатів** – AI-системи допомагають структуровано оформлювати матеріали та створювати графіки, діаграми, презентації.
5. **Мотивація студентів та активізація наукової діяльності** – інтерактивні цифрові технології роблять дослідження більш цікавим і доступним [6; 9].
6. Разом із тим, існують певні виклики [5; 7; 10]:

– **Ризик некритичного використання AI** – автоматизація деяких процесів може призвести до недостатньої самостійності студента;

– **Необхідність формування цифрової грамотності** – студенти повинні вміти ефективно обирати інструменти та перевіряти достовірність даних;
– **Академічна доброчесність** – важливо дотримуватися етичних норм при використанні AI для підготовки наукових текстів;
– **Технічні обмеження** – доступ до сучасних AI-платформ і цифрових ресурсів може бути обмеженим у деяких закладах освіти.

Попри виклики, переваги інтеграції цифрових технологій та штучного інтелекту у студентську наукову діяльність значно переважають, оскільки вони формують **дослідницькі компетентності, критичне мислення, практичні навички роботи з даними та сучасними технологіями**, а також відповідають міжнародним освітнім тенденціям щодо цифровізації навчального процесу [1; 2; 4; 9].

Висновки

1. Цифрові технології та штучний інтелект стають ключовими інструментами студентської наукової діяльності, що дозволяє ефективно збирати, аналізувати та презентувати наукову інформацію.

2. Інтеграція AI у студентські гуртки стимулює розвиток креативного та аналітичного мислення, сприяє формуванню дослідницьких компетентностей і підвищує мотивацію студентів.

3. Основними викликами є необхідність формування цифрової грамотності, дотримання академічної доброчесності та розвиток критичного ставлення до результатів, отриманих із допомогою AI.

4. Використання цифрових інструментів і ШІ відповідає сучасним національним і міжнародним освітнім трендам, що орієнтовані на інноваційність, інтерактивність та індивідуалізацію навчання.

5. Розвиток та системне впровадження цифрових технологій у студентську наукову діяльність є перспективним напрямом модернізації освіти та підвищення якості підготовки майбутніх фахівців.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Androshchuk A., Maluga O. (2024) Use of artificial intelligence in higher education: state and trends. International Science Journal of Education & Linguistics, 3(2): 45–52. https://isg-journal.com/isjel/article/view/661
2. Katsamakas E., Pavlov O., Saklad R. (2024) Artificial Intelligence and the Transformation of Higher Education Institutions: A Systems Approach. Sustainability, 16(14): 118. https://doi.org/10.3390/su16146118
3. Memarian B., Doleck T. (2024) Teaching and learning artificial intelligence: Insights from the literature. Education and Information Technologies, 29(5): 5857–5874. https://doi.org/10.1007/s10639-024-12679-y
4. Yang H., Ni H. (2024) Artificial Intelligence in Higher Education: A Brief Review of Current Studies. Intelligent Systems & Robotic Mechanics, 1(1): 12–20. https://ojs.sgsci.org/journals/isrm/article/view/262

5. Shi J., Liu W., Hu K. (2025) AI literacy and self-regulated learning in generative AI-supported higher education. Behavioral Sciences, 15(5): 705. https://doi.org/10.3390/bs15050705
6. Spivakovskiy O., Cherkashyna T., Revenko Y., Petukhova L., Lemeshchuk O., Soloveiko O. (2025) Artificial intelligence as a component of measuring students' engagement in learning in the online educational environment of a higher education institution. Information Technologies and Learning Tools, 97(1): 45–60. https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/5965
7. Abdurohman N. (2024) Artificial Intelligence in Higher Education: Opportunities and Challenges. Eurasian Science Review, 8(3): 112–118. https://eurasia-science.org/index.php/pub/article/view/334
8. McDonald N., Johri A., Ali A., Hingle A. (2024) Generative Artificial Intelligence in Higher Education: Evidence from Institutional Policies and Guidelines. arXiv preprint, arXiv:2402.01659. https://arxiv.org/abs/2402.01659
9. Krause S., Panchal B., Ubhe N. (2024) The Evolution of Learning: Assessing the Transformative Impact of Generative AI on Higher Education. arXiv preprint, arXiv:2404.10551. https://arxiv.org/abs/2404.10551
10. Wang K., Wu Z., Tufts L., Wieman C., Salehi S., Haber N. (2024) Examining College Students' Use of Generative AI Tools for STEM Education. arXiv preprint, arXiv:2412.02653.

Lossovskyi Oleh,
Ms.of Sc., Vienna University
o.lossovskiy@gmail.com

NARRATING THE DIVINE: MYTH AS A PHILOSOPHICAL FRAMEWORK

Розглядається гіпотеза, що давні скандинавські божества не зникли повністю з культурного та символічного простору людства, а продовжують існувати у трансформованому вигляді в сучасному світі образів. З плином часу, змінами суспільства та світоглядних систем, божества зазнали адаптації, втративши буквальну тілесність і набувши нових форм існування – у вигляді архетипів, культурних кодів та символічних структур. Дослідження підкреслює, що такі трансформовані образи впливають на ритми сучасного життя, проявляючись у мистецтві, літературі, колективній уяві та поведінкових моделях. Робиться висновок про доцільність розгляду богів не як фізичних сутностей, а як архетипових форм, що відображають глибинні психологічні та філософські аспекти людського існування. У цьому сенсі міф не є пережитком минулого, а радше мовою, якою людство досі говорить про себе. Давні боги, втративши свою тілесність, набувають нової форми існування – розсіяної, майже невловимої, але водночас глибоко вкоріненої в колективній свідомості.

Ключові слова: Міфи, Боги, архетип, адаптація до сучасного світу, життя.

This paper explores the hypothesis that ancient Norse deities have not entirely disappeared from the cultural and symbolic space of humanity, but continue to exist in a transformed form within the modern world of images. With the passage of time, and the evolution of society and systems of thought, these deities have adapted—losing their literal corporeality while acquiring new modes of existence, particularly as archetypes, cultural codes, and symbolic structures. The study emphasizes that such transformed figures continue to shape the rhythms of contemporary life, manifesting themselves in art, literature, collective imagination, and patterns of human behavior. It argues for the relevance of understanding gods not as physical entities, but as archetypal forms that reflect deep psychological and philosophical dimensions of human existence. In this sense, myth is not a remnant of the past, but rather a language through which humanity continues to speak about itself. Having shed their physical form, ancient gods assume a new mode of being—diffuse, almost intangible, yet profoundly rooted in the collective consciousness.

Keywords: Myths, Gods, Archetype, Adaptation to the modern world, Life

Neil Gaiman's American Gods presents a colourful yet at the same time harsh world where various gods walk on Earth, particularly on the American mainland. The novel explores the image of different gods, goddesses, and other mythical creatures if they were to live in the modern era that you, the reader, and I are currently experiencing. With this novel not only the author depicts the revered and feared deities from various mythologies—such as Odin, the father of all creation; Thor, the Thunder God, who was once venerated by pilgrims but now struggles against the harsh realities of everyday life; Loki, the master of mischief who schemes to rule the modern world; the Norns, who transitioned from significant creators in Norse mythology to mere working-class figures in American society; Thoth, the Egyptian god of knowledge who now is reduced to documenting the dead; Anubis, the feared god of the underworld now performing autopsies on dead corpses; Bast, the beautiful goddess who roams in her feline form; and Horus, who has become a distant figure now scavenging as a hawk throughout the different landscapes of the United States—but he also includes the new gods of the contemporary era.

Gaiman's narrative portrays a picture of how these ancient deities adapt to their environments and how do they live in the modern times while no longer being worshipped as they once were back in their glorious days. Gaiman contrasts the old, well-known gods with modern gods such as Media, Technical Boy, and the Agents, who represent contemporary concerns and powers of today's time. These new gods influence and operate within the modern American society, often unnoticed by their followers. Here the author very skillfully mixes these old and new mythologies in one big picture, providing an opportunity for the novel's readers to explore the different gods's reflections in the current state of American modern society. This novel touches on and explores the themes such as death, creation, hatred, and admiration, as well as the conflict between the nostalgic past and the promising future. It challenges the reader to navigate this mythical landscape and find equilibrium between historical reverence and present realities.

So, is it a myth or a part of history?

Norse mythology-- a unique poem, a poem of various marvelous and interacting with one another mythical creations. A verse that has arisen from nothing other than two polar, opposing to each other worlds and this verse emerged from the tension of their forces. “The dark, formless and shapeless world of mist and the ever-burning and glowing world of fire.” [1] This tension of the two different forces gave life to many different worlds that sprouted on the gigantic World Tree named Yggdrasil. This tree is a home to many different ecosystems and different creatures that live in them. You may have already seen or heard of the many possible stories that were born in them, different stories involving giants, elves, dwarves, various kinds of monsters, gods and even humans. The never-ending stories of the unique worlds and creatures coming from them, which still live in and embody the different possible forms until today's date. On the highest top of that tree, an eagle resides, which oversees the many different worlds that sprouted on the branches of the world tree, and beneath the overseeing eagle in the roots rests Nidhogg (the corpse-eater), these two entities produce an image as if dividing the tree into a lower and higher parts.

As it is also mentioned in Gaiman's book on Norse mythology, these colorful, yet mysterious verses originate from and enliven the beliefs of the ancient Germanic tribes. They later spread to Scandinavia and then to Viking-ruled parts of the world, making the branches of world-tree sprout into several types of lands and countries such as England, Scotland, Ireland, and Orkney, as it is also mentioned by Ashot in his work, “The Viking Age was characterized by substantial foreign engagement, influencing the genomic makeup of various regions of Europe and increasing Scandinavia's contact with the rest of the continent.” [2]. Vikings did have a very big impact on the western world, importing different parts of cultures and images of mustached and bearded men onto the different lands that they visited and influenced.

All these different cultures have experienced the affection and influence of the Nordic gods and goddesses and the various worlds from which they originated. Even in today’s times, the earth still bears these mighty and powerful names, and the results of their creations are still visible on the streets of today's modern and technologically advanced cities. Gods so powerful that even a snap of the fingers can have an effect of a large mass on the physical world that the modern people live in. One of these is the earthquakes caused by Loki’s, “twitches, jerks and judders, jolts and twists and writhes” [1] that make the whole earth tremble every time a drop of snake venom falls upon his face and flows into his eyes.

All these stories of the many heroic and yet so shameful ballads. Stories of love, of gained and lost at the same time trust, stories of broken and newly founded families, stories of strong deeds and proud and exalted selfishness. Great and wonderful stories about the world's creation and terrible and destructive stories about its end. Many of

them gave life to a multitude of other stories around the world, influencing other myths and providing other cultures with a small part of their own, as a complement to those new and ongoing and growing cultures, meanwhile developing them.

Thor. Thor, the son of Odin and Jord, "the earth goddess," his sons "Modi, the angry, and Magni, the strong. Thor's daughter is Thurd, the powerful" [1]. His mighty hammer, Mjollnir, forged for him by remarkable dwarfs—masters in their field as blacksmiths—is incredibly significant in the world of Nordic myths. This hammer brings fear and makes "trolls and frost giants and mountain giants all tremble when they see Mjollnir, for it has killed so many of their brothers and friends" [1].

From these descriptions, one can already perceive and, to a certain extent, experience the physical strength of this Nordic god and understand as well as feel the importance that Thor has in Norse mythology, the mythology that he is so honored in. Not only is he one of the most famous gods living in Asgard (one of the nine Worlds, which serves as the realm and home to many different gods) and the inspiration behind several superhero films dedicated exclusively to him (such as "Thor 1," "Thor 2," and others produced by the "Marvel Entertainment Company"), but also the value and significance that Thor brings to the mythological world of the mystical Yggdrasil tree is beyond measure and this speaks of his persona. From Thor's journey to the land of the giants to his fishing expedition with Hymir, and from the mighty god joining forces with "his friend and his betrayer" [1], Loki, to the Battle of Ragnarök, where they went against each other and Thor faced one of Loki's children, Jormungand, the Midgard serpent. All the above-mentioned myths which are very significant to the Nordic world of myths, presents a visible appearance of Thor's enduring presence in them. Let alone the fact, that the entire creation of the treasures of the gods was initiated by Thor and Loki in the first place. After one of Loki's usual pranks left Thor's wife, the beautiful goddess of the Aesir, Sif, bald, Thor became frustrated and enraged. Threatening to break every bone in Loki's body, Thor forced Loki to find a replacement for Sif's stolen hair. This led Loki to the three sons of Ivaldi, the aforementioned dwarfs who were masters of their craft in Svartalfheim, where they had their workshops.

As previously mentioned, one can see the immense importance of Thor in Norse mythology and the significance that his figure as a whole carries out in those myths. In almost every possible story, the God of Thunder is involved in some way, shape or form, either it be his own presence or a flying by Mjolnir, that knocks everything over on its way, or even his two goats Tanngrisnir (Teeth-barer) and Tanngnjóstr (Tooth-grinder), who themselves were also the reasons for the initiation of some myths. Unfortunately, his presence is not as significant in the novel of the American Gods as readers might assume. The first and only time the reader learns of Thor's existence is in the thirteenth chapter of the book, where he is still only just mentioned and not physically present, to be able to be a hero of the new myths in the modern times. In a

scene when Mister Wednesday calls Shadow to give him vital information, he mentions his already dead son: “I just keep thinking about Thor. You never knew him. Big guy, like you. Good-hearted. Not bright, but he’d give you the goddamned shirt off his back if you asked him. And he killed himself. He put a gun in his mouth and blew his head off in Philadelphia in 1932. What kind of a way is that for a god to die?” [3].

As the reader may see, the Thor from Norse mythology and the Thor from American Gods do share similarities, particularly in their physical traits. For instance, he is described as a "big guy," emphasizing his physical strength—the power that the God of Thunder was known for in the Norse myths. All his physical traits are expressed in the different myths that involve him, such as in “Thor’s Journey to The Land of The Giants” [1], where he even shocked the giants with his tremendous power. When Utgardaloki (the king of giants) speaks of Thor's feats from the previous night, he says, “You did the impossible” [1], referring to Thor nearly emptying the ocean in three sips during a drinking contest. Utgardaloki adds, “All of us except you, Thor” [1], praising him as the only one able to stand in a wrestling match against old age. “We have never seen anything like last night, Thor. Never,” he concludes in amazement. This presence alone as a characteristic and an image is put against different possible qualities that can be seen in everyday life of a regular person, such as old age and trickery. His characteristics, which mostly concern his might, alone emphasize the importance of this figure in variety of different myths, showing that it may be possible for a mortal being, such as humans to embody his persona within them and use it against the cruel realities of an everyday life journeys.

The aspect of Thor not being “bright” is also reflected in some of the Norse myths, such as “Freya’s Unusual Wedding” [1], “The Apples of Immortality” [1], and “Thor’s Journey to The Land of The Giants” [1]. In all these stories, Thor is not portrayed as unintelligent figure but rather as someone who relies on the ideas and decisions of others, participating in outcomes not of his own making. Since the fact that Thor is often driven by might and power rather than logic and rationality, and this quality holds importance in the myths, where in some of them the god of Thunder may “jump the gun” and react in the moments when that reaction and its later action could be avoided, therefore in some of the myths he needs a redirection of his way in dealing with different situations, as can be explained in him relying on the decisions of others. The above sentences may suggest that what Thor does is secondary to his inherent characteristics and persona that he embodies in the myths. However, in American Gods, there is one major difference that may disturb Thor’s fans—his death. While in the myths, Thor is a strong warrior who fights Jormungand, the Midgard Monster, until his last breath, in American Gods, Thor commits suicide. In addition, I would assume that one of the reasons for suicide is often the inability to withstand the pressures of

the world, which may indicate that Thor fell under the pressure of modern life, unable to fight back with the same might as he did in the myths.

As a reminder of Thor's significance, I would like to expand on what Thor was worshipped for in his day. In Norse and Germanic societies, Thor was praised for a variety of reasons, reflecting his attributes and duties as a powerful god. He was one of the most popular gods, especially among farmers, warriors, and sailors. Thor's qualities of strength, protection, and control over the forces of nature made him a central figure in everyday life. People worshipped Thor for protection from storms, asking for favorable weather for agriculture and shipping. His ability to bring rain also made him a fertility god, vital for crop growth. Warriors prayed to Thor for strength in battle, and he was an inspiration to anyone facing adversity. Unfortunately, as modern times arrived, the god of Thunder faded away, and the concept of kraterocracy—rule based on strength—ceased to be worshipped and practiced. The characteristic which reflects on the figure of Thor in the novel, where one of the most powerful gods of Asgard surrendered and was not able to fight back as mighty and as legendary as he did in the myths written about him.

In my perspective, another important significance of Thor would be the image of him dying and being dead, as the son of the All-father. First of all, Thor in American Gods was the only son of Odin (beside Shadow) who was still alive, making him the only one to be able to continue his father's will after his father's passing, a quality which was also done by one of Odin's sons in the Nordic mythology under the ongoing theme of Ragnarok. Where the son stood for his father and that brought the end and peace to the end of times, but Thor's unknown brother, Shadow, then takes this role. Another aspect of Thor's character's significance on the American soil, is that the whole concept of Ragnarok as a final battle, would not be even possible, if Thor, who is one of the sons of the All-father would not die, the action which is one of the reasons for the Ragnarok's initiation that will take place in the novel. The same way it was done and played out in the Nordic myths.

Loki. "He is plausible, convincing, likeable, and far and away the most wily, subtle and shrewd of all the inhabitants of Asgard" and it is "such a pity, then, that there is so much darkness inside him: so much anger, so much envy, so much lust." [1] The previous passage is one of the many possible ways to describe, yet still unknown as his mind and very mystical like his past, figure in the Nordic myths, Loki. He is the son of Laufey, or also known as Nal (needle), "because she was slim, beautiful and sharp" [1] and his father was Farbauti, a giant with a powerful as himself name, meaning "he who strikes dangerous blows" [1].

As Loki's significance grows throughout the Nordic world of myths, so his importance in the American Gods as well does gradually obtain significance, as the reader flips through the pages of the novel. The first time the reader, for some of them

still unknowingly, encounters this mighty figure in the first chapter of the novel's book. Here Loki is represented as Low Key Lyesmith, the book's protagonist's cellmate and to some degree a prison friend, who helped and advised Shadow few times while spending his time in a jail cell. From the name alone, one may guess and pinpoint Loki's personification in this close to Shadow figure. The word "Low key" according to Cambridge dictionary's website is an adjective that displays a meaning of a "quiet and not attracting a lot of attention or excitement". This adjective very well characterizes and paints the image of the Nordic God Loki, someone who "is more cunning, subtler, trickier than any god and giant" [1]. A figure that always puts the gods in troubles and at the same time being the one that the gods rely on in demanding situations, especially Thor, the God of Thunder, as it can be experienced through the different Nordic legends. Since Loki is a very smart God, he is a master of trickery, pranks and deception, let alone to take as an example the story where he tricked a dwarf into not cutting Loki's head off, as it was promised in the deal that Loki and the dwarf made in the story of "The Treasure of the Gods" [1]. These traits of the Nordic god show how relatable is the name of Low Key Lyesmith to Loki's own god-like figure in the legends. The only part that may not be as precise as it is described is the description of the word "Low key", which in this case may differ in the scenario when it concerns the Asgardian god of trickery, due to the fact that the Asgardians got so used to Loki's tricks that he is no longer "not attracting a lot of attention" especially in Thor's eyes, as it is expressed via Thor's words in the moment when Sif, Thor's beautiful wife, wakes up with a bald headbecause her golden hair was stolen. But at that moment the God of Thunder knew exactly who the robber of Sif's hair was, "'My hair', was all she said. Thor nodded. 'It's gone,' he said. 'He has left you bald'. 'He?' asked Sif. 'Loki,' he said. 'Loki has done it'" [1].

Another significant feature in Lyesmith's physical representation are his "scarred" lips, this coincides back into the same myth of "Treasure of the Gods" mentioned above. After realizing that the dwarf won't be able to cut Loki's head off as promised, due to the fact that with cutting Loki's head he has to involve Loki's neck, which was not mentioned in and was not a part of the deal. As Loki himself expresses, "You can, of course, cut off my head. But if you cut off any of my neck, you are violating the terms of our agreement, which promised you my head, and my head only" [1]. Therefore Brokk, the dwarf "produced an awl, a pointed spike used in leatherwork, and he jabbed it through the leather, punching holes through Loki's lips together with it." [1]. This is where the representation of scarred lips on Lyesmith's face come from, hereby expressing the masterfully developed skill of using his intellect and reflecting his mind via his words.

Yet one more personification of Loki's figure appears in the chapter Fourteen of American Gods. In my eyes it is a very important aspect, which I like the most from all the others previously mentioned qualities of this individual, and this is not the only factor that emphasizes the importance of the subject. First of all, in this scene, which takes place in the fourteenth chapter, the novel's protagonist Shadow for the first time realizes that

Low Key Lyesmith is the Scandinavian God of Asgard's realm, who represents an ill and at the same time promising fortune. Here the reader finds out that Low Key is the New God's driver, who drives their van all throughout the American landscapes. The mere significance of him being a driver plays a very huge role not only in a physical but also in a metaphysical approach, the importance in the construction of the New God's government and their dominance in it. As the reader will find out with time the New God's team consists of such "gods" as Technical Boy, who is the god of computers and the internet; Media, the goddess of television; and the Spooks, who are the members of a mysterious organization named the Agency representing the American beliefs in shadowy organization and national conspiracies. As being a part of the modern society, meanwhile living in the world of information, where one even has to pick and choose as well as double check the information that one may receive, Loki, the trickster and a lover of pranks and a God who can convince others about supporting his ideas, plays a very crucial role in this world, especially if he is the one "leading" it and having its "wheel" in his hands. In today's society the modern Gods take a significant position in building and constructing the modern and still developing world, due to the fact that they are not slightly the ones who actually physically build it, but rather they are the architects that produce the "building's" blueprint, which then is being constructed step by step by their pilgrims, by the people who follow and praise them. Therefore the convincing "player", whose "real weapon is his mind"[1], has to be and he is the most valuable player on the modern gods team, if not the actual captain or the coach, who in this case manages and trains the team before they enter the field to play in another game.

Few words about the importance of Loki's persona as the mind and the leader of the team can be explained and illustrated by the passages from the fifth edition of the book of "An introduction to literature, criticism and theory" written by Andrew Bennet and Nicholas Royle. In the Chapter regarding Ideology, it is mentioned that "since radio, TV and more recently the internet established themselves as the dominant ways by which political communication happens" [5], political field is one of the possible fields that the modern gods play on and participate in, but this quote in general puts an emphasis on the new importance that the modern gods bring into the world of American Gods, and it explains the reason why there is a war between Old gods and the new gods in the first place. Another quote that refers more to Loki's skills and talents can also be seen in the same chapter, as it goes "The following snippets of language may be said to have influenced people's mentalities, their "ideology", and consequently their social, political economic world" [5]. This little passage illustrates the importance of the language and how of an influential tool it may be, especially in the hands of a God, who is a master and an amazing smith when it comes to using that tool to his own advantage. The skillful usage of a tool named "language" by Loki can also be seen in one of the Nordic myths. In the same myth of the Asgardian gods getting their powerful treasures, the situation appearing shows how precisely the usage of a word and language goes to Loki's own benefit. When Brokk, the dwarf was complaining about the promise of cutting Loki's head off, which was impossible to be

made, Loki, with a pleased look at himself answered: “You see, if people thought through the exactness of their words, they would not dare to take on Loki, the wisest, the cleverest, the trickiest, the most intelligent, the best looking...” [1]. In my perspective those words play a very powerful meaning, because no one can make anybody do something without or against one’s will, but with an intelligent and wise way of constructing and putting words together and then wisely going about that construction, the new gods, especially Loki, can make a certain subject agreeable among others and use it for his own will.

Consequently, looking at the further actions, which are the outcomes of the words being put together in a clever matter, one may conclude that the outcomes are not Loki’s fault in the first place. But rather there is a mistake of interpretation in pilgrims own mind, further leading to misinterpreted actions, which somehow go to Loki’s own advantage. Here I give my flowers to Neil Gaiman, since he is the author of both the “American Gods” and “Norse Mythology”. He does a good job of presenting and illustrating the power of gods in today's modern, yet still growing and evolving world. In such images as Low Key the Lyesmith being the driver and taking control of the wheel of Media, Technical Boy and the Spooks, who are the members of the modern gods.

Additionally, in the Nordic mythological world it is known that Loki is a shapeshifter, “he can transform his shape, so he looks like other people, or change into animal form” [1]. These shapeshifting skills have occurred few times in the myths, and each time it played a crucial role for the ongoing story. One of the examples could be the moment when Loki turned himself into a mare, in the myth of the “Master Builder” [1]. Here he seduced the builder's horse and ran away with it. Seducement, which in the latter case prevented the outsider builder from completing building the wall around Asgard and taking away the Sun, the Moon, and the goddess Freya, as it was promised in the deal. Not only did he “destroy” something from happening, but he also gave birth to a new creature, Sleipnir, “a huge grey stallion, the fastest and the strongest horse that ever there had been or ever there would be, the horse that could outrun the wind” [1].

Loki’s shapeshifting feature also can be tracked in Gaiman’s book of American Gods. The god that brings misfortune plays as different figures throughout the novel. Firstly, that would be Shadow’s cellmate, later it would be the new gods’ driver, and later in the story, he came in the appearance of an important figure, Mr. World, who takes the same position amongst the modern gods, as the All-father does among the old gods. Of course, his physical features may not change, but the different figures that he takes on represent his skillful, as his mind, shapeshifting techniques.

Finally, one more important representation of Loki’s doings can be seen in the last chapters of the novel. As it is known from the myths, Loki plays a very crucial role in the end of the Nordic myths. Not only he created monsters that will participate in Ragnarok, but also, he set off the apocalyptic timer by killing one of Odin’s sons Balder. First of all, the task of killing Balder was nearly as impossible, and the assassin just had to be smart enough to complete this mission, and Loki is a good candidate for

this role. Maybe these skills were also the reasons that led to Thor killing his own self. Here the reason for suicide was the harsh realities and the world that the god of Thunder lived in, but on the other hand it was Loki who was building those new realities, or rather having the “wheel” of new realities in his own hands. This possible thesis of Loki assassinating Thor, one of the sons of Odin in a very smart way can be tied in and play as a reflection and a personification of the same feature of Loki killing off one of Odin’s sons in a very intelligent way, which then initiated and led to Ragnarok. Furthermore, the war between the old gods and the new gods on the Lookout Mountain, was also planned and initiated by Loki. Whereas here the same technique of skillful intelligence should have been used, a skill which Loki unfortunately and luckily possesses. As proposed, “Contemporary authors use Norse gods Odin and Loki to evoke waning power and threatening doom, connecting them to our ecological, political, and personal behaviors.” [6], representing the power of the clash that the two Nordic gods bring to the table, when they are illustrated in the same image, which never ends up well for the surroundings that they are imagined in. In American Gods, the image of them together being in one novel also has its effects on the novel’s plot, which then itself leads to Ragnarok, the war between the different gods.

The Urd Sisters. In Norse mythology, the Urd sisters play a vital role in the creation and preservation of the mythological world and its other possible realms. In Gaiman's Norse Mythology, the author highlights key aspects of the three sisters, offering the curious reader an insight into the power and influence their actions and behaviors have on the entire mythical world. One of the first notable details is that the sisters “tend the well, and make sure that the roots of Yggdrasil are covered in mud and cared for" [1]. This already illustrates their importance, as Yggdrasil is the world tree, “and its last root goes to a spring in the home of the gods. It is called the well of Urd"[1]. The Urd sisters derive their name from this source. Meanwhile, the sisters weave the threads of human existence around Urd’s well, determining the various possible outcomes to the best of their ability, though with taking in consideration the fact that human beings also bear responsibility for their own choices.

The Norns, as they are also known as, govern the three dimensions of time: past, present, and future. Urd, the owner of the well, symbolizes the fate and destiny of human life and its past. The second, Verdandi— “her name means becoming” [1]—represents the present. The last, but no less important, is Skuld, whose name means “that which is intended” [1], and she presides over the future. Together, they shape the story of each person’s existence, where each temporal aspect influences the others: the past leads to the present, the present shapes the future, and the future drives the past forward, as a representation of a faith that makes the person move further. Sitting at the fountain of wisdom, they produce many stories and outcomes for people to experience, and each one

of those stories is unique in their own way. This also reminds the reader of one of the stories, the story of Ragnarok—its development and eventual unfolding.

The sisters that take “hold” of the many different lives appear to be generous and kind, sparing no one from the consequences of their actions, ensuring that everyone follows their destined path in life. They are like a mother watching over her children, but in a more predatory sense, where the "mother," who gives life to her child, does not rule the child’s life but acts as an overseer. She cannot entirely control or prevent certain experiences during the child’s journey, as her only purpose is to give life and weave the threads of existence until the thread ends. This leaves the “child” metaphorically adrift, subject to "natural selection"—a victim of his or her own decisions and surrounding its environment, which influences their life path and its eventual end.

It is important to note that the sisters of Urd’s Well are not the only Norns in the vast world of Scandinavian mythology. As Gaiman mentions, there are other Norns beyond these three: “Giant norns and elf norns, dwarf norns and Vanir norns, good and bad norns”[1]. This aspect emphasizes their importance in Norse mythology, where the hands of different Norns, depending on their world and ethnicity, shape every mythical creature and being from the many possible worlds that came from Yggdrasil.

In American Gods, the Norns are also personified, though subtly. Besides the fact that the entire plot—its past, present, and future—is shaped by their actions, the outcome of their doings, which also should be applied when their personification is being mentioned. The sisters also appear at a crucial point of the book, connected to the themes of death and rebirth, which they influence in the lives of every person and entity. In Chapter 14 of American Gods, during Shadow’s journey to the World Tree for his sacrificial ceremony, here the theme of death is introduced. Here the reader for the first time senses the presence of the Norns as Shadow approaches the tree and notices three women beneath it. The narrator describes how Shadow initially mistakes them for the Zorya sisters: “At first glance Shadow thought that they were the Zorya, but no, they were three women he did not know" [3]. The women appear “tired and bored, as if they had been standing there for a long time” [3]. The physical resemblance between the women leads Shadow to conclude that they must be sisters: “They looked so much alike that Shadow was certain the women must be sisters"[3].

Later in the book, the image appears, where the sisters pass around a burning cigarette, smoking it “down to its filter" [3], this in a poetic way can symbolize the flame of human life shared among them, which is extinguished when the tobacco burns out. Additionally, the scene where the sisters “unwrap Wednesday’s body” and “arrange his clothes, tidy his suit, then place him at the corner of the sheet and wind it around him once again” [3] underscores their crucial role in preparing rituals and guiding the life cycle, which includes the inevitable theme of death. Here in contemplating life’s twilight, the Urd sisters emerge as powerful observers of the life cycle, depicted as the tree maidens.

They act like judges, witnessing the entirety of one's life, watching as it unfolds like a series of flashbacks marking the end of a physical existence. This image reflects the idea that one reaps what one sows, representing the inescapable relationship between actions and their consequences. Within this metaphorical framework, the sisters—representing siblings or descendants from the same lineage—take on dual roles, as familial companions in life and its cycles, and as figures of judgment, embodying concepts like karma or, in the context of Norse mythology, the cycle of death and rebirth, which is not only portrayed via their position in the Nordic myths but also via actions that they practice in the world of the American Gods.

In my perspective it does not matter which god is stronger, older, the best ruler, or the trickiest. What is important is how these diverse gods can assist you in your everyday life, from the moment you wake up and open your eyes. Some gods might give you the might of Thor to move forward, while others might aid you in your trickery when attempting to snag a free package of chips from a friend. Some can assist with your considerations; while others might help you to fall asleep on the darkest of nights. These gods can come together in times of peace and stand against each other in times of war. Their names and the myths of their deeds may continue to linger in the streets of both large metropolises and small village towns. Some of these gods may still help some people to create something new, while others may "blindly" lead the pilgrim into the pure chaos of the human's mind, heart, and soul, which then, as it was expressed in Norse Mythology, will create the world and the surroundings that one may end up in, as if a quote from a concept "to make ones bed and lie in it".So utilize the many different gods to your advantage, based on their characteristics and then implying them into the moments that are most suitable to you, my reader.

"Listen, gods die when they are forgotten. People too. But the land's still here. The good places, and the bad. The land isn't going anywhere" [3]."

BIBLIOGRAPHY:

1. Gaiman Neil. Norse mythology. Bloomsbury Publishing, 2020.
2. Margaryan Ashot, et al. "Population genomics of the Viking world." Nature 585.7825 (2020): 390-396.
3. Gaiman Neil. American Gods. HarperCollins publisher, New York 2011
4. Cambridge Dictionary. https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/, 2024
5. Bennett Andrew and Nicholas Royle. An introduction to literature, criticism, and theory. Routledge, 2016.
6. Hume Kathryn. "Loki and Odin: Old Gods Repurposed by Neil Gaiman, AS Byatt, and Klas Östergren." Studies in the Novel 51.2 (2019): 297-310.

Наукове видання

КУЛЬТУРА, НАУКА, ОСВІТА: СМИСЛОЖИТТЄВІ ЦІННОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

МАТЕРІАЛИ
VII Міжнародної міжгалузевої
науково-практичної онлайн-конференції
25–31 березня 2026 року

Упорядники:
Л. І. Ткаченко, В. М. Шульга

Відповідальність за достовірність матеріалів конференції
несуть автори публікацій

Підписано до опублікування: 15 квітня 2026 року.
Умов.-друк. арк. 201,81. Електронне видання.
Зам. № 0204

Видавництво Інститут обдарованої дитини НАПН України
вул. Січових Стрільців, 52-Д, м. Київ, 04053
тел./факс.: (044) 481-27-27
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру серія
ДК № 6081 від 14.03.2018 р.